

TRACTATUS DOGMATICUS

DE ORDINE

TOM. I DE INSTITUTIONE

EMMANUEL DORONZO. O.M.I.

S.T.D., Ph.D.

Professor of Theology
The Catholic University of America

EX TYPOGRAPHIA BRUCE

Milwaukee, Wisconsin, U. S. A.

Imprimi potest: Sylvio Ducharme, Vicarius Provincialis
Nihil obstat: Joseph C. Fenton, Censor deputatus
Imprimatur: *t« Patrick A. O Boyle, Archbishop of Washington
May 17, 1955

57. 3[^]7

Library of Congress Catalog Card Number: 57-4322

© 1957 by The Bruce Publishing Company
Made in the United States of America

P a t r i J. F e r r e c c h i a , O . M . I .

Ex grato animo

ORDO PARTIUM

DE ORDINE

Tom. I. De Institutione

INTRODUCTIO	1-82
-------------	------

CAPUT I. DE INSTITUTIONE

Ar t . 1. Utrum detur in Ecclesia sacer Ordo, seu proprie dicta ac sacerdotalis hierarchia divinitus instituta.	83-489
Ar t . 2. Utrum Ordo sit sacramentum.	489-612
Ar t . 3. Utrum Ordo constet triplici gradu, scilicet episcopatu, presbyteratu, et diaconatu.	612-962

INDICES

INDEX BIBLICUS.....	[1]-[7]
INDEX EXEGETICUS.....	[8]-[10]
INDEX THOMISTICUS.....	[11]-[12]
INDEX ONOMASTICUS.....	[13]-[22]
INDEX ANALYTICUS.....	[23]-[41]

DE ORDINE

TOM. I. DE INSTITUTIONE

DE ORDINE

INTRODUCTIO

“Sextum sacramentum est Ordinis,”¹ non quidem gradu dignitatis aut perfectionis, in quo soli Eucharistiae cedit, utpote ad commune bonum directe ordinatum, neque ordine necessitatis, in quo tertium a Baptismo et Poenitentia inter absolutae necessitatis sacramenta numeratur, sed ordine naturae seu generationis, “nam sicut unum est prius quam multitudo, ita sacramenta quae ordinantur ad perfectionem unius personae [scilicet Bapt., Conf., Euch., Poenit., Extr. Unctio], naturaliter praecedunt ea quae ordinantur ad perfectionem multitudinis. Et ideo ultimo inter sacramenta ponuntur Ordo et Matrimonium, quae ordinantur ad multitudinis perfectionem; Matrimonium tamen post Ordinem, eo quod minus participat de ratione spiritualis vitae, ad quam ordinantur sacramenta.”²

Inter quae quidem publicae utilitatis gemina sacramenta, mirus observatur parallelismus. Sicut enim Matrimonium est sacramentum corporalis generationis, quo ipsa radix naturalis vitae sanctificatur, ita Ordo vocari queit sacramentum spiritualis paternitatis, quo huius novae vitae propagatores ac gubernacula perficiuntur; et sicut per prius illud sacramentum, Ecclesiae membra, ceu materia societatis, coadunantur ac veluti in sua origine sanctificantur, ita per alterum rectores Ecclesiae constituuntur, ac ea potestate donantur qua, veluti forma, societas ipsa consistit ac multitudo gubernatur. Vere igitur atque antonomastice Ordo et Matrimonium publica sacramenta Christianae societatis nuncupantur, quorum alterutro deficiente, aut fundamentum corruit, aut apex evanescit ecclesiasticae unitatis.

Ex qua pariter sacramenti Ordinis cum vitalibus Ecclesiae elementis intima connexionem, praesentis tractatus momentum ac necessitas sua sponte consurgit. Ex tribus enim quibus Ecclesia regitur potestatibus, jurisdictione nempe, magisterio et ministerio, postrema haec ac

¹ *Cone. Flor., Dccr. pro Armenis, Dcnz. 701. Cl. Cone. Trid., sess. 7, can. 1, Denz, 844.*

² *3 p., q. 65, a. 2. Cf. tractatum De sacramentis in genere 532, 535.*

suprema hierarchia, in sacramento Ordinis tota radicatur; essentia ipsa religionis, quae est anima ecclesiasticae societatis, in sacrificio consistit ad quod offerendum sacerdotalis dignitas essentialiter ordinatur. Nihil inde mirum si novatores Protestantes hoc prae ceteris sacramentum inconsueta quadam ac concordi constantia reiecerint, ut, una cum sacerdotio, sacrificium ipsum corrueret ac socialis indoles ab Ecclesia evanesceret.

Ad haec *Catechismus Cone. Trid.*: “Si quis aliorum Sacramentorum naturam et rationem diligenter considerarit, facile perspiciet, ea omnia ab Ordinis Sacramento ita pendere, ut sine illo partim confici et administrari nullo modo queant, partim solemni caeremonia et religioso quodam ritu carere videantur. Quare necesse est, ut Pastores, institutam Sacramentorum doctrinam persequentes, eo diligentius etiam de Ordinis Sacramento sibi agendum arbitrentur. Proderit autem maxime haec explicatio, primum illis ipsis, deinde aliis, qui Ecclesiasticae vitae rationem ingressi sunt, postremo etiam fidei populo: ipsis, quod dum in huius argumenti tractatione versantur, ad eam gratiam excitandam, quam hoc Sacramento adepti sunt, magis commoventur: aliis, qui in sortem Domini vocati sunt, partim ut eodem pietatis studio afficiantur, partim vero ut earum rerum cognitionem percipiant, quibus instructi viam sibi ad ulteriores gradus facilius munire possint: reliquis autem fidelibus, primum quidem ut intelligant, quo honore digni sint Ecclesiae ministri: deinde, quoniam saepe contingit, ut multi adsint, vel qui spe liberos suos adhuc infantes Ecclesiae ministerio destinarint, vel qui sua sponte et voluntate illud vitae genus sequi velint, quos certe minime ignorare aequum est, quae praecipue ad hanc rationem pertinent” (pars 2, c. 7, q. 1).

I. OBIECTUM TRACTATUS

Definitio nominalis.

Praecipua ac veluti propria nomina, quibus hoc sacramentum ab antiquis procul temporibus designatur, sunt, apud Latinos: *Ordo* et *Ordinatio*, apud Graecos vero *χαροτομία* (extensio manuum) et *χειροθεσία* (impositio manuum), quorum duo priora sacramenti effectum, duo vero posteriora eius materiam, directius significant.

Antequam praecipuas has voces earumque usum distincte examine-
mus, iuverit notare ecclesiasticum lexicon graecum in hac re multo
uberius esse quam latinum, ex qua quidem expressionum pulchritudine
ac ubertate, aliqua quoque confusio oriri potest. Dum enim apud

Latinos unico fere “Ordinis” vocabulo totum significatur quod ad hoc spectat sacramentum, sive nempe ipsum sacramentum (Ordo, Sacramentum Ordinis), sive ipsa actio qua sacramentalis potestas confertur (Ordo, Ordinatio), sive ipsa tradita potestas (Ordo, Ordines), apud Graecos sequentes occurrunt variae originis ac significationis expressiones, fluctuantor nec constanter ab omnibus adhibitae: *Active* sumptus, seu pro Ordinatione, Ordo quatuor praecipue nominibus designatur, quorum duo sunt vocabula simplicia (non raro tamen variis adiectivis adornata), duo vero sunt compositae locutiones: *χαροτονία* (frequentissima), *χειροθεσία* (frequens; quae vox est contractio longioris ac rarioris formae *χειρίτη&σία*), *ἡ-ἰθεσι τῶν χειρῶν* (rara ad exprimendam actionem modo signato, i.e. impositionem manuum sive ordinationem, frequentissima vero ad eam exprimendam exercite, i.e. imponere manus sive ordinare sicut ipsa verbalis locutio: «π&Σιαὶ τὰς χεῖρας»), *ἐπιβολή τῶν χαρῶν* (rara).³⁴ *Passive* autem, seu pro tradita ipsa potestate, Ordo iterum quatuor praecipue nominibus, aliis vocibus frequenter exornatis, appellatur, quorum duo priora sunt sua origine digniora et usu olim frequentiora, cetera vero duo praecipue a modernis adhibentur, scilicet: *τάξι* (Ordo; ὑπὸ τάξι; τάξι *Ἱερωσυνῆ* ‘). *τάγμα* (Ordo), ἱερωσυνῆ; (sacerdotium, russice sviachtchentsvo; quae vox intelligitur complexive et generaliter de omnibus ordinibus, etiam minoribus; inde ipsum sacramentum simpliciter vocatur ἱερωσυνῆ), *βαθμός* (gradus; varii Ordines dicuntur *βαθμοί* | *βαθμοί τῇ Ἱερωσυνῇ*, *βαθμοί τῇ χαροτονίᾳ*, *ιερατικοί βαθμοί*).

Ipsum sacramentum, prout implicat utramque activam et passivam considerationem, vario modo vocatum est: *το μυστήριον τῶν Ἱερατικῶν τελειώσεων* (sacramentum sive mysterium sacrarum seu sacerdotalium consecrationum; *τελείωσι* = perfectio, consummatio, consecratio), *το μυστήριον τῇ ἱερατικῇ χειροτονίᾳ* θ (sacramentum sacerdotalis impositionis manuum), *το μυστήριον τῇ ἱερωσυνῇ* ‘ (sacramentum sacerdotii).

³ Basilus, *Ep.* 240. 3: “Accepta ab eis manus impositione [τῇ ἡ χάρις ἱερωσυνῇ]” (*MG* 32. 898).

⁴ Cf. Gabrielem Severum, *Συνταγμάτων περὶ τῶν ἀγίων καὶ ἱερῶν μυστηρίων* (Venetüs 1691) 90.

⁸ Ioasaph monachus, saec. 14, *Responsa canonica*, resp. 47 (editio A. I. Almazov, Odessae 1903) 38.

Confessio Michaelis Palaeologi, apud A. Thcincr et F. Miklosich, *Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum graecae et romanae* (Vindobonae 1872) 18.

⁹ Hanc appellationem videntur praeferre moderni. Propterea P. De Mcester (*Studi sui sacramenti amministrati secondo il rito bizantino* [Roma 1947] 243) quaestioni de Ordine praefigit titulum “Sacerdozio.” Iam ipse Petrus Moghila (-f 1646), patriarcha tussicus, in sua *Confessione Orthodoxa* hanc appellationem praeferebat; his enim nominibus enumerat septem sacramenta: “Baptismus, chrysmata, eucharistia, poenitentia, sacerdotium, matrimonium, olei unctio” (q. 98), ac subinde, perveniens ad explicationem Ordinis, scribit: “Quodnam sit quartum mysterium? *R.* Sacerdotium . . . Ante sacerdotium suntne aliaui ordines? *R.* Sacerdotium continet in se omnes gradus . . . , uti lectorem, cantorem,

ORDO — ORDINATIO.

Vox “Ordo” (graece $\tau\acute{\alpha}\xi\kappa$ vel $\tau\acute{\alpha}\gamma/\chi\alpha\delta$) etymologice ducitur ab ordiri (incipere, initium capere), remotius ab oriri (originem habere), atque sonat relationem originis. Connaturaliter inde in usu venit in sensu multifariae relationis sive habitudinis vel dispositionis plurium rerum respectu alicuius communis earum principii vel finis. Idque praecise sonant variae ordinis definitiones aut descriptiones a grammaticis et doctoribus attentatae. Ita *Cicero* habet: “Ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis et accommodatis locis” (1 *Offic.* 40. 142); *Quintillianus*: “Ordo recta quaedam collocatio prioribus sequentia adnectens” (7. 1. 1); *Augustinus*: “Ordo est parium dispariumque rerum sua cuique loca tribuens dispositio” (*De civ. Dei* 19. 13, *ML* 41. 640); *Catechismus Cone. Trid.*: “Est ordo, si propriam eius vim et rationem accipiamus, dispositio superiorum et inferiorum rerum, quae inter se ita adaptatae sunt, ut una ad alteram referatur” (2 pars, c. 7, q. 9).

Philosophice igitur ordo definiri potest: mutua plurium relatio, consurgens ex disparitate conditionis ipsorum relate ad unum; brevius: relatio prioris et posterioris, vel (assumpta specie pro genere) relatio superioris et inferioris.

Ceterum, per frequentem locutionis metonymiam, qua nomen effectus transferri solet ad causam, facile et convenienter contingere potest (praecipue cum agatur de relatione, quae maxime per suam causam ac fundamentum intelligitur ac definitur) ut ordo vocetur etiam proximum fundamentum praefatae relationis, seu varius status, conditio, dispositio, gradus, potestas (ordo passive sumptus, vel ordo in facto esse, ut quidam aiunt), imo, per extensionem, ipsum eiusdem remotum fundamentum, seu subiectum sive res vel homines quibus diversus ille status aut conditio inest (ordo subiective sumptus), et,

lampadoferum, subdiaconum, diaconum” (q. 108 et 111) (apud A. Malvy et M. Viller, *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila* [“Orientalia Christiana,” η. 39, Paris 1927] 56, 63, 65 sq.).

$\tau\acute{\alpha}\xi\iota\varsigma$ (ordo, dispositio, gradus, ratio, modus) proxime derivatur a $\tau\acute{\alpha}\xi\iota\omicron\omega$ (dispono, ordino), remote vero a $\tau\acute{\alpha}\sigma\sigma\omega$ (ordino, colloco [praesertim milites in aciei, constituo, praecipio). Adhibetur non solum ab auctoribus sacris, ut ostendetur infra, sed etiam a profanis sive classicis scriptoribus (cf. Athenaeum et Demostenem apud Zorell, *Lexicon graecum Novi Testamenti*, ad hanc vocem). $\tau\acute{\alpha}\tau\eta\mu\alpha$ (ordo, dispositio, series, officium, imperium, legio, cohors) provenit ab eodem verbo $\tau\acute{\alpha}\sigma\sigma\omega$ atque in eodem fere sensu adhibetur apud classicos (Plato ea utitur in sensu institutionis et dispositionis, Xenophon vero et Polybius in sensu agminis militaris). In Scriptura occurrit in 1 *Cor.* 15.23 in sensu ordinatarum turmarum hominum resurgentium; apud Patres vero graecos frequenter occurrit, una cum priori voce, in sensu sacrorum Ordinum seu graduum sacrae hierarchiae, ut infra patebit. Loco $\tau\acute{\alpha}\xi\kappa$ et $\tau\acute{\alpha}'\mu\alpha$ Scriptura quandoque alias adhibet voces eiusdem fere significationis, v.g. $\sigma\tau\acute{\alpha}\sigma\iota$ (positio, conditio), ut patet ex locis A.T. infra referendis (p. 6sq.).

per ulteriorem usum eiusdem metonymiae, ipsa efficiens causa seu actio per quam inducitur in subiectum status ille aut conditio unde relatio ordinis consurgit (ordo active sumptus, vel ordo in fieri, ut quidam aiunt; seu ordinatio). Inde quadrupliciter ordo accipi potest: *jormaliter*, seu pro ipsa disparitatis relatione; *passive*, seu pro diverso statu fundante eam relationem; *subiective*, seu pro rebus vel hominibus in diverso statu constitutis; *active*, seu pro actione ipsa vel ritu quo res vel homines in diverso statu constituuntur.

Praeterea, cum in diverso statu et conditione prior vel superior pars sit praevalens, quasi quoddam principium et origo unde fluit ipsa relatio discrepantiae in utraque parte, connaturaliter contingere potest ut nomen ordinis, passive acceptus, illi parti speciali modo reservetur, etsi, formaliter sumptus pro ipsa relatione, utrique parti aequaliter conveniat. Ad rem S. *Thomas*: “Nomen ordinis dupliciter accipitur: Quandoque enim significat ipsam relationem, et sic est tam in inferiori quam in superiori. . . Aliquando autem accipitur pro gradu qui ordinem primo modo acceptum facit. Et quia ratio ordinis prout est relatio, invenitur ubi primum aliquid superius alteri occurrit, ideo hic gradus eminens per potestatem spiritualem ordo nominatur” (*Suppi.*, q. 34, a. 2, ad 4). Ita in coetu christiano, ad unum finem cultus ordinato atque in laicos et hierarchas distincto, ordo formaliter vocari potest: ipsa gemina relatio inter laicos et hierarchas; passive vero: tam dignitas laici (ordo laicalis) quam auctoritas hierarchae (ordo hierarchicus), praecipue tamen ac reservata acceptione auctoritas hierarchae; subiective: tam laici (ordo laicorum) quam hierarchae (ordo hierarchiae), praecipue tamen isti; active: tam constitutio laici seu membri Ecclesiae, per Baptismum et Confirmationem (ordinatio laicalis), quam electio hierarchae ecclesiastici per investituram vel sacramentum (ordinatio hierarchica, praecipue tamen haec ultima.

De facto autem, ut ex dicendis patebit, vox “Ordo” praefatas omnes acceptiones in usu tam profano quam ecclesiastico fluctuante usurpavit, donec paulatim apud sacros scriptores et in ipsis documentis Ecclesiae strictiorem acceperit significationem tum sacrae ac ministerialis potestatis (ordo passive sumptus) tum sacri ipsius ritus quo ea potestas confertur (ordo active sumptus, sive Ordinatio).

In usu profano, ordo multipliciter dicitur de rebus tam physicis quam moralibus, ut constat ex ipsis auctoribus classicis.⁹ In re militari, ordo dicitur: ipsa aciei dispositio, certa militum manus (cf. Caesarem, 1 *B.G.* 13; 2 *B.G.* 26; Ciceronem, 1 *Phil.* 8. 20), ipsi centuriones qui

⁹ Cf. Forcellini, *Lexicon totius latinitatis* (Patavii 1940) III 516-518, ad vocem Ordo.

DE INSTITUTIONE ORDINIS

ordinibus praesunt (cf. Caesarem, 6 *B.G.* 6); in re politica, ordo dicitur de statu seu conditione vel gradu hominum in societate: ordo senatorius, equestris, plebeius (celebris distinctio apud Romanos), ordo aratorum, mercatorum, publicanorum, etc. (cf. Ciceronem, *Cluent.* 37. 104; *Dom.* 28. 74).

In Scriptura ordo dicitur de rebus tam profanis quam sacris, ut de certa militum manu, 1 *Mach.* 5. 33; 2 *Mach.* 8. 22: “Constituit . . . duces utrique ordini [τάξις?]”; de “ordinibus ministrantium [mensae],” 3 *Rcg.* 10. 5; de recto ordine agendi 1 *Cor.* 14. 40: “Omnia autem honeste et secundum ordinem [κατὰ τάξιν] fiant,”; de modo seu ordine quo homines vivificantur in finali resurrectione, 1 *Cor.* 15. 23: “In Christo omnes vivificabuntur. Unusquisque autem in suo ordine [«Ὡς τὸ ἴδιον τάγμα-ι]”; de electione ad aliquod officium, *Prov.* 8. 23: “Ab aeterno ordinata sum,” 2 *Par.* 9. 8: “Sit Dominus Deus tuus benedictus qui voluit te ordinare super thronum suum regem,” 1 *Cor.* 16. 15: “In ministerium sanctorum ordinaverunt [ἐτάξαν] seipsos,” 2 *Cor.* 8. 19: “Ordinatus est [χ«ροτο^α«] ab ecclesiis comes peregrinationis nostrae.”

Relate ad sacri cultus ministerium, ordo dicitur: de regulato ac successivo ministerii exercitio, 2 *Par.* 5. 11: “Omnes enim sacerdotes, qui ibi potuerunt inveniri sanctificati sunt, nec adhuc in illo tempore vices et ministeriorum ordo [τάγμα] inter eos divisus erat,” *Luc.* 1.8: “Cum sacerdotio fungeretur in ordine [ἐν τῇ τάξει] vicis suae”; praecipue de ipsa potestate seu officio ministerii (ordo passive), de electione ad tale officium (ordo active, ordinatio) et de coetu hominum tale officium habentium (ordo subiective), inde sermo est de ordine cantorum, de ordine levitarum, de ordine sacerdotum (imo de “sacerdotibus secundi ordinis”; quae expressio subinde adhibita est a pluribus Patribus ad designandos presbyteros), de ordine Melchisedech: 2 *Par.* 35. 15: “Cantores . . . stabant in ordine suo”; 2 *Esdr.* 11. 22 sq. agitur de “ordine in cantoribus” qui erant “in ministerio domus Dei”; 1 *Par.* 6. 48: “Levitae, qui ordinati sunt in cunctum ministerium tabernaculi domus Domini”; 2 *Par.* 8. 14: “Et constituit . . . officia sacerdotum in ministeriis suis et levitas in ordine suo”; *ibid.* 13. 10: “Levitae sunt in ordine suo”; *ibid.* 30. 15 sq.: “Et statuerunt sacerdotes in ordinibus suis et levitas in vicibus suis super opera Dei”; 2 *Esdr.* 13. 30: “Constitui ordines sacerdotum et levitarum, unumquemque in ministerio suo”; 4 *Rcg.* 23. 4: “Et praecepit rex Helciae pontifici et sacerdotibus secundi ordinis [ροῖς ἱερεῦσι δατιρώσεω?]”; *Psal.* 109. 4: “Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech [κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ]quod repetit *Hcbr.*

5. 10; 6. 20; 7. 11, ubi est etiam sermo de opposita ratione “sacerdotis . . . secundum ordinem Aaron [κατὰ τὴν τὰς Ἀαρών]

Apud Patres nomen “Ordo,” necnon derivatae voces activae “Ordinatio” et “Ordinare,” adhibentur saepissime ad designandos ipsos varios gradus ecclesiasticae hierarchiae eorumque collationem. Graeci quidem adhibent voces τὰξ« et τάγμα pro “Ordo,” cui, ut dictum est supra (p. 4, in nota), sunt fere aequivalentes; pro activis vero vocibus “Ordinatio” et “Ordinare” non utuntur correspondendibus verbis ταξῶω et τάσσω sed χειροτοίῳ (extensio manuum), χειροθεσία (impositio manuum), ἐπιθέσει τῶν χαρῶν (impositio manuum) et correspondentibus verbis χειροτονεῖ, χειροβετεῖ, ἐπιθεῖν-αι τὰς χεῖρας, quae indicant eandem rem sed per diversum conceptum, seu per illum ritum quo significabatur etiam apud paganos suffragium sive electio (ac pro tanto ordinatio et dispositio) alicuius in aliquod officium. De quibus dicetur infra.¹⁰

Ordinare (ordinans, ordinator, ordinatus).

Quoad *sacerdotem* in communi: Tertullianus, *De exhort, cast.* II11; Zosimus R. P.; Pelagius, *In 1 Tim.*; Pseudo-Hieronymus; *Statuta Ecclesiae antiqua*. Quoad *episcopum*: *Traditio Apostolica* (iuxta antiquissimam versionem latinam saec. 4); Cone. Arelatense; Cone. Carthaginiense a. 397; Optatus Mil.; Ambrosiaster; Augustinus; Innocentius I; *Statuta Ecclesiae antiqua*; Gregorius M.; Isidorus Hisp. Quoad *presbyterum*: *Traditio Apostolica*; Cyprianus, *Ep.* 72; Ambrosiaster; Hieronymus, *Ep.* 146; Augustinus; *Statuta Ecclesiae antiqua*; Ioannes Diaconus; Isidorus Hisp.; Quoad *diaconum*: *Traditio Apostolica*; Cyprianus, *Ep.* 72; Cone. Toletanum a. 400; Hieronymus, *Ep.* 146; Pseudo-Hieronymus; Augustinus; *Statuta Ecclesiae antiqua*; Isidorus Hisp. Quoad *subdiaconum*: Cone. Eliberitanum a. 300; Cone. Toletanum a. 400; Pseudo-Hieronymus; *Statuta Ecclesiae antiqua*; Isidorus Hisp. Quoad *ministros*: Cone. Arelatense a. 314. Quoad *clericos*: Cone. Carthaginiense a. 397; Hieronymus, *In Is.*; *Statuta Ecclesiae antiqua*. Quoad *acolythum*: *Statuta Ecclesiae antiqua*. Quoad *lectorem*: *Traditio Apostolica*; Pseudo-Hieronymus; *Statuta*

¹⁰ Occurrunt apud Patres graecos aliae etiam voces activae quae institutionem seu electionem (ac pro tanto Ordinationem) significant, quarum praecipua est κατάστασις (electio, institutio) et correspondens verbum καθίστημι (eligo, instituo). Pariter apud Patres latinos saepe adhibentur aliae voces: designatio, institutio, electio, promotio, creatio, constitutio, quae satis propinquae sunt voci “Ordinatio,” etsi habeant diversam tum etymologiam tum immediatam significationem. Vox vero “consecratio,” olim adhibita pro ordinatione sive episcopi sive etiam presbyteri et diaconi atque hodie uni episcopali ordinationi fere reservata, distinctum explicat conceptum.

¶ Hoc et alia testimonia, quae hic breviter memorantur, invenies citata in decursu tractatus, praesertim in ipsis tribus primis articulis, qui sunt materia huius voluminis (pp. 228 sq., 570 sq., 794 sq.).

Ecclesiae antiqua; Isidorus Hisp. *Quoad exorcistam*: *Statuta Ecclesiae antiqua*. *Quoad ostiarium*: Pseudo-Hieronymus; *Statuta Ecclesiae antiqua*.

Ordinatio.

Generice et complexive: Tertullianus, *De praescr.* 41 : “Ordinationes eorum temerariae”; Ambrosiaster, *In 1 Tim.* ‘Ordinatio Ecclesiae’; Hieronymus, *Ep.* 146: “Quid enim facit excepta ordinatione episcopus, quod presbyter non faciat?”; Innocentius I, *Ep.* 24: Spiritus S. “maxime in ordinationibus operatur”; Augustinus, *De bono coniug.*: ‘Ordinatio ecclesiastica,’ *C. ep. Parmen.*: ‘Ordinatio mansit integra.’ *Quoad sacerdotes*: Cyprianus, *Ep.* 68: ‘Ordinatio sacerdotum,’ “Ordinatio sacerdotalis.” *Quoad episcopum*: Cyprianus, *Ep.* 42; Optatus Mil.; Ambrosius, *Ep.* 4; Ambrosiaster, *In 1 Tim.* *Quoad presbyterum*: Ambrosiaster, *In 1 Tim.*: “Episcopi et presbyteri ordinatio,” *In 2 Tim.*: ‘Ordinatio presbyteri.’ *Quoad diaconum*: Cyprianus, *Ep.* 68; Ambrosiaster, *In 1 Tim.*: “Diaconatus ordinatio.” *Quoad clericos*: Cyprianus, *Epp.* 33 et 66: “Ordinatio clerica”; Hieronymus, *In Is.*: “Ordinatio clericorum,” “Ordinatio clericatus”; Isidorus Hisp.: “Clericorum ordinatio.” *Quoad exorcistas*: Isidorus Hisp. *Quoad diaconissam*: Cone. Arausicanum I.

Ordo (acceptus passive, pro ipsa potestate, vel subiective, pro illius subiecto).

Ordo generice: Innocentius I, *Ep.* 25: “Nulla varietas in ipsis ordinibus et consecrationibus haberetur.” *Ordo ecclesiasticus*, vel *Ordo Ecclesiae*: Tertullianus, *De monog.* 12; *De exhort. cast.* 7; *De idol.* 7; Cone. Laodicenum a. 343/381, can. 4 (ῥδ&s); Pseudo Hieronymus, *De septem ordinibus Ecclesiae*; *Constitutiones Apostolorum* (τὰξ1); Ioannes Diaconus. *Ordo sacer*: Isidorus Hisp.: “Sacratissimi ordines.” *Ordo clericalis*, vel clericatus: Cone. Laodicenum, can. 3 (τὰγμα); Zosimus R. P. *Ordo maior et minor*: Ambrosiaster: “Maior ordo intra se et apud se habet et minorem”; Augustinus, *Ep.* 43: “Inferioris ordinis clerici”; Gregorius M.: “Minores ordines”; Pseudo-Dionysius Areopagita, *De eccles. hier.* 5.3 (infra cit., in p. 14; utitur expressione: τῶν ὑφ’ἡμῶν ταγμάτων [inferiorum ordinum] ad designandos omnes Ordines infra episcopatum). *Ordo sacerdotalis*: Tertullianus, *De exort. cast.* 7; Ambrosiaster, *Quaest. V. et N. T.*; Pseudo-Hieronymus: Isidorus Hisp. *Ordo episcopatus*, vel episcopalis: Ambrosiaster, *In 1 Tim.*; Pseudo-Hieronymus: “Episcopalis ordo”; Epiphanius (τὰξκ); Isidorus Hisp.: “Pontificalis ordo.” *Ordo presbyterorum*: Cone. Neocaesariense a. 314/325, can. 1 (τὰξ1); Ambrosiaster, *In 1 Tim.*; Hieronymus, *Ep.* 14; Pseudo-Hieronymus;

Chrysostomus (τὼ/μα); Epiphanius (τὰι); Isidorus Hisp.: “Presbyterorum ordo.” *Ordo diaconorum*, vel levitarum: Ambrosiaster, *Quacst. V. et N. T.*; Pseudo-Hieronymus; Leo I, *Ep.* 12; Isidorus Hisp.: “Diaconorum ordo.” *Ordo subdiaconorum*: Pseudo-Hieronymus; Isidorus Hisp. *Ordo acolythorum*: Ioannes Diaconus: “Acolythi autem [ab] exorcistis hoc ordine differunt, quod exorcistis portandi sacramenta . . . negata potestas est. . .” *Ordo exorcistatus*: Ioannes Diaconus; Ambrosiaster, *Quaest. V. et N. T.*: “Maior enim ordo intra se et apud se habet et minorem: presbyter et diaconi agit officium et exorcistae et lectoris.” *Ordo lectorum*: Ambrosiaster; Pseudo-Hieronymus; Isidorus Hisp. *Ordo ostiariorum*: Pseudo-Hieronymus. *Ordo jossariorum*: Pseudo-Hieronymus. *Ordo diaconissarum*: Epiphanius (τὰγ/χα).

Postiores scriptores et theologi easdem voces usurparunt. Vox “Ordo” determinata et classica evasit ad designandos gradus sacrae hierarchiae, praecipue sacramentalis. Hinc de his gradibus agunt in distincta sectione suorum operum sub titulo “De sacris ordinibus” (Rabanus Maurus, Ivo Carnotensis, Magister Simon) vel “De ecclesiasticis ordinibus” (Hugo a S. Victore, Petrus Lombardus. Bandinus). Postquam autem Petrus Lombardus edidit aut vulgavit septenarium catalogum sacramentorum, in quo sextum sacramentum vocatur simpliciter et antonomastice “Ordo,” haec vox constanter in hoc sensu usurpata est, sive in operibus theologorum (inde a doctoribus saec. 13, ut Alberto M., Bonaventura et S. Thoma) sive in ipsis documentis Ecclesiae (Cone. Lugd. II: “Sacramentum ordinis,” Cone. Florentinum: “Sacramentum . . . ordinis,” Cone. Trid.: “Ordo,” “Sacramentum ordinis,” “Ordo sive sacra ordinatio,” [*Dens.* 844. 956, 963], Codex I. C.: “Ordo” [1. 3, t. 6 De ordine]).

Ceterum non defuerunt nec desunt, sive apud theologos sive in documentis Ecclesiae, largiores huius vocis acceptiones, quarum tamen ambiguitas expellitur ex contexta materia vel ex appositis determinationibus. Ita quandoque sermo est de ordine laicorum, clericorum, monachorum sive religiosorum (Rabanus: “Sunt . . . tres ordines in Ecclesia. Conversantium, id est laicorum, monachorum et clericorum”; ipsum Cone. Nicaenum I, can. 5, loquitur de “clero et laico ordine”¹² [λαϊκῶ τὰγ/χατῖ]), quae ultima praecipue appellatio celebris evasit et adhuc retinetur in ipso Codice I. C. sub simplici nomine ordinis et

¹² Plura recentiora documenta Ecclesiae, emanata sub Pio XII, expressiones “Ordo laicorum” et “Ordo laicalis” resumpserunt. Ea documenta enumerata invenies in volumine *Éludes conjointes*, quod Y. M. j Congar annuntiat se proxime editurum, tamquam complementum sui operis *Jalons pour une théologie du laical* (Paris 1953) 14 et 522, in nota.

sub strictiori conceptu societatis religiosae a votis solemnibus. Praeterea, in medio aevo “Ordo” appellari consuevit liber ipse liturgicus, quo exhibebatur regulatus modus sive ordinatum exercitium sacri ministerii (cf. varios *Ordines* ecclesiarum a Mabillon, Martène et Andrieu editos) quique posterius Rituale appellatus fuit. Pariter voces activae “Ordinatio” et “ordinare” non raro olim accipiebantur, praecipue apud canonistas, in sensu adscriptionis alicui ecclesiae sive dioecesi (Ordinari alicui ecclesiae vel dioecesi), aut electionis in aliquod ecclesiasticum officium, aut collationis eiusdem sive investiturae.

Ceterum etiam in hodierno iure “ordo,” “ordinatio” et “ordinare” latiore quam sacramentalem aut ministerialem sensum retinent. Nam in Codice I. C. ordo dupliciter accipitur, scilicet pro ordine regulari seu religioso (can. 488, n. 2) et pro ordine clericali, qui iterum dupliciter sumitur, nempe pro ordine hierarchico ministerial! (episcopatu, presbyteratu, diaconatu, subdiaconatu et ordinibus minoribus) prout distinguitur a hierarchia iurisdictionis (cann. 108, 948 950)¹³ et pro eodem ordine una cum praevio ritu ad ordinem dispositive qui tonsura nuncupatur; imo hanc acceptionem pro primaria Codex proponit, statuens in can. 950: “In iure verba: ordinare, ordo, ordinatio, sacra ordinatio, comprehendunt, praeter consecrationem episcopalem, ordines enumeratos in can. 940 [i.e. maiores et minores] et ipsam primam tonsuram, nisi aliud ex natura rei vel ex contextu verborum eruatur.”

Attenta igitur sacra hierarchia, seu potestate qua Ecclesia constituitur et regitur, Ordo quadrupliciter sumitur:

Primo, latissime (ordo ut ita dicatur, *ecclesiasticus*'), prout significat totam Ecclesiam hierarchice constitutam, seu ecclesiasticum coetum diversis gradibus organice dispositum. Quo sensu loqui possumus de ordine laicorum et ordine clericorum.

Secundo, late (ordo *hierarchicus*), prout significat solum coetum clericorum, ut a coetu laicorum distinctum, et aliquam ecclesiasticam potestatem in communi, sive sit ministerii sive iurisdictionis. Hoc sensu vox “Ordo” aequivalet voci “Hierarchia” (ἱεραρχία, ex ἱερά ἀρχή = sacra potestas).

Tertio, stricte (ordo *clericalis*), prout significat solam potestatem ministerii, ad exclusionem potestatis iurisdictionis (quo sensu fieri solet distinctio inter potestatem Ordinis et potestatem iurisdictionis).

¹³“In can. 108, §3 hacc distinctio clare exhibetur; in can. 948 vero (“Ordo ex Christi institutione clericos a laicis in Ecclesia distinguit ad fidelium regimen et cultus divini ministerium”) vox “regimen” est ambigua, cum posset intelligi de iurisdictione prout opponitur ministerio, quod tamen excluditur sive ex can. 108, § 3 sive ex ipsa subiecta materia quam Codex tractat in toto Titulo VI “De ordine” quaeque nullatenus iurisdictionem respicit.

Hoc sensu sumitur sive a theologis, praesertim in praesenti tractatu, sive a Cone. Trid. (sess. 23, capp. 2 et 4, can. 2, *Denz.* 958, 960, 962), sive a Codice I.C. (cann. 108, 948-950, ubi tamen significatio vocis practice seu iuridice extenditur etiam ad tonsuram). Sumitur autem non solum passive, pro ipsa potestate (aut subiective pro illius subiecto), sed etiam active, pro ritu collativo potestatis, etsi hic ritus sat frequenter usurpet etiam derivatum (et quidem grammaticaliter aptius) nomen Ordinationis.

Quarto, strictissime (ordo sacramentalis), prout significat tantum eam ministerii potestatem quae est sacramentalis, ita ut idem sit ac sacramentum Ordinis. Cuius quidem acceptionis distinctio a praecedenti est aliquatenus problematica sive hypothetica, dependens nempe ab adhuc disputata quaestione an aliqui ordines, qui inferiores aut minores dicuntur (subdiaconatus, acolythatus, exorcistatus, lectoratus et ostiariatus), sint necne sacramenta. Pariter hic facienda est supradicta distinctio acceptionis passivae et acceptionis activae.

ΧΕΙΡΟΘΕΣΙΑ.¹¹

Haec vox, necnon cognatum verbum *χαροθιάν*, etymologice ducitur a *χ'pas* (manus) et *θάναι*. (ponere) ac designat manuum impositionem, potiusquam meram manuum extensionem, quae significatur per alteram vocem *χαροτονία* de qua infra (pp. 16-22).

Non invenitur sive apud auctores profanos¹⁵ sive etiam in Scriptura, sed est eminenter patristica et ecclesiastica, etsi originem habeat et confecta sit ex substantiva expressione «τι&σι? τῶν χαρῶν (impositio manuum; immediate contracta in *χαρεπιθατία* ex qua *χαροθατία*.) quae quater occurrit in N.T. (*Act.* 8. 18; 1 *Tim.* 4. 14; 2 *Tim.* 1.6; *Hebr.* 6. 2), et remotius ex ipsa expressione verbali *ἐτηθάναι* [vel «τητι&ναι] *ràs χ'pà* (imponere manus) quae frequentissime occurrit tam in novo quam in antiquo testamento (lectione LXX; hebraica expressio illi

“Quoad hanc et sequentem vocem *χαροτονία*. confer:

Galtif.r, P., “Imposition des mains,” *Dictionnaire de théologie catholique* \ II-2 (Paris 1927) 1371sq.

Hallier, F., *De sacris electionibus et ordinationibus ex antiquo et novo Ecclesiae usu*, in Migne, *Theologiae cursus completus* XXIV (Parisiis 1841) 162-164.

Jugie, M., *Theologia dogmatica Christianorum orientalium ab Ecclesia catholica dissidentium* III (Parisiis 1930) 394-396.

Meester, P. de, *Studi sui sacramenti amministrati secondo il rito bizantino* (Roma 1947) 243 sq.

Wirceburgenses, *Theologia dogmatica, polemica, scholastica et moralis* (ed. 3, Parisiis 1880) X 290-292.

Zoreil, F., *Lexicon graecum Novi Testamenti* (ed. 2, Parisiis 1931) 484, 1444 sq., ad voces *ιηrlOeois*, *χαροτονίω*,

i' Invenitur tamen vox *ἑπιΟισιτ* apud Platonem et Xenophontem in sensu aggressionis et incursionis hostium, et apud Diodorum Siculum in sensu coniurationis.

correspondens in antiquo testamento est sâmak yâdayîm, habens eundem sensum).

In *A.T.* haec verbalis expressio adhibetur in connexione cum actu benedictionis (*Gen.* 48. 14), cum electione seu constitutione alicuius in aliquo officio (*Num.* 8. 10; 27. 18, 23; *Deut.* 34. 9), cum sacrificio rituali seu victima immolanda cui manus imponebantur (*Ex.* 29. 10, 15, 19; *Lev.* 1. 4; 3. 2, 8, 13; 4. 4, 24, 29, 33; 8. 14, 18; 16. 21; *Num.* 8. 12; 2 *Par.* 29. 23), cum probatione reorum et impositione poenae (*Lev.* 24. 14; *Dan.* 13. 34).

In *N.T.* eadem expressio saepe occurrit in connexione cum actu benedictionis: *Mat.* 19. 13, 15; *Marc.* 10. 16 (benedictio puerorum); cum sanatione infirmorum: *Mat.* 9. 18; *Marc.* 5. 23; 6. 5; 7. 32; 8. 23, 25; 16. 18; *Luc.* 4. 40; 13. 13; *Act.* 9. 12, 17; 28. 8; cum collatione gratiae seu Spiritus S.: *Act.* 8. 17-19 mox citand.; 19. 6: “Et cum imposuisset illis manus [ἐπιβέ'ντο χεῖρα] Paulus, venit Spiritus sanctus super eos,” ubi agitur de Confirmatione; cum collatione alicuius officii seu sacri ministerii: *Act.* 13. 3: commissio muneris apostolatus Saulo et Barnabae, ubi agitur probabilius de ipsa istorum ordinatione; 1 *Tim.* 5. 22: “Manus cito nemini imposueris [χ«ῖρα ταχέω mrc0fi],” ubi probabilius agitur non de Poenitentia sed de Ordinatione; *Act.* 6. 6: “Orantes imposuerunt eis manus [εττε'σαν αὐτοῖ τὰ χεῖρα],” ubi valde probabiliter agitur de Ordinatione, et quidem diaconorum.

Praeterea ipsa expressio substantiva ἐπίδεσε τῶν χαρῶν (impositio manuum) occurrit in sequentibus quatuor locis, quorum duo priores agunt de Ordine, ceteri vero de Confirmatione: 1 *Tim.* 4. 14: “Noli negligere gratiam, quae in te est, quae data est tibi per prophetiam cum impositione manuum [ptrà ἐπιβε'σεω τῶν χειρῶν] presbyterii”; 2 *Tim.* 1. 6: “Admoneo te ut resuscites gratiam Dei, quae est in te per impositionem manuum [Stà τῇ επιΑεσεω τῶν χαρῶν] mearum”; *Hebr.* 6. 2: “Baptismatum doctrinae, impositionis quoque manuum [επεΑεσεώ τε χαρῶν]”; *Act.* 8. 17-19: “Tunc imponebant manus super illos, et accipiebant Spiritum sanctum. Cum vidisset autem Simon quia per impositionem manus [διὰ τῇ ἐπιόε'σεω τῶν χαρῶν] apostolorum daretur Spiritus sanctus, obtulit eis pecuniam dicens: Date et mihi hanc potestatem, ut cuicumque imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum.”

Patres graeci ex ipsa hac Scripturae expressione compositam vocem χειροθεσία confecerunt (media quidem priori contractione χειρεπιθεσία), qua designarunt quamlibet fere sacramentalem vel ritualement impositionem manuum, nominatim eam quae fit in reconciliatione haereti-

corum, in sacramentis Confirmationis, Poenitentiae et Extremae Unctionis, necnon in ipso sacramento Ordinis, quamvis haec ultima ordinativa manuum impositio longe frequentius ac veluti proprio nomine designaretur cognata voce *χαροτονία* (manuum extensio) praesertim cum ageretur de maioribus ordinibus episcopatus, presbyteratus et diaconatus, ita ut, absoluta saltem vocabulorum evolutione, *χαροθ^ασία* esset generica vox designans quamlibet manuum impositionem, *χαροτονία* vero esset specificum nomen impositionis manuum in Ordine.

Quoad usum vocis *χαροθατία*. (aut aequivalentis biblicae expressionis *ἰπτιθίσιν; των χάρων*) in connexionione cum praefatis sacramentis, praeter Ordinem, confer testimonia occasionaliter relata in tractatibus *De Baptismo et Confirmatione* 299, *De Poenitentia* III 680-686 et *De Extrema Unctione* I 435 sq. Quoad Ordinem vero sufficiat sequentia referre.

Cornelius R. P. (saec. 3) in sua *Ep. ad Fabium Antiochenum* (relata ab Eusebio Caes., *Hist. eccles.* 6. 43) utitur triplici expressione: cheirepitesia (forma longiori cheirotesia), cheirotonia et epitesis ton cheirôn: “Ille [Novatianus] a quibusdam [episcopis] . . . adumbrata quadam et inani manuum impositione [*χαρ^απι^ασία*] episcopatum sibi tradere per vim cogit. . . Nec multo post unus ex illis episcopis ad Ecclesiam rediit. . . Reliquis . . . duobus episcopis successores ordinavimus [*χειροτονήσαντε*] . . . [Novatianus] post susceptum baptismum presbyteri gradum fuerat consecutus, idque per gratiam episcopi, qui manus illi imponens [*ἐν οὗτῳ αὐτῷ χεῖρα*] eum ad presbyterorum ordinem evexit” (*MG* 20. 619-626).

Epiphanius (saec. 4), *Adv. haer.*, 1. 3, t. 1, haer. 75, utramque cheirotesia et cheirotoniam in unam expressionem coniungens (cheirotesia cheirotoniae, seu cheirotesia τοῦ cheirotonein), priori assignat genericum sensum cuiuslibet impositionis manuum, alteri vero specificum sensum illius quae est propria Ordinis: “Quanam, inquit [haereticus Aerius], in re presbytero episcopus antecellit? Nullum inter utrumque discrimen est. Est enim amborum unus ordo ~~ἵς~~ par et idem honor ac dignitas. Manus imponit [*χειροθε-εῖ*] episcopus, imponit et presbyter. . . [At] totum illud stoliditatis esse plenissimum prudens quisque facile perspicit. . . Siquidem episcoporum ordo [*ἡ ἐπισκοπή*] ad gignendos patres praecipue pertinet. . . Quinam vero fieri potest, ut is presbyterum constituat, ad quem creandum manuum imponendarum ius [*χ^αροθ^ασία τὸν χαροτονάν*] nullum habeat?” (*il/G* 42. 506 sq.).

Anonymus auctor *Vitae et conversationis Polycarpi* (saec. 4), 23. 1, de ordinatione S. Polycarpi in episcopatum ait: “Diaconi ergo adduxerunt eum ad consuetam consecrationem, quae ab episcopis manuum impositione [*χειροθεσία*] peragitur” (*Funk* 2. 319).

Cone. Nicaenum I, a. 325, can. 19, declarat diaconissas “nullam habere manum impositionem [χειροθεσίαν],” i.e. ordinationem {*Harduin* 1. 326).

Cone. Antiochenum, a. 341, in eodem can. 10 utitur duplici voce cheirotesia et cheirotonia: “Qui in vicis vel possessionibus chorepiscopi nominantur, quamvis manus impositionem [χειροθεσίαν] episcoporum perceperint, et ut episcopi consecrati sint, tamen sanctae synodo placuit, ut modum proprium recognoscant, ut gubernent sibi subiectas ecclesias, earumque moderamine curaque contenti sint. Ordinent etiam lectores et subdiaconos, atque exorcistas: quibus promotiones istae sufficiant. Nec presbyterum vero, nec diaconum audeant ordinare [χεροτονεῖν], praeter civitatis episcopum, cui ipse cum possessione subiectus est” {*Harduin* 1. 597).

Constitutiones Apostolorum (circa a. 400), 8. 28. 2 sq., ita distinguunt inter cheirotationem et cheirotesia, ut illam referant ad solum Ordinem ac reservent episcopo, hanc vero referant ad alias manus impositiones ac concedant etiam presbyteris, dicentes episcopum posse sive cheirotetein sive cheirotonein, presbyterum vero posse tantum cheirotetein: “Episcopus benedicit, non benedicitur; manus imponit [χεροθετεῖ], ordinat [χειροτονεῖ], offert. . . Presbyter benedicit . . . ; manus imponit [χεροθετεῖ], non ordinat [οὐ χειροτονεῖ]” {*Funk* 1. 531). Eandem distinctionem videtur inculcasse *Pseudo-Ignatius Antiochenus* (saec. 4) in *Epistola ad Ieronem diaconum* 3, 2, tribuens episcopis duas actiones sub distinctis verbis cheirotonein et cheirotetein: “Nihil sine episcopis agas; sacerdotes enim sunt, tu vero minister sacerdotum. Illi enim baptizant, sacerdotium agunt, ordinant [χειροτονοῦσαν], manus imponunt [χεροθετοῦσιν]” {*Funk* 2. 177).

Tarasius patriarcha in *Actis Cone. Nicaeni II*, a. 787 (sess. 1), eandem profert distinctionem inter cheirotesia et cheirotationem. Cum enim discuteretur sensus can. 8 Cone. Nicaeni I {*Denz.* 55) de conversis haereticis Catharis, per impositionem manuum suscipiendis (χειροθετουμένοις), “*Tarasius sanctissimus patriarcha dixit: Et quomodo intelligitur manus impositio? Reverendissimi monachi dixerunt: Deprecamur, domine, ut doceamur. Tarasius sanctissimus patriarcha dixit: Forte in benedictione tantum hic manus impositionem [χειροθεσίαν] dicit, et non consecrationem [χειροτονίαν]*” {*Harduin* 4. 51).

Frustra autem quis vellet congerere innumeros Patrum textus continentes expressiones ἐπιθεσι-» των χειρῶν et ἐπιθεῖναι τα χεῖρα. Sit unus pro aliis *Pseudo-Dionysius Areop.* (circa a. 500), *De cedes, hier.* 5. 3: “Communia quidem sunt et pontificibus, et sacerdotibus, et ministris cum consecrantur, accessus ad divinum altare, genuum flexio, pontificiae manus impositio [ἡ ἡ/ ἱεραρχικτ)? χειρο ἐπιθεσι], crucis impressio,

praedicatio, perficiens salutatio; praecipua vero et episcopis propria est Scripturarum [i.e. libri Evangelii] supra caput impositio [*ν τῶν λόγων ἐπὶ τὴν κεφαλὴν*]¹⁵ ὅτι οἱ ἑσχατοὶ ὀνόματα, quod inferiores ordines [*τῶν νηρυμένων ταγματῶν*] non habent” (*MG* 3. 510).

Posteriores doctores orientales usque ad hodiernum diem vocem cheirotessiae in eodem duplici sensu, generali nempe (pro qualibet manuum impositione) et particulari (pro sola non-ordinativa impositione manuum) adhibuerunt, praecipue tamen in hoc altero sensu, ita ut communius utantur altera voce cheirotessiae ad designandam ipsam Ordinationem. Imo recentiori tempore sensus huius vocis cheirotessiae ulterius restrictus est ad designandam solam ordinationem trium superiorum graduum, scilicet episcopatus, presbyteratus et diaconatus (qui intra βῆμα, seu sanctuarium, et intra Missam, conferuntur), ita ut ceteri duo gradus, scilicet subdiaconatus et lectoratus, dicantur tantummodo cheirotessiae, sicut aliae manuum impositiones.

Hanc restrictionem iam suggerere visus est *Simeon Thessalonicensis* (t 1429), scribens: “Duae sunt igitur extra sanctuarium manuum impositiones [*ἡμεροῦσιν*], lectoris et hypodiaconi. . . Ordinationes [*χαροτονίαι*] autem eximiae et proprie dictae quae intra sanctuarium fiunt et in ipsa sanctissima mensa [seu intra Missam], tres sunt . . . , diaconi, presbyteri et episcopi.”¹⁶ In eodem tamen opere et contextu, duas illas voces etiam promiscue usurpat, nam omnes ordinationes vocat generaliter cheirotessiae, in ordinatione diaconi loquitur de epitesi ton cheirôn (a qua derivatur cheirotessia) non secus ac in ordinatione lectoris, in ordinatione subdiaconi promiscue loquitur de cheirotessia et de cheirotessia (χαροτοῦντρος = ordinandus).¹⁷ Eam distinctionem ac restrictionem adoptarunt subinde multi theologi et canonistae (ut testantur Beveregius, Cangius, Bingham et Goaf”) ac communiter retinent moderni doctores; quidam tamen, ut Corais in graeca versione *Orthodoxae doctrinae* Platonis Levkhin, Oeconomus in suo *Catechismo* et Koidakis in sua *Catechesi*, duo illa vocabula

¹⁵ *De sacris ordinationibus* (“Dialogus in Christo adversus omnes haereticos,” c. 156), *MG* 155. 362 sq.; cf. c. 246, *MG* 155. 463.

¹⁶ *Ibid.*, cc. 156, 159, 161, 163, 169, *MG* 155. 363, 365, 367, 375.

¹⁷ *Εὐχολογία* sive *Rituale Graecorum* (Lutetiae Parisiorum 1647) 239 et 257. ubi notatur ulterior Graecorum distinctio inter ipsum subdiaconatum, qui vocatur χαροτοῦντρος, et lectoratum, qui proprius vocatur σφραγίς seu sigillum: “Χτφρυς. . . Lectoris est. Subdiaconi, *χυποΟεαία*; Diaconi, et eo maiorum, *χτιποροβία* manus impositio, quae *ΧειποΟταίας* licet dictione pariter exprimitur, diversam tamen esse, Graecorum tum scripta, tum viva verba docuerunt. *ΧττιποΟεαία* quippe Subdiaconis attributa, caeremonialis est tantum, et ut benedictionis impertiendae comes, unde et illi nuda simplexque deprecatio adiungitur: *χαροτονία* autem de qua sermo noster est [i.e. episcopi, presbyteri et diaconi], forma sacramenti effectiva, addicta est.”

adhuc promiscue adhibent, concorditer ceteroquin cum ipsis libris liturgicis et iuridicis.

Ex dictis igitur sequitur vocem *χαροθαήα* apud Orientales *tripliciter* accipi.

Prinio scilicet, pro qualibet rituali manuum impositione, etiam ordinativa, iuxta biblicum usum expressionis *ἐν τῷ χάριτι*, ex qua illa vox derivatur. Et haec fuit antiquior acceptio.

Secundo, pro impositione manuum non ordinativa, ita ut opponatur cognatae voci cheirotoniae, Ordini reservatae. Et haec fuit connaturalis quaedam evolutio ac recentior acceptio, quae, iam allata in quibusdam antiquis documentis (ut in praefatis *Constihitionibus Apostolorum*), evasit pedetemptim fere universalis et satis constans.

Tertio, pro impositione manuum quae non sit ordinativa superiorum Ordinum, ita ut opponeretur voci cheirotoniae, strictiori modo reservatae episcopatui, presbyteratui et diaconatui. Et haec fuit multo recentior acceptio, quam forte inculcavit Simeon Thessalonicensis quamque moderni schismatici stabilire conati sunt. Ceterum, haec fluctuans sors illius vocis intime connectitur cum ipsa parallela evolutione vocis cheirotoniae, quae inde ab initio tam praevalenter sacrae Ordinationi tributa est ut sensim sine sensu veluti proprium eius nomen evaserit.

XEIPOTONIA.

Haec vox, necnon verbum *χαροτοῦν*, etymologice ducitur a *ἡρῶ* (manus) et *τείνω* (extendo) atque significat extensionem potiusquam impositionem manus quae per cognatam vocem cheirotesia significatur.

In usu proiano apud classicos auctores *χαροτοῦν* significavit extendere manum in signum suffragii seu electionis, adeoque dare suffragium, eligere, designare, constituere aliquem in aliquo officio vel munere. Ita apud Polychium, Plutarchum, Platonem, Demosthenem, Isocratem, Lysiam, Philonem {*De praeni, et poem.*, c. 9: “Rex a Deo constitutus [*χαροτοῦν*]”; *De los.*, c. 41: “[Ioseph] Pharaonis vicarius constituebatur [*χεροτοῦν*]”}.

In Scriptura verbum *χειροτοῦν* bis tantum occurrit in eodem classico sensu electionis sive constitutionis in aliquo officio vel munere. 2 *Cor.* S. 19: “Misimus . . . fratrem, cuius laus est in evangelic per omnes ecclesias; non solum autem, sed et ordinatus est [*χειροτονηθεί*] ab ecclesiis comes peregrinationis nostrae in hanc gratiam quae ministratur a nobis.” *Act.* 14. 22: “Et cum constituissent [*χειροτονησαυτε*] illis

per singulas ecclesias presbyteros et orassent cum ieiunationibus, commendaverunt eos Domino, in quem crediderant”; in quo textu, quamvis latina versio habeat “constituissent,” probabilius non agitur de mera electione et constitutione presbyterorum iam ordinatorum, sed de ipsa Ordinatione per manuum impositionem, ut ostendetur in art. 2 (pp. 523-525).

Apud Patres eadem vox inde ab initio in usu venit ad designandam electionem sacrorum ministrorum, idque sive ob praefatum usum ipsius Scripturae sive ex ipsa vocis aptitudine eiusque communi et classico usu ad designandam electionem publicorum officialium. Ceterum in ecclesiastico sermone, inde pariter ab initio, vel certe saltem a saec. 3. ipsa assumpsit determinatum sensum electionis per sacram Ordinationem, dependenter fortasse a supradicto textu *Act.* 14. 22, ita ut, usurpata specifica significatione impositionis manuum, quae est propria cognatae vocis cheirotessiae (seu epitesis ton cheirôn), pro nativa ac generaliori significatione extensionis manuum, sensim sine sensu huic ipsi voci (utut frequentius ac signantius in Scriptura usitatae) longe praevaluerit ad significandam collationem sacrorum Ordinum. Quo quidem expellitur gratuita *Protestantium* affirmatio, iuxta quam vox cheirotationis in antiquis documentis, sicut in Scriptura, accipitur pro mera electione, imo pro electione facta a communitate per popolare suffragium, iuxta originalem sensum cheirotationis sive extensionis manus.

Didache 15. 1: “Constituete [*χαροτονησατι*] igitur vobis episcopos et diaconos dignos domino” (*Funk* 1. 33). Quidam hic legunt meram electionem, iuxta classicum sensum graecae vocis; attamen sive subiecta materia, sive praefatus influxus textus *Act.* 14. 22 et aliorum locorum de constitutione ministrorum per impositionem manuum (epitesin ton cheirôn), vehementer saltem suadent hic agi de ipsa Ordinatione, non vero de praevia electione sive designatione; nec huic interpretationi ullatenus obstat ipsa collectiva adhortatio “Constituete,” cum, ut constat v.g. ex 2 *Cor.* 2. 6-11, huiusmodi allocutiones intelligi solent directae ad communitatem qua talem, seu ut agentem per suos rectores.

Ignatius Antiochenus, Ad Philad. 10. 1: “Cum mihi nuntiatum sit, per orationem vestram et commiserationem, qua movemini in Christo Iesu, ecclesiam Antiochenam in Syria pacem obtinuisse, decet vos ut dei ecclesiam, eligere [*χαροτονησαι*] diaconum, qui obeat ibi legationem dei, qui cum illis in unum congregatis simul gaudeat et glorificet nomen” (*Funk* 1. 273). *Ad Stnyrn.* 10. 2: “Ut nunc opus vestrum absolutum fiat coram deo et hominibus, decet ad dei honorem, ut

ecclesia vestra eligat [χεφοτοη/σαι] sacrum legatum, qui, cum ad Syriam usque venerit, congratuletur illis, quod pacem consecuti sint et suam receperint magnitudinem ac restitutum sit illis suum corpus” (*Funk* 1. 285). *Ad Polycarpum* 7. 2: “Decet, Polycarpe in deo beatissime, concilium cogere deo decentissimum et eligere [χεφοτονήσαι] aliquem . . . , qui poterit divinus cursor appellari . . . , ut in Syriam profectus impigram caritatem vestram ad dei gloriam celebret” (*Funk* 1. 295). In his textibus manifeste agitur de mera electione seu designatione, et quidem alicuius legati, ab una ecclesia ad aliam mittendi.

Pseudo-Ignatium citavimus supra (p. 14).

Didascalia Apostolorum 2. 2. 3: “Ita ergo probetur, cum manus impositionis [χεφοτονίαν] accepit, et sic ordinetur [καθίσ-ασται] in episcopatum” (*Funk* 1. 34).

Cone. Ancyranum, a. 314, can. 10: “Quicumque . . . [inter diaconos ordinatos, de nubendi intentione] tacuerunt, et susceperunt manus impositionem [χαροτοι-ίαν], professi continentiam, si postea ad nuptias venerint, a ministerio vel clero cessare debebunt, laïcam tantum recipientes communionem” (*Harduin* 1. 275). Can. 13: “Vicariis episcoporum, quos Graeci Chorepiscopos vocant, non licere vel diaconos ordinare [χειροτοτι-εῖν]” (*Harduin* 1. 276).

Cone. Neocacsariense, a. 314/325, can. 11: “Presbyter ante tricesimum aetatis suae annum nullatenus ordinetur [χαροτονεῖσθω], licet valde sit dignus” (*Harduin* 1. 283).

Cone. Nicaenum I, a. 325, can. 4: “Episcopum convenit maxime quidem ab omnibus qui sunt in provincia episcopis ordinari [κα^αίστασται]. Si autem hoc difficile fuerit, aut propter instantem necessitatem, aut propter itineris longitudinem, tribus tamen omnimodis in idipsum convenientibus, et absentibus quoque pari modo decernentibus, et per scripta consentientibus, nunc ordinatio [χεροτονία] celebretur” (*Harduin* 1. 323). Quem canonem appellat ac repetit *Cone. Nicaenum II* (can. 3). Can. 19: “De Paulianistis ad ecclesiam catholicam confugientibus definitio prolata est, ut baptizentur omnimodis. Si qui autem de his praeterito tempore fuerint in clero, si quidem immaculati et irreprehensibiles apparuerint, baptizati ordinentur [χεφοτονεῖσθωσαν] ab episcopo ecclesiae catholicae” (*Harduin* 1. 331).

Cone. Antiochenum, a. 341, can. 10, supra cit. (p. 14). Can. 19: “Episcopus praeter synodum et praesentiam metropolitan! nullatenus ordinetur [χειροτονεῖσαι]. Hoc autem modis omnibus coram posito, melius quidem est ut omnes simul adsint eiusdem provinciae sacerdotes, quos metropolitanus episcopus vocare debebit. Et si quidem omnes occurrerint, optime: quod si difficile fuerit, saltem plures adesse

omnino convenit, aut certe scriptis eiusdem sententiae comprobati: et ita sub plurimorum vel praesentia vel decreto ordinatio celebratur. Quod si secus contra definita factum fuerit, nullas ordinatio [χαροτοvia] vires habeat” {*Harduin* 1. 601).

Cone. Laodicensem, a. 343/381, can. 5, iuxta versionem Dionysii Exigui: “Quod non oporteat ordinationes [χαροτοvia] sub conspectu audientium celebrari”; iuxta versionem vero sive interpretationem Isidori Mercatoris (cap. 4): “Non licere manus impositionem super ordinandos praesentibus catechumenis fieri” {*Harduin* 1. 782).

Verbum “Audientes” hic non uno modo ab expositoribus accipitur. Quidam, ut tres celebres canonistae schismatici saec. 12 Theodorus Balsamon, Ioannes Zonaras et Alexis Aristenus,¹⁹ intelligunt generaliter adstantes, ac inde duo priores concludunt hic non agi de Ordinationibus sed de electionibus, Aristenus vero deducit “ordinatorum preces magna voce non [esse] exprimendas, adeo ut populus eas audiat”; alii intelligunt poenitentes, qui excludebantur ab assistentia celebrationi sacrificii Missae ac ideo ab assistentia Ordinationibus intra Missam peractis: ita Hefele qui praeterea videtur simul favere supradictae interpretationi Balsamon et Zonaras;²⁰ alii intelligunt catechumenos iuxta praefatam interpretationem Isidori Mercatoris: ita Leclercq qui inde reicit ut absque fundamento praedictam conclusionem Balsamon et Zonaras.²¹

Ceterum praefati canonistae Balsamon et Zonaras,²² quibus consentiunt quidam doctores catholici, nominatim *Hallier*,^{2*} praefatam suam conclusionem de cheirotonia accipiendam in sensu non ordinationis, sed solius electionis seu suffragii, proferunt non solum de praefato can. 5 *Cone. Laodicensi*, sed etiam de supra relatis can. 4 *Cone. Nicaeni I*, can. 3 *Cone. Nicaeni II*, can. 19 *Cone. Antiocheni* et can. 6 (graece can. 5) *Cone. Sardicensis* a. 343. Attamen in his canonibus

¹⁹ *In canones 55. Apostolorum, Conciliorum et in epistolas canonicas 55. Patrum commentarii*, *MG* 137. 1347-1350.

²⁰ Hefele-Leclercq, *Histoire des Conciles* 1-2 (Paris 1907) 998: “Les pénitents ne pouvant assister au service divin entier, il leur était interdit d’assister aux ordinations. Balsamon et Zonaras croient qu’il ne s’agit pas ici de l’ordination, mais du choix des nouveaux ecclésiastiques, et ils disent que les *audientes* en étaient exclus parce que, avant d’y procéder, on faisait connaître les fautes et les défauts des candidats à l’état ecclésiastique. On comprend dès lors que l’on n’ait pas voulu permettre l’accès de ces assemblées à tout le monde, et, en particulier, à ceux qui à cause de leurs péchés étaient rangés dans la catégorie des pénitents.”

²¹ *Ibid.*, in nota ad suprarelata verba Hefele: “Nous estimons que les *audientes* sont ici bien plutôt les catéchumènes, on veut dire que l’ordination, comme la inesse, est réservée à la présence des initiés. — Quant à la différence entre ordination et choix des nouveaux ecclésiastiques, elle ne nous paraît répondre à rien.”

²² *Op. cit.*, *MG* 137. 235, 890 sq., 1327-1350, 1446-1450.

n. Loc. cit. (supra, in p. 11).

²³ Hic tamen canon in textu graeco, primo edito a Tilio a. 1540 et in variis collectionibus Conciliorum reproducto, non adhibet vocem *χαροτοία* sed *κατάστασις* (constitutio) et

nihil est quod sensum merae electionis exigat, quinimmo sensum proprie dictae Ordinationis requirit saltem contextus aliorum documentorum, uti *Constitutionum et Canonum Apostolorum* (cf. infra), quae de eadem prorsus materia manifeste agunt. Ceterum dici potest in illis omnibus sermonem esse de utraque copulata electione et Ordinatione vel, si placet, de electione ad suscipiendam Ordinationem, ac pro tanto ipsam electionem vocari cheirotoniam.

Eusebium Caesariensem et *Epiphanium* citavimus supra (p. 13).

Basilus, *Ep.* 188. 1: “Qui autem ab Ecclesia se separaverant, non habebant amplius in se gratiam Spiritus sancti: defecerat enim communicatio, interrupta continuatione. Qui enim primi recesserant, ordinationem [χειροτονίαν] a patribus habebant, et per manuum eorum impositionem [ἐπιτάχυν τῶν χειρῶν] habebant donum spirituale; qui autem resecti sunt, laici effecti, nec baptizandi, nec ordinandi [χαροτονᾶν] habebant potestatem, ut qui non possent amplius Spiritus sancti gratiam aliis praebere, a qua ipsi exciderant” (*MG* 32. 667-670).

Constitutiones Apostolorum 8. 28. 2 sq. citavimus supra (p. 14). In eodem libro 8 agitur distincte de variis ordinationibus sub vocibus: cheirotonia, cheirotonein, epitesis ton cheirôn: 8. 4. 2, de episcopo, cheirotonein; 8. 16. 1, de presbyteris, cheirotonia; 8. 17. 1 sq., de diaconis, cheirotonia; 8. 19. 2, de imponendis manibus diaconissis, epitesis ton cheirôn; 8. 21. 2, de subdiaconis, cheirotonein et epitesis ton cheirôn; 8. 22. 2, de lectoribus, epitesis ton cheirôn; 8. 23. 2-4, de non ordinandis confessoribus, cheirotonein; 8. 24. 2, de virginibus non ordinandis, cheirotonein; 8. 25. 2, de viduis non ordinandis, cheirotonein; 8. 26. 2 et 3, de exorcistis non ordinandis, cheirotonein; 8. 27. 1-3, quomodo episcopus sit ordinandus, cheirotonein.

Canones Apostolorum (circa a. 400), can. 1: “Episcopus igitur ab episcopis ordinetur [χαροτονᾶσθω] duobus vel tribus.” Can. 76: “Quod non oportet episcopum fratri aut filio aut alio propinquo dignitatem episcopatus largientem ordinare [χαροτονᾶν]” (*Funk* 1. 565, 587).

Epitome libri 8 Constitutionum Apostolorum (circa a. 425) 14. 15.

καθίστασθαι (constituere, eligere, ordinare), sicut in *Tit.* 1. 5 et in *Cone. Nie.* I, can. 4 (cf. supra, in p. 18). Textus latinus (valde probabiliter et ipse originalis et officialis) in utraque relatione, sive Dionysii Exigui sive Isidori Mercatoris, reproducta ab Harduin et Mansi, fert verbum “ordinare” (tamen interpretatio Gentiani Herveti, relata in collectione Labbaei et Cossantii, pro ordinare ponit instituere sive eligere); sic autem sonat iuxta textum Dionysii Exigui, a quo parum differt textus Isidori Mercatoris: “Si contigerit in una provincia, in qua plurimi fuerint episcopi, unum forte remanere episcopum; ille vero per negligentiam noluerit ordinare episcopum, et populi convenerint, episcopi vicinae provinciae debent illum convenire episcopum, qui in eadem provincia moratur, et ostendere quod populi petant sibi rectorem, et hoc iustum esse, ut et ipsi veniant, et cum ipso ordinent episcopum. Quod si conventus litteris tacuerit et dissimulaverit, nihilque rescripserit; satisfaciendum est populis, ut veniant ex vicina provincia episcopi, et ordinent episcopum” (*Harduin* 1. 639).

16. 17. 18. 19, agens de variis ordinationibus, utitur continuo verbo cheirotonein.

Chrysostomus, In Act. Apost., hom. 14. 3, commentans verba “Et orantes imposuerunt illis manus” de ordinatione diaconorum, definitionem cheirotationis tradit, dicens hanc nihil aliud esse quam Ordinationem seu segregationem hominis a populo per efficacem orationem: “Hinc palam est, quod segregaverint illos a multitudine; et illi trahunt, non apostoli ducunt. Vide, quam non superflue scriptor loquatur: non enim dicit quomodo, sed simpliciter quod ordinati sint [«χειροτοιοῦσθαι»] per orationem: hoc enim est ordinatio [τοῦτο γὰρ ἡ χειροτονία ἐστίν]. Manus viri superimponitur; totum vero Deus operatur, eiusque manus est quae tangit caput ordinati [χειροτονουμένου], si quemadmodum oportet ordinetur [χειροτονῆται]” (*MG* 60. 116). *In 1 Tim.*, hom. 13, commentans verba “Cum impositione manuum presbyterii,” ait: “Non de presbyteris hic loquitur, sed de episcopis: neque enim presbyteri episcopum ordinabant [«χειροτονοῦν»]” (*MG* 62. 565), quo ostenditur quam proprie et stricte tunc cheirotomia acciperetur pro Ordinatione.

Hieronymus, In Is., l. 16, c. 58, sic definit graecam cheirotationem: “Χειροτονία, id est, ordinatio clericorum, quae non solum ad imprecationem vocis, sed ad impositionem impletur manus” (*ML* 24. 569).

Tarasium citavimus supra (p. 14).

Apud posteriores doctores orientales vox cheirotationis (necnon correspondens verbum cheirotonein) iugiter retinuit hunc proprium ac reservatum sensum sacrae Ordinationis, ut constat tum ex libris liturgicis, tum ex confessionibus fidei (Iam *Confessio fidei Michaelis Palaeologi* pro “sacramento Ordinis” [*Dens.* 465], habebat το μυστηριον τῆς ἱερατικῆς χειροτονίας²⁵), tum ex commentariis canonicis (inde ab operibus *Theodori Balsamon* et *Ioannis Zonaras* supra relatis, in p. 15), tum ex tractatibus theologorum (inde a *Simeone Thessalonicensi* supra cit. in p. 1520). Imo, ut dictum est supra (p. 15 sq.), plures recentiores, post ipsum Simeonem Thessalonicensem, conati sunt illi voci tribuere strictiorem sensum solius Ordinationis trium superiorum graduum, episcopatus scilicet, presbyteratus et diaconatus.

Ex dictis sequitur vocem χειροτονία, in ecclesiastico sermone apud Orientales, tripliciter acceptam esse. *Primo* scilicet, sed raro in quibusdam canonibus antiquiorum conciliorum, pro electione seu designa-

²⁵ Apud A. Thciner et F. Miklosich, *Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum graecae et romanae* (Vindobonae 1872) 18.

^{3e} Cf. etiam c. 156: cheirotationes in genere; cc. 161 et 163: cheirotomia subdiaconi; c. 167-172: cheirotomia diaconi; cc. 178, 180, 182, 187: cheirotomia presbyteri; cc. 188, 198, 205: cheirotomia episcopi; *MG* 155. 363, 367, 371-382, 385, 387, 390, 398, 407, 414.

tione alicuius ad sacrum ministerium, copulata ceteroquin cum Ordinatione vel ad hanc essentialiter ordinata. *Secundo*, pro ordinativa manuum impositione prout distinguitur, tamquam species a genere, a communi manuum impositione quae convenit etiam aliis sacramentis vel ritibus Ecclesiae quaeque nomen obtinuit cheirotessiae; et haec quidem fuit ac manet classica et communior vocis acceptio. *Tertio*, pro sola Ordinatione trium superiorum ordinum episcopatus, presbyteratus et diaconatus, vel, si placet, pro Ordinatione sacramentali; et haec est potius recentior acceptio quae invaluit apud maiorem partem modernorum Schismaticorum.

Definitio realis.²⁷

DEFINITIO METAPHYSICA: Sacramentum hierarchicae sanctificationis.

In hac definitione sacramentum est *genus proximum* (seu materia metaphysica), hierarchica vero sanctificatio est *differentia specifica* (seu forma metaphysica). Genitivo “hierarchicae” indicatur directe subiectum sacramenti, prout pollet sacra potestate (seu significatur hoc sacramentum ordinari ad sanctificandos hierarchas, qua tales), indirecte vero et in obliquo indigitatur haec ipsa sacra potestas, quae est alter effectus sacramenti, cum priori ac principali sanctificationis effectui arcte connexus; ratione enim huius peculiaris connexionis, character Ordinis, quamvis, stricte et formaliter loquendo, sit tantum secundarius effectus, seu res-et-sacramentum, petit tamen (secus ac character Baptismi) ingredi ipsam sacramenti definitionem, sicut Corpus Christi definitionem Eucharistiae.

Imo, attenta cumulativa quadam principalitate, qua sacra potestas gaudet in hoc sacramento, potest etiam, cum S. Thoma iuniore {*Suppi.*, q. 34, a. 2) post Petrum Lombardum, apte Ordo definiri: *Sacramentum spiritualis potestatis*, ita in recto exprimendo ipsam potestatem, indirecte vero et in obliquo subiecti sanctificationem, vel potius exhibendo utrumque effectum ad modum unius sub tali copulata expressione, quae ceteroquin aequivalet huic alteri: *Sacramentum sanctificativae potestatis*. Manendo tamen in pura linea sacramentali (ad quam pertinet ut sit essentialiter signum gratiae), formalior videtur, ac pro tanto praeferenda, assignata definitio: Sacramentum hierarchicae sanctificationis.

Definitio aequivalens sed minus propria: Signum rei sacrae, inquantum est hierarchice sanctificans (aut inquantum est in spirituali potestate constituens).

²⁷ Cf. dicta de definitione sacramenti in communi (quae hic determinatur) in tractatu *De sacramentis in genere* 68-75, 104 sq.

Descriptio: Signum et causa gratiae hierarchicae (aut spiritualis potestatis) vel: Signum practicum gratiae hierarchicae (aut spiritualis potestatis).

DEFINITIO PHYSICA: *Impositio manuum sub formula verborum, significans hierarchicam sanctificationem* (aut collationem spiritualis potestatis).

In hac definitione impositio manuum est *materia*, formula vero verborum est *forma* sacramentalis, relatio tandem signi ad gratiam hierarchicae sanctificationis est *ultima forma* totius sacramentalis artefact! (in qua hierarchica sanctificatione, exercite accepta, indicatur etiam efficacia signi).

Descriptio: Compositum artefactum ex manuum impositione et formula verborum, convenientibus tamquam materia et forma in unum subiectum relationis signi gratiae hierarchicae (aut spiritualis potestatis), ab eodem subiecto causatae.

Utraque metaphysica et physica definitio sic in unum copulari potest: Sacramentum hierarchicae sanctificationis per manum in verbo.

Copulata vero descriptio sic efferri potest: Sacramentum N. L. quo. per manuum impositionem et formulam verborum, significatur et confertur hierarchica sanctificatio (aut spiritualis potestas).

II. PRINCIPIA TRACTATUS

1. Scriptura.

In Antiquo Testamento proponitur sacerdotium tum *patriarchale* (Noë: *Gen.* 8. 20; *Iob.* 1. 4sq.; 42. 8; Abraham: *Gen.* 12. 7 sq.; 13. 18; 22. 1 sqq.; Isaac: *Gen.* 26. 25; Iacob: *Gen.* 28. 16-22; 35. 1, 3, 7, 14; Melchisedech: *Gen.* 14. 18), tum *leviticum* quod quidem per legem mosaicam ab ipso Deo directe conditum est (*Ex.* 28. 1 sqq.; 29. 1 sqq.; *Lev.* 8. 1 sqq.; 21. 1 sqq.; *Num.* 3-4; 16-18). Utrumque autem, et peculiariter secundum, est vera *figura et quaedam praeparatio sacerdotii N. L.*; quae figuralis ratio non solum a Patribus passim ac constanter proponitur (ut constabit ex textibus adducendis in art. 1-3) sed etiam ab ipso Apostolo in *Epistola ad Hebraeos* (cc. 5 sqq.) satis suggestive indigitatur, saltem pro quanto ipse comparat duplex sacerdotium Aaron et Melchisedech cum sacerdotio Christi huiusque perpetuitatem praedicat.²⁸ Ipsae binae prophetiae de sacrificio Missae, scilicet *Gen.* 14. 18 sq. coli, cum *Psal.* 109. 4 (de sacri-

^{**} *Hcbr.* 7. 11 sq.: “Si ergo consummatio per sacerdotium leviticum erat (populus enim sub ipso legem accepit), quid adhuc necessarium fuit secundum ordinem Melchisedech alium surgere sacerdotem et non secundum ordinem Aaron dici? Translatio enim sacerdotio, necesse est ut et legis translatio fiat.”

ficio Melchisedech, iuxta cuius ordinem Christus est sacerdos in aeternum) et *Mal.* 1. 10 sq. (de futuro sacrificio, oblato in omni loco ac gente), involvunt quoque indirectam prophetiam de sacerdotio N. T., quippe quod cum ipso sacrificio indissolubiliter connectatur. Praeterea, ut dictum est cum S. Thoma in tractatu *De sacramentis in genere* 503, sacerdotium leviticum erat etiam sacramentale, seu verum, utut imperfectum, sacramentum illius legis²⁹ ac pro tanto erat etiam *figura sacramentalis* nostri sacerdotii, seu hoc ipsum figurabat non solum sub ratione potestatis sacerdotalis sed etiam sub ratione sacramenti, ritus scilicet gratiae collativi.

In Novo Testamento institutio sacerdotii continetur implicite sive in generali constitutione apostolorum ad continuandum opus Christi (*Io.* 17. 17; 20. 21) collata cum veritate ac perpetuitate sacerdotii Christi (*Hebr.* 5 sqq.), sive in celebratione fractionis panis seu eucharistici sacrificii (*Act.* 2. 42; 27. 35; 1 *Cor.* 10. 16; 11. 17-34), explicite vero in verbis Christi, *Luc.* 22. 19 et 1 *Cor.* 11. 25: “Hoc facite in meam commemorationem,” iuxta bis repetitam declarationem ipsius Cone. Trid. (sess. 22, cap. 1 et can. 2, *Denz.* 938 et 949).

Institutio diaconatus ostenditur valde probabiliter in ipsa prima electione seu ordinatione septem virorum: *Act.* 6. 1-6. De diaconis praeterea sermo est in *Phil.* 1. 1 et 1 *Tim.* 3. 8-13.

Institutio superioris gradus presbyterorum, aut episcoporum, aut utriusque, ostenditur, una cum ipsius ritus ordinationis sacramentalitate, probabilius in *Act.* 13. 3 et 1 *Tim.* 5. 22, valde probabiliter in *Act.* 14. 23, certe in 1 *Tim.* 4. 14 et 2 *Tim.* 1. 6 sq.

Praeterea in *Actibus Ap.* et in *Epistolis*, praecipue paulinis, exhibetur triplex classis ministrorum.

Prima classis est presbyterorum et episcoporum; “presbyteri”: *Act.* 11. 30; 14. 23; 15. 2, 4, 6, 22, 23, 41; 16. 4; 20. 17; 21. 18; 1 *Tim.* 4. 14; 5. 17, 19; *Tit.* 1. 5; *lac.* 5. 14; 1 *Petr.* 5. 1-2; 2 *Io.* 1; 3 *Io.* 1; “episcopi”: *Act.* 20. 28; *Phil.* 1. 1; 1 *Tim.* 3. 1-2; *Tit.* 1. 7. Ad hanc eandem classem reduci possunt illi qui veniunt sub nominibus: “praesidentes”: *Rom.* 12. 8; 1 *Thess.* 5. 12 (cf. 1 *Tim.* 3. 4, 5, 12; 5. 17; *Tit.* 3. 8, 14); “praepositi”: *Act.* 15. 22; *Hebr.* 13. 7, 17, 24; “angeli ecclesiarum”: *Apoc.* 1. 20 (cf. 2-3).

Secunda classis est delegatorum Apostoli, qualiter describuntur praecipue Timotheus: 1 *Thess.* 3. 2; 1 *Cor.* 4. 17; 16. 10 sq.; *Phil.* 2. 19, et Titus: *Tit.* 1. 5; quibus accedunt Tychicus et Artemas: *Coi.*

1-2. q. 102, a. S, ad 3: “Quaedam sacramenta novae legis habuerunt in veteri lege sacramenta figuralia sibi correspondentia. Nam circumcisioni respondet baptismus . . . consecrationi autem pontificis et sacerdotum respondet sacramentum ordinis” (cf. *ibid.*, corp, et ad 4; *In 4 Sent.* dist. 8, q. 1, a. 2, q. 1).

4. 7sq.; *Eph.* 6. 21 sq.; 2 *Tim.* 4. 12; *Tit.* 3. 12, necnon Silas, Epaphras, Archippus et Epaphroditus: *Act.* 15. 22, 32; 1 *Thess.* 1.1; 2. 7; *Col.* 1. 7 sq.; 4. 12 sq.; *Philem.* 2; *Coi.* 4. 17; *Phil.* 2. 25.

Tertia classis est apostolorum, prophetarum, evangelistarum et doctorum. “Apostoli” (in sensu largiori) vocantur Iacobus (?): 1 *Cor.* 15. 7; *Gal.* 1. 19, Silas et Timotheus: 1 *Thess.* 1. 1; 2. 7, Epaphroditus: *Phil.* 2. 25, Andronicus et Iunias: *Rom.* 16. 7, alii generaliter et innominatim: 1 *Cor.* 12. 28-30, *Eph.* 4. 11 sq. (cf. *Eph.* 2. 20; 3. 5; *Apoc.* 18. 20). “Prophetae” vocantur plures viri antiocheni: Agabus (*Act.* 11. 27; cf. 21. 10 sq.), Barnabas, Simon Niger, Lucius, Manahen et Paulus (*Act.* 13. 1-3), Iudas et Silas (*Act.* 15. 30-35), item alii generaliter et innominatim: 1 *Cor.* 12. 28-30; *Eph.* 2. 20; 4. 11 sq. “Evangelistae” vocantur Philippus diaconus: *Act.* 21. 8, Timotheus: 2 *Tim.* 4. 5, alii generaliter et innominatim: *Eph.* 4. 11 sq. “Doctores” vocantur praefati viri antiocheni, i.e. Barnabas, Simon Niger, Lucius, Manahen et Paulus: *Act.* 13. 1-3, Timotheus et Titus (aequivalenter): 1 *Tim.* 3. 2; 4. 13, 16 (cf. 5. 17); *Tit.* 1. 9; 2. 7, alii generaliter et innominatim: 1 *Cor.* 12. 28-30; *Rom.* 12. 6-8; *Eph.* 4. 11 sq.

2. Patres et theologi.

Litteratura patristica de hoc sacramento valde abundans est, ut facile quis suspicari potest ex ipso momento subiecti quod pertinet ad fundamenta christianae societatis.

In prima ac pauperiori periodo (circa finem saec. 1-saec. 2) eminent *Epistolae* Ignatii Antiocheni, in quibus proponitur determinata hierarchia secundum tres gradus episcopatus, presbyteratus et diaconatus, *Epistola ad Corinthios* Clementis Romani, *Fragmentum Hegesippi*, et Irenaei opus *Adv. haer.*, 1. 3, quae maxime insistunt in apostolica successione illius hierarchiae.

In secunda periodo (saec. 3), eminent ex una parte Cyprianus. *Epistolae* et *De catholicae Ecclesiae unitate*, 4, 5, 17, 30 et Origenes, *Homiliae in Lev.*, *Num.*, *Iesu Nave*, *Psal.*, *Cant.*, *Ier.*, *Ezech.*, *Commentarii in Mat.*, duo maximi scriptores ecclesiologici huius aetatis, qui testes sunt firmitatis et diffusionis ecclesiasticae hierarchiae secundum tres eius gradus divinitus institutos, et ex alia parte duo antiquiores libri liturgici, fontes ceterorum, nempe *Traditio Apostolica* (probabiliter Hippolyti) et *Didascalia Apostolorum*, qui iam explicite exhibent ipsum ritum trium ordinationum.

Inter supposititia opera Cypriani fertur tractatus *De singularitate clericorum* (ML 4. 911-948), qui ab hodiernis eruditis adseribitur Lucio R.P. (-f-circa 254) vel Caelcstio pelagiano (-f-431).

In tertia ac uberiori periodo (saec. 4 ad initia saec. 5) doctrina et institutiones evolvuntur ac determinantur. Doctrina de sacerdotio magis explicitatur. Presbyteratus peculiariter emergit sub ratione tam hierarchica quam sacerdotali. Ritus ordinationis determinate proponitur in duobus libris liturgicis, a supradictis fontibus derivatis, scilicet *Sacramentario Serapionis* et *Constitutionibus Apostolorum*. Sermo de ordinibus minoribus magis frequens apparet. Amplius determinantur munera et officia quae variis hierarchiae gradibus competunt. Disciplinares canones circa ministros Ecclesiae conduntur a pluribus conciliis disparatae indolis ac regionis: Cone. Eliberitano a. 300, Arelatensi a. 314, Ancyrano a. 314, Neocaesariensi a. 314/325, Nicaeno I a. 325, Antiocheno a. 341, Sardicensi a. 343, Laodicensi 343/381, Carthaginiensi a. 397, Toletano a. 400.

Peculiariora ac directa opera exarantur circa ministros Ecclesiae et praecipue circa indolem et dignitatem sacerdotii:

Aphraates, *Demonstratio* 10: de pastoribus.³¹

Ephraem, *Hymnus de sacerdotio*²²; *Sermo de sacerdotio* (dubiae authenticitatis³³).

Gregorius Nazianzenus, *Oratio* 2, *MG* 35. 407-514. Est quaedam apologia de fuga sua; in quibusdam codicibus apte vocatur *De sacerdotio*, cum sit revera antiquissimus tractatus de sacerdotio, ex quo hausit paulo post ipse Chrysostomus.

Ambrosius, *De officiis ministrorum*, *ML* 16. 25-194.

Chrysostomus, *De sacerdotio* (libri sex), *MG* 48. 623-692. Est excellentissimum opus de hoc subiecto.

³¹ Apud I. Parisot, *Patrologia Syriaca* (accurante R. Graffin) 1-1 (Parisiis 1894) 443-166.

²² Apud I. E. Rahmani, *I fasti della Chiesa patriarcale antiochena* (Roma 1920) vii sq.

³³ Apud E. Assemani et P. Benedictum, *Ephraem Syri opera omnia*, 6 tomi (Romae 1732-1746) III [Graece et latine] 1-3.

Haec homilia, rhythmica introductione exornata, invenitur in quibusdam paucis manuscriptis et quidem sub titulo: *Eiusdem Chrysostomi de sacerdotio liber septimus*, ac si esset septimus et ultimus liber operis Chrysostomi de sacerdotio. B. Montfaucon O.S.B. (-f. 1741) eam spuriam declaravit, imo ut "inepti cuiusdam Graeculi commentum" reiecit (cf. in *MG* 48. 1067 sq., ubi textus graecus cum latina versione inter spuria Chrysostomi refertur). Assemani vero eam inter opera Ephraem sub titulo *Sermo de sacerdotio* edidit (Romae 1732-1746; cf. infra, in art. 1, p. 382). Pariter Bardenheuer in quarto volumine suae patrologiae (a. 1923) eam Ephraem attribuit. Ch. Baur vero in suo libro de vita et aetate Chrysostomi (a. 1929) ait eam esse hoc doctore posteriori. Tandem F. Ogara in peculiari articulo de indole et origine huius homiliae ("La homilia intitulada 'De sacerdotio liber septimus,'" *Gregorianum* XXVII [1946] 144-155) ait probabiliter eam neque Chrysostomo neque Ephraem esse tribuendam (nisi ut fontibus ex quibus auctor hauserit) sed verisimiliter Proclo Constantinopolitano qui paulo post Chrysostomum floruit. Rationabilius nobis visum est hanc homiliam sub Ephraem attributione referre, donec saltem eruditi certiora in contrarium adducant, eo vel magis quod non difficulter concedatur Ephraem esse saltem inspiratorem illius fontem.

Theodorus Mopsuestenus, *Liber ad baptizandos*, pars 2, cc. 5-6;" *Liber de sacerdotio*^{TM}

Hieronymus, *Epistola* 52, ad Nepotianum: *de vita clericorum et monachorum*, *ML* 22. 527-540 (est quaedam imitatio praefati operis Chrysostomi); *Epistola* 44, ad Fabiolam: *de veste sacerdotali*, *ML* 22. 607-622.

Pseudo-Hieronymus,³⁰ *De septem ordinibus Ecclesiae*, *ML* 30. 148-162.³⁷

Pseudo Hieronymus,³⁸ *Ep.* 42 (inter Hieronymianas), ad Oceanum: *De vita clericorum*, *ML* 30. 288-292.

Praeterea non abs re erit indicare etiam *quaedam scripta indolis asceticae et pastoralis*, quae exhibent ecclesiasticum ministerium in sua forma concreta quaeque ceteroquin necessario involvunt aliqua elementa dogmatica. Tales sunt praecipue quaedam *Homiliae* vel *Sermones*, quorum plures habent pro obiecto ipsum diem ordinationis presbyteralis aut episcopalis.

Gregorius Nazianzenus, *Oratio* 11, ad Gregorium Nyssenum, *MG* 35. 381-842; *Oratio* 13: in consecratione Eulalii episcopi, *MG* 35. 851-855.

Gregorius Nyssenus, *Oratio in suam ordinationem*, *MG* 46. 543-554.

Gaudentius Brixienensis, *Sermo* 16: de sua consecratione episcopali, *ML* 20. 955-959.

Chrysostomus, *Homilia* 1: in suam presbyteralem ordinationem, *MG* 48. 694-700.

Pseudo-Chrysostomus, *De scientia et presbytero*, *MG* 61. 783-786; *De legislatore et veste sacerdotali*, *MG* 56. 397-410.

Pseudo-Basilus, *Sermo ob sacerdotum instructionem*, *MG* 31. 1686 sq.

Augustinus, *Sermo de proprio natali* (i.e. habitus in die anniversaria consecrationis suae episcopalis), *ML* 46. 960-971.

His addantur Leo I et Gregorius I, ex sequenti tamen periodo.

In quarta ac longiori periodo (a medio saec. 5 ad medium saec. 12), quae attingit tempus nascentis theologiae scholasticae, omnia praefata

³⁰ Opus asservatum in versione syriaca, inventa atque edita, una cum translatione anglica, ab A. Min o ANA, *Commentary of Theodore of Mopsuestia on the Lord's Prayer and on the sacraments of Baptism and the Eucharist* ("Woodbrooke studies," Vol. 6), Cambridge 1933.

³⁷ Opus deperditum, cuius extractum refertur a nestoriano scriptore Dadisho, in suo libro *De solitudine*. t ■> * Jfv

³⁸ Probabiliter quidam pelagianus Galliae meridionalis, scribens circa initium saec. 5. Emendatiorem editionem protulit A. Kalf, *Pseudo-Hieronymi De septem ordinibus Ecclesiae*, Wurzburg 1938.

³⁹ Probabiliter scriptor pelagianus saec. 5.

capita doctrinae et institutionum, respicientia ecclesiasticam ac sacramentalem hierarchiam, magis adhuc determinantur ac evolvuntur. Increscit peculiariter numerus liturgicorum documentorum, in quibus ritus ordinationum exhibetur et regulae disciplinares proponuntur: *Epitome libri VIII Constitutionum Apostolorum, Testamentum D.N.I.C., Canones Hippolyti, Statuta Ecclesiae antiqua, Sacramentaria Leonianum, Gelasianum et Gregorianum, Ordines Romani, Pontificalia Romanum-Germanicum et Romanum.*

Inde iam a saec. 5, et praecipue a saec. 7 post Isidorum Hisp., mos invaluit apud maiores scriptores exarandi peculiaria opera de ecclesiasticis ordinibus et officiis, iuxta viam indicatam iam in praecedenti aetate ab Ambrosio et Pseudo-Hieronymo, quae vicissim iter pararunt posteriorum theologorum tractatibus de sacramento Ordinis. Notabilia sunt:

Leo I, Gelasius I et Gregorius I, infra referendi inter Ecclesiae documenta (p. 62).

Pseudo-Damasus (saec. 5-6), *Epistola 3* (alias 5): *de chorepiscopis* sive de praecellentia episcopi super presbyteros, *ML* 13. 431-439.

Pseudo-Dionysius Areopagita (c. 500), *De ecclesiastica hierarchia*, c. 5: De sacrorum ordinum consecrationibus, *MG* 3. 499-515.

Pseudo-Eusebius Alexandrinus (probabiliter Ioannes Notarius, saec. 5 vel 6¹⁰), *Sermo de eo qui gratiam communicare possit non habenti, et de presbyteris*, *MG* 86. 341-350.

Isidorus Hispalensis (ca 560-636), *De ecclesiasticis officiis*, l. 2: De origine ministrorum, cc. 1-15, *ML* 83. 777-794; *Etymologiae*, l. 7, c. 12, *ML* 82. 290-293.

Anastasius Sinaita (post 700), *Fragmentum: De dignitate sacerdotali*, *MG* 89. 1287 sq.

Agobardus Lugdunensis (f 846), *De privilegio et iure sacerdotii*, *ML* 104. 127-148; *De modo regiminis ecclesiastici*, *ML* 104. 189-200.

Amalarius Metensis (f850), *Liber officialis*, l. 2, cc. 4-26 (iuxta criticam editionem I. M. Hanssens,⁴⁰ alias, et hucusque communiter, *De ecclesiasticis officiis*, *ML* 105. 1080 sqq.).

Rabanus Maurus (f 856), *De clericorum institutione*, l. 1, cc. 1-23, *ML* 107. 297-309; *Opusculum 2*: Si liceat chorepiscopis presbyteros et diaconos ordinare cum consensu episcopi sui, *ML* 10. 1195-1206; *De sacris ordinibus, sacramentis divinis et vestimentis sacerdotalibus*, *ML* 112. 1165-1192.

Cf. F. Nau, "Notes sur diverses homélies pseudépigraphiques et sur les oeuvres attribuées à Eusèbe d'Alexandrie," *Revue de l'Orient chrétien* XIII (1908) 406-434.

Antalarii episcopi opera liturgica omnia, II: *Liber officialis* ("Studie testi," n. 139, Citta' del Vaticano 1948) 209-254.

Florus Diaconus († c. 860), *Liber de electionibus episcoporum*, *ML* 119. 11-14.

Hincmarus Rhemensis († 882), *Opusculum* 55: *Capitula adversus Hincmarum Lauduncensem*, cc. 11-15, *ML* 126. 324-334.

Pseudo-Alcuinus (in prima medietate saec. 10), *Liber de divinis officiis*, cc. 34-39, *ML* 101. 1231-1244; *Disputatio puerorum* c. 9. *ML* 101. 1131-1134.

Anonymus (saec. 10), *Ordo de sacris ordinibus*, *ML* 138. 1003-1016.

Anonymus, *De officio sacerdotum statuta canonum* (excerpta ex collectione Burchardi), *ML* 140. 1067-1084.

Petrus Damianus († 1072), *Liber qui appellatur gratissimus*, *ML* 145. 99-156; *De coelibatu sacerdotum*, *ML* 145. 379-388; *Contra intemperantes clericos*, *ML* 145. 387-398; *Contra inscitiam et incuriam clericorum*, *ML* 145. 497-504; *De sacramentis per improbos administratis*, *ML* 145. 523-530.

Gerbertus (subinde Silvester II † 1003), *Sermo de informatione episcoporum* (olim falso attributus S. Ambrosio, sub titulo: *De dignitate sacerdotali*), *ML* 139. 169-178.

Ivo Carnotensis († 1116), *Sermo* 2: de excellentia sacrorum ordinum et de vita ordinandorum, *ML* 162. 519-527; *Sermo* 3: de significationibus indumentorum sacerdotalium, *ML* 162. 519-527.

Hugo de S. Maria († c. 1120), *Tractatus de regia potestate et sacerdotali dignitate*, *ML* 163. 939-976.

Goffridus Vindocensis († 1132), *De ordinatione episcoporum et de investitura laicorum*, *ML* 157. 281-290.

Hugo a S. Victore († 1141), *De sacramentis*, l. 2, pars 3: De ecclesiasticis ordinibus; pars 4: De indumentis sacris, *ML* 176. 421-438.

Robertus Pullus († 1146), *Sententiae*, l. 7, cc. 6-16, *ML* 186. 918-930.

Honorius Augustodunensis († circa 1150), *Gemma animae*, l. 1. cc. 172-185, *ML* 172. 597-601; *Sacramentarium* [sive *De sacramentis*], cc. 23-29, *ML* 172. 759-763.

Magister Simon (inter 1145 et 1160), *Tractatus de sacramentis*, De sacris ordinibus.⁴²

Anonymus (inter 1160 et 1175; ex eadem schola Magistri Simonis), *Tractatus de septem sacramentis Ecclesiae*, § De sacramento Ordinum."

Bernardus Claraevallensis († 1153), *De moribus et officiis episcoporum*, *ML* 182. 809-834. *De consideratione libri quinque ad Eugenium III*, *ML* 182. 727-808.

"*Summa Sententiarum*, eiusdem scholae S. Victoris, caret sectione de sacramento Ordinis, probabiliter quia ad nos pervenit incomplete (cf. infra, art. 2, pp. 594 sq.).

"Apud H. Weisweiler, *Maître Simon et son groupe De sacramentis. Textes inédits* ("Spicilegium sacrum Lovaniense," fasc. 17, Louvain 1937) 61-81.

"*Ibid.* 96-98.

Belethus (ca 1160), *Rationale divinorum officiorum*, cc. 12-14, *ML* 102. 25-28.

Bandinus (circa medium saec. 12), *Sententiae*, I. 4, dist. 23: De ecclesiasticis ordinibus, *ML* 192. 1103-1105.

Petrus Lombardus (f 1160), *Sententiae*, l. 4, dist. 24: De ordinibus ecclesiasticis, *ML* 192. 900-905.·“

Theologi mcdiaevales, statuto iam inde a tempore Petri Lombardi septenario numero sacramentorum sub hac ipsa technica denominatione, elaborant scientificum tractatum de sacramento Ordinis, quemadmodum et de ceteris sacramentis. Haec elaboratio, incoepta circa medium saec. 12, ut apparet praecipue ex supra relatis operibus Magistri Simonis, Hugonis a S. Victore, Bandini et Petri Lombardi, perficitur a maioribus theologis saec. 13. Petrus Lombardus, satis diffuse ac singillatim disserens de septem ordinibus, nonnisi brevem paragraphum addit de ipsa sacramentalitate Ordinis, concinne et apte tradens eius definitionem ac geminos effectus characteris et gratiae. Apud Alexandrum Halensem et Albertum M., et praecipue apud Bonaventuram et S. Thomam (quibus addi potest Scotus, suum commentarium scribens initio saec. 14), tractatus magnopere extenditur ac scientificè determinatur, assumens essentielles omnes lineas quas obtinet in ipsis modernis operibus.

S. Thomas de hoc sacramento agit in *Supplemento tertiae partis*, qq. 34-40 (desumpto ex Comm. *In 4 Sent.*, dist. 24-25); *C. Gent.* 4. 74-77; *Opusculo de articulis fidei et Ecclesiae sacramentis*, tract. 2; *Opusc. De perfectione vitae spiritualis*, c. 26; eius doctrinae congruit etiam apocryphum *Opusculum de officio sacerdotis*. In priori ac diffusiori loco S. Doctor agit: *De essentia*, in q. 34; a. 1: convenientia; a. 2: definitio; a. 3: sacramentalitas; a. 4: forma; a. 5: materia. *De effectu*, in q. 35; a. 1: gratia; a. 2-5: character. *De subtecto*, tum in q. 36; a. 1: bonitas vitae; a. 2: scientia; a. 3: quod Ordo non detur alicui pro merito bonae vitae; a. 4: peccatum indignos ordinantis; a. 5: peccatum viri indigni qui suum Ordinem exercet; tum in q. 39 quae est de impedimentis; a. 1: sexus femineus; a. 2: carentia usus rationis; a. 3: servitus; a. 4: homicidium; a. 5: illegitima nativitas; a. 6: defectus membrorum. *De distinctione ordinum*, in q. 37; a. 1:

Editio critica: *Petri Lombard: libri IV Sententiarum* (Ad Claras Aquas 1916) II 892-904.

plures sunt ordines; a. 2: quot et quales sint; a. 3: distinctio inter sacros et non sacros; a. 4: assignantur proprii actus uniuscuiusque ordinis; a. 5: character sacerdotii imprimatur in ipsa porrectione calicis. *De ministro*, in q. 38; a. 1: minister est solus episcopus; a. 2: valida est ordinatio facta ab haeretico. *De annexis Ordini*, in q. 40; aa. 1-3: tonsura; aa. 4-6: episcopatus; a. 7: vestes ministrorum.

Ceteri huius aetatis doctores, post Petrum Lombardum usque ad initium saec. 14, quo absolvitur aureum aevum scholasticum, eandem materiam plus minusve diffuse pertractant in suis operibus de officiis ecclesiasticis vel de sacramentis. Notabiliores sunt:

Philippus de Harvengt (f ca 1180), *De institutione clericorum*, *ML* 203. 665-1206.

Stephanus Augustoduncensis⁴⁵ (f ca 1186), *Tractatus de sacramento altaris*, cc. 1-11 (de ordinibus), *ML* 172. 1273-1283.

Robertus Paululus (f 1184), *De caeremoniis, sacramentis, officiis et observationibus ecclesiasticis*,⁴⁰ l. 1, cc. 32-40, *ML* 177. 399-401.

Praepositinus⁴⁷ (t probabiliter ca 1210; iuxta quosdam 1217 vel 1231), *Summa theologica*, l. 4 (§ De Ordine).⁴⁸

Sicardus Cremonensis (t 1215), *Mitræ seu De officiis ecclesiasticis summa*, 1.2: De institutione, vestibus et habitu ministrorum Ecclesiae. *ML* 213. 55 90.

Guilelmus Altissiodorensis⁴⁹ (t inter 1230 et 1232), *Summa aurea super quatuor libros Sententiarum*, l. 4 (de sacramentis), Paris 1500; *De officiis ecclesiasticis*, Ms Ottobon Lat. 99, fol. 149r.r"

Guilelmus Alverniensis (f 1249), *De sacramentis*, in *Opera omnia* (2 vol., Parisiis 1674) I 528-553.

Guibertus⁵¹ Tornacensis (t 1270 vel 1284), *De officio episcopali et Ecclesiae caeremoniis*, in *Maxima bibliotheca Patrum* (Coloniae 1618) XIII 395 sq. item (Lugduni 1660) XXV 416 sq.

⁴⁵ Probabiliter non Stephanus de Balgiaco, episc. Augustoduncensis -f- 1139 1140, ut hucusque communiter censebatur, sed alius posterior Stephanus, pariter episcopus Augustoduncensis inter 1170 et 1186. Ita saltem iuxta criticum examen institutum a D. Van den Eynde, "On the attribution of the 'Tractatus de sacramento altaris' to Stephen of Baugé," *Franciscan studies* X (1950) 33-45.

⁴⁷ Olim attributum Hugoni a S. Victore, nunc vero probabilius Roberto Paululo, iuxta opinionem iam olim expressam in patrologia Migne.

"Alias: Praepositivus, vel Prevostinus (ex gallica forma Prevostin). Non constat utrum appellaretur Guilelmus an Petrus. Cancellarius fuit parisiensis, sed italicus origine, ex urbe Cremona vel Bergamo.

⁴⁹ Opus est adhuc in manuscriptis, sed praeparatur prima ac critica editio a G. Lacombe. Interim vide schema exhibitum ab eodem Lacombe, *Prepositini cancellarii parisiensis (1206-1210) opera omnia*, I: *La vie et les oeuvres de Prevostin* ("Bibliothèque thomiste," n. 11, Kain 1927) 178.

"Alias: Antissiodorensis (Auxerre).

MCf. L. Strake, *Die Sakramentenlehre des Wilhelm von Auxerre*, Paderborn 1917.

⁵¹ Alias: Gilbertus, Gisbertus.

Guilelmus Durandus,⁵² episcopus Mimatensis († 1296), *Rationale divinorum officiorum* (quod est celeberrimum ac completissimum *Rituale* medii aevi, primo editum Coloniae 1459, subinde ultra quadragies, ultimo Neapoli 1839⁵³); *Pontificalis ordinis liber*^{TM} (hoc opus receptum fuit a quampluribus episcopis ac tandem in ipsa ecclesia romana, nam ab eo essentialiter dependet *Pontificale* editum a. 1485, iussu Innocentii VIII, ab Augustino Patrizi Piccolomini cum collaboratione Ioannis Burchard, a quo tandem descendit officiale ipsum *Pontificale Romanum*, quod referemus infra, inter documenta Ecclesiae, p. 65).

Richardus a Mediavilla,⁵⁴ O.F.M. († 1300), *Commentarius in libros Sententiarum*, Venetiis 1507-1509.

Ioannes Parisiensis,⁵⁰ O.P. († 1306), *Commentarius in quatuor libros Sententiarum*, l. 4, Ms Parisiis, Mazar. 889, fol. 1—102v; *Tractatus de potestate regia et papali*, cc. 1-5.⁵⁷

Guilelmus Parisiensis, O.P. († 1314), *Dialogus de septem sacramentis*, Paris 1515.

Quatuor praecipue dogmaticae quaestiones apud hos theologos notatu dignae sunt quae, ut constabit ex propriis locis huius tractatus, ostendunt aliquod discrimen cum theologia moderna, scilicet: quaestio de validitate ordinationum per indignos ministros, quae satis calide agitabatur in priori medioaevo nec ipse Petrus Lombardus solvere ausus est quaeque tamen decisivam et affirmativam solutionem obtinuit apud theologos saec. 13; quaestio de materia ordinis, quam communiter reponunt in traditione instrumentorum; quaestio de sacramentalitate subdiaconatus et ordinum minorum, quam omnes affirmative resolvunt; quaestio de sacramentalitate episcopatus, cui e converso omnes, post Petrum Lombardum, negative respondere videntur.

Apud theologos posteriores usque ad hodiernum diem, hae ipsae quaestiones, praeter primam quae definitive resoluta fuit, iterum

"Alias: Durantes, Durandi, Durantis, Duranti. Le Clerc et Heckel praeferunt *Duranti*; rationabilius Andrieu praefert *Durandus*, explicans ceteras formas tanquam genitivum illius.

" Cf. V. Le Clerc, "Guillaume Duranti, évêque de Mende, surnommé le Spéculateur," *Histoire littéraire de France* XX (Paris 1842) 411-497; M. Andrieu, *op. mox citand.* 3 sq., in nota.

"Alias: *Pontificale Guilelmi Durandi*. Critice editum est a M. Andrieu, *Le Pontifical Romain au moyen-âge* ("Studi et testi," nn. 86-89, Città dei Vaticano 1938-1941) III: *Le Pontifical de Guillaume Durand*.

" A Middleton in Anglia vel a Mennerville (Moyenneville) in Gallia.

"Jean Quidort.

"Critica editio J. Leclercq, *Jean de Paris et l'ecclésiologie du IIIe siècle* (Paris 1942) 176-185.

positae sunt, ita tamen ut iam in controversiam adducerentur ac sensim sine sensu maior pars theologorum, saltem recentiorum, in contrariam earundem solutionem propenderit. Quaestio enim de materia Ordinis non paucas sententias genuit, inter quas tandem praevaluit ea quae illam reponit in sola manuum impositione quaeque, saltem pro actuali statu rerum, unice vera iam ab Ecclesia declarata est. Quaestio de sacramentalitate subdiaconatus et ordinum minorum, etsi adhuc indecisa maneat, maiorem longe partem theologorum in negativam partem inclinavit. Quaestio tandem de sacramentalitate episcopatus, quae iam a pluribus annis videbatur pacifice inclinare in positivam, et pluribus antiquis theologis contrariam, solutionem, novum actualitatis momentum obtinuit et in diuturnam ac vivacem controversiam iterum a modernis revocata est; ceterum haec quaestio et haec controversia secum traxit plures alias quaestiones, connexas cum generali problemate de sacramentali relatione inter presbyteratum et episcopatum, uti quaestionem theologicam de presbytero ut valido ministro ordinationis presbyteralis et quaestionem exegetico-historicam de biblicis presbyteris, necnon alias secundarias quaestiones quas hodiernae positivae theologiae evolutio sponte suscitavit.

BIBLIOGRAPHIA RECENTIORUM PRAESERTIM THEOLOGORUM.

Commune est, apud praefatos novi aevi theologos, sermonem de sacramento Ordinis instituere in ampliori tractatione de omnibus sacramentis, sub aspectu sive dogmatico, sive liturgico, sive disciplinari. Unde frustra hic congereretur immensa bibliographia de hac materia.⁸⁸ Dabimus igitur tantummodo ea opera, monographias et ephemeridum articulos, praevalenter recentioris temporis, quae utilius indicare visum est, ob eorum momentum aut informativum, aut historico-positivum, aut controversiale (quod quidem respicit praecipue supradictas modernorum controversias).

Utile pariter visum est, etsi ad scopum nostrum dogmaticum minime necessarium, adicere separatam bibliographiam indolis asceticae (quod etiam fit superius quoad Patres et inferius quoad Ecclesiae documenta), tum quia moderna ac magis practica mentalitas hoc postulare videtur, tum quia, recentiori praesertim tempore, fusiori calamo scriptum ac disputatum est circa plures quaestiones, quae elementis dogmaticis indirecte gravitantur, scilicet de clericorum vocatione, formatione, dignitate, muneribus, officiis et sanctitate.

1. Bibliographia dogmatica.

Abel e, T., "Die Erteilung der Subdiakonats — und Diakonatsweihe durch den Abt von Cîteaux und die Primarabte," *Cisterzienser Chronic* XXXVII (1925) 169-171.

Alès, A. d', "L'essence du sacrement de l'Ordre," *Recherches de science religieuse* VI (1919) 116-136; "Succession apostolique et ministère ecclésiastique,

M Ceterum qui de antiquioribus auctoribus plura cupit, non paucos indicatos inveniet in noto opere Card. Van Rossum, pp. 12-15, 38-42, 51, 54 sq., 60 sq., 62-67, et in *Dictionnaire de théologie catholique*, art. "Ordre" (A. Michel), coll. 1322-1329, 1365-1378, passim.

d'après un ouvrage anglican," *Gregorianum* VI (1925) 3-18; "Ordination," *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* III (Paris 1926) 1143-1162; "Sacerdoce catholique. 1. L'essence du sacrement de l'Ordre," *ibid.* IV (Paris 1928) 1033-1040; "Le *πρατβύτ* de saint Irénée," *Revue des études grecques* XLII (1929) 398-410; "Ἐὰς γνωσθῇ πλίον τοῦ ἱπισκόπον ἰφθαρται (Ignat., Pol. 2)," *Recherches de science religieuse* XXV (1935), 489-191.

Allatiüs, L. *De aetate et interstitiis in collatione Ordinis etiam apud Graecos servandis*, Romae 1638.

Alonso, M., "Sentencia de Maldonado sobre el sacerdocio de los Apostoles," *Estudios eclesidsticos* XII (1933) 415-419.

Alvarez-Menendez, P. S., "De extraordinario Confirmationis ministro," *Angelicum* XXIV (1947) 168-194.

Alzas, E., "L'apôtre Paul et le célibat," *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XXXVIII (1950) 226-252.

Ambrières, J. M. d', *Le sacerdoce du peuple chrétien*, Paris 1952.

Andrieu, M., "Les ordres mineurs dans l'ancien rite romain," *Revue des sciences religieuses* V (1935) 232-274; "L'onction des mains dans le sacre épiscopal," *Revue d'histoire ecclésiastique* XXVI (1930) 342-347; *Le Pontifical Romain au moyen-âge*, 4 vol. ("Studi e Testi," nn. 86-89), Città dei Vaticano 1938-1941; "La carrière ecclésiastique des Papes et les documents liturgiques du moyen-âge," *Revue des sciences religieuses* XXI (1947) 90-120; *Les Ordines Romani*, III: *Les textes (suite)* ("Spicilegium sacrum Lovaniense," fasc. 24, Louvain 1951) 541-594; "Le rituel des ordinations," "Le sacre épiscopal d'après Hincmar de Reims," *Revue d'histoire ecclésiastique* XLVIII (1953) 22-73.

Arendt, G., "Quomodo concordare debent canones 214 et 1072, remoto conflictu utriusque fori," *Ius Pontificium. Ephemeris iuridica* VIII (1928) 63-77.

Arnau, N. Jubany, *El voto de castidad en la ordenacion sagrada*, Barcelona 1952.

Arnold, F. X., "Zur Théologie der Pfarrei," *Die Pjarre* (Wien 1953) 18-23; "Kirche und Laicntum," *Theologische Quartalschrift* CXXXIV (1954) 263-289.

Arnoldus B. ab Usingen, *Sermo de sacerdotio regali et ecclesiastico*, Erfurt 1523.

Aubert, R., "De apostolatu laicorum in Ecclesia ad mentem Pii Papae XII," *Collectanea Mechliniensia* XXII (1952) 631-638.

Audet, L., *Notre participation au sacerdoce du Christ*, Quebec, 1938; "Le caractère sacramentel, participation au sacerdoce du Christ," *Le Canada français* XXIX (1941) 189-201; "Notre participation au sacerdoce du Christ: étude sur le caractère sacramentel," *Laval théologique et philosophique* I (1945) 9-46, II (1946) 110-130.

Auffroy, H., "Sacerdoce catholique. 2. Sacerdoce et célibat," *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* IV (Paris 1928) 1040-1062.

Aversa da Sanseverino, R., *De Ordinis et Matrimonii sacramentis*, Bononiae 1642.

Βαββγνι, L., "L'ordinazione di un diacono con formola errata," *Palestra del clero* XXX (1951) 697 sq.

Baisi, C., *Il ministro straordinario dcgli ordini sacramentali*, Roma 1935; *Institutiones theologiae scholasticae*, IV: *De Sacramentis* (Milano 1949) 573-629: "Tractatus de sacramento Ordinis."

Balthasar, H., Urs von, *Der Laie und der Ordensstand*, Einsiedeln 1948.

Baltus, U., "L'Église primitive et l'épiscopat," *Revue bénédictine* XVIII (1901) 26-43.

Barbosa, A., *De officio et potestate episcopi*, Lugduni 1637.

Bardy, A., "Le sacerdoce chrétien d'après les Pères apostoliques," *La vie spirituelle—Supplément* LUI (1937) [1]-[28]; "Le sacerdoce chrétien d'après les Alexandrins," *ibid.* [144]-[173]; "Le sacerdoce chrétien d'après Tertullien," *ibid.* LVIII [109]-[124]; "Le sacerdoce chrétien d'après S. Cyprien," *ibid.* LX (1939)

[87]—[119]; “Célibat. 1. Historique,” *Catholicisme* II (Paris) 756-760; *L'Église à la fin du premier siècle*, Paris 1932; *La théologie de l'Eglise de saint Clément de Rome à saint Irénée* (“Unam Sanctam,” n. 13) Paris 1945; *La théologie de l'Église de saint Irénée au Concile de Nicée* (“Unam Sanctam,” n. 14), Paris 1947; *Epîtres pastorales* (“La Sainte Bible,” éd. Pirot-Clamer, vol. 12), Paris 1946.

Bartmann, B., “Das Priestertum Christi und das sakramentale Priestertum,” *Théologie und Glaube* XXIII (1931) 1-15.

Batiffol, P., “L'Église naissante. Les institutions hiérarchiques de l'Église,” *Revue biblique* IV (1895) 473 sqq.; *L'Église naissante et le Catholicisme*, éd. 8, Paris 1922; *Études d'histoire et de théologie positive*, première sème éd. 8. Paris 1926) 225-280: “La hiérarchie primitive”; “L'immixtio manuum et losculum dans l'ordination sacerdotale,” *Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France*, a. 1925, pp. 301-306; “La liturgie du sacre des évêques dans son évolution historique,” *Revue d'histoire ecclésiastique* XXIII (1927) 733-763.

Bâuerle, M., a Neukirch, “Nova controversiae solutio de subdiaconatu ac de quatuor ordinibus minoribus,” *Estudis franciscans* XLII (1930) 19-32; “Concordia trium sententiarum de materia et forma in ordine presbyteratus,” *ibid.*, 438-444.

Baur, Chr., “Chrysostomus De Sacerdotio,” *Théologie und Glaube* XVIII (1926) 569-576.

Beaudouin, E., “Les origines de l'épiscopat,” *Nouvelle revue historique de droit français et étranger* XX (1896) 105-156.

Beaufays, *Aux premiers jours de l'Église*, Bruxelles 1924.

Beaumont, Ch. de-Mura, E., *Les degrés du sacerdoce*; I: *Ordres mineurs* [de Beaumont]; II: *Ordres sacrés* [Mura], Paris 1947.

Behm, J., *Die Handauflegung im Urchristentum*, Leipzig 1911.

Bellacasa, Vide: Puig de la Bellacasa.

Bellamy, J., “Diaque,” *Dictionnaire de la Bible* II (Paris 1899) 1401-1403.

Bender, L., *Met heilig bisschopsambt*, Hilversum 1953.

Benedictus XIV, *De synodo dioecesana*, l. 8, cc. 9-11, in Migne, *Theologiae cursus completus* XXV (Parisiis 1841) 1109-1125.

Benoit, P., *La vie des clercs dans les siècles passés*, Paris 1914.

Beran, J., “Quo sensu intelligenda sint verba Sancti Iustini Martyris $\acute{\omicron}\sigma\eta\ \delta\nu\nu\alpha/\upsilon\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\acute{\omega}$ in I Apologia, N. 67,” *Divus Thomas* (Piacenza) XXXIX (1936) 45-55.

Beriolli, S., *Dissertatio dogmatico-liturgica de sacramento Ordinis*, Castelli 1787.

Bernal, A., *De sacramentis in genere et de Eucharistia et Ordine in particulari*, Lugduni 1651.

Bernardini. Vide: Rosi-Bernardini.

Bertetto, D., “De Marialis sacerdotii natura,” *Ephemerides mariologicae* II (1952) 401-407.

Berto, A. V., *Théologie du sacerdoce* (“La pensée catholique,” n. 31), Paris 1954

Bertram, A., *Laicn apostolat, ein königliches Priestertum?* 1 Pctr. 2.9, Freiburg i. Br. 1921; *Charismen priestlicher Gesinnung*, Freiburg i. Br. 1931.

Beyer, J., “Nature et position du sacerdoce,” *Nouvelle revue théologique*, LXXVI (1954) 356-373; 469-480; “Pouvoir d'Ordre et missions apostoliques,” *Bijdragen* XV (1954) 31-41.

Bickell, J., “Der Colibat eine apostolische Anordnung,” *Zeitschrift für katholische Theologia* II (1878) 26-64; III (1879) 792-799.

Biesman, C., *Sacramentum Ordinis*, Coloniae 1694; *Tractatus theologico-moralis de sacris ecclesiasticorum ordinibus*, Coloniae 1695.

Bihel, S., “De septem diaconis,” *Antonianum* III (1928) 129-150.

Blondeel, M., *Les ordinations chez les Melkitcs*, Harissa (Liban) (1946).

Bouak, J., *De coelibatu ecclesiastico deque impedimento Ordinis Sacri apud Orientales et praesertim apud Ruthenos* (“Urbaniana.” series 2, n. 3), Romae 1941.

Bock, C., “La bulle ‘Gerentes ad vos’ de Martin V,” *Collectanea Ordinis Cist. Ref.* (1951) 1-7, 197-205.

Bonetti, L., “Il potere di Ordine extrasacramentale e la sua importanza nella

teologia di S. Tommaso." *Divus Thomas* (Piacenza) XXV (1948) 136-145; 'Ancora del potere di Ordine extrasacramentale,' *ibid.* XXVI (1949) 65-76; "Osservazioni sui precedente articolo" (i.e. a Mancini scripto contra opinionem ipsius Bonetti], *ibid.* 375-381.

Bordin, L., *La partecipazione dei fedeli al sacrificio della Messa nella teologia contemporanea*, Finalpia 1948.

Borkowski. Vide: Dunin Borkowski.

Botte, B., "Secundi meriti munus," *Questions liturgiques et paroissiales* XXI (1936) 84-88; "L'ordination de lecteur dans le pontifical romain," *ibid.* XXIV (1939) 36 sqq.; "Le rituel d'ordination des 'Statuta Ecclesiae antiqua,'" *Recherches de théologie ancienne et médiévale* VI (1939) 223-241.

Bouché, J., "Apostolat," *Dictionnaire de Droit Canonique* I (Paris 1935) 674-692.

Boudinhon, A., *De la validité des ordinations anglicanes*, Paris (1895); "L'ordination au sous-diaconat et au diaconat faite par un simple prêtre," *Le canoniste contemporain* XXIV (1901) 257-272, 321-335, 385-400; XXV (1902) 705-707.

Bouéssé, H., *Théologie et sacerdoce*, Chambéry 1938; *Doctrina sacra*, IV: *Le Sauveur du monde*, ii: *Le mystère de l'incarnation* (Paris 1953) 297-366; iv: *L'économie sacramentaire* (Paris 1951) 275-331; "Episcopat et sacerdoce. 1. L'opinion moderne. 2. L'opinion de saint Thomas." *Revue des sciences religieuses* XXVIII (1954) 240-257, 368-391.

Bovix, D., *Tractatus de episcopo et de synodo dioecesisana*, Paris 1859 (prodiit etiam in 2 voll., Parisiis 1873).

Boularand, E., "La consécration épiscopale est-elle sacramentelle?," *Bulletin de littérature ecclésiastique* LIV (1953) 3-36; "Le sacerdoce de la loi nouvelle d'après le décret du Concile de Trente sur le sacrement de l'Ordre," *Bulletin de littérature ecclésiastique* LVI (1955) 193-228.

Boulet, N. M.-D., "Titres urbains et communauté dans la Rome chrétienne," *La Maison-Dieu* XXXVI (1953) 19-32.

Bourassa, F., "Excellence de la virginité. Arguments patristiques," *Sciences Ecclésiastiques* V (1953) 29-41.

Bouscaren, I. L., "Quaestiones de sacra ordinatione," *Periodica de re morali canonica, liturgica* XXIX (1940) 187-190.

Boutet, J., *Manuel historique des ordinations*, nouvelle édition (Bruges 1949).

Bouuaert. Vide: Clays-Bouuaert.

Bover, J. M., "Los presbyteros-obispos de Efeso," *Estudios ecclesiasticos* II (1923) 213-217; Recensio bibliographica operis Simon-Prado, *Praelectiones biblicae*, *ibid.* VII (1928) 258; *Las epistolas de San Pablo*, 2 voll., Barcelona 1940; *Teologia de San Pablo* (Madrid 1946 et 1952) 534-539.

Brandi, S. M., *Roma e Cantorbery*, Paris 1898; *Delle ordinazioni anglicane*, *Studio storico-teologico*, ed. 4, Roma 1908.

Braun, H., "Ostiarier. Gedanken zur ersten Weihestufe des neutestamentlichen Priestertums," *Theologisch-praktische Quartalschrift* XCI (1938) 593-606; "Lektor. Gedanken zur zweiten Weihestufe des neutestamentlichen Priestertums," *ibid.* XCII (1939) 204-218; "Exorzist. Gedanken zur dritten Weihestufe des neutestamentlichen Priestertums," *ibid.* XCIII (1940), 20-32; "Akolyth. Gedanken zur vierten Weihestufe des neutestamentlichen Priestertums," *ibid.* XCIV (1941) 1-12; "Der Geistliche," *ibid.* 89-95.

Brinkmann, B., "Die apostolische Konstitution Pius XII. 'Sacramentum Ordinis' vom 30. Nov. 1947," *Theologische Quartalschrift* CXXX (1950) 311-336.

Brinktrine, J., "Der einfache Priester als Spender der heiligen Firmung," *Divus Thomas* (Freiburg) VU (1929) 301-314; "De ministro Confirmationis extraordinario," *Divus Thomas* (Piacenza) XXXV (1932) 507-518; "1st der Priester ausserordentlicher Spender der Priesterweihe?" *Théologie und Glaube* XXV (1933) 455-464; "Das Amtspriestertum und das allgemeine Priestertum der Gläubigen,"

Divus Thomas (Freiburg) XXII (1944) 291-308; 'Die dogmatische Bedeutung der apostolischen Konstitution 'De sacris ordinibus diaconatus, presbyteratus et episcopatus' vom 30 November 1947,' *Théologie und Glaube* (1949) 257-265.

Brosman, J. B., "Episcopacy and Priesthood according to St. Thomas," *The American ecclesiastical review* CXXI (1949) 125-136.

Broutin, P., *L'évêque dans la tradition pastorale du XVI siècle* (gallica adaptatio operis H. Jedin, *Das Bischopsideal der katholischen Reformation*), Bruxelles 1953.

Bruders, H., *Die Verfassung der Kirche von den ersten Jahrzehnten der apostolischen Wirksamkeit an bis zum Jahre 175 nach Christus*, Mainz 1904.

Brull, "Der Episcopat und ignatian Briefe," *Theologische Quartalschrift* LXI (1879) 248 sqq.

Brumeau, J., "Holy Orders and Ordination," *The [American] ecclesiastical review* LXXX (1929) 233-245.

Buelens, F., "Le prêtre et le religieux d'après saint Thomas," *Vie diocésaine* XIII (1924) 401-415.

Cabrol, F., "Alexandrie. 3. Election du patriarche," *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* 1-1 (Paris 1907) 1204-1210; "Imposition des mains," *ibid.* VII-1 (Paris 1926) 395-398, 406-408.

Cacciatore, G. (editor), *Enciclopedia del sacerdozio*, Firenze 1954.

Caietanum, *Opuscula*, t. 1, tr. 11 *De modo tradendi seu suscipiendi sacros Ordines*, Lugduni 1575 (Hic tractatus reproducitur in editione Leonina Summae S. Thomae, *Opera omnia* XII 369); *Novi Testamenti ientacula* (Romae 1525), fol. 36-41: "Tertium ientaculum de sacerdotio" (Huius sectionis gallicam versionem ediderunt J. Coquelle et P. de Menasce in *Nova et vetera* [Freiburg i. Br.] XIV [1939] 274-283).

Campo, P., "Teoria teologica sobre el sacramento dei Orden." *Boletin eclesiastico* (Manila) XXII (1948) 555-556.

Capelle, B., -Botte, B., -Charlier, P., -Robeyns, A., "La participation active des fidèles au culte," *Semaine liturgique de Louvain* 1933, Louvain 1934.

Cappello, F. M., *Tractatus canonico-moralis de sacramentis*, IV: *De Sacra Ordinatione*, ed. 3, Taurini 1951.

Caron, A., "Le sacerdoce des fidèles. Sa nature et son fondement." *Revue de l'Université d'Ottawa* IX (1939) 518

Caron, P. G., *I poteri giuridici del laicato nella Chiesa primitiva*, Milano 1948.

Casper, J., *Berufung. Eine Laienpastoral*, Paderborn 1946.

Castagnoli, P., "La sessione XXIII del Concilio di Trento e l'essenza del sacramento deirOrdine," *Divus Thomas* (Piacenza) XXXV (1932) 197-203.

Catalani, J., *Pontificale Romanum . . . commentariis illustratum*, ed. 2, Parisiis 1850.

Catharinus, A., *Quaestio utrum ratione Ordinis an vero iurisdictionis sacerdos sit idoneus sacramenti Poenitentiae minister*, 1552.

Cavalla, V., "Episcopi e presbiteri nella Chiesa primitiva," *La scuola cattolica* (1936) 235-256.

Cendron, A., *Le sacre ordinazioni*, Roma 1942.

Cerfaux, L., "Regale sacerdotium," *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XXVIII (1939) 5-39.

Chardon, Ch., *Histoire des sacrements-De l'Ordre*, in Migne. *Theologiae cursus completus* XX (Parisiis 1841) 782-1012.

Chardon, H., "Die Weltrundschreiben der letzten Papste über das Priestertum und die Hciligung dor Priester," *Triercr theologische Zeitschrift* LXIII (1954), 1-17.

Charlier, P., "L'idée du sacerdoce des fidèles dans la Tradition: Les grands docteurs scolastiques," *Cours et conférences des semaines liturgiques*, XI, Louvain 1953.

Charrière, F., "Le pouvoir d'ordre et le pouvoir de juridiction dans le sacre-

ment de Pénitence,” *Divus Thomas* (Freiburg) XXIII (1945) 191-213.

Charue, A., “L’appel aux Ordres dans les épîtres Pastorales,” *Collationes Namurcenses* (1939) 323-334.

Chavasse, A., “Le laïc chrétien dans le dessein de Dieu,” *Église vivante* (1952) 155-181.

Chenu, M. D., “Moines, clercs, laïcs au carrefour de la vie évangélique (XIIe siècle),” *Revue d’histoire ecclésiastique* XLIX (1954) 59-89.

Civiltà (La) cattolica, a. 83 (1932), vol. 2, pp. 255-261: “Sull’essenza del sacramento dell’Ordine.”

Claereboets, Ch., “‘In quo vos Spiritus Sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei’ (Apg. 20.28),” *Biblica* XXIV (1943) 370-387.

Claeys-Bouüaert, F., “Diaque,” *Dictionnaire de Droit Canonique* IV (Paris 1949) 1198-1206; “Évêques,” *ibid.* V (Paris 1953) 569-571.

Clercq, C. de, *Ordre, Mariage, Extrême-Onction* (Paris, [1939]) 11-77.

Clichtovaeus (Clichtove), J., *De vita et moribus sacerdotum*, Parisiis 1563.

Cochlaeus (Ioannes Dobneck), *Articuli excerpti ex libro Lutheri contra ecclesiasticos*, Coloniae 1525; *Sacerdotii ac sacrificii defensio*, Ingolstadii 1544; *Replica brevis pro sacerdotii ac sacrificii N.L. assertionem*, Ingolstadii 1545.

Coleman, J. J., *The minister of Confirmation* (Washington 1941) 106-110.

Collart, A., “De essentia presbyteratus,” *Collationes Namurcenses* XXVI (1932) 337-349.

Colson, J., *L’évêque dans les communautés primitives. Tradition paulinienne et tradition johannique de l’épiscopat des origines à saint Irène* (“Unam Sanctam,” n. 21), Paris 1951.

Congar, Y. M.-J., “Sacerdoce et le laïcat dans l’Eglise,” *La vie intellectuelle* (1946) 6-39; *Le sacerdoce et le laïcat dans l’Eglise* (“Problèmes du clergé diocésain,” n. 2) Paris 1947; “Faits, problèmes, et réflexions à propos du pouvoir d’Ordre et des rapports entre le presbytérat et l’épiscopat,” *La Maison-Dieu* XIV (Paris 1948) 107-128; “Qu’est-ce qu’un laïc?,” *La vie spirituelle-Supplément*, n. 15 (1950) 363-392; *Vraie et fausse réforme dans l’Eglise* (“Unam Sanctam,” n. 20, Paris 1950) 196-228 (de charismatibus in Ecclesia), 356-536 (exponitur ecclesiologica positio Protestantium); “Un essai de théologie sur le sacerdoce catholique. La thèse de l’abbé Long-Hasselmanns,” *Revue des sciences religieuses* XXV (1951) 187-199, 270-304; “Pour le dialogue avec le Mouvement Oecuménique,” *Verbum Caro* IV (1950) 111-123; “Le peuple fidèle et la fonction prophétique de l’Eglise,” *Irénikon* XXIV (1951) 440-466; “Structure du sacerdoce chrétien,” *La Maison-Dieu* XXVII (Paris 1951) 51-85; “Au monde et pas du monde. Principales valeurs d’une ‘spiritualité’ des laïcs engagés dans le monde,” *La vie spirituelle* LXXXVI (1952) 5-47; *Jalons pour une théologie du laïcat* (“Unam Sanctam,” n. 23), Paris 1953.

Coninck, L. de. “L’évêque dans la tradition pastorale du XVIe siècle,” *Nouvelle revue théologique* LXXVI (1954) 527-529.

Connell, F. J., “The Episcopate,” *The [American] ecclesiastical review* LXXII (1925) 335-345; “The origin of the Presbyterate,” *ibid.* LXXXII (1930) 225-233; “Decree empowering priests to confirm,” *ibid.* CXVI (1947) 241-265.

Contassot, F., “Le pouvoir des diacres,” *L’ami du clergé* LXIV (1954) 113-121; “Les pouvoirs des lecteurs,” *ibid.* 186-188.

Coppens, J., *L’imposition des mains et les rites connexes dans le Nouveau Testament et dans l’Eglise ancienne*, (Wetters 1925) 110-173.

Corrà, S., *Rito essenziale dei sacramenti dell’Ordine*, Verona 1952; “Solenni decisioni di Pio XII intorno al sacramento dell’Ordine,” *Studia patavina* I (1954) 341-369.

Croce, W., “Die niederen Weihen und ihre hierarchische Wertung. Eine geschichtliche Studie,” *Zeitschrift für katholische Theologie* LXX (1948) 257-314.

Crosignani, J., “De extraordinario Confirmationis ministro,” *Divus Thomas*

(Piacenza) XXIV (1947) 90 sq.; "Constitutio apostolica de sacris ordinibus diaconatus, presbyteratus et episcopatus," *Divus Thomas* (Piacenza; XXV (1948) 157-166; "Doctrina de externa potestatis ordinis collatione tamquam materia sacramenti Ordinis," *ibid.* 355-358.

Cumont, F., "Inscription de l'époque des Comnènes de Trébizonde," *Mélanges d'histoire* (H. Pirenne) (1926) 67-72.

Dabin, P., *L'apostolat laïque*, Paris 1933; *Le sacerdoce royal des fidèles dans les livres saints*, Paris 1941; *Le sacerdoce royal des fidèles dans la tradition ancienne et moderne*, Paris 1950.

Dalmais, I. M., "Sacerdoce et monachisme dans l'Orient chrétien," *La vie spirituelle* LXXX (1949) 37-49.

Damen, C., "In Constitutionem apostolicam 'Sacramentum ordinis' a Pio XII latam d. 28 ian. 1948. Analysis et commentarium," *Euntes docete* I (1948) 104-111.

Danner, J. E., "Firmung durch schismatische Priester," *Theologisch-praktische Quartalschrift* LXV (1912) 525-537.

Davenport (Franciscus a S. Clara), *Apologia episcoporum seu sacri magistratus propugnatio*, Coloniae 1640.

Davis, H. F., "The priesthood of the faithful," *The Downside review* LXIX (1951) 155-170.

Delchard, A., "Constitution apostolique 'Sacramentum Ordinis' du 30 novembre, sur les ordres sacrés du diaconat, prêtrise et épiscopat. Texte et commentaire," *Nouvelle revue théologique* LXX (1948) 519-529.

Delor, P., "La constitution 'Sacramentum Ordinis,'" *Revue diocésaine de Tournai* IX (1954) 522-529.

Deslandes, J., "Le prêtre oriental ministre de la Confirmation," *Echos d'Orient* XXIX (1930) 5-15.

Dictionnaire pratique de liturgie romaine (publié sous la direction de R. Lesage), Paris 1952. Cf. voces: Acolytat, Acolyte, Archevêque, Diacre, Evêque, Exorcistat, Exorciste, Lecteur, Lectorat, Ordre, Ordre mineur, Ostiariat, Presbytérat, Presbyterium, Prêtre, Prêtrise, Sous-diaconat, Sous-diacre.

Dieckmann, H., *Die Verjassung der Urkirche*, Berlin 1923; *De Ecclesia. Tractatus historico-dogmaticus* (Friburgi Br. 1925) I 331-414: "De constitutione hierarchica Ecclesiae universalis."

Dieux, A. M., *La splendeur et la fécondité de l'Ordre*, Paris 1930.

Dolger, F., *Das Sakrament der Firmung* (Wien 1906) 206-222.

Dollinger, I., *Christenthum und Kirche in der Zeit der Grundlegung*, Regensburg 1860.

Dolan, G. E., *The distinction between the Episcopate and the Presbyterate according to the thomistic opinion*, Washington 1950.

Dominguez, U., "El candidato al sacerdocio en los concilios de Toledo," *Ciudad de Dios* CLV (1943) 261-290.

Dornier, P., *Les textes du Nouveau Testament sur le sacerdoce*, Paris 1949.

Doronzio, E., *De sacramentis in genere* (Milwaukee 1946) 302-304: "De charactere ut est participatio sacerdotii Christi."

Douais, "Les origines de l'épiscopat," *Mélanges de littérature et d'histoire religieuses* (publiés à l'occasion du jubilé épiscopal de Mgr de Cabrières, Paris 1899) I 1-48.

Dubosq, R., *Le cime du sacerdoce ou présentation analytique de la consécration des évêques*, Tournai 1935; *Les étapes du sacerdoce, ou présentation analytique du cérémonial de VOrdination*, éd. 10, Paris 1950

Duchesne, L., *Liber Pontificalis*, vol. I, Paris 1886; *Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule*, éd. 2, v. I, Paris 1894; *Origines du culte chrétien* (éd. 5, Paris 1909) 349-385: "Chap. 10. L'ordination"; *Histoire ancienne de l'Église* (Paris 1911) I 84-96.

Dunin-Borkowski, St. von, *Die neueren Forschungen über Anjange des Episkopats*, Freiburg i. Br. 1900; "Methodologische Vorfragen zur urchristl. Verfas-

sungsgeschichte," *Zeitschrift für katholische Théologie* XVIII (1904) 217-249; "Die Kirche als Stiftung Iesu," *Religion, Christentum, Kirche* (ed. Esser et Mausbach, Kempten 1913) II 57 sqq.

Duplessy, E., *Le sacrement de l'Ordre* ("Cours supérieur de religion," n. 41), Paris 1932.

Durst, B., "De characteribus sacramentalibus," *Xenia thomistica* (Romae 1925) II 541-581; *Dreijaches Priestertum*, ed. 2, Neresheim 1947; *Das Wesen der Eucharistiefeier und des christlichen Priestertums* ("Studia Anselmiana," fasc. 32, Romae 1953) 13-18, 96-97, 185-187.

Eberle, J., "Der Priesterzölibat. 'Raub am russischen Erbgut'?", *Schonere Zukunft* XI (1935-1936) 535-537.

Egenter, R., "Bischofsstand und bischoffliches Ethos nach dem heiligen Thomas von Aquin," *Episcopus, Studien über das Bischofsamt Seiner Eminenz Kardinal Michael von Faulhaber*. . . , Regensburg 1949.

Eichmann, E., *Königs-und Bischofsweihe*, München 1928.

Ellard, G., *Ordination anointings in the Western Church before 1000 a.d.* ("Mediaeval Academy of America," n. 16), Cambridge, Mass. 1933.

Ermoni, E., "Les origines historiques de l'épiscopat monarchique," *Revue des questions historiques* LXVIII (1900) 337-363; *Les origines de l'épiscopat*, éd. 4, Paris 1905; "Les églises de Palestine aux deux premiers siècles," *Revue d'histoire ecclésiastique* II (1901) 15-22; *Les premiers ouvriers de l'Évangile*, vol. II, Paris 1905.

Estcourt, E. E., *The question of Anglican Ordinations discussed*, 1873.

Evdokimoff, P., "Sacerdoce royal: Une vue orthodoxe sur la place du laïc dans l'Eglise," *La revue nouvelle* XV (1952) 78-85.

Faber, F., *De sacrificio Missae et sacerdotio Novae Legis* ("Opuscula") Lipsiae 1537.

Fallon, M. J., "The proper bishop for Ordination," *The Irish ecclesiastical record* LIV (1939) 75-81.

Fénelon, F., *Traité du ministère des pasteurs, Oeuvres* (Versailles 1820) II 89 sqq.

Ferland, A., *Le sacerdoce laïque, fondement de l'Action Catholique*, Montréal 1936.

Ferrero, A., *Il sacerdozio*, Alba 1940.

Filocali, A., "Ordinazione dubbia," *Palestra del clero* XXII (1943) 121-124.

Finance, J. de, "L'idée du sacerdoce chrétien," *Revue d'ascétique et de mystique* XXIII (1947) 105-125; *Sacerdoce et médiation*, Toulouse 1950.

Fink, K. A., "Zur Spendung der höheren Weihen durch den Priester," *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* LXIII ("Kanonistische Abteilung" XXII) (1943) 506-508.

Fischer, B., "Der niedere Klerus bei Gregor dem Grossen," *Zeitschrift für katholische Théologie* LXII (1938) 37-75.

Fisher, J., *Sacri sacerdotii defensio contra Lutherum*, 1525. Hoc opus recenter iterum editum est a Klein Schmeink in *Corpus catholicorum* IX, Münster i.W. 1925.

Fofi, F., "Un singolare privilegio riguardante il ministro dell'Ordine sacro," *La scuola cattolica* LU (1924) 177-188.

Forget, J., "Diaconesses," *Dictionnaire de théologie catholique* IV-1 (Paris 1910) 685-703; "Diacres," *ibid.* 703-731; "Exorciste," *ibid.* V-2 (1913) 1780-1786; "Jérôme (Saint)," *ibid.* VIII-1 (1923) 965-976; "Nature et origine de l'épiscopat."

Forrest, M. D., "Form of episcopal consecration," *The [American] ecclesiastical review* LXXVI (1927) 437-439; "A much discussed sacrament," *ibid.* LXXXII (1930) 475-483; "The Council of Florence and the matter of Orders," *ibid.* LXXXIV (1931) 513 sq.

Fortmann, J. H. M., "Constitutio apostolica 'Sacramentum ordinis' de sacris ordinibus diaconatus, presbyteratus et episcopatus," *Nederlandse Katholieke Stemmen* XLIV (1948) 136-139.

Franquesa, A. M., "Antecedentes de la constitución apostólica 'Sacramentum ordinis,'" *Revista española de derecho canónico* III (1948) 1117-1179.

Fuchs, J., "Weihesakramentale Grundlegung kirchlicher Rechtsgewalt. *Scholastik* XVI (1941) 496-520.

Fuchs, V., *Der Ordinationstitel von seiner Entstehung bis auf Innozenz III*, Bonn, 1930; "Erpresster Zutritt zu den höheren Weihen und Zbilibatspflicht des Klerikers (can. 214)," *Archiv für katholisches Kirchenrecht* CXIX (1939) 3-30.

Funk, F. X., "Cölibat und Priesterehe in christlichen Alterum," *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen*, I (Paderborn 1897) 121-155; "Die Bischofswahl im christlichen Altertum und im Anfang des Mittelalters," *ibid.* 23-39.

Furtner, E., *Das Verhältniss der Bischofsweihe zum heiligen Sakramente des Ordo*, München 1861.

Gaechter, P., "Die Sieben," *Zeitschrift für katholische Théologie* LXXIV (1952) 129-166.

Gallades, P., *Coelibatus cleri catholici rationibus stabilitus ex Decretalibus*, l. 3, tit. 3, Heidelberg 1763.

Gautier, P., "Imposition des mains," *Dictionnaire de théologie catholique* VII-2 (Paris 1927) 1302-1425; "Encore un mot sur la nature du décret 'pro Armenis,'" *Gregorianum* XXV (1944) 171-185; "La réconciliation des pécheurs dans la première épître à Timothée," *Recherches de science religieuse* XXXIX (1951; nn. 2-4: "Mélanges Lebreton," I) 317-320.

Garcia, L., *El aspirante al sacerdocio y su jormación*, 3 voll., Salamanca 1947.

Gasparri, P., *Tractatus canonicus de Sacra Ordinatione*, 2 voll., Parisiis 1893-1894.

Gemelli, A., *Quaestio de hermaphroditis quoad ordines sacros suscipiendos* ("Quaderni della Scuola Cattolica," n. 1), Venegono Inf. 1943.

Gerlaud, M. J., *L'Ordre* ("Saint Thomas d'Aquin. Somme Theologique," traduction française; Paris 1931) 163-191: "Appendice I. Notes explicatives," 193-226: "Appendice II. Renseignements techniques"; "Le ministre extraordinaire du sacrement de l'Ordre," *Revue thomiste* XIV (1931) 874-885.

Gerson, J., *Tractatus de potestate ecclesiastica*, in *Opera omnia*, vol. II. Antwerpiae 1706.

Ghellink, J. de, "Le traité de Pierre Lombard sur les sept ordres ecclésiastiques. Ses sources, ses copistes," *Revue d'histoire ecclésiastique* X (1909) 290-302, 720-728; XI (1910) 29-46.

Gibeault, O., "La matière et la forme de la prêtrise dans l'Eglise latine," *Revue de l'Université d'Ottawa* IV (1934) 100-126.

Gier, G. de, "Episcopaat en presbyteraat. Theologische annotaties over hun verhouding," *Nederlandsche katholieke Stemmen* XLIX (1953) 99-108.

Gigon, A. C., *De sacramento Ordinis*, Friburgi Helv. 1945.

Gillmann, F., "Weibliche Kleriker nach dem Urteil der Frühscholastik," *Archiv für katholisches Kirchenrecht* XCIII (1913) 239-253; *Zur Lehre der Scholastik vom Spender der Firmung und des Weihesakraments*, Paderborn 1920: *Spender und ausseres Zeichen der Bischofsweihe nach Uguccio*, Würzburg 1922; "Zur Frage der Echtheit der Bulle 'Exposcit tuae devotionis,'" *Archiv für katholisches Kirchenrecht* CIV (1924) 57-59; "Zur Ordinationsbulle Bonifaz IX 'Sacrae religionis' 1400," *ibid.* CV (1925) 474 sq.

Gimenon, S., "Le sacrement de l'Ordre dans l'ancien droit ecclésiastique," *Revue ecclésiastique de Liège* XV (1923-1924) 265-282.

Giovanni Battista da Farnese, O.F.M.Cap., *Il sacramento dell'Ordine nel periodo precedente la sessione XXIII di Trento (1515-1563)*, Roma 1946.

Glorieux, P., *Dans le prêtre unique*, Paris (1938).

Goar, J., *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum* (Lutetiae Parisiorum 1647) 237-243, 246-249, 255-261, 264-267, 297-301, 311-316: "In ordinem fieri solitum in ordinatione Lectoris et Cantoris, Subdiaconi, Diaconi, Diaconissae, Presbyteri, Episcopi."

- Gobet, L., *De l'origine divine de l'épiscopat*, Fribourg (Suisse) 1898.
- Gobillot, Ph., "Sur la tonsure chrétienne et ses prétendues origines païennes," *Revue d'histoire ecclésiastique* XXI (1925) 399-454.
- Godefroy, L., "Lecteur," *Dictionnaire de théologie catholique* IX-1 (1926) 117-125.
- Gomez, M., "De abbatum potestate tonsuram minoresque ordines conferendi," *Commentarium pro religiosus* IX (1928) 434-440; X (1929) 45-52.
- Gonsette, J., "Sacerdoce et virginité," *Nouvelle revue théologique* LXXIV (1952) 244-258.
- Gontier, P., "Au sujet des attributions du Lecteur," *Le canoniste* XLVIII (1926) 522-625.
- Gonzalez, Rivas, S., "La materia del sacramento del Orden," *Revista espaiola de derecho canonico* III (1948) 610-634.
- Gordillo, M., *Compendium theologiae orientalis* (ed. 2, Romae 1939) 162: "De sacramento Ordinis."
- Gougxard, A., "Le sacrement de l'Ordre," *Collectanea Mechliniensia* V (1931) 179-186.
- Grabmann, M., "Katholisches Priestertum und christliches Volkommenheitsideal nach der Lehre des hl. Thomas von Aquin," *Zeitschrift fur Aszese und Mystik* II (1927) 189-209.
- Granero, J. M., "Sacerdocio y laicado," *Razon y Fe* CXLVIII (1953) 325-350.
- Gravina, D., *Pro sacrosancto Ordinis sacramento vindiciae orthodoxae*, Neapoli 1634.
- Gréa, A., *De l'Église et de sa divine constitution*, Paris 1885.
- Grimm, C., "De auctoritate Decreti pro Armenis," *Bogoslovska Smotra* (1939) 106 sqq.
- Grisar, H., "Die Frage des papstlichen Primates und des Ursprunges der bischoflichen Gewalt auf dem Concil von Trient," *Zeitschrift fur katholische Théologie* VIII (1884) 453-507, 727-784.
- Grosche, R., "Das allgemeine Priestertum," *Liturgisches Leben* IV (1937) 1-33; "Das allgemeine Priestertum," *Pilgernde Kirche*, Freiburg i. Br. 1938.
- Guibert, J. de, "Le décret du concile de Florence; sa valeur dogmatique," *Bulletin de littérature ecclésiastique* XX (1919) 81-95, 150-162, 195-215.
- Guitton, J., "Le laïc peut-il être prophète dans sa communauté?," *La vie spirituelle* V (1952) 66-73.
- Gutberlet, J., "Der sacramentale Ritus der Priesterweihe," *Zeitschrift fur katholische Théologie* XXV (1901) 621-634.
- Gy, P.-M., "L'Ordre," *Initiation théologique* (par un groupe de théologiens) IV (Paris 1954) 701-738.
- Rallier, F., *De sacris electionibus et ordinationibus ex antiquo et novo Ecclesiae usu*, Parisiis 1636 (reproducitur in Migne, *Theologiae cursus completus* XXIV [Parisiis 1841] 137-1616).
- Hanahoe, E. F., *Catholic Ecumenism*, Washington 1953. Ampla bibliographia de moderno sic dicto Motu Oecumenico.
- Hanser, L., "Ein abteilicher Ordinationsprivileg und dessen Zuriicknahme, 1400 und 1403," *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinenordens* XIII (1926) 189-193.
- Hanssens, J. M., "La forme sacramentelle dans les ordinations sacerdotales de rit grec," *Gregorianum* V (1924) 208-277; VI (1925) 41-80; "Les oraisons sacramentelles des ordinations orientales," *Orientalia Christiana periodica* XVIII (1952) 297-318.
- Haran, J. P., "Minister Christi sacerdos," *Theological Studies* VIII (1947) 251-279.
- Rarest, S., "La part de l'Eglise dans la détermination du rite sacramentel," *Études* LXXIII (1897) 315-336.
- Hecht, F. X., "De reparandis defectibus in collatione ordinum occurrentibus,"

Periodica de re morali, canonica, liturgica XXIII (1934) 73-111; "De manus extensione in ordinatione diaconali," *ibid.* XL (1951) 265-270.

Hedley, J. C., *Lex levitarum, ou la formation sacerdotales d'après saint Grégoire-le-Grand*, Paris 1922.

Hennen, B., "Ordines sacri. Ein Deutungsversuch zu 1 Cor. 12.1-31 und Rom. 12.3-8," *Theologische Quartalschrift* CXIX (1938) 427-469.

Henry, A.-M., "Qu'est ce qu'un prêtre?," *La vie spirituelle* LXXVIII (1948) 171-192.

Herbigny, M. d', *Theologica de Ecclesia* II (ed. 3, Parisiis 1928) 283-318: "De episcopis."

Heris, Ch.-V., *Le mystère du Christ*, Paris 1928; *L'Église du Christ. Son sacerdoce, son gouvernement*, Paris 1930.

Herman, E., "Célibat des clercs (en droit oriental)," *Dictionnaire de droit canonique* III (Paris 1942) 145-156.

Hesburgh, T. M., *The relation of the sacramental characters of Baptism and Confirmation to the Lay Apostolate*, Washington 1946. Haec dissertatio subinde iterum edita est sub titulo *The theology of Catholic Action*, Notre Dame. Ind. 1946

Hiéromoine Pierre (Dumont), "Économie ecclésiastique et réitération des sacrements," *Irénikon* XIV (1937) 228-247, 339-362.

Hocedez, E., "Une découverte théologique," *Nouvelle revue théologique* LI (1924) 332-340.

Hofmeister, Ph., "Oel und andere Pontifikalweihen durch einfache Priester." *Archiv für katholische Kirchenrecht* CXIII (1933) 48-72.

Holstein, H., "La théologie du sacerdoce," *Nouvelle revue théologique* LXXVI (1954) 176-183; "Le sacerdoce catholique," *Études* (avril 1954) 3-17.

Holtum, G., "Quaeritur utrum episcopatus sit ordo?," *Jahrbuch für Philosophie und spekulative Théologie* XIV (1900) 1-17.

Holzmeister, U., " 'Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat' (1 Tim. 3. 1)," *Biblica* XII (1931) 41-69.

Huarte, G., *Tractatus de Ordine et Matrimonio*, ed. 3, Romae 1931.

Hugon, E., *La Vierge Prêtre*, Paris 1911; "Études récentes sur le sacrement de l'Ordre," *Revue thomiste* XXIX (1924) 481-493; "Utrum possit Summus Pontifex delegare simplicem presbyterum ad conferendum diaconatum vel etiam presbyteratum," *Divus Thomas* (Piacenza) II (1925) 100-104; "Celeberrima controversia de materia et forma sacramenti Ordinis iuxta recentissima studia," *ibid.* 474-482; "Autour du sacrement de l'Ordre," *Revue thomiste* XXXI (1926) 263-266.

Hürth, F., "De viro ut subiecto unico validae ordinationis sacrae," *Periodica de re morali, canonica, liturgica* XXXI (1942) 1-12; "Contenuto e significato della Costituzione apostolica sopra gli ordini sacri," *La civiltà cattolica* a. 99 (1948) vol. 2, pp. 614-628; *Constitutio apostolica de sacris ordinibus diaconatus, presbyteratus, episcopatus. Textus et commentarius cum appendice*, Roma 1948; "Commentarius in Constitutionem Apostolicam 'Sacramentum Ordinis,'" *Periodica de re morali, canonica, liturgica* XXXVII (1948) 5-56; "Episcoporum triplex munus. Observationes ad respectivas allocutiones pontificias mense maio et novembri 1954," *ibid.* XLIII (1954) 231-251.

Hutton, A. H., *The Anglican ministry*, London 1879.

Iorio, D., *Sacerdos alter Christus. De instructione pro scrutinio ad Ordines peragendo*, Romae 1934; item, in *La civiltà cattolica* a. 85 (1934) v. 4 pp. 170-174.

Iorio, T. A., "Materia e forma dell'ordine sacro secondo la costituzione apostolica di Pio XII 'Sacramentum ordinis,'" *Miscellanea Camillas* XV (1951) 139-150.

Jacquemet, G., "Célibat. 5. Motifs du célibat sacerdotal," *Catholicisme* II (Paris 1949) 763-769.

Jaggard, J. B., "Two early Ordination Prayers. An answer to Dr. Brightman and Canon Lacy," *Grcgorianum* VIII (1927) 453-458.

Janin, R., *Les églises orientales et les rites orientaux*, éd. 3, Paris 1925.

Janssens, A., *De heilige Wijdingen*, I: *Bisschoppen en Priesters*; II: *Diakonaat*,

subdiakonaat en minière Ordcn ("Leerboeken der dogmatica en der apologetica, uitgeg. door professoren in de godgeleerdheid," 12e traktaat), 2 voll., Brussel 1933-1935; "De Théologie der H. H. Wijdingen" *Algemeen Nederlandsch Eucharistisch Tijdschrift* XIV (1935) 129-142.

Jedin, H., Vide Broutin, supra.

Jimenez, J., "Anotaciones a la constitution apostólica 'Sacramentum ordinis,'" *Revista universitaria* (Chile) XXXII (1948) 103.

Jombart, E., *Le sacrement de l'Ordre. Notes canoniques et morales*, Paris 1930; "Célibat des clercs (en droit occidental)," *Dictionnaire de droit canonique* III (Paris 1942) 132-145; "Célibat. 2. Discipline de l'Église latine," *Catholicisme* II (Paris 1949) 760 sq.

Jonkers, E. I., "Das Verhalten der alten Kirche hinsichtlich der Ernennung zum Priester von Sklaven, freigelassenen und curiales," *Mnemosyne* X (1942) 286-302.

Journet, Ch., *L'Église du Verbe Incarné*, 1: *La hiérarchie apostolique* (éd. 2 [Paris 1955]), peculiariter 24-43, 55-61, 68-81, 89-118, 129-152; "Vues récentes sur le sacrement de l'Ordre," *Revue thomiste* LUI (1953) 81-108.

Jugie, M., *Theologia dogmatica Christianorum Orientalium ab Ecclesia catholica dissidentium* III (Parisiis 1930) 390-440: De sacramento Ordinis apud schismaticos Graeco-Russos; V (Parisiis 1935) 323-331: apud Nestorianos, 740-749: apud Monophysitas.

Kahmann, J., "De oorsprong van het episcopaat. Enkele nieuwere opvattingen," *Nederlandsche katholieke Stemmen* XLIX (1953) 109-114.

Kålmar, S., *Quo sensu Concilium Tridentinum definivit Episcopatum esse iuris divini*, Räkospalota 1936.

Kalsbach, A., *Die altkirchliche Einrichtung der Diakonissen bis zu ihrem Erlöschen* ("Rômische Quartalschrift für christliche Archéologie und Geschichte," Supplement Heft 22.), Freiburg i. Br. 1926.

Kavanagh, W. A., *Lay participation in Christ's priesthood*, AVashington 1935.

Keitz, L., "The priesthood and the Eucharist," *Dominicana* XXXVII (1952) 133-142.

Kellner, H., "Die Verfassung der Kirche und ihr Lehramt nach den ältesten Kirchenvatern," *Der Katholik* (1872) 699 sqq.

Konig, A., *Priester und Priestertum nach Hieronymus*, Breslau 1890.

Kramer, K., *Der katholische Bischof*, Donauworth 1948.

Krebs, E., "Das 'Priestertum der Frau,'" *Hochland* II (1922) 196 sqq.

Krueger, A. F., *Synthesis of sacrifice according to Saint Augustine* (Mundelein, Ill. 1950) 115-164.

Kuppens, M., "Le constitutif essentiel des ordres sacrés d'après la constitution de S. S. Pie XII," *Revue ecclésiastique de Liège* XXXV (1948) 160-171, 229-247; "Notes dogmatiques sur l'épiscopat," *ibid.* XXXVI (1949) 355-367; XXXVII (1950) 9-26, 80-93; XXXVIII (1951) 16-32, 99-113, 352-364.

Kurz, A., *Der Episkopat der hochste vom Presbyterate verschiedene Ordo*, Wien 1877.

La Brière, V. de., "Église," *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* I (Paris 1925) 1221-1225: "Le problème du 'royaume de Dieu'"; 1236-1241: "La hiérarchie constituée par le Christ"; 1248-1268; "L'Église hiérarchique dans la chrétienté primitive."

Lahitton, J., *La vocation sacerdotale. Traité théologique et pratique*, éd. 5, Paris 1932.

Landersdorfer, S., "Das Problem der Priestersalbung im Gesetze," *Theologische Quartalschrift* CVII (1926) 185-197.

Landgraf, A., "Die Lehre der Frühscholastik vom Episkopat als Ordo," *Scholastik* XXVI (1951) 496-519; *Dogmengeschichte der Frühscholastik* III-2 (Regensburg 1955) 277-302: "Die Lehre vom Episkopat als Ordo."

Lanne, D. E., "Le ministère apostolique dans l'oeuvre de Saint Irénée." *Ircnikon* XXV (1952) 113-141.

Lanza, A., "De requisita sexus virilis certa determinatione et distinctione ad ordines," *Apollinaris* XIX (1946) 49-66.

Laurain, P., *De l'intervention des laïques, des diacres et des abbesses dans l'administration de la Pénitence*, Paris 1897.

Laurentin, B., *Marie, l'Église et le Sacerdoce*, 2 voll., Paris 1952-1953.

Lebreton, J., *Histoire du dogme de la Trinité des origines au Concile de Nicée*, II: *De Saint Clément à Saint Irénée* (Paris 1928) 249-255; "La vie chétienne à la fin du Ier siècle," *Histoire de l'Église* (publiée sous la direction de A. Flicke et V. Martin), I: *L'Église primitive* (Paris 1946) 267-274; "Les Pères Apostoliques et leur époque," *ibid.* 321-372.

Leclief, J., "Chorévêque," *Dictionnaire de droit canonique* III (Paris 1942) 686-695.

Leclercq, H., "Acolyte," *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* 1-1 (Paris 1907) 348-356; "Célibat," *ibid.* II-2 (1910) 2802-2832; "Diaconesse," *ibid.* IV-1 (1920) 725-733; "Diacre," *ibid.* 735-746-, "Élections épiscopales," *ibid.* IV-2 (1921) 2618-2652; "Episcopat," *ibid.* V-1 (1922) 202-238; "Évêque," *ibid.* 938-949; "Exorcisme," *ibid.* 964-978; "Fossoyeurs," *ibid.* V-2 (1923) 2065-2092; "Lecteur," *ibid.* VIII-2 (1929) 2241-2269; "Paroisses rurales," *ibid.* XIII-2 (1938) 2198-2235; "Portier," *ibid.* XIV-2 (1940) 1525-1533.

Lécuyer, J., "Le sacerdoce royal des chrétiens selon saint Hilaire à Poitiers," *L'année théologique* X (1949) 302-325; "Le sacerdoce chrétien et le sacrifice eucharistique selon Théodore de Mopsueste," *Recherches de science religieuse* XXXVI (1949) 481-516; "Essai sur le sacerdoce des fidèles chez les Pères," *La Maison-Dieu* XXVII (1951) 7-50; "Le sacerdoce chrétien selon saint Ambroise," *Revue de l'Université d'Ottawa* XXII (1952) 1026; "La grâce de la consécration épiscopale," *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XXXVI (1952) 389-417; "Pentecôte et Episcopat," *La vie spirituelle* LXXXVI (1952) 451-466; "Episcopat et Presbytérat dans les écrits d'Hippolyte de Rome," *Recherches de science religieuse* XLI (1953) 30-50; "Aux origines de la théologie thomiste de l'Episcopat," *Gregorianum* XXXV (1954) 56-89; "Diaconat," *Dictionnaire de spiritualité* III (fasc. 20-21, Paris 1955) 799-817.

Leder, P. A., *Die Diakonen der Bischöfe und Presbyter und ihre urchristlichen Vorläufer. Untersuchungen über die Vorgeschichte und die Anfänge des Archidiaconats*, Stuttgart 1905.

Lefebvre, G., "Étapes du sacerdoce," *Bulletin paroissial et liturgique* (1936), Appendix.

Lehmkuhl, A., "Zur Frage über den Priester als ausserordentlichen Spender des Sakramentes der Firmung," *Zeitschrift für katholische Theologie* VI (1882) 567-573; *Theologia moralis* II (Friburgi Br. 1902) 73 sq.

Leloir, *La physionomie des saints Ordres*, Tournai 1938.

Lemaître, G., *Notre sacerdoce*, Paris 1945.

Lemonnier, A., "Charismes," *Dictionnaire de la Bible-Supplément* I (Paris 1928) 1233-1243; "Mémoire théologique sur l'épiscopat," *La vie spirituelle-Supplément* XLVI (1936) [148]-[167]; XLVII (1936) [33]-[481].

Lennerz, H., *De sacramento Confirmationis* (ed. 2, Romae 1949) 115-203; *De sacramento Ordinis*, Romae 1947; ed. 2, 1953.

Lépicier, A. H. M., *Tractatus de sacramento Extremae Unctionis et de sacramento Ordinis*, Romae 128.

Lesêtre, H., "Imposition des mains," *Dictionnaire de la Bible* III (Paris 1903) 847-850; "Prêtre," *ibid.* V (1912) 640-662.

Lesquoy, *De regimine ecclesiastico iuxta Patrum doctrinam*, Louvain 1881.

Lodos, F., "Materia y forma del diaconado, presbiterado y episcopado," *Sal Terrae* XXXVI (1946) 427-438.

Lohrer, R., *Priestertum im Zeugnis der Kirchenväter*, Luzern 1951.

Lowenstein, F. zu, "Priesterweihe eines Verheirateten," *Stimmen der Zeit* CXLIX (1951-1952) 387-389.

Long-Hasselmanns, G., "Un essai de théologie sur le sacerdoce catholique" [Opus postumum editum a Y. Congar cum introductione et criticis adnotationibus], *Revue des sciences religieuses* XXV (1951) 187-199, 270-304.

Lopez, U., "De castitatis voto ordinibus sacris adnexo," *Periodica de re morali, canonica, liturgica* XXIII (1934) 2130 "Sacerdotium-Apostolatus-Perfectio," *ibid.* XXXI (1942) 201-216; "De sacerdote fide suscipiente ordinem presbyteratus," *ibid.* XXXII (1943) 59-66.

Lotz, J. B., "Laienchrist und neue Frömmigkeit," *Geist und Leben* XXVI (1953) 304-308.

Ludwig, A., *Weibliche Kleriker in der altchristlichen und frühmittelalterlichen Kirche*, München 1910.

Lungkoffler, J. M., "Die Vorstufen zu den höheren Weihen nach dem Liber Pontificalis," *Zeitschrift für katholische Theologie* LXVI (1942) 1-19.

Luybaert, L., "Pour une spiritualité de laïcs," *Revue diocésaine de Tournai* VIII (1953) 236-241; "Spiritualité des laïcs: ce qu'ils reçoivent du prêtre," *ibid.* 537-542.

Magnin, E., "Célibat ecclésiastique," *La documentation catholique* XXXV (1936) 1027-1038.

Malvy, A., "Impositio pollicis. Contribution à l'histoire et à la théorie des sacrements de l'Ordre et de la Confirmation," *Bulletin de littérature ecclésiastique* XXXVIII (1937) 213-232.

Mancini, A., "Il potere di Ordine extrasacramentale con riferimento al presbitero che cresima," *Divus Thomas* (Piacenza) XXVI (1949) 49-64; "Ancora del potere d'ordine," *ibid.* 360-374.

Many, S., *Praelectiones de sacra Ordinatione*, Parisiis 1905.

Marchai, L., "Évêques (Origine divine des)," *Dictionnaire de la Bible-Supplément* II (Paris 1934) 1297-1333; "Ordinations Anglicanes," *Dictionnaire de théologie catholique* XI-2 (1932) 1154-1193.

Marchini, Ph., *De sacramento Ordinis et de sacrificio Missae*, Lugduni 1638.

Martène, E., *De antiquis Ecclesiae ritibus*, l. 1, pars 2, c. 8 (Rotomagi 1700) 258-295.

Martimort, A.-G., *De l'évêque* ("La Clarté-Dieu," n. 19), Paris (1946).

Masure, E., *De l'éminente dignité du sacerdoce diocésain*, Paris 1938; *Prêtres diocésains*, Lille 1947.

Maurice, V., "Acolyte," *Dictionnaire de théologie catholique* 1-2 (1902) 312-316.

Mayer, J., *Monumenta de viduis, diaconissis virginibusque tractantia* ("Florilegium patristicum," fasc. 42), Bonn 1938.

McCarthy, J., "Some problems connected with the recent Apostolic Constitution on Sacred Orders," *The Irish ecclesiastical record* LXX (1948) 1099-1104.

McCormack, S., "The configuration of the sacramental character," *The Thomist* VII (1944) 458-491.

Médebielle, A., "Apostolat," *Dictionnaire de la Bible-Supplément* I (Paris 1938) 533-588, praecipue 579-587; "Église," *ibid.* II (Paris 1934) 607-613, 656-660; *Épître aux Philippiens* ("La Sainte Bible," ed. Pirot-Clamer, vol. 12), Paris 1946.

Meester, Pl. De. "La bénédiction et la consécration par contact dans le droit et les rites orientaux," *Angelicum* XX (1943) 254-260; *Studi sui sacramenti amministrati secondo il rito bizantino* (Roma [1947]) 241-274: "Sacerdozio"; *De monachico statu iuxta bizantinam disciplinam* ("Codificazione canonica orientale. Fonti," serie 2, n. 10), Typis Poliglottis Vaticanis 1942.

Mensing, J., *De Ecclesiae Christi sacerdotio libri duo*, (Coloniae) 1532.

Mercenier, F.-Paris, F., *La prière des Eglises de rite byzantin* (Amay-sur-Meuse 1937) I 359-312: "Les Ordinations."

Merlin, C., *Traité historique et dogmatique sur les paroles ou les formes des sept*

sacrements de l'Eglise, in Migne, *Theologiae cursus completus* XXI (Parisiis 1841) 245-286.

Mersch, E., "Tous prêtres dans l'unique Prêtre," *Cours et conférences des semaines liturgiques* XI (Louvain 1933) 95-117.

Messenger, E., "The Lutheran source of the Anglican Ordinal," *The clergy review* VII (1934) 106-120, 196-206; *The Lutheran origin of the Anglican Ordinal*, London 1934; *The Reformation, the Mass and the Priesthood. A documentary history with reference to the Anglican Orders*, London 1936.

Metzner, E., *Die Verfassung der Kirche in den zwei ersten Jahrhunderten*, Danzig 1920.

Michael & Neukirch. Vide: Bâuerle a Neukirch.

Michel, A., "Ordre. Ordination," *Dictionnaire de théologie catholique* XI-2 (Paris 1932) 1193-1405; "Portier," *ibid.* XII-2 (1935) 2600-2602; "Prêtre," *ibid.* XIII-1 (1936) 138-161; "Sous-Diacre," *ibid.* XIV-2 (Paris 1941) 2459-2466; "Matière et forme du diaconat, du sacerdoce et de l'épiscopat. Constitution Apostolique et commentaire théologique," *L'ami du clergé* LVIII (1948) 337-346; "La constitution 'Sacramentum Ordinis,' relative à la matière et à la forme du sacrement de l'Ordre, est-elle un document du magistère infaillible?," *ibid.* LIX (1949) 380-383; "Episcopat et sacerdoce: N'y a-t-il qu'une différence d'exercice et non de nature," *ibid.* LXIII (1953) 721-727. Cf. etiam minores quaestiunculas de Ordine, *ibid.* XLIII (1926) 468 sq.; XLV (1928) 370-373; XLVIII (1931) 116-119; LUI (1936) 308-312; LIV (1937) 741sq.

Michels, T., *Beiträge zur Geschichte des Bischofsweihetages im christl. Altertum*, Münster 1927; "Sacerdos bei Gelasius I, in seinem Brief an Elpidius von Volterra," *Römische Quartalschrift* XLVII (1942) 179-181.

Michiels, A., *L'origine de l'épiscopat. Étude sur la fondation de l'Église, l'oeuvre des Apôtres et le développement de l'épiscopat aux deux premiers siècles*, Louvain 1900; "Évêques," *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* I (Paris 1925) 1750-1786.

Moë, O., "Der Gedanke des allgemeinen Priestertums im Hebraerbrief," *Theologische Zeitschrift* V (1949) 161, 169.

Mohler, A., *Der ungeteilte Dienst*, Salzburg 1937.

Morsdorf, K., "Weihgewalt und Hirtengewalt in Abgrenzung und Bezug," *Miscelanea Camillas* XVI (1951) 91-110; "Die Entwicklung der Zweigliedrigkeit der kirchlichen Hierarchie," *Münchener Theologisch Zeitschrift* III (1952) 1-16; "Altkanonisches 'Sakramentsrecht'," *Studia Gratiana* I (Bononiae 1953) 483-502.

Molitor, R., *Vom Sakrament der Weihe. Erwägungen nach dem Pontificale Romanum*, I: *Theologische Vorfragen, Tonsur, Niedere Weihen*; II: *Subdiakonat, Diakonat, Presbyterat*, 2 voll., Regensburg 1938-1939.

Monacchino, V., *La cura pastorale a Milano, Cartagine, Roma nel vi secolo*, Roma 1947.

Monitore (II) ecclesiastico XLIV (1932) 73-76: "Materia e forma nell'ordinazione sacerdotale."

Monsegu, B., "La problemática del sacerdocio en la actualidad," *Revista española de teología* XIV (1954) 529-566.

Montagne, G., "Extraordinary ministers of the sacrament of Confirmation in danger of death," *The Irish ecclesiastical record* LXIX (1947) 59-61; "Apostolic Constitution on Sacred Orders," *ibid.* LXX (1948) 441-446.

Moran, W., *The government of the Church in the first century*, New York (1913).

Morin, G., "Le destinataire de l'apocryphe Hiéronymien De septem ordinibus Ecclesiae," *Revue d'histoire ecclésiastique* XXXIV (1938) 229-244.

Morinus, J., *Commentarius de sacris Ecclesiae ordinationibus*, Parisiis 1655.

Mortimer, C. G., -Barber, S. C., *The English Bishops and the Reformation*, London 1936.

- Mostaza Rodriguez, A., *El problema del ministro extraordinario de la Confirmation. Estudio historico-teológico canonico*, Salamanca 1952.
- Mura. Vide Beaumont-Mura
- Musy, L., "Origine et signification de la tonsure," *Revue du clergé français* XXXI (1902) 150-168.
- Muzzatti, V., *Sacerdos*, Milano 1942.
- Mystique et continence. Travaux scientifiques du VIIe Congrès International d'Avon*, Paris 1952.
- Naegle, A., "Zeit und Veranlassung der Abfassung des Chrysostomus-Dialogs 'De Sacerdotio,'" *Historisches Jahrbuch* XXXVII (1916) 1-48.
- Nabuco, J., *Pontificalis Romani expositio iuridico-practica*, I: *De personis* (Petropoli-Brasilia) (1945) 63-338.
- Nanni, L., "L'evoluzione storica della parrocchia," *La scuola cattolica* LXXXI (1953) 475 sqq.
- Naurois, L. de, "Le 'propre évêque' pour l'ordination dans le clergé séculier," *Bulletin de littérature ecclésiastique* LI (1950) 15-40.
- Navickas, J. C., *The doctrine of St. Cyprian on the sacraments*, Würzburg 1924.
- Neubel, J.-E., "Que font les laïques dans l'Eglise," *Bulletin de littérature ecclésiastique* LV (1954) 229-239.
- Niebecker, E., *Das allgemeine Priestertum der Gläubigen*, Paderborn 1936.
- Noppel, C., *Das Sakrament der Priesterweihe*, Dülmen i. W. 1940.
- Oberndoreer, *De sacramento Ordinis*, 1759.
- Oesterle, G., "De reductione ad statum laicalem," *Commentarium pro religiosis et missionariis* XX (1939) 91-97.
- Onclin, W., "L'administration du sacrement de Confirmation." *Ephemerides theologiae Lovanienses* XXV (1949) 332-356.
- Oppenheim, Ph., "De antiquissima quoad 'ostiarios' documentatione," *Ephemerides liturgicae* LII (1938) 179-186; *Sacramentum Ordinis secundum Pontificale Romanum* ("Institutiones systematico-historicae in sacram liturgiam," vol. 9), (Taurini) 1946; "Constitutio Apostolica 'De duobus episcopis qui episcopali consecrationi adsunt,'" *Apollinaris* XIX (1946) 15-34; *Pro Christo legatione fungimur. Elucubrationes liturgicae ad sacros Ordines minores et maiores*, Romae 1949.
- Ordines Anglicani. Expositio historica et theologica* [redacta a J. Moyes, F. A. Gasquet et D. Fleming], a. 1896.
- Otterbein, A. J., *The diaconate according to the Apostolic Tradition of Hippolytus and derived documents*, Washington 1945.
- Palazzini, P., "De materia et forma sacramenti ordinis," *Apollinaris* XXVII (1954) 401-409.
- Palis, "L'évêque dans les livres du Nouveau Testament," *Science catholique* XIII (1898-1899) 215-238, 306-326.
- Palmer, P., "The lay Priesthood: Real or metaphorical?," *Theological studies* VIII (1947) 547-613; "Lay priesthood; Toward a terminology," *ibid.* X (1949) 235-250.
- Panholzl, Ph., "Einige Bemerkungen über die Echtheit der Bulle Innocenz VIII. 'Exposcit tuae devotionis sinceritas' vom Jahre 1489," *Studien und Mitteilungen aus dem Benedictiner und Cistercienser Ordens* (1884) 441-450.
- Parisot, D., "Les ordinations per saltum," *Revue de l'Orient chrétien* V (1900) 335-369.
- Pavy (Mgr.), *Du célibat ecclésiastique*, Paris 1852.
- Pelland, L., "Le sacerdoce des fidèles," *Sciences ecclésiastiques* II (1949) 5-26.
- Pelster, F., "Die römische Synode von 1060 und die von Simonisten gespendeten Weihen," *Gregorianum* XXIII [1942] 65-90.
- Périnelle, J., "La doctrine de S. Thomas sur le sacrement de l'Ordre," *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XIX (1930) 236-250; *Le sacerdoce* (Paris 1936).

Périnelle, J.-Boisselot, P., "Six ordres de 'ministres' préparent au sacerdoce," *La vie spirituelle* (1932) 225-240.

Périnelle, J.-Forestier, D., "L'âme du prêtre est marquée à l'effigie du Christ," *La vie spirituelle* XXX (1932) 5-22.

Périnelle, J.-Paillerets, M. de, "L'épiscopat cime du sacerdoce," *La vie spirituelle* XXXIII (1932) 245-261.

Perrella, G. M., "Il decreto di Eugenio IV 'pro Armenis' relativo al sacramento deirOrdine," *Divus Thomas* (Piacenza) XXXIX (1936) 448-483; "' . . . Spiritus Sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei' (Act. XX, 28)," *ibid.* XL (1937) 172-176; "Ancora sui decreto 'pro Armenis' relativo al sacramento dellOrdine," *ibid.* 177 sqq.; "Animadversiones in superiorem dissertationem doctoris Tymczak [i.e. circa quaestiones disputatas de Ordine]," *ibid.* 563-564; "Il valore del decreto fiorentino 'pro Armenis' intorno all'Ordine," *Palestra del clero* XVII (1938) 171-178.

Persich, N. C., *The priesthood in the Mystical Body*, St. Louis 1951.

Pession, P. M., "L'Ordine sacro e i suoi gradi nel pensiero di Ugo di S. Vittore," *La scuola cattolica* LXIV (1936) 124-149.

Petavius, D., *Dissertationes ecclesiasticae*, l. 1, per totum; l. 2, c. 1, in *Dogmata theologica* VII (ed. J.-B. Fournials, Paris: Vives 1867) 405-435, 436-438; *De ecclesiastica hierarchia libri quinque*, *ibid.* 473-636; VIII 1-170.

P. G., "Commentando l'Enciclica 'De sacerdotio catholico,'" *Il monitore ecclesiastico* XLIX (1937) 187-192.

Philippe, P., *La Très Sainte Vierge et le sacerdoce*, Paris 1947.

Philippeau, H. R., "Les ordres mineurs," *La vie spirituelle-Supplément* n. 10 (1949) 170-177.

Philips, G., "Le laïcat dans le mystère de l'Église," *La revue nouvelle* XVI (1952) 538-549; "Il laicato nel mistero della Chiesa," *Tabor* VII (1953) 148-159; "Les laïcs dans le mystère de l'Eglise," *Problemi scelti di teologia contemporanea* ("Analecta Gregoriana," n. 68, Romae 1954) 175-187; *Le rôle du laïcat dans l'Eglise*, Tournai 1954.

Piault, B., "Le sacrement de l'Ordre," *Nouvelle revue théologique* LXXI (1949) 1030-1044.

Pie de Langogne, "De Bulla Innocentiana seu de potestate papae committendi simplici presbytero subdiaconatus et diaconatus collationem, disquisitio historico-theologica," *Analecta ecclesiastica* IX (1901) 311-318, 355-365. 421-430, 468-475; "La Bulle d'Innocent VIII aux abbés de Cîteaux pour les ordinations 'in sacris.'" *Etudes Franciscaines* N (1901) 129-148.

Piolanti, A., "Il sacerdozio dei fedeli," *Euntes docete* VI (1953) 166-187.

Plassmann. Vide: Schulte-Plassmann.

Plé, A., "Mise au point et suggestions," *La vie spirituelle-Supplément* (1952) 91-100.

Poncin, J., "Nature et significatio du sacrement de l'Ordre," *Collectanea mechlinsiensia* XXV (1955) 397-406.

Poulpique, A. de, *L'Église catholique*, Paris 1923.

Pourrat, P., *Le sacerdoce. Doctrine de l'école française* (Paris 1931) 76-142: "Deuxième partie. Le sacerdoce dans les prêtres de la religion chrétienne."

Prat, F., "Évêques. Origine de l'Épiscopat," *Dictionnaire de théologie catholique* V-2 (1913) 1656-1701; "Les prétensions des diacres romains au quatrième siècle," *Recherches de science religieuse* III (1912) 463-475; *La théologie de S. Paul* I (éd. 33, Paris 1942) 407-420; II (éd. 38, Paris 1949) 362-367, 371-373.

Praxmarer, L. "Der einfache Priester als Ausspender des h. Sakramentes der Firmung," *Der Katholik* LXIV (1884) 270-307.

Przudzik, J., "The history of Anglican Orders," *The homiletic and pastoral review* XLVII (Oct. 1946 March 1947) 108-113.

Puerto, G., "Distinción teológica entre el episcopado y el presbiterado," *Illustration dei clero* XLVII (1945) 273-277.

Pugliese, A., "De episcopo proprio sacrae Ordinationis," *Salesianum* I (1939) 450-452.

Puig de la Bellacasa, J., "La Bula 'Sacrae religionis' de Bonifacio IX," *Estudios eclesiásticos* IV (1925) 3-19, 113-137.

Pujolras, H., "Adnotationes ad constitutionem apostolicam de sacris ordinibus diaconatus, presbyteratus et episcopatus," *Commentarium pro religiosi et missionariis* XXIX (1948) 4-11.

Puniet, P. de, "Consécration épiscopale," *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* III-2 (Paris 1914) 2579-2604. "Le pouvoir sacerdotal de bénir," *Ephemerides Liturgicae* XLII (1928) 425-439; *Le Pontifical Romain. Histoire et commentaire* I (Louvain 1930) 102-296.

Puschmann, B., "Zur Kontroverse über den Rechtsgrund von Zölibat und Keuschheitsverpflichtung bei Majoriten," *Trierer theologische Zeitschrift* LXII (1952) 309-317.

Рущик, Е. -Kuss, O., *Sacramentum Ordinis. Geschichtliche und systematische Begriffe*, Breslau 1942.

Puzo, F., "Los obispos presbiteros en el N. T.," *Estudios bíblicos* V (1946) 41-71.

Quera, M., "El decreto de Eugenio IV para los Armenios y el sacramento del Orden," *Estudios eclesiásticos* IV (1925) 138-153, 237-250; "El concilio de Trento y los órdenes inferiores al diaconado," *ibid.* 337-358; "Acerca de una nota referente al sacramento del Orden," *ibid.* V (1926) 327-332; "Mas acerca del decreto de Eugenio IV para los Armenios y el sacramento del Orden," *ibid.* LXI (1927) 54 sqq., 157-170; "Observaciones a una 'teoría teológica sobre el sacramento del Orden,'" *ibid.* XXIII (1949) 331-341.

Quinn, J., *The extraordinary minister of Confirmation according to the most recent decrees of the Sacred Congregations*, Roma 1951.

Rahner, K., "Weihe des Laien zur Seelsorge," *Zeitschrift für Ascese und Mystik* XI (1936) 21-34.

Rambaldi, G., *Gerarchia e fedeli nel culto e nell'apostolato*, Alba 1953; "Episcopato e sacerdozio," *La civiltà cattolica*, a. 105 (1954). vol. 3, pp. 3-17, 370-383.

Rath, M., *Institutiones theologicae de Extrema Unctione et de Ordine*, Haaren 1912.

Rea, J. E., *The common priesthood of the members of the Mystical Body*, Westminster, Md. 1947.

Regatillo, E. F., "Obispo propio para la ordenación," *Sal terrae* XXVIII (1940) 601-604.

Reilly, G. F., *Imperium and sacerdotium according to St. Basil the Great*, Washington 1945.

René, J., *Actes des Apôtres* ("La Sainte Bible," éd. Pirot-Clamer, vol. II-1, Paris 1949) 101-105.

Reuter, H., *Das Subdiakonat*, Augsburg 1890.

Rhenanus. "Das Priesterzölibat. Zu einem derzeit wieder umkämpften Thema," *Schöne Zukunft* X (1934-1935) 1165 sqq.

Righetti, M., *Manuale di storia liturgica*, IV: *I sacramenti — I sacramentali* (Milano 1953) 252-333: "L'Ordine."

Roberkof, J. D., "Le sous-diaconat est-il un sacrement?," *Revue Augustinienne* XV (1909) 86-105.

Roberts, C., "Episcopate and presbyterate," *The Australasian Catholic record* IX (1932) 316-331.

Rocholl, N., *Vom Laienpriestertum*, Paderborn 1940.

Roguet, P., *Amen, acclamation du peuple sacerdotal*, Paris 1947.

Roland, E., "Élection des évêques," *Dictionnaire de théologie catholique* IV-2 (Paris 1910) 2256-2281.

Rosi-Bernardini, F., "De ministro extraordinario Confirmationis apud Orientales in Concilio Vaticano," *Studia praevia. Commissio Orientalis*, Roma 1869.

Roskovany, A., *Coelibatus et breviarium, duo gravissima clericorum officia e monumentis omnium saeculorum demonstrata. Accessit completa literature*, Pestini et Nitriae 1861 et 1881.

Rouzic, L., *Les Saints-Ordres. Doctrine et action*, éd. 3, Paris, 1926.

Ruffini, E., *La gerarchia della Chiesa negli Atti degli Apostoli e nelle lettere di S. Paolo*, Roma 1921.

Sagües, J., "Las opiniones teológicas sobre la esencia dei sacramento del Orden y la constitution 'Sacramentum ordinis,'" *Estudios eclesiásticos XXIII* (1949) 343-354.

Salaverri, J., "La sucesión apostólica en la Historia Eclesiástica de Eusebio Cesariense," *Gregorianum XIV* (1933) 219-247; "El derecho en el misterio de la Iglesia," *Revista espanola de teologia XIV* (1954) 207-273.

Saltet, L., *Les réordinations. Etude sur le sacrement de l'Ordre*, éd. 2. Paris 1907.

Sauras, F. E., "El laicado y el poder cultural sacerdotal ¿Existe un sacerdocio laical?," *Revista espanola de theologia XIV* (1954) 275-326.

Schamoni, W., *Familienväter als geweihte Diakone*, Paderborn 1953.

Schebler, A., *Die Reordinationen in der 'altkatholischen' Kirche unter besonderer Berücksichtigung der Anschauungen Rudolph Sohms* ("Kanonistische Studien und Texte von A. Koemger," vol. 10), Bonn 1936.

Schelfhout, O., "De intentione requisita in subiecto ut sacramentum Ordinis valide suscipiatur et obligatio caelibatus contrahatur," *Collationes Gandavenses XXIII* (1936) 18-25.

Scheller, E. J., *Das Priestertum Christi, im Anschluss an den hl. Thomas von Aquin. Von Mysterium des Mittlers in seinem Opfer und unserer Anteilnahme*, Paderborn 1934.

Schermann, T., *Ein Weiherituale des römischen Kirche am Schlusse des ersten Jahrhunderts*, München 1913; *Die allgemeine Kirchenordnung des zweiten Jahrhunderts* ("Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums," vol. 1), Paderborn 1914.

Schillebeeckx, H., "Priesterschap en Episcopaat," *Tijdschrift Gest. Leven II* (1955) 357-367.

Schmid, A., *Die hl. Messe und dos Priestertum der katholische Kirche*, Kempten, 1893.

Schmidt, *Die kampfes Gottes. Vom Ideal des Priestertums*, Paderborn 1933.

Schmitt, Ch., "War die erste christliche Gemeinde eine pneumatische-charismatische Democratic oder Monarchie," *Pastor Bonus XXIII* (1911) 358-363.

Schmitt, J., "Sacerdoce judaïque et hiérarchie ecclésiale dans les premières communautés palestiniennes," *Revue des sciences religieuses XXIX* (1955) 250-261.

Schulte-Plassmann, J., *Der Episkopat, ein vom Presbyterate verschiedener, selbständiger und sakramentaler Ordo*, Paderborn 1883.

Schütz, *Das Diakonat im N. T.*, Mainz 1952.

Segna, *De Ecclesiae Christi constitutione et regimine*, Romae 1900.

Seidl, J. N., "Der Diakonat in der Apostelgeschichte und den paulischen Briefen," *Der Katholik LXIII-1* (1883) 586-601; *LXIII-2* (1883) 40-56; *Der Diakonat in der katholischen Kirche, dessen hierarchische Würde und geschichtliche Entwicklung*, Regensburg 1884.

Seitrich, E., "Ist der Episkopat ein Sakrament?," *Scholastik XVIII* (1943) 200-219;

Sempé, L., "Vocation," *Dictionnaire de théologie catholique XV-2* (1950) 3148-3181.

Senescens, "Priesthood and Manhood," *The clergy review XXIX* (1948) 361-370.

Serrand, A. Z., "Sur une 'spiritualité des laïcs,'" *La vie spirituelle—Supplément*, n. 15 (1950) 393-415.

Sickenberger, J., "Die Deutung der Engel des sieben apostolischen Gemeinden," *Römische Quartalschrift* XXXV (1927) 135-149.

Simon, P., *Das Priestertum als Stand und der Laie*, Salzburg 1938.

Smedt, C., de, "L'organisation des églises chrétiennes jusqu'au milieu du III siècle," *Revue des questions historiques* XLIV (1888) 329-384; L (1891) 396-429.

Smith, B., *De tonsura clericorum* (Appendix 8U ad opera Bedae), in *ML* 95. 327-332.

Smith, S. F., "Ordinations anglicanes," *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* III (Paris 1926) 1162-1228.

Sobkowski, L., *Episkopat und Presbyterat in den ersten christlichen Jahrhunderten*, Würzburg 1893.

Soto, P., *Tractatus de institutione sacerdotum*, Antverpiae 1566.

Souarn, R., "De presbytero orientali Confirmationis ministro," *Ius pontificium* XI (1931) 133-143.

Specht, T., "Sind die niederen Weihen und der Subdiakonats sakramental?," *Theologisch-praktische Monatsschrift* III (1893) 233-240, 339-346, 398-414.

Spiazzi, R. M., *La missione dei laici*, ed. 2 (Roma 1952).

Spicq, C., "Si quis episcopatum desiderat," *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XXIX (1940) 316-325; *Les épîtres pastorales* ("Etudes bibliques," Paris 1947), pp. xliii-1: "L'organisation de l'Eglise," 84-97: "Excursus III. L'épiscopat d'après les épîtres pastorales," 320-327: "Excursus XIV. L'ordination de Timothée.," *Spiritualité sacerdotale d'après saint Paul*, Paris 1950.

Spina, B., *Utilis quaestio de ordine sacro*, Venetiis 1519.

Steuer, P., *Het Priesterschap volgens Pius XII*, Nijmegen 1946.

Stockums, W., *Dus Priestertum. Gedanken und Erwägungen für Theologen und Priester*, Freiburg i.Br. 1934.

Talbot, H., "The Bull 'Exposcit' and a famous privilege," *The downside review* LXII (1944) 84-94.

Tant, A., *Il sacerdote*, Urbino 1942.

Teixidor, A., "De causalitate sacramentorum. Nota circa difficultatem assequendi hac in re mentem Doctoris Angelici," *Gregorianum* VIII (1927) 76-100.

Ternus, J., "Dogmatische Untersuchungen zur Théologie des hl. Thomas über das Sakrament der Weihe," *Scholastik* VII (1932) 161-186, 354-386; VIII (1933) 161-202, 233 sqq.

Tesson, E., "Kann ein Priester in den Laienstand zurückkehren?," *Anima* IX (1954) 29-36.

Thalhofer, V., "Handauflegung," *Kirchenlexicon* V (1888) 1484 sqq.

Théas (Mgr), *L'évêque dans l'Eglise*, Tournai 1953.

Thils, G., "Le pouvoir cultuel du baptisé," *Ephemerides theologicae Lovanienses* XV (1938) 683-689; *Mission du clergé et du laïc*, Bruges (1945).

Thomas, J., "L'Ordre: Nature et finalité du sacerdoce," *Revue diocésaine de Tournai* II (1947) (1947) 37-42; "Presbytérat et ordres inférieurs," *ibid.* III-III, "Presbyterat et épiscopat," *ibid.* 335-340; "L'Ordre et les ordres: Effects sacramentels de caractère et de grâce," *ibid.* 500-505.

Tixeront, J., *L'Ordre et les ordinations, Étude de théologie historique*, éd. 2, Paris 1925.

Toni, T., "El sacerdocio católico," *Hechos y dichos* XXIV (1949) 231-238.

Tymczak, A., *Quaestiones disputatae de Ordine. Historico-dogmatica disquisitio de ordinibus minoribus nec non de quaestionibus connexis*, Presmiliae 1936; "Quaestiones disputatae de Ordine," *Divus Thomas* (Piacenza) XL (1937) 543-562.

Umberg, J. B., "Die Sakramente in der Chronik von Arbela," *Zeitschrift für katholische Théologie* XLIX (1925) 497-515.

Vacandard, E., "Les origines du célibat ecclésiastique," *Revue du clergé français* XLI (1905) 252-289; item in suo opere *Études de critique et d'histoire religieuse*

(Paris 1905) 71-121; "Célibat ecclésiastique," *Dictionnaire de théologie catholique* II-2 (Paris 1905) 2068-2088.

Valton, E., "Évêques. Questions théologiques et canoniques," *Dictionnaire de théologie catholique* V-2 (Paris 1913) 1701-1725.

Van den Eynde, D., *Les normes de renseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles*, Gembloux 1933.

Vander Heeren, A., "Impositio manuum de qua Act. Ap. XIII. 3," *Collationes Brugenses* XXV (1925) 46-49; "Impositio manuum in Novo Testamento," *ibid.* 110-111.

Vanneste, A., "De ministro extraordinario Confirmationis," *Collationes brugenses* L (1954) 356-358.

Van Roey, J. E., "De vocatione sacerdotali secundum Encyclicam 'De sacerdotio catholico,'" *Collectanea Mechliniensia* X (1936) 225-238.

Van Rossum, G. M., *De essentia sacramenti Ordinis disquisitio historico-thcologica*, ed. altera, Romae s. a.

Vellico, A., *De Ecclesia Christi* (Romae 1940) 229-242.

Verhamme, A., "De notione Ordinis," *Collationes Brugenses* XXXIX (1939) 101-104; "Ordo est sacramentum," *ibid.* 104-110; "De sacerdotio," *ibid.* 185-189; "Sacerdotium est ordo sacramentalis," *ibid.* 189-192; "De distinctione inter episcopatum et presbyteratum," *ibid.* 285-288; "De sacramentalitate ordinum infra presbyteratum," *ibid.* 289-292; "Variae sententiae de materia et forma ordinationis," *ibid.* 370-374; "De signo essentiali in ordinatione presbyteri," *ibid.* XL (1940) 36-40; "De sacramento Ordinis in decreto pro Armenis," *ibid.* XLI (1941) 41-45; "De ritu essentiali ordinationis diaconi," *ibid.* 118-121.

Vermeer, P., "Is de priester buitengewoon bedienaar der H. Wijdingen?," *Bijdragen* XIII (1952) 262-275; XIV (1953) 277-283.

Vermeersch, A., "De revocata vel non revocata intentione suscipiendi ordines," *Periodica de re morali, canonica, liturgica* XV (1926-1927) 337

Vitoria, Fr. de, *Summa de sacramentis Ecclesiae ex doctrina Fr. Francisci Vitoria*, edita a Thoma de Chaves, Calari 1570; "Relectiones de potestate Ecclesiae," *Relecciones teologicas del Maestro Fray Francisco de Vitoria* (edición critica por L. G. Alonso Getino, voll. 3, Madrid 1933-1935) II 1-168, praecipue 126-168.

Vieujean, J., "Le dialogue sur le sacerdoce de S. Jean Chrysostome," *Revue ecclésiastique de Liège* XXVII (1935-1936) 403-410.

Vighetti, O., "I sacramenti della Penitenza e dell'Ordine nella dottrina giuridica di S. Innocenzo I (401-417)," *Miscellanea Francescana* LI (1951) 39-61; LU (1952) 92-112.

Vigouroux, F., "Évêque," *Dictionnaire de la Bible* II (Paris 1899) 2121-2126.

Villien, A., *Les sacrements. Histoire et liturgie* (Paris 1931) 255-334: "Le sacrement de l'Ordre."

Viteau, J., "L'institution des diacres et des veuves," *Revue d'histoire ecclésiastique* XXII (1926) 513-537.

Walsh, E. A., *The priesthood in the writings of the French School: Bérulle, De Condren, Olier*, Washington 1949.

Walter, E., *Dietier des neuen Bundes. Das Priestertum der katholische Kirche*, Freiburg 1940. "Weihe-und Laienpriestertum, das eine Priestertum der Kirche," *Volksliturgie und Seelsorge* (Colmar [1942]) 31-47.

Wambacq, B. N., "De relatione inter Corpus Christi mysticum et hierarchiam secundum S. Paulum," *Verbum Domini* XXII (1942) 193-203.

Wieland, F., *Die gcnetische Entwicklung der sogenannten ordines minores in den drei ersten Jahrhunderten* ("Supplementheft der Romische Quartalschrift," 7), Freiburg 1897.

Wilmart, A., "Les Ordres du Christ," *Revue des sciences religieuses* III (1923) 305-327.

Winady, J., "Les moines et le sacerdoce," *La vie spirituelle* LXXX (1949) 23-37.

Winzen, B., *Heiliges Priestertum. Das Rundschreiben des Papstes Pius XI über das katholische Priestertum. Text und erläuternde Lesungen*, München 1936.

Woodlock, F., "The priesthood of Christ communicated to man," *The [American] ecclesiastical review* CII (1940) 289-295.

Zaccaria, F. A., *Storia polemica del celibato sacro*, Romae 1774. Versionem germanicam edidit J. Ch. Dreysig, Bamberg-Würzburg 1781.

Zähringer, D., *Das kirchliche Priestertum nach dem hl. Augustinus. Eine dogmengeschichtliche Studie* ("Forschungen zur christlichen Literatur — und Dogmengeschichte," 17), Paderborn 1931.

Zapelena, T., "De presbyteris-episcopis ephesinis," *Miscellanea Camillas* II (1942) 11-24; *De Ecclesia Christi*, pars altera (ed. 2, Romae 1954) 7-71: "Tractatus de episcopatu."

Zardetti, O., *Die Bischofweihe nach Lehre und Liturgie der katholische Kirche*, Einsiedeln 1889.

Zeiller, J., "La conception de l'Eglise aux quatre premiers siècles," *Revue d'histoire ecclésiastique* XXIX (1933) 571-585, 827-848; "L'organisation ecclésiastique aux deux premiers siècles," *Histoire de l'Eglise* (publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin), I: *L'Eglise primitive* (Paris 1946) 373-386.

Zerba, C., *Commentarius in Decretum 'Spiritus Sancti munera'*, Città del Vaticano 1947.

Zorell, F., "Chronica Arbelensis," *Orientalia Christiana* VIII (1927) 145-205.

2. Bibliographie ascetica.

Abelly, L., *Sacerdos Christianus, seu manuductio ad vitam sacerdotalem instituendam*, Parisiis 1656.

Alphonsus Liguori (S.), *Homo apostolicus*, Augustae Taurinorum 1890; *Opuscoli sulla vocazione*, Roma 1944.

Alvarez, F. M., *La misión sacerdotal*, Zaragoza 1954.

Baj, F., *Un esame di vocazione. Per gli aspiranti al sacerdozio*, ed. 2, Venegono Inferiore 1949.

Bartoletti, D., *Vocazione sacerdotale e seminario*, Perugia 1946.

Bazelaire, de (Mgr), *Wat verwach u van de priester?*, Voorhout 1951.

Beaucourt, Ch. de-Mura, E., *Les degrés du sacerdoce*, 2 voll., Paris 1947.

Bedard, W., "Unitas sacerdotalis: the priesthood and its spirituality," *Theological studies* XIII (1952) 583-587.

Belletti, J.-M., *Dispositiones clericales*, Romae 1654.

Bertetto, D., "La natura e l'obbligatorietà della vocazione secondo Leonardo Lessio, S.J.," *Salesianum* XV (1953) 284-308; "Il pensiero e l'azione di S. Giovanni Bosco nel problema della vocazione," *ibid.* 431-462.

Bessières, A., *On demande des prêtres*, Paris 1926.

Beyer, J., "Nature et position du sacerdoce," *Nouvelle revue théologique* LXXVI (1954) 469-480.

Bianchini, P., *Huc accedite. Manuale di preparazione agli Ordini sacri e di formazione sacerdotale*, Milano 1934.

Biot, R. -Gallimard, P., *Guide médical des vocations sacerdotales et religieuses*, éd. 2, Paris 1952; "Introduction médicale au problème de la vocation," *La vie spirituelle — Supplément* LXXV (1946) [379]-[396].

Bleienstein, H., "Der heilige Priester. Wesensschau des Priesters und die aus dem unmittelbaren priestlichen Tun sich ergebenden Wege zu wesenhafter Heiligkeit," *Zeitschrift für Ascese und Mystik* VIII (1933) 193-211; "Priesterlijke Heiligheid," *Algemeen Nederlandsch Eucharistisch Tijdschrift* XIII (1934) 140-157.

Blowick, J., *Priestly vocation*, Dublin 1935.

Bogliolo, L., "La vocazione religiosa e sacerdotale nel pensiero di S. Tommaso," *Salesianum* XV (1953) 213-243; "La vocazione religiosa in un autore del primo cinquecento," *ibid.* 260-267; "La vocazione nella dottrina ascetica di Antonio Rosmini," *ibid.* 414-430.

Böminghaus, E., "Um die innere Freiheit des Weltpriesters," *Zeitschrift für Ascese und Mystik* XVII (1942) 91-102.

Bonnichon, B., "L'obéissance à l'autorité hiérarchique dans le clergé diocésain." *La vie spirituelle — Supplément*, n. 24 (1953) 47-62.

Borghino, G. N., *Il sacerdote ambasciatore di Cristo*, Roma 1942.

Borgonovo, G., *Memoriale vitae et sanctimoniae episcopalis. Regole di perfezione, di vita, di governo*, Città del Vaticano 1950.

Boutet, J., *Manuel historique des ordinations*, nouvelle édition, Bruges 1949.

Braet, H., "Voor de eer van het priesterschap," *Ons Geloof* XXI (1935) 337-356; "De roeping tot het priesterschap," *ibid.* XXIII (1937) 298-317.

Branchereau, *De la vocation sacerdotale*, Vie, 1896.

Braun, H. S., "Geistliche," *Theologisch-praktische Quartalschrift* XCIV (1941) 89-95.

Brillet, G., *Méditations sur le sacerdoce*, Paris 1943.

Broutin, P., *L'évêque dans la tradition pastorale du XVIe siècle* (gallica adaptatio operis H. Jedin, *Das Bischofsideal der katholischen Reformation*), Bruxelles 1953.

Busuttill, E., *Trovare, esaminare, provare le vocazioni. Appunti di esperienze personali*, Milano 1949.

Cabrino, *Directorium ordinandorum in forma catechismi*, Venetiis 1691.

Cahen-Salabelle, R., "Vocation et affectivité." *Cahiers Laënnec* X (1950) 3-30.

Capelle, B., "Le prêtre et la liturgie," *Cours et conférences des semaines liturgiques* VIII (Louvain 1929) 9-20.

Carmele, G. M.-Sarti, C., *La formazione del clero secondo lo spirito e le direttive della Chiesa. Teoria e pratica*, nuovissima edizione, I: *La teoria*; II: *La pratica*, Milano 1949.

Carolus (S.) Borromeo, *Homiliae ad clerum*, Mediolani 1747.

Carpentier, B., "Autour de la spiritualité du clergé diocésain," *Nouvelle revue théologique* LXXII (1950) 1063-1069; "L'idéal de perfection du clergé d'après les récentes paroles de S. S. Pie XII," *ibid.* LXXIII (1951) 621-632.

Carr, A., *Vocation to the Priesthood: its canonical concept*, Washington 1950.

Cartmell, J., "Vocation to priesthood." *The clergy review* V (1933) 448-457.

Catherinet, F. M., "Y a-t-il une spiritualité du clergé diocésain?," *L'Ami du clergé* LXI (1951) 593-599.

Cavagna, A. M., *Il sale della terra. Considerazioni sul sacerdozio*, Milano 1942.

Cavallera, F., "Florilège sur le clergé régulier et la vie religieuse." *Revue d'ascétique et de mystique* XXIII (1947) 307-319.

Chanson, P., *Sacerdoce et célibat*, Paris 1952.

Cicognani, A., *The priest in the epistles of St. Paul*, Paterson 1944.

Civardi, L., *Il clero e l'azione sociale*, Roma 1946.

Cogé, A., "Le devoir du curé à l'égard des vocations sacerdotales," *Revue diocésaine de Tournai* V (1950) 97-105.

Cohausz, O., "Mehr Seele hinein legen," *Theologisch praktische Quartalschrift* LXXXIV (1931) 673-697.

Colson, J., "Fondement d'une spiritualité du prêtre de second rang." *Nouvelle revue théologique* LXXIII (1951) 1049-1059.

Condren, Ch. de, *L'idée du sacerdoce et du sacrifice de Jésus Christ*, Paris 1667.

Corallo, G., "Libertà e dovere nel problema della vocazione." *Salesianum* II (1949) 231-279; "Intenzione e volontà nel problema della vocazione." *ibid.* XII (1950) 85-95.

Cossa, P., "Fausses vocations et vocations troubles," *Revue de droit canonique* I (1951) 63-68.

Crombag, F. J., "De priester, onze tijd en wij," *Het Schild* XX (1938-1939) 198-208.

Cruysberghs, K., *Ons sekulier priesterschap*, Louvain 1952; "Sekulier priesterschap en priesterlijke heiliging," *Collectanea Mëchliniensia* XXII (1952) 109-121; *Sint Paulns en de priester*, Leuven 1953; *Thomas a Kempis en de priester*, Leuven 1953.

Delbrel, J., *Bibliographie de la vocation, du recrutement et de la formation du clergé*, Toulouse 1925.

Dellepoort, J., "Uiterlijke factoren, die het ontstaan van een priesterroeping beïnvloeden," *Nederlandsch Katholieke Stemmen* XLIII (1947) 88-94.

Delooz, P., "Pourquoi ne seront ils pas prêtres?," *Nouvelle revue théologique* LXXVI (1954) 392-412.

Denderwindeke, A., *Compendium theologiae asceticae ad vitam sacerdotalem et religiosam rite instituendam*, Herenthals 1921.

Di Domenico, L. P., "Il problema della vocazione in Cornelio a Lapide," *Salsianum* XV (1953) 309-322.

Diefiné, P., "Le prêtre au chevet du mourant," *Cahiers Laënnec* VII (1946) 22-30.

Dohet, P., "Le ministère ordinaire. Note pastorale," *Nouvelle revue théologique* LXXI (1949) 1082-1084.

Doncoeur, P., *La crise du sacerdoce*, Paris 1932.

Dornier, P., *Les textes du Nouveau Testament sur le sacerdoce*, Paris 1948.

Dcbosq, R., *Mes retraites avant les étapes*, 5 voll., Paris 1941-1948.

Eberle, J., "Der Priester im Rahmen von Volk und Staat," *Schonere Zukunft* XIV (1938-1939) 172-175.

Ernest, P., "Option vitale. Contribution à une psychologie ascétique de la vocation," *Nouvelle revue théologique* LXIX (1947) 731-742, 1065-1084.

Fabregas, M., "De castimonia requisita in sacrorum alumnis," *Periodica moralia, canonica, liturgica* XLII (1953) 121-138.

Faggiano, A., "Ordinazione sacerdotale priva di vocazione," *Palestra del clero* XXXII (1953) 261-266.

Fanfani, L., "Idee chiare sulla vocazione e sull'obbligo di seguirla," *Vita Christiana* (1950) 197-206.

Farrell, E., *The theology of religious vocation*, St. Louis, 1951.

Feitosa, A., "Grandeza do sacerdote," *Revista ecclesiastica brasileira* XII (1952) 266-272.

Fenton, J. C., "The objective of the diocesan priesthood," *The American ecclesiastical review* CXVII (1947) 131-146; *The concept of the diocesan priesthood*, Milwaukee 1951.

Feron, F., "Het mysterie van ons priesterschap," *Nederlandsch Katholieke Stemmen* XXXVI (1936) 66-72; "Onze encycliek," *ibid.* 161-167; XXXVII (1937) 129-135.

Ferrante, G., "Parliamo della vocazione sacerdotale," *Palestra del clero* XXXIII (1954) 468-480, 543-549.

Finance, J. de, "L'idée du sacerdoce chrétien," *Revue d'ascétique et de mystique* XXIII (1947) 105-125; *Sacerdoce et médiation*, Toulouse 1950.

Fitzsimons, J., " 'New spirituality' for the lay apostle," *Life of the spirit* (1950) 433-441.

Frisque, J., "La place de l'évêque dans la vie chrétienne," *Eglise vivante* (1954) 275-291.

Gallagher, T. R., *The examination of the qualities of the ordinand*, Washington 1946.

Gamboni, G., *L'enciclica 'Ad Catholici Sacerdotii' commentata al clero e agli alunni dei seminari teologici*, I: *Sublimité e ministère del sacerdozio cattolico*, Torino 1938.

Garcia, L., *El aspirante al sacerdocio y su formaciôn*, III *La formaciôn* (2a parte), Salamanca 1947.

Garrigou-Lacrange, R., *De sanctificatione sacerdotum secundum nostri temporis exigentias*, Taurini 1946; *De unione sacerdotis cum Christo sacerdote et victima*, Taurini 1948.

Geremia di S. Paolo della Croce, *La scelta della vocazione*, Milano 1946; *Una grave questione sulla scelta della vocazione*, Milano 1951.

Gibbons, J., *The ambassador of Christ*, 1896.

Giraud, S.-M., *Prêtre et hostie*, Paris 1891.

Gorla, C. G., *I doveri fondamentali del Sacerdote*, Milano, s. a.

Gouraud, *La montée du sacerdoce*, Paris 1928.

Gregorio da Villa di Villa, "Leggendo l'Enciclica 'Ad catholici Sacerdotii,'" *Il monitore ecclesiastico* XLVIII (1936) 90-94; *La santità sacerdotale nella luce della sacra liturgia*, Rovigo 1947.

Grober, C., *Die Priesterweike. Eine Pastorale für den hochwürdigen Klerus*, Freiburg i. Br. 1946; *Der Gottesman. Die Priesterpersbnlichkcit nach des Heiligen Schrift und Geschichte (Monitio et apologia pro clero)*, Freiburg i. Br. 1947.

Groot, J., "Diocesane Bisschop en vereldkerk," *Jaarboek* (1954) 58-76.

Guelluy, R., "Publications ayant trait à la question des vocations sacerdotales et religieuses," *Revue diocésaine de Tournai* IX (1954) 57-67.

Guibert, J., *I doveri del seminarista*, Torino 1941.

Hayoit, P., "La vocation du prêtre séculier," *Revue diocésaine de Tournai* IX (1954) 152-158; "Le clergé paroissial et les vocations," *ibid.* 261-273; "La liberté dans l'accession aux Ordres," *ibid.* 324-328; "Les enquêtes préalables aux ordinations," *ibid.* 434-439.

Hedley, J. C., *Lex levitarum, ou la formation sacerdotale d'après saint Grégoire-Ic-Grand*, Paris 1922.

Heenan, J. C., *The people's priest*, New York 1952.

Hendrickson, Th., "The ideal of the priesthood in the 'Imitation of Christ,'" *The [American] ecclesiastical review* XCIII (1935) 336-345.

Hennesy, T., "The fatherhood of the priest," *The thomist* X (1947) 271-306.

Henry, A. M., "Qu'est-ce qu'un prêtre?," *La vie spirituelle* LXXVIII (1948) 171-192.

Héris, Ch.-V., *Le mystère du Christ*, Paris 1928.

Heston, E. H., *The priest of the Fathers*, Milwaukee 1945.

Holzhauser, B., *Constitutiones clericorum saecularium*, Parisiis 1861. Hoc opus dicitur approbatum esse ab Innocentio XI a. 1680.

Hompel, M. ten, "Priestererziehung heute," *Stimmen der Zeit* CXXXV (1938-1939) 277-294.

Honnef, J., *Sacerdos alter Christus. Leben und Wirken des Priesters im Geiste des Evangeliums*, Düsseldorf 1940.

Hunneus, A., *Vocacidn sacerdotal. Estudio teológico y canonico*, ("Lux Christiana," n. 1), Santiago de Chile 1934.

Hurtaud, *La vocation au sacerdoce*, Paris 1911.

Hürth, A., "Seelische Anforderungen beim Eintritt in den Priesterberuf," *Anima* VI (1951) 216-220.

Imele, F., "Der Priesterstand," *Sanctificatio nostra* XIII (1942) 96-98.

Iorio, D., *Sacerdos alter Christus. De instructione pro scrutinio ad Ordines peragendo*, Romae 1934. Item in *La civiltà cattolica*, a. 85 (1934), vol. 4, pp. 170-174.

Jacobs, I. M., "Das katholische Priestertum. Seine objektive Würde und seine Verwirklichung im Seelsorger," *Der Seelsorger* XVI (1938) 23-28.

Jourjon, M., "L'évêque et le peuple de Dieu selon saint Augustin," *Saint Augustin parmi nous* (Le Puy [1945]) 149-178.

Jurilli, M., "Il giudizio sulla vocazione in foro esterno," *Seminarium* (1950) 93-97.

-λ., 7^ .Vu

Keller, H., "Der Priesterberuf im Gesamtgefüge der übernatürlichen Lebensordnung," *Zeitschrift für Ascese und Mystik* XVI (1941) 1-8.

La Croix, E. de, *La vocation sacerdotale*, Paris 1926.

Lahitton, J., *La vocation sacerdotale*, éd. 7, Paris 1932.

La Madnère, S. Pidoux de, "De la joie dans le sacerdoce diocésain," *La vie spirituelle — Supplément*, n. 27 (1953) 365-380.

Lamiray, H., "Monita de sacris vocationibus fovendis," *Collationes Brugenses* XLVI (1950) 74-76.

Landucci, P. C., "Contro l'obbligo di corrispondere alla vocazione," *Vita cristiana* (1950) 67-72; "Commentaria in adhortationem apostolicam 'Menti nostrae' Pii PP. XII de vocationum cura," *Monitor ecclesiasticus* LXXVI (1951) 643-656; *La sacra vocazione. Essenza, manifestazione, libertà*, Roma 1955.

Lanz, A. M., "Pio X e la spiritualité del clero diocesano," *La civiltà cattolica*, a. 103, (1952), vol. 1, pp. 141-150; "Spiritualité del clero diocesano e vocazione al duplice clero," *ibid.*, vol. 3, pp. 130-138, 251-260.

Lardone, G., "Vocazione religiosa e doveri famigliari," *Perfice Munus* XV (1940) 649-654.

Larrayoz, M., "La vocation al sacerdocio segun la doctrina del Beato Juan de Avila. La idoneidad sacerdotal," *Maestro Avila* II (1948) 11-26; *La vocation al sacerdocio segun la doctrina del B. Juan de Avila*, Pamplona 1949.

Leben, I. M., *Toward the eternal priesthood. A treatise on vocation*, ed. 3, Paterson 1938.

Legrand, A., "Notiones de vocatione sacerdotali," *Collationes Brugenses* XXXVII (1937) 23-27.

Leloir, L., *De grondbeteekenis van de heilige wijdingen*, Averbode 1942.

Lemaître, G., *Sacerdoce, perfection et vœux*, Paris 1932; *Notre sacerdoce*, Paris 1945.

Lindner, L., *Institutiones ad susceptionem ordinum*, Breslau 1777.

Loontjens, P., "De Priester, Man Gods," *Collationes gandavenses* IV (1954) 310-319.

Lopez, U., "Sacerdotium. Apostolatus. Perfectio," *Periodica de re morali, canonica, liturgica* XXXI (1942) 201-216.

Lowenstein, F. Zu., "Priesterweihe eines Verheirateten," *Stimmen der Zeit* CXLIX (1951) 387-389.

Luybaert, L., "La vocation sacerdotale, appel de Dieu," *Revue diocésaine de Tournai* IX (1954) 129-144.

Mach, J., *Tesoro dei sacerdote*, ed. 16, Barcelona 1927.

Maiocco, L., "Da un estremo all'altro circa la obbligatorietà della vocazione," *Palestro del clero* XXXI (1952) 327 sqq.

Mancini, A., "Della vocazione sacerdotale," *Palestra del clero* XXXII (1953) 830-836.

Manning, H. E., *The eternal priesthood*, ed. 8, London 1883.

Marchetti, O., "Il candidato al sacerdozio," *Gregorianum* XIX (1938) 404-418; "La vocazione nell'esortazione del Santo Padre Pio XII," *Seminarium* (1950) 65-71.

Marin, H., *Breviario pontificio de formatione sacerdotali. Documentos pontificios*, Zaragoza 1952.

Marmion, Dom Columba, *Le Christ, idéal du prêtre*, Paris 1951.

Martin, Cl., *Perfection du chef. Retraite aux supérieurs*, Paris 1952.

Masure, E., "Lettre à un jeune vicaire sur le sacerdoce et l'Action Catholique," *La vie spirituelle* XLIX (1936) 238-267; *De l'éminente dignité du sacerdoce diocésain*, Paris 1938; *Prêtres diocésains*, Lille 1947; *Pour le clergé diocésain. Une enquête sur sa spiritualité particulière*, Paris 1947.

Meeus, E., "Geneeskunde en roepingen," *Rooms Katholieke Artsenblad* XXVIII (1949) 93-102.

Messina, G., *Avviamento al sacerdozio*, Torino 1936.

Meunier, A., "Le prêtre et la pauvreté," *Revue ecclésiastique de Liège* XL (1953) 253-266.

Miano, V., "La dottrina della vocazione in S. Bernardo," *Salesianum* XV (1953) 202-212.

Miller, J., "Zum priesterlichen Berufsethos," *Theologisch-praktische Quartalschrift* C (1952) 129 sqq. 129 136.

Millot, J., *Le meilleur moment pour être prêtre*, Paris 1938.

Minimus, "Sacerdote chi sei tu?," *Il monitore ecclesiastico* LX (1935) 283-287.

Mitterer, A., *Instructio pro ordinandis*, ed. 2, Brixinae 1929.

Molina, A., *Instruction de sacerdotes*, Barcinone [circa initium saec. 17]. Excellens opus, saepe editum et in variis linguis translatum: latine, Coloniae 1618; gallice, Parisiis 1699; italice, Taurini 1865.

Mugnier, F., *Le sacerdoce*, Paris 1929; *La liberté de la vocation*, Paris 1934; *Roi, prophète, prêtre avec le Christ*, Paris 1937.

Mulder, W., "Pius XI en zijn priesters," *Nederlandsch Katholieke Stemmen* XXXIX (1939) 65-75.

Mulders, A., *La vocation au sacerdoce*, Bruges 1925.

Mura. Vide: Beaucourt.

Muzzatti, V., *Sacerdos. Massime cd esenipi per sacerdoti e seminarist!*, Milano 1942.

Nabais, J. A., *A vocação à luz da psicologia moderna*, Porto 1953; *Contribution de la psychologie et de la pédagogie à la sélection et l'orientation des vocations sacerdotales*, Evora 1953.

Negrete, P. E., "Vocation y etica," *Religiôn y cultura* XXXIII (1936) 173-190.

Noppel, C., "Das Priestertum als Element kirchlicher Einheit," *Stimmen der Zeit* (1940) 241-246.

Noriega, L. Morales, "Higien mental de la vocation," *Revista de espiritualidad* (1950) 266-287.

O'Donnell, Th., *The priest of today*, ed. 7, New York 1953.

Olier, J.-J., *Traité des saints Ordres. Oeuvres complètes de M. Olier*, ed. Migne, Paris 1856.

Oliviero, U., "La vocazione religiosa secondo il pensiero di Francesco Suarez." *Salesianum* XV (1953) 268-283.

Pasini, A. -Maggiali, A., *Ego elegi vos. Esami pratici per lo studio della vocazione sacerdotale*, Rovigo 1951.

Perinelle, J., *Le sacerdoce*, Paris 1936.

Pfliegler, M., *Priesterliche Existenz*, Innsbruck 1953.

Pinault, G., *Scelta e cultura delle vocazioni*, Milano 1942.

Pire, F., *De la vocation sacerdotale et religieuse*, Tongerlo 1938.

Pirelli, L., *'In sortem Domini vocatis.'* *Studio sulla vocazione sacerdotale*, Milano 1946.

Pires, M., "Obligatorietà della vocazione secondo S. Alfonso," *Salesianum* XV (1953) 365-413.

Pirotta, A. U., "De sacerdotii dignitate," *Melita theologica* I (1947) 16-34.

Plé, A. -Bier, W. C. -Benko, A., "Le discernement des vocations," *La vie spirituelle—Supplément*, n. 29 (1954) 115-161.

Pleyer, L., *Lux legitimam ecclesiasticorum Ordinum susceptionem . . . praemonstrans*, Argentorati 1817.

Ponthot, J., "Fonction liturgique et sanctification du prêtre," *Revue diocésaine de Tournai* IX (1954) 159-164.

Pourrat, P., *Le sacerdoce*, Paris 1931.

Quatember, U., *De vocatione sacerdotali animadversiones*, Torino 1950.

Quillort, C., *Beauté et grandeur du sacerdoce*, Mulhouse 1938.

Rahner, K., "Priesterliche Existenz," *Zeitschrift für Ascese und Mystik* XVII (1942) 155-171.

Roder, J., *Ordinandorum enchiridion*, ed. 2, Neapoli 1928.

Roguet, A. M., "La sanctification du prêtre par l'administration des sacrements," *La vie spirituelle* LXXXIX (1953) S-14; "La sanctification du prêtre par sa prédication," *ibid.* XC (1953) 227-243.

Roosen, H., "De heiligheid van de diocesane priester," *Tijdschrift voor Geestelijk Leven* IX (1953) (numerus specialis: "De Evangelische Raden") 534-553.

Salmon, C., *La vocation*, La Sarthe-Huy 1951.

Salvatori, S., *Sacerdote di Dio. Conjerenze sul sacerdozio*, Roma 1949.

Sampaix, J., "L'entretien des vocations religieuses dans les établissements d'instruction," *Nouvelle revue théologique* LXIX (1947) 166-184.

Schillebeeckx, H., "Diocesane spiritualiteit," *Kultuurleven* XIX (1952) 144-153.

Seiler, H., "Um die Spiritualität des Weltpriesters," *Geist und Leben* XVII (1954) 358-368.

Sellmair, J., *Der Priester in der Welt*, Regensburg 1939 et 1953.

Sempé, L., "Vocation," *Dictionnaire de théologie catholique* XV-2 (Paris 1950) 3148-3181.

Simon, J., *Le prêtre d'après le Vénérable Libermann*, Mulhouse 1952.

Soto, P., *Tractatus de institutione sacerdotum*, Dillingae 1560 et Antverpiae 1566.

Spicq, C., *Spiritualité sacerdotale d'après saint Paul*, Paris 1950.

Staudinger, J., *Jesus und sein Priester. Gedanken über die Grosse und die Heiligkeit des Priestertums*, Freiburg i. Br. 1936; *Heilige Priestertum*, Einsiedeln 1950.

Steur, P., *Het priesterschap volgens Pius XI*, Nijmegen 1946.

Stévaux, A., "Problèmes psychologiques de la vocation." *Revue diocésaine de Tournai* IX (1954) 558-562; "Le fondement du devoir d'état sacerdotal." *ibid.* X (1955) 132-137.

Texier, J.-M., *Marie et les saints Ordres*, Pont-Chateau 1931.

Thalhammer, D., *Jenseitige Menschen. Eine Sinndeutung des Ordensstandes*, Freiburg 1953.

Thijssen, P., "Priesterlijke heiligheid door apostolaat," *Revue ecclésiastique de Liège* XXXVI (1949) 394-398.

TniLS, G., *Le clergé diocésain. Doctrine* ("Bibliotheca Mechliniensis," n. 1), Bruges 1942 (huius operis versiones: *De diocesane geestelijkheid*, Malines 1945; *Il clero diocesano*, Brescia 1945); "De diocesane clerus," *Het priesterblad* XXIV 227-231; *Mission du clergé*, Bruges 1943; *Zending van priester en leek*, Gembloux 1944; *Mission du clergé et du laïcat*, Bruges 1945; *Nature et spiritualité du clergé diocésain*, ed. 2, Bruges 1948 (versiones: *Naturaleza y espiritualidad dei clero diocesano*, Buenos Aires 1947; *Wezen en spiritualiteit van den diocesanen clerus*, Brussel-Amsterdam 1950); "Clergé diocésain et idéal de perfection," *Nouvelle revue théologique* LXXIII (1951) 615-620; "Le prêtre diocésain et sa nature spécifique essentielle." *Ephemerides theologicae Lovanienses* XXVII (1951) 493-499.

Thils, G., -Laloup, J., *Jeunesse et sacerdoce*, Bruges 1948.

Toxi, T., "El sacerdocio católico," *Hechos y dichos* XXIV (1949) 231-238.

Troisfontaines, R., "A propos de la vocation sacerdotale. Indications et contre-indications," *Nouvelle revue théologique* LXXVI (1954) 716-721; "A propos de la vocation sacerdotale. Indications et contre-indications," *Saint-Luc Médical* XXV (1954) 185-195.

Tronson, L., *Selectae conciliorum et Patrum sententiae de sacratissimo clericorum ordine ac de eorum vita praecipuisque virtutibus*, Parisiis 1664 (Subinde idem opus prodiit sub titulo: *Forma cleri* . . . , Parisiis 1669).

Un Professeur de Séminaire. *La prière pour les prêtres dans la Sainte Liturgie*, Avignon 1927.

Vaca, C., *Psicoanálisis y direction espiritual*, Madrid 1952; "Aportaciones de

la psicología y la medicina al problema de la vocación,” *Revista de espiritualidad* (1953) 141-149.

Valentini, E., “A vocação e a direção dos seminários,” *Revista ecclesiastica brasileira* XII (1952) 304-325; *Studi sulla vocazione*, Torino 1953; ‘Contributo alla soluzione d'un problema,’ *Salesianum* XV (1953) 197-201; “La dottrina della vocazione nel Ven. Nicolao de Argentina,” *ibid.* 244-259; “La vocazione negli autori del secolo XVII,” *ibid.* 323-364; “Vocazione e libertà,” *ibid.* 463-509.

Van Acken, B., *Der Priesterberuf. Besinnliche Gedanken für Priester und Kandidaten des Priesterberufs*, Essen 1952.

Vandenbunder, A., “De vita interiori componenda cum vita apostolatus,” *Collationes Brugenses* XLV (1949) 372-376.

Vander Perre, A., “De mediis ad detegendas et promovendas vocationes sacerdotales et religiosas,” *Collectanea Mechliniensia* XXI (1951) 607-612; ‘Notae fundamentales spiritualitatis cleri diocesani,’ *ibid.* XXIII (1953) 343-347.

Van Roey, E., “Le prêtre diocésain d'après les Encycliques Pontificales,” *Collectanea Mechliniensia* XXII (1952) 565-585; XXIII (1953) 5-31; “Note sur ‘l'état de perfection,’ ” *ibid.* 32-33.

Veloso, A., “O problema da vocação religiosa no pensamento do Cardenal Mercier,” *Boteria* (1950) 154-181.

Vermeersch, A., “Partes confessarii in diiudicanda virtute necessaria ad sacros ordines,” *Periodica de re morali, canonica, liturgica* XVII (1928) 231-241.

Veillot, P., *Notre sacerdoce*, 2 voll., Paris 1954.

Vitalis, J., *Spiritualité du laïc*, Paris 1948.

Wiegand, P., “Religiös-ethische und wirtschaftlich-materielle Vorbedingungen zum Priestertum,” *Pastor Bonus* XLII (1931) 437-443.

X., “Portrait d'évêque,” *Eglise vivante* (1954) 292-301.

Zangert, R., *Nimis honorati sunt amici tui Deus! Gedanken über die Priesterwürde*, Innsbruck 1933.

Zimmermann, *Lehrbuch des Aszetik* (Freiburg i. Br. 1929) 244 sqq.

Zoffoli, E., *L'obbligo di corrispondere alla vocazione*, Firenze 1949; “A quanti negano l'obbligo di corrispondere alla vocazione,” *Vita cristiana* (1950) 169-183.

3. Documenta Ecclesiac.

Praecipua documenta doctrinalia sunt: Decretum pro Armenis Cone. Florentini, sess. 23 Cone. Tridentini, Epistola “Apostolicae curae” Leonis XIII, Encyclica “Ad catholici sacerdotii” Pii XI et Constitutio “Sacramentum Ordinis” Pii XII. Praecipua documenta practica, doctrinam ipsam involventia, sunt: Pontificale Romanum et Codex I. C.

CLEMENS ROMANUS (circa 88-100), *Epistola ad Corinthios*: de hierarchia et de statu laicali (*Denz.* 42; cf. infra, in art. 1, pp. 228-231).

CORNELIUS I, Epistola ad Fabium Antiochenum, a. 251: de ecclesiastica hierarchia. constante septem ordinibus (*Denz.* 45. cf. infra, in art. 1. p. 345).

CONC. ELIBERITANUM, circa a. 300, cann. 27 et 33: de coelibatu clericorum (*Denz.* 52b, 55c). Can. 77: de diacono regente plebem et baptizante (*Denz.* 52e). Ceteri huius Concilii canones de ecclesiastica hierarchia referuntur infra, in art. 3 (pp. 893 sq.).

Similia decernuntur in canonibus variorum Conciliorum saec. 4, infra referendorum in art. 1 et 3 (pp. 481-483, 895-904). scilicet Concilii *Arelatensis* a. 314. *Ancyran* a. 314, *Neocaesariensis* a. 314/325, *Antiocheni* a. 341. *Sardicensis* a. 343, *Laodicensis* a. 343/381, *Carthaginensis III* a. 397, *Toletani* a. 400.

CONC. NICAENUM I a. 325, can. 8: de validitate ordinationum per ministros haereticos (*Denz.* 55). Can. 19: de necessitate Baptismi in subiccto ordinando (*Denz.* 56).

SIRICIUS R. P., Epistola “Directa ad decessorem” ad Himerium episc. Tarraconensem. 10 febr. 385: de coelibatu sacerdotali, fundato in dignitate status, et de arcendis bigamis a sacra ordinatione; de hierarchia, constante episcopis, presbyteris, diaconis, subdiaconis, acolythis, exorcistis et lectoribus; de aetate ordinandorum; de ordinatione monachorum (*Denz.* 89 sq.; *Cavallera* 1310, 1317).

INNOCENTIUS I, Epistola 2 “Etsi tibi,” ad Victricium episc. Rotomagensem, 15 febr. 404: de munere sacrificali quod competit sacerdotibus; de coelibatu sacerdotali; de conditionibus licitae ordinationis; de divina origine hierarchiae. *Ep.* 25 “Si instituta ecclesiastica” ad Decentium episc. Eugubinum, 19 mart. 416: de vera sacerdotali indole ministrorum, quae elucet in oblatione sacrificii et collatione aliorum sacramentorum, uti Confirmationis, Poenitentiae et Extremae Unctionis (*Denz.* 98 sq.).

ZOSIMUS R. P. (417-418), Epistola 1.2, ad episcopos Galliae: de proprio episcopo Ordinationis (.VZ, 20.644). *Ep.* 7, ad Patroclum episc. Arelatensem: de illicitate ordinationum per saltum (A/Z, 20.668 sq.). *Ep.* 9 ad Hesychium episc. Salonitanum: de eodem argumento; de hierarchia, constante episcopis, presbyteris, diaconis, subdiaconis, acolythis, exorcistis, lectoribus (*ML* 20.670-673).

LEO I (440-461), Epistola 12, ad episcopos africanos: de ordinationibus solis viris Idoneis nec per saltum conferendis (*ML* 54.645-656). Addi possunt privati *Sermones* 1-2: de natali ipsius, seu in diem ordinationis suae, et 3-5: de natali ipsius, seu in diem assumptionis ad summum pontificatum (*ML* 54.141-156).

CONC. CHALCEDONENSE, a. 451, can. 6: de necessitate tituli ad hoc ut quis ordinari possit (*Cavallera* 1318).

GELASIUS I (492-496), Epistola 9, ad episcopos Lucaniae: de ordinationibus et officiis clericorum (*ML* 57.47-57).

ANASTASIUS II, Epistola “Exordium pontificatus mei” ad Anastasium augustum, a. 496: de validitate ordinationum schismaticarum (*Denz.* 169).

STATUTA ECCLESIAE ANTIQUA (probabiliter circa a. 500): de ordinationibus et officiis clericorum; de sacra hierarchia, constante episcopis, presbyteris, diaconis, subdiaconis, acolythis, exorcistis, lectoribus, ostiariis et psalmistis (*Denz.* 150-158).

GREGORIUS I, Epistola “Quia charitati” ad episcopos Hiberiae, 22 iun. 601: de validitate ordinationum haereticarum (*Denz.* 249). *Ep.* 26, ad Januarium: de scrutinio ordinandorum; de presbytero, extraordinario ministro Confirmationis (*ML* 77.694-696). Addi possunt duo privata opera, indolis asceticae: *Regula pastoralis* (*ML* 77.13-128) et *Homilia* 17 in evangelium (*ML* 76.1138-1149).

SERGIUS R. P. (687-701), *Decreta* 160-161: de necessitate Baptismi in subiecto ordinationis (*Cavallera* 1320).

CONC. ROMANUM a. 769, sub Stephano III: de reordinationibus (*Cavallera* 1321).

HADRIANUS I, Epistola “Institutio universalis” ad episcopos Hispaniae, a. 785: de coelibatu clericorum (*Denz.* 301).

CONC. NICAENUM II, a. 787, actio 8: de immixtione laicorum in ordinationibus clericorum (*Denz.* 305).

CONC. CONSTANTINOPOLITANUM IV, a. 869-870, can. 12: de immixtione laicorum principum in ordinationibus episcoporum (*Denz.* 339).

CONC. ROMANUM, a. 1059 vel 1061, sub Nicolao II: de ordinationibus simoniacis (*Denz.* 354).

CONC. BENEVENTANUM, a. 1091, sub Urbano II, can. 1: de illiceitate ordinationis per saltum; de sacramentalitate diaconatus (*Denz.* 356).

CONC. GUASTALLENSE, a. 1106: de ordinationibus haereticis et simoniacis (*Denz.* 358).

CONC. LATERANENSE I, a. 1123, cann. 1, 2, 10: de ordinationibus simoniacis; de coelibatu clericorum; de necessitate praeviae canonicae electionis ad ordinationem episcopi (*Denz.* 359, 360, 363).

CONC. LATERANENSE II, a. 1139, can. 2: de validitate ordinationis simoniacae (*Denz.* 364). Can. 23: damnantur Cathari sive Petrobrussiani. reicientes sacerdotium ceterosque ecclesiasticos ordines (*Denz.* 367).

CONC. SENONENSE, a. 1140: damnatur error Abaelardi docentis potestatem ligandi atque solvendi solis apostolis, non vero eorum successoribus, collatam esse (*Denz.* 379).

CONC. VERONESE, a. 1184: damnantur Albigenes currumpentes doctrinam et praxim sacramentorum (*Denz.* 402).

INNOCENTIUS III, *Epistola* "Cum venisset" ad Basilium archiep. Trinovitatum, 25 febr. 1204: solus summus sacerdos, seu episcopus, Confirmationem administrare debet (*Denz.* 419). *Professio fidei Waldensibus praescripta*, ex *Ep.* "Eius exemplo" ad archiep. Tarraconensem, 18 dec. 1208: solus presbyter, regulariter ab episcopo ordinatus, est legitimus minister sacramentorum; Ordines ecclesiastici sunt collaudandi ac venerandi (*Denz.* 424, 426).

CONC. LATERANENSE IV, a. 1215, sub Innocentio III. cap. 1: definitur contra Albigenes solum sacerdotem, rite ordinatum, posse Eucharistiam conficere (*Denz.* 430). Cap. 3: damnantur Waldenses, officium praedicationis usurpantes praeter episcopi loci auctoritatem (*Denz.* 434).

GREGORIUS IX, *Epistola* ad Olaum episcopum Lundensem, 9 dec. 1232: de ritu manuum impositionis in ordinatione presbyteri et diaconi (*Denz.* 445).

CONC. LUGDUNENSE I, a. 1245, Decretum de ritu Graecorum, ex *Ep.* "Sub catholicae" ad episc. Tusculanum, 6 mart. 1254: iubentur episcopi graeci septem ordines conferre nec omittere quosdam ordines minores (*Denz.* 454).

CONC. LUGDUNENSE II, a. 1274, *Professio fidei Michaelis Palaeologi*: inter septem, de fide tenenda, Ecclesiae sacramenta, refertur "sacramentum Ordinis" (*Denz.* 465).

JOANNES XXII, *Constitutio* "Gloriosam Ecclesiam," a. 1318: damnantur Fratricelli qui, sicut cetera Ecclesiae sacramenta, reiciunt sacros ordines ac docent indignos ministros invalide sacramenta conficere (*Denz.* 484, 486, 488). *Constitutio* "Licet iuxta doctrinam," 23 oct. 1327: damnatur error Marsilii Patavini et Ioannis de Landuno de aequalitate presbyteri et episcopi (*Denz.* 498).

BENEDICTUS XII, Libellus "Iam dudum" ad Armenos transmissus a. 1341: reprehenduntur quidam errores Armenis attributi, ut quod episcopi et presbyteri non habeant proprie potestatem remittendi peccata; quod indigni ministri amittant potestatem conficiendi sacramenta; quod apud Armenos non nisi tres ordines conferantur, i.e. acolythatus, diaconatus et presbyteratus; quod hi duo postremi

ordines non rite conferantur; quod Catholicon minoris Armeniae dederit cuidam presbytero facultatem ordinandi diaconos {*Denz.* 538, 545, 548).

BONIFATIUS VIII, Bulla “Sacrae religionis,” 1 febr. 1400, ad abbatem Ordinis S. Augustini, monasterii Sanctae Ositae in regione Essexiae (Essex), dioecesis Londinensis; conceditur illi abbati facultas conferendi tonsuram et ordines sive minores sive maiores (incluso presbyteratu) professis eiusdem monasterii.⁵⁰ Haec tamen Bulla subinde revocata est ab ipso Bonifatio VIII per novam Bullam “Apostolicae Sedis,” 6 febr. 1403.®

MARTINUS V, Bulla “Gerentes ad vos,” 16 nov. 1427, ad abbatem Cisterciensium, monasterii Cellae Sanctae Mariae, in dioecesi Misnensi in Saxonia: conceditur abbati, nonnisi tamen ad quinquennium, facultas conferendi suis subiectis omnes ordines, etiam sacros.⁶¹

INNOCENTIUS VIII, Bulla “Exposcit tuae devotionis,” 9 april. 1489, ad Ioannem, abbatem monasterii Cisterciensium in dioecesi Cabillonensi: conceditur tum illi, tum aliis abbatibus quatuor principalium eiusdem Ordinis monasteriorum, facultas conferendi subdiaconatum et diaconatum suis respectivis subiectis.^{®2}

CONC. CONSTANTIENSE, a. 1414-1418, sess. 8 et 15: damnantur variae propositiones Wicleff (propp. 8-18, 30, 36-38) et Hus (propp. 7-30), quibus hierarchicum sacerdotium implicite negatur. In *Interrogationibus Wicleffitis et Hussitis proponendis*, item damnantur similes propositiones (propp. 31-39) necnon doctrina quae vindicat ipsis laicis munera sacerdotalia (propp. 20 et 37, *Denz.* 670 et 687).

CONC. FLORENTINUM. Decretum pro Armenis, ex Bulla “Exultate Deo,” 22 nov. 1439: refertur Ordo inter septem sacramenta et distincte traduntur omnia eius elementa, scilicet materia, forma, minister, effectus (*Denz.* 701).

LEO X, Bulla “Exurge Domine,” 15 iun. 1520: damnatur propositio Lutheri, iuxta quam etiam laicis competit administratio sacramenti Poenitentiae {*Denz.* 753).

CONC. TRIDENTINUM. Sess. 7, de sacramentis in genere, can. 1: Ordo refertur sextus in septenario numero proprie dictorum sacramentorum, a Christo institutorum {*Denz.* 844); can. 9: Ordo refertur inter tria sacramenta characterem imprimentia {*Denz.* 852).

Sess. 14, de Poenitentia, capp. 1 et 6 et cann. 3, 9, 10: definitur apostolis eorumque successoribus, eisque solis ad exclusionem laicorum, collatam esse veram ac iudicalem potestatem remittendi aut retinendi peccata {*Denz.* 894, 902, 913, 919, 920); de Extrema Unctione, cap. 3: declaratur episcopos et presbyteros ordinari “per impositionem manuum” (*Denz.* 910).

Sess. 22, de sacrificio Missae, cap. 1 et can. 3: definitur Christum in ultima Coena, una cum eucharistico sacrificio, condidisse sacerdotium in apostolis eorumque successoribus eisque potestatem offerendi tradidisse (*Denz.* 938 et 949).

Sess. 23 (15 iul. 1563) tota doctrina de hoc sacramento directe profertur per 4 capita et 8 canones, scilicet: existentia sive institutio sacerdotii N. L. cum duplici potestate consecrandi et absolvendi (cap. 1 et can. 1, *Denz.* 957 et 961); essentia sive sacramentalitas Ordinis, cum propria materia et forma proprioque effectu gra-

■ Textus *Bullae* editus est a F. Fofi in *art. cil.* (supra, in p. 40). Archiv. Vatie. Reg. Lat. 81, fol. 264.

“ Cf. textum apud eundem Fofi, *ibid.*

Textus *Bullae* inventus est a K. A. Fink in archivo Status Saxoniae et ab ipso editus a. 1943 in *art. cit.* (supra, in p. 40).

r' Haec *Bulla* maturius edita fuit in *Collectanea Cisterciensium privilegiorum*, Divione 1491, ex quibus eam desumpsit ac recentius edidit Pie de Langogne in *art. cit.* (supra, in p. 49).

tiae Spiritus et indelebilis characteris (capp. 3-4, cann. 3-4, *Denz.* 959-960. 963-964); divisio in septem ordines, maiores (sacerdotium, dioconatum, subdiaconatum) et minores (acolythatum, exorcistatum, lectoratum, ostiariatum), quos omnes praecedit tonsura (cap. 2, can. 2, *Denz.* 958, 962); divina institutio hierarchiae, constante episcopis, presbyteris et ministris (cap. 4, can. 6, *Denz.* 960, 966); extollitur dignitas episcopalis super omnes praefatos ordines, et nominatim presbyteratum (cap. 4, cann. 7-8, *Denz.* 960, 967 sq.); declarantur praecipua munera sacramentalia episcopi, i.e. confirmare et ordinare (cap. 4, *Denz.* 960); commendantur caeremoniae Ordinationis, nominatim unctio (can. 5, *Denz.* 965).

Decretum de reformatione, eiusdem sessionis 23, per 18 capita plura statuit quae referuntur ad praxim ordinationum: de subiecto, seu de requisitis sive ad primam tonsuram (cap. 4) sive ad ordines (capp. 5, 6, 7, 12, 13, 14, 16); de ministro qui debet esse episcopus (c. 10), et quidem proprius ordinandi (capp. 3, 8); de consecratione episcopali (cap. 2); de circumstantiis ordinationis, seu loco et tempore (cap. 8); de interstitiis (cap. 11); de instaurando exercitio ordinum minorum (cap. 17); de erigendo seminario clericorum (cap. 18).

Sess. 24, de Matrimonio, can. 9, declaratur vis coelibatus clericorum, hos nempe invalide nuptias contrahere (*Denz.* 979).

PIUS IV, Professio fidei Tridentina, ex Bulla “Iniunctum nobis,” 13 nov. 1564: numeratur Ordo inter septem proprie dicta sacramenta et inter tria quae sunt initerabilia (*Denz.* 996).

CATECHISMUS CONC. TRID., pars 2, c. 7, per 34 quaestiones eandem Concilii doctrinam interpretatur et explicat: momentum sacramenti Ordinis (q. 1); excellentia sacerdotii (qq. 2 et 8); propria ratio et functiones sacerdotii (qq. 24-25); internum ac late dictum sacerdotium omnium fidelium (q. 23); nominalis definitio Ordinis (q. 9); sacramentalitas Ordinis (q. 10); sacramentales effectus gratiae et characteris (q. 34); duplex potestas Ordinis et iurisdictionis (qq. 6-7); subiectum ordinandum eiusque dotes (qq. 3-5, 30-33); minister ordinationis (q. 29); distinctio septem ordinum (qq. 11-12) et praevia tonsura clericalis (qq. 13-14); singuli ordines in particulari (qq. 15-22); quatuor gradus ordinis sacerdotalis, i.e. presbyteri, episcopi, archiepiscopi et patriarchae, quibus eminet R. Pontifex (qq. 26-28).

CLEMENS VII, Instructio de ritibus Italo-Graecorum. 30 aug. 1595: validae declarantur ordinationes peractae ab episcopis schismaticis (*Denz.* 1087).

PONTIFICALE ROMANUM, Clementis VIII (a. 1596) et Urbani VIII (a. 1644) iussu editum et a Benedicto XIV (a. 1752) recognitum et castigatum, pars 1, § De Ordinibus conferendis: agitur singillatim de Ordinatione sive ad primam tonsuram sive ad proprie dictos Ordines tam minores quam maiores, non exclusa episcopali consecratione. In Appendice, recentius addita ad calcem totius libri (cuius ultima editio typica est Leonis XIII a. 1888) exhibetur ritus Ordinationis, uni tantum conferendae.

PIUS VII, Constitutio “Auctorem fidei,” 28 aug. 1794: damnantur plures propositiones Cone. Pistoriensis circa ecclesiasticam potestatem (propp. 2-12, 37, 77) et circa Ordinem (propp. 51-57). Praecipue ad rem nostram faciunt: prop. 2. de potestate et ministerio datis a Deo pastoribus non immediate sed mediante communitate (*Denz.* 1502); prop. 5, de late dicta potestate mere persuasionis nec verae iussionis, quae competat decretis Ecclesiae (*Denz.* 1505); propp. 6-8. de divino iure episcoporum, nulla superiori auctoritate restricto (*Denz.* 1506-1508); prop. 27, de auctoritate absolvendi accepta per ordinationem, cuius validus usus non pendeat ab Ecclesiae iurisdictione (*Denz.* 1537); propp. 51-53 de fovendis ordinationibus per saltum (*Denz.* 1551-1553); prop. 55. de removendis minoribus ordinibus (*Denz.* 1555); prop. 77, de oblitterata in Ecclesia primitiva notione ecclesiastici ministerii (*Denz.* 1577).

CONC. VATICANUM, sess. 4, 18 iul. 1870, *Constitutio dogmatica de Ecclesia Christi*: definitur divina institutio hierarchici ministerii, et nominatim episcopatus (*Denz.* 1821, 1828).

LEO XIII, *Epistola* “Apostolicae curae,” 13 sept. 1896: declaratur invaliditas ordinationum anglicanarum, ob duplicem defectum formae et intentionis; sacramentalitas Ordinis vivide effertur, assignato duplici elemento formae et materiae quae, pro presbyteratu et episcopatu, dicitur consistere in manuum impositione; declaratur episcopatum vere pertinere ad sacramentum Ordinis (*Denz.* 1963-1966).

PIUS X, S. Officii *Decretum* “Lamentabili,” 3 iul. 1907: damnantur plures Modernistarum propositiones de humana origine et naturali evolutione sacramenti Ordinis, connexa cum generali evolutione ecclesiasticae societatis et sacramentorum (propp. 33, 39, 40, 47, 49, 50, 52, 53, 54, *Denz.* 2033-2054). *Encycl.* “Pascendi,” 8 sept. 1907: eadem generalis haeresis exponitur et damnatur (*Denz.* 2088, 2091). lusiurandum antimodernisticum, ex *Motu proprio* “Sacrorum antistitum,” 1 sept. 1910: proponitur divina origo episcopatus tamquam custodis veritatis sive revelationis.

CODEX I. C., agens de personis ecclesiasticis in genere (cann. 87-107), in can. 107 proponit divinam originem distinctionis inter clericos et laicos; agens subinde de clericis in genere (cann. 108-486), in can. 108, § 3, iterum ac magis signate proponit divinam institutionem hierarchiae Ordinis, constantis episcopis, praesbyteris et ministris; item, agens in particulari de episcopis (cann. 329-349), in can. 329 iterum docet divinam institutionem et apostolicam successionem episcopatus; tandem, ad initium tituli de Ordine (cann. 948-1011), in can. 948 quarta vice profert divinam institutionem Ordinis seu distinctionis inter clericos et laicos (ceterum in can. 731 docet omnia sacramenta esse a Christo instituta). Huius autem tituli 63 canones sic distribuuntur: cann. 948-950: de Ordine in genere (divina institutio, distinctio in maiores et minores Ordines, canonicus sensus vocum: ordinare, ordo, ordinatio, sacra ordinatio); cann. 951-967: de ministro; cann. 968-991: de subiecto; cann. 992-1011: de connexis cum ordinatione (praevis requisitis, caeremoniis, tempore et loco, adnotatione et testimonio peractae ordinationis).

Proprie dictam sacramentalitatem et proprios effectus Ordinis Codex proponit ubi agit de sacramentis, seu in cann. 731-732, quibus docet omnia sacramenta, a Christo instituta, esse sanctificationis media et Ordinem numerari inter tria sacramenta quae characterem imprimunt ac initerabilia sunt.

Plures alii canones referuntur ad ordinationem, quos enumeratos habes in indice ipius Codicis ad voces: Ordinati, Ordinatio sacra.

PIUS XI, *Encyclica* “Casti connubii,” 31 dec. 1930: Ordo comparatur sive cum Baptismo sive cum Matrimonio sub ratione sacramenti eique tribuitur duplex effectus gratiae et characteris (*Denz.* 2238). *Encycl.* “Ad catholici sacerdotii,” 20 dec. 1935: uberrime describuntur necessitas, dignitas, fructus, munera et officia sacerdotii, ac emphatice proponuntur duo ordinationis effectus, indelebilis scilicet character et peculiaris gratia sacramentalis (*Denz.* 2274-2276).

S. *CONGREGATIO S. OFFICII*, “Responsum. De copia aquae in calice Ordinationis.” *Periodica de re morali, canonica, liturgica* XXII (1933) 133 sq.; “Validità dell’Ordinazione con calice non consacrato. Rescritto 28 gennaio 1937,” *II monitore ecclesiastico* L (1938) 4.

5. *CONGREGATIO DE DISCIPLINA SACRAMENTORUM*, *Decretum*. 14 sept. 1946, de ministro extraordinario Confirmationis (.1/15 XXXVIII [1946] 349-354).

PIUS XII, *Encyclica* “Mystici corporis,” 29 iun. 1943: declarantur divina origo et propria iura episcopatus (*Denz.* 2287); *Constitutio* “Episcopalis consecrationis,”

30 nov. 1944: praescribitur adsistentia plenaque cooperatio duorum episcoporum cum episcopo consecratore ac declaratur cos quoque esse veros consecratores sive conconsecratores; *Encyclica* "Mediator Dei," 20 nov. 1947: de omnium fidelium participatione in sacerdotio Christi, quod nequaquam ipsa consistat in aliquo proprie dicto sacerdotio (*Denz.* 3000); *Constitutio* "Sacramentum Ordinis," 30 nov. 1947: declaratur materiam episcopatus, presbyteratus et diaconatus esse solam manuum impositionem, formam autem orationem concomitantem, simulque apte proponitur sacramentalitas Ordinis eiusque duplex effectus (*Denz.* 3001).

Documenta stricte canonica, quae nempe directius respiciunt Ecclesiae leges et dispositiones circa Ordinationem, indicantur in ipso *Codice I. C.*, in notis ad singulos canones (cann. 948 sqq.). Documenta vero potius *ascetica et jormativa*, quae nempe respiciunt adulescentium clericorum institutionem et formationem necnon scrutinium ordinandorum, continentur in peculiari *Enchiridio clericorum*, primo edito ab ipsa S. Congregatione de Seminariis et Studiorum Universitatibus a. 1938. Iuverit haec pauca recolere, inter recentiora documenta:

Pius X, *Encyclica* "Haerent animo," 4 aug. 1908: exhortatio ad clerum catholicum (*Enchir. cleric.* 823 sq.).

Pius XI, *Epistola Apostolica* "Officiorum omnium," 1 aug. 1922, ad Caietanum Caïd. Bisleti: de seminariis deque studiis clericorum (*Enchir. cleric.* 1151-1159; .1-IS XIV 449-458).

Pius XI, *Epistola Apostolica* "Unigenitus Dei Filius," 19 mart. 1924, ad Moderatores Ordinum religiosorum: de alumnis utriusque cleri exquisitiore cultura formandis (*Enchir. cleric.* 1184-1193; .4.45 XVI 135-146).

S. Congregatio de disciplina Sacramentorum, *Instructio* "Quam ingens Ecclesiae," 27 dec. 1930, ad locorum Ordinarios: de scrutinio ordinandorum (*Enchir. cleric.* 1279-1301; AAS XXIII 120-129).

S. Congregatio de Religiosis, *Instructio* "Quantum Religiones," 1 dec. 1931, ad Moderatores Ordinum religiosorum: de clericali formatione alumnorum et de scrutinio ordinandorum (.1/1.4 XXIV 74 sqq.).

S. Congregazione dei Seminari e delle Università degli Studi, *L'Esortazione 'Menti nostrae' e i Seminari*, Città dei Vaticano 1952.

S. Congregatio pro Negotiis Ecclesiasticis Extraordinariis. *Nota interpretative* (occasione recentiorum disceptationum de clero seculari) ad Episcopatum Belgii, 13 iun. 1952, circa *Allocutionem* "Annus sacer." Publicata a Card. Van Roey, "Le prêtre diocésain d'après les Encycliques pontificales," *Collectanea Mechliniensia* XXII (1952) 584 sq.

4. Errantes.

SCHISMATICI ORIENTALES.

De sacramento Ordinis nulla extitit apud hos dissidentes clamorosa aliqua controversia aut fundamentale doctrinae discrimen cum Ecclesia catholica; fuerunt tamen, ac iugiter manent, quaedam fluctuantes discrepantiae, connaturales fontes re criminationum, in materia tum disciplinari, tum liturgica, tum doctrinali, quarum duae praecipue respiciunt latinam legem de *coelibatu clericali* et tridentinam doctrinam de *indelebili caractere*.

Ad disciplinam quod attinet, dum Ecclesia latina imponit perpetuum coelibatum clericis inde a subdiaconatu inclusive, ecclesia orientalis

permittit usum matrimonii, ante ordinationem contracti, usque ad episcopatum exclusive; hinc ex parte Orientalium satis acris controversia sive recriminatio contra Latinos, incoepta iam a Concilio Quinisexto sive Trullano a. 692 (can. 13), resumpta libenter a Photio a. 867 in sua *Epistola encyclica ad episcopales thronos Orientis* ac per saecula subinde continuata a polemistis et theologis orientalibus nec adhuc ullatenus sopita.

In re liturgica, duplex est praecipuum discrimen. Primum respicit numerum Ordinum minorum; nam apud Orientales habetur solus lectoratus, seu desunt acolythatus, exorcistatus et ostiariatus, ita ut quatuor (vel quinque) numerentur Ordines: sacerdotium (vel episcopatus, presbyteratus), diaconatus, subdiaconatus et lectoratus, et praeterea subdiaconatus recenseatur inter Ordines minores, ita ut episcopatus, presbyteratus et diaconatus sint Ordines maiores, qui nempe conferuntur per proprie dictam *χαροτονίαν* intra sanctuarium et durante sacrificio Missae, subdiaconatus vero et lectoratus sint Ordines minores, qui scilicet conferuntur per simplicem *χειροθεσίαν*, extra sanctuarium et sacrificium. Alterum discrimen respicit ritum Ordinationis; nam apud Orientales non solum praefati Ordines maiores, sed etiam subdiaconatus et lectoratus, conferuntur pariformiter per solani manuum impositionem, non vero per traditionem instrumentorum, etsi non desit accidentalis aliquis ritus instrumentorum sive vestium porrectionis; praeterea, in episcopi et presbyteri Ordinatione numquam in usu fuit latinus ritus unctionis, ex quo schismatici polemistae novum recriminationis caput erigere consueverunt.

In doctrinali tandem ac graviori materia, duplex apud recentiores saltem doctores observatur dissensus. Primus ac fundamentalior error est negatio indelebilis characteris, vel quomodolibet inamissibilitatis sacrae potestatis Ordinis; quam negationem, retenta quidem indelebitate characteris Baptismi et Confirmationis, professi sunt plures theologi recentiores praesertim russici, commoti auctoritate Philareti Drozdov, metropolitae mosquensis et auctor celebris *Catechismi*, qui doctrinam de indelebili caractere expunxit a russica versione (Mosquae 1838) et ab ipsa editione originalis textus graeci (Mosquae 1840) *Confessionis fidei Dosithci* patriarchae hierosolymitani (saec. 17) eamque directe et explicitè impugnavit a. 1860, occasione novae legis de reductione clericorum ad statum laicalem. In hoc errore fundatur, eiusque practicum signum est, recentior praxis ecclesiae russicae. iuxta quam sacerdotes, voluntarie statui clericali abrenuntiantes aut poena canonica depositi, ad statum laicalem simpliciter reducun-

tur, perinde ac si nihil in eis iam de suscepto Ordine remaneret. Alter error, cum illo priori partialiter saltem connexus, est iudicium plurium theologorum russicorum de invaliditate Ordinationum heterodoxarum (sive episcoporum orthodoxorum poena canonica depositorum, sive haereticorum, sive catholicorum), quod quidam fundant in praefato errore de defectu aut amissione sacerdotalis characteris, alii vero in theoria de potestate Ordinis per auctoritatem Ecclesiae sive canonicam poenam ligata. In quo errore, qui ceteroquin dici nequit communis apud Schismaticos nec defuit apud doctores catholicos, praesertim mediaevales, fundantur tum plures casus reordinationis, qui olim occurrerunt in ecclesia russica, tum praxis, quae inde a decreto Cyrilli V apud Graecos invaluit, reordinandi catholicos ad eorum schisma conversos.

Sunt et alii, apud quosdam orientales doctores, peculiare errores sive potius recriminationes, ex ignorantia interpretatione catholicae doctrinae procedentes, quos non vacat fusius exponere, ut quod Papatus a catholicis habeatur tamquam proprie dictum sacramentum, superius episcopatu, ac ita habeantur quatuor sacerdotales ordines: papatus, episcopatus, presbyteratus et diaconatus; item, quod in ecclesiasticam hierarchiam introducta fuerit cardinalicia dignitas eaque praeferatur ipsi episcopatui; item, quod sacerdotali hierarchiae episcopatus, presbyteratus et diaconatus, additi fuerint alii inferiores gradus subdiaconatus, acolythatus, exorcistatus, lectoratus et ostiariatus, ita ut iam septem vel octo numerentur sacerdotales ordines; item quod essentialis ritus ordinationis corruptus fuerit per introductionem traditionis instrumentorum et unctionis.

A doctrina et praxi horum Schismaticorum non essentialiter discrepant ceteri Orientales, ab Ecclesia catholica per antiquam haeresim christologiam separati, scilicet *NESTORIAXI* et *MONOPHYSITAE*. Et ipsi enim, admissa divina origine et sacramentalitate Ordinis, hunc dividunt in quinque ordines lectoratus (cui adnectitur cantoratus), subdiaconatus, diaconatus, presbyteratus et episcopatus, quos conferunt per aliquam manuum impositionem. Praecipuae varietates ad sequentes reduci possunt:

Apud Nestorianos, patriarcha eligitur per ritum essentialiter eundem ac ille quo ordinatur episcopus; quod quidem ex una parte ingerit suspicionem patriarchatum apud eos haberi ut distinctum ordinem ab episcopatu et ex alia parte ostendit eos reapse iterare ordinationem quoties ad patriarchatum eligitur episcopus iam ordinatus. Aliud Nestorianis proprium ac inter omnes Orientales peculiare est quod

legem coelibatus ad solos episcopos restringunt, concedentes diaconis et presbyteris iam ordinatis facultatem contrahendi tum primas tum ulteriores nuptias.

Apud Motiophysitas, Abyssini ordines minores practice dereliquerunt, Armeni e converso, mutuato inde a saec. 12 circiter Latinorum more, adoptarunt tres reliquos ordines minores, ostiariatum scilicet, exorcistatum et acolythatum. Quoad ritum ordinationis, Armeni adoptarunt etiam latinam traditionem instrumentorum, secus ac ceteri qui solam adhibent manuum impositionem, inter quos tamen Copti, aliter ac Syri, plures impositiones manuum exhibent in ordinatione maiorum ordinum diaconatus, presbyteratus et episcopatus.

BIBLIOGRAPHIA Graeco Russorum.

Inter catholicos scriptores, praeter classica opera *Allatii*, *Arcudii*, *Goar*, *Renaudot* et *Schelstrate*, in quibus, una cum liturgicis aliisque documentis, plura etiam capita theologiae Schismaticorum exponuntur, peculiariter ad praesentem materiam de Ordine referuntur supra relata (pp. 33-54) opera *Bobak*, *De Meester*, *Eberle*, *Gordillo*, *Hanssens*, *Herman*, *Jugie*, *Mercener-Paris*, *Morini*, *Rosi-Bernardini*, *Souarn*. Inter ipsos Schismaticos, paucae editae sunt speciales monographiae de hoc sacramento; varia doctrinae et praxis elementa traduntur potius in generalibus operibus tam dogmaticis quam liturgicis. Ad rem praecipue faciunt:

Actes de la conférence des Églises orthodoxes autocephales 8-18 juillet 1948, 2 voll., Moscou: Éditions du Patriarcat de Moscou, 1952.

Amphitheatrov, A., *Theologia Ecclesiae catholicae orthodoxae* [russice], Kioviae 1848 (versio graeca prodiit Athenis 1858).

Andrutsûs, Ch., *Δογματική τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*?, Athenis 1907.

Athanasius Pariensis, *Ἐπιτομή τῶν θαυμάτων τῆς πίστεως δογμάτων*, Lipsiae 1806.

Bernardakis, *Ἱερὰ κατηχησις*?, Constantinopoli 1872.

Bjeljev, D. F., *Byzantina*, vol. II, Petropoli 1893.

Bulgaris, N., *Κατήχησις ἱερὰ*, Xenetiis 1681.

Collectio sententiarum et responsorum Philareti [russice] (Mosquae 1886) IV 478–482, 579–582.

Dinakoplos, G., *Ἐγχειρίδιον λειτουργική*?, Athenis 1898.

Dmitrievskij, A., *Liturgie, in Ecclesia russica saec. 16* [russice], Pars I, Kazan 1884; *Descriptio liturgicorum manuscriptorum quae asservantur in bibliothecis Orientis separati* [russice], II: *Ευχολόγια*, Kioviae 1901; *De defectibus contemporaneae ecclesiastico-religiosae educationis* [russice], Kioviae 1901.

Dyovuniotis, K. I., *Τὰ μυστήρια τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐξ ἀπόψεως δογματικῆς*?, Athenis 1913.

Ekzemplarskij, V. I., *Biblica et patristica doctrina de sacerdotii essentia* [russice], Kioviae.

Gegle, G. S., *Ὁρθόδοξος χριστιανική κατηχησις*?, Patris 1899.

Gorskij, Th. (pseud. O.E.M., quo auctor designatur in prima editione), *Orthodoxae orientalis Ecclesiae dogmata Christiana de credendis* [russice], Petropoli 1783.

Iob Monachus (probabiliter Iob lasita, monachus constantinopolitanus, circa finem saec. 13), *Περὶ τῶν ἐπτὰ μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας ἐξηγητική θεωρία καὶ διασόφησις*. Hoc opus edidit Chrysanthus, patriarcha hierosolymitanus, ad calcem suit tractatus *Συνταγμάτων . . .*, Tergovistae 1715 et Venetiis 1778.

- KEFALAS, N., *‘Ορθόδοξο ιερά κατήχησι*, Athenis 1899.
- KoiDAKIS, C. G., *‘Ορθόδοξο χριστιανική κατήχησι*, Athenis 1906.
- Lebedinskij, S., *Compendium theologiae classicum* [russice], Mosquae 1805.
- Macarius Bulgakov, *Orthodoxo-dogmatica theologia* [russice], vol. II, ed. 5, Petropoli 1895. Hoc opus, primo editum a. 1847 ad a. 1853, constans sex voluminibus, subinde in unum ab ipso auctore abbreviatum est, sub titulo: *Manuale ad studium Christianae orthodoxo-dogmaticae theologiae* [russice], Petropoli 1868; cuius versionem germanicam edidit D. Blumenthal (Mosquae 1875), graecam vero N. Paghidas (Athenis 1882).
- Malevanskij, S., *Cursus theologiae orthodoxae* [russice], ed. 2, vol. IV, Kioviae 1897.
- Malinovskij, N., *Summa orthodoxo-dogmaticae theologiae* [russice], vol. IV, Sergiev Posad 1909.
- Maltzew, A., *Die Sakramente der orthodox-katholischen Kirche des Morgenlandes*, Berlin 1898.
- MESOLORAS, I. E., *Συμβολική τῇ ὀρθοδόξου ανατολικῇ Ἐκκλησίᾳ*, 2 voll. Athenis 1883–1901; *‘Ορθόδοξο χριστιανική κατήχησι*, Athenis 1889; *Ἐγχειρίδιον λειτουργικῇ τῇ ὀρθοδόξου ανατολικῇ Ἐκκλησίᾳ*, Athenis 1895.
- Milascii, N., *Ius ecclesiasticum Ecclesiae orientalis orthodoxae* [serbice], Zarae 1890. Hoc opus translatum est successive in linguas germanicam, russicam, bulgaricam, graecam et rumenicam.
- Moghila, P., *Confessio Orthodoxa*, pars 1, qq. 85, 86, 98, 99, 100, 108-111, apud A. Malvy et M. Viller, *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila. Texte latin inédit* (“Orientalia Christiana,” η. 39, Roma-Paris 1927), 49, 50, 56, 63-66 (cf. etiam pp. exxv et 183).
- Papadopoulos, Ch., *Τὸ ζήτημα περὶ τοῦ κύρου τῶν ἀγγλικανῶν χειροτονιῶν*. Hierosolymis 1925.
- PAPADOPULOS, F. P., *Λειτουργικῇ τῇ ὀρθοδόξου ανατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἱστορικῇ καὶ ἀρχαιολογικῇ*, Athenis 1894.
- Perov, I., *Manuale theologiae polemicae iuxta programma seminariorum* [russice], ed. 6, Tulae 1905.
- Persides, N., *Ἑρμηνεία τῶν Ἱερῶν τελετῶν*, Athenis 1903.
- PniLARETUs (Drozdov). Azide supra: *Collectio sententiarum . . . Philareti*.
- Popov, N. G., “De indelebilitate gratiae sacerdotii quatenus spectat quaestionem de reintegratione in sacerdotalem dignitatem,” *Relationes sanctae synodi Ecclesiae russicae orthodoxae* [russice], nn. 7-8 (1927) 19-23.
- Rozman, G., “Nova quaestio de extraordinario ministro maiorum Ordinum,” [russice], *Bogoslovni Vestnik* IX (1929) 45-50.
- SEVERUS, Gabriel, *Συνταγμάτων περὶ τῶν αγίων καὶ ιερῶν μυστηρίων*, Venetiis 1600.
- Simeon Thessalonicensis, *Dialogus in Christo adversus omnes haereses*, cc. 33 et 37 (De sacramentis in genere), cc. 76-78 (De sacro ritu Sancti Olei), cc. 79-83 (De sacra liturgia), cc. 156-250 (De sacris Ordinationibus), *MG* 155. 178 sq., 250 sq., 255-263, 362-470.
- Sokolov, V., *Ilierarchia ecclesiae anglicanae episcopalis* [russice], Sergiev Posad 1897. Idem auctor, circa eandem quaestionem de validitate anglicanarum ordinationum, plures articulos russice edidit in *Nuntia theologica* (1896-1899) passim, in *Lectio Christiana* I (1913) 153-174, 374-400, et in *Encyclopedia theologica orthodoxa* I 739-744.
- Stephanus Episcopus (Mogilevskij), *De sacramentis et ritibus orthodoxae Ecclesiae* [russice], Charkov 1904.
- Veselovskij, A., *De ritibus cheirotesia ct cheirotationiae* [russice], Kamenetz-Podolsk 1906.
- Zabielin, P. C., *Iura ct officia sacerdotum iuxta fundamentales leges Ecclesiae Christianae et ecclesiastico-civiles dispositiones Ecclesiae russicae* [russice]. pars I. Kioviae 1884.

PROTESTANTES.

Ex fundamentali triplici canone de iustificatione per solam fidem in merita Christi et de sufficientia operis ac sacerdotii Christi, Novatores unanimiter reiciunt sacramentum Ordinis, in suis saltem essentialibus ac catholicis elementis, quidquid ceteroquin sit sive de mitiori forma quam haec negatio apud quosdam recentiores, praesertim Anglicanos, assumpserit sive de intestinis dissidiis ac discrepantiis ad quae ipsae reformatae ecclesiae devenerunt.

Conveniunt enim omnes in neganda hac triplici fundamentali veritate qua catholicus Ordo coalescit: existentia proprie dicti seu sacrificialis sacerdotii, hierarchica eius ratione, et sacramentali indole ritus quo ea sacerdotalis potestas confertur. Huic proprie dicto sacerdotio substituunt ex una parte universale ac late dictum fidelium sacerdotium et ex alia parte particulare quoddam officium pure ministeriale quod paucis viris sive pastoribus reservetur; proprie dictae autem hierarchiae substituunt systema quoddam oeconomiae, sive domesticae vigilantiae, praefatis paucis viris devolutae, quae, utpote emanans ac ultimo dependens ab ipso universali fidelium sacerdotio, nequit limites excedere deputatorii muneris et executoriae cuiusdam administrationis; sacramentali tandem ordinationis ritui substituunt quandam externae investiturae caeremoniam, quae, quamvis nonnumquam palliata efficacitatis veste et a quibusdam fucato sacramenti nomine coretur, reapse omni proprie dicta ac supernatural! efficacia destituitur. Paucis: pro sacerdotio ministerium, pro potestate oeconomiam, pro sacramento caeremoniam substituunt.

Ceterum, salvis quomodocumque tribus hisce principiis sive negationibus, non modice Novatores inter se dividuntur in ulteriori ac positiva determinatione doctrinalis sui systematis ac practicae ecclesiarum organizationis. Et primo quidem disputant de divina origine praefati particularis officii, sive ecclesiastici ministerii ab universali sacerdotio distincti, quibusdam eam libenter ac logice denegantibus, aliis vero, praesertim inter Anglicanos, eam totis viribus defendentibus. Secundo, inter postremos hos ac mitiores Protestantes vivaciter disputatur de forma eiusdem ecclesiastici ministerii, prout est divinae institutionis, utrum scilicet Christus instituerit formam quamdam episcopalem, per autonomam quidem successionem transmittendam (Anglicani sic dictae *High Church*), an formam mere presbyterialem quae implicat unum tantum ac aequalem gradum omnium ministrorum, transmittendum ceteroquin non per actum cuiusque individualis ipsius ministri, sed per communem voluntatem et actionem localis ecclesiae sive guber-

nantis totius presbyterii (Presbyteriani), an denique formam quandam de se indeterminatam, ab ipsa subinde communitate legitimo iure quomodolibet determinandam ac transmittendam (Independentes).

Praeterea, ex supradicta priori ac latiori forma Protestantismi quae negat aut in dubium revocat divinam originem ecclesiastici ministerii, enata est extrema ipsa theoria Protestantismi Liberalis, quae totum ecclesiasticum negotium, sub qualibet sociali aut externa organizationis forma, etiam indeterminate ac generaliter accepta, ad meram humanam originem et evolutionem detrudit, reducens Ecclesiam, prout est a Christo volita et instituta, ad spiritualem quandam ac mere invisibilem societatem, cuius nomen est Regnum Dei, cuius lex est Spiritus libertas. In explicando autem modo humanae originis et evolutionis externi ministerii, in innumeras ac discrepantes theorias hi novi doctores discedunt, eis ceteroquin amicas manus praebentibus ipsis supradictis orthodoxis Protestantibus, prout permittit aut exigit proprium cuiusque systema, seu haec vel illa negatio catholicae doctrinae de indole et gradibus ecclesiasticae hierarchiae.

Ex his generalibus principiis procedunt Novatores in positionem quam assumunt relate ad singulas quaestiones quae praesentem tractatum respiciunt; hinc v.g.: communis omnium abiectio sacramentalis ac indelebilis characteris; communis despectus efficacitatis ex opere operato; satis communis diffidentia erga vocem ipsam sacramenti; valde olim diffusa, nec adhuc sopita, repugnantia ipsius nominis sacerdotii vel sacerdotis, cui mature ac ultro substituerunt nomen ministerii vel ministri, sive pastoratus vel pastoris; partialis aut inconfessus despectus apud quosdam, et gradualis occasus apud omnes, propriae dignitatis et officii diaconatus.

BIBLIOGRAPHIA

Ady, C. M., "The post-Reformation episcopate in England. 2. From the restoration to the present day," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, bishop of Oxford, London 1947) 433-460.

Alexander, H. B., "Ordination (Jewish)," *Encyclopaedia of Religion and Ethics* (Hastings) IX (1917) 552-556.

Apostolic (The) ministry. Essays on the history and the doctrine of episcopacy (prepared under the direction of Kenneth E. Kirk, bishop of Oxford), London, first printed 1946, reprinted 1947. Hoc magnae molis ac momenti opus, in quo exponitur sententia modernorum Anglicanorum sic dictae "High Church," constat decem dissertationibus exaratis a K. E. Kirk, L. S. Thomson, A. M. Farrer, G. Dix, T. G. Jalland, T. M. Parker, M. H. Thompson et C. M. Ady, K. D. Mackenzie, A. G. Hebert, F. W. Green, quorum singulos titulos dabimus infra sub propriis nominibus.

Apostolische (De) Kerk, Amsterdam 1954. Opus editum occasione anni centenarii Facultatis Theologicae Reformatarum Ecclesiarum Hollandiae.

Askmar, R.. *Ämbetet i dem Svenska Kyrkan i reformationens, ortodoxiens och*

pictismens tänkande och praxis [in lingua Suetiae = *Ministerium in Ecclesia Suetica*, etc.], Lund 1949.

Asmussen, H., *Die Kirche und das Amt*. München 1939.

Aulen, G., -Fridriciisen, G., -Nygren, A., -Linderoth, H., Bring, R., *Ein Buck von der Kirche*, Gottingen (1953).

Balmer, P., *L'Église parmi nous*, Neuchâtel 1947.

Barclay, R., *An apology for the true Christian Divinity* ("Truth Triumphant," vol. 2, New York 1831) 271-343: "Proposition X. Concerning the ministry."

Barker, J., *Sacrificial priesthood*, London 1941.

Barnaud, J.-Cadier, J.-Leenhardt, M.-Rimbault, L., "Pasteurs et Anciens," *Études théologiques et religieuses*, Montpellier 1946.

Barnes, "A reconstitution of early Christian history," *The journal of theological studies* XXXI (1930) 364-372.

Barth, K., *Kirchliche Dogmatik*, 3 voll. (hucusque edita), München et Zürich 1932-1943 (Recenter publicari coepit gallica versio: *Dogmatique* vol. 1, tom. 1. fasc. 1 et 2, Genève 1953); *Die Theologia und die Kirche*, München 1928; "Die Not der evangelischen Kirche," *Zwischen den Zeiten* IX (1931) 89-122; *Parole de Dieu et parole humaine*, Paris 1933; *Die Kirche lesu Christi*, München 1933; *Die Kirche und die Kirchen*, München 1935; *Credo*, München 1935; *La Confession de foi de l'Église* (Sténogrammes de six séminaires adaptés par J.-L. Leuba), éd. 2, Neuchâtel 1946; "L'Église, congrégation vivante de Jésus-Christ, le Seigneur vivant," *Verbum caro* II (1948) 50-58; "L'Église, congregation vivante de Jésus Christ, le Seigneur vivant: Désordre de l'homme et dessein de Dieu," *Documents de l'Assemblée d'Amsterdam*, I: L'Église (1949) 95-107; *The universal Church in God's design* (London 1948) 67-73; *Dogmatik im Grundriss*, Zollikon 1947 (Versio anglica: *Dogmatics in outline*, transi. G. T. Thomson [London 1949] 141-148.)

Bartlett, J. V., *Church life and Church Order during the first four centuries, with special reference to early Eastern Church Orders*, London 1943.

Baur, F.-C., *Über den Ursprung des Episcopats in der christlichen Kirche*, Tübingen 1938; *Das Christentum und die christl. Kirche der drei ersten Jahrhunderte*, Tübingen 1853.

Beevor, H., "Dr. Messenger and Anglican Orders," *Theology* XXXIII (1936) 138-146.

Behm, J., *Die Handauflegung im Urchristentum*, Leipzig 1911. *Der Begriff des allgemeinen Priestertums*, Schwerin 1912.

Benz, E., *Bischofsamt und apostolische Sukzession im deutschen Protestantismus*, Stuttgart 1953.

Berkhoe, L., *Systematic theology* (ed. 4, Grand Rapids 1949) 555-592.

Bernard, J. H., "The Cyprianic doctrine of the ministry," *Essays on the early history of the Church and the ministry*, ed. H. B. Swete, London 1917.

Beyschlag, *Die christliche Gemeindeverfassung im Zeitalter des Neuen Testaments*, Harlem 1874.

Bickell, *Geschichte des Kirchenrechts*, Marburg 1849.

Black, M., "The doctrine of the ministry," *The expository times* LXIII (1951-1952) 112-116.

Blondel, D., *Apologia pro sententia Hieronymi de episcopis et presbyteris*, Amsterdam 1646. Hoc opus crisi subiecit coevus Petavius in opere *De ecclesiastica hierarchia*, l. 5.

Braun, F.-M., *Aspects nouveaux du problème de l'Eglise*, Fribourg 1942.

Brown, W. A., *Christian theology in outline* (New York 1911) 400-408.

Brunner, E., *Das Missverständnis der Kirche*, Zürich 1951.

Burger, J. D., *Le ministère chrétien*, Neuchâtel 1948.

Burkhardt, B. Le Roy, "The rise of the Christian priesthood," *Journal of religion* XXII (1942) 187-204.

Calvinus, *Institutio Christianae religionis*, l. 14, c. 14, n. 20; c. 19, n. 22-23:

"De ordinibus ecclesiasticis," in *Corpus Reformationum*, XXX: *Ioannis Calvinii opera omnia* II (Brunsvigae 1864) 956 sq., 1081-1089.

Campehausen, H. F., "Der urchristliche Apostelbegriff," *Studia theologica* I (1948) 96-130; *Polycarp von Smyrna und die Pastoralbriefe*, Heidelberg 1951; *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten*, Tübingen 1953.

Carey, K. E. (editor), *The historic episcopate*, London 1954.

Casalis, G., *Positions protestantes*, Paris 1946.

Chafer, L. S., *Systematic theology*, IV: *Ecclesiology-Eschatology* (Dallas 1948) 144-153.

Craig, C. T., *The One Church in the sight of the New Testament*, New York 1952.

Cullmann, O., *La royauté du Christ et l'Église dans le Nouveau Testament*, Paris 1941; *Le culte dans l'Église primitive*, Neuchâtel 1944; *Christ et le temps. Temps et histoire dans le Christianisme primitif*, Neuchâtel 1947; *Le culte dans l'Église primitive*, éd. 3, Neuchâtel 1948; *Les premières confessions de foi chrétiennes*, Paris 1948; *Saint Pierre*, Neuchâtel 1952.

Cunningham, J., *Discussions on Church principles, Popish, Erastian and Presbyterian*, Edinburgh 1863; *The growth of the Church in its organization and institutions*, London 1886.

Davis, J. G., *The Spirit, the Church and the Sacraments* (London 1954) 165-177.

Dix, G., *The treatise on the Apostolic Tradition of St. Hippolytus of Rome*, vol. 1. London 1937; "Jurisdiction in the early Church." *Laudate* (1937) 112 sqq.; *The question of Anglican Orders. Letters to a layman*, Westminster 1944; *The shape of the Liturgy* (London 1945) 28 sqq., 268 sqq.; "The ministry in the early Church c. a.d. 90-410," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, London 1947) 183-303.

Dobschütz, *Die urchristl. Gemeinde*, Leipzig 1902.; *Problème des apostolischen Zeitalter*, Leipzig 1904.

Doctrine in the Church of England. The report of the Commission on Christian Doctrine. . . in 1922 (London 1938) 156-159.

Douglas, J. A., "The orthodox principle of economy and its exercise," *Theology* XXIV (1932) 39-47.

Ehrhardt, A., "The beginnings of moniscopacy," *Church quarterly review* CXL (1945) 113-126; *The apostolic succession in the first two centuries of the Church*, London 1953.

Episcopacy ancient and modern, edited by Claude Jenkins and K. D. Mackenzie, London 1930.

Espine, H. d'. *Les Anciens, conducteurs de l'Église*, éd. 2, Neuchâtel 1944.

Fagerberg, H., *Bekennnis, Kirche und Amt in der deutschen konfessionellen Theologie des XIX. Jhts.*, Uppsala 1952.

Fairweather, E. R. -Hettlinger, R. F., *Episcopacy and reunion*, London 1953.

Taith and Order. The report of the third World Conference at Lund, Sweden, August 15-28 [1952], London 1952.

Falconer, *From apostle to priest. A study of early Church organization*, Edinburgh 1900.

Farrer, A. M., "The ministry in the New Testament." *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, bishop of Oxford. London 1947) 113-182.

Flew, R. N., *Jesus and His Church. A study of the idea of the Ecclesia in the New Testament*, ed. 2, London 1943; *The nature of the Church*, (New York [1952]) 344: index, v. Ministry.

Frederick, W.-H., "Early form of Ordination." *Essays on the early history of the Church and the ministry*, edited by H. B. Swete. London 1918.

Gaillard, A., *Expérience religieuse et révélation. Problèmes actuels de la pensée protestante*, Auduze 1938.

Gaster, M., "Ordination," *Encyclopedia of Religions and Ethics* IX (1917) 552-554.

Goguel, M., "La conception jérusalémite de l'Église et les phénomènes de pneumatisme," *Mélanges F. Cumont* I (1936) 209 sqq.; "Le problème de l'Église dans le christianisme primitif," *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* XVIII (1938) 293 sqq.; "Unité et diversité du christianisme primitif," *ibid.* XIX (1939) 1 sqq.; *La naissance du Christianisme*, Paris 1946; *L'Eglise primitive*, Paris 1947; *Les premiers temps de l'Église*, Neuchâtel, 1949.

Gordon, P., *Le sacerdoce à travers les ages*, Paris 1950.

Gore, Ch., *The Church and the ministry. A review of the Rev. E. Hatch's Bampton Lectures*, ed. 2, London 1882; "The origin of the Christian ministry," *The Expositor* V (1887) 411-425; *The ministry of the Christian Church*, London 1899 (ed. 2 by C. H. Turner: *The Church and the Ministry*, London 1919); *Orders and unity*, London 1909.

Green, F. W., "Epilogue," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, bishop of Oxford, London 1947) 535-550.

GreenSlade, S. L., "Scripture and other doctrinal norms in early theories of the ministry," *Journal of theological studies* XLIV (1943) 162-176.

Hamel, A., *Die Kirche bei Hippolyt von Rom*, Gütersloh 1951.

Harnack, A., *Gesellschaftsverfassung der christlichen Kirchen im Alterthum*, Giessen 1883 (versio anglici operis E. Hatch, cum adnotationibus sive analectis); *Die Lehre der Zwölf Apostel*, Leipzig 1886 (cf. prolegomena); "On the origin of the Christian ministry," *The Expositor* (1887) 321-343; *Lehrbuch der Dogmengeschichte* (Tubingen 1894) I 204 sqq.; *Entstehung und Entwicklung der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts in den zwei ersten Jahrhunderten*, Leipzig 1910.

Harris, J. R., "Dr. Sanday on the Christian ministry," *The Expositor* (1887) 225-235.

Hatch, E., *The organization of the early Christian Churches*, London 1881. Hoc opus non parvum clamorem excitavit, praecipue postquam ab Harnack (cf. supra) vulgatum est in lingua germanica.

Haupt, E., *Zum Verstandniss des Apostolats in N.T.*, Halle 1896.

Hebert, A. G., "Ministerial episcopacy," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, bishop of Oxford, London 1947) 493-534.

Hering, F., *Le Royaume de Dieu et sa venue*, Paris 1937.

Hodge, Ch., *Systematic Theology* (Grand Rapids 1946; first printed 1871-1872) II 466-468.

Holl, K., *Der Kirchenbegriff des Paulus in seinem Verhdlnis zu der Urgemeinde*, Berlin 1921; *Urchristentum und Religionsgeschichte*, Gütersloh 1925.

Holtzmann, H. J., *Die Pastoralbriefe*, Leipzig 1880.

Jalland, T. G., *The Church and the Papacy*, London 1944; "The doctrine of the parity of ministers," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, bishop of Oxford, London 1947) 305-349.

Jenkins, C.-Mackenzie, K. D., *Episcopacy ancient and modern*, London 1930.

Johnston, G., *The doctrine of the Church in the New Testament*, New York 1943.

Jones, M., "The significance of Stephen," *The Expositor* (1917) 161-178.

Kirk, K. E., "The apostolic ministry," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, bishop of Oxford, London 1947) 1-52.

Knetes, C., "Ordination and matrimony in the eastern orthodox Church," *Journal of theological studies* XI (1910) 348-400, 481-513.

Koch, H., "Priestertum und Lehrbefugnis bei Tertullian," *Theologische Studien und Kritiken* X (1931) 95-108.

Kuhl, *Gemeindcordenung in den Pastoralbriefen*, Berlin 1885.

Lea, H.-Ch., *A historical sketch of the sacerdotal celibacy in the Christian Church*, Philadelphia 1867; ed. 2, Boston 1885.

- Lechler, *Das apostolische und das nachapostolische Zeitalter*, Leipzig 1885.
- Lefroy, W., *The Christian ministry*, London 1890.
- Leuba, J.-L., *Résumé analytique de la dogmatique ecclésiastique de Karl Barth*, fasc. 1, Neuchâtel 1945; "Le problème de l'Église chez M. K. Barth," *Verbum Caro* I (1947) 4-24; *L'Institution et l'Événement*, Neuchâtel 1950; "L'Institution et l'Événement. Défense et illustration," *Verbum Caro* V (1951) 105-127. Hoc opus Leuba sat magnum dissensus vel consensus clamorem suscitavit ex utraque parte catholica et protestante. Inter catholicos illud recensuerunt: J. Hamer, "Une théologie du dualisme chrétien," *Nouvelle revue théologique* LXXIII (1951) 275-281; R. Aubert, "L'Institution et l'Événement. A propos de l'ouvrage de M. le Pasteur Leuba," *Ephemerides theologicae Lovanienses* XXVIII (1952) 683-693.
- Lietzmann, H., "Zur altchristlichen Verfassungsgeschichte," *Zeitschrift wissenschaftlichen Théologie* LV (1913) 97-153.
- Lightfoot, J.-B., *Saint Paul's Epistle to the Philippians* (ed. 7, London 1883) 95-99: "The synonymes 'bishop' and 'presbyter'"; 181-269: "The Christian ministry."
- Lindroah, Hj., *Tankar om Kyrkan och Sakramenten* [in lingua Daniae: *Considerationes circa Ecclesiam et sacramenta*], Stockholm 1948.
- Lindsay, T. M., *The Church and the ministry in the early centuries*, London 1902; ed. 2, 1903.
- Linton, O., *Das Problem der Vrkirche in der neuen Forschung*, Uppsala 1932.
- Loane, M. L., *Cambridge and the evangelical succession*, London 1952.
- Loning, E., *Die Gemeindeverfassung des Urchristentums. Eine kirchenrechtliche Untersuchung*, Halle 1889.
- Lowrie, W., *The Church and its organization in the primitive and Catholic times*, New York 1904; *Problems of Church unity*, New York 1924; *Ministers of Christ*, Louisville 1946.
- Lutherus, *Assertio omnium articulorum Martini Lutheri per Bullam Leonis X. novissimam damnatorum*, art. 13, in *D. Martini Lutheri opera latina* V (curavit H. Schmidt, Francofurti ad M. 1868) 194 sq.; *De captivitate babylonica Ecclesiae*, §De Ordine, *ibid.* 101-111.
- Macculloch, J. A., "Hand," *Encyclopaedia of Religion and Ethics* (Hastings) VI (1913) 492-499.
- Mackenzie, K. D., "Sidelights from the non-episcopal communions." *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, bishop of Oxford. London 1947) 461-491.
- Maclea, A. J., *The Ancient Church Orders*, Cambridge 1910; "Ordination (Christian)," *Encyclopaedia of Religion and Ethics* IX (1917) 540-552; "Ordination," *Dictionary of the apostolic Church* (London 1915) 67 sqq.
- Macpherson, J., "Dr. Sanday on the origin of the Christian ministry." *The Expositor*, third series, V (1887) 282-303.
- Manson, T. W., *The Church's ministry*, London 1948.
- McGill, *Church government*, Philadelphia 1888.
- McNeill, J. T., "The Church in sixteenth century reformed theory," *Journal of religion* XXII (1942) 251-269; "The Church in post-Reformation reformed theology," *ibid.* XXIV (1944) 96-107; "The doctrine of the ministry' in reformed theology," *Church history* XII (1943) 77-97.
- Meertens, A., *De Hierarchie in de eerste eeuw des christendoms*, Amsterdam 1908.
- Melanchthonius, *Loci theologici*, § De sacramentorum numero et § De potestate ecclesiastica seu de clavibus, in *Corpus Reformatorum*, XXI: *Philippi Melanthonis opera omnia* (Brunsvigae 1854) 469-471, 501-505.
- Menoud, Ph.-H., "Mia ekklesia," *Hommage et reconnaissance* (Recueil de travaux publiés à l'occasion du soixantième anniversaire de Karl Barth, Neuchâtel 1946) 87-91; *L'Église et les ministères selon le Nouveau Testament*, Neuchâtel 1949; *La vie de l'Église naissante*, Neuchâtel 1952.

- Miley, J., *Systematic Theology* III (New York 1894) 415—419.
- Monnier, H., *La notion de l'apostolat des origines à Irénée*, Paris 1903.
- Müller, J. T., *Christian Dogmatics* (St. Louis 1934) 551-580.
- Müller, K., "Das charisma veritatis und der Episkopat bei Irenaeus," *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* XXIII (1924) 216-222.
- Neeser, M., *L'Église qui sauve*, Neuchâtel 1934.
- Nygren, A. (editor et co-auctor), *En Bok om Kyrkan, av Svenska Teologer, Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokforlag*, Stockholm 1943. Anglica versio et adaptatio a C. C. Rasmussen: *This is the Church*, Philadelphia (1952); cf. peculiariter pp. 268-280, ubi de ecclesiastico ministerio.
- Parker T. M., "Feudal episcopacy," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, bishop of Oxford, London 1947) 351-386.
- Peliederer, *Die Entstehung des Christenthums*, München 1905.
- Prenter, R., *Le Saint Esprit et le renouveau de l'Église* (versio S. Bidgrain Neuchâtel 1949).
- Rade M., *Das königliche Priestertum der Glaubigen und seine Forderung an die evangelische Kirche unserer Zeit*, Tübingen 1918.
- Ramsay, W. M., *The Church in the Roman Empire* (London 1893) 361-374. 428-432.
- Reicke Bo, *Diakonie, Festfreud und Zelos im Verbindung mit der altchristlichen Agapenfeier*, Uppsala 1951.
- Renz E., *Bischofsamt und apostolische Sukzession im deutschen Protestantismus*, Stuttgart 1953.
- Révillie, J., "Études sur les origines de l'épiscopat. La valeur du témoignage d'Ignace d'Antioche" *Revue d'histoire des religions* XXII (1890) 1 sqq. (editum etiam separatim, Paris 1901); *Les origines de l'épiscopat. Étude sur la formation du gouzement ecclésiastique au sein de l'église chrétienne dans l'empire romain*, Première partie, Paris 1894.
- Rich, E. Ch., *Spiritual authority in the Church of England. An inquiry*, London 1953.
- Ritschl, A., *Entstehung der altkatholischen Kirche*, ed. 2, Bonn 1857.
- Robinson, C., *The ministry of deaconesses*, London 1898.
- Robinson, J. A., "The Christian ministry in the apostolic and subapostolic age." *Essays on the early history of the Church and the ministry* (H. B. Swete and C. Turner), ed. 2, London 1921.
- Rothe, R., *Die Anfänge der christlichen Kirche und ihrer Verfassung*, Wittenberg 1837.
- Sabatier, A. *Outlines of a Philosophy of Religion based on Psychology and History* (transi. New York 1902) 176-225: "The great historical forms of Christianity": *Religions of Authority and the Religion of the Spirit* (transi. L. S. Houghton. New York 1905) 68-98: "The Episcopate."
- Salmon, "The Christian ministry," *The Expositor* (1887) 2-27.
- Sanday "The origin of the Christian ministry," *The Expositor* (1887) 1-22. 97-114.
- Schmidt, K. L., *Die Kirche des Urchristentums*, Tübingen 1927.
- Schweizer, E., *Das Leben des Herrn in der Gemeinde und ihren Diensten. Eine Untersuchung der neutestamentlichen Gemeindeordnung*, Zürich 1946.
- Schwyn, "Apostles and prophets," *Theology journal of historic Christianity* XXI (1930) 2-13.
- Scott, E. F., *The nature of the early Church*, New York 1941.
- Sheldon, H. C., *System of Christian doctrine* (Cincinnati 1903) 479-506.
- Simcox, "The origin of the Christian ministry," *The Expositor* (1887) 198-215.
- Sneill, S., *On the ministry*, London 1952.
- Sohm R., *Kirchenrecht, I: Die geschichtlichen Grundlagen*, Leipzig 1892; *Wesen und Ursprung des Katholizismus*, Leipzig 1909.
- Stone, D., *Episcopacy and valid Orders in the primitive Church*, London 1926.

Streeter, H., *The primitive Church studied with special reference to the origins of the Christian ministry*, London 1929.

Strong, A. H., *Systematic Theology* (Philadelphia 1946; first printed 1907-1909) III 887-929.

Stubbs, W., *Episcopal succession in England*, Oxford 1897.

Swete, H. B., *Essays on the early history of the Church and the ministry*, London 1921; "Laying on of hands," *Dictionary of the Bible* (Hastings) III 84 sq.

Thompson, M. H., "The post-Reformation Episcopate in England. From the Reformation to the Restoration," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, bishop of Oxford, London 1947) 387-432.

Thompson, R. E., *The historic Episcopate*, Philadelphia 1910.

Thornton, A. M., "The Body of Christ in the New Testament," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, bishop of Oxford, London 1947) 53-111.

Tillich, P., *Der Protestantismus. Prinzip und Wirklichkeit*, Stuttgart 1950; *Systematic theology* I (Chicago 1951) 47-52.

Turner, C.-H., "The Ordination Prayer for a presbyter in the Church Order of Hippolytus," *Journal of theological studies* XVI (1915) 542-547.

Van Dyke, H. J., *The Church: her ministry and sacraments* (New York 1890) 114-161.

Vincent, M. R., *Epistle to the Philippians* (Edinburgh 1897) 36sq.: "Bishops and deacons."

Wehrung, G., *Kirche nach evangelischen Verstandnis*, Gütersloh 1947.

Weizsäcker, C., *Das apostolische Zeitalter der christlichen Kirche*, Freiburg i.Br. 1892.

Wendt, H., *Die Apostelgeschichte*, ed. 3, Gottingen 1913.

Will, R., "La conception protestante de l'Église considérée comme le 'Corpus Christi,'" *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* XII (1932) 465-494.

Wilson, W., *Free Church principles*, Edinburgh 1887.

Winterstein, *Der Episkopat in den drei ersten christl. Jahrhunderten*, Leipzig 1886.

Wordsworth, J., *The Christian ministry*, London 1872; *Ministry of grace* London 1901.

Worsley, F. W., *The theology of the Church of England* (London 1913) 193-211.

Wotherspoon, J., *The ministry in the Church in relation to prophecy and spiritual gifts*, New York 1916.

Zahn, Th., *Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons und der altkirchlichen Literatur*, Erlangen 1884.

III. DIVISIO TRACTATUS

Sequentes generalem divisionem, ab ipso S. Thoma praeformatam (cf. supra, p. 30 sq.) ac fideliter nec semel a nobis in introductione superiorum tractatum delineatam, praesentem quoque materiam logica ratione in septem capita distribuimus, iuxta ordinem existentiae et essentiae huiusque variarum causarum tam intrinsecarum quam extrinsecarum.

Unum autem hic animadvertere volumus, primam scilicet quaestionem de existentia, sive institutione, longe ampliorem quam in aliis tractatibus sibi petere expositionem, tum ob peculiarem rationem huius sacramenti, quod ex una parte colligit in se triplicem indolem hierarchy

cam. sacerdotalem ac sacramentalem et ex alia parte ipsum dividitur in triplicem gradum episcopatus, presbyteratus et diaconatus, tum ob numerum et momentum problematum quae theologis modernis imposuit sive ipsa evolutio positivae theologiae sive speciosa ac magis scientifica impugnatio Protestantismi tam liberalis quam orthodoxi. Unde mirum videri non debet si primum caput de institutione Ordinis tantopere extendatur ut hoc primum volumen non modice excedat atque in altero complementum petat.

Existentia

CAPUT I. DE INSTITUTIONE

Essentia

Causae intrinsecae

CAPUT II. DE MATERIA ET FORMA

Causae extrinsecae

Causa finalis

CAPUT III. DE EFFECTIBUS

CAPUT IV. DE PROPRIETATIBUS

Causa dispositiva
et efficiens

CAPUT V. DE SUBIECTO

CAPUT VI. DE MINISTRO

Connexa cum sacramento

CAPUT VII. DE CAEREMONIIS

Significavimus supra, nos methodo S. Thomae in hoc non minus quam in praecedentibus tractatibus fideliter adhaerere. Ad hanc autem thomisticam atque logicam methodum, quae est fons claritatis et instrumentum genuinae scientiae theologiae, cuique libenter valedicunt aliqui pseudo-positivi theologi moderni, extraneis negotiis distenti, alludere videtur quidam iunior scriptor,⁰³ cum in recensione trium priorum voluminum superioris tractatus *De Poenitentia*, quem levi ac festinanti digito pervolutasse demonstrat, ait illum laborare methodo archaica (“méthode archaïque”), seu defectu profundae methodi theologiae iuxta exigentias catholicae doctrinae sacramentariae (“Cet ouvrage souffre du manque de méthode théologique profonde et adaptée aux exigences de la doctrine sacramentaire catholique”), atque asseveranter inter alia pronuntiat in eo fere totaliter desiderari vera problemata quae importat doctrina catholica de sacramento Poenitentiae (“On regrette que les problèmes réels que comporte la doctrine catholique du sacrement de pénitence y soient pratiquement absents”). Praeterea, in recensione primi voluminis asserit nos vix immorari in examinanda magna evolutione quam obtinuit praxis poenitentialis (“L’auteur ne s’attarde guère à l’examen de l’évolution considérable dans la pratique de la pénitence”).

Cum nemo iudex in causa propria, quisque tamen sit amicus veritatis, iuverit haec pauca prae oculis admovere: Praefatus censor dum recensebat primum volumen, in quo nonnisi generaliter agebatur de sacramento et virtute Poenitentiae, suspicari saltem potuisset quod fortasse praxis poenitentialis eiusque evolutio exponeretur in sequentibus, nec paucis, tribus voluminibus, quos ipse fatebatur esse venturos, scilicet, ut logicus ceteroquin ordo requirebat, in particularibus quaestionibus de contritione, confessione, satisfactione, absolutione, effectu, subiecto

⁰ P. Anciaux, in *Ephemerides theologiae lovanicensis* XXVI (1950) 457; XXVIII (1952) 105, 709 sq.

et ministro, quod de facto nec brevi discursu persolvimus. Propterea in recensione secundi et tertii voluminis, censor eandem querelam, suo fundamento iam destitutam et sua ipsa levitate fatiscentem, non amplius tetigit, sed novas potius quereimonias suscitavit quae, sua generalitate et exclusivismo, admirationem ipsorum in re theologica novitiorum commovere queunt.

Cum enim S. Thomae, imo et aliorum systematicorum theologorum in schoiis probatissimorum, methodum ad unguem usque secuti fuerimus, praefata de archaica methodo querela tot ipsis magnisque theologis iniuriosa videri potest, imo et offendere in litteram ipsam Codicis I. C., can. 1366, §2: "Philosophiae rationalis ac theologiae studia et alumnorum in his disciplinis institutionem professores omnino pertractent *ad Angelici Doctoris rationem*, doctrinam et principia, eaque sancte teneant" (cf. can. 589, § 1). Pariter, cum omnes et singulae quaestiones, a S. Thoma aliisque praefatis theologis in tractatu de Poenitentia agitari solitas, fuse exposuerimus nec modice determinaverimus et ampliaverimus, nescimus quid revera sibi velit ambigua illa ac tendentiosa censoris nostri sententia de defectu methodi adaptatae exigentiis doctrinae sacramentariae catholicae ac de fere totali absentia verorum problematum quae importat doctrina catholica de Poenitentia; quantum capi aut arbitrari potest, huiusmodi sententiae non aliunde quam ex aliquo, tam methodologico quam ideologico. ambiguae indolis subiectivismo, logicum aliquem sensum emendicare queunt.

Quartum et amplius nostrum volumen censor non recensuit, cum ei missum non fuerit: frustrancum enim visum est earundem fortasse aut aliarum querelarum occasionem iterum praebere; ceterum, ipse censor, futuritionis talis voluminis, quam annuntiaverat in prima recensione (" . . . pour étudier dans le quatrième [volume] les causes extrinsèques de la pénitence"), prorsus oblitus est in tertia recensione ("Ce troisième volume termine l'énorme traité dogmatique au sujet de la pénitence, dont nous avons déjà présenté les deux premières parties").

De cetero, legitimi gaudii ac non modicae corroborationis nobis causa fuit discrepans aliorum nec paucorum nostri operis recensorum iudicium; de quo quidem silere oporteret nisi praefati censoris querela, in theologica insignique ephemeride mature vulgata, et ab uno vel altero festinanti lectore¹ ultra meritum considerata, insipientiam nostram, nostrorumque amicorum prementem suasionem, sufficienter iustificaret. Ut enim taceamus favorabilia undequaque eruditorum iudicia, quae praecedentia volumina de aliis sacramentis suscitaverunt, de ipso tractatu Poenitentiae haec, inter alia, prolata sunt:

Initiation théologique IV (Paris 1954) 669. ad initium bibliographiae theologiae de Poenitentia, post Summam S. Thomae habet: "L'ouvrage de E. Doronzo . . . est une véritable somme, dont on lira le compte rendu critique dans H. Dondaine . . ."

H. Dondaine. O.P., in *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XXXII (1949) 443: "Abondant et clair, bien informé, muni de tables excellentes . . . , cet ouvrage vise nettement à présenter une somme dogmatique *De Poenitentia*, et dans la ligne de la tradition thomiste." Idem. *ibid.* XXXVI (1952) 657: "Un autre *De Poenitentia*, le *tractatus dogmaticus* du R.P.E. Doronzo. prend les dimensions d'une véritable somme. . . Nous avons loué à propos du premier volume son impression soignée, ses remarquables talents d'exposition, son information étendue"; in hoc secundo loco non desunt quidem criticism! et dissensus notae, ordinis tam positivi quam speculativi (hanc ultimam notam indicavimus in tractatu *De Extrema Unctione* II 122 sq. in nota), quae tamen generale ac favorabile iudicium essentialiter non inficiunt.

Z. Alszeghy, S.J., in *Gregorianum* XXXV (1954) 163: "L'autore . . . col suo lavoro personale ha aumentato il patrimonio dei suoi maestri i.e. dei grandi commentatori tomisti] . . . Questo materiale [sulla Penitenza viene ordinato in un'unità possente, dove tutte le parti hanno il loro posto ben determinato . . .

¹"A. Klaas, in *Theological studies* XV (1953) 103 sq.

Così, le 3500 pagine dell'opera davvero eccezionale restano un museo ricchissimo della teologia scolastica penitenziaria"; in hac etiam recensione non dceat aliquis velatus criticismus.

C. Vollert, S.J., *ibid.* XXXII (1951) 461: "Undoubtedly the most notable achievement in American theological publication since 1946 is the series of works on the sacraments by Emmanuel Doronzo, O.M.I. . . . A valuable feature of the series is the skillful integration of sacramental theology by a proportionate blending of the positive and speculative methods."

C. McAuliffe, S.J., in *Theological studies* X (1949) 552-584: "Fr. Doronzo's reputation as an authority in sacramental dogma was established as soon as his first volume *De Sacramentis in Genere* appeared . . . [In the present volume *De Poenitentia* I] Scripture texts are cited, commented on, explained in themselves and in their context. Quotations from Fathers and theologians are extensive and to the point . . . Fr. Doronzo is producing a monumental work on the dogma of the sacraments."

W. Le Saint, S.J., *ibid.* XIII (1952) 445-447: "Fr. Doronzo's texts on the sacraments are distinguished by a clear and orderly arrangement of subject matter, a careful canvassing and evaluation of conflicting opinions on controversial questions, generous quotation of lengthy passages from Church councils, Fathers, and theologians, a comprehensive attention to proofs and objections from Scripture and tradition . . . It is remarkable that he writes so much; it is even more remarkable that he writes so much so well . . . It may be said with assurance that every theologian who wants the most complete, modern account of the sacrament of penance, published in any country and written in any language, needs this book."

E. Marcotte, O.M.I., in *Revue de l'Université d'Ottawa* XIX (1949) 225 sq.: "A ce titre [i.e. comme ouvrage de consultation], je ne crains pas d'y voir le meilleur du genre à l'heure actuelle, tant pour la profondeur et la solidité de la doctrine que pour l'ampleur et le sérieux de la théologie positive."

G. M., in *The Irish ecclesiastical record* LXXV (1951) 93 sq.: "The arguments from Scripture and tradition . . . for the several theses are set out with great clearness and with an almost exhaustive completeness . . . In connection with the institution of the sacrament [of Penance], the reader will find a very thorough examination of the Liberal Protestant thesis, and a good discussion of the history and development of penitential discipline in the first five centuries, in which the author puts at his disposal the findings of the most recent *Catholic* scholarship."

G. D. Smith, in *The Clergy review* XXXVI (1951) 116 sq.: "The author shows a familiarity with the historical side of this intricate question [on public and private penance] which makes him more than capable of meeting the positive theologians on their own ground. Here, indeed, Dr. Doronzo is at his best."

A. Ciappi, O.P., Magister Sacri Palatii, in *Angelicum* XXXII (1955) 185. 187: "Auctor, principiis, doctrinae ac methodo D. Aquinatis ceu fidelissimus discipulus, iugiter insistens, singulas quaestiones ita clare, profunde necnon erudite pertractat, ut fere nihil amplius, sive tironibus sive professoribus S. Theologiae, in aliis auctoribus quarendum remaneat . . . Etiam in his ultimis capitibus [tractatus De Poenitentia] tractatio materiae est ampla ac sub utroque aspectu theologico, tam positivo quam speculativo, fere absoluta atque perfecta."

Haec, salva pace, adnotanda erant, quamvis nec sponte scripta nec libenter eructata fuerint.

CAPUT I

DE INSTITUTIONE

Agitur de existentia huius sacramenti. Porro in sacro Ordine duae deprehenduntur rationes, secundum se realiter distinctae et absolute loquendo ab invicem separabiles, scilicet ipsa sacra potestas et eius sacramentalitas; potuisset enim Deus sacram condere potestatem quae de se sacramentalis, sive ipsius subiecti sanctificativa, non esset. Praeterea in ipsa sacra potestate, sive secundum se sive prout de facto in Ecclesia exercetur, plures distinguuntur gradus secundum maiorem vel minorem talis potestatis participationem. Hinc necessitas distinguendi ac separatim discutiendi, *quatuor praecipuas quaestiones*, scilicet: utrum detur in Ecclesia potestas Ordinis, seu proprie dicta ac sacerdotalis hierarchia divinitus instituta (art. 1); utrum huiusmodi potestas conferatur per ritum sacramentalem, seu utrum Ordo sit sacramentum (art. 2); utrum talis hierarchicus ac sacramentalis Ordo constet triplici gradu episcopatus, presbyteratus et diaconatus (art. 3). quod quidem ulteriori hac et praecisiori quaestione completur: utrum episcopatus, formaliter et praecisive a praesbyteratu quem includit, sit ordo divinus ac sacramentalis (art. 4-5); utrum ceteri ordines, qui circa tres illos ac dependenter ab illis exercentur in Ecclesia (i.e. subdiaconatus et ordines minores), non sint gradus praefati hierarchici ac sacramentalis Ordinis nec proinde divinae sed mere ecclesiasticae institutionis (art. 6). Ad quarum quaestionum coronidem ac complementum, addenda est corollaria expositio de improprie dicto ac spirituali sacerdotio quod competit etiam ceteris membris Ecclesiae (art. 7).

ART. 1. Utrum Detur In Ecclesia Sacer Ordo, Seu Proprie Dicta Ac Sacerdotalis Hierarchia Divinitus Instituta {*Suppi.*, q. 34. a. 1; *C. Gent.* 4. 74).¹

¹ Generalioris indolis bibliographia, quam hic subicimus, complementum suum obtinet in bibliographia addita tum art. 3, ubi de gradibus hierarchiae (pp. 612-615), tum art. 7, ubi de *universali* et improprie dicto sacerdotio (in torn. 2). Praeterea particularia opera, respicientia doctrinam singulorum Patrum, dabuntur in decursu argumenti Traditionis (pp. 228 sq.) et opera exarata ab ipsis Protestantibus circa hanc materiam indicabuntur in proprio loco, seu in Parte Negativa (p. 118).

STATUS QUAESTIONIS

Haec quaestio, quae est fundamentalis sive sub aspectu sacramental! sive ac ampliori quadam ratione sub aspectu ecclesiologico, committi posset ipsis ecclesiologis doctoribus ita ut in praesenti tamquam

- Aiis, A. d', "L'essence du sacrement de l'Ordre," *Recherches de science religieuse* (1919) 116-136; "Succession apostolique et ministère ecclésiastique, d'après un ouvrage anglican," *Grecorianum* VI (1925) 3-18; "Sacerdoce catholique. 1. L'essence du sacrement de l'Ordre," *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* IV (Paris 1928) 1033-1040.
- Arnoldus B. ab Usingen, *Sermo de sacerdotio regali et ecclesiastico*, Erfurt 1523.
- Bardy, G. (Ad rem faciunt omnia eius opera relata in Introductione tractatus p. 34).
- Bartmann, B., "Das Priestertum Christi und das sakramentale Priestertum," *Théologie und Glaube* XXIII (1931), 1-15.
- Batiffol, P., "L'Église naissante. Les institutions hiérarchiques de l'Église," *Revue biblique* IV (1895) 473 sqq.; *Études d'histoire et de théologie positive*, première série (éd. 8, Paris 1926) 225-280: "La hiérarchie primitive."; *L'Église naissante et le Catholicisme* (éd., 8 Paris 1922) 35-45, 46-93, 115-260.
- Beaufays, *Aux premiers jours de l'Église*, Bruxelles 1924.
- Bouché, J., "Apostolat," *Dictionnaire de Droit Canonique* I (Paris 1935) 674-692.
- Bruders, H., *Die Verfassung der Kirche von den ersten Jahrzehnten des apostolischen Wirksamkeit an bis zum Jahre 175 nach Christus*, Mainz 1904.
- Clercq, C. De, *Ordre, Mariage, Extrême-Onction* [Paris 1939] 11-27.
- Cochlaeus (Ioannes Dobnec), *Articuli excerpti ex libro Lulheri contra ecclesiasticos*, Coloniae 1525; *Sacerdotii ac sacrificii defensio*, Ingolstadii 1544; *Replica brevis pro sacerdotii ac sacrificii N.L. assertionem*, Ingolstadii 1545.
- Congar, I. M.-J., *Vraie et fausse réforme dans l'Église* ("Unam Sanctam," n. 20, Paris 1950) 356-536 (exponitur doctrina Protestantium); "Un essai de théologie sur le sacerdoce catholique. La thèse de l'abbé Long-Hasselmanns. Texte et remarques critiques," *Revue des sciences religieuses* XXV (1951) 187-199, 270-304; "Dialogue avec le Mouvement Oecuménique," *Verbum Caro* 111-123; *Jalons pour une théologie du laïcat* ("Unam Sanctam," n. 23, Paris 1953) 146-158: "Hiérarchie et peuple fidèle"; 159-313: "Les laïcs et la fonction sacerdotale de l'Église."
- Coipens, J., *L'imposition des mains et les rites connexes dans le Nouveau Testament et dans l'Église ancienne* (Wetteren 1925) 110-173.
- Dieckmann, H., *Die Verfassung der Urkirche*, Berlin 1923; *De Ecclesia. Tractatus historico-dogmaticus* (Friburgi Br. 1925) I 331-414: "De constitutione hierarchica Ecclesiae universalis."
- Dollinger, L., *Christenthum und Kirche in der Zeit der Grundlegung*, Regensburg 1860.
- Dornier, P., *Les textes du Nouveau Testament sur le sacerdoce*, Paris 1949.
- Duchesne, L., *Histoire ancienne de l'Église* (Paris 1911) I 84-96.
- Dunin-Borkowski, St. von, "Methodologische Vorfragen zur urchristl. Verfassungsgeschichte," *Zeitschrift für Katholische Théologie* XXVIII (1904) 217-249; "Die Kirche als Stützung Jesu," *Religion, Christentum, Kirche* (ed. Esser-Mausbach, Kempten 1913) II 57 sqq.
- Ermoni, E., "Les églises de Palestine aux deux premiers siècles," *Revue d'histoire ecclésiastique* II (1901) 15-32; *Les premiers ouvriers de l'Évangile*, vol. II, Paris 1905.
- Fisher, J., *Sacri sacerdotii defensio contra Lutherum*, 1525.
- Gréa, A., *De l'Église et de sa divine constitution*, Paris 1885.
- Kellner, H., "Die Verfassung der Kirche und ihr Lehramt nach den ältesten Kirchen-vatern," *Der Katholik* (1872) 699 sqq.
- La Brière, V. de, "Église," *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* I (Paris 1925) 1221-1225: "Le problème du royaume de Dieu"; 1236-1241: "La hiérarchie constituée par le Christ"; 1248-1268: "L'Église hiérarchique dans la chrétienté primitive."
- Lebreton, J. (Ad rem faciunt opera relata in Introductione tractatus, p. 45).
- Lennerz, H., *De sacramento Ordinis* (ed. 2, Romae 1953) 96-100.
- Lesquoy, *De regimine ecclesiastico iuxta Patrum doctrinam*, Louvain 1881.
- Loherer, R., *Priestertum im Zeugnis der Kirchenväter*, Luzern 1951.
- Long-Hasselmanns, G., "Un essai de théologie sur le sacerdoce catholique" [Opus

ab iliis discussa ac resoluta praesupponatur et sola sacramentalis indoles ecclesiasticae potestatis immediate ac directe a nobis discutiatur. Nihilominus ad huius etiam quaestionis discussionem sequentes nec leves rationes nos cogunt, quae pariter valent quoad quaestionem de tribus gradibus ecclesiasticae hierarchiae in art. 3 agitandam: In tractatu de Ecclesia praecipue considerari solet aspectus iurisdictionalis ecclesiasticae potestatis, relicto veluti in umbra aut sub secundaria luce eius aspectu sacerdotali qui tamen est secundum se principalis ac veluti fundamentalis relate ad alterum, cum Ecclesia, essentialiter et adaequate considerata, sit societas quaedam sacerdotalis. Ceterum, haec principalis Ordinis potestas est tota alligata sacramento, a quo originatur et ad quod vicissim conficiendum ordinatur, nec potest proinde eius consideratio a tractatu de sacramentis separari aut extra hunc tractatum convenienter exponi. Praeterea, ob praefatam intimam unionem ac veluti mutuam compenetrationem duarum, utut distinctarum, potestatum Ordinis et iurisdictionis, frustranea videtur, aut

postumum, editum a V. Congar cum introductione et criticis adnotationibus], *Revue des sciences religieuses* XXV (1951) 187-199, 270-304.

Médébille, A., "Apostolat," *Dictionnaire de la Bible-Supplément* I (Paris 1928) 533-588, praecipue 579-587; "Église," *ibid.* II (Paris 1934) 607-613, 656-660.

Mensink, J., *De sacerdotio Ecclesiae Christi catholicae oratio*, Coloniae 1527.

Metzner, E., *Die Verfassung der Kirche in den zwei ersten Jahrhunderten*, Danzig 1920.

Michel, A., "Ordre. Ordination," *Dictionnaire de théologie catholique* XI-2 (Paris 1932) 1193-1405.

Michiels, A., *L'origine de l'épiscopat. Études sur la fondation de l'Église, l'oeuvre des Apôtres et le développement de l'épiscopat aux deux premiers siècles*, Louvain 1900.

Moran, W., *The government of the Church in the first century*, New York (1913).

Niebecke, E., *Das allgemeine Priestertum der Gläubigen*, Paderborn 1936.

Pighius, A., *Hierarchiae ecclesiasticae assertio*, Coloniae 1544.

Poulpique, A. de, *L'Église catholique*, Paris 1923.

Romeo, A., "Il termine *Ktirovpyia* nella greco biblica (Settanta e Nuovo Testamento)," *Miscellanea liturgica in honorem L. Cuniberti Mohlberg* ("Bibliotheca 'Ephemerides liturgicae,'" n. 23, Romae 1949) II 467-519.

Salaverri, J., "El derecho en el misterio de la Iglesia," *Revista española de teología* XIV (1954) 207-273.

Smedt, C. de, "L'organisation des églises chrétiennes jusqu'au milieu du IIP siècle," *Revue des questions historiques* XLIV (1888) 329-384; L (1891) 396-429.

Thomas, J., "L'Ordre: Nature et finalité du sacerdoce," *Revue diocésaine de Tournai* II (1947) 37-42.

Tixeront, J., *L'ordre et les ordinations* (Paris 1925) 5-52: "Origine et nature du sacerdoce chrétien."

Van den Eynde, D., *Les normes de l'enseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles* (Gembloux 1933), passim, praecipue 77-100, 158-196.

Verhamme, A., "De notione Ordinis," *Collationes Brugenscs* XXXIX (1939) 101-104; "De sacerdotio," *ibid.* 185-189.

Walter, E., *Diener des N.B. Das Priestertum der katholische Kirche*, Freiburg 1940.

Woodlock, F., "The priesthood of Christ communicated to men," *The [American] ecclesiastical review* CII (1940) 289-295.

Zapelena, Th., *De Ecclesia Christi*, pars altera (ed. 2, Romae 1954) 7-19, 46-55.

Zeiller, J., "La conception de l'Église aux quatre premiers siècles," *Revue d'histoire ecclésiastique* XXIX (1933) 571-585, 827-848; "L'organisation ecclésiastique aux deux premiers siècles," *Histoire de l'Église* (publiée sous la direction de A. Fliche et A. Martin), I: *L'Église primitive* (Paris 1946) 373-386.

saltem inadaequata, vel vicissim redundantibus repetitionibus onerata, earum separata consideratio, eo vel magis quod sive in documentis Ecclesiae, sive ac praecipue in textibus Scripturae et antiquioris Traditionis, hierarchia ecclesiastica modo quodam simplici ac unitario proponitur, quin posterior theologorum distinctio inter utramque potestatem explicite et signate exhibeatur.

Ut patet ex ipso textu articuli, quaestio de existentia Ordinis, adhuc abstrahendo ab eius indole sacramentali ac proinde ab existentia ipsius sacramenti Ordinis, tres in eius obiecto implicat distinctas notas, ceteroquin in una realitate copulatas, scilicet naturam proprie *hierarchicam*, indolem proprie *sacerdotalem* et *originem proprie divinam*; perpetuitas autem Ordinis non est quaedam distincta nota, sed implicatur ac supponitur in tota quaestione, nam non quaeritur an fuerit Ordo in primitiva Ecclesia, sed an sit Ordo in Ecclesia.

Ad quorum intelligentiam iuverit aliquid adnotare de sensu ipsorum terminorum: Ordo, hierarchia et sacerdotium.

De sensu et usu vocis *Ordo*, quae evasit technicum nomen ipsius sacramenti, fuse disseruimus in ipsa Introductione tractatus, ex qua haec breviter colliges: Ordo sumi potest quadrupliciter: *jormaliter*, i.e. pro ipsa relatione disparitatis inter superiorem et inferiorem; *passive*, i.e. pro ipsa potestate quae est proximum fundamentum illius relationis; *subjective*, i.e. pro hominibus potestate praeditis qui sunt remotum illius fundamentum; et *active*, i.e. pro actione vel ritu quo ea potestas hominibus confertur quaeque aptius Ordinatio vocatur. Praecipuae acceptiones sunt activa, quae erit obiectum articuli sequentis, et passiva, quae consideratur in praesenti. Iuxta hanc autem passivam acceptionem, Ordo iterum quadrupliciter accipi potest: *latissime* (ordo, ut ita dicatur, ecclesiasticus), i.e. pro potestate prout adest in quibusdam et deest in aliis, quo sensu tota Ecclesia est ordo quidam, coalescens ex ordine clericorum seu potius hierarcharum et ordine laicorum; *late* (ordo hierarchicus), i.e. pro ipsa ecclesiastica potestate in communi, sive sit Ordinis seu ministerii sive iurisdictionis, prout positive consideratur ut possessa a quibusdam, quo sensu ordo coincidit cum hierarchia, seu sacra qualibet potestate; *stricte* (ordo clericalis), i.e. pro sola potestate Ordinis sive ministerii; et *strictissime* (ordo sacramentalis), i.e. pro ea tantum ministerii potestate quae est proprie sacramentalis. Ut patet ex textu articuli, Ordinem hic sumimus in secunda simul ac tertia acceptione, nam de Ordine quaerimus utrum importet veram hierarchiam (seu quamlibet saltem veram potestatem, sive Ordinis sive iurisdictionis) et utrum haec hierarchia, quam importat, sit Ordinis, sive ministerialis, imo proprie sacerdotalis.

Hierarchia autem significat sacram potestatem (ex nativo sensu translitteratae graecae vocis Μεραρχία, a ἱερά = sacra et ἀρχή — potestas, vel, ἱερωτὶ ἀρχή?/= sacrorum potestas), adeoque importat utramque in communi sive Ordinis sive iurisdictionis potestatem, ac pro tanto coincidit cum Ordine in secunda seu lata supradicta acceptione. Dupliciter autem sumitur, passive nempe, seu pro ipsa potestate, et subiective, seu pro subiecto potestatis, atque in utraque acceptione dividitur in hierarchiam Ordinis, quam directe respicit Cone. Trid., in sua definitione,² et hierarchiam iurisdictionis, iuxta distinctionem relata in ipso Codice I. C.³ Etsi autem hierarchia sit genericum nomen, utrique potestati commune, cum tamen una potestas habeat proprium ac specificum nomen (“Ordo”) quo altera caret, haec iurisdictionis potestas tendit connaturaliter, in vulgari saltem ac minus theologico usu, ad sibi usurpandum nomen hierarchiae, quemadmodum brutum sibi facile usurpat, apud vulgus, commune nomen animalis.

De distinctione autem ac mutua utriusque potestatis relatione dicitur in proprio loco.

Sacerdotium (graece ἱερωσύνη[^]) designat sacerdotis officium et dignitatem. Natura huius officii indicatur modo generali in ipso etymologico sensu latinae vocis “sacerdos” (= sacra dans) necnon correspondens graecae vocis ἱερεὺς (= sacris addictus, a ἱερός = sacer, a quo pariter derivantur ἱερεῖα = sacerdotium, ἱερωσίη; = sacerdotium, litteraliter: sanctitudo, ἱεράτευμα = collegium sacerdotale, κρῶν = aedes sacra sive templum, sacrarium, τὰ ἱερά = officia sacra, ἱερατεία — functio sacerdotalis, ἱερόθυτο = diis immolatus, contra εἰδωλόθυτο? seu idolis immolatus, ἱερούργεω — sacrifico vel ministro ut sacerdos). Ex antiquo et constanti usu in omnibus religionibus sacerdos proprie intelligitur mediator in sacris, adeoque a theologis recte definiri solet: Mediator inter Deum et homines, ad sacra danda deputatus, in cultum Dei et utilitatem hominum.

Cum tota religio consistat essentialiter in cultu Deo ab homine exhibito, nec nisi consequenter in utilitate hominis ex tali cultu proveniente tamquam effectu quo Deus honorem sibi exhibitum remuneratur, cumque praecipuus ac fundamentalis actus divini cultus sit sacrificium, sequitur proprium ac veluti specificum munus sacerdotis esse ipsum sacrificium, sine quo nec sacerdotium nec ipsa religio

²Sess. 23, can. 6: “Si quis dixerit, in Ecclesia catholica non esse hierarchiam, divina ordinatione institutam, quae constat ex episcopis, presbyteris et ministris: A.S.”

³Can. 108, § 2 sq.: “Inter eos [qui divinis ministeriis mancipati sunt] sacra hierarchia est in qua alii aliis subordinantur. Ex divina institutione sacra hierarchia ratione ordinis constat Episcopis, presbyteris et ministris; ratione iurisdictionis, pontificatu supremo et episcopatu subordinate; ex Ecclesiae autem institutione alii quoque gradus accessere.”

intelligeretur. Hinc sacerdotium et sacrificium sunt essentialiter correlativa et indissolubiliter coniuncta, ut constat ex ipsa historia religionum (cf. infra, p. 215 sq.), ex verbis Apostoli *Hebr.* 5. 1: ‘Omnis namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis quae sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia,’ ex declaratione Cone. Trid., sess. 23, cap. 1: “Sacrificium et sacerdotium ita Dei ordinatione coniuncta sunt, ut utrumque in omni lege extiterit” (cf. infra, p. 216), ex ipsa Protestandum reiectione catholici sacerdotii quae fundatur praecipue in praesupposita negatione sacrificii N.L. praeter purum sacrificium Crucis. Unde quidquid praeter sacrificium pertinet ad religionem (Pontificale Romanum sic varia munera sacerdotis N.L. compendiat in allocutione episcopi ad ordinandos presbyteros: “Sacerdotem etenim oportet offerre, benedicere, praeesse, praedicare, et baptizare”), non exclusa ipsa administratione sacramentorum, quibus, tamquam Dei donis ad homines, una cum sacrificio ab homine Deo oblato, veluti integratur essentia christianae religionis, inter secundaria sacerdotis munera reputandum est, ac propterea contingit ut ad aliqua sacramenta ministranda, scilicet Baptismus et Matrimonium, laicus ipse deputetur et a theologis fiat distinctio inter sacramenta sacerdotalia et non sacerdotalia, quae quidem distinctio in ordine sacrificiorum absurda indicaretur (cf. tractatum *De Eucharistia* II 826 sq.).

Quoad usum nominis “sacerdos” sive ὁρευν\~? quod tam in A.T. (in quo vertit hebraicam vocem kôhên| necnon kômer) quam in N.T. frequenter adhibetur ad significandos israelitas sacerdotes (*Mat.* 8. 4; *Marc.* 1. 44; *Luc.* 1. 5; 5. 14; 10. 31; 17. 14; 20. 1; *Hebr.* 5. 1; 7. 14, 20, 23 [bis adhibetur etiam vox ἱερωσύη? = sacerdotium, *Hebr.* 7. 11, 12] ; in *Hebr.* 7. 1, 3, cf. 7. 15, 17, agitur de Melchisedech, antiquioris ac peculiaris ordinis sacerdote, et in *Act.* 14. 12 agitur de sacerdote pagano seu de “sacerdote lovis”), in toto N.T. non tribuitur ministris Ecclesiae sed soli Christo, in proprio sensu sacrificali,⁵ et hoc in sola epistola ad Hebraeos (saltem undecies, septies sub simplici forma ἱερεὺς: 5. 6; 7. 11, 15, 17, 21; 8. 4; 10. 21, quater sub superlativa forma ἱερχιερει': 5. 5; 7. 26; 8. 1, 3 cui aequivalet ὁρευνς /λεγα in 10. 21; praeterea bis, 7. 12, 24, nominatur munus ipsum ἱερωσύη^ = sacerdotium); ter quidem in Apocalypsi omnes christiani vocantur sacerdotes sed in mero sensu spirituali sive metaphorico (1.6: “Fecit nos regnum, et sacerdotes [kp«s] Deo”; 5. 10: “Fecisti nos Deo nostro regnum et

⁴ De incerto etymologico sensu vocis kôhên confer C. Spicq, *L'épître aux Hébreux* II (Paris 1953) 128, in nota.

⁵ De voce et conceptu sacerdotis, quatenus tribuitur Christo in epistola ad Hebraeos, confer Spicq, *ibid.* 119 sqq.

sacerdotes”; 20. 6: “Erunt sacerdotes Dei et Christi”), quo pariter sensu in 1 *Pclri* bis vocantur «parai/ta seu coetus sacerdotalis (2. 5: “Domus spiritalis, sacerdotium sanctum”; 2. 9: “Vos autem genus electum, regale sacerdotium”).

Mirabile autem videri potest (et exinde Protestantes occasionem arripiunt denegandi sacerdotium et sacrificium N.L.) quod ministri N.T., quorum officium et dignitas tantopere extollitur sub numerosis variisque titulis apostolorum, prophetarum, doctorum, evangelistarum, presbyterorum, episcoporum, pastorum, praepositorum, praesidentium, numquam designentur nomine sacerdotum, cum aliunde sciamus ipsos offerre verum sacrificium novae legis et Apostolus *Hebr.* 5. 1 significet sacerdotem (ἀρχιε/χς) legitime apteque vocari eum qui offert sacrificium, cumque praeterea hoc nomen, utpote fundamentale et inaequivocabile, plene ac distincte designasset propriam naturam ac dignitatem ministrorum novi testamenti, colligens in unum quidquid in praefatis titulis divisim ac partialiter exprimitur et dissipans illorum ambiguitatem quae, ut constabit ex dicendis praecipue in art. 3 (pp. 713-792), tantopere torquet theologos et exegetas. Attamen, huiusmodi silentii conveniens ratio a theologis et exegetis (ut Estio, Tournely, Gihl, Michel, Prat, F. Puzo, J. Renié, A. Romeo), deducitur ex necessitate distinguendi ac separandi verum ac novum sacerdotium christianum sive a falso sacerdotio idolorum apud paganos sive a vero sed iam abrogato sacerdotio iudaico, ut nempe, abstinendo ab usu vocis sacerdotis quae technicum ac peculiarem sensum apud paganos et iudaeos obtinuerat, inculcaretur, tam Christianis quam ceteris, novum hoc sacerdotium nihil commune habere cum idololatrio cultu paganorum nec etiam esse quandam continuationem levitici sacerdotii iam perfecte abrogati. Cui etiam fortasse accessit convenientia assumendi generaliora nomina presbyteri et episcopi, familiaria sive iudaeis sive Graecis illius aetatis, eo vel magis quod nomine saltem presbyteri in Aegypto et Asia Minori non raro designabantur ipsi pagani sacerdotes vel quomodolibet templorum ministri (cf. infra, art. 3, pp. 691 et 698).;

•Ad rem *Estius*: “Sacerdotis vocabulum quo offerendi sacrificii potestas seu functio proprie significatur, in scriptura novi testamenti non legitur sacerdotibus novae legis attributum, sed soli Christo. Cuius ratio est, quia totum instrumentum novum eo tempore scriptum est quo adhuc in usu aut certe in recenti memoria erant sacrificia veteris legis, et in sua functione versabantur eiusdem instituti sacerdotes, cum quibus nomine communicare noluerunt apostoli, ne non abrogatum vetus illud sacerdotium videretur” (L. 4, dist. 24, §27, *In quatuor libros Sententiarum commentaria* [Parisii 1680] IV 316). *Prat*: “Pour designer les directeurs spirituels des églises chrétiennes, on écarta le mot lepeés, qui faisait penser au prêtre lévitique et au *sacerdos* ou *sacrificulus* païen. On s’arrêta au mot *vptapôrcpos* qui avait l’avantage d’être compris des Juifs, gouvernés partout, au civil et au religieux, par un concile d’ancieHS et qui était familier

Eadem ratio invocari potest ad explicandum silentium documentorum antiquioris Traditionis saec. 2, quod tamen non est tam absolutum quin in quibusdam expressionibus Clementis Romani, Iustini et Irenaei, iam suggeratur ac praeparetur usus nominis sacerdotis (cf. infra, p. 278), qui ceteroquin decisive apparet inde ab initio saec. 3 apud Tertullianum clericos globatim vocantem “ordinem sacerdotalem” (*De exhort. castit.* 7: “Unius matrimonii esse oportere qui alleguntur in ordinem sacerdotalem”) et episcopum “summum sacerdotem” (*De bapt.* 17: “Dandi quidem [Baptismus] habet ius summus sacerdos, qui est episcopus. Dehinc presbyteri et diaconi.”).¹

Apud theologos *sacerdotium tripliciter accipitur*:

Primo nempe, *late* pro tota Ordinis hierarchia, quae comprehendit saltem episcopos, presbyteros et diaconos, quo sensu iam Tertullianus nuper citatus loquebatur de “ordine sacerdotali.” Ratio talis acceptionis est quia sacerdotium se habet ut apex et plenitudo Ordinis et ideo ab eo denominari possunt ea quae, sicut diaconatus, important eiusdem perfectionis participationem et ad illud sunt essentialiter ordinata, iuxta illud S. Thomae: “Tota plenitudo huius sacramenti est in uno ordine, scilicet sacerdotio, sed in aliis est quaedam participatio ordinis” (*Suppi.*, q. 37, a. 1, ad 2).

Secundo, sacerdotium accipitur *stricte*, et quidem magis proprie, pro solo gradu sacrificiali qui comprehendit aequaliter et in communi sive episcopum sive simplicem presbyterum. Cui acceptioni favent tum Cone. Trid., loquens de “episcopo . . . [et] reliquis inferioribus sacerdotibus” (sess. 14, cap. 7) et de “apostolis aliisque sacerdotibus” (sess. 22, can. 2), tum Cone. Vaticanum, episcopatus unitatem vocans cohaerentiam sacerdotum (“Ut vero episcopatus ipse unus et indivisus esset, et per cohaerentes sibi invicem sacerdotes credentium multitudo universa in fidei et communionis unitate conservaretur . . . ,” *Denz.* 1821), tum Codex I.C., qui tamen, ut infra ostendetur, favet etiam sequenti ac strictiori acceptioni, tum Pius XII in Constitutione Apostolica “Sacramentum Ordinis” quatenus duos superiores gradus Ordinis constanter vocat episcopum et presbyterum, tacito nomine sacerdotis utpote utrique gradui communi; in ipsa quidem forma episcopalis consecrationis, quae ibidem refertur, occurrit nomen sacerdotis, sed dicitur de episcopo prout in eo completur sacerdotii summa (“Comple in sacerdote tuo ministerii tui summam”).

aux Grecs auxquels il rappelait, en dehors des attributions politiques et municipales, les membres de certains comités institues pour la célébration des fêtes, le service des temples ou la sépulture des associés” (*La théologie de Saint Paul* I [éd. 33, Paris 1942] 410sq.). Cf. dicenda inferius (pp. 274 sq.) de cognata voce *\epsilon\iota\tau\omicron\nu\pi\lambda\omicron*.

¹ De ulteriori usu huius vocis dicetur in argumento Traditionis (pp. 371 sq., 486 sq.).

Tertio, sacerdotium accipitur *strictissime* et, ut videtur, propriissime, pro simplici gradu presbyterali et distincto a gradu episcopali. Quae quidem acceptio non solum apud vulgus praevaluit (eo fere modo quo praevaluit acceptio genericae vocis animalis pro specie bruti), sed etiam adhibetur in ipsis documentis Ecclesiae et a quibusdam theologis et canonistis praeferrī videtur. Ita Pesch, utut exagere, scribit: “Nomen sacerdotis, etsi non secundum etymologiam, tamen secundum usum idem est ac presbyter. . . Usque ad saeculum X episcopi non raro simpliciter vocabantur sacerdotes . . . , presbyteri vero cum addito: sacerdos secundi ordinis. . . Postea vero soli presbyteri simpliciter sacerdotes vocati sunt.”⁹ *Cone. Florentinum* in Decreto pro Armenis, ex S. Thoma deprompto, eadem acceptione utitur: “Presbyteratus traditur per calicis cum vino et patenae cum pane porrectionem. . . Forma sacerdotii [i.e. presbyteratus] talis est: Accipe potestatem offerendi sacrificium” (*Denz.* 701). Pariter ipsum *Cone. Trid.* loquitur de “episcopis et sacerdotibus” (sess. 14, de Poenit., cap. 6, *Denz.* 902), imo “aut episcopis aut sacerdotibus” (sess. 14, de Extrema-Unctione, cap. 3, *Denz.* 910), item de “ordinatione episcoporum, sacerdotum et ceterorum ordinum” (sess. 23. cap. 4. *Denz.* 960). Item *Catechismus Cone. Trid.* eadem acceptione frequenter utitur (pars 2, c. 7, n. 2: “Episcopi et sacerdotes”; n. 10; n. 12; n. 25; n. 26 ubi valde signanter dicitur: “Primus gradus [ordinis sacerdotalis] est eorum, qui Sacerdotes simpliciter vocantur. . . Secundus est Episcoporum”; n. 29: “Subdiaconos, Diaconos et Sacerdotes unus tantum Episcopus ordinat. Episcopi . . . a tribus Episcopis consecrantur”). Tandem *Codex I.C.* eidem acceptioni favere videtur, quatenus frequenter distinguit inter sacerdotes et Ordinarium (cf. v.g. cann. 126, 129, 130, § 1, 131, § 3, 848, § 2, 874, § 1, 1209, § 2, 2376, 2377); attamen etiam alteri acceptioni favet, frequenter distinguens inter episcopum et presbyterum, tacito nomine sacerdotis utrique communi, peculiariter cum agit sive directe de divisione hierarchiae Ordinis (can. 108, §2) sive de distinctione ordinarii et extraordinarii ministri Confirmationis et benedictionis utriusque olei sacramentalis (can. 781-785; can. 945), et quandoque adhibens nomen sacerdotis in sensu generico dictum de episcopo et presbytero (ut in can. 812: “Nulli sacerdoti celebranti, praeter Episcopos . . . , licet. . .”).

In praesenti quaestione Sacerdotium accipitur in priori ac lata acceptione pro toto ordine sacerdotali, indistincte et in communi, nam de gradibus huiusce ordinis agetur in art. 3.

Unde sensus totius quaestionis est: Utrum de ipsa Christi voluntate

* *Praelectiones dogmaticae* (ed. 4 et 5, Friburgi Brisgoviac 1920) \ 11-2, 303 sq.

ac institutione existât in Ecclesia quaedam classis fidelium, a ceteris distincta, possidens hierarchical)! seu veram potestatem, agendi nempe et imperandi, et peculiariter verum ac proprium characterem sive potestatem sacerdotalem, mediandi nempe in sacris inter homines et Deum, et signanter ministrandi sacramenta et offerendi sacrificium.

PARS NEGATIVA

Cum difficile sit, absque dispendio claritatis et periculo inutilium repetitionum, ad invicem separare haereticorum negationem hierarchici sacerdotii a connexa eorum negatione sacramentalitatis illius, totam ipsorum doctrinam ad modum unius hic exponemus, breviter subinde in proprio loco (art. seq.) relaturi summam eorum quae ad solam sacramentalitatem referuntur.

Negatio sacerdotalis ac sacramentalis indolis Ordinis, etsi, primo ac signate, a *Protestantibus* prolata fuerit, antiquiori iam aevo saltem aequivalenter aut implicite continebatur in pluribus pseudospiritualisticis sectis vel doctrinis, quae Protestantismum praecurrerunt aut praepararunt quaeque sub duplici generaliori nomine, primaevi scilicet *Gnosticismi* et mediaevalis *Catharismi*, commode nec incongrue colligi possunt. Ex pseudospiritualistico enim principio, in Manichaeismo vel Gnosticismo remote saltem fundato, quo omnes praedictae sectae inficiebantur quoque externa ratio Christianae societatis funditus evertebatur, una cum negatione socialis indolis Ecclesiae eiusque auctoritatis atque despectu externi cultus eiusque sacrificii et sacramentorum, ipsius quoque hierarchici ac sacramentalis sacerdotii, illorum omnium veluti apicis ac fundamenti, impugnatio atque eversio logice fluebat et, occasione data, historice expectabatur.

I. GNOSTICISMUS.

QUAEDAM SECTAE GNOSTICORUM, vel cum Gnosticismo connexae, proprie dictum ac hierarchicum sacerdotium a Christo institutum implicite negabant, cum, more Protestantium, laicis promiscue ac clericis, viris pariter ac feminis, leviter ceteroquin ac instabiliter ecclesiasticos gradus assignantes, sacerdotalia munera permittebant.

De quo quidem haereticorum abusu non semel conqueruntur Patres, Tertulliano inter alios scribente in suo libro *De Baptismo adversus Quintiliam*, Caianitarum sive Quintillianorum fundatricem: “Baptismus aequae Dei census ab omnibus exerceri potest: sed quanto magis laicis disciplina verecundiae et modestiae incumbit, cum ea maioribus competat, ne sibi assumant dicatum episcopi officium. . . Petulantia autem mulieris quae usurpavit docere, utique non etiam tinguendi ius

sibi pariet, nisi si quae nova bestia evenerit similis pristinae: ut quemadmodum illa baptismum auferebat, ita aliqua per se eum conferat. Quod si quae Paulo perperam ascripta sunt, exemplum Theclae [in apocryphis *Actis Pauli et Theclae*] ad licentiam mulierum docendi tinguendique defendunt; sciant in Asia presbyterum, qui eam scripturam construxit, quasi titulo Pauli de suo cumulans, convictum atque confessum id se amore Pauli fecisse, loco decessisse. Quam enim fidei proximum videretur, ut is docendi et tinguendi daret feminae potestatem, qui ne discere constanter mulieri permisit? ‘Taceant, et domi maritos suos consulant’ (2 *Cor.* 14)” (c. 17, *ML* 1. 1327-1329).

Idem in libro *De praescriptionibus adversus haereticos*, impugnans dogmata et abusus Gnosticorum, nominatin'! *Marcionitarum* et *Valentinianorum*, eorum agendi rationem in his quae attinent ad cultum divinum sic describit: “Non omittam ipsius etiam conversationis haereticae descriptionem, quam futilis, quam terrena, quam humana sit, sine gravitate, sine auctoritate, sine disciplina, ut fidei suae congruens. In primis quis catechumenus, quis fidelis, incertum est, pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant; etiam ethnicis, si supervenerint, sanctum canibus et porcis margaritas, licet non veras, iactabunt. Simpliciter volunt esse prostrationem disciplinae, cuius penes nos curam lenocinium vocant. Pacem quoque passim cum omnibus miscent: nihil enim interest illis, licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem conspirent. Omnes tument, omnes scientiam pollicentur. Ante sunt perfecti catechumeni, quam edocti. Ipsae mulieres haereticae, quam procaces! quae audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, forsitan et tingere. Ordinationes eorum temerariae, leves, inconstantes: nunc neophytos conlocant, nunc saeculo obstrictos, nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur quam in castris rebellium, ubi ipsum esse illic promereri est. Itaque alius hodie episcopus, cras alius; hodie diaconus, qui cras lector; hodie presbyter, qui cras laicus: nam et laicis sacerdotalia munera iniungunt” (c. 41, *ML* 2. 68 sq.).

Ceterum et *ipse Tertullianus*, ad haereticam sectam *MONTANISTARUM* subinde discessus, in eundem errorem saltem partialiter impigit, nam, ut dictum est in tractatu *De Poenitentia* IV 287, in ea secta admittebantur prophetissae, presbyterissae ac episcopissae, et praecipue excolebatur pneumatica seu charismatica Ecclesiae conceptio, in detrimentum hierarchicae potestatis, in qua quidem ipsa essentia visibilis sacerdotii fundatur; imo ut notatum est ibidem (pag. 289. 291 sq.), ipsa negatio hierarchicae potestatis videtur esse fundamen-

tale dissidium et intima, utut velata, ratio haeresis Tertulliani eiusque controversialis diatribae de peccatis irremissibilibus. Nil inde mirum si, data occasione, libenter ipse universale Christianorum, sacerdotium exaltet vel ambiguis expressionibus aliquando videatur paritatem laicorum cum sacerdotibus instituere aut eorum discrimen ab humana auctoritate repetere; de quibus quidem expressionibus, quae facile pabulum modernis Novatoribus praebuerunt, sermo erit inferius (pp. 287-290).

Ad rem D'Alès: "[Tertullien catholique] admet un sacerdoce chrétien, dépositaire de pouvoirs spéciaux pour enseigner, gouverner, administrer les sacrements. . . Nous constaterons dans ses écrits montanistes un changement complet d'attitude à l'égard du sacerdoce chrétien. . . .

"Ces innovations [de Tertullien montaniste] ont eu pour effet. . . de substituer à l'Église visible et hiérarchique, héritière de l'enseignement et du pouvoir des apôtres, une Église où il n'y a plus de sacerdoce, ni d'autres investiture que celle de l'Ésprit.

"Tel est l'aboutissement logique du mouvement d'émancipation suscité par la prédication montaniste. A ses débuts, et longtemps encore après ses débuts, Tertullien vénérât la majesté du sacerdoce chrétien. S'il lui arrive de dire, après saint Pierre (1 Pet. 2. 9) et saint Jean (Apoc. 1. 6; 5. 10; 20. 6) que tout chrétien est prêtre, il ne méconnaît pas la distance qui sépare ce sacerdoce large et métaphorique du sacerdoce proprement dit, et réserve expressément les droits de la hiérarchie ecclésiastique. Mais du jour où il prit en main la cause de la nouvelle prophétie, par la force des choses il se trouva le porte-parole et le porte-étendard de l'élément laïque, en voie d'insurrection contre les chefs de l'Église. Ceux-ci devinrent de faux pasteurs, lions dans la paix, cerfs au combat, toujours prêts à fuir devant le loup. L'épiscopat ne fut plus que la tyrannie d'un homme, une odieuse contrefaçon de l'institution apostolique. Les revendications se précisent dans l'exhortation à la chasteté. 'Est-ce que, même laïques, nous ne sommes pas prêtres? Il est écrit (Apoc. 1. 6): Il nous a faits royaume, prêtres de Dieu son Père. Entre clercs et laïques, la différence est constituée par l'investiture de l'Église, qui honore les uns d'une préséance. Où il n'y a plus ni assemblée ni préséance, vous sacrifiez, vous baptisez, vous êtes prêtre pour vous même, de plein droit. Mais où se trouvent réunis trois fidèles, fussent-ils laïques, là est l'Église.' La même conception démocratique de l'Église se retrouve, plus développée, dans le traité de la monogamie. Au nom de l'ancienne Loi et au nom de saint Paul, Tertullien étend aux simples fidèles le précepte apostolique de la monogamie. 'Faudra-t-il donc, pour le recrutement du clergé, constituer un ordre de fidèles monogames? En matière de droit ecclésiastique, on rencontre d'étranges conséquences. S'agit-il de tenir tête au clergé? Tous les laïques se jèvent comme un seul homme, tous sont prêtres, au besoin ils le prouvent par l'Écriture. S'agit-il au contraire d'étendre à tous les prescriptions onéreuses de la discipline sacerdotale? aussitôt ils déposent les insignes du sacerdoce, les voilà tous égaux, au dernier rang.'

"L'ascension de l'élément laïque vers les prérogatives du sacerdoce était le dernier mot des revendications montanistes. Tertullien, devenu un niveleur, n'a plus qu'à nier l'Église hiérarchique: il le fera dans le *De pudicitia*: L'Église à laquelle il reconnaît encore le pouvoir de remettre les péchés n'est plus qu'une Église insaisissable: 'Ecclesia quidem delicta donabit, sed Ecclesia Spiritus per spiritalem hominem, non Ecclesia numerus episcoporum.' ”^①

De *PEPUTIANIS* et *PRISCILLIANIS*, Montanistarum sive Cata-

^① *La théologie de Tertullien* (Paris 1905) 323, 492-494.

phrigarum progenie aut cognatis, testatur Epiphanius “mulieres ac viros eodem initiari cultu”¹⁰ et Augustinus “tantum dari mulieribus principatum, ut sacerdotio quoque apud eos honorentur/”¹¹ Iam Irenaeus (saec. 2) in suo opere contra *Gnosticos* vivide describebat abusus coaevorum *Marcosianorum*, a quodam Marco “magicae imposturae peritissimo” fundatorum, qui “mulieribus dans calices mixtos, ipsas gratias agere iubet, praesente se. Et ubi hoc factum est, ipse alium calicem multo maiorem quam est ille, in quo illa seducta Eucharistiam facit, proferens, et transfundens a minori, qui est a muliere Eucharistia factus, in illum, qui est ab eo allatus multo maiorem, statim dicens ita: ‘Illa quae est ante omnia, inexcogitabilis et inenarrabilis Gratia, adimpleat tuum intus hominem, et multiplicet in te agnitionem tuam, inseminans granum sinapis in bonam terram/ . . Datur autem intelligi, eum et daemonem quemdam paredrum habere, per quem ipse quoque prophetare videtur, et quotquot dignas putat fieri participes suae Gratiae, prophetare facit. Maxime enim circa mulieres vacat. . . Et discipuli autem eius quidam circumobversati in iisdem, seducentes mulierculas multas corruperunt, perfectos semetipsos vocantes: quasi nemo possit exaequari magnitudini agnitionis ipsorum, nec si Paulum aut Petrum dicas, vel alterum quemdam apostolorum: sed plus omnibus se cognovisse, et magnitudinem agnitionis illius, quae est inenarrabilis virtutis, solos ebibisse. Esse autem se in altitudine super omnem virtutem: quapropter et libere omnia agere, nullum in nullo timorem habentes” {*Contra haereses* 1. 13. *ML* I, 578-587).

II. CATHARISMUS.¹²

Sub hoc generali nomine convenienter adunari possunt omnes sectae pseudospiritualisticae quae inde a saec. 11 in Ecclesia pullularunt ac, fatentibus ipsis Protestantibus, istorum haeresim praepararunt. Quamvis haud facile sit illarum omnium sectarum, imo et praecipuarum inter eas, *Catharorum* nempe (quae comprehendit Bogomilas, Catharos proprie dictos, Albigenses, Petrobrussianos et Fraticellos), *Waldensium* et *Wiclcfiitarum*, sententias in unum colli-

¹⁰Adv. haer., haer. 49, *MG.* 41. 879.

¹¹De hacresibus 27, *ML* 42. 31.

¹²De historia et doctrina mediaevalis Catharismi eiusque connexionione cum antiquo Gnosticismo et Manichacismo, necnon cum posteriori Protestantismo, confer D Roché. *Le Catharisme*, Toulouse 1947; *Contes et Légendes du Catharisme*, Arques 1951; *Études Manichéennes et Cathares*, Arques 1952; II. Soderberg, *La religion des Cathares*, Uppsala 1949, in cuius operis appendice invenies copiosam bibliographiam; Nelli, R. (cum collaboratione aliorum), *Spiritualité de l'hérésie: Le Catharisme* (“Nouvelle Recherche”). Paris (1953).

gere aut mutuam derivationem et influxum determinare, possunt tamen quaedam fere communia dogmata indigitari, ex quibus logice fluit negatio hierarchici ac sacramentalis sacerdotii, a quibusdam sectis magis explicite prolata. Iuverit tamen seiunctim agere prius de Catharis et Waldensibus, subinde de Wicleffitis, cum antiquioribus illis sectis plus minusve intime connexis.

A. CATHARI ET WALDENSES.

Communia istorum principia et doctrinae ad novem sequentia capita reduci possunt:

1. *Manichaeistica doctrina* de pravitate materiae, ex qua sequitur negatio vel despectus externae societatis, auctoritatis, cultus, sacramentorum.

Ea doctrina communis erat ac fundamentalis inter Catharos, praecipue apud orientales *Bogomilas*^{TM} et occidentales *Catharos sive Albigenses*; probabiliter apud ipsos *Fraticellos* denegatio liceitatis coniugii, quae eis a Ioanne XXII imputatur (*Denz.* 490), provenit ex eiusdem doctrinae influxu. Quidam dicunt *Waldenses* immunes fuisse a Manichaeismo atque in hoc a Catharis distingui; attamen saltem influxus ipsius Catharismi in hac re apparet ex sequentibus tribus veritatibus contentis in *Proessione fidei Waldensibus praescripta* ab Innocentio III a. 1208: “Carnium perceptionem minime culpamus. . . Diabolum non per conditionem, sed per arbitrium malum esse factum credimus. . . Confitemur huius carnis, quam gestamus, et non alterius resurrectionem” (*Dcnz.* 425, 427).

2. *Pneumatica sive spiritualis conceptio Ecclesiae* in oppositione vel ad exclusionem ecclesiae visibilis et hierarchicae.

De *Catharis* testatur Gerardus episcopus in Cone. Cameracensi sive Atrebatensi a. 1025: “Relatum est . . . quosdam ab Italiae finibus viros eo loci advenisse qui, quamdam novam haereseos sectam introducentes, evangelicae atque apostolicae sanctionis disciplinam pervertere tentabant, et quamdam iustitiam praeferentes, hac sola purificari homines asserebant nullumque in sancta Ecclesia aliud esse sacramentum, per quod ad salutem pervenire potuissent. . . Ad noti-

” De huius sectae historia et doctrina cf. recens opus H. Cn. Puech et A. Vaillant, *Le Traité contre les Bogomiles de Cosmos Le Prêtre. Traduction et étude* (“Travaux publiés par l’institut d’Études slaves,” n. 21, Paris 1945), praecipue pp. 27-32 et 168 sqq. Latinam versionem eiusdem tractatus edidit recenter J. M. Gagny, *Theologia Antibogomilistica Cosmae Presbyteri Bulgari* (Saec. .V), Romae 1942, quam infra referemus. Historiam eiusdem haeresis exhibet D. Obolensky, *The Bogomils. A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge 1948; de eiusdem doctrinali connexionem cum occidentali Catharismo confer H. Soderberg, *La religion des Cathares* (Uppsala 1949) 30-37, 84-108.

tiam episcopi pervenerat illos. . . Ecclesiam annullare” (*ML* 142. 1271). De *Fraticellis* ait Joannes XXII in *Constit.* “Gloriosam Ecclesiam” a. 1318: “Primus itaque error, qui de istorum officina tenebrosa prorumpit, duas ecclesias, unam carnalem, divitiis pressam, effluentem divitiis [aliter: deliciis], sceleribus maculatam, cui Romanorum praesulem aliosque inferiores praelatos dominari asserunt; aliam spirituales, frugalitate mundam, virtute decoram, paupertate succinctam, in qua ipsi soli eorumque complices continentur, cui etiam ipsi spiritualis vitae merito, si qua fides est adhibenda mendaciis, principantur” (*Dcnz.* 485). Similis Ecclesiae conceptio videtur extitisse. etsi cum minori emphasi, etiam apud *Waldenses* quorum plures Ecclesiam officialem decorabant biblico nomine “ecclesiae malignantium”; idque ratio fuisse videtur quare in *Projectione fidei Waldensibus praescripta* cum peculiari insistencia sequens dogma proponatur: “Corde credimus et ore confitemur unam Ecclesiam non haereticorum, sed sanctam Romanam, catholicam et apostolicam, extra quam neminem salvari credimus” (*Denz.* 423).

3. *Negatio vel despectus auctoritatis praelatorum.* Haec erat characteristic nota omnium sectarum.

Petrobrussianos sic alloquitur eorum impugnatur Petrus Cluniacensis (t 1156): “Verba vestra, quae ad nos pervenire potuerunt, ista sunt: ‘Nolite, o populi, episcopis, presbyteris, seu clero vos seducenti credere qui sicut in multis, sic et in altaris officio vos decipiunt, ubi corpus Christi se conficere, et vobis ad vestrarum animarum salutem se tradere mentiuntur.’”¹¹ De *Fraticellis* ait suprarelatus Ioannes XXII: “Secundus error, quo praedictorum insolentium conscientia maculatur, venerabiles Ecclesiae sacerdotes aliosque ministros sic iurisdictionis et ordinis clamitat auctoritate desertos, ut nec sententias ferre, nec sacramenta conficere, nec subiectum populum instruere valeant vel docere, illos fingentes omni ecclesiastica potestate privatos, quos a sua perfidia viderint alienos: quia apud ipsos solos (ut ipsi somniant) sicut spiritualis vitae sanctitas, sic auctoritas perseverat, in qua re Donatistanim sequuntur errorem” (*Denz.* 486). De *Waldensibus* scribit Bernardus abbas Fontis Calidi (circa a. 1190): “In primis . . . arguuntur de inobedientia: quia scilicet non obediunt Ecclesiae Romanae, quae plenitudinem habet potestatis ligandi et solvendi, et dignitatem caeteras Ecclesias dispensandi. Praeterea, nec episcopis, nec sacerdotibus obtemperant; cum, teste beato Gregorio, locum discipulorum Christi habeant episcopi, et auctoritatem ligandi et solvendi, qui locum

¹¹ *Epistula sive tractatus contra Petrobrussianos*, *ML* 189. 787.

regiminis sortiuntur.”¹⁵ In *Professione fidei Waldensibus praescripta* legitur: ‘Ordines vero ecclesiasticos et omne, quod in sancta Romana Ecclesia sancitum legitur aut canitur, humiliter collaudamus et fideliter veneramur’ (*Dcnz.* 426).

4. *Despectus et negatio omnis exterioris cultus*, necnon templorum, imaginum et orationum.

In hoc palmam obtinuerunt Petrobrussiani et Bogomilae. *Petrobrussianos* sic iterum alloquitur praefatus Petrus Cluniacensis: “Post baptismum negatum, post cruces exustas, post templa destructa, ut nihil sacrum punienda vestra temeritas intemeratum relinquat, quarto iam loco ad ipsum crucifixum, et templorum Dominum et baptismi largitorem, se extendit, et non tantum quae eius sunt, sed et ipsum Ecclesiae suae auferre molitur. Negat corpus Christi et sanguinem divini Verbi virtute vel sacerdotum ministerio confici; totumque inane ac supervacaneum esse quidquid in altaris sacramento altaris ministri agere videntur, affirmat.”¹⁶ De *Bogoniis* scribit Euthymius Zigabenus (circa finem saec. 11): “In sacris omnibus templis habitare daemones dicunt, cum ea quisque sortitus sit proportionem ordinis et virtutis. Satanam quidem sibi celeberrimum quondam illud Hierosolymorum templum delegisse, quo everso eximium et decantatum Dei Sophiae templum in hac urbium regina suscepisse. Neque enim, inquiunt, in manu factis templis Altissimus habitat, cum coelum sit eius domicilium. . . Solam precationem appellant, quam Dominus tradidit in Evangelic, id est, *Pater noster*. . . Reliquas precationes contemnunt, et multiloquia vocant, et gentibus convenire, eoque spectare multiloquium illud, de quo in Evangelio scriptum est.”¹⁷ Eisdem antiquior Cosma presbyter bulgarus (saec. 10) in peculiari suo opere antibogomilistico sic impugnat: “Daemonia contremiscunt ante faciem Domini super tabulam depictam, haeretici neque venerantur imagines, sed potius idola eas appellant’. Daemonia timent iustorum Dei reliquias, et non audent appropinquare ad arcas, in quibus includitur inaestimabilis thesaurus, Christianis largitus ut liberentur ab omni malo. Haeretici vero irrident eas, et derident nos cum nos vident eas venerari et Dei auxilium earum intercessione exposcere. . . De Cruce Domini, seipsos decipientes loquuntur: Quomodo adoratis crucem, cum in eam hebraei Filium Dei fixerunt et propterea facta est Deo nobilissima? En quomodo argumentantur, suos (assecclas) docentes spernere et non adorare eam: Si quis occiderit filium imperatoris lignea aliqua cruce,

¹⁵ *Adversus Waldensium sectam*, c. 1, n. 1 sq., *ML* 204. 795; cf. 805.

¹⁶ *Loc. cit.*

¹⁷ *Panoplia dogmatica* 27. 18 sq., *MG* 130. 1134 sq.

quomodo lignum tale, post hoc, acceptum erit imperatori? Idem est cum cruce relate ad Deum.”¹⁸ De *Waldensibus* quoque narrat praefatus Bernardus abbas Fontis Calidi: “Praeterea apponunt iniquitatem super iniquitatem et domum Dei, domum utique orationis contemnentes, malunt orare in stabulis, vel in cubilibus, seu in thalamis, quam in ecclesia. Et ad maiorem contemptum, mulierculis et insipientibus persuadere nituntur, non esse ecclesiam, nec sic debere vocari.”¹⁹

5. *Reiectio sacramentorum.*

De *Catharis* ait supracitatus Gerardus episc. Cameracensis eos “quamdam iustitiam praeferentes, hac sola purificari homines asserere nullumque in sancta Ecclesia aliud esse sacramentum, per quod ad salutem pervenire potuissent . . . [item] sacri baptismatis mysterium penitus abhorrere, Dominici corporis et sanguinis sacramentum respuere, negare lapsis paenitentiam post professionem proficere, Ecclesiam annullare, legitima connubia exsecrari, nullum in sanctis confessoribus donum virtutis spectare, praeter apostolos et martyres neminem debere venerari.”²⁰ Cone. Veronense a. 1184 damnat *Albigenses* “qui de sacramento corporis et sanguinis Domini nostri Iesu Christi, vel de baptismo, seu de peccatorum confessione, matrimonio vel reliquis ecclesiasticis sacramentis aliter sentire aut docere non metuunt, quam sacrosancta Romana Ecclesia praedicat et observat” (*Denz.* 402); Cone. Later. IV in sua definitione contra Albigenses in fide septem sacramentorum peculiariter insistit (*Denz.* 430); Alanus de Insulis (f 1203), agens contra haereticos sui temporis, praesertim Albigenses, scribit: “Sunt qui dicunt sacramentum baptismi quod celebratur in Ecclesia Dei, nullam habere efficaciam in parvulis vel adultis. . . Sunt alii asserentes nullam poenitentiam valere ad peccati remissionem. . . Dicunt etiam praefati haeretici, panem non transubstantiari in corpus Christi. . . Praedicti etiam haeretici nuptias damnant. . . Sunt etiam haeretici qui derogant aliis quibusdam sacramentis, ut confirmationi, ordini et extremae unctioni. . . Dicunt etiam catholicae inimici, ordinem, ut diaconatum vel sacerdotium, non esse sacramentum quod sic probare conantur: non legitur in aliqua canonica Scriptura apostolos ordinatos fuisse sacerdotes, cur ergo eorum vicarios sic ordinari oportet? Item, apostoli, qui maiores sacerdotes dicti sunt, non leguntur uncti fuisse chrismate, cur ergo unguntur eorum vicarii?

¹⁸*Indigni Cosmae presbyteri sermo contra recentem haeresim Hogomili*, pars I: apologetica et dogmatica, apud J. M. GAGOV, *Theologia Antibogomilistica Cosmae Presbyteri Bulgari* (Saec. X) (Romae 1942) 56 sq.

¹⁹*Op. cit.* (supra, in p. 98), c. 12, n. 1, coi. 835.

²⁰*Loc. cit.* (supra, in p. 97).

Praeterita merita faciunt et suffragantur ut quis sit dignus aliquo officio; quid ergo confert ordo?"²¹ *Petrobrussianos* praecipue respicit can. 23 Cone. Lateranensis II a. 1139, ad verbum desumptus ex Cone. Tolosano a. 1119 coram Callisto II celebrato: "Eos autem, qui religiositatis speciem simulantes, Domini corporis et sanguinis sacramentum, baptismum puerorum, sacerdotium et ceteros ecclesiasticos ordines et legitimarum damnant foedera nuptiarum, tanquam haereticos ab Ecclesia Dei pellimus et damnamus et per potestates externas coerceri praecipimus. Defensores quoque ipsorum eiusdem damnationis vinculo innodamus" (*Denz.* 361). *Fraticellos* damnat Ioannes XXII quia "sacramenta Ecclesiae veneranda contemnunt" (*Denz.* 484), Praefata damnatio Cone. Veronensis respicit etiam *Waldenses*; in *Professione fidei Waldensibus praescripta* ab Innocentio III hi haeretici omnia et singula nominatim! sacramenta approbare coguntur (*Denz.* 424).

6. *Reiectio Eucharistiae et sacrificii Missae.*

Praefati haeretici concordi ac signanti modo hoc sacramentum et sacrificium reiciebant, cum quo Sacerdotium et Ordo intime connectuntur. De *Bogomilis* scribit praefatus Euthymius Zigabenus: "Mysticum, venerandum sacrificium contemnunt atque despiciunt. Et sanctam corporis et sanguinis Domini communionem, daemonum, qui in templis habitant, sacrificium appellant"²²; de iisdem ait supra relatus Cosma presbyter bulgarus: "Quid de sancta eucharistia sentiunt haeretici? Christus, dicunt, non instituit liturgiam: neque communio fit voluntate Dei, quia non est Corpus Christi, ut vos creditis, sed est cibus communis. Idcirco non habemus eam in honore. . . Quare ordines sacros, quos traditos habemus ab apostolis et patribus theophoris spernitis? Loquor de liturgia et aliis orationibus, quae fiunt a bonis Christianis! Asseritis apostolos non tradidisse liturgiam neque communionem, sed haec facta esse censetis vix ab Ioanne Chrysostomo. . . Quare igitur adhuc sustinetis eucharistiam et ordinem ecclesiasticum non esse a Deo institutos. . . ?"²³ *Catharos* "Domini corporis et sanguinis sacramentum respuere" testatur supra citatus Gerardus Cameracensis.²⁴ *Albigenses* hoc sacramentum reiciebant, teste Cone. Veronensi nuper citato (p. 99) et Cone. Later. IV **quod** in sua definitione de fide catholica, praecipue contra hos haereticos lata, in **illius** veritate peculiariter insistit (*Denz.* 430); ad eos

²¹ *De fide catholica contra haereticos*, l. 1, cc. 43, 50, 57, 63, 66, 67 *ML* 210. 349, 355, 359, 365, 369 sq.

²² *Loc. cit.* (supra in p. 98).

²³ *Op. cit.* (supra, in p. 99) 59, 61, 62

²⁴ *Loc. cit.* (supra, in p. 96). Cf. cetera verba de hoc sacramento et sacrificio, *ML* 142. 1278, cit. in tractatu *De Eucharistia* II 829.

verisimiliter sese refert Guilelmus Durandus († 1296) cum scribit: “Dicunt etiam [haeretici] quod Ecclesia Christi: nec Missam nec matutinas cantavit; nec Christus, nec Apostoli eam instituerunt; nec nomen Missae tunc in mundo audiebatur, nec scriptum inveniebatur; sed id quod Missa repraesentat ab evangelistis coena vocatur.”³ *Petrobrussiani* merito dici possunt primi directi negatores sacrificii Missae; impugnationem Petri Cluniacensis et damnationem Cone. Later. II super retulimus (pp. 97 sq., 100). Ad *Waldenses* quoque probabiliter referuntur praefata documenta Cone. Veronensis et Guilelmi Durandi, et ceteroquin eucharistici sacrificii veritas peculiariter Waldensibus subscribenda proponitur ab Innocentio III in supradicta *Professione fidei* (p. 100).

7. *Dependentia validitatis sacramentorum, imo et ipsius existentiae potestatis in ministro, a ministri dignitate.*

Hic est communissimus ac signantissimus canon haeticorum,⁴ quo saepe suam intimam negationem ipsius existentiae Sacerdotii et Ordinis, ambiguo modo velabant. Idque apparet praecipue ex asseveranti insistencia sequentium documentorum Ecclesiae. *Professio fidei Waldensibus praescripta* ab Innocentio III a. 1208: “Sacramenta . . . , licet a peccatore sacerdote ministrentur, dum Ecclesia eum recipit, in nullo reprobamus, nec ecclesiasticis officiis vel benedictionibus ab eo celebratis detrahimus, sed benevolo animo tamquam a iustissimo amplectimur, quia non nocet malitia episcopi vel presbyteri neque ad

³ *Rationale divinorum officiorum*, l. 4, c. 1 (Lugduni 1672) 88.

⁴ Id quidem docuerunt etiam plures theologi mediaevales praecipue in controversiis de reordinatione, ut dictum est in tractatu *De sacramentis in genere* 472, 477 sq., at illorum doctrina nequaquam connectebatur cum spirituali Ecclesiae conceptione a Gnosticis et Catharis praedicata iuxta principia manichaeistica. nec proinde ducebat ad negationem hierarchici et sacramentalis Sacerdotii, sed procedebat potius ex exaggerato spiritualismo ecclesiastico Rebaptizantium et Rordinantium iuxta principia inculcata ab ipso S. Cypriano.

Quapropter inepte hic adducitur a quibusdam *Abaclardus* (+ 1142), unus ex praefatis doctoribus, tanquam probabilis praecursor negationis Sacerdotii et sacramenti Ordinis. Quamvis enim eius celebris affirmatio, damnata a Cone. Senonensi a. 1140: “Quod potestas ligandi atque solvendi Apostolis tantum data sit. non successoribus” (*Denz.* 379), abstracta a suo contextu, videatur negare ipsam Ordinis institutionem aut saltem potestatem ligandi atque solvendi in sacerdotibus, tamen, ut iam notatum est in tractatu *De Poenitentia* IV 250sq., 603 (cf. I 48 sq., II 409, IV 832 sq.). Abaelardi confusa sententia ita convenienter explicari potest ut vel neget validitatem sacramentalis absolutionis collatae a ministro indigno vel affirmet diminutam quandam efficaciam potestatis clavium relate ad remissionem peccatorum.

Ceterum, Abaelardus in sua *Ethica* manifeste sacerdotalem potestatem admittit, scribens: “Sacerdotes quibus animae confitentium sunt commissae, satisfactiones poenitentiae illis habent iniungere; ut qui male arbitrio suo et superbe usi sunt Deum contemnendo, alienae potestatis arbitrio corrigantur” (c. 24, *ML* 178. 668). Pariter incertus auctor operis *Epitome theologiae Christianae*, discipulus ac interpretes Abaelardi, scribit: “Instituit Deus sacerdotem sui vicarium et quasi medicum, cui [sua] peccata quasi vulnera ad sanandum delegarentur, ut non a se, sed ab alio maioris humilitatis causa modum satisfactionis accipiat” (c. 36, *ibid.* 1756).

baptismus infantis neque ad Eucharistiam consecrandam nec ad cetera ecclesiastica officia subditis celebrata. . . [In eucharistica consecratione] nihil a bono maius nec a malo minus perfici credimus sacerdote, quia non in merito consecrantis, sed in verbo efficitur Creatoris et in virtute Spiritus Sancti” (*Denz.* 424). Ioannes XXII in *Constit.* “Gloriosam Ecclesiam” a. 1318 *Fraticellorum* errorem, iam damnatum in radicaliori propositione supracitata (p. 97 sq.), iterum reprobatur, dicens: “Quarta huiusmodi impiorum blasphemia de praedictorum *Waldensium* venenato fonte prorumpens, sacerdotes rite etiam et legitime secundum formam Ecclesiae ordinatos, quibuslibet tamen criminibus pressos, non posse conficere vel conferre ecclesiastica sacramenta confingit” (*Denz.* 488).

8. *Participatio dignorum laicorum, imo et mulierum, in ministerio praedicationis et sacramentorum.*

Hanc urgebant praesertim *Waldenses*. Ad rem superallatus Bernardus, Abbas Fontis Calidi: “Praedicant omnes [hi haeretici] passim, et sine delectu conditionis, aetatis vel sexus. . . Dicunt: ab omni, qui scit verbum Dei in populis seminare, praedicandum esse. Quoniam Iacobus dicit: ‘Scienti bonum facere, et non facienti, peccatum est illi (*Iac.* 4).’ Quare autem, si scimus evangelizare, et cessemus, graviter peccamus. . . Praeter errores iam dictos, graviter errant, quia feminas, quas suo consortio admittunt, docere permittunt, cum hoc sit apostolicae doctrinae contrarium.”²⁷ In *Proiectione fidei Waldensibus praescripta* ab Innocentio III sequens apponitur generalis articulus: “Praedicationem necessariam valde et laudabilem esse credimus, tamen ex auctoritate et licentia Summi Pontificis vel praelatorum permissione illam credimus exercendam” (*Denz.* 426). Idem contra Waldenses sub instantiori forma repetit paulo post Cone. Later. IV: “Quia vero ‘nonnulli sub *specie pietatis, virtutem eius* (iuxta quod ait Apostolus) *abnegantes* [2 *Tim.* 3. 5], auctoritatem sibi vindicant praedicandi, cum idem Apostolus dicat: ‘Quomodo . . . praedicabunt, nisi mittantur?’ [Rom. 10. 15], omnes, qui prohibiti vel non missi, praeter auctoritatem ab Apostolica Sede vel catholico episcopo loci susceptam, publice vel privatim praedicationis officium usurpare praesumpserint,’²⁸ excommunicationis vinculo innodentur: et nisi quanto-cius resipuerint, alia competenti poena plectantur” (*Denz.* 434).

Dicuntur iidem haeretici etiam ministerium Eucharistiae laicis concessisse: certum saltem est ipsum eorum fundatorem Waldes aliquando *gloriatum esse se* ab invisibili Dei potentia ordinatum. Inde non

²⁷ *Op. cit.* (supra, in p. 98), c. 4, n. 1 sq. et c. 8, n. 1, coli. 805 et 825.

²⁸ Ex Cone Veronensi a. 1184 sub Lucio III.

mirum si in supradicta fidei professione haec explicita et instantissima verba adiecta fuerint: “Unde firmiter credimus et confitemur, quod quantumcumque quilibet honestus, religiosus, sanctus et prudens sit, non potest nec debet Eucharistiam consecrare nec altaris sacrificium conficere, nisi sit presbyter, a visibili et tangibili episcopo regulariter ordinatus. Ad quod officium tria sunt, ut credimus, necessaria: scilicet certa persona, id est, presbyter ab episcopo, ut praediximus, ad illud proprie officium constitutus, et illa solemnia verba, quae a sanctis Patribus in canone sunt expressa, et fidelis intentio proferentis; ideoque firmiter credimus et fatemur, quod quicumque sine praecedenti ordinatione episcopali, ut praediximus, credit et contendit, se posse sacrificium Eucharistiae facere, haereticus est et perditionis Core et suorum complicum est particeps atque consors, et ab omni sancta Romana Ecclesia segregandus” {*Denz.* 424). Ceterum idem repetit Cone. Later. IV in cap. 1 De fide catholica contra *Albigenses* aliosque haereticos, definiens: “Hoc utique [Eucharistiae] sacramentum nemo potest conficere, nisi sacerdos, qui rite fuerit ordinatus, secundum claves Ecclesiae, quas ipse concessit Apostolis eorumque successoribus Iesus Christus” {*Denz.* 430).

9. *Negatio actualis existentiae hierarchiae et Sacerdotii in Ecclesia, imo, saltem apud quosdam, simplex negatio ipsius divinae institutionis Sacerdotii et sacramenti Ordinis.*

Quidam ex praedictis haereticis generice reiciebant Sacerdotium et Ordinem; Cone. Later. II testatur *Petrobrussianos* “sacerdotium et ceteros ecclesiasticos ordines damnare” {*Denz.* 367, supra cit., in p. 100); Gerardus Cameracensis ait *Catharos* “nullum in sanctis confessoribus donum virtutis spectare” (supra cit., in p. 99); in *Proessione fidei Waldensibus praescripta* hi coguntur “ordines ecclesiasticos humiliter collaudare et fideliter venerari” {*Denz.* 426, supra cit., in p. 98).

Fraticelli vero callide distinxisse videntur inter ipsam institutionem potestatis Ordinis et eius existentiam seu permanentiam in Ecclesia, atque hanc directe negasse dicentes “Ecclesiae sacerdotes aliosque ministros . . . iurisdictionis et ordinis auctoritate desertos . . . quia apud ipsos solos [Fraticellos] . . . sicut spiritualis vitae sanctitas, sic auctoritas perseverat” {*Denz.* 486, supra cit., in p. 97). Hanc distinctionem clarius protulerunt *Cathari* contra quos sic disputat Egbertus abbas Schonaugiensis (circa a. 1160). “Ordinem quippe sacerdotii in Romana Ecclesia, et in cunctis Ecclesiis catholicae fidei omnino periisse dicunt, nec usquam nisi in secta eorum veros sacerdotes inveniri. . . Accedamus et ad illud discutiendum, quod dicitis

ordinem sacerdotii defecisse apud nos, et nusquam inveniri veros sacerdotes, nisi inter vos. . . Sacerdotalem ordinem nos accepimus a Romana Ecclesia. Romana autem Ecclesia ab apostolo Petro, Petrus a Christo, Christus a Deo Patri, qui unxit eum oleo laetitiae (*Psal.* 44), hoc est Spiritu sancto. . . Si nunc dicitis quod sacerdotalis ordo defecerit in Romana Ecclesia, oportet ut nobis hoc demonstretis, sub quo papa acciderit iste defectus, et quam ob causam acciderit. . . Dicitis forte: Nescimus sub quo papa acciderit iste defectus, sed hoc scimus, quod ex multis temporibus omnes, qui dicebantur Romani pontifices et cardinales, semper avari fuerunt et superbi, et multis ex causis indigni sacerdotio Christi, et ex hoc certi sumus, quoniam verum sacerdotium apud ipsos non est. Esto indigni sint: numquid impossibile est ut aliquis sit indignus sacerdotio, et tamen veri sacerdotii ordinem habeat? . . . Forte . . . respondetis: Fatemur quidem quod . . . primi praedicatores fidei Christianae . . . vere sacerdotes Dei fuerunt, et alios ad sacerdotium ordinare potuerunt. Sed multos successores in episcopalibus cathedris habuerunt, quorum vita tam prava et tam abominabilis exstitit, ut nec ipsi possent sacerdotale officium habere, nec alios ad hoc possent ordinare, ac per eos sacerdotium omnino interiit. Pro quibus respondeo id ipsum, quod supra de Romanis pontificibus dictum est: non esse hoc impossibile, ut magistratus ecclesiarum habeant aliqua dona spiritualia pertinentia ad utilitatem eorum, quos regere habent, qui tamen ipsi eisdem donis coram Deo indigni sint, et non ipsismet proficiant ad salutem.”²⁰

Quidam tandem, praecipue inter *Albigenses et Bogomilas*, *explicite negarunt ipsam divinam institutionem Sacerdotii et sacramenti Ordinis*, quod ceteroquin erat logica sequela, imo latens substratum, totius tam orientalium quam occidentalium Catharum doctrinae, hucusque per varia eorum dogmata enucleatae.

De *Algibensibus* scribit Alanus de Insulis: “Dicunt etiam fidei catholicae inimici, ordinem, ut diaconatum vel sacerdotium, non esse sacramentum quod sic probare conantur: non legitur in aliqua canonica Scriptura apostolos ordinatos fuisse in sacerdotes, cur ergo eorum vicarios sic ordinari oportet? Item, apostoli, qui maiores sacerdotes dicti sunt, non leguntur uncti fuisse chrismate, cur ergo unguntur eorum vicarii? Praeterita merita faciunt et suffragantur ut quis sit dignus aliquo officio; quid ergo confert ordo?”³⁰

Bogomilas sic insectatur Cosmas presbyter bulgarus: “Quare . . . sustinetis eucharistiam et ordinem ecclesiasticum non esse a Deo

²⁰ *Sermones* (contra Catharos), Scrm. 1, n. 2; Scrm. 10, n. 1, 3, 11, *ML.* 195. 15, 69 sq., 71. 75.

³⁰ *Loc. cil.* (supra in p. 100).

institutos et spernitis antistites et omnes ecclesiasticos ordines, appellantes sacerdotes rectae fidei phariseos caecos, et latratis contra eos canis instar post equitem? Ex caecitate mentis vestrae, etsi legatis epistolas beati Pauli, non valetis intelligere quis posuerit episcopos, sacerdotes et reliquum clerum ecclesiasticum super hanc terram. . . Haeretici, si his verbis non creditis quod ministri hierarchiae (ecclesiasticae) semper consecrentur a Deo, audite quid dicat . . . magnus Apostolus. . . Dicit. . . Timotheo, quem idem ipse ordinaverat presbyterum: 'Noli negligere gratiam, quae data est tibi cum impositione manuum presbyterii.' ”!

Eorundem Bogomilarum doctrinam, ex variis fontibus collectam, sic proponit *Piiech*: “Ce n'était pas seulement dans ses fondements traditionnels et dans son passé que l'Église orthodoxe était attaquée: elle l'était aussi, et surtout, dans sa constitution et dans la personne de ses membres vivants. La hiérarchie ecclésiastique? Elle n'a pas été, soutenaient le hérétiques, 'établie par le Seigneur et par les Apôtres.' Les ordres sacrés? Ils sont une invention de Satan. Tout sacerdoce est inadmissible. Qu'est-ce qu'un prêtre? Une chose inutile.

“Personne ne trouve grâce devant cette critique impitoyable. Ni le séculier ni le régulier. Les deux démoniaques qui, dans *Math.* VIII, 23, sortent des sépulcres symbolisent l'ordre des clercs et celui des moines qui vivent tous deux dans ces tombeaux que sont les églises, en raison des reliques qu'elles renferment. Les uns et les autres inspirent la plus vive répugnance aux Bogomiles, qui s'écartent de leur chemin, et les hommes ignorants et vils vers qui ils vont pour les enseigner et les précipiter à leur perte sont assimilés au troupeau de porcs, finalement noyé dans la mer du péché, dont parle l'Évangile. Les ascètes, dans leurs étroites retraites, sont renards dans leurs tanières; les stylites, dont la vie n'est que paresse, oiseaux du ciel dans leurs nids: le Christ n'habite ni chez les uns ni chez les autres de ces indignes. Toutefois les sectaires, qui se donnaient eux-mêmes une allure monacale, en avaient avant tout au clergé séculier. 'Ils ne tiennent pas les prêtres en honneur,' écrit Cosmas. Encore est-ce peu dire: il les poursuivaient de leurs injures, les outrageant du nom de 'pharisiens aveugles.' Ils leur reprochaient leur nonchalance, censuraient leurs vêtements trop luxueux, dénonçaient leur ivrognerie, leurs rapines, leurs vices secrets. 'Les évêques.' disaient-ils. 'faute de savoir se priver comme nous, nous privent de prières, mais aux prêtres ils n'interdisent pas de pécher.' Cette paresse spirituelle, cette vie selon la chair, quelles soient apparentes ou non, suffisaient à discréditer le clerc et à le priver de toute participation au Royaume de Dieu: elles le dépouillaient de tout caractère sacré. Au reste, peut-on ajouter, quelles que soient ses moeurs et quel que soit son grade, ce caractère ne peut que lui être refusé tant qu'il demeure dans l'orthodoxie et qu'il n'a pas encore adhéré au mouvement et ne mène pas 'la vie selon l'esprit' que la secte transmet et pratique. Maîtres, prêtres ou évêques ont, comme tout chrétien, besoin de recevoir l'initiation bogomile, d'être intérieurement transformés et régénérés par une grâce que confère seul le baptême spirituel, l'imposition des mains, et que le baptême d'eau est impuissant à procurer. Hors de là. point de don mystique ni de sanctification quelconque.

“Mais ces raisons transcendantes paraissent avoir été étrangères aux sectaires connus de Cosmas. Les motifs qu'ils donnaient de leur opposition à l'autorité ecclésiastique étaient plus directs et, si l'on veut, plus grossiers, plus capables par là de frapper le populaire. Ils semblent même n'avoir servi, en grande partie, qu'à fortifier et à exploiter un anticléricalisme foncier, né de la haine que les classes

pauvres et le bas clergé nourrissaient à l'égard de supérieurs mieux nantis dont l'aisance et les privilèges étaient également insupportables.”³²

B. *WICLEFFITAE*.

Doctrina Wicleffi († 1384) intime connectitur cum doctrina praecedentium sectarum, quatenus colligit plura ex principalibus illarum dogmatibus, scilicet: pneumaticam seu spiritualem conceptionem verae Ecclesiae; negationem et despectum auctoritatis praelatorum (cum peculiari emphasi quod attinet ad Romanum Pontificem); reiectionem Eucharistiae, peculiariter ut sacrificii; dependentiam valons sacramentorum, necnon ipsius existentiae potestatis sive Ordinis sive iurisdictionis, a dignitate ministri; participationem laicorum in ministerio sive praedicationis sive sacramentorum; aequivalentem negationem visibilis ac hierarchici Sacerdotii necnon sacramenti Ordinis. Haec tamen omnia Wicleff in unum quoddam magis vel minus constans systema redegit, logice deductum ex remoto principio fatalisticae cuiusdam praedestinationis (in quo differt ab antiquiori Catharismo, in doctrina manichaeistica fundato) et ex proximo principio spiritualis sive invisibilis Ecclesiae (in quo essentialiter confederatur illi Catharismo, etsi sub paulo diversa conceptione).

Attentis tum his quae ipse scribit praesertim in *Tractatu de Ecclesia* (a. 1378/1379), ex quo Hus suos errores praecipue desumpsit, et in *Trialogo* (edito paulo ante mortem a. 1382), tum interpretatione ipsius Ecclesiae, damnantis praecipuas eius ac discipulorum propositiones in Concilio Constantiensi (*JDenz.* 581 sqq.) et in *Interrogationibus Wicleffitis et Ilussitis proponendis* (*JDenz.* 627 sqq., 657 sqq.), doctrina Wicleff ad sequentia quinque capita reduci potest:

1. Omnes homines sunt a Deo *fataliter praedeterminati* (iuxta posteriorem ipsius Calvinii doctrinam) vel ad damnationem (praesciti) vel ad gloriam (praedestinati).

2. Hinc fluit spiritualis seu *invisibilis Ecclesiae conceptio*. Vera scilicet Ecclesia est congregatio omnium ac solum praedestinatorum, ita ut omnis et solus praedestinatus sit proprie Christianus et membrum Ecclesiae, quilibet vero praescitus, etsi ad tempus possit esse bonus seu in statu gratiae et quamvis aliqua quacumque ecclesiastica dignitate legitime exornetur (ut presbyteratu, episcopatu, Papatu), non est proprie Christianus et membrum Ecclesiae. Improperie tamen et aequivoce, loquendo de Ecclesia secundum modum vulgarem et exteriorem reputationem, aut secundum praesentem iustitiam, dicuntur

αOp. cit. (supra, in p. 96) 217-219 sq.

etiam praesciti pertinere ad Ecclesiam militantem (potius esse in Ecclesia, quam esse de Ecclesia), cum permittantur a Deo esse ac vegetare inter vera membra, ad istorum ceteroquin utilitatem, sicut zizania inter triticum, eo vel magis quod nemo citra revelationem cum certitudine discernere possit quis sit praescitus et quis praedestinatus.

Cone. Constantiense has *Ilus propositiones*, ceteroquin ex operibus Wicleff excerptas, damnavit: Unica est sancta universalis Ecclesia, quae est praedestinatorum universitas. 2. Paulus numquam fuit membrum diaboli, licet fecit quosdam actus actibus Ecclesiae malignantium consimiles. 3. Praesciti non sunt partes Ecclesiae, cum nulla pars eius finaliter excidet ab ea, eo quod praedestinationis caritas, quae ipsam ligat, non excidet. . . 5. Praescitus, etsi aliquando est in gratia secundum praesentem iustitiam, tamen nunquam est pars sanctae Ecclesiae; et praedestinatus semper manet membrum Ecclesiae, licet aliquando excidat a gratia adventitia, sed non a gratia praedestinationis. 6. Sumendo Ecclesiam pro convocatione praedestinatorum, sive fuerint in gratia, sive non secundum praesentem iustitiam, isto modo Ecclesia est articulus fidei. . . 21. Gratia praedestinationis est vinculum, quo corpus Ecclesiae et quodlibet eius membrum iungitur Christo capiti insolubiliter” (*Denz.* 627, 628, 629, 631, 632, 647).

Wicleff ipse in suo *Tractatu de Ecclesia* scribit:

“*Ecclesia . . . est universitas predestinatorum.*”^{TM}

“Non . . . totum illud genus [hominum] sed pars eius predestinata est sancta mater ecclesia, sponsa Christi et universalis vel catholica ecclesia, corpus Christi mysticum de quo scriptura loquitur.”^{3*}

“*Solum . . . membrum Christi unitum gracia predestinacionis et omne huiusmodi est proprie Christianus.*”³⁵

“Predestinatus quantumcumque fuerit in mortali non desinit esse membrum vere ecclesie.”³⁸

“*Impossibile est prescitum esse membrum sancte matris ecclesie vel predestination a maternitate illa deficere, quomodocumque secundum presentem iustitiam varientur. . . Aliud est esse de ecclesia et aliud esse in ecclesia. . . [Ad obiectiones] responsio distinguit de quadruplici habitudine viantis ad sanctam matrem ecclesiam. Quidam autem sunt in ecclesia nomine et re ut obedientes catholici, quidam nec re nec nomine ut pagani, quidam nomine tantum ut presciti ypocrite. et quidam re licet videantur nomine esse foris ut predestinati, quos satrape videntur in facie ecclesiae condemnare.*”³⁷

“Quicumque vocaverit prescitum in gracia membrum ecclesiae, equivocal cum Augustino de scriptura sacra, attendens ad modum loquendi vulgarem et reputationem ecclesie militantis.”³⁸

‘*Iohannis Wyclif Tractatus De Ecclesia now first edited from the manuscripts with critical and historical notes by Dr. Johann Loser!h* (London 1886) 439.

“*Ibid.* 58.

”*Ibid.* 399.

“*Ibid.* 72.

” *Ibid.* 89; ci. 60-63, 74, 77, 111, 121, 140, 415-417, etc.

»*Ibid.* 77.

“Non repugnat. . . equivocando vocare corpus diaboli ecclesiam Christi, ut posito quod una communitas nominetenus clericorum prescita credatur esse particularis ecclesia, licet committat peccata quantumcumque enormia. Tunc vulgus reputat eam esse ecclesiam, ymo quilibet eorum asserit quod propter ordinem est vir sancte matris ecclesie, ratione cuius tituli excecatur populum, in fide, officio et ypocrisi indubie menciendo, quia sic idem foret simul membrum Christi et membrum diaboli, ecclesia sanctorum et ecclesia malignandum. . . Sed ne ego laborem in istis equivocis, limitavi nomen ecclesie, ut signat sponsam Christi.”³⁰

"Tripliciter dicitur quis esse de ecclesia, sicut tripliciter dicitur esse ecclesia prefer ecclesiam nuncupativam. Aliqua enim est convocatio fidelium secundum quid vel ad tempus vel nude secundum presentem iusticiam, et taliter sunt presciti de ecclesia pro tempore quo sunt in gratia. Illa autem ecclesia non est corpus Christi nec ecclesia sancta catholica nec pars eius. Secundo modo sumitur ecclesia mixtim pro predestinatis et prescitis dum sunt in gracia secundum presentem iusticiam; et ista ecclesia communicat in parte sed non in toto cum ecclesia sancta Dei. Et ista ecclesia vocatur mixtim granum et palea, frumentum et zizannia, nec non et regnum celorum de quinque fatuis virginibus et quinque prudentibus (ut patet in parabolis evangelicis); et istam ecclesiam vocavit Tyconius erronee corpus domini bipartitum (ut patet 111° De Doctrina Christiana XXXII0); non enim sunt presciti corpus domini vel pars eius. Sed tertio modo sumitur ecclesia pro convocatione predestinatorum, sive sint in gracia secundum presentem iusticiam sive non. Et isto modo ecclesia est articulus fidei, de quo loquitur Apostolus Ephes. VI0. Et sic nullus prescitus est de sancta ecclesia, licet sit in illa.

“Correspondenter potest intelligi tripliciter personam esse de ecclesia. Primo modo nude secundum presentem iusticiam, ut presciti sunt de ecclesia primo modo dicta; secundo modo predestinati sive presciti dum sunt ad tempus in gracia sunt de ecclesia secundo modo dicta, differenter tamen et equivoce presciti et predestinati, ut patet ex varietate tituli predestinationis et prescencie et ex diversitate corporis Christi et corporis dyaboli. Sed tertio modo omnes predestinati, et solum tales sunt de sancta matre ecclesia, differenter tamen quando sunt in mortali cum sola predestinationis gracia et quando cum illa sunt in gracia secundum presentem iusticiam; tunc enim sunt continuati corpori Christi secundum humidum fluens et secundum humidum naturale.”⁴⁰

3. Praelati (Papa, episcopus, presbyter) praesciti, cum non sint vere membra Ecclesiae nullam veram habent aut habere possunt sive ordinis sive iurisdictionis potestatem, etsi fuerint legitime ordinati et electi; imo quilibet praelati, etiam praedestinati, si in peccato mortali existant, eam potestatem amittunt vel saltem invalide exercent dum sunt in eo statu, ita ut reapse non baptizent, nec consecrent, nec ordinent, nullumque aliud conficiant sacramentum.

In hac tamen doctrina quae est logica sequela tum prioris fundamentalis principii de Ecclesia societate praedestinatorum, tum alterius principii quod fluctuanter illi subnectitur de Ecclesia societate sanctorum (in eo saltem sensu quod omnis verus valor ac dignitas in Ecclesia mensuratur ac dependet a sanctitate subiecti et imitatione Christi), Wicleff ambigue et inconstanter se gerit; nam quandoque simul asserit etiam praescitos habere potestatem imo et characterem,

* *Ibid.* 58 sq.

⁴⁰ *Ibid.* 408-410; ci. 416.

quamvis, aequivoce, et praelatos in mortali existentes, etiam praescitos, utiliter sacramenta fidelibus dispensare. Mens eius videtur sequenti modo explicari posse.

Praedestinatus, cum sit membrum Ecclesiae, habet ac iugiter retinet radicalem habilitatem ad potestatem ecclesiasticam. Si est in statu gratiae, retinet ipsam potestatem acquisitam per ordinationem vel praelaturam eamque valide exercet. Dum vero est in statu peccati, retinet quidem praefatam habilitatem sed amittit ipsam potestatem, aut saltem eam invalide exercet, donec iterum ad statum gratiae redeat; Deus tamen in tali casu, in favorem utilitatis fidelium, supplet potestatem seu actus validitatem et efficacitatem (ita v.g. ut sacramentum sit nihilominus validum, aut saltem eius effectus a Deo directe conferatur, non obstante defectu potestatis et invaliditate sacramenti), ac pro tanto peccator aequivoce dicitur habere seu retinere veram potestatem.

Praescitus vero, cum non sit nec unquam erit membrum Ecclesiae, est radicaliter inhabilis ad habendam veram Ecclesiae potestatem, adeoque ea simpliciter caret, etiam tempore quo de facto est in statu gratiae, et a fortiori quando est in statu peccati, nam tunc concurrit duplicata ratio carentiae potestatis, sicut ea quae contingit ipsi praedestino. Nihilominus, sive sit in statu gratiae sive etiam in statu peccati, dici potest habere ac retinere potestatem improprie et aequivoce dictam, eodem modo ac explicatum est de ipso praedestino, prout nempe in favorem fidelium Deus supplet defectum ac ita quodammodo ordinat tales homines ad aliquam potestatem exercendam. Quo improprio ac aequivoco sensu dici potest praescitos ac peccatores valide ordinari, potestatem habere, caractere insigniri et valide ac efficaciter operari.

Ceterum, existentia ipsius verae potestatis, et consequenter intrinseca validitas et efficacia actuum praelatorum et ministrorum quae ab ea potestate necessario dependet, necnon distinctio verorum praelatorum et sacerdotum, soli Deo est nota qui solus scit qui sint praedestinati et qui sint in statu gratiae, etsi de statu gratiae vel peccati in aliquo praelato aut ministro facilius homines iudicare possint quam de eius praedestinatione aut reprobatione, quae, citra revelationem, est prorsus incognita.

Cone. Constantinense sequentes tres *Wicleffi propositiones* exponit ac damnat: “4. Si episcopus vel sacerdos existat in peccato mortali, non ordinat, non consecrat, non conficit, non baptizat. . . 5. Si Papa est praescitus et malus, et per consequens membrum diaboli, non habet potestatem super fideles sibi ab aliquo datam, nisi forte a Caesare. . .

15. Nullus est dominus civilis, nullus est praelatus, nullus est episcopus, dum est in peccato mortali” (*Dens.* 584, 588, 595).

Pariter sequentes undecim *Hns propositiones* damnat: “7. Petrus non est nec fuit caput Ecclesiae sanctae catholicae. 8. Sacerdotes quomodolibet criminoſe viventes, sacerdotii polluunt potestatem, et sicut filii infideles sentiunt infideliter de septem sacramentis Ecclesiae, de clavibus, officiis, censuris, moribus, caeremoniis, et sacris rebus Ecclesiae, veneratione reliquiarum, indulgentiis et ordinibus. . . 10. Nullus sine revelatione assereret rationabiliter de se vel de alio, quod esset caput ecclesiae particularis, nec Romanus Pontifex est caput Romanae Ecclesiae particularis. 11. Non oportet credere, quod iste, quicumque est Romanus Pontifex, sit caput cuiuscumque particularis ecclesiae sanctae, nisi Deus eum praedestinaverit. 12. Nemo gerit vicem Christi vel Petri, nisi sequatur eum in moribus; cum nulla alia sequela sit pertinentior, nec aliter recipiat a Deo procuratoriam potestatem; quia ad illud officium vicariatus requiritur et morum conformitas et instituentis auctoritas. 13. Papa non est verus et manifestus successor Apostolorum principis Petri, si vivit moribus contrariis Petro: et si quaerit avaritiam, tunc est vicarius Iudae Iscarioth. Et pari evidentia Cardinales non sunt veri et manifesti successores collegii aliorum Apostolorum Christi, nisi vixerint more Apostolorum, servantes mandata et consilia Domini nostri Iesu Christi. . . 20. Si Papa est malus et praesertim si est praescitus, tunc ut Iudas apostolus est diaboli, fur, et filius perditionis, et non est caput sanctae militantis Ecclesiae, cum nec sit membrum eius. . . 22. Papa vel praelatus malus et praescitus est aequivoce pastor, et vere fur et latro. . . 23. Si Papa vivat Christo contrarie, etiamsi ascenderet per ritum et legitimam electionem secundum constitutionem humanam vulgatam, tamen aliunde ascenderet quam per Christum, dato etiam quod intraret per electionem a Deo principaliter factam; nam Iudas Iscariothes rite et legitime est electus a Deo Christo Iesu ad episcopatum, et tamen ascendit aliunde ad ovile ovium. . . 26. Non eo ipso, quod electores, vel maior pars eorum consenserint viva voce secundum ritum humanum in personam aliquam, eo ipso illa persona est legitime electa, vel eo ipso est verus et manifestus successor vel vicarius Petri Apostoli, vel alterius Apostoli in officio ecclesiastico: unde, sive electores bene vel male elegerint, operibus electi debemus credere: nam eo ipso, quo quis copiosius operatur meritorie ad profectum Ecclesiae, habet a Deo ad hoc copiosius facultatem. . . 28. Christus sine talibus monstruosis capitibus per suos veraces discipulos sparsos per orbem terrarum melius suam Ecclesiam regularet” (*Dens.* 633, 634, 636, 637, 638, 639, 646, 648, 650, 652, 654).

Interrogationes Wicleffitis et IJussitis proponendae habent: “22. Item, utrum credat, quod malus sacerdos cum debita materia et forma et cum intentione faciendi, quod facit Ecclesia, vere conficiat, vere absolvat, vere baptizet, vere conferat alia sacramenta. 23. Item, utrum credat, quod beatus Petrus fuerit vicarius Christi, habens potestatem ligandi et solvendi super terram. 24. Item, utrum credat, quod Papa canonice electus, qui pro tempore fuerit, eius nomine proprio expresso, sit successor beati Petri, habens supremam auctoritatem in Ecclesia Dei” (*Denz.* 672, 673, 674).

Wicleff scribit:

“Ordinacione humana clerici constituuntur in officiis ecclesiasticis tam prédestinât! quam presciti, sed ordinantes eis talia officia non habent potestatem ordinandi quod sint membra vel partes vere ecclesie.”⁴¹

“Videtur nimis blasphema heresis papam vel collegium suum credere quod in quantum eliguntur in illo officio tenent primatum totius ecclesie. Oportet enim quod sint filii imitacionis in moribus parentum quorum pretendunt se gerere vicariam potestatem. Aliter enim sunt de generatione pessima meretricis diaboli.”⁴²

“Nulla solempnitas vel tradicio humana facit hominem caput vel membrum sancte matris ecclesie aut Christi vicarium nisi specialis Christi gracia et imitacio Christi in moribus.”⁴³

“Patet quod homo potest esse episcopus, dominus et minister ecclesie. eciam prescitus. existons in gracia secundum presentem iusticiam. sed homo non est cum hoc membrum sancte matris ecclesie. Unde *sicut heres parvulus caret dominio, dum tamen tempore suo sit dominus omnium, sic predestinatus in mortali caret dominio, dum tamen alio tempore habet dominium*, cum Deus etemaliter vult quod illud habeat pro suo tempore. Et si queratur, quare repugnat dominium in predestinato peccante mortaliter, dicitur quod ipse est tunc expers iusticie et cuiuscumque virtutis moralis, et per consequens, expers domini quod oportet fundari in iusticia morali.”⁴⁴

“Supposito ex fide scripture elaborata a sanctis doctoribus quod solum prédestinât! sint membra sancte matris ecclesie. restat dubitandum ulterius si presciti gerant ordines et officia illius ecclesie. Et videtur ex dictis quod non; nam Deus summe sapiens non daret potestatem inhabili. . . Est autem inhabilis [prescitus]. quia in mortali peccato necessario dampnabili continue [i.e. in tali conditione ut, ratione reprobationis, necessario finaliter damnabitur, etsi fortasse ad tempus sit in statu gratiae]. . . Non ergo habet talis caracterem indelebilem, ut si de exercitu christiano. Hic videtur mihi indubie quod *nullus prescitus est pars vel gerens officium tamquam de sancta matre ecclesia; habet tamen intra illam ecclesiam ad sui dampnationem et ecclesie utilitatem certa officia ministrandi*; ut patet de Scarioth et multis eius vicariis, et ad tantum Deus eligit tales dans eis ad tale officium potestatem. . .

“Sed difficultas est utrum tales presciti habent caracterem ordinis, utrum sint sacerdotes episcopi vel prelati. Quoad primum est dissensio inter multos de quiditate characteris. Aliqui enim dicunt quod est qualitas de secunda specie qualitatis sicut

⁴¹*Ibid.* 72.

⁴²*Ibid.* 89sq.

⁴³*Ibid.* 459.

⁴⁴*Ibid.* 140 sq.

naturalis potencia. Alii autem dicunt quod . . . sit deputatio passiva creature rationalis ad serviendum Deo et ecclesie secundum gradum ordinis dignitatis; nec comendo circa quiditatem talis characteris, cum certus sum quod non sit res ut certa regis vel aliquod signum impressum quod poterit per se esse. Tenendo ergo secundam viam de quiditate characteris dico ulterius quod alius est necessario debilis, ut character ecclesiasticus in prescitis, eo quod non ultra diem iudicii durabit in eis officium dignitatis. In predestinatis autem oportet esse characterem omnino indelebilem. cum dignitas sequendi agnum mutuo illuminandi canbeatum et percipiendi fructum vivificum non posset deleri in eis, et de tanto habent characterem ordinis vel characterem baptismalem. Et patet quod *predestined et presciti secundum diversitatem officii equivoce habent characterem. Et correspondenter dicitur quod equivoce habent ordinem, episcopatum vel aliam ecclesiasticam prelaciam*, quia presciti ascribuntur ad tale officium solummodo temporale, non ut mereantur beatitudinem, sed ut mitigando penam per accidens prosint ecclesie. Et ita conceditur quod Scarioth et eius vicarii erant apostoli, presbiteri, episcopi et prelati, habentes proportionaliter ad suum officium potestatem, et ad tantum apud Deum sunt habiles. . . .

“Patet . . . quod Deus quidquid creaturae rationali dederit, eam prius ad ipsum habilitât; et quantum ad decretum beati Gregorii [dicentis potestate privari qui ea abutitur], patet quod intelligitur abutentem potestate sua ut sic privare se illa, quantum ad rationem sibi merendi, dum tamen maneat potestas secundum rationem aliis promerendi. Et sic Deus dedit potestatem lude propter causam multiplicem; ipse autem, licet ex culpa propria fuerit inhabilis ad sibi merendum heatitudinem; nec Christus ordinavit eum sic demereri sed permisit ordinando eum in hoc per accidens sponse sue proficere. Unde talis mixtio atque prefecio prodest ex gracia ordinantis sancte matri ecclesie etiam plus quam si solum membrum ecclesie in ipsa preficeret. Prodest enim strenuo militi ad exercitum quod habeat rebellantem. Nec contradico sed assencio quod sepe evenit, ut pontifex fingat vel putet se signare sacerdotem caractère, ubi propter inhabilitatem ad ordines vel negligenciam ordinarii manet laycus non signatus (de quo alibi). Videtur autem mihi quod *prescitus etiam in mortali peccato actuali ministrat fidelibus, licet sibi dampnabiliter, tamen subiectis utiliter sacramenta*. Si enim Balaam, Num. XAZIII°, Cayphas, Joh. XI°, prophetarunt, et dyaboli sepe deiectioni per Christum a personis quas obsederant confessi sunt publice dominum Jesum Christum. Et istam sententiam diffinivit Salvator Matthei VII°, 22: ‘Multi,’ inquit, ‘dicent mihi in illa die: Domine, domine, nonne in nomine tuo prophetavimus et in nomine tuo demonia eiecimus et virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis: Quia nunquam novi vos,’ ut patet de uno Marci IX° et Luce IX° quem apostoli increparunt, quia fecit miracula et non secutus fuit eos. Sed Christus approbavit quantum ad substantiam miraculi, ut non per se ex signis huiusmodi iudicemus filium Dei vel filium diaboli. Sic ergo sacerdotes mali iniuriuntur sed non nocent piis fidelibus non demerentibus ministrando eis ecclesiastica sacramenta.”*5

“Quidquid doctores dixerint, ignoratur de alio utrum sit perpetuo infidelis excommunicatus sive hereticus, et tunc secundum decretum IXn, q. I. *Sed excommunicati*, non ministrat ecclesiastica sacramenta. Ideo patet quod est dare indisposicionem in ministro que vetaret confeccionem vel ministerium sacramenti, est dare aliam indisposicionem que ministrantem dampnificet et habili recipienti proficeret; *qui gradus sunt Deo absconditi*. Et istis videtur quod, sicut laicus de *quocumque sacerdote suo in casu dubitat utrum sit sacerdos de sancta matre ecclesie* [quia nempe nescit utrum sit praedestinatus an praescitus], sic est sibi evidens *dubitare* utrum *sit* sacerdos rite ordinatus secundum formam statutam in iam *militante ecclesia vel sub aliquo* gradu clericus secundum presentem iusticiam in *ministerio temporali*. Probatur ex hoc quod ignoratur error fidei in ordinante

° *Ibid.* 441–148.

vel in ordinato, sicut *ignoratur utrum sit perpetuo hereticus et infidelis, sicut est de quolibet prescito*, et ita de infinitis illusionibus que juxta essent contingere in verbis sacramentalibus in intencione consecrantis.

“Uterius videtur quod fides non titubaret in laicis, licet ignorent in particulari dispositionem sui presbiteri, nam nichil quod est supra potestatem eorum faceret in eis fidem deficere, sed *certitudo talis circumstande sacerdotis est supra potestatem eorum*. Ideo non faceret in eis fidem deficere, nam sensus laici non iudicat de verbis vel intencione presbiteri consecrantis, nec est aliqua particula fidei catholice quod ipse rite consecrat; et sic de testificatione. de ratione vel quocumque alio loco evidencie assignando, ita quod *vita sacerdotis (ut mihi videtur) est maxima naturalis evidencia per quam crederetur in talibus sacerdoti*. Notandum tamen quod stultum est laicum de talibus nimium dubitare. . . . Requiritur tamen laicum habere aliquam evidenciam de presbitero citra suam fidem.

“Uterius videtur quod sine sacramentis nostris sensibilibus de possibili servatur fides in nostra ecclesia, servata in nobis cum caritate fide catholica. Nam articuli fidei catholice sunt generales et non implicant quod iste sit sacerdos, quod hic sit corpus Christi et sic de aliis nisi de quanto veritas est subtracta. Nec tenetur christianus nisi subintellecta tali condicione credere quidquam tale; opinionem tamen habet de ministerio diffamati presbiteri ultra consimile ministerium laicorum, sicut *credibile est quod Christus sepe supplet dejectum presbiteri, ordinando, conficiendo vel absolvendo, sine ipso rite ministerialiter concurrente; nec sequitur ex isto quod debemus credere Christum sic concurrere in pretensione ministerii laycalis*, nam nullum tale de communi cursu absolute credere debemus explicite sed vivere in fide filii Dei que est universalis sive catholica. . . .

“Non nego quin necesse sit nos in vita intendere signis sensibilibus in quibus stat modo suo Christiana religio, cum debemus credere quod omnia sacramenta sensibilia rite ministrata habent efficaciam salutarem. Sed in isto stat periculum militantis ecclesie quod iudaizando secundum sensum carnalem signa illa cum tradicionibus humanis plus suis signatis preponderet vel eciam legem Dei plus attendat iudicio sensus corporei quam oculo mentis vel eciam lumini fidei. Et correspondenter ad istos motus anime opera consecuntur, *unde ad elidendum istum errorem Christus ordinavit nos in fide vivere et membra matris nostre particulariter ignorare*, ne quis présumât se extollere vel exigendo temporalia gentiliter a lege scripture recedere, sciendo quod *nulla solempnitas vel traditio humana facit hominem caput vel membrum sancte matris ecclesie aut Christi vicarium nisi specialis Christi gracia et imitatio Christi in moribus*. . . .”^{4e}

4. *Ex praedictis sequitur practice saltem negatio veri Sacerdotii et veri sacramenti Ordinis in doctrina Wicleffi.*

Nam, cum citra revelationem nulli homini constare possit quis sit praedestinatus, cumque soli praedestinati possint vere ordinari in Sacerdotium (aut veram quamlibet potestatem accipere in Ecclesia), nemo scire potest quis sit verus sacerdos et ubinam in Ecclesia vel apud quos sit potestas tam Ordinis quam iurisdictionis. Unde talis potestas, utut secundum se et coram Deo existens, practice tamen et quoad homines perinde est ac si non existeret, nec ideo socialis aut ecclesiastica esse potest. Imo, cum Deus nihil irustranee agat, cumque frustra institueret aliquem ritum sensibilem et socialem, iuxta determinatas leges applicandum, ad conferendam veram potestatem subiecto

⁴ *Ibid.* 455–459. Ci. 511 et 515; item prop. 10 Hus supra citata (p. 110).

de cuius habilitate constare non potest, ita ut incerta quoque maneat et ipsa validitas Ordinationis sive electionis et ipsa existentia potestatis qua nihilominus societas firmatur ac regitur, logice inde deducenda est, cum posterioribus Novatoribus, simplex negatio veri Sacerdotii et verae potestatis, imo et ipsius religiosae societatis, atque cum iisdem Protestantibus deveniendum est ad purum quoddam spirituale sacerdotium, omnibus fidelibus commune, vel ad meram generalem quamdam dispositionem qua varii homines, tam boni quam mali tamque praedestinati quam praesciti, a divina providentia ad varia munera sive actiones in utilitatem fidelium diriguntur, quamque ipse Wicleff improprie dictam seu aequivocam potestatem vel Ordinationem vel characterem appellat.

Nec iuvat excipere ad mentem Wicleffi (cf. supra, p. 109) quod Deus nihilominus supplet, in favorem fidelium, validitatem vel efficacitatem actuum vel sacramentorum, a solis hominibus rite electis vel ordinatis positorum, nam ita praeterquam quod inde iterum ac bis frustraretur institutio verae alicuius potestatis quae debeat per interventum divinum continuo per alias vias suppleri, totum negotium gubernationis Ecclesiae reduceretur ad quamdam incertam ac fictitiam harmoniam praestabilitam, qua Deus per suum efficacem influxum concurreret cum vacua operatione electorum ministrorum, a nulla potestate procedente. Praeterea, positio Wicleffi aggravatur ex eo quod efficacitatem, imo et existentiam, potestatis sive Ordinis sive iurisdictionis pendulam facit non solum a praedestinatione sed etiam a statu gratiae, ita ut inde amplius multiplicentur ministri omni potestate destituti, ac magis frustranea appareat ipsa potestatis institutio.

5. Praeterea, *ex doctrina Wicleffi tria sequuntur*, cum maiori quidem emphasi ac determinatione a suis discipulis prolata, quae clarius ac practico modo ostendunt quam vere negatio ipsius hierarchici ac sacramentalis Sacerdotii in toto eius systemate lateret aut ab eo ut necessaria conclusio exigeretur. Ea sunt: inoboedientia praelatis, despectus rituum et sacramentorum, laicalis tandem participatio sacerdotali ministerio, quibus antiquiori Catharismo Wicleffismus legitime succedit et futuri Protestantismi fundamenta praeformat.

Primum consecrarium est auctoritatis despectus et inoboedientia.

Posito enim principio quod existentia potestatis et valor actuum ab ea procedentium practice mensuranda et aestimanda est ex moribus ministri seu ex statu gratiae vel peccati, de quo potest haberi probabilis ac sufficiens suspicio, potiusquam ex conditione praedestinati vel praesciti quae est prorsus ignota, sequitur iam communi et arbitrario

fidelium iudicio relinqui quinam inter ministros aut praelatos sint ut tales agnoscendi ac reverendi, quinam vero abnegandi ac despiciendi.

Praefatum principium Wicleff videtur introducere cum aliqua apparenti prudentia et cautela, scribens: “Non audeo dicere quod omnis peccans mortaliter non sit tunc membrum ecclesie . . . , quia tunc esset tanta vel maior ambiguitas de prelatis, utrum sint membra ecclesie, sicut est de eis, ponendo solum predestinates esse membra ecclesie, quia suspicionem probabilem habemus de mortali, qualem non habemus quod praepositi sunt presciti. et periret obediencia prelatis . . . et sic contra testimonia sanctorum nimis pertubaretur ecclesia.”⁴⁷ “Vita sacerdotis (ut mihi videtur) est maxima naturalis evidencia per quam crederetur in talibus [i. e. de validitate Ordinationis et de existentia verae potestatis in ordinato] sacerdoti. Notandum tamen quod stultum est laicum de talibus nimium dubitare. . . Requiritur tamen laicum habere aliquam evidenciam de presbitero citra suam fidem.”⁴⁸ Ceterum, logicas conclusiones talis principii ipse Wicleff tam clare deducit ut auctoritate destituat Papam, episcopos et omnes clericos bona possidentes, necnon omnes religiosos, imo tot ab ipsa vera Ecclesia excludit sive laicos sive praelatos ut fere nihil de societate ecclesiastica subsistat, exceptis ipso Wicleffo eiusque sequacibus; excluduntur enim omnes fideles praebentes eleemosynas viris religiosi (propp. 20, 24, 34, *Denz.* 600, 604, 614), fundatores societatum religiosarum (propp. 22, 31, 44, *Denz.* 602, 611. 624). omnes sodales religiosi (propp. 21, 23, 31, 35, 44, 45. *Denz.* 601. 603, 611, 615, 624, 625), Papa qui vocatur antichristus (propp. 30. 36, 37, 44, *Denz.* 610, 616, 617, 624), tota Ecclesia Romana quae dicitur synagoga Satanae (prop. 37, *Denz.* 617). Despiciendae dicuntur excommunicatio a Papa lata, omnes decretales et indulgentiae a Papa et episcopis concessae (propp. 30, 38, 42, *Denz.* 610, 618, 622).

Eundem despectum ostendit *Hus*, praecipue quod attinet ad excommunicationes Papae et praelatorum (propp. 17-19, *Denz.* 643-645), qui praeterea inoboedientiam praelatis erigit in generale quoddam principium, inquiens: ‘Oboedientia ecclesiastica est oboedientia secundum adinventionem sacerdotum Ecclesiae praeter expressam auctoritatem Scripturae’ (prop. 15, *Denz.* 641).

Eandem agendi rationem ad amussim secuti sunt utriusque haeresiarchae discipuli, ut constat ex *Interrogationibus Wicleffitis et Hussitis proponendis* (cf. propp. 31-33, *Denz.* 681-683).

Secundum consecrarium est despectus ecclesiasticorum rituum et sacramentorum.

⁴⁷*Ibid.* 141.

⁴⁸*Ibid.* 456 sq.

Hoc iterum Wicleff nonnisi caute insinuavit, radicaliorem applicationem discipulis committens: “Videtur,” inquit, “quod sine sacramentis nostris sensibilibus de possibili servatur fides in nostra ecclesia, servata in nobis cum caritate fide catholica. . . . Potest contingere quod efficacius et meritorius accipiat laicus corpus Christi, credendo in ipsum in celo et credendo generaliter sacramentum universalis ecclesie, quam datus laicus vel sacerdos qui sub actibus sacramentalibus corporalibus accipit corpus Christi. Nam ritus talis non proficit nisi de quanto disponit ad acceptionem et manducationem corporis Christi secundum animam in fide et caritate (de qua manducatione Joh. VI loquitur Jesus noster). Non enim nego quin necesse sit nos in vita intendere signis sensibilibus in quibus stat modo suo Christiana religio, cum debemus credere quod omnia sacramenta sensibilia rite ministrata habent efficaciam salutarem. Sed in isto stat periculum militantis ecclesie quod iudaizando secundum sensum carnalem signa illa cum tradicionibus humanis plus suis signatis preponderet vel etiam legem Dei plus attendat iudicio sensus corporei quam oculo mentis vel etiam luminis fidei.”¹¹

Rituum et sacramentorum despectus apud Wicleffitas non provenit, sicut apud Catharos, ex principio manichaeistico de pravitate materiae, sed ex spirituali conceptione Ecclesiae praedestinatorum, ex qua sequitur nullam visibilem Ordinationem secum ferre certitudinem de sua validitate seu de existentia potestatis in ordinato et consequenter de istius competentia in applicandis sacramentis, in explicanda eorum doctrina et in regulando Ecclesiae cultu. Inde Wicleff post citata verba prosequitur: “Unde ad elidendum istum errorem Christus ordinavit nos in fide vivere et membra matris nostre particulariter ignorare, ne quis presumeret se extollere vel exigendo temporalia gentiliter a lege scripture recedere, sciendo quod nulla solempnitas vel tradicio humana facit hominem caput vel membrum sancte matris ecclesie aut Christi vicarium nisi specialis Christi gracia et imitacio Christi in moribus.”⁵⁰

Ad rem quoque *Hus*: “Sacerdotes quomodolibet criminosae viventes, sacerdotii polluunt potestatem, et sicut filii infideles sentiunt infideliter de septem sacramentis Ecclesiae, de clavibus, officiis, censuris, moribus, caeremoniis, et sacris rebus Ecclesiae, veneratione reliquiarum, indulgentiis et ordinibus” (*Denz.* 634).

Sequaces Wicleff et Hus in suo despectu rituum Ecclesiae ulterius processisse, constat ex sequentibus tribus *Interrogationibus Wicleflitis et Hussitis proponendis*: “15. Item, utrum credat, quod deliberato animo contemnens ritum Ecclesiae, caeremonias exorcismi et cate-

¹¹*Ibid.* 457-459.

* *Ibid.* 459.

chismi, aquae baptismatis consecratae, peccet mortaliter. . . 19. Item, utrum credat, quod Christianus contemnens susceptionem sacramentorum confirmationis, vel extremae unctionis, aut solemnitatis matrimonii, peccet mortaliter. . . 29. Item, utrum credat et asserat, licitum esse Sanctorum reliquias et imagines a Christi fidelibus venerari” (*Denz.* 665, 669, 679).

Tertium consectorium est participatio laicorum in sacerdotali ministerio tam praedicationis quam sacramentorum.

Ius praedicandi, ab ecclesiastica auctoritate independens, Wicleffitae et Hussitae mordicus sustinuerunt. Duae inter damnatas Wicleffi propositiones statuunt: “13. Illi qui dimittunt praedicare sive audire verbum Dei propter excommunicationem hominum, sunt excommunicati, et in Dei iudicio traditores Christi habebuntur. 14. Licet alicui diacono vel presbitero praedicare verbum Dei absque auctoritate Sedis Apostolicae sive episcopi catholici” (*Denz.* 593 sq.). Similiter se exprimit *Hus* in duabus damnatis propositionibus (propp. 17-18, *Denz.* 643 sq.). Haec quidem directe respiciunt solum ius sacerdotum seu clericorum, sed inde, paritatis ratione, eadem reclamatio logice extensa est ad ipsos laicos, non exclusis mulieribus; propterea utrumque damnatur in duabus propositionibus inter *Interrogationes Wicleflitis et Hussitis proponendas*: “37. Item, utrum credat, quod liceat laicis utriusque sexus, viris scilicet et mulieribus, libere praedicare verbum Dei. 38. Item, utrum credat, quod singulis sacerdotibus libere liceat praedicare verbum Dei, ubicumque, quandocumque et quibuscumque placuerit, etiam si non sint missi” (*Denz.* 686 sq.). Ceterum, ipse Wicleff fundavit societatem quandam “hominum evangelicorum” sive peregrinantium praedicatorum, in quam sensim sine sensu laici affluerunt, declarans ipsam Dei vocationem absque episcopalis manus impositione esse sufficientem ad hoc ut quis possit officium aliquod in Ecclesia exercere.⁵¹

Ad sacramenta quod attinet, Wicleff in suo opere *De Ecclesia* (cf. supra, in p. 109) videtur negare saltem efficacitatem laicalis ministerii; in sequenti vero et ultimo suo opere *Triologus* concedit etiam laicum posse in quibusdam circumstantiis consecrare Eucharistiam.⁵² Ceterum, eius discipuli hanc sacramentalem potestatem extenderunt; dum enim Wicleff contentus erat impugnatione reservationis Confirmationis episcopis,⁵³ eius continuator Purvey explicite declarabat etiam laicum posse confirmare; item, cum Wicleff eousque vim sacramenti Poeni-

⁵¹ Ci. *Speculum militantis Ecclesiae*, c. 28.

⁵² *Triologus* (ed. Lechler, Oxford 1869) 280.

⁵³ “Prop. 28. Confirmatio iuvenum, clericorum ordinatio, locorum consecratio reservantur Papae et episcopis propter cupiditatem lucri temporalis et honoris” (*Denz.* 60S).

tentiae deprimeret ut doceret opus iustificationis a sola contritione non vero a sacerdotis absolutione essentialiter pendere, logice inde deductum est etiam pios ac devotos laicos posse sacramentalem absolutionem conferre, ut constat ex sequenti propositione inter *Interrogationes Wicleffitis et Hussitis proponendas*: “Item, utrum credat, quod christianus ultra contritionem cordis, habita copia sacerdotis idonei, soli sacerdoti de necessitate salutis confiteri teneatur, et non laico seu laicis quantumcumque bonis et devotis” (*Denz.* 670).

III. PROTESTANTISMUS.⁵¹

A. *PROTESTANTES ORTHODOXI.*

Praecedentium sectarum praecipua dogmata et principia Novatores in unum systema collegerunt quo omne verum ac hierarchicum sacerdotium explicite ac signate negaretur et ab Ecclesia expelleretur. Conveniunt omnes (tam antiqui doctores ac originalium ecclesiarum fundatores, Lutherus nempe et Calvinus, quam moderniores organizatores et theologi plurimarum derivatarum sectarum) in reicienda duplici veritate tum existentiae proprie dicti seu sacrificalis sacerdotii tum sacramentalis indolis ritus quo confertur; differunt vero in modo sive impugnandi eas veritates sive positive statuendi suam reformatam ac purificatam, ut aiunt, doctrinam de christiano sacerdote aut ministerio, necnon simplicatum ritum ordinationis et sacri ministerii organisationem.⁵⁵ In quo quidem tanta observatur doctrinarum varietas

⁵¹ Bibliographiam Protestantium iam semel pro semper dedimus totam in Introductione tractatus (pp. 73-79), cum non facile sit in eorum operibus discernere ea quae directe pertinent ad obiectum praesentis articuli de existentia sacerdotalis hierarchiae, potiusquam ad duas sequentes quaestiones de illius sacramentalitate et gradibus, et multo minus ea quae pertinent exclusive ad unum vel alterum aspectum huius hierarchiae, scilicet ipsum hierarchicum characterem, sacerdotalem eius indolem, et divinam originem. Haec enim omnia ad modum unius considerantur, et uno vel alio modo denegantur, in generalioribus operibus tam antiquiorum Reformatorum, ut Lutheri, Calvini et Barclay, quam modernorum doctorum liberalioris indolis, ut Baur, Rothe, Ritschl, Sabatier, Hatch, Harnack et Sohm, quorum ceteroquin opera et systemata dabuntur, occasione oblata, in decursu huius articuli.

Ceterum, peculiari modo dici possunt referri ad hierarchicum characterem ecclesiastici ministerii: *Asmussen, Bickell, Braun, Campenhausen, Cullmann, Dix, Douglas, D'Espine, Harnack, Hatch, Leuba, Manson, Menou, Ritschl, Sabatier, Sohm*; ad sacerdotalem autem indolem: *Barker, Burkhart, Cullmann, Dix, Falconer, Gordon, Gore*; ad divinam vero originem: *Barth, Harnack, Hatch, Kirk* alique anglicani auctores operis *The apostolic ministry*, *Leuba, Lbning, Menou, Sabatier, Sohm*. Praeterea, novae positiones assumptae a moderno Protestantismo, sanioris indolis, exponuntur ex parte anglicana praecipue ab auctoribus praefati operis *The apostolic ministry*, ex parte vero calvinistica a gallis et helveticis scriptoribus: *Barth, Braun, Brunner, Burger, Cullmann, Gaillard, Goguel, Leuba, Menoud, Prenter*.

^M De generalibus ac essentialibus principiis, praecipue spiritualitate et invisibilitate Ecclesiae, quae olim fuerunt ac iugiter manent proprium fundamentum omnis ecclesiologyae protestanticae, apte disserunt Y. M.-J. Congar, *Vraie et fausse réforme dans l'Eglise* (“Unam Sanctam,” n. 20, Paris 1950) 356-536: “Réforme et Protestantisme”;

ac fluctuatio ut iam saec. 18 doctor quidam ex ipsorum coetu ingenuè fateretur ipsos evangelicos tam parum constantes esse ut quid sibi vellent plane nescirent.⁶⁰

PRIMO, NOVATORES CONCORDITER NEGANT EXISTENTIAM VERI AC HIERARCHICI SACERDOTII ET SACRAMENTALITATEM RITUS QUO CONFERTUR.

Utramque negationem proxime vel remote deducunt ex sequentibus principiis vel dogmatibus quae defendunt in aliis materiis de iustificatione, de Ecclesia et de sacramentis:

1. *Ex fundamentali canone de justificatione per solam fidem.*

Ex hoc enim logice fluit suppressio mediatoris inter Deum et hominem in opere sanctificationis, sive directe sub ratione ministri sacramentorum, nam fides ex se sola iustificans evacuat existentiam sacramentorum prout sunt media sanctificationis, sive indirecte sub propria ratione sacerdotis seu offerentis sacrificium, nam etiam sacrificium ordinatur, utut ex secundaria et consequenti intentione, ad opus sanctificationis, ut patet ex quadruplici eius fine et effectu. Imo ex eodem principio sequitur negatio totius visibilis ac hierarchicae Ecclesiae, sub ratione medii salutis a Deo instituti, cuius hierarchiae apex est ipsa potestas Ordinis et dignitas sacerdotalis.

2. *Ex negatione ecclesiasticae potestatis divinitus institutae*, vel. si placet, divinae institutionis hierarchicae societatis.

Quamvis enim triplex specificè distinguatur hierarchia, iurisdictionis nempe, magisterii et Ordinis, vix intelligi potest Christum primam et alteram Ecclesiae contulisse, tertia abiudicata, si semel cum ipsis Protestantibus admittatur tam fidem praedicandam, quam sacramenta ministranda, esse vitalia media quibus crescit ac coalescit ipsa societas quomodolibet a Christo instituta. Logice inde in systemate Novatorum tres illae potestates simul corruunt et ex negatione unius negatio aliarum connaturaliter infertur. Hoc totum breviter ac synthetice expressit *Melanchthonius* inquiens: “Christus vetuit Ecclesiam alligare ad certas personas et humanam auctoritatem” (cf. infra, p. 131).

3. *Ex negatione potestatis clavium*, de qua dictum est in tractatu *De Poenitentia* I 50-53, III 546, IV 251.

Ch. Journet, *L'Église du Verbe Incarné*, II: *La structure interne et son unité catholique* (Paris 1951) 12-31, 340-357, 1133-1137. Confer etiam peculiarem interpretationem fundamentalis doctrinae Lutheri quam attulit W. Wagner, “Die Kirche als corpus Christi mysticum beim jungen Luther,” *Zeitschrift für katholische Théologie* LXI (1937) 29-98, quamque exponit ac crisi subicit praefatus Journet, *ibid.* 340-357.

MRealencyklopidie für Protestantische Théologie XI (1883) 76.

Ordinis enim potestas principaliter coalescit ex duplici munere remittendi peccata, seu sanctificandi mysticum corpus Christi (potestate clavium), et litandi, seu consecrandi et sacrificialiter offerendi physicum Corpus Christi; unde, negato priori munere seu clavium potestate, perit ipse conceptus catholici sacerdotii, prout saltem est de facto constitutum, etsi duo illa munera sint secundum se distincta et absolute separabilia ita ut sola potestas litandi sufficeret ad verum sacerdotium constituendum.

Inde non mirum est *Lutherum* eam remissivam potestatem, una cum generali dignitate sacerdotii, extendisse ad omnes fideles, etiam laicos, inquiens: “In sacramento poenitentiae ac remissione culpa non plus facit Papa aut episcopus, quam infimus sacerdos; inimo, ubi non est sacerdos, aequè tantum quilibet Christianus, etiamsi mulier aut puer esset” (*Dcnz.* 753). Quam propositionem, in Bulla Leonis X damnatam, sic ipse iterum pertinaciter defendit: “Cum ex praedictis pateat, quod non potestas ministri, sed fides poenitentis remissionem peccatorum operetur, velim doceri ab istis Bullensibus, quomodo plus papa faciat, quam quilibet sacerdos, cum fidem ipse aequè non praestare possit, quam quilibet sacerdos. . . Quod autem absente sacerdote etiam puer aut mulier et quilibet Christianus absolvere potest, Matt. 18 clare patet, ubi Christus omnibus Christianis dicit: Quodcumque solveris super terram, solutum erit in coelis. Hanc invictam auctoritatem non mihi subvertent, qui enim baptisatus est, spiritum Christi habet, ubi autem spiritus Christi, ibi omnium potestas et libertas.”⁵⁷

4. *Ex negatione efficaciae sacramentorum*, de qua dictum est in tractatu *De sacramentis in genere* 139-142.

Per hanc enim negationem supprimitur unum ex duobus propriis muneribus sacerdotis, qui ita inter Deum et homines mediator constituitur ut dona Dei deferat hominibus, applicando sacramenta, et dona hominum Deo, offerendo sacrificium. Supprimitur praeterea directe sacramentum Ordinis, per quod de facto sacerdotalis dignitas et character producit, quamquam absolute loquendo posset Deus hanc dignitatem per non sacramentalem ritum constituere. Inde non mirum est Novatores concorditer denegare sacramentalitatem Ordinis ut inde facilius evertant existentiam ipsius sacerdotii seu sacrificialis potestatis per ipsum collatae.

Ad rem *Lutherus*: “Hoc sacramentum ecclesia Christi ignorat, inventumque est ab ecclesia papae. Non enim solum nullam habet promissionem gratiae, ullibi positam, sed ne verbo quidem eius

B: Assertio omnium articulorum Martini Lutheri per Bullam Leonis X. novissimam damnatorum, in *D. Martini Lutheri opera latina* V (curavit H. Schmidt, Francofurti ad M. 1868) 195.

meminit totum novum testamentum. Ridiculum autem est asserere pro sacramento Dei, quod a Deo institutum nusquam potest monstrari. *Non quod damnandum censeam cum ritum per tanta saecula celebratum*, sed quod in rebus sacris nolim humana commenta fingi, nec liceat astruere aliquod divinitus ordinatum, quod divinitus ordinatum non est. ne ridiculi simus adversario, conandumque sit, ut certa et pura nobis sint omnia clarisque Scripturis firmata, quae pro articulis fidei iactamus, id quod in praesenti sacramento praestare ne tantillum quidem possumus. . . Quare permitto, *ordinem esse quemdam ritum ecclesiasticum, quales multi alii quoque per ecclesiasticos Patres sunt introducti*, ut consecratio vasorum, domorum, vestium, aquae, salis, candelarum, herbarum, vini, et similium, in quibus omnibus nemo ponit sacramentum esse, nec ulla in eis est promissio, ita ungere manus viri, radi verticem, et id genus alia fieri, non est sacramentum dari, cum nihil eis promittatur, sed tantum ad officia quaedam, ceu vasa et instrumenta parentur.

“At dices: Quid ad Dionysium [Pseudo-D. Areopagitam] dices, qui sex enumerat sacramenta, inter quae et ordinem ponit in ecclesiastica hierarchia? Respondeo: Scio hunc solum autorem haberi ex antiquis pro septenario sacramentorum, licet matrimonio omisso senarium tantum dederit. Nihil enim prorsus in reliquis Patribus de istis sacramentis legimus nec sacramenti nomine censuerunt. quoties de iis rebus loquuti sunt, recens enim est inventio sacramentorum.”⁵⁸

5. *Ex negatione sacrificii Missae*, fundata in omnimoda sufficientia sacrificii Crucis, de qua dictum est in tractatu *De Eucharistia* II 831-839/^o

Cum enim sacerdotium essentialiter ordinetur ad sacrificium ita ut sacerdotium et sacrificium dicantur correlativa, ex negatione utriuslibet negatio alterius logice ac immediate deducitur.

Ad rem *Melanchthonius*: “Hoc modo [i.e. intelligendo Ordinem pro nudo Evangelii ministerio] numerare Ordinem inter Sacramenta [improprie dica] fuerit utilissimum, scilicet ad illustrandam dignitatem ministerii verbi. Sed alii [i.e. catholici doctores] cum de Ordinatione loquuntur omissa mentione ministerii Evangelii. putant Ordinem esse vocationem ad sacrificandum pro vivis et mortuis. Deinde addunt non futuram in Ecclesia remissionem peccatorum, si non esset

**Dt captivitate babylonica ecclesiae*, § De Ordine, *ibid.* 101-103.

"Ut ubi dictum est (p. 838 sq.), non defuerunt, praesertim inter AngUcanos, qui ad doctrinam catholicam de ecclesiastico sacrificio accesserunt, sed ipsorum assertio de existentia huiusmodi sacrificii est tantum apparens ac nugatoria. Idem defectus proprie dicti sacrificii eucharistici deprehenditur in recenliori ac notabiliore opere anglicani W. N. Pittincer, *The Christian Sacrifice*, New York 1951, quod recensuit G. Weigel, "Recent Protestant Theology," *Theological Studies* XIV (1953) 585-589.

certum aliquod sacrificium, praeter Christi sacrificium; et fingunt hoc sacrificio sacerdotes aliis mereri remissionem peccatorum.”¹⁰ *Calvinus*: “Adeo nullum apicem habet a verbo Dei quod obtundunt, ut non potuerint [doctores catholici] improbius ordinem a Deo positum depravare. Principio quidem pro confesso esse debet (quod de missa papali tractando asseruimus) iniurios omnes esse Christo, qui se sacerdotes appellant, ad offerendam placationis hostiam. Constitutus ille est et consecratus a patre sacerdos cum iureiurando fuit, secundum ordinem Melchisedec, nullo fine, nullo successore (Psal. 110. 4; Hebr. 5. 6 et 7. 3). Hostiam semel obtulit aeternae expiationis et reconciliationis; nunc etiam sanctuarium coeli ingressus, intercedit pro nobis. In ipso omnes sumus sacerdotes, sed ad laudes et gratiarum actiones, ad nos denique nostraque Deo offerenda. Illi uni singulare fuit, sua oblatione Deum placare et peccata expiare. Id quum sibi isti [catholici sacerdotes] usurpent, quid superest, nisi eorum sacerdotium impium esse ac sacrilegum?”⁶¹

6. *Ex male intellecta sufficientia sacerdotii et redemptionis Christi*, ex qua, tanquam ex generali quodam principio copulato cum supra dicto fundamentali canone justificationis per solam fidem, omnia praecedentia dogmata logice fluunt et harmonice in universalem quandam negationem totius ecclesiastici organismi connectuntur.

Praetermissa enim distinctione inter acquisitionem et applicationem, vel, si placet, inter efficaciam in actu primo et efficaciam in actu secundo, ex asserta sufficientia sacerdotii Christi eiusque redemptivae causalitatis deducunt Novatores evacuationem cuiuslibet, utut participati et instrumentalis, sacerdotii aut salutiferi ecclesiastici organismi, ab ipso Christo relictis et sub eo actualiter et efficaciter operantis, totamque uniuscuiusque hominis ad Christum copulationem eiusque influxus applicationem in solam subiectivam illam facilemque reponunt fidem, quae sola iam relinquitur visibile signum et obiectiva causa sanctificationis.

7. *Ex hacrticali praeiudicio de Scriptura unico fonte revelationis.*

Lutherus asseveranter ait: “Ne verbo quidem eius [i.e. sacramenti Ordinis] meminit totum novum testamentum.” Ad textum *Luc.* 22. 19 et 1 *Cor.* 11. 24 observat: “Post hoc [i.e. post testimonium Pseudo-Dionysii Areop. de sacramento Ordinis] apprehendunt [doctores catholici] extremum roboris sui, nempe quod Christus in coena dixit:

¹ *Loci theologici*, in *Corpus Reformatorum* XXI: *Philippi Melanthonis opera omnia* (Brunsvipac 1854) 470 sq.

“*Institutio Christianae religionis*, l. 4, c. 19, in *Corpus Reformatorum*, XXX: *Ioannis Calvini opera omnia* II (Brunsvigae 1864) 1086.

Hoc facite in meam commemorationem. Ecce inquit: Christus eos ordinavit sacerdotes. . . Responde, quaeso, Christus hic nihil promittit, sed tantum praecipit, fieri istud in sui memoriam. Cur non concludunt, et ibi esse ordinatos sacerdotes, ubi imponens officium verbi et baptismatis dixit: Ite in orbem universum, et praedicate evangelium omni creaturae, baptisantes eos in nomine etc., cum sacerdotum sit proprium praedicare et baptisare?" Ad textum *Act.* 6. 6 de ordinatione diaconorum ait: "Esto itaque certus . . . Diaconiam . . . esse ministerium non legendi evangelii et epistolae, ut hodie usus habet, sed opes ecclesiae distribuendi pauperibus, ut sacerdotes leventur onere rerum temporalium, et orationi ac verbo liberius instent. Hoc enim consilio legimus, *Act.* 5 [lege: 6], diaconos esse institutos."⁵²

Melanchthonius legit quidem in *Tit.* 1. 5 ordinationem presbyterorum seu pastorum, sed eam refert ad humanam institutionem et populi christiani delegationem, scribens: "De Vocatione seu Ordinatione quaedam addenda dunt. Paulus praecipit Tito [1. 5] ut in vicinis locis constituat Presbyteros. Extat igitur testimonium scripturae, quod Pastores sint ordinati a vicinis pastoribus, hoc est. praefecti aliis Ecclesiis. Sed Ecclesia mandatum habet, ne admittat impios doctores, sed quaerat bonos; iuxta illud [*Matth.* 7. 15]: Cavete a pseudo-prophetis. Ideo ad electionem ministrorum accessit veteri more auctoritas Ecclesiae, hoc est, eorum, quibus Ecclesia eam rem commisisset. Historiae et decreta testantur hunc fuisse morem: Populus eligebat, postea accessit auctoritas vicini Episcopi, qui approbabat electum.

Calvinus tandem ipsum textum 1 *Tim.* 4. 14 considerare dignatur, imo, vi verborum commotus, divinam institutionem ritus ordinationis eiusque sacramentalitatem (in protestantico tamen sensu meri signi gratiae) concedere videtur, at eius efficaciam ac sacerdotalem indolem totis viribus reicit (cf. textum infra, pp. 132 sq.). Quoad ordinationem diaconorum, de qua in *Act.* 6. 6, sentit cum Luthero, scribens: "De ordine quoque diaconatus nihil pugnarem, si restitueretur in suam integritatem ministerium illud, quod sub apostolis et in puriore ecclesia fuit. At vero, quos isti [catholici] fingunt diaconos, quid habent simile? . . . Aiunt ad suos diaconos pertinere, assistere sacerdotibus, ministrare in omnibus quae aguntur in sacramentis . . . praedicare et decantare evangelium et epistolam ad populum. An hic verbum unum de vero diaconorum ministerio?"⁰¹

Moderni quoque Protestantes sibi persuasum habent, ac iugiter gloriantur, se ex sola Scriptura suam deducere catholici sacerdotii

⁵²*Op. cit.* (supra, in p. 121) 105, 109 sq.

⁰¹*Op. cit.* (supra, in p. 122) 503.

⁰²*Op. cit.* (supra, in p. 122) 1088.

negationem suamque doctrinam sive de universali fidelium sacerdotio sive de mera ministerial! indole publici sacerdotii. *Ch. Gore*, episcopus anglicanus, scribit: “The Anglican communion has a distinctive duty or opportunity, which is to realize and express a Catholicism which is scriptural; which will admit nothing as essential in doctrine or order which is not verified on appeal to the documents of the New Testament. This is our character of freedom.”⁰⁵ At ipsa eorum exegesis satis levis ac voluntaria vel prima facie apparet. Emphatice urgent universale sacerdotium de quo in 1 *Pct.* 2. 9: “Vos autem genus electuni, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis” quodque ex ipso contextu suspicari licet mere metaphorice accipi; verba Christi *Mat.* 18. 18 “Quaecumque alligaveritis . . . et solveritis” et 18. 17 “Quod si non audierit eos, dic Ecclesiae,” quae sunt de potestate clavium, leviter referunt ad communitatem fidelium tanquam ad directum subiectum illius potestatis; verba Apostoli 1 *Cor.* 4. 1: “Sic nos existimet homo ut ministros Christi et dispensatores mysteriorum Dei” festinanter interpretantur de tali ministracione ac dispensacione quae excludat omne sacrificale et reconciliativum officium omnemque proprie dictam auctoritatem et hierarchiam. Ceterum de sensu ipsius Scripturae ipsi Novatores inter se decertant cum ex Scriptura probare contendunt indolem et formam ministerii a Christo instituti, quam alii aliter intelligunt, ut infra ostendetur.⁰⁰

Negatum ex tot principiis catholicum sacerdotium, Novatores, saltem antiquiores, *calumniis iniuriisque cumulant*; in quo quiden Lutherus et Calvinus palmam, ut de more, merentur. En quaedam typica istorum attributa: “Figmentum humanum” (Lutherus), “Sacerdotium impium et sacrilegum” (Calvinus), “Monstra sacerdotalia” (Lutherus), “Papistic! non christiani sacerdotes” (Lutherus, Calvinus), “Victimarii” (Calvinus), “Horales et missales sacerdotes” (Lutherus), “Sacerdotes battalogi” (Lutherus), “Sacerdotium orationale” (Lutherus), “Seminarium discordiae implacabilis quo clerici et laici plus discernentur quam coelum et terra, ad incredibilem baptismalis gratiae iniuriam, et evangelicae communionis confusionem” (Lutherus), “Sacramentum ordinis pulcherrima machina fuit et est ad stabilienda universa portenta, quae hactenus facta sunt, et adhuc fiunt in ecclesia. Hic periit fraternitas Christiana, hic ex pastoribus lupi, ex servis tyranni, ex ecclesiasticis plus quam mundani facti sunt” (Lutherus).

Etiam inter moderniores, quorum non pauci valde moderati sese ostendunt, non desunt acres ac calumniosae voces. Ita *Ch. Hodge*,

a Orders and Unity (London: John Murray 1909) 4.

⁰ Cf. v. g. *Ch. Gore* anglicanum disputantem contra independentem theologum *T. M. Lindsay*, *ibid.* 83 sq.

presbyterianus, saeculo elapso scribebat: "This Romish doctrine is derogatory to the honor of Christ. . . All the principles on which the doctrine of the priesthood of the Christian clergy rests are false." Recenter *J. T. Mueller*, lutheranus, in suo manuali dogmatico scripsit: "The papistic doctrine of ordination and the Mass . . . involves an unspeakable blasphemy of Christ and His holy Word." Recentius adhuc *Ph.-II. Menoud*, unus ex mitioribus calvinistis quern inter moderatos liberales infra referemus (cf. in p. 183), ait: "Maintenir dans la nouvelle alliance la distinction périmée entre prêtres et laïques, ce serait déclarer insuffisant ou non valable le sacerdoce du Christ et revenir en arrière dans l'histoire du salut. Ce serait commettre la même erreur que de continuer à pratiquer, dans la nouvelle alliance qui possède la grâce du baptême, la circoncision de l'ancienne alliance, qui n'en était que l'ombre, comme le sacerdoce lévitique n'était que l'ombre du sacerdoce du Christ. 'Ce serait combattre le plan de Dieu, nier le déroulement de l'histoire du salut, oublier que le Christ est mort et ressuscité' [O. Cullmann]."

SECUNDO, ABIECTO CATHOLICO SACERDOTIO SUBSTITUUNT NOVATORES PURIFICATUM SUUM AC RESTAURATUM SACERDOTIUM.

In quo quidem etsi non uno modo procedant, immo, confuse prorsus ac instabiliter se gerant, tres produnt communes ac characteristicas notas, scilicet substitutionem ministerii pro sacerdotio (seu solius praedicationis et dispensationis pro oblatione sacrificii et reconciliativa actione), populi pro clero (seu subiecti communis et indeterminati pro particulari ac determinato), et oeconomiae pro hierarchia (seu domesticae regulationis pro vera potestate), ita ut tota oppositio inter protestanticam et catholicam conceptiones sequenti trinomio afferri possit: *sacerdotium ministeriale, universale, oeconomicum contra sacerdotium sacrificale, particulare, hierarchicum*, imo tota reapse in hoc unum resolvatur quod est fundamentalis dissidii characteristicas: ministerium contra sacerdotium, vel ministerialismus contra sacerdotalismus.

1. *SACERDOTIUM MINISTERIALE.*

Christianum sacerdotium dupliciter a Novatoribus accipitur.

Primo nempe, pro spirituali et invisibili munere offerendi Deo laudes et gratiarum actiones; quo sensu vox "sacerdotium" sumitur quidem secundum nativum et essentialem conceptum offerendi sacrificium sed illico evacuatur sensu proprio et transfertur ad metaphoricam signifi-

cationem invisibilis ac spiritualis oblationis. Ita *Calvinus*, alludens ad verba 1 *Pet.* 2. 9: “Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis,” scribit: “Hostiam [Christus] semel obtulit aeternae expiationis et reconciliationis. . . In ipso omnes sumus sacerdotes, sed ad laudes et gratiarum actiones, ad nos denique nostraque Deo offerenda. Illi uni singulare fuit sua oblatione Deum placare et peccata expiare” (cf. supra, p. 122). Ad idem redit quod dicunt quidam moderniores Protestantes, ut praefatus calvinista Helveticus *Ph.-H. Menoud* (infra cit., pp. 187-192), verbotenus tantum accedentes ad conceptum proprie dicti ac externi sacrificii, scilicet sacerdotium Ecclesiae consistere in mera referencia ad ipsum sacrificium Crucis, per quod omnes fideles eleventur, ratione Christi Sacerdotis eorum Capitis, ad dignitatem populi sacerdotalis, necnon in mero testimonio sacrificii Crucis, quatenus Ecclesia testatur coram mundo illud realiter olim oblatum fuisse ac iugiter in sua salvifica efficacitate perseverare.

Secundo, pro ipso ac solo ministerio verbi et sacramentorum, seu pro iure praedicandi evangelium et praebendi sacramenta (Baptismus et Coenam), fundato in ipso Baptismo seu morali qualitate Christiani, ita ut excludatur sive ius offerendi sacrificium sive aliqua particularis, et multo minus physica, qualitas aut dignitas in qua praedictum ius fundetur. In quo quidem sensu, quo detorquetur vox sacerdotii a nativo et essentiali sensu sacrificali ad derivatam et secundariam significationem ministerii non sacrificalis, maxime insistent omnes Novatores, ad illum referentes praedicta verba Petri: “Vos [estis] regale sacerdotium.”

Ad rem *Lutherus*: “Sacerdotium aliud nihil est quam ministerium,” “Sacerdotis munus est praedicare, quod nisi fecerit, sic est sacerdos, sicut homo pictus est homo,” “Esto itaque certus . . . sacerdotium proprium esse non nisi ministerium verbi, verbi, inquam, non legis, sed evangelii.”⁰⁷ *Melanchthonius*: “Est autem sacerdotium ius administrandi Evangelium,” “Potestas ordinis [est] mandatum docendi Evangelium et annuntiandi remissionem peccatorum et impertiendi sacramenta,” “Maxime autem placet mihi, Ordinem, ut vocant, inter Sacramenta numerari, modo ut intelligatur et ipsum ministerium Evangelii.”⁰⁸ *Calvinus*: “Evangelii sui ac mysteriorum dispensatores ordinari iussit Christus, non victimarios inaugurari.”⁰⁰

Quod attinet ad ipsum *usum vocis* “*Sacerdos*” generatim Protestantes, praesertim antiquiores (exceptis tamen Anglicanis), eam potius

Op. cit. (supra, in p. 121) 106, 108, 109.

* *Op. cit.* (supra, in p. 122) 501, 470.

* *Op. cit.* (supra, in p. 122) 1086.

abhorrent, eique substituunt voces “Minister, Pastor.” Lutherus ipse, etsi frequenter ea voce uteretur, declarabat eam nullum fundamentum habere in Scripturis, cum iugiter sermo sit de servitute, dispensatione, episcopatu, presbyterio, nunquam vero de sacerdotio, ubi agitur de ministris novae legis. Quidam tamen moderni Anglicani, suum ipsorum usum defendentes illamque vocem omni proprio ac sacrificali sensu evacuantes, conantur eam ceteris Protestantibus acceptabilem reddere eiusque usum illis suggerere.

Ita *Ch. Gore* episcopus anglicanus scribit: “Are the church officers rightly called ‘priests’? . . . The use [of this name] begins with the second century. Earlier than that the church officers are not called priests. . . But this is a question of words. The Christian church had to apply and use Christ’s priesthood and His reconciliation. It did this by admitting to baptism and by then administering the gift of the Holy Ghost by the laying on of hands. It did this whenever the necessity arose of laying scandalous members under sentence of exclusion, and then, when they had sufficiently given evidence of penitence, ‘forgiving them in the person of Christ.’ It did it whenever it celebrated the eucharist, which, in some sense or another, was certainly regarded from the first as the ‘church’s sacrifice of praise and thanksgiving,’ and as standing in some very special relation to the sacrifice of Christ and the offering of His body and blood. And all these spiritual functions the church fulfilled as one body through its appointed officers. The apostolic ministry was thus a ‘ministry’ of reconciliation’ essentially. . . We must conclude that when once it was established that Christ was a priest — the great High Priest, and His church a priestly body, it became inevitable and right that the ordained officers of that body’ should be called priests. So it came about. The bishops were first called priests; and gradually the term was applied to the presbyters also.”⁷⁰

¶ *Lowric*, episcopalianus, videt in usu huius vocis apud omnes Protestantes medium aliquod componendi dissidium aliorum contra Episcopalianos sive Anglicanos de paritate omnium ministrorum.⁷¹

Inter modernos ipsos Calvinistes, *Ph.-H. Menoud*, quem inter mitigatos liberales infra referemus, usum nominis sacerdotis saltem partialiter suadere videtur, dicens nihil obstare quominus omnes fideles generaliter sacerdotes vocentur, non tamen singillatim accepti, sed ratione totius Ecclesiae cuius partes ipsi sunt quaeque est sacerdotalis seu quoddam sacerdotium: “L’Église peut être appelée un sacerdoce, les fidèles peuvent porter le titre de prêtres, parce qu’ils sont associés intimement à l’office sacerdotal du Christ. . . De même [cependant] que c’est l’Église et non le fidèle qui est le corps du Christ, c’est l’Eglise et non le fidèle qui est un sacerdoce.”⁷²

2. SACERDOTIUM UNIVERSALE.

Utrumque hoc spirituale et ministeriale sacerdotium, cum immediate fundetur in Baptismo et qualitate Christiani, est eo ipso universale, seu pertinet necessario et aequaliter ad omnes Christianos, qui ita duplici hac ratione fiunt participes sacerdotii Christi. Et de priori quidem ac spirituali participatione nullum est dubium nullaue difficultas, quippe quae, ut ipsi etiam catholici admittunt, fundetur im-

⁷⁰*Op. cit.* (supra, in p. 124) 159-163.

⁷¹*Ministers of Christ* (Louisville: The Cloister Press 1946) 93-101.

⁷²In textu fusius infra citando, in p. 190.

mediate in ipsa gratia baptismal! qua homo Christo incorporatur. Altera vero ac ministerialis participatio sequitur et immediate fundatur in ipso mandato a Christo omnibus indistincte Christianis directo, praedicandi fidem et conferendi alia sacramenta quae, vi incorporationis ad Christum, ipsimet acceperunt, iuxta illud praecipue *Mat.* 28. 19: “Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos” et *Marc.* 16. 15: “Euntes in mundum universum praedicate evangelium omni creaturae.” Inde sequitur omnes prorsus christianos esse vere et aequaliter sacerdotes, eo vero ac unico sacerdotio quod datur in Ecclesia, consistente nempe in ministerio Evangelii (seu in praedicatione fidei remissivae peccatorum et collatione sacramentalium signorum huius fidei) et collato per praefatum Christi mandatum.

Et in hoc quidem totum Christianum sacerdotium resolvitur, quoad eius elementa vocationis, ordinationis et potestatis: *vocatio* quippe est ipsa christiani initiatio sive aggregatio; *ordinatio* vero sive electio est ipsum Christi mandatum omni initiato et baptizato intimatum; *potestas* tandem est ipsum ius ministrandi evangelium quod ex eo mandato connaturaliter fluit.

Ad rem *Lutherus*: “Nos omnes sumus aequaliter sacerdotes, quotquot baptizati sumus,” “Omnes sumus sacerdotes, quotquot christiani sumus. . . Et sacerdotium aliud nihil est, quam ministerium. Sic 1 Corinth. 4: Sic nos existimet homo sicut ministros Christi et dispensatores mysteriorum Dei,” “Esto itaque certus, et sese agnoscat quicumque se Christianum esse cognoverit, omnes nos aequaliter esse sacerdotes, hoc est, eandem in verbo et sacramento quocumque habere potestatem.”⁷³ *Calvinus*: “Quoscumque in militiam suam adseribunt [catholici], communi symbolo initiant in clericatum. Radunt enim eos in vertice, ut corona regale decus significet; quia reges debent esse clerici, ut se et alios regant. De iis enim sic loquitur Petrus: vos estis genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis (1 Petr. 2. 9). At sacrilegium fuit, quod universae ecclesiae tribuitur, solis sibi arrogare, et titulo superbe gloriari quem fidelibus praeripuerunt. Petrus totam ecclesiam alloquitur: isti ad paucos rasos detorquent; quasi solis illis dictum sit, sancti estote: quasi soli illi sanguine Christi acquisiti sint; quasi soli illi per Christum facti sint regnum et sacerdotium Deo.”⁷⁴

Ex hac doctrina de universali sacerdotio, *sequentia corollaria* logice deducuntur:

a) Quamvis necesse sit (et quidem ex praecepto divino, ut plures

⁷³ *Op. cit.* (supra, in p. 121) 106-109.

⁷⁴ *Op. cit.* (supra, in p. 122) 1084.

volunt) ut praeter hoc universale sacerdotium constituatur etiam in Ecclesia particulare ministerium personarum ad hoc specialiter deputatarum, ut infra explicabitur, *tamen id non est absolute necessarium* ad ipsam existentiam Ecclesiae, seu ad conservationem et propagationem evangelii, cum ad hoc absolute sufficiens sit universale sacerdotium, quo omnes fideles obligantur ad illud opus perficiendum.

Ad rem *J. T. Mueller* cum *Luthero*:

“Although the public ministry (the pastoral office), which is mediately conferred upon pastors through the congregation, is a divine institution, it is not absolutely necessary: for all believers, as spiritual priests, are bound by divine command to preach the Gospel, 1 Pet. 2. 9, and admonish one another in psalms and hymns and spiritual songs, Col. 3. 16. Already Luther called attention to the fact that ‘the world may become so utterly epicurean that upon the whole earth there will be no public ministry at all, but that the Gospel will be preserved alone in the [Christian] homes through [Christian] fathers’ (St. Louis edition, VI, 938). Also through the study of the Bible by individual believers Christ’s Church may be preserved and spread on earth.”⁷⁵

b) *Laicus ministrans sacramenta*, praetermisso nempe iure constituti ministri, illicite quidem sed valide agit; nam ex una parte laicus possidet radicalem potestatem et ex alia parte ipsa sacramenta non influunt nisi ex sola fide subiecti. Cf. *Lutherum* supra cit., in p. 120.

c) In physica vel morali absentia ordinati ministri, *potest laicus sive valide sive licite sacramenta ministrare*, veluti extraordinarius minister, agens vi radicalis potestatis quam habet ex universali sacerdotio.

Ita *Lutherus* supra cit., in p. 120. Item *Mueller*: “In the controversy [suscitata ab Hofling lutherano, negante divinam originem publici ministerii], men like Stroebel (*Zeitschr. j. luth. Th. und K.*, 1852, p. 699) correctly pointed out that it is indeed the divine right [under conditions even the unavoidable duty] of every baptized Christian as a spiritual priest to preach the Word of God to his neighbor, to administer the Sacraments, to forgive his sins, to lay on hands, etc., but that he should exercise this right only in case of need on account of God’s established order, with which He is well pleased; otherwise he should make use of the office of pastors who are rightly called by Christ through the congregation. Christian congregations should consider that they must not discard the spiritual

⁷⁵ *Christian Dogmatics* (St. Louis: Concordia Publishing House 1934) 569.

office (the pastoral office) instituted by Christ nor allow it to be usurped by a foolish mob or by ecclesiastical or worldly tyrants, but that they should always confer it on capable, faithful, and pious men until the Lord's second coming."⁷⁰

d) Dum sacerdotium universale est perpetuum et inseparabile a qualitate christiani, *sacerdotium particulare ordinatorum ministrorum est essentialiter delebile*, ita ut qui cessat ministeriales functiones exercere, illud amittat, et qui male ministrat possit ab eo per Ecclesiam amoveri, seu eo simpliciter privari, ac nihil iam a laico differre.

Ad rem *Mueller*: "Ministers, of course, hold their office only so long as they administer the functions of the public ministry which they have received through the call."⁷¹ *Lutherus*: "Quantum . . . e Scripturis docemur, cum ministerium sit id, quod nos sacerdotium vocamus, prorsus non video, qua ratione rursus nequeat laicus fieri semel sacerdos factus, cum a laico nihil differat, nisi ministerio. A ministerio autem deponi adeo non sit impossibile, ut passim ea etiam nunc celebretur vindicta in culpabiles sacerdotes, dum aut suspenduntur temporaliter, aut perpetuo privantur officio suo. Nam commentum illud characteris indelebilis iam olim irrisum est."⁷³

e) Cum sacerdotium universale reddat ipsum populum christianum primum ac immediatum subiectum ministerialis potestatis propagandi evangelium, sacerdotium particulare, ab eo derivatum in constitutos ministros, nequit in his fundare nisi *improprie dictam potestatem*, veluti commissam et dependentem a supradicta universali potestate, de genere illius quae competit curatorii seu administratori bonorum alienorum (anglice: *manager*'). Haec logica conclusio explicite urgetur a pluribus Protestantibus, praesertim ab his qui vocantur Independentes et Congregationalistae (cf. infra, in p. 152); quod si aliqui, praecipue inter Anglicanos et Presbyterianos, conentur salvare in ministris aliquam proprie dictam potestatem, vel saltem aliquod ius independens a iure communitatis, id nequeunt nisi illogice prorsus aut obscure statuere, ita nempe ut vel adversentur praefato principio de universali sacerdotio vel nesciant quid sibi velint. Quod si quis dicat particulare ministerium in eo consistere ut quibusdam personis reddatur veluti expedita in actu secundo ea ipsa potestas quam in actu primo iam habent ex nativa vi universalis sacerdotii, frustra verbis luderet, nam praefata radicalis et universalis potestas nequit dici vera potestas, cum sit aequae in omnibus et aliunde nemo in

⁷⁰*Ibid.* 568sq.

⁷¹*Ibid.* 577.

⁷³*Op. cil.* (supra, in p. 121) 110.

seipsum potestatem habere possit, sed est merum ius agendi aliquid, seu evangelium propagandi.

Lutherus ait: “Quod si [sacerdotes] cogherentur admittere, nos omnes esse aequaliter sacerdotes, quotquot baptizati sumus? sicut revera sumus, illisque solum ministerium nostro tamen consensu commissum, scirent simul, nullum eis esse super nos ius imperii, nisi quantum nos sponte nostra admitteremus” (cf. reliqua eius verba infra, in p. 135). Nec propriorem potestatem statuit *Melanchthonius*, etsi eam exornet tritis nominibus potestatis Ordinis et potestatis jurisdictionis, scribens: “Claves significant domesticam aliquam administrationem. Cumque Evangelium sit quasi oeconomica quaedam administratio, nec coherceat vi corporali, sed tantum verbis, nomine clavium utimur in significanda Ecclesiastica administratione. Idem igitur significat potestas Ecclesiastica et claves. Est autem vetus partitio admodum commoda, quae partitur Ecclesiasticam potestatem in potestatem ordinis et jurisdictionis. Potestas ordinis est, quam aliqui vocant ministerium Evangelii, hoc est, mandatum docendi Evangelium et annuntiandi remissionem peccatorum et impertiendi Sacramenta singulis aut pluribus. Iurisdictio vero est potestas excommunicandi obnoxios publicis criminibus, et rursus absolvendi eos, si conversi petant absolutionem... Ordinationes [seu constituta ministrorum] non debent superstitiose intelligi; non enim sunt iustitiae seu cultus necessarii ad iustitiam, sed sunt re ipsa res a&a'</>opatJT,J quae extra scandali casum omitti possunt sine peccato. Itaque his traditionibus debetur obedientia, quod ad casum scandali attinet; extra casum scandali conscientiae sunt liberae, nec habent Episcopi ius magis onerandi conscientias suis traditionibus . . . Christus . . . vetuit Ecclesiam obligare ad certas personas et humanam auctoritatem.”⁸⁰

3. SACERDOTIUM OECONOMICUM SEU DOMESTICUM.

Cum praefatum ministerial sacerdotium omnibus Christianis commune, ministerium scilicet verbi et sacramenti, nequeat communiter ab omnibus exerceri, oportet ut eius exeeutio devolvatur ad aliquos qui ad id specialiter elegantur quique veluti sacerdotes et ministri in actu secundo pro aliis agant, quasi aliorum deputati et officiales. Inde exurgit particulare quoddam sacerdotium oeconomicum ac domesticum, quod strictiori sensu ministerium appellatur (anglice: *settled ministry, public ministry*) quodque consequenter particularem quandam vocationem, electionem sive ordinationem, et potestatem appellat.

Haec expressio communis ac celebris evasit apud Luthcranos; *ἀδιάφορα* quippe vocant res medias, quae nempe verbo divino nec praecipiuntur nec prohibentur.

KOp. cit. (supra, in p. 122) 501, 503, 505.

In determinando autem tum originem seu necessitatem huiusmodi delegationis, tum determinatam formam (i.e. subiectum potestatis et auctorem transmissionis) huiusmodi particularis ministerii, quo Novatores una veluti manu leviter destruere videntur ipsum universale ac essenziale sacerdotium quod altera manu tam laboriose ac pertinaciter adstruxerunt, non constans nec concors apparet eorum doctrina et praxis, quin potius tanta hic observatur incerta fluctuatio et ad invicem decertatio, ut vix cum certitudine intelligi possit quid tandem ipsi sibi velint et de quo praecise inter se tam diu et acriter disceptent.

Prima ac fundamentalis controversia ac discrimen est circa ipsam originem, divinam vel humanam, huius sacerdotii sive ministerii. Omnes autem dicendi modi ad tres sententias revocari possunt.

Prima sententia videtur asserere originem divinam, vel, si placet, originem *divinam immediatam*. Ipsa nempe Scriptura, quae est sola certa regula fidei etiam in hac quaestione de indole ministerii, satis clare indicat necessitatem translationis universalis ministerii in determinatum atque oeconomicum paucorum ministerium, adeoque istius necessariam existentiam in Ecclesia iuxta Christi praeceptum vel voluntatem.

Hanc sententiam tam evidenter inculcavit ipse *Calvinus* ut Ordinationem habuerit tanquam probabile sacramentum divinae institutionis, non secus ac Baptismum et Coenam, etsi, ut ipse explicat, eam noluerit reponere in numero sacramentorum (quem binarium proponit, i.e. Baptismum et Coenam) eo quod non sit ritus ordinarius et communis, spectans nempe ad omnes fideles et in usum totius Ecclesiae. Ad rem ipse: “Abrogatis illis [sacramentis A. L.], sacramenta duo instituta [sunt], quibus nunc Christiana ecclesia utitur, baptismus et coena Domini. Loquor autem de iis quae in usum totius ecclesiae sunt instituta. Nam impositionem manuum, qua ecclesiae ministri in suum munus initiantur, ut non invitus patior vocari sacramentum, ita inter ordinaria sacramenta non numero.” “Certe nimis improbi sunt [catholici], dum sacramenti titulo insignire audent [suum sacrificale sacerdotium]. Quantum ad verum presbyterii munus attinet, quod ore Christi nobis est commendatum, libenter eo loco habeo. Illic enim caeremonia est, primum ex scripturis sumpta, deinde quam non esse inanem nec supervacaneam, sed fidele spiritualis gratiae symbolum, testatur Paulus (1 Tim. 4. 14). Quod autem tertium in numero [sacramentorum] non posui, eo factum est, quod non ordinarium nec commune est apud omnes fideles, sed ad certam functionem specialis ritus. Verum quum hic honor christiano ministerio tribuitur, non est propterea quod superbiant papistici sacerdotes. Evangelii enim sui ac

mysteriorum dispensatores ordinari iussit Christus, non victimarios inaugurari. Mandatum de praedicando evangelio pascendoque grege, non de hostiis immolandis dedit (Matth. 28. 19; Mare. 16. 15; Ioann. 21. 15). Spiritus sancti gratiam promisit, non ad peragendam peccatorum expiationem, sed ad gubernationem ecclesiae rite obeundam et sustinendam.”⁸¹ Itaque iuxta Calvinum, dummodo denegetur potestas proprie sacerdotalis seu sacrificalis, necnom propria ac catholica indoles sacramentalis ut importat signum efficax characteris et gratiae, nihil prohibet, imo Scriptura ipsa suadet, ut dicatur Ordinem seu ministerium, imo ipsam manuum impositionem, esse institutionis Christi ac praeterea esse etiam sacramentum novae legis, in protestantico quidem sensu signi gratiae cui adnexa est promissio divina.

Haec Calvini conceptio, quod attinet saltem ad divinam institutionem ministerii, viget adhuc apud nonnullos Protestantes, sive *Calvinistas*, uti Menoud et Leuba (quos inter Protestantes liberales mitigatos infra referemus, p. 185), sive *Lutheranos*, uti Muenchmeyer, Loehe, Kliefoth et Vilmar (quos lutheranus Mueller, infra cit. in p. 137, vocat “Romanizing Lutherans”), sive *Presbyterianos*, saltem nempe eos qui recenter in “Westminster Assembly” declararunt ministerium, imo ipsam ecclesiasticam eorum organizationem quoad omnia essentialia elementa, esse “iure divino and by the will and appointment of Jesus Christ,” sive ac praecipue *Anglicanos* pertinentes ad sic dictam “High Church,” qui praeterea docent, contra Presbyterianos, Lutheranos aliosque Protestantes, ipsam episcopalem formam huius ministerii, saltem quoad suam essentiam, esse pariter originis divinae, de quo iterum infra dicetur.

Quoad hos Anglicanos sufficiat haec pauca referre ex Ch. Gore, noto scriptore et episcopo Birmingham, et K. E. Kirk, episcopo Oxford, qui recentissime a. 1946 in defensionem huius doctrinae edidit collectionem decem articulorum (variorum auctorum) sub titulo *The apostolic ministry*:

GORE: “All Christian recognize that there are fundamental elements in the church which are not within the church's legislative power: which come out of the region anterior to, and higher than, its own historical life: which were given it or imposed upon it by the authority of Christ its Founder. Such elements are the sacraments of baptism and the eucharist, and the ordinance of monogamy, and the authority of the Old Testament scriptures: amongst these elements—1 contend—is the ministry, if not in form, yet in principle and authority.”⁸²

KIRK alique auctores praefati operis *The apostolic ministry*: “It has become generally recognised that the crux of the whole matter [of desired unity among Protestant churches] is the doctrine of the ministry. *Is the ministry 'from above' or 'from below'?* Is it a gift to the Church from her Founder and Saviour, or an expedient evolved by the Church to meet the exigences of her daily life? Has it a commission transmitted in orderly sequence from the Lord Himself, or is it com-

cit. (supra, in p. 122) 956 sq., 1086 sq.

Op. cit. (supra, in p. 124) 84. Cf. alia eiusdem auctoris verba infra, in pp. 144 sq.

missioned simply and solily by the congregations of believers among whom the minister is to serve? . . . The doctrine that the ministry, as embodied in its highest exemplar, the episcopate, is 'from above,' endowed with grace and authority from on high, and not simply with delegated responsibilities entrusted to it by the contemporary Church, is found fully operative in the subapostolic period, and continues virtually unopposed to the day of Luther. . .

"The New Testament and the primitive Church undoubtedly regarded it as of divine appointment. . .

"Unless . . . it is held that the apostolic ministry was created by the primitive Church 'for itself and for its own needs' — and no one could seriously maintain this position in face of the obvious truth that the apostles derived their commission directly and immediately from the Lord Himself — we must reject the view that the episcopate, maintained by succession from the apostles, is to be thought of merely as a function of a Church upon which it depends for its authority and indeed for its bare existence. 'Ab initio sic non erat' is a final judgment here."⁸³

Presbyterianorum ac Reformatarum ecclesiarum doctrinam sic exponit L. BERKHOF, praeses Theologici Seminarii Calvini in Statibus Unitis Americae: "Reformed Churches do not claim that their system of Church government is determined in every detail by the Word of God, but do assert that its fundamental principles are directly derived from Scripture. They do not claim a ius divinum for the details, but only for the general fundamental principles of the system, and are quite ready to admit that many of its particulars are determined by expediency and human wisdom. . . The following are its fundamental principles. 1. Christ is the Head of the Church and the source of all its authority. . . 2. Christ exercises His authority by means of His royal word. . . While it is true that Christ exercises His authority in the Church through the officers, this is not to be understood in the sense that He transfers His authority in His servants. He Himself rules the Church through all the ages, but in doing this, He uses the officers of the Church as His organs. They have no absolute or independent, but only a derived and ministerial power. 3. Christ as king has endowed the Church with power. . . 4. Christ provided for the specific exercise of this power by representative organs. While Christ committed power to the Church as a whole, He also provided for it that this power should be exercised ordinarily and specifically by representative organs, set aside for the maintenance of doctrine, worship, and discipline. . . 5. The power of the Church resides primarily in the governing body of the local Church."⁸⁴

Secunda sententia asserit originem *humano-divinam*, seu originem humanam fundatam tamen in ipsa rerum natura et necessitate, vel, si placet, originem immediate humanam, *mediate divinam*, vel, quod ad idem redit, originem divinam non iuris positivi sed naturalis, eo modo quo dicimus civilem societatem eiusque hierarchiam esse simul, sub diverso respectu, originis tam humanae quam divinae. Etsi nempe omnes Christiani sint sacerdotes, seu ministri generaliter vocati ad ministrandum evangelium, tamen hoc ministerium, a Christo impositum, nequit convenienter ab omnibus collective aut indiscriminatim exerceri, adeoque ipsa rei natura exigit eius translationem ad quosdam

¶ *The apostolic ministry. Essays on the history and the doctrine of Episcopacy* (prepared under the direction of Kenneth E. Kirk bishop of Oxford, London: Hodder and Stoughton 1947) V, 15, 27.

"*Systematic Theology* (ed. 4, Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans 1949) 581-584. Cf. reliquam partem huius textus, infra citandam, in pp. 149-152.

peculiariter ad id vocatos et deputatos, ac pro tanto ipse Christus hanc translationem implicite voluit, eaque vere dici potest, etsi mediate, originis divinae.

Haec sententia media, quam inculcavit ipse *Luthcrus* eiusque doctrinalis expositor *Melanchthonius*, ac pro tanto est originalior ac consequentior in toto systemate Novatorum, videtur etiam esse longe communior inter eos, etsi alii aliter eam formulent. Quidam enim loquuntur de divina origine absque ulteriori determinatione; ita *Gerhard*: “The ministry of the Church is a sacred and public office by divine appointment”; *Hutter*: “The ministry of the Church has been established by God Himself”; *Walther*: “The ministry is no human institution, but an office which has been instituted by God Himself.”⁸⁵ Alii loquuntur de ecclesiastica vel humana institutione; ita *Lowrie*.^{TM} Unus vel alius proponit per transennam ipsam expressionem mediatae institutionis; ita *Mueller*, infra cit. in p. 136: “In order to deny Loehe’s immediate divine establishment of the public ministry, he [i.e. Hoefling, de quo infra] regarded it as necessary to deny also its mediate divine establishment.”

Ad rem *LUTHERUS*: “Quod si [sacerdotes] cogerentur admittere, nos omnes esse aequaliter sacerdotes, quotquot baptisati sumus?, sicut revera sumus, iliisque solum ministerium nostro tamen consensu commissum, scirent simul, nullum eis esse super nos ius imperii, nisi quantum nos sponte nostra admitteremus. Sic enim 1 Petri 2. dicitur: Vos estis genus electum, regale sacerdotium et sacerdotale regnum. Quare omnes sumus sacerdotes, quotquot christiani sumus, sacerdotes vero, quos vocamus, ministri sunt ex nobis electi, qui nostro nomine omnia faciunt.” “Esto itaque certus, et sese agnoscat quicumque se Christianum esse cognoverit, omnes nos aequaliter esse sacerdotes, hoc est, eandem in verbo et sacramento quocumque habere potestatem: verum non licere quemquam hac ipsa uti. nisi consensu communitatis, aut vocatione maioris. *Quod enim omnium est communiter, nullus singulariter potest sibi arrogare, donec vocetur.* Ac per hoc ordinis sacramentum, si quidquam est, esse nihil aliud quam ritum quemdam vocandi alicuius in ministerium ecclesiasticum.”⁸⁷

MELANCHTHONIUS: “De Ordinatione, hoc est, de vocatione ad ministerium, prodest intelligere, quod Deus approbet vocatos ab Ecclesia et velit adesse eorum ministerium.” “De Vocatione seu Ordinatione quaedam addenda sunt. Paulus praecipit Tito [1. 5], ut in vicinis locis constituat Praesbyteros. Extat igitur testimonium scripturae, quod Pastores sint ordinati a vicinis Pastoribus, hoc est, praefecti aliis Ecclesiis. Sed Ecclesia mandatum habet, ne admittat impios doctores, sed quaerat bonos; iuxta illud [Matth. 7. 15]: Cavete a pseudo prophetis. Ideo ad electionem ministrorum accessit veteri more autoritas Ecclesiae, hoc est, eorum, quibus Ecclesia eam rem commisisset. Historiae et decreta testantur hunc fuisse morem: Populus eligebat, postea accessit autoritas vicini Episcopi, qui approbabat electum.” “Cum igitur habeat Ecclesia mandatum reiiciendi impios doctores, habet etiam mandatum eligendi bonos doctores; quia claves pertinent ad Ecclesiam. . .

“Apud J. T. Mueller, *Christian Dogmatics* (St. Louis, Mo.: Concordia publishing house 1934) 564, 567.

" (*ibid.* cit. (supra, in p. 127) v-vii, 2, 4 sq.

cit. (supra, in p. 121) 106, 109.

Et ubicumque est Ecclesia, ibi ius est administrandi Evangelii . . . iuxta illud [1 Petr. 2. 9]: Vos estis regale sacerdotium; quae verba ad veram Ecclesiam pertinent. Est autem sacerdotium ius administrandi Evangelii. . . Ubi igitur est vera Ecclesia, ibi necesse est ius esse eligendi ministros. Vera autem Ecclesia est, quae habet purum verbum Dei. . . Haec igitur ius suum retinet, etiamsi pios doctores hi, qui titulum habent ordinariae potestatis, nolint dare. . . Christus enim vetuit Ecclesiam alligare ad certas personas et humanam auctoritatem.”⁸⁸

J. T. MUELLER, modernus lutheranus, scribit: “We rightly say that the office of the Christian ministry is of divine appointment or command. . . The public ministry is a divine appointment or ordinance. . . We repeat this for the sake of emphasis, since this doctrine, so clearly taught in Scripture and so emphatically set forth by our Lutheran dogmaticians, has been denied also within the external Lutheran Church. . . In order to deny Loehe’s immediate divine establishment of the public ministry. . . [Hoeftling] regarded it as necessary to deny also its *mediate divine establishment*, or the fact that it is God’s institution and ordinance that Christian believers should confer upon called and ordained ministers the public administration of the Office of the Keys.”⁸⁹

Tertia sententia asserit *originem pure humanam* praefati particularis ministerii. Stricte nempe loquendo et quantum attinet ad ipsius Christi voluntatem, non est necesse ut universale ministerium transferatur ex comunitate ad determinatam aliquam classem ministrorum; id tamen connaturaliter suasit tum ipsa rei convenientia tum variae historicae circumstantiae, iuxta quas praeterea constitutum ministerium varias legitimasque formas assumpsit. Ceterum nihil prohibet quominus in sensu quodam largiori ipsum dicatur esse a Deo volitum, seu divinae institutionis, quatenus nempe ex una parte quidquid est rationabile, conveniens, moraliter necessarium, dici potest a Deo volitum et approbatum, et ex alia parte tale ministerium procedit ab ipsa Ecclesia a Deo instituta et per auctoritatem a Deo ipsi commissam.

Hanc sententiam videntur sustinere magis vel minus explicite, aliqui Protestantes liberalioris tendentiae (nondum tamen loquimur de proprie dictis Protestantibus Liberalibus, de quibus infra, in p. 170sq.). Satis clare vel suggestive proponitur a *Hoeftling* lutherano circa medium saec. 19, a IP. *N. Clarke* scriptore baptista liberalioris tendentiae circa finem eiusdem saeculi, a *T. M. Lindsay* rectore “Glasgow College of the United Free Church of Scotland” initio huius saeculi, a *IV. A. Brown* presbyteriano fere modernisticae tendentiae eodem tempore, a *T. IP. Manson*, professore biblici criticism! in Universitate Manchester, et a *L. S. Chafer* rectore “Dallas Theological Seminary” recentissimo tempore.⁹⁰ Nec refert quod apud hos aliosque scriptores

⁸⁸*Op. cit.* (supra, in p. 122) 503, 505.

⁸⁹*Op. cit.* (supra, in p. 129) 564, 566, 567 sq.

⁹⁰Piures alii hic citari possunt qui idem ultro profitentur, praesertim *K. Barth*, sed isti ulterius procedunt in quemdam mitigatum Liberalismum, de quo erit sermo infra (pp. 179 sq.).

inveniantur etiam plures expressiones quae videntur potius indicare praecedentem sententiam mediatae institutionis divinae, nam id ostendit ex una parte quam difficile sit fluctuantes Novatorum opiniones ad determinatas lineas reducere et ex alia parte quam facile sit ex communi ac fundamentali eorum principio de universali sacerdotio ad hanc ipsam extremam sententiam de humana origine constituti ministerii logice pervenire.

¹
HOFLING doctrinam sic apte compendiatur J. T. Mueller: "The claim has been made by some, *e. g.*, Hoefling, that the ministry of the Word in its concrete form (*Pfarramt*) is of human origin or a mere 'historical development.' They contend that the appointment of elders (πρεσβυτεροι) in the Church, Acts 14. 23; Titus 1. 5 ff., had only a temporary or local significance, since the peculiar conditions prevailing in those early times made bishops, or presbyters, necessary. . . It is true, Hoefling and his associates admitted that the public ministry is God's institution and ordinance in the sense that everything that is 'reasonable,' 'proper,' and 'morally necessary' may be called a divine ordinance, 1 Cor. 14. 40. But he denied that the public ministry is divinely commanded or appointed (cf. *Grundsätze ev. Luth. Kirchenverfassung*, Erlangen, 3 ed. 1853) since it resulted merely from an 'inner necessity' (*mit innerer Notwendigkeit*). For this reason he also denied the conclusions which our Lutheran dogmaticians have rightly drawn from such passages as Acts 14. 23; Titus 1. 5, etc. . . The error of Hoefling and his followers originated in their opposition to Romanizing Lutherans (Muenchmeyer, Loehe, Kliefoth, Vilmar, etc.), who claimed that the public ministry is a divine institution in the sense that it has been directly transmitted from the apostles to their successors as a ministerial estate (*geistlicher Stand*) through the rite of ordination. . . Hoefling correctly rejected this Romanizing doctrine, but erred on the other hand by denying the *mandatum Dei* of the public ministry. In order to deny Loher's immediate divine establishment of the public ministry, he regarded it as necessary to deny also its mediate divine establishment, or the fact that it is God's institution and ordinance that Christian believers should confer upon called and ordained ministers the public administration of the Office of the Keys."⁹¹

CLARKE: "It does not appear to have been the providential purpose that all Christians should be gathered into one great organization, and it does not seem probable that such a purpose will hereafter be manifested by the fulfilment of it. Organization, helpful as it is, is a very different thing from that inner life of the soul in God in which religion consists, and cannot properly be counted as a part of religion. But it certainly is the divine will and pleasure that Christians should be together, united in some practical order for mutual benefit and common service to their Lord. Any company of Christians gathered in his name for his purpose has the promise of the Master's presence (Matt, xviii. 20). Any group of Christians that offers itself to Christ is an organ of Christ, through which he may express himself in his own activities. The Church, regarded as the sum of all the actual organizations, has been a powerful help to the Christian purpose in the world. No organization has promise of perpetuity, apart from its fitness for the Master's use, and Christianity may yet express itself in new forms, if the old prove insufficient or unadapted to its growing needs."¹²

LINDSAY scribit: "Churches like that of Corinth and Philippi, whatever may have suggested their forms of organization, and whatever bands held them

J'Op. cit. (supra, in p. 129) 567 sq.

ⁿ*An Outline of Christian Theology* (New York: Ch. Scribner's Sons 1920: prima impressio 1894) 381 sq.

together, had within them persons with the 'gifts' which enabled them to offer wise counsels, to assist their neighbours, to lead the devotions and to manage the affairs of the community. If it be said, as it is sometimes done, that the churches of Corinth and Rome were not properly organized because we do not hear of bishops or presbyters or deacons, then that means that a Christian church, could be called 'Christ's Body,' could admit catechumens by the sacred door of baptism, could assemble together for public worship, could partake together of the Holy Supper, could exercise Christian discipline, and all this *without office-bearers set apart for the purpose of the ministry in regular and ecclesiastical fashion*. It shows, as nothing else can, that the *Church comes before the ministry, and that it creates for itself and its own needs its ministering service*; the natural leaders led, the people followed, the organization grew' and the new' moral and social life had full liberty to develop itself in all manner of Christian service. The two types of the earliest local ministry, the serving and the leading, the ἀι-τιλι^ι and the κυβερνήσει, the διακονῶν and the επισκοπεῖν appeared first as forms of doing what service was required of them, and then as permanent offices."93

BROWN: "The church perpetuates the work of Christ both as revealer and redeemer. The distinctive features which have entered into human thought through him are handed down by the testimony of his followers, and so become the permanent possession of the race. The self-sacrificing love, of which he gave the example, inspires like love in his disciples, and so *gives rise to the church's varied ministry* to human need. It is through the church that men come to know practically about Christ and are won to faith in the Gospel. In the course of its missionary activity the church gives rise to institutions. *Like every other human society*, it has to create for itself organs of expression, and with the widening range of its influence and the growing complexity of its task, these become naturally more formal and elaborate in character. . . The informal service of those who are older and wiser proves no longer sufficient, and we have *the rise of a distinct ministry, which in time assumes sacerdotal character*. Thus all the forms familiar in the history of other religions repeat themselves in the organization of the Christian church."94

MANSON magis ambigue scribit: "We take the organic conception of the Church in deadly earnest. When we do that, we find only *one essential and constitutive Ministry*, that of the Head, our Lord Jesus Christ. *All others are dependent, derivative, junctional*. . . . It may be that Apostleship is just *one of the ways* in which Christ continues His Ministry in the Church, that Apostleship is a function of the Church and the Apostolate the organ through which it is exercised. . . . *The local congregation, as part of the Body of Christ, itself enters into the Apostolic Ministry*. . . . In the Christian community the qualities which distinguish the potential leader are plain enough, for they are defined in advance by Jesus Himself. Capacity for leadership is indicated by readiness to serve, that is, the ability to see what really needs to be done and the readiness to take whatever trouble is necessary and make whatever sacrifices have to be made in the doing of it. . . . So we come to *the settled ministry*. It need not be a whole-time job. It need not be paid. It need not have been to a theological college. *Its only fundamental requirement* is fitness and willingness to give the kind of service that is needed in the common life of a colony of Heaven. . .

"A consideration of i Cor. xii-xiv. suggests that a visit to a Christian meeting for worship in the first century would perhaps have been a somewhat disconcerting experience for us who are accustomed to an orderly order of service. One member might begin to speak to God in an utterance unintelligible to anyone else. Another

M The Church and the ministry in the early centuries (ed. 3, London [1903]) 136.
Christian theology in outline (New York: Ch. Scribner's Sons 1911; prima impressio 1906) 60 sq.

might 'prophecy,' that is, deliver a word of God to the congregation. . . . Another member might teach. . . . Naturally some members would be more active than others in these various exercises; and among these, particular individuals would be more given to one kind of activity than to the others. But there is nothing to indicate that in the earliest days of the church *any member or group of members had an exclusive monopoly of glossolalia or prophecy or didache*. On the contrary when the congregation assembles each member is a potential contributor to the service. One may have a psalm, another a piece of teaching (*didache*), another a piece of prophesying (*apocalypsis*), another some speaking with tongues (*glossa*), and another the interpretation thereof. All that is required is that each contribution should help to build up the life of the community (i Cor. xiv. 26). *The ministry of the Word is the business of the whole community; and any member can take part in it.*"05

In fine sui operis auctor sic breviter resumit essentialem nucleum suae opinionis, quod attinet ad rem nostram: "The Church is the Body of Christ . . . , the Church's Ministry is a continuation of the Messianic Ministry of Jesus. There is only one 'essential ministry' in the Church, the perpetual ministry of the Risen and Ever-Present Lord Himself. All other ministries are derivative, dependent, and functional. . . . *The things that validate any ministry* are: (a) the call of Christ and the gift of His Spirit; (b) those things which may be grouped under the head 'the signs of an Apostle.' *The part of ecclesiastical authority in the ordering of the ministry is that of recognizing and accepting the gift of Christ to His Church.*"00

CHAFER sat radicaliter scribit: "No responsibility or service is imposed on the church per se. *Service, like the gifts of the Spirit by whom service is 'drought, is individual*. It could not be otherwise. The common phrase, 'the church's task,' is, therefore, without Biblical foundation. It is only when individuals sense their personal responsibility and claim personal divine enablement that Christian work is done. On the other hand, there is no word written which by implication would hinder believers from being associated in a common cause which may be for convenience considered in the light of a combined result. Relative to the mission of the visible church, Dr. C. I. Scofield writes: 'Much is said concerning the "mission of the church." The "church which is his body" has for its mission to build itself up until the body is complete (Eph. 4. 11-16; Col. 2. 19), but the visible church, *as such*, is charged with no mission. The commission to evangelize the world is personal, and not corporate (Matt. 28. 16-20; Mark 16. 14-16; Luke 24. 47, 48; Acts 1. 8). So far as the Scripture story goes, the work of evangelization was done by individuals called directly of the Spirit to that work (Acts 8. 5, 26. 27, 39; 13.2, etc.). Churches (Phil. 4. 15) and individuals (Acts 16. 14, 15; Rom. 16. 6, 23; 2 Tim. 1. 16, 17) helped on the work of these men, but there is no trace of any corporate responsibility attaching to "the church." Doubtless the local church may be called upon by the Spirit to "separate" individuals to that work, as at Antioch (Acts 13. 1-3)' (*Bible Correspondence Course*, III, 431).

"The Church and Her Organization. There are three general principles in government whether it be church or state and in the field of church government there is (1) the episcopal, represented by Episcopalians and members of the denomination known as Methodist Episcopal; (2) the representative form of rule, represented by the Reformed churches that are governed by appointed boards: and (3) congregational, which classification includes all churches denominational and independent that are ruled directly by the congregation. This last class is represented by the Congregational, Christian, and Baptist churches.

"All warrant for church government must be found in the New Testament Epistles and every existing form of church rule will claim that its procedure is

KThc. Church's Ministry (London: Hodder and Stoughton 1948) 30, 34, 54 sq., 56 sq.

** *Ibid.* 100sq.

justified by the Scriptures. This fact serves to emphasize the truth that *church government is a mere convenience which serves a limited purpose*. The harmful error arises when by the leadership of its ministers the membership come to consider the organization or sect to be the primary factor in the church's life. The impression is created that loyalty to a particular church is paramount, that it exceeds in importance the issues of sound doctrine or a life devoted to Christ. Each sect must publish its own literature, conduct its own missions, provide its members with no other information relative to Christian work at home and abroad than is related to that denomination, *educate and ordain their own clergy*, and call to their pulpits only men trained in the peculiar doctrines which give the group its distinctive character. Aside from the limited advantage which may be claimed for this general procedure, there is, notwithstanding, a constant development of the sectarian sin and an ever present neglect, if not resistance, of the glorious truth of the unity and fellowship of the one Body of Christ.

*"Organization is wisdom's first step for a people associated together in a common cause; but organization is for a purpose and therefore is not the purpose itself. Sectarianism tends to a neglect of the purpose — that which actuates every worthy church — and to magnify the organization."*⁰⁷

Haec tertia sententia nonnisi uno gradu videtur differre ab *extrema opinione Quakerorum*, quae ulterius procedit ad *suppressionem ipsius particularis ac determinati ministerii*, seu devolutionis universalis ministerii ad determinatos ac designatos ministros, negans non solum eius divinam originem sed etiam eius *legitimitatem*, ita ut non solum non sit ex Christo sed etiam adversetur voluntati Christi.

Ut constat ex expositione ipsius *Roberti Barclay*, illorum praecipui, imo unici, theologi, in suo opere *Apologia theologiae vere christianae* edito latine a. 1676 et anglice a. 1678 (infra cit., in pp. 168-170), doctrina Quakerorum, quod attinet praecipue ad rem nostram, ad hanc summam reduci potest. Ecclesia est societas credentium in Christum, vegetans sub immediato influxu et impulsu Spiritus S. Externa ratio huius societatis tota consistit in praedicatione evangelii, adeoque in solo ministerio verbi, abiectis etiam quibuslibet sacramentis. Hoc ministerium Christus commisit omnibus fidelibus indiscriminatione, exercendum sub solo influxu Spiritus S., remota omni eius obligatione cuilibet personarum classi aut quibuslibet individuus humanitus designatis et a fortiori cuilibet constitutae auctoritati. Nihilominus quidam viri, ob peculiarem eorum aptitudinem ad verbum divinum praedicandum, fundatam praecipue in ipsorum sanctiori vita et altiori religiosa experientia, sunt ipso facto magis quam alii ab ipso Spiritu S. vocati, designati, electi et ordinati, ut sint ministri evangelii, adeoque ius et officium habent praedicandi verbi divini, ac pro tanto dici potest adesse in Ecclesia Christi aliquod particulare ministerium, distinctum a praefato universali ministerio a Christo omnibus fidelibus commisso.

Et haec quidem sententia est extrema linea negationis catholici sacerdotii. Nam catholici docent ministerium determinatum ac sacerdotale, Protestantes vero negant sacerdotium ac retinent determinatum quoddam ministerium, Quakeri tandem reiciunt etiam determinatum ipsum ministerium, solum relinquentes ministerium aliquod indeterminatum spiritualis indolis, quod vix differt ab universali illo omnium fidelium sacerdotio in quo residet fundamentalis canon totius systematis Novatorum. Ex quo etiam apparet hanc Quakerorum negationem esse huius communis systematis logicam conclusionem, ut ipsi Quakeri ultro fatentur, qui abiecto ipso nomine Protestandum et assumpta propria appellatione Societatis Amicorum (*Society of Friends*). ceteris Novatoribus exprobrant quod catholicum ipsum ministerium, utut vero sacerdotio evacuatum sed a voluntate Christi alienum, essentialiter adhuc retinuerint contra ipsa Reformationis principia.

Secunda controversia ac discrimen inter Protestantes respicit ipsam jormam particularis ministerii, prout est ab ipso Christo volita et instituta (immediate vel saltem mediate, iuxta supra dictam primam controversiam), seu sive gradum, indolem et subiectum ministerialis officii, sive modum transmissionis (vocationis, designationis, electionis, uno verbo ordinationis).

In qua quidem controversia, quae maxime a saeculis incaluit nec adhuc prorsus defervit,⁰⁸ non obstantibus variis et hucusque, ut videtur, infructuosis conaminibus generalis alicuius pacis et unionis.¹ tres

⁰⁸Cf. Kirk, *op. cit.* (supra, in p. 134) v, 463 sqq.; Lowrie, *op. cit.* (supra, in p. 127) v-vii et alibi passim; Lindsay, *loc. cit.* (supra, in p. 13S); Manson, *op. cit.* (supra, in p. 139) 61, 75, 80; R. Lloyd, *The Church of England in the twentieth century* II (London [1950]) 249-272.

¹Cogita praecipue de sic dictis universalibus conventibus (JForM *Conferences on Faith and Order*), incoeptis Lambeth a. 1867 ac recentiori praesertim tempore multiplicatis Lambeth 1920, Stockholm 1925, Lausanne 1927, Lambeth 1930, Oxford 1937, Edinburgh 1937, Lambeth 1948, Lund 1952, necnon de recentissima illorum conventuum organizatione sub forma sic dicti Universalis Concilii Ecclesiarum (*World Council of Churches*). fundati ac prima vice celebrati Amsterdam a. 1948 atque iterum in civitate Evanston (in Statibus Unitis Americae) a. 1954. De quo protestanlico "Motu Oecumenico" confer:

Abbot (The) of Downside, "Schism and unity," *The Downside review* LXXI (1953) 353-361.

.Ides de la conférence des Eglises orthodoxes autocephales 5-15 juillet 1948 II (Moscou 1952) 5-203.

Beaupère, R., "L'Anglicanisme," *Lumière et vie* XIX (1955) 47-65.

Biot, F., "Protestantisme et unité," *Lumière et vie* XIX (1955) 27-46.

Boyer, Ch., "Sur la théologie du Conseil Oecuménique." *Gregorianum* XXXV (1954) 591-607.

Brandreth, R. T., *Unity and reunion. 1 bibliography*, London 1945 et 1948.

Crivelli, C., "Ecumenismo protestante," *Fides* (1950) 72-77, 103-108, 131-136.

Daniélou, J., "Le Protestantisme dans des voies nouvelles?," *Études* (1953) 145-156.

Ecumenical (The) Review. Officialis ephemeris edita a World Council of Churches inde ab a. 1948.

Fairweather, E. R.-Hettlinger, R. F., *Episcopacy and reunion*, London 1953.

distingui possunt principales ac generales sententiae, quae, abstrahendo ab amplioribus determinationibus et connaturalibus oscillationibus particularium sectarum vel doctorum, tribus nominibus designari possunt, scilicet *Episcopalianismo*, *Presbyterianismo* et *Independentismo*, atque practice cum tribus generalibus ecclesiis identificantur, scilicet Anglicana (sub qua includimus etiam Episcopalianos, seu Anglicanos Americanos), Presbyterianica (cum qua intelligimus omnes sic dictas ecclesias Reformatas) et Independent! (sub qua elastica denominatione includimus sive eas ecclesias quae magis proprie vocari solent Independentes seu "Free Churches," sive Congregationalistas. sive Baptistas, Methodistas, et ipsos Lutheranos).

Prima sententia docet Christum instituisse *determinatam formam et quidem episcopalem*, quae transmittenda est per autonomam ac-

Florovsky, G., "L'Oecuménisme au xix siècle," *Irénikon* XVII (1954) 241-274, 407-447.

Fransen, P., "Oecumenische Kroniek," *Bijdragen . . . Nedcrlandse Jezuitten* XV (1954) 42-57.

Frisque, J.-Kuijiaars, F., "Amsterdam 1948. Perspectives missionnaires. La première réunion du Conseil Oecuménique des Eglises," *Eglise vivante* II (1950) 219-232.

Gtussani, L., "Da Amsterdam ad Evanston," *La scuola cattolica* LXXXII (1954) 133-150.

Gray, F., "The apostolic succession as an ecumenical issue (An Anglican view)." *The ecumenical review* IV (1952) 139-150.

Istina. Ephemeris de doctrina et motu oecumenico, edita inde ab a. 1954.

Le Guillou, M. J., "Le conseil oecuménique des Eglises," *Lumière et vie* XIX (1955) 83-97.

Lialine, C., "Le mouvement 'Foi et Constitution' à l'étape 'Lund 1952' d'après les documents imprimés," *Irénikon* XXVI (1953) 146-161, 256-282; "Evanston. Action," *ibid.* XXVII (1954) 369-406.

Maydiou, A. J., "Chrétiens en quête de l'unité: la route barrée," *La vie intellectuelle* (1953) 4-26.

Morren, L., "Evanston 1954," *La revue nouvelle* XX (1954) 455-463.

Nicholls, W., *Ecumenism and Catholicity*, London, s.a.

Romero, A. E., "Nota informativa bibliografica sobre el ecumenismo," *Revista española de teología* XII (1952) 153-172, 395-432.

Rouse, R.-Neill, S. Ch., *A history of the Ecumenical Movement, 1517-1948*, London 1954. Praecipuum opus historicum de hoc subiecto.

Senaud, A., *Christian unity. A bibliography*, Geneva 1937.

Tavard, G., "L'assemblée d'Evanston," *Lumière et vie* XIX (1955) 110-116.

Tints, G., *Histoire doctrinale du mouvement oecuménique*, Louvain 1955.

Thurian, M., "Bibliographie des principaux ouvrages, revues et articles parus en langue française [circa oecumenismum]," *Verbum Caro* II (1948) 190-202.

Unitas. Ephemeris Romae edita inde ab a. 1949.

Visser 't Hooft, W. A., "Signification de l'Assemblée d'Evanston," *Foi et vie* LI (1953) 518-521.

World Conference on Faith and Order. *Can the Churches unite?*, New York 1927; *Faith and Order. The second conference on Faith and Order*, New York 1937; *Faith and Order. The report of the third World Conference at Lund, Sweden, August 15-28*, London 1952.

World Council of Churches. *The World Council of Churches. Its process of formation*, Geneva 1946; *The first assembly of the World Council of Churches. Official report*, New York 1949.

Cf. praeterea opera quae indicantur inferius (pp. 184 sq.), ubi de quodam oecumenismo in sensu catholico.

tionem seu ordinationem iactam ab ipsis episcopis. *Secunda sententia* docet Christum instituisse quidem determinatam formam ministerii, non tamen episcopalem sed *presbyteraleni* (in pleno sensu vocis presbyterii. seu consistorii), ita saltem ut excludatur distinctio graduum seu praeeminentia alicuius gradus relate ad alios in sacro ministerio: quae quidem ministerii forma transmittenda est non ab ipsis electis pastoribus, sed ab ipsa ac tota ecclesia, et quidem locali, seu a copulato iure et actione sive communium membrorum ecclesiae sive gubernantis presbyterii (compositi ex pastoribus, diaconis et laicis senioribus), per quod tamen presbyterium immediate fit sic dicta ordinatio ministrorum. *Tertia sententia* docet Christum nullam determinatam formam instituisse adeoque *quamlibet formam* (episcopalem, presbyteralem, pastoraalem, etc.) legitime a communitate ecclesiastica constitui et per eandem ipsam ecclesiam (localem aut generalem, iuxta diversas opiniones) tanquam iure proprio transmitti ac delegari.

ECCLESIA ANGLICANA, praecipue iuxta orthodoxiorem eius partem quae “High Church” nuncupatur, sequenti modo rem concipit et contra ceteros Protestantes (qui omnes hoc sensu Independentes vel Nonconformistae dici possent) strenue defendit:

1) Christus ipse immediate instituit episcopatum, saltem sub generali et *essentia ratione* {*Essential Ministry*) supremi muneris ministrationis verbi et sacramentorum, prius collati Apostolis et ab eis ad alios transmittendi in perpetuum.

2) Hoc episcopale sive essenziale munus ministrationis transmittendum est *per proprie dictam successionem*, seu per autonomam electionem sive ordinationem subsequentium ministrorum, factam ab ipsis qui illud munus possident (*self-propagating ministry*).'

3) Inde episcopi constituunt ex divino iure quendam determinatum coetum, ministerial! potestate donatum et in hac potestate seipsum per successionem propagantem, distinctum a communi coetu fidelium, quibus nulla competit, sive immediate sive mediate, proprie dicta potestas tam in ministerio exercendo quam in ministris eligendis.

4) Nihilominus episcopi agunt tanquam organa totius Ecclesiae quae, utpote Corpus Christi Sacerdotis, est societas sacerdotalis, ac pro tanto universale illud sacerdotium omnium fidelium, quod est fundamentalis canon Protestantismi, dici potest determinari, transferri et operari per particulare sacerdotium seu ministerium episcopale.

'Dempta episcopali constitutione divini ministerii, Anglicanis in hoc puncto consentiunt quidam pauci sive inter Presbyterianos, de quibus infra (p. 147), sive inter Lutheranos quos refert et ut romanizantes impugnatur Mueller (supra cit., in p. 137). sive inter modernos illos Calvinistas quos inter moderatos Liberales infra reteremus (cf. v.g. Menoud, cit. in pp. 188sq.).

necnon potestatem episcoporum dependere et provenire ab Ecclesia et a populo christiano.

5) Praefatum munus episcopale haberi debet ut essenziale ministerium Ecclesiae (*Essential Ministry*), seu ut ministerium iuris divini ab ipso Christo immediate conditum. Particularis autem forma (monoepiscopalis), quam ipsum historice assumpsit, necnon inferiores ministerii gradus, seu distinctus presbyteratus et diaconatus, haberi debent ut quaedam eius determinationes vel derivationes (*Dependent Ministry*), quarum connexio cum divina origine, etsi certe et ex ipsa Scriptura ostendi non possit, vehementer tamen suadetur ex ipsa praxi Ecclesiae Apostolicae et subapostolicae, per continuatam successionem asservata.

Ad rem *GORE*: “The church was held together from the first inwardly by the Holy Spirit and outwardly by a ministry of divine authority, entrusted by Jesus Christ to His twelve apostles, with others perhaps who were not of the number of the twelve, and by them transmitted, with the laying on of hands and prayer, to other men, as need arose, in different grades of office, and by these in turn to their successors; so that in each generation there have been men in the church who have received in due succession from the apostolic founders of the church the ministry of the word and sacraments, and amongst them men holding a ministry in chief, which carried with it authority to impart the ministry to others. This ministerial succession rests upon the original institution of Christ in principle, but was developed at each step under the ‘binding’ and ‘loosing’ authority of the church, to which He gave a divine sanction. . . The ministry in the church, perpetuated in accordance with this principle of devolution, has taken one form, viz. that in each church there has been a bishop with presbyters and deacons; and the bishops only have held the authority to ordain others to the ministry. This particular form of ministry (monepiscopal) undoubtedly comes from apostolic days. Its establishment as the one form of church ministry may be regarded as due to the authority of the church, but it has been as deeply and universally established in Christendom as the creed or the canon of Scripture. . .

“What is the character or function of the Christian ministry? Christ the ‘great shepherd of the sheep’ fulfilled His pastoral office as prophet and priest and king. . . The whole society through which He expresses Himself in the world, the church which is His body, partakes of His office. . . But, in all its functions the church acts through and with its appointed officers. Therefore we should expect to find the ministers or officers of the church in some special sense prophets and priests and kings, not in separation from the general body of the faithful, but as organs of its common life. . . In all its worship and discipline, and in all its work of extension, the church was continually exercising its priesthood: offering up spiritual sacrifices, absolving or retaining sins, receiving or imparting spiritual gifts. And it did this as one body, acting through its appointed officers; and these officers came to be called priests, as being, like the Old Testament priests, agents and officers of a priestly body, by a divine appointment. . .

“I revert . . . to what is, I believe, ‘the fundamental religious principle of the whole Reformation movement,’ viz. the repudiation of the conception that authority to minister is given in the church only by devolution from above, on the principle of succession to the original apostolic ministry. I believe that in repudiating this principle the Reformed churches were — with whatever excuse — repudiating a

law of divine authority in the church, and also an essential principle of the church's continuous life."³

KIRK: "Our Lord endowed His Church with two great gifts: the means of grace (the word and the sacraments), and the ministry of grace (the apostles and their fellow-labourers). Both classes of institutions were, in a greater or less degree, in a state of fluidity; many years were to elapse, for example, before the 'word of God' became crystallized into an accepted canon of Holy Scripture. Much earlier, the ministry of grace had already assumed a recognizable and authoritative form. We speak of it normally as a threefold ministry, and that is accurate enough; but for the purpose of understanding episcopacy we must think of it as twofold rather than threefold. There was an Essential and a Dependent Ministry; and although it was not long before the name of 'bishop' was normally reserved to members of the Essential Ministry alone, it is misleading to suppose that everyone who is described as an *episcopus* or as exercising *episcopate* in primitive days was a member of the Essential Ministry, whilst everyone who was called by some other title ranked among the Dependents alone. There may have been periods and places in which the Essential Ministry was the only ministry. However this may be, the primary every-day duty of the ministry was the due administration of the word and sacraments; and (after allowing for occasional local variations in the immediate subapostolic period) it is clear that, in so far as the Dependent Ministry had a share in these functions, it did so by devolution, or on commission, from the Essential Ministry alone. . .

"The fact of peculiar importance, however, is that in this process of devolution and readjustment there was one function which the Essential Ministry retained sedulously and exclusively for itself. This was the commissioning of new members to the ministry, whether by Ordination,' as in the case of presbyters and deacons, or by 'consecration' of bishops. To this it must be added that confirmation was the ordination of the ordinary Christian to the status of a layman in the Church of God; and it too was and is reserved to the bishop, with the partial exceptions which we have noticed. It is the bishop who, as the primary minister of the sacraments, acts creatively in the Church, making ministers and laity. He does this, not primarily as a diocesan official (representing the congregation), but as successor of the apostles, exercising the ministry entrusted to them by the Lord. It does not appear that this prerogative of the Essential Ministry in respect of consecration and ordination was ever seriously challenged. . .

"If we say that episcopacy is of divine ordinance, we do so not in the sense that our Lord instituted it directly, but that it and it alone can permanently carry on in the Church the Essential Ministry derived from the apostles of our Lord. Since, however, the function is prior to the office, it could well be (though, as we have observed, there is no evidence to this effect) that before the threefold ministry became fixed, the functions of consecration and ordination of ministers might on occasion be exercised by men called 'presbyters.' These men were then the representatives, for the time being, of the Essential Ministry'. Once we recognize this fact, many of the problems about 'prophets,' 'itinerant apostles,' and alleged presbyterian ordinations in the early church are solved automatically. If a man had the unquestioned right to ordain, he belonged to the Essential Ministry; and whatever occasional irregularities may have occurred in the earliest period, it soon became certain that no one could be a member of that ministry unless he had been admitted to it by those who were already members of it themselves. . .

"We claim that a self-recruiting Essential Ministry is the appointed means for maintaining the Church's unity. But by whom was it appointed? Is it, as we just

Idop. cit. (supra, in p. 124) 139-141, 152 sq., 160, 183 sq.

suggested, of divine appointment, or is it merely an ingenious human device to minimize the possibility of disputation? The New Testament and the primitive Church undoubtedly regarded it as of divine appointment; did they do so in any sense which modern scholarship is free to disown? On our answer to this question depends our attitude to many of the proposals for the reunion of the Churches which are in the air today. For if episcopacy, with all that it involves, is a mere invention of the Church, then it is not disloyal to say that changed circumstances might well justify, if not its abolition, at all events the admission to parity of function of 'ministries' conferred by Christian bodies which at some stage or other had granted, and consequently were still granting, ministerial rank to persons who had never received ordination at the hands of a member of the Essential Ministry. Setting aside the question of the right of one or more dioceses or provinces to act in so novel a fashion, regardless of the rest of the Catholic Church, it is the considered and unwavering conviction of the writers of this book that any such acceptance would be in the highest degree a defiance of all the scriptural evidence, and a complete reversal of Catholic tradition of all periods. . .

"It is clear that there is a real distinction of status between the Bible, the creeds, and the sacraments on the one hand, and the ministry on the other. If we may be allowed the phrase, it is possible to accept the finality of the former in a less final sense than that of the latter, for the very reason that the former are ministered to us by the latter, but the ministry just is itself: to speak of its being ministered to us by anything or anyone else is to utter nonsense. . . But where can we turn from a mishandled and mishandling ministry to find the true ministry¹ which will restore our fainting fears? Not outside the succession, obviously; for *without the succession the ministry is no ministry*. We must, it would appear, accept the ministry as it is, with absolute and quite unqualified finality, for better or worse; just as a Christian accepts a partner for the married life. There is something therefore peculiarly terrifying about the doctrine of the ministry, just as there is about the doctrine of marriage. The semi-Christian evades the horrible finality of the Christian law of marriage by a more or less complaisant toleration of divorce. In the same way many Christians are fain to escape from the awful rigidity of the doctrine of the necessity of apostolic succession for a true ministry², by saying, 'Ah, but I cannot believe it to be scriptural'. . .

"Unless . . . it is held that the apostolic ministry was created by the primitive Church 'for itself and for its own needs' — and no one could seriously maintain this position in face of the obvious truth that the apostles derived their commission directly and immediately from the Lord Himself — we must reject the view that the episcopate, maintained by succession from the apostles, is to be thought of merely as a function of a Church upon which it depends for its authority and indeed for its bare existence. *Ab initio sic non erat* is a final judgement here."³

ECCLESIA PRESBYTERIANA pariter tenet Christum instituisse determinatam aliquam formam ministerii, sed contra Anglicanos mordicus *negat tum distinctionem graduum ministrorum* seu potius prae-eminentiam unius gradus relate ad alium ubi plures de facto constituentur (in specie distinctionem seu praeeminendam episcopi relate ad presbyteros sive alios pastores), *tum autonomam eorum successionem*, seu novorum ministrorum electionem factam ab ipsis ministris. Positive autem docet determinatam ministerii formam, divinitus institutam, esse formam presbyteralem (vel, si placet, pastoralem) eamque

**Op. dt.* (supra, in p. 134) 8, 12, 14 sq., 25, 27.

transmittendam non ab ipsis presbyteris seu pastoribus sed, simul ac copulato iure, a congregatione fidelium (transmissio mediata) et a presbyterio actualiter gubernante quod ex pastoribus, diaconis et senioribus coalescit (transmissio immediata).

Non defuerunt tamen inter Presbyterianos qui, ut Rutherford et Baillie, una cum Anglicanis conciperent ministros ut separatam classem, cum propria auctoritate independente a congregatione fidelium. Unde nonnisi primum assertum videtur esse fundamentale ac distinctivum dogma Presbyterianorum, scilicet divina institutio formae presbyteralis ministrorum, prout haec excludit distinctionem graduum in ministris.

Ad cuius systematis intelligentiam observa Presbyterianorum ecclesiasticam organizationem directe descendere ex *ipsa originali organizatione a Calvino delineato*. pro sua ecclesia calvinistica, quae in ipsa secta presbyteriana, fundata in Scotia a. 1580, praecipuam suam progeniem et haeredem obtinuit. Porro Calvinus in ultima editione (a. 1559) suae *Institutionis Christianae religionis* (l. 4, c. 3, nn. 1, 4. 8. 9, 11-16) distinguit duas classes praesulum, eas colligens ex epistolis ad *Eph.* 4. 11 et 1 *Cor.* 12. 28, scilicet tres praesules extraordinarios, qui a Deo interdum excitantur in ecclesia prout temporum necessitas postulat, i.e. apostolos, prophetas et evangelistas, et duos ordinarios, qui nempe ordinarium munus habent in ecclesia, i.e. pastores et doctores, quibus subinde subiungit alios duos, i.e. seniores et diaconos. Pastor (vel presbyter, vel episcopus, qui omnes idem sunt) est minister verbi et sacramentorum; doctor est minister solius verbi, et quidem modo tantum doctrinali, i.e. interpretando Scripturas, nec ullum habet disciplinare aut ministeriale munus sicut pastor; diaconus ministrat opera materialis et spiritualis misericordiae; senior tandem vigilat, una cum episcopo sive pastore, super disciplinam congregationis et cum eo censuras pronuntiat. Electio pastoris, principalis quidem ac ministerialis praesulis, importat duos gressus, scilicet externam et formalem vocationem, quae fit per consensum et approbationem populi, et ipsam ordinationem quae consummat vocationem atque fit a pastoribus per manuum impositionem.

Presbyteriani pariter distinguunt tres ministros (*officers*) extraordinarios, seu apostolos, prophetas et evangelistas, quorum electio nequit fieri nisi per extraordinariam ac immediatam vocationem Dei, et tres ministros ordinarios (in unum colligentes, pastorem et doctorem quos Calvinus distinxerat), scilicet *seniores* (*elders, ruling ciders*, ex biblicis nominibus presbuteroi et episkopoi quae vertunt per *elders* et *overseers*), qui gubernant et regulant disciplinam communi-

tatis, *doctorcs seu pastores (teachers or pastors)*, qui una cum senioribus gubernant communitatem et praeterea sunt ministri verbi ac sacramentorum, *diaconos*, qui curant opera misericordiae, quorum tamen momentum et existentia facile decrescit aut extinguatur, ita ut praefata cura devolvatur senioribus. Electio horum officialium fit per copulatam actionem populi, seu communicantium, et presbyterii, seu consilii praefatorum officialium ut unum corpus gubernantium ecclesiam localem, ac proinde importat duos gressus, i.e. *vocationem (the call)* seu designationem, quae fit a populo seu locali congregatione sub morali quodam ductu et suasionem ipsorum officialium quamque ceteroquin debet praecedere vocatio ipsa divina (seu providentialia quaedam signa aptitudinis ad ministerium et gubernium ecclesiae), et inductionem in officium, quae fit a solis officialibus seu presbyterio quaeque iterum importat duplicem ritum, nempe *ordinationem*, seu publicam et authenticam declarationem ipsius vocationis divinae ac popularis, et *impositionem manuum*, quae tamen, ut in Scriptura commendata, non habetur ut necessaria, sicut ordinatio, sed libera et optionalis.

Officiales simul sumpti efformant *presbyterium*, seu gubernantem classem uniuscuiusque localis ecclesiae. Quamvis autem ipsum eligatur per votum seu vocationem popularem et gubernet ut populi repraesentativum, tamen nequaquam est merus populi legatus aut curator (*manager*), ad mere exequendum nempe populi mandatum et voluntatem (ut concipitur generatim in sectis Independentibus seu Congregationalistis, de quibus infra), sed habet veram auctoritatem gubernativam seu disciplinarem, pro quanto id exigit praeservatio doctrinae, cultus et disciplinae; nam vocatio populi se habet ut quaedam confirmatio interioris vocationis Dei, a quo descendit ipsa auctoritas in ministerium.

Praeterea particulares ecclesiae, cum suis propriis gubernantibus presbyteriis, uniuntur in quandam largiorem ecclesiam cui praeest *synodus*, coalescens ex aequali numero pastorum et seniorum uniuscuiusque presbyterii, et ulterius variae huiusmodi ecclesiae uniuntur in universaliorem ecclesiam cui praeest *generalis conventus (general assembly)*, iterum coalescens ex aequali delegatione pastorum et seniorum non uniuscuiusque synodi sed uniuscuiusque presbyterii. Ceterum auctoritas horum synodorum et generalium conventuum, etsi sit vera et extensive maior quam auctoritas singulorum presbyteriorum, non est simpliciter ac intensive maior, sed consideratur potius ut cumlatio auctoritatum singulorum presbyteriorum; nam, quantumcumque extendatur vel intensificetur unio contiguarum ecclesiarum, manet iugiter viciens supremum principium Reformatarum

Ecclesiarum, unamquamque scilicet *localem ecclesiam esse completam aliquam et sui iuris Christi ecclesiam*, habentem in seipsa omnem auctoritatem et omnia media necessaria ad attingendum salutarem praedicationis et ministerii finem, a Christo impositum ecclesiasticae societati, ac ita ad competenter repraesentandam in seipsa ipsam universalem Ecclesiam a Christo in terris fundatam.

Ad rem *L. BERKHOF*, fusius explicans tria ex quinque fundamentalibus principiis Presbyterianismi, quae supra (p. 134) ex ipso indicavimus:

“3. *Christ as King has endowed the Church with power.* \ rather delicate question arises at this point namely, Who are the first and proper subjects of Church power? *To whom has Christ committed this power in the first instance?* Roman Catholics and Episcopalians answer: to the officers as a separate class, in contradistinction from the ordinary members of the Church. This view has also been held by some eminent Presbyterian divines, such as Rutherford and Baillie. Diametrically opposed to this is the theory of the Independents, that this power is vested in the Church at large, and the officers are merely the organs of the body as a whole. The great Puritan divine, Owen, adopts this view with some modifications. In recent years some Reformed theologians apparently favored this view, though without subscribing to the separatism of the Independents. There is another view, however, representing a mean between these two extremes, which would seem to deserve preference. According to it ecclesiastical power is committed by Christ to the Church as a whole, that is to the ordinary members and the officers alike; but in addition to that the officers receive such an additional measure of power as is required for the performance of their respective duties in the Church of Christ. *They share in the original power bestowed upon the Church, and receive their authority and power as officers directly from Christ.* They are representatives, but not mere deputies or delegates of the people. Older theologians often say: ‘All Church power, *in actu primo*, or fundamentally, is in the Church itself; *in actu secundo*, or its exercise, in them that are specially called thereto.’ This is substantially the view held by Voetius, Gillespie (in his work on Ceremonies), Bannerman, Porteous, Bavinck, and Vos.

“4. *Christ provided for the specific exercise of this power by representative organs.* While Christ committed power to the Church as a whole, He also provided for it that this power should be exercised ordinarily and specifically by representative organs, set aside for the maintenance of doctrine, worship, and discipline. The officers of the Church are the representatives of the people chosen by popular vote. *This does not mean, however, that they receive their authority from the people*, for the call of the people is but the confirmation of the inner call by the Lord Himself; and it is from Him that they receive their authority and to Him that they are responsible. When they are called representatives, this is merely an indication of the fact that they were chosen to their office by the people, and does not imply that they derive their authority from them. Hence they are no deputies or tools that merely serve to carry out the wishes of the people, but rulers whose duty it is to apprehend and apply intelligently the laws of Christ. At the same time they are in duty bound to recognize the power vested in the Church as a whole by seeking its assent or consent in important matters.

“5. *The power of the Church resides primarily in the governing body of the local Church.* It is one of the fundamental principles of Reformed or Presbyterian government, that the power or authority of the Church does not reside first of all in the most general assembly of any Church, and is only secondarily and by derivation from this assembly, vested in the governing body of the local Church; but

that it has original seat in the consistory or session of the local Church, and is by this transferred to the major assemblies, such as classes (presbyteries) and synods or general assemblies. Thus the Reformed system honors the autonomy of the local church, though it always regards this as subject to the limitations that may be put upon it as the result of its association with other churches in one denomination, and assures it the fullest right to govern its own internal affairs by means of its officers. At the same time it also maintains the right and duty of the local church to unite with other similar churches on a common confessional basis, and form a wider organization for doctrinal, judicial, and administrative purposes, with proper stipulations of mutual obligations and rights. Such a wider organization undoubtedly imposes certain limitations on the autonomy of the local churches, but also promotes the growth and welfare of the churches, guarantees the rights of the members of the Church, and serves to give fuller expression to the unity of the Church.”⁵

Exhibitis his principiis respicientibus ius divinum, idem auctor sic ostendit ecclesiasticam organizationem in eis fundatam:

“*The officers of the Church.*

“Different kinds of officers may be distinguished in the Church. A very general distinction is that between extraordinary and ordinary officers.

“1. Extraordinary officers, a. *Apostles* . . . b. *Prophets* . . . c. *Evangelists*. . .

“2. *Ordinary officers*, a. *Elders*. Among the common officers of the Church the *presbuteroi* or *episkopoi* are first in order of importance. The former name simply means ‘elders,’ that is, older ones, and the latter ‘overseers.’ The term *presbuteroi* is used in Scripture to denote old men, and to designate a class of officers somewhat similar to those who functioned in the synagogue. As a designation of office the name was gradually eclipsed and even superseded by the name *episkopoi*. . . b. *Teachers*. It is clear that the elders were not originally teachers. There was no need of separate teachers at first, since there were apostles, prophets, and evangelists. Gradually, however, the *didaskalia* was connected more closely with the episcopal office; but even then the teachers did not at once constitute a separate class of officers. . . In Reformed circles the ministers now rule the churches together with the elders, but in addition to that administer the Word and the sacraments. Together they make the necessary regulations for the government of the church, c. *Deacons*. . .

“3. *The calling of the officers and their induction into office.* A distinction should be made between the calling of the extraordinary officers, such as apostles, and that of the ordinary officers. The former were called in an extraordinary way with an immediate calling from God, and the latter, in the ordinary manner and through the agency of the Church. We are concerned more particularly with the calling of the ordinary officers.

“a. *The calling of the ordinary officers.* This is twofold: (1) *Internal calling*. It is sometimes thought that the internal calling to an office in the Church consists in some extraordinary indication of God to the effect that one is called, — a sort of special revelation. But this is not correct. It consists rather in certain ordinary providential indications given by God, and includes especially three things: (a) the consciousness of being impelled to some special task in the Kingdom of God, by love to God and His cause; (b) the conviction that one is at least in a measure intellectually and spiritually qualified for the office sought; and (c) the experience that God is clearly paving the way to the Goal. (2) *External calling*. This is the call that comes to one through the instrumentality of the Church. It is not issued by the Pope (Roman Catholic), nor by a bishop or a college of bishops (Episcopalian), but by the local church. Both the officers and the ordinary members of

⁵ *Op. cit.* (supra, in p. 134) 583 sq.

the church have a part in it. That the officers have a guiding hand in it, but not to the exclusion of the people, is evident from such passages as Acts 1. 15-26; 6.2-6; 14. 23. . .

“b. *The officers' induction into office.* There are especially two rites connected with this: (1) *Ordination.* This presupposes the calling and examination of the candidate for office. It is an act of the classis or the presbytery (1 Tim. 4:14). Says Dr. Hodge: Ordination is the solemn expression of the judgment of the Church, by those appointed to deliver such judgment, that the candidate is truly called of God to take part in this ministry, thereby authenticating to the people the divine call.' This authentication is, under all ordinary circumstances, the necessary condition for the exercise of the ministerial office. It may briefly be called a public acknowledgement and confirmation of the candidate's calling to this office. (2) *Laying on of hands.* Ordination is accompanied with the laying on of hands. Clearly, the two went hand in hand in apostolic times, Acts. 6. 6; 13. 3; 1 Tim. 4. 14; 5. 22. In those early days the laying on of hands evidently implied two things: it signified that a person was set aside for a certain office, and that some special spiritual gift was conferred upon him. The Church of Rome is of the opinion that these two elements are still included in the laying on of hands, that it actually confers some spiritual grace upon the recipient, and therefore ascribes to it sacramental significance. Protestants maintain, however, that it is merely a symbolical indication of the fact that one is set aside for the ministerial office in the Church. While they regard it as a Scriptural rite and as one that is entirely appropriate, they do not regard it as absolutely essential. The Presbyterian Church makes it optional.

“The Ecclesiastical Assemblies.

“1. *The governing bodies {Church courts'} in the Reformed system.* Reformed Church government is characterized by a system of ecclesiastical assemblies in an ascending or a descending scale, according to the point of view from which they are considered. These are the consistory (session), the classis (presbytery), the synod(s), and (in some cases) the general assembly. The consistory consists of the minister (or, ministers) and the elders of the local church within a certain district. This is somewhat different in the Presbyterian Church, however, where the presbyter includes all the ministers within its boundaries, and one elder from each of its congregations. The synod, again, consists of an equal number of ministers and elders from each classis or presbytery. And finally, the general assembly is (in the case of the Presbyterians) composed of an equal delegation of ministers and elders from each of the presbyteries, and not, as might be expected, from each of the particular synods.

“2. *The representative government of the local church and its relative autonomy.*

“a. *The representative government of the local church.* Reformed churches differ, on the one hand, from all those churches in which the government is in the hands of a single prelate or presiding elder, and on the other hand, from those in which it rests with the people in general. They do not believe in any one man rule, be he an elder, a pastor, or a bishop; neither do they believe in popular government. They choose ruling elders as their representatives, and these, together with the minister(s), form a council or consistory for the government of the local church. .

“b. *The relative autonomy of the local church.* Reformed Church government recognizes the autonomy of the local church. This means: (1) That every' local church is a complete church of Christ, fully equipped with everything that is required for its government. It has absolutely no need of it that any government should be imposed upon it from without. And not only that, but such an imposition would be absolutely contrary to its nature. (2) That, though there can be a proper affiliation or consolidation of contiguous churches, there may' be no union which destroys the autonomy of the local church. Hence it is better not to speak of classis and synods as higher, but to describe them as major or more general

assemblies. They do not represent a higher, but the very same, power that inheres in the consistory, though exercising this on a broader scale. McGill speaks of them as higher and remoter tribunals. (3) That the authority and prerogatives of the major assemblies are not unlimited, but have their limitation in the rights of the sessions or consistories. They are not permitted to lord it over a local church or its members, irrespective of the constitutional rights of the consistory; nor to meddle with the internal affairs of a local church under any and all circumstances. (4) That the autonomy of the local church has its limitations in the relation in which it stands to the churches with which it is affiliated, and in the general interests of the affiliated churches.”⁰

ECCLESIAE INDEPENDENTES.

Nomen “Ecclesia Independens” (*Free Church'*) non uno sensu accipitur nec constanti modo variis sectis tribuitur. Cum enim generaliter significet autonomiam ecclesiasticam cumque haec peculiariter respicere possit independentiam a statu, vel etiam ab auctoritate episcopi, vel tandem a classe presbyteriali, ecclesia independens vocari potest sive quae reicit influxum statalem (hoc sensu ipsi Anglicani americani, seu Episcopalian!, aliter ac angli, dici possent independentes), sive quae abicit etiam praeeminendam episcopalem (hoc sensu independentes dici possunt, et olim quandoque dicti sunt, etiam Presbyteriani),⁷ sive ac praecipue quae reicit triplicem praedictam dependentiam a statu, ab episcopis, et ab aliqua classe presbyteriali, ut vindicet absolutum ius communitatis seu congregationis, maxime localis (ut oppositae seu liberatae etiam a potestativis vinculis largioris alicuius vel universalis organizationis), et hoc sensu nunc de facto, saltem frequentius, accipitur, ita ut attribuatur praecipue Congregationalism et Baptistis, necnon aliis minoribus sectis. Pariter nomen “Ecclesia Congregationalista,” prout signat vindicationem praefati iuris et independentiae communitatis ab episcopali vel presbyteriali praeeminencia, largiori sensui patet ac fere coincidit cum priori appellatione Ecclesiae Independentis; de facto tamen Ecclesia Independens frequentius accipi videtur ut genus, quod dividitur praecipue in Congregationalistas et Baptistas.

Abstrahendo igitur ab historica ac fluctuanti vocis significatione et attento praecipue doctrinali systemate in praesenti materia, Ecclesias Independentes hic vocamus quotquot, in oppositione ad praefatos Anglicanos et Presbyterianos, denegant divinam originem alicuius determinatae formae ministerii eiusque independentiam a communitate, in quo quidem systemate practice colliguntur omnes aliae sectae

* *Ibid.* 584-590.

⁷ In recenti opere H. Davies, *The English Free Churches*, London 1952, sub hac denominatione comprehenduntur Presbyteriani, Congregationalistae, Baptistae et Methodistae.

protestanticae, nominatin'! maiores ac notiores ecclesiae *Congregationalistarum, Baptistarum, Methodistarum et Lutheranorum*.

Communia eorum principia, quae cum doctrina Lutheri et Melancthonii (cf. istorum verba citata in pp. 131 et 135 sq.) magis directe connectuntur (sicut principia Presbyterianorum fundantur potius in doctrina et praxi Calvinii), ad sequentia reduci possunt:

1. *Christus nullam instituit determinatam formam ministerii* (sive papalem, sive episcopalem, sive presbyterialem. etc.), adeoque omnis forma est legitima quae convenienti modo humanitus introducatur. Igitur Anglicani admittunt determinatam formam episcopalem, Presbyteriani negant formam episcopalem, retinentes tamen aliquam determinatam formam, Independentes vero negant omnem determinatam formam esse de iure divino.

2. *Forma ministerii de iure divino ab ipsa communitate determinatur et ab eadem communitate etiam transmittitur in successivos ministros*; nam subiectum potestatis ecclesiasticae est immediate et inalienabiliter ipsa communitas. Unde vocatio, electio, deputatio. ordinatio ministrorum, est actus communitatis, vel saltem immediate aut proprie procedens a communitate, etiam quando haec committit determinatis personis delegatum ius eligendi sive ordinandi. Hoc modo negatur tum autonoma successio ministerii (*self-propagating ministry*) Anglicanorum, tum limitata ipsa auctoritas ministrorum in hac successione quam retinent Presbyteriani.

3. Post ipsam ministrorum electionem potestas ecclesiastica adhuc manet in ipsa communitate, tanquam in proprio et inmutabili subiecto. adeoque ministri non habent proprie dictam potestatem, sed potius commissionem aut delegationem, ita ut non sint proprie rectores, sed potius legati, curatores, administratores (anglice: *managers*), eorumque agendi ratio sit iugiter subiecta iuri et vigilantiae communitatis. Hic funditus evertitur principium autonomiae ministrorum quod, diversa quidem ratione, sustinetur ab Anglicanis et Presbyterianis. ac radicaliter eliminatur ipsum medium systema, laboriose edificatum a Presbyterianis in sua recessione ab Anglicanis.

4. Communitas de qua hic agitur non est ipsa ecclesia universalis, nec etiam quaelibet largioris proportionis ecclesia, sed ipsa et omnis ecclesia localis.

In hanc ultimam assertionem, quae valde emphatice profertur a Congregationalistis proprie dictis, sat communiter conveniunt Independentes, etsi quidam, praecipue inter Methodistas et Lutheranos. ambigue loquantur; ceterum id videtur dogmatice minoris momenti.

ut vel ex eo apparet quod etiam ipsi Presbyteriani, ut vidimus supra, insistunt in essentiali autonomiam localis ecclesiae ac pro tanto congregationalistae vocari possunt. Praeterea, etiam quoad tertium praefatum principium de improprie dicta auctoritate ministrorum, non prorsus concorditer loquuntur Independentes, nec omnes videntur eam concipere ut meram et nudam delegationem; quod quidem connaturaliter provenit tum ex humana seu ecclesiastica origine quam ipsi huic potestativae commissioni assignant, tum ex ipso generali principio Protestantismi de ecclesiastica societate, mera verbi ministra (cf. supra, p. 130), ex quo necessario deducitur negatio verae et proprie dictae potestatis sive hierarchiae divinitus institutae. Unde nonnisi duo priora supradicta principia haberi debent ut fundamentalia et characteristicum huius systematis Independentismi, quo maxime urgetur paritas omnium Christianorum, sicut in systemate Presbyterianorum urgetur paritas ministrorum.

Sedulo autem in mentem revocandum est primum illud principium de humana origine omnis determinatae formae ministerii, ne quis aut erret aut inaniter miretur de varietate ministrorum quae observatur in praedictis ecclesiis. Ita Methodistae americani habent etiam episcopos, imo prius sibi nomen arripuerant "Ecclesia episcopalis Methodistarum," quod subinde mutarunt in "Ecclesia Methodistarum," cum manifesto iubilo Anglicanorum. Lutherani in Scandinavia pariter episcopos habent, quos imo reputant esse apostolicae successionis, etsi de hac apostolicitatis nota parum vel nihil curare videantur;⁸ alii Lutherani habent seniores sive "superintendentes" quos non repugnant episcopos vocari; pariter Lutherani, etsi non retinuerint diaconos, habent diaconissas quarum officium reputatur perpetuum. Generaliter praefatae aliae ecclesiae independentes habent officium diaconorum (non minus quam Anglicani et Presbyteriani), etsi non magnum illi momentum et aestimationem attribuant.

T. 3/. LINDSAY, *assecra United Free Church of Scotland* (quem ceteroquin supra, p. 136. numeravimus inter probabiles negatores ipsius divinae originis particularis ministerii), scribit:

"There is and must be a valid ministry of some sort in the churches which are branches of this one Visible Catholic Church of Christ; but I do not think that

⁸ De conceptu ministerii ecclesiastici in ecclesia svedica, praetor supra relatum (p. 78) opus editum ad A. Nygren, episcopo Lund, confer R. Askmark, *Ambtct i den Svenska Kyrkan i reformationens, ortodoxiens och pietismens tankande och praxis*, Lund 1949; cuius operis recensionem habes in *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XXXV (1951) 641 sq.; item L.-M. Dewailly, "L'église suédoise d'État a-t-elle gardé la succession apostolique?," *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XVII (1938) 386-426; "Consécration et ordination dans l'église suédoise d'État," *La vie intellectuelle*, série de guerre III (1940) 30-53. Quoad ceteros Lutheranos cf. K. I. Mackenzie, "Sidelights from the Non-Episcopal Communion," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, London 1947) 467-469; E. Benz, *Bischofsamt und apostolische Sukzession in deutschen Protestantismus*, Stuttgart 1953.

the fact that the Church possesses an authority which is a direct gift from God necessarily means that the authority must exist in a class or cast of superior office-bearers endowed with a grace and therefore with a power specific, exclusive and efficient, and that it cannot be delegated to the ministry by the Christian people. I do not see why the thought that the authority comes from above, a dogmatic truth, need in any way interfere with the conception that all official ecclesiastical power is representative and delegated to the officials by the membership and that it has its divine source in the presence of Christ promised and bestowed upon His people and diffused through the membership of the Churches.

"Therefore when the question is put: 'Must ministerial character be in all cases conferred from above, or may it sometimes, and with equal validity, be evolved from below?' it appears to me that a fallacy lurks in the antithesis. 'From below' is used in the sense 'from the membership of the Church,' and the inference suggested by the contrast is that what comes 'from below,' i.e. from the membership of the Church, cannot come 'from above,' i.e. cannot be of divine origin, warrant and authority. Why not? May the Holy Spirit not use the membership of the Church as His instrument? Is there no real abiding presence of Christ among His people? Is not this promised presence something which belongs to the sphere of God and may it not be the source of an authority which is 'from above'? The fallacious antithesis has apparently given birth to a formula. — that no valid ministry can be evolved from the membership of the Christian congregation: and this formula has been treated as expressing a dogmatic truth which has been compared with the truth of the dogma of the Incarnation, and which has been used as a guiding principle in the interpretation of the references in the New Testament writings and in other early Christian literature to the origin and growth of the Christian ministry."⁰

B. L. MANNING, congregationalist, recently scribed in a certain exhortation to the faithful concerning the ordination of ministers: "Let me then first remind you of what it is that you are doing to-day as you ordain your pastor to the sacred ministry of the Word and the Sacraments in Christ's Church. . . The sacred ministry in the Church of God is not a secretaryship, a sort of general manager's job, a device to save trouble for the majority of the Church members by concentrating nearly all their duties upon one or two. You cannot ordain a minister as you appoint a professional at a golf club or an errand boy in a shop. In one way it is true that our brother is to be your minister, but in a far deeper and more important way he is a minister of the Gospel, a minister of Christ. From the Word that he preaches, from the Sacraments that he administers, from the Gospel that he sets forth, from Christ Whom he serves — from these first and most, from you in only a secondary way — he derives the power and the unction and the grace with which we pray today that his ministry be marked. Do not then flatter yourselves. Do not deceive yourselves. I know Congregational churches well enough to know how grossly they do sometimes flatter and deceive themselves in this matter. The things that make a man a good minister of Jesus Christ come from God most high: you can neither bestow them nor take them away'. . . At your hands indeed he receives the commission; but it is Christ's commission, not yours: and it comes from Christ, not you. When your minister speaks, mark whose word it is that he speaks. You do not hear from him an echo of your own voice. It is the Word of God that he proclaims, no word that you have committed to him to-night. The minister is not the creation of the Church. The Church is sometimes his creation. ' *'

"So much it was proper to say to give adequate ground for your humility. But you are not to evade responsibility by pleading humility. Christ, the Head of the Church, it is who calls and commissions His ministers: but how does He do it'

Op. cit. (supra, in p. 138) ix.

Through you. By you, the men and women here, Christ has chosen to make His call to the minister effectual and complete. Having said (I hope clearly) what you do not do, let me say as clearly what it is that you do. *It is you who ordain. Other ministers present here merely represent you.* You exercise to-night what is almost the solemnest of all the functions that the Church can exercise; and I remind you of it because at the present time it is challenged and denied. *What is the heart of the difficulty in all these long-drawn negotiations about unity between our Churches and the Anglican body?* It is precisely this: have you, or have you not, the power of ordaining to this Ministry? In standing out for the validity and regularity of their Orders — I use the language of the Anglican body — in declining to be re-ordained by bishops, who have precisely the same commission from Christ as themselves, our ministers are not fighting for their own dignity, they are defending your right, your right as Christ's Body militant here on earth, to ordain the men whom He calls. Make no mistake about it. *No bishop, no archbishop, no pope can do more for your minister than you have done to-night. You have conferred on him all that the body catholic Church can confer: Christ's own commission, 'Feed My lambs, Feed My sheep.'* He is a minister not of this but of the universal Church. God forbid that any one of us, fathers and brethren, should ever deny that we have received and done what to-night we receive and do."¹⁰

J. II. STRONG, theologus *baptista* et circa initium huius saeculi praeses "Rochester Theological Seminary": "While Christ is sole king . . . , the government of the Church, so far as regards the interpretation and execution of his will by the body, is an *absolute democracy*, in which the whole body of members is entrusted with the duty and responsibility of carrying out the laws of Christ as expressed in his word. . . The government of the church is democratic and congregational. . .

"*The national-church theory*, or the theory of provincial or national churches . . . holds that all members of the church in any province or nation are bound together in provincial or national organization, and that this organization has jurisdiction over the local churches. . . [It] has no support in the Scriptures. . . It has no practical advantages over the Congregational polity, but rather tends to formality, division, and the extinction of the principle of self-government and direct responsibility to Christ. . .

"*The number of offices* in the church is two: first, the office of bishop, presbyter. or pastor; and, secondly, the office of deacon. . . *Ordination* is the setting apart of a person divinely called to a work of special ministration in the church. *It does not involve the communication of power*, — it is simply a recognition of powers previously conferred by God, and a consequent formal authorization, on the part of the church, to exercise the gift already bestowed. This recognition and authorization should not only be expressed by the vote in which the candidate is approved by the church or the council which represents it, but should also be accompanied by a special sendee of admonition, prayer, and the laying on of hands. . . *Licensure* simply commends a man to the churches as fitted to preach. *Ordination* recognizes him as set apart to the work of preaching and administering ordinances, in some particular church or in some designated field of labor, as representative of the church. . .

"*Ordination is the act of the church*, not the act of a privileged class in the church, as the eldership has sometimes wrongly been regarded, nor yet the act of other churches, assembled by their representative in council. No ecclesiastical authority higher than that of the local church is recognized in the New Testament. This authority, however, has its limits; and since the church has no authority out-

"¹⁰ Layman in the ministry, pp. 152-160, cit. a T. W. Manson, *The Church's ministry* (London: Hodder and Stoughton 1948) 89-92.

side of its own body, the candidate for ordination should be a member of the ordaining church. . .

"[The pastor] has no original authority; but is the organ of the church, and superintendent of its labors for its own purification and for the reclamation of offenders; and therefore may best do the work of discipline, not directly, by constituting himself a special policeman or detective, but indirectly, by securing proper labor on the part of the deacons or brethren of the church. . .

"No church or council of churches, no association or convention or society, can relieve any single church of its direct responsibility to Christ, or assume control of its action. . . No church can properly ignore, or disregard, the existence or work of other churches around it. Every other church is presumptively possessed of the Spirit, in equal measure with itself. There must therefore be sympathy and natural furtherance of each other's welfare among churches, as among individual Christians. Upon this principle are based letters of dismission, recognition of the pastors of other churches, and all associational unions, or unions for common Christian work."¹¹

J. MILEY, methodista ac professor in "Drew Theological Seminary" circa finem saeculi elapsi:

"1. *Laity and Ministry*. There is in Christianity a priesthood of the people. Such is the clear sense of the Scriptures; and the fact is commonly recognized by the Protestant Churches. The meaning of this priesthood is, not that Christian people are priests in any strict sense of the term, but that they have the privilege of access to God, and of receiving his blessing without the mediation of any human priest. This fact, however, does not supersede the requirement of a ministerial class in the Church. There are many religious services which cannot be rendered in an orderly and profitable manner without such a class. Every religion has a ministry. In Judaism there was a divinely appointed order for conducting the religious services. In the founding of Christianity *our Lord instituted a ministry*, and clearly with the purpose of its perpetuation in the Church. . . The functions of the ministry must ever constitute it a distinct class in the Christian Church. The divine vocation of those who are properly admitted to this sacred office must itself determine such distinction.

"2. *Divine Vocation of the Ministry*. . . The idea of a divine call to the office of the ministry is most reasonable. The preaching of the Gospel, with the pastoral care which belongs to the office of the ministry, is most reasonable. The preaching of the Gospel, with the pastoral care which belongs to the office of the ministry, is the divinely instituted means for the conversion of sinners and the spiritual edification of believers. It is, therefore, most reasonable that God should select his own agents, and specially call them into his service. . . The recognition of such a call of the minister on the part of the people elicits a peculiar interest and secures for his words a weight of influence not otherwise practicable. There is such a call. . . The divine vocation of the ministry is the one specially divine fact in its constitution, and the one which the Church should most tenaciously hold. *No question of orders or ordination has any such concern.*

"3. *Ecclesiastical Polity*. The questions of ecclesiastical polity have been largely discussed. The actual forms of such polity, as representing the different theories, run through the whole scale from the simplest Congregationalism up to the Papacy. Theories are often maintained on the assumption of a divinely ordered polity; but there is no such polity; consequently such discussions are groundless. The question of chief importance is the adaptation of the polity to the attainment of the spiritual ends for which the Church is constituted. This should always be a

"*Systematic theology* (Philadelphia: The Judson Press 1946, first published 1907-1909) III 903, 904, 912, 914, 918 sq., 920, 925 sq.

determining principle. The principle means that the construction of a polity is left to the discretion of the Church; but it also means that the construction must be made in the light of her mission, and with a view to its very best accomplishment. The polity which answers to such end is easily vindicated. The discretionary power of the Church, as above stated, appears in the light of *three facts: the Church must have a polity; there is no divinely ordered polity; consequently it is left to the Church, and to each Church rightfully existing as such, to determine her own polity*. A brief presentation of these points will comprise about all that we need further say.

“Any society formed for the accomplishment of certain purposes requires some provisions of government, without which it could not even subsist, much less attain the ends of its formation. ‘It seems to belong to the very essence of a community. that it should have: (1) officers of some kind: (2) rules enforced by some kind of penalties; and (3) some power of admitting and excluding persons as members’¹. . . . (These] points . . . comprise only a minimum of what is necessary to the existence of even a local church. Much more is required when many¹ such are united under a common government. In such case there must be constitutional provisions whereby the stability of the Church may be secured and the rights of its ministers and members protected. Also there must be provided the legislative, judicial, and executive offices necessary¹ to the proper government of a Church so constituted. There is no divinely ordered polity. No existing Church can show the original of its own form of government in the New Testament. It does not appear that there was any organic union of the local churches in apostolic times; yet the superintendency of the apostles was both a governing power over them and a bond of union between them; so that they were neither Congregational in polity, nor yet organized and governed in such manner as, for instance, the Presbyterian, Protestant Episcopal, or Methodist Episcopal Church. It would be utterly vain for any one of these Churches, as it would be for any other, to assume that its own government was fashioned after a divine pattern. The fact that no discovery of a divinely ordered polity has ever been made proves beyond question that there is none. The truth of our third point is clearly consequent to the truth of the first two. If a polity is necessary¹ to the constitution and work of the Church, and none is divinely ordered, then it must be the right of the Church, and of every Church having a legitimate existence, to determine the form of her own government; but ever with a view to the best accomplishment of her divine mission.”¹³

J. T. MUELLER, lutheranus, recentior professor theologiae in “Concordia Seminary,” in suo opere *Christian Dogmatics* quo vcluti compendio tradit orthodoxorum lutheranorum doctrinam, ampliori ratione ac fusiori stylo expositam ab eius praedecessore *F. Pieper* in opere germanico *Christliche Dogmatik*, scribit:

“Our dogmaticians rightly distinguish between the *immediate* and the *mediate* call (*vocatio immediata, vocatio mediata*). . . . The immediate call is that divine call which is made ‘without any intervening *judicial (arbitraria)* aid of other men’ (Baier). As Hollaz correctly¹ says, ‘an immediate call is not to be expected in the Church to-day.’ The mediate call is no less divine than is the immediate. The difference between the two. as Gerhard explains, is merely this, that the mediate call is effected ‘through ordinary¹ means’ (*per vocationem ecclesiae*), divinely appointed for this purpose, while the immediate call comes from God directly. . . .

“Since the mediate call is extended through men (the Church), we must consider also the question who the men are by whom God duly calls His ministers. The Romanists claim that only the *Pope* has authority to create bishops and their

¹WHATELY, *The kingdom of Christ*, pp. 63. 64.

¹³*Systematic theology II* (“Library of Biblical and Theological Literature,” vol. 6, New York 1894) 415-418.

assistants. The Episcopalians teach that ordination by the *bishop* confers the highest orders. Romanizing Lutherans hold that Christian ministers owe their pastoral authority to 'the state of the ministry' (*der geistliche Stand*), which is self-propagating. In other cases, princes or ruling bodies in the Church have claimed the right to call and ordain ministers.

"However, Holy Scripture ascribes this power to call to all true believers, since to them Christ has entrusted the Office of the Keys, Matt. 18. 17; 1 Cor. 5. 4, 13; 3. 21. Christ's Great Commission, Matt. 28. 19, 20, was meant not only for the apostles, but for all Christians; for He states expressly: 'I am with you always, even unto the end of the world.' By virtue of their spiritual priesthood all believers 'unto the end of the world' possess the inherent right to preach the Gospel and to administer the Sacraments. Since, then, all Christian believers are entrusted with the means of grace, it is their privilege to call pastors, or ministers, who in their name publicly apply the means of grace. . . But while the communion of all believers constitutes the Church Universal, it is not to the *ecclesia universalis* as such that Christ has given the power to call and ordain ministers, but rather to the local churches (*ecclesiae particulares*'), as is clear from Matt. 18. 17-20; 1 Cor. 5. 13; etc. . . Individual persons or representative bodies may duly call ministers for others, but only if they, either directly or by consent, *tacito consensu*, have received authority to do so from those who originally possess the right to call, *principaliter et immediate*, that is, from local churches. . .

"The ordination of called ministers is not a divine institution, or ordinance, but a church rite; for while it is mentioned. Acts 14. 23, it is not commanded in Scripture. We therefore rightly classify ordination among the adiaphora and affirm that not the ordination, but the call makes a person a minister. . . For this reason the confessional Lutheran Church does not practise the so-called *absolute ordination*, that is, the ordination of a person who as yet has received no call, since this might create the wrong impression as though by the ordination the ordained person were received into a 'spiritual estate' (*ein geistlicher Stand*) and made a consecrated priest, who is eligible for a call by a congregation just because of special virtues conferred by the ordination. . .

"According to Roman Catholic doctrine only those are Christian ministers (priests) who have been ordained by bishops created by the Pope, while pastors called and ordained by Christian congregations are thieves and murderers (Council of Trent, Sess. XXIII, Can. 4). . .

"While the Episcopalians do not acknowledge the Pope as the vicar of Christ on earth, they nevertheless teach that ordination is the only means by which the apostolic succession, and with it the true ministry, can be transmitted. Finally also the Romanizing Lutherans, who regard the ministry as a 'special spiritual estate' (*ein besonderer geistlicher Stand*), which is self-propagating, change the church rite of ordination into a divine institution, or ordinance. These Romanizing Lutherans emphatically deny that the Christian minister receives his office through the call of the congregation, though this doctrine is clearly taught in Scripture. . .

"Attention may be directed to the fact that also Luther, in accommodation to the *usus loquendi*, at times speaks of ministers, that is, of those 'who serve in ecclesiastical offices' (St. L., X, 423 ff.), as 'priests,' 'spirituals' (*Geistliche*), a 'spiritual estate' (*geistlicher Stand*), etc. He declares, however, that the use of these terms is not only without foundation in Scripture, but also misleading, since according to Holy Scripture all believers are 'anointed' 1 John 2. 27. 'spiritual.' Gal. 6. 1 a 'spiritual house' and a 'spiritual priesthood,' 1 Pet. 2. 5, 9. . . Luther thus rejects the erroneous opinion that ministers, or pastors, constitute a 'spiritual estate.' Luther's position is in strict conformity with the teaching of Holy Scripture; for Scripture describes the elders and bishops not as 'spiritual' in preference

to others, but as ministers (servants) of the believers (*ministrantes inter Christianos*'), 2 Cor. 4. 5. It is true, all pastors are also servants of Christ and of God, 1 Cor. 4. 1; Titus 1. 7; 2 Tim. 2. 24; Luke 12. 42; but they are such only as ministers of the Church or because the Church has called them to be 'ministers of Christ and stewards of the mysteries of God'. . .

"For this reason the churches have also the right and the duty to watch over the ministry of their pastors and teachers, Col. 4. 17, and to dismiss them in case they refuse to preach the Word of God in its truth and purity and to adorn it with a holy life. . . Ministers, of course, hold their office only so long as they administer the functions of the public ministry which they have received through the call. When describing the manner in which called ministers receive their divine office from the congregation, our dogmaticians have used the verb *confer* (*webertragen, demandare, deferre, comittere*). They said: 'Through the call the Christian congregation confers the public ministry upon qualified persons.' This term should not be condemned as objectionable; for it expresses the Scriptural truth that the congregation is the 'fountain of all church power' (Hase: '*der Quell aller Kirchengewalt*') by virtue of the Office of the Keys which Christ has given to His Church, and that pastors exercise the public ministry only in the name and by the authority of the congregation. . .

"With respect to the power which Christian pastors possess by virtue of their call our dogmaticians rightly say that all power which they have as ministers is conferred upon, or delegated to, them by the congregation, so that their jurisdiction is limited by the call. The power of the ministry (*potestas ministerialis*) embraces a) the power of preaching the Gospel and administering the Sacraments (*potestas ordinis*) and b) that of remitting and retaining sins (*potestas clavium, potestas jurisdictionis*). The power of excommunication, commonly called the ban, the pastor must never administer without the congregation, Matt. 18. 17, 18; 1 Cor. 5. 13. It is properly the function of the pastor rightly to guide the congregation in judging each case and, if the sinner under discipline is found to be impenitent, to publish and declare publicly as a servant of the church what the congregation has decided to do, 1 Cor. 5. 1-7, 13. Again, if the sinner repents, it is the duty of the pastor to urge the congregation to forgive him, 2 Cor. 2. 6-11, and then to publish, or declare publicly, the absolution of the congregation. . .

"On account of the various ranks and orders which the Papacy has created contrary to God's Word (the Roman Catholic hierarchy), it is necessary to emphasize the Scripture truth that all Christian ministers are equal in rank and dignity, Matt. 23. 8; 1 Pet. 5. 1. As Christian pastors have no power over their congregations outside that which God has given them as ministers of the Word, so by divine right (*iure divino*) they have no power at all over their fellow-ministers. Whatever ranks there are in the Church are only of human right (*iure humano*). Luther writes on this point: 'Neither is the Pope higher than the bishops nor the bishop higher than all presbyters, according to divine right.' This is true Scriptural doctrine. As the Romanists, so also the Episcopalians and other Romanizing Protestant bodies pervert the Scriptural doctrine regarding the equality of Christian ministers."¹⁴

Juverit paulo fusius referre fundamentaliores textus ex quibus processit tota suprareolata pullulatio doctrinarum et sectarum Novatorum, scilicet, secundum gradationem descendentem et a fide catholica recedentem: Art. XXIII ecclesiae anglicanae et "Ordinal" Libri Orationis Communis, qui fundant doctrinam Anglicanorum et Episcopaliorum,

¹⁴ *Op. cit.* (supra, in p. 129) 570-579.

a catholico dogmate minus remotam; *Institutionem christianae religionis* Calvinii, ex qua Presbyterianorum systema derivatur; libros *De captivitate babilonica* Lutheri et *De locis theologicis* Melanchthonii. ex quibus magis directe deducuntur principia non solum Lutheranorum sed et omnium sectarum Independentium sive Congregationalistarum; opus *Apologia theologiae vere christianae* a R. Barclay Quakerorum doctore editum, in quo ipsa principia, a Protestantismi fundatoribus posita, ad logicam conclusionem perducuntur et extremam lineam attingunt, negationem scilicet omnis determinati ac externi ministerii divinitus instituti.

ART. XXIII INTER 39 ARTICULOS ECCLESIAE ANGLICANAE (a. 1563): “Non licet cuicumque sumere sibi munus publice praedicandi, aut administrandi Sacramenta in Ecclesia, nisi prius fuerit ad haec obeunda legitime vocatus et missus. Atque illos, legitime vocatos et missos existimare debemus, qui per homines, quibus potestas vocandi Ministros atque mittendi in vineam Domini publice concessa est in Ecclesia, cooptati fuerint et asciti in hoc opus.” Hic articulus confectus est ad normam art. 14 ipsius *Confessionis Augustanae* (a Melanchthonio exaratae) qui sic sonat: “De Ordine Ecclesiastico docent, quod nemo debeat in Ecclesia publice docere aut Sacramenta administrare nisi rite vocatus, sicut et Paulus praecipit Tito, ut in civitatibus presbyteros constituat.”

LIBER ORATIONIS COMMUNIS (*The Book of Common Prayer*, yel *Prayer Book*) in praefatione ad ritum ordinationis (*Ordinal*) declarat: “It is evident unto all men diligently reading Holy Scripture, and ancient authors, that from the Apostles’ time, there have been these Orders of Ministers in Christ’s Church, Bishops, Priests, and Deacons.”

CALVINUS, *Institutio christianae religionis*, l. 4, c. 14, η. 20, agens *de sacramentis in genere* eorumque numero, scribit:

“Abrogatis illis [ritibus A. L.], sacramenta duo instituta, quibus nunc Christiana ecclesia utitur, baptismus et coena Domini. Loquor autem de iis quae in usum totius ecclesiae sunt instituta. Nam impositionem manuum, qua ecclesiae ministri in suum munus initiantur, ut *non invitus patior vocari sacramentum* ita inter ordinaria sacramenta non numero. Reliqua autem quae vulgo recensentur, quo loco habenda sint, mox videbimus.”¹⁰

Ibid., c. 19, n. 22-23, agens *de ordinibus ecclesiasticis*, scribit: “Quartum locum in eorum catalogo tenet sacramentum ordinis; sed adeo foecundum. ut septem ex se sacramentula pariat. Est vero istud perquam ridiculum, quod quum affirmant septem esse sacramenta, dum recensere ipsa volunt, tredecim enumerant. Neque vero causari possunt, unum esse sacramentum, quia omnia in unum sacerdotium tendunt, et velut quidam ad ipsum sunt gradus. Siquidem quum in singulis diversas esse caeremonias constet, diversas esse gratias ipsi loquantur, nemo dubitet quin septem sacramenta dici debeant, si eorum placita recipiuntur. Et quid, quasi rem ambiguam, controvertimus, quando ipsi plane distincteque septem declarant? Primum autem obiter perstringimus, quot et quam insulas absurditates nobis ingerant, dum nobis suos ordines pro sacramentis commendare volunt: deinde, an omnino sacramentum dici debeat caeremonia, qua utuntur ecclesiae in ordinandis ministris, videbimus. Septem ergo ordines vel gradus ecclesiasticos faciunt, quos

¹⁰Typos cursivos, qui in hac et sequentibus citationibus occurrunt, nos ipsi, ut patet, apposuimus.

Corpus Reformatorum, XXX: *Ioannis Calvinii opera omnia* II (Brunsvigae 1864) 956 sq.

insigniunt titulo sacramenti. Sunt autem Ostiarii, Lectores, Exorcistae, Acoluthi, Subdiaconi, Diaconi, Sacerdotes. Et septem quidem esse dicunt propter septiformem spiritus sancti gratiam, qua praediti esse debent qui ad eos promoventur.”¹⁷

Fuse discutit ac refellit *tonsuram et ordines minores*, scribens inter alia: "De caeremoniis quas adhibent videamus. Principio, quoscumque in militiam suam adseribunt, communi symbolo initiant in clericatum. Radunt enim cos in vertice, ut corona regale decus significet; quia reges debent esse clerici, ut se et alios regant. De iis enim sic loquitur Petrus: vos estis genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis (Petr. 2. 9). At sacrilegium fuit, *quod universae ecclesiae tribuitur, solis sibi arrogare*, et titulo superbe gloriari quem fidelibus praeripuerant. Petrus totam ecclesiam alloquitur: isti ad pauculos rasos detorquent; quasi solis illis dictum sit, sancti estote; quasi soli illi sanguine Christi acquisiti sint; quasi soli illi per Christum facti sint regnum et sacerdotium Deo.”¹⁸

Subinde, accedens ad *tres maiores ordines*, scribit:

“Supersunt tres ordines, quos maiores vocant. Ex quibus subdiaconatus, ut aiunt, in eum numerum translatus est, ex quo turba illa minorum pullulare coepit. Quia autem videntur pro his testimonium habere a verbo Dei, sacros ordines honoris causa peculiariter nominant. Sed quam oblique Domini institutis in praetextum suum abutantur, videndum est.

“Incipiemus autem ab *ordine presbyterii sive sacerdotii*. His enim duobus nominibus rem unam significant, ac sic appellant eos ad quos pertinere aiunt sacrificium corporis et sanguinis Christi in altari conficere, orationes concipere, ac benedicere dona Dei. Itaque in ordinatione patenam cum hostiis accipiunt, in symbola collatae sibi potestatis placabiles Deo hostias offerendi, manusque illis inunguntur; quo symbolo docentur datam sibi esse consecrandi potestatem. Sed de caeremoniis postea. De re ipsa dico: adeo nullum apicem habet a verbo Dei quod obtundunt, ut non potuerint improbius ordinem a Deo positum depravare. Principio quidem pro confesso esse debet (quod de missa papali tractando asseruimus) *iniurios omnes esse Christo, qui se sacerdotes appellant, ad offerendam placationis hostiam*. Constitutus ille et consecratus a patre sacerdos cum iureiurando fuit, secundum ordinem Melchisedec, nullo fine, nullo successore (Psal. 110. 4; Hebr. 5. 6 et 7. 3). Hostiam semel obtulit aeternae expiationis et reconciliationis; nunc etiam sanctuarium coeli ingressus, intercedit pro nobis. *In ipso omnes sumus sacerdotes, sed ad laudes et gratiarum actiones, ad nos denique nostraque Deo offerenda*. Illi uni singulare fuit, sua oblatione Deum placare et peccata expiare. Id quum sibi isti usurpent, quid superest, nisi *eorum sacerdotium impium esse ac sacrilegum*? Certe nimis improbi sunt, dum sacramenti titulo insignire audent.

“Quantum ad verum presbyterii munus attinet, quod ore Christi nobis est commendatum, libenter eo loco habeo. Illic enim caeremonia est. primum ex scripturis sumpta, deinde quam non esse inanem nec supervacuum, sed fidele spiritualis gratiae symbolum, testatur Paulus (1 Tim. 4. 14). Quod autem tertium in numero [sacramentorum] non posui, eo factum est, quod non ordinarium nec commune est apud omnes fideles, sed ad certam functionem specialis ritus. Verum quum hic honor christiano ministerio tribuitur, non est propterea quod superbiant *papistici sacerdotes. Evangelii enim sui ac mysteriorum dispensatores ordinari iussit Christus, non victimarios inaugurari*. Mandatum de praedicando evangelio pascendoque grege, non de hostiis immolandis dedit (Matth. 28. 19; Mare. 16. 15; Ioann. 21. 15). Spiritus sancti gratiam promisit, non ad peragendam peccatorum expiationem, sed ad gubernationem ecclesiae rite obeundam ac sustinendam. . .

“*Unctionem vero a quo tandem acceperunt?* Respondent se accepisse a filiis Aaron, a quo et suus ordo sumpsit initium. Perversis igitur exemplis perpetuo se

•*Ibid.* 1081 sq.

”*Ibid.* 1084.

tueri malunt quam fateri a se excogitatum quod temere usurpant. . . Hoc est (si Deo placet) sacrum oleum *quod characterem indelebilem imprimit*. Quasi vero oleum pulvere et sale abstergi non possit, aut, si tenacius adhesit, sapone. At character ille spiritualis est. Quid oleo cum anima?. . . Foetet igitur eorum unctio, quae sale, id est verbo Dei, destituitur. Superest *impositio manuum*, quam ut *in veris legitimisque ordinationibus sacramentum esse concedo*, ita nego locum habere in hac fabula, ubi nec Christi mandato obtemperant, nec finem respiciunt quo nos ducere debet promissio. Signum si non negari sibi volunt, ad rem ipsam, cui dedicatum est, accommodent oportet.

“De ordine quoque diaconatus nihil pugnarem, si restitueretur in suam integritatem ministerium illud, quod sub apostolis et in puriore ecclesia fuit. At vero quos isti lingunt diaconos, quid habent simile?. . . Aiunt ad suos diaconos pertinere, assistere sacerdotibus, ministrare in omnibus quae aguntur in sacramentis, scilicet in baptismo, in chrismate, in patena, in calice; oblationes inferre et disponere super altare, componere mensam Domini, et vestire; crucem ferre, praedicare et decantare evangelium et epistolam ad populum. An hic verbum unum de vero diaconorum ministerio?. . .

*“De hypodiaconis quid dicere attinet? nam quum re vera curae pauperum olim prefuerint, nugatoriam nescio quam functionem illis attribuunt, ut calicem ac patenam, urceolum cum aqua, mantile ad altare deferant, aquam fundant ad manus lavandas, etc. . . His ineptiis ut inclusum spiritum sanctum fateamur postulant. Quis pius hoc concedere sustineat? X'erum, ut semel finiamus, licet de iis *idem quod de reliquis* statuere. Neque enim opus est longius repetere quae supra sunt explicata. Hoc satis esse poterit modestis et docilibus, quales instituendos suscepi, *nullum esse Dei sacramentum nisi ubi caeremonia ostenditur annexa promissioni*; aut certe potius, nisi ubi promissio de caeremonia spectatur. Hic ne syllaba quidem habetur certae alicuius promissionis; frustra igitur quaeratur caeremonia ad confirmandam promissionem. Rursum nulla caeremonia, ex iis quae usurpant, a Deo instituta legitur: sacramentum igitur nullum esse potest.”*¹⁹

MELANCHTHONIUS, Loci theologici, § De sacramentorum numero:

“Nihil opus est rixari de Sacramentorum numero. Nam si Sacramenta vocamus non solum ceremonias in Evangelio institutas, sed etiam alias res aut opera, quibus additae sunt promissiones divinae, multa Sacramenta numerari poterunt. Ut Oratio erit Sacramentum; est enim opus quoddam nostrum et habet magnificas promissiones [Ioh. 16. 23]: Quicquid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis. Erunt Sacramenta et afflictiones et eleemosynae; quia sunt opera ornata divinis promissionibus. Ut [Lue. 6. 35]: Date, et dabitur vobis. Et quidem prodesset huiusmodi opera ornari titulo Sacramentorum, ut quasi in illustri loco posita pluris fierent, et hoc titulo homines admoniti scirent promissiones requirendas et magnificandas esse. Hoc modo et matrimonium Sacramentum est, quia est res externa, ornata verbo Dei et promissionibus. Est item significatio spiritualis connubii et societatis, quae nobis est cum Christo. Erit et magistratus hoc modo Sacramentum, quia est certum genus bonorum operum, ornatum verbo Dei et promissionibus. Est Rom. 13. [vs. 2]. Sed haec, quae diximus, non sunt caeremoniae recens in Evangelio institutae.

“Itaque si Sacramenta vocamus ceremonias seu ritus in Evangelio institutos, et proprie pertinentes ad hanc praecipuam promissionem et Evangelii propriam, scilicet de remissione peccatorum, facile est diiudicare. quae sint Sacramenta: Baptismus, coena Domini et absolutio. Nam hi ritus instituti sunt in Evangelio, et usurpantur ad significandam hanc promissionem Evangelii propriam. Baptizamus enim, ut credamus nobis peccata condonata esse. Sic et coena Domini et absolutio admonent nos, ut credamus certo nobis remitti peccata. Confirmatio et extrema unctio sunt ritus accepti a Patribus, quos ne Ecclesia quidem tanquam necesarios

¹⁹*Ibid.* 1086-1089.

ad salutem requirit, quia non habent mandatum Dei. Ideo prodest hos ritus a superioribus discernere, ut sciamus eos non esse necesarios. Sed confirmatio magnopere probanda esset, si usurparetur ad hoc, ut examinaretur iuventus et fidem propriam profiteretur.

“Maxime autem placet mihi, Ordinem, ut vocant, inter Sacramenta [i. e. sacramenta improprie dicta] numerari, modo ut intelligatur et ipsum ministerium Evangelii, et vocatio ad hoc ministerium docendi Evangelium et administrandi Sacramenta. Prodest enim diligenter ornare ministerium verbi, et scire homines, quod Spiritus sanctus datur per ministerium et meditationem verbi, ne alias illuminationes extra verbum et sine verbo quaeramus; quemadmodum faciunt spiritus fanatici. Ministerium verbi habet mandatum Dei, videlicet ut et doceatur et audiatur, habet et ingentes promissiones, Rom. I. [vs. 16.] Evangelium est potentia Dei ad salutem omni credenti. Deinde de *Ordinatione, hoc est, de vocatione ad ministerium*, prodest intelligere, quod Deus approbet vocatos ab Ecclesia et velit adesse eorum ministerio. Hoc beneficium debet nobis gratissimum esse, et diligenter ornandum atque illustrandum est. Hoc modo numerare Ordinem inter Sacramenta fuerit utilissimum, scilicet ad illustrandam dignitatem ministerii verbi. Sed alii cum de Ordinatione loquuntur omissa mentione ministerii Evangelii, *putant Ordinem esse vocationem ad sacrificandum pro vivis et mortuis.* Deinde addunt non futuram in Ecclesia remissionem peccatorum, si non esset certum aliquod sacrificium, praeter Christi sacrificium; et fingunt hoc sacrificio sacerdotes aliis mereri remissionem peccatorum.”²⁰

Ibid. § De potestate ecclesiastica seu de clavibus:

“Claves significant domesticam aliquam administrationem. Cumque Evangelium sit quasi oeconomica quaedam administratio, nec coerceat vi corporali, sed tantum verbis, nomine clavium utimur in significanda Ecclesiastica administratione. Idem igitur significant potestas Ecclesiastica et claves. Est autem vetus partitio admodum commoda, quae partitur Ecclesiasticam potestatem in potestatem ordinis et iurisdictionis. *Potestas ordinis est, quam aliqui vocant ministerium Evangelii, hoc est, mandatum docendi Evangelium et annuntiandi remissionem peccatorum et impertiendi Sacramenta* singulis et pluribus. Iurisdictio vero est potestas excommunicandi obnoxios publicis criminibus, et rursus absolvendi eos, si conversi petant absolutionem. Itaque haec proprie complectitur potestas Ecclesiastica, iuxta Evangelium, mandatum docendi Evangelium et annuntiandi remissionem peccatorum et impertiendi Sacramenta singulis aut pluribus, vocandi ministros; deinde iurisdictionem, quam diximus, sine vi corporali. . .

“Hactenus dixi de proprio officio seu mandato potestatis Ecclesiasticae. Nunc reliqua est *quaestio, quae debeatur ministris Ecclesiarum obedientia.* Item: An liceat Episcopis condere traditiones? Primum de obedientia respondeo. Sicut verbo Dei, ita ministris docentibus verbum Dei, quod ad ministerium attinet, debetur obedientia. Sicut praecipit scriptura [Luc. 10. 16.]: Qui vos audit, me audit. Item [Matth. 23. 3.]: Quicquid dixerint, facite. Item [I. Petr. 2. 13, 18.]: Obedite praepositis vestris. Nam hae sententiae loquuntur de ministerio, et requirunt obedientiam debitam ipsi Evangelio, non constituunt autem regnum doctoribus extra Evangelium. Debetur eis etiam obedientia in iurisdictione, quam habent iuxta Evangelium, videlicet in cognitione criminum, in audientia testibus, in legitima excommunicatione etc. Sed de ceremoniis quid sentiendum sit, postea dicam. Habent enim auctoritatem ordinandi ceremonias, hoc fine, ut ordine gerantur res in publico Ecclesiae coetu. Sicut Paulus [I. Cor. 11. 5 sq.] ordinat, ut mulieres tegant capita. Et Ecclesia initio diem dominicum et alios quosdam dies festos constituit, ut certa essent docendi tempora. Sed hae ordinationes non debent super-

²⁰ *Corpus Reformatorum, XXI: Philippi Melanthonis opera omnia* (Brunsvigae 1854) 469-471.

stitiose intelli; non enim sunt iustitiae seu cultus necessarii ad iustitiam, sed sunt re ipsa res ἀδαιφοπαί, quae extra scandali casum omitti possunt sine peccato. Itaque his traditionibus debetur obedientia, quod ad casum scandali attinet; extra casum scandali conscientiae sunt liberae, nec habent Episcopi ius magis onerandi conscientias suis traditionibus; sicut infra dicemus.

“De Vocatione seu Ordinatione quaedam addenda sunt. Paulus praecipit Tito [1. 5.], ut in vicinis locis constituat Presbyteros. Extat igitur testimonium scripturae, quod Pastores sint ordinati a vicinis Pastoribus, hoc est, praefecti aliis Ecclesiis. Sed Ecclesia mandatum habet, ne admittat impios doctores. sed quaerat bonos; iuxta illud [Matth. 7. 15.]: Cavete a pseudoprophetis. Ideo *ad electionem ministrorum accessit veteri more auctoritas Ecclesiae, hoc est, eorum, quibus Ecclesia eam rem commisisset.* Historiae et decreta testantur hunc fuisse morem: Populus eligebat, postea accessit auctoritas vicini Episcopi, qui approbabat electum. . .

"Cum igitur habeat Ecclesia mandatum reiiciendi impios doctores, habet etiam *mandatum eligendi bonos doctores*; quia claves pertinent ad Ecclesiam, iuxta hunc ipsum locum: Dic Ecclesiae. Et ubicunque est Ecclesia, ibi ius est administrandi Evangelii. Impossibile est enim Ecclesiam esse sine Evangelio. item sine remissione peccatorum. Ideo hoc ius proprium est Ecclesiae; iuxta illud [1 Petr. 2. 9.]: *Vos estis regale sacerdotium; quae verba ad veram Ecclesiam pertinent. Est autem sacerdotium ius administrandi Evangelii.* Item Eph. 4. [vs. 5.] Ascendit, dedit dona hominibus. Et numerat inter dona propria Ecclesiae Pastores et doctores; et addit dari tales ad ministerium, ad aedificationem corporis Christi, ad instruendos sanctos. Ubi igitur est vera Ecclesia, ibi necesse est *ius esse eligendi ministros.* Vera autem Ecclesia est, quae habet purum verbum Dei. . . Haec igitur ius suum retinet, etiamsi pios doctores hi, qui titulum habent ordinariae potestatis, nolint dare. . . Christus enim vetuit Ecclesiam alligare ad certas personas et humanam auctoritatem, cum inquit [Matth. 24. 23]: Cum dixerint: Ecce hic est, ecce illic, nolite credere. Et addit [Luc. 17, 20]: Regnum Dei non venit cum observatione. Item [Matth. 18, 20]: Ubicumque duo sunt in nomine meo congregati, ibi sum in medio eorum.”²¹

LUTHERUS, De captivitate babylonica Ecclesiae, § De Ordine:

“Hoc sacramentum ecclesia Christi ignorat, inventumque est ab ecclesia papae. Non enim solum nullam habet promissionem gratiae, ullibi positam, sed ne verbo quidem eius meminit totum novum testamentum. Ridiculum autem est asserere pro sacramento Dei, quod a Deo institutum nusquam potest monstrari. *Non quod damnandum censeam eum ritum per tanta secula celebratum,* sed quod in rebus sacris nolim humana commenta fingi, nec liceat astruere aliquod divinitus ordinatum, quod divinitus ordinatum non est, ne ridiculi simus adversario, conandumque sit, ut certa et pura nobis sint omnia clarisque Scripturis firmata, quae pro articulis fidei iactamus, id quod in praesenti sacramento praestare ne tantillum quidem possumus.

"Nec habet ecclesia potestatem novas promissiones gratiae divinae statuere, sicut quidam garriunt, quod non minoris sit auctoritatis quidquid ab ecclesia, quam quod a Deo statuitur, cum regatur Spiritu sancto. Ecclesia enim nascitur verbo promissionis per fidem, eodemque alitur et servatur, hoc est, ipsa per promissiones Dei constituitur, non promissio Dei per ipsam. Verbum Dei enim supra ecclesiam est incomparabiliter, in quo nihil statuere, ordinare, facere, sed tantum statui, ordinari, fieri habet, tanquam creatura. Quis enim suum parentem gignit? quis suum autorem prior constituit? . . . Sit itaque certum, ecclesiam non posse promittere gratiam, quod solius Dei est. quare, nec instituere sacramentum. Quod si quam maxime posset, non tamen statim sequeretur, ordinem esse sacramentum.

"Ibid. 501-505.

Quis enim scit, quae sit ecclesia habens spiritum, cum in statuendis his soli et pauci episcopi, aut docti adesse soleant? quos possibile est non esse de ecclesia et omnes errare, sicut saepius erraverunt concilia, praesertim Constantiense, quod omnium impiissime erravit. Id enim solum est fideliter probatum, quod ab universali ecclesia, non tantum Romana, approbatur.

“Quare permitto, *ordinem esse quendam ritum ecclesiasticum, quales multi alii quoque per ecclesiasticos Patres sunt introducti*, ut consecratio vasorum, domorum, vestium, aquae, salis, candelarum, herbarum, vini, et similium, in quibus omnibus nemo ponit sacramentum esse, nec ulla in eis est promissio, ita ungere manus viri, radi verticem, et id genus alia fieri, non est sacramentum dari, cum nihil eis promittatur, sed tantum ad officia quaedam, ceu vasa et instrumenta, parentur.

“At dices: Quid ad Dionysium dices, qui sex enumerat sacramenta, inter quae et ordinem ponit in ecclesiastica hierarchia? Respondeo: Scio hunc solum autorem haberi ex antiquis pro septenario sacramentorum, licet matrimonio omisso senarium tantum dederit. *Nihil enim prorsus in reliquis Patribus de istis sacramentis legimus*, nec sacramenti nomine censuerunt, quoties de iis rebus loquuti sunt, recens enim est inventio sacramentorum. Atque mihi (ut magis temerarius sim) in totum displicet tantum tribui, quisquis fuerit, Dionysio illi, cum ferme nihil in eo sit solidae eruditionis. Nam ea, quae in coelesti hierarchia de angelis comminiscitur, in quo libro sic sudarunt curiosa et superstitiosa ingenia, qua, rogo, autoritate aut ratione probat? Nonne omnia sunt illius meditata, ac prope somniis simillima, si libere legas et iudices? . . . Ita in ecclesiastica hierarchia quid facit, nisi quod ritus quosdam ecclesiasticos describit, ludens allegoriis suis, quas non probat? . . . Non ergo continuo sacramentum esse debet, quia Dionysius aliquid describit, alioqui cur non etiam sacramentum faciunt, quam ibidem describit processionem, quae usque hodie perseverat: quin tot erunt illorum sacramenta, quot aucti sunt in ecclesia ritus et caeremoniae. Huic tamen tam debili fundamento nixi *characteres effinxerunt*, quos huic suo sacramento tribuerent, qui imprimerentur ordinatis indelebiles. Unde, quaeso, tales cogitationes? qua auctoritate? qua ratione stabiliuntur? . . .

“Post hoc apprehendunt extremum roboris sui, nempe quod Christus in coena dixit: *Hoc facite in meam commemorationem*. Ecce hic inquirunt: Christus eos ordinavit in sacerdotes. Hinc inter cetera et hoc dixerunt, solis sacerdotibus utramque speciem esse dandam. Denique quidvis hinc suxerunt, ut qui liberum arbitrium sibi arrogarint, e verbis Christi ubilibet dictis quodlibet asserere. Sed est hoc verba Dei interpretari? Responde, quaeso, Christus hic nihil promittit, sed tantum praecipit, fieri istud in sui memoriam. Cur non concludunt, et ibi esse sacerdotes ordinatos, ubi imponens officium verbi et baptismatis dixit: *Ite in orbem universum, et praedicate evangelium omni creaturae, baptisantes eos in nomine etc.*, cum sacerdotum sit proprium praedicare et baptizare? Deinde, cum hodie sacerdotis vel primum opus sit, et (ut dicunt) indispensabile legere horas canonicas, cur non ibi ordinis sacramentum conceperunt, ubi Christus orare praecipit, ut aliis locis multis, ita praecipue in horto, ne intrarent in tentationem? Nisi hic elabantur, quod non sit praeceptum orare, sufficit enim legere horas canonicas, ut sic sacerdotale illud opus nusquam a Scripturis probetur, ac per hoc *istud sacerdotium orationale* non sit ex Deo, sicut vere non est. Quis vero Patrum antiquorum asseruit, his verbis ordinatos esse sacerdotes?

“Unde ergo ista intelligentia nova? scilicet, quod hac arte quaesitum est, ut *seminarium discordiae implacabilis haberetur quo clerici et laici plus discernentur quam coelum et terra*, ad incredibilem baptismalis gratiae iniuriam, et evangelicae communionis confusionem: siquidem hinc coepit tyrannis ista detestabilis clericorum in laicos, qua fiducia corporalis unctionis, quo manus eorum consecrantur, deinde rasurae, et vestium, non modo ceteris laicis Christianis, qui spiritu sancto

uncti sunt, sese praeferunt, sed ferme ut canes indignos, qui cum eis in ecclesia numerantur, habeant. Hinc quidvis mandare, exigere, minari, urgere, premere audent. Summa, *sacramentum ordinis pulcherrima machina juit et est ad stabilienda universa portenta*, quae hactenus facta sunt, ed adhuc hunt in ecclesia. Hic periit fraternitas Christiana, hic ex pastoribus lupi, ex sends tyranni, ex ecclesiasticis plus quam mundani facti sunt.

“Qui si cogerentur admittere, *nos omnes esse aequaliter sacerdotes, quotquot baptisati sumus? sicut revera sumus, illisque solum ministerium nostro tamen consensu commissum*, scirent simul, nullum eis esse super nos ius imperii, nisi quantum nos sponte nostra admitteremus. Sic enim I. Petri 2. dicitur: Vos estis genus electum, regale sacerdotium, et sacerdotale regnum. Quare *omnes sumus sacerdotes, quotquot Christiani sumus, sacerdotes vero, quos vocamus, ministri sunt ex nobis electi, qui nostro nomine omnia jaciant. Et sacerdotium aliud nihil est, quam ministerium*. Sic. I Corinth. 4: Sic nos existimet homo sicut ministros Christi et dispensatores mysteriorum Dei.

“Ex quibus fit, ut is, qui non praedicat verbum, ad hoc ipsum per ecclesiam vocatus, nequaquam sit sacerdos, et *sacramentum ordinis aliud esse non possit, quam ritus quidam eligendi concionatores in ecclesia*. Sic enim per Mala. 2. definit sacerdotem: Labia sacerdotis custodiunt scientiam et legem ex ore eius requirent, quia angelus Domini exercituum est. Certus ergo sis, qui non est angelus Domini exercituum, aut ad aliud quam ad angelatum (ut sic dixerim) vocatur, sacerdos prorsus non sit, sicut Hos. 4. dicit: Quia tu repulisti scientiam, repellam te et ego, ne sacerdotio fungaris mihi. Inde enim et pastores dicuntur, quod pascere, id est, docere debeant. Quare eos, qui tantum ad horas canonicas legendas et missas offerendas ordinantur, esse quidem *papisticos, sed non Christianos sacerdotes* quia non modo non praedicant, sed nec vocantur ad praedicandum, imo hoc ipso agitur, ut sit sacerdotium eiusmodi. *alius* quidem status ab officio praedicandi. Itaque *horales et missales sunt sacerdotes*, id est, idola quaedam viva, nomen sacerdotii habentia, cum sint nihil minus, quales sacerdotes Hieroboam in Bethaven ordinavit de infima faece plebis, non de genere Levitico.

“Vide igitur quorsum migrarit gloria ecclesiae. Repleta est omnis terra sacerdotibus, episcopis, cardinalibus et clero, quorum tamen (quantum ad officium spectat) nullus praedicat, nisi denuo alia vocatione ultra ordinem sacramentalem vocetur, sed abunde suo sacramento se satisfacere putat, si battologiam legendarum precum emurmurt et missas celebret, deinde eas ipsas horas nunquam oret, aut, si oret, pro se oret, atque missas suas (quae summa est perversitas) ceu sacrificium offerat (cum missa sit usus sacramenti), ut perspicuum sit. *ordinem, qui velut sacramentum hoc hominum genus in clericos ordinat, esse vere, mere omninoque figmentum ex hominibus natum*, nihil de re ecclesiastica, de sacerdotio, de ministerio verbi, de sacramentis intelligentibus, ut, quale est sacramentum, tales et habeat sacerdotes. . .

“O dignos pontifices, hoc venerabili sacramento ordinis, o principes non catholicarum ecclesiarum, sed satanicarum synagogarum, imo tenebrarum. . . O ignominiam ecclesiae Dei, quam ex his *monstris sacerdotalibus* contrahit. Ubi sunt episcopi aut sacerdotes, qui sciant evangelium, nedum praedicent? ut quid ergo sese iactant sacerdotes, cur aliis Christianis tanquam laicis sanctiores et meliores et potentiores haberi volunt? Horas legere, ad quos idiotas non pertinet, seu (ut apostolus ait) ad lingua loquentes? Horas autem orare ad monachos, eremitas, privatosque homines, et eos laicos pertinet. *Sacerdotis munus est praedicare, quod nisi jecerit, sic est sacerdos, sicut homo pictus est homo*. An episcopum faciat, ordinare tales sacerdotes battalogos? An ecclesias et campanas consecrare? An pueros confirmare? Non haec vel diaconus vel laicus quilibet faceret, ministerium verbi facit sacerdotem et episcopum.

“Fugite ergo meo consilio, quicumque tuto vivere vultis, fugite iuvenes, nec istis sacris initiimini, nisi aut evangelizare volueritis, aut nisi vos hoc ordinis sacramento nihilo laicis meliores factos credere potestis. Non enim horas legere aliquid est. Deinde missam offerre sacramentum percipere est. Quid ergo in vobis manet, quod non in quovis laico maneat. Rasura et vestis? Miserum sacerdotem, qui rasura et veste constat. An oleum digitis vestris infusum? At Christianus quilibet oleo sancti Spiritus unctus et sanctificatus est corpore et anima, et olim sacramentum manibus tractabat, non minus quam nunc sacerdotes faciunt, licet nostra superstitio laicis nunc magnum reatum iniiciat, si vel calicem nudum, aut corporale tetigerit, nec moniali quidem sanctae virgini liceat lavare pallas altaris et lintheamina sacra. Vide per Deum sacrosanctam ordinis huius sanctitatem, quantum profecerit, futurum spero, ut nec altare liceat attingere laicis, nisi dum nummos obtulerint. Ego pene dirumpor cogitans has impiissimas hominum teinera-tissimorum tyrannides, tam nugacibus et puerilibus nugis libertatem et gloriam Christianae religionis illudentium et pessundantium.

“Esto itaque certus, et sese agnoscat quicumque se Christianum esse cognoverit, omnes nos aequaliter esse sacerdotes, hoc est, eandem in verbo et sacramento quocunque habere potestatem: verum non licere quemquam hac ipsa uti, nisi consensu communitatis, aut vocatione maioris. Quod enim omnium est communiter, nullus singulariter potest sibi arrogare, donec vocetur. Ac per hoc ordinis sacramentum, si quidquam est, esse nihil aliud quam ritum quendam vocandi alicuius in ministerium ecclesiasticum. Deinde sacerdotium proprie esse non nisi ministerium verbi, verbi, inquam, non legis, sed evangelii. Diaconiam vero esse ministerium non legendi evangelii aut epistolae, ut hodie usus habet, sed opes ecclesiae distribuendi pauperibus, ut sacerdotes leventur onere rerum temporalium, et orationi ac verbo liberius instant. Hoc enim consilio legimus, Acto. 5, diaconos institutos, atque ita eum, qui vel ignorat, vel non praedicat evangelium, non modo non esse sacerdotem vel episcopum, sed pestem quandam ecclesiae, qui sub titulo falso sacerdotis et episcopi, ceu sub pelle ovina, evangelium opprimat, et lupum in ecclesia agat.

“Quantum ergo e Scripturis docemur, cum ministerium sit id, quod nos sacerdotium vocamus, prorsus *non video, qua ratione rursus nequeat laicus fieri, semel sacerdos jactus, cum a laico nihil difierat, nisi ministerio.* A ministerio autem deponi adeo non sit impossibile, ut passim ea etiam nunc celebretur vindicta in culpabiles sacerdotes, dum aut suspenduntur temporaliter, aut perpetuo privantur officio suo. Nam *commentum illud characteris indelebilis iam olim irrisum est.* Concedo, ut characterem hunc papa imprimat, ignorante Christo, sitque hoc ipso sacerdos eo consecratus non tam Christi quam papae perpetuus servais et captivus, sicut est dies haec. Ceterum, nisi fallor, si ruat hoc sacramentum et commentum aliquando, vix subsistet ipse papatus cum suis characteribus, redibitque ad nos laeta libertas, qua nos omnes aequales, esse quocunque iure intelligemus, et excusso tyrannidis iugo sciemus, quod, qui Christianus est, Christum habet, omnia, quae Christi sunt, habet, omnia potens, de quo plura et robustius, ubi ista amicis meis papistis displicere sensero.”²²

R. BARCLAY, Quakerorum praecipuus scriptor, *An Apology jor the True Christian Divinity*, proposition X: “Concerning the Ministry”:

“Hitherto I have treated of those things which relate to the Christian faith and Christians, as they stand each in his private and particular condition, and how and by what means every man may be a Christian indeed, and so abide. Now I come in order to speak of those things that relate to Christians, as they are stated in a joint fellowship and communion, and come under a visible and outward society, which society is called the church of God, and in scripture compared to a body,

²³ D. Martini Lutheri opera latina V (curavit H. Schmidt, Francofurti ad M. 1868) 101-111.

and therefore named the body of Christ. As then in the natural body there be divers members, all concurring to the whole body, so in this spiritual and mystical body there are also divers members, according to the different measures of grace and of the Spirit diversely administered unto each member; and from this diversity ariseth that distinction of persons in the visible society of Christians, as of apostles, pastors, evangelists, ministers, etc. That which in this proposition is proposed, is, What makes or constitutes any a minister of the church, what his qualifications ought to be, and how he ought to behave himself? . . .

“Though Protestants have reformed from her in some of the most gross points and absurd doctrines relating to the church and ministry, yet (which is to be regretted) they have only lopt the branches, but retain and plead earnestly for the same root, from which these abuses have sprung. .. For as to the nature and constitution of a church, (abstract from their disputes concerning its constant visibility, infallibility, and the primacy of the church of Rome) *the Protestants, as in practice, so in principles, differ not from Papists*; for they engross within the compass of their church whole nations, making their infants members of it, by sprinkling a little water upon them; so that there is none so wicked or profane who is not a fellow-member; no evidence of holiness being required to constitute a member of the church. . . But *the Popish errors concerning the ministry, which they have retained*, are most of all to be regretted, by which chiefly the life and power of Christianity is barred out among them, and they kept in death, barrenness, and dryness; there being nothing more hurtful than an error in this respect. . .

“That . . . which comes first to be questioned in this matter, is concerning the call of a minister; to wit, What maketh, or how cometh a man to be a minister, pastor, or teacher, in the church of Christ. We answer; By the inward power and virtue of the Spirit of God. For, as saith our proposition, Having received the true knowledge of things spiritual by the Spirit of God, without which they cannot be known, and being by the same in measure purified, and sanctified, he comes thereby to be called and moved to minister to others; being able to speak, from a living experience, of what he himself is a witness; and therefore knowing the terror of the Lord, he is fit to persuade men, etc. 2 Cor. v. 11. and his words and ministry’, proceeding from the inward power and virtue, reach to the heart of his hearers, and make them approve of him. and be subject unto him. Our adversaries are forced to confess, that this were indeed desirable and best; but this they will not have to be absolutely necessary’. I shall first prove the necessity of it. and then show how much they err in that which they make more necessary’ than this divine and heavenly call: First; That which is necessary’ to make a man a Christian, so as without it he cannot be truly one, must be much more necessary to make aman a minister of Christianity; seeing the one is a degree above the other, and has it included in it: nothing less than he that supposeth a master, supposeth him first to have attained the knowledge and capacity of a scholar. They that are not Christians, cannot be teachers and ministers among Christians. . .

“Primitive Protestants . . . were secretly convinced in their minds, that this inward call of the spirit was most excellent, and preferable to any other; and therefore in the most noble and heroic acts of the reformation, they laid claim unto it; so that many of the primitive Protestants did no scruple both to despise and disown this outward call [of the church], when urged by the Papists against them. But now Protestants, having gone from the testimony of the Spirit, plead for the same succession; and being pressed (by’ those whom God now raiseth up by his spirit to reform those abuses that are among them) with the example of their forefathers practice against Rome, they are not at all ashamed utterly to deny that their fathers were called to their work by the inward and immediate vocation of the Spirit; clothing themselves with that call, which they’ say their forefathers had as pastors of the Roman church. . . .

“We think the outward ceremony of ordination or laying on of hands not necessary, neither can we see the use of it, seeing our adversaries [i.e. the Protestants] who use it acknowledge that the virtue and power of communicating the Holy Ghost by it is ceased among them. And is it not then foolish and ridiculous for them, by an apish imitation, to keep up the shadow, where the substance is wanting? And may not they by the same rule, where they see blind and lame men, in imitation of Christ and his apostles, bid them to see and walk? Yea, is it not in them a mocking of God and men, to put on their hands, and bid men receive the Holy Ghost, while they believe the thing impossible, and confess that that ceremony hath no real effect?

“Having thus far spoken of the call, I shall proceed next to treat of the qualifications and work of a true minister. As I have placed the true call of a minister in the motion of this Holy Spirit, so is the power, life, and virtue thereof, and the pure grace of God that comes therefrom, the chief and most necessary qualification, without which he can no ways perform his duty, neither acceptably to God nor beneficially to men. . .

“As to . . . the objection, viz. That I seem to make no distinction betwixt the minister and people, I answer, If it be understood of a liberty to speak or prophesy by the Spirit, I say all may do that, when moved thereunto . . . ; but we do believe and affirm that some are more particularly called to the work of the ministry, and therefore are fitted of the Lord for that purpose; whose work is more constantly and particularly to instruct, exhort, admonish, oversee, and watch over their brethren; and that as there is something more incumbent upon them in that respect than upon every common believer, so also, as in that relation, there is due to them from the flock such obedience and subjection as is mentioned in these testimonies of the scripture, Heb. xiii. 17. I Thess. v. 12, 13. I Tim. v. 17. I Pet. v. 5. Also besides these who are thus particularly called to the ministry, and constant labour in the word and doctrine, there are also the elders, who though they be not moved to a frequent testimony by way of declaration in words, yet as such are grown up in the experience of the blessed work of truth in their hearts, they watch over and privately admonish the young, take care for the widows, the poor, and fatherless, and look that nothing be wanting, but that peace, love, unity, concord, and soundness be preserved in the church of Christ; and this answers to the deacons mentioned Acts vi.

“*That which we oppose, is the distinction of laity and clergy, which in the scripture is not to be found, whereby none are admitted unto the work of the ministry but such as are educated at schools on purpose, and instructed in logic and philosophy, etc. and so are at their apprenticeship to learn the art and trade of preaching, even as a man loams any other art, whereby all other honest mechanic men, who have not got this heathenish art, are excluded from having this privilege. . . As this manner of separating men for the ministry is nothing like the church in the apostles’ days, so great evils have and do follow upon it.*”²³

B. *PROTESTANTES LIBERALES.*

Negationem hierarchic! ac sacramentalis sacerdotii, incoeptam a Protestantibus orthodoxis sive conservatoribus, moderniores Protestantes sic dicti Liberales ad extremam prorsus lineam, logico quodam

Λπ *Apology for the True Christian Divinity* (“Truth Triumphant,” vol. 2, New York 1831) 271 sq., 278 sq., 280, 283, 298, 299, 304, 325. Cf. L. Eeg-Olsson, *The conception of the inner light in Robert Barclay’s theology. A study in Quakerism* (“Studia theologica lundensia,” n. 5), Lund 1954.

processu, deduxerunt. Dum enim illi divinam saltem originem visibilis cuiusdam ecclesiae, utut omni sacerdotio veraque hierarchia destitutae at generali saltem ac indeterminato quodam ministerio colligatae, concorditer admiserunt ac totis viribus salvare conantur, isti ipsam institutionem ecclesiasticae societatis, sine qua visibile ministerium funditus corrui, explicite negant, totumque ecclesiasticum negotium, quod de facto viguit ac viget, ad meram humanam originem et evolutionem detrudunt.

Ceterum ad hanc radicalem negationem ex duplici praeiudicio vel systemate devenerunt, quod, cum sit potius ecclesiologicum quam sacramentale, nonnisi per summa capita hic tangere iuvabit,^{21*} altero nempe spiritualistico, quod est Liberalium strictius dictorum, altero eschatologico quod est commune sive quibusdam modernis Protestantibus sive ac signanter pseudocatholicis Modernis.

PRIMUM SYSTEMA, quod essentialiter praeformavit *F. Schleiermacher* (1768-1834)²⁵ ac diversimode determinarunt et perfecerunt inter alios *A. Ritschl* (1822-1889),²⁰ *A. Sabatier* (1839-1901) ¹ et praesertim *A. Harnack* (1851-1930),²⁸ fundatur in *sensismo religioso*, vel, si placet, in experientia religiosa. In hoc religioso sensu et experientia tota ipsa religio consistit. Christus tam altam ac profundam habuit religiosam experientiam, ut potuerit aliis dux et exemplum esse ac reapse intenderit ceteris impulsus propriae experientiae communicare, in quo quidem regnum Dei ab eo praedicatum resolvitur. Hinc nata est Ecclesia, quae proinde, ex Christi ipsius vera intentione, non fuit nec esse potuit societas quaedam visibilis, visibili nempe auctoritate aut ministeriali organizatione colligata, sed invisibile quoddam regnum quo spiritualiter uniuntur omnes conscientiae, eadem Christi religiosa experientia agitatae, et cuius suprema vitae et voluntatis lex est spiritus libertas. Visibilis autem Ecclesia, cum *visibili ministerio et organizatione*, nata est ex historicis causis, ab ipsa religiosa Christi experientia independentibus. Hinc Harnack non invite concederet hanc visibilem Ecclesiam (imo et episcopalem eius constitutionem) ortam esse initialiter ab ipsis Apostolis, imo fortasse

²¹ Cf. varias tractationes *De Ecclesia*, uti P. Batiefol, *L'Eglise naissant et l' Catholicisme* (Paris 1911), praecipue 172-193; Y. Dr. la Brière, "Église (dans l'Évangile)." *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* I (Paris 1925) 1221 sqq.; M. D'Herbigny, *Theologica de Ecclesia* (ed. 3, Paris 1927) I 51-56.

~ *Reden iiber die christliche Religion* (a. 1799); *Christlicher Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche, in Zusammenhang dargestellt* (a. 1821-1822).

Die christliche Leht von der Reditierung und Iersohnung, 3 voll. (1870-1874); *Unterricht in der christlichen Religion* (1875).

"*Esquisse d'une philosophie de la religion* (a. 1897); *Les religions d'autorité et la religion de l'Esprit* (a. 1904; opus posthumum).

■ *Das IPVsczi des Christentums* (a. 1901).

ab ipsa Christi historica praedicatione, indebite quidem onerata iudaicis Iesu hominis praeiudiciis et connaturalibus influxibus; sed solvit nexum inter Apostolos et Christum, vel inter Christum ipsum ut praefatis praeiudiciis onustum et Christum intimum ac religiosum, cui ea praeiudicia extranea erant et a quo processit forma verae religionis, seu spiritualis Ecclesia.

In eandem communem Liberalium theoriam de ecclesia mere spirituali sive pneumatice, sese evolvente in hierarchicam organizationem, descendit etiam *R. Sohm*, sed ex aliis principiis sibi propriis quibus construit personale quoddam ac peregrinum systema, quod convenientius exponemus in art. 3 (pp. 643-645), ubi erit sermo de efformatione et evolutione ecclesiasticae hierarchiae iuxta Protestantes.

Quod autem attinet ad praefatas historicas circumstantias et modum quo hierarchica organizatio, et in particulari sacerdotale ministerium, originem habuerit, variae proferuntur opiniones, infra in art. 3 (pp. 627-645) fuse exponendae, quarum summa reduci potest ad gradalem evolutionem ecclesiae charismatice in ecclesiam hierarchicam sub interno influxu multiformis necessitatis, ordinis tam naturalis quam spiritualis, et sub externo influxu ipsius organizationis existentis apud coevas associationes religiosas, sive iudaicas sive paganas.

SABATIER haec inter alia scribit, quibus satis suggestive exprimuntur principales lineae huius systematis:

“We must . . . come to the religious consciousness of Jesus Christ as to the fountainhead from which the Christian stream has flowed. *It is certain that we shall find in it the principle and essence of Christianity itself*, for it would be too paradoxical to maintain that the Master alone was excluded from the benefit of the religion that He has bequeathed to all His disciples. No; we may affirm in all security that the principle of Christianity was at first the very principle of the consciousness of Christ. To determine the one will be to define the other.

“What we call the religious consciousness of a man is the feeling of the relation in which he stands, and wills to stand, to the universal principle on which he knows himself to depend, and with the universe in which he sees himself to be a part of one great whole. If then we would know exactly what was the essential element in the consciousness of Jesus, what was the distinctive characteristic of His piety, we must ask in what relation did He feel Himself to stand towards God and towards the universe. The answer will be neither difficult nor uncertain. If there are matters on which the true thought of the Master remains obscure, nothing shines out with more evidence and continuity through all His teaching and His life than the religious attitude of His soul towards God and man. He felt Himself to be in a filial relation towards God, and He felt that God was in a paternal relation towards Him. . . This was clearly the essential element in His consciousness, the distinctive and original feature of His piety; it is also the principle and essence of Christianity.

“That which we observe in the consciousness of Jesus we find in the experience of all Christians. They are Christians exactly in proportion as the filial piety of Jesus is reproduced in them. They are recognised by this unique but sufficient sign, by the confidence with which they call God their Father, abandoning them-

selves to His love for all that regards their present or future destiny, and living a life of self-renunciation and of devotion to the good of others. . . They reproduce His spirit, continue His work, and are as dependent upon Him and as like Him religiously as are the descendants of an ancestor whose blood and whose life have not ceased for an instant to flow in their veins. . .

“Being unable to admit that Catholicism is not the work of Christ and the apostles, or that the Church has varied its dogma or its institutions, Catholic theologians naively imagine that the first Christian communities of Jerusalem and Antioch resembled those of Rome, Milan, and Lyons in the fourth century; that Peter was the first of the popes and exercised for five-and-twenty years the supreme pontificate; that *the apostles appointed bishops everywhere as their successors and the heirs of their power*. In this way the history of Christianity became, in the Catholic tradition, a tissue of legends. The theologians of Protestantism arrived by another road at an analagous conclusion. Under the influence of the dogma of the verbal inspiration of the New Testament, they were led to make of apostolic Christianity an ideal and abstract type which all the ages ought to force themselves to imitate and reproduce. And, as they profess to have returned to this type both in regard to ideas and to institutions and morals, they have made of this apostolic period the first chapter of the history of Protestantism, just as the Catholics have made of it the first chapter of the history of Catholicism.

“In both cases, it loses all distinct physiognomy and all reality. By dissipating these prejudices, historical criticism has completely resuscitated that first form of Christianity. . .

“The principle of Catholicism is the realisation of the Christian principle — that is to say, of the reign of God and of Christ, in the form of a visible institution, an organised social body, and external power, exercising itself by means of that which is *the very soul of the institution — a priesthood endowed with supernatural junctions and attributes*.

“The immediate consequence of this first principle was the rupture of the organic union realised in the Gospel of Christ between the religious element and the moral element. Nothing is more striking in the Sermon on the Mount and in all the Parables of Jesus, nothing better attests the superiority of Christianity to anterior cults, nothing proves with greater force and clearness that it is the perfect and definitive Religion, than that mutual penetration, that fusion, that identification, in a word, of religion and morality, till then separate and often opposed to each other. The Christ did not desire in religion anything that was not religious. Thus did He bring back piety from without, and made of it the inner inspiration which penetrates and transforms the whole life, a hidden flame, a ferment acting from the centre to the surface, the soul in the body, ever invisible and everywhere present. He thus founded the absolute autonomy of the religious and of the moral life which no longer are divided, but appear simply as the two sides of consciousness: the one interior and turned towards God, the other exterior and turned towards the world. In creating in us the sense of our sonship to God, Jesus did not admit the intervention of any external authority between the Father and the child. *The universal priesthood, with which, by His spirit, He invests the least of His disciples, excludes in principle all supernatural priesthood*. ‘Call no man master on earth, for one is your Master in heaven: and all ye are brethren.’ The children must have free access to the Father.

“But, from the moment the Christian principle, instead of entering as divine inspiration into the consciousness, sets itself up as a visible institution in society, it is evident that this organic union is broken, and the autonomy of the individual consciousness compromised. The religious element affirms itself on its own account, and imposes itself from without on the mind of the faithful as a divine authority.

The ancient dualism [of religion and morality], which the Gospel surmounted, reappears in a profounder form; it brings in its train a universal supernaturalism — that is to say, a mechanical conception of the relations between God and the world. Instead of a penetration we have a superposition of two elements. *The clergy separates itself from the laity and superposes itself upon it as the necessary intermediary between earth and heaven.* Religious society, constituted under the form of a government, superposes itself upon the civil society that it desires to rule; grace superposes itself upon nature, acting on it from above in the sacraments; the morality of the Church, in so far as it is a supernatural morality, superposes itself upon the natural morality of conscience; revelation upon reason; divine dogmas upon human science: the spiritual power of the priest upon the temporal power of the family and of the State. Everywhere, within and without, the division breaks out, and you see arise in man and in society an intestine struggle which will never end; for these two original forces that it brings into conflict, religion and nature, are equally powerful and eternal.

“Catholicism began, then, in the Church of the second century when, under the unconscious action of tradition and of pagan habits, *the need was felt of objectivising and materialising the Christian principle in an external fact, of imprisoning the kingdom of God in a visible institution, the immanent revelation of the Holy Spirit in the decisions and acts of a priesthood.* This tendency, once born, would be irresistible. Ideal and transcendent as it was at first, the Christian principle would become ever more external and political. Absorbing all Christianity, and holding in its hands all the graces of God, the Church would naturally present itself to the world as the permanent mediator and the grand magician. It was its part to effect the salvation of sinners, and, for this, it would need, like the ancient priests, to offer daily to God an agreeable oblation, and expiatory sacrifice of infinite value to atone for the infinite sins of the world. Thus the Church transformed the commemoration of the death of Christ into a real renewal of the sacrifice on Calvary; the Holy Supper became the mass; the fraternal table was turned into an altar; *the elder or presbyter was changed into a priest and pontiff,* and the bread of the communion into a divine victim. The dogma of transubstantiation was bound to follow; to the materialisation of Christianity in the Church corresponds the materialisation of God in the host.”²⁹

ALTERUM SYSTEMA, primitus elaboratum circa initium huius saeculi apud ipsos Protestantes, praecipue a *W. Baldensperger*, *I. Weiss* et *A. Schweitzer*, et clamorose assumptum a pseudo-catholicis Modernis, peculiariter ab *A. Loisy*³⁰ et recentius *J. Tunnel*^{TM} fundatur in praesumptis *ideis eschatologicis Christi*. Contra fautores prioris systematis, hi haeretici docent Christum vere intendisse fundare visibile aliquod et organicum regnum, non tamen praesentis vitae et in terris duraturum, sed alterius vitae et eschatologicum, nam Christus, prophetico quodam spiritu sive illusionem deceptus, in eam devenerat intimam persuasionem ut pro certo haberet finem mundi esse imminentem. Hoc autem errore ipsis eventibus purificato, cum imminens

²⁹ *Outlines of a Philosophy of Religion based on Psychology and History* [Translatio operis *Esquisse d'une philosophie de la religion*, Paris 1897] (New York 1902) 147-149, 181 sq., 201-208.

³⁰ *L'Évangile et l'Église*, Paris 1902; *Autour d'un petit livre*, Paris 1903; *Les Évangiles synoptiques* vol. I, Ceffonds 1907; *Simple réflexions sur le décret "Lamentabili" et sur l'encyclique "Pascendi"*, Ceffonds 1908.

" *Histoire des dogmes*, vol. VI, Paris 1936.

parousia iam frustra expectaretur, temporalis huius Ecclesiae fundamenta paulatim ab ipsis Christianis inventa et iacta sunt, veluti conversa eschatologica Christi illusionem de regno Dei in temporalem realitatem ecclesiasticae societatis.

Quo sensu dici potest Ecclesiam, eiusque organizationem ac ministerium, natam quidem esse ex praedicatione Christi sed praeter eius intentionem, vel, si placet, originem habuisse a Christo non tanquam a causa sed tanquam ab involuntaria occasione. Ceterum aliquo sensu dici potest Ecclesiam eiusque sacramenta fuisse a Christo mediate instituta, tum quatenus fideles qui ea instituerunt vivunt eadem vita divina qua Christus vixit eorumque religiosae conscientiae in ipsa Christi conscientia, tanquam planta in suo semine, continebantur, tum quatenus fideles ea instituerunt veluti interpretando aliquam ideam aut intentionem Christi, suadentibus quidem ac moventibus historicis circumstantiis. Pariter dici potest ea fuisse ab ipso Christo immediate instituta, non tamen a Christo historico sed a Christo obiecto fidei christianae, nam ex ipsa fide in resurrectionem Christi, cui fideles adhaeserunt et de qua iugiter vivunt, coepit tota Christiana propagatio, organizatio et evolutio.

Historica autem origo hierarchici ac sacramentalis sacerdotii repetenda est ex copulata evolutione communis coenae christianae in actionem liturgicam et meri senioris, praesidentis illi coenae, in hierarcham, sacerdotali dignitate insignitum. Consueverunt nempe Christiani quandam coenam celebrare (propriae aut iudaicae originis parum refert), veluti in signum communis fidei et charitatis, in qua etiam, ut de more, orationes sive gratiarum actiones Deo persolvebant. Hinc necessitas committendi talis coenae praesidentiam alicui seniori (presbytero) cui incumberet cura colligendi alimenta, benedicendi mensam, vigilandi convenienti rerum ordini. Posterior evolutio illius coenae in liturgicam actionem aut in sacrificalem coenam. necessario secum traxit evolutionem senioris seu presbyteri in sacerdotem.

Quae modernistica sententia sic exprimitur ac damnatur ab Ecclesia:

Decretum "Lamentabili" 3 jul. 1907, *prop.* 33: "Evidens est cuilibet, qui praeeconceptis non ducitur opinionibus, lesus aut errorem de proximo messianico adventu fuisse professum, aut maiorem partem ipsius doctrinae in Evangeliiis synopticis contentae authenticitate carere" (*Denz.* 2033).

Prop. 52: "Alienum fuit a mente Christi Ecclesiam constituere veluti societatem super terram per longam saeculorum seriem duraturam; quin immo in mente Christi regnum coeli una cum fine mundi iamiam adventurum erat" (*Denz.* 2052).

Prop. 53: “Constitutio organica Ecclesiae non est immutabilis; sed societas Christiana perpetuae evolutioni aequae ac societas humana est obnoxia” (*Denz.* 2053).

Prop. 39: “Opiniones de origine sacramentorum, quibus Patres Tridentini imbuti erant quaeque in eorum canones dogmaticos procul dubio influxum habuerunt, longe distant ab iis, quae nunc penes historicos rei Christianae indagatores merito obtinent” (*Denz.* 2039).

Prop. 54: “Dogmata, sacramenta, hierarchia, tum quoad notionem tum quoad realitatem attinet, non sunt nisi intelligentiae Christianae interpretationes evolutionesque, quae exiguum germen in Evangelio latens externis incrementis auxerunt perfecereque” (*Denz.* 2054).

Prop. 40: “Sacramenta ortum habuerunt ex eo, quod Apostoli eorumque successores ideam aliquam et intentionem Christi, suadentibus et moventibus circumstantiis et eventibus, interpretati sunt” (*Denz.* 2040).

Prop. 49, de sacramento Ordinis: “Coena Christiana paulatim indolem actionis liturgicae assumente, hi, qui Coenae praeesse consueverant, characterem sacerdotalem acquisiverunt” (*Denz.* 2049).

Prop. 50: “Seniores, qui in Christianorum coetibus invigilandi munere fungebantur, instituti sunt ab Apostolis presbyteri aut episcopi ad providendum necessariae crescentium communitatum ordinationi, non proprie ad perpetuandam missionem et potestatem Apostolicam” (*Denz.* 2050).

Encyclica “Pascendi,” 8 sept. 1907: “Ecclesia, inquiunt [Modernistae], et sacramenta a Christo ipso instituta minime credenda sunt. Cavet id agnosticismus, qui in Christo nil praeter hominem novit, cuius conscientia religiosa, ut ceterorum hominum, sensim efformata est; cavet lex immanentiae, quae externas, ut aiunt, applicationes respuit; cavet item lex evolutionis, quae, ut germina evolvantur, tempus postulat et quandam adiunctorum sibi succedentium seriem; cavet demum historia, quae talem reapse rei cursum fuisse ostendit. Attamen Ecclesiam et sacramenta mediate a Christo fuisse instituta retinendum est. Qui vero? Conscientias Christianas omnes in Christi conscientia virtute quodammodo inclusas affirmant ut in semine planta. Quoniam autem germina vitam seminis vivunt, Christiani omnes vitam Christi vivere dicendi sunt. Sed Christi vita secundum fidem divina est: ergo et Christianorum vita. Si igitur haec vita decursu aetatum Ecclesiae et sacramentis initium dedit, iure omnino dicetur *initium huiusmodi esse a Christo* ac divinum esse. Sic omnino conficiunt divinas esse etiam Scripturas sacras, divina dogmata. . . .

“Ponunt [Modernistae Ecclesiam] . . . ex duplici necessitate oriri,

una in credente quovis, in eo praesertim, qui primigeniam ac singularem aliquam sit nactus experientiam, ut fidem suam cum aliis communicet; altera, postquam fides communis inter plures evaserit, in collectivitate ad coalescendum in societatem et ad commune bonum tuendum, augendum, propagandum. Quid igitur Ecclesia? Partus est conscientiae collectivae seu consociationis conscientiarum singularium, quae vi permanentiae vitalis a primo aliquo credente pendeat, videlicet, pro catholocis a Christo. — Porro societas quaeprimam moderatrice auctoritate indiget, cuius sit officium consociatos omnes in communem finem dirigere, et compagis elementa tueri prudenter, quae in religioso coetu doctrina et cultu absolvuntur. Hinc in Ecclesia catholica auctoritas tergemina: disciplinaria, dogmatica, cultualis. — Iam auctoritatis huius natura ex origine colligenda est, ex natura vero iura atque officia repetenda. Praeteritis aetatibus vulgaris fuit error, quod auctoritas in Ecclesiam extrinsecus accesserit, nimirum immediate a Deo; quare autocratica merito habeatur. Sed haec nunc temporis obsolevere. Quo modo Ecclesia e conscientiarum collectivitate emanasse dicitur, eo pariter auctoritas ab ipsa Ecclesia vitaliter emanat. Auctoritas igitur, sicut Ecclesia, ex conscientia religiosa oritur atque ideo eidem subest; quam subiectionem si spreverit, in tyrannidem vertitur" (*Denz.* 2088, 2091).

Pius X, lusiurandum contra errores Modernismi, ex Motu proprio "Sacrorum Antistitum," 1 sept. 1910: "Tertio, firma pariter fide credo Ecclesiam, verbi revelati custodem et magistram, per ipsum verum atque historicum Christum, cum apud nos degeret, proxime ac directo institutam" (*Denz.* 2145).

LOISY in suo opere *Autour d'un petit livre* (Paris 1903) 251-254, immediate post verba a nobis citata in superiori tractatu *De Extrema Unctione* I 41 sq. (in quibus expandit suam theoriam tam de sacramentis in genere quam de Extrema Unctione), accedens ad sacramentum Ordinis, sic prosequitur:

"Le concile [de Trente] décrété qu'il y a dans l'Église un sacerdoce institué comme sacrement par le Christ; que fonction est requise dans le sacrement de l'ordination; que la hiérarchie à trois degrés, évêques, prêtres et ministres inférieurs, est d'institution divine.

"Ne vous lassez pas, Monsieur le Supérieur, de m'entendre répéter que *l'Église et le culte catholiques ont été fondés par le Christ ressuscité*. C'est la foi à la résurrection qui a été le véritable commencement de la propagande chrétienne. Donc, au point de vue de l'histoire, la prédication apostolique se rattache à la prédication évangélique, comme la foi au Christ glorieux continue la foi à Jésus Messie. Mais, au point de vue de la foi, j'entends de la foi qui se rend compte de l'histoire et du sens historique des textes, c'est du Christ ressuscité, c'est de l'Esprit que les apôtres tiennent, sinon leur vocation et leur élection, du moins leur mission définitive et leurs pouvoirs, les pouvoirs étant d'abord acquis implicitement dans la mission, plutôt que nettement perçus et déclarés.

“A mesure que la cène prit le caractère d'un acte liturgique, ceux qui y présidaient d'ordinaire acquirent le caractère de prêtres. L'institution des diacres, comme elle est racontée dans les Actes, peut bien être rapportée à une suggestion de l'Esprit, mais il est visible qu'on ne lui attribue pas encore le caractère d'une fonction sacrée, et qu'on ne croit pas remplir, en l'établissant, un article du programme constitutionnel que Jésus aurait prescrit à ses apôtres et qui paraît être dans la pensée des Pères de Trente. Les anciens {*presbytres*, d'où le nom de prêtres), qui exerçaient dans les assemblées chrétiennes les fonctions de surveillants {*episcopos*, d'où le nom d'évêque), ont été institués de même par les apôtres, pour satisfaire à la nécessité d'une organisation dans les communautés, non précisément pour perpétuer la mission et les pouvoirs apostoliques. Leur ministère coexistait à celui de l'apostolat et le remplaça en fait, autant que besoin était. La distinction entre l'évêque et le prêtre s'accrut plus tard.

“Tout cela est oeuvre de l'Esprit dans l'Église, institution du Christ, pour celui qui croit au Christ. Vu du dehors, c'est une institution, qui, comme le culte chrétien et L'Église elle-même, n'existe encore qu'à l'état rudimentaire et confus dans les temps apostoliques, et qui a grandi en même temps que se développaient l'Église et le culte. L'onction, que le concile de Trente, après Eugène IV et le concile de Florence, paraît bien considérer comme la matière du sacrement de l'ordre, a été inconnue pendant les premiers siècles de l'Église. Mais pourquoi celle-ci n'aurait-elle pas eu le droit de joindre l'onction à l'imposition des mains, pour signifier plus expressément l'idée grandissante qu'elle même se faisait du sacerdoce, et pourquoi l'Esprit refuserait-il de suivre L'Église et s'attacherait-il à la seule imposition des mains, quand l'Église le figure en même temps par l'onction?

“La conception systématique d'un programme cultuel dressé par Jésus lui-même avant sa passion, et où les sept sacrements auraient eu leur place déterminée, avec indication de ce que la théologie scolastique a voulu appeler leur matière et leur forme, ne résiste pas à la critique. Les définitions de Trente, dans la mesure où elles sont influencées par cette conception, ne la présentent pas comme historique. Il est trop aisé de voir que le point de vue de l'histoire, celui de la foi et celui de la spéculation théologique y sont confondus. Pourquoi voudrait-on perpétuer cette confusion, et l'imposer à l'historien qui, l'ayant perçue, ne peut plus la maintenir?”

TURMEL pariter in sua *Histoire des dogmes* VI (Paris 1936) 491-495, post verba citata in superiori tractatu *De Extrema Unctione* I 42 sq., eandem tradit modicum explicationem sacramenti Ordinis, scribens:

“Le christianisme n'acquiesce un caractère mystique qu'aux environs de 140. Jusqu'à cette date approximative l'objet de l'espérance chrétienne était l'attente du retour du Christ qui, recueilli au ciel après sa mort sur le calvaire, allait en descendre incessamment pour rétablir l'ancien royaume de David et rendre à la Palestine son indépendance. Cette espérance prenait corps dans le banquet que les chrétiens d'une même ville, comme les membres de toutes les corporations, célébraient chaque semaine, qu'ils célébraient à la manière juive en l'encadrant de prières parce que tous, au début, étaient, d'anciens juifs ou d'anciens affiliés au judaïsme; et dans lequel ils s'entretenaient du retour très prochain du Christ. . .

“La présidence du banquet fut confiée à un 'ancien' qui, en grec, s'appelait *presbuteros* d'où dérive le terme prêtre. Le service des tables fut assuré par des jeunes qu'on appelait *diacres*, c'est-à-dire ministres. Ainsi naquit le clergé chrétien avec ses deux éléments essentiels comprenant un prêtre et des diacres. Dès qu'il y eut un banquet chrétien, il fallut en assurer la présidence et aussi le service. Le clergé fut l'aboutissement nécessaire du banquet. Or le banquet fut imposé par l'usage et il surgit spontanément dans les communautés. Ni pour le banquet ni pour le clergé aucun législateur n'intervint. Et le récit que nous content les *Actes* au début du chapitre 6 est une pure fiction.

“Le président avait la charge de recueillir les aliments apportés pour le banquet, de les bénir conformément à la coutume juive, de distribuer aux pauvres les provisions qui faisaient excédent et n'étaient pas consommées sur place, d'adresser à Dieu les actions de grâces et les prières qui, selon la tradition juive, encadraient le banquet. Le soin lui incombait également de veiller au bon renom de la communauté groupée autour de lui, en sorte qu'elle ne devînt pas la risée des juifs et des païens. Pour cela il lui fallait soutenir par des encouragements les bonnes volontés chancelantes, arrêter les défaillances par des avertissements et des réprimandes, se résoudre même parfois à des expulsions douloureuses mais nécessaires. Ces diverses fonctions requéraient des conditions de vertu, d'ascendant, d'aptitude que tous les anciens ne possédaient pas. Un choix était donc nécessaire et la communauté avait seule la compétence voulue pour procéder à ce choix au moyen de l'élection. La communauté élisait donc parmi les anciens le président du banquet, celui qui portait le nom de prêtre.

“Disons plutôt qu'elle élisait les présidents du banquet. Car, si dans les petites communautés, la présidence du banquet n'avait qu'un seul titulaire, dans les groupements considérables, le président nommé en premier lieu avait d'ordinaire à ses côtés des assesseurs destinés à le suppléer en cas d'absence forcée, à l'aider dans la distribution des secours, et surtout, à donner par leur adhésion plus d'autorité aux mesures pénibles qu'il pouvait être obligé de prendre. Donc, dans les petites communautés un seul prêtre par banquet, dans les communautés plus considérables plusieurs prêtres. Et, comme les petites communautés étaient de beaucoup les plus nombreuses, un seul prêtre d'ordinaire par banquet, mais plusieurs exceptionnellement: tous élus par la communauté parmi les anciens. Ajoutons que, dans les très grandes communautés comme celles de Rome, d'Alexandrie, d'Antioche, il devint un jour impossible de rassembler tous les chrétiens dans un même banquet. Des sectionnements analogues aux paroisses de nos grandes villes s'imposèrent. Chaque paroisse eut son banquet, et ce banquet paroissial fut peut-être présidé par un seul prêtre.

“Un mot sur les jeunes préposés au service des tables et désignés sous le nom de diacres. La communauté avait intérêt à ne confier qu'à des hommes sans reproche une fonction qui mettait ses titulaires en évidence et attirait sur eux l'attention. Les diacres étaient donc, eux aussi, soumis à l'élection.

“Voilà l'origine historique du clergé. Disons maintenant que, dès l'époque archaïque où nous sommes, le clergé se forgea lui-même une origine fictive en conformité avec son intérêt. C'est chez Clément Romain que nous rencontrons la fiction pour la première fois. Et c'est lui qui en est l'auteur. . . [Les églises pauliniennes] n'ont pas reçu de leur fondateur le plus petit commencement d'organisation, elles sont complètement amorphes. Quoi qu'en disent les Actes 14. 23 l'institution par Paul de prêtres, c'est-à-dire de présidents du banquet hebdomadaire n'appartient pas à l'histoire. Elle ne relève que de la fiction. Et c'est une fiction que nous sert Clément Romain, quand il proclame l'origine apostolique du clergé. Mais cette fiction a triomphé et elle a pris place parmi les vérités les mieux établies. Depuis Clément Romain il est reçu que le sacerdoce, et aussi le diaconat, ont été institués par les apôtres qui ont procédé à ces institutions par ordre du Christ.”

LIBERALISMUS MITIGATUS.

Inter Protestantismum dogmaticum et Protestantismum liberalem agnoscendus est recens quidam Liberalismus mitigatus, seu media quaedam tendentia, indefinitae ac oscillantis indolis et originis, quae scindit pariter ac copulat utrumque systema.

Huc faciunt praecipue fautores sic dictae “theologiae novae” quos indigitare et ponderare haud facile est. Ex illis auctoribus quos supra (p. 136) pro mera humana origine determinati ministerii adduximus, aliqui, ut *Clarke* et *Brown*, merito huc transferri possunt. De his aliisque Americanis protestantibus scribit Mueller: “[Among] American writers . . . the field of social theology has strong exponents, such as *Rauschenbusch*, *Sellars*, *Broivn*, *De Witt*, *G. B. Smith*, *Clarke*, *Vedder*, and others. This . . . group may also be designated as Modernists, especially *Brown*, with men like *Fosdick*, *Grant*, and *Cadman* as other exponents. These men are really the new rationalists, except that they profess an adherence to the forms, and use the terms, of orthodox Christianity, which they have emptied of their real contents.”³² Ipse *Lowrie* supra (p. 135) allatus pro mitiori sententia mediatae divinae originis ministerii, olim³³ satis proxime adheserat liberali explicationi supradicti (p. 172) R. Sohm, cuius adhesionis signa adhuc non ambigue ostendit in sua, ut ait, “lenta conversione” ad saniora principia anglicanismi.[^]

Nihilominus, inter hos, ut ita dicantur, liberaliores dogmaticos, unus praecipue indigitandus venit, scilicet modernus theologus helveticus *KARL BARTH* (quondam ipsius A. Harnack discipulus), qui praefatam liberalem tendentiam evolvit in quoddam determinatum ac distinctum systema, non dissimulandae ingeniositatis nec exigui influxus inter protestantes scriptores hodiernae aetatis. Hoc systema prima facie apparet ut quaedam salutaris reactio contra excessus ad quos Liberalismus logice deduxit religiosum ipsum motum a primis Reformatoribus incoeptum, vel, si placet, ut quoddam compromissum inter orthodoxos et liberales, quod reduci potest ad quemdam *occasionalismum theologicum*, in agnosticismo et fideismo fundatum, et sub copulato influxu doctrinarum Lutheri, Calvini, Schleiermacher et Kierkegaard elaboratum.

Generalis scopus huius systematis est ex una parte salvare contra Liberales transcendentiam divinam et absolutam auctoritatem Scripturae et reicere ex alia parte contra orthodoxos Protestantes certitudinem de obiectivo valore sive divinae revelationis sive ecclesiologicae determinationis illius, prout continentur in ipsa Scriptura. Inde resultat quaedam practica necessitas adherendi his quae in Scriptura de fide et Ecclesia traduntur (Fideismus), sine spe tamen ipsam veritatem cum certitudine assequendi (Agnosticismus), ita ut Scrip-

nOp. cit. (supra, in p. 129) xvi.

³²In operibus: *The Church and its organization in primitive and Catholic times*, New York 1904; *Problems of Church Unity*, New York 1924.

³³Cf. *Ministers of Christ* (Louisville [1946]) 26-30.

tura sit nobis mera, utut necessaria, occasio divinae ipsi ac obiectivae realitati adhaerendi (Occasionalismus theologicus).

Iuxta Barth tota revelatio resolvitur in id quod ipse appellat “Verbum Dei” quodque concipit potius ut quandam vim sive impulsu quam ut medium veritatis assequendae. Hoc Verbum, seu vis quam Deus voluit hominibus communicare (revelatio), non coincidit objective cum eo quod refertur in Scriptura; sic dirumpitur identitas sive connexio inter revelationem et Scripturam, quae est tamen fundamentalis canon orthodoxorum Novatorum inde a Luthero et Calvino; attamen Barth, renuens inde descendere in conclusionem ultraspiritualistarum Protestantium, Anabaptistarum scilicet et Quakerorum, qui Scripturae substituunt ipsam immediatam motionem et illuminationem Spiritus, ingenioso quodam modo redintegrat auctoritatem Scripturae docens quod, quamvis ipsa non sit Verbum Dei, tamen de facto Deus elegit per eam testimonium aliquod sive evocationem sui Verbi hominibus praebere. Inde sequitur practica necessitas his quae traduntur in ipsa Scriptura absolute adhaerendi, sin minus per proprie dictam fidem, saltem per quandam veluti coecam *fiduciam*, quae quidem adhaesio etsi nullam nobis praebeat certitudinem assequendi obiectivam realitatem, tamen est nobis unicum medium adhaerendi ipsi Verbo Divino in ea forma ac testimonio quod Deo placuit suo Verbo conferre.

Ad Ecclesiam quod attinet, duplex ecclesia distinguenda est, alia vera ac invisibilis (ecclesia fidei, ut ita dicatur), unice fundata in adventu ipsius Verbi Divini, qui quidem adventus nequit percipi ac determinari, et alia practica ac visibilis (ecclesia fiduciae, ut ita dicatur), quae fundatur in totali adhaesione Scripturae. Prior fundatur in ipso Verbo Dei, altera in eius testimonio prout fertur in Scriptura; prior continet ipsam veritatem seu realitatem. altera affert aliquod eius testimonium quod, utut distinctum ab ipsa veritate et incerte ducens ad eam, necesse est proseguere, utpote unicum medium cui veritatis testimonium et evocatio alligatur. Hinc necessitas pertinendi ad ipsam ecclesiam visibilem, prout delineatur in Scriptura, et veritas effati: “Extra Ecclesiam nulla salus.”

Ad ecclesiasticum ministerium quod attinet, Barth negat necessitatem cuiuslibet determinati ministerii, quo ecclesia veluti in duas classes, simplicium nempe fidelium et ministrorum, dividatur. Ministerium est opus totius communitatis; varia ecclesiae officia coordinantur quidem sed nequaquam subordinari debent; ipsum speciale officium praedicandi verbi divini non constituit hierarchicum officium; omnis Christianus est verus minister verbi divini; gubernium ecclesiae

identificatur cum ipsa Scriptura, inquantum haec fert testimonium Christo et Verbo Divino.

Hanc doctrinae Barth interpretationem delineavimus ad mentem *J. Hamer* qui eam diffuse prosequitur in suo opere de theologico occasionalismo Barthiano.

Barth ipse in recenti suo opere *Dogmatik itn Grundriss* a. 1947, anglice translato, sic compendio tradit suam sententiam de indole Ecclesiae eiusque ministerii:

“Our opening sentence says that the Christian congregation is ‘a communion of holy men and works, in that it submits to sole rule by Jesus Christ, in whom is founded, that it also aims to live solely in the fulfilment of its service as ambassador, that it recognises its goal solely in its hope, which is its limit’. Here you see the three lines that are involved.

“1. Where the Christian Church is, we are obviously connected in some form or other with Jesus Christ. This name indicates the unity, holiness and universality of the Church. Whether this basis and appeal to it takes place *de jure* is the question that must be put to every’ congregation in every place. Where the Apostolic Church is, the Church hears and transmits the Apostles’ testimony, a definite sign will be living, a *nota ecclesiae*, that Jesus Christ, namely, is not only He from whom the Church derives, but that Christ is He that rules the congregation. He, and He alone! At no time and in no place is the Church an authority which upholds itself out of itself, but — and here follows an important principle with regard to Church governments — *fundamentally the Church can be governed neither monarchically nor democratically*. Here Jesus Christ rules alone, and any ruling of man can only represent this government of His. It must let itself be measured by that government. But Jesus Christ rules in His Word by the Holy Spirit. *Church government is thus identical with Holy Scripture*, for it witnesses to Him. So the Church must continually be occupied with the exposition and application of Scripture. . .

“2. The life of the one holy universal Church is determined by the fact that it is the fulfilment of the sendee as ambassador enjoined upon it. The Church lives as other communities live, but in its Church sendee its nature appears — proclamation of the Word of God, administration of the Sacraments, a more or less developed liturgy, the application of a Church law *{the thesis of R. Sohm is a fantastic business, for even the first congregation had at least a Church-law order,*

“ *Karl Barth, L’occasionalisms thcologique de Karl Barth, Étude sur sa méthode dogmatique* (Paris [1949]), praecipue 5 sq., 17, 24, 137-150 (doctrina ecclesiologica), 234-236 (historicus valor operis Barth).

De theologia Barthiana cf. bibliographiam ad calcem eiusdem operis. Plura inter alios scripsit L. Malia ez, “Un mouvement récent de la théologie protestante. L’école de K. Barth,” *Nouvelle revue théologique* LV (1928) 650-663; “Théologie dialectique et théologie naturelle,” *Recherches de science religieuse* XXVIII (1938) 385-429, 527-569; “Histoire et réalités dernières. La pensée de Karl Barth et la foi catholique,” *Ephemerides theologicae Lovanienses* XVIII (1941) 237-267; XIX (1942) 47-99; “La pensée d’Émile Brunner sur l’homme et le péché. Son conflit avec la pensée de Karl Barth,” *Recherches de science religieuse* XXXIV (1947) 407-453; “Een recente confrontatie van Karl Barth met de Katholieke Théologie,” *Bijdragen der Nederlandse Jezuïeten* IX (1948) 59-71. Recentius eiusdem systematis summam apte exposuit Ch. Journet, *L’Eglise du Verbe Incarné* II (Paris [1951]) 1129-1171: “Excursus VU. L’ecclésiologie de Karl Barth,” praecipue 1144-1155. Amplioris molis opus edidit H. Urs von Balthasar, *Karl Barth*, Köln 1951, quod, una cum praefata monographia J. Hamer, habetur ut praecipua expositio et interpretatio systematis barthiani. Breviorem expositionem tradidit O. Weber, *Karl Barth’s kirchliche Dogmatik*, Neukirchen 1952, cui ipse Barth praefationem apposuit.

namely Apostles and congregation.'), and lastly theology. The great problem, which the Church has again and again to answer, is this — what happens in and by all these functions? Is it a question of edification? Is the blessedness of individuals or of all involved? Is it the cultivation of religious living, or quite objectively an order (in accord with an ontological conception of the Church) which must simply be achieved as the *opus Dei*? Where the life of the Church is exhausted in self-serving, it smacks of death; the decisive thing has been forgotten, that this whole life is lived only in the exercise of what we called the Church's sendee as ambassador, proclamation, *kerygma*. A Church that recognises its commission will neither desire nor be able to petrify in any of its functions, to be the Church for its own sake. There is the 'Christ-believing group'; but this group is *sent out*: 'Go and preach the Gospel!' It does not say, 'Go and celebrate services!' 'Go and edify yourselves with the sermon!' 'Go and celebrate the Sacraments!' 'Go and present yourselves in a liturgy, which perhaps repeats the heavenly liturgy!' 'Go and devise a theology which may gloriously unfold like the *Summa* of St. Thomas!' Of course, there is nothing to forbid all this; there may exist very good cause to do it all; but nothing, nothing at all for its own sake! In it all the one thing must prevail: 'Proclaim the Gospel to every creature!' The Church runs like a herald to deliver the message. . .

"3. And now the last point, that where the Church is, there it has an aim, the kingdom of God. This goal of the Church is bound to constitute a continuous restlessness for the men in the Church, whose action stands in no relation to the greatness of this goal. We must not allow Christian existence, that is the existence of the Church, and theological existence, to be spoiled by this. It may well happen that we might want to drop the hand that is put to the plough, when we compare the Church with its goal. We may often have a distaste for the whole of Church life. If you do not know this oppression, if you simply feel well inside the Church's walls, you have certainly not seen the real dynamic in this matter. In the Church we may be just like a bird in a cage which is always hitting against the bars. Something bigger is at stake than our bit of preaching and liturgy! But where the Apostolic Church is alive, one knows, indeed, this longing, we long for the mansion made ready for us, but we don't make off, we don't simply run away. . . The Christian hope, which is the most revolutionary thing we are capable of thinking and beside which all other revolutions are mere blank cartridges, is a disciplined hope. It points man to his limitations: there you may hold out. The Kingdom of God is *coming*, so you must not begin the flight to the kingdom of God. *Take your place and be in your place as a true minister -verbi divini. You can be a revolutionary, but you can also be a conservative.* Where this contrast between revolutionary and conservative is united in one man, where he may be at once quite restless and quite at rest, where he may be with the others in that way in the congregation, in which the members recognise each other in longing and in humility in the light of the divine humour, he will do what he has to do. In this light all our Church action is allowed and in fact commended. So the Church, waiting and hurrying, goes to meet the coming of the Lord."³⁶

Cum hoc mitigato liberalismo barthiano connectenda est {partialiter saltern, sin minus fundamentaliter³¹} ircularia quaedam et occumenica doctrina, quae recenter invaluit praecipue apud calvinistes gallo-helveticos, ad quorum coetum pertinet ipse Barth.

Distinguentes nempe inter duo Ecclesiae elementa, alterum charis-

"*Dogmatics in outline* (transl. G. T. Thomson, London: SCM Press 1949) 145-148. Cf. ipsum maius opus *Kirchliche Dogmatik* et alia Barth opera citati supra, in p. 152.

³¹Cf. O. Cullmann, *Christ et le temps* (Neuchâtel [1947]) 10.

maticum et alterum institutionale ac urgentes cum Liberalibus prius elementum, ad quod ceteroquin logice ducit fundamentalis ipse canon Protestantismi de spirituali Ecclesia, urgent nihilominus, una cum dogmaticis et contra Liberales, alterum etiam ac institutionale elementum (cuiusdam tamen indeterminatae indolis), tamquam aliquid pertinens ad essentiam Ecclesiae a Christo institutae. Aliis verbis, haec *Ecclesia resultat ex duobus elementis, charismatico et institutionali* (creatione et traditione, vel inspiratione et traditione, vel adventu et institutione, vel prophetia et tempore, iuxta varios dicendi modos), tamquam duabus notis quae necessario simul coexistunt et ex quarum synthesis coalescit una atque vera atque perpetua Christi Ecclesia. Sic ecclesiasticum sive institutionale ministerium habet originem divinam sicut ipsa Ecclesia, radicem suam figit in ipso Evangelio et indissolubiliter alligatur ipsi essentiae Ecclesiae.³⁸ Inde ostenditur fun-

“Ratione huius assertionis de divina origine et continuata successione ecclesiastici ministerii, hi doctores magis accedunt ad catholicam doctrinam quam plures ex Protestantibus quos supra inter dogmaticos retulimus, ac propterea eorum opinio cum attento favore consideratur a quibusdam nostris theologis. Circa oecumenicos conventus vel practicas relationes horum Protestandum cum catholicis, vide R. Clément, “Quelques initiatives dans la marche vers l’Unité Chrétienne,” *Nouvelle revue théologique* LXXV (1953) 605-616. De sic dicto “motu oecumenico” plures in dies exarantur articuli et monographiac, etiam ex parte catholica (de oecumenico autem motu eiusque organizatione inter ipsos Protestantes dictum est supra, p. 141 sq). Confer inter recentiores:

A., R., “Directives du Saint-Siège en matière d’oecuménisme,” *Revue nouvelle* XI (1950) 397-400.

Aubert, R., *Problèmes de l’unité chrétienne. Initiation* (“Irénikon,” n. 6), Chevetogne 1952.

Beauduin, E., “Dialogue oecuménique et équilibre de la théologie,” *Irénikon* XXVII (1954) 275-291.

Bévenot, M., “The recent Instruction on the Oecumenical Movement,” *The Eastern Churches quarterly* VIII (1950) 357-364; “La conception de l’Eglise dans le programme de travail de la Commission ‘Foi et Constitution’ [in conventu Evanston],” *Istina* I (1954) 164-175.

Boyer, C., “Sur la théologie du Conseil Oecuménique,” *Gregorianum* XXXV (1954) 591-607; *Unità cristiana e movimento ecumenico*, Roma 1955.

Cadier, -Chevrot, -Couturier, -Delpech, -Fédon, -Guitton . . . , *Unité chrétienne et tolérance religieuse*, Paris 1950.

Congar, Y. M.-J., *Chrétiens désunis. Principes d’un oecuménisme catholique*, Paris 1937; “Pour le dialogue avec le Mouvement Oecuménique,” *Verbum Caro* IV (1950) 111-123.

Courvoisier, J., “Catholicisme et protestantisme face à face,” *Verbum Caro* VIII (1954) 121-131.

Crosignani, G., “Perché la Chiesa cattolica non prende parte al movimento ecumenico,” *Divus Thomas* (Piacenza) XXV (1948) 358-362.

Dejaifve, G., “Oecuménisme et Catholica,” *Nouvelle revue théologique* LXXV (1953) 1037-1052; LXXVI (1954) 24-43.

Dumont, C.-J., “L’Eglise romaine et le mouvement oecuménique,” *La vie intellectuelle* (1950) 433-440; *Les voies de l’unité chrétienne* (“Unam Sanctam,” n. 26), Paris 1954; “Reflexions sur l’assemblée oecuménique d’Evanston,” *Istina* I (1954) 311-329.

Francione, S., “Il principio dell’ecumenismo, oggi,” *La civiltà cattolica* (1954) 345-358.

Hamer, J., “Mission de l’oecuménisme catholique,” *Lumière et vie* XIX (1955) 65-82.

Hanahoe, E. F., *Catholic Ecumenism*, Washington 1953.

damentalis saltem concordantia inter Protestantismum et Catholicismum, qui, nedum opponantur, repraesentant e converso duo praefata elementa integrativa unius Ecclesiae, quatenus prior urget elementum spirituale ac charismaticum, alter vero elementum institutionale et hierarchicum; hinc etiam foveri potest sanus quidam oecumenismus, dempta omni confessionalistica exaggeratione et exclusivismo ex utraque parte.

luerit summam referre varias, pauloque inter se discrepantes, expositiones huius theoriae, allatas a tribus inter praecipuos eius patronos, scilicet *M. Goguel*, professore sorbonico ac membro facultatis protestanticae parisiensis, *Ph.-H. Menoud*, professore in universitate Neuchâtel in Helvetia, et *J. L. Leuba*, pastore helvetico atque directore insignis ephemeridis *Verbum Caro*," cuius recens opus *L'Institution et l'Événement* non parvum consensus vel dissensus clamorem tam apud Protestantes quam apud catholicos suscitavit/

Istina. Ephemeris de doctrina et motu oecumenico, edita inde ab a. 1954.

Journet, Ch., *L'Eglise du Verbe Incarné* I (éd. 2 [Paris 1955]) 55-61; II (Paris 1951) 756-763.

Llamera, M., "Legitimidad del Ecumenismo católico," *La ciencia tomista* (1953) 379-410.

Loncke, J., "Credo in Ecclesiam Christi unam," *Collationes Brugenses* XLIX (1953) 97-127, 318-326.

Marina, B., "Razones teológicas de la intolerancia de la Iglesia," *La ciencia tomista* (1953) 229-254.

Paul Couturier, *Apôtre de l'unité chrétienne. Témoignages*, Paris 1954.

St. John, H., *Essays in Christian unity*, London 1954.

Tavard, G., *A la rencontre du Protestantisme*, Paris 1954.

Thijs, G., *Histoire doctrinale du mouvement oecuménique* (Louvain 1955) 166-214.

Unitas. Ephemeris inde ab a. 1949 Romae edita, ut organon societatis eiusdem nominis, quae de quaestionibus cum oecumenismo, vel potius cum Christianorum unitate, connexis, praecipue occupatur.

Vandenbussche, E., "Oecumenische theologie," *Bijdragen . . . Nederlandse Jezuiten* XIV (1953) 302-330.

Vooght, P. de, "Oecuménisme catholique," *Istina* I (1954) 365-369.

"Omittimus doctrinam O. Cullmann, non quia minoris momenti (hic enim doctor videtur haberi ut principalis in praefata schola calvinistica) sed quia universalioris indolis relate ad nostram materiam ac insimul difficilioris expositionis. Eam praecipue invenies in eius opere *Christ et le temps* ("Série théologique de l'actualité protestante," Neuchâtel [1947]), in quo auctor ipse fatetur se tradere summam ac synthesim doctrinae iam per decem annos expositae in variis suis operibus et peculiariter in *Les premières confessions de foi chrétiennes* (Paris 1943); eadem doctrina imbibit recentius eius opus *Saint Pierre, disciple, apôtre, martyr* (Neuchâtel [1952]).

Ceterum, similem opinionem de ecclesiastico ministerio exposuit recentissime in Germania J. F. Campenhausen in opere *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten* (Tubingen 1953), distinguens simul ac uniens duo elementa, scilicet charisma sive "spiritum" et officium ("amt" = functio, auctoritas, ministerium). Constitutio, ait, et evolutio talis officii sive ministerii fundatur in interna necessitate ipsius vitae communis simulque tutam reddit continuitatem traditionis, quae veluti incarnatur in ipso officio sive auctoritate; nihilominus hoc officium non est ab ipso Christo institutum.

¹ Cf. v.g. R. Aubert, "L'institution et l'événement. A propos de l'ouvrage de M. le Pasteur Leuba," *Ephemerides theologicae Lovanienses* XXIV (1952) 683-693, ubi illud opus iudicatur aliarumque etiam recensionum elenchus et sensus exponitur. Ipse Leuba

GOGUEL conatur assumere mediam quandam positionem inter doctrinam catholicam, quae negat progressivam formationem Ecclesiae, et traditionalem doctrinam Protestantium, quae admittit talem progressivam formationem, iuxta quam Ecclesia post aetatem apostolicam assumpserit novas formas organizationis, quarum authenticus character iudicandus est ex sola sua conformitate cum unica forma a Christo instituta, scilicet cum Ecclesia directa ab apostolis sub impulsu Spiritus S. Utramque doctrinam, catholicam scilicet et protestanticam. Goguel dicit non esse historice fundatam, primam quidem quia organizatio quam Ecclesia habuit in posteriori aetate non continetur in Scriptura, alteram vero quia nullum signum habetur alicuius scissurae vel profundae mutationis inter aetatem apostolicam et aetatem immediate subsequentem.

Distinguendum igitur est in origine Christianismi, sicut cuiuslibet religionis, inter duas periodos sibi invicem logica continuitate succedentes, *periodum nempe ipsius "creationis," seu liberae spontaneitatis, et subsequentem periodum "traditionis," seu stabilizationis et organizationis*. Post primam illam periodum, seu post primam fidelium generationem, quando religio incipit habere aliquod praeteritum, principium traditionis praevalet super principium creationis, ita ut spontaneitas vitae et fidei, etsi non supprimatur, necessario tamen limitetur (et aliunde suo modo adiuvetur) per studium fidelitatis praeteritae praxi ac doctrinae et per assumptionem alicuius organizationis qua vitae et stabilitati religionis consulatur. Prima creationis periodus in religione Christiana coincidit cum primo saeculo atque terminatur in duos typos locales, i.e. ioannismum asiaticum et praecatholicismum Clementis Romani; altera traditionis et organizationis periodus coincidit cum secundo saeculo quando, ex fusione duorum illorum typorum, efformatus est antiquus catholicismus.

Ad rem ipse: "Comment peut-on délimiter ce qu'il faut entendre par Christianisme primitif? Il y a sur ce point opposition entre les conceptions traditionnelles du protestantisme et du catholicisme. La théorie catholique n'admet pas l'idée d'une formation progressive du Christianisme. Elle reconnaît seulement que la doctrine s'est formulée et l'organisation réalisée d'une manière de plus en plus précise avec le temps. . . [Mais] l'idée d'un développement qui aurait été contenu tout entier en germe dans la plus ancienne forme du Christianisme est un postulat dogmatique historiquement irrecevable. . . La conception traditionnelle du protestantisme admet qu'une coupure profonde s'est produite dans le développement du Christianisme après la période dite apostolique. Dans cette période — dont le Nouveau Testament serait le document — l'Église aurait été organisée et dirigée

variis, sive Protestantum sive catholicorum, discrepantibus iudiciis ac criticis observationibus satisfacere conatus est in "L'institution et l'événement. Défense et illustration," *Verbum Caro* XIX (1951) 105-127. Quoad mitigatum consensum praefati Aubert et aliorum catholicorum confer dicenda in art. 3 (p. 738 sq.), ubi de charismatica Ecclesiae constitutione iuxta Scripturam.

par les apôtres assistés par le Saint-Esprit et ainsi se serait constitué le Christianisme authentique. C'est par rapport à lui que doivent être jugées les idées et les institutions qui se sont manifestées dans la suite. Cette conception aussi est contredite par l'histoire qui ne découvre pas, à la fin de l'âge apostolique, la coupure radicale postulée par la théorie. En outre, la conception de l'apostolat sur laquelle repose tout le système, celle de l'apostolat-institution n'a aucunement un caractère primitif. C'est une notion qui s'est constituée au début de la seconde génération chrétienne.

“La distinction de périodes dans un développement historique dont la continuité ne saurait être contestée, n'est pas seulement un procédé un peu arbitraire, mais légitime pour une bonne organisation du travail historique. Elle répond à quelque chose de réel. Le sentiment qu'une religion a de son absoluité l'empêche d'avoir de son histoire et surtout de ses origines une représentation conforme à la réalité. . . C'est seulement quand une religion commence à avoir un passé que la tradition peut exercer une pression sur la représentation qu'elle se fait d'elle-même, aussi le passage de la première à la seconde génération est-il un moment important dans la vie de toute religion. Un changement se produit alors non seulement dans l'allure, mais aussi dans le sens du développement. Alors le principe de la tradition l'emporte sur celui de la création. La spontanéité de la vie et de la foi est non pas supprimée, mais limitée et compensée par le souci de fidélité au passé. La période de la création d'une religion ne peut être considérée comme close que lorsqu'elle possède une tradition par laquelle elle s'exprime et se justifie et qu'elle est dotée des organes nécessaires pour l'exercice des fonctions par lesquelles sa vie et sa stabilité peuvent être assurées. Après cela, sans doute, et aussi longtemps qu'elle est vivante, elle reste dans le devenir, mais on n'y peut plus observer que des adaptations relativement lentes et non plus des créations et des mutations brusques. . .

“Dans l'évolution qui a abouti à l'ancien catholicisme, on distingue aisément deux périodes. Au 1er siècle, on observe un travail de création qui aboutit à la constitution du johannisme en Asie et du précatholicisme de Clément à Rome. Ce sont encore des types locaux. . . Au cours du 11e siècle, deux phénomènes principaux retiennent l'attention. Un travail d'interpénétration s'opère par des échanges de plus en plus actifs entre l'Orient et l'Occident. . . Le travail du IIe siècle a été aussi un travail d'organisation défensive. Vers la fin de la première génération apparaissent les premières hérésies, c'est-à-dire des tendances opposées à celles qui étaient dominantes et traditionnelles. . . [Contre elles] l'Eglise a organisé la défense de ses traditions. Les principaux moyens qu'elle a mis en oeuvre, ont été le renforcement de l'organisation ecclésiastique, notamment de l'autorité des évêques, le rôle plus grand joué par la règle de la foi et enfin la constitution du canon du Nouveau Testament. Ce qui différencie l'ancien catholicisme à la fois du johannisme et du précatholicisme de Clément Romain, c'est qu'il est non seulement plus précis dans ses formules et dans ses institutions, mais encore qu'il est organisé pour la défense contre l'hérésie. C'est donc avec le 1er siècle que s'achève la période de création du Christianisme.”⁴¹

MENOUD haec docet de indole Ecclesiae et ecclesiastici ministerii, prout ex ipsa Scriptura deduci potest: Ecclesia ex una parte est essentialiter charismatica, i.e. incessanter animata a Spiritu S. et ex alia parte est instituta et vivit in historia, adeoque *coalescit ex inspiratione et traditione*, quae quidem duo elementa concurrunt in unum perfectum aequilibrium, cum idem Spiritus, qui Ecclesiam in esse posuit,

⁴¹ "Les premiers temps de l'Eglise (Neuchâtel: Delachaux et Niestlé (1949) 17-20; ci 173-181; item ci. *L'Eglise primitive* (Paris 1947) 16-21, 104-106, 110-112.

eam per historicas vicissitudines incessanter dirigat. *Tale aequilibrium inter inspirationem et traditionem ostenditur peculiariter in ipsa ecclesiastica organisatione et ministerio*, nam, sicut Christus elegit apostolos ut essent fundamentum Ecclesiae, ita Spiritus S. Ecclesiam continuo dirigit per alios homines a se suscitatos, qui idem essentialiter apostolorum ministerium, uno vel alio modo iuxta historicas circumstantias et exigentias adaptatum, perpetuant.

De indole autem huius ecclesiastici ministerii haec notanda sunt: Ministerium proprie sacerdotale (seu sacrificale) et ministerium verbi sunt quidem necessario ac indissolubiliter ad invicem coniuncta in omni oeconomia salutis, sed, quod attinet ex parte hominum a Deo ad utrumque ministerium vocatorum, in A. T. prius illud officium sacrificale erat praecipuum atque integrabatur per ministerium verbi a prophetis exhibitum; in N. T. vero, cum officium sacrificale persolutum fuerit semel pro semper ab ipso Christo, aequilibrium duorum ministeriorum inversum est, ita ut iam praecipuum evaserit ministerium verbi, ministerium autem sacerdotale seu sacrificale reductum fuerit ad meram referentiam ad praeteritum sacrificium Crucis, per quod omnes fideles eleventur cum suo capite Christo ad dignitatem populi sacerdotalis, et ad merum testimonium illius sacrificii, quatenus Ecclesia testatur coram mundo illud olim realiter oblatum esse ac iugiter in sua salutifera efficacia perseverare.

Verbi autem ministerium duas assumpsit formas, primo nempe formam apostolatus, quo non solum verbum praedicabatur sed etiam immediatum testimonium resurrectioni Christi reddebatur, secundo formam simplicis servitii sive diaconiae, quae quidem est idem ac ipse apostolatus, dempto praefato particulari testimonio resurrectionis Christi, ac pro tanto pertinet ad ipsam essentiam Ecclesiae et proinde est in aeternum cum ea necessario duraturum ac necessario transmittendum. Huiusmodi ministerium sive diaconia pertinet quidem generaliter ad omnes fideles (nam in Ecclesia non habentur membra activa et membra passiva et adventus Christi finem imposuit antiquae distinctioni inter sacerdotes et laicos), sed tamen importat diversitatem officiorum iuxta distributionem charismatum Spiritus S., ita ut quidam, qui proprius dicuntur ministri, speciali charismate seu vocatione Spiritus S. ad praedicationem verbi et aedificationem sive gubernationem Ecclesiae designentur. Huius autem divinae vocationis ac designationis applicatio, seu actualis ministrorum electio et investitura, non fit indistincte et collective a Christiana communitate, sed ab ipsis apostolis eorumque delegatis ac successoribus qui, ope prophetiae vel aliis mediis, detegunt in hoc aut illo subiecto ipsum charisma seu vocationem Spiritus S., ita ut Ecclesia in sua organizatione et

ministerio nequaquam sit pneumatica quaedam democratia sed quaedam Christocratia apostolica. Hinc, sicut in ipsa creatione et constitutione Ecclesiae, ita ac peculiariter in eius organizatione et ministerio, apparet praefatum perfectum aequilibrium inter inspirationem et traditionem, nam charismata nequaquam opponuntur ministeriis, cum ipsa ministeria procedant ex charismate seu ex vocatione Spiritus S. (hinc ministeria sunt reapse charismatica et charismata sunt ecclesiastica), sed potius ea dici debent duo aspectus eiusdem realitatis, cuius natura designatur nomine ministerii, origo vero nomine charismatis.

Ad rem ipse: "Les ministères qui se sont développés dans l'Eglise et la forme même que l'Eglise a prise, sont fonctions de l'essence de l'Eglise est une institution charismatique. Elle est installée dans l'histoire, mais elle est animée par l'Esprit qui, d'en haut, descend sans cesse sur elle pour lui donner la vie. De même que le Christ a établi des apôtres pour être le fondement de son Eglise, de même l'Esprit dirige l'Eglise par les hommes qu'il suscite. Mais ceux qui sont ainsi élus ne sont pas appelés à être des frères du libre esprit. Un Paul, converti par le Christ sur le chemin de Damas, est ordonné à la tradition ecclésiastique qu'il a reçue de ceux qui furent apôtres avant lui. Ensuite l'Esprit désigne ceux qui prendront la succession des apôtres, et c'est par les apôtres eux-mêmes qu'ils sont instruit et avertis de garder le dépôt de la doctrine révélée aux saints une fois pour toutes et de veiller à ce que la tradition ainsi établie ne soit pas interrompue. L'organisation de l'Eglise naissante révèle donc un équilibre parfait entre l'inspiration et la tradition. . .

"Organiser l'Eglise en confrérie de libre inspirés, c'est la détacher du fondement historique sur lequel elle repose selon le Nouveau Testament. C'est altérer non seulement la forme mais l'essence de l'Eglise. . . De même organiser l'Eglise comme une institution purement humaine, c'est oublier que l'Eglise vit du souffle de l'Esprit. Le Nouveau Testament ne donne pas, en fait, un modèle selon lequel l'Eglise doit être organisée et dirigée dans tous les détails de sa vie. Le développement même de la vie ecclésiastique et sa nécessaire adaptation à des circonstances nouvelles, auraient rendu illusoires et vains des précisions de cette nature. Il suffisait de montrer comment les premières générations chrétiennes avaient compris que l'Eglise doit rester ouverte à l'Esprit, et cependant être dirigée et organisée de manière à demeurer l'Eglise fondée par les apôtres, édifiée par les ministères et enrichie par les dons de tous ses fidèles."42

"Dans l'histoire du salut, l'Esprit et l'Eglise appartiennent à la même période, celle qui va de la résurrection à la parousie, et qui peut s'appeler indifféremment le temps de l'Esprit ou le temps de l'Eglise. Que l'on emploie l'une ou l'autre des deux expressions, on met forcément en cause les deux réalités qu'elles contiennent. L'Eglise sans l'Esprit serait un corps sans principe de vie . . . [Elle] ne serait qu'une réalité sociologique, L'Esprit sans l'Eglise serait une force sans moyen d'action permanent. Il agirait . . . sur des croyants isolés. . . C'est pourquoi, dans le Nouveau Testament, l'Esprit et l'Eglise sont toujours ordonnés l'un à l'autre et inséparables l'un de l'autre . . . L'Eglise est le lieu où agit l'Esprit. . . L'Esprit apporte à l'Eglise la grâce de la liberté divine. L'Eglise assure à l'Esprit le bénéfice de la tradition. La libre inspiration et la fidélité traditionnelle appartiennent dès les origines à l'Eglise. . . L'Esprit agit dans le présent pour le rattacher

'L'Eglise et les ministères selon le Nouveau Testament ("Cahiers théologiques de l'actualité protestante," n. 22, Neuchâtel: Delachaux et Niestlé [1949]) 62 sq.

aux événements antérieurs de l'histoire du salut. L'Esprit crée la tradition. . . On a souvent posé la question de savoir si l'Église, selon le Nouveau Testament, est une société ou une institution. Ce dilemme est trop dur. Les idées de société et d'institution peuvent être complémentaires. Si la catégorie sociologique est insuffisante pour décrire l'Église, l'Église cependant se réalise concrètement en une société. D'autre part, ayant été une fois pour toutes et en vue d'une mission qui prendra fin, ayant par conséquent un point de départ et un point d'arrivée, l'Église a le caractère d'une institution; elle est plus qu'une réalité mystique. . . On n'a donc pas tort de considérer l'Église comme une institution historique ordonnée à des fins eschatologiques et gouvernée par l'Esprit. Loin de faire obstacle à l'Esprit, l'institution est le lieu prévu, par la volonté de celui qui l'a établie, pour que l'Esprit y déploie sa puissance. Il peut arriver que le caractère spirituel de l'Église tende à prédominer et à l'emporter au détriment de son caractère institutionnel, et inversement. Il n'en rest pas moins que l'Église possède, par essence, ces deux caractères.”⁴³

“L'office sacerdotal et le ministère de la parole appartiennent l'un et l'autre à toute l'histoire du salut. Ils sont liés l'un et l'autre en vertu d'un lien interne, qui existe dans les deux alliances, mais qui n'est pas le même. Dans l'ancienne alliance, le ministère prophétique s'installe dans le cadre de l'office sacerdotal sans le briser. Les prophètes proclament sans cesse qu'une religion purement rituelle est une offense à Dieu. Mais ils ne réclament pas l'abolition des rites. Ils exhortent le peuple à monter au Temple avec des coeurs purs et des mains nettes. . . Le culte sacerdotal devait subsister durant toute l'ancienne alliance. Il rappelait au peuple de Dieu que la rédemption véritable était promise mais point encore réalisée. Il annonçait cette rédemption; il était le signe du sacrifice parfait qui devait être offert au temps marqué.

“Dans la nouvelle alliance l'équilibre des forces entre l'office sacerdotal et le ministère de la parole est renversé. Le temps de l'Eglise est inauguré par l'effusion de l'Esprit, parce que le Christ est mort et ressuscité. Constitué à partir du sacrifice du calvaire, le nouveau peuple de Dieu vit de l'oeuvre sacerdotale accomplie une fois pour toute par le Christ, qui élève les croyants au rang de 'prêtres pour Dieu le Père.' Si le sacerdoce des fidèles subsiste dans la nouvelle alliance, c'est en tant que référence au sacerdoce unique du Christ et que témoignage rendu à ce sacerdoce. De même que [le] Christ est mort à la loi pour nous affranchir de la loi et nous faire marcher dans la vie nouvelle de l'obéissance, de même le sacerdoce du Christ met fin aux sacrifices expiatoires, la rédemption étant désormais acquise. Il n'y a plus dans la nouvelle alliance qu'un 'sacerdoce spirituel,' un 'service cultuel de la foi' (Philippiens 2.17), par lequel le sacerdoce du Christ déploie son efficacité jusqu'au terme de l'économie présente. . .

“L'Église peut être appelée un sacerdoce, les fidèles peuvent porter le titre de prêtres, parce qu'ils sont associés intimement à l'office sacerdotal du Christ, non, encore une fois, pour le renouveler, comme si le Christ était un médiateur insuffisant et sa rédemption inachevée, mais au contraire pour attester devant le monde que l'oeuvre du salut a déjà été accomplie et qu'elle est efficace. Sans ce sacerdoce de l'Église. le sacerdoce du Christ serait sans témoignage devant le monde. L'Église-sacerdoce est le moyen par lequel le Christ lui-même annonce son action rédemptrice et en révèle la puissance. C'est l'idée que Paul exprime en faisant de l'Église le corps du Christ, c'est-à-dire l'organe par lequel le Christ-Esprit est présent au monde depuis sa glorification, après l'avoir été, durant l'incarnation, par le corps terrestre de Jésus. De même que c'est l'Église et non le fidèle qui est le corps du Christ, c'est l'Église et non le fidèle qui est un sacerdoce. Autrement dit, c'est par l'Église, c'est par l'unanimité des fidèles réunis au nom du Christ, qu'un témoignage

"Ibid. 11-16.

peut être rendu au Christ dans sa plénitude. . . La venue du Christ a mis fin à la distinction séculaire entre prêtres et laïques. Cette distinction avait sa place dans l'ancienne économie, alors que, la rédemption n'ayant pas encore eu lieu et la sainteté étant inaccessible à l'homme, le peuple de l'ancienne alliance ne pouvait se présenter devant Dieu qu'abrité derrière l'écran protecteur du sacerdoce lévitique. Dans l'Église de Jésus-Christ, cette distinction ne peut plus avoir de signification quelconque. En accomplissant son office sacerdotal, le Christ a créé un peuple saint, une Église-sacerdoce, qui se présente devant le Dieu vivant pour le servir. . . Maintenir dans la nouvelle alliance la distinction périmée entre prêtres et laïques, ce serait déclarer insuffisant ou non valable le sacerdoce du Christ et revenir en arrière dans l'histoire du salut.”⁴⁴

“Par son office sacerdotal, l'Eglise se tourne vers Dieu pour rendre grâces de la rédemption réalisée en Jésus-Christ. Mais cet office n'est pas toutes la mission de l'Église. Organe terrestre du Christ glorifié, l'Église rend témoignage devant les hommes de la rédemption accomplie pour l'humanité. L'Église est née pour servir, comme son Maître est venu pour servir. En effet, elle doit prêcher l'évangile à toutes les nations jusqu'aux extrémités du monde; elle doit se construire elle-même sur le fondement qui a été posé; elle doit persévérer dans l'enseignement des apôtres et demeurer fidèle à la vérité révélée une fois pour toutes. . .

“Le ‘service’ de l'Eglise, le ministère de la nouvelle alliance, est exercé d'abord par les apôtres, et ensuite, dès que l'Église déborde le cercle des premiers croyants, par une pluralité de ministères. Autant le sacerdoce de l'Église est unique et collectif, autant les ministères de l'Église sont multiples et particuliers. S'il y a *un* sacerdoce, il y a *un* apostolat et *des* ministères. . . L'apôtre occupe une place unique dans l'histoire du salut, parce qu'il est témoin du Réssuscité et qu'il participe au fondement de l'Église. Mais d'autre part l'apôtre commence par son ministère à construire l'Église. Cette oeuvre d'édification doit se poursuivre tant que dure le temps présent. Elle requiert d'autres forces encore que les forces apostoliques. Si l'Église n'a pas d'autres apôtres que ceux des origines, elle a d'autres ministères que l'apostolat. Le Nouveau Testament dans son ensemble ne connaît qu'un terme général pour désigner les charges et fonctions qui s'exercent dans l'Eglise. C'est le ternie de *service* (διακονία) qui s'applique également au ministère de l'apôtre, aux offices divers de certains fidèles en particulier et au devoir de tous les fidèles en général. L'Église n'est pas une société qui compte des membres actifs et des membres passifs. Elle est le corps vivant du Christ, dont tous les membres ont une fonction propre. Servir est une vocation et une obligation qui s'imposent à tous les croyants. . . Cette exigence est contraire aux tendances naturelles du coeur humain. Seuls peuvent y répondre ceux dont le Christ s'empare et qu'il transforme par son Esprit. Servir n'est pas possible sans la grâce de Dieu. C'est pourquoi les termes de service et de charisme sont complémentaires, voire équivalents chez Paul. . . Les charismes ne s'opposent pas aux sendees, comme des témoignages d'inspirés à des charges administratives. Tout ministère procède de l'Esprit, car on ne peut sendr l'Église sans répondre à une vocation. L'Esprit a été donné à l'Église, où il manifeste sa présence et sa puissance par les dons distribués entre les fidèles. Les ministères sont spirituels et les dons sont ecclésiastiques. Les deux termes de sendee et de charisme désignent la même réalité; le terme de service marque la nature, le terme de charisme rappelle l'origine des ministères donnés à l'Église.

“La distinction la plus importante est ailleurs. Le Nouveau Testament prend dans deux acceptions différentes le même terme de *diaconia*. Si tous les fidèles sont en service dans l'Église, l'Église connaît les ministères proprement dits de certains hommes voués à une tâche essentielle et remplissant une charge indispensable. . . L'Église n'aurait pas été fondée sans le ministère apostolique, son édifica-

“/ôid. 17-22.

tion serait arrêtée, si d'autres ministères n'étaient à l'oeuvre pour seconder et continuer celui des apôtres. Par son ministère de docteur et directeur de l'Église, l'apôtre inaugure une série d'autres ministères, aussi indispensables que le sien à l'édification de l'Église. C'est pourquoi les ministères sont considérés par Paul comme étant d'institution divine, au même titre que l'apostolat. . . Dans le corps du Christ, tous les membres ont une fonction propre, et tous les membres du corps sont honorés. Si le même mot de *diaconia* peut s'appliquer aux ministères spécialement institués et aux services des fidèles, c'est qu'il n'y a pas une différence essentielle entre ces deux espèces de fonctions. Il s'agit d'une différence de vocation chez ceux qui les exercent. Si l'Église du Nouveau Testament ne connaît pas de distinction entre prêtres et laïques . . . >> elle fait par contre une différence entre les *ministres* et les fidèles.”⁴⁵

“Une dernière question reste à examiner: quelle organisation lie entre eux tous les ministères, quelle est l'autorité qui les investit et par conséquent quelle est la forme du gouvernement dans l'Église, selon le Nouveau Testament? L'apôtre est choisi par le Christ lui-même pour être son témoin devant le monde et son ministre dans l'Église. . . C'est aussi le Saint-Esprit qui décide que Barnabas et Saul doivent être envoyés en mission et qui a établi les presbytres-épiscopes de l'Église d'Ephèse. . . L'auteur des Actes estime sans doute que le Saint-Esprit a agi par le ministère de Paul, vu qu'il nous montre Paul et Barnabas, au retour de leur premier voyage missionnaire, nommant des presbytres dans chaque ville et les installant par la prière et le jeûne. Ce texte est important. Il nous montre que la puissance détenue par l'apôtre, en vertu de sa vocation, lui donne la capacité de discerner, par la prière, la volonté du Seigneur, et d'être, en fait, l'intermédiaire par lequel le Christ donne à l'Église les ministères qui lui sont nécessaires. C'est, à n'en pas douter, en vertu de la même capacité que Paul choisit en Timothée et en Tite ses successeurs, au sens que nous avons dit, et leur transmet, avec la mission de diriger l'Église, le devoir précis de pourvoir à ce que le ministère se continue. . . Ainsi, au moment où l'apôtre va disparaître de la scène de l'histoire, son pouvoir de gouvernement ne passe pas aux mains de l'Église dans son ensemble, mais à des hommes revêtus d'un ministère. Les renseignements donnés par les épîtres pastorales ne concernent que deux provinces ecclésiastiques. Comment les nominations se faisaient-elles ailleurs? Nous n'en savons rien. Toutefois on peut tenir pour douteux que l'assemblée des fidèles ait jamais possédé un véritable droit d'élection. D'une part aucun texte du Nouveau Testament ne l'affirme catégoriquement. D'autre part, si ce droit avait existé au premier siècle, on ne comprendrait pas que l'Église des siècles suivants s'en fût laissé dépouiller. Mais l'Église n'est pas passive pour autant; elle est associée intimement aux décisions prises et invitée sans doute à donner son assentiment aux solutions envisagées par ceux qui la dirigent.

“Si fragmentaires et si sommaires qu'elle soient, les données du Nouveau Testament laissent apparaître la situation suivante: les ministères sont des vocations avant même d'être des charges; ce sont les apôtres ou leurs délégués qui, 'par prophétie' ou autrement, reconnaissent les choix du Saint-Esprit et qui nomment les ministres; ce sont ceux qui sont revêtus du ministère qui le transmettent à d'autres; par son assentiment, l'Église reçoit les ministres qui lui sont donnés. C'est dire que l'autorité dans l'Église vient d'en haut. Elle appartient au Christ-Esprit, qui est la tête du corps, de l'Église. Elle passe à ceux que le Christ a lui-même choisis, les apôtres, et ensuite à ceux qui sont appelés à les seconder ou à leur succéder. L'Église est une christocratie et plus précisément une christocratie apostolique.”⁴⁰

“*Ibid.* 25, 35-39.

“*Ibid.* 56-60.

LEUBA, procedens pariter ex solis datis scripturisticis. distinguit inter *elementum charismaticum* (vel, si placet, spirituale, internum, divinum, principale, quale est libera actio divina vel inspiratio), quod appellat “*l'événement*” (adventus, eventus, to fieri), et *elementum institutionale* (vel, si placet, materiale, externum, historicum, secundarium) quod appellat “*l'institution.*”¹ Utrumque elementum est divinae originis et absolutae necessitatis Ecclesiae, quae ex utroque coalescit et sine uno vel altero non datur. Quamvis enim charisma et institutio sint essentialiter distincta, imo apparenter contradictoria, re ipsa tamen coalescunt in unum perfectum aequilibrium et in unam synthesini, ita ut simul coexistant et mutuo se compleant, charismate vivificante institutionem et institutione praebente charismati unde possit suam efficaciam exerere, eo fere modo quo forma et materia in physico composito invicem se complent. Unde negandum est charisma praecessisse institutionem et in hanc sese evolvisse (ut plures Liberales, signanter Sohm et Harnack² docent), nec etiam sufficit asserere (cum Holi) coexistentiam charismatis et institutionis, sed oportet admittere utriusque elementi intimam unionem, aequilibrium et synthesim³

Ceterum, tota oeconomia N. T. huiusmodi dualismo imbibitur et ex aequilibrio illorum duorum elementorum resultat. Potest enim distinguere triplex connexus dualismus: primo nempe *dualismus christologus*, consistens in duplici lesu Christi aspectu. Kyrios-Christus (i.e. Dominus mundi = “*l'événement*,” et Messias — “*l'institution*”), in unam syntheticam Christi realitatem coalescens: secundo, *dualismus apostolicus*, consistens in duplici distincto aspectu quem unicus apostolatus assumpsit, i.e. apostolatu charismatico apud Paulum et apostolatu institutional! apud ceteros apostolos; tertio, *dualismus ecclesiasticus*, consistens in duplici forma quam Ecclesia a Christo instituta assumpsit apud primos fideles, i.e. ecclesia spirituali pagano-christianorum praedita ministerio charismatico, quae est quaedam

“Hoc binomium “*L'institution et l'événement*,” quod Leuba assumit ut titulum sui operis ac in toto discursu tamquam technicum eligere videtur, quodque alii etiam auctores eiusdem scholae uno vel alio modo usurpant (v.g. O. Cullmann, *Christ et le temps* [Neuchâtel (1947)] 86–102, utitur verbo “*événement*”), est proprie ac typice barthianum (Anstalt = institution; Ereignis = événement). Barth enim totam suam interpretationem de oeconomia salutis et christianismo fundat in quadam philosophia sic dicti “*l'événement*” (ex H. Cohen ceteroquin accepta), iuxta quam Verbum Dei sive actio divina concipitur non ut aliquid datum aut ingrediens mundum, sed ut aliquid superveniens, interveniens, mundum tangens veluti ab extrinseco, sicuti linea mere contingens circulum nec illum ingrediens.

“Cf. infra, in art. 3, pp. 638, 643–645.

“Ut vidimus supra, *Menoud* ultra unionem asserit ipsam identitatem charismatis cum institutione, ita nempe, quod eadem prorsus realitas, secundum suam naturam considerata, vocetur institutio sive ministerium, considerata vero secundum suam divinam originem, vocetur charisma.

continuatio ipsius charismatic! apostolatus Pauli, et ecclesia institutional! iudaeo-christianorum praedita institutional! ministerio, quae est quaedam continuatio ipsius institutionalis apostolatus ceterorum apostolorum, quaeque cum priori charismatica forma coalescit in unam viventis Ecclesiae realitatem. Hinc elucet quod supra dictum est de relatione inter charisma et formam institutionalem in ecclesiastico ministerio: sunt nempe duo aspectus vel saltem duo elementa eiusdem complexae realitatis, invicem parallela, invicem completa, invicem necessario copulata in unam synthetici et essentiam ecclesiastici atque apostolici ministerii. Hinc quoque datur intelligi duas Protestantismi et Catholicism! conceptiones de indole Ecclesiae eiusque ministerii, utut apparenter contradictorias aut invicem exclusivas, re ipsa esse mutuo completivas, cum prior repraesentet aut magis urgeat elementum charismaticum, altera vero elementum institutionale, adeoque posse coalescere in unam syntheticam conceptionem, dummodo per unum elementum, aliud non perimatur, et dummodo hinc inde decertantes theologi descendant in sanum et illuminatum quendam oecumenismum, a quo exsulet omnis exclusivismus sive imperialismus confessionalis.

Introductionem sui operis sic Leuba aperit: “A la conférence oecuménique d’Amsterdam (1948), il est apparu que le problème théologique le plus ardu, pour la réunion des Eglises, était l’opposition doctrinale entre ‘catholicisme’⁵⁰ et ‘protestantisme.’ La position ‘catholique’ implique la continuité de l’Église, son caractère institutionnel et les multiples conséquences qui en découlent: notion sacramentelle du ministère, valeur de la tradition, affirmation (sous des formes d’ailleurs diverses) de la succession apostolique. La position ‘protestante’ met au contraire l’accent sur la liberté du Saint-Esprit, sur les initiatives constamment nouvelles par lesquelles Dieu, au moyen de sa Parole, juge, corrige, soutient, recrée et console son Église, sur le sacerdoce universel et la nature charismatique de tous les ministères.”⁵¹

In conclusione totius operis sic summam suae doctrinae proponit: “Notre enquête exégétique a montré que l’oeuvre de Dieu, selon le Nouveau Testament, s’accomplit selon deux modes différents et pourtant conjugués: le mode de l’institution et le mode de l’événement. L’oeuvre de Dieu est, d’une part, une institution. Dieu dépose son oeuvre dans des éléments de sa création, qu’il a lui-même choisis. Il a choisi Adam, l’homme, pour en faire par excellence le dépositaire de son oeuvre. La ligne d’élection se continue par Noé, /Xbraham, David et Joseph, jusqu’au Christ. Le Christ lui-même confirme cette élection en choisissant les Douze, représentants du peuple élu et en s’adressant d’abord aux Juifs. Dans l’institution, l’oeuvre de Dieu est liée aux créatures élues: Dieu ne se renie pas. D’autre part, l’oeuvre de Dieu est un événement. En dehors des institutions qu’il a lui-même établies, Dieu agit par sa puissance souveraine. La conception du Christ a lieu en dehors de la lignée dynastique de la maison de David, son ministère se constitue en dehors de Jérusalem et de la Judée, et la seigneurie du Ressuscité s’atteste en dehors de Jérusalem. De même, l’origine de l’apostolat de Paul

“Sub hoc nomine auctor designat ipsos Anglicanos, ut distinctos ab aliis Protestantibus, et a fortiori Catholicos simpliciter dictos seu Romanos.

” *L’Institution et l’Événement* (“Bibliothèque théologique,” Neuchâtel: Delachaux et Niestlé [1950]) 5.

est indépendante de l'apostolat institutionnel des Douze et les païens sont convertis à l'évangile en dehors du peuple d'Israël. Dans l'événement, l'oeuvre de Dieu n'est jxis liée aux créatures élues. Dieu est libre et souverain.

“Mais l'institution et l'événement, les deux modes de l'oeuvre de Dieu, bien qu'étant distincts ne sont pas séparés, ni contradictoires. Ils sont unis, ils s'accomplissent mutuellement, procédant tous deux de la même volonté divine. L'institution sans l'événement serait comparable à une suite de zéros. L'événement sans l'institution serait comparable à un 'un.' Par l'union constante de l'institution et de l'événement, Dieu met le 'un' de l'événement devant les zéros de l'institution. Le 'un' de l'événement valorise d'un seul coup les zéros de l'institution. Mais ceux-ci, réciproquement, donnent à l'événement une matière à valoriser: le vaste et riche contenu divin déposé dans l'institution. La promesse faite à David et dont Joseph est le dépositaire serait sans force si elle n'était valorisée par la conception virginale. Jésus ne serait que l'un quelconque des prétendants messianiques s'il n'était le Fils de l'Homme qui meurt et ressuscite. La mission des Douze resterait inopérante au-delà d'Israël si Dieu n'avait fait surgir l'apostolat de Paul et l'explicitation de l'évangile qui en résulta. La vocation des Juifs n'aboutirait pas à la gloire du nouvel Israël, si les païens n'avaient été appelés à la conversion. Mais aussi, Jésus, le Fils de l'Homme, trouve dans la lignée davidique, puis dans la ville sainte d'Israël toute la substance du Messie. Paul trouve dans l'apostolat des Douze et dans la tradition primitive sa référence et la substance de son propre apostolat et de son propre évangile. Les païens trouvent dans l'alliance promise à Israël la substance de leur propre salut.

“Le dualisme de l'institution et de l'événement, loin de créer une séparation dans le Christ, dans l'apostolat et dans l'Église, est au contraire la condition de leur unité. . .

“En Jésus-Christ, dans l'apostolat et dans l'Église, selon le Nouveau Testament, sont unis l'institution et l'événement, l'alliance et son accomplissement, la création et la rédemption, le temps et l'éternité. Quelles sont les marques de cette unité? Résumant les constatations faites dans nos trois parties, nous pouvons poser les points suivants. 1. L'unité conforme à la doctrine du Nouveau Testament n'est pas la confusion de l'institution et de l'événement dans une synthèse qui effacerait leurs différences spécifiques. 2. Elle n'est pas non plus l'absorption de l'événement par l'institution, ou de l'institution par l'événement. 3. Elle n'est pas non plus le rejet de l'événement au profit de l'institution ou de l'institution au profit de l'événement. 4. Elle est au contraire l'union des deux éléments fondamentaux du témoignage néotestamentaire, qui sont unis tout en restant distincts, et qui sont distincts tout en restant unis. 5. L'unité divine est ainsi une unité vivante. C'est l'unité de l'amour divin, manifesté en Christ, dans l'apostolat et dans l'Eglise.

“De même que le Christ est uni à l'Église, mais que pourtant le Christ n'est pas l'Église et que l'Église n'est pas le Christ; de même que l'homme est uni à la femme, mais pourtant le mariage ne fait pas de l'homme une femme, ni de la femme un homme, ainsi sont unis l'institution et l'événement, sans que les caractéristiques spécifiques de l'une et de l'autre soient abolies. C'est ce qui rend la définition de l'unité impossible à donner en termes logiques. C'est pourquoi la définition correcte de l'unité du Christ, de apostolat et de l'Église, aura toujours l'apparence d'une proposition contradictoire. Car l'unité de l'amour est conditionnée par deux choses dont l'homme ne dispose pas: le monde et l'homme d'une part, le Seigneur du monde et de l'homme, d'autre part. Il y a harmonie préétablie entre l'oeuvre de Dieu dans l'institution et l'oeuvre de Dieu dans l'événement. C'est ainsi que Dieu sauvegarde à la fois son amour pour le monde et sa souveraineté sur le monde. Mais nous ne pouvons saisir abstraitement cette harmonie, la fixer définitivement dans une formule exhaustive, nous en emparer intellectuellement ou

théologiquement. Nous ne pouvons, sans cesse à nouveau, que contempler comment elle s'est établie et retentit à la gloire de Dieu. . .

“Une dernière question se pose: quelle sorte de validité faut-il accorder au dualisme néotestamentaire fondamental? Nous avons constaté que ce dualisme est constitutif de l'unité du Christ, de l'apostolat et de l'Église. Or, le Christ est remonté au ciel. Il peut encore apparaître aux croyants dans des visions, mais, avant son retour, il n'y aura plus de christophanies où le Christ laisserait voir aux hommes son corps ressuscité et glorieux. Depuis l'apparition dernière du Ressuscité à Paul, Jésus n'est plus apparu de cette manière à aucun homme et selon le témoignage du Nouveau Testament, il en sera ainsi jusqu'à la Parousie. Depuis Paul, aucun homme n'a été et ne sera plus appelé à l'apostolat. L'unité du Christ étant définitivement établie, sur la base du dualisme christologique fondamental, l'unité de l'apostolat étant définitivement établie, sur la base du dualisme apostolique fondamental, n'en est-il pas de même de l'Église? L'Église constituée sur le dualisme fondamental que nous avons constaté, n'est-elle pas parvenue, par ce dualisme même, à une unité qui dépasse et abolit tout dualisme? *Le dualisme ecclésiastique n'appartient-il pas uniquement à la période canonique de l'histoire de l'Église?* . . .

“[Répondre affirmativement à cette question] c'est . . . postuler qu'après la période canonique de l'histoire de l'Église s'est produite une mutation qui a foncièrement modifié sa nature. Fondée auparavant sur le dualisme essentiel que nous avons constaté, l'Église aurait subitement changé de fondement. Les partisans de l'Église-institution pourraient faire valoir ici la disparition des charismes apparemment liés aux apparitions du Ressuscité et à l'éclosion de la vocation des païens. Les partisans de l'Église-événement pourraient faire valoir la chute de Jérusalem, la destruction du centre sacré et la ruine de l'Église judéochrétienne.

“Mais il faut se rendre compte de la portée théologique qu'on accorderait alors à de tels événements: on s'autoriserait de ces événements historiques, *postcanoniques*, pour admettre que l'interprétation dernière du message néotestamentaire doit être subordonnée au développement ultérieur de l'histoire de l'Église. Certes, on aurait constaté, dans l'Église apostolique, un dualisme identique aux dualismes apostolique et christologique. On aurait vu l'Église paganochrétienne naître en dehors de l'Église judéochrétienne, puis venir se greffer sur elle, on aurait reconnu dans l'Église apostolique la présence de l'alliance (Fils de David — Douze — judéochristianisme) et l'accomplissement de l'alliance (Fils de l'Homme — Paul — paganochristianisme). On aurait admis que ces deux éléments: l'institution et l'événement, se trouvaient tous deux dans l'Église apostolique. Mais on croirait pouvoir s'autoriser de faits ultérieurs pour déduire que l'Église postcanonique n'est plus constituée par le même dualisme, qu'elle ne porte plus en elle à la fois l'alliance et son accomplissement, l'institution et l'événement, que l'un de ces deux éléments l'a emporté sur l'autre, sinon toujours dans le développement historique de l'Église. susceptible d'être troublé par le péché humain, du moins dans la réalité dogmatiquement spécifique de l'Église postcanonique.

“Soumettre l'interprétation du Nouveau Testament à des faits ultérieurs, admettre que certains éléments de ce témoignage ont une validité ultérieure permanente, mais que d'autres n'ont qu'une validité temporaire, c'est nier la canonicité du Nouveau Testament. On ne prend plus alors le Nouveau Testament comme règle de la foi et de la constitution ultérieure de l'Église. C'est la vie de l'Église — de l'Église postcanonique — qui devient son propre critère. *Si l'on admet la canonicité du Nouveau Testament, on admettra aussi qu'au dualisme ecclésiastique fondamental dont il témoigne pour l'Église apostolique, correspond un dualisme analogue dans l'Église postcanonique.* Certes, le dualisme néotestamentaire est unique. Il est seul canonique, il constitue la règle pour toute l'Église et toute la

théologie ultérieures. Mais, précisément parce qu'il est unique, on ne peut envisager que la nature, la structure, l'unité, le témoignage, la vie de l'Église puissent jamais se constituer sur une autre base que celle-là. L'alliance et l'accomplissement de l'alliance. l'institution et l'événement seront donc également représentés dans l'Église ultérieure, postcanonique. Et c'est sur ce dualisme-là, écho constant et fidèle du dualisme néotestamentaire, que se constituera l'unité authentique de l'Église, d'une manière qui ne fasse pas violence au témoignage néotestamentaire mais qui, au contraire, puise en lui la force et la vérité de la seule unité possible pour l'Église. Ainsi, l'Église ultérieure ne dévalorisera ni l'apostolat des Douze, ni l'apostolat de Paul. Elle ne les confondra pas et ne les séparera pas. Par sa propre constitution, elle témoignera à la fois de la différence entre les deux apostolats et de leur unité vivante, elle attestera à la fois la présence de l'alliance et celle de son accomplissement.

“Poursuivre l'exposé de ce *postulat impératif* du témoignage néotestamentaire n'appartient plus à un travail de théologie biblique. Ce serait, pour le mentionner en deux mots, aborder les rapports de la succession apostolique et de la liberté du Saint-Esprit, ceux de la tradition et de l'inspiration, ceux du 'catholicisme' et du 'protestantisme' justement distingués à Amsterdam et dont la chrétienté d'aujourd'hui— abstraction faite d'étroits attardés confessionnels de part et d'autre — pressent qu'ils sont complémentaires et non incompatibles. Cet effort doit être fait. Tout ce que l'on peut désirer, tout ce à quoi, dans la mesure de son temps et de ses compétences, l'on peut travailler, c'est qu'il le soit non pas sur la base d'un impérialisme confessionnel, ni sur celle de 'conversions' inutiles à l'entente oecuménique et à la réunion des chrétiens, mais sur celle, seule authentique, du témoignage canonique en lequel l'Église a reconnu, une fois pour toutes, la seule nonne de sa vie et du témoignage qu'elle est appelée à rendre à l'unité et à l'amour divins.”⁵²

PARS AFFIRMATIVA

Nota Theologica.

Existentia propria dictae ac sacerdotalis hierarchiae, divinitus institutae, est de fide, constanter ab Ecclesia definita et iterum solemnitus a Cone. Trid. proposita contra Protestantes.

Documenta Ecclesiae.

Sicut in exponendis haeresibus (cf. supra, p. 92), ita pariter in referendis Ecclesiae documentis, difficile est, vel saltem minus conveniens, separare ab invicem ea quae ad divinam originem hierarchici sacerdotii et ea quae ad ipsius sacramentalitatem referuntur. Unde omnia simul hic colligemus, ita ut in art. seq. nonnisi summatim ipsam rationem sacramentalitatis in eis iterum indicemus.

Utraque veritas, existentiae nempe et sacramentalitatis hierarchici sacerdotii, inde ab initio, et pari quidem passu cum ipsa hierarchica

^u *Ibid.* 113-124. Expositionem trium praecipuarum assertionum suae theoriae auctor compendiose tradit in pp. 44 sq. (de dualismo christologico), 80-82 (de dualismo apostolico) et 111 (de dualismo ecclesiastico); cf. etiam pp. 95-98 (de duplici, charismatiko et institutionalì, aspectu ecclesiastici ministerii).

constitutione Ecclesiae, formaliter vel aequivalenter proposita sive in magisterio ordinario sive in magisterio solemni (cf. antiquiora documenta allata in Introductione tractatus, pp. 61-63), coepta est explicite ac signate definiri inde a medio aevo, eo scilicet tempore quo a contrariis haeresibus directe labefactari coepit, supremamque sui expressionem attigit in Tridentina definitione contra formaliores ipsam ac signantiores Protestantium impugnationem.

CONC. LATERANENSE II, a. 1139, repetens canonem Cone. Tolosani a. 1119 sub Callisto II habiti, Catharos sive Petrobrussianos “qui . . . sacerdotium et ceteros ecclesiasticos ordines . . . damnant . . . , tamquam haereticos ab Ecclesia Dei pellit et damnat” (*Denz.* 367; cf. supra, p. 100).

CONC. SENONENSE, a. 1140, sequentem Abaelardi propositionem damnavit: “Quod potestas ligandi atque solvendi Apostolis tantum data sit, non successoribus” (*Denz.* 379; cf. supra, p. 101, in nota).

CONC. VERONENSE, a. 1184, damnat Albigenses “qui de sacramento corporis et sanguinis Domini nostri Iesu Christi, vel de baptismo, seu de peccatorum confessione, matrimonio vel reliquis ecclesiasticis sacramentis aliter sentire aut docere non metuunt, quam sacrosancta Romana Ecclesia praedicat et observat” (*Denz.* 402; cf. supra, p. 99).

INNOCENTIUS III, *Professio fidei Waldensibus praescripta* (ex ep. “Eius exemplo” ad archiepisc. Terraconensem, 18 dec. 1208): “Sacramenta quoque, quae in ea [Romana Ecclesia] celebrantur, inestimabili atque invisibili virtute Spiritus Sancti coopérante, licet a peccatore sacerdote ministrentur, dum Ecclesia eum recipit, in nullo reprobamus . . . , quia non nocet malitia episcopi vel presbyteri neque ad baptismum infantis neque ad Eucharistiam consecrandam nec ad cetera ecclesiastica officia subditis celebrata. Approbamus ergo baptismum infantium. . . Confirmationem . . . venerande esse accipiendam censemus. . . Sacrificium . . . credimus. . . Unde firmiter credimus et confitemur, quod quantumcumque quilibet honestus, religiosus, sanctus et prudens sit, non potest nec debet Eucharistiam consecrare nec altaris sacrificium conficere, nisi sit presbyter, a visibili et tangibili episcopo regulariter ordinatus. . . Peccatoribus vere poenitentibus veniam concedi a Deo credimus. . . Unctionem infirmorum cum oleo consecrato veneramus. Coniugia carnalia esse contrahenda . . . non negamus. . . Ordines vero ecclesiasticos . . . humiliter collaudamus et fideliter veneramus” (*Denz.* 424, 426; cf. supra, pp. 98, 101-103).

Ordo ibi citatur inter septem Ecclesiae sacramenta et sub eodem nomine ac indole ceteris parificatur.

CONC. LATERANENSE IV, a. 1215, sub eodem Innocentio III. cap. 1, contra Albigenses: “Et hoc utique sacramentum [Eucharistiae] nemo potest conficere, nisi sacerdos, qui rite fuerit ordinatus, secundum claves Ecclesiae, quas ipse concessit Apostolis eorumque successoribus Iesus Christus” (*Denz.* 430). Cap. 3, damnantur Waldenses qui “auctoritatem sibi vindicant praedicandi . . . [et] praeter auctoritatem ab Apostolica Sede vel catholico episcopo loci susceptam . . . praedicationis officium usurpare praesumunt” (*Denz.* 434; cf. supra, in p. 103).

CONC. LUGDUNENSE II, a. 1274, *Projcssio fidei Michaelis Palaeologi*, inter septem de fide credenda Ecclesiae sacramenta, refert “sacramentum ordinis” (*Denz.* 465).

IOANNES XXII, *Constit.* “Gloriosam Ecclesiam,” a. 1318, damnat Fraticellos qui “sacramenta Ecclesiae veneranda contemnunt . . . , [item] venerabiles Ecclesiae sacerdotes aliosque ministros sic iurisdictionis et ordinis clamitant auctoritate desertos, ut nec sententias ferre, nec sacramenta conficere, nec subiectum populum instruere valeant vel docere . . . , [item] sacerdotes rite etiam et legitime secundum formam Ecclesiae ordinatos, quibuslibet tamen criminibus pressos, non posse conficere vel conferre sacramenta confingunt” (*Denz.* 484, 486, 488; cf. supra, in pp. 101 sq.).

CONC. CONSTANTIENSE, a. 1414-1418, sub Martino V, sess. 8 et 15, damnavit varias Wiclef et Hus propositiones, in quibus hierarchicum sacerdotium implicite negatur, cum vindicarent laicis munera sacerdotalia, ut patet ex 20a et 37a inter *Interrogationes Wicleffitis et Hussitis proponendas* juxta *Bullam* “Inter cunctas” eiusdem Martini V: “Item, utrum credat, quod Christianus ultra contritionem cordis, habita copia sacerdotis idonei, soli sacerdoti de necessitate salutis confiteri teneatur, et non laico seu laicis quantumcumque bonis et devotis. . . Item, utrum credat, quod singulis sacerdotibus libere liceat praedicare verbum Dei, ubicumque, quandocumque et quibuscumque placuerit, etiam si non sint missi” (*Denz.* 670, 687; cf. ceteras propositiones et doctrinas Wiclef et Hus supra in pp. 106 sqq.).

CONC. FLORENTINUM, *Decretum pro Armenis*, relato Ordine in catalogo septem sacramentorum Ecclesiae et illi attributo speciali characteris effectu (*Denz.* 695), sic eius sacramentalia elementa assignat: “Sextum sacramentum est ordinis, cuius materia est illud, per

cuius traditionem confertur ordo: sicut presbyteratus traditur per calicis cum vino et patenae cum pane porrectionem; diaconatus vero per libri Evangeliorum dationem; subdiaconatus vero per calicis vacui cum patena vacua superposita traditionem; et similiter de aliis per rerum ad ministeria sua pertinentium assignationem. Forma sacerdotii talis est: Accipe potestatem offerendi sacrificium in ecclesia pro vivis et mortuis, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Et sic de aliorum ordinum formis, prout in Pontificali Romano late continetur. Ordinarius minister huius sacramenti est episcopus. Effectus augmentum gratiae, ut quis sit idoneus minister” {*Denz.* 701). Paulo ante {*Denz.* 695) refertur alter effectus, seu indelebilis character, qui est communis Baptismo et Confirmationi.

LEO X, Bulla “Exurge Domine,” 15 iun. 1520, hanc Lutheri propositionem condemnavit: “In sacramento poenitentiae ac remissione culpaе non plus facit Papa aut episcopus, quam infimus sacerdos: immo, ubi non est sacerdos, aequè tantum quilibet Christianus, etiamsi mulier aut puer esset” {*Denz.* 753).

*CONCILIUM TRIDENTINUM.*⁵³

Scss. 7, *de sacr. in genere*, can. 1, Ordo refertur sexto loco inter septem vera et proprie dicta sacramenta {*Denz.* 844). Can. 9, Ordo refertur, inter tria sacramenta characterem imprimentia {*Denz.* 852).

Sess. 14, *de Poenitentia*, capp. 1 et 6, cann. 3, 9 et 10, agitur de “potestate remittendi et retinendi peccata. . . Apostolis et eorum legitimis successoribus . . . communicata” {*Denz.* 894), de vera

“Quoad ea quae in Concilio (praecipue in sess. 23) discussa ac definita sunt circa indolem et divinam originem ecclesiasticae hierarchiae, et signanter episcopatus, praeter ipsam relationem *Actorum* editam a Theiner (a. 1874) et Goerres (a. 1924) confer:

Baisi, C., *Il ministro straordinario deglî ordini sacramentali* (Roma 1935) 57-69.

Boularand, E., “Le sacerdoce de la loi nouvelle d’après le décret du Concile de Trente sur le sacrement de l’Ordre,” *Bulletin de littérature ecclésiastique* LVI (1955) 193-228.

Castagnoli, P., “La sessione XXIII del Concilio di Trento e l’essenza del sacramento dell’Ordine,” *Divus Thomas* (Piacenza) XXXV (1932) 197-203.

Giovanni Battista da Farnese, *Il sacramento dell’Ordine nel periodo precedente la sessione XXIII di Trento* (Roma 1946) 61-63, 96-99, 154-161.

Holzmeister, U., “Si quis episcopatum desiderat (1 Tim. 3.1),” *Biblica* XII (1931) 65 sq.

Kalmar, S., *Quo sensu Concilium Tridentinum definivit episcopatum esse iuris divini*, Rákospalota 1936.

Michel, A., “Ordre,” *Dictionnaire de théologie catholique* XI-2 (Paris 1932) 1349-1365; *Les décrets du Concile de Trente* (“Histoire des Conciles,” ed. Hefele-Lecclercq, X-1, Paris 1938) 467-505.

Puzo, F., “Los obispos presbyteros en el N.T.,” *Estudios bíblicos* V (1946) 59-71.

Quera, M., “El Concilio de Trento y los Ordenes inferiores a Diaconado,” *Estudios eclesiásticos* IV (1925) 337-358.

Zapelena, T., “De presbyteris-episcopis ephesinis,” *Miscelânea Camillas* (1942) 11-24; *De Ecclesia Christi*, pars altera (ed. 2, Romae 1954) 55-71: “De presbyteris-episcopis (Act. xx. 28) in C. Tridentino.”

nempe potestate quae “non est solum nudum ministerium vel annuntiandi Evangelium vel declarandi remissa esse peccata: sed ad instar actus iudicialis, quo ab ipso [sacerdote] velut a iudice sententia pronuntiatur” {*Denz.* 902; cf. 913 et 919), necnon de hierarchica potestate quae competit solis sacerdotibus ut distinctis a laicis, ita ut “falsae sint et a veritate Evangelii penitus alienae doctrinae omnes, quae ad alios quosvis homines praeter episcopos et sacerdotes clavium ministerium perniciose extendunt, putantes verba illa Domini: ‘Quaecumque alligaveritis super terram . . . [Mat. 18. 18], et: ‘Quorum remiseritis . . .’ [Io. 20. 23], ad omnes Christi fideles indifferenter et promiscue contra institutionem huius sacramenti ita fuisse dicta, ut quivis potestatem habeat remittendi peccata, publica quidem per correptionem, si correptus acquieverit, secreta vero per spontaneam confessionem cuicumque factam” (*Denz.* 902; cf. 920).⁵⁴

Sess. 22, de Sacrificio Missae, cap. 1: “Quoniam sub priori Testamento . . . propter Levitici sacerdotii imbecillitatem consummatio non erat, oportuit . . . sacerdotem alium secundum ordinem Melchisedech ‘surgere,’ Dominum nostrum Iesum Christum, qui posset omnes, quotquot ‘sanctificandi’ essent, ‘consummare’ [*Hebr.* 10. 14] et ad perfectum adducere. Is igitur Deus et Dominus noster, etsi ‘semel se ipsum’ in ara crucis . . . ‘oblaturus’ erat, ut aeternam illis redemptionem operaretur: quia tamen per mortem sacerdotium eius extinguendum non erat [*Hcbr.* 7. 26-27], in coena novissima, ‘qua nocte’ tradebatur, ut dilectae sponsae suae Ecclesiae visibile (sicut hominum natura exigit) relinqueret sacrificium . . . , corpus et sanguinem suum sub speciebus panis et vini Deo Patri obtulit ac sub earumdem rerum symbolis Apostolis (quos tunc Novi Testamenti sacerdotes constituebat), ut sumerent, tradidit, et eisdem eorumque in sacerdotio successoribus, ut offerrent, praecepit per haec verba: ‘Hoc facite in meam commemorationem’ etc., uti semper catholica Ecclesia intellexit et docuit” (*Denz.* 938). *Can. 2:* “Si quis dixerit illis verbis: ‘Hoc facite in meam commemorationem’ [*Luc.* 22. 19; 1 *Cor.* 11. 24], Christum non instituisse Apostolos sacerdotes, aut non ordinasse, ut ipsi alique sacerdotes offerrent corpus et sanguinem suum: A.S.” (*Denz.* 949). Patet hunc canonem non opponi supra memorato canoni 3, sess. 14 de Poenitentia (*Denz.* 913), in quo definitur Christum expressisse potestatem remittendi et retinendi peccata in illis verbis, post resurrectionem prolatis: “Accipite Spiritum Sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis; et quorum retinueritis, retenta sunt” (*Io.* 20. 22 sq.).

⁵⁴“Hos textus extensius retulimus in tractatu *De Poenitentia* I 65-68.

Sess. 23 (15 iul. 1563) *tota doctrina de Ordine* directe exhibetur ac definitur per 4 capita et 8 canones. Ad rem nostram praecipue faciunt *tria capita*, scilicet cap. 1 de existentia seu institutione hierarchici sacerdotii, cap. 3 et initium cap. 4 de eius essentia seu sacramentalitate, et *quatuor canones*, scilicet cann. 1 et 6 de existentia et cann. 1 et 3 de essentia sive sacramentalitate.

In *cap. 1* asseritur indivisibilitas sacrificii et sacerdotii et ex institutione prioris in ultima eucharistica coena deducitur simultanea institutio alterius eiusque perpetuitas in successoribus Apostolorum; supponitur ergo et breviter recolitur doctrina tradita in supra citato capite 1, *sess. 22* de sacrificio Missae. Munus ipsum sacerdotale duplici potestate constringitur, scilicet consecrandi sive offerendi eucharisticum sacrificium et remittendi aut retinendi peccata. In *cap. 3* docetur Ordinationem esse verum et proprium sacramentum, constans nempe exterioribus verbis et signis atque gratiam conferens; hinc funditus refellitur doctrina ipsorum remissiorum Protestantium qui, inde a Calvino (cf. supra, in pp. 132 sq.) parati sunt concedere aliquam divinam originem ritus Ordinationis, dummodo propria sacramentalitate seu supernatural! efficacitate expolietur. Praeterea, in confirmationem adducitur textus 2 *Tim.* 1. 6 sq. In priori parte *cap. 4* fit insistencia in realitate et indelebilitate characteris, ut inde expellatur corollarium plurium Protestantium, inde a Luthero (cf. supra, p. 130), sacerdotem nempe posse iterum fieri laicum.

In *can. 1* definitur existentia visibilis sacerdotii, constantis praedicta duplici potestate offerendi eucharisticum sacrificium et remittendi peccata ac reicitur Protestantium commentum reducens Christianum sacerdotium ad nudum ministerium praedicationis. Quatuor in hoc canone definiuntur, scilicet: adesse in N. T. visibile et externum sacerdotium; hoc importare praefatam duplicem potestatem; inde sacerdotium non posse reduci ad nudum praedicationis ministerium; inde essentiam sacerdotii salvari in aliquo subiecto etiam absque ministerio praedicationis. In *can. 3*, sicut in cap. 3, definitur vera et propria sacramentalitas Ordinis, reiecta Protestantium doctrina de mero ritu eligendi ministros praedicationis. In *can. 4* ea sacramentalitas magis determinatur, relatis duobus sacramentalibus effectibus gratiae, seu collationis Spiritus S., et characteris. Reprobatur formula Calvini dicentis verba “Accipite Spiritum S. . .” habuisse proprium valorem in solo ore Christi adeoque frustra ab episcopis proferri in Ordinatione. Item, ex asserta impressione characteris repellitur supradicta doctrina Lutheri, sacerdotem nempe posse iterum laicum fieri. In *can. 6* determinatur definitio can. 1 de existentia sacerdotii, addendo ipsum de iure divino consistere in quadam hierarchia constante epis-

copis, presbyteris et diaconis; de qua re fusius agitur in cap. 4.

Praeterea, ad initium *Decreti de reformatione*, additi doctrinali parti eiusdem sessionis, Concilium breviter declarat: “Praecepto divino mandatum est omnibus, quibus animarum cura commissa est, oves suas agnoscere, pro his sacrificium offerre, verbique divini praedicatione, sacramentorum administratione ac bonorum omnium operum exemplo pascere, pauperum aliorumque miserabilium personarum curam paternam gerere, et in cetera munia pastoralia incumbere.”

Iurent hic simul referre integrum textum sive capitum sive canonum, ut tota doctrina Concilii sub uno conspectu habeatur, etsi quaedam (nominatim cap. 2, altera pars cap. 4, can. 2, can. 5, can. 7, et can. 8) referantur ad particulares quaestiones inferius per distinctos articulos discutiendas.

“Cap. 1. [*De institutione sacerdotii Novae Legis*]^{TM}

“Sacrificium et sacerdotium ita Dei ordinatione coniuncta sunt, ut utrumque in omni lege exstiterit. Cum igitur in Novo Testamento sanctum Eucharistiae sacrificium visibile ex Domini institutione catholica Ecclesia acceperit: fateri etiam oportet, in ea novum esse visibile et externum sacerdotium, in quod vetus *translatum* est [*Hebr.* 7. 12 sqq.]. Hoc autem ab eodem Domino Salvatore nostro institutum esse [can. 3], atque Apostolis eorumque successoribus in sacerdotio potestatem traditam consecrandi, offerendi et ministrandi corpus et sanguinem eius, nec non et peccata dimittendi et retinendi, sacrae Litterae ostendunt, et catholicae Ecclesiae traditio semper docuit.

“Cap. 2. [*De septem ordinibus.*]

“Cum autem divina res sit tam sancti sacerdotii ministerium, consentaneum fuit, quo dignius et maiore cum veneratione exerceri posset, ut in Ecclesiae ordinatissima dispositione plures et diversi essent ministrorum ordines [*Maf.* 16. 19; *Luc.* II. 19; *Io.* 20. 22 sq.], qui sacerdotio ex officio deservirent, ita distributi, ut, qui iam clericali tonsura insigniti essent, per minores ad maiores ascenderent [can. 2]. Nam non solum de sacerdotibus, sed et de diaconis sacrae Litterae apertam mentionem faciunt [-*Ici.* 6. 5; *1 Tim.* 3. 8 sqq.; *Phil.* 1. 1] et, quae maxime in illorum ordinatione attendenda sunt, gravissimis verbis docent; et ab ipso Ecclesiae initio sequentium ordinum nomina atque uniuscuiusque eorum propria ministeria, subdiaconi scilicet, acolythi, exorcistae, lectoris et ostiarii in usu fuisse cognoscuntur, quamvis non pari gradu. Nam subdiaconatus ad maiores ordines a Patribus et sacris Conciliis refertur, in quibus et de aliis inferioribus frequentissime legimus.

“Cap. 3. [*Ordinem vere esse sacramentum.*]

“Cum Scripturae testimonio, apostolica traditione et Patrum unanimi consensu perspicuum sit, per sacram ordinationem, quae verbis et signis exterioribus perficitur. gratiam conferri: dubitare nemo debet, ordinem esse vere et proprie unum ex septem sanctae Ecclesiae sacramentis. Inquit enim Apostolus: ‘*Admoneo te. ut resuscites gratiam Dei, quae est in te per impositionem manuum mearum. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis et dilectionis et sobrietatis* [2 *Tim.* 1. 6-7; cf. 1 *Tim.* 4. 14].

“Cap. 4. [*De ecclesiastica hiérarchie et ordinatione.*]

“Quoniam vero in sacramento ordinis, sicut et in baptismo et confirmatione, character imprimitur, qui nec deleri nec auferri potest: merito sancta Synodus damnat eorum sententiam, qui asserunt, Novi Testamenti sacerdotes temporariam tantummodo potestatem habere, et semel rite ordinatos iterum laicos effici posse, si

Inscriptiones capitum hius sessionis debentur Philippo Chiffletio,

verbi Dei ministerium non exercent. Quod si quis omnes Christianos promiscue Novi Testamenti sacerdotes esse, aut omnes pari inter se potestate spirituali praeditos affirmet: nihil aliud facere videtur quam ecclesiasticam hierarchiam, quae est *ut castrorum acies ordinata* [cf. *Cant.* 6. 3], confundere, perinde ac si, contra beati Pauli doctrinam, omnes Apostoli, omnes Prophetæ, omnes Evangelistæ, omnes Pastores, omnes sint Doctores [cf. *1 Cor.* 12. 29; *Eph.* 4. 11].

“Proinde sancta Synodus declarat, praeter ceteros ecclesiasticos gradus episcopos, qui in Apostolorum locum successerunt, ad hunc hierarchicum ordinem praecipue pertinere, et *‘positos* (sicut idem Apostolus ait) *a Spiritu Sancto regere Ecclesiam Dei*’ [Act. 20. 28], eosque presbyteris superiores esse, ac sacramentum confirmationis conferre, ministros Ecclesiae ordinare, atque alia pleraque peragere ipsos posse, quarum functionum potestatem reliqui inferioris ordinis nullam habent. Docet insuper sancta Synodus, in ordinatione episcoporum, sacerdotum et ceterorum ordinum nec populi nec cuiusvis saecularis potestatis et magistratus consensum sive vocationem sive auctoritatem ita requiri, ut sine ea irrita sit ordinatio; quin potius decernit, eos, qui tantummodo a populo aut saeculari potestate ac magistratu vocati et instituti ad haec ministeria exercenda ascendunt, et qui ea propria temeritate sibi sumunt, omnes non Ecclesiae ministros, sed *jures et latrones, per ostium non ingressos* [cf. *Io.* 10. 1], habendos esse.

“Haec sunt, quae generatim sacrae Synodo visum est Christifideles de sacramento ordinis docere. Ilis autem contraria certis et propriis canonibus in hunc, qui sequitur, modum damnare constituit, ut omnes, adiuvante Christo, fidei regula utentes, in tot errorum tenebris catholicam veritatem facilius agnoscere et tenere possint.

“*Can. 1.* Si quis dixerit, non esse in Novo Testamento sacerdotium visibile et externum, vel non esse potestatem aliquam consecrandi et offerendi verum corpus et sanguinem Domini, et peccata remittendi et retinendi, sed officium tantum et nudum ministerium praedicandi Evangelium, vel eos, qui non praedicant, prorsus non esse sacerdotes: anathema sit.

“*Can. 2.* Si quis dixerit, praeter sacerdotium non esse in Ecclesia catholica alios ordines, et maiores et minores, per quos velut per gradus quosdam in sacerdotium tendatur: A. S.

“*Can. 3.* Si quis dixerit, ordinem sive sacram ordinationem non esse vere et proprie sacramentum a Christo Domino institutum, vel esse figmentum quoddam humanum, excogitatum a viris rerum ecclesiasticarum imperitis, aut esse tantum ritum quendam eligendi ministros verbi Dei et sacramentorum: A. S.

“*Can. 4.* Si quis dixerit, per sacram ordinationem non dari Spiritum Sanctum, ac proinde frustra episcopos dicere: *Accipe Spiritum Sanctum*; aut per eam non imprimi characterem; vel eum, qui sacerdos semel fuit, laicum rursus fieri posse: A. S.

“*Can. 5.* Si quis dixerit, sacram unctionem, qua Ecclesia in sacra ordinatione utitur, non tantum non requiri, sed contemnendam et perniciosam esse, similiter et alias ceremonias: A. S.

“*Can. 6.* Si quis dixerit, in Ecclesia catholica non esse hierarchiam, divina ordinatione institutam, quae constat ex episcopis, presbyteris et ministris: A. S.

“*Can. 7.* Si quis dixerit, episcopos non esse presbyteris superiores; vel non habere potestatem confirmandi et ordinandi, vel eam, quam habent, illis esse cum *presbyteris communem*; vel ordines ab ipsis collatos sine populi vel potestatis saecularis consensu aut vocatione irritos esse; aut eos, qui nec ab ecclesiastica et canonica potestate rite ordinati nec missi sunt, sed aliunde veniunt, legitimos esse verbi et sacramentorum ministros: A. S.

“*Can. 8.* Si quis dixerit, episcopos, qui auctoritate Romani Pontificis assumuntur, non esse legitimos et veros episcopos, sed figmentum humanum: A. S.” (*Denz.* 957-968).

Articuli Novatorum (ex operibus praesertim Lutheri, Melanchthonii et Calvinii excerpti), die 18 sept. 1562 theologorum conciliarium examini submissi, sunt septem sequentes:

“I. Ordinem non esse sacramentum; sed ritum quendam eligendi et constituendi ministros verbi et sacramentorum.

“II. Ordinem non solum non esse sacramentum; sed potius figmentum humanum excogitatum a viris rerum ecclesiasticarum imperitis.

“III. Ordinem non esse unum sacramentum; nec infimos et medios ordines velut gradus quosdam tendere in sacerdotii ordinem.

“IV. Nullam esse ecclesiasticam hierarchiam; sed omnes Christianos ex aequo esse sacerdotes, et ad usum seu executionem opus esse vocatione magistratus et consensu populi; et qui sacerdos semel fit, eum laicum rursus posse fieri.

“V. Non esse in novo testamento sacerdotium visibile et externum, neque potestatem aliquam spiritualem sive ad consecrandum corpus et sanguinem domini, sive ad offerendum, sive ad absolvendum coram deo a peccatis; sed officium tantum et ministerium praedicandi evangelium: et eos, qui non praedicant, prorsus non esse sacerdotes.

“VI. Uctionem non solum non requiri in ordinum traditione; sed esse perniciosam et contemnendam: similiter et omnes alias ceremonias: et per ordinationem non conferri spiritum sanctum: proinde impertinenter episcopos, cum ordinant, dicere: accipite spiritum sanctum.

“VII. Episcopos non esse praesbyteris superiores, neque habere jus ordinandi: aut si habent, id illis esse commune cum presbyteris: ordinationesque ab ipsis factas sine plebis consensu irritas esse.”⁵⁶

His articulis Patres Tridentini supradictos octo definitivos canones opposuerunt; art. 1 et 2 damnantur in can. 3; art. 3 in can. 2; art. 4 in can. 4; art. 5 in can. 1; art. 6 in cann. 4 et 5; art. 7 in can. 7, cui additus est can. 8.

Ceterum, definitivum schema octo canonum praecesserunt duo successiva schemata praeparatoria. Primum schema (13 oct. 1562) ferebat septeni canones, iuxta septem articulos; in secundo schemate (3 nov. 1562) reformabatur septimus canon, ceteris fere immutatis; in ultimo schemate definitivo (15 iul. 1563) quaedam mutationes in varios canones introducebantur, praecipue in septimum canonem qui dividebatur in duos, ita ut octo resultarent.

Primum schema sic se habebat:

“L — Si quis dixerit, non esse in novo testamento sacerdotium visi-

MApud A. TnEiNER, *Acta genuina ss. oecumenici Concilii Tridentini* (Zagabriae Croatiae [1874]) II 133.

bile et externum, vel non esse potestatem aliquam consecrandi et offerendi corpus et sanguinem domini, et peccata eorum deo dimittendi et retinendi; sed officium tantum et nudum ministerium praedicandi evangelium; vel eos, qui non praedicant, prorsus non esse sacerdotes: anathema sit.

“II. — Si quis dixerit, praeter sacerdotium non esse in ecclesia catholica alios ordines, et infimos et medios, qui velut gradus quidam in sacerdotii ordinem tendant; vel ordinem esse figmentum quoddam humanum, excogitatum a viris rerum ecclesiasticarum imperitis: anathema sit.

“III. — Si quis dixerit, ordinem sive sacram ordinationem non esse vere et proprie sacramentum, a Christo domino institutum; aut non esse unum sacramentum; aut esse tantum ritum quendam eligendi ministros verbi et sacramentorum: anathema sit.

“IV. — Si quis dixerit, per ordinationem non conferri spiritualem et indelebilem potestatem; aut eum, qui sacerdos semel fuit, rursus laicum fieri posse; aut non dari per eum spiritum sanctum, ac proinde frustra epos, cum ordinant dicere: accipite spiritum sanctum: anathema sit.

“V. — Si quis dixerit, sacram unctionem, qua ecclesia utitur, non solum non requiri in ordinum traditione; sed esse perniciosam et contemnendam, similiter et omnes alias ordinis cerimonias: anathema sit.

“VI. — Si quis dixerit, nullam in ecclesia catholica et apostolica esse hierarchiam, seu sacrum principatum; sed omnes christianos ex aequo esse sacerdotes, aut equalis spiritualis potestatis: anathema sit.

“VII. — Si quis dixerit, epos non esse presbyteris superiores, vel non habere jus ordinandi; vel si habent, id esse illis commune cum presbyteris; sive ordines ab ipsis collatos sine plebis vel potestatis saecularis consensu aut vocatione irritos esse; et eos, qui ab ecclesiastica et canonica potestate rite ordinati et missi non sunt, sed aliunde veniunt, legitimos esse verbi et sacramentorum ministros: anathema sit.”⁵⁷

Secundum schema sic reformabat septimum canonem:

“VII. — Si quis dixerit, non fuisse a Christo domino institutum, ut essent in ecclesia catholica episcopi, ac eos, cum in partem sollicitudinis a pontifice romano, ejus in terris vicario, assumuntur, non esse veros et legitimos episcopos, presbyteris superiores, et eadem dignitate, eademque potestate non potiri, quam ad haec usque tempora obtinuerunt: anathema sit.”⁵⁸

* *Ibid.* 152 sq.

l' Ibid. 156.

PIUS IV, Professio fidei Tridentina, ex Bulla “Iniunctum nobis,” 13 nov. 1564, proponit Ordinem inter septem proprie dicta sacramenta divinitus instituta ac gratiae collativa, necnon eius initerabilitatem (*Denz.* 996).

CATECHISMUS CONC. TRID., pars. 2, c. 7, q. 23 sq., *de existentia et indole sacerdotii* haec habet: “Sed quoniam duplex sacerdotium in sacris Litteris describitur, alterum internum, alterum externum; utrumque distinguendum est, ut, de quo hoc loco intelligatur, a Pastoribus explicari possit. Quod igitur ad interius Sacerdotium pertinet, omnes fideles, postquam salutari aqua abluti sunt, Sacerdotes dicuntur; praecipue vero iusti, qui spiritum Dei habent, et divinae gratiae beneficio Iesu Christi summi Sacerdotis viva membra effecti sunt. Hi enim fide, quae charitate inflammatur, in altari mentis suae spirituales Deo hostias immolant: quo in genere bonae omnes et honestae actiones, quas ad Dei gloriam referunt, numerandae sunt. Quare in Apocalypsi ita legimus: ‘Christus lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo, et fecit nos regnum, et Sacerdotes Deo, et Patri suo.’ In quam sententiam ab Apostolorum Principe dictum est: ‘Ipsi tanquam lapides vivi superaedificamini, domus spiritualis, Sacerdotium sanctum, offerentes spirituales hostias acceptabiles Deo per Iesum Christum.’ Et Apostolus nos hortatur, ut ‘exhibeamus corpora nostra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium nostrum.’ David item multo ante dixerat: ‘Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum et humiliatum Deus non despiciet.’ Quae omnia ad interius Sacerdotium spectare facile intelligitur.

“Externum vero sacerdotium non omnium fidelium multitudini, sed certis hominibus convenit, qui legitima manuum impositione, solemnibusque sanctae Ecclesiae caeremoniis instituti et Deo consecrati, ad aliquod proprium sacrumque ministerium adscribuntur. Hoc Sacerdotii discrimen in veteri etiam Lege observari potest. Nam de interiori Davidem esse locutum, paulo ante demonstratum est. Externi vero, nemo ignorare potest, quam multa Dominus Moysi et Aaroni praecepta dederit. Praeterea universam Leviticam tribum ministerio templi adscripsit; ac lege cavit, ne quis ex alia tribu in eam functionem se inferre auderet. Quare Ozias rex lepra a Domino percussus, quod sacerdotale munus usurpasset, arrogantiae et sacrilegii sui gravissimas poenas dedit. Quia igitur eandem Sacerdotii distinctionem in Lege Evangelica licet animadvertere, docendi erunt fideles, nunc de externo Sacerdotio agi, quod certis hominibus attributum est. Hoc enim tantummodo ad Ordinis Sacramentum pertinet.

“Sacerdotis igitur munus est, Deo Sacrificium facere et Ecclesiastica Sacramenta administrare. . .”

Ibid., q. 10, *de sacramentalitate Ordinis* habetur: “Quod autem inter cetera Ecclesiae Sacramenta sacra Ordinatio numeranda sit, sancta Tridentina Synodus ratione illa, quae saepius repetita est, comprobavit. Nam cum Sacramentum sit rei sacrae signum, id vero, quod hac consecratione extrinsecus fit, gratiam et potestatem significet, quae illi tribuitur, qui consecratur; omnino sequi perspicuum est, ordinem vere ac proprie Sacramentum dicendum esse. Quare Episcopus ei calicem cum vino et aqua, et patenam cum pane porrigens, qui Sacerdos ordinatur, inquit: ‘Accipe potestatem offerendi Sacrificium,’ etc. quibus verbis semper docuit Ecclesia, dum materia exhibetur, potestatem consecrandae Eucharistiae, caractere animo impresso, tradi, cui gratia adiuncta sit, ad illud munus rite et legitime obeundum. Quod Apostolus his verbis declarat: ‘Admoneo te, ut resuscites gratiam Dei, quae est in te per impositionem manuum mearum; non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, et dilectionis, et sobrietatis.’ ”

PIUS VII, Constitutio “Auctorem fidei,” 28 aug. 1794, contra synodum Pistoriensem, definit potestatem pastoribus Ecclesiae datam esse a Deo immediate, i.e. non mediante communitate: “Propositio, quae statuit, potestatem a Deo datam Ecclesiae, ut communicaretur pastoribus, qui sunt eius ministri pro salute animarum; sic intellecta, ut a communitate fidelium in pastores derivetur ecclesiastici ministerii ac regiminis potestas:—haeretica” (*Denz.* 1502). Pariter docet hierarchicam Ecclesiae auctoritatem habere etiam indolem verae Jurisdictionis: “[Doctrina Pistoriensium] qua parte insinuat, Ecclesiam non habere auctoritatem subiectionis suis decretis exigendae aliter quam per media, quae pendent a persuasionem; quatenus intendat, Ecclesiam non habere collatam sibi a Deo potestatem, non solum dirigendi per consilia et suasionem, sed etiam iubendi per leges, ac devios contumacesque exteriori iudicio ac salubribus poenis coercendi atque cogendi:—inducens in systema alias damnatum ut haeticum” (*Denz.* 1505). Item supponit divinam institutionem episcopatus, dum directe docet contra Pistorienses “iura episcopi a Iesu Christo accepta,” esse limitata ac subiecta supremis iuribus Romani Pontificis et Concilii Oecumenici (*Denz.* 1506-1508); pariter apostolicam et divinam originem ecclesiastici ministerii supponit, dum contra eosdem haeticos negat quod “per mutationem regiminis congruentem disciplinae in Ecclesia constitutae et probatae oblitterari unquam potuerit et amitti primitiva notio ecclesiastici ministerii pastoralisve sollicitudinis” (*Denz.* 1577).

CONC. VATICANUM, sess. 4, 18 iul. 1870, in *Constitutione dogmatica de Ecclesia* proponit divinam institutionem hierarchici ministerii, et signanter episcopatus ac Supremi Pontificatus: “Quemadmodum igitur .Apostolos, quos sibi de mundo elegerat, misit, sicut ipse missus erat a Patre [*Io.* 20. 21]: ita in Ecclesia sua pastores et doctores usque ad consummationem saeculi [*Mat.* 28. 20] esse voluit. Ut vero episcopatus ipse unus et indivisus esset, et per cohaerentes sibi invicem sacerdotes credentium multitudo universa in fidei et communionis unitate conservaretur, beatum Petrum ceteris Apostolis praeponens in ipso instituit perpetuum utriusque unitatis principium ac visibile fundamentum, super cuius fortitudinem aeternum extrueretur templum, et Ecclesiae coelo inferenda sublimitas in huius fidei firmitate consurgeret. . . . Tantum autem abest, ut haec Summi Pontificis potestas officiat ordinariae ac immediatae illi episcopalis Jurisdictionis potestati, qua episcopi, qui ‘positi a Spiritu Sancto’ [cf. *Act.* 20. 28] in Apostolorum locum successerunt, tanquam veri pastores assignatos sibi greges singuli singulos pascunt et regunt, ut eadem a supremo et universali pastore asseratur, roboretur ac vindicetur” (*Denz.* 1821, 1828).

LEO XIII, Ep. “*Apostolicae curae*” 13 sept. 1896 (*de ordinationibus anglicanis*), sacramentalitatem Ordinis sic apte enuntiat: “In ritu cuiuslibet sacramenti conficiendi et administrandi iure discernunt inter partem caeremonialem et partem essentialem, quae materia et forma appellari consuevit. Omnesque norunt, sacramenta novae Legis utpote signa sensibilia atque gratiae invisibilis efficientia, debere gratiam et significare quam efficiunt, et efficere quam significant. Quae significatio, etsi in toto ritu essentiali, in materia scilicet et forma, haberi debet, praecipue tamen ad formam pertinet; quum materia sit pars per se non determinata, quae per illam determinatur. Idque in sacramento ordinis manifestius apparet, cuius conferendi materia, quatenus hoc loco se dat considerandum, est manuum impositio; quae quidem nihil definitum per se significat, et aequae ad quosdam ordines, aequae ad confirmationem usurpatur. Iamvero verba, quae ad proximam usque aetatem habentur passim ab Anglicanis tanquam forma propria ordinationis presbyteralis, videlicet *Accipe Spiritum Sanctum*, minime sane significant definite ordinem sacerdotii vel eius gratiam, et potestatem, quae praecipue est potestas consecrandi et offerendi verum corpus et sanguinem Domini, eo sacrificio, quod non est nuda commemoratio sacrificii in cruce peracti. Forma huiusmodi aucta quidem est postea iis verbis: *ad officium et opus presbyteri*; sed hoc potius convincit, Anglicanos vidisse ipsos, primam eam formam fuisse mancā neque

idoneam rei. Eadem vero adiectio, si forte quidem legitimam significationem apponere formae posset, serius est inducta, elapso iam saeculo post receptum Ordinale Eduardianum; cum propterea, hierarchia exstincta, potestas ordinandi iam nulla esset" (*Denz.* 1963 sq.).

PIUS X, Decretum "Lamentabili" 3 iul. 1907, propp. 49-50, et *Encyclica "Pascendi,"* 8 sept. 1907, supra cit. in pp. 175-177. Praeterea, *lusiurandum antimodernisticum*, ex *Motu proprio* "Sacrorum antistitum," 1 sept. 1910, habet: "Fidem Patrum firmissime retineo et ad extremum vitae spiritum retinebo, de charismate 'veritatis certo,' quod est, fuit eritque semper in 'episcopatus ab Apostolis successionem'⁵⁹; non ut id teneatur, quod melius et aptius videri possit secundum suam cuiusque aetatis culturam, sed ut nunquam aliter credatur, nunquam aliter intelligatur absoluta et immutabilis veritas ab initio per Apostolos praedicata" (*Denz.* 2147). Ubi aequivalenter proponitur divina origo episcopatus, tamquam custodis veritatis sive revelationis.

CODEX I. C., can. 107: "Ex divina institutione sunt in Ecclesia clerici a laicis distincti, licet non omnes clerici sint divinae institutionis." *Can.* 108: "§ 1. Qui divinis ministeriis per primam saltem tonsuram mancipati sunt, clerici dicuntur. — §2. Non sunt omnes in eodem gradu, sed inter eos sacra hierarchia est in qua alii aliis subordinantur. — § 3. Ex divina institutione sacra hierarchia ratione ordinis constat Episcopis, presbyteris et ministris; ratione iurisdictionis, pontificatu supremo et episcopatu subordinate; ex Ecclesiae autem institutione alii quoque gradus accessere." *Can.* 109: "Qui in ecclesiasticam hierarchiam cooptantur, non ex populi vel potestatis saecularis consensu aut vocatione adleguntur; sed in gradibus potestatis ordinis constituuntur sacra ordinatione; in supremo pontificatu, ipso iure divino, adimpleta conditione legitima electionis eiusdemque acceptationis; in reliquis gradibus iurisdictionis, canonica missione." *Can.* 329, § 1: "Episcopi sunt Apostolorum successores atque ex divina institutione peculiaribus ecclesiis praeficiuntur quas cum potestate ordinaria regunt sub auctoritate Romani Pontificis." *Can.* 948: "Ordo ex Christi institutione clericos a laicis in Ecclesia distinguit ad fidelium regimen et cultus divini ministerium." *Can.* 732, § 1: "Sacramenta baptismi, confirmationis et ordinis, quae characterem imprimunt, iterari nequeunt."

PIUS XI, Encycl. "Casti connubii," 31 dec. 1930: "Si [coniuges] . . . , faciendo quod in se est, ad gratiam se dociles prae-

⁵⁹ Irenaeus, *Adv. haer.* 4. 26. 2, *AfG* 7. 1053.

beant, sui status onera ferre atque officia implere poterunt eruntque tanto sacramento roborati et sanctificati et quasi consecrati. Nam. ut S. Augustinus docet, sicut per baptismum et ordinem homo deputatur et iuvatur sive ad vitam christiano more degendam sive ad sacerdotale munus gerendum, eorumque sacramentali auxilio numquam distituitur, eodem fere modo (quamquam non per characterem sacramentalem) fideles, qui semel matrimonii vinculo iuncti fuerint, eius sacramentali adiutorio ac ligamine privari numquam possunt" (*Denz.* 2238).

Encycl. "Ad catholici sacerdotii," 20 dec. 1935: "Nullo non tempore genus humanum sacerdotum necessitatem expertum est, virorum scilicet, qui, ex officio legitime concredito, Dei hominumque conciliatores essent, quorum totius vitae munus illas complecteretur rationes, quae ad aeternum Numen pertineant, quique preces, piacula, sacrificia societatis nomine offerrent, quae ipsamet revera publice religionem colere iubetur, Deum ut supremum dominum ac primum principium agnoscere, ut finem ultimum sibi proponere, immortales eidem grates agere, eundemque propitium reddere. Siquidem penes omnes populos, quorum mores in comperto sunt, modo contra sanctissimas humanae naturae leges facere ne cogantur, sacrorum administri habentur, quamvis saepenumero vanis superstitionibus serviant; itemque ubicumque aliquam profitentur homines religionem, ubicumque aras erigunt, nedum ibi sacerdotibus careant, peculiari eos honore venerantur.

"Attamen, cum divina affulsit Revelatio, multo equidem maiore dignitate insignitum est sacerdotale munus; quam profecto dignitatem arcano quodam modo praenuntiat Melchisedec [cf. *Gen.* 14. 18] sacerdos ac rex, cuius exemplum Paulus Apostolus ad Iesu Christi personam ac sacerdotium refert [cf. *Hebr.* 5. 10; 6. 20; 7. 1-11, 15]. Quodsi est sacrorum administer, secundum praeclaram eiusdem Pauli sententiam, 'ex hominibus assumptus,' at 'pro hominibus constituitur in iis quae sunt ad Deum' [*Hebr.* 5. 1]: illius nempe officium non respectat humanas ac fluxas, quantumvis aestimatione laudeque dignae videantur, sed divinas easdemque aeternas. . . In sacris A'eteris Testamenti litteris sacerdotio per normas constituto, quas Moyses Dei instinctu ac nutu ductus promulgavit, peculiaria officia, munera, ritus attribuuntur. . . Veteris Testamenti sacerdotium maiestatem gloriamque suam non aliunde sumebat, nisi quod illud praenuntiabat novi aeternique Testamenti a Iesu Christo datum, veri scilicet Dei verique hominis sanguine constitutum.

"Gentium Apostolus, de Christiani sacerdotii amplitudine, dignitate ac munere summatim presseque agens, hisce verbis sententiam suam veluti scalpro exprimit: 'Sic nos existimet homo ut ministros Christi

et dispensatores mysteriorum Dei' [1 *Cor.* 4. 1]. . . Minister Christi sacerdos: divini igitur Redemptoris quasi instrumentum est, ut mirabilem eius operam, quae superna efficacitate universum hominum convictum redintegrans, eum ad excellentiorem cultum traduxit, per tempora persequi valeat. Quin immo ipse, quod iure meritoque dicere solemne habemus, 'alter est Christus,' cum eius gerat personam secundum illud: 'Sicut misit me Pater, et ego mitto vos' [/o. 20. 21]; eodemque modo ac per angelorum vocem Magister eius, 'gloriam in excelsis Deo' concinat pacemque 'hominibus bonae voluntatis' [cf. *Luc.* 2. 14] suadeat. . .

"Istiusmodi potestates, peculiari sacramento sacerdoti collatae, cum ex indelibili forma oriantur eius animo impressa, qua, illius instar, cuius sacerdotium participat, 'sacerdos in aeternum' \Psal. 109. 4] factus est, non caducae sunt ac fluxae, sed stabiles atque perpetuae. Etiam si, ob humanam infirmitatem, in errores sit et in dehonestamenta prolapsus, numquam tamen sacerdotalem hanc formam suo ex animo delere poterit. Ac praeterea, non hanc dumtaxat sacerdotalem formam, non . . . tantummodo . . . excelsas potestates per ordinis sacramentum adipiscitur sacerdos, sed nova etiam peculiarique gratia, peculiarique ope adaugetur, per quas quidem — si modo divinitus efficienti caelestium donorum virtuti, adiutrici liberaque opera sua, fideliter obsecundaverit — digne profecto nec deiectus animo poterit arduis suscepti ministerii officiis respondere" (*Denz.* 2274 sq.).

Pius XII, *Encycl.* "Mystici Corporis," 20 iun. 1943: "Quamobrem sacrorum Antistites non solum eminentiora universalis Ecclesiae membra habendi sunt, ut qui singulari prorsus nexu iunguntur cum divino totius Corporis Capite, atque adeo iure vocantur 'partes membrorum Domini primae'⁰⁰ sed, ad propriam cuiusque Dioecesim quod spectat, utpote veri Pastores assignatos sibi greges singuli singulos Christi nomine pascunt ac regunt (Cone. Vat., Const, de Eccl., cap. 3); id tamen dum faciunt, non plane sui iuris sunt, sed sub debita Romani Pontificis auctoritate positi, quamvis ordinaria iurisdictione potestate fruuntur, immediate sibi ab eodem Pontifice Summo impertita. Quapropter, ut Apostolorum ex divina institutione successores (cf. Cod. Iur. Can., can. 329, 1), a populo venerandi sunt; ac magis quam huius mundi moderatoribus, etiam si altissimis, illud Episcopis, utpote Spiritus Sancti chrismate ornatis, convenit effatum: 'Nolite tangere Christos meos' (1 Par. 16. 22; Psal. 104. 15)" (*Denz.* 2287).

Encyclica "Mediator Dei," 20 nov. 1947: "Expedit . . . christifideles omnes animadvertant summo sibi officio esse summaeque dignitati

•^o Gregorius M., *Moral.* 14. 35. 43.

Eucharisticum participare Sacrificium. . . . Quod tamen christifideles Eucharisticum participant Sacrificium, non idcirco sacerdotali etiam potestate fruuntur. Id quidem vestrorum gregum clare prae oculis ponatis omnino necesse est. Sunt enim . . . , qui hodie ad iam olim damnatos errores accedentes, doceant in Novo Testamento sacerdotii nomine id solummodo venire, quod ad omnes spectet, qui sacri fontis lavacro expiati fuerint; itemque praeceptum illud, quo Iesus Christus in novissima caena id Apostolis commiserat faciendum, quod ipse fecerat, ad cunctam directe pertinere christifidelium Ecclesiam; atque exinde, deinceps tantum, hierarchicum consecutum esse sacerdotium. Quapropter populum autumant vera perfrui sacerdotali potestate, sacerdotem autem solummodo agere ex delegato a communitate munere. Quamobrem Eucharisticum Sacrificium veri nominis ‘concelebrationem’ existimant, ac reputant expedire potius ut sacerdotes una cum populo adstantes ‘concelebrent,’ quam ut privatim Sacrificium offerant absente populo.

“Quantopere captiosi huius generis errores iis contradicant veritatibus, quas iam supra asseveravimus, de gradu tractantes quo sacerdos in Mystico Iesu Christi Corpore pollet, explanare supervacaneum est. Ilud tamen in memoriam revocandum esse ducimus, sacerdotem nempe idcirco tantum populi vices agere, quia personam gerit Domini nostri Iesu Christi, quatenus membrorum omnium Caput est, pro iisdemque semetipsum offert; ideoque ad altare accedere ut ministrum Christi, Christo inferiorem, superiorem autem populo. Populum contra, quippe qui nulla ratione Divini Redemptoris personam sustineat, neque conciliator sit inter seipsum et Deum, nullo modo iure sacerdotali frui posse. Quae quidem fidei certitudine constant; at praeterea christifideles etiam divinam offerre hostiam, diversa tamen ratione, dicendi sunt” (*Denz.* 3000).

Constitutio Apostolica “Sacramenti Ordinis,” 30 nov. 1947: “Sacramentum Ordinis a Christo Domino institutum, quo traditur spiritualis potestas et confertur gratia ad rite obeunda munia ecclesiastica, unum esse idemque pro universa Ecclesia, catholica fides profitetur; nam sicut Dominus Noster Iesus Christus Ecclesiae non dedit nisi unum idemque sub Principe Apostolorum regimen, unam eandemque fidem, unum idemque sacrificium, ita non dedit nisi unum eundemque thesaurum signorum efficacium gratiae, id est Sacramentorum. . . . Constat autem inter omnes Sacramenta Novae Legis, utpote signa sensibilia atque gratiae invisibilis efficientia, debere gratiam et significare quam efficiunt et efficere quam significant. Iamvero effectus, qui Sacra Diaconatus, Presbyteratus et Episcopatus Ordinatione produci ideoque significari debent, potestas scilicet et gratia, in omnibus Ec-

clesiae universalis diversorum temporum et regionum ritibus sufficienter significati inveniuntur manuum impositione et verbis eam determinantibus” {*Denz.* 3001).

CONCLUSIO

Datur in Ecclesia sacer Ordo, seu proprie dicta ac sacerdotalis hierarchia, divinitus instituta.

Probatur I. *EX RATIONE CONVENIENTIAE.*

Convenientiam institutionis alicuius humani sacerdotii in ipsa Christiana religione, i.e., alicuius mediatoris inter Deum et homines in his quae sunt ad Deum (in oratione, cultu, sacrificio, quibus praecipue constat omnis religio), ostendit tum ipsa ratio, fundata in *modo agendi Divinae Providentiae*, tum *universalis consuetudo populorum* seu ipsarum paganarum religionum, tum ipsa *analogia cum antiqua lege*, cuius Christiana religio est quaedam continuatio et consummatio.

1. Deus enim in rebus creatis similitudinem variarum suarum perfectionum imprimit, eo duplici fine ut sive ipsae in se perficiantur sive media nobis cognoscendi divinas perfectiones evadant. Inter has autem perfectiones non parvum momentum habet attributum causalitatis, seu operationis et gubernationis, cuius participata similitudo maxime ad praedictos fines conducit; unde conspiciamus in naturali ipso ordine, huiusmodi participationem late diffundi per constitutionem et influxum causarum secundarum, ita ut hierarchiae et gradationi rerum ac perfectionum correspondeat hierarchia quaedam causarum et operationum, qua Deus repraesentatur non solum secundum quod in se est sed etiam secundum quod influit in alios. Ne igitur in supernatural! ordine et constitutione Ecclesiae haec similitudinaria perfectio desideraretur et “ista pulchritudo Ecclesiae deesset” quae ex ordine causarum resplendet, conveniens fuit ut Deus “posuerit ordinem in ea, ut quidam aliis sacramenta traderent, suo modo Deo in hoc assimilat!, quasi Deo coopérantes” {*Suppi.*, q. 34, a. I).⁰¹

Nec valet obicere quod non est unde ista socialis et causativa gradatio in supernatural! ordine constitui possit, neque scilicet iuxta naturalem perfectionem, in qua omnes homines sunt essentialiter pares, imo specificè unum et idem, neque etiam secundum gratuitam seu supernaturalem gratiae perfectionem, cuius varietas et gradatio visi-

“Hanc S. Thomae rationem apte exposuerunt Andreas Camutius et Cherubinus de Cassia, theologi tridentini in conciliaribus discussionibus. Cf. apud A. Theiner, *Acta genuina ss. oecumenici Concilii Tridentini* (Zagabriae in Croatia [1874]) II 142, 143.

bilis non est sed omnibus ignota. Nam praeter naturam et gratiam datur media quaedam perfectio iuxta quam praedicta gradatio inter homines constitui ac deprehendi possit, scilicet potestas sacramentalis. quae additur naturae et gratiam praecedit, utpote causa gratiae; et sic accipitur Ordo in Ecclesia, secundum participationem potestatis et influxus quo Deus infundit gratiam et sanctificat animas. Ad rem S. *Thomas*, constituens parallelismum simul ac discrimen inter ordines Angelorum in coelo et ordines ministrorum in Ecclesia: ‘Ordo in angelis non attenditur secundum distinctionem naturae nisi per accidens, inquantum ad distinctionem naturae sequitur in eis distinctio gratiae. Attenditur autem per se secundum distinctionem in gratia, quia eorum ordines respiciunt participationem divinorum, et communicationem in statu gloriae, quae est secundum mensuram gratiae, quasi gratiae finis et effectus quodammodo. Sed ordines Ecclesiae militantis respiciunt participationem sacramentorum et communicationem, quae sunt causa gratiae, et quodammodo causam praecedunt. Et sic non est de necessitate nostrorum ordinum gratia gratum faciens, sed solum potestas dispensandi sacramenta. Et propter hoc ordo non attenditur per distinctionem gratiae gratum facientis, sed per distinctionem potestatis’ {*Suppi.*, q. 34, a. 1, ad 3).

2. Ceterum, praefatus divinus influxus in institutionem alicuius sacerdotii apprime concordat cum ipsis connaturalibus exigentiis humanae naturae, per originalem culpam aggravatis, quae ex ipsa conscientia immensurabilis inferioritatis relate ad Divinam potentiam et perfectionem, necnon agnitae indignitatis et culpabilitatis, sponte individuos homines impellunt ad quaerendum communem quemdam et altiorem legatum ac mediatorem apud Deum. Hinc, ut taceamus de influxu relicto ex ipsa revelata ab initio religione, explicatur spontanea veluti origo alicuius sacerdotii apud omnes, utut inferioris ac corruptae indolis, *paganas religiones*.⁶² Apud omnes enim apparet existentia (imo.

’*Aristoteles* ex ipsa naturali ac philosophica ratione deducit necessitatem religionis ac sacerdotii, atque sacerdotium numerat inter ea sine quibus societas ordinata consistere nequit, addens praeterea sacerdotiumtribuendum esse viris prudentibus ac provectae aetatis. “Considerandum autem, et quot sint haec, sine quibus civitas non erit utique. . . Primo quidem igitur oportet existere alimentum, deinde artes . . . , tertio autem arma. . . Adhuc pecuniarum aliquam abundantiam. . . Quinto autem et praecipue ea quae circa divinorum curam quam vocant sacerdotium. Sextum autem numero et omnium necessariissimum iudicium de conferentibus et iustis ad invicem. . . Reliquum autem ex denumeratis, quod sacerdotum genus. Manifestum autem, et horum ordo: neque enim agricolam neque banausum sacerdotem constituendum. A civibus enim decet honorari Deos. Quoniam autem divisum est id quod civile in duas partes, hoc est in id quod armorum, et quod in consiliativum. Decet autem cultum exhibere diis, et requiem habere circa ipsos eos, qui propter tempus abdicati sunt; hos assignandum utique erit sanctificationibus. . . . Quoniam autem civitatis multitudo dividitur in sacerdotes et in principes, decet et sacerdotum convivia habere ordinem circa aedes sacras, principatum autem quicumque circa contractus faciunt curam, et circa scripturas sententiarum, et vocationes,

pro evolution sociali convictu, organisatio) alicuius sacerdotii seu alicuius mediatoris in sacris, sive sit sacerdos-patriarcha seu caput familiae, sive sacerdos-senior, sive sacerdos-medicus, vel magus, vel magister, vel rex.⁰³

Ad rem *Cone. Tridentinum*, sess. 23, cap. 1: "Sacrificium et sacerdotium ita *Dei ordinatione* coniuncta sunt, ut utrumque in omni lege exstiterit" (*Denz.* 957). In primo schemate huius capitis legebatur universalius: "Sacrificium et sacerdotium adeo inter se coniuncta esse, ut unum sine altero constare nullo pacto possit, *ex ipsa natura* manifesto apparet."⁰⁴ In sequenti schemate ea affirmatio sic restringebatur: "Sacrificium et sacerdotium ita *Dei voluntate* coniuncta sunt, ut unum sine altero in nulla lege exstiterit,"⁰⁵ Huiusmodi autem mutatio displicuit plurimis patribus (nominatim episcopis Hydruntino, Granatensi, Messanensi, Caprulano, Rhegiensi, Cauriensi, Columbriensi, Robiensi) qui explicite petierunt ut redintegraretur expressio "ex ipsa rei natura," nam, inquiebat Granatensis, "haec duo [Sacrificium et Sacerdotium] semper coniuncta fuerunt"; alii tamen, utut paucissimi, institerunt ut nova expressio "Dei voluntate" retineretur, cum, inquit episcopus Almeriensis, "non videatur verum, ut sui natura haec duo coniuncta sint," imo Generalis minorum conventualium proposuit strictiorem expressionem "Dei institutione." Concilium tandem in tertio et ultimo schemate assumpsit generalem illam expressionem "Dei ordinatione" quae utrumque sensum referre potest, cum etiam ea quae ex ipsa rei natura exiguntur, ab ipso Deo per naturalem legem ordinata dici possint.⁰⁰

Hanc autem esse Ecclesiae mentem, patet ex sequentibus verbis

et aliam talem dispositionem" (*Polit.*, l. 7 [cd. Bekker], n. 978, 988, 1021, 5. *Thontat Aquinatis in libros Politicorum Aristotelis expositio* [cura R. M. Spiazzi, Taurini 1951] 365, 368, 376). Cf. commentarium S. Thomae ibidem.

"Inter varios historiae religionum cultores confer:

Allevi, L., *Religione e religione* ([Torino] 1948) 25-27.

Dhorme, E., *La religion assyro-babylonienne* (Paris 1910) 282-302; "Les religions de Babylonie et d'Assyrie," *Mana. Introduction à l'histoire des religions*, I: *Les anciennes religions orientales* II (Paris 1949) 198-219.

Garnot, J., Sainte Fare, *Religions égyptiennes antiques. Bibliographie analytique (1939-1943)* (Paris 1952) 104-108.

Gordon, P., *Le sacerdote à travers les âges*, Paris (1950).

Hauchecorne, A., "Les religions du Japon," *Histoire des religions* (publiée sous la direction de M. Brillant et R. Aigrain, n. 2, Paris [1954]), 175-184.

La Boullaye, H. P. de, *L'étude comparée des religions* II (Paris 1929) 430 sq., 449-452.

Le Roy, *La religion des primitifs* (éd. 6, Paris 1925) 275-288.

Lesêtre, H., "Prêtre," *Dictionnaire de la Bible* V (Paris 1912) 640-644.

Macnien, V., *Les mystères d'Eleusis* (éd. 3, Paris 1950) 280-306.

Vannicelli, L., *La religione dei Lolo* (Milano 1944) 160-167.

"Apud TiiEiNER, *op. cit.* (supra in p. 214) 151.

"*Ibid.* 155.

"Cf. *ibid.* 156-196.

sive Catechismi Cone. Trid. sive Pii XI, quibus tridentina illa affirmatio resumitur et expanditur. *Catechismus*, p. 2, c. 7, q. 8, ait: “Haec autem potestas [Ordinis in N. T.] plurimum illi praestat, quae in naturae lege certis hominibus, qui res sacras curarent, tributa est. Nam et illa aetas, quae scriptam legem antecessit, suum sacerdotium suamque spiritualem potestatem habuerit necesse est, cum legem habuisse satis constet. Haec duo enim ita coniuncta esse testatur Apostolus [*Ilcbr.* 7. 12], ut eorum altero translato, simul etiam alterum transferri necesse sit. Cum igitur *naturali instinctu* homines agnoscerent, Deum colendum esse, consequens erat, ut in *quavis republica* aliqui sacrorum et divini cultus procurationi praeficerentur, quorum potestas aliquo modo spiritualis diceretur.” *Pius XI* in *Enc.* “Ad catholici sacerdotii,” 20 dec. 1935, idem magis amplificat ac determinat, inquiens: “Nullo non tempore genus humanum sacerdotum necessitatem expertum est, virorum scilicet, qui. ex officio legitime concredito, Dei hominumque conciliatores essent, quorum totius vitae munus illas complecteretur rationes, quae ad aeternum Numen pertineant, quique preces, piacula, sacrificia societatis nomine offerrent, quae ipsamet revera publice religionem colere iubetur, Deum ut supremum dominum ac primum principium agnoscere, ut finem ultimum sibi proponere, immortales eidem grates agere, eundemque propitium reddere. Siquidem *penes omnes populos*, quorum mores in comperto sunt, modo contra sanctissimas humanae naturae leges facere ne cogantur, sacrorum administri habentur, quamvis saepenumero vanis superstitionibus serviant; itemque ubicumque aliquam profitentur homines religionem, ubicumque aras erigunt, nedum ibi sacerdotibus careant, peculiari eos honore venerantur” (*JDenz.* 2274).

3. Iam accedentes ad ipsam *revelatam religionem*, prout in *Veteri Testamento* exhibetur, in *ipsa periodo patriarchal!* seu ante institutionem legis mosaicae sacerdotium aliquod invenimus, veluti modo instinctivo a Deo constitutum, iuxta indeterminatam ipsam indolem illius periodi quae status legis naturae a theologis nuncupari solet. Cum in hoc statu nondum organizatae religiosae societatis, caput familiae fuerit veluti connaturaliter sacerdos designatus ad offerendum pro aliis sacrificium, hanc connaturalem designationem Deus confirmavit, quasi per instinctum movens patriarchas ad litandum, quemadmodum per instinctum ipsam revelationem eis communicabat. Imo eam designationem confirmavit quodammodo in ipsa lege mosaica, quando particulare et determinatum sacerdotium leviticum instituit, quatenus nempe filios Levi assumpsit in sacerdotium loco ipsorum primogenitorum aliarum tribuum et familiarum, qui iuxta

legem praecedentis periodi debuissent connaturaliter fungi sacerdotio; dicitur enim in *Num.* 3. 12: “Ego tuli levitas a filiis Israel pro omni primogenito qui aperit vulvam in filiis Israel, eruntque levitae mei: meum est enim omne primogenitum.”

In ea patriarchal! periodo, sacerdotii officium persolverunt, inter alios: *Noc*, sacrificans post diluvium pro tota familia sua, imo pro toto tunc relicto humano genere {*Gen.* 8. 20: “Aedificavit autem Noë altare Domino, et tollens de cunctis pecoribus et volucribus mundi obtulit holocausta super altare”}; *lob*, sacrificans pro filiis (1. 4sq.: “Et mittentes [filii eius] vocabant tres sorores suas, ut comederent et biberent cum eis. Cumque in orbem transissent dies convivii, mittebat ad eos lob et sanctificabat illos consurgensque diluculo offerebat holocausta pro singulis; dicebat enim: Ne forte peccaverint filii mei et benedixerint Deo in cordibus suis. Sic faciebat lob cunctis diebus”; cf. 42.8); *Abraham*, pluries in sua peregrinatione erigens altare Deo, paratus filium quoque suum offerre in sacrificium {*Gen.* 12. 7 sq.; 13. 18; 22. 1sq.); *Isaac* {*Gen.* 26. 25); *Iacob*, pluries erigens ac consecrans altare Domino offerensque sacrificium pro se et familia sua {*Gen.* 28. 16-22; 35. 1, 3, 7, 14; 46. 1); *Melchisedec*, “sacerdos Dei altissimi” ipsiusque Christi sacerdotii ac sacrificii figura {*Gen.* 14. 18).

In lege autem mosaica explicite ac determinate ab ipso Deo instituitur leviticum sacerdotium, cui committitur ac reservatur omnis sacrificialis ac mediativa functio cuique praeterea probabiliter competit etiam propria indoles sacramentalis, ut dictum est in tractatu *De sacramentis in genere.* *Ex.* 28. 1: “Applica quoque ad te Aaron fratrem tuum cum filiis suis de medio filiorum Israel, ut sacerdotio fungatur mihi”; *Num.* 3. 6-9: “Applica tribum Levi et fac stare in conspectu Aaron sacerdotis, ut ministrent ei et excubent et observent quidquid ad cultum pertinet multitudinis coram tabernaculo testimonii et custodiant vasa tabernaculi servientes in ministerio eius. Dabisque dono levitas Aaron et filiis eius, quibus traditi sunt a filiis Israel; Aaron autem et filios eius constitues super cultum sacerdotii. Externus, qui ad ministrandum accesserit, morietur” (cf. *Ex.* 28. 1 sqq.; 29. 1 sqq.; *Lev.* 8. 1 sqq.; 21. 1 sqq.; *Num.* 3-4; 16-18).

Attenta praefata convenientia institutionis sacerdotii, et signanter ipso facto instituti ac continuati sacerdotii in antiqua lege, connaturaliter ac rationabiliter suspicari ac expectare licet similem altiolemque institutionem in *Novo Testamento*, ob ipsius legis eiusque ritus mutationem et perfectionem, nisi aliunde haec ipsa novitas ac perfectio evacuet sacerdotii convenientiam aut necessitatem.

Iamvero frustra *Protestantes* huiusmodi evacuationem demonstrare conantur, appellantes ad libertatem spiritus, in quam vocati sumus per Christum, necnon ad evangelicam simplicitatem et humilitatem, a Christo toties commendatam, et praecipue ad sufficientiam et aeternitatem sacerdotii Christi (cf. supra, pp. 118 sqq., praesertim 119, 122, 161-170, i.e. verba Calvini, Melanchthonii, Lutheri et Barklay). Nam imprimis, institutio sacerdotii non repugnat libertati spiritus cum non inducat servitutem fidelium relate ad sacerdotes, sed simplicem subiectionem in his quae sacerdos agit vel imperat non in propriam sed in aliorum utilitatem; ad quod S. *Thomas*: "Subiectio servitutis repugnat libertati; quae servitus est cum aliquis dominatur ad sui utilitatem subiectis utens. Talis autem subiectio non requiritur in ordine, per quem qui praesunt salutem subditorum quaerere debent, non propriam utilitatem" (*Suppi.*, q. 34, a. 1, ad 1). Praeterea, evangelica simplicitas et humilitas nequaquam excludit praelationem et subiectionem in officiis, sed tantum praesumptionem superioritatis in merito, quod nequaquam ex officio dependet aut mensuratur, ita ut, iuxta illud Apostoli ad *Phil.* 2. 3: "Superiores invicem arbitantes," "quilibet debeat se reputare inferiorem merito, sed non officio; ordines autem officia quaedam sunt" (*ibid.*, ad 2). Tandem sufficientia et aeternitas sacerdotii Christi nequaquam evacuat convenientiam et necessitatem ecclesiastici sacerdotii, quemadmodum generaliter salvificum opus Christi non evacuat convenientiam institutionis Ecclesiae, corporis et instrumenti Christi, et sacrificium Crucis non extinguit sacrificium Missae, illius aeterni sacrificii continuationem et repraesentationem (cf. tractatum *De Eucharistia* II 915). Christi enim opus, salvificum, sacrificale et sacerdotale, exigit per simile Ecclesiae opus, tamquam per instrumentum, iugiter continuari atque humano modo, iuxta varietatem et contingentias temporum, applicari; per quam quidem subordinatam operationem et applicationem, ipsa infinita virtus sacerdotii Christi ostenditur et actuatur, quemadmodum in ipso ordine naturali efficacia causalitatis divinae per ipsam existentiam et influxum secundarum causarum manifestatur et extenditur.

Probatur 2. *EX SCRIPTURA*.

Praefatam sacerdotii institutionem in N. L. reapse contigisse, probatur:

Primo, ex figurait ac prophetica ratione ipsius sacerdotii A. L. Hanc rationem, in qua libenter insistunt patres et theologi tridentini,¹ sic expandit *Pius XI* in Enc. "Ad catholici sacerdotii," 20 dec. 1935:

¹Cf. *ibid.* 136-196.

“In sacris Veteris Testamenti litteris sacerdotio per normas constituto, quas Moyses Dei instinctu ac nutu ductus promulgavit, peculiaris officia, munera, ritus attribuuntur. Videtur nempe ipsemet, pro suae providentiae consilio, hoc maximum in rudibus Hebraeorum animis, quasi insculpere voluisse praeceptum, cuius lumine eventa, leges, dignitates atque instituta collustrarentur: sacrificium scilicet unaque simul sacerdotium eo potissimum spectare ut — ad messianicam expectationem omnium excitatis animis, — spei, gloriae, virtutis liberationisque causae ac veluti fontes evaderent. Salomonis templum, mirabile illud tam divitiarum splendore, quam institutionibus ac ritibus monumentum, non idcirco dumtaxat excitatum est, ut divinae maiestatis in terris tabernaculum esset, sed etiam ut altissimum illius sacerdotii ac sacrificii haberetur praeconium, quae, etsi imagines erant atque indices, tantum nihilominus praeferiebant arcani, ut Alexander Magnus ipse, coram sacra Summi Sacerdotis persona, victricem frontem reverenter inclinaret; ac caeleste ipsum Numen, in impium Baltasar regem vehiti iracundia incitatum est quod liturgicis abusus vasibus scelestis commissatus esset. Atqui Veteris Testamenti sacerdotium maiestatem gloriamque suam non aliunde sumebat, nisi quod illud praenuntiabat novi aeternique Testamenti a Iesu Christo datum, veri scilicet Dei verique hominis sanguine constitutum” {*Enchiridion de statibus perfectionis*, n. 367; cf. *Denz.* 2274).

Secundo, id eruitur ex ipsa existentia sacrificii novae legis, seu eucharisticae oblationis, quam in tractatu *De Eucharistia* II 848 sqq. ostendimus sive ex figuris et prophetiis A. T., nominatim ex praedicta typica oblatione Melchisedec {*Gen.* 14. 18 sq.) et ex classico textu *Malachiae* 1. 10 sq., sive ex sacrificialibus expressionibus quas invenimus in novo testamento, nominatim in ipsis verbis eucharisticae consecrationis quae Christus protulit in ultima coena. Sacrificium enim et sacerdotium sunt correlativa, et institutio unius implicat institutionem alterius, ut constat vel ex ipsa negatione *Protestantium* qui utrumque pari impetu et pari ratione reiciunt (cf. supra, pp. 121 sq.).

Peculiariter notabilia sunt sive verba *Malachiae*, quae directe praedicunt ipsius levitici sacerdotii abolitionem cum consequenti institutione novi sacerdotii (“Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus exercituum, et munus non suscipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis usque ad occasum . . . offertur nomini meo oblatio munda, quia magnum est nomen meum in gentibus”), sive verba Christi in ultima coena: “Hoc facite in meam commemorationem” {*Luc.* 22. 19; 1 Cor. 11. 25), in quibus Concilium ipsum Tridentinum docet ac definit contineri ipsam sacerdotii institutionem, inquit: “In coena novis-

sima . . . [Christus] corpus et sanguinem suum sub speciebus panis et vini Deo Patri obtulit, ac sub earumdem rerum symbolis Apostolis, quos tunc Novi Testamenti sacerdotes constituebat, ut sumerent tradidit, et eisdem eorumque in sacerdotio successoribus, ut offerrent, praecepit per haec verba: ‘Hoc facite in meam commemorationem,’ uti semper Ecclesia catholica intellexit et docuit,” “Si quis dixerit, illis verbis: ‘Hoc facite in meam commemorationem,’ Christum non instituisse Apostolos sacerdotes, aut non ordinasse, ut ipsi aliique sacerdotes offerrent corpus et sanguinem suum: A. S.” (*Ienz.* 938, 949). Patet autem quam leviter et inepte *Lutherus* vim huius textus spernat, inquires: “Apprehendunt [catholici] extremum roboris sui, nempe quod Christus in coena dixit: Hoc facite in meam commemorationem. Ecce hic inquiunt: Christus eos ordinavit in sacerdotes. . . Denique quidvis hinc suxerunt, ut qui liberum arbitrium sibi arrogaverint, e verbis Christi ubilibet dictis quodlibet asserere. Sed est hoc verba Dei interpretari? Responde, quaeso, Christus hic nihil promittit, sed tantum praecipit, fieri istud in sui memoriam. Cur non concludunt, et ibi esse ordinatos sacerdotes, ubi imponens officium verbi et baptismatis dixit: Ite in orbem universum, et praedicate evangelium omni creaturae, baptisantes eos in nomine etc., cum sacerdotum sit proprium praedicare et baptisare?”¹⁸

Tertio, id colligitur ex ipsa peculiari electione et vocatione Apostolorum et ex indole officiorum a Christo ipsis eorumque successoribus commissorum.

Christus inter suos discipulos eligit duodecim (*Mat.* 4. 18 sq.; *Marc.* 1. 16 sq.; *Lue.* 5. 10 sq.), quos apostolos appellat (*Lue.* 9. 1. 10) quosque sibi intime consociat in suo ministerio atque magna cum cura, suo verbo et exemplo, instruit ac perficit: ut ampliora omittamus, apostoli una cum Christo recedunt a plebe seorsum in locum desertum (*Luo.* 9. 10); ipsis Christus revelat mysterium imminentis passionis (*Mare.* 10. 32; *Luc.* 18. 31); soli admittuntur celebrationi ultimae coenae (*Mat.* 26. 20; *Marc.* 14. 17; *Luc.* 22. 14); soli audiunt extremos Christi sermones et commendationes in ultima coena (*Io.* 15-17). Scopus talis electionis et vocationis, seu obiectum missionis apostolorum (nam ipsa apostolatus vox missionem sonat), inde ab initio describitur a Christo ut salus seu sanctificatio animarum, cum Christus eos ad se signantibus his verbis advocat: “Venite post me, et faciam vos fieri pisces hominum” (*Mat.* 4. 19 et *Marc.* 1. 17; cf. *Luc.* 5. 10).

Haec salvifica missio non importat tantum potestatem sive officium

¹⁸“Cf. integrum textum supra, p. 166.

praedicandi evangelium et applicandi aliquod signum improprie sacramentale, omni sanctificativa virtute destitutum, ut sustinent *Protestantes*, sed est missio proprie et directe sanctificativa, quae nempe includit potestatem applicandi media directe sanctificativa, proprie dicta scilicet sacramenta et proprie dictum sacrificium, adeoque potestatem proprie sacerdotalem.

Id imprimis patet generaliter ex ipsa indole substitutiva huius potestatis; Christus enim substituit apostolos sibimetipsi in opere sanctificationis, ut idem opus perficiant ac perpetuum reddant: *Io.* 17. 18, 20: “Sicut tu me misisti, et ego misi eos in mundum. . . Non pro eis autem rogo tantum, sed et pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me”; 15. 16: “Ego elegi vos et posui vos, ut eatis et fructum afferatis, et fructus vester maneat”; 20. 21-23: “Sicut misit me Pater, et ego mitto vos. . . Accipite Spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata, remittuntur eis; et quorum retinueritis, retenta sunt”; *Mat.* 28. 18 sq.: “Data est mihi omnis potestas in coelo et in terra; euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos.” Iamvero opus Christi fuit proprie et directe efficax sanctificationis, et proprie, imo principaliter et essentialiter, sacerdotale, cum tota ratio Incarnationis et Redemptionis cum sacrificio et sacerdotio Christi connectatur et ab eo dependeat.

Idipsum sequitur ex consideratione seu analysi praecipuarum potestatum quas Christus determinate ac particulariter contulit apostolis, nominatim remittendi peccata, sive per Baptismum sive per Poenitentiam, et offerendi sacrificium quod ipse obtulit in ultima Coena; potestas enim remittendi peccata, utpote directe sanctificativa ac sacramentalis, est eminenter functio sacerdotalis seu proxime mediativa inter Deum et homines, et potestas offerendi sacrificium est formaliter et specificè sacerdotalis, seu mediativa inter homines et Deum. Quod autem potestas, a Christo apostolis collata, baptizandi et remittendi peccata, sit propria et effectiva, et potestas offerendi corpus et sanguinem suum, ut ipse fecit in ultima coena, sit potestas vere sacrificialis, sufficienter iam ostendimus contra Protestantes in propriis locis tractatum *De Baptismo, De Poenitentia et De Eucharistia* nec vacat quidquam adicere.

In Actibus Apostolorum et Epistolis ostenditur ipsum exercitium huius sanctificatricis ac sacerdotalis potestatis ordinis, in intima ceteroquin connexionem cum exercitio duarum aliarum potestatum, sive magisterii, sive ac praecipue iurisdictionis cuius sociale momentum et universalior indoles maiorem sibi emphasim clarioremque explicationem usurpavit in primitiva praxi Ecclesiae a Christo fundatae.

Praefatum exercitium potestatis ordinis et sacerdotalis hierarchiae apparet imprimis in administratione mediorum salutis seu sacramentorum. Soli enim apostoli, vel alii ab eis delegati, baptizant aut administrationem huius sacramenti immediate regulant (*Act.* 2. 41; 8. 11, 12, 16, 38; 9. 18; 10. 48; 11. 16; 18. 8; 19. 5; 22. 16; 1 *Cor.* 1. 12-17); solis apostolis reservatur ritus impositionis manuum seu Confirmationis, quo recenter baptizatis conferebatur donum Spiritus S. (*Act.* 8. 14-20; 19. 5); soli Apostoli panis fractionem seu eucharisticum sacrificium celebrantes aut saltem regulantes exhibentur (*Act.* 2. 42; 27. 35; 1 *Cor.* 10. 16; 11. 17-34); solis presbyteris, ab apostolis in variis ecclesiis constitutis, reservatur ministratio Uncionis infirmorum (*lac.* 5. 14 sq.); solis Apostolis et senioribus ab ipsis constitutis reservatur electio sive ordinatio novorum ministrorum, seu id quod vocamus sacramentum Ordinis, ut ostendunt ea quae sequuntur.

Praeterea, ac praecipue, praefatum exercitium sese manifestat in hac ipsa ordinatione seu communicatione eiusdem potestatis aliis ministris.

Et imprimis in *Act.* 6. 1-6 commemoratur electio *septem virorum* quae, quamvis habuerit oeconomiam quamdam occasionem seu ministerii mensarum regulationem, sacram tamen indolem habuisse sacramque potestatem importasse ostenditur" (praeterquam ex continuata praxi subsequenter ecclesiae subapostolicae) sive ex ipso ritu ab apostolis adhibito, oratione scilicet et impositione manuum, sive ex ministerio immediate postea exhibito a duobus inter illos diaconos, scilicet a Stephano confitente et praedicante fidem (*Act.* 6. 8-15; 7. 1-60; 6. 8-10: "Stephaniis autem plenus gratia et fortitudine faciebat prodigia et signa magna in populo. . . Disputantes cum Stephano [adversarii] . . . non poterant resistere sapientiae et Spiritui qui loquebatur") et a Philippo praedicante et baptizante (*Act.* 8. 5, 12, 38: "Philippus autem descendens in civitatem Samariae praedicabat illis Christum . . . Cum vero credidissent Philippo evangelizanti de regno Dei in nomine Iesu Christi, baptizabantur viri et mulieres. . . Et descenderunt uterque in aquam Philippus et eunuchus, et baptizavit eum": 21. 8: "Et intrantes domum Philippi evangelistae, qui erat unus de septeni, mansimus apud eum").

Praeterea, in iisdem Actibus et in Epistolis frequens sermo est de *presbyteris*, ab apostolis electis et praefectis variis ecclesiis, quibus competit non tantum potestas iurisdictionis (*Act.* 11. 30; 15. 2, 4,

"Ceterum de sacramentalitate et de determinata indole illius electionis sive ordinationis disputabitur in proprio loco, art. 2 et 3 (pp. 508-518 et 665-689).

6, 23; 16. 4; 20. 17-35; 1 *Tim.* 5. 17-19) sed etiam ordinis seu sanctificativa potestas. Nam modo generali ipsi consociantur apostolis in directione ecclesiarum (ut constat ex iisdem locis); vocantur conseniores apostolorum, episcopi, pastores, a Spiritu S. positi ad regendam Ecclesiam (*Act.* 20. 28: “Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere ecclesiam Dei”; 1 *Pet.* 5. Isq.: “Seniores ergo, qui in vobis sunt, obsecro consenior et testis Christi passionum . . . pascite qui in vobis est gregem Dei”); inducuntur a S. Iacobo ut proprii ministri sanctificatricis Unctionis infirmorum (*lac.* 5. 14 sq.); cooperantur Apostolo in ordinatione seu electione ministrorum (1 *Tim.* 4. 14: “Noli negligere gratiam quae est in te, quae data est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterii”); eliguntur seu ordinantur per sacrum ritum impositionis manuum (*Act.* 14. 22: “Et cum constituissent [χρίσαντες] illis per singulas ecclesias presbyteros et orassent cum ieiunationibus . . . ”; probabilius 1 *Tim.* 5. 22: “Manus cito nemini imposueris” coli, cum praec. vv. 17 et 19 in quibus agitur de presbyteris; cf. infra, pp. 525-542).

Tandem, sermo est de *episcopis*, pariter ab apostolis electis et variis ecclesiis praepositis. His, quicumque demum sint (nam hic abstrahimus a quaestione de identitate vel distinctione inter biblicos episcopos et presbyteros, discutienda in art. 3, pp. 745 sqq.), competere potestatem non solum iurisdictionis sed etiam ordinis, seu potestatem sanctificatricem et sacerdotalem, constat imprimis ex dictis de presbyteris, nam in pluribus casibus (cf. in pp. 749, 750, 754, 782) episcopi et presbyteri promiscue accipiuntur. Ceterum in *Act.* 20. 28 (nuper cit.) episcopi dicuntur positi ad pascendam ecclesiam, adeoque praecipue per spirituale pabulum sanctificationis, et quidem positi ab ipso Spiritu S., adeoque per quandam divinam consecrationem; in 1 *Tim.* 3. 1-7 et *Tit.* 1. 7-9 consulto exhibentur morales qualitates quibus praestare debeat episcopus, ut tacite significetur necessitas sanctitatis in eo qui ad alios sanctificandos constituitur, et in ultimo loco episcopus emphatice vocatur “Dei dispensator”; in 1 *Tim.* 4. 14 et 2 *Tim.* 1. 6 sq. Timotheus ipse episcopus dicitur electus sive ordinatus per sacrum ritum impositionis manuum et quidem per comitantem infusionem gratiae Dei.

Ceterum tum de his duobus locis, in quibus implicatur etiam ipsa sacramentalitas Ordinis, tum de ceteris, nuper summis tantum labiis expositis, in quibus proponitur etiam trina distinctio sacrae hierarchiae in diaconos, presbyteros et episcopos, longior erit sermo in proprio loco, i.e. in duobus sequentibus articulis.

Ex dictis sequitur in sacra Scriptura sufficienter proponi existentiam sacri Ordinis, iuxta tres notas quas in eo implicari diximus supra (p. 86), scilicet eius hierarchicum, sacerdotalem et divinum charactere. Unum adhuc manet magis directe ostendendum, quod ceteroquin sponte consurgit ex ipsa allata descriptione apostolici ministerii a Christo constituti et ab ipsis apostolis immediate propagati, scilicet eius *perpetuitatem*; vel, si placet, apostolicam continuationem sive successionem hierarchici ministerii quod posterius et usque modo exercetur in Ecclesia, abstrahendo interim ab eius determinata ratione secundum tres gradus hierarchiae.

Et *imprimis*, ipsa natura constitutae a Christo exterioris societatis et a fortiori ipse finis ob quem Christus tradidit apostolis hierarchicum eorum ministerium, ut nempe revelatum verbum incorruptum transmitteretur ac servaretur et fideles ad salutem securius ducerentur, ostendit saltem maximam convenientiam perpetuitatis huiusmodi ministerii. Imo ipsa sollicitudo qua Christus, intendens fundare Ecclesiam perpetuo duraturam, hoc suum opus incepit per electionem, praeparationem et informationem peculiaris collegii apostolorum, habentium determinatam hierarchical!! missionem, implicite ostendit Christi intentionem fuisse ut huiusmodi missio esset essentialiter Ecclesiae alligata ac proinde cum ipsa perpetuo duratura.

Secundo, satis etiam explicite Christus significat praefatam apostolorum missionem non esse temporaneam sed perpetuam, quod quidem nequit intelligi physice et in sola persona apostolorum, sed moraliter tantum et in continuata ipsorum successione per alios ministros. Nam, vi collatae missionis, apostoli iubentur ferre evangelium et baptismum ad omnes gentes et in omnem mundi locum (*Mat.* 28. 19: “Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos”; *Marc.* 16. 15: “Euntes in mundum universum, praedicate evangelium omni creaturae”; *Act.* 1.8: “Eritis mihi testes in Jerusalem et in omni Iudaea et Samaria et usque ad ultimum terrae”), nec ulla est ratio id intelligendi de solo mundo tunc noto aut civiliter evoluto, puta de solo imperio romano et vicinis provinciis, eo vel magis quod tota ipsa redemptiva actio Christi, ut universalis ac nullis loci aut temporis limitibus circumscripta exhibetur. Praeterea, Christus apostolis promittit se missurum Spiritum S. ut eos in sua missione in aeternum assistat, Patremque rogat pro omnibus indistincte fidelibus qui in futurum credituri sint praedicationi apostolorum (*Io.* 14. 16 sq.: “Et ego rogabo Patrem, et alium Paraclitum dabit vobis, ut maneat vobiscum in aeternum, Spiritum veritatis”; 17. 18, 20: “Sicut tu me

misisti in mundum, et ego misi eos in mundum. . . Non pro eis autem rogo tantum, sed et pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me”), quae quidem perpetua assistentia necnon universalitas futurorum credentium in Christum nequit respicere ministerium ipsorum apostolorum, physice tantum ac personaliter acceptorum. Tandem, Christus contemplet futuram distinctionem membrorum Ecclesiae in praelatos et inferiores, cum, utut in persona ipsorum apostolorum, commendat omnibus Christianis ut abstineant a contentione de dignitatibus (*Luc.* 22. 24-27: ‘Tacta est autem et contentio inter eos, quis eorum videretur esse maior. Dixit autem eis: Reges gentium dominantur eorum, et qui potestatem habent super eos benefici vocantur. Vos autem non sic; sed qui maior est in vobis fiat sicut minor, et qui praecessor est sicut ministrator. Nam quis maior est, qui recumbit an qui ministrat? nonne qui recumbit? Ego autem in medio vestrum sum sicut qui ministrat”).

Tertio, ipsi apostoli significant hierarchicum ministerium, quod a Christo acceperunt et ad alios discipulos extenderunt, pertinere ad ipsam Ecclesiam simpliciter et quam talem, ac proinde esse, sicut ipsam Ecclesiam, perpetuo duraturum. S. Paulus, alloquens presbyteros sive episcopos ephesinos, ait eos a Spiritu S. esse positos ad regendam “*Ecclesiam Dei*” (*Act.* 20. 28: “Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo”). S. Petrus admonet presbyteros ut “pascant *gregem Dei*” (1 *Pctr.* 5. 2) cosque in hoc munere assimilât tum sibi (5. 1: “Seniores ergo . . . obsecro consenior”) tum ipsi Christo (5. 4: “Et, cum apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriae coronam”). In 1 *Tim.* 3. 5 episcopus in genere assimilatur patrifamilias et dicitur “*Ecclesiae Dei*” diligentiam habere (“Si quis autem domui suae praeesse nescit, quomodo ecclesiae Dei diligentiam habebit?”), quae quidem domus sive familiae metaphora necnon typica paulina expressio “*Ecclesia Dei*” (*ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ*) satis ostendunt quam intime hierarchicum ministerium ab Apostolo connectatur cum ipsa essentia Ecclesiae, veluti praecipua ac formalis eius pars, quemadmodum familia absque patre non datur nec absque rectore societas constituitur. Idipsum ostendunt loci in quibus Apostolus loquitur de charismatibus pastoratus et doctoratus, a Christo collatis ad ipsam aedificationem et consummationem Ecclesiae (*Eph.* 4. 11: “Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi”; cf. 4. 16; *Rom.* 12. 8; 1 *Cor.* 12. 28), nam pastores

et doctores sunt ii qui exercent hierarchicum ministerium quique proinde, utpote aedificatores Ecclesiae, eousque durabunt quousque durabit Ecclesia, perpetuo in terris aedificanda. Praeterea, pastoralium epistolarum ad Timotheum et Titum, quarum praecipuum obiectum est electio dignorum ministrorum Ecclesiae, plena et conveniens ratio non redditur nisi in suppositione quod huiusmodi hierarchicum ministerium sit ultra apostolicam aetatem duraturum.

Quarto, hanc hierarchiae perpetuitatem ab ipso Christo volitam ostendit sollicitudo qua apostoli inde ab initio constituunt alios ministros in ecclesiis (diaconos nempe, presbyteros, episcopos, peculiare quosdam delegatos, uti Timotheum et Titum), eis communicantes participationem suae potestatis, imo eis tradentes ordinariam gubernationem localium ecclesiarum. Praeterea, cum agatur de divina potestate circa media salutis (praecipue circa sacrificium et sacramenta), non intelligeretur quo iure eam apostoli aliis communicare potuerint nisi Christus ipse id ordinaverit. Tandem, divinus ipse interventus in ordinatione novorum ministrorum ostendit divinam eius originem et institutionem; in ordinatione enim (vel saltem missione) Pauli et Barnabae Spiritus S. directe intervenit (.-Ici. 13. 2: "Segregate mihi Saulum et Barnabam in opus, ad quod assumpsi eos"); ordinatio Timothei fit sub influxu alicuius divini interventus qui dicitur prophetia (1 *Tim.* 4. 14; cf. 1. 18) et habet pro effectu collationem supernaturalis alicuius ac permanentis charismatis sive gratiae divinae (1 *Tim.* 4. 14: "Noli negligere gratiam, quae in te est. quae data est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterii"; 2 *Tim.* 1.6: "Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei, quae est in te per impositionem manuum mearum"): presbyteri sive episcopi ephesini dicuntur positi ab ipso Spiritu S. ad regendam Ecclesiam Dei (*Act.* 20. 28: "Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere ecclesiam Dei").

Probatur 3. *EX TRADITIONE.*

Argumentum hoc in tres praecipuas periodos patristicae aetatis dividimus, videlicet: saec. 2, saec. 3, et saec. 4 usque ad initia saec. 5 seu ad Augustinum inclusive, cum istae periodi characteristicas quasdam ac distinctivas notas in re dogmatica et peculiariter in praesenti materia prae se ferant. Nec necessarium ducimus argumentum ulterius protrahere, puta usque ad saec. 7-8 seu ad finem aetatis patristicae proprie dictae, cum nihil novi in hac ultima periodo inveniatur et aliunde quidquid adhuc ex ea desiderari poterit, sufficienter supplebitur in art. 3 ubi, agentes de gradibus hierarchiae. argumentum

nostrum usque ad medium aevum protrahemus. In unaquaque autem ex praefatis tribus periodis, relatis singulorum Patrum textibus ac summa doctrinae, adicetur in fine, generalis conspectus totius periodi. Prolixitas autem dicendorum exinde iustificatur quod in praesenti articulo, sicut et in duobus sequentibus, iaciuntur fundamenta totius tractatus, quod attinet praecipue ad partem positivam, seu ad fontes Scripturae et Traditionis.

PRIMA PERIODUS: SAEC. II.

CLEMENS ROMANUS (circa 88-100), *Epistola ad Corinthios* (circa 95-96).⁷⁰

“XL. Cum igitur haec nobis sint manifesta et in profunda divinae cognitionis nos introspexerimus, cuncta ordine debemus facere, quae nos dominus statutis temporibus peragere iussit. 2. Oblationes scilicet

⁷⁰ Circa textum et editiones huius epistolae, necnon circa identitatem et indolem auctoris, confer J. Lebreton in opere *Histoire de l'Eglise* mox referendo. Inter varia opera, circa hanc epistolam exarata, ad rem nostram faciunt:

Aldama, J. A. de, “*ſ Clementis*,” *Gregorianum* XVIII (1937) 107-110.

Bardv, G., *L'Eglise à la fin du premier siècle*, Paris 1932; *La théologie de l'Eglise de saint Clément de Rome à saint Irénée* (“*Unam Sanctam*,” n. 13, Paris 1945) 39 sq., 42-44, 48, 56, 107-113, 128 sq.

Batiffol, P., *Études d'histoire et de théologie positive*, première série (éd. 8, Paris 1926) 234-240; *L'Eglise naissante et le catholicisme* (éd. 8, Paris 1922) 146-156.

Campeniiausen, H. F., *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten*, Tübingen 1953.

Clarke, W. K. L., *The First Epistle of Clement to the Corinthians*, London 1937.

Colson, J., *L'évêque dans les communautés primitives* (“*Unam Sanctam*,” n. 21, Paris 1951) 67-75.

Dix, G., “The ministry in the early Church c. A.D. 90-140,” *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, London 1947) 253-266. Cf. 561: “Index of names: Clement of Rome.”

Eggenberger, C., *Die Quellen der politischen Ethik des 1. Clemensbriefes*, Zurich 1951.

Gercke, F., *Die Stellung des ersten Clementsbriefes innerhalb der Entwicklung der altchristl. Gemeindeverfassung*, Leipzig 1931.

Giordani, L., *S. Clemente Romano e la sua lettera ai Corinti*, Torino 1925.

Gogüel, M., *L'Eglise primitive* (Paris 1947) 70-74; *Les premiers temps de l'Eglise* (Neuchâtel [1949]) 143, 169-171, 174, 221.

Harnack, A., *Der erste Clemensbrief, eine Studie zur Bestimmung des Charakters des ältesten Christentums*, Berlin 1909; *Das Schreiben der römischen Gemeinde an die korinthische aus der Zeit Domitians*, Leipzig 1921.

Javjerre, A. M., “La sucesión apostólica y la I Clementis,” *Revista española de teológica* XIII (1953) 483-519.

Kleist, J. A., *The Epistles of St. Clement of Rome and St. Ignatius of Antioch* (“Ancient Christian Writers,” vol. 1), Westminster, Md. 1946.

Lebreton, J., *Histoire du dogme de la Trinité des origines au Concile de Nicée*, II: *De Saint Clément à Saint Irénée* (Paris 1928) 249-255; “Saint Clément de Rome,” *Histoire de l'Eglise* (publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin), I; *L'Eglise primitive* (Paris 1946) 322-329.

Lemarchand, L., “La composition de l'épître de saint Clément aux Corinthiens,” *Recherches de science religieuse* XVIII (1938) 448-457.

Lightfoot, J. B., *The Apostolic Fathers*, Part I: *St. Clement of Rome*, 2 vols., London 1890.

MicniELS, A., *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 187-199, 266-270, 387-390.

et officia sacra [τὰ προσφορὰ καὶ λειτουργία] perfici, neque temere vel inordinate fieri praecepit, sed statutis temporibus et horis. 3. Ubi etiam et a quibus eas celebrari vult, ipse excelsissima sua voluntate definivit, ut religiose omnia secundum eius beneplacitum adimpleta accepta essent voluntati eius. 4. Qui ergo adsignatis temporibus oblationes [ρὰς προσφορὰ] suas faciunt, accepti et beati sunt; domini enim mandata sequentes, non aberrant. 5. Summo quippe sacerdoti [ἀρχιεπί] sua munera [λειτουργίαν] tributa sunt, sacerdotibus [ἐπαίσιον] locus proprius adsignatus est, et levitis sua ministeria [διακονίαι] incumbunt. Homo laicus praeceptis laicis constringitur.

“XLI. Unusquisque nostrum, fratres, in suo ordine cum bona conscientia praescriptam ministerii [λειτουργία] sui regulam non transgrediens, honeste deo gratias agat. 2. Non in omni loco, fratres, offeruntur sacrificia [προσφε'ρονται ὀυσίαι] perpetua vel votiva vel pro peccatis et delictis, sed Hierosolymis tantum; neque illic in quovis loco fit oblatio [προσφε'ρεται], sed in atrio templi ad altare, diligenter prius inspecto sacrificio [το προσφερόμενον] a summo sacerdote et praedictis ministris [λειτουργῶν], 3. Qui praeter id, quod voluntati eius consentaneum est, aliquid faciunt, mortis supplicio puniuntur. Videtis, fratres: quo maiore cognitione digni sumus habiti, eo graviori periculo obnoxii sumus.

“XLII. Apostoli nobis evangelii praedicatores facti sunt a domino Iesu Christo, Iesus Christus missus est a deo. 2. Christus igitur a deo et apostoli a Christo; et factum est utrumque ordinatim ex voluntate dei. 3. Itaque acceptis mandatis et per resurrectionem domini nostri Iesu Christi plena certitudine imbuti deque verbo confirmati, cum certa spiritus sancti fiducia egressi sunt adnuntiantes regni dei adventum. 4. Per regiones igitur et urbes verbum praedicantes primitias earum spiritu cum probassent, constituerunt episcopos et diaconos [καθίστατον Ἐπισκόπου καὶ διακόνου] eorum, qui credituri erant. 5. Neque hoc quidem novum institutum fuit; multis enim retro saeculis de

Peterson, E., “Das Praescriptum des I. Clemens-Briefes,” *Pro Regno. Pro Sanctuario* (Mélanges S. van der Leeuw, Nijkerk 1950) 351-358.

Révillie, J., *Les origines de l'épiscopat* (Paris 1894) 394-441.

Schaefer, T., 5. *Clementis epistola ad Corinthios*, Bonn 1941.

Turmel, J., *Histoire des dogmes*, VI: *La Pénitence, l'Extrême-Onction, l'Ordre* (Paris 1936) 493-495.

Van den Eynde, D., *Les normes de renseignement chrétien dans la littérature prae-trinitaire des trois premiers siècles* (Gembloux 1933) 71 sq., 87 sq.; cf. 8, 11, 22 sq., 52, 63 sq., 68, 77 sq., 82 sq., 85, 101.

Zapelena, Th., *De Ecclesia Christi, pars altera* (ed. 2, Roma 1954) 46-55: “Scholion 1. De testimonio Clementis R. inquisitio ulterior.”

Zeiller, J., “La conception de l'Église aux quatre premiers siècles,” *Revue d'histoire ecclésiastique* XXIX (1933) 571-585; “L'organisation ecclésiastique aux deux premiers siècles,” *Histoire de l'Église* (publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin), 1: *L'Église primitive* (Paris 1946) 375 sq.

- - - ,i.

episcopis et diaconis scriptum est. Sic enim alicubi dicit scriptura: 'Constituam episcopos eorum in iustitia et diaconos eorum in fide.'

"XLIII. Et quid mirum eos, quibus in Christo a deo hoc munus commissum fuit, praedictos constituisse? cum beatus Moses, 'fidelis servus in universa domo' (*Num.* 12. 7), omnia, quae ipsi mandata erant, in sacris libris notaverit; quem ceteri prophetae secuti sunt iis testimonium pariter perhibentes, quae ab ipso sancita sunt. 2. Ille enim, cum aemulatio pro sacerdotio [ἱερωσύνῃ] incidisset et tribus inter se dissentirent, quaenam illarum glorioso illo nomine ornanda esset, iussit duodecim tribuum principes afferre sibi virgas, quae uniuscuiusque tribus nomen inscriptum haberent. . . 4. et dixit eis: Viri fratres, cuius tribus virga germinaverit, hanc elegit deus, quae ipsi sacra faciat et ministret [ἱερατεῖειν καὶ λειτουργᾶν]. 5. . . Et inventa est virga Aaron non tantum germinasse sed et fructum ferre. . .

"XLIV. Apostoli quoque nostri per Iesum Christum dominum nostrum cognoverunt, contentionem de nomine episcopatus [ἐπισκοπή] oborituram; 2. ob eam ergo causam, perfecta praescientia praediti, constituerunt praedictos ac deinceps ordinationem dederunt, ut cum illi, 7. decessissent, ministerium [λειτουργίαν] eorum alii viri probati exciperent. 3. Itaque qui constituti sunt ab illis vel deinceps ab aliis viris eximiis consentiente universa ecclesia, quique inculpate gregi Christi deservierunt cum humilitate, quiete nec illiberaliter, et longo tempore ab omnibus testimonium praeclarum reportarunt, hos iudi-

n Non accurate refertur textus *Is.* 60. 17. Vulgata habet: "Ponam visitationem tuam pacem et praepositos tuos iustitiam." Graeca vero lectio (versio 70): Δᾶσω τὸ ἄρχοντα σου ἐν (Ἰηρῇ) καὶ τοῦ ἐπισκόπου σου ἐν δικαιοσύνῃ i.e. faciam magistratus tuos pacem et episcopos tuos iustitiam, seu dabo tibi praepositos pacificos et iustos. Clemens locum accommodat, substituens "episcopos et diaconos" pro "archontis et episcopis" sive praepositis, ut possit inde conficere prophetiam de duplici gradu ecclesiasticae hierarchiae. Eandem propheticam applicationem ad presbyteros Ecclesiae assumpserunt subinde tum *Irenaeus*, qui tamen accurate citat textum Isaiae iuxta versionem Septuaginta: "Tales presbyteros nutrit Ecclesia, de quibus et propheta ait: 'Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in iustitia'" (*Adv. haer.* 4. 26. 5, *MG* 7-1. 1055), tum *Chrysostomus*: "Sed neque sacerdotum nomen tacuit [Deus], episcoporum dico: 'Constituam enim principes tuos in pace et episcopos tuos in iustitia'" (*Sermo contra Iudaeos et Gentiles*, n. 7, *MG* 48. 823), tum *Hieronymus*, qui utramque Vulgatae et Septuaginta versionem refert: "'Ponam,' inquit, 'principes tuos in pacem, et episcopos tuos in iustitiam.' Pro quo in Hebraico scriptum est: 'Ponam visitationem tuam pacem, et praepositos tuos in iustitiam.' In quo Scripturae sanctae admiranda maiestas, quod principes futuros Ecclesiae, episcopos nominavit, quorum omnis visitatio in pace est, et vocabulum dignitatis in iustitia: ut nequaquam accipiant personam in iudicio, nec audiatur quidquam iniquum in terra Ecclesiae, neque contritio et infelicitas in terminis eius" (*In Is.*, l. 17, c. 61, *ML* 24. 596).

" Scilicet praedicti episcopi et diaconi, vel ipsi apostoli. Priorem ac probabiliorem interpretationem eligunt inter alios Funk in nota ad hunc locum, et G. Bardy, *La théologie de l'Église de saint Clément de Rome à saint Irénée* (Paris 1945) 40; aliam vero A. Michiels, *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 197 sq., 269, 388 sq.; "Évêques," *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* I (Paris 1925) 1765 sq., V. Ermoni, *Les origines de l'épiscopat* (éd. 4, Paris 1905) 44, et J. Colson, *L'évêque dans les communautés primitives* ("Unam Sanctam," n. 21, Paris 1951) 70.

camus munere [λειτουργία] suo non iuste cleici. 4. Non enim leve erit peccatum nostrum, si eos, qui sancte et sine reprehensione munera obtulerunt [προσει-εγκόι-τα τα δώρα], episcopatu [επισκοπή] eicîmUS. 5. Beati presbyteri [πρεσβυτέρα] viam prius emensi, qui fructuosam perfectamque dissolutionem consecuti sunt; non enim verentur, ne quis eos transferat de loco constituto. 6. Videmus enim, vos nonnullos honeste viventes ab officio [λειτουργία], quo inculpate honorati erant, removisse. . .

“XLVII. . . 6. Turpia, fratres, turpia valde auditu sunt et Christiana vivendi ratione indigna, quae comperimus: firmissimam et antiquam Corinthiorum ecclesiam propter unum aut alterum hominem seditionem movere contra presbyteros [πρεσβυτερου]. . . .

“LIV. Quis igitur inter vos generosus, quis misericors, quis caritate plenus? 2. Dicat: Si propter me seditio et discordia et schismata orta sunt, discedo, abeo, quocumque volueritis, et quae multitudo iusserit, facio; dummodo Christi grex in pace degat cum constitutis presbyteris [πρεσβυτερών]. . .

“LVII. Vos igitur, qui seditionis fundamenta iecistis, in oboedientia subditi estote presbyteris [πρεσβυτε'ροι] et correctionem suscipite in paenitentiam, genua cordium vestrorum flectentes" (*Funk* 1. 151-173).

Hoc testimonium magni est momenti in praesenti materia, tum ob eius antiquitatem (probabilius enim epistola Clementis est primum quod certo noscitur documentum antiquae Traditionis seu aetatis subapostolicae, cum ab omnibus fere eruditis dicatur exarata circa a. 96 [inter 95 et 98]¹ dum de tempore compositionis libri *Didache* fluctuant probabiliores ipsae opiniones inter a. 70 et a. 120), tum ob claram exhibitionem hierarchici ac sacerdotalis ministerii, divinitus instituti.

Clemens, episcopus romanus, reprehendit, ut gravem abusum, seditionem Corinthiorum contra proprios presbyteros horumque remotionem a suo officio, afferens pro ratione divinam originem et apostolicam successionem sacerdotalis hierarchiae. Agitur imprimis de *vera hierarchia*, seu de praepositis vera auctoritate praeditis; episcopi enim, diaconi, presbyteri, dicuntur “constituti” in suo “loco” seu officio (42. 4, 5; 43. 1; 44. 2, 3, 5; 54. 2); eis debetur subiectio

¹Praetermitti potest arbitraria assertio modernistae J. Turmei. (o/>. *cit.* [supra, in p. 229] 41, 44) qui vult epistolam exaratam esse medio saec. 2. Non minus arbitraria est opinio recenter prolata a Chr. Eggenberger (o/>. *cit.* [supra, in p. 228]), iuxta quam haec epistola nonnisi tardius sub nomine Clementis exarata luerit ab aliquo ignoto falsario, ad finem inculcandi hierarchicam conceptionem Ecclesiae, de genere illius quae vigeat in imperio romano, ita originem dans iuri ecclesiastico et romanis usurpationibus contra Christianam inspirationem libertatis et oppositionis relate ad principatus. Etiam E. Brunner (*Das Missverständnis der Kirche* [Zurich 1951] 89, in textu et in nota) ab hac opinione dissentire non videtur,

et oboedientia (57. 1); assimilantur sacerdotibus et levitis A.T. (40-44); distinguuntur ac separantur a “laicis” (40. 5 coli, cum seqq.); illis applicantur in sensu prophetico verba Isaiae in quibus est sermo de civilibus magistratibus et praefectis (42. 5); in versione syriaca dicuntur “duces animarum nostrarum” (63. 1). Agitur praeterea de *sacerdotali hierarchia*; huius enim officium vocatur λειτουργία (quater: 41. 1; 44. 2, 3, 6), quae quidem consistit in “muneribus offerendis” (44. 4), seu in oblatione sacrificii, ut constat etiam ex explicita ac constanti comparatione cum ministerio A.T., de quo praedicantur verba sacrificalia: λειτουργία (40. 2, 5), λειτουργός? (41. 2), ἱερεὺς? sive sacerdos (40. 5), θυσία sive sacrificium (41. 2), προσφορά sive oblatio (bis: 40. 2, 4), προσφέρει sive offerre (ter: 41. 2). Agitur tandem de *divina origine*, ut ostendunt tum repetita ac directa comparatio cum origine ministerii A.T. (40, 41, 43, 44; cf. peculiariter 40. 1; 41. 1; 43. 1; 44. 1), tum interiectae declarationes “Dominus iussit” (40. 1), “Ex voluntate Dei” (42. 2), “Acceptis mandatis” (42. 3), tum recursus, ut minus fundatus, ad verba Isaiae tamquam ad prophetiam de institutione episcoporum et diaconorum (42. 5; cf. supra, p. 230, in nota).

Momentum huius testimonii agnoscunt peculiariter quidam Protestantes, nominatim *Sohm*, qui docet epistolam Clementis signare transitum a charismatico statu Ecclesiae ad statum proprie hierarchicum, imo ad monarchicum ipsum episcopatum (cf. art. 3, pp. 630 et 645); quam sententiam sub forma mitiori proponit recentior *M. Goguel* (cf. ibidem, p. 798). Etiam modernista Turmel idem agnoscit momentum epistolae Clementis, sed, aliter ac Sohm, eam dicit exaratam medio saec. 2 (cf. supra, p. 231). Ut signanter notabitur in art. 3 (pp. 797 sq.), in hoc documento deest omne vestigium charismaticorum, et a fortiori charismaticae organizationis primitivae Ecclesiae, a Protestantibus invocatae.

DIDACHE (probabiliter circa initium saec. 2).⁷⁸

Maxima est eruditorum varietas in assignando tempore compositionis huius operis, dependenter (saltem partialiter) a quaestione an sit antea vel posterius

M Vox λαϊκό?, extranea Scripturae tam A. T. (iuxta versionem 70) quam N.T., hic prima vice apparet in litteratura ecclesiastica. Verisimile est eam in usu fuisse apud Hellenistas ad significandum hominem alienum a tribu levitica, ac inde assumptam esse a primis Christianis ad designandum pariter hominem nullo sacro ministerio insignitum. Posterius invenitur in *Epistola Clementis ad Iacobum*, 5; Tertulliano, *De bapt.* 17; *De praescr.* 41; *De exhort. cast.*, 7; *De iuga* 11; *De monog.* 12; Clemente Alex., *Strom.* 3. 12. 90; Eusebio Caes., *Hist. eccles.*, 5. 28. 12; *Didascalia* et *Constitutionibus Apost.* 2. 6, 14, 18, etc.; *Canonibus ecclesiasticis apostolorum* 23. 1 sq. Originalis tamen vox λαοί (plebs, vulgus) invenitur etiam in Scriptura (*Hebr.*, 2. 17; 5. 3; 7. 5, 27) ad significandum communem populum in oppositione ad sacerdotem.

⁷⁸Praeter bibliographiam de tempore compositionis huius operis, quae dabitur in art. 3 (pp. 802 sq.), confer:

epistola Pseudo-Barnabae et Pastore Hermae et utrum necne ab his duobus operibus dependeat. Praecipue opiniones discurrunt inter a. 50 et a. 190; sint pauca exempla: circa 50 (Sabatier), 50-98 (Casamassa), 70-90 (Cayré), 70-100 (München), 80-90 (Funk), 80-100 (Batiffol, Tixeront, Mannucci-Casamassa), 90-100 (Rouet de Journel), circa finem saec. 1 vel initium saec. 2 (Lightfoot, Goguel, et alii), 100-120 (Steidle), 100-150 (Altaner, Quasten), 120-160 (Bryennios, editor princeps huius operis; Hamack); circa finem saec. 2 vel initium saec. 3, i.e. tempore Montanismi cum quo *Didache* intimam habet cognationem (ita tandem quidam moderniores, ut J. A. Robinson, H. Connolly, J. Muilenburg, F. E. Vokes, E. Peterson, quibus favent G. Bardy et J. Colson; cf. in art. 3, p. 802). Abstrahendo a maiori determinatione, dici potest communioem hucusque opinionem esse quod opus fuerit exaratum circa finem saec. 1 vel initium saec. 2.

“XIV. Die dominica autem convenientes frangite panem et gratias agite, postquam delicta vestra confessi estis, ut sit mundum sacrificium [*ἡ θυσία*] vestrum. [2] Omnis vero, cui est controversia cum amico suo, ne conveniat vobiscum, donec reconciliati sunt, ne inquinetur sacrificium [*τὴ θυσία*] vestrum. 3. Hoc enim est dictum a domino [*Mal. 1. 11*]: ‘In omni loco’ et tempore ‘offeratur mihi sacrificium [*θυσίαν*] mundum, quoniam rex magnus sum, dicit dominus, et nomen meum mirabile in gentibus.’

“XV. Constituite [*χειροτονήσατε*] igitur vobis episcopos et diaconos [*ἐπισκόπου και διακόνου*] dignos domino, viros mansuetos et argenti non cupidos et veraces et probatos; vobis enim ministrant et ipsi ministerium [*λειτουργοῦσι τὴν λειτουργίαν*] prophetarum et doctorum. 2. Ne igitur contemnatis eos; ipsi enim sunt honorati inter vos una cum prophetis et doctoribus” {*Funk* 1. 33-35).

In hoc etiam testimonio, de cuius subapostolica antiquitate nonnisi supradicti recentiores ac pauciores critici hucusque dubitarunt (qui ceteroquin non ultra finem saec. 2 vel initium saec. 3 tempus compositionis protrahere ausi sunt), existentia sacerdotalis hierarchiae clare exhibetur. Agitur nempe de episcopis et diaconis electis, seu

Bardy, G., *La théologie de l'Église de saint Clément de Rome à saint Irénée* (“*Vnam Sanctam*,” n. 13, Paris 1945) 134-138.

Batiffol, P., *Études d'histoire et de théologie positive*, première série (éd. S, Paris 1926) 249-251; *L'Église naissante et le catholicisme* (éd. 8, Paris 1922) 125-132.

Colson, J., *L'évoque dans les communautés primitives* (“*Unam Sanctam*,” n. 21, Paris 1951) 125-131.

Dix, G., “The Ministry in the Early Church c. A D. 90-140,” *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, London 1947) 239-242.

Goguel, M., *L'Église primitive* (Paris 1947) 68-70, 141-144; *Les premiers temps de l'Église* (Neuchâtel [1949]) 165-168, 173.

Marchal, L., “Evêques,” *Dictionnaire de la Bible — Supplément II* (Paris 1934) 1321-1323.

Michel, A., “Ordre,” *Dictionnaire de théologie catholique* XI-2 (Paris 1932) 1219 sq., 1222.

Michiels, A., *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 199-209, 287.

Prat, F., “Evêques,” *Dictionnaire de théologie catholique* V-2 (Paris 1913) 1662 sq.

Révillie, J., *Les origines de l'épiscopat* (Paris 1894) 253-258.

Van den Eynde, D., *Les normes de l'enseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles* (Gembloux 1933) 58 sq., 63-65, 79-81, 86-88.

in officio constitutis (adhibetur prima vice post auctores inspiratos verbum *χαροποιάν*, unde classicum nomen *χαρτόνια* =. ordinatio, de quo dictum est in Introductione tractatus, pp. 16 sq.), quibus debetur honor et reverentia, quique talibus virtutibus decorati esse debent, quales conveniunt viris in publico officio sive auctoritate constitutis. Eorum officium sive ministerium [*λα-ουργία*] duplex est: primo, celebratio Eucharistiae seu illa “fractio panis” et “gratiarum actio,” cuius ritus, iam descriptus in cc. 9-10^T; terque in praesenti loco sacrificium vocatus (adiecta praeterea prophetia Malachiae de sacrificio N. T.), intime coniungitur cum episcopis et diaconis ope particulae “igitur,” veluti propria ratio ordinationis istorum (Celebrate Eucharistiam ac propterea eligit vobis dignos ministros — eligit dignos ministros ad celebrandam Eucharistiam)⁷⁶; secundo, praedicatio verbi divini sive “ministerium prophetarum et doctorum,” illorum nempe itinerantium charismaticorum quorum ratio et indoles describitur in capitibus immediate praecedentibus (10. 7; 11-13; cf. art. 3, pp. 716, 719), quique propterea hic implicite comparantur et opponuntur episcopis ac diaconis, tanquam praedicatores extraordinarii et itinérantes praedicatoribus ordinariis et residentialibus. De quibus erit iterum sermo in art. 3 (pp. 799 sq.), ubi, ad complementum dictorum ostendetur etiam quomodo Protestantes et Liberales, nominatim Réville, vim testimonii *Didache* extenuare conentur, evacuantes ab ea omnem conceptum hierarchiae ac sacerdotii.

IGNATIUS ANTIOCHENUS (t circa 107).⁷⁸

Certum est Ignatium mortuum esse sive martyrium subisse tempore Traiani imperatoris (98-117). Iuxta Eusebium Caes. (*Chronicon*, l. 2, *MG* 19.545 sq.,

⁷⁶ Dum quidam disputant utrum in cc. 9-10 agatur de Eucharistia an de distincta agape Christianorum (cf. Bardy, *La théologie de l'Église de Saint Clément de Rome à Saint Irénée* [Paris 1945] 136, in nota; Dix, *op. cit.* [supra, in. p. 233] 241; *The Shape of the Liturgy* [London 1945], chapter 4; A. Casamassa, *I Padri Apostolici* [Roma 1938] 13-18), nemo facile dubitabit hic, in c. 14, agi de ipsa Eucharistia. Etiam enim in documentis quae praecedunt et sequuntur *Didache* Eucharistia vocatur fractio panis (*Mat.* 26. 26; *Marc.* 14. 22; *Luc.* 22. 19; *1 Cor.* 11. 23 sq.; *Act.* 2. 42; probabiliter; *IcL* 2. 46; 20. 7. 11; 27. 35; *Lue.* 24. 30, 35), celebratur die dominica, i.e. prima die post sabbatum iudaicum. correspondente “diei solis” paganorum (*Iet.* 20, 7; *1 Cor.* 16. 2; Iustinus, *Apol.* 1. 67), consideratur ut sacrificium praedictum a Malachia (Iustinus, *Dial.* 41. 3; Irenaeus, *Adv. haer.* 4. 17. 5). Circa eucharisticam liturgiam contentam in praefatis cc. 9-10, confer bibliographiam apud J. Quasten, *Patrology* I (Utrecht 1950) 39.

⁷⁸ Nihilominus Réville non veretur asserere: “Il n’y a absolument rien dans la *Didachè* qui trahisse la moindre activité sacerdotale proprement dite [de la part des évêques]” (*loco citando* in art. 3, p. 801).

⁷⁹ Inter plura opera circa Ignatii doctrinam exarata, ad rem nostram praecipue faciunt:

Bardy, G. *La théologie de l'Église de saint Clément de Rome à saint Irénée* (“Unam Sanctam,” n. 13. Paris 1945) 40sq., 44-53. Cf. indicem ad v. Ignace d’Antioche.

Bareille, G., “Ignace (Saint),” *Dictionnaire de théologie catholique* VII-1 (Paris 1927) 685-713.

Batiffole, P., *L'Église naissante et le catholicisme* (ed. 8, Paris 1922) 157-170;

553 sq.; cf. *Hist. cedes.* 3.22,36), episcopatus Ignatii currit ab a. 70 ad 107-108, nam dicitur electus episcopus (secundus episcopus Antiochiae, post Evodium. qui successerat ipsi S. Petro) anno primo Vespasiani (a. 70) et traditus bestiis Romae anno decimo Traiani (a. 107-108). Hieronymus (*De viris illustribus* 16, *ML* 23.667) asserit Ignatium "passum esse anno undecimo Traiani [a. 108-109]." Hinc communius eruditi (Funk, Rouet de Journel, Amann, Cayré. Steidle, Casamassa) ad annum 107 (vel 107-108) mortem Ignatii referunt; quidam tamen tempus

L'Eucharistie, la Présence Réelle et la Transubstantiation ("Etudes d'histoire et de théologie positive," 2 série, éd. 10, Paris 1930) 39-50; "Ignatius of Antioch," *Dictionary of the Apostolic Church* (J. Hastings) I (1916) 594 sqq.

Brull, "Der Episkopat und ignatianischen Briefe," *Theologische Quartalschrift* LXI (1879) 248 sqq.

Bruston, E., *Ignace d'Antioche, ses épîtres, sa vie, sa théologie*, Montauban 1897.

Camelot, P. Tn., *Ignace d'Antioche, Polycarpe de Smyrne*. ("Sources chrétiennes." n 10), éd. 2, Paris 1951.

Campenhausen, H. F., *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten*, Tübingen 1953.

Ciiddwick, H., "The Silence of Bishops in Ignatius," *Harvard theological review* XLIII (1950) 169-172.

Colson, J., *L'évêque dans les communautés primitives* ("Unam Sanctam," n. 21, Paris 1951) 91-108.

De Genouhxac, H., *L'Eglise chrétienne au temps de saint Ignace d'Antioche*, Paris 1907.

Dix, G., "The ministry in the early Church c. A D. 90-140." *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, London 1947) 250-253 Cf. indicem ad v. Ignatius.

Ehrhardt, A., "The beginnings of moniscopacy," *Church quarterly review* CXL (1945) 113-126.

Goguel, M., *L'Eglise primitive* (Paris 1947) 74-78, 144-148; *Les premiers temps de l'Eglise* (Neuchâtel [1949]) 171 sq., 209 sq.

Goltz, E. von der, *Ignatius von Antiochien als Christ und Theologe*, Leipzig 189-1.

Kleist, J. A., *The Epistles of St. Clement of Rome and St. Ignatius of Antioch* ("Ancient Christian Writers," vol. 1), Westminster, Md. 1946.

Lebreton, J., *Histoire du dogme de la Trinité des origines au Concile de Nicée*. II: *De Saint Clément à Saint Irénée* (Paris 1928) 282-331; "Saint Ignace d'Antioche." *Histoire de l'Eglise* (publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin), I: *L'Eglise primitive* (Paris 1946) 329-339.

Lietzmann, IL, *The beginnings of the Christian Church* (New York 1937) 315-332

Lightfoot, J. B., *The Apostolic Fathers*, Part II. *St. Ignatius. St. Polycarp*, 3 vols.. 2nd edition, London 1889.

Michiels, A., *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 390-402.

Moffatt, J., "An Approach to Ignatius," *Harvard theological review* XXIX (1936) 1-38.

Nirschl, J., *Die Théologie des hl. Ignatius*, Mainz 1880.

Réville, J., "Etudes sur les origines de l'épiscopat. La valeur du témoignage d'Ignace d'Antioche," *Revue d'histoire des religions* XXII (1890) 1 sqq. (Hic articulus subinde editus est sciunctim, Parisiis 1891); *Les origines de l'épiscopat* (Paris 1894) 142-520.

Richardson, C. Ch., *The Christianity of Ignatius of Antioch*, New York 1935. "The Church in Ignatius of Antioch," *Journal of religion* XVII (1937) 428-443.

Schlier, IL, *Religionsgeschichtliche Untersuchungen zu den Ignatius-Briefen*. Giessen 1929.

Turmel, J., *Histoire des dogmes*, VI: *La Penitence, l'Extrême-Onction, l'Ordre* (Paris 1936) 496-502; ISub pseudonymo H. Delafossel "Nouvel examen des lettres d'Ignace d'Antioche," *Revue d'histoire et littérature religieuse* A III (1922) 303-337. 177-533. *Lettres d'Ignace d'Antioche*, Paris 1929.

Van den Eynde, I., *Les normes de l'enseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles* (Gembloux 1933) 61-63.

Zahn, T., *Ignatius von Antiochien*, Gotha 1873.

Zeiller, J., "La conception de l'Eglise aux quatre premiers siècles," *Revue d'histoire ecclésiastique* XXIX (1933) 571-585.

paulisper protrahunt, i.e. ad a. 109, vel 110 (Lelong, Tixeront, Marchai, Altaner, Colson), vel 110-117 (Harnack), vel 110-118 (Lightfoot), vel 112-118 (Goguel), vel 110-120 (Réville).⁷⁰

Authenticitatem septem epistolarum. Ignatio ab Eusebio Caes. et Hieronymo tributarum, olim negarunt plures Protestantes et Liberales (praecipue Calvinus, Illyricus. Salmasius, Dallaeus, recentius vero Baur, Killen, Jenkins, Van Loon, Ritschl qui retinet tamen tres epistolas ad Ephesios, Romanos et Polycarpum, et Renan qui retinet solam epistolam ad Romanos), eas tribuentes ignoto cuidam falsario posterioris aetatis (medietatis vel finis saec. 2, aut initii saec. 3) qui eas sub nomine Ignatii conscripserit in favorem iam vigentis monarchici episcopatus. Recentius vero authenticitas septem epistolarum (secundum recensionem, ut aiunt, breviorum) non solum a catholicis sed communiter etiam a Protestantibus et Liberalibus admissa est, post vindicationem factam praecipue a Zahn, Funk, Lightfoot, Hamack. Non tamen defuit adhuc una vel altera peregrina vox, magis vel minus assertive discordans, ut D. Völter,⁸⁰ J. Turmel,⁸¹ M. Simon,⁸² H. Grégoire.⁸³

Ad Ephesios 1.3: “Suscepi ergo in nomine dei multitudinem vestram in Onesimo, inenarrabilis caritatis viro, vestro autem in carne episcopo, quem iuxta lesu Christum a vobis amari cuique similes vos omnes fieri opto. Benedictus enim, qui gratia sua vos talem episcopum possidere dignatus est” (*Funk* 1. 215).

2. 1-2: “De conservo autem meo Burrho, secundum deum diacono vestro in omnibus benedicto, oro, ut permaneat apud me in honorem vestrum et episcopi vestri. . . Decet itaque vos . . . ut in oboedientia una perfecti, subiecti episcopo et presbyterio, per omnia sanctificati sitis” (*Funk* 1. 215).

3. 2: “Iesus Christus, inseparabilis nostra vita, sententia patris est. ut et episcopi, per tractus terrae constituti, in sententia Iesu Christi sunt” (*Funk* 1. 217).

4. 1: “Unde decet vos in episcopi sententiam concurrere, quod et facitis. Nam memorabile vestrum presbyterium, dignum deo, ita coaptatum est episcopo, ut chordae citarae” (*Funk* 1. 217).

5. 1-3: “Si enim ego brevi temporis spatio talem consuetudinem contraxi cum episcopo vestro, quae non humana, sed spiritualis est; quanto vos beatiores iudico, qui ita estis coniuncti, sicut ecclesia Iesu Christo et sicut Iesus Christus patri, ut omnia per unitatem consentiant? Nemo erret: nisi quis intra altare sit, privatur pane dei. Si enim unius atque alterius precatio tantam vim habet, quanto magis illa, quae episcopi est et totius ecclesiae? . . . Studeamus igitur episcopo non resistere, ut simus subiecti deo” (*Funk* 1. 217-219).

⁷⁰Cf. P. Th. Camelot, *op. cit.* (supra, in p. 235) 12, 229. Hic auctor dubitat de a. 107 et inclinatur ad a. 117. Cf. infra, in p. 245, ubi de Polycarpo.

M Polykarp und Ignatius, Leiden 1910.

“*Op. cit.* (supra, in p. 235).

⁴³In *Revue historique* (1948) 51.

M Les persécutions dans l'Empire Romain (“Mémoires de l'Académie Royale de Belgique,” tom. 46, fasc. 1, Bruxelles 1951) 102-104.

6. 1: “Et quandiu quis episcopum tacentem videt, tanto magis eum revereatur; quemcumque enim paterfamilias mittit ad gubernandam familiam suam, hunc ita accipere debemus ut illum ipsum, qui mittit. Manifestum igitur est, quod episcopum respicere oporteat ut ipsum dominum” (*Funk* 1. 219).

20. 2: “Ut oboediatis episcopo et presbyterio mente indivulsa, frangentes panem unum, qui pharmacum immortalitatis est, antidotum, ne moriamur, sed vivamus semper in Iesu Christo” (*Funk* 1. 231).

Ad Magnesios 2: “Cum itaque dignus sim habitus, ut videam vos per Daman episcopum vestrum deo dignum et per dignos presbyteros Bassum et Apollonium et per conservum meum Zotionem diaconum, quo utinam fruam, quia subditus est episcopo ut benignitati dei et presbyterio ut legi Iesu Christi” (*Funk* 1. 233).

3. 1-2: “Sed et vos decet non familiarius uti aetate episcopi, sed respectu potentiae dei patris omnem impertiri illi reverentiam, quemadmodum cognovi et sanctos presbyteros non abuti iuvenili eius conditione conspicua, sed ut prudentes in deo cedere ei, non ei autem, sed patri Iesu Christi, omnium episcopo. In honorem igitur illius, qui amat nos, decet oboedire sine ulla hypocrisi; quia non episcopum hunc visibilem quis fallit, sed invisibilem decipere conatur. Quidquid vero est huiusmodi, non ad carnem refertur, sed ad deum, qui abscondita cognoscit” (*Funk* 1. 233).

4: “Decet itaque non modo vocari Christianos, sed etiam esse; quemadmodum nonnulli episcopum quidem nominant, sed omnia sine eo faciunt” (*Funk* 1. 233-235).

6. 1-2: “Hortor, ut in concordia dei omnia peragere studeatis, episcopo praesidente loco dei et presbyteris loco senatus apostolici, et diaconis mihi suavissimis concreditum habentibus ministerium Iesu Christi. . . Uniamini episcopo et presidentibus [*προκαθημένον*] in typum et demonstrationem immortalitatis” (*Funk* 1. 235).

7. 1-2: “Quemadmodum igitur dominus sine patre, ipsi unitus, nihil fecit, neque per se ipsum neque per apostolos: ita neque vos sine episcopo et presbyteris quidquam peragatis. . . In unum convenientibus una sit oratio, una precatio, una mens. . . Omnes velut in unum templum dei concurrite, velut ad unum altare, ad unum Iesum Christum” (*Funk* 1. 235–237).

13. 1-2: “Studete igitur confirmari in doctrinis domini et apostolorum, ut omnia, quae facitis, prospere vobis succedant . . . , cum dignissimo episcopo vestro et digne contexta spirituali corona presbyterii vestri et cum diaconis deo placentibus. Subiecti estote episcopo et vobis mutuo/1 ut Iesus Christus patri secundum carnem et apostoli

“Cf. S. Paulum, *Eph.* 5. 21.

Christo et patri et spiritui, ut unio sit carnalis et spiritualis” (*Funk* 1. 241).

15: “Salutant vos Ephesii e Smyrna, unde haec scribo vobis, qui praesentes adsunt in dei gloriam ut et vos, qui me una cum Polycarpo episcopo Smyrneorum in omnibus recrearunt” (*Funk* 1. 241).

Ad Trallianos 1. 1: “Id mihi episcopus vester Polybius indicavit, qui Smyrnae adfuit. . . Omnem multitudinem vestram in eo contemplatus sum” (*Funk* 1. 243).

2. 1-3: “Cum enim episcopo subiecti sitis ut Iesu Christo, videmini mihi non secundum hominem, sed secundum Iesum Christum vivere, qui propter nos mortuus est, ut credentes in mortem ipsius mortem effugiatis. Necessarium itaque est, quemadmodum facitis, ut sine episcopo nihil agatis, sed et presbyterio subditi sitis ut apostolis Iesu Christi, spei nostrae, in quo conversantes inveniemur. Oportet autem et diaconos, qui sunt ministri mysteriorum Iesu Christi, omni modo omnibus placere. Non enim ciborum et potuum diaconi sunt, sed ecclesiae dei ministri. Oportet igitur, ut sibi caveant a criminibus tanquam ab igne” (*Funk* 1. 243-245).

3. 1-2: “Cuncti similiter revereantur diaconos ut Iesum Christum, sicut et episcopum, qui est typus patris, presbyteros autem ut senatum dei et concilium apostolorum. Sine his ecclesia non vocatur. De his vos ita sentire persuasum habeo. Exemplar enim caritatis vestrae accepi et mecum habeo in episcopo vestro, cuius ipse habitus magna disciplina est, mansuetudo vero eius potentia, quem, ut existimo, et impii ipsi reverentur” (*Funk* 1. 243-245).

7. 1-2: “A talibus igitur [haereticis] vos custodite. Hoc autem fiet, si nec inflati nec avulsi fueritis a deo Iesu Christo et episcopo et praeceptis apostolorum. Qui intra altare est, mundus est; qui vero extra altare est, non est mundus; hoc est, qui sine episcopo et presbyterio et diaconis quidpiam agit, is non est mundus in conscientia” (*Funk* 1. 247-249).

12. 2: “Decet enim singulos vestrum et praecipue presbyteros, recreare episcopum in honorem patris, Iesu Christi et apostolorum” (*Funk* 1. 251).

13. 2: “Valete in Iesu Christo, subiecti episcopo ut dei praecepto, similiter et presbyterio” (*Funk* 1. 251).

Ad Romanos 2. 2, Ignatius semetipsum vocat “episcopum Syriae” (*Funk* 1. 255).

9. 1: “Memores estote in precibus vestris ecclesiae Syriae, quae mei loco deo pastore utitur. Solus Iesus Christus illam vice episcopi reget atque vestra caritas” (*Funk* 1. 263).

Ad Philadelphienses, inscriptio: “Ignatius, qui et Theophorus, ecclesiae dei patris et domini Iesu Christi, quae est Philadelphiae in Asia . . . , quae est gaudium meum sempiternum et stabile, maxime si uniti sunt cum episcopo et presbyteris eius et diaconis iuxta sententiam Christi designatis, quos secundum propriam voluntatem suam firmavit in stabilitate per sanctum suum spiritum” (*Funk* 1. 265).

1. 1: “Hunc episcopum [i.e. philadelphiensem] cognovi non a seipso neque per homines neque ob inanem gloriam, sed caritate patris et domini Iesu Christi obtinuisse ministerium regendi coetum” (*Funk* 1.265).

2. 1: “Filii itaque lucis veritatis, fugite divisionem et pravas doctrinas; ubi autem pastor est, eodem ut oves sequamini” (*Funk* 1. 265-267).

3.2: “Quotquot enim dei et Iesu Christi sunt, hi sunt cum episcopo” (*Funk* 1. 267).

4: “Studeatis igitur una eucharistia uti; una enim est caro domini nostri Iesu Christi et unus calix in unitatem sanguinis ipsius, unum altare, sicut unus episcopus cum presbyterio et diaconis, conservis meis” (*Funk* 1. 267).

7. 1-2: “Clamavi, cum praesens essem, loquebar magna voce, dei voce: Episcopo oboedite et presbyterio et diaconis. . . Sine episcopo nihil facite” (*Funk* 1. 271).

8. 1: “Omnibus igitur poenitentibus remittit deus, si se convertant ad unionem cum deo et ad communionem cum episcopo” (*Funk* 1. 271).

10. 1-2: “Cum mihi nuntiatum sit, per orationem vestram et commiserationem, qua movemini in Christo Iesu, ecclesiam Antiochenam in Syria pacem obtinuisse, decet vos ut dei ecclesiam, eligere diaconum, qui obeat ibi legationem dei, qui cum illis in unum congregatis simul gaudeat et glorificet nomen. Beatus ille in Iesu Christo, qui dignus habitus fuerit eiusmodi ministerio, et vos quoque glorificabimini. Volentibus autem vobis hoc non est impossibile pro nomine dei. ut et quaedam proximae ecclesiae miserunt episcopos, aliae presbyteros et diaconos” (*Funk* 1. 273).

11. 1: “Quod autem Philonem Cilicem diaconum attinet, virum laudatum, qui et nunc in sermone dei mihi ministrat una cum Rheo Agathopode . . . ego deo gratias ago pro vobis, quia illos suscepistis” (*Funk* 1. 273-275).

Ad Smyrnaeos 8. 1-2: “Omnes episcopo obtemperate, ut Iesus Christus patri, et presbyterio ut apostolis; diaconos autem revereamini ut dei mandatum. Separatim ab episcopo nemo quidquam faciat eorum,

quae ad ecclesiam spectant. Valida eucharistia habeatur illa, quae sub episcopo peragitur vel sub eo, cui ipse concesserit. Ubi comparuerit episcopus, ibi et multitudo sit, quemadmodum ubi fuerit Christus Iesus, ibi catholica est ecclesia. Non licet sine episcopo neque baptizare neque agapen celebrare; sed quodcumque ille probaverit, hoc et deo est beneplacitum, ut firmum et validum sit omne, quod peragitur” {*Funk* 1. 283).

9. 1: “Rationi ceterum convenit, iterum sobrios fieri et, dum adhuc tempus habemus, ad deum per poenitentiam redire. Bonum est, deum et episcopum honorare. Qui honorat episcopum, a deo honoratus est; qui clam episcopo aliquid agit, diabolo servit” {*Funk* 1. 283).

11. 1: ‘Oratio vestra pervenit ad ecclesiam, quae est Antiochiae in Syria, unde vinculis deo maxime placentibus ligatus [abductus] omnes saluto, illo episcopatu fungi non dignus, utpote omnium infirmus; sed dei voluntas me dignata est, non iuxta conscientiam meam, sed ex gratia dei” {*Fzink* 1. 285).

12. 2: “Saluto episcopum deo dignum et deo dilectum presbyterium et conservos meos diaconos” {*Fzink* 1. 287).

Ad Polycarpum, inscriptio: “Ignatius, qui et Theophorus, Polycarpo, episcopo ecclesiae Smyrnaeorum, qui ipse potius episcopum habet deum patrem et dominum Iesum Christum, plurimam salutem” {*Funk* 1. 287).

1. 2: ‘Obsecro te [Polycarpe episcope,] per gratiam, qua indutus es, ut augeas cursum tuum omnesque adhorteris, ut salventur. Defende locum tuum in omni cura carnali et spirituali; unitatis curam habe, qua nihil melius. Omnes perfer, ut et te perfert dominus; omnes tolera in caritate, sicut et facis” {*Funk* 1. 289).

4. 1: “Nihil sine tua voluntate fiat neque tu quidquam sine deo agas” {*Funk* 1. 291).

5. 2: “Si quis potest in castitate manere ad honorem carnis domini, in humilitate maneat. Si gloriatur, periit, et si se maiorem episcopo censeat, interiit. Decet vero, ut sponsi et sponsae de sententia episcopi coniugium faciant, ut nuptiae secundum dominum sint, non secundum cupiditatem” {*Funk* 1. 293).

6. 1: “Episcopo adtendite, ut et deus vobis adtendat. Paratus sum animam meam ponere pro iis, qui subditi sunt episcopo, presbyteris, diaconis” {*Funk* 1. 293).

8. 3: “In dei unitate et episcopatu permaneat” {*Funk* 1. 295).

Huius testimonii (quod complete exhibuimus quoad partes in quibus episcopi, presbyteri et diaconi nominantur) maximum in re nostra momentum ostenditur tum ex eius subapostolica antiquitate atque au-

thenticitate (Ignatius enim est fere immediatus testis originum Christianarum, regens unam ex primitivis atque apostolicis ecclesiis inde ab a. 70, vel saltem ab a. 80-90, ita ut fuerit fere coevus cum apostolo Ioanne, epistolas vero suas, tamquam testamentum sui operis ac doctrinae, scribens paulo ante mortem non ultra a. 117-118), quam ipsi moderniores saltem Protestantes ac Liberales communiter concedunt (cf. supra, in p. 236), tum ex explicita ac determinata ratione qua, sive existentia ecclesiasticae hierarchiae sive eius completa distinctio in triplicem gradum (adeoque existentia ipsius monarchic! episcopatus), exhibetur. Hoc alterum punctum examinabitur tamquam in proprio loco in art. 3 (pp. 805-816; ubi etiam dicitur quomodo praefati Protestantes et Liberales vim testimonii Ignatii infirmare conentur); prius vero implicat veram hierarchiam, sacerdotalem eius indolem et divinam originem.

1. Agitur de *vera hierarchia*, seu de praepositis vera auctoritate praeditis. Id implicate continetur in tota doctrina Ignatii de episcopo, principio unitatis, fidei, sanctificationis, cultus, christianitatis, quae exponetur in art. 3 (pp. 808 sq.) quamque Ignatius compendiat in verbis: “Episcopum respicere oportet ut ipsum Dominum” {*Eph.* 6. 1). Pariter idipsum implicate importat generalis ac repetita commendatio quod sine episcopo, adeoque independenter ab eo, nihil sit faciendum in his quae ad Ecclesiam pertinent: *Magn.* 7. 1; *Trail.* 2. 2; *Philad.* 7. 2; *Polyc.* 4. 1; *Smyrn.* 8. 1: “Separatim ab episcopo nemo quidquam faciat eorum, quae ad ecclesiam spectant.” Praeterea, explicite id sonant frequentes ac insistentes commendationes de reverentia, subiectione et oboedientia debita episcopis, necnon presbyteris et diaconis, addita quoque emphatica comparatione cum ipsa oboedientia Deo debita: *Eph.* 2. 2; 5. 3; 6. 1; 20. 2; *Magn.* 3. 1-2; *Polyc.* 6. 1; *Trail.* 2. 1-2: “Episcopo subiecti sitis ut Iesu Christo. . . Sed et presbyterio subditi sitis ut apostolis Iesu Christi”; 13. 2: “Subiecti episcopo ut Dei praecepto”; *Philad.* 7. 1-2: “Clamavi, cum praesens essem, loquebar magna voce, Dei voce: Episcopis oboedite et presbyterio et diaconis”; *Smyrn.* 8. 1: “Omnes episcopo obtemperate, ut Iesus Christus Patri, et presbyterio ut apostolis; diaconos autem revereamini ut Dei mandatum.”

Tandem, id explicite atque emphatice proponitur attributis exprimentibus auctoritatem; episcopus enim vocatur “pastor,” *Philad.* 2. 1 (cf. *Rom.* 9: 1): “Ubi autem pastor est, eodem ut oves sequamini”; rector, seu habens “ministerium regendi coetum” {*Philad.* 1. 1; cf. *Rom.* 9. 1); gubernator, seu quem “paterfamilias mittit ad gubernandam familiam suam” {*Eph.* 6. 1); praeses, *Magn.* 6. 1: “In con-

cordia Dei omnia peragere studeatis, episcopo praesidente loco Dei et presbyteris loco senatus apostolici.”

2. Agitur de *sacerdotali hierarchia*. Id implicate indicat suprelatum generale principium quod independententer ab episcopo et presbyteris nihil sit faciendum in his quae ad Ecclesiam pertinent; maxime enim ad Ecclesiam pertinent actus cultus, quicumque sint huiusmodi actus qui in hac societate exerceri debeant, uti publica oratio, sacramenta (puta Baptismus et eucharistica celebratio) et maxime sacrificium, si in Ecclesia detur verum aliquod sacrificium. Idem valde suggestive significat ipsa quater repetita connexio inter hierarchiam et altare (Θυσιασπίον) quod est symbolum religionis: in Ecclesia est “unum altare, sicut unus episcopus cum presbyterio et diaconis” (*Philad.* 4); fideles “vehit in unum templum concurrentes, [et] velut ad unum altare,” “ne sine episcopo et presbyteris quidquam peragant” (*Magn.* 7. 1-2); separatio ab episcopo importat separationem ab altari seu a religione, *Eph.* 5. 2: “Nisi quis intra altare sit, privatur pane Dei. Si enim unius atque alterius precatio tantam vim habet, quanto magis illa, quae episcopi est et totius ecclesiae?,” *Trail.* 7. 2: “Qui intra altare est, mundus est; qui vero extra altare est, non est mundus; hoc est qui sine episcopo et presbyterio et diaconis quidpiam agit, is non est mundus in conscientia.”

Idipsum etiam explicite proponitur, addita praeterea exemplificatione aliquorum inter principales actus cultus, scilicet orationis, Baptismi, Eucharistiae, Poenitentiae et Matrimonii: Oratio episcopi assimilatur orationi totius Ecclesiae (*Eph.* 5. 2, nuper cit.) et oratio fidelium convenientium in unum templum et ad unum altare reponitur inter eas res in quibus dicitur nihil independententer ab episcopo et presbyteris esse faciendum (*Magn.* 7. 1-2, nuper cit.). Auctoritas episcopi et presbyterii exercetur in communi ac *eucharistica celebratione* fractionis panis, *Eph.* 20. 2 (cf. 5. 2): “Ut oboediatis episcopo et presbyterio mente indivulsa, frangentes panem unum, qui pharmacum immortalitatis est, antidotum, ne moriamur.” Unitas sive validitas huius Eucharistiae repetitur ab unitate episcopi et presbyterii, *Philad.* 4: “Studeatis igitur una Eucharistia uti; una enim est caro domini nostri Iesu Christi et unus calix in unitatem sanguinis ipsius, unum altare, sicut unus episcopus cum presbyterio et diaconis.” Sine episcopo non licet baptizare nec eucharisticam agapem celebrare, imo Eucharistia nonnisi ab episcopo vel ab eo cui ipse concesserit celebranda est, *Smyrn.* 8. 1-2: “Separatim ab episcopo nemo quidquam faciat, eorum, quae ad ecclesiam spectant. Valida Eucharistia habeatur illa, quae sub episcopo peragitur vel sub eo, cui ipse concesserit. . .

Non licet sine episcopo neque baptizare neque agapen celebrare/' Haec Eucharistiae celebratio continet corpus et sanguinem Christi {*Eph.* 20. 2; *Philad.* 4) estque vere sacrificialis, seu propriissime sacerdotalis, ut satis suggestive indicat sive mentio sanguinis connexa cum mentione altaris {*Philad.* 4) sive ipsa quater repetita mentio altaris {*ibid.*; *Eph.* 5. 2; *Magn.* 7. 2; *Trail.* 1. 2).'

Eucharistia in epistolis ignatianis sub triplici expressione proponitur Primo nempe, semel sub nomine "fractio panis" (*Eph.* 20.2; cf. 5.2). Secundo, bis sub voce ἀγάπη: *Smyrn.* 8.2; 7.1 (ubi tamen adhibetur forma verbalis ἀγαπών). Quamvis vox "agape" sit ambigua, eucharisticum sensum prioris loci sufficienter ostendere videtur tum praecedens v. 1, ubi explicite nominatur Eucharistia, tum binomium "baptizare — agapen celebrare," quod suggerit Ignatium voluisse simul commemorare duo potiora sacramenta, quemadmodum posterius Tertullianus (*De virg. vel.* 9; *De exhort. cast.* 7; tingere et offerre), ac propterea interpolator claram Eucharistiae mentionem introduxit, verbis: "Nec offerre nec sacrificium immolare" (in recensione longiori exarata a Pseudo-Ignatio, falsario saec. 4. supprimitur tota mentio Baptismi et agapes, ac simpliciter habetur: "Non licet sine episcopo neque offerre neque sacrificium immolare neque missas celebrare," *Funk* 2.151). De eucharistico vero sensu secundi loci controvertitur; plures enim (ut Zahn, cui favet Funk), attendentes contextas expressiones "Ab Eucharistia et oratione [haeretici] abstinent," "Contradicunt dono Dei," "Ut et resurgerent" (7.1). "Non licet sine episcopo agapen celebrare" (8.2). locum illum (7.1) vertunt: "Melius autem esset illis agapen celebrare, ut et resurgerent," alii vero (ut Bauer, Lightfoot. Camelot), attendentes inconsuetam formam verbalem ἀγαπών, quae nunquam alibi pro ἀγάπην ποιεῖν usurpatur, necnon 6.2 ubi significatur illos haereticos nihil de charitate aut charitatis operibus curasse, vertunt: "Melius autem esset illis diligere [seu charitatem habere], ut et resurgerent [nam charitas est pignus resurrectionis, iuxta *Mat.* 25.34 sqq. et 1 *Io.* 3.14]." Tertio, quater sub ipsa voce "Eucharistia." i.e. *Philad.* 4 et *Smyrn.* 8.1 (nuper cit.), *Smyrn.* 7.1: "Ab eucharistia et oratione abstinent, eo quod non confitentur, eucharistiam carnem esse salvatoris nostri Iesu Christi," et *Eph.* 13.1: "Date itaque operam, ut crebriores congregemini ad gratias Deo agendas [eis εὐχαριστιῶν] et ad eum laudandum" (ubi etiam agitur de celebratione Eucharistiae, ut constat sive ex tribus aliis parallelis locis sive ex ipsa expressione "Congregari ad gratias agendas in laudem Dei" collata cum verbis evangelicis [*Lac.* 22.19 et par.] de institutione Eucharistiae: "Et. accepto pane, gratias egit et fregit").

Ecclesiasticam *Poenitentiam* ab episcopo regulari innuitur in *Philad.* 8. 1: "Omnibus igitur poenitentibus remittit Deus, si se convertant ad unionem cum Deo et ad communionem cum episcopo" (cf. *Smyrn.*

"De Ignatii doctrina circa Eucharistiam confer inter alios:

Batiffol, P., *L'Eucharistie, la présence réelle et la transubstantiation* ("Étude d'histoire et de théologie positive," deuxième série, éd. 10, Paris 1930) 39-50.

Brinktrine, J., *Der Messopjerbegriff in den ersten zwei Jahrhunderten* (Freiburg i. B. 1918) 76-84.

Quasten, J., *Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima* (Bonn 1935-1937) 334-336.

Scheiwiler, A., *Die Elemente der Eucharistie in den ersten drei Jahrhunderten* (Mainz 1903) 17-26.

Scherer, W., "Zur Eucharistielchre des hl. Ignatius," *Theologisch-praktische Quartalschrift* LXXVI (1923) 62 sqq.

Schermann, T., "Zur Erklärung der Stelle Epistula ad Ephes. 20.2 des Ignatius von Antiocheia ψάρμακον ἀΟαραalas" *Theologische Quartalschrift* XCII (1910) 6-19.

9. 1). Celebratio ipsius *Matrimonii* christiani ab episcopo dependet, *Polyc.* 5. 2: “*Decet vero*, ut sponsi et sponsae de sententia episcopi coniugium faciant, ut nuptiae secundum Dominum sint.”

3. Agitur de *divina origine* huius hierarchiae. Id implicite indicatur in modo quo ipsa auctoritas praelatorum Ecclesiae describitur, quique vix conveniret cuilibet hierarchiae humanitus, utut legitime, institutae; peculiariter: episcopus effertur ut principium unitatis, fidei, sanctificationis, cultus, christianitatis (cf. art. 3, pp. 808 sq.); oportet “subici episcopo ut Dei praecepto” (*Trail.* 13. 2) necnon “diaconos revereri ut Dei mandatum” (*Smyrn.* 8. 1); absente episcopo, ipse solusque Deus regit ecclesiam (*Rom.* 9. 1); ipsa constitutio Ecclesiae, divinitus institutae, requirit tres hierarchicos ordines episcopi, presbyteri et diaconi, *Trail.* 3. 1: “Sine his Ecclesia non vocatur,” *Smyrn.* 8. 2: “Ubi comparuerit episcopus, ibi et multitudo sit, quemadmodum ubi fuerit Christus Iesus, ibi catholica est ecclesia.” Idipsum magis suggestive indicari videtur verbis: “Anteverti vos admonere, ut uniamini in sententia Dei. Etenim Iesus Christus, inseparabilis nostra vita, sententia [γῆ'ω/ty] Patris est, ut et episcopi, per tractus terrae constituti, in sententia [ἡ γνώμη] Iesu Christi sunt. Unde decet vos in episcopi sententiam [γῆ'ω^] concurrere” (*Eph.* 3. 2; 4. 1); γνώμη enim non meram cognitionem designat, sed mentem, sententiam animi, intensionem, consilium rei faciendae, sive sententiam intellectus simul ac voluntatis, unde “episcopos, per tractos terrae constitutos, esse in sententia sive in mente Christi” significat episcopos operari secundum voluntatem et ad mentem Christi, adeoque esse constitutos ex voluntate Christi, ac propterea, iuxta eundem sensum, additur fideles debere “in episcopi sententiam concurrere,” seu menti episcopi conformari.

Id tandem explicite proponitur sequentibus expressionibus: *Philad.*, inscriptio: “Ignatius . . . ecclesiae . . . quae est Philadelpiae . . . , quae est gaudium meum . . . , maxime si uniti sunt cum episcopo et presbyteris eius et diaconis iuxta sententiam [«' γνώμη] Christi designatis, quos secundum propriam voluntatem suam firmavit in stabilitate per sanctum suum spiritum”; *ibid.* 1. 1: “Hunc episcopum (philadelphensem) cognovi non a seipso neque per homines neque ob inanem gloriam, sed charitate Patris et Domini Iesu Christi obtinuisse ministerium regendi coetum”; *Eph.* 6. 1: “Quemcumque . . . paterfamilias mittit ad gubernandam familiam suam, hunc ita accipere debemus ut illum ipsum, qui mittit. Manifestum igitur est, quod episcopum respicere oporteat ut ipsum Dominum”; *Smyrn.* 11. 1 Ignatius ait se electum fuisse episcopum dignatione “Dei voluntatis” et “ex gratia Dei”; *Eph.* 1. 3 idem asserit de Onesimo episcopo Ephe-

siorum (“Gratia sua vos talem episcopum possidere dignatus est”) et *ibid.* 2. 1 loquitur de “Burrho, secundum Deum diacono vestro.”

POLYCARPUS Smyrnensis (probabilius 69-155, vel 70-156; certe non ultra 85-177), *Epistola ad Philippenses* (probabilius circa 107-110; certe non ultra 135-137).

Fontes, ex quibus colliguntur certiora elementa de vita et opere Polycarpi, sunt: epistolae Ignatii (*Polyc.*, inscriptio; *Eph.* 21.1; *Magn.* 15; *Smyrn*), ipsa epistola Polycarpi ad Philippenses, *Martyrium Polycarpi*, Irenaeus (*Adv. haer.* 3.3.4; et apud Eusebium Caes., *Hist. ecclcs.* 4.14; 5.20; 5.24). Polycarpus fuit episcopus Smyrnae, necnon discipulus apostolorum a quibus creatus est episcopus (Tertullianus, *De praescr. haer.* 32.2, id determinat, dicens apostolum Ioannem constituisse Polycarpum in episcopatum); Ignatium captivum et per urbem Smyrnae transeuntem excepit et adiuvit; paulo post scripsit unicam, quae supersit, epistolam ad Philippenses in Macedonia, qui, una cum ipso Ignatio illuc transeunte, ipsum rogaverant ut eorum epistolam ad Antiochenos transmitteret; circa finem suae vitae sub pontificatu Aniceti (circa 154-166) Roman petiit ut cum hoc Pontifice de die celebrandi paschatis quaestionem agitare; paulo post, ad propriam Smyrnae ecclesiam regressus, ibidem martyrium subiit, provectam aetatem iam agens, postquam in Christi famulatu octoginta et sex annos vixerit.

Ex his communiter hucusque eruditi sequentes determinationes intulerunt, quod attinet ad tempus vitae Polycarpi et compositionis suae epistolae ad Philippenses: Polycarpus mortuus est a. 155 vel 156; nam, iuxta *Martyrium Polycarpi* (c. 21), mors eius occurrit sub pronconsule Statio Quadrato (151-157)⁸ et iuxta Irenaeum (apud Eusebium Caes., *Hist. eccles.* 4.14) ipse Romam petiit sub Papa Aniceto (circa 154-166), adeoque martyrium sibiit ante 157 et post 154. Natus autem est a. 69 vel 70; nam, iuxta *Martyrium Polycarpi* (c. 9), ipse profitetur se vixisse octoginta et sex annos in famulatu Christi seu fuisse 56 annos natus cum martyrium subiret (peregrine autem ac improbabiler Zahn hoc tempus computat a die conversionis ad fidem Christi, referens nativitatem Polycarpi ad a. 55, nam inde sequeretur Polycarpum petiisse Romam circa centesimum annum aetatis suae). Creatus est episcopus ante a. 110, vel saltem circa hoc tempus, nam episcopum eum ostendit Ignatius qui hoc eodem tempore mortuus est. Epistolam ad Philippenses scripsit pariter circa idem tempus seu paulo post transitum Ignatii per civitates Smyrnae et Philippi.

Nihilominus recentius quidam pauci critici conati sunt aliter assignare tempus sive vitae Polycarpi sive compositionis praefatae epistolae. Ad eius vitam quod attinet, H. Grégoire⁸⁷ (quem sequitur P. Th. Camelot,⁸⁸ et ex parte W. Telfer⁸⁹

“Haec identificatio Statii Quadrati et determinatio temporis proconsulatus ipsius, caret sufficienti certitudine, estque mera probabilis hypothesis primo allata a W. H. Waddington, “Mémoire sur la chronologie de la vie du rhéteur .-Elius Aristide,” *Mém. de l'Acad. des Inscr. et B. L.* XXVI — 1 (Paris 1867) 203-268.

•“La véritable date du martyre de S. Polycarpe, 23 février 177,” *Analecta Bollandiana* LXIX (1951) 1-38 (cum collaboratione P. Orgels); item in recentiori opere (ab eo exarato cum collaboratione P. Orgels, J. Moreau et A. Maricq) *Les persécutions dans l'empire romain* (“Académie royale de Belgique. Mémoire,” v. 46, fasc. 1, Bruxelles 1951) 106 sq.

“*Ignace d'Antioche, Polycarpe de Smyrne* (“Sources chrétiennes,” n. 10, éd. 2, Paris 1951) 188, 227-229. Nihilominus, post severam criticam factam ab aliis eruditis opinioni Grégoire, Camelot agnovit se nimium favorem illi opinioni concessisse (ci. in *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, XXXVI [1952] 493 sq., in nota).

•“The date of the martyrdom of Polycarp,” *Journal of theological studies* III (1952) 79-83.

et H.-I. Marrou⁰⁰), seposito supradicto testimonio *Martyrii Polycarpi* (seu reiecto ut spurio c. 21 huius operis,⁰¹ in quo tempus martyrii indicatur), assumit testimonium Eusebii Caes. (*Hist. ecclcs.* 4. 15) qui ait martyrium Polycarpi contigisse sub Marco Aurelio (161–ISO), cum autem Eusebius alibi (*Chronicon*, l. 2, .1/G 19. 561) id referat ad annum septimum huius imperatoris, iterum hoc testimonium corrigit, dicens in eo probabiliter adesse lapsum calami amanuensis vel ipsius Eusebii, scribentis “anno septimo” pro “decimo septimo,” ita ut revera martyrium contigerit non a. 155 vel 156 (ut communissime sustinent auctores: Waddington. Lightfoot, Zahn, Harnack, Funk, Bardenhewer, Lietzmann, Bihlmeyer, Altaner, Cayré, Casamassa, Steidle, Quasten) sed a. 177⁰² (ex quo etiam sequitur Polycarpum natum esse non ante a. 85, ita ut tempore sui martyrii non multo senior esset quam 86 annos natus). Huic tamen sententiae, tamquam improbabili atque testimonio Irenaei oppositae, mature iam contradixerunt plures eruditi, ut E. Griffe,⁰³ F. Sagnard,⁰⁴ P. Meinhold,⁰⁵ G. Bardy⁰⁰ et J. Daniélou.⁰⁷

Quod autem attinet epistolam ad Philippenses, P. N. Harrison,⁰⁸ ut solveret apparentem contradictionem inter c. 9, in quo Polycarpus significat Ignatium esse iam mortuum, et c. 13 in quo videtur se Ignatii sortem ignorare ac de ipsa Philippenses interrogare, proposuit theoriam duarum epistolarum, quarum prima, quae tota containeretur in praefato c. 13 (forte etiam c. 14), missa fuerit a Polycarpo, una cum epistolis ipsius Ignatii, paulo post istius transitum per Macedoniam, cum adhuc eius sors ignoraretur, altera vero, constans reliquis capitibus prout extant, missa fuerit multo posterius circa finem imperii Hadriani (circa 135-137). Quam quidem opinionem secuti sunt aliqui patrologi (v.g. Altaner tamquam “valde probabilem,” Quasten tanquam “valde convincentem” et Kleist tanquam “verbum finale in hac diuturna controversia,”⁰⁰) et non inverosimilem aut non impossibilem dixerunt quidam alii (ut Camelot¹), saltem quod attinet ad primum assertum de distinctione duarum epistolarum, reservato potius iudicio circa tempus compositionis secundae ac principalis epistolae. Mirum videri potest quam cito hi recentiores critici ad novam opinionem convolent ob ea pauca verba, ceteroquin ambigua: “De ipso Ignatio et de his. qui cum eo sunt, quod certius agnoveritis, significate” (c. 13), quae ab aliis communiter sic convenienter explicantur: “Non de Ignatii morte (cf. c. 9), sed de mortis circumstantiis Polycarpus ut certior fiat rogat” (Funk, in nota ad h. L). In eodem sensu ipsi Smyrnenses circa martyrium Polycarpi scribebant ad ecclesiam Philomelii: “Vos quidem petieratis, ut cuncta, quae gesta sunt, fusius vobis exponerentur; nos vero impraesentiarum summatim indicavimus per fratrem nostrum Marcionem” (*Martyrium S. Polycarpi* 20. 1).

Inscriptio: “Polycarpus et qui cum eo presbyteri ecclesiae dei, quae peregrinatur Philippis” (*Funk* 1. 297).

*⁰⁰“La date du martyre de S. Polycarpe,” *Analecta Bollandiana* LXXI (1953) 5-20.

Huic opinioni favent G. E. Steitz, Th. Zahn et ex parte Marrou.

In hoc a Grégoire dissentit praefatus Marrou, qui, fundatus in solo testimonio Eusebii, proponit spatium inter 161 et 168/169 ut probabile tempus martyrii Polycarpi.

M “A propos de la date du martyre de saint Polycarpe,” *Bulletin de littérature ecclésiastique* LU (1951) 170-177.

Irénée de Lyon Contre les hérésies, livre III (“Sources chrétiennes,” n. 34, Paris 1952) 10. in nota.

““Polykarpos,” *Real Encyclopédie* (Pauly Wissowa).

In *L'année théologique Augustinienne* XIII (1953) 175 (Recensio operis Camelot).

*⁷In *Recherches de science religieuse* XLI (1953) 543.

“*Polycarp's two Epistles to the Philippians*, Cambridge 1936.

^w Hic auctor theoriam in praxim deduxit, edens praefatum c. 13 tamquam distinctam epistolam in collectione *Ancient Christian Writers* (ed J. Quasten et J. C. Plumpe, n. 6, Westminster, Md. 1948) 75; cf. 70-72.

^l *Op. cit.* 193-195. Cf. etiam C. J. Cadoux, in *Journal of theological studies* XXXVIII (1937) 270; II D. Simonin, in *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XXVII (1938) 258-260; A. PuEcn, in *Revue de l'histoire des religions* CXIX (1939) 96-102.

5.2-3: “Diaconi in conspectu iustitiae eius [i.e. Dei] inculpati esse debent sicut ministri dei et Christi, non hominum; ne calumniatores sint, ne bilingues nec avari, sed continentes in omnibus, misericordes, seduli, incedentes iuxta veritatem domini, qui omnium minister factus est. . . Simili modo et iuvenes [vcÔTepot] in omnibus inculpabiles sint, ante omnia solliciti de castitate ac se ab omni malo refrenantes. . . Oportet ab his omnibus malis abstinere, subici autem presbyteris et diaconis tamquam deo et Christo” {*Funk* 1. 301-303).

6. 1: “Et presbyteri sint ad commiserationem proni, misericordes erga cunctos, aberrantia reducentes, visitantes infirmos omnes, non neglegentes viduam aut pupillum aut pauperem; sed ‘solliciti semper de bono coram deo et hominibus,’ abstinentes ab omni ira, acceptione personarum, iudicio iniusto, longe recedentes ab omni avaritia, non cito credentes adversus aliquem, non severi nimium in iudicio, scientes, nos omnes debitores esse peccati” {*Funk* 1. 303).

11. 1, 2, 4: “Nimis contristatus sum pro Valente, qui presbyter factus est aliquando apud vos, quod sic ignoret is locum, qui datus est ei. Moneo itaque, ut abstineatis vos ab avaritia et sitis casti et veraces. Abstinete vos ab omni malo. Qui autem non potest se in his gubernare, quomodo alii pronuntiat hoc? . . . Valde ergo, fratres, contristor pro illo et coniuge eius, quibus ‘det dominus paenitentiam’ veram. Sobrii ergo estote et vos in hoc; ‘et non sicut inimicos tales existimetis,’ sed sicut passibilia membra et errantia eos revocate, ut omnium vestrum corpus salvetis. Hoc enim agentes vos ipsos aedificatis” {*Funk* 1. 309-311).

Hoc Polycarpi testimonium, etsi pauca tantum ac veluti per transennam dicat de ecclesiastica hierarchia et in comparatione cum epistolis ignatianis sit dogmatice satis ieiuunum, corroborat ipsum Ignatii testimonium et ab eo vicissim illustratur.² *Existentia atque draina origo ecclesiasticae hierarchiae* (referuntur tantum ipse Polycarpus episcopus et presbyteri quoad ecclesiam smyrniam, presbyteri vero et diaconi quoad ecclesiam philippensem; cf. art. 3, pp. S16sq.) satis clare indicatur verbis: “Diaconi . . . ministri Dei et Christi, non hominum,” “Oportet . . . subici presbyteris et diaconis tamquam Deo et Christo,” “Presbyteri abstineant ab omni ira, acceptione personarum, iudicio iniusto . . . , non [sint] severi nimium in iudicio.” Ubi sermo fit nominatim de praevaricatore presbytero Valente, hierarchicus eius character signantibus verbis premitur: “Presbyter . . . aliquando apud vos [ù' v/uy],” “Qui presbyter factus est aliquando apud

² Protestantiam interpretationem epistolae Polycarpi exhibuit recenter H. F. Campenhausen, *Polycarp von Smyrna und die Pasloralbricfe*, Heideberg 1951.

vos,” “Ignorat is locum, qui datus est ei,” quibus significatur presbyteratum non esse quodlibet genus personalis dignitatis sed ordinem quemdam, qui alicui confertur, ad quem ipse assumitur cuique incorporatur.

Sacerdotalis indoles huius hierarchiae non directe exhibetur; potest tamen fortasse videri allusio ad Extremam Unctionem in verbis “Presbyteri . . . visitent infirmos” (cf. ep. *Iacobi* 5. 14) et ad Poenitentiam, saltem publicam, in verbis “Presbyteri . . . aberrantia reducant . . . non severi nimium in iudicio, scientes, nos omnes debitores esse peccati.” Ceterum Polycarpus doctrinas ipsas Ignatii approbat et suas facit, scribens: “Epistulas sane Ignatii . . . transmisimus vobis . . ., ex quibus magnus vobis erit fructus. Continent enim fidem, patientiam et omnem aedificationem ad dominum nostrum pertinentem” (13. 2).

HERMAE PASTOR (probabiliter 140-155; certe ante ultimum decennium saec. 2).³

De auctore et tempore compositionis huius apocryphae apocalypsis quae nomine *Pastoris* (a praecipua figura, seu angelo in pastoris veste apparente) inde a saec. 2 nuncupatur, disputarunt ab aevo eruditi, in quatuor praecipue sententias discedentes. Quidam doctores saec. 16-18, ut Cave et Baratier, dicunt auctorem esse illum Hermam quem inter alios fideles salutatur Paulus in sua epistola ad *Romanos* 16. 14 librumque scriptum esse ante a. 70 seu ante destructionem Jerusalem; haec opinio fundatur praecipue in orientali traditione: ita enim explicite putat Origenes, addens opus Hermae sibi videri inspiratum (*In Rom.* 10. 31; cf. tamen *De prine.* 4. 11 et *In Mat.* 14. 21, ubi refert dissensum aliorum); Irenaeus pariter (*Adv. haer.* 4. 20. 2, ubi citat *Mand.* 1. 1, praemissis verbis: “Pronuntiavit Scriptura”; cf. Eusebium Caes., *Hist. eccles.* 5. 8), Clemens Alex. (*Strom.* 1. 17; 2. 1; 6. 14) et in ipso Occidente Tertullianus adhuc catholicus (*De orat.* 16; ut montanista enim *Pastorem* repudiavit, *De piid.* 11 et 20), illud tamquam scripturam inspiratam habere videntur, et in variis ecclesiis circa finem saec. 2 in tanta habebatur aestimatione ut non raro ipsis Scripturis canonicis tamquam appendix adderetur, una cum epistolis Barnabae et Clementis Romani. Alii dixerunt opus conscriptum esse tempore Clementis Romani (92-101), et quidem vel ab ipso praefato Herma de

¹ Bardy, G., *La théologie de l'Église de saint Clément de Rome à saint Irénée* (“Unam Sanctam,” n. 13, Paris 1945) 139-143.

Bareille, G., “Hermas,” *Dictionnaire de théologie catholique* VI-2 (Paris 1914) 2268-2288, peculiariter 2281 sq.

Colson, J., *L'évêque dans les communautés primitives* (“Unam Sanctam,” n. 21, Paris 1951) 77 sq.

Goguel, M., *L'Église primitive* (Paris 1947) 78-85, 152-155.

Lebreton, J., “Le Pasteur d'Hennas,” *Histoire de l'Église* (publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin), I: *L'Église primitive* (Paris 1946) 347-357, peculiariter 353 sq.

Marchal, L., “Evêques,” *Dictionnaire de la Bible — Supplément II* (Paris 1934) 1322-1324.

Micciels, A., *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 282-286.

Prat, F., “Évêques,” *Dictionnaire de théologie catholique* V-2 (Paris 1913) 1666 sq.

Révillat, J., *La valeur du témoignage historique du Pasteur d'Hermas*, Paris 1900.

Turner, C. H., “The Shepherd of Hermas and the Problem of its Text,” *Journal of theological studies* XXI (1920) 193-209.

Van den Eynde, D., *Les normes de l'enseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles* (Gembloux 1933) 59 sq., 63 sq., 67, 79-81, 86-91.

quo in Epistola ad Romanos: ita plures ex saec. 16-18, ut Le Nourry, Tillemont, Ceillier, Lardner, vel ab alio posteriori Herma: ita plures recentiores ex altera parte saeculi elapsi, ut Gaâb, Zahn, Peters, Mayer, Caspari, Nirschl; ratio praecipua, eaque interna, desumitur ex ipsa mentione Clementis Romani quae in *Visione* II, 4. 3 ita sonat: “Scribes igitur duos libellos et mittes unum Clementi. . . Mittet ergo Clemens in exteras civitates; illi enim mandatum est.” Alii volunt Hermam fuisse fratrem Pii I ac sub huius pontificatu (circa 140-155) opus scripsisse, praefatam autem mentionem Clementis Romani esse litterariam quandam fictionem, non secus ac plures alias apparenter historicas circumstantias (fortasse etiam ipsum Hermae nomen) quae in libro referuntur: ita Mosheim, Hefele, Baumgarten, Harnack,⁴ Batiffol, Funk, necnon Michiels, Tixeront, Cayré, Steidle, Casamassa, Bardy, alique recentiores, apud quos haec sententia communis evasit; praecipua ratio est explicitum sequens testimonium *Fragmenti Muratoriani* (circa a. 180 vel 200): “Pastorem vero nuperrime temporibus nostris in urbe roma herma conscripsit sedente cathetra urbis romae ecclesiae Pio episcopo fratre eius et ideo legi eum quidem oportet se puplicare vero in eclesia populo neque inter profetas completum [lege: completos] numero neque inter apostolos in fine temporum potest.”⁵ Alii tandem, attentis secundae ac tertiae sententiae rationibus, utramque in unam copulare conantur, dicentes librum constare duabus partibus, quarum prior, in qua fit mentio Clementis, exarata est tempore huius pontificis, altera vero tempore Pii I circa medium saec. 2, et quidem ab alio auctore, de quo loquitur *Fragmentum Muratorianum* quique praeterea utramque partem in unum opus coaptavit: ita Champagny, Hilgenfeld, et inter modernos Altaner, Quasten et Colson. Ceterum isti non prorsus conveniunt in determinando quaenam libri partes et quando fuerint separatim conscriptae antequam a Fratre Pii I circa medium saec. 2 sub actuali forma collectae fuerint: Champagny distinguit duas partes, primam complectentem *Visiones*, quam exaraverit Herma paulinus, alteram complectentem *Mandata* et *Similitudines*, quam composuerit Herma frater Pii I; Hilgenfeld vero distinguit tres partes (artificiose tamen modo mutans ordinem *Visionum*, *Mandatorum* et *Similitudinum*'), quarum prima confecta fuerit ante a. 112, secunda sub Hadriano imperatore (117-138), tertia a fratre Pii I (140-154), qui praeterea tres partes in unum collegerit; Altaner vero. Quasten et Colson, generice dicunt primam partem ascendere ad tempus Clementis, definitivam vero compositionem ad tempus Pii I.

Quidquid sit sive de praeciso tempore et modo compositionis huius operis sive de allegorica vel ficticia eius ratione, nemo negat ipsius subapostolicam antiquitatem (communissime enim conveniunt eruditi in assignando medio saec. 2 ut termino ad quem totalis saltem ac definitivae compositionis) aut eius momentum tamquam testimonium antiquae traditionis (nam apud veteres, usque ad saec. 4-5. magna gavisum est auctoritate).⁷ Liber materialiter dividitur in tres partes: 5 *Visiones*, 12 *Mandata* et 10 *Similitudines*, logice vero in duas partes, quarum prior (4 priores *Visiones*) refert revelationes Ecclesiae, quae sub figura senioris matronae apparet Hermae eumque instruit de sua missione exhortandi fideles ad poenitentiam ob

⁴ Baumgarten tamen et Harnack putant eundem quidem auctorem non inde ab initio librum integrum, ut unum opus, composuisse, sed varias partes separatim scripsisse quas tardius uno vel alio modo artificiose in unum opus redegit.

⁵ Cf. in art. 3, p. 825.

⁷ Apud M. J. RouËT de JOURNAL, *Enchiridion patristicum* (ed, 14, Barcelona 1946) 106 sq.

¹ In Oriente inde a saec. 5 et in Occidente inde a saec. 4 auctoritas operis celeriter declinavit, etsi non totaliter evanuerit. Hieronymus *Pastorem* stultum appellat (Praei, in *Sam.* et *Mal.*) et opus “apud Latinos paene ignoratum esse” asserit (*De vir. ill.* 10); *Decretum Gelasii* illud inter apocrypha refert. Ceterum, iam in ipso *Fragmento Muratoriano* (supra cit.), concessa operis auctoritate, explicite dicebatur illud non esse reponendum in canone seu inter scripturas inspiratas.

instantem parusiam, altera vero (5n *Visio*, quae est veluti pons inter duas partes, *Mandata* et *Similitudines'*) continet morales exhortationes et magis determinatam instructionem circa praefatam Hermae missionem, factas ab Angelo Poenitentiae, qui sub figura Pastoris apparet iam in 5n *Visione* et a quo integer liber proprium nomen accepit. Quamvis idea centralis totius operis sit exhortatio ad poenitendum adeoque respiciat directe tractatum *De Poenitentia*, in quo non levem controversiam apud eruditos et dogmaticos suscitavit (cf. nostrum tractatum de illo sacramento I 93-96; IV 358-361), nonnullae tamen in eo notabiles indicationes etiam de Ecclesiae hierarchia necessario traduntur, sub qua ecclesiastica ipsa poenitentia peragitur.

Visio II. 2. 6: “Dices igitur praepositis [τροπολογισμοί] ecclesiae, ut corrigant vias suas in iustitia” (*Funk* 1. 427).

Ibid. 4. 2-3: “Venit anus [i.e. Ecclesia] et interrogavit me, an librum [revelationum] iam dedissem presbyteris. Negavi me dedisse. Bene, inquit, fecisti; habeo enim verba aliqua addere. . . Scribes igitur duos libellos et mittes unum Clementi et unum Graptae. Mittet ergo Clemens in exterarum civitates; illi enim mandatum est; Grapte autem monebit viduas et orphanos. Tu autem leges in ista civitate cum presbyteris, qui praesunt [προϊσταμένων] ecclesiae” (*Funk* 1. 431).

Visio III. 1. 8: “Dicit mihi [anus in figura Ecclesiae]: Sede hic. Dico ei: Domina, sine presbyteris prius sedere. Quod tibi dico, inquit, sede” (*Funk* 1. 435).

Ibid. 5. 1: “Audi nunc de lapidibus, qui vadunt in aedificationem [turris, seu Ecclesiae]. Lapides igitur quadrati et albi et congruentes commissuris suis, hi sunt apostoli et episcopi et doctores et diaconi, qui ambulaverunt in sanctitate dei et episcopatum gesserunt et docuerunt et ministraverunt [καὶ ἡπισκοπήσαντες καὶ διδάξαντες καὶ διακονήσαντες] caste et sancte electis dei, alii dormientes, alii adhuc viventes” (*Funk* 1. 441-443).

Ibid. 9. 7: “Nunc autem dico vobis, qui praeestis [ροὶ τοῦ προπορεύοντος] ecclesiae et occupatis primas sedes [τοὶ πρωτοκαθέδρουνται]: nolite similes fieri maleficis” (*Funk* 1. 453).

Mand. XI. 1, 4, 5, 7: “Ostendit mihi homines super subsellium sedentes et alium hominem sedentem in cathedra. Et ait mihi: Vides hos, qui super subsellium sedent? Video, inquam, domine. Ili, inquit, fideles sunt, et qui in cathedra sedet, pseudopropheta est, qui disperdit sensum servorum dei. . . Qui . . . pseudopropheta interrogat de negotio quolibet, idololatrias est et expers veritatis ac demens. Omnis enim spiritus a deo datus non interrogatur, sed habens virtutem divinitatis a semet ipso omnia loquitur, qui de sursum est a virtute spiritus divini. . . Quomodo igitur, inquam, domine, cognoscet homo, quis eorum propheta sit et quis pseudopropheta? Audi, inquit, de utroque propheta; et sicut tibi dicturus sum, ita probabis prophetam

et pseudoprophetam. E vita proba hominem spiritum divinum habentem” (*Funk* 1. 503-507).

Sini. IX. 15. 4 inducuntur “prophetae et ministri [διάκοι] eius.” necnon “apostoli et doctores [διδάσκαλοι] praedicationis filii dei” (*Funk* 1. 607-609).

Ibid. 16. 5 pariter sermo est de “apostolis et doctoribus, qui nomen filii dei praedicaverunt . . . [quique iam] dormierunt” (*Funk* 1. 609).

Ibid. 25. 2 inducuntur iidem “apostoli et doctores, qui praedicaverunt in toto mundo . . . [quique nunc] conversationem inter angelos habent” (*Funk* 1. 621).

Ibid. 26. 2 sermo est de “diaconis . . . , qui male ministraverunt et substantiam viduarum et orphanorum diripuerunt et sibimet ipsis lucrum fecerunt ex ministerio, quod acceperunt ministrare” (*Funk* 1. 621-623).

Ibid. 27. 1-3: “De monte vero decimo, ubi erant arbores tegentes oves aliquas, qui crediderunt, huiusmodi sunt: episcopi et hospitales, qui servos dei semper libenter in domos suas receperunt sine hypocrisi: episcopi autem semper inopes ac viduas ministerio [διακοῦ] suo assidue protexerunt casteque perpetuo conversati sunt. Hi ergo omnes a domino perpetuo protegentur. Haec igitur qui egerint, gloriosi sunt apud deum et locus eorum iam cum angelis est, si perseveraverint usque ad finem servientes [λατουργοί] domino” (*Funk* 1. 623-625).

Ibid. 31. 5sq.: “Gaudebit autem [Dominus pecorum] si omnia invenerit sana. Sin autem aliqua ex his dissipata invenerit, vae erit pastoribus. Quodsi ipsi pastores dissipati reperti fuerint, quid respondebunt [pro] pecoribus his? Numquid dicunt a pecore se vexatos? Non credetur illis. Incredibile enim res est, pastorem pati posse a pecore; et magis punietur propter mendacium suum. Et ego sum pastor, et validissime oportet me de vobis reddere rationem” (*Funk* 1. 630).

1. *Veram hicrarchiam* in Ecclesia Hermas clare proponit. Sermo enim est de Ecclesiae praepositis (προτ/γουραοι, *Vis.* II. 2. 6; *Γis.* III. 9. 7), de his qui in Ecclesia occupant primas sedes (πρ. ἠοκαΜρίται, *Izis.* III. 9. 7; cf. 1. 8); de presbyteris praesidentibus seu qui praesunt Ecclesiae (προῖστάρῃΟῖ, *Vis.* II. 4. 3), de episcopis qui episcopatum seu praefecturam et vigilantiam exercent («πισκοτη/σαντε, *Vis.* III. 5. 1). oves sibi commissas suo ministerio (διακονία) tamquam pastores protegunt et de eis rationem Deo reddunt, divino servitio incumbunt (Α«Toupyowrc<;, *Sim.* IX. 27. 1-3; 31. 5-6). Presbyteris Hermas iubetur revelationum librum tradere, sibi nihilominus directe de coelo

commissum, imo illum tradere iubetur nominatim Clementi, uni ex illis praepositis, ut ab eo veluti auctoritative transmittatur etiam ad exterarum civitates (*Vis.* II. 4. 2-3: “Mittet ergo Clemens in exterarum civitates; illi enim mandatum est [scilicet: ipse ex officio ad hoc tenetur]”). Quinam autem praecise sint tales praepositi, seu quos et quot ecclesiasticos gradus ipsi constituent, dicitur in art. 3 (pp. 819-823), ubi erit pariter sermo de charismaticis.

2. *Sacerdotalis indoles* huius hierarchiae, etsi non explicite et directe, sufficienter tamen indicatur. Nam presbyteri et episcopi simpliciter dicuntur praesidere Ecclesiae et esse fidelium pastores, adeoque etiam ac maxime in sacerdotali ministerio (quodcumque illud sit). Diaconi dicuntur “ministrare electis Dei” (*Vis.* III. 5. 1), nec mentio ministerii charitatis apud orphanos et viduas (*Sim.* IX. 26. 2) ullatenus excludit aliud genus ministerii, idque sacrum ac sacerdotale, aut indicat ipsum esse secundarium, nam etiam de episcopis eadem ministerialis cura praedicatur, quorum tamen opus dicitur esse divinum officium seu liturgia (*Sini.* IX. 27. 1-3). Ipsa expressio “Servientes Domino [λειτουργοῦντες]” in documentis eiusdem aetatis indicare solet sacerdotale ministerium, et peculiariter eucharisticum ipsum ministerium. Presbyteri videntur praesidere ecclesiasticae poenitentiae, siquidem ipsis Hermas iubetur divinas revelationes de poenitentia communicare (*Vis.* II. 4. 2-3).

3. *Divina origo* eiusdem hierarchiae explicite non exhibetur, nec ceteroquin eam taliter proponendi peculiaris ratio vel occasio in hoc opere occurrit. Nihilominus ipsa implicite continetur in sacerdotali indole illius. Praeterea, Ecclesia, divinitus instituta et per visionem ad Hermam de caelo missa (*Ws.* I. 1. 3-4; *Sim.* IX. 1. 1-2), eum sollicitate remittit ad praesidentes presbyteros; quae sollicitudo convenienter non explicaretur nisi hi essent divinitus instituti. Quidam expositores vident in Pastore, sive angelo poenitentiae (*Vis.* II. 4. 1; III. 10. 7; V. 1, 2, 3, 7; *Sim.* VIII. 2. 5, 6, 8; IX. 33. 1-2; X. 1. 1-2), figuratum ipsum episcopum; alii vident episcopos sive praepositos Ecclesiae figuratos in angelis de quibus passim sermo occurrit (praecipue *Sim.* V. 5. 2-3; 6. 2-48), in quo casu divina origo hierarchiae clarius significaretur; attamen, prima opinio non videtur fundamentum habere in ipso textu, nam angelus poenitentiae exhibetur

¹*Sini.* W 5. 2-3: “Ager hic mundus est; dominus agri qui creavit omnia . . . ; filius spiritus sanctus est; servus filius dei est; vinea populus hic est, quem plantavit ipse; pascua sancti angeli sunt domini, qui continent populum ipsius . . . ; amici et consilarii sancti angeli, quos primos creavit”; *ibid.* 6. 2-4: “Deus vineam plantavit, id est populum creavit tradiditque filio suo; et filius posuit angelos super eos, ut eos conservarent. . . Ipse igitur peccatis populi ablutis ostendit iis semitas vitae, dans iis legem. . . Dominus in consilium adhibuit filium suum ac gloriosos angelos de hereditate servi” (*Funk* 1. 539-541).

potius ut spiritus coelestis nec ullam peculiarem connexionem ostendit cum aliquo ecclesiastico hierarcha; altera autem opinio, quamvis tale fundamentum habere videatur ac praeterea corroborari possit per comparisonem cum Apocalypsi Ioannis, in qua, iuxta communioem saltem catholicorum opinionem, angeli ecclesiarum sunt ipsi earundem episcopi, non videtur tamen satis solida ob ambiguum ac fluctuantem modum quo in variis locis tales angeli describuntur.

PSEUDO-CLEMENTIS ROMANI Epistola II ad Corinthios
(certe saec. 2, probabilius circa 150).

Inde a saec. 4 hoc scriptum una cum Epistola Clementis Romani (de qua supra, pp. 22S sqq.) plerumque ab auctoribus relatum est. eidemque pontifici attributum tanquam secunda eius epistola ad Corinthios, eademque auctoritate donatum.⁹ Quidam eruditi primam illius mentionem vident in sequentibus verbis epistolae Dionysii episcopi Corinthii ad Romanos sub Sotere R. P.: “Hodie sacrum diem Dominicum transegimus. In quo epistolam vestram legimus, quam quidem perpetuo deinceps legentes, perinde ac priorem illam nobis a Clemente scriptam epistolam, optimis praeceptis ac documentis abundabimus” (apud Eusebium Caes.. *Hist, eccles.* 4.23, *MG* 20. 390); attamen, vox illa “priorem” non probat hanc alteram epistolam tribui eidem Clementi sed textus suadet agi de epistola recenter scripta a Romanis sub Sotere quae legebatur in ecclesia una cum altera epistola antea scripta ab iisdem Romanis sub Clemente. Unde prima certa mentio secundae epistolae. Clementi tributae, fit ab ipso Eusebio Caes. (in priori parte saec. 4), qui ceteroquin de eius authenticitate dubitare et auctoritatem minuere videtur, scribens: “Scendum tamen est alteram quoque Clementis epistolam circumferri. A'erum hanc non perinde receptam atque approbatam fuisse, pro certo habemus: quandoquidem vetustiores eius testimonio nequaquam usos esse comperimus” (*Hist, eccles.* 3. 38, *MG* 20. 294); Hieronymus pariter idem iudicium repetit et aggravat, scribens: “Fertur et secunda eius [i.e. Clementis] nomine Epistola, quae a veteribus reprobat” (*De vir. ill.* 15, *ML* 23. 663-666).

Disputatur inter eruditos de huius operis *indole, auctore et tempore*. Quidam illud habent ut veram epistolam, ac tribuunt vel ipsi Clementi Romano (sic plures antiquiores usque ad Bryennium), vel Dionysio episcopo Corinthiorum (M. I. Wocher), vel Soteri Romano (A. Hilgenfeld in sua priori editione, cui favet ex parte Harnack et inter recentiores Steidle; esset nempe illa eadem epistola de qua loquitur Dionysius Corinthius in loco nuper citato). Opinio vero, iam inde a fine saeculi elapsi fere communis, tenet opus illud non esse epistolam sed sermonem, antiquissimam nempe homiliam Christianam (nam caret indole epistolari, ut constat peculiariter sive ex eius conclusione sive ex ipso initio in quo consueta epistolaris inscriptio desideratur; homileticam vero indolem ostendit inter alia praecipue 17.3, infra cit.) atque insimul eam Clementi Romano abiudicat. Omnes quidem eruditi admittunt opus exaratum esse in decursu saec. 2, sed iterum dividuntur in duas opiniones principales.¹⁰ Quidam pauciores volunt opus confectum esse Romae, et quidem vel in ultima parte saec. 2 seu tempore Soteris Papae (circa 166-174; ita praecipue Hamack qui, accommodans supradictam primam opinionem Hilgenfeld. quam et ipse secutus fuerat, ait opus esse confectum circa a. 170 ac missum

⁹ In ecclesia Syriaca haec epistola, una cum priori epistola Clementis, addita fuit libris inspiratis, ut constat ex Codice Alexandrino SS. Scripturarum.

¹⁰ Omittimus peregrinas quasdam opiniones, ut Hilgenfeld qui in altera sua editione opus tribuit Clementi Alexandrino, ratione *consonantiae* nominis; ob internas styli rationes, alexandrinam originem tuiti sunt inter recentiores etiam Harris et Streeter.

a Romanis ad Corinthios tanquam scripturam ad aedificationem aptam, sive consolatorium sermonem), vel medio saec. 2 (circa 150; ita praecipue Batiffol qui, innixus parallelism© aliquarum doctrinarum huius operis cum *Pastore* Hennae, opinatur auctorem esse aut ipsum Hermam aut aliquem scriptorem eiusdem loci ac temporis). Alii, et quidem longe frequentiores, dicunt opus confectum esse Corinthi ab ignoto prorsus auctore (nam 7.1,3 fit allusio ad ludos isthmicos qui Corinthi celebrari solebant et verbum *καταπλάν*, i.e. navigare, bis adhibetur absque appositione «s *τον Ισθμόν* vel «ς *Κόριντον*, quod ostendit auctorem in urbe ad mare sita scripsisse) et quidem circa a. 150, potius ante quam post, quia nulla habetur allusio ad ortum Gnosticismi et ea quae in c. 14 leguntur de spirituali ecclesia non facile tempore illius haeresis a catholico scribi potuissent; ceterum, maiorem temporis determinationem alii aliter assignant: circa 150 (Bardy), circa 150 aut non multo post (Quasten), circa 150 potius ante quam post (Funk), ante 150 (Kriiger, Michiels), circa 140 (Casamassa), 120-140 (Lightfoot, Tixeront), ante 130 (Cayré).

Communior igitur opinio hodie est: illud opus esse quandam homiliam, exaratam ab ignoto auctore, Romae vel Corinthi, circa medium saeculum secundum. Ex qua subapostolica eius antiquitate eiusque connexionione sive cum *Pastore* Hermae sive cum aliis praecedentibus documentis provenit aliquale eius momentum in re nostra, etsi, ob homileticam eius indolem, nonnisi tres sequentes textus ipsum praebeat, in quibus transeunter tangitur ecclesiastica hierarchia.

17. 3, post exhortationem ad poenitentiam, dicitur: “Et non solum nunc videamur credere et animum advertere, dum commonefimus a presbyteris, sed etiam cum domum abierimus, memores simus mandatorum domini” {*Funk* 1. 205-207).

17. 5: “‘Et videbunt gloriam’ eius et virtutem incredulill et mirabuntur intuentes regiam mundi in lesu dicentes: Vae nobis, quoniam tu eras, neque scivimus neque credidimus neque oboedivimus presbyteris de salute nostra nobis praedicantibus” {*Funk* 1. 207).

19. 1: “Itaque, fratres et sorores, postquam deus veritatis auditus est, lego vobis exhortationem, ut animum advertentes ad ea, quae scripta sunt, et vosmet ipsos salvetis et eum, qui legit inter vos” {*Funk* 1. 209).

Presbyteri, qui bis ac soli nominantur (tacitis nempe episcopo et diaconis), exhibentur ut praedicantes verbum divinum et admonentes plebem, et quidem cum ea vera auctoritate quae oboedientiam exigit: hinc *hierarchia*, et quidem in sacris (i.e. saltem in sacro verbi magisterial! ministerio), hoc loco indicatur. Iustinus, *Apol.* I. 67 (cf. infra, p. 256), scripta circa idem tempus (150-155), refert in conventibus Christianis praesidentem sive episcopum, absoluta lectione Scripturarum per lectorem, admonitionem sive exhortationem ad plebem habuisse; ex quo sequitur hic 19. 1 agi de episcopi allocutione atque hunc hierarchiae gradum velate ac tacito nomine indicari; ceterum, aliunde scimus sive Romae sive Corinthi, ubi haec homilia circa medium saec. 2 exarata dicitur, iam eo tempore extitisse episcopum monarchi-

ll Tempore scilicet iudicii, in die gloriosi adventus Christi.

cum, Romae nempe sedisse Pium I (circa 140–155) et Corinthi probabiliter Primum de quo loquitur Hegesippus (cf. infra, p. 260), sese referens ad tempus Aniceti Papae successoris Pii I (circa 155-166, imo fortasse 145-166).

JUSTINUS (circa 100/110-163/167),¹² *Apologia* I (scripta circa 150, probabiliter 155).

Naius in Palaestina initio saec. 2 (100-110) ex paganis parentibus, graecis vel hellenistis vel probabilius latinis (ut suadet ipsum nomen Iustinus), a paganismo ad fidem conversus circa 130 (nec tardius), Ephesi commoratus circa 132-135 ubi iam apologeta se exhibuit disputans cum Tryphone doctore iudaeo, Iustinus Romam petiit sub Antonino Pio (138-161), ibique commoratus ac scholam quam fundavit dirigens, scripsit a. 148-161 tria quae supersunt completa et authentica opera, scilicet *Apologias* I et II et *Dialogum cum Tryphone* (in quo refert praefatas disputationes habitas Ephesi cum illo doctore iudaeo). Martyrium subiit sub praefecto Iunio Rustico (163-167; ut constat ex authentica relatione *Actorum S. Iustini et sociorum* 3), probabilius a. 165 et in ipsa Roma.

In haec fere conveniunt patrologi aliique eruditi. Discrepant vero quoad maiorem determinationem temporis quo praefata tria opera exarata sunt. Maxima latitudo quae concedi potest, est inter a. 147 (nam Antoninus Pius, Marcus Aurelius et Lucius Verus, quibus primum opus *Apologia* I dedicatur, consociati in imperio inveniuntur ab a. 147 ad a. 161 quando Antoninus Pius mortuus est) et 167 (nam Iustinus non ultra hunc annum martyrium subiit), immo, cum eruditi satis communiter opinentur martyrium contigisse a. 165, tria illa opera dici possunt exarata inter 147 et 165; ceterum, satis etiam communiter eruditi tempus compositionis amplius restringunt ad 148-161. *Apologia* I. exarata ante duo alia opera (nam *Apologia* II ad illam alludit et *Dialogus* eam citat), ab omnibus refertur ad 150 circiter (nam ipse Iustinus in n. 46 affirmat “Christum ante annos centum et quinquaginta natum [esse] sub Cyrenio”), communius vero ad 155 (quidam dicunt 150, alii 152, alii 150-153, alii 150-155); de ceteris operibus minor consensus habetur, nam, etsi communius exarata dicantur non ultra 161. quidam tamen pauci (ut Hubik et Steidle) *Apologiam* II referunt ad 164-165. Communiori igitur ac solide fundato iudicio accedet, qui tempus compositionis sequenti modo assignabit: *Apologia* I 148-155, *Apologia* II 155-160, *Dialogus* 155-161.

Ad rem autem nostram faciunt duo loci ex *Apologia* I. scilicet n. 65. in quo describitur eucharistica celebratio neobaptizatorum, et n. 67, in quo refertur eadem eucharistica celebratio in regulari conventu dominicali. Huius celebrationis descriptio, fere eadem in utroque loco, ad haec reducit: conventionem fidelium sub praesidente, lectionem scripturarum, sermonem sive admonitionem praesidentis, consecrationem eucharisticam per eundem, distributionem communionis per diaconos, communes preces et acclamationes. Praeterea ad rem nostram indirecte faciunt etiam duo alii loci in quibus celebratae Eucharistiae indoles describitur sive ut realis praesentiae mysterium (*ibid.*, n. 66) sive ut novae legis sacrificium (*Dialogus cum Tryphone*, nn. 41, 70, 116-117).

Pauca admodum, quae auctores dicunt circa hierarchiam secundum Iustinum, invenies in locis ubi exponunt eius testimonium de eucharistico conventu Christianorum; cf. bibliographiam infra in p. 258. De vita autem, operibus et generali doctrina Iustini sufficientem descriptionem habes apud G. BARDY, “Justin,” *Dictionnaire de théologie catholique* VIII-2 (Paris 1925) 2228-2277 (ubi affertur copiosa bibliographia), et J. LEBRETON, *Histoire du dogme de la Trinité*, II: *De Saint Clément à Saint Irénée* (Paris 1928) 405-484; “Saint Justin,” *Histoire de l’Église* (publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin), I: *L’Église primitive* (Paris 1946) 427-451.

Apologia I. 65: “Nos autem postquam eum, qui fidem suam et assensum doctrinae nostrae testatus est, sic abluimus, ad eos, qui dicuntur fratres, deducimus, ubi illi congregati sunt, communes preces et pro nobismetipsis, et pro eo qui illuminatus est, et pro aliis ubique omnibus intento animo facturi. . . Invicem osculo salutamus, ubi desiimus precari. Deinde ei, qui fratribus praeest [προεστῶν] panis affertur, et poculum aquae et vini: quibus ille acceptis laudem et gloriam universorum Parenti per nomen Filii et Spiritus sancti emittit, et eucharistiam, sive gratiarum actionem, pro his ab illo acceptis donis prolixè exsequitur. Postquam preces et eucharistiam absolvit, populus omnis acclamat, ‘Arnen.’ Arnen autem Hebraea lingua idem valet ac ‘Fiat.’ Postquam vero is, qui praeest [προεστῶν], preces absolvit, et populus omnis acclamavit, qui apud nos dicuntur diaconi [διάκο^{TM}] panem et vinum et aquam, in quibus gratiae actae sunt, unicuique praesentium participanda distribuunt, et ad absentes perferunt” {*MG* 6. 427).

Ibid. 67: “Ac solis, ut dicitur, die omnium sive urbes sive agros incolentium in eundem locum fit conventus, et commentaria apostolorum, aut scripta prophetarum leguntur, quod licet per tempus. Deinde, ubi lector desiit, is qui praeest [ὁ προεστῶν] admonitionem verbis et adhortationem ad res tam praeclaras imitandas suscipit. Postea omnes simul consurgimus, et preces emittimus; atque, ut iam diximus, ubi desiimus precari, panis affertur et vinum et aqua; et qui praeest [ὁ προεστῶ], preces et gratiarum actiones totis viribus emittit, et populus acclamat, ‘Amen,’ et eorum, in quibus gratiae actae sunt, distributio fit et communicatio unicuique praesentium, et absentibus per diaconos [διακόνων] mittitur. Qui abundant et volunt, suo arbitrio, quod quisque vult, largiuntur, et quod colligitur apud eum, qui praeest [προεστῶν], deponitur, ac ipse subvenit pupillis et viduis, et iis qui vel ob morbum, vel aliam ob causam egent, tum etiam iis qui in vinculis sunt et advenientibus peregre hospitibus; uno verbo omnium indigentium curam suscipit” {*MG* 6. 430).

Iustinus non agit directe de hierarchia, sed, iuxta apologeticum scopum quem generaliter sibi praefigit, exponit modo quodam summario praecipuas Christianorum religiosas consuetudines sive caeremonias, nominatim celebrationem Baptismi et Eucharistiae, ut eas a paganorum persecutorum columniis defendat. In expositione autem ipsius eucharisticae celebrationis incidit mentio hierarchiae, cuius sacerdotalis praecipue indoles ex hoc ipso vivide manifestatur.

1. Quod agatur de *vera hierarchia*, satis ostendit ipsa vox ὁ προεστῆς (praeses; vox contracta a προεστ.κῶ, participio verbi προιστημι = ante

pono, praepono, et, per derivationem, praesum, guberno). Haec enim adhibetur etiam ab Apostolo in sensu hierarchico (1 *Tini.* 5. 17: προῖστῶτι? πραιτβντίροι = qui praesunt presbyteri); est cognata alterae voci προῖστάμα'Οί (ex eodem verbo προῖστ'/α) ab eodem Apostolo pluries, in ipsa forma nominali, vel in forma adiectiva et verbali, adhibita in sensu hierarchico (1 *Thess.* 5. 12; *Rom.* 12. 8?; 1 *Tini.* 3. 4, 5, 12; cf. infra, pp. 705 sq.; etiam Hermas ea utitur in II. 4. 3, cf. supra, p. 251); insistenter hic repetitur, quinquies nempe, eidemque personae constanter tribuitur; semel etiam ipsa occurrit sub emphatica expressione “Praeses fratrum” (ὁ *irpom* τῶν ἀδελφῶν), i.e. qui est caput communitatis, modo nempe indefinito ac generali, nec tantum quando eucharisticus conventus celebratur.

Praeter praesidem, bis nominantur diaconi, Eucharistiam praesentibus et absentibus ministrantes, cuius tamen ministerii hierarchicus character non significatur. Semel etiam nominatur “lector” (“Ubi lector desiit”) sed an in technico sensu quem subinde obtinuit, i.e. unius ex inferioribus clericis, non constat; etiam enim in *Pseudo-Cleinentis Romani epistola* est sermo de lectore, imo de “eo. qui legit inter vos” et tamen ibi agitur valde probabiliter de homilia ipsius praesidentis, ut dictum est supra (p. 254).

Nomen episcopi vel presbyteri non occurrit, secus ac in aliis documentis eiusdem aetatis, sed illi substituitur generalius ac indeterminatum nomen praesidentis, utrum intentionaliter, an casu (sicut apud ipsum Hermam, *Vis.* II. 2. 6; 4. 3; III. 9. 7: ἡγορευ/ προῖστάμενοι), non constat. Si id intentionaliter factum est, ratio esse potest ut sermo intelligibilior fieret paganis romanis quibus *Apologia* dirigitur quibusque prius illud nomen sub utraque forma familiare non erat, quod quidem suadetur ex ipsa explicatione nomini diaconi apposita (“Qui apud nos dicuntur diaconi”), quod ceteroquin difficiliter per aliud substitui poterat; quidam tamen hanc aliam rationem suggerunt, iustum nempe significare voluisse Eucharistiam celebrari consuevisse sive ab episcopo sive a simplici presbytero ex illius commissione (ut testatur Ignatius, *Smyrn.* 8. 1: “Valida eucharistia habeatur illa, quae sub episcopo peragitur vel sub eo, cui ipse concesserit”) ac propterea. ad utrumque ministrum designandum, communem praesidis appellationem adhibuisse. Quidquid sit, neque ex ipso nomine praesidis neque ex ipsa eucharistica functione quam exercet, determinari potest utrum in eo loco agatur de vero episcopo an de simplici presbytero, seu utrum distinctio utriusque gradus hierarchici proponatur. Attamen hoc ipsum suadetur sive ex expressione “Praeses fratrum” (“Is qui

13 Cf. Bardy, *art. cit.* (supra, in p. 255) 2272.

fratribus praeest”) quae, ut dictum est, generali ac indefinito modo prolata, suggerit ipsum caput communitatis potiusquam merum actualem praesidentem eucharistici conventus, tum ex eo quod Iustinus, in Syria, Asia Minori et Romae commoratus, loquitur de celebratione eucharistica prout communiter et ubique fiebat in ecclesiis, ubi, ex copulatis saltem testimoniis Ignatii Antiocheni et Dionysii Corinthi, novimus iam eo tempore latissime viguisse monarchicum episcopatum cui eucharistica celebratio, tanquam ordinario saltem ministro, reservabatur, et praeterea, hanc reservationem peculiariter obtinuisse in ipsa Roma, ubi Iustinus suam Apologiam exaravit, constat ex testimonio Irenaei scribentis Anicetum episcopum romanum Polycarpo episcopo smyrnensi, dum Romae commoraretur, honoris causa concessisse ut Eucharistiam celebraret (apud Eusebium Caes. *Hist, eccles.* 5. 24, *MG* 20. 507).

2. *Sacerdotalem indolem* praefati hierarchae vivide ostendit ipsa eucharistica celebratio cum qua ille, tamquam praeses ac principalis actor, intime copulatur, quaeque praecipue constat praedicatione verbi divini et consecratione eucharistici mysterii, cum subsequenter! distributione communionis per ministerium diaconorum necnon occasional! collectione temporalium bonorum in fratrum subsidium, ab ipso hierarcha recepta et ab eo subinde administranda.

Principalis etiam functio sacerdotalis, seu *sacrificii oblatio*, a Iustino alibi indicatur, cum hanc Eucharistiam, a praeside fratrum in pane et vino celebratam, ostendit non solum continere corpus et sanguinem Christi (*ibid.* 66: “Illam, in qua per precem ipsius verba continentem gratiae actae sunt, alimoniam, ex qua sanguis et carnes nostrae per mutationem aluntur, incarnati illius Iesu et carnem et sanguinem esse edocti sumus”), sed etiam esse verum sacrificium N. L. a Malachia praenuntiatum (*Dial.* 41; 70; 116-117). Inepte autem Protestantes, quibus dubitative saltem consentierunt quidam pauci catholici, hunc sacrificalem sensum a verbis Iustini expungere conati sunt, ut sufficienter ostendimus in tractatu *De Eucharistia* I 203; II 897-899, ubi integros textus citatos invenies?⁴

M De eucharistica doctrina Iustini confer:

Bardy, *art. cit.* (supra, in p. 255) 2271-2274.

Batiffol, P., *L'Eucharistie, la présence réelle et la transubstantiation* (“Études d'histoire et de théologie positive,” deuxième série, éd. 10, Paris 1930) 6-32. Cf. etiam indicem ad v. Justin.

Beran, J., “Quo sensu intelligenda sint verba Sancti Iustini Martyris $\sigma\sigma\eta\ \delta\upsilon^\wedge\alpha\mu\omicron\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$ in I Apologia, N. 67,” *Divus Thomas* (Piacenza) XXXIX (1936) 46-55.

Casel, O., “Die Eucharistielehre des hl. Iustinus Martyr,” *Der Katholik* XCIV (1914) 153-176, 243-263, 331-355, 414-436.

Jungmann, J.-A., *Missarum solcmnia* (Wien 1948) I 30-34; in recenti versione gallica (Paris 1951) 46-53.

Praeterea in sequentibus verbis *Dial.* 116 sq. legi potest prima, utut indirecta, attributio nominis “sacerdos” hierarchis novi testamenti: “Nos, qui per nomen Iesu instar unius hominis omnes in Creatorem universorum Deum credimus . . . verum genus sacerdotale Dei sumus, ut Deus ipse testatur, cum sibi in omni loco in gentibus grata et pura sacrificia offerri dicit. A nemine autem Deus accipit sacrificia ipsius nisi per ipsius sacerdotes [ἀρ«ων]. Qui ergo per illius nomen sacrificia ipsi offerunt ea, quae a Iesu Christo praescripta, id est quae in eucharistia panis et calicis a Christianis in omni terrarum loco offeruntur, hos omnes in antecessum Deus gratos sibi esse testatur. Quae vero a vobis [Iudaeis] ac per vestros illos sacerdotes offeruntur, ea respuit” {*MG* 6. 746). Quamvis enim Iustinus totum populum christianum vocet “genus sacerdotale” et quidem sacrificium “offerens,” haec tamen intelligit mediate tantum seu ratione unius inter eos, seu praesidentis, quem in duobus supra relatis locis {*Apol.* I. 65 et 67) ostendit solum proprie ac directe offerre, consecrando et gratias agendo; unde sub voce sacerdotis et offerentis praecipue, proprie ac ratione sui, ipsos hierarchas designare intendit, quod satis etiam significat in parallela expressione addita de sacerdotibus iudaicis: “Quae vero a vobis ac per vestros illos sacerdotes offeruntur. . .”

HEGESIPPUS († post 180), *Fragmentum* apud Eusebium Caes. (exaratum circa 180).

Natus in Oriente ex familia hebraica vel saltem iudaeo-hellenica (ut suadet ipsius linguae hebraicae familiaritas; cf. Eusebium Caes., *Hist. eccles.* 4. 22, circa finem), atque conversus ad fidem, Hegesippus, ex desiderio cognoscendi veram traditionalemque doctrinam, Romam petiit circa tempus Aniceti R. P. (qui sedit probabiliter 154-166), visitans varias ecclesias, ac peculiariter Corinthiacam in qua satis longo tempore commoratus est. In patriam ex Roma reversus, fructum sui itineris in opere *Ῥπομνήματα* seu *Memorabilia*, quinque libris constante, consignavit, quo, praecipue contra Gnosticos, ostendere intendit “sanam doctrinam, qualiter ab apostolis transmissa est,” in probationem adducens universalem consensum episcoporum in eandem doctrinam illorumque continuatam successionem ab ipsis apostolis. Haec praecipue de vita et opere Hegesippi colliguntur ex Eusebio Caes. (*Hist. eccles.* 4. 8, 11, 21, 22; cf. etiam Hieronymum, *De vir. ill.* 22).

Eusebius Caes., *Hist. eccles.* 4. 8: “Inter quos [i.e. sacros scriptores] celebris fuit Hegesippus, cuius testimonio in superioribus libris saepissime usi fuimus, cum res apostolorum temporibus gestas ex illius fide ac relatione traderemus. Hic in quinque libris simplici admodum sermone conscriptis verissimam apostolicae praedicationis

MORSON, S., “St. Justin and the Eucharist,” *The Irish ecclesiastical record* LXXIX (1943) 323-328.

PERLER, O., “Logos und Eucharistie nach Justinus I *Apol.* c. 66,” *Divus Thomas* (Friburgi) XVIII (1940) 296-316.

QUASTEN, J., *Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima* (Bonn 1935-1937) 13 21, 337-339; *Patrology* I (Utrecht 1950) 213-218.

historiam complexus, tempus ipsum quo floruit, aperte designat, cum de iis qui simulacra primum erigere coeperant, in hunc modum scribit: 'Quibus cenotaphia templaque exstruxerunt, sicut nunc etiam fieri videmus. Ex quibus fuit Antinous, servus Caesaris Adriani, in cuius honorem certamen sacrum quod Antinoium vocant, nostra etiam aetate celebratur. Nam et urbem Antinoo cognominem Adrianus condidit, et prophetas instituit' " (*MG* 20. 322 sq.).

Z&zrf. 4. 11: "At Romae cum Pius anno episcopatus sui quinto decimo vitam cum morte commutasset, Anicetus Ecclesiae illius Antistes factus est. Huius temporibus se in urbem Romam venisse scribit Hegesippus, ibidemque ad Eleutheri usque episcopatum continuo permansisse" (*MG* 20. 230).

Ibid. 4. 21-22: "Iisdem temporibus [i.e. sub Vero imperatore] in Ecclesia floruit Hegesippus, de quo in superioribus libris abunde iam dixi. . . Hegesippus quidem in quinque *Commentariorum* libris qui ad nos pervenerunt, luculentissima fidei suae testimonia nobis reliquit. Scribit enim se, cum Roman proficisceretur, plurimos episcopos adiisse, et ab omnibus unam eandemque audivisse doctrinam. Idem postquam de Clementis ad Corinthios epistola quaedam commemoravit, haec addit, quae nos, si placet, audiamus: 'Et Corinthiorum quidem, inquit, Ecclesia in recta fide permansit usque ad Primum, eiusdem loci episcopum, quocum familiariter collocutus sum dum Romam navigarem; nec paucos dies versatus sum cum Corinthiis, mutuamque ex recta fide consolationem cepimus. Romam vero cum venissem, mansi ibi apud Anicetum,¹⁵ cuius tum diaconus erat Eleutheriis. Post obitum deinde Aniceti successit Soter, quem excepit Eleutheriis. In singulis autem episcoporum successionibus, et per singulas urbes eadem manent, quae per legem ac prophetas, et a Domino ipso praedicata sunt.' Haereseon quoque quae aetate sua exortae sunt, initia idem scriptor exponit his verbis: 'Postquam, inquit, Iacobus, cognomento Iustus, martyrium perinde ac Dominus pertulit, ob eiusdem doctrinae praedicationem, rursus frater patruelis Domini Simeon, Cleophae filius, episcopus constituitur, cunctis uno consensu secundum antistitem illum renuntiantibus, eo quod cognatus Domini esset. Et Ecclesiam quidem hactenus virginem vocabant, propterea quod vanis sermonibus nondum corrupta fuerat. Primus Thebuthis, indigne ferens quod minime creatus esset episcopus, eam occulte vitare est aggressus' " (*MG* 20. 578 sq.).

Peculiare huius testimonii momentum residet in ipsa explicita as-

Ut infra dicetur, haec versio fundatur in supposita textus alteratione, quam quidam patrocinantur; lectio vero gracca, prout extat in manuscriptis, sic vertenda est: "Feci mihi [seu redege] successionem usque ad Anicetum."

sertione *apostolicac successionis (ac pro tanto divinae originis) ipsius monarchici episcopatus*, quae prima vice occurrit in antiquis documentis quaeque determinat et complet testimonium Clementis Romani de apostolica successione et divina origine ecclesiasticae hierarchiae generaliter spectatae. Hanc assertionem Hegesippus non leviter nec veluti per transennam profert, sed tamquam ex determinata sententia quae sit fructus attenti examinis ac personalis contactus plurium ecclesiarum (“In singulis autem episcoporum successionibus, et per singulas urbes eadem manent, quae per legem ac prophetas, et a Domino ipso praedicata sunt”).¹⁶ Praeterea, Hegesippus earum episcoporum successionum, quas in singulis ecclesiis adfuisse affirmat, aliquod specimen tradit, scilicet Primi corinthii, ad cuius usque episcopatum ait eam ecclesiam in recta fide permansisse, Simeonis succedentis Iacobo in episcopatu hierosolymitano, Aniceti, Soteris et Eleutherii, successive occupantium sedem romanam; ita Hegesippus complet etiam ac determinat coevum testimonium Dionysii Corinthii de diffusionem et stabilitate monarchici episcopatus circa medium saec. 2 (cf. infra, in art. 3, pp. S24sq.). Praeterea, ad romanam ecclesiam quod attinet, probabilius est Hegesippum in verbis: *διαδοχὴν ἰποψησάμην μέχρι Ανίκητου* (“Feci successionem usque ad Anicetum”) significare se composuisse completam seriem romanorum pontificum usque ad Anicetum, vel saltem se inquisivisse de talium pontificum continuata successione.

De sensu tamen huius pericopes incaluit eruditorum controversia. Dubium nempe motum est sive de authenticitate sive de sensu vocis *διαδοχή*, ex qua pendet significatio totius phraseos. Et primo quidem, ipsa authenticitas illius vocis a quibusdam negata vel in dubium revocata est. Iam Henricus Savilius, ad marginem editionis Roberti Stephani, pro *διαδοχὴν* (successionem) correxit *διατριβήν* (commorationem; a *διατρίβω* = exagito, et in sensu metaphorico = tempus tero, commoror), iuxta quam correctionem Henricus Valesius, cuius parisiensem (a. 1659) editionem, versionem et adnotationem reproduxit Migne, vertit: “Mansi ibi [i.e. Romae] apud Anicetum”; idem recentius sentierunt Heinichen,¹⁷ asserens eam correctionem esse absolute necessariam, quamvis omnes codices et versiones ferant vocem *διαδοχή*, et Harnack,¹⁸ declarans vocem *διατριβήν* habendam esse ut lectionem originalem; pariter E. Schwartz, auctor recentioris criticae

¹⁶Propterea H. von Campenhausen (*Kirchlicher Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten* [Tubingen 1951 ISO] recenter asseruit Hegesippum esse ipsum inventorem apostolicac successionis episcopatus.

¹⁷In sua editione *Eusebii P. scripta historica*, vol. 1, Leipzig 1868.

¹⁸*Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius: Chronologie I* (Leipzig 1897) 180-187.

editionis historiae ecclesiasticae Eusebii Caes. (a. 1903-1909¹⁹), putavit vocem διαδοχή esse ineptam correctionem, introductam ad complendam lacunam textus qui legendus est: “Mansi ibi usque ad Anicetum.” Attamen, cum sive traditio manuscripta sive immediatus ipse contextus (in quo explicite agitur de episcoporum successionibus) illi voci faveant, alii eruditi communiter eam ut authenticam retinent (quidquid ceteroquin sit de inconsueta et inepta graeca expressione *διαδοχὴν ποιᾶσθαι* = facere successionem²⁰); sed iterum inter se dividuntur quoad sensum illi praebendum. Quidam, ut Lightfoot,²¹ Funk,²² Chapman, Bardenhewer et Michiels, eam vocem accipiunt in stricto sensu catalogi episcoporum, ita ut sensus sit: “Feci [seu redegei] catalogum episcoporum usque ad Anicetum.” Alii, ut C. H. Turner et E. Caspar,²³ quibus consentire videntur Altaner et Quasten, eam accipiunt in largiori sensu traditionis (παράδοσῇ), sive successivae de manu in manum transmissionis, eamque referunt non ad ipsum episcopatum sed ad apostolicam doctrinam, ita ut sensus sit: “Certior factus sum de continuata transmissione apostolicae doctrinae usque ad Anicetum.” Alii tandem, ut D. Van den Eynde,²⁴ cui videtur consentire Bardy,²⁵ mediam quandam viam assumentes, dicunt vocem quidem intelligendam esse de successione ipsorum episcoporum, non tamen necessario in stricto sensu catalogi episcoporum (etsi ceteroquin ipsa cognitio successionis episcoporum supponat huiusmodi catalogi confectionem), ita ut sensus sit: “Certior factus sum de continuata successione episcoporum ab apostolis usque ad Anicetum.”

IRENÆUS (circa 140-202),²⁰ *Adversus haereses*, lib. 3 (circa 175-189).

De vita et operibus Irenaei haec tantum certo scimus ex Eusebio Caes. scribente circa a. 310 (*Hist. eccles.* 5. 4-8; 5. 20; 5. 24; 5. 26): In sua pueritia sive

¹⁹ *Eusebius Kirchengeschichte* II 370; III ccxxv.

²⁰ “Expositionem et confutationem rationum prioris opinionis habes apud A. Michiels, *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 309-315.

The Apostolic Fathers, Part I: St. Clement of Rome (ed. 2, London 1890) I 327-333.

²¹ “*Zur Frage nach dem Papstskatalog Hegesipps* (“Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen,” vol. 1, Paderborn 1897) 373.

²² *Die älteste römische Bischofsliste* (Berlin 1926) 447-451.

²³ *Les normes de l'enseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles* (Gembloux 1933) 73-75, 169.

²⁴ *Eusèbe de Césarée. Histoire ecclésiastique* (“Sources chrétiennes,” n. 31, Paris 1952) 200, in nota. Cf. etiam *La théologie de l'Église de saint Clément de Rome à saint Irénée* (Paris 1945) 196-198, in textu et in nota. Bardy plura in utroque loco dicit, quibus videtur favere tribus praefatis opinionibus; nam cum prima ait probabiliter Hegesippum confecisse catalogum episcoporum, sicut Eusebium, cum secunda ait immediatum sensum *διαδοχή* esse *παράδοσῇ* cum tertia videtur consentire in priori loco citato (*Eusèbe de Césarée*), sese explicite referens ad Van den Eynde.

Inter quamplura opera, circa Irenaei vitam et doctrinam exarata, praecipue ad rem nostram faciunt sequentia (utiliter ceteroquin conferuntur etiam prolegomena et notae,

adulescentia Irenaeus vixit in Asia Minori, familiaris auditor Polycarpi (5. 5; 5.20);²⁷ tempore Eleutherii Papae (175-189) invenitur iam in ecclesia lugdunensi tamquam presbyter sub Pothino episcopo, et inde a martyribus lugdunensibus, carere detentis, missus est Romam, lator eorum epistolae ad praefatum Pontificem (5. 4, cit. infra, in art. 3, p. 829); interim, mortuo in persecutione nonagenario Pothino, huius loco ad eiusdem ecclesiae episcopatum evehitur (5. 5). Plura, praecipue contra haereticos, opera et epistolas subinde exaravit (5. 20, 26); inter quas quibus Grabe, Massuct, Stieren, Harvey, alique editores operis Irenaei, suas editiones exornarunt):

Alès, A. D', "Le *πρεσβύτερ* de saint Irénée," *Revue des études grecques* XLII (1929) 398-410.

Apostolic (The) Ministry (prepared under the direction of K. E. Kirk, London 1947) 563: "Index of names: Irenaeus."

Bardy, G., *La théologie de l'Église de saint Clément de Rome à saint Irénée* ("Unam Sanctam," n. 13, Paris 1945) 184-204. Cf. etiam indicem, ad v. Irénée de Lyon.

Batiffol, P., *L'Église naissante et le catholicisme* (éd. 8, Paris 1922) 238-276.

Bevzart, P., *Essai sur la théologie d'Iréné*, Paris 1908.

Bonwetsch, N., *Die Théologie des Irenaeus*, Gutersloh 1926.

Campehausen, H. F., *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten*, Tübingen 1953.

Colson, J., *L'évêque dans les communautés primitives* ("Unam Sanctam," n. 21, Paris 1951) 115-122.

Dufourcq, A., *Saint Irénée* ("Les Saints"), Paris 1904; *Saint Irénée* ("La Pensée Chrétienne"), Paris 1905.

Freppel, *Saint Irénée*, Paris 1861; *Les Pères de l'Église des trois premiers siècles* (Paris 1894) 113-135.

Hitchcock, F. R. M., *Irenaeus of Lugdunum. A study of his teaching*, Cambridge 1914.

Holstein, II., "La tradition des apôtres chez saint Irénée," *Recherches de science religieuse* XXXVI (1949) 228-270.

Lanne, D. E., "Le ministère apostolique dans l'oeuvre de saint Irénée," *Irénikon* XXV (1952) 113-141.

Lawson, J., *The biblical theology of Saint Irenaeus* (London 1948) 87-93, 97-106, 252-278.

Lebreton, J., *Histoire du dogme de la Trinité des origines au Concile de Nicée*, II *De Saint Clément à Saint Irénée* (Paris 1928) 517-526; "Saint Irénée," *Histoire de l'Église* (publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin), II: *De la fin du 2e siècle à la paix constantinienne* (Paris 1948) 43-85.

Michiels, A., *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 295 sq., 315-336, 404-412.

MONNIER, H., *La notion de l'apostolat des origines à saint Irénée*, Paris 1903.

Müller, K., "Das charisma veritatis und der Episkopat bei Irenaeus," *Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft* XXIII (1924) 216-222.

Reynders, B., "Paradosis: le progrès de l'idée de tradition jusqu'à saint Irénée," *Recherches de théologie ancienne et médiévale* V (1933) 155-191.

Sagnard, F., *Irénée de Lyon. Contre les hérésies, livre III* ("Sources Chrétiennes," n. 34, Paris 1952) 8-97: "Introduction," 103-113 in notis. De vita et operibus Irenaei scribit idem auctor in *La Gnose Valentinienne et le témoignage de Saint Irénée* (Paris 1947) 55-80.

Schmidt, W., *Die Kirche bei Irenaeus*, Helsingfors 1934.

Simonin, H. D., *Sanctus Irenaeus Lugdunensis theologus*, Romae 1934.

Spikowski, L., *La doctrine de l'Église dans saint Irénée*, Strasbourg 1926.

Streeter, B. H., *The Primitive Church*, London 1929.

Van den Eynde, D., *Les normes de l'enseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles* (Gembloux 1933) 158-187; cf. 75, 193-196.

Vernet, F., "Irénée (Saint)," *Dictionnaire de théologie catholique* VII-2 (Paris 1927) 2394-2533, peculiariter 2394-2410 (vita et opera Irenaei) et 2428-2430 (eius doctrina de hierarchia).

Zeiller, J., "La conception de l'Église aux quatre premiers siècles," *Revue d'histoire ecclésiastique* XXIX (1933) 571-585.

"Hoc et ipse Irenaeus de se narrat sive in epistola ad Florium, quae refertur ab eodem Eusebio (5. 20), sive in ipso opere *Adv. haer.* 3. 3. 4, mox citand.

epistolas notabilis est tum ea quam ad Florinum amicum scripsit, enarrans qua familiaritate cum Polycarpo in sua iuventute conversatus fuerit (5. 20), tum ea quae ad ipsum Victorem Papam (circa 189-199) misit tempore controversiae inter asiaticas et occidentales ecclesias de die celebrandi Paschatis, commendans tolerantiam asiaticae consuetudinis (5. 24); inter opera vero notandi sunt tum *Liber ad Marcianum fratrem*, “qui *demonstrationem continet apostolicae praedicationis*” (5. 26), tum ac praecipue quinque libri *Adversus haereses* (Πρὸς τὰ αἵρεσις) (5. 5) “quos *De falsae doctrinae refutatione ac eversione inscripsit*” (5. 7) et in quorum tertio ipsorum romanorum pontificum seriem recenset (5. 5-6). Ex ipso autem Irenaeo (*Adv. haer.* 3. 3. 3) scimus hunc tertium librum exaratum esse tempore Eleutherii Papae (175-189).

Haec autem certiora lineamenta, ab Eusebio tradita, moderni eruditi sic cum maiori vel minori probabilitate determinare ac complere conantur: Irenaeus natus est probabiliter in ipsa Asia Minori, et quidem Smyrnae, circa 140 (Zahn, satis peregrine, circa 115; Lebreton non ultra 140; Cayré non ultra 140 nec ante 120-125; Michiels et Bardy circa 130; Hamack certe non ante 130, probabiliter 135-142; Tixeront et Sagnard circa 135-140; Steidle circa 140; Quasten, satis peregrine, 140-160), ut sequitur ex eo quod ipse in sua pueritia conversatus est cum Polycarpo smymensi episcopo, qui, iuxta communioem opinionem, mortuus est a. 155-156 (cf. supra, p. 245). zXdhuc iuvenis Asiam reliquit et antequam ad lugdunensem ecclesiam perveniret (Gregorius Turonensis, *Hist. Franc.* 1. 27, *ML* 71. 174, ait eum ab ipso Polycarpo Lugdunum missum esse), probabiliter aliquandiu Romae commoratus est circa a. 155, ut suadent sive particulares circumstantiae quas ipse narrat de romano itinere Polycarpi sub pontificatu Aniceti (circa 154-166; *Adv. haer.* 3. 3. 4, infra cit.; cf. Eusebium Caes., *Hist. eccles.* 5. 24) quaeque suggerunt testem ocularem, sive completum ac praecisum catalogum quem tradit de romanis episcopis, sive intellectualis ac religiosa valde exulta efformatio et peculiariter inlluxus lustini tunc Romae docentis necnon profunda cognitio sectarum gnosticarum (nominatim Valentinianorum et Marcionitarum) tunc ipsam Romam perturbantium (cf. *Adv. haer.* 3. 4. 3), sive ipsa geographica, politica ac religiosa positio urbis Romae inter Asiam et occidentales reliquas regiones;²⁸ remque confirmat quaedam appendix ad *Martyrium S. Polycarpi* in manuscripto moscoviensi saec. 13, in qua refertur Irenaeum tempore illius martyrii fuisse Romae, instruens multos fideles.²⁰ Tempore Marci Aurelii (161-180), ecclesiae lugdunensi addictus est et a Pothino, primo illius ecclesiae episcopo, sacerdos ordinatus³⁰ ante a. 177. Circa hunc annum a Pothino aliisque martyribus lugdunensibus, in carcere detentis, missus est Romam, lator supradictae epistolae ad Eleutherium Papam (175-189).³¹ Lugdunum reversus, cum interim nonagenarius Pothinus martyrium cum suis sociis consummasset, in huius locum episcopus illius ecclesiae a. 177 vel 178 creatus est, quam per viginti fere annos rexit, donec circa initium saec. 3 (a. 202-203, ut communius putant eruditi; Zahn tamen praeferit a. 195), durante persecutione Septimii Severi (193-211), probabiliter et ipse martyrio abriperetur. De tempore tamen et circumstantiis mortis Irenaei satis incerte iudicatur; quidam eruditi, ut Dodwell et Aube, martyrium denegarunt et plures alii de ipso dubitarunt; alii vero

** Cf. F. M. M. Sagnard, *La gnose Valentinienne et le témoignage de Saint Irénée* (Paris 1947) 57-62.

“Cf. J. B. Lightfoot, *The Apostolic Fathers* II-2 (ed. 2, London 1889) 985; H. Hemmer, G. Oger, A. Laurent, A. Lelong, *Les Pères apostoliques* III (Paris 1910) 159.

* Cf. Hieronymum, *De vir. ill.* 35.

” Valesius, editor *Historiae ecclesiasticae* Eusebii, negat Irenaeum (etsi a lugdunensibus prius ad hoc deputatus) de facto Romam petiisse eamque epistolam ad Eleutherium detulisse, nam, ait, Irenaeus creatus est episcopus immediate post mortem Pothini nec potuit in ipso persecutionis aestu suam ecclesiam derelinquere (cf. apud *MG* 20. 439 sq., in nota). Quam sententiam iam impugnavit Massuet, editor operis *Adversus haereses* Irenaei (cf. apud *MG* 7. 182 sq.).

solidam rei probabilitatem fundant, praeterquam in cultu Ecclesiae quae Irenaeum ut martyrem honorat, in sequentibus tribus testimoniis (quorum tamen veritatem alii enervare conantur); Hieronymo, *Comm. in Isaiam* 17. 64 (*ML* 24. 623), exaratum circa 408-410, Pseudo-Iustino, *Responsiones ad orthodoxos* 115 (*MG* 6. 1364), exaratae saec. 4 vel 5, et Gregorio Turonensi (+ 595), *Hist. Franc.* 1. 27 et *Miraculorum* lib. 1: De gloria martyrum 50 (*ML* 71. 175, 752).³²

Ex pluribus Irenaei epistolis et operibus nonnisi pauca supersunt; aliquorum sola manet mentio apud Eusebium Caes. (*Hist. eccles.* 5. 20, 26), aliorum vero etiam fragmenta ab eodem Eusebio referuntur, i.e. libri *De ogdoade* (*ibid.* 5. 20), epistolae ad Florinum *De monarchia* (*ibid.*) exaratae circa a. 190, et supradictae epistolae ad Victorem Papam de die celebrandi Paschatis (*ibid.* 5. 24), exaratae inter 190 et 200. Nonnisi duo integra opera supersunt, nec ceteroquin in ipso originali graeco textu, sed in versione.

Primum, sed minoris momenti, opus, est quaedam summaria expositio doctrinae christianae, exarata post alterum ac maius opus *Adversus haereses* ad quod in c. 99 sese refert. Titulus ei praefigitur *Demonstratio apostolicae praedicationis*; Eusebius vero videtur illud vocare *Librum ad Marcionem fratrem*, ac demonstrationem apostolicae praedicationis nonnisi ut eius obiectum sive contentum iudicare (*ibid.* 5. 26: "Alius [liber] praeterea *Marciano fratri* nuncupatur, qui demonstrationem continet apostolicae praedicationis"). Sub sola hac Eusebii indicatione iam pridem notus, textus tandem ipse, in quadam armenica versione saec. 7-8, inventus est a. 1904 a K. Ter-Mekerttschian et ab eodem subinde a. 1907 Leipzig editus necnon in collectione *Patrologiae Orientalis* XII inclusus; latinam versionem confecit ac edidit S. Weber a. 1917.

Alterum ac principale opus venit communiter sub nomine *Adversus haereses*, quod ei praefigitur in antiqua versione latina et ceteroquin ab ipso quoque Eusebio ei tribuitur (*Hist. eccles.* 5. 5; "In tertio *Adversus haereses* [Προ? τα? αἰρε?σεις?] libro. Romanae urbis episcoporum seriem recenset"), prior tamen eius titulus quem ex eadem versione et ex eodem Eusebio cognoscimus, est *Detectio et eversio falso cognominatae agnitionis* [i.e. gnosis]: Ἐλεγχο? και ανατροπή π'/? ἰ?ευδονόμου γνῶσεο? (*ibid.* 5. 7). Etsi originalis textus graecus possit fere integraliter reconstrui ex variis fragmentis sive citationibus aliorum scriptorum (praecipue Hippolyti, Eusebii et Epiphani), opus tamen integrum ad nos pervenit in sola latina versione, fidelissima tamen et antiquissima (exarata inter finem saec. 2 et initium saec. 5: iuxta W. Sanday circa 200, adeoque circa aetatem ipsius auctoris; iuxta H. Koch ante 250, nam ea utitur Cyprianus; iuxta H. Jordan et A. Souter inter 370 et 420, nam ea utitur Augustinus), quam, post Erasmus a. 1526, Gallasium a. 1570, Grynaeum a. 1571, Feuardentium a. 1575, 1576 et 1596, et Grabium a. 1702, emendatius ediderunt A. Massuet (Parisiis 1710; hanc editionem, in patrologia Migne relatum, infra citabimus), A. Stieren (London 1848-1853) et W. W. Harvey (Cambridge 1857).³³

Opus, quinque libris constans, probabiliter exaratum est inter 180 et 199 (Lebreton praefert 180, Zahn 185, alii, ut Steidle, 180-199); quoad solum tertium librum, qui praecipue nostra interest, tempus compositionis certius assignari potest, nam ipse Irenaeus (3. 3: "Nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet Eleutherius") in eo significat se scribere tempore Eleutherii Papae (175-189), unde probabiliter liber exaratus est inter 180 et 190. In libris primo et secundo, qui sunt veluti negativa et polemica pars operis, Gnosticis directe exponitur et refutatur, in reliquis vero tribus traditionalis et apostolica doctrina positive exponitur.

"Totam hanc controversiam de martyrio Irenaei apte exponit F. Vernet, "Irénee (Saint)," *Dictionnaire de théologie catholique* VII-2 (Paris 1927) 2397 sq.

"De his aliisque secundariis editionibus confer F. Sagnard, *La Gnose Valentinienne et le témoignage de Saint Irénée* (Paris 1947) 18 sq.

Ad initium autem huius positivae ac doctrinalis partis, seu ut introductio tertii libri, Irenaeus evolvit principium Traditionis, iam ab Hegesippo enunciatum, iuxta quod fons et regula fidei, est ipsa doctrina prout praedicata ab apostolis et per episcopos eorum successores transmissa; cautio autem et argumentum authenticitatis sive apostolicitatis doctrinae, quae in ecclesiis docetur, est ipsa non interrupta successio episcoporum in apostolicis praecipue ecclesiis, adeoque hanc successionem cum certitudine stabilire est idem ac ipsam doctrinae veritatem certitudinaliter cognoscere ac statuere; quamvis autem ea non interrupta episcoporum successio non difficulter pro qualibet ecclesia indicari possit, sufficit tamen eam ostendere in ipsa omnium praecipua romana ecclesia, cum, “ad hanc . . . ecclesiam propter potiore principalitatem necesse sit omnem convenire ecclesiam . . . , in qua semper . . . conservata est ea quae est ab apostolis traditio.”

Adv. haer. 3. 1. 1: “Non enim per alios dispositionem salutis nostrae cognovimus, quam per eos, per quos Evangelium pervenit ad nos [i.e. per apostolos]: quod quidem tunc praeconaverunt, postea vero per Dei voluntatem in Scripturis nobis tradiderunt, fundamentum et columnam fidei nostrae futurum” (*MG* 7. 844).

3. 2. 2: “Cum autem ad eam iterum Traditionem, quae est ab apostolis, quae per successiones presbyterorum in Ecclesiis custoditur, provocamus eos [i.e. haereticos]; adversantur Traditioni, dicentes se non solum presbyteris, sed etiam apostolis existentes sapientiores, sinceram invenisse veritatem” (*MG* 7. 847).

3. 3. 1, 2, 3, 4: “Traditionem itaque apostolorum in toto mundo manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere omnibus qui vera velint videre: et habemus annumerare eos qui ab apostolis instituti sunt episcopi, et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his [i.e. haereticis] deliratur. Etenim si recondita mysteria scissent apostoli, quae seorsim et latenter a reliquis perfectos docebant, his vel maxime traderent ea quibus etiam ipsas Ecclesias committebant. Valde enim perfectos et irreprehensibiles in omnibus eos volebant esse quos et successores relinquebant, suum ipsorum locum magisterii tradentes: quibus emendate agentibus fieret magna utilitas, lapsis autem summa calamitas.

“Sed quoniam valde longum est in hoc tali volumine omnium Ecclesiarum enumerare successiones, maximae et antiquissimae, et omnibus cognitae, a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romae fundatae et constitutae Ecclesiae, eam quam habet ab apostolis Traditionem, et annuntiatam hominibus fidem, per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo, vel per sibi placentia, vel vanam gloriam, vel per caecitatem et malam sententiam, praeterquam oportet colligunt. Ad hanc enim Ecclesiam propter potiore principalitatem necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea quae est ab apostolis Traditio.

“Fundantes igitur et instruantes beati apostoli Ecclesiam, Lino episcopatum administrandae Ecclesiae tradiderunt, Huius Lini Paulus in his quae sunt ad Timotheum epistolis meminit. Succedit autem ei Anacletus: post eum tertio loco ab apostolis episcopatum sortitur Clemens, qui et vidit ipsos apostolos, et contulit cum eis, et cum adhuc insonantem praedicationem apostolorum et traditionem ante oculos haberet, non solus, adhuc enim multi supererant tunc ab apostolis docti. Sub hoc igitur Clemente, dissensione non modica inter eos qui Corinthi essent fratres facta, scripsit quae est Romae ecclesia potentissimas litteras Corinthiis, ad pacem eos congregans, et reparans fidem eorum, et annuntians quam in recenti ab apostolis acceperat traditionem. . . Huic autem Clementi succedit Evaristus, et Evaristo Alexander, ac deinceps sextus ab apostolis constitutus est Sixtus, et ab hoc Telesphorus, qui etiam gloriosissime martyrium fecit: ac deinceps Hyginus, post Pius, post quem Anicetus. Cum autem successisset Aniceto Soter, nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet Eleutherius. Hac ordinatione et successione, ea quae est ab apostolis in Ecclesia traditio et veritatis praeconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima haec ostensio, unam et eandem vivificatricem fidem esse, quae in Ecclesia ab apostolis usque nunc sit conservata, et tradita in veritate.

“Et Polycarpus autem non solum ab apostolis edoctus, et conversatus cum multis ex eis qui Dominum nostrum viderunt: sed etiam ab apostolis in Asia, in ea quae est Smyrnis Ecclesia constitutus episcopus, quem et nos vidimus in prima nostra aetate (multum enim perseveravit, et valde senex gloriosissime et nobilissime martyrium faciens exivit de hac vita), haec docuit semper quae ab apostolis didicerat, quae et Ecclesiae tradidit, et sola sunt vera. Testimonium his perhibent quae sunt in Asia Ecclesiae omnes, et qui usque adhuc successerunt Polycarpo. . . Sed et quae est Ephesi Ecclesia a Paulo quidem fundata, Ioanne autem permanente apud eos usque ad Traiani tempora, testis est verus apostolorum traditionis” (3/G 7. 848-855).

3. 4. 1: “Si neque apostoli quidem Scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat ordinem sequi traditionis, quam tradiderunt iis quibus committebant Ecclesias?” (*MG* 7. 855).

3. 14. 2: “In Mileto [Paulus] . . . convocatis episcopis et presbyteris, qui erant ab Epheso et a reliquis proximis civitatibus . . . [dixit]: ‘Scio quoniam iam non videbitis faciem meam. . . Attendite igitur et vobis, et omni gregi, in quos vos Spiritus sanctus praeposuit episcopos, regere Ecclesiam Domini’” (*MG* 7. 914 sq.).

4. 26. 2, 3, 4, 5: “Quapropter eis qui in Ecclesia sunt, presbyteris obaudire oportet, his qui successionem habent ab apostolis, sicut

ostendimus; qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris acceperunt: reliquos vero, qui absistunt a principali successione, et quocumque loco colligunt, suspectos habere. . .

“Qui vero crediti quidem sunt a multis esse presbyteri, serviunt autem suis voluptatibus, et non praeponunt timorem Dei in cordibus suis, sed contumeliis agunt reliquos, et principalis concessionis [lege: consessionis] tumore elati sunt, et in absconsis agunt mala, et dicunt: ‘Nemo nos videt,’ redarguentur a Verbo, qui non secundum gloriam iudicat, neque faciem attendit, sed in cor. . .

“Ab omnibus igitur talibus absistere oportet; adhaerere vero his qui et apostolorum, sicut praediximus, doctrinam custodiunt, et cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa praestant, ad confirmationem et correptionem reliquorum. . .

“Tales presbyteros nutrit Ecclesia, de quibus et propheta *Vs.* 60. 17] ait: ‘Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in iustitia’ . . . Ubi igitur tales inveniat aliquis, Paulus docens ait: ‘Posuit Deus in Ecclesia primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores’ [1 *Cor.* 12. 28]. Ubi igitur charismata Domini posita sunt, ibi discere oportet veritatem, apud quos est ea quae est ab apostolis Ecclesiae successio, et id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et inadulteratum et incorruptibile sermonis constat” (*MG* 7. 1053-1056).

4. 33. 8: “Agnitio vera [i.e. vera gnosis sive doctrina] est apostolorum doctrina, et antiquus Ecclesiae status, in universo mundo, et character corporis Christi secundum successiones episcoporum, quibus illi eam, quae in unoquoque loco est, Ecclesiam tradiderunt” (*MG* 7. 1077).

5. 20. 1-2: “Omnes enim ii [haeretici] valde posteriores sunt quam episcopi, quibus apostoli tradiderunt Ecclesias. . . Qui ergo relinquunt praeconium Ecclesiae, imperitiam sanctorum presbyterorum arguunt, non contemplantes, quanto pluris sit idiota religiosus a blasphemo, et impudente sophista” (*MG* 7. 1177 sq.).

Momentum ac specifica nota testimonii Irenaei consistit praecipue in eo quod ipse totam doctrinam de indole ecclesiasticae hierarchiae, sparsim iam traditam a subapostolicis Patribus (signanter a Clemente Romano, Dionysio Corinthio et Hegesippo) in quandam summam récapitulât ac perficit sub uno principio, iam ab Hegesippo praeformato. de *apostolicitate huiusmodi hierarchiae*, et quidem monarchico-episcopalis. ex qua ceteroquin apostolicitate trinus ipse character hierarchicus, sacerdotalis ac divinus, immediate Huit ac vivide comprobatur.

Ipsam apostolicitatis principium, quod consistit in continuata successione episcoporum ab apostolis, insister ac multipliciter inculcatur. Episcopi sunt “apostolorum successores” (3. 3. 1; 4. 26. 2; 3. 3. 4 aequivalenter); ut patet ex contextu, idem significatur quotiescumque est sermo de “successione episcoporum” (3. 2. 2; 3. 3. 2; 4. 33. 8), vel de “successione episcopatus” (4. 26. 2; 3. 3. 4), vel de “successione ecclesiarum, ab apostolis” (3. 3. 2; 4. 26. 5), vel de “successione” (3. 3. 4; 4. 26. 2). Apostolica traditio “per successionem presbyterorum [seu episcoporum] in ecclesiis custoditur” (3. 2. 2). Ipsi apostoli episcopos tanquam “successores reliquerunt” (3.3. 1) eosque “instituerunt” (3. 3. 1); nominatim Polycarpus “ab apostolis constitutus est episcopus” (3. 3. 4). Episcopis apostoli “ecclesias commiserunt et tradiderunt” (3. 3. 1; 3. 4. 1; 4. 33. 8; 5. 20. 1). “suum magisterii locum tradiderunt” (3. 3. 1), sicut Lino ita et aliis “episcopatum administrandae ecclesiae tradiderunt” (3. 3. 3).

1. Quod agatur de vera et *propria hierarchia* patet ex his ipsis textibus. Imprimis enim, episcopi nequaquam apostolorum successores essent, nisi in ipso eorum munere succederent, quod quidem erat proprie hierarchicum, cum consisteret in auctoritativa propositione fidei, in fundatione ecclesiarum et in earum gubernatione, ut constat ex tota Scriptura et signanter ex *Actibus* et *Epistolis* apostolorum. Praeterea, apostoli dicuntur simpliciter ecclesias tradere ac committere episcopis, quod vix intelligi potest absque aliqua proprie dicta auctoritate. Magis determinate dicuntur apostoli Lino (et similiter ceteris episcopis iuxta successiones) “tradidisse episcopatum administrandae Ecclesiae [$\pi/\nu \text{ } \rho^{\wedge}\varsigma$ « $\pi\sigma\kappa\omicron\tau\pi/ \lambda^{\wedge}\tau\iota\nu\rho\gamma\iota\alpha\nu$ = ministrationem episcopatus].” Peculiariter dicuntur apostoli per successionem tradidisse episcopis suum munus magisteriale (3. 3. 1: “Quos successores relinquebant, suum ipsorum locum magisterii tradentes”). Ratione ipsius apostolicae successionis debetur episcopis obaudientia et adhaerentia, sive assensus oboedientialis doctrinae ab eis traditae (4. 26. 2: “Quapropter eis qui in Ecclesia sunt, presbyteris obaudire oportet, his qui successionem habent ab apostolis”; 4. 26. 4: “Oportet adhaerere his qui cum presbyterii ordine sermonem sanum praestant”). Ipsae voces “episcopus, episcopatus, constitui episcopum, habere episcopatum” (1. 10. 2, adhibetur etiam vox $\pi\rho\epsilon\sigma\tau\acute{\omega}$ ^{TM}? = praesidentes, sicut in *Apologia* Iustini, cf. supra, p. 256) ex ipso usu ecclesiastico veram auctoritatem ac hierarchiam sonant, quod Irenaeus etiam directius significat sive copulando expressionem “Ministratio episcopatus” sive referendo ad ecclesiasticos episcopos verba Isaiae in quibus sermo est de veris populi principibus ac praefectis (civilibus archontis et epis-

copis; 4. 26. 5: “Tales presbyteros nutrit Ecclesia, de quibus et propheta ait: ‘Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in iustitia’ cf. supra, p. 230, in nota).

Ex quibus patet absque ullo prorsus fundamento quidam Protestantes, ut J. E. Grabe,³⁴ F. Boehringer,³⁵ H. Ziegler,³⁰ P. Beuzart,³⁷ F. R. M. Hitchcock³⁸ et partialiter saltem N. Bonwetsch,³⁰ asseruisse apud Irenaeum desiderari distinctionem inter clerum et simplices fideles, vel saltem quasdam ipsius expressiones indicare antiquiorem aliquem Ecclesiae statum in quo ea distinctio non vigeret atque omnes fideles pari ratione constituerent regale Ecclesiae sacerdotium.⁴⁰

2. *Sacerdotalis indoles* episcopalis hierarchiae, etsi directe ab Irenaeo non indigitetur (nam in 4. 17. 5-6 et 4. 18. 5-6 ubi sermo est de Eucharistia,⁴¹ eius relatio ad hierarchiam non tangitur), continetur

” In suis adnotationibus ad textum Irenaei, *Adv. haer.* 4. 8. 3 (“Omnes enim iusti sacerdotalem habent ordinem,” *MG* 7. 995) scribit: “Irenaeum in eadem fere cum Tertulliano sententia fuisse videtur, quod omnes fideles sint sacerdotali ordine ac potestate praediti, cuiusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire queant; licet ordinaria functio nonnisi ordinatis ad sacra munia ministris competat.” Ita apud R. Massuet, *Dissertationes praeviae in Irenaei libros*, diss. 3, a. 7, n. 100, *MG* 7-1. 354, ubi idem Massuet, editor operis Irenaei, ostendit interpretationem Grabe “justissimam apud omnes reprehensionem mereri, quod nimirum praeter ius et fas Irenaeo intolerandum errorem affingat,” cum ex contextu manifestus illorum verborum sensus sit quod, sicut sacerdotibus A.T. licebat in sabbato spiritualia et bona opera, sive sacrum ministerium, peragere, ita et aliis quibuslibet hominibus, sive in A.T. sive in N.T., licet dic festo bona et pia opera perficere, respectu quorum quilibet homo dici potest sacerdos, vel assimilatur sacerdoti, cum ipsa bona et pia opera sint quoddam Dominicum ministerium. Ceterum idem Massuet in nota ad praefatum textum Irenaei (*MG* 7. 995 sq.) observat lectioni illi vulgatae, quamvis faveant omnes codices latini, praeferendam esse paulo diversam lectionem graecam, traditam a Damasceno et A. Melissa, in qua ponitur “Omnis rex iustus” pro “Omnes enim iusti” (“Omnis rex iustus sacerdotalem habet ordinem”) quaeque melius cohaeret cum sententia immediate praecedenti: “Sacerdos autem scitus fuerat David apud Deum.” Cf. R. Laurentin, *Marie, l’Église et le Sacerdoce* II (Paris 1953) 77, in nota.

“ *Die Kirchengeschichte der drei ersten Jahrhunderte*, pp. 424–126.

In *Irenaeus der Bischof von Lyon* (Berlin 1871) 134-142.

II *Essai sur la théologie d’Irénee* (Paris 1908) 158.

^{TM}*Irenaeus of Lugdunum. A study in his teaching* (Cambridge 1914) 261 sq.

* *Die Théologie des Irenaeus* (Gutersloh 1926) 124.

⁴⁰ Horum doctorum confutationem, minime ceteroquin necessariam, vide apud I. Spikowski, *La doctrine de l’Église dans saint Irénée* (Strasbourg 1926) 58-65, et F. Vernet, “Irénée (Saint),” *Dictionnaire de théologie catholique* VII-2 (Paris 1927) 2429 sq. Etiam protestans J. Lawson, *The Biblical Theology of Saint Irenaeus* (London 1948) 257 sq., impugnat, saltem ex parte, sententiam praefati Bonwetsch.

“ Circa eucharisticam doctrinam Irenaei (comparandam ceteroquin cum eadem doctrina apud *Didache*, Ignatium et Iustinum) confer dicta in tractatu *De Eucharistia* II 899 sq. Item:

Alès, A. d’, “La doctrine eucharistique de saint Irénée,” *Recherches de science religieuse* XIII (1923) 24-46.

Batiffol, P., *L’Eucharistie, la présence réelle et la transubstantiation* (“Études d’histoire et de théologie positive,” deuxième série, éd. 10, Paris 1930) 167-183.

Hitchcock, F. R. M., “The doctrine of the Holy Communion in Irenaeus,” *The Church quarterly review* CXXIX (1939-1940) 206-225.

Hopfenmüller, L., 5. *Irenaeus de eucharistia*, Bamberg 1867.

pariter in eadem illius apostolicitate, ratione cuius episcopi succedunt apostolis in generali munere guberandi Ecclesiam, quae ipsorum curae simpliciter traditur ac committitur, ut in ea ipsi “episcopatum administrationis” exercent. Ipsa vox λειτουργία quae in hac expressione adhibetur (“liturgia episcopatus,” iuxta originale graecum) quaeque in antiquis documentis sacrum ipsum ministerium indicare solet, ostendit saltem sacrum characterem huiusmodi hierarchici episcopatus, qui maxime ratione ipsorum actuum cultus ei competit.

Praeterea, D’Alès observat: “A la même page où il parle des offrandes que font à Dieu tous les justes, Irénée affirme le sacerdoce éminent des apôtres, isolés par le choix du Christ pour le ministère de l’autel, et fait pressentir le prolongement de ce ministère dans une ligne sacerdotale: ‘Sacerdotes autem sunt omnes Domini apostoli, qui neque agros neque domos haereditant hic, sed semper altari et Deo serviunt [4. 8. 3].’”² Quae interpretatio valde probabilis videtur, praecipue ob ultima verba (“Semper altari et Deo serviunt”) nec ceteroquin ei contradicit amplior sensus qui voci “sacerdotes” tribuitur in toto contextu, iuxta dicta superius (p. 270, in nota). Quidam huc adducunt etiam verba Irenaei de quadriformi evangelio: “ ‘Secundum vero simile vitulo,’ sacrificalem et sacerdotalem ordinationem significans” (3. 11. 8), sed ibi non agitur nisi de sacerdotali dignitate ipsius Christi.

3. *Divina origo* eiusdem hierarchiae in eadem eius apostolicitate immediate continetur atque cum ea veluti in unum coalescit. Totus enim Irenaei discursus ad hoc tandem redit, ut, mediante legitima successione, ostendat unitatem episcopatus cum apostolatu in eadem doctrina, in eadem fide, in eodem ministerio, in eadem Ecclesia a Christo instituta, adeoque in eadem origine divina: ratione nempe legitimae successionis, id est episcopus nunc, quod fuit apostolus tunc, apostoli vero fuerunt a Christo instituti, ergo etiam episcopi, qui secus legitime non succederent in ea ipsa missione et in eo ipso munere quod apostoli divinitus acceperunt. Ceterum ter quoque Irenaeus divinam episcopatus originem directe proponit; nam in episcopis agnoscit “charismata divina” et “charisma veritatis, secundum beneplacitum Patris acceptum,” in eis videt adimpleta verba Isaiae quibus ipse propheticum sensum attribuit: “Et dabo principes tuos in pace et

Koole, J. L., “De avondmaalsbeschouwing van den kerkvader Irenaeus,” *Gereformeerde theologisch tijdschrift* XXXVII (1936) 295-303; XXXIX (1938) 412-417.

Simonin, H. D., “A propos d’un texte eucharistique de S. Irénée,” *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XXIII (1934) 281-292.

Van den Eynde, D., “Eucharistia ex duabus rebus constans: S. Irénée Adv. haer. IV. 18. 5,” *Antonianum* XV (1940) 13-28.

““L’essence du sacrement de l’Ordre,” *Recherches de science religieuse* VI (1919) 127.

episcopos tuos in iustitia” (4. 26. 2, 5), et ad eos refert verba Apostoli 1 *Cor.* 12. 28: “Posuit Deus in ecclesia primum apostolos, secundo prophetas, tertio doctores” et *Act.* 20. 28: “Vos Spiritus sanctus praeposuit episcopos, regere Ecclesiam Domini.”

CONSPECTUS HUIUS PRIMAE PERIODI.

luverit in quandam synthesim recapitulare varia elementa quae, de hierarchica natura, sacerdotali indole et divina origine ecclesiastici ministerii, sparsim inveniuntur in documentis huius aetatis subapostolicae, seu a fine circiter primi saeculi ad finem circiter secundi.

Ex novem scriptoribus sive testibus quos adduximus (reliqua enim opera, ceteroquin secundarii valoris, fere nihil de re nostra continent, cum sint praevalentior indolis apologeticae, si excipiantur quidem *Martyrium Polycarpi*, Dionysius Corinthius et *Fragmentum Muratorianum*, quae tamen, potiusquam ad praesentem materiam, referuntur ad ulteriorem quaestionem de gradibus hierarchiae et de monarchico episcopatu, agitandam in art. 3), duo saltem, scilicet Clemens et Ignatius, viguerunt ipso tempore apostolico seu ante mortem Iohannis (circa a. 98), alii duo, nempe Polycarpus et probabilius auctor *Didache*, idem tempus propinquissime tangunt (imo, si credamus Irenaeo, Polycarpus institutus est in episcopatum ab ipsis apostolis ac proinde vixit ipso tempore apostolico, etsi epistolam suam scripserit posterius circa a. 110), ceteri vero his immediate succedunt et per eos cum apostolica aetate connectuntur, incluso ultimo inter eos, scilicet Irenaeo qui in sua adulescentia fuit auditor Polycarpi, discipuli Iohannis apostoli. Ex his novem testibus tres, nimirum Clemens, Hermas et Pseudo-Clemens, viguerunt in ecclesia occidentali, tres vero, *Didache*, Ignatius et Polycarpus, in ecclesia orientali, tres tandem, Iustinus, Hegesippus et Irenaeus, etsi originis orientalis, ratione tamen suae activitatis sunt testes utriusque ecclesiae, quod maxime valet de Irenaeo. Iamvero, ipsa doctrina duorum priorum eorumque apostolicorum testium, nempe Clementis et Ignatii, sufficeret ad nostram thesim comprobendam, tamquam copulata vox occidentalis et orientalis ecclesiae, eundem sensum referens; ceterum, et alii testes duplex illud testimonium corroborant et uno vel alio modo complent ac determinant. Ex tribus praefatis attributis, quae in ecclesiastico ministerio inveniri asserimus, divina origo magis directe proponitur a Clemente una cum ipsa apostolica successione, hierarchicus character ab Ignatio et sacerdotalis indoles a Iustino; Irenaeus tandem doctrinam Clementis de apostolica successione, in qua radicaliter tria illa elementa continentur, tam signanter proponit ac determinat ut, quasi in altiori summa, totam subapostolicam traditionem recapitulet.

1. FE1M *HIERARCHIA* multipliciter proponitur.

Primo, ecclesiastici ministri dicuntur “constitui” vel in suo “loco constitui” (Clemens Romanus), quo quidem saltem significatur ministerium non esse genus aliquod honoris vel personalis dignitatis, sed ordinem quemdam sive officium, quod alicui confertur et ad quod aliquis assumitur. *Didache* ad hoc significandum utitur biblico verbo Χτεporovciv (“Constituite [χειροτονήσατε] igitur vobis episcopos et diaconos”), ex quo provenit classica ipsa vox χειροτονία (impositio manuum), late subinde usitata ad designandam ministrorum ordinationem/³ Polycarpus pro “constitui” utitur aequivalentibus expressionibus: esse presbyterum in plebe, fieri presbyterum, obtinere locum presbyteri (“[Valens] presbyter aliquando apud vos [eV i-pV],” “Qui presbyter factus est aliquando apud vos,” “Ignorat is locum, qui datus est ei”); eadem expressio “Presbyter apud vos” occurrit etiam in 1 *Pel.* 5. 1: “Seniores . . . qui in vobis sunt [Πρεσ/Απ-εροικ τ-υῦ εν t/uV]”; occurrit pariter initio epistolae Clementis (1. 3: “Praepositis vestris subditi et seniores, qui sunt inter vos [mi? παρ’υ/υv τ-ρίσβι-τεροκ], debito honore prosequentes” sed de hierarchico sensu vocis “presbyteri” in hoc textu controvertitur (cf. art. 3, pp. 796 sq.).

Secundo, apud Clementem fit (idque prima vice) distinctio inter ministros et “laicos” (“Sacerdotibus locus proprius adsignatus est, et levitis sua ministeria incumbunt. Homo laicus praeceptis laicis constringitur”), quae, quamvis directe respiciat synagogam, indirecte tamen refertur etiam ad ecclesiasticam organizationem, ut patet ex parallelismo instituto inter binas organizationes.

Tertio, ecclesiastici ministri constanter talibus variisque nominibus designantur, quibus vera auctoritas exprimi solet: ita, ut omittamus ipsa nomina “presbyteri” et “episcopi,” dicuntur a Clemente: praepositi (t/yow/icrot: 1. 3: “Praepositis vestris subditi”; de hac biblica voce confer infra, p. 706), ab Herma: praepositi (προηγούμενοι), primi consessores sive qui primas sedes in ecclesia occupant (πρωτοκαθώριται), praesidentes (προϊστάμενοι: vox biblica occurrens in *Rom.* 12. 8 et 1 *Thcss.* 5. 12, cf. infra, p. 705), episcopatum gerentes (ἐπκτκοιτησαντκ), pastores qui de sibi commissis ovibus rationem Deo reddere debent; alustino: praesides (ὁ προϊστωτ: ille qui praeest; vox biblica occurrens in 1 *Tini.* 5. 17: προεστών πρεσβυτεροι = presbyteri qui praesunt), qui immo nonnisi sub hoc praesidis nomine caput communitatis designat, adhibita semel praecisiori appellatione “Praeses fratrum.”

Quarto, Clemens et Irenaeus per quamdam accommodationem referunt ad ministros ecclesiasticos verba prophetae (*Is.* 60. 17), in

“Ci. in Introductione tractatus, pp. 16 sqq., ubi ostensum est idem verbum occurrere etiam apud Ignatium, in sensu quidem electionis, non tamen hierarchicae.

quibus sermo est de civilibus ac proprie dictis magistratibus ac praefectis.

Quinto, iuxta Ignatium, cui in omnibus se consentire significat Polycarpus, episcopus regit fidelium coetum, gubernat familiam Dei. praesidet loco Dei, presbyteri vero praesident loco senatus apostolici. Iuxta Clementem, Hegesippum et Irenaeum, episcopi sunt veri successores apostolorum, in eodem proinde munere hierarchico quod illi gerebant. Iuxta Irenaeum, episcopi administrant Ecclesiam ("Lino [apostoli] episcopatum administrandae ecclesiae tradiderunt"). Iuxta Pseudo-Clementem et Iustinum, presbyteri admonent fideles cum ea auctoritate quae oboedientiam exigit et, iuxta Polycarpum, ipsi habent potestatem indicandi ac proinde admonentur ut "abstineant ab omni ira, acceptione personarum, indicio iniusto, non severi nimium in iudicio." Peculiariter ecclesiasticis praepositis competit potestas magisterialis, nam, ut ait Irenaeus, apostoli episcopos "successores reliquerunt, suum ipsorum locum magisterii tradentes," ac propterea oportet eis "obaudire" et "adhaerere" (Irenaeus, qui, ratione suae impugnationis falsae gnosis, praeprimis insistit in doctrinali auctoritate episcoporum), eis credere (Pseudo-Clemens: "Credere et oboedire presbyteris"), eorum iudicium expetere (Hermas iubetur transmittere presbyteris librum revelationum, sibi nihilominus directe de caelo traditum).

Sexto, ex parte fidelium praefatis praepositis debetur non contemptus sed honor (*Didache*), et quidem honor non solum praecedentiae (Hermas) sed etiam oboedientiae (Ignatius: "Diaconos revearamini ut Dei mandatum"); debetur eis vera oboedientia et subiectio (Clemens, Ignatius, Pseudo-Clemens); independenter ab episcopis, presbyteris et diaconis, nihil est faciendum in his quae Ecclesiam spectant (Ignatius).

II. SACERDOTALIS INDOLES huius hierarchiae, *primo* satis suggestive innuitur in nomine "liturgia" quo ecclesiasticum ministerium frequenter designatur. Fatendum tamen est hanc vocem aliquatenus ambiguam esse, sicut in ipsa Scriptura"; nam, quamvis saepe

41 Verbum λατουργία (a Xeiros = respiciens populum [λαός? — populus] et ἔργον [opus]), iam in usu apud auctores prophanos, significat munus publicum obire, quem sensum retinent cognatae voces: λατουργία (servitium publicum), λεκτοργία (servitio publico destinatus) et Xeirovpyos (minister publicus). De quo prophano usu confer G. Dix, "The ministry in the early Church c. A.D. 90-410," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, London 1947) 194, in nota, et praecipue A. Romeo, "Il termine Xeirovpyia nella greca biblica (Scrittura e Nuovo Testamento)," *Miscellanea liturgica in honorem L. Cuniberti Mohlberg* (Roma 1949) II 467-472. Exinde hae voces translatae sunt ad designandum publicum ac sacrum ministerium sive in versione antiqui testamenti (Septuaginta) sive in novo testamento. In N.T. (tantum in Luca et Paulo) quatuor illae voces quindecies occurrunt (ipsa autem vox λατουργία quinquies: *Luc.*

referatur ad ipsos actus cultus, non raro indicat tantum generaliter quodlibet ecclesiasticum ministerium adeoque quamlibet hierarchicam actionem quae indifferenter vocatur etiam “diaconia”; unde proprius illius vocis sensus ex contextu eruendus est; ita apud Clementem utrumque specificum (cc. 40-41) et genericum (c. 44) sensum habet; in *Didache* probabiliter accipitur in generali sensu (liturgia prophetarum et doctorum = ministerium verbi), Hermas generale ministerium pastorum vocat indifferenter diaconiam et liturgiam (*Sim.* 9. 27. 2-3; nec ipsa phrasis: Ααρωνυοφινρες τῷ χριῳ, quae occurrit etiam in *Act.* 13. 2, necessario exigit in textu Hermae strictum sensum liturgicum quem probabiliter habet in hoc altero loco); id quod Ignatius vocat ministerium sive “diaconiam regendi coetum” (*Phil.* 1. 1) Irenaeus appellat administrationem sive “liturgiam episcopatus” (*Adv. haer.* 3. 3. 3). Dici tamen potest, in antiquo usu ecclesiastico, sicut in ipsa Scriptura, praefatum sensum specificum esse praecipuum atque in eo, veluti per extensionem, fundari ipsum sensum generalem, idque etiam rationem reddit quare in subsequentibus saeculis illa vox in specifico ac veluti tecnico sensu magis ac magis exclusive usurpata fuerit.

Secundo, sacerdotalis indoles hierarchiae ostenditur in directa et intima eius connexionione cum praecipuis actibus cultus, scilicet publica oratione, publica praedicatione in conventibus liturgicis, administratione sacramentorum Baptismi, Poenitentiae, Extremae Unctionis,

1. 23; 2 *Cor.* 9. 12; *Phil.* 2. 17, 30; *Hcbr.* 9. 21), sexies quidem in stricto sensu sacri cultus (*Luc.* 1. 23; *Act.* 23. 2; *Hcbr.* 8. 2, 6; 9. 21; 10. 11), novies vero in generali sensu alicuius ministerii cum religione connexi, ac pro tanto saltem ipsi cultui alligati. I.e. generalis ministerii apostolatus (*Rom.* 15. 16: Paulus semetipsum vocat ministrum Christi: *Χειροπυβν Χριστον*), ministerii fidei (*Phil.* 2. 17), ministerii charitatis sive sublevandae inopiae (*Rom.* 15. 27; 2 *Cor.* 9. 12; *Phil.* 2. 25, 30), ministerii angelorum (*Hcbr.* 1. 7, 14), ministerii ipsorum principum saecularium quatenus hi serviunt ipsi Deo in communem utilitatem (*Rom.* 13. 6). Connexionem talis generalis liturgiae sive ministerii fidei et charitatis cum stricte dicta liturgia cultus significat Apostolus, *Phil.* 2. 17: “Immolor super sacrificium et obsequium [βυσ/α και λειτοιρ7»α] fidei vestrae” et 2 *Cor.* 9. 12: “Quoniam ministerium huius officii [ἡ διακονία τῇ Χειροπυλάτ rairijs] non solum supplet ea, quae desunt sanctis, sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino” (huic adde *Phil.* 4. 18: “Habeo autem omnia et abundo, repletus sum, acceptis ab Epaphrodito quae misistis, ‘odorem suavitatis,’ hostiam acceptam [βυσ/αρ δεκτή], placentem Deo”), ubi potius agitur de translata significatione vocum liturgiae et sacrificii a liturgia et sacrificio exteriori ac rituali ad liturgiam et sacrificium interius ac spirituale.

Notatu dignum est, praefatas voces in N.T. fere numquam adhiberi ad significandum ipsum rituales cultum exhibitum a ministris novae legis; in quinque enim ex sex locis supra relatis agitur de cultu A.T., in uno vero (.let. 13. 2), in quo quidem sermo est de ministris novae legis, nonnisi probabiliter agitur de ipso rituali actu cultus ab his exhibito. Cuius ratio est eadem quam supra (pp. 89 sq.) assignavimus quoad omissionem vocis ιερεὺς (sacerdos) in N.T., ut scilicet inde inculcetur Christianum cultum ac sacerdotium non esse continuationem leviticae oeconomiae iam perfecte abrogatae. Utraque vox *Χειροπυρία* et *Ιτρεψ* nonnisi lente ac prudenter in ecclesiasticum usum introducta est in posteriori aetate subapostolica, nec nisi inde a saec. 3 decisive vulgari coepit. Cf. Romeo, *ibid.* 503-519.

Matrimonii, Eucharistiae, et signanter oblatione eucharistici sacrificii. Episcopus in conventu liturgico praesidet orationi, imo est principalis orans, ita ut veluti incarnet orationem totius Ecclesiae (Iustinus: “Qui praeest, preces et gratiarum actiones totis viribus emittit, et populus acclamat, ‘Arnen’ ”; Ignatius, *Eph.* 5. 2: “Si enim unius atque alterius precatio tantam vim habet, quanto magis illa, quae episcopi est et totius ecclesiae?”; cf. *Magn.* 7. 1-2). Pariter episcopus in iisdem conventibus praesidet praedicationi verbi divini, imo est principalis minister verbi (Pseudo-Clemens: “Lego vobis exhortationem”; Iustinus: “Deinde, ubi lector desiit, is qui praeest admonitionem verbis et adhortationem ad res tam praeclaras imitandas suscipit”). Independentem ab episcopo non licet baptizare (Ignatius, *Smyrn.* 8. 2: “Non licet sine episcopo neque baptizare neque agapem celebrare”); episcopi et presbyteri praesident ecclesiasticae poenitentiae, quidquid sit de sacramentali indole huiusmodi poenitentiae (Ignatius, *Philad.* 8. 1: “Omnibus igitur poenitentibus remittit Deus, si se convertant ad unionem cum Deo et ad communionem cum episcopo”; Clemens: “Vos igitur, qui seditionis fundamenta iecistis, in oboedientia subditi estote presbyteris et correctionem suscipite in poenitentiam, genua cordium vestrorum flectentes”; Polycarpus: “Non [sint presbyteri] severi nimium in iudicio, scientes, nos omnes debitores esse peccati”; Hermas iubetur divinas revelationes de poenitentia transmittere presbyteris); presbyteri debent “visitare infirmos” (Polycarpus), quo fit allusio ad commendationem *Iacobi* 5. 14 ac pro tanto ad ritum Extremae Uncionis, quem tamen determinate cognoscimus ex solis documentis tardioris Traditionis: celebratio Christiani Matrimonii fit dependenter ab episcopo (Ignatius, *Polyc.* 5. 2: “Decet vero, ut sponsi et sponsae de sententia episcopi coniugium faciant, ut nuptiae secundum Dominum sint, non secundum cupiditatem”).

Eucharistia, quae est manifeste principalis actus cultus, quomodo-libet tandem accipiatur (sive ut merum signum, ut volunt Protestantes, sive ut verum sacramentum continens realem Christi praesentiam, sive ac praecipue ut sacrificium), intime connectitur cum hierarchia, et quidem peculiari quadam insistentia et claritate, quae per Clementem, *Didache* et Ignatium, culmen attingit in Iustino. Iuxta *Didache*, ideo episcopi et diaconi in ecclesia constituendi sunt ut die dominico “fractio panis” celebrari possit; iuxta Ignatium, Eucharistia nonnisi ab episcopo vel ab eo cui ipse commiserit valide celebratur (*Smyrn.* 8. 1-2: “Valida eucharistia habeatur illa, quae sub episcopo peragitur vel sub eo, cui ipse concesserit. . . Non licet sine episcopo neque baptizare neque agapem celebrare”); Iustinus autem vivide ostendit quomodo sub episcopo et ab episcopo haec celebratio fieret,

in oblatione nempe panis et vini et liturgica gratiarum actione, necnon distributione communionis oblatores per diaconos; iuxta Ignatium, talis est inter hierarchiam et cultum connexio, ut unitas cultus desumatur ex unitate hierarchiae (*Philad.* 4: “Unum altare, sicut unus episcopus”) et separatio a hierarchia importet separationem a cultu seu a religione (*Eph.* 5. 2; *Trail.* 7. 2). Ceterum haec eadem Eucharistia exhibetur ut verum sacrificium novae legis, ex quo propriissima ratio sacerdotalitatis provenit ecclesiasticae hierarchiae. Clemens ministerium ecclesiasticum, quem vocat liturgiam, directe comparat cum officio ministrorum A. T. quod habet ut vere sacerdotale ac sacrificale, ut patet ex repetito usu sacrificialium expressionum: liturgia, liturgus, sacerdos, sacrificium, oblatio, offerre; Ignatius idipsum magis directe proponit, iteratis vicibus connectens hierarchiam cum cultu non quomodolibet spectato sed sub ratione altaris, quae quidem ratio involvit correlativum sacrificium et sacerdotium. *Didache* eucharisticam fractionem panis appellat explicite “sacrificium [?] θυσία] vestrum” atque in ea adimpletum videt vaticinium *Malachiae* 1. 11 de “sacrificio [θυσία] mundo” quod “offertur” apud omnes gentes; idipsum Iustinus magis emphatice ac determinate proponit, docens “similae oblationem [προσφοράν]! figuram fuisse panis Eucharistiae” quod est “sacrificium [θύνα]” quod “a nobis offertur” Deo (*Dial.* 41, 116, 117; *Apol.* I. 67) et in quo adimpletur prophetia *Malachiae* de sacrificio [θυσία] offerendo apud omnes gentes (ter: *Dial.* 41, 116, 117), imo, veluti alludens ad ipsam victimam huius sacrificii, bis profert ipsam realem praesentiam corporis et sanguinis Christi (*Apol.* I. 66; *Dial.* 70): quae omnia récapitulât Irenaeus (*Adv. haer.* 4. 17. 5-6; 4. 18. 5-6), etsi, ut diximus supra, taceat mentionem connexionis inter eucharisticum mysterium et ecclesiasticam hierarchiam.

Tertio, nomen ipsum “sacerdos” nondum in hac aetate ecclesiasticis ministris tribuitur tamquam eorum peculiare appellativum,⁴⁵ quemadmodum nomina “presbyter” et “episcopus.” Solus Christus vocatur sacerdos sive summus sacerdos: “Oblationum nostrarum pontifex [ἀρχικρευνε]” (Clemens, 36. 1), “Summus pontifex [ἀρχιερα'-»]” (Ignatius, *Philad.* 9. 1), “Pontifex [ἀρχι«ρα»?] secundum ordinem Melchisedech” (Iustinus, *Dial.* 33), “In Christum summum sacerdotem [ἀρχιερά] credimus” (*ibid.* 116). Clemens quidem nominat “summum sacerdotem, sacerdotes et levitas,” sed sub his nominibus designat directe solos ministros antiquae legis (cf. art. 3, p. 794); eosdem pariter designat Ignatius cum sacerdotes comparat cum Christo summo sacerdote (*Philad.* 9. 1: “Boni quidem sunt sacerdotes [οἱ

⁴⁵“Rationem indicavimus supra, pp. 89 sq. cl 275 in nota.

praestantior autem est summus pontifex similiter *Didache* ad eosdem sese refert cum prophetas Christianarum communitatum vocat “summos sacerdotes,” nam haec appellatio sonat mere comparative, i.e. prophetae dicuntur se habere ad fideles Christianos eo modo quo summi sacerdotes A. T. se habebant in synagoga quoad ius primitiarum (cf. in art. 3, p. 799).

Attamen, quaedam expressiones istorum scriptorum suggerunt attributionem illius nominis ministris novi testamenti (quae ceteroquin connaturaliter expectatur ab eo qui asserat existentiam sacrificii in nova lege) iam eorum menti occurrere, eamque tam vehementer pulsare, ut indirecte vel aequivalenter exprimatur. Clemens enim tam explicitam et arctam instituit comparisonem inter hierarchas antiqui testamenti, quos sacerdotes directe appellat, et hierarchas novi testamenti in ipsa ratione cultus divini seu “oblationum et liturgiae,” ut implicite significet idem nomen ob eandem officii rationem utrisque convenire, imo tam intime de utrisque sermonem commiscet ut quibusdam expositoribus visus sit sub eo nomine ipsos potius novi testamenti ministros directe designare. Irenaeus non solum apostolos sed etiam, etsi indirecte, eorum successores proprio sensu sacerdotes vocare videtur, cum scribit: “Sacerdotes autem sunt omnes Domini apostoli, qui neque agros neque domos haereditant hic, sed semper altari et Deo serviunt.” Iustinus propinquius ad rem accedit cum, statuto generali principio ex quo ipsa nominis attributio legitimatur, scilicet: “A nemine autem Deus accipit sacrificia ipsius nisi per ipsius sacerdotes,” prosequitur: “Qui ergo per illius nomen sacrificia ipsi offerunt ea, quae a Iesu Christo praescripta, id est quae in eucharistia panis et calicis a Christianis in omni terrarum locum offeruntur, hos omnes [i.e. tales sacerdotes] in antecessum Deus gratos sibi esse testatur. Quae vero a vobis [Iudaeis] et per vestros illos sacerdotes offeruntur, ea respuit.”

III. DIVINA ORIGO ecclesiasticae hierarchiae tripliciter asseritur.

Primo implicite, in ipsa nempe apostolica successione quam directe proponunt Clemens, Hegesippus et Irenaeus; ratione enim huius successionis, tales sunt nunc episcopi quales olim fuerunt apostoli, hi autem divinam habent originem, ergo et illi; aliis verbis, non intelligeretur quo iure apostoli potuerint aliis transmittere hierarchicam et sacerdotalem suam potestatem, qua positi sunt ad regendam Ecclesiam divinitus institutam, nisi id voluerit Christus, ipsius Ecclesiae institutor. Apud Hermam, Ecclesia, divinitus instituta et divinitus in visione apparens, illum sollicite remittit ad praesidentes presbyteros ut eis acceptas revelationes communicet, quae sollicitudo non con-

venienter explicaretur nisi Hennas putaret eos presbyteros esse divinitus institutos ad regendam Ecclesiam.

Secundo, id asseritur aequivalenter. Totus enim Clementis discursus de fundatione ecclesiarum per apostolos (cc. 42 et 44) ad hoc reduci-
tur: Apostoli “missi sunt a Christo” iuxta “voluntatem Dei/” unde, “acceptis mandatis,” egressi sunt ad praedicandum evangelium et instituerunt episcopos et diaconos eorum qui ad fidem convertebantur: ex quo sequitur hanc institutionem, non minus quam ipsam evangelii praedicationem, factam esse iuxta voluntatem Dei et missionem sive mandatum Christi. Doctrina vero Ignatii in hac expressione colligi potest: “Ubi episcopus, ibi Ecclesia” (*Smyrn.* 8. 2: “Ubi comparuerit episcopus, ibi multitudo sit, quemadmodum ubi fuerit Christus Iesus, ibi catholica est ecclesia”), cuius sensus est: Ubi episcopus, ibi particularis ecclesia, sicut ubi Christus, ibi universalis Ecclesia; iamvero particularis quaelibet ecclesia est divinae institutionis non minus quam Ecclesia universalis quae ex particularibus coalescit, ergo et ipse episcopus, qui moraliter cum ipsa ecclesia identificatur eamque veluti personificat, est eiusdem divinae institutionis. Irenaeus tandem tribuit episcopatu “charismata divina” et “charisma veritatis.”

Tertio, id asseritur etiam explicite. Iuxta Ignatium, “episcopi in sententia Iesu Christi sunt” (*Eph.* 3. 2; 4. 1), cuius sensus est: episcopi existunt et operantur iuxta mentem seu voluntatem Christi, nam “episcopi, presbyteri et diaconi [philadelphienses] iuxta sententiam Christi designati [sunt], quos secundum propriam voluntatem suam firmavit in stabilitate per sanctum suum spiritum” (*Philad.*, inscriptio); episcopus [philadelphiensis] “non a seipso neque per homines neque ob inanem gloriam, sed charitate [i.e. benigna voluntate] Patris et Domini Iesu Christi obtinuit ministerium regendi coetum” (*ibid.* 1. 1); episcopus missus est a Deo sicut ille quem “paterfamilias mittit ad gubernandam familiam suam” (*Eph.* 6. 1); Onesimus et Ignatius sunt episcopi “gratia Dei” et “voluntate Dei” (*ibid.* 1. 3; *Smyrn.* 11. 1). Iuxta Clementem et Irenaeum, ecclesiastici ministri tam certe sunt divinitus instituti ut fuerint etiam iam pridem a Deo praeannuntiati in verbis *Isaiac* 60. 17: “Constituam episcopos eorum in iustitia et diaconos eorum in fide” (Clemens) vel “Dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in iustitia” (Irenaeus). Irenaeus praeterea ad episcopos refert duos locos Apostoli, 1 *Cor.* 12. 28: “Posuit Deus in ecclesia primum apostolos, secundo prophetas, tertio doctores” et *Act.* 20. 28: “Vos Spiritus sanctus praeposuit episcopos, regere Ecclesiam Domini.”

SECUNDA PERIODUS: SAEC. III.

TERTULLIANUS (circa 160-post 222).¹⁰

Ad initium huius secundae periodi, ipse Tertullianus, non obstante sua defectione ab Ecclesiae auctoritate (cf. supra, pp. 93 sq.), suum affert testimonium in favorem divinitus institutae sacerdotalis hierarchiae, etsi, subinde, in Montanismum lapsus, iuxta istius sectae principia eam denegaverit, vel saltem in eius negationem connaturaliter ac logice propenderit. Colligendo autem praecipua fragmenta, quae de ecclesiastica hierarchia sparsa inveniuntur in variis eius operibus, necesse erit haec opera distinguere in ea quae catholicus, ea quae semimontanista et ea quae montanista exaravit (cf. tractatum *De Poenitentia* IV 288).

Ex periodo catholica (circa 197-206):

Apologeticum 39: "Coimus [nos christiani] in coetum et congregationem, ut ad Deum, quasi manu facta, praecationibus ambiamus... Praesident probati quique seniores honorem istum non pretio sed testimonio adepti: neque enim pretio ulla res Dei constat" (*ML* 1. 532 sq.).

De praescriptione haereticorum 29: "[Si ante Marcionitas et Valentinianos Ecclesia erravit] interea perperam evangelizabatur, perperam credebatur, tot millia millium perperam tincta, tot opera fidei perperam administrata, tot virtutes, tot charismata perperam operata, tot

w Bibliographia de doctrina Tertulliani circa hanc materiam de hierarchia adhuc exigua videtur, etsi abundant generalia opera ac monographiae de eius theologia. Cuius raritatis una ratio est momentum quod quaestio poenitentialis assumpsit in consideratione eruditorum, quorum opera indicavimus in tractatu *De Poenitentia* IV 364; ceterum sermo de hierarchia directe involvitur in ea ipsa quaestione. Magis proxime ad rem nostram referuntur, vel utilia esse possunt, sequentia opera.

Adam, K., *Der Kirchenbegriff Tertullians*, Paderborn 1907.

ALÈS, A. d', *La théologie de Tertullien* (Paris 1905) 214, 217-220, 323, 330, 490-494; *L'édit de Calliste* (Paris 1914) 149-168.

Bardy, G., "Le sacerdoce chrétien d'après Tertullien," *La vie spirituelle-Suppliment* LVIII (1939) [109J-[124]; *La théologie de l'Église de saint Clément de Rome à saint Irénée* ("Unam Sanctam," n. 13, Paris 1945) 144-151; "Tertullien," *Dictionnaire de théologie catholique* XV-2 (Paris 1946) 140-143, 161-163.

Batiffol, P., *L'Église naissante et le catholicisme* (éd. 8, Paris 1922) 317-353, peculiariter 335 sqq.

Evans, E., "Tertullian's theological terminology," *The Church quarterly review* CXXXIX (1944-1945) 56-77.

Freppel, *Tertullien*, 2 voll., Paris 1864.

Hauck, A., *Tertullians Leben und Schriften*, Erlangen 1877.

Koch, H., "Priestertum und Lehrbefugnis bei Tertullian," *Theologische Studien und Kritiken* X (1931) 95-108; "Nochmals: War Tertullian Priester?," *ibid.* 108-114.

Labriolle, P., De, *La crise montaniste*, Paris 1913.

Michaud, E., "L'ecclésiologie de Tertullien," *Kirchliche Zeitschrift* (1905) 262-272.

Roberts, R. E., *The theology of Tertullian* (London 1924) 184-190.

Van den Eynde, D., *Les normes de l'enseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles* (Gembloux 1933) 197-212.

sacerdotia, tot ministeria perperam functa, tot denique martyria in vacuum coronata” {*ML* 2. 47 sq.).

Ibid. 32: “Si quae [autem haereses] audent interserere se aetati apostolicae, ut ideo videantur ab apostolis traditae, quia sub apostolis fuerunt, possumus dicere: Edant ergo origines Ecclesiarum suarum: evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo Ecclesiae apostolicae census suos deferunt: sicut Smyrnaeorum Ecclesia Polycarpum ab Ioanne collocatum refert: sicut Romanorum Clementem a Petro ordinatum edit: proinde utique et ceterae exhibent quos ab apostolis in episcopatum constitutos apostolici seminis traduces habeant. Confingant tale aliquid haeretici” {*ML* 2. 52 sq.).

Ibid. 41: “Non omittam ipsius etiam conversationis haereticae descriptionem, quam futilis, quam terrena, quam humana sit. . . In primis quis catechumenus, quis fidelis, incertum est, pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant; etiam ethnici si supervenerint, sanctum canibus et porcis margaritas, licet non veras, iactabunt. . . Ipsae mulieres haereticae, quam procaces! quae audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, forsitan et tingere. Ordinationes eorum temerariae, leves, inconstantes: nunc neophytos conlocant, nunc saeculo obstrictos, nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur quam in castris rebellium, ubi ipsum esse illic promereri est. Itaque alius hodie episcopus, cras alius; hodie diaconus, qui cras lector; hodie presbyter, qui cras laicus: nam et laicis sacerdotalia munera iniungunt” {*ML* 2. 68 sq.).

Ibid. 42: “Caeterum, nec suis praesidibus [haeretici] reverentiam noverunt. Et hoc est quod schismata apud haeticos fere non sunt: quia, cum sint, non parent. Schisma est unitas ipsis” {*ML* 2. 70).

De oratione 28: “Haec est enim [i.e. oratio] hostia spiritualis, quae pristina sacrificia delevit: ‘Quo mihi,’ inquit, ‘multitudinem sacrificiorum vestrorum? Plenus sum haulocaustorum arietum; et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Quis enim requisivit ista de manibus vestris’ {*Is.* 1. 11)? Quae ergo quaesierit Deus, Evangelium docet. ‘Veniet hora,’ inquit, ‘cum veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate’ {*Io.* 4. 23). ‘Deus enim spiritus est’ (2 *Cor.* 3. 17); et adorantes itaque tales requirit. Nos sumus veri adoratores, et veri sacerdotes, qui spiritu orantes spiritu sacrificamus orationem Dei propriam, et acceptabilem, quam scilicet requisivit, quam sibi prospexit. Hanc de toto corde devotam, fide pastam,

veritate curatam, innocentia integram, castitate mundam, agape coronatam cum pompa operum bonorum inter psalmos et hymnos deducere ad Dei altare debemus omnia nobis a Deo impetraturam" {*ML* 1. 1302).

De baptismo 17: "Dandi quidem [baptismum] habet ius summus sacerdos, qui est episcopus; dehinc presbyteri et diaconi, non tamen sine episcopi auctoritate, propter Ecclesiae honorem, quo salvo salva pax est. Alioquin etiam laicis ius est. Quod enim ex aequo accipitur, ex aequo dari potest. Nisi episcopi iam aut presbyteri aut diaconi vocantur discentes.¹⁷ Domini sermo non debet abscondi ab ullo. Perinde et baptismus, aequae Dei census, ab omnibus exerceri potest. Sed quanto magis laicis disciplina verecundiae et modestiae incumbit, cum ea maioribus competant, ne sibi adsumant dicatum episcopi officium! Episcopatus aemulatio schismatum mater est" {*ML* 1. 1326 sq. Textum Migne emendavimus iuxta editionem D'Alès; reliquam partem textus dedimus supra, pp. 92 sq.).

Ex periodo semimontanistica (206-212):

De virginibus velandis 9: "Non permittitur mulieri in ecclesia loqui (1 *Cor.* 14. 34; 1 *Tim.* 2. 12), sed nec docere, nec tinguere, nec offerre, nec ullius virilis muneris, nedum sacerdotalis officii sortem vindicare. Quaeramus an aliquid horum virgini liceat. Si virgini non licet, sed in omnibus eadem conditione subiicitur, et necessitas humilitatis cum muliere censetur, unde illi unum hoc [i.e. caput non velare] licebit, quod omni feminae non licet? Quid praerogativae meretur adversus conditionem suam, si qua virgo est, et carnem suam sanctificare proposuit? Idcirco velaminis venia fit illi, ut in ecclesiam notabilis et insignis introeat, ut honorem sanctitatis in libertate capitis ostendat? Potuit dignius honorari aliqua praerogativa virilis aut gradus, aut officii" {*ML* 2. 950 sq.).

Adversus Marcionem 4. 5: "In summa, si constat id verius quod prius, id priusquod et ab initio, id ab initio, quod ab apostolis; pariter utique constabit, id esse ab apostolis traditum, quod apud ecclesias

¹⁷ "Discentes" i.e. discipuli. R. F. Refoulé et M. Drouzy in sua novissima editione, sic textum construunt: "Quod enim ex aequo accipitur ex aequo dari potest — nisi si episcopi iam aut presbyteri aut diaconi vocabantur discentes domini! — id est ut sermo non debet abscondi ab ullo proinde et baptismus, aequae dei census, ab omnibus exerceri potest," atque vertunt: "Ce tous reçoivent au même degré, tous peuvent le donner au même degré (par hasard, les disciples du Seigneur se seraient-ils déjà appelés évêques, prêtres ou diacres!) Comme la Parole, que nul n'a le droit de cacher, ainsi le baptême: lui aussi vient de Dieu, tous peuvent le conférer." In nota ad verba relata inter parentheses, advertunt: "Cette réflexion ironique nous révèle l'esprit 'frondeur' de Tertullien qui expliquera en partie son évolution ultérieure. Cette attaque contre la hiérarchie est aussi un indice qui nous laisse penser que Tertullien ne fut peut-être pas prêtre dans l'Eglise catholique, malgré ce que nous en dit S. Jérôme" (*Tertullien. Traité du baptême* ["Sources chrétiennes," n. 35, Paris (1952)] 90, in textu et in nota).

apostolorum fuerit sacrosanctum. Videamus quod lac a Paulo Corinthii hauserint; ad quam regulam Galatae sint recorrecti: quid legant Philippenses, Thessalonicenses, Ephesii; quid etiam Romani de proximo sonent, quibus Evangelium et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. Habemus et Ioannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsim eius Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recens, in Ioannem stabit auctorem” (*ML* 2. 395).

De exhortatione castitatis 7: “Apud nos plenius atque instructius praescribitur, unius matrimonii esse oportere (*Tit.* 1. 6) qui alleguntur in ordinem sacerdotalem. Usque adeo quosdam memini digamos loco deiectos. Sed dices: Ergo caeteris licet quos excipit. Vani erimus, si putaverimus quod sacerdotibus non liceat, laicis licere. Nonne et laici sacerdotes sumus? Scriptum est: ‘Regnum quoque nos et sacerdotes Deo et Patri suo fecit’ (*Apoc.* 1.6). Differentiam inter ordinem et plebem constituit Ecclesiae auctoritas, et honor per ordinis consensum sanctificatus. Adeo ubi ecclesiastici ordinis non est consensus [i.e. extra ecclesiam, vel in casu necessitatis seu absentiae sacerdotis], et offers, et tinguis, et sacerdos es tibi solus. Sed ubi tres, Ecclesia est, licet laici. Unusquisque enim ‘sua fide vivit, nec est personarum acceptio apud Deum’; quoniam ‘non auditores legis iustificantur a Deo, sed factores,’ secundum quod et Apostolus dicit (*Rom.* 2. 11, 13). Igitur si habes ius sacerdotis in temetipso, ubi necesse est; habeas oportet etiam disciplinam sacerdotis, ubi necesse sit habere ius sacerdotis. Digamus tinguis? digamus offers? Quanto magis laico digamo capitale est agere pro sacerdote, cum ipsi sacerdoti digamo facto auferatur agere sacerdotem! Sed necessitati, inquis, indulgetur. Nulla necessitas excusatur, quae potest non esse. Noli denique digamus deprehendi, et non committis in necessitatem administrandi quod non licet digamo. Omnes nos Deus ita vult dispositos esse, ut ubique sacramentis eius obeundi apti simus. Unus Deus, una fides et una disciplina. Usque adeo, nisi et laici ea observent, per quae presbyteri alleguntur, quomodo erunt presbyteri, qui de laicis alleguntur? Ergo pugnare debemus ante laicum iussum a secundo matrimonio abstinere, dum presbyter esse non alius potest, quam laicus qui semel fuerit maritus” (*ML* 2. 970-972).

Ibid. 11: “In secundo matrimonio duae uxores eundem circumstant maritum; una spiritu, alia in carne; neque enim pristinam poteris odisse, cui etiam religiosiorem reservas affectionem, ut iam receptae apud Dominum, pro cuius spiritu postulas, pro qua oblationes annuas reddis. Stabis ergo ad Dominum cum tot uxoribus, quot in oratione commemoras? et offeres pro duabus? et commendabis illas duas per

sacerdotem de monogamia ordinatum, aut etiam de virginitate sanctum, circumdatum virginibus ac univiris, et ascendet sacrificium tuum libera fronte?” (*ML* 2. 975).

De corona 3: “Ut a baptismo ingrediar, aquam adituri, ibidem, sed et aliquando prius in Ecclesia sub antistitis manu contestamur nos renuntiare diabolo. . . Eucharistiae sacramentum, et in tempore victus, et omnibus mandatum a Domino, etiam antelucanis coetibus, nec de aliorum manu quam praesidentium sumimus” (*ML* 2. 98 sq.).

De idololatria 7: “Zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ab idolis [Agitur de Christianis artificibus qui idola conficiebant ac vendebant] in Ecclesiam venire, de adversarii officina in domum Dei venire, attollere ad Deum patrem manus matres idolorum, his manibus adorare quae foris adversus Deum adorantur, eas manus admoveere corpori Domini, quae daemoniis corpora conferunt. Nec hoc sufficit. Parum sit, si ab aliis manibus accipiant quod contaminant; sed etiam ipsi tradunt aliis quod contaminaverunt. Alleguntur in ordinem ecclesiasticum artifices idolorum. Pro scelus! Semel Iudaei Christo manus intulerunt, isti quotidie corpus eius lacerant. O manus praecidendae! Viderint iam an per similitudinem dictum sit: ‘Si te manus tua scandalizat, amputa eam’ (*Mat.* 8. 8). Quae magis amputandae, quam in quibus Domini corpus scandalizatur?” (*ML* 1. 744 sq.).

Ex periodo montanistica (inde a 213):

De juga in persecutione 11: “Hoc sentire et facere omnem servum Dei oportet, etiam minoris loci, ut maioris fieri possit, si quem gradum [i.e. ecclesiastici ordinis] ex persecutionis tolerantia ascenderit. Sed cum ipsi auctores [i.e. praepositi], id est, ipsi diaconi, presbyteri et episcopi fugiunt, quomodo laicus intelligere poterit, qua ratione dictum (*Mat.* 10. 23): ‘Fugite de civitate in civitatem’? Itaque cum duces fugiunt, quis de gregario numero sustinebit ad gradum in acie figendum suadentes? . . . In quos [malos pastores] et Ezechiel (*Ezech.* 34. 2) et Ieremias . . . minis perorant, quod ‘non tantum de pecoribus improbe vescantur, pascentes potius semetipsos, verum quod dispersum gregem faciant in praedam esse omnibus bestiis agri, dum non est pastor illis.’ Quod nunquam magis fit, quam cum in persecutione destituitur Ecclesia a clero. . . Ideo praepositos Ecclesiae in persecutione fugere non oportebit” (*ML* 2. 134 sq.).

Ibid. 13: “Hanc episcopatus formam apostoli providentius condiderunt ut regno suo securi frui possent sub obtentu procurandi” (*ML* 2. 141). His verbis Tertullianus conqueritur episcopatum iam evasisse odiosam quamdam ac lucrativam falsificationem ipsius muneris ab apostolis instituti.

De monogamia 7: “Prohibet [lex] . . . sacerdotes denuo nubere (*Lev.* 31. 14). . . Nos autem Iesus summus sacerdos . . . ‘sacerdotes Deo Patri suo fecit’ secundum Iohannem (*Apoc.* 1. 6). . . Certe sacerdotes sumus a Christo vocati, monogamiae debitores ex pristina Dei lege, quae nos tunc in suis sacerdotibus prophetavit” (*ML* 2. 988).

Ibid. 12: “Audi et subtilissimam e contrario argumentationem [psychicorum, seu catholicorum]. Adeo, inquiunt, permisit Apostolus iterare connubium, ut solos qui sunt in clero, monogamiae iugo adstrinxerit: quod enim quibusdam praescribit, id non omnibus praescribit. Nunquid ergo et quod omnibus praecipit, solis episcopis non praescribit; si quod episcopis praescribit, non et omnibus praecipit? An ideo omnibus, quia et episcopis? et ideo episcopis, quia et omnibus? Unde enim episcopi et clerus? nonne de omnibus? Si non omnes monogamiae tenentur; unde monogami in clerum? An ordo aliquis seorsum debet institui monogamorum, de quo adlectio fiat in clerum? Sed cum extollimur et inflamur adversus clerum, tunc unum omnes sumus; tunc omnes sacerdotes; quia sacerdotes nos Deo et Patri fecit (*Apoc.* 1. 6; 5. 10): cum ad peraequationem disciplinae sacerdotalis provocamur, deponimus infulas, et impares [lege: pares] sumus: De ecclesiasticis ordinibus agebatur, quales ordinari oporteret. Oportebat igitur omnem communis disciplinae formam sua fronte proponi [i.e. proponi in ipsis episcopis, presbyteris et diaconis qui sunt veluti frons Ecclesiae], edictum quodammodo futurum universis in praeceptione, quo magis sciret plebs eum ordinem sibi reservandum, qui faceret praepositos. . . Si . . . suam habent episcopi legem circa monogamiam, etiam caetera quae monogamiae accedere oportebit [i.e. ceterae virtutes de quibus in 1 *Tim.* 3. 2sq.], episcopis erunt scripta. Laicis vero, quibus monogamia non convenit, caetera quoque aliena sunt. Evasisti, Psychice, si velis, vincula disciplinae totius” (*ML* 2. 997 sq.).

Dc pudicitia 21 : “Exhibe igitur et nunc mihi, apostolice, " prophetica exempla, et agnoscam divinitatem, et vindica tibi delictorum eiuscemodi remittendorum potestatem. Quod si disciplinae solius officia sortitus es, nec imperio praesidere, sed ministerio, quis aut quantus es indulgere? qui neque prophetam, nec apostolum exhibens, cares ea virtute cuius est indulgere? Sed habet, inquis, potestatem Ecclesia delicta donandi. Hoc ego magis et agnosco et dispono, qui ipsum Paracletum in prophetis novis habeo. . . Et ideo Ecclesia quidem delicta donabit, sed Ecclesia Spiritus per spiritalem hominem, non ecclesia numerus

“Tertullianus sub nomine apostolici alloquitur R. Pontificem vel episcopum carthaginensem (iuxta diversas eruditorum sententias), auctorem sic dicti “decreti Callisti.” quem in c. 1 vocaverat “episcopum episcoporum” et contra cuius edictum agit in toto libro *Dc pudicitia*. Cf. tractatum *Dc Poenitentia* I 106 sq.

episcoporum: Domini enim, non famuli est ius et arbitrium; Dei ipsius, non sacerdotis" {*ML* 2. 1078-1080).

Ex his praecipue textibus (quibus alii minoris momenti addi possent) sequentia colliguntur:

1. *Vera hierarchia*. Fit clara ac continuata distinctio inter "laicos" et "sacerdotes" sive "clerum": *De praescr.* 41 (presbyteri-laici); *Dc exhort, cast.* 7 (sacerdotes-laici; ordo-plebs); *Dc fuga* 11 (praepositi-laici: Ecclesia-clerus); *De monog.* 12 (clerus-ceteri; praepositi-plebs sive laici). Haec hierarchia importat veram auctoritatem. Nam praepositis debetur reverentia {*De praescr.* 42); "sine episcopi auctoritate" nemo potest baptizare {*De bapt.* 17); hierarchae vocantur praesidentes in coetu {*Apol.* 39; *De praescr.* 42), praepositi Ecclesiae {*De fuga* 11; *De monog.* 12), antistites {*De corona* 3); eorum attributio vocatur "officium episcopatus" {*De bapt.* 17), "sacerdotalia munera" {*De praescr.* 41), "sacerdotale officium" {*De virg. vel.* 9), "gradus" ad quem ex laicatu ascenditur {*Dc fuga* 11).

Huic hierarchiae tres gradus assignantur episcoporum, presbyterorum et diaconorum {*De praescr.* 41; *De bapt.* 17; *De fuga* 11). Cf. in art. 3, p. 838.

Terminologiam quod attinet, notandus est frequens usus vocum "laicus, clerus, ordo, sacerdos," quae in praecedenti aetate fere desiderabantur (cf. tamen supra, pp. 90, 278). Vox "laicus" sat frequenter adhibetur: *Dc praescr.* 41; *De bapt.* 17; *De exhort, cast.* 7; *De fuga* 11; *De monog.* 12. Vox "clerus" pro tota hierarchia in oppositione ad laicos occurrit in *De fuga* 11 et *De monog.* 12. Vox "Ordo" significat vel meram seriem succedentium praelatorum {*De praescr.* 32: "Ordo episcoporum per successiones ab initio decurrens"), vel ipse gradus aut classis hierarchiae: "ecclesiasticus ordo" {*De monog.* 12; *De exhort, cast.* 7; *De idol.* 7); "ordo sacerdotalis" {*De exhort, cast.* 7); adhibetur etiam vox "ordinatio" in sensu ipsius constitutionis alicuius in gradu hierarchiae {*De monog.* 12: "Quales ordinari oporteret"; *De exhort, cast.* 11: "Per sacerdotem de monogamia ordinatum"; *De praescr.* 41: "Ordinationes eorum temerariae, leves, inconstantes: nunc neophytos conlocant, nunc saeculo obstrictos ... ; alius hodie episcopus, cras alius"). Vox "sacerdos," rarissima vel fere absens in praecedenti aetate, iam frequenter occurrit (inde demonstrans quam connaturaliter ex ipsa indole potestatis exigeretur) sive in seipsa (*Dc orat.* 28; *De exhort, cast.* 7 et 11; *Dc monog.* 12; *Dc pud.* 21; *Dc bapt.* 17, ubi episcopus vocatur "summus sacerdos" sicut et ipse Christus in *Dc monog.* 1 "summus sacerdos" dicitur), sive in derivatis formis: "ordo sacerdotalis" {*De exhort, cast.* 7), "sacerdotale officium" {*Dc virg. vel.* 9), "sacerdotalia munera" {*De praescr.*

41), “sacerdotio” (*ibid.* 29, in eodem sensu munerum sacerdotalium), “disciplina sacerdotalis” (*Dc monog.* 12).

2. *Sacerdotalis hierarchia.* Hanc demonstrant tum praefata ac constans attributio nominis “sacerdos, sacerdotalis” tum indoles munerum quae illi adnectuntur, scilicet ac praecipue: docere et baptizare (*Dc praescr.* 41; *De bapt.* 17; *De virg. vel.* 9), remittere peccata (*De poenit.* 9 sq., quem locum dedimus in tractatu *Dc Poenitentia* I 100 sqq., ubi etiam notavimus Tertullianum subinde in opere *De pudicitia* explicite retractasse sententiam suam, denegans hierarchiae hanc potestatem; cf. etiam *De Poenitentia* IV 288-292, 364-374). praebere communionem eucharisticam (*De corona* 3; *De idol.* 7). offerre sacrificium (*De virg. vel.* 9; *De exhort, cast.* 7 et 11: adde quae diximus in tractatu *De Eucharistia* I 205 et II 900 sq. circa sententiam Tertulliani de eucharistico sacramento et sacrificio).

3. *Divinae originis hierarchia.* Munus praesidentis vocatur “res Dei” quae pretio comparari non potest (*Apol.* 39). Episcopatus refertur ad originem apostolicam, ac ideo divinam (*De praescr.* 32: “Ordo episcoporum per successiones ab initio decurrens”; *Adv. Mare.* 4. 5: “Ordo episcoporum ad originem recens, in Ioannem stabit auctorem”; *De fuga* 13 idem supponit).

Haec est sententia Tertulliani ut testis Traditionis, prout exhibetur sive in operibus primae ac catholicae periodi sive etiam ac satis significative in ipsis operibus secundae et tertiae periodi, cum non potuerit ille doctor in haeresim repentino veluti gressu declinare quin adhuc retineret aliquas saltem formulas antiquioris fidei, quas modo notavimus in ipsa recapitulatione eius doctrinae prout sonat in allatis textibus. Quamquam autem, ratione harum formularum, quidam auctores conentur eum purgare ab haeretica negatione ipsius proprie dictae hierarchiae divinitus institutae, tamen in praefatis operibus secundae et tertiae periodi non difficile detegitur *gradualis evolutio mentis Tertulliani* in sensum huiusmodi negationis quam clarius proponit in ultimo suo opere *Dc pudicitia* exarato inter 217 et 222, ita ut dici possit cum D’Alès (cit. supra, in p. 94) totam diatribam Tertulliani montanistae in id praecipue tendere ut hierarchicae et apostolicae Ecclesiae substituat pneumaticam quamdam novi Paraleti ecclesiam, in qua nullum amplius adsit constitutum ac determinatum sacerdotium nec ullam praeter ipsius Spiritus investituram.

Inde explicatur velatus despectus episcoporum in citatis textibus operis *De fuga in persecutione* 11 et 13 et in verbis *De pudicitia* 21: “Ecclesia Spiritus per spiritalem hominem, non ecclesia numerus episcoporum,” et praecipue callida extenuatio episcopalis potestatis in hoc

eodem loco sub ambiguis verbis: “Quid si disciplinae solius officia sortitus es, nec imperio praesidere, sed ministerio, quis aut quantus es indulgere? ... Ecclesia quidem delicta donabit; sed Ecclesia Spiritus per spiritalem hominem, non ecclesia numerus episcoporum: Domini enim, non famuli est ius et arbitrium; Dei ipsius, non sacerdotis.”

Inde pariter explicatur repetita, utut ambigua, insinuatio alicuius essentialis paritatis inter sacerdotes et laicos et cuiusdam universalis sacerdotii, spiritualis vel indefinitae indolis, quo Tertullianus conatur eliminare discrimen, aliunde iterato assertum, inter clerum et laicatum, vel illud ab ecclesiastica auctoritate ac pro tanto ab humana origine repetere. Iam in ipso opere *De oratione*, in catholica periodo exarato (inter 200 et 206), tale sacerdotium emphatice proponit quo omnes Christiani “sumus veri adoratores et veri sacerdotes, qui spiritu orantes spiritu sacrificamus orationem Dei propriam et acceptabilem,” sed huiusmodi expressiones, quae occurrunt etiam apud alios Patres post ipsos auctores inspiratos, convenienter intelligi possunt de metaphorico et interiori sacerdotio et sacrificio, nec aliquid continent quo excludatur proprie dictum ac eucharisticum sacerdotium et sacrificium⁹ (eo vel magis quod ibidem dicatur hostiam sacrificii esse orationem “agape coronatam,” quo videtur Tertullianus ab uno ad aliud sacrificium libere discurrere vel utrumque in unum copulare), nisi quis velit videre in ipso Tertulliano adhuc catholico quaedam semina futuri haeretici seu quamdam psychologiam affinitatem inter dogmaticas tendentias Christiani apologetae et exaggeratum spiritualismum Montanistarum quem ipse subinde explicite amplexus est (cf. tractatum *De Poenitentia* IV 288 sq.). At in operibus subsequentis periodi semimontanisticae et montanisticae multiplicantur assertiones de universali sacerdotio, et quidem in tali argumentationis contextu, ut difficile sit eas ad solum sensum improprie dicti sacerdotii detorquere. Instituens enim comparisonem inter laicos et proprie dictos sacerdotes, Tertullianus rationem necessitatis monogamiae pro omnibus, etiam laicis, ex eo deducit quod omnes christiani, etiam laici, sunt sacerdotes: “Prohibet [lex] sacerdotes denuo nubere, nos autem Iesus summus sacerdos sacerdotes fecit” (*De monog.* 7), “Cum extollimur et inflamur adversus clerum, tunc unum omnes sumus, tunc omnes sacerdotes, quia sacerdotes nos fecit” (*ibid.* 12), “Vani erimus,

⁹Id agnoscunt etiam quidam Protestantes, ut R. E. Roberts qui scribit: “This passage may be understood in a figurative sense, so as not to be opposed to the view ... of the office of the bishop as a priest. It is the Old Testament conception of the priest which is here being contrasted with the New. But the same can hardly be said of the argument in *De Exhortatione Castitatis*, where Tertullian asks, ‘Are not we laics priests?’ Here the question under consideration is one of discipline, and it is the notion of the layman as a literal priest that is in Tertullian’s mind” (*The theology of Tertullian* [London 1924] 188 sq.).

si putaverimus quod sacerdotibus non liceat [i.e. bis nubere], laicis licere. Nonne et laici sacerdotes sumus? . . . z\deo ubi ecclesiastici ordinis non est consessus, et offers,⁰⁰ et tinguis, et sacerdos es tibi solus” (*De exhort. cast. I*). Praeterea ac signantius Tertullianus mentem suam manifestat hac declaratione quam praefatis verbis (“Nonne et laici sacerdotes sumus”) immediate adiungit: “Differentiam inter ordinem et plebem constituit Ecclesiae auctoritas, et honor per ordinis consessum sanctificatus” (*ibid.*), et si qua adhuc ambiguitas in hac declaratione subsistat, videtur satis clare expelli per generaliore ac fundamentaliore declarationem qua constitutae Ecclesiae hierarchicae sacra ipsa potestas denegatur ut in solam pneumaticam ecclesiam transferatur: “Disciplinae solius officia sortitus es, nec imperio praesidere, sed ministerio. . . Et ideo Ecclesia quidem delicta donabit, sed Ecclesia Spiritus per spiritalem hominem, non ecclesia numerus episcoporum: Domini enim, non famuli est ius et arbitrium; Dei ipsius, non sacerdotis” (*De pud.* 21).

Ceterum, ex hoc ipso qualicumque Tertulliani dissensu, vis argumenti Traditionis nequaquam infringitur (quasi nempe in eo haberetur vestigium aliquod charismatae alicuius constitutionis antiquioris Ecclesiae, ut unus vel alter inter Protestantes suggerit), sed potius succrescit. Nam charismatica doctrina, a Tertulliano montanista subinde advocata, ex una parte confirmat, per ipsam suam oppositionem, sensum hierarchicum prioris testimonii ab ipso prolati in periodo catholica, et ex alia parte characterem novitatis prae se fert, ut patet tum ex dissensu a priori positione quae perfecte colliniat cum praecedentis saeculi documentis, tum ex nunquam invocato recursum ad antiquiorem aliquam traditionem, tum ex explicita ipsius Tertulliani declaratione in quaestione de potestate hierarchiae circa remissionem peccatorum, intime connexa cum generali quaestione de ipsa existentia sacerdotalis hierarchiae quam ille haereticus evertere conabatur; ipse enim fatetur: “Erit igitur et hic adversus Psychicos [i.e. catholicos]

MEx hac tamen mira assertione, nequit necessario deduci Tertullianum concedere laico ius offerendi eucharisticum sacrificium, voluti nempe privato modo extra ecclesiam et in absentia sacerdotis. Imprimis notandum est Tertullianum ibi polemicc loqui et, ut non raro ei contingit, de proprietate verborum eorumque implicantia non multum curare, dummodo scopum quem argumentando prosequitur obtineat. Praeterea, vox “offerre” ambigua est ac intelligi potest tum de oblatione mediata seu per sacerdotem, ac ita eam Tertullianus adhibet in c. 11 eiusdem operis (supra cit., p. 283: “Oblationes annuas reddis. . . Offeres pro duabus. . . Commendabis illas per sacerdotem”) tum de spirituali oblatione orationis. Tandem ea aetate fideles solebant Eucharistiam, seu fructum oblatis sacrificii, secum deferre ac domi sibi private administrare. Unde ea expressio (In defectu sacerdotis “offers et sacerdos es tibi solus”) potest intelligi tum de spirituali sacrificio privatae orationis tum de fructu veri sacrificii eucharistici, quem laicus, quasi “sibi solus sacerdos,” domi sibi ministrabat, veluti iam peracti sacrificii oblationem, a se mediate per sacerdotem in ecclesia solutam, in suo complemento directe per semetipsum perficiens.

titulus, adversus meae quoque sententiae retro penes illos societatem, quo magis hoc mihi in notam levitatis obiectent. Nunquam societatis repudium delicti praeiudicium est, quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. Atenim me non magis dedecorabit utilis levitas, quam ornarit nocens. Non suffundor errore quo carui, quia caruisse delector, quia meliorem me et pudiciorem recognosco. Nemo proficiens erubescit" (*De pud.* 1, *ML* 2. 1033).

CLEMENS ALEXANDRINUS (circa 150-211/215).⁵¹

Paedagogus 1. 6: "Nos autem a Deo docti sumus. . . Pastores sumus, qui Ecclesiis praesumus [προηγούμενοι] ad imaginem boni Pastoris, vos autem oves" (*MG* 8. 295).

⁵¹ Adhuc desideratur peculiaris monographia de doctrina Clementis circa ecclesiasticam hierarchiam. Praeter generalia opera et introductiones ad theologiam Clementis, peculiariter scriptum est de praecipua eius doctrina circa gnosis et traditionem. Indicabimus loca aliquorum operum ubi quaestio de hierarchia et Ecclesia sufficienter tangitur, necnon quaedam insigniora opera generalioris indolis quae nostram quaestionem indirecte saltem illustrare possunt. Amplior bibliographia generalis invenitur apud De la Barre, De Faye, Mondésert et Canelot, mox referendos.

Bardy, G., "Le sacerdoce chrétien d'après les Alexandrins," *La vie spirituelle-Supplément* LUI (1937) [144J-[173]; *La théologie de l'Église de saint Clément de Rome à saint Irénée* ("Unam Sanctam," n. 13, Paris 1945) 169-181; praecipue *La théologie de l'Église de saint Irénée au concile de Nicée* ("Unam Sanctam," n. 14, Paris 1947) 111-128. Confer etiam *Clément d'Alexandrie* ("Les moralistes chrétiens"), éd. 2, Paris 1926; *bi vie spirituelle d'après les Pères des trois premiers siècles*, Paris 1935; "Aux origines de l'École d'Alexandrie," *Recherches de science religieuse* XXVII (1937) 65-90; "Pour l'histoire de l'École d'Alexandrie," *Vivre et penser*, 2e série (1942) 80-109.

Batiffol, P., *L'Église naissante et le catholicisme* (éd. 8, Paris 1922) 295-316.

Bigg, C., *The Christian Platonists of Alexandria*, ed. 2, Oxford 1913.

Cadiou, R., *La jeunesse d'Origène* (Paris 1936) 12-18, 378-388 (in quo ultimo loco quae dicuntur de Origène intelliguntur etiam de Clemente).

Canelot, P. T., *Foi et gnose. Introduction à l'étude de la connaissance mystique chez Clément d'Alexandrie* ("Études de théologie et d'histoire de la spiritualité," n. 3, Paris 1945) 90-95. Confer etiam "Les idées de Clément d'Alexandrie sur l'utilisation des sciences et de la littérature profane," *Recherches de science religieuse* XXI (1931) 38-66; "Clément d'Alexandrie et l'utilisation de la philosophie grecque," *ibid.* 541-569.

Faye, E. De, "De l'originalité de la philosophie chrétienne de Clément d'Alexandrie," *Annales de l'École des Hautes Études, Sc. Rel.* (1919-1920) 1-20; *Gnostiques et Gnosticisme*, éd. 2, Paris 1925; praecipue *Clément d'Alexandrie. Étude sur les rapports du Christianisme et de la philosophie grecque au iiie siècle*, éd. 2, Paris 1937.

Koch, H., "War Clemens von Alexandrien Priester?," *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* XX (1921) 43-48; "Clemens von Alexandrien als Lehrer der Vollkommenheit," *Zeitschrift für Ascese und Mystik* VII (1932) 363 sqq.

La Barre, A. De, "Clément d'Alexandrie," *Dictionnaire de théologie catholique* III-1 (Paris 1907) 167, 194-198.

Lazzati, G., *Introduzione all' studio di Clemente Alessandrino*, Milano 1939.

Lebreton, J., "Le désaccord de la foi populaire et de la théologie savante dans l'Église chrétienne du iiie siècle," *Revue d'histoire ecclésiastique* XIX (1923) 481-506; XX (1924) 5-37; "La théorie de la connaissance religieuse de Clément d'Alexandrie," *Recherches de science religieuse* XVIII (1928) 457-188; "Clément d'Alexandrie," *Histoire de l'Église* (publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin) II (Paris 1948) 244-248.

Moingt, J., "La gnose de Clément d'Alexandrie dans ses rapports avec la foi et la philosophie," *Recherches de science religieuse* XXXVIII (1950) 195-251, 398-421, 537-564.

Mondésert, C., "Le symbolisme chez Clément d'Alexandrie," *Recherches de science*

Ibid. 3. 12: “Plurima autem alia praecepta, quae ad electas personas pertinent, in sanctis libris scripta sunt: haec quidem presbyteris, alia vero episcopis, alia diaconis, alia autem viduis, de quibus fuerit aliud dicendi tempus” (*MG* 8. 675-678).

Stromata 3. 12: “Habet enim sicut castitas, ita etiam matrimonium propria munera et ministeria, quae ad Dominum pertinent, filiorum, inquam, curam gerere et uxoris. Quod enim honeste causatur is, qui est in matrimonio perfectus, est coniugii necessitudo, ut qui omnium curam ac providentiam in domo communi ostenderit. Ac proinde, ‘episcopus,’ inquit [Apostolus], oportet constitui, qui ex domo propria toti quoque Ecclesiae praeesse [*προϊστασθαι*] sint meditati. ‘Unusquisque’ ergo, ‘in quo vocatus est’ opere ministerium peragat, ut liber in Christo fiat, et debitam ministerio suo mercedem accipiat” (*MG* 8. 1179).

Ibid. 6. 13: “Qui ergo primum suis passionibus moderatus est, seque exercuit ut impatibilis evadat, et crevit ad beneficentiam gnosticae perfectionis, est hic quidem aequalis angelis: iam autem lucidus, et tamquam sol resplendens per beneficentiam, contendit iusta cognitione per Dei dilectionem, ad sanctam mansionem, sicut apostoli, qui non ideo, quod pridem fuerint electi facti sunt apostoli ex quadam eximia naturae proprietate, nam ludas quoque fuerat cum eis electus, sed idonei erant qui apostoli eligerentur, ab eo qui etiam fines praevidet. Qui itaque non una cum eis fuit electus, Mattias, cum se praebuisset dignum ut fieret apostolus, sufficitur in locum ludae. Licet ergo nunc eis quoque qui se in Dominicis exercuere mandatis, et perfecte ac gnostice vixere convenienter Evangelio, ascribi in numerum apostolorum.

“Hic est revera presbyter Ecclesiae, et verus diaconus, id est minister Dei voluntatis, si faciat et doceat quae sunt Domini, non ut qui ordinetur [*χαροτονοῦν*κὶΟ] ab hominibus, neque quod sit presbyter iustus censeatur: sed quod sit iustus referatur in presbyterium. Et licet his in terris non fuerit prima sede [*πρωτοκαθεδρία*] honoratus, sedebit in quatuor et viginti thronis populum indicans, ut dicit Ioannes in

religieuse XXVI (1936) 158-180; *Clément d'Alexandrie* (“Théologie,” η. 4, Paris 1944) 47-62, 115-129; *Clément d'Alexandrie. Le Protreptique* (“Sources chrétiennes,” n. 2, éd. 2, Paris 1949) 20-23.

Reynders, B., “Paradosis. Le progrès de l'idée de tradition jusqu'à S. Irénée,” *Recherches de théologie ancienne et médiévale* V (1933) 155-191.

Tixeront, J., *Histoire des dogmes* I (éd. 11, Paris 1930) 291-296.

Tollinton, R. B., *Clement of Alexandria. A study in Christian liberalism*, 2 voll., London 1914.

Van den Eynde, D., *Les normes de l'enseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles* (Gembloux 1933) 141-150, 216-227, 299-304.

Völker, W., *Der wahre Gnosliker nach Clemens Alexandrinus*, 1951.

.Apocalypsi. . . . Hic quoque [i.e. in terris] in Ecclesia progressionem episcoporum, presbyterorum, diaconorum, sunt, ut arbitror, imitationes gloriae angelicae, et illius oeconomiae ac dispensationis, quam dicunt Scripturae expectare illos qui, insistentes vestigiis apostolorum, vixerunt in perfectione iustitiae convenienter Evangelio. Hos sublato in nubibus scribit Apostolus, primum quidem diaconos futuros, deinde cooptandos esse in presbyteratum profectu gloriae ('gloria enim differt a gloria:') donec creverint in 'virum perfectum' " {MG 9. 327–330}.

Ibid. 7. 1: "Dei ergo cultus, quem praestat Gnosticus, consistit in continua animae suae cura, et occupatione circa Deum per indesinentem charitatem. Cultus enim qui versatur circa homines, unus quidem est qui reddit meliores; alius vero, qui in ministerio occupatur [i.e. etiam relate ad homines, est duplex genus officiorum, aliud superius, aliud subordinatum sive ministeriale]. Et medicina quidem corpus, philosophia vero animam reddit meliorem. Ac parentibus a filiis, magistratibus autem ac principibus ab iis qui parent eorum ditioni per ministerium accedit utilitas. Similiter in Ecclesia, istius cultus quae facit meliores, presbyteri servant imaginem; eius autem, quae servit, diaconi. Ambobus his ministeriis [διακονία] angeli Deo serviunt in dispensatione rerum terrenarum: et ipse etiam Gnosticus, qui Deo quidem inservit [διακονοι^vo], hominibus autem ostendit eam qua fiunt meliores contemplationem, quomodocumque ad erudiendum fuerit constitutus, ad hominum correptionem" {MG 9. 406}.

Quis dives salvetur 42: "Cum [Ioannes apostolus] . . . post tyranni obitum a Patmo insula Ephesum rediisset, vicinas quoque gentes rogatus visebat, partim quidem ut episcopos constitueret, partim vero ut integras Ecclesias diserneret ac formaret, partim etiam ut unumquemque eorum, quos Spiritus designaret, in clerum cooptaret" {MG 9. 647}. Prosequitur Clemens enarrans notam historiam cuiusdam iuvenis, quem Ioannes cuidam episcopo instruendum in fide ac custodiendum commendaverat, quemque, in malam vitam subinde conversum et latronum ducem effectum, per poenitentiam ad Ecclesiam iterum reduxit⁵²; ubi haec verba ad rem nostram faciunt: "Ad loci episcopum [Ioannes] conversus: 'Hunc, inquit, coram Ecclesia ac Christo teste, omni tibi opera commendo' . . . Presbyter vero adolescentem sibi traditum in domum suam suscipiens, educando, continendo, fovendo operam dabat; ac tandem sacro baptismate initiavit. . . [Interim iuvenis abiit, in facinora ruens. Reversus autem Ioannes ad eundem locum:] 'Agedum, inquit, episcopo, redde nobis

K Cf. in tractatu *De Poenitentia* I 96, in nota.

depositum quod ego pariter et Christus tibi commendavimus, sub Ecclesiae cui praees praesentia, ipsaque coram teste' ” (*MG* 647-650).³³

In his textibus, qui continent fere omnia quae directe de ecclesiastica hierarchia ex operibus Clementis colligi possunt, eadem traditionalis doctrina de existentia verae ac proprie dictae hierarchiae divinitus institutae supponitur et sufficienter profertur, quidquid ceteroquin sit sive de penuria testimonii in comparatione cum testimonio aliorum doctorum eiusdem aetatis (non excluso coevo ac concive Origene) sive de ambiguis quisbusdam elementis, ex peculiari sua de gnosi doctrina provenientibus, quae Clemens suo testimonio commiscet.

1. Episcopi sunt pastores, praesidentes Ecclesiis (ἐπίσκοποι, προΐστά/χα'οι, πρωτοκαθεδρίται; tres istae voces occurrunt apud Hermam, cf. supra, p. 251, duae priores in ipsa Scriptura, ut ostendatur in art. 3, pp. 705-707), ab apostolis constituti, quibus cura fidelium commissa est.

Terminologiam quod attinet, praeter classicam trilogiam “episcopus, presbyter et diaconus” nota voces: ordinare (ἐκπορεύω), clerus, episcopus loci, presbyterium, presbyteratus; vox autem “sacerdos” desideratur. Vox ipsa “presbyter, presbyterium, presbyteratus” adhuc fluctuanter accipitur sive pro simplici presbytero (*Paed.* 3. 12; *Strom.* 6. 13) sive pro episcopo simul ac simplici presbytero, iuxta antiquiorem usum (*Strom.* 6. 13; 7. 1; *Quis dives* 42).

2. De *sacerdotali indole* hierarchiae directe non est sermo.

3. *Divina origo* illius sufficienter proponitur in verbis: “Quae ad electas personas pertinent [i.e. ad episcopos, presbyteros et diaconos], in sanctis libris scripta sunt”; “Episcopos, inquit [Apostolus] oportet constitui . . . ”; “Episcopos [Ioannes] constituebat . . . [et] quos Spiritus designaret, in clerum cooptabat”; “Episcopo, redde depositum quod ego pariter et Christus tibi commendavimus.” Inepte autem adducuntur a quibusdam verba “Non ut qui ordinatur ab hominibus” (*Strom.* 6. 13) ac si significarent divinam ordinationem, nam potius prima fronte contrarium significare videntur (sensus enim est: ex hoc quod quis factus est presbyter et ordinatus est ab hominibus non sequitur quod sit iustus) ac inde unus vel alter criticus, sive inter Protestantes sive inter catholicos (cf. infra), infert Clementem negare divinam originem hierarchiae vel divinam indolem ordinationis. Quam ceteroquin illationem prorsus ineptam esse, ostendunt non solum cetera Clementis verba modo relata, sed etiam ipse contextus. Nam

³³ “Eandem Clementis narrationem citat Eusebius Caes., *Hist. eccl.* 3. 23, *MG* 20. 258-263.

ex hoc quod ordinatio dicatur fieri ab hominibus, non sequitur eam esse institutam ab hominibus. Neque hoc sequitur ex ipsa oppositione contenta in tota pericope, qua nempe affirmatur eum esse verum presbyterum vel diaconum qui observat mandata Dei non vero qui ordinatur ab hominibus; nam ex toto contextu patet voces “presbyter et diaconus” hic accipi in tropico sensu ministerii sanctitatis sive interioris iustitiae. Distinguens nempe duplex genus dignitatis et divini servitii, alterum proveniens ex exteriori et humana ordinatione, utut ab ipso Deo instituta, et alterum proveniens ex interiori animae sanctitate, Clemens docet illum esse verum Dei servum sive ministrum (ac pro tanto tropice diaconum et praesbyterum) qui Dei mandata facit et docet, non autem illum qui sola gaudet praefata exteriori ordinatione (etsi inde sit verus diaconus vel presbyter secundum propriam et usuaem acceptionem, iuxta quam ipse Clemens distinguit triplicem gradum ecclesiasticae hierarchiae); et propterea Clemens complet suum discursum sequenti ratione: Non enim quis fit iustus ex hoc quod est presbyter, sed potius ex hoc quod est iustus eligitur in presbyterium; ex quo evidenter patet vocem “verus presbyter” in priori affirmatione accipi in mero sensu translato.

Ceterum, totum testimonium Clementis legitime completur et illustratur per clarius testimonium Origenis, sui magistri continuatore ac perfectore in eadem schola alexandrina.

His positis, reddenda est ratio supradictae tum penuriae testimonii Clementis, tum ambiguitatis saltem ab extrinseco proventientis ex peculiari eius doctrina de vera gnosi et consequenter ex generali eius conceptione de revelatione, religione et Ecclesia. Negari enim nequit ex hac parte doctrinam Clementis satis diversam prima fronte apparere a doctrina coaevorum scriptorum atque quamdam assumere fluctuationem et ambiguitatem quae ansam dederit negativae vel diminutae interpretationi tam Protestantium quam aliquorum catholicorum. Tota enim doctrina Clementis videtur laborare pneumatica quadam sive exaggerata spiritualistica conceptione totius religionis.

In ipsa revelatione, praeter communem doctrinam quae data est omnibus per fidem atque transmittitur per ordinarium canale ecclesiasticae hierarchiae, habetur peculiaris quaedam et altior doctrina (gnosis), quam Christus nonnisi paucis inter apostolos (Iacobo, Petro et Ioanni) communicavit, quaeque transmittitur (paradosis: traditio) per orale magisterium doctorum seu didascalorum (sive hi sint simul hierarchae sive non; quo sensu habetur quidem traditio apostolica, non vero proprie successio apostolica) et in cuius assecutione et practica applicatione consistit vera Christiana perfectio quam nonnisi

pauci christiani assequuntur (gnostici).⁴¹ *Strom.* 6. 7: “Gnostici autem iustitia supra eam quam alii existimant esse perfectionem, ad bonorum operum perfectionem procedit. . . . Cognitio [γνώσις] autem ipsa est, quae per successionem ad paucos ex apostolis absque scriptis tradita pervenit” (*MG* 9. 282 sq.). *Ibid.* 6. 8: “Iam enim audemus dicere (hic enim est fides cognitionis) eum omnia scire, et firma comprehensione comprehendere ea etiam quae sunt nobis dubia et inexplicabilia, qui vere est cognitione praeditus: cuiusmodi fuit iacobus, Petrus, iohannes, Paulus, et reliqui apostoli” (*MG* 9. 290). *Ilypotyposeis*, 1. 7 (opus deperditum, citatum ab Eusebio Caes., *Hist. eccl.* 2. 1): “iacobo iusto et iohanni et Petro Dominus post resurrectionem scientiae donum impertiit. Quod illi caeteris apostolis, hi vero septuaginta discipulis, quorum unus fuit Barnabas, tradiderunt” (*MG* 20. 135). *Strom.* 1. 1: “Non est autem hoc opus [i.e. Stromata] scriptura artificiose comparata ad ostentationem, sed . . . vere imago et adumbratio evidentium et animatarum illarum orationum, quas dignus habitus sum qui audirem, et virorum beatorum, quique revera erant maximi pretii et aestimationis. . . . Hi veram quidem beatae doctrinae servabant traditionem [διδασκαλία παράδοσιν], statim a Petro, et iacobo, et iohanne, et Paulo, sanctis apostolis, ita ut filius acciperet a patre, (pauci autem sunt patribus similes), ad nos quoque, Deo volente, pervenerunt, illa a maioribus data et apostolica depository semina” (*MG* 8. 699-702).

Verum templum Dei (ἱερὸν) est ipsa spiritualis Ecclesia, seu congregatio electorum, *Strom.* 7. 5: “Non enim locum, sed electorum congregationem, appello Ecclesiam” (*MG* 9. 439). Verus cultus divinus est spiritualis cultus, spirituale altare et spirituale sacrificium. *ibid.* 7. 1: “Dei ergo cultus, quem praestat Gnosticus, consistit in continua animae cura, et occupatione circa Deum per indesinentem charitatem” (cf. integrum textum supra, in p. 292); *ibid.* 7. 6: “Est ergo quod est hic terrestre apud nos altare, congregatio eorum qui intenti sunt orationibus, unam quodammodo vocem habens et unam mentem. . . . Est enim Ecclesiae sacrificium, oratio, quae a sanctis exhalatur animis, cum sacrificium simul aperitur et tota mens Deo” (*MG* 9. 443; cf. 450). Vera divina hierarchia est spiritualis eorum hierarchia qui “vivunt in perfectione iustitiae convenienter Evangelio,” et “hic est revera presbyter Ecclesiae et verus diaconus, id est minister Dei voluntatis, si faciat et doceat quae sunt Domini, non ut qui ordinetur ab hominibus, neque quod sit presbyter iustus censeatur, sed quod sit iustus referatur in presbyterium” (*Strom.* 6. 13, supra cit., in p. 291), unde gnosticus est verus diaconus,

⁴¹ Cf. brevem sed aptam expositionem huius doctrinae apud Van den Eynde. *op. cit.* (supra, in p. 291) 216-226.

quippe qui Deo inservit altiolemque perfectionem aliis ostendit (*ibid.* 7. 1) et iure dicitur etiam apostolus seu in numero apostolorum adscribitur, quippe qui in dominicis sese exercet mandatis (*ibid.* 6. 13).

Ex his plures Protestantes, nominatin'! A. Harnack,⁵⁵ E. De Faye,⁵⁶ C. Bigg,⁵⁷ et K. Müller,⁵⁸ concludunt hierarchicam Ecclesiae conceptionem esse alienam a mente Clementis (necnon, saltem partialiter, a mente Origenis, eiusdem alexandrinae scholae continuatore ac perfectore); gnosticum clementinum habere eandem auctoritatem in docenda fide ac occidentalem episcopum, quem produnt praecipue Hegesippus, Irenaeus et Tertullianus; Clementem veluti opponere religionem spiritus religioni auctoritatis. Quibus aequivalenter asserunt protestantismum liberalem iam viguisse, mente sin minus littera, initio saec. 3 in ecclesia alexandrina, in oppositione ad catholicismum iam triumphantem in Occidente, nominatin'! Romae, Lugduni et Carthagine.

Moderatius vero anglicanus G. Dix ait Clementem vindicare in favorem catholicorum suorum gnosticorum aliquid simile illi quod ipsi haeretici Gnostici Romae reclamabant. Hi nempe vindicabant ipsam privatam apostolicam successionem suorum doctorum (quibus Hegesippus opponebat publicam apostolicam successionem episcoporum), Clemens vero vindicat tantum apostolicam traditionem, potiusquam successionem, catholicorum gnosticorum didascalorum, concipiens superiorem istorum doctrinam sive gnosis ut aliquid transmissum ab apostolis per oralem traditionem, continuatam veluti de patre in filium, non vero ut aliquid pertinens ad munus ipsum episcopale. "It was at Rome that the Gnostics seem first to have presented their claim to a private 'Apostolic Succession' of teachers; it was at Rome that Hegesippus wrote his book answering that claim by pointing to the public 'Apostolic Succession' of bishops, with their superior antiquity and manifold agreement on a Scriptural doctrine. . . . Yet another variant of the idea is found in Clement of Alexandria, who speaks of 'the tradition of the blessed teaching direct from Peter and John and Paul, the holy apostles' as something which is 'handed down from father to son' . . . , not as an authoritative standard upheld by bishops. This is 'Apostolic Tradition' though not 'Apostolic Succession.' But it is nearer akin to the original Gnostic claim than the counter-claim of the orthodox writers at Rome."⁵⁹

⁵⁵ " *Lchrbuch der Dogmengeschichte* I (ed. 5, Tübingen 1931) 403.

⁵⁶ *Clément d'Alexandrie* (ed. 2, Paris 1937), passim, peculiariter 321,

⁵⁷ *The Christian Platonists of Alexandria*, ed. 2, Oxford 1913.

⁵⁸ "Kleine Beiträge zur alten Kirchengeschichte," *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* (1929) 290-292.

⁵⁹ "The ministry in the early Church c. A.D. 90-140," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, London 1947) 204 sq.

Etiam inter catholicos, quidam eruditi conantur testimonium Clementis magis vel minus infirmare in sensum alicuius negationis vel dubitationis de divina origine ecclesiasticae hierarchiae.

D. Van den Eynde, longius quam alii procedens, concedit Clementem singulariter appropinquare ad doctrinam Tertulliani, dissociantis Ecclesiam pneumaticam, cui competeret vera potestas, ab Ecclesia hierarchica, cui spectaret disciplina, ac expoliare episcopos charismatibus apostolatus, prophetiae et doctoratus, reducendo ordinationem ecclesiasticorum hierarcharum ad ritum simpliciter humanum. “Les anciens, dont Clément rappelle la succession, transmettent . . . directement, non pas la foi, mais la gnose non scripturaire. Sans doute, cette tradition gnostique embrasse aussi des vérités de foi, — tout n’y est pas également secret et il n’y a pas de foi sans gnose —, mais la fonction essentielle des presbytres n’est pas de transmettre aux églises la prédication manifeste, mais de communiquer à une élite les doctrines secrètes. Dès lors, la succession des didascales n’est pas la réplique alexandrine de la succession épiscopale d’Hégésippe, d’Irénée et de Tertullien [ut nempe sustinent Protestantes]. Celle-ci sert à justifier l’apostolicité du dépôt des églises; celle-là à accréditer, aux yeux des fidèles, la gnose des parfaits. . . Par sa forme rigide, la systématisation de Clément se trahit donc comme un essai tardif, fait pour les besoins de la cause et comparable à celui de l’anonyme antimontaniste fapud Eusebium Caes., *Hist. eccl.* 5. 16 sq.] opposant aux cataphrygiens la succession des vrais prophètes.

“Dans sa pensée montaniste, Tertullien avait dissocié l’Église-collection des évêques de l’Église-Esprit, la première succédant aux apôtres dans le domaine disciplinaire, la seconde dans le domaine ‘du pouvoir.’ *Clément s’est singulièrement rapproché de cette théorie.* Il parle très peu des évêques et de la hiérarchie en général. En deux endroits de ses oeuvres, il distingue nettement les trois ordres hiérarchiques: diacres, presbytres et évêques. Que l’évêque succède aux apôtres, Clément en convient, mais il a soin de distinguer la succession apostoliques des évêques, choisis par les hommes, de la succession apostolique des véritables gnostiques. . . [Citat *Strom.* 6. 13 supra rel.] Ce texte nous apprend deux choses. D’abord Clément, comme ses contemporains, établit une corrélation entre l’idée d’apôtre et celle de la hiérarchie: pour lui, ‘être inscrit au nombre des apôtres’ et ‘être compté parmi les membres de la hiérarchie’ sont des expressions équivalentes. Ensuite, il distingue entre les évêques, presbytres et diacres de l’Église présente qui succèdent aux apôtres de par la volonté des hommes, et les évêques, presbytres et diacres de l’Église du ciel qui suivent la trace des apôtres pour vivre dans la perfection.

C'est la perfection, et non l'élection, qui fait et le véritable apôtre et le véritable successeur des apôtres: seul les apôtres 'dignes' sont comptés parmi les Douze, seuls les gnostiques 'marchent dans la trace des apôtres' et 'suppléent à leur absence.' La sympathie de Clément pour la gnose commande une réserve prudente vis-à-vis d'un passage qui *enlève à Pélection des apôtres par le Seigneur son importance capitale et qui réduit l'ordination des chefs d'Église à un rite purement humain*. Néanmoins, la tendance à dissocier fonction épiscopale et dons gnostiques est manifeste. *Pas plus que Tertullien, Clément n'a doté l'évêque, à la manière d'Irénée, des charismes d'apôtre, de prophète et de docteur.*^{TM0}

R. Cadioux^x videt in doctrina Clementis quemdam archaismum seu quamdam reminiscentiam praeteritae iam aetatis, in qua doctores et prophetae habebant, una cum episcopis et presbyteris, peculiare ac praeeminens quoddam munus in Ecclesia. Sic saltem eius opinionem (non ita claram) interpretatur et probabilem dicit P. T. Camelot, scribens: "Clément voulait-il, comme on lui a prêté l'intention [ex parte Protestantium], opposer son didascalée à la catéchèse épiscopale et officielle, la succession des maîtres ses prédécesseurs à la succession épiscopale (on sait l'importance que prennent à la fin du m^e siècle ces listes par où les églises garantissaient l'origine apostolique de leur autorité et l'authenticité de leur enseignement), voulait-il opposer la religion de l'esprit à une religion de l'autorité? Ce serait l'apprécier avec des préoccupations, pour ne pas dire des préjugés bien modernes, et faire de lui, contre toute vraisemblance historique, un protestant avant la lettre. Ce serait oublié tout ce qu'il dit de la règle de foi, du 'canon ecclésiastique.'⁶²

"Dans cette estime, à coup sûr excessive, qu'il fait d'une tradition et d'un enseignement 'secrets,' faut-il, comme on l'a proposé,⁶³ voir chez Clément *un certain archaïsme, le souvenir d'une époque disparue, où les didascales, les prophètes avaient dans l'Église, à côté des évêques et des prêtres, un rôle de premier plan?* Peut-être, et ce que nous savons du caractère de Clément accrédirait cette hypothèse. Trop 'spirituel,' il ne voit peut-être pas assez que l'Esprit, qui aux premiers jours soufflait un peu au hasard, est maintenant, dans une société plus nombreuse, plus complexe, moins pure aussi, exclusivement aux mains de l'autorité, et qu'il n'y a pas antinomie entre l'une et l'autre. Ce qui est plus assuré, c'est que Clément semble avoir voulu, en face des écoles gnostiques, aussi bien que de ses adversaires

^{TM0} *Op. cit.* (supra, in p. 291) 224–227.

^x *La jeunesse d'Origène* (Paris 1935) 14 sq., 379 sqq.

⁶² Cf. Van den Eynde, *op. cit.* 299–304.

⁶³ Cf. R. Cadioux, *La Jeunesse d'Origène* 14 sq., 379 sqq.

orthodoxes, 'accréditer sa gnose par une série ininterrompue de didascales gnostiques remontant par Barnabé jusqu'aux apôtres et au Christ lui-même.'⁰¹ Il eût été peut-être plus avisé en renonçant à son ésotérisme, et en justifiant sa position, comme le fait Irénée, par la tradition de la grande église."⁰⁵

G. Bardy accumulât difficultates circa textum Clementis, nec eas resolvit, sed sub relictâ nube dubitationis eleganter pertransit, concludens Clementem fuisse optimistam quemdam ac somniatorem catholicum. "*Ce passage [i.e. Strom. 6. 13, supra cit., in p. 291] est assez inquiétant, si du moins on doit le prendre à la lettre. Tout d'abord, Clément ne distingue pas nettement le sacerdoce de l'épiscopat: celui-ci n'est guère pour lui qu'une préséance, une présidence dans un collège dont tous les membres jouissent des mêmes pouvoirs, et dans l'Église céleste, il n'y a plus, semble-t-il, que des évêques et des diacres. Il revient d'ailleurs sur cette opinion en un autre endroit [Strom. 7. 1]. . .*

"On pourrait à la rigueur passer sur cet anachronisme, peut-être même voir dans le langage de Clément une confirmation de la tradition rapportée par Eutychius et selon laquelle jusque vers le milieu du m^e siècle, l'évêque d'Alexandrie n'aurait été que le premier de ses prêtres. *Mais ce qui est plus grave, c'est la distinction d'une double hiérarchie, celle de l'appel, de l'élection, et celle de la perfection. La première est de règle parmi les hommes: les apôtres eux-mêmes ont été choisis par le Sauveur; les évêques, les prêtres et les diacres le sont par l'Église. Mais elle n'a qu'une importance très relative. Ce qui compte, c'est avant tout le choix divin, qui se manifeste par la perfection gnostique. Dès la vie de ce monde, les gnostiques seuls marchent sur les traces des apôtres et suppléent à leur absence. A quoi bon dans ses conditions l'ordination sacerdotale? ne se réduit-elle pas à un rite sans signification véritable? Il peut se faire que le prêtre et le diacre soient des gnostiques, et alors tout est pour le mieux: mais s'ils ne le sont pas, s'ils ne visent même pas à la perfection, à quoi serviront les pouvoirs conférés théoriquement par l'ordination? Clément ne répond pas à ces questions, et il est peut-être indiscret de les lui poser, car il se meut dans une sphère trop irréelle pour songer à elles. Mais notre inquiétude subsiste.*

"Elle, n'est pas dissipée d'ailleurs lorsqu'on poursuit la lecture de son oeuvre, à la recherche d'une idée claire de l'Église. Sans cesse, la pensée oscille entre le réel et le rêve, entre le ciel et la terre. . . Puis

⁰¹Van den Eynde, *op. cit.* 225.

⁰⁵*a Foi et gnose* ("Études de théologie et d'histoire de la spiritualité," n. 3, Paris 1945) 94 sq.

l'idée de tradition. Saint Irénée et Tertullien plus que tous leurs prédécesseurs ont solidement construit la théorie de la tradition fondée sur la fidélité à l'enseignement apostolique et sur la succession régulière des évêques. Le docteur alexandrin ne se préoccupe pas de démontrer positivement la continuité de la tradition; on ne trouve rien chez lui qui ressemble aux listes épiscopales dont se réclame l'évêque de Lyon, à la fidélité à la règle que recommande le juriste de Carthage . . . Mais . . . Clément, qui ne croit pas nécessaire de s'appuyer sur les successions épiscopales, admet l'existence de traditions secrètes à propos desquelles il se réclame d'une prétendue succession doctorale. . . Cette fois, nous voici au rouet. Je veux bien que le rôle attribué aux didascales ne soit pas celui qui revienne aux évêques. La succession épiscopale a mission de transmettre la foi commune; la succession magistrale est chargé de communiquer la gnose. Mais la foi commune, dont peuvent se contenter les simples, ne saurait suffire à un philosophe et à la véritable Église. L'Église céleste, n'est pas celle où règne la foi.

“Clément est un aristocrate de la pensée. Il serait peut-être exagéré de dire qu'il n'a que dédain pour les humbles frères qui se défient de la philosophie et en ont aussi peur que d'un revenant. Mais il ne s'en occupe pas et ce n'est décidément pas à eux qu'il s'adresse. *La place qu'il fait aux traditions secrètes dans sa théorie de l'Église achève de le classer à la place qui doit réellement être la sienne.* Clément d'Alexandrie est certes catholique. Il a trop de souci de l'orthodoxie, trop de haine à l'égard des hérétiques pour qu'il soit permis d'en douter. . . *Mais c'est un optimiste et c'est un rêveur.* Optimiste, il reste passionnément attaché à la philosophie grecque, dans la quelle il voit à tout le moins une préparation providentielle à l'enseignement chrétien, sinon dans certains cas tout au moins, l'équivalent de cet enseignement. Rêveur, il ne s'intéresse pas assez aux humbles réalités de la terre et il cherche à vivre dans les sphères supérieures, sinon irréelles de la gnose. De là lorsqu'il parle de l'Église, son attitude un peu déconcertante au premier abord, faite à la fois d'amour et de rêve. Il a pour l'Église la tendresse reconnaissante d'un enfant pour sa mère; mais en même temps, il la place dans les nuées où il s'efforce, assez vainement, de nous entraîner. Peu de maîtres sont plus sympathiques que lui; mais peu sont aut total plus décevants.”³⁰

lamvero. haec iudicia vel inepta vel exaggerata videntur, quippe

³⁰ *La théologie de l'Église de saint Irénée au concile de Nicée* (“Unam Sanctam,” n. 14, Paris 1947) 119-128; ci. 130, et *La théologie de l'Église de saint Clément de Rome à saint Irénée* (“Unam Sanctam,” n. 13, Paris 1945) 175-177.

quae ex una parte non satis attendunt ad positiva nec ambigua elementa, quae supra apud Clementem deteximus in favorem verae hierarchiae divinitus institutae, et ex alia parte ambigua ipsa elementa unilaterali aut festinanti modo interpretantur.

Protestantium affirmatio de negatione hierarchiae, aut oppositione cum illa, in doctrina Clementis, est nimis radicalis ut non manifeste videatur descendere ex praeiudicata eorum opinione de Ecclesia originaliter charismatica, sese evolvente, pedetemptim nec uniformiter, in Ecclesiam hierarchicam, ita ut Clemens facile assumatur ut signum retardatae huius evolutionis in communitate alexandrina. Clemens inducit Iohannem apostolum per varia loca constituentem episcopos; bis nominat et admittit tres gradus hierarchiae in Ecclesia; episcopos saepe inducit ut praesidentes ecclesiis. Praeterea unica regula fidei pro Clemente est ipsa “regula ecclesiastica,” seu doctrina ecclesiae hierarchicae. Ad hoc notat Batiffol: “À . . . en croire [aux auteurs protestants d’histoire des dogmes], Tertullien et Irénée sont catholiques, parce qu’ils requièrent une norme extérieure de la foi et que leur christianisme est essentiellement statutaire. Mais Clément est un protestant, ou, si on n’ose pas prononcer ce mot, on dit que Clément est un mystique. . . C’est rompre l’équilibre de la doctrine de Clément. La révélation et la philosophie se coordonnent, en effet, pour lui, sous trois termes: le premier est la philosophie, qui a pour rôle de purifier l’âme et de la moraliser, en la préparant à recevoir la foi; le second terme est la foi elle-même; le troisième est la gnose que la vérité édifie sur le fondement de la foi. Cette distinction est capitale. Pourquoi voudrions-nous que Clément sacrifie le terme central, la foi, aux deux autres? Or cette foi il ne la reçoit pas autrement que Tertullien et Irénée [c’est-à-dire par la tradition ecclésiastique].”⁶⁷

Dix asserit iuxta Clementem transmissionem doctrinae acceptae ab apostolis (nominatim Petro, Iohanne et Paulo) non pertinere ad munus episcopale, quo videtur suggerere eam fieri independenter ab episcopali magisterio. At Clemens huiusmodi independentiam nec ullibi edicit nec ullo signo manifestat. Imo contrarium potius colligi potest ex eo quod iuxta Clementem “regula fidei” (*Strom.* 4. 15) est ipsa “regula Ecclesiae” (*ibid.* 1. 19; 7. 16) sive “regula ecclesiastica” (ὁ ἐκκλησιαστικὸ κανὼν; *ibid.* 6. 15, 18; 7. 7, 15), quae quidem est ipsum obiectum catechesis, ab ecclesiasticis hierarchis impertitae, cuique ipsa gnosis, etsi sit quaedam perfectio fidei ultra catechesim procedens, debet necessario conformari (*ibid.* 6. 18).^{es} Ut apte ait Batiffol: “Ne l’oublions jamais, pour Clément cette superstructure

⁶⁷ *Op. cit.* (supra, in p. 290) 309 sq.

^{es} Cf. Van den Eynde, *op. cit.* (supra, in p. 291) 299-301.

exégétique ou théologique {apportée par la gnose au moyen de la philosophie] a pour base la foi contenue dans la tradition ecclésiastique. L'enseignement du Christ est vraiment l'unique et nécessaire fondement, et il n'y a de gnose recevable que celle que Clément appelle *ἐκκλησιαστικὴ γρῶσι*.¹⁹

Van den Eynde exaggerat cum ait Clementem singulariter appropinquare haereticae doctrinae Tertulliani de ecclesia pneumatica; nam Clemens nullibi ostendit dissociationem Ecclesiae hierarchicae ab Ecclesia spirituali et invisibili, quinimmo has ita intime consociat ut unam assumat tanquam perfectam imaginem alterius. Pariter exaggerat cum asserit Clementem, sicut Tertullianum et aliter ab Irenaeo. expoliare episcopum charismate doctoratus sive magisterii; imo in hoc videtur sibimetipsi contradicere cum in eodem loco asserat iuxta Clementem didascalos transmittere solam secretam gnosim, episcopos vero transmittere ipsam manifestam fidei doctrinam (adeoque, quoad hanc saltem, ipsos esse veros doctores), ita ut successio didascalorum nequaquam sit veluti alexandrinum quoddam substitutum episcopalis successionis praedicatae ab Irenaeo, et in alio loco inferius doceat ipsam gnosim iuxta Clementem debere necessario conformari regulae ecclesiasticae seu catechesi ab episcopis impertitae, imo addat mentem Clementis circa regulam fidei esse propinquissimam menti Irenaei.¹ Tandem ex *Strom.* 6. 13 inepte infert Clementem reducere ordinationem ecclesiasticorum hierarcharum ad merum ritum humanum, ut ostensum est supra (pp. 293 sq.).

Cadiou et Camelot opinio, quod nempe apud Clementem legi possit quaedam reminiscencia (seu, quantum intelligimus, quaedam advocatio) organizationis praeteritae aetatis, in qua doctoribus competeat, una cum hierarchia, praeeminens quoddam munus in Ecclesia, est mera hypothesis quae sicut gratis asseritur gratis negari potest. Nullibi enim Clemens id significat. Ex eo autem quod ipse tantopere urgeat momentum gnosim eamque dicat per continuatam successionem didascalorum descendere ab ipsis apostolis, ad summum deduci potest ipsum voluisse hanc suam gnosim legitimare ac defendere sive adversus Gnosticos haereticos sive adversus contradictores catholicos, ut apte tandem concludit ipse Camelot.

¹⁹ *Op. cit.* (supra, in p. 290) 311.

¹ Ait: "Cet examen aboutit à cette constatation que la pensée de Clément d'Alexandrie est très proche de celle d'Irénée. Les deux auteurs désignent par les expressions 'règle de la vérité, de la foi,' etc. la révélation divine, renseignement des Ecritures et surtout la doctrine définie de l'Églisc. Tous deux mettent la règle en connexion avec le symbole, principal formulaire de la foi, sans toutefois les identifier. Tous deux enfin définissent la règle comme 'la mélodie' ou 'l'unisson' des deux Testaments. Seule leur terminologie diffère et, par une sorte de paradoxe, Irénée, le théologien de l'Églisc, ne connaît pas les expressions de Clément, le gnostique: 'règle ecclésiastique' et 'règle de l'Église'" (*Op. cit.* [supra, in p. 291] 303 sq.).

Bardy videtur exaggerare in accumulando difficultates et retinendo “inquietudinem” circa verba Clementis. Et imprimis, Clemens bis explicite proponit tres distinctos gradus hierarchiae; quo iure ergo dicitur ipsum non clare distinguere inter presbyteratum et episcopatum atque episcopum habere tamquam primum inter pares?; ex hoc autem quod in eodem textu *Strom.* 6. 13, ubi tres gradus distinguit, bis etiam solos presbyteros et diaconos nominet deduci tantum potest ad scopum suum necesse non fuisse iterum nominare etiam episcopum vel sub nomine presbyteri comprehendisse simul episcopum et simplicem presbyterum, iuxta antiquiorem nec adhuc extinctam terminologiam; ceterum, quod dicitur in Ecclesia spirituali Clementem nonnisi duos gradus, scilicet episcopos sive presbyteros et diaconos, distinguere, certum non est quoad praefatum textum *Strom.* 6. 13. quinimmo ibi videntur tres gradus gradatione ascendenti nominari, scilicet diaconi, presbyteratus et “vir perfectus” sive episcopus. Praeterea, gratis in verbis Clementis fingitur quaedam oppositio inter vocationem divinam quoad viros gnosticos sive spirituales et vocationem ecclesiasticam quoad episcopos, presbyteros et diaconos, nam haec etiam est divina etsi fiat per Ecclesiam, unde in *Paed.* 3. 12 dicitur in ipsa Scriptura inveniri praecepta quae respiciunt tres illos gradus ecclesiasticos et in *Quis dives* 42 exhibetur Ioannes apostolus “quos Spiritus designaret, in clerum cooptans.” Tandem nimis premuntur et facile in discrimen vertuntur ipsa repetita verba Clementis de spirituali ecclesia, templo, altari, cultu, sacrificio et hierarchia, cum ex una parte haec omnia catholice sonent et ab aliis etiam Patribus passim proferuntur, tam in sensu mere assertivo quam etiam in sensu principali (seu superioritatis interioris religionis relate ad exteriorem), et ex alia parte Clemens satis significet se ea nequaquam accipere in sensu exclusivo, dum exhibet etiam visibilem Ecclesiam, externa fidei regula et exteriori hierarchia copulatam, etsi priorem religionis aspectum multo frequentius et, ut ita dicatur, multo libentius proponat.

Huius autem peculiaris emphasis ac frequentiae in proponendis spiritualibus notis Christianae religionis, in qua totum discrimen Clementis a coaevis Patribus reponendum est, variae reddi possunt probabiles rationes, quin inde ulla suspicio aut dubitativa admiratio ingeratur circa catholicam mentem huius doctoris. Una ratio esse potest “esoterica” quaedam eius inclinatio, connexa fortasse cum hellenica ipsa origine (necnon cum non improbabili initiatione mysteriis ipsis Eleusinis in iuvenili aetate), quae explicat intimam eius persuasionem de existentia cuiusdam secretae doctrinae ac traditionis in ipsa Christiana religione⁷¹; ceterum, cum talis christianus esoterismus

ⁿ Cf. C. Mondésert, *Clément d'Alexandrie* (Paris 1944) 47-62.

nequeat esse nisi superficialis et parum cohaerens cum fundamentalibus principiis apologetae et theologi Christiani, exinde explicatur ipsa fluctuatio, incohaerentia et obscuritas plurium verborum Clementis. Secunda ratio est philosophica ac platonica efformatio mentis, proveniens ex posteriori alexandrina educatione, quae connaturaliter ducit Clementem ad altiores religionis aspectus investigandos et proponendos necnon ad allegoricas interpretationes praeferendas; inde explicatur efformatio ac veluti creatio cuiusdam gnosis christianae, paganae ipsius gnosis cognatae, qua supernaturalis fidei cognitio veluti extenditur ac catholica ipsa theologia generatur quamque Clemens apologetice opponit falsae gnosi haereticorum. Tertia ratio est ipsa haec impugnatio haereticorum; cum enim praecipuus scopus Clementis fuerit hos haereticos efficaciter retundere, qui constitutae hierarchiae auctoritatem et apostolicam successionem reiciebant aut ipsam sibi apostolicam originem reclamabant, frustraneum fortasse ei visum est in illorum impugnatione hierarchiam verae Ecclesiae proponere aut apostolicam eius originem statuere (quae nihilominus erat vere efficax impugnationis via, iam ab Irenaeo contra eosdem haereticos indicata) ac inde unicum quae supererat viam arripuit, adstruendi scilicet gnosi contra gnosi et ad altiore quamdam luctaminis sphaeram adversarios convocare. Quarta, ac fortasse verior et synthetica ratio, est ipse mentalis ac psychologicus habitus Clementis, ex praedictis aliisque causis proveniens, quo inclinabatur ad altiore ac intimiorem religionis aspectum considerandum et, tam polemico quam ascetico, aliis proponendum; inde procedit tum connaturalis eius optimismus erga paganam philosophiam, tum personalis praedilectio altioris gnosis, tum polemica istius propositio contra haereticos falsa gnosi inquinatos, tum generalis quidam mysticismus ac veluti somniatricis cuiusdam theologiae velamen quo totum ecclesiasticum cultum et organizationem cooperit, tum tandem fluctuans ille et ambiguus catholici scriptoris incessus, ratione cuius, fatentibus omnibus, eruditorum captum facile effugit et systematicam omnem interpretationem eludit.

Essentialis character doctrinae Clementis breviter, et aptius fortasse quam in pluribus modernioribus et amplioribus operibus, exprimitur in his verbis *Historiae dogmatum J. Tixeront*: “En somme, dans la foi et la gnose, comme il est aisé de s’en rendre compte, Clément a simplement marqué les deux degrés de la vie chrétienne, celui de la vie commune, et celui de la perfection. Son originalité a consisté, d’une part, à introduire dans l’idée de la perfection l’élément intellectuel et platonicien de la connaissance, — le gnostique est parfait en doctrine et en conduite, — et, de l’autre, à introduire dans son élément moral

la pratique de la vertu stoïcienne de l'apathie. On sait ici sur le fait les deux influences, philosophique et chrétienne, qui se sont exercées sur son esprit, et qui se sont traduites dans son enseignement. Ainsi attiré vers les problèmes de la vie intérieure, intellectuelle et morale des chrétiens, Clément s'est relativement moins occupé du côté extérieur de l'Église, de son organisation hiérarchique et de ses rites, beaucoup plus cependant qu'on ne l'a dit quelquefois. Il a surtout opposé l'Église, la plus ancienne Église, l'Église fondée par les apôtres, aux schismes et aux hérésies qui déchirent son unité et trouble sa foi. . . Hors de cette Église il n'y a ni baptême légitime, ni martyre profitable, ni salut possible. D'autre part Clément partage nettement les fidèles de l'Église en clercs et laïcs, et parmi les premiers distingue les évêques, les prêtres et les diacres."⁷²

HIPPOLYTUS (circa 160-235).⁷³

Omnibus consentientibus eruditiss, sive opus cui vulgo titulus *Philosophumena* (proprius et verius: *Elenchos*) sive opus cui olim nomen *Constitutiones ecclesiae aegyptiacae* nunc vero *Traditio Apostolica*, sive cetera opera quae tribuuntur Hippolyto martyri ac ecclesiae romanae presbytero (-{- circa 235), exarata sunt in

n Histoire des dogmes I (éd. 11, Paris 1930) 292 sq. Idem sentiunt inter alios Batiffol. *loc.cit.* (supra, in p.301) et Mondésert, in secundo et tertio *loc.cit.* (supra, in pp. 290 sq.).

"Pauca admodum habentur sive generalia opera de theologia Hippolyti, sive peculiare monographiae quae ad rem nostram referantur. Utiliter consuli possunt (ut taceamus de notis et observationibus quae inveniuntur in ipsis criticis operibus et editionibus *Traditionis Apostolicae*, exaratis a Hauler, Horner, Funk, Schwartz, Connolly, Jungklaus, Easton, Dix, Botte) :

Achelis, H., *Hippolytstudien* ("Texte und Untersuchungen," vol. 14, n. 4) Leipzig 1897.

Ales, A. d', *La théologie de saint Hippolyte* ("Bibliothèque de théologie historique,"), Paris 1906.

Bardy, G., *La théologie de l'Église de saint Irénée au concile de Nicée* ("Unam Sanctam," n. 14, Paris 1947) 98-111.

Dix, G., "The ministry in the early Church c. A.D. 90-410," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, London 1947) 210, 213-215, 217-222, 223-227.

Domini, A., *Ippolito di Roma. Polemiche teologiche e controversie disciplinari nella Chiesa di Roma agli inizi del III secolo* ("Γραφή," n. 5), Roma 1925.

Engberding, H., *Die Kirchenordnung Hippolyts von Rom*, Paderborn 1938.

Hamel, A., *Die Kirchenbegriff Hippolyts*, Bonn 1929; *Kirche bei Hippolyt von Rom*, Gutersloh 1951. Confer recensionem huius secundi operis in *Recherches de science religieuse* XLI (1953) 554-557, ubi recensor J. Daniélou ait: "Le livre de A. Hamel n'est pas sans défaut. . . Mais il n'en constitue pas moins la plus complète étude que nous connaissions sur Hippolyte."

Jungklaus, E., *Die Gemeinde Hippolyts*, Leipzig 1928.

Kuppens, M., "Notes dogmatiques sur l'épiscopat," *Revue ecclésiastique de Liège* XXXVI (1949) 355-367; XXXVII (1950) 9-26, 80-93.

Lécuyer, J., "Episcopat et Presbytérat dans les écrits d'Hippolyte de Rome," *Recherches de science religieuse* XLI (1953) 30-50.

Otterbein, A. J., *The Diaconate according to the Apostolic Tradition of Hippolytus and Derived Documents*, Washington 1945.

Turner, C.-H., "The Ordination Prayer for a Presbyter in the Church Order of Hippolytus," *Journal of theological studies* XVI (1915) 542-547.

prima medietate saec. 3; quod quidem sufficit hic ad nostrum argumentum de sensu Traditionis in ea aetate.

Ceterum, historica ipsa quaestio sive de attributione illorum operum uni et eidem auctori sive de identitate illius Hippolyti, qui est auctor omnium vel aliquorum ex illis operibus, cum praefato Hippolyto romano, nondum cum plena certitudine soluta est. Primitus quaestio posita est de auctore operis *Philosophumena*, quem varii dixerunt Origenem, vel Caium romanum presbyterum, vel Tertullianum, vel Novatianum, donec inde fere a medio saeculo elapso consensus eruditorum designavit praefatum Hippolytum romanum, faventibus praecipue Jacobi, Bunsen, Dollinger, Hamack. Funk, recentius D'Alès, editoribus Corporis Berolinensis et G. Bovini,⁷⁴ ita ut haec opinio segura consederit in manualibus patrologiae et consequenter etiam in thesibus dogmaticorum theologorum. Non defuerunt nihilominus qui illi acquiescere renuerint, uti G. B. De Rossi,⁷⁵ L. Duchesne,⁷⁶ recentius M. da Leonessa⁷⁷ et G. da Bra,⁷⁸ novissime ac omnino decisive P. Nautin (infra referendus) et H. Engberding.⁷⁹

Recenter accessit alius eruditorum consensus circa attributionem eidem Hippolyto operis *Traditio Apostolica*, seu potius circa identificationem operis quod sub hoc nomine sciebatur exaratum fuisse ab Hippolyto, cum ipso opere quod communiter hucusque circumferebatur sub nomine *Constitutiones ecclesiae aegyptiacae*. Hanc identificationem primus proposuit E. Schwartz,⁸⁰ subinde, et quidem independenter ab illo, asseruit ac erudite defendit R. H. Connolly,⁸¹ acceperunt tandem, et ut rem iudicatam sigillarunt, patrologi et alii eruditi communiter, qui tempus compositionis operis solent assignare circa a. 218 (quidam dicunt 218-220, alii latius 218-235, nam Hippolytus dicitur martyrium subiisse circa a. 235), tempus vero antiquioris versionis latinae (infra citandae), quae inventa est in quodam codice veronensi exarato in ultima parte saec. 5, referunt ad saec. 4. Ceterum, nec ista opinio omnibus placuit; ita A. Malvy⁸² dubium circa eam expressit; R. Lorentz⁸³ eam reiecit; adhuc recentissime H. Engberding⁸⁴ impugnavit authenticitatem *Traditionis Apostolicae*, C. De Clercq^{84b}* de ea fortiter dubitavit, opus ipsum revocans potius ad orientalem originem, et P. Nautin communem illam opinionem per aliam viam non modice infirmavit, quatenus, concessa quidem praefata identificatione duorum operum, mutavit auctoris attributionem quem dixit esse non praefatum Hippolytum romanum sed alium Hippolytum scribentem circa medium saec. 3, probabiliter in Oriente.

Postremus hic doctor acrem inter eruditos controversiam suscitavit quae adhuc cum calore agitur. Totam nempe hippolytanam quaestionem ingeniosae crisi subiciens, Nautin sequentia duo puncta sustinet quibus videntur acquisitae ac pacificae patrologorum positiones ab ipso fundamento subverti: 1. Opus *Philosophumena* (seu *Elenchos*) non est Hippolyti, sed alius auctoris; opera scilicet quae

M“Sant' Ippolito della via Tiburtina,” *Rivista di archcologia cristiana* XIX (1942) 35-85.

Bollettino di archcologia cristiana, serie 3, anno 6 (1881) 5-55; serie 4, anno 1 (1882) 9-76; anno 2 (1883) 60-65.

”In opere autographico *Les origines chrétiennes*. Subinde vero in opere, publici iuris facto, *Histoire ancienne de l'Église*, secutus est communem opinionem.

”5. *Ippolito della via Tiburtina* (Roma 1935) 112.

†“Z *filosofumeni sono di Ippolito?*, Roma 1942; *Studio su S. Ippolito Dottore*, Roma 1944.

^“Das angebliche Dokument romischer Liturgie aus dem Beginn des dritten Jahrhunderts,” *Miscellanea liturgica in honorem L. C. Mohlberg* I (Romae 1948) 47-71.

” *Über die pseudo-apostolischen Kirchenordnungen*, Strasburg 1910.

The so-called Egyptian Church Order and derived documents, Cambridge 1916.

Quem citavimus in tractatu *De Extrema Unctione* I 109 sq.

'*De ägyptische Kerkenordening en Hippolytus van Rome*, Haarlem 1929.

w *Loc. cit.*

»bi. *Qrjrc* Mariage, *Extrême-Onction* (Paris 1939) 20, 24.

hucusque attributa sunt Hippolyto dividenda sunt inter duos distinctos auctores, quorum unus, nomine Hippolytus, exaravit *Contra Noetum, De Antichristo, Commentaria in Daniele et Cantica, Traditionem Apostolicam*, alter vero composuit *Philosophumena* (seu *Elenchos*), *Chronicon paschale* et *De universo*. 2. Ceterum, neuter horum duorum auctorum est supradictus Hippolytus presbyter et martyr romanus, sed prior est Hippolytus quidam ignotae regionis ac dignitatis, certe non romanus, fortasse orientalis, qui scripsit circa a. 245, alter vero est quidam presbyter romanus, qui floruit sub Victore et Zephyrino RR. PP., factus est schismaticus sive antipapa sub Callisto (ut apparet ex *Philosophumenis*), defunctus est post a. 235 (nam eius *Chronicon* ad hunc annum pervenit), nomen habuit Ioseph vel Iosipum (ut constat ex opere *De universo* quod in pluribus fontibus circumfertur sub nomine Ἰωσῆπος, literaliter latine Iosipus, gallice Josipe).

Quidquid sit de probabilitate huius novae opinionis, quam generaliter critici (Bardy, Richard. Botte, Capelle, Elfers, Daniélou) reiecerunt, quidam (Bardy et Elfers) prorsus severe et acriter iudicarunt, unus vel alter tamen (Richard. Oggioni) benigne aspexit vel (Engberding) suo favore confortavit, nemo ceteroquin adhuc solide refutavit, nobis dogmaticis, utut fortasse in hac materia profanis, novum signum est illius facilitatis qua quidam eruditi aut positivi, ut aiunt, theologi, suas conclusiones atque inventa tamquam certas et acquisitas tradunt positiones. Aliud exemplum huiusmodi inconstantiae apud auctores positivos invenimus in quaestione de indole et origine tam exhaltati olim operis *Didache*, quod iam increscens eruditorum numerus ad montanisticum quendam foetum, circa finem saec. 2 elaboratum, reducere conatur (cf. infra, pp. 502 sq.). Ut apte observat H.-I. Marrou, occasione alterius recentis controversiae, suscitatae a H. Grégoire circa annum martyrii Polycarpi (cf. supra, p. 245): "Nos études paléo-chrétiennes ont trop souffert dans le passé de ce goût pour les corrections abusives et les hypothèses aventurées, pour qu'on ne souhaite pas voir la plus grande prudence suivie désormais en pareil cas."⁸⁵

uArt. cil. (supra, in p. 246) 20. De praefata controversia a Nautin suscitata confer sequentes auctores (apud ipsum Nautin, necnon apud Oggioni. faciliorem invenies expositionem tum status quaestionis tum ipsius controversiae):

Bardy, G. (Recensio operis P. Nautin, *Hippolyte et Josipe*), in *Revue d'histoire ecclésiastique* XLII (1948) 197-200; "L'énigme d'Hippolyte," *Mélanges de science religieuse* V (1948) 63-88; "Le souvenir de Joseph chez les Pères," *Revue d'histoire ecclésiastique* XLIII (1948) 179-191.

Botte, B. (Recensio operis Nautin, *Hippolyte et Josipe*), in *Bulletin de théologie ancienne et médiévale* V (1948) 705 sq.; "L'authenticité de la 'Tradition Apostolique' de saint Hippolyte," *Recherches de théologie ancienne et médiévale* XVI (1949) 177-185; "Note sur l'auteur du 'De universo' attribué à saint Hippolyte," *ibid.* XVIII (1951) 5-18.

Camelot, P. T., "Bulletin d'histoire des doctrines chrétiennes. Antiquité," *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XXXIV (1950) 363-365.

Capelle, B., "Hippolyte de Rome," *Recherches de théologie ancienne et médiévale* XVII (1950) 145-174; "A propos d'Hippolyte de Rome," *ibid.* XIX (1952) 193-2-2.

Daniélou, J., "Bulletin d'histoire des origines chrétiennes," *Recherches de science religieuse* XXXV (1948) 596-598; XLI (1953) 554.

Elfers, IL, "Neue Untersuchungen über die Kirchenordnung Hippolyts von Rom." *Abhandlungen über Théologie und Kirche. Festschrift für K. Adam* (Düsseldorf 1952) 169-211.

Engberding, H., "Das angebliche Dokument römischer Liturgie aus dem Beginn des dritten Jahrhunderts," *Miscellanea liturgica in honorem L. C. Mohlberg* I (Roma 1948) 47-71.

Giet, S., "Le texte du fragment contre Noët," *Revue des sciences religieuses* XXIV (1950) 315-322; XXV (1951) 83-85.

Gy, P.-M., "Bulletin de liturgie," *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XXXIV (1950) 63.

Nautin, P., "Je crois à l'Esprit-Saint dans la Sainte Église pour la résurrection de la chair." *Étude sur l'histoire et la théologie du symbole* ("Unam Sanctam," n. 17), Paris 1947; "Notes sur le catalogue des oeuvres d'Hippolyte," *Recherches de science*

Philosophumena (Κατὰ πασῶν αἰρέσεων εἰς ἄνθρωπον — Omnium haeresum refutatio), 1, prologus. Sese episcopum exhibens, auctor ait: “Haec [i.e. paganorum errores] . . . alius non refutabit nisi qui in Ecclesia traditur Spiritus sanctus, quem priores nacti apostoli impertiverunt rectam fidem professis, quorum nos qui successores sumus et eiusdem gratiae participes et summi sacerdotii [χάριτι . . . ἀρχαρχαῖα?] et magisterii, et custodes ecclesiae aestimati, non oculo connivemus neque rectam doctrinam silemus; sed ne omni quidem animo atque corpore laborantes deficimus digna digne Deo benefico nostro reddere conati, et ne sic quidem merito remunerantes, nisi quod in eis quae nobis concredita sunt non deficiamus, sed nostrae opportunitatis modum impleamus, et quidquid praebebit sanctus Spiritus cum omnibus citra invidiam communicemus” (MG 16. 3019).

Ibid. 9. 12, agens contra Callistum papam (qui, ut ait in 9. 11, iam sub Zephyrino “episcopi cathedram venabatur”), scribit: “Sic post Zephyrini obitum arbitratus [est Callistus] se esse nactum quod venabatur. . . Praestigiator ille . . . primus ea, quae ad voluptates faciunt, hominibus concedere ausus est, dicens omnibus a semet dimitti peccata. . . Hic praecepit, tametsi episcopus peccet, etiamsi ad mortem, eum non oportere loco suo moveri. Huius aetate inceperunt episcopi et presbyteri et diaconi bigami et trigami in ordines ascisci. Verum etiam si quis in ordine constitutus matrimonium ineat, manere talem hominem in ordine quasi non peccaverit” (MG 16. 3384 sq.). In graeca lectione pro voce “ordo” ter ponitur “clerus.”

Traditio Apostolica (Ἀποστολή παράδοσής), in prologo, exprimit scopum auctoris tradendi ea quae eousque credebantur et observa-

religieuse XXXIV (1947) 99-107, 347-359; *Hippolyte et Josipe. Contribution à l'histoire de la littérature chrétienne du troisième siècle* (“Études et textes pour l'histoire du dogme de la Trinité,” n. 1, Paris 1947), peculiariter 13-35, 63-103; *Hippolyte contre les hérésies. Fragment. Étude et édition critique* (“Études et textes pour l'histoire du dogme de la Trinité,” n. 2, Paris 1949), peculiariter 215-230: “Appendice II. Retour sur Josipe”; “Le texte des deux derniers chapitres du livre d'Hippolyte ‘Contre les hérésies,’” *Revue des sciences religieuses* XXV (1951) 76-83; “La controverse sur l'auteur de l'Elenchos,” *Revue d'histoire ecclésiastique* XLVII (1952) 5-43; *Le dossier d'Hippolyte et de Mélicon* (“Patristica,” n. 1, Paris 1953) 9sq.; “L'auteur du Comput pascal de 222 et de la Chronique anonyme de 235,” *Recherches de science religieuse* XLII (1954) 226-257; “Encore le problème d'Hippolyte,” *Mélanges de science religieuse* VIII (1954) 215-218.

Ogioni, G., “La questione d'Ippolito,” *La scuola cattolica* LXXVIII (1950) 126-143; “Ancora sulla questione d'Ippolito,” *ibid.* LXXX (1952) 513-525.

Richard, M., “Bulletin de patrologie,” *Mélanges de science religieuse* V (1948) 294-302; “Comput et chronologie chez saint Hippolyte,” *ibid.* VU (1950) 237-268; VIII (1951) 19-50; “Encore le problème d'Hippolyte,” *Mélanges de science religieuse* X (1953) 13-52; nota bibliographica de hac quaestione, inserta recenti editioni operis Hippolyti *Sur les bénédictions d'Isaac, de Jacob et de Moïse* (“Patrologia Orientalis,” XXVII 1-2, Paris 1954) 271 sq.; “Dernières remarques sur S. Hippolyte et le soi-disant Josipe,” *Recherches de science religieuse* XLIII (1955) 379-394.

bantur: “Ut qui bene ducti sunt eam quae permansit usque nunc traditionem exponentibus nobis custodiant et agnoscentes firmiores maneant, propter eum qui nuper inventus est per ignorantiam lapsus vel error et hos qui ignorant, praestante sancto spiritu perfectam gratiam eis qui recte credunt, ut cognoscant quomodo oportet tradi et custodiri omnia eos qui ecclesiae praesunt.”^{M1}

Subinde tradit modum trium ordinationum episcopi, presbyteri et diaconi:

De ordinatione episcopi: “Episcopus ordinetur [χειροτονείσαι⁸⁷] electus ab omni populo; quique cum nominatus fuerit et placuerit omnibus, conveniet populum una cum presbyterio et his, qui praesentes fuerint episcopi, die dominica. Consentientibus omnibus imponent super eum manus et presbyterium adstet quiescens. Omnes autem silentium habeant orantes in corde propter descensionem spiritus; ex quibus unus de praesentibus episcopis ab omnibus rogatus imponens manus ei, qui ordinatur [χειροτονούμενου] episcopus, orat ita dicens:

“Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater misericordiarum et Deus totius consolationis, qui in excelsis habitas et humilia respicis, qui cognoscis omnia, antequam nascantur, tu, qui dedisti terminos in ecclesia per verbum gratiae tuae, praedestinans ex principio genus iustorum Abraham, principes et sacerdotes [ἀρχοντα-» τε καὶ ἱερεῖ] constituens et sanctum tuum sine ministerio non derelinquens, ex initio saeculi tibi bene complacuit in his, quos elegisti, praedicari: nunc effunde eam virtutem, quae a te est, principalis spiritus [Ἡγεμονικὸν πα'ρατο⁸⁸], quem dedisti dilecto filio tuo Iesu Christo quod [lege: quem] donavit sanctis apostolis, qui constituerunt ecclesiam per singula loca, sanctificationem tuam, in gloriam et laudem indeficientem nomini tuo. Da, cordis cognitor pater, super hunc servum tuum, quem elegisti ad episcopatum pascere gregem sanctam tuam et primatum sacerdotii tibi exhibere [ἀρχιερατεῦει»'], sine reprehensione servientem [λειτουργοῦντα] noctu ac die, incessanter repropitiari vultum tuum et offerre dona [προσφέρειν τὰ δώρα] sanctae ecclesiae tuae, spiritu primatus sacerdotii [τῷ πνεύματι τῷ ἀρχιερατικῷ] habere potestatem dimittere peccatum secundum mandatum tuum, dare sortes [διδῶαι κλήρου , i.e.

“Editio E. Hauler, *Didascalia apostolorum fragmenta Veronensia latina* (Lipsiae 1891) 101. Ruditas huius latinac versionis provenit ex ipsa eius fidelitate cum textu graeco deperdito; quod quidem ostendit eius antiquitatem (saec. 4). Variantes et adnotationes invenies apud G. Dix, *The Treatise on the Apostolic Tradition of St. Hippolytus of Rome I* (London 1937) 1 sqq.

” Hanc et sequentes voces graecas, quas textui apponimus, extitisse in ipso deperdito originali textu, constat vel ex derivatis operibus, praecipue ex libro *S Constitutionum Apostolorum* et ex *Epitome* quae librum illum abbreviat, vel ex ipsis versionibus, praecipue ex versione sahidica quae continet plura verba graeca mere translitterata.

“De sensu huius expressionis dicetur infra, pp. 312 sq.

in clerum recipere] secundum praeceptum tuum, solvere etiam omnem colligationem secundum potestatem, quam dedisti apostolis, placere autem tibi in mansuetudine et mundo corde, offerentem tibi odorem suavitatis per puerum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et potentia et honor, Patri et Filio cum Spiritu Sancto, et nunc et in saecula saeculorum. Amen.

“Qui cumque factus fuerit episcopus omnes os offerant pacis, saluantes eum, quia dignus effectus est. Illi vero offerant diacones oblationes, qui imponens manus in eam cum omni presbyterio dicat gratias agens: Dominus vobiscum.”⁸⁹ Sequitur missa, cum verbis ipsis consecratoriis: Hoc est corpus meum, Hic est sanguis meus.

De ordinatione presbyteri: “Cum autem presbyter ordinatur [πρεσβυτέρων χειροτονώ’], imponat manum [τὴν χεῖρα ἐπιτίθω.] Super Caput eius episcopus contingentibus etiam presbyteris et dicat secundum ea quae praedicta sunt, sicut praediximus super episcopum, orans et dicens:

“Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi,⁹⁰ respice super servum tuum istum et impartire spiritum gratiae et consilii, presbyteris ut adiuvet et gubernet plebem tuam in corde mundo sicuti respexisti super populum electionis tuae et praecepisti Moysi, ut elegeret presbyteros, quos replesti de spiritu tuo, quod [lege: quem] tu donasti famulo tuo; et nunc Domine praesta indeficienter conservari in nobis spiritum gratiae tuae et dignos effice, ut credentes tibi ministremus in simplicitate cordis laudantes te, per puerum tuum Christum Iesum, per quem tibi gloria et virtus Patri et Filio cum Spiritu Sancto, in sancta ecclesia et nunc et in saecula saeculorum. Amen.”⁹²

De ordinatione diaconi: “Diaconus vero cum ordinatur [χα&σταναί], eligatur secundum ea, quae praedicta sunt, similiter imponens manus episcopus solus, sicut et praecepimus. In diacono ordinando solus

⁸⁹ Hauler, *op. cit.* 103-105.

⁹⁰ Iuxta ingeniosam explicationem C. H. Turner, hoc loco habebatur omissa quaedam vel deperdita rubrica, quae sic fere sonabat: “Usque ad verba ‘nomini tuo’” seu quae indicabat initio formulae presbyteralis ordinationis esse dicendam eandem orationem “Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi” quae dicebatur in formula ordinationis episcopalis, usque tamen ad praedicta verba, post quae sequebatur propria formula presbyteralis: “Respice super servum tuum. . .” Exinde explicatur apparens contradictio inter verba rubricae: “Sicut praediximus super episcopum” et ipsam formulam orationis quae subsequitur quaeque est diversa a formula orationis in ordinatione episcopi. Cf. Dix, *op. cit.* (supra, in p. 309) pp. lxxix, 13 (in nota 2) et 80sq.

⁹² Probabiliter legendum est: “Spiritum gratiae et consilii presbyterii, ut adiuvet,” iuxta aliquos manuscriptos textus ethiopici et *Testamentum D.N.I.C.*; ceterum inferius in ordinatione diaconi legitur: “Non accipiens communem presbyterii spiritum.” Ita suggerunt R. H. Connolly et G. Dix, *ibid.* 13. In *Testamento D.N.I.C.* hoc loco habetur: “spiritum presbyteratus” (cf. infra, art. 3, p. 922).

⁹³ Hauler, *op. cit.* 108 sq.

episcopus imponat manus propterea, quia non in sacerdotio ordinatur [Χιφοτοί'«I>], sed in ministerio [ἐπισκοπία] episcopi, ut faciat ea, quae ab ipso iubentur; non est enim particeps consilii in clero, sed curas agens et indicans episcopo, quae oportet; non accipiens communem presbyteri[i] spiritum eum, cuius participes presbyteri sunt, sed id quod sub potestate episcopi est creditum/' Qua de re episcopus solus diaconum faciat, super presbyterum autem etiam presbyteri superimponant manus propter communem et similem cleri spiritum. Presbyter enim huius solius habet potestatem, ut accipiat; dare autem non habet potestatem. Quapropter clerum non ordinat: super presbyteri vero ordinatione consignat [σφραγίζαν] episcopo ordinante [χαροτομαν]/⁴ Super diaconum autem ita dicat:

“Deus qui omnia creasti et verbo perordinasti. Pater Domini nostri Iesu Christi, quem misisti ministrare tuam voluntatem et manifestare nobis tuum desiderium, da spiritum sanctum gratiae et sollicitudinis et industriae in hunc servum tuum, quem elegisti ministrare ecclesiae tuae et offerre.”⁹⁵

Testimonium contentum praecipue in altero ex duobus his operibus, i. in *Traditione Apostolica*, maximum habet momentum in re nostra, tum ob istius operis liturgicum characterem, cum exponat ipsum ritum ordinationis trium graduum ecclesiasticae hierarchiae: tum ob eius antiquitatem, nam communiter et assertive ab eruditis tribuitur ipsi Hippolyto romano scribenti circa a. 215 et ab omnibus saltem dicitur certe exaratum in prima medietate saec. 3, ita ut sit antiquissimum rituale ecclesiae romanae (imo et totius Ecclesiae, saltem si excipiatur *Didache* quod ceteroquin est dubiae auctoritatis et a quibusdam modernis inter foeta montanistica relegatur), fons praeterea plurium aliorum librorum liturgicorum qui subinde pullularunt in ipso Oriente (i.e. libri 8 *Constitutionum Apostolorum*, *Epitomes* illius libri [alias *Constitutionis per Hippolytum*], *Testamenti D.X.I.C.* et *Canonum*

“Versiones arabica, ethiopica et sahidica omittunt haec verba inde a “Non accipiens.” quippe quae videntur derogare dignitati diaconorum.

^w Consignare hic vertit graccum σφραγίζαν, ut constat ex versione coptica. Copulatio simul et oppositio inter “consignare” et “ordinare [Χιφοροίω]” ostendit presbyteros in ordinatione peregrisse liturgicam quamdam manuum impositionem sive extensionem, non quidem ordinativam sed veluti auspicativam, benedictionis instar. Id clarius expriment *Constitutiones Apostolorum* et Epiphanius, citati supra, in pp. 13 sq.

^w Hauler, *Op. cit.* (supra, in p. 309) 109 sq. Ita abrupte terminatur versio latina; quod autem evidenter deest, sic complet versio aethiopica: “quae tibi offeruntur per tuos ordinatos summos sacerdotes” ac subinde addit: “ut possit obtinere exaltatum sacerdotium [i.e. elevationem ad sacerdotium].” Etiam in *Testamento D.N.I.C.* quod ex *Traditione Apostolica* derivatur, formula ordinationis diaconi sic completur: “ad offerendum in sanctitate sanctuario tuo, quae tibi offeruntur ab haereditate principatus sacerdotii tui, ut ministerio fungens. . . , dignus fiat ordine hoc magno et excelso” (cf. infra, in art. 3, p. 923).

Hippolyti tum ob declaratam in prologo intentionem auctoris “eam quae permansit usque nunc traditionem exponendi.”

Tria elementa, quae ad rem nostram faciunt, facile ac conspicue in praedictis duobus operibus ostenduntur:

1. *Vera hierarchia*. Episcopi dicuntur magistri (“Participes [apostolici] magisterii”), custodes (“Custodes Ecclesiae”) quibus depositum fidei servandum ac defendendum concreditum est (“Neque rectam doctrinam silemus [nec] in eis quae nobis concredita sunt deficimus”), cathedratici (“Episcopi cathedra”), praesidentes (“Qui Ecclesiae praesunt”), principes (“Principes et sacerdotes”), potestatem habentes (“Id quod sub potestate episcopi est creditum,” “Habet [ordinandi] potestatem”), gubernantes Ecclesiam seu habentes δύναμις τοῦ ἁγιοῦ πνεύματος = virtutem spiritus principalitatis sive gubernationis (cum virtus et spiritus saepe ut synonyma accipiantur, probabiliter hic agitur de mero genitivo appositionis sive explicationis, ita ut sensus sit: potestatem, i.e. spiritum principalitatis seu dominationis et gubernationis).

Haec expressio videtur peculiariter indicativa ipsius hierarchicae indolis episcopatus, quemadmodum alia ac fere aequivalens expressio τὸ πνεῦμα ἀρχιερατικόν (spiritus primatus sacerdotii), quae paulo inferius recurrit, directius indicat sacerdotalem eius indolem; utraque expressio in hunc completum sensum coalescit: episcopatum importare spiritualem, proprie dictam et sacerdotalem potestatem. Verisimiliter prior illa expressio desumpta est ex *Psal.* 50. 14: “Et spiritu principali confirma me” (versio 70: πνεύματι ἡγεμονικῷ).⁹⁷ Sensus autem hierarchicus apparet ex ipso usuali sensu vocis ἡγεμονικόν sive apud profanos auctores sive in Scriptura sive apud Patres. Apud philosophos stoicos τὸ ἡγεμονικόν significavit superiorem partem animae quae regit et gubernat, in oppositione ad inferiorem partem (τὸ υποκείμενον) quae dirigitur et gubernatur; quam terminologiam secuti sunt Clemens Alex.,

⁹⁷De momento et influxu *Traditionis Apostolicae*, prout est opus Hippolyti romani, disserit Dix, *op. cit.* (supra, in p. 309), pp. xxxii-ii. Ceterum, etiam si vera in futuro probaretur recens ac dissentiens opinio P. Nautin, qui opus tribuit posteriori cuidam nec romano Hippolyto, non multum de eius antiquitate detraheretur cum adhuc dicatur exaratum ante medium saec. 3 (circa a. 245), eo vel magis quod Nautin praeterea concedit praefatum non-romanum Hippolytum potuisse uti anteriori opere eiusdem nominis (*Traditio Apostolica*), exarato fortasse a romano presbytero “Iosipo” circa initium eiusdem saeculi, quemadmodum in posteriori aetate, alii auctores usi sunt ipso eodem opere Hippolyti ad exarandum librum octavum *Constitutionum Apostolorum* eiusque *Epitomen* (cf. Nautin, *Hippolyte et Josipe* [Paris 1947] 81 sq.; *Hippolyte contre les hérésies* [Paris 1949] 229).

• J. Calès vertit: “Et qu’un esprit généreux me soutienne” atque in notis explicativis loquitur de quadam “aptitude spéciale au gouvernement” (*Le livre des Psaumes* [Paris 1936] I 509, 514).

coaevus ipsius Hippolyti (*Strom.* 6. 16, *MG* 9. 359: “Prius intromittitur principalis facultas [το ἡγε/χονικόν] qua ratiocinamur”), Theodoretus (*In Psal.* 50, *MG* 80. 1249) et Cyrillus Alex. (*In Psal.* 50, *MG* 69. 1101), in ipsorum expositione praefati versiculi *Psal.* 50. Cognatae omnes voces ἡγε/χονευω, ζ(γ)ε/ιολία, τ(γ)ιμωρ, Zf/co/zat, zp/ot'/xeiOs, praefecturam et ducatum sonant apud classicos profanos auctores et in hoc sensu ultima vox adhibetur in ipsa Scriptura ad designandos ecclesiasticos praepositos (*Act.* 15. 22\ *Hebr.* 13. 7, 17. 24; cf. in art. 3, pp. 706 sq.); quem sensum exterioris aliorum gubernationis Theodorus Mopsuestenus tribuit praefato ipsi versiculo *Psal.* 50 (*In Psal.* 50, ed. Devreesse, p. 339)^{1,8}; ἡγοῦμενοι vel προηγούμενοι vocantur praepositi ecclesiastici a Clemente Romano (*Ep. ad Cor.* 1. 3; 21. 6; cf. in art. 3, p. 796) et Herma (*P/s.* II. 2. 6; III. 9. 7; cf. supra, p. 251); Cyrillus Alex. (*In Zach.* 12. 5, *MG* 72. 212) apostolos vocat ἡγε/ιολι? populi christiani. Unde mens Hippolyti in illis verbis ordinationis episcopi (“Effunde [super hunc servum tuum] eam virtutem, quae a te est, principalis spiritus, quem dedisti dilecto filio tuo Iesu Christo, quem donavit sanctis apostolis, qui constituerunt ecclesiam per singula loca”) sic exponi potest: Sicut Christo datus est spiritus fortitudinis sive messianica potestas ad fundandam et regendam Ecclesiam, ut praedictum est per Isaiam (11. 2; 61. 1) et demonstratum est in baptismo Christi per descensum Spiritus S. sub forma columbae (*Mat.* 3. 16), ex quo non solum Sacerdos sed et Rex sive *ηγούμενο* populi christiani ipse factus est (*Mat.* 2. 6: “Dux [ἡ/γουν/xcvoç] qui regat populum meum Israel”), ita per Christum idem *πνεῦμα ἡγεμονικόν*, sive spiritualis potestas gubernationis, transivit in apostolos qui fundarunt ecclesias per varia loca, ut ostendit similis descensus Spiritus S. in die Pentecostes (.4c/. 2. 1-4), et ab apostolis per successionem sive institutivam ordinationem transit in episcopos, in his adimplens quod pro se et humano genere adprecabatur David (*Psal.* 50. 14). Quod quidem satis concordat cum sequenti ratiocinatione Irenaei, paulo ante (circa finem praecedentis saeculi) scribentis: “Spiritus Dei sicut columba descendit in eum, hic Spiritus de quo Isaia dictum est: ‘Et requiescet super eum Spiritus Dei’. . . Et iterum: ‘Spiritus Domini super me, propter quod unxit me’. . . Hunc Spiritum petiit David humano generi, dicens: ‘Et spiritu principali confirma

Origenes tamen, primus fortasse, attribuit illi versiculo significationem Trinitariam, spiritum principalem intclligens Spiritum Sanctum (*In Rom.* 7. 1, *MG* 14. 1103); quam interpretationem ex Origene desumpsit sive auctor *Constitutionum Apostolorum* in Oriente sive Ambrosius in Occidente, quem secuti sunt plures alii doctores latini, ut Hieronymus et Augustinus. Cf. H.-Cu. Puec ii, “Origène et l'exégèse trinitaire du Psaume 50. 12-14,” *Aux sources de la tradition chrétienne. Mélanges offerts à M. Maurice Goguel* (Neuchâtel 1950) 180-194.

me.' Quem et descendisse Lucas ait post ascensum Domini super discipulos in Pentecoste, habentem potestatem omnium gentium ad introitum vitae et adaperitionem Novi Testamenti" (*Adv. haer.* 3. 17. *MG* 7. 929).

Quod attinet ad *terminologiam*, praeter nomina "episcopus, presbyter, diaconus" nota sequentes voces: sacerdotium (dictum de aliis gradibus in oppositione ad diaconatum; adhibetur quater in versione latina, semel sola, ter sub copulata expressione "summum sacerdotium" vel "primatus sacerdotii" vel "spiritus primatus sacerdotii": ἀρχιῥαταα, ἀρχιεράτευαν, πνεῦμα ἀρχιερατικόν); sacerdotes (directe de ministris A. T., cum immediata tamen referentia ad episcopos); summus sacerdos (dictus de episcopo; occurrit in versione aethiopica in fine ordinationis diaconi; ceterum inferius ubi de visitatione infirmorum versio latina vocat episcopum "principem sacerdotum"); episcopatus ("eligere ad episcopatum"); episcopi cathedra; presbyterium (frequenter); clerus (frequenter); ordinare, seu classica expressio χειροτονεῖν (saepe) Vel τὴν χεῖρα ἐπιτίθεσθαι (semel); offerre (προσφέρειν [τὰ δῶρα]; eadem vox occurrit sive in additione versionis ethiopicae ad ordinationem diaconi, sive in liturgia Missae post ordinationem episcopi," sive in institutione viduae;¹ quoad ipsum tamen diaconum vox offerre in latina versione supra relata non habet sensum sacrificalem sed correspondet graecae voci ἀναφέρειν = afferre).

2. *Sacerdotalis hierarchia*. Eam imprimis indicat ipsa sacerdotalis appellatio frequenter adhibita, ut nuper ostendimus; notandum autem est quod quamvis haec appellatio soli episcopo directe tribuatur, tamen etiam ad presbyteros implicite et aequivalenter refertur, ut ostendetur in art. 3 (p. 839). Praeterea, sacerdotalem indolem hierarchiae ostendunt munera ipsi attributa. Episcopus enim presidet baptismo et confirmat baptizatos a presbytero (hoc indicatur inferius in *Traditione Apostolica* ubi exhibetur baptismalis liturgia²); dimittit peccata ("Habere potestatem dimittere peccatum secundum mandatum tuum"); "solvit omnem colligationem" per generalem clavium potestatem; salutariter visitat infirmos iuxta commendationem

¹ "Memores igitur mortis et resurrectionis eius offerimus [προσφέρομεν] tibi panem et calicem" (Hauler, *op. cit.* [supra, in p. 309] 106).

² "She shall not be ordained, because she does not offer the oblation (προσφορά) nor has she a <liturgical> ministry (Χειροπυρία)" (Dix, *op. cit.* [supra, in p. 309] 20).

³ Cf. Hauler, *op. cit.* HOsq.

⁴ Ex hoc textu *Traditionis Apostolicae* patet Hippolytum, si, ut supponimus cum communi opinione, agitur de eodem auctore, in sua diatriba contra Callistum in priori opere *Philosophumena* non denegare illi auctoritatem dimittendi peccata, sed tantum improbare abusus potestatis, quos Callisto ipse imputat. Cf. tractatum *De Poenitentia* I 107-109.

Iacobi; ordinat clerum (“dare sortes”; “episcopo ordinante”); praecipue celebrat liturgiam Ecclesiae (λ«τουργοῦρτα z= servientem), seu sacerdotalem oblationem (προσφίραν) propitiatoriam (“Servientem noctu ac die, incessanter repropitiari vultum tuum et offerre dona [προσφερ«ν τὰ δῶρα] Ecclesiae tuae”), consistentem in consecrativa prolatione verborum “Hoc est corpus meum,” “Hic est sanguis meus.”

3. *Divinae originis hierarchia*. Hanc ostendit tum bis adducta comparatio sacerdotum N. T. cum sacerdotibus A. T., quorum praeterea divina institutio assumitur ut prophetia institutionis illorum (“Principes et sacerdotes constituens, ex initio saeculi tibi bene complacuit in his [N. T. ministris], quos elegisti, praedicari”; “Respice super servum tuum istum [presbyterum], sicuti respexisti super populum electionis tuae et praecepisti Moysi, ut elegeret presbyteros, quos replesti de spiritu tuo, quem tu donasti [huic] famulo tuo”), tum apostolica eorum successio (“Nos qui successores [apostolorum] sumus et eiusdem gratiae participes et summi sacerdotii”: “Effunde [super hunc episcopum] eam virtutem, quae a te est, principalis spiritus, quem dedisti dilecto filio tuo Iesu Christo quod donavit sanctis apostolis, qui constituerunt ecclesias per singula loca”).

ORIGENES (circa 185-254).⁶

De oratione 28: “Praeter haec omnia [debita sive obligationes] quae magis ad universos [fideles] pertinent, est aliquod debitum

“Valde enim oblectatur infirmus cum memor eius fuerit [i.e. cum eum visitaverit] princeps sacerdotum” (Hauler, *op. cit.* [supra, in p. 309] 116). In quibus verbis habetur allusio ad Extremam Unctionem, saltem si ipsa comparantur cum correspondente ac derivato canone 200 Hippolyti, ut dictum est in tractatu *De Extrema Unctione* I HOsq.

In *Traditione Apostolica* haec consecrativa liturgia bis occurrit, i.e. in Missa ordinationis, immediate post supracitatum ordinationem episcopi, et in Missa paschali. In priori loco exhibetur ipsa exercita actio pronuntiandi verba consecratoria inter alias preces, ad modum hodierni canonis, in altero vero loco consecratio signate tantum indicatur his verbis: “Et tunc iam offeratur [i.e. afferatur] oblatio a diaconibus episcopo et gratias agat panem quidem in exemplum (quod dicit Graecus antitypum) corporis Christi; calicem vino mixtum propter antitypum (quod dicit Graecus similitudinem) sanguinis, quod effusum est pro omnibus, qui crediderunt in eum” (*ibid.* 112).

Nullum quod sciamus exaratum est opus directe pertractans de doctrina Origenis circa ecclesiasticam hierarchiam; auctores hanc quaestionem tangunt, et generatim quidem satis breviter, cum exponunt doctrinam Origenis de gnosi et traditione. Dabimus opera quae rem nostram directe tangunt vel indirecte illustrare possunt.

Ales, A. d’, “Origénisme,” *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* III (Paris 1926) 1228-1258; “La doctrine d’Origène d’après un livre récent,” *Recherches de science religieuse* XX (1930) 224-268.

Balthasar, H. von, “Le mystère d’Origène,” *Recherches de science religieuse* XXVI (1936) 513-562; XXVII (1937) 38-64.

Bardy, G., “La règle de foi d’Origène,” *Recherches de science religieuse* X (1919) 162-196; *Recherches sur l’histoire du texte et des versions latines du “De principiis” d’Origène*, Lille 1923; *Origène* (“Les moralistes chrétiens,” éd. 2, Paris 1931) 5 26. 113-126, 187-196; “Origène et l’Aristotélisme,” *Mélanges G. Glotz* (Paris 1932) 75-83; “Origène,” *Dictionnaire de théologie catholique* XI-2 (Paris 1932) 1489-1565, peculiariter 1509-1511,

viduae, cuius Ecclesia curam gerit; item aliud diaconi, aliud presbyteri; episcopi denique debitum gravissimum est, quod ni reddatur, iudicio repetet totius Ecclesiae Salvator. . .

“Habemus . . . omnes [fideles] potestatem remittendi peccata in nos admissa. .. Sed is in quem Iesus insufflavimus, quemadmodum in apostolos, quique a fratribus cognosci potest accepisse Spiritum sanctum et factus esse spiritualis, eo quod Spiritu Dei, more Filii Dei, agatur ad ea omnia quae ratione gerenda sunt, is dimittit quae dimitteret Deus et insanabilia peccata retinet, ministrans (ut prophetae Deo ministrabant loquentes non sua, sed quae divinae erant voluntatis), sic et ipse soli dimittendi peccata habenti Deo. . . Apostoli et qui similes apostolis sunt sacerdotes [iepd?], iuxta magnum pontificem

1553-1559; “Aux origines de l'École d'Alexandrie,” *Recherches de science religieuse* XXVII (1937) 65-90; “Le sacerdoce chrétien d'après les Alexandrins,” *La vie spirituelle-Supplément LUI* (1937) [144]-[173]; *La théologie de l'Église de saint Clément de Rome à saint Irénée* (“Unam Sanctam,” n. 13, Paris 1945) 169-172; *La théologie de l'Église de saint Irénée au concile de Nicée* (“Unam Sanctam,” n. 14, Paris 1947) 128-165.

Batiffol, P., *L'Église naissante et le catholicisme* (éd. 8, Paris 1922) 356-397.

Bertrand, F., *Mystique de Jésus chez Origène* (“Théologie,” n. 23), Paris 1951.

Bigg, Ch., *The Christian Platonists of Alexandria*, ed. 2, Oxford 1913.

Cadiou, R., *Introduction au système d'Origène*, Paris 1932; “Dictionnaires antiques dans l'oeuvre d'Origène,” *Revue des études grecques* (1932) 271-285; *La jeunesse d'Origène. Histoire de l'école d'Alexandrie au début du IIIe siècle* (Paris 1935) 164-16378-388.

Daniélou, J., *Origène* (“Le génie du Christianisme,” Paris [1948]) 41-63, 74-83.

Diekamp, F., *Die origenistische Strömigkeiten im sechsten Jahrhundert und das fünfte allgemeine Concil*, Münster 1899.

Faye, E. De, *Origène. Sa vie, son oeuvre, sa pensée*, 3 voll., Paris 1923-1928. Vide: D'Alès, nuper relatum.

Freppel, E., *Origène*, 2 voll., éd. 2, Paris 1875.

Fritz, G., “Origénisme,” *Dictionnaire de théologie catholique* XI-2 (Paris 1932) 1565-1588.

Hanson, R. P. C., *Origen's doctrine of Tradition*, London 1954.

Harnack, A., *Der kirchengeschichtliche Extrag der exegetischen Arbeiten des Origens* (“Texte und Untersuchungen,” vol. 42, fasc. 3 et 4), Leipzig 1918-1919.

Koch, H., *Pronoia und Paidcusis. Studien über Origens und sein Verhältnis zum Platonismus*, Leipzig 1932.

Lebreton, J., “Le désaccord de la foi populaire et de la théologie savante dans l'Église chrétienne du IIIe siècle,” *Revue d'histoire ecclésiastique* XIX (1923) 481-506; XX (1924) 5-37; “Les degrés de la connaissance religieuse d'après Origène,” *Histoire de l'Église* (publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin) II (Paris 1948) 249-293.

Lieske, A., *Die Théologie des Logosmystik bei Origens*, Münster 1938.

Lubac, H. De, *Histoire et esprit. L'intelligence de l'Écriture d'après Origène* (“Théologie,” n. 16, Paris 1950) 355-373.

Prat, F., *Origène. Le théologien et l'exégète* (“La pensée chrétienne”), Paris 1907; “Origène,” *Dictionnaire de la Bible* IV (Paris 1908) 1870-1889.

Rahner, K., “Les débuts d'une doctrine des cinq sens spirituels chez Origène,” *Revue d'ascétique et de mystique* XIII (1932) 113-145.

Tixeront, J., *Histoire des dogmes* I (éd. 11, Paris 1930) 299-330, particulièrement 317-325.

Vagaggini, C., “La natura della sintesi origeniana e l'eterodossia della dottrina di Origène,” *La scuola cattolica* (1954) 169-200.

Van den Eynde, D., *Les normes de l'enseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles* (Gembloux 1933) 150-157, 227-236, 304-311.

Völker, W., *Das Vollkommenheitsideal des Origens* (“Beiträge zur historische Théologie,” fasc. 7), Tübingen 1931.

[μὴ γὰρ «ρχκρία], disciplina divini cultus et a Spiritu edocti, sciunt pro quibus peccatis, et quando et quomodo offerre sacrificium [ἀναφ/ρὸν Waç] oporteat, et pro quibus non oporteat etiam norunt. . . Sunt nonnulli qui nescio quomodo sibi arrogant ea quae sacerdotalem [ἱφάπκτ/ῖ] superant dignitatem, forte etiam rudes sacerdotalis disciplinae, glorienturque quasi possint etiam idololatriam condonare, adulteriaque et fornicationes remittere, quasi, modo pro iis oraverint qui eiusmodi facinora perpetrarunt, solvendum sit etiam, quod ad mortem est, peccatum” (*MG* 11. 527-530).

In Lev., hom. 2.4: “Est adhuc et septima, licet dura et laboriosa, per poenitentiam remissio peccatorum, cum lavat peccator in lacrymis stratum suum, et fiunt ei lacrymae suae panes die ac nocte, et cum non erubescit sacerdoti Domini indicare peccatum suum, et quaerere medicinam” (*MG* 12. 418).

Ibid., hom. 5. 4: “Si ergo talis fueris sacerdos, et talis fuerit doctrina tua et sermo tuus, pars tibi datur eorum quos correxeris, ut illorum meritum tua merces sit et illorum salus tua gloria. Aut non et Apostolus haec ostendit, ubi dicit [1 *Cor.* 3. 14j, quia ‘quod superedificaverit quis mercedem accipiet’? Intelligent igitur sacerdotes Domini, ubi eis data portio est, et in hoc vacent atque his operam dent. Non se inanis et superfluis actibus implicant, sed sciant se in nullo alio partem habituros apud Deum, nisi in eo quod offerunt pro peccatis, id est. quod a via peccati converterint peccatores” (*MG* 12. 454).

Ibid., hom. 6. 3: “Videamus ergo quali ordine pontifex constituitur: ‘Convocavit — inquit — Aloyses synagogam, et dicit ad eos: Hoc est verbum quod praecepit Dominus.’ Licet ergo Dominus de constituendo pontifice praecepisset, et Dominus elegisset, tamen convocatur et synagoga. Requiritur enim in ordinando sacerdote et praesentia populi, ut sciant omnes, et certi sint, quia qui praestantior est ex omni populo, qui doctior, qui sanctior, qui in omni virtute eminentior. ille eligitur ad sacerdotium, et hoc astante populo, ne qua postmodum retractatio cuiquam, ne quis scrupulus resideret. Hoc est autem quod et Apostolus praecepit in ordinatione sacerdotis, dicens: Oportet autem illum et testimonium habere bonum ab his qui foris sunt’ ” (*MG* 12. 469).

Ibid., hom. 6. 6: “Arbitror aliud esse in sacerdotibus officio fungi, aliud instructum esse in omnibus et ornatum. Quivis enim potest solemni ministerio fungi ad populum, pauci autem sunt qui ornati moribus, instructi doctrina, sapientia eruditi, ad manifestandam veritatem rerum peridonei. . . Unum igitur est sacerdotii nomen, sed non una, vel pro vitae merito, vel pro animi virtutibus dignitas. Et ideo

in his quae lex divina describit [i.e. de sacris vestibus summorum sacerdotum A. T.], velut in speculo inspicere se debet unusquisque sacerdotum, et gradus meriti sui inde colligere, si se videat in his omnibus, quae supra exposuimus, positum, pontificalibus ornatum ornamentis; si conscius sibi sit quod vel in scientia, vel in actibus, vel in doctrina tantus ac talis sit, sciat se summum sacerdotium non solum nomine, sed et meritis obtinere. Alioquin inferiorem sibi gradum positum noverit etiamsi primi nomen acceperit” (*MG* 12. 473).

Ibid., hom. 7. 1: “Lex evidens datur [in *Lev.* 10. 8 sqq.], et sacerdotibus, et principi sacerdotum, ut cum accedunt ad altare, vino abstineant et omni potu quod inebriare potest. . . Vult ergo sermo divinus sobrios in omnibus esse Domini sacerdotes, utpote qui accedentes ad altare Dei orare pro populo debeant et pro alienis intervenire delictis, qui portionem in terra non habeant, sed ipse Dominus portio eorum sit. . . Vult ergo istos, quibus ipse Dominus portio est, sobrios esse, ieiunos, vigilantes in omni tempore, maxime autem cum ad exorandum Dominum et sacrificandum in conspectu eius altaribus praesto sunt. Quae mandata in tantum vim sui servant et omni observantia custodienda sunt, ut et Apostolus haec eadem Novi Testamenti legibus firmet. In quo similiter etiam ipse sacerdotibus vel principibus sacerdotum vitae regulas ponens, dicit eos non debere esse vino multo servientes, sed sobrios esse” (*MG* 12. 475 sq.).

Ibid., hom. 12. 1: “Omnis qui inter homines sacerdos est, ad illum sacerdotem, de quo dixit Deus: ‘Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech,’ parvus est et exiguus” (*MG* 12. 535).

Ibid., hom. 12. 6: “Si quis nostrum peccaverit, abiectus est [a spirituali connubio Christi sacerdotis], etiamsi non abiiciatur ab episcopo, sive quod lateat, sive quod interdum ad gratiam iudicetur, eiectus est tamen ipsa conscientia peccati” (*MG* 12. 542).

In Numeros, hom. 2. 1: “Ordo est . . . statutus a Christo, quaerere prius regnum Dei et iustitiam eius. . . Homo ergo secundum ordinem suum incedat. Putasne qui sacerdotio funguntur et in sacerdotali ordine gloriantur, secundum ordinem suum incedunt et agunt omnia quae illi ordini digna sunt? Similiter autem et diaconi putas secundum ordinem ministerii sui incedunt? Et unde est quod saepe audimus blasphemare homines et dicere, Ecce qualis episcopus, aut qualis presbyter, aut qualis diaconus? Nonne haec dicuntur, ubi vel sacerdos vel minister Dei ausus fuerit in aliquo contra ordinem suum venire et aliquid contra sacerdotalem vel leviticum ordinem gerere?” (*MG* 12. 591).

Ibid., hom. 9. 1: “Core figuram tenet eorum, qui contra ecclesiasti-

cam fidem et doctrinam veritatis insurgunt. . . Et ideo forma Ecclesiarum sacerdotibus datur, ut si quando tale aliquid fuerit exortum, ea quidem quae a veritate aliena sunt, ab Ecclesia Dei penitus abstrudantur” (*MG* 12. 625).

Ibid., hom. 10. 1: “Israelita si peccet, id est laicus, ipse suum non potest auferre peccatum; sed requirit levitam, indiget sacerdote, imo potius et adhuc horum aliquid eminentius quaerit: pontifice opus est, ut peccatorum remissionem possit accipere” (*MG* 12. 635).

Ibid., hom. 22. 4: “Recessurus de saeculo [Moyses] orat Deum, ut provideat ducem populo. . . Discant Ecclesiarum principes successores sibi non eos, qui consanguinitate generis iuncti sunt, nec qui carnis propinquitate sociantur, testamento signare, neque haereditarium tradere Ecclesiae principatum, sed referre ad iudicium Dei. et non eligere illum, quem humanus commendat affectus, sed Dei iudicio totum de successoris electione permittere. . . Si ergo tantus ille ac talis Moyses non permittit iudicio suo de eligendo principe populi, de constituendo successore, quis erit qui audeat, vel ex plebe quae saepe clamoribus ad gratiam aut pretio fortassis excitata moveri solet, vel ex ipsis etiam sacerdotibus quis erit qui se idoneum ad hoc iudicet, nisi si cui oranti et petenti a Domino reveletur?” (*MG* 12. 744).

In lesu Nave, hom. 7. 6: “Sed et illud non otiose transcurrendum est, quod uno peccante ira super omnem populum venit. Hoc quando accidit? quando sacerdotes qui populo praesunt, erga delinquentes benigni volunt videri et verentes peccantium linguas ne forte male de eis loquantur, sacerdotalis severitatis immemores, nolunt implere quod scriptum est: ‘Peccantes coram omnibus argue, ut caeteri metum habeant’ [1 *Tim.* 5. 20], et iterum: ‘Auferte malum ex vobis ipsis’ [1 *Cor.* 5. 13]. Nec zelo Dei succensi imitantur Apostolum dicentem: ‘Tradidi huiusmodi hominem Satanae in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat’ [*ibid.* 5]. Neque illud evangelicum [*Mat.* 18. 15 sq.] implere student, ut si viderint peccantem, primo secrete conveniant, post etiam duobus vel tribus arbitris; quod si contempserit, et post Ecclesiae correptionem non fuerit emendatus, de Ecclesia expulsum velut gentilem habeant ac publicanum. Et dum uni parcunt, universae Ecclesiae moliuntur interitum” (*MG* 12. 861).

Ibid., hom. 17. 3: “Lex . . . Dei sacerdotibus commissa est et levitis, ut huic soli operam tribuant et verbo Dei absque ulla sollicitudine vacent. Sed interim ut vacare possint, laicorum uti ministeriis debent. Si enim laicus quae necessaria sunt non praebuerit sacerdotibus et levitis, occupati illi in talibus, id est corporalibus curis, minus legi Dei vacabunt. Illis autem non vacantibus, neque operam dantibus legi

Dei, tu periclitabis. Obscurabitur enim lux scientiae, quae in illis est. te non ministrante oleum lucernae, et culpa tua illud eveniet, quod dixit Dominus, quia ‘caecus caeco ducatum praebens, ambo in foveam cadent’ [*Mat.* 15. 14]. Sed et illud in te complebitur quod Dominus dixit: ‘Si enim lux quae in te est, tenebrae sunt, ipsae tenebrae quantaesunt?’ [*Mat.* 6. 23]. Ut ergo lux scientiae in sacerdotibus fulgeat et lucerna eorum sit semper accensa, tu imple officium tuum, comple mandatum Dei erga obsequia sacerdotum. Quod si forte susceptis a te quae necessaria sunt, et sic non quasi avaritia sed quasi benedictione, illi neglexerint eruditioni operam dare, et verbo Dei vacare, et in lege Dei meditari die ac nocte, ipsi videbunt quomodo pro animabus vestris reddant Domino rationem” (*MG* 12. 912 sq.).

In Psal. 37, hom. 1. 1: “Omnes episcopi atque omnes presbyteri vel diaconi erudiunt nos, et erudientes adhibent correptiones et verbis austerioribus increpant. Est autem quando erudimur etiam a procuratoribus et actoribus, id est ab his angelis quibus creditae sunt dispensandae et regendae animae nostrae: quemadmodum describitur in quodam loco angelus poenitentiae, qui non suscipit castigandos, sicut *Pastor* [Hermae] exponit, si cui tamen libellus ille recipiendus videtur. Interim diversis eruditionibus succumbimus nos homines castigantibus, nos et corripientibus; nondum tamen ab ipso patrefamilias castigamur, sed a procuratoribus angelis, qui uniuscuiusque nostri castigandi atque emendandi sortiuntur officium, et est tolerabilius cum ab aliquo horum corripimur” (*MG* 12. 1372).

In Canticum Canticorum, 1. 2: “Vidit [regina Saba] et sedem puerorum eius [i.e. Salomonis]. Ecclesiasticum puto ordinem dicit, qui in episcopatus vel presbyterii sedibus habetur. Vidit et ordinationes, sive stationes ministrorum eius. Diaconorum, ut mihi videtur, ordinem memorat astantium divino ministerio” (*MG* 13. 107).

Ibid., 1. 3: “Cum . . . dicit sponsus: ‘Tigna domorum nostrarum cedri’ [*Cant.* 1. 16], intelligere debemus cedros Dei esse eos qui Ecclesiam contegunt, et esse aliquos horum validiores qui trabes appellantur. Et puto quod convenienter hi qui episcopatum bene ministrant in Ecclesia, trabes dici possunt, quibus sustentatur et tegitur totum aedificium, vel ab imbrium labe, vel ab ardoribus solis. Secundo autem horum loco tigna presbyteros opinor appellari. Et trabes quidem dici cypressos, quibus et fortitudo robustior, et odor suavitatis inest. per quod et in operibus solidum, et in doctrinae gratia fragrantem designat episcopum. Similiter autem et tigna cedros appellavit ut per hoc incorruptionis virtutis et odoris scientiae Christi plenos designaret debere esse presbyteros” (*MG* 13. 149).

In Ieremiam, horn. 11. 3: “Nos qui putamur aliquid esse, id est qui in clericatus vobis ordine praesidemus in tantum ut quidam de minori gradu ad hunc locum cupiant pervenire, nosse debetis non statim in eo esse salvandos, quia clerici sumus, multi enim et presbyteri pereunt, et laici [Λαῖκοι] beatissimi reperiuntur: sed si ordinem clericatus et mereamur pariter et habeamus. Quia igitur sunt quidam clerici non ita viventes, ut et ipsi ex ordine capiant fructum, et ornamento suae sint dignitati, idcirco aiunt qui exposuerunt prophetam nunc dicentem: ‘Cleri eorum non proderunt eis’; utilitas quippe clericatus non eo. si aliquis in agmine sedeat presbyterorum [«, π/κοβυτ'Υρίω], sed si iuxta locum suum et iuxta praecepta Domini dignus incedat. Verum, charissimi, nolite putare hoc tantum de nobis esse dictum: et nos et vos commonet divina maiestas, ut iuxta Scripturarum praecepta vivamus, et si sic expedit dicere: ‘Potentes potenter tormenta patientur.’ Plus a me [presbytero] exigitur quam a diacono: plus a diacono quam a laico. Qui vero totius Ecclesiae arcem obtinet, pro omni Ecclesia reddet rationem” (*MG* 13. 370 sq.).

In Ezcchiclem, hom. 5. 4: “Maiorem poenam habet qui Ecclesiae praesidet et delinquit. Annon magis misericordiam promeretur, ad comparisonem fidelis, catechumenus? Non magis venia dignus est laicus, si ad diaconum conferatur? rursum comparatione presbyteri, diaconus veniam plus meretur? Quae autem sequuntur me tacente cognoscitis [i.e. comparatione episcopi, presbyter veniam plus meretur]. .. Quid mihi prodest quia prior sedeo in cathedra resupinus, honorem maioris accipio, nec possum habere dignitate mea opera condigna. Nonne maiori poena cruciabor, quia honor iusti mihi ab omnibus defertur, cum peccator sim?” (*MG* 13. 707).

In Matthaeum comment., tom. 12, η. 14: “Quoniam autem qui episcopatus locum vindicant, dictum hoc usurpant, sicut Petrus, et acceptis a Servatore clavibus regni coelorum, docent ea quae a se ligata sunt, hoc est condemnata, ligata esse et in coelis, pronuntian- dum est recte illos docere, si factum etiam habuerint propter quod Petro huic dictum est: ‘Tu es Petrus,’ ac si tales sunt, ut super illos aedificetur Ecclesia a Christo et ad illos iure id referri possit. Portae autem inferi praevalere non debent adversus eum qui ligare vult et solvere. Quod si ‘funibus peccatorum suorum constringitur’ \Prov. 5. 22], frustra et ligat et solvit” (*MG* 13. 1014).

Ibid., tom. 15, η. 26: “In arrogantia sua deprimenda summa iis ope contendendum est, quod a parentibus in Christianismo educati sunt, de se magnifice sentiunt, et praesertim si parentibus et proavis ef- ferantur qui episcopalis in Ecclesia sedis praerogativum ius, vel præs-

byterii dignitatem tenuerint, vel diaconi officio erga populum Dei functi sunt” (*MG* 13. 1330).

Ibid., tom. 16, η. 8: “Haec autem omnia propterea a me dicta sunt, quod iuxta Dei sermonem palam facere vellem principi Ecclesiae imitandum non esse principem gentium, nec eos aemulandos qui imperium potestatemve suam impotenter exercent, quique regia dignitate praediti sunt: sed Christus potius in eiusmodi rebus pro virili imitandus est, ad quem facillimi sunt aditus, qui cum mulieribus conversatur et pueris manus imponit” (*MG* 13. 1395).

Ibid., tom. 16, η. 22: “Ego vero quod de columbarum [in templo] venditoribus scriptum est [*Mat.* 21. 12], his convenire existimo qui Ecclesias avaris, tyrannicis, indoctis et irreligiosis episcopis, presbyteris vel diaconis tradunt: quocirca de eorum tantummodo cathedris qui columbas vendebant mentionem fecerunt Matthaeus et Marcus, quas a Iesu eversas fuisse commemorant. Atque utinam haec mente divinae Scripturae accommodata audirent, qui supra cathedram Moysis sedere se gloriantur et totas columbarum ecclesias vendunt easque eiusmodi praefectis tradunt, de quibus id dici potest quod in Ieremia [4. 22] a Domino profertur: ‘Principes populi mei non me cognoverunt; filii insipientes sunt et vecordes: sapientes sunt ut faciant mala, bene autem facere nescierunt’ ... ; haec enim si audissent, columbas Christi minime profecto vendidissent, sed principes columbis parentes ac de earum salute sollicitos constituissent” (*MG* 13. 1447-1450).

In Matthaeum commentariorum series 12:7 “Etiam in Ecclesia Christi inveniuntur non solum convivia et facientium ea mensas suscipientes, sed etiam cathedras primas in eis amantes et multa facientes: primum quidem ut diaconi fiant non tales quales dicit Scriptura [1 *Tim.* 3. 8-13], sed quales sunt qui comedunt viduarum domos, occasione longa orantes, et propterea accipiunt indicium maius. Et qui tales diaconi fieri volunt, consequenter visibiles primas cathedras eorum qui dicuntur presbyteri praeripere ambiunt. Quidam autem, nec istis contenti, plurima machinantur, ut episcopi vocentur ab hominibus, quod est Rabbi: cum deberent intelligere episcopum fieri oportere irreprehensibilem, et caetera quae sequuntur [i.e. in 1 *Tim.* 3. 1-7], ut si non dicatur ab hominibus esse episcopus, tamen sit apud Deum, etsi non per ordinationem hominum ad eum gradum pervenit. Sicut et medicus est qui medicinalem didicit disciplinam et potest medicare

’ Ex 25 tomis commentarii in Matthaeum, quos Origenes composuit, manent in originali textu tantummodo 8 (i.e. torn. 10-17, qui respiciunt *Mat.* 13. 36 ad 22. 33), ex quibus aliqua nuper citavimus; ex ceteris tomis plura supplentur a quadam anonyma versione latina (respiciente *Mat.* 16. 13 and 27. 65), quae venit sub nomine *Commentariorum in Matthaeum series*.

quasi medicus; etsi ei aegrotantes non credant corpora sua, medicus est" (*MG* 13. 1616).

Ibid. 14: "Maxime hoc faciunt [i.e. aperiunt aliis regnum coelorum] qui videntur in Ecclesia clariores, quales sunt episcopi, presbyteri, diaconi. Bene enim viventes et bene docentes verbum veritatis, aperiunt ante homines regnum coelorum; et dum ipsi intrant, alios provocant introire. Mali autem, qui non sunt pastores, sed mercenarii, claudunt regnum coelorum ante homines. . . Est vere videre multos doctores non permittentes in regnum coelorum intrare concupiscentes, maxime quando sine iudicio et sine ratione, non propter peccata quae faciunt, excommunicant quosdam, sed propter aliquem zelum et contentionem prohibent intrare frequenter et meliores quam sunt ipsi" (*MG* 13. 1620).

Ibid., 24: "Et alii simulatores iustitiae, cum sint ab intus iniqui, et alii aliarum virtutum simulatores existunt, cum sint ab intus contrariis vitiis pleni. Sunt quidam et martyrii simulatores; quidam autem episcopatus, vel presbyteratus, vel diaconatus, vel ecclesiasticae scientiae vel doctrinae, tantum personas et ostentationem virtutum habentes, vere autem sunt inimici earundem virtutum quas simulant" (*MG* 13. 1629).

Ibid. 61: "'Quis enim fidelis servus et prudens, quem constituit dominus eius super familiam suam, ut det cibos in tempore?' [*Mat.* 24. 45]. Quod ad apostolos ceterosque episcopos et doctores parabola ista pertineat manifestum est. . . Peccat autem in Deum quicumque episcopus qui non quasi conservis servus ministrat, sed quasi dominus. .. Non solum qui fideles sunt et sapientes, illos constituit Dominus super domum suam, sed etiam malos servos dicentes in cordibus suis: 'Semper moram facit dominus meus venire' 24. 4S]: propterea percutiunt conservos, manducant et bibunt cum ebriis vel ebriosis et inebriantur. Si quando ergo arbitrantur se esse in magno fastigio qui praesunt Ecclesiis Christi, propterea quod constituit eos Dominus super familiam suam, cognoscant quoniam non hoc eos salvat quod constituti sunt a Domino super familiam eius, sed illud ut dent in tempore cibos, et ut abstineant se a percussioneibus, et a comessionibus, et potationibus cum ebriosis" (*MG* 13. 1694-1696).

Ex his textibus patet apud Origenem multo uberius ac clarius, quam apud eius in eadem schola praecursorem Clementem, ecclesiasticam hierarchiam eiusque indolem exhiberi, ex quo ceteroquin ipsum Clementis testimonium illustrari ac roborari queit. ut notavimus supra (p. 294).

1. *Vera hierarchia.* Episcopi, non secus ac apostoli, constituti sunt

a Deo super domum suam sive Ecclesiam (/?/ *Mat. scr.* 61: ““Quem constituit dominus eius super familiam suam. . . Quod ad apostolos ceterosque episcopos et doctores parabola ista pertineat manifestum est”). Sunt praesidentes in Ecclesia (*In Mat. scr.* 61: “Praesunt ecclesiis”; *In lesu Nave* 7. 6: “Sacerdotes populo praesunt”). Sunt “principes Ecclesiae” (*In Mat.*, tom. 16 et 22; *In Num.* 22. 4), habent “Ecclesiae principatum” (*In Num.* 22. 4) et “totius Ecclesiae arcem” (*In Ier.* 11. 3), seu “imperium et potestatem” (*In Mat.*, tom. 16. 8), necnon “praerogativum ius” (*In Mat.*, tom. 15. 26), cuius symbolum est “episcopalis sedes” (*ibid.*) et episcopalis “cathedra” (*In Ez.* 5. 4; *In Mat.*, tom. 16. 22; *In Mat. scr.* 12). Sunt robur totius ecclesiasticae societatis, veluti “trabes, quibus sustentatur totum aedificium” (*In Cant.* 3). Inde ferunt pondus universalis sollicitudinis, ob quam debent Deo “pro omni Ecclesia reddere rationem” (*In Ier.* 11. 3; *De orat.* 28).

Ad hanc potestatem pertinet munus docendi, quo episcopi sunt veri Ecclesiae “doctores” sicut ipsi apostoli (*In Mat. scr.* 61, nuper cit.), et habent eam “doctrinae gratiam” (*In Cant.* 3), sine qua periclitatur salus fidelium (*In Ier.* 17. 3; *In Rom.* 1. 2, n. 11, episcopus vocatur “dux et doctor Ecclesiae ... ad illuminandos eos qui in scientia caeci sunt, et instruendos parvulos in Christo,” *MG* 14. 897; item *In Ex.*, hom. 10. 4: “Qui pro Christo Ecclesiae praeest doctor animarum,” *MG* 12. 3738). Ex hac potestate sequitur etiam ius et officium correctionis (*In Lev.* 5. 4; *In lesu Nave* 7.6; *In Psal.* 37. 1. 1), peculiariter contra haereticos (*In Num.* 9. 1), necnon excommunicationis (*In Lev.* 12. 6; *In lesu Nave* 7. 6; *In Mat. ser.* 14).

Generalis indoles ecclesiasticae potestatis veluti synthetice ab Origene perstringitur his verbis: “Forma Ecclesiarum sacerdotibus datur” (*In Num.* 9. 1).

Ad *terminologiam* quod attinet,” nota: laicus (*In Num.* 10. 1; *in lesu Nave* 17. 3; *In Ier.* 11.3; *In Ez.* 5. 4); clerus, clerici, ordo clericatus (*In Ier.* 11. 3); sacerdotium (*In Lev.* 6. 3, 6); altare (*In Lev.* 7. 1); sacrificii oblatio (*ibid.*; *De orat.* 28: ἀνατίθαι θυσία ; sacerdotes («/»?) et sacerdotes Domini (frequentissime; v.g. *De orat.* 28; *In Lev.* 2. 4; 5. 4; 7. 1); “ordinatio sacerdotum” (*In Lev.* 6. 3; *In*

¹ De hoc hierarchico munere doctoratus iuxta Origenem confer Van den Eynde, *op. cit.* (supra, in p. 316) 233 sq.

Maior pars operum Origenis, quae supersunt, leguntur non in originali graeco sed in latinis nec satis accuratis versionibus, a Rufino praesertim exaratis (cf. infra, p. 330); inde latina terminologia, quam hic submittimus, non necessario et in omnibus quadrat cum originali graeco, exceptis quidem illis verbis quibus correspondentes graeci termini apposui. Id ceteroquin non tantum discrimen in re nostra afferre potest, cum agatur de communibus ac tritis conceptibus apud antiquos Patres, qui proinde communibus illis ac usitatis terminis ab Origene exprimi debuerunt quibus ipsi latini termini correspondere solent, uti clerus, sacerdotium, ordinatio, episcopatus.

Mat. ser. 12); “ordo ecclesiasticus” (*In Cant.* 2); “ordo sacerdotalis” (*hi Num.* 2. 1); “sacerdotalis dignitas” (*De orat.* 28); “sacerdotalis disciplina” (*ibid.*), “obsequia sacerdotum” (fere in sensu hodiernae vocis “honorarii” pro aliquo debito, puta ut stipendium missae; *In lesu Nave* 17. 13); “summum sacerdotium” (*In Lev.* 6. 6); “pontifex” sive “princeps sacerdotum” (*In Num.* 10. 1; *In Lev.* 7. 1); “episcopatus” (*In Cant.* 2 et 3; *In Mat., tom.* 12. 14); “presbyterium” vel “presbyteratus” (*In Cant.* 2; *In Ier.* 11. 3; *In Mat. ser.* 24): “diaconatus” (*In Mat. ser.* 24); “episcopalis sedes” (*In Mat., tom.* 15. 26; *In Cant.* 2) et “cathedra” (*In Ez.* 5. 4; *hi Mat., tom.* 16. 22; *In Mat. scr.* 12, in quo ultimo loco cathedra tribuitur etiam presbyteris, nec improbabili-ter et diaconis, cum sermo sit de “primis cathedris presbyterorum”; *In Cant.* 2 sermo est de “episcopatus et presbyterii sedibus”).

2. *Sacerdotalis hierarchia.* Eam imprimis indicant ipsae frequentes ac multiformes sacerdotales appellationes modo relatae: signanter sacerdotalem indolem hierarcharum indicat Origenes cum ostendit ipsam eius exiguam rationem in comparatione cum Christo sacerdote, inquit: “Omnis qui inter homines sacerdos est, ad illum sacerdotem, de quo dixit Deus: ‘Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech,’ parvus est et exiguus [i.e. quamvis verus, tamen parvus]” (*In Lev.* 12. 1). Etsi multo frequentius voce “sacerdos” indicetur episcopus, tamen nonnunquam etiam presbyter sub ipsa significatur, ut ostendetur in art. 3 (pp. 841 sq.).

Eadem sacerdotalis indoles hierarchiae ostenditur in duobus praecipuis muneribus, quae ei tribuuntur, scilicet remittendi peccata et offerendi sacrificium. Ad priorem ac *remissivam potestatem* referuntur: *De orat.* 28: “Is in quem Iesus insufflavit, quemadmodum in apostolos . . . , dimittit quae dimitteret Deus et insanabilia peccata retinet”; *In Lev.* 2. 4: “Est adhuc et septima . . . per poenitentiam remissio peccatorum . . . , cum non erubescit sacerdoti Domini indicare peccatum suum et quaerere medicinam”; *In Num.* 10. 1: “Pontifice opus est ut peccatorum remissionem possit accipere”; adde sequentes textus (allatos in tractatu *De Poenitentia* I 110-112; II 394 sq.; IV 628, 640, 664, 667): *In Luc., hom.* 17: “Si . . . revelaverimus peccata nostra, non solum Deo sed et his qui possunt mederi vulneribus nostris atque peccatis, delebuntur peccata nostra” (*MG* 13. 1846): *hi Psal.* 37, *hom.* 2.6. 1: “Circumspice diligentius cui debeas confiteri peccatum tuum. Proba prius medicum, cui debeas causam languoris exponere, qui sciat infirmari cum infirmante, flere cum flente, qui condolendi et compatiendi noverit disciplinam” (*MG* 12. 1386). De

quorum omnium textuum sacramentali ratione dictum est in eisdem locis praefati tractatus *De Poenitentia*; de peculiari vero difficultate circa inefficaciam remissionis factae ab indigno ministro, quae videtur inesse quibusdam ex his textibus, dicetur infra; quaestio autem circa doctrinam Origenis de peccatis irremissibilibus (cf. *De orat.* 28), quam agitavimus in eodem tractatu (IV 377-382), hic ad rem non facit, cum non respiciat ipsam existentiam potestatis remissivae sed tantum eius extensionem ad quaedam peccata.

Ad alteram seu *sacrificalem potestatem* referuntur: *De orat.* 28: "Apostoli et qui similes apostolis sunt sacerdotes, iuxta magnum pontificem, disciplina divini cultus et a Spiritu edocti, sciunt pro quibus peccatis, et quando et quomodo offerre sacrificium [*ἀναφίπια θυσία*]; oporteat"; *In Lev.* 7. 1: "Lex evidens datur, et sacerdotibus et principi sacerdotum, ut cum accedunt ad altare vino abstineant. . . Vult ergo sermo divinus sobrios in omnibus esse Domini sacerdotes, utpote qui accedentes ad altare Dei orare pro populo debeant et pro alienis intervenire delictis. . . Vult ergo istos . . . sobrios esse . . . in omni tempore, maxime autem cum ad exorandum Dominum et sacrificandum in conspectu eius altaribus praesto sunt." Hoc autem sacrificium pro Origene consistere in ipsa celebratione Eucharistiae, continente praeterea ipsam realem Christi praesentiam, dictum est in tractatu *De Eucharistia* I 208 sq.; II 901 sq., ubi etiam notavimus exaggeratum allegorismum Origenis, quoad hoc sacramentum nullatenus opponi essentiali huius doctoris orthodoxiae.¹⁰

3. *Divinae originis hierarchia.* Constitutio et electio sacerdotis N. T. comparatur et assimilatur constitutioni et electioni pontificis A. T., de qua dicitur: "Dominus de constituendo pontifice praecepit et Dominus elegit" (*In Lev.* 6.3). Episcopos, non secus ac ipsos apostolos, Dominus constituit super familiam suam: " 'Constituit Dominus super familiam suam. . . ' Quod ad apostolos ceterosque episcopos et doctores parabola ista pertineat manifestum est. . . Non solum qui fideles sunt et sapientes [inter episcopos], illos constituit Dominus super domum suam, sed etiam malos servos" (*In Mat. ser.* 61). Episcopi assimilan-

Qui plura cupit de eucharistica Origenis doctrina, consulat inter alios:

Bardy, G., "Origène," *Dictionnaire de théologie catholique* XI-2 (Paris 1932) 1558-1560.

Batiffol, P., *L'Eucharistie, la présence réelle et la transubstantiation* ("Études d'histoire et de théologie positive," deuxième série, éd. 10, Paris 1930) 262-284.

Casei, O., "Glaube, Gnosis und Mysterium," *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* XV (1941) 164-195.

Daniélou, J., *La jeunesse d'Origène* ("Le génie du Christianisme," Paris [1948]) 74-79.

GRIMMEL, L., *Die Eucharistiefeier nach den Werken des Origenes*, Munster 1942.

Hitchcock, F. R. M., "Holy Communion and Creed in Origen," *The Church quarterly review* (1941) 216-239.

KLOSTERMANN, E., "Eine Stelle des Origenes (In Matth. ser. 85)," *Theologische Studien und Kritiken* CIII (1931) 195-198.

tur apostolis etiam in exercitio ministerii sub assistentia Spiritus S.: “Apostoli et qui similes apostolis sunt sacerdotes, iuxta magnum pontificem, disciplina divini cultus et a Spiritu edocti, sciunt pro quibus peccatis, et quando et quomodo offerre sacrificium oporteat” (*De orat.* 28). A iudicio divino pendet quinam in episcopatum eligendus sit (*In Num.* 22. 4). Sacerdotibus et diaconis commissa est non quaelibet societatis ordinatio sed ipsa lex divina (*In Iesu Nave* 17. 3: “Lex Dei sacerdotibus commissa est et levitis”), quod quidem non potuit fieri nisi directe ab ipso Deo. Divina lex, praecipiens ut sacerdotes A. T. eligerentur iuxta bonum plebis testimonium atque sobrios se exhiberent in sacrificali praecipue ministerio, iteratur per Apostolum quoad ministros N. T. (*In Lev.* 6. 3: “Hoc est autem quod et Apostolus praecepit inordinatione sacerdotis, dicens: Oportet autem illum et testimonium habere bonum ab his qui foris sunt”); *ibid.* 1. 1: “In quo similiter [i.e. in N. T.] etiam ipse [Apostolus] sacerdotibus vel principibus sacerdotum vitae regulas ponens, dicit eos non debere esse vino multo servientes, sed sobrios esse”). Ad sacerdotes directa dicuntur verba Christi de corripiendis peccatoribus (*In Iesu Nave* 7. 6).

Cum haec omnia exhibeant vel supponant divinam institutionem hierarchiae aut apostolicam ipsam successionem, in qua divina institutio involvitur, patet quo sensu intelligenda sint haec ambigua verba Origenis (parallela his quae supra, p. 293, deprehendimus iam in Clemente Alexandrino): “Deberent intelligere episcopum fieri oportere irreprehensibilem . . . , ut si non dicatur ab hominibus esse episcopus, tamen sit apud Deum, etsi non per ordinationem hominum ad eum gradum pervenit” (*In Mat. ser.* 12). Origenes nempe non negat ipsam humanam ordinationem esse divinae institutionis, sed, accipiens vocem “episcopus” in duplici sensu tam proprio, qui competit ei qui ordinatur, quam tropico, qui convenit ei qui, etiam si non sit ordinatus, gaudet tamen altiori dignitate sanctitatis, seu interioris divini servitii et sacerdotii, hoc sublimius episcopatus genus commendat, quippe quod solum placeat Deo et prosit ipsi subiecto; unde ait: “Quid mihi prodest quia prior sedeo in cathedra resupinus, honorem maioris accipio, nec possum habere dignitate mea opera condigna” (*In Ez.* 5. 4); simul tamen agnoscens obiectivam dignitatem, quae provenit ipsi indigno episcopo ex humana ordinatione, docet: “Non solum qui fideles sunt et sapientes, illos constituit Dominus super domum suam, sed etiam malos servos” (*In Mat. scr.* 61).

Ex his patet ecclesiologiam Origenis, nominatin'! quod attinet ad indolem hierarchiae, esse satis abundantem ac determinatam, ita ut non immerito fortasse ipse haberi possit ut maximus scriptor ecclesi-

ologicus saec. 3.” Nihilominus dissimulandum non est plura elementa illius doctrinae esse satis ambigua, vel certe satis incohaerentia ac diminuta in comparatione doctrinae posteriorum doctorum, ut potuerint quibusdam Protestantibus ansam praebere dubitandi de catholico eius caractere.¹²

Peculiariter sequentes *dejectus in ecclesiologica conceptione Origenis* notandi sunt:

Primo, vestigia Clementis sequutus, ipse indulget continuato ac immoderato allegorismo in proponendis variis religionis elementis, revelatione nempe, Ecclesia, hierarchia, cultu et sacramentis, quatenus, praeposita quidem horum litterali ac recta explicatione, assurgit subinde in altiore et intimiore (nonnumquam arbitrariam) eorundem interpretationem,¹³ imo hanc, tanquam veriore quandam gnosim, ipse libenter amplectitur aliisque inculcat. Ad rem: “Per illud . . . ‘neque Ierosolymis adorabitis Patrem,’ regulam Ecclesiae iuxta multos [i.e. regulam fidei communem] declarari existimamus: quam etiam ipsam sanctus et perfectus transcendet, acutius, et apertius, et divinius adorans Patrem” (*In Io.*, torn. 13, n. 16, *MG* 14. 422 sq.). “Horum autem omnium falsae intelligentiae causa his [i.e. errantibus circa Deum] de quibus supra diximus, non alia extitit, nisi quod sancta Scriptura ab his non secundum spiritalem sensum, sed secundum litterae sonum intelligitur. Propter quod conabimur, pro mediocritate sensus nostri, his qui credunt Scripturas sanctas non humana verba esse composita, sed sancti Spiritus inspiratione conscripta, et voluntate Dei Patris per unigenitum Filium suum Iesum Christum nobis quoque esse tradita et commissa, quae nobis videntur recta via intelligentiae observantibus, demonstrare illam regulam [φοῦ κανόνο] et disciplinam quam ab Iesu Christo traditam sibi apostoli, per successionem posteris quoque suis sanctam Ecclesiam [οὐρανίου ἐκκλησία] docentibus

" Imo G. Bardy ait: “Il faut dire pourtant qu’il reste, malgré tout, le meilleur théologien de l’Église parmi les Pères du IIIe siècle, sinon parmi tous les anténicéens” (*La théologie de l’Église de saint Irénée au concile de Nicée* [Paris 1947] 128).

¹³ Confer eosdem auctores relatos supra (p. 296) ubi de Clemente, signanter *Harnack* et *Miiller*, qui dixerunt utrumque doctorem alexandrinum fuisse alienum a conceptione ecclesiasticae hierarchiae, praecipue quod attinet ad hierarchicum munus docendi, etsi in opere Origenis iam deprehendi possint signa adventus vel corroborationis huiusmodi hierarchiae in communitate alexandrina. Ceterum, Harnack subinde non modice suam sententiam reformavit, dicens ipsam sollicitudinem quam Origenes ostendit in denuntiandis vitiis et abusibus hierarchiae ostendere intimam eius persuasionem de illius valore et divina origine (*Der Kirchengeschichte Extrag.* II 129 sq.; cf. *Mission und Ausbreitung*, pp. 247 et 252).

"Quoad hanc Origenis gnosim de Ecclesia, cultu, sacerdotio et hierarchia, confer: Bardy, G., *La théologie de l’Église de saint Irénée au concile de Nicée* (Paris 1947) 143-163.

Cadiou, R., *La jeunesse d’Origène* (Paris 1935) 378-388.

Daniélou, J., *Origène* (Paris [1948]) 42-63.

Méhat, A., *Origène. Homélies sur les Nombres* (Paris 1951) 7-64.

tradiderunt. Et quidem quod dispensationes quaedam mysticae indicentur per Scripturas sanctas, omnes, ut arbitror, etiam simpliciores quique credentium confitentur. Quae tamen istae, vel cuiusmodi sint, si quis rectae mentis est, nec iactantiae vitio fatigatur, religiosius se fatebitur ignorare” (*De prine.* 4. 2, *MG* 11. 359; cf. *In Lev.* 1. 4, *MG* 12. 409 sq.).

Ceterum, in hoc ipso minus Origenes exaggerat et magis realisticus sese exhibet quam praedecessor suus Clemens; nam, quamvis perficiat ac determinet generalem illius doctrinam de gnosi, tamen, ex una parte, in minori prorsus consideratione habet paganam philosophiam et, ex alia parte, deserit Clementis binam conceptionem de Logos ut fonte omnis cognitionis, procedens potius ex ipsa suprema ac Christiana idea Dei, omnium principii (cf. praecipuum eius opus *Ihpl αρχών*. i.e. *De principiis*, passim), et de secreta ratione praefatae gnosis seu altioris cognitionis veritatum fidei, quam potius considerare videtur ut publicum quoddam, utut altius ac verius, doctrinae patrimonium omnibus propositum.¹⁴

Secundo, in operibus Origenis desideratur directa quaedam ac synthetica, quantumvis brevis, tractatio de Ecclesia, sed varia ecclesiologica elementa veluti sparsim et occasionaliter prolata inveniuntur in tam vasta operum productione.¹⁵ In ipso principali opere *De principiis* ne unum quidem caput habetur quod de Ecclesia tractandum suscipiat,¹⁶ nec sermo de Ecclesia in variis operibus occurrit nisi velut transeunter, quotiescumque, non obstante personali et allegorica doctrinae fidei interpretatione, auctor cogitur recurrere ad apostolicam et ecclesiasticam regulam fidei (cf. v.g. *De principiis* 1. 1. mox citandum).

Tertio, ipsa haec ecclesiologica elementa, in unum collecta et ad invicem comparata, quamdam produnt ambiguitatem et incoherentiam, provenientem ex supradicta duplici (communi et gnostica) fidei interpretatione, quae saepe ita in eodem discursu commiscentur ut se invicem videantur offendere.

¹⁴“Cf. Van den Eynde. *op. cit.* (supra, in p. 316) 230-232. Paulo aliter tamen iudicat Lebreton, *Histoire de l'Eglise* (supra cit., in p. 316) 275 sq.

¹⁵Notandum tamen est longe maiorem partem operum Origenis deperditam esse (praecipue ratione condemnationum ecclesiasticarum et oppositionis aliorum doctorum). Epiphanius (*Haer.* 64. 63) existimat Originem scripsisse 6000 opera; deperditus catalogus, quem Eusebius Caes. (*Hist, eccles.* 6. 32. 3) testatur se confecisse et quo usus est Hieronymus, numerat 2000 opera, ut testatur ipse Hieronymus (tdv. *Rufin.* 2. 22) qui nobis refert abbreviatum catalogum 800 circiter operum (*Ep.* 33.; cf. *Ep.* 84. 2). Supersunt circiter 30 opera, quorum plura sunt incompleta.

¹⁶Ad hoc notat Batiffol: “Lacune étrange, destinée à se perpétuer dans la dogmatique grecque, — par exemple dans le *Discours catéchistique* de saint Grégoire de Nysse. et surtout dans les oeuvres de saint Jean Damascene, — lacune destinée à se reproduire dans la Scholastique” (*L'Eglise naissante et le catholicisme* léd. S, Paris 1921 395 sq.).

Ita, sensus celebris expressionis “ecclesiastica regula” («aw εκκλησιαστικό, iam a Clemente usitatae (cf. supra, p. 301), non unus nec constans est.»⁷ Omissis enim latinis nec accuratis versionibus (fere omnibus Rufino auctore), in quibus pluries occurrunt similes nec ita certo originales expressiones: regula ecclesiastica (*In Tit.*), canon ecclesiarum (*In Mat. ser.* 28), regula fidei (*ibid.* 46), regula manifesta (*De prine.* 1, praef.), regula Christianae veritatis (*ibid.* 3), regula Christiana (*In Rom.* 10. 6), regula veritatis (*In Num.* 20), regula veritatis apostolicae (*In Psal.* 36, hom. 4), regula pietatis (*De prine.* 3. 1. 7; 3. 1. 23, etc.)¹⁰; in ipsa parte quae de originali textu graeco superest, illa expressio nonnisi quater occurrit, ter simpliciter (*In 1 Cor.*, hom. 4: “Canones ecclesiastici”; *ibid.*, hom., fragm. 74: “Canon ecclesiasticus”; *In Ier.*, hom. 5: “Ecclesiasticus canon”), semel sub forma “Canon caelestis Ecclesiae” (*De prine.* 4. 2: κανὼν τῇ ουρανίου εκκλησία; iamvero in priori loco sumitur non pro regula fidei sed potius pro disciplinari lege ecclesiastica, nam distinguitur a “doctrina ecclesiastica,” in altero et tertio loco accipitur pro ipsa communi regula fidei, seu pro doctrina communiter tradita in ecclesiis, in ultimo tandem loco (supra cit., p. 328) non apparet utrum sumatur pro hac eadem communi regula fidei (ut putant Batiffol²⁰ et Bardy²¹) an pro altiori ac gnostica fidei regula, pertinente ad caelestem sive pneumaticam Ecclesiam, qua nempe spiritualiter et allegorice veritates fidei exponuntur (ut suadet tum apposita vox “caelestis” tum ipse immediatus contextus et ut putant Kattenbusch,¹ Van den Eynde,²³ et Lebretoir qui imo hanc gnosis minus probabiliter intelligit etiam ut reservatam paucorum cognitionem, ad mentem nempe Clementis Alexandrini).

Item, dum loquitur de ecclesiastica et exteriori hierarchia, nimis frequenter et satis incaute Origenes inducit ac veluti contraponit altiores aspectus cuiusdam invisibilis hierarchiae secundum interiorem iustitiam, quibus infirmare vel obnubilare videtur vim sui testimonii;

⁷ Cf. Van den Eynde, *op. cit.* (supra, in p. 316) 304-311.

⁸ Cf. O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur* (ed. 2, Freiburg i. Br. 1913-1923) II 168; G. Bardy, *Recherches sur l'histoire du texte et des versions latines du “De principiis” d'Origène*, Lille 1923; E. De Faye, *Origène. Sa vie, son oeuvre, sa pensée* (Paris 1923-1928) II 51-65.

⁹ Observât Van den Eynde, *op. cit.* 309. hanc expressionem concinnatam et introductam esse a Rufino in sua versione, quod patet saltem quoad hos tres textus operis *De principiis* qui supersunt in originali graeco.

¹⁰ *Op. cit.* (supra, in p. 316) 374, in nota.

¹¹ “La règle de foi d'Origène,” *Recherches de science religieuse* X (1919) 177, in nota; *La théologie de l'Église de saint Irénée au concile de Nicée* (Paris 1947) 147, in nota. *Das apostolische Symbol* II (Leipzig 1900) 143. HJ I I

²³ *Op. cit.* (supra, in p. 316) 307 sq.

¹⁴ “Les degrés de la connaissance religieuse d'après Origène,” *Recherches de science religieuse* XIII (1922) 289-291.

ita. *In Lev.* 6. 6: “Arbitror aliud esse in sacerdotibus officio fungi, aliud instructum esse in omnibus et ornatum. . . Ideo in his quae lex divina describit, velut in speculo inspicere se debet unusquisque sacerdotum, et gradus meriti sui inde colligere, si se videat in his omnibus, quae supra exposuimus, positum, pontificalibus ornatum ornamentis [i.e. in scientia et virtutibus]. . . Alioquin inferiorem sibi gradum positum noverit etiamsi primi nomen acceperit”; *In Mat. ser.* 12: “[Ambitiosi clerici] deberent intelligere episcopum fieri oportere irreprehensibilem, et caetera quae sequuntur fin 1 *Tim.* 3. 1-7], ut si non dicatur ab hominibus esse episcopus, tamen sit apud Deum, etsi non per ordinationem hominum ad eum gradum pervenit. Sicut et medicus est qui medicinalem didicit disciplinam et potest medicare quasi medicus; etsi ei aegrotantes non credunt corpora sua, medicus est.” Ceterum, ut constat ex dictis supra (p. 327), ambiguitas horum textuum expellitur per alios locos (signanter per verba *In Mat. ser.* 61: “Non solum qui fideles sunt et sapientes, illos constituit Dominus super domum suam, sed etiam malos servos”) et ceteroquin in priori textu Origenes non loquitur nisi de “gradu meriti” nec in altero loco significat hominem per meram sanctitatem obtinere eam efficacem dignitatem et potestatem quae confertur per ordinationem, neque ex hoc quod loquatur de humana ordinatione sequitur hanc esse humanae institutionis.

Quarto, Origenis doctrina de ecclesiastica hierarchia in duobus essentialibus punctis satis deficiens vel incompleta apparet.

Imprimis enim, quamvis clarius longe ac firmitus quam Clemens existentiam et indolem hierarchiae ipse proponat, nullam tamen attentat directam aliquam synthesini vel theoriam de episcopatu eiusque apostolica successione, de genere illius quam iam saeculo praecedenti proposuerat Irenaeus. Pariter, quamvis diserte ad ecclesiasticam et apostolicam traditionem appellet, istius tamen transmissionis modum eiusque cum hierarchia connexionem determinare praetermittit²⁵; ita. mentio hierarchicae ipsius successionis connaturaliter expectaretur in sequentibus verbis quibus Origenes aperit suum magnum opus *De principiis*: “Cum multi sint qui se putant sentire quae Christi sunt, et nonnulli eorum diversa a prioribus sentiant, servetur vero ecclesiastica praedicatio per successionis ordinem ab apostolis tradita, et usque ad praesens in Ecclesiis permanens: illa sola credenda est veritas, quae in nullo ab ecclesiastica et apostolica discordat traditione” (*De princ.* 1. 1, *MG* 11. 116); inferius quidem in eodem opere (cit. supra, in p. 328) loquitur de “regula et disciplina, quam apostoli

^aCf. Van den Eynde, *op. cit.* (supra, in p. 316) 230.

per successionem posteris quoque suis sanctam Ecclesiam docentibus tradiderunt,” sed num in his verbis indicentur directe ipsi episcopi, potiusquam generice gnostici doctores, pendet a supradicta disputata quaestione utrum illa “regula sanctae Ecclesiae” (sive “canon caelestis Ecclesiae”) significet communem regulam fidei an altiore ac gnosticam regulam spiritualis et allegoricae intelligentiae, ut probabilius diximus. Posset forsitan quis apud Origenem deprehendere aliquod vestigium duplicis illius magisterialis hierarchiae episcoporum et didascalorum, quam apud Clementem supra deprehendimus (pp. 294 sq.),—sed res valde incerta est, imo minus probabilis videtur, cum potius Origenes consideret gnosi sive altiore doctrinam ut commune patrimonium fidelium.²⁷

Praeterea, ac fortasse gravius, ob eius doctrinam de gnosi et mysticam inclinationem ad interiorem Ecclesiae naturam exaltandam, Origenes ita quandoque loquitur ut videatur non satis perspicere, aut saltem non satis ponderare, independentiam validitatis sive efficacitatis ecclesiasticae dignitatis ac ministerii ab interiori dispositione ministri. Ita, praeter *In Lev.* 6. 6 et *In Mat. ser.* 12 nuper cit.. *De orat.* 28: “Is in quem Iesus insufflavit, quemadmodum in apostolos, quique a fratribus cognosci potest accepisse Spiritum sanctum et factus esse spiritualis, eo quod Spiritu Dei, more Filii Dei, agatur ad ea omnia quae ratione gerenda sunt, is dimittit [peccata] quae dimitteret Deus”; *In Mat.*, tom. 12. 14: Si episcopus est indignus seu “si ‘funibus suorum peccatorum constringitur,’ frustra et ligat et solvit”; *In Lev.* 12. 6: “Si quis nostrum peccaverit, abiectus est [a spirituali unione cum Christo sacerdote], etiamsi non abiiciatur ab episcopo, sive quod lateat, sive quod interdum ad gratiam indicetur, eiectus est tamen ipsa conscientia peccati”; *In Cant.* 3: “Puto quod convenienter hi qui episcopatum bene ministrant in Ecclesia, trabes dici possunt, quibus sustentatur et tegitur totum aedificium”; *In Mat. ser.* 14: “Mali autem [episcopi, presbyteri et diaconi], qui non sunt pastores, sed mercenarii, claudunt regnum coelorum ante homines.”

Ceterum, quamvis una vel altera ex his expressionibus (praecipue, *De orat.* 28 et *In Mat.*, tom. 12. 14: cf. totum textum supra citatum) videatur suggerere apud Origenem aliquem errorem de dependentia efficacitatis ministerii a bona dispositione ministri²⁸ (in quem ceteroquin explicite impegit ipse Cyprianus eodem saeculo, quique nonnisi

■ Cf. J. Daniélou, *Origine* (Paris [1948]) 57 sq., 60-62.

” Cf. Van den Eynde, *op. cit.* (supra, in p. 316) 230-234.

*In hunc sensum Origenem interpretantur Batiffol, *op. cit.* (supra, in p. 316) 369-371; Van den Eynde, *op. cit.* (supra, in p. 316) 234; Cadou, *op. cit.* (supra, in p. 298) 385, 387 sq.; Bardy, *op. cit.* (supra, in p. 300) 141-143; Daniélou, *op. cit.* (supra, in p. 316) 62 sq., 83.

saec. 5, opera praesertim Augustini, a theologia catholica efficaciter expunctus est), plures tamen habentur in iisdem textibus expressiones, quibus Origenes ostendit se potius significare dignitatem et ministerium malorum praelatorum, utut secundum se valida aliisque fructuosa, nihil ipsis ministris ad meritum et salutem prodesse, et aliunde per connaturalem consequentiam etiam aliorum saluti obesse. ratione nempe sive mali exempli in vivendo, sive negligentiae in doctrina et ministerio, sive abusus in exercitio auctoritatis. Ita. *In Lev.* 5. 4: “Si ergo talis fueris sacerdos, et talis fuerit doctrina tua et sermo tuus, pars tibi datur eorum quos correxeris, ut illorum meritum tua merces sit”; *ibid.* 6. 6: “Arbitror aliud esse in sacerdotibus officio fungi, aliud instructum esse in omnibus et ornatum. Quivis enim potest solemni ministerio fungi ad populum, pauci autem sunt qui ornati moribus, instructi doctrina . . .”; *In Iesu Nave* 7. 6: “Dum uni [inopportuna benignitate] parcunt, universae Ecclesiae moliuntur interitum”; *In Mat. ser.* 14: “Mali autem, qui non sunt pastores, sed mercenarii, claudunt regnum coelorum ante homines . . . maxime quando sine indicio et sine ratione, non propter peccata quae faciunt, excommunicant quosdam, sed propter aliquem zelum et contentionem prohibent intrare frequenter et meliores quam sunt ipsi”; *In Ier.* 11. 3: “Nosse debetis non statim in eo esse salvandos, quia clerici sumus . . . : sed si ordinem clericatus et mereamur pariter et habeamus. .. Utilitas quippe clericatus non in eo, si aliquis in agmine sedeat presbyterorum, sed si iuxta locum suum et iuxta praecepta Domini dignus incedat”; *In Ez.* 5. 4: “Quid mihi prodest quia prior sedeo in cathedra supinus, honorem maioris accipio, nec possum habere dignitate mea opera condigna”; praecipue, *In Mat. ser.* 61. ubi postquam explicite asseruerit quod “non solum qui fideles sunt et sapientes, illos constituit Dominus super domum suam, sed etiam malos servos,” continuo addit: “Si quando ergo arbitrantur esse in magno fastigio qui praesunt Ecclesiis Christi, propterea quod constituit eos Dominus super familiam suam, cognoscant quoniam non hoc eos salvat quod constituti sunt a Domino super familiam eius, sed illud ut dent in tempore cibos, et ut abstineant se a percussionibus, et a comessionibus, et potationibus cum ebriosis.” Ad explicandam mentem Origenis circa obiectivam efficacitatem ministerii indigni sacerdotis non inepte fortasse adduci possunt haec verba in quibus ipse urget obiectivum valorem doctrinae ministratae ab indigno doctore: “Qui curam habet vitae suae, neque mansuetudine haereticorum capitur, ad consentiendum doctrinae eorum, neque meis delictis, qui videor in Ecclesia praedicare, scandalizabitur, sed ipsum dogma considerans et pertractans Ecclesiae fidem, a me quidem aversabitur, doctrinam vero susci-

piet secundum praeceptum Domini: 'Super cathedram Moysi sederunt Scribae et Pharisei. Omnia quaecumque vobis dicunt, audite, et facite, iuxta opera autem illorum nolite facere; dicunt quippe, et non faciunt' \Mat. 23. 2sq.]. . . Mandavit [Dominus] doctrinas magistrorum magis considerari debere quam vitas" (*In Ez.*, hom. 7. 3, *MG* 13. 721 sq.).

Quinto, Origenes ex immoderato quodam pessimisme, procedente praecipue ex ipso exaggerato eius spiritualismo, plus aequo indulget denuntiandis vitiis et abusibus sive clericorum generatim sive ipsorum episcoporum, idque non tantum in suis commentariis sed etiam in homiliis habitis coram populo (cf. supra cit. *De orat.* 28; *In Lev.* 5. 4; 6. 6; *In Num.* 2. 1; *In Iesu Nave* 7. 6; *In Ier.* 11. 3; *In Ez.* 5. 4; *In Mat.*, tom. 12. 14; tom. 16. 22; *In Mat. ser.* 12, 14. 24, 61). Hoc autem, etsi nullatenus arguat pneumaticam Ecclesiae conceptionem seu hierarchiae negationem (quin potius contrarium indicat, ut concedit ipse Harnack supra relatus, pp. 328 sq.), aut auctoritatis et efficacitatis malorum ministrorum negationem, aut aliquam didascali sive doctoris oppositionem cum constituta hierarchia. certe ex una parte ostendit moralem defectum observantiae, vel saltem prudentiae, et ex alia parte facile explicat acres illas oppositiones et duras ecclesiasticas sanctiones,²⁹ quas in se concitavit catholicus ille doctor qui, utut de adversa sorte amare conquestus,³⁰ aliter tamen a coaevo Tertulliano, ab ecclesiastica ipsa hierarchia nec errore defecit nec schismate recessit.

DIDASCALIA APOSTOLORUM (certo saec. 3, probabilius ante a. 250).³¹

Huius operis titulus integer, ac verisimiliter genuinus, iuxta versionem syriacam, est: "Doctrina catholica duodecim apostolorum et sanctorum discipulorum salvatoris nostri."

¹⁰ In synodo a. 230 Origenes privatus est munere docendi et in alia synodo paulo posterius solemniter depositus est a dignitate presbyteratus. Cf. Hieronymum, *Ep.* 33; *De vir. ill.* 54; Cadou, *op. cit.* (supra, in p. 298) 389-394; Leureton, *Histoire de l'Eglise* (cit. supra, in p. 316) 261-263.

^w Cf. *In Ier.*, hom. 20. 8; *In Io.*, torn. 6, praefat., circa finem.

"Bibliographia de doctrina *Didascaliae* circa ecclesiasticam hierarchiam pauperrima est; fere tota constat introductionibus et notis ad varias operis editiones et versiones, de quibus infra. Ad generalem cognitionem operis et doctrinae utiliter inter alios consuli possunt:

Bartlett, J. V., *Church life and Church Order during the first four centuries, with special reference to early Eastern Church Orders*, London 1943.

Beaucamp, P., "Un évêque aux prises avec les pécheurs: son activité apostolique," *Bulletin de littérature ecclésiastique* L (1940) 26-17.

Colson, J., "L'évêque dans la Didascalie des Apôtres," *La vie spirituelle — Supplément*, n. 18, sept. 1951, pp. 271-290.

Connolly, R. H., *Didascalia Apostolorum* (Oxford 1929) xxxviii-xlv.

Est opus iuridico-liturgicum, quod, una cum *Didache* et *Traditione Apostolica*, effonnat trilogiam primorum Ordinum ecclesiarum, ex quibus ceteri posteriores procedunt vel dependent. In eo vita et sensus primitivae ecclesiae veluti ad oculos praesentatur. Inde maximum eius momentum, praecipue quoad elementa dogmatica quae in eo continentur, et inde etiam sollicitudo eruditorum in determinandis eius historicis attributis. Porro conveniunt omnes opus exaratum esse in decursu saec. 3 in Asia (quidam proponunt Arabiam, alii Palaestinam, alii ac frequentiores Syriam septemtrionalem) ab ignoto quodam scriptore, verisimiliter episcopo, non improbabiler medico, probabiliter originis iudaicae; sed disputant utrum scriptum fuerit in priori an in altera medietate illius saeculi, scilicet ante an post persecutionem Decii (a. 250) et ortum Novatianismi (a. 251). Hoc alterum tenebat sententia olim communior, defensa, post Funk,³² ab Harnack. Achelis, Schwartz, Bardenhewer, D'Alès,³³ Tixeront, Cayré, quorum ratio est quia singularis mansuetudo erga peccatores poenitentes, quae in hoc opere commendatur, non congruit severitati disciplinae poenitentialis vigentis in priori parte saec. 3, unde habenda est tamquam quaedam reactio contra excessus rigorismi Novatianorum. vel quomodolibet tamquam quaedam mitigatio prioris disciplinae, inducta ex necessitate subveniendi multitudini lapsorum in Decii persecutione.¹⁴ Recentior ac probabilior opinio, quae numero patronorum in dies crescere videtur, docet opus exaratum esse in prima parte saeculi, imo probabiliter in primis illius decenniis; ita Xau (permissive),³⁵ Connolly (inclinat saltem),³⁶ Altaner (ut probabilissimum').⁷ Steidle (ut probabile), Quasten, Dix (ut certum), Bardy (ut certum),³⁸ et praecipue Galtier, qui rem ut certam asseveranter defendit contra supradictam adversariorum assertionem de interpolationibus aut de antinovatiana reactione.^{3***}

Funk, F.-X., *Die Apostolischen Konstitutionen*, Rottenburg, 1891; *Das Testament unseres Herrn und die verwandten Schriften*, Mainz 1901; "La date de la Didascalie des Apôtres," *Revue d'histoire ecclésiastique* II (1901) 789-809; *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, Paderbornae 1905; *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen* II (Paderborn 1907) 275-284.

Galtier, P., "La date de la Didascalie des Apôtres," *Revue d'histoire ecclésiastique* XLII (1947) 315-351; *Aux origines du sacrement de Pénitence* ("Analecta Gregoriana." vol. 54, Romae 1951) 189-221.

Harnack, A., *Die Lehre der zwölf Apostel* ("Texte und Untersuchungen." II-1 et 2). Leipzig 1884; *Die Quellen der sogenannten Apostolischen Kirchenordnung* ("Texte und Untersuchungen," II-5), Leipzig 1886.

Nau, F., *La Didascalie des douze Apôtres* (éd. 2, Paris 1912), peculiariter pp. xviii-xxiii: "Didascalie des Apôtres," *Dictionnaire de théologie catholique* IV-1 (Paris 1910) 73-1-748, peculiariter 742-744.

Rahner, K., "Busslehre und Busspraxis der Didascalia Apostolorum," *Zeitschrift für katholische Theologie* LXXII (1950) 257-281.

Viard, M., *La Didascalie des Apôtres. Introduction critique, esquisse historique*, Langres 1906.

n Cf. prolegomena ad eius editionem *Didascaliae* et praecipue "La date de la Didascalie des apôtres," *Revue d'histoire ecclésiastique* II (1901) 798-809.

u *L'édit de Calliste* (Paris 1914) 360.

"Harnack tamen distinxit inter duas operis redactiones. alteram, seu originalem, exaratam in priori parte saeculi, et alteram, interpolationibus antinovatianis auctam, post huius haecsis ortum.

¹³ *La Didascalie des douze apôtres* (éd. 2, Paris), p. xxi.

^{**} *Didascalia apostolorum* (Oxford 1929), p. xci.

⁷ *Patrologia* (versio italica, ed. 3 cura A. Ferrua, Torino 1944) 28.

¹ Saltem in recentiori opere *La théologie de l'Église de saint Irénée au concile de Virée* (Paris 1947) 74.

* In duobus loc. cit. In secundo loco, p. 221, totam discussionem sic concludit: "L'auteur . . . apparaît étranger aux difficultés et aux conditions de vie que connaît l'Église pendant la seconde moitié du IIIe siècle. Cette dernière date n'a . . . rien qui l'appuie. La seule qui corresponde à toutes les données du problème est vraiment celle dont, abstraction faite des idées préconçues sur l'histoire de la pénitence, il n'est personne qui ne se déclare prêt à tomber d'accord."

Didascalia imitatur antiquius opus *Didache* et ab eo plura mutuatur (utitur pariter scriptis Hermae et Irenaei) estque vicissim immediatus ac praecipuus fons sex priorum librorum *Constitutionum Apostolorum* (circa a. 400), quae sunt quaedam ipsius adaptatio et ampliatio. Originalis textus deperditus est, sed potest pro magna parte reconstrui ex praefatis sex derivatis libris. Extat autem duplex versio, utraque exarata circa finem saec. 4, altera syriaca quae integrum textum refert quamque primus edidit Lagarde a. 1854, altera latina cuius nonnisi pars noscitur (comprehendens paulo minus quam dimidium operis), edita ab Hauler a. 1900. Optima hucusque est Funk editio (a nobis infra citanda), quae integrum opus tradit in lingua latina, assumens ipsam praefatam antiquam versionem latinam et vertens directe reliquam partem ex versione syriaca. Ceterum, in usu huius editionis sedulo attendenda sunt quae auctor notat in prolegomenis (p. xi), nimirum: uncinis < > includi quae veteri versioni latinae ab ipso adduntur, et uncinis [ ] quae in ea putantur delenda esse, item, inter stellulas collocari partes quae ex versione syriaca translata et antiquae versioni latinae addita sunt. Praeterea, in partitione operis per capita et versus, Funk non versionem syriacam sequitur sed derivatos sex priores libros *Constitutionum Apostolorum*, quos praeterea in proprio originali graeco iuxtaponit latinae ipsi versioni *Didascaliae*, ut inde appareat convenientia utriusque operis (sectiones autem graecae, quae in illis libris amplificant textum *Didascaliae*, linea subducta notantur, ut inde appareat etiam utriusque operis discrimen). Ceterum, ad exactiorem cognitionem tum verborum tum conceptuum qui in originali textu exprimebantur, necessaria erit collatio et comparatio *Constitutionum Apostolorum*, antiquae versionis latinae (quae fidelior est syriaca) et versionis syriacae, quam, ex diversis manuscriptis codicibus, transtulerunt latine Funk (a. 1905), gallice F. Nau (a. 1902; ed. 2, a. 1912), anglice M. D. Gibson (a. 1903) atque R. H. Connolly (a. 1929) et germanice I. Flemming (a. 1904).

Ad rem autem nostram praecipue facit liber II, ubi variae exhortationes ad episcopos traduntur; pauca inveniuntur etiam in libris III et VI, quae pariter infra referemus. Textum referimus iuxta editionem Funk (*Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, vol. 1, Paderbomae 1905), retentis quoque uncinis ab ipso additis, non tamen stellulis, quae lectionem implicatam redderent nec ceteroquin ad nostrum scopum necessariae sunt.

L. 2, c. 1, nn. 1-3: “Pastor, qui constituitur in episcopatu presbyterii et in ecclesiis omnibus et parochiis, oportet eum sine querela esse, irreprehensibilem, alienum ab omni iniquitate, virum non minus annorum quinquaginta. . . . Sit igitur, si possibile est, [ad omnia] eruditus; et si sine litteris est, sed notitiam habens verbi [divini] et stabilis aetate. Si autem in parochia modica ordinandus est episcopus et non invenitur qui tempora aetatis iam transisse videatur et testimonium habere et sapiens, est autem iuvenis et testimonium habet ab eis, qui cum eodem sunt, quia dignus est ad episcopatum . . . . constituatur [episcopus] in pace” (pp. 30-32).

L. 2, c. 2, n. 3: “Ita ergo probetur, cum manus impositionis accepit, et sic ordinetur in episcopatum” (p. 34).

L. 2, c. 5, n. 4: “Ante omnia autem sit bonus interpretis legis ac deuterosis, explicans et ostendens, quid sit lex fidelium et quid vincula infidelium, ne quis ex eis, qui in tua potestate sunt, suscipiat illa vincula

tanquam legem imponatque sibi onera gravia et fiat *filius perditionis*" (pp. 36-38).

L. 2, c. 6, nn. 2, 3, 4, 5, 11: "De omnibus his rebus episcopus universum suum populum instruat atque moneat. . . Omnes homines amet, quippe qui sit iudex integer, et omnia, quae in hominibus pulchra existunt, haec sint in episcopio. Si enim pastor expers est omnis iniquitatis, etiam discipulos cogere potest et moribus suis bonis incitare. . . Gladius . . . iudicium est, buccina evangelium, speculator episcopus constitutus super ecclesiam"¹⁰ (pp. 38-40).

L. 2, c. 11, nn. 1-2: "Propterea igitur, o episcope, festina ut mundus sis [ex] operibus, et agnosce [re] locum tuum, quoniam in omnipotentis virtute positus es, observans similitudinem Dei omnipotentis. Et ita in ecclesia sede verbum faciens quasi potestatem habens iudicare pro Deo eos, qui peccaverunt, quoniam vobis episcopis dictum est per Evangelium: *Quodcumque ligaveritis super terram, erit ligatum et :n caelo*" (p. 46).

L. 2, c. 12, n. 1: "Iudica, episcope, cum potestate ut Deus, sed paenitentes suscipe cum caritate sicut Deus [omnipotens], et increpa et roga et doce, quia Dominus Deus cum iuramento promisit peccatoribus se veniam daturum esse" (p. 48).

L. 2, c. 17, n. 6: "Episcopum admonitione oportet esse delictorum et mortis propulsatorem et iustitiae conciliatorem, castigatione ac doctrina ducem bonorum operum, et preconem ac exaltatorem bonorum, quae futura atque a Deo promissa sunt in loco vitae aeternae, et similiter praedicatorem irae venientis in iudicio Dei" (p. 64).

L. 2, c. 18, nn. 2, 6: "Tu ergo, episcope, doce et corripe et solve per remissionem, et cognosce locum tuum quasi locum Dei omnipotentis, et quod accepisti potestatem peccata remittendi: nam vobis, episcopis, dictum est: *Quodcumque ligaveritis*. . . Nam laicus sui tantum curam gerit, tu vero uniuscuiusque onus in te suscepisti, et maius est pondus, quod tu portas; *cui enim Dominus multum dedit, multum quoque ab eo petit*. Quia igitur onus uniuscuiusque in te suscepisti, vigilans esto; nam scriptum est Dominum ad Mosem dixisse: Tu et Aaron portabitis peccata sacerdotii" (pp. 64-66).

L. 2, c. 19: "Audite, episcopi, et audite, laici. quomodo dicit Dominus: *Et indicabo arietem contra arietem et ovem contra ovem*, id est episcopum contra episcopum et laicum contra laicum et laicum contra episcopum" (p. 70).

L. 2, c. 20, nn. 1, 2, 8, 11: "Diligite ergo et honorate episcopum et timete sicut patrem et dominum et secundum Deum. Episcopis ergo dictum est per apostolos: *Qui vos audit, me audit, et qui vos spernit,*

⁴⁰Iuxta Ez. 33. 1-6.

ut spernit et eum, qui me misit. Similiter episcopus amet laicos ut filios eosque educet ac calefaciat studio caritatis quasi ova. . . Tu ergo tanquam pastor compatiens . . . require et numera gregem tuum, et quod aberravit sectare. . . Ut medicum ergo super ecclesiam constitutus noli cessare offerendo medicinam his, qui in peccatis aegrotant: sed omni modo cura eos et sana et integros redde ecclesiae” (pp. 70-76).

L. 2, c. 25, nn. 5, 7, 12, 14: “Vos laborantes in area, id est in ecclesia Dei, de ecclesia nutrimini, quemadmodum et levitae in tabernaculo testimonii ministrantes, quod erat omni ex parte figura ecclesiae. . . Et vos igitur hodie, episcopi, populo vestro estis sacerdotes et levitae, ministrantes tabernaculo Dei, sanctae catholicae ecclesiae, et adstantes semper coram Domino Deo nostro; vos igitur populo vestro estis sacerdotes et prophetae et principes et duces et reges et mediatores Dei ac fidelium eius, et acceptores verbi ac praecones idque evangelizantes et gnari scripturarum et promissionum Dei et testes voluntatis eius, qui omnium peccata portatis et de omnibus rationem reddetis. . . Ne putetis facile ac leve onus esse episcopatum. . . Sicut loco episcopatus deservitis, ita decet vos loco episcopatus nutriri, ut sacerdotes et levitas et ministros ministrantes coram Deo” (pp. 94-96).

L. 2, c. 26, nn. 1-8: “Audite ergo etiam vos, laici, electa Dei ecclesia. Nam et prior populus ecclesia vocabatur; vos autem estis catholica sacrosancta ecclesia, *regale sacerdotium, multitudo sancta, plebs adoptata*, ecclesia magna, *sponsa exornata* Domino Deo. Quae primum dicta sunt, tu nunc audi: delibationes et decimae < et > primitiae sunt principi sacerdotum Christo et ministris eius, decimae salutaris, initium <n>om<i>nis decima. . . Quae tunc erant sacrificia, modo sunt orationes et preces et gratiarum actiones; quae tunc fuerunt primitiae et decimae et delibationes et dona, nunc sunt prosphorae, quae per episcopos offeruntur Domino Deo in remissionem peccatorum. Isti enim primi sacerdotes vestri; qui tunc erant < sacerdotes et > levitae, modo sunt diaconi, presbyteri, viduae et orphani. Primus vero sacerdos vobis e[s]t levita episcopus: hic est, qui verbum vobis ministrat et mediator vester est; hic est magister et post Deum *per aquam regenerans* pater vester; < hic princeps et dux vester >, hic est rex vester potens; hic loco Dei regnans sicuti Deus honoretur a vobis, quoniam episcopus in typum Dei praesidet vobis. Diaconus autem in typum Christi adstat; ergo diligatur a vobis. Diaconissa vero in typum sancti spiritus honoretur a vobis. Presbyteri etiam in typum apostolorum spectentur a vobis. Viduae et orphani in typum altaris putentur autem a vobis” (pp. 102-104).

L. 2, c. 27, nn. 1-3: “Sicuti ergo non licebat alienigenam, qui non

erat levita, offerre aliquid aut accedere ad altare sine sacerdote, ita et vos sine episcopo nolite aliquid facere. Si quis autem sine episcopo facit aliquid, in vano illud facit; non enim illi imputabitur in opus, quia non decet absque sacerdote aliquid facere. Prosphas ergo vestras sacerdoti offerte, sive per vos ipsos sive per diaconos" (p. 106).

L. 2, c. 28, nn. 2-6, 9: "Pars, quae ex consuetudine sacerdoti debetur, separetur, etiamsi non est praesens in agapis et erogationibus, in honorem omnipotentis Dei. Sicut ergo unicuique presbyterarum datur, duplum dabitur singulis diaconis in honorem Christi: quadruplum autem ei, qui praeest, tamquam in omnipotentis gloriam. Si quis autem et presbyteros voluerit honorare, duplum sicuti diaconis dabit illis; nam et ipsi tamquam apostoli et consilarii honorentur episcopi et corona ecclesiae; sunt enim consilium et curia ecclesiae. Si autem et lector est, accipiat et ipse una cum presbyteris. . . Fiduciam magnam habeant erga diaconos, ne omni hora molestiam exhibeant principi, sed per ministros indicent, quae volunt, hoc est per diaconos: neque enim ad Dominum Deum omnipotentem accedere aliquis potest nisi per Christum. . . Dominum Deum honorare debetis per antistites vestros. . . Existimate ergo episcopum os Dei" (pp. 108-110).

L. 2, c. 30: "Nunc autem Aaron nobis est diaconus, Moses vero episcopus. Si ergo Moses a Domino deus appellatus est. a vobis quoque episcopus tamquam deus honoretur et diaconus tamquam propheta" (p. 112).

L. 2, c. 31, n. 3: "In lege scriptum est: *Deis tuis non conviciaberis, et principi populi tui non maledices*. Ne quis ergo de idolis lapideis Dominum loqui putet; sed deos appellat praepositos vestros" (p. 112).

L. 2, c. 33, nn. 2-3: "Vos autem honorate episcopos, qui vos solverunt a peccatis, qui *per aquam vos regeneraverunt*, qui spiritu sancto vos repleverunt, qui verbo tamquam lacte vos nutrierunt, qui doctrina vos confirmarunt, qui admonitione vos stabilierunt et eucharistiae Dei sanctae participes fecerunt atque promissionis Dei consortes ac coheredes vos constituerunt. . . Hi . . . a Deo vitae et mortis potestatem acceperunt" (p. 116).

L. 2, c. 34, nn. 3-5: "Episcopus de populo accipiens ibi quoscumque loci dignos esse existimaverit presbyteros constituet et consiliarios sibi et contractatores, diaconos et subdiaconos intra domum ministrare eis. Nam quid est plus dicere? Ille quidem, qui diadema portat, rex, corporis solius regnat *super terram* solum *solvens aut ligans*; episcopus autem et animae et corporis regnat *ligans et solvens super terram* caelesti potestate; magna enim et caelestis et deifica data est ei potestas. Episcopum ergo diligite ut patrem, timete sicut regem, honorate ut Deum" (pp. 116-118).

L. 2, c. 35, n. 4: “Neque rationem petes ab episcopo neque observabis eum, quomodo regat ac perficiat dispensationem ... ; nam rationem ab eo petet Dominus Deus, qui dedit in manus eius hanc dispensationem eumque dignatus est sacerdotio tanti loci” (p. 120).

L. 2, c. 44, nn. 2 et 4: “Unanimes igitur estote, episcopi et diaconi, et cum diligentia pascite populum unanimiter, quia vos ambo *unum corpus* esse debetis. . . Diaconus sit episcopi auris et os et cor et anima” (p. 138).

L. 2, c. 47, nn. 1-2: “Ergo assistant omnibus indiciis presbyteri et diaconi cum episcopis, iudicantes citra acceptionem personarum. . . Ita iudicetis, quemadmodum et vos indicabimini, quasi iudicii particeps et assessor et consiliarius et spectator et iudex sit pro vobis Christus” (P- 142).

L. 2, c. 53, nn. 3-4: “Salvator dixit: *Si offers munus tuum ad altare et ibi recordatus jueris, quia jrater tuus iracundiam aliquam habet adversus te, relinque ibi munus tuum ante altare, et vade prius reconciliari fratri tuo, et tunc veniens offer munus tuum.* Munus autem Dei est oratio et eucharistia nostra” (p. 152).

L. 2, c. 57, nn. 2-7: “In congregationibus vestris autem, in ecclesiis sanctis, conventus vestros facite quovis modo pulchro et disponite sollicitè loca fratribus cum verecundia. Segregetur presbyteris locus in parte domus ad orientem versa. Et in medio inter eos situm sit episcopi solium, et cum eo sedeant presbyteri; similiter autem in parte altera ad orientem versa viri laici sedeant. Ita enim decet in parte domus ad orientem versa presbyteros sedere cum episcopo et post hos laicos ac deinde feminas, ut, cum surgitis orantes, praepositi surgant primi et post eos viri laici, deinde iterum feminae. . . Diaconorum autem unus semper adstet oblationibus eucharistiae, et alter foras stet ad portam spectans introeuntes, et postea, cum vos offeretis, simul ministrent in ecclesia. Et si quis inventus fuerit non suo loco sedens, increpet eum diaconus, qui intus est, faciatque eum surgere ac sedere in loco ipsi convenienti” (pp. 160-162).

L. 2, c. 58, n. 2: “Si . . . presbyter de ecclesia parochiae venerit, suscipite eum, presbyteri, communiter in loco vestro. Et si episcopus advenerit, cum episcopo sedeat eundem honorem ab eo recipiens. Et petes eum, tu, episcope, ut adloquatur plebem tuam. . . Et in gratia agenda ipse dicat; si autem, cum sit prudens et honorem tibi reservans, non velit, super calicem dicat” (pp. 166-168).

L. 3, c. 8, nn. 1-4: “Sinceras ergo oportet esse viduas, subditas episcopis et diaconis. . . Confundemini, quae tales estis,” quia non

⁴¹ I.e. indisciplinatae viduae.

solum amplius [a] viris, sed et [a] presbyteris et [ab] episcopis vultis sapere. Scitote igitur, o sorores, quod pastores vestri si quid vobis disposuerunt una cum diaconis suis et audieritis eos, Deo vos oboedistis” (p. 198).

L. 3, c. 11, n. 5: “Neque episcopus nec presbyter nec diaconus nec vidua maledictionem emittat. . . Operam autem da, episcope, ne quis laicorum maledictionem proferat” (p. 208).

L. 3, c. 12, n. 3: “Cum tu baptizas vel cum diaconis praecipis baptizare vel presbyteris, diaconissa, ut praediximus, ungat mulieres, vir autem pronuntiet super eas nomina invocationis Deitatis in aqua” (p. 210).

L. 3, c. 13, n. 7: “Oportet ergo vos, diaconi, visitare omnes, qui egent. Et de his, qui tribulantur, renuntiate episcopo; et debe<ti>s anima eius esse et mens” (p. 216).

L. 6, c. 2, n. 3: “Facta est autem nobis quaestio magna ut hominibus pro vita certantibus, nec vero nobis tantum apostolis, sed etiam populo cum Iacobo episcopo Hierosolymorum, secundum carnem fratre Domini nostri, et cum presbyteris ac diaconis eius et cum ecclesia universa” (p. 326).

L. 6, c. 22, n. 2: “Vos vero secundum evangelium et secundum scripturarum facite lectionem et ad Deum preces indesinenter offerte, et eam quae secundum similitudinem regalis corporis Christi est acceptam eucharistiam offerte tam in collectis vestris quam etiam et in coemeteriis et in dormientium exitibus, panem mundum praeponentes, qui per ignem factus est et per invocationem sanctificatur, sine discretione offerte pro monentibus” (p. 376).

Ex ipsa superficiali lectione horum textuum non difficile detegitur vividus character monarchico-episcopalis totius operis, quod sub hoc praecipue aspectu magnam affinitatem ac veluti continuitatem ostendit cum doctrina, imo cum ipsis verbis Ignatii Antiocheni, ex quo una ratio desumi potest ad reponendum locum originis in eadem syriaca regione. Ceterum, ob eius practicum ac liturgicum characterem, quo vita ipsa ecclesiasticae communitatis veluti ad oculos exhibetur ac simul antiquissimum exemplar Ordinum sive Ritualium ecclesiarum praeformatur, hoc opus epistolari ac veluti occasional! operi Ignatii antecellit, etsi antiquitate et conceptuum paternitate subsequatur.

1. *Vera hierarchia.*

Episcopus est *constitutus* super Ecclesiam, l. 2, c. 6: “Speculator constitutus super ecclesiam”; c. 20: “Medicus super ecclesiam constitutus.”

Assiviilatur Deo in potestate et honore, c. 11: “In omnipotentis virtute positus es, observans similitudinem Dei omnipotentis”; c. 12: “Indica, episcopo, cum potestate ut Deus”; c. 18: “Cognosce locum tuum quasi locum Dei omnipotentis”; c. 26: “Hic loco Dei regnans sicuti Deus honoretur a vobis, quoniam episcopus in typum Dei praesidet vobis”; c. 28: “Deum honorare debetis per antistites vestros”; c. 30: “Episcopus tamquam Deus honoretur”; c. 31: “In lege [veteri] Dominus deos appellat praepositos vestros”; c. 34: “Episcopum honorate ut Deum.”

Curam habet totius Ecclesiae, cuius debet Deo, eique soli, rationem reddere, c. 18: “Uniuscuiusque onus in te suscepisti”; c. 25: “De omnibus [fidelibus] rationem reddetis”; *ibid.*: “Neque rationem petes ab episcopo, rationem ab eo petet Dominus.” Propterea est verus *pastor* (cc. 1, 6, 20; cf. c. 18, ubi ad episcopos refertur longa diatriba Ezechielis prophetae contra négligentes pastores Israel); *pater*, regenerans per Baptismum et amore fovens (cc. 20, 26, 34); *medicus*, c. 20: “Ut medicus super Ecclesiam constitutus” (tam frequenter ac determinate analogia medicalis curae adducitur ac describitur, ut inde eruditi probabiliter arguant auctorem *Didascaliae* fuisse non solum episcopum sed etiam medicum).

Potestatem habet veram ac plenam, c. 5: “Qui in tua potestate sunt”; c. 11: “In omnipotentis virtute positus es”; c. 30: “Hi a Deo vitae et mortis potestatem acceperunt”; c. 34: “[Habes] caelestem et deificam potestatem.” Ratione cuius, episcopus est: praepositus (cc. 31 et 57), seu praeses (cc. 26 et 28), antistes (c. 28), dominus (c. 20), princeps seu ἀρχων¹² (c. 25), dux seu τ/γοιγάρω (cc. 25 et 26), rex (cc. 25, 26, 34), c. 25: “Vos igitur populo vestro estis et principes et duces et reges.” Peculiariter habet tum potestatem iudicalem, qua est verus *index*, sive contentiosus, c. 6: “Sit index integer”; c. 47: “Ita indicetis, quemadmodum et vos indicabimini,” sive ac praesertim poenitentialis (cf. infra, ubi de sacerdotio), tum potestatem magisterialem, qua est authenticus *doctor*, c. 5: “Interpres legis”; c. 6: “Instruit atque monet”; c. 18: “Doce et corripe”; c. 25: “Testes voluntatis Dei”; *ibid.*: “Populo vestro estis prophetae”; c. 26: “Hic est qui verbum Dei vobis ministrat, hic est magister vester”; c. 33: “Qui verbo tamquam lacte vos nutrierunt.”

Terminologiam quod attinet, nota sequentes voces: Laicus (cc. 18, 19, 26, 27). Parochia (παροικία; cc. 1 et 58), quae videtur latius patere quam ecclesia localis, c. 58: “Si presbyter de ecclesia parochiae venerit.” Ordinatio, cc. 1 et 2: “Ordinetur in episcopatum.” Manuum

Haec et aliae voces graecae quae sequuntur, desumuntur ex parallelis locis *Constitutionum Apostolorum* in editione Funk, iuxta dicta superius (p. 336).

impositio (χεφοτονία), c. 2: “Cum manus impositionis accepit, et sic ordinetur in episcopatum.” Episcopatus (cc. 1, 2. 25). Solium (θρόνον) episcopi (c. 57). Sacerdotium (*ἱερωσύνη*; c. 35). Sacerdos (ἱερεῖς; cc. 25, 26, 27, 28). Summus sacerdos (ἀρχιερεὺς; c. 26). Minister sive liturgus (λειτουργὸν; cc. 25 et 26). Ministrare (λειτουργᾶω; c. 25). Mediator (μεσίτην; cc. 25 et 26). Oblatio et offerre (π-ροσφορὸ, προσφορεω; in sensu sacrificali, cc. 26, 53, 57; adhibetur praeterea pro fidelium oblationibus sive muneribus ad sacerdotes, c. 27). Consecratio sive benedictio (εὐλογία) eucharistica super calicem et panem, c. 58: “In gratia agenda [εὐχαριστία], super calicem dicat [εὐλογίαν].”

2. *Sacerdotalis hierarchia.*

Sacerdotalem indolem hierarchiae indicat imprimis continuata ac premens comparatio ministrorum N. T. cum sacerdotibus leviticis, c. 18: “Quia igitur onus uniuscuiusque in te suscepisti, vigilans esto; nam scriptum est Dominum ad Mosem dixisse: Tu et Aaron portabitis peccata sacerdotii’ ”; c. 25: “Vos de ecclesia nutrimini, quemadmodum et levitae in tabernaculo testimonii ministrantes, quod erat omni ex parte figura ecclesiae. . . Et vos igitur hodie, episcopi, populo vestro estis sacerdotes et levitae, ministrantes [λειτουργοὺ] τεν] tabernaculo Dei, sanctae catholicae ecclesiae; vos igitur populo vestro estis sacerdotes [ἱερεῖν] . . . et mediatores Dei [ρεσῖ-αι θεοῦ]. . . Decet vos loco episcopatus nutriri, ut sacerdotes et levitas et ministros ministrantes coram Deo [λειτουργοὺν θεοῦ].” Haec comparatio tam frequenter ac libenter fit (cf. v.g. apud Funk, pp. 94, 98, 102-106, 110, 111, 112, 120 sq., 303, 312), ut inde eruditi iudicent auctorem probabiliter fuisse ex gente iudaica.

Episcopus etiam directe vocatur sacerdos, c. 25: “Vos igitur populo vestro estis sacerdotes [ἱερεῖν] et mediatores Dei [μεσίται θεοῦ], ministrantes coram Deo [λειτουργοὺν θεοῦ]”; c. 26: “Isti enim primi sacerdotes [ἀρχιερεῖν] vestri”; c. 27: “Non decet absque sacerdote aliquid facere”; c. 28: “Pars quae ex consuetudine sacerdoti debetur”: c. 35: “Deus eum dignatus est sacerdotio [ἱερωσύνην] tanti loci.” Eundem fere sensum habet nomen mediatoris, c. 25: “Populo vestro estis sacerdotes et mediatores Dei [μεσίται θεοῦ]”; c. 26: “Hic mediator vester [μεσίτην θεοῦ καὶ υμῶν].”

Eandem sacerdotalem indolem ostendunt munera quae hierarchiae attribuuntur. Imprimis generice episcopus vocatur: delictorum propulsator, iustitiae conciliator, dux bonorum operum, preco aeternorum bonorum, praedicator futuri iudicii (c. 17); varia beneficia sacra, per ministerium episcopi a fidelibus obtenta, sic breviter describuntur, c. 33: “Vos autem honorate episcopos, qui vos solverunt a pec-

catis, qui per aquam vos regeneraverunt, qui spiritu sancto vos repleverunt, qui verbo tamquam lacte vos nutrierunt, qui doctrina vos confirmarunt, qui admonitione vos stabilierunt et eucharistiae Dei sanctae participes fecerunt atque promissionis Dei consortes ac coheredes vos constituerunt. Hi a Deo vitae et mortis potestatem acceperunt.” Peculiariter autem episcopo attribuuntur duo praecipua officia sacerdotalia, scilicet *pocnitentialis seu sacramentalis reconciliatio* et *eucharistica sacrificii oblatio*. Quod attinet ad primum, episcopus exhibetur ut index, habens potestatem remittendi peccata,⁴³ c. 11: “In ecclesia sede verbum faciens quasi potestatem habens iudicare pro Deo eos qui peccaverunt”; c. 12: “Indica, episcope, cum potestate ut Deus”; c. 18: “Accepisti potestatem peccata remittendi”; c. 34: “Ille quidem, qui diadema portat, rex, corporis solius regnat super terram solum solvens aut ligans; episcopus autem et animae et corporis regnat ligans et solvens super terram caelesti potestate; magna enim et caelestis et deifica data est ei potestas.”⁴⁴ Ad sacrificium eucharisticum haec referuntur, c. 26: “Prosporaie [προσφοραί] per episcopos offeruntur [προσφέρουσαι] Domino Deo in remissionem peccatorum”; c. 33: Episcopi “vos Eucharistiae Dei sanctae participes fecerunt”; c. 53: “Si offers [προσφέρω] munus tuum ad altare. . . Munus autem Dei est oratio et eucharistia nostra”; c. 57: “Adestat [diaconus] oblationibus Eucharistiae”; c. 58: “In gratia agenda [ἡ χά/χστιά] ipse dicat, si autem non velit, super calicem dicat [ευλογία] .M8

3. *Divinae originis hierarchia.*

Divinam originem ostendunt tum supradicta insistens assimilatio cum hierarchia levitica, c. 25: “Tabernaculum testimonii erat omni ex parte figura ecclesiae”; c. 18: “[Episcope,] vigilans esto; nam scriptum est Dominum ad Mosem dixisse: ‘Tu et Aaron portabitis peccata sacerdotii’ ”; tum emphatica comparatio potestatis episcopi cum potestate Dei, c. 11: “In omnipotentis virtute positus es”; c. 18: “Cognosce locum tuum quasi locum Dei omnipotentis”; c. 34: “[Habes] caelestem et deificam potestatem”; tum ipsa ratio sacer-

⁴³ Ut dictum supra (p. 335), magna indulgentia, quam auctor *Didascaliae*, frequenter ostendit erga peccatores poenitentes, ratio fuit quare plures olim eruditi iudicaverint hoc opus nonnisi in altera parte saec. 3 exaratum fuisse, uti quaedam nempe reactio contra rigorismum Novatianorum et mitigatio antiquioris disciplinae pocnitentialis in favorem lapsorum in persecutione Decii.

“Eandem comparisonem subinde prosecutus est alius Pater eiusdem regionis, nempe Chrysostomus, *De sacerdotio* 3. 5, infra cit. (p. 425).

” Agitur de episcopo peregrino qui debebat eucharisticam liturgiam celebrare, vel saltem calicem consecrare; qui usus nec valde diffusus fuit nec diu permansit; propterea *Constitutiones Apostolorum* in hoc loco voci “calicem” substituunt “populum” (ἐϋ ρby λαό? «ϋλονίαρ).

dotis et mediatoris; tum magis directae expressiones, c. 31: in [antiqua] lege Dominus deos appellat praepositos vestros”; c. 35: “Deus dedit in manus eius hanc dispensationem eumque dignatus est sacerdotio tanti loci”; c. 30: “Hi a Deo vitae et mortis potestatem acceperunt”; cc. 11 et 18: “Episcopis dictum est per evangelium: Quodcumque ligaveritis. . .”

CORNELIUS R. P. (251-253), *Epistola ad Fabium* episcopum antiochenum (relata ab Eusebio Caes., *Hist, eccles.* 6. 43), enarrans quomodo Novatianus schismate a se discesserit et episcopalem ordinationem a quibusdam episcopis extorserit, hierarchicam, sacerdotalem et divinam indolem episcopatus, transeunter tangit: “Is qui se doctorem et ecclesiasticae disciplinae propugnatorem ferebat, cum episcopatum sibi a Deo minime concessum rapere ac vindicare conaretur . . . , accitos tres episcopos . . . inani manuum impositione [*χαρπιθισία*] episcopatum sibi tradere per vim cogit. . . Ergo ille Evangelii vindex ignorabat unum episcopum esse oportere in Ecclesia catholica. In qua tamen sciebat (quomodo enim illud nescire potuisset?) presbyteros quidem esse quatuor et quadraginta; septem autem diaconos totidemque subdiaconos: acoluthos duos et quadraginta: exorcistas et lectores cum ostiariis quadraginta duos: viduas denique cum infirmis et egen-tibus plusquam mille et quingentas” (4/G 20. 619-622).

Enarrans subinde circumstantias baptismi et presbyteralis ordinationis Novatiani, scribit: “Cum [Novatianus] ab exorcistis foveretur, in morbum gravissimum collapsus, dum iamiamque moriturus creditur, in ipso in quo iacebat lectulo perfusus, baptismum suscepit, si tamen huiuscemodi baptismum suscepisse dicendus est. . . Egregius ille vir Ecclesiam Dei reliquit, in qua post susceptum baptismum presbyteri gradum fuerat consecutus, idque per gratiam episcopi, qui manus illi imponens eum ad presbyterorum ordinem evexit [*τοὺ ἰ-ιθίντο'ἰ αὐτῷ χλῆρα ἐς πραιβντ[^]ρίον κλήρου*]. Cui cum universus clerus multique ex populo refragarentur, eo quod non liceret quemquam ex iis qui urgente vi morbi in lectulo perinde ac ille, perfusi fuissent, in clerum assumi; postulavit ab iis episcopus, ut hunc solum ordinari [*χαροτουήσαι*] a se paterentur” (MG 20. 623-627).

Tandem, ostendens sacrilegum modum quo Novatianus fideles in suo schismate retinere conaretur, scribit: “Etenim oblatione facta [*ποιψτα τὰ προσφορὰ*], portionem |i.e. panis consecrati] singulis divi-dens, dum eam tradit, miseros homines benedictionis loco iurare cogit, manus eius qui portionem accepit, ambabus suis manibus compre-hensas retinens, nec prius dimittens quam iurati ista dixerint: ipsis enim utar illius verbis: Iura mihi per corpus et sanguinem Domini

nostri Iesu Christi, te numquam in eas partes deserturum, nec ad Cornelium esse rediturum. Ita miser ille non prius gustare sinitur, quam sibi ipse malum imprecatus sit. Et cum panem illum accipiens dicere debuisset Arnen, eius loco dicit: Non revertar deinceps ad Cornelium" (*MG* 20. 627).

Epistola ad Cyprianum (de schismaticis Novatianis ad Ecclesiam reversis): 'Omni igitur actu ad me perlato placuit contrahi presbyterium (adfuerunt etiam episcopi quinque, qui et hodie praesentes fuerunt), ut firmato consilio, quid circa personas eorum observari deberet, consensu omnium statueretur. . . In presbyterium venerunt Maximus, Urbanus, Sidonius, et plerique fratres qui eis se adiunxerant. . . Et ut ipsorum propria verba designem: 'Nos, inquiunt, Cornelium episcopum sanctissimae catholicae Ecclesiae electum a Deo omnipotente et Christo Domino nostro scimus. Nos errorem nostrum confitemur: nos imposturam passi sumus. . . Sincera tamen mens nostra semper in Ecclesia fuit. Non enim ignoramus unum Deum esse, unum Christum esse Dominum, quem confessi sumus, unum Spiritum sanctum, unum episcopum in catholica Ecclesia esse debere' " (inter epistolas Cypriani, *ML* 3. 742-746).

In hoc testimonio praecipua sacerdotalia episcopi munera describuntur, scilicet ordinatio presbyteri, celebratio eucharistici sacrificii et publica lapsorum reconciliatio. Divina origo episcopatus pluries indicatur: "Episcopatum sibi a Deo minime concessum," "Ille Evangelii vindex ignorabat unum episcopum esse oportere in Ecclesia catholica," "Cornelium episcopum electum a Deo," "Unum episcopum in catholica Ecclesia esse debere."

CYPRIANUS (circa 200-258; episcopus 249-258).¹⁴

De catholicae Ecclesiae unitate 4-5: "Loquitur Dominus ad Petrum: 'Ego tibi dico,' inquit, 'tu es Petrus, et super hanc petram

M Ales, A. d', *La théologie de saint Cyprien* ("Bibliothèque de théologie historique," éd. 2, Paris 1922) 303-321; cf. 102-140, 249-271; "Le mysticisme de saint Cyprien," *Revue d'ascétique et de mystique* II (1921) 256-267.

Bardy, G., "Le sacerdoce chrétien d'après S. Cyprien," *La vie spirituelle-Supplément* LX (1939) [87]-[119]; *La théologie de l'Eglise de saint Irénée au concile de Nicée* ("Unam Sanctam," n. 14, Paris 1947) 191-208; cf. 209-251.

Batiffol, P., *L'Eglise naissante et le catholicisme* (éd. 8, Paris 1922) 399-439.

Bayard, L., *Saint Cyprien. Correspondence*, Paris 1925; *Tertullien et saint Cyprien* ("Les moralistes chrétiens," Paris 1930) 10-20, 230-234, 280-285.

Benson, E. W., *Cyprian. His life, his times, his works*, London 1897.

Bernard, J. H., "The Cyprianic doctrine of the ministry," *Essays on the early history of the Church and the ministry*, ed. H. B. Swete, London 1917.

Bévenot, M., *St. Cyprian's "De Unitate" chapt. 4 in the light of the manuscripts*, Rome 1938; "A bishop is responsible to God alone," *Recherches de science religieuse* XXXIX-LX (1951-1952) 397-415.

aedificabo Ecclesiam meam . . . {*Mat.* 16. 18 sq.). [Et iterum eidem post resurrectionem suam dicit: 'Pasce oves meas'] {*Io.* 21. 15). Super [illum] unum aedificat Ecclesiam [suam, et illi pascendas mandat oves suas]. Et quamvis apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tribuat et dicat, 'Sicut misit me Pater, et ego mitto vos: accipite Spiritum sanctum . . .' {*Io.* 20. 21-23): tamen, ut unitatem manifestaret, [unam cathedram constituit,] unitatis eiusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique et caeteri Apostoli quod fuit Petrus, pari consortio praediti et honoris et potestatis, sed exordium ab unitate proficiscitur, [et primatus Petro datur ut una Christi Ecclesia et cathedra una monstretur. Et pastores sunt omnes et grex unus ostenditur, qui ab apostolis omnibus unanimi consensu pascantur,] ut Ecclesia Christi una monstretur. . . Hanc Ecclesiae unitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? Qui Ecclesiae renititur et resistit, [qui cathedram Petri, super quam fundata est Ecclesia, deserit,] in Ecclesia se esse confidit? . . .

"Quam unitatem firmiter tenere ac vindicare debemus, maxime episcopi, qui in Ecclesia praesidemus, ut episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus. Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidei veritatem perfida praevaricatione corrumpat. Episcopatus unus est, cuius a singulis in solidum pars tenetur" {*ML* 4. 513-516).⁴⁷

Delarochelle, J., "L'idée de l'Église dans saint Cyprien," *Revue d'histoire et de littérature religieuse* I (1896) 519-533.

Godet, P., "Cyprien (Saint)," *Dictionnaire de théologie catholique* III-2 (Paris 1907) 2466-2469.

Kneller, C. A., *Der hl. Cyprian und das Kennzeichen der Kirche*, Freiburg 1914.

Koen, H., *Cyprianische Untersuchungen*, Bonn 1926.

Kyppens, M., "Notes dogmatiques sur l'épiscopat," *Revue ecclésiastique de Liège* XXXVI (1949) 355-367; XXXVII (1950) 9-26. 80-83.

Lebreton, J., "Saint Cyprien et Origène," *Recherches de science religieuse* XX (1930) 160-162; "Saint Cyprien," *Histoire de l'Eglise* (publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin) II (Paris 1948) 186-210.

Melin, B., *Studia in Corpus Cyprianum*, Upsaliae 1946.

Monceaux, P., *Saint Cyprien, évêque de Carthage*, Paris 1914.

Navickas, J. C., *The doctrine of St. Cyprian on the sacraments*, Würzburg 1924.

Nicotra, G., "Dottrina di Cipriano sull'efficacia dei sacramenti," *La scuola cattolica* (1940) 496-504; "Alcune osservazioni sulla dottrina sacramentaria di Cipriano," *ibid.* 585-587.

Poschmann, B., *Die Sichtbarkeit der Kirche nach der Lehre des hl. Cyprian*, Paderborn 1908.

Ritschl, O., *Cyprian von Karth. und die Verfassung der Kirche*, Gottingen 1885.

Tixeront, J., *Histoire des dogmes* I (cd. 11, Paris 1930) 335-346.

Van den Eynde, D., *Les normes de l'enseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles* (Gembloux 1933) 237-251.

Watson, E. W., *The style and language of St. Cyprian* ("Studia biblica et ecclesiastica," n. 4, Oxford 1896) 189-324.

"In priori parte huius textus (i.e. in c. 4), iuxta editionem Mignianam relati, uncis quadratis inclusimus celebria verba de primatu Petri ac R. Pontificis, de quibus eruditi adhuc disputant quaeque ceteroquin ad nostram generalem quaestionem de existentia verae ecclesiasticae hierarchiae necessaria non sunt. Quidam ea verba ut meras interpolationes habuerunt, uti ac signanter Hartel qui ideo illa expunxit a sua critica editione

Ibid. 17: “An esse sibi cum Christo videtur qui adversus sacerdotes Christi facit, qui se a cleri eius et plebis societate secernit? Arma ille contra Ecclesiam portat, contra Dei dispositionem repugnat. Hostis altaris, adversus sacrificium Christi rebellis . . . , contemptis episcopis et Dei sacerdotibus derelictis, constituere audet aliud altare, precem alteram illicitis vocibus facere, Dominicae hostiae veritatem per falsa sacrificia profanare, nec scire quoniam qui contra ordinationem Dei nititur, ob temeritatis audaciam, divina animadversione punitur” (*ML* 4. 529).

Ep. 3. I'8: “Cyprianus presbyteris et diaconibus Romae consistentibus fratribus salutem” (*ML* 4. 234).

Ep. 4. 1 sq.: “Cyprianus presbyteris et diaconibus [Carthaginiensibus] fratribus salutem. . . Consulite . . . ut presbyteri . . . qui illic apud confessores [i.e. martyres] offerunt, singuli cum singulis diaconis per vices alternent” (*ML* 4. 235 sq.).

Ep. 5. 1,4: “Cyprianus presbyteris et diaconis fratribus salutem. . . Ad id . . . quod scripserunt mihi compresbyteri nostri Donatus et Fortunatus, Novatus et Gordius, solus rescribere nihil potui, quando a primordio episcopatus mei statuerim nihil sine consilio vestro et sine consensu plebis mea privatim sententia gerere” (*ML* 4. 237, 240).

Ep. 6 (ad Rogatianum), 1: “In gaudio communi maior est episcopi portio: Ecclesia enim gloria, praepositi gloria” (*ML* 4. 241).

Ep. 9 (ad clerum, de lapsis temere non reconciliandis). 2 sq.: “Utinam . . . contumeliam episcopatus nostri dissimulare et ferre possem. . . Sed dissimulandi nunc locus non est. . . Nam, cum in

a. 1868 in Corpore Vindobonensi. Subinde vero J. Chapman (“Les interpolations dans le traité de saint Cyprien,” *Revue bénédictine* XIX [1902] 246-254, 357-373; XX [1903] 26-51), reiecta theoria interpolationis, novam opinionem emisit, iuxta quam ageretur de duplici redactione eiusdem textus, facta ab ipso Cypriano, qui nempe priori suo textui, exarato contra schisma Felicissimi, subinde addiderit ampliores expressiones circa primatum Petri, occasione romani schismatis Novatiani. Tandem plures recentiores, nominatim Van den Eynde, Batiffol, Perler et Bévenot, retenta Chapman opinione de duplici redactione, eam correxerunt vel perfecerunt, dicentes primam tempore redactionem fuisse eam quae continet textum de primatu, cuius quidem mutationem ex parte Cypriani alii aliter explicare conantur, puta ratione controversiae quam Cyprianus habuit cum Stephano R. P. (ita Van den Eynde). Ceterum, recentissime J. Le Moyne (“S. Cyprien est-il bien l'auteur de la rédaction brève du ‘De Unitate’ chapitre 4?,” *Revue bénédictine* LXIII [1953] 70-115) rediens ad primam opinionem de interpolatione, docet redactionem quae continet textum de primatu non solum esse altera posteriorem sed denegandam esse Cypriano ettribuendam ignoto auctori africano scribenti post pacem constantinianam. De tota haec quaestione confer praecipue A. D'Alès, *La théologie de saint Cyprien* (Paris 1922) 102-120; M. Bévenot, *St. Cyprian's "De Unitate" chap. 4 in the light of the manuscripts* (Rome 1938) 1-13. Bibliographiam autem reperies apud G. Bardy, *La théologie de l'Église de saint Irénée au concile de Nicée* (Paris 1947) 229, et J. Quasten, *Patrology* II (Utrecht 1953) 352 sq.

“Numerationem epistolarum earumque textum tradimus, ut de more, iuxta editionem Mignianam, quippe quae facilius reperitur. Ceterum, ipsa accuratior editio Hartel in Corpore Vindobonensi nullum in his locis notabile discrimen ostendit.

minoribus peccatis agant peccatores poenitentiam iusto tempore, et, secundum disciplinae ordinem, ad exomologesim veniant, et per manus impositionem episcopi et cleri ius communicationis accipiant, nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseverante, nondum restituta Ecclesiae ipsius pace, ad communicationem admittuntur et offertur nomen [aliter: nomine] eorum, et, nondum poenitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab episcopo et clero imposita. Eucharistia illis datur. . . Exponunt deinde [presbyteri talia agentes] invidiae beatos martyres, et gloriosos servos Dei cum Dei sacerdote committunt. . . Sublato [enim] honore quem nobis beati martyres cum confessoribus servant, contempta Domini lege et observatione, quam iidem martyres et confessores tenendam mandant, ante extinctum persecutionis metum, ante reditum nostrum, ante ipsum pene martyrum excessum, communicant cum lapsis et offerunt et Eucharistiam tradunt, quando, etiamsi martyres per calorem gloriae Scripturam minus contemplantes, plus aliquid cuperent, a presbyteris et diaconis suggerentibus admoneri deberent, sicut semper in praeteritum factum est” {*ML* 4. 256-259).

Ep. 10 (ad martyres, de eodem argumento). 1: “Cum maximo animi dolore cognosco . . . ea quae a vobis ipsis [martyribus] et circa Deum caute et circa sacerdotem Dei honorifice fiunt, a quibusdam presbyteris resolvi, qui nec timorem Dei nec episcopi honorem cogitantes . . . contra Evangelii legem, contra vestram quoque honorificam petitionem, ante actam poenitentiam, ante exomologesim, gravissimi atque extremi delicti factam, ante manum ab episcopo et clero in poenitentiam impositam, offerre pro illis et Eucharistiam dari, id est, sanctum Domini corpus profanare audeant” {*ML* 4. 260).

Ep. 11 (ad plebem, de eodem argumento). 2: “Audio tamen quosdam de presbyteris, nec Evangelii memores, nec quid ad nos martyres scripserint cogitantes, nec episcopo honorem sacerdotii sui et cathedrae servantes, iam cum lapsis communicare coepisse, et offerre pro illis et Eucharistiam dare, quando oporteat ad haec per ordinem perveniri. Nam, cum in minoribus delictis quae non in Deum committuntur, poenitentia agatur iusto tempore, et exomologesis fiat inspecta vita eius qui agit poenitentiam, nec ad communicationem venire quis possit nisi prius illi ab episcopo et clero manus fuerit imposita, quanto magis in his gravissimis et extremis delictis caute omnia et moderate, secundum disciplinam Domini, observari oportet? Quod quidem nostri presbyteri et diaconi monere debuerant, ut commendatas sibi oves foverent et divino magisterio ad viam deprecandae salutis instruerent” {*ML* 4. 263 sq.).

Ep. 12 (ad clerum, de reconciliandis lapsis). 1. “Quoniam . . . video

facultatem veniendi ad vos nondum esse et iam aetatem coepisse, quod tempus infirmitatibus assiduis et gravibus infestatur, occurrendum puto fratribus nostris ut qui libellos a martyribus acceperunt, et praerogativa eorum apud Deum adiuvari possunt, si incommodo aliquo et infirmitatis periculo occupati fuerint, non exspectata praesentia nostra apud presbyterum quemcumque praesentem, vel, si presbyter repertus non fuerit et urgere, exitus coeperit, apud diaconum quoque exomologesim facere delicti sui possint, ut manu eis in poenitentiam imposita, veniant ad Dominum cum pace quam dari martyres litteris ad nos factis desideraverunt” (*ML* 4. 265).

Ep. 14 (ad clerum romanum, de eodem argumento). 2. “Item presbyteris et diaconibus non defuit sacerdotii vigor, ut quidam, minus disciplinae memores et temeraria festinatione praecipites, qui cum lapsis communicare iam coeperant, comprimerentur, intercedentibus nobis” (*ML* 4. 269).

Ep. 26 (martyrum ad Cyprianum). 1, 6: “Caecilio Cypriano, episcopo Ecclesiae Carthaginensium . . . salutem. . . Ecce . . . gaudium nostrum, quod in officio episcopatus tui . . . non defuisti, quod litteris confessores frequenter corroborasti” (*ML* 4. 297, 302).

Ep. 27 (ad lapsos). 1: “Per temporum et successionum vices episcoporum ordinatio et Ecclesiae ratio decurrit, ut Ecclesia super episcopos constituatur et omnis actus Ecclesiae per eosdem praepositos gubernetur. Cum hoc itaque divina lege fundatum sit, miror quosdam audaci temeritate sic mihi scribere voluisse, ut Ecclesiae nomine litteras facerent” (*ML* 4. 306).

Epp. 30 et 31, scriptae ad Cyprianum a presbyterio romano, sede vacante, insistunt in episcopali auctoritate circa regulandam reconciliationem lapsorum, iuxta “evangelicam legem.” In *ep.* 31 legitur: “Nobis [romanis] differendae huius rei necessitas maior incumbit, quibus, post excessum nobilissimae memoriae viri Fabiani, nondum est episcopus propter rerum et temporum difficultatem constitutus, qui omnia ista moderetur et eorum qui lapsi sunt possit cum auctoritate et consilio habere rationem” (*ML* 4. 320).

Ep. 34 (ad clerum et plebem). 3. “Sacrificia pro eis semper, ut meministis, offerimus quoties martyrum passiones et dies anniversaria commemoratione celebramus” (*ML* 4. 331).

Ep. 35 (ad eosdem): “Admonitos nos et instructos sciatis dignatione divina ut Numidicus presbyter adscribatur presbyterorum carthaginensium numero et nobiscum sedeat in clero. . . Remanendi [scilicet in vita, cum ex martyrio pene mortuus esset], ut videmus, haec fuit causa ut eum clero nostro Dominus adiungeret et desolatam

per lapsum quorundam presbyterorum nostrorum copiam gloriosis sacerdotibus adornaret” (*ML* 4. 334).

Ep. 37 (ad clerum). 2: “Celebrantur hic a nobis oblationes et sacrificia ob commemorationes eorum [martyrum]” (*ML* 4. 337).

£/>.40 (ad plebem, de schismate Felicissimi). 1, 2, 3, 5: “[Felicissimus eiusque fautores] coniurationis suae memores, et antiqua illa contra episcopatum meum, immo contra suffragium vestrum et Dei iudicium, venena retinentes, instaurant contra nos impugnationem suam. . . Ac, ne parum fuisset corrupisse quorundam confessorum mentes et contra sacerdotium Dei portionem ruptae fraternitatis armare voluisse, nunc se ad lapsorum perniciem venenata sua deceptione verterunt . . . , ut non rogetur Deus, nec qui negavit Christum, eundem Christum quem negaverat deprecetur, post culpam criminis tollatur et poenitentia, nec per episcopos et sacerdotes Domino satisfiat, sed, relictis Domini sacerdotibus, contra evangelicam disciplinam nova traditio exurgat. . . In Ecclesiam lapsos reducere et revocare promittunt qui de Ecclesia recesserunt. Deus unus est et Christus unus (*Eph.* 4. 5), et una Ecclesia, et Cathedra una super petram Domini voce fundata. Aliud altare constitui aut sacerdotium novum fieri praeter unum altare et unum sacerdotium non potest. Quisquis alibi collegerit, spargit. Adulterum est, impium est, sacrilegum est quodeumque humano furore instituitur ut dispositio divina violetur” (*ML* 4. 342-345).

Ep. 42 (ad Cornelium R. P.). 1, 2, 3: “[Factio Novatiani] episcopum sibi constituit, et contra sacramentum semel traditum divinae dispositionis et catholicae unitatis, adulterum et contrarium caput extra Ecclesiam fecit. . . Quamquam mens nostra et propositum iam tunc fratribus et plebi universae manifestatum fuisset, quando litteris nuper ab utraque parte susceptis [quae nempe tum Cornelii tum schismatici Novatiani electionem significabant], tuas litteras legimus et episcopatus tui ordinationem singulorum auribus intimavimus, honoris etiam communis memores, et gravitatis sacerdotalis ac sanctitatis respectum tenentes, ea quae ex diverso [i.e. Novatiani factione Cornelio adversa] in librum ad nos transmissum congesta fuerant acerbationibus criminosis, respuimus, considerantes pariter et ponderantes quod in tanto fratrum religiosoque conventu considentibus Dei sacerdotibus et altari posito nec legi debeant, nec audiri. . . Secundum consilium nostrum salubri ratione libratum, in hoc fluctu aestuantium fratrum mentes sincere ac firmiter tuum sacerdotium probaverunt. Hoc enim vel maxime, frater, et laboramus et laborare debemus, ut unitatem a Domino et per apostolos nobis successoribus traditam, quantum possumus, obtinere curemus” (*ML* 3. 726-729).

Ep. 44 (ad confessores romanos ex factione Novatiani): “Gravat enim me atque contristat . . . cum vos illic comperissem contra ecclesiasticam dispositionem, contra evangelicain legem, contra institutionis catholicae unitatem, alium episcopum fieri consensisse, id est, quod nec fas est nec licet fieri, ecclesiam aliam constitui, Christi membra discerpi” (*ML* 4. 349).

Ep. 45 (ad Cornelium R. P.). 4: “Ut Dominus, qui sacerdotes sibi in Ecclesia sua eligere et constituere dignatur, electos quoque et constitutos sua voluntate et opitulatione tueatur, gubernantes inspirans, ac subministrans et ad improborum contumaciam frenandam vigorem, et ad lapsorum fovendam poenitentiam lenitatem” (*ML* 3. 734 sq.).

Ep. 49 (ad eundem). 1: “[Litteris tuis] didicimus. . . Evaristum de episcopo iam nec laicum remansisse, cathedrae et plebis extorrem . . . , Nicostratum vero, diaconio sanctae administrationis amisso, ecclesiasticis pecuniis sacrilega fraude subtractis et viduarum ac pupillorum depositis denegatis, . . . ab urbe fugisse. Et nunc Ecclesiae desertor ac profugus, quasi mutasse sit hominem mutare regionem, confessorem se ultra iactat et praedicat, cum Christi confessor nec dici nec esse iam possit, qui Ecclesiam Christi negavit. . . Quomodo potest esse cum Christo, qui cum sponsa Christi atque in eius Ecclesia non est? aut quomodo assumit sibi regendae aut gubernandae Ecclesiae curam, qui spoliavit et fraudavit Ecclesiam Christi?” (*ML* 3. 749 sq.).

Ep. 52 (ad Antonianum, pro Cornelio contra Novatianum). 8sq.: “Venio nunc, frater charissime, ad personam Cornelii collegae nostri; ut Cornelium nobiscum verius noveris, non de malignorum et detrahentium mendacio, sed de Dei iudicio qui episcopum fecit, et coepiscoporum testimonio. . . Nam quod Cornelium charissimum nostrum Deo et Christo et Ecclesiae eius, item et consacerdotibus cunctis laudabili praedicatione commendat, non iste ad episcopatum subito pervenit, sed per omnia ecclesiastica officia promotus et in divinis administrationibus Deum saepe promeritus, ad sacerdotii sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit. Tum deinde episcopatum ipse non postulavit, nec voluit, nec ut caeteri quos arrogantiae et superbiae suae tumor inflat, invasit: sed quietus alias et modestus, et quales esse consueverunt qui ad hunc locum divinitus eliguntur . . . , non, ut quidam, vim fecit ut episcopus fieret, sed ipse vim passus est ut episcopatum coactus exciperet. Et factus est episcopus a plurimis collegis nostris, qui tunc in urbe Roma aderant. . . Factus est autem Cornelius episcopus de Dei et Christi eius iudicio, de clericorum pene omnium testimonio, de plebis quae tunc adfuit suffragio, et de sacerdotum antiquorum et bonorum virorum collegio: cum nemo ante se factus esset, cum Fabiani locus, id est cum locus Petri et gradus

cathedrae sacerdotalis vacaret. Quo occupato de Dei voluntate, atque omnium nostrum consensione firmato, quisquis iam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec habeat ecclesiasticam ordinationem, qui Ecclesiae non tenet unitatem. . . Tum denique post episcopatum non exambitum, nec extortum, sed Dei, qui sacerdotes facit, voluntate susceptum, quanta in ipso suscepto episcopatu suo virtus, quantum robur animi, qualis firmitas fidei, quod nos simplici corde et perspicere penitus et laudare debemus, sedisse intrepidum Romae in sacerdotali cathedra eo tempore cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur, cum multo patientius ac tolerabilius audiret levare adversus se aemulum principem [i.e. Iulium Valentem qui imperium usurpavit], quam constitui Romae Dei sacerdotem?" (*ML* 3. 793-799).

Ep. 54 (ad Cornelium R. P., epistola synodica de lapsis reconciliandis). 3: "Episcopatus nostri honor grandis et gloria est, pacem dedisse martyribus, ut sacerdotes, qui sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias Deo et victimas [i.e. martyres] preparemus" (*ML* 3. 884).

Ep. 55 (ad Cornelium R. P., de schismatico Felicissimo). 2: "Si ita res est . . . , ut nequissimorum timeatur audacia et quod mali iure atque aequitate non possunt, temeritate ac desperatione perficiant, actum est de episcopatus rigore et de Ecclesiae gubernandae sublimi ac divina potestate. . . Neque aliunde haereses obortae sunt, aut nata sunt schismata, quam dum sacerdoti Dei non obtemperatur, nec unus in Ecclesia ad tempus sacerdos, et ad tempus index vice Christi cogitatur. Cui si secundum magisteria divina obtemperaret fraternitas universa, nemo adversum sacerdotum collegium quidquam moveret" (*ML* 3. 823, 828 sq.).

Ep. 58 (ad Lucium R. P., reversum ab exilio). 1-3: "Et nuper quidem tibi, frater charissime, gratulati sumus, cum te honore geminato in Ecclesiae suae administratione confessorem pariter et sacerdotem constituit divina dignatio: sed et nunc non minus tibi et comitibus tuis atque universae fraternitati gratulamur, quod cum eadem gloria et laudibus vestris reduces vos denuo ad suos fecerit benigna Domini et larga protectio, ut pascendo gregi pastor, et gubernandae navi gubernator, et plebi regendae rector redderetur. . . Regredientibus vobis breviata non est in episcopo confessionis suae dignitas, sed magis crevit sacerdotalis auctoritas: ut altari Dei assistat antistes, qui ad confessionis arma sumenda et facienda martyria non verbis plebem, sed factis cohortetur. . . Perspiciemus divinae maiestatis salutaria et sancta consilia, unde illic repentina persecutio nuper exorta sit . . . : ut [nempe] ad confundendos haereticos et retundendos

ostenderet Dominus quae esset Ecclesia, quis episcopus eius unus divina ordinatione delectus, qui cum episcopo presbyteri sacerdotali honore coniuncti, quis adunatus et verus Christi populus Dominici gregis charitate connexus” (*ML* 3. 1003-1005).

Ep. 63 (ad Caecilium, contra Aquarios qui solam aquam in Eucharistia adhibebant). 1, 4, 14, 17: “Quamquam sciam, frater charissime, episcopos plurimos, ecclesiis Dominicis in toto mundo divina dignatione praepositos, evangelicae veritatis ac Dominicae traditionis tenere rationem, nec ab eo quod Christus magister et praecepit et gessit humana et novella institutione decedere; tamen quoniam quidam, vel ignoranter vel simpliciter, in calice Dominico sanctificando et plebi ministrando non hoc faciunt quod Iesus Christus Dominus et Deus noster, sacrificii huius auctor et doctor, fecit et docuit, religiosum pariter ac necessarium duxi has ad vos litteras facere. . . In sacerdote Melchisedech sacrificii Dominici sacramentum praefiguratum videmus. . . Si in sacrificio quod Christus [in ultima Coena] obtulit, non nisi Christus sequendus est, utique id nos obaudire et facere oportet quod Christus fecit et quod faciendum esse mandavit. . . Si Iesus Christus Dominus et Deus noster ipse est summus sacerdos Dei Patris, et sacrificium Patri se ipsum primus obtulit, et hoc fieri in sui commemorationem praecipit, utique ille sacerdos vice Christi vere fungitur qui id quod Christus fecit imitatur, et sacrificium verum et plenum tunc offert in Ecclesia Deo Patri, si sic incipiat offerre secundum quod ipsum Christum videat obtulisse. . . Et quia passionis eius mentionem in sacrificiis omnibus facimus (passio est enim Domini sacrificium quod offerimus), nihil aliud quam quod ille fecit facere debemus” (*ML* 4. 384-399).

Ep. 64 (ad Epictetum, de Fortunatiano episcopo lapso). 1 sq.: “Audet [Fortunatianus] sibi adhuc sacerdotium quod prodidit vindicare, quasi post aras diaboli accedere ad altare Dei fas sit. . . Quomodo se putat [Fortunatianus] posse agere pro Dei sacerdote qui obtemperavit et servivit diaboli sacerdotibus? aut quomodo putat manum suam transferri posse ad Dei sacrificium et precem Domini quae captiva fuerit sacrilegio et crimini. . . Qui ergo gravia in se delicta adduxerunt, id est, qui idolis sacrificando sacrilega sacrificia fecerunt, sacerdotium Dei sibi vindicare non possunt, nec ullam in conspectu eius precem pro fratribus facere” (*ML* 4. 401-403).

Ep. 65 (ad Rogatianum episcopum, de diacono contra episcopum contendente). 1-4: “Graviter et dolenter commoti sumus ego et collegae mei qui praesentes aderant, frater charissime, lectis litteris tuis, quibus de diacono tuo conquestus es quod, immemor sacerdotalis loci tui et officii, ac ministerii sui oblitus, contumeliis et iniuriis suis te

exacerbaverit. Et tu quidem honorifice circa nos et pro solita tua humilitate fecisti, ut malles de eo nobis conqueri, cum, pro episcopatus vigore et cathedrae auctoritate, haberes potestatem qua posses de illo statim vindicari, certus quod collegae tui omnes gratem [lege: raturum] haberemus quodcumque circa diaconum tuum contumeliosum sacerdotali potestate fecisses, habens circa huiusmodi homines praecepta divina. . . Sacerdotes Dei ab eo qui sacerdotes facit vindicantur. . . Meminisse autem diaconi debent quoniam apostolos, id est episcopos et praepositos Dominus elegit, diaconos autem, post ascensum Domini in coelos, apostoli sibi constituerunt episcopatus sui et Ecclesiae ministros. Quod si nos aliquid audere contra Deum possumus, qui episcopos facit, possunt et contra nos audere diaconi, a quibus fiunt. Et ideo oportet diaconum de quo scribis agere audaciae suae poenitentiam, et honorem sacerdotis agnoscere et episcopo praeposito suo plena humilitate satisfacere. Haec sunt enim initia haereticorum. . . Sic de Ecclesia receditur, sic altare profanum foris collocatur, sic contra pacem Christi et ordinationem atque unitatem Dei rebellatur” (*ML* 4. 406-409).

Ep. 66 (de defuncto Victore qui Faustinum presbyterum tutorem suorum bonorum nominaverat). 1 sq.: “Graviter commoti sumus ego et collegae mei qui praesentes aderant, et compresbyteri nostri qui nobis assidebant, fratres charissimi, cum cognovissemus quod Geminus Victor frater noster de saeculo excedens Geminium Faustinum presbyterum tutorem nominaverit, cum iam pridem in concilio episcoporum statutum sit ne quis de clericis et Dei ministris tutorem vel curatorem testamento suo constituat, quando singuli divino sacerdotio honorati et in clerico ministerio constituti non nisi altari et sacrificiis deservire et precibus atque orationibus vacare debeant. . . Qui in Ecclesia Domini ordinatione clerica promoventur, in nullo ab administratione divina avocentur, nec molestiis et negotiis saecularibus alligentur, sed in honore sportulantium fratrum, tanquam decimas ex fructibus accipientes, ab altari et sacrificiis non recedant, sed die ac nocte caelestibus rebus et spiritualibus serviant. Quod episcopi antecessores nostri religiose considerantes et salubriter providentes, censuerunt ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur. Neque enim apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece qui ab altari sacerdotes et ministros voluit avocare” (*ML* 4. 410 sq.).

Ep. 67 (ad Stephanum R. P., de Marciano episcopo, Novatianismi fautore). 2: “[Novatianus] a concilio plurimorum sacerdotum, qui praesentes eramus, sententiam retulit, se foris esse coepisse, nec posse

a quoquam nostrum sibi communicari, qui, episcopo Cornelio in catholica Ecclesia de Dei iudicio et cleri ac plebis suffragio ordinato, profanum altare erigere, et adulteram cathedram collocare, et sacrilega contra verum sacerdotem sacrificia offerre tentaverit" (*ML* 3. 1028).

Ep. 68 (Cone. Carth. sub Cypriano, de Basilide et Martial, Hispaniae episcopis libellaticis). 2, 3, 4, 6: "Divinis praeceptis . . . iam pridem mandatur voce coelesti, et Dei lege praescribitur quos et quales oporteat deservire altari et sacrificia divina celebrare. In Exodo namque ad Moysem Deus loquitur et monet dicens: 'Sacerdotis qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus' (*Ex.* 19. 22). . . In ordinationibus sacerdotum non nisi immaculatos et integros antistites eligere debemus, qui sancte et digne sacrificia Deo offerentes audiri in precibus possint quas faciunt pro plebis dominicae incolumitate. . . Oportet eos ad sacerdotium Dei deligi quos a Deo constet audiri. Nec sibi plebs blandiatur quasi immunis esse a contagio delicti possit cum sacerdote peccatore communicans et ad iniustum atque illicitum praepositi sui episcopatum consensum suum commodans. . . Coram omni Synagoga iubet Deus constitui sacerdotem [*Num.* 20. 25 sq.], id est, instruit et ostendit ordinationes sacerdotales non nisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere. . . Quod postea secundum divina magisteria observatur in Actis apostolorum, quando de ordinando in locum Iudae apostolo Petrus ad plebem loquitur. . . Nec hoc in episcoporum tantum et sacerdotum, sed et in diaconorum ordinationibus observasse apostolos animadvertimus [cf. *Act.* 6. 2]. . . Quod utique idcirco tam diligenter et caute convocata plebe tota gerebatur, ne quis ad altaris ministerium vel ad sacerdotalem locum indignus obreperet. . . Frustra tales [i.e. Basilides et Martialis] episcopatum sibi usurpare conantur, cum manifestum sit eiusmodi homines nec Ecclesiae Christi posse praeesse nec Deo sacrificia offerre debere" (*ML* 3. 1059-1067).

Ep. 69 (ad Florentium, Cypriani obtrectatorem). 1, 4, 5, 8, 9: "Credere quod indigni et incesti sint qui ordinantur, quid aliud est quam credere quod non a Deo nec per Deum sacerdotes eius in Ecclesia constituentur? . . . [Christus] dicit ad apostolos, ac per hoc ad omnes praepositos qui apostolis vicaria ordinatione succedunt: 'Qui audit vos, me audit . . . ' (*Luc.* 11). Inde enim schismata et haereses obortae sunt et oriuntur, dum episcopus, qui unus est et Ecclesiae praest, superba quorundam praesumptione contemnitur, et homo dignatione Dei honoratus indignus hominibus iudicatur. Quis enim hic est superbiae tumor, quae arrogantia animi, quae mentis inflatio, ad cognitionem suam praepositos et sacerdotes vocare, ac nisi apud te purgati fuerimus et sententia tua absoluti, ecce iam sex annis nec

fraternitas habuerit episcopum, nec plebs praepositum, nec grex pastorem, nec Ecclesia gubernatorem, nec Christus antistitem, nec Deus sacerdotem. . . Scire debes episcopum in Ecclesia esse et Ecclesiam in episcopo, et si quis cum episcopo non sit, in Ecclesia non esse. . . Quamobrem, frater, si maiestatem Dei qui sacerdotes ordinat, cogitaveris, si Christum, qui arbitrio et nutu ac praesentia sua et praepositos ipsos et Ecclesiam gubernat, aliquando respexeris . . . , si Deo et Christo eius, quibus servio et quibus puro atque immaculato ore sacrificium et in persecutione pariter et in pace indesinenter offero, plenissime satisfeceris, communicationis tuae poterimus habere rationem! (*ML* 4.413-419).

Ep. 70 (ad Ianuarium, de rebaptismate). 2. “Eucharistia est unde baptizati unguuntur oleo in altari sanctificato. Sanctificare autem non potuit olei creaturam qui nec altare habuit nec Ecclesiam. Unde nec unctio spiritalis apud haereticos potest esse, quando constet oleum sanctificari et Eucharistiam fieri apud illos omnino non posse. . . Quis autem potest dare quod ipse non habeat, aut quomodo potest spiritalia agere qui ipse amiserit Spiritum sanctum?” (*ML* 3. 1078 sq.).

Ep. 72 (ad Stephanum R. P.). 2: “Si qui presbyteri aut diaconi, vel in Ecclesia catholica prius ordinati fuerint, et postmodum perfidi ac rebelles contra Ecclesiam steterint, vel apud haereticos a pseudoepiscopis et antichristis contra Christi dispositionem profana ordinatione promoti sint, et contra altare unum atque divinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint, eos quoque hac conditione [statuimus] suscipi cum revertuntur, ut communicent laici, et satis habeant quod admittantur ad pacem, qui hostes pacis extiterint: nec debere eos revertentes ea apud nos ordinationis et honoris arma retinere, quibus contra nos rebellaverint. Oportet enim sacerdotes et ministros, qui altari et sacrificiis deserviunt, integros atque immaculatos esse” (*ML* 3. 1086 sq.).

Ep. 13 (ad Iubaianum, de rebaptismate). 2: “Quid ergo? quia et honorem cathedrae sacerdotalis Novatianus usurpat, num idcirco nos cathedrae renunciare debemus? Aut quia Novatianus altare collocare et sacrificia offerre contra fas nititur, ab altari et sacrificiis cessare nos oportet, ne paria et similia cum illo celebrare videamur?” (*ML* 3. 1157).

Ep. 76 (ad Magnum, de rebaptismate). 3. 4, 8: “Habere . . . aut tenere Ecclesiam nullo modo potest qui ordinatus in Ecclesia non est. . . Si . . . grex unus est, quomodo potest gregi adnumerari qui in numero gregis non est? aut pastor haberi quomodo potest qui, manente vero pastore, et in Ecclesia Dei ordinatione succedanea praesidente, nemini

succedens, et a se ipso incipiens, alienus fit et profanus. . . Chore, Dathan et Abiron poenis divinis percussi sunt.] Et tamen illi 'chisma non fecerunt, nec foras egressi, contra Dei sacerdotes impidenter atque hostiliter rebellaverant, quod nunc hi [Nbvatiani] Ecclesiam scindentes et contra pacem atque unitatem Christi rebelles catliedram sibi constituere et primatum assumere et baptizandi atque oferendi licentiam vindicare conantur" (*ML* 3. 1187-1192).

Ep. 77 (ad martyres, ad metalla damnatos). 3: "Sed nec n illo, fratres dilectissimi, aliqua potest aut religionis aut fidei iactura sentiri quod illic nunc sacerdotibus Dei facultas non datur offerendi *et* celebrandi sacrificia divina. Celebratis imo atque offertis sacrificium Deo et pretiosum pariter et gloriosum et plurimum vobis ad retributionem praemiorum caelestium profuturum, cum Scriptura divina loquitur et dicat: 'Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum et humiliatum Deus non despicit' (*Psal.* 50. 18). Hoc vos sacrificium Deo offertis, hoc sacrificium sine intermissione die ac nocte celebratis, hostiae facti Deo, et vosmetipsos sanctas atque immaculatas victimas exhibentes" (*ML* 4. 430).

Sententiae episcoporum in Cone. Carth. sub Cypriano celebrato de causa rebaptismatis: "Clarus a Mascula dixit: Manifesta est sententia Domini nostri Iesu Christi Apostolos suos mittentis et ipsis solis potestatem a Patre sibi datam permittentis, quibus nos successimus eadem potestate Ecclesiam Domini gubernantes" (*ML* 3. 1111)

Ex his praecipuis locis patet quam clare et abundanter indoles ecclesiasticae hierarchiae a Cypriano describatur et quam determinate ac firmiter haec hierarchia, iam medio saec. 3, praecipua sua lineamenta expresserit. Cuius testimonii valor maxime increscit ex ipsa practica indole operum huius doctoris qui, signanter in suis epistolis, nequaquam abstractam aliquam theoriam construere conatur aut ad altiores speculationes, quemadmodum inter graecos Patres Origenes, assurgere contendit, sed in communi ipsa regulandae Ecclesiae administratione et disciplina testimonium suum de ecclesiastica hierarchia suamque doctrinam exhibet. In quo quidem non modica observatur affinitas inter Cyprianum et Ignatium Antiochenum. Uterque episcopus praecipue per epistolas suam doctrinam proponit, episcopatum maxime extollit, in canone ecclesiasticae unitatis insistit, sacerdotalem indolem hierarchiae veluti ad oculos exhibet, episcopum tamquam utriusque unitatis et cultus symbolum ac fundamentum assumit (Ignatius, *Philad.* 4: "Unum altare, sicut unus episcopus" et *Smyrn.* 8. 2: "Ubi episcopus, ibi multitudo, quemadmodum ubi Christus ibi Ecclesia"; Cyprianus, *Ep.* 40: "Una Ecclesia, et cathedra una. Aliud altare con-

stitui aut sacerdotium novum fieri praeter unum altare et unum sacerdotium non potest” et /s/>. 69: “Episcopus in Ecclesia est, et Ecclesia in episcopo, et si quis cum episcopo non sit, in Ecclesia non est”). Discrimen aliquod in eo esse videtur quod Ignatius considerat Ecclesiae unitatem potius ut internam membrorum concordiam, Cyprianus vero secundum externam relationem et separationem a schismaticis ecclesiis (ad quem scopum scripsit opusculum *De catholicae Ecclesiae unitate*); Ignatius potius considerat ipsum episcopum, culmen et firmamentum Ecclesiae, Cyprianus vero potius ipsam Ecclesiam, cui apponitur sustentaculum episcopatus (inde momentum quod tribuit ipsi plebi Christianae, etiam in electione episcoporum); Ignatius in episcopo exaltat auctoritatem ac veluti ipsius Dei personificationem, Cyprianus vero illius sacerdotalitatem vel, si placet, “sacerdotalem auctoritatem” (*Ep.* 58), ex quo etiam explicatur frequentissimus usus nominis “sacerdos,” prae nomine “praepositus” aliisque similibus, ad designandam personam episcopi.

1. *Vera hierarchia.*

Episcopus est principium ecclesiasticae unitatis, *Ep.* 42: “Sacramentum divinae dispositionis et catholicae unitatis”; *Ep.* 69: “Episcopus in Ecclesia est, et Ecclesia in episcopo, et si quis in episcopo non sit, in Ecclesia non est.” Episcopus, ratione suae potestatis, est fundamentum in quo subsistit Ecclesia, *Ep.* 27: “Ecclesia super episcopos constituitur et omnis actus Ecclesiae per eosdem praepositos gubernatur.” Episcopus est praeses sive praesidens, *De iniiit.* 5: “In Ecclesia praesidemus”; *Ep.* 76: “In Ecclesia praesidente”; *Ep.* 68: “Ecclesiae Christi praeesse”; *Ep.* 69: “Episcopus Ecclesiae praeest.” Est praepositus, *Epp.* 6; 13; 23; 27; 63; 65; 68; 69; 71: 83. Est antistes/⁹ *Ep.* 58: “Altari Dei assistit antistes”; *Ep.* 68: “Antistites eligere”; *Ep.* 69: “Christi antistes” (praeterea, *De lapsis* 22: “Antistites et sacerdotes Dei”; *De habitu virginis* 2, vox adhibetur in sensu metaphorici sacerdotis). Est pastor, *Ep.* 58: “Pascendo gregi pastor”; *Ep.* 69: “Gregis pastor”; *Ep.* 76: “Pastor haberi.” Est gubernator, *Epp.* 27; 45; 49; 55; 58; *Sent, cpiscop.* Est rector, *Ep.* 58: “Plebi regendae rector.” Est caput, *Ep.* 42: “[Factio Novatiana] episcopum sibi constituit, adulterum et contrarium caput extra Ecclesiam fecit.” Haec omnia Cyprianus perstringit his verbis, *Ep.* 58: “Pascendo gregi pastor, et gubernandae navi gubernator, et plebi regendae rector,” *Ep.* 69: “Fraternitatis episcopus, plebis praepositus, gregis pastor, Ecclesiae gubernator, Christi antistes, Dei sacerdos.”

⁹ Antistes (ab antisto = ante sto) sonat praecedentiam ac inde praeeminentium, fere ac praepositus. Apud classicos adhibetur pro praeposito, vel pro pontifice, vel pro magistro. Cyprianus in *Ep.* 69, mox cit., distinguit inter antistitem, praepositum et pontificem sive sacerdotem.

Episcopus habet veram potestatem, eamque plenam, *Ep.* 76: “Cathedra et primatus” (de cathedra confer infra); *Sent, cpiscop.*: “Eadem potestate [qua ipsi apostoli] Ecclesiam Dei gubernant” (haec verba sunt Clari a Mascula in Cone. Carth. sub Cypriano). Qui opponitur episcopo, opponitur ipsius Dei legi et ordinationi, *De unit.* 17, *Epp.* 9; 10; 11; 40; 44; 55. Haec potestas est tum legislativa, *Ep.* 55: “Ecclesiae gubernandae potestas”; *Epp.* 27; 45; 49; 58 et 69 nuper cit.; tum iudicialis, *Ep.* 55: “Ad tempus index vice Christi”; tum coactiva, *Ep.* 65: “Habes potestatem qua potes iudicare”; *Ep.* 45: “Ad improborum contumaciam frenandam vigor”; ac praeterea, magisterialis, *Ep.* 11: “Divino magisterio instruere” (hoc dicitur directe de presbyteris et diaconis ac ideo a fortiori valet de episcopo); *Ep.* 63: “Episcopi, ecclesiis Dominicis in toto mundo divina dignatione praepositi, evangelicae veritatis ac Dominicae traditionis tenent rationem”; *Ep.* 68: “Fidei cultor ac defensor veritatis” {*ML* 3. 1066); *Ep.* 73: “Qui fidei et veritati praesumus” {*ML* 3. 1170).

Haec eadem potestas adest etiam participative in presbyteris et ministerialiter in diaconis, ut ostendetur in art. 3 (pp. 845 sq.).

Terminologiam quod attinet, lexicon Cypriani uberrimum apparet: Laicus, *Ep.* 31 (scripta a Presbyterio Romano); *Ep.* 49; *Ep.* 72 (communicatio laica: “Communicent laici”); multo frequentius tamen adhibetur vox “plebs,” *De unit.* 17 et *Ep.* 67: “Clerus et plebs”; *Ep.* 49: “Cathedra et plebs”; *Ep.* 52: “De plebis suffragio.” Clerus, *De unit.* 17; *Epp.* 5; 6; 9; 10; 11; 13 (“Praepositi cum clero”); 16; 24; 27; 28; 32; 34; 35; 38; 42; 50; 52; 67; *Epp.* 4 et 66: “Clerici”; *Epp.* 33 et 66: “Clerica ordinatio”; *Ep.* 66: “Clericum ministerium.” Ministerium, *Ep.* 28: “Ministerium ecclesiasticum”; *Ep.* 37: “Solemne ministerium”; *Ep.* 66: “Clericum ministerium”; *Ep.* 64: “Altaris ministerium.” Administratio divina vel ecclesiastica, *Epp.* 38; 40; 49; 52; 66. Disciplina ecclesiastica, *Epp.* 40; 55; 62. Magisterium, *Ep.* 11: “Divino magisterio instruere.” Cathedra: cathedra schismaticorum, *Ep.* 67: “Cathedra adultera”; cathedra episcopalis, *Epp.* 11; 49; 65; 76; 40: “Una Ecclesia, et cathedra una super petram Domini voce fundata”; cathedra papalis, *De unit.* 4: “Cathedra Petri” (eadem expressio recurrit in *Ep.* 55. 14); *Ep.* 52: “Locus Petri et gradus cathedrae sacerdotalis vacabat. . . Sedit intrepidus Romae in sacerdotali cathedra”; *Ep.* 73: “Honorem cathedrae sacerdotalis Novatianus usurpat” (expressio “Cathedra sacerdotalis” nonnisi ter occurrit apud Cyprianum ac constanter designat episcopalem cathedram romanam; unde videtur adhiberi tamquam reservatum nomen

illius sedis⁰). Praepositi et antistites (vide supra, p. 359). Papa (ex πα'ππα pro πατήρ = pater); hoc nomen non adhibetur ab ipso Cypriano sed ei quater tribuitur in epistolis aliorum, seu ter a clero romano, *Ep.* 2: "Didicimus successisse benedictum papam [aliter: papatem] Cyprianum"; *Ep.* 30 et 31: "Cypriano papae [aliter: papati] presbyteri et diaconi Romae consistentes salutem," et semel a martyribus Carthaginiensibus, *Ep.* 16: "Universi confessores Cypriano papae [aliter: papati] salutem."⁵¹ Cyprianus nomen "Pontifex" non adhibet ad episcopum designandum; illud tamen ipsi Cypriano tribuit Pontius, eius diaconus, in sua *Vita Cypriani* 9 et 11: "Quid inter haec egerit Christi et Dei Pontifex, qui pontifices mundi huius tanto plus pietate, quanto religionis veritate praecesserat, scelus est praeterire," "Cyprianus sacerdos Dei . . . , Dei pontifex ille" (*ML* 3. 1548, 1550 sq.).⁶² Episcopatus, *Epp.* 52; 55; 65; 68, et alibi frequenter; *Dc unit.* 5: "Episcopatus unus est"; *Epp.* 5; 9; 40; 42; 54; 65; 68: "Episcopatus meus, — noster, tuus, suus." Primatus, *Ep.* 76: "Cathedram sibi constituere et primatum assumere conantur." Coepiscopus, *Epp.* 41; 45; 52; 55; 67; 68; 71; 73. Collega (pro coepiscopo; est frequentissima appellatio quam Cyprianus praefert ad designandos alios episcopos). Consacerdos, *Ep.* 52. Concilium episcoporum vel sacerdotum, *Ep.* 52: "Qui cum pluribus episcopis habito concilio . . ."; *Ep.* 66: "Concilium episcoporum"; *Ep.* 67: "Concilium sacerdotum"; *Ep.* 72: "Cogere et celebrare concilium." Collegium sive corpus sacerdotum vel sacerdotale, *Epp.* 52; 55; 67; 83. Compresbyteri (vide infra, p. 846). Presbyterium, *Epp.* 34; 42; 49.

: Adde quod Cyprianus in *Ep.* 55. 1, 14, ad Cornelium R. P., loquitur de istius "sacerdotali censura" et eius sedem appellat "Petri cathedram atque Ecclesiam principalem, unde unitas sacerdotalis exorta est" (*ML* 3. 822, 844 sq.). Idem "sacerdotalis cathedrae" nomen subinde Rufinus tribuit romanae sedi in sua versione (a. 403) *Hist. ecclts.* Eusebii Caes., 6. 29: "Populus divino Spiritu incitatus . . . comprehensum [Fabianum] sacerdotali cathedrae [textus originalis habet: "tronum episcopalem": τὸν θρόνον τῇ ἐπισκοπῇ] imposuit" (*MG* 20. 587-590).

"Idem nomen semel occurrit in ecclesia africana apud Tertullianum, *Dc pud.* 13: "Bonus pastor et benedictus papa" (agitur de episcopo romano vel de Carthaginiensi). In Oriente invenitur, dictum de episcopo, apud Dionysium Alex. (cf. Eusebium Caes., *Hist. cedes.* 7. 7), Gregorium Thaumaturgum (*Ep. can.*) et Athanasium (*Apol. contra Arianos* 71). Subinde saepius eo usus est Hieronymus, illud tribuens Anastasio R. P. (*Ep.* 97; *Apologia adversus libros Rufini*, 1. 3, n. 17), Theophilo Alex. (ibidem, in utroque loco; item *Epp.* 86 et 88), Chromatio (*Ep.* 81), Epiphanio (*Ep.* 82), Athanasio (*Ep.* 127) et Augustino (*Epp.* 102 et 103). Augustino etiam alii eundem titulum tribuunt (*Epp.* 119 et 216, inter augustinianas) et ipse pariter Augustinus eundem tribuit tum Coelestino et Bonifacio RR. PP. (*Ep.* 209) tum Aurelio simplici episcopo (*Ep.* 41). In *Epitaphio Liberti* (infra cit., p. 448) idem titulus huic Romano Pontifici tribuitur.

"Idem nomen adhibuerat tum Tertullianus in Africa (*De pud.* 1: "Pontifex . . . maximus, quod est episcopus episcoporum"; videtur ironice id dicere, et quidem de episcopo romano vel Carthaginiensi, iuxta diversas sententias), tum Origenes in Oriente (*In Num.* 10. 1, cit. supra, p. 319).

Diaconium (i.e. officium diaconatus), *Ep.* 49. Vox “Ordinatio” in triplici sensu accipitur, i.e. pro divina dispositione seu lege (*Dc unit.* 17: ‘Ordinatio Dei’), pro successiva serie (*Ep.* 27: “Episcoporum ordinatio”) et peculiariter ac frequentissime pro ipsa investitura officii (quo sensu adhibentur etiam voces: promotio, *Ep.* 72; electio, *Epp.* 45; 58; 65; constitutio, *Epp.* 42; 45; 52; 58; 65; 69), *Epp.* 67; 72; 76: “Ordinatio” vel “ordinatus”; *Ep.* 72: “Ordinatio profana”; *Ep.* 58: ‘Ordinatio divina’; *Ep.* 68: “Ordinatio apostoli”; *Epp.* 33 et 66: “Ordinatio clerica”; *Ep.* 52: “Ordinatio ecclesiastica”; *Ep.* 68: “Ordinatio sacerdotalis” et “Ordinatio sacerdotum”; *Ep.* 42: “Ordinatio episcopatus”; *Ep.* 69: “Ordinatio vicaria [i.e. successorum apostolorum]”; *Ep.* 76: “Ordinatio succedanea”; *Ep.* 72: “Presbyteri aut diaconi ordinantur”; *Ep.* 68: ‘Ordinatio diaconorum’; *ibid.*: ‘Ordinatio rite celebranda.’

Quoad lexicon sacerdotale. Altare, *De unit.* 17; *Epp.* 40; 42; 66; 70; 72; 73, et alibi frequenter; *Epp.* 58; 64; 66: “Altare Dei”; *Epp.* 65 et 67: “Altare profanum”; *Ep.* 64: “Ara diaboli”; *Epp.* 66 et 68: “Altari deservire”; *Ep.* 64: “Altaris ministerium.” Sacrificium (saepissime); *Ep.* 64: “Sacrificium Dei”; *Ep.* 68: “Sacrificium divinum”; *De unit.* 17: “Sacrificium Christi” et “Dominica hostia.” Offerre (frequentissime), *Epp.* 9; 10; 11; 28; 34; 37; 66; 67; 68; 69; 72; 73; 77: offerre sacrificium vel oblatio sacrificii; *Ep.* 37] 54; 66; 68; 73; 77: celebrare sacrificium. Sacerdos (frequentissime). Sacerdotium, *Epp.* 11; 14; 40; 52; 64, et alibi; *Epp.* 40; 64; 68: “Sacerdotium Dei”; *Ep.* 66: “Divinum sacerdotium”; *Ep.* 42: “Sacerdotium tuum.” Sacerdotale, *Epp.* 52 et 73: “Cathedra sacerdotalis”; *Ep.* 68: “Sacerdotalis locus”; *Ep.* 65: “Sacerdotalis potestas”; *Ep.* 58: “Sacerdotalis auctoritas”; *Ep.* 14: “Sacerdotalis vigor”; *Ep.* 42: “Sacerdotalis gravitas”; *Epp.* 58 et 65: “Sacerdotalis honor.”

2. Sacerdotalis hierarchia.

Ut iam notavimus supra (p. 359), Cyprianus ita commiscet elementum hierarchicum cum elemento sacerdotali, ut unum pro altero accipere videatur: auctoritas nempe est essentialiter sacerdotalis, praepositus sive episcopus est essentialiter sacerdos, ipsa Ecclesia est essentialiter quoddam altare. Placet colligere quaedam ipsius dicta sive de sacerdotali appellatione hierarchiae, sive peculiariter de *sacrificali* eius officio:

De unit. 17: “Qui adversus sacerdotes facit . . . [est] hostis altaris, adversus sacrificium Christi rebellis.”

Ep. 40: “Una Ecclesia, et cathedra una super petram Domini voce fundata. Aliud altare constitui aut sacerdotium novum fieri praeter unum altare et unum sacerdotium non potest.”

Ep. 52: Episcopatus est “sacerdotii sublime fastigium” (“Ad sacerdotii sublime fastigium [Cornelius] cunctis religionis gradibus ascendit”).

Epp. 9; 10; 11: Eucharistia “offertur nomine eorum” vel “offertur pro illis.”

Ep. 34: “Sacrificia pro eis semper offerimus.”

Ep. 37: “Celebrantur hic a nobis oblationes et sacrificia.”

Ep. 54: “Sacerdotes, qui sacrificia Dei quotidie celebramus.”

Ep. 58: “Altari Dei assistit antistes.”

Ep. 63: “Christus [est] sacrificii huius auctor et doctor. . . In sacrificio quod Christus [in ultima coena] obtulit, non nisi Christus sequendus est. . . Ille sacerdos vice Christi vere fungitur qui id quod Christus fecit imitatur.”

Ep. 66: “Singuli divino sacerdotio honorati et in clerico ministerio constituti nonnisi altari et sacrificiis deservire debent.” “Xon offeratur pro eo, nec sacrificium pro dormitione eius celebretur.”

Ep. 67: “[Novatianus] sacrilega contra verum sacerdotem sacrificia offerre tentavit.”

Ep. 68: “In ordinationibus sacerdotum non nisi immaculatos et integros antistites eligere debemus, qui sancte et digne sacrificia Deo offerant.”

Ep. 69: “Deo et Christo [ego, Cyprianus] sacrificia indesinenter offero.”

Ep. 72: Ordinati in haeresi “contra altare unum atque divina sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conantur.” ‘Oportet sacerdotes et ministros, qui altari et sacrificiis deserviunt, integros atque immaculatos esse.’

De unit. 17: “[Schismaticus] constituere audet aliud altare, Dominicae hostiae veritatem per falsa sacrificia profanare.”

Ex toto contextu horum aliorumque locorum, ubi Cyprianus loquitur de sacerdotio et sacrificio, satis patet ipsum haec accipere in sensu proprio.⁵³ Id praeterea ostendit tum comparatio cum sacerdotio et sacrificio sive pagano (*Ep.* 64) sive levitico (*De unit.* 18 sq.; *Epp.* 55; 68; 69; 76), tum explicita distinctio a metaphorico seu spirituali sacerdotio ac sacrificio, *Ep.* 54: “Ut sacerdotes, qui sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias Deo et victimas [i.e. martyres] praeparamus”; *Ep.* 77: “Illic [i.e. apud fideles ad metalla damnatos] nunc sacerdotibus Dei facultas non datur offerendi et celebrandi sacrificia

⁵³ “De sacrificio eucharistico iuxta Cyprianum confer dicta in tractatu *De Eucharistia* II 902-904. Praeterea: J. Peters, “Cyprians Lehre über die Eucharistie,” *Katholik LUI* (1873) I 669-687; II 25-39; P. Batiffol, *L'Eucharistie, la présence réelle et la Iransubstantiation* (“Études d'histoire et de théologie positive,” deuxième série, éd. 10. Paris 1930) 227-247; D. Allès, *La théologie de saint Cyprien* (éd. 2, Paris 1922) 249-271.

divina. Celebratis imo atque offertis sacrificium Deo et pretiosum pariter et gloriosum . . . , cum Scriptura divina loquatur et dicat: 'Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum et humiliatum Deus non despicit' (*Psal.* 50. 18). Hoc vos sacrificium Deo offertis.... hostiae facti Deo."

De altero autem sacerdotali *officio remittendi peccata* per ecclesiasticam exomologesim, satis dictum est in tractatu *De Poenitentia* IV 294, 383-391, 393 sq., 669-674, 683 sq.

Quamvis nomen sacerdotis soleat apud Cyprianum designare solum episcopum, nonnumquam tamen tribuitur etiam presbytero, ut ostendatur in art. 3 (pp. 846 sq.).

3. *Divinae originis hierarchia.*

Haec divina origo emphatice ac multipliciter proponitur, imo videtur esse quaedam characteristicam nota ecclesiologiae Cypriani, quemadmodum apostolica traditio est characteristicam nota ecclesiologiae Irenaei.⁵⁴

Primo enim, electio et constitutio hierarchiae N. L. comparatur et assimilatur electioni et constitutioni hierarchiae A. L., quae quidem directe a Deo facta est (*De unit.* 18 sq.; *Epp.* 55; 68; 69; 76).

Secundo, super episcopos, sicut super apostolos, Deus Ecclesiam constituit, *Ep.* 40: "Una Ecclesia, et cathedra una super petram divina voce fundata"; *Ep.* 27: "Ecclesia super episcopos constituitur. Hoc divina lege fundatum est"; *Ep.* 42: Episcopus est "sacramentum [i.e. symbolum] divinae dispositionis et catholicae unitatis"; *Ep.* 65: "Apostolos, id est episcopos et praepositos Dominus elegit"; *Ep.* 55: "Episcopatus vigor et Ecclesiae gubernandae sublimis ac divina potestas."

Tertio, episcopi succedunt apostolis in eadem potestate, a Deo tradita, *Sent, episcop.*: "[Apostolis] nos successimus, eadem potestate Ecclesiam gubernantes"; *Ep.* 69: "Dicit [Christus] ad apostolos, ac per hoc ad omnes praepositos qui apostolis vicaria ordinatione succedunt . . ."; *Ep.* 76: "In Ecclesia Dei ordinatione succedanea [episcopus] praesidet"; *Ep.* 27: "Per temporum et successionum vices, episcoporum ordinatio decurrit"; *Ep.* 42: "Unitatem a Domino et per apostolos nobis successoribus traditam obtinere curemus."

Quarto, a divina lege dependet quinam in sacerdotium eligendi sint, *Ep.* 68: "Dei lege praescribitur quos et quales oporteat deservire altari et sacrificia divina celebrare."

Quinto, Deus ipse dicitur sacerdotes eligere, constituere, ordinare,⁵⁵

⁵⁴ Cf. Van den Eynde, *loc. cit.* (supra, in p. 347).

⁵⁵ Cyprianus quandoque loquitur de "Dei iudicio" quod interveniat in electione episcoporum (cf. v.g. *Epp.* 40; 52; 67), sed non constat an id intelligat de extraordinario

Ep. 45: "Dominus sacerdotes sibi in Ecclesia sua eligere et constituere dignatur"; *Ep.* 63: "Episcopi ecclesiis Dominicis in toto mundo divina dignatione praepositi"; *Ep.* 69: "A Deo et per Deum sacerdotes eius in Ecclesia constituuntur," "Deus sacerdotes ordinat"; *Ep.* 65: "Deus sacerdotes facit," "Deus episcopos facit"; *Ep.* 52: "(Deus Cornelium] episcopum fecit. . . Factus est Cornelius episcopus Dei et Christi iudicio. . . Deus sacerdotes facit"; *Ep.* 67: "Episcopus Cornelius Dei iudicio ordinatus est"; *Ep.* 58: "Te [Lucium R. P.] sacerdotem constituit divina dignatio. . . Episcopus divina ordinatione delectus."

Sexto, is qui opponitur sacerdotibus facit contra Dei legem et ordinationem, *De unit.* 17; *E.pp.* 9; 10; 11; 40; 44.

Praetermissis quibusdam minoribus imperfectionibus, tum in terminologia tum in ipsa Cypriani doctrina circa ecclesiasticam hierarchiam, quae connaturaliter proveniunt ex ipsa antiquitate testimonii, praecipuus ac doctrinalis eius defectus consistit in quodam vestigio exaggerati cuiusdam spiritualismi in sua generali conceptione de Ecclesia, quem iam supra deprehendimus apud coevum Origenem (cf. in p. 330) quique pedetemptim Cyprianum duxit in apertam, utut materialem tantum haeresim, in sua controversia cum Stephano R. P. circa validitatem Baptismi haereticorum et schismaticorum. Iam in ipsis operibus et epistolis ante hanc controversiam exaratis, Cyprianus tam fortiter insistit in necessitate fidei et bonitatis ministrorum, ut ab ea pendulam faciat non solum liceitatem et fructum sed etiam validitatem sacramentorum, non exclusa ipsa Ordinatione. Quamvis ipse in aestu polemic© non pauca satis ambigue et inconstanter proferat, tamen tum ex generalibus principiis quae in arguendo assumit, quaeque ad hoc unum tandem reducuntur: "Salus extra Ecclesiam non est" (*Ep.* 73. 21) seu extra Ecclesiam nullum opus divinum perfici potest, adeoque nulla gratia, nullum sacrificium, nullum sacramentum,^{SG} tum ex variis emphaticis affirmationibus quae profert in suis controversiis cum Schismaticis, cum lapsis et cum prohibentibus rebaptismum, eius doctrina ad haec duo puncta revocari potest: primo, omne sacramentum collatum extra Ecclesiam, seu in haeresi vel schismate, est nullum, adeoque haeretici vel schismatici invalide baptizant, offerunt, ordinant; secundo, minister iam in Ecclesia ordinatus, non solum invalide extra Ecclesiam ministrat, sed praeterea, cum ad Ecclesiam redit, tamquam laicus habendus est sive de iure sive de facto (ex quo

interventu divino. Ceterum in pluribus locis ipse manifestat se magnum momentum tribuere revelationibus ac visionibus. Cf. Harnack, "Cyprian als Enthusiast," *Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft* III (1902) 177-191; D'Alès, *La théologie de saint Cyprien* (cd. 2, Paris 1922) 77-83; "Le mysticisme de saint Cyprien," *Revue d'ascétique et de mystique* II (1921) 256-267.

"Cf. tractatum *De sacramentis in genere* 475 sq.

quidem logice sequeretur talem ministrum amisisse Ordinationem seu potestatem sacerdotalem, sed id Cyprianus explicite non dicit nec determinat, remanens in quadam fluctuatione et ambiguitate, quam abstulit posterior haeresis Donatismi, ad ipsum Cyprianum appellans). Sint paucae expressiones, contentae in supra relatis textibus. *Ep.* 40: “Una Ecclesia, et cathedra una. . . Aliud altare constitui aut sacerdotium novum fieri . . . non potest”; *Ep.* 52: “Non habet ecclesiasticam ordinationem, qui Ecclesiae non tenet unitatem”; *Ep.* 64: “Qui idolis sacrificando sacrilega sacrificia fecerunt, sacerdotium Dei sibi vindicare non possunt”; *Ep.* 68: “Manifestum est huiusmodi homines nec Ecclesiae Christi posse praeesse nec Deo sacrificia offerre debere”; *Ep.* 70: “Eucharistiam fieri apud illos [i.e. haereticos] omnino non potest”; *De unit.* 17: “[Schismatici] Dominicae hostiae veritatem per falsa sacrificia profanant”; *Ep.* 76: “Habere . . . aut tenere Ecclesiam nullo modo potest qui ordinatus in Ecclesia non est. . . [Frustra haeretici] cathedram sibi constituere et primatum assumere et baptizandi atque offerendi licentiam vindicare conantur”; *Ep.* 72: “Si qui presbyteri aut diaconi, vel in Ecclesia catholica prius ordinati fuerint, et postmodum perfidi ac rebelles contra Ecclesiam steterint, vel apud haereticos a pseudochristis et antichristis contra Christi dispositionem profana ordinatione promoti sint, et contra altare unum atque divinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint, eos quoque hac conditione [statuimus] suscipi, cum revertuntur, ut communificent laici et satis habeant quod admittuntur ad pacem qui hostes pacis extiterint; nec debere eos revertentes ea apud nos ordinationis et honoris arma retinere quibus contra nos rebellaverint.”

Adest et alius, nec minoris momenti, defectus in ecclesiologia Cypriani, qui tamen ad rem nostram directe non facit, scilicet mitigatus quidam episcopalismus, in quo inaniter ipse quaesivit principium ecclesiasticae unitatis, tam insistenter a se inculcatae, quique praecipua fuit ratio quare nec momentum nec indolem “sacerdotalis cathedrae” Romani Pontificis sufficienter ponderaverit.⁵⁷

FIRMILIANUS († circa 268), Caesareae Cappadociae episcopus, Origenis auditor, in sua epistola scripta ad Cyprianum circa a. 256 de quaestione rebaptismatis contra Stephanum R. P. (quae refertur inter epistolas Cypriani [*Ep.* 75], iuxta versionem latinam exaratam probabiliter ab ipso Cypriano), illius africanae doctoris easdem fere

⁵⁷ De hoc peculiari caractere doctrinae Cypriani, quatenus descendit ab ipsa eius generali conceptione de Ecclesia et Traditione, distincta a conceptione Irenaei et partialiter connexa cum principiis Tertulliani, confer Van den Eynde, *loc. cit.* (supra, in p. 347); de eodem vero quatenus influit in partialem errorem circa veritatem et plenitudinem romani primatus, confer G. BARDY, *La théologie de l'Eglise de saint Irénée au concile de Nicie* (Paris 1947) 226-251.

profert sententias, testis ceteroquin ipsius communis sensus ecclesiarum Cappadociae, Phrygiae, Galatiae et Ciliciae.

N. 4: “Apud nos fit ut per singulos annos seniores et praepositi in unum conveniamus ad disponenda ea quae curae nostrae commissa sunt, ut, si qua graviora sunt, communi consilio dirigantur, lapsis quoque fratribus et post lavacrum salutare a diabolo vulneratis per poenitentiam medela quaeratur” (*ML* 3. 1206).

N. 7: “Haeretici, si se ab Ecclesia Dei sciderint, nihil habere potestatis aut gratiae possunt, quando omnis potestas et gratia in Ecclesia constituta sit, ubi praesident maiores natu, qui et baptizandi et manum imponendi et ordinandi possident potestatem. Haeretico enim, sicut ordinare non licet nec manum imponere, ita nec baptizare nec quidquam sancte nec specialiter agere, quando alienus sit a spiritali et deifica sanctitate” (*ML* 3. 1208 sq.).

N. 10: “Atque illa mulier quae prius per prestigias et fallacias daemonis multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter caetera quibus plurimos ceperat, etiam hoc frequenter ausa est, ut et invocatione non contemptibili sanctificare se panem et Eucharistiam facere simularet, et sacrificium Domino sine sacramento solitae praedicationis offerret, baptizaret quoque multos usitata et legitima verba interrogationis usurpans, ut nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur” (*ML* 3. 1213).

N. 16: “Potestas peccatorum remittendorum apostolis data est et Ecclesiis quas illi a Christo missi constituerunt, et episcopis qui eis ordinatione vicaria successerunt. Hostes autem unius catholicae Ecclesiae, in qua nos sumus . . . , qui apostolis successimus, sacerdotia sibi illicita contra nos vindicantes et altaria profana ponentes, quid aliud sunt quam Chore et Dathan et Abiron, pari scelere sacrilegi” (*ML* 3. 1216 sq.).

N. 22: “Nos etiam illos quos hi qui prius in Ecclesia catholica episcopi fuerant, et postmodum sibi potestatem clericae ordinationis assumentes baptizaverunt, pro non baptizatis habendos iudicavimus” (*ML* 3. 1220).

Episcopi vocantur praepositi et praesidentes (n. 4: “seniores [*πρεσβύτεροι*] et praepositi”; n. 7: “Ubi praesident maiores natu [*πρεσβύτεροι*]”; in his duobus locis retinetur adhuc antiquior usus vocis “presbyter” sive de episcopo sive de simplici presbytero; in reliquis locis nomen ipsum “episcopus” adhibetur). Curam habent de rebus ecclesiasticis (n. 4). Habent peculiariter sacerdotalem potestatem, seu “potestatem clericae ordinationis” (n. 22), seu potestatem baptizandi, reconciliandi poenitentes et ordinandi (n. 7: “Baptizandi et manum imponendi et ordinandi possident potesta-

tem”; n. 16: “Potestas peccatorum remittendorum”); quam potestatem frustra usurpant haeretici, baptizantes (n. 22) et “sacerdotia sibi illicita contra nos vindicantes et altaria profana ponentes” (n. 16), sicut mulier illa sacrilega, quae “sanctificare se panem et Eucharistiam facere simulabat et sacrificium Domino offerebat” (n. 10). Episcopi sunt successores apostolorum (n. 16), seu “apostolis ordinatione vicaria succedunt” (ibid.).

DIONYSIUS ALEXANDRINUS († circa 264) in quadam *Epistola ad fratres* (relata ab Eusebio Caes., *Hist. eccles.* 7. 22) distinguit inter presbyteros, diaconos et populum: “Optimi quique ex fratribus, quorum nonnulli presbyteri erant et diaconi, et ex populo laudatissimus quisque mortem appetierunt” (*MG* 20. 690). In alia *Epistola ad Fabium Antiochenum* (pariter ab Eusebio Caes. relata, ibid. 6. 42, quam citavimus in tractatu *De Poenitentia* IV 630, 669) ostendit se, tamquam episcopum, habere potestatem iudicandi de lapsis atque ut irritam habendi reconciliationem his concessam a martyribus, etsi, pro bono pacis, declaret se nolle “iudicium illorum irritum facere seque sententiae illorum discussorem ac iudicem constituere” (*MG* 20. 615 sq.). In eadem epistola, narrans episodum cuiusdam senis nomine Serapionis (quod retulimus in eodem tractatu II 705 sq., 941 sq., IV 630), ostendit presbyterum, de licentia episcopi, potuisse peccatores moribundos reconciliare eisque Eucharistiam tradere (“Sed quoniam in mandatis dederam, ut morituris, si peterent . . . , venia indulgeretur . . . [presbyter] exiguum Eucharistiae partem puero tradidit, iubens ut in aqua intinctam, seni in os instillaret,” *MG* 20. 631-634). Eusebius (*Hist. eccles.* 6. 46) praeterea commemorat “alteram eiusdem Dionysii epistolam ad fratres Romae constitutos, per Hippolytum missam, de officio diaconi” (*MG* 20. 635). In alia epistola ad Xystum R. P. (apud Eusebium 7. 9) Dionysius exhibet episcopum regulantem accessum “ad sacram mensam” in qua “manus ad suscipiendum sacrum cibum porriguntur” quo quis “corporis et sanguinis Domini nostri Iesu Christi particeps est” (*MG* 20. 655).

CONC. ANTIOCHENUM a. 269, *Epistola synodica* ad Dionysium R. P., Maximum episc. alexandrinum aliosque totius orbis episcopos, de condemnatione et depositione Pauli Samosatani, episcopi antiocheni (apud Eusebium Caes., *Hist. eccles.* 7. 30): “Dionysio et Maximo, et omnibus per universum orbem comministris [συλλειτουργοί] nostris, episcopis, presbyteris et diaconis, et universae Ecclesiae catholicae quae sub coelo est . . . salutem . . . Quoniam [Samosatenus] a fidei regula recedens [ἀποστά τοῦ κανόνο], ad spuriam et adulterinam doctrinam se transtulit, hominis ab Ecclesia alieni actus examinare nihil

attinet. . . Tribunal et sublimem thronum, non ut Christi discipulus sibi ipsi construxit, et secretum, perinde ac seculares magistratus, ita appellatum habuit. . . Episcopos quoque vicinorum pagorum et civitatum, nec non et presbyteros assentatores suos submisit, qui in suis ad populum concionibus eadem [i.e. easdem laudes] de ipso praedicarent. . . Quid hic referre attinet subintroductas, ut Antiocheni vocant, mulieres, tam ipsius quam presbyterorum eius ac diaconorum? . . . Quid, inquam, attinet haec scribere? Scimus utique, fratres dilectissimi, episcopum et universum clerum [^{TM} *απατάον* = coetum sacerdotalem], bonorum operum exemplum multitudini praebere debere. . . Hunc igitur Deo bellum indicentem, nec cedere volentem, cum a communione nostra abdicassemus, necesse habuimus alium eius loco Ecclesiae catholicae episcopum ordinare, non absque divina, ut credimus, providentia. . . Igitur cum Paulus [Samosatenus] a recta fide et episcopatu excidisset, Domnus . . . administrationem [*λατοουργίαν*] Antiochensis Ecclesiae suscepit” (*MG* 20. 710-719).

Acta huius “synodi innumerabilium fere episcoporum” (ut ait Eusebius, *MG* 20. 707) manifestat firmum omnium consensum de divina ac sacerdotali hierarchia, simulque stabilem et universalem eius organizationem in tres gradus. Episcopi exhibent semetipsos ut custodes “regulae fidei” [*κακόνος*] atque haereticum Samosatenum tamquam Dei inimicum deponunt eique in ecclesiae administratione [*λατοουργία*] alium episcopum substituunt “non absque divina providentia.” Ecclesiae ministros “sacerdotalem coetum” [*το ὄρατ«ον*] appellant.

CONSPECTUS HUIUS SECUNDAE PERIODI.

Haec altera periodus apprime concordat cum priori (cf. supra, pp. 272-279), ostendens continuatum Traditionis sensum de sacerdotali indole et divina origine ecclesiasticae hierarchiae. Illi quidem cedit auctoritate testimonii, utpote remotior ab origine, sed ei praecellit abundantia operum et maiori conceptuum ac terminologiae praecisione. Ex decem adductis testibus (ad quos ceteroquin revocari potest tota litteratura huius periodi), quinque pertinent ad priorem partem saeculi (Tertullianus, Clemens Alex., Hippolytus, Origenes, *Didascalia*) et quidam (praecipue Tertullianus et Clemens Alex.) immediate contingunt finem praecedentis periodi, ceteri vero quinque ad medietatem eiusdem saeculi referri possunt (Cornelius, Cyprianus, Firmilianus, Dionysius Alex., Cone. Antiochenum). Magnam praeterea repraesentant loci ac indolis varietatem, ex qua copulati testimonii consensus non parvam accipit efficacitatem: pro ecclesia occidentali

(Carthaginiensi nempe et romana) loquuntur Tertullianus, Cyprianus, Hippolytus et Cornelius, pro orientali vero (praecipue alexandrina et antiochena) Clemens Alex., Origenes, Dionysius Alex., *Didascalia*, Cone. Antiochenum et Firmilianus; theologicas expositiones attentant praecipue Clemens Alexandrinus et Origenes; controversias agitant Tertullianus, Cornelius, Cyprianus et Firmilianus; conciliares et episcopales decisiones referunt Cone. Antiochenum, Dionysius Alex., Firmilianus et Cyprianus; liturgicam ipsam praxim exponunt praecipue *Traditio Apostolica* Hippolyti et *Didascalia*, ex quibus subinde processerunt plures canonico-liturgici libri ecclesiarum, nominatim *Constitutiones Apostolorum*, *Testamentum D. N. I. C.* et *Canones Hippolyti*.

Quoad distinctivas notas, *Didascalia* peculiariter insistit in monarchicum characterem episcopalem ac inde connectitur cum ecclesiologica conceptione Ignatii Antiocheni, probabilius eiusdem regionis scriptoris; *Traditio Apostolica* vivide ostendit divinam originem hierarchiae in ipsa supernatural! efficacia Ordinationis (ut clarius constabit ex art. seq., pp. 571, 574, 586, ubi de ritus sacramentalitate); Cyprianus maxime insistere videtur in sacerdotalem indolem hierarchiae et, si in pluribus ostendit affinitatem cum praefata monarchica conceptione Ignatii Antiocheni, eam aliquatenus mitigat, iuribus presbyterorum ac diaconorum necnon ipsius christianae plebis non leviter condescendens; Origenes, qui una cum Cypriano dici potest maximus scriptor ecclesiologicus huius periodi, excellet copia doctrinae, etsi hanc ad syntheticam quandam unitatem revocare praetermiserit eique praeterea ambigua quaedam elementa exaggerati spiritualism! commiscuerit, quibus obiectivus valor sive independentia sacerdotalis efficaciae a subiectiva dignitate ministri, periclitari videatur; in quem ceteroquin defectum, utut ex alio principio quam ex Origeniana gnosi procedens, impegit ipse Cyprianus, viam sternens haeresi Donatisticae.

Satis sit quaedam elementa doctrinae horum testium ari brevem synthesim revocare, praecipue quod attinet ad terminologiam qua ipsa doctrina exprimitur ac determinatur.

I. VERA HIERARCHIA inculcatur imprimis premendo distinctionem inter laicos et clericos, in quo excellit iam ipse Tertullianus, omnium antiquissimus, etsi, mox ad Montanismum conversus, hanc eandem distinctionem totis viribus suppressere aut ad pneumaticum sensum detorquere conatus fuerit. Hinc frequentissimus usus vocum: laicus, clerus, ordo, sacerdos, quae in praecedenti aetate fere desiderabantur; notabiles sunt peculiare expressiones: ordo ecclesiasticus (Tertullianus, Origenes), ordo sacerdotalis (Tertullianus, Origenes), collegium vel corpus sacerdotale (Cyprianus), coetus sacerdotalis seu

n upanïov (Cone. Antiochenum). Talis coetus constituitur et ab aliis separatur per Ordinationem, quae exprimitur vocibus: ordinatio (Tertullianus), ordinatio rite celebranda, ordinatio vicaria, succedanea, clerica, ecclesiastica, sacerdotalis (Cyprianus), ordinatio sacerdotum (Origenes), manuum impositio seu *χαροτηνία*, *χάρο*^{TM}«p. *χαρίπιθατία, ἰπίθαη των χειρω»* (Clemens Alex., *Traditio Apostolica, Didascalia, Cornelius*).

Episcopi vocantur praepositi, seu *γ/ουρζῖΟῖ* {*Didascalia*}, *προηγούμενοι* (Clemens Alex.; ad idem redit pulchra expressio *Traditionis Apostolicae*: episcopi habent το πνευμα ηγεμονικόν seu spiritum principalitatis, iuxta latinam versionem: spiritum principalem). *προῖστα/ιeroi* (Clemens Alex.), antistites (Tertullianus et praecipue Cyprianus; item latina versio Origenis et *Didascaliae*), *ἀρχοντε* sive principes {*Traditio Apostolica*, Origenes, *Didascalia*) *τρ^καθΤρίτοι* seu sedentes super cathedram (Clemens Alex.), ad quem sensum refertur frequens mentio episcopalis cathedrae sive throni (*κα^δρα, θρώο*; Clemens Alex., Hippolytus, Origenes, *Didascalia*, et praecipue Cyprianus qui loquitur de cathedra episcopi, cathedra Petri, cathedra sacerdotali, cathedra adultera). Describuntur praeterea varii aspectus episcopalis dignitatis et officii, i.e. pastoris (passim), patris {*Didascalia*; hinc vox graeca “papa” apud Tertullianum et in Cyprianicis epistolis 2; 16; 30; 31, in quibus Cyprianus a presbyterio romano et confessoribus africanis vocatur papa), medici (ob frequentem ac determinatum usum huius analogiae auctor *Didascaliae* putatur fuisse medicus), indicis {*Didascalia*: “Sit iudex integer,” “ludica, episcopus”-; Cyprianus, *Ep.* 55: “Ad tempus iudex vice Christi”), doctoris. cuius magisteriale munus frequenter ac peculiariter proponitur {*Traditio Apostolica*: “Participes magisterii”; Origenes: “Doctor Ecclesiae”; *Didascalia*: “Magister vester”; Cyprianus, *E.p.* 11: “Divino magisterio instruere.”).

/7. *SACERDOTALIS INDOLES* hierarchiae peculiariter inculcatur, praecipue per frequentem usum nominis sacerdotis et adiectivi sacerdotalis, quae abundant nominatim apud Tertullianum et Cyprianum (in solo Clementis Alex, pauperiori testimonio tales voces desiderantur). Sacerdos, *tepcis* (Tertullianus, Origenes, *Didascalia*, Cyprianus); summus sacerdos, *αρχιερεί* (Tertullianus, Hippolytus, *Didascalia*; Origenis versio latina habet “princeps sacerdotum”; Hippolytus in *Traditione Apostolica* utitur expressione: τὸ πνεῦμα ἀρχιερατικό); pontifex (Tertullianus, Origenis versio latina; pontificem Cyprianum appellat eius diaconus Pontius in *Vita Cypriani*)} sacerdotium {*Traditio Apostolica, Didascalia, Cyprianus*}; summum sacerdotium, *ἀρχιερατεία*

(*Traditio Apostolica*, Origenes); sacerdotalis potestas (Cyprianus), officium vel munus sacerdotale, sacerdotalia (Tertullianus), sacerdotia (Firmilianus), ordo sacerdotalis (Tertullianus, Origenes), collegium vel corpus sacerdotale (Cyprianus, qui ideo alios episcopos appellat collegas, quemadmodum Cone. Antiochenum eos appellat συλλειτουργοί), coetus sacerdotalis seu ^{TM} *uparuov* (Cone. Antiochenum); ΑἱΤουπυὸς (*Didascalia*)', mediator Dei, *θ^οῦ* (*Didascalia*).^{TM}

Officia sacerdotalia, praeter docere et baptizare (in *Traditione Apostolica* habetur etiam allusio ad collationem Extremae Unctionis), sunt praecipue: remittere peccata (*Traditio Apostolica*: "Habere potestatem dimittendi peccata"; Origenes et *Didascalia*; Cornelius, Cyprianus et Dionysius qui referunt ipsam praxim reconciliationis lapsorum); ordinare ministros Ecclesiae (Firmilianus: "Manum imponendi et ordinandi possident potestatem"; *Traditio Apostolica* inducit episcopum celebrantem tres ordinationes episcopalem, presbyteralem et diaconalem; Cornelius enarrat ordinationem Novatiani ad presbyteratum et episcopatum); offerre seu celebrare eucharisticum sacrificium: Sacrificium, *θυσία* (Tertullianus, Origenes, Cyprianus frequenter); sacrificii celebratio (Cyprianus, *Epp.* 54 et 68; in *Epp.* 54 et 77 significatur distinctio a metaphorico seu mere spirituali sacrificio); oblatio, offerre, προσφορά, προσφ«ραν (*Didascalia*, Cornelius, Cyprianus et notanter *Traditio Apostolica* quae refert ipsam liturgicam celebrationem Eucharistiae); altare (Origenes, Cyprianus frequenter, Firmilianus).⁵⁹

III. DIVINA ORIGO hierarchiae asseritur tum implicite in ipsa apostolica successione, in qua tamen scriptores huius aetatis minus quam praedecessores insistunt (Tertullianus, Hippolytus, Origenes, *Didascalia*, Firmilianus, Cyprianus loquens de "vicaria sive succedanea ordinatione"), tum aequivalenter in frequenti ac insistenti comparatione sive assimilatione cum sacerdotio A. T. (*Traditio Apostolica* eam appellat in ipsa formula ordinationis tum episcopi tum presbyteri; *Didascalia* tam frequenter in ea insistit ut inde eruditi suspicantur eius auctorem fuisse stirpis iudaicae), tum magis directe in quibusdam expressionibus, ut: Dignitas hierarchica est "res Dei" quae nullo pretio comparari potest (Tertullianus, *Apol.* 39: "Neque enim pretio ulla res Dei constat"), "Ex initio saeculi tibi bene complacuit in his, quos elegisti, praedicari" (*Traditio Apostolica*), Episcopi consti-

"Quoad usum nominis "sacerdos" in antiquis inscriptionibus Christianis, confer V. Schultze, *Altchristliche Stddte und Landschaften* II (Gütersloh 1926) 347 sq.; H. Leclercq, "Sacerdos," *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* XV-I (Paris 1950) 240-242.

"De usu vocis altaris apud antiquos scriptores usque ad Cyprianum confer B. F. Westcott, *The Epistle to the Hebrews* (London 1903) 455-463.

tuuntur et ordinantur ab ipso Deo (frequenter Cyprianus, *Epp.* 45; 52; 58; 63; 67; 68; 69; ut notavimus supra, haec divina origo est una ex characteristicis notis Cypriani, qui, ad stabiliendam contra haereticos iura et veritatem hierarchiae, potius immediate ad divinam originem quam ad apostolicam successionem recurrit).

Clemens quidem Alexandrinus et Origenes quasdam ambiguas proferunt assertiones, quae, prima fronte ac separatae a contextu generalis eorum doctrinae, videntur sacerdotalem ordinationem ad humanam originem revocare (Clemens: “Non ut qui ordinetur ab hominibus”; Origenes: “Ut si non dicatur ab hominibus esse episcopus, tamen sit apud Deum, etsi non per ordinationem hominum ad eum gradum pervenit”), sed, ut explicatum est supra, ipsi intendunt tantummodo significare excellentiam spiritualis sive interioris sacerdotii prae hierarchico sive exteriori sacerdotio, utut divinae institutionis, vel, si placet, superioritatem interioris sanctitatis prae legali sanctitate proveniente ex ipsa divina ordinatione, maxime cum ista ab illa, ut in indignis ministris, separetur.

TERTIA PERIODUS: SAEC. IV AD INITIA SAEC. V.

Testimonia huius periodi, quae est foecundissima antiquorum Patrum aetas, utilius colliguntur in quatuor sequentes series peculiaris alicuius characteris, quae ceteroquin ipsum chronologicum ordinem non graviter perturbant: *Patres Syri* (Aphraates, *Liber Graduum*, Ephraem); *Patres Graeci* (ab Eusebio Caes. † circa 340 ad Theodorum Mopsuestenum † 428, quibus adduntur duo documenta liturgica: *Sacramentarium Serapionis* et *Constitutiones Apostolorum*), *Patres Latini* (ab Hilario Pictaviensi † circa 367 ad Augustinum † 430); *Concilia saec. 4* tam occidentalia quam orientalia (a Cone. Eliberitanum a. 300 ad Cone. Toletanum a. 400), quorum canones eundem fere tenorem prae se ferunt.

PATRES SYRI.

APHRAATES († circa medium saec. 4. certius post a. 345, probabiliter a. 367).⁶⁰

“Sapiens Persa” nuncupatus, abbas et probabiliter etiam episcopus monasterii Mar Matthai (S. Matthaei) prope Mossul in parte Mesopotamiae a Syris inhabitata,

“Deficiente peculiari monographia de re nostra, utiliter conferuntur sequentia opera generalis indolis:

Bert, G., *Aphraat's des Persischen Weisen Homilien, ans dem Syrischen Vbersetzt und Erlautert*, Lipsiae 1888. Continet germanicam versionem operum Aphraatis, iuxta editionem principem W. Wright; utiles addit notas et introductionem.

Bickell, G., *Ausgewahlte Adhandlungen des Bischofs lackob Aphraates von Mar Matthaus*, Kempten 1874. Continet germanicam versionem octo tantum *Demonstrationum* Aphraatis, cum apta introductione.

antiquissimus inter eos ecclesiae syriacae Patres quorum opera ad nos integra pervenerunt, Aphraates scripsit syriaco sermone 23 tractatus sive *Demonstrationes* (ab a. 337 ad a. 345, ut constat ex computatione ab ipso auctore assignata), mystico-poetica forma ac semitico fervore refertas, in quibus sub stilo allocutorio satisfacit amico, de fide et requisitis operibus interroganti. Ad rem nostram praecipue faciunt *Demonstratio* 7 de poenitentibus, *Demonstratio* 10 quae tota est de pastoribus Ecclesiae et *Demonstratio* 14 seu exhortatio ad clerum et plebem Seleucia ac Ctesiphontis necnon aliarum vicinarum Mesopotamiae ecclesiarum.

Textum referimus iuxta latinam versionem, quam primus integraliter exaravit I. Parisot in *Patrologia Syriaca* (accurente R. Graffin), pars prima, tomi I et II, Parisiis 1894 et 1907.

Dem. 7 (“De poenitentibus”). nn. 2, 4, 8, 11, 18, 25, 26: “Hi . . . qui in certamine nostro vulnerantur, pro remedio habent poenitentiam, quo vulneribus suis imposito, sanantur. O vos, medici, discipuli sapientis Medici nostri! remedium istud assumite, quo aegrotantium plagas curetis. . .

“Vos igitur, medici, qui insignis Medici nostri estis discipuli, non debetis medicinam iis denegare quibus curatione opus est. Quicumque vobis suum vulnus detexerit, ei remedium imponite poenitentiae. . .

“Vobis autem, medici, id memoriae refero, quod in Scripturis sapientis nostri Medici legitur, poenitentiam scilicet ab eo [i.e. a peccatore] non inhiberi. . .

“Audite et vos qui claves portarum caeli tenetis, et fores aperite poenitentibus; auscultate quid beatus Apostolus dicat: ‘Si quis vestrum delicto laboraverit, vos qui spiritales estis, instaurate eum, in spiritu lenitatis, et cauti estote, ne et vos tentemini’⁰¹. . .

“O vos [fideles] qui ad pugnam convocati estis, audite sonitum tubae, et confortamini. Sed vos etiam alloquor, qui tubas gestatis, sacerdotes, doctores ac sapientes; conclamate, et universo populo dicite: Qui metuit, a praelio discedat, ne fratrum suorum animum frangat, quemadmodum et ipse deficit. . .

CnAVANis, J. M., *Les lettres d'Afrahat, le sage perse, étudiées au point de vue de l'histoire et de la doctrine*, Saint-Étienne 1908.

Duncan, E. J., *Baptism in the Demonstrations of Aphraates the Persian Sage*, Washington 1945.

Forget, I., *De vita et scriptis Aphraatis Sapientis Persae*, Lovanii 1882.

Hausherr, I., “Aphraate,” *Dictionnaire de spiritualité* I (Paris 1937) 746-752.

Nau, F., “Aphraate le Sage,” *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique* III (Paris 1924) 936-939.

Parisot, J., “Aphraate,” *Dictionnaire de théologie catholique* 1-2 (Paris 1902) 1457-1463. Praeterea confer eius praefationem ad opera Aphraatis ab ipso edita in *Patrologia Syriaca* I ix-lxxx.

Riccio tti, G., “La testimonianza di Afraate Siro sulla penitenza,” *La scuola cattolica* (1924) 48 sqq.

Sasse, C. I. F., *Prolegomena in Aphraatis Sapientis Persae sermones homilelicos*, Lipsiae 1879.

SchwEN, P., *Afraat. Seine Person und sein Verslândnis des Christentums*, Berlin 1907.

Tixeront, J., *Histoire des dogmes* II (cd. 9, Paris 1931) 202-209.

tl Gai. 6.1.

“O dispensator domus Christi! sodali tuo paenitentiam concede, et memento Dominum tuum non respuere paenitentes. . .

“O pastores, discipuli Domini! gregem pascite et deducite probe. Languidos confortate, aegrotantes erigite, sanate confractos, claudos reficite, et pingues Domino greges observate. . . O speculatores! diligenter observate, et populum universum de gladio praemonete, ne ingruens gladius animam auferat” (*Patrologia Syriaca* 1-1. 315, 318sq., 323, 330, 342, 355, 358).

Dem. 10 (“De pastoribus”), nn. 4 et 6: “O pastores! Pastori illi industrio, totius gregis Principi, similes efficiamini, qui tantam de grege suo curam habuit. . . Animam suam pro ovibus tradidit, et praelatos inclitos elegit et instituit, quibus oves commisit, cosque universo gregi praefecit. Ait enim Simoni Petro: ‘Pasce mihi oves meas, et agnos, et agnas.’ Et Simon gregem depavit, donec, impleto tempore suo, vobis illum traderet et discederet. Pascite igitur et vos gregem, et deducite recte. . .

“A vobis exposco, pastores, ne praelatos insipientes, aut stultos, cupidos, aut divitiarum amatores imponatis gregi. Qui pascit oves, de lacte earum nutriatur; et qui aratrum inducit, labore suo fruatur; sacerdotes convenit in sacrificio partem habere, et levitas decimas tollere. Qui autem de lacte vult comedere, gregi debet animum attendere; qui cupit labore aratri potiri, arationi sedulo incumbat; sacerdotes qui sacrificium participant, sacrificio honorabiliter inserviant; et levitae qui decimas percipiunt, partem in Israel non habeant” (*Patrologia Syriaca* 1-1. 451-454, 455–458).

Dem. 14 (“Exortatoria” ad clerum et plebem), nn. 1, 3, 25, 26, 27, 38, 44: “Consilium cepimus omnes nos dum congregati sumus, scribendi epistolam hanc ad fratres nostros universos, ecclesiae filios, in variis regionibus degentes, [nos] episcopi, presbyteri, diaconi, totaque ecclesia Dei, cum omnibus liberis eius in diversis locis, qui apud nos sunt: fratribus nostris charissimis ac dilectissimis, episcopis et presbyteris et diaconis, una cum universis liberis ecclesiae qui apud vos sunt, omnique populo Dei, Seleucia et Ctesiphonte et per varia loca existent! . . .

“Surrexerunt enim in populo nostro duces qui legem dereliquerunt, et gloriati sunt in iniquitate. . . Somno capti sunt navarchae, et naves eorum submersae fuerunt. Lex religata est, et testimonium obsignatum, factusque est sacerdos sicut populus. Magistratus aurum postulat, iudex repetit munera; princeps quidquid bonum sibi videtur loquitur....

“Dilectissimi, scitis eos qui legem obtinent et potestatem [gerunt]

in populo nostro, invidia atque odio, propter avaritiam, captos esse. Doctrina nostra moribus nostris concordat: manifeste ambulavimus, et manifeste castigati sumus. Nam et cum sanctam manuum impositionem homines a nobis accipiunt, soli impositioni intendunt; nec nostro tempore cito reperitur vir qui roget: Quis timet Deum? sed magis: Quis est in ordinatione antiquior? Statimque ut auditum fuit: Iste senior est; dicunt ei: Primario loco [te] oportet adsidere. Et nemo est qui verba recogitet Salvatoris, scribis pharisaeisque maledicentis: 'Vae vobis qui diligitis primas cathedras in synagogis, et recubitus in caenis; et amatis vocari ab hominibus Rabbi, Rabbi'. . . Fratres nostri superbiunt titulis quos susceperunt, ut per eos possint ligare, aut blandiri, aut honorari. . .

"O pastor propriae dignitatis nescie! 'Tu quis es, qui iudicas alienum servum?' Quod si iustificari nequeas, quare multiplicas peccata? Et si teipsum in corde tuo super me extollis et dicis: Ego, doctor et princeps, tibi praesum; non te excipio, tuque vinculis me oneras. Quomodo enim humilitatem mihi praecipis, qui elatum, superbum et arrogantem te ostendis? . . . Pecuniam accepisti, eamque recondidisti. Clavis tibi tradita est, ianuam autem clausisti; nec tu introisti, neque accedentes sinis introire. . .

"Dices autem mihi: Decorus sum ac speciosus, meque Deus elegit et unxit ut filiis populi mei imperarem. Ast erudire, o homo! [et scito] Deum iureiurando promisisse Phinees filio Eleazari pactum sacerdotii ab ipso et filiis eius servatum iri in sempiternum; ministravitque Phinees in sacerdotio cunctis ludicum diebus, videlicet trecentis sexaginta et quinque annis; tunc surrexit post eum Heli; cumque ipse et filii legem transgressi essent, dixit illi per prophetam [Deus]: 'Loquens locutus sum, ut tu et domus patris tui ministraret in conspectu meo in aeternum. Nunc autem, absit hoc a me, dicit Dominus; sed glorificantes me glorificabo; qui autem contemnent me fient ignobiles'⁰². . .

"Charissimi, filii pacis, et Christi discipuli, vos estis lux mundi, sal terrae, oculus corporis, amici Sponsi, semen bonum, aedificium petrae impositum. Vos architecti sapientes, effodientes fundamentum et putredinem revelantes. . . Vos claves tenetis; vos estis ligati fideles, vos estis qui tuba canitis. Vos procuratores domus et dispensatores, utres novi, vestimenta gloriosa. Vos estis apostoli, sponsae comptae desponsores, et lumen in tenebris. . . Vos estis Ecclesiae filii, ipsius educantes liberos, et gregem congregantes. . .

"Universo autem thesauro suo praeposuit dispensatores, quibus etiam vincula carceresque et captivos tradit, ligandi atque solvendi

committens potestatem” (*Patrologia Syriaca* 1-1. 574, 578 sq., 634 sq., 635-639, 642 sq., 678-682, 706).

Dem. 22 (“De morte et novissimis temporibus”), n. 16: “De Apostoli autem sententia: ‘Angelos indicabimus,’ explicationem meam audi. Angeli ab Apostolis iudicandi, sacerdotes sunt qui adversus legem praevaricati sunt, ut propheta dixit: ‘Labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore eius, quia angelus est Domini potentissimi.’⁰⁸ Angeli, qui sunt sacerdotes, et de quorum ore lex requiritur, cum adversus legem praevaricati fuerint ab apostolis et sacerdotibus qui legem observaverint in fine indicabuntur” (*Patrologia Syriaca* 1-1. 1023, 1026).

Dem. 23 (“De acino”), n. 3: “Fructus germinarunt olivae splendidae, in qua signum est sacramenti vitae, quo perficiuntur christiani et sacerdotes et reges et prophetae” (*Patrologia Syriaca* 1-2. 10).

1. *Hierarchicus character* clericorum (agitur praecipue de episcopis, sed etiam presbyteri et diaconi respiciuntur, et patet ex *Dem.* 14. 1) multipliciter significatur. Ipsi “legem obtinent et potestatem in populo” (*Dem.* 14. 25); eliguntur per impositionem manuum sive ordinationem (*ibid.*) et per unctionem (*ibid.* 27; *Dem.* 23. 3); sunt principes (*Dem.* 14. 3, 26), duces, navarchae, magistratus, iudices (*ibid.* 3), praelati (*Dem.* 10. 4, 16), pastores (*Dem.* 7. 26; *Dem.* 10 per totam; *Dem.* 14. 26, 38), doctores (*Dem.* 7. 18; *Dem.* 14. 26), medici (*Dem.* 7. 2, 4, 8), dispensatores domus Dei eiusque thesauri (*Dem.* 7. 25; *Dem.* 14. 38, 44), speculatores sive inspectores (iuxta originalem sensum vocis “episcopi”; *Dem.* 7. 26), gestantes et canentes tubam (quod refertur ad munus sive ducis sive speculatoris, *Dem.* 7. 18; *Dem.* 14. 38).

2. Ad *sacerdotalem indolem* referuntur tum ipsa appellatio “sacerdos” quae frequenter occurrit (*Dem.* 7. 18; *Dem.* 10. 6; *Dem.* 14. 3; *Dem.* 22. 16; *Dem.* 23. 3), tum vox “sacrificium” (*Dem.* 10. 6), tum potestas clavium quae frequenter hierarchis tribuitur (*Dem.* 7. 11: “Qui claves portarum coeli tenetis”; *ibid.* 25: “Sodali tuo paenitentiam concede”; *Dem.* 14. 25: “Ut possint ligare”; *ibid.* 26: “Clavis tibi data est”; *ibid.* 38: “Vos claves tenetis”; *ibid.* 44: “Ligandi atque solvendi commisit potestatem”).

3. *Divina institutio* pluries significatur explicitis verbis: “Praelatos elegit et instituit eosque universo gregi praefecit” (*Dem.* 10. 4); “Simon [Petrus] gregem depavit, donec, impleto tempore suo, vobis illum traderet et discederet” (*ibid.*)] “Deus elegit et unxit” (*Dem.*

14. 27); “Universo thesauro suo praeposuit dispensatores” (*ibid.* 44). Idem praeterea implicite significatur per constantem comparisonem et assimilationem ministrorum N. T. cum ministris A. T. (passim, peculiariter in *Dem.* 14).

LIBER GRADUUM (saec. 4, probabiliter in priori medietate circa tempus Cone. Nicaeni).

Anonymus auctor huius operis pertinet ad eandem syriacam ecclesiam Mesopotamicae regionis eademque floruit aetate qua Aphraates, ut suadet internum examen operis eiusque comparatio cum scriptis Aphraatis. Opus constat 30 sermonibus de gradibus perfectionis, quibus insunt quaedam gnostica tendentia et quaedam dogmatica principia ex quibus per ulteriorem evolutionem originem habere potuit doctrina sectae Messalianorum (graece: Euchitarum), ortae circa finem eiusdem saeculi in eadem syriaca regione. Ita M. Kmosko in introductione suae latinae versionis, editae in *Patrologia Syriaca* (accurante R. Graffin), parte prima, t. III, Parisiis 1926, quam hic citamus. Quidam auctores (mere transeunter quidem) suggerunt intimiorem connexionem inter hoc opus et Messalianos; ita E. Amann qui doctrinam *Libri Graduum* connectit cum mitigato Messalianismo proposito in *Homiliis Pseudo-Macarii Aegyptii* (monachus ipse Macarius defunctus est circa a. 390),^{0*} et I. Hausherr, qui videtur illud opus ut foetum Messalianorum habere.⁶⁵ Quidquid sit, testimonium de ecclesiastica hierarchia, in hoc opere exhibitum, valorem suum in re nostra retinet atque testimonia ipsa Aphraatis et Ephraem apte corroborat.

Sermo 3, nn. 7 et 15: “Sicut ipse Dominus et Apostoli similiter fecerunt constituentes diaconos aegrotis et nudis et peregrinis et captivis et omnibus egenis, ut ipsi verbum Dei et orationem administrarent. . . Sicut Apostoli constituerunt septem diaconos victus et penoris et ipsi docebant verbum Dei. . . Sicut fecit Stephaniis, qui unus erat ex his septem diaconis” (*Patrologia Syriaca* 1-3. 58 sq., 78).

Sermo 12 (“De ministerio Ecclesiae occulto et manifesto”), nn. 2-4: “Non enim sine causa constituit Dominus praedicatoresque eius primi et novissimi ecclesiam et altare et baptismum oculis corporis visibilem, sed, ut per visibilia in invisibilibus, in caelo, oculis carnis, simus, corporibus nostris templis et cordibus altaribus factis, ut migrantes illuc intremus, dum in hac ecclesia visibili sumus cum sacerdotio et ministerio eius, ut bona exempla exhibeantur cunctis hominibus illud in vigiliis et ieiuniis et in sufferentia Domini et praeconum eius imitantibus, nobis docentibus et facientibus. Et postquam magnam humilitatem assecuti sumus et omnes, maximos et minimos, reveriti sumus: tunc apparebit nobis ecclesia illa caelestis et altare spirituale, super quod offeremus in Spiritu confessionem cordium nostrorum oratione et corporum nostrorum obsecratione, credentes altari visibili et verax habentes sacerdotium ipsi inserviens, cum omnia, quae in hac ecclesia

^{**} “Messaliens,” *Dictionnaire de théologie catholique* X-1 (Paris 1928) 795.
Gregarii Monachi Cyprii De Theoria Sancta (Roma 1937) 113, in nota.

habentur, in similitudinem ecclesiae illius occultae constituta sint. Quodsi dubitaverimus et contempserimus ecclesiam publicam et altare manifestum et sacerdotium publicum et baptismum propitiatorium; nec corpus nostrum erit templum, nec cor nostrum erit altare, laudisque fons, nec ecclesia illa excelsa et altare et lux et sacerdotium eius apparebunt nobis, in qua omnes sancti congregabuntur, qui corde mundi sunt habitantes in gloria et delectantur in lumine eius, quia non contempserunt educatricem illam benedictam, quae quotidie parit et educat vades optimos et mittit in ecclesiam magnam sublimitatis.

“Manifesta est cuique ecclesia visibilis, cuius altare et baptismum et sacerdotium Dominus instituit: nam in ipsa oravit Dominus et Apostoli eius et baptizaverunt et immolaverunt corpus et sanguinem eius et in ipsa veraciter functi sunt vice sacerdotum. Ipsa est ecclesia in veritate et mater benedicta, quae omnes infantes educat, et corpus, corque, in quibus Dominus inhabitat, et propter inhabitantem in ea Spiritum templum est verum et altare, quia Dominus illic habitat, sicut scriptum est: ‘Corpora vestra sunt templum Domini et in homine vestro interiore habitat Christus’⁰⁰. . . Parit autem homines velut infantes ecclesia, ipsa et altare et baptismus eius; et lac sugunt, donec ablactantur; et ubi perveniunt ad incrementum et cognitionem corporis et animae, corpora sua templa et corda sua altaria reddunt et comedunt cibum fortem, lacte praestantiorum, donec perfecti comedant Dominum vere. . . Itaque ecclesiam visibilem ne contemnamus, nam ipsa educat omnes infantes, nec [ecclesiam] cordis, nam haec confortat omnes infirmos; et illam excelsam praestolemur, quae omnes sanctos perficit. Tres autem hae ecclesiae eorumque [lege: earumque] ministeria vitam habent; attamen praestantior est gloria quam gloria”” (*Patrologia Syriaca* 1-3. 58 sq., 78).

Sermo 13, n. 2: “Iustitia [i.e. vir qui iuste ac virtuose vivit] . . . sacerdotes honorat eorumque verbis obedit, eos adit; sacerdotibus suis primitias omnium proventuum suorum et primitias alveorum praestat et primogenita omnium, quae possidet et ad domum Domini adducit, nec invidet felicitati sacerdotum mortuos suos sepelientium et infirmos suos visitantium et vivos suos docentium et aedificantium. . . Senes et anus honorat et bene est ei, et diaconissas; et honoratur ab eis, sicut decet” (*Patrologia Syriaca* 1-3. 307-310).

Sermo 16, n. 2: “Tu autem, voca . . . eos, qui sacerdotes sunt, ‘domini et patroni mei’ ” (*Patrologia Syriaca* 1-3. 390).

Sermo 21, nn. 17, 24, 31: “Praesulibus autem praecipit: ligate et

“ 1 Cor. 6. 19.

" 1 Cor. 15. 40.

eiicite peccantem de medio vestri, nec eum percussione percutite; hi tamen [i.e. mali pastores] ferre non valentes percutiunt eum et peccant. . .

“Perfecti praelaturam non ambiunt; si autem principatum tenentes perfectionem assequantur, relinquunt praelaturam et tunc perfici possunt; nam perfecti omnes cum humilitate instruunt, nec quemquam vi cogere possunt, uti praesules. Praesulibus autem per singulos locos potestatem habentibus licet poenas repetere de rebus omnibus cum debita iustitia et eum, qui rebellis fit contra collegas, cum aequitate corripere et eiicere e medio eorum, donec paenitentiam agat. . .

“Praesulibus autem singuli subsunt loci, ut cum clementia corripiant, sicut decet, et ubi convenit, discernant cum aequitate, quid coetibus in singulis locis expediat et quid prosit etiam infantibus et etiam infirmis et etiam vitiatis et etiam rebellibus. . . Etiam vos, praesules, intelligite conversationem perfectionis et nolite tonare contra nos et nos in re nostra criminari et odisse gratis et persecutione detertere sine causa a ministerio, in quo nos oportet ambulare” (*Patrologia Syriaca* 1-3. 479, 494, 506 sq.).

Sermo 27, n. 5: “Ne quis unquam dubitet de Ecclesia et sacerdotibus eius, quia ab Ecclesia catholica procedit tota cognitio veritatis” (*Patrologia Syriaca* 1-3. 778 sq.).

In hoc opere *elementum hierarchicum* sufficienter indicatur: oportet sacerdotes honorare eisque oboedire ac primitias offerre (*Serm.* 12. 2; *Serm.* 13. 2); ipsi sunt domini et patroni (*Serm.* 16. 2) necnon praesules, habentes praelaturam et principatum cum potestate indicandi et corripiendi (*Serm.* 21. 17, 24, 31); ipsi docent et ab eis procedit cognitio veritatis (*Serm.* 13. 2; *Serm.* 27. 5).

Praecipue *elementum sacerdotale* extollitur: distinguuntur tres ecclesiae, visibilis, invisibilis et caelestis, unaquaeque cum proprio ac distincto sacerdotio, sacrificio et altari (*Serm.* 12. 2-4): in ecclesia visibili est “sacerdotium” (*ibid.* 4), “verax sacerdotium” (*ibid.* 2), “sacerdotium publicum” (*ibid.*); sunt sacerdotes (*Serm.* 13. 2; *Serm.* 16. 2; *Serm.* 27. 5); est “altare” (*Serm.* 12. 4), “altare visibile” (*ibid.* 2), “altare manifestum” (*ibid.*), in quo “immolatur corpus et sanguis [Christi]” (*ibid.* 4); “ecclesia ipsa, et altare et baptismus eius” parit et nutrit homines vehit infantes (*ibid.*); sacerdotes visitant infirmos, sepeliunt mortuos (*Serm.* 13. 2) et habent potestatem ligandi (*Serm.* 21. 17, 24).

Ad *divinam originem* hierarchiae quod attinet, diaconi dicuntur constituti ab Apostolis (imo expressio “Ipse Dominus et Apostoli” videtur referre hanc institutionem etiam ad Christum); explicite

dicitur: “Constituit Dominus ecclesiam et altare et baptismum” (*Serm.* 12. 2), “Manifesta est cuique ecclesia visibilis, cuius altare et baptismus et sacerdotium Dominus instituit” (*ibid.* 4); divinam originem sonat haec intima consociatio sacerdotii cum Ecclesia: “Ne quis linguam dubitet de ecclesia et sacerdotibus eius, quia ab ecclesia catholica procedit tota cognitio veritatis” (*Serm.* 27. 5).

EPHRAEM (306/307-373).⁶⁸

Cognomento Syrus (ut distinguatur ab aliis eiusdem nominis scriptoribus), maximus inter Patres syros, monachus, diaconus nec probabiliter sacerdos. Ephraem (a biblico nomine Ephraim) natus est Nisibi in Syria orientali a. 306 vel 307, ibique commoratus est, docens in schola Nisibena usque ad a. 363, cum, translata ea urbe a romano ad Persarum regimen, ad vicinam Edessam intra fines romani imperii migravit, ibique, monasticam vitam amplexus, docuit in schola edessena usque ad a. 373, ultimum suae vitae. Plura quidem in priori periodo ac civitate scripsit (certe 21 priora inter 72 *Carmina Nisibena*), sed maxima pars authenticorum eius operum hucusque editorum exarata est Edessae inter a. 364 et a. 373. Textus originalis est syriacus; probabiliter Ephraem graecam linguam non calluit.

Princeps, et hucusque omnibus consideratis praecipua, est editio romana a. 1732-1746, curata a maronitis, Assemani et Mubarak (latine Benedictus', constans 6 tomis, quorum tres priores continent textum syriacum et latinum. ceteri tres textum graecum et latinum; praecipuae inter recentiores partialesque editiones sunt eae quas curarunt Overbeck quoad quaedam opera selecta (Oxonii 1865; caret tamen versione latina), Bickell quoad *Carmina Nisibena* (Lipsiae 1866), Lamy quoad *Hymnos et Sermones* (Mechliniae 1882-1902) et Rahmani quoad *Hymnos de Virginitate* (Beryti 1906). Quaedam insigniora excerpta ex his editionibus (omisso Overbeck) hic referemus, servato praefato editorum ordine, pro faciliiori referentia.

Comm, in Ezech. 10. 2: “Rursus ‘istae prunae’ lineisque amictus vir illas extraens, et super populum profundens, figura fuit Dei Sacerdotum, per quos prunae viventis et vivificantis Corporis Domini nostri dispensantur; porro dum alter Angelus manum porrigit, prunas legit, et viro lineis induto mox tradit, mysterium innuit, non ab ipso Sacerdote ex pane fieri posse Corpus, sed ab alio; hic autem est Spiritus sanctus; Sacerdotem igitur velut mediatorem solummodo manus attollere, labiisque preces et orationes, quasi supplicem servum offerre” (E.

Deficiente adhuc peculiari monographia de re nostra, utiliter leges, praeter introductiones appositae editionibus Asscmani-Benedicti, Overbeck, Bickell et Lamy. sequentia opera generalis indolis, quorum quaedam magis directe tangunt theologiam Ephraem.

Eir a i n e r, C., *Der hl. Ephraem der Syrer. Eine dogmengeschichtliche Abhandlung*, Kempten 1889.

E m e r f a u, C., *Saint Ephrem le Syrien. Son oeuvre littéraire grecque*, Paris (1918). Ibi, in pp. 15-26, invenies abundantem ac criticam bibliographiam.

L a m y, J., “Saint Ephrem,” *Université catholique* (1890) III 321-349; IV 161-100.

N a u, F., “Ephrem (Saint),” *Dictionnaire de théologie catholique* V-1 (Paris 1913) 188-193.

R i c c i o t t i, G., *Sant'Efreem Siro. Biografia, scritti, teologia*, Torino 1925. In pp. 190-218 agitur de sacramentis; in p. 212-215 d? ipso Ordine.

T i x e r o n t, J., *Histoire des dogmes* II (ed. 9, Paris 1931) 209-221.

Assemani et P. Benedictus, *Ephraem Syri opera omnia* [6 tomi, Romae 1732-1746] II [Syriace et latine] 176).

Sermo de sacerdotio:^{TM} “O Miraculum stupendum! O potestas ineffabilis! O tremendum Sacerdotii [ιβρωσὺν⁷⁰] mysterium, spiritale, ac sanctum, venerandum, et irreprehensibile, quod Christus in hunc mundum veniens, etiam indignis impertitus est. . . Excedit quippe omnem orationem atque intellectum, omnemque cogitationem, donum dignitatis sacerdotalis [ιερωσύη/?]. . . Quoniam absque venerando Sacerdotio, remissio peccatorum mortalibus non conceditur. . . Sacerdotium . . . audacter e terra sursum in coelum volitat, donec ipsum contueatur invisibilem; procidensque instanter pro servis orat Dominum, lacrymas et gemitus conservorum deportans; proprioque similiter Domino ferventem deprecationem simul et poenitentiam offerens, misericordiam, et indulgentiam a Rege misericorde postulat, ut Spiritus sanctus pariter descendat, sanctificetque dona in terris proposita: quumque oblata fuerint tremenda mysteria immortalitate plena, praeside Sacerdote [ὁρ«ω] orationem pro cunctis faciente, tunc animae accedentes, per illa tremenda mysteria macularum purificationem accipiunt. . . O potestas ineffabilis, quae in nobis dignata est habitare per impositionem manuum sacrorum sacerdotum [δι ἐπιθεσεω χαρὼν ἁγίων ιερῶν]” *ibid.* III [graece et latine] 1-3).

Sermo de secundo adventu Domini et de poenitentia: “Tunc [i.e. in die iudicii] clerici a sociis dividuntur clericis, Episcopi a Coepiscopis, Diaconi ab aliis Diaconis; et Subdiaconi, et Cantores, atque Lectores a se invicem” *ibid.* 157 sq.).n

Carmina Nisibena, carmen 17 (De Abraham episcopo Nisibis; laudatur episcopus Vologeses quod Abraham in episcopatum ordinaverit et successorem reliquerit). “Loquar de subpastore eius, qui factus est caput gregis. . . Efferbuit cornu [i.e. olei] electionis eius et perfectus est et factus est caput, elevatus est et factus est magister. Laudetur ille, qui illum principem fecit! . . . Laudetur ille, qui sanctificavit altaria tua! . . . Laudetur ille, qui fecit te columnam nostram! Tradidit manum suam discipulo suo, cathedram tali, qui dignus erat,

³ Ut animadvertimus in Introductione tractatus (p. 26), hic sermo, quamvis sit dubiae authenticitatis, ab ipso Ephraem saltem tamquam ab inspirationis fonte probabiliter procedit. Affinitatem ostendit cum *Hymno de sacerdotio*, infra referendo (p. 357).

⁴ Haec et sequentes voces desumuntur ex versione graeca, quae, pro originali textu syriaco apposita est ab editoribus romanis in tribus ultimis ex sex tomis operum Ephraem (i.e. in parte graeco-latina). Ceterum notum est versionem graccam parum fidelem et satis mendosam esse.

⁷¹ Etsi Ephraemiana authenticitas huius graeci sermonis non sit certa, saltem tamen ipse est testis constitutae hierarchiae antiquae ecclesiae syriacae tempore Ephraem.

elavem tali, qui se fideliter gesserat, gregem tali, qui illustris erat” (Bickell, *Carmina Nisibena* [Lipsiae 1866] 108 sq.).

Carmen 19 (de eodem Abraham): ‘O fructus pulcher castitatis, in quo sacerdotium complacuit, minime natu fratrum tuorum, sicut filius lesse, cornu [i.e. olei] efferbuit et unxit te, manus incubuit tibi et elegit te, ecclesia optavit et dilexit te. Altare purum destinatum est ministerio tuo, cathedra magna honori tuo. . . Ordina oves loquentes [i.e. homines] et illustra ascetas pure et virgines caste, institue sacerdotes gloriose et praesules leniter et congregationem laicorum iuste” (*ibid.* 112 sq.).

Carmen 21 (de eodem): “Fias corona sacerdotio et per te glorificetur ministerium; fias frater presbyteris et praeceptor diaconis, magister pueritiae, baculum et manus senectuti, murus virginibus Deo dicatis! . . . Laudetur ille, qui elegit te ad sacerdotium!” (*ibid.* 117).

Hymni in jestum Epiphaniae, hymnus 5. 7 sq.: “Moyses baptizavit populum Israel in mare, et non potuit cor eius peccatorum sordibus repletum abluere. Ecce sacerdos Moysi similis maculas animae abluit et oleo obsignat agnos novos pro regno coelorum” (J. Lamy, *Sancti Ephraem Syri hymni et sermones* [4 tomi, Mechliniae 1882-1902] 152).

Hymnus 7. 26 sq.: “Ecce sacerdos noster velut piscator stat ad exiguas aquas, fecit ex eis capturam magnam omnis generis et conditionis, extraxit pisces eosque obtulit supremo regum regi. Apprehendit Simon captos pisces eosque protulit coram Domino. Sacerdos noster per potestatem a Petro acceptam assumpsit virgines et innoxios eosque in festo obtulit Domino festi” (*ibid.* 74).

Hymnus 8. 4: “Sacerdotes captivi in puteo occulte absconderunt ignem sanctuarii [cf. 1 *Mach.* 1. 19], sacramentum huius ignis quem summus pontifex miscuit baptismo” (*ibid.* 76-78).

Hymnus 11. 3, 5: “Extendit Moyses tabernaculum temporale; sacerdotes in aquis abluti ingressi sunt, ministrarunt, at poenas dederunt et oppressi sunt quia ablutum non erat intus cor eorum. Beata es tu, [o Ecclesia,] quia in Paschate passionis sacerdotes suffimentis thimiamatum suorum abstergunt in te animas. . . Ioannes qui magnus fuit inter natos mulierum Christo inferior fuit, quia ab eo baptizati rursus baptismum Apostolorum suscipere debuerunt. Beata es tu quia sacerdotes tui maiores sunt illo in hoc tantum quod perpetuo permanet baptismus Christi” (*ibid.* 104-106).

Hymnus 13. 5: “Splendent vestimenta vestra [i.e. recenter baptizatorum], nitent coronae vestrae, quas texuit vobis hodie Primogenitus per sacerdotem” (*ibid.* 112).

Sernio de admonitione et poenitentia 11: “Presbyteris honorem exhibe; sacerdotes sedulo honora ut bonos patresfamilias. Debitum redde obsequium dignitati eorum et actus ne perscruteris. Dignitate quippe sacerdos angelus est, conditione vero et actibus homo, misericordia autem divina mediator inter Deum et hominem” *{ibid. 296}*).

Sermones in hebdomadam sanctam, serm. 2. 4, 9: “Quum advenisset dies azymorum, pascha legalis populi, eo ipso advenit dies, in quo Dominus Sacramentum consummaturus daturus erat Ecclesiae corpus suum mox in sacrificium offerendum, in quo etiam mixturus erat calicem sanguinis sui pro nobis effundendi. . . Gloria regi regisque filio qui elegit sibi discipulos, et ministris suis dedit potestatem aperiendi et claudendi regni! Gloria illi qui in coenaculo explicavit nobis sua mysteria et in manibus Simonis ceterorumque ministrorum suorum se sustulit. Pascha hoc novum pascha est sanctae Ecclesiae” *{ibid. 372-374, 386}*).

Commentarium in Isaiam 49. 23: “‘Proni in terram adorabunt Nazareos,’ i.e. sacerdotes qui in ea [Ecclesia] sunt. ‘Erunt reges educatores tui et pulverem pedum tuorum lingent’; pedum scilicet apostolorum eorumque discipulorum qui praedicant veritatem et habent sanandi donum” *{ibid. II 134-136}*).

Ibid. 61. 6: “‘Vos autem sacerdotes Domini vocabimini et ministri Dei.’ Hoc dicit quia cessaverat sacerdotium eorum per septuaginta annos. Convenit autem Ecclesiae e gentibus collectae, quia . . . [Christus] constituit intra Ecclesiam e gentibus quas salvavit collectam sacerdotes et oeconomos et dixit ad eos: vos vocabimini: sacerdotes Domini. ‘Opes gentium comedetis,’ oblationes eorum et sacrificia” *{ibid. 182}*).

Sermo de reprehensione 9: “Quis non scindat vestimentum suum ingemiscens de re tanta luctuosa? Ministri Dei animalium servi effecti⁷². . . Grex ovium servatus fuit, grex autem hominum despectus. Pastores nostri bene computum ineunt cum pastoribus temporalibus. Cum illis quomodo computum inibit magister pastorum? Quia gregem cum grege commutavimus gregem suum in grege nostro requiret” *{ibid. 358}*).

Sermo de magis, incantatoribus etc. 1 sq.: “Sacerdotes Deum deseruerunt ut mammonam prosequerentur; pro ieuniis et oratione luxuria et avaritiae vacant; relictis Ecclesia eiusque filiis, mercatores effecti sunt. . . Sacerdotes Ecclesiae cultores fiunt diaboli; fit sacerdos sicut populus et in hominibus nemo rectus reperitur. . . Sacerdotes . . . pol-

⁷² Agitur de clericis possessoribus et mercatoribus.

luti et abominabiles ad nomina daemonum confugiunt. . . Diaconi expellunt daemones ex Ecclesia fideli, filii autem Ecclesiae eos retinent, nec sinunt egredi. Portae Ecclesiae patent et nemo venit ad orationem, quia pastores cum ovibus currunt ad portam magorum. Primitiae tamen sacerdotum Ecclesiae iam relinquunt magos. . . Sacerdos per impositionem manus suum accipit sacerdotium et sale conspergitur caput eius ut sal assumat quod super illud est. Sedet et non erubescit sacerdos de capite suo sale consperso. Iam autem sacerdotium eius infatuatum est et ad nihilum valet nisi ut conculcetur. Diaconus qui suo sanguine obsignavit Scripturas daemonum venit (in ecclesiam) et induit habitum angelorum, quis non commoveatur? . . . In sacerdotibus reperitur abominatio, in diaconis immunditia" (*ibid.* 394-396, 398. 400).

Hymni de ieiunio quadragesimali et de Christi miraculis ac mysteriis, hymnus 19 (de resurrectione Christi). 9: "Offerant Domino nostro in coronam Horum: pontifex suas homilias, presbyteri sua encomia, diaconi suas lectiones, adolescentes sua hulala, pueri suos psalmos, virgines sua cantica, principes sua acta, laici suos mores" (*ibid.* 754).

Hymni de Abraham,³ hymnus 10. 2, 4: "Ecclesiam quam fundavit absolvit et coronavit eamque vehit sponsam regiam desponsavit Filio regis. . . Edocuit sacerdotes ethnicos fecitque eorum filios sacerdotes, qui eius vice vero Deo sacrificarent" (*ibid.* III 812).

Hymni de Juliano Saba,^{TM} hymnus 20. 3: "Moyses erexit altare victimarum, illudque sanguine animalium aspersit; Saba erexit altare sanctum et super illud fregit corpus vivum" (*ibid.* 912).

Hymni de instauratione Ecclesiae, hymnus 2. 5 sq.: "Adventu suo expulsi a te [i.e. ab Ecclesia] victimas immundas sacrificiorum et posuit in te corpus suum vivum et calicem sanguinis sui. . . Ecce constituit in te sacerdotes qui orent pro filiis tuis" (*ibid.* 968).

Acta Mar Abrahae Kidunaiae' 5. 10: "Erat autem in ditone civitatis vicus quidam, Beth-Kiduna appellatus, cuius omnes incolae a maximo usque ad minimum ethnici erant Deumque verum abnegaverant. Nullus autem presbyterorum aut diaconorum plurimorum qui illic fuerant potuerat cos ad veritatem convertere, nec doctrina quis

³Abraham Kidunaia vel Chidunensis (ψ 366), sic vocatus a pago Kidun prope Edessam, celebris eremita et sacerdos, familiaris Ephraem. Cf. infra *Acta Mar Abrahae Kidunaiac.*

n Iulianus (j- 367), ob longam vitam cognomento syriaco Sabu seu senex, sacerdos et eremita prope Edessam, familiaris Ephraem.

"Ephracmianam authenticitatem huius operis defendit, post Assemani, Lamy (III xl-xlii et IV 1 12) contra Bollandum et Pagium qui contendunt Abraham Kidunaiam fuisse duobus fere sacculis Ephraemo posteriorem.

capax fuerat eos abducendi a cultu simulacrorum falsorum, sed eorum sacerdotes effugiebant et, re infecta, inde recedebant. . . Quadam ergo die episcopus cum toto suo clero sedens, dixit: ‘Talem ego virum [i.e. Abraham eremitam] cunctis meis temporibus non vidi ita in opere bono perfectum et omnibus ornatum virtutibus quas Deus diligit. . . Volo eum constituere sacerdotem in hoc ethnicorum vico, quia forsan sua patientia et caritate eos ab errore ad Deum convertere poterit’... Igitur eduxerunt eum e cella in qua se incluserat, et adduxerunt in civitatem eumque sacerdotem crearunt et magno cum gaudio ad vicum, comitante omni clero, miserunt. . . [Absoluta illius vici conversione ad fidem, Abraham] exinde recedens secreto in alium locum migravit. . . Illico surgens episcopus cum suo clero venit in vicum, et confortans incolas verbo elegit eis atque ordinavit presbyteros, diaconos, subdiaconos, et lectores in isto vico et in aliis vicis” (*ibid.* IV 22-24, 36-38).

Hymni de oleo ac olea, hymnus 1. 10: “Idem [oleum] unctionem imprimit altaribus ad suscipiendum sacrificium placationis” (I. E. Rahmani, *Hymni de virginitate* [Beryti 1906] 12 sq.).

Hymnus 3. 2, 9: “Duo olivarum rami, quos Zacharias [*Zach.* 4. 3] vidit, sunt similes duobus fontibus, quorum ex uno promanavit sacerdotium, ex altero dignitas regia. . . Oleum, veluti sacerdotio cognatione affine, atque simile Ioanni filio Zachariae sacerdotis, viam sternit in auditu intercluso audiendis verbis, ut per eam vox voluntatem dicentis exprimens in aurem usque penetret. Ita olim Ioannes praecursor stravit viam, in qua incessit absconditi Patris Verbum” (*ibid.* 18 sq., 20 sq.).

Hymnus 4. 6, 8: “Oleum est quasi amicus Spiritus Sancti eiusque minister, nempe est quasi ipsius alumnus et comes. Spiritus enim oleo sacerdotes christosque olim unxerat, signaculumque suum per oleum modo imprimit suis ovibus, sicut sigillum in cera infigit suum typum. Spirituale itaque signaculum imprimitur in corporibus cum in baptismo oleo ununtur, et in baptizandis dum consignantur. . . Sacerdotium isti baptismali alvo dum parit, suum praestat ministerium, atque ante eum praeire facit unctionis chrisma. Illabente et advolante Spiritu Sancto super fontis baptismalis undas corona Levitarum eum circumdat, praesidente ministerio sacro Pontifice” (*ibid.* 23 sq.).⁷⁰

Hymnus de lericho 12: “Sacerdotes antiquiores cupierunt [videre] tuum splendorem, verumtamen haud viderunt; sacerdotes medii tuum intuiti sunt decorem teque praedicaverunt; sacerdotes autem ecclesi-

⁷⁰ Hunc textum referebat iam Assemani in sua *Bibliotheca Orientali*, quem excribit Lamy II 806, in nota.

arum suis pugillis te arripuerunt, vitae panis, qui descendens commixtus es nostris sensibus” (*jbid.* 103).⁷⁷

Hymnus de sacerdotio^{TM'}. “Sacerdos maior est angelo, quia corpus frangit ac distribuit. . . Sacerdos vocat ex alto Spiritum, qui illabitur descenditque super sacrificium. Panem et vinum, nondum super iis illapso Spiritu sancto, ponit, procidensque recte genibus Patrem sanctum advocat; ipsi mortem Filii sui ac passionem quam in cruce sustinuit in memoriam adducens, supplicatque eum ut Spiritum suum mittat, qui adveniens super ipsius sacrificium illabatur. Gloriose itaque ille procedens descendit in panem ac vinum sanctificationis expertia, et fiunt corpus et sanguis. Sacerdos extemplo dexteram extendens frangit illud ac distribuit. Intuentibus angelis, advocat Spiritum, qui advolans transit inter eos, quin inspiciant ipsius splendorem, veniensque illabitur super altare ut voluntatem sacerdotii faciat: et statim angeli commoventur videntes inter mortales Virtutem, quae sustinet creaturas, marium fines ac regiones. Sacerdos minimus illum advocat, descendensque super altare illabitur. Mactat secundam personam divinitatis, distribuitque hominibus Gigantem, qui orbem terrarum gestat.”⁷⁰

Haec Ephraem doctrina coronat testimonium ecclesiae syriacae. in cuius exhibitione oportuit longius immorari ob eius fere totalem independentiam ab influxu patrum graecorum eiusque peculiarem et archaicam indolem, quae corroborat genuinitatem communis ipsius Traditionis.

1. *Vera hierarchia* proponitur peculiariter in relatis *Carminibus Nisibenis*, ratione ipsius scopi exaltandi episcopalem dignitatem; ibi episcopus exhibetur ut princeps, caput, praesul, magister, pastor, habens cathedram et elavem.

2. Praecipue tamen Ephraem. quemadmodum et Cyprianus, considerat in hierarchis *sacerdotalem dignitatem* et ministerium. Nomen sacerdos vel sacerdotium recurrit fere in omnibus citatis textibus, atque videtur profundi ad satietatem, imo Ephraem non cunctatur hanc appellationem ab ipso Christo derivare (*In Is.* 61. 6: “Dixit ad eos: vos vocabimini sacerdotes”); nonnumquam episcopus vocatur

⁷⁷Hunc textum refert etiam Lamy IV 618. Praetulimus autem citare Rahmani, patriarcham ipsum Syrorum, qui versioni Lamy generaliter spectatae parum fidere videtur; scribit enim in nota ad primum *hymnum de Virginitate* (*ibid.* 1): “Conferenti illius [i.e. Lamy] versionem cum ea quam hic exhibemus, perspicuum fit auctorem illum haud plene plerumque fuisse assecutum mentem s. Doctoris vimque sermonis syrorum.”

⁷⁰Alius a *Sermone dc sacerdotio*, quem supra (p. 382) citavimus ex editione Assemani-Mubarak. Rahmani ut ineditum illum profert.

⁷¹I. E. Rahmani, *I fasti delta chiesa patriarcale antiochena* (Roma 1920) viisq

etiam pontifex (*Hymn, de ieiunio; Hymn de oleo* 4) et summus pontifex (*Hymn, in Epiph.* 8); pro sacerdote occurrit etiam vox “mediator” (*In Ez.; Serm. de poenit.*). Hanc dignitatem directe et emphatice Ephraem exaltat in duobus scriptis de sacerdotio (*Sermone et Hymno de sacerdotio*), eam vocans “potestatem ineffabilem” qua homo comparatur angelo (*Serm. de poenit.*), imo superat angelos (*Hymn, de sacerdotio*). Ritus collationis huiusmodi potestatis est impositio manuum (*Serm. de sacerdotio; Carm. Nisib.* 19), cui adiungitur unctio olei (*Carm. Nisib.* 17 et 19; cf. *Hymn, de oleo* 3 et 4). Duo praecipua munera sacerdotalia vivide proponuntur; sacerdotes nempe habent imprimis “elavem” (*Carm. Nisib.* 17) sive “potestatem aperiendi et claudendi regni” (*Serm. in hebd. sanctam*) et ita quidem ut “absque sacerdotio remissio peccatorum non concedatur” (*Serm. de sacerdotio*), praeterea ac maxime proponitur functio Eucharistica tum consecrativa (*In Ez.; Serm. in hebd. sanctam; Hymn, de lericho; Hymn, de sacerdotio*) tum sacrificialis, ac inde frequens nominatio altaris (*Carm. Nisib.* 17 et 19; *Hymn, de Saba; Hymn, de oleo* 1) et sacrificii (*Serm. in hebd. sanctam; Hymn, de Abraham; Hymn, de Saba; Hymn, de inst. Ecclesiae; Hymn, de oleo* 1; *Hymn, de sacerdotio*).

3. *Divina institutio* pluries explicite proponitur: Sacerdos suam potestatem derivat a Petro (*Hymn, in Epiph.* 7); Christus ministris suis dedit potestatem aperiendi et claudendi regnum coelorum (*Serm. in hebd. sanctam*); ipse constituit in Ecclesia sacerdotes et oeconomos (*In Is.*).

PATRES GRAECI.

EUSEBIUS CAESARIENSIS (circa 265-340).⁸⁰

In sua *Historic Ecclesiastica* (absoluta circa a. 324)⁸¹ plura testimonia praecedentis aetatis colligit, approbat et amplificat, ostendens praeterea apostolicam successionem episcoporum in variis ecclesiis, nominatim romana, cuius pontificalem seriem, quoad priorem partem, accepit ex ipso Irenaeo. Plura quae respiciunt ipsa testimonia Ignatii Antiocheni, Polycarpi, Dionysii Corinthii, Hegesippi, Irenaei, Cornelii R. P. et Dionysii Alexandrini, per hanc Eusebii historiam ad nos pervenerunt (cf. supra, in pp. 234 sqq., 245, 259, 269 sq., 345. 368). Satis erit quaedam pauca verba, veluti fragmenta, ex hoc tam magno opere colligere, ut ostendatur continuatio ac determinatio traditionalis doctrinae circa initium saec. 4. Latina versio exarata est a Rufino Aquileensi (circa 345-410), qui eam absolvit a. 402.

*°Cf. Salaverri, J., “La idea de tradiciôn en la Historia Eclesiástica de Eusebio Cesariense,” *Gregorianum* XIII (1932) 211-240; “La succsion apostolica en la Historia Eclesiástica de Eusebio Cesariense,” *ibid.* XIV (1933) 219-247; “El origen de la revelaciôn v los garantes de su conservaciôn en la Iglcsia segùn Eusebio de Cesarea,” *ibid.* XVI (1935) 349-373.

■ Opus constat 10 libris; septem priores editi sunt ante a. 303 seu antequam inciperet persecutio Diocletiani; octavus liber, qui hanc persecutionem narrat, additus est a. 311 ac subinde divisus est in duos libros (octavum et nonum); liber decimus accessit circa a. 324, una cum generali revisione ac editione totius operis.

Hist, cedes. 2. 1: “Septem spectatae virtutis viri per precationem manusque impositionem [χάρων ἐπιβε'σεω] diaconi ab apostolis constituti sunt, qui Ecclesiae ministerium [διακονίαν] exhiberent. Quorum ex numero fuit Stephanus, qui statim post ordinationem [χεζροτονία] . . . lapidibus est obrutus. . . Tunc etiam Iacobum qui frater Domini (Iacobus) [Iacobus] Hierosolymitanae Ecclesiae episcopatum [ἐπισκοπή] primum accepisse perhibent” (*MG* 20. 134 sq.).

2. 24: “Primus post Marcum evangelistam Alexandrinae Ecclesiae [παρ ἰκία] administrationem [λειτουργία·] suscepit Annianus” (*MG* 20. 206).

3. 4: “Quot vero et quinam horum apostolorum veri imitatores, eorundem iudicio digni iudicati sint, qui fundatas ab ipsis Ecclesias pastoralis officio gubernarent, nequaquam facile est dicere: praeterquam illos, quos ex ipsius Apostoli verbis facile quivis possit colligere. . . Ex his Timotheus quidem Ephesinae Ecclesiae episcopatum primus accepisse dicitur, quaeamodum etiam Titus insulae Cretae Ecclesiarum episcopus fuisse memoratur. . . Linus vero . . . , primus post Petrum, ut iam supra diximus, Ecclesiae Romanae episcopatum adeptus est. Clemens, quoque . . . tertius Ecclesiae Romanae episcopus est constitutus. . . Denique Areopagitam . . . nomine Dionysium. . . Atheniensis Ecclesiae primum episcopum fuisse tradit alter quidem Dionysius Corinthiorum episcopus. . . Sed quinam subinde per ordinem temporum apostolis successerint, in progressu operis suo loco dicemus” (*MG* 20. 219-222).

3.11: “Post martyrium Iacobi . . . fama est apostolos . . . in unum convenisse et . . . in commune consuluisse, quis in Iacobi locum succedere mereretur. Omnes itaque uno consensu Symeonem filium Cleophae, illius cuius in Evangeliiis fit mentio, episcopali sede [παροικία 0/ιονον] dignum indicaverunt” (*MG* 20. 246).

3. 13: “Linus Ecclesiae Romanae episcopus [ἐπίσκοπο τ?] Ρωμαίων Εκκλησία], cum eam duodecim annis administrasse! [λειτουργία·], Anencleto⁸² deinde regendam tradidit” (*MG* 20. 247).

3. 15: “Anencletus, exactis in episcopatu [ἐπισκοπευσαντα] annis duodecim, successorem reliquit Clementem” (*MG* 20. 250).

3. 21: “Cum Avilius, qui per tredecim annos Alexandrinam rexit Ecclesiam [παροικία], mortuus esset, in eius locum successit Cerdo. Tertius hic ab Aniano eius civitatis antistes fuit. Eodem tempore adhuc Clemens Romanae Ecclesiae praesidebat, qui et ipse tertius a Paulo et Petro inter episcopos [ἐπισκοπευσώτων] eius urbis promotionis ordine numeratur. Primus enim fuit Linus: secundus Anencletus” (*MG* 20. 255).

Posterior nominis forma fuit: Anadetus.

3. 22: “Apud Antiochiam vero defuncto Evodio, qui primus eius loci constitutus fuerat episcopus, secundus tum maxime florebat Ignatius. Hierosolymis quoque Symeon, secundus post Iacobum Servatoris nostri fratrem, eodem tempore administrationem [λειτουργίαν] Ecclesiae susceperat” (*MG* 20. 255).

3. 29: “[Nicolaitae] Nicolaum quemdam, unum ex illis qui ad curam inopum gerendam una cum Stephano ab apostolis constituti fuerant ministri [διακοῖωι-], sectae suae auctorem iactabant” (*MG* 20. 275).

3. 31: iuxta epistolam Polycratis, Ephesiorum episcopi, ad Victorem R. P., “Ioannes, qui supra pectus Domini recubuit, fuitque sacerdos [ἱερεὺς?] Dei lamina gestiens, et martyr et doctor . . . in urbe Epheso conditus iacet” (*MG* 20. 279).

3. 34: “Ex Romanis autem pontificibus [ἐπισκο'πων] Clemens anno supradicti imperatoris tertio obiit a vita, Evaresto sacerdotium [λειτουργίαν] relinquens” (*MG* 20. 286 sq.).

3. 36: “Iisdem temporibus florebat in Asia Polycarpus apostolorum discipulus, qui a familiaribus ac ministris Domini, Smyrnensis Ecclesiae episcopatum [ἐκκλησία? ἐπισκοπήν] acceperat. Papias quoque, Hierapolitanus episcopus [παροικία? ἐπίσκοπο], eadem aetate celebris fuit. . . Ignatius praeterea . . . secundus post Petrum Antiochensem Ecclesiam sortitus est. . . . Quo defuncto, episcopatum Antiochenae Ecclesiae suscepit Heros” (*MG* 20. 287-291).

4. 1: “Circa duodecimum annum imperii Traiani Cerdo, Alexandrinae Ecclesiae [παροικία?] episcopus, cuius paulo supra mentionem fecimus, abiit e vita; quartusque ab apostolis ministerium [/λειτουργίαν] eius Ecclesiae sortitus est Primus. Eodem tempore cum Evarestus annos octo in pontificatu exegisset, Romae episcopatum suscepit Alexander, quintum a Petro et Paulo successionis obtinens locum” (*MG* 20. 304).

4. 4: “Alexander Romanae urbis episcopus fato functus est, cum decem annos administrationis [οἰκονομία?] explesset. Cui successit Xistus” (*MG* 20. 307).

4. 5: “Cum Xistus episcopatum urbis Romae decem annis obtinisset, septimus ab apostolis Telesphorus in eius locum successit” (*MG* 20. 310).

4. 10: “Cum Telesphorus migrasset e vita anno sui episcopatus [λειτουργία] undecimo, pontificatum [ἐπίσκοπη/] Romanae urbis sortitus est Hyginus” (*MG* 20. 327).

4. 11: “Sed Hygino post quartum episcopatus [ἐπίσκοπή?] annum mortuo, Romanae Ecclesiae sacerdotium [λειτουργίαν] suscepit Pius. . .

Cum Pius anno episcopatus [«ησκοτη/·»] sui quinto decimo vitam cum morte commutasset, Anicetus Ecclesiae illius antistes factus est. Huius temporibus se in urbem Romam venisse scribit Hegesippus, ibidemque ad Eleutherii usque pontificatum [eruncor»}<] continuo permansisse” (*MG* 20. 330).

4. 19: “Cum Anicetus Ecclesiae Romanae episcopatum undecim annis obtinuisset, Soter in eius locum successit” (*MG* 20. 378).

5. prolog.: “Sotere Romanae urbis episcopo post octavum episcopatus annum vita functo, duodecimus ab apostolis Eleutherus in eius locum successit” (*MG* 20. 406).

Hucusque Eusebius refert ac determinat seriem duodecim priorum RR.PP., iam traditam incomplete ab Hegesippo et complete ab Irenaeo, horumque textus integre citat (4. 22 et 5. 6, *MG* 20. 378 et 446, quae supra retulimus, ubi de duobus his Patribus, pp. 259, 267). Subinde, 5. 22 sqq., pergit texere proprium suum catalogum RR.PP. a Victore, successore Eleutherii usque ad initium saec. 4 (cf. 5. 22: Victor; 5. 28: Zephyrinus; 6. 21: Callistus et Urbanus; 6. 23: Pontianus; 6. 29: Anterus et Fabianus, etc.). Aliarum etiam principalium sedium pergit catalogum texere, praecipue hierosolymitanae (2. 1; 3.11, 22; 4. 5; 5. 12; 6. 10; 7. 19), antiochenae (3. 22, 36; 4. 20, 24; 5. 19). alexandrinae (2. 24; 3. 21; 4. 1, 19; 5. 9, 22); quoad alias sedes plures nominat episcopos iuxta varias historiae circumstantias (cf. 4. 21, 23, 25, 26, 27; 5. 22, 24; 6. 11, 21, 26, 27; 7. 5, 28, 30, 32; 8. 13, etc.). In quibus omnibus nihil peculiare habet, sed eodem modo ac in nuper citatis textibus procedit atque easdem adhibet expressiones de hierarchia.

5. 24 refert epistolam Irenaei ad Victorem R.P. in quaestione de die celebrandi Paschalis (cf. supra, p. 264).

6. 8 (de ordinatione Origenis): “Probatissimi et maxime insignes apud Palaestinam antistites, Caesariensis scilicet et Hierosolymitanus, cum Origenem praerogativa et supremi honoris apice dignum [·πίσθῶν καὶ τῆς ὑνωτάτω τῆς ἁξίον] iudicassent, manus ei imponentes, presbyterum ordinaverunt [χ«ρα τῆς ἐπιθῆναι αὐτῷ τὴν ἐπίσκοπον]” (*MG* 20. 538).

6. 29 (de electione Fabiani R.P.): “Fabianum post Anterotis mortem una cum aliis familiaribus suis Romam ex agro venisse dicunt, atque illic degentem, opitulante Dei gratia, praeter omnium expectationem ad pontificatus sortem pervenisse. Nam cum fratres omnes successoris ordinandi [χ«ροτονια] causa in ecclesia essent congregati, ac plerique iam illustres aliquot et nobiles viros eligendos esse coniicerent. de Fabiano quidem qui tunc praesens aderat, nemo ne tantisper

quidem cogitabat. Columbam tamen repente e sublimi delapsam capiti illius insedissee narrant, quae Spiritus sancti qui olim sub columbae specie in Servatorem descenderat, imaginem referre videbatur. Quo spectaculo permotus populus a divino Spiritu incitatus, summa cum alacritate uno consensu simul omnes exclamare coepit dignum esse, statimque comprehensum sacerdotali cathedrae [ἰερῆς καθίδρους] imposuit” (*MG* 20. 587–590).

6. 42; 6. 44; 7. 22, citantur duae epistolae Dionysii Alexandrini, supra relatae, in p. 368.

6. 43: “Novatus [i.e. Novatianus] Ecclesiae Romanae presbyter... propriae cuiusdam sectae . . . auctor extitit. Ob quam rem cum Romae congregata esset synodus, in qua sexaginta quidem episcopi, presbyteri vero ac diaconi multo plures convenerunt, cumque in provinciis antistites [ἐπιστάται] quid agendum esset seorsum consultassent, huiusmodi decretum a cunctis promulgatum est: Novatum quidem et eos qui una cum ipso sese insolentius extulerant . . . alienos ab Ecclesia habendos esse” (*MG* 20. 615). Ibidem immediate citatur Cornelii epistola ad Fabium Antiochenum, supra relata, in p. 345.

7. 19: “Sane et Iacobi illius cathedram [ἐπίσκηπον], qui primus Hierosolymorum episcopus ab ipso Servatore et ab apostolis est constitutus . . . ad nostra usque tempora conservatam fratres illius Ecclesiae iam inde a maioribus magna prosequuntur reverentia” (*MG* 20. 682).

7. 32: “Huic [i.e. Anatolio] Theotecnus, Caesareae Palaestinae episcopus primus manus imposuit, eumque episcopum ordinavit [ἐπίσκοπος] αὐτῷ ἐπιτοκῆν τῆς ἐκκλησίας] successorem illum Ecclesiae [παροικία] suae respondens” (*MG* 20. 730).

8. 6: “Paulo post . . . promulgatum est imperatoris edictum, ut omnes ubique Ecclesiarum antistites [ἐπιστάται] vincti in carcerem traderentur. Earum vero rerum quae postea factae sunt spectaculum, omnem prorsus dicendi copiam superabat; quippe cum innumerabilis ubique hominum multitudo custodiae manciparetur, et carceres olim homicidis et sepulcrorum expilatoribus deputati, tunc episcopis, presbyteris, diaconis, lectoribus atque exorcistis complerentur, adeo ut iis qui ob crimina condemnati fuerant, nullus iam locus superesset” (*MG* 20. 754 sq.).

8. 13: “Ex praesidibus autem Ecclesiarum [ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων] qui in celeberrimis urbibus martyrium perpassi sunt, primus in piorum tabulis a nobis nominetur Anthimus, Nicomediensis episcopus. . . Ex Antiochenis vero martyribus Lucianus, eiusdem Ecclesiae presbyter... Omnium in Phenice martyrum nobilissimi Deoque accepti martyres,

Christiani gregis pastores [πH/ιενε] fuere, Tyrannio Ecclesiae Tyriorum episcopus, et Zenobius presbyter apud Sidonem: Silvanus quoque Emisenae antistes Ecclesiae” (*MG* 20. 774).

10. 3 (de ecclesiarum ubique dedicatione, habita post pacem constantinianam): “Unus [fuit] omnium concentus, divinitatem hymnis celebrantium. Iam vero antistitum [προηγονμίνων] absolutissimae caeremoniae et accurata sacrificia sacerdotum [ὑπουργία τῶν ἱερωρέων], et divini quidem augustique Ecclesiae ritus; hinc psalmos canentium et reliquas nobis divinitus traditas voces auscultantium; illinc divina et arcana obeuntium ministeria [διακονίαν]. . . Sed et Ecclesiarum antistites [αρχόντων] quoquot aderant, panegiricas habebant orationes” (*MG* 20. 847).

10. 4 (Oratio a quodam innominato viro habita coram episcopis, in dedicatione templi, in urbe Tyro extracti ab episcopo illius civitatis): “Amici et sacerdotes Dei [Θ<οῖ> ἱερεῖ], qui sacra tunica talari induti et caelesti gloriae corona decorati, divinaque unctione [^{TM} χρίσμα] delibuti, et sacerdotali sancti Spiritus veste [Ἱερατικὴν στολί/ν] amicti estis. . . Quis est qui in sacrum eius conceptum [i.e. interioris animarum templi] penetrare oculis possit, nisi ille maximus omnium Pontifex [Christus], cui soli ius fasque est cuiuslibet animae ratione praeditae arcana scrutari? Ac fortasse id etiam unicuiquam alteri secundo a Christo loco concessum est [i.e. episcopo], huic videlicet exercitus huius doctori, quem primus ipse et maximus Pontifex, secundi post se loci sacerdotio in hoc sacrario decoratum [ὁ πρῶτο καὶ πέρ/α ἀρχιερεὺ δευτερεῖοι τῶν τῷδε ἱερείων τῖρί/σα], divini gregis Vestri pastorem [ποιρέ'να], sorte et iudicio Patris omnipotentis huic populo praefectum, utpote cultorem atque interpretem suum constituit: novum Aaronem et Melchisedech, imaginem Filii Dei. . . Huic igitur uni post primum illum et maximum Pontificem, si non primas, at certe secundas partes obire liceat in inspiciendis curandisque animarum vestrarum penetralia. . . Insunt etiam in hoc templo [ἄρφ] throni [θρόνοι] et subsellia scamnaque innumera: in cunctis scilicet animabus in quibus sancti Spiritus resident dona [Orator prosequitur suam comparisonem inter templum visibile et templum spirituale]. . . Verum in ipso quidem omnium principe ac praeside [«ρχοντι, i.e. episcopo], totus, ut verisimile est, insidet Christus. In aliis vero [i.e. in presbyteris, vel in omni reliquo clero] qui secundum dignitatis locum obtinent, quatenus quisque dispertita virtutis Christi sanctique Spiritus dona capere potest. Subsellia quoque angelorum sunt quorundam animae, quorum institutio et custodia illis demandata est. Augustum vero magnumque altare Ἰβυσσεαστᾶρωι quodnam aliud est. quam

summi omnium sacerdotis [i.e. Dei] purissima mens prorsusque Sanctum sanctorum?” (*MG* 20. 850, 858 sq., 878 sq.).

10. 7 (*Epistola Constantini Magni* ad Anulinum de immunitate clericorum): “Quocirca eos homines qui intra provinciam [«ταρχία»] tibi creditam in Ecclesia catholica cui Caecilianus praeest, huic sanctissimae religioni ministrant, quos clericos [κλητοῦ] vocare consueverunt, ab omnibus omnino publicis functionibus [λειτουργιών] immunes volumus conservari, ne errore aliquo aut casu sacrilego a cultu summae divinitati debito abstrahantur, sed potius absque ulla inquietudine propriae legi deserviant” (*MG* 20. 894).

Hoc Eusebii testimonium, utut minime dogmaticum sed eminenter historicum, ipsam traditionalem doctrinam reflectit, imo ex ipsa sua indole occasional! et historica peculiarem quemdam accipit valorem ad hanc ipsam doctrinam declarandam.

1. *Vera hierarchia.*

Episcopi in ecclesiis praesident (3. 21), regunt (3. 13), gubernant (3. 4). Sunt earum seu pastores (3. 4; 6. 43; 7. 27; 10. 4, et alibi frequenter), *προαπτότι* (3. 21; 4. 11; 8. 6), *προηγούμενοι* (10.3), *ἀρχοντα* (8. 13; 10. 3, 4) seu antistites, praefecti, principes (Rufinus saepius ea verba vertit per antistites. Eorum officium, generice et complexive spectatum, vocatur *Ἱπιακοπή* seu episcopatus (2. 1; 3. 2,4, 36; 4. 1, 5, 10, 11, 19; 5. prolog., etc.; quandoque adhibetur verbum *ἱπισκοπίω* 3. 15, 21), quam vocem Rufinus saepius vertit per episcopatum, quandoque vero, cum agitur de R. Pontifice, per pontificatum (4. 1, 10, 11), raro etiam per sacerdotium (6. 29: *θρόνο τῇ ἱπισκοπῇ* = cathedra sacerdotalis; cf. 8. 13 ubi vox episcopi vertitur per sacerdotes); vel *λειτουργία* ³ seu ministratio, quam vocem Rufinus multipliciter vertit, seu per administrationem (2. 24; 3. 13, 22), sacerdotium (3. 34; 4. 10; 6. 21, 29; 7. 14; 9. 6), ministerium (4. 1), episcopatum (4. 10); vel *οικονομία* (4. 4); vel *κλήρο* (7. 32; Rufinus vertit sedem).

Quoad terminologiam, notentur praeterea sequentes voces: *παροικία* (3. 11, 21, 36: episcopus parochiae; 4. 1; 7. 29: presbyterium parochiae; 7. 32); *θρόνο* seu cathedra episcopalis (3. 11: *παροικία θρόνο*] 6. 29: *θρόνο τῇ ἐπισκοπῇ*, quod Rufinus vertit: sacerdotalis cathedra⁸; 7. 32: *ἀποστολικό θρόνο*: cathedra apostolica; 7. 19 sermo est de ipso materiali throno seu de “Iacobi cathedra ad nostra usque tempora conservata” et in eodem sensu 10. 4 agitur de thronis episcoporum in ecclesia); *πρεσβυτερίου* (7. 29: *πρεσβυτερίου τῇ παροικία*] *Ἱ. 32*) Vel

Haec vox significat generaliter munus episcopale prout est quaedam ministratio sive administratio, nec necessario in sensu proprie liturgico (in quo ab Eusebio accipitur *διακονία*, 2. 1; 10. 3). In 10. 7 ea voce designantur ipsae publicae seu civiles functiones.

⁸ De hac expressione confer dicta superius, pp. 360 sq., ubi de Cypriano.

πράτ'ιῳ', seu praerogativa presbyteri (6. 8; 7. 32: *πρισβάον* τῆς παροικίας); διακονία seu ecclesiasticum ministerium tum generale (2. 1) tum sacrificale (10. 3); *χαροτονία* vel *χάρων* <πιθеси\$ in ordinatione sive diaconi (2. 1: ordinatio diaconorum per apostolos), sive presbyteri (6. 8: ordinatio Origenis), sive episcopi (6. 29: ordinatio Fabiani R.P.; 7. 32: ordinatio Anatolii episcopi Caesareae). De sacerdotali terminologia mox dicetur.

2. *Sacerdotalis hierarchia.*

Ioannes evangelista vocatur ἱερεῖA- sive sacerdos (3. 31). In supra relata allocutione de dedicatione templi in urbe Tyro (10. 4) episcopi vocantur “Dei sacerdotes” (Θεοῦ ἱερεῖ) et “secundi loci sacerdotes” post Christum summum sacerdotem, habentes “sacerdotalem sancti Spiritus vestem” (ιερατικὴν στολήν), et agitur de “sacrificiis sacerdotum” (ὑπορπυῖα τῶν ἱερω/χ/νων) necnon de templo (ἱερόν) et altari (Οἰωαν/πior); nec refert quod haec duo prostrema verba accipiantur ibi metaphoricè, nam ex toto contextu patet ibi fieri comparisonem inter elementa exterioris et interioris cultus.

3. *Divinae originis hierarchia.*

Divina origo continetur in ipsa apostolica successione, quam Eusebius emphatice proponit, texens descendentem seriem episcoporum principalium ecclesiarum inde ab apostolis et determinans ac complens opus Hegesippi et Irenaei. Diaconi ab apostolis constituti sunt (2. 1). Episcopi “per ordinem temporum apostolis successerunt” (3. 4). Romae Petro succedit Linus (3. 2, 4. 13), subinde alii qui nominantur et breviter describuntur usque ad initia saec. 4 seu usque ad Marcellinum f 304 (3. 15, 21, 34; 4. 1. 4, 5, 10, 19; 4. 22: catalogus Hegesippi; 5. prolog.; 5. 6: catalogus Irenaei: 5. 22, 28: 6. 21, 23, 29, 39; 7. 2, 5, 27, 30. 32 ubi cum ipso libro septimo terminatur catalogus⁸⁵). Hierosolymis Iacobus apostolus constituitur episcopus a ceteris apostolis, imo ab ipso Christo (2. 1: 3. 11. 22; 7. 19). Iacobo autem succedit Symeon ab ipsis apostolis constitutus (3. 11, 22). Antiochiae Petro successit Evodius (3. 22. 36). Alexandriae Marco evangelistae successit Annianus (2. 24). Athenis primus episcopus fuit Dionysius Areopagita. Pauli discipulus (3. 4). Polycarpus ab apostolis vel familiaribus Domini fuit smyrnensis episcopus constitutus (3. 36). Subsequens successionum series istarum praecipuarum sedium traditur ab Eusebio passim, iuxta ordinem historicae narrationis, in variis locis sui operis (usque ad 7. 32), quarum aliquas supra indicavimus (pp. 389-391).⁸⁰

⁸⁰ CLege in *MG* 20. 738 ultima verba huius libri septimi quo absolvebatur prima editio operis Eusebii, ut supra dictum est (p. 388).

⁸⁵ Confer conspectum serici exhibitum in *MG* 20. 1550.

ATHANASIUS (circa 295 [293/298]-373).^{R7}

Maximus ipse defensor non solum orthodoxiae sed et iurium ecclesiasticae hierarchiae, Athanasius in nullo ex suis operibus huius hierarchiae indolem et gradus peculiariter describit. Plura tamen in eis disseminat elementa, quae ad illam referuntur, praecipue in suis polemico-historicis apologiis (*Apologia contra Arianos*, *Apologia de fuga*, *Apologia ad Constantium imperatorem*) et in epistolis (uti *Epistola encyclica ad episcopos*, *Epistola ad Dracontium*, *Epistola ad monachos sive historia Arianorum*); maxime autem ad rem nostram facit *Apologia contra Arianos* (scripta circa a. 350), in qua tamen non ipse solus loquitur Athanasius, sed refert etiam, tamquam in quadam antiarianorum documentorum collectione, verba Iulii Papae, synodi Sardicensis et synodi Alexandrinae.

1. *Quoad hierarchicum characterem.*

Episcopi “catholicae Ecclesiae praesunt” atque sunt “soli legitimi Ecclesiae praesides” (*Apologia contra Arianos* 11, *MG* 25. 267). Episcopi et presbyteri sunt “Ecclesiae oculi,” diaconus vero “manus” (*Fragmentum* “Incedentes”⁸⁸: “Si, verbi causa, episcopus aut presbyter qui sunt Ecclesiae oculi, improbe versentur et populum scandalizent, abiiciendos oportet. . . Similiter, si diaconus qui pro manu habetur indignum quid egerit, ab altari segregetur,” *MG* 26. 1258). quam comparisonem adhibet etiam et expandit Hilarius (infra cit., in p. 447). Auctoritatem episcopi ostendit thronus in quo sedet (*Apologia de juga* 24: “In throno sedens, iussi diacono ut psalmum legeret,” *ML* 25. 675). Episcopi vocantur *λειτουργοί* seu ministri et relate ad collegas suos, *σπλλατουργοί* seu comministri et *συνεπίσκοποι* seu coepiscopi (*Epistola encyclica ad episcopos* 2; *Apologia contra Arianos* 3, 7, 8, 9, 38, 40, 49). Ecclesiae ministri constituuntur ordinatione: haec ordinatio exprimitur frequentissime voce *κατάστασή* (*Ep. encycl. ad cpisc.* 2; *Ep. ad Dracontium* 2; *Apol. c. Arian.* 6, 11, 12, 19, 24, 30, 39; *Historia Arianorum* 74), raro nomine *χειροτονία*, *Apol. c. Arian.* 6: “Quod autem ex nobis quamplurimi sub omnium conspectu et omnibus prae gaudio acclamantibus ipsum \Athanasium\ ordinavimus [«*χεροτοῦσαντι*’], nos testes SUIBUS, qui ordinavimus [οι *χαροτοῖσαντι*·»]. ..

Bibliographiam quod attinet, nonnisi generalia de vita, operibus et doctrina Athanasii proferri solent. De quibus, praeter introductiones ad editiones et versiones, utiliter inter alios conferuntur:

Bakdy, G., *Saint Athanase* (“Les saints”), Paris 1914.

Cavallera, F., *Saint Athanase* (“La pensée chrétienne”), Paris 1908.

Le Bachelet, X., “Athanase (Saint),” *Dictionnaire de théologie catholique* 1-2 (Paris 1902) 2143-2178, peculiariter 2174-2176.

Moehler, J. A., *Athanasius der Grosse und die Kirche seiner Zeit*, Mainz 1925.

Müller, G., *Lexicon Alhanasianum*, Berlin 1952. Cf. voces quae sacerdotalem hierarchiam respiciunt, scilicet: diaconos, diaconia, diaconeo; presbuteros, presbuterion, episcopos, sunepiscopos, episcopé, episcopeo, cpiscopicos; icratcia, icrateion; leitourgos, sulleitourgos; catastasis, cheirolonia, cheirotongo.

" Fragmentum hoc brevissimum, ex quodam Codice Vaticano, etsi non certo Athanasianum. verisimiliter S. Doctori tribuitur congruitque cum his quae ipse de indignis ministris dicit in sua *Historia Arianorum*.

Verumtamen Eusebius Athanasii ordinationem reprehendit, homo qui numquam forte ipse ordinatus est: quod si unquam fuerit, ipse ordinationem suam irritam fecit” {*MG* 25. 259); *ibid.* 11: “Is autem est famosus ille Ischyra, qui nec ab Ecclesia ordinatus est [χειροτονεῖ], neque, cum presbyterorum a Meletio ordinatorum Alexander catalogum recepit, iis ille annumeratus est; et sic neque hinc ordinationem habuisse [κατεστάθ] potuit {*MG* 25. 270) (cf. 12, ubi allusio fit ad impositionem manuum).

Episcopi dignitatem et officium Athanasius peculiariter exhibet, data occasione, in sua *Epistola ad Dracontium* monachum (qui, ad episcopatum ordinatus, officii gravitatem pertimescens, aufugerat et se occultaverat) 1, 2, 3, 4, 7, 10: “Haesito quid ad te scribam; tene quod episcopatum recuses vituperem, an quod temporis spectes conditionem, Iudaeorumque metu te occultes? Quocumque sane modo res spectetur, non culpa vacat id quod elegisti, charissime Draconti. Non decuit enim te cum gratiam [χάριν] accepisses, latebras quaerere: nec debuisti, prudens cum sis, aliis exemplum capessendae fugae praebere. . . Nosse te ac nihil ambigere convenit, te antequam ordinare tibi ipsi vixisse; ordinatum, iis quibus es ordinatus [κατεστάθ]. Ac priusquam gratiam episcopatus [Ὡς τῇ ἱερατικῇ χάριν] accepisses, nulli notus eras: iam vero, ordinatus cum sis, te populi expectant, ut cibus illis subministres, Scripturarum nempe doctrinam. . . Ecclesiae curam habeto, ne tui causa multi ex pusillis damno afficiantur: neu alii tuo exemplo captent occasionem secedendi. . .

“Sin tibi minime placet Ecclesiarum constitutio, nec arbitrare episcopatus ministerium [το τῇ ἱερατικῇ λειτουργίᾳ] sua mercede donandum: sed eousque animum appulisti ut Salvatorem qui huiusmodi res constituit, vilipendas. Obsecro ne res huiusmodi animo verses, neu tolere eos qui tibi huius consilii auctores sunt: non enim haec digna sunt Dracontio. Etenim quae Dominus per apostolos constituit, haec bona, haec firma perseverant. . . Si enim omnes eadem semper mente fuissent, qua ratione Christianus tu fuisses, non extantibus episcopis? Si etiam qui postmodum futuri sunt, eiusdem animi fuerint, qua ratione constare poterunt Ecclesiae? . . . Matura igitur, dilecte, ne ultra moreris, neve eos qui te impedimento sunt, tolere: sed memento eius qui hoc tibi ministerium tradidit. Et huc propera ad nos qui te diligimus, qui tibi quae Scripturarum sunt suademus; ut a nobis cum honore deducare, et dum in ecclesiis sacra facies [λειτουργῶν] nostri memoriam agas. . . Ne audias itaque eos qui his adversa tibi dant consilia. . . Cur tibi auctores sunt, ut ne episcopatum acceptes, cum peroptent ipsi presbyteros habere? Si enim malus es, ne tecum versentur; sin te idoneum agnoscunt, ne aliis invidiant. Nam si ex illorum

sententia docere ac praeesse occasio peccandi fuerit, ne doceantur ipsi, neque presbyteros habeant, ne cum ipsi tum eorum doctores deteriores evadant” {*MG* 25. 523-534).

2. *Quoad sacerdotalem characterem.*

Nomen ipsum “sacerdos” (ἱερεὺς?) non solet ab Athanasio adhiberi ad designandos Ecclesiae ministros, sed praecipue assumuntur determinata ipsa nomina “episcopi et presbyteri”; nomen tamen λειτουργός? et συλλειτουργός (cf. supra) praecipue saltem, etsi non exclusive, sacerdotalem characterem indicat; praeterea, sermo est generaliter de “sacerdotali ordine” (ἱερατείου; *Apol. c. Arian.* 30), sub quo intelliguntur episcopi et presbyteri, et de “tuba sacerdotali” {*Epistola jestalis* I); in quodam non improbabiler authentico fragmento, infra citando, vox ipsa “sacerdos” bis occurrit. Ceterum, sacerdotalis indoles manifestatur ex muneribus quae attribuuntur hierarchiae.

Ministri Ecclesiae visitant infirmos eisque manus imponunt: “Gregorius [intrusus episcopus qui ab Arianis Athanasio suffectus fuerat] eos qui domi orant ad ducem defert, et ministros cum ingenti contumelia observat, ita ut ex hac violentia nondum baptizati periclitentur. Plurimi vero quod dum aegrotant a nullo invisantur (quod illi haud sine lacrymis tolerarint) eiusmodi calamitatem ipso morbo acerbiorum existimant. Dum enim Ecclesiae ministri persecutionem patiuntur, populi qui haereticorum Arianorum impietatem execrantur, malunt ita aegrotare ac periclitari, quam ut Arianorum manus capiti suo imponantur” {*Ep. encycl. ad episc.* 5, *MG* 25. 234). In his ultimis verbis legi potest verisimilis allusio ad Extremam Unctionem, ut notatum est in tractatu *De Extrema Unctione* I 103 sq., quamvis praecedentia verba “Nondum baptizati periclitentur” verisimiliter suggerant in toto contextu agi potius de ipsa Baptismi in periculo mortis collatione.

Quoad administrationem *Poenitentiae* adduci possunt duo textus, quorum tamen authenticitas dubia est: “Quemadmodum homo a sacerdote [ἱερεὺς?] baptizatus, Spiritus sancti gratia illuminatur, ita qui confitetur in poenitentia, per sacerdotem [ἱερεὺς] Christi gratia remissionem accipit” {*Fragmentum*, ex quadam catena in Ieremiam, *MG* 26. 1315); “Si nondum soluta sunt vincula tua, trade te ipsum discipulis Iesu. Adsunt enim qui nos solvant, accepta ea a Salvatore potestate: ‘Quodcumque ligaveritis . . .’ ” {*Homilia* in illud “Profecti in pagum” [Mat. 21. 2] 7, *MG* 28. 183).

De *sacrificio eucharistico* pluries sermo occurrit: “Sacrarum [ἱερατεία] nostra, ut semper fuere, sic in praesenti pura sunt, solo Christi sanguine eiusque cultu ornata” {*Apol. c. Arian.* 5, *MG* 25. 255); “Dum in

ecclesiis sacra facies [λειτουργῶν] nostri memoriam agas” (*Ep. ad Dracontium*, supra cit.); “Nonne in magna ecclesia, quae in Caesareo sita est, ex eius iussu [i.e. Constantii imperatoris] sacrificia [Λσῖα] oblata, blasphemiaeque in Christum dictae sunt ab Arianis et gentilibus?” (*Historia Arianorum* 74, *MG* 25. 782); “Nos vero [in N. T.] extra umbrae tempus sumus . . . , ceu ad aures nostras intonat tuba sacerdotalis. Etenim nunc haud materialem immolamus agnum, sed verum illum, qui immolatus fuit, Dominum nostrum Iesum Christum” (*Epistola Iestalis* I. 9, *MG* 26. 1365); “Igitur ne simpliciter ad festalis ritus celebrationem veniamus; sed ut idonei simus ad divinum Agnum accedere, et coelestes escas attingere, manus nostras purificemus, corpus mundemus, et omni fraude expertam conscientiam teneamus” (*Epistola Iestalis* V. 5, *MG* 26. 1382 sq.). Praeterea huc faciunt textus de presbytero celebrante hoc sacrificium, quos afferemus in art. 3 (p. 854).

3. *Quoad divinam originem.*

Per ordinationem accipitur gratia; sine episcopis non stat Ecclesia; ea quae ordinationes respiciunt proveniunt ab apostolis; ipse Christus episcopatum et Ordinationem constituit et per apostolos tradidit: “Qualis enim canon ecclesiasticus aut qualis apostolica traditio hoc praefert? . . . Non decuit . . . contra ecclesiasticum canonem ordinari quempiam; sed in ipsa ecclesia, ex ipso sacerdotali ordine [ὑπατείου], ex ipso clero, ab episcopis provinciae illius constitui oportuit, et nequaquam nunc apostolorum canones violari” (*Apol. c. Arian.* 30 [epistola Iulii R. P.] *MG*, 25. 298 sq.). “Nequaquam talia sunt Pauli statuta, non haec Patres tradiderunt: sed aliena est ista forma [Ordinationis], novum hoc institutum. . . Quae accepimus a beato Petro apostolo, ea vobis significo” (*ibid.* 36, *MG* 25. 307). “Priusquam gratiam episcopatus accepisses, nulli notus eras. . . Salvator . . . huiusmodi res [i.e. episcopatum] constituit. . . Dominus per apostolos constituit. . . [Sine episcopatu] qua ratione constare poterunt Ecclesiae?” (*Ep. ad Dracontium*, supra cit.). “Hic [i.e. Constantius imperator] existimavit se legem immutaturum dum statuta Domini per apostolos tradita violavit: Ecclesiae mores invertit, novumque adinvenit ordinationum genus” (*Historia Arianorum* 74. *MG* 25. 783).

CYRILLUS HIEROSOLYMITANUS (circa 313 [313/315]–386).

Huius doctoris, in Palaestina probabiliter nati et Hierosolymae episcopi ab a. 348, praecipuum opus sunt 23 *Catecheses* (quas praecedit protocatechesis seu introductorius sermo, ex quo 24 Catecheses numerari solent), ab ipso oraliter traditae in sua ecclesia a. 348 vel 350; priores 18 catecheses, sive instructiones “ad illuminandos,” seu baptizandos, habitae sunt in quadragesima tamquam catechumenorum praeparatio ad Baptismum, reliquae 5 vero, *mystagogicae* nuncupatae (eo quod ex professo ac fusiori stylo agant de tribus mysteriis sive sacramentis

christianac initiationis, Baptismo, Confirmatione et Eucharistia), habitae sunt ad eosdem iam baptizatos fideles, in subsequent! hebdomada post Pascha. Has omnes catecheses posterius publicavit ignotus quidam scriptor, auditor Cyrilli. Solido autem fundamento carens reputatur opinio unius vel alterius eruditi, qui 5 mystagogicas catecheses attribuit Ioanni Hierosolymitano (episc. 386-417), successori S. Cyrilli; ita sentiit T. Schermann (in *Theologische Revue* a. 1911) et recentius W. J. Swaans ("A propos des 'Catéchèses mystagogiques' attribuées à S. Cyrille de Jérusalem," *Le Muséon* LV [1942] 1-43). Cetera Cyrilli opera, quae supersunt, consistunt in una *epistola* ad Constantium imperatorem et una integra *homilia* de paralytico, praeter pauca *fragmenta* aliarum homiliarum in evangelium Ioannis.

Etsi in suis *Catechesibus* Cyrillus non agat directe de hierarchia, plura tamen affert elementa quae praecipue sacerdotalem illius indolem patefaciunt. Episcopus exhibetur ut princeps («ρχων; *Catech.* XV. 7), ut doctor (*Protocatech.* 12, 17) et signanter ut sacerdos. Nomen ipsum "sacerdos" (ἱερίω'), pluries occurrit in *Catech.* XXIII (mystag. V). 2, 4, 5, 19: "Vidistis igitur diaconum sacerdoti [ἱερω] et presbyteris altare [θυσιαστήριον] Dei circumstantibus aquam abluendis manibus porrigentem. . . Postea clamat sacerdos [ἱερω] : 'Sursum corda'. . . Idem igitur est ac si praecipiat sacerdos [ἱερω], ut omnes circa illam horam deponant curas vitae huius. . . Post haec sacerdos [ἱερω] ait: 'Gratias agamus Domino'. . . His peractis dicit sacerdos [ἱερω]: 'Sancta sanctis'" (*MG* 33. 1110, 1111, 1114, 1123). Derivatam verbum "sacerdotio fungi" (ἱερατεῦσαν) occurrit transeunter, una cum mentione sacerdotalis coelibatus, dum proponitur virginalis conceptio Christi: "Decebat enim eum qui purissimus est, et puritatis magister, ex puris prodire thalamis. Si enim is qui apud Iesum bene fungitur sacerdotio [ἱερατεῦσαν] abstinet a muliere, ipse Iesus quomodo ex viro et muliere proditurus foret?" (*Catech.* XII. 25, *MG* 33. 758).

Praeterea ac praecipue, Cyrillus exhibet de ipso *eucharistico sacrificio* praeclarum ac vividum testimonium, quod, perficiens antiquiorem narrationem Iustini (cf. supra, p. 256), constituit praecipuum documentum antiquae liturgiae Missae. Iam in *Catech.* XVIII. 32 transeunter ait: "Quanta cum reverentia atque ordine oporteat a baptismo ad sanctum Dei altare [θυσιαστήριον] procedere, spiritualibusque et coelestibus, quae ibi distribuuntur, mysteriis frui, ut anima vestra per doctrinae sermonem prius illustrata, per singula cognoscatis impertitorum vobis a Deo donorum magnitudinem" (*MG* 33. 1054 sq.). Subinde in *Catech.* XXIII (mystag. V) quae tota est de celebratione ritus eucharistici, praeter locos nuper citatos, haec habet de ipsa ratione sacrificali, 8-10: "Postquam vero perfectum ac spirituale sacrificium [πνευματικὴν Οὐσίαν], incruentus cultus, super illam propitiationis hostiam [Οὐσία τοῦ ἰλασμοῦ] obsecramus Deum pro communi Ecclesiarum pace, pro recta mundi compositione . . . , et universim pro omnibus qui opis indigent precamur nos omnes, et hanc victimam

offerimus [προσφ«ρομ<ί' την ()ν<τίαν\ . . . Deinde et pro defunctis [oramus] . . . , maximum hoc credentes adiumentum illis animabus fore, pro quibus oratio defertur, dum sancta et perquam tremenda coram iacet victima [ΟυσΙΑ?]. . . Christum mactatum pro peccatis nostris offerimus [προσφβρομβ']” (MG 33. 1115-1118). In utraque *Catechesi* XXII. 2, 3, 6, 9 et XXIII. 7, 19-22 Cyrillus complet suum eucharisticum testimonium, realem Christi praesentiam diserte proponens; quos locos citavimus in tractatu *De Eucharistia* I 210sq.. 587; II 1204 sq.

BASILIUS (329/330-379).8'

Unus ex tribus Patribus cappadocibus, frater Gregorii Nysseni. natus Caesareae Cappadociae a. 329 vel 330; episcopus eiusdem urbis ac metropolita a. 370; defunctus a. 379; cognomento Magni solus inter graecos Patres decoratus; inter summos orientales doctores numeratus; monasticae vitae instaurator; orientalis liturgiae praeformator; plurimorum variorumque operum auctor. Ad rem nostram faciunt praecipue eius *Epistolae*, quae merito recensentur inter principales fontes saec. 4. Ex 365 epistolis, quae ei tribuuntur, nonnisi paucae pro spuriis vel dubie authenticis habentur, scilicet: ep. 5 (quae est Evagrii Pontici), epp. 39, 40, 41 et 360 (ad Iulianum Apostatam), epp. 335-359 (ad Libanium), epp. 361-364 (ad Apollinarem). Ad poenitenciales canones sive Ecclesiae disciplinam directe referuntur tres inter epistolas ad Amphilochem, scilicet epp. 188, 199, 217, quae propterea canonicae nuncupari solent quaeque orientali iuri canonico incorporari meruerunt. Ad rem nostram faceret etiam celebris *Liturgia S. Basilii* (relata in MG 31. 1629-1686), cuius saltem praeformator sive inspirator ipse Basilius extitit (ut constat ex Gregorio Naz., *Or.* 43. 34), sed illud documentum refert directe usus liturgicos saec. 5 (primum testimonium textus actualis ascendit ad initium saec. 6).

1. *Hierarchicus character* episcoporum frequentissime et multipliciter asseritur a Basilio. Episcopus est pastor, gubernator habens “Ecclesiae gubernacula.” princeps (ēt-αρχο?), praefectus sive praepositus (προϊστάμενο?), sedens in “throno” (Ορόν?) sive “cathedra [xafa'Spa] apostolorum,” administrator dominicae oeconomiae, dux qui “praeit his qui salvantur,” magister evangelicae veritatis, nauta gubernans navem Ecclesiae, venator animarum, pater ratione officii quo habet “animarum curam,” medicus spiritualis, “columna et firmamentum Ecclesiae.” Episcopatus est “grave onus” (*Ep.* 161. 2), praecipue qua

* Utiliter conferuntur sequentia opera, generalis tamen indolis:

Allard, P., “Basile (Saint),” *Dictionnaire de théologie catholique* II I (Paris 1905) 441-455; *Saint Basile* (“Les saints”), Paris 1889; éd. 4, 1903.

Hardy, G., “Basile (Saint),” *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique* VI (Paris 1932) 1111-1126; “Basile (Saint),” *Dictionnaire de spiritualité* I (Paris 1937) 1273-1283,

Batiffol, P., “L'ecclésiologie de saint Basile,” *Échos d'Orient* XXI (1922) 9-30.

Br. ssii. RE, M., *La tradition manuscrite de la correspondance d' saint Basile*, Oxford 1923.

Clarke, W. K., *Saint Basil the Great*, Cambridge 1913.

Giet, S., *Les idées et l'action sociale de saint Basile*, Paris 1941.

Reilly, G. F., *Imperium and Sacerdotium according to St. Basil the Great*, Washington 1945,

Rivière, J., *Saint Basile évêque de Césarée* (“Les moralistes chrétiens”), Paris 1925.

parte importat officium corripiendi, indicandi ac puniendi (*Ep.* 217. 81–84; *Ep.* 289), ac propterea “non facile est reperire qui digni sint [episcopatu]” (*Ep.* 190. 1). Sint aliqui textus de singulis his episcopi attributis.

Pastor. *Ep.* 28: “Lupi graves, qui sub ovium specie dolum contingentes, ubique terrarum gregem Christi divellunt . . . vitandi sunt vigilantis alicuius pastoris praesidio” (*MG* 32. 310). *Ep.* 47: “Ecclesiae pietatem instauretis, praeficientes ei . . . pastorem secundum Domini voluntatem, qui possit ipsius populum gubernare” (*MG* 32. 383). *Ep.* 183: “Circumstetis Ecclesiae pastorem, ubi Dominus ei dederit in suo conspici throno [fyôiw]” (*MG* 32. 559). *Moralia*, reg. 80, c. 15: “Velut pastores ovium Christi, qui ne animam quidem occasione data pro ipsis ponere recusent ut eis impertiant Evangelium Dei” (*MG* 31. 886).

Gubernator. *Ep.* 47, nuper cit. *Ep.* 230: “Ecclesiasticae oeconomiae ab iis quidem fiunt, quibus Ecclesiarum commissa sunt gubernacula” (*MG* 32. 859). *Ep.* 197. 1, infra cit. *Ep.* 244. 6: “Quingentorum episcoporum sententiae contra ipsos latae non cesserunt, neque a gubernaculis Ecclesiarum discedere voluerunt . . . , propterea . . . quod Spiritus sancti participes non erant, nec Dei gratia Ecclesiam gubernabant, sed humana potentia ac inanis gloriae cupiditate principatus rapuerant” (*MG* 32. 919).

Princeps. *Ep.* 28. 2, infra cit.; *Ep.* 240. 3, infra cit.; *Ep.* 244. 6, nuper cit.

Praepositus. *Ep.* 47, nuper cit. *Ep.* 190. 1: “Si [episcopus] se ipse noverit imparem sollicitudini, adiunget sibi operarios ad messem. Si quem ergo eiusmodi inveniamus, fateor multorum instar unum esse, ac Ecclesiis utilius esse et nobis tutius, sic animarum curam dispensare. Quod si id non facile, demus primum operam, ut parvis civitatibus sive parvis pagis iam olim episcopalem sedem [ἐπισκοπὴν βρόπη] habentibus demus praepositos [προϊσταμένον]” (*MG* 32. 698).

Administrator. *Ep.* 145: “Commissam administrationem [οικονομίαν] non perfunctorie, sed secundum Dei voluntatem gerens” (*MG* 32. 594). *Ep.* 206: “Nos autem debemus praescripta nobis ministeria Domino exhibere [wn/pereiv], atque in omnibus parati et expediti esse ad Ecclesiarum administrationem [οικονομίαν]” (*MG* 32. 759).

Dux. *Ep.* 161. 2: “Misit enim te Christus, non ut alios sequare, sed ut ipse praeceas his qui salvantur” (*MG* 32. 631). In *Ep.* 28. 2, infra cit.. sermo est de “magno illo Ecclesiae vestrae duce Gregorio.”

Doctor. *Ep.* 227: “Christi Ecclesiae pastor ac magister” (*MG* 32. 851). Cf. *Moralia*, reg. 80, cc. 10–13 (*MG* 31. 863).

Nauta. Ep. 161. 2: “Ut peritus gubernator, tempestate omni ab haereticorum ventis excitata superior animo, immersabile custodi salsis et amaris pravae doctrinae ductibus navigium, expectans tranquillitatem, quam faciet Dominus, simul ut vox inventa fuerit digna, quae ipsum excitet, ut ventos et mare increpet” {*MG* 32. 630; cf. *Ep.* 82, ad Athanasium). *Ep.* 197. 1, ad Ambrosium episcopum mediolanensem, hunc appellat virum “qui proiciens omnia saeculi ornamenta, eaque damnum existimans ut Christum lucrifaciat, commissa gubernacula suscepit magnae et ob fidem in Deum celeberrimae navis, Christi Ecclesiae” {*MG* 32. 710).

Venator animarum. Ep. 161. 1: “Benedictus Deus, qui . . . [te] in mediam Pisidiam deduxit, ut homines Domino capias, et ex profundo pertrahas ad lucem, quos cepit diabolus, ut suam ipsius faciant voluntatem” {*MG* 32. 630).

Pater. Ep. 28. 2, infra cit. *Ep.* 37, infra cit. *Ep.* 276: “Et communis hominum omnium lex communes parentes dedit adolescentibus senes, et nostra Christianorum propria nos seniores in parentum locotalibus constituit” {*MG* 32. 1011). *Moralia*, reg. 80, c. 17: “Sicut patres, et nutrices liberorum ex se natorum, qui ob magnum suae in Christo dilectionis affectum, non eis modo Evangelium Dei, sed suas etiam ipsorum animas ex animo impertiri velint” {*MG* 31. 866). *Ep.* 277, episcopus vocatur “pater spiritualis” {*MG* 32. 851). Idem conceptus occurrit in *Ep.* 337, quae tamen non habetur ut authentica: “Ecce tibi et alius venit Cappadox, meus et ipse filius; omnes enim nobis adoptat dignitas illa in qua nunc sumus” {*MG* 32. 1082).

Medicus. Moralia, reg. 80, c. 16: “Tamquam medicos, qui cum multa commiseratione iuxta scientiam doctrinae Domini curent animarum morbos, ad acquirendam in Christo sanitatem et perseverantiam” {*MG* 31. 866).

Sustentaculum Ecclesiae. Ep. 29, de morte Athanasii episcopi ancyrani: “Cecidit vir, vere columna et firmamentum Ecclesiae, vel potius ipse quidem ad beatam sublatus a nobis abiit: non leve autem periculum est, ne multi subtracto hoc fundamento corruant, et quae in nonnullis putrida sunt, manifesta fiant” {*MG* 32. 311). *Ep.* 81: “Quandiu enim vos quidem possidet Ecclesia, tamquam in propriis fulcris quiescit: si vero de vestra vita Dominus quidpiam statuerit, quosnam hinc vobis pares ad fratres curandos mittere valeam?” {*MG* 32. 455). *Ep.* 28. 2, Basilus ait per mortem episcopi ecclesiam neo-caesariensem “in partibus ad vitam necessariis laesam” esse, cuius rationem sic reddit, appellans ad praefatas varias episcopi dotes et officia: “O civitas multis quidem iam malis praeoccupata, sed tamen nullo prorsus in partibus ad vitam necessariis sic laesa! Nunc deiloruit

tibi ornatus pulcherrimus, conticuit Ecclesia, conventus tristes sunt, consessus sacer [το λερον συνιδριον] coryphaeum desiderat, sermones mystici explanatorem expectant, pueri patrem, senes aequalem, optimates principem [Φψχον], populus patronum, pauperes nutritorem; omnes nominibus maxime propriis ipsum vocantes, in propria calamitate luctum sibi quisque proprium atque convenientem edunt” (*MG* 32. 307; cf. etiam *Moralia*, reg. 80, cc. 9-20, ubi de his aliisque episcopi attributis generales regulae traduntur).

De *Ordinatione* episcopi Basilius saepissime loquitur, adhibens voces *χαροτονια* (*Ep.* 53. 1; *Ep.* 121; *Ep.* 138. 2; *Ep.* 190. 1), *χαροτονάν* (*Ep.* 122; *Ep.* 217; *Ep.* 225; *Ep.* 244. 6), *τῶν χαρῶν* (*Ep.* 188. 1, ubi tres illae expressiones simul occurrunt).

2. *Sacerdotalem characterem* episcopi Basilius pariter explicite ostendit, quamvis minus frequenter ac minus signate quam hierarchicum eius aspectum, concorditer ceteroquin cum indole et scopo ipsarum epistolarum.

Vox ipsa “sacerdos” non raro adhibetur. Ita, *Ep.* 240. 3: “Cum speraverunt adepturos se inanem illum principatum, adiunxerunt se inimicis Christi. . . Non agnosco episcopum, nec numerarim inter Christi sacerdotes [ἐν ἱερὰν Χριστοῦ] eum qui a profanis manibus ad eversionem fidei principatum accepit. . . Haec autem scripsi . . . , ne . . . , accepta ab eis manus impositione, postea pace reddita, vim faciant, ut in sacrato coetu [ἱερατικῶ] recenseantur” (*MG* 32. 898). In *Ep.* 93, eadem vox pluries occurrit, una cum explicita mentione *eucharisticae communionis et sacrificii*: “Quod autem persecutionum temporibus cogitur quis, absente sacerdote [ἱερεως] aut diacono, communionem sua ipsius manu accipere, id grave non esse supervacaneum est ostendere; quia hoc diuturna consuetudo ipsis rebus confirmat. Omnes enim in solitudinibus monachi, ubi non est sacerdos [ὑψις], communionem domi servantes sui ipsorum manibus sumunt. Alexandriae autem et in Aegypto unusquisque etiam de plebe ut plurimum habet domi communionem, et quando vult, per se ipse fit illius particeps. Postquam enim semel sacerdos [ἱερεως] sacrificium [ἑρ] absolvit, ac porrexit, qui illud, ut totum simul accepit, is dum quotidie participat, merito credere debet se ab eo qui dedit participare et accipere. Enimvero etiam in Ecclesia sacerdos [ἱερεως] porrigit partem: quam qui suscipit, cum omni potestate retinet, et sic ori admovet propria manu. Itaque idem valet, sive quis partem unam a sacerdote [ἱερεως] accipiat, sive multas simul” (*MG* 32. 483-486). Ad eundem eucharisticum ritum et sacrificium fit allusio in *Libro de Spiritu S.* 27. 66: “Invocationis verba cum conficitur panis Eucharistiae et

poculum benedictionis, quis sanctorum in scripto nobis reliquit? Nec enim his contenti sumus, quae commemorat Apostolus aut Evangelium, verum alia quoque et ante et post dicimus, tanquam multum habentia momenti ad mysterium, quae ex traditione non scripta accepimus” (MG’ 32. 187).

Mentio quoque altaris ad idem sacrificium ac sacerdotium refertur. *Ep.* 54 sermo est de ministro “digno ministerio altarium [λειτουργία τοῦ θυσιαστήριον]” (MG 32. 399). *Ep.* 53. 2, Basilius, comminatus poenam depositionis episcopis pro pretio ordinantibus, ait eam aequivalere separationi ab altari: “Si quis post hanc meam epistolam tale aliquid admiserit, ab his quidem quae hic sunt altaribus saedet [intellige: recedet]: quaeret autem ubi Dei domum emens denuo divendere queat” (MG 32. 398 sq.).

Non abs re erit adducere etiam aliquos textus, depromptos ex duobus operibus Basilio attributis, quae, quamvis controversae authenticitatis, exhibent testimonium eiusdem fere aetatis. *Comm. in Is.* 5. 177: “Lex et sacerdotibus [ἱερεῦσιν] mox sancta ingressuris usum vini ac siceræ interdicat. . . Nam divini verbi ministros, ac eos quibus hominum concredita est cura, prorsus ab iis qui mentem perturbant, abstinere par fuerit” (MG 30. 415). *De baptismo* 2. 2: “Cum dicit: ‘Templo aliquid maius hic est’ [Mat. 12. 6], nos docet tanto magis impium esse eum qui inter sacrificandum [ἱεραταίειν] audet tractare corpus Domini, qui dedit pro nobis seipsum Deo oblationem et ostiam [προσφορὰν καὶ θυσίαν] in odorem suavitatis, quanto corpus unigeniti Filii Dei excellentius est arietibus ac tauris. . . Necessarium igitur est semper quidem, maxime vero tanti ac talis mysterii tempore, servare praeceptum Apostoli qui dicit: ‘Has igitur habentes promissiones, charissimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei; nullam in ulla re dantes offensionem, ne vituperetur ministerium, sed uti Dei ministri in omnibus commendantes nosmetipsos’ [2 Cor. 6. 3 sq.]. Ita fiet quis dignus, qui Domini mysteriis iuxta Dei Evangelium operam sacram impendat” (MG 31. 1583). *Ibid.* 2. 8. 2: “Periculum est quoque, ne nos praeter locum mandatum conficiamus; maxime, si sacerdotii [ἁρωσύνη/s] mysteria celebremus in profanis locis, cum eiusmodi res contemptum ostenderet in celebrante, et alii esset offendiculo pro alia variaque affectione, ob diversam multorum in harum rerum cognitione infirmitatem” (MG 31. 1602).

In sic dicta *Liturgia S. Basilii* (saec. 5), quae hunc Patrem praeformatorem habuit quaeque exhibet ipsum ritum celebrationis eucharistici sacrificii, nomen “sacerdos, ἱερεὺς?” continuo occurrit atque veritas sacrificii et sacerdotii sic belle exprimitur in una ex orationibus:

“Domine Deus . . . , qui largitus es nobis coelestium mysteriorum revelationem, tu es qui constituisti nos ad hoc ministerium [διακονίᾳ] in potestate [ἐν] Spiritus tui sancti. Placeat tibi, Domine, fieri nos ministros [λατουργοὺς] Novi tui Testamenti; administratores [Ἀειροπυροῦς] sanctorum tuorum mysteriorum, ut digni efficiamur offerre tibi dona et sacrificia [προσφορὰν ἀμ δῦρὰ re καὶ θυσία] pro peccatis nostris, et populi tui ignorantibus. Et da nobis ut cum omni timore et conscientia pura, offeramus tibi spirituale hoc et incruentum sacrificium [ἀναίμακτοι' θυσίαν]: quod SUSCipienS Sliper altare [θυσιαστηρίον] tuum sanctum, supercoeleste et spirituale, in odorem suavitatis, mitte invicem nobis gratiam sancti tui Spiritus” (*MG* 31. 1631-1634).

3. *Divina origo* episcopatus saepe ac emphatice a Basilio, quemadmodum a Cypriano, proponitur: Deus constituit episcopos seu episcopatum; Christus mittit episcopum ut sit dux animarum; Deus eligit episcopum ad cathedram apostolicam, ipsum collocat in sua dignitate, eique committit curam Ecclesiae; illi qui constitutionibus ecclesiasticis resistunt, Dei ipsius ordinationi resistunt.

Ep. 28: “Hunc [i.e. successorem vestro episcopo defuncto] vestrum quidem est petere, animis ab omni contentione atque ambitione repurgatis; Domini vero, ostendere, qui a magno illo Ecclesiae vestrae duce Gregorio usque ad hunc beatum, alterum in alterius locum sufficiens, semperque adaptans, velut ex quadam pretiosorum lapidum commissura, mirum ornamentum Ecclesiae vestrae largitus est. Quare nec de successuris desperandum est. Novit enim suos Dominus, et proferre in medium potest, quos fortasse non expectamus” (*MG* 32. 310). *Ep.* 37: “Meque parentis loco constitutum esse propter dignitatem illam, in qua sum a Domino collocatus” (*MG* 32. 323). *Ep.* 42. 4: “Constitutos a Deo [esse] episcopos Ecclesiarum Dei” (*MG* 32. 354). *Ep.* 69. ad Athanasium alex., 1: “Tanta inest tibi omnium Ecclesiarum cura, quanta illius, quae privatim tibi a communi nostro Domino concredita est” (*MG* 32. 430). *Ep.* 161, ad Amphilochem, 1 sq.: “Benedictus Deus, qui sibi placentes in singulis aetatibus eligit, electionisque discernit vasa, et his utitur ad ministerium sanctorum: qui nunc etiam te, cum fugeres, ut tumet dixisti, non nos, sed vocationem quam per nos futuram suspicabaris, inevitabilibus gratiae retibus illigavit, ac in mediam Pisidiam deduxit, ut homines Domino capias, et ex profundo pertrahas ad lucem, quos cepit diabolus, ut suam ipsius faciant voluntatem. . . Proinde age viriliter, corroborare, et praei populo, quem credidit dexteræ tuæ Altissimus. . . Misit enim te Christus, non ut alios sequere, sed ut ipse praeceas his qui salvantur” (*MG* 32. 630 sq.). *Ep.* 195: “Tibi Dominus [Ecclesiam] gubernandam credidit” (*MG*

32. 707). *Ep.* 197, ad Ambrosium mediolancensem, 1: 'Age igitur, o homo Dei, quandoquidem non ab hominibus recepisti aut edoctus es Evangelium Christi, sed ipse te Dominus ex terrae iudicibus ad cathedram [καθ᾽ ἡμᾶς] apostolorum transtulit" (*MG* 32. 710). *Liturgia* 5. *Basilii*: "Domine Deus . . . , tu es qui constituisti nos ad hoc ministerium in potestate Spiritus tui sancti" (*MG* 31. 1631). *Ep.* 227: "Suscipite igitur tranquille et cum gratiarum actione id quod factum est, habentes pro certo, eos qui res in Ecclesiis a Deo electis constitutas non admittunt, Dei ordinationi resistere" (*MG* 32. 851-854).

GREGORIUS NAZIANZENUS (329/330-389/390).¹

Secundus ex tribus Patribus cappadocibus; natus a. 329 vel 330 Arianzi prope Nazianzum in Cappadocia, ex quo nomen accepit Nazianzeni; presbyter a. 361 vel 362 ordinatus a patre suo Gregorio episcopo Nazianzi; episcopus Sasimorum a. 372 a Basilio constitutus, quem tamen episcopatum nunquam exercuit; archiepiscopus constantinopolitanus a. 380-381, quam sedem difficultatibus pressus sponte reliquit; loco defuncti patris administrator ecclesiae nazianzenae a. 382-383; ad vitam privatam confugiens inde ab a. 383; defunctus a. 389 vel 390.

Edidit: *Orationes* 45, ob quarum facundiam meruit nomen "Christiani Demostenis" et ob quarum doctrinam (praecipue contentam in quinque dogmaticis orationibus 27-31 contra Eunomianos et Pneumatomachos) "Theologus" nuncupatus est; *Epistolas* 244 (Mercati a. 1903 publicavit aliam brevem epistolam ad Basilium, ex qua numerus 245; quatuor tamen epistolae 41, 42, 43, 243. sunt dubiae authenticitatis); *Carmina* 185 (iuxta enumerationem Migne) in duobus libris collecta, quorum primus continet carmina dogmatica (sectio prima) et moralia (sectio secunda), alterum vero carmina historica, tam de seipso (sectio prima) quam de aliis (sectio secunda). Ad rem nostram praecipue facit *Oratio* 2 (apologetica de fuga sua; in quibusdam codicibus vocata "De sacerdotio"), in qua, exponens rationes quare, post presbyteralem ordinationem sibi invito a patre collatam, a Nazianzo aufugerit eoque subinde mutato animo redierit, dignitatem et officia sacerdotis tam apte ac diffuse pandit, ut merito ea oratio dicatur antiquissimus tractatus *De Sacerdotio*, ex quo plura subinde hauserunt Chrysostomus (*De sacerdotio*) et Gregorius M. (*Regula pastoralis*; cf. infra, p. 408). Ceterum, non pauca de hierarchia et sacerdotio dicuntur passim in aliis operibus, nominarim in *Carminibus* et in *Orationibus* 10 (ad patrem et Basilium), 18 (Oratione funebri de patre), 21 (in laudem defuncti Athanasii), 42 (supremum vale ad ecclesiam constantinopolitanam) et 43 (Oratione funebri in laudem Basilii).

1. Quoad hierarchicum characterem.

Episcopus (imo sacerdos in genere, seu etiam presbyter; cf. in art. 3.

¹Fleury, E., *Hellénisme et christianisme. Saint Grégoire de Nazianze et son temps* ("Études de théologie historique"), éd. 2, Paris 1930: vide peculiariter pp. 124-133.

Gallay, P., *Grégoire de Nazianze. Poèmes et lettres*, Lyon 1941. *Grégoire de Nazianze. Les discours théologiques*, Lyon 1942; *La vie de saint Grégoire de Nazianze*, Lyon 1943.

Godet, P., "Grégoire de Nazianze (Saint)," *Dictionnaire de théologie catholique* VI--' (Paris 1914) 1839-1844.

Meehan, D., "Editions of St. Gregory of Nazianzus," *The Irish theological quarterly* XVIII (1951) 203-219. Indicatur copiosa bibliographia de operibus Nazianzeni.

Michaud, "Ecclésiologie de Grégoire de Nazianze," *Revue internationale de théologie* (1904) 557sqq.

Plagnieux, J., *Saint Grégoire de Nazianze théologien* ("Études de science religieuse." n. 7), Paris (1951). Optimum opus quoad rem nostram; cf. peculiariter pp. 73-80, 131-141.

p. 858) est pastor, gubernator, praeses, doctor, medicus. Haec omnia simul congeruntur in *Carminibus*, l. 2, s. 1, carm. 11, vers. 30-34: "Populi praesides, virtutis magistri, quibus impositum est animas divino pabulo alere . . . , medici morborum . . . , viarum duces" (*MG* 37. 1031). Episcopi alique pastores habent relate ad plebem "rationem animae ad corpus, aut mentis ad animam" (*Or.* 2. 3, *MG* 35. 410). Huiusmodi praelaturae officium est omnium altissimum ac difficillimum, cum respiciat ipsas animas dirigendas: "Haudquaquam idem est . . . gregi aut armento praeesse et hominum animas gubernare. . . Homini cum difficile sit scire parere, tum multo difficilius esse videtur, scire hominibus imperare, ac praesertim in hoc nostro imperio, quod in lege divina situm est et ad Deum ducit: cuius quo maius est fastigium, maiorque dignitas, eo etiam maius periculum est, prudentique homini ac cordato. . . Nam profecto ars quaedam artium, et scientia scientiarum mihi esse videtur, hominem regere,⁹¹ animal omnium maxime varium et multiplex" (*Or.* 2. 9, 10, 16, *MG* 35. 418 sq., 426). "[Sacerdos est] animarum nymphagogus ac pronubus. . . Animarum imperium et praefecturam [*ψυχῶν ηγεμονίαν καὶ προστασίαν*] accipit" (*ibid.* 78, *MG* 35. 486). "[Sacerdos] animarum curam et imperium [*τῶν ψυχῶν προστασίαν*] suscipit" (*ibid.* 91, *MG* 35. 494). Inde ab imperitis nec virtuosis hominibus stulte aut temere tale officium appetitur: "Melius est aliis qui artis peritia praestent, salutis nostrae habenas concedere, quam imperitos aliorum aurigas esse. . . Alios docere aggredi, priusquam ipsi satis edocti simus . . . valde stultorum aut temerariorum hominum esse mihi videtur" (*ibid.* 47, *MG* 35. 455); "Tu vero [praeses in Ecclesia] quomodo videns inferius manentem hunc Dei cultorem, cervicem attollis et throni potestatem expetis, ac non perhorrescis et contremiscis in throno, ne boves agas bubulco meliores?" (*Carmina*, l. 2, s. 1, carm. 12, vers. 570-574, *MG* 37. 1207). Cf. *Or.* 2. 8, 73, 78; *Or.* 21. 9; *Or.* 43. 25 sq.

Pastor. *Or.* 2. 3: "Deus . . . hoc in Ecclesiis constituit, ut alii pascantur et pareant. . . alii autem ad Ecclesiae perfectionem pastores ac magistri sint" (*MG* 35. 410). *Ibid.* 78: "Gregi gubernando praefici" (*MG* 35. 486). *Ibid.* 117: "Ipse [i.e. Deus] dexteram nostram manum teneat. . . , pastores pascens et ductores ducens, ut ipsius gregem scite pascamus . . . , ut in templo eius omnes dicamus gloriam, grex simul ac pastores" (*MG* 35. 514). *Or.* 42. 1: "Pastores et compastores" (*MG* 36. 458). Cf. *Or.* 17. 8; *Or.* 19. 1 sq.

⁹¹ Ex his verbis Gregorius M. deduxit celebre suum effatum: "Ars est artium regimen animarum" (*Regula pastoralis*, pars 1, c. 1, *ML* 77. 14). Ipse fatetur se in hac arte explicanda Nazianzenum sequi: "Ut enim longe ante nos reverendae memoriae Gregorius Nazianzenus edocuit, non una cademque cunctis exhortatio congruit" (*ibid.*, pars 3, prol., *ML* 77. 49).

Gubernator. Ep. 152, episcopus in se suscipit “Ecclesiae pondus” et tenet “Ecclesiae gubernacula” (*MG* 37. 258). *Carmina*, 1. 2. s. 1, carni. 30, vers. 49-60, Ecclesia sine episcopo est veluti navis in periculoso pelago, gubernatore carens: “Hanc laborantem absque praesule velut navem in alto, carentem gubernatore, iactatam tempestate maximorum malorum, volebam . . . extrahere . . . e gurgite . . . gubernatoris manu, quem ventis noveram egregie resistere posse” (*MG* 37. 1292). In *Or.* 32. 5, loquens de dogmaticis luctis circa divinitatem Christi et Spiritus S. quae suo tempore agitabant Ecclesiam, ait illarum rationem fuisse “fidei navigium gubernatore carens” (*MG* 36. 139), ubi videtur fieri allusio ad episcopalem auctoritatem qua regitur navis uniuscuiusque ecclesiae quaeque in illis contingentis in quibusdam ecclesiis rectum gubernaculum dereliquerit.⁹² Eadem nautae similitudo recurrit in *Or.* 43. 26.

Praeses (sive praepositus, antistes, princeps). Hoc officium variis vocibus indicatur, ut πρόεδρος? seu praeses (*Carmen* 11, supra cit.: *Or.* 43. 26), προεδρία seu praesidentia (*ibid.* 26 sq.), προεστό seu antistes (*Or.* 2. 10), προστασία SCU imperium (*Or.* 2. 16, 78, 91), καθίδρα vel θρόνο (*Carmen* 12, supra cit.; *Or.* 18. 33; *Or.* 21. 8; *Or.* 43. 26. 27, 39). Haec sacra praesidentia concipitur ut τάξι? et τάγμα sive ordo (*Or.* 43. 26: “Ordo omnium sanctissimus [το πάντων ἁγιωτάτων τάγμα]”), ad quem per ordinata βήματα sive gradus ascenditur. Hi conceptus ac voces, fere omnes coandunantur in sequentibus verbis, quibus Gregorius breviter delineat ascendentes ordinationes Basilii: “At non ita magnus et insignis Basilius; verum ut aliarum virtutum, sic etiam in his rebus ordinis et disciplinae exemplar aliis se praebet. Nam cum prius sacros libros populo lectitasset, ipse eorum interpret, nec illud lectoris officium [τι/ν τάξιν τον βήματο] se indignum duxisset, ita deum presbyterorum, ac deinde in episcoporum cathedra [w καθίδρα τρισβντίρων, τν επισκο'πων] Dominum laudat, non hanc potestatem furatus, nec ea per vim potitus, nec honorem prosecutus, sed ab honore quaesitus, nec humano favore, sed divinitus ac Dei gratia sacerdotium consecutus. Verum de sedis principatu [προεδρία] hoc loco nos expectet oratio; atque in ea, quae ad inferiorem dignitatis locum [ὑφεδρίαν] pertinet, nonnihil immoremur” (*Or.* 43. 27, *MG* 36. 534).

Doctor. Or. 2. 3: “Deus . . . hoc in Ecclesiis constituit . . . ut . . . ad Ecclesiae perfectionem pastores ac magistri sint” (*MG* 35. 410). *Ep.* 43, Basilius episcopatus accipiendi dignus est, non obstante eius infirmitate, “quod si quis illius infirmitatem obtendit, non scilicet

⁹²Plagnieux, *op. cit.* (supra, in p. 407) 407–412, suggerit allusionem ad ipsam Ecclesiam universalem ac romanam, seu ad defectum apostolici vigoris in Liberio papa in causa Arianorum.

athletam, sed doctorem creabitis” (*MG* 37. 90). Or. 2. 35, magisterium est praecipuum munus episcopatus: “Quod nostrorum omnium primum est, postremo loco dicam, divini, inquam, verbi et excelsi distributionem” (*MG* 35. 443); de hoc officio diffuse disseritur in cc. 35-47. *Carmina*, l. 2, s. 1, carm. 13, vers. 5: “[Sacerdotes sunt] vitae lumen columenque doctrinae” (*MG* 37. 1227).

Medicus. Or. 2. 21, 26, ostenditur discrimen inter spiritualem medicinam, a sacerdotibus praebendam, et corporalem peritorum medicinam: “Atque hae causae sunt, quae me, ut nostram medicinam corporea medendi ratione longe difficilior, ac proinde praestantior, existimem, impulerunt. Huc accedit, quod illa pauca omnino ex iis, quae in intimis corporis partibus sunt, inspectat, magna ex parte circa ea, quae in aspectum cadunt, occupatur. At nobis circa occultum et internum hominem curatio omnis et studium versatur; atque cum eo hoste dimicandum habemus, qui nos interne oppugnat, et certamine lacessit, ac nobismetipsis, quo nihil miserius est, tanquam armis in perniciem nostram utens, peccati morte nos afficit. Ergo adversus ista, tum magna perfectaue fide opus est, tum maiori Dei auxilio, nec parva, ut mihi quidem persuadeo, contentione nostra, quae partim sermone, partim opere spectetur: si quidem id nobis propositum est, ut animae, quibus nihil praestantius habemus, probe curentur atque purgentur, maximique sint pretii. . . Nos huius medicinae ministri et adiutores sumus, quicumque aliis praesidemus” (*MG* 35. 430 sq., 435. Hanc medici comparisonem Gregorius fuse explanat in cc. 16-34).

De *Ordinatione* sive constitutione praesidium Ecclesiae Gregorius frequenter loquitur, adhibens technicas voces *χαροτονια* et *χειροτονώ'* (Or. 18. 34, 36: “Canonica ordinatio [κανονική χειροτονία]”; Ep. 50). In Or. 10. 4 sic loquitur de sua ipsius episcopali ordinatione facta a Basilio: “Idcirco me in medium producis, et suffugienti manum indiicis, ac iuxta te collocas: haec videlicet est illa tibi a me irrogata iniuria, inquires, atque curarum simul et coronarum socium asciscis. Idcirco me pontificem ungis [ἡγρίει ἀρχιερε'α], ac podere cingis capitique cidarim imponis, atque holocausti spiritualis altaris admoves, et initiationis vitulum mactas, manusque spiritui consecras, et Sancta sanctorum spectatum introducis, verique illius tabernaculi, quod non homo, sed Dominus fixit, ministerium [λειτουργγόν] efficis: dignumne vero, et vobis qui ungitis, et eo, propter quem peragitur et in quem tendit haec unctio [xpitns], perspectum hoc habe Pater veri illius ac genuini Christi, quem exsultationis oleo prae consortibus suis perfudit, cum humanitatem divinitate unxit, ut faceret utraque unum: perspectum

etiam Deus ipse ac Dominus noster Iesus Christus, per quem reconciliationem obtinuimus, Spiritusque sanctus, qui nos huic muneri [διακονίαν] praefecit” (*MG* 35. 830 sq.).

In Or. 18. 33, narrans electionem episcopi Caesareae, scribit: “Caesareae cives de episcopi [ἀρχιερε'ω] creatione inter se contendebant . . . ac nonnulli episcopi aderant, ut antistitem [ἀρχιερε'α] darent. Sed cum in plures sententias multitudo distraheretur, aliique alium proponerent . . . , tandem plebs tota uno consensu primarii ordinis virum unum, vita quidem et moribus eximium, divino tamen baptismo nondum consignatum, invitum et repugnantem corripientes . . . , in sacrario collocarunt, et episcopis obtulerunt, ab iisque petere instituerunt, ut eum initiarent, et antistitem proclamarent. . . Coacti illi eum purificarunt, antistitem renuntiarunt, in throno [ἐπὶ τὸν ὀρδν;η] collocarunt, manu tamen potius, quam voluntate animique affectu, velut postea declaratum est. Ut enim lubentibus animis discesserunt, ac sententiam suam in arbitrio suo et potestate habuerunt, consilium inter se ineunt, haud scio an Spiritus impulsu, sed ineunt tamen, nempe ut nihil eorum, quae gesta fuerant, ratum ac firmum esse ducerent nec institutionem legitimam. . . At antistes [ὁ ρε'γα ἀρχιερευ], et aequus rerum aestimator, nec cum iis, qui huiusmodi consilium inibant, abductus est, nec eorum sententiam comprobavit, verum constans atque invictus permansit, non minus quam si nulla omnino vis ipsi adhibita fuisset” (*MG* 35. 1027-1030).

2. Quoad sacerdotalem characterem.

In huius characteris exhibitione Gregorius prorsus excellit, ubertate tum terminorum tum conceptuum.

Ecclesiae hierarcha vocatur λειτουργὸ seu minister (Ep. 9: “λειτουργοὶ τοῦ Κράτος”; Ep. 208; Or. 10. 4), ιερατικὸ seu sacris addictus (Ep. 9: τοῖ ἱερατικοί), praecipue ac frequentissime ἱερευ seu sacerdos (Ep. 18.36; Ep. 171; *Carmina*, l. 1, s. 2, carm. 32; l. 2, s. 1, carm. 10, 12, 13; Or. 2. 78: “Inane iam nomen est sacerdos”; Or. 2. 82, 91, 95; Or. 18. 9, 32; Or. 19. 16). Episcopus vocatur ἀρχιερευ seu pontifex vel summus sacerdos (Or. 2. 95, infra cit.; Or. 10. 4; Or. 18. 33, nuper cit.). Ministerium ipsum vocatur ἱερωσυνή/ seu sacerdotium (*Carmina*, l. 1, s. 2, carm. 34; Or. 17. 12; Or. 18. 38; Or. 21.9) vel ιερατεία seu officium sacerdotale (Or. 2. 4); occurrunt etiam formae verbales ἱερεῶω seu sacerdotio fungor (Or. 2. 73: “Cum Christo sacerdotio functus [Χριστῷ συνιερεῦσοντα]” et ἱεουργε'ω seu fungor Sacro rītU (Ep. 171: “Dum peragis divina [ιεουργῶν]”). Saepe occurrunt voces θυσία sive victima vel sacrificium (Ep. 171; *Carmina*, l. 2, s. 2, carm. 34; l. 2, s. 1, carm. 10, 13, 34; Or. 2. 73), προσφορά sive oblatio (*Carmina*,

1. 2, s. 1, carm. 12, vers. 757 sq.; *Or.* 2. 95), *θυσιαστήριον* seu altare (*Or.* 8. 18), *τραπίζα* seu mensa (*Or.* 17. 12 et *Carmen* 34: *τράπεζα*; *Or.* 2. 8: *τράπιζα*.] *Or.* 3. 4: *ἱερὰ τράπιζα*] *Carmina*, 1. 2, s. 1, carm. 30: *μυστικὴ τράπιζα*).

Descriptio sive natura sacerdotii. *Carmina*, 1. 1, s. 2, carm. 34, vers. 225-229: “Deo munus oblatum sunt victimae [0υσῖαι] lustricae. Munerum venerandum receptaculum est Deum suscipiens mensa [τράπιζα]. Sacerdotium [ἱερωσώη] est sanctificatio animarum, Deo coniungens hominem et homini Deum” (*MG* 37. 961). *Or.* 2. 91: “Prius autem quam eam [i.e. materiam spiritum deprimentem] pro virili sua quispiam superarit, mentemque, quantum sat sit, repurgarit. longeque supra alios ad Deum appropinquaret, animarum curam et imperium suscipere, ac mediatorem [μεσιτείαν] inter Deum et homines agere (hoc enim fortasse sacerdos [ὁ ἱερεὺς] est) minime tutum esse censeo” (*MG* 35. 494).

Essentiale munus sacerdotis est *offerre coeleste sacrificium*, incruentam victimam, seu corpus Christi. *Carmina*, 1. 2, s. 1, carm. 34, vers. 68: “Ministri coelestis sacrificii [0υσῖι??]” (*MG* 37. 1311); carm. 10, vers. 1: “O qui victimas [0υσῖα] offertis incruentas, sacerdotes!” (*MG* 37. 1027); carm. 13, vers. 1: “O qui victimas emittitis incruentas, sacerdotes!” (*MG* 37. 1227); *Ep.* 171: “Quando incruenta sectione secaveris corpus et sanguinem Dominicum, vocem adhibens pro gladio” (*MG* 32. 279-282).

Varia munera ac dignitates sacerdotis. *Carmina*, 1. 2, s. 1, carm. 12, vers. 751-759: “Unum opus sit sacerdotis [ἱερεω?], et solum, ut vita et doctrina animas expurget, sursum ferendo divinis motionibus, tranquillus, mente sublimis, ac coelestibus tantum sine macula illustrationibus informatur, veluti speculum, cui intus formae imprimuntur; puras etiam pro filiis oblationes [προσφορὰ] offerat, donec eos [tanquam] munus offerendum [προσφορὰν] perficiat. Caetera autem, iis qui ea tractare idonei sunt, relinquuntur” (*MG* 37. 122). *Ibid.*, carm. 13, vers. 1-7: “O qui victimas [0υσῖα«] emittitis incruentas, sacerdotes [ἱε/ρῖς]! O animarum custodes incliti! O qui magni Dei figmentum manibus vestris gestatis! O qui hominibus summam Dei maiestatem conciliatis! O mundi fundamenta, vitae lumen, columenque doctrinae, initiatores lucidae et aeternae vitae, Christiferi” (*MG* 37. 1227). *Or.* 2. 73: “[Sacerdos] cum angelis stabit, cum archangelis glorificabit, ad supernum altare sacrificia [0υσῖα«] transmittet, cum Christo sacerdotio fungetur [Χριστῷ συνκρείσσοντα], figmentum instaurabit, imaginem exhibebit, superno mundo opificem aget, et, ut, quod maius est, dicam deus erit, aliosque deos efficiet” (*MG* 35. 482). *Or.* 2. 4: “[Sacer-

ciotio] nec maius quidquam, nec praestantius . . . est” (*MG* 35. 411).

Sacerdos dicitur “sponsus” (νυμφίον) Ecclesiae, *Or.* 3. 4 sq. (*MG* 35. 519-522). Hinc talis populus qualis sacerdos, *Or.* 2. 82: “Nec vero populus quidem ita se habet, verum aliter sacerdos [ἱερεὺς]. Quin potius illud nunc mihi prorsus expleri videtur, quod in maledictione olim dicebatur: ‘Factus est sacerdos sicut populus’ (*Is.* 24. 2; *Os.* 4. 9). Nec rursum vulgus quidam ita se gerit, populi autem optimates ac praesides contrario modo: quin potius hi aperte quoque bellum sacerdotibus [ἱερεῦσιν] inferunt, subsidium ad persuadendum habentes pietatem” (*MG* 35. 487).

Sacrificium eucharisticum, quod sacerdotes offerunt: *Or.* 2. 95: “Haec igitur cum ego nossem, illudque insuper, neminem magno, et Deo, et sacrificio, et pontifice dignum esse, nisi qui prius seipsum Deo hostiam viventem, sanctam exhibuerit, rationabile obsequium gratum atque acceptum ostenderit, Deoque sacrificium laudis ac spiritum contritum obtulerit, quod solum sacrificium, is qui omnia dedit, a nobis exposcit, quo tandem modo externum illud sacrificium, illud magnorum mysteriorum antitypum ipsi offerre [προσφέρειν] auderem, aut quo modo sacerdotis habitum et nomen [ἱερῶν σχῆμα καὶ ὄνομα] subire priusquam sanctis operibus manus purificassem?” (*MG* 35. 498). *Ep.* 171: “Sacerdotis [κπτ'wç] lingua meditata Dominum, excitat aegrotantes. Dum peragis igitur divina [ἱερουργῶν], fac quod praestantius est, et peccatorum molem nobis solve, diei resurrectionis victimam [θυσία] attingens. . . O Dei cultor sanctissime, ne cuncteris et orare et legatione fungi pro nobis, quando verbo Verbum attraxeris, quando incruenta sectione secaveris corpus et sanguinem Dominicum, vocem adhibens pro gladio” (*MG* 37. 297-2S2). *Or.* 17. 12: “Num tibi . . . supplicis cuiusdam libelli loco canities haec offerenda erit, atque annorum numerus diuturnumque et labis expers hoc sacerdotium [ἱερωσύνη], quod ipsi quoque angeli, puri purissimi Dei cultores, tanquam ipsorum cultui minime impar, fortasse veneratione prosequuntur. Num haec te permovent? An maius aliquid audendum erit? Audacem autem me dolor efficit. Christum tibi offero. Christi pro nobis inanitionem, et impatibilis passiones, et crucem, et clavos, quibus peccato solutus sum, et sanguinem, et sepulturam, et resurrectionem, et ascensionem, atque adeo mensam [ρpαVc^av] hanc, ad quam communiter accedimus, salutisque meae typos, quos eodem ore perago, quo hanc ad te deprecationem obeo, hoc, inquam, sacrosanctum atque in coelum nos evehens mysterium” (*MG* 35. 979).

"Gregorius hic conatur iratum praefectum urbis Nazianzcnæ ad clementiam erga culpabiles cives inclinare.

3. *Quoad divinam originem.*

Ecclesiae ministri divina gratia et beneficio eliguntur et in sua dignitate constituuntur. Deus ipse, ad convenientem Ecclesiae perfectionem et complementum, hoc constituit ut alii pascant et doceant, alii vero pascantur et pareant.

Or. 2. 114: “Divina gratia . . . ad gubernandam plebem . . . eligit” (*MG* 35. 511). *Ep.* 208: “In quos [i.e. sacerdotes] quidquid honoris contuleris, in Deum collaturus eris, cuius beneficio id consecuti sumus, ut astemus et ministremus [λειτουργοί], etsi tanti muneris dignitate inferiores simus” (*MG* 37. 345 sq.). *Or.* 2. 3sq.: “Quemadmodum in corpore aliud principatum tenet, ac velut praesidet, aliud subest et regitur: ad eundem quoque modum Deus, vel aequitatis lege, quae meritum cuiusque perpendit, vel etiam providentiae, per quam omnia inter se velut devinxit, hoc in Ecclesiis constituit, ut alii pascantur et pareant (quibus videlicet id utilius est), ac tum sermone, tum opere, ad officium dirigantur, alii autem ad ‘Ecclesiae perfectionem pastores ac magistri sint’ (*Eph.* 4. 11], nimirum qui virtute, coniunctioneque et familiaritate apud Deum, vulgo sublimiores sunt, rationem animae ad corpus, aut mentis ad animam obtinentes. . . Malum est ac peraeque inordinatum, et omnes praeesse atque imperare velle, et neminem id suscipere. Nam profecto, si omnes hoc, sive ministerium [λειτουργίαν] dicere oportet, sive imperium [τ/γεροι-ία] defugiant, maxima ex parte claudicabit, nec iam pulchritudinem suam retinebit pulchrum illud Ecclesiae complementum. Ubinam porro, et a quibusnam Deus mysticis illis ac sursum ferentibus sacris coleretur, quibus nec maius quidquam, nec praestantius apud nos est, si nec rex, nec praefectus esset, nec sacerdotium [ιερατεία], nec alia omnia, quibus olim inobedientes homines et contumaces ingentia peccata multati sunt?” (*MG* 35. 410 sq.).

GREGORIUS NYSSENUS (c. 335-c. 395).⁰⁴

Ultimus ex tribus Patribus cappadocibus; natus in eadem regione circa a. 335; Basilii frater minor natus; ab ipso Basilio circa a. 371 episcopus Nyssae in Cappa-

M Pro generali cognitione operum et doctrinae Nysseni confer:

Aufhauser, J. B., *Die Heilslehre des hl. Gregor von Nyssa*, München 1910.

Balthasar, H. von, *Présence et Pensée. Essai sur la philosophie religieuse de Grégoire de Nysse*, Paris 1942.

Cherniss, H. F., *The Platonism of Gregory of Nyssa*, Berkeley 1930.

Daniélou, J., *Platonisme et théologie mystique. Essai sur la doctrine spirituelle de saint Grégoire de Nysse* (“Théologie,” n. 2), Paris 1944.

Godet, P., “Grégoire de Nysse (Saint),” *Dictionnaire de théologie catholique* VI-2 (Paris 1914) 1847-1852.

Janini Cuesta, J., *La antropología y la medicina pastoral de S. Gregorio de Nisa*, Madrid 1946; “La penitencia medicinal desde la Didascalia Apostolorum a S. Gregorio de Nisa,” *Revista española de teología* VII (1947) 337-362.

docia constitutus, unde nomen accepit; defunctus circa a. 395. In pluribus operibus (exgeticis, dogmaticis et asceticis), quae exaravit, sese ostendit inferior Basilio et Nazianzeno ut orator, saltem vero aequalis ut theologus, decisive superior ut philosophus, ob peculiare nempe speculativum acumen quo ceteris omnibus scriptoribus saec. 4 excellit; in Cone. Nicaeno II “Pater Patrum” appellatus est. Eius testimonium de ecclesiastica hierarchia, etsi copia pauperius, eminet praecisione conceptum.

1. *Orationem catechetica[m] magnam* (quae est praecipuum eius opus dogmaticum) S. Doctor dirigit “iis qui praesunt [rots προεστ^κόσι] vitae, pietati ac verae religioni” {MG 45. 10}.

Episcopus est nauta, rector, gubernator, columna Ecclesiae. *Ep.* 17 (ad Nicomedienses, de eligendo digno episcopo): “Turpe est ac prorsus (absurdum) navis quidem rectorem eum fieri, qui eius gubernandae gnarus non sit; eum vero, qui ad Ecclesiae clavum sedet, artem ignorare qua secum navigantium animas in Dei portu salvas collocet. Quot (enim) propter rectorum [καθηγουμένων] imperitiam naufragia iam fecerunt Ecclesiae? Quis enumerare poterit quae (nostris oculis observantur) mala, nunquam profecto eventura, si Ecclesiae peritos aliquos gubernatores habuissent? Quin et fabrilis artis non rudibus, sed gnaris, ferrum ad fabricanda vasa tradimus; igitur et fidelium animae iis committendae sunt, qui eas probe sciant, divini Spiritus fervore sublata duritie, molles reddere, et qui rationum momentis, ceu malorum ictibus, unumquemque nostrum in vas electionis et Domino non inutile valeat efformare. . . Concedat Deus, ut quam cito inter vos talis vir inveniatur, qui sit vas electionis, et columna (Ecclesiae)” {MG 46. 1063-1067}.

Sacerdos est “praeceptor [καθ^αγεμών], praeses [προ^εδρο^ς], doctor [διδασκαλ^κ] pietatis” (cf. in textu sequenti).

2. De *sacerdotali caractere* hierarchiae Gregorius aptissimum affert testimonium in sua *Oratione in diem luminum* (sive in baptismum Christi), in quo, praeter ipsam efficaciam sive sacramentalitatem sacerdotalis Ordinationis, simul congerit varia sacrificalia elementa ac nomina: ἱερεὺς seu sacerdos, μυσταγωγὸς seu mysteriorum actor, ἱεουργεῖο) seu sacra perago, θυσιαστήριον seu altare, τράπεζα ἁγία seu sacra mensa: “Quare ne contempnas divinum lavacrum [i.e. Baptismum], neque id tamquam commune propter usum aquae parvi facias, et levi momento ducas. Nam id. quod operatur, magnum est. et ab illo mirabiles existunt effectus. Nam et altare [θυσιαστήριοι] hoc sanctum, cui assistimus, lapis est natura communis, nihil differens ab aliis

Leys, R., *L'image de Dieu chez saint Grégoire de Nysse* (“Muscum Lessianum,” section théologique, n. 49), Bruxelles 1951. In hoc opere invenies copiosam bibliographiam.

Méridier, L., *L'influence de la seconde sophistique sur l'oeuvre de Grégoire de Nysse*, Rennes 1906.

crustis lapideis, ex quibus parietes nostri exstruuntur et pavimenta exornantur. Sed quoniam Dei cultui consecratum atque dedicatum est, ac benedictionem accepit, mensa sancta [*τράπεζα ἁγία*], altare [*θυσιαστήριον*] immaculatum est, quod non amplius ab omnibus, sed a solis sacerdotibus [*μόνον τῶν ἱερέων*] iisque venerantibus contrectatur. Panis item, panis est initio communis; sed ubi eum mysterium sacrificaverit [*ἱεουργίᾳ*?], corpus Christi fit et dicitur. Sic mysticum oleum, sic vinum, cum sint res exigui pretii ante benedictionem, post sanctificationem, quae a Spiritu procedit, utrumque eorum excellenter operatur.

“Eadem item verbi vis etiam sacerdotem [*τον ἱερέα*] augustum et honorandum facit, novitate benedictionis a communitate vulgi segregatum. Cum enim heri ac tempore superiori unus e multitudine ac plebe esset, repente redditur praeceptor [*καταγεμῶν*], praeses [*πρόεδρος*], doctor [*διδάσκαλος*] pietatis, mysteriorum latentium praesul [*μυσταγωγός*]: eaque contingunt ei, cum nihil vel corpore, vel forma mutatus, sed quod ad speciem externam attinet, ille sit, qui erat, invisibili quadam vi ac gratia [*δυνάμει καὶ χάριτι*], invisibilem animam in melius transformatam gerens” (*MG* 46. 582 sq.).

3. In opere *De vita Moysis*, explanans divinam ac miraculosam institutionem sacerdotum A.T., ipsius christiani sacerdotii *divinam originem* proponit, simulque ostendit qualis debeat esse vita sacerdotalis (notetur repetitus usus vocis *ἱερωσύνη*? seu sacerdotium): “Docet enim per ea quae sequuntur historia, non humanam rem quandam sed divinam sacerdotium [*ἱερωσύνη*] esse, et docet hoc modo: Virgas ab unaquaque tribu accipit Moyses, eas illorum qui dederunt nominibus inscripsit, ac tabernaculo apposuit. Firmiter enim credebat, quod miraculo quodam per virgam quam unusquisque attulit, desuper sacerdos manifestaretur; quo facto aliorum quidem virgae sicut erant, permanserunt: ac destinati divinitus sacerdotis [*ἱερέω*] virga non extrinsecus humiditate, sed virtute Dei immissa radices propagavit, ramos emisit, et floribus exornata demum fructum produxit: fructus erat nux. . . Hoc . . . fructu, quem Aaronis virga ediderat, qualis debeat esse sacerdotis vita [*τον ἐν ἱερωσύνῃ; βίον*] monemur: aspera enim et continens duraque debet exterius esse, intus autem et in occulto suave quoddam edulium continere. . . Quare, si sacerdotis [*ἱερέω*] examinaveris vitam, invenerisque redolentem unguentis ac rosis, bysso et purpura florentem, ac mensis pinguibus inhaerentem . . . , recte in hunc evangelicis uteris verbis: Fructum video, sacerdotalem arborem [*ἱερατικὸν δένδρον*] non cognosco: alius est enim sacerdotii [*ἱερωσύνη*] fructus ab isto” (*MG* 44. 418).

In sua *Vita S. Gregarii Thaumaturgi* (episc. Xeocaesareae in Ponto, f. c. 270) sic Nyssenus narrat istius ordinationem: “Cum Phaedimus ... in illo tempore Amasensium Ecclesiae antistes [*καθηγούμενο*] esset, et omni studio laboraret, ut magnum Gregorium in potestatem redactum, Ecclesiae administration! praeficeret, ne tantum bonum otiosum et infrugiferum vitam transigeret: ut hic sacerdotem id agitare atque conari sensit, cogitare coepit, qua ratione latere posset, alias ad aliam solitudinem transiens. Sed posteaquam nihil non intentatum relinquens, ille vir magnus Phaedimus, et omni machinatione atque solertia utens non poterat virum ad sacerdotium [*τῇ ἱερωσίᾳ*] adducere innumeris oculis praecaventem, ne quando manu sacerdotis [*qj τοῦ ἱεροῦ*] caperetur, et cum uterque inter sese studio certarent, illo quidem capere, hoc vero persequentis manus effugere cupiente (nam ille sciebat se sacrum Deo donarium oblaturum esse, hic autem vererbatur, ne quo modo sibi sacerdotii [*ἱεροσύνῃ*] cura tanquam onus quoddam vitae imposita, ad philosophiam impedimento esset), idcirco impetu quodam divino Phaedimus ad propositum studium provectus, nihil curans interiectum spatium, quo ab Gregorio dirimebatur (quippe ille aberat itinere tridui), sed ad Deum suspiciens, precatusque ut et ipse et ille pariter in illa hora a Deo respicerentur, loco manus impositionis Gregorio adhibet sermonem [*ἀντὶ χηροῦ ἐπάγει τὸν λόγον*], Deo consecrans eum, qui corpore non adesset, et illam ei civitatem destinans atque attribuens. . . Sic igitur iugum subire coactus, omnibus posthaec, quae fieri solent, solemnibus in eo peractis, cum exiguum tempus ad mysterium exactius cognoscendum ab eo, qui sacerdotium [*ἱερωσύνῃ*] ipsi assignaverat, petiisset, non amplius, ut inquit Apostolus, carni et sanguini adhaerendum esse et acquiescendum putabat, sed a Deo sibi occulta manifestari petebat; ac non prius praedictionem sermonis aggredi sustinuit, quam per quandam apparitionem ei veritas revelaretur” {*MG* 46. 910).

DIDYMUS CAECUS (c. 313-398).^o

Natus Alexandriae circa a. 313; ibidem defunctus a. 398; caecus inde a pueritia; insignis magister in schola alexandrina; assecla Origenis, cuius condemnationem et ipse sortitus est.

In *1 Pet.* 3. 15° r^e loquitur de eo “qui praesidere ecclesiastico magisterio deputatur” {*MG* 39. 1769). In *Dc Trinitate* 2. 10 commemorat

¹Bardy, G., *Didymie l'Aveugle* (“Etudes de théologie historique”), Paris 1910.

Godet, P., “Didyme l'Aveugle,” *Dictionnaire de théologie catholique* \I-1 (Paris 1910) 748-755.

Leipold, J., *Didymus der Blinde von Alexandrien*, Leipzig, 1905.

MTota illa *Brevis enarratio in epistolas catholicas*, quae superest in latina versione Cassiodori estque discussae authenticitatis, continet genuina elementa, etsi eius actualis forma non sit ipsius Didymi.

ordinationem haeretici Macedonii (“Qui haeresiarcham vestrum Macedonium ordinarunt [χβροτοη/σάντων],” *MG* 39. 634). In eodem libro nonnumquam transeunter loquitur de sacrificio eucharistico, 1. 25: Ecclesia Deo “offert incruentam latriam” (*MG* 39. 379); 2.7.8: Deus in ecclesiis accipit “incruentum sacrificium [ἀι-αφακτον θυσίαν]” (*MG* 39. 594); 2. 11: “Sacrificium [θυσία] quod a nobis offertur” (*MG* 39. 666); *In Psal.* 106. 22: “Non ea quae a Moyse praedicata fuerunt sacrificia [φθναç], sed quae per Novum Testamentum confirmata fuere. Rectissime igitur Aquila interpretatus est, dicens: ‘Et sacrificent ei sacrificium laudis.’ Qua praedicatione clare sacrificia Novi Testamenti, sacrificia spiritualia et incruenta [ἀναίμακτου], quae etiam sacrificia eucharistica vocare solemus. Quibus oblatis, apud omnes homines opera annuntiare, atque illud quidem in exultatione, iubentur, quibus eos Deus Verbum salvavit” (*MG* 39. 1530).

EPIPHANIUS (c. 315-403).

In Palaestina circa a. 315 natus; monachorum coetus per triginta annos moderator; constantiensis sive salaminus in insula Cypri episcopus a. 367 creatus; defunctus a. 403; neque theologia neque philosophia sed eruditione excellens (ob plurium linguarum familiaritate, a Hieronymo, *Adv. Rufinum* 2. 22; 3. 6, “papa Epiphanius pentaglossus” appellatus). Praecipuum inter quatuor eius opera (*Ancoratus*, *Panarioli*, *De mensuris et ponderibus*, *De duodecim gemmis*'), seu *Panarion* (= arcula medica, contra haeresum venena), vulgo *Adversus haereses*, a. 374-377 exaratum, plura continet de ecclesiastica hierarchia.

1. Sacerdotes, sive episcopi et presbyteri, sunt “pastores” quibus incumbit “incredibilis in gubernandis populis occupatio” et “regendorum a Deo populorum est commissa provincia,” seu “Ecclesiae cura quam perpetuam gerunt” (*Adversus haereses*, haer. 30, n. 5 sq., *MG* 42. 763-76). Ipsi sunt Ecclesiae “patres et magistri,” “manus imponunt, baptizant, divinum cultum administrant, in throno sedent” (*ibid.*, haer. 75, nn. 3-4, infra cit., in art. 3, p. 859).

Episcopus et presbyter constituuntur per *manuum impositionem* (*χαροθίσια*, *χαροτονία*), *Adv. haer.*, expositio fidei, n. 13: “[Quidam] nescio quibus somniis eo temeritatis adducti sunt, ut [non] suscepta ad episcopi functionem manuum impositione [χ«ρο0<σῖ«], sedere, et episcoporum munus obire non dubitarunt” (*MG* 42. 806 sq.); *ibid.*, haer. 75, n. 4: “Quinam vero fieri potest, ut is presbyterum constituat, ad quem creandum manuum imponendarum [*χειροθεσία* τον χαροτοι'βν] ius nullum habet?” (*MG* 42. 507).

2. *Sacerdotalis hierarchiae indoles* signanter ab Epiphanio proponitur, adhibitis vocibus icpcam/ (sacerdotium), ι«πουργία (functio sacerdotalis), *Ιερατικόν* (dignitas sacerdotalis), ἀρχιερευ? (summus sacerdos;

adhibetur in eodem contextu tum de Christo tum de episcopo), ἀρχαρωανη (pontificatus). Sacerdotium est omnium ecclesiasticorum coetuum “veluti fastigium et, ut ita dicatur, mater ac genitrix.” atque tam excelsam ac “singularem dignitatem” importat ut “incredibilis sit eius honor ac dignitas,” *Adv. haer.*, expositio fidei, n. 21: “Horum omnium [graduum fidelium, i.e. virginum, monachorum, viduarum et honeste uxoratorum] velut fastigium et, ut ita dicam, matris ac genitricis locum, sanctum sibi sacerdotium [ᾧ ἁγία ἱερωιηλ·^] vindicat” (*MG* 42. 823); *ibid.*, haer. 59, n. 4: “Si quidem quae sacerdotio [ἰφωσι'ισ/] propter singularem functionis [ἱερουργία?] illius dignitatem praecipue tributa sunt, ea ad omnes communiter pertinere iudicant [Novatiani]. . . Eos omnes qui secundum priores nuptias mortua uxore alteri sese nuptiis illigarint, sanctissima Dei disciplina reiicit. propterea quod incredibilis est sacerdotii [ἱερωσιυ^?] honor et dignitas” (*MG* 41. 1022 sq.).

3. Sacerdotes, sive episcopi et presbyteri, sunt *originis divinae*, nam ipsis “regendorum a Deo populorum est commissa provincia” (*Adv. haer.*, haer. 80, n. 6, *MG* 42. 766). Ipsi ab apostolis per successionem in domo Dei sunt constituti, *Adv. haer.*, haer. 79, n. 3: “[Apostoli] mysteriorum auctores atque conditores fuerunt, una cum Iacobo Domini fratre, primo Hierosolymorum episcopo, a quo ut et ab aliis . . . apostolis, episcoporum ac presbyterorum successiones sunt in domo Dei constitutae” (*MG* 42. 743). *Ibid.*, haer. 66. n. 19 sq., nominato “Iacobo primo Hierosolymorum episcopo,” Epiphanius subicit “seriem hierosolymorum episcoporum omnium, qui Iacobo successerunt” ac distincte et nominatim numerat 37 episcopos, iuxta coevorum imperatorum tempora (*MG* 42. 58-63). Ecclesiasticum sacerdotium est verum sacerdotium quod in N.T., translata lege, ad Christum ipsum transferendum erat et per pontifices Ecclesiae continuandum, *ibid.*, haer. 79, n. 3sq.: “Sacerdotii vero dignitatem [ρο ἰφατικῶ'] ideo [Christus] sortitus est, quod et pontifex [ἀρχιερευ'?] sit, et pontificum [ἀρχιερεῶν] omnium moderator ac princeps. Quare Iacobus ille, qui Domini frater appellatus est, et eiusdem apostolus, primus omnium est episcopus constitutus. . . Sacerdos [ἱερευ«], uti diximus, Iesus Christus Dominus noster in aeternum fuit, secundum ordinem Melchisedech, idemque rex secundum superiorem ac coelestem ordinem, ut una cum lege sacerdotium [ὑρωσνη/r] transferret. . . [Ipse] Davidis regnum transtulit, idque ipsum una cum pontificatu [ἀρχιερωσυν^/] servis suis induisit, hoc est catholicae Ecclesiae pontificibus [τ·ο·ἱς ἀρχιερεῦσι τί/ καθολικέ 'Εκκλησία]” (*MG* 41. 394 Sq.).

*CHRYSOSTOMUS (344/354-407).*⁹⁷

Natus Antiochiae ex patre verisimiliter latino et matre graeca, inter 344 et 354 (344 iuxta Bardy, Cayré, Joumel; 349 iuxta Moulard; 354 iuxta Altaner et Steidle); ibidem condiscipulus Theodori Mopsuesteni in schola Diodori Tarsensis; ordinatus lector in antiochena ecclesia circa a. 370; monachus et heremita a. 374-380 (amicus intimus Basilii), tunc scribens plures tractatus seu plura ex suis operibus non oratoriis; diaconus antiochenae ecclesiae a. 381, absolvens usque ad presbyteratum cetera opera non oratoria (inter quae celebre opus *De sacerdotio*); presbyter eiusdem ecclesiae circa initium a. 386, edicens plures ex suis *Homiliis* et *Sermonibus* per duodecim annos usque ad episcopatum (inter alios, celebres 21 sermones *De statuis* ad populum antiochenum); episcopus constantinopolitanus a. 398, absolvens caeteras *Homilias* et *Sermones*; in exilium ab imperatore missus a. 404, scribens 238 *Epistolas* (inter quas, celebres 17 epistolae *Ad Olympiam*); defunctus in exilio a. 407; unus ex praecipuis Ecclesiae Patribus, maximus quidem in ecclesia orientali reputatus, doctor a Cone. Chalcedonense declaratus, maximus certe scriptor scholae antiochenae; supremus fortasse orator inter Patres, et certe, una cum Augustino, perfectus praedicator et homileta, a latino scriptore Facundo Herminiano saec. 6 nomine "Chrysostomus" ob auream loquelam primo designatus et inde a saec. 7-8 in utraque ecclesia ita universaliter nominatus, a S. Sede a. 1908 patronus praedicatorum constitutus; "doctor eucharisticus," ob abundantem ac

*¹ Directe vel indirecte ad rem nostram facere possunt:

Bardy, G., "Chrysostome et Origène, *Recherches de science religieuse* X (1920) 229-233; "Jean Chrysostome (Saint)," *Dictionnaire de théologie catholique* VIII-1 (Paris 660-690, peculiariter 679-683. Idem auctor referi historiam episcopatus Chrysostomi in *Histoire de l'Église* (publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin) IV (Paris 1948) 129-148.

Bareille, G., "Saint Jean Chrysostome, docteur de l'Église," *Revue thomiste* XV (1907) 559-583, 728-752.

Baur, C., "Saint Jérôme et saint Jean Chrysostome," *Revue bénédictine* XXIII (1906) 430-436; *Saint Jean Chrysostome ci ses oeuvres dans l'histoire littéraire*, Louvain 1907; "Chrysostomus De Sacerdotio," *Théologie und Glaube* XVIII (1926) 569-576; *Johannes Chrysostomus und seine Zeit*, 2 voll., München 1929-1930 (opus historice optimum).

Chrysostomica. Studi e ricerche intorno a S. Giovanni Crisostomo a cura dei Comitato per il XV centenario della sua morte, Roma 1908.

Flacelière, R., *Jean Chrysostome. Sur l'incompréhensibilité de Dieu* ("Sources chrétiennes," n. 28, Paris 1951) 58-70 (elementa liturgica in opere Chrysostomi).

Gaitier, P., "Saint Jean Chrysostome et la confession," *Recherches de science religieuse* I (1910) 209 sq., 313 sq.

Kern, J., "Ein missverstandenes Zeugnis des hl. J. Chrysostomus für das Sakrament der letzten Oelung, Horn 32 in Matth.," *Zeitschrift für katholische Théologie* XXIX (1905) 382-389.

Légrand, Ph. E., *Saint Jean Chrysostome* ("Les moralistes chrétiens"), éd. 2, Paris 1924.

Meyer, L., *Saint Jean Chrysostome, maître de perfection chrétienne* ("Études de théologie historique"), Paris 1934. De sacerdotio agitur in pp. 267-288.

Moulard, A., *Saint Jean Chrysostome*, Paris (1941). De hierarchia et sacerdotio agitur in pp. 45-46, 51-54, 117-121.

Naegle, A., *Die Eucharistielehre des hl. J. Chrysostomus des Doctor Eucharistiae*, Freiburg i. Br. 1900; "Zeit und Veranlassung der Abfassung des Chrys. Dialogs De Sacerdotio," *Historisches Jahrbuch* XXXVII (1916) 1-48.

Puech, A., *Saint Jean Chrysostome* ("Les saints"), Paris 1900.

Salaville, S., "L'épiclese d'après saint Chrysostome et la tradition occidentale," *Echos d'Orient* XI (1908) 101-112. ■ ■

Späcil, T., "Fides catholica S. Ioannis Chrysostomi et recens quoddam opus auctoris orthodoxi," *Gregorianum* XVII (1936) 176-194, 355-376; XVIII (1937) 70-87.

Vieujean, J., "Le dialogue sur le sacerdoce de S. Jean Chrysostome," *Revue ecclésiastique de Liège* XXVII (1935-1936) 403-410.

determinatam de hoc sacramento doctrinam, a theologis renuntiatus; in doctrina non tam dogmaticus quam moralis, et in re morali non tam speculativus quam practicus (veluti spiritualis director).

Ubique in suis operibus abundanter agit de sacerdotali hierarchia, peculiariter tamen, ad rem nostram quod attinet, in suis *Homiliis in Act. Apost. et Epistolas ad Tim. et Tit.* et praecipue in opere *De sacerdotio* (6 libris constante; exarato c. 381-385, dum auctor esset adhuc diaconus), excellentissimo fortasse inter eius scripta, in quo, vestigia secutus Gregorii Nazianzeni (*Oratio* 2, apologetica de fuga sua; cf. supra, p. 407), sacerdotii dignitatem et munera apte non minus quam diffuse describit. Tacemus autem sic dictam *Liturgiam S. Chrysostomi* (editam inter alios a Goar, et relatam in *MG* 63. 901-922) quae, una cum Liturgia S. Basilii (de qua supra, p. 401), est in usu apud Orientales, nam ipsa est multo recentioris originis et aliunde incertum est quandonam coeperit Chrysostomo attribui et quamnam habeat connexionem cum opere ipsius Chrysostomi (cf. varios articulos de hac re editos in opere *Chrysostomica*. . . , Roma 1908).

1. *Quoad hierarchicum characterem.*

Episcopus describitur praecipue ut pastor, princeps, doctor, medicus.

Pastor. Episcopo “Ecclesiae cura concredita est,” adeoque oportet “non culpae pastores, eosque potius cum benevolentia suscipere” (Zn *Tit.*, horn. 1, n. 4, *MG* 62. 670). “Pastorem . . . esse opus . . . non proprium honorem quaerere, sed communem utilitatem” (*ibid.*, hom. 2, n. 1, *MG* 62. 671). “Vigilem igitur illum esse oportet, qui non sua tantum curet, sed etiam ea quae ad alios spectant” (*In 1 Tim.*, hom. 10, n. 1, *MG* 62. 548). “Episcopus omnium est, omnium onera ferre oportet” (*In Act.*, hom. 3, n. 4, *MG* 60. 39). “Itaque si quis voluerit illi [i.e. Christo] commendatus esse, curam habeat ovium illius, publicam quaerat utilitatem, fratrum suorum saluti prospiciat: nullum enim officium hoc Deo carius est” (*Sermo de beato Philogonio*, n. 2, *MG* 48. 751).

Princeps. Episcopus vocatur ἀρχω»- seu princeps, habens in Ecclesia ἀρχήν seu principatum (*De statuis*, serm. 3, n. 2, mox cit.; *In 1 Tim.*, hom. 10, η. 1, mox cit.; *In Tit.*, hom. 1, n. 4) et ad “Ecclesiae regimen assumptus” (*In Tit.*, hom. 2, n. 1); item προεστὼ seu praeses, habens προστασίαν sive praesidentiam (*Sermo de decem millium talentorum debitor*, n. 4: “Illi qui praesunt [προεστῶτε] Ecclesiae,” *MG* 51. 23; *In 1 Tim.*, hom. 10, η. 1, mox cit.). Episcopus “ad thronum evehitur.” “ad sacrum tribunal evehitur” (*Sermo de beato Philogonio*, n. 2, *MG* 48. 751), “in sanctum thronum ascendit” et habet “thronum doctrinae [ἰδρυθὼν διδασκαλικὸν]” (*In Tit.*, hom. 2, η. 1, *MG* 62. 671 et 673).

Doctor. Episcopus vocatur, tamquam proprio nomine, ὁ διδάσκαλος seu doctor per excellentiam (*In Tit.*, hom. 2, η. 1: “Labor ipsi levior futurus erat . . . , si doctor multas ecclesias regendas non percurreret,” *MG* 62. 671); “doctor noster” (*De statuis*, serm. 3, n. 2, *MG* 49. 50); “animarum doctor” (*In Tit.*, hom. 2, n. 2, *MG* 62. 673), habens

“thronum doctrinae” (*ibid.*) et “cathedram Christi” (*In Io.*, hom. 86, n. 4, mox cit.), “cui verbi administratio [τοῦ λόγον n;v διακονία] commissa est” (*Senno de decent millium talentorum debitore*, n. 4, *MG* 51. 23). Imo hoc docendi munus ut praecipuum in episcopali officio habendum est, *In 1 Tim.*, hom. 10, n. 1: “Ostendens quid episcopis praecipue competat, [Apostolus] subiungit: ‘Doctorem’: hoc enim non a subdito expetitur, sed maxime omnium desideratur in eo, cui hoc officium creditum est” (*MG* 62. 548). Sicut sacerdotes A.T. habuerunt cathedram Moysis, ita sacerdotes Ecclesiae habent cathedram Christi, *In Io.*, hom. 86, n. 4: “Nunc non est dicendum, Super cathedram Moysis sederunt sacerdotes [Λ/αΖ. 23. 2 sq.], sed, Super cathedram Christi. Eius enim doctrinam susceperunt” (*MG* 59. 472). In hoc munere explendo, sacerdos est sub speciali influxu gratiae Dei. *In Gen.*, hom. 50, η. 1: “Cucurrit [Rebecca] ad veram scientiam, et festinavit ad sacerdotem Dei ministrum. . . Alio loco angelum vocat sacerdotem [ὑπία] divina Scriptura, ostendens illum ea loqui, quae inspirat ac suggerit Spiritus gratia” (*MG* 54. 448).

Medicus. “Medicus est, animarum doctor: medicus autem non percutit, sed eum qui morbo vel vulnere affectus est emendat et sanat” (*In Tit.*, hom. 2, n. 2, *MG* 62. 673).

Ratione tam excelsi ac multiplicis muneris, episcopatus superat omnem saecularem principatum, ac tantarum exquirat dotum possessionem et exercitium ut longe plures sint qui eius ponderi succumbant, eoque indigni effecti, de ipsa aeterna salute periclitentur. *De statuis*, serm. 3, n. 2: “Si enim peccata in Deum solvendi [episcopus] potestatem accepit, multo magis in hominem patrata destruere et delere poterit. Princeps [αρχὼν] est hic quoque, et quidem illo [i.e. imperatore saeculari] honoratior: etenim ipsum regium caput sacrae leges ferentes huius manibus subiecerunt, et quando aliquid boni coelitus requiritur, rex ad sacerdotem [iepea], non sacerdos ad regem confugere solitus est. Habet hic quoque iustitiae lorica, habet cingulum veritatis, habet et calceamenta multo honestiora ab evangelio pacis, habet et gladium, non ex ferro, sed spiritus, habet et coronam capiti impositam. Splendidior haec armatura, pretiosiora haec arma, maior fiducia, maior vis” (*MG* 49. 50).

In 1 Tim., hom. 10, η. 1: “De episcopatu loquuturus, ostendit [Apostolus] qualis debeat esse episcopus, non quasi Timotheum moneat, sed ac si omnes alloquatur, et per illum omnes ad officium deducens: et quid ait? ‘Si quis episcopatum desiderat,’ non improbo illum, inquit: opus quippe regiminis [προστασία] est: si quis hoc desiderio tenetur, ita ut non imperium [ἀρχήν] et auctoritatem cupiat

tantum, sed praepositi officium [προστασίαν], non improbo: 'Bonum' enim 'opus desiderat,' inquit. . . 'Oportet ergo,' inquit, 'episcopum irreprehensibilem esse'. . . Hac voce omnem virtutem indicat. Itaque si quis se peccatis obnoxium sciat, non recte facit si talem rem desideret, a qua per ipsa opera sese exclusit: huiusmodi enim hominem non imperare [«px<«'], sed imperari oportet. Imperantem [ἀρχοντα] enim omni luminari splendidiorem oportet esse, et vitam habere immaculatam, ita ut omnes ad eum respiciant, et ad eius exemplum vitam suam componant. . . 'Sobrium,' inquit, seu vigilem, id est perspicacem, mille oculis undique instructum. . . Vigilem igitur illum esse oportet, qui non sua tantum curet, sed etiam ea quae ad alios spectant: expergisci oportet ac spiritu fervere, ignemque spirare, ut ita dicam, ac plus quam ducem exercitus die nocteque castra percurrentem vigilare, atque ministri officium implere, omniumque curam et sollicitudinem gerere. 'Pudicum, ornatum, hospitem.' Haec quoniam in multis subditis occurrunt (oportet enim illos in his praepositos suos aequare), ostendens quid episcopis praecipue competat, subiungit, 'Doctorem': hoc enim non a subdito expetitur, sed maxime omnium desideratur in eo, cui hoc officium [«p\?"] creditum est" (*MG* 62. 547 sq.).

In Act., hom. 3, n. 4sq.: "Si scires enim episcopum omnium esse, omnium onera ferre oportere, quod aliis peccantibus excusatio multa, ipsi vero nulla sit, ad hanc dignitatem non accurrisses. . . Non multos puto sacerdotes [τῖ τοὺς ἱερεῦσι] salvos fieri, sed longe plures perire, non alia de causa, quam quod res magnum postulet animum. . . Itaque si quis ad summum sacerdotium [ἀρχιερωσὴτι] accesserit velut ad sollicitudinem, nemo illud facile susceperit" (*MG* 60. 39 sq.).

De Ordinatione seu manuum impositione, qua episcopi aliique ministri constituuntur, frequentissime sermo est, adhibito nomine $\chi^{\wedge}\sigma\tau\omicron\nu\acute{\iota}\alpha$. et verbo $\chi\alpha\rho\sigma\tau\omicron\nu\acute{\alpha}\nu$.

Dc sacerdotio, l. 4, η. 1: "Multae ex huiusmodi ordinationibus [τῶν $\chi^{\wedge}\sigma\tau\omicron\nu\acute{\iota}\omega\acute{\nu}$] non divina gratia fiunt, sed hominum studio" (*MG* 48. 662). *In Phil.*, hom. 1, n. 1: "Presbyteri vero episcopum non ordinasent [ἐχαροτονοῦσαν]" (*MG* 62. 183). *In 1 Tim.*, hom. 11, η. 1: "Sola namque ordinatione [$\chi\epsilon\iota\rho\sigma\tau\omicron\nu\acute{\iota}\alpha$] superiores sunt [episcopi], et hinc tantum videntur presbyteris praestare" (*MG* 62. 553). *Ibid.*, hom. 13, η. 1: "Neque enim presbyteri episcopum ordinabant [$\epsilon^{\iota}\chi\epsilon\phi\sigma\tau\omicron\tau\omicron\nu\omicron\nu\iota$]" (*MG* 62. 565). *In Act.*, hom. 14, n. 2, sermo est de ordinatione apostoli Matthiae: "Matthiam ordinare [$\chi\epsilon\iota\rho\sigma\tau\omicron\nu\epsilon\acute{\iota}\nu$] oportuit" (*MG* 60. 115). *Ibid.*, n. 3 sq. (de ordinatione septem virorum): "Vide, quam non superflue scriptor loquatur: non enim dicit quomodo, sed simpliciter

quod ordinati sint [$\chi^{\wedge}\rho\tau\iota\text{-}\omicron\nu\tau/\text{A}\tau/\sigma\alpha\nu$] per orationem: hoc enim est ordinatio [$\nu\phi\omicron\tau\omicron\nu\iota\alpha$]. Manus viri superponitur, totum vero Deus operatur, eiusque manus est quae tangit caput ordinati [$\chi\iota\phi\omicron\tau\omicron\iota'\omicron\upsilon\rho\acute{\omega}'\omicron\upsilon$], si quemadmodum oportet ordinetur [$\chi\alpha\rho\omicron\tau\omicron^{\wedge}\tau\alpha\iota$], . . . Quam ergo dignitatem habuerunt illi, et quam acceperunt ordinationem [$\chi\ll/nrowar$], iam discendum est. Num diaconorum?” (*MG* 60. 116). *Ibid.*, hom. 15, η. 1: “Vide, quomodo inter septem illos unus [i.e. Stephanus] praececellens esset, ac primas teneret. Etsi enim ordinatio [$\chi\alpha\rho\omicron\tau\omicron\pi\alpha$] communis esset, at hic maiorem gratiam attraxit. Antea vero signa non faciebat, sed ubi manifestus fuit; ut ostenderetur non solam gratiam sufficere, sed ordinationem [$\chi\alpha\rho\omicron\tau\omicron\kappa\alpha\tau$] requiri, ut Spiritus accessio fiat” (*A/G* 60. 119). *Ibid.*, hom. 44, n. 2: “‘In quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos, ut pasceretis Ecclesiam Dei’. . . A Spiritu ordinationem [$\chi\alpha\rho\omicron\tau\omicron\iota\text{-}\iota\alpha\nu$] habetis, inquit; id enim sibi vult illud ‘Posuit’” (*MG* 60. 310). *De statuis*, serm. 1, η. 1: “Etenim de ordinationibus [$\text{[}\epsilon\text{r}\epsilon\text{p}\text{ }\chi\alpha\rho\omicron\tau\omicron\nu\iota\acute{\omega}\nu$] ad ipsum, dicens: ‘Manus cito nemini imposueris . . .’ (*1 Tim.* 5. 22), et intolerabile talis praevaricationis periculum exposuit, demonstrans quod malorum ab aliis perpetratorum supplicium alii cum illis ipsis sustinebunt, quia per ordinationem [$\chi\alpha\rho\omicron\tau\omicron\iota\alpha\kappa$] improbitati conferunt potestatem” (*MG* 49. 17). *Sermo de resurrectione mortuorum*, n. 5: “Neque ordinationes [$\chi\ll\omicron\tau\omicron\acute{\omicron}\nu\iota\alpha$] sine tali descensu [i.e. Spiritus S.] fieri est possibile” (*MG* 50. 432). *Sermo de anathemate*, n. 4: “En ministerium implemus. . . Ordinatio [$\chi\alpha\rho\omicron\tau\omicron\nu\iota\alpha$] non effert, non in sublime extollit, non potentiam praestat” (*MG* 48. 950). *Sermo contra Iudaeos et Gentiles, quod Christus sit Deus*, n. 9 (agitur de frequenti usu signi crucis): “Hoc in sacra mensa [$\epsilon\nu\text{ }\rho\eta\text{ }\text{[}\epsilon\pi\eta\text{ }\tau\rho\alpha\pi\iota^{\wedge}$], hoc illi Sacerdotum ordinationibus [$\epsilon^{\wedge}\text{ }\tau\alpha\iota\text{ }\tau\omega\nu\text{ }\upsilon\pi\acute{\epsilon}\omega\text{ }\chi\iota\mu\omicron\tau\omicron\nu\iota\alpha\kappa$], hoc rursum cum corpore Christi in mystica coena refulget” (*MG* 48. 826). *Sermo in S. Martyrem Ignatium* (Antiochenum), n. 2, ubi agitur de ordinatione Ignatii: “Neque enim ego virum hunc tantummodo, quod tanto honoris gradu dignus sit habitus, admiror, sed quod a sanctis illis [i.e. ab apostolis] dignitatem obtinuerit, quodque beatorum apostolorum manus sacrum illud caput attigerint. . . . Dignitas eorum, qui manus illi imposuerunt [$\tau\acute{\omega}\nu\text{ }\chi\alpha\rho\omicron\tau\omicron^{\wedge}\sigma\acute{\alpha}\nu\tau\omega\nu$], eius principatum splendidior facit” (*MG* 50. 588 sq.). *Sermo de decem millium talentorum debitore*, n. 4: “Examinatio ordinandorum [$\chi\alpha\rho\omicron\tau\omicron\nu\iota\acute{\omega}\nu$]” (*MG* 51. 23).

2. Quoad sacerdotalem characterem.

In describendo hoc characterem Chrysostomus excellit omnibus aliis doctoribus, tum ob frequentes ac determinatas descriptiones Eucharistiae ut sacramenti et ut sacrificii, ob quas, ut supra dictum est

(p. 420), sibi meruit titulum “Doctoris Eucharistici,” tum ob systematicam quandam sacerdotalis muneris ac dignitatis tractationem in suo opere *De sacerdotio* (Iltpi Iερωσννγ:').

Nomen Itpcfc seu sacerdos frequentissime occurrit, nec tantum in hoc opere, quod ab eo nomine titulum accepit, sed passim etiam in aliis, ut constat ex textibus quos hic et in art. 3 (pp. 862 sq.) referimus. Quandoque pro iepcvç occurrit forma participialis <<p«/uv<K (sacerdos; proprius = Deo sacratus; *De sacerdotio*, l. 3, n. 4, mox cit.; *In Tit.*, hom. 1, n. 4). Occurrunt pariter voces: το άραηkov ycvovç seu coetus sacerdotalis (*In Psal.* 113, n. 4), ύρωσύρη seu sacerdotium (*De sacerdotio*, titulus operis et l. 3, n. 4; *In I Cor.*, hom. 3, n. 3; *In Io.*, hom. 86, n. 4; *In Oziam*, hom. 5, η. 1), imo άρχχρΜτϋννη seu summum sacerdotium (dictum de episcopo; *In Act.*, hom. 3, n. 5, nuper cit.), seu sacrificium, προσφίραν seu offerre, τράπεζα seu sacra mensa.

Dignitas sacerdotis superat omnem creatam dignitatem ac potestatem quam Deus neque angelis conferre dignatus est, *Dc sacerdotio*, l. 3, n. 4sq.: “Sacerdotium [ύρωσύη?] enim in terra peragitur, sed caelestium ordinum classem obtinet: et iure quidem merito. Non enim homo, non angelus, non archangelus, non alia quaequam creata potestas, sed ipse Paracletus hoc officium ordinavit, qui manentibus in carne auctor fuit ut angelorum ministerium animo conciperent. Idcirco sacerdotium obeuntem [ύρωπό-ov] ita purum esse decet, ac si in coelis inter potestates illas collocatus esset. . . Si quis enim secum reputet quantum illud sit, nempe hominem carne et sanguine involutum, prope beatam illam et immortalem naturam [Christi, in altari immolati ac praesentis] constitui, tunc probe intelliget quanto honore Spiritus gratia sacerdotes [upeis-] ornarit. Nam per eos haec peraguntur [i.e. oblatio sacrificii] aliaque his nihilo inferiora, quae ad dignitatis salutisque nostrae rationem spectant. Etenim qui terram incolunt in eaque commorantur, ad ea quae in caelis sunt dispensanda commissi sunt, potestatemque acceperunt, quam neque angelis neque archangelis dedit Deus [scilicet potestatem remittendi peccata, de qua infra]. . . Insania . . . manifesta est, tantum principatum despiciere, sine quo neque salutem neque promissa bona consequi possumus. Nam si non potest quis intrare in regnum coelorum, nisi per aquam et spiritum regeneratus fuerit (*Io.* 3. 5), et qui non manducat carnem Domini, nec bibit eius sanguinem, aeterna vita privatur (*Io.* 6. 54), haec autem omnia non aliter, quam per sanctas illas manus, sacerdotum [ύ/χω?] nempe, perficiuntur: quis sine illarum opera aut gehennae ignem effugere, aut sepositas assequi coronas poterit?” (*MG* 48, 642 sq.). *In Oziam seu dc Scraphinis* (i.e. *Homiliae in Isuiam*), hom. 5, η. 1: “Rerum terrenarum administrationem sortitus est rex, nec ultra po-

testatem hanc quidquam habet auctoritatis; verum sacerdotii solium [ὁ Τῆς ἱεραρχίας τῆς οὐρανόθεν] in coelis collocatum est et caelestia administrandi habet potestatem. Quis haec dicit? Ipse caelorum Rex. ‘Quaecumque enim ligaveritis. . .’ Quid cum hoc honore conferri potest? A terra iudicandi principalem auctoritatem sumit caelum. Nam iudex sedet in terra, Dominus servum sequitur, et quidquid hic in inferioribus indicavit, hoc ille in supernis comprobatur. Itaque medius stat sacerdos inter Deum et naturam humanam [μέσο τοῦ Θεοῦ καὶ τῆ τῶν ἀνθρώπων φύσεως ἐστὶν ὁ ἱερεὺς], illinc venientia beneficia ad nos deferens, et nostras petitiones illuc perferens, Dominum iratum reconcilians communi naturae, nos qui offendimus eripiens ex illius manibus. Idcirco Deus ipsum regale sacerdotis manibus subiecit, nos docens, hunc principem esse illo maiorem, siquidem id quod minus est, benedictionem accipit ab eo quod praestantius est” (*MG* 56. 130 sq.).

Munera quae sacerdotio tribuuntur, sunt: mediare inter Deum et homines, reconciliare plebem Deo, benedicere populo, generare filios Dei per Baptismum, remittere peccata per sacramentum Poenitentiae, necnon per Extremam Unctionem, et praecipue offerre eucharisticum sacrificium.

Mediatio in divinis, generaliter spectata. *In Oziam seu de Seraphinis*, nuper cit.: “Medius [μέσο, adeoque μεσίτης = mediator] stat sacerdos inter Deum et naturam humanam.”

Reconciliatio populi cum Deo, generaliter spectata. *In Oziam seu de Seraphinis*, nuper cit.: “Dominum iratum [sacerdos] reconciliat communi naturae.” *De sacerdotio*, l. 3, n. 6: “Naturales parentes, si viros quosdam principes et potentes eorum liberi offenderint, opem ipsis nullam afferre possunt. Sacerdotes [ἱερεῖς] vero non principes, non reges, sed ipsum Deum iratum illis saepe reconciliarunt” (*MG* 48.644).

Benedictio populi. *In Act.*, hom. 24, n. 4: “Rursum alios video [in ecclesia], colloquentes stare dum fit oratio, alios . . . non modo dum fit oratio, sed etiam dum sacerdos benedicit [εὐλογοῦντο τοῦ ἱερέως]” (*MG* 60. 190). *Sermo in sanctum Pascha*,⁹⁶ n. 4: “Benedictio sacerdotum [εὐλογία ἱερέων]” (*MG* 52. 770).

Baptismus. *De sacerdotio*, l. 3, n. 6: “Hi namque sunt [i.e. sacerdotes], hi sunt, quibus concrediti sunt spirituales partus et generatio per baptismum: per hos Christum induimus, et cum Filio Dei sepeliamur, membra beati illius capitis efficimur. Ita non modo principibus ac regibus formidabiliores, sed patribus etiam venerabiliores nobis iure fuerint. Illi enim ex sanguinibus exque voluntate carnis nos genu-

⁹⁶ Hic tamen sermo sive homilia est dubiae authenticitatis, secus ac alius sermo de eodem subiecto (*MG* 50. 433–142).

erunt: hi vero illius quae ex Deo est generationis nobis auctores sunt. . . Illi quidem in hanc vitam, hi in futuram gignunt” (*MG* 48. 643 sq.).

Poenitentia. De statuis, serm. 3, n. 2: “[Episcopus] peccata in Deum solvendi potestatem accepit” (*MG* 49. 50). *In Oziam seu de Seraphinis*, nuper cit.: “Index sedet in terra.” *De sacerdotio*, 1. 3. n. 5: “[Sacerdotes] potestatem acceperunt, quam neque angelis neque archangelis dedit Deus. Neque enim illis dictum est: ‘Quaecumque ligaveritis . . . quaecumque solveritis . . .’” (*Mat.* 18. 18). Habent quidem ii, qui in terra imperant, potestatem ligandi, verum corpora solum: hoc autem vinculum ipsam attingit animam, caelosque transcendit⁹⁰: ac quaecumque inferne sacerdotes [iepa·»] faciunt, eadem Deus superne confirmat, servorumque sententiam ipse Dominus ratam facit. Quid enim aliud illis dedit, quam omnem caelestium potestatem? nam ‘Quorum,’ inquit, ‘remiseritis peccata, remittuntur, et quorum retinueritis, retenta sunt’ (*Io.* 20. 23). Quae maior hac potestas fuerit? Omne indicium dedit Pater Filio’ (*Io.* 5. 22), videoque ipsum omne ipsis traditum a Filio esse” (*MG* 48. 643).’

Extrema Unctio. De sacerdotio, 1. 3, n. 6: “Illi [i.e. parentes carnales] ne corporalem quidem interitum a liberis amoliri possunt, non ingruentem morbum depellere; hi vero [i.e. sacerdotes, spirituales parentes] aegram et mox interituram animam saepe servarunt, aliis remissioem poenam reddentes, alios prorsus labi non sinentes: idque non doctrinae tantum atque monitionum, sed etiam orationum auxilio. Neque enim tantum cum nos regenerant, sed etiam post regenerationem admissa peccata condonare possunt. Nam ‘Infirmatur, inquit, ‘quis in vobis? advocet presbyteros Ecclesiae, et orent super eo, ungentes eum oleo in nomine Domini. Et oratio fidei salvabit infirmum, et excitabit eum Dominus, et si peccata fecerit, remittentur ei’ (*lac.* 5. 14 sq.)” (*MG* 48. 644). *In Mat.*, hom. 32, n. 6: “Haec mensa [i.e. altaris] longe honorabilior et suavior est, quam tua, lucerna [asservata in ecclesia], quam lucerna tua. Id vero sciunt quotquot cum fide tempestive olei uncti a morbis liberati sunt” (*MG* 57. 384 §q.).

Sacrificium eucharisticum c’ *De sacerdotio*, 1. 3, n. 4: “Cum . . . videris Dominum immolatum et iacentem, et sacerdotem [kp<a] sacrificio [Oυματι] incumbentem ac precantem, omnesque pretioso illo san-

⁹⁰ Eandem comparisonem (quae occurrit etiam *In Oziam seu de Seraphinis*, nuper cit.) iam afferebat saec. 3 auctor *Didascaliae Apostolorum* (cf. supra, p. 339), qui probabiliter floruit in eadem syriaca regione.

⁹¹ Quoad difficultatem circa sententiam Chrysostomi de necessitate ipsius auricularis confessionis, confer dicta in tractatu *De Poenitentia* II 440-451.

⁹² De vi et ambiguitate horum textuum, et praecipue prioris, dictum est in tractatu *De Extrema Unctione* I 104-108.

⁹³ De Eucharistia tam ut sacramento quam ut sacrificio, confer indicem analyticum utriusque voluminis tractatus *De Eucharistia*, ad vocem “Chrysostomus.”

guine rubentes, an putas te adhuc cum hominibus et in terra esse? annon potius in caelos translatus ... ? O miraculum! o Dei benignitatem! Qui cum Patre sursum sedet, illa hora omnium manibus tenetur, seseque volentibus dat complectendum et accipiendum. Illud autem omnes faciunt oculis fidei. . . Stat . . . sacerdos [Ἐσπ/κεν ὁ ἱερεὺς], non ignem gestans [quemadmodum Elias in suo sacrificio], sed Spiritum sanctum; preces multo tempore fundit, non ut fax demissa caelitus apposita consumat [sicut Elias], sed ut gratia in sacrificium [Ἀ,σίαν] delapsa per illud omnium animos inflammet, et argento igne purgato splendidiore exhibeat” (*MG* 48. 642). *De proditiōe iudae*, serm. 1, n. 6: “Adest Christus, et nunc is qui mensam illam apparavit, hic ipse hanc nunc exornat. Non enim homo est, qui facit ut proposita efficiantur corpus et sanguis Christi, sed ipse Christus qui pro nobis crucifixus est. Figuram implens stat sacerdos [τανῖΚε- ὁ ἱερεὺς] verba illa proferens: virtus autem et gratia Dei est. ‘Hoc est corpus meum,’ inquit. Hoc verbum transformat ea, quae proposita sunt. Ac quemadmodum vox illa: ‘Crescite, et multiplicamini, et replete terram’ (*Gen.* 1. 28), semel quidem prolata est, omni vero tempore naturae nostrae vim praebet ad filiorum procreationem, ita et vox haec semel prolata in Ecclesiis ad unamquamque mensam [τράπεζαν], ab illo ad hodiernum usque tempus et usque ad adventum eius, sacrificium [Θυσίαν] perfectum efficit” (*MG* 49. 380). *Ibid.*, serm. 2, n. 6: “Adest et nunc Christus mensam [τράπεζαν] exornans: neque enim homo est is, qui facit ut proposita corpus et sanguis Christi efficiantur. Figuram tantum implens stat sacerdos et supplicationem offert [ἑστήκεν ὁ ἱερεὺς καὶ δεῖ/σιν προσφε'ρει]: gratia autem et virtus Dei est, quae omnia efficit. ‘Hoc est corpus meum,’ inquit. Hoc verbum proposita transformat. Et quemadmodum vox illa, ‘Crescite, et multiplicamini, et replete terram’ (*Gen.* 1. 28), verbum erat, et factum est opus, quod humanae naturae ad liberorum procreationem vim inderet [lege: infert], sic et haec vox prolata semper gratia auget eos, qui digne participant. . . Ad sacrificium [βυσίαν] accedit horrendum et sanctum: immolatus iacet Christus” (*MG* 49. 389 sq.). *In Hcb.*, hom. 17, n. 2: “Quid vero? annon nos quotidie offerimus [προσφερομεν]? Offerimus quidem, sed eius mortem revocamus in memoriam; et ipsa una est, non multae. . . Quamobrem unum est sacrificium [Θυσία]. . . Pontifex noster ille est qui obtulit hostiam [Θυσίαν], quae nos mundat. Illam nunc quoque offerimus [προσφεριμεν], quae tunc fuit oblata, quae non potest consumi. . .

¹ Haec altera homilia est quaedam prioris recognitio et in quibusdam locis ampliatio, quam Chrysostomus post aliquot annos iterum in Quadragesima habuit. Utraque continet praedarum testimonium eucharisticae transubstantiationis.

Non aliam hostiam [θύσιν], sicut pontifex, sed eandem semper facimus, vel potius sacrificii [θύσια] facimus commemorationem” (*MG* 63.131).

De impetratorio ac satisfactorio fructu huius sacrificii sermo est *In Mat.*, hom. 25, n. 3 (*MG* 57. 331), *In Act.*, hom. 21, n. 4 (*MG* 60. 170), *In Phil.*, hom. 3, n. 4 (*MG* 62. 204).

3. *Quoad divinam originem.*

Hanc Chrysostomus aequivalenter proponit in ipsa descriptione characteris tum hierarchici tum ac praesertim sacerdotalis, nonnumquam etiam formaliter edicit. Deus existentiam episcopatus iam praedixit per Isaiam prophetam, *Sermo contra Iudaeos et Gentiles, quod Christus sit Deus*, n. 7: “Sed neque sacerdotum [ἱερέων] nomen tacuit [Deus], episcoporum dico: ‘Constituam enim principes tuos in pace et episcopos tuos in iustitia’ [Zs. 60. 17]” (*MG* 48. 823). Eandem interpretationem verborum Isaiae protulerunt Clemens Romanus, Irenaeus et Hieronymus, ut notavimus supra (p. 230). In supra relatis locis *De sacerdotio*, l. 3, n. 4 sq., directe affirmatur quod “non homo, non angelus, non archangelus, non alia quaequam creata potestas, sed ipse Paracletus hoc [sacerdotii] officium ordinavit . . . , Spiritus gratia sacerdotes ornavit . . . , [qui] potestatem acceperunt, quam neque angelis neque archangelis dedit Deus” (*MG* 48. 642 sq.). Pariter *In Act.*, hom. 14, n. 3: “Manus viri superponitur [in ordinatione], totum vero Deus operatur, eiusque manus est quae tangit caput ordinati” (*MG* 60. 116); *ibid.*, hom. 44, n. 2: “A Spiritu ordinationem habetis” (*MG* 60. 310).

Haec omnia Chrysostomus complectitur sequentibus verbis, quibus exprimitur divinus character totius tum institutionis tum potestatis tum exercitii muneris sacerdotalis, *In Io.*, hom. 86, n. 4: “Nonne videtis saeculi principibus omnes subesse, ac saepe etiam eos qui genere, vita et prudentia potiores illis sunt? Attamen ob eius reverentiam qui illos constituit, nihil horum cogitant, sed regis placitum verentur, quisquis tandem sit qui praefecturam accipit. Atqui ubi homo constituit [χεροτονησί/], tantus adest timor: ubi vero Deus ordinat [του δε Θεοί χεροτουοῦντο], ordinatum [χειροτονου'ιενου] despiciamus. . . Propter vos bene moratos, etiamsi sacerdotes admodum scelerati sint, sua omnia [Deus] perficiet, et mittet Spiritum sanctum. Neque enim pura mens propter propriam puritatem Spiritum attrahit, sed gratia omnia operatur. . . Quidquid enim concreditum habet sacerdos [«?««], solius Dei donum est, et quantumcumque humana philosophia proficiat, gratia semper illa minor apparebit. Haec porro dico, non ut segniter vitam instituamus, sed ne, si quando antistites

quidam vestri negligenter se gerant, vos ideo mala vobis ipsis comparetis. Ecquid sacerdotes dico? Neque angelus, neque archangelus in iis quae a Deo data sunt, aliquid efficere potest, sed Pater et Filius et Spiritus sanctus omnia administrat. Sacerdos vero linguam suam commodat, manum porrigit" {MG 59. 472 sq.).

THEODORUS MOPSUESTENUS (c. 350-428).⁵

Natus Antiochiae, probabiliter circa a. 350, amicus et condiscipulus Chrysostomi in schola Diodori Tarsensis (ad ipsum valde probabiliter diriguntur duo Chrysostomi tractatus *Ad Theodorum lapsum*)] episcopus Mopsuestiae in Cilicia ab a. 392; maximus fortasse exegeta et theologus scholae antiochenae; unus ex fecundissimis scriptoribus ecclesiasticis; etsi a coaevis in magna aestimatione habitus, mox tamen post obitum, tum ob peculiarem suam independentiam in litterali interpretatione Scripturae tum ob incertam quandam affinitatem et connexionem cum subinde exorto Nestorianismo, invidiae et impugnationi posteriorum expositus atque tamquam "Nestorius ante Nestorium" et "socius Pelagii" habitus, ac tandem in Concilio Constantinopolitano II a. 553 (Tria Capitula) ut haereticus damnatus; recentissime a quibusdam criticis (ut E. Amann a. 1946 et R. Devreesse a. 1948, in operibus hic in nota citatis) partialiter saltem in bonam famam restitutus.

Ratione praecipue praefatae damnationis, ex amplissima litteraria productione Theodori nonnisi sequentia pauca opera, integre vel fere integre, supersunt (Cetera autem fragmenta, ex Catenis deducta, incertam indolem prae se ferunt): *Commentarius in 12 prophetas minores*, asservatus in ipso originali graeco et iam editus a Mai una cum latina versione (reproducitur in MG 66. 123-632); *Commentarius in evangelium Iohannis*, asservatus in versione syriaca, edita a Chabot a. 1897 et iterum, una cum latina versione a Vostc a. 1940; *Commentarius in epistolas Paulinas minores* (excipiuntur nempe *Rom.*, 1 et 2 *Cor.*, *Heb.*), asservatus in antiqua versione latina saec. 6, edita a Swete a. 1880-1882; *Commentarius in psalmos*, restructus ac editus a Devreesse a. 1939; *Liber ad baptizandos*, asservatus in versione syriaca, inventa atque edita, una cum versione anglica, a Mingana a. 1932-1933; *De Spiritu S.*, editum a Nau a. 1913.

Monachus nestorianus Dadisho Katraya (qui floruit probabiliter circa finem saec. 7) tribuit Mopsuesteno opus quoddam *De sacerdotio*, ex quo citat satis extensum textum (infra referendum); nihil aliud de hoc opere scitur.

Praefatus *Liber ad baptizandos* (sic vocatus ab ipso Cone. Constantinopolitano

⁵ Amann, E., "Theodore de Mopsueste," *Dictionnaire de théologie catholique* XV-1 (Paris 1946) 235-279.

Devreesse, R., *Essai sur Théodore de Mopsueste* ("Studi e Testi," n. 141), Città del Vaticano 1948. In notis apposis ad pp. 1-52 invenitur ampla bibliographia respiciens praecipue quaestionem litterariam, quam mox in nostro textu breviter delineabimus.

Lécuyer, J., "Le sacerdoce chrétien et le sacrifice eucharistique selon Théodore de Mopsueste," *Recherches de science religieuse* XXXVI (1949) 481-516.

Lietzmann, H., *Die Liturgie des Theodor von Mopsuestia* ("Sitzungsberichte der Preuss. Akademie der Wissenschaften, Phil. hist. Klasse," vol. 23), Berlin 1933.

Quasten, J., "The liturgical mysticism of Theodore of Mopsuestia," *Theological studies* XV (1954) 431-439.

Reine, J., *The eucharistic doctrine and liturgy of the Mystagogical Catecheses of Theodore of Mopsuestia* ("Studies in Christian Antiquity," ed. J. Quasten, vol. 2), Washington 1942.

Rucker, A., *Ritus baptismi et missae quem descripsit Theodorus episcopus Mops, in sermonibus catecheticis* ("Opuscula et Textus," vol. 2), Munster i. W. 1933.

Swete, H. B., "Theodor von Mopsuestia," *Dictionary of Christian Biography* IV (1887) 934-948.

II) constat duabus partibus: prima consistit in explanatione symboli nicaeni, altera complectitur tres sermones de Oratione Dominica, Baptismo et Eucharistia, imitans *Catecheses mystagogicas* Cyrilli Hierosolymitani. Iuxta aliquos auctores syros, agitur de duobus distinctis libris (ita Abdisho in suo catalogo primam partem affert ut *Librum de fide*, secundam vero partem ut distinctum *Librum de sacramentis*), sed Cone. Constant. II videtur duas illas partes considerare ut unum idemque opus; quod quidem praefert editor Mingana. Ut hic eruditus ostendit in sua praefatione, sectio de Eucharistia (pars 2, cc. 5-6) maiorem habet affinitatem et connexionem cum liturgia descripta in libro 8 *Constitutionum Apostolorum* (eiusdem aetatis; cf. infra, pp. 441-443) quam cum omni alio documento liturgico.

1. *Quoad hierarchicum characterem.*

Ecclesia gubernatur per hierarchicum sacerdotium, *In Io.* 21. 16: “‘Dicit ei Iesus: Pasce oves meas,’ id est, viros perfectos consummatae sapientiae qui tibi oboediunt in ordinatis gradibus Ecclesiae, in apostolatu, in sacerdotio, et in pastoralis officio.”⁶ *In Psal.* 44: “Post virginitatis inter virtutes caeteras eminentiam, rite sacerdotale locavit officium [iepareai], per quod et regenerationis ipsius donum et participatio Spiritus sancti datur et totius ecclesiae gubernantur instituta et mysteria celebrantur.”⁷ *In I Tini.* 3. 8: “Antiquis . . . temporibus [i.e. in aevo apostolico], presbyteri omni in loco ordinabantur, hoc quidem nomen contemplatione honoris accipientes, sicut et apud Iudaeos presbyteri dicebantur qui populo praeerant, vocabantur autem et ‘episcopi’ ab illo opere quod et implere videbantur, eo quod considerare omnia quae ad cultum pertinent pietatis fuerunt constituti, ita ut universorum dispensationem haberent commissam. Nam et perfectam dispensationem et auctoritatem ecclesiastici ministerii ipsi tunc commissam habebant, et omnia regebantur pro eorum arbitrio. . . [Posteriori vero tempore] diviserunt . . . ipsa nomina, et hisdem (id est, presbyteris) presbyterii nomen reliquerunt; alii vero [i.e. veri episcopi] episcopi sunt nuncupati, ii qui et ordinationis praediti sunt potestate, ita ut plenissime idem praepositos se ecclesiarum esse cognoscerent.”⁸

Hierarchicum sacerdotium constituitur per *Ordinationem* (*χαροτονια*), *In I Tini.* 3. 8, nuper cit. *Ibid.* 4.14 (“Cum impositione manuum presbyterii”): “‘Presbyterii’ vero hoc in loco non eos nunc nominavit qui nunc nominantur presbyteri — nec autem res admittebat istos manus imponere ad ordinationem ipsius functionis; sed apostolorum dicit conventum qui aderat apostolo Paulo et cum eo manus imponebant in eius ordinationem [*χα^οτοπα*’]. ‘Presbyterium’ autem illud

⁶Apud J.-M. Vosté, *Theodori Mopsucslcni commentarius in evangelium Iohannis apostoli* (“Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium,” vol. 116. Lovanii 1940) 258.

⁷Apud R. Devkeesse, *Le commentaire de Théodore de Mopsueste sur les Psaumes* (“Studi et Testi,” n. 93, Città del Vaticano 1939) 298.

⁸Apud H.-B. Swete, *Theodori episcopi Mopsuestcni in epistolas B. Pauli commentarii* II (Cambridge 1882) 119-124.

nominavit contemplatione honoris. Ista vero consuetudine etiam nunc agunt usque huc, ut in episcoporum ordinatione non unus sed plurimi et huiusmodi ordinationem [χειροτοχίαν] impleant.”⁹ *Ibid.* 5. 22: “*“Manus cito nemini imposueris. Omnino non facile ad ordinationem quemquam producas sine plurima probatione.*’ Et pondus ipsius negotii grave ostendens, adiecit: *‘neque communicaveris peccatis alienis.* Si (inquit) te ut convenit probante ille deliquerit, non est tuum crimen; si vero tu facile et non cum cauta probatione ad ordinationem producis, particeps efficeris eius delictorum. Ille enim pro quibus (peccavit), iusta ratione punietur; tu vero, pro quibus non caute gessisti, nec perfectam arbitrii eius colligens probationem ad ministerium eum produxisti.’ ”¹⁰

2. *Qziod sacerdotalem characterem.*

Hic character aptissime proponitur, praecipue quod attinet ad veritatem et indolem sacrificii eucharistici, in *Libro ad baptizandos*.

Sacerdos est *mediator* inter Deum et homines, *In Os.* 4. 6-8: “Hoc significant verba, ‘Repellam te quominus sacerdotio fungaris [ἱερατεῖειν] mihi.’ Nam quia commune lucrum est sacerdotium [ἱερατεία], prout beatus Paulus ait, ac propterea debet sacerdos tum pro se, tum etiam pro populi ignorantibus offerre [-προσφερειν], merito cunctos de sacerdotio [ἱεροισινη/] expelli dicit, siquando hoc desinit; nam sicut dum exsistit, communem praebet utilitatem, sic desinens, commune detrimentum parit” (*MG* 66. 150). *Liber ad baptizandos*, pars. 2, c. 5: “The priest prays for peace to all because it is he who makes manifest these great benefits, of which this Divine service [eucharistica oblatio], which is the remembrance of the death of our Lord, is a figure and a symbol, and because it is through him that the greatness of these and similar benefits has been promised to us. . . . Indeed all of us are one body of Christ our Lord and all of us are members one of another, and the priest only fills the rôle of a member that is higher than the other members of the body, such as the eye and the tongue. Lo, like the eye he sees the works of every one, and with the diligence pertaining to a priest he also leads and directs every one according to the rule of priesthood, to that which is necessary; and like the tongue he offers the prayers of every one. . . . Indeed, all of us offer the gift with the priest, and although the latter stands up alone to offer it he nevertheless offers it, like the tongue, for all the body.””

Ibid. iso.

¹⁰ *Ibid.* 171 sq.

¹¹ Apud A. Ming ANA, *Commentary of Theodore, of Mopsuestia on the Lord's Prayer and on the Sacraments of Baptism and the Eucharist* (“Woodbrooke Studies,” vol. 6, Cambridge 1933) 90 sq., 93.

Sacerdos regulat *ecclesiasticam poenitentiam*, tamquam “medicus peccatorum,” conferens nempe “medicinam peccatorum, a Deo institutam et sacerdotibus ecclesiae commissam,” ut poenitentes possint “per ipsos accipere sanationem et remissionem peccatorum” *ibid.*, c. 6: “Regulations for this (penitence) were laid down from the beginning, and the priests and the experts, who heal and care for the sinners, bring medicine to the mind of the penitents who are in need, according to the ecclesiastical ordinance and wisdom, which is regulated in accordance with the measure of the sins. . . This is the medicine for the sins, which was established by God and delivered to the priests of the Church, who in making use of it with diligence, will heal the afflictions of men. . . Since you are aware of these things, and also of the fact that because God greatly cares for us gave us penitence and showed us the medicine of repentance, and established some men, who are the priests, as physicians of sin, so that if we receive in this world through them, healing and forgiveness of sins, we shall be delivered from the judgment to come — it behooves us to draw nigh unto the priests with great confidence and to reveal our sins to them, and they, with all diligence, pain, and love, and according to the rule laid down above, will give healing to sinners. And they will not disclose the things that are not to be disclosed, but they will keep to themselves the things that have happened.”¹²

Praecipuum munus sacerdotis est deservire altari seu offerre *eucharisticum sacrificium*, *Liber de sacerdotio*, serm. 2, sic commemoratus ac citatus a Dadisho Katraya in suo opere *De solitudine*: “Read carefully and with understanding . . . the second discourse of the ‘Book on Priesthood’ written by the Blessed Interpreter [i.e. Mopsuesteno], a chapter of which is as follows: ‘At what time will the one [i.e. sacerdos] who, in spite of having done all those things which were commanded, ought to count himself among the unprofitable (servants), according to the words of our Lord, ever dare to look at the Holy Mysteries, or draw nigh unto them, let alone eat and drink the exalted nature which is united with the divine nature . . . ? . . . [Continuat citatio Mopsuesteni per 26 lineas] The blessed Interpreter wrote these words, with some others which are found in the same discourse and which are the life of the Christians and the hope of the penitent. Read them, meditate upon them, and learn them by heart, and whenever the remembrance of the Holy Mysteries come to your mind, fix the sight of your eyes towards the altar.”¹³ *Liber ad baptizandos*,

¹²*Ibid.* 120 sq., 123.

¹³“Apud A. Mingana, *Early Christian Mystics* (“Woodbrooke Studies,” vol. 7, Cambridge 1934) 95 sq.

pars 2, c. 5: “It is the office of the priest of the New Testament to offer this sacrifice, as it is through it that the New Covenant appears to be maintained.”¹¹

Sacerdos offert in Eucharistia verum ac proprium sacrificium, *In Mal.* 3. 3 sq.: “Sed neque iudae sacrificium in urbe Hierusalem tunc acceptabile Deo fuit; imo contra, cessante omni secundum legem apud Hierusalem sacrificio, quia simul cum loci possessione desivit, exstitit posthinc sacrificium inauditum atque rationale [λογική θυσία = rationale sacrificium], quod ob memoriam passionis Dominicae ac resurrectionis, non in urbe Hierusalem, sed ubique terrarum quotquot credidimus pariter offerimus” (*MG* 66. 622). *Liber ad baptizandos*, pars 2, c. 5: “We must first of all realize that we perform a sacrifice of which we eat. Although we remember the death of our Lord in food and drink, and although we believe these to be the remembrance of His Passion — because He said: This is my body which is broken for you, and this is my blood which is shed for you’ — we nevertheless perform, in their service, a sacrifice; and it is the office of the priest of the New Testament to offer this sacrifice, as it is through it that the new Covenant appeared to be maintained. It is indeed evident that it is a sacrifice, but not a new one and one that (the priest) performs as his, but it is a remembrance of the other real sacrifice (of Christ). Because the priest performs things found in heaven through symbols and signs, it is necessary that his sacrifice also should be as their image, and he should represent a likeness of the service of heaven.”¹⁶

Hoc sacrificium “perficitur sacramentaliter” seu est essentialiter commemorativam sacrificii Crucis, *Liber ad baptizandos*, pars 2, c. 5, nuper cit., et praeterea: “Those who have been chosen as the priests of the New Testament are believed to perform sacramentally, by the descent of the Holy Spirit, and for the confirmation and admonition of the children of the Sacrament, these things which we believe that Christ our Lord performed and will perform in reality. This is the reason why they do not immolate at all times new sacrifices like the priests of the Law. . . They immolate the same sacrifice always and everywhere, because one is the sacrifice which has been immolated for us, that of Christ our Lord who suffered death for us and who, by His offering this sacrifice, obtained perfection for us. . . All of us, everywhere, at all times, and always, observe the commemoration of that sacrifice.”¹⁰

“ Apud Mingana, *op. cit.* (supra, in p. 432) 79.

u *Loc. cit.*

“ *Ibid.* 82 sq.

Victima huius sacrificii est ipse Christus, praesens sub pane et vino, iaccns in altari, *ibid*: “We must also think of Christ being at one time led and brought to His Passion, and at another time stretched on the altar to be sacrificed for us. And when the offering which is about to be placed (on the altar) is brought out in the sacred vessels of the paten and the chalice, we must think that Christ our Lord is being led and brought to His Passion not, however, by the Jews — as it is incongruous and impermissible that an iniquitous image be found in the symbols of our deliverance and our salvation — but by the invisible host of ministry, who are sent to us and who were also present when the Passion of our salvation was being accomplished, and were doing their service.”¹⁷

Haec Christi praesentia in altari fit per virtutem Spiritus S., qua panis et vinum mutantur in corpus et sanguinem Christi, *ibid.*, c. 6: “It is with great justice, therefore, that the priest offers, according to the rules of the priesthood, prayer and supplication to God that the Holy Spirit may descend, and that grace may come therefrom upon the bread and the wine that are laid (on the altar) so that they may be seen to be truly the body and the blood of our Lord, which are the remembrance of immortality. . . . When the priest, therefore, declares them to be the body and the blood of Christ, he clearly reveals that they have become so by the descent of the Holy Spirit. . . . After the Holy Spirit has come . . . . we believe that the elements of bread and wine have received a kind of anointing from the grace that comes upon them, and we hold them to be hence forth immortal, incorruptible, impassable, and immutable by nature, as the body of our Lord was after the resurrection. . . . One is the bread and one is the body of Christ our Lord, into which the element of bread is changed; and it receives this great change from one descent of the Holy Spirit.”¹⁸ *In Marc.* 26. 26: “Non dixit: hoc est symbolum corporis mei, et hoc symbolum sanguinis mei, sed: ‘Hoc est corpus meum et sanguis meus!’ Docet nos non attendere naturam rei subiectae ac sensibus propositae: ea enim per gratiarum actionem et verba super eam pronuntiata, in carnem et sanguinem mutata est” (*MG* 66. 714).

3. *Divina origo* sacerdotii frequenter asseritur in eodem *Libro ad baptizandos*, cc. 5 et 6: “Those who have been chosen as the priests of the New Testament.” “He [i.e. sacerdos] prays also for the grace of the Holy Spirit, so that he may be now made by Him worthy of the greatness of this service, as he had been rendered by Him worthy of priesthood.” “This is the reason why he [i.e. sacerdos] blesses

¹⁷ *Ibid.* 85 sq.

¹⁸ *Ibid.* 104, 110.

those present with the voice of greeting [dicens: Pax vobis], and for this receives also blessing from them, when they answer him; 'And unto thy spirit.' In saying 'and unto thy spirit' they do not refer to his soul, but to the grace of the Holy Spirit by which those who are under him believe that he drew nigh unto priesthood. . . All of them pray that through peace the grace of the Holy Spirit may be vouchsafed unto him, so that he may strive to perform his service to the public suitably and rightly." "The (faithful) should be afraid to draw nigh unto the Sacrament without an intermediary, and this is the priest, who with his hand, gives you the Sacrament and says: 'The body of Christ,' while he himself does not believe that he is worthy to hold and give such things; but . . . he possesses the spiritual grace, which he received in his priesthood, and from which he acquired the confidence for giving such things. . . You see the priest bestowing upon you this gift with his hands and with great confidence, because of the grace of the Spirit conferred upon him for this service." "This is the medicine for the sins, which was established by God and delivered to the priests of the Church." "God . . . established some men, who are the priests, as physicians of sins."¹⁰

SYNESIUS CYRENENSIS (c. 370-c. 414).²⁰

Natus inter 370 et 375 Cyrene in Libya ex familia originis hellenicae; eruditus Alexandriae in philosophia neoplatonica simulque Origenianis quibusdam theologicis theoriis imbutus; adhuc ethnicus, communi populi suffragio episcopus urbis Ptolemaidis in eadem patria regione designatus ac subinde, utut invitatus, a Theophilo, Alexandriae primate, a. 411 consecratus; defunctus ante 415, probabiliter 412/414. Maior pars operum Synesii, cum fuerit in periodo ethnica exarata et pagana indole redoleat, non pertinet ad ecclesiasticam litteraturam; quaedam vero epistolae et sermones, compositi in periodo Christiana et episcopali, etsi characterem theologicum non prae se ferant, plura tamen continent mirabiliter dicta de officio et dignitate sacerdotii, quae cum ipsis expressionibus Chrysostomi in suo opere *De sacerdotio* merito comparari possunt.

Episcopatus est divinae originis, cum episcopus a Deo eligatur, *Ep.* 11: "Adhibitis machinis omnibus sacerdotium [iepwcnmp] detrectavi [i.e. a me avertere conatus sum]. . . Sed quoniam mihi Deus non quod cuperem, sed quod ipse vellet, imposuit, eundem illum precor, qui vitae gubernator exstitit, eius, quod in gubernando contulit esse

" *Ibid.* 82, 89, 91 sq., 119 sq., 121, 123.

" Bardy, G., "Synesius," *Dictionnaire de théologie catholique* XIV-2 (Paris 1941) 2996-3002. Generalia lineamenta vitae et operis Synesii, cum ampla bibliographia.

Drouon, H., *Étude sur la vie et les oeuvres de Synésios*, Paris 1859. Praecipuum (ortasse opus generalis indolis, usque ad modernum opus Lacombrade de quo infra.

Grützmaier, G., *Synesios von Kyrenc*, Leipzig 1913. Continet synthcsim praecedentium studiorum de Synesio.

Lacombrade, Ch., *Synésios de Cyrène, hellène et chrétien*, Paris 1951. Novissimum, ac fortasse optimum, opus generalis indolis, quod conatur praecedentia aliorum studia ad tynthesim reducere ac antiquiori operi Drouon sese substituere. Amplissima bibliographia.

moderatorem” (*MG* 66. 1347); *Ep.* 105: “Si . . . in episcoporum numerum [ἰβρα-σιν] nos ascribat, cui eius potestas a Deo commissa est [i.e. Theophilus episc. alex.], cedam necessitati, ac tamquam divinitus oblatam tesseram accipiam” (*MG* 66. 1489 sq.).

Episcopatus est altissimum ac perdifficile officium, quod dum tribuit homini “prope divinos honores” exigit ab eo ut sit “divinus homo” et “legum doctor,” curam omnium gerat omniaque negotia sustineat, *Ep.* 105: “Etenim hominem prope divinos honores capere, si quidem dignus sit qui assequatur, ad animi fructum accidit suavissimum; sin multum rei dignitate sit inferior, id acerbam illi futuri spem obiicit. . . Ego vero cum meipsum considero, omnino inferiorem sentio, quam ut episcopali fastigio [77] τῆτ Ἱερωσυνγ; σεμνότη/η = solemnitati, sive maiestati sacerdotii] respondere possim. . . Episcopum divinum esse hominem oportet, utpote qui ab omni ludo peraeque ac Deus ipse, alienus et inexorabilis esse debeat: qui quo vitae suae propositum teneat, ab innumerabilibus oculis custoditur. . . In iis autem quae ad Deum pertinent, non ille sibi uni vacans, sed communissimus omnium esse debeat, ut qui legum doctor sit, et quae legibus consentanea sunt loquatur. Necesse vero est ipsum tam multa unum negotia sustinere, quam multa caeteri simul omnes. Unus enim quae omnium sunt efficere debet, aut criminationibus omnibus obnoxius sit oportet” (*MG* 66. 1482 sq.).

Ratione huius altissimi ac divini muneris, publicae ac profanae rei administratio nullatenus sacerdoti convenit, cum sola divinarum rerum “contemplatio sacerdoti finis sit, si non falso id sibi nomen usurpet,” *Ep.* 57: “Reipublicae administrandae vim cum sacerdotio [ἱερωσυνη/] coniungere, perinde est atque ea nere, quae nendo connecti nequeant. Prisca tempora eosdem sacerdotes ac indices tulerunt. Nam Aegyptii et Hebraei longo tempore sacerdotum imperio usi sunt. Deinde posteaquam, ut mihi videtur, divinum opus humano more fieri coeptum est, Deus ambo vitae genera separavit, unumque eorum sacrum, alterum ad regimen atque imperium constitutum est. Alios enim ad infimarum rerum faecem convertit, alios sibi sociavit: illi in negotiis, nos in oratione collocati. . . Patrono opus habes? Vade ad eum qui reipublicae legibus praeest. Deo quapiam in re indiges? Vade ad urbis antistitem [kpea]. . . Simul . . . a rerum terrenarum faece sacerdos avertitur et ad Deum convertitur. Contemplatio [ὁ«ωρία] sacerdoti finis est, si non falso id sibi nomen usurpet. Contemplatio vero et actio nequaquam in unum conveniunt. Voluntatis enim impetus, motus est in actionem; nullus autem sine affectu aliquo esse potest. At omnium expertem affectuum animam illam esse oportet, quae Dei receptaculum futura sit” (*MG* 66. 1395).

Imminente periculo barbaricae incursionis atque probabilis tum patriae Cyrenes tum episcopalis Ptolemaidis suae sedis destructionis,²¹ sequentes sacerdotalis sui animi voces ac proposita Synesius emittit in suo sermone *Catastasis*: “Heu Cyrenem, cuius publicae tabulae ad me usque stirpis Herculeae successionem deducunt! . . . Heu infelicem Ptolemaidem, cuius ego postremus omnium sacerdos [εὐπαφς] fui! Verum ea calamitas animo meo adhaerescit. Nihil dicere amplius possum, lacrymae linguam meam impediunt: totus sum in ea cogitatione defixus, quod mihi sacra [τὰ ἱερά] derelinquenda sint. Navigatione quidem hinc me subducere oporteret: sed cum ad navem conscendendam quispiam vocabit, paulisper ut expectet ab illo petam. Primum enim ad Dei templum accedam, tum altare [θυσιαστήριον] circumibo, pretiosissimum pavementum lacrymis perfundam. Non prius abscedam, quam ianuam illam thronumque [θρόνον] illum osculatus fuero. O quoties Dei fidem appellabo, ac vultum convertam! O quoties cancellis²² manus iniiciam. . . Incursioni constituta dies appropinquat, quam urbi, ut aiunt, pennatus nuntius comminatus est, is qui hostilem exercitum ducit. Sane illud prae ceteris tempus sacerdotibus necessarium ad atria Dei cursum efficiet, cum ad ipsam urbem praesens periculum accesserit. Ego in loco meo in Ecclesia permanebo. Lustralis ante me aquae sanctissima vasa collocabo. Sacratas columnas amplectar, quae puram et incontaminatam a terra mensam [τράπεζαν] sustinent: illic ego sedebo vivus et mortuus iacebo. Dei minister ego sum ac sacrificus [λειτουργοί], ac fortasse animam ipsam sacrificare [ψυχὴν ἀπολατουργῆσαι] illi me convenit. Neque vero aram illam incruentam Deus sacerdotis cruore [ἱερέων αἷτι] pollutam negliget” (MG 66. 1571-1574).

SACRAMENTARIUM SERAPIONIS (saec. 4).²³

Hoc Sacramentarium, graece Εἰχολόγιον, primo editum ab A. Dmitrievskij a. 1894, subinde late vulgatum per novam ac independentem editionem G. Wobber-

²¹ Quae tamen, propulsa incursione, de facto non contigit.

²² Quibus nempe sanctuarium circumdabatur.

²³ Bardy, G., “Serapion de Thmuis,” *Dictionnaire de théologie catholique* IV-2 (Paris 1941) 1908-1912.

Batiffol, P., “Une découverte liturgique,” *Bulletin de littérature ecclésiastique* (1889) 69-81.

Brichtman, F.-E., “The Sacramentary of Serapion of Thmuis,” *Journal of theological studies* I (1899-1900) 88-113, 247-277.

Drews, P., “Über Wobbermins altchristliche liturgische Stücke,” *Zeitschrift für Kirchengeschichte* XX (1900) 291-328.

Funk, F.-X., *Didascalia et Constitutiones Apostolorum* II (Paderbornae 1905) 158-195.

Wobbermin, G., *Altchristliche liturgische Stücke aus der Kirche Aegyptens, nebst einem dogmatischen Brief des Bischofs Serapion von Thmuis* (“Texte und Untersuchungen” vol. 17, fasc. 4 b), Leipzig 1898.

Wordsworth, J., *Bishop Serapion's Prayer-Book*, London 1899.

min a. 1898 ex codice invento in Monte Atheni, tandem denuo editum una cum latina versione a F. X. Funk a. 1905, constat 30 liturgicis orationibus, quarum tres (*Or.* 12-14), mox referendae, respiciunt ordinationes diaconi, presbyteri et episcopi. De praeciso tempore compositionis deque auctore non constat. Opus certe exaratum est saec. 4 et verisimiliter adiudicatur. saltem partialiter, Serapioni episcopo thmuensi in Aegypto (-|- post 362), auctori *Tractatus contra Manichaeos*, cui Athanasius eius amicus plures epistolas scripsit.²¹ In ipsa quippe inscriptione *Or.* 1 (iuxta ordinem Funk: *Or.* 13) legitur: "Oratio oblationis Serapionis episcopi," et ante *Or.* 15 (iuxta ordinem Funk: *Or.* 22) praefatus codex Montis Atheni habet: 'Orationes Serapionis episcopi thmuensis'; ex quo licet colligere saltem *Or.* 1 et *Or.* 15 sqq., imo probabiliter etiam ceteras orationes (inter quas inveniuntur tres quae ordinationem respiciunt), fuisse ab ipso Serapione adhibitae, qui ceteroquin non necessario eas ipse composuit sed probabiliter, aliquas saltem, ex antiquiori usu deduxit. Ceterum, hoc Sacramentarium nec est fons *Constitutionum Apostolorum* (de quibus infra) nec ab illis aut ab antiquiori opere *Didascalia Apostolorum* (de quo supra, p. 334) derivatur.

aBenedictio in constitutione diaconorum [χειροθεσία καταστάσεων διακώων]. Pater unigeniti, qui 'filium misisti' tuum et ordinasti res super terra atque ecclesiae canones et ordines [τάξ«] dedisti in utilitatem et salutem gregum, qui elegisti episcopos et presbyteros et diaconos in ministerium catholicae tuae ecclesiae, qui elegisti per unigenitum tuum septem diaconos eisque largitus es spiritum sanctum: constitue et hunc diaconum ecclesiae tuae catholicae et da in eo 'spiritum cognitionis ac discretionis/ ut possit inter populum sanctum pure et immaculate ministrare in hoc ministerio [διακοη)σαι à- rjj λα-ουργία παντj)] per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

"Benedictio in constitutione presbyterorum [χεφοβεσία καταστάσεων πρεσβυτερών]. Manum extendimus | Tî/r χεῖρα εκτείνομεν], Domine, 'Deus caelorum/ pater unigeniti Iui, super hunc hominem et oramus, ut 'spiritus veritatis' ei adveniat; sensum ei largire et cognitionem et 'cor bonum'; fiat in eo spiritus divinus, ut possit administrare [οκôπο/η/σαι] populum tuum et 'dispensare' verba tua divina et 'reconciliare' populum tuum tibi Deo increato. Qui largitus es 'a spiritu' Mosis 'spiritum' sanctum 'super' electos, tribue et huic spiritum sanctum e spiritu unigeniti in gratiam 'sapientiae et cognitionis et fidei' rectae, ut possit tibi ministrare [υπ^ρετήσαι] 'in conscientia pura' per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.

"Benedictio in constitutione episcopi | χειροθεσία καταστάσεων επισκο'που]. Qui Dominum 'Iesum misisti' in lucrum orbis universi, qui per cum 'apostolos elegisti/ qui 'a generatione in generationem' episcopos

^sCf. J. Lebon, *Athanase d'Alexandrie. Lettres à Sérapion* ("Sources chrétiennes," n. 15), Paris 1947.

sanctos ordinas [χιροτονών]: fac, ‘Deus veritatis/ et hunc episcopum vivum, episcopum sanctum successionis sanctorum apostolorum, et da ei gratiam et spiritum divinum, quem largitus es omnibus servis tuis genuinis et prophetis et patriarchis; fac, ut dignus sit, qui ‘pascat gregem’ tuum atque immaculate et inoffense in episcopatu degat per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen” (*Funk* 2. 189-191).

Hierarchicus et sacerdotalis character ministrorum Ecclesiae sufficienter exprimitur, etsi modo tantum generali ac complexivo; diaconus enim dicitur ministrare in liturgia, presbyter curam populi habere, praedicare et reconciliare populum, episcopus vero pascere plebem et episcopatum gerere. *Divina vero origo* emphatice proponitur: Deus ipse “elegit episcopos et presbyteros et diaconos”; ipse “elegit septem [primos] diaconos” et “constituit hunc diaconum” qui ordinatur; ipse “a generatione in generationem episcopos ordinat” et “facit hunc episcopum successionis apostolorum”; ipse in ordinatione confert tribus illis ministris gratiam et spiritum requisitum ad proprium cuiusque officium.

Triplex ipsa *Ordinatio*, sub nomine χροθσία, exhibetur, constans oratione et manuum impositione, quae impositio bis designatur tecnico verbo χροτονάν (quoad presbyterum: “Manum extendimus [Τψ·χάρο, εκταϊορί-]”; quoad episcopum: “Ordinas [χεροτονών]”).

CONSTITUTIONES APOSTOLORUM (c. 400).

Graecus titulus Διαταγαι τών αγίων αποστολών, latine verti solet: *Constitutiones Apostolorum*, vel *Constitutiones Apostolicae*, vel *Canones ecclesiastici Apostolorum*. Praecipuum documentum liturgico-iuridicum antiquitatis Christianae. Ignotum in Occidente usque ad a. 1563 cum primo a F. Turriano Venetiis editum est, quam editionem perfecerunt saeculo elapso duae criticae editiones P. de Lagarde a. 1862 et F.-X. Funk (*Didascalia et Constitutiones Apostolorum* I, Paderborn 1905). Locus originis, certe orientalis, communiter dicitur esse Syria seu regio antiochena (quidam tamen praeferunt Constantinopolim). Aetas communius assignatur circa finem saec. 4 vel initium saec. 5 (quidam praeferunt paulo antiquiorem aetatem, scilicet circa a. 375, non tamen ante medium saec. 4). Ignotus auctor, Arianismo infectus (qui in l. 6, c. 18, n. 11, fictitium nomen Clementis Romani sibi assumit), probabiliter est idem ac Pseudo-Ignatius Antiochenus, ille nempe qui epistolas ignatianas cum ampliationibus ac interpolationibus de novo circa idem tempus edidit.

Opus est mera compilatio praecedentium, liturgicorum praecipue, documentorum, nominatim *Didache*, *Didascalice Apostolorum* et *Traditionis Apostolicae*. Iuxta quam originem, octo libri quibus opus componitur, sic in tres partes, satis bene distinctas, dividi possunt: a) lib. 1-6 sunt quaedam fere litteralis transcriptio *Didascaliae Apostolorum* (de qua supra, p. 334) cum quibusdam additamentis; b) lib. 7, constans 49 capitibus, usque ad c. 32 est ipsa *Didache* ampliata et castigata, in reliquis vero capitibus continet formulas orationum et circa catechu-

menos et Baptismum instructiones; c) lib. 8, constans 48 capitibus, est praecipua ac magis originalis pars, si ita loqui fas est, nam et ipsa substantialiter et immediate dependet ex *Traditione Apostolica* tamquam ex fonte ex quo pariter subinde originem habuerunt duo alia parallela documenta orientalia, i.e. *Testamentum DSJ.C.* circa a. 475 et *Canones Hippolyti* circa a. 500; ex hoc libro 8 vicissim originem habuit paulo post sic dicta *Epitome Constitutionum Apostolorum* (alias ac improprie: *Constitutiones per Hippolytum*), quae est quaedam collectio textuum ex illo desumptorum; cc. 1-2 illius octavi libri agunt de charismatibus, cc. 3-22 de Ordinationibus (in cc. 6-15 continetur antiquissima descriptio ritus Missae), cc. 23-46 de praeceptis circa confessores, virgines, viduas, exorcistas, etc., c. 47 continet octoginta quinque canones apostolicos de electione, Ordinatione et officiis clericorum, desumptos praecipue ex canonibus Cone. Antiocheni a. 341 et Laodicensi a. 343/381 (cf. infra, p. 481), c. 48 est brevis totius operis conclusio.

Sive hic sive in art. 3 (pp. 867-870) citabimus tantummodo magis originales quosdam textus (praecipue ex l. 8), cum ceteros iam adduxerimus ubi de ipsis originalibus documentis *Didache*, *Didascalia Apostolorum* et *Traditione Apostolica*.

L. 3, c. 10: “Sed nec laicis permittimus quamlibet sacerdotalium functionum usurpare, ut sacrificium [θυσίαν], vel baptismum, vel impositionem manuum [χ«ροθ«ηαν], vel benedictionem tum parvam tum magnam. ‘Nec enim quisquam sibi sumit honorem, sed qui vocatur a Deo’ [*Heb.* 5. 4]. Nam per impositionem manuum [δὼ ἐπιθίσιω τὼν χερῶν] episcopi, datur haec dignitas” (*MG* 1. 787).²⁵

L. 7, c. 46, ex ore ipsorum Apostolorum, inducitur partim vera partim conficta series primorum episcoporum qui ab apostolis fuerint ordinati: “De episcopis vero, qui a nobis [Apostolis] in vita nostra ordinati sunt [*χαροτονηθίντων* «ἀσκοπῶν], indicamus vobis, quod hi sunt: Hierosolymorum quidem Iacobus frater Domini, quo mortuo secundus fuit Simeon Cleophae filius, post quem tertius Iudas Iacobi. . . Romanorum ecclesiae primus quidem Linus, Claudiae filius, a Paulo; secundus autem a me Petro post mortem Lini ordinatus fuit [*χ«ροτόη;ται*] Clemens . . .” (*Funk* 1. 453).

L. 8, c. 1, nn. 20–21: “Neque episcopus in diaconos vel presbyteros se extollat neque presbyteri in plebem; ex utrisque enim coetus compositio exstat. Episcopi quippe ac presbyteri quorundam sunt sacerdotes [«pris-], et laici quorundam sunt laici; atque esse quidem Christianum in nostra consistit potestate; apostolum vero esse aut episcopum aut quid simile, nostrae non est potestatis, sed ad Deum largitorem charismatum pertinet” (*Funk* L 467).

L. 8, cc. 4-5, *de ordinatione episcopi*: “Simul igitur existentes nos duodecim Domini apostoli hasce divinas constitutiones de omni ecclesiastico ordine vobis iniungimus, una praesentibus tum ‘electionis vase’ Paulo coapostolo nostro, tum Iacobo episcopo, tum reliquis pres-

²⁵ Latina versio huius textus desideratur apud Funk, qui vertit tantummodo partes quae sunt communes *Didascaliae Ap.* et *Constitutionibus Ap.*

byteris ac septem diaconis. Primus igitur ego Petrus aio ordinandum esse [χρτοτον«σθαί] episcopum . . . , inculpatum in omnibus, a cuncto populo electum. Quo nominato et placente, congregato populo una cum presbyterio et episcopis, qui praesentes erunt, in die dominica, qui inter reliquos praecipuus est, interroget presbyterium ac plebem, an ipse sit, quem in praesidem [ἀρχοντα] postulant. . . Silentioque facto unus ex primis episcopis una cum duobus aliis prope altare stans, reliquis episcopis ac presbyteris tacite orantibus atque diaconis divina Evangelia super caput eius, qui ordinatur, aperta tenentibus, dicat ad Deum:

“Qui es, dominator Domine, Deus omnipotens . . . , tu, qui dedisti leges ac regulas ecclesiae per Christi tui adventum in carne sub teste paraclete per apostolos tuos ac nos gratia tua adstantes episcopos, qui ab initio praestitisti sacerdotes [ὑρ«\] in populi tui curationem: Abel in primis, Seth, Enos, Enoch, Noe, Melchisedech et Iob . . . : ipse nunc quoque intercessu Christi tui per nos infunde virtutem ‘principalis tui spiritus,’ qui ministrat dilecto puero tuo Iesu Christo, quem voluntate tua donavit sanctis apostolis ad te aeternum Deum pertinentibus. Da in nomine tuo, Deus cognitor cordis, huic servo tuo, quem elegisti in episcopum, pascere sanctum tuum gregem et pontificem tuum agere [ἀρχιἑρατευν«v], inculpate ministrantem [λατουργοίφτα] nocte ac die, et placando faciem tuam congregare numerum eorum, qui salvi fiunt, ac offerre tibi dona [προσφίραν τὰ δώρα] sanctae tuae ecclesiae. Da illi, Domine omnipotens, per Christum tuum participationem sancti spiritus, ut habeat potestatem ‘remittendi peccata’ secundum mandatum tuum, dandi clericos [διδόναι κλί/ρο , i.e. ordinandi] iuxta praeceptum tuum et ‘solvendi omne vinculum’ secundum potestatem, quam tribuisti apostolis, utque tibi placeat in mansuetudine et mundo corde, constanter, inculpate ac irreprehensibiliter offerendo [προσφίροντα] tibi ‘purum’ et incruentum ‘sacrificium’ [Θυσίαν], quod per Christum constituisti, mysterium novi testamenti, ‘in odorem suavitatis, per sanctum filium tuum Iesum’ Christum. . .

“Et postquam ita oraverit, reliqui sacerdotes respondeant: Amen, atque cum eis omnis populus. Et post precationem unus ex episcopis hostiam [Θυσίαν] offerat in manus ordinati [χ«ροτοη/Θό'το]. Et mane in loco ac throno ad ipsum pertinente a ceteris episcopis collocetur, cunctis eum osculantibus osculo in Domino” (*Funk* 1. 471-477).

L. 8, c. 12, nn. 38-39: “Itaque memores passionis eius et mortis et a mortuis resurrectionis atque in caelos reditus nec non futuri eius secundi adventus . . . , offerimus [προσφίρομα'] tibi, regi ac Deo, secundum constitutionem eius, panem hunc et calicem hunc, ‘gratias tibi per eum agentes,’ nos dignos habuisti, qui staremus coram te ac

sacerdotio fungeremur [ἱερατεῖ-εἰν] tibi; et poscimus te, ut super haec dona in conspectu tuo proposita placate respicias, tu, qui nullius indiges Deus, et bene placeas in eis ad honorem Christi tui atque supra hoc sacrificium [Αυσίαν] mittas sanctum tuum spiritum, ‘testem passionum Domini Iesu,’ ut exhibeat panem hunc corpus Christi tui et calicem hunc sanguinem Christi tui” {*Funk* 1. 509-511).

L. 8, c. 13, nn. 14-15: “Post hoc sumat et communicet episcopus, deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi, lectores, cantores et ascetae, et in feminis diaconissae, virgines et viduae; postea pueri, tuncque omnis populus ordine cum pudore et reverentia absque strepitu. Et episcopus quidem tribuat oblatam [προσφορὰν] dicens: Corpus Christi: et qui recipit, respondeat: Arnen; diaconus vero teneat calicem ac tradendo dicat: Sanguis Christi, calix vitae, et qui bibit respondeat: Amen” {*Funk* 1. 517-519).

L. 8, c. 16, *de ordinatione presbyteri*: “Porro de ordinatione [χλιροτονία] presbyterorum ego dilectus a Domino constituo vobis episcopis. Cum presbyterum ordinas [χειροτονώ»-], episcope, manum super caput eius ipse impone [^ χῦρα ἐπιτίθει] adstante tibi presbyterio nec non diaconis, et orans dic: Domine omnipotens . . . respice in sanctam tuam ecclesiam et auge eam, multiplica eos, qui in ea praesunt [προεστῶτα], virtutemque da, ut verbo ac opere ad aedificationem populi tui laborent. Ipse nunc quoque respice super hunc famulum tuum, qui suffragio ac indicio totius cleri in presbyterium cooptatus est, et imple illum spiritu gratiae et consilii, ut adiuvet ac gubernet populum tuum in corde mundo, quemadmodum respexisti in populum electum tuum et sicut Mosi praecepisti eligere seniores, quos implevisti spiritu. Et nunc, Domine, praesta, servans in nobis spiritum gratiae tuae non deficientem, ut repletus operationibus vim sanandi habentibus ac sermone ad docendum apto, erudiat cum mansuetudine populum tuum ac serviat tibi sincere, ‘mente pura et anima volente,’ atque sacra [ιεροουργία], quae pro populo celebrantur, inculcate perficiat per Christum tuum, cum quo tibi gloria, honor ac veneratio et sancto spiritui in saecula, amen” {*Funk* 1. 521-523).

L. 8, cc. 17-18, *de ordinatione diaconi*: “De ordinatione [χειροτονία] vero diaconorum ego Philippus constituo. Diaconum efficies, episcope, imponens ei manus [ἐπιτί τὰ χεῖρα], adstante tibi cuncto presbyterio cum diaconis, et orans dices: Deus omnipotens . . . ‘ostende faciem tuam super servum tuum’ hunc, electum tibi in diaconatus mysterium: et imple eum spiritu et virtute, sicut implevisti Stephanum martyrem ac passionum Christi tui imitatore; et concede ei, ut ministerium sibi traditum, probe, constanter, innocue ac inculpabiliter administret

atque maiore gradu dignus habeatur, mediatore unigenito filio tuo, cum quo tibi gloria, honor ac veneratio et sancto spiritui in saecula, amen” (*Funk* 1. 525).

L. 8, c. 46, nn. 14-15, cit. in art. 3 (p. 869), dicitur non omnes Christianos fuisse a Deo electos sacerdotes, ad offerendum eucharisticum sacrificium, sed solos apostolos, a Christo in ultima coena designatos, et episcopos, presbyteros ac diaconos ab ipsis apostolis iuxta Christi institutionem subinde electos.

1. *Hierarchicus character* ministrorum Ecclesiae clare exhibetur, facta distinctione inter hos et laicos quibus sacerdotalia munia dene-gantur eaque distinctione ad divinam originem revocata, l. 3, c. 10: l. 8, c. 1, n. 21; et l. 8, c. 46, nn. 14-15 (cf. infra, ubi de divina origine). Episcopus vocatur praeses (ἀρχων) l. 8, c. 4: “Quem in praesidem postulant” (eadem vox tribuitur presbytero in formula ordinationis, l. 8, c. 16); in formula ordinationis ipse dicitur “eligi in episcopum, pascere sanctum tuum gregem” (l. 8, c. 5); post ordina-tionem collocatur in throno, symbolo potestatis (*ibid.*’).

De *Ordinatione* frequentissimus est sermo, sub classicis vocibus: χειροτονία ἐν ταῖς τῶν χιρῶν, χειροτονώ', *ἐπιθάναι τὰ χάρα* (cf. etiam *textUS* cit. in art. 3, pp. 867-870, et dicta supra in Introductione tractatus, pp. 14, 20). Ipse ritus ordinationis exhibetur quoad episcopum, pres-byterum et diaconum, sicut in *Traditione Apostolica* a qua ceteroquin ipse desumitur, paucis quidem mutatis. Ritus dicitur consistere in oratione et manuum impositione, l. 8, c. 46, n. 9: “Episcopi, pres-byteri et diaconi prece ac manuum impositione [ὕχὸ καὶ χαρῶν «ηβ<σ»] nominantur” (cit. in art. 3, p. 869). Manuum impositio insisteret significatur ac veluti ad oculos proponitur, l. 8, c. 16, n. 2: “Cum presbyterum ordinas, episcopo, manum super caput eius impone”; l. 8, c. 17, n. 2: “Diaconum efficies, episcopo, imponens ei manus.” Fit quoque explicita distinctio inter impositionem manuum non or-dinativam (*χαροθαήαν*) et impositionem ordinativam (*χαροτονίαν*), l. 8, c. 28, nn. 2-3: “Episcopus manus imponit, ordinat [*χαροθιτά, χ«ροτοί·εῖ*]. . . Presbyter manus imponit, non ordinat [*χαροθιτά, ἡ Χ«ποΤοῦ*»]” (cit. in art. 3, p. 868).

2. *Sacerdotalis character* signanter exhibetur. Episcopus vocatur pontifex sive summus sacerdos (ἀρχικρεῦ ; l. 8, c. 11, η. 1; c. 12, nn. 4-5), cui spectat pontificatus sive summum sacerdotium (ἀρχικρωσιῆ; l. 8, c. 46, n. 10, cit. in art. 3, p. 869) vel pontificalis dignitas [*ἀρχαρατική ἀεία; ibid.*, η. 14), cuius officium est pontificem agere seu pontificatum exercere (ἀρχκρατεύαν, l. 8, c. 5). Praecipua officia sacer-

dotalia sunt *offerre sacrificium, ordinare, remittere peccata*, et praeterea baptizare, imponere manus, benedicere, l. 3, c. 10: “Sacrificium, baptismus, impositio manuum, benedictio”; l. 8, c. 5: “Offerre dona, remittere peccata, dare cleros [seu ordinare]”; l. 8. c. 28: “Episcopus benedicit, manus imponit, ordinat, offert. . . Presbyter benedicit, manus imponit, non ordinat. . . Diaconus non benedicit, non baptizat, non offert; ipse vero, cum episcopus aut presbyter obtulit, dat populo” (cit in art. 3, p. 868). Sacrificale ac praecipuum munus frequenter exhibetur, in Ordinatione episcopi bis ei hoc munus tribuitur (l. 8, c. 5: *προσφίραν τῷ δῶρα; προσφέρειαν τὴν θυσίαν*); eadem sacrificialis indoles Eucharistiae iterum (iisdem classicis vocibus) asseritur in oratione post consecrationem (l. 8, c. 12, nn. 38-39) et in subsequenti communione (l. 8, c. 13, nn. 14-15); signanter dicitur Christus in ultima Coena sacrificium obtulisse et apostolis eorumque successoribus illud offerendum commisisse (l. 8, c. 46, nn. 14-15, cit. in art. 3, p. 870).

3. *Divina origo* hierarchiae frequenter proponitur, una cum ipsa apostolica eius successione. Solus Deus eligit episcopos et sacerdotes. l. 3, c. 10: “Nec laicis permittimus quamlibet sacerdotalium functionum usurpare. . . ‘Non enim quisquam sibi sumit honorem, sed qui vocatur a Deo’ ”; l. 8, c. 1, n. 21: “Esse quidem Christianum in nostra consistit potestate; apostolum vero esse aut episcopum aut quid simile, nostrae non est potestatis, sed ad Deum largitorem charismatum pertinet”; l. 8, c. 5: “Huic servo tuo, quem elegisti in episcopum.” Ipsi apostoli instituerunt ecclesiasticos ministros, et quidem iuxta ipsius Christi voluntatem, l. 8, c. 46, nn. 9-15: “[Apostoli a Christo instituti] iuxta eiusdem constitutionem elegerunt episcopos et presbyteros et diaconos” (cit. in art. 3, p. 870); apostoli inducuntur ordinantes primos episcopos in unaquaque ex praecipuis ecclesiis (l. 7, c. 46); pariter apostoli inducuntur proprio ore instituentes ipsum ritum ordinationis (cf. l. 8, cc. 4, 16, 17, ad initium trium ordinationum).

PATRES LATINI.

HILARIUS PICTAVIENSIS (310/315-367/368).²⁰

“Athanasius Occidentis” appellatus, Hilarius natus est in Gallia inter 310 et 320 (Steidle et Dekkers eligunt potius 310, Altaner et Cayré 315. Brisson 320); electus

* Feder, L. (unus ex editoribus operum Hilarii in Corpore Vindobonensi), *Studien zu Hilarius von Poitiers*, Wien 1910-1912; “Epilcgomena zu Hilarius von Poitiers,” *Πῦκσ Studien. Zeitschrift für classischen Philologie* XLI (1920) 51-60, 167-181.

Le Bachelet, X., “Hilaire (Saint),” *Dictionnaire de théologie catholique* VI-2 (Paris 1914) 2388-2462, peculiariter ad rem nostram 2452-2455, in hoc articulo passim invenies copiosam bibliographiam, quae tamen ad nostram quaestionem directe non facit.

LÉcuyer, J., “Le sacerdoce royal des chrétiens selon saint Hilaire de Poitiers,” *L'année théologique* X (1949) 302-325.

piçtaviensis episcopus circa 350; ob Arianorum impugnationem eiectus in exilium ad partes Orientis a. 356 ad 359 (quo tempore exaravit praecipuum theologicum opus *De Trinitate* et orientalis doctrinae influxum subiit); ad sedem reversus 360; defunctus 367 vel 368.

Opera quae hic citantur, pro certo authenticis habentur, si excipiantur quaedam inter fragmenta deperditi libri historici, quae continent epistolas Liberii R. P. contra Athanasium quarumque authenticitas a quibusdam eruditis in dubium revocatur. Certum est Hilarium edidisse amplum historicum opus, cui titulus *Opus historicum adversus Valentem et Ursacium*, exaratum inter 356 et 367; plura fragmenta, quae supersunt et in quibus Hilarius citat etiam verba aliorum, nominatim Liberii R. P. et Cone. Sardicensis, cum quadam difficultate eruditi conantur in tres partes sive libros harmonice coordinare. Ad hoc opus pertinent varia fragmenta quae hic et in art. 3 (pp. 874 sq.) ex Migniana editione citamus, scilicet: *Fragmentum I* (quod incipit quadam praefatione ad unam partem operis: “Sancto Spiritu plenus Paulus apostolus”). *Fragmentum II* (epistola synodi Sardicensis ad universas ecclesias: “Multa quidem,” et ipsius Hilarii verba in defensionem Athanasii), *Fragmentum Ili* (orientalium episcoporum, a synodo Sardicensi discessorum, pscudo-synodica epistola contra Athanasium: “Est quidem nobis omnibus indeficiens oratio”) et *Fragmenta IV et VI* (quae continent quatuor epistolas Liberii papae contra Athanasium: “Studens paci,” “Pro deifico timore,” “Quia scio vos,” “Non doceo sed admoneo”; authenticitatem harum epistolarum admittunt inter ipsos catholicos Duchesne, Feder, Amann, Zeiller, Bardy, reiciunt vero Jaffé, Hefele, Saltet et Batiffol).

1. *Quoad hierarchicum characterem.*

‘Omnis Ecclesiae populus’ distinguitur in “sacerdotes . . . , ministros . . . [et] reliquum populum, cui non sacerdotii, neque ministerii, sed timoris officium est” (*In Psal.* 134. 27, *ML* 9. 766 sq.). Episcopus est “Ecclesiae princeps” (*De Trin.* 8. 1, *ML* 10. 236, ubi etiam dotes episcopi describuntur); est “populi princeps” et “praepositus familiae” eiusque officium in eo consistit ut “doctrinae opportunitate et veritate infirma confirmet, disrupta consolidet, depravata convertat, et verbum vitae in aeternitatis cibum alendae familiae dispendat” (*In Mat.* 27. 1. *ML* 9. 1058); est magister seu praedicator evangelii: “Ecclesiae episcopus praedicationis evangelicae debeo ministerium” (*Dc Trin.* 6. 2, *ML* 10. 158); habet potestatem independentem a potestate regis: “Licet potissima regi sit referenda reverentia . . . , non tamen aequanimiter iudicium eius episcopalibus arbitriis admittitur: quia Caesaris Caesari, Deo autem reddenda sunt quae Dei sunt” (*Operis historici fragmentum I*, n. 5, *ML* 10. 630).

2. *Quoad sacerdotalem characterem.*

Sacerdotium vocatur ministerium iustificationis: “Religiosus in Dominum, si oderit sacerdotem, nequaquam justificationis observantiam in religione Dei explevit, odia in ipsa ministeria divinae justificationis exercens” (*In Psal.* 118. 12, *ML* 9. 509). Sacerdotes dicuntur Spiritu S. irrigati: “In sacerdotes Dei ad ministerii sanctificationem ab aris templisque daemonum [homines] abstrahuntur, santoque Spiritu irrigantur” (*In Psal.* 67. 12, *ML* 9. 451). Nomine “sacerdos”

Hilarius passim designat solum episcopum (*De Trin.* 8. 1; *Dc synodis* 91: *Operis historici jragmenta I, II, III, IV*; nonnumquam, ut in hoc ultimo fragmento, adhibetur vox “consacerdos” sicut et “coepiscopus”); tamen idem nomen etiam simplicibus presbyteris tribuitur, ut ostendetur in art. 3 (p. 874). Dum sermonem facit de ipsis presbyteris, Hilarius cum Cone. Sardicensi occasionem arripit loquendi de eucharistico Ecclesiae sacrificio, per quod maxime sacerdotalis dignitas demonstratur (cf. in art. 3, p. 874; alias allusiones ad idem sacrificium habentur v.g. *In Psal.* 68. 19, 26; *In Psal.* 118. 8. J/L9. 482, 486, 624).

3. *Quoad divinam originem*, una cum utroque hierarchico et sacerdotali caractere. Episcopi sunt Christi discipuli, apostolorum successores, Ecclesiae patres, Deum inter ac plebem legati: “O veros Christi discipulos! o dignos successores Petri atque Pauli! o pios Ecclesiae patres! o ambitiosos inter Deum plebemque legatos, veritatem vos Christi falsitati hominum vendidisse” (Alloquitur Hilarius eos episcopos, Arianorum fautores, qui Athanasium damnarunt: *Operis historici jragmentum II*, n. 18, *ML* 10. 645). Sacerdotes, sicut ipsi Apostoli, sunt “Ecclesiae oculi” sive lumen mystici corporis Christi: “Apostoli itaque qui Ecclesiae, id est, Christi corporis oculi sunt, lucidi et simplices iubentur esse [iuxta *Mat.* 6. 22 sq.], corpore toto lucido his simplicibus mansuro: si autem nequam fuerint, toto corpore necessario tenebroso futuro; nulla scilicet tenebris spe luminis residua, si lumen ipsum in tenebris sit. Ex quo, ingenti periculo, sacerdotes qui Ecclesiae oculi sunt, negotiis saeculi . . . occupantur” (*In Psal.* 138. 34, *ML* 9. 810). Persequi clericos est idem ac persecui ipsum Christum: “Levius te putas, sceleste [imperator], iudaeorum impietate peccasse? Effuderunt quidem illi Zachariae sanguinem; sed, quantum in te est, concorporatos Christo [i.e. episcopos] a Christo discidisti. . . Clerici fustibus caesi, diacones plumbo elisi, et in ipsum, ut sancti mecum intelligunt, in ipsum Christum manus missae” (*Liber contra Constantium imperatorem* 11, *ML* 10. 589).

EPITAPHIUM LIBERII (probabilius saec. 4).

Ita vocatur quaedam sepulchralis inscriptio, constans 54 versibus, in honorem cuiusdam anonymi papae (qui describitur ut “discerptus, tractus, profugatusque sacerdos . . . martyr”), asservata in Sylloge Centulensi (collectione epigraphica saec. 7) atque primo publicata a J. B. De Rossi a. 1883, qui sustinuit in ea agi de papa Liberio (-f. 366). Hanc attributionem, ex qua epitaphium nomen accepit, impugnarunt quidam alii eruditi, proponentes vel Felicem II antipapam (355-356; ita Mommsen et aliquando Duchesne), vel Ioannem I (f. 523; ita Friedrich), vel Martinum I (f. 655; ita praecipue Funk, cui inter moderniores consentire videntur Amann et Steidle); eam nihilominus, saltem ut verisimiliorem, susceperunt paulatim communiter ceteri eruditi (ut De Feis, Duchesne, Savio, Chapman, Leclercq,

D'Alès, Altaner). Controversiam expositam habes apud H. Leclercq, "Libère (le Pape)," *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* IX-1 (Paris 1930) 518-522. Textum habes apud J. B. De Rossi, *Inscriptiones Christianae urbis Romae* (Roma 1888) II 83 sq.; L. Duchesne, *Liber Pontificalis* (Paris 1886-1892) I 209sq.; C. Kirch, *Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae* (ed. 6 curante L. Ueding, Barcelona 1947) 345 sq., ex quo incompletam nostram citationem desumimus.

“Quam Domino fuerant devota mente parentes,
qui confessorem talem genuere potentem
atque sacerdotem sanctum, sine felle columbam,
divinae legis sincero corde magistrum.

Parvulus utque loqui coepisti dulcia verba,
mox scripturarum lector pius indole factus,
ut tua lingua magis legem quam verba sonaret;
dilecta a Domino tua dicta infantia simplex,
nullis arte dolis sceda fucata malignis
officio tali iusto puroque legendi.

Diaconus hinc factus iuvenis meritoque fidelis
qui sic sincere, caste integreque, pudice,
serviens sine fraude Deo, [qui] pectore puro
atque annis aliquot fueris levita severus.
Ac tali iusta conversatione beata
dignus qui merito inlibatus iure perennis
huic tantae sedi Christi splendore serenae
electus fidei plenus summusque sacerdos,
qui nivea mente immaculatus Papa sederes,
qui bene apostolicam doctrinam sancte doceres
innocuam plebem caelesti lege magister.”

Nota terminos: lector, diaconus, sacerdos, summus sacerdos, papa, magister, sedes.

OPTATUS MILEVITANUS (floruit circa 370; f ante 400, verisimiliter iam ante 392).²⁷

Episcopus Milevis (hodie “Mila” in Numidia); floruit in ultima parte saec. 4; composuit opus, septem libris constans, cui vulgo titulus *De schismate Donatistarum*

’Λμ λ ν ν, E., ‘Optat de Milève,” *Dictionnaire de théologie catholique* XI-1 (Paris 1931) 1077-1084.

Michaud, E., “La théologie d’Optat de Milève d’après son ‘De schismate Donatistarum,”” *Revue internationale de théologie* XVI (1908) 238 sqq.

Monceaux, P., *Histoire littéraire de l’Afrique chrétienne*, V: *Saint Optat et les premiers écrivains donatistes*, Paris 1920.

Vassal-Phillips, O. R., *The Work of St. Optatus, Bishop of Milevis, Against the Donatists*, London 1917.

vel *Contra Parmenianum Donatistam* (priores sex libri exarati sunt paulo post a. 364, quibus circa a. 385 accessit septimus), in quo exponit impugnatque schisma et doctrinam Donatistarum, praeparans viam ulteriori impugnationi factae ab Augustino.

1. Adest in Ecclesia sacerdotalis hierarchia, tribus gradibus constans, quorum apicem occupat episcopatus. *De schismate Donatistarum* 2. 9: “Etiam sacerdotium, quod in nobis annullare visus es: in excusatione erroris et livoris vestri [i.e. Donatistarum], dum post nos rebaptizatis, et post socios vestros in peccato detectos, hoc non facitis. Dixisti enim quod si sacerdos in peccato sit, solae possunt dotes operari” {*ML* 11. 962 sq.}. *Ibid.* 1. 13: “Quid commemorem laicos, qui tunc in Ecclesia nulla fuerant dignitate suffulti? quid ministros plurimos? quid diaconos in tertio? quid presbyteros in secundo sacerdotio constitutos? Ipsi apices et principes omnium, aliqui episcopi illis temporibus, ut damno aeternae vitae, istius incertae lucis moras brevissimas compararent, instrumenta divinae legis impie tradiderunt” {*ML* 11. 910 sq.}. Cf. 2. 14 et 24, cit. in art. 3 (p. 875).

Episcopi sunt “apices et principes” (1. 13), sedent in “episcopali cathedra” (1. 17), sunt “iudices in Ecclesia” (7. 7).

De *Ordinatione* episcopali per manuum impositionem. 1. 18 sq.: “Botrus et Celestius ut dicitur, apud Carthaginem ordinari cupientes, operam dederunt, ut absentibus Numidis soli vicini episcopi peterentur, qui ordinationem apud Carthaginem celebrarent. Tunc suffragio totius populi Caecilianus eligitur, et manus imponente Felice Autumntano, episcopus ordinatur. . . Conferta erat Ecclesia populis, plena erat cathedra episcopalis, erat altare loco suo, in quo pacifici episcopi retro temporis obtulerant, Cyprianus, Lucianus et caeteri. Sic exitum est foras, et altare contra altare erectum est, et ordinatio illicite celebrata est, et Maiorinus, qui lector in diaconio Caeciliani fuerat, domesticus Luciliae, episcopus ordinatus est a traditoribus, qui in concilio Numidia . . . crimina sua confessi sunt et indulgentiam sibi invicem tribuerunt. Manifestum est ergo, exiisse de Ecclesia et ordinatores qui tradiderunt, et Maiorinum, qui ordinatus est” {*ML* 11. 919-923}.

2. Sacerdotalia munera episcopi sunt praecipue ordinare, sive manus imponere, et celebrare sacrificium. 7. 6: “Macarius . . . nec episcopus fuit, nec in officio episcopali versatus est, nec manum alicui imposuit, nec sacrificium obtulit. . . Nec manum imposuit, nec sacrificium Deo ritu episcopali obtulit” {*ML* 11. 1094 sq.}.

Commemoratio *sacrificii* et altaris passim occurrit; ita. praeter 1. 19 et 7. 6 nuper cit., 3. 4: “Nam et vinum a peccatoribus operariis et calcatur et premitur, et sic inde Deo sacrificium offertur; oleum

quoque a sordidis et nonnullis male viventibus et immunda loquentibus conficitur, et tamen in sapore, in lumine, etiam in sancto chrismate simpliciter erogatur" {*ML* 11. 1013); 3. 2: "Dicebatur . . . illo tempore venturos Paulum et Macarium, qui intéressent sacrificio, ut cum altaria solemniter aptarentur, proferrent illi imaginem, quam primo in altari ponerent, et sic sacrificium offerretur" {*ML* 11. 1026).

AMBROSIUS (natus inter 334 et 340, f 397).²⁸

Natus Treviris probabiliter a. 339, patre praefecto Galliarum; defunctus a. 397; praefectus Liguria et Aemiliae a. 370 creatus, sedem habens Mediolani; adhuc catechumenus, a. 373, totius populi suffragio, mediolanensis episcopus renunciatus ac, suscepto Baptismo, illico consecratus; brevi tempore mirabilique successu theologiam scientiam adeptus, ex Graecis praesertim Patribus; non solum excellentissimus Ecclesiae antistes, sed et praeclarus ac fecundus ecclesiasticus scriptor, etsi (in comparatione saltem duorum latinorum coaevorum Hieronymi et Augustini) inferioris ordinis. Inter eius opera, ad sacramentalem materiam praecipue referuntur: *De poenitentia*, *De mysteriis* et *De sacramentis*; caeterum, res nostra de

"Cum adhuc desideretur peculiaris ac completa monographia circa ecclesiasticam hierarchiam, indirecte saltem ad rem nostra facere possunt sequentia opera de vita, operibus et doctrina Ambrosii:

Bardy, G., "Ambroise (Saint)," *Dictionnaire de spiritualité* I (Paris 1937) 425-428.

Botte, B., *Ambroise de Milan. Des Sacrements, Des Mystères* ("Sources chrétiennes." n. 25), Paris (1949).

Campeniiausen, H. von, *Ambrosius von Mailand als Kirchenpolitiker*, Leipzig 1929.

Cannata, P., *De S. Ambrosii libris qui inscribuntur De officiis ministrorum quaestiones*, Modica 1909.

Cittero, B., "Lineamenta sulla concezione teologica della Chiesa in Sant'Ambrogio," *Sant'Ambrogio nel XVI centenario della sua nascita* ("Publ. Università Cattolica dei S. Cuore," ser. 5, n. 18), Milano 1940-1948.

Connolly, R. H., *The "De Sacramentis" a work of St. Ambrose*, Oxford 1942.

Dudden, F. H., *The life and times of St. Ambrose*, 2 voll., Oxford 1935. Optimum opus. Ad rem nostram praecipue faciunt vol. 1, pp. 129-132 (de Ordine); vol. 2, pp. 542-544 (de Statu et Ecclesia), pp. 644-650 (de Eucharistia).

Faller, O., "Ambrosius, der Verfasser von 'De Sacramentis.' Die inneren Echtheitsgründe," *Zeitschrift für katholische Theologie* LXIV (1940) 1-14, 81-101.

Figueroa, G., *The Church and the Synagogue in St. Ambrose*, Washington 1949.

Labriolle, P. De, *Saint Ambroise* ("Pensée chrétienne"), Paris 1908.

Largent, A., "Ambroise (Saint)," *Dictionnaire de théologie catholique* 1-1 (Paris 1903) 942-951.

Lécuyer, J., "Le sacerdoce chrétien selon Saint Ambroise," *Revue de l'Université d'Ottawa* XXII (1952) 1026.

Lisiecki, S., *Quid S. Ambrosius de S. Eucharistia docuerit inquiritur*, Breslau 1910.

Magistretti, M., "Il sacramento della confessione secondo S. Ambrogio," *La scia cattolica* (1903) 493 sqq.

Michel, A., "Ambroise (Saint)," *Dictionnaire de théologie catholique—Tables générales* (Paris 1951) 111-115. Affertur index de vita, operibus et doctrinis Ambrosii, cum ampla bibliographia.

Odoardi, G., *La dottrina della penitenza in S. Ambrogio*, Roma 1941.

Palanque, J. B., *Saint Ambroise et l'empire romain*, Paris 1933.

Paredi, A., *Sant'Ambrogio e la sua età*, Milano 1940.

Pruner, J. E., *Die Theologie des hl. Ambrosius*, Eichstätt 1862.

Schmidt, T., *Ambrosius, sein Werk de officiis libri Ili und die Stoa*, Augsburg 1897.

THIAMIN, R., *Saint Ambroise et la morale chrétienne au IVe siècle: étude comparée des traités des Devoirs de Cicéron et saint Ambroise*, Paris 1895.

Thompson, T. — Srawley, J. IL, *St. Ambrose on the Sacraments and on the Mysteries*, London 1950. Cf. praecipue introductionem et notas Srawley.

sacerdotali hierarchia sparsim traditur etiam in aliis operibus, uti in *Enarrationibus in Psalmos*, in variis *Epistolis* (numero 91) et peculiariter in opere *De officiis ministrorum*, exarato circa a. 391, in quo, imitatus ipsius Ciceronis opus *De officiis*, S. Doctor tradit veluti antiquissimum integrum tractatum de ethica Christiana.

Quaestio de authenticitate praefati operis *De sacramentis*, quod prima fronte apparet ut quaedam repetitio et ampliatio alterius operis *De mysteriis* (certo authentici), offert singulare specimen levitatis aut fluctuationis criticorum in his materiis. Usque ad saec. 16 opus illud pacifice Ambrosio attributum est. Inde vero a saec. 16 usque ad finem saeculi elapsi, ipsum decisive Ambrosio abiudicatum est, nec tantum a Protestantibus, qui hanc impugnationem inaugurarunt, sed et a catholicis eruditis communissime, ut editoribus Maurinis (relatis subinde in Patrologia Migniana), Card. Bona et Tillemont (qui opus tribuit Maximo Taurinensi, f. 420); ceterum haec sententia communiter ab eruditis retenta est usque ad recentissimos annos, ut a Duchesne (opus refert ad a. 400 circiter), Largent (a. 1903; refert ad saec. 5 vel 6), Schermann (a. 1903; tribuit Maximo Taurinensi), 'fixeront (a. 1920; refert ad saec. 4 vel 5), Atchley (a. 1929; refert ad saec. 6), Botte (a. 1935), Dudden (a. 1935; ut probabilius refert ad initium saec. 5), Cayré (versio anglica a. 1936; ait opus nunc fere universaliter haberi ut non authenticum), Steidle (a. 1937; ait nondum constare de auctore et tempore et videtur inclinare in saec. 6), Hitchcok (a. 1947; tribuit Venerio episcopo mediolanensi). Tandem, circa finem saeculi elapsi incoepit quaedam reactio pro restauratione prioris sententiae de authenticitate, quam magis vel minus decisive defenderunt Probst (a. 1893; hic primus hanc reactionem, ad modum tamen suggestionis, incoepit). Morin (a. 1894 et iterum magis decisive a. 1925), Ghedini (a. 1931), Frank (a. 1940), Faller (a. 1940; unus ex editoribus Ambrosii in Corpore Vindobonensi, qui praeparat editionem *De sacramentis* inter opera Ambrosii), Mannucci-Casamassa (a. 1942), Connolly (a. 1942), Altaner (editio italica a. 1944), Botte (mutans priorem sententiam, a. 1949), Srawley (a. 1950), Dekkers (a. 1951; in *Clavis Patrum Latinorum*), Quasten (a. 1956). Duo praecipua scripta Faller et Connolly, qui authenticitatem pro certa habent, recentissimos eruditos magis ac magis in hac sententia confirmare videntur. Cui rationabiliter et theologus accedet, donec saltem ipsi critici iterum suam mentem reforment. De qua controversia confer brevem expositionem relatam a Botte et Thompson-Srawley.

1. *Quoad hierarchicum characterem.*

Episcopus est Ecclesiae pastor, gubernator, doctor, medicus; habet dignitatem quae superat omnem humani magistratus dignitatem et in qua splendet ipsius Ecclesiae fortitudo et pulchritudo.

Pastor. *Expositio evangelii secundum Lucam*, l. 2, n. 50: “Grexitur populus . . . , pastores sunt sacerdotes. . . Episcopos ad tuendum gregem Dominus ordinavit” (Λ/Z, 15. 1652).

Gubernator. *Ibid.*, l. 7, n. 131: “Seriem sequentis exempli dispensatoribus, hoc est sacerdotibus, videtur esse proposita, quo sciant sibi gravem in futurum poenam esse subeundam, si, saecularibus intenti deliciis, familiam Domini plebemque commissam sibi gubernare neglexerint” {*ML* 15. 1821 sq.}. *Ep.* 2. 1: “Suscepisti munus sacerdotis, et in puppe Ecclesiae sedens, navim adversus fluctus gubernas” (*ML* 16. 917).

Doctor. *Ep.* 57. 8: “Sumus [nos sacerdotes] interpretes fidei” {*ML* 16. 1227}. *Ep.* 2. 2: “Accipe ergo a Christo, ut . . . tuus sonus [in

praedicatione] exeat" (*ML* 16. 918). *Ep.* 40. 4: "In causa vero Dei quem audies, si sacerdotem non audias?" (*ML* 16. 1150). *De officiis ministrorum*, l. 2, n. 122: "Gratia enim Ecclesiae (i.e. profectus membrorum Ecclesiae] laus doctoris est" (*ML* 16. 143).

Medicus. *Ep.* 63. 46: "Itaque cum in omni actu, tum maxime in episcopi petitione, abesse debet malignitas, in quo vita formatur omnium: ut placito et pacifico iudicio praeferatur vir omnibus, qui eligatur ex omnibus, et qui medeatur omnibus. Etenim 'mansuetus homo, cordis medicus est' (*Prov.* 14. 30). Cuius se medicum etiam Dominus in Evangelio locutus est, dicens: 'Non opus est sanis medicus, sed iis qui male habent' (*Mat.* 9. 13)" (*ML* 16. 1253). *Expositio in psal. ILS*, serm. 8, n. 26: "Recte igitur et sacerdos vulnus grave, ne latius serpat, a toto corpore Ecclesiae quasi bonus medicus debet abscindere, et prodere virus criminis quod latebat, non fovere; ne dum unum excludendum non putat, plures faciat dignos quos excludat ab Ecclesia" (*ML* 15. 1374).

Episcopi habent altiore fidei dignitatem quae excelsit omni praefecturae et consulatui, *Exhortatio virginitatis*, n. 82: "Habemus enim nos sacerdotes nostram nobilitatem praefecturis et consulatibus praefendam; habemus, inquam, fidei dignitates, quae perire non norunt!" (*ML* 16. 373). Ratione talis dignitatis, in sacerdotibus splendet ipsa ecclesiasticae societatis fortitudo, tamquam in turribus muri Ecclesiae, et eius pulchritudo, tamquam in genis Ecclesiae, *Hexaemeron*, l. 6, n. 49: "Murus est Ecclesia, turres eius sunt sacerdotes" (*ML* 14.277); *De obitu Valentiniani consolatio*, n. 7: "Plorat [Ecclesia] in sacerdotibus suis, qui sunt genae Ecclesiae, in quibus est barba Aaron (*Psal.* 132. 2), hoc est barba sacerdotalis, in quam de capite descendit unguentum. Isti sunt in quibus est pulchritudo Ecclesiae, in quibus flos eius gratior, in quibus aetas perfectior: qui velut cortices malorum puniceorum decorem foris praeferant abstinentia corporali, intus autem commissam sibi plebem diversae aetatis et sexus foveant sapientia spiritali, obiecti quidem saeculo ad iniurias, sed interna mysteria dividentes" (*ML* 16. 1420).

De Ordinatione sive consecratione sacerdotum, quae fit per manuum impositionem, nonnisi raro sermo occurrit, *Ep.* 4. 6 (ad Felicem episcopum, ab ipso Ambrosio ordinatum): "Ordinatio non reprehenditur, quam accepisti per impositionem manuum mearum et benedictionem in nomine Domini Iesu" (*ML* 16. 929); *Ep.* 63. 59: "Sacerdos sacerdotem consecrare debet, et ipse eum induere vestimentis, hoc est, virtutibus sacerdotalibus: ad tunc si nihil ei deesse indumentorum adverterit sacerdotalium, et apte quadrare omnia, sacris eum adhibeat

altaribus” (*ML* 16. 1256). Cf. *Ep.* 63. 65 sq. (de ipsa Ambrosii episcopali consecratione, *ML* 16. 1258) et *Dc officiis min.*, l. 1, n. 247 (ubi sermo est de “ordinatione” diaconi, *ML* 16. 104).

2. *Quoad sacerdotalem characterem.*

Vox ipsa “sacerdos” (sacerdotium, sacerdotalis) frequentissime occurrit, saepius dicta de episcopo, ut abunde constat vel ex ipsis textibus tum hic relatis tum in art. 3 (pp. 875-878) citandis, quibus alii plures addi possunt. Nomen “summus sacerdos” pluries episcopo tribuitur, *Expositio in psal. 118*, serm. 2, n. 23: “Ut sacerdos summus, ut presbyter, ut minister altaris sacri” (*ML* 15. 1283); *Ep.* 4. 1: “Suscepisti gubernacula summi sacerdotii” (*ML* 16. 927); *De mysteriis* 6: “Vidisti illic levitam, vidisti sacerdotem, vidisti summum sacerdotem” (*ML* 16. 407); *De sacramentis*, l. 3, n. 4: “Ascendisti de fonte, quid secutum est? Audisti lectionem. Succinctus summus sacerdos, licet enim et presbyteri fecerint, tamen exordium ministerii a summo est sacerdote. Succinctus, inquam, summus sacerdos pedes tibi lavit” (*ML* 16. 451). Vox pariter “sacerdotium” satis frequenter occurrit, *Exp. in psal. 118*, serm. 20, n. 13: “Ministerium sacerdotii”; *De officiis min.*, l. 1, n. 152: “In sacerdotio aliquo constitutus, aut ministerio”; *ibid.*, n. 248; *Ep.* 4. 1: “Summum sacerdotium”; *Ep.* 20.22: “Vulgo dicitur quod imperatores sacerdotium magis optaverint, quam imperium sacerdotes”; *Ep.* 22. 12: “Temporibus sacerdotii mei”; *Ep.* 63. 48, 62, 63, 65; *De poenit.*, l. 2, n. 73: “Vocasti [me] ad sacerdotium.”

Generale sacerdotis officium est divino cultui totaliter mancipari. *Dc juga saeculi*, n. 7: “Ergo cui Deus portio est. nihil debet curare nisi Deum, ne alterius impediatur necessitatis munere. Quod enim ad alia officia confertur, hoc religionis cultui atqui huic nostro officio decerpitur. Haec enim vera est sacerdotalis fuga, abdicatio domesticorum” (*ML* 14. 600). Sacerdos est mediator hominum ad Deum. *Ep.* 63. 59: “Supplicaturus enim pro populo, elegi a Domino, et probari debet a sacerdotibus, ne quid sit quod in ipso graviter offendant, cuius officium est pro aliorum offensa intervenire. Neque enim mediocris sacerdotalis virtus est” (*ML* 16. 1256). Sacerdos benedicit populo, *Enarr. in psal. 40.* 36: “Non enim Deo quis imperat, sed precem fundit: confirmantis est, cum benedicit propheta, vel sacerdos, vel sanctus aliquis, et populus respondet: Fiat, fiat” (*ML* 14. 1136 sq.) Sacerdotis ministerium vim habet sanctificativam atque ad eius invocationem traditur a Deo Spiritus S., *Expos. in psal. 118*, serm. 20, n. 13: “Si quid inventum in me fuerit auri vel argenti [i.e. spiritualis boni ac meriti], non per meos actus, sed per misericordiam et gratiam

Christi, per ministerium sacerdotii' {*ML* 15. 1564); *De Spiritu Sancto*, l. 1, n. 90: "Simul illud adverte, quia Deus dat Spiritum sanctum. Non enim humanum hoc opus, neque ab homine datur: sed qui invocatur a sacerdote, a Deo traditur, in quo Dei munus, ministerium sacerdotis est" {*ML* 16. 755).

Sacerdotes habent peculiariter *potestatem remittendi peccata*, quam S. Doctor "ius sacerdotale" aptissime appellat, *De poenitentia*, l. 1, n. 7: "Ecclesiae utrumque licet [i.e. solvere et ligare], haeresi utrumque non licet; ius enim hoc solis permissum sacerdotibus est. Recte igitur hoc Ecclesia vindicat, quae veros sacerdotes habet, haeresis vindicare non potest, quae sacerdotes Dei non habet. Non vindicando autem ipsa de se pronuntiat, quod cum sacerdotes non habeat, ius sibi vindicare non debeat sacerdotale" {*ML* 16. 488); *ibid.*, η. 8: "Munus Spiritus sancti est officium sacerdotis, ius autem Spiritus sancti in solvendis ligandisque criminibus est" {*ML* 16. 489); *ibid.*, η. 10: "Deus . . . relaxandi licentiam sacerdotibus suis sine ulla [peccatorum] exceptione concessit" {*ML* 16. 489); *ibid.*, η. 36: "Cur [vos, Novatiani] baptizatis, si per hominem peccata dimitti non licet? In baptismo utique remissio peccatorum omnium est: quid interest, utrum per poenitentiam, an per lavacrum hoc ius sibi datum sacerdotes vindicent? Unum in utroque mysterium est" {*ML* 16. 497); *ibid.*, l. 2, η. 12: "Impossibile videbatur per poenitentiam peccata dimitti; concessit hoc Christus apostolis suis {*Io.* 20. 22), quod ab apostolis ad sacerdotum officia transmissum est" {*ML* 16. 520); *De Spiritu S.*, l. 3, n. 137: "Per Spiritum sanctum peccata donantur. Homines autem in remissionem peccatorum ministerium suum exhibent, non ius alicuius potestatis exercent. Neque enim in suo, sed in Patris, Filii et Spiritus sancti nomine peccata dimittunt. Isti rogant, divinitas donat; humanum enim obsequium, sed munificentia supernae est potestatis" (*ML* 16. 843); *Expos. in psal.* 118, serm. 10, n. 17: "Accepimus Spiritum sanctum, qui non solum nostra peccata dimittit, sed etiam nos facit sacerdotes suos aliis peccata dimittere" (*ML* 15. 1406); *De Cain et Abel*, l. 2, n. 15: "Remittuntur peccata per Dei verbum, cuius levites interpretes et quidem exsecutor est: remittuntur etiam per officium sacerdotis sacrumque ministerium" {*ML* 14. 366); *Ep.* 67.11: "Cibus . . . sacerdotis est in peccatorum remissione" {*ML* 16. 1283).

Sacerdotes praecipue *eucharisticum sacrificium* offerunt, cuius victima est ipsum corpus Christi quod super altare adstat, offertur "sacerdotali oblatione" et subinde fidelibus a diacono vel sacerdote ministratur; vita sacerdotis tam intime cum hoc sacrificio connectitur. ut

conueniens sit post mortem sacerdotem requiescere sub altari in quo offerre consueverat. *Enarr. in psal.* 38. n. 25: “Vidimus Principem sacerdotum ad nos venientem, vidimus et audivimus offerentem pro nobis sanguinem suum: sequimur, ut possumus, sacerdotes, ut offeramus pro populo sacrificium: etsi infirmi merito, tamen honorabiles sacrificio, quia etsi nunc Christus non videtur offerre, tamen ipse offertur in terris quando Christi corpus offertur: imo ipse offerre manifestatur in nobis, cuius sermo sanctificat sacrificium quod offertur” (*ML* 14. 1102). *De officiis min.*, l. 1, n. 238: “Ante agnus offerebatur, offerebatur et vitulus, nunc Christus offertur: sed offertur quasi homo, quasi recipiens passionem: et offert se ipse quasi sacerdos, ut peccata nostra dimittat” (*ML* 16. 100 sq.). *De excessu fratris sui Satyri*, l. 2, n. 46: “Mortem eius orantes annuntiamus, mortem eius offerentes praedicamus” (*ML* 16. 1385). *Ibid.*, η. 113: “Sacrificia quoque ipsa Deo probata esse non possunt, nisi confessio vocis aspiret, quae sacerdotali oblatione ad obsecrandam Dei gratiam populos excitare consuevit” (*ML* 16. 1407). *De sacramentis*, l. 4, nn. 14 et 21: “Panis iste panis est ante verba sacramentorum: ubi accesserit consecratio, de pane fit caro Christi. . . Ubi venit ut conficiatur venerabile sacramentum, iam non suis sermonibus utitur sacerdos, sed utitur sermonibus Christi. . . Vis scire quia verbis coelestibus consecratur? Accipe quae sunt verba. Dicit sacerdos: Fac nobis, inquit, hanc oblationem ascriptam, ratam, rationabilem, acceptabilem: quod figura est corporis et sanguinis Domini nostri Iesu Christi . . .” (*ML* 16. 458sq., 462 sq.). *Ibid.*, l. 5, n. 25: “Quotiescumque offertur sacrificium, mors Domini, resurrectio Domini, elevatio Domini significatur, et remissio peccatorum: et panem istum vitae non quotidianum assumis” (*ML* 16. 472). *Ep.* 22. 13: “Succedant victimae triumphales [i.e. corpora martyrum] in locum, ubi Christus hostia est. Sed, ille super altare, qui pro omnibus passus est. Isti sub altari, qui illius redempti sunt passione. Hunc ergo locum praedestinaveram mihi: dignum est enim ut ibi requiescat sacerdos, ubi offerre consuevit: sed cedo sacris victimis dexteram portionem, locus iste martyribus debebatur. Condamus ergo reliquias sacrosanctas et dignis aedibus invehamus, totumque diem fida devotione celebremus” (*ML* 16. 1066). *De officiis min.*, l. 1, n. 204: “Non praetereamus etiam sanctum Laurentium, qui cum videret Xistum episcopum suum ad martyrium duci, flere coepit, non passionem illius, sed suam remansionem. Itaque his verbis appellare coepit: Quo progredieris sine filio, pater: quo, sacerdos sancte, sine diacono properas tuo? Numquam sacrificium, sine ministro offerre consueveras, quid in me ergo displicuit, pater? Num degenerem pro-

basti? Experire certe utrum idoneum ministrum elegeris. Cui commisisti Dominici sanguinis consecrationem,²⁹ cui consummandorum consortium sacramentorum, huic sanguinis tui consortium negas?" (*ML* 16.90sq.). *De viduis*, n. 65: "Simul qualis esse debeat qui Christo ministrat, ostenditur; oportet enim primo carere variarum illecebris voluptatum, vitare internum corporis animique languorem, ut corpus et sanguinem Christi ministret. Neque enim potest quisquam peccatis suis aeger, minimeque sanus, immortalium sanitatum remedia ministrare. Vide quid agas, sacerdos, ne febrienti manu corpus Christi attingas. Prius curare, ut ministrare possis" (*ML* 16. 267). *De Hclia et ieiunio*, n. 81: "Omnem immundum a Christi secernamus altaribus; ut emundet et corrigat lapsus suos, quo ad sacramenta Christi redire mereatur" (*ML* 14. 762).

3. *Quoad divinam originem.*

Episcopatus est ab ipso Deo institutus, *Expositio evangelii secundum Lucam*, l. 2, n. 50: "Episcopos ad tuendum gregem Dominus ordinavit" (*ML* 15. 1652); *De officiis min.*, l. 1, n. 246: "Decet enim actuum operumque nostrorum testem esse publicam existimationem ne derogetur muneri, ut qui videt ministrum altaris congruis ornatum virtutibus, auctorem praedicet et Dominum veneretur, qui tales servulos habeat. Laus enim Domini, ubi munda possessio, innocens familiae disciplina" (*ML* 16. 104). Episcopus eligitur gratia Dei et vocatione divina, *Ep.* 63. 48: "Ideo et Aaron sacerdotem ipse [Deus] elegit (*Num.* 17. 8), ut non humana cupiditas in eligendo sacerdote praeponderet, sed gratia Dei; non voluntaria oblatio, nec propria assumptio, sed coelestis vocatio: ut is offerat munera pro peccatis, qui possit affici pro peccantibus: quia et ipse, inquit, gestat infirmitatem. Non sibi quis honorem debet sumere, sed vocari a Deo, sicut et Aaron; et ita Christus [ipse] non exegit sed accepit sacerdotium" (*ML* 16. 1253); *ibid.*, n. 59: "Supplicaturus enim pro populo, elegi a Deo, et probari debet a sacerdotibus" (*ML* 16. 1256). Episcopus, sive sacerdos, operatur per gratiam a Deo acceptam, *Ep.* 63. 58: "Et ut advertamus quia in sacerdotibus divina magis quam humana operatur gratia, una ex multis, quas Moyses per tribus acceperat et recondiderat virga Aaron floruit: atque ita divini iudicii munus spectandum in sacerdote populus advertit, ac destitit parem sibi humano indicio vindicare gratiam, qui ante parem sibi praerogativam competere arbitrabatur. Virga autem illa quid aliud ostendit, nisi quod nunquam sacerdotalis marcescat gratia, et in summa humilitate habeat in suo

²⁹ Intellige: Dominicum sanguinem consecratum, seu: illius consecrationem non in fieri sed in facto esse; fit enim allusio ad diaconum ministrantem sanguinem in communionem.

munere commissae sibi florem potestatis, vel quia id quoque ad mysterium refertur?” (*ML* 16. 1255).

AMBROSIASTER (floruit c. 366-384).³⁰

Sub hoc nomine indicari solet ignotus adhuc auctor *Commentariorum in 13 epistolas beati Pauli* (deest tantum comm, in ep. ad Hebraeos), quae in plurimis manuscriptis tribuuntur S. Ambrosio et in appendice operum istius Patris edita sunt. Errorem attributionis primus detexit Erasmus (saec. 16), cui paulatim accesserunt alii eruditi (excipe Ballerini in sua editione operum Ambrosii a. 1883), ita ut nunc ab omnibus opus Ambrosio abiudicatur. Aliud quod eruditi nunc (post demonstrationem factam ab A. Souter a. 1908) pro certo etiam habent, est quod auctor illorum *Commentariorum* est pariter auctor *Quaestionum Veteris et Novi Testamenti* inter Augustini apocrypha editarum. Quoad tempus, conveniunt etiam eruditi ea commentaria scripta esse tempore Damasi R. P. (366-384) eo quod ipse auctor id testetur, scribens: “Cuius [i.e. Ecclesiae] hodie rector est Damasus” (*In 1 Tim.* 3, *ML* 17. 498), nec aliunde ulla ratio cogat ad haec verba ut interpolata habenda; facile etiam admittunt auctorem fuisse occidentalem, et quidem Romae viventem.

Cum autem agitur de eius identificatione, varia nomina, cum maiori vel minori consensu et successu, proposita sunt, ita tamen ut fere ab omnibus haec quaestio pro adhuc insoluta habeatur. Notiora solutionis tentamina proposita sunt a G. Morin, qui per triginta fere annos in hac quaestione insudavit, successive haec nomina suggerens ac unum post aliud derelinquens: a. 1899 proposuit Isaac. Damasi adversarium, ex iudaeo Christianum ac subinde (a. 378) iterum ad iudaismum reversum; a. 1903 Hilarium Hilarianum proconsulem, ex epistolis Symmachi notum; a. 1914 Evagrium Antiochenum (f 393); a. 1918 quemdam Hilarium Callistum; a. 1928 Aemilianum Dexterum, S. Paciani filium, cui Hieronymus dedicavit opus *De viris illustribus*; recentius unus vel alter eruditus proposuit etiam nomina Pelagii et Augustini. Quidquid sit, praefatum primum opus ab omnibus magni aestimatur, tamquam omnium antiquissimum, simulque valde excellens, inter latina commentaria in paulinas epistolas.

1. *Quoad hierarchicum characterem.*

Episcopus est apostolus, legatus Christi, vicarius Domini, personam Christi gerens, *In Eph.* 4. 11 sq.: “Apostoli [de quibus ibi loquitur S. Paulus] episcopi sunt” (*ML* 17. 409); *In 1 Cor.* 12. 28: “‘Et

MEx copiosa quae extat bibliographia, haec inter recentiora aut principaliora scripta referre sat erit, in quibus cetera invenies:

Bar^dy, G., “Ambrosiaster,” *Dictionnaire de la Bible — Supplément* I (Paris 1928) 225-241.

Leeming, B., “The mysterious Ambrosiaster,” *The Downside review* LXXIII (1955) 263-275.

Martini, P., *Ambrosiaster. De auctore, operibus, theologia* (“Spicilegium Pontificii Athenaei Antoniani,” n. 4), Romae 1944. Utillimum opus, in quo tota disputata quaestio de Ambrosiastro exponitur, ampla bibliographia proponitur, ipsa auctoris doctrina explicatur.

Morin, G., “La critique dans une impasse: à propos du cas de l’Ambrosiaster,” *Revue bénédictine* L (1928) 251-255. Hic est ultimus articulus a Morin editus circa identificationem Ambrosiastri. Ceteros relatos invenies apud Martini.

Souter, A., *A Study of Ambrosiaster* (“Texts and Studies,” t. 7, n. 4), Cambridge 1905; “Pseudo-Augustini Quaestiones Veteris et Novi Testamenti CXXVII, Prolegomena [ad editionem criticam],” *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum* L (Vindobonae 1908), pp. vii-xxv; *The earliest Latin Commentaries on the Epistles of St Paul*, Oxonii 1927.

quosdam posuit Deus in Ecclesia, primum quidem apostolos? Caput itaque in Ecclesia apostolos posuit, qui legati Christi sunt. . . Isti sunt episcopi” (*ML* 17. 263); *ibid.* 11. 8-10: “Mulier ergo idcirco debet velare caput, quia non est imago Dei, sed ut ostendatur subiecta; et quia praevaricatio per illam inchoata est, hoc signum debet habere, ut in Ecclesia propter reverentiam episcopalem non habeat caput liberum, sed velamine tectum, nec habeat potestatem loquendi, quia episcopus personam habet Christi. Quasi ergo ante indicem, sic ante episcopum, quia vicarius Domini est, propter reatus originem subiecta debet videri” (*ML* 17. 253 sq.).

Episcopus est supremum caput, rector et princeps in ecclesiis, *In Eph.* 4. 11: “Primatus tenet”; *In 1 Cor.* 12. 28: “Caput in Ecclesia”; *ibid.* 1. 17: “In episcopo omnium ordinationum dignitas est; caput est enim caeterorum membrorum”; *In 1 Tim.* 5. 21 sq.: “Princeps populi”; *ibid.* 4. 13 sq.: “Rector populi . . . , dux populo”; *ibid.* 6. 13-16: “Rector Ecclesiae, in cuius persona totius populi salus consistit”; *ibid.* 3. 14-15: “Ut cum totus mundus Dei sit, Ecclesia tamen domus eius dicatur, cuius hodie rector est Damasus” (*ML* 17. 410, 263, 197, 506, 501, 498).

Episcopatus est monarchicus, ita scilicet ut unus tantum episcopus debeat esse in unaquaque ecclesia, *In 1 Tim.* 3. 12 sq.: “Unus in civitate episcopus [esse debet]” (*ML* 17. 497); *In 1 Cor.* 12. 28sq.: “[Deus] singulos episcopos singulis ecclesiis praeesse decrevit. . . In Ecclesia unus est episcopus” (*ML* 17. 263).

Ordinatio ministrorum Ecclesiae. Saepe occurrunt voces: ordo, ordinatio, ordinari, ordinandus, ordinatus, ordinator; *In 1 Tim.* 19. 22 fere omnes istae voces occurrunt: “Huius ordinis [presbyteratus] sublimis honor est. . . Quae ad ordinationem Ecclesiae [spectant, Apostolus] mandat custodiri . . . , ut dignus approbatus minister aut sacerdos constituatur, ut non postea si reprehensibilis videatur, poeniteat forte principem populi non ad liquidum praeiudicasse quid mereretur, quem improbabiler ordinavit; nec illum cuius peccata ad suspicionem veniunt, ordinandum, ne commaculetur ordinator vitiis et delictis eius. . . Merita eius debent praeire bonorum operum, ut dignus habeatur ad ordinationem. Haec episcopus custodiens, castum se exhibebit religioni” (*ML* 17. 506 sq.). Notentur expressiones: “Accipere ordinem” (*In 1 Tim.* 3. 6), ‘Ordinatio Ecclesiae’ (*ibid.* 5. 21 sq.), “Ordo sacerdotalis” (*Quaestiones Veteris et Novi Testamenti*, q. 101), “Episcopi et presbyteri ordinatio” (*In 1 Tim.* 3. 8-19), ordo episcopi (*ibid.* 3. 2), ordo presbyteri (*ibid.* 5. 19), “ordinatio presbyteri” (*In 2 Tim.* 1. 6sq.), “diaconatus ordinatio”

(/» *1 Tim.* 3. 8-10 et 12-13), “diaconi ordo” (*Quaest. V. et .V. T.*, q. 101), “maior ordo intra se habet et minorem” (*ibid.*), “in episcopo omnes ordines sunt” (*In Eph.* 4. 11 sq.; cf. *In 1 Cor.* 1. 17, supra cit.). Ordinatio fit per manuum impositionem, *Quaest. V. et .V. T.*, q. 97: “Salvator . . . imponens manum Apostolis ordinavit eos episcopos” (*ML* 35. 2296); *In 1 Tim.* 4. 13 sq.: “Gratiam tamen dari ordinatoris significat per prophetiam et manuum impositionem. Prophetia est, qua eligitur quasi doctor futurus idoneus; manus vero impositiones verba sunt mystica, quibus confirmatur ad hoc opus electus, accipiens auctoritatem, teste conscientia sua, ut audeat vice Domini sacrificium Deo offerre” (*ML* 17. 501).

2. Quoad sacerdotalem characterem.

Vox “sacerdos” saepissime occurrit, dicta tam de episcopo quam de presbytero: *In Eph.* 4. 11 sq.; *In 1 Tim.* 3. 8-10, 12-13; 5. 21 sq.; *Quaest. V. et N. T.*, q. 101. Episcopus vocatur “primus sacerdos” (*In 1 Tim.* 3. 8-10: “Uterque enim [i.e. episcopus et presbyter] sacerdos est, sed episcopus primus est”: *In Eph.* 4. 11 sq.: “Primus sacerdos est, hoc est, princeps sacerdotum”), “summus sacerdos” (*Quaest. Γ. et N. T.*, q. 101: “Quid est enim episcopus, nisi primus presbyter, hoc est summus sacerdos?”), “princeps sacerdotum” (*In Eph.* 4. 11 sq., nuper cit.).³¹

Sacrificium eucharisticum rarius commemoratur. *In 1 Cor.* 11. 23-26: “Ostendit illis mysterium Eucharistiae inter coenandum celebratum, non coenam esse; medicina enim spiritualis est, quae cum reverentia degustata, purificat sibi devotum. Memoria enim redemptionis nostrae est, ut Redemptoris memores, maiora ab eo consequi mereamur. . . Quia enim morte Domini liberati sumus, huius rei memores, in edendo et potando carnem et sanguinem, quae pro nobis oblata sunt, significamus Novum Testamentum in his consecuti, quod est nova lex” (*ML* 17. 256). *In 1 Tim.* 4. 13 sq., sacerdos (episcopus et presbyter) per manuum impositionem “accipit auctoritatem . . . ut audeat vice Domini sacrificium offerre” (*ML* 17. 501). *Ibid.* 3. 12 sq.: “Hic [i.e. David] . . . viginti et quatuor classes constituit sacerdotum, ut vicibus deservirent; unde Abia octavam classem habuit, cuius vice Zacharias fungebatur sacerdotio . . . , ita ut tempore quo non illos contingebat deservire altari, domorum suarum agerent curam: at ubi vero tempus imminebat ministerii, purificati aliquantis diebus, accedebant ad templum offerre Deo. Nunc autem septem diaconos esse oportet, et aliquantos presbyteros, ut bini sint per Ecclesias, et unus in civitate episcopus: ac per hoc omnes a conventu feminae abstinere

³¹ Hi tres notabiles textus citantur ac discutiuntur in art. 4, in tom. 2.

debere, quia necesse est eos quotidie praesto esse in Ecclesia, nec habere dilationem, ut post conventum legitimum purificentur, sicut veteres. Omni enim hebdomada offerendum est, etiam si non quotidie peregrinis, incolis tamen vel bis in hebdomada: etsi non desint, qui prope quotidie baptizentur aegri. . . Si enim plebeiis hominibus orationis causa ad tempus abstinere se praecipit [Apostolus], ut vacent orationi, quanto magis levitis aut sacerdotibus, quos die nocteque pro plebe sibi commissa oportet orare! Mundiores ergo esse debent caeteris, quia actores Dei sunt” (*ML* 17. 497).

Consignatio baptizatorum, seu *Confirmatio*, est sacerdotale opus, solis hierarchis conveniens, *Quaest. E. et N. T.*, q. 93: “Non enim pertinet ad omnes credentes, sed ad episcopos tantum, ut baptizatis per manus impositionem dent Spiritum Sanctum” (*ML* 35. 2287).

Sacerdotibus in ordinatione confertur *potestas remittendi peccata* (*ibid.*, mox citand.).

3. *Quoad divinam originem.*

Deus ipse posuit apostolos, i.e. episcopos, in Ecclesia, imo monarchicum ipsum episcopatum instituit, quatenus singulos episcopos singulis ecclesiis praeesse decrevit. Deus episcopum constituit ut saluti plebis prosit. Christus episcopos instituit cum ordinavit apostolos; ipse per verba “Accipite Spiritum S.” tradidit ecclesiasticam potestatem quam ministri Ecclesiae accipiunt per Ordinationem, tunc in apostolis constituens formam futuri. Unde Apostolus in suis commendationibus ad Timotheum, non tam de ipso Timotheo sollicitus est quam de istius futuris successoribus. Ordo, ab apostolo Petro incoeptus, servatur usque ad praesens tempus per successionem episcoporum.

In 1 Cor. 12. 28: “‘Et quosdam posuit Deus in Ecclesia primum quidem apostolos.’ Caput itaque in Ecclesia apostolos posuit, qui legati Christi sunt. . . Isti sunt episcopi, firmante istud Petro apostolo et dicente inter caetera de Iuda: ‘Et episcopatum eius accipiat alter’ (*Act.* 1. 20). . . Et quia ab uno Deo Patre sunt omnia, singulos episcopos singulis Ecclesiis praeesse decrevit” (*ML* 17. 263).

In 1 Tim. 4. 13 sq.: “Si enim rector populi ab his [i.e. ab exhortando et docendo] dissimulat, negligit gratiam datam sibi; ad hoc enim creatur dux populo, ut huius salutis sollicitudinem gerat, admonendo, docendo, ut fructum habeat ordinatio: quam ad hoc utique Deus constituit, ut proficiat saluti plebis suae. Qui ergo in hac auctoritate positus indiligens fuerit, Dei contemptor habebitur” (*ML* 17. 501).

Ibid. 6. 13-16: “Magna vigilantia atque providentia [Apostolus] praecepta dat rectori Ecclesiae; in huius enim persona totius populi salus consistit. Non sollicitus de cura Timothei, tam circumspectus

est, sed propter successores eius, ut exemplo Timothei Ecclesiae ordinationem custodirent; ipsi quoque futuris formam tradentes a semet ipsis inciperent. Denique ‘ut serves, inquit, mandatum immaculatum usque ad adventum Domini nostri Iesu Christi? Quod sic astringit, ut coram Deo et Christo hoc se mandare testetur” (*ML* 17. 510).

Quaestiones Veteris et Novi Testamenti, q. 93: “Illud autem quod insufflasse in discipulos Dominus legitur post dies paucos resurrectionis suae, et dixisse: ‘Accipite Spiritum sanctum,’ ecclesiastica potestas collata intelligitur esse. Quia enim omnia in traditione dominica per Spiritum sanctum aguntur, idcirco cum regula eis et forma traditur huius disciplinae, dicitur eis: ‘Accipite Spiritum sanctum? Et quia vere ad ius ecclesiasticum pertinet, statim subiecit dicens: ‘Cuius tenueritis peccata, tenebuntur; et cuius remiseritis, remittentur ei’ (/o. 20. 23). Inspiratio ergo haec, gratia quaedam est quae per traditionem infunditur ordinatis, per quam commendationes habeantur. Unde Apostolus dicit ad Timotheum, ‘Noli,’ inquit, ‘negligere gratiam quae est in te, quae data est tibi per impositionem manuum presbyterii’ (1 *Tim.* 4. 14). Semel ergo fieri oportuit, ut de caetero traditio ista non sine dono Spiritus sancti esse crederetur. Sicut enim in Salvatore forma data est visibiliter, ut post Baptismum Spiritus sanctus credentibus de caetero invisibiliter dari non ambigeretur: ita et in supra dicta causa forma data est in principio, ut ex eo traditioni ecclesiasticae³² Spiritus sanctus infusus credatur” (*ML* 35. 2287).

Ibid., q. 97: “Nemo ignorat episcopos Salvatorem Ecclesiis instituisse. Ipse enim priusquam in coelos ascenderet, imponens manum Apostolis ordinavit eos episcopos” (*ML* 35. 2296).

Ibid., q. 110: “Quoniam cathedram pestilentiae non esse de Dei ordinatione asseveravimus, etiam eorum qui extra Ecclesiam vel contra Ecclesiam sedes sibi instituerunt, cathedram pestilentiae dicimus. Qui enim inconcessa praesumit, reus est; quanto magis si et corrumpat traditionem eius cuius sedem usurpat? Nam et ordinem ab apostolo Petro coeptum, et usque ad hoc tempus per traducem succedentium episcoporum servatum perturbant, ordinem sibi sine origine vindicantes, hoc est, corpus sine capite profitentes: unde congruit etiam eorum sedem cathedram pestilentiae appellare” (*ML* 35. 2331).

Quapropter in textibus quos continuo subicimus, nequaquam significatur humana institutio episcopatus aut principalis ecclesiasticae hierarchiae, sed tum gradualis applicatio episcopatus, divinitus iam instituti, in variis ecclesiis, tum etiam humana organizatio sive dis-

^a Traditionem hic intelliigi Ordinationem, patet ex hac explicatione paulo inferius apposita: “Similiter et in traditione vel ordinatione deforis cratiam praestat. . .”

tributio quorundam ecclesiasticorum officiorum, non stricte ceteroquin sacerdotalium, nominatim docendi ac baptizandi.

In I Cor. 1. 2: “‘Ecclesiae Dei, quae est Corinthi. . . Propterea Ecclesiae scribit, quia adhuc singulis Ecclesiis rectores non erant constituti” (*ML* 17. 194). *Ibid.*, 6. 4sq.: “Ideo autem fratrem iudicem eligendum dicit, quia adhuc rector Ecclesiae illorum non erat ordinatus” (*ML* 17. 223). *Ibid.*, 11. 20-22: “Hos notat, qui sic in ecclesiam conveniebant ut munera sua offerentes, advenientibus presbyteris (quia adhuc rectores Ecclesiis non omnibus locis fuerant constituti), totum sibi qui obtulerant, vindicarent, schismatis causa” (*ML* 17. 255).

In Eph. 4. 11 sq.: “In episcopo omnes ordines sunt, quia primus sacerdos est, hoc est, princeps est sacerdotum, et propheta, et evangelista, et caetera adimplenda officia Ecclesiae in ministerio fidelium. Tamen postquam in omnibus locis Ecclesiae sunt constitutae, et officia ordinata, aliter composita res est, quam coeperat. Primum enim omnes docebant, et omnes baptizabant, quibuscumque diebus vel temporibus fuisset occasio. . . Ut ergo cresceret plebs et multiplicaretur, omnibus inter initia concessum est et evangelizare, et baptizare, et Scripturas in Ecclesia explanare; at ubi omnia loca circumplexa est Ecclesia, conventicula constituta sunt, et rectores, et caetera officia in Ecclesiis sunt ordinata,³³ ut nullus de clericis auderet, qui ordinatus non esset, praesumere officium, quod sciret non sibi creditum vel concessum. Hinc ergo est. unde nunc neque diaconi in populo praedicant, neque clerici vel laici baptizant, neque quocumque die credentes tinguntur, nisi aegri. Ideo non per omnia conveniunt scripta Apostoli ordinationi, quae nunc in Ecclesia est, quia haec inter ipsa primordia sunt scripta. . . In lege nascebantur sacerdotes ex genere Aaron Levitae (*Ex.* 28. 43), nunc autem omnes ex genere sunt sacerdotali, dicente Petro apostolo: Quia estis genus regale et sacerdotale (1 *Pet.* 2. 9), ideoque ex populo potest fieri sacerdos” (*ML* 17. 409 sq.).

SIRICIUS R. P. (384-398).

In sua nota epistola “Directa ad decessorem” ad Himerium episc. tarraconensem a. 385, asserit hierarchicum ac supremum characterem suae dignitatis, “portantis onera omnium,” tamquam apostoli Petri “administrationis haeredis”; episcopos appellat “pontifices”; revocat “sacerdotes et levitas” seu “episcopum, presbyterum et diaconum” ad observationem legis coelibatus, in ea fundatae dignitate qua altari deservitur et sacrificium offertur, necnon ad consuetudinem arcendi digamos a sacra Ordinatione:

³³ Paulo ante Ambrosiaster loquitur de diaconis, lectoribus et exorcistis.

‘Portamus onera omnium qui gravantur: quin immo haec portat in nobis beatus apostolus Petrus, qui nos in omnibus, ut confidimus, administrationis suae protegit et tuetur haeredes. . .

“Veniamus nunc ad sacratissimos ordines clericorum, quos in venerandae religionis iniuriam ita per vestras provincias calcatos atque confusos, charitate tua insinuante, reperimus. . . Plurimos enim sacerdotes Christi atque levitas, post longa consecrationis suae tempora, tam de coniugibus propriis, quam etiam de turpi coitu sobolem didicimus procreasse. . . Omnes sacerdotes atque levitae insolubili lege constringimur, ut a die ordinationis nostrae, sobrietati ac pudicitiae et corda nostra mancipemus et corpora, dummodo per omnia Deo nostro in his, quae quotidie offerimus, sacrificiis placeamus. . . Quilibet episcopus, presbyter, atque diaconus, quod non optamus, deinceps fuerit talis [i.e. incontinens] inventus, iam nunc sibi omnem per nos indulgentiae aditum intelligat obseratum, quia ferro necesse est excidantur vulnera, quae fomentum non senserint medicinam.

“Didicimus etiam, licenter ac libere inexploratae vitae homines, quibus etiam fuerint numerosa coniugia, ad praefatas dignitates, prout cuique libuerit, aspirare. Quod non tantum illis qui ad haec immoderata ambitione perveniunt, quantum metropolitanis specialiter pontificibus imputamus, qui dum inhibitis ausibus connivent, Dei nostri, quantum in se est, praecepta contemnunt. . . Apostolus . . . ‘unius uxoris virum’ (1 *Tim.* 3. 2) tam sacerdotem quam diaconum fieri debere mandavit” (nn. 1, 8-11, 12, *ML* 13. 1132-1142).

De sacerdotali munere reconciliandi peccatores agit in eadem *Epistola*, nn. 4 et 6, cit. in tractatu *De Poenitentia* IV 402.

INNOCENTIUS I (401-417).³⁴

1. *Hierarchicus character* ministrorum Ecclesiae, nominatim episcoporum, tam intime pervadit fere omnes epistolas huius pontificis, ut frustraneum sit innumera colligere fragmenta, quorum summa sic exhibetur in *Ep.* 2 (ad Victricium episc. rotomagensem). 5: “Sacerdotes . . . Dei Ecclesiam nutu divino gubernant” (*ML* 20. 472 sq.).

2. *Sacerdotalis character* sub peculiari luce proponitur, quatenus, signanter in celebri *Epistola* 25 ad Decentium episc. eugubinum a. 416, non solum sacrificale officium sed etiam administratio aliorum praecipuorum sacramentorum (Confirmationis, Poenitentiae, Ordinis. Extremae Unctionis et Matrimonii) effertur.

Vox “sacerdos” vel “sacerdotium” frequentissime recurrit ad desig-

³⁴Vighetti, O., “I sacramenti della Pcnitenza e dellOrdine nella dottrina giuridica di S. Innocenzo I (-101 417),” *Miscellanea Francescana* I.I (1951) 39-61; LII (1952) 92 112.

nandum episcopum eiusque dignitatem (de presbytero autem dicitur in art. 3, p. 883): *Ep.* 2. 2, 5, 7, 9; *Ep.* 3. 2, 4, 7, 9, 10; *Ep.* 1. 2; *Ep.* 24. 1; *Ep.* 25. 1, 4, 5, 6, 10, 11; *Ep.* 29. 1; *Ep.* 35; *Ep.* 38. Quandoque episcopus vocatur “pontifex” (*Ep.* 38), “pontificatus apicem habens” (*Ep.* 25. 6, infra cit.), “pontificium” seu pontificale munus habens (*ibid.*), “primus sacerdos” (Haec expressio aequivalenter tantum habetur in *Ep.* 25. 6, infra cit., quatenus nempe presbyter formaliter dicitur “secundus sacerdos”).

Quoad *sacrificium eucharisticum*, *Ep.* 2. 12: “Praeterea quod dignum et pudicum et honestum est, tenere Ecclesia omni modo debet, ut sacerdotes et levitae cum uxoribus suis non coeant, quia ministerii quotidiani necessitatibus occupantur. Scriptum est enim (*Lev.* 11.14), ‘Sancti estote, quoniam et ego sanctus sum Dominus Deus vester.’ Nam si priscis temporibus de templo Dei sacerdotes anno vicis suae non discedebant (*Lev.* 21. 12), sicut de Zacharia legimus, nec domus suas omnino tangebant, quibus utique propter sobolis successiones uxoris usus fuerat relaxatus, quia ex alia tribu et praeter [quam] ex semine Aaron ad sacerdotium nulli fuerat praeceptum accedere (*Num.* 18.7): quanto magis hi sacerdotes vel levitae pudicitiam ex die ordinationis suae servare debebunt, quibus vel sacerdotium vel ministerium sine successione est, nec praeterit dies, qua vel a sacrificiis divinis, vel a baptismatis officio vacent! Nam si Paulus ad Corinthios scribit (1 *Cor.* 7. 5) dicens, ‘Abstinete vos ad tempus, ut vacetis orationi,’ et hoc utique laicis praecipit: multo magis sacerdotes, quibus et orandi et sacrificandi iuge officium est, semper debebunt ab huiusmodi consortio abstinere” (*ML* 20. 475 sq.). *Ep.* 6. 2 idem omnino repetit, explicite appellans ad supra relatam epistolam praedecessoris sui Siricii. *Ep.* 25. 5: “De nominibus vero recitandis, antequam precem sacerdos faciat, atque eorum oblationes, quorum nomina recitanda sunt, sua oratione commendet, quam superfluum sit, et ipse pro tua prudentia recognoscis, ut cuius hostiam necdum Deo offeras, eius ante nomen insinues, quamvis illi incognitum sit nihil. Prius ergo oblationes sunt commendandae, ac tunc eorum nomina, quorum sunt, edicenda; ut inter sacra mysteria nominentur, non inter alia, quae ante praemittimus, ut ipsis mysteriis viam futuris precibus aperiamus” (*ML* 20. 553 sq.). *Ibid.* 8, cit. in art. 3, p. 883.

Quoad *Confirmationem*, *Ep.* 25. 6: “De consignandis vero infantibus manifestum est, non ab alio, quam ab episcopo fieri licere. Nam presbyteri, licet secundi sint sacerdotes, pontificatus tamen apicem non habent. Hoc autem pontificium solis deberi episcopis, ut vel consignent, vel paracletum Spiritum tradant, non solum consuetudo ecclesiastica demonstrat, verum et illa lectio Actuum Apostolorum, quae

asserit, Petrum et Ioannem esse directos, qui iam baptizatis traderent Spiritum sanctum. Nam presbyteris, sive extra episcopum sive praesente episcopo cum baptizant, chrismate baptizatos ungere licet, sed quod ab episcopo fuerit consecratum, non tamen frontem ex eodem oleo signare, quod solis debetur episcopis, cum tradunt Spiritum paracletum" {*ML* 20. 554 sq.; item *Denz.* 98).

Quoad *Poenitentiam*, *Ep.* 25. 10 et *Ep.* 6. 5 sq., citatae et explicatae in tractatu *De Poenitentia IV* 403-406.

Quoad *Extremam Unctionem*, *Ep.* 25. 11, citata et explicata in tractatu *De Extrema Unctione I* 116-122.

Quoad *Matrimonium*, *Ep.* 2. 9: "Benedictio . . . per sacerdotem super nubentes imponitur" {*ML* 20. 475).

Quoad *Ordinem*, statuuntur conditiones licitae ordinationis, tam ex parte ministri {*Ep.* 2.3) quam ex parte subiecti {*Epp.* 3 et 37). Ritus ordinationis non describitur. Eius efficacia breviter designatur, *Ep.* 24. 4: Plenitudo Spiritus S. "maxime in ordinationibus operatur" {*ML* 20. 550).

3. *Divina origo* sacerdotalis hierarchiae saepe ab Innocentio inculcatur, facto recursum ad apostolicam successionem. *Ep.* 2. 5: "Sacerdotes . . . Dei Ecclesiam nutu divino gubernant" {*ML* 20. 472 sq.); *Ep.* 2. 2: "Incipiamus igitur, adiuvante sancto apostolo Petro, per quem et apostolatus et episcopatus in Christo coepit exordium" {*ML* 20. 470); *Ep.* 29. 1: "A quo [i.e. ab Apostolo] ipse episcopatus et tota auctoritas nominis huius emersit" {*ML* 20. 583); *Ep.* 25. 1 sq.: "Si instituta ecclesiastica, ut sunt a beatis Apostolis tradita, integra vellent servare Domini sacerdotes, nulla diversitas, nulla varietas in ipsis ordinibus et consecrationibus haberetur. . . Quis enim nesciat aut non advertat, id quod a principe Apostolorum Petro Romanae Ecclesiae traditum est, ac nunc usque custoditur, ab omnibus debere servari, nec superduci aut introduci aliquid, quod auctoritatem non habeat, aut aliunde accipere videatur exemplum? praesertim cum sit manifestum, in omnem Italiam, Gallias, Hispanias, Africam atque Siciliam et insulas interjacentes, nullum instituisse ecclesias, nisi eos quos venerabilis apostolus Petrus aut eius successores constituerint sacerdotes. Aut legant, si in his provinciis alius Apostolorum invenitur, aut legitur docuisse. Qui si non legunt, quia nusquam inveniunt, oportet eos hoc sequi, quod Ecclesia Romana custodit, a qua eos principium accepisse non dubium est" {*ML* 20. 551 sq.).

ZOSIMUS R. P. (417-418).

In suis epistolis, quarum plures agunt de Ordinationibus, eandem terminologiam adhibet ac eius praedecessor Innocentius I. Episcopus

est sacerdos (passim), “summus sacerdos” (*Ep.* 1. 2), “summus pontifex” (*ibtd.*, *Ep.* 9. 2), habet “sacerdotia” seu iura sacerdotalia (*Ep.* 2. 4), “pontificium” seu ius pontificale (*Ep.* 1.2: “[Ordinationes] ad pontificium suum revocet”), “summum sacerdotium” (*Ep.* 7. 2; *Ep.* 9. 1), “summum pontificatum” (*Ep.* 9. 5). De ordinationibus illicite peractis agit in *Epp.* 1, 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10.

Ep. 1.2: “Tussimus autem praecipuam, sicuti semper habuit, metropolitanus episcopus Arelatensium civitatis in ordinandis teneat auctoritatem. Viennensem, Narbonensem primam et Narbonensem secundam provincias ad pontificium suum revocet. Quisquis vero posthac contra apostolicae sedis statuta et praecepta maiorum, omisso metropolitano episcopo, in provinciis supradictis quemquam ordinare praesumpserit, vel is qui ordinari se illicite siverit, uterque sacerdotio se carere cognoscat. Quomodo enim potest auctoritatem summi pontificis obtinere, qui quae erant pontificis servare contempsit?” (*ML* 20. 644).

Ep. 7. 2 (de illicite ordinationis per saltum): “Si enim Apostolus neophytum sacerdotio non statim cumulari iubet (1 *Tim.* 3. 6), et hoc idem canonum statuta sanxerunt, hoc addimus nostra sententia, ut quisquis de caetero vel summo sacerdotio, vel presbyterii gradu vel diaconatus crediderit cumulandum, sciat et se gradus sui subire iacturam, nec in illum valitura esse quae contulit” (*ML* 20. 669).

Ep. 9. 1, 2, 5 (de eodem argumento): “Nuper a nobis interdictum constat ... ne quis penitus contra patrum praecepta, qui ecclesiasticis disciplinis per ordinem non fuisset imbutus, et temporis approbatione divinis stipendiis eruditus, nequaquam ad summum Ecclesiae sacerdotium aspirare praesumeret, et non solum in eo ambitio inefficax haberetur, verum etiam in ordinatores eius, ut carerent eo ordine, quem sine ordine contra praecepta Patrum crediderant praesumendum. . . Assuescat in Domini castris, in lectorum primitus gradu divini rudimenta servitii, nec illi vile sit exorcistam, acolythum, subdiaconum, diaconum per ordinem fieri, nec hoc saltu, sed statutis maiorum ordinatione temporibus. Iam vero ad presbyterii fastigium talis accedat, ut et nomen aetas impleat, et meritum probitatis stipendia anteacta testentur. Iure inde summi pontificis locum sperare debebit... Haec autem singulis gradibus observanda sunt tempora. Si ab infantia ecclesiasticis ministeriis nomen dederit, inter lectores usque ad vicesimum aetatis annum continuata observatione perduret. Si maior iam et grandaevus accesserit, ita tamen, ut post baptismum statim, si divinae militiae desiderat mancipari, sive inter lectores, sive inter exorcistas quinquennio teneatur; exinde acolytus vel subdiaconus quatuor annis: et sic ad benedictionem diaconatus, si meretur, accedat, in quo

ordine quinque annis, si inculpate se gesserit, haerere debebit. Exinde suffragantibus stipendiis, per tot gradus datis propriae fidei documentis, presbyterii sacerdotium poterit promereri. De quo loco, si eo illum exactior ad bonos mores vita produxerit, summum pontificatum sperare debebit" {*ML* 20. 670-673).

PELAGIUS (floruit circa finem saec. 4 et initium saec. 5).

Natus probabiliter circa 350/354 in Hibernia vel Anglia; monachus laicus: Romae commoratus circa finem saec. 4, ibidem scriptis et dictis incipiens propagationem suorum errorum de peccato originali et gratia; in Africam transgressus circa 410, ubi ab Augustino impugnatur et a duobus conciliis damnatur; Palaestinam tandem appulsus circa 415, ubi deceptione effugit damnationem duorum conciliorum contra se congregatorum; obiit probabiliter circa 418, vel, iuxta alios, 423-429.

Inter pauca, quae ex multis eius scriptis supersunt, numerantur commentarii seu *Expositiones tredecim epistolarum Pauli* (excipitur nempe ep. ad Hebraeos'. Hoc opus, olim Hieronymo tributum, subinde, detecto errore, sub nomine Pseudo-Hieronymi citatum, ac tandem Pelagio attributum, iuxta recentiora studia (praesertim A. Souter qui novam editionem protulit a. 1926) ita quoad substantiam Pelagio adiudicatur, ut tamen vulgata eius forma, quae refertur in editione Vallarsi apud Aligne {*ML* 30. 645-902), dicatur emendata ac interpolata a posteriori catholico auctore, probabiliter Ioanne Diacono saec. 6 (Souter in sua editione separat textum ab interpolationibus, quas edidit in tertia parte sui operis a. 1931¹). De qua quaestione confer bibliographiam allatam ab ipso Souter, *Pelagius Expositiones of Thirteen Epistles of St. Paul, I: Introduction* ("Texts and Studies," vol. 9, n. 1, Cambridge 1922), pp. xiv-xvi (n. 2 eiusdem voluminis, a. 1926, tradit ipsum criticum textum, et n. 3, a. 1931, refert interpolationes Pseudo-Hieronymi, ut dictum est), a R. Hedde et E. Amann, "Pélagianisme," *Dictionnaire de théologie catholique* XII-1 (Paris 1933) 715, et ab E. Dekkers. *Clavis Patrum Latinorum* ("Sacris erudiri," vol. 3, Steenbrugis 1951) 129, 134, 164.

Episcopus, imo omnis qui "in sacerdotium ordinatur." est "Ecclesiae princeps," "rector," "gubernator," plebis "forma" sive agendi norma, et "angelus Dei omnipotentis." *Expositiones tredecim epistolarum Pauli, In 1 Tim.* 3J5: " 'Fidelis sermo: Si quis episcopatum desiderat.' Primum laicos instituit, de quibus optimi quique in sacerdotium eliguntur: et sic dicit quales debeant ordinari. . . Oportet enim episcopum irreprehensibilem esse.' Aut Ecclesiae princeps non erit quam ideo Apostolus sine macula alibi definivit. . . 'Hospitalem.' Ad humanitatis opus cuncta plebs rectoris forma provocetur. 'Doctorem.' Tam verbo, quam exemplo. Si enim omnium vota scite voluerit, vel deberet, quomodo omnes valeant respondere: quanto magis sacerdos legem exquiret!¹⁷ quia angelus Dei omnipotentis est. . . . "Si quis autem domui suae bene praeesse nescit, quomodo Ecclesiae Dei diligentiam

¹ Citatur ex editione *Migtte*, utpote quae sit in communiori ac faciliiori usu. Ceterum, critica editio *Souter* in hoc textu et in aliis infra citandis in art. 3 (p. SS4) substantialiter convenit cum illa; praecipuum discrimen expressionum notabitur in notis.

^M Editio *Souter* habet: "Qui Ecclesiae princeps erit."

¹⁷ Editio *Souter* clarius: "Si enim omnes vult scire quo modo omnibus debeant respondere, quanto magis 'sacerdos de' cuius 'ore legem exquirent.' "

habebit? ... Si enim filios suos erudire nescivit, quomodo tantos Dei filios gubernabit, quorum mores secundum numerum sunt diversi? vel qua fiducia, qui indisciplinatos habet filios, audebit exigere disciplinam? 'Non neophytum, ne in superbiam elatus, in indicium incidat diaboli.' Ne nuper renatus cito possit per ignorantiam exaltari, et putet se non tam ministerium humilitatis, quam administrationem saecularis potestatis adeptum" (*ML* 30. 879). *Ibid.* 5. 22: "'Manus cito nemini imposueris.' Nisi talem inveneris, qualem dixi. 'Neque communicaveris peccatis alienis.' Communicare eum dicit peccatis, qui non probatus fuerit ordinatus" (*ML* 30. 884 sq.).

Alia quae de ecclesiastica hierarchia in eodem commentario dicuntur, respiciunt potius tres eius gradus ac proinde referuntur in art. 3 (p. 884).

HIERONYMUS (340/350-419/420).³⁸

Sophronius Eusebius Hieronymus, natus in oppido Stridonis in Dalmatia (disputatur de exacta positione huius oppidi, a Gothis saec. 4 destructi; probabilius iacebat prope Aquileiam) inter a. 340 et a. 350 (hic iterum dissentiunt eruditi, quibusdam modernis cum Cavallera proponentibus a. 347, aliis, ac probabilius, a. 340/345) ex familia verisimiliter latina; adolescens Romae educatus; circa 374 Orientem appulsus, ibique Antiochiae circa 378 presbyter ordinatus; Romae commoratus 382-385; in Orientem reversus ibique Bethlehem inde a 386 solitariam vitam degens; defunctus 419 vel 420; eruditissimus inter omnes coevos doctores, maximusque, saltem inter latinos Patres, exegeta.

Ex multis variisque eius operibus, ad rem nostram de ecclesiastica hierarchia peculiariter faciunt: *Commentarius in ep. ad Titum*, c. 1, *Altercatio lucijeriani et orthodoxi*, *Ep.* 14. 8 sq. (ad Heliodorum monachum), *Ep.* 146 (ad Evangelum) et praecipue *Ep.* 52 (ad Nepotianum presbyterum) quae vocari solet *De vita clericorum* estque parvus quidam tractatus de sacerdotio, similis ampliori tractationi Chrysostomi de eodem argumento.

"Scripta respicientia peculiarem quaestionem de sententia Hieronymi circa distinctionem inter episcopatum et presbyteratum dabuntur in proprio loco, i.e. in art. 4 (in torn. 2) ubi ea quaestio agitabitur.

Av π v, P., *Essai sur Saint Jérôme*, Paris 1951.

Cavallera, F., *Saint Jérôme, sa vie et son oeuvre* ("Spicilegium sacrum Lovaniense," fasc. 1 et 2), première partie, 2 voll., Louvain 1922. Opus fundamentale quoad vitam Hieronymi (cum ampla bibliographia in fine secundi voluminis); altera pars, de opere Hieronymi, adhuc desideratur.

Forget, J., "Jérôme (Saint)," *Dictionnaire de théologie catholique* VIII-1 (Paris 1923) 894-983. Amplissima bibliographia. Ad rem nostram praecipue faciunt 965-976 et 982 sq.

Grützmaier, G., *Hieronymus. Eine biographische Studie zur alten Kirchengeschichte* I, Leipzig 1901; II et III, Berlin 1906 et 1908. Opus fundamentale.

KoNiG, A., *Priester und Priestertum nach Hieronymus*, Breslau 1890.

Miscellanea Geronimiana. Scritti varii pubblicati nel XV centenario dalla morte di San Girolamo, Roma 1920.

Murphy, F. X. (editor), *A Monument to Saint Jerome*, New York 1952.

Penna, A., *Girolamo*, Torino (1949). Cf. peculiariter pp. 414-418.

Sanders, L., *Études sur saint Jérôme*, Bruxelles 1903.

Trzcinski, T., *Die dogmatischen Schriften des hl. Hieronymus*, Posen 1912.

1. *Quoad hierarchicum characterem.*

Episcopus (imo omnis sacerdos) est Ecclesiae pastor, princeps, doctor, medicus, pater.

Pastor. *Ep.* 69. 8: “Pastor Ecclesiae talis eligitur, ad cuius comparisonem recte grex caeteri nominentur” (*ML* 22. 662). *Ep.* 15. 1 (ad Damasum papam): “A sacerdote victimae salutem, a pastore praesidium ovis flagito” (*ML* 22. 355). *Ep.* 148: “Clerici pascunt oves” (*ML* 22. 352).

Princeps. *In Is.*, 1. 7, c. 61: “Scriptura . . . principes futuros Ecclesiae, episcopos nominavit” (*ML* 24. 596). *Ep.* 60. 14: “Ille enim [i.e. rex terrenus] nolentibus praeest, hic [i.e. episcopus] volentibus; ille terrore subiicit, hic servitute dominatur; ille corpora custodit ad mortem, hic animas servat ad vitam” (*ML* 22. 598). Ab episcopali dignitate Ecclesiae salus dependet, *Altercatio luciferiam et orthodoxi*, n. 9: “Ecclesiae salus in summi sacerdotis dignitate pendet, cui si non exsors quaedam et ab omnibus eminens detur potestas, tot in ecclesiis efficientur schismata quot sacerdotes” (*ML* 23. 173).

Doctor. *In Tit.* 1. 10 sq.: “Doctor Ecclesiae, cui animae populorum creditae sunt” (*ML* 26. 605). *Ep.* 69. 10: “Haec magistri Ecclesiae custodire debent . . . , non iuxta propria odia et privatas similitudines . . . legem Christi interpretari” (*ML* 22. 664). *Ep.* 82. 10: “[Episcopus] apostolicam cathedram habet” (*ML* 22. 742). *Ep.* 112. 22 (ad Augustinum): “Tu qui iuvenis es, et in pontificali culmine constitutus, doceto populos et novis Africae frugibus Romana tecta locupletato” (*ML* 22. 931).³⁰ Episcopi mores sunt veluti norma agendi caeterorum, *Ep.* 60. 14: “In te oculi omnium diriguntur, domus tua et conversatio, quasi in specula constituta, magistra est publicae disciplinae. Quidquid feceris, id sibi omnes faciendum putant” (*ML* 22. 598 sq.); *Ep.* 65. 23: “Tanta debet esse scientia et eruditio Pontificis Dei, ut et gressus eius, et motus, et universa vocalia sint. Veritatem mente concipiat, et toto eam habitu resonet et ornatu: ut quidquid loquitur, sit doctrina populorum” (*ML* 22. 622). Episcopus est Ecclesiae condimentum et lumen, *Altercatio luciferiani et orthodoxi*, n. 5: “Mundi totius et propriae ecclesiae condimentum episcopus est, qui si infatuatus fuerit, sive per negationem, sive per haeresim, sive per libidinem, et ut semel dicam, per universa peccata, a quo alio poterit condiri, cum ipse fuerit omnium condimentum? . . . In Evangelio Dominus: ‘Lucerna,’ inquit, ‘corporis est oculus,’ id est, Ecclesiae

³⁰“Huic aliisque Hieronymi epistolis respondebat Augustinus: “Quamquam . . . secundum honorum vocabula, quae iam Ecclesiae usus obtinuit, episcopatus presbyterio maior sit, tamen in multis rebus Augustinus Hieronymo minor est” {*Ep.* 116 [inter Hieronymianas]. 33, *ML* 22. 952; quae est *Ep.* 82 [inter Augustinianas]. 33, cit. infra, art. 3, p. 892).

lumen est episcopus. . . Cum ideo episcopatus in Ecclesia constituatur, ut populum coerceat ab errore, quantus erit error in populo, cum errat ipse qui docet!” (*ML* 23. 167 sq.).

Medicus. Episcopus, imo sacerdos in genere, est medicus animarum. *Ep.* 52. 15: “Quanto magis nos, quibus animarum medicina commissa est, omnium Christianorum domos debemus amare quasi nostras?” (*ML* 22. 539).

Pater Ep. 82. 11: “Patres se sciant esse, non dominos” (*ML* 22. 743). *Ep.* 52. 7: “Esto subiectus pontifici tuo, et quasi animae parentem suscipe” (*ML* 22. 533). *Ep.* 79. 1: “Pro officio sacerdotii omnes christianos filiorum loco diligimus” (*ML* 22. 724). Ecclesia vocatur uxor episcopi, *Ep.* 69. 5: “Uxores pontificum dicuntur ecclesiae” (*ML* 22. 658). Exinde originem habet titulus “Papa” (ex *πάππα*? pro *πατήρ*) qui a Hieronymo, more Gaecorum, tribuitur pluribus episcopis, ut notatum est supra (p. 361), *Ep.* 82. 8: “Papa Epiphanius”; *Ep.* 88: “Papa amantissime atque beatissime [Théophile]”; *Adversus libros Rufini*, l. 3, n. 17: “Papa Theophylus [Alexandrinus] . . . Papa Anastasius [R. P.]”.

Ex talibus ac tantis praerogativis et officiis intelligitur quantus honor debeatur episcopis, quanta sit gravitas ac difficultas muneris, quot dotes in episcopo sive sacerdote requirantur, *Ep.* 82. 11: “Ut pontifices Christi (qui tamen rectam fidem praedicant) non dominorum metu, sed patrum honore veneremur; ut deferamus episcopis ut episcopis, et non sub nomine alterius, aliis quibus nolumus, servire cogamur. Non sumus tam inflati cordis, ut ignoremus quid debeatur sacerdotibus Christi. Qui enim eos recipit, non tam eos recipit, quam illum cuius episcopi sunt. Sed contenti sint honore suo. Patres se sciant esse, non dominos” (*ML* 22. 743). *Ep.* 14. 9: “Non omnes episcopi, episcopi sunt. Attendis Petrum, sed et ludam considera. . . Non facit ecclesiastica dignitas Christianum. . . Non est facile stare loco Pauli, tenere gradum Petri, iam cum Christo regnantium: ne forte veniat angelus, ‘qui scindat velum templi tui, qui candelabrum tuum de loco moveat’ (*Apoc.* 2. 5). . . Infatuatum sal ad nihil est utile, nisi ut proiciatur foras et a porcis conculcetur. Monachus si ceciderit, rogabit pro eo sacerdos. Pro sacerdotis lapsu quis rogaturus est?” (*ML* 22. 353). *Ep.* 69. 8: “In descriptione episcopi . . . quasi speculum sacerdotii proponitur. . . Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse” (1 *Tim.* 3. 2). Idipsum quoque ad Titum: ‘Si quis sine crimine’ (*Tit.* 1. 6). Omnes virtutes in uno sermone comprehendit, et pene rem contra naturam exigit. Si enim omne peccatum, etiam in otioso verbo reprehensione dignum est: quis est ille qui absque peccato, id est, sine

reprehensione versetur in hoc mundo? Sed futurus pastor Ecclesiae talis eligitur, ad cuius comparisonem recte grex caeteri nominentur. . . ‘Sobrium’. . . Sacerdotes qui ministrant in templo Dei, prohibentur vinum et siceram bibere, ne in crapula et ebrietate aggraventur corda eorum, et ut sensus officium exhibens, Deo vigeat semper, et tenuis sit. Quod autem infert ‘prudentem,’ excludit eos, qui sub nomine simplicitatis excusant stultitiam sacerdotum. Nisi enim cerebrum sanum fuerit, omnia membra in vitio erunt” (*ML* 22. 662).

De *Ordinatione*, qua episcopi aliique ministri constituuntur, passim est sermo. Praecipuus locus qui ad rem nostram facit, utpote generalioris indolis, occurrit in *Comm. in Is.*, l. 16, c. 58, v. 10: “Plerique nostrorum *χ«ροτονίαν*, id est, ordinationem clericorum, quae non solum ad imprecationem vocis, sed ad impositionem impletur manus (ne scilicet, ut in quibusdam risimus, vocis imprecatio clandestina clericos ordinet nescientes), sic intelligunt, ut assumant testimonium Pauli scribentis ad Timotheum: ‘Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis’ (1 *Tim.* 5. 22). Non est enim peccatum leve, mittere margaritas ante porcos et dare sanctum canibus (*Mat.* 7): et ordinationem claricatus, nequaquam sanctis et in lege Dei doctissimis, sed asseclis suis tribuere et vilium officiorum ministris, quodque his dedecorosius est, muliercularum precibus” (*ML* 24. 569).

2. Quoad sacerdotalem characterem.

Hunc ostendunt imprimis ipsae appellationes: Sacerdos (frequentissima); Sacerdotium (frequens); “Sacerdos Christi” (*Ep.* 52. 7: “Sacerdotis Christi os, mens manusque concordent”; *ib:d.* 11: “Sacerdos Christi crucifixi”; *Altercatio lucijeriani et orthodoxi*, n. 19): “Summus sacerdos” (*ibid.*, n. 9); “Pontifex” (*Epp.* 52. 7; 60. 10; 65. 23; 69. 5; 82. 11; 86; *Adv. iovinianum* 1. 34); “Pontifex Christi” (*Epp.* 52. 4, 9, 10; 69. 9; 82. 11); “Pontifex Dei” (*Ep.* 65. 23); “Pontificatus” (*Ep.* 60. 14); “Pontificale” (*Ep.* 112. 22: “Pontificale culmen”; *In Ez.* 13. 44: “Sacerdotale et pontificale fastigium”).

Sacerdotium est necessarium ad ipsam essentiam Ecclesiae. *Altercatio lucijeriani et orthodoxi*, n. 21: “Ecclesia autem non est, quae non habet sacerdotem” (*ML* 23. 184).

Sacerdotii, imo clericatus, indoles ac dignitas, tota residet in divino servitio et altaris ministerio, *Ep.* 52 (ad Nepotianum, *Dc vita clericorum*), n. 5: “Clericus qui Christi servit Ecclesiae, interpretatur primo vocabulum suum, et nominis definitione prolata, nitatur esse quod dicitur. Si enim *κλήρο* Graece, sors Latine appellatur: propterea vocantur clerici, vel quia de sorte sunt Domini, vel quia ipse Dominus sors, id est, pars clericorum est. Qui autem vel ipse pars Domini est.

vel Dominum partem habet, talem se exhibere debet, ut et ipse possideat Dominum et possideatur a Domino. . . Si autem ego pars Domini sum, et funiculus haereditatis eius, nec accipio partem inter caeteras tribus, sed quasi levita et sacerdos vivo de decimis, et altari serviens, altaris oblatione sustentor, habens victum et vestitum, his contentus ero, et nudam crucem nudus sequar” (*ML* 22. 531).

Praecipua sacerdotis officia, sub sacramentali ratione, sunt baptizare, Eucharistiam conficere et offerre, per usum clavium peccatores iudicare ac Deo reconciliare. *Ep.* 14. 8: “Absit ut de his [i.e. clericis] quidquam sinistrum loquar, quia apostolico gradui succedentes, Christi corpus sacro ore conficiunt; per quos et nos christiani sumus; qui claves regni coelorum habentes, quodammodo ante indicii diem indicant; qui sponsam Domini sobria castitate conservant. . . Alia . . . monachorum est causa, alia clericorum. Clerici pascunt oves, ego pascor. Illi de altario vivunt, mihi quasi infructuosae arbori, securis ponitur ad radicem, si munus ad altare non defero. . . Mihi ante presbyterum sedere non licet, illi, si peccavero, licet tradere me Satanae in interitum carnis, ut spiritus salvus sit (1 *Cor.* 5. 5). Et in veteri quidem lege, quicumque sacerdotibus non obtemperasset, aut extra castra positus, lapidabatur a populo, aut gladio cervice subiecta, contemptum expiabat cruore (*Dcut.* 17. 12)” (*ML* 22. 352). *Altercatio lucijeriani et orthodoxi*, n. 5: “Sacerdos quippe pro laico offert oblationem suam, imponit manum subiecto, redditum sancti Spiritus invocatur, atque ita eum, qui traditus fuerat Satanae in interitum carnis, ut spiritus salvus fieret, indicta in populum oratione, altario reconciliatur” (*ML* 23. 167).

Baptismus. *Ep.* 14. 8: “Per quos et nos christiani sumus” (*ML* 22. 352). *Altercatio lucijeriani et orthodoxi*, n. 10: “Arianus baptismum non habet, et quomodo sacerdotium habet?” (*ML* 23. 174).

Poenitentia. *Ep.* 14. 8: “Claves regni coelorum habentes, quodammodo ante indicii diem indicant” (*ML* 22. 352). *Altercatio lucij. et orth.*, n. 5: “Sacerdos . . . altario reconciliatur” (*ML* 23. 167). *In Mat.*, l. 3, c. 16: “Pro officio suo, cum [sacerdos] peccatorum audierit varietates, scit qui ligandus sit, quique solvendus” (*ML* 26. 122).

Eucharistia. *Ep.* 14. 8: “Christi corpus sacro ore conficiunt” (*ML* 22. 352). *Liber quaestionum hcbraicarum in Genesim*, c. 14, v. 18: “Quod autem ait: ‘Tu es sacerdos in aeternum, secundum ordinem Melchisedech’ (*Psal.* 109. 4), mysterium nostrum in verbo ordinis significatur: nequaquam per Aaron irrationabilibus victimis immolandis, sed oblato pane et vino, id est, corpore et sanguine Domini Iesu” (*ML* 23. 1011). *In Tit.* 1. 8sq.: “Si autem laicis imperatur ut

propter orationem abstineant se ab uxorum coitu, quid de episcopo sentiendum est, qui quotidie pro suis populiue peccatis, illibatas Deo oblaturus est victimas? . . . Castitas propria et, ut ita dixerim, pudicitia sacerdotalis [esse debet in episcopo], ut non solum ab opere se immundo absteat, sed etiam a iactu oculi et cogitationis errore, mens Christi corpus confectura sit libera” (*ML* 26. 603). *Altercatio lucij. cl orlh.*, n. 5: “Sacerdos . . . pro laico offert oblationem suam” (*ML* 23. 167). *Ibid.*, η. 6: “Aut sacrificandi ei licentiam tribuas, cuius baptismus probas, aut reprobas eius baptismus, quem non existimas sacerdotem. Neque enim fieri potest, ut qui in baptismo sanctus est, sit apud altare peccator” (*ML* 23. 168). *In Ez.*, l. 13. c. 44: “Quomodo [Ariani] sibi sacerdotale et pontificale assumunt fastigium et audent offerre victimas Deo, cultores quondam idolorum?” (*ML* 25. 435).

3. *Quoad divinam originem.*

Institutio episcoporum iam per prophetam praedicta est, *In Is.*, l. 17, c. 61: ^o “ ‘Ponam,’ inquit, ‘principes tuos in pacem, et episcopos tuos in iustitiam.’ Pro quo in Hebraico scriptum est: ‘Ponam visitationem tuam pacem, et praepositos tuos in iustitiam.’ In quo Scripturae sanctae admiranda maiestas, quod principes futuros Ecclesiae, episcopos nominavit, quorum omnis visitatio in pace est, et vocabulum dignitatis in iustitia: ut nequaquam accipiant personam in iudicio, nec audiat quidquam iniquum in terra Ecclesiae, neque contritio et infelicitas in terminis eius” (*ML* 24. 596).

Sacerdotium pertinet ad ipsam essentialem constitutionem Ecclesiae, *Altercatio lucij. et orth.*, n. 21: “Ecclesia autem non est, quae non habet sacerdotes” (*ML* 23. 184).

Episcopi sunt episcopi Christi a quo eorum institutio regulatur. *Ep.* 82. 11: “Qui enim eos recipit, non tam eos recipit, quam illum cuius episcopi sunt” (*ML* 22. 743). *In Tit.* 1. 5: “Nec putent Apostoli verba esse [i.e. ea quae Apostolus dicit de Ordinatione episcoporum sive presbyterorum] sed Christi . . . , qui qualis in Ecclesia presbyter constituendus sit per Apostolum suum in sequentibus exsecutus est” (*ML* 26. 596).

Episcopi succedunt apostolis, eorum gradum tenent eorumque cathedram habent, *In Mat.*, l. 4, c. 26: “Quod fecerunt et apostoli, per singulas provincias presbyteros et episcopos ordinantes” (*ML* 26. 195). *Ep.* 14. 8: “[Clerici] apostolico gradui succedunt” (*ML* 22. 352). *Ep.* 146. 1: “Caeterum omnes (episcopi) Apostolorum successores sunt” (*ML* 22. 1194). *Ep.* 41. 3: “Apud nos Apostolorum locum episcopi tenent” (*ML* 22. 476). *Ep.* 82. 10: “[Episcopus] apostolicam

^o Ut (lictum est supra, p. 230, eodem modo textum Isaiae interpretantur Clemens Romanus, Irenaeus et Chrysostomus.

cathedram habet” (*ML* 22. 742). *Ep.* 58. 5: “Episcopi et presbyteri habeant in exemplum Apostolos et apostolicos viros, quorum honorem possidentes, habere nitantur et meritum” (*ML* 22. 583). *Ep.* 14.9: “Non omnes episcopi, episcopi sunt. . . Non est facile stare loco Pauli, tenere gradum Petri” (*ML* 22. 353).

PSEUDO-HIERONYMUS, Opusculum sive epistola *De septem ordinibus Ecclesiae* (circa initium saec. 5).

Ab antiquis doctoribus, post Hincinaruni Rhemensem (saec. 9), hoc opusculum, in forma epistolae redactum, ipsi Hieronymo tribuebatur; subinde, ut spurium agnitum et inter apocrypha Hieronymi editum, a quibusdam ignoto auctori saec. 7 vel 8 attributum est (ob apparentem eius dependentiam ab Isidoro Hispalensi); tandem G. Morin (“Le destinataire de l’apocryphe hiéronymien ‘De septem ordinibus Ecclesiae,’” *Revue d’histoire ecclésiastique* XXXIV [1938] 229-244) illud adiudicavit pelagiano cuidam auctori Galliae meridionalis circa initium saec. 5. sub forma admonitoriae epistolae scribenti ad Patroclum episcopum arelatensem (412-426); cui opinioni consentierunt hucusque alii recentiores eruditi, uti E. Dekkers (*Clavis Patrum latinorum* [“Sacris erudiri,” vol. 3, Steenbrugis 1951] 134) et P. Glorieux (“Pour revaloriser Migne, Tables rectificatives,” *Mélanges de science religieuse* IX [1952] 20). Textum citamus, ut de more ex Migniana patrologia; emendatior editio prolata est ab A. Kalff, *Pseudo-Hieronymi De septem ordinibus Ecclesiae*, Würzburg 1938.

Hierarchicus, sacerdotalis et divinus character episcopatus traditur in textu mox citando, cuius summa est: Episcopus est “pastor,” “episcopus animarum,” “praepositus Ecclesiae,” “fabricae Dei praeses.” doctor et qua talis “angelus Dei omnipotentis” (haec eadem expressio recurrit apud Pelagium, supra citatum, p. 467), “sacerdos” ordinatus ad “consecrationem sacramenti,” imo “summus sacerdos” qui ceteros clericos et “sacerdotes ordinat,” “ad quem pertinet chrisma [seu Confirmatio],” qui “ligat et solvit, claves regni coelorum habens.” et in quo, ratione horum omnium, “plenitudo divinitatis habitat corporaliter.” Episcopatus est divinae institutionis, nam ea omnia episcopus “in consecratione consecutus est” et Christus ipse est “qui eum Ecclesiae suae praeposuit, et qui eum honoravit in cunctis, qui omnium ei divinorum sacramenta concessit.”

“Id quod iam pridem in consecratione consecutum esse te credis, restat ut capias: ne minor inveniaris in Christo, quam in mundo interim nominaris ac si falsi vocabuli inutilis pastor existas, cum haec quae in Domino latent sacramenta nescires. Nos tamen tenentes in omni disputatione rationem, ac tecum simpliciter fabulantes, verum te episcopum animarum debere esse monstrabimus. . . .

“Sacerdos . . . Domini qui de ore suo profert iustitiam, et exquirentibus annuntiat veritatem, angelus Dei omnipotentis est. In omnibus causis serva iustitiam. . . Cum omnibus fratribus tuis . . . pacem

habe. . . Ante probationem accusationis illatae, neminem a tua communione suspendas. . . Ista si feceris, Deo utilis in omnibus comprobatus, perfectum sacerdotium in te retentabis. . . Dic mihi, quaeso, quis maior est Christo? aut cui tantum debes, qui pro te sanguinem suum fudit, et qui te Ecclesiae suae praeposuit, et qui te honoravit in cunctis, qui omnium tibi divinorum sacramenta concessit? Numquid meretur Dominus Deus tuus, ut cum haec praestiterit propter bonitatem et misericordiam suam, conservos tuos deprimas, deroges Christo, ac nullum nisi te solum putes ad Dominum pertinere. . . .

“Septimus autem [in ordinibus Ecclesiae] . . . episcopalis ordo est,^{ll} et qui primus et perfectus in cunctis est, qui omnipotentiae Dei, et in Christo donatur, ex quo processus omnium gloriarum et plenitudo est virtutum, ex quo omnia, in quo omnia. Ipse enim ordinat sacerdotes, ipse levitas, ipse subdiaconos, ipse lectores, ipse ostiarios, ipse fossarios, ipse arundinem tenens metitur Ierusalem, ipse fabricae Dei praeest, ipse ligata solvit, ipse claves regni coelorum habet, ipse thronum Dei reserat et claudit, supra se nihil habens. . . Huius sacerdotalis vestis, est perfecta Dei gloria. Ad hunc pertinet chrisma: quia ipse Christus Christianorum, id est, sanctus sanctorum, et episcopus animarum, secundum quod scriptum est: ‘Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari’ (*Psal.* 104. 15). Huic summa a cunctis clericis atque ab omni populo deferenda reverentia est: quia non dicit figmentum ei qui se finxit, utquid me finxisti sic? . . . Hic per omnia similis Deo est, si non recedat a Christo, secundum quod scriptum est: ‘Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech’ (*Psal.* 109. 4). . . De hoc officio amplius disputare nihil possum, quoniam quod in clericis consecratum esse praedidicisti, episcopum solum habere manifestum est. In illis esse partes et membra virtutum, in episcopo plenitudinem divinitatis habitare corporaliter. Atque ita est, ut in episcopo Dominum, in presbyteris apostolos, qui et ipsi sunt, recognoscas. . . Summus sacerdos qui elegit dicitur: qui vero electi sunt, sacerdotes” (praefatio, cc. 1, 5, 7, *ML* 30. 148, 149. 150, 151, 153, 158).

AUGUSTINUS (†354-430).· 2

Aurelius Augustinus natus est 354 Tagastae in Numidia; 374 vel 375 grammaticam Tagastae et Carthagine docuit; 374-383 sectae Manichaeorum adhaesit;

"Auctor anteccedenter loquitur de aliis sex gradibus, i.e. fossario, ostiario, lectore, subdiacono, diacono et presbytero. Cf. infra in art. 3, p. 559, et in art. 6 (in tom. 2).

ll In immensa bibliographia augustiniana, pauca inveniuntur de re nostra directe agitata, eaque sparsim ac per transennam traduntur praecipue in expositione doctrinae S. Doctoris de Poenitentia, Eucharistia et Ecclesia. Sequentia opera utiliter conferuntur:

Ad a m., K., *Dic Eucharistielchre des hl. Augustinus*, Paderborn 1907; *Dii kirchliche Siindenverbegung nach dem hl. Augustinus*, Paderborn 1917.

383 Romae per sex menses ac subinde Mediolani rethoricam docuit; philosophica et religiosa crisi agitatus, relicto Manichaeismo, in Scepticismum incidens ac subinde per Neoplalonismum ad altiora sublevatus, tandem, divina gratia captus, 387 ab Ambrosio mediolanensi episcopo baptizatur; 388 in Africam reversus, 391 presbyter et 395 coepiscopus a Valerio episcopo hipponensi ordinatus, cui eodem anno successit, eandem sedem gubernans usque ad diem obitus 430. Merito habetur ut maximus inter Patres utriusque Ecclesiae, quippe qui in altiore quandam synthesini in se coadunaverit praecipuas dotes ceterorum, scilicet Tertulliani ingenium. Origenis fecunditatem, Cypriani ecclesiasticum sensum. Basilii mentis aequilibrium. Chrysostomi loquendi artem, Nysseni philosophicum acumen, Nazianzeni theologicam formam, Hieronymi exegeticam indolem. Ad rem nostram quod attinet, S. Doctor nullum speciale scriptum edidit de sacerdotio (quemadmodum Chrysostomus et ipse Hieronymus) nec quidquam de ecclesiastica hierarchia peculiariter prodit quod apud alios coevos Patres desideretur, si excipiatur quaestio de sacramentalitate Ordinationis quam aptissime firmat ope conceptus initerabilitatis, per Baptismi comparisonem illustratae.

1. *Quoad hierarchicum characterem.*

Episcopus est Ecclesiae pastor, praepositus, doctor, pater.

Pastor. Enarr. in psal. 126, n. 3: "Tamquam vobis pastores sumus, sed sub illo Pastore [i.e. Christo] vobiscum oves sumus" (*ML* 37. 1669). *Gesta cum Emerito* 7: "Si cum volo retinere episcopatum meum, dispergo gregem Christi, quomodo est damnum gregis, honor pastoris?" (*ML* 43. 702). *Serm.* 340. 143: "Scio quid Petro dixit, 'Petre, amas me? Pasce oves meas' (*Io.* 21. 17). . . 'Quid retribuam Domino pro omnibus quae retribuit mihi?' (*Psal.* 115. 12). Si dicam hoc me retribuere, quod pasco oves eius, etiam hoc facio, 'non ego, sed gratia Dei mecum' (1 *Cor.* 15. 10). . . Si hoc retribuimus pro eo quod nos redemit, quia eius pascimus oves, pro eo ipso quid retribuimus, quod nos fecit esse pastores? Mali namque pastores, quod a

Bardy, G., *Saint Augustin. L'homme et l'oeuvre*, éd. 7, Paris 1948.

Batiffol, P., *Le catholicisme de Saint Augustin*, cd. 5, Paris 1929.

Bléin, M., *Le sacrifice de l'Eucharistie d'après Saint Augustin*, Lyon 1906.

Bracci, P. G., *Victima sancta. Pensiero, dottrina e insegnamento di Sant'Agostino sull'Eucaristia*, Torino 1931.

Hünemann, F., *Die Busslehre des hl. Augustinus*, Paderborn 1913.

Lecordier, G., *La doctrine de l'Eucharistie chez S. Augustin*, Paris 1930.

Mandouze, A., "Notes sur l'organisation de la vie chrétienne en Afrique à l'époque de Saint Augustin," *L'année théologique augustinienne* XIII (1953) 151-171, 201-231.

Michel, A., "Augustin (Saint)," *Dictionnaire de théologie catholique — Tables générales* (Paris 1953) 297-310. Utile quoad generalem conspectum et bibliographiam.

Miscellanea Agostiniana, vol. II, Roma 1931. Opus magni momenti, complectens egregia studia de quibusdam operibus et doctrinis Augustini; sed de nostra quaestione nihil peculiare offerens.

Portalié, E., "Augustin (Saint)," *Dictionnaire de théologie catholique* 1-2 (Paris 1902) 2268-2472; confer peculiariter 2411-2416 (de Ordine) et 2418-2430 (de Eucharistia et Poenitentia).

Poschmann, B., *Kirchenbusse und correptio secreta bei Augustinus*, Braunsberg 1923.

Specht, Tii., *Die Lehre von der Kirche nach dem hl. Augustinus*, Paderborn 1892.

Zmiringer, D., *Das kirchliche Priestertum nach dem hl. Augustinus. Eine dogmengeschichtliche Studie* ("Forschungen zur christlichen Literatur — und Dogmengeschichte," vol. 17), Paderborn 1931.

¹ Potius *Serm.* 232 Caesarii Arelatensis, reproducens tamen deperditum quemdam sermonem ipsius Augustini. Cf. *CCL* (= *Corpus Christianorum, Series Latina*) 104. 918-921.

nobis absit, nostra malitia sumus; boni vero, quod ab illo nobis adsit, nisi eius gratia esse non possumus” {*ML* 38. 1483 sq.).

Praepositus, sive inspector aut superintendens, iuxta originalem sensum ipsius vocis “episcopus.” *Scrm.* 94: “Episcopus inde appellatus est, quia superintendit, quia intendendo curat” {*ML* 38. 580). *Enarr. in psal.* 126. 3: “Custodiebat [Apostolus], custos erat; vigilabat, quantum poterat, super eos quibus praeerat. Et episcopi hoc faciunt. Nam ideo altior locus positus est episcopis, ut ipsi superintendant, et tanquam custodiant populum. Nam et graece quod dicitur episcopus, hoc latine superintensor interpretatur, quia superintendit, quia de-super videt. Quomodo enim vinitori altior fit locus ad custodiendam vineam, sic et episcopis altior locus factus est. Et de isto alto loco periculosa redditur ratio, nisi eo corde stemus hic, ut humilitate sub pedibus vestris [i.e. fidelium] simus, et pro vobis oremus, ut qui novit mentes vestras ipse custodiat. . . Custodimus enim vos ex officio dispensationis, sed custodiri volumus vobiscum. Tanquam vobis pastores sumus, sed sub illo Pastore vobiscum oves sumus. Tanquam vobis ex hoc loco doctores sumus, sed sub illo uno Magistro in hac schola vobiscum condiscipuli sumus” {*ML* 37. 1669). *De civitate Dei* 19. 19: “Ait Apostolus, ‘Qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat’ (1 *Tim.* 3. 1). Exponere voluit quid sit episcopatus, quia nomen est operis, non honoris. Graecum est enim, atque inde ductum vocabulum, quod ille qui praeficitur, eis quibus praeficitur superintendit, curam eorum scilicet gerens: quippe, Super, σκοπὸ vero. Intentio est: ergo «τισκοπῶν, si velimus, latine Superintendere possumus dicere; ut intelligat non se esse episcopum, qui praeesse dilexerit, non prodesse. Itaque a studio cognoscendae veritatis nemo prohibetur, quod ad laudabile pertinet otium: locus vero superior, sine quo regi populus non potest, etsi teneatur atque administretur ut decet, tamen indecenter appetitur” {*ML* 41. 647). *Ibid.* 1. 9. 3: “Ad hoc enim speculatores [i.e. episcopi], hoc est populorum praepositi, constituti sunt in ecclesiis, ut non parcant obiurgando peccata” (*ML* 41. 23). *Gesta cum Emerito* 7: “Fratres mei. si Dominum cogitamus, locus iste altior, specula vinitoris est, non fastigium superbientis. Si cum volo retinere episcopatum meum, dispergo gregem Christi, quomodo est damnum gregis, honor pastoris?” {*ML* 43. 702).

Doctor. *Enarr. in psal.* 126. 3: “Tanquam vobis ex hoc loco doctores sumus, sed sub illo uno Magistro in hac schola vobiscum condiscipuli sumus” {*ML* 37. 1669). *Sertu.* 298. 5: “Superiore loco propter praeconium praesidemus, sed in una schola communem magistrum in caelis habemus” {*ML* 38. 1367). *Ep.* 209. 8: “In cathedra cui ordinatus sum, sedere debui” {*ML* 33. 955). *Scrm.* 137. 13: “Non pos-

sunt dicere aliud, qui cathedram Moysi sedent [Agitur de episcopo et presbytero], et ipsa de illis loquitur, non ipsi" (*ML* 38. 761).

Pater. Enarr. in psal. 44. 32: "'Pro patribus tuis nati sunt tibi filii.' Genuerunt te Apostoli: ipsi missi sunt, ipsi praedicaverunt, ipsi patres. Sed numquid nobiscum corporaliter semper esse potuerunt? . . . Ergo illorum abscessu deserta est Ecclesia? Absit. 'Pro patribus tuis nati sunt tibi filii'. . . Patres missi sunt Apostoli, pro Apostolis filii nati sunt tibi, constituti sunt episcopi. Hodie enim episcopi, qui sunt per totum mundum, unde nati sunt? Ipsa Ecclesia patres illos appellat, ipsa illos genuit, et ipsa illos constituit in sedibus patrum. Non ergo te putes desertam, quia non vides Petrum, quia non vides Paulum, quia non vides illos per quos nata es; de prole tua tibi crevit paternitas. 'Pro patribus tuis nati sunt tibi filii: constitues eos principes super omnem terram.' . . . Haec est catholica Ecclesia: filii eius constituti sunt pro patribus. . . Filios genuit Ecclesia, constituit eos pro patribus suis principes super omnem terram" (*ML* 36.513). *Enarr. in psal. 109. 7*: "Si . . . contingat filium cuiusquam regem fieri patre privato, nonne erit dominus patris? Admirabilius est quod potest contingere, ut non solum rex factus privati filius, dominus sit patris sui. sed episcopus factus laici filius, sit pater patris sui" (*ML* 37. 1450). Ex hoc patris nomine derivatur vox "papa" quam et Augustinus, more Patrum graecorum, quandoque tribuit episcopis, nominatim Coelestino atque Bonifatio RR.PP. et Aurelio simplici episcopo (*Ep.* 209. in-scriptio et 6: "Sancto papae Coelestino. . . Augustinus, in Domino salutem. . . Collabora . . . , sancte papa. . . Venerando papae Bonifacio"; *Ep.* 41: "Consacerdoti papae Aurelio . . . in Domino salutem." *ML* 33. 953-955, 158).

Ordinatio, per quam sive episcopus sive alii ecclesiastici hierarchae. i.e. presbyter et diaconus, constituuntur, saepe ab Augustino, etsi tantum transeunter, tangitur. Ordinatio in genere, *De bono coniugali*, n. 21: 'Ordinationis ecclesiasticae signaculum" (*ML* 40. 388). Ordinatio episcopi, *Ep.* 128. 3: "Episcopi propter Christianos populos ordinamur" (*ML* 33. 489); *Ep.* 213. 3 (de seipso): "Adhuc in corpore posito . . . episcopo meo sene Valerio, episcopus ordinatus sum. et sedi cum illo" (*ML* 33. 967); *Serm.* 32 (inter sermones post Maurinos repertos): "Hodie quippe vobis in dono et misericordia Dei episcopus ordinatur."" Ordinatio presbyteri, *Ep.* 65. 1: "Ordinatus fuit presbyter" (*ML* 33. 234); *Ep.* 21. 3 (de seipso): "Tunc enim ordinatus sum [presbyteri]" (*ML* 33. 88). Ordinatio diaconi, *Tract, in cv. Io.* 109. 5: "Tunc [Apostoli iuxta *Act.* 6] ordinandos diaconos provide-

runt" (il/A 35. 1919); *Serm.* 356. 4: "Inde diaconus ordinatus" (*ML* 39. 1576).

Ordinatio fit per benedictionem, sive divinam invocationem, et per manuum impositionem super caput, *Ep.* 61. 2: "Benedictio ordinationis" (*ML* 33. 229); *Sermo ad Caesariensis ecclesiae plebem* 2: "Baptismus non est ipsorum, sed Christi. Invocatio nominis Dei super caput ipsorum quando ordinantur episcopi, invocatio illa Dei est, non Donati" (*ML* 43. 691); *Ep.* 78. 3: "Manus ordinationis imponere" (*ML* 33. 268); *Gesta cum Emerito* 11: "Caeteri autem non aderant ordinationi eius, quando ei manus imposita est" (*ML* 43. 705); *Contra Cresconium*, l. 3, n. 25: "Sic intelligi volens, quod ipsi. . . Maximianum impositis manibus ordinaverint" (*ML* 43. 508).

Ordinatio comparatur sacramento Baptismi quoad eius initerabilitatem, *Contra epistolam Parmeniani*, l. 2, n. 28: "Illud quod quidam eorum [i.e. Donatistarum] veritate convicti dicere coeperunt, 'Baptismus quidem non amittit qui recedit ab Ecclesia, sed ius tamen dandi amittit,' multis modis apparet frustra et inaniter dici. Primo, quia nulla ostenditur causa cur ille qui ipsum Baptismum amittere non potest, ius dandi potest amittere. Utrumque enim Sacramentum est, et quadam consecratione utrumque homini datur: illud, cum baptizatur, istud, cum ordinatur; ideoque in Catholica utrumque non licet iterari. Nam si quando ex ipsa parte venientes etiam praepositi, pro bono pacis correcto schismatis errore suscepti sunt, et si visum est opus esse ut eadem officia gererent quae gerebant, non sunt rursum ordinati: sed sicut Baptismus in eis, ita Ordinatio mansit integra: quia in praecisione fuerat vitium, quod unitatis pace correctum est. non in Sacramentis, quae ubicumque sunt, ipsa sunt. Et cum expedire hoc iudicatur Ecclesiae, ut praepositi eorum venientes ad catholicam societatem honores suos ibi non administrent, non eis tamen ipsa Ordinationis sacramenta detrahuntur, sed manent super eos. Ideoque non eis in populo manus imponitur, ne non homini, sed ipsi sacramento fiat iniuria" (*ML* 43. 70sq.). Similiter, sub eodem initerabilitatis et indelebilitatis aspectu, Ordinatio comparatur cum Matrimonio, *De bono coniugali* 32: "[Vinculum conjugale est indissolubile] quemadmodum si fiat ordinatio cleri ad plebem congregandam, etiamsi plebis congregatio non subsequatur, manet tamen in illis ordinatis sacramentum ordinationis; et si aliqua culpa quisquam ab officio removeatur, sacramento Domini semel imposito non carebit, quamvis ad indicium permanente" (*ML* 40. 394).

2. Quoad sacerdotalem characterem.

Nomen ipsum "sacerdos," ad designandos episcopum et presbyterum, non tam frequenter occurrit apud Augustinum, qui potius

praefert ipsa concreta ac iam determinata nomina episcopi et presbyteri. Explicite tamen fatetur, *De civitate Dei* 20. 10: “Episcopi et presbyteri . . . proprie iam vocantur sacerdotes” (*ML* 41. 676). Episcopus vocatur quandoque antistes et pontifex, *Ep.* 55. 34: “Antistes [in ecclesia] clara voce deprecatur” (*ML* 33. 221); *Serm.* 351.9: “Veniat ad antistites, per quos illi in Ecclesia claves ministrantur” (*ML* 39. 1545); *Serm.* 340. 2: “Pontificatus officium” (*ML* 38. 1484).

Sacerdotale officium, generaliter spectatum, est “ministerium Christi, sine quo non possunt homines vel fieri vel vivere christiani” (*Ep.* 228. 4, *ML* 33. 1015); hoc ministerium pluries describitur sub binomio “ministerium verbi et sacramenti,” dicto sive de episcopo, *Contra Cresconiuni* 2. 13: “Neque enim episcopi propter nos sumus, sed propter eos quibus verbum et sacramentum dominicum ministramus” (*ML* 43. 474), sive de presbytero, *Ep.* 1.3: “Homo . . . , qui populo ministrat sacramentum et verbum Dei” (*ML* 33. 89), sive de clericis in genere, *Ep.* 228. 2: “Servi Christi, ministri verbi et sacramenti eius” (*ML* 33. 1014). In *Ep.* 228. 8 S. Doctor sic summam describit sacramentalia bona quae per sacerdotes ministrantur: “An non cogitamus, cum ad istorum periculorum pervenitur extrema [i.e. imminente obsidionis aut excidii periculo], nec est potestas ulla fugiendi, quantus in Ecclesia soleat fieri ab utroque sexu atque ab omni aetate concursu: aliis baptismum flagitantibus, aliis reconciliationem, aliis etiam poenitentiae ipsius actionem, omnibus consolationem et sacramentorum confectionem et erogationem? Ubi si ministri desint, quantum exitium sequitur eos, qui de isto saeculo vel non regenerati exeunt vel ligati... Si autem ministri adsint, pro viribus quas eis Dominus subministrat, omnibus, subvenitur: alii baptizantur, alii reconciliantur, nulli Domini corporis communione fraudantur, omnes consolantur, aedificantur, exhortantur” (*ML* 33. 1016 sq.).

De peculiari officio solvendi a peccatis, iuxta Augustinum, satis dictum est in tractatu *De Poenitentia* I 119-122; II 384, 385, 387, 402, 467; IV 276, 411-414, 634. Recole, *Enchir.* 65: “Recte constituuntur ab iis qui ecclesiis praesunt tempora poenitentiae, ut fiat satis etiam Ecclesiae, in qua remittuntur ipsa peccata” (*ML* 40. 263); *Serm.* 295. 3: “Praeter hanc Ecclesiam nihil solvitur. . . Per se [Christus] excitavit, per discipulos solvit” (*ML* 38. 1350); *Serm.* 351. 9: “Veniat [poenitens] ad antistites, per quos illi in Ecclesia claves ministrantur . . . , a praepositis sacramentorum accipiat satisfactionis suae modum” (*ML* 39. 1545).

Propriissimum sacerdotis officium, *oblationem scilicet sacrificii*, a ministris Ecclesiae expleri, notat explicite Augustinus, cum ait etiam indignos ministros “facere sacrificium, Deo offerre” (*Serm.* 137. 8.

ML 38. 759); ceterum, idipsum supponit quotiescumque docet in Ecclesia offerri verum et eucharisticum sacrificium; de qua re confer textus allatos in tractatu *De Eucharistia* II 907 sq., ex quibus recale, *De civitate Dei* 10. 20: “Cuius rei sacramentum quotidianum esse voluit Ecclesiae sacrificium” (*ML* 41. 298); *ibid.* 17. 20. 2: “Pro illis omnibus sacrificiis et oblationibus [A.T.] corpus eius offertur, et participantibus ministratur” (*ML* 41. 556); *Enarr. in psal.* 33. 5: “Nondum erat [in A.T.] sacrificium corporis et sanguinis Domini, quod fideles norunt” (*ML* 36. 302); *Ep.* 98. 9: “Nonne semel immolatus est Christus in seipso, et tamen in sacramento non solum per omnes Paschae solemnitates, sed omni die populis immolatur” (*ML* 33. 363 sq.).

3. *Quoad divinam originem.*

Serm. 340. 1,5 explicite dicitur: “[Christus] nos fecit esse pastores” (*ML* 38. 1484). Ceterum, idem aequivalenter continetur in ipsa successione apostolica, quam Augustinus formaliter asserit in opere *Contra Cresconium*, 1. 3, n. 21, loquens de “episcopis ab ipsis Apostolorum sedibus inconcussam seriem usque in haec tempora perducentes” (*ML* 43. 506). Pariter in *Enarr. in psal.* 44. 32 (supra extensius cit. p. 478), S. Doctor ait: “Patres missi sunt apostoli, pro apostolis . . . constituti sunt episcopi. . . Non ergo te putes desertam, quia non vides Petrum, quia non vides Paulum, quia non vides illos per quos nata es” (*ML* 36. 513).

CONCILIA SAEC. IV.

In hac periodo, et quidem inde ab eius initio, succedit in variis ecclesiis continuata series conciliorum, quae in suis disciplinariis canonibus tam factis quam dictis eundem manifestant traditionalem sensum de vera ac sacerdotali hierarchia, in Ecclesia divinitus instituta. Praecipuorum horum conciliorum ad rem nostram pertinentium (scilicet *Eliberitani* a. 300, *Arelatensis* a. 314, *Ancyрани* a. 314. *Xeocacsariensis* a. 314/325, *Nicaeni* a. 325, *Antiocheni* a. 341. *Sardicensis* a. 343, *Laodicensi* a. 343/381, *Carthaginensis* III a. 397 et *Toletani* a. 400) canones referemus in art. 3 (pp. 893-905), ubi de tribus gradibus hierarchiae; interim haec nota circa terminologia, in qua ipsa indoles hierarchiae manifestatur.

Praelatura. Episcopi sunt “praepositi ecclesiae” (Carthag., c. 45), “praesunt ecclesiae” (Antioch., c. 1), “praesunt populo” (Antioch., c. 17), “habent suae parochiae potestatem” (Antioch., c. 9), “guber-

“Ic, *Servi.* 232 Caesarii Arelatensis, desumptus ex deperdito sermone ipsius Augustini. Cf. supra, p. 476, in nota.

nant sibi subiectas ecclesias” (Antioch., c. 10), “arbitrio poenitentiam decernunt” (Carthag., c. 31 sq.). Parochia, *παροικία*⁴⁰ (Ancyrr., cc. 12, 17; Antioch., c. 9). Provincia, *επαρχία* (Nicaen., c. 4; Antioch., c. 13; Tolet., c. 20). Metropolitanus (Nicaen., c. 4; Antioch., cc. 9, 19). “Episcopus loci” (Carthag., c. 37). Sedes episcopalis (Carthag., c. 26). Cathedra episcopalis (Elib., c. 58; Ancyrr., c. 1, loquitur de cathedra presbyteri: “Hos placuit honorem sedis [καὶ ὄραν] retinere”). Chor-episcopi (Nicaen., c. 8; Antioch., c. 10). Presbyterium (Ancyrr., c. 17; Nicaen., c. 8; Tolet., c. 1). Diaconium (Laod., c. 21; Tolet., c. 8). Clerum (Neocaes., c. 8; Nicaen., cc. 3, 8, 19). Clericatus (Elib., c. 33; Carthag., c. 49).

Ordinatio. Manuum impositio, *χαροτονία* (Elib., cc. 30, 76; Arei., cc. 2, 21; Ancyrr., cc. 9, 12; Neocaes., cc. 8, 9, 11; Nicaen., cc. 4, 8, 16, 19; Antioch., cc. 9, 10, 13, 17, 19; Sard., cc. 6, 13, 18; Laod., c. 4; Carthag., cc. 3, 18, 22, 38, 39, 40, 49; Tolet., c. 2); *χειροθεσία* (Neocaes., c. 9; Nicaen., c. 19; Antioch., c. 10). Reordinatio (Carthag., c. 38).

Degradatio. (Elib., c. 20: “Placuit eum degradari”). “Deponi” (Arei., c. 21; Neocaes., c. 1). “Ab honore clericatus exterminetur” (Elib., c. 33). “Accipere communionem laicam” (Elib., c. 76). “Presbyterii honor auferatur” (Ancyrr., c. 17). “Honore privari” (Antioch., c. 1). “A ministerio removeri” (Antioch., c. 3). “Locum suum amittere” (Carthag., c. 9).

Ministerium, *λειτουργία* (Elib., cc. 19, 33; Antioch., cc. 1, 3, 4, 13, 17; inde comministri *συνλειτουργοί*, Neocaes., c. 13; Antioch., c. 19; Sard., epist. synod.); *υπηρεσία* (Ancyrr., c. 9; Neocaes., cc. 8, 10); *διακονία* (Ancyrr., c. 9; Nicaen., c. 18). Sacrum ministerium, *ιερατική λειτουργία* (Ancyrr., cc. 1, 2); sacrum officium sive munus, *το Ιερατείου* (Antioch., cc. 1, 3; Laod., c. 13); sacer ordo, *τάγμα ιερατικόν* (Laod., c. 3); sacri ministri, *ιερατικοί* (Laod., cc. 19, 24, 30, 41).

Sacerdotium (Sard., c. 13, textus latinus, fortasse originalis). Sacerdos (Tolet., c. 14). “Consacerdos” (Carthag., c. 42). “Coetus sacerdotalis-Consortium sacerdotale” (Carthag., c. 42). Cone. Cartilagineuse (c. 26) prohibet “primae sedis episcopum appellari principem sacerdotum aut summum sacerdotem” non ut excludat dignitatem sacerdotalem sed ut inculcet paritatem episcoporum in sacerdotio, ut patet ex alio titulo “consacerdotis.” Eadem sacerdotalis dignitas significatur in praedictis verbis orientalium conciliorum: *συνλειτουργοί, το ιερατείου, τάγμα ιερατικόν, ιερατικοί, et*⁴¹ *prCSSIOrCS VOCCS*

⁴⁰ Hacc vox in his aliisque documentis saec. 4 quandoque videtur significare totam diocesim. quandoque vero circumstantem partem ruralem in oppositione ad partem urbanam; certe in hoc altero sensu scribit Rasilus, *Ep.* 240. 3: “Clerum omnem tum qui in urbe, tum qui in paroecia una cum omni populo Dominum timente per vos salutamus” (*ML* 32. 898).

ἱπερὺς, seu sacerdos, et   seu sacerdotium, ab eis non adhibeantur.

Sacrificium. “Sacrificia offerre” (Carthag., c. 24). “Sacrificium quotidianum” (Tolet., c. 5). “Sacramenta altaris celebrare” (Carthag., c. 29). “Sacra contingere” (Tolet., c. 2). “Dominica contingere vasa” (Laod., c. 21). Altare, *θυσιαστήριον* (Antioch., c. 5; Laod., cc. 19, 44; Carthag., c. 29). Offerre et oblatio, *προσφίραν* et *προσφορά* (Arei., cc. 15, 19; Ancyr., c. 1; Neocaes., cc. 9, 13; Nicaen., c. 18; Laod., cc. 19, 58; Carthag., c. 24).

CONSPECTUS HUIUS TERTIAE PERIODI.

Doctrina praecedentis aetatis (cf. supra, pp. 369-373) magis ac magis firmatur et, attenta copia et claritate, quasi ad apicem deducitur. Litteratura de hierarchia abundat in tribus veluti scholis, ad invicem satis characteristice distinctis, iuxta quas varia testimonia coadunavimus, Syriaca nempe, Graeca et Latina. Multiformis est indoles documentorum, historica scilicet (Eusebius Caes.), liturgica (*Sacramenlarium Serapionis; Constitutiones Apostolorum*, praecipuum documentum liturgicum antiquitatis, colligens ac perficiens praecedentium aetatum libros *Didache, Traditionis Apostolicae* et *Didascaliae Apostolorum*}, disciplinaris (Concilia, tres RR.PP. Siricius, Innocentius et Zosimus), catechetica (Cyrillus Hier., Mopsuestenus). exegetica (Mopsuestenus, Ambrosiaster, Pelagius, Hieronymus), polemica (Athanasius, Basilius, Hilarius), poetica, oratoria, epistolari, expositoria (Aphraates, Ephraem, Nazianzenus, Nyssenus, Chrysostomus, Hieronymus, Augustinus).

Plura peculiariora opera exarantur directe de ministris Ecclesiae, scilicet: Aphraates, *Demonstratio* 10 de pastoribus; Ambrosius, *De officiis ministrorum*; Pseudo-Hieronymus, *De septem ordinibus Ecclesiae*, necnon ac praesertim de dignitate, indole et officiis ipsius sacerdotii, scilicet: Ephraem. *Sermo et Hymnus de sacerdotio*; Nazianzenus, *Oratio* 2 apologetica de fuga sua (quae in quibusdam codicibus vocatur *De sacerdotio* estque revera antiquissimus tractatus de sacerdotio, ex quo hausit ipse Chrysostomus); Chrysostomus, *De sacerdotio* (excellentissimum opus inter cetera); Mopsuestenus, *De sacerdotio* (opus deperditum, citatum a nestoriano Dadisho); Hieronymus, *Epistola* 52 ad Nepotianum (imitatio amplioris tractatus Chrysostomi). Characteristicae notae huius periodi sunt tum haec ipsa determinatio doctrinae de sacerdotio eiusque muneribus, peculiariter sacrificali, tum disciplinares canones Conciliorum circa ministros Ecclesiae, in quibus eorum hierarchicus ac sacer character vivide significatur.

I. *IIIERARCHICUS CHARACTER*, signanter ipsius episcopatus (nam de presbyteratu et diaconatu dicitur in art. 3, pp. 907 sq., 914 sq.), exprimitur ac determinatur praecipue sub triplici aspectu *pastoris*, *praepositi* et *doctoris*, quibus accedunt peculiares aspectus *medici* et *patris*.

Pastoris classica figura passim a Patribus proponitur, imo cum ea ceteri episcopi aspectus uno vel alio modo connectuntur. Aphraates unam ex suis *Demonstrationibus* dedicat pastoribus Ecclesiae; *Constitutiones Apostolorum* in ipsa forma episcopalis ordinationis officium pastoris commemorant (“Quem elegisti in episcopum, pascere sanctum tuum gregem”; quae ceteroquin verba iam habebantur in fonte, i.e. in *Traditione Apostolica*).

Praepositi munus multiplici modo ac nomine proponitur: princeps, dux, praeses, gubernator, graece: *αρχών* (communiter; signanter Chrysostomus), *προ^στῶ* (sat communiter), *προϊστάμενο* (Basilus), *πρόωρο* (Nazianzenus, Nyssenus), *καθηγεμὴν* et *καθηγούμενο* (Nysse-nus). Vox gubernator nonnunquam transfertur ad metaphoram nautae, gubernantis navem Ecclesiae; ita apud Aphraatem, Basilium, Nysse-num, Nazianzenum (*Or.* 32: “Fidei navigium, gubernatore carens”), Ambrosium (*Ep.* 2: “In puppe Ecclesiae sedens, navim adversus fluctus gubernas”). Quandoque inducitur conceptus speculatoris sive superintendentis, deductus ex ipsa etymologica explicatione nominis episcopi (Aphraates et signanter Augustinus). Episcopus vocatur “princeps Ecclesiae” (Hilarius et Pelagius), “apex et princeps omnium” (Optatus). Talis principatus comparatur et extollitur super terrenum ac civilem principatum (Athanasius, Hilarius, Chrysostomus, Ambrosius), utpote consistens in excelso ac difficillimo regimine ipsarum animarum (Nazianzenus, *Or.* 2. 16: “Ars quaedam artium et scientia scientiarum mihi esse videtur hominem regere,” ex quo Gregorius M. subinde desumpsit celebre suum dictum: “Ars est artium, regimen animarum”). Ad hunc principatus aspectum refertur generaliter attributum cathedrae sive throni, quod, sicut ceteroquin etiam in praecedenti aetate, passim assumitur ut symbolum episcopalis dignitatis (Ephraem; Eusebius Caes.: “Thronus episcopatus,” “Thronus apostolicus,” thronus Iacobi Hierosolymis asservatus; Athanasius; Basilus: “Cathedra apostolorum”; Nazianzenus; Epiphanius; Chrysostomus: “Ad thronum evehitur,” “In sanctum thronum ascendit,” “Thronus doctrinae”; Synesius; Optatus; “Episcopalis cathedra”; Hieronymus: “Apostolica cathedra”; Augustinus: “In cathedra cui ordinatus sum, sedere debui”).

Doctoris munus proponitur peculiariter a Hieronymo, Nazianzeno et praecipue Chrysostomo qui id habet ut principale officium episcopi

(ὁ διδάσκαλος, i.e. ille qui est doctor tanquam proprio nomine; “Animarum doctor”; “Thronus doctrinae”).

Medici munus peculiariter ostendunt Basilius, Nazianzenus, Chrysostomus, Mopsuestenus, Ambrosius, Hieronymus, et omnino emphatice Aphraates (*Dem.* 7. 2, 4, 8: “O vos, medici, discipuli sapientis Medici nostri! remedium istud assumite, quo aegrotantium plagas curetis. . . Vos igitur, medici, qui insignis Medici nostri estis discipuli, non debetis medicinam iis denegare quibus curatione opus est. . . Vobis autem, medici, id memoriae refero, quod in Scripturis sapientis nostri Medici legitur . . .”).

Patris munus explicite proponunt Basilius (“Pater spiritualis”), Chrysostomus (instituens comparisonem inter parentes spirituales seu ministros Ecclesiae et parentes carnales), Hilarius (“O pios Ecclesiae Patres!”), Hieronymus (“Quasi animae parens”), Augustinus (“Ipsa Ecclesia patres illos appellat”). Inde derivatur nomen “Papa,” quod a Graecis mutuatum, ipsi Hieronymus et Augustinus tribuunt episcopis.

Ob haec omnia munera, praeterquam ob ipsum excelsius officium sacerdotale, episcopus dicitur “personam Christi habere et vicarium Domini esse,” “in cuius persona totius populi salus consistit” (Ambrosiaster), ipsum esse “angelum Dei omnipotentis” (Pelagius et Pseudo-Hieronymus), in eo “plenitudinem divinitatis habitare corporaliter” (Pseudo-Hieronymus).

Ordinatio, qua constituuntur ministri Ecclesiae, multo frequentius quam in praecedenti aetate indicatur, ac simul clarius exhibetur quoad eius ritum et efficacitatem.

Apud Latinos usus vocum “ordinatio, ordo, ordinatus, ordinator” magis firmatur; Ambrosiaster has omnes voces adhibet (notabiles ipse profert expressiones: “Accipere ordinem,” “Ordinatio Ecclesiae,” “Ordo sacerdotalis,” “Episcopi et presbyteri ordinatio,” “Diaconatus ordinatio,” “Maior ordo,” “In episcopo omnes ordines sunt”); Pseudo-Hieronymus scribit opus *De septem ordinibus Ecclesiae*. Pariter apud Graecos firmanter ac classicae evadunt nomina χβρ.πτονια et ἰ-ἰθισι τῶν χαρῶν, atque correspondentia verba χαροτοί'οι et «n&ôtu (vel cTTiÎCtvai) TÛ-i χαρά; tres priores expressiones simul occurrunt in eodem textu Basilii (*Ep.* 188), omnes quatuor vero passim occurrunt in *Constitutionibus Apostolorum*, una vel altera indiscriminatim adhibetur ab aliis scriptoribus. Praeterea, cum agitur de ordinatione non raro occurrit etiam cognata vox χαροΘατία (manuum impositio; est contractio expressionis ἰπιθαπ τῶν χαρῶν, medio verbo χ«ροθ<ταν), ita apud Epiphanium, *Sacr. Serapionis, Constitutiones Apost.*, Concilia Neo-

Caesariense, c. 9, Nicaenum, c. 19, et Antiochenum, c. 10; attamen, haec vox generalius sonat quam *χειροτονία* nec est, sicut ista, proprium nomen ordinationis; quod discrimen satis clare indicat Epiphanius, adhibens copulatam expressionem *χειροθεσία τοῦ χειροτονεῖν* (impositio manuum ad ordinandum), necnon *Sacramentarium Serapionis*, ponens pro titulo trium ordinationum *Χειροθεσία καταστάσεων διακώ-ωι-, τρεσβυτίρων, ἐπίσκοπον* (*i.e.* Benedictio, vel, si placet, impositio manuum, constitutionis sive ordinationis diaconorum, presbyterorum, episcopi) bisque in ipso textu benedictionis adhibens alterum verbum *χειροτονώ* quod directe exprimit ordinativam manuum impositionem, et ceteroquin explicite significant *Constitutiones Apostolorum*, l. 8, c. 28, nn. 2-3: “Episcopus manus imponit, ordinat [*χειροθετεῖ, χειροτονεῖ*]. . . Presbyter manus imponit, non ordinat [*χειραφετεῖ, οὐ χειροτονεῖ*] *T*

Ipse ritus ordinationis, allatis ipsis consecrativis orationibus, exhibetur in *Sacr. Serapionis* et in *Constitutionibus Apost.* ac dicitur constare duabus partibus, scilicet oratione et manuum impositione (*Constit. Apost.*: “Episcopi, presbyteri et diaconi prece ac manuum impositione nominantur”; Hieronymus: “*Χειροτονία*, id est, ordinatio clericorum, . . . non solum ad imprecationem vocis, sed ad impositionem impletur manus”); nonnumquam ambigue indicari videtur ritus unctionis (Aphraates, *Dem.* 14. 27; *Dem.* 23. 3; Ephraem, *Carmina Nisib.* 17 et 19; Nazianzenus, *Or.* 10: “Vobis qui ungitis, et eo, propter quem peragitur et in quem tendit haec unctio”). Celebratio quarundam particularium ordinationum enarratur (Nazianzenus, *Or.* 10 et 18; Nyssenus, *Vita S. Gregorii Thaumaturgi*; Optatus, *De schism. Donat.* l. 18 sq.). Ordinationis efficacia explicite proponitur: Nyssenus, *Or. in diem luminum*: “Eadem verbi vis etiam sacerdotem augustum et honorandum facit . . . , invisibili quadam vi ac gratia, invisibilem animam in melius transformatam gerentem”; Chrysostomus, *In Act.* 14. 2: “Manus viri superponitur, totum vero Deus operatur, eiusque manus est quae tangit caput ordinati”; Augustinus, *C. ep. Parmeniani* 2. 28: “Utrumque enim sacramentum est, et quadam consecratione utrumque datur: illud, cum baptizatur, istud, cum ordinatur; ideoque in Catholica utrumque non licet iterari.”

II. SACERDOTALIS CHARACTER hierarchiae quammaxime in hac aetate premitur, editis quoque peculiaribus monographiis de sacerdotio, inter quas, ut dictum est supra, eminet tractatus Chrysostomi.

Ecclesiae ministri (imprimis episcopus, secundarie autem etiam presbyter, ut ostendetur in art. 3, pp. 908 sq.) communiter iam vocantur sacerdotes et ut tales proprie habentur. Augustinus fatetur “episcopos et presbyteros proprie iam vocari sacerdotes” (*De civ. Dei* 20. 10)

et Ephraem non cunctatur asserere eos ab ipso Christo hanc appellationem derivare: “Dixit ad eos: vos vocabimini sacerdotes” (*In Is* 61. 6); apud Eusebium Caes. episcopus vocatur, in comparatione ad Christum maximum Pontificem, “secundi loci sacerdos” (*Hist, eccles.* 10. 4); nomen ipsum “pontifex” vel “summus sacerdos,” dictum de episcopo frequentissimum est, ut mox patebit, nec refert quod Cone. Cartilagineuse a. 397 vetet “primae sedis episcopum [i.e. métropolitain] appellari principem sacerdotum aut summum sacerdotem,” nam ratio huius prohibitionis est ne ille sibi usurpet tale nomen quod est commune omnibus episcopis; notandae sunt copulatae expressiones “Sacerdos Christi” (Basilus, Hieronymus), “Sacerdos Dei” (Eusebius Caes., Hilarius), “Pontifex Christi,” “Pontifex Dei” (Hieronymus).

Lexicon sacerdotale uberrimum est: *λεω*[^] seu sacerdos (frequentissime); *ὑρχιερεω* seu summus sacerdos vel pontifex (Ephraem. Nazianzenus, Epiphanius, Mopsuestenus, *Epitaphium Liberii*, Ambrosius. Ambrosiaster [qui adhibet etiam voces; primus sacerdos, princeps sacerdotum], Zosimus, Innocentius I, Hieronymus, Pseudo-Hieronymus); *ιερωμό-ο* seu vir Deo sacratus (Chrysostomus); *ιερατικό* seu sacer minister (Nazianzenus, Cone. Laodicense, cc. 19. 24. 30. 41); *ιερωσυη* seu sacerdotium (Basilus, Nazianzenus, Nyssenus, Epiphanius, Chrysostomus qui scripsit opus sub titulo *Περὶ ἱερωετη* / *Μὲν* Mopsuestenus, Synesius, Ambrosius, Hieronymus); *ἀρχιερωσι*[»][^] seu summum sacerdotium aut pontificatus (Epiphanius, Chrysostomus, *Constitutiones Apost.*, Zosimus qui adhibet etiam: summus pontificatus, Innocentius I, Hieronymus); *ιερατικόν* seu sacerdotalis dignitas (Epiphanius); *αρχιερατική αξία* seu pontificalis dignitas, pontificatus officium, “pontificium” (*Constit. Apost.*, Zosimus, Innocentius I, Augustinus); *ὑπαρειον* seu sacerdotalis ordo (Athanasius); *ιερατικό*[»] *τάγμα* seu sacerdotalis ordo (Cone. Laodicense, c. 3); *ιερατικό*[»] *γός* seu sacerdotalis coetus (Chrysostomus, Cone. Carthaginense, c. 42); *ιερατεία* (Nazianzenus, Mopsuestenus), *ιερατείου* (Cone. Antiochenum, cc. 1, 3; Cone. Laodicense, c. 13), *ιεουργία* (Epiphanius), *κρατική Χτιροπυία* (Cone. Ancyranum, cc. 1, 2), seu sacerdotalis functio, officium, ministerium; *ιερευειν* (Nazianzenus), *ιερατεῦει*[»] (Cyrillus Hier., Mopsuestenus), *ιεουργεῖ*[»] (Nazianzenus), seu sacerdotio fungi; *ἀρχιερατευεῖ*[»], seu summo sacerdotio sive pontificatu fungi (*Const. Apost.*, l. 8, c. 5). Communes etiam sunt antiquiores et generaliores voces *λειουργός* pro *ιερεω* vel sacro ministro (Basilus. Nazianzenus, Synesius) et *λειουργεῖ*[»] pro *ιερευειν* vel sacra facere (Athanasius et alii); rarius est vox *μυσταγωγός* seu mysteriorum actor (Nazianzenus).

Praecipua sacerdotis officia sunt baptizare, reconciliare per peccatorum remissionem, offerre sacrificium, ordinare ministros Ecclesiae,

quae sunt quatuor praecipua sacramenta: *Constitutiones Apost.* sacerdotalia officia sic enumerat: sacrificium, Baptismus, impositionem manuum, benedictionem (l. 3, c. 10), vel: sacrificium, remissionem peccatorum, ordinationem (l. 8, c. 5), vel: benedictionem, manuum impositionem, ordinationem, sacrificium (l. 8, c. 28). Ambrosius potestatem remittendi peccata “ius sacerdotale” aptissime appellat (*De poenit.* l. 7). Etiam tria reliqua sacramenta sufficienter indicantur, scilicet Confirmatio (Ambrosiaster. Innocentius I), Extrema Unctio (Chrysostomus, Innocentius I) et Matrimonium (Innocentius I. *Ep.* 2. 9: “Benedictio per sacerdotem super nubentes imponitur”). Praecipue autem exhibetur essentialis functio sacerdotii in oblatione *eucharistici sacrificii*, cuius sacrificii veritas emphatice proponitur: Athanasius: “Immolatur Christus”; Nazianzenus: “Quando incruenta sectione secaveris corpus et sanguinem Dominicum, vocem adhibens pro gladio”; Cyrillus Hier.: “Christum mactatum pro peccatis nostris offerimus”; Chrysostomus: “Ad sacrificium accedit horrendum et sanctum: immolatus iacet Christus”; Ambrosius: “Christus offertur: sed offertur quasi homo, quasi accipiens passionem”; Augustinus: “Christus omni die populis immolatur.” Veritas sacrificii exprimitur classicis vocibus: *προσφορά* (oblatio), *προσφέρειν* (offerre), *θυσία* (sacrificium, hostia, victima), *προσφέρειν τα δώρα* vel *την Ουσίαν, θυσία τοῦ ἱλασμον* (sacrificium propitiationis; Cyrillus Hier.), *πνευματική θυσία* (spirituale sacrificium; Cyrillus Hier.), *λογική θυσία* (rationale sacrificium; Mopsuestenus), *αναίμακτο θυσία* (incruentum sacrificium: Basilius, Nazianzenus, Didymus Alex.), *θυσιαστήριον* (altare; Basilius: *λειτουργία τοῦ θυσιαστηρίου*), *τράπεζα* (mensa; Nazianzenus: *ἅγια, ιερὰ, μυστική τράπεζα*, seu sancta, sacra, mystica mensa).

III. *DIVINA ORIGO* sacerdotalis hierarchiae constanter et asseveranter proponitur, invocata ipsius Dei institutione vel immediata Apostolorum successione. Sacerdotium pertinet ad ipsam essentiam Ecclesiae (Hieronymus, *Altercatio lucij. et orthod.* 21: “Ecclesia autem non est, quae non habet sacerdotes”). Deus constituit episcopos ecclesiarum (Basilius). Christus constituit episcopatum (Athanasius). Ipse monarchicus episcopatus est a Deo institutus (Ambrosiaster, *In I Cor.* 12. 28: “Singulos episcopos singulis ecclesiis [Deus] praeesse voluit”).

Apostolica successio peculiariter ostenditur ab Eusebio Caes., qui conficit catalogum episcoporum principalium sedium usque ad initium saec. 4, complens catalogum Hegesippi et Irenaei; pariter Epiphanius conficit seriem 37 episcoporum qui Hierosolymis successerunt Iacobo, primo episcopo. *Constitutiones Apostolorum* inducunt apostolos insti-

tuentes episcopos in unaquaque ex principalibus sedibus (1. 7, c. 46), imo proprio ore determinantes ipsum ritum ordinationis (1. 8, cc. 4, 16, 17). Peculiariter ad ipsum Petrum exordium et successio episcopatus refertur; Aphraates: “Simon gregem depavit, donec, impleto tempore suo, vobis [episcopis] illum traderet et discederet” (*Dem.* 10.4); Ephraem: “Sacerdos [habet] potestatem a Petro acceptam” (*Hymn, in Epiph.* 7); Athanasius, loquens de legitima forma ordinationis: “Quae accepimus a beato Petro apostolo, ea vobis significo” (*Apol. c. Arian.* 36); Ambrosiaster: “Ordo ab apostolo Petro coeptus usque ad hoc tempus per traducem succedentium episcoporum servatus” (*Quaest. V. et N. T.*, q. 110); Innocentius I: “Per sanctum apostolum Petrum apostolatus et episcopatus in Christo coepit exordium” (Ep.2).

Hic absolvimus argumentum Traditionis, nec utile putamus illud producere ad ultimam periodum aetatis patristicae (seu usque ad Isidorum Hisp., t 636, vel Bedam, f 735) et multo minus ad ulteriores subpatristicam aetatem (puta usque ad saec. 12), cum nihil inde vere novi aut sive dogmatice sive apologetice momentosum colligi possit quod iam in praecedenti periodo exhibitum non fuerit, saltem quod attinet ad proprium obiectum praesentis articuli, seu hierarchicum, sacerdotalem et divinum characterem Ordinis. Ceterum, cum haec hierarchia in subsequent! aetate magis ac magis evolvi processerit in suis gradibus quibus essentialiter coalescit, secundum nempe ampliorem determinationem et manifestationem officiorum unicuique gradui attributorum, in art. 3, ubi de talibus gradibus sermo erit, argumentum nostrum usque ad saec. 12 protrahetur ac simul inde quidquid in praesenti loco, ob absentiam aliquorum insigniorum subsequentis aetatis testimoniorum, desiderari possit, abunde complebitur.

ART. 2. Utrum Ordo Sit Sacramentum (*Suppi.*, q. 34. a. 3, *C. Gent.* 4. 74; 3 p., q. 65).⁴⁷

STATUS QUAESTIONIS

Quaeritur de sacramentali natura illius Ordinis, cuius existentiam probavimus in art. praec., seu sacerdotalis hierarchiae a Christo in

⁴⁷De hac quaestione, seu de sacramentalitate Ordinis generice spectata, agunt praecipue theologi dogmatici in suo tractatu de hoc sacramento. Desunt tamen completae tractationes, sub aspectu tam positivo quam dogmatico. Recentius, praecipue in articulis ephemeridum, peculiariter considerata est sacramentalitas episcopatus, sed haec est particularis quaestio, expendenda in art. 5 (in torn. 2), ubi varia opera indicabuntur. Bibliographia quoque allata in articulis praecedenti et sequenti (pp. 84 sq., 612-615), plura continet elementa quae praesentem materiam spectant. Ut paucos auctores indicemus, utiliter conferuntur:

Ecclesia institutae. Quae quidem quaestio, utut connexa cum priori, nequaquam tamen cum illa coincidit aut ex illa necessario dirimitur; nam, quamvis ex sacramentalitate necessario eruatur divina origo tamquam causa ex effectu, non tamen vicissim ex divina origine sacramentalitas sequitur, tamquam effectus a necessaria causa, cum absolute loquendo potuerit Deus sacerdotalem hierarchiam instituere quae sacramentalis non esset, seu cuius potestas nequaquam alligaretur alicui signo sensibili aut conferretur per aliquem determinatum ritum exteriorem, et multo minus per ritum essentialiter simul sanctificativum seu gratiae collativum; haec enim duo importantur in sacramentali ratione Ordinis, seu in sacramentali communicatione sacerdotalis potestatis.

Ex quibus patet et ex generali indole nostrae tractationis, quae proprie de sacramentis est, necessario consequitur, nos sacramentum hic accipere in stricto ac pleno sensu catholicae ipsius doctrinae, iuxta quam sacramentum definitur signum efficax gratiae seu exterior ritus quo significatur et confertur ipsa gratia sanctificans, quidquid ceteroquin sit de alio effectu, puta de ipsa sacerdotali potestate, quae per eundem ritum confertur, quamquam haec ultima consideratio, ritus nempe ex opere operato collativi solius sacrae potestatis, in qua diminuta quaedam et improprie dicta sacramentalitas videri potest, per se sola sufficeret ad repellendam communem doctrinam Protestandum qui etiam in hoc diminuto sensu sacramentalitatem Ordinis reiciunt.

Ut notavimus in art. praec. (p. 86), Ordo dupliciter accipitur, passive nempe seu pro ipsa potestate et active seu pro ritu quo ea potestas confertur, quae altera acceptio hic magis propria ac formalis est, ita ut sensus praesentis questionis sit: utrum Ordo, seu ritus quo sacra

Alonso, M., "Sentencia de Maldonado sobre el sacerdocio de los Apostoles," *Estudios ecclesiasticos* XII (1933) 415-419.

Baisi, C., "Tractatus de sacramento Ordinis," *Institutiones theologiae scholasticae* IV: *De Sacramentis* (Milano 1949) 581-595.

Gerlaud, M. J., *L'Ordre* ("Saint Thomas d'Aquin. Somme Theologique," traduction française 1931) 193-205.

Gy, P.-M., "L'Ordre," *Initiation théologique* (par un groupe de théologiens) IV (Paris 1954) 709-712.

Lennerz, H., *De sacramento Ordinis* (ed. 2, Romae 1953) 101-114.

Lercher, L., *Institutiones theologiae dogmaticae IV-2/2* (ed. 3 retractata [ab Umberg, quoad tractatum De Ordine], Ocniponte 1949) 274-293.

Noppel, C., *Das Sakrament der Priesterweihe*, Dülmen i. W. 1940.

Piault, B., "Le sacrement de l'Ordre," *Nouvelle revue théologique* LXXI (1949) 1039-1044.

Пуцук, E. — KUSS, O., *Sacramentum Ordinis. Geschichtliche und systematische Behandlung*, Breslau 1942.

Ternus, J., "Dogmatische Untersuchungen zur Théologie des hl. Thomas über das Sakrament der Weihe," *Scholastik* VII (1932) 161-186, 354-386; VIII (1933) 161-202.

Verhamme, A., "Ordo est sacramentum," *Collationes Brugenses* XXXIX (1939) 104-110; "Sacerdotium est ordo sacramentalis," *ibid.* 189-192; "De sacramentalitate ordinum infra presbyteratum," *ibid.* 289-292.

potestas confertur, sit verum sacramentum X. L., etsi consequenter quaestio possit ad passivam acceptionem transferri, ita ut sonet: Utrum Ordo, seu sacra potestas, sit sacramentalis seu nonnisi per sacramentum conferatur.

PARS NEGATIVA

Negatio sacramentalitatis Ordinis sequitur necessario ex negatione divinae eius originis, nam, cum sacramentum sive ritus de se sanctificativus nonnisi a Deo condi possit qui est propria ac principalis causa sanctificationis, qui negaverit sacerdotalem hierarchiam esse a Deo, a fortiori negabit eam conferri per ritum de se sanctificativum. Unde omnes adversarii relati in art. praec. huc a fortiori transferendi sunt. Nihilominus quidam haeretici magis directe vel explicitè sacramentalitatem impugnant et quidam alii, praecipue inter Protestantes, quamvis suam negationem divinae originis hierarchiae ita emolliant ut videantur admittere, vel parati esse ad admittendum, aliquem modum divinae originis alicuius saltem plus minusve indeterminatae et minus propriae hierarchiae, huius tamen sacramentalitatem in proprio ac catholico sensu simpliciter reiciunt.

Inter *pseudo-spiritualisticas sectas*, quae Protestantismum praecesserunt quaeque ob sua spiritualia principia, in manichaeistica doctrina de pravitate materiae a pluribus fundata, in uno generali despectu involvebant omnem exteriorem societatem, auctoritatem, cultum, sacramentalem ritum (cf. supra, pp. 95 sqq.), peculiariter sacramentalitatem Ordinis impugnarunt: *Cathari* proprie dicti, docentes "nullum in sancta ecclesia esse sacramentum . . . , nullum in sanctis confessoribus donum virtutis spectare" (ita Gerardus Cameracensis, cit. in pp. 96 et 99) vel saltem "ordinem sacerdotii in Romana Ecclesia et in cunctis ecclesiis catholicae fidei omnino periisse, nec usquam nisi in secta eorum veros sacerdotes inveniri" (Egbertus Schonaugien-sis, cit. in p. 103); *Albigenses*, "qui de sacramento corporis et sanguinis Domini nostri Iesu Christi, vel de baptisate, seu de peccatorum confessione, matrimonio vel reliquis ecclesiasticis sacramentis, aliter sentire aut docere non metuunt, quam sacrosancta Romana Ecclesia praedicat et observat" (Cone. Viennense, cit. in p. 99) et inter alia "derogant sacramentis confirmationis, ordinis et extremæ unctionis . . . dicentes ordinem, ut diaconatum vel sacerdotium, non esse sacramentum, quod sic probare conantur: non legitur in aliqua canonica Scriptura apostolos ordinatos fuisse sacerdotes, cur ergo eorum vicarios sic ordinari oportet? . . . Praeterita merita faciunt et suffragantur ut quis sit dignus aliquo officio; quid ergo confert

ordo?” (Alanus de Insulis, cit. in pp. 99 et 104); *Pctrobrussiani*, qui “sacerdotium et ceteros ecclesiasticos ordines damnant” (Cone. Later. II, cit. in pp. 100 et 103); *Fraticelli*, qui “sacramenta Ecclesiae veneranda contemnunt” (Ioannes XXII, cit. in p. 100); *Bogomilac*, qui “ordines sacros, quos traditos habemus ab apostolis et patribus theophoris spernunt, sustinentes eucharistiam et ordinem ecclesiasticum non esse a Deo institutos” (Cosmas bulgarus, cit. in pp. 100 et 104); practice saltem, sive aequivalenter, ipsi etiam *Wiclejfitae et Flussilae* (cf. in pp. 113 sq., 115 sq.).

Inter *PROTESTANTES*,^{TM} quamvis plures theologi contra alios liberalioris doctrinae vel tendentiae, conentur salvare, aliquo saltem modo, divinam originem alicuius magis vel minus determinatae, utut improprie dictae, hierarchiae, omnes tamen negant, non minus quam sacerdotalem indolem huiusmodi potestatis, sacramentalem rationem ritus per quem ipsa confertur. Nec refert quod aliqui, praecipue inter Anglicanos, ita utriusque copulatae veritatis negationem verbotenus emolliant, ut facile loquantur vel loqui non renuant de sacerdotio ministrorum et de sacramentalitate Ordinationis, quoniam haec verba propria ac catholica sua significatione illico evacuant, iuxta quam sacerdotium importat sacrificalem potestatem et sacramentum implicat sanctificativam efficaciam ipsius ritus (ex opere nempe operato), quantum est de se independentem seu non emendicatam ab ipsius subiecti dispositione. Quae quidem fluctuatio in modo negandi proprie dictam sacramentalitatem Ordinis, aut in modo communem et essentialem negationem exprimendi, sicut incepit apud ipsos primos fundatores Protestantismi ita apud eorum legitimam progeniem facile deprehenditur.

Ea quippe negatio ex duplici principio procedit: Primo nempe ac principaliter ex fundamentali canone de iustificatione per solam fidem in Christum, vicissim fundato in universaliori doctrina de perfecta et consummata sufficientia sacerdotii et redemptionis Christi, quibus evacuatur necessitas et convenientia aliorum mediorum salutis, scilicet sanctificatricis ecclesiasticae societatis eiusque sacrificii ac sacramentorum, et signanter Ordinis, qui trium illorum veluti summa et fons merito reputatur (cf. supra, pp. 119, 120 sq., 122). Secundo sed accessorie, ex denegata ipsa vera ac proprie dicta hierarchica potes-

⁴Generalem bibliographiam Protestantium dedimus in Introductione tractatus (pp. 73-79), nec aliud hic adiciendum est, nam Protestantes sacramentalem ipsum aspectum ecclesiasticae hierarchiae directe considerare non solent, cum illius negationem involvant in generali, caque fundamentali, negatione totius sacramentalis systematis qualiter intelligitur in doctrina catholica. Ceterum, unum vel aliud opus in quo peculiaris ille aspectus hierarchiae directius tangitur, ut apud *Lutherum, Melanchthoniuni, Calvinum, Sohm, Smythe, Gore, Dix, Van Dyke* et *Brown*, mox indicabitur.

tale, et peculiariter proprie dicta potestate sacerdotali (offerendi sacrificium et remittendi peccata), quae per Ordinem una cum gratiae sanctificatione confertur (cf. supra, pp. 119 sq.); quod quidem principium ideo dicimus secundarium, quia ex una parte respicit secundarium effectum sacramenti qua talis et ex alia parte ab ipsis Protestantibus, saltem modernioribus, minus urgetur, quatenus, ut nuper significavimus, aliqui parati se ostendunt ad considerandam Ordinationem tamquam medium vel conditionem alicuius improprie dictae sacerdotalis potestatis obtinendae, cui ceteroquin, iuxta generales vias divinae providentiae, collatio alicuius gratiae, sive divini auxilii habilitantis ad conveniens exercitium huiusmodi potestatis, facile alligari concipitur.

Sint quaedam eorum dicta, ex textibus praesertim in art. praec. citatis deprompta:

Primus cx septem articulis, desumptis ex operibus Lutheri. Melanchthonii et Calvinii atque tridentinorum theologorum examini propositis, ferebat: "Ordinem non esse sacramentum; sed ritum quemdam eligendi et constituendi ministros verbi et sacramentorum" (cf. supra, p. 161).

Lutherus, quamquam initio diversimode sacramenta numeraverit, prius nempe tria (baptismum, coenam et poenitentiam), subinde ac definitive duo (baptismum et coenam)," Ordinem a ratione sacramenti constanter ac logice quidem exclusit, docens illum esse merum ritum ecclesiasticum ab antiquis Patribus introductum. "Hoc sacramentum," scribit, "ecclesia Christi ignorat, inventumque est ab ecclesia papae. Non enim solum nullam habet promissionem gratiae, ullibi positam, sed ne verbo quidem eius meminit totum novum testamentum. . . Non quod damnandum censeam eum ritum per tanta saecula celebratum, sed quod in rebus sacris nolim humana commenta fingi, nec liceat astruere aliquod divinitus ordinatum, quod divinitus ordinatum non est. . . Quare permitto, ordinem esse quemdam ritum ecclesiasticum, quales multi alii quoque per ecclesiasticos Patres sunt introducti, ut consecratio vasorum, domorum, vestium, aquae, salis, condelarum, herbarum, vini, et similium" (supra, p. 121). Negat apostolos fuisse ordinatos in ultima coena (p. 122) et electionem diaconorum de qua in *Act.* 6. 6 respexisse sacrum aliquod ministerium, uti legendi evangelium, praeter meram commissionem distribuendi pauperibus opes Ecclesiae (p. 123).

Melanchthonius, aliquam verbalem mitigationem in suam negationem introducit, quatenus, enumeratis duobus vel tribus proprie dictis

⁴Cf. tractatum *De Poenitentia* I 52 sq.

sacramentis (baptismo et coena; vel baptismo, coena et poenitentia⁵⁰), addit: "Hoc modo [i.e. accipiendo Ordinem pro nudo ministerio verbi] numerare Ordinem inter Sacramenta [improprie dicta] fuerit utilissimum, scilicet ad illustrandam dignitatem ministerii verbi" (supra, p. 121). In textu *Tit.* 1. 5 legit ordinationem presbyterorum, at non solum omni sacramentalitate expoliata sed etiam, ut videtur (nam valde ambigue loquitur), divina institutione carentem (p. 123).

Calvinus maiorem adhuc ac propriorem inducit mitigationem, quatenus, vi verborum 1 *Tim.* 4. 14 commotus et ob maius momentum quod ipse, aliter ac *Lutherus*, tribuit ministerio in sua integral! conceptione ecclesiologica, non renuit Ordinem enumerari inter proprie dicta sacramenta (in protestantico tamen sensu meri signi divinitus instituti, seu cui adnexa est divina promissio, et propria efficacitate destituti), quamvis, ut ipse addit, Ordo non sit simpliciter reponendus in numero sacramentorum (quae sunt duo: baptismus et coena) eo quod non sit ritus ordinarius et communis, spectans nempe ad omnes fideles et in usum totius Ecclesiae (cf. pp. 123, 132 sq.). Quoad officium diaconatus, de quo in *Act.* 6. 6, similiter fere sentit ac *Lutherus*, etsi videatur non renuere ut accipiat in sensu alicuius sacri ministerii ac vestiatur praedicta peculiari sacramentalitate quam concedit Ordini (p. 123).

Moderniores Protestantes eandem viam sequuntur, aliis potius accedentibus ad radicaliorem expressionem *Lutheri*, aliis, praesertim inter Anglicanes, ad mitiorem formam *Calvini*. Iugiter tamen manet supradicta essentialis oppositio cum propria ac catholica conceptione sacramentalitatis; totum discrimen est in eo quod plures denegant Ordinationi omnem etiam moralem efficaciam, ut ita dicatur, collativam ministerialis alicuius dignitatis sive potestatis (haec est conceptio, ut aiunt, protestantica), alii vero, nominatim inter Anglicanos, eam veluti moralem efficaciam concedunt et urgent (haec est conceptio quam plures Protestantes catholicam et sacramentalem appellant,⁵⁰ quaeque tamen, in nostro sensu, nec catholica nec sacramentalis est). Unde *W. A. Brown*, presbyterianus liberalioris indolis, apte compendiatur essenziale in hac re discrimen inter Catholicismum

⁵⁰ Cf. nostrum tractatum *Des sacramentis in genere* 510.

ixJ.-L. Leuba, modernus ac moderatus calvinista (cit. in art. pracc., pp. 193 sqq.), in hoc largiori sensu ea verba intelligit cum, alludens ad dissensum inter Anglicanos praecipue et ceteros Protestantes, scribit: "A la conférence oecuménique d'Amsterdam (1948), il est apparu que le problème théologique le plus ardu, pour la réunion des Églises, était l'opposition doctrinale entre 'catholicisme' et 'protestantisme.' La position 'catholique' implique . . . [la] notion sacramentelle du ministère. . . La position 'protestante' met au contraire l'accent . . . sur le sacerdoce universel et la nature charismatique de tous les ministères."

" Cf. supra, p. 137, et infra, pp. 496 sq.

et Protestantismum (includentem Anglicanos) cum ait nihil aptius quam vocem "sacramentalis" exprimere catholicam conceptionem religionis.⁵³

Ex radicalioribus, ceterumque magis logicis, Protestantibus, audiantur duo sequentes. /?. *Sohm*, lutheranus liberalis (cuius doctrina fuse exponetur in art. seq., pp. 643-645), ait: "L'imposition des mains se fait dans la supposition que celui qui la reçoit est déjà élu au préalable par Dieu, que par conséquent le Saint-Esprit, le charisme qui rend apte aux fonctions de l'enseignement, habite déjà en lui. L'imposition des mains n'est donc pas encore la cause du charisme; au contraire elle le suppose. . . Elle ne confère ni une vraie fonction, ni un pouvoir réel: elle vient confirmer le charisme dont celui qui la reçoit est déjà en possession."⁵⁴ *Smythe*, presbyterianus, breviter et clare: "Ordination is nothing more than induction to the sacred office. It is not the medium of any communicated character, official authority, or actual grace. No such meaning or interpretation is sanctioned by the Word of God, and it is therefore superstitious."⁵⁵ Idem sentiunt *L. Bcrkhoj* (qui hoc proponit ut communem sententiam Presbyterianorum), congregationalista *B. L. Manning*, baptista *A. H. Strong*, methodista *J. Miley* et lutheranus *J. T. Mueller*, quorum verba citavimus in art. praec. (pp. 151, 155-160) quique ceteroquin negant ipsam divinam originem Ordinationis.

Inter mitiores Protestantes, audiantur duo noti ac insignes anglicani scriptores. *Ch. Gore*, episcopus Birmingham: "The Pastoral Epistles give us an unmistakable picture of the conception attached by the Apostle St. Paul to the ceremony of ordination. He regarded the laying-on of his hands as the instrumentality through which Timothy received a special empowering gift of the Holy Ghost, which in virtue of this ceremony was 'in him' as a thing he might neglect or use, but which was in him in any case as at once his power and his responsibility. And we cannot but extend this conception to the ordinations of other clergy which Timothy is commissioned in his turn to make by the same ceremony of the laying-on of hands. Here we have the sacerdotal conception of a special order in the Church, differentiated by a special endowment."⁵⁶ "In this process [i.e. the ordination of Timothy | there were features which were not destined to be permanent. Thus the prophetic indication of the person to be ordained ceased: and the prophecy, which St. Paul speaks of as the

⁵³ *Christian theology in outline* (New York 1911) 404.

⁵⁴ Apud A. Miciiiels, *L'origine de Tcfriscopat* (Louvain 1900) 106.

⁵⁵ *Presbytery and Prelacy*, p. 171. Apud II J. Van Dyke, *The Church: Iler ministry and sacraments* (New York 118901) 118, in nota.

⁵⁶ *The ministry of the Christian Church* (London: Longmans-Green 1893) 268 sq.

medium through which with the laying-on of his hands the spiritual gift was communicated, passed from being an inspired utterance into an ordinary prayer or formula of ordination. But it is only a very arbitrary criticism which can fail to see here, with slight miraculous and transitory modifications, the permanent process of ordination with which we are familiar in later church history, and that conception of the bestowal in ordination of a special 'charisma/ which at once carries with it the idea of 'permanent character/ and that distinction of clergy and laity which is involved in the possession of a definite spiritual grace and power by those who have been ordained. It is also arbitrary to deny that St. Paul, when he appointed Timothy and Titus to ordain other ministers, as we gather, by a similar process, would have hesitated to use the same language about the subsequent ordinations made by them or to attach to them the same ideas.'"
Gr. Dix, O.S.B.: "In the case of Timothy . . . the *charisma* is bestowed 'through' a laying on of hands (variously described as given 'by the presbyterate' and by St. Paul). That is to say, the action is definitely regarded as sacramental."⁵⁸ "The sacramental laying on of hands . . . ever since the first century had been recognized as the actual conveyance of the charisme attached to the office."⁵⁰

Mediam quandam positionem assumit presbyterianus americanus *H. J. Van Dyke* (contra suprarelatum Smythe aliosque plures presbyterianos), docens quod, quamvis Ordinatio non sit sacramentum in ipso protestantico sensu huius vocis, nec aliunde conferat auctoritatem sed tantum publice ratam faciat praevidiam divinam electionem ad officium ministerii, tamen, sicut sacramentum ipsum, habet aliquam divinam efficaciam, quatenus confert specialem gratiam Dei ad digne persolvendum officium ministerii, quae gratia recte vocari potest "gratia Ordinis" quemadmodum divina beneficia accepta per ipsa sacramenta Baptismi et Coenae recte vocari possunt "gratia sacramentalis."

Ad rem ipse: "All Christians who believe that the ministry is a Divine institution believe also that men are called of God individually to fill the sacred office. This call is the work of the Holy Spirit in the heart. It must precede and is the Divine warrant for the investiture of the man with his office. Ordination does not constitute the call nor confer the essential qualifications for the office; it assumes and ratifies both. In this all Protestants agree. It is taught with special emphasis in the Episcopal ordinal. . .

⁵⁸ *Ibid.* 250 sq.

⁵⁰ "The ministry in the early Church c. A.D. 90-410," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, London: Hodder and Stoughton 1947) 232.

^w *Ibid.* 212.

“Now, this inward Divine call to the ministry is given to men in two ways, — the one immediate, miraculous, and extraordinary; the other mediate, gracious, and ordinary. The immediate and miraculous call attests itself in the heart of the recipient, and is attested to others by supernatural signs. In such cases there is no need of any formal ordination. . . . Ordination in the technical sense, is appropriate only to those whose call to the ministry is through the ordinary operations of the Holy Spirit, unaccompanied by any direct revelation, and unattested by any miraculous signs. In such cases a man is not competent to judge for himself, nor can he enforce his judgment upon others. He believes and professes that he is called of God; but the credibility of that profession is to be submitted to the impartial judgment of others, just as a private person’s profession of faith in Christ is to be examined and approved before he can be recognized as a member of the visible Church.

“And just as ‘baptism is the sign and the seal of our regeneration and engrafting into Christ, and that even to infants,’ so also ordination is the sign and seal of a man’s Divine call to the ministry. It is not the divine call, but the ratification of it. It does not confer the essential qualifications and the Divine authority of the office. *This is the Romish doctrine, which all Protestant confessions repudiate, and none more explicitly than the Episcopal ordinal.* If the man has not the natural ability and the human learning necessary for his work, and, above all, if he has not the call of the Holy Spirit in his heart, the hands of the ordainers can no more confer these things upon him than the sprinkling of consecrated water on the person of the baptized can regenerate the soul. But, then, it does not follow from this that the mere formal authority to enter upon his work is all that one who is called by God receives in his ordination. All Divine ordinances include in the words and the fact of their institution a promise of special Divine blessings to those who rightly use them. *Ordination is not a sacrament according to our definition of the word. Nevertheless, as the sacraments become ‘effectual means of salvation by the blessing of Christ and the working of the Holy Spirit in them that by faith receive them,’ so we believe that ordination is in the same way an effectual means of preparing the minister of Christ for the work for which he is called.* God honors His own ordinance; in the very act of ordination, in answer to prayer, and with the laying on of hands, He bestows not only the formal investiture of the office, but the inward and spiritual grace needful for the performance of its duties.

“What is there unreasonable, unscriptural, or contrary to Christian experience in this belief? To denounce it as a superstition, to reject it

with a sneer at the alleged impossibility of Divine grace coming to us through the laying on of hands by sinful men like ourselves, is the very essence of rationalism in the evil sense of the word. It limits the Almighty to methods which we think we can understand and explain. *it empties the sacraments of all Divine efficacy*, and in its logical conclusion shuts out everything supernatural from the economy of Divine grace. In regard to what is conferred in ordination, the case of Timothy is not exceptional, but typical. Paul exhorts him not to 'neglect the gift that is in thee which was given thee by prophecy with the laying on of the hands of the presbytery' (1 Tim. iv. 14). And again, 'that thou stir up the gift of God which is in thee by the putting on of my hands' (2 Tim. i. 6). What is the *χάρισμα* τοῦ Θεοῦ which was bestowed upon Timothy in his ordination? We must believe that it was something more and better than the external authority for entering upon his office, something in addition to and confirmatory of his prophetic appointment to the ministry; for it is 'in him' as a personal possession and experience. Moreover, it was something to be 'stirred up' and increased by use. He could not stir up his Divine call nor his official authority; these were fixed facts, incapable of increase or diminution. The only thing to which the Apostle's words can be applied without doing any violence to the laws of language is *the special grace of God for the performance of his official duties, given to him in the act of ordination*.

"Is it going beyond the recorded facts to call this charism '*the grace of orders*' in the same sense that the benefits received in baptism and the Lord's supper may be called '*sacramental grace*'? *While we avoid the popish error which links God's spiritual gifts mechanically with the mere performance of outward ceremonies*, we should be equally careful to avoid the greater, because the more unbelieving, heresy, which makes the performance of His appointed ordinances a mere outward form and divorces them from His efficacious blessing upon those who rightly use them."⁰⁰

PARS AFFIRMATIVA

Nota Theologica.

De fide est, constanter ab Ecclesia definita et a Cone. Trid. (sess. 7 et 23) solemnius ac signantius contra Protestantes proposita, Ordinem sive Ordinationem, per quam hierarchicum sacerdotium confertur, esse verum ac proprie dictum sacramentum, eo nempe pleno ac catholico

⁰ *The Church: Her ministry and sacraments* (New York [1890]) 116-120.

sensu, ab eodem Concilio definito (sess. 7), iuxta quem omne sacramentum significat, continet et ex opere operato confert gratiam sive interiorem sanctificationem, non ponentibus obicem.

Documenta Ecclesiae.

Ut notatum est in art. praec. (p. 198), ubi necesse fuit omnia in unum colligere documenta quae ad geminam sacerdotalem et sacramentalem Ordinis naturam referuntur, hic sacramentalis aspectus nonnisi a medio aevo explicite ac signanter coeptus est ab Ecclesia proponi ac definiri, faventibus ex una parte praecisioribus theologorum formulationibus de numero et indole sacramentorum et impellentibus ex alia parte haereticorum impugnationibus contra eorundem dignitatem et naturam, donec ipsa procacior ac radicalior Protestantium denegatio plenior adhuc ac signantior Tridentini declarationem provocaverit.

Porro ex analyst praefatorum documentorum haec constant:

Primo, Ordo numeratur inter sacramenta, implicite quidem in Cone. Veronensi (sub globali expressione “Vel reliquis ecclesiasticis sacramentis”), explicite vero ac frequenter in aliis documentis, in quibus ordinarie occupat sextum locum ante Matrimonium (Cone. Flor., Cone. Trid., sess. 7, can. 1, *Professio fidei tridentina*, Catechismus Cone. Trid.); Innocentius III tamen illum refert quarto loco post Eucharistiam eo quod (aptissime quidem) sermonem de Ordine intime commisceat sermoni de Eucharistia ut sacramento et sacrificio, et pariter Cone. Lugd. II, praemissa Poenitentia, refert Ordinem quinto loco post Eucharistiam.

Secundo, Ordo directe et signate nominatur sacramentum, et quidem “sacramentum Ordinis” (Cone. Lugd. II, Cone. Flor., Cone. Trid., sess. 23, prologo et cap. 4, Catechismus Cone. Trid., Leo XIII, Codex I.C., Pius XII), imo Cone. Trid. ad expellendam omnem nominis ambiguitatem bis adhibet emphaticam expressionem “Vere et proprie sacramentum” (cap. 3 et can. 3).

Tertio, Ordini assignantur varia elementa quae verum sacramentum constituunt. Imprimis enim applicatur Ordini sacramenti *definitio*, ita ut eius sacramentalitas deducatur vel directe ex solo effectu gratiae (Cone. Trid., cap. 3,⁰¹ et Leo XIII) vel ex utroque gratiae et potestatis effectu (Catechismus Cone. Trid., Leo XIII, Pius XII); indicatur etiam scripturisticum fundamentum sacramentalitatis Ordinis in

““Cum Scripturae testimonio, apostolica traditione et Patrum unanimi consensu perspicuum sit, per sacram ordinationem, quae verbis et signis exterioribus perficitur, gratiam conferri: dubitare nemo debet, ordinem esse vere et proprie unum ex septem sanctae Ecclesiae sacramentis.”

2 *Tim.* 1. 6 sq. (Cone. Trid., cap. 3, Catechismus Cone. Trid.). Assignatur subinde *essentia* (Leo XIII: “Partem essentialem” ut distinctam a “parte caeremoniali”), divisa in duplici elemento seu *materia et forma* (His verbis utuntur Cone. Flor., Leo XIII et Pius XII, imo Leo XIII testatur: “Pars essentialis . . . materia et forma appellari consuevit”; Cone, vero Trid., cap. 3, utitur expressione “Verba et signa exteriora,”⁰² et Catechismus Cone. Trid. “Verba et materia”). Proditur uterque *effectus*, gratiae nempe et potestatis, haec autem potestas etiam sub conceptu indelebilis characteris (Cone. Flor., Cone. Trid., cap. 3 et 4, Catechismus Cone. Trid., Leo XIII, Codex I.C., Pius XI, Pius XII). Designatur *minister* in episcopo (Innocentius III, Cone. Flor., Cone. Trid., cap. 4, Catechismus Cone. Trid.; necnon Codex I.C., can. 951 sqq. et Pius XII alibi citandi). In primo et altero schemate tridentino indicabatur etiam proprietas sive *unitas sacramenti* non obstante multiplicitate ordinationum (can. 3: “Si quis dixerit, ordinem . . . non esse vere et proprie sacramentum . . . aut non esse unum sacramentum”), cuius tamen mentio in tertio ac definitivo schemate suppressa est.

Praecipua inter haec Ecclesiae documenta sunt ex una parte *Cone. Flor, et Trid.*, quae tradunt omnia praefata elementa sacramentalia (Flor, quidem simul ac summatim, tanquam schematicum tractatum ex S. Thoma desumptum, Trid. vero sparsim pro discursus opportunitate in variis capitibus et canonibus), et ex alia parte *Leo XIII et Pius XII*, qui fusius ac signantius pandunt sacramentalitatem ritus ordinationis, praecipue quod attinet ad eius physicam essentiam prout ex materia et forma perficitur (documenti Pii XII, in art. 7 integre exhibendi, nonnisi initium adduximus in art. praec.).

CONCLUSIO

Ordo, sive Ordinatio per quam sacerdotalis potestas in Ecclesia confertur, est verum ac proprie dictum sacramentum N.L. a Christo institutum, seu

“In secundo ac praeparatorio schemate cap. 3 ipsa verba “Materia et forma” addebantur quae tamen, reclamante uno vel altero Patre, a tertio ac definitivo schemate deleta sunt. Schema illud sic sonabat: “Insuper, cum scripturae testimonio et ecclesiastica traditione perspicuum sit, externo signo sensibili ordinem (qui potestas spiritualis est) et gratiam conferri, dubitare nemo debet, ordinem sive sacram ordinationem vere et proprie esse unum ex septem sanctae ecclesiae sacramentis. In eo enim praecipua sensibilia signa sunt materia et forma, quibus ecclesia catholica spiritu sancto recta (edocta), ad invisibilem gratiam significandam et conferendam uti consuevit. Gratiam vero hoc sacramento conferri, satis iam ex eadem apostolica traditione et patrum omnium unanimi consensu et sacrosanctae ecclesiae comprobatum est” (apud A. Theiner, *Acta genuina ss. oecumenici Concilii Tridentini* [Zagabriac in Croatia (1874)] 154 sq.). Cui obstitit episcopus Segobiensis: “In III. non placet, quod materia et forma dicitur, neque videtur verum quod patres dicunt, quod confertur gratia spiritualis, vel quod sit gratia spiritualis; neque verba illa, ecclesia semper agnovit, cum non habeatur, nisi in scholasticis doctoribus” (*ibid.* 163).

ritus sensibilis quo, praeter ipsam potestatem, significatur et confertur gratia sanctificans.

Probatur 1. *EX RATIONE CONVENIENTIAE.*

Quod Ordo sit *ritus sensibilis*, seu quod sacerdotalis potestas debeat conferri per aliquem sensibilem ritum nec per meram Dei interiorem actionem sive electionem, suadetur ex ipsa natura et fine illius potestatis; idque tripliciter.

Primo, enim, haec potestas est externa ac socialis, in externa nempe ac visibili societate exercenda, de cuius proinde constitutione sive investitura in aliquo determinato subiecto debet externe et coram omnibus, ex communibus saltem ac sensibilibus humanae certitudinis motivis, constare. Idque confirmatur sive ex ipsa humana consuetudine alligandi collationem publicorum officiorum sensibilibus ac publicis investituris, sive ac praecipue ex paritate vel analogia cum vero ac divino sacerdotio antiquae legis, quod per sensibilem ac determinatum consecrationis ritum conferebatur (cf. *Ex.* 29. 1-37; *Lev.* 8. 1-36), etsi aliunde ipsa Aaronica origo constitueret nativam designationem eligendorum ministrorum.

Secundo, ea sacerdotalis potestas ordinatur ad actus sensibiles, seu ad sensibiles ritus sacrificialis oblationis et sacramentorum conficiendos. Unde convenit quod etiam modus, quo ipsa confertur, sit quidam ritus sensibilis, ut ita parificetur et assimiletur suis effectibus.

Tertio, ipsa est spiritualis quaedam potestas, “spirituales autem effectus in nos a Christo derivati, sub quibusdam sensibilibus signis explentur [ut patet per ipsa sacramenta] . . . ; oportuit [ergo] . . . quod haec spiritualis potestas sub quibusdam sensibilibus signis hominibus traderetur” (C. *Gent.* 4. 74).

Quod autem talis ritus debeat esse etiam *sacramentalis*, seu directe et ex opere operato sanctificativus ipsius subiecti cui confertur sacerdotalis potestas, suadetur pariter tripliciter ex ipsa indole et fine huius potestatis.

Primo enim, collatio huius potestatis cognitionem quandam sive analogiam profert cum ceteris ac proprie dictis sacramentis, signanter cum Baptismo, Confirmatione et Matrimonio. Nam per varia sacramenta Deus intendit hominem perficere in praecipuis saltem circumstantiis spiritualis vitae sive supernaturalis oeconomiae, ut ostensum est in tractatu *De sacr. in genere* 528-530. Praecipue autem sub sociali aspectu, spiritualis ac sacerdotalis potestatis investitura est certe quaedam peculiaris ac momentosa circumstantia in spirituali hominis vita et in supernatural! Ecclesiae oeconomia, cum ab ea dependeat magna

pars moralis vitae ipsius hominis qui tali potestate insignitur, necnon ipsius Ecclesiae commune emolumentum. Sicut igitur homo individualiter per sacramentum Baptismi perficitur quantum ad initium spiritualis vitae prout est civis Ecclesiae et per sacramentum Confirmationis adducitur ad perfectam aetatem eiusdem vitae ac roboratur tamquam miles Ecclesiae, ita convenit ut socialiter quoque et in ordine ad eandem ecclesiasticam communitatem, cuius rector ac propagator constituitur, per aliquod sacramentum perficiatur, ita ut, simul cum accepta potestate, sigillum et auxilium divinae gratiae consequatur? Item, sicut homo in matrimoniali statu supernaturaliter perficitur in ordine ad ecclesiasticam societatem, cui naturali propagatione materiam membrorum subministrat, ita et a fortiori convenit ut per gratiam adiutricem perficiatur in altiori illo ac difficiliore statu sacerdotali, quo membra Ecclesiae spiritualiter propagantur et ipsa forma ecclesiasticae unitatis sustentatur. Ad rem breviter Hurter: “Si enim a) ritus, quo homines aggregantur Ecclesiae et filii fiunt Dei, sacramentum est: sacramentum erit ritus ille, quo Ecclesiae praeficiuntur et constituuntur patres filiorum Dei. Si b) ritus ille, quo Christi subditi promoventur in eiusdem milites, gratiae est efficax; quanto magis ille, quo seliguntur in militum duces, Christi ministros et fidei doctores. Si c) status matrimonialis propter adnexa difficultates et onera, diuturnitatem, momentum, gratia sanctificatur et fovetur; a fortiori gratia datur status sacerdotalis, qui excellentior, altior, difficilior est, quo quis totum se Ecclesiae devovet.”⁸⁴

Secundo, eadem sacerdotalis potestas habet intimiorem ipsam causalitatis connexionem cum sacramentis, quae ab ea dependent et per eam conficiuntur; unde convenit quod et ipsa sacramentalis sit, seu per sacramentum aliquod conferatur, ut ita in omnibus parificetur effectui. Ad rem S. *Thomas*: “Propter quod unumquodque tale, et illud magis. Sed propter ordinem fit homo dispensator aliorum sacramentorum. Ergo ordo habet magis rationem quod sit sacramentum quam etiam alia” {*Suppi.*, q. 34, a. 3, Sed contra).

Tertio, ea potestas est secundum se sacra et ulterius sacrans relate ad alios homines, et sub utroque respectu sanctificationem ipsius subiecti, cui confertur, connaturaliter appellat. Imprimis nempe sacerdotalis potestas, secundum seipsam considerata, est aliquid sacrum ac supernaturale, et saltem pro tanto sacrans, seu supernaturaliter dignificans subiectum in quo suscipitur, veluti quaedam eius consecratio

⁸⁴ “Analogiam inter Ordinem et Baptismum prosequitur S. Thomas, *Suppi.*, q. 35, a. 1, infra cit., p. 505.

** *Theologiae dogmaticae compendium* (cd. 7, Oeniponte 1891) III 519 sq.

et improprie dicta sanctificatio. Et in hoc quidem sensu iam salvaretur quaedam diminuta et improprie dicta sacramentalitas in ritu collativo illius potestatis, quae tamen non sufficit ad rationem proprie dictae sacramentalitatis, cum haec ex sola gratiae sanctificatione accipiat ac mensuretur; nihilominus, cum imperfecta sanctificatio ad perfectam essentialiter ordinetur, tamquam dispositio ad suam formam, convenit divinae providentiae ut consecrativum opus, per collationem sacrae potestatis incoeptum, ad suum connaturale complementum deducat per ulteriorem collationem gratiae, a qua simul completur ac specificatur propria sacramentalis ratio consecrativi ritus. *Praeterea*, vis huius convenientiae increscit, si consideretur quod sacerdotalis potestas est non solum sacra secundum se, sive imperfecte sanctificans ipsum subiectum, sed etiam sacrans relate ad alios, et quidem sacrans per perfectam sanctificationem gratiae, quatenus ipsa essentialiter ordinatur ad alios sanctificandos per actionem directe sanctificatricem seu per fructuosam oblationem sacrificii et efficacem administrationem sacramentorum; ex quo sequitur maxima convenientia ut qui per talem potestatem, utut mere instrumentaliter, causa sanctificationis constituitur, simul cum sanctificativa potestate etiam gratiae sanctificationem accipiat, et prius in seipso sanctificetur quam ad alios sanctificandos procedat, ne ulla habeatur (obiective saltem et quantum est ex parte Dei) vitanda difformitas inter agens et actionem, inter ministrantem et ministrata, inter causam et effectum. *Praeterea*, digna administratio sacrorum mediorum salutis peculiarem requirit diligentiam et sanctitatem, quae non facile aut non communiter per ordinaria operis operantis media acquireretur,⁵⁵ ac ideo pariter exigit ut huiusmodi sanctitas, per ipsum consecrativum ritum, una cum collata potestate suppleatur (cf. infra citandos textus *In 4 Sent.*, dist. 4, q. 1, a. 1, sol. et ad 5; *Suppi.*, q. 35, a. 1; 3 p., q. 63, a. 4, ad 1; *C. Gent.* 4. 74).

*Et in hoc pleniori sensu intelligenda est ratio quam affert S. Thomas ad probandam sacramentalitatem Ordinis, quia nempe Ordo confert homini quandam consecrationem, vel spiritualem potestatem, per externum signum, sacramentum autem consistit praecise in quadam sanctificatione, vel in collatione alicuius spiritualis effectus, per signum aliquod externum et corporale. Ita in *Suppi.*, q. 34, a. 3: “Sacramentum . . . nihil aliud est quam quaedam sanctificatio homini exhibita cum aliquo signo visibili. Unde, cum in susceptione ordinis quaedam*

⁵⁵ *Suppi.*, q. 35, a. 1, aci 3: “Ad idoneam exeeutionem ordinum non sufficit bonitas qualiscumque, sed requiritur bonitas excellens; ut sicut illi qui ordinem suscipiunt super plebem constituuntur gradu ordinis, ita et superiores sint merito sanctitatis. Et ideo praeexigitur gratia quae sufficiebat ad hoc quod digne connumerentur in plebe Christi, sed confertur in ipsa susceptione ordinis amplius gratiae munus, per quod ad maiora reddantur idonei.”

consecratio homini exhibeatur per visibilia signa, constat ordinem esse sacramentum”; item *C. Gent.* 4. 74: “Quandocumque . . . aliquid spirituale sub signo corporale traditur, hoc dicitur sacramentum. Manifestum est igitur quod in collatione spiritualis potestatis quoddam sacramentum peragitur, quod dicitur ordinis sacramentum”; idemque S. Doctor docet vel supponit ubi de numero sacramentorum *In 4 Seni.*, dist. 2, q. 1, a. 2; *C. Gent.* 4. 58; 3 p., q. 65, a. 1.

Prima enim fronte videtur S. Thomas docere ideo Ordinem esse sacramentum quia confert spiritualem potestatem sive characterem, qui est spiritualis quidam effectus et quaedam animi consecratio. At ista intellectio diminuta est ac materialis. Nam, iuxta explicitam et constantem S. Doctoris doctrinam, sacramentum definitur ab ipsa gratia sanctificante, tamquam a principali et specifico effectum quem significat et confert, ita ut character sit secundarius tantum ac dispositivus effectus collatus et significatus per sacramentum (id docet sive in praefatis locis de numero sacramentorum, sive ac praecipue ubi agit de definitione et causalitate seu effectum sacramenti: *In 4 Sent.*, dist. 1, q. 1, a. 1 et 4; 3 p., q. 60 per totam, praecipue a. 2 et 3; q. 62 per totam, praecipue prologo et a. 2; q. 63, a. 3, ad 20; *C. Gent.* 4. 56, 57). Unde spiritualis potestas sive character, qui implicatur in praefato ratiocinio S. Thomae, accipiendus est ad modum unius cum ipsa gratia, quatenus in sua ratione sacramentali ordinatur ad gratiam tanquam eius dispositio ac necessaria exigentia.

Ut enim ad mentem ipsius S. Doctoris explicavimus in tractatu *De sacr. in genere* 307 sq. et 333 sq., character dupliciter considerari potest: Primo nempe formaliter ut elementum sacramentale, et ita ordinatur ad gratiam tanquam eius dispositio et exigentia, imo est signum et sacramentum ipsius gratiae, quia quidquid sacramentale dicitur, oportet ad gratiam significandam et causandam ordinari; hoc sensu S. Doctor ait, *In 4 Sent.*, dist. 4, q. 1, a. 1, ad 4: “Character est causa instrumentalis gratiae”; q. 3, a. 2, ad 3: “Character est immediata causa disponens ad gratiam”; 3 p., q. 63, a. 3, ad 2: “Dupliciter potest aliquid characteri attribui. Uno modo secundum rationem sacramenti. Et hoc modo est signum invisibilis gratiae quae in sacramento confertur. . .” Secundo, character considerari potest

M 3 p., q. 62, prologus: “Deinde considerandum est de effectum sacramentorum. Et primo de effectum eorum principali, qui est gratia; secundo de effectum secundario, qui est character”; *ibid.*, q. 63, a. 3, ad 2: “Character sacramentalis est res respectu sacramenti exterioris, et est sacramentum respectu ultimi effectus. Et ideo dupliciter potest aliquid characteri attribui. Uno modo secundum rationem sacramenti. Et hoc modo est signum invisibilis gratiae quae in sacramento confertur. Alio modo, secundum propriam rationem characteris. Et hoc modo est signum configurativum alicui principali, apud quem residet auctoritas eius ad quod aliquis deputatur.”

* Cf. 3 p., q. 63, a. 3, ad 2, nuper cit.

materialiter et secundum propriam entitatem absolute acceptam, et hoc modo potius gratia ordinatur ad characterem sive potestatem, quia confertur ad conveniens exercitium huius potestatis, sicut habitus disponit potentiam ad bene operandum/⁸ In hoc sensu S. Doctor scribit, *In 4 Sent.*, dist. 4, q. 1, a. 1, sol. et ad 5: “Hoc signum [i.e. character] nihil aliud est quam quaedam potentia quae potest in actiones hierarchicas, quae sunt ministrations et receptiones sacramentorum, et aliorum quae ad fideles pertinent, et ad hoc quod has operationes bene exercent indiget habitu gratiae, sicut et aliae potentiae habitibus indigent. . . Character est dispositio ad gratiam per quandam congruitatis dignitatem. Ex hoc enim ipso quod homo mancipatus est divinis actionibus, et inter membra Christi connumeratus, fit ei quaedam congruitas ad gratiam suscipiendam: quia Deus perfecte in sacramentis homini providet; unde simul cum caractere, quo datur homini ut possit exercere spirituales actiones fidelium, vel passionem seu receptiones, datur gratia qua haec bene possit”; *Suppi.*, q. 35. a. 1: “Dicendum quod ‘Dei perfecta sunt opera,’ ut dicitur *Deut.* 32. Et ideo cuicumque datur potentia aliqua divinitus, dantur ea per quae executio illius potentiae potest congrue fieri. Et hoc etiam in naturalibus patet, quia animalibus dantur membra quibus potentiae animae possunt exire in actus suos, nisi sit defectus ex parte materiae. Sicut autem gratia gratum faciens est necessaria ad hoc quod homo digne sacramenta recipiat, ita etiam ad hoc quod homo digne sacramenta dispenset. Et ideo, sicut in baptismo, per quem fit homo susceptivus aliorum sacramentorum, datur gratia gratum faciens, ita in sacramento Ordinis, per quod homo ordinatur ad aliorum sacramentorum dispensationem”; 3 p., q. 63, a. 4, ad 1: “Subiectum alicui accidenti attribuitur secundum rationem eius ad quod disponit remote vel indirecte. Character autem directe quidem et propinque disponit animam ad ea quae sunt divini cultus exequenda; et quia haec idonee non fiunt sine auxilio gratiae . . . , ex consequenti divina largitas recipientibus characterem largitur gratiam, per quam digne impleant ea ad quae deputantur. Et ideo characteri magis est attribuendum subiectum secundum rationem actuum ad divinum cultum pertinentium, quam secundum rationem gratiae”; *C. Gent.* 4. 74, praefata verba ex quibus

⁸ In Baptismo character, cum sit potentia passiva, se habet ad gratiam non tamquam potentia ad habitum sed potius tamquam forma ad proprium effectum, ut docet S. Thomas, 3 p., q. 69, a. 10: “Baptismus est quaedam spiritualis regeneratio. Cum autem aliquid generatur, simul cum forma recipit effectum formae, nisi sit aliquid impediens; quo remoto, forma rei generatae perficit suum effectum. . . Et similiter quando aliquis baptizatur, accipit characterem, quasi formam, et consequitur proprium effectum, qui est gratia remittens omnia peccata. Impeditur autem quandoque per fictionem. Vnde oportet quod remota ea per poenitentiam, baptismus statim consequatur suum effectum.” Confer dicta in tractatu *Dc sacr. in genere* 308.

apparentem difficultatem supra desumpsimus, sic complet: “Quando-cumque . . . aliquid spirituale sub signo corporali traditur, hoc dicitur sacramentum. Manifestum est igitur quod in collatione spiritualis potestatis quoddam sacramentum peragitur, quod dicitur Ordinis sacramentum. Ad divinam autem liberalitatem pertinet ut cui confertur potestas ad aliquid operandum, conferantur etiam ea sine quibus huiusmodi operatio convenienter exerceri non potest. Administratio autem sacramentorum, ad quae ordinatur spiritualis potestas, convenienter non fit nisi aliquis ad hoc a divina gratia adiuvetur. Et ideo in hoc sacramento confertur gratia, sicut et in aliis sacramentis.”

Ut patet, in utraque consideratione S. Thomas intime copulat characterem cum gratia illi adnexa et ad modum unius utrumque accipit iuxta diversam ad invicem relationem, quamvis in duplici loco supra invocato, i.e. *Suppi.*, q. 34, a. 3, et *C. Gent.* 4. 74, magis directe consideret ipsum characterem sive spirituales potestatem, cui gratia adnectitur, tum quia, ut dictum est in tractatu *De sacr. in genere* 333 sq., character est sub aliquo respectu principalis effectus qui per sacramentum Ordinis confertur, tum quia ex ea ipsa connexione sive exigentia gratiae, in potestativo characterem contenta, ostenditur ratio quare ritus collativus sacrae potestatis debeat esse etiam sacramentalis, seu collativus gratiae, quia nempe ea potestas sibi exigit auxilium gratiae ad conveniens suum exercitium. Hanc principalitatem characteris respectu gratiae S. Doctor eousque urget ut dicat Ordinem principaliter importare characterem, aliter ac Baptismus qui principaliter importat gratiam, imo ipsum sacramentum Ordinis essentialiter et principaliter consistere in characterem: “Baptismus, quamvis in eo conferatur aliqua spiritualis potestas recipiendi alia sacramenta, ratione cuius characterem imprimit, non tamen hic est principalis effectus eius, sed ablutio interior, propter quam baptismus fieret etiam priori causa non existente. Sed ordo principaliter potestatem importat. Et ideo character, qui est spiritualis potestas, in definitione ordinis ponitur, non autem in definitione baptismi” (*Suppi.*, q. 34, a. 2, ad 2); “Illud quod est res tantum [i.e. gratia], non est de essentia sacramenti. Quod est etiam sacramentum tantum [i.e. ritus externus], transit; et sacramentum manere dicitur. Unde relinquitur quod ipse character interior sit essentialiter et principaliter ipsum sacramentum ordinis” (*Tud.*, ad 1).

Remanendo tamen in pura ac formali linea sacramentalitatis (imo etiam simpliciter et absolute loquendo, ut in eodem tractatu dictum est), principalis effectus sacramenti Ordinis est ipsa gratia sanctificans, ac propterea propria et immediata ratio quare Ordo sit sacramentum, est quia causai gratiam in subiecto seu sanctificat ipsum subiectum,

etsi, haec gratia ideo detur ad sanctificandum subiectum ut ipse possit convenienter exercere sacram potestatem, sanctificatricem aliorum, ita ut gratiam ipse accipiat non veluti statice ac passive, seu ad solam sui sanctificationem, sed veluti dinamice et active, seu in bonum aliorum, vel, si placet, tamquam aliorum sanctificator, non quidem directe per ipsam personalem gratiam sed per exercitium potestatis sanctificatricis, quod per acceptam personaliter gratiam conveniens redditur.

Et hoc est quod S. Thomas implicite significat, cum ait: “Non omnis benedictio quae hominibus adhibetur, vel consecratio, est sacramentum [puta benedictiones monachi et abbatis vel unctio regis] . . . , quia per huiusmodi benedictiones non ordinatur aliquis ad dispensationem divinorum sacramentorum, sicut per benedictiones ordinis” (*Suppi.*, q. 34, a. 3, ad 3), “Sunt enim quidam propagatores et conservatores spiritualis vitae secundum spirituale ministerium . . . , ad quod pertinet ordinis sacramentum” (*C. Gent.* 4. 58), “Perficitur . . . homo in ordine ad totam communitatem . . . per hoc quod accipit potestatem regendi multitudinem, et exercendi actus publicos. Et loco huius in spirituali vita est sacramentum ordinis” (3 p., q. 65, a. 1). “Ex parte exercentium actiones hierarchicas accipitur unum sacramentum, scilicet ordo, per quem ministri Ecclesiae ponuntur in statu exercendi hierarchicas actiones. . . [Et sic Ordo ponitur] in remedium totius Ecclesiae . . . [seu] in regimen et multiplicationem ipsius spirituales . . . , quia principatus bonum multitudinis est, secundum Philosophum in v Ethic., cap. 2” (*In 4 Sent.*, dist. 2, q. 1, a. 2).^{co}

Ex quibus patet quod, omnibus complexive assumptis et in sua propria ratione determinatis, tripliciter Ordo refertur ad gratiam sanctificantem et consequenter *tripliciter vocari potest sacramentum*: primo nempe *anteccedenter*, prout confert ipsam potestatem, quae exigit gratiam in subiecto et ad causandam gratiam in alios ordinatur; secundo, directe et *formaliter*, prout ratione illius potestatis, significat et causât ipsam gratiam in subiecto; tertio, *consequenter*, prout nempe, ratione utriusque, seu sive potestatis sive gratiae illius adiutricis, ulterius causât gratiam in alios, diffundens spiritualem vitam in Ecclesiam. Quo triplici copulato sensu, Ordo est eminenter sociale sacramentum, nam, ut ait Angelicus, “ordo datur non in remedium unius personae, sed totius Ecclesiae” (*Suppi.*, q. 35, a. 1, ad 1).^{6vb,s}

¹De hoc sociali ac communitario aspectu gratiae quorundam sacramentorum, nominatim Matrimonii et ipsius Eucharistiae, praeter ipsum Ordinem, confer S. Thomam, *C. Gent.* 4. 58; 3 p., q. 65, a. 1, corp, et ad 5; a. 2, corp, et ad 1; a. 3, ad 1 (quoad Matrimonium); 3 p., q. 65, a. 3, corp, et ad 1 et 3 quoad Eucharistiam; de qua vide etiam nostrum tractatum *De Eucharistia* I (459-463, 665-667, 677-678, 680-682).

²^{b1}* Praefatam intimam relationem ac mutuam praecellentiam inter duos huius sacramenti effectus (characterem scilicet et gratiam), quam indicavimus etiam supra in

Probatur 2. *EX SCRIPTURA.*

In art. praec. ostendimus in sacris litteris proponi saltem institutionem hierarchicae ac sacerdotalis potestatis in Ecclesia perpetuandae. Restat ut ibidem dicta compleantur, ex iisdem fere locis eruendo illius potestatis sacramentalitatem, seu quod ipsa conferatur, saltem successoribus apostolorum in eodem sacerdotio, per proprie dictum ritum sacramentalem, qui nempe sit de se (ex opere operato, ut dici solet) efficax alicuius spiritualis effectus, et quidem ipsius gratiae sanctificantis.

Dicimus autem “Saltem successoribus apostolorum,” quia ex una parte de modo quo Christus ipsis apostolis eam potestatem contulerit, nihil in Scriptura significatur nisi quod in ultima coena eos praeceperit consecrare et offerre, illis verbis: “Hoc facite in meam commemorationem” (ut infra, p. 600, fusius explicabitur), et ex altera parte Christus potuit eis illam conferre, et verisimiliter eam contulit, immediate et invisibiliter (eodem quidem tempore quo praefata sensibilia verba proferebat) absque medio ullius proprie dicti ritus sacramentalis, quem generaliter pro Ecclesia instituerit aut mox instituturus esset; nam, ut ait S. Thomas, “Deus virtutem suam non alligavit sacramentis, quin possit sine sacramentis effectum sacramentorum conferre” (3 p., q. 64, a. 7) et “ad excellentiam potestatis Christi pertinet quod ipse potuit effectum sacramentorum sine exteriori sacramento conferre” (*ibid.*, a. 3). Aliunde tamen, ex hoc quod ipsi apostoli non fuerint per sacramentalem ritum ordinati, nequaquam sequitur Christum non instituisse talem ordinationis ritum, per quem ab ipsis apostolis aliisque Ecclesiae pastoribus (quibus praefatam excellentiae potestatem, sacramentis non alligatam, nullatenus communicavit) sacerdotium aliis traderetur.

Ad huiusmodi igitur ritus institutionem ostendendam, sequentes textus afferuntur.

*ACT. 6. 6: “Hos statuerunt ante conspectum apostolorum et orantes imposuerunt eis manus [ἰπιθῆσαν αὐτοῖς; τὰ χεῖρα<>].”*⁷⁰

Integra pericope (6. 1-6) sic se habet: “1. In diebus autem illis, crescente numero discipulorum, factum est murmur Graecorum ad-

Introductione tractatus (p. 22) ac iterum tangemus infra in quaestione de effectu, non satis attendere videntur quidam auctores moderni, dum vivaciter inter se decertant utrum Ordo respiciat principaliter characterem an gratiam. Ita E. Masure, *Prêtre et diocésains* (Lille 1947) 57 sq., 97 sq., et B. Piault, “Le sacrement de l'Ordre,” *Nouvelle revue théologique* LXXI (1949) 1031–1036, quorum prior pugnat pro gratia, alter pro characterem.

Praeter ceteras in *hl.*, confer (protestantes signantur asterisco):

♦Barnikol, E., *Das Diakonenamt, als das atteste Leib-und Seelsorg vereinende Amt der Gemeinde* (Halle 1941) 5 sqq. £2

versus Hebraeos, eo quod despicerentur in ministerio [διακονία] cotidiano viduae eorum. 2. Convocantes autem duodecim multitudinem discipulorum dixerunt: Non est aequum nos derelinquere verbum et ministrare [διακοι/εἶν] mensis. 3. Considerate ergo, fratres, viros ex vobis boni testimonii septem plenos Spiritu sancto et sapientia, quos constituamus super hoc opus. 4. Nos vero orationi et ministerio verbi [διακονία τοῦ λόγου] instantes erimus. 5. Et placuit sermo coram omni multitudine, et elegerunt Stephanum, virum plenum fide et Spiritu sancto, et Philippum et Prochorum et Nicanorem et Timonem et Parmenam et Nicolaum advenam antiochenum. 6. Hos statuerunt ante conspecum apostolorum, et orantes imposuerunt eis manus («τὸ ὅσα ἑαυτοῖς ἔτι παρὰ

Agitur de electione seu investitura septem determinatorum virorum in aliquod opus sive officium, connexum cum quodam “ministerio cotidiano,” seu fortasse¹ cum eo charitatis ministerio quo, per erogationem eleemosynarum sive communium bonorum (cf. Act. 4. 32 sqq.: Rom. 15. 25-27; 2 Cor. 9. 12), pauperum et signanter “viduarum”

♦ Baumgartner, E., “Zur Siebenzahl der Diakone in der Urkirche zu Jerusalem,” *Biblische Zeitschrift* VII (1909) 49-53.

Bellamy, J., “Diacre,” *Dictionnaire de la Bible* II (Paris 1899) 1401-1403.

Beyer, J., “Nature et position du sacerdoce,” *Nouvelle revue théologique* LXXVI (1954) 358 sq., 370-372.

Bihel, S., “De septem diaconis,” *Antonianum* III (1928) 129-150.

♦ Bo Reicke, *Diakonic, Festfrude und Zclos* (Upsal 1951) 29.

♦ Brandt, W., *Dienst und Dienen im Neuen Testament* (Gutersloh 1931) 162 sqq.

Claeys-Bouuaert, F., “Diacre,” *Dictionnaire de droit canonique* IV (Paris 1949) 1198-1206; “Évêques,” *ibid.* V (Paris 1953) 569-571.

Contassot, F., “Le pouvoir des diacres,” *L'ami du clergé* LXIV (1954) 113-121.

Forget, J., “Diacre,” *Dictionnaire de théologie catholique* IV-1 (Paris 1910) 703-731. “Jérôme (Saint),” *ibid.* VIII-1 (Paris 1923) 965-976. “Nature et origine de l'épiscopat.”

Gaeciiter, P., “Die Sieben,” *Zeitschrift fur katholische Théologie* LXXIV (1952) 129-166.

Hamman, A., “Liturgie et action sociale. Le diaconat aux premiers siècles,” *La Maison-Dieu* XXXVI (1953) 151-172.

Kahmann, J., “De oorsprong van het episcopaat. Enkele nieuwere opvattingen.” *Nederlandsch katholieke Stemmen* XLIX (1953) 104-114.

Leclercq, H., “Diacre,” *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* IV-1 (Paris 1920) 738-746.

Lécuyer, J., “Diaconat,” *Dictionnaire de spiritualité* III, fasc. 20-21 (Paris 1955) 799-803.

Michiels, A., *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900), 110-117.

Renié, F., *Actes des Apôtres* (“La Sainte Bible,” éd. Pirot-Clamcr, vol. II-1, Paris 1949) 101-105.

Schamoni, W., *Familienvater als geweihte Diakone*, Paderborn 1953.

Schlatter, A., *Die Dienstpflicht des Christen in der apostolischen Gemeinde*. Stuttgart 1929.

Schütz, *Das Diakonat im N.T.*, Mainz 1952.

Seidl, J. N., “Der Diakonat in der Apostelgeschichte und den paulischen Briefen,” *Der Katholik* I (1883) 585 sqq.; II (1883) 40sqq.; *Der Diakonat in der katholischen Kirche dessen hieratische Würde und geschichtliche Entwicklung*, Regensburg 1884.

Viteau, J., “L'institution des diacres et des veuves,” *Revue d'histoire ecclésiastique* XXII (1926) 513-537.

” Cf. *infra*, p. 516.

egestas sublevabatur. Haec investitura, etsi eam praecesserit communis designatio populi ab ipsis apostolis sollicitata, facta est non a populo sed ab iisdem apostolis, ut constat ex explicitis verbis “Quos constituamus super hoc opus” et “Hos statuerunt ante conspectum apostolorum” ita ut ultima propositio “Et orantes imposuerunt eis manus” habeat pro reticito subiecto ipsos apostolos (“Hos statuerunt ante conspectum apostolorum, et ‘isti’ orantes imposuerunt eis manus”; Codex D cantabrigensis saec. 6 addit: οἰνῆς); ipse modus seu caeremonia investiturae dicitur fuisse oratio simul et impositio manuum.

Antiquiores Protestantes post Calvinum et Lutherum (supra cit., in pp. 123 sq.) generatim in hoc textu legebant merum munus temporalis ordinis, distribuendi nempe inter pauperes opes Ecclesiae. Id signanter defendit Claudius Salmasius (a Petavio sub nomine Trapezitae expositus ac impugnatus) qui in sua *Dissertatione de fenore trapezitico* scribit: “Diaconi nullam habuerunt *κνβίρν^σιν*, aut *προστασίαν* in Ecclesia, aut alium ecclesiasticum actum; nisi pauperum tantum mensarumque ministerium; inde et *διάκονοι* appellati. C. Vitringa⁷³ praeterea peculiarem addidit explicationem de iudaica origine sive episcopatus sive diaconatus, dicens munus episcopatus introductum esse per imitationem praefecti (*ἀρχων*) synagogarum, pariterque munus diaconatus per imitationem ministri sive famuli (hebraice hazzân, graece *υπ/ρην/*) qui inserviebat in synagogis, curam habens loci conventus, eius portas vigilans, librum lectori porrigens⁷⁴ {*Luc.* 4. 20: “Et cum plicuisset librum [Iesus in synagoga Nazareth], reddidit ministro [*υπηρέτη*] et sedit”; *Act.* 13. 5: “Et cum venissent Salaminam [Paulus et Barnabas], praedicabant verbum Dei in synagogis ludeorum. Habebant autem et Iohannem [i.e. Marcum, de quo *ibid.* 12. 12 et 1 *Cor.* 1. 14, 17] in ministerio [*υπηρέτην* = ministrum]”}.⁷⁵ Quam explicationem, ab ipso protestante J. B. Lightfoot⁷⁶ refutatam, reassumpsit et ampliavit inter recentiores H. J. Holtzmann.⁷⁷ Eandem profanam interpretationem muneris diaconatus proponunt plures inter *Protestantes Liberales*, nominatin'! Hatch et Harnack, qui, ut fusius exponetur in art. seq. (pp. 635-638), docent ecclesi-

⁷³ Apud Petavium, *Dissertationes ecclesiasticae*, l. 2, c. 1, *Dogmata theologica* (ed. J. B. Fourniers, Parisiis: Vives 1867) VII 435.

⁷⁴ *De synagoga vetere* (Lcovardiae 1696) 895.

H]

⁷⁵ De hoc hazzân sive synagogarum sacrista confer I. Feltgen, *Neulestamentl. Zeilgesch.* I (1910) 362 sq.; E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, ed. 4, II 515; J. Jvster, *Les juifs dans l'empire romain* I (1914) 454.

Lucas eadem voce utitur initio sui evangelii (1. 2) in generaliori sensu ministrorum evangelii: “Qui ab initio ipsi viderunt et ministri fuerunt sermonis [*ὕπηρ^ται τοῦ λόγου*]”,

⁷⁶ *Saint Paul's Epistles to the Philippians* (ed. 7, London 1883) 188-190.

⁷⁷ *Die Pastoralbricfe*, Leipzig 1880. Cf. art. seq., p. 631.

asticam hierarchiam ortam esse per ulteriorem evolutionem officii mere administrativi et oeconomici quod initio competebat episcopis et eorum adiutoribus diaconis.

Ceterum *etiam inter doctores catholicos* non defuerunt olim nec adhuc desunt qui negent vel dubitent in hoc textu agi de sacro aliquo ordine et, sicut praefati Protestantes, legant in eo merum temporale et oeconomicum ministerium.

Pseudo-Oecumcnus (saec. 9)⁷⁸: “Unde [apostoli] electos crearunt diaconos, non iuxta gradum qui nunc est in Ecclesia, sed διακόνου, id est, ministros: ut omni cum diligentia et non neglectim distribuerent viduis simul et orphanis ea quae ad alimentum reposita erant” (*Comm. in Act. Ap.*, c. 7, *MG* 118. 123). Opus Pseudo-Oecumenii non magnae est auctoritatis, cum sit mera compilatio ex Scholiis ipsius Oecumenii super homilias Chrysostomi. Ceterum, cum ea verba omnino clara non sint et aliunde immediate dependeant a verbis Chrysostomi discutiendis in art. seq. (pp. 669-672) in quibus nequaquam negatur in *Actibus* agi de sacro ministerio, sed tantum dubitatur an sit sermo de ipsis diaconis potiusquam de presbyteris, in eodem sensu et ipsa fortasse intelligi possunt, nisi probetur Pseudo-Oecumenium voluisse propriam interpretationem afferre de verbis Chrysostomi. uti fecerunt patres Concilii Trullani mox referendi.

Concilium Quinisextum sive Trullanum II a. 692, reiciens constitutum Concilii Neocaesariensis (inter 314 et 325) eiusque interpretationem textus *Actuum*''⁷⁹ atque invocans praefata verba Chrysostomi. videtur nullum agnoscere sacrum ministerium in eo textu: “Quoniam Actuum liber septem diaconos ab apostolis constitutos esse tradit. Neocaesarensis autem synodos sic in a se editis canonibus aperte disseruit: ‘Quod septem debent esse diaconi ex canone, etiamsi sit valde magna civitas, ex libro autem Actuum persuadeberis’: nos cum dicto apostolico patrum mentem adoptassemus, invenimus eos esse locutos non de viris, qui ministrant mysteriis, sed de ministerio quod in usu mensarum adhibebatur, cum liber Actuum sic habeat: ‘In diebus illis . . . [Citatur integer textus Actuum].’ Haec interpretans ecclesiae doctor Joannes Chrysostomus, sic prosequitur: ‘Est operae pretium admirari, quomodo non est scissa multitudo in virorum electione, quomodo non sunt ab ipsis reiecti ac reprobati apostoli. Quamnam autem habebant hi auctoritatem, et quam acceperunt ordinatio-

⁷⁸Ipsc Oecumenius (circa a. 600) scripsit adnotationes sive scholia in homilias Chrysostomi super epistolas paulinas; plures citationes ex illis scholiis desumptas subinde quidam ignotus compiler saec. 9 inseruit catenae, ipsi Oecumenio inde a saec. 14 immerito tributae, quae refertur in patrologia Migniana (JfZ, 115-119).

⁷⁹Can. 15: “Diaconi septem debent esse iuxta regulam, licet valde magna sit civitas. Id ipsum autem Actuum apostolorum liber insinuat” (Kirch, *Enchiridion* 390).

nem, scire est necessarium. Nunquid diaconorum? Atqui hoc non est in ecclesiis. Sed est presbyterorum dispensatio? Atqui nullus adhuc erat episcopus, sed soli apostoli. Unde nec diaconorum, nec presbyterorum nomen existimo apertum esse ac manifestum.' Propter haec ergo nos quoque praedicamus, ut praedicti septem diaconi non de eis accipiantur, qui mysteriis serviunt, ut est prius exposita doctrina: sed eos esse quibus fuit concredita ac tradita dispensatio communi eorum usui, qui tunc collecti fuerant: qui nobis in hoc quoque forma fuere humanitatis et studii, in eos qui indigent" (can. 16, *Harduin* 3. 1667).

Quamvis hoc Concilium non fuerit a S. Sede approbatum et aliunde non agat directe nisi de re disciplinari, nequit tamen momentum aliquod historicum denegari interpretationi quam affert tum de textu Actuum tum de verbis Chrysostomi, cuique facilem ansam praebuit (sicut et praefato pseudo-Oecumenio) non deneganda verborum Chrysostomi ambiguitas (cf. infra, p. 669).

Idem sentire videntur tres canonistae schismatici saec. 12 *Theodorus Balsamon, Ioannes Zonards et Alexius Aristenus*, praefatum canonem Trullanum commentantes nec ullatenus reprobantes.⁸⁰

Inter theologos praetridentinos unus vel alter, nominatim *Caietanus*, in eo textu legit merum oeconomicum ministerium seu servitium mensarum, cum aliunde inclinet in negandam ipsam divinam originem et sacramentalitatem ordinis diaconatus (cf. in art. seq., p. 618). Scribit Caietanus: "Ad mensas ministrandas necessarius erat usus ministerii muliebris: sed oportebat adhibere aliquos qui superintenderent, ne istae magis gravarentur quam illae. . . . Omni ex parte liquet quod septem eligendi erant diaconi, hoc est ministri non altaris, sed mensarum. Nam ad diaconos altaris spectaret vacare orationi et verbo Dei, e regione autem istorum dicitur, nos vero orationi et verbo instabimus. . . . Prius orant apostoli, deinde imponunt manus super hos septem diaconos, non consecrando eos in diaconos (quum nulla de hoc ministerio mentio fiat), sed ut per manuum impositionem conferatur eis gratia Spiritus ad exsequendum iniunctum officium superintendendi ministris mensarum. Pro hoc enim particulari officio digne exequendo, et orant, et manus imponunt."⁸¹ "Non constat ex *Actibus Apostolorum* diaconos altaris, sed diaconos mensarum et viduarum institutos esse ab Apostolis, *Act. vi*. Quin potius oppositum ibi dicitur: quoniam diaconi altaris ad orandum et praedicandum ordinantur, ut in pontificalibus patet; ibi vero dicunt Apostoli, 'Nos vero orationi et ministerio verbi instantes erimus.' Quocirca, licet tunc non fuerint

Theodori Balsamonis, Zonarae, Arisleni in canones Apostolorum, conciliorum et in epistolas canonicas SS. Patrum Commentaria, In can. 16 Cone, in Trullo, *MG* 567-571.

"*Epistolae Pauli et aliorum Apostolorum cum Actis* (Lugduni 1558) 472 verso.

diaconi altaris instituti, videntur tamen ab Apostolis instituti, licet nesciatur quando et ubi. Iungit siquidem diaconos episcopis Paulus. *ad Philipp.* I ... et *ad Tim.* III.'".

Etiam inter ceteros antiquiores doctores unus vel alter eandem interpretationem, dubitanter saltem, proposuit. Ita ipse *D. Soto* (In 4 *Sent.*, disp. 24, q. 1, a. 4) non videtur satis firmiter fidere contrariae ac communi interpretationi, etsi, ob ipsam communem antiquorum auctoritatem, eam simpliciter adoptet. *Vazquez* (Disp. 236, c. 4, n. 48 sq.) explicite negat in eo loco agi de sacro ministerio vel ex eo colligi posse diaconatum esse sacramentum, quamvis ad eludendam traditionalem interpretationem, ingeniose addat septem illos viros postmodum, ob rei convenientiam et Ecclesiae necessitatem, fuisse de facto ad ordinem diaconatus elevatos, ut constat non quidem ex Scriptura sed ex Traditione. *Petavius* (t 1652) innominatim memorat nonnullos theologos idem sentientes: "Nonnulli sic Lucam interpretati sunt, ut aliud diaconorum genus, et ab vulgari, notoque inter clericos ordine diversum, illic significari crederent. . . Non est illorum probabilis sententia, qui Septemviros illos *Actorum* VI, non diaconici ordinis putant fuisse, sed diversi cuiusdam, et profani. . . Catholici quidam et eruditi viri ac theologi putant eos, qui in *Actorum* illo loco constituti feruntur, non habuisse sacram ordinationem, nec ex sacro diaconorum ordine fuisse."⁸³

Tandem adhuc inter modernos una vel alia discordans aut dubitans vox auditur. Exegeta *A. Steinmann* docet septem illos viros nihil commune habere cum veris diaconis de quibus mentio fit in epistolis paulinis. Theologus *H. Lennerz*, minus aequo ponderans probativum valorem textus Actuum et exaggerans dissensum exegetarum (eo fortasse quod non distinguat quaestionem an hic agatur de sacro aliquo ordine a duplici alia quaestione an agatur de ipso diaconatu et an de ipsa prima institutione diaconorum, in quibus habetur ulterior dissensus doctorum), scribit: "Difficile est determinare, num agatur ibi de institutione diaconorum sensu stricto. Septem illi viri non vocantur diaconi; officium eorum est ministrare mensis (6, 2), a quo officio videtur distinguere velle Ignatius officium diaconorum, qui non sint ciborum et potuum diaconi. . . Multi colligunt, agi revera de diaconis sensu stricto. . . Nostris temporibus exegetae catholici in hac quaestione non conveniunt. . . Argumentum . . . nostrum pro divina institu-

Opuscula, tom. 1, tr. 11, a. unicus "De modo tradendi aut recipiendi ordines," in editione leonina *Operum Omnium S. Thomae* XII (Romae 1906) 369.

nOp. cit. (supra, in p. 510) 436, 437, 438.

"*Die Apostelgeschichte* ("Die hl. Schrift des N. T.," vol. 3), ed. 2, Bonn 1921. Hic auctor, sicut et praefatus Cajetanus, libenter a communioribus interpretationibus recedere solet.

done diaconatus est independens ab hoc textu.”⁸⁵ *J. Bonsirven* dubitanter et ambigue scribit: “Les Sept (pouvons-nous les appeler diacres?) . . . furent ordonnés par les apôtres pour des fonctions d’assistance.” Subinde, loquens de primis elementis ecclesiasticae hierarchiae nullam mentionem facit de diaconis: “Sous la primauté de Pierre, Jacques, les apôtres, les frères et les presbytres dirigent la communauté de Jérusalem. . . Ainsi en peu d’années, apparaissent les éléments de la hiérarchie ecclésiastique, dont, peu à peu, se diversifieront et se définiront fonctions et pouvoirs.” Tandem iterum introducit septem praefatos viros tanquam qui solent identificari cum diaconis: “Nous avons vu les apôtres créer les sept (Act., vi; vin, 4-13, 26-40), qu’on identifie avec les diacres: ceux-ci apparaissent à Philippe (i, 1), où ils gouvernent l’Église avec les évêques; des recommandations sont faites à Timothée (I, ni, 8, 12) relativement à ces ministres.”⁸⁸ Cum auctor suggerit septem viros fortasse non fuisse diaconos, cogitatne de inferioribus diaconatu, seu de non sacris ministris, an de superioribus, seu de presbyteris?

Doctores catholici moraliter omnes (nam supradictus aliquorum dissensus nec latus nec firmus apparet) admittunt, saltem ut probabiliorum, tum sacrum tum sacramentalem sensum huius textus, i.e. in eo agi de efficaci collatione sacrae potestatis (abstrahendo ab ulterioribus quaestionibus an agatur de ipso diaconatu potius quam de presbyteratu, et an de ipsa prima ordinatione diaconorum). Ita (ut nonnisi paucos referamus et ut fere omittamus dogmaticos qui turmatim consentire solent), Clemens Romanus, Ignatius Ant., Irenaeus, Pseudo-Tertullianus, Hippolytus, Clemens Alex., Cyprianus, Cone. Neocaesariense saec. 4, Eusebius Caesariensis, Epiphanius, Pseudo-Ignatius, Chrysostomus, Hieronymus, Augustinus, Isidorus Hisp., Beda, Theophylactus, S. Thomas aliique mediaevales, Bellarminus, Salmeron, Estius, Baronius, Assemani, Petavius, Cornelius a Lapide, Calmet, Patrizi, Beelen, Felten, Belser, Dollinger, Funk, De Smedt, Knabenbauer, Van Steenkiste-Camerlynck-Van der Heeren, Michiels, Bellamy, Rose. Prat, Tixeront, Ceulemans, Forget, Michel, Leclercq. Ruffini, Viteau, Bihel, Coppens, Simon-Prado, Lousseau-Collomb, Spicq, Renié, Gaechter, quorum quaedam opera et dicta referentur in art. seq. (pp. 673-678) ubi agitabitur altera quaestio an in Actibus agatur de ipso diaconatu.

Consentiunt etiam suo modo quidam inter Liberales et Rationalistas, quatenus, utut negantes divinam institutionem diaconatus, agnoscunt

⁸⁵ *De sacramento Ordinis* (cd. 2, Romae 1953) 113 sq.

M Théologie du Nouveau Testament (Paris 1951) 205, 206, 353.

in hoc textu agi de electione ad sacrum quoddam ministerium. Ita ipse *E. Renan* scribens: “Telle fut donc l’origine du diaconat qui se trouve être la plus ancienne fonction ecclésiastique, le plus ancien des ordres sacrés. Toutes les Églises organisées plus tard eurent des diacres à l’imitation de celle de Jérusalem.”ST A fortiori id admittunt orthodoxiores Anglicani, uti *C. Gore*^{TM} qui docet hic agi de sacro ordine diaconatus, constituente, una cum episcopatu, hierarchiam ab ipso Christo institutam saltem quoad essentielle eius principium, et inter recentiores *G. Dix*^{TM} qui tamen putat hic non agi de diaconis sed de ipsis presbyteris; attamen, Anglicani, una cum ceteris Protestantibus, negant proprie dictam sacramentalitatem huius ordinationis, in catholico nempe sensu efficacitatis ex opere operato, de qua est proprie quaestio in praesenti.

Praeterea communiter doctores catholici (nonnisi paucioribus contradicentibus) tenent septem illos sacros ministros fuisse proprie dictos diaconos, de genere nempe illorum de quibus est sermo in epistolis paulinis (*Phil.* 1. 1; *Tini.* 3. 8, 12) et in immediata subapostolica Traditione; tandem plures (non paucis tamen contradicentibus) admittunt hic agi de ipsa prima ordinatione ac veluti institutione diaconorum.

Omissis itaque duabus his ulterioribus determinationibus, quas in sensu pariter affirmativo resolvemus in art. seq. (pp. 678, 684), satis sit ad praesentem scopum ostendere quomodo ex ipso textu, concurrente contextu, eruatur proprie dicta sacramentalitas huius investiturae, scilicet collatio alicuius sacrae potestatis per sensibilem ritum impositionis manuum. Etsi enim sacra ipsa potestas explicite non indicetur, sufficienter tamen colligitur ex sequentibus copulatis rationibus.

Primo, nempe, ex ipso adhibito ritu impositionis manuum, qui de more ipsorum apostolorum ad talem potestatem conferendam adhibebatur, ut constat ex infra explicandis textibus *Act.* 13. 3; 14. 22; 1 *Tim.* 5. 22; 4. 14; 2 *Tim.* 1. 6 sq. (cf. infra dicenda, p. 521). Unde dici potest in hoc loco prima vice occurrere in historia christianae religionis mentio illius ritus qui est originalis et perpetuus fons sacerdotalis hierarchiae ac pro tanto fundamentum ipsius Ecclesiae.

Secundo, ex ipso directo ac potestativo interventu ipsorum apostolorum (“Considerate . . . viros ex vobis boni testimonii . . . quos constituamus super hoc opus”). Quod enim apostolicum interventum requirit, spirituale ac hierarchicum censetur, tanquam ex plenitudine

ST*Les Apôtres* (Paris 1866) 120.

^{TM}*The ministry of the Christian Church* (ed. 3, London 1893) 264, 268, 270.

““The Ministry in the Early Church c. A.D. 90-140,” *The Apostolic Ministry* (Prepared under the direction of K. E. Kirk, London 1947) 232 sq.

proprie apostolici muneris descendens. Vix ceteroquin intelligeretur auctorem *Actuum* tam signanter velle apostolicum interventum scriptis consignare et tam solemniter illud per caeremoniam impositionis manuum et orationis proponere, si ageretur de mera designatione ad vulgare quoddam pecuniarum et mensarum servitium; videtur potius ipsum intendisse, ad initium fere suae narrationis de primitivae ecclesiae incremento, hanc septemvirorum officialem investituram proponere tanquam exemplum et typum modi quo ab apostolis inducitur et descendit omnis hierarchica potestas in Ecclesia.

Tertio, ex ipsis spiritualibus nec communibus dotis quae in eligendis viris exiguntur (“Considerate . . . viros ex vobis boni testimonii septem plenos Spiritu sancto et sapientia. . . Et elegerunt Stephanum, virum plenum fide et Spiritu sancto. . .”). Potius enim ultra modum videretur tam distincta ratio exigendi supernaturalem ac peculiarem fidem, sapientiam et plenitudinem Spiritus S., si ageretur de aptitudine ad merum officium pecuniarum et mensarum, nec ipse Christus ea ratione videtur ductus fuisse cum ad simile officium proditurum se ludam elegit (cf. Io. 12. 4-6; 13. 29).

Quarto, ex ipsa expressione “ministrare mensis,” qua munus illud describitur. Nam communis mensa sive agape primorum Christianorum coniungebatur celebrationi Eucharistiae (*Act.* 2. 42, 46; 1 *Cor.* 11. 17 sqq.)⁹⁰; unde ministratio mensae christianae necessaria aliqua ratione connectebatur cum Eucharistica celebratione ac connaturaliter suggerit etiam ipsam ministrationem eucharisticae communionis quae in posteriori aetate apparet esse peculiare aliquod officium diaconorum.⁹¹

⁹⁰ Cf. tractatum *Dc Eucharistia* I 72 sq.

⁹¹ Ex hac ratione quam afferunt plures auctores (Baronius, A. Lapide, Calmct, Belscr, Knabenbauer, Prat, Bihel, Lusseau-Collomb) logice sequeretur praecedentem etiam expressionem v. 1 “in ministerio cotidiano” intelligendam fore in sensu eucharistico, ob ipsius parallelismum cum praesenti inciso “ministrare mensis”; ageretur nempe de cotidiano ministerio communis agapes copulatae cum eucharistica coena; id tamen auctores non notant. Ceterum, unus vel alter inter recentiores, nominatim Vit eau (“L’institution des diacres et des veuves.” *Revue d’histoire ecclésiastique* [1926] 515-517), quem sequitur Renié (*Actes des Apostres* [“La Sainte Bible,” ed. Pirot-Clamer, XI-1, Paris 1949] 102 sq.) ipsum fundamentum huic rationi subtrahunt, dicentes vocem “mensis,” etsi inveniatur in omnibus manuscriptis, esse spuriam atque suppletam vel introductam esse ab aliquo amanuensi loco vocis “viduis”; in quo casu, aiunt, in utraque supradicta expressione ageretur de aliquo spirituali ministerio diaconorum pro viduis, de genere illius quod hodie exercent sic dicti cappellani vel spirituales directores apud religiosas feminas. Quam peregrinam explicationem alii auctores vel sub silentio tegunt vel ut non solide fundatam praeterrunt. Cf. S. Bihel, “De Septem diaconis.” *Antonianum* III (1928) 130 sq. in nota; P. Gaechter, “Die Sieben,” *Zeitschrift für Katholische Theologie* LXXIV (1952) 135, in nota.

Notandum est plures antiquos exegetas ad eucharisticum ministerium diaconorum retulisse commendationem Apostoli ad ipsos diaconos in 1 *Tim.* 3. 9: “Habentes mysterium fidei [^{TM} *μυστήριον fidei*] in conscientia pura”; quod (ut observat Knabenbauer, hanc interpretationem cum aliis modernis recipiens ut piam sed non veram) ingerit suspicionem num ex tali interpretatione provenerit introductio incisi “Mysterium fidei” in verba consecrationis.

Quinto, ex ipso sacro ministerio praedicationis et Baptismi exhibito a duobus ex septem illis viris, scilicet Stephano et Philippo, (*Act.* 6. 8-15; 7. 1-60; 8. 5-38; 21. 8, cit. in art. praec., p. 223), qui ceteroquin soli iterum memorantur et agentes inducuntur in reliqua parte Actuum.⁰² In quo quidem ministerio, simul cum praefata administratione Eucharistiae, apparet origo trium officiorum quae in posteriori ecclesia diaconis tribuuntur, praedicandi scilicet, baptizandi et Eucharistiam ministrandi.

Sexto, admissa praeterea cum communiori sententia specifica identitate illorum virorum cum proprie dictis diaconis de quibus agitur in epistolis paulinis (iuxta dicenda in art. seq., pp. 673-680), quique consociantur ipsis episcopis in regimine ecclesiarum (*Phil.* 1. 1; 1 *Tim.* 3. 1-13), certius fit hic agi de collatione sacrae potestatis, eo vel magis quod ipsi episcopi per eundem ritum impositionis manuum sacram suam potestatem consequi dicuntur (*Act.* 14. 22; 1 *Tim.* 4. 14; 2 *Tim.* 1.6).

Hanc autem septem virorum spiritualem potestatem dependere efficaciter ab ipso ritu impositionis manuum, ita ut haec sit sensibile signum collativum spiritualis effectus, ac pro tanto vere sacramentalis, sequitur ex ipso necessario nexu qui in toto contextu aequivalenter proponitur inter positionem unius et collationem alterius (nec ceteroquin magis requirit ipse catholicae fidei conceptus de sacramento efficaci ex opere operato). Ideo enim apostoli manus illis viris imposuerunt ut eos “constituerent super hoc opus” seu ut eis ministerialem potestatem conferrent, quod est idem ac dicere apostolos eis contulisse potestatem per manuum impositionem, ut explicite dicitur in parallelo loco: 1 *Tim.* 4. 14 et 2 *Tim.* 1. 6 ubi de collatione spiritualis effectus “cum impositione manuum” vel “per impositionem manuum.”

Unum quidem videtur hic deesse ad constituendam propriam et plenam sacramentalitatem ritus, scilicet gratiae sanctificantis collatio (nam sacramentum proprie dicitur signum practicum gratiae, nec solius alterius supernaturalis effectus, puta solius sacrae potestatis). Attamen, omisso quod per efficacem collationem solius sacrae potestatis iam salvaretur quaedam saltem diminuta et late dicta sacramentalitas, ipsa gratiae collatio inferri potest sive ex ipsa potestatis collatione,

⁰² Quidam Nicolaum diaconum habent ut fundatorem sectae Nicolaitarum et designatum putant a Ioanne in *Apocalypsi* 2. 6; “Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum, quae et ego odi”; ita Irenaeus, discipulus Polycarpi discipuli ipsius Ioannis, Pseudo-Tertullianus, Hippolytus, Epiphanius, Augustinus (tantum ait sic perhiberi); alii tamen, ut Clemens Alex., et Eusebius Caes. (cf. istorum et aliorum testimonia in art. seq. pp. 674 sq., purgant Nicolaum ab hacresi et vitiis quae Nicolaitae ei tribuebant. De ceteris diaconis occurrit una vel altera mentio in libris apocryphis (cf. Cornelium a Lapide); Prochorus ut discipulus Ioannis apostoli exhibetur in *Acta Ioannis* (iuxta latinam translationem vel amplificationem originalis textus graeci).

cuius congruum exercitium connaturaliter expostulat gratiam adiuvantem (quod quidem passim observabant theologi tridentini in suis discussionibus, uti Didacus de Paiva, Benedictus de Mantua, Theodorus Masius, Ioannes Polancus)⁹³ sive ex ipso spiritus fervore quoin sua praedicatione dicuntur agitari Stephanus et Philippus, gratia praeterea prodigiorum donati {*Act.* 6. 8-10: “Stephanus autem plenus gratia et fortitudine faciebat prodigia et signa magna in populo . . . [et adversarii] disputantes cum Stephano . . . non poterant resistere sapientiae et Spiritui qui loquebatur”; *ibid.* 8. 6: “Intendebant autem turbae his, quae a Philippo dicebantur, unanimiter audientes et videntes signa quae faciebat”; *ibid.* 21. 8 Philippus vocatur evangelista, quasi pleniori charismate insignitus: “Et intrantes domum Philippi evangelistae, qui erat unus de septem, mansimus apud eum”), sive ac praecipue ex parallélisme cum 1 *Tim.* 4. 14 et 2 *Tim.* 1. 6 sq., ubi eidem ritui collativo sacrae potestatis adiungitur collatio gratiae, ut infra explicabitur.

ACT. 13. 3: “Tunc ieiunantes et orantes imponentesque eis manus [καὶ ἵπτιθίντκ t us χεῖρα<> αὐτοῖ] dimiserunt illos.”

Integra pericope (13. 1-3) sic se habet: “Erant autem in ecclesia, quae erat Antiochiae, prophetae et doctores, in quibus Barnabas et Simon, qui vocabatur Niger, et Lucius Cyrenensis et Manahen, qui erat Herodis tetrarchae collactaneus, et Saulus. Ministrantibus [λατουργοῦντων] autem illis Domino et ieiunantibus dixit illis Spiritus sanctus: Segregate mihi Saulutn et Barnabam in opus, ad quod assumpsi eos. Tunc ieiunantes et orantes imponentesque eis manus dimiserunt illos.”

Hic habetur insignis casus ordinationis sacramentalis (intelligendae quidem ut in textu praecedenti), scilicet ipsius consecrationis episcopalis, si agatur quidem, ut probabilius est, de collatione ipsius sacrae potestatis nec tantum de quadam benedictione. Quod tamen, a quibusdam, nec sine aliquo fundamento, in discrimen vertitur.

Protestantes communiter, necnon *plures catholici* excludunt omnem sacramentalem sensum huius impositionis manuum collatae Paulo et Barnabae ad initium sui apostolici ministerii, dicentes ibi agi de quodam gestu benedictionis quo missionariis profecturis adprecabatur divinus favor et assistentia. Ita, inter alios Protestantes,⁹¹ Ruffet⁸⁴ et

■ Apud A. Theiner, *Acta genuina ss. oecumenici Concilii Tridentini* (Zagabriae in Croatia [1874] II 136, 138, 147.)

* Praeterea quidam Liberales negant ipsam historicitatem narrationis.

’ “Consécration,” *Encyclopédie Lichtenberger* III 396. Haec manuum impositio assimilatur illi quam Ananias exercuit in Paulum recenter conversum (/let. 9. 17).

C. Gore^{9*} inter catholicos vero: *Ioannes Gallio* O.P., theologus tridentinus,⁷ *Esttus*,^{9*} *Suarez* (?', cf. infra, p. 321), *Jacquier* (inclinans). *Michel* (inclinans),¹ *Tixeront* (magis decisive),² *Marchai* (decisive),³ *Spicq* (decisive),⁴ *Renié* (valde decisive)/

Sequentes rationes adducunt: 1. In ipso textu non agitur nisi de missione Pauli et Barnabae ad praedicandum gentibus evangelium, ut confirmat etiam secutus exitus illius missionis (*Act.* 14. 26: "Cum autem venissent et congregassent ecclesiam, retulerunt quanta fecisset Deus cum illis et quia aperuisset gentibus ostium fidei"). 2. Nihil in textu indicat ordinationem; alibi Paulus declarat se obtinuisse

^{**} *The ministry of the Christian Church* (cd. 3, London 1893) 259; item, *The Church and the ministry* [Gore-Turner] (cd. 2, London 1919) 232, 234.

^{*}: Qui in Concilio declaravit: "Aliquando . . . imponebantur manus extra sacramentum poenitentiae, ut act. IX de Anania, qui imposuit manum Paulo benevolentiae causa Idem act. XIII, de Barnaba et Paulo, qui iam constitutus erat episcopus: fuit tamen benedictio et missio quaedam" (Apud A. Theiner, *Acta genuina ss. oecumenici Concilii Tridentini* [Zagabriae in Croatia (1874)] II 145).

^{*} *In Act. Apost.* 13. 3: "Non videtur hic significari facta ordinatio ad Presbyterium, vel Episcopatum. Nam Barnabam iam ante fuisse Apostolum satis liquet ex cap. 11. de Saulo idem videtur. Certe uterque huius capituli [13] initio numeratur inter Prophetas, et doctores qui erant in Ecclesia Antiochena praecipui, et Barnabas quidem primo loco Significatur ergo Barnabam, et Saulum cum caeremonia impositionis manuum adhibita oratione, et iciunio missos fuisse ad opus praedicationis Evangelicae, ad quod assumpti, et nominatim designati erant a Spiritu Sancto. Hanc manuum impositionem Arator tribuit Petro, ita canens: 'Quem mox sacravit euntem — Imposita Petrus ille manu, cui sermo Magistri — Omnia posse dedit'" (*Annotationes in praecipua ac difficiliora S. Scripturae loca* [Venetiis 1769] 418, col. 1).

^m *Les Actes des Apôtres* (Paris 1926) 387.

"Ordre," *Dictionnaire de théologie catholique* II-2 (Paris 1932) 123Ssq.

"L'ordre et les ordinations" (éd. 2, Paris 1925) 106.

^{*} "Evêques," *Dictionnaire de la Bible — Supplément* II (Paris 1934) 1323, ubi aliquatenus reformans aliorum opinionem, ait in *Act.* 13.3, agi de impositione manuum non mere deprecative sed vere effectiva, seu de auctoritativa commissione, facta a superioribus communitatis, fundandi atque organizandi novas ecclesias: "Il est exact que . . . l'imposition des mains est toujours le signe d'une communication ou d'une transmission de pouvoirs ou de vertu, et qu'elle a ici plus qu'une valeur deprecative. Mais on n'y saurait y voir la consécration épiscopale. . . Il faut donc chercher une autre explication à l'imposition des mains dont il est ici question. . . Paul et Barnabe recevaient ainsi délégation de la communauté d'Antioche, ou plus exactement de ceux qui en étaient les chefs, pour annoncer avec autorité l'Évangile aux gentils. Paul avait été appelé par le Christ: avec Barnabé, il venait de nouveau d'être désigné pour le ministère de la parole. L'appel divin est en quelque sorte extériorisé, consacré par l'imposition des mains; ils sont officiellement chargés, de la fondation et de l'organisation de nouvelles communautés."

['] *Saint Paul, Les Épîtres Pastorales* (Paris 1947) 332: "L'imposition des mains à Paul et à Barnabé à Antioche (.let. xiii, 3) ne vise pas leur 'ordination épiscopale'; c'est une intercession de la communauté pour appeler la grâce de Dieu sur les missionnaires."

['] *Actes des Apôtres* ("La Sainte Bible" ed. Pirot-Clamer XI. 1, Paris 1949) 183: "Cette imposition des mains leur conférait-elle le caractère épiscopal? Telle est l'interprétation de très nombreux exégètes catholiques de tous les temps . . . Avec d'autres exégètes catholiques, non moins autorisés, Suarez, Estius, Le Camus, Jacquier, Marchai, les PP. Médchelle et Boudon, etc. . . , nous n'acceptons nullement cette hypothèse. . . Nous pensons donc qu'en l'occurrence l'imposition des mains était plutôt un geste de simple bénédiction, comme celui de Jésus sur les petits enfants (Matth., xix, 13-16). La référence à notre verset qu'on trouve en Act. xiv, 26 confirme notre manière de voir. Notons encore que, lorsque Matthias est désigné pour succéder à Judas, il n'est fait mention d'aucune imposition des mains."

directe a Christo munus apostolatus (*Gal.* 1. 12-17; 2. 7-10; cf. *Act.* 9. 15 sq.; *Rom.* 1. 5). 3. Vix intelligi potest Barnabam et Paulum, qui tantam partem habuerant in evangelizatione et constitutione eiusdem ecclesiae antiochenae (*Act.* 11. 22-30) nondum fuisse ordinatos. 4. Paulus et Barnabas hic connumerantur cum Simone, Lucio et Manahen inter prophetas et doctores Antiochiae, adeoque improbabile est eos fuisse istis inferiores et ab istis tamquam ab episcopis in episcopatum ordinatos esse.

Catholici exegetae et theologi longe communius tenent hic agi de impositione manuum sacramentali, seu de episcopali consecratione Barnabae et Pauli.

Chrysostomus, In Act. Apost., hom. 27, η. 1 circa finem: "Quid sibi vult, 'Segregate mihi?' Ad opus, ad apostolatum. Vide rursum, a quibus ordinentur: a Lucio Cyrenaeo et Manahe, imo a Spiritu. Quanto enim minores personae, tanto clarior apparet Dei gratia. Ordinatur demum in apostolatum, ut cum potestate praedicet" (J/£ 60. 205). *Ibid.*, hom. 28, n. 1: "Ordinati simul exierunt, et in Cyprum navigarunt" (MG 60. 209). Frequens usus classici verbi "ordinare: cheirotonein" et expressio "gratia Dei" vehementer suggerunt proprie dictam ordinationem; quidam tamen, ut Jacquier, opponunt hic significari meram missionem in apostolatum.

Theophylactus, In Act. Apost. 13. 3: "Quod autem dicit, 'Segregate mihi ad opus': 'ad opus,' posuit, pro, 'ad apostolatum.' Sed a quibus ordinatur? ab Lucio et Manahene: imo vero a Spiritu sancto. Ordinatur autem, ut cum auctoritate et potestate praedicaret. . . Non autem simpliciter et ut sors obtulerat ordinabant diaconos, id est ministros, sed ante ieiunantes et precantes. Imposuerunt autem eis manus, ut ex hoc conficeretur illos per eam, quae post ieiunium et preces administrari solebat, manus impositionem, *diaconi gradum supergressuros esse*" (MG 125. 690). Hic manifestius agitur de proprie dicta ordinatione, saltem presbyterali, et confirmatur etiam sensus textus Chrysostomi quem evidenter Theophylactus explanat; unde inepte Jacquier ex hoc auctore confirmat contrariam suam de Chrysostomo interpretationem.

Leo M., Ep. 9. 1, agens de "diebus [quibus] . . . sacerdotalis vel levitica ordinatio [sit] celebranda," scribit: "Cum apostoli Paulum et Barnabam ex praecepto Spiritus sancti ad Evangelium gentibus mitterent praedicandum, ieiunantes et orantes imposuerunt eis manus: ut intelligamus quanta et dantium et accipientium devotione, curandum sit, ne tantae benedictionis sacramentum negligenter videatur impletum. Et ideo pie et laudabiliter apostolicis morem gesseris institutis, si hanc ordinandorum sacerdotum formam per Ecclesias quibus

Dominus praeesse te voluit, etiam ipse servaveris” (*ML*. 54. 625 sq.).

Inter posteriores doctores satis sit afferre: *Salmeron, Suarez} Cornelian a Lapide, Patrizi, Felten, Bcelen, Reischl, Bisping, Hake, Dollinger, Kaulen, Fouard, Knabcnbauer,* Michiels}* *Van Steenkiste-Camerlynck-Van der Ilecren,*^{TM} *Van dor Heerenfu Cculemans,*² *Coppens, Prat,u C. De Clercq*^M

Haec interpretatio, tam extrinsece quam intrinsece probabilior, sequentibus rationibus innititur:

1. Ipse ritus impositionis manuum ostendit hic agi non de mera benedictione sed de efficaci operatione. Nam in N. T. impositio manuum vix non semper (si nempe excipiat *ur benedictio Christi super pueros, Mat. 19. 15 et Mare. 10. 16)* est effectiva, nempe ordinata vel ad corporalem effectum sanationis et resurrectionis (*Mat. 9. 18; Marc. 5.23; 6. 5; 7. 32; 8. 23, 25; 16. 18; Luc. 4. 40; 13. 13; Act. 9. 12, 17; 28. 8*), vel ad spiritualem effectum sacramentorum (*Act. 6. 6; 8. 17; 14. 22; 19. 6; 1 Tim. 4. 14; 5. 22; 2 Tim. 1. 6; Hcbr. 6. 2*). Praeterea manuum impositio, de qua hic agitur, notabilem parallelismum circumstantiarum et finalitatis ostendit cum manuum impositione, certe ordinativa, de qua agitur in *1 Tim. 4. 14, 2 Tim. 1. 6sq.*, de quibus infra.

2. Opus ipsum ad quod Barnabas et Paulus a Spiritu S. assumuntur,

‘Solet quidem Suarez adduci pro contraria opinione, sed in *Tractatu De Fide*, disp. 10, s. 1, n. 8, hanc interpretationem clare proposuit, scribens: “In Actibus non legitur . . . (apostoli Matthiae) ordinatio. . . Verisimilius tamen est ordinationem recepisse ab Apostolis (non immediate a Christo¹, ne speciale miraculum admittamus, aut potius extraordinarium modum providentiae: non enim dubium quin potuisset Christus Dominus sua potestate excellentiae illum a caelo consecrare, vel per Angelos id efficere, ut alias de Amphilochio refert Niceph., l. 11, c. 2. Non tamen teneo sufficientem auctoritatem vel necessitatem tanti miraculi, praecipue cum Actor. 13 indicetur Paulum Apostolum per impositionem manuum ab hominibus fuisse ordinatum Episcopum: quo in loco Chrysostomus id ita interpretatur, idemque sentit Leo Papa, epistola SI” (*Opera omnia* XII [ed. C. Berton, Parisiis 1868]) 283.

¹*Saint Paul. Ses missions* (cd. 5, Paris 1898) 5.

²*Commentarius in Actus Apostolorum* (“Cursus Scripturae Sacrae auctoribus S. J.,” Parisiis 1899, reimpressio 1928) 222: “Haec manuum impositio, cui praemiserunt ieiunium et orationem, non est nuda caeremonia censenda neque vacuus quasi ritus; quare merito ibi agnoscunt sacram ordinationem et consecrationem ad munus episcopale.”

³*L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 94-96.

⁴*Commentarius in Actus Apostolorum* (ed. 7, Brugis 1923) 242 sq.

““Impositio manuum de qua Act. Ap. xiii. 3,” *Collationes Brugenses* XX\ (1925) 46-49; “Impositio manuum in Novo Testamento,” *ibid.* 110-111.

⁵*Commentarius in Actus Apostolorum* (ed. 2, Mechliniae 1924) 154 sq.

⁶*L'imposition des mains et les rites connexes dans le Nouveau Testament et dans l'Église ancienne* (Paris 1925) 133.

⁷*La théologie de S. Paul* I (éd. 33, Paris 1942) 49 sq., in nota 4: “Nous pensons que ‘l'imposition des mains’, Act. 13’, précédée de jeûnes et de prières, est la consécration épiscopale, nécessaire aux deux missionnaires pour la fondations des églises.” Idem, tanquam “valde probable,” docet in articulo “Évêques,” *Dictionnaire de théologie catholique* V-2 (1913) 1684.

⁸*Ordre, Mariage, Extrême-Onction* ([Paris 1939]) 15.

seu indigitantur, et quod per impositionem manuum actu illis committitur, est apostolatus seu apostolica dignitas, quae quidem importat non solum munus praedicandi sed veram potestatem, et quidem non solum iurisdictionis sed et Ordinis, ut ita ipsi apti essent ad fundandas ecclesias, constituendos illis rectores et ordinandos cultus ac sacramentorum ministros. Ergo agitur de impositione manuum qua illi consecrantur episcopi, non exclusa ceteroquin amplioris potestate apostolatus. Confirmatur ex eo quod nullibi antea innuitur illos fuisse iam apostolos vel episcopos constitutos. Hoc enim non indicat assertio Pauli se ab ipso Christo obtinuisse munus apostolatum (*Gal.* 1. 12-17; 2. 7-10; *Act.* 9. 15 sq.; *Rom.* 1. 5), nam de praeciso tempore et modo collationis illius nihil indicatur nisi in praesenti textu (et quidem cum praevia illa ac solemni iussione Spiritus S.: “Segregate mihi Saulum et Barnabam in opus ad quod assumpsi eos”) et ceteroquin non repugnat ut Paulus immediate a Christo vocaretur generaliter ad apostolatum et tamen ordinaretur subinde ab aliis in episcopatum (ceteri etiam apostoli fuerant prius vocati ad apostolatum et postea, nescimus quomodo aut quando, susceperunt episcopalem dignitatem); nec praevium antiochenum ministerium Barnabae et Pauli, nam nihil indicat illud fuisse plusquam purum ministerium praedicationis, vel utcumque non proprie episcopale; nec connumeratio Barnabae et Pauli cum tribus aliis prophetis et doctoribus ecclesiae antiochenae (Nigro, Lucio et Manahen), tum quia non probatur hos tres fuisse episcopos, tum quia illi potuerunt his, utut episcopis, connumerari tamquam doctores et prophetae ac quasi fundatores illius ecclesiae. Completur ea confirmatio ex eo quod, statim post hanc manuum impositionem in primo apostolico itinere videmus Barnabam et Paulum inter alia exercere ipsum episcopale officium ordinandi presbyteros in ecclesiis, et quidem probabiliter per idem genus ritus impositionis manuum, orationis et ieiunii (*Act.* 14. 22 mox cit.).

3. Nec veritati ordinationis Barnabae et Pauli obstat eorum connumeratio cum tribus aliis, tum quia, ut dictum est, haec non necessario importat aequalitatem in omnibus, seu etiam in episcopatu, tum quia potuerunt isti non esse episcopi et tamen conferre ordinationem ut extraordinarii ministri Spiritus S. qui virtutem suam sacramentis non alligavit (sic putat Coppens), tum quia potuerunt Barnabas et Paulus ordinari ab aliis episcopis qui praeter prophetas et doctores forte inveniebantur in illa ecclesia, saltem transeunter tanquam peregrinantes missionarii more apostolorum (ita putat Michiels), nam textus non clare indicat subiectum illius propositionis “Tunc ieiunantes et orantes imponentesque manus dimiserunt illos,” vel etiam ab ipsis

apostolis, etsi de horum accursu nihil in textu dicatur. Probabilius videtur (iuxta communioem catholicorum expositionem) Ordinationem factam esse a tribus (vel ab uno ex tribus) illis praedictis prophetis, qui venerint Antiochiam, iam consecrati episcopi et facultate alios consecrandi ab ipsis apostolis donati ipaulo enim ante. *Act.* 11. 27, exhibita narratione evangelizationis et foundationis ecclesiae antiochenae per Barnabam et Paulum, dicitur: “In his autem diebus supervenerunt ab Ierosolymis prophetae Antiochiam. . .”); nam ipsis et non aliis, et quidem dum “ministrarent Domino [λατονηροντων τῷ Κυρίῳ]” seu probabiliter dum agerent liturgicam et sacerdotalem actionem sacrificii (cf. *Hcbr.* 8. 2, 6; 9. 21; 10. 11; S. Lucas ad significandam meram deprecationem non ea voce uti solet sed *η -ροσοχη*), significatum est a Spiritu S. ut segregarent Saulum et Barnabam in opus ministerii, adeoque ad ipsos logice referuntur, nisi contrarium aliunde exigi probetur, verba immediate sequentia: “Tunc ieiunantes et orantes imponentesque eis manus dimiserunt illos.”

ACT. 14. 22 \alias: 23]: “Et cum constituissent [χειρο-Ο^ο-αντε^] illis per singulas ecclesias presbyteros et orassent cum ieiunationibus, commendaverunt eos Domino, in quem crediderunt.”

Agitur de presbyteris (vel presbyteris-episcopis). constitutis a Paulo et Barnaba in civitatibus Lystriae, Iconii et Antiochiae Pisidiae “unde erant traditi gratiae Dei in opus quod compleverunt” (*ibid.* 25; cf. supra, in p. 518, praecedentem textum *Act.* 13. 1-3).

Ritus impositionis manuum hic non directe indicatur; nam non adhibetur verbum *χαροθ^τάν* [*χ«ρα« θάναι* = ponere manus] aut aequivalens expressio sicut in duobus praecedentibus textibus (*Act.* 6. 6: *ιπιθησαν τὰ χειρα*; *Act.* 13. 3: *εVtflc» res τα χειρα*) sed verbum *χαρητοάν* (a *χειρα* *τείνω* = manus extendo), quod etimologice significat non impositionem sed meram extensionem, aut elevationem manus, et ex profano usu significavit quamlibet electionem seu constitutionem alicuius in aliquod officium, ut recte vertit latina lectio textus.¹³

“Si, iuxta plures eruditos, hoc cap. 13 est initium novi fontis libri *Actuum* (seu potius resumptio fontis antiocheni, qui interruptus est per insertionem cap. 12 provenientis ex fonte Hierosolymitano), facile intelliigi potest quomodo redactor *Actuum* potuerit ex inadvertentia vel alia ratione omittere mentionem praesentiae apostolorum. De facto *Arator*, supra cit. in textu Estii (p. 519), hanc Pauli ordinationem tribuit ipsi apostolo Petro.

“ Cf. quae de voce *Xeiropyiw* diximus in art. praec., p. 274, in nota. Nihilominus de mera observantia cuiusdam “stationalis” ieiunii. quae viguerit in ecclesia antiochena. vocem illa in hoc textu (“Ministrantibus autem illis Domino et ieiunantibus. . .”) interpretatur E. Peterson, “La *Xeropyia* des prophètes et des didascales à Antioche,” *Recherches de science religieuse* XXXVI (1949) 577-579.

“Cf. dicta supra in Introductione, pp. 11, 16 sq. Unde inepte quidam Protestantes post Calvinum et Erasmus (aliis tamen refragantibus) ex verbo *χεψστο^σαντει*

Attamen hanc cheirotationem seu constitutionem presbyterorum fuisse de facto cheirotesium, seu factam fuisse per manuum impositionem, sufficienter colligitur, sive ex parallelismo cum duobus textibus praecedentibus, in quibus agitur de collatione alicuius sacri muneris cum eadem circumstantia orationis et ieiunii, necnon cum mox afferendis textibus ex epp. ad Timotheum, in quibus agitur de collatione eiusdem sacrae ac sacerdotalis potestatis per manuum impositionem, sive ex determinato ac classico sensu quem ea vox cheirotationiae assumpsit inde a primis saeculis ad significandam ipsam ordinationem factam per manuum impositionem; qui usus probabiliter ab hoc ipso textu Scripturae dependet (ut dictum est supra, p. 17), ita ut connaturaliter nec inepte lectio Armena huius textus vertat: “Cum per manus impositionem créassent presbyteros,” quod ceteroquin imitatur inter modernos exegeta Spicq (infra cit., p. 525).

Ceterum, etiam abstrahendo a manuum impositione, certe agitur hic de collatione sacrae ac proprie dictae potestatis regendi, docendi et conficiendi sacra, qua presbyteri investiuntur quasi loco illorum apostolorum, qui eas ecclesias fundarunt. Haec ergo constitutio sive investitura non potuit esse nisi quaedam actio sive ritus effectivus supernaturalis effectus, ac pro tanto sacramentalis. Propterea idem Apostolus, qui hic exhibetur constituens presbyteros, quique Tito, a se Cretae constituto, iubet ut vicissim “constituat¹⁰ per civitates presbyteros” (*Tit.* 1. 5), alloquens presbyteros ecclesiae ephesinae (*Act.* 20. 17), ait ipsum Spiritum S. eos constituisse episcopos (*Act.* 20. 28: “Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere ecclesiam Dei”).

Hanc sacramentalem textus interpretationem admittunt communissime catholici expositores, ut *Chrysostomus*, *Pseudo-Occumenius*, *Theophylactus*, *Salmeron*, *A Lapide*, *Calmes*, *Beelen*, *Patrizi*, *Felten*, *Michiels*, *Rose*, *Cculemans*, *Vander Heeren*, *Coppens*, *Michel*, *Renié*, *Knabenbauer*, *Van Steenkiste*, *Spicq*. Imo quidam, ut hi tres postremi, eam pro certa habere videntur. Knabenbauer: “Proinde sacra electio, ordinatio quae dicitur [hic] intelligenda erit”²⁰; Van Steenkiste: “Persuasum nobis est *χαποτονίαν* hanc fuisse sacram Ordinationem vel consecrationem, quae per impositionem manuum, secundum Christi institutionem, facta est ad conferendum Sacramentum Ordinis.”

deduxerunt hanc presbyterorum constitutionem factam fuisse ab ipso populo per commune suffragium. Quod ceteroquin excludit tum ipsa constructio referens hoc verbum ad ipsos Barnabam et Paulum (“Cum constituissent presbyteros commendaverunt eos Domino . . . transeuntesque Pisidiam, venerunt in Pamphyliam”) tum ipsa appositio “illis” quae refertur ad populum (“Cum constituissent illis presbyteros”).

¹⁰ Hic adhibetur vox *καταστήστε* = constituas, a *καθίστημι* = constituo.

²⁰ *Op. cit.* (supra, in p. 521) 252.

²¹ *Op. cit.* (supra, in p. 521) 262.

Spicq: “ ‘Lorsque par l'imposition des mains ils eurent choisi et établi des presbytres dans chaque Église, ayant prié et jeûné, ils confièrent [les fidèles] au Seigneur.’ Comme pour les diacres, cette institution des presbytres est l'oeuvre des Apôtres; le rite est celui de l'imposition des mains, la *chirotonie*, comme s'exprimeront les *Constitutions Apostoliques*, auquel s'ajoutent la prière et le jeûne.”²² Consentiant etiam quidam inter Anglicanos (qui tamen sacramentalitatem non intelligunt in sensu catholico), signanter C. *Gore* qui scribit: “When we hear . . . of . . . Barnabas et Saul, ‘appointing elders’ in the Churches they founded, we cannot doubt, especially in view of the evidence of the Pastoral Epistles, that the method of appointment was the same method of laying on hands with prayer; and we shall not be surprised that St. Paul should describe the presbyters at Ephesus, appointed as they must have been by his hands, as none the less instituted by the Holy Ghost.”²³ Quidam tamen pauci inter modernos catholicos hanc interpretationem dubiam dicunt; quidam praeterea (ut Prat et 'Fixeront) hunc textum ne quidem commemorant inter varios textus de Ordinatione, fortasse quia deest in eo directa mentio impositionis manuum.

/ *TIM.* 5. 22: “*Manus cito nemini imposueris* [Xcîπαç ταχ«ω« ἰπτιβεῖ] *neque communicaveris peccatis alienis.*”

Textus invenitur in medio sequentis pericopes (vv. 17-25), quae est altera pars cap. 5: “17. Qui bene praesunt presbyteri, duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in verbo et doctrina. 18. Dicit enim Scriptura: ‘Non alligabis os bovi trituranti’, et: ‘Dignus est operarius mercede sua’. 19. Adversus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus. 20. Peccantes coram omnibus argue, ut et ceteri timorem habeant. 21. Testor coram Deo et Christo Iesu et electis angelis, ut haec custodias sine praeiudicio, nihil faciens in alteram partem declinando. 22. Manus cito nemini imposueris neque communicaveris peccatis alienis. Teipsum castum custodi. 23. Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino utere propter stomachum tuum et frequentes tuas infirmitates. 24. Quorumdam hominum peccata manifesta sunt praecedentia ad iudicium, quosdam autem et subsequuntur. 25. Similiter et facta bona manifesta sunt, et quae aliter se habent, abscondi non possunt.”

Hic textus, si certo referretur ad impositionem manuum ordinativam, merito computaretur inter signantiora testimonia sacramentalitatis Ordinationis, nam ex una parte ritus impositionis manuum

nOp. cit. (supra, in p. 519) 321.

uThe ministry of the Christian Church (ed. 3, London 1893) 257.

explicite significatur ac simul communicatio sacri effectus implicite involvitur in reliquis verbis, et ex alia parte sensus huius textus completur et roboratur ab explicitiori testimonio immediate praecedente (4. 14) de ordinativa et sanctificativa manuum impositione collata ipsi Timotheo, quae iterum explicite recolitur in secunda ad eundem epistola (1. 6sq.). Attamen de hac praecise significatione impositionis manuum in hoc textu non certo constat et a quibusdam recentioribus, sive Protestantibus sive catholicis, satis vivaciter controversum est.

Et, ut omittamus peregrinas quasdam expositiones quae hic legunt alios etiam usus quibus impositio manuum ordinabatur in primitiva ecclesia (uti ad curandos infirmos, vel ad Confirmandos baptizatos)? duplex est principalis, et attentione digna, expositio: altera quae legit impositionem manuum reconciliativam, respicientem nempe sacramentum Poenitentiae (aut quomodolibet ecclesiasticam reconciliationem, iuxta auctores Protestantes), alia quae retinet impositionem manuum ordinativam, respicientem sacramentum Ordinis (aut quomodolibet, iuxta Protestantes, ministerialem electionem).

Quamquam in tractatu *De Poenitentia* (I 89 sq.; III 684, 691) priorem expositionem probabilem diximus, imo benignius aspeximus, attente tamen hinc inde rationibus et auctoritatibus perpensis, alteram nunc cogimur libentius assumere, tamquam notabiliter probabilior et traditional! sensui conformior. Quod, ut aequo modo ostendamus, afferemus huius opinionis rationes, singulis immediate apponendo responsiones seu rationes alterius nec improbabilis opinionis ac simul aliquas notas sive observationes ad calcem adiciendo.

P ratio, eaque extrinseca, est traditionalis expositio, quae in hoc textu legit impositionem manuum ordinativam.

Ita usque ad saec. 12 interpretantur communiter commentatores sive graeci sive latini.

Ambrosiaster (saec. 4), *Comm. in 1 Tim.* 5. 21 sq.: “Sub testatione ergo ea, quae ad ordinationem Ecclesiae mandat custodiri, praecipit [Apostolos] nihil fieri sine praeiudicio; ne facile aliquis accipiat ecclesiasticam dignitatem, nisi prius de vita eius et moribus fuerit disputatum: ut dignus approbatus, minister aut sacerdos constituatur, ut non postea, si reprehensibilis videatur, poeniteat forte principem populi non ad liquidum praeiudicasse quid mereretur, quem improbabiler ordinavit; nec illum cuius peccata ad suspicionem veniunt, ordinandum, ne commaculetur ordinator vitiis et delictis eius” {*ML* 17. 506 sq.).

|| De variis interpretationibus confer H. J. Holtzmann, *Die Pastoralbriefe* (Leipzig 1880) 355; Behm, *Die Handauflegung im Urchristentum* (Leipzig 1918) 54.

Theodorus Mopsuestenus († circa 428), *Comm. in 1 Tim.* 5. 22: "“*Manus cito nemini imposueris. Omnino non facile ad ordinationem quemquam producas sine plurima probatione? Et pondus ipsius negotii grave ostendens, adiecit: 'neque communicaveris peccatis alienis. Si* (inquit) *te ut convenit probante ille deliquerit, non est tuum crimen; si vero tu facile et non cum cauta probatione ad ordinationem producis, particeps efficeris eius delictorum. Ille enim pro quibus [peccavit], iusta ratione punietur; tu vero, pro quibus non caute gessisti, nec eum produxisti? ”*²⁵

Chrysostomus († 407) *In 1 Tim.* 5. 22: ““*Manus cito? inquit, 'nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis? Quid est, 'Cito'? Non post primam probationem, nec post secundam vel tertiam, sed postquam saepius circumspexeris, et accurate examinaveris: neque enim ea res periculo vacat. Nam peccatorum eius tam praeteritorum quam futurorum tu quoque poenam dabis, qui illi dignitatem dedisti"* (*MG.* 62. 587).

Hieronymus († 419), *Comm. in Isaiam*, 1. 16, c. 58, sese referens ad plerosque expositores, scribit: "*Plerique nostrorum Χαρτονομίαν*. id est, ordinationem clericorum, quae non solum ad imprecationem vocis, sed ad impositionem impletur manus . . . , sic intelligunt, ut assumant testimonium Pauli scribentis ad Timotheum: 'Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis' (*1 Tim.* 5. 22). Non est enim peccatum leve, mittere margaritas ante porcos, et dare sanctum canibus (*Matth.* 7): et ordinationem clericatus, nequaquam sanctis, et in lege Dei dilectissimis, sed aseclis suis tribuere, et vilium officiorum ministris: quodque his dedecorosius est, muliercularum precibus. In quo considerata loquentis in se Christi .Xpostoli sapientia, qui ut ordinationis periculum demonstraret, iunxit tormenta peccantium: 'Neque communicaveris peccatis alienis? Sicut ergo in ordinationibus malorum, particeps est peccatorum qui tales constituit: sic in ordinatione sanctorum, particeps est eorum iustitiae. qui bonos elegit" (*ML* 24. 569 sq.).

Pelagius ([alias Pseudo-Hieronymus] circa initium saec. 5), *In 1 Tim.* 5. 22: “ ‘Manus cito nemini imposueris? Nisi talem inveneris, qualem dixi. 'Neque communicaveris peccatis alienis? Communicare eum dicit peccatis, qui non probatus fuerit ordinatus" (*ML* 30. 884 sq.).

Theodoretus († 458), *In 1 Tim.* 5. 22: ““*Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis? Oportet enim prius*

Theodori episcopi Mopsuesteni in epistolas B. Pauli commentarii (ed. H. B. Swete, Cambridge 1880-1882) II 171 sq.

^M Cf. dicta in art. pracc., p. 467.

examinare vitam eius qui ordinatur, deinde in ipsum invocare gratiam Spiritus” (*MG* 82. 822).

Leo M. (f 461), *Ep.* 12 (ad episcopos africanos). 2: “Elaborandum est ut in electione eius qui supra omnes gradus constituitur [i.e. sacerdotis] non erretur. . . Ubi est illa beati Pauli apostoli per Spiritum Dei emissa praeceptio, qua in persona Timothei omnium Christi sacerdotum numerus eruditur, et unicuique nostrum dicitur: ‘Manus cito nemini imposueris, neque communices peccatis alienis’ (1 *Tim.* 5. 22)? Quid est cito manus imponere, nisi ante aetatem maturitatis, ante tempus examinis, ante meritum obedientiae, ante experientiam disciplinae sacerdotalem honorem tribuere non probatis? Et quid est communicare peccatis alienis, nisi et talem effici ordinantem, qualis est ille qui non meruit ordinari?” (*ML* 54. 647)

Theophylactus (saec. 11) *Expositio in epist. 1 Tim.* 5. 22: “‘Manus cito nemini imposueris.’ Venit ad peculiarius quoddam et quod maxime Ecclesiam constringit, nempe ad ordinum collationem, inquiens: ‘Ne celeriter,’ hoc est, non ex prima probatione, neque ex tertia, sed saepe et exacte explorans. Res enim periculo non vacat. Quomodo vero, audi. ‘Neque communicaveris peccatis alienis.’ Nam eorum quae ille commissurus est, tu causa es, atque idcirco quemadmodum bonorum operum es particeps, sic et peccatorum. Insuper et praeteritorum peccatorum es reus, quod ea neglexeris, ac tenebras fecisti lucem, nec dimisisti eum ut lugeret et compungeretur” (*MG* 125. 74).

Cassiodorus (saec. 6; *In 1 Tim.* 5. 22, *ML* 70. 1354), *Pseudo-Primasius Hadrumetanus* (e schola Cassiodori, saec. 6; *In 1 Tim.* 5. 22, *ML* 68. 669), *Pseudo-Oecumenius* (saec. 9; *In 1 Tim.* 5. 22-25, cap. 13 sq., *MG* 119. 183, 186. Refert tamen contrariam expositionem S. Basilii, infra citandam, in p. 533), *Pseudo-Haymo Halberstatensis* (Haymo Altissiodorensis, saec. 9; *In 1 Tim.* 5. 22, *ML* 117. 795), *Herveus Burdigalensis* (saec. 11-12; *In 1 Tim.* 5. 22, *ML* 181. 1438), *Aluljus* (saec. 12, *In 1 Tim.* cap. 7, *ML* 79. 1373).

Inter posteriores doctores, ad nostrum usque aevum, idem tenent S. Thomas,² plures theologi et patres tridentini (qui promiscue invocant tres textus paulinos: 1 *Tim.* 4. 14; 5. 22; 2 *Tim.* 1. 6 sq.; cf. infra, p. 543), *Etsius* (qui commemorat et ut levem despicit contrariam

”*Suppi.*, q. 36, a. 4, ad 3: “Exigitur . . . ut secundum mensuram ordinis vel officii iniungendi, diligentior cura apponatur ut habeatur certitudo de qualitate promovendorum, saltem ex testimonio aliorum. Et hoc est quod Apostolus dicit, 1 *Tim.* 5. 22: ‘Nemini cito manum imposueris.’” *Comm. in 1 Tim.* 5. 22: “Cum dicit: ‘Manus cito nemini imposueris,’ agit de promotione, et hoc videtur esse ratio primi. Sicut enim non debet cito punire, ita nec cito promovere, id est, ordinare de facili ad sacros ordines. . . Et quare? ‘Neque communicaveris peccatis alienis,’ quia si inordinate promoveas, et ex hoc contingat peccatum eis, vel in plebe, hoc tibi imputabitur. Vel communicat alienis, quia non corripit cum potest.”

sententiam nonnullorum-”), *Salmeron, C. a Lapide, Calmet, Bisping, Bclscr* (qui omnes commemorant ac reiciunt contrariam sententiam), *Knabcnbauer* (qui sub completo silentio pertransit contrariam sententiam),²⁰ *Michicls^{TM} Gobet^{TM} Rose,³² Forget, Van Steenkiste-Camerlynck-Van der Heeren,³³ Prat,^{TM} Meincrtz,^{TM} Batiffol,³ Copens,³⁸ Fixeront^{TM} Osyna,⁴⁰ Michel,” Lusseau-Collomb,⁴³ Amiot Delatte,” Bardy,^{TM} Spicq,^{TM} Dornier,¹ theologi dogmatici turmatim*

a Com. in 1 Tim. 5. 22: “‘Manus cito nemini imposueris.’ Maturum iudicium adhiberi vult in ordinandis ecclesiae ministris. . . Nam impositio manuum ordinationem hoc loco significat, sicut et cap. superiori et 2 epist. cap. 1. . . *Nonnulli contendunt*, hunc locum pertinere ad absolutionem poenitentium, moti ratiunculis quibusdam; ut *Galenus* catech. 155, sed quae mihi non persuadent; nec puto poenitentium absolutionem in scripturis usquam vocari manus impositionem” (*Guilielmi Estii in omnes D. Pauli epistolas, item in Catholicas commentarii* [curavit I. Holzammer, ed 2, Moguntiae 1859] II 728).

a Contm. in 1 Tim. 5. 22: “Cum ex contextu agatur de presbyteris, de hac sola impositione, qua ordinantur presbyteri, sermo esse potest. . . Cito ordinat, qui ordinat aliquem vita, doctrina, meritis haud satis exacte ac diligenter exploratis . . . ‘neque communicaveris peccatis alienis,’ veteres graeci et latini explicant de peccatis cito ordinatorum et plerumque non solum de peccatis eorum futuris, quae committent in muneris administratione indigni nec satis edocti, sed etiam de peccatis praeteritis, quatenus sine sufficienti poenitentia et emendatione ad ordinationem admittuntur” (*Commentarii in S. Pauli epistolas ad Thessalonicenses, ad Timotheum, ad Titum et ad Philemonem* [“Cursus Scripturae Sacrae,” auctoribus S. J., Parisiis 1913] 267 sq.).

:jOp. cit. (supra, in p. 521) 102-104.

|| De l'origine divine de l'épiscopat (Fribourg 1898) 23, 31 sq.

n Les Actes des Apôtres (Paris 1907) 53.

""Diacres,” Dictionnaire de théologie catholique IV-1 (Paris 1910) 708.

“ Commentarius in Actus Apostolorum (ed. 7, Brugis 1923) 165.

KOp. cit. (supra, in p. 521) 416; II (éd. 38, Paris 1949) 324.

""Die Pastoralbricfe des heiligen Paulus (Bonn 1921) 54.

” L'Église naissante et le Catholicisme (Paris 1922) 140.

'Op. cit. (supra, in p. 521) 129 sq.

'0/>. cit. (supra, in p. 519) 108: “Quelques auteurs ont voulu voir dans ce texte une allusion à l'imposition des mains pour la pénitence à cause de l'avis de ne pas communiquer aux péchés d'autrui. Mais, si l'on songe que, dans tous ce qui précède, saint Paul s'est occupé de la conduite que Timothée devait tenir vis-à-vis des veuves et des prêtres, on conclura *plus vraisemblablement* qu'il s'agit bien ici de l'imposition des mains pour l'ordination.”

“ ”Die Wiederaufnahme des Sünder beim hl. Paulus,” Biblische Zeitschrift XII (1914) 176-180. Refutat directe expositionem Galtier, de quo infra.

“Jrt. cit. (supra, in p. 519) 1241: “Cette argumentation [de l'opinion contraire de Galtier] *est loin d'être convaincante* et la plupart des exégètes et théologiens catholiques estiment au contraire que I *Tim.*, V. 22 mentionne bien l'imposition des mains qui est le rite de l'ordination.”

n Manuel d'études bibliques V-2 (Paris 1941) 160, 162, 163.

” L'enseignement de Saint Paul II (cd. 6, Paris 1946) 54.

“Les épîtres de Saint Paul (Tours [1938]) II 534.

“Épîtres pastorales (“La Sainte Bible” Pirot-Clamer, vol. 12, Paris 1946) 228: “On peut se demander si les v. 21-22 se rattachent formellement à ce qui précède ou s'ils peuvent en être séparés. Dans le premier cas, il ne s'agit toujours que des presbytres . . . l'imposition des mains est celle par laquelle on confère le presbytérat. . . Dans la seconde hypothèse, l'Apôtre aurait en vue dans ces versets tous les pécheurs et la recommandation de ne pas participer aux fautes d'autrui est plus facile à expliquer: l'imposition des mains serait alors celle qui accompagne la réconciliation des pénitents. . . La première interprétation est *plus probable*.” Cf. *ibid.* 224.

“Saint Paul. Les épîtres pastorales (Paris 1947) 179: “Lock, Dibclius, Galtier . . . à la suite de quelques anciens (Tertullien, Nicolas de Lyre . . .), interprètent ce verset

(Billuart. Pesch. Huarte, Van Noort-Verhaar, Otten, Diekamp, Hervé, Solà, Lercher).” Inter Protestantes afferri possunt: *Ch. Gore*,⁵⁰ J. Behm,⁵⁰ et G. Wohlenberg.⁸¹

In ipsis recentioribus *Ecclesiae documentis* haec interpretatio suscepta est; ex quo non modice ipsa firmari videtur, etsi in illis non agatur de authentica interpretatione. Ita (praeter antiquum testimonium *Leonis M.*, cit. in p. 528) :

Clemens XIII, Enc. “A quo die,” 13 sept. 1758: “In universum, ‘manus cito nemini imposueritis’: quod tunc cito fieri arbitramur, cum nonnisi semel aut iterum homines expendimus, et probamus: quem contra accurate, exquisiteque exploratum, ac severe iudicatum oportuit, ‘ne alienis peccatis communicantes/ inconsultae temeritatis Deo poenas demus” (*Enchiridion clericorum* 243).

Leo XIII, Instructio S. C. Epp. et Reg. ad episcopos Hungariae, 28 maii 1896: “Episcopi autem, memores gravissimae Apostoli admonitionis: ‘manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis/ summa cum diligentia explorent num forte sint qui, non vocati a Deo, seipsos sive ob quaestum sive ob ambitionem terrenamque quamcumque cupiditatem ad sacerdotium ecclesiasticumque ministerium intrudent” (*Enchiridion clericorum* 550).

Enc. “*Fin da principio*” ad episcopos Italiae, 8 dec. 1902: “Nel-l’ammettere i chierici agli ordini sacri si usi somma ponderazione, giusta l’ammonimento gravissimo di San Paolo a Timoteo: ‘Manus cito nemini imposueris’” (*Enchiridion clericorum* 702).

Pius X, Enc. “E supremi,” 4 oct. 1903: “Quum vero ad hoc ventum erit ut candidati sacris initiari debeant, ne quaeso excidat animo quod Paulus Timotheo praescripsit: ‘Manus cito nemini imposueris,’ illud attentissime reputando, tales plerumque fideles futuros, quales fuerint quos sacerdotio destinabitis. Quare ad privatam quamcumque utilitatem respectum ne habetote; sed unice spectetis Deum et Ecclesiam et sempiterna animorum commoda, ne videlicet, uti Apostolus prae-

de l’admission hâtive des coupables, surtout des hérétiques, à la pénitence. . . À quoi l’on peut objecter [Breviter exponit rationes contrariae sententiae]. . . En réalité, ce verset exprime l’une des préoccupations dominantes de saint Paul dans les Pastorales N’admettre aux charges de l’Église que des hommes dignes et sûrs. Cf. *J. Osyna*.

■ *Les épîtres de Saint Paul* (“La Sainte Bible,” École Biblique de Jérusalem, Paris 1951) 17, 36.

° Quidam tamen, ut Hugon, Lennerz, Piolanti, Baisi, textum praetermittunt, probabiliter brevitatis gratia.

"The ministry of the Christian Church (ed. 3, London 1893) 247: “There can be no doubt, I think, that St. Paul is in this . . . place speaking of the laying-on of hands in ordination, not in the reception of a penitent. See, however, Pacian of Barcelona *Par ad Pocrn.* 15 and Ellicott in *loc.*”; cf. 269.

Die Handauflegung ini Urchristntum (Leipzig 1918) 54-58.

|| *Die Pastoralbriefe*, Leipzig 1923.

cavet, 'communicetis peccatis alienis'" {*Enchiridion clericorum* 715).

Epist. "Sollicito vehementer" ad episcopos Lusitaniae, 5 maii 1905: "Religiosissime servandum est Episcopo quod Paulus Apostolus graviter admonuit: 'Manus cito nemini imposueris'. . . In consecrandis clericis nullum cautionis genus supervacaneum vobis videatur" (*Enchiridion clericorum* 752).

Enc. "Pieni l'animo" ad episcopos Italiae, 28 iul. 1906: "Gioverâ ... l'aver sempre présente l'alto ammonimento dell'Apostolo a Timoteo: 'Manus cito nemini imposueris.' É la facilita infatti nell'ammettere alie sacre ordinazioni quella, che âpre naturalmente la via ad un moltiplicarsi di gente nel santuario, che poi non accresce letizia" (*Enchiridion clericorum* 785).

Pius XI, Instructio S. C. de Sacramentis ad locorum Ordinarios, 27 dec. 1930: "Quod grave incommodum [non satis exploratae vocationis] ut penitus removeatur, eadem Sacra Congregatio ea instanter recolere satagit, quae S. Paulus ad Timotheum scribens commendabat: 'Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis,' quaeque relata sunt in Codice atque fusius explicata: 'Episcopus sacros ordines nemini conferat, nisi ex positivis argumentis moraliter certus sit de eius canonica idoneitate: secus non solum gravissime peccat, sed etiam periculo se committit alienis communicandi peccatis' (can. 973, § 3)" {*Enchiridion clericorum* 1219).

In momentosa illa *Encyclica* "Ad catholici Sacerdotii," 20 dec. 1935, S. Pontifex praefatam textus interpretationem instanter ac directe inculcat, invocatis supradictis testimoniis Leonis M. et Chrysostomi: "Quod legis praescriptum [i.e. praefatus Codicis canon] hanc S. Pauli ad Timotheum sententiam quodammodo refert: 'Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis.' 'Quid est cito manus imponere — quemadmodum S. Leo Magnus, Decessor Noster, commentatur — nisi ante aetatem maturitatis, ante tempus examinis, ante meritum oboedientiae, ante experientiam disciplinae, sacerdotalem honorem tribuere non probatis? Et quid est *communicare peccatis alienis* nisi et talem effici ordinantem, qualis est ille qui non meruit ordinari?' quandoquidem, ut Chrysostomus, Episcopum alloquens, dicit: 'Peccatorum eius tam praeteritorum quam futurorum tu quoque poenam dabis, qui illi dignitatem dedisti' " {*Enchiridion clericorum* 1389).

Codex J. C., can. 973, § 3, nuper bis memorato et in hoc sensu explicato a Pio XI.

Pontificale Romanum in ordinatione diaconi et presbyteri fert episcopi ordinantis interrogationem: "Scis illum dignum esse?" quae ascendit ad antiquissima ritualia latina saec. 5 et 6 et ad ipsas

Constitutiones Apostolorum atque, mediante simili commendatione *Didache* (15. 1: “Constituite igitur vobis episcopos et diaconos dignos Domino”) verisimiliter originem habet ex ipso monitu Apostoli ad Timotheum: “Manus cito nemini imposueris.”

Respondent huic rationi, ex auctoritate deductae, patroni alterius opinionis quod etiam in istius favorem adduci potest notabilis series auctoritatum, imo et antiquiorum. Nam usque ad Ambrosiastrum (scripsit probabiliter circa 370) et Mopsuestenum (f 428), qui originem dederunt priori interpretationi a Chrysostomo (f407) firmatae et a pluribus post ipsum facile repetitae, non alia invenitur interpretatio quam ea quae legit impositionem manuum reconciliativam lapsorum, ut patet praecipue ex testimoniis Tertulliani (initio saec. 3), Aurelii de Utica (medio saec. 3), Anonymi *De Aleatoribus* (saec. 3) et Paciani (f circa 390). Nec ista interpretatio unquam decedit, ut constat ex auctoribus mox allegandis; post Cone. Trid. eam frequenter commemorant ipsi patroni prioris opinionis, uti Salmeron, Estius, Cornelius a Lapide, Calmet, Bisping, Belser, imo recentius ipsa videtur maiorem ac maiorem apud eruditos obtinere favorem.

Tertullianus, De Pud. 18, inter multos textus qui, ut ait, referuntur “ad communicationem ecclesiasticam negandam” refert praesentem locum: “Item ad Timotheum: ‘Manus nemini cito imponas, neque communices delictis alienis’ ” {*ML* 2. 1069).

Aurelius de Utica. In Actis Cone. Carthaginiensis a. 256 celebrati sub Cypriano in causa de rebaptismate haereticorum, legitur: “Aurelius ab Utica dixit: Cum dicat (1 Tim. 5. 22) Apostolus non communicandum peccatis alienis, quid aliud quam peccatis alienis communicat qui haereticis sine Ecclesiae baptismo communicat? Et ideo censeo baptizandos esse haereticos ut accipiant remissam peccatorum, et sic illis communicetur” {*ML* 3. 1106).

Auctor libri De aleatoribus 2 textum Apostoli citat, sub abbreviata forma, ad reprobandos episcopos qui facilem reconciliationem concedunt: “Salutari doctrina admonemur, ne, cum delinquentibus assidue ignoscimus, ipsi cum eis pariter torqueamur. . . Non[ne] ipsi delinquentium se pondere onerant [qui facile indignis ignoscunt]? Apostolus Paulus commemorat, quando ad Timotheum docendum et corroborandum in fidei firmitate, ne quid Deum fallat, et ne malignum orationibus iustorum intercedat, providus et sollicitus dicit: ‘O Timothee fili, commendatum serva: noli spernere donum quod in te est per

"Liber invenitur inter apocrypha Cypriani, estque fundatus in doctrina huius patris. Auctor est probabiliter quidam episcopus africanus, scribens circa a. 300.

impositionem manuum seniorum. . . Peccantem coram multis castiga, ut et caeteri metum habeant, et ne communicaveris peccatis alienis' ” (n. 1 et 4; *ML* 4. 903, 905).

Padanus, Paraenesis ad poenitentiam 8: “Ecce. . . Apostolus ad sacerdotem: ‘Manus cito nulli imponas, nec communices peccatis alienis’ (1 *Tim.* 5. 22). Quid facies, tu qui decipis sacerdotem [reconciliantem]? Qui aut ignorantem fallis, aut non ad plenum scientem probandi difficultate confundis? Rogo ergo vos, fratres, . . . desinite vulneratam tegere conscientiam” (*ML* 13. 1086). *Ep.* 3. 19, disputans contra Novatianos de reconciliandis poenitentibus, ait: “Paulus Apostolus dixit: ‘Manus cito nemini imponas’ (1 *Tim.* 5. 22). Docet idem: vel tarde, vel post poenitentiam non negandas” (*ML* 13. 1076).

Adduci etiam possunt Cyprianus, Firmilianus et Basilius, quatenus alludunt ad textum Apostoli dum dicunt non esse facile admittendos haereticos et poenitentes (qui quidem tunc per impositionem manuum admittebantur) ne communicemus peccatis alienis.

Cyprianus, Ep. 73 (ad Iubaianum). 19: “Et nunc qui talibus ad Ecclesiam venientibus sine baptismo communicandum existimant, non putant se alienis, imo aeternis peccatis communicare, admittentes sine baptismo eos qui non nisi in baptismo possint blasphemiarum suarum peccata deponere” (*ML* 3. 1167).

Firmilianus, Ep. 75 (inter Cyprianicas). 23: “Quando enim baptismo haereticorum comunicas, quid aliud quam de voragine et coeno illorum bibis, et ipse Ecclesiae sanctificatione purgatus, alienarum sordium contactibus inquinaris?” (*ML* 3. 1221).

Basilius, Epistola canonica 84: “Nulla est nobis cum illis [qui non vere poenitent] communis ratio. . . Ne igitur committamus ut cum illis pereamus . . . ; ne velimus una cum alienis peccatis perire” (*MG* 32. 807). De Basilio observat Pseudo-Oecumenius (*op. cit.* [supra, in p. 528]): “Divus autem Basilius ita interpretatus est, quasi nihil huius capitis [1 *Tim.* 5] ad ordinationem pertineat.”

Pariter adduci potest *Augustinus* qui non semel citat textum Apostoli “Ne comuniceris peccatis alienis” dum agit contra Donatistas denegantes ecclesiasticam reconciliationem peccatoribus. *Contra Cresconium Donatistam* 3. 36. 40: “Noli frustra in hanc sententiam ventilari. Magis enim me admonet, quomodo id agam, praeceptum apostolicum quo ipse posuisti: ‘Ne communices peccatis alienis; teipsum castum serva’ (1 *Tim.* 5. 22). Nam ut ostenderet quemadmodum quisque non communicaret peccatis alienis, ad hoc addidit, ‘te ipsum castum serva.’ Non enim qui se castum servat communicat peccatis alienis: quamvis non eorum peccata, sed illa quae ad iudicium sibi

sumunt Dei Sacramenta communicet cum eis, a quibus se castum servando fecit alienum” (*ML* 43. 517 sq.). Cf. *Contra epistolam Parmeniani* 2. 21. 40 et 3. 1. 2 (*ML* 43. 80 et 83).

Inter posteriores doctores usque ad Cone. Trid. idem sentiunt *Nicolaus de Lyra*, *Galenus* (relatus ab Estio, supra, in p. 529) et *Jacobus Laynez* S.J., theologus tridentinus, qui in sua oratione de sacramento Poenitentiae habita in sessionibus conciliaribus, ait: “I Timoth. V. [dicitur]: Peccantes coram omnibus argue, et nemini manum cito imposueris: patres autem per manus impositionem sacramentum poenitentiae intelligunt. Et qui cito absolvit, peccatis alienis communicat, ut ibidem Paulus dicit.”⁵³

Inter modernos *P. Galtier* hanc expositionem conatus est resuscitare et cum magno apparatu argumentorum defendere.⁵⁴ In eam satis suggestive inclinatur etiam *A. Boudou*^{TM} etsi id explicite non significet.

“Apud A. Theiner, *Acta genuina ss. occurrenti Concilii Tridentini* (Zagabriac Croatic [1874]) I 534.

⁵¹ “La réconciliation des pécheurs dans saint Paul,” *Recherches de science religieuse* III (1912) 448-460; “Imposition des mains,” *Dictionnaire de théologie catholique* VII-2 (1927) 1306-1313, ubi concludit: “L’interprétation primitive nous paraît nettement préférable et c’est pourquoi il nous paraît aussi que l’usage de l’imposition des mains dans la réconciliation des pécheurs peut être considéré comme attesté par saint Paul”; *De Poenitentia* (Paris 1931) 149 sq., in nota 2 quae apte compendiatur argumenta auctoris quamque totam exscripsimus in nostro tractatu *De Poenitentia* I 89 sq. (in nova sui operis editione a. 1950 Galtier nihil addit nisi duo nomina Protestantium sibi consentientium); *Aux origines du sacrement de Pénitence* (“Analecta Gregoriana,” vol. 54. Romae 1951) 97-106, ubi auctor fere nihil novi affert sed repetit quae in praecedentibus operibus dixerat, praecipue in primo ac originali articulo apud *Recherches de science religieuse*; “La réconciliation des pécheurs dans la première épître à Timothée,” *Recherches de science religieuse* XXXIX (1951, n. 2-4): (Mélanges Jules Lebreton, vol. 1) 317-320, ubi breviter iterum suam positionem confirmat, peculiariter impugnans C. Spicq defensorem contrariae ac communis sententiae.

“*Saint Paul, Les épîtres pastorales* (“Verbum Salutis,” n. 15, Paris 1950) 166-170: “N’impose vite les mains à personne et ne te charge point des péchés des autres.’ Saint Paul n’a pas écrit de ligne plus limpide — on le croirait du moins, à entendre la plupart des exégètes. Ils la lisent dans un contexte où ils ne voient d’un bout à l’autre que les presbytres, les bons d’abord, puis les suspects et les coupables (versets 17-21). . . Dans deux autres passages (*I Tim.*, IV, 14; *II Tim.*, I, 6-7), l’imposition des mains apparaît nettement comme le rite sacramentel de l’ordination. C’est à la lumière de ces deux textes que l’on comprend d’ordinaire notre verset. L’interprétation qu’ils semblent imposer est commune; on se la passe de main en main depuis longtemps. ‘Il s’agit ici, disait saint Jean Chrysostome, de ce qui importe le plus à l’Église, de ce qui concerne les ordinations.’ La foule des commentateurs a suivi. . .

“Cependant, bien avant Chrysostome, des Pères et des écrivains ecclésiastiques avaient vu ici autre chose. De leur temps on imposait les mains aux hérétiques et aux pécheurs pour les réconcilier. Ils voyaient pratiquer ce rite et ils le pratiquaient eux-mêmes comme le rite propre et traditionnel de la réconciliation. Ce rite de l’imposition des mains ainsi compris, ils l’ont retrouvé dans notre verset. . . La question se pose donc à propos de *I Tim.*, V, 22: s’agit-il du rite de l’ordination ou du rite de la réconciliation? Il n’est permis ni de la passer sous silence [comme Knabenbauer et Prat] ni de l’écarter en trois lignes [comme Meinertz]. Laynez, citant ce verset en plein Concile de Trente, ajoutait ce bref commentaire: ‘Patres per manus impositionem sacramentum poenitentiae intelligunt.’ Salmeron, Cornelius à Lapide, Estius, Calmet, Bisping, Belscr, etc. signalent ou discutent cette interprétation classique. On ne saurait tout au moins lui refuser de faire valoir ses titres.”

Praeterea, recentissime *Ch. Baumgartner*, in sua recensione operis Galtier "Aux origines du sacrement de pénitence," asserit ipsum convincenti ratione probasse contra multos recentes exegetas in 1 *Tim.* 5.22 agi non de Ordine sed de Poenitentia.^{1,2}

Inter Protestantes hanc expositionem signanter proponunt *C. J. Ellicott*,⁶⁰ *J. J. Holtzmann*,⁶¹ *H. B. Swete*,⁶² *W. Lock*,⁶³ *M. Dibelius*,⁶⁴ *R. Falconer*.⁶⁵ Galtier 2 nominat etiam, ut eligibiles defensores eiusdem expositionis (ait: "On peut citer comme l'adoptant"), *Baur*, *de Wette*, *E. C. Achelis*, *Rolffs*, *Taylor*, *Warren*, *Hort*, *Chase*.

Attamen haec nota.

Primo, fatentibus omnibus, prima expositio est longe communior, imo fere traditionalis inter catholicos. Ipse Galtier fatetur: "L'interprétation la plus commune, depuis saint Jean Chrysostome, est sans doute que l'imposition des mains, ici comme ailleurs, dans les lettres pastorales, est celle de l'ordination. . . Telle est donc l'interprétation commune et, l'on peut dire, depuis longtemps traditionnelle. Elle a pour elle le nombre et l'autorité des commentateurs"⁰ : "Le passage . . . est . . . depuis longtemps expliqué par eux [les catholiques] de l'ordination"⁰⁴ item Boudou: "L'interprétation . . . est commune: on se la passe de main en main depuis longtemps. . . La foule des commentateurs a suivi" [après S. Jean Chrysostome].⁰⁵

Secundo, etiam inter moderniores catholicos vix aliquem invenimus qui, praeter Galtier, hanc interpretationem assumat, etsi unus vel alter indirecte ei favere videatur. Unde exaggerat Galtier scribens: "Il semble même que cette opinion ait gagné récemment beaucoup de

"" "Est-il possible d'apercevoir, dès l'âge apostolique, non seulement le fait de la réconciliation ecclésiastique, mais aussi le rite de cette réconciliation? Le P. Galtier le pense. A son avis, l'usage de réconcilier les pécheurs par l'imposition des mains remonte à l'âge apostolique. Un témoignage positif nous en est fourni: 1 *Tim.* 5. 22 'manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis.' Le P. Galtier démontre d'une manière convaincante qu'il s'agit dans ce verset, non de l'imposition des mains de l'ordination, mais de l'imposition des mains pénitentielle (contre beaucoup d'exégètes récents, en particulier contre le P. Spicq)" ("Bulletin d'histoire et de théologie sacramentaires," *Recherches de science religieuse* XLII [1954] 273).

¹ *A Commentary on the Pastoral Epistles*, London 1864.

² *Die Pastoralbricfe* (Leipzig 1880) 355.

⁶⁰ "Laying on of hands," *Dictionary of the Bible* (Hastings) HI (New York 1901) 84sq., "Penitential discipline in the first three centuries," *Journal of theological studies* IV (1903) 322.

⁶¹ *A Critical and Exegetical Commentary on the Pastoral Epistles* (Edinburgh 1924) 63 sq.

⁶² *Die Pastoralbricfe* ("Handbuch Zum Neuen Testament, von H. Lietzmann." XIII. Tübingen 1931) 50 sq.

⁶³ *The Pastoral Epistles* (Oxford 1937) 149 sq.

⁶⁴ "La réconciliation des pécheurs dans saint Paul," *Recherches de science religieuse* III (1912) 448.

⁶⁵ *Ibid.* 448 et 452.

⁰ "Imposition des mains," *Dictionnaire de théologie catholique* VII-2 (1927) 1306.

⁰⁴ *Loc. cit.* (supra, in p. 534).

terrain”⁰⁰; “À en juger par certains commentateurs plus récents des épîtres pastorales, elle semble gagner toujours du terrain.”¹⁷ In ipso recentissimo suo opere de origine Poenitentiae (a. 1951), post quadraginta fere annos a primo suo articulo de hac re (a. 1912), non valuit Galtier decem patronis, iisque protestantibus, quos ibi collegerat, nisi addere tres moderniores protestantes, i.e. Lock Dibellius et Falconer, et unum catholicum, i.e. Boudou, tanquam “nettement favorable à cette interprétation.” Re quidem vera, dici tantum potest paucos quosdam inter ipsos eius adversarios (ut Tixeront et Bardy) concedere probabilitatem huius opinionis; nec magis quaerit ipse Boudou scribens: ‘Ou ne saurait tout au moins lui refuser [à cette opinion] de faire valoir ses titres.’”⁰⁸ Baumgartner quidem magis decisive loqui videtur, sed non nisi ut recensor scribit. Ipse Galtier in praefato recentissimo suo opere adhuc fateri cogitur: “À cela près toutefois, le plus grand nombre des exégètes la rejettent ou même ne s’y arrêtent pas.”¹ Antiquiores exegetae qui hanc commemorant, uti Salmeron, Cornelius a Lapide, Estius etc., eam ut levem despicere videntur; contemptum sane sonant haec verba Estii: “Nonnulli contendunt, hunc locum pertinere ad absolutionem poenitentium, moti ratiunculis quibusdam.” Plures, inter ipsos exegetas (ut Knabenbauer et Prat), nequidem dignantur eam commemorare.

Tertio, ipsa recentiora Ecclesiae documenta insisterent priorem interpretationem assumunt, imo Encyclica Pii XI, quae est de ipso sacerdotio, eam directe et consulto inculcat.

Quarto, quod attinet ad priorem Patrum traditionem, notandum est eam expositionem proferri a melioribus exegetis, et in directis quidem commentariis in epistolam ad Timotheum (Ambrosiaster, Mopsuestenus, Chrysostomus, Theodoretus, Hieronymus, Pelagius, Theophylactus, etc.); item, sine dubitatione aut indicatione contrariae opinionis (solus Pseudo-Oecumenius commemorat contrariam expositionem Basilii); item, a doctoribus diversarum ecclesiarum et scholarum; item, cum immediato et constanti influxu in posteriores commentatores et theologos. Altera vero expositio profertur veluti incidenter, et quidem intra aliquam controversiam (Tertullianus, Aurelius de Utica, Cyprianus, Firmilianus, Augustinus, Pacianus) aut paraeneticam dissertationem (Anonymus *De Aleatoribus*, Basilus, Pacianus); item, a.*

.* *Loc. ultimo cit.*

” *Aux origines du sacrement de Pénitence* (Romae 1951) 99.

1 Λμ jfr

⁰¹ *Loc. cit.*

⁰ *Loc. cit.* Ibi in nota ad calcem sat vivaciter impugnat, tanquam levem et insufficientem, contrariam expositionem datam a *Spicq* in suo recenti commentario super epistolas pastorales; quam impugnationem signantius resumit in ultimo supra citato (p. 534) articulo *Recherches de science religieuse*.

” *Loc. cit.* (supra, in p. 529).

paucis eiusdem africanae regionis aut cum doctoribus illius regionis in aliqua controversia de poenitentiali reconciliatione connexis: profecto Tertullianus primus hanc expositionem incidenter profert dum omnes quos potest Scripturae textus accumulatur ad probandum contra catholicos non esse reconciliandos quosdam peccatores; pariter Aurelius de Utica, necnon Cyprianus et Firmilianus (quorum ceteroquin duorum allusio ad textum Apostoli non est explicita et directa), eam urgent in controversia contra Stephanum R. P. de non accipiendis haereticis sine rebaptismate; Augustinus (qui ceteroquin citat tantum alteram partem textus, omittens mentionem ipsius impositionis manuum) eam assumit veluti argumentum ad hominem, ut nempe reiciat exaggeratum sensum quem verbis Apostoli affigebant ipsi haeretici Donatistae; Pacianus quoque connexionem habuit cum Novatianismo negante reconciliationem lapsorum (ut interim taceamus de frequentibus relationibus inter ecclesiam africanam et hispanicam inde a tempore Cypriani), ut constat ex ipsa obiecta Epistola 3 in qua ipse respondet argumentis Symproniani novatiani qui in doctrina Tertulliani suam haeresim fundabat. Unde dici potest eam expositionem fere coarctari ad africanam ecclesiam, imo probabiliter ascendere ad unum doctorem, ipsum nempe Tertullianum, et natam esse in aestu polemico ipsius haeresis de reconciliatione lapsorum: quod quidem, non obstante paulo antiquiori eius origine, non parum detrahit ipsius valori et auctoritati. Considerata tamen ulterius eius persistencia usque ad hodie diem, nequit huic opinioni sua extrinseca probabilitas denegari.

2a ratio, eaque intrinseca, quae affertur pro communi opinione, est ipsa analysis textus, copulata considerationi contextus tam remoti quam proximi.

Primo enim, in nullo alio loco N. T. est quaestio vel allusio impositionis manuum pro reconciliatione lapsorum, frequenter vero agitur de impositione manuum ordinativa. Ex reconciliativa autem impositione quae usitatur saec. 3, cum iam disciplina poenitentialis organizationem suam acceperat, nequit necessario inferri consuetudo primi saeculi aut textus ipse Scripturae explicari.

Secundo, in aliis locis sive Actuum Apostolorum, ubi agitur de ministerio Pauli, sive epistolarum pastoralium, in quibus exhibetur ecclesiarum regulatio per eundem apostolum, agitur de sola impositione manuum ordinativa, et quidem haec explicite et indubie proponitur in utraque epistola ad Timotheum, et quidem immediate ante praesentem locum, i.e. in 1 *Tim.* 4. 16. Parum autem connaturale videtur apostolum diversum prorsus sensum tribuere eidem exprès-

sioni impositionis manuum (tam signanti ac veluti spontaneo modo prolatae) in eadem epistola et in eodem fere contextu.

Tertio, in ipso cap. 5, seu in ipso immediato contextu (vv. 17-19), agitur explicite de presbyteris, seu de modo agendi Timothei erga presbyteros. Ceterum, nemo diffitetur in pericope vv. 17-25 haberi exegeticam difficultatem in interpretando logico processu et connexione commendationum Apostoli. Ut omittamus peculiare variasque expositiones de singulis versiculis, quas videre licet apud exegetas,⁷ duplex generalis proponitur solutio, retenta quidem expositione v. 22 tamquam de ordinatione sacerdotali.

Quidam post Chrysostomum⁷² veluti separant v. 22 a contextu vel, si placet, dicunt in ea pericope agi tum de modo agendi erga peccatores in genere (v. 20, vel. vv. 20-21, necnon, iuxta aliquos, vv. 24-25), tum de indignis non ordinandis (v. 22, vel vv. 21-22, necnon, iuxta aliquos, vv. 24-25) et inter utrumque sermonem haberi connexionem veluti occasionalem et saltuariam, quae nempe per digressiones et mentales parentheses procedit, absque logica tamen interruptione, quaeque in stylo paulino inconsueta non est. Iuxta quam interpretationem, sic tota pericope glossari potest: Serva honorem et iura presbyterorum, nec leviter suscipias contra ipsos accusationem; ceterum, loquendo generaliter de quibuslibet peccatoribus, eos congrue corripe, aequo tamen iudicio nec in alterutram partem praeiudicate declinando; praeterea, ut redeamus ad ipsos presbyteros, ne compellaris subinde in eos tanquam peccatores et iuste accusatos agere, principiis ipsis obsta, neminem leviter ac cito ordinando, eo vel magis quod secus ipsa presbyterorum peccata tibi imputabuntur; ceterum, ut in omnibus his indicium et actio tua efficaciam habeat, teipsum castum seu a peccatis liberum custodi (quin tamen huiusmodi puritatem tam stricte intelligas ut abstineas a modico vino, tuae valetudini utili); de cetero praefatum indicium de dignitate aut indignitate ordinandorum, vel generaliter de cognoscendis et corripiendis peccatoribus, non impossibile aut difficile tibi videatur, cum, sive peccata sive opera bona, uno vel alio modo manifesta fiant.

Alii, et quidem communius saltem inter moderniores (Knabenbauer, Michiels, Coppens, Michel, Bardy, Spicq), intime coniungunt v. 22 cum tota pericope, vel, si placet, dicunt in ea agi, a primo ad ultimum, de solis presbyteris, prius de dignis, subinde de peccatoribus, et sermoni de his logice appendi sermonem de ipsa ordinatione, qui currit a v. 22 (quidam dicunt a v. 21) ad v. 25, cum exceptione solius v. 23, de modico vino bibendo, qui est manifeste quaedam parenthesis in-

⁷ Cf. v.g. Knabenbauer, *op. cit.* (supra, in p. 529) 263-272.
: *In 1 Tint.*, hom. 15. 2, *MG* 62. 582. Cf. *Origenem*, *ht lesu Nave*, bom. 7. 6, *MG* 12. 861.

cidens (ceteroquin remote connexa cum duplici praecedenti admonitione Apostoli ad episcopos et diaconos, 3. 2. sq., 8: 'Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse . . . , non vinolentum. . . Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos.' ' Iuxta quam expositionem sic fere sonat tota pericope: Serva honorem et iura presbyterorum. nec suscipias contra ipsos accusationem nisi pluribus testibus probatam; quod si reapse rei seu peccatores esse probentur, coram omnibus argue ut et ceteri timore afficiantur [i.e., iuxta quosdam, corripe coram omnes fideles ut hi timeant; vel, iuxta alios ac verisimilius, corripe coram omnibus solisque sacerdotibus ut et ceteri sacerdotes timeant], in qua quidem correptione iuste procede et sine praeiudicio, nullatenus in alterutram partem declinando, quasi ex studio partium seu praevia aversione vel amicitia motus; ceterum, ne ad lamentabile hoc iudicium pervenire cogaris, principiis ipsis obsta, neminem cito et sine congrua probatione ordinando, eo vel magis quod secus ipsa peccata ordinatorum tibi imputabuntur; praeterea, ut tua actio et iudicium, sive in correptione presbyterorum sive in praevia eorum ordinatione, efficaciam habeat, teipsum castum custodi, seu a peccatis et reprehensione liberum (quin tamen huiusmodi puritas tam stricte a te interpretanda sit ut abstineas a modica vini quantitate, tuae valetudini utili); tandem, ne putes praefatum iudicium de corripiendis sacerdotibus indignis ac praecipue de probanda dignitate ordinandorum, tibi fore impossibile aut difficile, nam vitia et peccata uno vel alio modo possunt sufficienter cognosci vel quia sunt in se nota et manifesta vel quia talia fiunt post diligens examen.

Respondent patroni alterius expositionis ' ipsum e converso textum et contextum ostendere ibi agi de impositione manuum non ordinativa sed reconciliativa seu poenitentiali.

Primo enim, in ipsa aetate apostolica impositio manuum est ritus fere universalis, quocum in specie fit oratio super hominem (cf. supra, p. 521), ex quo datur suspicari eundem ritum iam tunc adhibitum fuisse etiam in reconciliatione peccatorum; de facto autem saec. 3 impositionem manuum invenimus late usitatam, tanquam proprium ac traditionalem ritum reconciliationis lapsorum; nihil ergo mirum si illuni inveniamus etiam in epistola S. Pauli, etsi semel tantum et incidenter exhibitum una cum impositione manuum ordinativa, dummodo nec textus nec immediatus contextus ei repugnent.

ⁿSpicq, *op. cit.* (supra, in p. 529) 179 sq., observat: "Le v. 23, qui rompt le développement logique 20-22, 24-25, est peut-être une glose, du moins ne semble-t il pas à sa place qui pourrait s'insérer entre iv, 7 et 8; mais comme il est attesté par toute la tradition manuscrite, le mieux est de le considérer comme une parenthèse authentiquement paulinienne."

^{*} Ci. praecipue Galtier, *locis cit.* (supra, in p. 534).

Secundo, ipse textus et immediatus contextus nedum repugnent, potius hanc expositionem exigunt. Nam de ordinandis sedulo eligendis iam actum est in c. 3, totum vero c. 5 est de modo se habendi erga peccantes; Patres (signanter Origenes, *In Jesu Nave*, hom. 7. 6, et ipse Chrysostomus, *In 1 Tim.*, hom. 15. 2) v. 20 “Peccantes coram omnibus argue” intelligunt de peccatoribus in genere, non vero de solis presbyteris; verba ipsius v. 22 de non communicando peccatis alienis sunt quaedam classica expressio, quae sive in Scriptura sive in priori Traditione nonnisi ad reconciliationem lapsorum refertur, seu significat indebitam retentionem vel redintegrationem hominum indignorum in christianam communitatem (1 *Cor.* 5. 6, 9-13; *Ephes.* 5. 7, 11; 2 *Cor.* 6. 14; 2 *Io.* 10 sq.; *Apoc.* 18. 4; *Didache* 14. 2; *Hermas*, *Mand.* 4. 1-5; *Iustinus*, II *Apol.* 2; *Didascalia Ap.* 2. 9sq.), nec ex priori Traditione, seu antequam prolata fuerit ac praevaluerit altera expositio textus paulini, afferri potest vel unum testimonium in quo ea expressio significet imputationem peccatorum ratione ordinationis indignis collatae.

Tertio, prior expositio de manuum impositione ordinativa, offendit tum grammaticalem tum logicam connexionem inter v. 19 et v. 20. Nam in v. 19 agitur de presbytero in singulari, (“Adversus presbyterum accusationem noli recipere”), dum in v. 20 ageretur de presbyteris in plurali (“Peccantes [presbyteri] coram omnibus argue”). Praeterea, in v. 19 agitur de accusatione non leviter recipienda, in v. 20 vero agitur de peccatore arguendo; logica autem transitio sive oppositio requireret hanc constructionem: “Adversus presbyterum noli recipere accusationem nisi sub duobus vel tribus testibus; eos qui [facta et probata accusatione inveniuntur] culpabiles coram omnibus argue,” in quo quidem ex una parte confertur inconsuetus sensus participio <1/απτ<ή0ῖτα (intelligendo “culpabiles” pro “peccantes”) et ex alia parte fit quaedam explicativa additio ipsi textui ut possit congruentem sensum habere. Praeterea, in v. 19 supponitur casus presbyteri peccantis esse rarus, in v. 20 vero proponeretur integra quaedam categoria peccantium presbyterorum. Praeterea, in v. 19 exigitur plurium testium, seu publica, accusatio, in v. 20 vero supponitur privata correptio, seu facta coram omnibus quidem sed solis presbyteris ut exemplum ceteris presbyteris praebeatur; in quo quidem ex una parte habetur incongruens et illogicus modus agendi et ex alia parte inducitur aliquis anachronismus, supponendo presbyteros iam tunc ita perfecte fuisse a plebe distinctos ac separatos ut habuerint veluti proprium codicem poenalem et tribunal particulare; quod si cum quibusdam adversariis dicatur ibi agi de correptione publice et coram populo facienda, attribueretur Apostolo modus agendi prorsus

alienus a continuata praxi posterioris Ecclesiae, quae clericos iugiter exclusit a publica poenitentia.

Attamen, hae omnes rationes, etsi suum, utut inaequale, pondus habeant, eamque expositionem probabilem faciant, non valent, etiam simul sumptae, infirmare probabilioritatem prioris ac longe communioris expositionis.

Ratio quidem sub numero primo allegata, quatenus conatur invenire in ipsa aetate apostolica explicitum aliquod vestigium impositionis manuum late subinde adhibitae in reconciliatione sive lapsorum sive haereticorum, valde attrahens est atque nosmetipsos quodammodo compulit ut hanc textus apostolici expositionem, tanquam probabilem, et salvo ulteriori ac praecisiori iudicio, proponeremus in tractatu *De Poenitentia* (I 89 sq.; III 684 et 691), quemadmodum et in tractatu *De Extrema Unctione* (I 435) conati sumus deducere apostolicum vestigium impositionis manuum in hoc ipso sacramento ex substitutione verborum “Imponant ei manus” verbis ‘Orent super eum,’ facta ab Origene in sua citatione textus Iacobi. Attamen ea ratio non tanta est ut cogat vestigium reconciliativae impositionis manuum, quae verisimiliter debuit adhiberi in ipsa aetate apostolica. legere in praefatis verbis Apostoli, imo ex ipso Scripturae contextu infirmari videtur.

Rationes sub numero secundo allegatae, fortiores videntur. Attamen, imprimis c. 3 agit de moralibus qualitatibus quibus praestare debent episcopi et diaconi, hic vero in c. 5 agitur de non leviter ordinandis presbyteris, et quidem in connexione cum modo agendi Timothei erga presbyteros sibi subditos: unde non agitur de eodem prorsus obiecto nec ulla habetur repetitio aut duplicatio. Praeterea, ex hoc quod cum Origene, Chrysostomo et aliis, dicatur v. 20 non respicere solos presbyteros sed peccatores in genere, non sequitur quod etiam in v. 22 agatur de reconciliatione peccatorum potiusquam de ordinatione presbyterorum, nam, ut explicatum est. integra pericope utrumque sensum permittit et ipse Chrysostomus utrumque diversum sensum distinctis illis versiculis explicite assignat.

Praeterea, ratio deducta ex expressione “Communicare peccatis alienis,” quae peculiare speciosum robur conferre videtur praefatae expositioni de reconciliativa impositione manuum et in qua libenter insistunt quidam ex patronis huius expositionis (uti Galtier), reapse non concludit nec est prorsus ad rem, nam in ipsis documentis ab eis supra invocatis ea expressio latiore sensum habet, seu non significat directe communicationem peccatis alienis per indebitam reconciliationem cum Ecclesia, concessam indignis vel indispositis, sed communicationem peccatis alienis per cohabitationem sive commercium

cum peccatoribus vel infidelibus: 1 *Cor.* 5. 6, 9-13 (de expellendo incestuoso corinthio seu non communicando cum peccatore), *Eph.* 5. 7, 11 (de non communicando cum infidelibus: “Nolite effici participes eorum.” “Nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum”), 2 *Cor.* 6. 14 (de eadem re: “Nolite iugum ducere cum infidelibus; quae enim participatio iustitiae cum iniquitate?”), 2 *Io.* 10 sq. (de non communicando cum haeretico: “Qui enim dicit illi ave communicat operibus eius malignis”), *Apoc.* 18. 4 (de non communicando cum peccatoribus: “Exi de illa [civitate Babylon peccatrice], populus meus, ut ne participes sitis delictorum eius et de plagis eius non accipiatis”), *Didache* 14. 2 (de non communicando cum peccatore: “Omnis vero, cui est controversia cum amico suo, ne conveniat vobiscum, donec reconciliati sint, ne inquinetur sacrificium vestrum”), *Hermas* 4. 1, 4 sq. (de non cohabitando cum uxore adultera: “[Si] convivit vir cum ea, particeps fit peccati eius et socius adulterii eius”), *Iustinus*, II *Apol.* 2 (de eiusdem generis cohabitatione: “Verita illa ne inique et impie factorum particeps fieret - - -”); *Didascalia Ap.* 2. 9 sq. pertinet ad saec. 3 et ceteroquin non agit directe de reconciliatione sed potius de tolerantia peccatoris, nec praeterea exhibet directe praefatam expressionem communicandi peccatis alicuius sed tantum dicit episcopum parcentem seu tolerantem peccatores coinquinare Ecclesiam suam (“Si pepercerit ei, qui inique peccat, et permittit eum in ecclesia manere, hic coninquavit ecclesiam suam”). Quapropter ea expressio nequit assumi ut classica de indebita concessionem reconciliationis ecclesiasticae, sed generaliter significat indirectam cooperationem peccatis alienis ex qua ipse cooperator inquinetur quaeque multipliciter fieri potest, sive per tolerantiam indignorum in societate Christiana, sive per varias relationes cum ipsis, sive per indebitam reconciliationem, sive per indignorum ordinationem ad sacerdotium, quo sensu apte assumi potest ab Apostolo in praesenti textu; nec refert quod in hoc sensu alibi non inveniatur in Scripturis, quoniam pariter nec invenitur in altero sensu reconciliationis ecclesiasticae seu sacramenti Poenitentiae.⁷⁵

Rationes tandem sub numero tertio allatae, leviores prorsus videntur et amandari possunt inter ea argumenta quae Estius supra (p. 529) “ratiunculas quasdam” appellat. Plura enim ibi obiciuntur de inepta forma, sive grammaticali sive logica, quae exaggerata videntur vel nullatenus concludunt, ut attente consideranti patebit.

⁷⁵ De similibus sensibus illius expressionis apud ipsos auctores paganos disputant, sed discrepanti interpretatione, Spicq, *loc. cit.* (supra, in p. 529), et Galtier, *Aux origines du sacrement de Pénitence* (Romae 1951) 100sq.; “La réconciliation des pécheurs dans la première épître à Timothée,” *Recherches de science religieuse* XXXIX (1951) 319 sq.

I TIM. 4. 14: “*Noli negligere gratiam* [χαρίσματο] *quae in te est, quae data est tibi per prophetiam* [δὴ προφητὰ] *cum impositione manuum* [μὲν τῇ ἐν χειρὶ τῶν χιψῶν] *presbyterii.*”

II TIM. 1. 6-7: “*Admoneo te ut resuscites* [ἀναζωτηρᾶς] *gratiam* [τὸ χάρισμα] *Dei, quae est in te per impositionem manuum* [δὴ ἐν τῇ ἐν χειρὶ τῶν χιψῶν] *mearum. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis et dilectionis et sobrietatis.*”

In duobus hisce textibus, quorum substantialis parallelismus evidens est, sacramentalitas Ordinationis vividius ac certius ostenditur quam in praecedentibus locis, eo quod praeter externum ritum impositionis manuum, explicite etiam proponitur ipse spiritualis effectus eiusque causalis nexus cum ritu, ex quo sacramentum speciem suam accipit signi practici gratiae. Ceterum, cum plura sint in quibus bini textus accidentaliter discrepant cumque de eorum praecisiori vi et sensu non uno modo loquantur doctores etiam catholici, iuverit quaedam adnotare sive de *probativa vi huius testimonii*, sive de *utriusque textus convenientia et discrimine*, sive ac praecipue de *tribus sacramentalibus clementis* quae in utroque involvuntur, scilicet ipso *ritu*, eius *causalitate*, eius *effectu*.

I. VIM PROBATIVAM quod attinet, expositores catholici, sive exegetae sive ac signanter dogmatici, hunc locum assumunt ut praecipuum, imo communius ut certum, testimonium sacramenti Ordinis.

Concilium ipsum Tridentinum (supra cit., in p. 203) videtur loqui de certo et perspicuo testimonio: nam. praemisso quod ex Scriptura, apostolica Traditione (In primo et secundo schemate sermo erat de ecclesiastica Traditione) et doctrina Patrum “perspicuum est” Ordinem conferre gratiam, addit quod consequenter “dubitare nemo debet” Ordinem esse sacramentum iuxta verba Apostoli 2 *Tim.* 1. 6sq. Idem ceteroquin sentierunt quamplures theologi et patres in praeparatoriis discussionibus, imo ex eorum influxu hic textus, semel expulsus a secundo schemate, iterum ac signanti modo redintegratus est in finali doctrinae redactione. Nonnisi unus vel alter inter patres tridentinos probativam vim illius textus denegare visus est. ut ex dicendis constabit.

Tridentini theologi et patres indifferenter ac promiscue adducunt unum vel alterum ex tribus textibus epistolarum ad Timotheum, i.e. vel epp. ad *Tim.* in communi (Ioannes Cavillonius), vel tantum 1 *Tim.* 4. 14 (Franciscus Torres et Colimbriensis episcopus), vel tantum 2 *Tim.* 1. 6 sq. (Didacus de Paiva et Almeriensis episcopus, qui praeterea insistunt in v. 7 ad probandum effectum gratiae), vel utrumque textum 1 *Tim.* 4. 14 et 2 *Tim.* 1. 6 (Benedictus de Mantua. Antonius B. de Brugnolo, Ioannes Polancus. Laurentius Venetus), vel utrumque textum prioris epistolae 4. 14 et 5. 22 (Hadrianus Venetus et Venciensis episcopus),

vel tres textus simul 1 *Tim.* 4. 14; 3. 22; 2 *Tim.* 1. 6 (Fredericus Pendasius et Chrystophorus Castellanus).⁷⁶

In primo schemate, confecto die 13 oct. 1562,⁷⁷ Concilium duos Scripturae textus attulerat ad probandam sacramentalitatem Ordinis: “Quae omnia declarant, ordinem sacramentum esse, cum praesertim, quod ad gratiam pertinet, dominus apostolis dixerit: Accipite spiritum sanctum; et b. Paulus ad Timotheum scribebat: Admoneo te, ut resuscites gratiam Dei, quae est in te, per impositionem manuum mearum: non enim dedit nobis deus spiritum timoris, sed virtutis et dilectionis et sobrietatis.”⁷⁸

In secundo ac reformato schemate, diei 3 nov. 1562,⁷⁹ ob praecedentem reclamationem aliquorum patrum (signanter episcopi Corcyrensis qui ait: “Non placent auctoritates adductae ad probandum sacramentum esse ordinem,”⁸⁰ duo praefati textus omissi sunt, ita ut legeretur: “Cum scripturae testimonio et ecclesiastica traditione perspicuum sit, externo signo sensibili ordinem (qui potestas spiritualis est) et gratiam conferri, dubitare nemo debet, ordinem sive sacram ordinationem vere et proprie esse unum ex septem sanctae ecclesiae sacramentis.”⁸¹

Tandem in tertio ac definitivo schemate, diei 15 iul. 1563, sub impulsu plurium patrum, reclamantium ut auctoritates Scripturae (totaliter omissae sive quoad rem nostram sive quoad alias doctrinas de Ordine) partialiter saltem restituerentur, resumptus est textus Apostoli 2 *Tim.* 1. 6 sq., omisso *Io.* 20. 23.

Plures ex his patribus generaliter tantum dixerunt “auctoritates deletas, quae erant in alia doctrina [seu in primo schemate] reponi debere”; ita, post Card. Madrutium,⁸² episcopi Aquiliensis, Venetus, Granatensis, Tarentinus, Messanensis, Catarcensis, Millopotanensis, Caiacensis, Sulmonensis, Montis Marani, Albinganensis, Auxerensis, Casertanus, Senogallensis, Quinqueecclesiensis, Elnensis, Nemausensis, Columbriensis, Consersanus, S. Papuli, Theodosiensis, Pragensis, Niverniensis, Abrincensis, Senecensis, Saguntinus. Quidam commendarunt ut auctoritates principales et inoppugnabiles reponerentur; ita Ariminensis: “Doctrina [i.e. capita] non ponatur, sed praefatio quaedam: si autem ponenda est, auctoritates quae ad rem faciant, et quae cavillari non possint, apponantur,”⁸³ et Acerrencis: “In doctrina auctoritates principales restituantur, ne adversarii dicant, nos carere testimoniis literarum ad probandum ea, quae nos asserimus.”⁸⁴ Alii dixerunt ponendum sive restituendum esse textum Scripturae “ex quo probetur ordinem esse sacramentum et conferre gratiam”; ita Hierosolymitanus, cui consonat Hydruntinus inquires: “Ponatur testimonium script, ut in priori doctrina erat.”⁸⁵ Quidam proposuerunt ut praecipue textus *Io.* 20. 23 restitueretur; ita Interamnensis: “Auctoritates apponantur, praesertim: Accipite spiritum sanctum, quorum remiseritis pecc.” et Auriensis: “Auctoritates reponantur, praesertim quod gratia conferatur per illa verba: Accipite spiritum sanctum etc.,” quibus concinunt episcopi Civitatis Castelli et Calvensis.⁸⁶ Alii expresse significarunt ut uterque textus Ioannis et Pauli restitueretur; ita Colimbriensis: “Cuperet auctoritates ablatas reponi, ut puta, quod conferatur gratia per hoc sacramentum, alias non esset sacramentum. Nam conc. Senonense easdem auctoritates adduxit ad id probandum, verbis illis: Accipite

Verba horum theologorum invenies apud A. Theiner, *Acta genuina ss. oecumenici Concilii Tridentini* (Zagabriae in Croatia [1874]) II 136, 137, 138, 141, 145, 147, 149, 150, 161, 178, 193.

⁷⁶ Cf. *ibid.* 151 sq.

⁷⁷ *Ibid.* 152.

⁷⁸ Cf. *ibid.* 155 sq.

⁷⁹ *Ibid.* 154.

⁸⁰ *Ibid.* 155.

⁸¹ Verba istius et sequentium patrum invenies *ibid.* 156-198.

⁸² *Ibid.* 171.

⁸³ *Ibid.* 182.

⁸⁴ *Ibid.* 156.

⁸⁵ *Ibid.* 161, 172, 182, 183.

spiritum sanctum etc. Noli negligere gratiam, quae data est tibi etc.”⁸⁷ Alii proposuerunt ut praesertim textum paulinum ad Timotheum restitueretur; ita Almeriensis episcopus: “In III. cap. ponatur auctoritas, qua probetur, per hoc sacramentum gratiam conferri, ut Paulus ait: Admoneo te, ut resuscites gratiam: et ad Timoth.: Non enim accepimus spiritum timoris, sed delectionis etc. quae verba id clare ostendunt,”⁸⁸ Venciensis episcopus: “In doct. auctoritates ponantur, ut sacerdotium ex sacra scriptura constituatur; praesertim verbis Pauli de impos, manuum: nemini cito manum imposueris, et noli negligere gratiam, quae data est tibi per impositionem manuum.”⁸⁹

Ex paucis autem illis qui textuum restitutioni obsistebant, quidam mere dicebant “auctoritates non esse reponendas” (Asturicensis et Tricanus),⁹⁰ “cum auctoritates sint deletae, quia id patres petierunt” (Rossanensis et Mutinensis).⁹¹ Quidam causam adiciebant quia “synodus in proemio profitetur se nudam doctrinam tradere” (Mutinensis),⁹² et quia “veritas nuda magis elucet” (Vulturiensis),⁹³ eo vel magis quod auctoritates Scripturae “catholicis non prosint: eis enim sufficit auctoritas concilii, haereticis autem multo minus, cum eas ad sensum catholicum non recipiant” (Sarzanensis).⁹⁴ Nonnisi duo patres videntur expresse negasse sufficientem vim probativam textuum Scripturae, scilicet Corcyrensis qui, cum iam antea proposuerat ut illi textus ex priori schemate removerentur (cf. supra, p. 544). iterum nunc declaravit: “Doctrina placet ut iacet, neque auctoritates ablatae reponendae sunt, cum synodi intentionem non probent; et satis est auctoritas ipsius synodi,”⁹⁵ et Lancianensis qui pariter “laudavit doctrinam, quam a censuris factis defendit; praesertim ut non ponantur auctoritates, cum clare intentionem synodi non probent.”⁹⁶

Ex quibus discussionibus probativa vis textus 2 *Tim.* 1. 6 sq. iuxta mentem Concilii, nedum minuatur, non modice extollitur, quoniam hic textus in primo schemate veluti spontanee a theologis adductus et in secundo, opera paucorum patrum quasi violenter expulsus, in definitivo tandem schemate, seu in ipsa doctrina a concilio tandem proposita, consulto et veluti moraliter unanimi reclamazione redintegratus est.

Catechismus Cone. Trid. (p. 2, c. 7, q. 10 et 34), utrumque textum refert loquens de utroque effectu gratiae et characteris, sed in uno loco loquitur modo asseverante (“Quod Apostolus his verbis declarat: ‘Admoneo te, ut resuscites gratiam’ ”), in alio vero adhibet molliorem expressionem (“Ad quam [sacram potestatem] Apostolus videtur spectasse, quum ad Timotheum ait: ‘Noli negligere gratiam . . . et alibi: ‘Admoneo te, ut resuscites gratiam’ ”).

Ut taceamus de antiquioribus theologis et exegetis (cf. inter alios 5. *Thomani* et *Estium* in utrumque locum), quidam, ut *Knabcnbaucr*

■ *Ibid.* 161.

• *Ibid.* 178.

a Ibid. 193.

" *Ibid.* 170, 195.

• *Ibid.* 157, 167.

n Ibid. 167.

" *Ibid.* 168.

" *Ibid.* 187.

" *Ibid.* 158.

M Ibid.

”Scribit: “Ergo Itextus 1 *Tint.* 1. 61 clare indicat . . . donum Dei ei [Timothcol esse collatum per impositionem manuum apostoli (vide ad 1 *Tim.* 4. 14 et .let. 13. 3) ; et hoc donum ei inesse permanentor” (*op. cit.* [supra, in p. 529] 296).

Pesch, Hugon, Piolanti, Hervé, Baisi, Michiels, Spicq, Michel,¹ utrumque textum ut certum testimonium proponunt vel proponere videntur; alii, ut *Lercher*² et *Sola*, insistunt in alterum textum tamquam simpliciore et clariorem, praecipue ratione v. 7 qui, ad modum unius cum v. 6, citatur ab ipso Cone. Trid. et in quo videtur explicari ipsa natura gratiae Timotheo collatae.

Quidam tamen remissius vel ambigue loquuntur. Ita *Lennerz*: "Secundum concilium tridentinum 2 *Tim.* 1. 6, 7 sermo est de ordinatione sacramentali; id quod ipse textus s. Pauli satis clare ostendit." *Tixeront*: "Le deuxième texte, où l'on serait tenté de voir une ordination dans le Nouveau Testament, est le texte des *Actes*, xiii, 1-3. . . Plusieurs commentateurs l'ont pensé. . . Il sera prudent cependant, à mon avis, de ne pas se prononcer trop vite. . . Il en va autrement, pensons-nous, de I *Timothée*, iv, 14 et II *Timothée*, i, 6.": *Prat*: "*Pcvec* la consécration de Timothée par saint Paul, nous sommes sur un terrain plus ferme [que pour ce qui regarde les autres textes scripturaires]. . . Nous avons . . . , dans l'ordination de Timothée, les trois principaux éléments de ce que l'Église appelle aujourd'hui sacrement: un rite extérieur, l'imposition des mains; une grâce permanente ($\chi\alpha/\kappa\sigma/\chi\alpha$), source de diverses grâces d'état, produite par ce rite ($\delta\iota\alpha$); une grâce intérieure répondant au symbole du rite extérieur," "Le concile de Trente . . . invoque 2 *Tim.* 1. 6 comme une preuve indubitable que l'ordre est un sacrement."³ *Bardy*: "Pour remplir sa charge, Timothée possède une grâce, un charisme spécial... Conféré à Timothée par une cérémonie spéciale, l'imposition des mains, il est permanent et il constitue son bénéficiaire dans une situation nouvelle, celle de chef d'Église [1 *Tim.* 4. 14]. . . Peut-être, dans II *Tim.*, il ne s'agit pas du charisme de l'ordination, cf. *ad. h. I.*" "[2 *Tim.* 1. 6] S. Paul l'invite à ressusciter la grâce qu'il a reçue par l'imposition de ses mains, cf. I *Tim.* iv, 14, c.-a-d. sans doute par l'ordination."⁴ Mens auctoris, ne non veritas duplicis contrariae affirmationis ("Peut-être . . ." et "Sans doute"), obscura prorsus apparet. Forte sentit in prima epistola agi de potestate seu caractere, in altera vero de gratia sacramentali a caractere distincta; quod tamen discrimen inter duos textus peregrinum ac voluntarium videtur.

¹Hic auctor scribit: "Une confirmation de ce sens [i.e. quod in 1 *Tim.* 5. 22 agatur de ordinatione] se trouve, sans contestation possible, dans l'indication, par saint Paul lui-même, du rite d'ordination de son disciple Timothée" (*art. cit.* (supra, in p. 519)) 1243.

²"Textus principalis est 2 T 1. 6-12. . . Alter textus classicus, quo principalis completur, est 1 T 4. 14" (*Inst. theol. dogm.* IV-2/2 lcd. 3, Ocniponte 1949] 279 sq.).

³*De sacramento Ordinis* (cd. 2, Romae 1953) 105.

⁴*Op. cit.* (supra, in p. 519) 105 sq.

⁵*Op. cit.* (supra, in p. 521) II (cd. 38, Paris 1949) 325-327.

⁶*Op. cit.* (supra, in p. 529) 224, 234.

Vim ceteroquin textus paulini advertunt etiam plures inter ipsos *Protestantes*. Iam ipse *Calvinus* ex hoc loco movebatur ad quamdam, utut improprie dictam, sacramentalitatem Ordini concedendam, scribens: "Illic enim caeremonia est, primum ex scripturis sumpta, deinde quam non esse inanem nec supervacaneam, sed fidele spiritualis gratiae symbolum, testatur Paulus (1 Tim. 4. 14)" (supra, in p. 132). A fortiori id agnoscunt plures inter Anglicanes, signanter C. Gore et G. Dix (infra cit., in p. 562). Inter ipsos Liberales, H. J. Holtzmann, J. Réville? et E. F. Scott,¹ concedunt in hoc loco inveniri initium doctrinae catholicae de sacramento Ordinis² ac propterea nihil aliud his criticis manet nisi negare authenticitatem duarum epistolarum ad Timotheum earumque compositionem remittere ad posteriorem aliquam aetatem (saec. 2), quando incoeperit, iuxta ipsos, evolutio ecclesiae anarchicae vel charismaticae in ecclesiam hierarchicam."

II. COMPARATIO UTRIVSQUE TEXTUS evidentem parallelismum manifestat, resultantem ex sequenti essentiali convenientia et accidentali discrimine. In utroque essentialiter agitur de aliquo charismate, seu supernatural! dono, quod collatum est Timotheo cum aliqua dependentia a ritu impositionis manuum.

Apostoli admonitio, quae praecedit, diversimode exprimitur; in priori textu: Noli negligere, in altero: Admoneo ut resuscites; quae secunda expressio est fortior ac vividior. Donum spirituale in utroque textu exprimitur eodem verbo "charisma" (gratia), sed in altero apponitur emphaticum genitivum: "charisma Dei" (gratia Dei). Praesentia huius gratiae in Timotheo emphatice exprimitur in priori textu, duplicata expressione: Quae in te est, quae data est tibi. Dependentia gratiae ab impositione manuum exprimitur diversis particulis "cum" et "per," quarum altera fortior est. Praecipuum tamen discrimen inter utrumque textum est sive additio "per prophetiam" quae deest in altero, sive expressio causae imponentis manum quae in priori est presbyterium, in altero vero individua persona Pauli ("manuum mearum"). Praeterea alter textus, ratione particulare "enim" ("Non enim dedit"), videtur ulterius procedere et compleri per quandam explicationem indolis ipsius charismatis collati.

Prima fronte, alter textus videtur clarior et efficacior, ratione sive

¹*Die Pastoralbriefe* (Leipzig 1880) 385.

²*Les origines de l'Episcopal* (Paris 1894) 394.

³*The Pastoral Epistles* (London 1936) 91.

⁴Réville scribit: "Il y a certes, une grande distance entre l'évêque des Pastorales et l'évêque des Épîtres d'Ignace. y regarder de près, néanmoins, on constate que tous les éléments principaux de l'idéal épiscopal, tracé par Ignace avec l'exaltation qui le caractérise, se trouvent déjà en germes dans les Épîtres à Timothée et à Tite" (*Joc. cit.*).

⁵Cf. Réville, *ibid.* 262 sqq.

solius mentionis impositionis manuum, omissa prophetia, sive particulae causalis “per” prae particula “cum,” quae minus efficaciter exprimit nexum dependentiae, sive praefatae explicativae conclusionis. Inde non mirum est hunc textum praeferri et praecipue assumi sive in documentis Ecclesiae sive in thesibus theologorum; ceterum, ut ex dicendis patebit, clarificato sensu “prophetiae” et “presbyterii” in priori textu, apparebit hunc, accidentaliter saltem, alterum complere ac determinare.

III. TRIA SACRAMENTALIA ELEMENTA.

1. *RITUS* impositionis manuum manifeste ac prominenter hic proponitur, et quidem in utroque textu sub eadem classica expressione τῶν χερῶν (unde derivatum est nomen χαροθῆσια) quae, aliter ac cognatae voces χαροτοῦσαν et χαροτοῖα (manus extendere, manuum extensio), etymologica ac nativa vi significat ipsam impositionem manuum (cf. supra, p. 523).

Ex priori tamen textu duplex deducitur additio, quae videtur se habere ex parte ritus quaeque explicatione indiget.

Prima est impositio manuum per presbyterium, quae copulatur impositioni manuum per Apostolum de qua in altero textu. Inde multiplex exurgit quaestio, scilicet: an agatur de duplici ac distincta manuum impositione vel e contra de eadem sub diversa expressione; an duplicitas impositionis manuum inferat aliquam contradictionem inter duos textus; an duplex impositio intelligatur simultanea; an sola impositio manuum facta ab ipso Apostolo sit essentialis, seu propria et sola causa cui tribuitur effectus gratiae, altera vero sit mere concomitans et accidentalis.

Quod agatur de duplici manuum impositione, manifestum est ex ipsa duplicitate subiecti manus imponentis. Nam etiam si pro “presbyterii” haberetur “presbyteri,” ut ferebat altera lectio vulgata apud antiquos,¹⁰ prorsus improbabile esset S. Paulum sub hac voce sese referre ad semetipsum veluti impersonaliter, quod etiam contradicit spontaneae ac personali expressioni alterius textus. De facto autem autentica lectio fert vocem “presbyterii” quae, cum sit singulare categoriae, pluralem sensum habet ac distinctam manuum impositionem importat ab ea quam ipse Apostolus exercuit.

Vox illa presbyterii alibi in Scriptura designat classem seniorum qui iudaicum concilium seu synedrium constituebant {*Luc.* 22. 66; *Act.* 22. 5); prima vice hic sumitur in sensu christiano, alicuius nempe

¹⁰ Cf. apud 5. *Thoniam infra* (p. 561). Etiam *Herveus Burdigalensis infra cit.* (p. 561) assumit hanc lectionem, vel sensum, ut probabilem.

categoriae eorum qui ceteroquin non raro in Scriptura pluraliter presbyteri vocantur (*Act.* 11. 30; 15. 2; *lac.* 5. 14u); praeterea hic habetur unicus textus Scripturae in quo fit explicita mentio collegialis alicuius impositionis manuum in Ordinatione, id enim non necessario nec probabiliter indicatur in textibus *Act.* 6. 6; 13. 3; 14. 22, supra relatis. Ut notatum est supra (p. 547), inepte quidam Protestantes Liberales ex hac mentione existentiae presbyterii eiusque influxus in Ordinatione intulerunt negationem ipsius authenticitatis epistolarum pastoralium, alii vero inverterunt ordinem compositionis ita ut prima epistola ad Timotheum dicatur exarata longe post alteram, utpote quae ostendat evolutum characterem ecclesiologicum.

Quod ex huiusmodi duplici impositione manuum nulla sequatur contradictio inter duos textus, patet ex eo quod utraque potuit concurrere, utut diversa ratione, eodem tempore et in eodem generali ritu in quo divinum charisma collatum est Timotheo. Ceterum, ut expellatur omnis umbra contradictionis (nam quis adhuc obicere posset incongruenter Apostolum facere mentionem solius impositionis manuum presbyterii in priori textu, cum et ipse suam manuum impositionem, eamque principaliorem, exercuerit), dici potest impositionem manuum presbyterii ibi intelligi non disiunctive et separate ab impositione manuum Apostoli, sed copulative et ad modum unius cum ista, scilicet ut communis actio totius presbyteralis classis cum suo capite sive praesidente.¹² Iterum notandum est, ex hoc discrimine inter duas epistolas inepte cum quibusdam criticis quis inferret negationem authenticitatis ipsarum epistolarum aut inversionem ordinis compositionis inter eas.

Quod duplex illa manuum impositio intelligenda sit simultanea, patet ex identitate finis et effectus, seu collationis eiusdem divini ac permanentis charismatis quo Timotheus adiuicaretur in uno et eodem munere sui ministerii. Nequit enim dici eundem ac permanentem effectum bis Timotheo collatum fuisse per duplicem manuum impositionem, nec quidquam aliunde suadet Timotheum suscepisse duplicem sacerdotii gradum per duas successivas ac distinctas ordinationes, nam.

"Quidam inepte "presbyterium" hic intellexerunt ut singulare dignitatis, seu ut vox abstracta significans dignitatem sacerdotalem; ita *Erasmus* qui propterea verba "Cum impositione manuum presbyterii" vertit: "Auctoritate sacerdotii." Etiam *Herveus Burdigalensis* eam vocem in eodem sensu assumit, eam tamen connectens cum effectu collatu, ita ut "per impositionem manuum presbyterii" sonet: per impositionem manuum presbyteralem, seu conferentem presbyteralem dignitatem.

¹² Cf. Est ium in h. 1. Id confirmatur ex 1 *Bel.* 5. 1, ubi S. Petrus semetipsum vocat presbyterum inter presbyteros: "Seniores [*πρίσβυτ^ροι*] ergo, qui in vobis sunt, obsecro consenior [*συμπρίσβυτιροί*]" et testis Christi passionum." Etiam Ioannes apostolus bis (2 ep. 1. 1; 3 ep. 1. 1) semetipsum appellat seniore (*ἱρταφίωττορ*),

quamvis id possibile fuerit nec ceteroquin ullatenus obstaret perfectae utriusque ritus sacramentalitati de qua hic inquirimus, patet Apostolum in utraque epistola se referre ad eandem sacram potestatem Timotheo collatam et ad eandem gratiam qua in usu illius adiuveretur, nec praeterea intelligeretur ratio quare Apostolus in priori loco commendaret Timotheo priorem tantum ac inferiorem potestatem et gratiam prae altiori quam simul habebat dignitate.

Quod tandem impositio manuum facta ab Apostolo exhibeatur ut principalis, impositio vero reliqui presbyterii ut secundaria, ostenditur tum ex eo quod in N. T. interventus apostolorum in Ordinatione consideratur ut necessarius ita ut haec non fieret nisi vel ab apostolis vel ex eorum speciali commissione (cf. 1 *Tim.* 5. 22; *Tit.* 1. 5), tum ex emphatica expressione “Per impositionem manuum mearum” quae, sic et simpliciter prolata, prorsus exaggerata esset, si presbyterium aequo iure ac principalitate Timotheum ordinasset, tum probabiliter etiam ex propria vi particulae “per” (δ<i>i; Per impositionem manuum mearum) quae signat causalem influxum impositionis manuum factae ab Apostolo, dum particula “cum” Cum impositione manuum presbyterii) non necessario significat influxum causalem, imo, secundum se et nisi aliunde determinetur, significat meram rationem concomitantiae et circumstantiae.¹³

Stante hac secundaria ratione impositionis manuum per presbyterium, duplex ulterius hypotesis fingi potest: vel nempe solus Apostolus ordinavit Timotheum, presbyterium vero perfecit tantum quamdam mere ceremonialem manuum impositionem, de genere illius quae hodie fit a presbyteris (ut longe communius putant moderniores expositores) et tunc manuum impositio Apostoli fuit non solum principalis sed etiam ac sola essentialis, et plene verificatur sensus duplicis emphasis quam ferunt voces “per” et “mearum”; vel ipsi quoque presbyteri. una cum Apostolo et tanquam concelebrantes seu consecratores episcopi, ordinauerunt Timotheum (ut communiter sentiunt antiqui expositores, nominatim Mopsuestenus, Theodoretus, Chrysostomus, Pseudo-Oecumenius, Theophylactus, et ex parte S. Thomas, infra citandi, in pp. 558-562, quorum duo priores praeterea putant ipsos Apostolos cum Paulo concelebrasse), et tunc impositio manuum Pauli, etsi non sola essentialis, manet adhuc principalis (tamquam primi celebrantis ut distincti a concelebrantibus) et adhuc sufficienter salvatur praedicta emphasis verborum Apostoli de ordinatione a se

¹³ *Eslius tamen* (infra cit., in p. 555) suggerit alium probabilem sensum, scilicet mere copulativum, vocis “cum,” ex quo ulterius coniungitur impositio manuum cum eadem particula causali “per” quae immediate regit prophetiam, ita ut expressio “Per prophetiam cum impositione manuum” aequivaleat “Per prophetiam et simul per impositionem manuum.”

lacta. Attamen haec secunda hypothesis inverisimilis videtur tum quia supponit omnes presbyteros qui adstiterunt Timothei ordinationi (sive haec facta fuerit Lystris, ubi Apostolus sibi Timotheum in ministerium consociavit [cf. *Act.* 6. 1–4], sive Ephesi, cuius ecclesiae ipse eum praeposuit [1 *Tim.* 1. 3] et quo misit duas has epistolas¹¹⁾ habuisse potestatem ordinandi seu dignitatem episcopalem, tum quia alicuius participationis totius presbyterii in Ordinatione nonnisi hic unicus casus habetur in N. T., quod connaturaliter suadet secundarium, minus exceptionalem, eius characterem.

Ceterum, cum in priori ipsa hypothesis videretur evacuari sacramentalis vis prioris textus Apostoli, nec congruenter explicari quare Apostolus ibi commemoret solam accidentalem impositionem manuum factam a presbyterio, tacita ipsa essentiali et effectiva impositione a se facta, congruentius dicendum est, ut supra (p. 549), impositionem manuum presbyterii hic intelligendam esse in sensu integrali et copulativo, prout importat totum ritum positum a toto presbyterio, seu a presbyteris et Apostolo eorum praeside, ita ut qua parte respicit Apostolum sit essentialis et qua parte respicit reliquos sit accidentalis ac circumstantialis. Quod quidem suadet etiam usus particulae “cum,” quae cum sonet generaliter, potest utrumque sensum ex adiunctis referre.¹⁵

Secunda additio, quae invenitur in primo textu quaeque non parvam obscuritatem, potiusquam difficultatem, involvit, est mentio *influxus prophetiae*, in ordinatione saltem Timothei (“Gratia quae data est tibi per prophetiam”). Quae obscuritas provenit tum ex ambiguitate vocis prophetiae tum ex propria causali significatione particulae “per” (διὰ) quae videtur prophetiae tribuere eundem influxum in gratiam ac ipsi impositioni manuum, imo maiorem ac propriorem, saltem si consideretur solus primus textus in quo impositioni manuum videtur affigi sola circumstantialis ac minus efficax particula “cum” (μετὰ).

Hinc quidam Protestantes occasionem arripiunt arguendi contra sacramentalem vim huius textus, dicentes in eo agi tantum de collatione charismatis prophetiae, individualiter facta ipsi Timotheo: quae quidem explicatio repugnat contextui, qui ostendit ibi agi de aliquo charismate permanente, respiciente generaliter totum ac gubernativum ministerium, et praeterea vim infert ipsi textui intelligendo “datam gratiam prophetiae” pro “gratiam datam per prophetiam,” vel “gratiam datam ad prophetiam (seu ad prophetandum sive docendum)”

“Unum vel alterum probabiliter opinantur eruditi: Lystrensem ordinationem proponunt inter alios Weiss, WohlenberR, Bardy, Spicq. Dornier; Ephesinam vero Von Soden. Lock. Gardiner, Parry, Prat, Coppens.

” Cf. tamen dicta superius in p. 550, in nota.

pro “gratiam datam per prophetiam,” nam, ut mox dicetur, particula “per” (δω) non significat finem sed causam efficientem. Ceterum, etiam si assumeretur ea ultima expositio, i. e. “gratia data ad prophetiam sive doctrinam” non inde sequeretur ibi agi de proprie dicto charismate prophetiae, sed intelligi posset ac deberet de gratia vel munere docendi, seu de ipsa episcopali potestate quae peculiariter elucet in doctrina; quo sensu prophetiam in hoc textu videtur intellexisse unus vel alter catholicus expositor, ut Pseudo-Primasius Hadrumentanus (infra cit., in p. 560).

Ea igitur expressio δω προψτ/τι/α, duplici grammaticali modo accipi potest:

Primo nempe ut accusativum plurale, et tunc particula signat motivum determinans vel, si placet, causam moraliter influentem, atque aequivalet latinae particulae “ob” (“ob prophetias” i.e. ratione praecedentis prophetiae sive revelationis), ita ut in textu significetur Timotheum fuisse electum et ordinatum ratione alicuius praecedentis revelationis et iussionis a Deo factae, eo fere modo quo ipse Paulus cum Barnaba fuerat ordinatus, vel saltem officialiter missus in ministerium gentium, ratione prophetiae seu revelationis Spiritus S. iubentis: “Segregate mihi Saulum et Barnabam in opus, ad quod assumpsi eos” (*Act. 13. 3* supra explicato, pp. 518-523). Haec explicatio apprimè congruit sive textui, seu grammaticali sensui illius expressionis, sive contextui eiusdem epistolae in cuius initio S. Paulus mentionem facit peculiarium prophetiarum quae circa Timotheum praecesserant (1. 18: “Hoc praeceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum praecedentes in te prophetias, ut milites bonam militiam”), sive remoto supradicto contextui de ordinatione Pauli sub impulsu revelationis (*Act. 13. 3*; cf. etiam 21. 10-13 et 1 *Cor. 14. 1-33* [praecipue v. 29] ubi de frequenti interventu divinae revelationis). Eamque longe communius assumunt expositores catholici, tam exegetae quam dogmatici, ut Mopsuestenus, Chrysostomus, Pseudo-Oecumenius, Theophylactus. Haymo Halberstatensis, Herveus Burdigalensis, S. Thomas (infra citandi in p. 558 sqq.), Estius, Knabenbauer, Michiels, Batiffol, Prat, Tixeront, Coppens, Michel, Amiot, Boudou, Billuart, Van Noort-Verhaar, Lercher, Lennerz.

Secundo, ea expressio accipi potest ut genitivum singulare, et tunc particula δω signat medium seu instrumentum¹⁰ atque aequivalet particulae latine “per” (“per prophetiam,” ut vertitur in Vulgata), ita ut in textu significetur aliquis actualis influxus prophetiae in ipso processu ordinationis Timothei. Hic autem influxus dupliciter intelligi potest.

¹⁰ Cf. Spicq, *op. cit.* (supra, in p. S19) 286.

Primo nempe, ut identificatus cum ipso influxu sacramenti, ita ut prophetia significet ipsam formam sacramentalem (accipiendo nempe prophetiam in latissimo sensu cuiuslibet dictionis supernaturaliter efficacis). Attamen haec expositio, indicata ab uno vel altero auctore (ut Gonet¹⁷ qui in eam inclinare videtur, Lercher qui ut probabilem eam habet, etsi eligat communem sententiam ut probabiliorem, et Van Noort-Verhaar qui eam indicat ut expositionem aliorum), etsi absolute non sit impossibilis, improbabilis videtur tum quia tribuit prophetiae sensum nec usualement nec paulinum, tum quia ipsa speciosa ratio in qua fundari videtur (scilicet necessitas inveniendi etiam in hoc textu mentionem illius orationis quae in praxi apostolica comitabatur impositionem manuum, ut patet ex *Ad.* 6. 6; 13. 3; 14. 22) non necessario concludit (ut constat ex defectu illius mentionis in *Ad.* 8. 17; 19. 6; *Hebr.* 6. 20, ubi agitur de Confirmatione; et in ipsis textibus 1 *Tim.* 5. 22; 2 *Tim.* 1. 6, ubi agitur de Ordinatione), tum quia si ageretur de forma sacramentali, ex qua vis et ratio sacramenti maxime dependet, non apparet quare mentio illius, tam conspicue facta in priori textu, tam facile et complete omitteretur ab Apostolo in altero textu. Secundo modo, praefatus instrumentalis influxus intelligi potest ut mere concomitans ipsi ritui ordinationis, quatenus nempe, dum impositio manuum eaque sola contulit Timotheo sacram potestatem et gratiam, simul ulterior actio divina sese manifestaverit extraordinario modo per aliquam supernaturalem inspirationem vel revelationem vel prophetiam stricte dictam, collatam ipsi Timotheo aut Paulo ordinante aut presbyteris concelebrantibus aut quibusdam inter assistentes; quae quidem expositio, ab uno vel altero auctore ut conveniens commemorata (ut a Pelagio, Herveo Burdigalensi, S. Thoma, infra citandis in pp. 558, 561 et Knabenbauer) est satis probabilis et congruens textui, etsi videatur aliquatenus vim inferre particulae “per,” quatenus assumat expressionem “per prophetiam” ut aequivalentem expressioni “cum prophetia.”¹⁸

”Gonet videtur potius adhaerere tertiae cuidam explicationi, iuxta quam ageretur de ipso influxu seu actione sacramentali. Scribit: “Per prophetiam . . . intelligit Apostolus, vel revelationem sibi factam de ordinando Timotheo in Episcopum; vel potius divinam et supernaturalem operationem, qua in ordinatione fuit sanctificatus: simili modo loquendi quo Scriptura miraculorum operationem vocat prophetiam Eccli. 48 ubi mortuum corpus Elisaei dicitur prophetasse, id est suscitasse hominem mortuum, prout refertur 4 Regum 13. Vel prophetiae nomine significare voluit formam Sacramenti, seu mysticum sermonem, qui cum impositione manuum adhibetur. Solet enim Paulus omnem divinitus traditum sermonem, aut divinorum mysteriorum explicationem, appellare prophetiam, ut patet ex I Corinth. 14 versu 3. 24. et 29.” (*De sacramento Ordinis*, disp. 1, a un., SI, n. 5, *Clypetis theologiae thomisticae* VI [Parisiis: Vivès 1876] 722).

”Ceterum haec expositio non est confundenda cum alia, quae ipsam gratiam, datam quomodolibet per prophetiam, accipit ut complexum quondam donorum ad ministerium ordinatorum, inter quae, praeter essentialem ipsam potestatem, inveniri contingit etiam donum prophetiae. Cf. Pseudo-Oecumenium, Theophylactum et S. Thomam, infra citandos, in pp. 560 sq.

Novissime autem Spicq utramque hanc expositionem simul coniungere conatus est per aliquam ingeniosam explicationem, qua praedicta forma sacramentalis sub quadam prophetica veste redintegretur. Ait nempe prophetiam hic esse ipsa verba sive orationes, quas modo quodam inspirato (sub forma sermonis, exhortationis, intercessionis, prophetiae) Paulus pronuntiavit dum ordinativas manus Timotheo imposuit, quaeque, ad modum unius cum impositione manuum et tamquam unus totalis ritus, ordinativam efficaciam habuerunt; in terminis modernis: ea prophetia fuisset ipsa forma sacramentalis modo quodam inspirato seu prophetico confectu ac prolata, nam, inquit praefatus auctor, ritus sacramentalis nondum erat tunc aliquid determinatum secundum suam materiam et formam, sicut in posteriori aetate.¹⁰ Attamen, huic opinioni obici possunt quae supra diximus contra ipsam expositionem de forma sacramentali. Praeterea in 1 *Tini.* 1. 18 est sermo de prophetia facta Timotheo, absque ulla mentione impositionis manuum, quae proinde fert diversum prorsus sensum ab eo sacramentali sensu qui hic ei affigitur; velle autem cum nostro exegeta illum etiam locum interpretari in eodem sacramentali sensu (ita nempe ut prophetia sit nomen genericum Ordinationis, significans simul prophetias et impositionem manuum²⁰), exaggeratum prorsus videtur ac longe quaesitum. Praeterea, haec expositio procedit ex incerta illa ac labili opinione quorundam theologorum de mere generica institutione divina huius sacramenti.

”Ad reni ipse: “Ce substantif [*προφητία*] peut être pris au sens strict et comme un accusatif pluriel; on traduira alors: ‘en conséquence des désignations prophétiques décidant d’ordonner tel candidat. Dans les *Actes des Apôtres*, en effet, on voit les prophètes attirer l’attention sur tel membre de la communauté et manifester le choix divin devant lequel les Apôtres et le presbyterium ne peuvent que s’incliner (cf. *Act.* xiii, 3). Mais il semble préférable de donner ici à *διὰ* sa valeur propre d’instrumentalité et de considérer *προφητίαι* comme un génitif singulier ‘par une parole prophétique,’ au sens large de ce terme dans le N.T., ‘inspirée, surnaturelle.’ Il s’agirait donc des prières et d’autres expressions liturgiques ou charismatiques accompagnant l’imposition des mains. Celle ci n’est pas un rite magique; presque toujours les Apôtres prient et jeûnent lorsqu’ils ordonnent des ministres. Us appellent le Saint-Esprit qui intervient activement dans l’exercice même de leur fonction de consécrateurs. Ainsi Saint Paul a prié en ordonnant Timothée, et il a vraisemblablement traduit son inspiration divine sous forme de discours spirituel, d’exhortation, d’intercession, de ‘prophétie’. δὲ *ἀ* *προφηταί* exprimerait ainsi l’action personnelle de Paul dans l’ordination de son disciple; puisqu’un tel charisme dérive directement et gratuitement de Dieu, l’Apôtre ne peut ajouter *μου*; mais une telle précision n’était pas nécessaire pour le témoin qui se souvenait exactement de toutes les circonstances de cet acte. Il en résulterait que le rite de l’ordination se composait de gestes et de paroles, ceux-là recevant peut-être leur efficacité de celles-ci; la prophétie exprimerait la volonté de Dieu; le geste transmettrait sa grâce. Mais il va de soi qu’à l’époque ce rite n’était pas invariable et pouvait comporter de notables divergences selon les lieux. C’est aux générations postérieures qu’il était réservé d’établir une coutume régulière dans la ligne de l’enseignement et de la pratique apostolique” (*op. dt.* [supra, in p. 519] 323).

” “Il se peut que *προφηταί* ait été un terme générique de l’ordination comprenant à la fois les prophéties et l’épiphonéion *τῶν χηρῶν*” (*ibid.*, in nota ad calcem).

2. *CAUSALITAS* sive efficacia ritus impositionis manuum signanti modo exprimitur in altero textu per particulam *Sui* (*per*) quae, copulata genitivo (Sui τῇ ἰτηθάῳῳ) exprimit influxum instrumentalis causalitatis, ut notavimus supra (p. 552); eandem particulam formamque grammaticalem adhibet Apostolus ad significandam regenerativam efficacitatem ritus baptismalis in alia epistola pastorali ad *Tit.* 3. 5: “Salvos nos fecit per lavacrum [ἁλὺ λουτροῦ] regenerationis.”

Particula autem *καὶ* (cum) in priori textu, etsi non exprimat propriam ipsius ritus efficacitatem, cum de se habeat tantum sensum circumstantiae et concomitantiae, tamen sufficienter significat infallibilitatem eventus, seu gratiam de facto collatam esse Timotheo eo tempore quando presbyterium manus ei imposuit, a quacumque causa ille effectus provenerit; ceterum ex parallelism© inter duos textus ea particula determinatur ad eundem sensum causalem quem habet particula *διὰ*, ita ut significet efficacitatem eiusdem ritus impositionis manuum, saltem pro quanto impositio manuum facta a toto presbyterio refertur ad impositionem manuum ipsius Apostoli, illius presbyterii praesidis. Praeterea, dici potest cum Estio etiam in priori textu efficacitatem ritus directe et per eandem particulam *διὰ* significari, accipiendo nempe particulam *μπα* (“cum”) in sensu mere copulativo (“et”), ita ut manuum impositio iam regatur, una cum ipsa prophetia, ab eadem particula causali *διὰ*, et expressio “Per prophetiam cum impositione manuum” sonet “Per prophetiam et impositionem manuum.” Ad rem ipse: “Quaeritur . . . . cur dixerit Apostolus: ‘Cum impositione manuum presbyterii’ et non ‘per impositionem,’ quemadmodum loquitur in 2. Epist. ‘per impositionem manuum mearum.’ Responderi potest, hunc locum ex illo interpretandum, ut praepositio ‘cum’ loco ‘per’ posita sit. Sed verisimilius est. ea praepositione coniungi impositionem manuum cum prophetia, ut sensus sit: Quae gratia data est tibi per prophetiam, simul et per impositionem manuum presbyterii; quae eam secuta est. Nam prophetiam praecedentem subsequens impositio manuum complebat et ratam faciebat.”²¹

3. *EFFECTUS* impositionis manuum designatur in utroque textu voce *χάρισμα* (cui in altero textu additur τοῦ Θεοῦ), quae significat donum (charisma Dei = donum Dei, donum supernaturale; hinc Ambrosiaster vertit “Ut recrees donum Dei”) atque in hoc differt a radicali voce *χάρις* (gratia, benevolentia) ut potius designet effectum gratiae seu benevolentiae, et quidem sub ratione gratuitatis ipsius.

²¹ In omnes D. Pauli epistolas, item in *catholicas commentarii* (curavit J. Holzammer, Moguntiac 1859) II 705.

In epistolis pastoralibus vox charismatis nonnisi in his duobus locis occurrit. In aliis epistolis adhibetur frequenter et quidem in variis sensibus qui ad duos sequentes reduci possunt. Primo nempe charisma vocatur multiforme donum Dei, quo homo sive temporaliter sive spiritualiter adiuvatur, quod scilicet directe ordinatur *ad ipsius subiecti suscipientis utilitatem* (inter dona spiritualia quaedam sunt illa gratia quae a theologis vocatur gratum faciens vel cum ea immediate connectuntur): 2 *Cor.* 1. 11 (divina protectio inter pericula), *Rom.* 11. 29 (privilegia israelitica quae enumerantur *ibid.* 9. 4), 1 *Cor.* 7.7 (gratiae status, puta matrimonialis), *Rom.* 5. 15 sq. (totum opus gratiae iustificationis ac redemptionis), *Rom.* 6. 23 (ipsa vita aeterna), 1 *Cor.* 12. 31 (gratia sanctificans et virtutes: “Aemulamini autem charismata meliora”; cf. vv. 4-11, 28 infra cit.), *Rom.* 1.11 (gratiae nobis ad propriam salutem collatae; iste ac tres praecedentes textus implicant gratiam gratum facientem). Secundo charisma peculiariter vocatur aliquod donum extraordinario ac transeunti modo quibusdam collatum *in utilitatem aliorum*, illud nempe quod apud theologos venit proprie ac specificè sub nomine gratiae gratis datae: *Rom.* 1. 11 “Desidero enim videre vos, ut aliquid impertiar vobis gratiae [χάρισμα] spiritualis ad confirmandum vos” (hic tamen talis diminutus sensus non est certus), *Rom.* 12. 6: “Habentes autem donationes [χαρίσματα] secundum gratiam [χάριν], quae data est nobis, differentes: sive prophetiam . . . sive ministerium . . .” (enumerantur aliquot charismata), 1 *Cor.* 12 (quod totum est de charismatibus). 4-11, 28, 31: “Divisiones vero gratiarum [χαρισμάτων] sunt. . . Alii quidem per spiritum datur sermo scientiae . . . , alteri fides . . . , alii gratia [χάρισμα] sanitatum . . . , alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum. Haec autem omnia operatur unus atque idem Spiritus dividens singulis prout vult. . . Et quosdam quidem posuit Deus in ecclesia primum apostolos, secundo prophetas, tertio doctores, deinde virtutes, exinde gratias [χαρίσματα] curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum, interpretationes sermonum. . . Aemulamini autem charismata [χαρίσματα] meliora” (cf. *Eph.* 4. 11 sq.).²²

Dicimus igitur in utroque textu ad Timotheum non agi de gratia gratis data seu charismate secundo modo accepto, sed de gratia gratum faciente vel saltem generaliter de aliquo effectu supernaturali, Timo-

²² Etiam S. Petrus in sua prima epistola utitur voce charismatis, et quidem in hoc altero sensu, aut in utroque simul. Ait enim, 4. 10 sq.: “Unusquisque sicut accepit gratiam [χάρισμα], in alterutrum illam administrantes, sicut boni dispensatores multiformis gratiae (χαρίτοι] Dei. Si quis loquitur, quasi sermones Dei; si quis ministrat, tamquam ex virtute, quam administrat Deus, ut in omnibus honorificetur Deus per Iesum Christum.”

theo permanenter collato eumque habilitante ad sacerdotale ministerium efficaciter et digne exercendum (in quo quidem uterque effectus sacrae potestatis et sacramentalis gratiae confuse et indistincte involvitur).²³

Primo quidem, ut inde ab initio removeamus inanem aliquorum obiectionem, neque ipsa vox charismatis neque eius collatio per prophetiam ullatenus ostendit hic agi de gratia gratis data; nam vox charismatis apud ipsum Apostolum generalius et promiscue accipitur, etiam pro gratia gratum faciente imo et pro temporalibus etiam favoribus Dei, ut modo dictum est, prophetia vero hic accipitur non ex parte effectus, sed causae, et praeterea non uno modo explicari potest, ut superius notavimus.

Secundo, gratiae gratis datae non ordinabantur proprie et directe ad specificum munus ministerii, nec conferebantur per manuum impositionem, et multo minus per solemnem veluti concelebrationem seu concursum totius presbyterii. Ipsa igitur caeremonia impositionis manuum, quae in aliis textibus supra relatis (*Act.* 6. 6; 13. 3; 14. 22) apparet adhibita ab Apostolis ad communicandam aliquam spiritualem potestatem, ostendit etiam hic per charisma hanc saltem potestatem significari. Praeterea, cum eadem manuum impositio ab iisdem Apostolis adhiberetur quoque ad Spiritum S. conferendum seu ad infusionem gratiae gratum facientis (*Act.* 8. 17; 19. 6, ubi agitur de Confirmatione baptizatorum), suadetur ad hunc etiam effectum, etsi sub diversa ratione Timotheo conferendum, eundem ritum adhibitum esse.

Tertio, gratia gratis data non est aliquid permanens, sed quid occasionale et transiens, ut constat sive ex suo fine, qui est varia ac mutabilis utilitas aliorum, sive ex verbis Apostoli: “Haec autem omnia operatur unus et idem Spiritus dividens singulis prout vult” (1 *Cor.* 12. 11), sive ex ipso eius repentino ac variabili usu et occasu, quem vivide indigitat ipse Apostolus dum in eadem epistola ad Corinthios (14. 6-40) conatur regulare apud fideles huiusmodi charismatum usum et avertere abusus. Gratia vero sive charisma, de quo hic agitur, exhibetur ut aliquid olim Timotheo collatum ac iugiter in eo permanens (“Quae data est tibi,” “Quae in te est”), quodque propterea possit ab eo negligi et quoad usum resuscitari seu actuosum reddi (“Noli negligere . . . [sed] resuscites gratiam quae est in te”).

^a Ceterum sacra potestas seu character sacramentalis potest assimilari ac reduci ad gratias gratis datas, sub ea tantum ratione quod, aliter ac gratia gratum faciens, datur in utilitatem non ipsius subiecti sed aliorum, quo sensu dici potest effectum Ordinationis esse charisma in strictiori sensu; proprie tamen ac strictissime charisma vel gratia gratis data accipi solet a theologis pro ea gratia quae in utilitatem aliorum confertur modo extraordinario ac transitorio.

Apte hic premunt exegetae metaphoricam vim vocis “resuscites,” qua vivide inculcatur sive permanens character huius charismaticae gratiae sive (et quidem etiam directe) eius distinctio a gratis gratis datis, quarum origo et activitas non pendent a voluntate et dispositione subiecti, sed unice a libera motione Spiritus S. Graecum enim verbum ἀναζωτηφάν (Vulgata hic: “Resuscites”; Ambrosiaster: “Recrees”), quae in A. T. accipitur pro reviviscere et resuscitare (*Gen.* 45. 27; *2 Reg.* 8. 1. 5; *1 Mach.* 13. 7) litteraliter significat sopitum ignem suscitare seu rursus inflammare (το ζήπνρον dicuntur reliquiae ignis sopiti ac cineribus obruti), metaphorice vero translatus est ad generaliorem sensum agitandi, excitandi, in pristinum vigorem aliquid revocandi. Metaphora ergo in nostro textu indicat aliquod donum in subiecto permanens, quod quoad eius activitatem veluti per negligentiam debilitari ac mortificari, non tamen mori, atque per diligentiam eiusdem subiecti, tanquam sopitus ignis, iterum ad pristinam activitatem suscitari queit.

Non pigeat audire commentum celebriorum inter antiquiores expositores.

AMBROSIASTER, *In 1 Tim.* 4. 14: “Gratiam . . . dari ordinatoris [Paulus] significat per prophetiam et manuum impositionem. Prophetia est, qua eligitur quasi doctor futurus idoneus; manus vero impositiones verba sunt mystica, quibus confirmatur ad hoc opus electus, accipiens auctoritatem, teste conscientia sua; ut audeat vice Domini sacrificium Deo offerre” (*ML* 17. 501). *In 2 Tim.* 1. 6sq.: “Sic ergo recreat in se donum gratiae Dei acceptum per ordinationem presbyterii, dum animum suum confovet mentis alacritate, gaudens in semetipso, sicut in novitate ordinationis gaudetur. Denique subiecit: ‘Non enim, inquit, dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis.’ Innovatus enim homo exit de timore, accipiens spiritum laetitiae propter iustificationem; quia omnis iniustus in timore est, non fortis, sed infirmus; non in dilectione, sed in odio: nec in mentis sobrietate, sed errore saucius. Si autem his caruerit, per fidem et fortis, et dilectus, et sobrius erit” (*ML* 17. 513).

PELAGIUS, *In 1 Tim.* 4. 14: “‘Noli negligere gratiam quae est in te.’ Negligit gratiam qui acceptum talentum non exercet. ‘Quae data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterii.’ Prophetiae gratiam habebat, cum ordinatione episcopatus” (*ML* 30. 882).

In 2 Tim. 1. 6sq.: “‘Ut resuscites gratiam Dei.’ Quasi tribulationibus dormitantem. ‘Quae est in te per impositionem manuum mearum.’ Ad episcopatum scilicet. ‘Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis.’ Contemnendi poenas. . . ‘Et dilectionis et sobrietatis.’ Sive pro eo Domino, sive pro alterutro. Libenter etiam moriamur, ut omnia sobria mente faciamus” (*ML* 30. 889).

CHRYSOSTOMUS, *In 1 Tim.* 4. 14: “‘Noli negligere gratiam quae est in te, quae data est tibi per prophetiam.’ Doctrinam [intellige: revelationem, ut apud Mopsuestenum] hic vocat prophetiam. ‘Cum impositione manuum presbyterii.’ Non de presbyteris hic loquitur, sed de episcopis: neque enim presbyteri episcopum ordinabant” (*MG* 62. 565).

In 2 Tim. 1. 6 sq.: “Ideo cum sciam te non simulatam fidem habere, te commonefacio: alacritate quippe opus habes ut exsuscites gratiam Dei. Ut enim ignis opus habet lignis, sic et gratia alacritate nostra, ut semper ferveat. ‘Admoneo te ut resuscites gratiam Dei, quae est in te per impositionem manuum mearum’; id est, gratiam Spiritus, quam accepisti, ut praesis Ecclesiae, ut signa edas, et cultum

omnem exhibeas. Penes nos enim est illam vel exstinguere vel accendere: idcirco alibi dicit: ‘Spiritus nolite exstinguere’ (1 Thess. 5. 19). Ex ignavia enim et negligentia extinguitur; ex vigilantia et attentione excitatur. Est quidem in te, sed tu ardentior efficitur; id est, fiducia impleto, gaudio, laetitia: sta viriliter. ‘Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis et dilectionis et sobrietatis.’ Id est, non ideo spiritum accepimus, ut reprimamur sed ut cum fiducia agamus. . . Multis enim dat spiritum formidinis. . . At contra tibi dedit spiritum virtutis et caritatis. . . Ergo illud etiam ex gratia est. . . Nam ille qui facit ut clamemus, ‘Abba Pater,’ et caritatem erga Deum indit, et erga proximum . . . : ex virtute namque posito timore, caritas gignitur” (*MG* 62. 603).

THEODORUS MORSUESTENUS, In 1 Tim. 4. 14: “*‘Noli negligera gratiam quae in te est.’* Nam et sufficienter poterat persuadere ut cum sollicitudine doctrinae opus impleret, eo quod ad divinam donationem ab hac ipsa causa dignus fuerit adsequi. Unde et mirum probate datum ipsum augere cupiens, ut magis magisque eum adhortaretur, adicit: *‘quae data est tibi per prophetiam cum impositione manus presbyterii.* Nam ut donum divinum propter hoc adsecutus es. per revelationem illud accipiens perque impositionem manuum plurimorum et hoc non vilissimorum, qui in tua ordinatione ipsi gratiae visi sunt ministrare. Itaque omni ex parte non est cautum tibi ut neglegas illa quae tibi sunt iniuncta. sive propter revelationem cum qua adsecutus es, sive ob dignationem eorum qui ob hoc ipsum ministrantes manus tibi imposuerunt.’ *Presbyterii* vero hoc in loco non eos nunc nominavit qui nunc nominantur presbyteri — non autem res admittebat istos manus imponere ad ordinationem ipsius functionis; sed apostolorum dicit conventum qui aderat apostolo Paulo et cum eo manus imponebant in eius ordinationem. ‘Presbyterium’ autem illud nominavit contemplatione honoris. Ista vero consuetudo etiam nunc agunt usque huc, ut in episcoporum ordinatione non unus sed plurimi et huiusmodi ordinationem impleant.”²⁴

In 2 Tim. 1. 6 sq.: “*‘Quam ob causam magis commoneo te ut resuscites gratiam Dei, quae in te per impositionem manuum mearum est.* Itaque omni ex parte competit mihi sermo is qui ad te fit, ita ut in opere ipsam gratiam ostendas quam per ordinationem manuum mearum adsequi dignus repertus es.’ SuffICIENTER vero eundem est adhortatus ut omni nisu aliis adiuvare deproperet, *gratiam* vocans ordinationem eius. Nam nec iustum erat eum qui divinam donationem fuerat hac de causa adsecutus negligere commissam sibi gratiam. Et quia sufficienter eum in his omnibus ad id quod ei conveniebat exhortatus est, memoria avorum et parentum et proprii eius propositi vel arbitrii, necnon et gratiae illius quam in ordinatione fuerat adsecutus; laboriosum vero negotium ipsum esse videbatur, et maxime ea de causa quia multa pericula illis ab adversariis eo in tempore inferebantur, adiecit: *‘non (inquit) dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis et caritatis et pudicitiae.* Est: nec enim formidare nos convenit de illis malis quae ab exteris nobis inferuntur. Quare? quoniam illa gratia Spiritus, qui est in nobis, sufficiens est per omnia nos confortare et in Dei constringere caritate, necnon et pudicos nos etiam ipsis efficere cogitationibus.’ ”²⁵

THEODORETUS, In 1 Tim. 4. 14: “Gratiam hic appellavit docendi munus, presbyterium autem hoc loco vocat cos qui apostolicam gratiam acceperunt [i.e. apostolos]. Ita etiam honoratos in Israele divina Scriptura vocavit senatum” (*MG* 82. 815).

In 2 Tim. 1. 6sq.: “Hortor te ut animi tui alacritate excites gratiam Spiritus quam accepisti per meam ordinationem. Quemadmodum enim oleum lampadis flammam efficit vehementiorem, ita animi alacritas attrahit gratiam Spiritus. . . ‘Non enim dedit nobis. . .’ Sanctissimi Spiritus gratiam dedit nobis Deus, non ut

²⁴ *Theodori episcopi Mopsuesteni in epistolas B Pauli commentarii* (ed H. B. Swete. Cambridge 1880-1882) II 149 sq.

²⁵ *Ibid.* 196 sq.

pericula pro pietate timeamus, sed ut divina virtute referti, et ipsum ardentem amemus et insolentes animi nostri perturbationum motus castigemus” (*MG* 82. 834).

PSEUDO-PRIMASIUS HADRUMETANUS (anonymus e schola Cassiodori, saec. 6), *In 1 Tim.* 4. 14: “‘Noli negligere gratiam quae in te est, quae data est tibi.’ Negligit gratiam, qui acceptum talentum non exercet. ‘Per prophetiam cum impositione manuum presbyterii.’ Prophetiae habebat gratiam vel doctrinae cum ordinatione episcopatus: sive cum ordinatione acceperat gratiam, vel docendi, vel intelligendi” (*ML* 68. 667).

Iu 2 Tim. 1. 6sq.: “‘Propter quam causam admoneo te, ut resuscites gratiam Dei, quae est in te.’ Ut resuscites, quasi tribulationibus dormitantem, quae prius fuerat fidem in infundendo donata. ‘Per impositionem manuum mearum.’ Benedictionem, quam in episcopatu per manus eius impositionem acceperat. ‘Non enim Deus dedit nobis spiritum timoris, sed virtutis, et dilectionis, et sobrietatis.’ Illi habent spiritum timoris qui iniustitiam operantur” (*ML* 68. 673).

PSEUDO-HAYMO HALBERSTATENSIS (Haymo Altissiodorensis, saec. 9), *In 1 Tim.* 4. 14: “Gratiam appellat hic fidem, et sapientiam, atque remissionem peccatorum [intellige: potestatem absolvendi], et gratiam episcopatus, quae per prophetiam data est illi, quia prophetiae spiritu revelante cognovit beatus Paulus Timotheum dignum esse episcopali honore” (*ML* 117. 794).

In 2 Tim. 1. 6sq.: “Quia Timotheus mansuetissimus erat et nimiae patientiae, hortatur illum Apostolus quatenus fortiter consistat in praedicationis officio, et fortiter redarguat negligentes, inquit: Ideo admoneo te ut evigilare facias in te gratiam Dei, ut sine timore praedices, et corripas peccantes. Gratiam autem Dei appellat fidem, doctrinam, et operationem, quae omnia gratis dantur. Non enim dedit nobis spiritum timoris, sed virtutis. . . De malo . . . timore per quem quis discedit a fide, dicit Apostolus hic: ‘Non dedit nobis spiritum timoris,’ ut timeamus persecutores huius saeculi, et cessemus propter hoc a praedicatione, ‘sed spiritum virtutis,’ id est fortitudinis, ut constanter annuntiemus verbum fidei; ‘et dilectionis,’ ut diligamus Deum et proximum; ‘et sobrietatis,’ ut in omnibus sobrie et temperate agamus” (*ML* 117. 799 sq.).

PSEUDO-OECUMENIUS (saec. 9), *In 1 Tim.* 4. 14: “‘Ne neglexeris quod est in te donum.’ Hoc est, doctrinam aut episcopi munus. Nam gratia Dei erat, qua iuvenis meruisset pastor fieri. ‘Quod datum est tibi per prophetiam.’ Iussu namque spiritus facti sunt episcopi, et non passim. Est autem prophetiae genus praesentia quoque dicere; ut cum dicitur ‘Segregate mihi Bamabam et Saulum.’ ‘Cum impositione manuum auctoritate presbyterii.’ Presbyteros dicit episcopos; neque enim presbyteri episcopum ordinabant” (*MG* 119. 171).

In 2 Tim. 1. 6sq.: “‘Ut suscitares donum Dei.’ Spirituale receperat donum, et suadet ut illud animi promptitudine, attentione et vigilantia efficiat vehementius et efficacius. Nam horum contraria languidum illud reddunt quemadmodum alibi dicit: ‘Spiritus ne extinguatis.’ — ‘Per impositionem manuum mearum.’ Simul enim ut Paulus illi manus imposuit ordinans ipsum episcopum, donum quoque in eum supervenit ad signorum operationem, ad doctrinam et ad praesidendum Ecclesiae. . . Quomodo suscitabo donum Dei? Si viriliter ad tentationes et afflictiones permanseris. ‘Non enim nobis dedit Deus spiritum timiditatis.’ . . .” (*MG* 119. 202 sq.).

THEOPHYLACTUS (saec. 11), *In 1 Tim.* 4. 14: “‘Ne negligas donum quod in te est, quod datum est tibi per prophetiam.’ Doctrinae donum hic intelligit, quod accepit quando episcopus factus erat. Per prophetiam vero, hoc est, imperante Spiritu, ut supra commemoratum est. ‘Cum impositione manuum presbyterii.’ Hoc est, episcoporum. Non enim presbyteri episcopum ordinabant. Vide autem horrendum istud, quantum possit impositio manuum sacerdotalium” (*MG* 125. 591).

Iu 2 Tim. 1. 6 sq.: “‘Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei.’ Quia, inquit, novi te non simulatam habere fidem, excito te, ut gratiam Spiritus, quam accepisti ad praefecturam Ecclesiae, ad signorum operationem, et simpliciter ad omnem quae episcopum deceat virtutem, ut hanc exsuscites, hoc est, ut semper vivam et floridam facias. Quemadmodum enim ignis lignis indiget, hunc ad modum gratia Spiritus opus habet promptitudine, et attentione, et vigilantia, ut semper ferveat: nam nisi haec presto sint, exstinguitur: quemadmodum et alio in loco dicit: ‘Spiritus nolite extinguere.’ ‘Quae est in te per impositionem manuum mearum.’ In te quidem habitat ipsa gratia, quam accepisti cum imponerem ego tibi manus, quando episcopum te consecrabam. Atqui ignem istum vehementiorem effice: quod accepisti verbum fiducia et fortitudine impleas: fortiter persta. . . ‘Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis.’ Hoc est, non propterea accepimus Spiritum, ut submittamur, verum ut potentes simus adversus tentationes, et libere loquamur” (iWG 125. 91-94).

HERVEUS BURDIGALENSIS (saec. 11-12), *In 1 Tim.* 4. 14: “ ‘Noli negligere gratiam’ episcopalis officii, ‘quae est in te,’ quia ad hoc gratis Deus te praetulit illi populo . . . , ‘quae’ gratia ‘est tibi data per prophetiam, cum impositione manuum presbyterii.’ Videtur Apostolus prophetiam vocare inspirationem sancti Spiritus, per quam praesciebat quid de hoc et de ceteris esset acturus. Vel certe de hoc quod fieri deberet episcopus specialiter prophetavit, sive ipse Apostolus, sive quilibet alius sanctus. Impositionem vero manuum eam dicit, quae in ordinatione eius facta est. Quae manuum impositio fuit presbyterii, quia per hanc impositionem accepit presbyterium, id est episcopatum. Episcopus enim vocatur saepe ab apostolis presbyter, et presbyter episcopus. Vel haec impositio manuum fuit presbyteri, qui Latine dicitur senior, quia ipse Apostolus qui iuxta hunc sensum presbyter intelligitur. imposuit manus suas capiti eius, dum illum consecraret episcopum. Nam et Petrus (1 Petr. 5) atque Ioannes in Epistolis suis seipsos vocant seniores (2 Io. 1; 3 Io. 1), id est presbyteros, propter gravem maturitatem morum et sapientiae, vel etiam propter aetatem” (ML 181. 1430).

In 2 Tim. 1. 6sq.: “ ‘Admoneo te, ut resuscites gratiam Dei. quae est in te per impositionem manuum mearum,’ id est praedicando exerceas officium episcopale, quod accepisti, quando tibi manus in ordinatione tua imposui, quod quasi mortuum est in te timore martyrii. Gratiam enim episcopatus admonet eum resuscitare, ut confidentius praedicet verbum Dei, non timens terrenas potestates, nec erubescens se dicere servum Christi, et discipulum vincti. . . Moneo, inquit, ut resuscites gratiam Dei. quae metu tribulationum quodammodo cecidit in te. Quod potes et debes agere, quia ‘Deus non dedit nobis spiritum timoris, sed spiritum virtutis.’ .. Hoc sanctorum martyria docuerunt, donante illo a quo perceperunt spiritum non timoris, quo persequentibus cederent; sed virtutis ‘et dilectionis et sobrietatis,’ quo cuncta minantia, cuncta mutantia, cruciantia cuncta superarent” (ML 181. 1452).

S. *THOMAS*, *In 1 Tim.* 4. 14: “‘*Noli negligere gratiam etc.*’ Per hoc intellige, vel dignitatem episcopalem, vel donum scientiae, vel prophetiae, vel miraculorum, quorum nihil debet negligi. ‘Ne in vanum gratiam Dei recipiatis’ [2 Cor. 6]. Dico gratiam, ‘*quae data est tibi per prophetiam,*’ id est. per divinam inspirationem. Nam in primitiva ecclesia, ubi pure et propter Deum electiones fiebant, nullus assumebatur ad episcopatum nisi per electionem divinam, sicut electus est Ambrosius et Nicolaus. Et hanc inspirationem vocat hic prophetiam. Unde Glossa dicit, id est, per sanctorum electionem, quia sancti non eligeabant quem a Deo non sciebant electum. Item Apostolus praevidebat hunc profuturum esse populo. ‘Cum prophetia defecerit,’ id est. talis modus electionis, ‘dissipabitur populus’ [Prov. 29]. Et quomodo? ‘*Cum impositione manus presbyteri*’ Alia littera habet: ‘*Manuum presbyteri.*’ Et, sicut dictum est. nomina presbyteri, vel episcopi sunt promiscua, quia sacerdotes et presbyteri, id est, episcopi, erant, qui recipiebantur cum manus impositione. . . Sed quaestio est, cum episcopus debeat ordinari a tribus, quare hoc

dicitur singulari numero presbyteri? Respondeo: Hoc ideo dicit, quia etsi convenient multi, tamen unus est principalis et alii coassistentes. Tamen potest dici, quod tunc haec constitutio nondum erat, et tunc pauci erant episcopi, qui non poterant congregari. Alia littera habet *'presbyterii,'* id est, illorum qui sibi imposuerunt manus non inquantum homines, sed inquantum presbyteri. Et haec impositio significat collationem gratiae, non quod ministri dent gratiam, sed quod significant gratiam datam a Christo. Unde illorum est solum, qui sunt ministri Christi. Et ideo dicit presbyterii, vel presbyteri, quia manus impositio, alia est quae fit a diaconibus, et alia quae fit a presbyteris."

In 2 Tim. 1. 6sq.: "*Propter quam causam admoneo te.*" Gratia Dei est sicut ignis qui quando obtegitur cinere, non lucet: sic gratia obtegitur in homine per torporem, vel humanum timorem. Unde et Timotheus effectus pusillanimis, torpuerat circa praedicationem. Et ideo dicit: *'Ut resuscites gratiam sopitam.'*—*Spiritum nolite extinguere* [1 Thess. 5]. — Et addit: *'Quae est in te per impositionem manuum mearum'* a quo sc. ordinatus erat episcopus. In qua manus impositione data est ei gratia Spiritus Sancti."²⁰

Ex dictis clare deducitur supernaturalis efficacia ritus, saltem quod attinet ad aliquem permanentem et, hoc saltem sensu, sacramentalem effectum in communi, abstrahendo nempe a distinctione inter potestatem seu characterem et ipsam gratiam gratum facientem.²⁷ Sed ulterior quaestio fieri potest an ex ipso textu directe deduci possit ipse effectus gratiae gratum facientis, ex quo solo plene ac specificè sacramentalitas ritus derivatur; aliis verbis: utrum charisma sive gratia hic primo et directe intelligatur esse potestas, seu character, an ipsa gratia sanctificans ac sacramentalis. In qua quidem quaestione non plene consentiunt doctores, etsi pauci sint qui eam distincto modo proponant.

Quidam enim sentiunt, vel sentire videntur, hic directe agi non de gratia sed de potestate sive characterē. Ita *Lemonnyer*: "Ce charisme, dont l'octroi a fait de Timothée le personnage officiel qu'il est, est le caractère sacramentel de l'Ordre. Le sacrement de l'Ordre, générateur de la hiérarchie ecclésiastique, et le sacrement de la Confirmation.

v'*In omnes S. Pauli Apostoli Epistolas commentaria* (cd. 7, Taurini 1929) II 212, 232.

"Quidam eruditi catholici eo usque argumentum deducunt, nec amplius determinant Ita *Batiffol* scribens: "Par charisme, ici, on entendra un don spirituel, un *πνεῦμα*, mais un don qui demeure dans le sujet qui l'a reçu, et un don conféré par l'apôtre et les presbytres" [*L'Église naissante et le Catholicisme* [Paris 1922]] 140.

Ceterum, in hoc aliquatenus consentiunt plures etiam *Protestantes* praecipue inter Anglicanos (salva tamen eo essentiali discrimine quod non admittunt sacramentalem characterem nec generalius proprie dictam efficacitatem sacramentalem in sensu catholico). Ita *C. Gore* scribens: "It is only a very arbitrary criticism which can fail to see here, with slight miraculous and transitory modifications, the permanent process of ordination with which we are familiar in later church history, and that conception of the bestowal in ordination of a special 'charisma,' which at once carries with it the idea of 'permanent character,' and that distinction of clergy and laity which is involved in the possession of a definite spiritual grace and power by those who have been ordained" [*The Ministry of the Christian Church* ed. 3, London 1893] 250; cf. 268sq). Recentius *G. Dix*: "The *charisma* is bestowed 'through' a laying on of hands (variously described as given 'by the presbyterate' and by St. Paul). That is to say, the action is definitely regarded as sacramental" ("The ministry in the early Church," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, London 1947] 232).

par où sont établis les *milites Christi*, sont essentiellement des sacrements charismatiques. La hiérarchie sacrée est faite d'autorité et de capacité pareillement surnaturelles. Cette capacité, elle s'est toujours identifiée premièrement avec le caractère imprimé par l'Ordre à tous ceux qui le reçoivent, à quelque degré que ce soit, et qui est au dire de S. Thomas, une *potentia*, presque une *jaculté* surnaturelle, un charisme du rang le plus élevé, habilitant les membres de la hiérarchie à toutes les fonctions de leur office. A quoi s'ajoute éventuellement la concession extra-sacramentelle de charismes complémentaires: apôtres, docteurs, prédicateurs, pasteurs, etc. Bien loin d'être fondée sur la disparition des charismes, la hiérarchie l'est, depuis toujours, sur des charismes."²⁸ *Michiels*: "S. Paul veut rappeler à son disciple le charisme reçu, son pouvoir, son caractère sacré, et non pas tant son état de grâce. Mets à profit, lui dit-il, le pouvoir reçu." " *Taxeront*: "Ici, ce qui est conféré par l'imposition des mains n'est pas une simple mission, une simple fonction — ce que les Anglais appellent *appointment*,— c'est une grâce, un pouvoir surnaturel. χάρισμα." *Bardy*: "Pour remplir sa charge, Timothée possède une grâce, un charisme spécial. . . Il est permanent et il constitue son bénéficiaire dans une situation nouvelle, celle de chef d'Eglise."²⁹

Alii frequentiores sentiunt, vel sentire videntur, hic directe agi non de potestate, seu charactere, sed de ipsa gratia sanctificante et sacramentali, ac propterea libenter citant v. 7 eiusque vim premunt et urgent. *Estius*: "Quaeritur, quod huiusmodi donum intelligat hoc loco [1 *Tim.* 4. 14] Paulus. Quidam intelligi volunt ipsum ordinem, seu gradum episcopalem, qui consistit in potestate exercendi ea omnia, quae ad episcopi munus spectant. . . [Haec] expositio non congruit; praesertim cum in 2 epist. cap. 1. moneat Timotheum, de eadem gratia loquens, ut eam resuscitet: quod parum commode de ordine seu gradu episcopali dicitur. . . Igitur . . . ea tenenda sententia est, quae gratiam hanc generalius interpretatur, eam nimirum, quae Timotheo data erat ad bene exsequendum munus episcopale. Haec autem multa complectitur: ut gratiam docendi, exhortandi, scripturas interpretandi, contradictores redarguendi, et quicquid huiusmodi [intellige: gratias actuales, seu ius ad eas habendas pro tempore et opportunitate]. . . Neque id [totum datum est] sine augmento gratiae gratum facientis, utpote quae multo magis ad bene sancteque exsequendum munus episcopale sit necessaria."³⁰ *Knabcnbaucr*: "Quid illo dono Dei revera

²⁸ "Charismes," *Dictionnaire de la Bible-Supplément* I (1928) 1243.

²⁹ *Op. cit.* (supra, in p. 521) 99.

³⁰ *MOp. cit.* (supra, in p. 519) 106 sq.

nOp. cit. (supra, in p. 529) 224. Cf. tamen dicta superius, in p. 546.

aOp. cit. (supra, in p. 555) 703 sq.

contineatur, exponitur aliqua ratione v. 7 'non enim dedit nobis Deus spiritum timoris . . . sed virtutis et dilectionis et sobrietatis'. . . Clare . . . exprimitur, in ordinatione cum gratia gratis data [intellige: caractere sacramentali] pariter tribui gratiam gratum facientem."³¹ *Prat* clarius ac pugnacius: "Quelle est cette grâce, ce charisme? . . . Ce n'est pas . . . , comme certains le pensent, le caractère épiscopal, le pouvoir de l'ordre, car il n'a nul besoin d'être ravivé, incapable qu'il est de décroissance, ou de déclin. Ce charisme est plutôt l'aptitude surnaturelle reçue pour le digne exercice d'un ministère sacré, à peu près ce que nous nommons grâces d'état, c'est-à-dire l'ensemble des dons spirituels et le droit aux grâces actuelles qu'exigent les devoirs de l'épiscopat. Associé au caractère et au pouvoir de l'ordre, il en est cependant distinct. Tandis que le caractère est indélébile et que le pouvoir est inaliénable, le charisme peut languir, faute d'efforts ou de vigilance; s'il ne vient pas à s'éteindre, il a du moins besoin d'être rallumé. Saint Paul indique assez nettement la nature de ce charisme lorsqu'il ajoute: 'Car Dieu ne nous a pas donné un esprit de crainte mais [un esprit] de force, de charité et de tempérance.' Ce charisme comporte donc une augmentation de grâce intérieure, avec les grâces actuelles nécessitées par la charge épiscopale."³⁴ *Boudou* sua facit haec verba *Prat*.³⁵ Idem videtur sentire *Michel*, etsi sua faciat ambigua verba *Tixeront* supra citata pro contraria sententia.³⁰ *Amiot*: "Ce n'est assurément pas la grâce permanente, le charisme du sacerdoce (nous dirions aujourd'hui le caractère) que Timothée est invité à raviver; il est clair que ce charisme, distinct de ceux dont il sera question plus loin [i. e. a charismatibus stricte dictis], ne comporte pas de degrés. Timothée doit faire revivre le don de son sacerdoce, en tant qu'il est la source des diverses grâces d'état nécessaires à l'accomplissement de son ministère: grâces de force, charité, gouvernement de soi."³ Similiter iudicant S. *Thomas*, *Coppens*, *Dclatte*, *Spicq*, et turmatim dogmatici, ut *Bellarminus*, *Gonet*, *Billuart*, *Pesch*, *Huarte*, *Hugon*, *Hervé*, *Van Noort-Verhaar*, *Diekamp*, *Lercher*, *Lennerz*, *Piolanti*, *Solà*, *Baisi*.

Praeterea, unus vel alter peregrinam quamdam opinionem emisisse videtur, iuxta quam in 1 *Tini*. 4. 14 ageretur de uno effectum, i. e. de potestate seu caractere, dum in 2 *Tim*. 1. 6 sq. ageretur de altero effectum, i. e. de gratia sacramentali. Ita *Ioannes Polancus* S. J., theologus tridentinus, qui in disputationibus conciliaribus dixit: "Per . . .

³⁰ *Op. cit.* (supra, in p. 529) 297.

³¹ *Op. cit.* (supra, in p. 521) 326 sq.

³³ *Op. cit.* (supra, in p. 534) 147 sq.

³⁴ *Art. cit.* (supra, in p. 519) 1243.

³⁵ *Op. cit.* (supra, in p. 529) 51 sq.; cf. I 327. Confer tamen II 78.

ordinationem gratia spiritus s. datur, id est facultas bene operandi etc. ac etiam gratia gratum faciens, quae necessaria est, ut digne sacramentum conferat, et convenienter, quod Paulus testatur in I Timoth. IV, dicens de prima gratia potestatis, II autem ad Timoth. loquitur de secunda.”³⁸ In quo sensu fortasse explicandae sunt quaedam affirmationes *Bardy*, ut notavimus supra (p. 546).

Quavis prior opinio, relative loquendo, magis congruat sive textui et contextui sive verbis antiquorum omnium expositorum quos supra citavimus (pp. 558-562), nobis preferenda est media ac copulativa sententia, congruens menti illorum expositorum et a quibusdam doctoribus, ut S. *Thoma*, *Knabenbauer* et *Spicq* non obscure indicata, iuxta quam hic *agitur sive de charactere, seu sacra potestate, sive de gratia*, vel, si placet, complexive et confuse de supernatural! effectu ordinationis prout importat gemina illa charismata, ad invicem intime copulata et ordinata.³⁰ Id ostendunt varius modus quibus effectus ordinationis describitur in epistola et variae ipsae rationes quae hinc inde a patronis duplicis sententiae afferuntur.

Quod enim agatur de potestate, seu charactere, ostendit tum practica principalitas istius relate ad gratiam qua talem, tum praecipue finis commendationis Apostoli qui videtur esse exhortatio ad rememorandum sacrum officium in quo constitutus est Timotheus et ad hunc excitandum ad aptum illius exercitium, tum ipse usus vocis charismatis quae, quamvis quandoque apud Paulum significet gratiam sanctificantem, tamen peculiariter adhibetur ad significandas gratias

³⁸ Apud *Thiener*, *op. cit.* (supra, in p. 554) 147.

BCf. S. *Thomam*, in utrumque locum ad Timotheum (supra cit., p. 561 sq.); nec commovearis quod ibi incidenter dicat gratiam intelligi posse etiam de gratiis gratis datis (ut prophetia et gratia miraculorum), quoniam S. Doctor loquitur de complexivo charismate quod de facto collatum est Timotheo, quodque potuit, praeter potestatem et gratiam, comprehendere etiam aliquam gratiam gratis datam.

Verba *Knabenbauer* vide in pp. 563 sq., 568 sq.

Spicq scribit: “Pour remplir sa charge, Timothée a reçu un don gratuit de Dieu, un charisme, qui est en lui à demeure (ἐν σοὶ) et qui l’habilite à exercer une charge officielle dans l’Église, celle de Docteur et de Pasteur” (*op. cit.* [supra, in p. 519] 149). “Il s’agit donc de l’ordination de Timothée, de la réception d’un sacrement qui non seulement lui a conféré une position et une autorité officielle dans l’Église, mais qui demeure la source de grâces toujours actuelles” (*ibid.* 312). “[Χάρισμα] désigne une espèce particulière de χάρις, mettant en valeur un aspect de sa gratuité; il est donné moins pour le bénéfice du sujet que pour le bien de la communauté chrétienne, ‘l’utilité commune’ (I *Cor.* xii, 7), pour édifier l’Église (I *Cor.* xiv, 12). Ce vocable est donc spécialement apte à désigner la ‘puissance’ constitutive du sacrement de l’ordre et les grâces qui l’accompagnent. II *Tim.* I, 6 précise que ce charisme vient de Dieu, et met ainsi l’accent sur l’efficacité de ce don. Timothée peut faire fond sur cette grâce. Le v. 7 en décrit les caractères qui sont très appropriés au ministère pastoral. Le charisme donne: 1° La force de ne pas rougir de l’Évangile, la δῦναμις caractéristique du véritable apôtre; 2° la charité pour diffuser la parole de Dieu, et cette note souligne l’inspiration du ministère chrétien, car c’est par amour de Dieu et du prochain que l’Apôtre prêche l’Évangile; 3e enfin la prudence requise du chef d’une communauté et d’un pasteur d’âmes” (*ibid.* 325, in nota).

gratis datas quatenus sunt in utilitatem aliorum (quo sensu sacra potestas dici potest gratia gratis data) " tum ipsa permanens indoles huius charismatis quae simpliciter competit soli indelebili potestati ac characteri, cum gratia, etiam sacramentalis (nec tantum communis), possit, saltem in thomistica sententia, amitti ac deleri, utpote modificatio quaedam ipsius communis gratiae sanctificantis. Nec obstat quod obicitur notanter a Prat et Amiot de impossibilitate referendi ad hanc potestatem resuscitationem illam sive excitationem quam commendat Apostolus; nam, cum hic agatur de toto effectu Ordinationis, seu sive de potestate sive de gratia, potest aliquid referri ad unam partem huius effectus quin necessario ac directe referatur ad alteram, et ceteroquin praefata excitatio potest apte, etsi minus proprie, intelligi etiam de potestate, quatenus per non usum vel non rectum usum dicatur labi ac sopiri, ut significant supra relati antiqui expositores: Chrysostomus, Theodoretus, Pelagius, Pseudo-Oecumenius, Theophylactus, Pseudo-Primasius, Herveus, S. Thomas (p. 558 sqq.).

Quod pariter agatur de ipsa gratia sanctificante ac sacramentali, patet peculiari duplici modo. Primo nempe, ex ipsa metaphora resuscitationis huius charismatis quae pressius convenit gratiae quam potestati, cum rectus ipse usus potestatis ab auxilio gratiae dependeat quae potest in ipso usu potestatis languere ac negligi: praeterea ipsa allusio ad ignem, quae in ea metaphora involvitur (Suscites gratiam, seu charisma, quasi sopitum ignem), suggerit allusionem ad Spiritum S. (et consequenter ad gratiam quae ei appropriari solet et sub ipso nomine Spiritus S. in Scriptura proponitur), nam per metaphoram ignis saepe Spiritus S. eiusque gratia designatur, ut *Rom.* 12. 11: "Spiritu ferventes," *Act.* 18. 25: "[Apollo] fervens spiritu loquebatur," *Act.* 2. 3 sq.: "Et apparuerunt illis dispertitae linguae tanquam ignis... Et repleti sunt Spiritu sancto," *Mat.* 25. 8sq.: "Fatuae autem [virgines] sapientibus dixerunt: Date nobis de oleo vestro, quia lampades nostrae extinguuntur," 1 *Thess.* 5. 19: "Spiritus nolite extinguere," *Mat.* 3. 11: "Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni."

Secundo effectus gratiae peculiari aliquo modo proponitur in v. 7, qui apponitur in altero textu mediante explicativa particula "enim (γ«ip)": "Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis et dilectionis et sobrietatis."

Quidam exegetae, sive inter antiquiores (quos innominatim memorat et impugnat Estius in h. 1.) sive, etsi rarius, inter modernos (ut

⁴⁰ Cf. Pseudo-Haymonem Halberstatensem, Lemonnyer et Knabcnbauer, cit. in pp. 560, 562 sqq.

Bardy" post Protestantes IPerix et *Wohlenberg*). referunt hunc versiculum ad omnes fideles ("Dedit nobis" i. e. Christianis) tanquam parallelum *Rom.* 8. 15: "Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum," et ita quidem ut nihil conferat ad rem nostram seu ad explicationem indolis charismatis Timotheo collati.¹ Attamen imprimis haec expositio non congruit contextui; nam v. 7 se habet ut explicatio v. 6, ut sonat particula ipsa "enim," iamvero, ut observat Estius⁴ "hic sensus parum confert ad probandum, id quod praecedit. Nom enim ex dono omnibus Christianis communi docetur, quale sit donum Episcopo proprium," et vicissim contraria opinio quae refert illum versiculum ad sacerdotes qua tales ("Dedit nobis" i. e. sacerdotibus) apprime congruit contextui, nam in eo enumerantur quaedam ex illis gratiae virtutibus, quae magis conferunt ad ministerium sacerdotale exercendum, scilicet fortitudo, charitas et prudentia, quaeque, etsi omnibus fidelibus tam sacramentaliter quam extrasacramentaliter dentur, peculiari tamen modo conferri possunt ac conferuntur sacerdotibus in ea quae vocari solet propria sacramentalis gratia Ordinis; in quo sensu accipiendae sunt variae explicationes huius versiculi, datae ab antiquis expositoribus supra citatis (p. 558 sqq.). Praeterea, illa expositio est aliena non solum a communiori opinione doctorum sed etiam a sensu, quem illis verbis tribuit ipsum Cone. Trid., quod, sive in primo sive in tertio ac definitivo schemate, ea constanter retinuit appensa versiculo 6, ad modum unius ac perspicui testimonii de sacramento Ordinis, et quidem inquantum est collativum gratiae (cf. utrumque schema supra relatum, p. 544). Idem ceteroquin explicite significarunt quidam ex theologis conciliaribus in praeparatoriis discussionibus, signanter episcopus Almeriensis (supra cit., in p. 545), Didacus de Paiva, et Ioannes Polancus qui immo ex illis solis verbis videtur deducere sacramentalitatem Ordinis quantum ad effectum gratiae, aiens: "Per quam ordinationem gratia spiritus s. datur, id est facultas bene operandi etc. [i. e. potestas vel character] ac etiam gratia gratum faciens.

¹*Op. cil.* (supra, in p. 529) 234: "Est-ce l'ordination qui a conféré à Timothée l'esprit de force [v. 7] ? Il ne le semble pas. La formule qu'emploie ici S. Paul est très générale, clic rappelle Rom., viii, 15, et ce sont tous les chrétiens qui ont reçu l'esprit de force, d'amour et de modération, ou encore du gouvernement de soi-même."

"Adhuc ineptius quidam alii ex hoc versiculo 7 concluderunt in 2 *Tim.* 1. 6 sq. agi de gratia Confirmationis et consequenter ipsam manuum impositionem, de qua in v. 6, esse impositionem confirmatoriam seu aliam ab ea de qua est sermo in 1 *Tim.* 4. 14 ubi agitur de impositione ordinativa. Cuius expositionis falsitatem ostendit tum manifestus parallelismus utriusque textus, tum totus utriusque contextus (et signanter ipse immediatus contextus secundi loci, i.e. v. 8-14) qui respicit ea quae referuntur ad sacerdotale ministerium Timothei.

⁴*O/>. cit.* (supra, in p. 555) 762.

quae necessaria est, ut digne sacramentum conferat, et convenienter, quod Paulus testatur I Timoth. IV dicens de prima gratia potestatis, II autem ad Timoth. loquitur de secunda [i.e. ratione v. 7 ex cuius additione hic locus differt a priori].”⁴⁴

Ad rem apte Knabenbauer: “[Textus 2 Tim. 1. 6sq.] clare indicat το χάρισμα τοῦ Θεοῦ donum Dei ei esse collatum per impositionem manuum apostoli (vide ad 1 Tim. 4. 14 et Act. 13. 3); et hoc donum ei inesse permanenter, at opus esse studio, diligentia, fervore, ut donum illud, utpote talentum a Deo ei creditum, minime in terram defodiatur, verum ad multiplicem usum applicetur et plurimum afferat fructum.

“Iam quid illo dono Dei revera contineatur, exponitur aliqua ratione v. 7 *non enim dedit nobis Deus spiritum timoris* πνεῦμα δειλίας timiditatis, ignaviae, *sed virtutis et dilectionis et sobrietatis σωφρονισμού* i. e. exercitii τῆ σωφροσύνης donum illud Dei in id tendit, ut animum reddat non timidum, sed fortem, ut eum vera dilectione imbuat, eumque doceat omnibus in rebus modum rectum tenere. Aliis verbis, Spiritus sanctus aufert ignaviam, dat robur et fortitudinem (sedete in civitate quoadusque induamini virtute ex alto, Luc. 24. 49) et confert dilectionem, illam caritatem, reginam virtutum quam delineat apostolus (1 Cor. 13), et docet moderationem, qua quis se et alios debito modo coerceat et regat. Hi igitur sunt fructus et effectus illius doni Dei sive Spiritus sancti; ad eas itaque virtutes in se excitandas et fovendas, ad fervorem suscitandum, ad gnaviter operandum in munere sibi commissio admonetur Timotheus, cum ei dicitur vel ei in memoriam revocatur, ut resuscitet gratiam.

“Quaeritur sitne in v. 7 sermo de fidelibus generatim, an de solis episcopis, Timotheo et Paulo. Illud volunt *Weiss, Wohl.*, alterum de ordinatis impositione manuum generatim, non de Paulo solum et Timotheo, plerique intelligere videntur. Verum quidem est, quae in v. 7 enumerantur, omnibus fidelibus certo quodam modo a Spiritu sancto tribui; at in hoc contextu apostolum nunc loqui de omnibus fidelibus, est tamen valde improbabile; in v. 6 et in v. 8 de Timotheo est sermo, in v. 7 ea praeprimis tanguntur, quae pro Timotheo, uti ex v. 8 elucet, monenda erant: ne esset timidus, sed fortis etc.; ergo etiam in v. 7 de gratia agitur, quae impositione manuum datur ad munus episcopale. Et *Ephr.* scribit simpliciter: non enim dedit tibi Deus per manum meam spiritum ignaviae etc.; clare id quoque exprimitur, in ordinatione cum gratia gratis data pariter tribui gratiam gratum facientem. Haud immerito notat *Lap.* hisce designari dotes cumprimis necessarias episcopis: primam dotem maxime iis neces-

⁴⁴ Apud Theiner, *op. cit.* (supra, in p. S44) 147.

sariam esse impavidam libertatem et fortitudinem, dein caritatem in Deum et proximum, ut se totos impendant saluti fidelium iuxta illud: Simon, diligis me? pasce! denique requiri in eis animi moderationem.”[†]

Recapitulando igitur hanc probationem sacramentatitatis Ordinis ex Scriptura, inter sex textus quos examinavimus duo afferri possunt ut certi (maxime si addatur ipsa Traditionis et Ecclesiae interpretatio): 1 *Tim.* 4. 14 et 2 *Tim.* 1. 6 sq.; duo ut valde probabiles: *Act.* 6. 6 et 14. 22; duo ut probabiles: *Act.* 13. 3 et 1 *Tim.* 5. 22. Ceterum, vis argumenti crescit ex horum omnium parallélisme et copulatione, qua unus ab altero completur et explicatur, seu ex ipsa harmonica constantia qua exhibetur aliquis ritus impositionis manuum ordinatus ad conferendam aliquam potestatem sive habilitatem ad sacrum ministerium vel saltem ad significandam eius actuale collationem; in quo quidem essentia sacramenti salvatur quod est signum practicum gratiae sive signum actualis collationis gratiae.

Ipsum externum signum impositionis manuum in omnibus praedictis textibus perspicue exhibetur (etsi in uno textu, i. e. *Act.* 14. 22. non directe et vi nominis sub conceptu impositionis, sed potius sub conceptu extensionis manuum), et quidem in 1 *Tim.* 4. 14 et 2 *Tim.* 1. 6 sq. sub classica ipsa substantiva expressione τῶν χειρῶν (impositio manum), in *Act.* vero 6. 6; 13. 3: 1 *Tim.* 5. 22. sub aequivalenti forma verbali «τίτιλιβ-αι τὰ χερα (imponere manus), tandem in .4c/. 14. 22 sub cognata voce verbali χαροτοι-εῖν (extendere manus) ex qua ceteroquin originem habuit classicum ipsum nomen χαρο-οῖα quo inde a primis saeculis ordinativa ipsa manuum impositio designata est. Praeterea, parallelismum textuum ostendit etiam oratio, quae in tribus prioribus textibus /IcZ. 6. 6; 13. 3; 14. 22 associatur ritui impositionis manuum, quamque aliqui doctores volunt sub voce “prophetia” significari etiam in textu 1 *Tim.* 4. 14 (cui ceteri duo 1 *Tim.* 5. 22 et 2 *Tim.* 1. 6 sq. sunt paralleli).

Causalis nexus inter hunc ritum et supernaturalem effectum, explicite et formaliter exhibetur in duobus ac principalioribus textibus 1 *Tim.* 4. 14 et 2 *Tim.* 1. 6 sq. (quibus 1 *Tim.* 5. 22 est immediate parallelus) sub particulis “cum” et “per” (imo fortasse sub sola particula causali “per,” si nempe altera accipiatur ut mere coniunctiva in 1 *Tim.* 4. 14); aequivalenter vero in *Act.* 14. 22, in ipso nempe verbo χαροτοι-εῖν quod ex usu sonat constituere per manuum impositionem; implicite tandem, sive ex circumstantiis et contextu, in *Act.* 6. 6; 13. 3.

Supernaturalis effectus, qui impositioni manuum tribuitur, explicite ac signanter exprimitur in 1 *Tim.* 4. 14 et 2 *Tim.* 1. 6 sq. (quibus

[†] *Op. cit.* (supra, in p. 529) 296 sq.

1 *Tim.* 5. 22 est parallelus) sub conceptu charismatis quod importat permanens aliquod donum sive auxilium relate ad sacrum ministerium, adeoque sive potestatem sive gratiam, aut saltem alterutram; aequivalenter vero in *Act.* 14. 22 sub conceptu constitutionis presbyterorum, in quo sacra potestas involvitur; implicite tandem, seu ex circumstantiis et contextu, in *Act.* 6. 16; 13. 3. Ceterum ipse effectus gratiae sanctificantis, a quo primo et formaliter sacramentum dicitur ac specificatur, etsi non directe exprimatur (nisi valde probabiliter in duobus ac principalioribus textibus 1 *Tim.* 4. 14 et 2 *Tim.* 1. 6 sq.) ratione nempe practicae principalitatis quam in hoc sacramento assumit alter effectus sacrae potestatis, haud difficile tamen colligitur sive ex fructibus subsecuti ministerii, sive generaliter ex ipso connatural! nexu quo gemini effectus in supernatural! oeconomia intime coniunguntur (cf. dicta superius, in pp. 517 sq., ubi de ordinatione diaconorum).

Probatur 3. *EX TRADITIONE.*

Cum ipsa scientifica definitio sacramenti (“Signum efficax gratiae”) nonnisi see. 12 confecta fuerit et ipsum sacramenti nomen nonnisi eodem tempore determinatum suum ac exclusivum sensum acceperit quod nunc obtinet in theologia et in Ecclesiae documentis, frustra quis apud Patres aliosque antiquiores scriptores testimonia quaereret quibus Ordo sub determinata hac definitione ac technico nomine significetur. Nihilominus, ipsa tria essentialia elementa ex quibus propria ratio sacramenti consurgit, scilicet *signum sensibile*, eius supernaturalis *efficacia* et ipsa *gratia sanctificans* per hanc efficacitatem producta, exhibentur passim in tota Traditione, quae proinde vere dici potest sacramentalitatem Ordinis proponere inde quidem a prioribus documentis ipsius aetatis subapostolicae atque in lineari quadam extensione et determinatione eiusdem praxis ac doctrinae quae exhibetur in ipsis textibus Scripturae supra relatis, signanter in utroque loco paulino ad Timotheum.

Porro quod attinet ad primum elementum SENSIBILIS SIGNI, quod nempe Ordinis dignitas (quaecumque ea sit) conferretur per aliquem exteriorem ritum (quicumque iterum ille sit, nam eius determinatio pertinet ad quaestionem de essentia, seu de materia et forma), res nimis manifesta est ut cogamur hic congerere innumera quae extant testimonia quorumque ceteroquin excellentiora specimina inveniuntur conserta ipsis textibus infra citandis ad ostendendam efficacitatem sive effectum Ordinationis. Ceterum, semel posita institutione sacrae alicuius potestatis in visibili Ecclesia per visibilem hierarchiam perpetuandae ac transmittendae (art. praec.), necessario

sequitur hanc transmissionem alicui humano ritui sive sensibili manifestationi alligari. Hic ritus, ut constat ex documentis mox referendis, ordinatio vel impositio manuum communiter nuncupatur.

Quod vero attinet ad secundum elementum EFFICACITATIS ritus, seu infallibilem saltem nexum inter positionem ritus et collationem spiritualis effectus, ipse multiplici eo modo expressus invenitur quo in communi ipso sermone nexus causalitatis exprimi solet.

Primo nempe, aequivalenter, seu per expressiones indicantes intimam concomitantiam et connexionem inter positionem ritus et collationem spiritualis effectus. Ita in documentis liturgicis, infra referendis, inde ab antiqua *Traditione Apostolica*, exhibetur ordinator imponens manus ordinando simulque deprecans Deum ut illi largiatur supernaturalem effectum. Athanasius: “In ordinatione [gratiam] accepisti” (*Ep. ad Drac.* 4,c). Chrysostomus: “Non sola gratia sufficit, sed ordinatio requiritur ut Spiritus accessio fiat” (*In Act.*, hom. 15, n. 1), “Neque enim has ordinationes sine tali [Spiritus S.] descensu fieri est possibile” (*Hom. de resurrectione* 8). Mopsuestenus: “Sacerdos possidet gratiam spiritualem, quam accepit in suo sacerdotio” (*Liber ad baptizandos*). Lucifer calaritanus ait non posse sacerdotalem virtutem accipere nisi cui manus imponitur (*De S. Athanasio* 1). Ambrosiaster: “Traditio ista [i.e. ordinatio] non sine dono Spiritus S. est” (*Quacst. V. et V.T.*, q. 93). Innocentius 1: “Plenitudo [Spiritus S.] maxime in ordinationibus operatur” (*Ep.* 24. 4).

Secundo, efficacia ritus etiam formaliter exprimitur, scilicet per expressiones assumentes formam aliquam causalem, seu vel ablativum causale vel particulas causales. Ablativum causale adhibent: Cornelius R. P.: “Manuum impositione episcopatus traditur” (*Ep. ad Fabium Antiochenum*); Aphraates: “Sacramento vitae perficiuntur christiani et sacerdotes” (*Dem.* 23); Bonizo: “Impositione manus, episcopis et sacerdotibus et levitis virtus traditur ministerii” (*Liber de Sacramentis*). Particulam causalem (nec mere coniunctivam) “Et” adhibet Nazianzenus: “Manum indiicis et ministrum efficis” (*Or.* 10. 4), “[Basilus suis cooperatoribus] ad ecclesiasticos gradus provehendis manum et Spiritum praebebat” (*Or.* 43. 78): eadem particula aequivalenter continetur in hac forma participiali Cornelii R. P.: “Manus illi imponens, eum ad presbyterorum ordinem evexit” (*Ep. ad Fabium Antiochenum*). Particulam ipsam causalem, eamque efficacior, “Per” (“per impositionem manuum”), iam ab ipso Apostolo adhibitam, referunt frequentissima testimonia: Ephraem: “Sacerdos per impositionem manus suum accipit sacerdotium” (*Sermo dc magis*

“Hic et sequentes textus nonnisi suminis labiis et quoad essentialia attingimus, infra cos extensius relaturi.

2); Basilius: “Per manuum impositionem habetur donum spirituale” (Ep. 188. 1); Mopsuestenus: “Donum divinum per impositionem manuum accipitur” {*In 1 Tim.* 4. 14); Theodoretus: “Sacerdotii donum impartitur per impositionem manuum et precationem” {*Historia religiosa* 19); Pseudo-Cyprianus: “Spiritus sanctum per impositionem manuum cordis excipimus hospitio” {*De aleatoribus* 4); Ambrosiaster: “Gratia datur ordinatoris per manuum impositionem” {*In 1 Tim.* 4. 13 sq.); Gregorius I: “Per impositionem [manuum] Spiritus S. coelitus datur” {*In Evang., hom.* 17. 13); quem Gregorii locum repetunt inter alios Taio Caesar., Beda, Hincmarus, Petrus Damianus, Alexander II, infra referendi.

Tertio, eadem ritus vera efficacia amplioribus quibusdam ac vividioribus expressionibus proponitur. Nazianzenus: “Ubi [sunt] manus, quae Spiritum attraxerunt super capita vestra?” {*Carm.* 30, vers. 93 sq.). Nyssenus: “Eadem verbi vis (quae operatur in Baptismo et in Eucharistia] etiam sacerdotem augustum et honorandum facit, novitate benedictionis a communitate vulgi segregatum” {*Oratio in diem luminum*). Chrysostomus: “Hoc enim est ordinatio. Manus superponitur, totum vero Deus operatur, eiusque manus est quae tangit caput ordinati” {*In Act., hom.* 14, n. 3 sq.). Mopsuestenus: “[Episcopi] per manuum impositionem in ordinatione ipsi gratiae ministrant” {*In 1 Tim.* 4. 14). Ambrosius: “Sacerdos sacerdotem consecrat et ipse eum induit vestimentis, hoc est, virtutibus sacerdotalibus” {*Ep.* 63. 59). Augustinus: “Utrumque enim [i.e. dignitas baptismalis et dignitas sacerdotalis] sacramentum est, et quadam consecratione utrumque homini datur: illud, cum baptizatur, istud cum ordinatur” {*C. ep. Parm., l.* 2, n. 28). Theophylactus: “Vide autem horrendum istud, quantum possit impositio manuum sacerdotalium” {*In 1 Tim.* 4. 14). Gerbertus (Silvester II): “Quis dat gratiam episcopalem? Deus an homo? Sine dubio Deus, sed tamen per hominem. Homo imponit manum et Deus largitur gratiam” {*De informatione episcoporum*). Ivo Carnotensis: “In virtute sancti Spiritus hoc sacramento gratiam consecrandi accipiunt sacerdotes” {*Serm.* 3).

Quod tandem attinet ad tertium elementum collationis ipsius GRATIAE SANCTIFICANTIS, ex qua proprie sacramentum dicitur ac specificatur, praenotandum est quod Ordo non solum hanc gratiam, sicut cetera sacramenta, producit, sed etiam sacram potestatem, quae quidem sub aliqua ratione priori effectui praevalet, attenta nempe globali et adaequata consideratione Ordinis, quatenus ex una parte haec potestas essentialiter ordinatur ad sanctificationem aliorum per sacrificium et sacramenta et ex alia parte ipsa est ratio quare ipsum

subiectum per gratiam sanctificari debeat, ut sancta sancte ministret et sanctus alios sanctificet. Quamvis igitur propria ratio sacramentalitatis Ordinis ex solo effectu gratiae directe dimetienda sit. tamen ipse etiam effectus sacrae potestatis arguit in collativo eius ritu tum directam, utut diminutam, quamdam rationem sacramentalitatis (acceptam nempe generaliter pro ritu aliquo quomodolibet consecrativo, seu collativo alicuius supernaturalis animi consecrationis quae sive in sacra potestate sive in gratia consistit), tum plenam ipsam, utut indirectam, sacramentalitatem, ob praefatam nempe indissolubilem connexionem inter potestatem et gratiam, qua ipsa haec potestas non sterili quodam ac solitario processu animae infunditur, sed consortio gratiae veluti geminatur. Et haec quidem, quae iam supra (pp. 502-507) ad iustificandam argumentationem ipsius S. Thomae de sacramentalitate Ordinis, fusius exposuimus, hic quoque praelibare oportuit ad totam vim argumentationis Patrum capessendam. Nam et ipsi Patres, dum quandoque totam efficaciam ordinationis videntur ad solum effectum sacrae potestatis convertere, aut ab uno ad alterum effectum, potestatis scilicet et gratiae, leviter et inconstanter divertere, aut sub generalibus expressionibus collationis Spiritus S.. gratiae, virtutis, consecrationis, ambigue et captiose ludere, reapse tamen a proprio ac complexivo Ordinationis effectu, qui est potestas sanctificativa vel gratia ministerialis, numquam oculos avertunt, etsi, pro opportunitate vel disputationis necessitate, unum vel alterum illius aspectum in clariori luce disponant.

Quod ut ordinate et efficacius ostendamus, prius submittimus aliquas inter vividiores Patrum expressiones de interna animi sanctificatione per Ordinem collata. Subinde varios textus in quattuor classes distribuimus: eos scilicet qui directe produnt solam potestatem: eos qui utrumque effectum potestatis et gratiae veluti in communi proponunt aut de uno vel altero aequae intelligi possunt; eos qui utrumque effectum simul sed distincte exhibent; eos qui solum effectum gratiae manifestant. Ad complementum tandem totius argumentationis, sacramentalitatem Ordinis ostendemus tum ex ipsa comparatione sive assimilatione quam Patres instituunt inter Ordinem et alia sacramenta, nominatim Baptismum, tum ex ipso nomine "sacramentum" quod Ordo inde ab Augustino obtinuit ac constanter subinde retinuit donec, facta illius ampliori et exclusiva determinatione a theologis saec. 12. in ipsum septenarium catalogum proprie dictorum sacramentorum conaturaliter ingrederetur.

1. *Inter signantiores nec ambiguas Patrum expressiones de ipso effectu gratiae sanctificantis per Ordinem collatae*, sequentes notandae

sunt⁷ quae per se solas sufficerent ad conficiendum argumentum de proprie dicta sacramentalitate Ordinationis, abstrahendo ab altero effectu potestatis.⁴⁸

Pseudo-Cyprianus: “Spiritus sanctum per impositionem manus, cordis excepimus hospitio” (*De aleatoribus* 4). Nyssenus: “Eadem verbi vis [quae operatur in baptismo et Eucharista] etiam sacerdotem augustum et honorandum facit, invisibili quadam vi ac gratia invisibilem animam in melius transformatam gerentem” (*Oratio in (lieni luminum)*). Cyrillus Alex, ait quod Deus ordinatione sacerdotum “perficit per veram sanctificationem suae naturae participem communicatione Spiritus efficiens ac veluti refingens naturam hominis ad supernaturalem vim atque gloriam”; distinguens etiam explicite inter effectum potestatis et effectum gratiae, ait hunc ab illo necessario exigi: “Postquam [Christus apostolos] sacerdotes constituit, statim eos sanctificat, manifesto insufflatu Spiritum eis largiens. Ostendit vero necessario sequi ut detur iis Spiritus qui ad divinum apostolatatum per eum deliguntur” (*In Io.*, 1. 2). Pseudo-Gregorius I: “Cum ordinem [sacerdotes] accipiunt, per divinam gratiam meliores fiunt. Virtus vero sacramenti gratia est spiritus septiformis. Quam certe gratiam qui accipiunt, quasi alio accepto corde immutantur” (*In Reg.*, 1. 4, n. 23). *Traditio Apostolica* aliaque documenta liturgica hunc gratiae effectum multipliciter describunt eumque praeterea determinant iuxta diversitatem trium ordinationum, ita ut v.g. dicatur episcopo conferri gratia mansuetudinis, presbytero gratia consilii, diacono gratia sollicitudinis.

2. *Textus de efficacia ritus in collationem potestatis:*¹

Clemens Romanus, Ep. ad Corinthios 42. 4: “[Apostoli] constituerunt ἱερωσύνην] episcopos et diaconos”; 44. 3: “Qui constituti sunt ab illis [i.e. ab apostolis] vel deinceps ab aliis viris eximiis” (*Funk* 1. 153, 157). Ritus talis constitutionis non exhibetur, sed supponitur notus ex textibus Scripturae, praecipue ex epistolis paulinis; efficacitas exhibetur ipso verbo “constituere” (καθίστημι = constituo; κατάστασις = constitutio; quae voces, una cum χαροποιάν et χίψοποιία, apud posteriores Patres classicae factae sunt ad designandam clericalem ordinationem); supposita divina institutione supernaturalis

¹ Ad verbum quidem, sed tantum summam, nunc citantur, cum extensior eorum relatio mox sequetur in textuum ordinata classificatione. ■W

² Ad plenioram quoque rationem efficacitatis Ordinis, sub utroque nempe aspectu potestatis et gratiae, sufficerent quatuor textus (infra integre referendi), bini quidem ex latinis, bini ex graecis Patribus deprompti, scilicet Nysseno, Augustino, Cyrillo Alexandrino et Pseudo-Gregorio. ,X.

³ Plures ex his et sequentibus textibus invenies extensius citatos et expositos in art. praecc. et in art. seq., praecipue in argumento Traditionis, ubi de singulis Patribus.

potestatis, in Ecclesia perpetuandae, modus sive ritus qua ipsa traditur est eo ipso efficax supernaturalis effectus, ac pro tanto, in hoc saltem diminuto sensu, sacramentalis.

Didache 15. 1: “Constituite [χαροτοι^σατι] igitur vobis episcopos et diaconos” {*Funk* 1. 33). Ratio talis constitutionis assignatur in c. 14. scilicet ut possit celebrari eucharisticum sacrificium, ut ostensum est in art. praec. (p. 234). Hic textus eundem efficacitatis sensum habet ac praecedens, addita praeterea determinatione ritus per classicam vocem *xeiporomr*; sensus igitur ad hunc redit: Per manuum impositionem conferte quibusdam viris potestatem episcopalem et diaconalem ad celebrandum sacrificium.

Irenaeus, *Adv. haer.* 4. 26. 2, effectum ordinationis determinat sub ratione “charismatis veritatis” sive potestatis magisterii: “Qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris acceperunt” {*MG* 7. 1053; cf. n. 5). Loquitur de episcopis quos indifferenter appellat etiam presbyteros. Ea generica expressio “Charisma veritatis” ambigua est, eiusque sensus duplex esse potest. Primo: “Cum episcopatus successione acceperunt donum docendi veritatem cum certitudine seu quoddam charisma infallibilitatis” \ in quo sensu “charisma veritatis” esset unus aspectus illius totalis “charismatis” seu gratiae episcopatus quam S. Paulus asserit Timotheum accepisse in ordinatione. Secundo: “Cum episcopatus successione acceperunt revelationem quae est charisma veritatis”⁴¹: in quo sensu charisma est ipsa veritas seu revelatio, donum nempe Dei ad homines, cuius episcopi sunt custodes, accipientes duplex charisma successionis apostolorum et revelationis. Ceterum, quamvis solus primus sensus directe faciat ad rem nostram, alter etiam sensus indirecte in illum reincidit, nam hoc quod est accipere charisma-veritatem, quoddam iterum charisma est, seu donum divinum quo episcopi ipsius revelationis charismatis custodes efficiuntur.

Tertullianus, *Apol.* 39, munus seniorum qui praesident coetui Christianorum vocat rem quandam divinam quae nullo pretio comparari potest sed “testimonio” obtinetur: “Praesident probati quique seniores honorem istum non pretio sed testimonio adepti: neque enim pretio ulla res Dei constat” {*ML* 1. 533). Cum Tertullianus alibi dicat

⁴⁰ Ita inter alios intelligunt K. Adam, *Der Kischcnbegriff Tertallions* (Paderborn N07) 33 sq., et A. Michiels, *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 40S. In eodem sensu ea verba videtur assumere Pius X in *Juramento antimodernistico*: “Eidem Patrum firmissime retineo ... de charismate veritatis certo, quod est, fuit eritque semper in episcopatus ab Apostolis successione” (*Denz.* 2147).

⁴¹ Ita K. Mueller, “Das charisma veritatis und der Episkopat bei Irenaus,” *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* XXIII (1924) 210 222. et I. Van den Eynde, *Les normes de l'enseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles* (Gembloux 1933) 186 sq.

episcopos in ecclesiis constitui per successiones ab initio decurrentes (*De praescr.* 32) et hanc constitutionem appellet “ordinationem” (*ibid.* 32 et 41; *De monog.* 12; *De exhort, cast.* 11), etsi non explicet in quo ritu ipsa consistat, legitime infertur iuxta Tertullianum talem ordinationem (“testimonium” sive electionem quae fit sub ecclesiae testimonio, vel quae est in seipsa obiectivum quoddam testimonium) esse de se collativam alicuius divini effectus, in quo munus episcopale consistit, ac pro tanto (i.e. saltem in diminuto quodam sensu) sacramentalem.

Didascalia Apostolorum, 1. 2, c. 2, n. 3, ait per manuum impositionem episcopum ordinari in episcopatum: “Ita ergo probetur, cum manus impositionis accepit [χεφοτονιαν], et sic ordinetur [καθίσταται] in episcopatum” (*Funk* 1. 34). Subinde explicat talem episcopatum esse “quasi locum Dei omnipotentis [habere] et accipere potestatem peccata remittendi” (1. 2, c. 18, n. 2, *Funk* 1. 64) et “a Deo vitae et mortis potestatem accipere” (1. 2, c. 32, n. 3, *Funk* 1. 116).

Cornelius R. P. in *Ep. ad Fabium Antiochenum* ait per impositionem manuum tradi episcopatum et presbyteratum: “Inani manuum impositione [Novatianus] episcopatum sibi tradere per vim cogit”; “Manus illi imponens [episcopus] eum ad presbyterorum ordinem evexit” (apud Eusebium Caes., *Hist, eccles.* 6. 43, *MG* 20. 619, 626).

Ephraem, Sermo de sacerdotio: “O potestas ineffabilis, quae in nobis dignata est habitare per impositionem manuum sacrorum sacerdotum.”⁵² *Sermo de magis.* 2: “Sacerdos per impositionem manus suum accipit sacerdotium.”⁵³

Athanasius, Ep. ad Dracontium episcopum 2: “Priusquam episcopatus gratiam [ἐπισκοπή χάρις] accepisses, nulli notus eras: iam vero ordinatus cum sis, te populi expectant, ut cibum illis subministres” (*MG* 25. 526).

Nazianzenus, Or. 10. 4, loquens de sua ipsius ordinatione facta a Basilio: “Idcirco me in medium producis et . . . manum indiicis . . . verique illius tabernaculi, quod non homo, sed Dominus fixit, ministrum efficis” (*MG* 35. 830 sq.).

Theodoretus, Historia religiosa 19 significat “sacerdotii donum impartiri per manuum impositionem et precationem” (*MG* 82. 1427). In *1 Tim.* 4. 14 hoc sacerdotis donum seu “gratiam,” de qua loquitur Apostolus, intelligit “docendi munus” (cf. supra, p. 559).

Amalarius Metensis, Liber officialis, 1. 2, c. 14: “Episcopus quia vicarius Christi est, in capite ungitur; ab illo enim significatur se accipere hanc unctionis gratiam, qui caput est totius corporis; imi-

⁵² Apud Assemani-Benedictum, *loc. cit.* (supra, in p. 382, art. 1).

⁵³ *Loc. cit.* (supra, in pp. 384 sq., art. 1).

tando illum qui caput est totius ecclesiae, per unctionis gratiam fit et ipse caput ecclesiae sibi commissae.”.

Petrus Damianus, *Opusc.* 6 (seu *Liber qui dicitur gratissimus*), c. 9, gratiam Spiritus, collatam in ordinatione accipit directe et exclusive de sola potestate, ut exinde efficaciter refutet objectionem quorundam de invaliditate ordinationis per indignum ministrum collatae vel ab indigno subiecto acceptae; quae quidem ratio nequaquam supponit negationem effectus gratiae, sed ab hoc solummodo abstrahit. Scribit: “Tria profecto praecipua sacramenta in sancta frequentantur Ecclesia, baptismus videlicet, corporis quoque et sanguinis Dominici salutare mysterium, et ordinatio clericorum. . . Super ordinationibus autem clericorum frequens idcirco disputatio non processit, quia duobus illis sacramentis evidenter expositis, haesitandi de tertio locum dubietas non invenit; nunc autem modum excedens curiositas hominum, novam mundo ingerit quaestionem, et perspicuae lucis plus intendendo, minusque videndo, conatur inferre caliginem. Quomodo inquit, gratia sancti Spiritus vel per malos datur, vel a malis accipitur? Non attendentes, quia gratia sancti Spiritus ipse ordo ecclesiasticae dignitatis accipitur: quem videlicet sive indignus praebeat, sive indignus accipiat, Spiritus sanctus, qui ecclesiae sua iura disponit, ratum esse decernit” (ML 145. 109 sq.).

Ivo Carnotensis, *Serm.* 3: “Unguntur praeterea manus presbyteris et episcopis, ut cognoscant se in virtute sancti Spiritus hoc sacramento gratiam consecrandi [signanter Eucharistiam] accipere” (ML 162. 526). Idem repetunt *Hugo a S. Victore* (ML 176. 429) et *Petrus Lombardus* (infra cit., p. 947), agentes de ordinatione presbyteri.

3. *Textus qui tali modo exprimunt effectum supernaturalem ut hic intelligi possit sive de potestate, sive de gratia, sive de utraque in communi.*

Tales sunt textus in quibus generaliter dicitur per ordinationem conferri Spiritum S., gratiam Spiritus S., virtutem Spiritus S.. gratiam [x«pir, χα'ρισμα], donum gratiae, spiritualem gratiam, consecrationis gratiam, sacerdotalem gratiam, et similia. Quamvis enim usus vocum “Spiritus S.” et “gratia,” ex principali ac communiori sensu quem istae voces obtinent in Traditione, suggerat collationem ipsius gratiae sanctificantis, tamen cum ille sensus non sit exclusivus quin possint illae voces referri ad gratiam gratis datam, seu collationem potestatis per Spiritum S., cumque quandoque ipse contextus nihil offerat quod ad priorem ac principalem sensum assumendum cogat, praefatae expressiones manent secundum se ambiguae. Ceterum potiusquam pro-

“ Editio HANSSENS II 233. Cf. integrum textum infra in art. 3, p. 941.

prie dicta ambiguitas, in eis videri debet sensus plenior, quo nempe, ad modum unius et complexive, exprimuntur duo copulati effectus Ordinationis, potestas scilicet et gratia, seu una totalis consecratio hominis, dignificativa simul et sanctificativa, et unus totalis descensus sive collatio Spiritus S.

Aphraates, Dem. 23, comparans Ordinationem cum Baptismo, ait quod sicut per Baptismum perficitur christianus, ita per Ordinationem sacerdos: “Fructus germinaverunt olivae spendidae, in qua signum est sacramenti vitae, quo perficiuntur christiani et sacerdotes et reges et prophetae.”⁵⁵

Athanasius, *Ep. ad Dracontium* 4, comparat Ordinationem cum Baptismo quoad collationem gratiae, aiens non ideo vanam ac vacuam reputandam esse Ordinationem quia ea aliqui ex ordinatis abutuntur, sicut non est seponendus Baptismus quia istius gratiam quidam despiciunt: “An arbitrantur consilarii tui te nihil accepisse [in Ordinatione], qui contemnere videantur? Sed hallucinantur sane. Restat enim ut baptismi gratiam [χάρη-] nihil pendant, si quidam reperiantur qui eam dispiciant. Sed revera accepisti, dilectissime Draconti” (J/G 25. 527).

Lucijer Calaritanus episcopus (floruit circa 356-360) in opere *Dc S. Athanasio* 1, scribit: “Neque enim posset impleri virtute Spiritus sancti ad Dei gubernandum populum, nisi is, quem Deus allegisset, cuique manus per catholicos episcopos fuisset imposita, sicut defuncto Moyse, impletum Spiritu sancto invenimus successorem eius lesum Nave” (ML 13. 829).

Basilius, *Ep.* 53. 1, ait quod qui Ordinationem pro pretio confert, “Dei donum vendit” ac propterea ipse “accepta gratia” privabitur: “Nam levius delinquit qui prae inscitia emere vult, quam qui Dei donum vendit. . . Quod tu gratis accepisti, id si venderis, tamquam Satanae venditus gratia privabere” (MG 32. 398) *Ep.* 188. 1: “Qui autem ab ecclesia se separaverunt, non habebant amplius in se gratiam [χάρη] Spiritus sancti, defecerat enim communicatio, interrupta continuatione. Qui enim primi recesserant, ordinationem a patribus habebant et per manuum eorum impositionem habebant donum spirituale [το χάρισμα το τί-εἰς/ιου-εἰς] ; qui autem resecti laici effecti, nec baptizandi nec ordinandi habebant potestatem, ut qui non possent amplius Spiritus sancti gratiam [χάριν] aliis praebere, a qua ipsi exciderant” (MG 32. 667 sq. Cf. *Ep.* 244. 6, MG 32. 919). *Liturgia S. Basilii* (saec. 5) habet: “Domine Deus . . tu es qui constituisti nos ad hoc ministerium in potestate Spiritus tui sancti. . . Mitte . . . nobis gratiam sancti tui Spiritus” (ML 31. 1631, 1634; cf. supra, p. 406).

⁵⁵“Apud I. Parisot, *Patrologia Syriaca* (accurante R. Graffin) 1-2 (Parisiis 1907) 10.

Xazianzenus, *Or.* 43. 78: “Fidelissimis suis cultoribus ad ecclesiasticos gradus provehendis [Basilus] manum et Spiritum praebebat, ut ne sacrario fraudarentur, quos discipulos atque in sacerdotio adiutores habuerat” (*MG* 36. 599). *Carmina*, l. 2, s. 1, carm. 30, vers. 93 sq.: “Ubi [sunt] manus quae Spiritum attraxerunt super capita vestra?” (*J/G* 37. 1293 sq.).

Chrysostomus, *In Act.*, hom. 14, n. 3 sq.: “Hoc enim est ordinatio. Manus viri superponitur, totum vero Deus operatur, eiusque manus est quae tangit caput ordinati” (*MG* 60. 116). *In Act.*, hom. 15, n. 1: “Vide, quomodo inter septem illos [diaconos ab apostolis ordinatos] unus praecellens esset, ac primas teneret [i.e. Stephanas]. Etsi enim ordinatio communis esset, at hic maiorem gratiam attraxit. Antea vero signa non faciebat, sed ubi manifestus fuit; ut ostenderetur non solam gratiam sufficere, sed ordinationem requiri, ut Spiritus accessio fiat” (*MG* 60. 119). In *Homilia de resurrectione mortuorum* 8, comparans Ordinem cum Baptismo et Eucharistia quoad supernaturalem efficaciam, scribit: “Nisi enim etiam nunc esset arrhabo Spiritus, neque baptisma adhibitum esset, neque peccatorum remissio, neque iustitia et sanctificatio facta esset, neque adoptionem filiorum Dei accepissemus, neque percepissemus mysteria: corpus enim et sanguis mysticus non fiunt absque Spiritus gratia: neque sacerdotes habuissemus: neque enim has ordinationes [χρησμοποιία] sine tali descensu [Spiritus S.] fieri est possibile” (*MG* 50. 432). Comparatio cum Baptismo indicat collationem gratiae, comparatio vero cum Eucharistia indicat potius solam potestatem, comparatio cum utroque simul sacramento indicare videtur complexivum effectum virtutis Spiritus S., seu gratiam potestativam et sanctificativam. *In Io.*, hom. 86, n. 4: “Deus ordinat [sacerdotes]. . . Propter eos [fideles] bene moratos, etiamsi sacerdotes admodum scelesti sint, sua omnia [Deus] perficiet, et mittet Spiritum sanctum. Neque enim pura mens propter propriam puritatem Spiritum attrahit, sed gratia omnia operatur. . . Quidquid enim concreditum habet sacerdos, solius Dei donum est, et quantumcumque humana philosophia proficiat, gratia semper illa minor apparebit” (*MG* 59. 472 sq.).

Mopsuestenus, *In 1 Tim.* 4. 14: “‘Noli negligere gratiam quae in te est’. . . Donum divinum . . . adsecutus es, per revelationem illud accipiens perque impositionem manuum plurimorum et hoc non vilissimorum, qui in tua ordinatione ipsi gratiae visi sunt ministrasse.”

Hieronymus, *Altercatio lucijeriani et orthodoxi*, n. 11, comparans Ordinationem cum Baptismo sub ratione efficacitatis, scribit: “Eadem ratione a nobis episcopus [in haeresi ordinatus] recipitur, qua laicus

”*Loc. cit.* (supra, in p. 559).

[in haeresi baptizatus] a vobis recipitur. . . Si in fide sua baptizato baptizans nocere non potuit, et in fide sua sacerdotem constitutum constituens non inquinavit" (*ML* 23°. 174; cf. n. 10).

Leo I, *Ep.* 9. 1. (supra cit., in p. 520): "Sacerdotalem vel leviticam ordinationem" appellat "tantae benedictionis sacramentum."

Gregorius I, *Homiliae XL in Evangelia*, hom. 17. 13, hanc simoniacarum ordinationum obiurgationem profert, quam fere ad verbum repetunt plures scriptores posteriores mox referendi: "Cur non ante mentis oculos revocatis quod templum Redemptor noster ingressus, cathedras vendentium columbas evertit, et nummulariorum effudit aedes? (*Mat.* 21, 12). Qui namque sunt in templo Dei hodie qui columbas vendunt, nisi qui in Ecclesia pretium de impositione manus accipiunt? Per quam videlicet impositionem Spiritus sanctus coelitus datur. Columba ergo venditur, quia manus impositio, per quam Spiritus sanctus accipitur, ad pretium praebetur. Sed Redemptor noster cathedras vendentium columbas evertit, quia talium negotiatorum sacerdotium destruit. Hinc est enim quod sacri canones simoniacam haeresim damnant, et eos privari sacerdotio praecipiunt, qui de largiendis ordinibus pretium quaerunt. Cathedra ergo vendentium columbas evertitur, quando hi qui spiritalem gratiam venundant, vel ante humanos, vel ante Dei oculos, sacerdotio privantur" (*ML* 76. 1145).

Taio Caesaraugustanus episcopus (saec. 7), *Sententiae*, l. 2, c. 40: "Columbas quippe vendere est impositionem manus, qua Spiritus accipitur, non ad vitae meritum, sed ad praemium dare" (*ML* 80. 839).

Beda (saec. 8), *Homiliae evangelii*, l. 1, hom. 22: "Vendunt columbas, qui acceptam Spiritus gratiam, non gratis, ut praeceptum est, sed ad praemium dant, qui impositionem manus qua Spiritus accipitur, etsi non ad quaestum pecuniae, ad vulgi tamen favorem tribuunt, qui sacros ordines non ad vitae meritum, sed ad gratiam largiuntur" (*Λ/Α* 94. 116 sq.).

In epistola quadam canonica *Hincmaro Rhemensi* episcopo (saec. 9) tributa ab ignoto auctore *Formularum veterum*, idem repetitur: "Columbas enim vendere est de Spiritu sancto, quem Deus omnipotens consubstantiali sibi per impositionem manuum hominibus tribuit, commodum temporale percipere" (*ML* 87. 920).

Gerbertus ravennatensis episcopus (subinde Silvester II, 999-1003) in suo sermone *De informatione episcoporum*, agens contra easdem simoniacas ordinationes, ait: "Interrogo tamen paulisper fratrem coepiscopum, quia episcopus sum, et cum episcopo loquor. Dic mihi, frater episcope, cum dares pecuniam, quid accepisti? — quid? inquit. Gratiam episcopalem. Et haec gratia cur tali vocabulo nuncupatur? Cur? inquit. Ut reor, ab eo quod gratis datur, et ideo gratia vocita-

tur. — Et si gratia gratis datur, et auro non aestimatur, cur a te pecunia comparatur? . . . Quis dat, frater episcopo, gratiam episcopalem? Deus, an homo? Sine dubio Deus, sed tamen per hominem. Homo imponit manum, et Deus largitur gratiam; sacerdos Deo servit supplici dextera, Deus benedicit potenti dextera; episcopus initiat ordinem, et Deus tribuit dignitatem” (Λ/Λ 139. 175).

Petrus Damianus († 1072), *Opusc.* 30 *Dc sacramentis per improbos administratis*, explicite appellat supradicta verba Gregorii I de simoniacis ordinationibus, scribens: “Hic itaque [i.e. Gregorius] . . . in homilia de sacerdotibus facta, per impositionem manus Simoniaci Spiritum sanctum coelitus dari manifestissime confitetur. ‘Qui namque,’ inquit, ‘sunt in templo Dei hodie, qui columbas vendunt, nisi qui in Ecclesia pretium de impositione manus accipiunt?’ per quam videlicet impositionem Spiritus sanctus coelitus datur” (*ML* 145. 525). *Opusc.* 25 *Dc dignitate sacerdotis*: “Et tunc lebes iste [i.e. episcopus] sanctificatus est Domino, atque ideo consecrationis gratiam, quam ipse intus ex munere summi largitoris accepit, merito iam et in alios adhibita manus impositione transfundit” (*ML* 145. 497 sq.).

Alexander II (1061-1073), *Ep.* ad clerum et populum lucensem: “Chalcedonense . . . concilium . . . condemnat eos qui sacram manus impositionem (per quam Spiritus sanctus confertur) mercari dignoscuntur” (*ML* 146. 1388).

Bonizo sutrinus et placentinus episcopus († inter 1090 et 1099). *Liber de sacramentis*: “Sunt praeterea et alia sacramenta, quibus nunc utitur Ecclesia Dominico exemplo, quamvis non tradito praecepto, ut est exsufflatio in exorcismis, effectatio in catechumenis, et manus impositio, qua baptizatis consignando sanctus datur Spiritus, et qua reconciliantur peccatores matri Ecclesiae, et qua episcopis et sacerdotibus et levitis virtus traditur ministerii” (*ML* 150. 865 sq.).

Gerardus Cameracensis episcopus (saec. 11), *Acta Synodi Atrcbatensis*, c. 6; “Cum presbyteri ordinantur, per impositionem manuum sacerdotalis gratiae donum suscipiunt” (*ML* 142. 1293).

Theophylactus (saec. 11), *In 1 Tim.* 4. 14 (supra cit., in p. 560): “Vide autem horrendum istud, quantum possit impositio manuum sacerdotalium.”

Pseudo-Bruno Carthusianus (circa finem saec. 11). *In 2 Tim.*, c. 1: “Cum enim te consecrarem episcopum per impositionem manuum mearum gratiam Spiritus sancti accepisti” (*ML* 153. 460). *In 1 Tim.*, c. 4: “Nota quod per impositionem manus Spiritus sanctus datur: non

Integrum textum recitavimus in tractatu de *Extrema Unctione* I 158 sq. ubi etiam (p. 265) conati sumus ad rectum sensum trahere obscuram affirmationem Bonizonis qua videtur confundere sacramenta et sacramentalia et denegare divinam institutionem sacramentorum, praeter Baptismi et Eucharistiae.

ideo fit quin sine hoc posset dari,⁵⁸ sed ideo manus imponitur, ut plenam sublectionem per hoc discat exhibere Deo et consecratori suo ille qui sacratur” {*ML* 153. 447).

4. *Textus qui utrosque effectus potestatis et gratiae distinctos simul ac intime copulatos, proponunt.*

Inter hos praecipue notandi sunt ex una parte tria insignia testimonia Nysseni, Augustini et Cyrilli Alexandrini de efficacia Ordinis et ex alia parte documenta liturgica, quae, inde ab antiqua *Traditione Apostolica*, constanter utrumque effectum exprimunt in ipsa formula orationis ordinativae.

Nyssenius, Oratio in diem luminum, assimilans Ordinationem sive Baptismo sive consecrationi eucharisticae quoad eorum efficaciam et effectum, clare distinguit inter duos effectus sive potestatis sive gratiae invisibiliter animam transformantis: “Quare ne contempnas divinum lavacrum, neque id tamquam commune propter usum aquae parvi facias, et levi momento ducas. Nam id quod operatur, magnum est, et ab illo mirabiles existunt effectus. . . Panis item, panis est initio communis; sed ubi eum mysterium sacrificaverit, corpus Christi fit et dicitur. Sic mysticum oleum, sic vinum, cum sint res exigui pretii ante benedictionem, post sanctificationem quae a Spiritu procedit, utrumque eorum excellenter operatur. Eadem item verbi vis etiam sacerdotem augustum et honorandum facit, novitate benedictionis a communitate vulgi segregatum. Cum enim heri ac tempore superiori unus e multitudine ac plebe esset, repente redditur praeceptor, praeses, doctor pietatis, mysteriorum latentium praesul: eaque contingunt ei. cum nihil vel corpore, vel forma mutatus, sed quod ad speciem externam attinet, ille sit, qui erat, invisibili quadam vi ac gratia [δυνά/ut καὶ χάρις] invisibilem animam in melius transformatam gerens” {*MG* 46. 582 sq.}. Prosequitur ibidem Nyssenius ostendens veritatem efficacitatis Baptismi, emphaticis illis verbis quae, ad probandam causalitatem sacramentorum ex opere operato, citavimus in tractatu *De sacramentis in genere* 150, 151, 152, 197.

Chrysostomus, De sacerdotio 3. 4sq.: “Non . . . creata potestas, sed ipse Paracletus hoc officium ordinavit, qui manentibus in carne auctor fuit ut angelorum ministerium animo conciperent. . . An ignoras humanam animam ignem sacrificii huiusmodi [i.e. eucharistici] numquam gestare potuisse, sed omnes funditus perituros fuisse, nisi magnum adesset gratiae Dei auxilium? Si quis enim secum reputet quantum illud sit, nempe hominem carne et sanguine involutum, prope

“ Haec ambigua expressio intelligi potest de mera possibilitate, scilicet: Quamvis potuisset alius ritus institui ad conferendum Spiritum sanctum, tamen de facto convenienter instituta est manus impositio.

beatam illam et immortalem naturam [i.e. gloriosum corpus Christi praesens in Eucharistia) constitui, tunc probe intelliget quanto honore Spiritus gratia sacerdotes ornaverit" (*MG* 48. 642).

Ambrosius, Ep. 63. 58 sq., significat in sacerdotali ordinatione "divinam gratiam operari," "committi potestatem," conferri "gratiam sacerdotalem" et "virtutes sacerdotales": "Et ut advertamus quia in sacerdotibus divina magis quam humana operatur gratia, una ex multis, quas Moyses per tribus acceperat et recondiderat, virga Aaron floruit: atque ita divini iudicii munus spectandum in sacerdote populus advertit, ac destitit parem sibi humano iudicio vindicare gratiam, qui ante parem sibi praerogativam competere arbitrabatur. Virga autem illa quid aliud ostendit, nisi quod numquam sacerdotalis marcescat gratia, et in summa humilitate habeat in suo munere commissae sibi florem potestatis

Sacerdos sacerdotem consecrare debet, et ipse eum iudicare vestimentis, hoc est, virtutibus sacerdotalibus: ac tunc si nihil ei deesse indumentorum adverterit sacerdotalium, et apte quadrare omnia, sacris eum adhibet altaribus" (*ML* 16. 1255 sq.). *De officiis min.*, l. 1, n. 248 sq., de diaconis dicitur quod "sacri ministerii gratiam recipiunt" et "eliguntur ex omnibus et sanctificantur" (*ML* 16. 105); *ibid.*, n. 250 (cit. in art. seq., p. 877) ostenduntur virtutes per quas haec diaconalis gratia praecipue operatur, scilicet sapientia, iustitia, fortitudo et temperantia.

Ambrosiaster pariter, etsi minus clare, effectum gratiae una cum collatione potestatis significat, quatenus resuscitationem gratiae acceptae in Ordinatione, quam urget Apostolus, intelligit de mentis alacritate, et infusionem Spiritus S. quae datur in Ordinatione assimilat infusioni eiusdem Spiritus quae confertur in Baptismo. *In 1 Timi.* 4.13 sq.: "Si enim rector populi ab his [i.e. ab exhortando et docendo] dissimulat, negligit gratiam datam sibi; ad hoc enim creatur dux populo, ut huius salutis sollicitudinem gerat, admonendo, docendo, ut fructum habeat ordinatio. . . Gratiam tamen dari ordinatoris significat per prophetiam et manuum impositionem. Prophetia est. qua eligitur quasi doctor futurus idoneus; manus vero impositiones verba sunt mystica, quibus confirmatur ad hoc opus electus, accipiens auctoritatem. teste conscientia sua, ut audeat vice Domini sacrificium Deo offerre" (*ML* 17. 501). *In 2 Timi.* 1. 6sq.: "Sic ergo recreat in se donum gratiae Dei acceptum per ordinationem presbyterii, dum animum confovet mentis alacritate, gaudens in semetipso, sicut in novitate ordinationis gaudetur. Denique [Apostolus] subiecit: 'Nec enim,' inquit, 'dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis.' Innovatus enim homo exit de timore, accipiens spiritum laetitiae propter justificationem" (*ML* 17. 513). *Quaestiones Veteris et Novi Testamenti*, q. 93:

“Illud autem quod insufflasse in discipulos Dominus legitur post dies paucos resurrectionis suae, et dixisse: ‘Accipite Spiritum sanctum,’ ecclesiastica potestas collata intelligitur esse. . . Semel ergo fieri oportuit, ut de caetero traditio ista non sine dono Spiritus sancti esse crederetur. Sicut enim in Salvatore forma data est visibiliter, ut post Baptismum Spiritus sanctus credentibus de caetero invisibiliter dari non ambigeretur: ita et in supra dicta causa forma data est in principio, ut ex eo traditioni ecclesiasticae [i.e. Ordinationi] Spiritus sanctus infusus credatur” {*ML* 35. 2287).

Augustinus in duobus textibus *Contra epistolam Parmeniani*, l. 2, n. 28, et *De bono coniugali* 32, citatis in art. praec. (p. 479 sq.), efficaciam ritus Ordinationis eiusque prioris effectus sacrae potestatis indelebilitatem aptissime proponit, inducta comparatione cum Baptismo et Matrimonio, sub ipso communi nomine sacramenti (“Utrumque enim sacramentum est . . . , illud, cum baptizatur, istud cum ordinatur”). Praeterea in priori textu (nn. 28 et 30) distinctionem utriusque effectus potestatis et gratiae sanctificantis proponit (nota illa distinctione: “Aliud est non habere, aliud perniciose habere, aliud salubriter habere” et “Non habere aliud est, aliud non recte habere”), sequenti modo ratiocinationem suam evolvens: “Sicut autem [haeretici] habent in Baptismo quod per eos dari possit, sic in Ordinatione ius dandi; utrumque quidem ad perniciem suam, quamdiu charitatem non habent unitatis. Sed tamen aliud est non habere, aliud perniciose habere, aliud salubriter habere. Quidquid non habetur, dandum est cum opus est dari, quod vero perniciose habetur, per correctionem depulsa perniciie agendum est ut salubriter habeatur. . . Si nos male facimus [non reordinando haereticos], ipsi [Donatistae] explicant quomodo sacramentum baptizati non possit amitti, et sacramentum ordinati possit amitti: quoniam dicunt, ‘Recedens ab ecclesia Baptismum quidem non amittit, ius dandi tamen amittit.’ Si enim utrumque sacramentum est, quod nemo dubitat: cur illud non amittitur, et illud amittitur? Neutri sacramento iniuria facienda est. Si sancta malos fugiunt, utrumque fugiat: si sancta in malis inviolabiliter manent, utrumque maneat. Si dixerint, Baptismus in sola vera Ecclesia recte datur: respondetur eis, Baptismus in sola vera Ecclesia recte habetur. Cur non potest dari ubi non recte datur, cum possit haberi ubi non recte habetur? An quia non habere aliud est, aliud non recte habere? Sic et non dare aliud est, aliud non recte dare. Sicut non recte habet qui ab unitate discedit, sed tamen habet, et ideo redeunti non redditur: sic etiam non recte dat qui ab unitate discedit, sed tamen dat; et ideo quod ab eo accepit, venienti ad unitatem non iteratur” {*ML* 43. 71 sq.).

Theodoretus, dum in uno loco, *In i Tim.* 4. 14, gratiam collatam Timotheo in Ordinatione intelligit sacram potestatem seu “docendi munus,” in alio loco, *In 2 Tim.* 1. 6 sq., eandem gratiam videtur intelligere de gratia sanctificante, quae indigeat “animi alacritate excitari,” ad mentem ipsius Apostoli loquentis de gratia sive spiritu virtutis, dilectionis et sobrietatis (cf. textus citatos supra, p. 559); quae quidem ostendunt ipsum per gratiam ordinationis intelligere totalem ac copulatum effectum sacrae potestatis et gratiae sanctificantis. Eodem modo loquuntur plures posteriores doctores, uti inter Graecos *Pseudo-Oecumenius* (saec. 9) et *Theophylactus* (saec. 11) atque inter Latinos *Pseudo-Priniasius Hadrumetanus* (saec. 6), *Pseudo-Haymo Halberstatensis* (saec. 9) et *Herveus Bndigalcensis* (saec. 11-12). quos omnes citavimus supra, ubi de explicatione ipsius epistolae paulinae (pp. 559-561).

Cyrillus Alex., *In iohannis evangelium*, 1. 12 (*Io.* 20. 21-23). supra-relatum testimonium Nysseni complet assignans etiam rationem quare qui accipit sacram potestatem debeat etiam gratiam sanctificantem accipere: “‘Dixit ergo eis Iesus iterum: Pax vobis. Sicut misit me Pater, et ego mitto vos’ Ordinavit quidem his verbis Dominus noster Iesus Christus orbis duces atque doctores, ac divinorum suorum mysteriorum dispensatores. . . ‘Haec cum dixisset, insufflavit, et dixit eis: ‘Accipite Spiritum sanctum. Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, et quorum retinueritis, retenta sunt.’ Postquam magna dignitate apostolatus claros effecit, divinorumque altarium, sicut modo dixi, dispensatores ac sacerdotes constituit, statim eos sanctificat, manifesto insufflatu Spiritum eis largiens, ut et nos firmiter crederemus alienum non esse a Filio Spiritum, sed ei consubstantialem, et per ipsum ex Patre procedentem. Ostendit vero necessario sequi ut detur iis Spiritus qui ad divinum apostolatum per eum deliguntur. Cur ita? Nempe quod nihil gratum Deo facere, neque peccati laqueis sese expedire possint, nisi virtute ex alto prius induti, et in aliud quiddam quam quod erant transformati. Ideoque ad quemdam veterum dictum est. ‘Insiliet super te Spiritus Domini, et verteris in virum alium’ [1 *Rcg.* 5. 6]. Robur vero mutatuos homines Deo afflato propheta etiam nobis Isaias promittebat. Sed Paulus sapientissimus plus quam alios quosdam se in apostolatu laborasse referens, statim subiunxit: ‘Non ego autem, sed gratia Dei mecum’ [1 *Cor.* 15. 10]. . . Iesus Christus . . . divinorum altarium sacerdotes per seipsum perfecit. . . Perfecit vero, per veram sanctificationem suae naturae participes communicatione Spiritus efficiens, ac veluti refingens naturam hominis ad supernaturalem vim atque gloriam” (*MG* 74. 707-711).

Documenta liturgica concorditer utrumque effectum potestatis et gratiae exhibent in ipsa oratione seu formula trium Ordinationum. Invocata nempe a Deo sacra potestate, propria unicuique ordinis episcopatus, presbyteratus et diaconatus, libenter immorantur in invocanda peculiari unicuique gratia, qua talis potestas digne ac competenter exerceri possit.

Traditio Apostolica (exarata certe non post medium saec. 3; cit. in art. praec., pp. 309-311) significat per impositionem manuum conferri a Deo *episcopo* “virtutem principalis spiritus” (το mw/ia ijye/zom-ôv, i.e. spiritum principalitatis, sive potestatis), “spiritum primatus sacerdotii” (το ηή/ια αρχιερατικόν, i.e. spiritum pontificatus), potestatem offerendi sacrificium, remittendi peccata, ordinandi, simulque gratiam sive auxilium divinum ad talem potestatem digne exercendam, ut nempe episcopus “sine reprehensione serviat” et “placeat tibi [Deo] in mansuetudine et mundo corde.” Pariter *presbytero* conferri “spiritum gratiae et consilii ut adiuvet et gubernet plebem tuam in corde mundo,” scilicet potestatem gubernandi et gratiam talis potestatis adiutricem. Item diacono conferri “spiritum sanctum gratiae et sollicitudinis et industriae in hunc servum tuum, quem elegisti ministrare ecclesiae tuae,” i.e. potestatem ministrandi in Ecclesia et gratiam ministerii adiutricem. Duo igitur distincti effectus, utut ad invicem commixti, constanter in triplici Ordinatione proponuntur, aliqua nempe sacra potestas et aliquod peculiare auxilium gratiae, illius adiutricis quae triplici modo exprimitur, ut triplici diversae potestati accommodari intelligatur, i.e. gratia “mansuetudinis” quoad episcopum, gratia “consilii” quoad presbyterum et gratia “sollicitudinis et industriae” quoad diaconum.

Sacramentarium Serapionis (cit. in art. praec., pp. 439 sq.) in orationibus seu formulis trium Ordinationum haec significat: Ordinatio confert *diacono* “spiritum cognitionis ac discretionis, ut possit pure et immaculate ministrare.” Presbytero vero, “spiritum veritatis, sensum et cognitionem et cor bonum ut possit administrare populum et dispensare verba divina et reconciliare populum Deo.” Episcopo tandem, “gratiam et spiritum divinum [quo] dignus sit qui pascat gregem immaculate et inoffense.”

Eosdem effectus ac *Traditio Apostolica* proponunt sequentia tria documenta quae ab ipsa derivantur.

Constitutiones Apost. (cit. in art. praec., pp. 441-444). Quoad *episcopum*: “Per nos [ordinatores] infunde virtutem ‘principalis tui spiritus’. . . Da huic servo tuo, quem elegisti in episcopum, pascere sanctum tuum gregem et pontificem tuum agere, inculpate ministrantem nocte ac die.” Quoad *presbyterum*: “Imple illum spiritu gratiae et

consilii, ut adiuvet ac gubernet populum tuum in corde mundo, sicut Moysi praecepisti eligere seniores, quos implevisti spiritu.” Quoad *diaconum*: “Imple eum spiritu et virtute, sicut implevisti Stephanum, et concede ei, ut ministerium sibi traditum, probe, constanter, innocue ac inculpabiliter administret.” Eadem prorsus referuntur in *Epitome libri VIII Constitutionum Apost.* (cf. in art. seq., p. 921).

Testamentum D.N.I.C. (cit. in art. seq., pp. 922 sq.). Quoad *episcopum*: “Illumina et effunde intelligentiam et gratiam Spiritus tui principalis. . . Huic servo tuo, quem elegisti ad episcopatum, ut pascat gregem tuum sanctum et summo sacerdotio fungatur sine querela, die ac nocte tibi ministrans, concede, ut appareat facies tua. eumque dignum redde, qui tibi diligenter et cum omni timore offerat oblationes ecclesiae sanctae tuae.” Quoad *presbyterum*: “Da ei spiritum gratiae, consilii et magnanimitatis, spiritum presbyteratus, qui non senescit, qui non deficit, spiritum homogeneous, fideles diligentem et redarguentem ad coadiuvandum et gubernandum populum tuum . . . , quemadmodum . . . praecepisti Moysi, ut eligeret presbyteros, quos replevisti spiritu tuo” (cf. cetera verba quae ibi sequuntur). Quoad *diaconum*: “Emitte spiritum gratiae et diligentiae super famulum tuum, ut ei detur studium, quies, magnanimitas, virtus placendi tibi. Da ipsum, Domine, operarium legalem absque confusione, mitem, amatorem orphanorum, amatorem colentium pietatem, amatorem viduarum, ferventem spiritu, amatorem bonarum rerum.”

Canones Hippolyti (cit. in art. seq., pp. 925 sq.). Quoad *episcopum*: “Respice super N. servum tuum, tribuens virtutem tuam et spiritum efficacem quem tribuisti sanctis apostolis . . . illis qui fundaverunt Ecclesiam in omni loco. . . Tribue etiam illi, o Domine, episcopatum et spiritum clementem et potestatem ad redimenda peccata.” Quoad *presbyterum*, notatur eandem orationem esse dicendam ac in ordinatione episcopi. Quoad *diaconum*: “Ut illi concedas vim vincendi omnem potestatem dolosi signo crucis tuae quo ipse signatur, utque concedas mores sine peccato coram omnibus hominibus.”

Similia proferunt posteriora opera liturgica, nempe *Sacramentaria*, *Ordines* et *Pontificalia*. Sit unum pro aliis *Sacramentarium Gregorianum-Hadrianum*, ab Hadriano I circa finem saec. 8 ad Carolum Magnum missum et ab Alcuino (f 804) auctum, a quo originem habet primum *Pontificale Romanum-Germanicum* saec. 10 ac subinde, per huius reformationem, ipsum *Pontificale Romanum* saec. 12. Quoad *episcopum*: “Huic famulo tuo quem ad summi sacerdotii ministerium elegisti hanc quaesumus domine gratiam largiaris . . . ut tui spiritus virtus et interiora eius repleat: Et exteriora circumtegat: abundet in

eo constantia fidei, puritas dilectionis, sinceritas pacis, tribuas ei cathedram episcopalem ad regendam ecclesiam tuam et plebem universam. Sis ei auctoritas, sis firmitas, sis potestas. Multiplices super eum benedictionem et gratiam tuam, ut ad exorandam misericordiam tuam, tuo munere semper idoneus, tua gratia possit esse devotus.”⁵⁰ Quoad *presbyterum*: “Da quaesumus pater in hunc famulum tuum presbyterii dignitatem, innova in visceribus eius spiritum sanctitatis, acceptum a te deus secundi meriti munus obtineat, censuramque morum exemplo suae conversationis insinuet, sit probus cooperatore ordinis nostri, eluceat in eo totius forma iustitiae.”⁵⁰ Quoad *diaconum*: “Emitte in eum domine quaesumus spiritum sanctum, quo in opus ministerii fideliter exequendi, septiformis gratiae munere roboretur: abundet in eo totius forma virtutis, auctoritas modesta, pudor constans, innocentiae puritas, et spiritualis observatio disciplinae; in moribus eius tua praecepta fulgeant, ut suae castitatis exemplo, imitationem sancta plebs tua adquirat, et bonum conscientiae testimonium proferens, in christo firmus et stabilis perseveret, dignisque successibus de inferiori gradu, per gratiam tuam capere potioramereatur.”⁸¹

5. *Textus qui solum effectum gratiae directe ac signate proponunt.*

Ignatius Antiochenus in inscriptione suae *epistolae ad Philadelphenses* ait Christum episcopum, presbyteros et diaconos illius ecclesiae “firmasse in stabilitate per sanctum suum spiritum” (*Funk* 1. 265).

Pseudo-Cyprianus (circa a. 300 in Africa), *De aleatoribus* 4: “Et quoniam episcopium,¹² id est, Spiritum sanctum per impositionem manus, cordis excipimus hospitio, cohabitatori nostro ne ullam molestiam proponamus, Apostolus monet et dicit: ‘Nolite contristare Spiritum sanctum qui in vobis est, et nolite extinguere lumen quod effulsit in vobis’ . . . Nos [episcopi] . . . dispensatores et procuratores Evangelii sumus; hoc quoque inter dispensatores et procuratores quaeritur, ut quis fidelis et iustus inveniatur. . . Apostolus . . . ad Timotheum docendum et corroborandum in fidei firmitate . . . sollicitus dicit: ‘O Timothee fili, commendatum serva; noli spernere donum quod in te est per impositionem manuum seniorum . . .’ ” (*ML* 4. 905). Agitur de collatione Spiritus S. (seu gratiae qua Spiritus S.

⁵⁰ “Apud H. A. Wilson, *The Gregorian Sacramentary under Charles the Great* (London 1915) 5sq.

^w *Ibid.* 7.

¹² *Ibid.* 8. Eaedem tres formulae reproducuntur in *Pontificali Romano-Germanico* saec. 10 et in *Pontificali Romano* saec. 12 (formula tamen consecrationis episcopi est multo proluxior), ut videre potes in critica editione prolata a M. Andrieu, *Le pontifical Romain au moyen-âge*, I: *Le Pontifical Romain du XII siècle* (“Studi e Testi,” n. 86, Città del Vaticano 1938) 133, 136, 147 sq.

Quidam codices habent: “episcopum,” sed etiam Hartel in sua critica editione *Corporis Vindobonensis* retinet vocem “episcopium.”

dicatur inhabitare in corde) per manuum impositionem. Totus contextus, qui est de pastoralis officio episcoporum, ostendit hanc manuum impositionem esse eam qua traditur Ordo seu episcopatus, non vero qua datur Confirmatio. Hic textus est parallelus textui Apostoli 2 *Tim.* 1. 6-7, in quo, ut dictum supra (p. 567), nequaquam est sermo de Confirmatione (v. 7), ut quidam inepte putarunt.

Chrysostomus, In 2 Tim. 1. 6 sq.: “ ‘Admoneo te ut resuscites gratiam Dei, quae est in te per impositionem manuum mearum.’ id est. gratiam Spiritus, quam accepisti, ut praesides Ecclesiae, ut signa edas, et cultum omnem exhibeas. Penes nos enim est illam vel extinguere vel accendere: idcirco alibi dicit: ‘Spiritus nolite extinguere’ (1 *Thess.* 5. 19). Ex ignavia enim et negligentia extinguitur; ex vigilantia et attentione excitatur. Est quidem in te, sed tu ardentius efficit; id est, fiducia impleto, gaudio, laetitia: sta viriliter. ‘Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis et dilectionis et sobrietatis.’ Id est, non ideo spiritum accepimus, ut reprimamur, sed ut cum fiducia agamus. . . Multis enim dat spiritum fortitudinis. . . At contra tibi dedit spiritum virtutis et caritatis. . . Ergo illud etiam ex gratia est... Nam ille qui facit ut clamemus, ‘Abba Pater,’ et caritatem erga Deum indit, et erga proximum . . . : ex virtute namque posito timore, caritas gignitur” {*MG* 62. 603}. In hoc textu, a primo ad ultimum, est sermo de gratia sanctificante; nec obstat quod in prioribus verbis dicatur gratia dari episcopo ut praesidet Ecclesiae, ut signa edat et cultum exhibeat, nam haec non tam ad ipsam potestatem referuntur quam ad gratiam sanctificantem quae datur ut convenienter talis potestas exerceatur; hunc sensum suggerit totus subsequens contextus.

Mopsuestenus, Liber ad baptizandos 5 sq. (cit., ex versione anglica, in art. praec., p. 436), ait quod verba “Et cum spiritu tuo” (quibus fideles respondent salutationi episcopi “Pax vobis”) “non referuntur ad eius animam, sed ad gratiam Spiritus Sancti qua . . . ipse accessit ad sacerdotium. . . Omnes [fideles] adprecantur ut. mediante pace, gratia Spiritus Sancti conferatur ei, ut possit conari ad publicum ministerium persolvendum digne ac convenienter.” “Sacerdos possidet gratiam spiritualem, quam accepit in suo sacerdotio et ex qua derivat fiduciam dandi talia [i.e. sacramenta Corporis et Sanguinis Christi]... Sacerdos hoc donum manu sua distribuit cum magna fiducia, ratione gratiae Spiritus ipsi collatae in ordine ad hoc ministerium.” *Ibid.* 5 (citand., ex eadem anglica versione, in art. seq., p. 867) ait “diaconos . . . ordinatos esse ad ministrandum in hoc tremendo officio [eucharistici sacrificii] per gratiam Spiritus Sancti quam acceperunt.”

Innocentius I, Ep. 24. 4 ait “plenitudinem [Spiritus S.] . . . maxime in ordinationibus operari” {*ML* 20. 550}. Ex contextu apparet hanc

Spiritus S. plenitudinem intelligi non de sacra potestate sed de ipsa gratia sanctificante, nam paulo ante Innocentius ait haereticos “perfectionem Spiritus, quam acceperant, amittere.”

Pseudo-Gregorius I, In librum primum Regnum expositiones^{TM} 1. 4. n. 23: “In eo quod immutatum cor Saul habere dicitur [1 *Reg.* 10. 9], novis praedicatoribus sanctae Ecclesiae simulatur, qui cum ordinem praedicationis accipiunt, per divinam gratiam meliores fiunt. Samuel quippe Saul in principem unxit, Deus autem ei cor aliud immutavit, quia sacrorum ordinum sacramenta ab Ecclesiae doctoribus foris accipimus, sed sacramentorum virtute ab omnipotente Deo interius roboramur. Virtus vero sacramenti gratia est spiritus septiformis. Quam certe gratiam qui accipiunt, quasi alio accepto corde immutantur, quia quos gratia sua sanctus Spiritus roborat, esse eos facit protinus quod non erant” (*ML* 79. 299).

Amalarius Metensis, Liber officialis, c. 12, significat episcopum imponendo manus super diaconos “precari virtutem gratiarum” (cf. integrum textum in art. seq., p. 940).

6. *Comparatio cum aliis sacramentis*, signanter cum Baptismo, quae frequenter occurrit apud Patres (et quidem nonnumquam sub ipso communi nomine “sacramentum”), peculiari modo efficacitatem ac sacramentalitatem Ordinis ostendit.

Firmilianus, Ep. 75 (inter Cyprianicas). 7, sub nomine sive potestatis sive gratiae comparat Ordinem cum Baptismo: “Omnis potestas et gratia in Ecclesia constituta est, ubi praesident maiores natu, qui et baptizandi et manum imponendi et ordinandi possident potestatem” (*ML* 3. 1208). *Aphraates* (supra, p. 578) ait per Ordinem perfici sacerdotem, sicut per Baptismum perficitur christianus. *Athanasius* (p. 578) ait non ideo vacuam esse reputandam Ordinationem quia aliqui ordinati ea abutuntur, quemadmodum non ideo Baptismus est derelinquendus quia istius gratiam aliqui despiciunt. *Basilius* (p. 578) ait tam baptizatum quam ordinatum, si recesserit ab Ecclesia, amittere gratiam Spiritus S. quam acceperat. *Nyssenius* (p. 582) et *Chrysostomus* (p. 582) assimilant Ordinem tum Baptismo tum eucharisticae consecrationi quoad supernaturalem efficaciam; prima assimilatio refertur potius ad gratiam, altera potius ad potestatem. *Ambrosiaster* (p. 583) infusionem Spiritus S., quae da-

⁷Hoc opus, olim ipsi Gregorio tributum, subinde a pluribus eruditis ut spurium declaratum est. Media autem opinio, quam post Thomassinum sustinuerunt editores Maurini (relati in *ML* 79. 10sq.; cf. praefationem ibidem) et iuxta quam ipsum originaliter sit Gregorio adiudicandum, etsi posterius extranea manu fuerit in praesenti forma ordinatum et castigatum (a Claudio, Classensi abbate et discipulo Gregorii, iuxta Maurinos), novellum iterum favorem obtinet apud aliquos eruditos, ut Capelle et Dekkers. Cf. *Clavis Patrum Latinorum* (“Sacris erudiri,” vol. 3, Steenbrugis 1951) 290.

tur in Ordinatione, assimilât infusioni eiusdem Spiritus quae confertur in Baptismo. *Hieronymus* (p. 579) comparat Ordinem Baptismo quoad efficacitatem et quidem, ut videtur, tam quoad valorem collatae potestatis quam quoad fructuositatem acceptae gratiae. *Augustinus* (p. 584) comparat Ordinem sive cum Matrimonio sive cum Baptismo praecipue sub ratione validitatis seu efficacitatis quoad potestatem; cum Baptismo vero, etiam sub ratione efficacitatis quoad gratiam, etsi minus clare; praeterea Ordinem et Baptismum coadunat sub eadem appellatione sacramenti (“Utrumque enim sacramentum est”; “Sacramentum baptizati et sacramentum ordinati”; “Neutri sacramento iniuria facienda est”). *Petrus Damianus* (p. 577) Ordinem cum Baptismo et Eucharistia colligit sub ratione “trium praecipuorum sacramentorum [quae] in sancta frequentantur Ecclesia.” Inde nihil mirum si apud *theologos saec. 12*, dum incipit efformari numeratus ac proprie dictus catalogus sacramentorum. Ordo inter cetera sacramenta connaturaliter suum locum obtinuit, ut infra ostendetur.

7. *Ipsum nomen “sacramentum” quod Ordini inde ab Augustino apud Latinos tribuitur*, suam vim habet ad ostendendam eius veram sacramentalitatem.

Quamvis enim hoc nomen nonnisi saec. 12 suam propriam ac exclusivam acceperit significationem signi efficacis gratiae, tamen iam inde a tempore Augustini peculiariter ac veluti antonomastice tribuebatur proprie dictis sacramentis, nominatim Baptismo, Confirmationi. Eucharistiae, Extremae Unctioni et Matrimonio; unde, cum Ordo quoque eodem nomine sat frequenter donaretur, imo sub eodem nomine cum Baptismo quoad eius efficacitatem compararetur, iure merito deduci potest, illud nomen, cum ab antiquis scriptoribus dicitur de Ordine, sicut de Baptismo, nequaquam significare ritum aliquem quomodolibet sacrum (quo sensu etiam aqua benedicta aliaque sacramentalia, dicebantur generaliter sacramenta), sed ritum peculiariter et excellenter sacrum, seu sanctificantem.

Porro *Augustinus* non semel, imo insisteret, Ordinem sacramentum appellat, ut constat vel ex ipsis duobus textibus supra memoratis (p. 584: “Utrumque sacramentum est”: “Neutri sacramento iniuria facienda est”; “Sacramentum ordinati”; “Sacramentum ordinationis”). *Hieronymus* ordinationes clericorum appellat “Christi sacramenta” {*Contra Vigilantium* 2, *ML* 23. 356). *Leo I* (supra, in p. 520) ordinationem vocat “tantae benedictionis sacramentum.” *Pseudo-Gregorius I* (supra, p. 590) loquitur de “sacrorum ordinum sacramentis.” *Statuta S. Sonnatii* (episcopi Rhemensis a. 600

631; non authentica quidem atque incertae aetatis) inter commendationes de “sacramentis ministrandis” aliquid disponunt de unoquoque ex septem proprie dictis sacramentis; de Ordine agunt quinto loco ante Matrimonium et Extremam Unctionem {*ML* 80. 443 sq.}. *Petrus Damianus* (t 1072; supra, p. 577) loquitur de “tribus praecipuis sacramentis, baptismo, corpore et sanguine Dominico et ordinatione clericorum.” *Bonizo* (t circa 1095; supra, p. 581) distinguit inter sacramenta ab ipso Domino tradita, sacramenta ab apostolis instituta et “alia sacramenta, atque in istorum enumeratione commiscet duo sacramentalia (exorcismus et effeitationem catechumenorum) cum Confirmatione, Poenitentia et Ordine. *Ivo Carnotensis* (t circa 1116; supra, p. 577), loquens de Ordine ait “hoc sacramento gratiam consecrandi accipi.” *Algerus Leodiensis* (t circa 1132), in *Libro de misericordia et iustitia*, loquens de “sacramentis” administratis ab haereticis, nominatim de Baptismo, Eucharistia et Ordinatione, hanc appellat “sacramentum ordinum” (c. 23, *ML* 180. 941); in opere *De sacramentis corporis et sanguinis Dominici*, l. 3, c. 10, repetit ac commentatur verba Augustini de validitate “utriusque sacramenti,” scilicet Baptismi et Ordinis, collati ab indigno ministro {*ML* 180. 842 sq.; cf. c. 12, in fine}. *Robertas Pullus* (t 1146) in suis *Sententiis* (exaratis circa a. 1144) Ordinem una cum Baptismo sacramentum appellat: “Sacramentum semel impositum, cum vita permanet... Unde rebaptizari aut reordinari non licet” (l. 7, c. 14, *ML* 186. 927); pariter loquitur de ceteris sacramentis, excepta Extrema Unctione, sub eodem nomine sacramenti (l. 5, cc. 22 et 24; l. 6, c. 61; l. 7, c. 39, *ML* 180. 846 sq., 910, 957).

Cum circa medium saec. 12, determinata iam a theologis propria sacramenti ratione (“Signum efficax gratiae”) sub impulsu sacramentalis controversiae cum Berengario (t 1088), confectus est explicitus catalogus proprie dictorum sacramentorum (i.e. quot et qualia numeranda sint sacramenta), Ordo in septenarium catalogum connaturaliter et absque ulla explicita oppositione accessit, etsi non absque aliqua fluctuatione quae ceteroquin respicit etiam sacramentum Poenitentiae.

Praecipue enim in *schola Abaelardiana*, Ordo inter sacramenta non refertur, sive cum attentatur aliquis explicitus catalogus sacramentorum sive etiam cum mere exponitur doctrina de sacramentis. *Pseudo-Abaclardus* (probabiliter magister Hermannus, discipulus ipsius Abaelardi [f 1142], scribens post a. 1139) in sua *Epitome theologiae Christianae*, incipiens tractationem de “beneficio sacramentorum” ac

M Cf. textum citatum in tractatu *Dc Extrema Unctione* I 158 sq.

tradita definitione sacramenti (“Est autem sacramentum invisibilis gratiae visibilis species, vel sacrae rei signum, id est alicuius secreti”), agit in c. 28 de Baptismo et Confirmatione, in c. 29 de Eucharistia, in c. 30 de Extrema Unctione, in c. 31 de Matrimonio (*ML* 178. 1738): paulo post in cc. 35-37 agit quidem de Poenitentia sed non sub nomine ac divisione sacramenti; de Ordine vero prorsus tacet in toto opere. *Sententiae Parisienses* (ex eadem schola Abaelardi; iuxta Landgraf editorem, exaratae inter 1139 et 1141), in parte 2a de sacramentis, enumerant et exponunt quinque tantum sacramenta, omissis Poenitentia et Ordine: “Nunc de beneficiis quae sacramenta dicuntur. *Sacramentum est visibile signum invisibilis gratiae. Sacramentum sacrae rei signum.* Sacramentorum alia sunt necessaria ad salutem, ut baptismus, confirmatio et corpus et sanguis Christi: alia non, ut matrimonium, sine quo potest haberi salus”; expositis singillatim his sacramentis et addita Extrema Unctione, sic quaestionem absolvunt, divertendo ad largiorem et ambiguum notionem sacramenti: “Sunt et multa alia sacramenta, ut ablutio pedum, ut ait Ambrosius, et etiam lavatio pedum monachorum.”⁶⁵ *Isagoge in theologiam* (ex eadem schola; iuxta Landgraf editorem, exarata inter 1148 et 1152), in libro 2°, explicitum catalogum redigit sex sacramentorum, quae singillatim explicat, omisso solo Ordine: “Sunt autem sacramenta, de quibus dicturi sumus, numero sex: baptismus, confirmatio, coniugium. unctio infirmorum, sacramentum altaris, sacramentum penitencie.”⁶⁶ Pariter *Rolandus Bandinelli* (subinde Alexander III, t 1181; ex eadem schola) in suis *Sententiis* (iuxta Gietl editorem exaratis circa a. 1150) explicat sex tantum sacramenta, omisso solo Ordine⁶⁷ (nisi quis velit minus probabiliter de hoc sacramento interpretari ea quae ipse generaliter dicit de collatione clavium sacerdotalium).

Etiam in *schola Victorina* aliqua ambiguitas observatur circa considerationem Ordinis ut sacramenti. Ipse praecipuus doctor *Hugo a S. Victore* (t 1141) in suo insigni opere *De sacramentis* Ordinem ab aliis sacramentis seiungit eique diversam quamdam sacramentalitatis rationem conferre videtur, iuxta quam Ordo non esset proprie “sacramentum salutis,” seu conferens gratiam, sed tantum “sacramentum administrationis,” seu habilitans subiectum ad conferenda sacramenta salutis (i.e. cetera sex sacramenta). In l. 1, parte 9, c. 2, aptam tradit definitionem sacramenti in genere (“Sacramentum est corporale vel materiale elementum foris sensibilibus propositum, ex similitudine

⁶⁵“Apud A. Landgraf, *Écrits théologiques de l'école d'Abélard. Textes inédits* (“Spicilegium sacrum Lovanicense,” fasc. 14, Louvain 1934) 37, 48.

⁶⁶*Ibid.* 181.

⁶⁷“*Die Sentenzen Rolands nachmals Papstes Alexander III* (Freiburg i Br 1891) 154-270.

repraesentans, ex institutione significans, et ex sanctificatione continens aliquam invisibilem et spiritualem gratiam,” *ML* 176. 317); subinde, in c. 7 (*ML* 176. 327) sacramenta in tria genera distinguit, scilicet “sacramenta salutis” (sex proprie dicta sacramenta, praeter Ordinem), “sacramenta exercitationis” (sacramentalia), et “sacramenta praeparationis sive administrationis” (Ordo, sacra indumenta et vasa), quam distinctionem repetit iterum in l. 2, parte 5, c. 1 (*ML* 176. 439). Inde intelligitur quo sensu quandoque Ordinem vocet sacramentum (l. 1, parte 9, c. 7, nuper cit.; l. 2, parte 3, c. 12: “Unguntur presbyteris manus, sicut episcopis, ut cognoscant se hoc sacramento gratiam consecrandi accipere,” *ML* 176. 429; l. 2, parte 5, c. 1: “Ipsi ordines sacramenta sunt”), quandoque vero separet et opponat sacramentis, scilicet sacramentis salutis (l. 1, parte 9, c. 7 et l. 2, parte 5, c. 1, nuper cit.; l. 2, parte 2, c. 5: “Omnis ecclesiastica administratio in tribus constat: in ordinibus, in sacramentis [i.e. salutis], in praeceptis. Ordines consideramus in personis praelatorum, sacramenta in ministerio eorum, praecepta in conversatione subiectorum,” *ML* 176. 418 sq.; l. 2, parte 5, c. 1: “Post ordines quos in prima parte ecclesiasticae administrationis posuimus, ad sacramentorum considerationem transimus. Et primum quidem de sacramento dedicationis Ecclesiae, in qua caetera omnia sacramenta celebrantur, loquendum nobis videtur,” *ML* 176. 439; subinde tractat singillatim de sex sacramentis proprie dictis in l. 2, partibus 6, 7, 8, 11, 14 et 15, *ML* 176. 442 sqq.).

Eadem videtur esse mens auctoris *Summae Sententiarum*, eiusdem scholae Victorinae (iuxta aliquos eruditos, probabiliter Otho Lucensis, discipulus Hugonis, scribens inter 1140 et 1146e8). Assignata enim apta, imo aptiori, definitione sacramenti (“Sacramentum est visibilis forma invisibilis gratiae in eo collatae, quam scilicet confert ipsum sacramentum,” *ML* 176. 117), sed omissa praefata Hugonis distinctione sacramentorum, sub nomine sacramenti refert et explicat singillatim sex proprie dicta sacramenta (*ML* 176. 127-174), omissa simpliciter tractatione de Ordine; transeunter tamen, dum agit de Extrema Unctione, Ordinem vocat sacramentum aliisque sacramentis assimilât sub ratione initerabilitatis: “Dicunt quidam illud [i.e. effatum Augustini de non iterando sacramento] dictum esse de sacramento baptismi et de sacramento ordinationis, quae numquam debent iterari; sed de aliis, ut dicunt, non est illud intelligendum. Sed melius est ut de omnibus [sacramentis] generaliter dicatur” (*ML* 176. 154). Ceterum probabile est hanc *Summam* esse incompletam et abruptam ipso

” Cf. tractatum *De Extrema Unctione* I 164, in nota. Recentius D. Van den Eyntf. ut certum proponit opus fuisse ab eodem Othone exaratum non post a. 1140. imo, addit, probabiliter fuisse editum ante finem a. 1138. Ita in “Précisions chronologiques sur quelques ouvrages théologiques du XIIe siècle,” *Antonianum* XXVI (1951) 223-229.

capite de Extrema Unctione, ita ut, iuxta plures eruditos, subsequens tractatus de Matrimonio censeatur exaratus a Gualterio de Mauritania, amico Hugonis a S. Victore.

Etiam extra praefatas scholas non deest unus vel alter qui ambigue loquatur, uti *Pseudo-Petrus Damianus* (probabiliter Nicolaus Claraevallensis, monachus ac secretarius S. Bernardi, qui floruit circa medietatem eiusdem saec. 12), qui in *Sermone* 69 de dedicatione Ecclesiae, enumerans “duodecim sacramenta [quae] sunt in Ecclesia” commiscet sex sacramentalia cum sex proprie dictis sacramentis, inter haec ceteroquin referens non ipsum Ordinem simpliciter, sed solam “consecrationem pontificis” et complete omittens ipsam Eucharistiam (*ML* 144. 898-902).

Huiusmodi tamen silentii vel ambiguitatis momentum non est exaggerandum, nec ullatenus adduci potest ut signum negationis sacramentalitatis Ordinis apud praefatos paucos doctores. Nam ex una parte ipsa definitio sacramenti et consequenter catalogus sacramentorum, adhuc satis fluctuans erat et in via suae formationis procedebat, et ex alia parte ipsa peculiaris indoles ac praevalens momentum sacrae potestatis, quae per Ordinem confertur, facile aliquos doctores impellere potuit ad hoc sacramentum a caeteris veluti segregandum, in quibus sola gratia confertur. Ceterum, hoc eodem tempore, ab aliis doctoribus Ordo simpliciter sacramentum dicitur et in iam completo septenario catalogo sacramentorum simpliciter numeratur.”[†]

Petrus Lombardus (f 1160), scribens circa a. 1150-1152, hunc septenarium catalogum clare ac determinate proponit (etsi omittat vocem “septem”), in *Sententiis*, l. 4, dist. 2, c. 1: “Iam ad sacramenta novae legis accedamus, quae sunt: baptismus, confirmatio, panis benedictionis, id est eucharistia, poenitentia, unctio extrema, ordo, coniugium. Quorum alia remedium contra peccatum praebent et gratiam adiutricem conferunt, ut baptismus; alia in remedium tantum sunt, ut coniugium; alia gratia et virtute nos fulciunt, ut eucharistia et ordo.”⁷ Subinde, in dist. 24, c. 13, tractans de ipso Ordine, propriam huius sacramentalitatem, deductam ex eius relatione ad ipsam gratiam

[†] Alia ratio, quae fortasse aliquorum doctorum silentium, saltem partialiter, explicare potest, est ea quam ipse Petrus Pictaviensis (+ c. 1205), scribens circa a. 1170, assignat de sua ipsius tractatione: “Septem sunt sacramenta, de quorum tribus huc usque dictum est, id est de baptismo et confirmatione et eucharistia. Xunc esset agendum de quarto, id est de poenitentia, nisi supra, ubi de prima gratia tractabatur, quantum ad propositum attinebat, dictum fuisset. De quinto, id est de ordinibus, nil hic dicendum eo quod decretistis disputatio de his potius quam theologis deservit” (*Sententiae*, l. 5, c. 14, *ML* 211. 1257). De hoc theologorum saec. 12 more relinquendi canonistis tractatum de Ordine et Matrimonio, confer A. M. Landgraf, “Diritto canonico e teologia nel secolo XII,” *Studia Gratiana* I (Bononiae 1953) 373-375.

⁷ ‘*Petri Lombardi libri IV Sententiarum* (Ad Claras Aquas 1916) II 751.

significandam et causandam, assignat: “Si autem quaeritur, quid sit quod hic vocatur ordo, sane dici potest, signaculum quoddam esse, id est sacrum quiddam, quo spiritualis potestas traditur ordinato et officium. Character igitur spiritualis, ubi fit promotio potestatis, ordo vel gradus vocatur. Et dicuntur hi ordines sacramenta, quia in eorum perceptione res sacra, id est gratia, confertur, quam figurant ea quae ibi geruntur.”⁷¹

Circa idem tempus, hic septenarius catalogus apparet in aliis operibus, de quorum tamen compositionis exacto tempore deque anterioritate vel posterioritate relate ad opus Petri Lombardi, nondum cum certitudine constat. *Sententiae Divinitatis* (iuxta editorem Geyer, opus e schola Gilbert! Porretani, exaratum circa a. 1145, seu inter 1141 et 1147): “Sacramentorum quaedam sunt communia, quaedam minime. Non communia quaedam competunt in laicali professione permanentibus, ut coniugium, quaedam vero divino officio mancipatis, ut sacri ordines. Communia sunt, quae omnibus generaliter congruunt, ut baptismus. Item sacramentorum quaedam sunt in voluntate, quaedam in necessitate. In voluntate vero non communia et quaedam communia, ut baptismus. De communibus prius videndum est. Haec autem quinque partita sunt: Primum est, quod pollutos mundat, secundum mundatos armat, tertium ornatos revelat, quartum revelatos Deo incorporat, quintum Deo incorporatos divinae visioni repraesentat, quorum haec sunt nomina: baptismus, impositio manus, poenitentia, corpus et sanguinis Christi, unctio sollemnis infirmorum.”⁷²

Tractatus Magistri Simonis de sacramentis (iuxta editorem Weisweiler, scriptus inter 1145 et 1160 a quodam magistro Simone ex aliqua schola cathedrali vel monastica Rhenaniae meridionalis vel Flandriae, qui ceteroquin desumpsit ex paulo antiquiori fonte exarato circa a. 1145) fere ad verbum refert textum *Sententiarum Divinitatis* (unicum fere notabile discrimen est quod loco enumerandi quinque priora sacramenta verbis “primum, secundum, tertium, quartum, quintum” adhibet uniformiter vox “aliud”).

Tractatus de septem sacramentis Ecclesiae (ex manuscripto Matriti asservato editus ab eodem Weisweiler, qui putat illum exaratum esse inter 1160 et 1175 ac dependere ex communi quodam fonte a. 1145 ex quo desumpsit etiam praefatus Magister Simon) similem enumerationem, etsi multo brevior, praebet ac duo praecedentia documenta, adhibens praeterea ipsam vocem “septem”: “Sacramentorum ergo, que

ⁿ *Ibid.* 902.

⁷¹ Apud B. Geyer, *Die Sententiae Divinitatis, ein Sentenzenbuch der Gilbertschen Schule* (Münster 1909) 108 sq. à

⁷² Apud H. Weisweiler, *Maître Simon et son groupe De Sacramentis, Textes inédits* (“Spicilegium sacrum Lovaniense,” fasc. 17, Louvain 1937) 2. 'Tj...

sunt sacre res signate, septem sunt genera, quorum quinque sunt generalia vel necessaria, duo vero voluntaria vel specialia. Primum itaque est baptismus, quod intrantes mundat; secundum, quod pugnantes armat; tertium, quod cadentes relevat; quartum, quod accedentes incorporat; quintum, quod exeuntes Deo repraesentat. Duo vero que dicuntur voluntaria vel specialia, sunt ordines Ecclesiae et coniugium.”⁷⁴

In quodam sermone tributo S. *Othoni Bambergensi* episcopo (t 1139), quem tamen critici dicunt exaratum circa a. 1159 ab ipso *Hcrbordo*, relatore gestorum huius apostoli Pomeraniae, legitur: “Discessurus a vobis,⁷⁵ trado vobis quae tradita sunt nobis a Domino, arrham fidei sanctae inter vos et Deum, septem videlicet sacramenta Ecclesiae quasi septem sanctificativa dona sancti Spiritus. . . [Prosequitur exponendo satis diffuse singula sacramenta] Septimum itaque sacramentum est ordinatio sive consecratio clericorum. . . Ista igitur septem sacramenta, quae iterum vestri causa enumerare libet, id est baptismum, confirmationem, infirmorum unctionem, eucharistiam, lapsorum reconciliationem, coniugium et ordines per nos humiles paronymphos coelestis sponsus in arrham verae dilectionis vobis, Ecclesiae ac sponsae suae transmittere dignatus est” (*ML* 173. 1357-1360).

In *Gregorii Bergomensis* episcopi (t 1146) opusculo *De veritate corporis Christi* legitur: “Verum ne quis existimet tot esse sacramenta Ecclesiae, quot sunt quibus congruit sacramenti vocabulum, scire debemus ea solum esse Ecclesiae sacramenta a Servatore nostro instituta, quae in medicinam nobis tributa fuere et haec numero adimplentur septenario.”⁷⁰ Attamen, ut ostendit A. Debil,⁷¹ haec verba sunt posterius interpolata.

Opus *De caeremoniis, sacramentis et officiis ecclesiasticis* (inter spuria Hugonis a S. Victore, probabiliter exaratum a Roberto Paululo t 1184), l. 1, c. 12: “Septem sunt principalia sacramenta quae in Ecclesia ministrantur, quorum quinque generalia sunt, quia ab eis neuter sexus, nulla aetas, conditio nulla excluditur, videlicet baptismus, confirmatio, Eucharistia, poenitentia, unctio infirmorum. Duo particularia sunt, eo quod non tribuantur omnibus, sed quibusdam hominum, ordines scilicet et coniugium” (*ML* 177. 388).

Quaeri potest quinam auctor primus confecerit explicitum hunc

I —

Mbid. 82.

⁷⁴Agitur de Othone discedente a fidelibus Pomeraniae, quos evangelizaverat, ut in suam Bambergensem sedem rediret.

⁷⁵Apud H. Hurter, *Sanctorum Patrum opuscula selecta ad usum praesertim studiosorum theologiae* (Innsbruck 1868-1894), t. 39.

⁷¹“L’attestation du nombre septénaire des sacrements chez Grégoire de Bergame,” *Revue des sciences philosophiques et théologiques* VI (1912) 332-337.

septenarium catalogum sacramentorum vel saltem quo praeciso tempore fuerit primo prolatus.⁷⁴ Ad hanc alteram quaestionem moderni eruditi communiter respondent id contigisse inter a. 1141, quo mortuus est Hugo a S. Victore, unus ex praecipuis doctoribus sacramentariis qui tamen talem catalogum ignorat, et a. 1150-1152 quo Petrus Lombardus illum determinate tradidit. Altera vero quaestio pendet a mutua prioritate aut posterioritate praefatorum documentorum. Porro satis apud eruditos constat quatuor postrema inter septem nuper relata documenta esse Petro Lombardo posteriora. Unde tota quaestio reducitur ad tria priora documenta, seu *Sententias* Petri Lombardi, *Sententias Divinitatis* et *Tractatum de sacramentis* Magistri Simonis, seu quodnam ex his operibus fuerit primo exaratum. Porro olim auctores, nondum editis *Sententiis Divinitatis* et *Tractatu de sacramentis* Magistri Simonis, communiter ac pacifice sacramentalis septenarii paternitatem Petro Lombardo tribuebant. Subinde, a. 1912 editis a Geyer *Sententiis Divinitatis* qui tempus compositionis assignavit inter 1141 et 1147, plures eruditi (post ipsum Geyer et De Ghellinck) huic ipsi operi originem septenarii catalogi tribuerunt. Tandem, cognito ex nonnullis manuscriptis *Tractatu de sacramentis* Magistri Simonis eoque a. 1937 edito a Weisweiler qui tempus compositionis assignavit inter 1145 et 1160, res implicatior evasit ex nova exurgente quaestione de mutua prioritate et dependentia inter hunc Simonis tractatum et *Sententias Divinitatis*. Inde tres opiniones.⁷⁹ Quidam, ut Grabmann et Dhanis, concedunt prioritatem *Sententiae Divinitatis*, a quibus penderet Magister Simon; alii, ut Creusen et Weisweiler, e contra defendunt prioritatem Magistri Simonis, a quo desumpserint *Sententiae Divinitatis*, Weisweiler praeterea addente quod ipse Simon dependet ex aliquo anteriori opere exarato circa a. 1145; alii, ut Geyer, defendunt mediam sententiam, iuxta quam sive *Sententiae Divinitatis* sive Magis-

* Creusen, J., "Tractatus magistri Simonis de sacramentis' eine vermutliche Quelle der 'Sententiae Divinitatis'?", *Theologische Revue* XI (1912) 125 sq.

Debil, A., "L'attestation du nombre septénaire chez Grégoire de Bergame," *Revue des sciences philosophiques et théologiques* VI (1912) 332-337.

Dhanis, E., "Quelques anciennes formules septénaires des sacrements," *Revue d'histoire ecclésiastique* XXVI (1930) 595-608.

Geyer, B., "Die Siebenzahl der Sakramente in ihrer historischen Entwicklung," *Théologie und Glaube* X (1918) 325-348.

Ghellinck, J. De, "À propos de quelques affirmations du nombre septénaire des sacrements au 12e siècle," *Recherches de science religieuse* I (1910) 493-497.

Gillmann, F., *Die Siebenzahl der Sakramente bei den Glossaloren des Gratianischen Dekretes*, Mainz 1909; "Die Siebenzahl der Sakramente und der 'sakramentale Charakter' in der Summa Coloniensis," *Der Katholik* (1912) I 453 sqq.

Grabmann, M., *Geschichte der Scholastischen Methode* (Freiburg 1911) II 438.

Weisweiler, H., *Maître Simon et son groupe De Sacramentis. Textes inédits* ("Spicilegium sacrum Lovaniense," fasc. 17, Louvain 1937), pp. v sqq., praecipue v-vii, xii-xv, xlii sq., xlii-xlii, lvi, lix-lxii, lxxv sq., cxxii-cxxiv. 3H]

A Cf. Weisweiler, *ibid.*, pp. xii-xv, xlii-xlii.

ter Simon independenter ab invicem desumpserint ex aliquo communi fonte paulo anteriori.

Ex hac confusa eruditorum positione, haec sequuntur: Ex praefatis tribus documentis, quibus septenarii catalogi affigitur paternitas, unicum de cuius tempore compositionis cum certitudine constat, est opus Lombardi. Si credamus Weisweiler, seu recentiori erudito qui quaestionem sub luce novorum manuscriptorum peculiariter examinavit, *Sententiae Divinitatis* dependent a Magistro Simone nec proinde sunt antiquissimum documentum sacramentalis septenarii;" aliunde autem idem eruditus censet Magistrum Simonem scripsisse inter 1145 et 1160, quod proinde facile contingere potuit post 1150-1152 seu post exaratum opus Lombardi; tandem existentia alicuius antiquioris fontis (circa a. 1145), ex quo (cum, vel sine, mutua dependentia) desumpserint tam Magister Simon quam auctor *Sententiarum Divinitatis*, est mera quaedam, utut probabilis, suppositio ad solvendum problema similitudinis utriusque operis, nec ceteroquin adhuc probatur fontem illum fuisse Lombardo anteriorem, cum inter a. 1152 et a. 1160 amplum tempus supersit pro exaratione tum ipsius fontis tum duorum derivatorum operum. Quid igitur nobis theologis manet nisi ut. quousque saltem certiora afferantur documenta et rationes, septenarii paternitatem ipsi Lombardo adiudicare pergamus? Consentimus igitur A. Michel adhuc a. 1939 scribenti: "Quel auteur a, le premier, fait cette énumération? Plusieurs nous ont été mis en avant. Schanz indique Otto de Bamberg. . . D'autres citent l'auteur des *Sententiae divinitatis*. . . B. Geyer . . . et de Ghellinck. . . Mais c'est à Pierre Lombard qu'il faut rapporter l'honneur d'avoir introduit le premier l'enseignement théologique du septénaire sacramentaire."⁸¹

NOTA DE TEMPORE ORDINATIONIS APOSTOLORUM ET INSTITUTIONIS IPSIUS SACRAMENTI.

Haec duo simul tempore contigisse apparebit statim ex dicendis. Ceterum ordinate loquemur prius de apostolorum Ordinatione, sive in sacerdotium institutione, ut inde facilius determinemus tempus institutionis ipsius sacramenti.

Porro quoad *tempus et modum quo apostoli fuerint a Christo sacerdotio insigniti*, non prorsus conveniunt Patres et posteriores theologi, saltem usque ad declarationem Cone. Tridentini, post quam ceteroquin adhuc quaedam, etsi minoris momenti, discrepantiae supersunt.

⁸¹ Hoc Weisweiler ut certum proponit: "Ce qui reste, comme resultat sûr, de cet examen, c'est la priorité du maître Simon vis-à-vis de la forme aujourd'hui connue, des *Sententiae Divinitatis*. Celle-ci n'est donc plus le plus ancien témoignage en faveur du nombre septénaire des sacrements" (*ibid.* Lxn).

"“Sacrements,” *Dictionnaire de théologie catholique* XIV 1 (Paris 1939) 54S. Auctor non videtur cognovisse opus Weisweiler, iam editum a. 1937.

Ex ipsa *Scriptura* haec tantum certo constant: Christus in ipsa ultima coena contulit apostolis sacerdotalem potestatem consecrandi Eucharistiam {*Luc.* 22. 19: “Hoc facite in meam commemorationem”; cf. 1 *Cor.* 11. 24). In die resurrectionis addidit eis alteram, pariter sacerdotalem, potestatem remittendi peccata {*Io.* 20. 22 sq.: “Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis . . .”). In die ascensionis contulit eis complementarem potestatem praedicandi et baptizandi {*Mt.* 28. 18-20: “Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra; euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos . . .”). In die Pentecostes per Spiritum S. a se missum peculiarem gratiae effusionem addidit {*Act.* 2. 4: “*Et* repleti sunt omnes Spiritu sancto et coeperunt loqui variis linguis”). Scimus praeterea Christum ante ascensionem apostolis “praebuisse seipsum vivum post passionem suam in multis argumentis per dies quadraginta apparens eis et loquens de regno Dei” {*Act.* 1.3). Tandem immediate ante Pentecostem leguntur apostoli, praemissa oratione et data sorte, elegerunt Matthiam ut adnumeraretur undecim in apostolatu et “acciperet locum ministerii huius et apostolatus, de quo praevaricatus est ludas” {*Act.* 1. 24), ubi nihil amplius indicatur de modo quo talis ministerialis, ac ideo sacerdotalis, potestas et dignitas collata fuerit, utrum nempe per immediatum ac miraculosum interventum divinum, significatum in ipsa actione dandi sortem, sub divino instinctu adhibita, an per primam applicationem illius Ordinationis ritus quem postmodum apostoli adhibuerunt in institutione ceterorum ministrorum, non excluso probabilius ipso Paulo, aliunde ab ipso Christo ceteris apostolis adnumerato (cf. supra, p. 522).⁸²

Inter *Patres*, quidam videntur ordinationem apostolorum referre ad aliud tempus quam ad ultimam coenam, i.e. ad diem resurrectionis (Cyrillus Alex.), vel ad tempus inter resurrectionem et ascensionem (Pseudo-Dionysius Areopagita), vel ad diem ascensionis (Ambrosiaster et Isidorus Hisp.), sed minime clarum est an ipsi loquantur proprie et directe de ipso momento aut modo quo apostoli primo constituti sunt sacerdotes. *Cyrillus Alex.*: “ ‘Dixit ergo eis Iesus iterum: Pax vobis. Sicut misit me Pater, et ego mitto vos’ [*Io.* 20.21]. Ordinavit [*κίχαρατόνηκε*] quidem his verbis Dominus noster Iesus Christus orbis duces atque doctores, ac divinorum suorum mysterio-

⁸² Hanc alteram explicationem eligunt quidam theologi et expositores, praesertim inter antiquiores, v.g. Suarez (*Tractatus de fide theologica*, disp. 10, sect. 1, n. 8, *Optra omnia* XII [Parisiis: Vives 1868] 283 sq.), qui conatur probabiliorem illius ostendere; priorem vero praeferunt communius alii doctores, praesertim moderni, ut Ceulmans, Van Steenkiste-Camerlynck-Van der Heeren, et Renié, in suis commentariis in h. l., ea praecipue innixi ratione quod agatur de communicatione amplissimae potestatis apostolatus quae, qua talis, est inaufeabilis et soli Deo subiecta quaeque proinde nonnisi immediate a Deo conferri potest.

rum dispensatores. . . ‘Haec cum dixisset, insufflavit, et dicit eis: Accipite Spiritum sanctum. Quorum remiseritis peccata . . . [Io. 20. 22sq.]. Postquam magna dignitate apostolatus claros effecit, divino-
rumque altarium, sicut modo dixi, dispensatores ac sacerdotes consti-
tuit, statim eos sanctificat, manifesto insufflatu Spiritum eis largiens”
(In Io., l. 12, *MG* 74. 707 et 710). Classicum verbum *χαρτονάιν*
(ordinare) et expressio “altarium dispensatores ac sacerdotes consti-
tuit” implicant ipsam proprie dictam ordinationem apostolorum,
quamvis verba “ordinavit orbis duces atque doctores,” quae videntur
suggerere potius ampliorem dignitatem apostolatus, sensum pericopes
aliquatenus ambiguum reddunt. *Pseudo-Dionysius Areopagita*:
“[Christus] dum ad ordinem sacerdotis discipulos promovebat,
tametsi ut Deus consecrationis auctor existeret, simul tamen ad
sanctissimum suum Patrem et Spiritum Dei principalem praecipuum
sacrosanctae consecrationis munus referebat, praecipiens discipulis, ut
eloquia testantur, ‘ab Ierosolymis ne discederent, sed expectarent pro-
missionem Patris, quam audistis, inquit, per os meum; quia vos
baptizabimini Spiritu sancto’ [Act. 1. 4]” (*De eccl. hier.* 5, *MG* 3.
511). Ex toto contextu, qui est de sacerdotali Ordinatione ipsorum
ministrorum Ecclesiae per episcopum, satis patet hic agi de sacer-
dotali ordinatione apostolorum, sed non necessario significatur haec
ordinatio contigisse eo ipso tempore quo Christus ea verba pronun-
tiavit. *Ambrosiaster*: “Nemo ignorat episcopos Salvatorem ecclesiis
instituisse. Ipse enim priusquam in coelos ascenderet, imponens
manum Apostolis ordinavit eos episcopos” (*Quaestiones Veteris et
Novi Testamenti*, q. 97, *ML* 35. 2296). Probabile est verba “imponens
manum Apostolis” esse interpretationem verborum *Luc.* 24. 51: “Et
elevatis manibus suis benedixit eis. Et factum est, dum benediceret
eis, recessit ab eis et ferebatur in caelum”; in quo casu ageretur de
apostolorum ordinatione, facta in ipsa die ascensionis; ceterum ex
ipso contextu non satis constat utrum agatur de ipsa sacerdotali or-
dinatione simpliciter sumpta, an forte de sola constitutione in rectora-
tum seu episcopatum Ecclesiae, ac pro tanto in ampliorem apostola-
tum, ut suadet praecedens q. 93 (cit. in art. praec., p. 461), in qua
dicitur apostolis iam ante ascensionem per verba “Accipite Spiritum
S.” “ecclesiasticam potestatem collatam esse.” Ceterum *Isidorus Hisp.*
illud Ambrosiastri assertum ad sensum ipsius episcopalis ordinationis
clare detorquere videtur, scribens: “Quod vero per manus impositio-
nem a praecessoribus Dei sacerdotibus episcopi ordinantur, antiqua
institutio est. . . Moyses enim super caput Iesu Nave manum suam
imponens (*Num.* 27. 25), dedit ei spiritum virtutis et ducatus in
populo Israel. Sic et superimpletor legis et prophetarum Dominus nos-

ter Iesus Christus per manus impositionem apostolis suis benedixit, sicut in Evangelio Lucae scriptum est: 'Et produxit eos trans Bethaniam, et elevavit manus suas, et benedixit eis, factumque est, cum benedixisset illis, discessit ab eis, et ipsi reversi sunt in Jerusalem cum gaudio magno' (*Luc. 24*). Et in Actibus apostolorum ex praecepto Spiritus sancti, Paulo et Barnabae ab apostolis manus imposita est in episcopatum, et sic missi sunt ad evangelizandum (*Aci. 13*)" (*De ecclesiasticis officiis*, l. 2, c. 5, n. 9, *ML* 83. 782 sq.).

Antiquiores theologi praetridentini vario modo loquuntur. *Abaelardus* docet Christum in die resurrectionis contulisse apostolis "donum potestatis," sed hanc potestatem videtur intelligere tantum relate ad remissionem peccatorum (*Sermones* 17, 18 et 22, *ML* 178. 502, 511, 522 sq.) nec ceteroquin explicite dicit apostolos fuisse tunc ordinatos. Maiores theologi saec. 13, Albertus M. nempe, Bonaventura et S. Thomas, peculiarem quaestionem de modo et tempore ordinationis apostolorum non instituunt, quemadmodum nec de connexo tempore et modo institutionis ipsius sacramenti, cuius ratio videtur esse quia utramque quaestionem pro implicite resoluta habent in ipsa quaestione de institutione Eucharistiae in ultima coena et potestate tunc apostolis communicata in ordine ad hoc sacramentum conficiendum.

S. *Thomas*, qui directe tractat de tempore institutionis Baptismi (3 p., q. 66, a. 2), Confirmationis (q. 72, a. 1, ad 1), Eucharistiae (q. 73, a. 5), Poenitentiae (q. 84, a. 7), et Extremae Unctionis (*Suppi.*, q. 29, a. 3), tempus institutionis Ordinis nonnisi transeunter tangit, et quidem in connexione cum Eucharistia, clare tamen docens in ultima coena Christum Ordinem instituisse eumque tunc apostolis ipsis contulisse per verba "Hoc facite in meam commemorationem": "Sacerdoti cum ordinatur, confertur potestas hoc sacramentum consecrandi in persona Christi; per hoc enim ponitur in gradu eorum quibus dictum est a Domino: 'Hoc facite in meam commemorationem'" (3 p., q. 82, a. 1; cf. *Suppi.*, q. 37, a. 5 mox cit.). In uno quidem loco S. Doctor affirmat "Apostolos recepisse potestatem ordinis ante ascensionem, *Io. 20. 22*, ubi dictum est: 'Accipite Spiritum Sanctum' " (*Suppi.*, q. 35, a. 4, Sed contra), sed ibi agi de partiali tantum, necnon secundaria, potestate ipse explicite significat in sequenti quaestione eiusdem loci, inquit: "Dominus discipulis dedit potestatem sacerdotalem quantum ad principalem actum, ante passionem in coena, quando dixit: 'Accipite et manducate.' Unde subiunxit: 'Hoc facite in meam commemorationem.' Sed post resurrectionem dedit eis potestatem sacerdotalem quantum ad actum secundarium, qui est ligare et solvere" (*ibid.*, q. 37, a. 5, ad 2; cf. *C. Gent.* 4. 74). Ad

idem tempus sese implicite refert cum, agens de tempore institutionis Extremae Unctionis, ait: “Multa Dominus fecit et dixit quae in Evangeliiis non continentur. Illa enim praecipue curaverunt Evangelistae tradere quae ad necessitatem salutis et Ecclesiae dispositionem pertinent. Et ideo potius institutionem baptismi et poenitentiae et Eucharistiae et ordinis factam a Christo narraverunt quam sacramentum extremae unctionis, quae neque est de necessitate salutis, neque ad dispositionem sive distinctionem Ecclesiae pertinet” (*Suppi.*, q. 29, a. 3, ad 1).

Posteriores theologi, usque ad Cone. Trid., satis communiter docent apostolos fuisse ordinatos sacerdotes in ultima coena. saltem quantum ad principalem potestatem consecrandi Eucharistiam, nam plures addunt potestatem remittendi peccata datam esse apostolis in die resurrectionis, ita ut antea ipsi essent veri sed veluti incompleti sacerdotes (Biel ait: “Semi-sacerdotes”); videntur praeterea generatim hi theologi supponere ordinationem apostolorum factam fuisse per eundem ritum quo posterius in Ecclesia, ac proinde per sacramentalem ritum. Ita inter alios Scotus, Biel, Eck, Herborn, Oriani, Castro. Ad rem *Scotus* (t 1308): “Christus prius fecit apostolos sacerdotes in coena, ubi dedit eis potestatem super corpus Christi verum confiendum, et si tunc fuissent mortui, fuissent veri sacerdotes Christi sine auctoritate absolvendi corpus Christi mysticum, quam postea dedit eis post resurrectionem, *Io.* 20. ‘quorum remiseritis,’ etc.”§3 *Biel* (t 1495): “Si ludas mortuus esset ante resurrectionem Christi, potest dici semisacerdos, respectu apostolorum.”§4 Nihilominus quidam doctores videntur sacerdotalem ordinationem referre ad diem ascensionis, alii ad diem resurrectionis; quorum sententiam refert ac tacite approbare videtur *Dionysius Carthusianus* (t 1471) scribens: “Dicunt quoque expositores quidam catholici, quod Christus universos apostolos fecit episcopos post resurrectionem, cum dixit: Accipite spiritum sanctum etc.”§5

Priorem tamen sententiam fuisse longe communioem, ostendit ipsa animosa controversia suscitata a paucis Patribus in *praeparatoriis congregationibus Cone. Trid.* circa sessionem 22 de sacrificio Missae, et peculiariter circa canonem 2 qui, iuxta tertium ac finale schema a Concilio tandem definitum, sic sonat: “Si quis dixerit, illis verbis: ‘Hoc facite in meam commemorationem’ \Luc. 22. 19; 1 Cor. 11. 24].

MIn 4 Sent. [Opus Parisicnsc], (list. 24, q. unica. *Opera omnia* XXIV (Parisiis: Vives 1894) 355 sq.

In 4 Sent., dist. 24, q. 1, a. 3.

In 4 Sent., dist. 24, q. 8 (Vcnctiis 1584) p. 332, coi. 2.

Christum non instituisse Apostolos sacerdotes, aut non ordinasse, ut ipsi aliqui sacerdotes offerrent corpus et sanguinem suum: A. S.” (*Denz.* 949), quibus in doctrina cap. 1 haec correspondent: “Christus in coena novissima corpus et sanguinem suum sub speciebus panis et vini Deo Patri obtulit ac sub earundem rerum symbolis Apostolis (quos tunc Novi Testamenti sacerdotes constituebat), ut sumerent, tradidit, et eisdem eorumque in sacerdotio successoribus, ut offerrent, praecepit per haec verba: ‘Hoc facite in meam commemorationem’ etc. [*Luc.* 22. 19; 1 *Cor.* 11. 24], uti semper catholica Ecclesia intellexit et docuit” (*Denz.* 938).⁸⁸

In primo schemate praefati can. 2 (tunc can. 4) deerat incisum “non instituisse Apostolos sacerdotes.” Propterea plures Patres (ut Agathensis, Parisiensis, Maxariensis⁸⁷) petierunt ut introduceretur mentio institutionis sive ordinationis apostolorum vel, prout alii dicebant (Campaniensis, Tropiensis, Feltrensis, Dertusensis, Niochensis), mentio institutionis sacrificii et sacerdotii; ceterum plures alii Patres eidem aequivalenter suffragabantur cum explicite notabant verba “Hoc facite in meam commemorationem” habere sensum sacrificalem nec tantum mere consecratorium ita ut per ea apostoli iubeantur de facto sacrificium offerre (Brugnatensis, Lesinensis, Assisiensis, Reatinus, Auriensis, Theanensis, Legionensis, Almeriensis, Uxentinus, Barchinonensis, Colubriensis, Aliphanus), etsi unus vel alter insisteret etiam in ipsa identitate consecrandi et sacrificandi (Brugnatensis et Theatensis), alius vero negaret idem esse consecrare quod sacrificare (Almeriensis). Cum praefatae additioni fere nullus, saltem initio, decisive obstiterit (excepto aequivalenter Segobiensi, qui, docens Christum in ultima coena non obtulisse proprie dictum et expiatorium sacrificium, sed tantum aliquod sacrificium praeparatorium sacrificii Crucis, adeoque proprie consecrasse non sacrificasse, nec ideo aliud faciendum apostolis praecepisse, aequivalenter docet apostolos tunc fuisse constitutos non sacerdotes sed mere consecratores), in secundo schemate canon ille (iam can. 3) ita reformatus est ut esset omnino identicus supra citato can. 2, tertii ac definitivi schematis (nonnisi ultimum verbum “eius” mutatum est in “suum,” i.e. “sanguinem suum”). Nihilominus hic magna oppositio ac contentio contra praefatam additionem suscitata est a Granatensi episcopo (Petro Guerriero), cui suffragium dederunt inter alios praecipue episcopus

⁸⁸ His documentis directe refellitur commentum Lutheri dicentis verba “Hoc facite in meam commemorationem” nullatenus referri ad sacramentum Ordinis sive ad sacerdotalem Ordinationem (cf. art. praec., pp. 122 sq.).

^w Horum et aliorum quae mox sequuntur Patrum verba habes apud A. Theixer. *Acta genuina ss. oecumenici Concilii Tridentini* (Zagabrac in Croatia (1874]) II 81-93. 118 sq., 129.

Bracharensis (Bartholoinaeus de Martyribus) et supradictus episcopus Segobiensis (Martinus de Avala), dicendo eam additionem expungendam esse, tum quia de tempore quo apostoli sacerdotium susceperunt discrepant antiqui doctores tum quia huius rei determinatio pertinet ad quaestionem de sacramento Ordinis in sequenti sessione discutiendam. Ceterum, indicto a praesidentibus scrutinio circa propositam expunctionem, longe maior Patrum numerus ei obstitit, ita ut canon immutatus permaneret.

Praefata Granatensis oppositio ac Patrum dissensio, ab eo concitata, sic refertur apud Theiner:

“[Die 7 septembris] Granatensis, deputatus, dixit censuras factas a Madrutio. consideratas prius esse a deputatis; praesertim de oblatione Christi, quam non esse ponendam comprobavit, cum Cyprianus loquatur de sacrificio missae, et alia esse mutata iuxta patrum censuras: retulitque, deputatos non fuisse concordēs in aliquibus. et ipse non censet ponendum, quod dicitur in III. canone, cum pertineat ad ordinem, quod satis est quod ponatur in doctrina; praesertim cum non sit necessarium, et spiritus sanctus non assistit in decidendis, quae non sunt necessaria; et quia damnarentur multi doctores, ut Nicolaus Cabasilia in lib. de missae sacrificio, qui asserit eam potestatem datam in die pentecostes. Idem dicit s. Germanus, Eusichius presbyter in lib. I. comen. in Leviticum, Armacanus dicit creatos, cum facti sunt apostoli, b. Thomas in coena. Scotus executio data, Joan. XX. In coena enim praecepit, ut facerent, sed post spiritum sanctum eis datum, dedit potestatem exequendi. . .

“[Die 16 septembris] Granatensis admonuit patres, ut antequam dogma fidei constituent, omnia prius diligenter et mature considerare velint. Propterea animadvertendum est, an sit verum, quod Christus instituerit sacerdotes in coena. illis verbis: Hoc facite in meam commemorationem; cum variae de hoc opiniones sint inter doctores, et quam plures sancti patres asserant, eos institutos fuisse post resurrectionem, illis verbis: Accipite spiritum sanctum etc. cum dedit eis scientiam clavis; quod verius videtur. Non enim debuit dari prius clavis potestatis, quam scientiae: ad quam opinionem comprobendam nonnullas patrum auctoritates adduxit. qui in IV. canone de sacrificio missae anathemate damnarentur. Quare consuluit. ut haec deliberatio differretur ad aliam sessionem, in qua ageretur de ordine, ubi aptior locus erit pertractandi hanc materiam. Et statim Bracharensis idem petiit.

“Caeterum cum iam doctrina et canones ipsi de sacrificio missae firmati essent, et ab omnibus approbati, grave admodum atque indecens et indignum visum est patribus, ut is unus vel duo non acquiescentes sententiis aliorum patrum rursus audirentur, et rem, iam constitutam, in dubium iterum revocare auderent. Quare repente tumultus et rumor ortus est maximus inter patres, qui fere omnes assurgentes magnis clamoribus confusim rem hanc detestabantur, doctrinamque et canones nullo modo immutandos esse contendebant: licet aliqui etiam Granatensis sententiam defenderent, adeoque indignatio in omnibus invaluit, ut nemo esset, qui suum locum teneret, sed tum ad praesidentes cursitantes, tum alios obiurgantes, neque verbis parcentes, congregationem ipsam maxima confusione, altercatione, dissensione, concertatione impleverunt. Tandem indicto silentio, card. Varmiensis alloquutus est patres in hanc sententiam. Non decere, ut patres huiusmodi inter se contentionibus agerent, neque ex dignitate huius sacri loci esse, ut res eo tumultu et disceptatione tractentur, praesertim cum facile opiniones patrum ad concordiam reduci possent. Nam utrumque quod dicitur, verum est: Christus enim Lucae XXII. dedit potestatem apostolis super corpus suum verum; Ioannis autem XX. super eius corpus mysticum: et ita intelligendi sunt doctores, qui a Granatensi allegantur.

“Verum cum res gravis esset, ut deliberatio firmiori consilio fieret, praesidentes rogarunt sententias patrum, ut per verbum placet, vel non placet dicerent, quid de IV. canone sentirent, an scilicet manere deberet uti propositus fuerat, an vero aliquid addendum vel delendum. Card. Madrutius censet institutos esse sacerdotes illis verbis: hoc facite etc. verum res ad aliam sessionem differri posset. Hierosolymitano placent canones et doctrina uti hoc mane lecti fuerunt. Granatensis nihil dixit. Iadrensi placet: sed posset tamen addi, ut explicetur, quod dixit card. Warmiensis. Surrentinus: Sufficit dicere, eos institutos esse in coena; non autem quibus verbis, quod non placet. Nicosiensis nihil dixit, cum non interfuerit disputationibus. Segobiensi non placet, quia res dubia non proposita, non discussa. Veglensi placet quod Granatensi. Legionensis: Differatur, vel addatur, de corpore Christi vero. Reliquorum patrum vota simpliciter affirmativa n°. CXXI. vota pro dilatione n°. XV; duo vota simpliciter negativa. Et ita conclusum est, ut indictis doctrina et canonibus de sacrificio missae nihil immutetur.”⁸⁸

In subsequent! sess. 23, quae est de ipso Ordine, nulla, ut patet, controversia de hac re iterum suscitari potuit; unde theologus *Hadrianus Venetus* pacifice asserebat: “Est enim in ecclesia sacerdotium visibile et externum. Nam ubi datur sacerdotium per impositionem manuum et unctio, ibi est verum sacerdotium. In ecclesia autem est ita, ergo etc. Datur autem per manuum impositionem in ecclesia; ut Christus in coena instituit sacerdotes ad corpus eius verum. . . Christus post resurrectionem dedit potestatem apostolis super corpus suum mysticum, quibus potestatem dedit, ut et alios ordinarent. . . Et licet Christus aliis verbis usus sit in ordinatione praesbyterorum, quam ecclesia, eadem tamen sunt in substantia videlicet: Hoc facite in meam commemorationem, et accipe potestatem offerendi etc. quod consecrare praesupponit. Paulus I. Thimoth. IV. et V. per impositionem manuum episcopos et presbyteros ordinabat.”⁸⁹ Hic videtur asserere apostolos fuisse ordinatos presbyteros in ultima coena et et quidem per eundem sacramentalem ritum qui postea adhibitus est in Ecclesia, vel saltem per eandem formam sacramentalem, subinde vero in die resurrectionis recepisse complementum potestatis remittendi peccata necnon potestatem alios ordinandi, ac proinde tunc fuisse ordinatos episcopos.

Ex dictis patet iuxta definitionem tridentinam *de fide* esse quod apostoli instituti fuerint sacerdotes in ultima coena, saltem quod attinet ad potestatem *consecrandi* Eucharistiam; id ostendit obvius sensus verborum canonis necnon ipse praefatus dissensus quorundam Patrum qui tantum negabant apostolos fuisse institutos sacerdotes in

⁸⁸ *Ibid.* 118sq., 129. Cum hac narratione concordant quae habet *Georgius de Ataydr* in suo diario de actis Concilii quaeque ex quodam codice bibliothecae lisbonensis referi M. Alonso, “Sentencia de Maldonado sobre el sacerdocio de los Apostoles,” *Estudios eclesiásticos* XII (1933) 417-419. Cf. etiam eundem Alonso, “El sacrificio eucarístico de la última cena del Señor, según los teólogos,” *ibid.* XI (1932) 339-342; item, *El sacrificio eucarístico de la última cena del Señor, según el Concilio Tridentino*, Madrid 1929.

⁸⁹ Apud Theiner, *ibid.* 141.

sensu pleno ac sacrificali, distinguentes inter consecrare et offerre sacrificium; id etiam confirmat recentior declaratio Pii XI, *Epist.* "Quod super" 30 ian. 1930 (Indictio Anni Sancti extra ordinem): "Placet heic, ad omnium utilitatem, divinorum eiusmodi beneficiorum seriem vel breviter repetere, e quibus is etiam, quo fruimur, quoque gloriamur, effluxit civilis veri nominis cultus: institutam primitus in 'Coena Domini' sacrosanctam Eucharistiam, ac singulis impertitam Apostolis, qui sacerdotali ordini per ea verba initiantur: 'Hoc facite in meam commemorationem' . . ." Quod autem Christus apostolos sacerdotes instituerit *in sensu proprio ac sacrificali, saltem theologice certum* est, imo, proximum fidei, ut apparet sive ex obvio sensu verbi "sacerdos" in ipsa terminologia tridentina (cf. praecipue sess. 23. cap. 1), sive ex apposita sacrificali declaratione: "Aut non ordinasse ut ipsi alique sacerdotes offerrent corpus et sanguinem suum." sive ex praefata controversia tridentinorum theologorum cuius conclusio fuit reiectio distinctionis, a quibusdam advocatae, inter consecrare et sacrificare; id confirmat etiam moraliter unanimis interpretatio theologorum posttridentinorum, uti Bellarmini (*De sacramento Ordinis*, c. 2),⁹¹ Salmeronis (l. 9, tr. 27), Henriquez (l. 10, c. 3), Estii (*In 4 sent.*, dist. 24, §§ 1 et 24), Vasquez (Disp. 242, c. 7), Suarez (In 3 p., disp. 77, s. 2, n. 3, ubi de ministro Eucharistiae), Cornelii a Lapide (*In 1 Cor.* 11. 25), et inter modernos, illorum omnium dogmaticorum, qui hanc quaestionem tangunt, uti Pesch, Hugon, Diekamp, Lercher-Umberg, Jugie, M. Alonso et J. Lécuyer, quorum tres postremi explicite dicunt rem esse de fide definita."

Fere unus I. MALDONATUS (J- 1583) communi choro theologorum obstitisse videtur, dicens incertum esse apostolos fuisse ordinatorum in ultima coena. Cum enim mordicus defenderet sententiam, iuxta quam in textu *Mare.* 6. 12 sq. ubi

"4/15 XXV (1933) 6.

"S. Doctor ibidem ait etiam quod, etsi apostoli potuerint a Christo ordinari in ultima coena absque sacramentali manuum impositione, tamen "neque cogimur credere. Dominum sine impositione manus Ordinationem apostolis contulisse. Nam etiamsi scriptum non est. per impositionem manuum ordinatorum apostolos a Christo; tamen neque scriptum est contrarium: et multa fecit Dominus quae scripta non sunt."

"Jugie scribit: "Fide catholica tenendum est. iuxta concilii Tridentini definitionem (sess. XXII, can. 2), Christum instituisse apostolos sacerdotes (saltem quantum ad id quod est in sacerdotio praecipuum, scilicet quantum ad potestatem offerendi sacrificium eucharisticum) in ultima Coena per haec verba: 'Hoc facite in ineam commemorationem.'" (*Theologia dogmatica Christianorum Orientalium ab Ecclesia catholica dissidentium* III IParisiis 19301 398). Alonso in secundo et tertio ex eius scriptis supra relatis (p. 606). loquitur de re fidei definitae cuius contrarium est haereticum, in primo vero ac tempore posteriori loco, emolliens expressionem, loquitur de sententia certa cuius contrarium nequit in theologia catholica sustineri utpote contradicens verbis Concilii Tridentini Lécuyer scribit: 'Il est d'abord un premier point sur lequel on nous dispensera de nous étendre, puisque le Concile de Trente l'a solennellement défini: les Apôtres ont été constitué prêtres à la dernière Cène, par les paroles: Faites ceci en mémoire de moi. On remarquera. . . que ce sacerdoce est tout en fonction de l'Eucharistie. c'est-à-dire du Sacrifice" ("La grâce de la consécration épiscopale," *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XXXVI [1952]) 398.

sermo est de apostolis ungentibus aegrotos, agitur de applicatione sacramenti Extremae Unctionis iam instituti, adversariis obicientibus quod apostoli non poterant hoc sacramentum ministrare antequam fuerint ordinati sacerdotes in ultima coena, respondet: “Miror quosdam Auctores tam levi ratione in re tanti momenti a vera communique sententia dissidere, et Christo legis auctori legem imponere. Potuit enim qui legem tulit, pro suo arbitrio lege uti. Nam et ut soli sacerdotes baptizent, nisi aliud necessitas postulet, praeceptum est Christi, qui solos iussit Apostolos baptizare . . . , et legimus tamen Apostolos, antequam sacerdotes facti essent, baptizasse. Haec dicimus non necessario; si enim velimus summo uti iure, unde isti auctores probant nondum tunc Apostolos fuisse sacerdotes? Scio vulgarem esse sententiam, sed incertam tamen esse.”⁰³ Ultima verba, incipiendo ab “Haec dicimus” desunt in quibusdam editionibus, referuntur vero in melioribus, adeoque rationabilius ut authentica retinentur, etsi aliunde notum sit textum Maldonati alienae manus correctionibus subiectum fuisse.⁰¹ Praeterea, in tractatu *De sacramentis*, sub nomine Maldonati edito, legitur: “Adde, quod non constet, quo tempore Apostoli a Christo ordinati fuerint sacerdotes. Nam quod plerique theologorum dicunt, illos fuisse ordinatos in coena, tantum est opinio, et nescio quam probabilis; saltem non est necessaria”; haec ultima verba (“saltem non est necessaria”), quae prostant in utraque editione lugdunensi a. 1614 et parisiensi a. 1677, desunt in aliquibus codicibus bibliothecae parisiensis; ceterum eorum absentia sensum pericopes substantialiter non mutat.

In Maldonati excusationem haec nota. Tractatus *De sacramentis* nequit cum certitudine ipsi attribui, imo probabilius ipsi abiudicatur, ut notavimus in tractatu *De Extrema Unctione* II, p. 465 sq. Eius commentarii in evangelia sunt opus postumum quod non paucis alienae manus correctionibus subiectum est antequam ederetur, et ceteroquin ipsa incriminata pericopes in quibusdam codicibus deest. Forte aestu polemico abstractus, Maldonatus, magis ceteroquin exegeta quam theologus, ad tridentinam definitionem non attendit. Ceterum eius assertio non videtur illi definitioni simpliciter repugnare, si nempe in eo tantum sensu intelligatur quod apostoli ante coenam fuerint iam aliquatenus sacerdotes, quatenus nempe habuerint iam secundariam potestatem ministrandi sacramenta (hoc enim sufficit ad polemicum eius scopum), non tamen ipsam proprie ac principaliter sacerdotalem potestatem consecrandi sive offerendi sacrificium quam habuerunt in ultima coena (hoc enim directe definitur a Tridentino, ut apparet etiam ex eo quod plures theologi etiam posttridentini docent apostolos non obtinuisse aliam secundariam potestatem remittendi peccata nisi in die resurrectionis).⁰⁵

Inter *Schismaticos Orientales*, etsi quidam suffragentur doctrinae catholicae de ordinatione apostolorum in ultima coena, multo plures tamen dissentire videntur, dicentes eam contigisse die resurrectionis et ascensionis (“Accipite Spiritum S. . . . et “Euntes ergo docete . . .”); ita (post *G. Severum*) *Lebedinskij*, *Dyovuniotis*, *Mesoloras* et *Malinovskij*^{TM} Recens theologus *Nectarius Kephalas* non solum explicite negat apostolorum ordinationem in ultima coena, sed praeterea eam postponit usque ad diem Pentecostes, scribens: “Sacerdotium in

ⁿ Ioannis Maldonati *SJ. commentarii in quatuor evangelistas* I (curavit C. Martin, Moguntiac 1862) 579. Cf. integrum textum citatum in tractatu *De Extrema Unctione* I 54-56.

^w Cf. J. Huby in *Recherches de science religieuse* IV (1913) 97-108.

Tamen praefatus Alonso in primo ex tribus eius scriptis supra relatis habet pro certo sententiam Maldonati in commento super *Marc.* 6. 12 sq. adversari definitioni tridentinae: “Sin embargo, parece cicrto que este tcólogo fué de esa opinion. Un rinconcito del Comentario a S. Marcos, 6. 13, nos lo muestra suficientementc.”

^M Cf. Jugie, *opus cit.* (supra, in p. 607) 399 sq.

Ecclesia Christi a descensu Spiritus Sancti in discipulos et apostolos incipit. Ante hunc Spiritus Sancti adventum, *dignitatem sacerdotii apostoli non habebant*, quia Spiritus Sanctus, qui omnia subministrat et sacerdotes perficit, nondum illis supervenerat. . . Mysticae coenae traditio habenda est ut institutio sacramenti divinae Eucharistiae, quod celebraturi erant apostoli, post Spiritus Sancti descensum sacerdotes et mysteriorum Christi mystae effecti. Sancti apostoli, ante Spiritus Sancti descensum, sacramentum divinae Eucharistiae non perficiebant, quia hoc nullo firmatur testimonio . . . quia huic sacramento conficiendo impares erant; Spiritus Sanctus enim est qui conversionem panis et vini in corpus et sanguinem Christi operatur.”⁹

Quoad ulteriorem autem quaestionem *de tempore quo apostoli tamquam episcopi constituti sunt*, generatim theologi pariter respondent id factum esse in ultima coena per eadem Christi verba “Hoc facite in meam commemorationem.” Quod quidem rationabilius asseritur, tum quia magis congruit verbis tridentinis (“[Christus] ordinavit ut ipsi [Apostoli] aliique sacerdotes offerrent corpus et sanguinem suum,” “Apostolis [quos tunc Novi Testamenti sacerdotes constituebat] . . . eorumque in sacerdotio successoribus ut offerrent praecepit”), quibus videtur implicite significari apostolos tunc accepisse quoque potestatem sibi constituendi successores in sacrificii oblatione seu ordinandi alios sacerdotes, quod pertinet ad propriam episcopi potestatem, et constitutos esse sacerdotes qualiter de facto in N. T. habentur, seu cum plena et episcopali perfectione, tum quia non convenienter intelligeretur ratio quare Christus nonnisi diminute voluerit apostolos tunc ordinare, remittens ad posterius tempus complementum episcopalis potestatis, eo vel magis quod hoc complementum, in ratione Ordinis ac sacerdotalitatis, non in alio principaliter consistit quam in potestate alios sacerdotes ordinandi.

Nihilominus etiam in hac re non defuit quorumdam antiquiorum doctorum dissensus, quem unus vel alter inter modernos resuscitare conatur. Et, ut taceamus peculiarem ac peregrinam opinionem sive Turrecrematae qui, ut exaltaret S. Pontificis dignitatem et ostenderet ab eo omnem episcopalem potestatem directe emanare, docuit Christum solum Petrum in episcopatum consecrasse, a quo subinde ceteri apostoli episcopi facti sunt, sive aliorum qui dixerunt Christum consecrasse tantum Petrum, Iacobum et Iohannem hosque ceteros ordinasse,⁹⁸ generatim praefati dissentientes episcopalem institutionem apostolo-

⁹⁹Apud Jucie, *ibid.* 400.

⁹⁸“Has opiniones refert ac discutit Suarez, *Tractatus de fide theologica*, disp. 10 (De summo pontifice), sect. 1, nn. 5-8, *Opera omnia* XII (ed. C. Berton, Parisiis: Vives 1868) 282 sq.

rum referunt ad diem resurrectionis (*Io.* 20. 22: “Accipite Spiritum^s, quorum remisistis . . .”), vel ascensionis (*Mat.* 28. 18 sq.: “Data est mihi omnis potestas. . . Euntes ergo docete omnes gentes . . . vel Pentecostes (*Act.* 1.8; 2. 3 sq.: “Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos,” “Et apparuerunt illis dispertitae linguae tamquam ignis, seditque supra singulos eorum; et repleti sunt omnes Spiritu sancto”)); quarum trium opinionum potest aliquis magis vel minus probabile sustentaculum invenire in tribus supra relatis textibus (pp. 600 sq.) Cyrilli Alexandrini, Ambrosiastri et Pseudo-Dionysii Areopagitae. Tertiam opinionem iam aequivalenter indicatam a supradicto *Hadriano Veneto* (p. 606) in Concilio Tridentino, inter modernos auctores instaurare conatur *J. Lccuyer* scribens: “Jésus avait fait aux Apôtres, et à eux seuls, une promesse qui les concernait eux seuls: celle de recevoir l’Esprit, comme source de force pour être ses témoins officiels dans le monde entier (*Act.* 1. 7-8). Il faut donc penser que les douze, au jour de la Pentecôte, ont reçu, en plus de la grâce commune à tous les fidèles (et qui se perpétuera par la confirmation), une grâce spéciale, directement ordonnée à leur tâche d’Apôtres, de témoins du Christ. Cette grâce, nous croyons que c’est la grâce même de l’épiscopat. C’est ce que voudraient démontrer les pages qui vont suivre. . . L’évêque est . . . le successeur des Apôtres: par sa consécration (dont nous ne saurions douter qu’elle soit un rite sacramental), il reçoit la grâce que reçurent les douze au jour de la descente visible de l’Esprit.”¹

Eandem sententiam apud *Schismaticos Orientales* expressit saec. 13 Synodus Cypria habita sub Germano Pessimandro, saec. 16 patriarcha Ieremias II in sua *Responsione I ad Tnbingenses*, repetens ipsa verba Synodi Cypriae, et a fortiori supra relatus modernus theologus N. Kephalas qui ad diem Pentecostes remittit etiam ipsam primam ordinationem apostolorum in sacerdotium.

Ex dictis de tempore institutionis apostolorum in sacerdotium, sequitur quid rationabilius dicendum sit etiam de tempore institutionis ipsius sacramenti.

Quamvis enim ipsum sacramentum institui potuerit per signum aliquod manifestans voluntatem Christi, antequam apostolis applicaretur, vel quomodolibet antequam apostoli investirentur illa eadem potestate quae per sacramentum confertur, nihil tamen ostendit convenientiam duo haec momenta separandi, sed potius ipsa rei natura

¹Has duas opiniones refert nec improbables reputat Suarez (*ibid.*, n. 9, p. 284), etsi communem sententiam ut probabiliorem eligat.

“La grâce de la consécration épiscopale,” *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XXXVI (1952) 398, 406 sq. Cf. totum articulum ibidem, 398-417, neenon eiusdem auctoris “Pentecôte et Épiscopat,” *La vie spirituelle* LXXXVI (1952) 451-466.

suadet sacerdotalem ac sacramentalem potestatem tunc primo a Christo manifestatam ac institutam esse cum primo, in ipsis apostolis, ab eo collata fuit. Et hanc quidem esse mentem ipsius *Cone. Trid.* patet ex eo quod in sess. 14 institutionem sacramenti Poenitentiae veluti connaturaliter reponit in ipso actu collationis remissivae potestatis, inquit: “Dominus autem sacramentum poenitentiae tunc praecipue instituit, cum a mortuis excitatus insufflavit in discipulos suos, dicens: ‘Accipite Spiritum Sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis . . .’ ” (*Denz.* 894); unde assertio Concilii de institutione apostolorum in sacerdotium in ultima coena (cf. supra, pp. 603 sq.) aequivalet assertioni de institutione ipsius sacerdotii in apostolis in ultima coena, quod etiam suadet tum incisum “Quos tunc Novi Testamenti sacerdotes constituebat” tum praeceptum datum etiam successoribus apostolorum ut sacerdotalem oblationem peragerent (“Eisdem eorumque in sacerdotio successoribus, ut offerrent, praecepit per haec verba: ‘Hoc facite in meam commemorationem’”).

Exinde etiam sequitur sacramentum Ordinis eo pleniori modo fuisse in ultima coena institutum quo ipsa sacerdotalis potestas, ad quam conferendam essentialiter ordinatur, tunc apostolis collata est, adeoque totaliter et ad modum unius non vero partialiter tantum ac veluti per frustula, ita ut tunc institueretur secundum solam rationem ritus collativi potestatis sacrificandi et postea in die resurrectionis secundum rationem potestatis remissivae peccatorum ac subinde in die ascensionis secundum rationem potestatis ministratoriae Baptismi aliorumque sacramentorum et tandem in eadem die vel posterius in Pentecoste secundum ipsum episcopale complementum sacerdotalis ipsius potestatis. Haec enim minus saltem congruunt tum menti *Cone. Tridentini* loquentis simpliciter et sine addito de institutione sacerdotii Novi Testamenti in ultima coena, tum ipsi rei naturae, cum sacerdotium sit unum quid, consistens essentialiter in ipsa potestate offerendi sacrificium (quae quidem suum complementum et apicem obtinet in potestate constituendi alios eiusdem sacrificii oblatores), nec nisi consequenter ac accessorie in potestate remittendi peccata aliaque sacramenta ministrandi, accessorium autem sequatur principale nec conveniat absque peculiari necessitatis ratione ab eo separari. Ceterum addi potest, in tribus praefatis subsequentibus circumstantiis, resurrectionis nempe, ascensionis et Pentecostes, Christum explicitius proposuisse, ac veluti in actum secundum deduxisse, tres alias potestates quae in pleniori conceptu iam instituti sacerdotii continebantur, scilicet potestatem remittendi peccata, quam in die resurrectionis alligavit peculiari sacramento tunc instituto, potestatem baptizandi, cuius exer-

citium in die ascensionis sollemni praecepto imperavit, et potestatem alios sacerdotes ordinandi, quam in die Pentecostes per impulsum Spiritus S. inauguravit, aperiens portas Ecclesiae sacerdotali propagatione dilatandae. Quo largiori sensu dici potest Ordinem institutum esse veluti per successivos gressus (cf. *C. Gent.* 4. 74), quemadmodum etiam de Baptismo, Poenitentia et Extrema Unctione dictum est in praecedentibus tractatibus.²

Quo autem ritu Christus ipsos apostolos ordinaverit, an nempe, praeter ipsa collativa et institutiva verba “Hoc facite in meam commemorationem,” adhibuerit ipsum ritum (quicumque ille sit, puta manuum impositio) quem tunc quoque una cum sacramento probabiliter instituebat, et quandonam aut quomodo hunc ritum, in Ecclesia perpetuandum, significaverit sive explicaverit, non constat. Probabile videtur Christum apostolos ordinasse absque speciali ritu praeter quam per praefata verba, atque determinationem sive explanationem ipsius futurarum Ordinationum ritus, qui tamquam in semine in illis ipsis verbis continebatur, ad subsequens ac convenientius tempus reservasse, quo nempe apostolis “praebuit seipsum vivum post passionem suam in multis argumentis per dies quadraginta apparens eis et loquens de regno Dei” (*Act.* 1.3).

ART. 3. Utrum Ordo Constet Triplici Gradu, Scilicet Episcopatu, Presbyteratu Et Diaconatu (Suppi., q. 37, aa. 1-4; q. 40, aa. 4-5; *C. Gent.* 4. 75).³

STATUS QUAESTIONIS

In art. 1 statuimus Ordinem esse veram hierarchiam sacerdotalem divinitus institutam, in art. 2 naturam huius hierarchiae ulterius determinavimus ostendendo ipsius sacramentalitatem, seu ipsam conferri

¹ Cf. *De Baptismo et Confirmatione* 36; *De Poenitentia* I 153 sq.; *De Extrema Unctione* I 315.

² Bibliographia directius respiciens tres gradus hierarchiae, quam hic apponimus, suum complementum petit tum ex generalioris indolis bibliographia, allata in art. 1 (pp. 84sq.), tum ex ea quae addetur in art. 5 (in torn. 2) circa determinatam quaestionem de sacramentali distinctione inter episcopatum et presbyteratum. Praeterea in argumento Scripturae (pp. 655 sqq.), dabitur peculiaris bibliographia tum de charismaticis (pp. 713 sq.) tum de biblicis presbyteris et episcopis (pp. 745 sq.). Bibliographia respiciens directe opera Patrum data est in art. 1, in decursu argumenti Traditionis, ac completur infra in eodem argumento. Opera Protestantium indicabuntur in Parte Negativa (pp. 623 sq.).

Arnold, F., “Zur Théologie der Pfarrei,” *Die Pfarre* (Wien 1953) 18-23.

Baltus, U., “L’Église primitive et l’épiscopat,” *Revue Bénédictine* XVIII (1901) 26-43.

Barbosa, A., *De officio et potestate episcopi*, Lugduni 1637.

Bardy, G. (Ad rem faciunt omnia eius opera relata in Introductione tractatus, p. 34).

Batiffol, P., “L’Église naissante. Les institutions hiérarchiques de l’Église,” *Revue*

per verum ac proprie dictum sacramentum, in praesenti autem articulo quaerimus an huiusmodi sacerdotalis ac sacramentalis hierarchia constet triplici gradu, seu episcopatu, presbyteratu et diaconatu,

biblque IV (1895) 473 sqq.; *Études d'histoire et de théologie positive*, première série (éd. 8, Paris 1926) 225-280: "La hiérarchie primitive,"; *L'Église naissante et le Catholicisme* (éd. 8, Paris 1922) 35-45, 46-93, 115-260.

Beaudouin, E., "Les origines de Pèpiscopat," *Nouvelle revue historique de droit français et étranger* XX (1896) 105-156.

Bellamy, J., "Diacre," *Dictionnaire de la Bible* II (Paris 1899) 1401-1403.

Bender, L., *Ilet heilig bischopsambt*, Hilversum 1953.

Beyer, J., "Nature et position du sacerdoce," *Nouvelle revue théologique* LXXVI (1954) 358 sq., 370-372.

Bihel, S., "De septem diaconis," *Antonianum* III (1928) 129-150.

Botte, B., "Secundi meriti munus," *Questions liturgiques et paroissiales* XXI (1936) 84-88.

Bovix, D., *Tractatus de episcopo et de synodo dioeclesana*, Parisiis 1859.

Boulet, N. M.-D., "Titres urbains et communauté dans la Rome chrétienne." *La Maison-Dieu* XXXVI (1953) 19-32.

Bover, J. M., "Los presbyteros-obispos de Efeso," *Estudios ecclesiasticos* II (1923) 213-217; Recensio bibliographica operis Simon-Prado: *Praelectiones biblicae*, *ibid.* \ II (1928) 258; *Las epistolas de San Pablo*, 2 voll., Barcelona 1940; *Teologia de San Pablo* (Madrid 1946, reimpresión 1952) 534-539.

Cavalla, V., "Episcopi e presbyteri nella Chiesa primitiva," *La scuola cattolica* (1936) 235-256.

Claereboets, Ch., " 'In quo vos Spiritus Sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei' (Apg. 20. 28)," *Biblica* XXIV (1943) 370-387.

Claeys-Bouuaert, F., "Diacre," *Dictionnaire de droit canonique* IV (Paris 1949) 1198-1206; "Évêques," *ibid.* V (Parisiis 1953) 569-571.

Clerq, C. de, *Ordre, Mariage, Extrême Onction* (Paris [1939]) 11-27.

Colson, J., *L'évêque dans les communautés primitives. Tradition paulinienne et tradition johannique de l'épiscopat des origines à saint Irénée* ("Unam Sanctam," n. 21), Paris 1951.

Congar, V. M.-J. (Opera citata in art. 1, p. 38).

Connell, F. J., "The Episcopate," *The [bncricun] ecclesiastical review* LXXII (1925) 335-345; "The origin of the Presbyterate," *ibid.* LXXXII (1930) 225-233.

Contassot, F., "Le pouvoir des diacres," *L'ami du clergé* LXIV (1954) 113-121.

Coppens, J., *L'imposition des mains et les rites connexes dans le Nouveau Testament et dans l'Eglise ancienne* (Wetteren 1925) 110-173.

Davenport (Franciscus a S. Clara), *Apologia episcoporum seu sacri magistratus propugnatio*, Coloniae 1640.

Douais, "Les origines de l'épiscopat," *Mélanges de littérature et d'histoire religieuses* (publiés à l'occasion du jubilé épiscopal de Mgr. de Cabrières, Paris 1899) I 1-48.

Dunin-Borkowski, St. von, *Die nctieren Forschungen über die Anfange des Eptskopats*, Freiburg i.Br. 1900.

Ermoni, V., "Les origines historiques de l'épiscopat monarchique," *Revue des questions historiques* LXVIII (1900) 337-363; *Les origines de l'épiscopat*, éd. 4, Pans 1905; "Les églises de Palestine aux deux premiers siècles," *Revue d'histoire ecclésiastique* II (1901) 15-22; *Les premiers ouvriers de l'Évangile*, vol. II, Paris 1905.

Forget, J., "Diacre," *Dictionnaire de théologie catholique* IV-1 (Paris 1910) 703-731; "Jérôme (Saint)," *ibid.* VIII-1 (Paris 1923) 965-976: "Nature et origine de l'épiscopat."

Funk, F.-X., "Die Bischofswahl im christlichen Altertum," *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen* I (Paderborn 1897) 23 sqq.

Gaechter, P., "Die Sieben," *Zeitschrift fur katholische Théologie* LXXIV (1952) 129-166.

Gobet, L., *De l'origine divine de l'épiscopat*, Fribourg (Suisse) 1898.

Gisar, H., "Die Frage des papstlichen Primates und des L'sprunges der bischöilichen Gwalt auf dem Concil von Trient," *Zeitschrift fur katholische Théologie* VIII (1884) 453-507, 727-784.

Hennen, B., "Ordines sacri. Ein Deutungsversuch zu I Cor. 12. 1 31 und Rom. 12. 3 8," *Theologische Quartalschrift* CXIX (1938) 439-449.

quorum unicuique proinde competat esse tum vere hierarchicum, tum sacerdotalem, tum divinitus institutum, tum sacramentalem. Inferius, in art. 6 (tom. 2), haec ipsa quaestio complebitur, statuendo nonnisi his tribus gradibus huiusmodi hierarchiam constare, ad exclusionem

Herbicny, M. d', *Theologica de Ecclesia* II (ed. 3, Parisiis 1928) 283-318: "De episcopis."

Holzmeister, U., "'Si quis episcopatum desiderat' (1 Tim. 3. 1)," *Biblica* XII (1931) 41-69.

Janssens, A., *De heilige Wijdingen*, I: *Bischoppen en Priesters*; II: *Diakonaat, subdiakonaal en mindere Orden*, 2 voll., Brussel 1933-1935.

Journet, Cii., *L'Église du Verbe Incarné*, I: *La hiérarchie apostolique*, Paris 1941.

Kahmann, J., "De oorsprong van het episcopaat. Enkele nieuwere opvattingen," *Nederlandsch katholieke Stemmen* XLIX (1953) 104-114.

Kramer, K., *Der katholische Bischof*, Donauworth 1948.

Kuppens, M., "Notes dogmatiques sur l'épiscopat," *Revue ecclésiastique de Liège* XXXVI (1949) 355-367; XXXVII (1950) 9-26, 80-93; XXXVIII (1951) 16-32, 99-113, 352-364.

Kurz, A., *Der Episkopat der hochste vont Presbyterat vcrschiedene Ordo*, Wien 187'.

Landersdorfer, S., "Das Problem der Priestersalbung im Gesetze," *Theologisch Quartalschrift* (1926) 185-197.

Laurain, P., *De l'intervention des laïques, des diacres, et des abbesses dans l'administration de la Pénitence*, Paris 1897.

Leclercq, IL, "Diacre," *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* IV-1 (Paris 1920) 738-746; "Épiscopat," *ibid.* V-1 (Paris 1922) 202-238; "Évêque," *ibid.* 938-949; "Paroisses rurales," *ibid.* XIII-2 (1938) 2198-2235.

Lécuyer, J., "La grâce de la consécration épiscopale," *Revue des sciences philisophiques et théologiques* XXXVI (1952) 389-417; "Pentecôte et Épiscopat," *La vie spirituelle* LXXXVI (1952) 451-466; "Épiscopat et présbyterat dans les écrits d'Hippolyte de Rome," *Recherches de science religieuse* XL1 (1953) 30-50; "Diaconat," *Dictionnaire de spiritualité* III (fasc. 20-21, Paris 1955) 799-817.

Leder, P. A., *Die Diakonen der Bischofc und Presbyter und Hire iirchristlichen l'or-Idufcr. Untcrsuchungen über die Vorgeschichte und die Anfänge des Archidiaconats*, Stuttgart 1905.

Lennerz, H., *De sacramento Ordinis* (ed. 2, Romae 1953) 77-96.

Lercier, L., *Institutiones theologiae dogmaticae* IV-2/2 (ed. 3 retractata [ab Umberg quoad tractatum de Ordine], Oeniponte 1949) 285-293.

Lesêtre, H., "Prêtre," *Dictionnaire de la Bible* V (Paris 1912) 640-646, 660-662.

Lesquoy, *De regimine ecclesiastico iuxta Patrum doctrinam*, Louvain 1881.

Long-Hasselmanns, G., "Un essai de théologie sur le sacerdoce catholique," [Opus postumum, editum a V. Congar cum introductione et criticis adnotationibus], *Revue des sciences religieuses* XXV (1951) 187-199, 270-304.

M>rchal, L., "Évêques (Origine divine des)," *Dictionnaire de la Bible-Supplément* II (Paris 1934) 1297-1333.

Martimort, A.-G., *De l'évêque* ("La Clarté-Dieu," n. 19) Paris (1946).

Michel, A., "Ordre. Ordination," *Dictionnaire de théologie catholique* XI-2 (Paris 1932) 1193-1405; "Prêtre," *ibid.* XIII-1 (Paris 1936) 138-161.

Michels, T., *Beitrage zur Gcschichte des Bischojswcihetages im christlichen Alterlum*, Munster 1927.

Michiels, A., *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900), 110-117 (de diaconis), 118-230 (de episcopis-presbyteris primi saeculi), 364-383 (de episcopatu in secundo saeculo), 384-428 (de divina origine episcopatus); "Evêques," *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* I (éd. 4, Paris 1925) 1750-1786.

Monacino, V., *La cura pastorale a Milano, Cartagine, Roma nel vi secolo*, Roma 1947.

Moran, W., *The government of the Church in the first century* (New York [1913]) 221-254: "The monarchical episcopate."

Morsdorf, K., "Weihcgcwalt und Hirtengewalt in Abgrenzung und Bezug," *Miscelanta Camillas* XV (1951) 95-110; "Die Entwicklung der Zweiglicdrigkei der kirchlichen Hierarchie," *Miinchenr Theologisch Zcitschrijt* (1952) 1-16.

Mura, E., *Les degrés du sacerdoce*, II: *Ordres sacrés*, Paris 1947.

nempe subdiaconatus et quatuor minorum ordinum qui probabilius ex mera ecclesiastica institutione proveniunt et indole sacramentali destituuntur.

Nanni, L., "L'evoluzione storica della parrocchia," *La scuola cattolica* LXXXI (1953) 475 sqq.

Otterbein, A. J., *The diaconate according to the Apostolic Tradition of Hippolytus and derived documents*, Washington 1945.

Paus, "L'évêque dans les livres du Nouveau Testament," *Science catholique* XIII (1899) 215-238, 306-326.

Périnelle, J. -Paillerets, M. de, "L'épiscopat cime du sacerdoce," *La vie spirituelle* XXXIII (1932) 245-261.

Pirrelli, G. M., "' . . . Spiritus Sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei' (Act.xx 28)," *Divus Thomas (Piacenza)* XL (1937) 172-176.

Petamus, D., *Dissertationes ecclesiasticae*, l. 1 (De episcopis et eorum Jurisdictione ac dignitate); l. 2, c. 1 (De diaconis), in *Dogmata theologica* VII (ed. J.-B. Fournials, Parisiis: Vives 1867) 405-438; *De ecclesiastica hierarchia*, l. 2, *ibid.* 569-636; ll. 4 et 5, *ibid.* VIII 97-170.

Prat, F., "Les prétentions des diacres romains au quatrième siècle," *Recherches de science religieuse* III (1912) 463-475; "Évêques. Origine de l'épiscopat," *Dictionnaire de théologie catholique* V-2 (Paris 1913) 1656-1701; *La théologie de Saint Paul* I (éd. 33, Paris 1942) 407-420; II (éd. 38, Paris 1949) 362-367, 371-373.

Puzo, F., "Los obispos presbyteros en el N.T.," *Estudios biblicos* V (1946) 41-71.

Rambaldi, G., *Gerarchia e fedeli nel culto e nell'apostolato*, Alba 1953. "Episcopato e sacerdozio," *La civiltà cattolica*, a. 105 (1954), vol. 3, pp. 3-17, 370-383.

Renié, F., *Actes des Apôtres* ("La Sainte Bible," éd. Pirot-Clamer, vol. 11-1. Paris 1949) 101-105 (de diaconis).

Ruffini, E., *La gerarchia della Chiesa negli Atti degli Apostoli e nelle lettere di S. Paolo*, Roma 1921.

Schamoni, W., *Familienväter als geweihte Diakone*, Paderborn 1953.

Schütz, *Das Diakonat im N.T.*, Mainz 1952.

Seidl, J. N., "Der Diakonat in der Apostelgeschichte und den paulischen Briefen," *Der Katholik* I (1883) 585 sqq.; II (1883) 40sqq.; *Der Diakonat in der katholischen Kirche dessen hierarchische Würde und geschichtliche Entwicklung*, Regensburg 1884.

Sickenberger, J., "Die Bedeutung der Engel des sieben apostolischen Gemeinden," *Römische Quartalschrift* (1927 sqq.).

Smedt, C. de, "L'organisation des églises chrétiennes jusqu'au milieu du IIIe siècle." *Revue des questions historiques* XLIV (1888) 328-384; L (1891) 396-429.

Sobkowski, L., *Episkopat und Presbyterat in den ersten christlichen Jahrhunderten*. Würzburg 1893.

Spicq, C., "Si quis episcopatum desiderat," *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XXIX (1940) 316-325; *Les épîtres pastorales* ("Études bibliques." Paris 1947) xliii-1: "L'organisation de l'Eglise"; 84-97: "Excursus III. L'épiscopat d'après les épîtres pastorales"; 320-327: "Excursus XIV. L'ordination de Timothée"

Tixeront, J., *L'ordre et les ordinations* (Paris 1925) 53-86: "Les divers degrés du sacerdoce."

Vellico, A., *De Ecclesia Christi* (Romae 1940) 229-242.

Verhamme, A., "De distinctione inter episcopatum et presbyteratum," *Collationes Rugenses* XXXIX (1939) 285-288; "De sacramentalitate ordinum infra presbyteratum." *ibid.* 289-292.

Vigouroux, F., "Évêque," *Dictionnaire de la Bible* II (Paris 1899) 2121-2126.

Viteau, J., "L'institution des diacres et des veuves," *Revue d'histoire ecclésiastique* XXII (1926) 513-537.

Winady, J., "Les moines et le sacerdoce," *La vie spirituelle* LXXX (1949) 23-37.

Zapelena, T., "De presbyteris-episcopis ephesinis," *Miscellanea Camillas* II (1942) 11-24; *De Ecclesia Christi, pars altera* (ed. 2, Romae 1954) 19-71.

Zardetti, O., *Die Bischofweihe nach Lehre und Liturgie der katholischen Kirche*, Einsiedeln 1889.

Zeiller, J., "La conception de l'Eglise aux quatre premiers siècles," *Revue d'histoire ecclésiastique* XXIX (1933) 571-585, 827-848; "L'organisation ecclésiastique aux deux premiers siècles," *Histoire de l'Eglise* (publiée sous la direction de V. Fliche et V. Martin), I: *L'Eglise primitive* (Paris 1946) 373-386.

Ad intelligentiam autem ac limitationem praesentis quaestionis, *qua parte respicit episcopatum*, notandum est hunc potiore gradum hierarchiae dupliciter considerari posse, primo nempe adaequate et cumulative, prout necessario in se includit ipsum presbyteratum quem perficit ac consummat, non enim potest quis esse episcopus quin sit simul presbyter nec potest cuiquam tantummodo conferri propria potestas episcopalis (puta confirmandi et ordinandi) quin prius, aut saltem simul, ei conferatur communis potestas sacerdotalis sive presbyteralis (scilicet consecrandi et absolvendi); secundo, inadaequate et distinctive, quoad eam nempe potestatis partem qua eminet ac distinguitur a presbyteratu. In praesenti igitur articulo, episcopatus consideratur primo modo tantum, ac sub ista consideratione quaeritur inter alia an ipse pertineat ad divinam et sacramentalem hierarchiam. seu an sit iuris divini et proprie sacramentalis; secunda autem consideratio reservatur pro duobus articulis sequentibus, tamquam ulterior quaestio de distinctione sive habitudine inter episcopatum et presbyteratum, qua praesens ipsa materia complebitur. Cuius separationis ratio est tum quia iuvat discernere quaestionem dogmaticam, contra Protestantes statuendam, de divina origine et sacramentali indole episcopatus cumulative et adaequate spectati, ab ulteriori quaestione (ut cum priori intime connexa et apparenter ab ea inseparabili) quae agitur inter catholicos doctores circa divinam originem ipsius distinctionis episcopatus a presbyteratu et sacramentalem indolem episcopatus in sua ipsa inadaequata distinctione a presbyteratu, tum quia haec altera quaestio peculiarem nec exiguam discussionem sibi petit, ob ampliorem connexarum quaestionum germinationem et intensiorem animorum contentionem, quam apud modernos theologos suscitavit.

PARS NEGATIVA

Inter catholicos quidem, nullus ponderabilis dissensus deprehenditur in hac saltem generali ac dogmatica quaestione (in qua nempe abstrahimus a modo distinctionis inter episcopatum et presbyteratum), nisi forte quoad *divinam originem et sacramentalitatem tertii gradus hierarchiae seu diaconatus*, quam quidam pauci, praesertim inter praetridentarios theologos, in dubium revocarunt aut minus firmiter asseruerunt.

Et imprimis posset aliquis videre implicitam sacramentalitatis diaconatus negationem in sententia illorum innominatorum theologorum mediæ aevi qui, ut testantur Bonaventura (*In 4 Sent.*, dist. 24, pars. 2, a. 1) et S. Thomas, “dixerunt quod in solo ordine sacerdotali charae-

ter imprimitur” {*Suppl.*, q. 35, a. 2). Attamen, quamvis ex tali assertionem logice quis duci possit in negationem ipsius sacramentalitatis ritus characterem non imprimentis, non videtur hoc fuisse de mente illorum doctorum, imo S. Thomas et Bonaventura in toto contextu obiectionum et responsionum supponunt illos doctores admisisse sacramentalitatem sive diaconatus sive aliorum inferiorum ordinum, et simul tamen negasse in eis imprimi characterem. Unde non videtur D. Soto recte interpretari sententiam illorum doctorum cum scribit: “Ut D. Thomas dist. praesenti, q. 1. arti. 2. refert, tres fuerunt opiniones. Una scilicet quorundam, qui dixerunt in solo sacerdotio characterem imprimi, atque adeo solum esse proprie sacramentum ordinis. . .’n

Nihilominus iam in priori parte saeculi sequentis *Durandus a S. Porciano* (f 1334) testatur (fortasse ex propria voluntaria interpretatione sententiae praefatorum doctorum) “*videri aliquibus* quod solum sacerdotium est ordo et sacramentum, caetera vero sunt ordines non tamen sacramenta, sed solum quaedam sacramentalia,” et in istorum sententiam ipse manifeste propendit, eorum argumenta satis fuse proponens, etsi oscillanter et caute loquatur (“Nec video quare hoc non possit teneri probabiliter”). Hinc recte posteriores theologi hanc sententiam ipsi Durando tanquam primo ac principali auctori communiter tribuunt, etsi non attendant ad cautelam quam ipse adhibet et ad alienum patrocinium quo se tegere conatur.

Ad rem ipse: “Ad secundum arg. [quod nempe si essent plures ordines, haberentur plura sacramenta] respondetur dupliciter. Uno modo quod ordo proprie et simpliciter dictus, et qui est sacramentum est solum sacerdotium comprehendendo sub sacerdotio Episcopatum, qui est sacerdotium completum et perfectum, caeteri autem dicuntur ordines secundum quid, nec sunt sacramenta, sed potius quaedam sacramentalia antecedentia ad sacerdotium de congruitate, et non de necessitate, ut omnes inferiores ordines . . . : *ct si hoc esset verum*, tunc non esset nisi unum sacramentum ordinis: de hoc tamen magis dicetur inferius. Alio modo potest dici quod ordo est sacramentum non unitate indivisibilitatis . . . sed perfectionis . . . , propter quod omnes ordines sunt unum sacramentum unitate perfectionis, et unus ordo unitate attributionis, et hoc sufficit. . .

“*Videtur aliquibus*, (sicut tactum fuit supra in prima solutione secundi argumenti,) quod ordo in generali acceptus non dividitur in speciales ordines sicut in sacramenta, sed sicut in sacramentum et sacramentalia. Ita quod solum sacerdotium est ordo et sacramentum,

‘Dist. 24, q. 1, a. 4, *In quartum (quem vocant) Sententiarum* (Venetiis: Apud I. M. Lenum 1575) II 19.

caetera vero sunt ordines non tamen sacramenta, sed solum quaedam sacramentalia, et hoc probatur tripliciter. . .

“Ex quo ergo tota plenitudo sacramenti est in sacerdotio, in aliis autem est solum quaedam participatio, patet quod non sunt sacramenta proprie, sed sacramentalia quaedam: *nec video quare hoc non possit teneri probabiliter*, imo non videtur quod aliter possit salvari dictum Fratris Thomae cuius sunt verba praecedentia, quia si quilibet ordo est per se, et simpliciter sacramentum, tunc plures ordines sunt plura sacramenta, et non unum tantum (ut ipse dicit). . . Non restat ergo quod possit salvari eius intentio nisi supra dicto modo, scilicet quod sacerdotium sit per se, et simpliciter ordo et sacramentum, caetera vero sint sacramentalia. . . Si autem quis contendat omnes praedictos septem ordines esse sacramenta quodlibet per se, et omnia simul esse unum sacramentum unitate perfectionis modo quo dictum est in secunda solutione secundi argumenti praecedentis quaestionis [Confer supra]: *ego puto, salva fide melius esse aliorum intellectui credere, quam contentationibus deservire.*”³

Caietanus († 1534) subinde in eandem sententiam propendit. In *Opusculis*, tom. 1, tr. 11, a. unico qui est “De modo tradendi aut recipiendi ordines,” haec habet. Si quis attendat pontificales codices, rationem et auctoritatem, “*incerta valde apparebit, presbyteratu excepto, reliquorum natura ordinum.*” Quod attinet subdiaconatum et ordines minores, ipse Magister Sententiarum asserit eos esse institutos ab Ecclesia. “De diaconatu vero ambiguum magis est” a quo fuerit institutus; in *Act.* 6. 1-6 non constat agi de diaconis cum ibi non agatur de sacro aliquo ministerio sed de servitio mensarum (cf. textus relatos in art. praec., p. 512), nihilominus “licet tunc non fuerint diaconi altaris instituti, videntur tamen ab Apostolis instituti, licet nesciatur quando et ubi,” nam diaconi de quibus est sermo in *Phil.* 1. 1 et 1 *Tim.* 3. 8 sqq. veri “diaconi altaris videntur esse. . . Unde diaconatum ab Apostolis credimus coepisse.” Ex qua tamen assertione apostolicae originis non sequitur Caietanum putare diaconatum esse institutionis divinae aut sacramentum, nam, rediens ad primum propositum de incertitudine huius quaestionis, prosequitur: “Et, quod magis urget, nulla videtur certa forma in diaconatu. . . Datio [quidem] . . . libri Evangeliorum certam habet formam verborum: sed tunc non imprimi characterem [adeoque non haberi sacramentum] ex eo videtur quod, antequam Evangelium aliquod esset scriptum, diaconi ab

³ In *Petri Lombardi Sententias theologicas commentariorum libri IIII*, 1, 4, dist. 24, q. 1, n. 9 et q. 2, nn. 6-13 (Venetiis: G. Bindoni 1586), p. 360 verso, coi. 2; p. 361 recto, coll. 1 et 2, verso, col. 1.

¶ Refertur in editione leonina *Operum Omnium S. Thomae XII* (Romae 1906) 369.

.Apostolis videntur ordinati, non dicendo, 'Accipe potestatem legendi Evangelium,' sed, ut creditur, per impositionem manuum. Idem quoque apparet in subdiaconatu. . . Taceo de minoribus ordinibus: in quibus varietas multiplex invenitur etiam inter antiqua pontificalia. Ex quibus apparet quod *huiusmodi ordines [omnes nempe infra presbyteratum] sacramentalia quaedam videntur, magis quam sacramenta*. Et ad hoc ducit ratio. Quia per nullum dictorum ordinum potest ordinatus actum aliquem qui, si sine illo ordine fieret, esset nullus: ut patet discurrendo per singulos actus *diaconi et inferiorum*. Et per hanc rationem episcopatus videtur ordo: quia aliquem actum potest episcopus qui, a non-episcopo factus, nullus est; ut confirmare. . . Haec autem sint collecta non ea ratione ut novam velimus ingerere doctrinam de sacramento ordinis: sed ut doctus quisque percipiat incertitudinem materiae de qua est sermo."

Ex quibus patet Caietanum ex una parte clare asserere prorsus incertum esse quod diaconatus sit originis divinae et sacramentum, et ex alia parte in negativam sententiam satis suggestive inclinare, imo ut probabiliorem suggerere, quamvis caute addat se nihil novi ingerere velle sed potius incertitudinem rei indigitare. Quod autem dicat sibi videri diaconos fuisse ab apostolis institutos, imo per impositionem manuum ordinatos, et diaconatum ab apostolis incoepisse, id intelligit de humana apostolica institutione ritus non sacramentalis. ut patet ex toto contextu. Unde merito ab auctoribus (Victoria, Soto. Catharino,⁷ Tapper, Ledesma, Bellarmino, Estio. Hallier, Tournely. Billuart, et, inter modernos, Lennerz, Baisi. Farnese, etc.) communiter adducitur Caietanus, una cum Durando, ut mitigatus saltem adversarius sacramentalitatis diaconatus et immerito illum purgare conatur modernus Ch. Journet, scribens: "Que le diaconat soit lui aussi un sacrement, c'est une thèse regardée par les théologiens comme commune et certaine. On cite parfois Cajetan comme étant d'une opinion contraire. Il pense, il est vrai, que les diacres des tables dont il est parlé aux *Actes des Apôtres*, vi, 2–6, doivent être distingués des diacres de l'autel. . . Mais Cajetan ajoute aussitôt: . . . Les apôtres paraissent avoir ordonné les diacres, non pas comme maintenant en disant: Reçois le pouvoir de lire l'Évangile, mais par l'imposition des mains.' "⁸

Ceterum quidam alii theologi eiusdem aetatis, auctoritate fortasse Caietani commoti, eandem sententiam aut probabilem dixerunt aut simpliciter damnare ausi non sunt, etsi contrariae ac communi senten-

⁷ Qui Caietanum acriter impugnat in *Adnotationibus in commentarios Caietani* (Lugduni 1542) 525 sq.

⁸ In *Vucs* recentes sur le sacrement de l'Ordre," *Revue thomiste* LVI (1953) 103.

tiae adhaerent. Ita *Victoria* (t 1546) scribit: “Dico igitur quod ad hanc quaestionem tenenda est communis opinio. Secundo dico, quod opinio Durandi et Caietani est probabilissima, quod solum sacerdotium est sacramentum, vel saltem quod quatuor minores ordines non sunt sacramentum.”⁹ Alibi tamen videtur sibimetipsi contradicere, cum simpliciter asserat: ‘Omnino videtur probabilius, quod nec etiam Diaconi ordinari possint nisi ab Episcopis, siquidem iuris divini ille ordo est,’¹⁰ nisi dicatur ipsum distinguere inter divinam institutionem et sacramentalitatem diaconatus, atque illam affirmare, hanc vero negare, cuius tamen distinctionis nullum signum affert. *D. Soto* (t 1560): “Rationes Durandi adeo profecto non sunt despicabiles, ut plurimum habere videantur energiae. . . . Re vera qui opinionem Durandi sustinere vellet, non esset magna reprehensione dignus. Nihilominus non est tam facile a communi antiquorum opinione deflectendum: esset enim nonnulla temeritatis nota. Ob idque subiungitur sexta conclusio. Diaconatus et subdiaconatus sunt vere iure divino sacramenta, characteris subinde et gratiae efficacia.”¹¹ *M. Ledesma* (t 1574): ‘Opinio Durandi poterit defendi quoadusque ecclesia oppositum determinet . . . nam licet ecclesia definierit ordinem esse sacramentum [Alludit non ad sess. 23, sed ad sess. 7 Cone. Trid.], tamen non explicuit quemlibet gradum ordinis esse sacramentum. . . . Nos tamen sequemur S. Thomam et communioem sententiam.’¹² Imo, adhuc post tridentinam definitionem (sess. 23), *Estius* (t 1613) rem pro disputabili habere videtur, sese referens ad ipsum iudicium D. Soto, quod praeterea attenuare conatur: “Disputatur apud Scholasticos, utrum ordines sacerdotio inferiores . . . vera sacramenta sint . . . , an vero tantum sacramentalia. . . . Sunt enim hac in re variae opiniones [citatur tamen tantum Durandum, Caietanum et Victoriam]... Ad quaestionem porro respondentes dicimus, non videri de ea quicquam esse definitum ab ecclesia, nec de diaconis quidem; adeo ut testetur Dominicus [Soto] eum qui Durandi opinionem sustinere vellet, non esse magna reprehensione dignum; tametsi nonnullam temeritatis notam ei tribuat, eo quod non sit tam facile a communi antiquorum opinione deflectendum. . . . Tridentina vero synodus controversiam hanc de inferioribus ordinibus seponens, ea quae inter Catholicos quaestionem non habebant, definire tantum voluit. Quam-

⁹ *Summa de sacramentis Ecclesiae ex doctrina Fr. Francisci Victoria* (ed. Thoma de Chaves, Calari 1570) 229. Hacc summa est quoddam compendium commentarii in Sententias Francisci de Victoria, exaratum ab eius discipulo Thoma de Chaves et ab ipso Victoria perlectum et approbatum.

¹⁰ *Relecciones teológicas del Maestro Fray Francisco de Vitoria* (edición crítica por L. G. A. Götino, Madrid 1933-1935) II 154.

¹¹ *Op. cit.* (supra, in p. 617) 19 sq.

¹² *In 4 Sent.*, dist. 24, a. 3, a. 3.

quam non est negandum quin tam Florentini quam Tridentini concilii verba videantur eo propendere, ut significantur omnes septem ordines vere esse sacramenta, et sub generali nomine sacramenti ordinis esse comprehensa: et proinde quae contra eam sententiam obiecta sunt, quomodo dissolvi possint, indicabimus; interim opinionis electionem sutudiosis reliquentes.”¹³

Adhuc apud unum vel alterum modernum iterum emergit tendentia ad negandam diaconatus sacramentalitatem. Recentissime *J. Beyer* haec asserebat quae admirationem suscitant: Posito iam a modernis dubio de ipsa sacramentalitate episcopatus, ipso facto pariter in dubium vertenda est quaestio de sacramentalitate diaconatus. Nullum argumentum a theologis adductum, hanc sacramentalitatem probat: neque scilicet apostolica diaconatus origo, nam in *Actibus* insinuatür diaconos ordinatos fuisse ad officia pure administrativa: neque ritus impositionis manuum, nam hic ritus adhibetur etiam in consecratione episcopali, de qua iam non constat esse sacramentalem; neque propria officia sacra quae diaconis tribuuntur, nam, ut iam advertebant Durandus et Caietanus, nullum est diaconi officium quod characterem sacramentalem requirat, cum nihil a diacono fiat quod etiam a non ordinato fieri valide non possit. Ex quibus concludere licet diaconatum non esse sacramentum, et, pariter supposita non sacramentalitate episcopatus, sacramentum Ordinis totum colligi in solo presbyteratu; quae quidem simplicior Ordinis structura melius convenit operi divino, assimilât Ordinem aliis sacramentis, quae nullam duplicationem ostendunt, et supprimit difficile illud problema progressivae cuiusdam participationis characteris sacerdotalis quae nonnisi in ultima episcopali consecratione compleretur.

Ad rem ipse: “Toute une ligne de théologiens . . . enseigne, de nos jours encore, que l’épiscopat n’est pas un sacrement. . . Ce qui entraîne une double conséquence: premièrement, le pouvoir sacerdotal est ontologiquement identique chez les ‘prêtres du premier ordre’ et leurs auxiliaires ‘du second ordre’; ensuite est posée dorénavant la question de la valeur sacramentelle du diaconat. . .

“La conclusion . . . au sujet de la consécration épiscopale, fait refluer ordinairement la collation du sacerdoce dans le presbytérat actuel. Elle pose, du fait même, le problème du diaconat, de sa valeur sacramentelle et de sa participation ontologique au sacerdoce hiérarchique. . . De sa très ancienne existence on ne peut conclure ni à son institution par le Christ, ni à sa nature sacramentelle. Les Actes des Apôtres semblent insinuer que les Apôtres instituèrent ces fonctions dans le but précis de se décharger des tâches plus administratives et se donner tout entiers à la prédication. . . On est au vif du problème, lorsqu’on se demande quel pouvoir sacramentel est conféré au diacre et par quel rite proprement dit il l’exerce. Il faut bien avouer qu’aucun acte sacramentel ne suppose un pouvoir correspondant chez

”/» 4 *Sent.*, dist. 24, §8, *ht quatuor libros Sententiarum commentaria* (Parisiis 1680) IV 302 sq.

le diacre, alors qu'il y a pleine correspondance entre consécration eucharistique et pouvoir de consacrer, absolution et pouvoir de rémission des péchés, ordination et pouvoir d'ordonner chez les prêtres et les évêques. Durand de Saint-Pourçain fit valoir cet argument et Cajetan l'a repris. Bellarmin certifie qu'il n'est pas de foi certaine que l'ordination diaconale soit sacramentelle et saint Alphonse de Liguori n'ose pas dire que la thèse contraire soit improbable. Rien non plus ne fait voir en quoi le diacre participe au caractère, au pouvoir sacerdotal. S'il y a vraiment, comme l'affirment certains théologiens, participation ontologique par le diaconat au caractère sacerdotal, il faudrait pouvoir retrouver dans les fonctions diaconales un élément qui les situe sur le plan de l'activité sacerdotale proprement dite. Or cette participation ne se vérifie pas: il faut même dire qu'elle est exclue aujourd'hui par une pratique séculaire de l'Église. *Aussi faut-il conclure avec Durand de Saint-Pourçain et Cajetan que le diaconat n'est pas un sacrement.* Certains théologiens veulent maintenir la valeur sacramentelle du diaconat en arguant du fait qu'il est conféré par l'imposition des mains. . . . On peut retenir l'argument qui prouve l'institution plus récente des ordres mineurs du fait qu'ils ne se reçoivent pas par l'imposition des mains. Il serait faux de conclure de là à la valeur sacramentelle certaine des ordres où elle se présente. La valeur de la consécration épiscopale ruine cette thèse: dans la plupart des cas la consécration épiscopale n'est plus sacramentelle et l'imposition des mains n'y a plus la valeur qu'on voudrait bien lui reconnaître. . . .

“L'ensemble de ces arguments permet de conclure que le diaconat n'est pas sacramentel. Ainsi voit-on le sacrement d'ordre se centrer ontologiquement sur la collation du presbytérat actuel. Cette simplicité de structure convient mieux à une oeuvre divine, la dépouille des ajoutes et complexités humaines, assimile le sacrement d'ordre aux autres sacrements, qui eux non plus ne se dédoublent pas, et supprime du fait même le difficile problème d'une participation progressive au caractère sacerdotal que ne recevrait complètement que l'évêque consacré.”¹⁴

Haeretici vero quos dedimus in duobus articulis praecedentibus, cum negent ipsam divinam originem verae, sacerdotalis ac sacramentalis hierarchiae, consequenter ipsam eius distinctionem in triplicem gradum nonnisi ad humanas causas earumque historicam evolutionem revocare debent, ac proinde nihil aliud ipsis hic remanet quam eas causas assignare et eam historicam evolutionem explicare.

Ceterum, quidam inter eos unum vel alium ex tribus gradibus hierarchiae peculiariter impugnant, nominatim episcopatum et diaconatum. Iam in prioribus saeculis *Acrius*, presbyter Sebastenus (circa a. 360), aegre ferens quod non potuerit in episcopatum ordinari, lapsus in haeresim arianam. inter alios errores quos de suo addidit, negavit hierarchicam superioritatem episcopi, dicens presbyterum et episcopum nulla differentia debere discerni; cuius haeresim compendiose refert Augustinus (*De haeresibus*, 53, *ML* 42. 39 sq.) et fusius exponit ac refutat Epiphanius (*Adv. haereses*, l. 3, tom. 1, haer. 55 [alias 75], praecipue n. 4, infra cit. in p. 757). Eandem impugnationem episcopalis superioritatis, praecipue quod attinet ad iurisdictionem connexam cum potestate Ordinis, renovarunt quaedam inter mediae-

¹⁴ “Nature et position du sacerdoce,” *Nouvelle revue théologique* LXXVI (1954) 358 sq, 370-372.

vales sectas relatas in art. 1 (pp. 95-118); nam *Waldensibus* ab Innocentio III (t 1216) imponitur ut credant “praedicationem . . . ex auctoritate vel licentia Summi Pontificis vel praelatorum permissione . . . Jesse | exercendam” (*Denz.* 426) et Concilia Veronense et Later. IV excommunicationem infligunt in eos qui iuxta placita Waldensium “praeter auctoritatem ab Apostolica Sede vel catholico episcopo loci susceptam . . . praedicationis officium usurpare praesumpserint” (*Denz.* 434); *Wicleffitis et Hussitis* a Martino V (f 1431) imponitur credendum “auctoritatem iurisdictionis Papae, archiepiscopi et episcopi in solvendo et ligando esse maiorem auctoritate simplicis sacerdotis, etiam si curam animarum habeat” (*Denz.* 675); eundem generalem sensum iurisdictionis connexae cum potestate Ordinis continet sequens *Marsilii Patavini* (t 1343) propositio, damnata a Ioanne XXII (a. 1327): “Quod omnes sacerdotes, sive sit Papa, sive archiepiscopus, sive sacerdos simplex, sunt ex institutione Christi auctoritatis et iurisdictionis aequalis” (*Denz.* 498).¹⁵

PROTESTANTES,^{TM} praeter negationem ipsius verae hierarchiae generice spectatae, qua omnes fideles pares faciunt in spirituali potestate (Lutherus: “Nos omnes aequaliter sumus sacerdotes”; cit. in art. 1, p. 128), peculiariter ipsam distinctionem graduum hierarchiae impetiti sunt. Quidquid enim sit de variis attenuatis formis, quas haec negatio subinde assumpserit in posteriori evolutione sive doctrinalis systematis sive practicae organizationis variarum sectarum, certum est eam inveniri in ipso initio unde talis evolutio processit eamque essentialiter retineri in omnibus formis quas haec evolutio generavit. Ultimus inter septem articulos, examini tridentinorum theologorum propositos quibus Novatorum essentiales doctrinae de sacramento Ordinis perstringuntur (cf. supra, p. 205), sic sonat: “Episcopos

“Haec propositio excerpta est ex eius opere *Defensor Pacis*, dictione 2, cap. 15, §§ 3, 4, 7 (cf. ed. C. W. Previté-Orton, Cambridge 1928). Ceterum, tota Marsilii conceptio de indole Ecclesiae eiusque ministrorum, sub gemino aspectu potestatis tam iurisdictionis quam Ordinis, democratico quodam ac haereticali spiritu fundamentaliter inquinata est. Confer eius doctrinae expositionem apud A. Gewirth, *Marsilius of Padua, The Defender of Peace*, 1: *Marsilius of Padua and medieval political Philosophy* (New York 1951) 260-302, praecipue 265-283.

¹⁵ Bibliographiam Protestantium iam dedimus totam in Introductione tractatus (pp. 73-79) nec nisi partialiter indicabitur passim in decursu huius articuli. Ut enim iam notatum est in art. 1 (p. 118), vix possibile est discernere in illorum operibus ea quae exclusive aut directe referuntur ad ipsos gradus illius hierarchiae quam modo generali denegant aut uno vel alio modo pessumdant. Nihilominus ad originem et indolem ipsius hierarchici episcopatus peculiariter referri dici possunt opera: *Baur, Blondel, Campenhausen, Carey, Ehrhardt, Gore, Harnack, Hatch, Hebert, Jalland, Jenkins-Mackenzie, Lightfoot, Mackenzie, Parker, Réville, Sohm, Stone, Stubs, Thompson, Vincent, Winterstein.*

Quaestio de presbyteratu involvitur, ad modum unius cum quaestione de episcopatu, in iisdem operibus. Idem dici potest de diaconatu, de quo ceteroquin nonnisi breviter ac transeunter sermo occurrere solet, si excipiat unus vel alter auctor, ut *Jones, Robinson* et *Vincent*, qui magis directe illum considerant.

non esse presbyteris superiores, neque habere ius ordinandi; aut si habent, id illis esse commune cum presbyteris: ordinationesque ab ipsis factas sine plebis consensu irritas esse”; et ad hunc articulum damnandum, seu ad praecisam damnationis formulam elaborandam, non brevi tempore nec parva animorum contentione insudarunt theologi ac Patres tridentini, ut constat ex actis in praeparatoriis congregationibus et ex definitivo decisionum schemate, in quo inter octo canones quatuor directe respiciunt ipsos gradus ecclesiasticae hierarchiae (cf. infra, p. 649).

Quod attinet ad praefatas varietates apud distinctas Novatorum sectas, eas satis fuse exposuimus in art. 1 (pp. 118 sqq.), ubi diximus eas omnes reduci posse ad tres praecipuas formas: primam scilicet *episcopalem*, quae viget praecipue apud Anglicanos quaeque asserit divinam aliquam originem episcopatus necnon alicuius subordinati ministerii dégénéré diaconorum; secundam autem *presbyteralem*, oiw viget praecipue apud sic dictos Presbyterianos quaeque asserit aliquam divinam originem solius presbyteratus, negans nempe divinam originem distinctionis inter gradum aliquem superiorem, sive episcopalem, et gradum aliquem inferiorem, sive presbyteralem, ac pro tanto supprimens ipsam distinctionem graduum hierarchiae; tertiam denique *indcpcndentem*, quae late viget apud ceteras sectas quaeque negat divinam originem cuiuslibet non solum varietatis sive gradationis, sed etiam determinationis in ecclesiastica hierarchia, reducens omnem sive episcopalem, sive presbyteralem, sive diaconalem, sive simplicem, sive quomodolibet complexam, hierarchiae formam, ad mere humanam, utut legitimam, originem.

Ceterum, in qualibet ex his tribus Novatorum formis ac conceptionibus, non exclusa priori ac saniori, abest ab ecclesiastica hierarchia sive indoles sacramentalis, sive natura proprie sacerdotalis, sive character stricte ac proprie hierarchicus, sive plena ac immediata origo divina, ut constat ex dictis in art. 1 (pp. 132 sqq.), nam et ipsi orthodoxiores Anglicani non loquuntur nisi de divina origine alicuius hierarchiae in suo saltem essentiali principio, de cuius determinata ac necessaria forma nihil ex ipsa Scriptura deduci possit. Ad rem *Ch. Gore*, episcopus Birmingham: “We have no determining evidence as to the exact form which the ministry of the future [after the apostolic era] was to take. True the ministry of ‘bishops’ and deacons does appear in the New Testament as an almost essentially subordinate ministry, and we have clear evidence that the apostolic office admitted of being extended and localized, as in the case of St. James and (more or less) of St. Timothy and St. Titus; but all that the

New Testament can be said to give us clearly is the principle that the church ministry is a thing received from above with graduated functions in different offices, so that it follows as a matter of course that there would always be persons who had the power to minister and persons who had also the power to ordain other ministers; with the corresponding position that only those who had the power communicated to them could exercise the function. What we do not get, then, is a distinct instruction as to what form the ministry was to take. Were the local bishops to receive additional powers, such as would make them independent of any higher order? Or were the apostles and apostolic men, like Timothy and Titus, to perpetuate their distinct order? and if so, was it to be perpetuated as a localized or as a general order? These questions are still open." "Nec alia est conceptio exposita a *K. E. Kirk*, episcopo Oxford, *G. Dix*, O.S.B., aliisque modernioribus anglicanis. in recenti opere *The apostolic ministry*, ex quo quaedam citavimus in art. 1 (pp. 133 sq., 145 sq.).

Quod attinet ad sacrum ordinem *diaconatus*, attento peculiari respectu quo illum ipsi primi fundatores, Lutherus et Calvinus, afecerunt (cf. in art. 1, p. 123), non mirum est apud aliquas sectas ipsum totaliter extinctum esse, et apud eas quae aliquod eius vestigium retinent, non magnum honorem aut momentum obtinere (cf. *ibid.*, p. 154).¹⁸

Restat ut fusius exponamus quomodo adversarii catholicae hierarchiae, signanter *Modernistae* et *Liberales* (a quibus ipsi etiam orthodoxi Protestantes quaedam elementa accipiunt suisque variis systematibus uno vel alio modo inserunt), *illius originem et evolutionem ex naturalibus causis explicent*.

MODERNISTARUM explicatio simplicior est, ac pro tanto radicalior, utpote procedens ex radicaliori principio supra explicato (art. 1. pp. 174-179) de eschatologicis ideis Christi et de *eschatologica sive ultraterrena conceptione Ecclesiae*, cui necessario repugnat omnis extrinseca sive temporalis organizatio.

Haec igitur remote nata est ex ipsa circumstantia non secutae finis mundi ac consequenti necessitate convertendi eschatologicam ecclesiam in temporalem societatem; proxime vero originata est ex copulata evolutione communis coenae Christianae in actionem socialem ac liturgicam et meri praesidentis illius coenae in hierarcham. propria potes-

"*The. Ministry of the Christian Church* (ed. 3, London, 1893) 269 sq. Cf. alia eiusdem auctoris verba in art. 1 (pp. 133, 144 sq.).

"Cf. W. Lowrie, *Ministers of Christ* (Louisville: Cloister Press 11946]) 93 sq.

tate et sacerdotali dignitate insignitum (cf. propp. 49 et 50 Decreti “Lamentabili” et verba *Loisy* et *Tunnel*, cit. in art. 1, pp. 176 et 177-179). Cum enim consueverint Christiani simul convenire in coenam quandam, velut in signum communionis in eam fidem qua expectabant Christum proxime venturum, illius coenae sive honorificam sive administrativam praesidentiam connaturaliter commiserunt alicui seniori cui nomen fuit “presbyter,” ab aetate aut honore, vel “episcopus,” ab officio praesidendae, cuique proinde cura incumberebat de his omnibus quae ad coenam referebantur, sive spiritualiter (benedictio mensae cum orationibus seu gratiarum actione, iuxta ipsius iudaicae coenae consuetudinem), sive materialiter (procuratio alimentorum et administratio pecuniae), sive disciplinariter (rectus ordo conveniendi ac se gerendi, ex quo consequencebatur necessitas admonendi, abusus reprimendi, quosdam a coetu removendi). Cum autem variae huiusmodi praesidendae functiones, peculiares nec communes dotes in seniore requirerent, nata est necessitas hunc distincte designandi per quamdam electionem ab ipsa communitate peractam. Hinc origo officii presbyteratus sive episcopatus, quod ceteroquin in largioribus communitatibus verisimiliter extendebatur ad plures simul seniores, principali presbytero assistentes eiusque vices pro opportunitate vel necessitate supplentes. Ex eadem supradicta necessitate ordinandi communem coenam, orta est eodem tempore institutio officii diaconatus, quatenus qui in auxilium presbyteri mensis ministrare solebant, non iam indiscriminatim sed per determinatam electionem, tanquam digni ac probati viri, a communitate constituerentur.

Haec est vera et historica origo episcopatus (sive presbyteratus) et diaconatus; quae autem *Actus Apostolorum* narrant sive de constitutione presbyterorum per Paulum in ecclesiis a se fundatis (14. 23), sive de constitutione diaconorum per apostolos (6. 6), non sunt genuinae narrationes sed merae fictiones, posterius inventae et scriptis consignatae ad confirmandam doctrinam de divina et apostolica origine utriusque officii, ab ipso clero confictam inde a Clemente Romano circa initium saec. 2 (sic *Tunnel*), vel, praetermissa earum genuinitate, nullum certe important sacrae indolis ministerium, de quo est sermo in posteriori aetate, iam per connaturalem evolutionem usurpato titulo apostolicae successionis (ita *Loisy*).

Ceterum haec evolutio transformavit originale illud praesidentiae ac mensarum ministerium non solum in officium quoddam hierarchicum sive potestativum, sed etiam ac pari passu in proprie dictum munus sacerdotale, in pleniori sensu sacrae hierarchiae, concorditer quidem cum ipsa evolutione originalis ac communis coenae in liturgicam communionem et coenam sacrificalem. Distinctio autem inter

episcopum et simplicem presbyterum tardiori pede processit (in altera parte saec. 2, in epistolis Pseudo-Ignatii Antiocheni, ut ait Turmel), qua tandem completa est efformatio triplicis gradus hierarchicae ac sacerdotalis potestatis.

LIBERALIUM proprie dictorum explicatio multiformiter ac tumultuarie procedit, ob ipsam labilitatem ac versatilitatem assumpti principii alicuius *ecclesiae mere spiritualis ac invisibilis* a Christo intra visibiles homines constitutae (cf. supra, pp. 171-174), quae proinde, fatali quadam ac violenta necessitate, externae organizationis formam assumere cogitur. Hinc tot circa historicam originem huius ecclesiasticae ac humanae organizationis systemata aut systematum tentamina prodierunt, ut vix ad quasdam determinatas lineas reduci queant.¹

Generalis quidem ac communis processus sic efferri potest. Ecclesia, cum sit mere spiritualis ac invisibilis, nonnisi a Spiritu Dei eiusque verbo et manifestatione regi proprie ac gubernari potest. Absoluta autem Christi ipsius revelatione et praedicatione de verbo divino, Spiritus Dei per charismata sese manifestavit, varie et indiscriminatim inter fideles ea distribuendo. Unde si quae fuit in primitiva ecclesia improprie dicta ministerii organizatio et auctoritas, haec tota apud charismaticos residebat, qui, ratione ipsius divini charismatis, aliorum agnitionem, observantiam oboedientiamque, necnon ius verbum divinum praedicandi, sibi merito usurpabant. Ex variis tamen humanis causis et circumstantiis, haec fluctuans ac indeterminata organizatio charismatica diu subsistere non potuit, quin potius necessitas mox agnoscebatur adoptandi determinatam aliquam ac stabilem organizationem de genere illius quae vigeat in aliis coevis associationibus religiosis. Hinc ipsa necessitas creavit organum (iuxta ipsam generalem legem rerum naturalium), seu paulatim orta et intra secundum saltem saeculum efformata est ecclesiastica trina hierarchia, per humanam evolutionem ecclesiae charismaticae in ecclesiam proprie hierarchical!! Quae quidem evolutio in eo praecipue constitit quod seniores (presbyteri, episcopi), quibus in variis communitatibus agnoscebatur aliquis primatus honoris aut domesticae disciplinae et administrationis, paulatim in seipsos collegerunt ministerialia iura charismaticorum iliumque primatum converterunt in proprie dictam seu potestativam hierarchiam, sive iurisdictionis sive ordinis seu sacerdotii.

Varias opiniones exponunt R. Sohm, *Kirchenrecht*, I: *Die geschichtlichen Grundlagen*, München 1892; E. Loising, *Die Gemeindeverfassung des Urchristenthums*, Halle 1889; S. von Dunin-Borkowski, *Die neueren Forschungen über die Anfänge des Episkopats*, Freiburg i. Br. 1900. Brevius, P. Batiffol, *Études d'histoire et de théologie positive* (éd., 8, Paris 1926) 252-257; L. Gobet, *op. cit.* (supra, in p. 613) x xix; A. Michiels, *op. cit.* (supra, in p. 614) 134-142; *art. cit.* (ibid.) 1752 sq.; F. Prat, *art. cit.* (supra, in p. 615) "Evêques" 1694-1699.

Hinc Liberales coguntur vario modo interpretari sensum textuum *Scripturae* in quibus sermo est de primitivae ecclesiae organizatione et hierarchia; imo plures, praesertim de schola Tubingensi (quibus consentiunt plures Modernistae, ut Turmel, supra cit. in pp. 178 sq.), denegant ipsam authenticitatem *epistolarum pastoralium* (ad Timotheum et Titum) et *Actuum Apostolorum*,⁰ quibus assignant post-apostolicam originem, retinentes solam authenticitatem maiorum epistolarum S. Pauli ad varias ecclesias, signanter ad Corinthios, in quibus ecclesiastica organizatio potius indeterminata aut rudimentalis apparet. Ita aliqui, ob mentionem Ordinationis per impositionem manuum presbyterii in prima epistola ad Timotheum, dicunt hanc esse posteriorem secunda epistola in qua fit sola mentio impositionis manuum per ipsum Apostolum, aut utriusque authenticitatem negant (cf. supra, p. 549). *J. Réville* (liberalis independens) cum fateri cogatur in epistolis pastoralibus iam inveniri essentialia saltem elementa monarchic! episcopatus, concludit eas non fuisse exaratas ante finem saec. 1 vel initium saec. 2 (cf. supra, p. 547). *R. Knopf* (e schola Tubingensi)²¹ ait eos tantum libros, scilicet epistolas paulinas maiores, in quibus nonnisi de episcopis et diaconis sermo est, continere antiquissimam traditionem; e converso eos qui, ut *Actus Ap.*, *I Petri* et *epistola Iacobi*, loquuntur etiam de presbyteris, continere iam posteriorem evolutionem, quae invenitur etiam in epistolis Clementis Romani ac Polycarpi et in *Pastore Hermae*; tandem epistolas pastorales, *Apocalypsim* et tertiam *epistolam Iohannis* proponere tardiorē ipsam constitutionem monarchic! episcopatus, de qua agitur in epistolis Ignatii Antiocheni. Adhuc recentissime *H. F. von Campenhausen*²² pro certa habet negationem authenticitatis epistolarum pastoralium quas remittit ad priorem partem saec. 2, imo attribuit ipsi Polycarpo.

Cum autem agitur de determinandis praefatae evolutionis tum causis seu impellentibus circumstantiis, tum praeciso tempore, tum ac praesertim modo, prorsus discordanter, necnon inconstanter varii doctores procedunt.

Causae sive circumstantiae influentes sic classificari possunt:

Causae psychologicae sive subiectivae: 1. Mentalitas pagana, seu desiderium obiectivandi ac materializandi spirituale et invisibile regnum Dei sub quadam forma humanae ac visibilis institutionis (*Sabatier*). 2. Mentalitas iuridica, originis vel iudaicae (*Holtzmann*)

* Circa historicum valorem et redactionem *Actuum Ap.* iuxta Liberales, confer Copen s, *op. cit.* (supra, in p. 613) 114—119.

Das nachapostolische Zeitalter (Tübingen 1905) 147 sqq.

²² *Polycarp von Smyrna und die Pastoralbriefe*, Heidelberg 1951; *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten* (Tübingen 1953) 130 sq.

vel romanae (*Sohm*). 3. Mentalitas traditionalis, sive spiritus continuitatis (*Baur*, qui ait initio fuisse tantum parvas communitates, unamquamque sub uno seniore, quae subinde, cum simul convenerint in largiorem societatem, nequaquam servarunt seniorum pluralitatem inde secutam, sed, ad originalem typum redeuntes, unicum seniore praeposuerunt). 4. Mentalitas occasus, seu diminutio fervoris (*Sohm*, qui ait initio vivam fidem in virtutem Spiritus Dei, gubernantis ecclesiam, suffecisse securitati communitatis, ea vero fide minuente circa finem saec. 1, sponte quaesitum est fulcimen legalis securitatis, seu socialis organizationis, in qua directio cultus et administratio bonorum temporalium nonnisi quibusdam viris iuridice probatis committeretur).

Causae obiectivo-sociales generalis indolis: 1. Discordiae et agitationes inter fideles, ut patet quoad ecclesiam corinthianam ex prima epistola Clementis Romani circa finem saec. 1 et iam ex ipsa prima epistola S. Pauli ad eandem ecclesiam, 1. 10 sqq.; 3. 1 sqq.; 6. 1 sqq.; 11. 17-19 (*Sabatier*). 2. Peculiaris scissio et agitatio inter duo heterogenea elementa priorum communitatum, scilicet iudaeos et Gentiles (*Lightfoot, Rothe*). 3. Discordiae et contentiones de officiis et praesinentia inter ipsos presbyteros (*Loning*), et nominatim conflictus inter charismaticam classem peregrinantium ministrorum verbi divini et residentialem classem presbyterorum ac episcoporum regulantium cultum et disciplinam (*Sabatier, Réville*). 4. Crescens extensio communitatum, quae exigebat firmiorem auctoritatem et intensiorem illius centralizationem (*Sabatier, Réville*).

Causae obiectivo-sociales spiritualis indolis: 1. Necessitas stabiliendi aliquod novum ac determinatum principium unitatis, post destructionem sanctae civitatis Hierosolymitanae, unde religio ortum sumpserat, et mortem praecipuorum apostolorum Petri, Pauli et Iacobi, quorum personale ipsum praestigium sufficiens erat vinculum unitatis (*Rothe*). 2. Necessitas unitatis ac continuitatis apostolicae doctrinae inter fideles et aversionis haereticarum infiltrationum, ad quos fines maxime confert vera ac magisterialis unius hierarchae potestas (*Harnack, Hatch, Sabatier, Réville*). 3. Necessitas extinguendi influxum haeresis gnosticae iam inter fideles serpentis (*Loning, Harnack, Holtzmann, Rothe*). 4. Necessitas colligendi in unum hierarcham utrumque verbi et cultus ministerium, quorum primum initio erat apud apostolos et prophetas, alterum vero apud episcopos (*Sohm*).²³

Tempus huius evolutionis, et praecipue terminus ad quem (quando nempe dici possit episcopum ipsum monarchicum, in principalibus saltem ecclesiis, iam essentialiter constitutum inveniri) fluctuanter a

a Quoad plures ex supradictis causis cf. J. Réville, *op. cit.* (supra, in p. 547) 320-323.

variis doctoribus assignatur, inter aetatem apostolicam et finem saec. 2. Quidam dicunt id contigisse iam tempore ipso apostolico, praecipue opera Iacobi (*Lightfoot*) vel Iohannis (*Rothe*, iuxta quem post destructionem Ierusalem ipsi apostoli adhuc superstites, Iohannes nempe, Philippus et fortasse etiam Andreas, in unum convenerunt et institutionem decreverunt alicuius administrativi episcopatus, adhuc tamen destituti vera spirituali potestate quae nonnisi per subsequentem evolutionem accessit); ceterum plures alii deprehendunt initium aliquod futuri episcopatus tempore apostolico (ita *Réville*, qui in epistola Iacobi videt larvam episcopatus, et *Sabatier*, qui in epistola prima Pauli ad Timotheum, 5. 17, legit copulationem in eodem presbytero eorum officiorum administrationis et verbi, primitus, ut ait, separatorum). Alii assignant modo generali tempus postapostolicum (*Weizsaecker*). Alii finem primi saeculi, atque episcopatus inaugurationem imputant Clementi Romano per suam primam epistolam ad Corinthios (*Sohm*, qui ait hanc epistolam esse momentosum eventum in historia iuris canonici, utpote quae status charismatic! capitalem tulit sententiam episcopatumque monarchicum inauguravit). Alii loquuntur de initio vel priori parte secundi saeculi (*Réville*, et *Lbning* qui episcopatum monarchicum constitutum legit in epistola Ignatii Antiocheni). Alii proponunt medium saeculum secundum (*Sabatier*, qui vult circa a. 150 iam completam esse monarchicam evolutionem in ecclesiis Corinthiana sub Primo et Dionysio episcopis, Smyrniensis sub Polycarpo, et Romana sub Sotero et Aniceto). Alii tandem postremum terminum assumunt, scilicet, finem saec. 2 (*Ritschl*, qui loquitur de tempore Irenaei et Pseudo-Ignatii Antiocheni, nam Ignatii epistolas pro apocryphis habet).²¹

Modus autem quo praefata, evolutio a variis doctoribus explicatur, tam multiformis ac versipellis apparet ut vix determinatam aliquam classificationem permittat. Possunt tamen duae generales classificationes attemptari (ex quarum ceteroquin elementis unumquodque particulare systema vario modo componitur), altera nempe secundum influxum aliarum religiosarum societatum, altera secundum varietatem gressuum quibus asserta evolutio processit.

PRIMA CLASSIFICATIO *respicit externum influxum* quem aliae societates religiosas dicuntur habuisse in modum quo efformata est ecclesiastica organizatio. Ubi non agitur directe de influxu determinante ipsam eius existentiam seu efformationem (secus quaestio esset

---

De causis et tempore huiusmodi evolutionis lege expositionem recentioris auctoris protestantis M. Goguel, *Les premiers temps de l'Église* ("Manuels et précis de théologie," n. 28, Neuchâtel [1949]) 142-172. Cf. infra, p. 798, ubi de Clemente Romano.

de causis determinantibus, de quibus dictum est supra), sed de influxu veluti exemplari, an scilicet ecclesia in efformanda propria organizatione, quam exigebant supradictae causae, imitaverit iudaicas aut paganas organizationes tunc existentes.

Prima opinio, antiquior sed iam fere derelicta, proponit *influxum iudaicum*. Praeformata saec. 17 a *Vitringa*,~⁴ reassumpta est praecipue a *H. J. Holtzmann* qui eam sequenti modo proponit. Synagoga est prototypiis Ecclesiae. Communitates paulinae, originaliter inorganicae et a solo Spiritu charismatico directae, paulatim sese evolverunt in quendam Christianismum iuridicum. In qua evolutione, priores elasticae formae organizationis typi hellenici (quae viguerunt in periodo paulina quando communitates regebantur sub motione Spiritus per charismata) cesserunt rigidioribus ac determinatis formis typi iudaici (periodus iuridica); inde presbyteri et diaconi (ex quorum posteriori evolutione, ob necessitatem unitatis contra haereses, orta est monarchica Ecclesiae organizatio) instituti sunt ad imitationem archontarum (ἄρχοι-τε = praesides) et hyperetarum (υπηρέται = famuli), qui inveniebantur in synagogis extra Palaestinam. Immo ipsorum presbyterorum duplex erat classis in primitivis ecclesiis: altera generalior, comprehendens eos omnes qui, sive aetate sive serietate sive venerabilitate, tamquam seniores habebantur et in concilio deliberativo sedere merebantur, et altera magis restricta cuius membra, veluti presbyteri per excellentiam, constituebant concilium directivum; priores correspondebant gerusiarchis, posteriores vero archontis praefatarum synagogarum.²⁷

Secunda opinio proponit *influxum paganum* sive hellenicum.

Ecclesia scilicet adoptavit aliquam organizationem similem illi quae vigeat in societatibus religiosis (thiasis, eraniis, aliisque collegiis) aetatis imperialis, ita ut episcopi (cum coadiutoribus diaconis) essent ecclesiastica reproductio officialium a quibus ea collegia regebantur quique in inscriptionibus orientalibus sub ipso nomine «ἐπίσκοποι» designantur. Hanc explicationem, quam transeunter indicavit *E. Renan*²⁸

²⁷*De synagoga vetere*, Francker 1696.

**Die Pastoralbriefe*, Leipzig ISSO. Intimam connexionem ac veluti continuationem inter iudaicam hierarchiam et hierarchicam organizationem primitivae Ecclesiae urgent etiam quidam moderni, salva tamen aliqua divina institutione ecclesiasticae hierarchiae. Ita inter anglicanos G. Dix, "The ministry in the early Church c. A.D. 90-410," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk. London 1947) 227-253, et inter catholicos J. Schmitt, "Sacerdoce judaïque et hiérarchie ecclésiale dans les premières communautés palestiniennes," *Revue des sciences religieuses* XXIX (1955) 250-261.

²⁸De harum organizatione cf. J. Réville, *Les origines de l'Épiscopat* (Paris 1894) 106-112; J. Vandervorst, "Dispersion ou Diaspora," *Dictionnaire de la Bible-Supplément* II (1934) 436-439.

²⁹*Origines du Christianisme* II 353; III 248.

iuxta suum praeiudicium identificandi vel colligandi historiam Christianae religionis cum ipsa generali historia profana, post publicationem philologici operis Foucart²¹ circa religiosas societates graecorum, enthusiastice assumpta est a pluribus liberalibus, signanter Weingarten, E. Hatch, A. Harnack, et J. Réville.

*Weingarten*³⁰ putat se in praefatis inscriptionibus invenire totam originem et evolutionem ecclesiasticae hierarchiae. Haec nempe incoepit per regimen aliquod patronatus, ita ut unaquaeque communitas sive consociatio suum haberet patronum (*προστάτη*); subinde hoc regimen sese transformavit in regimen collegiale, ita ut in locum patroni successit *ἐπίσκοπο* cum concilio assistentium presbyterorum.

*Hatch*³¹ quem partialiter sequitur *Harnack*,³² cum maiori emphasi et clamore praefatam opinionem proposuit. Presbyteri ecclesiastici instituti sunt in similitudinem seniorum communitatum iudaicarum, qui erant officiales non proprie ipsius synagogae, sed synedrii sive tribunalis localis (coexistentis cum synagoga in eadem communitate sed habentis meras disciplinares functiones), ac pro tanto ad hellenicam originem revocandi sunt. ³ Episcopi vero instituti sunt in similitudinem officialium eiusdem nominis qui, in parvis societatibus paganis de mutuo auxilio (thiasis, eraniis, collegiis funerariis, etc.), bona communia remque pecuniariam administrabant. Inde duae distinctae classes officialium in primitivis ecclesiis vigeant, alia presbyterorum, cum attributionibus disciplinaribus, alia episcoporum (eorumque assistentium diaconorum), cum attributionibus oeconomicis.

Reville, quamvis abstineat a peculiaribus determinationibus Weingarten, Hatch et aliorum, ac tantum generaliter asserat organizationem primitivae ecclesiae desumptam esse ex privatis societatibus religiosi mundi graeco-romani nec necessario aut concorditer ex hoc vel illo particulari associationis typo, emphatice tamen in ea dependentia et derivatione insistit.³⁴

Tertia opinio negat externum influxum praefatarum societatum religiosarum in ecclesiasticam organizationem. Ita *R. Sohrn*,³³ necnon

¹⁹ *Des associations religieuses chez les Grecs*, Paris 1873.

³⁰ "Die Umwandlung der ursprünglichen christlichen Gemeindorganisation zur katholischen Kirche," *Historische Zeitschrift* XLV (1881) 441 sqq.

³¹ *The organization of the early Christian churches*, London 1881.

³² In sua versione praefati operis Hatch: *Die Gesellschaftsverfassung der christlichen Kirchen im Alterthum*, Giessen 1883.

³³ Ceterum organizatio ipsius synagogae extra Palaestinam apparet ut quaedam peculiaris modificatio et adaptatio formarum hellenicarum (cf. apud Réville, *loc. cit.*) (supra, in p. 631). Unde haec secunda opinio Hatch et aliorum non essentialiter differt a priori opinione Holtzmann; omnes enim proxime vel remote repetunt originem ecclesiasticae organizationis ab exteriori influxu typi hellenici.

³⁴ *Les origines de l'épiscopat* (Paris 1894) 13-15; cf. 105 sq., 317-320 in notis ad calcem, 521 sq.

³⁵ *M Kirchenrecht*, I: *Die geschichtlichen Grundlagen*, München 1892.

E. Loiiing^{TM} qui peculiariter reicit assimilationem Christianorum episcoporum cum illis officialibus qui eodem nomine in graecis inscriptionibus designantur.

SECUNDA CLASSIFICATIO (ut maioris momenti ita difficilioris elaborationis) respicit ipsum processum quem varii doctores assignant evolutioni ecclesiae charismatica in monarchicam ac sacerdotalem hierarchiam. Discordantia eorum tentamina ad quatuor generales sententias vel elasticas lineas reduci possunt, attentis praecipue termino a quo evolutionis et modo quo potestas generatur ac consolidatur.

Prima sententia vocari potest *THEORIA EVOLUTIONIS MONARCHICAE*.

Initio scilicet unum caput praeponitur, sive spontanee et per tacitum fidelium consensum (Baur et Weingarten), sive per indirectum et moralem influxum exempli, dati ab una excellenti communitate, puta a Hierosolymitana ecclesia, in qua Iacobus ob suum apostolicum et personale praestigium connaturaliter praesidentiam obtinuit (Lightfoot), sive per immediatum et directum interventum apostolorum (Rothe). Subinde praefatus praeses paulatim crescit auctoritate donec evadat monarchicus episcopus.

F.-C. Baur:³¹ Initio extabant parvae ac veluti privatae communitates, et quidem plures in eadem civitate (*ἐκκλησία κατ'οἶκοι*), quarum unamquamque regebat presbyter seu aetate senior, qui presidebat cultui, ordini, et temporalium rerum administration! (ratione cuius vocabatur etiam episcopus). Paulatim autem parvae istae communitates in unam largiorem convenerunt, ex quo resultavit pluralitas praefatorum presbyterorum. Primitiva tamen monarchica forma iterum praevaluit, ita ut unus ex unitis presbyteris super alios tanquam praeses eminuerit. Inde origo monarchic! episcopatus et presbyteralis classis. Haec sententia, utpote satis arbitraria, nullum fere suffragium obtinuit apud posteriores Liberales, qui tamen fatentur Baur aperuisse inter eos novam periodum inquisitionum de origine episcopatus.

Weingarten explicationem dedimus supra (p. 632). Procedit a conceptu patroni, qui collegialiter transit in episcopum.

*Rothe*³³ refert institutionem vel potius initium episcopatus ad immediatam actionem apostolorum. Usque ad a. 70 nullae erant proprie dictae communitates; iam tamen tales extabant rerum conditiones, ut socialem organizationem exigent; necessitas nempe componendi dissidium inter duas classes fidelium, i.e. Hebraeos et Gentiles,

* *Die Gemeindeverfassung des Urchristenthums*, Halle 1859.

" *Über den Ursprung des Episkopats in der christlichen Kirche*, Tübingen 1838.

" *Die Anfänge der christlichen Kirche und ihrer Verfassung*, Wittenberg 1837.

periculum haeresis iam serpentis, destructio Jerusalem quae fuerat centrum religionis, mors praecipuorum apostolorum Petri, Pauli et Iacobi, qui erant vivens aliquod vinculum unitatis. Hinc, immediate post destructionem Jerusalem, superstites ipsi apostoli (Joannes, Philippus et forte etiam Andreas), ut nascentem religionem novo ac stabili vinculo firmitatis et unitatis munirent, in unum convenerunt ac episcopatum instituerunt, administrativa quidem potestate pollentem, sed adhuc ea proprie dicta spirituali potestate destitutum quam posteriori evolutione sibi acquisivit.

J. B. Light'joot^{TM} docet episcopatum, ob necessitatem obstandi divisionibus inter Hebraeos et Graecos necnon incursui gnosticae haeresis, coepisse saltem evolvi praecipue intra triginta ultimos annos saeculi primi, quin necessario recurrendum sit ad directum interventum apostolorum. Iacobus quidem, ob personalem suam praestantiam, privilegiatam quandam positionem sibi constituerat in hierosolymitana ecclesia; ceterum quodlibet presbyterorum collegium connaturaliter seniore aliquem praesidentem habere debuit, cuius auctoritas subinde consolidata est donec in proprie dictam episcopalem monarchiam evolveretur.

Secunda sententia vocari potest *THEORIA EVOLUTIONIS OLIGARCHICAL SIMPLICIS*.

Primitivae nempe ecclesiae regebantur aliquo presbyterorum concilio sive collegio, quod per praevalentiam unius presbyteri pedetemp- tim evolutum est in monarchicum episcopatum, constantem episcopo et simplicibus presbyteris.

A. J. Holtzmann, iam supra relatus (p. 631) praefatum concilium intelligit iuxta typum iuridicum ac iudaicum, in synagogis extra Palaestinam vigentem.

*K. Weizsäcker*¹⁰ ait tempore apostolico nullam prorsus fuisse hierarchiam, nequidem de genere alicuius spiritualis officii; extinctis autem apostolis et prophetis, sese constituit collegium quoddam presbyterorum-episcoporum ex quo subinde originem habuit monarchicus episcopatus. Presbyteri generice erant seniores (ἀπαρχαί) sive antiquiores inter membra communitatis, qui nempe habebantur ut testes apostolorum sicut apostoli fuerant testes Christi. Inter tales presbyteros quidam electi sunt quibus varia officia committerentur (προϊστάρεῖ'Οἱ, /ρ/ουρεῖ'Οἱ, ἐπίσκοποι), nominatim etiam ipsum ministerium verbi, ita ut munus prophetarum ac doctorum extingueretur. Subinde

¹⁰ *Saint Paul's Epistle to the Philippians* (cd. 7, London 1883) 181-269: "The Christian Ministry"; cf. 95-99: "The synonymes 'bishop' and 'presbyter.'"

* *Das apostolische Zeitalter der christlichen Kirche*, Freiburg i. Br. 1892.

unus ex collegio episcoporum eminebat, colligens in se regimen ministerii verbi ac ita inducens duplicem gradum monarchic! episcopatus.

A. *Ritschl* distinguit duas formas organizationis in primis communitatibus: alteram nempe iudaicam seu monarchicam, vigentem Jerusalem sub Iacobo et, post huius civitatis destructionem, perdurantem in sola Alexandria usque ad medium saec. 3 ut testatur Hieronymus (*Ep.* 146), et alteram hellenicam seu oligarchicam, in omnibus aliis locis diffusam, quae collegio presbyterorum-episcoporum constabat quaeque, per emergentiam unius praesbyteri super alios, originem dedit monarchico episcopatu, formulato in Asia Minori in epistolis Pseudo-Ignatii Antiocheni (nam *Ritschl* putat epistolas Ignatii non esse authenticas) et iam late diffuso circa finem saec. 2, tempore Irenaei et Tertulliani.

E. *Loning*? ait initio varias communitates fuisse gubernatas a proprio collegio presbyterali; subinde ad praecavendum periculum haeresis et schismatis, proveniens ex infiltrationibus gnosticis apud fideles et ex contentiosis divisionibus inter ipsos presbyteros, constituta est auctoritas quaedam centralis ac unitaria, ex qua originem habuit monarchicus episcopatus, iam circa medium saec. 2 clare efformatus ac late diffusus iuxta typum delineatum ab Ignatio Antiocheno. Haec tamen efformatio non uniformiter nec sine labore et intestino certamine facta est, sed potius apparet ut quaedam lenta synthesis ac laboriosa fusio trium distinctarum formarum organizationis quae in variis ecclesiis vigeant, scilicet: formae democraticae, in qua ipsa communitas eligebat concilium episcoporum seu ministrorum cultus et verbi; formae oligarchicae, in qua communitas regebatur ab independent! quodam concilio presbyterorum, ab ipsis presbyteris per impositionem manuum electorum, cui reservabatur praedicatio verbi, cultus et disciplina; formae monarchicae, in qua iam unus presbyter sive episcopus gubernabat, ad instar communitatis hierosolymitanae sub Iacobo.

Ut patet, *Loning* evolutioni oligarchicae (quae, omnibus consideratis, videtur apud ipsum principalis) miscet elementa evolutionis, sive monarchicae, sive democraticae de qua infra, ac pro tanto profert mediani quandam sententiam.

Tertia sententia vocari potest *THEORIA EVOLUTIONIS OLIGARCHICAE BICIPITIS*.

Hanc opinionem quae, attenta saltem auctoritate patronorum et

"*Entstehung der altkatholischen Kirche*, ed. 2, Bonn 1857.

"*Die Geineindeverjassung des Urchristenthums*, Halle 1889.

clamore ab eis suscitato,⁴³ ut principalis inter Liberales habita est, primo excogitavit et exposuit in Anglia *E. Hatch* in *Bampton Lectures* quas habuit Oxford a. 1880 ac ipse edidit in opere *De organizatione primitivarum Christianarum ecclesiarum*," subinde cum quadam modificatione assumpsit et sua auctoritate vulgavit in Germania *A. Harnack*, praecipue in sua versione praefati operis Hatch, adnotationibus sive analectis ditata,⁴⁵ adoptavit tandem in Gallia *J. Réville*" sub moderatiori quadam forma in qua miscetur etiam unum vel aliud elementum aliarum opinionum.

Sex numerari possunt generales notae huius sententiae. Primo nempe, praesuppositio distinctionis inter presbyteros et episcopos in primitivis communitatibus, quam tamen patroni aliarum opinionum communiter negant (iuxta antiquum placitum doctorum Protestantium qui hanc negationem iugiter assumpserunt ut certum argumentum ad negandam superioritatem episcoporum relate ad presbyteros divinamque originem monarchici episcopatus). Secundo, pagana origo seu hellenica derivatio duarum illarum dignitatum sive officiorum. Tertio, assertio *duorum distinctorum collegiorum* (presbyterorum nempe et episcoporum) in primitivis ecclesiis, habentium propria ac distincta officia, non tamen ipsum ministerium verbi quod libero et inorganico modo exercebatur a charismaticis, sed officia potius directiva (presbyteri) et administrativa (episcopi). Quarto, gradualis usurpatio spiritualium iurium ex parte utriusque collegii, in detrimentum et ad eliminationem charismaticorum. Quinto, gradualis quaedam *fusio utriusque collegii* et praevalens centralizatio omnium officiorum in manus episcoporum. Sexto, *ornatio unius episcopi*, sive praesidis collegii, qui supremum tandem ius omnium officiorum potitus est.

Ob varias scilicet rationes socialis necessitatis (de quibus supra, pp. 628 sq.), inde ab initio constituta est in christianis communitatibus aliqua organizatio, praecipue ad finem disciplinarem et administrativum, quae, una cum ministerio verbi et sacramentorum ab ipsis solisque charismaticis exhibito, concurreret suo exteriori et humano modo ad eundem finem unitatis ac firmitatis Christianae consociationis. Haec exterior ac veluti civilis organizatio efformata est ad exemplar hellenicarum religiosarum associationum, quarum officiales, sub eodem

" In ephemeride *The Expositor*, 3 series, voll. 5 et 6 (1887), sat vivax concertatio de hac opinione exhibetur, in qua partes habuerunt Harnack, Sanday, Rendel Harris, Macpherson, Gore, Salmon, Simcox, Milligan.

"*The organization of the early Christian Churches*, London 1881. Cf. *The influence of Greek ideas and usages upon the Christian Church*, London 1914.

‘ *Die Gesellschaftsverfassung der christlichen Kirchen im Alterthum*, Giessen 1883. Cf. *Die Lehre der zwölf Apostel*, Leipzig 1884 (cf. prolegomena); *Lehrbuch der Dogmengeschichte* (Tübingen 1894) I 204 sqq.

" *Les origines de l'épiscopat*, Paris 1894.

episcoporum nomine, administrationis et peculiariter rei pecuniariae curam habebant, ac constitit duobus distinctis collegiis, presbyterorum nempe, quibus competebat officium potius directivum, et episcoporum, qui temporalium rerum administrationem praecipue gerebant. Ita, si ipsis addatur coetus charismaticorum (qui tamen non proprie ordinem aliquem constituebant, sed libere et inorganice verbum divinum ministrabant, ex virtute charismatum et sub impulsu Spiritus), tres ordines habebantur in eadem communitate, evangelizantium nempe charismaticorum, dirigentium presbyterorum et administrantium episcoporum. Ex quorum ordinum in eosdem homines et connexas materias concursu, non potuit non frictio oriri et usurpatio unius in detrimentum alterius. Hac ratione, primo coetus charismaticorum declinavit, deficiente ceteroquin ipsa charismatum effusione et crescente ex alia parte sociali momento aliarum duarum potestatum, ita ut spiritualis illorum iura et officia ab his, parallelo quodam processu, absorberentur; ob eandem subinde rationem, reliquorum duorum coetuum fusio vel unio, pacifice tamen ac veluti connaturaliter, effecta est. cum quadam quidem praevalentia coetus episcopalis, cuius oligarchica pluralitas posterius pedetemptim evanuit in monarchicam constitutionem unitarii episcopatus, cum subordinata classe presbyterorum.

HATCH docet presbyteros in primitivis ecclesiis institutos esse ad exemplar seniorum sive presbyterorum iudaicarum societatum extra-palaestinensium (qui vicissim erant quaedam imitatio officialium societatum religiosarum hellenicarum), adeoque non habuisse nisi disciplinare quoddam officium, sicut et ipsi iudaici presbyteri, qui non erant proprie officiales ipsius synagogae, sed synedrii sive localis tribunalis, solius exterioris disciplinae et socialis ordinis curam habebant. Praeter huiusmodi presbyteros instituti sunt episcopi, ad directam imitationem eorum officialium qui in religiosis collegiis hellenicis (thiasis, eraniis, collegiis funerariis, etc.) sub eodem nomine administrabant thesaurum aliaque bona temporalia; unde haec oeconomica ministratio (ut collectio eleemosynarum earumque distributio pauperibus ac viduis) fuit *originale ac proprium officium ecclesiasticorum episcoporum*^{A'} Ceterum, fusio duorum coetuum presbyterorum et episco-

“Hacc Hatch assimilatio satis arbitraria pluribus eruditibus visa est, qui ostendunt episcopos, de quibus fit mentio in orientalibus inscriptionibus, non fuisse officiales religiosorum collegiorum nec multo minus curam habuisse thesauri sive rei pecuniariae. C. Fossey, “Dédicace de El-Burdj,” *Bulletin de correspondance hellénique* XIX (1895) 306, notat quod in inscriptionibus syriacis, in quibus frequentius occurrit, nomen episcopi refertur tantum ubi agitur de aedificatione monumentorum, imo semel occurrit notabilis expressio *ἐπισκοποὶ ἐργῶν* (praefectus operum). Ad rem F. Prat: “On n’a pas tu de peine à renverser cette construction de pure fantaisie. Plusieurs ont fait remarquer combien il était arbitraire d’assimiler les communautés chrétiennes aux associations re-

porum sensim sine sensu secuta est, ea praecipue ratione quod, ob praevalentem praestantiam et influxum, provenientem in episcopos ex administratione thesauri communitalis, ipsum collegium presbyterale saepe ex coetu episcoporum suum praesidem eligebat.

HARNACK sequitur et aliquatenus determinat hanc sententiam Hatch, cui illud praecipue meritum tribuit quod firmiter statuerit ecclesiasticam constitutionem tardioris aetatis originem habuisse ex fusione duarum primitivarum organizationum prorsus distinctarum.⁴⁸ Admittit duo praefata collegia primitiva, scilicet presbyterorum, quibus tribuit solam functionem disciplinarem, et episcoporum, quibus praeter administrationem temporalium bonorum tribuit etiam regulationem cultus (in qua parum logica additione discrepat ab Hatch). Explicite proponit tres distinctas ac parallelas organizationes, scilicet: *organizationem patriarchalem*, constantem senatu quodam seniorum sive presbyterorum, quos naturaliter designabat ipsa praestantia aetatis, divitiarum, ingenii, meriti, quibusque competeat aliqua functio disciplinaris, sive cura recti ordinis; *organizationem administrativam et cultualem*, constantem episcopis et cooperatoribus diaconis, quibus competeat administratio bonorum temporalium et celebrationem cultus liturgici; *organizationem charismaticam*, constantem apostolis, prophetis et doctoribus, quibus solis competeat spirituale ac principale ministerium verbi divini. Hac tertia organizatione cessante, duae priores paulatim in unam convenerunt, ita ut omnia officia trium organizationum in idem collegiale subiectum confluerint, ex quo originem habuit monarchicus episcopatus.

RÉVILLE,¹⁹ eundem generalem processum arripiens et maxime in originali distinctione presbyterorum et episcoporum insistens, paulo aliter concipit duorum illorum collegiorum sive varias functiones sive parallelam ac syntheticam evolutionem, ac moderat sententiam Hatch

ligieuses du paganisme. Mais il n'est pas besoin de cela. Il est prouvé maintenant que *Γπίσκοποι* n'a aucune relation ni avec ces associations ni surtout avec la gestion des finances. Waddington, *Inscriptions de Syrie*, n. 1890, assimilait les *ἐπίσκοποι* aux agoranomos (fonctionnaires chargés de surveiller les marchés); C. Fossey, *Dédicace de El-Burdj*, dans le *Bulletin de corresp. hellénique*, 1895, t. xix, p. 306, combat cette assimilation en remarquant que, dans les inscriptions syriennes où le mot paraît le plus fréquemment, il est employé seulement dans des textes relatifs à la construction de monuments et qu'une fois même on lit *ἐπίσκοποι τρυων* (inspecteur des travaux). Hatch a reconnu depuis, *Expositor*, 1887, 3e série, t. v, p. 99, qu'il n'y a point à insister sur le rôle financier des *ἐπίσκοποι*. Mais alors tout son système croule par la base" ("Évêques. Origine de l'épiscopat," *Dictionnaire de théologie catholique* V-2 [Paris 1913] 1696; cf. 1658).

* Tamen ipse Harnack, una cum Hatch, sustinet perfectam et indiscussam synonymiam vocum "presbyteri" et "episcopi" in Scripturis. Cf. in supradicta (in p. 636) Harnack versione operis Hatch, p. 31.

"*Les origines de l'épiscopat* (Paris 1894), praecipue pp. 521-524, ubi per modum conclusionis refert summam doctrinam totius operis.

et Harnack, introducendo etiam aliqua elementa aliarum opinionum.

Docet nempe in primitiva ecclesia duos fuisse organizationis typos, alterum in genitrice ecclesia Hierosolymitana et in parvis communitatibus palaestinensibus, in quibus praevaluit iuridicum principium gubernii Ecclesiae per carnales parentes ipsius Messiae, donec veniret expectata Domini parusia; alterum in omnibus ecclesiis fundatis in terris paganis, qui quidem typus inductus est non tam ex directa imitatione huius vel illius determinatae organizationis iudaicae aut hellenicae, quam ex graduali ac spontanea conformatione cum generalibus conditionibus quae regebant existentiam omnium religiosorum collegiorum illius aetatis. In hoc autem typo qui fere ubique praevaluit ac posterius episcopatui monarchico originem dedit, *duae junctiones* distinguendae sunt, altera mere *spiritualis* et religiosa, altera *administrativa*.

Prior functio initio exercita est quasi exclusive a charismaticis. Attamen paulatim in unaquaque communitate sese efformavit aliqua classis fervendorum fidelium qui peculiari zelo erga bonum communitatis afficiebantur quique propterea (abstrahendo nempe ab aetate, ingenio aliisque dotibus) praesbyteri vel proistamenoï dicti sunt, quasi notabiliores seu praestantiores christiani. Subinde, ea classis assumpsit indolem alicuius proprie dicti ac reservati collegii, quod peculiariter spirituale officium curae animarum assumpsit cuique, ob ipsam communitatis approbationem sive commendationem, quaedam vis auctoritatis accessit. Tandem, cum praefatum spirituale officium ad ipsam etiam fidelium catechetica instructionem connaturaliter impelleret, pededemptim presbyteri usurparunt ipsum principale ministerium charismaticorum, qui iam tanquam perturbationis elementum considerabantur.

Altera vero ac mere administrativa functio, inde ab initio commissae est distinctis aptisque viris seu episcopis, ex ipso ceteroquin presbyterorum coetu saepe convenientibus, ac respiciebat tantummodo gestionem thesauri et vigilantiam sive super varia servitia sive circa executionem eorum quae ab ipsa sui iuris communitate, directe per se aut medio concilio presbyterali, decernerentur. Mox tamen, ratione ipsius spiritualis indolis Christianae societatis, functio administrativa characterem etiam disciplinarem assumpsit ac potestas episcoporum hac veluti duplicata functione increvit, ita ut episcopi evaderent quoque custodes ecclesiasticae disciplinae necnon ipsius iam crescentis traditionis, sive doctrinalis sive moralis sive ritualis. Subinde, ratione conflictus qui inter has functiones et ministerialem activitatem charismaticorum oriebatur, istorum quoque spirituale ministerium ab episcopis, non minus quam ab ipsis presbyteris usurpatum est, ita ut iam

tota executiva potestas in manus episcoporum colligeretur, salva tamen iugiter manente directiva ac veluti legislativa potestate presbyterorum a quibus, tanquam a mandatariis ipsius communitalis, ipsa executiva functio episcoporum quodammodo regulabatur. Antiquissimum documentum huiusmodi gradualis usurpationis spiritualium iurium charismaticorum ex parte episcoporum praebetur a *Didache* circa finem saec. 1 (cf. infra, p. 800, ubi citatur commentum Réville in textum *Didache*). Dum in prioribus communitatibus episcopatus videtur fuisse fere ubique pluralis sive oligarchicus, iam inde ab initio saec. 2 apparet in Asia Minori sub incipienti quadam forma monarchica (ut ostendunt epistolae Ignatii Antiocheni), quae quidem posterius orta est etiam in ecclesiis occidentalibus, initium capiens ab ipsa Roma.

Haec Réville expositio differt ab opinione Hatch et Harnack, vel eam modificat, sequentibus notis: distinguit duos typos primitivae organizationis, i.e. iudaico-monarchicae et hellenico-oligarchicae (in quo convenit cum Ritschl et Loning supra relatis, in p. 635); notabiliter minuit hellenicum influxum in ipso secundo typo, invocans tantum, quamvis urgenter, generalem influxum omnium religiosarum organizationum illius aetatis; distinguit tantum duas functiones atque presbyteris tribuit tantum spiritualem functionem iugiter crescentem in detrimentum charismaticorum, solis vero episcopis tribuit totam ac bifariam functionem administrativam et disciplinarem, quarum altera per evolutionem accessit; non loquitur proprie de fusione duorum collegiorum presbyterorum et episcoporum sed potius de quadam synthetica eorum ad invicem subordinatione vel, si placet, de *quodam aequilibrio oligarchico* in quo presbyteris competit gubernativa, ac pro tanto superior, potestas, episcopis vero executiva veluti functio; constanter retinet *supremum ius communitatis* per cuius electionem membra utriusque collegii constituuntur et a cuius beneplacito utriusque muneris exercitium dependet, in quo quidem Réville intime connetitur cum essentialiter democratica conceptione sequentis sententiae.

Quarta sententia vocari potest *THEORIA EVOLUTIONIS DEMOCRATICAE*.

Evolutio nempe primitivae ecclesiae charismaticae (quae absque ulla determinata potestate regebatur a solo Spiritu, tanquam quaedam “anarchia pneumatica”) in ecclesiam hierarchicam et ultimo in monarchicum episcopatum, debetur graduatim abdicationi iurium communitalis in manus paucorum ac tandem in manus unius, ita ut historia ecclesiasticae hierarchiae reduci queat ad historiam duplicis

successivae abdicationis, communitatis nempe in favorem concilii presbyteralis, et concilii presbyteralis in favorem unius presbyteri sive episcopi, vel describi possit ut *transitus a democratia ad oligarchiam et ab oligarchie ad monarchiam*.

Praecipui repraesentantes huius theoriae sunt: *E. Renan*, cui meritum tribui solet quod inauguraverit inquisitiones et opiniones plurium Liberalium circa dependentiam ecclesiasticae organizationis ab organizationibus paganarum religionum (cf. supra, pp. 631 sq.) quique hanc etiam theoriam de democratica evolutione satis vivide, utut breviter, delineavit; *A. Sabatier*, qui satis organice eam ampliavit; *R. Sohm*, qui sub quadam peregrina ac radicaliori forma sibi propria conatus est eam philosophice sustentare.

RENAN ait totam historiam ecclesiasticae organizationis usque ad supremum Pontificatum, esse historiam triplicis abdicationis iurium, quae a communitate transeunt ad presbyteratum, inde ad episcopatum, postremo ad papatum; prima abdicatio accidit ante finem primi saeculi, altera in decursu secundi saeculi, tertia posteriori tempore.⁵¹ Quam evolutionem comparat ei quae evenire contingit privatae alicui consociationi (vulgo “club”), cuius membra iura sua ac negotia committunt concilio paucorum virorum, qui vicissim ea ad singularem praesidem transmittunt, ita ut in communium negotiorum gestione nullus iam deliberativus aut executivus influxus singulis membris, aut deputatis primitus viris, conveniat.⁵¹

SABATIER in priori suo opere *Esquisse d'une philosophie de la religion* a. 1897, citato in art. 1 (pp. 172-174), ait ecclesiasticam organizationem natam esse ex traditionali ac pagana inclinatione obiectivandi ac materializandi spirituale principium Christianitatis in facto aliquo concreto et coarctandi invisibile regnum Dei in visibili aliqua institutione. In altero vero ac posthumo opere *Les religions d'autorité et la religion de l'esprit* a. 1903,⁵² theoriam democraticae evolutionis in monarchicum episcopatum fuse evolvit et in quandam redigit synthesim, quae videtur excellere quidquid ab aliis Liberalibus Protestantibus in hac quaestione elaboratum fuerit, simulque in unum colligere ac vehit reflectere principalia elementa aliarum theoriarum. Assumpta ipsius Renan conceptione, Sabatier ait historiam ecclesiasticae evolutionis in duobus prioribus saeculis esse historiam duplicis abdicationis potestatis, ex communitate nempe in collegium presbytero-episcopale et ex hoc in unicam personam catholici

⁵¹ *Les Évangiles* (Paris 1877) 332.

⁵² *L'Église chrétienne* (Paris 1879) 88.

⁵³ *Religions of authority and the religion of the spirit* (transl. L. S. Houghton, New York 1905) 68-100: “Chapter four. The Episcopate.”

episcopi, vel (adhibito politico stylo Montesquieu) esse *transitum ex statu purae democratiae in statum republicanæ oligarchiae et exinde in statum monarchiae*.

In primitivis quippe communitatibus, nominatim Corinthiana, cuius constitutio et evolutio assumi potest ut typus ceterarum, nulla vigeat humana ac distincta auctoritas, sed communitas semetipsam democratice et inorganice administrabat per actionem charismaticorum; si quae tunc observatur auctoritas apud aliquas alias particulares personas, quae peculiariter se devovebant servitio communitatis, tota erat de genere moralis influxus, ut constat ex *Rom.* 16. 1 sq.: “Com-mendo autem vobis Phoeben sororem nostram, quae est in ministerio ecclesiae ... ; etenim ipsa quoque adsistit multis et mihi ipsi”; 1 *Cor.* 16. 15-18: “Obsecro autem vos, fratres, nostis domum Stephanæ et Fortunati et Achaici, quoniam sunt primitiae Achaiae, et in ministe-rium sanctorum ordinaverunt se ipsos, ut et vos subditi sitis eiusmodi et omni coopérant! et laboranti. . .” Ceterum, mox ipsa necessitas coepit organum creare. Cum enim communitas iugiter increceret et expanderetur, eae rudimentales ac fragmentariae quorundam fidelium functiones et activitates paulatim factae sunt magis stabiles ac regu-lares, ita ut iam cogitaretur huiusmodi personas eligere per unanime votum totius communitatis (cf. 2 *Cor.* 8. 19; *Act.* 6. 5; 14. 23). Hinc origo diaconorum et seniorum (presbytero-episcoporum) qui constituti sunt in similitudinem officialium synagogarum extrapalaestinensium et paganarum consociationum.

Sub impulsu sive generalis legis socialis evolutionis sive peculiarium causarum (ut necessitatis firmandi unitatem sive concordiae sive doc-trinae inter fideles), electi seniores pedetemptim efformarunt proprie dictum quoddam collegium cuius auctoritas in dies confirmabatur, ita ut iam dici possit potestatem communitatis in presbyterorum manus per aequivalentem et implicitam ceterorum fidelium abdicationem transisse. Adhuc quidem subsistebat ministerialis auctoritas charis-maticorum, ita ut haberentur in ecclesiis veluti duae classes, altera residentium ac localium gubernatorum et altera peregrinantium ac universalium praedicatorum, sed, cum inspiratio istorum facile prae-iudicium afferret auctoritati illorum, ex connatural! utriusque classis conflictu prior victrix evasit, ita ut compleretur praefata abdicatio communium iurium in manus presbyterorum; cuius evolutionis in-dicium simul et influens approbatio habetur in verbis Apostoli 1 *Tim.* 5. 17: “Qui bene praesunt presbyteri, duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in verbo et doctrina.” Eaedem generales et par-ticulares causae quae originem dederunt priori abdicationi iurium communitatis, pari ac naturali processu alteram invexerunt abdica-

tionem iurium presbyteratus in manus unius praesidis qui, tanquam naturale ceterorum presbyterorum caput, fieri debebat centrum et personificatio totius communitatis, immediatum subiectum communis auctoritatis et iurium, officialis testis ac custos communis fidei et traditionis.

Quae quidem ultima evolutio, nonnisi paulatim nec prorsus uniformiter effecta in variis ecclesiis, iam essentialiter saltem completa apparet in ecclesia Corinthiana ante medium saec. 2 sub episcopatu Primi et Dyonisii (inter a. 135 et 150), et paulo post, circa medietatem eiusdem saeculi, in ecclesia Smyrnensi sub Polycarpo et Romana sub Sotero et Aniceto. Ipsa vero doctrina de monarchica Ecclesiae hierarchia nonnisi posterius ab ecclesiasticis scriptoribus determinata est. cum theoria connaturaliter subsequatur praxim et ex ea initium capiat; eam praeformarunt ac delinearunt Irenaeus, Tertullianus et Origenes circa finem saec. 2 atque complevit Cyprianus ante medium saec. 3. Hanc praxim et doctrinam roborarunt ac confirmarunt tum luctae et victoriae hierarchiae in tribus controversiis cum Gnosticismo, Montanismo et reclamantibus martyribus, tum influxus iuristici genii Romani quod iam inde a fine saec. 2 elaboravit monstruosum illud figmentum de apostolica successione, quo hierarchicum edificium firmissimo fundamento fulciebatur et ultimo suo apice consummabatur.

Praeterea in 3-4 saeculis perficiebatur etiam parallela fere evolutio *praxis et doctrinae sacerdotalis dignitatis*, qua monarchica Ecclesiae hierarchia completur ac determinatur. Ita conceptus presbyteri evolutus est in conceptum sacerdotis, mutuata ab invicem significatione et usu contra ipsam originem nominis presbyteri. Cum autem conceptus ipse ecclesiastici sacerdotii sit prorsus extraneus ideis Christi et evangelicae doctrinae apostolorum, eius origo explicanda est per naturale illud phaenomenon, in historicis eventibus valde frequens, quo mors ipsa mortuo principium vitae quodammodo evadit et victae religiones vindictam suam de victricibus capiunt, in ipsa earum vitam pertransientes.

SOÏÏM^{TM} iuris professor in Universitate urbis Leipzig in suo opere *De iure ecclesiastico*, edito a. 1892, quo huius iuris historiam enarrandam suscepit, per 200 paginas prioris voluminis *De historicis jundamentis* (ac iterum in recentiori opere *De essentia et origine Catholicism!* a. 1909) theoriam de democratica evolutione monarchic! episcopatus sub nova prorsus ac peculiari forma proposuit, quae

^a *Kirchenrecht*, I: *Die geschichtlichen Grundlagen*, Leipzig 1892 (novam editionem a. 1923 una cum prima ac posthuma editione secundi voluminis a. 1923 recensuit J. Brys in *Ephemerides theologicae Lovanicnses* II 11925] 105-107); *ILcscm und Ursprung des Katholizisnius*, Leipzig 1909.

tamen, ob radicalem necnon peregrinum suum characterem, nonnisi exiguum favorem apud ipsos Liberales obtinuit.^{8†}

Essentiale principium, ex quo tota expositio deducitur et quo totum ipsum Sohm opus aperitur et clauditur, est: "*Essentia iuris ecclesiastici est in contradictione cum essentia Ecclesiae.*" Iuridica nempe organizatio opponitur ipsi naturae Ecclesiae, nam, Ecclesia est essentialiter spiritualis ac qua talis solo verbo divino regulatur; verbum autem divinum non se manifestat per aliquam formam exteriorem sed per suam vim interiorem; unde ius nequit decidere in rebus religiosis nec ulla forma iuridica potest esse decisio finalis, cum nequeat habere valorem divini verbi. Quapropter organizatio Ecclesiae nequit consistere nisi in charismatibus (signanter in charismate verbi) seu in gratuitis donis manifestantibus immediatum influxum divinum in quibusdam hominibus, qui, praecise ratione huius distinctae donationis, habent ipso facto ius ad attentionem et oboedientiam aliorum, sive ius docendi divinum verbum illudque assensui aliorum proponendi; nec nisi in hac charismatum divina effusione et repartitione fundamentum habere potest aliqua Ecclesiae organizatio, seu superiorum et inferiorum inter Christianos distinctio.

Huiusmodi igitur erat propria et genuina organizatio in primitivis communitatibus, eaque omnimode sufficiens reputata fuit quousque viva fides et ardens zelus animavit membra nascentis Ecclesiae. Circa finem tamen primi saeculi, manifesta signa apparuerunt gradualis occasus prioris spiritus Christiani, cum, deficiente iam fiducia in interiorem vim Spiritus, *quaesitum est tutamen exterioris ac iuridicae cuiusdam securitatis*, ex quo paulatim efformata et usque ad apicem monarchie! episcopatus deducta est Ecclesiae organizatio, solo iam manente iure loco Spiritus et sola relictæ ecclesiae veste pro eius realitate. Immediata causa sive occasio huiusmodi transitus ab ecclesia charismatica ad hierarchical!!, fuit necessitas stabiliendi ipsum cultum eucharisticum, ita ut dici possit *hierarchiam ex liturgia originem habuisse*. Cum enim cultus eucharisticus sit natura sua connexus cum ipsa administratione proprietatis collectivæ, quorum utrumque fiebat nomine Dei et consequenter sub influxu charismatis, necessitas oriebatur ut, in

[†]Eam peculiariter impugnavit Bendix, in opere *Kirche und Kirchenrechtl* a. 1895, et crisi subiecit A. Harnack, *Entstehung und Entwicklung der Kirchenverfassung und Kirchenrechts in den zwei ersten Jahrhunderten*, Leipzig 1910. Ipse W. Lowrie, qui inter dogmaticos Protestantes liberalioris tendentiae ei satis proxime adheserat (ut notatum est supra, p. 180), eam tandem, utut aliquatenus reluctanter, reiecit saltem quoad principale principium (*Ministers of Christ* [Louisville (1946)] 26 sq.). Recenter eandem doctrinam impugnavit inter alios insignis scriptor calvinista J.-L. Leuba, *L'institution et l'événement* ("Bibliothèque théologique," Neuchâtel 1950] 83-85). Nihilominus eam recenter sustinuit, et quidem tamquam irrefutabilem, alius theologus eiusdem regionis helveticae et eiusdem calvinisticae scholae Barthianae, E. Brunner, *Das Missverständnis der Kirche*, Zurich 1951.

absentia peregrinantium ipsorum doctorum et prophetarum, adessent quidam designati locales officiales quibus utrumque munus incumberet. *Inde ortus episcoporum cum assistentibus diaconis*, qui proinde nequaquam sunt paganae sive hellenicae imitationis nec constituunt secundum quoddam collegium distinctum ab alio collegio presbyterorum (presbyteratus enim erat merus titulus honorificus, proveniens ex aetate, virtute vel zelo, ratione cuius presbyteri sedebant a latere episcopi, veluti ipsius concilium, in eucharistica coena), sed orti sunt ex ipsa interna cultus ecclesiastici necessitate, nec aliam habuerunt originalem functionem quam duplex illud copulatum munus liturgiae et oeconomiae.

Ipsa inauguratio monarchic! episcopatus facta est a *Clemente Romano in sua prima epistola ad Corinthios*, quae proinde signat decisivum momentum in historia iuris canonici, ferens capitalem sententiam ecclesiae charismatica et aperiens aetatem monarchicae hierarchiae. Ita Clemens convertit factum in ius ac novum iuridicum organismum validissime confirmavit per explicitam declarationem apostolicae institutionis, ex qua subinde connaturaliter emanarunt variae notae et proprietates quibus perfectus est conceptus catholici episcopi, ut quod ipse sit successor apostolorum, quod nullatenus dependeat a communitate, quod potestatem possideat inalienabilem et perpetuam, quod ius habeat exclusivum celebrandi eucharisticum sacrificium.⁵⁵

PARS AFFIRMATIVA

Nota Theologica.

1. *Sacram hierarchiam*, quae saltem de facto constat ex episcopis, presbyteris et ministris, esse divinitus institutam, est *dc fide* directe definita in can. 6 Cone. Trid. Eam esse pariter divinitus institutam prout constat ex tribus illis gradibus, ita nempe ut ipsi tres gradus sint divinae institutionis, si sermo sit de mediata saltem institutione, est pariter *de fide*, etsi aequivalenter tantum definita in eodem canone: si vero sermo sit de immediata institutione, controvertitur inter theologos, saltem moderniores, ut explicabitur in art. seq. (in torn. 2).

2. *Gradum sacerdotalem*, ut distinctum a diaconatu sed abstrahendo ab eius subdistinctione in episcopatum et presbyteratum, esse institutionis divinae ac sacramentalem, est *dc fide* aequivalenter definita. Nam Cone. Trid. in can. 3 definit Ordinem esse sacramentum a Christo

Ulteriorem Sohm interpretationem de evolutione antiqui iuris canonici sacramentis (quod attinet ad sacramentum Ordinis) exponit et refutat K. Morsdorf. "Altkanonisches 'Sakramentsrecht'?", *Studia Gratiano* I (Bononiae 1953) 483-502.

institutum et in can. 2 docet ad talem Ordinem praecipue spectare sacerdotium, cum definiat “praeter sacerdotium . . . esse in Ecclesia catholica alios ordines, et maiores et minores, per quos vehit per gradus quosdam in sacerdotium tendatur.” De hac nota nullus est dissensus inter theologos, cum contineatur a fortiori in sequenti nota de presbyteratu.

3. *Gradum presbyteratus*, secundum se et ut distinctum ab episcopali, esse institutionis divinae ac sacramentalem, est *de fide* definitum implicite in praecedenti definitione, collata cum can. 1 in quo Concilium sacerdotium explicat per potestatem consecrandi et absolvendi quae est propria presbyteratus, tum explicite, etsi non formaliter sed tantum aequivalenter, in can. 4 in quo praecipue agitur de presbytero (“Si quis dixerit, per sacram ordinationem non dari Spiritum Sanctum, ac proinde frustra episcopos dicere: ‘Accipe Spiritum Sanctum’; aut per eam non imprimi characterem; vel eum, qui sacerdos semel fuit, laicum rursus fieri posse: A.S.”). In hanc notam conveniunt omnes theologos, etiam moderni, absque discussione. Confer inter modernos: Many, Pesch, Huarte, Hugon, Otten, Michel, Van Noort-Verhaar, Cappello, Hervé, Lercher-Umberg, Lennerz, Solà.

4. *Gradum episcopatus*, cumulative et adaequate sumptum, esse institutionis divinae ac sacramentalem, est *de fide*, nam, ita acceptum, includit presbyteratum.⁵⁰ Si vero accipiatur distinctively et inadaequate, seu secundum eam partem quam addit presbyteratui, ipsum esse institutionis divinae ac sacramentalem, disputatur inter theologos, ut ostendetur quoad utrumque in duobus articulis sequentibus (in torn. 2).

5. *Gradum diaconatus* esse institutionis divinae ac sacramentalem, non videtur hodie absque *aliqua nota temeritatis* negari posse. Nam imprimis Cone. Trid. in can. 4 definit per verba “Accipe Spiritum S.” dicta ab episcopo ordinante exprimi dationem Spiritus S. et collationem characteris, in quo quidem sacramentum Ordinis consistit, ea autem verba dicuntur etiam in ordinatione diaconi, immo, iuxta recentem Constitutionem Pii XII de sacris ordinibus, ea verba ingrediuntur formam solius diaconatus (“Emitte in eum, quaesumus, Domine, Spiritum Sanctum, quo in opus ministerii tui fideliter exsequendi septiformis gratiae tuae munere roboretur”). Praeterea, in ea doctrina habetur moraliter unanimis consensus theologorum, et quidem talis ut ipsa ab eis dicatur vel sententia theologice certa, vel saltem sententia certa; huiusmodi autem tam communis et asseverans consensus vix absque nota temeritatis impugnari posse videtur.

Nec dicatur hanc esse impropriam considerationem aut nos per eam ludere verbis, nam, cum nemo possit fieri episcopus praecise a gradu presbyterali, quem, prius aut saltem simul, suscepit, episcopatus sic et simpliciter non dicit tantum id in quo episcopus distinguitur a presbytero, sed dicit presbyteratum cum tali additione.

Quod attinet ad notam theologicam circa hanc diaconatus sacramentalitatem non uno modo doctores loquuntur, etsi concurrant in minimam saltem temeritatis notam contrariae sententiae astringendam. Iam *Dionysius Carthusianus* (-j-1471) longeante Cone. Trid. sententiam Durandi declarabat "erroneam censi". Etiam inter paucos illos qui contrariam nec ceteroquin firmam sententiam Durandi et Caietani ab omni censura absolvere visi sunt (scilicet Victoriam, Soto, Ledesma et Estium, relatos in p. 620), ipse *Solo* cogitur fateri quod recedere a communi sententia in hac re "esset nonnulla temeritatis nota." *Bellarminus* asserit: "De diaconis, valde probabile et omnino tenendum est eorum Ordinationem sacramentum esse, licet id non sit certum ex fide";⁵⁸ quod quidem intelligi debet saltem de nota talis firmitatis ut contraria doctrina sit temeraria. Quam notam explicite tradunt inter alios *Gonet* inquiens: "Haec conclusio ita videtur certa, ut opposita ad minus temeraria sit, colligitur enim manifeste ex Tridentino sess. 23. can. 6. . . Censent omnes theologi contra Durandum, Diaconatum esse Sacramentum, et oppositam sententiam ut erroneam et temerariam reiciunt",⁵⁹ et *Billuart* scribens: "Est ita communis et certa, ut opinionem contrariam Durandi et Caietani, theologi plures temeritatis arguant."⁶⁰ In eundem sensum accipi possunt haec molliora et ambigua verba *S. Alphonsi*: "Sententia . . . , quae dicit solum sacerdotium [excluso nempe diaconatu] esse sacramentum non est mihi et aliis communissime satis probabilis."⁶¹ Quidam praeterea, ulterius progressi, rem ut de fide declararunt; ita *Tanner*⁶² et *Vasquez*⁶³ qui immo miratur alios theologos id in definitione tridentina non vidisse.

Inter moderniores duo observantur dicendi modi. Quidam clare et explicite dicunt id esse "*theologice certum*"; ita Pesch, Van Noort-Verhaar (qui immo fortio-rem notam assignat: "Saltem theologice certum"), Michel (qui eandem fortio-rem notam suam facere videtur),⁶⁴ Lercher-Umberg (ipse tamen Lercher in sua originali editione molliorem hanc notam assignabat: "Sat certum"), Huarte, Hervé, Claeys-Bouuaert. Alii plures dicunt id esse "*sententiam certam*" (Many, Tanquerey, Hugon, Diekamp, Baisi), vel "sententiam communem et certam" (Otten, Journet), vel "sententiam hodie communem et certam" (Lennerz, Cappello, Sola), quibus

!Id tamen ipse declarat etiam de negatione sacramentalitatis inferiorum ordinum. "In quibus [Durandus! insinuat, quod in aliis ordinibus minoribus, imo, nec diaconatu, nec subdiaconatu, non imprimatur verus, et proprie dictus character, quod ex dictis, et dicendis censetur erroneum" {*In 4 Sent.*, De sacramento Ordinis, q. 3, circa finem).

"De sacramento Ordinis, c. 6.

* *Clypetis*, De Ordine, disp. 2, a. 1, nn. 6 et 22.

ω *De sacramento Ordinis*, diss. 1, a. 3, § 1.

"*Theologia moralis*, l. 6, n. 737.

"De Ordine, disp. 7, c. 2, dub. 2, § 39.

"Disp. 23, c. 2, n. 12.

"Ipse tamen exaggerat cum cum attribuit omnibus theologis: "La réponse affirmative est donnée par tous les théologiens comme au moins théologiquement certaine, et par quelques-uns (Tanner . . . ; Vasquez . . .) comme de foi" ("Ordre," *Dictionnaire de théologie catholique* XI-2 [Paris 1932] 1381 sq.). Eandem exaggerationem redolent haec verba B. Piault: "Depuis le Concile de Trente on tient pour fermement certain, sinon de foi, que le diacre participe au sacrement de l'ordre" ("Le sacrement de l'Ordre," *Nouvelle revue thcologique* LXXI [1949] 1036).

Ceterum non desunt etiam inter modernos qui, veluti perfunctorie scribentes aut rem nimis celeriter iudicantes, dicant divinam institutionem aut sacramentalitatem diaconatus esse *de fide*. Ita: J. Forget. "Etablit de fait par les apôtres, le diaconat est en soi une création de droit divin. Cette proposition est de foi: elle a été définie clairement, sinon explicitement en propres termes, par l'Eglise. Le concile de Trente, sess. xxiii, can. 6 . . ." ("Diacres," *Dictionnaire de théologie catholique* IV-1 [Paris 1910] 720); J. Tixeront: "Il est donc de foi [ex can. 6 Trid.] que les évêques, les prêtres et au moins les diacres sont d'institution divine" {*L'Ordre et les Ordinations* [éd. 2, Paris 1925] 56); A.-C. Gigon; "Diaconatus est quaedam potestativa pars sacramenti Ordinis (Videtur de fide)" (*De sacramento Ordinis* [Friburgi Helv. 1945] 66).

ambiguus ac commodis expressionibus videntur saltem implicare quod haec sententia ita hodie sit firma ut contraria sit temeraria (similiter sentiebant Bellarminus, Gonet et Billuart), quod satis indicare videtur ipsa omissio vocis “theologice” et aequivalens declaratio addita ab uno vel altero, ut Hugon qui subinde dicit opinionem Durandi non posse absque nota temeritatis sustineri post Cone. Trid.⁸⁵ Unde, attento saltem communi iudicio modernorum,⁶⁰ dici potest hanc sententiam esse vel theologice certam vel saltem ita certam seu firmam ut contraria sit temeraria.⁰⁷

Documenta Ecclesiae.

Inter varia documenta de sacramento Ordinis, ex integro relata in art. 1 (pp. 197-214), ad tres gradus hierarchiae peculiariter sequentia referuntur:

Concilium Beneventanum a. 1091, sub Urbano II, assimilans diaconatum presbyteratui sub ratione apostolicae originis, implicite significare videtur diaconatum, non secus ac presbyteratum, esse divinae institutionis ac sacramentalem: “Nullus deinceps in episcopum eligatur, nisi qui in sacris ordinibus religiose vivens inventus est. Sacros autem ordines dicimus diaconatum ac presbyteratum. Hos siquidem solos primitiva legitur Ecclesia habuisse; super his solum praeceptum habemus Apostoli” {*Denz.* 356).

Quaedam expressiones *Innocenta I* et *Cone. Later. IV* contra Waldenses, *Ioannis XXII* contra Marsilium Patavimum et *Martini F* contra Wicleffitas atque Hussitas, quas retulimus in Parte Negativa (p. 623), vim habent ex suppositione divinae institutionis episcopatus.

Cone. Flor. (cf. in p. 199) sacramentum Ordinis distinguit in presbyteratum, diaconatum et ceteros inferiores ordines, ac subinde refert

“Tamen Dickamp eandem notam “Sententia certa” assignat non solum quoad diaconatum sed etiam quoad presbyteratum et episcopatum, ex quo videtur significare se loqui de nota theologicae certitudinis. A fortiori id implicatur in verbis Baisi: “Diaconatus et presbyteratus . . . certo sunt sacramentum.”

⁰⁴ Suprarelatus J. Beyer (pp. 621 sq.) solitarie et satis audacter extra theologorum chorum canit, nec ullam pro se citat auctoritatem, praeter Durandum et Caictanum. Quod autem addit: “Saint Alphonse n’ose pas dire que la thèse contraire soit improbable” tendentiosum esse videtur, nam verba S. Doctoris: “Non est mihi et aliis communissime satis probabilis,” si sunt intelligenda (ut sonant) iuxta communissimam sententiam theologorum, hunc sensum referunt: “Non habet talem sufficientem probabilitatem ut absque omni nota temeritatis sustineri queat,” quod quidem aequivalet negationi omnis theologicae probabilitatis.

⁶⁷ Non abs re erit hic theologos adhortari ut in suis manualibus abstineant a praefatis ambiguus, utut commodis, expressionibus, quales sunt “sententia certa” et “sententia probabilissima,” vel saltem ut explicent quid sibi velint. Cum enim loquuntur de sententia certa, de quam certitudine loquuntur, de mere scientifica an de stricte theologica quae nempe assignatur nota theologica? et si velint hanc theologica notam assignare, quonam sensu certitudinem intelligunt, stricte pro nota “theologice certa” (quae nempe contrariam propositionem erroneam reddit) an late pro ea magna probabilitate, sive rei firmitate, ratione cuius contraria propositio non est erronea sed tantum temeraria?

episcopum tanquam ministrum huius sacramenti. De sacramentalitate episcopatus non loquitur; si episcopatus accipiatur cumulative et adaequate, prout importat presbyteratum, clarum est ipsum a Concilio haberi ut sacramentalem, si vero accipiatur distinctively et inadaequate, mens Concilii legitime explicari potest iuxta doctrinam S. Thomae, quam Concilium reproducit in Decreto pro Armenis quamque discutimus in art. seq. (in. torn. 2).

Cone. Trid., sess. 14 de Poenitentia, cap. 1. docet “potestatem remittendi et retinendi peccata. . . Apostolis et eorum legitimis successoribus fuisse communicatam,” et in cap. 6 tales apostolorum successores in ea potestate distinguit in episcopos et presbyteros, damnans Protestantum “doctrinas omnes, quae ad alios quosvis homines praeter episcopos et sacerdotes clavium ministerium perniciose extendunt” (p. 201); in cap. 7 et can. 11 definit episcopos habere ius sibi reservandi casus, ratione sibi “traditae supra reliquos inferiores sacerdotes auctoritatis.” In *sess. 22* de sacrificio Missae, cap. 1 et can. 2, docet Christum “apostolis eorumque in sacerdotio successoribus, ut [sacrificium] offerrent praecepisse,” ubi episcopi praecipue inter alios sacerdotes designantur (p. 201).

In *sess. 23*, quae directe agit de Ordine, cap. 1, ait Christum “apostolis eorumque successoribus in sacerdotio [adeoque imprimis episcopis] potestatem tradidisse consecrandi, offerendi et ministrandi corpus et sanguinem eius, nec non et peccata dimittendi et retinendi” (p. 203). In cap. 2, loquens de septem ordinibus, ait quod “non solum de sacerdotibus, sed et de diaconis sacrae Litterae apertam mentionem faciunt [*Aci.* 6. 5; 1 *Tim.* 3. 8 sqq.; *Phil.* 1. 1] et. quae maxime in illorum ordinatione attendenda sunt, gravissimis verbis docent” (p. 203). In cap. 4, agens directe de ecclesiastica hierarchia et asserta contra Protestantes eius existentia, docet episcopos ad hanc hierarchiam praecipue pertinere: “Proinde sancta Synodus declarat, praeter ceteros ecclesiasticos gradus episcopos, qui in Apostolorum locum successerunt, ad hunc hierarchicum ordinem praecipue pertinere, et ‘positos (sicut . . . Apostolus ait) a Spiritu Sancto regere Ecclesiam Dei’ [*Aci.* 20. 28], eosque presbyteris superiores esse, ac sacramentum confirmationis conferre, ministros Ecclesiae ordinare, atque alia pleraque peragere ipsos posse, quarum functionum potestatem reliqui inferioris ordinis nullam habent” (p. 204). Inter octo canones eiusdem sessionis, quatuor ad gradus hierarchiae directe referuntur (cann. 2, 6, 7, 8, cit. in art. 1, p. 204), quorum tamen vis, quod attinet ad divinam institutionem et sacramentalitatem primi gradus episcopatus, pandetur in art. seq. (in torn. 2; cf. etiam nuper dicta, in p. 646).

Catéchismes Cone. Trid., pars 2, c. 7, n. 11 sq., loquitur de septem ordinibus, distinguens inter sacerdotium et “diversos ministrorum ordines, qui sacerdotio ex officio deserviunt” et inter quos primo loco nominat diaconatum. In n. 26 ait quod “tametsi unus est Ordo sacerdotalis, varios tamen dignitatis et potestatis gradus habet. Primus est eorum, qui sacerdotes simpliciter vocantur [i.e. presbyterorum]... Secundus est episcoporum, qui singulis episcopatibus praepositi sunt, ut non solum ceteros Ecclesiae ministros, sed fidelem populum regant, et eorum saluti summa cum vigilantia et cura prospiciant. Quare in sacris Litteris pastores ovium saepe appellantur. . . lidem episcopi et pontifices dicuntur, accepto ab ethnicis nomine, qui principes sacerdotum pontifices appellare consueverunt. Tertius gradus est archiepiscoporum. . . In quarto gradu patriarchae collocantur.” Circa divinam et sacramentalem distinctionem inter episcopatum et presbyteratum eadem ambiguitas hic observatur ac in textu Florentino, cum etiam iste Catechismus a doctrina S. Thomae immediate dependeat.

Pius VII in *Constitutione* “Auctorem Fidei” supponit divinam institutionem episcopatus dum directe docet contra Synodum Pistoriensem “iura episcopi a Iesu Christo accepta” esse limitata ac subiecta supremo iuri R. Pontificis (*Denz.* 1506-1508). Attamen hic directe agitur tantum de potestate iurisdictionis.

Cone. Vaticanum (cit. in p. 209) pariter loquitur directius de divina institutione episcopatus quantum ad iurisdictionis potestatem, quae ceteroquin tam intime unitur potestati Ordinis, tanquam alterum munus eiusdem pastoralis curae, ut indifferenter pro alterutra in documentis Ecclesiae afferantur verba Apostoli, *Act.* 20. 28: “Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere ecclesiam Dei”; de facto *Cone. Vaticanum* haec verba affert dum loquitur de potestate iurisdictionis, *Cone. Trid.* vero dum exponit eorundem episcoporum potestatem Ordinis.

Pius X in *Decreto* “Lamentabili” damnat propp. 49 et 50 Modernistarum dicentium presbyteratum et episcopatum humanam originem habuisse ex necessitate “providendi . . . crescentium communitatum ordinationi, non proprie ad perpetuandam missionem et potestatem Apostolicam” (cf. in art. 1, p. 176).

Codex I.C., asserta in *can. 107* divina institutione alicuius hierarchiae in genere, qua nempe clerici a laicis distinguuntur, et addito in *can. 108*, § 2, quod non omnes clerici sunt eiusdem gradus, sed habetur inter eos quaedam gradatio sive hierarchia, directe determinat in sequenti § 3 quinam ex his gradibus sint divinae institutionis, aiens:

‘Ex divina institutione sacra hierarchia ratione ordinis constat episcopis, presbyteris et ministris; ratione iurisdictionis, pontificatu supremo et episcopatu subordinate; ex Ecclesiae autem institutione alii quoque gradus accessere.’ In *can. 329, § 1*, iterum declarat ipsum episcopatum esse divinae institutionis: “Episcopi sunt Apostolorum successores atque ex divina institutione peculiaribus ecclesiis praeficiuntur quas cum potestate ordinaria regunt sub auctoritate Romani Pontificis.”

Pius XII in sua *Constitutione* de sacris ordinibus a. 1947 (cit. supra, in p. 213), satis clare supponere videtur, imo et in forma indirecta affirmare, tres gradus episcopatus, presbyteratus et diaconatus, esse divinae institutionis ac sacramentales.

CONCLUSIO

Ordo (seu sacerdotalis ac sacramentalis hierarchia) constat triplici gradu, scilicet episcopatu, presbyteratu et diaconatu.

Probatur 1. *EX RATIONE CONVENIENTIAE.*

Multiplicitatis ac gradationis ordinum generice spectatae S. Thomas *quatuor assignat convenientes rationes* (tres priores in *Suppi.*, q. 37. a. 1, quartam in *C. Gent.* 4. 75), quarum prima desumitur ex parte Dei, seu ex manifestatione divinae sapientiae quae in varia, sive naturalium sive supernaturalium rerum, distinctione ac gradatione maxime relucet. Secunda ex parte hominis, seu ex parte utilitatis tam ministrorum quam fidelium; nam multiplicitas et gradatio officiorum alleviat onus singulorum ministrorum, et simul, ob faciliorem et convenientiorem ministrationem, cedit in utilitatem fidelium. Tertia pariter ex parte hominis, seu ex parte perfectionis ipsorum ministrorum; nam per istorum multiplicationem, plures vocantur ad dignitatem cooperatorum Dei, qua nulla datur excelsior dignitas. Quarta denique ex parte ipsius sacramenti seu sacramentalis potestatis; nam convenit ut omnis potestas quae ordinatur ad aliquem principalem effectum habeat sub se inferior alia potestas sibi deserviens per aliquem secundarium actum ac ideo, praeter sacerdotalem ipsam potestatem offerendi et absolvendi, sit in Ecclesia gradus ministrorum qui illi subserviat ac famuletur.

Ad rem S. *Thomas*: “Ordinum multitudo est inducta in Ecclesia propter tria. *Primo* quidem propter Dei sapientiam commendandam, quae in distinctione ordinata rerum maxime relucet, tam in naturalibus quam in spiritualibus. . . *Secundo*, ad subveniendum humanae infir-

mitati. quia per unum non poterant omnia quae ad divina mysteria pertinebant expleri sine magno gravamine. Et ideo distinguuntur ordines diversi ad diversa officia. . . *Tertio*, ut via proficiendi hominibus amplior detur, dum plures in diversis officiis distribuuntur, ut omnes sint Dei cooperatores; quo ‘nihil est divinius/ ut Dionysius dicit [*De cael. hier.* 3. 2]” [*Suppi.*, q. 37, a. 1). Praeterea, et haec est *quarta ratio*, “potestas quae ordinatur ad aliquem principalem effectum, nata est habere sub se inferiores potestates sibi deservientes. Quod manifeste in artibus apparet: arti enim quae formam artificialem inducit, deserviunt artes quae disponunt materiam; et illa quae formam inducit, deservit arti ad quam pertinet artificial finis; et ulterius quae ordinatur ad citeriorem finem, deservit illi ad quam pertinet ultimus finis: sicut ars quae caedit ligna, deservit navifactivae; et haec gubernatoriae; quae iterum deservit oeconomicae, vel militari, aut alicui huiusmodi, secundum quod navigatio ad diversos fines ordinari potest. Quia igitur potestas Ordinis principaliter ordinatur ad corpus Christi consecrandum et fidelibus dispensandum, et ad fideles a peccatis purgandos, oportet esse aliquem principalem ordinem, cuius potestas ad hoc principaliter se extendat, et hic est ordo sacerdotalis; alios autem qui eidem serviant aliququaliter materiam disponendo, et hi sunt ordines ministrantium” (*C. Gent.* 4. 75).

His quatuor rationibus S. Doctor sequentes *duas confirmationes* addit in argumento Sed Contra eiusdem *Suppi.*, q. 37, a. 1: 1. Sicut in corpore physico habentur diversa membrorum officia, nobilitatis et efficacitatis gradatione distincta, et sicut in corpore morali sive sociali est gradatio officiorum et potestatis, ita convenit ut in mystico corpore Christi, quod medio modo se habet inter corpus physicum et corpus sociale ac de utriusque perfectione participat, sit quaedam officiorum ac ordinum gradatio. 2. Sicut in hierarchia A.T. convenienter distinguebantur gradus ministrorum a Deo ipso institutorum, scilicet sacerdotes et levitae, imo triplex gradus summi sacerdotis, sacerdotum et levitarum, ita convenit ut in N.T., quod illi succedit illudque dignitate ac perfectione consummat, distinguantur similes sacerdotii ac ministerii gradus quales inveniuntur in ecclesiastica hierarchia episcopatus, presbyteratus et diaconatus. Hunc utriusque testamenti parallelismum et analogiam *Clemens Romanus* in sua epistola ad Corinthios prae oculis habebat, cum, commendans illis ut omnia in sua ecclesia ordinate et iuxta ministerii gradus peragerent, aiebat: “Summo quippe sacerdoti sua munera tributa sunt, sacerdotibus locus proprius adsignatus est. et levitis sua ministeria incumbunt. Homo laicus praeceptis laicis constringitur” (cf. in art. 1, p. 229, et infra, p. 794).

Contra tertiani et quartam praecipue rationem *obici potest*: 1. Ex analogia cum aliis sacramentis quae non dividuntur in gradus vel partes. 2. Ex inconvenientia subdividendi unum Ordinis sacramentum in plura sacramenta, ex quo multiplicaretur numerus sacramentorum. 3. Ex altiori perfectione quae ecclesiasticae hierarchiae tribui debet, quaeque exigit ut potestas apud unum resideat, cum, iuxta Aristotelem (*Ethic.*, l. 8, c. 10), monarchia sit nobilius regimen quam aristocratia. 4. Ex eo quod diacono vi ordinationis nullus competat actus, qui etiam a non ordinato fieri valide non possit, seu ad quem ponendum requiratur peculiaris facultas supernaturalis, sicut e converso presbytero competit consecrare et episcopo ordinare; ex quo sequitur frustraneam esse saltem tertii huiusmodi gradus institutionem (ad mentem Durandi. Caietani et moderni Beyer, supra relatorum, in pp. 617-619, 621 sq.).

Respondetur: 1. “[Alia] sacramenta dantur ad effectus aliquos percipiendos, sed hoc sacramentum datur principaliter ad actus aliquos agendos. Et ideo secundum diversitatem actuum oportet quod ordinis sacramentum distinguatur, sicut potentiae distinguuntur per actus” (*Suppi.*, q. 37, a. 1, ad 1).

2. “Distinctio ordinis non est totius integralis in partes, neque totius universalis, sed totius potestativi. Cuius haec est natura, quod totum secundum completam rationem est in uno, in aliis autem est aliqua participatio ipsius. Et ita est hic. Tota enim plenitudo huius sacramenti est in uno ordine, scilicet in sacerdotio, sed in aliis est quaedam participatio ordinis. . . Et ideo omnes ordines sunt unum sacramentum” (*ibid.*, ad 2).

3. “In regno, quamvis tota potestatis plenitudo resideat penes regem, non tamen excluduntur ministrorum potestates, quae sunt participationes quaedam regiae potestatis. Et similiter est in ordine. In aristocratia autem apud nullum residet plenitudo potestatis, sed apud omnes” (*ibid.*, ad 3).

4. Diacono vi ordinationis competit ministratio sacerdoti et altari, tamquam ex officio et iure proprio, quod quidem nulli non ordinato competit, etiamsi talis ab Ecclesia permittatur ministrare; rationes autem superius adductae ostendunt convenientiam talis officialis depurationis ac potestatis, per peculiarem ritum conferendae; rectus tandem ac dignus usus huius potestatis sibi exigit proportionatum auxilium gratiae, ex qua plene ac proprie diaconatus dicitur sacramentum.

Ex ultima ex praefatis quatuor rationibus sequitur convenientia *duplicis saltem gradus hierarchiae*, seu sacerdotii et diaconatus. Convenientia autem stabiliendi *tertium atque altiozem gradum*, sive

scindendi sacerdotium in duos gradus presbyteratus et episcopatus, dupliciter cum S. Thoma ostendi potest.

Primo nempe, ex ipsa scissione seu duplicitate potestatis sacerdotalis. Haec enim ordinatur non solum ad consecrandam Eucharistiam sive offerendum sacrificium, sed etiam, etsi secundo, ad absolvendum populum a peccatis ut ita sit dispositus ad susceptionem sacramenti Eucharistiae et participationem fructus sacrificii; haec autem altera potestas involvit necessario iurisdictionem per quam sacerdoti subdantur illi quos absolvit. In omni autem ordinata societate convenit ut sit unum principium in quo iurdictio colligatur et a quo ipsa in alios descendat per quandam regulatam participationem, sicut a principe in civili societate, et supremo duce in exercitu, omnis potestas descendit ac regulatur. Unde convenit ut etiam in ecclesiastica societate sacerdotalis iurdictio in alios ministros ab uno supremo principio descendat, in quo apex sacerdotii colligatur. Ad rem S. Doctor: “Sacerdos habet duos actus: principalem, scilicet consecrare verum corpus Christi; et secundarium, scilicet praeparare populum ad susceptionem huius sacramenti. . . Quantum autem ad primum actum, actus sacerdotis non dependet ab aliqua superiori potestate nisi divina. Sed quantum ad secundum, dependet ab aliqua superiori potestate et humana. Omnis enim potestas quae non potest exire in actum nisi praesuppositis quibusdam ordinationibus, dependet ab illa potestate quae illas ordinationes facit. Sacerdos autem non potest absolvere et ligare nisi praesupposita praelationis iurisdictione, qua sibi subdantur illi quos absolvit. Potest autem consecrare quamlibet materiam a Christo determinatam; nec aliud requiritur, quantum est de necessitate sacramenti, quamvis ex quadam congruitate praesupponatur actus episcopalis in consecratione altaris vel vestium et huiusmodi. Et ita patet quod oportet esse supra sacerdotalem potestatem episcopalem quantum ad actum secundarium sacerdotis, non quantum ad primum” {*Suppi.*, q. 40, a. 4).

Secundo, sicut in omni societate est unum altiusque principium quod est fons omnium officiorum et a quo varii officiales in suo munere constituuntur, ita convenit ut in ecclesiastica societate sit unum principium a quo ceteri in sacerdotio constituentur ac veluti generentur, tamquam a patre catholici sacerdotii et sponso Ecclesiae. Et ita ipsa plenitudo sacerdotii Christi vario modo participatur ac repraesentatur in duplici gradu ecclesiastici sacerdotii; nam “unusquisque minister Ecclesiae quantum ad aliquid gerit typum Christi . . . ; et tamen ille est superior qui secundum maiorem perfectionem Christum repraesentat. Sacerdos autem repraesentat Christum in hoc quod per seipsum aliquod ministerium implevit; sed episcopus in hoc quod alios ministros

instituit et Ecclesiam fundavit. Unde ad episcopum pertinet mancipare aliquid divinis officiis, quasi cultum divinum ad similitudinem Christi statuens. Et propter hoc etiam episcopus specialiter sponsus dicitur ecclesiae, sicut et Christus” (*ibid.*, ad 3).

Sacramentalitas autem trium graduum ostenditur ex eadem generali ratione assignata in art. praec. (pp. 501-507).

Probatur 2. *EX SCRIPTURA.*

Hoc argumentum dividimus in duas partes, quarum prior agit de solo diaconatu et altera de presbyteratu et episcopatu simul, ob peculiarem convenientiam utrumque hunc gradum in eodem discursu copulandi; in utraque autem parte, ipsi argumento praemittimus utilem excursum de sensu et usu ipsarum vocum “diaconus, presbyter, episcopus.”

I. *QUOAD DIACONATUM.*

QUOAD SENSUM ET USUM VOCIS *haec praenotanda sunt:*

Incertae *originis etymologicae* (probabiliter a radice δῖκ, exprimente conceptum iacendi sive proiciendi,⁶⁸ proxime a verbo διώκω: sequor, insequor, persequor, prosequor, eicio. expello, festino),⁷⁰ haec vox in usu tam pagano quam biblico accepit determinatum sensum famulatus sive ministerii, in quo ceteroquin duo implicantur conceptus dependentiae et operationis, paulo aliter ac in synonyma voce δούλο? (servus) quae potius et immediate sonat solam dependentiae conditionem. Sub triplici autem forma adhibetur, scilicet verbali: διακοιηῖ seu famulari et ministrare, substantiva abstracta: διακοι-ία seu famulus et ministratio, substantiva concreta vel personali: διάκονο? seu famulus et minister (a qua aliae duae derivantur); prior forma exprimit fere aequaliter utrumque conceptum dependentiae et operationis, secunda vero potius operationem sive subordinati officium, tertia potius dependentiam sive subordinationem in operando.

In usu pagano διακονάν venit in sensu administrandi et parandi (Herodotus et Plato); διακονία in sensu ministerii (Plato. Thucydides), peculiariter ad mensas (Xenophon), per delationem vasorum escari-

⁶⁸ Radiculis ille conceptus retinetur ac modificatur in cognatis vocibus διακοχάω; evacuo. διακοΗκώῖ; sedulo, expedite, διακονίω. pulvere perlino, διακορτίω; jaculor, iaculo pugno.

⁷⁰ Alii alias attemptant etymologicas derivationes. Ita J. Révulle scribit: de Λιά et κονίω (‘travailler, se donner de la peine’; vieux mot ionien) signifie littéralement: ‘être l’organe par lequel se fait un travail’; de là: être ministre, magistrat, domestique, gérant, préparateur.” {*Les origines de l’Épiscopat* [Paris 1894] 56, in nota).

orum (Athenaeus)⁷⁰; δῆκονο in generico sensu famuli sive ministri (Herodotus), ita ut quandoque in altiori stylo aliquis dicatur esse diaconus rcipublicae (Plato) vel cynicus diaconus numinis (Epictetus); nunquam tamen nomen diaconi accipere videtur religiosum ac proprium sensum sacri ministri, diaconi vero de quibus mentio fit in inscriptionibus et papyris inde a saec. 2 ante Christum, videntur fuisse meri ministri conviviorum quae celebrabantur a membris alicuius collegii religiosi.⁷¹

*In usu biblico N. T.*⁷² tres illae voces saepissime occurrunt, unaquaeque circiter 30 vicibus, atque in Vulgata vertuntur latinis dictionibus “ministrare-ministerium-minister,” si tamen excipiatur vox δῆκονο quae ter retinet graecam formam “diaconus,” scilicet *Phil.* 1. 1; 1 *Tim.* 3. 8, 12, ubi praeterea accipitur in technico sensu hierarchici ac subordinati ministerii. Occurrit autem haec tertia ac praecipua vox 30 vicibus, 8 nempe vicibus in evangeliiis (non tamen in Luca): *Mat.* 20. 26; 22. 13; 23. 11; *Marc.* 9. 35; 10. 43; *Io.* 2. 5, 9; 12. 26; 22 vero vicibus in epistolis paulinis, fere semper (i. e. exceptis 3 locis: *Rom.* 13. 4 bis; 16. 1) in sensu religioso, imo ter (*Phil.* 1. 1; 1 *Tim.* 3. 8, 12) in sensu hierarchico ac technico: *Rom.* 13. 4 (bis); 15. 8; 16. 1; 1 *Cor.* 3. 5; 2 *Cor.* 3. 6; 6. 4; 11. 15 (bis); 11. 23; *Gal.* 2. *Eph.* 3. 7; 6. 21; *Phil.* 1. 1; *Col.* 1. 7; 1. 23; 1. 25; 4. 7; 1 *Thess.* 3. 2; 1 *Tim.* 3. 8, 12; 4. 6.

Mirum autem videri potest quod Lucas numquam hac voce utatur sive in *evangelio*⁷³ sive in *Actibus*, ubi tamen refert ipsam institutionem diaconorum (vel saltem, iuxta quosdam auctores, peculiarium ministrorum), ad aliquod officium quod ibidem indirecte designatur duabus cognatis vocibus διακονία et διακονεῖν (*Act.* 6. 1-6).⁷⁴ Ipse determinatus ac technicus sensus hierarchici ministerii mature ac veluti connaturaliter in primitivis ecclesiis inolevit, cum a Paulo ter in suis epistolis assumatur tanquam aliquid fidelibus iam notum; aptior fortasse ecclesiasticus usus huius nominis indicatus est quam aliarum cognatarum vocum, uti δοῦλο quae servilem conditionem nimium urgeret, ἱ-πψΗτ⁷⁵ quae analogiam cum sacrista synagogarum inculcaret et

⁷² Ceterum, ut ait F. Viteau, “tout emploi, toute fonction, tout service administratif pour la cité, pour la société, pour l’État, pour les citoyens, est une διακονία” (*art. cit.* [supra, in p. 615] 514).

⁷³ Confer inscriptiones quas collegit Lietzmann, in *Zeitschrift für whsenshaftliche Theologis* LV (1913) 106 sqq.

⁷⁴ In versione Septuaginta .4.7⁷. *verbuni* διακονεῖν numquam occurrit, vox vero διακονία occurrit in 1 *Mach.* 11. 58, nomen δῆκονοί in *Esther* 6. 3.

⁷⁵ Bis quidem in *Luc.* 22. 26 sq. occurrit aequivalens vox participialis δ διακόνων (ministrans, seu ille qui ministrat), non tamen ipsum nomen δῆκονο.

⁷⁶ In latino *Codice Floriacensi* *Act.* 6. 1 adduntur verba “A ministris Hebraicorum” quae, si authentica essent, supponerent in originali graeco vocem δῆκονοί. At de illorum authentia merito dubitatur, imo probabiliter abneganda est. Cf. infra, pp. 687-689.

βραπων quae quandam similitudinem cum custode idololatrium templorum suggereret.

Tres praedictae voces accipiuntur sive in generali sensu cuiuslibet ministrationis sive in particularibus sensibus huius vel illius generis ministeriorum, qui sequenti approximative modo classificari possunt:

1. *Ministerium generice.*

διάκονον: Christo ministrant, angeli in deserto {*Mat.* 4. 11; *Marc.* 1. 13), socrus Petri ab eo sanata {*Mat.* 8. 15; *Marc.* 1. 31; *Luc.* 4.39), Martha domi {*Luc.* 10. 40), pia mulieres {*Mat.* 27. 55; *Marc.* 15.41; *Luc.* 8. 3: “Ministrabant ei de facultatibus suis”).

διακονία: Martha inserviens Christo dicitur “satagere circa frequens ministerium” {*Luc.* 10. 40). Viduae Graecorum dicuntur despectae ab Hebraeis in “ministerio [διακονία] cotidiano” {*Act.* 6. 1). In uno et eodem loco (2 *Cor.* 3. 7, 8, 9) quater sermo est de morali quadam diaconia seu ministerio, i. e. “ministratione mortis,” “ministratione Spiritus,” “ministratione damnationis,” “ministerio iustitiae.”

διάκονο; Christianus debet esse minister [διάκονο] et servus [δούλο] aliorum (in *Mat.* 20. 26 sq. et *Marc.* 10. 43 uterque terminus per modum parallelism! adhibetur; in *Mat.* 23. 11 et *Marc.* 9. 35 adhibetur solus terminus “diaconus”; in *Luc.* 22. 26 sq. loco huius termini adhibetur aequivalens participium ὁ διακόνων: ille qui ministrat)/5 Civilis potestas bis vocatur minister Dei: Θ«οῦ διάκονο (*Rom.* 13. 4).

2. *Ministerium mensarum.*

διάκονόν; Parabola de servo ministrante domino in convivio {*Lue.* 17. 8). Parabola de domino vicissim ministrante servis in convivio (*Lue.* 12. 37). Apostoli, occasione institutionis diaconorum, opponunt opus “ministrandi mensis [διάκονόν τραπέζαι]” “ministerio verbi [διακονία τοῦ λόγου]” {*Act.* 6. 2, 4). Huc faciunt etiam textus supra relati sub η. 1 de ministerio generice.

διακονία: Ad mensarum ministrationem peculiariter, refertur tum “ministerium [διακονία] cotidianum” (de quo in *Act.* 6. 1; cf. v. 4), “frequens ministerium [διακονία]” circa quod Martha satagebat, inserviens Christo {*Luc.* 10. 40).⁷⁰

διάκονο; Interrogatio Christi: “Quis maior est, qui recumbit aut qui ministrat?” {*Lue.* 22. 27; ubi tamen, ut notatum est supra, loco nominis ponitur aequivalens forma participialis ὁ διακόνων: ministrans,

⁷⁰Etiam in *A.T.* (versione 70) vox occurrit in eodem generali sensu servitutis et ministrationis: *Esther* 6. 3: “Dixerunt ei servi illius ac ministri [οἱ διάκονοι τὸν βασιλῆ].”

⁷¹Etiam in *A.T.* (versione 70) vox διακονία semel in simili sensu occurrit, i.e. 1 *Mach.* 11. 58 (ubi agitur de vasis mensarum) “Et misit illi vasa aurea in ministerium [διακονίαν] et dedit ei potestatem bibendi in auro.”

ille qui ministrat). Parabola de convivio nuptiali (*Mat.* 22. 13: “Dixit rex ministris [διακο'vo»] . . .”). Nuptiale Canae convivium (*Io.* 2. 5. 9: “Dicit mater eius ministris. . . Ministri autem sciebant”).⁷⁷

3. *Ministerium charitatis* (ad sublevandam, maxime fidelium, indigentiam).

διακοναν: Verba Christi de ultimo iudicio (*Mat.* 25. 44: “Tunc respondebunt ei et ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem aut sitientem aut hospitem aut nudum aut infirmum aut in carcere, et non ministravimus tibi?”). Paulus collationem et distributionem poecuniae ad sublevandam fidelium indigentiam vocat “ministrare sanctis” (*Rom.* 15. 25 sq.; *Heb.* 6. 10) et “gratiam quae ministratur a nobis ad Domini gloriam” (2 *Cor.* 8. 19 sq.), simileque charitatis adiutorium seipsum testatur suscepisse ab Onesiphoro qui “Ephesi ministravit mihi” (2 *Tim.* 1. 18) et Onesimo qui “mihi ministravit in vinculis evangelii” (*Philem.* 13).

διακονία: Praefatum misericordiae opus Apostolus saepe appellat “ministerium pro sanctis [διακονία τοῖ ἁγίοι].” *Rom.* 15. 31: “Obsequii mei oblatio [διακονία /zou] accepta fiat in Hierusalem sanctis”; 1 *Cor.* 16. 15: “Nostis domum Stephanae et Fortunati et Achaici, quoniam . . . in ministerium sanctorum [εἰς διακονίαν τοῖ ἁγίοι] ordinaverunt seipsos”; 2 *Cor.* 8. 4: “Gratiam et communicationem ministerii quod fit in Sanctos [διακονία ῖ/ cīς τοῦ ἁγίου]”; 9. 1, 12 sq. “De ministerio, quod fit in sanctos ex abundanti est mihi scribere vobis. . . Ministerium huius officii non solum supplet ea, quae desunt sanctis, sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino, per probationem ministerii huius glorificantes Deum”; (11. 8: “Alias ecclesias expoliavi accipiens stipendium ad ministerium vestrum [πρὸ τί/ν ἰ-/ζῶν διακονίαν]”). Quod ministerium iam expleverat ipse Apostolus una cum Barnaba erga indigentes fratres Iudeae (*Act.* 11. 29 sq.; 12. 25). Ad idem generale ministerium referri potest etiam “cotidianum ministerium [διακονίαν]” quod occasio fuit institutionis diaconorum (*Act.* 6. 1).

διάκονο: Semel tantum in hoc sensu nomen occurrit, et quidem dictum de femina: “Commendo autem vobis Phoeben sororem nostram, quae est in ministerio [ουσαν διάκονον = quae est diaconissa] ecclesiae, quae est in Cenchris” (*Rom.* 16. 1).

4. *Ministerium salutis.*

Haec est longe frequentior acceptio.

διακοπίiv: *Timotheus et Erastus* dicuntur “ministrantes” Paulo in opere evangelizationis (*Act.* 19. 22). *Corinthii* vocantur “epistola. . .

Ut dictum est supra (p. 656, in nota), si authentica esset lectio Codicis Floriacensis, nomen διάκονοι inveniretur etiam in *Act.* 6. 1.

Christi, ministrata a nobis [i. e. Paulo] et scripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi” (2 *Cor.* 3. 3). *Prophetae* “ministrarunt” nobis verbum salutis, praenuntiando Christi passionem (1 *Petr.* 1. 12). *Quilibet Christianus* debet “Christo ministrare” (*Io.* 12. 26) et praeterea “sicut accepit gratiam, in alterutrum illam administret. . . Si quis ministrat, tanquam ex virtute, quam administrat Deus” (1 *Petr.* 4. 10 sq.). *Christus ipse* “non venit ministrari, sed ministrare et dare animam suam redemptionem pro multis” (*Mat.* 20. 28; *Marc.* 10. 45).

διακονία: Ministerium salutis *modo generali* (In 2 *Cor.* 3. 7, 8, 9. quater repetitur ea vox, instituta oppositione inter “ministrationem Spiritus” seu “ministerium iustitiae” et “ministrationem mortis” seu “ministrationem damnationis”). Ministerium *angelorum* cooperantium ad nostram salutem (*Ilebr.* 1. 14: “Omnes [angeli] sunt ministratorii spiritus, in ministerium [λειτουργικά πνεύματα eis διακοι-ίαν] missi propter cos, qui hereditatem capient salutis”). Ministerium *reconciliationis* seu opus salutis per reconciliationem (2 *Cor.* 5. 18, 20: “Dedit nobis ministerium reconciliationis”). Ministerium *apostolatus*, ipsis nempe apostolis specialiter commissum, quod antonomastice dicitur “ministerium [διακονία]” (1 *Tim.* 1. 12: Christus “fidelem me existimavit ponens in ministerio”) et bis solemniter “ministerium verbi [διακονία τοῦ λόγου]” (*Act.* 6. 4: “Nos vero [Apostoli] orationi et ministerio verbi instantes erimus”; 20. 24: “Dummodo [ego Paulus] consummem cursum meum et ministerium verbi, quod accepi a Domino Iesu. testificari evangelium gratiae Dei”),⁷⁵ quodque Paulus emphatice vocat “ministerium meum διακονίαν μου” (*Rom.* 11. 13) et “ministerium nostrum [?! διακονία ἡμῶν]” (2 *Cor.* 6. 3; verbum tamen “nostrum” aptius omittitur in pluribus codicibus), declarans hanc sibi commissam “ministrationem” nolle abdicare (2 *Cor.* 4. 1) sed potius velle honorificare (*Rom.* 11. 13), more apostolorum qui “nemini dant ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum” (2 *Cor.* 6. 3). Ministerium participatum in hierarchicis *cooperatoribus apostolorum*, uti Archippo (*Coi.* 4. 17: “Vide ministerium, quod accepisti in Domino, ut illud impleas”) et Timotheo (1 *Tim.* 4. 5: “Ministerium tuum [n/v διακονίαν σου] imple”). Ministerium vario modo participatum a *membris Ecclesiae*, seu variae gratiae singulis collatae in bonum aliorum (1 *Cor.* 12. 5: “Divisiones ministrationum sunt”),⁷⁰ inter quas

⁷⁵Ad idem verbi ministerium se refert *Luc.* 1. 2, adhibens vocem *ἱππηρίτη* (cf. supra, p. 656) pro *διάκονοι* ad significandum ministrum: “qui ab initio ipsi viderunt et ministri fuerunt sermonis [νπηρέται τοῦ λόγου].”

ⁿQuidam in hoc textu non improbabiler legunt directam mentionem solius hierarchiae, seu ministerii hierarchici. Ita A. Michiels, scribens: “Il nous semble . . . que cette épître [aux Corinthiens] mentionne la hiérarchie sous le nom de διακονία. Aux charismes du Saint-Esprit elle compare et oppose la variété des ministères du Seigneur. ‘Il y a diversité de dons, mais un seul Esprit, comme il y a diversité de services, mais un seul Seigneur.’

Apostolus numerat “ministerium in ministrando [*διακονίαν ἐν ἡ διακονίᾳ*]” (*Rom.* 12. 7) quasque omnes ait concurrere ad unum integrum “opus ministerii [*ἔργον διακονία*]” (*Eph.* 4. 12).

διάκονο ; *Christus*, “minister circumcisionis [*διάκονο περιτομέ*]” (*Rom.* 15. 8) sed non “minister peccati [*ἁμαρτία διάκονο*]” (*Gal.* 2. 17). *Apostoli eorumque cooperatores*, “Dei ministri [*Θεοῦ διάκονοι*]” (2 *Cor.* 6. 4; 1 *Cor.* 3. 5: “Ministri eius cui credidistis”) “ministri Christi [*διάκονοι Χριστοῦ*]” (*ibid.* 11. 23), “ministri iustitiae” (*ibid.* 11. 15), “ministri novi testamenti” (*ibid.* 3. 6). *Paulus*, “evangelii minister” (*Eph.* 3. 7: “Per evangelium, cuius factus sum minister”; *Col.* 1. 23: “Immobiles a spe evangelii . . . , cuius factus sum ego Paulus minister”),⁸⁰ “Ecclesiae minister” (*Col.* 1. 24 sq.: “Ecclesia, cuius factus sum ego minister”), “minister Christi” (aequivalenter in 2 *Cor.* 11. 23: “Ministri Christi sunt [alii apostoli], ut minus sapiens dico, plus ego”; in *Rom.* 15. 16 eundem titulum sibi tribuit etsi sub alia voce: *λειτουργᾶν Χριστοῦ* Τ.,σοῦ, i.e. minister Christi Iesu). *Timotheus*, “minister Dei [*διάκονο τοῦ Θεοῦ*]” (1 *Thess.* 3. 2: “Misi-mus Timotheum fratrem nostrum et ministrum Dei in evangelio Christi”), “minister Christi Iesu [*διάκονο Χριστοῦ Ἰησοῦ*]” (1 *Tim.* 4. 6). *Tychicus*, “fidelis minister in Domino” (*Eph.* 6. 21) “fidelis minister et conservus in Domino [*διάκονο καὶ συνδουλο ἐν Κυρίῳ*]” (*Col.* 4. 7). *Epaphras*, “conservus . . . [et] fidelis pro vobis minister Christi [*συνδουλο . . . διάκονο τοῦ Χριστοῦ*]” (*Col.* 1. 7). *Quilibet fidelis*, “minister Christi [*ὁ διάκονο ὁ ἐμὸς* = minister meus]” (*Io.* 12. 26; per oppositionem, in 2 *Cor.* 11. 15 sequaces Satanae dicuntur “ministri eius [*οἱ διάκονοι αὐτοῦ*]”).

5. *Ministerium hierarchicum* (seu in sensu technico ordinis diaconatus).

διακονεῖν: *Bis tantum occurrit*, i.e. 1 *Tim.* 3. 10, 13, ubi sermo est de proprie dictis diaconis. Postquam enim Apostolus commendaverit: “Diaconos [*διακόνου*] similiter [oportet esse] pudicos . . . (v. 8), sic prosequitur: “Et hi autem probentur primum et sic ministrent [*διακονεῖτωσαν*] nullum crimen habentes. . . Diaconi [*διάκονοι*] sint unius uxoris viri, qui filiis suis bene praesint et suis domibus. Qui enim bene ministraverint [*διακοιᾶσαντε*], gradum bonum sibi adquirent.” In *Act.* 6. 2 sermo est de “ministrando mensis [*διακονεῖν τραπέξαι*],” sed huiusmodi ministratio, etsi fuerit occasio ordinationis diaconorum, non

(1 *Cor.* XII, 4-5). . . Ces fonctions diverses sont donc les divers degrés de l'organisation ecclésiastique” (“Évêques,” *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* I [ed. 4, Paris 1925] 1763 sq.).

⁸⁰ In *Luc.* 1. 2 (supra cit., p. 659) aequivalens expressio “ministri sermonis” adhibita tamen voce *ὑπ-ηρίτη* pro *διάκονοι* (*ὑπηρετᾶται τοῦ λόγου*) tribuitur generaliter omnibus Christi apostolis et discipulis.

necessario indicat subsequens ac proprium officium ecclesiasticum diaconis commissum.⁸¹

διακονία: Numquam adhibetur ad designandum proprium officium diaconorum, etsi semel, *Act.* 6. 1, sermo sit de quodam “ministerio [διακωία] cotidiano,” quod fuerit occasio ordinationis diaconorum.

Σμκ οιο?: *Ter tantum occurrit* (et in latina versione sub eadem forma retinetur), semel *Phil.* 1. 1 (“Cum episcopis et diaconibus [διακο'νο»]”) et bis 1 *Tim.* 3. 8, 12 (“Diaconos similiter pudicos. . . Diaconi sint unius uxoris viri”).⁸²

ARGUMENTUM PRO DIVINA INSTITUTIONE DIACONATUS *deducitur ex duobus locis*, scilicet primo ac praecipue ex epistolis paulinis seu *Phil.* 1. 1; 1 *Tim.* 3. 8-13, secundo ex *Actibus Apostolorum* 6. 1-6; ceterum bini loci se invicem complent ac corroborant.⁸³

PHIL. 1. 1: “Paulus et Timotheus servi Iesu Christi omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis cum episcopis et diaconibus [ἀησκόποι και διάκονο»].”

I TIM. 3. 8-13: “Diaconos [δαχκο'νου] similiter pudicos [esse oportet], non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura. Et hi autem probentur primum et sic ministrent [διακονατωσαν] nullum crimen habentes. Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fdeles in omnibus. Diaconi [διάκονοι] sint unius uxoris viri, qui filiis suis bene praesint et suis domibus. Qui enim bene ministraverint [διακοη;σαντ«], gradum bonum sibi adquirent et multam fiduciam in fide, quae est in Christo Iesu.”

Haec verba immediate sequuntur pericopen de ipsis *episcopis* et de similibus moralibus dotis in eis requisitis: 3. 1-7: “Fidelis sermo: Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Oportet ergo, episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium . . . , pudicum . . . , non vinolentum . . . , suae domui bene praepositum, filios habentem subditos cum omni castitate. Si quis autem domui suae praeesse nescit, quomodo ecclesiae Dei diligentiam habebit? . . . .”

“Ceterum, etiam in illa expressione videri potest suggestio quaedam ipsius hierarchici ministerii, quatenus mensarum ministratio fuerit subinde reservata hierarchicis ministris. Cf. infra, p. 679, in nota.

“In lectione latini *Codicis Floriacensis* (*Act.* 6. 1: “A ministris Hebraicorum”), de qua supra in p. 656, etiam si dicatur authentica, vox “ministri” non necessario accipitur in sensu hierarchico, imo hic sensus ab ea excludendus est, ut explicabitur infra in p. 689.

⁸⁴Quidam afferunt etiam quosdam alios inter supra relatos textus, qui tamen saltem ambigui sunt. Ita Knabenbauer (*In 1 Tim.* 3. 8) ait: “De diaconis vide *Phil.* 1, 1; *Rom.* 12, 7 “ministerium in ministrando”; 16, 1 (Phoebem, ουσαι- διδκονοι- ecclesiae in Cenchrus) et generatim cernuntur etiam *Act.* 6, 1. 5. 6; *I Petr.* 4, 11 (“Si quis ministrat, tanquam ex virtute quam administrat Deus”).”

Catholici exegetae hunc copulatum locum assumunt ut certum argumentum apostolicae ac divinae originis diaconatus. *Michiels*: “L’existence de cet ordre dès les temps apostoliques ne souffre aucun doute [Sese refert ad *Phil.* 1. 1; 1 *Tim.* 3. 8-13].”⁸¹ *Prat*: “Nul doute n’est possible: il s’agit bien du diaconat et des diacres.”⁸⁵ *Michel*: “La Ire à Timothée laisse clairement entendre que les diacres appartiennent à la hiérarchie sacrée.”⁸⁰ *Bardy*: “On ne saurait douter qu’ici [1 *Tim.* 3. 8-13] le mot [διάκονο?] ait un sens . . . restreint. Les diacres apparaissent comme les ministres, les auxiliaires de l’évêque. Il remplissent des fonctions subordonnées sans doute, mais il sont séparées de la foule, du peuple.”⁸⁷ Iam *Catechismus Conc. Trid.*: “Quanta vero diligentia adhibenda sit, ne quis eo munere indignus ad hunc Ordinis [diaconatus] gradum ascendat, Apostolus ostendit, cum ad Timotheum diaconi mores, virtutem et integritatem exposuit” (p. 2, c. 7, q. 21). Ipsum *Concilium Tridentinum*: “Non solum de sacerdotibus, sed et de diaconis sacrae Litterae apertam mentionem faciunt [*Act.* 6. 5; 1 *Tim.* 3. 8 sqq.; *Phil.* 1. 1] et, quae maxime in illorum ordinatione attendenda sunt, gravissimis verbis docent” (*Denz.* 958). Quae assertio constanter in tribus successivis schematibus retenta est,⁸⁸ imo unus ex patribus, episcopus nempe Quinqueecclesiensis, magis explicitam declarationem urgebat, aiens: “Ibi, ‘apertam mentionem faciunt de diaconis,’ dicatur expresse, ‘sacrae litterae illustre testimonium reddunt de diaconis’.”⁸⁹

Tota vis horum textuum continetur in distinctione diaconorum a laicis, eorum subordinata copulatione cum episcopis (in primo textu), eorumque implicita comparatione cum episcopis quoad ministeriales dotes in ipsis requisitas (in altero textu). Exinde enim haec sequuntur:

1. *Agitur de sacris ac hierarchicis ministris.*

Id indicat distinctio diaconorum a laicis et eorum copulatio cum episcopis; Apostolus enim eos quibus epistolam mittit quosque exor-diando salutatur, in duas classes distinguit, i.e. omnes sanctos, seu populum christianum, et episcopos ac diaconos, seu locales rectores. Praeterea, sicut enumerat dotes requisitas in episcopo ad regendam ecclesiam (“Suae domui [sit] bene praepositus, fidos habens subditos

⁸¹ *Op. cit.* (supra, in p. 614) 113.

⁸⁵ *Op. cit.* (supra, in p. 615) I 410.

⁸⁰ *Iri. cit.* (supra, in p. 614) 1211.

Op. cit. (supra, in p. 35) *Epitres pastorales* 220.

⁸⁷ Nota tamen minores variantes; in primo schemate legebatur tantum: “Sacrae litterae de diaconis apertam mentionem faciunt”; in secundo vero schemate: “Infra sacerdotium et de diaconis sacrae litterae apertam mentionem faciunt: et quae maxime in illorum ordinatione attendenda sunt, gravissimis verbis docent” (apud A. Theiner, *De genuina ss. oecumenici Concilii Tridentini* [Zagabriae in Croatia (1874)] II 152, 155).

⁸⁸ *Ibid.* 174.

cum omni castitate. Si quis autem domui suae praeesse nescit, quomodo ecclesiae Dei diligentiam habebit?”), ita similes fere dotes, servatis servandis, diaconis assignat; praefata etiam comparatio inter regimen privatae domus et regimen ecclesiae implicite ac sufficienter innui videtur in contextu et parallélisme cum verbis de episcopo, nam etiam de diaconis dicitur: “Diaconi sint unius uxoris viri, qui filiis suis bene praesint et suis domibus.”

2. *Agitur de ministris inferioribus*, seu subordinatis episcopis.

Id indicant simul distinctio ab episcopis, connumeratio post episcopos et ipsum nomen diaconi seu ministrantis ac famulantis quod, etsi alibi dicatur de ipsis episcopis necnon de apostolis in relatione ad Christum, tamen hic, ex ipsa copulatione cum nomine episcoporum, assumit restrictum sensum ministerialis habitudinis ad eosdem episcopos.

Addi potest tum maior numerus et excellentior ratio dotum quae in episcopo ab Apostolo exiguntur, nam de diacono non dicitur, sicut de episcopo, quod debet esse hospitalis, non-neophytus et habens diligentiam de ecclesia Dei (quae quidem dotes supponunt excellentiorem auctoritatem, ratione cuius quis sit praecipuus minister et testis verbi divini, curam hospitum habeat tanquam dominus domus, incidere possit in superbiam diaboli si neophytus ad excellentem dignitatem elevetur, simpliciter dicatur diligentiam sive curam habere totius ecclesiae), tum comparativus sensus quem suggerunt verba “Qui enim bene ministraverint, gradum bonum [*βαθμὸν καλόν*] sibi adquirent.” quae, utpote parallela verbis praecedentis pericopes de episcopis: “Si quis episcopatum desiderat, bonum opus [*ἔργον καλόν*] desiderat” (3. 1), videntur intentionaliter apposita ab Apostolo ad exaltandam propriam dignitatem et utilitatem quae inest officio diaconi, non obstante eius inferioritate relate ad officium episcopale, ac si Apostolus significet: Quamvis diaconi officium sit inferius officio episcopali et mere ministeriale, tamen est bonus gradus (sicut officium episcopale, ut dictum est, est bonum opus), ita nempe quod qui bene ministret, sibi acquirat bonam et appetibilem conditionem.¹¹⁰

¹¹⁰Ceterum cum agitur de explicando quo sensu diaconus, qui bene suo munere fungitur, sese constituat in bono gradu sive conditione, discrepant exegetae. Quidam, rem concipientes quasi statice, dicunt talem conditionem esse ipsum honorabilem gradum diaconatus, ita ut sensus sit quod, non obstante sua inferioritate, diaconus qui suo munere bene fungitur habet honorabilem positionem in Ecclesia, utpote supra communem coetum constitutus, nec est unde erubescere possit (Falconer, Gardiner, Dornier). Alii vero rem concipiunt veluti dynamicc, iuxta nativum sensum vocis *βαθμός* (gradus, gressus; moraliter profectus, promotio) et exigentiam contextus (“Qui bene ministraverint, gradum bonum sibi adquirent”). Sed iterum vario modo explicant de quo profectu vel promotione agatur. Quidam id intelligunt de profectu spirituali proveniente ex fidei muneris exercitio (Chrysostomus) vel de augmento meriti pro vita aeterna (Mopsuestenus et Theodoretus); alii de profectu amplioris distinctionis et honoris apud fideles (B. Weiss et Bardy); alii

3. *Agitur de ministris inferioribus ipsis presbyteris.*

Nam vel episcopus de quo hic agitur est merus presbyter in sensu tecnico seu simplex sacerdos (iuxta sententiam eorum qui dicunt omnes episcopos et presbyteros de quibus est sermo in Scriptura fuisse simplices sacerdotes) et tunc manifeste hic inferioritas diaconorum significatur, ut nuper ostensum est; vel episcopus hic intelligitur in sensu tecnico, seu ut distinctus et superior simplici sacerdote, et tunc iterum: vel dicitur cum quibusdam omnes presbyteros et episcopos de quibus est sermo in Scriptura fuisse veros episcopos ita ut eo tempore nondum haberentur simplices sacerdotes, et ex hoc necessario sequeretur hos diaconos esse distinctos a simplicibus sacerdotibus nondum existentibus, vel dicitur cum aliis iam eo tempore extitisse sive episcopos sive simplices sacerdotes, et tunc diaconorum distinctio ab istis erui sufficienter potest sive ex ipsa eorum copulatione cum episcopis, nam nunquam alibi in Scriptura simplices sacerdotes vel presbyteri copulantur episcopis, maxime sub ipso nomine diaconorum seu subservientium, sive ex eo quod de his diaconis non dicitur, sicut de episcopo, quod debent esse doctores, hospitales, non-neophyti, habentes curam ecclesiae Dei, quae quidem dotes, excellentem aliquam auctoritatem indicantes, eis etiam aliquatenus convenirent, si presbyteri essent. Ceterum nemo unquam hos diaconos proprie dictis presbyteris assimilavit.

4. *Agitur de ministris divinitus institutis*, ut valde probabiliter ostendit ipsa eorum copulatio et comparatio cum episcopo, qui in hoc loco dicitur “ecclesiae Dei diligentiam habere” et in alio parallelo loco explicite dicitur positus ab ipso Spiritu S. ad “regendam ecclesiam Dei” (*Act.* 20. 28). Divina institutio necessario erueretur ex diaconatus sacramentalitate, quam tamen textus non exhibet.

5. *Quod agatur de ministris sacramentaliter consecratis*, i.e. per aliquem ritum de se collativum sacrae potestatis et gratiae (quod quidem etiam requiritur ad stabiliendam plenam et sacramentalem rationem diaconatus), ex hoc loco deduci non potest sicut nec ipsius episcopatus sacramentalitas eruitur. Unde quoad hoc recurrere oportet ad alium locum *Act.* 6. 1-6 ubi de ordinatione diaconorum, ex quo praesens locus sub hac saltem ratione completur.

de convenienti dispositione ad exercendum fructuosum ministerium (Spicq, opinative); alii de merito promotionis ad altiorum gradum hierarchiae (communiter antiquiores, ut Ambrosiaster, Pelagius, Herveus Burdigalensis, S. Thomas, Dionysius Carthusianus, Cajetanus, Estius, Calmet; inter recentiores vero Padovani, Knabenbauer, Spicq [saltem opinative] et Boudou, apud quos tres postremos auctores videre poteris ampliorem huius rei discussionem).

ACT. 6. 6: "*Hos [septeni viros] statuerunt ante conspectum apostolorum et orantes imposuerunt eis manus.*"

Circa hunc textum, cuius integram pericopem habes in art. praec. (pp. 508 sq.), *tres distinctae quaestiones* agitantur a doctoribus: 1. Utrum in eo agatur de aliquo ordine sacro ac hierarchico, imo et sacramentali, divinitus instituto. 2. Utrum agatur de ipso ordine diaconatus, seu de diaconis in sensu tecnico, de quibus est sermo in praefatis duobus textibus paulinis, non vero de presbyteris aut episcopis aut alius generis cooperatoribus apostolorum. 3. Utrum agatur de prima ordinatione diaconali, adeoque de prima introductione diaconorum in Ecclesiam, ita ut antea diaconi nondum extiterint nec apostoli adhuc applicaverint hanc sacramentalem ordinationem ab ipso Christo institutam.

PRIMA QUAESTIO, secundum se quidem praecipua ac fundamentalis, iam affirmative resoluta est in art. praec. (pp. 515-518); manent ergo discutiendae tum secunda quaestio, quae una cum priori est necessaria ad stabiliendam divinam ac sacramentalem indolem ipsius diaconatus prout est distinctus gradus hierarchiae," tum tertia quaestio quae tamen est minoris prorsus momenti nec nisi complementaris in praesenti materia.

SECUNDAM QUAESTIONEM quod attinet, an nempe in eo textu agatur *de ipsis diaconis, partem negativam* assumunt quamplures Liberales et pauci catholici, qui duas praecipue proponunt septem illorum ordinatorum virorum designationes:

Prima opinio videt in illis viris quosdam officiales, *ipsis apostolis jere aequales*, qui brevi tantum tempore in ecclesia viguerint nec successores reliquerint.

* Cf. bibliographiam allatam in art. praec., pp. 508 sq.

nH. Lennerz videtur contra communem sensum theologorum nimis infirmare vim textus *Acti*. 6. 1-6, scribens: "Si *Acti*. 6 non agitur de diaconis sensu stricto, nihil, ut patet, inde erui potest de institutione diaconorum. Sed etiam si textus intelligitur de diaconis sensu stricto, non probatur diaconatum esse institutionis humanae, non divinae. Nam versamur adhuc in tempore, quo revelatio publica nondum est finita; ex textu autem decidi nequit, utrum apostoli illud officium instituerint auctoritate propria, an exequendo mandatum Domini; utrumque est possibile. Argumentum autem nostrum pro divina institutione diaconatus est independens ab hoc textu, neque per illum infirmatur" (*De sacramento Ordinis* [cd. 2, Romae 1953] 113sq.). Cf. alia huius auctoris verba citata in art. praec. (pp. 513 sq.).

L. Lercher c converso vim textus exaggerare videtur, scribens: "Ratio sacramenti convenit Ordinationi . . . diaconi. . . Textus classicus est *A*. 6. 1-6. . . Licet aliqui teneant septem hos viros fuisse revera illos vel ex illis, qui *A*. 11. 30 et 15. 4, 6 vocantur 'presbyteri,' nihilominus tam constans et universalis est traditio, ut pro certo tenendum sit. textu nostro agi de diaconis, qui constituunt infimum sacrae triadis gradum" (*Institutiones theologiae dogmaticae* led. 2 retractata, Oeniponte 1949] 285, 288sq.).

Haec sententia proposita est a pluribus Liberalibus, nominatim *J. Réville*^{TM} *F. Wellhausen*^{TM} et *A. Loisy*^{TM} (quibus consentiunt *M. Goguel*^{TM} et *Ph.-H. Menoud*^{TM}), sub sequenti radicali forma qua negatur ipsa authenticitas narrationis *Actuum*. Haec scilicet narratio, prout in eo libro refertur, est quaedam fictio posterius elaborata (si placet, ipso tempore apostolico), ad stabiliendam superioritatem episcoporum, imo et ipsorum apostolorum, super alios ministros. Re quidem vera, in ea primitiva electione agitur de communicatione plenariae potestatis sive curae communitatis, tam materialis quam spiritualis (Réville), vel de partitione plenarii ministerii seu apostolatus relate ad diversa subiecta, quatenus nempe apostoli sibi consociarunt septem viros qui cum eadem plena potestate ministerium agerent inter solos Hellenicos, sibi reservantes ministerium Hebraeorum (Wellhausen, Loisy, Goguel). Ceterum tales ministri brevi tempore post eorum apparitionem prorsus evanescunt ab historia apostolicae ecclesiae, post occisionem nempe Stephani et dispersionem communitatis Hierosolymitanae, adeoque frustra quaeruntur eorum successores, et maxime inter posteriores diaconos quorum subordinatum officium nihil habet commune cum illorum virorum plenaria auctoritate.

Ad rem *RÉVILLE*: “Les premières fonctions administratives régulièrement instituées dont l’histoire apostolique fasse mention sont celles des diacres. . . Le récit du livre des *Actes* ne laisse pas de provoquer de graves observations. Les diacres, en effet, disparaissent de l’histoire apostolique presque tout de suite après y avoir fait leur entrée. Il est donc inexact de voir dans l’épisode que nous venons de rappeler l’institution officielle de l’ordre ecclésiastique du diaconat. Nous ne trouvons rien de semblable dans la suite des *Actes* et les diacres que l’on rencontre dans les communautés pauliniennes ne se rattachent en aucune façon aux sept élus de Jérusalem. D’autre part, il n’est pas licite de faire simplement abstraction de la tradition rapportée par les *Actes* ou d’assimiler les personnages nommés ici aux presbytres mentionnés plus loin et de voir dans ce passage l’institution du presbytérat.

“La cause de ces exagérations en sens contraire est une interprétation trop étroite, trop judaïque, du passage des *Actes* que nous étudions. Les élus de la communauté de Jérusalem sont bien des *διάκονοι*, en ce sens qu’ils sont nommés pour veiller au service des tables [*διακονεῖν τραπέζαι*] dans les réunions quotidiennes où les fidèles mangeaient en commun et pourvoyaient à leur subsistance mutuelle; mais ils ne sont pas des diacres au sens de la hiérarchie ecclésiastique postérieure. Ils sont au service de la communauté pour tout ce qui contribue à son développement, et non seulement pour les soins matériels. L’écrivain biblique fait bien dire aux apôtres: ‘Il n’est pas convenable que nous négligions la parole de Dieu pour servir aux tables; choisissez donc des hommes auxquels nous confierons ce service’ (vi. 2-3); toutefois, quelques lignes plus loin, le plus notable des

” *Les origines de l’épiscopat* (Paris 1894) 54-57.

M Kritische Analyse der Apostelgeschichte (Berlin 1914) 118sq.

” *Les Actes des Apôtres* (Paris 1920) 293-299.

’ *Introduction au N.T., III: Les Actes des Apôtres* (Paris 1922) 191 sq.; *La naissance du Christianisme* (Paris 1946) 108 sq., 191-193.

*7 *L’Église et les ministères selon le Nouveau Testament* (“Cahiers théologiques de l’actualité protestante,” n. 22, Neuchâtel [1949]) 46 sq.

nouveaux élus apparaît, non comme serviteur des agapes ou distributeur d'aliments, mais comme serviteur de la parole, comme le plus éloquent défenseur des chrétiens devant les autorités juives. Et le seul des autres sur lequel il soit fourni quelques renseignements, Philippe, est avant tout un évangéliste, un missionnaire.

“On constate ici le même phénomène que nous avons déjà observé en étudiant les témoignages de l'auteur des *Actes*, relatifs aux apôtres: la tradition antique se combine dans son récit avec les institutions ecclésiastiques de l'époque à laquelle il écrit. La tradition avait conservé le souvenir d'une crise provoquée dans la communauté de Jérusalem, par l'accroissement des hellénistes et de l'attribution aux hellénistes d'un certain nombre de représentants, chargés de veiller à leurs intérêts en assurant une répartition plus juste des secours mutuels. Le rédacteur des *Actes*, sans les qualifier expressément du titre de diacres (διάκονοι), les assimile cependant à ceux qui, de son temps, remplissaient dans les églises chrétiennes les fonctions de diacres. Il peut s'y croire autorisé d'autant plus que les termes *διολ-oidi-* et *διάκονο* sont des expressions usuelles signifiant ‘servir, serviteur ou ministre,’ s'appliquant à toute espèce de services dans la communauté, aussi bien au service de la parole (vi. 4) qu'au service des tables (vi. 2). Bientôt le nom commun *διάκονο* prit dans le langage chrétien un sens plus restreint, plus déterminé, pour désigner les titulaires de certaines fonctions administratives.

“Mais les traditions mêmes recueillies dans le livre des *Actes* prouvent qu'il est abusif d'appliquer déjà ce sens plus précis au verbe *διακονεω* dans le récit que nous étudions ici. Peut-être l'écrivain biblique a-t-il cru, comme l'Église ultérieure, reconnaître dans les incidents de Jérusalem l'institution du diaconat ecclésiastique: ce serait conforme à la tendance prédominante chez lui à montrer qu'il n'y a pas de différences essentielles entre les communautés de Palestine et les communautés fondées par l'apôtre Paul en pays grec. Mais on voit clairement qu'il fait erreur parce qu'il n'y a pas d'institution du tout. Les hellénistes choisis par la communauté de Jérusalem se dispersent presque aussitôt pour échapper aux rigueurs des autorités juives, et l'on ne constate pas qu'ils soient remplacés par d'autres personnages spécialement chargés des sendees matériels. Quand il est de nouveau fait mention de l'un d'eux, plus tard dans un des fragments le plus sûrs des *Actes*, il ne porte pas le titre de diacre, mais il est appelé évangéliste, ‘l'un des sept.’ ”⁷⁸

Secunda opinio videt in illis viris quosdam officiales, apostolis inferiores sed diaconis superiores, de *genere nentpe presbyterorum*, saltem in quodam sensu largiori. Haec ultima verba consulto apponimus, ut possimus in unum colligere tres discrepantes explicationes.

T. Zahn,^{TM} accedens aliquatenus ad praecedentem opinionem (salva tamen authenticitate narrationis), ait septem illos viros habuisse plenam quandam et ab apostolis independentem auctoritatem quoad administrationem opum Ecclesiae, ita ut in hoc potius ipsis episcopis quam diaconis comparandi sint. Nihilominus, eorum munus brevi extinctum est, quemadmodum et ipsorum apostolorum: subinde, sicut duodecim apostolis successerunt episcopi, ita et illis septem viris successerunt diaconi, etsi sub alio munere et ratione.

Quidam, ut 7. *P. Lange* ¹ *H. M. Gwatkin*,² *Dollinger*,³ et catholicus

¹ *Les origines de l'épiscopat* (Paris 1894) 54-57.

² *Die Apostelgeschichte* I (Leipzig 1922) 235.

³ *Das apostol. Zcitalter* (Braunschweig 1854) 60.

⁴ “Deacon,” *A dictionary of the Bible* (Hastings) I (New York 1901) 574 sq.

⁵ *Christenthum und Kirche in der Zeit der Grundlegung* (Regensburg 1868) 303.

F.-X. Funk,⁹ dicunt eos viros fuisse presbyteros in quodam pleniori sensu, seu constitutos esse in quodam generaliori gradu hierarchiae, ex quo subinde, veluti per duplicativam scissionem, orti sunt distincti gradus presbyteratus et diaconatus.⁵ Aliquid simile recenter proposuit alius catholicus scriptor, S. *Gaechter*,¹⁰ docens septem illos viros fuisse primos Ecclesiae presbyteros, quibus apostoli per ordinationem commiserint plenitudinem sacrae suae potestatis, salvis tamen quibusdam restrictionibus, quibus mox cessantibus, originem habuit monarchicus ipse episcopatus. Inter hanc et sequentem explicationem haerere videtur recentior adhuc opinio emissa pariter ab aliquo scriptore catholico, *J. Kahmann*,¹ iuxta quam septem viri fuerint episcopi, accepta tamen voce "episcopus" in diminuto sensu quem obtinuit tempore apostolico, seu ut primus inter pares in collegio presbyterali.

Alii tandem vident in illis septem viris veros ac proprios presbyteros, vel saltem praedecessores posteriorum verorum presbyterorum. Ita. inter Liberales, /1. *Ritschl* *J. Bovon?* *H. Wendt*,¹⁰ qui eos viros assimilant ipsis presbyteris-episcopis primitivae ecclesiae. Inter Protestantos orthodoxos notandi sunt duo moderni anglicani, i.e. *G. Dix*, qui ait improbabiler dici illos fuisse diaconos sed potius ut presbyteros habendos esse,¹¹ et *A. M. Farrer* qui magis decisive pronuntiat septem illos viros fuisse primum specimen secundi gradus ecclesiasticae hierarchiae seu presbyterorum ("elders") et opinionem quae illos habet ut diaconos esse "antiquissimum quendam errorem."¹²

Ex catholicis citari possunt inter antiquos exegetas tres probabiles defensores huiusmodi explicationis, scilicet *Chrysostomus* et gemini eius pedisequi *Pseudo-Oecumenius* et *Thephylactus*, qui quamvis ab invicem dependentes, non tamen eodem prorsus modo sese exprimunt,

⁹ *Lehrbuch der Kirchengeschichte* (ed. 4, Paderborn 1902) 47.

⁵ In posteriori editione operis Funk (Funk-Bihlmeyer, I (Paderborn 1926] 75) haec sententia ita attenuata est ut dicatur diaconatum idem esse ac officium septem virorum vel saltem ab eo evolutum esse.

"Die Sieben," *Zeitschrift für katholische Théologie* LXXIV (1952) 129-166.

¹ "De Oorsprong van het Episcopaat. Enkele nieuwere opvattingen," *Nederlandsch katholieke Stemmen* XCIX (1953) 109-128.

¹⁰ *Entstehung der altkatholischen Kirche*, ed. 2, Bonn 1857.

* *La théologie du Nouveau Testament* (Lausanne 1905) II 21 sq.

¹⁰ *Die Apostolgeschichte*, ed. 9, Gottingen 1913.

¹¹ "The next institution we hear of [i.e. after the institution of the apostles by Christ] is that of 'the Seven' Whether these were 'deacons,' which is improbable, or more like 'presbyters' matters less to our purpose than the fact that they are officers of the local Jerusalem Church, created from itself (but not by itself) to serve its own needs. In this they contrasted with the apostles" ("The ministry in the early Church c. A.D. 90-410," *The apostolic ministry* [prepared under the direction of K. E. Kirk, London 1947] 232 sq.).

¹² "In the sixth chapter [of the Acts] we read the institution of a second grade of ministry, that of the Seven. . . The supposition that the Seven are regarded by St. Luke as 'deacons' is a very old error. . . The Sc are elders, not deacons" ("The ministry in the New Testament," *ibid.* 134, 138 sq.).

ita ut solus Theophylactus (qui sub schismate floruit, etsi adnumeretur catholicis exegetis) rem explicite proponat (saltem in uno loco sui Commentarii), Chrysostomus vero, cuius textus est fortasse mendosus, obscurus se praebeat, Pseudo-Oecumenius tandem ita ambigue loquatur ut videatur potius excludere a narratione Actuum quodcumque sacrum ministerium.

Chrysostomus: “Quam ergo dignitatem habuerunt illi, et quam acceperunt ordinationem, iam dicendum est. Num diaconorum? Atqui haec in Ecclesiis non erat; sed presbyterorum erat oeconomia. Atqui nullus adhuc episcopus erat, praeterquam apostoli tantum. Unde puto nec diaconorum nec presbyterorum tunc fuisse nomen admissum nec manifestum; sed iam ad hoc ordinati sunt. Nec simpliciter hoc munus illis concreditum est: sed precati sunt, ut potestas illis concederetur. Vide autem, quaeso, si septem viris erat opus, tantae fortassis affluebant pecuniae, tanta erat viduarum multitudo” (7« *Act. Ap.*, hom. 14. 3, *M/G* 60. 116).

Textus satis ambiguus videtur. Non apparet quo sensu dicatur “Haec in Ecclesiis non erat; sed presbyterorum erat oeconomia” (literalis versio esset: Hoc in ecclesiis non est, sed presbyterorum est oeconomia). Ad quid refertur verbum “haec” vel “hoc,” utrum ad ordinationem an ad oeconomiam? Quid est ista oeconomia, utrum ordinatio an opus distributionis bonorum temporalium? Ad quid refertur tota illa phrasis, utrum ad ecclesias apostolicas, an ad ecclesias temporis et loci Chrysostomi? Quonam sensu additur “Unde puto nec diaconorum nec presbyterorum tunc fuisse nomen admissum,” ubi ex contextu videretur expectari nominatio episcoporum loco presbyterorum (“Nec diaconorum nec episcoporum . . .”). Hae ambiguitates suspicionem ingerunt textum esse adulteratum.’ Inde non mirum est verba Chrysostomi variis interpretationibus ansam praebuisse.

Prima quidem explicatio legit in eo textu negationem cuiuslibet sacri ordinis. Ita *Coite. Quinisextum sive Trullanum* (supra cit., in p. 511), fortasse etiam *Pseudo-Oecumenius* (cit. in p. 511), a fortiori illi pauci doctores qui. ut Cajetanus. eandem negationem legunt directe in textu *Actuum*, necnon unus vel alter inter illos

”Quod quidem suggerunt aliqui doctores. Ita *Estius* (infra cit. “Locus adeo obscurus est, ut merito corruptelae alicuius suspicionem praebeat”). Item *S. Bunt*, aliquam correctionem proponens: “Textus inaccuratus atque corruptus esse videtur. S. Doctor enim, qui dixit: *presbyterorum est oeconomia . . .*, quomodo dein dicere potest *puto nec diaconorum nec presbyterorum tunc fuisse nomen admissum nec manifestum*?” Nam presbyteri pluries expresse nominantur in libro Actuum idque iam a cap. 11 (v. 30). dum nomen ‘episcopus’ nonnisi serius apparet in Act. 20, 28 (circa a. 51) Quare nobis omnino videtur legendum esse in hac ultima phrasi ‘episcoporum’ loco ‘presbyterorum,’ nempe hoc modo: *puto nec diaconorum neque episcoporum tunc fuisse nom, n admis, nm nec manifestum*. Nota quod nomen ‘episcopi’ a S. Paulo datum presbyteris in Act 20 (cf. v. 28 cum 17) reperitur unitum nomini ‘diaconi,’ Philip. 1, 1” (“De septem diaconis,” *Antonianum* III [1928] 126 sq. in nota).

qui hanc interpretationem illius textus reiciunt, ut *Knabenbauer* tribuens Chrysostomo eandem Pseudo-Oecumenii et Cajetani opinionem. Attamen haec explicatio manifeste excluditur ex ipsa textus ac contextus consideratione. Nam Chrysostomus bis explicite loquitur de septem virorum ordinatione (“Quam acceperunt ordinationem. . . Ad hoc ordinati sunt”), bis quoque adhibita voce *καροτονια* quae iam technica evaserat ad designandam proprie dictam ac sacram Ordinationem, et paulo ante, hanc ordinationem, de cuius indole sive ampliori determinatione hic quaerit, clare describit ut caeremoniam ad supernaturalem Dei effectum ordinatam, inquires: “Vide, quam non superflue scriptor loquatur: non enim dicit quomodo, sed simpliciter quod [septem viri] ordinati sunt per orationem: hoc enim est ordinatio [*καροτονια*; i.e. ea ordinatio quae viget in Ecclesia]. Manus viri superponitur; totum vero Deus operatur, eiusque manus est quae tangit caput ordinati, si quemadmodum oportet ordinetur” (*ibid.*) Inde non mirum est patres Trullanos haec Chrysostomi verba non retulisse, imo consulto fortasse ipsum ultimum incisum “Sed iam ad hoc ordinati sunt” ab ipso citato textu abstulisse.

Secunda explicatio est, iuxta Chrysostomum septem illos viros fuisse non diaconos sed presbyteros, nam in eo textu ea quae referuntur ad diaconos et episcopos sonant negative nec nisi presbyteris aliquid conceditur quod sub nomine oeconomiae (quomodolibet haec intelligatur) directe vel indirecte ad ordinationem refertur. Haec explicatio subesse videtur infra citandis verbis (p. 673) Theophylacti qui, sua faciens ut de more verba Chrysostomi, explicite ait in textu *Actuum* agi non de diaconis sed de presbyteris.

Tertia explicatio est, Chrysostomum dubium haesisse inter diaconorum et presbyterorum designationes, seu merum dubium exprimere num in eo textu agatur de diaconis an de presbyteris, aliquatenus tamen inclinans in hanc alteram designationem ob analogiam inter oeconomicum munus septem illorum virorum et munus presbyterorum ecclesiae constantinopolitanae quibus viduarum et egenorum sublevatio commissa erat.

Ita *Petavius* (quem sequuntur inter alios *Tournely* et *Michiels*) scribens: “Duo ex his Chrysostomi verbis colligimus. Alterum, *οικονομιαν* illam, id est functionem et dispensationem, cui praestandae electi sunt Septemviri illi, quae in viduis, et pauperibus curandis sita erat, non gessisse tum diaconos, sed presbyteros, illo tempore et loco, quo ista commentabatur Chrysostomus. Scripsit autem Constantinopoli iam episcopus, ut ex homilia octava et nona in *Acta* colligitur. Alterum, fuisse in hac opinione Chrysostomum, septem illos, qui *Actorum* sexto ad mensarum ministeria electi sunt, neque diaconos, neque presbyteros diserte, expresseque nominari. Non enim absolute negat diaconos fuisse, sed tantummodo non satis constare, quo nomine, ordineque censendi sint. Quominus autem diaconi vocandi sint, id unum affert, quod illa viduarum, et egenorum procuratio non ab diaconis geri consueverit, sed a presbyteris.

“Quis tum Constantinopoli mos fuerit, ex hoc loco intelligitur. Constat tamen, alibi diaconorum id munus fuisse proprium, et ob eam causam adversus presbyteros nonnunquam insolentius sese gessisse, ut propterea synodalibus decretis coercendi fuerint. Quod si in illa ecclesia, ubi declamabat ista Chrysostomus, idem mos fuisset, ut ab diaconis *οικονομια* eiusmodi curaretur; nihil iam causae superesset, quin de Apostolorum voluntate delectos septem illos diaconos fuisse concederet Chrysostomus. quemadmodum tota fere antiquitas Christiana persuasum habuit, et ut alios omittam, Neocaesariensis synodus canone xv, et Hieronymus epistola lxxv. Quocirca non est illorum probabilis sententia, qui Septemviros illos Actorum vi, non diaconici ordinis putant fuisse, sed diversi cuiusdam, et profani. Nec illi Chrysostomi auctoritate tueri se possunt. Non enim diaconos fuisse negat, sed quominus id asseveret, quid obstare videatur, affert; tum de solo nomine praescribit, aitque, non liquido, aperteque diaconi, aut presbyteri nomine illos

affectos videri, praesertim cum nulli adhuc essent episcopi ab Apostolis distincti, adeoque nec presbyteri, vel diaconi.”^u

Quarta explicatio docet Chrysostomum significare illos viros nec diaconatum nec presbyteratum accepisse sed tantum quemdam specialem ordinem, qui utrumque praecessit nec nisi ad particulare illud charitatis ministerium institutum fuit. Ita anglicanus *C. Gore* scribens: “St. Chrysostom . . . speaks doubtfully, but implies on the whole that this office antedated both the presbyterate and the diaconate, and was in fact special for this particular need. So Oecumenius.”¹⁵ Eadem fere est secunda ex duabus interpretationibus quas *Theophylactus* (adamussim sequens vel glossans Chrysostomum) tradit in sequentibus verbis¹⁰: “Hinc adnotandum est ordinationem et dignitatem diaconatus per orationem et manuum impositionem eorum, qui praesident verbo, ab initio datam fuisse: quae consuetudo ad praesens tempus servatur. Attamen dici quoque potest ministerium illud neque diaconorum neque presbyterorum fuisse: nondum enim ullus, exceptis apostolis, episcopus erat. Quare non puto, quid per diaconorum presbyterorumque nomina hic intelligatur, manifestum et clarum esse. Interim vero ii per orationem et impositionem manuum apostolorum ordinati sunt. Oraverunt enim pro ipsis, ut iniunctum opus strenue exequi possent” {*Expositio in Acta Apostolorum* [Textus alter], c. 6, *MG* 125. 902).

Quinta explicatio vult negationem vel dubitationem Chrysostomi esse non de ipso ordine sive munere diaconorum sed tantum de nomine, ita ut ipse velit significare munus quidem diaconi in primitiva ecclesia extitisse, non tamen nomen, quemadmodum et munus presbyterorum extitit quin tamen ipsi ab episcopis, saltem nomine, distinguerentur. Ita *Estius* (quem sequuntur *Billuart* et recenter *5. Bihel.*) scribens: “Chrysostomus certe (tametsi locus adeo obscurus est, ut merito corruptelae alicuius suspicionem praebeat) non aliud sentire videtur, quam nomina dignitatum, videlicet episcopi, presbyteri, diaconi nondum per id tempus in ecclesia obtinuisse, sicut obtinuerunt postea. Nam et episcopos tunc in ecclesia fuisse negat, cum dubium non sit apostolos iam tum revera episcopos fuisse, iuxta illud: ‘Episcopatum eius accipiat alter.’ Act. 1. Sed harum functionum vocabula non statim usu recepta fuerunt.”¹⁸ Quam explicationem videtur confirmare sequens Chrysostomi commentum in primum versiculum epistolae ad Philippenses: “‘Episcopis et diaconis.’ Quid hoc? an unius civitatis multi erant episcopi? Nequaquam, sed presbyteros isto nomine [Apostolus] appellavit. Tunc enim nomina adhuc erant communia, atque ipse etiam episcopus vocabatur diaconus. Idcirco ad Timotheum scribens inquit, ‘Diaconiam’, id est, ‘ministerium tuum imple,’ cum tamen ille episcopus esset. Quod constat ex verbis illis ad eundem scriptis: ‘Manus cito nemini imposueris’; et rursus: ‘Quae data est tibi cum impositione manuum presbyterii’ (1 Tim. 5. 22. et 4. 14): presbyteri vero episcopum non ordinassent. . . Antiquitus igitur, quemadmodum dicebam, ipsi etiam presbyteri vocabantur episcopi et diaconi Christi et episcopi presbyteri: quocirca vel hodie multi episcopi ita scribunt, Compresbytero, et Condiacono. Procedente vero tempore proprium cuique

"Dissertationes ecclesiasticae, 1. 2, c. 1, *Dogmata theologica* (ed. J. B. Fournials. Parisiis: Vivès 1867) VII 437.

"The ministry of the Christian Church (London 1893) 264, in nota.

¹⁰Sub nomine Theophylacti feruntur tria commentaria, vel tres recensiones eiusdem commentarii, in *Actus Apostolorum*. In prima recensione invenitur supradicta interpretatio de presbyteris (infra citanda, in p. 673), in secunda vero extant duae diversae interpretationes quas hic referimus. Tres illae recensiones referuntur in *MG* 125. 495 sqq., 849 sqq., 1061 sqq., ubi etiam (coi. 407 sqq.) Bonifacius Finetti disputat de auctore et relatione inter eas recensiones.

¹⁸*Loc. cit.* (supra, in p. 669).

"ht 4 Sent., dist. 24, § 18, *In quatuor libros Sententiarum commentaria* (Parisiis 1680) III 309.

distributum est nomen, ut hic quidem episcopus, ille vero presbyter appelletur" (*In ep. ad Phil.*, c. 1, hom. 1, *MG* 62. 183).

Quidquid sit de quatuor ultimis expositionibus, quarum unaquaeque, ob ipsius textus ambiguitatem, suam habet probabilitatem, non videtur negari posse Chrysostomum aliquatenus differre a communi sententia quae textum *Actuum* interpretatur de diaconis, sic et simpliciter, nam ad primam ac principalem quaestionem "Num diaconorum?" S. Doctor opponit negativam aliquam responsionem.

Supposita autem latina versione Migniana, quam supra citavimus, videtur secunda expositio proprius accedere ad veritatem; nam textus Chrysostomi sic connaturaliter glossari potest: "Numquid agitur de ordinatione diaconorum? id non videtur, quia tunc nondum habebantur diaconi in ecclesiis sed soli presbyteri (de quibus in *Act.* 15. 4, 6. 22, 23), aliunde autem nec episcopi adhuc extabant, unde ibi agitur de ordinatione presbyterorum, etsi non vocentur presbyteri eo quod nomen, sive presbyterorum sive diaconorum, nondum haberet communem et determinatam significationem."

Ceterum, diversus sensus habetur si consideratur ut authentica, lectio quam de verbis Chrysostomi proferunt patres Concilii Trullani (supra cit., in p. 511) quaeque, etsi potuerit ab illis accommodari ad hoc ut inaniter probarent septem viros omni sacro ordine caruisse, tamen magis logicum prodit discursus. Sic enim se habet: "Quamnam autem habebant hi auctoritatem, et quam acceperunt ordinationem, scire est necessarium. Numquid diaconorum? Atqui hoc non est in ecclesiis. *Sed est presbyterorum dispensatio?* Atqui nullus adhuc erat episcopus, sed soli apostoli. Unde nec diaconorum, nec presbyterorum nomen existimo apertum esse ac manifestum" (*Harduin* 3. 1667).¹⁹ Iuxta quam lectionem, duplicem exhibentem interrogationem ac responsionem, Chrysostomus tam de diaconis quam de presbyteris negat sermonem esse in textu *Actuum*, simul tamen asserens ibi agi de vera aliqua ordinatione. Unde sic verba S. Doctoris glossari possunt: "Diximus in eo loco agi de vera ordinatione, iam explicandum est de qua ordinatione agatur. Numquid de ordinatione diaconorum? Negandum est, vel saltem non videtur, nam nondum extiterant diaconi in ecclesiis. Numquid de ordinatione presbyterorum? Pariter negandum est, vel saltem non videtur, nam nondum existebant episcopi, ac ideo nec presbyteri, sed soli apostoli episcopatum totumque ministerium gerebant. Et tamen ibi vera quaedam ordinatio fuit, qua quidam viri destinati sunt ad illud charitatis opus, etsi quaenam illa fuerit, utrum nempe diaconalis an presbyteralis, aut alia fortasse diversae indolis ordinatio, determinari non possit, eo quod ecclesiastici ministri nondum tunc distinguerentur ac nominarentur sicut modo fit in ecclesiis."

Quae quidem interpretatio, etsi magis accedat ad supradictam quartam explicationem, in re tamen colligit quaedam elementa ceterarum, et, supposita veritate praedictae lectionis textus Chrysostomi, valde congrua ac logica videtur.

Pseudo-Oecumenius (saec. 9), etsi videatur excludere a narratione *Actuum* quodlibet sacrum ministerium (sicut patres Cone. Trullani), tamen non improbabiler exponi potest in sensu Chrysostomi, a quo immediate dependet, ut dictum est in art. praec. (p. 511).

BIIaec lectio extat apud *Harduin*, *Mansi* (11. 950) et *Migne* qui canonem Trullanum refert sive in opere *Photii Syntagma Canonum* (*MG* 104. 554) sive in commentariis trium orientalium canonistarum saec. 12 *Balsamonis*, *Zonarae* et *Aristeni* (*MG* 137. 567, ubi refertur oxoniensis editio Guilelmi Bovercgii). Sic eam in anglicam linguam apte vertit *II R. Percival*: "But we must learn what sort of rank they had, and what ordination they received. Was it that of deacons? But this office did not yet exist in the churches. But was it the dispensation of a presbyter? But there was not as yet any bishop, but only Apostles, whence I think it is clear and manifest that neither of deacons nor of presbyters was there then the name" (*The seven Ecumenical Councils of the undivided Church* [New York 1901] 373).

Theophylactus (saec. 12), in prima ex tribus recensitionibus *Commentarii in Actus Ap.* quae ipsi tribuuntur, sequens ad amussim totum Chrysostomi discursum de ordinatione septem virorum, istius ultima verba sub breviori forma condensat, explicite declarans non agi de diaconis sed de presbyteris: “Et precati manus eis imposuerunt. Vide, ut non sit supervacuum. Non enim dicit, quomodo: sed solummodo illos per precationem fuisse declaratos et ordinatos. Hoc enim est $\xi\psi\sigma\tau\omicron\iota\iota\alpha$, id est, manuum extensio et impositio. Manus viro imponitur, totum vero negotium Deus efficit et operatur. Sed quam illi septem ordinationem acceperunt? numquid diaconorum? verum presbyterorum arbitror nomen fuisse ac dignitatem illorum: sed tunc ad hoc. (nempe) ad ministrandum fidelibus res necessarias ordinati fuerunt” (*Expositio in Act. Ap.*, c. 6, *MG* 125. 599-602). Tamen, ut notatum est supra (p. 671) *Theophylactus* (verus vel putativus) duas alias profert opiniones, quarum prima, ac pro tanto principalis, est ipsa communis interpretatio de ipsorum diaconorum ordinatione.

Partem affirmativam in hac quaestione assumunt communissime catholici exegetae tam antiqui quam moderni, qui praeterea generatim satis assertive ac decisive loquuntur, dum supradicti pauci dissidentes generatim nonnisi transeunter ac dubitative suam opinionem proponunt.

Et imprimis haec fuit connaturalis interpretatio priorum saeculorum inde ab aetate subapostolica. Id non improbabiler legi potest in his verbis, tam generaliter prolatis a *Clemente Romano*: “Per regiones igitur et urbes verbum praedicantes primitias earum spiritu cum probassent, [apostoli] constituerunt episcopos et diaconos eorum, qui credituri erant” (7a ep. ad Cor. 12. 4, *Funk* 1. 153). Pariter allusio ad textum *Actuum* habetur in verbis *Ignatii Antiocheni*; “Oportet autem et diaconos, qui sunt ministri mysteriorum Iesu Christi, omni modo omnibus placere. Non enim ciborum et potuum diaconi sunt, sed ecclesiae dei ministri” (*Epist. ad Trallianos* 2. 3, *Funk* 1. 245). Qua indirecta allusione, nequaquam Ignatius intendit distinguere diaconos sui temporis a septem ministris ciborum electis ab apostolis, ut quidam interpretari volunt, sed tantum urgere principalitatem spiritualis muneris utrorumque diaconorum prae alia ac oeconomica cura quae eis commissa erat quaeque tempore apostolico fuerat quaedam occasio introductionis diaconorum. Versa argumentandi vice, posterius *Hieronymus* ex hoc ipso oeconomico munere rationem ducit ad obiurgandam quorundam diaconorum superbiam qui non satis ponderabant propriam inferioritatem relate ad presbyteros. Textus Clementis illustrari potest ex parallelo textu Cypriani, et verba

Ignatii ex parallela epistola Pseudo-Ignatii ad Trallianos; utriusque testimonii sensum confirmant verba Irenaei ad terminum eiusdem aetatis subapostolicae.

Irenaeus: “Nicolaitae autem magistrum quidem habent Nicolaum, unum ex vii qui primi ad diaconium ab apostolis ordinati sunt,” “Stephanus autem iterum qui electus est ab apostolis primus diaconus . . . .” “Stephanus, qui primus in diaconium ab apostolis electus est . . . .” {*Adv. haer.* 1. 26. 3; 3. 12. 10; 4. 15. 1, *MG* 7. 687, 904, 1013).

*Pseudo-Tertullianus*¹⁰: “Alter haereticus Nicolaus emersit; hic de septem diaconis, qui in Actis apostolorum allekti sunt, fuit. . . Satis est nobis quod totam istam haeresim Nicolaitarum Apocalypsis Domini gravissima sententiae auctoritate damnavit” {*De praescr.* 46, *ML* 2. 78).

Hippolytus: “Multifariae autem catervae malorum auctor . . . exstitit Nicolaus, unus ex septem illis ab apostolis ad diaconiam institutis, qui spreta quae ex recto erat disciplina docebat indifferentiam vitae et cibi, cuius discipulos illudentes sancto Spiritui per Apocalypsim Ioannes coarguit scortantes et idolothytis vescentes” {*Philosophoumena* 7. 36, *MG* 163. 3344).

Clemens Alex. {*Stromata* 3. 4, *MG* 8. 1130 sq.). Cf. in textu Eusebii Caes. mox citando.

Cyprianus: “Meminisse autem diaconi debent quoniam apostolos, id est episcopos et praepositos Dominus elegit, diaconos autem, post ascensum Domini in coelos, apostoli sibi constituerunt episcopatus sui et Ecclesiae ministros” {*Ep.* 65. 3, *ML* 4. 408).

Idem cum *Cone. Carthaginiensi*: “Nec hoc [i.e. populi suffragium in electione ministrorum] in episcoporum tantum et sacerdotum, sed et in diaconorum ordinationibus observasse apostolos animadvertimus, de quo et ipso in Actis eorum scriptum est: ‘Et convocaverunt,’ inquit ‘illi duodecim totam plebem discipulorum et dixerunt eis’ (Act. 6. 2)” {*Ep.* 68. 4, *ML* 3. 1063).

Cone. Neocaesariense (inter 314 et 325): “Diaconi septem debent esse iuxta regulam, licet et valde magna sit civitas. Idipsum autem Actuum Apostolorum liber insinuat” (can. 14, *Harduin* 1. 286).

Eusebius Caes.: “Septem spectatae virtutis viri per precationem manusque impositionem diaconi ab apostolis constituti sunt, qui Ecclesiae ministerium exhiberent. Quorum ex numero fuit Stephanus, qui statim post ordinationem . . . lapidibus est obrutus” {*Hist. eccl.*,

Ultimam partem operis *De Praescriptionibus* (c. 46-53) moderni eruditi abiudicant Tertulliano ac tribuunt ignoto ac discusso auctori, eiusdem tamen aetatis. Est collectio quaedam haeresum, quae magnam ostendit affinitatem cum simili opere Hippolyti.

2. 1, *MG* 20. 134). “Sub idem tempus haeresis quae dicitur Nicolaitarum, brevissimo temporis spatio permansit; cuius etiam mentio fit in Revelatione Ioannis. Hi Nicolaum quemdam, unum ex illis qui ad curam inopum gerendam una cum Stephano ab apostolis constituti fuerant ministri [διδάκονοι], sectae suae auctorem iactabant. De hoc autem *Clemens Alexandrinus* in tertio operis quod Στρω/ζατευ inscribitur libro haec narrat ad verbum: ‘Cum haberet formosam uxorem, post ascensum Domini obiurgantibus apostolis, et zelotypiam ei obiicientibus, productam in medium uxorem, cui vellet ducere permisit.’ Hoc enim factum affirmant plane consentire cum illo eiusdem dicto: Sua quemque carne abuti oportere. Hoc igitur factum dictumque temere atque imprudenter pro exemplo sibi proponentes Nicolai sectatores, licenter in omne genus stupri feruntur. Atqui de Nicolao sic accepimus, nullius eum mulieris praeterquam illius quam uxorem duxerat, concubitu usum fuisse: et ex eius liberis filias quidem usque ad extremam aetatem virgines permansisse: filium vero ipsum quoque veneris expertem vixisse. Quae cum ita sint, illa uxoris, ob quam zelotypiae arguebatur, coram apostolis productio, iudicium erat affectus domiti atque extincti: et verbis illis, sua quemque carne abuti oportere, voluptatum quas homines tantopere appetunt, fuga et continentia docebatur” (*ibid.* 3. 29, *MG* 20. 275-278).

Cyrillus Hier.: “Neque vero in duodecim tantum apostolis efficax fuit sancti Spiritus gratia; verum etiam in primogenitis huiusce aliquando sterilis Ecclesiae filiis, septem inquam diaconis. Hi enim electi sunt, ut ait Scriptura, ‘pleni Spiritu sancto et sapientia’” (*Catech.* XVII. 24, *MG* 33. 995).

Ambrosiaster, Comm. in Eph. 4. 11 sq.: “Neque Petrus diaconos habuit, aut diem quaesivit, quando Cornelium cum omni domo eius baptizavit: nec ipse, sed baptizare iussit fratribus, qui cum illo ierant ad Cornelium ab Joppe; adhuc enim praeter septem diaconos nullus fuerat ordinatus” (*ML* 17. 410).

Epiphanius: “Nicolaus e numero vii diaconorum fuit, qui ab apostolis delecti sunt, una cum S. Stephano protomartyre, ac Prochoro, Parmena sociisque caeteris. Hic oriundus Antiochia sese ad Iudaeorum sectam aggregavit. Postea Christianum dogma complexus, ad discipulos adiunctus, atque inter primarios annumeratus est. Inde in eorum ordinem relatus est, qui ad viduarum praefecturam electi sunt” (*Adv. haer.* 1.2, haer. 25, *MG* 41. 319-322).

Pseudo-Ignatius Ant. (circa initium saec. 5): “Quid . . . [sunt] diaconi, nisi imitatores Christi ministrantes episcopo sicut Christus patri et operantes illi operationem mundam et immaculatam, quomodo sanctus Stephanus beatissimo Iacobo et Timotheus et Linus

Paulo et Anacletus et Clemens Petro?” (*Ep. ad Trallianos* 7. 4, *Funk* 2. 69).

Hieronymus: “Audio quemdam in tantam erupisse vecordiam, ut Diaconos, Presbyteris, id est, Episcopis anteferret. Nam cum Apostolus perspicue doceat eosdem esse Presbyteros quos Episcopos, quid patitur mensarum et viduarum minister, ut supra eos se tumidus efferat, ad quorum preces Christi Corpus Sanguisque efficitur? . . . Etiam in Ecclesia Romae, Presbyteri sedent et stant Diaconi: licet paulatim increbrescentibus vitiis, inter Presbyteros, absente Episcopo, sedere Diaconum viderim: et in domesticis conviviiis, benedictiones Presbyteris dare. Discant qui hoc faciunt, non se recte facere, et audiant Apostolos: ‘Non est dignum, ut relinquentes verbum Dei, ministremus mensis’ (*Act.* 6. 2). Sciant quare Diaconi constituti sunt. Legant Acta Apostolorum, recordentur conditionis suae” (*Ep.* 146. 1 sq., *ML* 22. 1192-1195).

Augustinus: “Nicolaitae a Nicolao nominati sunt, uno, ut perhibetur, ex illis septem quos Apostoli diaconos ordinaverunt (*Act.* 6. 5)” (*De haer.* 5, *ML* 42. 26).

Isidorus Hisp.: “In Evangelio primordia eorum [i.e. diaconorum] in Actibus Apostolorum ita leguntur: ‘Convocantes itaque . . .’ (*Act.* 6). Exhinc iam decreverunt apostoli, vel successores apostolorum, per omnes Ecclesias septem diaconos, qui sublimiori gradu caeteris proximi circa aram Christi, quasi columnae altaris assisterent, et non sine aliquo septenarii numeri mysterio” (*De eccles. officiis* 3. 8. 3, *ML* 83. 789).

Beda: “‘Considerate ergo fratres viros ex vobis boni testimonii septem,’ etc. Hinc iam decreverunt apostoli, vel successores apostolorum, per omnes Ecclesias septem diaconos, qui sublimiori gradu essent caeteris, et proximi circa aram quasi columnae altaris assisterent, et non sine aliquo septenarii numeri mysterio” (*Super Acta Apostolorum expositio*, c. 6, *ML* 92. 956). “‘Hos statuerunt ante conspectum apostolorum, et orantes imposuerunt eis manus.’ Non illi qui eos statuerunt, sed apostoli, imposuerunt eis manus. Etenim communis quidem dispensatio exigebat ut ministri pro viduis viri eligerentur; verum ubi inventi sunt qui digni ad hoc ministerium esse viderentur, crescente gradatim, ut solet, providentia consilii salutaris, placuit eosdem lectores ipsos altaris quoque sacri ac dominici sanguinis, sicut et refectionis mensaeque communis multitudinis credentium ministros ordinari: quod probatum est verbo quo dictum est: ‘Et orantes imposuerunt eis manus.’ Hoc etenim proprium est eorum qui de communi fidelium numero ad sacrosancti altaris promo-

ventur officium" {*Liber retractationis in Actus Apostolorum*, c. 6, ML 92. 1012).

His testimoniis, quod attinet ad eandem aetatem patristicam. addi potest bina praxis determinandi *septenarium numerum* diaconorum in variis ecclesiis (cf. Cone. Neocaesariense, Isidorum Hisp. et Bedam. nuper citatos; item *Librum Pontificalem*, Cornelium P. apud Eusebium Caes., *Hist. eccles.* 6. 43 (supra cit., in art. 1, p. 345) et committendi diaconis specialem curam *temporalium bonorum* Ecclesiae (cf. Ignatium, *Ep. ad Trallianos* 2. 3 et Hieronymum, *Ep.* 146. 1 sq., nuper citatos; item Hermam, *Sim.* 9. 25; Cyprianum, *Ep.* 48; *Ep.* 49. 1, ML3. 737, 749).

Consentiunt communiter posteriores scriptores et theologi ad nostrum aevum (si excipiantur inter antiquos suprarelati Chrysostomus. Pseudo-Oecumenius et Theophylactus, quorum opinio est satis ambigua, et inter modernos Dollinger, Funk, Gaechter, Kahmann, et a fortiori illi qui, ut Cone. Trullanum, Balsamon, Zonaras et Aristenus (tres quidem canonistae schismatici), Durandus, Cajetanus, Vazquez. Steinmann, Lennerz et Bonsirven, a textu *Actuum* excludere videntur quodlibet sacrum ministerium). Catholicis consentiunt plures inter ipsos Protestantes, praecipue anglicanos, uti C. Gore,²¹ G. B. Stevens,²² M. Jones,²³ J. A. Robinson,²⁴ imo et unus vel alter Liberalis aut rationalista, signanter E. Renan (supra cit. in p. 515).

Plura catholicorum nomina retulimus in art. praec. (p. 514). quorum satis sit referre valde asseverantes quasdam expressiones. *Petavius*: "Quocirca non est illorum probabilis sententia, qui Septemviros illos *Actorum* vi, non diaconici ordinis putant fuisse, sed diversi cuiusdam, et profani."²⁵ Ex contextu videtur Petavius utramque improbabilem dicere sententiam, tum nempe eam quae in Actibus legit profanum ministerium tum eam quae alium ordinem legit praeter ipsum diaconatum. *Patrizi* (relatus a Knabenbauer): "Catholicorum nemo dubitat hos esse quos Ecclesia in diaconorum ordinem cooptavit." *Knabenbauer*: "Quare censendum est eos fuisse veri nominis diaconos"²⁶; immediate subiungit praefata verba Patrizi. *Michiels*: "La tradition chrétienne a toujours interprété cette page des Actes comme

²¹The ministry of the Christian Church (ed. 3, London 1893) 264. 268, 270.

²²The theology of the New Testament (New York 1911) 265.

²³"The significance of Stephen," *The Expositor* (1917) 161-178.

²⁴"The Christian ministry in the apostolic and subapostolic age," *Essays on the early history of the Church and the ministry*, ed. 2 cura H. B. Swete et C. H. Turner, London 1921.

²⁵Loc. cit. (supra, in p. 670).

²⁶**Commentarius in Actus Apostolorum* ("Cursus Scripturae Sacrae," auctoribus S. J. presbyteris, sect. 3, t. 5, Parisiis 1899) 1131.

le récit de l'institution du diaconat.”²⁷ *Forget*: “La tradition chrétienne a toujours vu dans ce passage le récit de la création du diaconat proprement dit; et son témoignage, qui remonte jusqu’aux origines, est d’autant plus digne de foi qu’il est impossible de découvrir ailleurs, dans les écrits apostoliques, la trace de l’institution effective de ces diacres que les Epîtres pastorales mentionnent comme suffisamment connus déjà.”²⁹ *Michel*: “Ce qui a permis à toute la tradition de voir en ces Sept les premiers diacres de l’Église.”²⁹ *Bihel*: “Sententia est traditionalis ibi vere ordinem sacrum fuisse collatum, adeo ut Patrizi scribere ausus sit: ‘Catholicorum nemo dubitat hos esse quos Ecclesia in diaconorum ordinem cooptavit’. . . Reiciendas autem prorsus declaramus hypotheses eorum, qui . . . in eis [septem viris] presbyteros vel antecessores presbyterorum quomodocumque cernere volunt.”³⁰ *Lusseau et Collomb*: “Avec la tradition il faut admettre que cet ordre était notre diaconat proprement dit, celui dont Paul entretiendra Timothée, I Tim., m, 8-10”³¹ *Renié*: “A défaut du terme technique διάκονο, le verbe διακονόν, le substantif διακονία suffiraient peut-être à établir que les Sept furent vraiment des diacres. Le contexte le montre à l’évidence. A peine ordonnés, ils remplissent les fonctions propres aux diacres: ils prêchent (v. 9-10), ils baptisent (viii, 12, 38). C’est donc très légitimement que l’antiquité chrétienne a vu en eux de véritables diacres.”³²

Huic traditionali consensui *duae sequentes rationes* addi possunt.

Primo, nisi hic ageretur de iisdem diaconis, de quibus sermo est in epistolis paulinis quique ab omnibus ut veri ac proprie dicti diaconi agnoscuntur, nullibi in Scriptura et nominatim in ipsis *Actibus* qui ecclesiasticae efformationis primordia enarranda suscipiunt, mentio haberetur ordinationis diaconorum, dum pluries occurrit mentio de ordinatione presbyterorum-episcoporum (*Act.* 13. 3; 14. 22; 20. 28; 1 *Tim.* 4. 14; 5. 22; 2 *Tim.* 1. 6 sq.; *Tit.* 1. 5). Quod quidem videtur alienum ab indole et consuetudine S. Lucae qui in libro *Actuum* sese ostendit diligentem narratorem praecipuorum factorum quae ad Ecclesiae primordia referuntur.

Secundo, septem viri ab apostolis ordinati exhibentur exercere eadem officia quae competunt ipsis diaconis, subinde institutis in variis ecclesiis, scilicet curam bonorum temporalium (*Act.* 6. 1-3), praedicationem (*Act.* 6. 8-15; 7. 1-60; 8. 5 sq., 12; 21. 8), administrationem

“L’origine de l’épiscopat (Louvain 1900) 113.

“Diacres,” *Dictionnaire de théologie catholique* IV-1 (Paris 1910) 708 sq.

* “Ordre,” *Dictionnaire de théologie catholique* XI-2 (Paris 1932) 1211.

* “De septem diaconis,” *Antonianum* III (1928) 133 sq., 150.

n *Manuel d’études bibliques* V-1 (éd. 2, Paris 1938) 83.

c. 4r!r\$ *des Apôtres* (“La Sainte Bible,” éd. Pirot-Clamer, XI-1, Paris, 1949) 105.

Baptismi (*Act.* 8. 12, 38) et fortasse etiam dispensationem Eucharistiae (zkL 6. 2; supra, pp. 516 sq.).

Obiciunt adversarii quod si ageretur de diaconis non intelligeretur quare illi viri non nominentur diaconi, eo vel magis quod quo tempore Lucas scribebat librum *Actuum* hoc nomen erat iam in usu tanquam terminus technicus, ut constat ex epistolis S. Pauli ad *Phil.* 1. 1 et ad 1 *Tim.* 3. 8-13.

Respondetur. De exacto tempore quo sive *Actus* sive praefatae epistolae paulinae scriptae sint, disputatur; probabiliter liber *Actuum* exaratus est a. 62-63, epistola ad Philippenses a. 63 durante captivitate Pauli, prima epistola ad Timotheum posterius, secunda vero paulo ante ipsam mortem apostoli quae occurrit a. 67. Quidquid sit. concedi potest terminum “diaconus” fuisse iam technicum quando *Actus* exarati sunt, cum id supponatur in epistola ad Philippenses; at inde non sequitur Lucam in sua narratione de institutione septem virorum necessario debuisse illum adhibere et multo minus in sensu tecnico, quinimmo ipsi historico stylo, quem Lucas adhibere solet, magis convenit ut res enarrentur eo modo quo contigerunt adeoque ut illi septem non designentur expresse nomine tecnico, quod subinde eiusdem generis ministri obtinuerunt in hellenicis ac evolutis ecclesiis a Paulo fundatis. Ceterum, illi septem aequivalenter vocantur diaconi, cum eorum ministerium in eodem contextu vocetur διακοι-εἰ et qui diaconizat intelligatur diaconus esse, sicut qui regit rex et qui evangelizat evangelista et qui ministrat minister esse intelligitur; nec aliunde probari potest in *Act.* 6. 2 verbum Σκα/κοειν non accipi, saltem suggestive, in eodem tecnico sensu quo accipitur in 1 *Tim.* 3. 8-13 ubi copulatur etiam cum ipso tecnico nomine διάκονο⁸³.

Praeterea, hoc nomen adhibebatur quidem iam in sensu tecnico, non tamen exclusive, ut constat ex ipsis epistolis paulinis in quibus saepe accipitur in largiori sensu cuiuslibet sacri ministerii (cf. supra, p. 660), imo nonnisi ter in tota Scriptura occurrit in sensu tecnico (*Phil.* 1. 1; 1 *Tim.* 3. 8-13); unde nihil mirum quod non adhibeatur in ipsa narratione institutionis diaconorum.

Praeterea, ut contra ipsos adversarios argumentum retorqueamus.

⁸³Nota quod consulto omittimus vocem δια ορια, de qua in v. 1. nam haec directe refertur ad solum ministerium quod praecessit electionem septem virorum quodque, ut infra probabitur, non erat sacrum ministerium nec ideo diaconiam in sensu tecnico. E converso verbum διακοι-ιό», de quo in v. 2 (“Ministrare mensis”) refertur ad utrumque ministerium, quod praecessit et subsequi debebat illam electionem, et sub hac altera referencia accipit sensum technicum, saltem quatenus ministratio mensarum quae sola directe exprimitur, post electionem coniuncta est cum ampliori ac sacro ministerio et persoluta est a solis sacris ministris seu proprie dictis diaconis, propterea diximus in eo verbo tantummodo “suggeri” technicum sensum. Cf. infra, pp. 686, 689.

si illi viri non vocantur diaconi, multo minus vocantur presbyteri,³¹ cum tamen, si revera ipsi fuerint presbyteri vel quasi presbyteri, usus huius nominis potiori ratione ibi expectaretur, quam usus nominis diaconi in hypothesi quod fuerint diaconi, tum quia nomen presbyteri, sive graeco sive hebraico sermone, erat in frequenti usu ad designandos homines in auctoritate constitutos, tum quia in ipso eodem libro *Actuum* hoc nomen frequenter adhibetur, et quidem iam paulo post ipsam narrationem institutionis diaconorum, inde nempe a 11. 30 ubi dicitur fideles antiochenos misisse suas eleemosynas Hierosolymam “ad seniores [πρεσβυτερου] per manus Barnabae et Sauli.”

Obiciunt praeterea ex hoc ipso textu *Act.* 11. 30. Nam, aiunt, si fuissent Hierosolymis diaconi a presbyteris distincti, quibus commissa fuerit administratio bonorum temporalium, non intelligitur quare Barnabas et Saulus commisissent eleemosynas in manu presbyterorum potiusquam diaconorum.

Respondetur quod, cum eae eleemosynae essent donum unius ecclesiae ad aliam, rectus ordo exigebat ut prius offerrentur ipsis rectoribus communitatis, qui donum pro tota communitate agnoscerent et acceptarent (quemadmodum priores fideles solebant poecunias afferre ac “ponere ante pedes apostolorum,” *Act.* 4. 34—37; 5. 1 sq.) ac subinde, iuxta ordinem administrativum, transferrentur ad diaconos ut ab eis asservarentur ac pro occasione distribuerentur.

TERTIAM QUAESTIONEM quod attinet (cf. supra, p. 665), an nempe in textu *Actuum* agatur non solum de diaconis sed etiam de ipsa *prima ordinatione diaconorum*, ita ut antea nulli diaconi extiterint, minor est consensus inter ipsos catholicos doctores, etsi sententia affirmativa sit longe communior, praecipue inter antiquiores.

Sententia negativa docet in eo textu agi non de prima diaconorum ordinatione, sed de nova ordinatione septem hellenicorum diaconorum qui suum ministerium exercerent exclusive apud hellenistas (seu hebraeos graecizantes), cuius occasio fuit quaerela ab istis mota contra iam existentes diaconos hebraeos qui videbantur illorum viduas despiciere in quotidiano ministerio.

Huius sententiae, cuius argumenta dabuntur infra sub forma obiectionis, remotum aliquod vestigium vel occasio videri potest in generaliori quadam affirmatione emissa ab antiquiore protestante C. *Vitringa*^{TM} iuxta quam ministerium septem illorum virorum ad solos hellenicos sese extendebat, quaeque diversimode a quibusdam acatho-

³¹In posteriori adhuc narratione, cum sermo iterum occurrit de Philippo (*Ad.* 21. 8), nequaquam ipse presbyter vocatur, sed “evangelista” et “unus de septem.”

“*De synagoga vetere* (Leovardiae 1696) 298 sq.

licis applicata est.³⁰ Propriam autem originem habuit inter ipsos Protestantes recentiores, eamque praecipue proposuerunt *F. Blass*, et *H. Hilgenfeld*^{TM}

Inter catholicos primus ac decisivus defensor fuit *J. II. Belser*. Eum secuti sunt: *Knabenbauer*: “Uti I) fl [i.e. Codices D et Floriacensis] sua lectione indicant et re ipsa exigi videtur, ministri constituti iam erant ex Hebraeis ad eiusmodi distributionem (Belser) . . . . Videtur probabile electos esse Hellenistas, quia in prioribus ministris hebraeis causa illius murmurationis reperta est.”¹ *Van Steenkiste-Camcrlynck-Vancler Heerren*: “Indubium videtur diaconos nunc non fuisse primo constitutos, sed eos iam antea extitisse. . . Sensus videtur omnino hic esse ut viduae hellenistae negligerentur a diaconis hebraeis.”¹¹ *Chr. Pesch*⁴² (qui mere ac breviter se refert ad *Knabenbauer*). *V. Rose*: “L’une et l’autre variante [Codices D et Floriacensis] laissent entendre qu’il y avait déjà des diacres dont le ministère était de distribuer les aumônes et surtout d’organiser les repas des pauvres. M. Belser (*op. c.*) s’est montré le défenseur convaincu et intelligent de ce texte occidental.”¹³ *II. Leclercq.* “*J. Viteau*” (qui modo diffuso de hac re loquitur, sed eam potius supponit quam probet). *H. Simon-J. Praelo*: “Existimant aliqui diaconos constitutos iam fuisse ex Hebraeis, lectione codicum *D* et fl innixi, et ex eo quod omnes electi, ut eorum nomina indicant, Hellenistae videntur; id quod etiam in se probabile est quia in prioribus ministris hebraeis causa illius murmurationis reperta est (*Knab. i. 1*).”¹⁰ Recenter *F. Renié*: “En écrivant cette péricope Luc voulait-il mentionner une étape importante dans l’organisation hiérarchique de l’Église, l’institution des premiers diacres? C’est une opinion très largement répandue parmi les exégètes. Nous ne croyons pas pouvoir nous y rallier et notre commentaire dira pourquoi [Auctor sequitur satis fideliter explicationem totius pericopes Actuum, datam a praefato Viteau]. Il nous semble plutôt que ce bref récit a pour but d’introduire un nouveau personnage, et combien

“ Cf. supra, p. 666, ubi de opinione Réville, Wellhausen, Loisy et Goguel.

Acta Apostolorum sive Lucae ad Theophylum liber alter, Gottingen 1894; .1r/α *Apostolorum secundum formam, quae videtur, romanam*, Leipzig 1896.

““Die Apostelgeschichte nach ihren Quellschritten untersucht,” *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie* (1895).

w *Beitrdge zur Erklärung der Apostelgeschichte* (Freiburg i.Br. 1897) 29-33

**Op. cit.* (supra, in p. 677) 111, 113.

⁴¹ *Commentarius in Actus Apostolorum* (cd. 7, Brugis 1923) 162.

¹⁰ *Praelectiones Dogmaticae* (Friburgi i.Br. 1920) VII 299, in nota.

u *Les Actes des Apôtres* (éd. 4, Paris 1907) 21. Item, “La critique nouvelle et les Actes des Apôtres.” *Revue Biblique* Vil (1898) 325-342.

““Diacres,” *Dictionnaire d’archéologie chrétienne et de liturgie* IV-2 (Paris 1920) 739.

““L’institution des diacres et des veuves,” *Revue d’histoire ecclésiastique* XXII (1926) 513-537, praecipue 519 sq. 526-528 sq.

⁴⁴ *Praelectiones Biblicae* II (cd. 5, Taurini 1942) 70 sq.

marquant, le diacre Étienne. . . Le texte occidental suppose qu'il existait déjà des diacres hébreux, et que c'est eux qui sont accusés de négligence par les Hellénistes. Les diacres dont l'ordination nous est ici raconté n'auraient donc pas été les premiers diacres, mais auraient été adjoints aux diacres hébreux déjà existants. Belser.. s'est posé en champion de cette hypothèse: il a recruté plusieurs suffrages: Rose . . . Camerlynck . . . Knabenbauer . . . Viteau."⁴⁷

Sententia affirmativa, quae legit in textu *Actuum* primam diaconorum ordinationem, est longe communior tam inter catholicos quam inter Protestantes. Ut praetermittamus eos qui negant ibi agi de aliquo ordine sacro aut dicunt sermonem esse de alio ordine a diaconatu distincto (cf. pp. 510-514, 665-673) quique tamen consentiunt hic agi de prima ordinatione unius vel alterius generis ministrorum, nemo umquam, ante praefatos patronos sententiae negativae, asseruit extitisse diaconos in Ecclesia ante electionem septem virorum de qua in *Actibus*, sed omnes, sive Patres, sive antiquiores theologi et exegetae, pro comperto supponebant vel, occasione data, explicite aut aequivalenter asserebant, septem illos viros fuisse primos diaconos ecclesiarum. Id ceteroquin nemo adversariorum in dubium vertit, imo unus vel alter (ut Renié supra cit.) explicite fatetur hanc opinionem esse latissime diffusam inter exegetas.

Satis inde erit paucos referre sive ex Patribus, sive ex ipsis auctoribus modernis qui post exortam hanc controversiam floruerunt. Inter Patres, quidam explicite id asserunt; ita circa initium patristicae aetatis *Irenaeus* (cit. in p. 674) qui bis asserit Stephanum fuisse "primum diaconum" et "primum in diaconium ab apostolis electum" et de omnibus septem viris asserit eos "primos ad diaconium ordinatos esse," et circa finem eiusdem aetatis *Isidorus Hisp.* (cit. in p. 676) qui in illis viris videt "primordia diaconorum" addens "exhinc iam decrevisse . . . apostolos, vel successores apostolorum, per omnes ecclesias septem diaconos [constitui debere]." Alii, ut *Ignatius Ant.*, *Cyprianus*, *Cone. Neocaesariense*, *Hieronymus et Beda* (cit. in pp. 673-676) idem implicite asserunt quatenus, agentes de diaconis, constanter nonnisi ad hanc septem virorum ordinationem, tanquam typicam sive originalem, sese referunt.

Inter modernos, omissis ipsis dogmaticis qui generatim quaestionem

" *Op. cit.* (supra, in p. 678) 101 sq. Recentissime J. Lécuyer, "Diaconat," *Dictionnaire de spiritualité* III, fasc. 20-21 (1955) 802 sq., tentamen novae opinionis emisit, iuxta quam diaconatus fuerit iam antea a Christo institutus et ipsis apostolis collatus (antequam ordinarentur presbyteri in ultima Coena et episcopi in die Pentecostes), cum, iuxta *Luc.* 9. 1 sq., "dedit illis virtutem et potestatem super omnia daemonia, et ut languores curarent. Et misit illos praedicare regnum Dei et sanare infirmos"; quae quidem potestas est similis potestati qua gaudent diaconi.

praetermittunt vel ut iudicatam supponunt, hanc contra praefatos paucos dissentientes magis directe defendunt: *Michids*: “La tradition chrétienne a toujours interprété cette page des Actes comme le récit de l’institution du diaconat,” “Ces raisons [des défenseurs de l’opinion contraire] ne nous paraissent pas suffisantes pour soutenir que le parti hébreu avait ses diacres, qui exerçant déjà leur fonctions avant l’élection des Sept, auraient continué à les exercer dans la suite.”” *Bellamy* loquitur de “l’importance majeure qu’attachent les Apôtres au choix des sept premiers diacres.””⁹ *Forget* hanc sententiam videtur implicare in verbis supra relatis (p. 678); attamen inferius, directe quaestionem ponens, immoratur tantum in exponenda contraria sententia, tanquam aliquorum modernorum, cui non denegat hypotheticum fundamentum: “[Les sept diacres] n’ont-ils pas eux-mêmes d’autres précurseurs? La question a été posée de nos jours, et quelques-uns l’ont résolue affirmativement. . . Si cette opinion est fondée, la variante du *codex Bezae* et la leçon du *palimpseste de Fleury* présenteront un sens très naturel et cadrant bien avec toutes les vraisemblances historiques.”⁵⁰ *Michel*: “Ce qui a permit à toute la tradition de voir en ces Sept les premiers diacres de l’Église.””⁵¹ *Bihel*: “Nonnulli catholici (et numerus recenter crevit) negant eos primos fuisse diaconos, quod . . . [variis] argumentis probare conati sunt. . . Ast rem plane evincere non videntur. . . Primos . . . illos diaconos fuisse multo probabilius ducimus. Omnem vero probabilitatem negare nolumus neque audemus sententiae exegetarum catholicorum qui ante S. Stephanum iam hebraeos extitisse diaconos contendunt.””⁵² *Lusscau-Collomb*: “Les sept élus portent des noms grecs. C’est en vain que l’on essaye de s’appuyer sur ce fait pour en conclure qu’ils étaient tous hellénistes et pour arguer de cette considération en faveur d’une institution antérieure de diacres hébreux. Il est, en effet, bien établi que les juifs même hébreux recevaient avec leur nom araméen. quand l’occasion s’en présentait, un nom grec. Si donc l’existence de diacres hébreux antérieurs aux Sept peut être défendue, ce doit être sur d’autres bases qu’il conviendra de placer la démonstration. Nous ne croyons pas que les arguments, intéressants assurément, tirés du Codex de Bèze et du manuscrit de Fleury suffisent à contrebalancer la thèse traditionnelle d’après laquelle les Sept furent les premiers fidèles élevés au diaconat.”⁵³ *C. De Clercq*: “À

⁹*Op. cit.* (supra, in p. 678) 113, 111.

⁵⁰*Art. cit.* (supra, in p. 613) 1402.

⁵¹*Art. cit.* (supra, in p. 678) 709.

⁵²*Loc. cit.* (supra, in p. 678).

⁵³*Art. cit.* (supra, in p. 678) 138, 139, 150.

⁵⁴*Op. cit.* (supra, in p. 678) 82.

partir de ce moment [i.e. de cette ordination] à côté des Douze, il y a les Sept; le nom de diacre n'apparaît pas encore comme leur étant réservé."¹ Addi probabiliter possunt illi qui, ut P. Batiffol² et F. Prat,³ etsi hanc quaestionem directe non tractent tamen dicunt voces διάκονο? et διακ'Ι'ί'ιν nonnisi in duobus locis S. Pauli, habere technicum sensum; nam in sententia eorum qui tenent ante ordinationem septem virorum adfuisse veros diaconos hebraeos, voces διακονία et διάκονόν quae inveniuntur in textu Actuum, necnon vox ipsa διάκονο? quae iuxta lectionem Codicis Floriacensis habebatur originaliter in eodem textu, habent technicum sensum.

Inter acatholicos citari possunt rationalista *Renan* (supra rei., in p. 515) et anglicanus *C. Gore* qui scribit: "Besides the presbyters we hear of the institution in the Church of Jerusalem of an inferior office. . . A new office was created with a view to these 'works of mercy.' Seven, apparently Hellenistic Christians . . . , are chosen. . . In these seven we must see (with most authorities, ancient and modern) the prototype of the deacons. In the case of some of these first appointed deacons, their peculiar gifts as preachers sufficed to throw into the shade their humble functions."⁵⁷

Haec sententia, longe probabilior, fundatur in *sequentibus rationibus*:

1. Auctor Actuum, primordiorum Ecclesiae diligens narrator, videtur magnum momentum tribuere huic electioni, ut constat ex tota narratione, particularibus circumstantiis exornata (querela Graecorum, viduarum mentione, quotidiano ministerio, distinctione inter ministerium verbi et ministerium mensarum, interventu Apostolorum, convocatione populi, dotibus requisitis in eligendis, septenario eorum numero,⁵⁸ determinatis singulorum nominibus). Tale autem momentum

¹ "Ordre, Mariage, Extreme-Onction [Paris 1939] 12.

² "L'Église naissante et le Catholicisme (Paris 1922) 116; cf. 64.

³ "La théologie de Saint Paul I (cd. 33, Paris 1942) 409, in nota.

⁵⁷ *The Ministry of the Christian Church* (ed. 3, London 1893) 264 sq.

Juxta .-let. 6. 3 numerus septenarius ab ipsis apostolis explicite propositus est ("Considerate ergo, fratres, viros . . . septem"). Lucas consulto id adnotare voluit, nam inferius (*Act.* 21. 8) tamquam peculiarem hierarchicam appellationem eundem numerum assumit, cum, iterum introducens Philippum, eum solemniter vocat "unum de septem." veluti opponens binas hierarchicas appellationes: *ol δώδεκα* ("Duodecim", in *Act.* 1. 28; 2. 14 sive ante sive post electionem Mathiae agitur de "Undecim") et *ol ἑπτὰ* ("Septem").

Huius septenarii numeri varias plus minusve probabiles rationes conantur exegetae assignare, quam aliae sacrum aliae profanum habent characterem. Extrema ac indeterminata exempla harum duarum classificationum représentant haec verba *Isidori Hisp.* "Non sine aliquo septenarii numeri mysterio" et *Knabenbauer*: "Quaerunt, cur septem eligendos esse decreverint apostoli Fortasse, quia numerus hic aliis [ministris] additus sufficebat." Quidam sic determinant rationem mysticam: quia hic erat numerus sacer ludaeis, ut constat ex *Gcn.* 21. 28; *Ex.* 37. 23; *Apoc.* 1. 4, 12, 16 (Van Stcenkiste, Forget. Lusseau-Collomb, Renié). Alii vario modo determinant rationes: septem fortasse erant distributionis mensae; septem erant partes quibus dividebatur urbs Ierusalem ac

multum minuitur si ageretur de iterata quadam diaconorum ordinatione, utut solorum hellenistarum.

2. Non intelligeretur quare Lucas tam signanter ac diligenter eligat enarrare iteratam hanc diaconorum ordinationem potius quam ipsam primam ordinationem, quae multo magis interest ad cognoscenda Ecclesiae primordia, utpote quaedam veluti institutio ordinis diaconatus ac prima evolutio fundamentalis constitutionis Ecclesiae."

3. Ex tota narratione constat hanc electionem spectare utilitatem totius communitatis et esse negotium atque opus totius ecclesiae Hierosolymitanae, nec tantum coetus hellenistarum, etsi eius occasio fuerit istorum querela contra hebraeos. Apostoli enim convocant totam communitatem ("Convocantes multitudinem discipulorum"), omnes alloquuntur "fratres," omnes invitant ut designent viros non unius coetus sed totius communitatis ("Considerate ergo, fratres, viros ex vobis boni testimonii septem"), contestantur se non posse "ministrare mensis," nulla facta distinctione inter mensas hellenistarum et Hebraeorum, approbantur a tota communitate ("Et placuit sermo coram omni multitudine") quae pariter tota eligendos designat ("Et elegerunt Stephanum. . . Hos statuerunt ante conspectum apostolorum").

4. Nulla afferri potest solida ratio, quae cogat recedere a traditionali interpretatione, descendente a prioribus Patribus inde ab Irenaeo qui utpote discipulus Polycarpi discipuli ipsius Ioannis, insignis est testis primordiorum Ecclesiae. Rationes quae pro contraria sententia obiciuntur, ad tres sequentes reduci possunt:

Prima obiectio, sive ratio, est quia ministerium ad quod septem viri ordinati sunt iam existebat, ut patet ex mentione "diaconiae sive

inde, pro commoditate ministrandi, septem viri electi sunt (Lusseau-Collomb et alii) ; septem erant praefecti seu "parnashim" quibus committebatur in pluribus locis ministerium charitatis erga pauperes (cf. *Mishnah, Mcgilla*, III. 74; *Iosephum Flavium, De Bello Judaico* II. xx. 5 [571]), vel. paulo aliter, septem esse solebant seniores sive officiales qui regebant iudaica municipia (cf. *E. Schiirer, Geschichte des jiidischen Volkes im Zeitalter Jcsu Christi*, ed. 4, II 226; *Iosephum Flavium, De Bello Iudaico* IV. viii 14 [214]).

s'Ncc videtur huic rationi sufficienter satisfacere *Viteau* cum respondet: "On demandera pourquoi l'auteur des *Actes* n'a pas noté cette institution des diacres aramaisants, tandis qu'il a rapporte en détail celle des diacres hellénisants. Tout d'abord, il y a beaucoup de choses que cet auteur n'a pas mentionnées dans son livre, qui n'est qu'un résumé, ou plutôt un choix d'événements. Puis, il l'a indiquée par une allusion à son existence au verset 1. Cette simple allusion suffisait pour une institution araméenne. Car l'église araméenne de Jérusalem est bien la pierre fondamentale du christianisme avec Pierre et avec les autres Apôtres. Mais, en tant qu'araméenne, elle est demeurée stérile; elle n'a contribué en rien à l'établissement du christianisme, en dehors de la Palestine, dans le monde gréco-romain. C'est l'élément grec, sous toutes les formes, qui a contribué à cet établissement, et c'est cet établissement par l'élément grec que l'auteur des *Actes* tient à mettre avant tout en relief dans son histoire. Les diacres actuels de notre Église sont les successeurs des diacres hellénisants, du moins pour le monde moderne qui a succédé au monde gréco-romain, et non pas des diacres aramaisants" (art. *cil.* [supra, in p. 681] 520).

ministerii cotidiani” et ex verbis apostolorum de “ministrando mensis.” Ergo etiam ministri iam existebant. Atqui tales ministri non erant ipsi apostoli, ut patet tum ex verbis “Non est aequum nos derelinquere verbum Dei et ministrare mensis” quae ostendunt apostolos oeconomico illo ministerio non attendisse, tum ex eo quod de facto non potuerunt ipsi apostoli illi attendere in tam magna communitate (3000, mox 5000 fidelium), tum ex eo quod secus querela Graecorum de negligent! ministerio in ipsos apostolos directa fuisset. Ergo tales ministri erant aliae personae ab apostolis electae, seu veri diaconi.

Respondetur hanc rationem a primo ad ultimum claudicare, supponendo praecise quod probandum est, sive aequivocando in verbis “ministerium et ministri.” Totum argumentum probat iam extitisse oeconomicum aliquod ministerium, ac ideo oeconomicos quosdam ministros, sed inde non sequitur illud ministerium fuisse etiam sacrum, quod est proprium diaconorum, ut alibi probatum est (pp. 516 sq.).

Prorsus connaturale fuit ut apostoli, ad quorum pedes inde ab initio christiani suas opes et eleemosynas afferebant (*Act.* 4. 34-37: 5. 1 sq.), in istarum administratione et distributione a quibusdam viris, praecipue iuvenibus, adiuventur, imo verisimile est tale oeconomicum officium mox commissum fuisse determinatis ac dignis ministris, a communitate fortasse designatis, qui etiam curam haberent regulationis mensarum; nec improbabile est ad tale adiutorum sive ministrorum genus pertinuisse iuvenes illos qui ad nutum S. Petri amoverunt ac sepelierunt corpora Ananiae et Saphirae (*Act.* 5. 6, 10) atque arbitrarie ex voce ἱκτεροι (v. 6) quidam adversarii inferunt eos pertinuisse ad inferiorem aliquem gradum hierarchicum, cum S. Lucas eos etiam appellet communi nomine: νεανίσκοι sive iuvenes (“Surgentes autem iuvenes [οἱ νεότεροι] amoverunt eum et efferentes sepelierunt. . . Intrantes autem iuvenes [οἱ νεανίσκοι] invenerunt eam mortuam, et extulerunt et sepelierunt.”) Fortasse etiam ex coetu horum virorum, sive iuniorum ministrorum, septem viri a plebe designati sunt ut diaconi ab apostolis instituerentur, sed nihil probat ante hanc institutionem ullos adfuisse sacros ministros in Ecclesia.

Secunda obiectio deducitur ex eo quod omnes septem illi viri habebant nomina graeca et aliunde causa recriminationis populi provenerat ex modo agendi ministrorum hebraeorum. Ergo septem viri erant omnes hellenistae. Ergo electi sunt pro solis hellenistis, secus eorum electio fuisset Hebraeis invisa et induxisset novum periculum recriminationis ex parte istorum. Ergo iam existebant diaconi hebraei, qui antea ministerium circa omnes fideles exercebant et quibus relicta fuit sola cura Hebraeorum.

Respondetur hanc pariter rationem a primo ad ultimum claudicare, duo concludens quae non necessario sequuntur. Primo enim ex hoc quod septem viri haberent nomina graeca non sequitur eos fuisse omnes hellenistas, ut fatetur ipse Knabenbauer, nam satis commune erat inter ipsos Hebraeos palestinenses ut praeter nomen aramaicum assumerent etiam graecum nomen, ut constat de ipsis galilaeis apostolis Philippo, Didymo et Andrea, necnon de Marco evangelista: nec ceteroquin id sequitur ex alia ratione quam urget Knabenbauer. seu ex eo quod causa recriminationis Hellenistarum proveniret ex Hebraeis, tum quia recriminatio non dicitur directa contra determinatos quosdam ministros sed contra Hebraeos in genere, tum ac praecipue quia illi obviari poterat eligendo diaconos quasi ex aequo ex utroque Hebraeorum et Hellenistarum coetu. Secundo, etiam si omnes illi septem fuerint hellenistae, non necessario sequitur eos electos fuisse pro solo hellenistarum ministerio, nam potuerunt a multitudine designari viros qui, pro sua sanctitate et prudentia, essent omnibus accepti quique de facto nonnisi inter numerosiora membra hellenisticae originis inventi fuerint, cum ceteroquin non ageretur nisi de inferiori quodam gradu ministerii quod regebatur altiori dominio ac vigilantia hebraicorum presbyterorum et apostolorum.

Unde quidam doctores, ut Batiffol,⁶⁰ Prat⁶¹ et Gore⁶² concedunt eos viros fuisse hellenistas nec ullam in hoc vident difficultatem. Ceterum, congruentius diceretur aliquos fuisse hebraeos et alios hellenistas, et ceteroquin certum est unum ex eis nullatenus fuisse iudaeum (seu neque hebraeum neque hellenistam) sed merum graecum. Nicolaum scilicet qui “advena antiochenus” appellatur; praeterea verisimile est aliquos inter illos, nominatim Stephanum et Philippum, quorum praedicationis ministerium mox in *Actibus* exhibetur, fuisse bilingues ac pro tanto facilius potuisse utriusque coetus gerere curam.

Tertia obiectio, eaque speciosior, quae plures non modice commovisse videtur, desumitur ex varianti lectione, sive potius additione, quam primus versiculus textus *Actuum* suscipit in Codicibus *D* et *tl* quaeque satis clare indicare videtur praeexistentiam ministrorum hebraicorum. *Codex D* (Codex Bezae Cantabrigiensis, graeco-latinus. saec. 5-6, praecipuus typus sic dicti textus occidentalis) in fine illius versiculi addit verba “In ministerio Hebraeorum [«v 17} διάκοιτὰ τῶν Ἑβραίων],” ita ut legat: “Facta est contentio Graecorum adversus Hebraeos eo quod in cotidiano ministerio viduae eorum despicerentur

⁶⁰ *Loc. cit.* (supra, in p. 684).

⁶¹ *Loc. cit.* (*ibid.*) et II 324.

⁶² *Loc. cit.* (supra, in p. 684).

in ministerio Hebraeorum.” *Codex fi* (Codex palimpsestus Floriacensis, manuscriptus latinus saec. 6, eiusdem formae occidentalis) inserit explicitiora verba “A ministris Hebraicorum,” ita ut legat: “Facta est contentio Graecorum adversus Hebraeos, eo quod in cotidiano ministerio viduae Graecorum a ministris Hebraicorum despicerentur.”

Respondetur. Disputant critici de mutua praestantia duorum textuum, occidentalis nempe (cui pertinent illi duo codices) et orientalis, tam quoad Novum Testamentum in genere quam et praecipue quoad librum *Actuum*; quidam, ut P. de Lagarde, Hilgenfeld et Clark, praeferunt formam occidentalem quoad librum *Actuum* ac propterea Clark in sua editione illius libri⁰³ inserit graece ipsam lectionem Codicis Floriacensis; alii vero, ut Lagrange,⁰¹ opponunt difficile concipi quod textus occidentalis sit melior et antiquior quoad librum *Actuum*, cum manifeste contineat textum corruptum quoad evangelia, adeoque eligunt concisorem textum orientalem ut primitivum vel fere originale; ceterum quidam addunt lectionem quoque occidentalem mereri peculiarem considerationem, quando (quod raro accidit) est altera concisior, attenta eius generali inclinatione ad proximam formam.

Quidquid sit, praefata lectio *Codicis Bezae* prima fronte suspicionem ingerit adulteratae additionis eo quod in una et eadem brevi sententia bis ferat eandem expressionem “In ministerio”; unde ultimum incisum, ex quo ipsa obiectio desumitur, haberi potest ut quaedam glossa adventitia, ceteroquin inepta et supervacanea tum ob praefati incisi repetitionem tum quia in addita declaratione “In ministerio Hebraeorum” non magis exprimitur quam quod iam colligi potest ex ipsis praecedentibus verbis de despectu Hebraeorum erga viduas Graecorum in cotidiano ministerio. Lectio autem *Codicis Floriacensis* (quae quidem his defectibus caret et logicam habet expressionem), cum a lectione *Codicis Bezae* dependere videatur, considerari potest ut quaedam istius emendatio ac simul arbitraria interpretatio, qua nempe ingeniose mutatur vox “ministerii” in vocem “ministris.” Unde merito utriusque lectionis authenticam dubiam habuit H. Coppieters,⁰⁵ nec ceterum multum illi fidet ipse adversarius Renié qui postquam dixerit: “Le texte occidental suppose qu’il existait déjà des diacres hébreux,” addit: “Si l’on ne retient pas comme représentant le texte original la leçon que le palimpseste de Fleury donne du verset, le mot de diacre n’est prononcé nulle part.”⁰⁰; quod quidem explicite admittit Vitean absque ulla dubitatione scribens: “Nous faisons remarquer que

⁰¹*The Acts of the Apostles*, Oxford 1933.

⁰³*In Revue Biblique* XLII (1933) 425.

⁰⁵*De historia textus Actorum Apostolorum* (Lovanii 1902), 140-142.

⁰⁰*Op. cit.* (supra, in p. 678) 102, 105.

l'Auteur des *Actes* ne se sert pas du mot “diacre,” pas même une seule fois; la fonction existe et le mot n'existe pas; le mot, avec son sens technique et ecclésiastique ne se trouve que dans S. Paul, *Phil.* i. 1; I *Tint*, ni, 8, 12.””

Ceterum (et haec est directa responsio obiectioni), etiam si utraque lectio authentica esset, nihil inde sequeretur in favorem sententiae de praeeexistentia diaconorum. Sermo quidem est in *Codice Bezae* de “ministerio” Hebraeorum, sed (praeterquam quod non sit directe sermo de ministris) inde non sequitur agi de sacro ministerio, quod est proprium diaconorum, quodque ex toto contextu probatur convenisse septem viris ab apostolis ordinatis; sermo praeterea est in *Codice Floriacensi* de ipsis “ministris” Hebraeorum, sed (praeterquam quod haec vox sit probabiliter mera emendatio alterius lectionis “ministerii” cui ceteroquin nonnisi accidentalem addit praecisionem) inde non sequitur eos fuisse sacros ministros, seu proprios diaconos, sicut ostenduntur esse septem viri ab apostolis ordinati, nec sequitur voces διακονία (bis repetita in *Codice Bezae*) et “ministri” (propria latini Codicis Floriacensis) acceptas fuisse in technico sensu diaconatus et diaconi, in quo ceteroquin sensu nunquam alibi in toto libro *Actuum* a Luca accipiuntur.

SUMMA DICTORUM IN HOC ARGUMENTO EX SCRIPTURA DEDUCTO, sic efferri potest: Divina origo et sacramentalitas Diaconatus ex ipsa Scriptura sufficienter eruitur, collatis quidem utrisque locis, paulino scilicet {*Phil.* 1. 1; I *Tim.* 3. 8-13) et lucano (*Ad.* 6. 1-6), qui, diversa quidem indole ac vi probativa, invicem se complent ac corroborant, ita ut primus certo exhibeat distinctum ordinem sacrum, alterum vero valde probabiliter suppleat eius sacramentalitatem, uterque tandem valde probabiliter ostendat divinam eius originem. Existencia alicuius sacri ordinis, distincti et inferioris episcopatu ac presbyteratu, certo exhibetur in primo loco, valde probabiliter in altero (maxime si attendatur traditionalis interpretatio). Divina eius origo vehementer suadetur tum ex priori tum ex altero loco, et aliunde necessario sequitur si admittatur eius sacramentalitas. Ipsa haec sacramentalitas ex priori loco non directe nec necessario sequitur, ex altero vero valde probabiliter eruitur. Unde totum Scripturae argumentum, quod attinet ad probativam eius vim, sic perstringi potest: Ex primo loco certo sequitur existere in Ecclesia aliquem ordinem sacrum, distinctum et inferiorem episcopatu ac presbyteratu, et valde probabiliter etiam sequitur ipsum esse originis divinae. Atqui in altero loco valde probabiliter proditur eius

sacramentalitas. Ergo ex Scriptura valde probabiliter deducitur existentia diaconatus tamquam divini ac sacramentalis ordinis.

Ceterum, quod huic pure scripturistico argumento deest de vi certitudinis, suppletur per argumentum Traditionis et documentorum Ecclesiae, quo certo scimus non solum diaconatum esse ordinem sacrum ac sacramentalem sed id etiam significari in ipsa Scriptura, etsi ex ipsa sola Scriptura cum certitudine probari non possit.

Quod attinet ad officia quae diaconis incumbunt, nihil fere colligi potest ex priori loco paulino, nisi quod generaliter agatur de inferioribus sive subordinatis functionibus et peculiariter quod diaconi videantur excludi ab officio docendi (nam in 1 *Tim.* 3. 1-16 qualitas “doctoris” refertur inter dotes requisitas in episcopo, non vero inter eas quae exiguntur in diacono), quod ceteroquin non est confundendum cum officio mere praedicandi seu doctrinam divulgandi. In altero vero loco *Actuum Ap.* satis clare exhibentur vel suggeruntur praecipua officia, quae de facto in subsequent! aetate, etiam subapostolica, commissa sunt diaconis, scilicet cura bonorum temporalium (*Act.* 6. 1-3), ministerium praedicationis (*Act.* 6. 8-15; 7. 1-60; 8. 5 sq. 12; 21. 8), administratio Baptismi (*Act.* 8. 12, 38), dispensatio Eucharistiae (*Act.* 6. 2).

II. QUOAD PRESBYTERATUM ET EPISCOPATUM.

De utroque hierarchico gradu simul et ad modum unius agendum est, sive ob communitatem locorum Scripturae, ne fiant inutiles repetitiones, sive ob difficultatem distinguendi in quibusdam textibus quid ad episcopos et quid ad simplices sacerdotes referatur, ut maxime patet ex disputata quaestione de identitate biblicorum “presbyterorum” et “episcoporum.”

DE SENSU ET USU UTRIUSQUE VOCIS *haec praenotanda sunt:*⁶³

Vox *πρεσβύτερος*; (unde latina transcriptio “presbyter” quae originem dedit vernaculis nominibus prete, prêtre, priest, priester) est forma comparativa vocis *πρεσβύτης*? (poetice *πρόσβυτος*: aetate proventus, senex).

" Bruders, H., *Die Verfassung der Kirche von den ersten Jahrhunderten der apostolischen Wirksamkeit bis zum Jahr 175 n. Chr.* (Mainz 1904) 348 sqq.

Deissmann, A., *Bibelstudien* (Marburg 1895) 153-155 (Extat versio anglica: *Bible Studies*, transi. A. Grieve, Edinburgh 1909); *Neue Bibelstudien* (Marburg 1897) 60-62.

Foucart, *Des associations religieuses chez les Grecs*, Paris 1873.

Holzmeister, U., ““Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat’ (1 Tim. 3, 1),” *Biblica* XII (1931) 40-50.

Lietzmann, H., “Zur altchristlichen Verfassungsgeschichte,” *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie* LV (1913) 97-153.

Marchal, L., “Évêques (Origine divine des),” *Dictionnaire de la Bible-Supplément* II (Paris 1934) 1301-1303, 1307-1309.

acceptae adiective (nam sive substantive sive adiective accipi solet) ac ideo originaliter significat seniore, natu maiorem, aetate provectiorem. Sensu derivato, significavit etiam: historice antiquiorem, seu praedecessorem. Tandem, ulteriori ac translato sensu, designavit virum dignitate vel auctoritate provectiorem seu insigniorem (senatorem), eo quod, apud antiquos populos, et nominatim apud Iudaeos, senes magnum exercerent influxum in rei publicae regulatione vel directione." Vox sub duplici forma occurrit, scilicet *πρίσβνπροτ* et *πρίσβντίριον* (collegium presbyterorum); ceterum huic alterae formae aequivalet ipsum plurale collectivum prioris formae οἱ *πρίσβν-προι*. Ab usu pagano hellenico vox transivit in frequentem usum iudaicum (praecipue sub tertia acceptione, seu ut titulus dignitatis) et exinde connaturaliter descendit in usum Christianum, in ipsa Scriptura consignatum; nec ulla est necessaria aut probabilis ratio deducendi originem huius vocis apud Christianos immediate ex ipso usu pagano, puta ex Graecia, ut vult A. Deissmann,⁷⁰ vel ex Aegypto, ut praefert M. L. Strack.⁷¹

In usu pagano vox *πρατβντίρο*¹ non raro adhibetur in ipsa tertia acceptione viri in dignitate et auctoritate constituti, sive in sensu profano, ut cum agitur de quibusdam collegiis privatis Graecorum, sive in sensu sacro, ut apud sacerdotalia collegia dei aegyptiaci Soknopaios in quibus presbyteri videntur rei pecuniariae curam habuisse. Praecipue in aegyptiacis documentis mentio occurrit tum de presbyteris, qui munere civili fungerentur, tum de presbyteris sacris *πρίσβνῆροι λερευ*; ceterum urbes Asiae Minoris communiter regebantur per aliquem senatum (*γερονσίαν* vel *πρεσβυπκόν*²), cuius membra vocabantur *γέροντες* vel *πρεσβύτεροι*.³

Prat, F., *La théologie de Saint Paul* I (éd. 33, Paris 1942) 470sq., in nota; "Évêques," *Dictionnaire de théologie catholique* V-2 (Paris 1913) 1658 sq., 1696.

Résille, J., *Les origines de l'épiscopat* (Paris 1894) 152-159.

Zorell, F., *Lexicon graecum Novi Testamenti* (ed. 2, Parisiis 1931) 493 sq., 1115-1117, ad voces *ἐπισκοπῶ, ἱπισκοπή, ἐπίσκοπο, πρεσβυτέριον, πρεσβύτερος*.

¹ *Dan.* 13. 45, 50: "Suscitavit Dominus spiritum sanctum pueri iunioris [rewrcpoi], cuius nomen Daniel. . . Dixerunt ergo ei senes [^ο *πρεσβύτεροι*]; Veni et sede in medio nostrum et iudica nobis, quia tibi Deus dedit honorem senectutis (τὸ *πρεσβείαν*). Venerabilitatem et dignitatem vetustatis extollit *Clemens Alex.*, inquiens inter alia: "Quicquid . . . est excedens, Lgnosticus, i.e. sapiens] existimat esse honorabile pro dignitate: et in rebus quidem sensibilibus, esse honorandos magistratus et parentes, et omnem seniore[m] [*πρεσβυτέρων*]" (*Stromata* 7. 1, *MG* 9. 403).

² *Bibelsludien* (Marburg 1895) 154.

³ "Die Müllerinnung in Alexandrien," *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* IV (1903) 230 sq.

"Collegium seniorum, civili munere insignitorum, diversa nomina assumpsit pro variis nationibus vel societatibus: Romae, *senatus* et senatores (quas voces adoptarunt moderna occidentales societates); Sparte *γερονσία* et *γέροντες* (voce *γερονσία* utitur sat frequenter ipsa versio LXX ad designandum ipsum concilium israeliticum: *Ex.* 3. 16, 18; 4. 29; *Deut.* 19. 12; 2 *Mach.* 1. 10; 11. 27, semel etiam *Lucas, Act.* 5. 21, ad designandos seniores Synedrui; cf. infra); in Anglia, *ciders* vel *eldermen* (quam vocem assumunt moderna sectae protestanticae); in Arabicis regionibus, *cheikh*.

⁷⁰ Cf. *Corpus inscriptionum graecarum* II, nn. 2220 sq.

In usu biblico A. T. (versio LXX) vox Ἰπρ᾿σβύτιροι (vertens hebraicam hazzeqenim) adhibetur non solum in prima ac originali acceptione provectioris aetate (*Gcn.* 18. 11: “Erant autem ambo | Abram et Sara] senes [πρεσβύτεροι] provectaeque aetatis”; 19.4: “Viri civitatis vallaverunt domum [Lot] a puero usque ad senem [ἀπο νεανίσκων (*ω* *Trpecrfivrépov*), omnis populus simul”; *Dan.* 13. 5: “Et constituti sunt de populo duo senes [Ἰπρ᾿σβυτζροι] iudices in illo anno”; *ibid.* 13. 28, 34, 61, infra cit., ter adhibetur originalior vox πρεσβύτη'), sed etiam in tertia ac signanti acceptione viri auctoritate pollentis in toto populo israelitico aut in aliqua particulari civitate, ut patet ex pluribus textibus mox citandis, qui respiciunt varias aetates historiae iudaicae, ante et post exodum, ante et post captivitatem, usque ad romanam dominationem qua fit accessus ad N. T. Semel (1 *Esd.* 6. 14) vox πρεσβύτεροι videtur accipi pro ipsis “sacerdotibus” atque ita vertitur in Vulgata. Quandoque pro πρᾶτβύπρο ponitur originalis vox πρεσβύτην (*Dan.* 13. 28, 34. 61) et pro plurali colectivo οἱ προσβύτζροι adhibetur vox abstracta, diversae tamen originis, γερονσία (senatus: presbyterium) (*Ex.* 3. 16, 18; 4. 29; *Deut.* 19. 12; 2 *Mach.* 1. 10; 11. 27). In Vulgata γίρονσία vertitur per seniores vel senatum, πρεσβύτεροι vero per seniores, vel presbyteros (1 *Esd.* 6. 7; *Iudith* 6. 20; *Dan.* 13. 28, 34, 61), semel per sacerdotes (1 *Esd.* 6. 14).

Ex. 3. 15-18: “Dixitque iterum Deus ad Moysen: . . . Vade et congrega seniores [τ᾿ν γερουσίαν] Israel . . . ingredierisque tu et seniores Israel [*γ* γερονσία Ἰσρατ/λ] ad regem Aegypti.” *Ibid.* 4. 29: “Veneruntque simul [Moyses et Aaron] et congregaverunt cunctos seniores [τῖ/ν γερουσίαν] filiorum Israel.” *Ibid.* 19. 7: “Venit Moyses et convocatis maioribus natu populi [του πρισβντίρον του λαού].” *Num.* 11. 16: “Et dixit Dominus ad Moysen: Congrega mihi septuaginta viros de senibus Israel [ἀπο τών πρεσβυτέρων Ἰσραήλ].” *Deut.* 19. 12: “Mittent seniores civitatis illius [*γ* γερονσία τη πόλεω αὐτοῦ].” *Ruth* 4. 2: “Tollens autem Booz decem viros de senioribus [πρεσβυτερών] civitatis.” 1 *Esd.* 6. 7, 8, 14: “A duce iudaeorum et a senioribus [οἱ πρεσβύτεροι] eorum. . . A presbyteris [πρεσβυτερών] iudaeorum. . . Fecerunt autem filii Israel sacerdotes [οἱ πρεσβύτεροι] et levitae et reliqui filiorum transmigrationis dedicationem domus Dei.” *Ibid.* 10. 14: “Principes [ἀρχοντε] in universa multitudine . . . seniores [πρεσβύτεροι] per civitatem et iudices eius.” *Iudith* 6. 20: “Et, vocatis omnibus presbyteris [πρεσβυτε'ροι] *Dan.* 13. 5, 28, 34, 61: “Et constituti sunt de populo duo senes [πρεσβύτεροι] iudices in illo anno, de quibus locutus est Dominus, quia egressa est iniquitas de Babylone a senioribus [πρεσβυτερών] iudicibus. . . Cumque venisset populus ad loachim virum eius [i.e. Susannae], venerunt et duo presbyteri

[πρίσ'νται] pleni iniqua cogitatione. . . Consurgentes autem duo presbyteri [πρεσβύται] in medio populi. . . Consurrexerunt [omnes de plebe] adversus duos presbyteros [πρεσβί'τα].” 2 *Mach.* 1. 10: “Populus, qui est Ierosolymis et in Iudaea senatusque [γερουσία] et Iuda.” *Ibid.* 11. 27: “Rex Antiochus senatui [τῇ γερουσίᾳ] Iudaeorum et ceteris Iudaeis salutem.”

In usu biblico *N. T.* vox *πρεσβυτήρ* adhibetur in triplici supradicta acceptione:

Primo nempe pro *natu maiore* (sene, seniori), in oppositione ad *νῶτιμος* vel νεανίσκος. *Luc.* 15. 11, 25: “Dixit adolescentior [νεώτερο] patri. . . Erat autem filius eius senior [ὁ πρεσβυηροκ] in agro.” *Io.* 8. 9: “Audientes autem [Scribae et Pharisei] unus post alium exhibant, incipientes a senioribus [πρεσβυτερών].” *Act.* 2. 17: “Et iuvenes [οἱ νεανίσκοι] visiones videbunt, et seniores [οἱ πρεσβύτεροι] vestri somnia somniabunt.” 1 *Tim.* 5. 1 sq.: “Seniorem [πρεσβυτερω] ne increpaveris, sed obsecra ut patrem; iuvenes [νεωτέρου] ut fratres; anus [πρεσβυτέρα] ut matres; iuenculas [νεωτέρα] ut sorores.” 1 *Pet.* 5. 5: “Adolescentes [νεώτεροι], subditi estote senioribus [πρεσβυτε'ροι].”⁷⁵ Quandoque adhibetur etiam originalis vox πρεσβύτε: *Tit.* 2. 1, 2, 4, 6: “Senes [πρεσβυ'τα] ut sobrii sint . . . ; anus [πρεσβυτιδα] similiter in habitu sancto . . . ut prudentiam doceant adulescentulas [τὰ νέα]. . . Iuvenes [τοῦ νεωτέρου] similiter hortare ut sobrii sint.” *Philcm.* 9: “Obsecro . . . , ut Paulus senex [πρεσβύτε] .”

Secundo, adhibetur pro viro historice antiquiore (*praedecessore*; antiquo legis doctore). *Mat.* 15. 2: “Quare discipuli tui transgrediuntur traditionem seniorum [πρεσβυτερών]?” *Marc.* 7. 3, 5: “Tenentes traditionem seniorum. . . Quare discipuli tui non ambulant iuxta traditionem seniorum . . . ?” *Hcbr.* 11. 2: “In hac enim [fide] testimonium CONseCUti SUNt Senes [οἱ πρεσβύτεροι].”

Tertio, adhibetur pro viro *dignitate et auctoritate pollente* (senatore), sive in synagoga sive in communitate Christiana.

De dignitariis synagogae, qui una cum principibus sacerdotum et scribis, tanquam traditionum custodes, erant membra ipsius synedrii hierosolymitani,⁷⁰ agitur in *Mat.* 16. 21; 21. 23; 26. 3, 47, 57; 27. 1,

* CT. *Act.* 5. 6, 10, supra cit. in p. 686.

“Attamen, iuxta alios et probabilius, seniores hic accipiuntur in sensu hierarchico, et quidem christiano, de quo infra.

” Etiam praepositi particularium communitatum palaestinensium vocabantur presbyteri, idque satis clare ostendit *Lucos* 7. 3: “Intravit [Iesus] Capharnaum. . . Et cum [centurio] audisset de Iesu, misit ad eum seniores [πρεσβυτε'ροι] Iudaeorum rogans eum, ut veniret et salvaret servum eius. At illi cum venissent ad Iesum, rogabant eum sollicito dicentes ei: Quia dignus est ut hoc illi praestes; diligit enim gentem nostram et synagogam ipse aedificavit nobis.” Idem evangelista 4. 20 (cf. *Lc.* 13. 5) loquitur de

3, 12, 20, 41; 28. 11 sq.; *Marc.* 8. 31; 11. 27; 14. 43, 53; 15. 1; *Luc.* 9. 22; 20. 1; 22. 52, 62; *Act.* 4. 5, 8, 23; 6. 12; 22. 5; 23. 14; 24. 1; 25. 15. In his locis Vulgata nunquam vertit “presbyteri” sed “seniores” vel “maiores natu.” In quinque locis occurrit emphatica expressio: seniores populi (οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ) (*Mat.* 21. 23; 26.3, 47; 27. 1; *Luc.* 22. 62, ubi tamen adhibetur derivata vox το πρεσβυτερῶν τοῦ λαοῦ quam vidimus supra in V. T., seu *Ex.* 19. 7 et *Num.* 11. 16). Derivata ipsa vox πρεσβυτερῶν bis occurrit, loco ipsius pluralis nominis [οἱ πρεσβύτεροι] (*Luc.* 22. 62; *Act.* 22. 5; tertia vice ipsa occurrit in 1 *Tim.* 4. 14 sed in sensu christiano); praeterea semel iidem presbyteri collective vocantur γερουσία sicut in supradictis locis A. T. (*Act.* 5. 21: “Adveniens autem princeps sacerdotum et qui cum eo erant convocaverunt concilium et omnes seniores [το συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν] filiorum Israel”).

In praefatis textibus vox πρεσβυτερο copulatur cum aliis vocibus quibus aliae duae supradictae synedrii dignitates communiter designantur, scilicet ἀρχιερεῖ (principes sacerdotum) et γραμματεῖ (scribae), ita ut tres sequentes copulationes resultent, quarum prima videtur esse completa expressio constitutionis sive membrorum iudaici synedrii:

ἀρχιερεῖ γραμματεῖ πρεσβύτερ ι; *Mat.* 16. 21 (“Senioribus et Scribis Ct principibus sacerdotum [τῶν πρεσβυτερῶν καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων]”); 26. 57 (hic tamen inducitur unus tantum princeps sacerdotum: “Iesum duxerunt ad Caiphā principem sacerdotum, ubi scribae et seniores convenerant”); 27. 41; *Marc.* (in omnibus locis supra relatis) 8. 31; 11. 27; 14. 43, 53; 15. 1; *Lue.* 9. 22; 20. 1; 22. 52 (hic tamen, loco scribarum nominantur magistratus templi: “Principes sacerdotum et magistratus templi [στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ] et seniores”); 22. 66 (hic tamen pro πρεσβύτεροι ponitur derivatum singulare πρεσβυτερίου: “Convenerunt seniores plebis [πρεσβυτερῶν τοῦ λαοῦ] et principes sacerdotum et scribae”); *Act.* 4. 5 (hic tamen pro ἀρχιερεῖ ponitur aequivalens ἄρχοντε; “Principes [ἄρχοντε] eorum et seniores et scribae”).

ἀρχιερεῖ πρεσβύτεροι (forte hi comprehendunt etiam scribas): *Mat.* 21. 23 (“Principes sacerdotum et seniores populi [οἱ ἀρχιερεῖ καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ]”); 26. 3, 47; 27. 1, 3, 12, 20; 28. 11 sq.; forte *Luc.* 22. 52 (nuper cit.); *Act.* 4. 8 (hic tamen adhibetur vox ἄρχοντε pro ἀρχιερεῖ; “Principes populi [ἄρχοντε τοῦ λαοῦ] et seniores”); 4. 23; 22. 5 (ubi tamen nominatur unus tantum princeps sacerdotum: “Sicut

ministro νπηρίτηι qui inserviebat in synagogis. Eandem presbyteri appellationem viguisse etiam in synagogis dispersionis non satis constat. De quarum synagogarum organizatione confer dicta superius (p. 510 septies, ubi de *Act.* 6. 6, et p. 631, ubi de theoria Holtzmann). Quoad constitutionem vero ipsius synedrii Hierosolymitani confer Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi* II (Leipzig 1907) 245-267.

princeps sacerdotum mihi testimonium reddit et omnes maiores natu"; cf. 5. 21, supra cit.) ; 23. 14; 24. 1; 25. 15.

γραμματὰ πρεσβύτεροι.: *Act.* 6. 12 ("Commoverunt itaque plebem et seniores et scribas [του πρισβντίρον και Tors ypappa.Tfi']"y, forte *Mat.* 26.57 (nuper cit.).

De dignitariis communitalis Christianae sub nomine πρεσβύτεροι. sermo est tantum in *Actibus* et *Epistolis*, ubi frequentissime, sin minus semper, occurrit haec hierarchica acceptio (excipiuntur enim pauci textus supra relati, i.e. *Act.* 2,17; 1 *Tim.* 5. 1 sq.; 1 *Pct.* 5. 5?; *Hebr.* 11. 2). Prima vice occurrit in *Act.* 11. 30. Vox πρεσβύτεροι in Vulgata vertitur vel per maiores natu (semel, *Act.* 20. 17), vel, ac frequenter, perseniores (*Act.* 11. 30; 15. 4, 6, 22, 23, 41; 16. 4; 21. 18; 1 *Pet.* 5.1, 5; 2 *Io.* 1; 3 *Io.* 1; addi potest *Apoc.* 4. 4, 10; 5. 5-14; 7. 11, 13; 11. 16; 14. 3; 19. 4, ubi agitur de hierarchia caelesti), vel, ac pariter frequenter, per presbyteros (*Act.* 14. 23; 15. 2; 1 *Tim.* 4. 14; 5. 17, 19; *Tit.* 1. 5; *Iac.* 5. 14); quando non agitur de sensu hierarchico numquam in Vulgata vox πρεσβύτεροι vertitur per presbyteros.

Act. 11. 30: "Mittentes [eleemosynas] ad seniores [rpea/Wpois] per manus Barnabae et Sauli."

Act. 14. 22 (ordinatio presbyterorum): "Et cum constituissent illis per singulas ecclesias presbyteros [χεφοτον^σαντι πρεσβυτερου] et orassent cum ieiunationibus, commendaverunt eos Domino."

Act. 15. 2, 4, 6, 22, 23, 41 (Concilium hierosolymitanum: "Statuerunt ut ascenderent Paulus et Barnabas et quidam alii ex aliis ad apostolos et presbyteros [αποστόλου και πρί<τ/?υτ<ρου] in Hierusalem super hac quaestione. . . Suscepti sunt ab ecclesia et ab apostolis et senioribus. . . Conveneruntque apostoli et seniores [οι από<τολοι και οί πρεσβύτεροι] videre de verbo hoc. . . Placuit apostolis et senioribus cum omni ecclesia, eligere viros ex eis et mittere Antiochiam . . . , scribentes per manus eorum: Apostoli et seniores fratres his, qui sunt Antiochiae. . . Perambulabat autem [Paulus] Syriam et Ciliciam confirmans ecclesias, praecipiens custodire praecepta apostolorum et seniorum" (Hoc ultimum Vulgatae incisum deest in quibusdam graecis codicibus).

Act. 16. 4: "Cum autem pertransirent [Paulus et Timotheus] civitates, tradebant eis custodire dogmata, quae erant decreta ab apostolis et senioribus, qui erant Hierosolymis."

Act. 20. 17: "A Mileto autem mittens Ephesum vocavit [Paulus] maiores natu Ecclesiae [του πρεσβύτεροι π) «κλψπα]."

Act. 21. 18: "Et cum venissemus Hierosolymam . . . introibat Paulus nobiscum ad Iacobum, omnesque collecti sunt seniores."

1 *Tim.* 4. 14: “Noli negligere gratiam, quae in te est, quae data est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterii.” Hic pro plurale οἱ πρεσβύτεροι adhibetur singulare categoriae το πρίσβυτιρων quod semel tantum occurrit in sensu hierarchico Christiano, bis vero pro hierarchia iudaica, ut notatum est supra (p. 694).

1 *Tim.* 5. 17, 19: “Qui bene praesunt presbyteri [πρεσβύτεροι] duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in verbo et doctrina. .. Adversus presbyterum [κατὰ πρ&τβυτίρον] accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.”

Tit. 1. 5: “Huius rei gratia reliqui te 'Cretae, ut ea, quae desunt, corrigas et constituas per civitates presbyteros [καταστήσω πρίσβυτιρον] sicut et ego disposui tibi.” Ut notavimus supra (p. 693), in *Tit.* 2. 1, 2, 4, 6, Apostolus loquens de provectoribus aetate, abstinet a voce πρεσβύτερο, adhibens πρίσβυτη.

Iac. 5. 14: “Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros ecclesiae [τοῦ πρίσβυτιρον<! τβ εκκλησία] et orent super eum ungentes eum oleo in nomine Domini.”

1 *Pct.* 5. 1, 2, 5: “Seniores [πρεσβυτέρα] ergo, qui in vobis sunt, obsecro consenior [συμπρεσβύτερο] et testis Christi passionum . . . : pascite qui in vobis est gregem Dei, providentes [επισκοποῦντε] non coacte, sed spontanee secundum Deum. . . . Adolescentes [νεότεροι] subditi estote senioribus [πρεσβυτεροι].” De hierarchico sensu ultimi versiculi (v. 3) non conveniunt expositores; quidam enim intelligunt natu minores et natu maiores, alii (ut Cornelius a Lapide et Fillion) clericos inferiores et presbyteros, alii (ut Beda et Estius) laicos, cum clericis inferioribus, et presbyteros.

2 *Io.* 1: “Senior [ὁ πρεσβύτερο] Electae et natis eius, quos ego diligo in veritate.”

3 *Io.* 1: “Senior [ὁ πρεσβυτέρα] Gaio carissimo, quem ego diligo in veritate.”

Apoc. 4. 4, 10; 5. 5, 6, 8, 11, 14; 7. 11, 13; 11. 16; 14. 3; 19. 4, agitur de vigintiquatuor senioribus [πρεσβυτεροι] stantibus ante thronum Dei ac varios actus cultus exhibentibus. Quidquid sit de varia et allegorica illorum interpretatione, certe non agitur de mero sensu aetate provectorum aut tempore antiquorum, sed de quadam excellentiori dignitate in caelesti hierarchia, ac pro tanto hunc locum hic appendimus.

Vox ἐπίσκοπο (unde latina transcriptio “episcopus” quae originem dedit modernis nominibus vescovo, obispo, évêque, bishop, bischof) etymologice ducitur ab ἐπί = super, et σκοπεῖν = inspicere vel observare (unde super-inspicere, seu attente inspicere, observare, perlustrare)

adeoque originaliter significat inspectorem, speculatorem, perlustratorem, et per derivationem, addito conceptu auctoritatis conceptui cognitionis, praefectum, praesidem, iudicem, peculiariter in sensu alicuius muneris subordinati et intermedii inter supremum magistratum et populum (ut inspectoris seu superintendentis, iuxta modernas acceptiones, vel gubernatoris, vel ducis exercitus). Sub triplici autem forma in usu tam pagano quam biblico adhibetur, scilicet sub forma verbali <%10K0Π«V (inspicere, praeesse), sub forma substantiva abstracta ἰτησκοτή] (inspectio, praefectura) et sub forma substantiva concreta seu personali ἰπισκοπο (inspector, praefectus).

In usu pagano, seu in litteratura Graecorum, ea vox sub triplici praedicta forma non infrequenter occurrit.

Ἐπισκοπαμ significat vel mente considerare seu perpendere (Plato, Xenophon, Aristoteles) vel attente ac provide inspicere seu perlustrare rem quae mea interest aut cuius cura mihi commissa est, uti rempublicam, milites, aegrotos (Plato, Xenophon, Demostenes); quandoque ipse Deus dicitur ἰπισκοπᾶν (Aristophanes).

Adhibetur sat frequenter in formulis salutationis epistolaris, ut constat ex *Oxyrhynchensibus* papyris (circa initium erae christianae)."

ἘπισκΓττ^ vero rarissime occurrit, numquam quidem apud paganos scriptores ante Christum (etsi frequentissime legatur in V. T. versione LXX), bis tantum post Christum, i.e. apud *Lucianum* saec. 2 (*Dialogus deorum* 20. 6; ubi accipitur in sensu visitationis) et in una *inscriptione* regionis Haurân,⁷⁸ in qua accipitur pro custodia aedificii. In papyris *Tebtymensibus* (saec. 2 a. Ch.) occurrit cognata vox «πισκοπίῃα in sensu visitationis regis.⁷⁰

Ἐπισκοπο est frequentioris usus tum in originali conceptu merae cognitionis, seu viri inspicientis, considerantis, observantis (peculiariter apud philosophos), tum in derivato sensu curam rerum habentis (Homerus, *Ilias* 22. 255; *Odys.* 8. 163), quo sensu a poetis et philosophis dicitur de ipsis diis quatenus curam gerunt hominum eorumque eventus, civitates ac templa protegunt (Homerus, *loc. cit.*; Pindarus, *Olymp.* 14. 5; Plutarchus, *Quaest. grace.* 47; Callimachus, *Hymn. Art.* 38; pariter exegeta et philosophus iudaeus Philo idem nomen tribuit ipsi Deo, *De Somniis* 1. 15. 91: « τῶν ὅλων «τίσκοπο, omnium rerum episcopus), tum in derivato ac tecnico sensu viri publicum aliquod munus exercentis.

"Cf. B. P. Grenfell et A. S. Hunt, *The Oxyrhynchus Papyri* (London ISQSsq.) II 294. 31; IV. 743. 43.

* Apud G. Dittenberger, *Orientis graeci inscriptiones selectae* (Leipzig 1902-1905), n. 614. 8.

nThe Tebtunis Papyri (London 1902) I. 5. 189.

De cuius tamen muneris indole diversimode indicant eruditi in eorum interpretatione textuum vel inscriptionum in quibus nomen episcopi occurrit (praecipue inscriptionum Syriacarum, quae frequentius illud referunt⁸⁰); non constat nempe utrum tale munus vigeret etiam in collegiis religiosis, an tantum in civili societate et utrum referretur peculiariter ad administrationem ipsius rei pecuniariae (ut contendit Hatch ex fine defendendi suam peculiarem opinionem de origine christiani episcopatus; cf. supra, p. 637) an potius ad aedificationem monumentorum aut ad disciplinarem vigilantiam circa legum observantiam. Apud *Athenienses* nomine episcoporum designantur inspectores sive commissarii missi in exterarum colonias aut confederatas civitates,⁸¹ et in simili determinato sensu adhibetur semel in ipsa Scriptura 1 *Mach.* 1.51 (infra cit.), ubi legati seu commissarii, a rege Antiocho missi in iudaeam ad exequenda eius decreta, vocantur episcopi. *Rhodi* saec. 2 a. Ch. inter municipales officiales, et saec. 1 inter custodes templi, episcopi nominantur.⁸² Plutarchus (saec. 1 p. Ch.) pontificem romanum vocat custodem seu episcopum Vestalium (*Numa* 9. 5 : τῶν ἱερῶν παρθένων ἐπίσκοπο '); inter scriptores latinos *Cicero* videtur graecam nominis consuetudinem testari cum scribit: "Vult me Pompeius esse, quem tota haec Campania . . . habeat ἐπίσκοπο, ad quem dilectus et summa negotia referatur" (*Ep. ad Atticum* 7. 11. 5).

Ceterum, difficultas determinandi munus talium episcoporum debetur tum amplitudini nativae significationis vocis tum ipsi rariori usui illius, nam frequentissimum ac determinatum nomen publicorum et administrativorum officialium apud Graecos fuit ἐπιμελητή (curam gerens, inspector, administrator, anglice "manager," ab ἐπιμελεσθαι = curo, curam gero; cf. *Luc.* 10. 34 sq.; 1 *Tim.* 3. 5).⁸³

In usu biblico *A. T.* (versio LXX) eadem vox sub triplici praedicta firma multo frequentius occurrit quam in documentis paganis; quod quidem valde probabilis ratio est quare in *N. T.* assumpta fuerit vox ἐπίσκοπο, magis in usu apud iudaeos hellenizantes, praecognata voce ἐπιμελητή, ab ipsis proprie dictis Graecis frequentissime ac veluti technice usitata.

⁸⁰ Cf. *Corpus inscriptionum graecarum*, nn. 40, 50, 73, 73b, 329, 731. Praecipuarum ex his inscriptionibus mentionem habes apud Réville, Deissmann, Prat et Marchai, *operibus citatis* (supra, in pp. 690sq.). Adde C. Fossey, "Dédicace de El-Burdj," *Bulletin de correspondance hellénique* XIX (1895) 306, quem laudavimus supra (in p. 637).

⁸¹ Cf. Gilbert, *Handbuch der griechischen Staates Alterthümer* (ed. 2) I 481, B. Haussoilier, "Episcopos," *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* (ed. Daremberg et Saglio) II-1. 698 sq.

⁸² Cf. G. Dittenberger, *Sylloge inscriptionum graecarum* (Leipzig 1915-1920) II 619; IL von Gaertringen et W. R. Patton, *Inscriptiones graecae insularum Maris Aegaei* (Berlin 1895) I 49, 50, 731; A. Deissmann, *Neue Bibelstudien* (Marburg 1897) 57.

⁸³ Cf. Réville, *loc. cit.* (supra, in p. 491); Dittenberger, *ibid.* IV 345 sq. (ad voces ἐπιμελεία, ἐπιμελλω, ἐπιμελητή!); C. Spicq, *Les épîtres pastorales* (Paris 1947) 88. in nota.

Ad rem *RĒVILLE*: “Étant ainsi fixes sur la signification que le terme «πιμεληττ/ ou ἐπίσκοπο avait pour un Grec contemporain de saint Paul, nous observons ensuite que si, chez les Grecs proprement dits, le mot *épiniélète* était beaucoup plus usité que son synonyme *episkopos*, il a dû en être tout autrement chez les Juifs hellénisés et en general chez tous ces hellénistes dont le langage nous est connu par la *Version des LXX*, par les écrits judéo-alexandrins, ou par un certain nombre d'oeuvres chrétiennes primitives. Ici, le terme *épiniélète* est très rare, tandis que celui d'*episkopos* est très fréquent, de meme que les mots *ἐπισκοπάν* et *ἀποσκοπη*. Dans la *Version des LXX* la comparaison avec l'original hébreu permet de serrer de plus près la signification précise de ces expressions. Leurs diverses acceptions ... se groupent toutes autour de l'idée centrale d'*inspection*. Qu'il s'agisse de l'Éternel ou des hommes, du gouvernement du monde ou du commandement des troupes, de la punition des méchants ou de la récompense des fidèles, de la surveillance des constructions ou du recensement des peuples, *Υἱπισκοπτη* consiste dans la surveillance, le contrôle exercé sur les hommes et sur les choses pour que l'ordre soit maintenu, pour que la volonté du maître ou la loi soit observée, et que chacun reçoive la rétribution de ses actes.

“Il y a ainsi la plus intime analogie entre la notion que le mot ἐπίσκοπο éveillait dans l'esprit d'un helléniste, familiarisé avec le texte grec de l'Ancien Testament, et celle que les Grecs païens exprimaient plus volontiers par le terme επιμελητή. Cette différence de dénomination ne pouvait pas les induire en confusion; il n'y avait pas d'uniformité dans la constitution des sociétés religieuses privées, pas plus que dans celle des cités ou des groupements civils. Comme l'observe fort bien M. Foucart, l'organisation de ces sociétés dispersées et indépendantes les unes des autres, est loin d'être identique. On y retrouve partout des fonctions analogues, parce que les besoins et les nécessités auxquels il faut donner satisfaction sont à peu près partout les mêmes; mais leurs titres varient dans les différentes sociétés, et elles sont partagées entre un nombre plus ou moins grand de personnes. Lecteurs assidus de l'Ancien Testament grec, les hellénistes parmi lesquels se recrutèrent les premières communautés pauliniennes choisirent de préférence la dénomination consacrée par les documents religieux qui faisaient autorité pour eux.”⁸⁴

Verbum *ἐπισκοπάν* saepe occurrit v. g., in sensu habendi specialem curam, ut *Deut.* 11. 12: “[Palaestina est terra] quam Dominus Deus tuus semper invisit [ἐπισκοπεῖται] et oculi illius in ea sunt a principio anni usque ad finem eius,” vel visitandi per punitionem, ut *Prov.* 19. 23: “Timor Domini ad vitam, et in plenitudine commorabitur absque visitatione [οὐκ ἐπισκοπεῖται] pessima.” Quandoque occurrit derivatum verbum *Επισκέπτομαι* (inspicio, inviso), *Num.* 27. 16; *Ruth* 1. 6: *Psal.* 58. 6.

Vox abstracta *Επισκοπή*, vertens fere semper hebraicam vocem *pâqad* vel aliam ab ea derivatam, occurrit 47 vicibus in variis cognatisque sensibus, nempe curae seu vigilantiae, *Num.* 4. 16 (“Super quos erit Eleazar [ἐπίσκοπο? Ἐλεάζαρ] filius Aaron sacerdotis, ad cuius curam [7) ἐπισκοπή] pertinet oleum ad concinnandas lucernas”); sollicitudinis, *Gen.* 1. 24, 25; *Ex.* 3. 16; 13. 19; *Sap.* 4. 15; *Is.* 23. 17; iudicii, *Sap.* 2. 20; 3. 7; 7. 13; 14. 11; 19. 5; *Eccli.* 18. 20; 23. 34; providentiae divinae, *Gen.* 50. 24 (“Deus visitavit vos [Ἐρ τῇ Επισκοπῇ ἢ ἐπισκεν' ,ται ὁ].

⁸⁴*Op. cit.* (supra, in p. 491) 157-159.

0εò i-^]”), *lob.* 6. 14; 7. 18; 10. 12; 24. 13; 24. 14; *Prov.* 29. 13; divinae punitionis vel iudicii, *Lev.* 19. 20; *lob.* 31. 14; 34. 9; *Eccli.* 16. 18; *Is.* 10. 3; 24. 22; 29. 6; *Ier.* 8. 15; 10. 15; census populi, *Ex.* 30. 12; *Num.* 1. 21; 7. 2; 14. 29; 26. 22 (hic ponitur variatio επισκοφ); 43; functionis sive dignitatis indeterminate, *Psal.* 108. 8 (“Fiant dies eius pauci, et episcopatum eius [τφ- ἐπισκοιήν αὐ^{TM}ῶ] accipiat alter”; quae ultima verba citantur in *Act.* 1. 20). Etiam in praefato loco *Num.* 4. 16 legi potest quaedam functio sacra.

Nomen ipsum concretum ἐπισκεπο , vertens nomen hebraicum *pâqid* vel *peqouddâh*, occurrit 14 vicibus (semel in Vulgata vertitur ipsa voce “episcopus,” 2 *Esd.* 11. 22) in sensu praepositi, sive profani sive religiosi, nempe: custodis, 4 *Reg.* 11. 18: “Et posuit sacerdos custodias [Επισκόπου] in domo Domini”; inspectoris vel praepositi super res aut opera manualia vel circa observationem legis, *Num.* 4. 16 (nuper cit.), 2 *Par.* 34. 12, 17: “Erant autem praepositi [ἐπισκοποὶ] operantium lahath et Abdias. . . Argentum quod repertum est in domo Domini conflaverunt, datumque est praefectis [ἐπισκόπων] artificum et diversa opera fabricantium,” 1 *Mach.* 1. 46 sq.: “Et misit rex libros per manus nuntiorum [ἐπισκόπου] in Jerusalem et in omnes civitates Iuda, ut sequerentur leges gentium terrae, et prohiberent holocausta et sacrificia et placationes in templo Dei”; ducis exercitus, *Num.* 31. 14: “Iratusque Moyses principibus [ἐπισκόποι] exercitus . . . ,” 4 *Reg.* 11. 15: “Praecepit autem Ioiada centurionibus [ἐπισκόποι] qui erant super exercitum”; *Iudie.* 9. 28: “Constituit principem [ἐπισκοπον] Zebul servum suum super viros Emor”; magistratus, *Is.* 60. 17: “Ponam visitationem tuam pacem et praepositos [ἐπισκόπου] tuos iustitiam”⁸⁵; capitis seu praepositi alicuius coetus, 2 *Esd.* 11. 9, 14, 22: “Et Joël filius Zechri praepositus [ἐπισκοπο] eorum. . . Et praepositus [ἐπίσκοπο] eorum Zabdiel. . . Et episcopus levitarum [ἐπίσκοπο λευιτῶν] in Jerusalem Azzi filius Bani”; bis nomen episcopi tribuitur ipsi Deo, *lob.* 20. 29: “Jiaec est pars hominis impii a Deo, et hereditas verborum eius a Domino [παρά τοῦ ἐπισκόπου]” (ubi nomen episcopi vertit originale hebraicum EI: Deus) et *Sap.* 1. 6, ubi Deus vocatur cordis episcopus seu cordis scrutator: “Quoniam renum illius testis est Deus et cordis illius scrutator [ττ/ καρδία αὐτοῦ ἐπίσκοπο] est verus et linguae eius auditor.”

In usu biblico N. T. eadem vox sub triplici sua forma adhibetur, probabiliter per derivationem ex ipsa versione LXX A. T., concurrente ipso usu Iudaeorum hellenizantium, cum eadem ceteroquin versione A. T. connexo.

*⁸⁵Ut notatum est in art. 1 (p. 230), Clemens Romanus, Irenaeus, Hieronymus et Chrysostomus, haec verba accipiunt ut prophetiam de institutione praelatorum Ecclesiae.

Verbum *Ἰπισκόπαν* bis occurrit, semel pro inspicere, providere, cavere ne, *Hcb.* 12. 15: “Contemplantes [ἀτισκοποῦντM] ne quis desit gratiae Dei,” semel pro exercendo ecclesiastico ministerio, presbyterali sive episcopali 1 *Pctr.* 5. 2: “Pascite [seniores: πρεσῴταιροι] qui in vobis est gregem Dei, providentes [ἰπισκ_{g t o w t c c}] non coacte, sed spontanee secundum Deum”; hic tamen secundus locus certus non est, nam vox *ἰπισκοτΓουῖTM*, quam referunt multi manuscript!, deest in quibusdam ex excellentioribus codicibus (ut Vaticano et Sinaitico), ac inde respuitur a pluribus criticis modernis, tanquam introducta probabiliter sub influxu 2. 25 infra cit.⁸⁰ Saepe tamen occurrit derivata ac cognata forma *ἰπισκίπτωΟαι* (invisere, inspicere), *Mat.* 25. 36, 43; *Luc.* 1. 68, 78; 7. 16; *Act.* 6. 3; 7. 23; 15. 14, 36 (“Dixit ad Barnabam Paulus: Revertentes visitemus [«ἡσκῶμεθα] fratres per universas civitates”); *Iac.* 1.27; *Hcb.* 2. 6.

Substantivum abstractum «πισκοτη/ occurrit quater certe, semel incerte (bis in Vulgata vertitur episcopatus, ter visitatio), primo in sensu “visitationis Dei” (classica expressio biblica inde a *Gen.* 50. 24, supra cit.), et quidem sive visitationis gratiam oblativae. *Luc.* 19. 44: “Eo quod non cognoveris tempus visitationis [ἐπισκοτη^] tuae,” 1 *Pet.* 2. 12: “[Ut gentiles] ex bonis operibus vos considerantes glorificent Deum in die visitationis [cv -/μέρα ἐπισκοπῆ],” sive visitationis vindictivae ac retributivae. 1 *Pet.* 5. 6: “Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, ut vos exaltet in tempore visitationis [ἀπσχοτπ]? (haec tamen vox deest in pluribus codicibus⁸⁷; si non est authentica, dici potest in alios codices introducta esse sub influxu 2. 12, nuper cit.); secundo, in sensu muneris seu spiritualis praefecturae, et quidem sive muneris apostolatus, *Act.* 1. 20 ubi citatur generalis expressio *Psal.* 108. 8 (supra relata) ac contrahitur ad munus apostolatus a quo praevaricatus est Iudas: “Scriptum est enim in libro Psalmorum: Fiat commemoratio eorum deserta, et non sit qui inhabitet in ea; et episcopatum [π/r ἰπισκοττ^i] eius accipiat alter,” sive ipsius muneris technice episcopalis, 1 *Tim.* 3. 1: “Fidelis sermo: Si quis episcopatum [ὀησκοττ-ψ;] desiderat, bonum opus desiderat.”

Nomen ipsum *ἐπίσκοπο* occurrit quinquies, semel tantum in *Actibus*, ter in epistolis paulinis, semel in prima epistola Petri: *Act.* 20. 28; *Phil.* 1. 1; 1 *Tim.* 3. 2; *Tit.* 1. 7; 1 *Pct.* 2. 25 (in Vulgata vertitur con-

“Inde quaedam editiones criticae, ut *Nestle*, eam vocem omittunt. Nihilominus aliae criticae editiones, ut *Souter*, *Bover*, *Fogcfc* et *Merck*, eam referunt, seu ut probabilius authenticam habent. Inter exegetas, quidam, ut *Prat* (cf. infra, p. 751), illi lectioni vix fident; alii, ut *Holznieister*, eam habent ut “lectionem probabiliorem,” dicentes Codices Vaticanum et Sinaiticum, necnom paucos codices minuculos, qui eam omittunt, etsi excellentes, “quaestionem non dirimere” (“Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat,” *Biblica* XII [1931] 50).

⁸⁷Inde *Nestle*, *Souter*, *Vogels*, *Merk*, eam omittunt.

stanter per episcopum); in quatuor prioribus locis significat determinate praepositum particularis ecclesiae christianae, in ultimo signat translate pastorale ipsum altiusque officium Christi capitis Ecclesiae.

Act. 20. 28: “Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos [ἀποσκοῦτον?] regere ecclesiam Dei.” *Phil.* 1. 1: “Paulus et Timotheus servi Iesu Christi omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis cum episcopis et diaconibus [αὐ ἀπισκόποι καὶ διακόνες].” 1 *Tim.* 3. 1, 2: “Si quis episcopatum [ἐπισκοπή] desiderat, bonum opus desiderat. Oportet ergo episcopum [ἐπίσκοπον] irreprehensibilem esse. . .” *Tit.* 1. 7: “Oportet ergo episcopum [ἐπίσκοπον] sine crimine esse sicut Dei dispensatorem.” 1 *Pct.* 2. 25: “Eratis enim sicut oves errantes, sed conversi estis nunc ad pastorem et episcopum animarum vestrarum [τον ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν]” (inferius 5. 4, S. Petrus, postquam exhortatus fuerit “presbyteros”: “Pascite gregem Dei [ποιμαίνετε τοὺς ποιμνῶν τοῦ Θεοῦ]”, vocat Christum “princeps pastorum [ἀρχιεπίσκοπος]”).

ARGUMENTUM PRO DIVINA INSTITUTIONE PRESBYTERATUS ET EPISCOPATUS, prout sunt duo ordines sacri inter se distincti, nequit cum certitudine ex sola Scriptura confici. Attamen ex hoc solo fonte, seu abstrahendo ab ulteriori Traditione, certo erui potest divina institutio tum ordinis sacerdotalis in communi, seu alicuius sacri coetus praeter ipsos apostolos et supradictos diaconos, tum ordinis episcopalis in particulari⁸⁸; praeterea cum probabilitate erui etiam potest existentia et divina institutio ipsius presbyteratus, tanquam distincti ab episcopatu, ex quo obtinetur distinctio trium graduum sacerdotalis hierarchiae. scilicet episcopatus, presbyteratus et diaconatus.

PRIMO igitur, in Scriptura sermo est de quibusdam ministris hierarchicis, seu habentibus potestatem non solum jurisdictionis sed etiam Ordinis, abstrahendo quidem ab ipsis apostolis necnon a diaconis iam supra consideratis. Tales ministri reduci possunt ad *tres classes*; primam nempe, sive nomine sive munere magis determinatam, quae comprehendit eos qui *presbyteri* vel *episcopi* vocantur; secundam, quae sine peculiari aliqua denominatione comprehendit determinatos quosdam ac immediatos *delegatos Apostoli*, seu S. Pauli; tertiam, potius indeterminatam, quae dici potest *chartsmaticorum*,

⁸⁸ Abstrahimus, ut patet a disputata quaestione de existentia monarchic!, ut dicitur, episcopatus tempore apostolorum, nam haec respicit episcopatum in sensu quodam pleniori ac determinato, prout nempe importat etiam ac praecipue potestatem jurisdictionis, et quidem residentialem ac monarchicam, ac proinde pertinet ad tractatum *De Ecclesia*, non vero ad hunc tractatum *De Ordine*, etsi, ob utriusque potestatis copulationem, nequeat etiam in hoc tractatu ab ipsa potestate iurisdictionis perfecte abstrahi.

utpote comprehendentem quosdam viros qui inter alios charismaticos designantur peculiaribus nominibus apostolorum (sensu latiori), prophetarum, evangelistarum et doctorum.

PRIMA CLASSIS MINISTRORUM comprehendit ipsos *presbyteros et episcopos* de quibus sermo est in textibus supra citatis, pp. 695 sq., de presbyteris: *Act.* 11. 30; 14. 23; 15. 2, 4, 6, 22, 23, 41; 16.4; 20. 17; 21. 18; 1 *Tim.* 4. 14; 5. 17, 19; *Tit.* 1. 5; *Iac.* 5. 14; 1 *Pct.* 5. 1-2; *Io.* 1; 3 *Io.* 1; pp. 701 sq., de episcopis: *Act.* 20. 28; *Phil.* 1. 1; 1 *Tim.* 3. 1-2; *Tit.* 1. 7.

Presbyteri prima vice apparent in ecclesia hierosolymitana (*Act.* 11. 30), in qua distinguuntur ab apostolis et ab ecclesia, seu communi coetu fidelium, atque una cum Iacobo regunt illam ecclesiam, imo in primo ipso concilio hierosolymitano una cum apostolis auctoritative deliberant de rebus concernentibus universalem Ecclesiam (*Act.* 15. 2, 4, 6, 22, 23, 41; 16. 4; 21. 18); subinde apparent in ecclesiis fundatis a Paulo in sua prima missione in Pisidia et ab ipso Paulo et Barnaba in illis ecclesiis constituuntur (*Act.* 14. 23); tandem apparent iam uniformiter constituti in variis ecclesiis Asiae, ut patet ex *Ad.* 20. 28 et 1 *Tim.* 4. 14; 5. 22 (quoad Ephesum), ex *Tit.* 1. 5 (quoad Cretam), ex epistola Iacobi 5. 14, scripta “duodecim tribubus, quae sunt in dispersione,” et 1 *Pet.* 5. 1, scripta pariter “advenis dispersionis Ponti, Galatiae, Cappadociae, Asiae et Bithyniae.” *Episcopi* vero apparent in ecclesiis typice paulinis; prima vice nominantur a S. Paulo in *Act.* 20. 28 ubi praepositi ephesini hoc nomine veluti indeterminate donantur; subinde in ep. ad *Phil.* 1. 1 idem nomen, in numero adhuc plurali, determinate proponitur tanquam nomen categoriae (“episcopi et diaconi”): tandem in duabus epistolis pastoralibus, 1 *Tim.* 3. 2 et *Tit.* 1. 7, idem nomen, prolatum in numero singulari et quidem cum articulo [τον «πίσκοπον], videtur ampliorem determinationem accipere.

Hi igitur presbyteri atque episcopi manifeste imprimis exhibentur ut aliqua *auctoritate praediti*, seu ut hierarchae. *Presbyteri* enim sunt quibus Paulus et Barnabas committunt eleemosynas, missas ad ecclesiam hierosolymitanam (*Act.* 11. 30); ipsi cum apostolo Iacobo congregantur ad audiendum Paulum (*zlr/.* 21. 28); una cum ipsis apostolis, conveniunt ad deliberandum in primo Ecclesiae concilio Hierosolymis congregato eorumque decreta per Paulum et Timotheum mittuntur ad gentes (*Act.* 15. 2, 4, 6, 22, 23. 41; 16. 4); tanquam ecclesiae ephesinae praesidentes, convocantur ad audiendas ultimas profecturi Pauli commendationes (*Act.* 20. 17); de mandato Pauli constituuntur a Tito per varias Cretae civitates ad eas regendas (*Tit.*

1. 5); dicuntur Ephesi praeesse sub Timotheo, qui proinde admonetur non facile contra eos accusationem accipere (1 *Tim.* 5. 17, 19); titulo parificantur ipsis apostolis Petro, qui ut compresbyter alloquitur presbyteros (1 *Pet.* 5. 1), et Ioanni, qui bis non alium sibi nomen quam senioris sive presbyteri attribuit (2 *Io.* 1; 3 *Io.* 1). Pariter ac signanter *episcopi* in quatuor locis, ubi hoc nomen apparet, describuntur ut ecclesiarum praefecti, seu ut “regentes Ecclesiam Dei” (*Act.* 20. 28), ut “ecclesiae Dei diligentiam habentes [ἐπιτελίσσεται]”⁸⁹ (1 *Tim.* 3. 5), ut “Dei dispensatores [οἰκονόμοι = oeconomus]” (*Tit.* 1. 7; varios usus huius vocis vide in *Luc.* 12. 42; 16. 1, 3, 8; *Rom.* 16. 23; 1 *Cor.* 4. 1 sq.; *Gal.* 4. 2; 1 *Pet.* 4. 10); propterea in Pauli salutatione ad ecclesiam Philippensium, ipsi a reliquis fidelibus distinguuntur, una cum diaconis (*Phil.* 1. 1); ceterum auctoritatem sonat vel supponit tota descriptio muneris episcopalis in duabus epistolis pastoralibus (1 *Tim.* 3. 1-7: “Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse . . . , hospitem, doctorem . . . , non percussorem . . . , non neophytum, ne in superbiam elatus in indicium incidat diaboli,” *Tit.* 1. 7-9: “Oportet enim episcopum sine crimine esse sicut Dei dispensatorem, non superbum . . . , non percussorem . . . , sed hospitem, benignum, sobrium, iustum . . . , ut potens sit exhortari in doctrina sana et eos qui contradicunt arguere”).

Ceterum, presbyteri et episcopi exhibentur etiam, etsi minus perspicue, ut praediti *potestate Ordinis* seu potestate sanctificatrice per sacramenta. Id implicat imprimis ipsa cura et regimen Ecclesiae, quae generaliter et sine restrictione ipsis committitur, facta quoque assimilatione cum ipsa cura Apostolis commissa, et peculiariter ipsa metaphora curae pastoralis quae praecipue pabulum sanctificationis indigitat (*Act.* 20. 28: “Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei,” 1 *Pet.* 5. 2: “Seniores ergo, qui in vobis sunt, obsecro consenior . . . pascite qui in vobis est gregem Dei”).

Praeterea, presbyteri constituuntur in ecclesiis per *ritum impositionis manuum*, qui indicat in eis sacramentalem potestatem Ordinis (*Act.* 14. 23: “Et cum [Paulus et Barnabas] constituissent [χεροτοποῦσαντε] illis per singulas ecclesias presbyteros et orassent cum ieiunationibus, commendaverunt eos Domino”; probabiliter 1 *Tim.* 5. 22; “Manus cito nemini imposueris”; et, ex parallélisme cum praecedentibus textibus, *Tit.* 1. 5: “Reliqui te Cretae, ut . . . constituas per civitates presbyteros”; cf. explicationem horum textuum supra,

⁸⁹ “Hinc aequivalenter ἡμελητί» (administrator), quod fuit nomen valde usitatum apud paganos, ut dictum est supra, p. 698. qS f1

pp. 523 sqq., 525 sqq.); quam ordinativam eorum constitutionem indirecte ostendit etiam ipsum factum quod ipsi cooperantur Paulo in ordinatione Timothei (1 *Tim.* 4. 14: “Noli negligere gratiam quae in te est, quae data est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterii”), nam huiusmodi cooperationis, utut probabilius mere caeremonialis (cf. supra, pp. 550 sq.), non alia conveniens ratio assignari potest nisi quia et ipsi prius fuerant ordinati acceptamque manuum impositionem ac potestatem per suam ipsorum manuum impositionem significarunt. De ipsorum episcoporum ordinatione nihil in praefatis textibus dicitur nisi indirecte, quatenus episcopi dicuntur positi a Spiritu S. (*Act.* 20. 28), quod quidem, cum nequeat significare particularem et directam Spiritus S. revelationem factam circa unumquemque episcopum, de genere nempe illius qua Barnabas et Paulus segregati sunt in ministerium (*Act.* 13. 2), suggerit ritum sacramentalis ac divinae ordinationis. Ceterum, ut interim abstrahamus a quaestione de identitate aut distinctione episcoporum a presbyteris, in utraque hypothesis in eis ordinatio supponitur, nam, si sunt idem ac presbyteri, de eorum ordinatione est explicitus sermo in nuper relatis textibus, si vero sunt distincti ac superiores a fortiori et ipsis idem ordinationis ritus tribuendus est.

Tandem in epistola *Iacobi* 5. 14 sq. presbyteri exhibentur ut proprii ministri unius ex sacerdotalibus sacramentis, scilicet Unctionis infirmorum, cuius proprie dictam sacramentalitatem virtutemque sanctificatricem ex ipsa Scriptura deduci ostendimus in tractatu *De Extrema Unctione* I 62-90. Quod autem presbyteri et episcopi non exhibeantur alia sacramenta ministrantes nihil refert, si attendatur tum occasionalis indoles plurium textuum tum ac praecipue proprius character narrationis *Actuum* et epistolarum S. Pauli, quae nonnisi modo generali manifestant et confirmant organizationem nascentis Ecclesiae sub eo pastoralis regimine quod omnium mediorum salutis, et particulariter sacramentorum, ministrationem necessario comprehendit. Ceterum aliis hierarchis, de quibus infra, distincte tribuitur Eucharistiae celebratio (prophetis et doctoribus antiochenis) et sacerdotum Ordinatio (probabiliter iisdem; certius delegatis Apostoli Timotheo et Tito), quae quidem sunt duo potissima sacramenta sacerdotalia.

Ad hanc eandem ministrorum classem reduci possunt duo alia nomina sive munera, rarioris usus ac minus determinatae significationis, quae occurrunt in epistolis paulinis, scilicet προῖστα ἱνοὶ (praesidentes) et ἡγονῆσαι (praepositi).

Ἰπροῖστάμινοι (praesidentes, a προῖστημι = ante pono, praepono, et per derivationem, praesum, gubernare) sub forma substantiva et quidem

cum articulo (ὁ προϊστάμενος?) bis tantum occurrit, scilicet *Rom.* 12. 8: “Qui praeest [ὁ προϊστάμενος?] in sollicitudine” et 1 *Thess.* 5. 12: “Rogamus autem vos, fratres, ut noveritis eos, qui laborant inter vos et praesunt vobis [του? κοπιῶντα? ἐν ὑμῖν καὶ προϊστάμενου ὑρῶν] in Domino et monent vos, ut habeatis illos abundantius in caritate propter opus illorum, pacem habete cum eis.” Praeterea semel occurrit substantivum femininum προστάη? (curam gerens, tutrix, patrona): *Rom.* 16. 2: “Etenim ipsa [i.e. Phoebe soror nostra] quoque adstitit multis [προστάη? πολλῶν ἐγεν^].” Ceterum, in duplici epistola pastoralis pluries eadem vox occurrit sub forma sive adiectiva sive verbali: 1 *Tim.* 3. 4, 5, 12: “[Episcopus sit] suae domui bene praepositus. . . Si quis autem domui suae praeesse nescit, quomodo ecclesiae Dei diligentiam habebit? . . . Diaconi sint unius uxoris viri, qui filiis suis bene praesint et suis domibus,” 5. 17: “Qui bene praesunt presbyteri, duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in verbo et doctrina,” *Tit.* 3. 8, 14: “Ut curent bonis operibus praeesse qui credunt Deo. . . Discant autem et nostri bonis operibus praeesse ad usus necessarios ut non sint infructuosi.”

In primo textu *Rom.* 12. 8 nomen illud verisimiliter designat modo generali eos qui praeponebantur operibus misericordiae, ut suadet tum immediatus contextus, nam officium quod exprimit citatur inter duo opera misericordiae (“Qui tribuit in simplicitate, qui praeest in sollicitudine, qui miseretur in hilaritate”), tum sensus alterius vocis προστάη? in eadem epistola. In altero vero textu probabiliter designantur ipsi presbyteri sive episcopi, ut suadet parallelismus inter hos laborantes ac praesidentes [κοπιῶντε?, προϊστάμενοι] et eos qui in 1 *Tim.* 5. 17 vocantur praesidentes presbyteri, laborantes in verbo (προεστῶτ« πρεσ^υτεροι, κοπιῶντε? ἐν λόγῳ), quibusque pariter debetur honor sive reverentia; ex quo quidem licet deducere existentiam presbyterorum in ecclesia thessalonicensi.

Ἡγούμενοι (praepositi, ab ἡγε'ομαι = duco, praeceo, antecedo, praesum⁹⁰) occurrit in duplici loco, i.e. *Act.* 15. 22: “Tunc placuit Apostolis et senioribus cum omni ecclesia, eligere viros ex eis et mittere Antiochiam cum Paulo et Barnaba ludam, qui cognominabatur Barsabas, et Silam viros primos [ἀνδρα? ᾠουμε'νου?] in fratribus,” et *Hcbr.* (ter) 13. 7, 17, 24: “Mementote praepositorum [τ/γουμε'νώ-] vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei, quorum intuentes exitum conversationis imitamini fidem. . . Obedite praepositis [τοῖ? 7/γουμε'νοι?] vestris

⁹⁰ Inde ἡγούμενοι apud classicos significat ducem vel praefectum, eodemque sensu tribuitur Iosepho in *Act.* 7. 10: “Dedit ei gratiam et sapientiam in conspectu Pharaonis regis Aegypti, et constituit eum praepositum [ἡγούμενον] supra Aegyptum”; imo *Mat.* 2. 6 ipse Christus, iuxta messianicam prophetiam, vocatur “dux [ἡγούμενος] qui regat populum meum Israel.” De vi et usu illius vocis confer dicta in art. 1, p. 312 sq.

et subiacete cis. Ipsi enim pervigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri, ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes: hoc enim non expedit vobis. . . Salutate omnes praepositos [*πάντα τῶν ἱερῶν/ἱερέων*] vestros et omnes sanctos.””¹

Etiam hi praepositi valde probabiliter nihil aliud sunt quam ipsi presbyteri sive episcopi ecclesiarum, nec speciale aliquod munus eis attribuendum est, ut constat ex paritate auctoritatis, qua gaudent, et venerationis sive oboedientiae eis debitae; quod attinet ad auctoritatem, parallelismus cum *Act.* 20. 28; 1 *Tim.* 3. 4, 5; 5. 17; 1 *Pet.* 5. 1-5, hic evidentius apparet quam quoad supra relatum textum 1 *Thess.* 5. 12 de proistamenois. Ceterum prior locus *Act.* 15. 22, collatus cum 15. 32 in quo iidem ludas et Silas dicuntur “esse prophetas,” suggerit etiam conceptum altioris cuiusdam dignitatis, ratione additi charismatis (ad quod forte referri potest etiam incisum “Qui vobis locuti sunt verbum Dei” in altero loco *Hcbr.* 13. 7), quin tamen necessario in talibus egumenois videndum sit, ut volunt Harnack et Sohm, speciale aliquod munus praedicatoris (sive prophetae et doctoris), distinctum a munere presbyterorum et episcoporum gubernantium ecclesias. Pariter in altero loco *Hcbr.* 13. 7 duplex allusio ad primordia operis evangelizationis et ad mortem plurium eorum qui illud expleverant (“Quorum intuentes exitum conversationis . . .”) suggerit inclusionem ipsorum apostolorum, praeter presbyteros et episcopos, sub generali voce *vyou*² crot.

Ad eandem pariter ministrorum classem reduci possunt “*angeli ecclesiarum*” de quibus in *Apoc.* 1. 20: “Sacramentum septem stellarum, quas vidisti in dextera mea, et septem candelabra aurea: septem stellae angeli sunt septem ecclesiarum, et candelabra septem septem ecclesiae sunt” (cf. cc. 2-3). Plures quidem Protestantes (ceteroquin post Origenem, *Horn*, in *Num.* 11. 4; 20. 3 sq.; *Hom.* in *Lue.* 23; *Dc Orat.* 2; *De princip.* 1. 8, plerosque Patres graecos) in septem illis angelis vident meram personificationem ipsarum ecclesiarum, vel earundem angelos custodes; attamen ibi angeli et ecclesiae distinguuntur diverso symbolo (stellis et candelabris) et inconvenienter diceretur hominem dirigi ad angelos eisque imputare abusus ecclesiarum. Inde latina traditio (post Augustinum), necnon moderniores expositores (inter alios, Estius, Petavius, Gobet, Michiels,³ Prat, Simon-Prado, Colson³), eos angelos accipiunt pro praepositis ecclesiarum, imo pro

¹ De usu vocis ἡγοῦμενοι in epistola ad Hebraeos et in Aegypto confer C. Spicq, “Alexandrinisme dans l’Epître aux Hébreux,” *Revue biblique* LVIH (1951) 496 sq.; *L’Epître aux Hébreux* I (Paris 1952) 211 in nota, 233.

² *L’origine de l’Épiscopat* (Louvain 1900) 290-293.

³ *L’évêque dans les communautés primitives* (“Unam Sanctam,” n. 21, Paris 1951) 14, 81-90, 123 sq. Scopus huius operis est ostendere in primitivis ecclesiis fuisse duos

episcopis. Quam interpretationem videntur valde suggestive confirmare verba 3 *Io.* 9 sq. de mysterioso illo viro Diotrephe: “Scripsissem forsitan ecclesiae; sed is qui amat primatum gerere in eis, Diotrephe, non recipit nos. . . Neque ipse suscipit fratres et eos qui suscipiunt prohibet et de ecclesia eicit”; quae quidem convenienter intelligi nequeunt nisi Diotrephe fuerit verus ac localis praepositus ecclesiae.⁹⁴ Quidam tamen, inter recentiores, ut E. B. Alio,^{95*} A. Gelin,⁰⁰ Boismard,⁹⁶ Bonsirven,⁹⁸ alias tentant explicationes quibus accedunt ad praefatas Protestantium expositiones.

SECUNDA CLASSIS MINISTRORUM comprehendit *delegatos Apostoli.*

In *Actibus Ap.* et epistolis paulinis plures exhibentur delegati ipsius S. Pauli, qui, ex modo quo describuntur et ex opere quod explent, ostendunt in se hierarchicum characterem, sive iurisdictionis sive etiam Ordinis, imo et superioris seu episcopalis ordinis. Id cum sufficienti certitudine ostendi potest quoad duos principales Pauli cooperatores, scilicet Timotheum et Titum, cum maiori vero vel minori probabilitate quoad ceteros qui sequenti descendente gradatione enumerari possunt: Tychicus et Artemas (prior successor Timothei, alter Titi); Silas (successor apostoli Barnabae in evangelico itinere S. Pauli), Epaphras, Archippus et Epaphroditus; tandem *plures alii adiutores* S. Pauli, quorum tamen ratio ac dignitas valde incerta est.

Timothei auctoritas, saltem moralis, ostenditur ex ipsa eius triplici delegatione ad ecclesias Thessalonicensem, Corinthianam et Philippensem, 1 *Thess.* 3. 2: “Misimus Timotheum fratrem nostrum et ministrum Dei in evangelio Christi ad confirmandos vos et exhortandos pro fide vestra”; 1 *Cor.* 4. 17: “Ideo misi ad vos Timotheum, qui est filius meus carissimus et fidelis in Domino, qui vos commonefaciet vias meas, quae sunt in Christo Iesu”; 16. 10 sq.: “Si autem venerit Timotheus, videte ut sine timore sit apud vos; opus enim Domini

typos hierarchicae organizationis, unum Paulinum et occidentalem, alterum Ioannacum et orientalem, incoeptum Ierusalem a Iacobo et propagatum a Ioanne in Asia Minori, in quo explicite ac vivide exhibetur primus ac episcopalis gradus ecclesiasticae hierarchiae et a quo immediate dependet doctrina monarchic! episcopatus exhibita in epistolis Ignatii Antiocheni.

⁹⁴ Cf. Colson, *ibid.* 90; A. Charue, *Les épîtres catholiques* (“La Sainte Bible,” ed. Pirot-Clamer, vol. 12, Paris 1946) 563; F.-M. Braun, *Les épîtres de S. Jean* (“La Sainte Bible,” École biblique de Jérusalem, Paris 1953) 240; praecipue R. Schnackenburg, “Der Streit zwischen dem Verfasser von 3 Joh und Diotrephe und seine verfassungsgeschichtliche Bedeutung,” *Münchener theologische Zeitschrift* IV (1953) 18-26.

MS. *Jean*, *L'Apocalypse* (Paris 1933) 28.

⁹⁵ *Apocalypse* (“La Sainte Bible,” éd. Pirot-Clamer, vol. 12, Paris 1946) 593, 599.

⁰⁰ *L'Apocalypse* (“La Sainte Bible,” École biblique de Jérusalem, Paris 1950) 30.

⁹⁶ *L'Apocalypse* (“Verbum Salutis,” v. 16, Paris 1951) 99.

operatur, sicut et ego. Ne quis ergo illum spernat”; *Phil.* 2. 19: “Spero autem in Domino Iesu Timotheum me cito mittere ad vos, ut ego bono animo sim, cognitis quae circa vos sunt.” Eius vero proprie dicta plenaque *iurisdictio* in ecclesia Ephesina elucet ex utraque epistola pastorali ad eum missa ab Apostolo; ipse enim locum ipsius Apostoli tenet in omnibus quae pastorem curam huius ecclesiae respiciunt, 1 *Tim.* 3. 14 sq.; “Haec tibi scribo sperans me ad te venire cito; si autem tardavero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quae est ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis”; debet praecipere, docere, arguere, increpare, errantes compellere, 1 *Tim.* 4. 11 sq.: “Praecipe haec et doce. Nemo adolescentiam tuam condemnat,” 2 *Tim.* 4. 2: “Praedica verbum, insta opportune, importune, argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina” (cf. 1 *Tim.* 1. 3 sqq.; 5. 20; 2 *Tim.* 2. 25); debet ipsos presbyteros indicare, 1 *Tim.* 5. 19: “Adversus presbyterum accusationem noli accipere, nisi sub duobus aut tribus testibus”; de dignitate eligendorum episcoporum ac diaconorum iudicare debet, 1 *Tim.* 3. 1-13. *Sacerdotalis potestas* tandem certo indicatur in duobus notis textibus de eius ordinatione per impositionem manuum (1 *Tim.* 4. 14; 2 *Tim.* 1. 6sq.), qui quidem sunt praecipui loci unde generaliter probatur sacramentalitas sacrae Ordinationis (cf. supra, pp. 543 sqq.); ipse autem *episcopalis character* sequitur tum particulariter ex potestate ordinandi ministros Ecclesiae (quatenus de tali ordinatione probabilius agitur in 1 *Tim.* 5. 22: “Manus cito nemini imposueris”) tum generaliter ex plenitudine potestatis quae Timotheo competit in perficienda organizatione illius ecclesiae ab Apostolo incoepa, cui peculiariter pertinet vigilantia circa dignitatem tum eligendorum tum electorum ministrorum (ut emergit ex toto contextu 1 *Tim.* 3. 1-13; 5. 17-22), quamque de cetero Apostolus totam videtur fundare in ipsa olim a Timotheo suscepta ordinatione, bis admonens: “Noli negligere gratiam, quae in te est, quae data est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterii” (1 *Tim.* 4. 14), “Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei, quae est in te per impositionem manuum mearum” (2 *Tim.* 1. 6).

Propterea episcopalem characterem Timothei concorditer admittunt catholici expositores, tam antiqui quam moderni. Ita inter antiquos, Epiphanius (*Adv. haer.* l. 3, t. 1. haer. 75, n. 5, *MG* 42. 510), *Constitutiones Apost.* (7. 46. 7, *Funk* 1. 453 sq.), Theodoretus (ζλ 1 *Tim.* 3. 1, *MG* 82. 803), praeterea supracitati (pp. 558-562) Theodorus Mopsuestenus, Chrysostomus, Pelagius, Pseudo-Oecumenius. Theophylactus, Pseudo-Primasius, Pseudo-Haymo Ilalb., Herveus Burd., S. Thomas; inter modernos vero, Knabenbauer, Bruders, Michiels,

Prat. Coppens, Michel, Marchai, Boudou, Spicq,⁹ et a fortiori Dieckmann, D'Herbigny aliique dogmatici turmatim. Solum discrepant in eo quod quidam considerant Timotheum, necnon Titum, ut episcopos residentiales ac locales (iam ipsae *Constitutiones Apost.*), alii, praecipue inter modernos, tanquam episcopos veluti regionales, seu ut delegatos Apostoli exercentes auctoritatem hanc delegatam super universam aliquam regionem. Catholicis consentiunt aliqui Protestantes, tam inter orthodoxiores Anglicanos, uti Gore,¹ quam inter Liberales, uti Harnack² et Knopf.³

Titi dignitas apparet prorsus parallela et aequalis dignitati Timothei. Eius proprie dicta ac plena *iurisdictio* manifestatur in tota epistola pastoralis, quam ipsi direxit Apostolus; ipse enim locum ipsius Apostoli tenet Cretae quoad omnia quae respiciunt pastorem curam illius ecclesiae, 1. 5: "Huius rei gratia reliqui te Cretae, ut ea, quae desunt, corrigas et constituas per civitates presbyteros, sicut et ego disposui tibi"; vigilat et edocet omnia membra ecclesiae, senes nempe et anus, adolescentulas et iuvenes, servos (2. 1-10); docet et arguit cum imperio, 2. 1, 15: "Tu autem loquere quae decet sanam doctrinam. . . Haec loquere et exhortare et argue cum omni imperio. Nemo te condemnat"; corripit et compellit falsos doctores, 1. 10-13: "Sunt enim

Vi In eodem sensu episcopalis ordinationis intcHigenda videntur, facta quidem distinctione inter ipsam potestatem Ordinis et potestatem iurisdictionis, sequentia verba Spicq, quandam ambiguum aut obscuram cautelam redolentia: "Contre une allusion à la première imposition des mains de Timothée à Lystres, on objectera peut-être que ce disciple était alors très jeune et qu'il n'a pu être associé à Paul que dans une fonction très subordonnée; il serait dès lors étrange que L'Apôtre évoque cette ordination lorsqu'il confie à son disciple une tâche beaucoup plus relevée et qui correspondrait de nos jours à un office épiscopal. Mais c'est juger de ces réalités avec un esprit moderne. L'organisation ecclésiastique et le système sacramental n'étaient pas encore définis. À Lystres, Timothée fut mis à part et consacré au service de Dieu. L'imposition des mains lui a conféré une grâce qui demeurera en lui sa vie durant; il serait vain de vouloir préciser à quel degré de la dignité hiérarchique corresponderaient les pouvoirs et les vertus qui lui ont été ainsi transmis. Ce qui est sûr c'est que l'errZfleais τὴν χειρὼν a communiqué à Timothée un don divin plus élevé que celui du baptême et de la confirmation, plus qu'une députation ou une bénédiction pour un voyage missionnaire, un charisme que Ton est en droit d'identifier au sacerdoce. On ne distinguait pas alors le simple prêtre de l'évêque; mais l'on observe que si jadis Timothée était disciple de Paul et lui était soumis, il tend à accéder de plus en plus au niveau même de l'Apôtre et à des fonctions similaires. Bien plus, saint Paul le désigne dans les Pastorales comme son unique successeur, il lui transmet officiellement son évangile, la garde du dépôt de la doctrine et ses dernières volontés. La seconde Épître à Timothée surtout vise à inculquer le sens des responsabilités apostoliques, à définir les tâches qui incombent à un apôtre, les ressources dont il dispose et l'obligation de les mettre en oeuvre. Or cette succession apostolique, saint Paul la fonde sur l'imposition des mains qu'il a faite jadis sur Timothée, c'est-à-dire, en style moderne, sur le sacrement de l'Ordre, dont les virtualités semblent habiliter le sujet à pouvoir faire face à toutes les fonctions du ministère, même les plus hautes, ép aérais (Z Tim. I. 1S)" (*Saint Paul. Les épîtres pastorales* [Paris 1947] 324 sq.).

⁹ *The ministry of the Christian Church* (ed. 3, London 1893) 246 sq., 267, 270.

² *Mission und Ausbreitung der Christentums*, ed. 2, Leipzig 1915.

¹ *Das nachapostolische Zeitalter*, Tiibingen 1905.

multi etiam inoboedientes, vaniloqui et seductores . . . quos oportet redargui. . . Increpa illos dure, ut sani sint in fide,” 3. 10: “Haereticum hominem post unam et secundam correptionem devota”; vigilat circa dignitatem eligendorum episcoporum (1. 7-9); constituit presbyteros seu rectores variarum civitatum (1. 5, nuper cit.). *Sacerdotalis dignitas* Titi est minus perspicua quam Timothei quatenus eius ordinatio non indicatur; sed eam ostendit tum ipse parallelismus cum Timotheo, tum supremum officium ecclesiasticum quo praeest ipsis episcopis, tum ipsa potestas constituendi presbyteros in variis ecclesiis, quae praeterea manifestat episcopalem eius characterem, nam, quamvis ipse non dicatur explicite presbyteros ordinare seu eis imponere manus (sicut in 1 *Tim.* 5. 22) sed eos constituere (κα-αστ^α = constituas), tamen hanc esse ordinativam constitutionem indicat parallelismus sive cum 1 *Tim.* 5. 22 sive ac praecipue cum *Act.* 14. 23 ubi refertur ipse Apostolus una cum Barnaba fecisse id quod suo delegato hic faciendum praecipit, seu per impositionem manuum “constituisse [χεφοτοι^ασαντε?] per singulas ecclesias presbyteros,” ex quo quidem gemini loci 1 *Tim.* 5. 22 (ubi ex solo textu non certo probatur agi de Ordinatione) et *Tit.* 1. 5, sese mutuo complent et illustrant.

Tychicum et Artemam fuisse pariter episcopos suadetur ex eo quod etiam ipsi, sicut Timotheus et Titus, mittuntur ad ecclesias tanquam speciales Apostoli legati, imo videntur illis successisse, Tychicus nempe Timotheo in Epheso et Artemas Tito in Creta. De priori, *Coi.* 4. 7 sq.: “Quae circa me sunt omnia vobis nota faciet Tychicus carissimus frater et fidelis minister et conservus in Domino, quem misi ad vos ad hoc ipsum ut cognoscat, quae circa vos sunt et consoletur corda vestra”; *Eph.* 6. 21 sq. pariter: “Ut autem et vos sciatis quae circa me sunt, quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, carissimus frater et fidelis minister in Domino, quem misi ad vos ad hoc ipsum, ut cognoscatis quae circa nos sunt, et consoletur corda vestra”: 2 *Tim.* 4. 12: “Tychicum autem misi Ephesum”; de utroque autem, *Tit.* 3. 12: “Cum misero ad te Artemam aut Tychicum festina ad me venire.”

Silas, Epaphras, Archippus et Epaphroditus exhibentur ut praediti peculiari aliqua functione in ministerio ecclesiarum, quae, ob generalem analogiam cum missione quatuor praecedentium legatorum, non improbabilius ut episcopalis a quibusdam indicatur. Peculiari modo id asseri potest de *Sila* seu Silvano qui, iam unus ex praepositis ac prophetis Hierosolymitanis (/id. 15. 22, 32: “Iudas . . . et Silas viri primi in fratribus. . . Ipsi cum essent prophetae”; cf. infra, p. 718), consociatus est Paulo in itinere apostolico, loco ipsius Barnabae apostoli (-id. 15. 40: “Facta est autem dissensio [inter Paulum et Bar-

nabam], ita ut discederent ad invicem, et Barnabas quidem, adsumpto Marco, navigaret Cyprum, Paulus vero, electo Sila, profectus est, traditus gratiae Dei”) et una cum Timotheo vocatur apostolus (1 *Thcss.* 1. 1; 2. 7: “Paulus et Silvanus et Timotheus ecclesiae thessalonicensium. . . Possemus vobis oneri esse, ut Christi apostoli”; cf. 1 *Pet.* 5. 12, ex quo apparet Silam adhaesisse Petro). *Epaphras* videtur peculiarem operam dedisse in fundatione ecclesiarum Colossensis, Laodicensis et Hieropolitanae, *Col.* 1. 7 sq.: “Sicut didicistis ab Epaphra carissimo conservo nostro, qui est fidelis pro vobis minister Christi Iesu, qui etiam manifestavit nobis dilectionem vestram in Christo”; *ibid.* 4. 12 sq.: “Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, servus Christi Iesu, semper sollicitus pro vobis in orationibus, ut stetis perfecti et pleni in omni voluntate Dei. Testimonium enim illi perhibeo quod habet multum laborem pro vobis et pro iis qui sunt Laodiciae et qui Hierapoli.” *Archippum*, quem vocat “commilitonem nostrum” (*Philem.* 2), Apostolus monet in ep. ad *Coi.* 4. 17: “Et dicite Archippo: Vide ministerium, quod accepisti in Domino, ut illud impleas” (Non aliud Apostolus commendat ipsi Timotheo episcopo, 2 *Tim.* 4. 5: “Ministerium tuum imple”). *Epaphroditus* vocatur etiam apostolus Philippensium, *Phil.* 2. 25: “Necessarium autem existimavi Epaphroditum fratrem et cooperatorem et commilitonem meum, vestrum autem apostolum, et ministrum necessitatis meae mittere ad vos” (cf. Theodoretum, *In Phil.* 1. 1 et 1 *Tim.* 3. 1, infra cit. in p. 768).

Alii plures ab Apostolo vocantur ipsius *adiutores*, de quorum tamen hierarchica dignitate et gradu, sufficiens indicium non habetur, etsi ex aliquorum saltem futura sorte ac dignitate quidam expositores colligant eos probabiliter iam tempore apostolico episcopos fuisse. Ita *Philemon* cui Paulus scripsit brevem epistolam (*Philem.* 1), *Iesus* cognomento Iustus (*Coi.* 4. 11), *Demas* (*Philem.* 24; *Coi.* 4. 14), *Aristarchus* (*Philem.* 24; *Coi.* 4. 10), *Lucas* auctor tertii evangelii et *Actuum Ap.* atque Pauli comes in apostolicis itineribus (*Act.* 20. 5 sqq.; 21. 15 sqq.; 27. 1 sqq.; *Coi.* 4. 14; 2 *Tim.* 4. 11; *Philem.* 24), *Marcus* auctor secundi evangelii, adiutor sive Pauli sive Petri, quem Eusebius (*Hist. eccl.* 2. 16. 1) et Hieronymus (*De vir. ill.* 8) dicunt fundasse ecclesiam alexandrinam (*Act.* 15. 39 sq.; *Coi.* 4. 10; 2 *Tim.* 4. 11; *Philem.* 24), et *Clemens* (*Phil.* 4. 3: “Adiuva illas, quae mecum laboraverunt in evangelio cum Clemente et ceteris adiutoribus meis”) qui subinde post Linum et Anacletum successit Petro in pontificatu romano. Addi possunt *Caius*, hospes S. Pauli (Rom. 16. 23), et *Linus* (2 *Tim.* 4. 21), qui in epistolis mere referuntur inter salutantes nec explicite dicuntur coadiutores Apostoli, quorum tamen prior, testante

Origene ex antiqua traditione (*In Ep. ad Romanos* 10. 41), fuit primus episcopus Thessalonicensis, alter vero immediate successit Petro in roinano pontificatu.

TERTIA CLASSIS MINISTRORUM' dici potest *charismaticorum*, utpote comprehendens quosdam excellentiores viros qui sive in charismatum serie allata a S. Paulo sive passim in aliis locis vocantur

'Praeter commentaria in locos paulinos de charismatibus (*Rom.* 12. 6-8; *1 Cor.* 12. 4-11; 12. 28-30; *Eph.* 4. 11 sq.), confer peculiariter sequentia opera (Protestantes notantur asterisco) :

Amiot, F., *L'enseignement de Saint Paul* II (éd. 5, Paris 1946) 74-86.

* *Apostolic [77/e] ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, bishop of Oxford, London 1947) 568: index ad voces: Charismata, Charismatic ministry.

Aubert, R., "L'Institution et l'Événement. À propos de l'ouvrage de M. le pasteur Leuba," *Ephemerides theologicae Lovanienses* XXIV (1952) 679-693.

Batiffol, P., *Études d'histoire et de théologie positive*, première série (éd. 8, Paris 1926) 260-266.

Bellamy, J., "Dons surnaturels," *Dictionnaire de la Bible* II (Paris 1899) 1483-1487.

Bertram, A., *Charismen priesterlicher Gesinnung*, Freiburg i.Br. 1931.

Bonsirven, F., *Théologie du Nouveau Testament* (Paris 1951) 348-354.

Boucchié, J., "Apostolat," *Dictionnaire de droit canonique* I (Paris 1935) 677-681.

Bover, J. M., *Teologia de San Pablo* (Madrid 1946, rcinpresien 1952) 840-844.

Brosch, J., *Charismen und Amter in der Urkirche*, Bonn, 1951.

Congar, Y. M.-J., *Vraie et fausse réforme dans l'Église* ("Unam Sanctam," n. 20, Paris 1950) 196-228; "Le peuple fidèle et la fonction prophétique de l'Église," *Irénikon* XXIV (1951) 440-466; *Esquisse du mystère de l'Église*, nouvelle édition ("Unam Sanctam," n. 8, Paris 1953) 129-179; *Jalons pour une théologie du laïcat* ("Unam Sanctam," n. 23, Paris 1953) 367-453: "Les laïcs et la fonction prophétique de l'Église."

Cornely, R., *Comm.* in *1 Cor.* 12. 1-30.

♦ Cremer, "Geistsgaben, Charismata," *Realencyklopiidie fur protestantische Théologie und Kirche* VI (Leipzig 1899) 460-463.

Estius, *Comm.* in *1 Cor.* 12. 28-30; *In Eph.* 4. 11.

♦ Goguel, M., "La conception jérusalémite de l'Église et les phénomènes de pneumatisme," *Mélanges F. Ctimont* I (1936) 209 sqq.

Guitton, J., "Le laïc peut-il être prophète dans sa communauté?," *La vie spirituelle* LXXXVI (1952) 66-76.

Hennen, B., "Ordines sacri. Ein Deutungsversuch zur *1 Cor.* 12. 1-31 und *Rom.* 12. 3-8," *Thcologische Quartalschrift* CXIX (1938) 427-444.

Lagrange, M.-J., *Saint Paul. Épitre aux Romains* (sixième mille, Paris 1950 [prima editio 1915]) 299.

Lemonnyer, A., "Charisme," *Dictionnaire de la Bible-Supplément* I (Paris 1928) 1233-1243, praecipue 1236 et 1241-1243.

♦ Leuba, J.-L., *L'Institution et l'Événement* (Neuchâtel [1950]), passim, peculiariter 95-98, 111, 113 sq., 121-124.

Marchal, L., "Évêques (Origines divine des)," *Dictionnaire de la Bible-Supplément* II (Paris 1934) 1318-1324.

Maréchaux, B., *Les charismes du Saint-Esprit*, Paris 1921.

Médebielle, A., "Apostolat," *Dictionnaire de la Bible-Supplément* I (Paris 1928) 579-582; "Église," *ibid.* II (Paris 1934) 658-660.

Michel, A., "Ordre. Ordination," *Dictionnaire de théologie catholique* XI 2 (Paris 1932) 1220-1223.

Michiels, A., "Évêques," *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* I (Paris 1925) 1767 sq.

Petrus Lombardus, *Comm.* in *Rom.* 12. 6-8; *In Eph.* 4. 11 sq.

Pope, H., "Prophccv and prophets in New Testament times," *The Irish theological quarterly* VII (1912) 383-400.

Prat, F., "Évêques. Origine de l'épiscopat," *Dictionnaire de théologie catholique* V-2 (Paris 1913) 1662 sq.; *La théologie de Saint Paul* I (éd. 33, Paris 1942) 150-157 "Les charismes"; 498-503: "Note D.-Les charismes"; II (éd. 38, Paris 1949) 345 sq.

apostoli (sensu latiori), *prophetae*, *evangelistae* et *doctores*. De quibus quidem disputari potest an habuerint peculiare officium et an essent, qua tales, proprie dicti ac hierarchici ministri, ita ut haberetur vera quaedam hierarchia charismaticorum; quae quidem duplex quaestio intimam connexionem habet cum ipsa haeresi Protestandum de charismatica nec hierarchica constitutione primitivae Ecclesiae.

S. Paulus in quatuor locis loquitur peculiariter de charismatibus: 1 *Cor.* 12. 4-11, praeposita generali divisione gratiarum (in textu graeco: charismatum), enumerat novem manifestationes Spiritus seu dona, quibusdam collata in utilitatem aliorum fidelium, inter quas *prophetia* (sapientia, scientia, fides, gratia sanitarum, operatio virtutum, prophetia, discretio spirituum, genera linguarum, interpretatio sermonum). 1 *Cor.* 12. 28-30 octo enumerat charismata (nam novum, seu interpretatio sermonum, quod refertur in Vulgata Clem., praetermittitur sive a graecis sive ab antiquioribus latinis codicibus) sed tria priora sub concretis nominibus *apostolorum*, *prophetarum* et *doctorum*: “Et quosdam quidem posuit Deus in ecclesia primum apostolos, secundo prophetas, tertio doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum, interpretationes sermonum.” *Rom.* 12. 6-8 enumerat tantum septem charismata diversorum nominum, inter quae tamen iterum aequivalenter nominantur *prophetae* et *doctores*: “Habentes autem donationes secundum gratiam, quae data est nobis, differentes: sive prophetiam secundum rationem fidei, sive ministerium [διακονίαν] in ministrando, sive qui docet in doctrina, qui exhortatur in exhortando, qui tribuit in simplicitate, qui praeest [προϊστάμενος]⁶ in sollicitudine, qui miseretur in hilaritate.” *Eph.* 4. 11 sq. enumerat tantum quatuor charismata, et quidem sub concretis nominibus *apostolorum*, *prophetarum*, *evangelis-*

♦ Schmiedel, W., “Spiritual gifts,” *Encyclopedia biblica* XIV (London 1903) 4755-4776.

Schmitt, Ch., “War die erste christliche Gemeinde eine pneumatische-charismatische Demokratie oder Monarchic,” *Pastor Bonus* (1911) 358-363.

* Sciiwyn, “Apostles and prophets,” *Theology journal of historic Christianity* XXI (1930) 2-13.

* Seisenberger, “Charismen,” *Wetzer u. Welle's Kirchenlexikon* III (Freiburg i.Br. 1884) 81-89.

Simon-Prado, *Praelectiones biblicae. Novum Testamentum* II (ed. 5, Tournai 1942) 71-74.

Thomas (S.) Aquinas, *Comm. in Rom.* 12. 6-8, lect. 2; *In 1 Cor.* 12. 4-11, 28-30, lect. 1-3; *In Eph.* 4. 11 sq., lect. 4; 1-2, q. III, a. 4; *C. Gent.* 3. 154.

Van den Eynde, D., *Les normes de l'enseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles* (Gembloux 1933) 77-103.

Wambacq, B. N., “De relatione inter Corpus Christi mysticum et hierarchiam secundum S. Paulum,” *Verbum Domini* XXII (1942) 193-203.

Wotherspoon, J., *The ministry in the Church in relation to prophecy and spiritual gifts*. New York 1916.

³ Cf. supra, pp. 705 sq.

tarum, pastoriim-doctorum: “Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi.”

Quidquid sit de horum charismatum numero et distinctione, in quatuor classificationibus nominantur prophetae, in tribus prophetae et doctores, in duabus apostoli, prophetae et doctores. in una apostoli, prophetae, evangelistae et doctores (ubi pastores apponuntur doctoribus sub eodem articulo). Porro sive in *Actibus Ap.* sive in epistolis paulinis plures occurrunt determinati viri, cum ecclesiastico ministerio vario modo connexi, qui talibus nominibus veluti peculiari ac strictiori sensu vocari videntur.

Apostoli (non tamen in plena ac stricta acceptione quae convenit solis Duodecimfi) vocantur nominatin¹: iacobus frater Domini, si distinguitur (ut quidam putant) a iacobo uno de Duodecim (1 *Cor.* 15. 7: “Deinde [Christus post resurrectionem] visus est iacobo, deinde apostolis omnibus”; *Gal.* 1. 19: “Alium autem apostolorum vidi neminem nisi iacobum fratrem Domini”), Silas, seu Silvanus, et Timotheus (1 *Thess.* 1. 1; 2. 7: “Paulus et Silvanus et Timotheus ecclesiae Thessalonicensium. . . Possemus vobis oneri esse ut Christi apostoli, sed facti sumus parvuli in medio vestri”), Epaphroditus (P//7. 2. 25: “Necessarium autem existimavi Epaphroditum fratrem et cooperatorem et commilitonem meum, vestrum autem apostolum, et ministrum necessitatis meae, mittere ad vos”), Andronicus et lunias (*Rom.* 16. 7: “Salutate Andronicum et luniam cognatos et concaptivos meos, qui sunt nobiles in apostolis, qui et ante me fuerunt in Christo”). In eodem sensu S. Paulus bis opponit apostolos pseudo-apostolis, 2 *Cor.* 11. 13: “Nam eiusmodi pseudo-apostoli sunt, transfigurantes se in apostolos Christi,” 12. 11 sq.: “Nihil enim minus fui ab iis, qui sunt supra modum apostoli [i.e. adversarii et calumniatores mei qui iactant se esse veluti archiapostoli], tametsi nihil sum. Signa tamen apostolatus mei facta sunt super vos in omni patientia, in signis et prodigiis et virtutibus.” Praeterea. *Eph.* 2. 20 generaliter dicitur: “Superaedificati super fundamentum apostolorum et prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu” et 3. 5: “Sicuti nunc [mysterium Christi] revelatum est sanctis apostolis eius et prophetis”; item *Apoc.* 18. 20: “Exsulta super eam [civitatem Babylon], caelum et sancti apostoli et prophetae, quoniam indicavit Deus indicium vestrum de illa.”

¹ Attamen, privilegiato quodam iure, etiam Paulus et Barnabas vocantur apostoli in hac stricta acceptione (*Act.* 14. 4, 14), ob peculiarem electionem Spiritus S. ad munus apostolatus (/ici. 13. 1-3).

Ex his textibus probabiliter cum pluribus modernis assumi potest nomen apostoli habere peculiarem sensum, quo praeter generalem significationem nuntii evangelici et infra strictam significationem proprie dicti apostolatus qui Duodecim convenit, indicatur *quaedam categoria personarum quae directe cooperantur propagationi evangelii*, seu foundationi et organization! variarum ecclesiarum. Quod quidem confirmari videtur ex quibusdam subapostolicae aetatis documentis, scilicet ex *Irenaeo* qui septuaginta duos discipulos Christi vocat apostolos (*Adv. haer.* 2. 2Γ; idem facit Tertullianus, *Adv. Mare.* 4. 24) et praecipue ex *Didache* 11. 3-6 sequenti modo regulante rationem agendi ecclesiarum erga apostolos eas visitantes: “Quod autem apostolos attinet et prophetas, secundum decretum evangelii sic facite. Omnis apostolus veniens ad vos suscipiatur sicut dominus; non autem manebit nisi unum diem, si opus est, et alterun; tres autem si maneat, pseudopropheta est. Abiens vero apostolus nihil accipiat nisi panem, donec devertat; si argentum poscit, pseudopropheta est” (*Funk* 1. 27).

Ceterum id satis incertum est, eo quod omnes praefati textus possint aliter explicari. Nam Iacobus frater Domini, est idem ac Iacobus Alphaei seu Minor, unus de Duodecim, iuxta communioem et probabiliorem catholicorum sententiam. Fortasse Silvanus et Timotheus dicuntur apostoli non directe sed ratione Pauli seu tanquam eius cooperatores, quatenus Paulus eandem vocem, quae sibi soli proprie convenit, extendit secundum ampliorem sensum ad eos quos in initio epistolae sibi consociaverat in ipsa salutatione ad ecclesiam. Epaphroditus non dicitur simpliciter apostolus sed “apostolus vester,” quae appositio potest evacuare a voce apostoli supradictum peculiarem sensum. Verba “Qui sunt nobiles in apostolis,” dicta de Andronico et lunia, non necessario significant hos esse apostolos, ut asseveranter iudicat Lagrange¹ sed significare etiam possunt et, iuxta quosdam expositores, uti Comely et Zahn, significant illos “ab Apostolis magni aestimari quia ad Ecclesiae primitias pertinent”; ceterum non constat utrum lunias sit vir (abbreviato communi nomine luniani) an potius mulier (lunia), seu uxor Andronici, ut verisimilius iudicat inter alios ipse Lagrange atque suadet tum inconsueta forma nominis lunias (talis enim abbreviatio pro luniano numquam alibi invenitur) tum fortasse parallelismus cum v. 3 (“Salutate Priscam et Aquilam adiutores meos”) ubi agitur de viro et uxore, in quo casu speciale apostoli

¹ “Post enim duodecim apostolos, LXX alios Dominus noster ante se misisse invenitur” (*MG* 7. 780).

² “C’est en effet le seul sens possible. Comely et Zahn et toute l’antiquité a entendu ‘distingues parmi les apôtres,’ et traduisent ‘estime par les apôtres,’ pour la seule raison que le titre d’Apôtres était réservé aux douze. Notre passage est un de ceux qui prouvent qu’il y avait deux acceptions de ce mot: les apôtres par excellence, et d’autres personnes consacrées à l’apostolat.” (*Saint Paul. — Epître aux Romains* [Paris 1950] 366).

nomen, ab ipso Paulo mulieri tributum, minus convenire videtur. Duplex textus ad *Ephesios* necnon verba *Apocalypsis* possunt (et, ut videtur, debent) intelligi de solis proprie dictis apostolis. Nec refert nominis copulatio cum prophetis (prophetis longe probabilius, non antiqui, sed novi testamenti), nam utrumque nomen intelligi potest de eadem persona ipsorum duodecim apostolorum ut suadet etiam ipsa absentia articuli ante attributum prophetarum in duobus locis ad *Ephesios*. In textu quidem *Apocalypsis* praeponitur articulus (et quidem *τε οἱ ἅγιοι καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται* — sancti et apostoli et prophetae) sed ipsa additio sanctorum satis ostendere videtur identicum vel indeterminatum sensum trium nominum ac propterea *Vulgata* vertit: “Sancti apostoli et prophetae.” Idque etiam apparet ex verbis *Luc.* 11. 49 ex quo fortasse originem habent eae Pauli et Ioannis expressiones, ubi Christus ipse sub iisdem copulatis nominibus sese refert ad fundatores antiqui testamenti, inquit: “Propterea et sapientia dixit: Mittam ad illos prophetas et apostolos, et ex illis occident et persequentur, ut inquiratur sanguis omnium prophetarum, qui effusus est a constitutione mundi, a generatione ista.” Ceterum, sensus *Apoc.* 18. 20 (et consequenter etiam *Eph.* 2. 20; 3. 5) illustratur ex parallelo loco eiusdem libri, ubi est sermo de solis duodecim proprie dictis apostolis tanquam fundamento caelestis ecclesiae, 21. 14: “Et murus civitatis habens fundamenta duodecim, et in ipsis duodecim nomina duodecim apostolorum Agni.” Nec ulterius obstat clara distinctio inter apostolos et prophetas, facta a S. Paulo in supradicta enumeratione charismatum, nam ea est charismatum distinctio, non necessario personarum. Titulus apostoli, ab Irenaeo transeunter tributus septuaginta Christi discipulis, habet peculiarem prorsus rationem quae aliis evangelicis operariis non competit, quia scilicet illi fuerunt testes vitae et resurrectionis Christi, imo, ut explicat Irenaeus, quia fuerunt missi ab ipso Christo. Testimonium *Didache* non magis probat quam fuisse quosdam viros missionarios qui sub speciali impulsu ac charismate Spiritus S. libere peregrinando evangelium propagabant ac ideo peculiari modo apostoli vocabantur; quod quidem redit ad generalem sensum nuntii evangelici, addito tamen peculiari charismate praedicationis, quod praecise indigitat ipse S. Paulus in sua charismatum enumeratione.

Magis adhuc in incertis haerent illi moderni doctores (ut *Batifol*, *Michiels*, *Prat*, *Michel*, *Marchai*) qui praeterea, amplius determinantes supradictum sensum nominis apostoli, conantur ei affingere etiam *significationem stricte hierarchicam, eanique superioris ordinis*, dicentes illos apostolos fuisse veros episcopos missionarios, possidentes omnem potestatem necessariam ad fundandas novas ecclesias propriamque

hierarchiam ibidem per ipsam quoque Ordinationem presbyterorum instituendam. Pro qua opinione nullum habent in supra relatis textibus fundamentum, nisi quod in *Eph.* 2. 20 dicantur fideles consistere “super fundamentum apostolorum et prophetarum” (cf. etiam 3. 5; 4. 12); at, praeterquam quod certum non est ea verba referri ad alios quam ad solos stricte dictos apostolos, ut nuper dictum est, adhuc ceteri charismatici apostoli et prophetae, una cum apostolis proprie dictis dici possunt ecclesias sua praedicatione suorumque charismatum usu fundasse, cum ipsum evangelium, quod praedicabant ac confirmabant, sit revera praecipuum Ecclesiae fundamentum.

Prophetae prima vice determinate apparent in ecclesia antiochena, *Act.* 11. 27: “In his autem diebus supervenerunt ab Hierosolimis prophetae Antiochiam, et surgens unus ex eis nomine Agabus significabat per spiritum famem magnam futuram in universo orbe terrarum.” *Ibid.* 13. 1-3: “Erant autem in ecclesia, quae erat Antiochiae, prophetae et doctores, in quibus Barnabas et Simon, qui vocabatur Niger, et Lucius Cyrenensis et Manahen, qui erat Herodis tetrarchae collactaneus, et Saulus. Ministrantibus autem illis Domino et ieiunantibus dixit illis Spiritus sanctus: Segregate mihi Saulum et Barnabam in opus, ad quod assumpsi eos. Tunc ieiunantes et orantes imponentesque eis manus dimiserunt illos.” *Ibid.* 15. 22 sq., 30-35: “Tunc placuit Apostolis et senioribus cum omni ecclesia, eligere viros ex eis et mittere Antiochiam cum Paulo et Barnaba Iudam, qui cognominabatur Barsabas, et Silam viros primos [$\alpha\gamma\omicron\upsilon\beta\mu\epsilon\nu\omicron\iota$]⁹ in fratribus, scribentes per manus eorum. . . Illi ergo dimissi descenderunt Antiochiam et, congregata multitudine, tradiderunt epistulam. Quam cum legissent, gavisi sunt super consolatione. Iudas autem et Silas, et ipsi cum essent prophetae verbo plurimo consolati sunt fratres et confirmaverunt. Facto autem ibi aliquanto tempore, dimissi sunt cum pace a fratribus ad eos, qui miserant illos. Visum est autem Silae ibi remanere, Iudas autem solus abiit Hierusalem. Paulus autem et Barnabas demorabantur Antiochiae docentes et evangelizantes cum aliis pluribus verbum Domini.” Philippus diaconus et evangelista, Caesareae commorans, dicitur habere quatuor filias prophetantes, *Act.* 21.8 sq.: “Alia autem die profecti venimus Caesaream. Et intrantes domum Philippi evangelistae, qui erat unus de septem, mansimus apud eum. Huic autem erant quatuor filiae virgines prophetantes.” Ibidem dum Paulus commorabatur, *Act.* 21. 10 sq. “supervenit quidam a Iudaea propheta nomine Agabus” qui ei futurum carcerem praedixit. In 1 *Cor.* 11. 5 S. Paulus suggerit mulieres prophetantes frequenter occurrisse, cum

⁹ Cf. supra, pp. 706 sq.

moneat: "Omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite deturpat caput suum." Praeterea, ut dictum est supra, prophetae constanter nominantur in quatuor classificationibus charismatum allatis a S. Paulo, qui etiam illos consociat apostolis in fundamento quod sustinet Ecclesiam et in revelatione mysterii Christi (*Eph.* 2. 20; 3.5; adde *Apoc.* IS. 20; supra cit., in p. 715).

Hic pariter, et cum certiori quidem fundamento, colligi potest prophetas constituisse quamdam satis diffusam *categoria personarum* quae directo quodam modo cooperarentur propagationi evangelii et foundationi ecclesiarum. Eorum munus erat ut per usum charismatis prophetiae, seu divinae inspirationis, alios fideles modo veluti pratico edocerent, "loquentes ad aedificationem et exhortationem et consolationem" (1 *Cor.* 14. 3; cf. *Act.* 15. 31 sq.; 1 *Cor.* 14. 24 sq.; 29-31) et occasionaliter etiam futurum praedicantes (*Act.* 11. 27 sq., 21. 10sq.) aut aliam Dei immediatam revelationem suscipientes (*Act.* 13. 1-3).

Munus et dignitatem prophetarum sic circa initium saec. 2 illustrat *Didache* 10. 7; 11. 7; 12. 1-5; 13. 1-4; 15. 1 sq.10: "Prophetis . . . permittite gratias agere, quantas volunt [i.e. in celebratione Eucharistiae permittite eis, quod aliis non licet, ut non utantur praescripta formula liturgica, sed suo sensu abundant, ne divinae inspirationi ullum ponatur impedimentum]. . . Omnem prophetam loquentem in spiritu ne tentate neque discernite; 'omne' enim 'peccatum remittetur.' hoc autem peccatum 'non remittetur'. . . Omnis, qui 'venit in nomine domini' suscipiatur; postea autem probantes eum cognoscetis, intellectum enim habebitis diiudicantes dexteram et sinistram. Siquidem veniens transiens est, adiuvate eum, quantum potestis; non manebit autem apud vos nisi duos vel tres dies, si necessarium est. Si vero apud vos considerare vult et artifex est, laborato et edito. Si non exercet artem, pro prudentia vestra curate, ne piger vobiscum vivat Christianus. Si non vult ita facere, a Christo lucrum quaerit; attendite a talibus. Omnis verus propheta, volens considerare apud vos 'dignus est cibo suo.' Similiter doctor verus et ipse 'dignus' est sicut 'operarius cibo suo.' Omnes ergo primitias provenientes e torculari, area et bobus atque ovibus sumes, ac dabis primitias prophetis: ipsi enim sunt summi sacerdotes vestri [i.e. non quia necessario ipsi sunt sacerdotes. sed quia, quod attinet ad ius primitiarum, ipsi ita se habent ad vos sicut sacerdotes A. T. ad fideles synagogae]. Sin autem non habetis prophetam, date pauperibus. . . Constituite igitur vobis episcopos et diaconos dignos domino, viros mansuetos et argenti non cupidos et

"Vox "propheta" in *Didache* occurrit quindecies, dum voces "apostoli" et "doctores" occurrunt ter, et voces "episcopi" et "diaconi" semel tantum.

veraces et probatos; vobis enim ministrant et ipsi ministerium prophetarum et doctorum [ministerium scilicet verbi et doctrinae, quod peculiariter quidem exercebatur a prophetis et doctoribus ubi aderant, sed ad quod exercendum sufficebat munus ipsum constitutorum hierarcharum, cum gratiis status, illi adnexis]. Ne igitur contemnatis eos; ipsi enim sunt honorati inter vos una cum prophetis et doctoribus” (*Funk* 1. 25, 29, 31-35).

Attamen, non satis fundata videtur opinio eorum (ut *Michiels, Prat, Michel, Marchai*) qui prophetis qua talibus, sicut et supradictis apostolis, agnoscunt *characterem proprie hierarchicum, imo episcopalem*. Modus quo S. Paulus describit charisma prophetiae (1 *Cor.* 12-14, peculiariter 12. 27-31; 14. 1-5) nihil habet quod involvat hierarchiam aut ad eam proxime referatur. Nec id important verba Pauli et Ioannis (*Eph.* 2. 20; 3. 5; *Apoc.* 18. 20) de prophetis fundamento Ecclesiae, ut dictum est supra, (p. 718). Sive quatuor prophetantes filiae Philippi (*Act.* 21.8 sq.) sive Agabus futurum praedicans (*Act.* 11.27; 21. 10 sq.) nihil hierarchicum in se ostendunt. Iudas et Silas dicuntur quidem ἡγούμενοι, seu praepositi, et qua tales probabiliter erant presbyteri sive episcopi, ut dictum est supra (p. 706), imo Silas, subinde comes S. Pauli in suo secundo itinere apostolico (*Act.* 15. 40; 17. 4), valde probabiliter fuit episcopus in sensu stricto, cum bis una cum Timotheo consocietur Paulo in salutatione quae aperit utramque epistolam ad Thessalonicenses (1 *Thess.* 1. 1; cf. 2. 7; 2 *Thess.* 1. 1) sed, qua prophetae, nihil aliud inducuntur fecisse quam fratres in fide confirmare per donum inspirationis quo gaudebant (“Cum essent prophetae, verbo plurimo consolati sunt fratres et confirmaverunt”). Paulus et Barnabas, qui erant et ipsi hierarchae ac fortasse iam presbyteri, dicuntur pariter prophetae et doctores, at nihil ostendit eos exinde fuisse hierarchas ac presbyteros quo prophetas et doctores. Reliqui tres prophetae ac doctores Antiocheni exhibentur quidem liturgiam seu probabiliter Eucharistiam celebrantes (“Ministrantibus autem illis Domino [λατουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ κυρίῳ]”), imo probabilius exhibentur etiam ut ordinantes Paulum et Barnabam in episcopatum, adeoque tanquam episcopi (cf. supra, pp. 518-523), at nihil ostendit eos utrumque fecisse tanquam prophetas et doctores, aut in eis idem fuisse esse prophetas et esse hierarchas.

Modus quoque quo *Didache* describit prophetas et doctores nequaquam ostendit eos esse necessario hierarchas, ut iam notavimus in parenthesi addita ad ipsos textus qui in contrarium afferri solent. Dicuntur nempe eucharistizare seu gratias agere, quod refertur ad eucharisticam celebrationem, sed non constat an id facerent ut ministri

celebrantes an ut fideles improprie concelebrantes (paulo enim ante, 10. 1 de tota ecclesia fidelium dicitur: “Postquam impleti estis, sic gratias agite [eucharistizate]”) et ceteroquin ea verba: “Prophetis permittite gratias agere, quantas volunt” possunt etiam intelligi generaliter aut suppositive, quatenus nempe prophetis daretur libertas utendi aliis inspiratis formulis praeter statutas formulas liturgicas, etiam in ipsa sacerdotali celebratione, in casu quo essent sacerdotes. Verba “Ipsi enim sunt summi sacerdotes vestri” ex contextu tantummodo significant eis deberi primitias, sicut in N. T. debebantur summis sacerdotibus, ita ut, quoad ius primitiarum, ipsi sint in eadem positione ac antiqui sacerdotes. Diaconi quidem et episcopi assimilantur prophetis quoad ministerium (adhibita quoque voce λειτουργία), sed ex toto contextu, seu ex descriptione prophetarum, sufficienter apparet eam vocem restringi ad ministerium verbi, quod altiori quodam modo, etsi tamen non hierarchico, exercebatur a prophetis sub inspiratione Spiritus S.”

Evangelistae, qui generice nominantur, et quidem immediate post prophetas, tantummodo in quarta ac breviori charismatum classificatione allata a S. Paulo {*Eph.* 4. 11 sq.), rarissime (vix bis) in Scriptura ut determinatae personae indignantur. De facto semel tantum nomen evangelistae tanquam titulus personae profertur, nempe in *Act.* 21.8 ubi datur *Philippo diacono*: “Et intrantes domum Philippi evangelistae, qui erat unus de septem, mansimus apud eum”: in altero loco potius ut nomen indeterminati alicuius officii profertur, nempe in 2 *Tim.* 4. 5, ubi S. Paulus exhortatur Timotheum episcopum: “Tu vero vigila in omnibus, labora, opus fac evangelistae, ministerium tuum imple.”

Sicut apostoli et prophetae ita et evangelistae considerari possunt ut plus minusve *determinata classis personarum*, directe cooperantium propagationi evangelii et foundationi ecclesiarum. Ipsum nomen indicat generaliter eorum praedicationis munus. Eorum charisma verisimiliter consistebat in peculiari impulsu Spiritus S. ad propagandum evangelium, in quo differebat a munere prophetico, quod potius dirigebatur ad confirmationem iam propagati evangelii et corroborationem iam

"Unde non apparet qua ratione *Prat* asserat naturalem sensum verborum exigere ut ministerium ibi intelligatur in sensu pleno, scribens: “Bien que Xeïrov/ryia puisse s'entendre de toute fonction sacrée, par exemple, de la prédication qui revenait en propre aux prophètes, bien que la mention spéciale des docteurs recommande cette explication, le sens naturel de la phrase est que les *ἐπίσκοποι* et les diacres peuvent remplacer dans tout le saint ministère les prophètes et les docteurs.” (“Évêques. Origine de l'Épiscopat.” *Dictionnaire de théologie catholique* V-2 [Paris 1913] 1663).

susceptae fidei; propterea *Theodoretus* eos vocat “circumeuntes praedicatores.”¹²

Absque sufficienti tamen fundamento quidam assumunt evangelistas ut peculiarem ac *distinctum gradum hierarchicum*, vel ut dignitatem cum gradu hierarchico necessario ligatam; ita *Michiels* putat eos fuisse episcopos missionaries, sicut prophetas; *Marchai* putat eos fuisse ministros inferioris ordinis; *Prat* ait characterem episcopalem eis fuisse minus necessarium quam apostolis.

Doctores (διδάσκαλοι), qui post prophetas constanter a S. Paulo nominantur in suis charismatum classificationibus, semel tantum indigitantur in Scriptura tanquam determinatae personae, i.e. in *Act.* 13. 1-3 (supra cit. in p. 718), ubi dicuntur fuisse in ecclesia antiochena “prophetae et doctores” inter quos nominatim quinque: Barnabas, Simon Niger, Lucius, Manahen, et Paulus. Aequivalenter tamen Timotheus, Titus, episcopus, et praesidentes presbyteri, vocantur doctores, 1 *Tim.* 3. 2: “Oportet ergo episcopum . . . esse . . . doctorem,” 4. 13, 16: “Attende lectioni, exhortationi et doctrinae. . . Attende tibi et doctrinae, insta in illis. Hoc enim faciens et teipsum salvum facies et eos, qui te audiunt,” 5. 17: “Qui bene praesunt presbyteri, duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in verbo et doctrina [«' λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ] ” *Tit.* 1.9: “Ut [episcopus] potens sit exhortari in doctrina sana,” 2. 7: “In omnibus teipsum praebe exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in gravitate.” Quater etiam doctores nominantur in *Didache*, ter simul cum prophetis (13. 2; 15. 1 sq.; supra cit., in p. 719), semel soli (11. 2: “Sin autem doctor ipse perversus doceat aliam doctrinam, ita ut dissolvat, ne eum audite; si vero docet, ita ut addat iustitiam et scientiam domini, suscipite eum sicut dominum,” *Funk* 1. 25-27).

Etiam doctores considerari possunt ut *peculiaris classis* personarum cooperantium propagationi evangelii et foundationi ecclesiarum. Ipsum eorum nomen indicat peculiare eorum munus, scilicet doctrinae et catechismi. Ipsorum charisma verisimiliter consistebat in peculiari Spiritus S. dono sive aptitudine ad revelationem proponendam et explicandam, ita ut distinguerentur a prophetis non solum in eo quod carerent dono praedicendi futurum sed etiam in modo proponendi

¹² *Interpretatio epistolae ad Ephesios* 4. 11: “‘Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas. . .’ Erant illo tempore, ut saepe dixi, qui propheticam gratiam acceperant. Itaque meminit Actuum historia Agabi prophetae, et aliorum qui prophetabant Antiochia, in quibus erat etiam ipse divinus Apostolus. Erant et evangelistae, ex quibus erat et beatus Philippus, unus ex septeni. Pastores autem et doctores eos dicit, qui per unamquamque civitatem et vicum erant deputati. Qua de causa posuit eos post evangelistas, quoniam illi circumeuntes praedicabant” (Λ/Γ 82. 535).

sive confirmandi evangelium, quatenus nempe potiusquam ad cor, pervasiva eorum vis ad mentem dirigeretur, ita ut essent veluti inspirati aut quomodolibet supernaturaliter designati catechistae.

Nihilominus pariter absque sufficienti fundamento quidam theologi hos doctores considerant ut quemdam *gradum proprie hierarchicum*, vel ut munus cum gradu hierarchico necessario connexum: ita *Prat*, *Michel* et *Marchai* putant eos fuisse episcopos, *Michiels* vero simplices presbyteros. Quod enim doctores antiocheni celebraverint Eucharistiam et perfecerint ipsam Ordinationem non probat eos id fecisse quia erant doctores, et qua tales necessario sacerdotes; quod autem in *Didache* ministerium doctorum assimiletur, imo praeponatur, ministerio episcoporum et diaconorum, non necessario ostendit illorum characterem hierarchicum ac sacerdotalem, quia agitur de ministerio verbi, ut dictum est supra ubi de prophetis. Maiorem quidem difficultatem facere videtur quod S. Paulus in textu ad *Eph.* 4. 11 sq. doctores vocat etiam pastores, (nam vox “pastores” regitur eodem articulo: ‘Alios autem pastores et doctores [τοὺ ποιῶ-α καὶ διδασκάλου]’),¹ quae quidem metaphora ex frequenti usu Scripturae sonat auctoritatem et hierarchiam (*Ad.* 20. 28; 1 *Pet.* 5. 1). Attamen, ex una parte non inconvenit ut munus pastoris hic accipiatur in sensu restricto dantis solum pabulum doctrinae, ut suadet ipsa appositio vocis doctoris quae non praecedit sed sequitur vocem pastoris, quasi contrahens illam (pastores-doctores = pastores ut doctores, pascentes per doctrinam)?² et ex alia parte munus pastoris accipi potest in sensu charismatico, distincto a hierarchico, pro supernaturali nempe dono seu peculiari aptitudine ad gubernandum, quae, praeter ipsum hierarchicum characterem, dabatur a Spiritu S. quibusdam ex ipsis hierarchis, qui ita duplici modo, ordinario nempe et charismatico, apti erant ad gubernandas ecclesias; quod quidem indicat ipse S. Paulus bis huiusmodi donum referens inter charismata (1 *Cor.* 12. 28-30: “Gubernationes”; *Rom.* 12. 6-8: “Ministerium in ministrando”; imo 1 *Cor.* 12. 4-11 hanc praeponit generalem divisionem charismatum: “Divisiones gratiarum . . . divisiones ministrationum . . . divisiones operationum”).

¹Ad rem *Hieronymus*, *In Eph.* 4. 11: “Nec vero putandum quod, sicut in superioribus tribus, alios dixit esse apostolos, alios prophetas, alios evangelistas: ita et in pastoribus et in magistris, officia diversa posuerit. Non enim ait: alios autem pastores et alios magistros, sed alios pastores et magistros: ut qui pastor est, esse debet et magister: nec in Ecclesiis, quamvis sanctus sit, pastoris sibi nomen assumere, nisi possit docere quos pascit” (*ML* 26. 500).

²Ipse *Prat* observat: “Quant au charisme de pasteur . . . qui paraît un des plus clairs et qui est en réalité un des plus obscurs, l’Apôtre semble le confondre presque avec le charisme de docteur ou du moins l’attribuer aux mêmes personnes. Impossible de dire s’il avait pour object spécial l’enseignement ou le gouvernement” (*La théologie de Saint Paul* I [éd. 33, Paris 1952] 502).

QUAESTIO DE HIERARCHIA CHARISMATICA, quam summis tantum labiis tetigimus in expositione praefatorum quatuor munerum apostolorum, prophetarum, evangelistarum et doctorum, quaeque peculiari modo agitur a quibusdam modernis ob eius connexionem cum fundamentaliori quaestione de *ipsa charismatica Ecclesiae constitutione*, a Liberalibus Protestantibus suscitata (cf. in pp. 627, 633 sqq.), ampliori expositione ac praecisiori indiget resolutione.

Porro de indole sive caractere sic dictorum charismaticorum *triplex habetur generalis sententia*, prior negans hierarchicum eorum characterem, altera illum affirmans, tertia denique contendens tale dissidium componere.

Prima sententia denegans hierarchicum illorum characterem in duas opiniones dividitur ex opposito fine denegandi vel stabiliendi ipsam ecclesiasticam hierarchiam.

Protestantes enim denegant ex una parte hierarchicam indolem charismaticorum et ex alia parte simul exaggerant illorum momentum et influxum in primitiva Ecclesia, ut ita ex duplici hoc copulato principio destruant ipsam hierarchiam, dicentes organizationem primitivae Ecclesiae fuisse mere charismaticam seu pneumaticam, totumque negotium actum esse ab ipso soloque Spiritu S., ope spiritualium charismatum indiscriminatim fidelibus distributorum, ita ut ecclesiastica hierarchia nonnisi posterius ex humanis causis oriretur, per substitutionem sive evolutionem ecclesiae pneumaticae in ecclesiam hierarchicam et ecclesiae democraticae in ecclesiam oligarchicam et monarchicam.

E regione *quidam catholici* ideo denegant hierarchicum characterem charismaticorum ut inde contra Protestantes firmiter stabiliant hierarchiam ecclesiasticam, seu hierarchicam ac propriam indolem ordinario- rum ministrorum. Ita sentiunt insignes exegetae *Estius* et *Comely*.

ESTIUS, In Rom. 12. 7: “‘Sive ministerium in ministrando.’ . . Sensus autem est: Sive habentes gratiam alicuius ministerii Ecclesiastici in quocumque gradu et ordine, ut sunt Episcopatus, Presbyteratus, Diaconatus, etc.”¹⁴

hi 1 Cor. 12. 28-30: “Quaeret aliquis, cur in hoc ordine excellentium membrorum Ecclesiae non ponatur, et quidem suo, id est, primo loco summus Pontifex. Haec enim sectariorum quorundam adversus primatum Petri et successorum eius obedio est. Breviter respondeo: *Paulum hic non agere de gradibus hierarchicis*; alioquin Episcopos, presbyteros, diaconos, ex quibus proprie ecclesiastica constat hierarchia, praetermittere non debuisset; sed recensere quaedam Ecclesiae membra praecipuis Spiritus sancti charismatis insignia, sive constituta sint in ordine hierarchico, sive non. Similis est locus Eph. 4., ubi ad illud: ‘Alios autem pastores et doctores,’ plenior eisdem quaestionis reperies explicationem. . . Opitulationes’ . . . Quidam Latini [hanc vocem] exponunt de iis, qui cooperantur et opitulantur episcopis in

¹⁴ *In omnes D. Pauli epistolas, item in catholicas commentarii* (cura J. Holzammer, Moguntiae 1858-1859) I 275.

instituenda ac regenda plebe fidelium, ut sunt parochi, decani, archidiaconi, quos episcoporum adminicularios quidam appellant. Verum si hos intelligas, iam non servabitur ordo dignitatis in ista donorum enumeratione. Constat enim, haec ministeria digniora esse miraculorum donis. Adde, quod huiusmodi opitulationes pertinent ad numerum doctorum, quos tertio loco posuit Apostolus, quo pertinent ipsi quoque episcopi. Propter quod Ephes. 4. coniunxit pastores et doctores. . . 'Gubernationes.' Hac voce quidam existimant significari parochiales presbyteros, quibus gubernatio committitur particularium plebium. Sed hoc quam parum sit probabile, iam ostendimus."¹⁸

In Eph. 4. 11: "'Alios autem Pastores et Doctores.' . . Vera et indubitata expositio est. . . 'Pastores' esse, quorum officium est pascere, id est, regere populum Dei; quales praecipue sunt Episcopi, quos Act. 20 Paulus admonet. . . Dixi, praecipue significari Episcopos nomine pastorum, nam generaliter huc etiam Parochi pertinent, qui sub Episcopis, tanquam eorum opitulatores, animarum curam gerunt; quod Theophylactus innuit, dum scribit, per 'pastores' intelligi posse presbyteros et episcopos. . . Obiter animadvertite cum Cajetano, diversitatem membrorum, quae hic enumerantur ab Apostolo, formaliter intelligendam esse. Non enim ita Christus quosdam dedit Apostolos, ut non iidem ipsi fuerint et Prophetæ, et Evangelistæ, et Pastores, atque Doctores; sed officia ac dona distincta sunt, licet in easdem personas vel omnia, ut in Apostolos, vel aliqua occurrant. Argumentatur ex hoc Apostoli loco sectarius contra Primatum Romani Pontificis, inquiens: Hic non audimus Papam, qui sane praetermitti non debuit, si prima est eius dignitas inter gradus Ecclesiae. Respondeo, nec audimus episcopos, presbyteros, diaconos. *Neque enim Paulus instituit hic recensere gradus hierarchicos Ecclesiae;* sed afferre in medium aliquot charismata Spiritus sancti, data a Christo ad doctrinam et gubernationem Ecclesiae. De illis enim praemiserat. 'Dedit dona hominibus.' Nam eiusmodi quoque enumerantur 1 Cor. 12. Quamquam Papa sub nomine 'pastorum ac doctorum' comprehenditur: est enim summus Ecclesiae pastor et doctor. Pertinet etiam ad Apostolos, primo loco nominatos, quatenus usque hodie munus Apostolicum exercet Romanus Pontifex, dum ad infideles mittit Evangelii praecones, et novas apud eos fundat Ecclesias."¹⁷

CORNELY, In 1 Cor. 12. 1-30: "'Valde obscurus est, inquit Chrysostomus, totus hic locus; quam obscuritatem producit nostra ignorantia eorum, quae tunc quidem contingebant, nunc autem non amplius accidunt.' . . Qua obscuritate non obstante pars haec ex iucundioribus est totius epistolae, quum . . . ipsos coetus religiosos nobis quodammodo ante oculos proponit, ut melius intelligamus, quomodo Apostoli ecclesias vix natas paucas post hebdomades iam relinquere potuerint ad novas fundandas properantes; neque enim sibi ipsis relinquebantur ecclesiae, sed Spiritui S., qui primis illis temporibus donis suis extraordinariis neophytos ita adiuvit, ut continua Apostolorum praesentia et immediata eorum custodia non indigerent. Namque alii dono gubernationis regendis fratribus idonei reddebantur, alii ceu doctores veram doctrinam docebant, alii dono muniti prophetico fratribus loquebantur, ad exhortationem et aedificationem, alii velut apostoli (latiore sensu) Evangelium propagabant, alii linguarum dono infidelium incredulitatem manifestabant et confundebant, alii demum Spiritus donis instituti et incitati miseris, pauperibus, afflictis subveniebant; uno verbo quot nascentium ecclesiarum erant necessitates spirituales et corporales, tot erant Spiritus S. dona. Quibus extraordinariis charismatis ordinaria Ecclesiae ministeria non reddebantur superflua; quamvis enim copiosissima fuerit Spiritus S. effusio in fideles Corinthios, nostra tamen epistola clarissime docet, etiam illam ecclesiam et gubernio et magisterio et ministerio ordinario indiguisse. Quare etiam mirum non est, quod illa charismata ex parte cessaverint, postquam in adolescente iam Ecclesia constitutio hierarchica,

"*Ibid.* 650 sq.

"*Ibid.* II 377 sq.

quae primis quoque illis temporibus non defuit, ita est confirmata et exculta, ut fideles extraordinariis Spiritus donis facilius iam carerent. . .

“De ordinariis Ecclesiae ministeriis et muneribus Apostolum non agere, ipsa enumeratio docet et contextus confirmat. Inter ordinaria enim munera nec prophetiam, virtutes etc. enumerare, nec episcopatum, presbyteratum, diaconatum praetermittere potuisset; quin enim Corinthi non minus, quam in ecclesiis provinciarum Galatiae (Act. 14, 23), Asiae (Act. 20, 17), Macedoniae (Phil. 1. 1; 1 Thess. 5. 12), Cretae (Tim. 1. 5 sqq.), velut ordinarios ministros episcopos et diaconos instituerit, nemo prudens dubitat, licet in tota hac epistola eos non commemoret, Parum recte vero nonnulli censent, eum ministeria ordinaria (apostolatum, doctoratum) et extraordinaria (prophetiam, virtutes etc.) permiscuisse; in tota enim hac parte de solis charismatis loquitur, i.e. de donis extraordinariis, quae a Spiritu S. concedebantur, ut primis fidei temporibus necessitatibus extraordinariis fidelium succurri posset, quae vero ordinaria ministeria nec inutilia nec superflua reddiderunt. . .

“Adduntur . . . duo antea ‘in v. 9’ praetermissa, ‘opitulationes’ . . . et ‘gubernationes.’ . . Ordinaria suae aetatis ministeria ecclesiastica et extraordinaria dona primitivae Ecclesiae a Spiritu S. concessa confundentes antiquiores Latini (Herv. Lomb. Thom. Lyr. etc.) priore nomine illos designari coniecerunt, ‘qui maioribus praelatis in universali regimine, sicut archidiaconi episcopis, opem ferunt,’ altero ‘parochiales sacerdotes, quibus aliquarum particularium plebium gubernatio committitur’; a qua confusione etiam aliqui iuniores non plane abstinere, qui cum Cai. secundum nomen de diaconis, quippe qui res temporales Ecclesiae gubernaverint (Act. 6. 1 sqq.), interpretantur. . . Id unum tenendum est, de extraordinariis donis agi, quibus Spiritus S. aliquos ad certa munera obeunda aptos reddidit, quibus autem Ecclesia hodie in tanta fidelium multitudine non amplius indiget, quum Spiritus S. eos, qui dona eiusmodi naturalia habent, gratia sua interna impellat, ut istis muneribus sese dedificent. Neque tamen negamus, etiam hodie interdum haec aliaque charismata omnia concedi; quae enim in vitis sanctorum, qui missionibus inter infideles, rudium institutioni, curae infirmorum aliisque caritatis operibus sese integros dederunt, de extraordinariis, quos pertulerunt, laboribus et de extraordinariis, quos collegerunt, fructibus legimus, explicari vix ac ne vix quidem possunt, nisi Spiritum S. eos extraordinario dono ad ista munera obeunda idoneos reddidisse admittamus.”¹⁸

Secunda sententia affirmat hierarchicum characterem charismaticorum, sed subdividitur in duas opiniones, prout eos identificat cum ordinaria Ecclesiae hierarchia aut e contrario adstruit in eis extraordinariam quandam hierarchiam.

Prima opinio praefatos apostolos, prophetas, evangelistas, et doctores-pastores, reducit ad ordinariam hierarchiam seu eos identificat cum ipsis Apostolis, episcopis et presbyteris, quatenus saltem charismata apostolatus, prophetiae, evangelici spiritus et doctoratus, vario modo distribuuntur aut cumulantur in variis gradibus ecclesiasticae hierarchiae (ita Apostoli habebant eminenter quatuor illa charismata, episcopi vero, et in minori gradu presbyteri, possident saltem charisma doctoratus, cui copulatur pastoratus). Haec opinio tribui solet antiquioribus expositoribus et theologis, nominatim Petro Lombardo et

l' Commentarius in S. Pauli epistolas, II: Prior epistola ad Corinthios (“Cursus Scripturae Sacrae,” auctoribus S. J. presbyteris, cd. 2, Parisiis 1909) 355 sq., 355-358.

S. Thomae, quos alii facile sequuntur.¹ Notandum tamen est hos doctores non simpliciter praefatam identificationem proponere, sed potius in hierarchis Ecclesiae peculiariter indigitare existentiam quatuor illorum charismatum, quae ceteroquin non negant inveniri uno vel alio modo etiam in aliis personis non hierarchicis.

PETRUS LOMBARDUS, In Rom. 12. 6-8: “‘Sive ministerium’ ecclesiasticum habentes, ut presbyteri simus, membra aliorum ‘in ministrando’ assidue” (*ML* 191. 1500)

In 1 Cor. 12. 4-11, 28-30: “Divisiones gratiarum, id est gratiae divisae sunt. . . Gratias autem hic appellat diversos gradus et ordines qui sunt in officiis Ecclesiae. . . Vel gratias hic dicit ipsas virtutes gratis a Deo datas, sicut fidem, spem et huiusmodi. . . ‘Et divisiones ministrationum sunt,’ quibus alii aliis subserviunt. . . Et exponit infidelibus diversitatem quam dixit esse in membris, dum subdit: ‘Et quosdam’ quidem, id est diversos, ‘posuit Deus in Ecclesia, primum.’ dignitate et tempore, ‘apostolos,’ vice Christi praedicantes, et omnium ordinatores et iudices; ‘secundo prophetas,’ scilicet mysteria Scripturarum, vel futura revelantes . . . ; ‘tertio doctores,’ id est praecepta vivendi dantes, vel qui pueros litteris imbuunt; ‘deinde virtutes,’ id est eos qui infirmos curant; et ‘opitulationes,’ id est eos qui maioribus ferunt opes, ut Titus Apostolo, vel archidiaconi episcopis; ‘gubernationes,’ scilicet minorum personarum praelationes ut presbyteri sunt, qui plebi documento sunt; ‘genera linguarum.’ Ecce donum Dei est multas scire linguas” (*ibid.* 1651, 1657).

In Eph. 4. 11 sq.: “‘Et ipse dedit quosdam quidem apostolos.’ scilicet vicarios praedicationis suae, ‘quosdam prophetas,’ qui de futuris prophetarunt, vel potius Scripturarum interpretes, in Novo enim Testamento prophetae dicuntur explanatores Scripturarum; tamen fuerunt quidam primordio fidei futura praedicantes, sicut Agabus septemque filiae Philippi. ‘Alios vero evangelistas,’ ut fuerunt Marcus, et Lucas, et septem diaconi sub Apostolis. Evangelistae enim diaconi sunt, quia etsi non sint sacerdotes, evangelizare possunt. ‘Alios autem pastores et doctores,’ ut episcopos, qui verbo etiam et exemplo docere debent. . . Hos autem omnes dedit ‘in opus ministerii,’ scilicet ut quisque posset plene facere opus ministrationis sibi creditae” (*ibid.* 192. 200 sq.).

5. *THOMAS, In Rom. 12. 6-8, lect. 2*: “Quantum ad sacramenta ministranda [S. Paulus in sua enumeratione donationum divinarum] subdit: ‘Sive ministerium in ministrando,’ id est: Si quis accepit gratiam vel officium ministerii, puta ut sit Episcopus, vel Sacerdos qui dicuntur ministri Dei . . . , exequatur illud diligenter exequendo ‘in ministrando.’ . . Quandoque . . . aliquis subvenit alteri, eius curam habendo; et quantum ad hoc dicit: ‘Qui praeest,’ id est, qui est in praelationis officio constitutus, utatur illo officio ‘in sollicitudine.’ ”

In 1 Cor. 12. 4-11, 28-30. lect. 1-3: “Deinde cum dicit: ‘Divisiones vero, etc.’ incipit distinguere gratias gratis datas, et primo distinguit eas in generali; secundo manifestat in speciali, ibi: ‘Unicuique autem datur, etc.’ In his autem quae per gratiam Spiritus Sancti conferuntur, tria oportet considerare. Primo quidem facultatem hominum ad operandum, secundo auctoritatem, tertio executionem utriusque. Facultas quidem habetur per donum gratiae, puta per prophetiam, vel potestatem faciendi miracula, aut per aliquid huiusmodi; auctoritas autem habetur per aliquod ministerium, puta per Apostolatam. vel aliquid huiusmodi. Executio autem pertinet ad operationem. Primo ergo distinguit gratias, secundo ministeria, tertio operationes. . . Deinde ponit distinctiones ministrationum, dicens: ‘Et divisiones ministrationum

¹Cf. v.g. Suarez, *De gratia Dei*, prologoinenum 3, c. 5. n. 66, *Opera omnia* 11 (ed. C. Berton, Parisiis: Vivès 1857) 172; Billuart, *Tractatus de gratia*, diss. 5. a. 1. *Cursus Theologiae* (ed. nova, Parisiis 1904) III 380.

sunt." id est. diversa ministeria et officia requiruntur ad gubernationem Ecclesiae. Praelati enim Ecclesiae ministri dicuntur supra [c. 4] 'Sic nos existimet homo ut ministros Christi-; pertinet autem ad decorem et perfectionem Ecclesiae, ut in ea diversa ministeria sint, quae significantur per ordines ministrantium. . . Deinde ponit distinctionem operationum, dicens: 'Et divisiones operationum sunt,' quibus aliquis in seipso bonum operatur, sicut per ministraciones ad proximum, . .

"Deinde cum dicit: 'Alii quidem, etc.,' ponit distinctionem gratiarum, quae quidem, ut dictum est, dantur ad utilitatem communem. Et ideo oportet earum distinctionem accipere secundum quod per unum potest aliorum salus procurari | Prosequitur S. Doctor ingeniose explicans per summa capita varias gratias gratis datas; eandem explicationem tradit in *Summa theologia*, 1-2, q. 111, a. 4 et *C. Gent.* 3. 154. De singulis vero gratiis particularem et diffusam tractationem addit in 2-2, q. 171-178], . .

"Deinde cum dicit: 'Et quosdam quidem, etc.,' prosequitur de distinctione ministracionum. . . Primo ponit maiores seu principales administrationes; secundo ministraciones secundarias, ibi: Opitulationes, etc.' Maiores autem ministri in Ecclesia sunt apostoli, ad quorum officium tria pertinent, quorum primum est auctoritas gubernandi fidelem populum, quae proprie pertinet ad officium apostolatus; secundo facultas docendi; tertio potestas miracula faciendi ad confirmationem doctrinae. . . In omnibus autem potestatibus seu virtutibus ordinatis, illud quod est principale reservatur supremae potestati; alia vero etiam inferioribus communicantur. Potestas autem faciendi miracula, ordinatur ad doctrinam sicut ad finem. . . Doctrina autem ordinatur ad gubernationem populi sicut ad finem. . . Et ideo primus gradus inter ecclesiastica ministeria est apostolorum, quibus specialiter competit Ecclesiae regimen. . . Propter quod et ipsi inter caeteros fideles primatum in spiritualibus gratiis obtinuerunt, . .

"Et quamvis ad apostolos praecipue pertineat doctrinae officium, quibus dictum est: 'Euntes docete omnes gentes,' tamen alii in communionem huius officii assumuntur, quorum quidam per seipsos revelationem a Deo accipiunt, qui dicuntur prophetae; quidam vero de his quae sunt aliis revelata populum instruunt, qui dicuntur doctores. Unde subdit: 'Secundo prophetas,' qui etiam in novo testamento fuerunt. . . 'Tertio doctores'; unde et Act. xiii dicitur: 'Erant in Ecclesia quae erat Antiochiae, prophetae et doctores.' Similiter etiam et gratia miraculorum fuit aliis communicata, quae primitus a Christo data fuit apostolis. Unde subdit: 'Deinde virtutes,- qui scilicet miracula faciunt circa ipsa elementa mundi. . . Quantum autem ad miracula quae fiunt in corporibus humanis, subdit: 'Exinde gratia curationum.'..

"Deinde cum dicit: Opitulationes, etc.,' ponit minores sive secundarias administrationes, quarum quaedam ordinantur ad regimen Ecclesiae, quod ad apostolus dignitatem pertinere diximus; quaedam vero ad doctrinam. Ad regimen Ecclesiae pertinent in generali quaedam opitulationes, id est, illi qui opem ferunt maioribus praelatis in universali regimine, sicut archidiaconi episcopis, secundum illud Phil, n: 'Aduva illas quae mecum laboraverunt in evangelio cum Clemente et caeteris adiutoribus meis.' In speciali autem ponit gubernaciones, sicut sunt parochiales sacerdotes, quibus committitur gubernatio aliquarum particularium plebium. . . Ad doctrinam autem pertinet secundario, quod subdit: 'Linguarum genera.' quantum ad illos qui variis linguis loquuntur magnalia, ut dicitur Act. n; ne scilicet propter varietatem idiomatum evangelica doctrina impediretur. Quantum vero ad amovendum impedimentum doctrinae, quod posset provenire ex obscuritate sermonum subdit: 'Interpretationes sermonum.'"

In Eph. 4. 11 sq.. lect. 4: "Hic exponit Apostolus quod supra dixerat de donatione donorum. . . Et quia per dona Christi diversi status et munera in ecclesia designantur considerandum est quod inter dona Christi primo ponit Apostolos. Unde dicit: 'Et ipse dedit quosdam quidem apostolos.' . . Apostoli primo loco ponuntur, quia ipsi privilegiati fuerunt in omnibus donis Christi. Habuerunt enim plenitudinem gratiae et sapientiae, quidam quantum ad revelationem divinatorum mysteriorum. ..

Habuerunt etiam copiam eloquentiae ad annuntiandum evangelium. . . Habuerunt etiam praerogativam auctoritatis et potentiae quantum ad curam Dominici gregis. .. Ideo Apostolus subiungit hic tres gradus ecclesiasticos secundum participationem singulorum praemissorum. Nam quantum ad revelationem divinorum mysteriorum subdit: 'Quosdam autem prophetas,' . . . Apostoli [enim] prophetantes fuerunt pos: adventum Christi gaudia vitae futurae. . . Item fuerunt exponentes antiquorum prophetarum prophetias. . . Quantum vero ad annuntiandum evangelium, subdit. 'Alios vero Evangelistas,' qui scilicet habent officium praedicandi evangelium. vel etiam conscribendi, quamvis non essent de principalibus Apostolis. . . Quantum vero ad curam ecclesiae subdit: 'Alios autem pastores,' curam scilicet Dominici gregis habentes. Et sub eodem addit: 'Et Doctores,' ad ostendendum quod proprium officium pastorum ecclesiae est docere ea quae pertinent ad fides et bonos mores. Dispensare autem temporalia non pertinet ad episcopos, qui sunt Apostolorum successores sed magis ad diaconos."

Secunda opinio, quae est quorundam modernorum, videt in charismaticis peculiarem quandam et *extraordinariam hierarchiam*, quae vel antecesserit ordinariam hierarchiam tanquam eius parens ac praeformatio (ita Batiffol) vel cum ea coexisteret ob peculiare temporis et ministerii necessitates (Michiels, Prat, Michel, Marchai, alique).

Batiffol, fere solitarius, in sua generaliori opinione de origine monarchic! episcopatus (cf. art. seq., in torn. 2) ita exaggerat hierarchicum characterem charismaticorum ut eos assumat tanquam *primum ac originale specimen ecclesiasticae hierarchiae*. Apostoli nempe (sensu quidem latiori) et prophetae, tanquam episcopi itinérantes, luerunt prima forma ecclesiasticae hierarchiae, vel si placet prima istius adumbratio, per quam Spiritus S. fundabat ac regebat nascentes ecclesias; in eis una cum peculiaribus charismatibus, indivise ac plenarie colligebatur tota potestas quae postea fuit episcoporum et simplicium presbyterorum. Paulatim autem coepit constitui collateralis quaedam ac localis hierarchia, inferioris tamen ordinis, constans episcopis et diaconis, quae subinde, defunctis primis apostolis ac cessante ipsa charismatum effusione, haereditario quodam iure priori illi hierarchiae sensim sine sensu successit ac in ipsos episcopos collegit omnem potestatem et omne munus apostolorum et prophetarum, donec haec ipsa amplior episcopalis potestas per quandam scissionem generaverit duplicem proprie dictum gradum episcopalem et presbyteralem.

Ceteri ex praefatis modernis praecipue *Michiels, Prat, Michel, Marchai*, duplicem adstruunt primitivam hierarchiam: *alteram missionariam seu perambulantem*, quae constabat apostolis, prophetis et doctoribus, non solum charismatibus ornatis, sed etiam omni praeditis iure ac potestate necessaria ad fundandas et organizandas locales ecclesias, adeoque etiam suprema illa ac episcopali potestate qua possent constituere ac sacerdotaliter ordinare locales rectores et pastores; *alteram localem ac gubernantem*, quae constabat presbyteris-episcopis (i.e. simplicibus sacerdotibus) et diaconis, quaeque subinde,

cessante priori ac charismatica hierarchia, originem dedit monarchico episcopatu. Ea duarum hierarchiarum distinctio, eaque hierarchici characteris charismaticorum exaltatio apud hos doctores intime connectitur cum altera eorum thesi de identitate episcoporum et presbyterorum de quibus agitur in Scriptura ita ut omnes dicantur simplices presbyteri; exinde enim exurgit necessitas aut desiderium quaerendi in Scriptura aliquos episcopos, distinctos ab ipsis proprie dictis apostolis, alibi quam inter eos qui vocantur presbyteri vel episcopi, adeoque recurrenti ad ipsam classem charismaticorum per ingeniosam istius conversionem in superiorem quamdam classem hierarchicam. Ceterum non prorsus inter se conveniunt praefati auctores cum agitur de determinando particulariter hierarchico gradu quatuor dignitatum supra enumeratarum, scilicet apostolorum, prophetarum, evangelistarum et doctorum; generatim admittunt apostolos et prophetas fuisse veros aut aequivalentes episcopos; evangelistis vero *Michiels* agnoscit dignitatem episcopalem, *Prat* vero et *Marchai* videntur concedere tantum inferiorem quandam dignitatem; pariter doctoribus videntur communiter agnoscere inferiorem dignitatem, quam *Michiels* explicite dicit presbyteralem, quidam tamen, ut *Michel*, *Marchai* et *Prado*, videntur propendere pro dignitate episcopali. Si forte excipiatur episcopali caractere prophetarum, valde fluctuanter et parum decisive hi alique auctores loquuntur; quo quidem videntur ipsi satis suggestive ostendere levitatem fundamenti ex quo procedunt.

MICHIELS: “Distinguant ces *prophètes* revêtus d’un caractère sacré d’avec ceux qui sont ‘prophètes’ simplement parce qu’ils ont le charisme de la prophétie, c’est-à-dire de la prédication (1 *Cor.* xiv. 28 ss.), nous pensons que ces prophètes-là sont des *évêques missionnaires*. C’est la clef pour interpréter les divers passages cités [de l’Écriture et de la *Didachè*]. Avec la *Didachè* distinguons le clergé missionnaire et le clergé local. Celui-ci comprend les «*τίσκοποι πρίσβύτεροι*, prêtres ou pasteurs, et les diacres. Celui-là, composé des Apôtres, des prophètes et des docteurs, s’en va non seulement fonder de nouvelles chrétientés, mais aussi visiter et édifier les communautés existantes. Les Apôtres sont notamment les Douze, auxquels il faut adjoindre Paul et Bamabé . . . ; les prophètes sont évêques et les *docteurs* vraisemblablement prêtres. . . Quant aux *évangélistes*, on peut croire qu’ils furent aussi des évêques missionnaires, puisqu’ils se placent entre les prophètes et les pasteurs et que Timothée fait oeuvre d’évangéliste.”²⁰

PRAT: “Quatre [charismes dans la liste de S. Paul] forment entre eux une sorte de hiérarchie: apôtres, prophètes, évangélistes, docteurs. . . Les *apôtres* nommés ici ne sont pas les Douze. Saint Paul veut parler sans doute de ces missionnaires qui, poussés par l’Esprit de Dieu, quittaient tout pour aller fonder en pays païen des chrétientés nouvelles. . . Tout porte à croire que . . . [l’évangéliste] était destiné à raffermir les églises nouvelles mais non peut-être à les fonder. Il se distinguait ainsi de *Vapôtre*. Le caractère épiscopal, dont les apôtres étaient régulièrement investis, lui était moins nécessaire.”²¹

²⁰ “Évêques,” *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* I (Paris 1925) 1768.

²¹ *La théologie de Saint Paul* I (éd. 33, Paris 1952) 500.

“La solution la plus simple est d'admettre que les apôtres et leurs successeurs immédiats établirent dans les Églises comme ministres du culte — au moyen de quel rite extérieur nous l'ignorons — ceux qu'ils voyaient en possession des charismes de prophétie et de doctrine. Et cette hypothèse n'est pas gratuite; elle est confirmée par l'histoire de saint Paul et par tout le Nouveau Testament. Les *prophètes* et les *docteurs* cumulaient donc en quelque sorte le ministère ordinaire et le ministère extraordinaire. Mais, lorsque les charismes se firent rares et menacèrent de manquer, ont eu recours, pour les remplacer, à l'élection des membres les plus dignes de l'Église. Les *Επισκοποι* et les diacres succédèrent aux prophètes et aux docteurs et ils en remplirent les fonctions, au charisme près, dont la délégation ecclésiastique tenait lieu.”²²

MICHEL: “Le rang très élevé et singulier où Paul place *apôtres*, *prophètes*, *docteurs* dans la hiérarchie ecclésiastique ne peut s'expliquer que parce que ces charismés de la hiérarchie itinérante possédaient un caractère sacré éminent, vraisemblablement celui que nous appellerions aujourd'hui *caractère épiscopal*. Certes, plusieurs prophètes n'appartenaient pas à la hiérarchie sacrée . . . ; mais parmi les prophètes quelques-uns, certes, au don prophétique, joignaient les prérogatives du pouvoir sacerdotal ou épiscopal. . . Eph., n. 20 rappelle que les fidèles sont les concitoyens des saints, et de la maison de Dieu, bâtis sur le fondement des apôtres et des prophètes. Il est nécessaire de rendre compte de l'autorité exceptionnelle que saint Paul leur attribue dans l'Église; et il n'est pas possible de satisfaire à cette exigence, si on ne leur reconnaît pas un caractère sacré éminent. . . On doit en dire autant, à un degré peut-être inférieur, des ‘docteurs.’ . . Paul en parle à plusieurs reprises . . . ; mais toujours ces *διδάσκαλοι* viennent dans la hiérarchie, au troisième rang, après les apôtres et les prophètes: premier indice du caractère sacré dont au moins certains d'entre eux étaient revêtus. . . Parmi les charismés, certains ‘*évangélistes*,’ Eph. iv. 11, devaient, eux aussi, être revêtus d'un caractère sacré.”²³

MARCHAL: “Nous sommes peu pourvus de renseignements sur les fonctions de ces *apôtres*. Cependant, l'importance que dans ces épîtres saint Paul donne au mot et à la fonction d'apôtre, l'attribution de ce titre à Silvain et à Timothée. I Thess.. i. 1 et il. 7, et surtout l'affirmation, dans Ephes., n. 20, que les communautés chrétiennes sont édifiées sur le fondement des apôtres et des prophètes . . . dans Ephes., iv. 12, qu'ils sont établis par le Christ pour l'oeuvre du ministère et de l'édification du corps du Christ . . . , permettent d'y voir de véritables fondateurs et organisateurs d'Églises, possédant, pour ces fonctions, *tous les pouvoirs nécessaires*, capables d'établir la hiérarchie dans les nouvelles communautés. . . À côté des apôtres, dans Ephes., iv. 11, il est parlé des *évangélistes*. . . On ne saurait . . . les mettre sur le pied d'égalité avec les apôtres: ils avaient des pouvoirs inférieurs à ceux de ces derniers. . . Les *prophètes* et les *docteurs* sont pour l'utilité des fidèles. . . Une des fonctions des prophètes était d'enseigner. . . L'enseignement n'était cependant qu'une partie des fonctions des prophètes et des docteurs. Il paraissent avoir joué un rôle plus considérable dans les premières communautés chrétiennes, si non dans leur organisation, qui était plutôt l'oeuvre des apôtres, du moins dans leur gouvernement. . .

“Us sont [d'après la *Didachè*] . . . supérieurs aux «*πίσκοποι*, en ce qu'ils ne dépendent pas d'eux pour la célébration du culte, ni de la communauté pour leur élection; mais, ayant reçu de Dieu les charismes de prophétie ou de doctrine, ils ont été établis par les apôtres, leur délégués ou leurs successeurs comme ministres du culte, tandis que les évêques et les diacres, que les communautés sont invités à se donner par élection, suivant le mode de nomination déjà en usage. II Cor., vin.

M “Évêques. Origine de l'Épiscopat,” *Dictionnaire de théologie catholique* V 2 (Paris 1913) 1663.

” “Ordre,” *Dictionnaire de théologie catholique* XI-2 (Paris 1932) 1221 sq.

19; Act., xiv. 23 . . . , sont subordonnés aux prophètes et aux docteurs; c'est en l'absence de ces derniers qu'ils remplissent les fonctions de leur ministère, de même que dans saint Ignace, les prêtres ne peuvent célébrer l'eucharistie que s'ils sont délégués par l'évêque, *Smyrn.*, vin, 1. . . Nous avons dans Ephes., iv. 11. une autre preuve de fonctions de gouvernement exercées par les docteurs. Après avoir énuméré les apôtres, les prophètes et les évangélistes, saint Paul ajoute 'les pasteurs et docteurs.' comme ne constituant qu'un seul group. . . S'agit-il ici de presbytres-épiscopes qui auraient le charisme de didascalie, comme ceux dont parle saint Paul. I Tim., v. 17? Ou d'un groupe particulier, bien déterminé, différent des presbytres-épiscopes? Il est difficile de le dire, quoique la seconde hypothèse paraisse plus probable, au moins pour le début de l'organisation ecclésiastique. En tout cas, le terme $\pi \nu \chi \epsilon ' \nu \alpha$ indique nettement une *fonction de gouvernement*. Nous serions donc ici en face de docteurs, ayant charge de gouverner les communautés, avec un pouvoir peut-être supérieur à celui des presbytres-épiscopes. Plus tard, dans les communautés complètement organisées, les presbytres-épiscopes deviendront les docteurs officiels, mais pas tous cependant, cf. I Tim. v, 17.

“Dans le *Pasteur*, Hermas distingue les docteurs des $\epsilon \pi \iota \sigma \kappa \omicron \pi \omicron \iota$ et les énumère entre ceux-ci et les diacres: ‘Les pierres parfaites . . . se sont les apôtres et les évêques et les docteurs et les diacres, dont les uns sont morts et les autres vivent encore . . . qui ont gouverné, instruit et servi les élus de Dieu. . .’ *Vis.*, III. v. 1. Sans prétendre faire une énumération complète des membres de la hiérarchie, Hermas indique ceux qui ont le plus contribué à l'édification de l'Église, les apôtres et les docteurs, les $\epsilon \pi \iota \sigma \kappa \omicron \pi \omicron \iota$ et les diacres. Cette classification fait songer à l'organisation primitive, comprenant *le ministère extraordinaire*, clergé missionnaire, apôtres et docteurs, et *le ministère ordinaire*, clergé local $\epsilon \pi \iota \sigma \kappa \omicron \pi \omicron \iota$ et diacres, surtout si dans ces $\epsilon \pi \iota \sigma \kappa \omicron \pi \omicron \iota$ on ne voit, ce qui semble légitime, que de simples prêtres.”²⁴

SIMON-PRADO: “Magis hac in re placet sententia Michiels, qui existimat *prophetas* illos, quos Paulus post Apostolos secundo loco commemorat (1 Cor. 12. 28), a Christo datos ‘ad consummationem sanctorum in aedificationem corporis Christi’ (Eph. 4. 11 s.), *episcopos* missionarios revera fuisse. Doctr. 12 Apost., XV 1-2, iisdem assignare videtur sacerdotale et episcopale munus. . . Tamen non nimis urgenda videtur distinctio inter doctores et prophetas ita ut primi, sacerdotes, secundi vero episcopi dicantur.”²⁵

Tertia sententia conatur praecedens interpretum dissidium componere, admittens tantum aliquem *quasi-hierarchicum, ut ita dicatur, characterem* praedictorum charismaticorum. Apostolatus nempe, prophetia et doctoratus considerantur non tanquam extraordinaria dona, nec e regione tanquam proprie dicti gradus hierarchici, sed veluti medio modo tanquam normales functiones seu *quasi-officia* in Ecclesia. Ita sentit *M.-J. Lagrange*, cuius opinionem amplectitur ac magis determinat *A. Lemonnyer*.

LEMONNYER: “L'on pourrait trouver un aperçu des positions diverses prises par l'exégèse catholique vis-à-vis du problème qui nous occupe, dans cette simple remarque du P. *Lagrange* sur Rom. xn. 7. Il s'agit de la liste de charismes que nous avons transcrite, mais à partir de la $\delta \iota \alpha \kappa \omicron \nu \iota \alpha$, la prophétie étant exclue: ‘Comely croit qu'il s'agit d'offices extraordinaires, attribués à quelques personnes dans la primitive Église par le don de charismes non moins extraordinaires. D'autre

■ “‘Évêques (Origine divine des),” *Dictionnaire de la Bible-Supplément* II (Paris 1934) 1320-1324.

Praelectiones Biblicae. Novum Testamentum II (cd. 5, Taurini 1942) 73.

part les Latins (Thomas, etc.) ont cru qu'il s'agissait des ministres officiels de l'Église, évêques, prêtres, etc. Il n'est pas question d'offices si tranchés, ni, semble-t-il, de charismes aussi extraordinaires que la prophétie,' (*Épître aux Romains*, p. 299). Donc 1°: les charismes sont conçus en bloc comme extraordinaires (Comely); ce qui conduit à les considérer comme transitoires et à insister sur leur disparition ou diminution essentielle dans l'Église des âges post-apostoliques. Dans l'Église primitive un dualisme tendant à l'hétérogénéité, avec subordination pourtant de l'organisation charismatique à l'autorité hiérarchique.

“L'opinion de saint Thomas et celle du P. Lagrange ont ceci de commun qu'elles réservent le qualificatif d'extraordinaires à certains charismes seulement et, considérant les autres comme ordinaires, 2° ou bien les identifient aux offices hiérarchiques (S. Thomas), 3° ou bien leur reconnaissent le caractère et la valeur de fonctions normales et de quasi-offices (Lagrange). L'antithèse: organisation charismatique-organisation hiérarchique perd ainsi beaucoup de son apparente rigueur, et s'achemine vers une conciliation fondée sur l'homogénéité foncière et la corrélation permanente des deux ordres. C'est bien dans cette seconde direction, nous semble-t-il, que se trouve la solution. Il appartiendrait à un article sur lecdésiologie paulinienne de la dégager. Qu'on veuille bien néanmoins nous permettre quelques brèves réflexions, sur la permanence des charismes dans l'Église de tous les temps, et sur l'homogénéité foncière de l'organisation charismatique et de l'organisation hiérarchique.

“Sur le premier point, nous attachant à l'opinion du P. Lagrange, nous distinguerons du petit nombre des charismes extraordinaires, dont l'exercice comportait quelque chose de miraculeux, le grand nombre des charismes non-extraordinaires, qui habilitaient les membres de l'Église primitive en vue de l'exercice de ministères divers ou de quasi-offices, particulièrement dans le domaine des oeuvres de miséricorde. Ces offices ou ministères, non réservés à la hiérarchie proprement dite, subsistent toujours et se sont même extrêmement développés parmi nous. Une certaine théologie (cf. Prat, note citée) n'accorde plus aux individus ou aux sociétés religieuses qui s'y consacrent que ce qu'on appelle, d'un mot au sens mal défini, *des grâces d'état*. Et pourquoi pas des charismes, qui sont précisément, concédés par le Saint-Esprit à ceux qui y sont appelés, des aptitudes ou capacités surnaturelles relatives aux divers ministères ou sendees que requiert le bien social de l'Église? Pas plus dans l'Église apostolique que maintenant, l'existence de ces charismes, octroyés par le Saint-Esprit, et des ministères auxquels ils habilitent, ne posait, en face de la hiérarchie, un organisme vraiment indépendant, hétérogène, antithétique, ni ne créait un dualisme foncier. D'autant moins hétérogène, et c'est notre seconde remarque, que la hiérarchie ordinaire elle-même, est, à sa manière, d'essence charismatique. Bien compris, le mot de Cremer est juste: Il n'y a pas d'office (même et surtout hiérarchique) sans charisme; l'office requiert une habilitation charismatique; éventuellement (et c'est le cas des offices hiérarchiques). l'investiture d'un office comporte la communication d'un charisme, cf. II Tim. I. 6.' Ce texte de la seconde à Timothée ... est très éclairant. Ce charisme, dont l'octroi a fait de Timothée le personnage officiel qu'il est, est le caractère sacramentel de l'Ordre. Le sacrement de l'Ordre, générateur de la hiérarchie ecclésiastique, et le sacrement de Confirmation, par où sont établis les *milites Christi*, sont essentiellement des sacrements charismatiques. La hiérarchie sacrée est faite d'autorité et de capacité pareillement surnaturelles. Cette capacité, elle s'est toujours identifiée premièrement avec le caractère imprimé par l'Ordre à tous ceux qui le reçoivent, à quelque degré que ce soit, et qui est au dire de saint Thomas, une *potentia*, presque une *faculté* surnaturelle, un charisme du rang le plus élevé, habilitant les membres de la hiérarchie à toutes les fonctions de leur office. A quoi s'ajoute éventuellement la concession extra-sacramentelle de charismes complémentaires: apôtres, docteurs, prédicateurs, pasteurs, etc. Bien loin d'être

fondée sur la disparition des charismes, la hiérarchie l'est, depuis toujours, sur des charismes.”²⁵

Nobis videtur satis confuse et incerte nonnullos modernos in hac quaestione procedere, ipsorum textuum Scripturae interpretationi miscentes ceteroquin sive polemicum scopum firmiter stabiliendi contra Protestantes ecclesiasticam hierarchiam, sive dogmaticum conceptum charismatum aut gratiarum gratis datarum quem vario modo sibi efformant. Attenta expositione textuum Scripturae, superius allata (pp. 713-723), atque selectis cum debita expurgatione variis elementis veritatis sparsim contentis in praefatis sententiis doctorum, *sequens synthesis attentari potest, quae apprime congruit menti S. Thomae* nec longe videtur esse a veritate.

1. Defensio ecclesiasticae hierarchiae est prorsus independens a quaestione de hierarchico characterе charismaticorum. Ea enim sufficienter stabilitur ex consideratione proprii characteris apostolorum, diaconorum, presbyterorum, episcoporum et peculiarium delegatorum Apostoli.

2. Charismata, a S. Paulo in repetitis suis classificationibus vario modo exhibita ac nominata, *abstrahunt a hierarchico vel non hierarchico characterе*, atque directe et per se respiciunt ea omnia dona quae a Spiritu S. in christianos diversimode effunduntur *ad utilitatem aliorum* (1 Cor. 12. 7: “Unicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem”; Rom. 4. 11 sq.: “Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi”). Et hic quidem est primarius ac fundamentalis conceptus paulinus, quem theologi post S. Thomam tribuunt voci charismatis vel gratiae gratis datae.

3. Haec autem charismata, seu communis utilitatis dona, duplicis sunt generis. *Alia enim sunt extraordinaria ac veluti transitoria*, ut prophetia stricte dicta, virtus miraculorum, glossolalia, interpretatio sermonum, item omnis supernaturalis impulsus vel aptitudo sive ad ecclesiasticum apostolatatum (seu ad cooperandum ipsi foundationi ecclesiarum), sive ad praedicandum evangelium, sive ad corroborandos alios in suscepta fide, sive ad efficaciter eos edocendos in fidei veritatibus, ratione cuius impulsus vel aptitudinis aliquis vere, etsi in latiori sensu, dicitur apostolus, vel evangelista, vel propheta, vel doctor. Et haec quidem charismatum acceptio strictior habetur in theologia (praecipue sub denominatione gratiarum gratis datarum),

²⁵“Charismes,” *Dictionnaire de la Bible-Supplément* I (Paris 1928) 1242 sq.

quoniam supradicto fundamentali conceptui doni ordinati in utilitatem aliorum addit ulterius conceptum extraordinariae ac transitoriae modalitatis, quam exhibet ipse S. Paulus, 1 *Cor.* 12. 11, inquit: "Haec autem omnia operatur unus atque idem Spiritus dividens singulis prout vult." *Alia vero charismata sunt ordinaria ac stabilia*, quatenus perenniter et uniformiter collata sunt Ecclesiae, veluti ad eius fundamentum et constitutionem pertinentia, qualis sunt, sive charismata *revelationis*, *inspirationis* et proprie dicti *apostolatus*, quae solis Apostolis collata sunt, sive tria ipsa charismata ecclesiasticae *iurisdictionis* (et a fortiori eius indefectibilitatis), *magisterii* (et a fortiori eius infallibilitatis) et *ministerii* seu sacrae Ordinationis, quae perenniter transmittuntur in Ecclesia.²⁷ Quod quidem satis clare indicat S. Paulus, continuo referens ministerium inter charismata: *Rom.* 12. 7: "Sive ministerium in ministrando," 1 *Cor.* 12. 4: "Divisiones vero gratiarum sunt. . . Et divisiones ministrationum. . . Et divisiones operationum," *Eph.* 4. 11: "Et ipse dedit . . . apostolos, . . . prophetas. . . evangelistas, . . . pastores et doctores ad consummationem sanctorum in opus ministerii" (cf. commentarium S. Thomae, supra cit. in pp. 728 sq.).

4. Porro haec ordinaria charismata, *sunt vere ac proprie hierarchico*; tria quidem priora dici possunt charismata hierarchica fundamentalia, cetera vero, charismata hierarchica constitutionalia, ac pro tanto strictiori sensu hierarchica, inter quae ipsum charisma sacrae Ordinationis, seu character sacramentalis, strictissimo quodam sensu hierarchicum dici potest, utpote involvens propriorem hierarchiam Ecclesiae quae est essentialiter societas sacerdotalis. Priora vero ac extraordinaria charismata, *proprie hierarchica non sunt*. Attamen quaedam inter ea, uti apostolatus, prophetia, evangelicus spiritus et doctoratus (in sensu nuper explicato) latiori quadam ratione, hierarchica dici possunt, quatenus nempe aliquam habent analogiam cum charismatibus vel muneribus proprie hierarchicis, nam omnis episcopus, sive pastor Ecclesiae, est vere ac primario propheta ac doctor, et omnis Summus Pontifex est praeterea verus apostolus et evangelista (seu fundator ecclesiarum et diffusor evangelii, saltem per imperium et directionem), et omnes duodecim Apostoli erant simul atque altiori modo apostoli, evangelistae, prophetae et doctores.

5. Triplici ergo modo haec quatuor charismata, in classificationibus S. Pauli aliisque Scripturae locis, intelligi possunt, sive nempe pro charismatibus ordinariis ac proprie hierarchicis, sive pro charismatibus extraordinariis ac improprie hierarchicis, sive pro utrisque simul

²⁷Cf. Suarez, *op. cit.* (supra, in p. 727) 171 sq.

sub supradicta communi ac confusa ratione supernaturalis ac peculiaris doni collati in utilitatem aliorum. Cum autem duplex illa classis ordinariorum et extraordinariorum charismatum, non importet necessario distinctionem personarum, sed tantum dignitatum quarum plures possunt in eandem personam confluere, praefatae voces possunt varios illos sensus divisive vel cumulative suscipere, pro varietate personarum quibus tribuuntur, ita ut nonnisi ex hierarchica istarum dignitate, aliunde nota, hierarchicus illarum sensus, ubi adsit, colligi queat.

6. Nihilominus plures saltem Scripturae loci suggerere videntur quatuor illis appellationibus subesse sensum primo et per se mere charismaticum, seu extraordinarium ac transitorium, qui nempe, quantum est de se, abstrahat a munere stricte hierarchico, etsi, ut ipsa rei convenientia exigit, saepius cum eo copuletur. Et ita, ut supra notavimus, dici potest apostolos, prophetas, evangelistas et doctores, in primitiva Ecclesia *habuisse peculiarem quemdam sensum*, seu significasse, modo confuso ac generali, *quatuor classes personarum vel potius quatuor modos* cooperandi specialiter et immediate, sub peculiari dono sive influxu Spiritus S., propagationi evangelii et foundationi ecclesiarum; qui ceteroquin modi in his qui hierarchica pollebant auctoritate, ampliorem aut vividiorum significationem assumebant ex ipsa copulatione ipsorum ordinariorum ac hierarchicorum charismatum, in eundem finem ordinatorum.

Unde, ut redeamus ad textus supra relatos (pp. 713-723) duodecim Apostoli (necnon Paulus et Barnabas) duplici sensu vocantur apostoli, hierarchice nempe (et quidem superiori quadam hierarchica significatione) et charismatice sicut alii, Timotheus vero et Silas, necnon probabiliter Andronicus et Iunias, charismatice tantum; cum autem dicitur Ecclesiam superaedificari super fundamentum apostolorum et prophetarum aut his mysterium Christi revelatum esse, id intelligi potest aut in sensu pleniori, charismatico nempe ac hierarchico, ita ut conveniat solis stricte dictis Apostolis, aut in sensu indeterminato et distributive, ita ut conveniat omnibus qui quocumque modo, sive charismatice simul ac hierarchice, sive charismatice tantum, foundationi Ecclesiae directe cooperati sunt. Pariter quinque *prophetae ac doctores* antiocheni, inter quos ipsi Paulus et Barnabas, tales vocantur non primo et per se quia erant fortasse hierarchae illius ecclesiae, sed quia, sub addito extraordinario charismate, peculiariter et directe adlaborabant consolidationi nascentis communitatis in sua fide, etsi tres inter ipsos, qui probabiliter Paulum et Barnabam in episcopatum ordinarunt, gauderent etiam ordinario ac hierarchico charismate episco-

patus, quo erant pariter prophetae ac doctores quodque ab ipso extraordinario charismate in suo exercitio corroborabatur. Similiter judicandum est de Iuda et Sila, qui dicuntur simul praepositi (adeoque saltem presbyteri) et prophetae, quorum ceteroquin alter subinde vocatur apostolus et probabiliter fuit episcopus. De hierarchica dignitate prophetae Agabi non constat; prophetissae autem filiae Philippi talem dignitatem habere non poterant. Philippus ipse vocatur *evangelista*, non primo et per se quia diaconus erat (et qua talis hierarchice evangelista aut praedicator) aut forte iam presbyter, sed ob extraordinarium charisma praedicationis quod ipse ostendit iam immediate post susceptum diaconatum quodque fortasse in ipsa sua ordinatione, una cum Stephano, consecutus est; pariter Timotheus aequivalenter vocatur evangelista, sicut et apostolus, ob gemina extraordinaria charismata quibus ipsa efficacia sui episcopalis officii duplicabatur. De sacerdotali autem dignitate apostolorum, prophetarum et doctorum, quos refert *Didache*, non satis constat, secus ac de triplici et extraordinario eorum charismate.

7. Ceterum, cum dicimus quatuor praefatas dignitates importasse directe et per se quaedam charismata extraordinaria ac transitoria, nequaquam excludimus ipsam relativam continuitatem charismatum in ipsis personis, ac si eadem persona hodie esset apostolus, cras vero non esset, aut ex apostolo saltuarie converteretur in prophetam sive doctorem, aut vicissim (quemadmodum poterat contingere quoad alios communes fideles, extemporanee quibusdam charismatibus, puta spiritu prophetico vel glossolalia, exagitatos), id enim obstitisset ipsi fini propagationis evangelii et foundationis ecclesiarum ob quem ea charismata conferebantur; sed tantum excludimus proprie dictum ac constitutionalem hierarchicum characterem, quem supra relati moderni auctores illis dignitatibus affingunt, apponentes, ac veluti opposites, hierarchiam hierarchiae, eo fine ut solvant ipsam apparentem oppositionem inter charismaticam et hierarchicam organizationem Ecclesiae. Quod si quis vellet, cum Lagrange et Lemonnyer, ea charismata appellare quasi-officia, ab eis tamen excludendo omnem proprie dictum hierarchicum characterem, esset mera quaestio de verbis, sed inepte, ut videtur, huiusmodi commodis sed ambiguis expressionibus uteretur, quibus maior confusio generatur.

8. Ex dictis patet quomodo ex una parte harmonice inter se componantur binae, ut aiunt, charismatica et hierarchica organizationes Ecclesiae, et ex alia parte expellatur fundamentale dogma *Protestandum* de charismatica Ecclesiae constitutione.

Recenter calvinista helveticus *J. L. Leuba* (cuius doctrinam fusius

exposuimus in art. 1, pp. 193-197, cuique essentialiter consentiunt quidam alii doctores calvinistae, nominatim *Ph.-H. Menoud*, ibidem relatus, pp. 187-192) hoc dogma sub moderata forma cuiusdam compromissi proposuit, admittens necessitatem utriusque organizationis hierarchicae et charismaticaе (quas appellat “L’Institution et l’Événement”), servata utriusque origine divina et ecclesiastico essentiali caractere.

Haec moderata sententia, sicut displicuit non paucis doctoribus protestantibus ita, cum debitis quidem restrictionibus, placuit pluribus catholicis, qui, et ipsi, a rigida positione traditionalis theologiae veluti conciliativo animo descendentes, inde occasionem sumpserunt urgendi novum quendam modum ecclesiologicae considerationis, quo nempe *suum restituatur capitale momentum aspectui charismatico Ecclesiae*, non exclusive consideretur elementum eius hierarchicum ac si esset sibi plene sufficiens, redintegretur in debitum locum elementum inspirationis iuxta ipsum elementum traditionis. Quorum doctorum voces sic colligit et approbat *R. Aubert*: “La plupart des critiques catholiques ont . . . souligné [à propos de l’ouvrage de Leuba] l’intérêt et le profit qu’il y aurait de notre côté ‘a prendre plus vivement conscience de la Seigneurie du Christ et des libres dispositions de l’Esprit.’” Le P. Strottmann relève que ‘Paul a une fonction propre et on peut admettre que celle-ci constitue comme une catégorie durable *sui generis* dans la structure de l’Église.’²⁹ À un plan légèrement différent, le P. Grail observe: ‘Toute ecclésiologie institutionnelle “catholique” n’est point fermée à l’événement, elle n’exclut point le phénomène charismatique. Est-il besoin de rappeler, à l’intérieur du catholicisme, l’épanouissement des spirituels au début de XIIIe siècle, les origines de l’Ordre franciscain, et de façon plus générale ces événements charismatiques sans cesse renouvelés qui donnèrent naissance aux Ordres religieux et à leurs réformes.’³⁰ Il est incontestable que l’ecclésiologie catholique moderne, élaborée et développée dans une perspective de réaction antiprotestante, n’a généralement pas fait à l’élément ‘prophétisme’ toute la place à laquelle il a droit en saine orthodoxie. On peut notamment regretter avec le P. Congar que ‘certains énoncés d’ecclésiologie considèrent trop exclusivement l’institution et que, cette institution même, ils la présentent un peu trop comme se suffisant à elle-même, et si bien pourvue depuis sa fondation qu’elle pourrait, en quelque sorte, faire l’économie d’une action continuelle et toujours

**I. H. Dalmais, dans *La Vie Spirituelle*, octobre 1950. p. 321.

²⁹T. Strottmann, dans *Irénikon*, t. 24, 1951, p. 144.

WA. Grail, dans *La Maison-Dieu*, n° 29, p. 151.

gracieuse de Dieu,³¹ alors que la tradition la plus authentique voit les choses avec plus de nuances et que la liturgie entre autres nous fait prier en ces termes: 'Ecclesiam tuam, Domine, miseratio continuata mundet et muniat, et quia sine te non potest salva consistere, tuo semper munere gubernetur.'³² On peut encore se demander si le problème si délicat du développement dogmatique, que la définition récente de l'Assomption vient de poser d'une manière particulièrement aiguë, ne gagnerait pas à être repensé dans une perspective qui fasse sa place légitime à l'élément *inspiration* à côté de l'élément *tradition*."

Attamen huiusmodi velata critica traditionalis theologiae ac suggestivum novitatis desiderium videntur non solum exaggerate proferri sed etiam ex confusa aut inadaequata charismatum conceptione procedere. Ut enim supra animadversum est, duplex in theologia proponitur genus charismatum, aliud ordinariarum ac hierarchicorum. quorum quaedam sunt fundamentalia (publica revelatio, inspiratio, proprie dictus apostolatus), alia constitutionalia (indefectibilis jurisdictio, infallibile magisterium, sacramentale ac hierarchicum ministerium), aliud extraordinariorum nec proprie hierarchicorum charismatum, per quae nempe idem Spiritus, qui priora charismata in Ecclesia constituit, liberiori quodam ac indeterminato impulsu, pro varietate personarum ac circumstantiarum, individuos fideles movet aut ipsam Ecclesiam exagitat, utrorumque charismatum propriam efficaciam ex ipso eorum subordinate consortio duplicans et ad eundem finem sanctificationis animarum, quae est ipsa aedificatio Corporis Christi, per diversas vias dirigens.

Attento igitur primo charismatum genere, Ecclesia est ac dicitur vere et essentialiter charismatica, tam in sua fundatione quam in sua constitutione, atque tali charismatico modo iugiter in suo esse subsistit et in sua operatione perseverat; subsistit quippe in ipsa Apostolorum charismatica revelatione et inspiratione, tanquam in suo fundamento firmato ab angulari lapide charismatum ipsius Christi, vegetat autem et operatur per iurisdictionale, magisteriale et ministeriale charisma successorum apostolorum, qui tanquam indefectibiles pastores, infallibiles prophetae (seu revelationis expositores) et efficaces sacerdotes, Ecclesiam regunt sub perenni influxu ipsius Christi, Regis, Prophetae ac Pontificis.

Attento pariter altero charismatum genere, seu extraordinario nec hierarchico, Ecclesia iugiter manet, sicut erat in principio, vere ac

³¹ V. Congar, *Le Christ, Marie et l'Église*, p. 47-48. On trouvera d'utiles développements dans l'ouvrage du même auteur, *Vraie et fausse Réforme dans l'Église*, Paris, 1951.

³² Collecte du XV dimanche après la Pentecôte.

³³ "L'Institution et l'Événement — À propos de l'ouvrage de M. le pasteur Leuba," *Ephemerides theologiae Lovanienses* XXIV (1952) 691 sq.

eminenter charismatica, etsi influxus et numerus huiusmodi charismatum vario modo ac fluctuanti intensitate, pro temporum et circumstantiarum varietate, sese manifestet, iuxta ipsam illorum indolem ac finalitatem, quae est “utilitas” “ad consummationem sanctorum, in aedificationem corporis Christi” (1 *Cor.* 12. 7; *Rom.* 4. 12) cuique attemperatur ipsa actio Spiritus S. “dividens singulis prout vult” (1 *Cor.* 12. 11). Erant quippe initio Ecclesiae prophetiae, inspirationes, miracula, glossolaliae, interpretatio sermonum, discretio spirituum, adsunt pariter haec omnia in subsequent! aetate usque ad hodiernum diem, ut patet saltem ex vitis sanctorum, quorum charismata ex ipso Ecclesiae iudicio declarantur; aderant signanter apostoli, prophetae, evangelistae et doctores (peculiari nempe sensu supra explicato), adsunt pariter et ipsi in posterioribus aetatibus, ut constat de quibusdam ex insignioribus missionariis, uti S. Francisco Xaverio propagandae fidei patrono declarato, de celebrioribus quibusdam fundatoribus ac confirmatoribus (et hoc sensu prophetis) nascentium ecclesiarum, uti Bonifatio in Germania, Patritio in Hibernia, Cyrillo ac Methodio in slavicis regionibus, de quibusdam excellentissimis evangelicis praedicatoribus, uti S. Leonardo a Porto Mauritio, de quibusdam ex sic dictis Ecclesiae Doctoribus, uti S. Thoma Aquinate patrono scholarum cuius doctrina vix absque supernatural! quodam charismate tam firmiter potuit fidem protegere, tam late Ecclesiam illuminare. Ceterum nonnumquam huiusmodi charismata modo quodam silenti ac generali, a Spiritu S. in Ecclesiam diffunduntur, ut videtur contigisse sive peculiari illi spiritui missionario sive sic dicto motui Actionis Catholicae, qui hac nostra praecipue aetate, sub impulsu ipsius hierarchici charismatis apostolatus qui in Supremo Pontifice perenniter residet, viscera Sponsae Christi quammaxime exagitavit.⁴

Ceterum, quidquid sit de tota hac quaestione circa proprie dictam hierarchiam charismaticorum, quae magis interest tractatum *Dc Ecclesia*, ad praesens scopum nostrum facit quod praeter eos qui in Scriptura dicuntur presbyteri et episcopi, et praeter eos qui designantur tanquam delegati S. Pauli, invenimus etiam, inter illos qui vocantur charismatico nomine prophetarum et doctorum, aliquos viros hierarchico ac sacerdotali caractere insignitos, scilicet saltem supradictos (p. 736) *prophetas et doctores antiochenos*, qui non solum quomodolibet praesidebant illi ecclesiae sed etiam celebrabant Eucha-

⁴ Circa hoc extraordinarium nec hierarchicum genus charismatum, quo Ecclesia dici potest vere ac iugiter charismatica, utiliter leguntur quae scribit Y. M.-J. Congar, *Vraie et fausse réforme dans l'Église* (“Unam Sanctam,” n. 20, Paris 1950) 196-228: “Prophètes et réformateurs.” Confer etiam alia quae passim dicuntur in eodem opere quaeque cum eadem quaestione intime connectuntur.

ristiam et probabilius perfecerunt etiam episcopalem consecrationem Pauli et Barnabae; argumentum ceteroquin roboratur ex non modica multiplicatione talium virorum, si quis sustineat cum praefatis modernis auctoribus hierarchicum ac sacerdotalem characterem omnium vel plurium ex charismaticis apostolis, prophetis, evangelistis et doctoribus.

Colligendo igitur praecipua indicia sacerdotalis potestatis biblicorum omnium ministrorum, quae quidem demonstranda erat in hoc primo puncto nostri argumenti, haec breviter recolantur. Imprimis ipse generalis character hierarchicus horum ministrorum, qui est ubique patens, et nominatim peculiaris conceptus *pastoralis curae* (*Act.* 20. 28; *1 Pet.* 5. 2), implicat necessario sacerdotalem etiam characterem, nisi negetur omnis sacerdotalis indoles ipsi Ecclesiae et omnis sacramentorum seu mediorum salutis oeconomia, a Christo instituta. Praeterea, particulariter et explicite his ministris tribuitur administratio trium sacrorum rituum, qui alibi sacramentales esse demonstrantur et quorum duo postremi sunt veluti fundamentales in Ecclesia et eminenter ac proprie sacerdotales, scilicet *Extremae Unc-tionis* (*lac.* 5. 14 sq.) a presbyteris peractae, *Eucharistiae* (*Act.* 13. 2.) a prophetis et doctoribus antiochenis celebratae, sacrae *Ordinationis*, tum presbyteralis, peractae sive probabilius a Timotheo (*1 Tim.* 5. 22) sive ac certius a Tito (*Tit.* 1. 5, coll. cum *Act.* 14. 23). tum episcopalis, peractae sive a Paulo consecrante Timotheum, cum concursu fortasse totius presbyterii (*1 Tim.* 4. 14; *2 Tim.* 1. 6sq.). sive probabilius a praefatis prophetis ac doctoribus antiochenis consecranti-bus Paulum et Barnabam (*Act.* 13. 3). Ceterum, cum hi ministri praeficerentur ecclesiis et pluribus ex eis committeretur plena illarum cura in absentia ipsorum Apostolorum, consequens est ut ab ipsis celebraretur eucharistica “fractio panis” sive “Dominica caena.” quae frequentabatur apud primos fideles (*1 Cor.* 2. 46), uti Troade singulis dominicis (*Act.* 20. 7) et signanter Corinthi (*1 Cor.* 10. 16 sq.: 11. 17-34)³⁵ et pariter ab excellentioribus saltem inter ipsos conferre-tur ille Ordinationis ritus per quem ipse Paulus ostendit constitutos fuisse presbyteros in variis ecclesiis (*1 Cor.* 14. 23) quemque idem Apostolus commendat, occasione data, duobus ex ecclesiarum prae-positis, Tito nempe ac Timotheo.

SECUNDO, divina origo presbyteratus et episcopatus apparet tum generaliter ex dictis in art. 1 (pp. 219-227) de ecclesiastica hierarchia

³⁵ Intima connexio inter hierarchiam ecclesiasticam et celebrationem eucharisticam quammaxime urgent, etsi ex diverso fine ac praeiudicio, plures acatholici. ut Loisy inter Modernists (ci. in p. 625 sq.), Harnack inter Liberales (cf. supra, p. 63S), et G. Dix inter Anglicanos (“The ministry in the early Church c. A.D. 90-110,” *The apostolic ministry* [ed. K. E. Kirk, London 1947] 245-247).

indistincte considerata, tum particulariter ex quibusdam inter supra relatos locos de presbyteris sive episcopis, de delegatis Apostoli, et de charismaticis.

Quoad presbyteros sive episcopos, signantissima sunt verba Apostoli ad presbyteros ephesinos ad se convocatos, *Act.* 20. 28: “Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo”; quae quidem valent generaliter de ceteris omnibus presbyteris et episcopis in variis ecclesiis constitutis, ut constat ex locis parallelis, 1 *Tim.* 3. 5 ubi idem Apostolus de episcopo in genere asserit ipsum “ecclesiae Dei diligentiam habere” et 1 *Pet.* 5. 1-4, ubi S. Petrus, alloquens generaliter omnes presbyteros variarum dispersionis ecclesiarum, admonet eos ut pascant gregem Dei, exinde coronam gloriae a Christo supremo pastore consecuturos (“Seniores ergo, qui in vobis sunt, obsecro consenior et testis Christi passionum . . . . pascite qui in vobis est gregem Dei . . . , forma facti gregis ex animo. Et cum apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriae coronam”).

Timothei electio sive ordinatio in pastorale officium, per impositionem manuum Pauli ac presbyterii, accipit divinum sigillum sive collationis gratiae (1 *Tim.* 4. 14: “Noli negligere gratiam, quae in te est, quae data est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterii”; 2 *Tim.* 1. 6sq.: “Admoneo te ut resuscites gratiam Dei, quae est in te per impositionem manuum mearum. Non enim debet nobis spiritum timoris, sed virtutis et dilectionis et sobrietatis”) sive etiam charismaticae prophetiae (1 *Tim.* 4. 14: “Gratia quae data est tibi per prophetiam”; 1. 18: “Hoc praeceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum praecedentes in te prophetias, ut milites in illis bonam militiam”). Immediate post eadem verba de eius ordinatione, Apostolus Timotheum sic exhortatur: “Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri neque me vinctum eius, sed collabora evangelio secundum virtutem Dei, qui nos liberavit et vocavit vocatione sua sancta” (2 *Tim.* 1. 8 sq.).

Eucharistica celebratio et subsequens impositio manuum, qua prophetae et doctores antiocheni probabilius in episcopatum Paulum et Barnabam ordinarunt, sigillum directae inspirationis Spiritus S. habent (*Act.* 13. 1-3), quod quidem satis ostendit divinam originem ipsius potestatis qua utrumque ritum illi perfecerunt. S. Paulus inter charismata, cuius immediatam divinam originem insisteret extollit, refert etiam sub una vel alia expressione ecclesiasticum ministerium, cuius proinde divinam ac charismaticam indolem generaliter proponit, 1 *Cor.* 12. 4-6: “Divisiones vero gratiarum sunt, idem autem Spiritus. Et divisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus [i.e. qui eas

confert]. Et divisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus”; *ibid.* 4. 28: “Et quosdam quidem posuit Deus in ecclesia primum apostolos, secundo prophetas, tertio doctores . .

Rom. 12. 6-8: “Habentes autem donationes secundum gratiam, quae data est nobis, differentes; sive prophetiam secundum rationem fidei, sive ministerium in ministrando, sive qui docet in doctrina . . .”; *Eph.* 4. 11 sq.: “Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi.”

TERTIO, sacramentalis indoles presbyteratus, aut saltem episcopatus, constat, ut explicatum est in art. praec. (pp. 508 sqq.; peculiariter pp. 569 sq.), certe ex 1 *Tim.* 4. 14 et 2 *Tim.* 1. 6 sq. quoad episcopatum (agitur enim de episcopali consecratione Timothei), probabilius ex *Aci.* 14. 23 et 1 *Tim.* 5. 22 quoad presbyteratum vel episcopatum (dependenter nempe a quaestione, mox discutienda, an biblici presbyteri sive episcopi essent reapse omnes simplices presbyteri an omnes veri episcopi an alii presbyteri et alii episcopi). Addi potest tum *Aci.* 20. 28 nuper cit. (p. 742) ubi dicitur ipse “Spiritus sanctus posuisse episcopos [sive presbyteros ephesinos] regere Ecclesiam Dei,” vix enim credibile est singulos illorum positos fuisse per immediatam revelationem et infusionem Spiritus S. absque aliquo exteriori ritu Apostolorum aut aliorum hierarcharum, tum *Act.* 13. 3, ubi probabilius agitur de episcopali consecratione apostolorum Pauli et Barnabae (cf. supra, pp. 518-523), nam inde saltem licet suspicari etiam alios episcopos eodem sacramentali ritu constitutos fuisse, quod ceteroquin confirmatur ex ipsa supradicta censecratione Timothei.

QUARTO, distinctio et superioritas episcopatus et presbyteratus relate ad diaconatum sufficienter ostensa est supra (pp. 662-664, 673-680).

QUINTO, existentia ipsius episcopatus, ut est ordo complectens plenitudinem sacerdotii, etiam abstrahendo ab ipsis Apostolis, ex ipsa Scriptura certe probari potest, et quidem independententer a disputata quaestione an episcopi et presbyteri, de quibus est nominatim sermo in Scriptura, fuerint omnes episcopi aut omnes presbyteri aut quidam episcopi et alii presbyteri. Nam, etiam si dicatur cum pluribus modernis eos omnes fuisse simplices presbyteros, adhuc intra duas reliquas classes ministrorum, quas supra (pp. 708 sqq.) exhibuimus, invenimus veros ac proprie dictos episcopos (praeter ipsos quidem

duodecim Apostolos necnon Paulum et Barnabam, a quibus nunc abstrahimus), seu viros praeditos plena potestate pastoralis, regiminis nempe, magisterii et ministerii, quae quidem postrema ac proprie sacerdotalis potestas, hic directe in quaestione, maxime manifestatur ex facultate ordinandi seu creandi ipsos sacros ministros, ut facile concedunt doctores et iam signanter indicabat Epiphanius aiens: “Episcoporum ordo ad gignendos patres praecipue pertinet” (*Adv. haer.*, l. 3, t. 1. haer. 75, n. 4 *MG.* 42. 507).

Porro, ut supra ostendimus (pp. 705-713), intra secundam classem ministrorum, quae comprehendit varios *delegatos S. Pauli*, certum est saltem Timotheum et Titum habuisse huiusmodi episcopalem characterem; quoad ceteros vero, idem cum maiori vel minori probabilitate asseri potest, praecipue de *Tychico* et *Arterna* qui videntur successisse ipsis Timotheo et Tito in cura ecclesiarum Ephesinae et Cretensis. Ceterum, hoc ipsum quod S. Paulus sollicite communicaverit quibusdam ex suis delegatis propriam episcopalem potestatem, satis ostendit huiusmodi potestatem fuisse generaliter communicabilem, et, attenta crescentis Ecclesiae necessitate et duratione, ex ipsa voluntate Christi mox communicandam.

Intra tertiam autem classem ministrorum, seu charismaticorum, saltem *prophetis et doctoribus antiochenis* de quibus in *Act.* 13. 3, episcopalis dignitas agnoscenda est, siquidem, iuxta probabiliorem saltem opinionem, sacram ordinationem contulerunt ipsi Paulo et Barnabae (cf. in pp. 718, 720, 736). Praeterea, ut dictum est supra (pp. 734-737), *apostoli, prophetae, evangelistae, doctores ac pastores*, de quibus sermo est in in paulinis classificationibus charismatum, accepti in ampliori sensu charismatico-hierarchico, peculiariter designant episcopos, utpote qui eas omnes qualitates in supremo suo ministerial! munere insigniter colligunt, ita ut S. Paulus sub illis nominibus praecipue episcopos indigitare videatur, ac pro tanto plurium episcoporum existentiam innuere, etsi sub iisdem nominibus ipse comprehendat etiam, modo quodam generali et indistincto, quotquot quadruplici illo modo (i.e. per apostolatum, prophetiam, praedicationem et doctrinam) propagationi evangelii et foundationi ecclesiarum peculiariter ac immediate cooperabantur; ceterum, plures moderni auctores vident in illis quatuor categoriis, notanter in apostolis et prophetis, directam et exclusivam designationem episcoporum, ex quo quidem istorum numerum non leviter multiplicaretur, sed hac opinione nec ullatenus vincimur nec ceteroquin indigemus, ut supra ostensum est (pp. 734-741).

Tandem, ut redeamus ad ipsam primam classem ministrorum, scilicet *presbyterorum et episcoporum*, probabilis saltem est (imo proba-

bilior. ut infra ostendetur), sententia quae docet ex illis alios fuisse veri nominis episcopos, alios vero simplices presbyteros; ex quo securius augetur numerus episcoporum in Scriptura. Pariter probabiliter, iuxta communioem latinorum expositionem, episcopi agnoscendi sunt in *septem angelis* ecclesiarum, de quibus in *Apoc.* 1. 20 (cf. supra, p. 707); episcopali etiam auctoritate videtur pollere *Diotrephes*, de quo in 3 *Io.* 9sq.: “Scripsissem forsitam ecclesiae; sed is, qui amat primatum gerere in eis, Diotrephes, non recipit nos . . . , neque ipse suscipit fratres et eos, qui suscipiunt, prohibet et de ecclesia eicit” (cf. in p. 708).

Sedulo ceteroquin notandum est quod, ad statuendam absolute loquendo, existentiam episcopatus in Scriptura non esset necesse ostendere extitisse alios episcopos praeter ipsos Apostolos, sed sufficeret probare ipsos Apostolos fuisse episcopos, seu obtinuisse a Christo supremum munus sacerdotii non tanquam quoddam personale privilegium, sicut obtinuerunt stricte dicti apostolatus charisma, sed tanquam ordinarium munus pertinens ad ipsam Ecclesiae constitutionem et cum hac necessario duraturum; existentia tamen aliquorum episcoporum, ab Apostolis distinctorum, magis immediate existentiam episcopatus ostendit, quatenus per ipsam apostolicam successionem manifestat constitutionalem characterem episcopalis dignitatis qua ipsi Apostoli guadebant.

SEXTO, existentia vero ipsius presbyteratus, tanquam distincti ordinis ab episcopatu, nequit cum certitudine probari ex sola Scriptura: id enim praecipue dependet a *DISPUTATA QUAESTIOXE DE BIBLICIS PRESBYTERIS ET EPISCOPIS*, seu *utrum presbyteri et episcopi, de quibus est sermo in Scriptura, fuerint omnes episcopi, an omnes presbyteri, an aliqui episcopi et alii presbyteri*. Ceterum, cum, ut mox ostendetur, secunda et tertia hypothesis sint longe probabiliores, sequitur existentiam presbyteratus ex ipsa Scriptura cum solida probabilitate probari posse.

Porro, in hac ipsa materia, cuius peculiarem difficultatem passim auctores agnoscunt,³⁰ *DUPLEX QUAESTIO* sedulo distinguenda est,

³⁰Michel: “Determiner les fonctions précises des presbytres de l’âge apostolique est un problème délicat et pour ainsi dire, si on l’envisage dans sa complexité, insoluble” (“Prêtre,” *Dictionnaire de théologie catholique* XIII-1 (Paris 1936] 141). Spicq: “C’est une question délicate et débattue depuis toujours que de préciser les rapports hiérarchiques entre les évêques et les prêtres dans les *épîtres* pastorales” (*Saint Paul. Les épîtres pastorales* [Paris 1947] 91).

De hac quaestione, praeter generaliore bibliographiam allatam ad initium articuli (pp. 612-615), confer peculiariter:

Bardy, G., *Epîtres pastorales. Première épître à Timothée* (“La Sainte Bible,” éd. Pirot-Clamcr, vol. 12, Paris 1946) 219 sq., 250.

Boudou, A., *Saint Paul. Les épîtres pastorales* (“Verbum Salutis” η. 15, Paris 1950) 103-105.

altera nempe *de nomine*, seu, ut aiunt, de synonymia nominum (potius dicatur *de identitate dignitatis* sub nominibus expressa), utrum nempe duo nomina presbyteri et episcopi significant eandem dignitatem ac proinde eandem classem ministrorum, ita ut eadem personae indifferenter presbyteri aut episcopi nomenclantur; *altera de ipsa re* (seu potius *de qualitate dignitatis*), utrum nempe illis nominibus significetur dignitas episcopalis, an presbyteralis, an utraque, sensu scilicet hodierno.

PRIMAM QUAESTIONEM quod attinet, etsi communiter auc-

Bover, J. M., "Los presbyteros-obispos de Efeso," *Estudios eclesiásticos* II (1923) 213-217. Cf. alia opera supra relata, in p. 613.

Cavalla, V., "Episcopi e presbiteri nella Chiesa primitiva," *La scuola cattolica* (1936) 235-256.

Claereboets, Cii., " 'In quo vos Spiritus Sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei' (Apg. 20. 28)," *Biblica* XXIV (1943) 370-387.

Delatte, P., *Les épîtres de Saint Paid* (Tours [1938]) II 226 sq., 509, 551.

Gobet, L., *De l'origine divine de l'épiscopal* (Fribourg [Suisse] 1898) 19 sq., 35-40.

Holzmeister, U., " 'Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat' (1 Tim. 3. 1)," *Biblica* XII (1931) 41-69.

Jacquier, E., *Les Actes des Apôtres* (Paris 1926) 612-615.

Kalmar, S., *Quo sensu Concilium Tridentinum definivit episcopatum esse iuris divini* (Râkospalota 1936) 43-48.

Lusseau-Collomb, *Manuel d'études bibliques* V-2 (septième mille, Paris 1941) 159-162.

Marchal, L., "Evêques. (Origine divine des)," *Dictionnaire de la Bible-Supplément* II (Paris 1934) 1312-1318.

Médebielle, A., "Apostolat," *Dictionnaire de la Bible-Supplément* I (Paris 1928) 533-588; "Église," *ibid.* II (Paris 1934) 656-658; *Épître aux Philippins* ("La Sainte Bible," éd. Pirot-Clamer, vol. 12, Paris 1946) 81.

Michel, A., "Prêtre," *Dictionnaire de théologie catholique* XIII-1 (Paris 1936) 141-145, 151-152.

Michiels, A., *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 118-230, praecipue 218-230; "Évêques," *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* I (éd. 4, Paris 1925) 1751-1761, praecipue 1759-1761.

Perrella, G. M., " ' . . . Spiritus Sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei' (Act. xx 28)," *Divus Thomas* (Piacenza) XL (1937) 172-176.

Petavius, D., *Dissertationes ecclesiasticae*, l. 1, c. 2, n. 1; *De ecclesiastica hierarchia* l. 2, c. 5, n. 8sq.; l. 4, c. 1, n.-5, in *Dogmata theologica* VII (ed. J.-B. Fournials, Parisiis: Vives 1867) 409 sq., 593 sq.; VIII 98 sq.

Prat, F., *La théologie de Saint Paul* I (éd. 33, Paris 1942) 411-413; II (ed. 38, Paris 1949) 364 sq., 371.

Puzo, F., "Los obispos presbyteros en el N.T.," *Estudios bíblicos* V (1946) 41-71.

Renié, J., *Actes des Apôtres* ("La Sainte Bible," éd. Pirot-Clamer, vol. 11-1, Paris 1949) 282.

Ruffini, E., *La gerarchia della Chiesa negli Atti degli Apostoli e nelle lettere di San Paolo* (Roma 1921) 76-81.

Simôn-Prado, *Prælectiones Biblicae, Novum Testamentum* II (ed. 5, Taurini 1942) 63-70.

Spicq., C., "Si quis episcopatum desiderat," *Revue des sciences philosophiques et théologiques* XXIX (1940) 316-325; *Les épîtres pastorales* ("Études bibliques," Paris 1947) xlvisq., 91-96.

Van Steenkiste-Camerlynck-Van der Heeren, *Commentarius in Actus Apostolorum* (ed. 7, Brugis 1923) 336, 340sq.

Vellico, A., *De Ecclesia Christi* (Romae 1940) 229-242.

VIGOUROUX, F., "Évêques," *Dictionnaire de la Bible* II (Paris 1899) 2121-2126.

Zapelena, T., "De presbyteris-episcopis ephesinis," *Miscelanea Camillas* II (1942) 11-24; *De Ecclesia Christi, pars altera* (ed. 2, Romae 1954) 31-34, 55-71: "De presbyteris-episcopis (Act. XX. 28) in C. Tridentino."

tores conveniant in admittenda aliqua synonymia terminorum, quatenus saltem dicant in uno vel altero textu Scripturae easdem personas vocari indifferenter presbyteros vel episcopos, non prorsus consentiunt in ulteriori determinatione illius synonymiae.

Moderniores quidem *Protestantes*, post *Hatch* et *Harnack*, negant vel restringunt praefatam synonymiam, dicentes presbyteros et episcopos primitivos fuisse duas distinctas classes sive collegia, quorum prius habuit characterem sive officium potius honorificum ac directivum, alterum vero habuit determinatum officium administrativum, et ex quorum graduali fusione, praevalente quidem episcoporum officio, enata est subinde ecclesiastica hierarchia monarchici episcopatus, quae definitive supplantavit primitivam organizationem charismaticorum (cf. supra, pp. 635-640).

De Smet et *Batiffol* inter catholicos eidem explicationi accedunt, quatenus docent presbyteratum primitivum fuisse titulum honoris, qui dabatur etiam illis qui nulla iurisdictione aut sacerdotio gauderent (uti illis qui primi fidem susceperant, vel qui zelo aliis praestabant, vel qui sua opera, patrocinio, hospitalitate, operarios evangelicos peculiariter adiuvabant), episcopatum vero fuisse proprium titulum officii, sive iurisdictionis sive Ordinis, ad quod ceteroquin officium potius ac frequentius eligi solebant viri ex ipsa classe presbyterorum provenientes.³⁷ Ex quo quidem sequebatur quaedam particularis synonymia terminorum, quatenus, ratione amplioris suae significationis, nomen presbyteri etiam episcopis daretur, non tamen e converso nomen episcopi conferretur simplicibus honorariis presbyteris.

Quidam pauci inter Patres, nominatim *Irenaeus* (*Adv. haer.* 3. 14. 2. infra cit., in p. 756), *Epiphanius* (*Adv. haer.* 1. 3, t. 1. haer. 75, n. 4 sq., infra cit., in p. 757) et *Damascenus* (*In Phil.* 1. 1; *In 1 Tim.* 3. 1 sqq.; *In Tit.* 1. 7, infra cit., in p. 760), videntur synonymiam terminorum simpliciter denegare ac nomina presbyteri et episcopi interpretari in distincta hodierna significatione.

Plures theologi et eruditi videntur admittere tantummodo *partialem quandam terminorum synonymiam*, eam restringentes ex parte nominis episcopi cui conantur concedere aliquem proprium ac determinatum sensum. Et quidem alii, ut *Estius*³⁸ et *Franzelin*,³⁹ dicunt nomen presbyteri promiscue adhiberi ad designandos sive simplices presbyteros sive episcopos, nomen vero episcopi probabilius proprie dictos

³⁷ C. De Smet, "L'organisation des églises chrétiennes jusqu'au milieu du IIIe siècle," *Revue des questions historiques* XLIV (1888) 337 sqq.; P. Batiffol, "L'Église naissante," *Revue biblique* IV (1895) 498sqq.; *Études d'histoire et de théologie positive*, première série (éd. 8, Paris 1926) 264 sq.

³⁸ *Commentarii*, *In Phil.* 1. 1; *In 1 Tim.* 3. 8; *In Tit.* 1. 5.

³⁹ *De Ecclesia Christi* (Romae 1887) 282.

episcopos designare. Alii autem dicunt duo illa nomina saepius quidem eundem sensum habere et eosdem ministros designare, non tamen semper et in omni casu, nam saltem in epistolis pastoralibus ea synonymia videtur iam extingui aut attenuari ex parte nominis episcopi quod incipit peculiarem ac distinctum sensum assumere; ita interpretanda videtur mens *Baronii*,³ *Tillemont*,² *Lesquoy*,² *Gobet*¹ et peculiariter modernorum *Bardy*¹ et *Spicq*,¹ qui tamen sub nomine episcopi legunt non propriam dignitatem episcopalem in sensu hodierno, sed aliquod peculiare officium ministerii, distinctum a communi dignitate presbyteri.

Petavius (infra cit., pp. 763-766), quem secutus est unus vel alter recentior, nominatim *Pcrrone*,ⁱⁿ admisit quandam totalem synonymiam. sed tantum, ut ita dicatur, *materialem seu ex parte subiecli*, negans synonymiam formalem ex parte ipsius dignitatis. Docet nempe tempore apostolico non extitisse simplices presbyteros sed solos episcopos, qui propterea, utpote colligentes in seipsos utramque presbyteralem et episcopalem dignitatem, indiscriminatim, ratione alterutrius dignitatis, vocabantur presbyteri vel episcopi, presbyteri quidem ratione prioris dignitatis, episcopi vero ratione alterius, quemadmodum et hodie episcopus vocari potest etiam presbyter. Sic sub duplici appellatione asseritur identitas dignitariorum sed servatur formalis saltem distinctio dignitatum. Ceterum, idem *Petavius* alteram etiam proposuit, eamque formalem, illorum terminorum synonymiam, de qua dicendum venit.

Quamplures doctores, tam antiqui quam moderni, videntur docere *totalem ac formalem synonymiam* illorum terminorum sive nempe quoad personas sive quoad earum dignitatem, etsi in interpretatione huius dignitatis dividantur in oppositas opiniones, aliis proponentibus communem ac genericam dignitatem, sub se comprehendentem sive episcopatum sive presbyteratum, aliis vero determinatam ac specificam dignitatem, et quidem aut episcopalem aut presbyteralem; quod quidem pertinet ad secundam quaestionem infra explicandam. Hanc synonymiam asserunt omnes sive Patres sive doctores referendi in ea ipsa quaestione, exceptis his quos nuper retulimus. Catholicis praeterea accensendi sunt fere omnes Protestantes tam orthodoxi quam liberales, saltem qui floruerunt ante Hatch et Harnack (cf. supra, p. 747), signanter *Baur*, *Ritschl*, *Holtzmann*, *Lightfoot*, quorum opera

Annales ecclesiastici, ad annum Christi 58, n. 3 sqq., (Antuerpiac 1612) I 517 sq.

⁴¹ *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique* (S. Paul, art. 43), éd. 2, Paris 1701.

⁴³ *De regimine ecclesiastico iuxta patrum apostolicorum doctrinam*, Louvain 1881.

¹ *De l'origine divine de l'épiscopat* (Fribourg en Suisse 1898) 19, 39.

¹ *Epîtres pastorales. Première épître à Timothée* ("La Sainte Bible," éd. Pirot-Clamer, vol. 12, Paris 1946) 219 sq. (infra cit., in pp. 773 sq.).

¹ *Saint Paul. Les épîtres pastorales* (Paris 1947) xlvi et 91-95 (infra cit., in pp. 774-776).

^{**} *Tractatus de Ordine*, c. 3, n. 104; cf. n. 103.

dedimus supra (pp. 633 sq.), imo synonymia terminorum erat pro Liberalibus unum ex praecipuis et traditionalibus argumentis, ex quo deducebant suam negationem hierarchicae constitutionis primitivae Ecclesiae, quatenus, praesupposito mere honorifico caractere presbyterorum et asserta subinde identitate episcoporum cum presbyteris, eam negationem quam facile colligebant.

Rationes autem, quibus praefata totalis vel saltem partialis synonymia stabilitur quasque, passim indicatas ab antiquis, apte collegit Petavius et amplificavit moderniores, ad tres sequentes reduci possunt.

Prinia ratio vocari potest identitas classificationis. Ubi scilicet significatur aliqua sacrorum ministrorum classificatio sive enumeratio, nunquam afferuntur tria membra, scilicet episcopi, presbyteri et diaconi, sed tantum episcopi et diaconi, quod quidem ostendit synonymiam presbyterorum et episcoporum seu eorum identificationem, secus non explicaretur omissio mentionis classis presbyterorum. Ita *Phil.* 1. 1: “Omnibus sanctis . . . qui sunt Philippis cum episcopis et diaconibus”; 1 *Tim.* 3. 1-13, cum describuntur dotes in ministris requisitae, nonnisi episcopi et diaconi inducuntur.

Attamen haec ratio non necessario probat. Ad textum enim *Phil.* 1. 1, posset aliquis dicere Apostolum tacite includere presbyteros in sua salutatione, quatenus intendens salutare totum clerum, nominat tantum primum et ultimum gradum, inter se perfecte distinctos, eo quod secundus gradus presbyterorum tam proxime ad primum accedit et tam intime cum illo collaborat ut salutatio episcopi intelligi possit pro salutatione consilii episcopalis (seu episcopi et coadiutorum presbyterorum), ac ideo fortasse vocem “episcopus” ponat in plurali quasi extensa eius significatione ad ipsos presbyteros, tamquam ad corpus episcopale; vel posset dicere, ad mentem Epiphanii (infra cit., in p. 757), non probari Philippis tunc adfuisse etiam presbyteros, et non solos episcopos qui regerent illam ecclesiam veluti collegialiter, unusquisque habens potestatem ordinis et omnes simul collegialiter exercentes potestatem iurisdictionis, delegatam aut quomodolibet subordinatam ipsi potestati Apostoli qui solus proinde erat episcopus in sensu pleno. Ad textum 1 *Tim.* dici posset quod ideo dotes presbyterorum non distincte describuntur quia eadem sunt ac dotes episcopi, non exclusis ipsis muneribus “doctoris” et “ecclesiae Dei diligentiam habentis,” etsi sub diminuta quadam ratione; propterea fortasse in parallelo loco epistolae ad *Titum* 1. 6-9 omittitur etiam descriptio dotum diaconorum et solus episcopus describitur, tamquam exemplar ceterorum omnium ministrorum. Ceterum, in eadem epistola ad Timotheum bis explicita mentio fit presbyterorum, et quidem sive ut

ecclesiae praesidentium (5. 17, 19: “Qui bene praesunt presbyteri, duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in verbo et doctrina. . . Adversus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus”) sive ut Ordinationi cooperandum (4. 14: “Noli negligere gratiam, quae in te est, quae data est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterii”).

Praeterea, allata ratio videtur retorqueri posse contra ipsam synonymiam terminorum; nam quaeri potest: si illi duo termini sunt prorsus synonymi, quare in utraque classificatione cum diaconis constanter nominantur “episcopi,” numquam vero “presbyteri”? Nec valet id mero casui leviter attribuere, nam ex una parte in eadem epistola ad Timotheum est sermo etiam de presbyteris et ex alia parte in *Act.* 6. 1-6 videmus electos diaconos consociari ipsis apostolis in eorum adiutorium; videtur ergo praefata consociatio suggerere in episcopis peculiarem functionem quae presbyteris non convenit, seu non idem utraque voce significari.

Secunda ratio est identitas junctionis. Nam sive presbyteri sive episcopi exhibentur tanquam rectores et doctores ecclesiarum. Sicut enim dicitur de episcopis, *Act.* 20. 28: “Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere ecclesiam Dei,” ita et de presbyteris, 1 *Pet.* 5. 1 sq.: “Seniores [presbyteros] ergo, qui in vobis sunt, obsecro consenior . . . : pascite qui in vobis est gregem Dei”; sicut de episcopis, *Phil.* 1. 1: “Paulus et Timotheus servi Iesu Christi omnibus sanctis . . . cum episcopis et diaconibus. Gratia vobis et pax,” ita et de presbyteris, *Ad.* 15. 23: “Apostoli et seniores [presbyteri] his qui sunt Antiochiae et Syriae et Ciliciae fratribus ex gentibus salutem”; sicut episcopus, 1 *Tim.* 3. 5 dicitur “ecclesiae Dei diligentiam habere,” ita pariter *ibid.* 5. 17 presbyteri dicuntur “praesidere”; in eadem epistola, 3. 2, episcopus dicitur “doctor” (cf. *Tit.* 1. 9) et pariter 5. 17 presbyteri dicuntur “laborare in verbo et doctrina.”

Attamen haec ratio non satis solida est. Nam in adductis locis non necessario indicatur perfecta identitas functionum, sed potest legi sola earum similitudo, aut si placet, generica identitas; haec autem functionum similitudo ac generica identitas non exigit praefatam synonymiam terminorum episcopi et presbyteri, nam, etiam posita istorum distinctione, illae functiones salvantur in utrisque, quia quidquid convenit episcopo in ecclesiae cura (nominatim ut regat et doceat), convenit etiam, etsi in inferiori gradu, simplicibus presbyteris.

Tertia ac praecipua ratio est identitas personae. In quatuor enim locis eadem persona vocatur indiscriminatim tam presbyter quam

episcopus (*Tit.* 1. 5-7; *Act.* 20. 17, 28) aut saltern duo illi tituli ad eandem personam referuntur (1 *Tim.* 3. 1 sq. coli, cum 5. 17, 19; 1 *Pct.* 5. 1 sq.). *Tit.* 1. 5-7: “Huius rei gratia reliqui te Cretae, ut ea, quae desunt, corrigas et constituas per civitates presbyteros, sicut et ego disposui tibi. Si quis sine crimine est, unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriae aut non subditos. Oportet enim episcopum sine crimine esse sicut Dei dispensatorem”; *Act.* 20. 17, 28: “A Mileto autem mittens Ephesum vocavit maiores natu [presbyteros] ecclesiae. . . Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere ecclesiam Dei”; 1 *Tim.* 3. 1 sq.; 5. 17, 19: “Fidelis sermo: Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse. . . Qui bene praesunt presbyteri, duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in verbo et doctrina. . . Adversus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus”; 1 *Pct.* 5. 1 sq.: “Seniores [πρεσβυτερον] ergo, qui in vobis sunt, obsecro consenior . . . : pascite qui in vobis est gregem Dei. providentes [επισκοποῦντε] non coacte, sed spontanee secundum Deum.”

Attamen, quamvis haec ratio praefatam synonymiam tam vehementer suggerat ut plures moderni eam indubitata proclament.¹⁷ attenta ipsorum textuum consideratio non parum vigoris ei adimere videtur.

Et incipiendo quidem ab ultimo ac debiliore loco, in 1 *Pct.* 5. 1 sq.. vox “episcopountes” non est certo authentica, imo a non paucis ex modernis criticis (etsi minus probabiliter) ut spuria reicitur (cf. supra, in p. 701) ac propterea huic loco explicite renuntiat unus vel alter ex doctoribus qui indubitata synonymiam sustinent, ut *Prat* scribens: “Un surcroît de preuve en faveur de la synonymie résulterait de I Pet., v, 1-2 . . . si ἐπισκοποῦντε était authentique; mais comme il est rejeté, avec raison ce semble, par la plupart des critiques actuels, il n’y a point à faire fond sur ce texte.”⁴⁸ Praeterea, hic non agitur proprie de nomine “episcopos” sed tantum de verbo “episco-pein” quod ceteroquin potest habere generaliore significationem quam ipsum nomen et ideo textus non est ad rem, nisi probetur utrumque terminum habuisse prorsus eundem ecclesiasticum ac determinatum sensum, quod nullatenus constat, cum verbum “episco-pein” nonnisi in uno alio loco N. T. occurrat, i.e. *Hcbr.* 12. 15, ubi

¹⁷ HolzmEister: “Clare elucet, in omnibus his quatuor textibus nomina triaK-oros et πραιβντίροτ esse prorsus synonyma. Hoc statim patet in duobus textibus Tit. 1. 5, 7 et Act 20. 17, 28, utrobique enim unus terminus pro altero ponitur ’ (“Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat’ [1 Tim. 3, 11] *Biblica* XII 119311 48).

⁴⁸ “Évêques. Origine de l’Épiscopat,” *Dictionnaire de théologie catholique* V-2 (Paris 1913) 1660.

nullam habet peculiarem referentium ad ecclesiasticum ministerium (cf. supra, in p. 701).

Quoad 1 *Tini*, nihil necessario probat eandem esse personam quae in 3. 1 sq. vocatur episcopus et quae in 5. 17, 19 dicitur presbyter, imo distinctionem personarum suadent tum verba quae dicuntur de presbytero “Qui bene praesunt presbyteri, duplici honore digni habentur, maxime qui laborant in verbo et doctrina. . . Adversus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus” quaeque minus convenire videntur episcopo, quippe qui dicatur veluti essentialiter “doctor” et supponatur “irreprehensibilis,” tum ac praecipue grammaticale discrimen inter duo nomina, nam hic sicut et in alia pastoralis epistola ad Titum, nomen episcopi ponitur in singulari et cum articulo determinante (*τον ἐπίσκοπον*) dum nomen presbyteri ponitur indiscriminatim sive in singulari sive in plurali et quidem iugiter absque articulo determinante, quod suggerit distinctionem inter determinatam quamdam ac particularem personam et indeterminatam ac generalem classem ministrorum.

Ad rem *Spicq*: “A l’exception des écrits tardifs de II Jo. 1 et de III Jo. 1 [adde 1 Tim. 5. 19], le terme πρεσβύτερο? est toujours au pluriel dans le N. T. Au contraire ἐπίσκοπο employé au pluriel, *Act.* xx. 28 et *Philip.* I, 1 n’est usité qu’au singulier dans les Pastorales et I *Pet.* II, 25. Ce qui est plus significatif encore, c’est que dans ces derniers cas ἐπίσκοπο est précédé de l’article défini, alors que celui-ci est omis et devant les πρεσβύτεροι de *Tit.* I, 5 et devant les διάκονοι de I *Tint*, iii, 8, 12. c’est-à-dire dans le même contexte. On serait induit à penser qu’à Ephèse et en Crète il y a des prêtres et un évêque dans chaque communauté.”⁴⁰

Quoad *Act.* 20. 17, 28, quem quidam habent ut praecipuum et plene convincentem,⁵⁰ notandum est imprimis substantivum “episcopi” non poni proprie et directe ut nomen appellativum personae, quemadmodum substantivum “presbyteri,” sed tantum ut attributum qualificativum (Non enim dicitur: “Spiritus S. posuit vos episcopos [idest, o episcopii regere ecclesiam,” sed: “Vos Spiritus S. posuit episcopos, i.e. tamquam episcopos, regere ecclesiam”), adeoque, etsi sub forma nominali, habet aequivalentem sensum verbalem (Vos Spiritus S. posuit, tanquam providentes, regere ecclesiam = ut providendo regatis ecclesiam), ac pro tanto accipi potest in generaliori quadam significatione, ita ut textus nihil faciat ad decidendam synonymiam

⁴⁰ *Saint Paul. Les épîtres pastorales* (Paris 1947) 92.

⁵⁰ Ita A. Boudou, exhibitis aliis textibus, scribit: “Enfin le discours de Milet achève d’emporter la conviction. . . Presbytres et évêques sont bien les mêmes personnes” (*Saint Paul — Les épîtres pastorales* [“Verbum Salutis,” η. 15, Paris 1950] 105. Cf. etiam Holzmeister nuper cit., in p. 751).

ipsorum nominum episcopi et presbyteri, ut dictum est quoad verbum “episcopountes” in I *Pct.* 5. 1 sq.¹

Ceterum, etiam praetermissa hac distinctione atque accepta voce “episcopos” tanquam aliquod aequivalens appellativum personarum, non necessario eius synonymia cum nomine “presbyteri” stabilitur. Nam, quamvis S. Paulus convocaverit totum clerum seu omnes presbyteros ephesinos omnibusque generaliter alloqueretur, potuit tamen inter loquendum, ea verba dirigere ad solos proprie dictos episcopos (sive plures essent episcopi ephesini sive alii accurrerint ex vicinis civitatibus, de qua re sermo erit infra, in p. 789) vel etiam ad lotum clerum prout, simul cum episcopo, constituebant unum episcopale corpus ac collegium, a suo capite colectivo nomine episcoporum per extensivam significationem designatum; idque suadet ipsa indoles et contextus discursus cuius variae partes variis personarum categoriis directae intelliguntur, ut patet ex sequentibus verbis quae omnes fideles, sive physice sive moraliter in suis presbyteris ibi praesentes, respiciunt (etsi allocutio praecipue ac directe fieret ad solos omnesque presbyteros): “Vos scitis a prima die, qua ingressus sum in Asiam, qualiter vobiscum per omne tempus fuerim . . . ; quomodo nihil subtraxerim utilium, quominus annuntiarem vobis et docerem vos publice et per domos. . . Et nunc ecce ego scio quia amplius non videbitis faciem meam vos omnes, per quos transivi praedicans verbum Dei . . .” (20. 18, 20, 25).

Tandem, quoad textum *Tit.* 1. 5-7 quem quidam merito habere videntur ut praecipuum in hac quaestione,⁵² notandum est quod, quamvis synonymiam duorum terminorum vehementer suadeat sive eorum proximitas in eodem immediato contextu sive ac praecipue particula “enim,” quae nexu quodam explicativo intime colligare ac identificare videtur presbyteros de quibus in v. 5 et episcopum de quo in v. 7 (“Constituas per civitates presbyteros, sicut et ego disposui tibi. . . Oportet enim episcopum sine crimine esse . . .”), tamen dubium de ea ingerit grammaticale discrimen duorum terminorum, nam, ut dictum est supra quoad I *Tim.* 5. 17, 19. nomen “presbyter” est in plurali et sine articulo, quod quidem suadet aliquam distinctionem ministrorum, ita nempe ut presbyter designet sacros ministros generaliter, episcopus vero determinatum ac particu-

¹ Ad hoc redit quod ait Perrella (“ ‘Spiritus Sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei’ [Act. XX 28],” *Divus Thomas* [Piacenza] XL [1937] 172-176), vocem “episcopum” in eo textu sumi in mero sensu etymologico, i.e. inspectoris. Quod recentius repetiit Renié scribens: “Le plus simple est . . . de conserver ici au substantif «ἐπίσκοποι son sens premier et étymologique (έρ«— σκοπῶ, ‘veiller sur’): ‘surveillant’” (.-Ictrs *des Apôtres* [“La Sainte Bible,” cd. Pirot-Clamcr, vol. 11-1, Paris 1949] 282).

⁵² Marchai., *art. cit.* (supra, in p. 746) 1314: “L’épître à Tite, 1. 5 et 7, est encore plus convaincante à cet égard.” Cf. Holzmeister nuper cit., in p. 751.

larem quemdam ministrum; iuxta quem sensum dici posset S. Paulum in v. 5 commendare Tito ut constituat presbyteros seu praepositos per varias civitates et in v. 7, apparenter disrupto sermone sed logica retenta connexionem, loqui directe de uno tantum particulari ac excellentiori presbytero, ceterorum exemplari, quem episcopum appellat.

Ex dictis sequitur synonymiam duorum illorum nominum nonnisi partialiter admittendam et cum grano salis intelligendam esse, nisi velimus arbitrarie aut incerte procedere. Praecipua enim ratio, in qua haec synonymia fundatur, est identitas personae cui utrumque nomen tribuitur; iamvero, haec ipsa imprimis identitas, quae fundatur in solis quatuor praefatis textibus, non certo inde probatur, etsi duo ultimi loci eam vehementer suadeant. Ceterum, ex admissa hac ipsa identitate, nonnisi unum certo eruitur, scilicet aliqua, saltem partialis aut imperfecta synonymia, non vero totalis ac perfecta; nam ex hoc quod duo dignitatis nomina tribuuntur indiscriminatim eidem personae, duo logice deduci possunt: vel nempe utrumque nomen significat eandem prorsus dignitatem (synonymia totalis ac perfecta), ut cum nunc aliquem vocamus presbyterum et simplicem sacerdotem: vel unum significat generalem aliquam dignitatem, aliud vero particularem dignitatem quae ad priorem se habeat tanquam species ad genus (synonymia partialis ac imperfecta), ut cum in hodiernis terminis aliquem vocamus sacerdotem et episcopum, ita quod omnis qui sit episcopus vere dicatur etiam sacerdos, sed non vicissim. Hoc ergo altero modo intelligi potest synonymia presbyteri et episcopi in illis textibus, si revera praedicantur de eadem omnino persona. Quod si quis e contrario dicat id esse intelligendum priori modo, eo quod de facto illi qui in Scriptura vocantur presbyteri et episcopi erant omnes simplices sacerdotes aut omnes proprie dicti episcopi, iam resolveret hanc primam quaestionem de synonymia ex altera disputata quaestione de qualitate dignitatis biblicorum presbyterorum et episcoporum, quae mox examinabitur. Pari ratione, ex asserta aliunde existentia ac distinctione utriusque sacri ordinis presbyteratus et episcopatus in Scriptura, logice quis deduceret praefatam synonymiam esse altero modo intelligendam.

Ceterum, abstrahendo ab ea quaestione, hic alter modus suadet ex ipsa connaturali fluctuatione hierarchicae terminologiae, sese paulatim efformantis ac evolventis in priori illa periodo, quam textus Scripturae reflectunt, donec mox. iam circa initium saec. 2, determinatas suas ac technicas significationes attigerit. Quae quidem terminorum fluctuatio ac indeterminatio, eo connaturalius explicatur quo terminologia lentiori pede evolvi solet quam ipsae res denominatae, ita ut

facile contingat novas realitates adhuc sub antiquis nominibus designari, quorum quaedam exinde ambigua fiunt donec ex usu novam aut praecisorem significationem assumant ac technica evadant. Sic ergo non improbabiler ea evolutio explicari potest: primitus adhibitum fuit nomen presbyteri, iudaici usus, ad designandos praepositos ecclesiarum; subinde, introducto in ecclesiis paulinis hellenico nomine episcopi, quod vividius significabat administrativum ac pastorale illorum officium, duo illa nomina ut synonyma simul coextiterunt ad significandas easdem personas (sive essent omnes episcopi, sive omnes presbyteri, sive alii episcopi et alii presbyteri, quod nunc non refert); tandem, retento quoad nomen presbyteri generali illo sensu, nomen episcopi, utpote magis expressivum, assumpsit peculiarem ac determinatum aliquem sensum (ut suadent saltem duo loci 1 *Tim.* 3. 1 sq. et *Tit.* 1. 7) ita ut se haberet ad nomen presbyteri tanquam species ad genus, quin ceteroquin adhuc totaliter amitteret priorem genericum sensum ac ideo facile permetteret ut eadem personae adhuc indiscriminatim tam episcopi quam presbyteri nominarentur (ut suadent *Act.* 20, 17, 28 et 1 *Petr.* 5. 1 sq.).

QUOAD ALTERAM ET PRINCIPALEM QUAESTIONEM, quae est de qualitate dignitatis sub nominibus presbyteri et episcopi in Scriptura significatae, quaeque a priori quaestione de identitate illius dignitatis est omnino independens (etsi quidam auctores binas quaestiones facile commisceant vel ab una ad aliam indebite discurrant), tres numerantur doctorum sententiae, iuxta tres ipsas hypotheses quae, etiam concessa identitate dignitatis, fingi possunt: vel nempe illi, quos Scriptura presbyteros et episcopos appellat, erant alii simplices sacerdotes et alii proprie dicti episcopi (et hoc tenet antiquior ac communior sententia), vel erant omnes episcopi (et hoc tenuerunt pauci admodum auctores post Petavium), vel erant omnes simplices presbyteri (et hoc tenent plures moderni exegetae quibus haesitanter viam aperuit ipse Petavius).

Primam sententiam tenent, ut patet, omnes supradicti doctores qui vel negant synonymiam duorum nominum, vel eam admittunt partialiter tantum (excipe uno vel altero, ut Bardy et Spicq qui conantur introducere peculiarem aliquam distinctionem, de qua infra), vel, admissa totali synonymia, hanc intelligunt in sensu solius genericae dignitatis sacerdotalis, sub se complectentis utramque distinctam presbyteralem et episcopalem dignitatem. Ceterum ex illis qui synonymiam negant, praetermitti possunt in hac re illi Protestantes et pauci catholici (De Smedt et Batiffol) qui, quamvis admittant existentiam episcoporum et presbyterorum in periodo apostolica, cos

tamen accipiunt in diverso sensu supra explicato (p. 747). Communis igitur sententia, vel saltem mens, Patrum et theologorum fuit quod, etsi nomina presbyteri et episcopi essent aliquo modo communia ac indeterminata (quod ceteroquin quidam, ut Irenaeus et Epiphanius, etiam negasse videntur, ut supra dictum est), tamen dignitates ipsae seu functiones erant distinctae, ita ut tunc haberentur sive veri episcopi sive simplices sacerdotes.

IRENÆUS, *Adv. haer.* 3. 14. 2: “In Mileto [Paulus] . . . convocatis episcopis et presbyteris, qui erant ab Epheso et a reliquis proximis civitatibus . . . , adiecit: ‘Scio quoniam iam non videbitis faciem meam. . . Attendite igitur et vobis, et omni gregi, in quo vos Spiritus sanctus praeposuit episcopos, regere Ecclesiam Domini’” (*MG* 7. 914 sq.). Testatur igitur Irenaeus tunc adfuisse distinctos episcopos et presbyteros, eosque legit in textu *Act.* 20. 17, 28 sub ipsis vocibus presbyteri et episcopi; ad eludendam tacitam difficultatem quae posset oriri ex pluralitate episcoporum, quam textus supponere videtur, S. Doctor asserit Paulum convocasse presbyteros et episcopos non solum ab Epheso sed etiam ab aliis vicinis civitatibus.

Fautores tertiae sententiae (ut Michiels, Prat, Marchai et Holzmeister), qui sustinent in hoc et aliis Scripturae locis agi de solis simplicibus presbyteris, vim huius testimonii infirmare conantur, dicentes Irenaeum, nonnisi obiter, absque comparatione textuum et nulla invocata antiquiori traditione, interpretari verba Apostoli iuxta hierarchicam organizationem episcoporum, presbyterorum et diaconorum vigentem sua aetate, seu circa finem saec. 2. Attamen, id paulo leviter dici videtur si attendatur sive antiquitas huius testimonii, aetati apostolicae tam propinqui, tum ipse contextus Scripturae cui videtur apprime convenire, cum Apostolus ipse non obscure innuat praesentiam praepositorum etiam aliarum civitatum, inquit: “Et nunc ecce ego scio quia amplius non videbitis faciem meam vos omnes, per quos transivi praedicans regnum Dei. . . Propter quod vigilate memoria retinentes, quoniam per triennium nocte et die non cessavi cum lacrimis monens unumquemque vestrum” (*Act.* 20, 25, 31).

Ad rem *Knabenbauer*: “Iam Irenaeus refert esse convocatos episcopos et presbyteros ab Epheso et a reliquis proximis civitatibus (*adv. haer.* 3. 14. 2, *M* 7. 914); idque plane exigitur v. 25 et 28 (cf. *Felt. Bels.*). Lucas urbis solum primariae mentionem facit ex qua in ceteras regiones evangelium erat propagatum, et cum modo mentionem fecisset Paulum voluisse consulto non attingere Ephesum, Ephesios antistites saltem esse ab eo advocatos explicite effert; alios quoque adfuisse ipsa oratione demonstrari visum est satis.”⁵¹ Idem sentit *Estius*, *In Phil.* 1. 1, ubi eandem Irenaei explicationem ad hunc ipsum textum applicans, scribit: “Altera responsio est, nihil incommodi accidere, si hoc loco episcopi intelligantur proprie, scilicet ii, quorum in ecclesiastica hierarchia supremus est ordo. Nam haec epistola non ad eos solum mittitur, qui Philippis morabantur; sed sic ad eos, ut vicinis etiam civitatibus quae suos habebant episcopos, communicari debuerit: quemadmodum et eam, quae est ad Coi. communicari voluit Apostolus Laodicensibus. Unde ex hoc intellectu non est consequens, in una civitate plures episcopos fuisse. Nec aliter sentiendum videtur de loco *Act.* 20. Nam et ibi possunt intelligi episcopi civitatum Asiae minoris; idque etiam probabilius: quia eius metropolis Ephesus erat.”⁵¹ Idem ut probabilius sentit inter modernos *Bover* qui monet testimonium Irenaei non prudenter derelinqui absque gravi ratione.⁵⁵

”*Commentarius in Actus Apostolorum* (“Cursus Scripturae Sacrae,” auctoribus S. J. presbyteris, sect. 3, vol. S, Parisiis 1899, reimpressio 1928) 348 sq.

In omnes D. Pauli epistolas, item in catholicas commentarii (cura J. Holzammer, Moguntiae 1858-1859) II 423.

“*Teologia de S. Pablo* (Madrid 1946, reimpressiôn 1952) 537 sq.

ORIGENES, *Contra Celsum* 3. 48 de episcopo proprie dicto, imo et monarchico, intelligit 1 *Tim.* 3. 2 (*MG* 11. 983); *Iu Lev.* 7. 1 eundem textum refert ad episcopos vel simplices sacerdotes inquiring: "In quo similiter etiam ipse [Paulus] sacerdotibus, vel principibus sacerdotum vitae regulas ponens, dicit eos non debere esse vino multo servientes, sed sobrios esse" (*MG* 12. 475 sq.). Eodem modo praefatum textum S. Pauli commentatur *Clemens Alex.* (*Pedag.* 3. 12; *Strom.* 3. 12), Quidquid sit de synonymia terminorum, saltem sub nomine episcopi hi duo doctores sentiunt mentionem fieri ab Apostolo sive episcopi sive presbyteri.

AMBROSIASTER (saec. 4), *In 1 Tim.* 3. 8-10: "Post episcopum . . . diaconatus ordinationem subiecit. Quare, nisi quia episcopi et presbyteri una ordinatio est? Uterque enim sacerdos est, sed episcopus primus est: ut omnis episcopus presbyter sit. non tamen omnis presbyter episcopus; hic enim episcopus est, qui inter presbyteros primus est. Denique Timotheum presbyterum ordinatum significat, sed quia ante se alterum non habebat, episcopus erat. Unde et quemadmodum episcopum ordinat, ostendit; neque enim fas erat aut licebat, ut inferius ordinaret maiorem: nemo enim tribuit quod non accepit" (*ML* 17. 496). Quidquid sit de ambiguitate horum verborum circa distinctionem inter episcopum et presbyterum, ratione ipsius ordinationis (cf. alia ambigua verba, *In Eph.* 4. 11 sq., *MG* 17. 410), certum est ibi utrumque gradum proponi et ad apostolicam aetatem referri; imo verba: "Omnis episcopus presbyter est, non tamen omnis presbyter episcopus" satis indicare videntur, iuxta Ambrosiastrum sub voce "episcopus" in textu Apostoli indicari solum episcopum, etsi ea quae ibi dicuntur de episcopo intelligantur valere etiam de simplicibus sacerdotibus quippe qui, sicut episcopus, sint veri sacerdotes, ac propterea /Apostolus referat duas tantum ordinationes, scilicet episcopi et diaconi.

EPIPHANIUS, *Adv. haer.*, 1. 3, t. 1, haer. 75, n. 4 sq., disputans contra Aerium negantem episcopos esse superiores presbyteris, scribit: "Totum illud stoliditatis esse plenissimum prudens quisque facile perspicit, velut cum episcopum ac presbyterum adaequare conatur. Hoc enim constare qui potest? Siquidem episcoporum ordo ad gignendos patres praecipue pertinet. Huius enim est patrum in Ecclesia propagatio. /Uter cum patres non possit, filios Ecclesiae regenerationis lotionem producit, non tamen patres aut magistros. Quinam vero fieri potest, ut is presbyterum constituat, ad quem creandum manuum imponendarum ius nullum habeat? Aut quomodo presbyter episcopo dici potest aequalis? X'erum Aëriun istum nimia quaedam procacitas aemulatioque decepit.

"At enim ut tam sibi quam auditoribus imponat, illud obiicit. Apostolum presbyteris et diaconis scribere, non episcopis. Item episcopum alloquens. 'Noli.' inquit, 'negligere gratiam, quae in te est, quam accepisti per manus presbyterorum collegii': deinde alio loco 'episcopis et diaconis.' ut idem episcopus et presbyter esse videatur. Sed nimirum veritatis iste seriem ignorans, nec in reconditiore historia versatus, non intelligit /Apostolum, cum recens adhuc esset Christiani dogmatis propagatio, pro re nata scripsisse; nam ubi iam episcopi constituti fuerant, ad episcopos et diaconos scribebat. Neque enim subinde omnia ab apostolis ordinari poterant. Et quidem presbyteris in primis ac diaconis opus erat; a quibus videlicet ambobus ecclesiastica negotia administrari possunt. Quare ubi nondum episcopatu dignus aliquis occurrerat, nullus ei loco propositus est episcopus. At ubi et necessitas postulabat, nec eorum, qui episcopatu digni erant, copia deerat, ibi episcopi constituti. Sed cum haud magna multitudo foret, reperiri nulli potuerunt, qui presbyteri crearentur: unde solo episcopo contenti fuerunt. Sine diacono vero episcopus esse non potest. Quare in id Apostolus incubuit, ut ministrandi gratia episcopo diaconi suppeterent. Itaque cum nondum Ecclesia suis omnibus functionibus expleri posset, per illud tempus istiusmodi singulorum locorum status exstitit. Neque vero ulla res est, quae ab initio suis omnibus numeris absoluta fuerit; sed procedente demum tempore, sua opportunitatibus omnibus ad perfectionem accessio contigit" (*MG* 42. 508-510).

Ut notatum est supra (p. 747), Epiphanius sicut Irenaeus non solum videt sub nominibus episcopi et presbyteri duos distinctos gradus, sed etiam omnem horum terminorum synonymiam negare videtur. Leviter autem hoc testimonium iudicat *Michiels*, scribens: "S. Epiphane n'a donc pas reconnu la synonymie; il n'a pas pris attention à ce fait que dans une seule église il y a plusieurs «πίσκοποι; il n'a vu qu'un élément du problème, les objections présentées; sa réponse n'est pas basée sur l'étude des textes et des endroits parallèles."⁵⁰ Ceterum, quidquid sit de terminorum synonymia, Epiphanius continuat sensum aliorum Patrum distinguendum ipsas duas realitates sub illis nominibus significatas.

CHRYSOSTOMUS) *Iu Phil.* 1. 1 (supra cit., pp. 671 sq.), explicite fatetur tempore apostolico voces "presbyter" et "episcopus," imo et "diaconus," fuisse synonymas, ita ut in eo loco sub nomine episcoporum ("Episcopis et diaconis") intelligendi sint presbyteri; ex toto contextu patet mentem S. Doctoris esse quod nomine episcoporum Apostolus significavit omnes presbyteros philippenses, seu sive episcopum sive simplices presbyteros, ut agnoscit ipse *Michiels*, inquires: "Les ἐπίσκοποι de Philppes sont à son avis l'évêque et les prêtres."⁵⁷ Unde non recte *Holzmeister* (quem repetit *Spicq*) insinuat S. Doctorem illum textum intelligere de solis simplicibus presbyteris, scribens: "Ipsius [Chrysostomi] . . . explicatio non est uniformis. Textum quidem Phil. 1. 1 de simplicibus sacerdotibus intelligit. . . Nostrum textum [1 Tim. 3. 1] explicans mentem suam non aperit. . . Textum vero ad Titum explicat de episcopis dictum."⁵⁸

In i Tim. 3. S, explicite significat se episcopum, de quo in v. 1 sq., in sensu proprio interpretari simulque distinctos presbyteros commemorat, inquires: "Postquam de episcopis dixit [Apostolus], iliorumque formam descripsit, indicavitque quid habere, a quibus abstinere debeant, relicto presbyterorum ordine, ad diaconos transit. Quare? Quia non multum spatii est inter presbyteros et episcopos: nam etiam presbyteri docendi munus acceperunt et Ecclesiae praesunt; ac quae ille de episcopis dixit, etiam presbyteris competunt. Sola namque ordinatione superiores sunt, et hinc tantum videntur presbyteris praestare" (*MG* 62. 555). Unde inepte *Holzmeister* ait S. Doctorem mentem suam non explicare, utrum agat de episcopo an de simplici presbytero in v. 1 sqq.: "Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. . ."

Ibid. 4. 14: "'Cum impositione manuum presbyterii.' Non de presbyteris hic loquitur, sed de episcopis: neque enim presbyteri episcopum ordinabant" (*MG* 62. 565).

Iu Tit. 1. 1, 5: "Ex Pauli sociis hic [i.e. Titus] erat vir probatus: nisi enim probatus fuisset, non ei insulam integram commisisset . . . ; neque ei tot episcoporum iudicium commisisset, nisi multam in illum fiduciam habuisset. . . 'Et constituas,' inquit, 'per civitates presbyteros.' Episcopos hic dicit, ut iam alibi diximus [i.e. *In Tim.* 4. 14, nuper cit.; cf. *In 1 Tim.* 3. 2]. . . 'Per civitates,' inquit: neque enim volebat totam insulam uni committi, sed unicuique suam curam et sollicitudinem assignari: ita enim labor ipsi levior futurus erat, et subditi maiori cum diligentia gubernandi erant, si doctor multas ecclesias regendas non percurreret, sed uni gubernandae et ornandae operam daret" (*MG* 62. 671).

De ambiguis verbis Chrysostomi, *In Act.*, hom. 14.3, dictum est supra, pp. 669–672 (ubi de diaconis).

THEODORUS MOPSUESTENUS in eandem coetanei ac sibi familiaris Chrysostomi sententiam collimare videtur, etsi minus clare loquatur dum maxime insistit in synonymiam terminorum episcopi et presbyteri. *In 1 Tim.* 3. 1–7 significat commendationes Apostoli ("Si quis episcopatum desiderat, etc.") respicere episcopum proprie dictum, quod vel ex eo patet quia eae diriguntur "ad ipsum

" *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 126; ci. 131.

"*Ibid.* 122.

"'"Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat," *Biblica* XII (1931) 51.

Timotheum cui haec scribebat”; subinde autem, 3. 8, transiens ad diaconos, ait Apostolum nequaquam praetermisisse presbyteros, quia quae antea dixit de episcopo intellexit etiam de presbyteris qui tunc vocabantur sive presbyteri sive episcopi, ut constat ex *Phil.* 1. 1, *Tit.* 1. 1-5 et *Act.* 20. 17, 28, ubi agitur de solis simplicibus presbyteris. In *1 Tim.* 4. 14 ait in verbis “Cum impositione manuum presbyterii” non significari simplices presbyteros, quippe qui nequeant ordinare, sed ipsos apostolos qui, una cum Paulo, Timotheum ordinarunt. In utroque autem loco parallelo, *In 1 Tim.* 3. 1-8 et *In Tit.* 1. 1-5, addit tempore apostolico simplices presbyteros vocatos esse tum presbyteros tum episcopos, veros autem episcopos vocatos esse apostolos, donec posteriori tempore, hoc apostolorum nomen prae humilitate abnegantes, sibi nomen episcopi reservarunt, ita ut simplicibus presbyteris solum presbyteri nomen relinqueretur. Mens igitur Mopsuesteni, logice explicata, haec est: Tempore apostolico sub nomine tam episcopi quam presbyteri uterque gradus, sive nempe verus episcopus sive simplex presbyter, significabatur: de facto in Scriptura sub utraque voce aliquando significatur verus episcopus (*1 Tim.* 3. 1-7: “Si quis episcopatum desiderat, etc.”; *ibid.* 4. 14: “Cum impositione manuum presbyterii”), aliquando etiam vel solus simplex presbyter (*1 Tim.* 3. 1-7: “Si quis episcopatum desiderat, etc.”; *Phil.* 1. 1; *Tit.* 1. 1-5; *Act.* 20. 17, 28). Sub utroque tamen nomine potius simplices presbyteri designabantur (ut constat ex tribus postremis locis, ubi soli simplices presbyteri designantur), veris autem episcopis tribuebatur peculiare nomen apostoli. Hoc nomine subinde derelicto, veri episcopi ex utroque priori nomine, quod etiam sibi competeabat, assumpserunt ac sibi reservarunt nomen episcopi, relicto nomine presbyteri inferioribus sacerdotibus.

In 1 Tim. 3. 8: “‘Diaconos similiter.’ Opinabatur quisquis usum divinarum non habet scripturarum beatum Paulum presbyteros praetermisisse. Sed non ita se res habet; illa enim quae de episcopo in anterioribus dixit, etiam et de illis dicit qui nunc nominantur presbyteri, eo quod antiquis temporibus utrisque his nominibus vocabantur presbyteri. Et hoc notavimus [in epistolam ad] Philippenses scribentes; in ea epistola scribens apostolus ‘coepiscopis et cumdiaconibus’ dixit. Evidens quia non erat possibile ut multi essent episcopi in una civitate. Melius autem quis cognoscere poterit illud ex illis quae ad Titum scripsit apostolus; dixit etenim: ‘ut constituas per singulas civitates presbyteros sicut ego tibi praecepi.’ et dicens quales debeant ordinari adicit: ‘oportet enim episcopum irreprehensibilem esse sicut Dei dispensatorem.’ Cum conveniret utique illi ut ‘presbyterum’ eum diceret; sed evidenter eundem et ‘episcopum’ et ‘presbyterum’ nominavit.

“Quae autem sit causa non est iustum eam silentio praeterire ob illam immutationem nominum quae ad praesens esse videtur, et qua ex causa discreta sunt nunc nomina, et neque episcopus dici potest ‘presbyter’ neque ‘presbyter’ umquam ‘episcopi’ nuncupationem poterit sibi vindicare, usquedum presbyter esse sistit. Antiquis etenim temporibus quando pietati [pauci] studebant, presbyteri omni in loco ordinabantur, hoc quidem nomen contemplatione honoris accipientes, sicut et apud Iudaeos presbyteri dicebantur qui populo praeerant, vocabantur autem et ‘episcopi’ ah illo opere quod et implere videbantur, eo quod considerare omnia quae ad cultum pertinent pietatis fuerant constituti, ita ut universorum dispensationem haberent commissam. Nam et perfectam dispensationem et auctoritatem ecclesiastici ministerii ipsi tunc commissam habebant, et omnia regebantur pro eorum arbitrio. Hoc autem poterit quis et a Luca discere manifestius, qui in Actibus apostolorum inter cetera dicit misisse Paulum Ephesi et evocasse presbyteros ad se. Cuius etiam et exhortationem ad cos factam exponit, quam hisdem advenientibus fecisse videtur: in quibus Paulus ita disserit: ‘adrendite vobis et omni gregi, in quo Spiritus sanctus posuit episcopos ad regendam ecclesiam Dei.’ Evidens est quia quos ipse nominavit ‘presbyteros,’ hos a Paulo ‘episcopos’ arcessitos denuntiavit; ii vero qui ordinationis nunc habent potestatem, qui nunc nominantur ‘episcopi/ non unius ecclesiae creabantur episcopi sed provincias integras eo in tempore regebant, apostolorum nomine nuncupati. Sic universae Asiae Timotheum praeposuit beatus Paulus et

Cretae Titum. Evidens autem est quoniam et alios aliis provinciis per partes itidem praeposuit, ita ut unusquisque eorum integrae provinciae sollicitudinem indeptus percurrat ecclesias universas, et ad ecclesiasticam functionem, ubi deerant clerici, ordinaret. . .

“Beatis vero apostolis decedentibus, illi qui post illos ordinati sunt ut praessent ecclesiis illis primis exaequari non poterant neque miraculorum testimonium par illis habere, sed et in multis aliis infirmiores illorum esse videbantur, grave existimaverunt apostolorum sibi vindicare nuncupationem. Diviserunt ergo ipsa nomina, et hisdem (id est, praesbyteris) presbyterii nomen reliquerunt; alii vero episcopi sunt nuncupati, ii qui et ordinationis praediti sunt potestate, ita ut plenissime iidem praepositos se ecclesiarum esse cognoscerent.”⁵⁰

PELAGIUS (alias Pseudo-Hieronymus, circa initium saec. 5) affirmat synonymiam vocum “presbyter” et “episcopus” atque sub iisdem significatos videt sive proprie dictos episcopos sive simplices presbyteros. *In Phil.* 1. 1: ““Cum episcopis et diaconibus. . . : Hic episcopos presbyteros intelligimus: non enim in una urbe plures episcopi esse potuissent, sed etiam hoc in apostolorum Actibus habetur” (*ML* 30. 841). *In 1 Tim.* 3. 8: ““‘Diaconos similiter.’ Irreprehensibiles, ut episcopi, eligantur. Quaeritur cur de presbyteris nullam fecerit mentionem, sed eos episcoporum nomine comprehenderit: quia secundus, immo pene unus est gradus: sicut ad Philippenses episcopis ac diaconis scribit, cum una civitas plures episcopos habere non possit, et in Actibus apostolorum presbyteros Ecclesiae iturus Ierosolymas congregans, ait: Inter cetera videte gregem, in quo vos Spiritus sanctus episcopos ordinavit” (*ML* 30. 880). *In Tit.* 1. 7: ““Oportet enim episcopum sine crimine esse.’ Ipsum dicit episcopum, quem superius presbyterum nominavit” (*ML* 30. 896).

DAMASCENUS, *In Phil.* 1.1, sequens supradictam expositionem quam Irenaeus tradit de textu *Ad.* 20. 17, 28, ait: “Hoc vero scire attinet, Paulum ad omnem regionem omnemque gentem scribere: quod manifestum facit, dicendo, ‘omnibus episcopis’” (*MG* 95. 858). *In 1 Tim.* 3. 1 sqq. et *In Tit.* 1. 7 accipit episcopum in sensu proprio (*MG* 95. 1006, 1026).

PSEUDO-OECUMENIUS, *In 1 Tim.* 3. 8-10, sequens, ut de more, sententiam Chrysostomi, scribit: “Quam ob causam presbyteros praetermisit? Quia episcopis ipsos permiscuit. Nam quae dixit de episcopis, haec etiam aptat presbyteris: siquidem et ipsi similiter sunt sacerdotes, et docendi munus sibi concreditum habent” (*MG* 119. 162).

THEOPHYLACTUS, *In 1 Tim.* 3. 8, pariter Chrysostomi sententiam sequens, scribit: “‘Diaconos similiter.’ Cur autem presbyteros praetermisit? Quia quae de episcopis dixit, ea presbyteris etiam conveniunt. Nam et ipsi docendi munus et praefecturam Ecclesiae habent, sola ordinatione episcopis inferiores” (*MG* 125. 46). *In Tit.* 1. 5: “‘Et constituas per civitates presbyteros, sicut ego disposui tibi.’ Episcopus hic ait, quemadmodum in Epistola ad Timotheum. ‘Per civitates’ autem inquit. Noluit enim universam insulam uni commissam esse, sed quamlibet urbem proprium habere pastorem. Sic enim et labor levior esset, et cura exactior” (*MG* 125. 147). *In Ad.* 20. 28, ait vocem “episcopi” intelligi posse aut de proprie dictis episcopis aut de simplicibus presbyteris: “Notandum est autem, eos quos supra vocavit presbyteros, id est seniores, hic vocat episcopos, id est inspectores et rectores: aut quia presbyteri quoque necesse habent ut inspiciant Ecclesiae ratione praeditos greges. . . Aut etiam episcopos hic episcopos dicit” (*MG* 125. 779).

5. *THOMAS* (ut unum adducamus pro ceteris mediaevalibus doctoribus). 2-2. q. 184, a. 6, ad 1, explicans ambigua verba Hieronymi de identitate presbyteri

⁵⁰Apud H. B. Swete, *Theodori episcopi mopsueslani in epistolas B. Pauli commentarii* II (Cambridge 1882) 117-124.

et episcopi (/» *Tit.* 1.: “Olim idem presbyter qui et episcopus”), admittit synonymiam terminorum et simul asserit existentiam duorum distinctorum ordinum tempore apostolico: “De presbytero et episcopo dupliciter loqui possumus. Uno modo, quantum ad nomen, et sic olim non distinguebantur episcopi et presbyteri. Nam episcopi dicuntur ex eo quod ‘superintendunt,’ sicut dicit Augustinus, XIX De Civit. Dei; presbyteri autem in graeco dicuntur quasi seniores. Unde et Apostolus communiter, utitur nomine presbyterorum quantum ad utrosque, cum dicit. I ad Tim. v: ‘Qui bene praesunt presbyteri, duplici honore digni habeantur.’ Et similiter etiam nomine episcoporum, unde dicit, Act. XX, presbyteris Ephesinae Ecclesiae loquens: ‘Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus Sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei.’ — Sed secundum rem, semper inter eos fuit distinctio, etiam tempore Apostolorum, ut patet per Dionysium, v cap. De Ecclesiast. Hier. Et Luc. x, super illud. ‘Post haec autem designavit Dominus’ etc., dicit Glossa: ‘Sicut in Apostolis forma est episcoporum, sic in septuagintaduobus discipulis forma est presbyterorum secundi ordinis.’ — Postmodum tamen ad schisma vitandum necessarium fuit ut etiam nomina distinguerentur, ut scilicet maiores dicerentur episcopi, minores autem presbyteri.”

Eodem modo S. Doctor loquitur in suis *Commentariis in Phil.* 1. 1; 1 *Tim.* 3. 1 sqq.; *Tit.* 1. 5.

Idem communiter docent posteriores theologi et exegetae usque ad Petavium († 1652), qui duas alias sententias inauguravit; imo eadem sententia adhuc communis permansit usque fere ad initium currentis saeculi, cum Michiels novum impulsum dedit alteri inter duas opiniones propositas a Petavio (i.e. quod biblici presbyteri et episcopi fuerint omnes simplices presbyteri), secum trahens consensum plurimum recentiorum exegetarum. Inter innumeros defensores communis sententiae memorari possunt *Bāronius*, *Bellarminus*, *Estius*, 2 *Tillemont*^{TM} *Becanus*, *Stapleton*, *Morinus*, *Tournely*, *Tirinus*, *Gonet*, *Mendive*, *Billuart*, *Mamachi* *Pātrizi*, *Fēlten*, *Maunoury*, ' *Bēlser* *Fřanzelin*, *Lesquoy*,^{TM} *Gobctj' Pesch*, 2 *Dorsch*^{TM} *Delatte*, " *Simon-Prado*, 75 *Bover*.^{TM}

"*Annales ecclesiastici*, ad annum Christi 58, n. 3 sqq. (Antuerpiae 1612) I 517 sqq.

" *De membris Ecclesiae*, 1. 1, c. 14 sq.

a *Commentarii in Phil.* 1. 1; 1 *Tim.* 3. S; *Tit.* 1. 5; *In 4 Sent.*, dist. 24, § 27.

° *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique* (Saint Paul. art. 43), éd. 2, Paris 1701.

* *Origines et antiquitates Christianae* IV (Romae 1752) 334-335.

a *In Act.* 20. 28; *In 1 Tim.* 3. 1.

" *In 1 Tim.* 3. 1.

|| *In Tit.* 1. S, 7.

" *In 1 Tim.* 3. 1.

" *De Ecclesia Christi* (Romae 1887) 282.

De regimine ecclesiastico iuxta patrum apostolicorum doctrinam, Louvain 1881.

" *De l'origine divine de l'épiscopat* (Fribourg en Suisse 1898) 19 sq., 35-40. Hic tamen auctor nonnisi modo ambiguo se exprimit.

" *Praelectiones dogmaticae* (Friburgi Brisgoviae 1894) I 197 sq.

" *Institutiones theologiae fundamentalis* (ed. 2, Oeniponti 1928) SO-82.

* *Les épîtres de Saint Paul* (Tours [1938]) II 508, 551; cf. 226 sq. Satis ambiguo tamen loquitur.

∴ *Praelectiones Biblicae. Novum Testamentum* II (ed. 5, Taurini 1942) 63-70, praecipue 68 sq.

"" "Los presbiteros-obispos de Efeso," *Estudios Eclesiásticos* II (1923) 213-217; Recensio bibliographica operis Simon-Prado (*Praelectiones Biblicae*), *ibid.* VII (1928) 258; *Las epistolas de San Pablo*, 2 vol., Barcelona 1940; *Teología de San Pablo* (Madrid 1946, reimpression 1952) 534-539.

Satis erit ex his tres citare auctores, eosque exegetas, scilicet *Estium* (-{-1613) pro antiquioribus et *Simon-Prado* atque *Bover* pro recentioribus.

ESTIUS “Quaeritur, quos [Apostolus, Tit. 1. 5] dicat presbyteros: Num episcopos, an episcopis inferiores? Hanc quaestionem ipse Apostolus dissolvere videtur, quum seipsum interpretans paulo post subiicit: Oportet enim episcopum sine crimine esse/ Nam ex coniunctione causali manifestum est, quod de eodem loquatur. Veruntamen adhuc quaeri potest, utrum ‘episcopi et presbyteri’ nominibus significare velit eum, quem nunc presbyterum vocamus, *uti nonnullis Catholicis visum est*; an eum, quem episcopum. Respondeo, episcopi nomine tam hic quam in epist. I Tim. 3. (de utroque enim loco prorsus idem iudicium est) *ex omnium interpretum et Patrum sententia*, significari eum, quem ecclesiae consuetudo episcopum vocat; hoc est, qui tam ordine quam iurisdictione caeteris, qui tantum presbyteri sunt, superior est: nec tamen inde consequens esse, ut nomen ‘presbyteri,’ prout hic accipitur, idem omnino significet, quod episcopus: sed, ut etiam episcopo sit commune.

“Praecipit enim Apostolus, constitui per civitates presbyteros, qui iidem sint episcopi. Non ergo nomina idem significant, sed in eodem cadunt, etsi non in omnes eosdem. Nam omnis episcopus presbyter est, non contra. Perpendatur caput 5. eccl. hier, apud B. Dionys. Quae consideratio servit etiam aliis scripturae locis intelligendis, in quibus presbyterorum, aut seniorum, aut maiorum natu (quod in Graeco idem est) fit mentio. Loquitur enim interdum scriptura de presbyteris episcopis, interdum de presbyteris non episcopis. Monet ergo Titum Apostolus, ut per civitates constituat presbyteros episcopos, scilicet singulos per singulas; nondum de presbyteris qui non sint episcopi sollicitus: eo quod tunc plures haberi facile non possent, et unus, qui episcopus esset, cum adiuncto sibi diacono ad omne ecclesiasticum ministerium in illa adhuc fidelium paucitate sufficeret; quemadmodum ex Epiphanio annotavimus ad illud I Tim. 3. ‘Diaconos similiter pudicos.’ ”⁷⁷

SIMON-PRADO: “Admitti potest sententia eorum qui tenent Apostolos Ecclesiarum regimen *collegio presbyterorum* tradidisse, et episcopalem potestatem dum ipsi viverent, nonnisi aut per semetipsos, aut per *episcopos-coadiutores* exercuisse, nam. ut animadvertit *Van Noort*⁷⁸ ‘stabilita origine apostolica episcopatus⁷⁹ “monarchic!” parum refert, utrum apostoli *statim ab initio* singulis ecclesiis recens fundatis episcopum praeposuerint, an eas aliquando provisorie tradiderint collegio “presbyterorum” (sacerdotum secundi, vel — iuxta paucos — primi ordinis), qui ex delegatione et sub directione apostolica fideles communi consilio regerent, donec opportuno tempore constituerentur episcopi.’

“Ex eo tamen quod Iacobus *frater Domini* Hierosolymis episcopatum gessit, ut plura indicia suadent,⁸⁰ *Timotheus* Ephesi (cf. I Tim. 1. 3), *Titus* Cretae (Tit. 1. 5), Antiochiae, post S. Petri discessum, *Evodius*, x *Alexandrine Marcus*, qui *Annianum* successorem habuit⁸² et septem ecclesiis Asiae totidem episcopi praeficiantur (Apoc. 1-3) concludere licet alias etiam ecclesias, etsi non omnes, proprium episcopum habuisse. In hac hypothesisi, inter seniores a Paulo Mileti convocatos (Act. 20, 17), invenirentur etiam veri episcopi, miletanus et ephesinus saltem, et etiam finitimarum regionum, ut ex diuturna Pauli commoratione ephesina

” *In omnes D. Pauli epistolas, item in catholicas commentarii* (cura J. Holzanimer, Moguntiae 1858–1859) II 825 sq. Idem constanter repetit ac explicat in *Comm. in Phil.* 1. 1 et I Tim. 3. 8, *ibid.* 422 sq., 680sq.; necnon *In 4 Sent.*, dist. 24, § 27.

De Ecclesia (Amstclodami 1913) 38.

” “Contrarium supponere videtur *Batiffol* dum ait: ‘. . . Pour nous . . . l’épiscopat est antérieur au moment où il devient monarchique, et seule cette qualité de monarchique est d’initiative ecclésiastique.’ ”

“Cf. Act. 12. 17; 15. 13; 21. 18; Gal. 1. 39; 2. 12.

* Eus., *Chron.*, II, ad a. 43, *MG* 19. 540.

"Eus., *Chron.*, II, ad a. 62; *Hist. eccl.*, II, 24, *MG* 19. 543; 20. 205.

colligere fas est. Haec interpretatio, quam iam 5. *Irenaeus* 3 proposuerat et plures recentiores sequuntur, confirmatur auctoritate Patrum Tridentini et propositione 50 decreti *Lamentabili*: ‘Seniores, qui in Christianorum coetibus invigilandi munere fungebantur, instituti sunt ab Apostolis presbyteri aut episcopi ad providendum necessariae crescentium communitatum ordinationi, non proprie ad perpetuandam missionem et potestatem Apostolicam.’⁸¹ In hac enim propositione supponitur *seniores*, aliquos saltem, etiam dignitatem episcopalem obtinuisse, sine qua apostolicam missionem et potestatem perpetuare non possent. Id tamen primario non intendit asserere, sed presbyterorum aut episcoporum institutionem non necessariae crescentium communitatum ordinationi deberi, sed voluntati acceptam a Christo potestatem et missionem perpetuandi.”⁸⁵

BOVER: “Es opinion bastante acreditada que los presbiteros-obispos, a quienes habla San Pablo en los Hechos Apostólicos (20. 18-35), eran, usando la terminologia moderna, no obispos, sino simples presbiteros. Hemos de confesar que semejante interpretaciôn no nos parece suficientemente fundada. Propondremos sencillamente las razones que nos inducen a pensar de esta manera, con todo el miramiento que nos merecen hombres tan beneméritos de la Teologîa y de la Escritura. como Fouard, Michiels, Prat, Zorell, Pesch, D’Herbigny, Ruffini, Steinmann, Camerlynck. que sostienen dicha opinion. . . [Allatis variis modis quibus explicari posset pluralitas episcoporum in eodem loco in textu *Act.* 20. 28, concludit:] Confesamos que, antes de abandonar la interpretaciôn tradicional del texto de los Hechos, adoptariamos cualquiera de estas dos hipôtesis. Mas, al fin, estas hipôtesis, sin ser desesperadas, no son sino suplementarias. Sin necesidad de acogernos a ellas, tenemos la expuesta anteriormente, que, aun cuando no alcanzase la certeza moral, que en nuestro sentir tiene, seria mâs que suficientemente probable, para no abandonar una interpretaciôn de la Escritura tan acreditada en la Iglesia de Diôs.”⁸⁰

Secundani sententiam iuxta quam ministri qui in Scriptura episcopi vel presbyteri vocantur, fuerunt *omnes episcopi*, primus invexit *Pelavins* (t 1652) secutique sunt paucissimi admodum auctores, inter quos *Perrone*, ‘ quibusdam praeterea eam cum favore aspicientibus, ut *Mamachi* *Thomassino* 9 et *Natali Alexandro*?” Notandum tamen est, eos doctores suam opinionem aliquatenus emollire, dicentes praefatos ministros “vel omnes vel plerosque fuisse episcopos,” et Petavium aliam subinde opinionem, saltem ut aeque probabilem, proposuisse, iuxta quam ii ministri essent omnes simplices presbyteri, quae est tertia modernorum sententia infra referenda.

PETAVIUS in triplici mox citando loco mentem suam aperit. In priori proponit hanc ipsam sententiam de episcopali dignitate omnium vel fere omnium biblicorum presbytero-episcoporum; in altero et tertio addit etiam opinionem de illorum mera presbyterali dignitate, quam vocat “non improbabilem” et “satis idoneam” ac “prudentem coniecturam,” ad mentem Hieronymi prolatam, et “alteram quaesti-

⁸¹Cont. Haer., III, 14, 2 MG 7, 914.

⁸²Denz. 2050.

⁸³Op. cit. (supra, in p. 761) 68 sq. Notandum est I. Prado reformasse diversam opinionem quam Simon ipse expresserat in priori editione (cf. infra, p. 767).

⁸⁴Teologia de San Pablo (Madrid 1946, reimpressiôn 1952) 534. 539.

⁸⁵Tractatus de Ordine, c. 3, n. 104. Cf. n. 103, ubi approbat etiam praecedentem sententiam.

⁸⁶Loc. cit. (supra, in p. 761).

⁸⁷De veteri et nova Ecclesiae disciplina, t. 1, l. 1, c. 54.

⁸⁸Historia ecclesiastica, t. 4, diss. 44, § 12.

onis enodationem, quam ab antiquis traditam mihi in mentem postea venit." Non apparet cuinam opinioni tanquam probabiliori, adherere velit, etsi suggestive alteram indicet tanquam "ab antiquis traditam"; forte noluit posteriorem suam in hanc opinionem propensionem clarius indicare, postquam de priori dixerat eam esse "necessario consequentem" ex ipsis textibus Scripturae.

Ad rem ipse *Dissertationes ecclesiasticae*, l. 1, c. 2, n. 1: "Si quis omnia illa Scripturae loca diligenter expendat, quae superiori capite proposita sunt, *id necessario consequens ex illis esse statuet*, eos ipsos, qui ibi presbyteri vocantur, plus aliquid, quam simplices fuisse presbyteros, cuiusmodi hodieque sunt; nec dubitabit, quin episcopi fuerint iidem, non vocabulo tantum, sed re etiam, ac potestate. Hoc vero qua ratione contigerit, potest hunc, nisi fallor, in modum probabiliter explicari.

"Igitur primis illis Ecclesiae temporibus, quae, quod ad formam et disciplinam attinet, quaedam illius infantia dici queunt, existimo, presbyteros *vel omnes, vel eorum plerosque*, sic ordinatos esse, ut episcopi pariter, ac presbyteri gradum obtinerent. Id eo fieri solitum esse verisimile est, quod, cum religio Christiana progressionem in dies faceret, perque civitates, et populos propagaretur, increbrescente multitudine, opus fuit, paratam esse copiam episcoporum, qui ad urbes et provincias Christiano partas nomini cum potestate mitterentur, ut ea, quae ab solis episcopis administrabantur, praestare possent; cuiusmodi sunt clericorum ordinatio per manuum impositionem, Confirmationis sacramentum, et alia quaedam, quae simplices presbyteri non attingebant. Hac de causa videntur plures in eadem ecclesia, velut Ephesina, episcopi fuisse, qui Apostolis, tanquam maioris gradus Pontificibus, adeoque summis, obsequebantur. Hoc tum simplices recens ortae mores Ecclesiae ferebant: nondum ambitione, et honorum cupiditate, malisque caeteris artibus, depravatis Christianorum animis. Posteaquam vero pristina illa charitas, et imitandi Christi, amplectendaeque modestiae, et humilitatis refrixit amor; tum, quod Hieronymus scribit, ad tollendas simultates, et *in schimatis remedium*, unum aliquem e turba presbyterorum eligi placuit, qui praeesset reliquis; atque ita desiere pari non solum dignitate, sed etiam ordine, ac potestate plures creari, translata in unum tam honoris, quam functionis praerogativa. Quocirca nunquam non fuit in Ecclesia potestatum, graduumque discrimen, hoc est episcopatus, et presbyteratus simplicis, sed in eadem capita passim ambo conferebantur."⁹¹

De ecclesiastica hierarchia, l. 2, c. 5, n. 8sq.: "Mihi vero propius modo hanc in rem intuenti *non improbabilis videtur illa Hieronymi sententia*; et ad eam quaestionem, quae ex Apostolo mota est, explicandam *satis idonea*. Ut cum illud in controversiam adducatur, idemne sit ex Apostolico instituto episcopus, et presbyter; cumque dubitandi causa ex eo iusta sit, quod Apostolus maxime Paulus eosdem, quos presbyteros nominat, subinde vocet episcopos, ac pastores, Ecclesiaeque praesides, et praepositos esse significet, *duo sint probabiles respondendi modi*, quibus catholico dogmati, quod distinctos a se invicem ordines illos statuit, nihil repugnare Apostolica illa dicta monstremus. *Primus est* ille, quem in *Dissertationibus Ecclesiasticis* exposuimus: presbyteros olim eosdem et episcopos, hoc est primi ordinis sacerdotes esse factos, ac plures iis in Ecclesiis positos, de quibus illis in Apostoli locis mentio fit. Quod neque diuturnum fuerit, nec ubique fortassis institutum. De quo vide quae in illo libro disseruimus. *Posterior modus est, quem ex Hieronymi dictis, ac prudenti coniectura* hoc in capite confecimus: presbyteros, quos Apostolus commemorat, non primi ordinis, sed secundi duntaxat sacerdotes fuisse; verum in gubernanda, et administranda Ecclesia episcopales implesse partes, et illam communi consilio, et auctoritate rexisse, eosdemque simul et presbyteros, et episcopos appellatos esse. Quod perinde, ut in priore sententia dixi, sub initium duntaxat Christianismi usurpatum esse verisimile est; cum paulo post, ipsisque adeo superstitibus Apostolis, id factum sit, quod Hieronymus indicat, ut ad vitandum schisma omnis in unum transferretur auctoritas, et gubernandi potestas.

Dogmata theologica VII (ed. J.-B. Fournials, Parisiis: Vivès 1867) 409 sq.

"Neque vero mirum illud, aut incredibile videri debet, primo cuiusque fundatae ecclesiae tempore nondum quempiam unum praesidem, ac proprie dictum episcopum ibi constitutum fuisse; sed presbyteros simplices, id est secundi ordinis sacerdotes tantisper impositos, qui Sacramenta ministrarent. Nam Samariae, cum primum Christiana fides, et Ecclesia coaluit, Philippi unius e discipulis opera, nullus adhuc episcopus erat, cum 'Apostoli, qui erant, miserunt ad eos Petrum et Joannem,' qui episcopale ibi munus implerent, hoc est sacramento Confirmationis baptizatos initiarent. Ad hunc modum credibile est, Corinthi, Ephesi, et in aliis quibusdam civitatibus, et ecclesiis recens ab Apostolo Paulo, vel aliorum opera conditis, nullos interim veros institutos episcopos, sed presbyteros tantum, ac diaconos, atque ad ea munera, quae primi ordinis antistitem postulabant, identidem Apostolos accurrisse; vel ab illis ordinatos episcopos, perque varia loca dimissos, donec in una aliqua sede tum ipsi domicilium figerent; tum alii per civitates episcopi crearentur. Quae, ut dixi, minime diuturna, saltem plerisque in locis exstiterunt. In hanc opinionem, *praeter Hieronymum Chrysostomus etiam, Theodoretus, ac Graeci plerique concurrunt Interpretes*; nec habet quidquam, quod merito displiceat antiquitatis ecclesiasticae peritis, aut alienorum ab Catholica communione iudicia formidet.

"Etenim quaecumque de episcopis, iisdemque presbyteris nominatis. Apostolus dixit, ea possunt probabili interpretatione de simplicibus accipi sacerdotibus, qui pro veris episcopis interim populos, atque ecclesias administrabant, et ea munera praestabant, quae habet hic Ordo cum illis communia; ut sunt hodieque quos *Parochos*, et a cura *Curatos* vulgo nominant. Nam et isti pro suo modulo populos pascunt, gregique Dominico praesunt, et pro illorum animis rationem reddunt: et citra ordinationem, impositionemque manuum, quam *sacramentalem* vocant, aut si qua sunt alia, quae sunt rarioris usus, et in episcopi adventum differri commode queunt, vicem episcopi supplere possunt."

Ibid., l. 4, c. 1, n. 3-5: "Ex his controversiae capitibus unum praesertim in quaestione versari dixi; ex quo etiam nostra est orta contentio; an qui in *Epistolis Apostolicis*, et in *Actis* nominantur presbyteri, iidem episcopi fuerint. Dubitandi porro causa haec est, quod et *Actorum* vicesimo capite Paulus, Mileti cum esset, τοὺς πρεσβυτέρους eo convocasse ex Epheso, dicitur. Quos deinde coactos in unum alloquens, Ἐπιστολῶν? nominat commate XVIII. et a Spiritu sancto constitutos ait ad regendam Ecclesiam Dei. Et epistolam *ad Philippenses* episcopis, et diaconis inscribit, nulla interiectorum presbyterorum mentione facta. Rursus in priore *ad Timotheum*, capite tertio, postquam episcopis, quae erant eorum officii, praescripsit, subinde transit ad diaconos, eisque praecepta dat, nullo ordine interposito. Item in epistola *ad Titum* ait se hunc in Creta reliquisse, ut constituat per unamquamque civitatem presbyteros, quos deinceps episcopos appellat eiusdemmodi. quales in priore *ad Timotheum* instituerat. Nam iisdem fere verbis, quibus ad hunc scripserat, ibi quoque presbyteris partes suas, et officia describit. His de causis nata illa suspicio est. unum et eundem ordinem Apostolorum tempore fuisse presbyterum, et episcopum.

"Nos autem, quibus constat, ex institutione Christi, duplicem ac distinctum ordinem fuisse, duas illorum interpretandorum Apostoli locorum, ac caeterorum, quae ad eandem significationem implicata sunt, rationes adhibuimus.

"*Harum prior* exposita est in primo libro *Dissertationum Ecclesiasticarum*, capite secundo, quae est eiusmodi: Videri Apostolos dixi, in quibusdam ecclesiis a se constitutis clerum sic instituisse, ut maiores, et ad regendam Ecclesiam, gubernandamque praepositos complures ordinarent presbyteros eosdem, et episcopos, hoc est episcopali caractere, ac potestate praeditos, ut esset parata copia praesidum, et episcoporum, quos ad alias, quas deinceps fundarent, ecclesias administrandas destinare possent. Cum enim pequetuo fere hoc, illicque discurrerent,

"*Ibid.* 593.

non facile poterant ad ordinandos, ubi opus erat, episcopos plures convenire. Itaque expeditius visum est in quibusdam ecclesiis aliquot episcopos ordinare, quos ad manum haberent, et ad loca varia, in quibus ecclesiae coaluerant, sine mora destinare possent. Hinc vero verisimile est accidisse, ut ad quas ecclesias ita scribebat Apostolus, duos ut tantummodo commemoraret ordines, horum primus ex episcopis constaret, quos promiscue presbyteros, et episcopos vocaret. Etenim mos fuit primis illis temporibus maiores clericos, qui in primo, ac secundo de tribus hierarchicis ordine censebantur, episcopos ac presbyteros nominare; quorum vocabulorum prius ab *inspectione*, et *curatione*, posterius non tam ab aetatis prae-rogativa, quam ab dignitate, ac veneratione cepit originem, ut in superioribus libris *de Hierarchia* docuimus. Utroque sane appellabantur illi, qui honore, ac functione caeteris antecellebant, et horum curam gerebant, eosque verbo Dei, ac sacramentis pascebant, et administration! Ecclesiae in commune praeerant; cuiusmodi per illa Christianorum initia primarii duo erant ordines, quorum alter episcopi postea proprium sibi nomen fecit, alter presbyteri: ambo, inquam, illi ordines episcopi simul, et presbyteri vocabantur sub initio prodeuntis ecclesiae Christianae.

“*Altera quaestionis illius enodatio, quam ab antiquis traditam mihi in mentem postea venit usurpare, cum superiores libros de Ecclesiastica Hierarchia conscriberem. sic a nobis illic explicata fuit. Apostolos dixi plerisque in ecclesiis recens excitatis nondum episcopos, hoc est ordinis primi gubernatores, et pastores instituisse; sed secundi duntaxat, hoc est presbyteros simplices, qui curationem illam ecclesiarum capesserent, et utroque nomine censerentur. Huiusmodi ergo in administranda Ecclesia communia sibi cum superiori ordine munia praestabant, quae quidem praesenti necessitate magis urgebant, nec differri longius poterant; caetera, quae maioris erant potestatis, in Apostolorum, aut ab iis missorum episcoporum, adventum interim reservabant. Hoc institutum nostra aetas in longinquis ecclesiis media in barbarie constitutis etiamnum servari videt, ut apud Sinenses, et Canadenses, aliosque barbaros, in quos Christianae fidei lux illata parem haud modicis condendis ecclesiis numerum aggregavit, quae omnes ab simplicibus presbyteris, quorum studio, et laboribus acquisitae sunt, sine ullo interim episcopo gubernantur. Talia sine dubio, praedicantibus Apostolis, esse potuere rudimenta Christianismi. Neque tamen ubique, et in omnibus civitatibus, ecclesiarum ille status constitutus fuit; nec ibi, ubi primum adhibitus est, diuturnus, nedum perpetuus exstitit, cum in alterutra instituenda, retinendave forma, pro rerum opportunitate, proque Christianorum numerositate, vel paucitate, consilia sua moderarentur Apostoli. . .*

“Haec de ordinibus hierarchicis, deque rudis adhuc, et nascentis Ecclesiae administratione *duplex mea fuit opinio, duplici in opere probabilibus argumentis, et veterum testimoniis approbata*; quorum perinde summa cogenda hic est, perstrictis singulis rationum capitibus, ne quid temere affirmare tantis de rebus, ac divinare videamur.”⁹³

*Tertia sententia, iuxta quam biblici presbyteri et episcopi essent omnes simplices presbyteri, olim proposita est ab uno vel alio ex Patribus,*⁹⁴ scilicet a *Theodoreto (In Phil. 1. 1; 1 Tim. 3. 1; 777. 1. 7)* et, ut quidam putant, a *Hieronymo (In Tit. 1. 5; Epist. 146. 1)*, subinde, per saecula fere sopita, resuscitata est saec. 17 a *Patavio*

⁹³ *Ibid.* VIII 98 sq.

⁹⁴ Quidam moderni, confundentes quaestionem de synonymia terminorum episcopi et presbyteri, seu de identitate functionis, cum quaestione de qualitate functionis, inepte dicunt hanc sententiam fuisse communem vel communioem apud antiquos. Cf. infra, p. 784.

(supra cit.) qui eam ut probabilem tantum et in Patribus fundatam proposuit, ac tandem, inde ab initio currentis saeculi, praecipue sub impulsu dato ab /l. *Michiels*^{TM} sat magnam fortunam obtinuit apud catholicos eruditos et exegetas. Eam, cum maiori vel minori firmitate aut claritate, proponunt *Vigouroux*^f *Prat* (“On n’en saurait douter/ “La seule [hypothèse] satisfaisante”)/⁷ *Van Steenkiste-Canierlynk-law* (*1er Ileercn* (“Probabilius”)/⁸ *Steinmann*^{TM} *Fouard*, *Ruffinif* *Simon*,³ *Jacquier*,⁹ *D’Herbigny* *Holzmeister* (“Haec hypothesis certe praevallet prae alia”)/¹⁰ *Lusseau-Collomb* (“Position qui semble la plus probable”),¹¹ *Marchai Michel* (“La thèse . . . semble plus probable”: satis ambigue tamen loqui videtur)/¹² *Perrella* (“Opinione oggi comune fra i biblisti, e in parte anche fra i teologi,” “L’opinione comune et *probabilior*”),¹³ *Amiot* (“Il nous paraît plus probable”).¹⁴ *Médebielle*.¹⁵ *Bardy* (qui tamen emollit aliorum opinionem in quandam sententiam mediam de qua infra, in p. 773),¹⁶ *Puzo* (“Parece recomendarse como mas coherente y sencilla . . . [esta] sententia.” “Nuestro animo se inclina a esta solution”),¹⁷ *Spicq* (qui tamen, clarius quam *Bardy*, aliorum opinionem emollit in quandam sententiam mediam, de qua infra, in p. 774),¹⁸ *Renié* (“Il nous paraît plus

ML'origine de l'épiscopat (Louvain 1900) 118-230. praecipue 218-230. “Évêques.” *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* I (éd. 4. Paris 1925) 1751-1761. praecipue 1759-1761. In priori opere, p. 227, omnino decisive ait: “Nous sommes convaincus que, s’il y a lieu de reconnaître un sens traditionnel aux mots «π-ίσκοτος et *irpeaptrepos*, c’est précisément celui que nous proposons et défendons.”

” “Évêque,” *Dictionnaire de la Bible* II (Paris 1899) 2121-2126.

⁷ *La théologie de Saint Paul* I (éd. 33, Paris 1942) 411-413; II (ed. 38, Paris 1949) 364 sq., 371; “Évêques. Origine de l’épiscopat,” *Dictionnaire de théologie catholique* \-2 (Paris 1913) 1659-1662.

” *Commentarius in Actus Apostolorum* (ed. 7, Brugis 1923) 336, 340sq.

Die Apostelgeschichte (ed. 4, Bonn 1934) 248.

⁹ *Saint Paul, ses dernières années* (ed. 11, Paris 1920) 251 sqq.

⁵ *La gerarchia della Chiesa negli Alti degli Apostoli e nelle lettere di S. Paolo* (Roma 1921) 76-81.

¹ *Praelectiones biblicae. Novum Testamentum* II (Matriti 1922) 27. Attamen in sequentibus editionibus, inde ab a. 1927 curatis a I. Prado (Simon-Prado), hic eam opinionem reformavit, ut constat ex textu citato superius in pp. 362 sq.

⁴ *Les Actes des Apôtres* (Paris 1926) 612-615.

¹ *Theologica de Ecclesia* II (ed. 3, Parisiis 1928) 297.

““Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat,”” *Biblica* XII (1931) 41-6’.

¹ *Manuel d’études bibliques* v. 2 (septième mille, Paris 1941) 159-162.

” “Évêques,” *Dictionnaire de la Bible-Supplément* II (Paris 1934) 1312-1318.

” “Prêtre,” *Dictionnaire de théologie catholique* XIII 1 (Paris 1936) 141-145. 151-152

“““Spiritus Sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei’ (Act xx 28).’ *Divus Thomas* [Piacenza] XL (1937) 172-176.

” *L’enseignement de Saint Paul* (“Études bibliques,” éd. 6, Paris 1946) 54 sq.

“““Église,” *Dictionnaire de la Bible-Supplément* II (Paris 1934) 656-658; *Épître aux Philippiens* (“La Sainte Bible,” éd. Pirot-Clamer, vol. 12, Paris 1946) SI.

” *Épîtres pastorales* (“La Sainte Bible,” éd. Pirot-Clamer, vol. 12, Paris 1946) 219 sq 250.

” “Los Obispos presbiteros en el N.T.,” *Estudios biblicos* V (1946) 41-71

” *Saint Paul. Les épîtres pastorales* (Paris 1947) xlvisq., 91-96.

probable. . . *Boudou,l' Zapclena* ('Omnibus pensatis nobis praefenda videtur tertia sententia.').¹⁸

Dabimus imprimis duos textus qui afferri possunt ex Patribus, scilicet *Tlicodreti* et *Hieronymi*; subinde duos praecipuos inter modernos defensores huius opinionis, scilicet *Michiels* et *Prat*, qui apte proponunt varias rationes ab aliis passim repetitas; tandem duos adhuc recentiores auctores, scilicet *Bardy* et *Spicq*, qui introducunt aliquam modificationem in communem opinionem, seu aliquam distinctionem inter presbyteros et episcopos (iuxta quam episcopi, etsi essent simplices presbyteri sicut alii, tamen haberent aliquod determinatum ecclesiasticum officium) ac ita ad supradictam primam sententiam appropinquare conantur.

THEODORETUS, In Phil. 1. 1: "Ad omnes simul [Apostolus] scribit, tum eos qui sacerdotium acceperant, tum qui ab hisce pascebantur. . . 'Episcopos' appellat presbyteros. Utrumque enim nomen habebant illo tempore. Idque nos etiam docet Actuum historia. Cum enim dixisset beatus Lucas divinum Apostolum Ephesinorum presbyteros accersisse Miletum, exponit etiam quae illis dicta fuerant, 'Attendite enim, inquit, vobis ipsis, et universo gregi, in quo vos posuit Spiritus sanctus episcopos pascere Ecclesiam Christi.' Eisdemque nominavit presbyteros et episcopos. Ita etiam in Epistola ad beatum Titum. 'Ideo reliqui te in Creta, ut constituas per civitates presbyteros, ut ego tibi disposui' Et cum dixisset, quales esse oporteat eos qui ordinantur, subiunxit: Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem.' Atque hoc etiam loco id manifestum fecit. *Episcopis enim coniunxit diaconos, nulla presbyterorum jacta mentione, praesertim cum fieri non posset ut multi episcopi essent unius civitatis pastores; ut liquido patet, presbyteros eos fuisse, quos nominavit episcopos.* Beatum porro Epaphroditum in epistola ipsa eorum appellavit apostolum. 'Vestrum enim, inquit, apostolum, et necessitatis meae adiutorem.' Aperte ergo docuit episcopale munus ipsi fuisse creditum, cum appellationem haberet apostoli." (*MG* 82. 559).

In I Tim. 3. 1: "Hic autem episcopum appellat presbyterum, sicut Epistolam ad Philippenses interpretando ostendimus. Hoc autem ex hoc etiam loco intelligi facile potest. Post leges enim episcopales, eas scribit quae diaconis conveniunt, praetermissis presbyteris. Sed, ut dixi, eosdem olim vocabant presbyteros et episcopos: *eos autem qui nunc vocantur episcopi, apostolos nominabant.* Procedente autem tempore, apostolatus nomen reliquerunt iis qui vere erant apostoli: episcopatus autem appellationem imposuerunt iis qui olim appellabantur apostoli. Ita Philippensium apostolus erat Epaphroditus: 'Vestrum enim, inquit, apostolum, et adiutorem necessitatis meae.' Ita Cretensium Titus, et Asianorum Timotheus apostoli. Ita ab Hierosolymis iis qui erant Antiochiae scripserunt apostoli et presbyteri. Sed tamen, *etiamsi presbyteris ista constituit divinus Apostolus, clarum est quod has leges oportet primos servare episcopos, qui maiorem dignitatem sortiti sunt*" (*MG* 82. 803).

In Tit. 1. 7: "Hinc quoque manifestum est, quod presbyteros nominabant episcopos. Cum enim dixisset, 'ut constituas per civitates presbyteros,' subiunxit: Oportet enim episcopum esse sine crimine.' *In unaquaque autem civitate, non episcopos, sed presbyteros multos esse mos est*" (*MG* 82. 859).

Theodoretus ergo clare affirmat sive synonymiam duorum terminorum sive mere presbyteralem dignitatem biblicorum episcoporum et presbyterorum; praecipua eius ratio est pluralitas illorum in eodem loco quae non competit episcopis; addit veros episcopos tunc appellatos fuisse apostolos, ut constat de Epaphrodito. Videtur tamen Theodoretus sua opinione aliquatenus oblivisci cum *In I Tim.* 4. 14 sub voce saltem "presbyterium" intelligit episcopos seu eos qui apostolicam, ut

¹⁸*Actes des Apôtres* ("La Sainte Bible," ed. Pirot-Clamer, vol. II—I Paris 1949) 282.

¹⁹*Saint Paul* ("Verbum Salutis," vol. 15, Paris 1950) 103-105.

²⁰*De Ecclesia Christi*, pars altera (cd. 2, Romae 1954) 33.

ait, gratiam susceperunt, scribens: “‘Noli negligere gratiam quae in te est. quae data est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterii. Gratiam hic appellavit docendi munus, presbyterium autem hoc loco vocat eos. qui apostolicam gratiam acceperunt. Ita etiam honoratos in Israele divina Scriptura vocavit senatum” (3/6 82. 815).

HIERONYMUS, In Tit. 1. 5: “‘Et constituas per civitates, presbyteros sicut ego disposui.’ Audiant episcopi qui habent constituendi presbyteros per urbes singulas potestatem, sub quali lege ecclesiasticae constitutionis ordo teneatur. . . Diligenter Apostoli verba attendamus dicentis: ‘Ut constituas per civitates presbyteros, sicut ego tibi disposui.’ Qui qualis presbyter debeat ordinari, in consequentibus disserens, hoc ait: ‘Si quis est sine crimine, unius uxoris vir, (vers. 6/ et caetera, postea intulit: Oportet enim episcopum sine crimine esse tanquam Dei dispensatorem’ (vers. 7). *Idem est ergo presbyter qui et episcopus*, et antequam diaboli instinctu studia in religione fierent et diceretur in populis: Ego sum Pauli, ego .Apollo, ego autem Cephae’ (1 Cor. 1. 12), *communi presbyterorum concilio Ecclesiae gubernabantur*. Postquam vero unusquisque eos quos baptizaverat suos putabat esse, non Christi, in toto orbe decretum est, ut unus de presbyteris electus superponeretur caeteris, ad quem omnis Ecclesiae cura pertineret, et schismatum semina tollerentur.

“Putet aliquis non Scripturarum, sed nostram esse sententiam, *episcopum et presbyterum unum esse, et aliud aetatis, aliud esse nomen officii*: relegat Apostoli ad Philippenses verba dicentis: ‘Paulus et Timotheus servi Jesu Christi, omnibus sanctis in Christo Jesu, qui sunt Philippis, cum episcopis et diaconis gratia vobis et pax.’ (Philipp. I. 1, 2), et reliqua. Philippa una est urbs Macedoniae, *et certe in una civitate plures, ut nuncupantur, episcopi esse non poterant. Sed quia eosdem episcopos illo tempore quos et presbyteros appellabant: propterea indifferenter de episcopis quasi de presbyteris est locutus*. Adhuc hoc alicui videatur ambiguum, nisi altero testimonio comprobetur. In Actibus apostolorum scriptum est. quod cum venisset Apostolus Miletum, miserit Ephesum, et vocaverit presbyteros Ecclesiae eiusdem, quibus postea inter caetera sit locutus: ‘Attendite vobis, et omni gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos pascere Ecclesiam Domini quam acquisivit per sanguinem suum.’ (Act. xx. 28). Et hic diligentius observate, quomodo unius civitatis Ephesi presbyteros vocans, postea eosdem episcopos dixerit. Si quis vult recipere eam Epistolam, quae sub nomine Pauli ad Hebraeos scripta est. et ibi aequaliter inter plures Ecclesiae cura dividitur. Siquidem ad plebem scribit: ‘Parete principibus vestris, et subiecti estote: ipsi enim sunt qui vigilant pro animabus vestris, quasi rationem reddentes, ne suspirantes hoc faciant siquidem hoc utile vobis est’ (Hebr. xin. 17). Et Petrus, qui ex fidei firmitate nomen accepit, in Epistola sua loquitur dicens: ‘Presbyteros ergo in vobis obsecro compresbyter, et testis Christi passionum, qui et eius gloriae quae in futuro revelanda est, socius sum, pascite eum qui in vobis est, gregem Domini, non quasi cum necessitate, sed voluntarie’ (I Petr. v. 1,2). Haec propterea, ut ostenderemus *apud veteres eosdem fuisse presbyteros quos et episcopos*: paulatim vero ut dissensionum plantaria evellerentur ad unum omnem sollicitudinem esse delatam. Sicut ergo presbyteri sciunt se ex Ecclesiae consuetudine ei qui sibi praepositus fuerit, esse subiectos: ita episcopi noverint se magis consuetudine, quam dispositionis Domini-cae veritate, presbyteris esse maiores, et in commune debere Ecclesiam regere, imitantes Moysen, qui cum haberet in potestate solum praeesse populo Israel, septuaginta elegit, cum quibus populum iudicaret (Num xi 16, 17). Videamus igitur qualis presbyter, sive episcopus ordinandus sit” (*ML* 26. 596-598).

Epist. 146. ad Evangelium 1. eadem fere repetit (*ML* 22. 1192-1194, citand. in art. seq., in torn. 2).

Patroni huius tertiae sententiae ex hoc textu ut certum concludunt S. Doctorem docere omnes biblicos episcopos et presbyteros fuisse simplices sacerdotes. Ita *Michiels* scribens: “Dans son commentaire sur la lettre à Tite. 1. 5 ss.. il fait une

étude approfondie de la question, avec comparaison des endroits parallèles. . . Son sentiment est clairement formulé. . . Cette citation suffit pour établir que S. Jérôme sait pertinemment que les mots *ἐπίσκοποι* et *πρεσβύτερα* sont synonymes et désignent les prêtres. Théodoret . . . est également d'avis que ce double titre ne désigne que les simples prêtres en opposition avec les évêques; ceux-ci portaient alors le nom d'ἀπόστολο, apôtre. . . [Citat supra relatum textum Theodoreli]. Cette opinion, si nettement exprimée, est analogue à celle de S. Jérôme: celui-ci aussi, sans toutefois parler du nom réservé à l'évêque proprement dit, pensait que les termes *ἐπίσκοπο* et *πρεσβυτερο*¹⁰ ne peuvent désigner dans les écrits apostoliques que les prêtres et non les évêques.”

Attamen, id nimis festinanter asseri videtur. *Imprimis*, dici nequit S. Doctorem facere profundum studium quaestionis, sed tantum diligenter colligit et rapide comparat varios locos parallelos, ut constat ex ipso textu quem integre citavimus. *Secundo*, ipse non agit directe de nostra quaestione, seu an tempore apostolico omnes praefati ministri essent simplices sacerdotes, sed (sicut etiam in parallelo textu *Epist.* 146. 1) agit quaestionem de paritate presbyterorum et episcoporum (quae quidem supponit eorum distinctionem ab ipso S. Doctore saltem his verbis indicatam in eodem parallelo loco: “Quid enim facit excepta ordinatione Episcopus quod Presbyter non faciat?”), eamque conatur probare ex eorundem paritate tempore apostolico, appellans ad synonymiam terminorum in Scriptura ac inde deducens eo tempore ecclesias gubernatas fuisse per aliquod ministrorum concilium. absque peculiari praevalentia unius qui proprie esset ac diceretur episcopus, sicut factum est in posteriori aetate. *Tertio*, in hac ipsa peculiari sua sententia de paritate presbyterorum et episcoporum, S. Doctor mentem suam nedum clare formulaverit, potius tam obscure expressit ut theologi insudent in explicando catholico sensu opinionis ipsius. *Quarto*, ex toto textu unum tantum certo deducitur, S. Doctorem, sicut multos alios post ipsum, docere synonymiam terminorum, a qua quaestione indebite fit transitus ad quaestionem de qualitate functionis sub illis terminis contentae. *Quinto*, etiam si S. Doctor admitteret ipsam perfectam et specificam identitatem functionis, ex eius verbis non minus concludi posset praefatos ministros fuisse omnes episcopos, quam fuisse omnes presbyteros.²⁰ *Sexto*, si S. Doctor putaret omnes presbyteros et episcopos, de quibus agitur in allatis textibus Scripturae, esse simplices presbyteros, id etiam sentiret de ipso S. Petro, quem ibidem comparat simplicibus presbyteris. *Septimo*, ipse S. Doctor alibi explicite ait ipsos apostolos constituisse per provincias tum presbyteros tum episcopos, scribens *In Mat.* 25. 26-28: “‘Eloquia,’ inquit, ‘Domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terrae, purgatum septuplum’ (*Psal.* xi. 7). Pecunia ergo et argentum, praedicatio Evangelii est, et sermo divinus, qui dari debuit nummulariis et trapezitis, id est, vel caeteris doctoribus (*quod Jecerunt et apostoli, per singulas provincias presbyteros, et episcopos ordinantes*'), vel cunctis credentibus, qui possunt pecuniam duplicare, et cum usuris reddere, ut quidquid

” *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 123 sq.

10 Ad rem J. Forget: “L'identité des *πρεσβύτεροι* et des *ἐπίσκοποι* admise, quelle était, au sens de Jérôme, leur dignité? Avaient-ils tous le caractère épiscopal? . . . Quelques théologiens et exégètes l'ont cru. . . Mais une seule chose est claire: c'est que la question n'est posée nulle part, en termes formels ou approximatifs, dans les écrits de Jérôme. Peut-être même ne s'est-elle jamais formulée, bien distincte dans son esprit. Si, malgré tout, on veut essayer de pénétrer le fond plus ou moins confus de sa pensée, on devra avouer qu'il reste assez incertain et à peu près insaisissable. D'un côté, la façon générale de parler et de raisonner semblerait indiquer une tendance à expliquer la synonymie primitive des deux vocables *ἐπίσκοποι* et *πρεσβύτερα* en ramenant le premier à la signification désormais usuelle du second, et non inversement. . . D'autre part cependant la comparaison avec des diacres qui éliraient parmi eux un archidiacon conduirait aisément à une interprétation opposée de la pensée de Jérôme, puisque l'archidiaconat n'implique aucun changement dans le pouvoir d'ordre” (Jérôme [Saint],” *Dictionnaire de théologie catholique* VIII-1 [Paris 1923] 967 sq.).

sermone didicerant, opere explerent” {*ML* 26. 195). *Octavo*, nulla igitur est paritas inter textum Hieronymi et textum Theodreti, qui videtur fere solitarius inter antiquos suam sententiam protulisse. Verba Hieronymi abstrahunt a praesenti quaestione, nec ideo quidquam ex eis directe colligi potest in favorem unius vel alterius sententiae, et maxime antequam clarificetur confusa eius mens de ipsa praecipua quaestione quam agit, scilicet de gradu et ratione paritatis inter proprie dictos episcopos et simplices presbyteros. Propterea Petavius, ad id non satis attendens, duas oppositas interpretationes de verbis Hieronymi successive protulit, iuxta quas in praefatis locis Scripturae ageretur de solis episcopis vel de solis presbyteris (cf. supra, pp. 763-766).

MICHIELS, praecipuus patronus huius sententiae, sic in *Dictionnaire Apologétique* (a. 1911; éd. 4, a. 1925) compendiat longiorem expositionem prioris sui operis *L'origine de l'épiscopat* (a. 1900): “Les documents du premier siècle établissent . . . que les ἐπίσκοποι et les πρεσβύτεροι de cette époque étaient les mêmes dignitaires [Intelligit hos habuisse eandem specifiche functionem, i.e. aut episcopalem aut presbytericalem, ut conatus est probare in antecessum]. Maintenant . . . quelle est cette dignité: est-ce l'épiscopat ou le presbytérat? Observons d'abord que nulle part on ne voit émerger au sein de ce groupe de pasteurs, qu'on trouve cependant dans chaque communauté, ni un supérieur ni même un président. (Il faut faire exception pour Jérusalem, où les Apôtres et, après leur dispersion, Jacques ont les honneurs d'une mention spéciale, *Act.*, xv; xxi. 1S).

“Ce qui caractérise les évêques et les distingue d'avec les prêtres, c'est: 1° qu'ils sont leurs supérieurs et qu'ils ont le pouvoir de conférer les ordres sacrés, 2° qu'ils ne sont jamais plusieurs à la tête d'une même église.

“1° La tradition ecclésiastique est unanime à enseigner que seuls les évêques ont la *plénitude de l'Ordre*, nécessaire pour *créer des prêtres* et des diacres et assurer la transmission des pouvoirs apostoliques. . . Mais au témoignage de S. Clément, les surveillants institués par les Apôtres n'avaient pas la puissance d'instituer d'autres ministres; et il n'y a aucune raison de croire que les ἐπίσκοποι πρεσβύτεροι des écrits apostoliques aient jamais ordonné d'autres pasteurs ou des diacres par l'imposition des mains.

“Un seul texte pourrait nous être opposé: au témoignage de S. Paul, Timothée reçut la grâce de la consécration en vertu de prophéties avec l'imposition des mains du collègue presbytéral του πρεσβυτερίου (I *Tini.*, iv. 14). Mais l'Apôtre a-t-il voulu par là reconnaître à ce collègue le pouvoir d'ordonner ou simplement celui de prendre part à la liturgie de l'ordination?

“Ce doute semble élucidé par la 11° lettre à Timothée, où il est parlé de la même grâce en ces termes: ‘Le don de Dieu . . . est en toi par l'imposition de mes mains’ (r. 6). Si S. Paul, en vertu de la Ire lettre, n'est pas le seul qui ait imposé les mains à son disciple, au moins en vertu de la IIe est-il le seul qui l'ait consacré. L'imposition des mains de l'apôtre a été la cause, celle des prêtres n'a été qu'un simple cérémonial, comme l'indiquent assez les conjonctions μετὰ et διὰ employées avec le génitif, la première signifiant la concomitance, la seconde la causalité.

“2° La seconde caractéristique traditionnelle de l'épiscopat, c'est *Vanité*: un seul évêque pour gouverner une église. S. Ignace d'Antioche fait déjà clairement entendre dans ses lettres que l'évêque occupe seul son siège; citons seulement, *Philad.*, iv. . . S. Irenée le suppose (*Adv. Haer.*, HT. xiv. 2); le concile de Nicée (*canon* 8), S. Cyprien (*De Unitate Eccl.*, vin); S. Jean Chrysostome (*Homil.* i. 1 *in Phil.*), S. Jérôme (*Comm. in Tit.*, I), S. Epiphane (*Haer.*, Lxxv), Théodoret (*Hist. eccl.*, II, xrv) le disent en termes formels. C'est du reste un principe incontestable. À moins d'une division causée par un schisme, il n'y a pas d'exemple d'église gouvernée à la fois par deux évêques au même titre. Or les textes du premier siècle parlent de plusieurs ἐπίσκοποι πρεσβύτεροι dans une même communauté et jamais d'un seul. Le livre des *Actes* parle en différents endroits d'un semblable

collège à la tête des églises de Jérusalem (*Act.*, xv. 2, 4; xvi. 4; xxi. 18), d'Ephèse (*Act.*, XX. 17, 28), de celles que fonda l'Apôtre (xiv. 23); c'est le *πρίσβυτίμον* de l'église (I *Tim.*, iv. 14). Philippes et les villes de la Crète possèdent également le leur (*Phil.*, I. 1; *Tit.*, I. 7.) Il est de même dans les communautés des épîtres de S. Pierre (I *Petr.*, v. 1 ss.), de S. Jacques (*Jac.*, v. 17) et de la *Didaché* (*Did.*, xv), en un mot dans toutes les églises que les Apôtres fondèrent. Ces *ἐπίσκοποι* *ἑπίσκοποι* sont donc *les prêtres*. Cette interprétation a le mérite d'être constante et uniforme et de reconnaître aux mêmes termes, à la même époque, une seule signification. Elle explique aussi pourquoi les écrits de la littérature apostolique nomment toujours les diacres immédiatement après les *ἐπίσκοποι* sans faire mention d'un degré intermédiaire.

“Un seul texte demande au point de vue théologique une note spéciale, principalement à cause de l'application que le concile de Trente (Sess. xxii. *de Ordine*, c. 4) en fait aux évêques: c'est celui des *Actes*, xx. 28. Est-ce que là le mot *ἐπίσκοποι* ne désigne pas des évêques proprement dits? ‘Le Saint Synode déclare . . . que les évêques, qui sont les successeurs des Apôtres, appartiennent en premier lieu à la hiérarchie et à l'Ordre, et qu'ils sont établis, comme dit l'Apôtre, par l'Esprit-Saint pour gouverner l'Église de Dieu et qu'ils sont supérieurs aux prêtres.’ C'était donc bien le sentiment des Pères du concile que l'Apôtre avait adressé ses paroles à des évêques proprement dits. On peut faire remarquer cependant qu'ils n'ont pas eu l'intention de déclarer que le sens qu'ils attachaient à ces paroles des *Actes*, xx. 28 est celui ‘que l'Église catholique a toujours tenu.’

“De fait. S. Jean Chrysostome, S. Jérôme, Théodoret, S. Thomas (IIe IIaf, q. 184, a. 6, ad 1), et même après le concile, Stapleton (*Antid. Apost. in Act.* ad h. I.), Cornelius à Lapide et bien d'autres écrivains ont pensé que ces paroles étaient adressées à des prêtres. Qui dira que le concile de Trente ait voulu définitivement imposer pour ce texte une interprétation donnée en passant, et opposée à renseignement d'illustres commentateurs, et notamment à celui de l'Ange de l'École? Qui ne sait, comme le fait remarquer le Cardinal Gotti, que dans les définitions des Conciles est seulement de foi ce qui fait l'objet de la définition et non pas ce qui en est le motif. Il n'est donc pas défendu de penser et d'admettre que S. Paul à Ephèse s'adressait à des prêtres: ‘Rien n'empêche de dire, observe à ce propos le *Manuel biblique* de Bacuez-Vigouroux (t. IV. n. 539, éd. 9) que les prêtres sont établis pour faire l'office de pasteurs dans l'Église de Dieu. N'est-ce pas pour cette fin qu'ils sont consacrés par le sacrement de l'Ordre et investis de pouvoirs surnaturels? Il est vrai qu'ils dépendent des évêques et que leurs pouvoirs sont moins étendus; mais l'autorité peut exister sans l'indépendance. . . Ne leur donne-t-on pas communément le titre de pasteurs et recteurs, quand ils ont, comme ceux qui se trouvaient à Ephèse, un emploi déterminé dans le saint ministère?’ ”²¹

PRAT: “Résumons en peu de mots la conception de l'Église telle qu'elle ressort des écrits et de la pratique de l'Apôtre. Dans le domaine de Paul, toutes les chrétientés, dès leur fondation ou très peu de temps après, sont pourvues d'un clergé établi par lui ou par ses délégués. Ce clergé, outre les diacres, comprend d'autres personnages appelés indifféremment *πρᾶσβύτεροι* ou *ἐπίσκοποι*. Les noms pouvaient être synonymes sans que les fonctions le fussent; mais la synonymie des noms pouvait aussi s'étendre aux fonctions. De là, *trois hypothèses distinctes*: ou bien les dignitaires supérieurs étaient tous évêques; ou bien ils étaient les uns prêtres et les autres évêques, quoique les noms fussent communs; ou bien enfin tous étaient seulement prêtres. *De ces trois hypothèses, la dernière est la seule satisfaisante.*

“La première, qui avait un moment souri à Petau, est absolument dénuée de preuves et se heurte à des objections graves. La seconde n'est pas moins précaire.

²¹ “Évêques,” *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique* I (éd. 4 Paris 1925) 1759-1761. Cf. *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 218-230.

car ce qui distingue essentiellement l'évêque du prêtre, c'est le pouvoir de l'ordre, or nous ne trouvons pas la moindre trace de ce pouvoir dans le *clergé sédentaire* des églises de Paul. Toutes les fois qu'il était question de fonder une communauté nouvelle ou d'y établir des prêtres et des diacres, Paul intervenait personnellement ou envoyait quelqu'un de ses délégués: Timothée, à qui il avait lui-même imposé les mains; Tite, son collaborateur le plus actif; probablement Luc, qui semble avoir organisé l'église de Philippi; peut-être Tychique et Artémas, qui devaient relayer en Crète Tite appelé ailleurs; d'autres encore sans doute."²²

BARDY, retenta synonymia terminorum et essentiali identitate dignitatis, emollit aliorum opinionem, introducens aliquam distinctionem inter presbyteros et episcopum, ratione cuius omnis episcopus esset presbyter sed non vicissim, quatenus episcopus esset unus presbyter praesidens, cui nempe competeret episcopalem functionem descriptam ab Apostolo in utraque epistola pastorali. Id fundat tum in grammaticali discrimine inter utrumque nomen, nam in epistolis pastoralibus episcopus ponitur in singulari dum presbyteri referuntur in plurali, tum in I *Tim.* 5. 17 ("Qui bene praesunt presbyteri [$\pi\rho\epsilon\sigma\tau\acute{\omega}\nu^{\wedge}\ \pi\rho\epsilon\sigma\beta\upsilon\tau\iota\rho\iota$]") ubi sermo est de presbyteris praesidentibus.

"Les pastorales mentionnent à plusieurs reprises des presbytres: c'est l'imposition des mains du *presbyterium* qui a conféré à Timothée un charisme spécial. I Tim., iv. 14. Les presbytres qui exercent bien la présidence doivent être tenus pour dignes d'un double honneur, ceux-là surtout qui travaillent dans la prédication et l'enseignement, I Tim., v. 17. Tite doit établir en Crète de ville en ville des presbytres, Tit., 1. 5. Il est remarquable qu'il ne soit pas question de l'évêque là où l'on parle des presbytres, et réciproquement; on peut tenir pour assurée l'équivalence des deux termes, qui est garantie d'ailleurs par Act., xx. 17 et 28, où l'on voit S. Paul rappeler aux presbytres d'Éphèse que l'Esprit-Saint les a placés comme évêques pour gouverner l'Église de Dieu et par Tit., 1. 7, où l'Apôtre, après avoir ordonné à Tite d'installer des presbytres et rappelé les qualités qu'ils doivent avoir, continue en écrivant. 'Car il faut que l'évêque soit sans reproche.'

"// faut toutefois ajouter que les presbytres sont toujours cités au pluriel dans les pastorales et qu'ils forment une sorte de collège qui agit en corps, par exemple pour imposer les mains, tandis qu'il est parlé de l'évêque au singulier. Pourquoi cette différence? Certains ont supposé que les passages des pastorales où l'évêque était mentionné étaient des interpolations, destinées à accréditer la fiction qui ferait remonter à l'âge apostolique l'institution de l'épiscopat monarchique. Cette solution facile n'a aucun argument à faire valoir. Elle repose même sur deux postulats aussi gratuits l'un que l'autre: celui de l'origine tardive de l'épiscopat monarchique et celui de la nécessité de considérer l'évêque des pastorales comme un évêque au sens propre. Il faut prendre les textes comme ils sont: l'histoire ne se fait pas au moyen de préjugés ou d'affirmations *a priori*.

"Il est question I Tim., v. 17, de $\pi\rho\epsilon\sigma\tau\omega\tau\epsilon\ \pi\rho\alpha\tau\beta\upsilon\tau\iota\rho\iota$. cette formule ne peut-elle pas être entendue dans ce sens que tous les $\pi\rho\alpha\tau\beta\upsilon\tau\iota\rho\iota$ ne sont pas $\gamma\rho\upsilon\tau\omicron\iota$? Les $\pi\rho\alpha\tau\beta\upsilon\tau\iota\rho\iota$ semblent former un collège d'anciens, chargés collectivement de gouverner l'Eglise. Parmi eux, il y a des $\gamma\rho\upsilon\tau\omicron\iota$ ou plus exactement un $\pi\rho\epsilon\sigma\tau\acute{\omega}$ qui est chargé de remplir la fonction d'«*évêque*». Nous ne saurions oublier en effet, que le mot $\epsilon\pi\iota\sigma\kappa\omicron\pi\omicron$ exprime avant tout une fonction, une charge, encore que les devoirs de cette charge soient insuffisamment indiqués dans les pastorales. . . Dans la lettre à Tite, nous voyons que l'évêque doit être capable d'exhorter dans la saine doctrine et de convaincre les contradicteurs; d'après I Tim. III. 2, il doit aussi être capable d'enseigner. Il a donc un rôle doctrinal à jouer, autant pour instruire les fidèles que pour combattre les hérétiques

La théologie de Saint Paul II (éd. 38, Paris 1949) 371. Cf. *ibid.* I (éd. 33, Paris 1942) 412 sq.; "Évêques. Origine de l'épiscopat," *Dictionnaire de théologie catholique* V-2 (Paris 1913) 1659-1662.

et les autres adversaires de la vérité. Ajoutons que s'il doit offrir le modèle des vertus morales, ce ne peut être simplement pour remplir un emploi subalterne, mais pour lutter à la tête de l'Église. Nous pourrions souhaiter que S. Paul nous donne des renseignements plus précis. Ce qu'il dit suffit à montrer que l'évêque tient, dans l'Église, une place prépondérante."²³

SPICQ, eandem mitigationem urget, ac magis determinat, proponens oscillans quoddam explicationis tentamen, quod, quantum potest, appropinquat supradictae primae sententiae, dummodo tamen cpm tertia sententia retineat biblicos presbyteros et episcopos fuisse simplices sacerdotes. Retenta nempe aliqua terminorum synonymia, negat duos illos terminos semper promiscue adhiberi aut absolute easdem personas designare. In *Phil.* 1. 1 et *Act.* 20. 28 nomen "episcopus" est adhuc nomen genericum, designans varias functiones vel potius aliquam classem ministrorum exercentium peculiarem aliquam activitatem administrativam, praesidentialem, pastoralement in bonum communitatis. E converso, per quandam terminologiae evolutionem, subsequentem ipsum organizationis progressum, in *pastoralibus epistolis* "episcopus" iam peculiariter distinguitur a presbyteris, non quidem tamquam episcopus in sensu proprio (attento scilicet Ordine aut proprie dicta jurisdictione), sed tamquam primus inter pares, cui nempe competit non aliquis status aut gradus ceteris presbyteris superior, sed *aliqua particularis ac reservata junctio*.

"Puisque les termes ἐπισκοποὶ et πρεσβύτεροι sont appliqués aux mêmes individus, ils sont synonymes; mais la question reste entière de savoir si les personnages ainsi désignés étaient tous évêques, ou tous simples prêtres, ou les uns évêques et les autres prêtres. En d'autres, termes, 'prêtre' aussi bien qu' 'évêque' peuvent être des termes génériques s'appliquant à différentes catégories de personnes, possédant toutefois un caractère commun, en l'espèce le sacerdoce, mais ne jouant pas le même rôle dans les communautés. La tradition est divisée sur ce point et ne peut donc faire autorité. C'est dire par là même qu'il est superflu de discuter à nouveau le sens précis de chaque texte, puisque les interprétations individuelles n'en peuvent être sûres.

"Nous proposons simplement un jugement d'ensemble qui tienne compte de toutes les nuances particulières; à défaut d'évidence il ne pourra être que de pure probabilité, mais il se fonde sur les considérations suivantes: 1) Il est incontestable que dans le Nouveau Testament les termes πρεσβύτεροι, ηγούμενοι, προϊστάμενοι, ποιμένες, ἐπισκοποὶ, sont interchangeable et concernent tous un même office: la participation au gouvernement d'une église locale. 2) A l'exception des écrits tardifs de *II Jo.* 1 et de *III Jo.* 1, le terme πρεσβύτερα est toujours au pluriel dans le N. T. Au contraire ἐπισκοπο employé au pluriel. *Act.* xx. 28 et *Philip*, i. 1 n'est usité qu'au singulier dans les Pastorales et *I Pet.* n. 25. Ce qui est plus significatif encore, c'est que dans ces derniers cas ἐπισκοπο est précédé de l'article défini, alors que celui-ci est omis et devant les πρίσβν-προι. de *Tit.* i. 5 et devant les διάκονοι de *I Tim.* ni. 8, 12, c'est-à-dire dans le même contexte. On serait induit à penser qu'à Éphèse et en Crète il y a des prêtres et un évêque dans chaque communauté. 3) Les diacres qui ont été institués dès l'origine pour aider les douze Apôtres (*Act.* vi. 1-6) paraissent par la suite dans la compagnie des évêques (*Philip*, i. 1; *I Tim.* in. 1, 8) et ne sont jamais associés aux prêtres. 4) Les presbytres existent dans l'Église depuis toujours et constituent la hiérarchie sacrée avec les Apôtres (*Act.* xv. 6), alors que les évêques n'apparaissent pour la première fois qu'à Éphèse en 58 (*Act.* xx. 28) et à Philippi en 60-62 (*Philip*, i. 1). 5) Enfin on ne peut négliger la distinction même des mots, d'une étymologie totalement différente.

"Toutes ces observations autorisent à conclure que si πρεσβύτερο et ἐπισκοπο sont parfois employés l'un pour l'autre, *ils ne désignent pas absolument les mêmes*

*] *pastorales, Première épître à Timothée* ("La Sainte Bible," éd. Pirot-Clamer, vol. 12, Paris 1946)219sq.

personnages, et qu'il y a eu une évolution progressive de la hiérarchie ecclésiastique, à laquelle la sémantique s'est adaptée avec un certain retard. La loi est normale; les réalités nouvelles gardent les noms anciens jusqu'à ce que des termes appropriés soient créés et leur soient exclusivement réservés. Il semble donc qu'aux origines de l'Église, la hiérarchie était composée des /Xpôtres et des prêtres, auxquels très tôt furent adjoints les diacres. Parmi ces dernières classes de ministres, les uns exerçaient des fonctions d'enseignement, de surveillance, de gouvernement, etc., les autres des services plus humbles, sur le type de Γάρχισυνάγωγος et de Γίαρετή des synagogues, mais sans qu'une distinction bien nette soit constituée entre ces titulaires, institués peut-être *ad tempus*. C'est ainsi que les ἐπίσκοποι de *Philip*, i. 1 désignés sans l'article et au pluriel, comprendraient à la fois les évêques et les prêtres; ἐπίσκοπος *est encore un- nom commun et générique*, englobant plusieurs fonctions sacerdotales, ou plutôt s'appliquant à tout un groupe de prêtres en mettant l'accent sur leur activité administrative, présidentielle, pastorale au service de la communauté. C'est encore en ce sens que l'on peut comprendre *Act.* xx. 28. Les anciens d'Éphèse venus rejoindre Paul à Milet sont tous des prêtres, ayant reçu comme tels leur consécration du Saint-Esprit; en les qualifiant ἐπίσκοποι, l'Apôtre n'entend pas les désigner comme des évêques au sens propre; la preuve en est que quelque dix ans plus tard, il demandera à Timothée de demeurer dans la capitale de l'Asie pour réprimer les erreurs, organiser le culte, choisir des ministres dignes, c'est-à-dire pour y exercer lui-même les fonctions proprement épiscopales. . .

“Ah contraire, dans les *Pastorales*, l'évêque se distingue des prêtres. C'est la première fois, en effet, — et ceci est très notable, — que l'on traite explicitement de son cas et non plus par mode d'allusion hâtive. Il est le titulaire d'un office assez défini dans l'Église pour être l'objet d'un désir précis, office que l'on exprime par le terme abstrait ἐπίσκοπος; celui-ci n'a d'autre parallèle dans le Nouveau Testament que *Act.* i. 16 où il vise la charge apostolique. C'est la première fois aussi que ἐπίσκοπος, mis en relation immédiate avec cette fonction, est désigné au singulier et avec l'article. Ce n'est plus le Saint-Esprit qui l'institue directement, mais, Timothée, le représentant de Paul, et après un examen rationnel des conditions suffisantes requises à cette promotion. *En d'autres termes 'évêque' est devenu un terme technique; mais que désigne-t-il?*

“Rien n'autorise à l'identifier à l'épiscopat monarchique tel qu'il sera réalisé au IIe siècle, puisqu'il n'y a aucune allusion aux rapports de l'évêque et des prêtres; et que seuls les diacres semblent garder à son égard une position subordonnée. *Il semble bien, en réalité, que l'évêque soit un prêtre*, encore que tous les prêtres ne soient plus évêques au sens nouveau de ce terme; autrement dit le prêtre-évêque n'a pas un caractère essentiellement différent de celui de tous les autres presbytres, ni même vraisemblablement une dignité privilégiée — et s'est pourquoi il faut stimuler l'optais des candidats — *mais il exerce une fonction spéciale*. Ἐπίσκοπη qui était commune à tous les prêtres d'Éphèse en 55 et de Philippes cinq ans plus tôt, est désormais réservée à un seul personnage spécialement qualifié. Ainsi les fonctions ecclésiastiques se sont différenciées. Cette distinction n'est pas explicite à l'époque des *Pastorales*, mais rien ne s'oppose à l'existence de πρεσβυτροὶ ἐπίσκοποι ἔχοντες ayant toutes les vertus et tous les offices que l'on a précédemment définis, à côté des προφύτων πρεσβυτιροι. Si tous les prêtres président, c'est-à-dire gardent une autorité de chef, *il n'y en a déjà plus qu'un qui exerce l'intendance sur la maison de Dieu*, comme il n'y a qu'un père et qu'un chef de famille qui commande au foyer et pourvoit au bien de tous, c'est l'évêque, κατ'οχλην. Ce n'est pas, encore une fois, qu'il soit revêtu d'une dignité plus haute que ses collègues dans le sacerdoce: il est membre et sort du collège des presbytres; mais la fonction qu'il assume, sans être plus particulièrement honorable (/ *Tim.* ni. 1), est cependant plus importante, plus étendue et plus lourde de responsabilité que celle de l'ensemble des prêtres. De ce contenu nouveau de Ἐπίσκοπη naît la

distinction, la singularité de Γότισκοπον, *prunus inter parcs*. . . Puisque c'est par les actes que se diversifient les offices, *l'épiscopat devient à l'époque des Pastorales non un état ou un grade supérieur, mais une jonction réservée.*

“Ainsi la notion d'épiscopat a suivi l'évolution suivante. Au début on se servait du verbe «πισκόπτομαι pour désigner l'une des fonctions apostoliques, celle d'inspection transitoire des communautés (*Act. xv. 36*) ; puis Επισκοπο est employé comme terme commun à propos des prêtres qui dans chaque église locale exercent leur ministère pastoral (*Act. xx. 28; Philip, i. T*); dans les lettres à Timothée à Tite, 'évêque' est le titre technique du prêtre qui remplit une *fonction* déterminée, l' 'épiscopat'; il s'agit essentiellement d'une charge de gouvernement qui exige de l'autorité, le sens de la justice, de la mesure et beaucoup de bonté. En vérité, l'évêque doit être irréprochable et parfait, *ce qui laisse déjà percevoir la possibilité d'une distinction nouvelle entre l'épiscopat et le simple sacerdoce, celle d'un état selon lequel l'évêque sera plus parfait que d'autres*. Enfin la fonction doctorale qui lui semble de plus en plus réservée implique une certaine supériorité; celle-ci vient renforcer les autres indices d'autorité hiérarchique du président de la communauté chrétienne, et l'on peut prévoir que l'épiscopat deviendra bientôt un *grade*. Aussi bien, *l'épiscopat monarchique comportant la plénitude du sacerdoce*, tel qu'il est suggéré dans saint Ignace d'Antioche (*Trail, n. 1 sv.; Smyrn. vm. 1*) et tel que le définira la théologie chrétienne, est-il l'aboutissement logique de l'évolution que l'on voit se dessiner dans le gouvernement des églises pauliniennes. ”-

Ex his tribus sententiis, quarum unaquaeque, fatentibus passim ductoribus, suam habet probabilitatem, putamus secundam (Omnes biblicos presbyteros et episcopos fuisse episcopos) esse minus probabilem, tertiam (Omnes fuisse simplices presbyteros) exegetice solide probabilem, primam vero (Quosdam fuisse episcopos, alios simplices presbyteros) tam exegetice quam, ac praesertim, dogmatice probabilior. Quod ex discussione rationum, in quibus unaquaeque fundatur, fortasse patebit.

Secunda sententia jundari potest in sequentibus rationibus:

1. In prima Ecclesiae periodo, ob constantem et rapidam fidelium multiplicationem, opus fuit ut ministri essent episcopi vel saltem ut episcoporum copia haberetur, qua convenienter provideri posset bono fidelium et stabilitati nascentium ecclesiarum, praecipue per Confirmationem fidelium et Ordinationem aliorum ministrorum quae non nisi ab episcopis praestari possunt.

Attamen, ad id sufficebat existentia aliquorum episcoporum (imo et ipsorum peregrinantium Apostolorum eorumque legatorum) praeter simplices presbyteros, qui ceteroquin omnia episcopalia officia, saltem delegata ratione, persolvere poterant, praeter ipsam Ordinationem.

2. Presbyteri et episcopi, de quibus agitur in Scriptura, episcopales characteres ostendere videntur. In *Phil. 1. 1* diaconi copulantur episcopis tamquam eorum adiutores, sicut in *Act. 6. 1-6* copulantur ipsis

* *Saint Paid. Les épîtres pastorales* (Paris 1947) 91-94; cf. xlv sq.

Apostolis in eadem functione, imo ibidem tota hierarchia philippensis ecclesiae exhibetur constare episcopis et diaconis, tacita mentione secundi alicuius gradus ecclesiasticae hierarchiae. Idem dic de ecclesia ephesina, iuxta 1 *Tim.* 3. 1-13, ubi nonnisi episcopus et diaconi describuntur. In utraque pastoralis epistola, 1 *Tim.* 3. 1-7 et *Tit.* 1. 7-9, episcopus ut proprie dictus episcopus describitur, cui nempe competit plenam pastorem curam gerere ecclesiae sibi commissae. Pariter presbyteri hierosolymitani exhibentur ut rectores ecclesiae una cum ipsis Apostolis (*Ad.* 11. 30; 15. 2 sqq.; 16. 4; 21. 18, cit. in p. 695); presbyteri ephesini emphatice dicuntur regere Ecclesiam Dei. imo vocantur episcopi (*Act.* 20. 17, 28); prima cura Pauli in fundatione ecclesiarum fuit ut immediate ibidem presbyteros seu pastores constitueret (*Ad.* 14. 23), idemque ipse sollicite faciendum commendat Tito, suo delegato (*Tit.* 1. 5); in 1 *Tim.* 5. 17 presbyteri vocantur praesidentes et in *Tit.* 1. 7 vocantur episcopi; in 1 *Petr.* 5. 1, 5 ipsi assimilantur Petro Apostolo in pascendo divino grege, imo indirecte vocantur episcopi, iuxta probabiliorem lectionem (providentes = episcopantes); in epistola *Iacobi* 5. 14 non aliis, praeter presbyteros, ministri exhibentur in variis dispersionis ecclesiis.

Attamen, supposita ex una parte synonymia terminorum episcopi et presbyteri et attenta ex alia parte generica identitate episcopali et presbyterali officiorum, ea omnia bene explicantur in hypothesis quod aliqui essent episcopi et alii simplices presbyteri, imo sufficienter explicantur etiam in hypothesis quod omnes essent simplices presbyteri, ut intuenti patet et ex dicendis quoad has binas sententias amplius patebit.

3. Ecclesia alexandrina usque ad medium saec. 3 regebatur collegio episcoporum simul cum patriarcha quem ipsi episcopi per impositionem manuum eligebant; quae consuetudo, testibus Hieronymo et Eutychio, ad ipsum Marcum evangelistam ascendebat quaeque proinde considerari potest ut vestigium apostolicae Ecclesiae organizationis. Ad rem *Hieronymus*: “Nam et Alexandriae a Marco Evangelista usque ad Heraclum et Dionysium Episcopos, Presbyteri semper unum ex se electum, in excelsiori gradu collocatum, episcopum nominabant: quomodo si exercitus Imperatorem faciat: aut Diaconi eligant de se, quem industrius noverint, et Archidiaconum vocent” (*Epist.* 146. ad Evangelium, 1, *ML* 22. 1194); *Eutychius*: “Constituit autem evangelista Marcus, una cum Hanania patriarcha, duodecim presbyteros, qui nempe cum patriarcha manerent, adeo ut cum vacaret patriarchatus, unum e duodecim presbyteris eligerent, cuius capiti reliqui undecim manus imponentes ipsi benedicerent et patriarcham crearent; deinde

virum aliquem insignem eligerent quem secum presbyterum constituerent loco eius qui ita factus est patriarcha, ut ita semper exstarent duodecim” (*Annales, MG* 111. 982).

Attamen, hoc tardiorum duorum scriptorum testimonium de origine illius praxis ex Marco evangelista, certum non est; ceterum potuit in variis locis varia esse ipsa apostolica praxis; nec aliunde ex illo testimonio sequitur Marcum evangelistam non alios constituisse ecclesiae ministros, seu simplices presbyteros, praeter praefatum consilium presbytero-episcoporum.

Praeterea, huic sententiae tria opponi possunt: 1. Improbabile videtur Paulum et Barnabam (*Act.* 14. 23), veluti transeunter fundatis minoribus quibuslibet ecclesiis, illico eis praefecisse proprie dictos episcopos, cum plena sacerdotali potestate. Ipsa rei convenientia, sicut et posterioris Ecclesiae praxis in locis missionum, potius suadet priores illos praepositos fuisse saltem pro tempore simplices presbyteros donec, crescente communitate eiusque exigentiis, ipsa quoque hierarchia ulterius perficeretur. 2. Si ea sententia vera esset, defuisset tempore apostolico completa organizatio hierarchica secundum tres distinctos gradus divinitus institutos, deficiente anulo inter episcopatum et diaconatum; quod quidem, etsi nihil officiat divinae institutioni huius gradus intermedii, illum tamen insigni argumento scripturistico prorsus deprivat. 3. Ea sententia nullum habet fundamentum in ipsa antiquorum scriptorum traditione, nec nisi fallace ac rarum suffragium obtinuit apud recentiores, quin et ab ipso Petavio, eius parente, sin minus derelicta, saltem peculiari favore exheredata est.

Tertia ex supradictis sententiis (quod nempe biblici presbyteri et episcopi essent omnes simplices presbyteri) in duabus praecipue rationibus a suis fautoribus fundatur, scilicet in eo quod illi carent duabus characteristicis notis proprie dicti episcopi, scilicet potestate ordinandi et unitate pro unaquaque ecclesia; quibus addi solent aliae rationes confirmatoriae.

1. Characteristica nota episcopi proprie dicti, qua ipse distinguitur a simplicibus presbyteris, est *potestas ordinandi*. Iamvero biblici episcopi et presbyteri hanc notam nullo modo ostendunt. Ergo potius simplices presbyteri dicendi sunt.

Attamen, a) Haec ratio quae ut praecipua a non paucis affertur (Michiels, Prat, Marchai, etc.) est mere negativa et ex mero silentio deducta, adeoque non multum probat. De tot enim ordinationibus quae factae sunt in illa periodo, sive ab Apostolis sive saltem ab eorum delegatis, nonnisi sex textus afferri possunt, quorum duo tantum sunt

certi (1 *Tim.* 4. 14; 2 *Tim.* 1. 6 sq., in quibus agitur de una et eadem Timothei ordinatione), duo vero valde probabiles (*Act.* 6. 6, de ordinatione diaconorum, et 14. 22, de constitutione presbyterorum per Paulum et Barnabam), duo probabiliores (*Act.* 13. 3, de ordinatione Pauli et Barnabae, et 1 *Tim.* 5. 22 coll, cum *Tit.* 1. 5, de ordinatione ministrorum per Timotheum), quorum praeterea quatuor priores ac certiores inducunt solos Apostolos, et coapostolos Paulum et Barnabam, ordinantes. De potestate ordinandi in ipsis apostolicis delegatis Timotheo et Tito nihil directe sciremus, nisi in 1 *Tim.* 5. 22 occasionaliter indicaretur (nec satis clare, quin a quibusdam, ut Galtier, hoc ipsum denegetur); textus ipse *Tit.* 1. 7 de constituendis presbyteris in ecclesiis, non necessario sacramentalem constitutionem sive ordinationem ostendit nisi ex parallelismo cum 1 *Tim.* 5. 22, *Act.* 14.22, et ceteris textibus in quibus similis constitutio ostenditur facta esse per manuum impositionem.

b) Apostoli, Paulusque eiusque delegati, potuerunt sibi reservare exercitium illius potestatis (sicut accidit nunc in reservatione canonica regulante episcopum proprium sacrae Ordinationis), idque ob varias rationes, praecipue connexas cum electione dignorum ministrorum.

c) In 1 *Tim.* 4. 14 fit mentio impositionis manuum presbyterii in ipsa ordinatione Timothei, quae quidem cum probabilitate assumi potest ut ritus ordinativus, saltem iuxta communioem opinionem antiquorum, etsi moderni communius eam considerent ut meram concomitantem caeremoniam (cf. supra, pp. 548-551).

d) Verisimile est prophetas et doctores antiochenos, qui probabilius ordinauerunt Paulum et Barnabam (*Act.* 13. 3), fuisse de numero presbyterorum qui una cum Apostolis regebant communitatem hierosolymitanam (*Act.* 11. 30; 15. 2 sqq.; 21. 18) atque exinde Antiochiam descendisse ad organizandam vel stabiliendam eam ecclesiam (1 *Cor.* 11. 27: "In his autem diebus supervenerunt ab Hierosolymis prophetae Antiochiam"; cf. totam pericopem 11. 19-30),

2. Altera characteristic et traditionalis nota episcopi proprie dicti, est eius *unitas* (i.e. unus episcopus pro unaquaque ecclesia) ut testantur antiqui patres (cf. Ignatium, Irenaeum. Epiphanium. Theodoretum, relatos a Michiels, supra cit. in p. 771). Iam vero biblici presbyteri et episcopi exhibentur ut plures simul existentes ac praesidentes in eadem ecclesia. Ergo nonnisi ut simplices presbyteri habendi sunt.

Attamen, a) Haec ratio, quae a pluribus ut gravis urgetur (Theodoretus, Michiels, Prat, Puzo') valde mira videtur in ore istorum

Thcodorelus: "Praesertim cum fieri non posset ut multi episcopi essent unius civitatis pastores"; *Michiels*: "C'est un principe incontestable"; *Prat*: "Il est inouï qu'il y ait eu jamais plusieurs évêques sédentaires dans la même Église"; *Puzo*: "Dificultad seria," "[Es] un apotegma de la antigua Iglesia que el obispo es uno."

doctorum, cum militet contra principium ab eis non semel assumptum, quod nempe non sit interpretanda apostolica hierarchia ex his quae subinde in ipsa aetate subapostolica constituta sunt. Hoc enim dato principio, quaeri potest an in ipsa aetate apostolica, aliter ac in secundo saeculo, extiterint plures episcopi in unaquaque ecclesia ita ut biblici presbyteri et episcopi essent proprie dicti episcopi. Unde in ea argumentatione ex parte praefatorum doctorum committi videtur quaedam petitio principii, ut notat unus ex ipsis defensoribus eiusdem sententiae, scilicet *Holzmeister*, qui illi rationi prorsus valedicit, admonens: “Non est proferenda argumentatio a Chrysostomo, Theodoro, Pelagio aliisque adhibita: in una ecclesia (Philippensi) non poterant complures esse episcopi, ergo hoc nomine intelligendi sunt simplices sacerdotes. Quaeritur enim praecise, num aevo apostolico oppositum viguerit et num illi, qui presbyteri appellati sunt, simul fuerint episcopi, utique sola potestate ordinis. . . Caveatur, ne petitio principii committatur, si hoc argumentum: ‘unicus episcopus’ adhibetur, cf. v.g. *Dictionnaire de théol.* 5, 1659.”^{2β}

b) Ex ea ratione sequeretur quidem exclusio plurium episcoporum habentium in eadem ecclesia potestatem jurisdictionis, eamque plenam aut independentem, non tamen exclusio plurium episcoporum habentium plenam potestatem Ordinis, eamque iurisdictionaliter subiectam uni qui esset episcopus in sensu pleno (sive hic fuerit ipse Apostolus, sive eius delegatus, sive aliquis alius episcopus residentialis). Idque ostendit ipsa praxis posterioris ecclesiae alexandrinae, quam testantur Hieronymus et Eutychius supra relati (si nempe ibi agatur de collegio duodecim episcoporum) et a fortiori hodierna praxis ecclesiarum habentium episcopos coadiutores, auxiliares vel mere titulares, ac ceteroquin pro tempore apostolico suadet ipsa ratio, a Petavio invocata, facilius nempe providendi spirituali necessitati nascentium ecclesiarum. Unde non videtur concludere sequens illatio *Holzmeister* (quam repetit *Puzo*)'. “Si . . . [illi] carebant jurisdictione episcopali, etiam potestas *ordinis* ipsis commissa non censetur fuisse episcopalis. Ad quid enim Apostoli his discipulis statim ab initio totam plenitudinem sacerdotii per ordinationem episcopalem communicassent? Numquid vel necessarium vel opportunum fuit, ut his viris saepe nondum probatis concrederetur potestas indelebilis alios ordinandi? Xonne potius haec solis Apostolis competiisse censetur, donec Timotheo et Tito aliisque illis ultimis vitae suae annis concrederetur? Hoc omnino commendant catalogi qualitatatum, qui supponunt tunc demum Timotheo et Tito eisque in eorum provinciis solis aliquam *novam* potentiam fuisse *concreditam*, potestatem, quae hucusque in ecclesiis

Paulinis soli Apostolo competebat. Ideo ipsi primi hac potestate instructi fuisse videntur in ecclesiis Paulinis.”²⁷

c) Ipsa minor allati argumenti (scilicet assertio existentiae plurium presbyterorum et episcoporum, praesidentium eidem ecclesiae) nimis generaliter profertur, nec ceteroquin urget contra primam sententiam quae tenet biblicos illos ministros fuisse alios episcopos et alios presbyteros. Presbyteri quidem semper nominantur pluraliter (excipe tamen 1 *Tim.* 5. 19), sed non semper indicatur plures fuisse in eadem ecclesia, ut constat ex textibus *Ad.* 14. 23; 20. 17; 1 *Tim.* 4. 14; *Tit.* 1. 5; 1 *Petr.* 5. 1 sq. (cit. in pp. 695 sq.), qui possunt intelligi de uno praeposito uniuscuiusque ecclesiae; ubi autem plures presbyteri clare indicantur in eadem ecclesia (ut *Ad.* 11. 30; 15. 2 sqq.; 16. 4; 21. 18; 1 *Tim.* 5. 17; *lac.* 5. 14, cit. *ibid.*), identitas nominis non necessario indicat identitatem functionis, sed sub eadem communi terminologia intelligi potest quod unus esset presbyter praesidens, sive episcopus, ceteri vero simplices presbyteri. Quod autem attinet ad ipsos episcopos, ex quinque locis in quibus ipsi nominantur (cf. supra, in pp. 701 sq.), ter quidem ipsa vox occurrit in plurali (imo semel tantum, i.e. *Phil.* 1. 1, ut proprium nomen appellativum; nam in *Ad.* 20. 28, vox “episcopus,” etsi sub forma nominali, habet significationem verbalem, et in 1 *Petr.* 5. 1 sq. refertur pura forma verbalis: episcopountes, ut dictum est supra, pp. 751, 752), sed ibi, probabilius quidem, non tamen necessario, legi debet pluralitas episcoporum eiusdem ecclesiae (cf. dicta in pp. 749 sq.. 752 sq., circa varias interpretationes *Phil.* 1. 1 et .4(7. 20. 28), et ceteroquin. concessa hac ipsa pluralitate, identitas nominis non necessario importat identitatem functionis, nam sub nomine episcoporum in ecclesiis philippensi et ephesina intelligi possunt unus verus episcopus et plures simplices presbyteri. Bis vero eadem vox occurrit in singulari et quidem cum articulo determinante (< > ἡ ἐπισκοπή, scilicet in illis praecise duabus pastoralibus epistolis (1 *Tim.* 3. 2 et *Tit.* 1. 7) quae magis determinatam et evolutam ostendunt organizationem ecclesiae; ex quo vehementer saltem suadetur peculiaris et excellens dignitas illius qui nominatur episcopus eiusque unicitas in utraque ecclesia ephesina et cretensi. Unde praefata generalis assertio de coexistentia plurium presbyterorum sive episcoporum in eadem ecclesia ludit in ambiguitate nominum ac praetermittit disputatam quaestionem de synonymia terminorum, assumens pro certo biblicos presbyteros et episcopos fuisse eiusdem prorsus specificae dignitatis, dum. ut supra ostensum est (p. 754), utra vox utram dignitatem, episcopalem nempe aut simpliciter presbyteralem, significare queit.

²⁷ *Ibid.* 63.

3. Nisi admittatur omnes biblicos episcopos et presbyteros fuisse simpliciter sacerdotes, non convenienter explicantur sequentia: a) Quare nunquam simul nominentur presbyteri et episcopi, sed cum primi nominantur, alii tacentur, et vicissim. b) Quare in gemino ac concordi catalogo de qualitatibus episcopi (1 *Timi.* 3. 1-7; *Tit.* 1. 6-9) nihil indicetur de eximiis dotibus ingenii et sanctitatis quae requiruntur in proprie dicto episcopo ac nonnisi communes dotes ac virtutes exigantur, c) Quare tam facile, in recenter fundatis communitatibus ac vix nascentibus ecclesiis, S. Paulus proprie dictos ac plenos constituat episcopos (*Act.* 14. 23) suoque delegato sollicite constituendos praecipiat (*Tit.* 1.5). d) Quare Timotheus et Titus mittantur Ephesum et Cretam ad regendas illas ecclesias, suis episcopis iam praeditas, et his, dignitate quidem sibi aequalibus, dominantur. e) Quare S. Paulus inter ultimas suas commendationes ad presbyteros ephesinos (*Act.* 20. 17 sqq.) nihil dicat de electione dignorum ministrorum ecclesiae, ut e converso sollicite facit in utraque pastoralis epistola ad Timotheum et Titum qui veri episcopi erant.

*Attamen, hac complementares rationes, quas quidam cum maiori vel minori confidentia urgent,*²⁸ non magnum pondus habere videntur.

a) Ratio quare presbyteri et episcopi nunquam simul nominentur, peti potest ex ipsa synonymia terminorum, seu potius ex indeterminatione et fluctuatione terminologiae, ratione cuius sub utra voce uter vel uterque minister, pro diversis textibus, indicatur (cf. supra, pp. 749 sq.). Sedulo quippe distinguenda est quaestio de synonymia terminorum a quaestione de specifica identitate functionis sub illis terminis contentae.

b) In duplici catalogo de dotibus episcopi S. Paulus peculiariter enumerat virtutes, ut ita dicantur, sociales (sobrietatem, prudentiam, modestiam, hospitalitatem, iustitiam, puritatem morum), quae requiruntur ad aptum et efficax regimen Christianae communitatis quaeque maxime conveniunt episcopis proprie dictis, praeterquam, suo cuiusque gradu, ceteris omnibus presbyteris aut quomodolibet ministris et praepositis Ecclesiae. Peculiare ceteroquin officium doctoris et pastoris, quod est summa dignitatis et officii episcopalis et ad quod illae omnes virtutes referuntur, indicatur verbis "Doctor" (1 *Tim.* 3. 2; cf. *Tit.* 1. 9) et "Ecclesiae Dei diligentiam habens"

Holzmeister, *ibid.* 5Ssq., cum valedixerit supradictae secundae ac principali rationi de unitate episcopi, has indirectas rationes urgere cogitur; Puzo vero, *ari. cit.* (supra, in p. 767), his cum prioribus relatis, minus confidenter scribit: "Este eûmulo de pequefias razones, no apodicticas, claro esta, hacen que nuestro animo se incline a esta soluciôn, que hace cohérentes todos los datos que nos ofrcece el N.T. y la doctrina posterior de la Iglesia."

(1 *Tim.* 3. 5), quae ultima ratio vividius exprimitur in parallelis textibus *Act.* 20. 28: “Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere ecclesiam Dei” et 1 *Pctr.* 5. 1-4: “Seniores ergo, . . . pascite qui in vobis est gregem Dei . . . forma facti gregis.” Ceterum, perfectior gradus et plena evolutio illarum dotum ac virtutum, adeoque typus perfecti episcopi, ab Apostolo proponitur et explicatur in suis directis commendationibus ad Timotheum (1 *Tim.* 4. 6-16; 5. 21; 6. 11-16, 20; 2 *Tim.* 1. 6-11, 18 sq.; 2. 1-16, 22-26; 3. 10, 14 sq.; 4. 2-5; cf. *Tit.* 2. 7, 9). Unde exaggerat *Holzmeister*, scribens: “Idem indicium [i.e. episcopos de quibus in epistolis pastoralibus fuisse simplices presbyteros] formandum est, si natura harum qualitatum inspicitur. Nullibi enim tales ingenii dotes et tanta animi sanctitas exigitur, quales pro episcopo monarchico requiruntur; non enim eximiae internae condiciones supponuntur, sed tantummodo talia postulatur, quae a quolibet Christiano ipsa lex naturae exigit et quae antiqui a suis magistratibus exegerunt. Duo tantum leguntur praecepta, quae non unumquemque christianum afficiunt: ea, quae quoad unicum matrimonium et doctrinam postulatur. Quare concludere licet etiam tunc pro episcopo monarchico, qui Ecclesiam propriam regere debuit, plus erat exigendum et a Timotheo de facto plures tales qualitates episcopales postulabantur in utraque epistola quam ab illis ‘episcopis.’ ‘ Si haec vera essent, sequeretur nec de simplicibus presbyteris ibi agi. cum etiam in his requirantur maiores dotes quam in quolibet christiano lex ipsa naturalis exigit et in suis quoque magistratibus pagana lex requirebat.

c) Spirituale bonum priorum communitatum exigere poterat ut episcopi facilius in eis multiplicarentur, ut notant *Chrysostomus* et *Theophylactus* (supra cit., in pp. 758, 760). Ceterum, nihil cogit dicere omnes praepositos, in variis civitatibus a Paulo vel Tito constitutos, fuisse veros episcopos, nisi quis sustineat peculiarem sententiam Petavii quam minus probabilem supra indicavimus.

d) Nullum deprehenditur inconveniens in eo quod dicatur Timotheum et Titum missos esse ad ecclesias iam suis episcopis praeditos, cum superiori quadam auctoritate et ad explendam temporaneam iurisdictionis missionem, tanquam delegati ipsius Apostoli qui in eas ecclesias supremam auctoritatem iugiter retinebat. Ceterum, ex hac ipsa Apostoli auctoritate tantummodo sequitur residentiales praepositos illarum ecclesiarum nondum fuisse episcopos in sensu pleno ac monarchico, quales viguerunt in aetate postapostolica, etsi nihilomi-

nus haberent plenitudinem sacerdotii necnom aliquam jurisdictionem subiectam potestati Apostoli, qui solus fuerit proprius ac plenus episcopus earumdem ecclesiarum.

e) Discursus S. Pauli ad presbyteros ephesinos (*Act.* 20. 17 sq.) habet tantum indolem generalis commendationis ac patheticae exhortationis Apostoli profecturi, dum duae epistolae pastorales habent pro directo obiecto ipsam particularem curam et organizationem ecclesiarum; unde in istis, non vero in illo, expectanda est peculiaris admonitio circa electionem dignorum ministrorum in ecclesia.

Prima igitur sententia, iuxta quam ex biblicis episcopis et presbyteris alii juerint proprie dicti episcopi (i.e. viri praediti sive plenitudine sacerdotii, sive propria pastoralis jurisdictione utut nondum plena ac perfecta in stricto sensu episcopi monarchici), *alii vero simplices presbyteri*, pro quanto saltem praefata episcopalis dignitas tribuatur illis de quibus agitur *in triplici loco Act.* 20. 17, 28, 1 *Tim.* 3. 1-7, et *TU.* 1. 5-7, nobis probabilior videtur, ob sequentes tam dogmaticas quam exegeticas rationes.

1. Talis est *traditionalis opinio*, ut ostensum est supra (pp. 756-763). Si enim excipiat unus vel alter antiquus exegeta, nominatim Theodoretus et, si quis absolute velit, etiam Hieronymus (cuius ceteroquin tota sententia de distinctione episcoporum a presbyteris apparet, fatentibus omnibus, valde obscura), doctores tam antiqui quam recentiores, usque ad Petavium, quibus accesserunt communiter posteriores usque ad finem saeculi elapsi, in hoc conveniunt ut dicant vel supponant inter biblicos praefatos ministros, alios fuisse episcopos et alios simplices presbyteros, quidquid ceteroquin sit tam de expositione huius vel illius particularis textus, de quo esse possit discrepantia¹⁰ quam de quaestione synonymiae terminorum, quae communiter admittitur in vario sensu supra explicato.

Quod quidem consulto dicimus; nam quidam patroni alterius sententiae, non satis attendentes ad distinctionem duarum quaestionum de synonymia terminorum et de qualitate functionis sub illis contentae

¹⁰ Notabile est quod fatetur ipse *Holzmeister* de 1 *Tint.* 3. 1 ("Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat"): "Inter exegetas hodiernos [Scribebat a. 1931] videtur existere fere consensus de interpretando hoc loco. Putant nimirum paene omnes hic agi de episcopatu sensu nostro seu de sacerdotio primi ordinis eiusque desiderio, quod utpote studium rei magnae laudatur. At graves obstant rationes, quominus haec interpretatio vera vel saltem certa haberi queat. . . fcf. infra, p. 790.] Inter commentatores videtur solus A. Mack textum hunc clare de simplicibus sacerdotibus interpretari. Eandem explicationem innuit I. Knabenbauer in h. l. Reliqui vero omnes simpliciter de 'episcopatu' vel 'officio episcopi' loquuntur. Etiam versiones hoc supponunt, quia terminus minus determinato, e.g. 'officium inspectoris, off. praepositi' adhibendo ordinarie obstant. Etiam auctores . . . qui sequentem V. [versum] non de nostris episcopis, sed de simplicibus sacerdotibus explicant, in hoc versu explicando ab aliis exegetis non videntur dissentire. M. Sales titulum 'episcopatus' de utroque gradu intelligit" (*ibid.* 41).

(cf. supra, p. 754 sq.), aut ad peculiare interpretationes huius vel illius particularis textus, facile proclamant traditionalem interpretationem non esse satis uniformem et consonam, imo maiorem partem antiquorum ad suam sententiam trahunt. Ita *Holzmeister*, scribens: "Hoc examen Traditionis duo nobis testatur: 1° non existit Traditio uniformis et consona, quae sensum horum textuum conservaverit: 2° certo vero praevallet explicatio illa, quae simplices sacerdotes supponit."¹ *Puzo*: "La tradition podría apoyar esta sentencia. ya que son muchos los Padres griegos y latinos que la han profesado."² Pero no es unanime ni con mucho.³³ *Spicq*: "La tradition est divisée sur ce point et ne peut donc faire autorité."³⁴³³

Traditionalis igitur textuum expositio globalim inspecta, non leve pondus affert in favorem nostrae sententiae, etsi quaestionem decisive non dirimat.

2. *Documenta Ecclesiae* non levem confirmationem eidem sententiae addunt, qua parte textum *Act.* 20. 28 intelligunt de episcopis.

Sic iam *Coclestinus I* (ψ 432) in sua epistola dogmatica ad Concilium Ephesinum, admonens episcopos ut tradita ab Apostolis fideliter custodiant, ait: "Respiciamus rursus etiam illa nostri verba doctoris, quibus proprie apud episcopos utitur, ista praedicans: 'Attendite,' inquit, 'vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo' (*JcL* 20. 28). Inde ad hoc vocatos hos legimus, qui istud audirent, quo nunc sanctitas vestra convenit. Ephesiis ergo, quibus est nota fidei praedicatio, sit nunc erga hanc etiam nostra nota defensio" (*Epist.* 18. 4, *ML* 50. 507-509).

Cone. Tridentinum, sess. 23, cap. 4, ait: "Sancta Synodus declarat, praeter ceteros ecclesiasticos gradus episcopos, qui in Apostolorum locum successerunt, ad hunc hierarchicum ordinem praecipue pertinere, et 'positos' (sicut idem Apostolus ait) 'a Spiritu Sancto regere Ecclesiam Dei' [*Act.* 20. 28], eosque presbyteris superiores esse, ac sacramentum confirmationis conferre, ministros Ecclesiae ordinare, atque alia pleraque peragere ipsos posse, quarum functionum potestatem reliqui inferioris ordinis nullam habent" (*Denz.* 960).

Cone. Vaticanum, sess. 4, cap. 3: "Absit, ut haec Summi Pontificis potestas officiat ordinariae ac immediatae illi episcopalis iurisdictionis potestati, qua episcopi, qui 'positi a Spiritu Sancto' [*L7.* 20. 28] in 11

¹ *Ibid.* 56.

² "Véanse los textos recogidos por Holzmeister, pág. 51-56."

³ *Ari. cit.* (supra, in p. 767) 58.

³³ "Elle a été fort bien résumée par le P. Holzmeister dans *Hiblica*, 1931. pp. 41 sv."

KOp. cit. (supra, in p. 776) 91.

Apostolorum locum successerunt, tanquam veri pastores assignatos sibi greges singuli singulos pascunt et regunt” (*Denz.* 182).

Pius IX, Enc. “Quod nunquam” ad episcopos Borussiae 5 febr. 1875: “A nulla quantumvis sublimi saeculi potestate episcopali officio privari possunt ii ‘quos Spiritus Sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei’ [*Act.* 20. 28] (*Denz.* 1842).

Idem textus recurrit in eiusdem S. Pontificis *Encyclica* “Aeterni Patris,” 29 iun. 1868, de convocatione Cone. Vaticani, et in *Pii XI* Enc. “Ubi Arcano,” 23 dec. 1922, de relatione inter Ecclesiam et Statum.

Addi potest indirecta confirmatio ex Modernistarum prop. 50 damnata in *Decreto “Lamentabili,”* 3 iul. 1907: “Seniores, qui in Christianorum coetibus invigilandi munere fungebantur, instituti sunt ab Apostolis presbyteri aut episcopi ad providendum necessariae crescentium communitatum ordinationi, non proprie ad perpetuandam missionem et potestatem Apostolicam” [*Denz.* 2050). Ubi supponitur aliquos saltem ex biblicis senioribus sive presbyteris fuisse veros episcopos, ut nempe possent apostolicam ipsam missionem perpetuare.

Quamvis in his Ecclesiae documentis, non excluso ipso capite Tridentino, nulla habeatur directa et authentica declaratio sensus verborum *Act.* 20. 28, et quidquid sit de modo quo patroni alterius opinionis conantur vim tridentini praecipue testimonii eludere, nemo negabit tam constantem ac solemnem illius usum per magisterium Ecclesiae, et signanter in ipsa declaratione tridentina, ad distincte indigitandos episcopos proprie dictos, non parvum addere pondus sententiae quae docet in eo textu episcopos ipsos ab Apostolo significari. Cuius rei non leve signum est tum gravius iudicium, quod de valore tridentinae declarationis eruditi quidam ac prudentes theologi et exegetae (ut Patrizi, Franzelin et Bover) proferre non cunctantur tum nervosa velut ratio qua patroni alterius sententiae, agnita nec dissimulata difficultate, conantur ab ea variis modis sese extricare, illiusque declarationis vim eludere.

Eam difficultatem sincere agnoscit *PUZO*, unus ex patronis (utut moderatioribus) illius sententiae, scribens: “Una unica dificultad vernos desde el punto de vista dogmatico, y no queremos ocultar su gravedad, sobre todo porque no queremos soslayarla con decir que los Concilios solo imponen una doctrina cuando la definen *expressis verbis*. Los exégetas católicos no podemos apartarnos del sentir de los Padres conciliares que usan de la Escritura para probar un punto determinado. Por esto nos sale al paso una enorme dificultad proveniente del Concilio de Trento. No queremos disimular que es tai que a muchos exégetas les ha obligado a dar marcha atras en el argumento que hasta ahora hemos esbozado, pues esta decision conciliar venia a crearles una zona de peligro. . .

“En cuanto a la dignidad de . . . [los] obispos-presbiteros, desde el punto de vista

eiegético, parece recomendarse como mas coherente y sencilla la sentencia que los tiene por sacerdotes simples.

“Desde el punto de vista dogmatico, se levanta una dificultad séria contra tai opinion por el sentido en que usa el Concilio Tridentino (y a su vez el Vaticano) el texto del Act. 20. Las soluciones modernas que se buscan a esta antinomia, si no acaban de satisfacer plenamente el ánimo de teólogos y exégetas, que temen se vayan pegando extranas adherencias al oro puro de las palabras definitivas del Concilio, son, con todo, serias hasta tal punto que aunque excluyamos toda tendencia minimizadora del valor del Concilio, como debemos y queremos hacerlo, la opinion de que se trata de simples sacerdotes se puede continuar admitiendo como *solidamento* probable. Place falta un trabajo a fondo sobre las citas *biblicas* en el Tridentino para fijar, si es posible, el criterio de los Padres al *consignarlas*. y ver hasta qué punto obligan a someterse a su interpretaciôn al exégeta católico, que al par que hacer adelantar en lo posible la ciencia biblica quiere tener al respecto debido que se merecen los Concilios y los Papas como órganos del Supremo Magisterio eclesiástico.”³⁰

Cum autem hic non vacet (et post tot auctorum articulos de hac re, fere frustraneum videatur) sive generalem agitare quaestionem de valore biblicarum citationum in definitionibus tridentinis³⁷ sive de mente tridentinorum theologorum, ab eis in praeparatoriis sessionibus expressa³⁸ (nam mens ipsius Concilii praeprimis diudicanda est ex ipso tenore declarationis, factae sub assistentia Spiritus Sancti, potiusquam ex praevis theologorum disputationibus), satis erit duos modernos auctores, eosque exegetas, citare, qui ambarum oppositarum sententiarum defensorum dicta, breviter colligunt ac mentem apte reflectunt.

BOVER, defensor sententiae quam probabiliorem putamus, scribit: “Sobre la interpretaciôn que da el Tridentino a las palabras de San Pablo son muy dignas de consideraciôn aquellas breves reflexiones que hace el *P. Patrizi* en su comentario a los Hechos de los Apôstolos: ‘Ne vero putes . . . effugium a Patrum Tridentinorum auctoritate tibi patere in illo theologorum effato: “Ex iis, quae in universalibus conciliis proponuntur, id solum tenendum esse de fide, quod est definitionis obiectum” (Gotti, *Theol. Tract, isag.* q. 1. dub 4, § 16). Esto namque illi Patres non directe definiverint Pauli sensum verborum, proptereaque dici nequeat *tenendum esse de fide* horum verborum sensum esse illum, in quem ipsi ea acceperunt; at certe ncesse est dicere sensum, in quem haec Pauli verba Tridentini Patres acceperunt, et indubium esse, et esse *cum sensum, quem tenuit et tenet sancta mater Ecclesia*. Nisi enim sensus esset indubius, id. quod ex eo illi collegerunt ac definiverunt, non certe efficeretur ex propositis, neque necessarie esset consequens: et quamquam de eo ipso, quod definitum est, dubitare haud liceret, constaret tamen contra logices rationes ac praecepta id esse definitum. . . *Contra eum sensum* vero. *quem tenuit et tenet sancta mater Ecclesia*. . . *Scripturam interpretari*, tum lege Tridentina vetamur (Denz. 786), tum, quominus audeamus, sacramento adstringimur.’

“La interpretaciôn del Tridentino y estas reflexiones del Padre Patrizi adquieren mucho mayor valor si se tiene en cuenta que realmente esta ha sido siempre. y es, la interpretaciôn de la Iglesia en actos y documentos oficiales, muchos de ellos de exccpcional importancia. . . [Citat Coelestinum I, Cone. Vaticanum et Pium IX] Después de taies declaracioncs, frecuentemente renovadas en los documentos pontificios, tal vez no sca injustificada la observaciôn del cardenal *Eranzelin* quien,

““Los Obispos presbiteros en el N. T.,” *Esludios Eclesiásticos* \ (1946) 59, 71. De sensu Act. 20 28 in Cone. Trid. confer S. Kalmar, *Quo sensu Concilium Tridentinum definivit episcopatum esse turis divini* (Râkospalota 1936) 43-48.

” Eam apte compendiat Puzo, *ibid.* 68-71.

”Cf. Puzo, *ibid.* 64-67, et Zapelena, “De presbyteris-episcopis,” *Miscelanea Camillas* II (1942) 11-24.

refiriéndose a la interpretaci6n de los que opinan scr simples presbiteros los presbitcros-obispos de Efeso, dice: ‘Commemoratum [sententiam] . . . , maxime post Concilium Tridcntinum, defendere nemo catholicus facile in animum inducet’ (*De Eccl. Christi*, thes. 16). Una cosa conviene observar, en que no se ha reparado suficientemente, y es que en los documentos conciliares o pontificios el texto de los Hechos no se aduce precisamente como argumento de una dfinici6n, sino que se cita en su sentido obvio, que se tiene por bueno. Si no siempre tal vez es necesario admitir como apodictico un *argumento* de una definici6n dogmatica, siempre, en cambio, hay que admitir como genuina la *interpretaci6n* de un texto dada normalmente por el magisterio eclesiástico. Y tal es el caso dei texto que ahora discutimos.”³⁰

HOLZMEISTER, defensor contrariae sententiae, scribit: “Argumentum [deductum ex Tridentino] non admittendum esse videtur: a) Imprimis optimo iure urgent multi auctores 0 Concilium Tridentinum minime voluisse definire hanc esse unicam veram expositionem verborum Apostoli. Erat quidem schema quoddam propositum: ‘Si quis dixerit episcopos a Spiritu S. positos regere Ecclesiam Dei non esse sacra ordinatione presbyteris superiores, anathema sit,Ml at non est acceptatum.

“b) Insuper dicta verba non produnt mentem Concilii Tridentini ita, ut nobis nonna sit obligatoria. Verba enim ab initio non inveniebantur in schemate, cum proponeretur prima vice die 3 Nov. 1562.¹² Etiam in sequentibus discussionibus et in novis formulis propositis deerant.’³ Demum die 15 Iulii 1563 inveniuntur inactis sessionis septimae sollemnis.” Praeterea horum verborum explicatio ab aliquo episcopo proposita est haec: ‘ad locum Act. 20. . . Paulum loqui de presbyteris ab episcopo Ephesino ordinatis.’¹⁵ Inde manifestum esse videtur Concilium de sensu nostri textus nullatenus ex professo agere voluisse.

“c) At etiamsi Concilium haec verba adhibet de episcopis, vera sunt etiam in nostra explicatione. Si enim secundum interpretationem nostram S. Paulus de sacerdotibus quoque secundi ordinis asserit eos non tantum ab ipso, sed imprimis a Spiritu S. in suo munere fuisse collocatos divinaque igitur esse auctoritate investitos, a fortiore hoc valet de sacerdotibus primi ordinis sive iam ab ipso constitutis sive demum constituendis. Ergo vera est declaratio Concilii utriusque, licet non sensu exclusive. Hunc vero Trident. Concilium exprimere noluit, cum praemittat formulam: ‘praeter ceteros ecclesiasticos gradus.’ ”“!

rjTeologia de San Pablo (Madrid 1946, reimpresi6n 1952) 534-536.

*°G. Estius, In Phil. 1.1; *Michiels*, 223-7; *F. Prat, Did. dc Théol.*, 4, 1611; *E. Ruffini*, p. 80 s.

⁴¹ *Concilium Tridcntinum*, Actorum pars sexta, t. 9, 109.

^{451b.} 107.

⁴³ *Ib.* 227, 230, 233, 238 bis, 241.

“*Ib.* 621.

^{417b.} 126.

”“““Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat’ (I Tim. 3. 1),” *Biblica* XII (1931) 65 sq.

Alii inter modernos alia quoque attulerunt explicationum tentamina, uti *Pernlld* (*loc. cit.* [supra in p. 7671), *V. Cavalia* (“Episcopi e presbiteri nella Chiesa primitiva,” *La scuola cattolica* [1936] 235-256), *Zapclena* (*loc. cit.* [supra, in p. 768]), et *Simon-Prado* qui, etsi teneat contrariam sententiam (cf. supra p. 762), tamen aliquod suffragium affert huic opinioni de presbyterali caractere episcoporum ephesinorum, sequentem ingeniosam, utut peregrinam, explicationem tradens, qua tridentina verba textui Act. 20. 28 apprime congruere possint: “Possunt etiam verba S. Pauli ad coetum presbyterorum directa, generaliori sensu accipi, ita ut non solum praesentes, sed absentes quoque complectantur, quibus Ecclesiae cura ac gubernatio divinitus commissa fuerat. Ut enim recte animadvertit .4. Médebiclle [“Église,” *Dictionnaire de la Bible-Supplimnt* II (Paris 1934) 6571, presbyteri de quibus Act. 20. 17 ss., non nisi minimam Ecclesiae partem regunt, et tamen positi dicuntur regere *την εκκλησιαν τοι Θεοι* quo satis insinuat

3. *Ratio ipsa exegetica* eandem sententiam non leviter confirmare videtur.

Et imprimis, *quoad textum Act. 20. 17, 28*, nomen presbyterorum non obstat quin seniores ephesini dicantur veri episcopi, nam, si negetur synonymia terminorum, ipsum non refertur ad eosdem qui dicuntur episcopi, si vero, cum communi et probabiliori sententia, aliqua synonymia admittatur, sub utroque nomine iidem veri episcopi designantur (cf. dicta in pp. 753, 754). Aliunde ipsum nomen episcopi in confirmationem episcopalis dignitatis illorum ministrorum, quos Apostolus alloquitur, praetermitti potest, quia, ut diximus supra (p. 752), ipsum in hoc textu probabilius non habet nisi generalem et etymologicum sensum inspectoris. Neque ipsa pluralitas ministrorum obstat episcopali eorum dignitati; nam, ex una parte non probatur cum clero ephesino non simul convenisse etiam clerum vicinarum civitatum, ita ut adessent plures episcopi diversorum locorum, imo id quidam probabiliter putant cum Irenaeo et suadet ipse contextus, et ex alia parte nihil obstat quominus in eadem ephesina civitate simul adessent plures episcopi, habentes nempe plenam potestatem Ordinis, qui vel simul veluti collegialiter regerent ecclesiam, sub altiori potestate ipsius Apostoli qui solus manebat episcopus in sensu pleno, vel essent iurisdictionaliter subiecti uni praesidenti locali qui solus proinde esset episcopus in sensu iurisdictionali (cf. supra, pp. 749, 780), imo id suaderi posset ex exemplo ecclesiae antiochenae in qua plures residebant prophetae et doctores qui episcopi erant, ut admittunt plures ex nostris adversariis (cf. in pp. 777 sq.) et sequitur ex probabiliori sententia quod ipsi ordinaverunt Paulum et Barnabam. Ceterum, dici etiam potest Apostolum alloqui solum clerum ephesium, tamquam unum corpus morale cum suo capite, seu ut unum corpus episcopale constans ex ipso episcopo et suis presbyteris, ita ut ad omnes veluti in solidum referatur tum ipsa vox “episcopos” tum ipsum officium regendi ecclesiam Dei, quae tamen directe et proprie conveniunt soli episcopo, indirecte vero et extensive conveniunt etiam simplicibus presbyteris, ratione suae coniunctionis ac moralis unitatis cum suo episcopo.

Praeterea, munus “regendi ecclesiam,” quod Apostolus sic et simpliciter attribuit presbyteris ephesinis, proprium ac plenum sensum non habet nisi in proprie dicto episcopo. Ipsa expressio “Ecclesia Dei” (“Vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei”) solem-

Apostolum universos ecclesiarum praepositos tamquam personam aliquam moralem considerare, cui Ecclesiae gubernatio divinitus concredita est. Quare verba Apostoli praecipue episcopale munus describerent, etiamsi inter presbyteros Ephesi nullus reperiretur, qui episcopali dignitate gauderet: quod aliunde improbable videtur” (*op. cit.* [supra, in p. 762] 67).

niter et universaliter sonat,⁷ ac pro tanto videtur eandem episcopalem dignitatem suggerere; quamvis enim presbyteri ephesini non essent nisi praefecti unius particularis communitatis, dicuntur tamen regere “Ecclesiam Dei” ac si in eis Apostolus veluti exemplificatum contempletur ipsum essentielle regimen quo universalis Ecclesia gubernatur, apostolicum nempe episcopatum.

Praeterea, magis verisimile et conveniens videtur ut Apostolus, ephesinam quam fundaverat ecclesiam iamiam relicturus nec amplius visurus (“Scio quia amplius non videbitis faciem meam”), eam instrueret omnibus essentialibus mediis quibus posset sibimetipsi sufficere et inter quae praecipue numerandus est episcopatus, principium firmitatis et fons ecclesiasticae hierarchiae.

Quod attinet 1 Tim. 3. 1-7 et Tit. 1. 5-7, imprimis negari nequit officium episcopale proponi ut singulare quoddam ac determinatum munus ecclesiasticum, quod quidem prima vice signanti modo proponitur ac describitur.

Praeterea, ipsa forma singularis addito etiam articulo definito (ὁ ἐπίσκοπος) sub qua in utroque loco nomen exhibetur, dum nomen presbyteri sive in his epistolis sive in aliis locis Scripturae affertur in forma plurali et sine praefato articulo,¹⁸ necnon ipsa copulatio diaconorum cum episcopis non vero cum presbyteris (sive in 1 Tim. 3. 1-13, sive iam in Phil. 1. 1), satis indicare videtur munus episcopale esse distinctum et excellentius communi munere eorum qui generico nomine vocantur presbyteri; propterea quidam exegetae, ut Bardy et Spicq supra relati (pp. 773-776), ab aliorum sententia recedunt, docentes episcopum pastoralium epistolarum importare particulare ac reservatum aliquod officium quod ceteris presbyteris non convenit, etsi nondum ipsi velint illud considerare ut proprie dictum officium episcopale.

Tandem, catalogus dotum episcopi, qui in utraque epistola exhibetur, apprime convenit proprie dicto episcopo, et maxime quod dicatur “Ecclesiae Dei diligentiam habere.” Quod autem contra hoc ipsum

⁷ Cf. A. Médebielle, “Église,” *Dictionnaire de la Bible-Supplément* II (1934) 657.

“Cuius rationis vini non valet eludere Holzmeister cum scribit: “Affertur ratio, quod nomen ἐπίσκοπος in epistolis Pastoralibus semper in singulari occurrit (1 Tim. 3. 1; Tit. 1. 7), dum pluralis adhibetur, et ubi nomen invenitur presbyter (1 Tim. 5. 17; Tit. 1. 5) et diaconus (1 Tim. 3. 8, 12). At attendatur non modo pluralis ἐπίσκοποι Act. 20. 28; Phil. 1.1, sed ratio clara, quae singularem exigit: utrobique praecedit pronomen τὸ nomen ἐπίσκοποι quod ideo in singulari erat ponendum. Insuper iam Tit. 1. 6 etiam de presbytero in singulari est *sermo*” (ari. *cit.* [supra, in p. 788] 68 sq.).

Hic idem auctor sequentem peregrinam rationem adducit ad probandum quod in 1 Tim. 3. 1 non agitur de episcopatu sed de simplici sacerdotio: laudabile est appetere *simplex* sacerdotium non vero appetere episcopatum, adeoque Apostolus non de isto sed tantum de illo agit, cum ait: “Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat” (*ibid.* 41-69, ubi totus articulus ad hoc punctum probandum ordinatur). Cf. supra, p. 781.

obicitur ab adversariis, solutum est supra (pp. 782 sq.). Ceterum, mirum est modernos catholicos exegetas minus perspicuos sese ostendere in agnoscenda proprie dicta ratione episcopi pastoralium epistolarum quam ipsi critici liberales (ita Réville, infra cit., in p. 815. agnoscit magnam haberi similitudinem inter episcopos paulinos et episcopos ignatianos, et hos in illis tanquam in germine essentialiter contineri), qui hac de causa illarum epistolarum authenticitatem negant vel saltem pericopem de episcopo nonnisi interpolatam dicunt in posteriori aetate ad iam constituti episcopatus divinam originem comprobendam; imo modernus scriptor calvinista *Ph.-H. Menoud*, qui non audet absolute negare paulinam authenticitatem pastoralium epistolarum et inhaesitanter asserit saltem “epistolas pastorales esse vere ultimum verbum Novi Testamenti circa ecclesiasticam organizationem,” docet ut “probabilius episcopum [illarum epistolarum] non esse [simplicem] presbyterum, sed exercere proprium sibi ac peculiare ministerium, adeoque esse verisimiliter caput Ecclesiae localis.””

4. *Praecedentibus tribus rationibus tres sequentes in confirmationem accedunt.*

Primo, constat apud omnes (idque etiam a quibusdam Liberalibus admittitur) iam circa initium saec. 2 in Asia Minori, et intra idem saeculum in tota Ecclesia, ecclesiasticam hierarchiam inveniri clare determinatam ac distinctam in tres gradus episcoporum, presbyterorum et diaconorum, et quidem sub hac ipsa ac technica terminologia. Iamvero parum in se verisimile nec rei naturae consonum videtur ut totum hoc fieret ex abrupto ac veluti spontanee, ita nempe quod ante pauca decennia⁵⁰ in iisdem ecclesiis terminologia duorum priorum ac praecipuorum graduum esset totaliter incerta ac indeterminata, imo ipse primus gradus residentialis episcopatus prorsus deesset vel suppleretur per solum transeuntem aut generalem influxum ipsorum Apostolorum, eorum delegatorum et instabilium charismaticorum. Certe ad hoc dicendum requirerentur maiores quam produntur rationes, eo vel magis quod plura indicia contrarium positive suadeant, ut quod iacobus, frater Domini, fuerit verus ac residentialis episcopus ecclesiae hierosolimitanae (ut communiter exegetae colligunt ex *Act.* 12. 17; 15. 13; 21. 18; *Gal.* 1. 19; 2. 12), quod Timotheus et Titus fuerint residentiales episcopi Ephesi et Cretae, etsi tantum ad tempus et ex quadam extraordinaria delegatione ipsius Apostoli; quod septem ec-

** *L'Eglise et les ministères* (“Cahiers théologiques de l'actualité protestante,” n. 22, Neuchâtel 1949) 52; cf. 49 in nota, 51 sq., 54.

‘Omnes libri, in quibus praefati textus de presbyteris et episcopis occurrunt, exarati sunt inter a. 62 et a. 65. *Actus* .!/>. circa a. 63; 1 *Pct.* circa a. 63/64 (Petrus mortuus est circa a. 67); ep. ad *Phil.* a. 62/63; ep. ad *Til.* a. 65; ep. 1 *Tim.* a. 65; ep. 2 *Tim.* a. 66 (Paulus mortuus est a. 67).

clesiae Asiae, de quibus in *Apoc.* 2 sq., singulae singulos habuerint episcopos (sic enim illarum ecclesiarum “angelos” communiter interpretantur exegetae); quod Ignatius Antiochenus, qui primus circa initium saec. 2 clare in suis epistolis exhibet tripartitum gradum hierarchicum, in ea ipsa regione floruerit in qua primae ecclesiae, nominatim antiochena et ephesina, ab ipso Apostolo conditae sunt, nec nisi apostolicarum traditionum amatorem sese ostendat.

Secundo, quamvis ad probandam existentiam episcopatus ex Scriptura non sit necesse probare extitisse ipso aevo apostolico alios episcopos praeter ipsos Apostolos, tamen, hoc ostenso, argumentum fortius ac vividius evadit, ut notatum est supra (p. 745). Iamvero, ut supra ostensum est (p. 744), inter ministros ab Apostolis constitutos non nisi Timotheus et Titus inveniuntur de quibus certo dici possit habuisse dignitatem episcopalem; de quibusdam aliis vero, ut Tychico et Artema, pariter S. Pauli delegatis, necnon de prophetis ac doctoribus antiochenis et de “angelis” septem ecclesiarum in Apocalypsi, id nonnisi probabilius dici potest. Unde, concessa probabilius hac dignitate pluribus ex iis saltem qui in Scriptura episcopi dicuntur, praefatum argumentum roboratur. Cuius rationis vim ostendere videtur ipsa notabilis sollicitudo quam quidam patroni contrariae sententiae manifestant in urgendo episcopali caractere charismaticorum (cf. supra, pp. 730, 744), ut saltem ex istis possint augere numerum verorum episcoporum in Scriptura, semel abiecto, nescimus quo logico processu, episcopali caractere biblicorum ipsorum episcoporum, qui tamen veriora saltem signa illius characteris manifestant.

Tertio, nisi personali inclinatione decipiamur, videntur nobis apud recentiores scriptores non ambigua signa apparere alicuius regressus ab ea opinione quam, post Michiels inde ab initio huius saeculi, tam resolute ac communiter exegetae secuti sunt. *Puzo* (cit. in pp. 786 sq.) nonnisi valde moderate et cum quodam velato timore eam proponere videtur; *Bardy* et *Spicq* talem in eam introducunt mitigationem ut videantur illam deserere, utut in ambigua quadam positione adhuc persistentes; *Prodo* sententiam Simon in recentioribus editionibus operis istius auctoris reformavit; *Bover* non cunctatur decisive illi opinioni contraire, non obstante auctoritate et numero modernorum patronorum.

QUAE DIXIMUS IN HOC PROLIXO ARGUMENTO EX SCRIPTURA, HIS PAUCIS PERSTRINGI POSSUNT:

Existentia hierarchici ac sacramentalis *ordinis diaconatus* sufficienter probatur ex *Phil.* 1. 1. et *Act.* 6. 1-6, ita ut ex priori loco hierarchicus

character, ex altero vero sacramentalitas ritus, directius eruatur (pp. 661-690).

Item ex Scriptura certo probatur existentia tum *ordinis sacerdotalis* in communi, abstrahendo a duobus gradibus episcopatus et presbyteratus, seu alicuius coetus sacrorum ministrorum praeter ipsos Apostolos et supra diaconos (pp. 702 sqq.), tum ipsius *ordinis episcopatus*, quem, praetermissis ipsis Apostolis, diximus certo competere Timotheo ac Tito, delegatis S. Pauli, probabilius vero Tychico et Artemae, eiusdem Apostoli delegatis, prophetis et doctoribus Antiochenis qui Paulum et Barnabam ordinaverunt (pp. 708-713), pluribus inter eos qui “presbyteri” vel “episcopi” vocantur (pp. 755 sqq.: praecipue pp. 784-792).

Existentia vero *ordinis presbyteratus*, tanquam distincti ab episcopatu (vel, praecisius, distinctio inter presbyteratum et episcopatum), etsi non certo, tamen probabilius probari potest, quatenus probabilius est non omnes illos, qui in Scriptura vocantur episcopi vel presbyteri, fuisse proprie dictos episcopos, sed quosdam episcopos et alios simplices presbyteros (pp. 745-792).

Tandem *sacramentalitas utriusque ordinis*, vel saltem episcopatus (adaequata tamen ac cumulative considerati, iuxta dicta superius, p. 646), certo probatur ex duplici loco 1 *Tim.* 4. 14 et 2 *Tim.* 1. 6 sq.. probabilius etiam ex *Act.* 14. 22 et 1 *Tim.* 5. 22 (p. 743).

Probatur 3. *EX TRADITIONE.*

Sicut in art. 1, ubi quaestio fuit de existentia hierarchiae in communi, ita et in praesenti articulo, quo ea quaestio completur ac determinatur, argumentum Traditionis in distinctas quasdam ac characteristicas periodos dividimus, addito tamen complemento subsequenter sive patristicae sive subpatristicae aetatis usque ad saec. 12. Ad calcem uniuscuiusque periodi (i.e. saec. 2; saec. 3; saec. 4 usque ad initia saec. 5; a medio saec. 5 ad medium saec. 12) adicetur generalis eiusdem conspectus, ac tandem pro coronide articuli, delineabitur synthetica quaedam recapitulatio eorum quae tam ex Scriptura quam ex Traditione colligere potuerimus circa originem et evolutionem triplicis gradus hierarchiae.

Cum autem hic agatur de eisdem fere Patribus deque eisdem praecipue testimoniis, quae extense citavimus in art. 1, iuverit pro unoquoque constanter prae oculis habere quae ibidem dicta ac disputata sunt, praecipue quod attinet ad gradum episcopatus, cuius consideratio necessario ac praeprimis involvebatur in ipsa generali consideratione ecclesiasticae hierarchiae.

PRIMA PERIODUS: SAEC. II.

CLEMENS ROMANUS, Epist. ad Corinthios^{TM} (circa a. 95-96), cit. in art. 1 (p. 228), directe refert duos tantum gradus ecclesiasticae hierarchiae, quos appellat “episcopos et diaconos.” Ter explicite affert binomium “episcopi et diaconi,” quos dicit ab ipsis apostolis vel eorum successoribus constitutos et iam a propheta praesignatos (42. 4sq.), atque bis iterum eosdem indigitat sub voce “praedicti” (i.e. praedicti ministri ab apostolis constituti) (43. 1; 44. 2); bis nominat ipsum officium “episcopatus” (44. 1, 4; refert etiam “diaconiam” sed ut officium levitarum A. T.: 40. 5); eosdem ministros quater appellat etiam “presbyteros” (44. 5; 47. 6; 54. 2; 57. 1); qua voce videntur soli episcopi designari (44. 4 coli, cum 44. 5), ut sequitur sive ex ipsa nativa significatione nominum, nam presbyter designat praesidentem diaconus vero ministrantem, sive ex parallelismo aliorum documentorum primi saeculi, quorum plura clare excludunt designationem diaconorum sub nomine presbyterorum et nullum cogit ad hanc assumendam.

Tertius gradus ecclesiasticae hierarchiae, vel, si placet, distinctio episcoporum-presbyterorum in proprie dictos episcopos et simplices presbyteros, seu existentia episcopi residentialis in ecclesia Corinthiaca, a Clemente non proponitur nec negatur; cuius ratio esse potest partialis synonymia duorum illorum terminorum, adhuc vicens circa finem saec. I et mox dissipanda per epistolas Ignatii Antiocheni; unde non constat utrum sub nomine “episcoporum” significantur soli presbyteri proprie dicti an etiam episcopus, seu utrum iam adesset Corynthis episcopus monarchicus praeter simplices presbyteros.

Quidam auctores putant se invenire triplicem gradum ecclesiasticae hierarchiae in verbis: “Summo quippe sacerdoti sua munera tributa sunt, sacerdotibus locus proprius adsignatus est, et levitis sua ministeria incumbunt. Homo laicus praeceptis laicis constringitur” (40. 5), sed haec verba referuntur directe ad solam hierarchiam A. T., ut patet sive ex toto contextu (40-41) sive ex ipsis adhibitis terminis “summus sacerdos — sacerdos — levita” (nomen enim *icpwt* = sacerdos numquam tribuitur praepositis ecclesiasticis in scriptis primi saeculi). Nihilominus intimus parallelismus et comparatio, quam Clemens urget inter duas hierarchias A. et N. T. (40, 41, 43, 44), mentem veluti sponte dirigit a proposita illa triplici hierarchia iudaica ad triplicem hierarchiam Christianam,⁶² ita ut fortasse ibi summus sacerdos pro-

⁶² Cf. bibliographiam allatam in art. 1, pp. 228 sq.

⁶³ Cf. J. Zeiller, “L’organisation ecclésiastique aux deux premiers siècles,” *Histoire de l’Église* (publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin) I (Paris 1946) 376.

ponatur ut figura proprie dicti episcopi⁴ (sive fuerit episcopus monarchicus seu residentialis sive aliquis successor apostolorum, regens ecclesiam Corinthiacam more ipso apostolico, seu extraterritorialiter), sacerdotes vero ut figura simplicium presbyterorum, levitae tandem ut figura diaconorum. Ceterum primus gradus hierarchiae, seu existentia proprie dictorum episcoporum, saltem pro Ecclesia in genere, sufficienter indicatur in verbis: “Itaque qui constituti sunt ab illis [i.e. ab apostolis] vel deinceps ab aliis viris eximiis” (44. 3), nam hi viri eximii, qui succedunt apostolis cum plena potestate etiam ordinandi sive constituendi novos hierarchas in ecclesiis, nequeunt quibuslibet presbyteris assimilari⁵⁴; idipsum quidam auctores (ut Michiels; cf. art. 1, p. 230, in nota) signantius expressum vident etiam in verbis immediate praecedentibus: “[Apostoli] constituerunt praedictos [episcopos et diaconos] ac deinceps ordinationem dederunt, ut cum illi decessissent, ministerium eorum alii viri probati exciperent” (44. 2), quatenus nempe pronomina “illi” et “eorum” referunt non ad episcopos et diaconos sed ad ipsos apostolos. Praeterea in ipsa ecclesia romana extitisse iam episcopum, eumque monarchicum ac residentialem, ostenditur in ipso auctore huius epistolae, quae, quamvis ferat impersonalem inscriptionem “Ecclesia dei. quae Romae peregrinatur, ecclesiae dei, quae Corinthi peregrinatur,” tamen, ex certo testimonio Dionysii episcopi ipsius Corinthi (circa 170) corroborato ab Hegesippo et Irenaeo (eodem saec. 2). ab ipso Clemente episcopo romanae ecclesiae conscripta est (cf. apud Eusebium Caes.. *Il. list. cccl.* 4. 23; 4. 22; Irenaeum, *Adv. haer.* 3. 3. 3).⁵⁵

Quod attinet vocem “presbyteri.” *Sohm*, qui cum Hatch et Harnack et duobus catholicis eruditibus De Smet et Batiffol (cf. supra, p. 747), sustinet eam primitus fuisse tantummodo titulum honorificum ac directivum dum vox “episcopi” significaverit proprium et administrativum officium, putat huiusmodi sententiae confirmationem inveniri in repetita expressione de “presbyteris constitutis” (42. 4, 5; 43. 1; 44. 2, 3, 5; 54. 2), quae indicaret distinctionem inter presbyteros quoslibet, seu honorificos, et presbyteros-episcopos, seu constitutos in officio administrativo.⁵⁶ Attamen, talis interpretatio mere voluntaria videtur, nam in praefatis quatuor locis ubi presbyteri nominantur

⁴ “Quidam minus probabiliter in summo sacerdote (“PXlfPfl’\$) vident figuratus non episcopus sed ipse Christus, quem Clemens antea vocaverat “oblationum nostrarum pontificem [τὸκ ἀρχιερεὶα τῶν προσφορῶν ἡμῶν]” (36. 1).

⁵⁴ Cf. J. Colson, *L’évêque dans les communautés primitives* (“Unam Sanctam,” n. 21, Paris 1951) 70 sq.

⁵⁵ Cf. Colson, *ibid.* 72-75; J. Lebreton, “Saint Clément de Rome,” *Histoire de l’église* (publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin) I (Paris 1946) 322 sq., in nota

⁵⁶ *Kirchenrecht*, I: *Die geschichtlichen Grundlagen* (München 1892) 96.

(44. 5; 47. 6; 54. 2; 57. 1) ostenduntur auctoritatem habere, etiam cum non dicuntur “constituti” (47. 6; 57. 1) et ceteroquin iidem viri dicuntur indifferenter constituti presbyteri (44. 5; 54. 2) et constituti episcopi (42. 4, 5; 43. 1; 44. 2, 3), numquam vero dicitur presbyteros constitutos esse episcopos, unde agitur de iisdem viris qui dicuntur constituti tam presbyteri quam episcopi.

Dum certum est in quatuor praefatis locis vocem “presbyteri” habere sensum hierarchicum⁷ (adde 55. 4, ubi tamen agitur de senioribus seu magistratibus Israel), id videretur negandum cum *Lightfoot*^{TM} quoad alios tres locos ex priori parte epistolae, in quibus presbyteri videntur accipi pro provectoribus aetate, quia ibi fit oppositio inter π/χσβυτιροι *véol* et (iuvenes) et aliunde fit simul distinctus sermo de praepositis Ecclesiae sub nomine ηγούμενοι⁵⁰ (cf. supra, p. 706): 1. 3: “Omnia enim sine personarum intuitu a vobis facta sunt, et in dei legitimis ambulastis, praepositis [τ/γου/ι«'οκ] vestris subditi et seniores [rpca/Jin-epois] qui sunt inter vos, debito honore prosequentes; iuvenibus [wow] ut moderata et honesta sectarentur, mandastis; mulieres in inculpabili, honesta et casta conscientia omnia peragere iussistis” {*Funk* 1. 101): 3. 3: “Sic ‘viles contra honoratos,’ inglorii contra gloriosos, insipientes contra sapientes, iuvenes contra seniores [ol vloi ipi ton pr&τβντίρου] insurrexerunt” {*Funk* 1. 103); 21. 6: “Dominum nostrum Iesum Christum, cuius sanguis pro nobis datus est, veneremur, praepositos [π-ρογ/γου/ζεϊον] nostros revereamur, seniores [πρεσ/iv-ερου] honoremus, iuvenes [νε'ου?] in disciplina timoris dei erudiamus, uxores nostras ad id, quod bonum est, dirigamus” {*Funk* 1. 129).

Praefatae Lightfoot interpretationi consentit *Funk* in nota ad primum locum (1. 3), advertens tamen in tribus locis indirecte agi etiam de praepositis Ecclesiae quatenus et ipsi essent provectiores aetate. *Michie*⁵⁰ sustinet etiam in his locis nomen “presbyteri” habere sensum hierarchicum, non minus quam nomen “egoumenoi” (hoc quidem significaret praepositos generaliter, illud vero particulariter et directe praepositos ecclesiae Corinthiorum), quod probare contendit ex obiecto totius epistolae, quod est seditio plebis contra presbyteros seu praepositos, ex constanti usu nominis presbyteri in sensu hierarchico in primitiva litteratura Christiana et ex parallélisme cum

Inepte Batiffol, *L'Église naissante* (éd. 8, Paris 1922) 149, in nota, ait in loco “Vos igitur qui seditionis fundamenta iecistis, in oboedientia subditi estote presbyteris” (57. 1) presbyteros accipi pro provectoribus aetate.

The Apostolic Fathers, Part I: Saint Clement of Rome (London 1890), vol. II, in notis ad 1. 3; 21. 6.

Hoc nomen occurrit etiam in 5. 7; 37. 2 sq.; 51. 5; 55. 1; 60. 4, ad designandos tamen praefectos civiles et duces exercitus.

L'origine de l'épiscopal (Louvain 1900) 163-166.

1 *Pct.* 5. 5 coll. 5. 1 (Eadem Petri expressio “Seniores, qui in vobis sunt” occurrit apud Clementem: “Seniores, qui sunt inter vos”) et cum epistola Polycarpi ad Philippenses (Prolog.; 4–6; 11. 1; cf. hic infra, p. 818, ubi de Polycarpo). Utraque interpretatio est probabilis, prima tamen magis apparet congruere immediato contextui; videtur antem nomen “presbyteri” adhuc retinere suam ambiguitatem quam ostendit in ipso biblico usu, et quidem non solum in evangeliiis sed etiam in *Actibus* et epistolis apostolorum (cf. supra, pp. 693-695).

In Epistola Clementis habetur ulterius prima manifesta attestatio principalitatis Romanae Ecclesiae seu primatus Romani Pontificis, sed huius rei expositio, exulat a scopo nostrae quaestionis ac pertinet ad tractatum de Ecclesia.⁰¹

In hac epistola deest omne vestigium sic dictorum *charismaticorum* (apostolorum, prophetarum, evangelistarum et doctorum). Ipsa vox “charisma” assumit generalem sensum determinatae conditionis unicuique assignatae in corpore Christi ad utilitatem ceterorum: 38, 1-2: “Servetur itaque totum corpus nostrum in Christo Iesu, et unusquisque proximo suo se subiciat iuxta gratiae donum ipsi assignatum [à τῷ χαρίσματι αὐτοῦ]. Fortis patrocietur imbecillem, imbecillis fortem revereatur; dives pauperi largiatur, pauper deum laudet, quod ei dederit, per quem eius inopia suppleatur. Sapiens non in verbis, sed in bonis operibus sapientiam suam manifestet; humilis non sibi testimonium ferat, sed ab altero sibi ferri sinat. Qui carne castus est, ne gloriatur, cum sciat alium esse, qui continentiae donum ipsi tribuat” (*Funk* 1. 147-149). Unde ex testimonio Clementis, falsitatis convincitur theoria *Protestantium* de charismatica organizatione primitivae Ecclesiae, etiam apostolicae; nam Clemens, loquens de ipsa organizatione ecclesiarum ab apostolis inde ab initio praeformata, solam recolit episcoporum ac diaconorum institutionem, tacitis charismatibus aut charismaticis, etsi in magna fuerint aestimatione nec parvum exeruerint influxum in primitivis communitatibus. Inepte autem *Sohm* documentum Clementis novitatis insimulat ac si ipsum praecise charismaticae organizationis finem imposuerit ac statum hierarchicum inauguraverit (cf. pp. 630, 645); nam vix concipi potest Clementem gravem suam reprehensionem tantamque ecclesiae Corinthiacae innovationem fundare potuisse in explicita assertione de apostolica origine hierarchiae, de cuius falsitate poterat facile convinci ab ipsis Corinthiis, proximis testibus Christianarum originum.

Huius rationis vim inaniter effugere conatur recentior scriptor *M.*

⁰¹ Quaestionem vide apud theologos dogmaticos in eo tractatu et apud doctores positivos ubi tangunt primitivam organizationem Ecclesiae. Copiosam bibliographiam de hac re invenies apud J. Quasten, *Patrology* I (Utrecht 1950) 51-53.

Goguel cum ait Clementem exponere “quamdam theoriam vulgatam in ecclesia romana” imo praeformatam seu praeparatam per ipsam evolutionem ecclesiae charismatica in hierarchicam, incipientem iam in epistolis pastoralibus et in *Actibus Apostolorum* (exaratis, ut ait, eadem fere aetate seu in ultima parte primi saeculi, inter 70 et 100).

Ad rem ipse: “On assiste, à la fin du siècle, au passage du ministère charismatique au ministère institutionnel, à l’effacement de la différence existant, sinon en théorie, du moins en fait, entre les fonctions de l’ordre spirituel et celles de l’ordre administratif et matériel. Ces dernières ont été moins affectées que les autres par l’affaiblissement de l’inspiration pneumatique. Ce sont donc elles qui ont servi de pivot à la transformation qu’a subie la conception des ministères. Dès la fin du 1er siècle, on ne relève plus que des survivances de la grande triade paulinienne: apôtre-prophète-didascalie. Par contre, les fonctions des diacres, des presbytres et des évêques prennent de plus en plus d’importance et tendent à absorber aussi les activités d’ordre spirituel: prédication, enseignement, direction des âmes. . .

“L’exercice d’une fonction doit nécessairement s’accompagner d’une théorie qui justifie l’autorité de ceux qui la remplissent. Dans la première génération [i.e. ante a. 70], c’était sur l’inspiration qu’avait reposé l’autorité de ceux qui exerçaient un ministère, quel qu’il fût. Le principe de continuité voulait aussi que ce fût aussi sur l’inspiration par le Saint-Esprit que reposât l’autorité des ministres dans la seconde génération [i.e. post a. 70 usque ad a. 100], mais une adaptation était nécessaire parce que les phénomènes de pneumatisme s’étaient raréfiés et aussi parce que le besoin de continuité, de fidélité à la tradition, ne pouvait plus s’accommoder de libres initiatives prises par les ministres. L’inspiration devait être contrôlée et canalisée. Il fallait que s’harmonisât dans une théorie du ministère, le principe de spontanéité et de création, d’une part, celui de continuité, de l’autre. Dans les épîtres pastorales, le charisme est transmis par l’imposition des mains de ceux qui le possèdent déjà. Ce rite de l’imposition des mains a eu une très grande importance dans l’ancienne Eglise. Le livre des Actes en parle à plusieurs reprises. Il y voit un monopole des apôtres (voir notamment *Actes* S. 14-25) qui seuls ont le pouvoir de conférer par lui le Saint-Esprit. Ce sont donc eux qui, dépositaires à l’origine du Saint-Esprit et, avec lui, de tous les pouvoirs dans l’Eglise ont, en même temps, le pouvoir de transmettre ce qu’ils ont reçu. La théorie n’est pas encore exprimée d’une manière complète dans les épîtres pastorales, où l’idée que ce sont les apôtres qui ont été les premiers dépositaires des charismes est seulement sous-entendue.

“Elle est exposée d’une manière tout à fait précise dans l’épître de Clément Romain aux Corinthiens. . . Elle expose, sous une forme brève, mais précise et ferme, une théorie du ministère ecclésiastique de laquelle il ressort que les presbytres détiennent un pouvoir qui ne leur vient pas de l’assemblée des fidèles, mais uniquement de Dieu et que les fidèles n’ont pas le droit de le leur retirer. La netteté et la précision avec lesquelles sont présentées ces idées montre qu’elles n’ont pas été improvisées pour les besoins de la cause. C’est une théorie qui devait être courante à Rome. . . Mais ce n’est là que l’un des aspects de la conception ecclésiastique de Clément. Elle en a un autre qui n’est pas moins important. L’autorité des ministères ecclésiastiques ne tient pas seulement à ce qu’ils sont d’institution divine, mais encore de ce que leur établissement a réalisé ce que Dieu avait depuis longtemps établi et révélé. Il s’agit de toute la législation sacerdotale et rituelle de l’Ancien Testament qui, d’après Clément, se rapporte en réalité au ministère et au culte chrétien (ch. 40-41). Dans la première Eglise, il y avait eu des hommes qui, d’une manière tantôt occasionnelle et tantôt suivie, s’étaient sentis appelés et qualifiés par l’Esprit pour exercer certaines activités, mais il n’y avait pas de clergé. Avec Clément apparaît, en toute netteté, l’idée qu’il y a dans l’Eglise

deux groupes, les prêtres et les laïques, aussi distincts et séparés l'un de l'autre qu'ils l'étaient dans l'organisation du culte d'Israël."⁶²

DIDACHE^{TM} (probabiliter circa initium saec. 2), cc. 14 et 15 (cit. in art. 1, p. 233), nonnisi duos gradus ecclesiasticae hierarchiae. fere sicut epistola Clementis Romani, explicite proponit, scilicet *episcopos et diaconos*, nec pariter indicat utrum sub nomine episcoporum intelligendi sint soli simplices presbyteri an etiam proprie dictus episcopus: ceterum, nomen presbyterorum non adhibet ad designandos eosdem viros quos episcopos vocat, secus ac epistola Clementis.

Praeterea, in eodem c. 15 bis nominantur *charismatici*, i.e. prophetae et doctores (quibus ex c. 11 addendi sunt apostoli), et episcopis ac diaconis quoad honorem et ministerium aequiparantur. Illorum ministerium fuisse praecipue extraordinariam ac transeuntem praedicationem verbi divini apparet ex capitibus immediate praecedentibus (c. 10.7; cc. 11-13, supra cit. in pp. 716, 719 sq.), in quibus longior sermo de ipsis habetur. Ibi quidem prophetae dicuntur etiam "eucharistizare" (c. 10. 7: "Prophetis vero permittite gratias agere [ευχαρίστοι]. quantas volunt"), sed, ut iam notavimus supra (pp. 720 sq.), exinde non sequitur eos fuisse necessario sacerdotes, cum potuerint Eucharistiam concelebrare seu offerre more fidelium qui omnes indiscriminatim et ad modum unius dicuntur "eucharistizare" (9. 1, 2, 3, 5; 10. 1. 2. 3. 4, 7; 14. 1), et ceteroquin hoc verbum ibi immediate significat tantum recitationem orationum in gratiarum actionem quae fiebat ante et post "fractionem panis" seu eucharisticum sacrificium.⁶⁴ Nec sacerdotalem aut quomolibet hierarchicum eorum characterem necessario implicant verba: "Ipsi enim sunt summi sacerdotes vestri" (c. 13. 3) vel comparatio cum ministerio episcoporum, et diaconorum, nam ex contextu apparet ea verba solummodo significare prophetas esse assimilandos summis sacerdotibus A.T. quantum ad ius primitiarum a fidelibus offerendarum. idque ratione ipsius laboris praedicationis.⁶⁵ et praefata com-

R *Les premiers temps de l'Église* ("Manuels et précis de théologie." vol. 28, Neuchâtel [1949]) 165 sq., 168-171; cf. 143 sq.

"Cf. bibliographiam allatam in art. 1, pp. 232 sq.

M Ceterum. ut dictum est in art. 1 (p. 234, in nota), adhuc disputatur inter criticos utrum in cc. 9 et 10 agatur de Eucharistia (sicut in c. 14) an de simplici agape Christianorum.

α Unde minus recte scribit *L. Marchai*: "(Les prophètes selon la *Didache*] interviennent . . . dans les fonctions liturgiques, célèbrent l'Eucharistie. Ils improvisent, au lieu de se servir de formules fixées, obligatoires pour les presbytres-épiscopos. l'action de grâce qui se prononce autour de la fraction du pain. . . C'est ce qui leur vaut le titre de grand prêtres. . . Ce terme est nouveau dans le langage chrétien, il signifie que les prophètes et les docteurs sont pour les fidèles ce qu'étaient les grands prêtres pour les Juifs dans l'Ancien Testament; ils sont les chefs religieux, possédant un pouvoir supérieur à celui des *Επίσκοποι*" ("Evêques," *Dictionnaire de la Bible-Supplément* II [Paris 1934] 1322).

paratio intelligitur tantum quoad hoc idem verbi ministerium, ratione cuius, etsi honori et curae fidelium maxime commendarentur (iuxta illud 4. 1: “Fili mi, qui loquitur tibi verbum dei, eius recordaberis nocte ac die, timebis eum sicut dominum”), imo, ob sibi data divina charismata, episcopis ipsis ac diaconis in tali ministerio praestarent, nulla tamen proprie dicta auctoritate pollebant, quin potius in ipso eorum extraordinario ministerio examini et vigilantiae localis ecclesiae, ac ideo residentium episcoporum-presbyterorum, subicerentur (cf. 10. 7; 11-13).

Unde ex hoc documento nulla confirmatio provenit sive theoriae quorundam catholicorum doctorum (*Batiflol, Michiels, Prat, Michel, Marchai*) de itinerant! *hierarchia charisniaticorum*, qui nempe, episcopali caractere insigniti, una cum praefatis localibus episcopis-presbyteris et diaconis, efformaverint triplicem gradum ecclesiasticae hierarchiae donec subinde succederet institutio episcopi residentialis ac monarchici (cf. in pp. 729-732),⁰⁰ sive, et a fortiori, theoriae Protestantium ac Liberalium (*Hatch, Harnack, Réville*) de mere *charismatica constitutione* primitivae ecclesiae, quae paulatim conversa fuerit in proprie dictam hierarchiam per institutionem localium episcoporum, qui, mere oeconomico sive administrativo munere primitus insigniti, gradatim subinde usurpaverint spiritualia iura et officia charismaticorum, seu ministerium liturgiae et praedicationis (cf. in pp. 635-640).

En quomodo *RÉ.VILLE* (quem apte refutat Michiels)⁰⁷ videt confirmationem illius theoriae apud *Didachè*: “L’attribution de la plus haute dignité aux prophètes et les grands avantages qui leur sont assurés par la discipline de la *Didaché* prouvent, jusqu’à l’évidence, la prépondérance des fonctions spirituelles dans les chrétientés syropalestiniennes vers la fin du premier siècle. L’inspiration est encore la source par excellence de l’autorité, comme dans les toutes premières communautés, et l’inspiration ne se transmet pas hiérarchiquement. Elle surgit là où il plaît au Seigneur. Aucun ordre ecclésiastique n’est chargé de conférer des pouvoirs spirituels, ni même juger de la valeur des enseignements. Le contrôle administratif de la vie religieuse n’existe pas. La vieille liberté règne encore. Les communautés sont souveraines et parfaitement indépendantes les unes des autres. Cependant comme l’expérience a prouvé les dangers de l’anarchie, une sorte de règle morale

“Batiffol scribit: “Chaque Église a pour l’administrer des évêques et des diacres, élus par elle, qui doivent être des fidèles éprouvés et désintéressés et auxquels on doit tout respect. Mais pourquoi ce respect et cette soumission? C’est que ces évêques remplissent aussi la fonction des prophètes et des *διδάσκαλοι*. Et la *Didaché* s’étend sur ce ministère des prophètes. . . Si tous ces traits ne sont pas aussi cohérents que notre esprit d’ordre voudrait qu’ils fussent, ils manifestent du moins un état où la hiérarchie naissante des évêques et des diacres, élus par la communauté locale, est encore subordonnée à un personnel itinérant de prophètes, de *διδάσκαλοι*, d’apôtres, que l’esprit pousse où il veut. Et c’est la nouveauté de la *Didaché* de nous instruire de cet état tout primitif que les grandes épîtres paulines ne faisaient qu’indiquer.” {*Etudes d’histoire de théologie positive*, première série [éd. 8, Paris 1926] 250 sq.).

*’ *L’origine de l’épiscopat* (Louvain 1900) 204-209.

tend à prévaloir, dépourvue de tout élément dogmatique; un certain ensemble de dires du Seigneur,' dont l'autorité est acquise, sert de pierre de touche pour l'appréciation des enseignements nouveaux que les missionnaires et les inspirés proposent, et certaines formes liturgiques sanctionnées par l'usage sont recommandées à l'exclusion des autres. Mais c'est à la collectivité de chaque église que ces recommandations sont adressées.

“Evidemment, il n'y a guère de place encore dans une organisation élémentaire de ce genre pour des autorités ecclésiastiques. Aussi la Didaché ne mentionne-t-elle qu'au second rang les évêques et les diacres, et encore justifie-t-elle la considération dont ils doivent jouir par le fait qu'ils peuvent être, eux aussi, appelés à remplir des fonctions spirituelles. . . Les évêques et les diacres sont élus par les fidèles; il n'y a pas de doute à ce sujet. Quoique moins considérés que les prophètes ou les apôtres, ils ne sont pas institués par ceux-ci; ils ne dépendent pas d'eux. Ensuite le caractère strictement local de ces fonctions ressort clairement de la disposition parfaitement ordonnée du document. Le rédacteur ne mentionne les évêques et les diacres que lorsqu'il parle de l'organisation intérieure des communautés. Après s'être occupé des apôtres et des prophètes itinérants, des simples fidèles de passage dans la communauté, il a noté les précautions à prendre à l'égard des coreligionnaires qui viennent du dehors s'établir dans l'église. Cette transition naturelle l'a amené à s'occuper de la vie intérieure de chaque église, des égards que l'on doit avoir pour les prophètes sédentaires, pour les pauvres, de la célébration du culte dominical. . .

*“L'auteur établit . . . une connexion entre la mission des évêques et des diacres, d'une part, et les préceptes qu'ils vient d'énoncer, d'autre part. Pourquoi les fidèles de chaque communauté doivent-ils se choisir des évêques et des diacres? C'est pour que cette discipline des réunions dominicales soit observée, que la Cène et l'eucharistie soient convenablement célébrées, que la confession des péchés et la réconciliation des frères divisés ne soient pas négligées. Comme, par ailleurs, le même document, lorsqu'il traite du baptême et de l'eucharistie, ne spécifie en aucune façon que les évêques aient un rôle spécial dans la célébration de cette cérémonie, mais stipule expressément une sorte de privilège pour les prophètes (x. 7); comme il n'est pas fait la moindre mention des évêques lorsque l'auteur termine la description de la voie qui mène à la vie en insistant sur le devoir de confesser ses péchés dans l'assemblée (« *ἰκκλησία*»), il y a tout lieu de penser qu'ils n'ont pas pour fonction d'accomplir eux-mêmes, à l'exclusion des autres, ces actes religieux. Il n'y a absolument rien dans la Didaché qui trahisse la moindre activité sacerdotale proprement dite; ce sont les prophètes, nous l'avons vu, qui y sont assimilés aux grands prêtres de l'ancienne alliance.*

*“Alors quel peut être le rôle des évêques, sinon un rôle d'intendance pour la réception des offrandes et leur répartition, un rôle de surveillance et en quelque sorte de police, afin que tout se passe convenablement, suivant les règles traditionnelles? Les diacres font le service matériel des assemblées et, sans doute aussi, de l'assistance mutuelle; les évêques sont les censeurs, les contrôleurs pour autant que c'est nécessaire et les administrateurs. Voilà pourquoi il importe qu'ils soient à la fois des hommes de bonne volonté et des hommes désintéressés, capables d'exercer avec douceur et avec mansuétude, sans orgueil et sans prétentions à la tyrannie spirituelle, les fonctions délicates entre toutes de l'arbitrage morale et de la censure, et incapables de se laisser prendre aux séductions de l'argent dans l'exercice de leur fonctions administratives. Nous retrouverons bientôt dans les *Epîtres pastorales* des recommandations analogues. C'est par les défauts les plus redoutés chez ces évêques primitifs que l'on peut juger mieux du genre de tentations auxquelles leurs fonctions les exposaient plus particulièrement et, par cela même, reconstituer en partie la nature de ces fonctions.*

“Mais si, jusqu'ici, cette reconstitution ne diffère pas beaucoup de ce que nous avons déjà dégagé de quelques documents antérieurs, il n'en est plus de même du rapprochement établi par la *Didachè* entre les fonctions administratives des évêques et des diacres et les fonctions toutes spirituelles des prophètes et des *didaskaloi*. *Voilà qui est très important, car c'est peut-être le plus ancien témoignage qui nous reste de l'absorption progressive des fonctions spirituelles de la libre vie religieuse primitive par les dignitaires ecclésiastiques*. Certes, la *Didachè* enseigne encore bien nettement la supériorité du prophète inspiré; néanmoins, pour justifier la déférence quelle réclame en faveur des évêques et des diacres, elle n'hésite pas à les ranger à côté des prophètes et des instructeurs spirituels dans la catégorie des 'honorés' (τετιμημένοι) et à déclarer qu'ils peuvent, eux aussi, rendre à la communauté les services du prophète ou du *didaskalos*.

“Elle trahit en même temps une des causes de changement si important. Il n'y a pas de prophètes partout; malgré tous les avantages de la situation n'est pas prophète qui veut. La *Didachè* dit expressément: 'Si vous n'avez pas de prophète, donnez aux pauvres' (xiii. 4). En d'autres termes, l'exaltation et l'inspiration des premiers temps diminuent: à mesure qu'une certaine tradition se fixe et prétend servir de norme à l'inspiration prophétique, celle-ci se fait plus rare; elle est en quelque sorte hérétique par nature. Comme il faut, néanmoins, que les communautés soient édifiées, c'est aux dignitaires que revient la tâche de suppléer à l'insuffisance des prophètes.

“Ajoutons à celà, — ce que la *Didachè* ne dit pas, mais ce qui ressort de la nature même des choses, — que les fonctions des évêques et des diacres devaient les porter tout naturellement à l'enseignement et à la pratique de l'édification. Les diacres, dans les services multiples qu'ils rendaient aux membres de la communauté, ne pouvaient pas se transformer à chaque instant en prédicateurs de la bonne parole, et les évêques, soit comme surveillants des assemblées, soit comme censeurs désireux d'écarter tout désordre dans l'exécution des décisions communes ou simplement dans de la règle traditionnelle, devaient par une propension naturelle se transformer de régulateurs de l'enseignement en instructeurs proprement dits... La *Didachè* nous fait assister à la première étape de cette transformation dans les petites chrétientés syro-palestiniennes, alors qu'une tradition évangélique et un rituel chrétien élémentaire commencent à se fixer, et l'insistance que met l'auteur à réclamer pour ces évêques et pour ces diacres une place parmi les *ἐκκλησιαστικοί* prouve déjà quel accroissement de dignité leur valut de bonne heure l'accès aux fonctions spirituelles. Les prophètes et les *didaskaloi*, les organes de l'esprit du Seigneur, sont encore les premiers; mais déjà les évêques et les diacres, en tant que gardiens de l'esprit du Seigneur, prennent place à côté d'eux.”⁰⁸

Recentius effervescente iterum controversia de tempore compositionis *Didachè*, quidam eruditi, ut J. A. Robinson,^{TM} J. Mtiilenburg^{TM} II. Connolly,¹ praecipue F. E. Vokes¹² et E. Peterson,¹³ inepte concen-

Les origines de l'épiscopat (Paris 1894) 253-258. Cf. etiam recentiorcm scriptorem M. Gogvel, *L'Eglise primitive* (Paris 1947) 68-70, 141-144; *Les premiers temps de l'Eglise* (Neuchâtel [1949]) 165-168, 173.

⁰⁸ *Barnabas, Hermas and the Didache*, London 1920; “The Didache with Additional Notes by R. H. Connolly,” *Journal of theological studies* XXXV (1934) 113-146, 225-247.

The literary relations of the Epistle of Barnabas and the Teaching of the Twelve Apostles, Marburg 1929.

¹ “The Didache and Montanism,” *Downside review* LV (1937) 339-347.

¹² *The riddle of the Didache: Fact or fiction, heresy or Catholicism?*, London 1938.

¹³ “Über ein Problem der Didache — Überlieferung,” *Rivista d'archeologia Christiana* XXVII (1951) 37-68.

serunt, imo exaggerarunt, charismaticam interpretationem organizationis ecclesiae exhibitae in hoc opere, simul tamen negantes auctoritatem seu veracitatem eius testimonii ac docentes ipsum esse tardiores quandam expositionem status primitivae ecclesiae, *exaratam in ultima parte saec. 2 aut initio saec. 3* (certo posteriorem Epistola Pseudo-Barnabae et *Pastore* Hermae) a quodam montanistico doctore vel saltem intime connexam cum pseudospirituali doctrina *Montanismi'*

G. BARDY, in eandem opinionem non leviter inclinans, eam aliquantulum emollit, docens non satis quidem constare auctorem *Didache* fuisse Montanismo addictum, satis tamen manifeste apparere cum esse pneumaticum quendam virum qui, sub *fictione historicae veritatis*, traducit desiderium proprii idealismi religiosi. Ad rem ipse: “Nous parlons de la *Doctrine des apôtres* avant de rappeler la position prise par Hermas, pour nous conformer à ce qui est encore l'ordre courant. Mais qu'il soit bien entendu que nous ne voulons pas regarder pour autant comme résolus les problèmes de la date et du caractère de la *Doctrine*. En toute hypothèse, ce petit livre, qui fait partie de la littérature apocryphe, *ne représente pas une situation que l'Église ait jamais connue*. Vokes, après Robinson et Muilenburg, a bien montré qu'elle ne pouvait pas être antérieure au pseudo-Barnabé et au *Pasteur* d'Hermas: elle est donc une projection, dans un passé déjà lointain, d'un idéal imaginé par l'écrivain et non pas la traduction d'un état de fait. Quant à dire avec Vokes, qu'elle se rattache à la littérature montaniste et que son auteur était un adepte de la nouvelle prophétie, nous n'oserions pas le faire avec assurance. Pourtant il faut avouer que cette hypothèse est bien séduisante et quelle a en sa faveur de nombreuses vraisemblances. Ajoutons que même imaginaires, les renseignements fournis par la *Doctrine des apôtres* gardent une réelle valeur. Ils témoignent d'un état d'esprit, qui n'est pas seulement celui d'un individu isolé, mais celui de tout un milieu, plus ou moins considérable. Ils expriment une conception de l'Église assez singulière certes, mais d'autant plus curieuse à étudier de près.”⁷⁶

“Il appartient aux vrais prophètes [d'après la *Didachè*] de rendre grâces. (*ὑχαπαρνάν*, par où l'on entend généralement la célébration de l'eucharistie et on leur permettra de le faire aussi longuement qu'ils le voudront. Il leur appartient aussi de faire dresser des tables pour le service des pauvres, à la condition toutefois qu'ils n'en tirent aucun profit. Comme cependant ils méritent leur nourriture, on les entretiendra aux frais de la communauté, s'ils veulent s'y établir à demeure et on leur donnera les prémices de la terre et du bétail, conformément aux prescriptions de la Loi ancienne, car ils sont les grands-prêtres des chrétiens. Ils le sont même tellement que ce sont eux qui pourvoient normalement au service du culte. Ce n'est, semble-t-il, que dans le cas où les communautés ne disposent pas d'un prophète sédentaire qu'elles doivent choisir une hiérarchie régulière, élire ‘des évêques et des diacres dignes du Seigneur, hommes doux, désintéressés, véridiques et éprouvés. Car ils remplissent eux aussi le ministère des prophètes et des docteurs. Il ne faut donc pas les mépriser, mais au contraire leur décerner les honneurs, comme aux prophètes et aux docteurs.’

“Ces dernières prescriptions sont d'une invraisemblance criante, car jamais, même à l'époque apostolique, dans aucune des Églises telles que nous les connais-

⁷⁶ Plures articuli de tota hac quaestione circa tempus compositionis *Didache* editi sunt in *Journal of theological studies* inde ab a. 1912, vol. 13 sqq. Cf. reliquam bibliographiam apud J. Quasten, *Patrology* I (Utrecht 1950) 38 sq.

⁷⁷ *La théologie de l'Église de saint Clément de Rome à saint Irénée* (Paris 1945) 134, in nota.

sons, la direction de la communauté n'a été confiée à des charismatiques. L'importance que leur attribue la *Doctrine des apôtres* est d'autant plus remarquable qu'elle ne correspond pas à un état de fait réel. Elle témoigne d'un regret; elle traduit un idéal; elle caractérise un état d'esprit. Bien qu'elle reconnaisse à la communauté le droit et le devoir de juger, sur la base de la doctrine du Seigneur, la qualité de tout missionnaire et d'examiner les mœurs de l'apôtre et du prophète, elle ne permet pas de renouveler cet examen une fois qu'il est assuré que le prophète parle en esprit: elle l'établit ainsi dans une sphère supérieure où il ne saurait avoir d'autre juge que Dieu."⁷⁶

J. COLSON recentissime similem explicationem, tanquam probabilem seu verisimilem, caute suggessit, dicens testimonium *Didachè* considerari posse, non quidem proprie ut opus montanisticum (ut vult Voices), sed ut circumstantialia aliquod compromissum inter pneumaticam doctrinam montanisticam, quae allicit auctorem aliosque fideles circa finem saec. 2, et hierarchicam doctrinam catholicam, cui auctor nihilominus adherere intendit: "On s'est peut-être étonné, en lisant cette étude, qu'il n'y soit pas fait état de la *Didachè*? C'est qu'en effet la *Didachè* est un écrit que sa date incertaine et discutée ne nous permet pas d'insérer à une place déterminée dans le développement chronologique de la théologie de l'épiscopat. Cette oeuvre reste, pour reprendre le titre même de l'étude que lui a consacré Yokes, une 'énigme.' Enigme quant à la date, énigme quant à la composition. Est-ce une oeuvre archaïque reflétant l'époque post-apostolique? Ou, au contraire, l'oeuvre tardive 'd'un montaniste cherchant à exprimer sa conception de l'Église dans un langage aussi apostolique que possible,' ainsi que le soutient Yokes, pour qui 'la *Didachè* n'est pas autre chose qu'un effort pour écrire, dans la langue des apôtres, les coutumes des montanistes,' 'une description, sous la forme d'un abrégé de la doctrine apostolique, de ce qu'on peut appeler l'élément apostolique du montanisme, et cela en vue de défendre la nouvelle prophétie.' . .

"Il est certain que la lecture de ces chapitres de la *Didachè* [qui décrivent l'organisation hiérarchique de l'Église], comme de ceux d'ailleurs qui ont trait à l'eucharistie et à l'agape, déconcerte. Et l'impression n'est pas nouvelle. J. Armitage Robinson, dont s'inspire Vokes, remarquait déjà, en 1920, l'isolement de la *Didachè* dans la littérature de la primitive Église, dont elle décrit une hiérarchie que nous ne retrouvons nulle part ailleurs décrite de cette manière. . . Aussi pouvons-nous dire avec J. Armitage Robinson: 'Les apôtres, prophètes, didascales sur lesquels ont tant écrit depuis la découverte du livre, m'ont apparu de plus en plus irréels, à mesure que je les ai plus longuement considérés et que je me suis efforcé davantage de leur trouver des parallèles, quelque part que ce fût dans l'Église.' Quant à conclure avec Vokes à un écrit montaniste, la chose n'est peut-être pas aussi évidente qu'il lui paraît. Il est certain que le rôle que la *Didachè* donne aux prophètes est étrange. . . *La Didachè* nous présente les prophètes comme ayant le pouvoir d'ordonner, *an nom d'une révélation de l'Esprit*, 'de dresser une table' pour l'agape ou l'eucharistie, car 'ils sont les grands-prêtres du peuple chrétien.' Et, à ce titre, ils ont droit 'aux prémices de tous les produits,' 'du pressoir et de l'aire, des boeufs et des brebis, du pain, du vin ou de l'huile, de l'argent, des vêtements, de toute sorte de richesse, selon le commandement.' On serait bien tenté de voir là le reflet du traitement dont jouissaient les prophètes montanistes, car, comme le remarque Vokes, 'les prophètes montanistes étaient bien payés et hautement honorés.' . . Cependant, ce culte du prophète est le seul trait qu'on puisse vraiment relever, dans tout le livre, en faveur du montanisme. D'où il serait un peu rapide de conclure, avec Vokes, que la *Didachè* est un écrit montaniste. . .

"Alors, faut-il admettre l'archaïsme du livre et le dater de la fin du Ier siècle où du début du IIe? Ou bien, peut-on considérer la *Didachè*, *non comme un écrit*

⁷⁶ *Ibid.* 135-137.

montatiiste, mais comme un essai de compromis, jail par un catholique, entre la conception montaniste de la hiérarchie et la conception traditionnelle. On comprendrait mieux ce conseil de l'auteur, s'il s'adressait à des fidèles que tente le prophétisme de Montan, et aux yeux de qui l'épiscopat est un peu déconsidéré par le primat donné à l'inspiration: 'Les évêques remplissent eux aussi, près de vous, le ministère des prophètes et des docteurs. Donc ne les méprisez pas. . .' Ce serait *un argument de circonstance*, donné en période de crise, pour revaloriser l'épiscopat auprès de fidèles ébranlés par la propagande hérétique. Ce serait, en même temps, une tentative de conciliation entre les deux doctrines — ce qui expliquerait le rôle donné aux prophètes — par un orthodoxe qu'attire la doctrine montaniste, mais qui veut rester fidèle à l'Eglise. D'où un archaïsme artificiel pour étayer, par la tradition apostolique, sa thèse conciliatrice que l'Eglise admit.

"Les 'apôtres' de la Didachè sont, en effet, une réminiscence évidente du vocabulaire paulinien. S'il est enjoint à ces ministres de ne pas séjourner plus de deux jours, c'est à cause du grand nombre de charlatans qui, par suite de la faveur dont jouissaient les itinérants à l'époque montaniste, exploitaient la crédulité des fidèles. L'auteur met ces derniers en garde également contre les faux prophètes. Le 'ministère' des prophètes et didascales (*λειτονρ-γλαν των προφητών και διδασκάλων*) nous réfère visiblement au chapitre xm des Actes des Apôtres, où il est question des prophètes-didascales de l'Eglise d'Antioche, qui étaient des 'inspirés' investis d'une fonction liturgique et administrative (*λατουργούντων δε αυτών τώ κυρίω*), et correspondaient aux presbytres de Jérusalem. Le recrutement de la hiérarchie semble bien, en effet, s'être fait, primitivement, soit parmi les 'anciens' qui possédaient la Tradition pour avoir connu les apôtres, — d'où le titre de presbytres qui en désignait les représentants, — soit, surtout, dans les communautés de fraîche date où ne se trouvait aucun 'ancien,' parmi les inspirés, *les charismes étant considérés comme un choix de l'Esprit-Saint lui-même*. Témoins ces prophètes-didascales d'Antioche. Témoin encore saint Ignace d'Antioche, le grand mystique. Et Polycarpe lui-même, s'il est le 'presbytre apostolique' dont parle saint Irénée, est également 'didascale, apôtre et prophète' en même temps 'qu'évêque de l'Eglise de Smyrne' (cf. *Martyrium Polycarpi* 16). Quant aux qualités réclamées des 'épiscopos' et des diacres par la Didachè. c'est là. incontestablement, un décalque du chapitre III de la Ire épître à Timothée, où saint Paul trace à son disciple le portrait des 'épiscopos' et des diacres.

"Dans ces conditions, la Didachè pourrait n'être que la traduction, en langage apostolique, d'une situation contemporaine du montanisme, où les termes d'apôtre et de prophète seraient appliqués à des inspirés itinérants revêtus de l'épiscopat ou de la prêtrise. Par suite du regain de faveur dont jouissaient alors les inspirés, le fait d'être favorisé d'un charisme prophétique était jugé comme une désignation de l'Esprit-Saint pour une fonction hiérarchique. L'usage n'était pas nouveau, et la *Didachè*, dans un langage archaïsant, s'essaie à le rétablir ou à le justifier. Cependant, il est bien difficile de faire état d'un ouvrage aussi isolé dans la littérature ecclésiastique et aussi énigmatique pour retrouver, d'une manière précise et certaine, le stade historique que peut refléter la *Didachè* du développement de la théologie de l'épiscopat." "

IGNATIUS ANTIOCHENUS (t circa 107) in suis *Epistolis* relatis in art. 1 (pp. 236-240)^{7s} primus inter Patres apostolicos

" *L'évêque dans les communautés primitives* ("Unam Sanctam," n. 21. Paris 1951) 125-131. Quidquid sit de hac Colson explicatione, cui nec ipse fidet, exaggerata plane videtur prudentia quae, ob paucorum recentiorum dubium vel fluctuationem de orthodoxa indole *Didachè*, eum movet ad hoc opus eliminandum a sua consideratione de evolutione theologiae episcopatus in primitiva Ecclesia.

" Cf. etiam bibliographiam ibidem adductam.

explicite et signanter refert tres gradus ecclesiasticae hierarchiae. i.e. episcopum, presbyteros et diaconos, et quidem in sensu technico iuxta quem duo priores ad invicem perfecte distinguuntur et primus signat plenam rationem episcopi monarchic! ac residentialis, seu praelati iure proprio ac pleno regentis determinatam ecclesiam, cum subordinate quodam concilio presbyterorum et ministerial! classe diaconorum. Sic prima vice in ecclesiastica litteratura vox "episcopus" apparet determinata in suo sensu technico ac dissipatur partialis saltem synonymia duarum vocum "episcopus"⁷¹ et "presbyter," quae ceteroquin adhuc perseveravit in Occidente usque ad Irenaeum circa finem eiusdem saeculi secundi.

Ignatius testatur existentiam praefatae organizationis, saltem in Syria et in Asia Minori circa initium saec. 2; nam, praeterquam in propria ecclesia Antiochena sive Syriaca quam regit ut episcopus, eam organizationem ostendit in praecipuis Asiae ecclesiis quibus epistolas scribit, scilicet Ephesina, Magnesiana, Tralliana, Philadelphienne et Smyrnense, earum quoque episcopos proprio nomine appellans (Onesimum, ep. Ephesimum, *Eph.* 1.3; Damam, ep. Magnesianum, *Magnes.* 2; Polibium, ep. Trallianum, *Trail.* 1. 1; Polycarpum, ep. Smyrnensem, *Magnes.* 15 et *Polyc.*, inscriptio; episcopum tamen Philadelphiensem refert sed non nominat; episcopum vero Romanum nec nominat nec refert; semetipsum episcopum Syriae appellat. *Rom.* 2.2; 9. 1; *Smyrn.* 11. 1).

Praeterea, in duabus sequentibus affirmationibus Ignatius videtur testari vel suggerere existentiam eiusdem aut similis organizationis in tota Ecclesia: *Trail.* 3. 1, loquens de episcopo, presbyteris et diaconis, absolute pronuntiat: "Sine his ecclesia non vocatur" et *Eph.* 3. 2, affirmans episcopos esse constitutos κατὰ τὰ κέρατα (secundum limites), probabiliter significat eos esse constitutos per varios limites terrae seu usque ad extremas partes terrae. Ita inter alios interpretantur Funk qui vertit: "Episcopi, per tractus terrae constituti," addens in nota: "i.e. in partibus extremis vel in toto mundo," Camelot: "Les évêques, établis jusqu'aux extrémités de la terre,"⁸⁰ J. A. Kleist: "The bishops appointed throughout the vast, wide earth,"⁸¹ et G. Dix: "The bishops who are established in the farthest parts of the earth."

** Apud Ignatium nomen ἐπίσκοπο occurrit ultra 50 vicibus, substantivum ἐπισκοπῇ semel, verbum ἐπισκοπεῖ» bis. Ut diximus supra (p. 701) in Scriptura N.T. prima vox occurrit tantum quinquies, secunda quater vel quinquies, tertia bis.

⁷¹ *Ignace d'Antioche, Polycarpe de Smyrne* ("Sources Chrétiennes," vol. 10, éd. 2, Paris 1951) 50, 71.

⁸⁰ *The Epistles of St. Clement of Rome and St. Ignatius of Antioch* ("Ancient Christian Writers," vol. 1, Westminster, Md. 1946) 61, 121.

⁸¹ "The ministry in the early Church," *The apostolic ministry* (prepared under the direction of K. E. Kirk, London 1947) 253.

Huic tamen interpretationi quidam refragantur; ita Michiels, scribens: “On considère assez généralement l'apposition, *οὐ κατὰ τὰ -répara ἀπὸ τῶν ἐπισκοπῶν* après *οὐ ἐπισκοποῖ*, comme une affirmation explicite de l'existence de l'épiscopat à travers toute l'Église ‘jusqu'aux limites de la terre.’ Mais nous ne pouvons nous convaincre de l'exactitude de cette interprétation. Non certes que nous croyons que ‘l'idée de l'universalité de l'épiscopat, répandu jusqu'aux limites du monde, soit tout à fait en dehors de l'horizon d'Ignace’ (Réville, *o.c.*, p. 494, n.), mais tout simplement parce que les paroles d'Ignace ne disent pas la chose. La locution *κατὰ τὰ πρῶτα* signifie ‘selon les bornes,’ ‘suivant les limites’ et nullement ‘jusqu'aux limites’; il faudrait dans ce cas la préposition *ἕως* ou *ἄχρι*. Quoique *τὰ -répara* puisse, au sens absolu signifier ‘les limites du monde,’ en sous-entendant *τῆς γῆς*, ici il n'y a aucune raison de lui attribuer ce sens. L'article défini *τὰ -répara* est l'indice d'un sens déterminé, ce sont ‘les limites’ de chaque diocèse. Ce sens est encore réclamé par le participe *ὁρισθέντες* = *bornés, fixes, définis, séparés* par des limites. — Pour ce qui concerne l'universalité de l'épiscopat, bien qu'Ignace ne nous renseigne directement que sur les sièges épiscopaux d'Antioche et des villes d'Asie Mineure, en vertu de son fameux principe: ‘En dehors de l'évêque, des prêtres et des diacres, pas d'Église’. nous pouvons le regarder comme un témoin de la présence des évêques dans toute l'Église, quel que soit du reste le nombre des sièges épiscopaux.”⁸³

Quoad Ecclesiam Romanam Ignatius in sua epistola nec episcopum nec presbyteros nec diaconos commemorat, sed iugiter impersonaliter loquitur de tota illa ecclesia et ad totam illam ecclesiam, et tamen ex antiquiori ipsa epistola Clementis Romani ad Corinthios scimus etiam Romae adfuisse presbyteros et diaconos, cum Clemens asserat eos fuisse ab apostolis vel ex eorum ordinatione constitutos generaliter in variis ecclesiis et aliunde ex paulo posterioribus fontibus scimus ipsum Clementem fuisse verum episcopum Ecclesiae Romanae (cf. supra p. 795), quidquid ceteroquin sit de modo minus vel magis monarchico quo ipse potuerit regere hanc suam ecclesiam, utrum nempe prorsus singulariter, ut videntur egisse episcopi Asiae de quibus est sermo in epistolis Ignatianis, an cum immediato et auctoritativo concursu suorum presbyterorum.⁸⁴

* *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) -400, in nota.

“Hoc alterum suggerit *Camelot* scribens: “On sait que le développement dont nous venons de rappeler les lignes schématiques [i.e. organizatio ecclesiarum Asiae iuxta epistolas Ignatii] ne s'est pas opéré d'un seul coup ni partout en même temps. La situation particulière de l'Église d'Alexandrie est bien connue. A l'époque même de Saint Ignace, quand Saint Polycarpe, avec les presbytres qui l'entourent, écrit à l'Église de Philippi en Macédoine, sa lettre ne fait aucune allusion à un évêque. Et la lettre même d'Ignace à l'Église de Rome ne fait pas mention de l'évêque de cette communauté, alors qu'il a

Apud Ignatium, sicut apud Clementem Romanum (cf. supra, p. 797) nullum invenitur vestigium sic dictorum charismaticorum, et multo minus alicuius hierarchiae charismaticae, quamvis ceteroquin uterque existentiam charismatum bene noverit, imo ea possidere et sub eorum influxu se loqui satis suggestive significet (cf. *Epist. Clementis Romani* 38. 1 sq.; 63. 2; Ignatium, *Philad.* 7. 1 sq.; *Trail.* 4. 1; 5. 2; *Rom.* 7. 1; *Eph.* 20. 2).⁸⁰ Quidam protestantes, ut H. Monnier⁸⁰ id explicant per absorptionem “liberae inspirationis,” qua regebatur primitiva ecclesia, in ipsam recenter constitutam hierarchiam.

Praefati tres gradus (episcopus, presbyteri et diaconi) frequentissime simul aut in eodem immediato contextu nominantur, i.e. in sequentibus quatuordecim locis: *Eph.* 2. 1-2; *Magn.* 2; 6. 1; 13. 1; *Trail.* 2. 2-3; 3. 1; 7. 2; *Philad.*, inscriptio; 4; 7. 1; 10. 2; *Smyrn.* 8. 1; 12. 2; *Polyc.* 6. 1. Pluries nominantur simul soli episcopus et presbyteri: *Eph.* 2. 2; 4. 1; 20. 2; *Magn.* 3. 1; 6. 2; 7. 1; *Trail.* 12.2; 13. 2. Saepe presbyteri appellantur colectivo nomine “presbyterium”: *Eph.* 2. 2; 4. 1; *Magn.* 2; 13. 1; *Trail.* 2. 2; 7. 2; 13. 2; *Philad.* 4; 7. 1; *Smyrn.* 8. 1; 12.2.

Episcopus describitur⁸⁷ primo ut *principium auctoritatis*, prout abunde patet ex locis citatis in art. 1 (p. 241, ubi de vera hierarchia iuxta Ignatium), qui omnes resumuntur in verbis *Trail.* 2. 1: “Episcopo subiecti sitis ut lesu Christo” et *Eph.* 6. 1: “Manifestum igitur est, quod episcopum respicere oporteat ut ipsum Dominum.” Secundo, ac peculiariter et insister, ut *principium unitatis*: *Trail.* 7. 1-2; *Eph.* 4. 1; 5. 1-2: “Quanto vos beatiores iudico, qui ita [episcopo] estis coniuncti, sicut ecclesia lesu Christo et sicut Iesus Christus Patri, ut omnia per unitatem consentiant”; ceterum idem

nommé Onésime à Ephèse, Damas à Magnesie, Polibios à Tralles, Polycarpe à Smyrne, et que sans le nommer il a parlé de l'évêque de Philadelphie. On dira peut-être que cet argument *a silentio* ne prouve rien, et que l'évêque de Rome pouvait être personnellement inconnu d'Ignace, qui s'adresse dès lors collectivement à l'Eglise qui préside dans la région des Romains. On remarquera cependant que quinze ou vingt ans plus tôt la lettre de Clément de Rome, malgré la si forte personnalité de son auteur, est anonyme, et se présente comme une lettre de l'Eglise de Rome à l'Eglise de Corinthe, témoignage d'un temps où l'évêque n'exerçait son autorité qu'avec le concours des presbytres ou évêques, qui formait avec lui la tête de l'Eglise. Et la situation était la même à Corinthe. Dans cette question qui reste très controversée, il n'y a aucune difficulté à constater cette diversité entre les Eglises, ni à reconnaître que si l'épiscopat monarchique n'apparaît pas encore partout au début du IIe siècle, il n'est cependant pas une nouveauté dans les Eglises où on le voit solidement établi” (*Ignace d'Antioche, Polycarpe de Smyrne* (“Sources chrétiennes,” vol. 10, éd. 2, Paris 1951] 47 sq.).

“ Cf. G. Bardy, *La théologie de l'Eglise de Saint Clément de Rome à Saint Irénée* (“Unam Sanctam,” vol. 13, Paris 1945) 128-130; “L'inspiration des Pères de l'Eglise,” *Recherches de science religieuse* XL (1952) 7-26.

“La notion de l'apostolat des origines à Irénée (1903) 374.

’ Cf. J. Colson, *L'évêque dans les communautés primitives* (“Unam Sanctam,” vol. 21, Paris 1951) 93-106.

exprimitur uno vel alio modo in multis aliis textibus, cum unitas ecclesiastica sit veluti “idea-mater” totius theologiae Ignatianae et illius inculcatio sit praecipuus scopus epistolarum ipsius,” iuxta illud *Polyc.* 1. 2: “Unitatis curam habe, qua nihil melius.” Tertio, ut *principium firmitatis fidei*: *Eph.* 4. 1; *Trail.* 7. 1; *Polyc.* 1. 2; 3. 1; 5. 1; *Magn.* 13. 1: “Studete igitur confirmari in doctrinis Domini et apostolorum, ut omnia, quae facitis, prospere vobis succedant . . . cum dignissimo episcopo vestro.” Quarto, ut *principium sanctificationis*: *Eph.* 2. 2; *Philad.* 8. 1; *Smyrn.* 8. 2; 9. 1; *Trail.* 7. 2: “Qui intra altare est, mundus est; qui vero extra altare, non est mundus; hoc est, qui sine episcopo et presbyterio et diaconis quidquam agit, is non est mundus in conscientia.” Quinto, ut *principium cultus*, ut patet ex pluribus locis citatis in art. 1 (p. 242, ubi de sacerdotali hierarchia iuxta Ignatium), qui omnes resumí possunt in verbis *Philad.* 4: “Unum altare, sicut unus episcopus.” Sexto, ut *principium Christianitatis*, quatenus episcopus repraesentat Ecclesiam, veluti symbolum et incarnatio Christianae societatis: *Eph.* 1.3; 5. 2; *Trail.* 1.1; *Magn.* 4; *Philad.* 3. 2; *Smyrn.* 8. 2: “Ubi comparuerit episcopus, ibi et multitudo sit. quemadmodum ubi fuerit Christus Iesus, ibi catholica est ecclesia”: *Trail.* 3. 1: “Sine his [i.e. episcopo, presbyteris et diaconis] Ecclesia non vocatur.”

Quae omnia perstringi possunt tribus his principiis: *Smyrn.* 8. 1: “Separatim ab episcopo nemo quidquam faciat eorum, quae ad Ecclesiam spectant”; *Magn.* 6. 1: “In concordia Dei omnia peragere studeatis, episcopo praesidente loco Dei”; *Eph.* 6. 1: “Episcopum respicere oportet ut ipsum Deum.” Notabilis autem est haec episcopi comparatio cum Deo, quae saepissime recurrit, pro ratiocinii quidem opportunitate modificato termino comparisonis, qui est vel Deus absque determinatione {*Eph.* 6. 1; *Magn.* 2; 6. 1; *Trail.* 13. 2; *Rom.* 9. 1; *Philad.* 8. 1; *Polyc.*, inscriptio; 4. 1; 6. 1), vel ipse Christus {*Eph.* 5. 1; *Trail.* 2. 1; 7. 1; 12. 2; *Rom.* 9. 1; *Smyrn.* 8. 2; *Polyc.*, inscriptio), vel peculiariter Pater (*Magn.* 3. 1-2; 7. 1; 13. 2; *Trail.* 3. 1: “Episcopus est typus Patris”; 12. 2; *Smyrn.* 8. 1). Ea comparatio eousque urgetur ut ipsi Deo tribuatur nomen episcopi: *Magn.* 3. 1-2 Pater dicitur “omnium episcopus” et “episcopus invisibilis” (idem conceptus subintelligitur in *Eph.* 1. 3 ubi Onesimus dicitur “Vester in carne episcopus”), *Polyc.* 8. 3 agitur de “Dei episcopatu.” *ibid*, in inscriptione epistolae Pater et Christus vocantur “episcopus” ipsius episcopi Polycarpi, *Rom.* 9. 1 Christus aequivalenter dicitur episcopus (“Solus Iesus Christus illam [ecclesiam] vice episcopi reget”), Deus vero pastor (“Mei loco Deo pastore utitur”).

“Cf. Colson, *ibid.* 91 sq.

Presbyteri quoque describuntur tanquam *hierarchae*, seu habentes veram auctoritatem. Ipsi sunt “senatus episcopi” {*Magn.* 6. 1), “spiritualis corona episcopi” {*ibid.* 13. 1), imo “senatus Dei et concilium apostolorum” {*Trail.* 3. 1; cf. *Philad.* 5. 1, ubi, conversa comparatione, ipsi apostoli vicissim dicuntur “Ecclesiae presbyterium”). Vocantur etiam “praesidentes,” sicut episcopus, et quidem “loco senatus apostolici,” *Magn.* 6. 1-2: “Omnia peragere studeatis, episcopo praesidente [προκαθίστημι] loco Dei et praesbyteris loco senatus apostolici. . . Uniamini episcopo et praesidentibus [προκαθίστημι].” Oportet fideles esse unitos presbyteris {*ibid.*; *Philad.*, inscriptio), nec quidquam faciendum est sine ipsis et episcopo in his quae Ecclesiam spectant {*Magn.* 7. 1), nam “sine his Ecclesia non vocatur” {*Trail.* 3. 1) et “qui sine episcopo et presbyterio et diaconis quidquam agit, is non est mundus in conscientia” {*ibid.* 7. 2). Non solum episcopo sed etiam presbyteris debetur oboedientia et subiectio, *Eph.* 2. 2: “In oboedientia una . . . subiecti episcopo et presbyterio,” 20. 2: “Ut oboediatis episcopo et presbyterio mente indivulsa, frangentes panem unum,” *Magn.* 2: “Subditus episcopo ut benignitati Dei et presbyterio ut legi Iesu Christi,” *Trail.* 2. 2: “Necessarium itaque est . . . , ut sine episcopo nihil agatis, sed et presbyterio et diaconis subditi sitis ut apostolis Iesu Christi,” 13. 1: “Subiecti episcopo ut Dei praecepto, similiter et presbyterio,” *Philad.* 7. 1: “Loquebar . . . Dei voce: Episcopo oboedite et presbyterio et diaconis,” *Smyrn.* 8. 1: “Omnes episcopo obtemperate, ut Iesus Christus Patri, et presbyterio ut apostolis; diaconos autem revereamini ut dei mandatum,” *Polyc.* 6. 1: “Subditi . . . episcopo, presbyteris, diaconis.”

Nihilominus presbyteri exhibentur ut *inferiores episcopo* eique subiecti, ita ut non meram moralem unionem illi praestare debeant, ut inepte interpretatur J. Réville (cf. infra, p. 815), sed proprie dictam submissionem et oboedientiam. Etenim: Solus episcopus describitur ut principium unitatis Ecclesiae ac veluti incarnatio ipsius Ecclesiae (cf. supra, p. 808). Cum agitur de hierarchia, episcopus semper primo loco nominatur. Presbyteri non sunt nisi quaedam appendix episcopalis potestatis, seu “senatus episcopi” {*Magn.* 6. 1) et “corona episcopi” {*ibid.* 13. 1). Episcopus “praesidet loco Dei” dum presbyteri “loco senatus apostolici” {*ibid.* 6. 1; dum presbyteri fere semper assimilantur apostolis, episcopus assimilatur Christo, vel Deo, vel Patri: *Magn.* 6. 1; *Trail.* 3. 1; *Smyrn.* 8. 1; semel, *Magn.* 2, presbyteri assimilantur Christo vel potius legi Christi et tunc episcopus assimilatur Deo). Presbyteri efficacitatem derivant ex sua unione cum episcopo, quatenus “coaptantur episcopo, ut chordae citarae” {*Eph.* 4. 1). Non solum

episcopo sed etiam presbyteris debetur oboedientia et subiectio (*Trail* 2. 2; 13. 1), quod quidem ostendit eorum inferioritatem respectu episcopi. Non solum fideles sed etiam “et praecipue presbyteri [debent] recreare episcopum” (*Trail*. 12. 2). Presbyteri debent sententiae episcopi adhaerere eique reverentiam et oboedientiam ostendere ad exemplum ceterorum, *Eph.* 4. 1: “Decet vos in episcopi sententiam concurrere. . . Nam memorabile vestrum presbyterium, dignum Deo. ita coaptatum est episcopo, ut cordae citarae,” *Magn.* 3. 1: “Vos decet . . . impertiri [episcopo] . . . reverentiam, quemadmodum cognovi et sanctos presbyteros non abuti iuvenili eius conditione conspicua, sed ut prudentes in Deo cedere ei.” Presbyteri nequeunt nisi de licentia episcopi baptizare aut Eucharistiam celebrare, *Smyrn.* 8. 1-2: “Valida Eucharistia habeatur illa, quae sub episcopo peragitur vel sub eo, cui ipse concesserit. . . Non licet sine episcopo neque baptizare neque agapen celebrare.”⁸⁹

Ad *cultum* quod attinet, etiam presbyteri, praeter et post episcopum, connectuntur cum altari (*Philad.* 4 et *Trail.* 7. 2; cf. in art. 1. p. 243), necnon cum celebratione Eucharistiae, *Eph.* 20. 2: “Ut oboediatis episcopo et presbyterio mente indivulsa, frangentes panem unum.” *Philad.* 4: “Studeatis una Eucharistia uti; una enim est caro Domini nostri Iesu Christi et unus calix in unitatem sanguinis ipsius, unum altare, sicut unus episcopus cum presbyterio et diaconis,” *Smyrn.* 8. 1-2 nuper cit., qui locus intelligendus est de concessione celebrandi Eucharistiam et baptizandi facta presbyteris, quippe qui. in omnibus quae Ecclesiam spectant, secundum locum post episcopum obtinere ostenduntur.

Diaconi pariter ad ecclesiasticam *hierarchiam* pertinent, ut patet ex constanti eorum aggregatione episcopis et presbyteris in supradictis istorum attributis. Oportet scilicet ut fideles sint “uniti cum episcopo et presbyteris eius et diaconis” (*Philad.*, inscriptio), nam “sine his Ecclesia non vocatur” (*Trail.* 3. 1) et “qui sine episcopo et presbyterio et diaconis quidquam agit, is non est mundus in conscientia” (*ibid.*

⁸⁹Ad hunc textum ingeniose notat *Tixeront*: “Il est remarquable qu’Ignace, qui ne veut pas que les prêtres baptisent ou consacrent sans l’autorisation de l’évêque, n’ajoute pas qu’ils ne doivent pas non plus, sans cette autorisation, imposer les mains pour l’ordination et faire d’autres prêtres, diacres ou évêques. Pourquoi? Sans doute parce que ne reconnaissant pas à ces prêtres le pouvoir de conférer l’ordination, toute recommandation à ce sujet lui semblait inutile; car, d’ailleurs, il était bien plus important, pour éviter les schismes, qu’ils s’abstinissent d’ordonner — s’ils pouvaient le faire — qu’il n’était important qu’il s’abstinissent de baptiser ou de célébrer sans y être autorisés. Xutant dire que les prêtres que saint Ignace avait en vue n’étaient que des prêtres du second ordre, incapables de communiquer le sacerdoce. Le presbytérat simple remonte sûrement au début du IIe siècle” (*L’ordre et les ordinations* lcd. 2, Paris 19251 74 sq.).

7. 2). Ipsis debetur reverentia, oboedientia et subiectio, ut ministris Christi et mandatariis Dei, *Trail.* 3. 1: “Cuncti similiter reveantur diaconos ut Iesum Christum, sicut et episcopum, qui est typus Patris, presbyteros autem ut senatum Dei et concilium apostolorum,” *Philad.* 7. 1: “Episcopo oboedite et presbyterio et diaconis,” *Polyc.* 6. 1: “Subditi episcopo, presbyteris, diaconis,” *Smyrn.* 8. 1: “Omnes episcopo obtemperate, ut Iesus Christus Patri, et presbyterio ut apostolis; diaconos autem reveamini ut Dei mandatum,” *Magn.* 6. 1: “Hortor, ut in concordia Dei omnia peragere studeatis, episcopo praesidente loco Dei et presbyteris loco senatus apostolici, et diaconis mihi suavissimis concreditum habentibus ministerium Iesu Christi.”

Nihilominus diaconi sunt *inferiores* ac subiecti tum episcopo tum presbyteris, ut patet ex toto contextu. Etenim: Saepe simul referuntur soli episcopus et presbyteri, diaconi vero omittuntur tanquam minoris momenti (*Eph.* 2. 2; 4. 1; 20. 2; *Magn.* 3. 1; 6. 2; 7. 1; *Trail.* 12.2; 13. 2). Cum omnes tres gradus referuntur, diaconi in ultimo loco iugiter collocantur. Nunquam ipsi comparantur apostolis sicut presbyteri; dicuntur quidem “Dei mandatum” (*Smyrn.* 8. 1) et comparantur Christo (*Trail.* 3. 1), sed sub generaliiori quodam conceptu reverentiae potiusquam oboedientiae. Eorum officium potius ut ministeriale, ac ideo aliis subordinatum, exhibetur, *Magn.* 6. 1: “Episcopo praesidente, presbyteris loco senatus apostolici, diaconis habentibus ministerium”, *Trail.* 2. 2-3: “Sine episcopo nihil agatis, presbyteris subditi sitis. . . Oportet autem et diaconos, qui sunt ministri mysteriorum Iesu Christi, onnimodo omnibus placere”. Praeterea, etiam explicite diaconorum inferioritatem et subiectionem Ignatius significat cum, veluti exemplificando, loquitur de “conservo meo Zotione diacono, quo utinam fruar, quia subditus est episcopo ut benignitati Dei et presbyterio ut legi Iesu Christi” (*Magn.* 2).

Ad *cultum* quod attinet, diaconi generaliter dicuntur “habere ministerium Iesu Christi” (*Magn.* 6. 1) et “esse ministros mysteriorum Iesu Christi” (*Trail.* 2. 3), et, ad expellendam falsam interpretationem de indole huius ministerii, emphatice additur: “Non enim ciborum et potuum diaconi sunt, sed Ecclesiae Dei ministri” (*ibid.*).⁰⁰ Praeterea etiam diaconi, praeter episcopum et presbyteros, connectuntur cum altari et cum Eucharistia, *Trail.* 7. 2: “Qui intra altare est. mundus est; qui vero extra altare est, non est mundus; hoc est, qui sine episcopo et presbyterio et diaconis quidpiam agit, is non est mundus in conscientia,” *Philad.* 4: “Studeatis igitur una Eucharistia uti; una enim est caro Domini nostri Iesu Christi et unus calix in unitatem

sanguinis ipsius, unum altare, sicut unus episcopus cum presbyterio et diaconis.”

Divina origo trium graduum hierarchiae apparet ex ipso modo quo ipsi describuntur et divina dignitate qua insigniti dicuntur; praecipue ad rem faciunt, *Trail.* 3. 1: “Sine his Ecclesia non vocatur” (i.e. sine episcopis, presbyteris et diaconis, Ecclesia a Christo instituta nequidem concipi potest), et *Philad.*, inscriptio: “Maxime si uniti sunt cum episcopo et presbyteris eius et diaconis iuxta sententiam Christi designatis, quos secundum propriam voluntatem suam firmavit in stabilitate per sanctum suum spiritum” (cf. in art. 1, p. 244).

Vim huius testimonii de existentia ecclesiasticae ac divinae hierarchiae, necnon monarchic! ipsius episcopatus, infirmare conantur *Modernistae et Liberales*, quatenus uno vel alio modo *Ignatium Antiochenum habent ut novatorem*. Satis erit tres inter alias seligere explicationes, quarum arbitraria indoles ex ipsa naper exhibita textuum explicatione non difficile detegitur.

J. TURMEL modernista, negata ipsa authenticitate epistolarum quas refert ad medium saec. 2 (cf. art. 1, p. 236), agnoscit in eis agi de vero ac pleno episcopo monarchico, addens ibi prima vice talem institutionem apparere atque ipsum Pseudo-Ignatium eam creasse, eo fine ut contra invadentes haereses servaret integritatem et unitatem Ecclesiae, concorditer cum divina voluntate, et hoc sensu eam tanquam divinae originis declarasse, quamvis conscius esset de recenti eius origine.

“C'est dans les lettres d'Ignace d'Antioche que, pour la première fois, les dénominations d'évêques et de prêtres cessent d'être synonymes. . . A Rome et à Corinthe [selon la lettre de Clément Romain] il y avait plusieurs prêtres, il y avait aussi plusieurs évêques parce que les termes d'évêques et de prêtres étaient alors synonymes. Les prêtres du clergé de Rome tout comme les prêtres du clergé de Corinthe étaient évêques. C'est cet état de choses qui disparaît dans les lettres d'Ignace d'Antioche. C'est dans ces lettres que, pour la première fois, on voit dans chaque église un évêque unique entouré de prêtres qui sont ses conseillers, qui forment sa couronne mais qui ne possèdent pas son autorité. C'est là que, *pour la première fois, apparaît l'épiscopat détenu par un seul homme, l'épiscopat monarchique*. Comment cela s'est-il fait? Cela a été amené par une situation devant laquelle il faut nous arrêter. . .

“Cc qui préoccupe Ignace, ce qui l'obsède, c'est l'hérésie, il ne cesse de dénoncer aux fidèles l'hérésie et de les mettre en garde contre elle. . . On voit [par les différents passages de ses lettres] que l'hérésie est le cauchemar d'Ignace. Mais nos textes qui nous fournissent ce renseignement nous donnent encore un autre. Il nous apprennent qu'Ignace, non content de dénoncer l'hérésie, a de plus élevé un rempart contre elle. Ce rempart c'est l'évêque. . . Protégés par l'évêque les fidèles n'ont rien à craindre de l'hérésie. A une condition pourtant, c'est qu'ils suivent en tout et partout l'évêque et qu'ils ne fassent rien sans lui. . . Un dictateur qui est chargé de prémunir contre l'hérésie la communauté confiée à ses soins; qui remplit sa tâche en gouvernant cette communauté avec des pouvoirs absolus; qui est entouré de prêtres destinés à l'assister, à le soutenir sans pourtant partager son autorité dont il est l'unique détenteur: tel est l'évêque d'Ignace. . . Ignace ne nous cache pas que cet évêque dictateur a fait tout récemment son apparition (*Ma.* 3. 1 ‘sans se prévaloir de ce que sa charge est récente’). En réalité *c'est Ignace lui-même qui a créé ce personnage*. Il l'a créé pour fermer les communautés chrétiennes à l'hérésie qui autrement allait les inonder; autant dire

qu'il l'a créé pour accomplir la volonté divine qui veut que l'hérésie soit arrêtée. Pour ce motif l'évêque dictateur est d'origine divine bien qu'il ait fait tout récemment son apparition."⁰¹

J. RÉVILLE, scriptor liberalis, agnita ac propugnata contra Renan et alios authenticitate epistolarum Ignatii, earum testimonium dupliciter infirmare conatur. Primo nempe ait tale testimonium non respondere historicae realitati sed esse *fructum imaginationis ac phanatici desiderii ipsius Ignatii*, qui auspicatur ampliorem corroborationem iurium iam existentis hierarchiae et adventum cuiusdam ecclesiasticae autocratiae, tanquam universale remedium malorum Ecclesiae; secundo, talis exaggerata iurium vindicatio non tam respicit ipsum episcopum quam totum collegium presbyterale prout de facto constitutum inveniebatur in variis ecclesiis, ita ut presbyteri epistolarum Ignatii nequaquam concipiantur ut proprie subiecti episcopo tanquam superiori sed tantum ut morali concordia ei adherentes, *nec ulla proinde in illis epistolis proponatur episcopalis auctoritas aut monarchies episcopatus*.

“[La] première charte de l'épiscopat nous a été conservée dans les *Epîtres d'Ignace d'Antioche*. . .

“Les billets envoyés hâtivement par Ignace au cours de sa déportation sont les improvisations d'un exalté, plus remarquable par son zèle que par son intelligence et doué d'imagination plus que de raison. Les paroles n'ont pas la même valeur sous sa plume que sous celle de ses contemporains d'esprit plus posé [tel Clément de Rome]. . . [Il importe] de ne jamais perdre de vue le caractère de l'auteur pour apprécier son témoignage d'une façon équitable. Justement parce qu' Ignace est passionné, intransigeant, il voit les choses à travers son imagination ardente plutôt que d'une façon conforme à la réalité. Prendre à la lettre les renseignements que ses *Epîtres* fournissent sur l'état ecclésiastique de son temps, c'est à peu près aussi raisonnable que de se représenter l'état de notre société moderne d'après les violentes diatribes d'un clérical militant contre la République des franc-maçons ou d'un socialiste révolutionnaire contre les bourgeois. . . Ignace a l'esprit simpliste des fanatiques qui ne voient qu'un côté d'une question à la fois. La même passion exclusive qu'il met à aimer la souffrance et à rechercher le martyre, il la met aussi à prôner ce qui lui apparaît comme la panacée de tous les maux dont souffrent les églises: la soumission à l'épiscopat. Mais l'analyse réfléchie de son témoignage même prouve que *la réalité était bien loin de répondre à son rêve* et, que s'il est obligé d'insister avec une si grande énergie sur l'obéissance envers le gouvernement ecclésiastique, c'est que les églises auxquelles il s'adresse sont encore bien loin de la mettre en pratique. . .

“L'exaltation du pouvoir épiscopal qui se donne libre cours à travers les *Epîtres d'Ignace*, fait trop souvent perdre de vue aux commentateurs cette intime association de l'autorité presbytérale et de l'autorité épiscopale, qu'un examen plus attentif dégage très clairement. . . Les revendications d'Ignace en faveur de l'autorité épiscopale sont encore plus des revendications en faveur de l'autorité ecclésiastique et de l'autoritarisme en soi, qu'en faveur de l'évêque proprement dit au détriment des autres dignitaires des associations chrétiennes. S'il avait écrit à des églises où il n'y eût pas eu d'évêques, comme à Philippi, ou à des communautés où l'épiscopat plural régnât encore, comme à Corinthe au temps où Clément Romain écrivait sa *Lettre aux Corinthiens*, il eût tenu un langage semblable en faveur des *episkopoi*, au pluriel, ou simplement des presbytres et des diacres ou de quelque autre nom que l'on eût désigné les détenteurs de l'autorité administrative et spirituelle. Il eût développé et exagéré, avec son ordinaire intempérance d'expressions, le précepte que Polycarpe adresse aux chrétiens de Philippi: ‘Soyez soumis aux *presbytres* et aux *diacres* comme à Dieu et au Christ,’ ou brodé quelques bizarres métaphores sur le thème de la soumission aux évêques et aux presbytres

Histoire des dogmes, VI: *La Pénitence, L'Extrême-Onction, l'Ordre*. (Paris 1936) 498-502.

que Clément de Rome recommande aux chrétiens séditieux de Corinthe, en se prévalant des analogies que lui fournit la discipline militaire romaine.

"Les rapports des presbytres et de l'évêque ne ressortent pas au premier abord des témoignages fournis par les *Epîtres d'Ignace* et, quand on cherche à dégager du fatras d'hyperboles où se complaît l'auteur, des renseignements positifs sur la situation ecclésiastique des communautés helléniques d'Asie, on constate bientôt que la reconstitution obtenue ne diffère pas très sensiblement de celle que donne l'analyse des *Pastorales*. /Xssurément, d'après Ignace, les presbytres doivent donner l'exemple de la soumission à l'évêque: l'union tant désirée est à ce prix. Toutefois cette soumission n'est pas l'obéissance d'un inférieur à son supérieur, mais l'union ou l'accord du conseil de l'association avec son pouvoir exécutif. . . Les fonctions des presbytres et celles des évêques sont encore si rapprochées que si l'évêque pour une raison ou pour une autre n'a pas suffisamment de prestige, les presbytres peuvent être amenés à se substituer à lui. . . *Il s'en faut, en effet, de beaucoup que le gouvernement ecclésiastique tel que le conçoit Ignace soit une autocratie épiscopale.* Non seulement l'évêque doit être d'accord avec les presbytres et avec les diacres, mais la communauté elle-même intendent dans la gestion de ses affaires."⁹²

.1/. *GOGUEL*, inter recentiores Protestantes, moderatius docet Ignatium esse merum testem realis alicuius evolutionis ecclesiasticae organizationis, iam pedetemptim operatae in quibusdam ecclesiis circa initium saec. 2, seu adventus monarchic! episcopatus saltem in ecclesiis Syriae et Asiae, sed, in exaltatione huiusmodi organizationis, ipsum *enuntiasse principium ac delineasse theoriam illam* ("Ubi episcopus, ibi Ecclesia; sine episcopo nihil est faciendum in his quae Ecclesiam spectant") *ex qua subinde monarchicus episcopatus plenam evolutionem attigit* circa finem eiusdem saeculi, evadens tunc proprie catholicus seu universalis, quasi pertinens ad ipsam divinam constitutionem Ecclesiae, ita ut pariformiter extenderetur ad omnes et singulas ecclesias.

"Trois fonctions ecclésiastiques principales sont nommées dans les documents de la fin du Ier siècle et du commencement du second, celles des presbytres, des évêques et des diacres, mais pour la première partie de la période considérée, les deux termes d'évêque et de presbytre paraissent avoir été synonymes, soit qu'ils aient été employés indifféremment, soit que les mêmes fonctions n'aient pas été désignées par le même terme dans toutes les régions. . . Dans la seconde décade du IIe siècle, au temps d'Ignace, une différence nette s'était faite entre évêques et presbytres, du moins en Syrie et en Asie. L'épiscopat était devenu monarchique et le collège des presbytres constituait comme le conseil de l'évêque. Certains auteurs ont pensé qu'il en était de même au temps de la rédaction des épîtres pastorales. Ont a fait remarquer qu'il y est toujours question de l'évêque au singulier et des presbytres au pluriel. Les textes cependant ne sont pas assez nombreux pour que l'on puisse se prononcer en toute certitude.⁹³

"On voit aisément comment la fonction d'évêque est devenue monarchique et s'est ainsi différenciée de celle de presbytres. Lorsqu'un groupe est chargé d'une certaine fonction, le travail effectif et surtout sa direction se condensent naturellement entre les mains de quelques-uns quand ce n'est pas d'un seul, les autres jouant un rôle bien moins important. Là où il y avait un collège de presbytres, il a dû

⁹² *Les origines de l'épiscopat* (Paris 1894) 443, 445. 480 sq., 496-499.

⁹³ Alibi idem Goguel scripserat: "Il n'est pas exact de dire, comme on le fait souvent, qu'Ignace est le père de l'épiscopat monarchique. Il est possible qu'il est existé déjà à l'époque des épîtres pastorales [Goguel tamen negat paulinam earum authenticitatem ac proinde cas remittit ad posteriorem aetatem]; d'ailleurs Ignace ne plaide pas en faveur de l'épiscopat monarchique, mais revendique seulement le droit de l'évêque à une obéissance absolue. . . Jean Réville a justement remarqué que la conception épiscopale d'Ignace est en germe dans les pastorales. De part et d'autre il y a la même liaison entre l'organisation ecclésiastique et la lutte contre l'hérésie" (*L'Église primitive* [Paris 1947] 147 sq.).

arriver souvent qu'un de ses membres se soit peu à peu élevé au-dessus de ses collègues et ait dirigé leur travail. La situation de fait ainsi créée a dû, tout naturellement, se transformer en situation de droit et c'est ainsi que les termes d'évêques et de presbytres qui, originairement, avaient été synonymes, se sont peu à peu différenciés et que le presbytérat a été subordonné à l'épiscopat. . .

“Au terme de la seconde génération chrétienne, entre 100 et 120, le Christianisme est constitué dans ses éléments essentiels. Sa structure variera plus sensiblement. Rien pourtant n'est achevé; rien n'est définitif. Certains aspects de la vie et de la pensée chrétiennes se préciseront, d'autres se transformeront quelque peu; mais il n'y aura plus de révolutions profondes, ni de modifications rapides. Il n'y aura plus que de lentes et progressives adaptations aux conditions dans lesquelles a vécu l'Eglise. . . A la fin du Ier siècle, il y a des types locaux de Christianisme, mais il n'y a pas encore de Christianisme unifié. Un siècle plus tard, il y a un Christianisme catholique, c'est-à-dire, suivant le sens étimologique du mot, universel. Déjà *Ignace avait posé ce principe*: ‘Partout où est Jésus Christ, là est l'Eglise catholique,’ et il avait ajouté cette précision qui caractérise très exactement ce que sera le système catholique: que l'Eglise est partout où paraît l'évêque, ce dont il tire cette conclusion pratique que tout ce qui se fait dans l'Eglise, notamment le baptême et l'agape, n'est pas valable, si cela se fait en dehors de l'évêque (5w., 8. 2). *La théorie est très nette, mais ce n'est encore qu'une théorie à laquelle la réalité est loin de correspondre*. Il n'en sera plus de même autour de 200. A ce moment les évêques qui dirigent les synodes incarnent véritablement l'Eglise.”⁰⁴

POLYCARPUS episcopus Smyrnae (probabilis 69–155, vel 70–156) in sua *Epistola ad Philippenses*, cit. in art. 1 (pp. 246 sqq.), refert duos gradus hierarchiae quoad propriam *ecclesiam smyrnensem*, scilicet episcopum et presbyteros, nam in verbis inscriptionis “Polycarpus et qui cum eo presbyteri,” quamvis sese episcopum non nomet, satis indicat singularem suam excellentiam prae aliis presbyteris (sive ea verba intelligantur: Polycarpus et eius presbyteri, sive: Polycarpus et alii presbyteri), quam ceteroquin ex epistolis Ignatii scimus fuisse vere et proprie episcopalem (*Magn.* 15; *Smyrn.* 8; *Polyc.*, inscriptio et tota haec epistula in qua perfectus typus episcopi describitur). Diaconi smyrnenses a Polycarpo non nominantur, cum agatur de mera ac brevi inscriptione sive salutatione; ceterum de eorum existentia nullum dubium esse potest, ut patet vel ex ipsa epistola Ignatii ad Smyrnenses.

Quoad ipsam autem *ecclesiam philippensem*, cui epistolam dirigit. Polycarpus nominat solos presbyteros et diaconos (quemadmodum Clemens Romanus in sua Epistola ad Corinthios refert solos episcopos et diaconos), tacito episcopo, cuius tamen mentio, in ore praesertim Polycarpi, ex Asia Minori scribentis, omnino expectaretur. Hinc quidam auctores, etiam catholici, ut Michiels,⁹⁵ Colson⁹⁰ et Camelot,”

Les premiers temps de l'Eglise (Neuchâtel 11949]) 171 sq., 209 sq.

^K *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 367 sq.

L'évêque dans les communautés primitives (“Unam Sanctam,” vol. 21, Paris 1951) 111 sq.

^I *Ignace d'Antioche, Polycarpe de Smyrna* (“Sources Chrétiennes,” vol. 10, éd. 2, Paris 1951) 47 sq., 199 sq.

necnon Altaner et Quasten (in suis patrologiis), putant saltem ut probabile vel verisimile eam ecclesiam nondum habuisse episcopum residentialem ac gubernatam fuisse a collegio presbyterorum (uti ipsam ecclesiam Corinthiacam, de qua in Epistola Clementis Romani), sub altiori quidem vigilantia alicuius apostoli itinerantis (de genere Timothei et Titi), qui sponsor esset sive ecclesiasticae unitatis sive apostolicae successionis.

At probabilius etiam Philippis iam adfuisse episcopum monarchicum suadent sequentes animadversiones: Ipsum silentium de episcopo non constituit argumentum pro contraria opinione, ut constat ex epistola Ignatii ad Romanos, quae silet non solum de episcopo sed etiam de presbyteris et diaconis romanis. Polycarpus non agit directe de hierarchia, sed veluti per transennam, inter adhortationes ad varia membra illius communitalis, parum sibi notae et alterius regionis, generales quasdam commendationes etiam ad diaconos et presbyteros dirigit, quae ceteroquin ipsum quoque episcopum communiter respiciunt quin hic directe nominetur; forte etiam ratio, quare soli presbyteri et diaconi directe respiciantur, est ipsa scandalosa defectio presbyteri Valentis (c. 11) quae cedebat sive in malum exemplum ipsis ministris sive in diminutionem reverentiae et oboedientiae ministrorum ex parte populi. Polycarpus non loquitur de episcopis et diaconis, quemadmodum Clemens Romanus (cuius epistola est notabiliter antiquior: saltem 11 annis, imo iuxta plures 14, iuxta alios 21, iuxta quosdam circa 40), sed de presbyteris et diaconis; ex quo ostenditur ipsum assumere terminologiam ignatianam, iam communem in Asia Minori, iuxta quam presbyteri intelliguntur ut distincta classis ab episcopo: idque videtur Polycarpus significare in ipsa epistolae inscriptione, sese distinguens a presbyteris ("Polycarpus et qui cum eo presbyteri"): unde ipsa mentio presbyterorum, iuxta praefatam terminologiam, implicat vel suggerit praesentiam episcopi, quidquid sit de ratione (intentionali vel accidentali) quare episcopus taceatur. Ceterum, dici etiam posset Polycarpum pro opportunitate assumere antiquiorem terminologiam, iuxta quam voces presbyteri et episcopi erant synonymae, seu promiscue tribuebantur sive simplicibus presbyteris sive veris episcopis, quaeque, iam dissipata in Asia Minori, adhuc vigeret Philippis in Macedonia sicut et Corinthi, et tunc sub voce "presbyteri" intelligi potest Polycarpum se dirigere in comuni et confuse ad presbyteros simul et episcopum, tamquam ad unam classem hierarcharum, suo quemque modo regentium ecclesiam philippensem; § cuius quidem

§ Funk in nota ad 5. 3, ubi simul nominantur presbyteri et diaconi, duplicem assignat rationem quare episcopus taceatur: "Cur non etiam episcopi mentio fit? Respondendum esse videtur, Philippis tunc temporis episcopum nondum fuisse, et multi Protestantes locum ita interpretantur. At hoc non est verisimile, quoniam ecclesiae Asiae Minoris a

terminologiae usum aliquis videre potest in ipsa supradicta epistolae inscriptione si eam accipiat non in sensu: “Polycarpus et presbyteri qui sunt cum eo [i.e. Polycarpus et eius presbyteri],” sed: “Polycarpus et qui, cum eo, sunt presbyteri [i.e. qui, sicut ipse, sunt presbyteri, vel: et alii presbyteri].”⁹⁰

Circa finem suae epistolae (c. 11) Polycarpus inducit noniinatim unum ex presbyteris philippensibus, Valentem nempe, impudicitia (iuxta quosdam) vel avaritia (iuxta plures) vel utraque, iam praevaricatorem. Quae quidem praevaricatio potuit esse occasio mittendi epistolam ac saltem videtur esse ratio commendationum ad presbyteros, diaconos et fideles, quae respiciunt iura et officia hierarchiae. Velle autem cum quibusdam expositoribus videre in Valente ipsum episcopum illius ecclesiae et in hoc rationem assignare quare de episcopo non fiat mentio in epistola, videtur satis voluntaria coniectura.

In c. 5 mentio est de “iuvenibus [φωτεροι]” qui admonentur ut “subiciantur presbyteris et diaconis.” Quidam, ut Michiels (cf. supra, p. 796), hic non secus ac in epistola Clementis Romani, dicunt ea voce significari iuvenes non aetate sed dignitate, i.e. simplices fideles sive laicos, in oppositione ad presbyteros seu dignitate seniores. Communius tamen auctores (Funk, nuper cit., Colson, Camelot) vocem accipiunt in proprio sensu iuvenilis aetatis, etsi quaestionem directe non discutent.

De proprie hierarchico et sacerdotali caractere praelatorum Ecclesiae, de quibus agitur in hac epistola, sufficienter dictum est in art. 1 (p. 247). Praeterea notandum est in ea, sicut in epistolis Clementis Romani et Ignatii Antiocheni, nullum esse vestigium *charismaticorrnn*, et a fortiori charismaticae hierarchiae.

MARTYRIUM S. POLYCARPI (seu epistola ecclesiae smyrnensis ad ecclesiam Philomelii in Phrygia de gestis in martyrio illius episcopi), opus certe authenticum atque ante primum anniversarium mortis Polycarpi conscriptum¹ (adeoque circa a. 156¹³), hierarchicum

Philippis non valde remotae iam episcopum habebant. Itaque potius colligendum est, Polycarpum voce *irpeafivrepoi* etiam episcopum comprehendisse, aut certa ex causa iuvenes admonuisse, ut presbyteris et diaconis subicerentur, his, qui munere fungentes crebrius cum ipsis congregiebantur (cf. Ep. Clem. ad lac. c. 12; Didasc. et Const, ap. II, 44; Chrysost. Hom. 24 in Act. c. 4 ed Bened. IX, 198; Rothe, *Dic Anfange der chr. Kirche*. 408–413); illis, quorum auctoritas fraude presbyteri Valentis (c. 11) diminuta erat.”

⁹⁰ Hac ratione commotus, praefatus Colson concedit Philippis fortasse adfuisse episcopum monarchicum.

¹ Nam in c. 18 est sermo de celebratione anniversaria tamquam de futuro adhuc eventu: “Ossa illius . . . tollentes, ubi decebat, deposuimus. Quo etiam loci nobis, ut fieri poterit, in exultatione et gaudio congregatis dominus praebebit natalem martyrii eius diem celebrare.”

¹³ De anno mortis Polycarpi confer dicta in art. 1, pp. 245 sq.

et episcopalem Polycarpi characterem extollit, tribuens ei sequentes titulos: episcopum (16. 2: "Catholicae' ecclesiae Smyrnensis episcopus"), patrem (12. 2: "Pater Christianorum"⁴), apostolicum (seu coevum apostolorum ac testem apostolicarum originum'; 16. 2: "Apostolicus et propheticus doctor"), prophetam (*ibid.*: "Propheticus doctor"), doctorem seu διδάσκαλον (ter, i.e. *ibid.*; 12. 2: "Asiae praeceptor"; 19. 1: "Doctor insignis").

In trina copulata appellatione "Apostolicus et propheticus doctor" videri potest designatum triplex charisma apostolatus,⁵ prophetiae et doctoratus; duae saltem posteriores appellationes proprium charisma important. Agitur tamen ibi de extraordinario et adventitio charismate quod personaliter contigerit Polycarpo, sicut et Clementi Romano atque Ignatio (cf. supra, p. 808), nec ullum indicatur vestigium alicuius classis charismaticorum aut cuiuslibet *charismaticae hierarchiae*.

HERMAE PASTOR' (probabilius 140-155), citatus in art. 1 (pp. 250 sq.), refert directe duos gradus hierarchiae, scilicet episcopos (ter: $\square_j$. III. 5. 1; *Sim.* IX. 27. 1-2) et diaconos (bis: Fzs. III. 5. 1; *Sim.* IX. 26. 2; in priori loco hi connumerantur cum episcopis). Nominat quidem etiam generali modo praepositos Ecclesiae (προ.,γον/urot; bis: *Vis.* II. 2. 6; III. 9. 7, qui in hoc altero loco dicuntur etiam occupantes primas sedes: πρωτοκαθώρῃται) et praecipue presbyteros (ter: I7>. II. 4. 2-3; III. 1.8), sed ex contextu apparet praepositos identificari cum presbyteris et presbyteros cum episcopis ita ut hae duae voces retineant primitivam synonymiam; nam sicut presbyteri dicuntur praesidere Ecclesiae (Eis. II. 4. 3) ita episcopi dicuntur gerere episcopatum, seu praefecturam et inspectionem, iuxta nativam vocis significationem

⁴ Haec vox, prima vice occurrens apud ipsum Ignatium Antiochenum praecise in *Epistola ad Smyrnenses* (8. 2: "Ubi fuerit Christus Iesus, ibi catholica est ecclesia"), quater assumitur ab ipsis Smyrnensibus in hac sua epistola ad Philomelienses: Inscriptio; 8. 1; 16. 2; 19. 2; in tertio loco "ecclesia catholica," dicta de particulari ecclesia smyrnensi, significat ecclesiam orthodoxam in oppositione ad conventus haereticorum, et prima vice in hoc technico ac dogmatico sensu usurpatur, in ceteris vero tribus locis, sicut in epistola ipsius Ignatii, habet nativum ac geographicum sensum universalis ecclesiae. Cf. Funk, in nota ad h.l., et Bardy, *La théologie de l'Église de saint Clément à saint Irénée* ("Unam Sanctam," vol. 13, Paris 1951) 65-67.

⁵ Hic prima vice tribuitur episcopo titulus patris, qui inde a saec. 3 communis evasit. Cf. De Labriolle, "Une esquisse de l'histoire du mot 'Papa,'" *Bulletin d'ancienne littérature d'archéologie chrétienne* I (1911) 215-220.

⁶ Eundem titulum Polycarpo tribuunt Irenaeus, apud Eusebium Caes., *Hist. eccles.* 5. 20: "Apostolicus presbyter" et Eusebius, *ibid.* 3. 36: "Apostolicus vir." et "Apostolorum discipulus." Cf. L.-M. Dewailly, "Notes sur l'histoire de l'adjectif apostolique," *Mélanges de science religieuse* V (1948) 141 sq.

⁷ Fideles Lugdunenses in sua epistola de martyribus ad ecclesias Asiae et Phygiae tribuunt martyri Alexandro, ex ipsa Phrygia oriundo, "apostolicam gratiam (χαρισίᾱ]" (Eusebius Caes., *Hist. eccles.* 5. 1).

⁸ Cf. bibliographiam relatam in art. 1, p. 248.

(*Vis.* III. 5. 1). necnon exercere pastorum et liturgiam seu divinum officium (*Sim.* IX. 27. 1-3; 31. 5-6), et praeterea eadem fere adhortationes diriguntur ad praepositos ecclesiae (*Vis.* II. 2. 6; III. 9. 7), ad presbyteros (*Vis.* II. 4. 2-3) et ad episcopos (*Vis.* III. 5. 1; *Sim.* IX. 26. 1-3; 31. 5-6); unde, etiam attento solo textu (et a fortiori si hic comparetur cum aliis documentis eiusdem aetatis sub-apostolicae, nominatim cum Epistola Clementis Romani), sufficienti fundamento destituta apparet interpretatio plurium Protestantium qui dicunt iuxta Hermam ecclesiam romanam gubernatam fuisse per solos presbyteros, et quidem collégialités distinctis vero episcopis et diaconis commissam esse solam curam rerum temporalium.

Transeunter Hermas nominat *quemdam Clementem*, cui iubetur tradere librum revelationum ut ipse rursus illum transmittat ad exterarum civitates (*F/s.* II. 4. 3). Ipse textus connaturaliter indicare videtur hunc fuisse non diaconum quendam aut laicum, Hermae amicum, ut opinantur Heyne et Harnack, sed saltem presbyterum, nam bis in eodem loco (v. 2-3) commemorantur presbyteri quibus idem liber ab Herma tradendus est et a quibus legi debet (nec obstare videtur simultanea commemoratio mulieris Graptae, probabiliter diaconissae, cui etiam liber committendus dicitur). Praeterea, Clemens peculiariter distinguitur ab aliis presbyteris, superiori quodam gradu auctoritatis et officii, ut constat sive ex eo quod solus inter ceteros nominatur sive quia ipsi dicitur incumbere officium transmittendi librum ad exterarum civitates seu ad alias ecclesias (nam epistolaris communicatio cum aliis ecclesiis reservabatur praefecto communitatis, ut constat ex ipsis epistolis Ignatii et Polycarpi); hinc interpretes catholici communiter sentiunt Hermam loqui de episcopo romano, ex quo sequitur ipsum indicare triplicem gradum hierarchiae in ecclesia romana, nec refert quod praefatus episcopus peculiari titulo non donetur, nam id provenire potest ex fluctuanti adhuc terminologia, seu ex vigente adhuc, saltem in Occidente, synonymia vocum “episcopus” et “presbyter,” ratione cuius episcopi apud Hermam adhuc pluraliter, non secus ac presbyteri, nominantur. Exinde ulterius logice concludunt Hermam indicare Clementem Romanum qui scripsit Epistolam ad Corinthios (circa finem saec. 1) cum ex aliis fontibus alium nesciamus Clementem qui tempore Hermae vel ante ipsum romanam sedem occupaverit,⁸ idque non improbabiler videtur suggeri in ipsis verbis: “Mittet ergo Clemens [librum] in exterarum civitates; illi enim mandatum est”; propterea quidam eruditi sentiunt Hermae *Pastorem* exaratum fuisse, saltem quoad priorem partem, tempore huius ponti-

⁸ Funk in h.l. notat: “[‘Mittes . . . Clementi’] i.e. sine dubio Clementi auctori epistolae ad Corinthios et, ut ex hoc loco elucet, episcopo.”

ficis circa finem saec. 1, alii vero dicunt Hermam, scribentem quidem medio saec. 2 sub pontificatu Pii I eius fratris, Clementem per meram litterariam fictionem ut praesentem episcopum referre (cf. in art. 1, pp. 248 sq.).

Ceterum aliunde constat Romae extitisse episcopatum monarchicum tempore quo Hermas scribebat; nam, si ipse scripsit tempore Clementis Romani, iuxta non improbabilem quorundam opinionem, fundatam in interno argumento seu in praefata Clementis mentione, hunc fuisse episcopum scimus ex testimoniis Dionysii episcopi Corinthii, Hegesippi et Irenaei (cf. supra, p. 795), si vero scripsit tempore Pii I, iuxta communiorem opinionem, fundatam in *Fragmento Muratoriano*, ex hoc ipso documento scimus pariter Pium fuisse verum episcopum romanum (cf. in art. 1, p. 249); unde, ut apte nota C. H. Turner,⁹ inconsequentiae arguuntur illi acatholici qui ex una parte ex praefato *Fragmento* deducunt Hermam scripsisse a. 140-155 et ex alia parte contendunt probare ex ipso libro Hermae nondum tunc adfuisse monarchicum episcopum in ecclesia romana. Si autem quis quaerat quare Hermas huiusmodi episcopi peculiarem mentionem non faciat, sicut nominat presbyteros-episcopos et diaconos, ratio esse potest tum quia tunc nondum ille designaretur peculiari nomine, perseverante adhuc synonymia vocum "presbyter" et "episcopus," tum quia Hermas ob reverentiam veretur adhortationes, aliis presbyteris factas, ad eum extendere; unde nonnisi discrete ac velate illum indigitat sive sub communi appellatione presbyterorum-episcoporum sive sub proprio ac individuali nomine Clementis, quod per litterariam fictionem assumit loco veri ac personalis nominis Pii, si iuxta *Fragmentum Muratorianum* sub hoc pontifice liber exaratus est.

Quodnam officium sive ministerium tribuatur tum presbyteris-episcopis tum diaconis, dictum est in art. 1, pp. 251 sq.

Hermam, non secus ac *Didache* et aliter ac Ignatium et Polycarpum. adhibere adhuc formulas aevi apostolici in exhibenda ecclesiastica hierarchia et organizatione, patet sive ex praefato binomio "episcopi et diaconi" et synonymia vocum "presbyter" et "episcopus" sive ex mentione *charismaticorum, scu apostolorum, doctorum et prophetarum*. Apostoli et doctores semel nominantur simul cum episcopis et diaconis. P/j. III. 5. 1: "Hi sunt apostoli et episcopi et doctores et diaconi," ter vero seiunctim ut distinctum binomium "Apostoli et doctores" (*Sim.* IX. 15. 4; 16. 5; 25. 2; praeterea *ibid.* 17. 1 soli apostoli, et 22. 2 necnon *Mand.* 4. 3. 1. soli doctores, nominantur); prophetae vero in duplici loco referuntur, semel nempe sub binomio "Prophetae et ininis-

⁹"The Shepherd of Hermas and the problem of its text," *Journal of theological studies* XXI (1920) 194.

tri” (*Sim.* IX. 15. 4), ut distincto a priori binomio “Apostoli et doctores,” semel sub binomio antithetico “Propheta et pseudopropheta” (*Mand.* XI. 1, 7; cf. *ibid.* 1, 4, 5, 7, 12, 16, aliosque versiculos huius *Mandati* XI quod totum est de modo discernendi inter “utrumque prophetam”).

Notandum tamen est apostolos accipi in sensu stricto, pro duodecim nempe viris a Christo electis qui Ecclesiam fundarunt, et pariter doctores, in praefato binomio, accipi pro his qui apostolis cooperati sunt in prima evangelizatione et ecclesiarum fundatione, nam utrique dicuntur praedicasse nomen Filii Dei in toto mundo et iam dormisse seu mortuos esse; unde in eis nulla indicatur proprie dicta classis charismaticorum, saltem eo tempore operantis in Ecclesia.¹⁰¹ Pariter prophetae in priori loco intelliguntur in sensu strictiori de prophetis A.T., nam citantur ante praefatos apostolos et doctores; in altero vero loco (*Mand.* XI) agitur quidem de vero charismatico, qui nempe “spiritum divinum habens venit in ecclesiam virorum iustorum . . . et impletus spiritu sancto . . . loquitur ad multitudinem, sicut Dominus vult” (*ibid.* 9), at nihil in eo ostendit peculiarem quamdam auctoritatem de genere hierarchico et multo minus aliquam oppositionem ad constitutam episcoporum et diaconorum hierarchiam, quam quidam liberales” sibi deprehendere videntur in *Pastore* Hermae, quinimmo ad ipsorum fidelium comunitatem pertinet ferre indicium de ipsius prophetae valore et qualitate (*ibid.* 7 et 16: “Quomodo igitur, inquam, domine, cognoscet homo, quis eorum propheta sit et quis pseudopropheta? Audi, inquit, de utroque propheta. . . E vita proba hominem spiritum divinum habentem. . . Habes utriusque prophetae vitam. Proba ergo ex operibus et vita hominem, qui spiritum se habere dicit”); praeterea huiusmodi prophetae non constituunt quamdam peculiarem categoriam quae, una cum apostolis, episcopis, doctoribus et diaconis, concurret ad aedificationem turris, symboli Ecclesiae (Fzs. III. 5. 1), imo in nulla ex visionibus, in quibus haec aedificatio describitur, tales prophetae referuntur. Ipse quoque Herma qui, tanquam prophetam semetipsum loqui fingit et ad ipsos hierarchas suas adhortationes dirigit, nullam oppositionem ad hanc hierarchiam

¹⁰¹In duobus tamen supradictis textibus, in quibus doctores seiuncti ab apostolis nominantur, agitur de doctoribus viventibus tempore Hermae, at non necessario in sensu charismatico sed in generali acceptione virorum scientiam callentium; *Sim.* IX. 22. 2: “Laudant semet ipsos velut prudentes et volunt esse magistri ρ’Αἰ.Χοδιδάσκαλοι], cum sint insipientes,” *Mand.* IV. 3. 1: “Audi . . . a quibusdam doctoribus [διδασκάλωρ] aliam penitentiam non esse nisi illam, cum in aquam descendimus et accepimus remissionem peccatorum nostrorum priorum.”

¹¹W. Luetgert, *Amt und Geist ini Kampj, Studien zur Geschiclc des Urchristentums* (Gutersloh 1911) 124; R. Seeberg, *Lehrbuch der Dogmengeschichte* I (ed. 3, Leipzig 1920) 192-195.

ostendit,¹² quinimmo ex una parte ipsis presbyteris Hermas iubetur librum revelationum tradere, ut ab eis legi et ad executionem mandari possit, et ex alia parte clare significat ficticiam quam assumit missionem praedicandi “secundam poenitentiam” non esse nisi extraordinarium quoddam ac temporaneum mandatum, sibi caelitus commissum.¹³

PSEUDO-CLEMENTIS ROMANI Epistola II ad Corinthios, ut ostensum est in art. 1 (p. 254), refert tantum presbyteros, velate tamen indigitans episcopum ut colligi potest ex aliis documentis paulo posterioribus.

IUSTINUS († circa 165), *Apologia I* (circa 155), n. 65 et 67.

Ut liquet ex dictis in art. 1 (pp. 256–259), hic apologeta, nonnisi transeunter tangens ecclesiasticam hierarchiam, duos tantum gradus directe exhibet, scilicet praesidem (ὁ πρῶτος) eucharisticae celebrationis et diaconos ei ministrantes. Nomina “episcopus” et “presbyter” non adhibet, nec ex solo eius textu sufficienter deduci potest utrum praefatus praeses sit verus episcopus an simplex sacerdos, ac proinde an ibi agatur de monarchico episcopatu; nihilominus ipsa latissima iam diffusio monarchic! episcopatus circa medium saec. 2, cum Justinus suam *Apologiam* exaravit, necnon ordinaria reservatio eucharisticae celebrationis ipsis episcopo, hunc sub illa praesidis appellatione connaturaliter indigitat.

DIONYSIUS CORINTHIUS episcopus, qui floruit certe tempore Soteris Papae (circa 166-174),¹⁴ ex testimonio Eusebii Caes. (*Hist.*

¹² Quidam putant Hermam, sive auctorem scribentem sub nomine Hermae, fuisse et ipsum presbyterum atque librum *Pastoris* emanasse ex presbyterio romano tanquam expressionem suae doctrinae. Ita B/XTIFFOL, *Études d'histoire et de théologie positive* (éd 3, Paris 1904) 55 sq.: “L'Église de Rome [par le Canon dit de Muratori], en dissipant l'équivoque dont aurait pu s'accroître le crédit du Pasteur, confirmait cependant l'autorité de ce livre né dans le presbyterat romain, et qui, s'il n'avait pas non plus la haute dignité d'écrits, comme la *Prima Clementis*, lus publiquement au peuple, exprimait cependant la doctrine du presbytérat romain.” Item D'Alès, *L'édit de Callisto* (Paris 1914) 112: “Il reste à se demander quelle était au juste la portée du livre [d'Hermas], et dans quelle mesure il nous apporte la vraie pensée de l'Église sur la pénitence. Ce n'est pas un document officiel; mais c'est un document privé de très haute valeur, parce qu'il reflète avec une grande naïveté les préoccupations des pasteurs de l'Église romaine au deuxième siècle et les expédients de leur zèle.” Haec sententia videtur confirmari verbis *Vis.* II. 4. 3: “Tu autem leges [librum] in ista civitate cum presbyteris, qui praesunt ecclesiae” et simul explicare magnam diffusionem et auctoritatem quam liber sibi celeriter comparavit saec. 2 et 3.

¹³ Cf. D. Van den Eynde, *Les normes de renseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles* (Gembloux 1933) 59, 86-91; G. Bardy, *La théologie de l'Église de saint Clément de Rome à saint Irénée* (“Unam Sanctam,” n. 13, Paris 1945) 138-143.

¹⁴ Ex numero et varietate epistolarum, quas ut episcopus scripsit, conicere licet eius activitatem, adeoque episcopatum, initium coepisse paulo post medietatem saec. 2. Generaliter auctores cum referunt ad tempus Soteris Papae (166-174) vel circa 170 (Tixeront, Stedile, Zeiller, Quasten); quidam vero antiquiorem eum faciunt, (ita Cayré: 160-170, Bardy: circa 160, Rouët de Journel: medio saec. 2).

eccl. 4. 23, *MG* 20. 383-390) scripsit octo epistolas, quarum sex priores, ab ipso Eusebio “catholicae” appellatae, diriguntur ad sex distinctas ac dissitas ecclesias, septima ad Soterem Papam seu potius ad ecclesiam romanam regnante Sotere, octava vero, privatae indolis, ad sororem Chrystophoram. In septem prioribus, ipsi residentiales episcopi variarum ecclesiarum passim indicantur ac proprio nomine appellantur, incluso “episcopo vestro [i.e. Romanorum] Sotere”; in quo quidem praeclarum habetur testimonium diffusionis ac stabilitatis episcopatus monarchic! circa medium saec. 2. Notandum est quoad ecclesiam atheniensem Dionysium citare non solum Quadratum, sed etiam eius praedecessorem Publium, imo et Dionysium Areopagitam, discipulum S. Pauli ac primum episcopum Atheniensium. Quoad ipsam autem ecclesiam Corinthiorum, ex Hegesippo scribente paulo posterius (circa 180) scimus praedecessorem ipsius Dionysii fuisse Primum circa tempus Aniceti Papae (circa 155-166).

En textus Eusebii Caes.: “Ac primum quidem de Dionysio dicendum est, qui *Corinthiorum* Ecclesiae *episcopatum* gessit, nec solum populis sibi commissis, verum etiam aliarum regionum et urbium incolis, divinos labores suos prolixè communicavit, omnium commodis utilitatique inserviens, in catholicis illis, quas ad diversas Ecclesias scripsit, epistolis. Ex quibus una quidem est ad *Lacedaemonios* . . . ; altera vero ad *Athenienses* scripta, excitans ad fidem . . . : qua in re negligentiam arguit Atheniensium, quippe qui a fide propemodum descivissent, ex quo *Publius ipsorum episcopus* in persecutionibus tunc temporis excitatis martyrium subierat. Meminit etiam *Quadratum*, qui post martyrium Publii, episcopus Atheniensium est constitutus. . . Refert praeterea *Dionysium Areopagitam*, qui a Paulo apostolo ad fidem conversus est, quemadmodum traditur in Actibus Apostolorum, primum omnium Ecclesiae Atheniensium *sacerdotium* [«Γῆσο·κοῖπ»)ν] suscepisse. Sed et alia eius epistola extat ad *Nicomedienses*. . . Ecclesiae praeterea *Gortynensium*, et reliquis simul Ecclesiis Cretae litteras scribens, *episcopum ipsorum Philippum* magnopere praedicat. . . In epistola vero quam scribit ad Ecclesiam *Amastrianorum* et caeteras simul Ecclesias Ponti . . . *episcopum ipsorum Palmam* nominatim appellans, sacrarum Scripturarum expositionem affert. . . In eodem volumine continetur etiam epistola ad *Gnossios*, in qua *Pinytum Ecclesiae illius episcopum* monet, ne grave onus castitatis fratrum cervicibus tamquam necessarium imponat. . . Extat etiam epistola eiusdem Dionysii ad *Romanos*, Soteri tunc temporis *episcopo Romae* urbis nuncupata, ex qua pauca quaedam hic inserere non absurdum fuerit. . . ‘Haec enim, inquit, vobis consuetudo est iam inde ab ipso religionis exordio, ut fratres omnes vario beneficiorum genere afficiatis. . . Atque

hunc inorem *beatus episcopus vester Soter* non servavit solum, verum etiam adauxit. . ?s' "(*Hist. eccles.* 4. 23, *MG* 20. 383–387).

HEGESIPPUS in eius *Fragmento* (circa 180), relato in art. 1 (p. 260), refert episcopos, eosque monarchicos, variarum ecclesiarum et diaconum romanum Eleutherium. Ut ibidem notatum est, ipse profert etiam primum explicitum testimonium de apostolica successione divina-que origine ipsius monarchic! episcopatus, determinans ac complens utrumque testimonium Clementis Romani et Dionysii Corinthii.

MURATORIANUM FRAGMENTUM (circa 200).

Est antiquissimus canon S. Scripturae (seu catalogus librorum sacrorum ab ignoto auctore confectus ad eliminanda apocrypha evangelia aliaque scripta gnostica), a Muratore a. 1740 inventus ac editus. Disputant eruditi de lingua in qua originaliter exaratus est, de tempore et de auctore. Ob rudiorem formam latini textus, quidam (praecipue Lightfoot) opinati sunt originalem textum fuisse graecum, quod alii probabilius negant. Ad tempus quod attinet, ipsa mentio Pii I (140-155) ac *Pastoris* Hermae in textu citato in art. 1, p. 249 ("Pastorem vero nuperrime temporibus nostris in urbe Roma Herma conscripsit sedente cathedra urbis Romae ecclesiae Pio episcopo fratre eius.") ostendit opus non ante 156 nec post 200 compositum esse; ceterum varii auctores ad unum vel alterum ex his extremis propius accedunt, prout vocem "nuperrime" strictius vel latius intelligunt, ita ut quidam dicant circa 180, alii ac frequentiores circa 200 (ita Lagrange, Steidle, Altaner, Quasten). De probabili autem auctore (nam cum certitudine designari nequit) est maior dissensus, etsi facile concedatur ipsum scripsisse Romae, ut suadet praefata mentio *Pastoris* Hermae cum voce "urbs" simpliciter dicta de Roma, sed quidam, putantes cum Hamack hunc canonem esse officiale quoddam ecclesiae romanae documentum, eum tribuunt Victori R.P. (-{- 199) vel Zephyrino RT., (-{- 217), alii vero ac frequentiores (Lightfoot, Robinson. Zahn, Bonwetsch, Lagrange, Altaner, Quasten) eum probabilius attribuunt ipsi Hippolyto Romano (4-235) adhuc iuniori.

Ad rem nostram faciunt duo loci in quibus sermo est de Ioanne apostolo et "episcopis suis" et de "sedente cathedra urbis Romae ecclesiae Pio episcopo." Hunc alterum locum, in quo est manifeste sermo de episcopo monarchico, nuper recitavimus; prior vero, in quo, etsi sensus vocis "episcopi" non directe indicetur, tamen ex ipso parallelismo cum altero connaturaliter trahitur ad designandos episcopos monarchicos a Ioanne apostolo institutos tempore compositionis quarti evangelii, sic sonat: "Quarti evangeliorum iohannis ex decipolis [i.e. Quarti evangelii auctor est Ioannes, unus ex discipulis]. Cohortantibus condiscipulis et eps [i.e. episcopis] suis dixit: Conieiunate mihi odie triduo et quid cuique fuerit revelatum alterutrum nobis ennarremus. Eadem nocte revelatum andreae ex apostolis ut recogniscentibus cunctis iohannis suo nomine cuncta describeret [i.e. quartum evangelium exararet]."10

15 Prosequitur Eusebius, fere immediate referens verba citata in art. 1, p. 253.

"Apud Rouët de Journal, *Enchiridion Patristicum*, n. 268, ubi integrum *Fragmentum* reproducitur (iam critice editum a G. Rauschen et H. Lietzmann) atque annotationibus illustratur quibus textus facilius legatur.

IRENÆUS! (circa 140-202), *Adv. haereses*, 1. 3 (circa 175-189), cit. in art. 1 (pp. 266-268), nonnisi unum gradum ecclesiasticae hierarchiae directe ac emphatice proponit, scilicet episcopatum, et quidem monarchicum. Ut constat ex ibidem dictis, huiusmodi episcopatus apostolicitatem praecipue ac insisteret proponit, in qua immediate continentur illius universalitas et divina origo, ac ita in quamdam unitariam summam récapitulât et perficit totam doctrinam praecedentium Patrum subapostolicorum, nominatim Clementis Romani directe proponentis divinam originem et apostolicitatem ecclesiasticae hierarchiae, Dionysii Corinthii indicantis monarchic! ipsius episcopatus diffusionem ac stabilitatem circa medium saec. 2, et Hegesippi stabilientis apostolicam successionem huiusmodi episcopatus et attemptantis initium aliquod catalogi episcoporum.

Irenaeus testatur circa finem saec. 2 monarchicum episcopatum fuisse universaliter stabilitum in ecclesiis, idque contigisse non veluti ex abrupto aut per progressivam evolutionem vel additionem, sed per continuatam nec interruptam successionem ab apostolis, ita ut inde ab initio Ecclesia episcopatu monarchico constitueretur ac regeretur. In cuius rei probationem Irenaeus significat haud difficile negotium sibi fore ostendere ac enumerare continuatas episcoporum successiones per singulas ecclesias, etsi, pro rei brevitate satis superque sit indicare successionem episcoporum illius Romanae Ecclesiae cui, ob potentioris eius principalitatem, ceterae ecclesiae necessario conformantur: "Traditio, quae est ab apostolis, . . . per successiones presbyterorum in Ecclesiis custoditur. . . Traditionem itaque apostolorum in toto mundo manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere omnibus qui vera velint videre: et habemus annumerare eos qui ab apostolis instituti sunt episcopi, et successores eorum usque ad nos. . . Sed quia valde longum est in hoc tali volumine omnium Ecclesiarum enumerare successiones, maximae et antiquissimae, et omnibus cognitae, a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romae fundatae et constitutae Ecclesiae, eam quam habet ab apostolis Traditionem, et annuntiatam omnibus fidem, per successionem episcoporum pervenientem usque ad nos indicabimus. . . Ad hanc enim Ecclesiam propter potioris principalitatem necesse est omnem convenire Ecclesiam" (3. 2. 2; 3. 3. 1-2, extensius cit. in art. 1, pp. 266 sq.).

Huius romanae successionis completum catalogum tradit duodecim episcoporum usque ad Eleutherium (175-189) coevum sibi pontificem; cuius ceteroquin catalogi (antiquissimi inter omnes qui ad nos pervenerint, etsi sit posterior discusso catalogo quem probabiliter exaravit Hegesippus) veritatem et fidelitatem, nulla criticorum excep-

" Cf. bibliographiam relatam in art. 1, pp. 262 sq.

tio, sive ex praeconcepto dogmate de inexistencia romani episcopatus in priori parte saec. 2 sive ex accidentali discrimine cum quibusdam aliis posterioribus catalogis deducta, infringere valet.^{1*} Ceterum hoc Irenaei testimonium de romano episcopatu ampliorem longe vim et extensionem habet, quatenus pariter ostendit existentiam et veritatem ipsius primatus Romani Pontificis, in illis verbis: “Ad hanc enim Ecclesiam propter potiore principalitatem necesse est omnem convenire Ecclesiam, etc.” sed huius rei discussio, quam iugiter fluenti calamo agitant sive theologi in tractatu de Ecclesia sive patrologi aliique eruditi, ad nostrum scopum directe non facit.¹⁰

Ad *terminologiam* quod attinet, Irenaeus, *primus in Occidente, utitur nomine “episcopus” vel “episcopatus” in proprio ac technico sensu* distincti et superioris gradus hierarchiae, qui iam inde a tempore Ignatii invaluerat in Oriente, ac ita ipse signat decisivum transitum ac unificatam terminologiam quae in sequenti aetate maiorem adhuc ad definitivum successum obtinere debebat, dissipata omni ambiguitate nominis episcopi eiusque partiali synonymia cum nomine presbyteri. Huius tamen partialis synonymiae aliquod adhuc vestigium superest apud ipsum Irenaeum, quatenus eosdem hierarchas, seu episcopos, frequenter etiam presbyteros appellat, in altiori quidem ac honorifico sensu venerabilitatis et senioritatis, quae ipsis competit sive ex excellentia gradus sive ex propinquiori coniunctione cum apostolica antiquitate. In textibus, quos retulimus in art. 1 (pp. 266-268, quique ceteroquin sunt praecipui loci in quibus Irenaeus tangit quaestionem de ecclesiastica hierarchia, *nomen “episcopus”* septies occurrit: 3. 3. 1 (“Ab apostolis instituti episcopi”), 3. 3. 2 (“Per successiones episcoporum”), 3. 3. 4 (“Polycarpus ab apostolis constituitur episcopus”), 4. 26. 5 (“De quibus et propheta ait: ‘Dabo . . . episcopos tuos in iustitia’”), 4. 33. 8 (“Secundum successiones episcoporum”), 3. 14. 2 (ubi tamen agitur bis de episcopis paulinis); nomen autem ipsius muneris, sive *“episcopatus”* [ἐπισκοπή], quater occurrit: 3. 3. 3 (“Lino episcopatum tradiderunt”; “Episcopatum sortitur Clemens”; “Episcopatum habet Eleutherius”), 4. 26. 2 (“Episcopatus successio”); ex

* Eas criticorum obiectiones summatim expositas ac refutatas habes apud Michiels, *L'origine de l'épiscopat* (Louvain 1900) 319-336. Quoad praefatum accidentale discrimen inter catalogum Irenaei et catalogum Librianum confer etiam F. Sagnard, *Irénée de Lyon. Contre les hérésies, livre III* (“Sources Chrétiennes,” n. 34, Paris 1952) 111, in nota; J. Lebreton, “Saint Clément de Rome,” *Histoire de l'Église* (publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin), I: *L'Église primitive* (Paris 1946) 323, in nota; D. Van den Eynde, *Les normes de l'enseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles* (Gembloux 1933) 193-196.

“Confer, si vis, huius quaestionis expositionem apud F. Vernet, “Irénée (Saint),” *Dictionnaire de théologie catholique* VII-2 (Paris 1927) 2430-2438, et connexam bibliographiam sive *ibid.* 2241 sive apud J. Quasten, *Patrology* I (Utrecht 1950) 303 sq.

aliis locis adde: 3. 4. 3 (“Marcion invaluit sub Aniceto, decimum locum episcopatus continente”) et 3. 12. 1 (ubi referuntur verba Petri applicantis Iudae praevaricatori textum *Psal.* 108. 8: “Et episcopatum eius accipiat alter”). Cognatum vero nomen “*presbyter*” saepius et in vario sensu tam in praefatis locis quam alibi occurrit,²⁰ dictum nempe: Primo, de presbyteris ut distinctis ab episcopis, quod quidem semel tantum occurrit, i.e. 3. 14. 2, ubi quaestio est de episcopis et presbyteris paulinis, nam Irenaeus textum *Act.* 20. 17: “Mittens Ephesum vocavit maiores natu [τῆς ἐκκλησίας] ecclesiae” sic interpretatur: “Convocatis episcopis et presbyteris, qui erant ab Epheso et a reliquis proximis civitatibus.” Secundo ac praecipue de ipsis episcopis, et quidem in eodem etiam immediato contextu cum nomine “episcopus”: 3. 2. 2 (“Per successiones presbyterorum” “Non solum presbyteri, sed etiam apostoli”), 4. 26. 2 (“Presbyteris obaudire oportet, his qui successionem habent ab apostolis”), 4. 26. 5 (“Tales presbyteros nutrit Ecclesia, de quibus et propheta ait: ‘Dabo . . . episcopos tuos in iustitia’ ”), 4. 26. 4 (“Oportet adhaerere his qui cum presbyterii ordine sermonem sanum praestant”) in quo loco adhibetur nomen muneris seu presbyteratus (et quidem sub aptiori copulata expressione “ordo presbyterii”) quod corresponde! praefato nomini episcopatus. Tertio de ipsis principalioribus episcopis qui sunt romani pontifices, quique alibi (3. 3. 3) episcopi appellantur: *Epistola* ad Victorem papam apud Eusebium Caes., *Hist. eccles.* 5. 24 (“Sed et presbyteri illi qui ante Soterem, Ecclesiam cui tu nunc praees, gubernarunt: Anicetum dico et Pium, et Hyginum cum Telesphoro et Xysto, neque ipsi observarunt [Pascham die sabbato]. . . Verum illi ipsi qui te praecesserunt presbyteri, quamvis id minime observarent, Ecclesiarum presbyteris qui id observabant, Eucharistiam transmiserunt. . . Neque item Polycarpus Aniceto persuadere conatus est ut observaret, cum Anicetus eorum qui ante se fuerant presbyterorum morem sibi retinendum esse diceret . . . ,” *MG.* 7. 506 sq.). Quarto (in generali fortasse aut altiori sensu) de immediatis ipsis discipulis apostolorum, quorum ceteroquin plures erant etiam episcopi: 2. 22. 5 (“Sicut Evangelium et omnes seniores [πρεσβύτεροι] testantur, qui in Asia apud Ioannem discipulum Domini convenerunt”), 4. 32. 1 (“Senior apostolorum discipulus disputabat”), 5. 5. 1 (“Quapropter dicunt presbyteri, qui sunt apostolorum discipuli . . .”), 5. 36. 1-2 (“Quemadmodum presbyteri dicunt . . . ,” “Dicunt presbyteri apostolorum discipuli”), quo sensu Irenaeus in sua *Epistola* ad Florinum apud Eusebium Caes., *Hist. eccles.* 5. 20, Polycarpum “apostolicum presbyterum”

; Cf. A. D’Alès, “Le πρεσβυτήριον de saint Irénée,” *Revue des études grecques* XLII (1929) 398–410.

appellat. Unde non inepte dici potest nomen presbyteri apud Irenaeum saepius accipi ut altiore quemdam titulum honoris qui ipsis episcopis praebetur ob eam peculiarem eorum dignitatem qua sunt testes et custodes apostolicae traditionis.

Distinctio ecclesiasticae hierarchiae in *duos gradus episcopatus et presbyteratus* ab Irenaeo non directe proponitur, utpote quae non faciat ad scopum impugnandae haeresis, quem directe prosequitur. Totus tamen eius discursus eam distinctionem supponit, nam illi qui vocantur simpliciter successores apostolorum, quibus ecclesiae sunt simpliciter traditae ac commissae, quorum catalogus per continuatas successiones pro unaquaque ecclesia non difficile confici posset, nequeunt esse omnes indiscriminatim ecclesiastici ministri sed quidam tantum in superiori gradu constituti, idque Irenaeus manifesto significat texens catalogum romanorum episcoporum unumque nomen pro unaquaque successione assignans, scilicet Linum, Anacletum, Clementem etc., pariterque pro ecclesia smyrnensi unum Polycarpum dicens episcopum constitutum, etsi ex ipsa epistola Polycarpi ad Philippenses sciamus plures adfuisse cum eo presbyteros. Ceterum in nuper relato textu (3. 14. 2) de paulinis episcopis ac presbyteris, distinctio duorum graduum directe quoque assignatur (nihil enim probat antiquissimam optimamque versionem latinam operis Irenaei in hoc praeciso textu discrepare ab originali graeco quod non habemus), nam ratio quare Irenaeus (apte vel inepte, nunc non refert; cf. supra, p. 756, ubi de Scriptura) substituat “episcopos et presbyteros” pro “maioribus natu” sive presbyteris, in sua interpretatione *Act.* 20. 17, non alia est nisi quia, agnoscens in ecclesiis sui temporis duorum horum graduum distinctionem, connaturaliter eam attribuit etiam tempori apostolico.

Quidam videntur eandem distinctionem legere etiam in verbis “Principalis successio” (4. 26. 2), ac si in ea innuatur secundaria quaedam apostolica successio quae competeret simplicibus presbyteris, sed ibi principalis successio videtur tantum significare veram sive originalem successionem, in oppositione nempe ad falsas successiones quas sibi reclamabant haeretici. Aptius, ad illustrandam ipsius Irenaei mentem, adducuntur sequentia verba ex epistola martyrum lugdunensium ad Eleutherium Papam, in quibus verisimilius significatur ipsum Irenaeum, epistolae latorem, fuisse adhuc simplicem presbyterum: “Te per omnia ac perpetuo optamus in Heo valere, pater Eleuthere. Has litteras ut ad te perferret, fratrem et collegam nostrum Irenaeum hortati sumus. Quem quidem ut commendatum habeas rogamus, utpote aemulatorem Testamenti Christi. Quod si nobis compertum esset, locum cuiquam conferre iustitiam, eum tamquam presbyterum Eccle-

siae (hunc enim gradum obtinet) tibi imprimis commendassemus” (apud Eusebium Caes., *Hist. eccles.* 5. 4, *MG* 20. 439); si tamen verum esset quod Massuet, Irenaei editor (*Dissertationes praeviae in Irenaei libros*, *MG* 7. 183-185), sustinet contra Valesium, Eusebii pariter editorem (cf. *MG* 20. 439 sq., in nota) et Tillemont (*Mémoires* III 619), Irenaeum scilicet prius fuisse a lugdunensibus suffectum Pothino episcopo, martyrio percusso, ac subinde ab eisdem Romam missum ut ab Eleutherio in episcopali ordine confirmaretur et consecraretur (ita ut incisum $\chi\epsilon\iota\sigma\epsilon\ \alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu\ \epsilon\upsilon\ \pi\alpha\rho\alpha\theta\acute{\iota}\sigma\upsilon$. sit vertendum non: “ut commendatum habeas rogamus” sed: “ut ipsum caeteris anteponas”), tunc nomen presbyteri, Irenaeo tributum, non necessario significaret simplicem presbyterum, cum ageretur de episcopo electo, utut nondum plene confirmato nec adhuc consecrato.

De *charismaticis* autem nullum amplius vestigium superest apud Irenaeum, nec a fortiori ullum adest signum charismaticae cuiuslibet hierarchiae quae forte ante ipsum viguerit in ecclesiis. Bis quidem sermo est de “divinis charismatibus” et de “charismate veritatis secundum beneplacitum Patris acceptum” (4. 26. 2 et 5), sed tale charisma, si cum quibusdam auctoribus accipiatur ut peculiaris quaedam gratia sive donum (et non potius pro ipsa veritate revelata²¹), exhibetur ut constitutionale ac hierarchicum, seu ut proprium attributum ipsius monarchici episcopatus; unde non ageretur de hierarchia charismatica, sed potius de charismate hierarchico.

CONSPECTUS HUIUS PRIMAE PERIODI.

luverit recapitulare praecipua elementa exhibita in documentis huius aetatis (a fine saec. 1 ad finem saec. 2) circa triplicem gradum ecclesiasticae hierarchiae. Ex duodecim adductis testibus,²² octo priores referri possunt ad primam partem saec. 2, ceteri vero quatuor ad alteram partem. Hi postremi explicite referunt monarchicum ipsum episcopatum, ac pro tanto, saltem aequivalenter, triplicem gradum hierarchiae, etsi de aliis duobus gradibus directe non occupentur; inter

Cf. dicta in art. pracc., p. 57S.

²³ Ceteri scriptores saec. 2 quorum opera vel fragmenta supersunt (nominatim apologetae: Quadratus, Aristides, Tatianus, Athenagoras, Theophilus Antoichenus) nihil habent de ecclesiastica hierarchia nec ceteroquin scopus (praecipue apologeticus) quem ipsi prosequuntur, illius mentionem necessario requirebat. *Papias* Hierapolis episcopus (circa 130) in suo fragmento, ab Eusebio Caes. asservato (*Hist. eccles.* 3. 39), transeunter presbyteros sive seniores appellat ipsos apostolos, quibus sub eodem nomine addit Aristionem et quemdam “Ioannem presbyterum” (de quo disputatur an distinguatur ab ipso Ioanne apostolo, ut vult Eusebius, vel secus). *Pseudo-Barnabas* in sua *Epistola ad Diognetum* (probabiliter in priori parte saec. 2), c. 11, v. 1, semetipsum vocat “apostolorum discipulum et doctorem gentium”; ceterum caput illud ut spurium habetur a criticis.

priores octo, solus Ignatius explicite distinguit inter simplices presbyteros et episcopos (eosque monarchicos) ac triplicem hierarchiae gradum diserte proponit, ceteri vero nonnisi duos gradus, episcopos nempe et diaconos, proponere videntur. Omisso discrimine ipsius terminologiae, quod observatur inter haec priora documenta (nam Clemens et Hermas eosdem hierarchas tam episcopos quam presbyteros appellant, *Didache* vero episcopos non vero presbyteros nominat, Ignatius semper distinguit inter episcopos et presbyteros, Polycarpus pro sua ecclesia smyrnensi refert presbyteros dum pro ecclesia philippensi refert episcopos, Pseudo-Clemens refert solos presbyteros, Iustinus loquitur tantum indistincte de praeside vel fratrum praeside nec nominat episcopos aut presbyteros), praecipuum discrimen in eo est quod *solus Ignatius explicite ac determinate distinguit tres ordines hierarchiae et clare proponit monarchicum episcopatum, ceteri vero explicite proponunt duos tantum gradus, seu binomium "episcopi-diaconi"* (nomen autem "episcopi" fertur semper in plurali) nec suspicari videntur monarchicum ipsum episcopatum.

Unde quidquid colligi potest de hierarchica, sacerdotali et divina indole presbyteratus et diaconatus in hac aetate, fere totum continetur in epistolis Ignatii. Ut autem patet ex supra dictis (pp. 808-813), *hierarchicus illorum character* manifestatur modo generali in reverentia, oboedientia et subiectione quae ipsis debetur, praecipue quod attinet presbyteros qui dicuntur senatus et corona episcopi; *sacerdotalis dignitas* significatur in eorum connexionem cum altari et eucharistica celebratione; peculiariter de presbytero indicatur ipsum posse de licentia episcopi Eucharistiam et Baptismum celebrare (*Smyrn.* 8. 1 sq.: "Valida Eucharistia habeatur illa, quae sub episcopo peragitur vel sub eo, cui ipse concesserit. . . Non licet sine episcopo neque baptizare neque agapen celebrare"); de diaconis vero nonnisi generaliter dicitur ipsos "esse ministros mysteriorum Iesu Christi" (*Trail.* 2. 3), "nec ciborum et potuum diaconos esse, sed Ecclesiae Dei ministros" (*ibid.*), quod testimonium complet Iustinus ostendens diaconum ministrantem Eucharistiam a praeside consecratam. *Divina origo* utriusque gradus ab Ignatio aequivalenter ac vivide indicatur, ut dictum est supra (p. 813).

Ex praefato discrimine quod apparet inter Ignatium et ceteros scriptores primae partis saec. 2, quidam Protestantes, nominatim *Harnack*²³ et *Schwartz*¹⁴ inferunt ecclesiasticam organizationem variam

²³*Entstehung und Entwicklung der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts in den zwei ersten Jahrhunderten* (Leipzig 1910) 72; *Die Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius I* (Leipzig 1897) 172.

¹⁴*Eusebius Kirchengeschichte* III ccxxv.

fuisse usque saltem ad a. 130 nec nisi inde a medio saec. 2 monarchicum episcopatum sese stabilire potuisse, ut quandam nempe reactionem contra Gnosticisum et Marcionismum, ita ut in ipsa ecclesia romana nondum haberetur verus episcopus monarchicus usque ad Anicetum vel Soterem (circa 155-170); quidam pariter catholici eruditi, nominatim *Colson* et *Camelot* (ut nonnisi duos moderniores nominemus), inferunt saltem monarchicum episcopatum nonnisi in quibusdam ecclesiis, signanter asiaticis, invaluisse circa initium eiusdem saeculi, in aliis vero praevaluisse systema quoddam collegiale, seu plurium presbyterorum-episcoporum gubernantium ecclesiam sub uno fortasse praesidente, qui subinde monarchic! episcopi rationem assumpserit.²⁵

Ut patet unicum huius opinionis argumentum est *silentium documentorum* (si excipiantur epistolae Ignatii) circa distinctionem episcopi a presbyteris vel, si placet, circa existentiam unius inter ceteros presbyteros qui tamquam monarchicus episcopus aliis praevaleret et ecclesiam proprio iure regeret.

Iamvero, *imprimis* ipsum silentium argumentum in contrarium constituere non valet, nisi probetur in praefatis documentis necessariam fuisse huiusmodi episcopi mentionem; scopus autem et contextus rariorum ceteroquin documentorum huius aetatis, in quibus uno vel alio modo tangitur ecclesiastica hierarchia, episcopi mentionem non necessario requirunt.

Secundo, si argumentum silentii valeret, sequeretur in romana ecclesia, cui scribit Ignatius, nullam fuisse classem ministrorum sive hierarcharum, nam neque episcopus neque presbyteri neque diaconi nominantur, de quibus tamen Ignatius in omnibus aliis epistolis ad varias ecclesias insistenter loquitur; idemque sequeretur ex ipsa epis-

²⁵ *Colson* (*L'évêque dans les communautés primitives* ["Unam Sanctam," n. 21, Paris 1951] passim, peculiariter 14, 111 sq., 123 sq.) distinguit duos typos ecclesiasticae organizationis, alterum paulinum et occidentalem, quem reflectunt epistola Clementis et Hermas post ipsas epistolas paulinas et in quo praevaluit locale collegium presbyterale sub directione tamen apostolorum itinerantium, quibus subinde successerunt residentialcs episcopi, et alterum ioanneum ac orientalem, quem reflectunt *Apocalypsis* et epistolae Ignatii et in quo mature praevaluit systema episcopi residentialis ac monarchici cum concilio subordinati presbyterii; utriusque typi fusionem ostendit praecipue Irenaeus sub finem saec. 2. Ea distinctio satis artificiosa, imo, ut ait D/VNIÉlou (in *Recherches de science religieuse* XLI [1953] 551), arbitraria apparet, etsi contineat aliquod probabile elementum veritatis, ut infra ostendetur. *Camelot* (*Ignace d'Antioche, Polycarpe de Smyrne* ["Sources Chrétiennes," n. 10, Paris 1951] 45-48) docet episcopatum monarchicum advenisse in aetate postapostolica per evolutionem primitivi collegii presbyteralis, regentis ecclesias sub mera praesidentia unius ex presbyteris et sub potestate apostoli itinerantis; mortuis apostolis itinerantibus, connaturale fuit ut presbyter ille praesidens emergeret paulatim ex collegio presbyterali ac in se cumlaret varias functiones primitus collective exercitas a presbyterio. Haec explicatio, satis ambigua, peior videtur ac redolens veram evolutionem, etsi aliquo grano veritatis non careat.

tola Clementis Romani ad Corinthios; item sequeretur in ipsa ecclesia antiochena praeter Ignatium episcopum non fuisse presbyteros, nam hic, in tot epistolis, de suis ipsius presbyteris nunquam mentionem facit; item sequeretur Polycarpum non fuisse episcopum, nam, secus ac Ignatius, seipsum non nominat episcopum in sua epistola ad Philippenses sed sese aggregat ceteris presbyteris (“Polycarpus et qui cum eo presbyteri”). Ceterum, haec silentii ratio converteretur contra ipsos adversarios, nam eadem documenta prorsus etiam silent de supposita ab eis transformatione collegialis hierarchiae in monarchicum episcopatum, ex quo sequeretur talem transformationem non contigisse.

Tertio, tale silentium, etiam si esset totale, non uno modo nec improbabiliiter explicari posset, uti ex ipsa rei vulgata cognitione quae explicatione non indigeat; vel ex humilitate scribentis qui taceat propriam dignitatem aliunde notam ut inde potius extollat ipsam dignitatem ecclesiae quam repraesentat cuiusque auctoritatem personificat (ita in epistola Clementis, auctor tacet sive suum nomen sive suam indolem hierarchicam; ipse Ignatius, qui tam insistenter episcopale munus, imo et personale nomen, proponit, hanc rationem suggerit, scribens *Polyc.* “Ignatius Polycarpo episcopo ecclesiae Smyrnaeorum, qui ipse episcopum potius habet Deum” et *Rom.* 9. 1: “Solus Iesus Christus illam [i.e. ecclesiam Syriae] vice episcopi reget atque vestra caritas”; ratio autem, quare Ignatius varias epistolas, ad ecclesias suo proprio nomine scribat, est ipsa personalis indoles harum epistolarum, exaratarum in exilio et extra propriam sedem); vel ex simpliciori mentalitate ac stylo Occidentalium qui minus quam Orientales curant emphasim expressionum ac titulorum dignitatis (inde fortasse explicatur quare in Oriente determinatio ecclesiasticae terminologiae episcopi et presbyteri citius obtinuerit); vel ex convenientia extollendi dignitatem simplicium presbyterorum tanquam unius collegii, sub episcopo quidem, gubernantis Ecclesiam (quod quidem apprime quadrat cum romana mentalitate: “Senatus populusque romanus”); vel ex ipsa fluctuanti adhuc terminologia, ratione cuius sive proprie dictus episcopus sive simplices presbyteri sub iisdem synonymis vocibus “episcopi” et “presbyteri” facile ac commode comprehenderentur.

Quarto, invocatum silentium nequaquam completum ac totale dici potest, quin potius in iisdem documentis plura indicia habeantur quae episcopum monarchicum indicant vel suggerunt. Et generaliter imprimis loquendo, ipsa praefata synonymia terminorum “episcopi” et “presbyteri” iam inde a tempore apostolico vicens, rationabiliter suggerit sub plurali hac designatione etiam episcopum proprie dictum una cum aliis presbyteris-episcopis contineri, cum ex aliis coevis docu-

mentis (signanter Ignatii et Polycarpi) sciamus in pluribus saltem ecclesiis tales propriosque episcopos extitisse, in quo quidem satis suggestiva videtur ipsa epistola Polycarpi qui, quamvis esset verus episcopus, sese tamen consociat ac veluti assimilât ceteris presbyteris nec episcopum distincte nominat, loquens sive de sua ecclesia smyrnensi sive de ecclesia philippensi. Praeterea, Clemens Romanus ad episcopos monarchicos alludit, sive implicite ac probabiliter in sua comparatione hierarchiae ecclesiasticae cum hierarchia A. T. constante triplici gradu summi sacerdotis, sacerdotum et levitarum, sive ac magis directe in verbis: “Qui constituti sunt ab illis [i.e. Apostolis] vel deinceps ab aliis viris eximiis”; item, Polycarpus in inscriptione suae epistolae ad Philippenses (“Polycarpus et qui cum eo presbyteri”) satis clare indicat singularem suam distinctionem et excellentiam relate ad alios presbyteros innuitque suum characterem episcopi monarchic!, etiam si id explicite non significaretur in epistolis Ignatii et in *Martyrio S. Polycarpi*; item, similem singularemque Clementis positionem indicat Hermas qui ab Ecclesia in visione iubetur tradere Clementi librum revelationum ut ab eo subinde communicetur exteris civitatibus; pariter Iustinus suggerit episcopum monarchicum cum in numero singulari loquitur de praesidente conventus eucharistici seu de eo “qui praeest fatribus.”

Quinto, quidquid obscuritatis remaneat ex partiali silentio aliorum documentorum, in bona logica historicae interpretationis dissipanda est per clarum testimonium ipsius Ignatii nisi probetur Ignatium sese ostendere novatorem quendam sive inventorem monarchic! episcopatus. Iamvero Ignatius nullum praebet signum alicuius innovationis, aut dissidii, aut polemicae argumentationis in hac re, sed simpliciter supponit et exponit vigentem ubique in Syria ed Asia Minori ecclesiasticam organizationem sub episcopo monarchic®, imo probabiliter explicite asserit etiam eandem organizationem vigere in omnibus prorsus ecclesiis cum loquitur de “episcopis per tractus terrae constitutis” {*Eph.* 3. 2) et saltem id implicite proponit cum significat episcopos, presbyteros et diaconos pertinere ad ipsam constitutionem Ecclesiae divinitus institutae {*Trail.* 3. 1: “Sine his Ecclesia non vocatur” *Snryrn.* 8. 2: “Ubi comparuerit episcopus, ibi et multitudo sit, quemadmodum ubi fuerit Christus Iesus, ibi catholica est Ecclesia”). Ceterum, hoc Ignatii testimonium logice corroboratur ab explicita affirmatione documentorum secundae partis eiusdem saec. 2 (Dionysii Corinthii, Hegesippi, *Fragmenti Muratoriani* et Irenaei) de apostolica origine et non interrupta successione monarchicorum episcoporum. Unde illogice praefati adversarii procedunt in sua aestimatione his-

toricorum documentorum, nec rationabiliter oculos avertunt a claris documentis aut istorum valorem minuere conantur, ut in ambiguis testimoniis eiusdem aetatis fallacem ac voluntariam construant opinionem sive evolutionis collegialis cuiusdam hierarchiae in monarchicum episcopatum sive duplicis ecclesiasticae organizationis quarum altera finaliter praevaluerit.

Unde existentia monarchici episcopatus in suis essentialibus saltem lineamentis,²⁰ asserenda est in omnibus ecclesiis inde a tempore primorum successorum apostolorum, eius vero evolutio necnon discrimen ecclesiarum in hac re revocanda sunt ad accidentales quasdam formas sive expressiones eiusdem realitatis. Ceterum, cum ipsa definitio episcopi monarchici non uno modo assignetur a variis auctoribus, quorum quidam videntur aërem verberare, haec dicenda videntur ad praefatam episcopatus evolutionem et ecclesiarum varietatem explicandam. Tempore apostolorum, hi sive per se sive per suos delegatos ecclesias quas fundabant pleno iure (imo altiori apostolatus iure) regebant ac pro tanto erant illarum veri episcopi monarchici, utut non stricte residentiales; cum enim ab ipsis essentialiter penderent tota communitas et locales presbyteri, quid ad rem refert utrum brevius an longius in ipso loco materialiter residerent, aut unius tantum localis ecclesiae an plurium simul pastores essent? Cum autem apostoli discesserunt, principalioribus saltem ecclesiis iam ubique fundatis, eorum successores in ecclesiarum pastornatu (nec amplius in proprie dicto apostolatu) cum necessaria quadam limitatione ac determinatione suum ius in iam fundatas ecclesias obtinuerunt, ita ut evaderent locales ac particulares, ac pro tanto residentiales, episcopi. Iamvero in huius praecise limitationis ac determinationis manifestatione et expressione, tota accidentalisque ecclesiarum varietas constitit, quod attinet sive ad extensionem iurisdictionis ac locorum, sive ad comparticipationem subordinati presbyterii in gubernio ecclesiae, sive ad nomina ac titulos quibus ecclesiastici hierarchae designarentur; accidentale enim est quod haberentur episcopi urbani aut regionales (seu quod unus episcopus regeret unam vel duas ecclesias habentes distinctum locale presbyterium, ac ita veluti virtualiter duplex esset pastor), et quod locali presbyterio minus vel magis auctoritatis ac dignitatis concederetur in gubernanda ac repraesentanda ecclesia, et quod supremus pastor peculiari nomine episcopi ab aliis presbyteris distingueretur. Sub hoc

²⁰“Monarchia in hoc essentialiter consistit, et in hoc differt ab oligarchia, quod importet supremam auctoritatem residere apud unum, qui proprio nomine ac iure gubernet, potiusquam apud plures qui ad modum unius collegialiter regant sive immediate per collectivum consilium et imperium sive mediate per unum virum, collegium ipsum repraesentantem eiusque vices gerentem.

igitur accidentali ac secundo aspectu, non improbabiler distingui possunt *duo veluti initiales typi ecclesiasticae organizationis*, unus nempe qui praevaluerit *in Oriente*, sive Jerusalem sub Iacobo sive subinde in vicina Asia Minori sub impulsu Iohannis (ut suadetur ex *Apocalypsi* et epistolis Ignatii) et in quo ecclesiastica organizatio assumeret characterem magis, ut ita dicatur, unitarium ac totalitarian!, sive ex parte loci seu fidelium regendorum (hinc ecclesiae potius urbanae), sive ex parte hierarcharum seu rectorum (hinc episcopi magis totalitarii in manifestatione nativae suae potestatis ac praevalentiae super reliquum presbyterium, hinc etiam maturius ac connaturaliter ipsum reservatum nomen episcopi in sensu tecnico qui subinde ubique praevaluit); alter vero qui invaluerit potius *in Occidente* (Romae, Corinthi, Philippis, etc.) vel, si placet, in ecclesiis typice paulinis, et in quo ecclesiastica organizatio assumeret elasticum quendam et, ut ita dicatur, communitarium characterem, sive ex parte loci ac fidelium regendorum (hinc ecclesiae regionales vel non stricte urbanae), sive ex parte rectorum (hinc episcopi minus totalitarii in manifestatione plenae suae potestatis et praevalentiae super locale presbyterium quod intimius fortasse consociaretur gubernio ecclesiae, hinc etiam absentia peculiaris nominis potestativi quo episcopus designaretur et a ceteris presbyteris distingueretur). Paulatim autem duo isti typi in unum confluxerunt, vel potius accidentales eorum differentiae ita attenuatae sunt ut circa finem saec. 2 vix amplius detegi possent, praevalente fortasse priori typo, praecipue quod attinet ad praecisiora lineamenta figurae episcopalis eiusque determinatam designationem sub distincta ac technica episcopi appellatione.

Quod attinet ad sic dictos *charismaticos*, in documentis huius aetatis nullum signum habetur alicuius charismaticae hierarchiae Ecclesiae primitivae, quae subinde paulatim supplantata fuerit a nova hierarchia institutional! ac proprie dicta, iuxta fundamentalem canonem plurium Protestantium ac Liberalium de origine ecclesiasticae hierarchiae. Plura documenta nequidem verbum faciunt de charismaticis aut charismatibus (ita Ignatius, Polycarpus, Pseudo-Clemens, Iustinus, Dionysius Corinthius, Hegesippus, *Fragmentum Muratorianum*). Quaedam loquuntur de charismatibus, sed tacent de charismaticis tanquam de aliqua peculiari classe in ecclesiis, et ceteroquin ipsa charismata accipiunt in vario ac generaliori sensu; ita Clemens charisma accipit in communi sensu alicuius peculiaris conditionis quae unicuique fidei competit in mystico corpore Christi, *Martyrium S. Polycarpi* nominat triplex charisma apostolatus, prophetiae et doctoratus, tanquam adventitium ac personale quoddam attributum ipsius

episcopi Polycarpi, Irenaeus loquitur de divinis charismatibus et de charismate veritatis tanquam de proprio attributo ipsius monarchic! episcopatus.

Nonnisi duo documenta, *Didache* scilicet et *Hermas* (ex quibus potissime praefati adversarii occasionem sumunt ad fulciendum generale suum figmentum) loquuntur de ipsis charismaticis et quidem incompleto ac confuso modo. *Hermas* nominat apostolos, doctores et prophetas (numquam tamen simul), attamen apostolos intelligit in sensu stricto pro duodecim ipsis apostolis evangelicis; doctores vero quandoque accipit pro his qui fuerunt apostolorum cooperatores in prima evangelii praedicatione, quandoque vero pro viris existentibus ac docentibus tempore ipsius, at non necessario in sensu charismatico sed in generali fortasse acceptione virorum scientiam calientium; prophetas tandem quandoque intelligit in strictiori sensu prophetarum A. T., quandoque pro coaevis ac charismaticis viris, sed in his nullam ostendit peculiarem auctoritatem et multo minus oppositionem cum institutional! hierarchia, imo ipse *Hermas*, qui prophetam sese fingit, iubetur acceptas revelationes communicare constitutis presbyteris, non ob aliam certe rationem nisi ut ab his, tanquam auctoritate pollentibus, executioni mandari et suam efficaciam sortiri possint. *Didache* nominat pariter apostolos, doctores et prophetas (numquam tamen simul), eos omnes accipiens pro charismaticis viris atque doctoribus ac prophetis tribuens honorem saltem aequalem ei qui debetur episcopis et diaconis necnon sacrum aliquod ministerium de genere illius quod convenit praefatis ministris. Attamen nullatenus suggerit eos habuisse proprie dictam aliquam auctoritatem qua gubernarent communitatem, quin potius illorum extraordinarium ministerium ostendit fuisse subiectum examini ac vigilantiae ipsius communitatis ac consequenter institutorum episcoporum, nec multo minus suggerit institutam hanc episcoporum et diaconorum hierarchiam natam esse ex quadam reactione contra pneumaticos sive charismaticos, sed potius ostendit substitutionem hierarcharum pneumaticis, si de substitutione loqui fas sit, contigisse modo prorsus pacifico ac connatural!, quatenus, paulatim deficientibus viris charismaticis, totum ecclesiasticum ministerium (signanter ministerium verbi) quod etiam per charismaticos exercebatur, solis episcopis ac diaconis reservatum est. Ceterum tota *Didache* descriptio, quod attinet ad tales charismaticos, est tam confusa aut parum sibi cohaerens ut variis ac discrepantibus interpretationibus ansam praebuerit et quidam moderniores eruditi, sive inter Protestantes sive inter catholicos, totum libellum, tamquam apocryphum foetum montanistici pneumatismi, reiecerunt.

SECUNDA PERIODUS: SAECULUM III.

*TERTULLIANUS*²⁷ (circa 160-post 222) in locis citatis in art. 1 (pp. 280-286, tres gradus hierarchiae distinguit et nonnumquam simul refert. *De praescr.* 41: 'Ordinationes eorum [i.e. haereticorum] temerariae, leves, inconstantes. . . Alius hodie episcopus, cras alius; hodie diaconus, qui cras lector; hodie presbyter, qui cras laicus: nam et laicis sacerdotalia munera iniungunt' {*ML* 2. 69); *De bapt.* 17: "Dandi quidem [Baptismum] habet ius summus sacerdos, qui est episcopus; dehinc presbyteri et diaconi, non tamen sine episcopi auctoritate, propter Ecclesiae honorem, quo salvo salva pax est. Alioquin etiam laicis ius est" {*ML* 1. 1326); *De fuga* 11: "Sed cum ipsi auctores [seu praepositi], id est, ipsi diaconi, presbyteri et episcopi, fugiunt, quomodo laicus intelligere poterit, qua ratione dictum est {*Mat.* 10. 23): 'Fugite de civitate in civitatem'? Itaque cum duces fugiunt, quis de gregario numero sustinebit ad gradum in acie figendum suadentes?" {*ML* 2. 134). Etiam *presbyteris* et *diaconis* Tertullianus reservat prae laicis ius baptizandi, salvo quidem excellentiori iure episcopi; eos, una cum episcopo, appellat auctores, sive praepositos, et duces; sacerdotalem eorum dignitatem significat, excludendo solos laicos a "sacerdotalibus muneribus," ut patet ex primo intertextus nuper citatos necnon ex aliis locis {*De exhort.* cast. 7 et *De monog.* 12, cit. in pp. 283, 285) ubi eadem distinctio et oppositio inter sacerdotes et laicos recurrit. Ipsum tamen nomen "sacerdos" Tertullianus numquam tribuit presbytero.²⁸

De *charismatica* autem conceptione Ecclesiae, quam Tertullianus in suis operibus montanisticis conatus est opponere constitutae monarchiae, dicere oportuit in art. 1 (pp. 287-290), nam novitas illius doctrinae non tam ad gradus hierarchicos pervertendos, quam ad ipsam hierarchiam supprimendam, logice tendebat.

*CLEMENS ALEXANDRINUS*²⁹ (circa 150-211/215), ut ostensum est in art. 1 (pp. 290-305), pauperius ac partialiter ambiguum profert testimonium de ecclesiastica hierarchia. In duobus locis tres illius gradus simul profert, i.e. *Paed.* 3. 12, ubi ait in Scripturis inveniri "praecepta, quae ad electas personas pertinent . . .: haec quidem presbyteris, alia vero episcopis, alia diaconis, alia autem viduis" {*MG* 8. 675-678) et *Strom.* 6. 13, ubi loquitur de "progressionibus episcoporum, presbyterorum, diaconorum" {*MG* 9. 330). In uno quidem loco {*Strom.* 7. 1, cit. in p. 292), nonnisi duos gradus

²⁷ Cf. bibliographiam in art. 1, p. 280.

Cf. G. K. Adam, *Der Kirchcnbegriff Tertullians* (Paderborn 1907) 96.

Cf. bibliographiam in art. 1, pp. 290 sq.

cogitare videtur, scilicet presbyteros et diaconos, sed tum contextus tum parallelismus cum *Strom.* 6. 13 suadet sub voce “presbyteri” eum intelligere etiam episcopos, seu duos gradus superioris ministerii, in oppositione ad inferiorem gradum diaconorum; ex quo sequitur hanc vocem apud Clementem adhuc retinere partialem ambiguitatem, quatenus quandoque adhibetur ad designandum simplicem presbyterum (*Paed.* 3. 17; *Strom.* 6. 13), quandoque vero indicat utrumque episcopatus et presbyteratus gradum, iuxta vetustiore usum (*Strom.* 6. 13; 7. 1; *Quis dives* 42), ut notavimus in art. 1 (p. 293). Ubi etiam ostendimus (pp. 293 sq.) inepte contra divinam indolem presbyteratus et diaconatus argui ex verbis *Strom.* 6. 13: “Non ut qui ordinetur ab hominibus.”

HIPPOLYTUS^{TM} (circa 160-235), ut constat ex textibus relatis in art. 1 (pp. 308-311), tres consuetos hierarchiae gradus assignat, i.e. episcopos, presbyteros et diaconos, eosque una simul in eodem contextu nominat, in utroque opere *Philosophumena* et *Traditio Apostolica*, imo in hoc altero loco exhibet etiam ipsum triplicem ordinationis ritum.

Ex his autem quae praecipue de hoc ritu dicuntur, colligi potest non solum episcopum (cf. in art. 1, pp. 312-314) sed etiam presbyteros et diaconos pertinere ad hierarchiam sacerdotalem.

Presbyteri quippe dicuntur “gubernare plebem Dei” (*Traditio Apostolica*, ubi de ordinatione presbyteri x). Ipsi catechumenos ungunt et baptizant; assistunt episcopo in ordinatione presbyteri, cui manus imponunt, necnon in celebratione Missae et distributione communionis; benedicunt panem, in communi, seu non eucharistica, agape Christianorum (si absit episcopus).² Quoad ipsum nomen “*sacerdos*” notandum est quod, quamvis soli episcopo directe tribuatur, tamen etiam ad presbyteros implicite vel aequivalenter refertur, ut patet tum ex ipsa vi vocum “summus sacerdos,” “summum sacerdotium,” “primatus sacerdotii,” quae existentiam inferioris sacerdotii gradus implicent, tum ac directius ex ipsa communi voce “sacerdotium” a qua soli diaconi excludi dicuntur, ratio enim quare “in diacono ordinando solus episcopus [iubetur] imponere manus . . . [est] quia non in sacerdotio ordinatur, sed in ministerio . . . , non accipiens communem presbyterii spiritum . . . , cuius participes presbyteri sunt” (*Traditio Apostolica*, ubi de ordinatione diaconi), adeoque ratio quare in ordinando presbytero non solus episcopus sed etiam presbyteri iubentur

* Cf. bibliographiam in art. 1, pp. 305 sq.

² Apud Hauler, *Didascalia apostolorum* (Lipsiae 1900) 105sq.
n *Ibid.* 106, 108, 110, 112, 114.

manus imponere, est quia presbyter in sacerdotium ordinatur, seu, ut ibidem additur, “propter communem et similem cleri spiritum.” *Divina origo* presbyteratus satis clare proponitur in illis verbis ordinationis: “Respice super servum tuum istum, sicuti respexisti super populum electionis tuae et praecepisti Moysi, ut elegeret presbyteros, quos replesti de spiritu tuo, quem tu donasti [huic] famulo tuo.”

Diaconus nullum proprie dictum sacerdotale officium exercet, nam, ut dicitur in nuper relato textu de eius ordinatione, “non in sacerdotio ordinatur, sed in ministerio.” Hoc autem ministerium, seu assistentiale opus relate ad sacerdotes et signanter ad episcopum, quod ideo suo modo, seu indirecte ac reductive, evadit sacerdotale, consistit in “faciendo ea quae ab ipso [i.e. ab episcopo] iubentur,” in “curas [rerum temporalium] agendo, et indicando episcopo quae oportet,”³¹ in indicando episcopo visitandos infirmos, in assistendo presbytero ungenti ac baptizanti, in afferendo ad episcopum oblationes seu materiam offerendi sacrificii, in assistendo episcopo in distributione communionis, in benedicendo (in absentia sacerdotis) communem agapem Christianorum.³⁵ *Divina origo* diaconatus significatur in illis verbis ordinationis: “Hunc servum tuum, quem elegisti ministrare ecclesiae tuae.”

ORIGENES (circa 185-254)³⁰ in variis textibus relatis in art. 1 (pp. 315-323) distincte ac frequenter nominat ac simul copulat tres gradus hierarchiae: *De or.* 28; *In Num.* 2.1 ; 9.1; *In Psal.* 37.1.1; *In Cant.* 2; *In Ier.* 11. 3; *In Ez.* 5. 4; *In Mat.*, t. 15. 26; t. 16. 22; ser. 12, 14, 24. Hierarchica dignitas sive potestas, quae maxime in episcopo elucet (cf. in pp. 323-325), etiam *presbyteris* competit, etsi in minori gradu, imo et *diaconis*, modo tamen ministerial! relate ad sacerdotes. Generaliter enim dicitur: “Lex Dei sacerdotibus [i.e. episcopis ac presbyteris] commissa est et levitis” (*In Iesu Nave* 17. 3): item: “Omnes episcopi atque omnes presbyteri vel diaconi erudiunt nos et erudientes adhibent correptiones . . . [veluti] angeli quibus

” Hanc sacerdotalem presbyteri attributionem saltem ut probabilem ibidem agnoscit G. Dix (unus ex illis Anglicanis qui contra Presbyterianos maxime vindicant iura et praeeminentiam episcopatus), scribens: “The contrast between the deacon’s subordinate functions in the liturgy and the ‘priesthood’ which others receive by ordination is repeated in the prayer for his ordination. . . . It is possible that in this sentence [‘The Spirit common to the presbyterate’] Hippolytus recognizes a ‘priesthood’ attaching to the presbyterate. If so, it seems to be the only sentence in the whole of his extant works which does so. This may, of course, refer to the bishop, the normal *sacerdos* of the Church. But it is noticeable that Hippolytus elsewhere always calls the bishop ‘high-priest’ and the main contrast here is undoubtedly with presbyter” (“The ministry in the early Church c. A.D. 90-410,” *The apostolic ministry* [prepared under the direction of K. E. Kirk, London 1947] 225, in textu et in nota).

” Cf. locos citatos in pp. 310 sq.

“ Cf. apud Hauler, *op. cit.* (supra, in p. 839) 106, 112, 114, 116.

* Cf. bibliographiam in art. 1, pp. 315 sq.

creditae sunt dispensandae et regendae animae nostrae. . . Castigandi atque emendandi sortiuntur officium” (*In Psal.* 37. 1. 1). Generaliter quoque dicitur: “Sacerdotes populo praesunt” (*In Iesu Nave* 7. 6). Distincte praeterea ipsi *presbyteri* dicuntur praesidere (*In Ier.* 11. 3: “Nos [presbyteri] qui vobis praesidemus”; id patet tum ex contextu tum ex persona homiliam dantis, i.e., Origenis qui simplex presbyter erat) et sermo est etiam de “cathedra” presbyteri (*In Mat.*, ser. 12: “Diaconi . . . primas cathedras eorum qui dicuntur presbyteri praeripere ambiunt”). *Diaconi* quodammodo consociantur sive clero praesidenti, tamquam in “minori gradu” eiusdem clericatus (*In Ier.* 11. 3), sive sacerdotibus docentibus, nam “lex Dei sacerdotibus commissa est et levitis” (*In Iesu Nave* 17. 3), sive eisdem corripientibus (*In Psal.* 37. 1. 1, nuper cit.), sive in materialis sustentationis subsidiis, i.e. “obsequiis sacerdotum,” quae laici tenentur clericis praebere ut possint “legi Dei operam tribuere et verbo Dei absque ulla sollicitudine vacare” (*In Iesu Nave* 17. 3).

Quod attinet ad *nomen* “sacerdos,” etsi multo frequentius ipsum designet solum episcopum, non raro tamen etiam ad presbyterum refertur, sive implicite et indirecte sive satis explicite et directe. Fit enim distinctio inter sacerdotes et laicos, nec non inter sacerdotes et levitas, sive diaconos, imo inter ordinem sacerdotalem et ordinem leviticum (*In Num.* 2. 1; *In Iesu Nave* 17. 3); unde in priori voce “sacerdotes” includuntur simul episcopi et presbyteri, eo vel magis quod in uno et eodem loco ubi ea distinctio fit (*In Num.* 2. 1). additur continuo distinctio trium graduum, seu nominantur episcopus, presbyteri et diaconi. Praeterea, voces “summum sacerdotium” et “princeps sacerdotum” (*In Lev.* 6. 6; 7. 1; *In Num.* 10. 1) suggerunt inferiorem gradum eiusdem sacerdotalis dignitatis, imo videtur iam ab Origene proponi illa distinctio sacerdotum primi et secundi ordinis quae in posteriori aetate satis communis evasit; ita *In Lev.* 6. 6: “[Si episcopus est necessariis moribus et doctrina praeditus] sciat se summum sacerdotium non solum nomine, sed et meritis obtinere. Alioquin inferiorem sibi gradum positum noverit, etiamsi primi nomen acceperit” (cf. *In Ex.* 11. 6, mox cit.). Praeterea, fit etiam satis significativa distinctio inter sacerdotes et principes sacerdotum (*In Lev.* 7. 1: “Apostolus . . . sacerdotibus vel principibus sacerdotum vitae regulas ponit”). Tandem, eadem distinctio clarius exhibetur sub forma oppositionis sive gradationis inter sacerdotem et pontificem: *In Num.* 10. 1: “Si peccet laicus, ipse suum non potest auferre peccatum: sed requirit levitam [i.e. diaconum], indiget sacerdote, imo potius et adhuc horum aliquid eminentius quaerit: pontifice opus est, ut peccatorum

remissionem possit accipere,” ubi vox “sacerdos” potest significare vel “aliquis sacerdos” in communi, vel directe “presbyter,” sed etiam in priori casu ipsa subiuncta oppositio (“aliquid eminentius sacerdote”) determinat vocem ad indicandum presbyterum; eundem sensum tota ratio discursus suggerit in verbis *In Ex.* 11. 6: “Quis antem hodie eorum qui populis praesunt [i.e. episcoporum], non dico si iam aliqua ei revelata sunt, sed in legis scientia aliquid meriti habet, consilium dignatur inferioris saltem sacerdotis accipere? nedum dixerim laici, vel gentilis” {*MG* 12. 380 sq.).

Divina origo non solum episcopatus, sed etiam *presbyteratus* et *diaconatus*, sufficienter indicatur in verbis: “Lex Dei sacerdotibus [i.e. episcopis et presbyteris] commissa est et levitis [seu diaconis]” {*In Iesu Nave* 17. 3), id enim nonnisi directe ab ipso Deo fieri potuit. Idipsum aequivalenter exprimitur *In Psal.* 37. 1. 1, nuper citato. In art. 1 (p. 327) explicavimus ambiguitatem contentam in textu *In Mat.*, ser. 12, ubi Origenes loquitur de ipsa ordinatione episcopi tamquam de humana ordinatione.

DIDASCALIA APOSTOLORUM (certo saec. 3, probabilius ante a. 250)³⁷ in textibus allatis in art. 1 (pp. 336-341) frequenter simul refert tres gradus ecclesiasticae hierarchiae (1. 2, cc. 26, 28, 34, 47, 57; 1. 3, cc. 8, 11, 12; 1. 6, c. 12); quandoque inducit solos episcopos et presbyteros (1. 2, c. 58), quandoque solos episcopos et diaconos (1. 2, cc. 27, 30, 44; 1. 3, c. 13). Hierarchica, sacerdotalis et divina indoles episcopatus clare elucet ex dictis in eodem articulo. Quoad presbyteros et diaconos idem sufficienter eruitur ex modo quo eorum officium et dignitas describitur.

Presbyteri sunt consilarii et assessores episcopi in suo gubernio ac veluti corona et curia Ecclesiae, et qua tales assimilantur apostolis relate ad Deum, cuius typum gerit episcopus, 1. 2, c. 28: “Tanquam apostoli et consilarii honorentur episcopi et corona Ecclesiae; sunt enim consilium et curia Ecclesiae,” c. 34: “[Episcopi] consilarii et contractatores,” c. 26: “Episcopus in typum Dei praesidet vobis, presbyteri in typum apostolorum spectentur a vobis.” Iudicant una cum episcopo in iudicio contentioso, c. 47: “Assistant omnibus iudiciis presbyteri et diaconi cum episcopis.” In ecclesiis seu sacris officiis sedent separatim in excellentiori loco circa solium episcopi, c. 57: “Segregetur presbyteris locus in parte domus ad orientem versa. Et in medio inter eos situm sit episcopi solium, et cum eo sedeant presbyteri.” Baptizant de licentia episcopi, 1. 3, c. 12: “Cum tu baptizas vel cum diaconis praecipis baptizare vel presbyteris. . .”

Cf. bibliographiam in art. 1, pp. 334 sq.

Diaconorum munus magis determinate ac frequentius describitur, tamquam aliquid intime unitum ipsi muneri episcopali, praecipue sub ratione exterioris actionis et administrationis; uno verbo, diaconus est immediatus minister episcopi ac velut eius manus, auris et os, 1. 2, c. 44: “Diaconus est episcopi auris et os et cor et anima,” 1. 3, c. 13: “[Episcopi] anima et mens.” In hoc sensu diaconi assimilantur Christo qui secundum humanitatem servit Divinitati, 1. 2, c. 26: “Diaconus autem in typum Christi adstat,” c. 28: “[Episcopis fideles] indicent, quae volunt, per diaconos; neque enim Dominum Deum omnipotentem accedere aliquis potest nisi per Christum”; et honorantur tanquam prophetae, c. 30: “Nunc autem Aaron nobis est diaconus, Moses vero episcopus. Si ergo Moses a Domino deus appellatus est, a vobis quoque episcopus tanquam deus honoretur et diaconus tanquam propheta.” Propterea, saepe diaconus nominatur simul cum episcopo eique in actione et honore coniungitur (1. 2, cc. 27, 30, 44; 1.3, cc. 8, 13), imo quandoque solus, i.e. absque mentione presbyteri, cum episcopo nominatur (1. 2, cc. 27, 44; 1. 3, c. 13), imo aliquando nominatur etiam ante presbyterum (1. 2. cc. 26, 28; 1. 3, c. 12). Ordinaria munera diaconorum sunt: suscipere oblationes fidelium pro episcopo (1. 2, c. 27), deferre episcopo eorum petitiones (c. 28). egenos et infirmos cognoscere ac visitare et episcopo referre (1. 3, c. 13). Inde aliqua vera, etsi subordinata, auctoritas in diaconos derivatur; merentur enim subiectionem, 1. 3, c. 8: ‘Oportet viduas [esse] subditas episcopis et diaconis’; pascunt fideles, 1. 2, c. 44: “Episcopi et diaconi, pascite populum”; assistunt indicanti episcopo, c. 47: “Assistant omnibus iudiciis presbyteri et diaconi cum episcopis.” Quod attinet ad ministerium cultus, vigilant ordini fidelium in Ecclesia (c. 57), baptizant de licentia episcopi (1. 3, c. 12), assistunt “oblationibus Eucharistiae” (1. 2, c. 57).

Ex comparatione horum quae de presbyteris et diaconis dicuntur, patet presbyteros potius participare in legislativa, ut ita dicatur, episcopi potestate, tanquam consilium episcopi et curiam ecclesiae, diaconos vero in administrativa illius potestate, sive communi sive cultuali. tanquam proprie dictos ministros seu subservientes principali agenti. Exinde tamen inepte inferretur presbyteros *Didascalias* non fuisse veros presbyteros in sensu sacro, sive sacerdotali, aut eos haberi ut inferiores diaconis. Ita F. Nau, scribens: “Le mot *presbyter*, et son équivalent syriaque *qachicho*, se traduit toujours maintenant par prêtre; nous le traduirons souvent par vieillard, parce que ces presbytres (prêtres ou vieillards) choisis par l’évêque, et assis autour du trône épiscopal dans les assemblées liturgiques, ne remplissent ce-

pendant aucune fonction sacerdotale: ils ne prêchent pas et ils n'administrent pas les sacrements. Ils semblent même venir après les diacres, car ceux-ci sont comparés au Christ (et la diaconesse au Saint-Esprit), tandis que les presbytres ne le sont qu'aux Apôtres .. ils ne semblent même pas avoir un droit strict aux oblations [des fidèles; cf. c. 28: "Si quis autem et presbyteros voluerit honorare, duplum sicuti diaconis dabit illis"] ... Ils n'en sont pas moins les ancêtres des prêtres."³⁸ Id imprimis inferri nequit ex defectu actionis ministerialis ex parte presbyterorum; nam in primitivis ecclesiis sacrum ministerium a solo episcopo in ordinariis circumstantiis exhiberi solebat, cum quodam adiutorio diaconorum, quod erat inferioris ordinis et presbyterorum dignitati non congruebat, et aliunde in *Didascalia* iidem presbyteri, sicut diaconi, de licentia episcopi dicuntur baptizare (l. 3, c. 12). Neque ex eo quod presbyteri assimilantur tantum apostolis, diaconi vero ipsi Christo; nam in huiusmodi comparationibus attendendum est ad formale similitudinis (ita presbyteri comparantur apostolis sub ratione senatus Ecclesiae et diaconi comparantur Christo sub sola ratione ministerialis operis secundi ordinis, sicut humanitas Christi subservit et inferior est Divinitate), si enim tales comparationes indebite urgerentur sequeretur etiam diaconissam esse superiorem tum presbyteris tum ipsis diaconis eo quod assimiletur Spiritui S. (l. 2, c. 26: "Diaconissa in typum sancti spiritus honoretur a vobis"³⁹). Neque ex eo quod quandoque diaconi nominantur ante presbyteros et videntur praeferri presbyteris, nominatim in iure circa erogationes oblatae a fidelibus (c. 28) et in administratione Baptismi (l. 3, c. 12); nam ex una parte ratio illius prioritatis potest aliter explicari, puta ex mero casu, vel ex propinquiori connexionione diaconorum cum administratione rerum temporalium et faciliiori ministratione Baptismi (secus enim sequeretur etiam presbyterissas, quae ibidem ante diaconos nominantur, esse tum presbyteris tum diaconis superiores), et ex alia parte frequentius presbyteri ante diaconos nominantur, et quidem cum gradus ecclesiastici veluti intentionaliter enumerantur (l. 2, c. 34: "Episcopus presbyteros constituet consiliarios sibi, diaconos et subdiaconos intra domum ministrare eis"; c. 47: "Assistant iudiciis presbyteri et diaconi cum episcopis"; l. 3, c. 11: "Neque episcopus nec presbyter nec diaconus nec vidua . . . , nec quis laicorum"; l. 6, c. 12: "Cum Iacobo episcopo, cum presbyteris, cum diaconis et cum universa ecclesia"). Si qua maneat in hac re ambiguitas,

³⁸ *La Didascalie des douze Apôtres* (éd. 2, Paris 1912) XVIII sq. Idem repetit in "Didascalie des apôtres," *Dictionnaire de théologie catholique* IV-1 (Paris 1910) 743.

³⁹ Forte ratio huius assimilationis est quia in lingua syriaca "spiritus" est generis feminini, ut fatetur praefatus F. Nau (*ibid.* XXII) qui hoc adducit ut indicium syriacae originis *Didascaliae*.

rationabilius est eam dissipare per similes parallelos locos epistolarum Ignatii Antiocheni, antiquioris longe scriptoris eiusdem ecclesiae Syriacae, in qua probabilius scripsit auctor *Didascaliae*; ibi enim presbyteri inducuntur Eucharistiam, de licentia episcopi, celebrantes (*Ad Smyrn.* 8. 1 sq.), et merentur oboedientiam tum fidelium tum ipsorum diaconorum (*ibid.*; *Ad Magn.* 2; *Ad Trail.* 2. 2).

CORNELIUS R. P. (251-253) in duabus epistolis relatis in art. 1 (pp. 345 sq.) exhibet tres hierarchicos gradus, enumerans quoque in ecclesia romana quadraginta quatuor presbyteros et septem diaconos. Presbyteros exhibet concurrentes cum episcopo ad indicandum de reconciliatione lapsorum (“Placuit contrahi presbyterium, ut firmato consilio, quid circa personas eorum observari deberet, consensu omnium statueretur”). Cetera, quae in transeunti hoc Cornelii testimonio desiderantur, supplentur per ea quae habent sive Cyprianus sive ipsum presbyterium romanum (*Epp.* 2, 30, 31, inter Cyprianicas) quod ante Cornelii electionem rexit ecclesiam romanam.

*CYPRIANUS*⁰ (circa 200-258) in variis *Epistolis* citatis in art. 1 (pp. 348-358), tres ecclesiasticos ordines frequentissime simul refert sive sub distincta trina appellatione (episcopus, presbyteri, diaconi: *Epp.* 9; 10; 11; 12; 68; 77, alique plures loci quos referre non vacat) sive sub binomio “episcopus et clerus” (*Epp.* 9; 10; 11) aut “sacerdotes et ministri” (*Epp.* 62; 72) aut “clerici et sacerdotes” (*Epp.* 52; 66). Saepe duos tantum inferiores ordines refert sub binomio “presbyteri et diaconi” eo quod plures ex suis epistolis miserit ad ecclesias romanam et Carthaginiensem, suo orbatus pastore.

Vera sive *hierarchica potestas* non solum episcopo tribuitur (cf. art. 1, pp. 358-362) sed etiam presbyteris, etsi participative, necnon diaconis, etsi ministerialiter tantum. Cyprianus ultra 20 epistolas dirigit ad romanos praecipue ac Carthaginienses “presbyteros et diaconos” (absente quidem episcopo) sive simpliciter pro tota eorum ecclesia sive additis nonnunquam verbis “Et plebi universae” (*Epp.* 3; 4; 5; 7; 9; 12; 13; 14; 17; 22; 24; 28; 29; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 66; 83); pariter duas epistolas mittunt “Cypriano papae presbyteri et diacones Romae consistentes” (*Epp.* 30 et 31: etiam *Ep.* 2 ab iisdem missa est ad clerum Carthaginiensem, absente Cypriano); similiter quaedam epistolae diriguntur ad episcopum eiusque compresbyteros vel ab eisdem ad alios mittuntur (*Ep.* 18 Caldonii ad Cyprianum et compresbyteros; *Ep.* 39 Caldonii cum presbyteris ad Cyprianum; *Ep.* 62 Cypriani et presbyterorum; *Ep.* 77 Cypriani ad episcopos.

⁰ Cf. bibliographiam in art. 1, pp. 346 sq.

compresbyteros et diaconos; *Ep.* 80 Felicis etc. cum presbyteris ad Cyprianum).

Presbyteri vocantur “compresbyteri” episcopi (*Epp.* 5 et 66 supra cit. in art. 1; praeterea *Epp.* 18; 36; 38; 39; 41; 45; 52; 62; 71; 77; 80), in quo quidem ostenditur tum quaedam communitas et similitudo in auctoritate, tum vestigium aliquod antiquioris usus sive synonymiae ipsorum terminorum “episcopus” et “presbyter.” Presbyteri praesident cum episcopo, *Ep.* 35: “Sedent in clero,” *Ep.* 66: “Compresbyteri qui assident episcopo.” Participant dignitati et auctoritati episcopi, *Ep.* 58: “Cum episcopo presbyteri sacerdotali honore coniuncti.” Sunt pastores, *Ep.* 11: “Commendatas sibi oves foveant.” Admonent plebem, *Epp.* 9 et 11. Eam cum auctoritate instruunt, *Ep.* 11: “Divino magisterio ad viam salutis instruunt.”

Diaconi, peculiariter episcopo ministrantes, eidem potestati quodammodo, etsi minus quam presbyteri, consociantur. Vocantur, *Ep.* 65: “Episcopatus et Ecclesiae ministri.” Non dicuntur quidem praesidentes, seu sedentes in clero et assidentes episcopo, sicut presbyteri, sed tamen sunt pastores, admonendo et docendo fideles, maxime in absentia episcopi, *Ep.* 9: “A presbyteris et diaconis suggerentibus admoneri deberent,” *Ep.* 11: “Presbyteri et diaconi monere debuerant, ut commendatas sibi oves foverent et divino magisterio ad viam deprecandae salutis instruerent.” Participant regimini et gubernio Ecclesiae, peculiariter curando sive administrando temporalia bona, *Ep.* 49: “Quomodo [Nicastrus diaconus, ab Ecclesia profugus] assumit sibi regendae aut gubernandae Ecclesiae curam, qui spoliavit et fraudavit Ecclesiam Christi?”

Quod attinet ad *sacerdotalem* dignitatem, quamvis nomen ipsum “sacerdos,” adhuc apud Cyprianum, sit veluti proprium nomen episcopi ac ideo, ubi simpliciter ab eo proferatur, solum episcopum designet, nonnumquam tamen, per extensionem fundatam in ipsa dignitatis similitudine, tribuitur etiam presbytero,” ut vidimus etiam apud Origenem (cf. supra, p. 841). Imprimis enim Cyprianus bis distinguit inter

|| Quidam, ut E. W. Watson (*The language of St. Cyprian* [“Studia biblica et ecclesiastica,” vol. 4, Oxford 1896] 289, in nota) et Long-Hasselmanns (“Un essai de théologie sur le sacerdoce catholique,” *Revue des sciences religieuses* XXV [1951] 196 sq.), dicunt Cyprianum non conferre nomen sacerdotis presbyteris nisi cum loquitur ut moralista (seu cum illos considerat ut habentes locum sacerdotum A.T., quod attinet ad ius decimarum, observantiae, oboedientiae, ex parte fidelium) vel cum loquitur generaliter de episcopis et presbyteris. Quam interpretationem recte diminutam iudicant Y. Congar (in suis criticis adnotationibus ad praefatum articulum Long-Hasselmanns, quem ipse edidit, *ibid.* 289 sq.) et J. Lécuyer (“Episcopat et présbytérat dans les écrits d’Hippolyte de Rome,” *Recherches de science religieuse* XLI [1953] 46, in nota) qui ad idem iudicium refert etiam O. Ritschl (*Cyprian von Karth. und die Verfassung der Kirche* [Gottingen 1885] 231). Verum tamen est Cyprianum numquam aliquem individuum presbyterum directe ac signate vocare sacerdotem.

sacerdotes et ministros (*Ep.* 66: “Ab altari sacerdotes et ministros voluit avocare,” quod quidem dicitur de defuncto Victore qui presbyterum Faustinum designaverat tutorem bonorum temporalium: *Ep.* 72: “Sacerdotes et ministri qui altari et sacrificio deserviunt”), ubi completa et connaturalis enumeratio eorum qui altari deserviunt, exigit ut sub voce sacerdotis tam episcopi quam presbyteri, in oppositione ad ministros qui sunt soli diaconi, comprehendantur; pariter, logica ratio discursus suggerit sub voce “sacerdotes” presbyteros designari in verbis *Ep.* 68: “Nec hoc in episcoporum tantum et sacerdotum, sed et in diaconorum ordinationibus observasse apostolos animadvertimus,” etsi allegata bina ordinatio Matthiae et diaconorum per apostolos (cf. totum textum in p. 356) videatur indigitare solos episcopos et diaconos, ita ut incisum “episcoporum et sacerdotum” sonet “episcoporum seu sacerdotum” quemadmodum in aliis locis, uti *iiiEpp.* 40 et 69 (cf. supra, pp. 351, 356). Praeterea, in *Ep.* 35 dicitur quod per Numidici “adscriptionem presbyterorum numero” adornata est copia “gloriosorum sacerdotum,” desolata per defectionem “quorundam presbyterorum”; ubi totus discursus exigit ut sub voce “sacerdotes” indicentur saltem etiam presbyteri una cum episcopis, imo mentem logice dirigit tantum vel saltem praecipue ad presbyterorum designationem. Tandem, in *Ep.* 58 dicuntur “cum episcopo presbyteri sacerdotali honore coniungi”; ubi presbyteri non dicuntur coniungi sacerdotali honori, seu episcopo sacerdoti, sed coniungi episcopo sacerdotali honore seu per sacerdotalem honorem sive dignitatem, cuius nempe participes sunt. Ceterum, non tantum ex nomine sed ex ipso officio quod eis tribuitur, sacerdotalis presbyterorum dignitas sufficienter intelligitur; imprimis enim ipsi inducuntur offerentes sacrificium eucharisticum in absentia episcopi (*Epp.* 9; 10; 11: “Offertur nomine eorum,” “Offertur pro illis et Eucharistia datur”) nec Cyprianus eos reprehendit quia in sua absentia offerunt, sed quia pro lapsis offerunt seu quia hos ad ecclesiasticam reconciliationem et communionem admittunt; praeterea, presbyteri inducuntur regulantes, saltem in absentia episcopi, ecclesiasticam exomologesim (*Epp.* 9; 10; 11; 12), quae quidem, pro quanto saltem involvit ipsum sacramentum Poenitentiae, exigit sacerdotalem auctoritatem.²

Diaconis vero non convenit proprie nomen nec dignitas sacerdotis, utut inferioris ordinis, nam explicite opponuntur sacerdotibus sub nomine ministrorum in binomio “Sacerdotes et ministri” (*Epp.* 66; 68; 72). Nihilominus, sub hac praecise ministri ratione, consociantur sacerdotibus in ipso exercitio sacerdotalium actuum, scilicet sive sacrificii (*Ep.* 66: “In clerico ministerio constituti nonnisi altari et sacrificiis

« Cf. dicta in tractatu *Dc Poenitentia* IV 640, 648, 653-662.

deservire debent.” “Ab altari sacerdotes et ministros voluit avocare”; *Ep.* 72: “Sacerdotes et ministri qui altari et sacrificio deserviunt”; *De lapsis* 25: “Solemnius adimpletis calicem diaconus offerre praesentibus coepit,” *ML* 4. 500), sive exomologesis (cf. *Epp.* 9; 10; 11 et praesertim 12: “Non expectata praesentia nostra [i.e. episcopi] apud presbyterum quemcumque praesentem, vel, si presbyter repertus non fuerit et urgere exitus coeperit, apud diaconum quoque exomologesim facere delicti sui possint”)*. 3

Quod attinet ad *divinam originem*, quamvis Cyprianus praecipue ac directe loquatur de divina origine episcopatus, tamen indirecte indicat etiam presbyteratum et diaconatum ad eandem originem referri debere. Generaliter enim ait: “Dei lege praescribitur quos et quales oporteat deservire altari et sacrificia divina celebrare” (*Ep.* 68), hosque intelligit non solum episcopos sed etiam alios ministros, inquiens: “Statutum est ne quis de clericis et Dei ministris tutorem vel curatorem testamento suo constituat, quando singuli divino sacerdotio honorati et in clerico ministerio constituti non nisi altari et sacrificiis deservire debeant” (*Ep.* 66). Ceterum divina origo presbyteratus sequitur ex ipsa sacerdotali ratione, quam, ut nuper ostensum est, Cyprianus tribuit presbyteris. Dicit praeterea apostolos divinam legem (de eligendis nempe sacris ministris cum concursu testimonii plebis) observasse “non in episcoporum tantum et sacerdotum sed et in diaconorum ordinationibus” (*Ep.* 68). Unde cum grano salis intelligenda sunt haec ambigua vel emphatica verba, a Cypriano contra superbientem quemdam diaconum indignanter prolata, quae prima fronte videntur ad humanam sive meram apostolicam originem diaconatum revocare: “Meminisse autem diaconi debent quoniam apostolos, id est episcopos praepositos Dominus elegit, diaconos autem, post ascensionem Domini in coelos, apostoli sibi constituerunt episcopatus sui et Ecclesiae ministros” (*Ep.* 65).

FIRMILIANUS († circa 268) in sua epistola ad Cyprianum, citata in art. 1 (p. 367), refert tres hierarchicos gradus, etsi non in eadem expressione. Semel generaliter nominat “episcopos et cunctos clericos” (n. 25, *ML* 3. 1225 sq.). Semel in eodem immediato contextu refert presbyterum et diaconum (n. 10: “Hic [spiritus diabolicus] et unum de presbyteris Rusticum, item et alium diaconum fefellit, ut eidem mulieri commiscerentur, quod paulo post detectum est: nam subito apparuit illi unus de exorcistis vir probatus . . . [qui] erexit se contra illum spiritum nequam revincendum,” *ML* 3. 1212 sq.)).**

** De non sacramentali ratione huiusmodi exomologesis, apud diaconum factae, dictum est in tractatu *De Poenitentia* IV 6S3-662.

DIONYSIUS ALEXANDRINUS († circa 264), relatus in art. 1 (p. 368), suum etiam affert testimonium de gradibus hierarchiae. Ostendit presbyterum, de licentia episcopi, reconciliantem peccatores moribundos eisque Eucharistiam praebentem.

CONC. ANTIOCHENUM a. 269, relatum ibidem (pp. 368 sq.), testatur stabilem et universalem organizationem ecclesiarum per tres gradus hierarchiae, dirigens epistolam synodicam “omnibus per universum orbem comministris [συλλα-ουργοῖ] nostris, episcopis, presbyteris et diaconis,” quos omnes appellat “coetum sacerdotalem” Σεῦ το λεπαρειοῦ.

CONSPECTUS HUIUS SECUNDAE PERIODI.

Haec periodus ostendit continuationem et determinationem eorum quae exhibentur in aetate praecedenti (cf. supra, pp. 830-837). Discrimen in eo est quod dum inter scriptores saec. 2 solus Ignatius Antiochenus distincte et inaequivocabiliter assignat tres hierarchiae gradus eorumque, modo saltem generali, exhibet indolem et officia (ceteris apparenter proponentibus duos tantum gradus, scilicet episcopos, vel presbyteros, et diaconos, ratione nempe ambiguitatis sive partialis synonymiae duarum priorum vocum, nec immorantibus in descriptione officiorum unicuique gradui spectantium), decem relati testes saec. 3, discrepantis quidem indolis ac regionis (cf. art. 1. pp. 369 sq.), trinam hierarchiam constanter ac diserte proponunt, tamquam aliquid pacifice et universaliter stabilitum in ecclesiis, iliorumque officia magis determinate ac multipliciter proponunt, iuxta generales ipsas lineas ab Ignatio assignatas.

Inter *characteristicas notas* huius aetatis tres praecipue indigitari possunt: *Primo* scilicet, fere complete dissipatur praefata ambiguitas sive *synonymia nominum episcopi et presbyteri*, ita ut hoc alterum reservetur secundo gradui hierarchiae; nonnisi unum vel aliud remanet vestigium antiquioris usus designandi etiam episcopum sub nomine presbyteri; ita Clemens Alex, sub eo nomine quandoque indicat solos simplices presbyteros (*Paed.* 3. 12; *Strom.* 6. 13) quandoque etiam episcopos (*Strom.* 6. 13; 7. 1; *Quis dives* 42), pariter Firmilianus in sua epistola ad Cyprianum, probabiliter ab ipso Cypriano latine versa, non solum simplices presbyteros (n. 10: “Unus de presbyteris Rusticus”) sed etiam episcopos (n. 4: “Seniores”; n. 7: “Maiores natu”), presbyteros appellat, tandem Cyprianus presbyteros frequenter appellat “compresbyteros” seu consocios episcopi in presbyteratu (*Epp.* 5; 18; 36; 38 etc.), quasi retrorsum extendens ad episcopum appella-

tionem presbyteri, quam tamen numquam simpliciter episcopo tribuit. *Secundo, sacerdotalis aspectus* hierarchiae magis explicite proponitur, quod attinet saltem ad terminologiam. Nam ex una parte episcopus passim vocatur sacerdos, tamquam proprio nomine, et ex alia parte ipse presbyter sub hoc nomine iam non infrequenter indicatur, facta praecipue distinctione inter sacerdotes et diaconos et inter summum sacerdotem *et* alios sacerdotes; ita: *Traditio Apostolica*: “[Diaconus] non in sacerdotio ordinatur, sed in ministerio”; Origenes, *In Num.* 2. 1: “Sacerdos vel minister”; “Sacerdotes et levitae”; Cyprianus, *Epp.* 66 et 72: “Sacerdotes et ministri”; Origenes, *In Lev.* 6. 6 et *In Num.* 11. 6 suggerit ipsam posteriorem distinctionem inter sacerdotem primi ordinis et sacerdotem secundi ordinis; Tertullianus, Hippolytus, *Didascalia*, Origenes loquuntur de “summo sacerdote” et de “primatu sacerdotii”: Origenes, *In Lev.* 7. 1: “Sacerdotes vel princeps sacerdotum”; *In Num.* 10. 1: “Indiget sacerdote, imo pontifice opus est”; Cyprianus, *Ep.* 54: “Cum episcopo presbyteri sacerdotali honore coniunguntur”; *Ep.* 35: Per ordinationem Numidici ad presbyteratum aucta est copia “gloriosorum sacerdotum”; ceterum etiam diaconi, etsi non sint sacerdotes, pertinent tamen reductive seu ministerialiter ad “coetum sacerdotalem” i.e. το *iepareiov*, ut loquitur Cone. Antiochenum (idem aequivalenter videtur proponere Tertullianus dum instituit distinctionem et comparisonem inter sacerdotes et laicos, *Dc praescr.* 41; *De exhort. cast.* 7; *De monog.* 12) et habent ius ad temporalis sustentationis subsidia seu ad “obsequia sacerdotum,” ut ait Origenes (*In lesu Nave* 17. 3). *Tertio*, in hac aetate hierarchia extenditur ad *alios quoque gradus*, seu incipit mentio fieri de subdiacono, lectore, exorcista, etc.. de quorum tamen indole et humana origine erit quaestio in proprio loco, i.e. in art. 6 (in torn. 2).

Tres hierarchiae gradus ab omnibus praedictis auctoribus referuntur, vel simul iuxtapositi in expressione “episcopi, presbyteri, diaconi” (Tertullianus, Clemens Alex., Hippolytus, Origenes frequenter, Cyprianus, Cone. Antiochenum), vel saltem in eodem loco, imo in eodem immediato contextu (Tertullianus, Clemens Alex., Hippolytus, Origenes, Cornelius numerans 44 presbyteros et 7 diaconos in ecclesia romana, Cyprianus, Firmilianus, Dionysius Alex.).

PRESBYTERI exhibentur ut veri *hierarchae*. Nam sunt duces (Tertullianus) et pastores (Cyprianus); gubernant Ecclesiam (*Traditio Apostolica'*), praesunt (Origenes, Cyprianus); ipsis tribuitur cathedra (Origenes) atque in ecclesia sedent circa cathedram sive thronum episcopi (*Didascalia*); sunt consiliarii et curia episcopi (*Didascalia*, Cyprianus), imo consilium et curia Ecclesiae (*Didas-*

calia)} docent legem Dei (Origenes, Cyprianus): corripunt plebem (Origenes, Cyprianus); indicant una cum episcopo (*Didascalia*; Cornelius ad indicandum de causa lapsorum “contrahit presbyterium J: vocantur compresbyteri episcopi (Cyprianus frequenter); generaliter regunt Ecclesiam in absentia episcopi (cf. epistolas a Cypriano in exilio scriptas ad ecclesiam Carthaginiensem et tres epistolas presbyterii romani). Presbyteri sunt etiam veri *sacerdotes*. Nam imprimis, ut nuper ostensum est, sub nomine sacerdotis ipsi designantur: praeterea, in absentia episcopi et de eius licentia, offerunt eucharisticum sacrificium et reconciliant lapsos (Cyprianus’ *Epp.* 9; 10: 11; 12: Dionysius Alex.); assistunt episcopo in eadem eucharistica celebratione (*Traditio Apostolica*)} item episcopo assistunt in ordinatione novi presbyteri, huic manus imponentes, quin tamen ordinant (*Traditio Apostolica*)} ungunt et baptizant catechumenos, de licentia episcopi (*Traditio Apostolica, Didascalia*); benedicunt non-eucharisticam agapem Christianorum, in absentia episcopi (*Traditio Apostolica* i: habent ius ad “obsequia sacerdotum” (Origenes, *In lesu Nave* 17. 3) seu ad temporalis sustentationis subsidia quae iuxta pristinam legem debentur ministris altaris (cf. *Didascalia*). *Divina origo* presbyteratus non solum implicite continetur in ipsa sacerdotali eius dignitate sed etiam aequivalenter proponitur in sequentibus verbis: “Respice super servum tuum istum, sicut respexisti super populum electionis tuae et praecepisti Moysi, ut elegeret presbyteros, quos replesti de spiritu tuo, quem tu donasti [huic] famulo tuo” (*Traditio Apostolica*, oratio in ordinatione presbyteri), “Lex Dei sacerdotibus commissa est et levitis” (Origenes, *In lesu Nave* 17. 3), “Dei lege praescribitur quos et quales oporteat deservire altari et sacrificia divina celebrare” (Cyprianus, *Ep.* 68).

DIACONI quoque exhibentur ut *hierarchae*, etsi sub diminuta quadam ac ministerial! ratione. Dicuntur et ipsi duces (Tertullianus) et pastores (*Didascalia*, Cyprianus); docent legem Dei (Origenes); corripunt plebem (Origenes, Cyprianus); adsunt episcopo cum presbyterio indicanti (*Didascalia*)} una cum presbyteris, etsi inferiori auctoritate, gubernant Ecclesiam in absentia episcopi (*Epp.* Cypriani et cleri romani); gerunt peculiariter curam bonorum temporalium Ecclesiae (*Didascalia*, Cyprianus). Non sunt proprie *sacerdotes* (*Didascalia*: “Non in sacerdotio ordinantur, sed in ministerio”!; Origenes, *In Num.* 2. 1: “Sacerdos vel minister,” “Sacerdotibus et levitis”; Cyprianus, *Epp.* 66 et 72: “Sacerdotes et ministri”), et tamen pertinent, tamquam sacerdotum ministri, ad eundem ordinem sacerdotalem (Cone. Antiochenum: “το ὑπάταον”; cf. Tertullianum, *De praescr.* 41; *De exhort, cast.* 7; *De monog.* 12); sub hac ratione:

ius habent, sicut presbyteri, ad “obsequia sacerdotum” (Origenes, *In Iesu Nave* 17. 3) seu temporalis sustentationis subsidia (cf. *Didascalia*); reconciliant peccatores in casu urgenti et in absentia episcopi ac presbyteri (Cyprianus, *Ep.* 12); afferunt ad episcopum oblationes seu materiam offerendi sacrificii {*Traditio Apostolica*}; assistunt ei in celebratione sacrificii {*Didascalia*, Cyprianus) et in distributione communionis {*Traditio Apostolica*}, imo administrant calicem communionis (Cyprianus, *De lapsis* 25); vigilant ordini fidelium in ecclesia {*Didascalia*}; assistunt presbytero ungenti ac baptizanti {*Traditio Apostolica*}; imo baptizant, de licentia episcopi {*Didascalia*}; benedicunt communem nec eucharisticam agapem fidelium, in absentia episcopi et presbyteri {*Traditio Apostolica*}. In omnibus vero, tam sacris quam profanis, diaconus est essentialiter “episcopatus et Ecclesiae minister” (Cyprianus, *Ep.* 65), ita ut quasi unam personam moralem et unum corpus efficiat cum episcopo ac sit “episcopi auris et os et cor et anima” {*Didascalia*}, ac inde nihil faciat nisi quae ab episcopo iubentur {*Traditio Apostolica*}, eique transmittat desiderata fidelium {*Didascalia*} atque visitandos infirmos indicet {*Traditio Apostolica*, *Didascalia*}. *Divina origo* diaconatus indicatur in verbis: “Hunc servum tuum quem elegisti ministrare ecclesiae tuae” {*Traditio Apostolica*, oratio in ordinatione diaconi) et in aliis duobus textibus Origenis et Cypriani, supra relatis ubi de divina origine presbyteratus; notatum est supra (p. 848) divinae origini diaconatus nequaquam obstare verba Cypriani de constitutione diaconorum per apostolos post ascensionem Domini.

TERTIA PERIODUS: SAEC. IV AD INITIA SAEC. V.

APHRAATES († circa medium saec. 4), relatus in art. 1 (pp. 374–377), bis nominat ac copulat tres hierarchicos gradus {*Dem.* 14. 1), bis etiam distinguit generaliter sacerdotes et levitas {*Dem.* 10. 6}.

LIBER GRADUUM (saec. 4), *Sermo* 3 cit. in art. 1 (pp. 378–380), refert diaconatum ad apostolicam institutionem. Explicite non exhibet tres gradus hierarchiae, sed loquitur tantum generice de diaconis et sacerdotibus sive praesulibus.

EPHRAEM (T 373), relatus in art. 1 (pp. 381–387), tres gradus simul refert {*Carni. Nisib.* 21; *Hymn, de ieiunio*; *Acta Abrahæ*}; quandoque nonnisi duos gradus explicite proponit, i.e. episcopos et diaconos {*Serm. de secundo adventu*, ubi omittitur explicita mentio presbyteri etsi aliunde nominentur etiam subdiaconi, cantores et lectores), vel sacerdotes et diaconos {*Sermo de magis*, ubi

sub nomine sacerdotis tam episcopi quam presbyteri intelligi possunt). De officio presbyterorum et diaconorum nonnisi pauca transeunter dicit. Generaliter inducit presbyteros evangelizantes ethnicos (*Acta Abrahæ*), Abraham presbyterum evangelizantem et fundantem ecclesiam (*ibid.*; *Hymn, de Abraha*), Sabam presbyterum offerentem sacrificium (*Hymn, de Saba*). Diaconi dicuntur expellere daemones ab ecclesia (*Serm. de magis*), facere lectionem (evangelii? *Hymn, de ieiunio*), adstare episcopo baptizanti (*Hymn, de oleo* 4).

EUSEBIUS CAESARIENSIS (circa 265-340), citatus in art. 1 (pp. 389-394) occasione data, inducit tres gradus hierarchiae, i.e., praeter episcopos de quibus continuo sermonem facit, presbyteros (v.g. 6. 43; 7. 32 pluries; 8. 13) et diaconos (2. 1; 3. 29); quandoque simul in eadem expressione tres illos gradus refert, 6. 43: “Romae congregata est synodus, in qua sexaginta quidem episcopi, presbyteri vero ac diaconi multo plures convenerunt,” 8. 6: “Carceres . . . episcopis, presbyteris, diaconis, lectoribus atque exorcistis completi sunt.” Presbyterorum dignitatem vocat “praerogativam et supremi honoris apicem” (6. 8) eosque assimilât episcopis quatenus sub communi qualificatione “presidum ecclesiarum” (ἐκκλησιαστικῶι ἀρχόντων) et “christiani gregis pastorum” refert sive episcopos sive presbyteros (8. 13).

ATHANASIUS (circa 295-373)“ frequentissime tres ecclesiasticos gradus refert, praesertim in operibus relatis in art. 1 (pp. 396-399), etiam in eodem immediato contextu (*Apol. c. Arianos* 5 et 30; *Historia Arianorum* 71; *Fragmentum* “Incedentes”), quandoque in eadem copulata expressione “Episcopi, presbyteri, diaconi” (*Apol. ad Constantium* 27); aliquando simul nominat solos episcopos et presbyteros (*Apol. c. Arianos* 21 et 35; *Historia Arianorum* 70) vel solos presbyteros et diaconos (*Apol. c. Arianos* 5 et 28).

De officiis presbyterorum et diaconorum nonnisi pauca ac transeunter dicit. *Diaconi* vocantur manus Ecclesiae (sicut episcopus et presbyter dicuntur Ecclesiae oculi) ac connectuntur cum altari, *Fragmentum* “Incedentes”: “Si diaconus qui pro manu habetur indignum quid egerit, ab altari segregetur” (*MG* 26. 1258); diaconus exhibetur legens psalmum in ecclesia, *Apologia de iuga* 24: “In throno sedens iussi diacono ut psalmum legeret” (*MG* 25. 675). *Presbyteri* dicuntur praeesse, *Ep. ad Dracontium* 10: “Si ex illorum sententia docere ac praeesse occasio peccandi fuerit, ne doceantur ipsi, neque presbyteros habeant” (*MG* 25. 534); ipsi sunt, una cum episcopis, “Ecclesiae oculi” (*Fragmentum* “Incedentes,” cit. in art. 1, p. 396);

44 Cf. dicta in art. 1, p. 396.

pertinent ad “sacerdotalem ordinem [ὑπατβῖον]” (*Apol. c. Arianos 3Q*, cit. in art. 1, p. 399); celebrant sacrificium eucharisticum, ut patet ex sequentibus tribus textibus, ab ipso Athanasio citatis, in quibus refutatur Arianorum calumnia, iuxta quam Athanasius violaverit presbyterum Scyrum (sive Ischiram) dum celebraret sacrificium (cf. infra, p. 873, ubi de Hilario).

Synodus Alexandrina: “Sic iam contra Athanasium [Ariani] insidias struxere. Etenim locus ille in quo fractum esse poculum [i.e. calicem consecrationis] aiunt, non erat ecclesia; presbyter non erat qui in illo loco habitabat: dies qua id fecisse Macharium [ab Athanasio missum] volunt, non erat Dominica. Cum igitur neque ibi Ecclesia esset neque qui sacra faceret [ἱερουργοῦντο], neque dies hoc ipsum requireret, quale, aut quando, aut ubinam mysticum poculum fractum est? Nam pocula esse multa per domos, et in medio foro, patet; quae si quis frangat nullatenus impie agit. Mysticum vero poculum, quod si quis sponte fregerit, pro tali usu impius efficitur, apud solos legitimos ecclesiae praesides invenitur: hic enim solus huius poculi usus est et non alius. Hoc vos legitime populo propinatis: hoc vos ab ecclesiastico canone accepistis: hoc ad eos solum spectat, qui catholicae Ecclesiae praesunt. Vestrum enim dumtaxat est sanguinem Christi propinare; aliorum vero nullius. Sed ut impius est qui mysticum poculum frangit, ita multo magis impius est qui sanguinem Christi contumelia afficit. Contumeliam enim afficit, qui praeter ecclesiasticam legem illud agit... Is autem est famosus ille Ischiras qui nec ab Ecclesia ordinatus est, neque, cum presbyterorum a Meletio ordinatorum Alexander catalogum recepit, iis ille annumeratus est; et sic neque hinc ordinationem habuisse potuit. Unde igitur presbyter Ischyra? quo ordinante? num Collutho? id enim solum restat. Atqui Colluthum, presbyterum obiisse, ambasque eius manus sine auctoritate fuisse, ac omnes qui ab eo schismatis tempore ordinati sunt, ad laicorum statum redactos ita conventibus interesse, omnibus notum, ac nulli dubium est” (*Apol. c. Arianos 11 sq.*, *MG 25. 267-270*).

Iulius R.P.: “Ex ipsis inquisitionum monumentis, quae in Mareote, una tantum ex partibus praesente, facta fuerant, comprobavit episcopus Athanasius, catechumenum quemdam interrogatum dixisse, se intus cum Ischyra fuisse, quo tempore aiunt Macarium Athanasii presbyterum se in eum locum immisisse: ex aliis item interrogatis dixisse quemdam, quod in parva cellula, alium, quod pone ianuam iaceret Ischyra tunc aegrotus, quo tempore illi Macarium aiunt eo advenisse. Ex eius autem dictis hoc nos consequenter colligimus: qui fieri potuit eum, qui pone ianuam aeger decumberet, tunc stetisse, liturgiam celebrasse, ac oblationem fecisse [καὶ λειτουργᾶν καὶ προσφέρειν]? aut qui

potuit oblatio [*προσφορά*] apposita esse, cum intus essent catechumeni? Si enim intus erant catechumeni, nondum oblationis [*προσφορά*?] tempus erat. Haec, ut dictum est, aiebat episcopus Athanasius: haec ex ipsis monumentis palam faciebat: iis qui cum eo erant affirmantibus, nec Ischyram umquam in Ecclesia catholica fuisse presbyterum, nec in ecclesiasticis conventibus presbyteri locum habuisse" *{ibid. 28. MG 25. 295}*).

Idem refert *Synodus Sardicensis* *{ibid. 46}*), in cuius epistolae citatione Athanasius prorsus concordat cum citatione Hilarii infra referenda (in pp. 873 sq.).

CYRILLUS HIEROSOLYMITANUS (circa 313-386)⁴⁵ in suis *Catechesibus* nonnumquam tres ordines simul refert, cum agit de ministris Baptismi et Eucharistiae. *Catech. XVII. 35*: "Cave, ne quando Simonis exemplo ad baptismi ministros simulatus accedas. . . Circa tempus baptismatis, quando accesseris ad episcopos, vel presbyteros, vel diaconos (omnibus namque locis datur gratia et in pagis et in urbibus et per imperitos et per eruditos, et per servos ac liberos: quandoquidem non est haec ex hominibus gratia, sed a Deo per homines facta largitio), tu itaque ad baptizantem accede, accede vero ad vultum visibilis hominis nullatenus attendens" *{MG 33. 1010}*. *Catech. XXIII* (mystag. V) 2: "Vidistis igitur diaconum sacerdoti [*<φ>*] et presbyteris altare Dei circumstantibus aquam abluendis manibus porrigentem" *{MG 33. 1110}*. In *Catech. XV. 7* refertur generica gradatio: episcopus, clerici, populus: "Si audieris quod episcopi adversum episcopos, et clerici contra clericos, et populi in populos ad sanguinem usque grassantur, ne perturberis" *{MG 33. 878 sq.}*).

De officiis presbyteri et diaconi nonnisi pauca incidenter dicuntur. *Presbyteri* baptizant *{Catech. XVII. 35. nuper cit.}* et cum celebranti episcopo altari circumstant manusque lavant, serviente diacono *{Catech. XXIII, nuper cit.}*; nomine sacerdotis explicite non donantur, sicut episcopus, nisi forte in generali illa affirmatione: "Qui bene fungitur sacerdotio [*κπαρσν*] abstinet a muliere" *{Catech. XII. 25, cit. in art. 1, p. 400}*. *Diaconi* quoque baptizant *{Catech. XVII. 35, nuper cit.}*; in sacrificio Missae aquam episcopo et presbyteris lavandis manibus ministrant *{Catech. XXIII 2, nuper cit.}* et populum ad osculum pacis invitant *{ibid. 3}*: "Deinde clamat diaconus: 'Vos invicem suscipite, osculemusque mutuo'"); dicuntur ab apostolis instituti *{Catech. XVII. 24}*: "Neque vero in duodecim tantum apostolis efficax fuit sancti Spiritus gratia; verum etiam in primogenitis huiusce aliquando sterilis Ecclesiae filiis, septem inquam diaconis. Hi enim

⁴⁵ Cf. in art. 1, pp. 399 sq.

electi sunt, ut ait Scriptura, ‘pleni Spiritu Sancto et sapientia,’” *MG* 33. 995).

BASILIIUS (329/330-379)⁴⁰ tres gradus hierarchiae simul refert in eodem immediato contextu ac fere in eadem expressione (*Ep.* 54: “Presbyteris et diaconis [vos, episcopi,] permisistis,” *MG* 32. 399; *Ep.* 226. 2: “Ipsi [i.e. episcopi] presbyteros illic ac diaconos constituerunt,” *MG* 32. 846); pariter tres gradus aequivalenter indicat in verbis “sacerdos aut diaconus” (*Ep.* 93: “Persecutionum temporibus cogitur quis absente sacerdote aut diacono, communionem sua ipsius manu accipere,” *MG* 32. 483-486); quandoque nominat solos episcopos et presbyteros (*Ep.* 188. 1) vel solos presbyteros et diaconos (*Ep.* 217, can. 70).

Presbyteri vocantur, etsi raro, sacerdotes, una tamen cum episcopo (*Ep.* 93, nuper cit.); item sat frequenter dicuntur compresbyteri [*συνπρεσβύτεροι*] episcopo (*Ep.* 121; *Ep.* 226. 1: “Laboris evangelici consors Meletius compresbyter,” *MG* 32. 842); una cum diaconis examinant et episcopo referunt eligendos subdiaconos sive inferiores clericos (*Ep.* 54, ubi simul reprehenditur abusus id agendi proprio consilio, independenter ab episcopo); ex eorum numero convenientius eligitur episcopus (*Ep.* 81: “Circumspiciens in presbyterii urbis consessu, elegi pretiosissimum vas,” *MG* 32. 458); absente episcopo, regunt ecclesiam et iudicant de recipiendis ad ecclesiasticam communionem (*Ep.* 113); peccantes subiciuntur, sicut et diaconi, poenae remotionis a ministerio (*Ep.* 217, can. 70 mox cit.). In *Ep.* 199, can. 27, ex bonis quibus peccantes privantur intelligitur quae fuerint consueta eorum officia, scilicet habere cathedram, benedicere populo, distribuere communionem (cf. etiam *Ep.* 93, nuper cit.) aliaque munera sacra: “De presbytero qui insciens illicitis nuptiis implicatus est, statui quae oportebat, cathedrae [*καθῆδρα*] quidem participem esse, sed a reliquis muniis abstinere. Nam satis est eiusmodi homini venia. Ut autem alium benedicat [*εὐλογᾷ*], qui propria curare debet vulnera, minime consentaneum. Benedictio enim sanctificationis communicatio est. Quam qui non habet, propterea quod insciens lapsus est, quomodo aliis impertiet? Itaque nec publice nec privatim benedicat, nec corpus Christi distribuat aliis, nec quodvis aliud sacrum munus obeat, sed, honorifica sede contentus, roget cum lacrymis Dominum, ut sibi ignorantiae peccatum remittatur” (*MG* 32. 723).

Diaconi vocantur quandoque condiaconi [*συνδιάκονοι*] episcopo, eadem fere ratione qua presbyteri vocantur compresbyteri episcopo,

⁴⁰Cf. in art. 1, pp. 401-407.

scilicet ratione communis officii sacri ac ministerii (*Ep.* 47: “Misi dilectum Eustathium condiaconum qui vestram gravitatem adhortetur.” *MG* 32. 383; *Ep.* 68: “Volumus retinere apud nos religiosissimum fratrem Dorotheum condiaconum,” *MG* 32. 427; *Ep.* 163. 2: “Dilectissimus frater noster Eustathius condiaconus,” *MG* 32. 575); una cum presbyteris examinant eligendos subdiaconos sive inferiores clericos (*Ep.* 54); distribuunt communionem (*Ep.* 93 supra cit.); peccantes sequentibus ecclesiasticis poenis multantur; *Ep.* 188, can. 3: “Diaconus post diaconatum fornicatus, diaconatu eiicietur quidem, sed in laicorum detrusus locum, a communione non arcebitur. Quoniam antiquus est canon, ut ii qui gradu exciderunt, huic soli poenae generi subiiciantur, antiquis, ut opinor, secutis legem illam, ‘Non vindicabis bis in idipsum’ [Nahum 1. 9]: atque etiam propter aliam causam, quod qui in ordine sunt laico, si a loco fidelium eiiciantur, rursus in eum, ex quo ceciderunt, locum recipiuntur; diaconus vero semel habet semper mansuram poenam depositionis. Quoniam igitur diaconatus ei non restituitur, in ea sola mulcta steterunt” (*MG* 32. 671); *Ep.* 217, can. 70: “Diaconus qui pollutus est in labris, seque eo usque peccasse confessus est, a ministerio amovebitur; sed ei concedetur, ut cum diaconis particeps sit sacramentorum. Idipsum autem presbyter quoque. Si quid autem amplius quis peccasse deprehensus fuerit, in quocumque sit gradu, deponetur” (*MG* 32. 802).

GREGORIUS NAZIANZENUS (329/330-389/390¹⁷) nonnumquam tres simul gradus enumerat. Ita *Carmina*, l. 2, s. 1, carm. 16, s. vers. 7-14: “Sedere mihi [episcopo] videbar solio elatus, sed non supercilio: nam ne in somnio quidem grandia sectabar. Sub me autem ex utraque parte sedebant presbyteri, ovilis duces, aetas selecta. Ministri [i.e. diaconi] in vestibis valde splendidis stabant, angelicae imago claritatis. Plebs partim effusa erat, instar apum, circa cancellos” (*MG* 37. 1255); item, *Or.* 42. §1: “Vide textam hanc gloriae coronam [circa episcopum]. . . Vide presbyterorum concilium, canitie et prudentia ornatorum, diaconorum modestiam, non procul ab eodem Spiritu remotorum, lectorum concinnitatem, plebis discendi studium” (*MG* 36. 471); item, aequivalenter, *Or.* 18. 36: “Monebat sacerdotes [tepeas] et reliquos, quotquot erant clerici” (*MG* 35. 1034); *Ep.* 9 refertur “diaconus et universus clerus” (*MG* 37. 35).

Diaconi describuntur stantes in ecclesia coram episcopo in splendidis vestibis (*Carmina* nuper cit.), eorumque modestia, tamquam eorum

Cf. in art. 1, pp. 407-414.

¹⁷Somnium de Anastasiac ecclesia, quam Gregorius Constantinopoli extruxit.

¹⁸“Supremum vale ad ecclesiam constantinopolitanam, in die abdicationis pastoralis officii.

propria virtus, laudatur (*Or.* 42, nuper cit.). Vocantur condiaconi [συνδιώπτοι] episcopo (*Epp.* 9 et 151), sicut a Basilio (cf. supra, pp. 856 sq.).

Presbyteri veram habent auctoritatem in plebem, secundi post episcopum, tamquam eius concilium. Vocantur compresbyteri episcopo (*Epp.* 43, 168, 169, 170). Sunt eius concilium, *Or.* 42. 11: “Vide presbyterorum concilium [ὡς συνέλευσις] canitie et prudentia ornatorum” (*MG* 36. 471). Sunt “ovilis duces, aetas selecta” (*Carm.* 16, supra cit.), item “populi praefecti seniores, venerandi magistratus [γερονσία]” (*Carmina*, 1. 2, s. 1, *carm.* 30, vers. 69 sq., *MG* 37. 1293). Habent et ipsi thronum sive cathedram, symbolum auctoritatis (*Or.* 43. 25, Basilius dicitur adscriptus sacris presbyterii thronis: τοῖς ὑποὶ τοῦ πρεσβυτερίου θρόνοι, et constitutus prius in presbyterorum ac subinde in episcoporum cathedra: ἐν καθίδρα πρεσβυτέρων¹ cf ὁσκόπων), sedent tamen sub episcopo (*Carm.* 16, super cit.) seu “secundos thronos tenent” (*Carmina*, 1. 2, s. 1, *carm.* 30, vers. 67 sq., *MG* 37. 1392).

Ceterum presbyteris conveniunt, imo de ipsis directe dicuntur, quaecumque Gregorius de ministris Ecclesiae praedicat in sua celebri *Oratione* 2 (apologia de fuga sua, sive tractatu de sacerdotio), quaeque exposuimus in art. 1 (pp. 407-414), quod nempe ipsi sint a Deo constituti et electi (3 et 114), pastores (3 et 117), doctores (3 et 35), medici (21 et 26), veri sacerdotes (4, 73, 78 et 82) verum sacrificium eucharisticum offerentes (4, 73 et 95). Nam tota illa *Oratio*, a Gregorio scripta a. 362/363 antequam esset episcopus, est quaedam apologia sive excusatio, exponens rationes quare ipse post impositam sibi a patre presbyteralem dignitatem, in Pontum aufugerit, timens exercitium tam ardui excelsique ministerii, quale est regimen et sanctificatio animarum, ac subinde Nazianzum redierit ut oboedientiae et Dei voluntati se submitteret; propterea in c. 5 sese purgat a quorundam suspicione qui “existimare fortasse queant, huiusce honoris [i.e. presbyteratus] ob altioris [i.e. episcopatus] cupiditatem me puduisse” (*MG* 35. 411-414).

EPIPHANIUS (c. 315-403)⁵⁰ pluries simul enumerat tres ecclesiasticos gradus, *Adversus haereses*, haer. 59, n. 4: “[Iuxta Apostolum] episcopum irreprehensibilem esse oportet, unius uxoris virum, continentem: similiter et diaconum et presbyterum . . . , propterea quod incredibilis est sacerdotii honor ac dignitas. . . . At enim nonnullis adhuc in locis presbyteri, diaconi et hypodiaconi liberos suscipiunt..., non [tamen] illud ex canonum auctoritate fit. . . . Hoc igitur dico propter subitas functiones atque officia convenire, ut presbyter ac

¹ Cf. in art. 1, pp. 418 sq.

diaconus et episcopus Deo penitus vacet” (*MG* 41. 1022 sq.): *ibid.*, *haer.* 75, n. 5: “[Aërius] obiicit: Apostolum presbyteris et diaconis scribere, non episcopis” (*MG* 42. 510); *ibid.*, *haer.* 79, n. 3sq.: ‘Ab . . . apostolis, episcoporum ac presbyterorum successiones sunt in domo Dei constitutae. Nec inter illos tamen mulier ulla cooptata legitur. . . Neque diaconis quidem ipsis ullum in ecclesiastico ordine sacramentum perficere conceditur” (*MG* 42. 743-746); *ibid.*, *expositio fidei*, n. 21 : “Secundis . . . nuptiis implicitus in Ecclesia ad sacerdotium [kptoowTjv] non admittitur . . . : eiusmodi. inquam, ab episcopi, presbyteri, diaconi et subdiaconi gradu reficitur. . . Lectorum ordo ex omnibus ordinibus [i.e. ex omnibus coetibus fidelium] eligi potest. . . Imo, si necessitas tulerit, ex illis etiam asciscuntur, qui post prioris uxoris obitum cum altera sese copularint: quippe qui lector non est sacerdos, sed tamquam divini verbi scriba” (*MG* 42. 823–826). Epiphanius praeterea docet hos tres gradus, adeoque et ipsam distinctionem episcoporum et presbyterorum atque episcopos in tecnico sensu, exstitisse a tempore apostolorum, ut constat *ibid.*, *haer.* 75, n. 5, mox citand.

Presbyteri, non secus ac episcopi, sunt divinae originis, quatenus “ab apostolis episcoporum ac presbyterorum successiones sunt in domo Dei constitutae” (*Adv. haer.*, *haer.* 79, n. 3, nuper cit.); pariter sunt et ipsi Ecclesiae “patres et magistri” (*ibid.*, *haer.* 75, n. 4, mox cit.), manus imponunt (non tamen ad ordinandum), baptizant, divinum cultum administrant (*ibid.*, n. 3, mox cit.), “ecclesiastica negotia administrant” (*ibid.*, n. 5, infra cit., ubi de diaconis); sunt tamen inferiores episcopis, ut maxime patet ex eo quod nequeant, sicut episcopus, ordinare presbyterum.

Ad rem facit praecipue *Adv. haer.*, *haer.* 75, n. 3 sq., ubi Epiphanius sic refert ac refellit haeretici Aërii obiectionem qui presbyteros episcopis aequare conabatur: “Quanam, inquit [Aërius], in re presbytero episcopus antecellit? Nullum inter utrumque discrimen est. Est enim amborum unus ordo, par et idem honor ac dignitas. Manus imponit [χ<φο0€τ<] episcopus, imponit et presbyter: baptizat episcopus, idem facit et presbyter; divinum omnem cultum administrat episcopus, non minus id facit et presbyter; episcopus in throno sedet, sedet et presbyter. . . Totum illud [Aërii dogma] stoliditatis esse plenissimum prudens quisque facile perspicit, vehit cum episcopum ac presbyterum adaequare conatur. Hoc enim constare qui potest? Siquidem episcoporum ordo ad gignendos patres praecipue pertinet. Huius enim est patrum in Ecclesia propagatio. Alter cum patres non possit, filios Ecclesiae regenerationis lotionem producit, non tamen patres aut magis-

tros. Quinam vero fieri potest, ut is presbyterum constituat, ad quem creandum manuum imponendarum [χειροθεσίαν τοῦ χ«ροτοκί»] ius nullum habeat? Aut quomodo presbyter episcopo dici potest aequalis?” (*MG* 42. 506 sq.).

Presbyter ab Epiphanio non directe vocatur sacerdos sicut episcopus dicitur summus sacerdos (cf. in pp. 418 sq.); attamen ad eum refertur quidquid de sacerdote dicitur (cf. *ibid.*); in eodem opere *Adv. haer.*, expositio fidei, n. 21 (nuper cit.) sive presbyter sive diaconus, imo et subdiaconus, sub sacerdotii nomine una cum episcopo referuntur, at patet ibi agi de extensiva acceptione huius vocis ad omne altaris ministerium.

Diaconi quoque ad immediatam apostolicam (ac pro tanto divinam) institutionem referuntur, non secus ac presbyteri et episcopi. Ipsi, una cum presbyteris, dicuntur “ecclesiastica negotia administrare” (*Adv. haer.*, haer. 75, n. 5: “Et quidem [tempore iam apostolico] presbyteris in primis ac diaconis opus erat, a quibus videlicet ambobus ecclesiastica negotia administrari possunt,” *MG* 42. 510). Attamen, in re sacra, ipsi “nullum sacramentum perficiunt, sed . . . [tantum] ministri sunt” (*ibid.*, haer. 79, n. 4: “Nam neque diaconis quidem ipsis ullum in ecclesiastico ordine sacramentum perficere conceditur, sed hoc dumtaxat ut eorum quae perficiuntur, ministri sint,” *MG* 42. 746). Diaconus est proprius ac immediatus administer episcopi, ita ut “sine diacono episcopus esse non possit” (*ibid.*, haer. 75, n. 5: “Sine diacono vero episcopus esse non potest. Quare in id Apostolus incubuit, ut ministrandi gratia episcopo diaconi suppeterent,” *MG* 42. 510).

CHRYSOSTOMUS (344/354-407)⁵¹ pluries tres gradus hierarchiae simul refert, sub consuetis nominibus. *Ep.* 174, inscriptio: “Episcopis, presbyteris et diaconis Chalcedone inclusis” (*MG* 52. 711). *In Mat.*, hom. 32, n. 6: “In ecclesia qui praesidet [ὁ προῆστῶ?] pacem dat. . . Propter te sedet presbyter, propter te stat magister ὁ διδάσκαλος; alia lectio habet: [diaconus] non sine labore et defatigatione”⁵² (*MG* 37. 384). *In Act.*, hom. 46, n. 3: “Dicam aliquid, quod et mihi et familiari quidem meo accidit. Cum aliquando ira Dei inciderit, et ille admodum iuvenis esset atque in diaconorum ordine [«ἰ τῷ τοῦ ὑακόβη τῶν»], absente tunc episcopo, cum presbyterorum nullus curaret, sed una nocte confertim et temere baptizarent multa hominum millia, et simpliciter baptizarentur omnes nihil scientes, hos ille privatim accipiens et centenos et ducentenos alloquebatur, de alia nulla re, quam

⁵¹ Cf. in art. 1, pp. 420-430.

⁵² Incerta est designatio diaconi in hoc textu; nomine ὁ διδάσκαλος Chrysostomus significare solet episcopum.

de mysteriis tantum disserens" (*MG* 60. 325). *Ibid.*, hom. 14, η. 3: "Quam ergo dignitatem habuerunt illi [i.e. septem viri ab apostolis ordinati], et quam acceperunt ordinationem [χ<φοτοη<αν], iam discendum est. Num diaconorum? Atqui haec in ecclesiis non erat, sed presbyterorum erat oeconomia. Atqui nullus adhuc episcopus erat, praeterquam apostoli tantum. Unde puto nec diaconorum nec presbyterorum tunc fuisse nomen admissum nec manifestum: sed iam ad hoc ordinati sunt [ι<ἀποτονηθησαν]" *MG* 60. 116). *In Phil.*, hom. 1, η. 1: "Coepiscopis et diaconis.' Quid hoc? an unius civitatis multi erant episcopi? Nequaquam, sed presbyteros isto nomine appellavit. Tunc enim nomina adhuc erant communia, atque ipse etiam episcopus vocabatur diaconus. Idcirco ad Timotheum scribens inquit, 'Diaconiam.' id est, 'ministerium tuum imple,' cum tamen ille episcopus esset. Quod constat ex verbis illis ad eundem scriptis: 'Manus cito nemini imposueris'; et rursus, 'Quae data est tibi cum impositione manuum presbyterii' (1 *Tim.* 5. 22; 4. 14): presbyteri vero episcopum non ordinassent. Et rursus ad Titum scribens inquit: 'Huius rei gratia relinque te in Creta, ut constituas per civitates presbyteros, sicut et ego disposui tibi, si quis sine crimine est, unius uxoris vir' (*Tit.* 1. 5sq.): quae quidem de episcopo dicit. Atque haec cum dixisset, statim addidit: Oportet enim episcopum sine crimine esse sicut Dei dispensatorem, non superbum.' Antiquitus igitur, quemadmodum dicebam, ipsi etiam presbyteri vocabantur episcopi et diaconi Christi, et episcopi presbyteri: quocirca vel hodie multi episcopi ita scribunt, Compresbytero, et Condiacono. Procedente vero tempore proprium cuique distributum est nomen, ut hic quidem episcopus, ille vero presbyter appelletur" (*MG* 62. 183). *In 1 Tim.*, hom. 11, η. 1: "Postquam de episcopis dixit iliorumque formam descripsit, indicavitque quid habere, a quibus abstinere debeant, relicto presbyterorum ordine [το τ<ων <σβυτι<ρων τ<αγμα], ad diaconos transiit. Quare? Quia non multum spatii est inter presbyteros et episcopos: nam etiam presbyteri docendi munus acceperunt et Ecclesiae praesunt, ac quae ille de episcopis dixit, etiam presbyteris competunt. Sola namque ordinatione [χ<ροτονια] superiores sunt, et hinc tantum videntur presbyteris praestare" (*MG* 62. 553).

Sensum trium postremorum ex his textibus (*In Act.*, hom. 14. n. 3; *In Phil.*, hom. 1, n. 1; *In 1 Tim.*, hom. 2, η. 1) explicavimus supra (pp. 669-672, 758), ubi de Scriptura. Quidquid sit de ipsorum ambiguitate, et praecipue de incerto sensu prioris (*In Act.*, hom. 14, n. 3) circa ordinationem diaconorum in *Act.* 6. 1-6, certum est Chrysostomum in tribus illis locis testari triplicem gradum hierarchiae pro aetate in qua scribit, et in duobus ultimis idipsum proponere de

tempore ipso apostolico, etsi deneget distinctionem ipsorum nominum, affirmans synonymiam terminorum, praecipue episcopi et presbyteri. Nec ceteroquin ex illis textibus quidquam deduci potest contra divinam institutionem unius vel alterius ex tribus gradibus hierarchiae, nam praeterquam quod ipsa apostolica eorum institutio divinam quoque originem, iuxta mentem Chrysostomi aliorumque Patrum, indicare soleat, S. Doctor directe quoque significat divinam institutionem tum episcopatus, ut ostensum est in art. 1 (p. 429), tum etiam presbyteratus, quatenus nempe ex una parte docet sacerdotium esse a Deo institutum et ex alia parte non solum episcopos sed etiam presbyteros ut veros sacerdotes habet, ut mox ostendetur, imo hos episcopis in omnibus, dempta sola ordinandi potestate, aequiparat.

Presbyter est verus hierarcha, habens praesidentiam in Ecclesia et munus docendi, atque in hoc ita ipsi episcopo assimilatur, ut dicatur ab eo non multum distare, imo sola ordinandi potestate differre, *In Mat.*, hom. 32, n. 6: “In ecclesia qui praesidet, pacem dat. . . Propter te sedet presbyter, propter te stat magister”⁵³ (*MG* 57. 384); *In 7 Tim.*, hom. 11, n. 1: “Non multum spatii est inter presbyteros et episcopos: nam etiam presbyteri docendi munus acceperunt et Ecclesiae praesunt. . . Sola namque ordinatione [episcopi] superiores sunt, et hinc tantum videntur presbyteris praestare” (*MG* 62. 553). Propterea presbyter ab episcopo “compresbyter” appellari solet, iuxta antiquiorem terminorum synonymiam, *In Phil.*, hom. 1, n. 1: “Quocirca vel hodie multi episcopi ita scribunt, Conpresbytero, et Condiacono” (*MG* 62. 183). Presbyter est inferior hierarcha relate ad episcopum, ut manifeste constat ex relatis in art. 1 (pp. 421-423) circa hierarchicum characterem; quod autem *In 1 Tim.* nuper cit. presbyter dicatur sola potestate ordinandi esse episcopo inferiorem, refertur potius ad characterem sacerdotalem.

Presbyter est *verus sacerdos*, ut sequitur ex hac ipsa emphatica affirmatione de eius paritate cum episcopo, dempta ordinatione, necnon ex nomine “sacerdos” ipsi bis attributo in comm. *In 1 Cor.* mox citando. Sacerdotalis potestas ordinandi ipsi emphatice denegatur, *In 1 Tim.*, hom. 11, n. 1: “Sola namque ordinatione [episcopi] superiores sunt, et hinc tantum videntur presbyteris praestare” (*MG* 62. 553): *ibid.*, hom. 13, n. 1: “‘Cum impositione manuum presbyterii.’ Non de presbyteris hic loquitur [Apostolus], sed de episcopis: neque enim presbyteri episcopum ordinabant” (*MG* 62. 565); *In Phil.*, hom. 1, n. 1: “‘Cum impositione manuum presbyterii’: presbyteri vero episcopum non ordinassent” (*MG* 62. 183). Presbyteris competit bapti-

** Cf. supra, p. 860, in nota.

zare, sicut episcopo potius competit evangelizare sive docere quod est altius ac difficilius officium, *In 1 Cor.*, hom. 3, n. 3: “‘Non enim misit me Christus baptizare, sed evangelizare.’ Nam hoc et laboriosius erat, sudore multo opus habebat ferreoque animo, omniaque continebat: ideoque Paulo commissum fuit. . . Nam evangelizare unius aut duorum erat, baptizare autem cuiuslibet est, qui praeditus sit sacerdotio [ὑπώσυνη?]. . . Nunc enim simplicioribus presbyteris hoc committimus, et doctrinae verbum sapientioribus: illic enim labor et sudor est” (*MG* 61. 26); *ibid.*, hom. 12, n. 7 (redarguuntur ii qui superstitione luto tingebant frontem parvulorum ut bene se haberent): “Quomodo quaeso, adducit eum [i.e. parvulum baptizandum] ad manus sacerdotis [κρῶς]? quomodo precaris, ut presbyteri manu signaculum [σφραγίδα] in fronte, apponatur, ubi luto unxisti?” (*MG* 61. 106).

Diaconus quoque hierarchicum, utut ministerialem, habet characterem; connumeratur enim cum episcopo et presbytero (cf. supra), vocatur ab episcopo “condiaconus” ob communem rationem diaconiae seu ministerii Christi, quemadmodum presbyter vocatur “compresbyter” (*In Phil.*, hom. 1, η. 1, nuper cit.), in ecclesiastico coetu “inter primos locatur” (*In 1 Tim.*, hom. 11, η. 1, *MG* 62. 553), peculiari habitu, seu alba tunica, induitur (*In Mat.*, hom. 83, n. 6, infra cit.).

Multiplex eius *ministerium* in ecclesia describitur. Ordini et decetiae in ecclesia invigilat, *In Act.*, hom. 24, n. 4: “Fit oratio; iacent frigidi omnes iuvenes et senes . . . , risui, cachinnis, fabulis incumbentes . . . ; tu qui ades . . . , diaconum voca” (*MG* 60. 190). In ecclesiam daemoniacos et amentes inducit ut fidelium communi prece iuventur, *De incomprehensibili*, serm. 3, n. 7: “Ideo energumenos illo tempore diaconus adducit, iubetque caput tantum inclinare, ut ipso corporis situ supplicationes emittant: ipsis enim cum communi fratrum coetu precari non licet” (*MG* 48. 727; idem dicitur in serm. 4. n. 4, *MG* 48. 733). Cum intra Missae celebrationem lector incipit legere Scripturam, diaconus imponit omnibus silentium et attentionem. *In 2 Thess.*, hom. 3, n. 4: “Quando enim lector surrexerit dicit, ‘Haec dicit Dominus,’ etc., et stans diaconus silentio indicto omnibus os obstruit, non lectori honorem habens hoc facit, sed ei qui per illum cum omnibus loquitur” (*MG* 62. 484); *In Act.*, hom. 19, n. 5: “Communis est diaconus ille, qui stat et clamat, ‘Attendamus’; idque saepe repetit. Haec vox Ecclesiae communis est, et nemo attendit. Post illum incipit lector prophetiam Isaiae: neque sic attendit quispiam etsi prophetia humanum nihil habeat. Deinde auditori enuntiat, ‘Haec dicit Dominus,’ nullusque attendit” (*MG* 60. 156). Pariter, ad orationem,

ad commemorationem pro defunctis, ad oblationem, diaconus clamando fidelium dirigit attentionem, donec ad finem dimittat verbis: Discedite in pace, *De incomprehensibili*, serm. 4, n. 5: “[Ad orationem] diaconus omnibus praecipit his verbis: ‘Erecti stemus probe.’ . . . Non corpus haec verba respiciunt, sed animam quam erigere iubemur” (*MG* 48. 734; cf. *In 2 Cor.*, hom. 2, n. 5, *MG* 61. 399); *In Act.*, hom. 21, n. 4: “Non frustra oblationes pro defunctis fiunt. . . . Non frustra clamat diaconus: Pro iis qui in Christo defuncti sunt, et pro iis qui illorum memoriam faciunt” (*MG* 60. 170); *Adversus ludaeos*, serm. 3, n. 6: “Diaconus dum cum aliis precari iubet, hoc quoque imperat in oratione, ut angelum pacis rogemus, et quae proposita sunt cuncta pacifica, et ab hoc conventu vos dimittens hoc vobis precatur dicens: ‘In pace discedite’” (*MG* 48. 870). Praecipue diaconus exhibetur ministrans communionem calicis eucharistici, *In Mat.*, hom. 82, n. 6: “Haec vobis qui communicatis dico, necnon vobis qui administratis. Nam necesse est vos alloqui, ut cum multa diligentia haec dona distribuatis. . . . Idcirco vos Deus hoc honore decoravit ut haec discernatis [i.e. ut dignos admittatis, indignos arceatis]. Haec vestra dignitas est, haec securitas, haec corona, non ut alba splendenteque tunica induti circumeatis.⁵¹ . . . Nemo eorum qui discipuli non sunt communicet. Nullus ludas sumat, ne ludae mala patiatur. Corpus Christi est haec etiam multitudo. Vide ergo tu, qui mysteriorum minister es, ne Dominum ad iram concites, si hoc corpus non purges: ne gladium des pro cibo. Sed etiam si prae ignorantia [forte: arrogantia] ille ad communionem accedat, cohibe illum, ne timeas. Time Deum, non hominem. . . . Animam potius amittam, quam indigno sanguinem Dominicum praebeam, et sanguinem potius profundam quam tremendum sanguinem dem cui non par est” (*MG* 58. 745 sq.).

THEODORUS MOPSUESTENUS (c. 350–428)⁵⁵ de tribus gradibus loquitur in suo commentario *In 1 Tim.* 3. 8-15: “‘Diaconos similiter.’ Opinabatur quisquis usum divinarum non habet scripturarum beatum Paulum presbyteros praetermisisse [cum scilicet, facto sermone de episcopo, illico solos diaconos introduxit]. Sed non ita se res habet; illa enim quae de episcopo in anterioribus dixit, etiam et de illis dicit qui nunc nominantur presbyteri, eo quod antiquis temporibus utrisque his nominibus vocabantur presbyteri. . . . Illud vero dictis nostris adici dignum est, quoniam non convenit demirari si neque subdiaconum neque lectorum memoriam apostolus fecisse videtur. Illis

⁵¹ M Gregorius Nazianzenus, praedecessor Chrysostomi in eadem ecclesia constantinopolitana, loquitur pariter de diaconis “in vestibis valde splendidis stantibus, angelicae imagine claritatis” (cf. supra, p. 857).

⁵⁵ Cf. in art. 1, pp. 430-436.

etenim gradibus functionum qui in ecclesiis necessarium habentur, isti postea magis sunt adiecti propter utilitatem ministerii, quod propter multitudinem credentium per alteros postea impleri debere necessitas flagitavit. Unde nec ordinationem ante altare [πρὸ τοῦ θυσιαστηρίου τὴν χαροτονίαν] adsequuntur, eo quod nec mysteriis ministrare statuuntur, sed alii quidem eorum lectionum officium implent; alii vero intra diaconicum illa praeparant quae ad diaconum pertinent ministeria, necnon sollicitudinem implent luminariorum. Nam mysterii ministerium presbyteri implent et diaconi soli; alii quidem eorum sacerdotale opus implentes, alii vero sacris ministrantes. Et hoc quidem signavimus ut nec aliquis existimet Paulum oblivione quadam eos minime memorasse quos memorem esse conveniebat.”⁵⁶

Presbyter exhibetur ut verus *hierarcha*, imo dicitur quod tempore apostolico “perfectam dispensationem et auctoritatem ecclesiastici ministerii ipsi [presbyteri] . . . commissam habebant, et omnia regerantur pro eorum arbitrio” {*In 1 Tim.* 3. 8, cit. in art. 1, p. 431). Item presbyter habetur ut *sacerdos*, *In 1 Tim.* 3. 8-15 nuper cit.: “Mysterii ministerium presbyteri implent et diaconi soli; alii quidem eorum [i.e. presbyteri] sacerdotale opus implentes, alii vero [i.e. diaconi] sacris ministrantes.” Pariter presbyter indicari videtur in pluralibus expressionibus “Omnes quotquot numerantur in coetu sacerdotali” et “Ministrantes sacerdotes,” quae occurrunt in *Libro ad baptizandos*, parte 2, c. 5: “The priest washes (his hands) first, and then all those, whatever their number, who are counted in the assembly of priesthood. This is not done for the cleanliness of hands — if it were so all would be bound to do it, on account of their service and some others because of the Sacrament [litteraliter “offerings”] which they are about to receive — but because the officiating priests offer the sacrifice for all, and in this they remind all of us to draw nigh unto the Sacrament which is offered, with clean consciences.”⁷

Diaconi praecipuum officium ministrandi ad altare, de quo *In 1 Tim.* 3. 8-15 nuper cit. (“Mysterii ministerium presbyteri implent et diaconi soli”) ample describitur in ipsa descriptione eucharisticae liturgiae quae exhibetur in *Libro ad baptizandos*.

Si omnes Christiani dici possunt in largiori acceptione ministri Christi, hoc nomen tamquam proprium convenit solis diaconis qui veluti angeli ministrant altari, in cuius signum vestiuntur peculiari

»» |

MApud H. B. Swete, *Theodori episcopi mopsuesteni in epistolas B. Pauli commentarii* II (Cambridge 1882) 117 sq., 132-134.

”Apud A. Mingana, *Commentary of Theodore of Mopsuestia on the Lord's Prayer and on the Sacraments of Baptism and the Eucharist* (“Woodbrooke Studies,” vol. 6, Cambridge 1933) 94.

tunica ac deferunt stolam in sinistro humero, *ibid.* c. 5: “All of us are called the ministers of Christ, as the blessed Paul said: ‘Inasmuch as I am the apostle of the Gentiles I magnify my ministry.’ This name, however, is especially applied to those who perform this ministry [i.e. ad altare], and are called by all ‘deacons,’ as they are alone appointed to perform this ministry, and represent a likeness of the service of the spiritual messengers and ministers. They have also an apparel which is consonant with their office, since their outer garment is taller than they are, as wearing such an apparel in such a way is suitable to those who serve. They place on their left shoulders a stole, which floats equally on either side, forwards and backwards.”⁸

Diaconi afferunt ad altare panem consecrandum, extendunt super altare linteamina, saepe stant ad opposita altaris latera, flabellis aerem agitantes, ne quid immundum cadat super materiam sacrificii, *ibid.*: “We must think, therefore, that the deacons who now carry the Eucharistic bread and bring it out for the sacrifice represent the image of the invisible hosts of the ministry. . . . When they bring out (the Eucharistic bread) they place it on the holy altar, for the complete representation of the Passion, so that we may think of Him on the altar, as if He were placed in the sepulchre, after having received His Passion. This is the reason why those deacons who spread linens on the altar represent the figure of the linen clothes of the burial (of our Lord). Sometimes after these have been spread, they stand up on both sides, and agitate all the air above the holy body with fans, thus keeping it from any defiling object. They make manifest by this ritual the greatness of the body which is lying there, as it is the habit, when the dead body of the high personages of this world is carried on a bier, that some men should fan the air above it.”⁵⁹ Ad singulas liturgiae partes diaconus alta voce dirigit fidelium attentionem et caeremonialem eorum participationem, *ibid.*: “Then comes prayer — not a silent prayer — announced beforehand in the loud voice of the deacon, who, as we ought to know, explains the sign and the aim of all the things that take place. The ceremonies that are to be performed by all those present are made known by the proclamation of the deacon, who orders and reminds every one of the statutory acts that are to be performed and accomplished by those who are assembled in the Church of God.”⁶⁰ Ita diaconus iubet alterutrum pacem dare, respicere ad sacrificium iam imminens, offerre memento seu orationem pro participantibus sacrificio.⁶¹ Diaconus accipit com-

* *Ibid.* 84.

“ *Ibid.* 86.

•^o *Ibid.* 88.

Ibid. 92, 95, 97, 98, 108.

munionem ad altare, dum simplices fideles eam suscipiunt longe ab altari, *ibid.* c. 6: “Those who wait at the altar and are appointed for Divine service draw nigh unto the altar and partake of the Divine food, while the rest partake of it from a distance.”²

Diaconatus est *divinae institutionis*, *ibid.*, c. 5: “When this awe-inspiring service [i.e. eucharisticum sacrificium] is performed, we should think that the deacons represent an image of the service of these invisible spirits [i.e. angelorum], and that they have been appointed to minister unto this awe-inspiring service by the grace of the Holy Spirit which they received.”³ Hinc differunt ab aliis inferioribus ministris, scilicet subdiaconis et lectoribus, qui “in ecclesiastica liturgia potius extra gradus sunt, ad usus posterius inventi qui propter fidelium multitudinem iam aliis subeundi fuerant” (*MG* 66. 942).

SACRAMENTARIUM SERAPIONIS (saec. 4)⁴ tres ecclesiasticos gradus exhibet (cum proprio uniuscuiusque ordinationis ritu) et explicite ad divinam institutionem refert: “Pater unigeniti . . . qui elegisti episcopos et presbyteros et diaconos in ministerium catholicae tuae ecclesiae.” Diaconi officium exhibet generaliter ut ministerium liturgicum, presbyteri vero officium magis determinate proponit in cura sive oeconomia populi, predicatione verbi divini et reconciliatione peccatorum, ut dictum est in art. 1, p. 440.

CONSTITUTIONES APOSTOLORUM (circa a. 400).⁵

L. 3, c. 11: “Sed neque reliquos clericos baptismum conferre volumus, veluti lectores, aut psaltes, aut ianitores, aut ministros, nisi solos episcopos, et presbyteros, ministrantibus diaconis. . . Non etiam potestatem damus presbyteris, ordinandi [χειροτονεῖ] diaconos, vel diaconissas, vel lectores, vel ministros, vel cantores, vel ianitores, sed episcopis solis” (*MG* 1. 787-790).

L. 3, c. 15: “Cum baptizantur mulieres, diaconus tantum earum frontem unget oleo sancto, et post diaconissa eas illinet: non enim opus est ut feminae aspiciantur a viris” (*MG* 1. 795).

L. 3, c. 20: “Item iubemus ut presbyter et diaconus ab uno episcopo ordinetur [i.e. non a pluribus, sicut ipse episcopus ordinatur], et reliqui clerici; utque nec presbyter nec diaconus clericos ex laicis ordinent [χειροτονεῖν]; sed solummodo, presbyter quidem doceat, offerat [ἀναφέρειν], baptizet, benedicat populo; diaconus vero ministret episcopo ac presbyteris, hoc est, ministerium seu diaconatum exerceat; sed non peragat coetera” (*MG* 1. 803-806).

« *Ibid.* 110.

” *Ibid.* 84.

w Cf. in art. 1, pp. 438-440.

M Cf. in art. 1, pp. 440-445.

L. 7, c. 22, n. 1: “De baptismo autem, episcopo aut presbyter, . . . ita baptizabis, sicut Dominus iniunxit” {*Funk* 1. 405-407).

L. 7, c. 26, n. 6: “Permittite autem et presbyteris vestris, ut gratias agant [εὐχαριστεῖν]” {*Funk* 1. 415).⁰⁰

L. 8, c. 12, n. 3: “Quibus peractis diaconi dona ad altare admoveant episcopo, ac presbyteri a dexteris illius et a sinistris stent, ut discipuli magistro assistentes; duo autem diaconi ex utraque parte altaris teneant flabellum ex tenuibus membranis aut pennam pavonis aut ex linteo et sensim ambigant parva animalia volantia, ne in calices incidant” {*Funk* 1. 495-497).

L. 8, c. 12, n. 40 sq.: “Adhuc oramus te, Domine . . . pro universo episcopatu . . . , et pro omni presbyterio, pro diaconis ac universo clero” {*Funk* 1. 511).

L. 8, c. 13, n. 4: “Pro ecclesia hac et populo oremus; pro universo episcopatu, omni presbyterio, cuncto Christi diaconio ac ministerio” {*Funk* 1. 515).

L. 8, c. 13, n. 15, 17: “Et episcopus quidem tribuat oblatam dicens: Corpus Christi; et qui recipit, respondeat: Arnen; diaconus vero teneat calicem ac tradendo dicat: Sanguis Christi, calix vitae, et qui bibit respondeat: Arnen. . . . Cumque universi et universae communicaverint, accipientes diaconi, quae supersunt, inferant in pastophoria” {*Fzcnk* 1. 519).

L. 8, c. 16, n. 2: “Cum presbyterum ordinas, episcopo, manum super caput eius ipse impone adstante tibi presbyterio nec non diaconis” {*Funk* 1. 523).

L. 8, c. 17, n. 2: “Diaconum efficies, episcopo, imponens ei manus adstante tibi cuncto presbyterio cum diaconis” {*Funk* 1. 523).

L. 8, c. 28, nn. 2-8: “Episcopus benedicit, non benedicitur; manus imponit, ordinat, offert [χειροθετεῖ, χειροτονεῖ, προσφέρει]; benedictionem ab episcopis accipit, a presbyteris vero nequaquam. Episcopus deponit omnem clericum dignum depositione excepto episcopo; id enim solus non potest. Presbyter benedicit, non benedicitur; benedictionem recipit ab episcopo et compresbytero, eamque pariter compresbytero dat; manus imponit, non ordinat [χειροθετεῖ, οὐ χειροτονά]; non deponit, segregat autem ac excommunicat inferiores, si eam poenam mereantur. Diaconus non benedicit; non dat benedictionem, accipit vero ab episcopo et presbytero; non baptizat, non offert; ipse vero cum episcopus aut presbyter obtulit, dat populo, non tamquam sacerdos [τρετfc], sed tamquam ministrans sacerdotibus [ιφεῦσιν], Nulli autem e reliquis clericis licet opus diaconi facere. Diaconissa non benedicit, sed nec

^{**} *Didache* 10.7, habet: “Prophetis vero permittite gratias agere, quantas volunt” (*Funk* 1. 25).

peragit quidquam eorum, quae presbyteri aut diaconi faciunt, dumtaxat ianuas custodit et presbyteris, quando baptizantur mulieres, ministrat propter decorum. Diaconus excommunicat subdiaconum, lectorem, cantorem, diaconissam, si absente presbytero res id postulet. Subdiacono non licet segregare neque lectori neque cantori neque diaconissae, non clericum, non laicum; ministri enim sunt diaconorum” (*Funk* 1. 531).

L. 8, c. 29, n. 1: “Benedicat episcopus aquam et oleum⁷; sin vero non adsit, benedicat presbyter praesente diacono: quando autem aderit episcopus, adsistant presbyter et diaconus” (*Funk* 1. 533).

L. 8, c. 30, n. 2: “Ut omnes primitiae afferantur episcopo et presbyteris et diaconis ad eorum alimentum; utque omnes decimae offerantur ad alendos reliquos clericos et virgines ac viduas et paupertate afflictos; primitiae enim sacerdotum [ὁ/χ'ων] sunt atque iis ministrantium diaconorum” (*Funk* 1. 533).

L. 8, c. 31, n. 2: “Eulogias, quae in mysticis oblationibus supersunt,⁶⁵ diaconi ex voluntate episcopi aut presbyterorum distribuunt clero: episcopo partes quatuor, presbytero partes tres, diacono partes duas, ceteris vero, subdiaconis vel lectoribus vel cantoribus vel diaconissis, partem unam” (*Funk* 1. 533-535).

L. 8, c. 44, n. 2: “Presbyteri ac diaconi . . . sunt potentes ac dinastae Ecclesiae” (*Funk* 1. 555).

L. 8, c. 46, nn. 9-15: “Scitis enim omnino episcopos, presbyteros et diaconos a nobis prece ac manuum impositione [«x̃y χαρὼν Mora] nominatos esse, qui differentia nominum differentiam quoque rerum ostendant. . . Nam si nulla lex posita esset nec ulla ordinum differentia, suffecisset cuncta per unum nomen perfici; sed a Domino edocti rerum consequentiam, episcopis quidem assignavimus, quae ad pontificatum [ἀρχιερωσύνη^Λ] pertinent, presbyteris vero, quae ad sacerdotium [ἱερωσύνη^τ/], diaconis autem, quae ad ministeria [διακονία] utrisque impendenda, ut pure celebrentur, quae ad cultum Dei spectant. Neque enim diacono licet sacrificium offerre [προσφέρειν θυσίαν] aut baptizare aut benedictionem seu parvam seu magnam facere, neque presbytero ordinationes [χ<φοτονία] peragere, quia aequum non est ordinem inverti. . . Nam per Mosem Deo charissimum constituti sunt pontifices, sacerdotes, ac levitae, a nostro autem Salvatore nos tredecim apostoli, ab apostolis vero ego Iacobus et ego Clemens et alii nobiscum, ne omnes iterum recenseamus, communiter autem ab omnibus nobis presbyteri, diaconi, subdiaconi et lectores. Primus igitur natura pontifex

^Λ Agitur de benedictione olei infirmorum, pro usu tam privato quam sacramentali, ut dictum est in tractatu *De Extrema Unctione* I 114sq.

^W I.e. partes panis et vini, a populo oblatas, nec a sacerdote consecratas.

unigenitus Christus ‘non sibi honorem rapuit/ sed a patre constitutus est: ille propter nos factus homo et spirituale sacrificium offerens [ἡ'ἰνματικὴν θυσίαν προσφέρων] Deo suo ac patri, ante passionem nobis constituit solis hoc facere, licet nobiscum essent alii quoque, qui in eum crediderant; verum non omnino omnis, qui credidit, iam et sacerdos [τεποις] constitutus fuit aut dignitatem pontificalem [αρχιερατική] obtinuit. Post illius vero assumptionem nos iuxta eiusdem constitutionem offerentes sacrificium mundum et incruentum [θυσίαν καθαρὸν καὶ ἀναιμακτον], elegimus episcopos et presbyteros et diaconos numero septem” {*Funk* 1. 561-563).

L. 8, c. 47, n. 8: “Si quis episcopus aut presbyter aut diaconus vel quilibet ex sacerdotali catalogo [ἐς τὸν καταλόγον τοῦ ιερατικοῦ] oblatione facta non communicaverit . . .” {*Frink* 1. 567).

L. 8, c. 47, η. 15: “Si quis presbyter aut diaconus aut quilibet e catalogo clericorum [τοῦ καταλόγου τῶν κληρικῶν] relinquens suam parochiam ad aliam abierit . . .” {*Funk* 1. 569).

Tres hierarchici gradus frequentissime simul referuntur: in ministratione Baptismi (1. 3, c. 11), in oratione liturgica (1. 8, cc. 12 sq.), in ordinationibus (1. 8, c. 16, n. 2; c. 17, n. 2; c. 46, n. 9), in benedictione olei infirmorum (1. 8, c. 29, η. 1), in acceptione primitiarum a fidelibus oblatarum (1. 8, c. 30, n. 2). In 85 canonibus relatis in 1. 8, c. 47, trinomium “episcopus, presbyter, diaconus” recurrit saltem 26 vicibus (nn. 1, 4, 5, 6, 7, 8, 17, 18, 25, 27, 28, 29, 32, 33, 36, 39, 42, 44, 45, 46, 51, 53, 63, 68, 69, 83).

Presbyter est *verus hierarcha*; vocatur “dinasta Ecclesiae” (1. 8, c. 44, n. 2) et in ipsa oratione ordinationis (1. 8, c. 16, cit. in art. 1, p. 443) vocatur “praeses [προεστῶ] in Ecclesia” et “gubernans populum.” Nequit deponere sed potest excommunicare inferiores ministros (1. 8, c. 28, n. 3).

Presbyter est *verus sacerdos*, atque talis vocatur, 1. 8, c. 1, n. 20: “Episcopi et presbyteri quorundam sunt sacerdotes” (cit. in art. 1, p. 441); c. 28, n. 4: “Diaconus non offert; ipse vero, cum episcopus aut presbyter obtulit, dat populo, non tamquam sacerdos sed tamquam ministrans sacerdotibus”; c. 30, n. 2: “Primitiae afferantur episcopo et presbyteris et diaconis . . . ; primitiae enim sacerdotum sunt atque iis ministrantium diaconorum”; c. 46, n. 10: “Episcopis assignantur quae ad pontificatum [ἀρχιερωσύνην] pertinent, presbyteris vero, quae ad sacerdotium [ιερωσύνην].” Praecipua eius officia sunt: “docere, offerre, baptizare, benedicere populo” (1. 3, c. 20) vel “benedicere, manus imponere, offerre, baptizare” (1. 8, c. 28, nn. 2-8). Baptizat, ministrante sibi diacono (1. 3, cc. 11 et 20; 1. 7, c. 22, η. 1;

l. 8, c. 28, η. 6). Benedicit populo (l. 3, cc. 20 et 28). Benedicit oleum infirmorum, absente episcopo (l. 8, c. 29, η. 1). Imponit manus (in Confirmationem et reconciliationem?), non tamen ad ordinandum; in l. 8, c. 28, n. 2 sq., fit quoad hoc signata distinctio inter episcopum et presbyterum: “Episcopus . . . manus imponit, ordinat [χαροθ^ατά, νφοτοι-εî]. . . Presbyter manus imponit, non ordinat [χ^εψο0ετ«} ου χιφοτονά]”; facultas ordinandi saepius denegatur presbytero (l. 3, cc. 11 et 20; l. 8, cc. 28 et 46). Assistit ordinationi episcopi, necnon presbyteri et diaconi (l. 8, cc. 4, 16, 17, cit. in art. 1, pp. 441, 443; ubi de ordinatione presbyteri omittitur rubrica de presbytero manum imponente presbytero, quae exstabat in fonte *Traditionis Apostolicae*). Offert sacrificium eucharisticum; ter id satis clare indicatur, l. 3, c. 20: “Presbyter doceat, offerat [non tamen adhibetur προσφ<ρ«»], sed ἀναβάν], baptizet, benedicat”; l. 7, c. 26, n. 6: “Permittite autem et presbyteris vestris, ut gratias agant [εὐχαρισταν]”; l. 8, c. 28, n. 2-4: “Episcopus . . . offert [προσπερα] . . . Diaconus . . . non offert [οὐ ζροσφ/ρα] ; ipse vero, cum episcopus aut presbyter obtulit, dat populo”; etiam in ipsa oratione presbyteralis ordinationis id indicari videtur, cum dicitur generaliter: “Sacra, quae pro populo celebrantur [ιερουργία], inculpate perficiat” (l. 8, c. 16, cit. in art. 1, p. 443), quae quidem mentio deest in *Traditione Apostolica*.

Diaconus est, sicut presbyter, *hierarcha* Ecclesiae, l. 8, c. 44, n. 2: “Presbyteri ac diaconi . . . sunt potentes ac dinastae Ecclesiae”; in absentia presbyteri, ipse excommunicat inferiores ministros (l. 8, c. 28, n. 7).

Diaconus pertinet ad *sacerdotalem hierarchiam* (l. 8, c. 47, n. 8: “Si quis episcopus aut presbyter aut diaconus vel quilibet ex sacerdotali catalogo. . .”), non tamen proprie, seu “non tamquam sacerdos, sed tamquam ministrans sacerdotibus” (l. 8, c. 28, n. 4). Inde non benedicat (*ibid.* et c. 46, n. 11). Neque etiam baptizat, sed ministrat episcopo aut presbytero baptizanti (l. 3, c. 11; l. 8, c. 28, n. 4; n. 8, c. 46, n. 11); ungit tamen baptizandos, mulieres autem tantum in fronte (l. 3, c. 15). Assistit ordinationi episcopi, presbyteri et diaconi (l. 8, cc. 4, 16, 17, cit. in art. 1, pp. 441, 443) et in ordinatione episcopi tenet librum Evangelii apertum super caput ordinandi (l. 8, c. 4, n. 6, cit. in art. 1, p. 442; de hac caeremonia silet *Traditio Apostolica*, unde ipsa est verisimiliter recentioris originis). Non offert sacrificium, cum non sit sacerdos, l. 8, c. 28, n. 4: “Diaconus non offert”; c. 46, n. 11: “Neque enim diacono licet sacrificium offerre.”

In celebratione Missae praecipuum opus diaconi est distribuere communionem calicis, l. 8, c. 13, n. 15: “Diaconus vero teneat calicem ac tradendo dicat: Sanguis Christi, calix vitae, et qui bibit respondeat:

Amen”; c. 28, η. 4: “Ipse vero, cum episcopus aut presbyter obtulit, dat populo” (cf. c. 14, n. Isq.); praeterea, ipse colligit in pastophoria quae ex communione supersunt (l. 8, c. 13, n. 17) et similiter distribuit clero eulogias seu partes panis et vini quae, utpote superabundantes, a celebrante non fuerint consecratae (l. 8, c. 31, n. 2); item, ad initium celebrationis offert dona ad altare (l. 8, c. 12, n. 3), ac subinde duo diaconi stant ex utraque parte altaris, agitantes flabellum ne volitantia animalia in calicem incidant *{ibid.}*; idem refert Theodorus Mopsuestenus, cit. supra, p. 866). Durante totius ritus celebratione, unus diaconus ex sacrario dirigit ad varias partes Missae attentionem fidelium eorumque caeremonialem participationem (l. 8, c. 6, nn. 2, 4, 9, 14; c. 7, nn. 1, 2, 9; c. 8, nn. 1, 6; c. 9, n. 11; c. 10, η. 1; c. 11, nn. 7, 9; c. 12, η. 1 sq.; c. 13, nn. 2, 11, 15, 16; c. 15, nn. 6, 11; c. 29, n. 2; c. 32, n. 2; c. 35, n. 2; c. 36, η. 1; c. 38, η. 1; c. 39, η. 1), dum alii diaconi, adiuvantibus subdiaconis, vigilant ordinem sive ad portas sive in interiori parte ecclesiae, l. 8, c. 11, nn. 7-11; “Postea diaconus dicat: Attendamus. Et salutet episcopus ecclesiam ac dicat: Pax Dei cum omnibus vobis. Et populus respondeat: Et cum spiritu tuo. Diaconus vero dicat omnibus: ‘Salutate vos invicem in osculo sancto’; et clerici osculentur episcopum, laici viri laicos, feminae feminas. Pueri autem stant ad suggestum, ac diaconus alius ipsis praesit, ne inordinate se gerant; et alii diaconi deambulent inspiciantque viros ac mulieres, ne strepitus aliquis oriatur et ne quis nutum faciat vel susurret vel dormitet. Diaconi vero stent ad ianuas virorum et subdiaconi ad ianuas mulierum, ut nemo ingrediatur neve aperiatur ianua tempore oblationis, licet adveniat quispiam fidelis” *{Funk 1. 495}*).

HILARIUS PICTAVIENSIS (310-315-367/368)⁶⁹ tres gradus hierarchiae passim inducit et nonnumquam in eodem contextu nominat; aequivalenter eos simul nominat ubi distinguit Ecclesiam in “sacerdotes . . . , ministros . . . [et] reliquum populum, cui non sacerdotii, neque ministerii, sed timoris officium est” *{In Psal. 134. 27, ML 9. 766 sq.}*; ceterum in epistola synodica *Cone. Sardicensis*, ab Hilario relata, simul referuntur “episcopi, presbyteri, diacones et omnes clerici” *{Operis historici jragmentum II, n. 11, ML 10. 640}*).

Non solum episcoporum, sed etiam presbyterorum et diaconorum, divinam originem Hilarius ostendit cum generaliter sacerdotes proponit tamquam “Ecclesiae oculos” seu lumen corporis Christi, sicut ipsos apostolos *{In Psal. 138. 34, cit. in art. 1, p. 447}*, et asserit quod persequi clericos (nominat signate ipsos diaconos) est idem ac

⁶⁹“01. in art. 1, pp. 445–447.

persequi ipsum Christum (*Liber contra Constantium imperatorem* 11, cit. *ibid.*, p. 447). Praeterea ministerium *diaconi* baptizantis vocat apostolicum officium: “Ut a diacono ministerium apostolici officii . . . exigeret” (*In Psal.* 67. 33, *ML* 9. 466 sq.).

Quod attinet ad *presbyterum*, ex scriptis Hilarii in controversia cum Arianis peculiariter ostenditur presbyteros consuevisse offerre sacrificium eucharisticum. Inter alia quippe crimina, quae Ariani imputabant Athanasio, unum praecipuum erat quod per presbyterum suum Macharium sacrilege violaverit ecclesiam atque divinum sacrificium profanaverit, violentas manus immittens in Scyrum quemdam presbyterum dum hic sacrificium celebraret; quam calumniam retundit Hilarius, post Concilium ipsum Sardicense, observans praefatum Scyrum non fuisse presbyterum nec proinde unquam celebrasse, cum “sacrificii opus sine presbytero esse non potuerit.”

Episcopi ariani orientales, qui a Cone. Sardicensi discesserunt, in sua *pscudo-synodica epistola* sic eam calumniam proponunt: “Verum de Athanasio quomdam Alexandriae episcopo accipite quae gesta sunt. Accusatus est graviter iuxta Deum sacrilegus, et iuxta mysteria Ecclesiae sanctae profanus, quique propriis manibus [i.e. sive ipse directe sive per presbyterum a se missum, iuxta varias accusationis versiones] comminuit poculum Deo et Christo dicatum, ipsumque altare venerandum confregit, sedemque sacerdotalem subvertit ipse, atque ipsam basilicam, Dei domum, Ecclesiam Christi, demolitus usque ad solum est. Presbyterum vero ipsum, virum gravem et iustum, nomine Narchen (Ischyram), tradidit custodiae militari” (*Operis historici fragmentum III*, n. 6, *ML* 10. 663). Quam calumniam sic refellebant patres latini Cone. Sardicensis (a praefatis orientalibus deserti) in sua *epistola synodica* ad universas ecclesias: “Caetera, quae ab ipsis iactabantur, patuit esse plena mendacii et falsitatis. Quod autem de calice fracto aliqua loquebantur (*leg.* tamquam fracto loquebantur) a Machario presbytero Athanasii, testificati [sunt] qui praesentes fuerunt ex Alexandria de eodem loco, eo quod nihil tale esse factum. . . Ipse totius malitiae Scyrus commentator, exussisse Athanasium quemdam de divinis Scripturis librum dicebat. Ad hoc convictus confiteri coepit, infirmatum se fuisse quando Macharius praesens fuit; ut ex hoc etiam falsum testem illum esse appareret. Denique falsitatis praemium eidem Scyro honorem (*Grace. όνομα*, nomen) episcopatus dederunt, homini qui neque presbyter quidem fuit. Venientes enim duo presbyteri nunc ad concilium . . . testati sunt nusquam omnino istum [i.e. Scyrum] Melitii [episcopi] fuisse presbyterum, neque omnino habuisse eum Melitium in eodem loco, apud Mareotem, ecclesiam, nec

ministrum; quem tamen nunc vehit episcopum illum secum adduxerunt, qui ante nec presbyter fuit: ut nomine episcopatus videantur falsitatem suam tegere apud audientes” (*Operis historici fragmentum II*, n. 5, *ML* 10. 635 sq.). Ad rem ipse Hilarius: “Adde originem causae, ex qua in Athanasium occasio est quaesita sententiae. Reus, presbyteri sui [Macharii] impetu, disturbati altaris in ipso sacrificiorum tempore, ubi Scyrus presbyter adsistebat, arguitur. Scyrus presbyter negatur, et criminis falsitas cum auctore damnatur. Porro autem sacrificii opus sine presbytero esse non potuit. Cum in hominem quaestio est, ipse facti tam gravis nullus est locus, apud Mareotem ecclesia nulla est. Numquid potius ipsa soli religio defecit? aut aliquo, ut adsolet, hiatu locus violati sacrificii desedit? Scyro de diacono episcopus adseritur ordinatus, ut de contumelia in presbytero perpessa mentientis episcopi maior auctoritas sit. Sed locus ecclesiae si fuit, et est: si non est, nec fuit” (*ibid.*, n. 16, *ML* 10. 643; cf. n. 18, *ML* 10. 644). Eandem calumniam referunt ac refellunt etiam Synodus Alexandrina et Iulius R. P., citati ab ipso Athanasio (cf. supra, pp. 854 sq.).

In eadem praefata *pseudosynodica epistola* orientalium contra Athanasium sequentes etiam calumniae adduntur de Marcello, Asclepio et Lucio episcopis catholicis, ex quibus iterum ostenditur presbyteros tunc temporis sacrificium celebrare consuevisse: “Fuere . . . et in Ancyra provinciae Galatiae, post reditum Marcelli haeretici, domorum incendia et genera diversa bellorum. Nudi ab ipso ad forum trahebantur presbyteri, et, quod cum lacrymis luctuque dicendum, consecratum Domini corpus ad sacerdotum colla suspensum palam publiceque profanabat. . . Sed in civitate Gaza provinciae Palaestinae post reditum suum Asclepas altare comminuit, multasque seditiones effecit. Praeterea Hadrianopoli Lucius post reditum suum sacrificium a sanctis et integris sacerdotibus confectum, si fas est dicere, canis prociendum iubebat” (*Operis historici fragmentum III*, n. 9, *ML* 10. 665). Eundem altaris ac sacrificantis presbyteri violationis abusum Hilarius imputat imperatori ariano Constantio, scribens: “Mediolanensem piissimam plebem . . . tu furore terroris tui turbasti! Tribuni tui adierunt sancta sanctorum . . . , protraxerunt de altario sacerdotes” (*Liber contra Constantium imperatorem* 11, *ML* 10. 588 sq.).

Nomen ipsum *sacerdotis* presbyteris tribuitur, sive in hoc ultimo textu, sive in utroque loco pseudosynodicae epistolae Sardicensis, sive, etsi aequivalenter tantum, in supra relato textu *In Psal.* 134. 27 ubi populus Christianus distinguitur in tres classes, sacerdotes scilicet, ministros et plebem.

Eorundem presbyterorum *auctoritas* sive participatio in regimine Ecclesiae ostenditur in *epistolis Liberii papae* contra Athanasium (quidquid ceteroquin sit de earum discussa authenticitate, nam pauciores illi eruditi qui hanc negant dicunt epistolas ab Arianis circa idem tempus sub nomine Liberii confictas fuisse): “Studens paci et concordiae Ecclesiarum . . . , presbyteros urbis Romae Lucium, Paulum et Helianum e latere meo ad Alexandriam ad supradictum Athanasium direxi, ut ad urbem Romam veniret” {*Operis historici fragmentum IV*, n. 1, *ML* 10. 679). “Quia scio vos filios pacis esse . . . , his litteris convenio vos fratres charissimi. Cognoscat itaque prudentia vestra, Athanasium . . . ab ecclesiae Romanae communione esse separatum, sicut teste est omne presbyterium Romanae ecclesiae” {*Operis historici fragmentum VI*, n. 8, *ML* 10. 693).

EPITAPHIUM LIBERII (probabiliter saec. 4), cit. in art. 1, (p. 448), refert tantum diaconum et summum sacerdotem eo quod ipse Liberius (de quo probabiliter agitur in ea inscriptione) ex simplici diacono ad supremum pontificatum evectus fuerit.

OPTATUS MILEVITANUS († ante 400)⁷⁰ in tribus locis sui operis *De schismate Donatistarum* tres simul ordines commemorat, in quos totam sacerdotalem hierarchiam distribuit. 1, 13: “Quid commemorem laicos, qui tunc in Ecclesia nulla fuerant dignitate suffulti? quid ministros plurimos? quid diaconos in tertio? quid presbyteros in secundo sacerdotio constitutos? Ipsi apices et principes omnium, aliqui episcopi . . . instrumenta divinae legis impie tradiderunt” (*MG* 11. 910 sq.). 2, 14: “Certa membra sua habet Ecclesia episcopos, presbyteros, diaconos, ministros, et turbam fidelium: dicite cui generi hominum in Ecclesia nostra hoc possit adscribi quod obiicere voluisti? specialiter nomina aliquem ministrum, ostende aliquem diaconum nomine suo, indica hoc ab aliquo factum esse presbytero, proba hoc episcopos admisisse, doce aliquem nostrum cuiquam insidiatum esse” (*ML* 11. 966). 2, 24: “Exstendistis enim manum et super omne caput mortifera velamina praetendistis: ut cum sint (sicut supra dixi) quatuor genera capitum in Ecclesia, episcoporum, presbyterorum, diaconorum, et fidelium: nec uni parcere voluistis” {*ML* 11. 979).

Notanda est appellatio “in secundo sacerdotio constituti,” presbyteris tributa, necnon extensio sacerdotalis appellationis ad ipsos diaconos, ac si sint in quodam tertio sacerdotii gradu constituti.

AMBROSIUS (c. 339-397)⁷¹ pluries refert simul tres ecclesiasticos gradus sub vocibus “summus sacerdos, sacerdos, levita” vel “summus

⁷⁰Cf. in art. 1, pp. 448-450.

⁷¹Cf. in art. 1, pp. 450-457.

sacerdos, presbyter, minister” vel “sacerdos, presbyter, minister” vel “episcopus, presbyter, minister” vel “episcopus, presbyter, clericus quisquam,” *Dc mysteriis*, n. 6: “Vidisti illic levitam, vidisti sacerdotem, vidisti summum sacerdotem” {*ML* 16. 407); *Expositio in Psal. 118*, n. 23: “Ut sacerdos summus, ut presbyter, ut minister altaris sacri” {*ML* 15. 1283); *De officiis ministrorum*, l. 12, n. 121 sq.: “Sed et sacerdotem [i.e. episcopum] beneficiis suis vel iudiciis favere convenit, ut aequitatem custodiat, et presbytero vel ministro deferre, ut parenti. . . Neque [oportet] offendi sacerdotem [i.e. episcopum], si aut presbyter, aut minister, aut quisquam de clero, aut misericordia, aut ieiunio, aut integritate, aut doctrina et lectione existimationem accumulet suam. Gratia enim Ecclesiae laus doctoris est” {*ML* 16. 143); *Ep.* 40. 29: “Quomodo excusabo apud episcopos, qui nunc quia per triginta et innumeros annos presbyteri quidam gradu functi, vel ministri Ecclesiae retrahuntur a numero sacro, et curiae deputantur, graviter gemunt?” {*ML* 16. 1158 sq.); *Ep.* 63. 64: “Sed prius cognoscamus non solum hoc Apostolum de episcopo et presbytero statu-isse, sed etiam Patres in Concilio Nicaeno tractatus addidisse, neque clericum quemquam debere esse, qui secunda coniugia sortitus sit” {*ML* 16. 1257 sq.).

Quandoque nonnisi duo membra referuntur, i.e. sacerdos et minister, ita tamen ut, saltem nonnumquam, sub priori voce non solum episcopus sed etiam presbyter intelligi possit: “sacerdotium et ministerium,” “ministerium et sacerdotium,” “sacerdos et diaconus,” “sacerdos et minister,” “sacerdos et levita” {*De officiis min.*, l. 1, nn. 152, 204, 205, 206, 248; l. 3, n. 58), “levita et presbyter” {*De sacramentis*, l. 1, n. 4). Refertur etiam ambiguum binomium “episcopus et clerici,” addita ad clericos determinatione: “maxime ministri [seu diaconi],” *De officiis min.*, l. 2, n. 134: “Episcopus ut membris suis utatur clericis, et maxime ministris qui sunt vere filii: quem cuique viderit aptum muneri, ei deputet” {*ML* 16. 147).

Presbyteri repraesentant episcopum in aliis ecclesiis {*Ep.* 20. 22): perficiunt ritum ablutionis pedum, incoeptum ab episcopo, *De sacramentis*, l. 3, n. 4: “Ascendisti de fonte, quid secutum est? Audisti lectionem. Succinctus summus sacerdos, licet enim et presbyteri fecerint, tamen exordium ministerii a summo est sacerdote. Succinctus, inquam, summus sacerdos pedes tibi lavit” {*ML* 16. 451); dispensat bona spiritualia, ac ideo convenit ut adiuvetur a fidelibus in bonis temporalibus, *Expositio evangelii secundum Lucam*, l. 8, n. 79: “Da illi presbytero quod tibi abundat terrenum, ut ab illo accipias spirituale quod tibi deest” {*ML* 15. 1881).

Nonnumquam presbyter vocatur sacerdos, *De misteriis*, n. 6: “Vidisti illic levitam, vidisti sacerdotem, vidisti summum sacerdotem” {*ML* 16. 407); *De officiis min.*, l. 2, n. 69: “De eo enim loquor qui praeest alicui muneri, ut si officium sacerdotis gerat, aut dispensatoris, ut de his suggerat episcopo, nec reprimat si quem positum in necessitate aliqua cognoverit, aut deiectum opibus ad inopiae necessitatem redactum” {*ML* 16. 128 sq.); *ibid.* l. 1, n. 152: “Si quis . . . in sacerdotio aliquo constitutus aut ministerio” {*ML* 16. 73). Ipsa vox “summus sacerdos,” dicta de episcopo, implicite sacerdotalem appellationem extendit ad presbyterum, maxime cum fit distinctio et connumerabo summi sacerdotis et presbyteri, *Expositio in psal. 118*, Serm. 2, n. 23: “Ut summus sacerdos, ut presbyter, ut minister altaris sacri” {*ML* 15. 1283); *De sacramentis*, l. 3, n. 4: “Licet enim et presbyteri fecerint, tamen exordium ministerii a summo est sacerdote” {*ML* 16. 451; cf. supra). In ipsa generali appellatione “sacerdotes, sacerdotium,” maxime cum opponitur “ministris, ministerio” (cf. supra), quandoque saltem, etiam presbyteri cum episcopo includi intelligi possunt.

Diaconi ministerium et indoles, frequentius quam presbyteri, describitur. Diaconus vocatur communissime levita vel minister, rarissime diaconus {*Dc officiis min.*, l. 1, n. 204: “Quo, sacerdos sancte sine diacono properas tuo?,” *ML* 16. 90).

Eminentia et dignitas diaconatus magnifice proponitur. *De officiis min.*, l. 1, n. 249: “Non mediocre officium levitarum, de quibus dicit Dominus: ‘Ecce eligo levitas de medio filiorum Israel. . . Non inter coeteros levitae computantur, sed omnibus praeferuntur qui eliguntur ex omnibus, et sanctificantur’” {*ML* 16. 105); *ibid.*, n. 250: “Tu ergo electus es ex omni numero filiorum Israel, inter sacros fructus quasi primogenitus aestimatus, praepositus tabernaculo, ut praetendas in castris sanctitatis et fidei, ad quae si alienigena accesserit, morte morietur, positus ut operias arcam Testamenti. Non enim omnes vident alta mysteriorum, quia operiuntur a levitis, ne videant qui videre non debent et sumant qui servare non possunt. . . Tu mediocre putas quod commissum est tibi? Primum ut alta Dei videas, quod est sapientiae; deinde ut excubias pro populo deferas, quod est iustitiae; castra defendas, tabernaculumque tuearis, quod est fortitudinis; teipsum continentem ac sobrium praestes, quod est temperantiae” {*ML* 16. 106).

Diaconi, non nativitate tales fiunt, sicut levitae A. T., “non nascendi ordine, sed sanctificationis munere” {*Ep.* 33. 4, *ML* 16. 1118), seu per “electionem muneris et ordinationis praerogativam,” per quam

“sacri ministerii gratiam recipiunt” (*De officiis min.*, l. 1, n. 247 sq., *ML* 16. 104 sq.).

Praecipuum diaconi officium est esse “ministerium Domini” seu “ministerium altaris” (*De officiis min.*, l. 1, n. 246, *ML* 16. 104). Ipse est imprimis sacrarii custos, *De officiis min.*, l. 1, n. 215: “Alius sacrario opportunior”; n. 250: “Praepositus tabernaculo . . . tabernaculum tuetur”; n. 255: “Eligitur levita, qui sacrarium custodiat” (*ML* 16. 94, 106, 108). Praeterea, ipse assistit episcopo offerenti sacrificium atque communionem fidelium distribuit, *De officiis min.*, l. 1, n. 204: “Quo, sacerdos sancte, sine diacono properas tuo? Numquam sacrificium sine ministro offerre consueveras . . . , [ipsi] commisisti Domini sanguinis consecrationem [intellige: dispensationem] . . . , consummandorum consortium sacramentorum” (*ML* 16. 90); *De sacramentis*, l. 1, n. 6: “Levitam vidisti, sed minister est Christi. Vidisti illum ante altaria ministrare. . . Considera ubi capias sacramenta coelestia. . . Hic corpus est Christi” (*ML* 16. 437). Inde intelligitur qua puritate ipse, sicut et sacerdos, ad hoc sacrum ministerium accedere debet, *De officiis min.*, l. 1, n. 248: “Disce sacerdos atque levita. quid sit lavare vestimenta tua ut mundum corpus celebrandis exhibeas sacramentis. Si [in A. T.] populus sine ablutione vestimentorum suorum prohibebatur accedere ad hostiam suam, tu illotus mente pariter et corpore audes pro aliis supplicare, audes aliis ministrare?” (*ML* 16. 105).

Alia diaconi officia sunt: esse “interpretem et quidem executorem” verbi Dei (*De Cain et Abel*, l. 2, n. 15, *ML* 14. 366); vigilare super fideles, seu esse “actuum operumque nostrorum testem” (*De officiis min.*, l. 1, n. 246, *ML* 16. 104); incumbere ministerio externae charitatis, seu “opera tua in beneficentiam et adiumenta hominum conferre, atque opem ferre necessitatibus, aut pecunia, aut officio, aut etiam quocumque munere; quod late patet in vestro ministerio” (*De officiis min.*, l. 1, n. 252, *ML* 16. 107).

AMBROSIASTER (floruit c. 366-384)⁷² tres simul ordines refert in eodem immediato contextu. *In 1 Tim.* 3. 12 sq.: “Nunc autem septem diaconos esse oportet, et aliquantos presbyteros, ut bini sint per Ecclesias, et unus in civitate episcopus” (*ML* 17. 497); 3. 8-10: “Post episcopum tamen diaconatus ordinationem subiecit. Quare, nisi quia episcopi et presbyteri una ordinatio est? Uterque enim sacerdos est, sed episcopus primus est” (*ML* 17. 496); *In Eph.* 4. 11 sq.: “Apostoli episcopi sunt. . . Evangelistae diaconi sunt. . . Timotheum presbyterum a se creatum episcopum vocat [S. Paulus], quia primi

⁷²Cf. in art. I, pp. 457-462.

presbyteri episcopi appellabantur. . . Apud Aegyptum presbyteri consignant, si praesens non sit episcopus" (*ML* 17. 410); *Quaestiones Veteris et Novi testamenti*, q. 101: "Presbyter enim et diaconi agit officium et exorcistae et lectoris. Presbyterum autem intelligi episcopum, probat Paulus apostolus, quando Timotheum quem ordinavit presbyterum, instruit qualem debeat creare episcopum (1 *Tim.* 3. 1-7). Quid est enim episcopus, nisi primus presbyter, hoc est summus sacerdos?" (*ML* 35. 2302). Ex his patet Ambrosiastrum distinguere inter episcopum et presbyteros, et ex textibus relatis in art. 1 (pp. 460 sq.) etiam patet ipsum hanc distinctionem repetere ex iure divino, nam *In 1 Cor.* 12. 28 explicite affirmat ipsum Deum "singulos episcopos singulis Ecclesiis praeesse decrevisse" et in *Quaest. V. et N. Testamenti* ait "neminem ignorare episcopos Salvatorem ecclesiis instituisse . . . [cum] imponens manum Apostolis ordinavit eos episcopos" (q. 97) atque "ordinem ab apostolo Petro coeptum . . . per traducem succedentium episcoporum servari"; utrum autem necne ipse nihilominus doceat essentialem aequalitatem episcopi et presbyteri in ipsa ac sola ratione sacerdotali qua tali, dicitur in art. seq. (in tom.2), ubi modo citati loci extensius referentur et examini subicientur.

Presbyterorum hierarchicum ac sacerdotalem characterem Ambrosiaster fortiter inculcat, eos episcopis comparando, imo, ex scopo redarguendi superbiam et usurpationem quorundam romanorum diaconorum in detrimentum presbyteralis dignitatis, hanc tantopere extollit, ut fere episcopali coaequet.

Sicut episcopus vocatur "vicarius Domini" et "legatus Christi" (*In 1 Cor.* 11. 8-10, et 12. 28, cit. in art. 1, pp. 457 sq.), ita et presbyter dicitur "vicarius Christi" et "Dei antistes," *In 1 Tim.* 5. 19: " 'Adversus presbyterum accusationem ne receperis.' Quoniam huius ordinis sublimis honor est (huiusmodi enim vicarii Christi sunt), idcirco non facile de hac persona accusatio debet admitti. Incredibile enim debet videri, istum, qui Dei antistes est, criminoze versatum, sicut credibile est scenicum esse turpissimum" (*ML* 17. 506). Presbyteri "in domo Dei cum dignitate considunt" suntque "praefecti" et "domini," *Quaest. V. et N. Test.*, q. 101 (contra iactantiam quorundam qui diaconos romanos presbyteris aequare conabantur): "Quidam . . . qui nomen habet Falcidii, duce stultitia, et civitatis Romanae iactantia, levitas sacerdotibus et diaconos presbyteris coequare contendit: non dicam praeferre, quia stultius est. et forte incredibile videatur, et nos non emendatores, sed calumniatores habeamur. Qua igitur lege quave consuetudine, quonam exemplo hoc aggredi audeat, nullum scire arbitror, ut istos quibus consessus in Ecclesia datus est

minime, iis coaequet qui propter quod antistites Dei sunt, in domo Dei et in honore Christi cum dignitate considunt: quae audacia est presbyteris ministros ipsorum pares facere? Quae temeritatis praesumptio, sacerdotibus baiulos tabernaculi et omnium vasorum eius et lignorum concisores et portitores aquae conferre? Hoc enim officium fuit levitarum. Tale est, si praefectis officiales, dominis servi aequentur” (*ML* 35. 2301).

Presbyteri sunt veri sacerdotes atque hoc nomine simpliciter donantur. Ubi enim sermo est de diaconis et presbyteris, ipsi inter se comparantur et opponuntur tamquam ministri et sacerdotes, *Quaesi. V. et N. Test.*, q. 101: “Levitas sacerdotibus et diaconos presbyteris coaequare . . . , sacerdotibus baiulos tabernaculi conferre [stultum est]. . . Exceptis . . . sacerdotibus, quibus obsequium debent, omnibus praeponuntur diaconi” (*ML* 35. 2301, 2303); *In 1 Tim.* 5. 21 sq.: “Ut dignus approbatus, minister aut sacerdos constituatur [ab episcopo]” (*ML* 17. 506). Ubi autem presbyter et episcopus ad invicem comparantur, uterque dicitur sacerdos, episcopus vero primus vel summus sacerdos vel princeps sacerdotum, *In 1 Tim.* 3. 8-10: “Uterque enim sacerdos est, sed episcopus primus est” (*ML* 17. 496); *In Eph.* 4. 11 sq.: “In episcopo omnes ordines sunt: quia primus sacerdos est, hoc est, princeps est sacerdotum” (*ML* 17. 409 sq.); *Quaest. V. et N. Test.*, q. 101: “Quid est enim episcopus, nisi primus presbyter, hoc est summus sacerdos?” (*ML* 35. 2302). *In 1 Tim.* 3. 12 sq. (cit. in art. 1, p. 459) presbyteri comparantur sacerdotibus A. T. sacrificium offerentibus, atque iubentur puri esse et ab uxoribus abstinere eo quod sacrificium Ecclesiae “omni hebdomada offerendum est.” Ambrosiaster bis testatur in Aegypto presbyteros in absentia episcopi consignasse seu Confirmationem administrasse, *In Eph.* 4. 11 sq.: “Apud Aegyptum presbyteri consignant, si praesens non sit episcopus” (*ML* 17. 410); *Quaest. V. et N. Test.*, q. 101: “In Alexandria et per totam Aegyptum, si desit episcopus, consecrat [aliter: consignat] presbyter” (*ML* 35. 2302).

Divina origo presbyteratus colligitur sive ex assimilatione cum episcopis (cf. dicta in art. 1, p. 461), sive ex sacerdotali dignitate, sive ex effectu divinae gratiae collatae in ordinatione presbyterali (*In 2 Tim.* 1. 6sq.: “Sic ergo recreat in se donum gratiae Dei acceptum per ordinationem presbyterii,” (*ML* 17. 513; cf. *In 1 Tim.* 4. 13 sq., cit. in art. 1, p. 459).

Diaconi sunt et ipsi *divinae originis*, *Quaest. N. et K. Test.*, q. 101: “[Quidam diaconi] eo quod videant Romanae Ecclesiae se esse ministros, non considerant quid illis a Deo decretum sit, et quid debeant custodire” (*ML* 35. 2302).

Habent *hierarchicum* characterem, *ibid.*: “Exceptis enim sacerdotibus, quibus obsequium debent, omnibus praeponuntur diaconi” (*ML* 35.2303). Non tamen habent principalem aliquam auctoritatem, cuius signum est quod non habent, sicut sacerdotes, consessum sive cathedram, *ibid.*: “[Ipsi] consessus in Ecclesia datus est minime” (*ML* 35. 2301), *In Eph.* 4. 11 sq.: “Evangelizare possunt sine cathedra” (*ML* 17. 409). Eorum officium est essentialiter subordinatum seu stricte ministeriale, relate ad sacerdotes sive presbyteros, *Quaest. V. et N. Test.*, q. 101: “Diaconi ordo est, accipere a sacerdotibus, et sic dare plebi” (*ML* 35. 2302); unde sunt undequaque inferiores sacerdoti atque insolenter conantur se presbyteris coaequare (*ibid.*, q. 101 per totam); sunt “ministri presbyterorum” relate ad quos se habent ut “praefectis officiales, dominis servi” (*ibid.*)\ propterea ab episcopo non vocantur “condiaconi” sicut e contra presbyteri ab eo vocantur “conpresbyteri et consacerdotes sui” (*ibid.*), quod autem “testimonio diaconi fiat presbyter . . . , [non] ad praerogativam pertinet magnitudinis,” nam et de ipsius plebis suffragio sive testimonio ipsi diaconi aliique Ecclesiae ministri eliguntur (*ibid.*).

Diaconorum *ministerium* est essentialiter sacrum, *In 1 Tim.* 3. 12 sq.: “Ad ministerium Dei eliguntur” (*ML* 17. 497), *Quaest V. et N. Test.*, q. 101: “Constituuntur deservire mysteriis Ecclesiae” (*ML* 35. 2302; quod autem ibi immediate additur: “Nolo dicere, mensis” i.e. “Ne dicam, mensis” accipiendum est ut mera polemica emphasis de inferioritate ministerii diaconorum, utut sacri). Ipsi sunt evangelistae, sine tamen speciali auctoritate sive cathedra, adeoque nunc non dant publicam concionem in ecclesia, *In Eph.* 4. 11 sq.: “Evangelistae diaconi sunt, sicut fuit Philippus (*Act.* 8. 5); quamvis non sint sacerdotes, evangelizare tamen possunt sine cathedra, sicut et beatus Stephanus et Philippus memoratus. . . Hinc [scilicet ex lege Ecclesiae] . . . est, unde nunc neque diaconi in populo praedicant, neque clerici vel laici baptizant” (*ML* 17. 409 sq.). “Deserviunt altari” (*In 1 Tini.* 3. 12 sq.), at non offerendo, cum “non sint sacerdotes” (*In Eph.* 4. 11 sq.; *Quaest V. et N. Test.*, q. 46: “Saul obtulit . . . per sacerdotem, sicut et nunc offertur. . . Et qui non fuit sacerdos, quomodo vicem agere poterat sacerdotis? Numquid diaconus potest vicem gerere sacerdotis?,” *ML* 35. 2246), sed quatenus “altare portant et vasa eius, et aquam in manus fundunt sacerdoti, sicut videmus per omnes Ecclesias” (*Quaest V. et N. Test.*, q. 101, *ML* 35. 2301).

SIRICIUS R. P. (384-398) in sua epistola ad Himerium episcopum tarraconensem, citata in art. 1 (p. 463), tres distinguit, ac simul nominat, “sacratissimos ordines clericorum” quibus imposita est coelibatus lex, scilicet episcopum, presbyterum et diaconum; ter ibidem

eos coadunat sub binomio “sacerdotes et levitae” vel “sacerdos et diaconus,” quo significat presbyteros, non minus quam episcopos, sacerdotes communiter vocari.

Eandem trinam hierarchiam, additis praeterea inferioribus ordinibus lectoratus, exorcistatus, acolytatus, et subdiaconatus, proponit ibidem dum decernit de ordinandorum ministrorum aetate: “Quicumque itaque se Ecclesiae vovit obsequiis a sua infantia, ante pubertatis annos baptizari et lectorum debet ministerio sociari. Qui accessu adolescentiae usque ad tricesimum aetatis annum, si probabiliter vixerit, una tantum, et ea, quam virginem communi per sacerdotem benedictione perceperit, uxore contentus, acolytus et subdiaconus esse debet, postque ad diaconii gradum, si se ipse primitus continentia praeunte dignum probarit, accedat. Ubi si ultra quinque annos laudabiliter ministrarit, congrue presbyterium consequatur. Exinde, post decennium, episcopalem cathedram poterit adipisci, si tamen per haec tempora integritas vitae ac fidei eius fuerit approbata. Qui vero iam aetate grandaevus, melioris propositi conversione provocatus, ex laico ad sacram militiam pervenire festinat, desiderii sui fructum non aliter obtinebit, nisi eo quo baptizatur tempore, statim lectorum aut exorcistarum numero societur, si tamen eum unam habuisse vel habere, et hanc virginem accepisse, constet uxorem. Qui dum initiatus fuerit, expleto biennio, per quinquennium aliud acolytus et subdiaconus fiat, et sic ad diaconium, si per haec tempora dignus indicatus fuerit, provehatur. Exinde iam accessu temporum, presbyterium vel episcopatum, si eum cleri ac plebis edecumarit⁷³ electio, non immerito sortietur” (nn. 13 sq., *ML* 13. 1142 sq.).

INNOCENTIUS I (401-417) in *Ep.* 2. 5 loquitur generaliter de “clericis tam superioris ordinis, quam inferioris” (*ML* 20. 472), ubi clericos superioris ordinis intelligit probabiliter episcopum, presbyterum et diaconum, ut suadet similis expressio Zosimi eius successoris, infra referenda (p. 883). Tres hos hierarchicos gradus non refert quidem hoc modo in eadem phrasi iuxtapositos, sed eos exhibet tum in binomio “Sacerdotes et levitae,” “Sacerdotium et ministerium” (*Ep.* 2. 12, cit. in art. 1, p. 464; *Ep.* 6. 2; *Ep.* 24. 4), “Sacerdotium et clericatus” (*Ep.* 37. 4), “Diaconus et sacerdos” (*Ep.* 37. 6), ubi vox sacerdos, in oppositione ad levitas, ministros, sive diaconos, comprehendit episcopum et presbyterum, tum decernendo de presbyteris et diaconis, in epistola ad episcopum (*Ep.* 6. 2: “In diaconii ministeriis aut in officio presbyterii positi,” *ML* 20. 496).

De *diaconi* officiis pauca dicit; est nempe minister altaris (*Ep.* 2.

⁷³ Edecumarc = unum c decem (seu e multis) praecellentem iudicare.

12, cit. in art. 1, p. 464; *Ep.* 6. 2), ac potest de consensu episcopi imponere manus energumenis (*Ep.* 25. 9).

Presbyter est *verus hierarcha* ac Romae praeponitur uni ex ecclesiis intra dioecesim (*Ep.* 25. 8, mox cit.). Est pariter *verus sacerdos*, et sub hac voce (una cum episcopo) opponitur ministro sive diacono in binomio supra relato, imo etiam directe vocatur sacerdos, cum addito "secundus," *Ep.* 25. 6: "Presbyteri, licet secundi⁷¹ sint sacerdotes, pontificatus tamen apicem non habent" (*ML* 20. 554); *Ep.* 25. 11: "[Aegrotantes] sancto oleo chrismatis perungi possunt, quod ab episcopo confectum, non solum sacerdotibus, sed et omnibus uti Christianis licet" (*ML* 20. 560); *Ep.* 38: "Indigni presbyteri, qui in presbyterio filios procrearunt, ... a sacerdotali removeantur officio" (*A/L* 20. 605).

Presbyter, de consensu episcopi, manus energumenis imponit (*Ep.* 25. 9). Baptizat, imo et ungit baptizatos, oleo ab episcopo benedicto, non tamen consignat seu confirmat, *Ep.* 25. 6: "Presbyteri, sive extra episcopum sive praesente episcopo cum baptizant, chrismate baptizatos ungere licet, sed quod ab episcopo fuerit consecratum, non tamen frontem ex eodem oleo signare, quod solis debetur episcopis, cum tradunt Spiritum paracletum" (*ML* 20. 555). Administrat, et quidem ordinarie, Extremam Unctionem, *Ep.* 25: "Caeterum illud superfluum esse videmus adiectum, ut de episcopo ambigatur, quod presbyteris licere non dubium est. Nam idcirco presbyteris dictum est [*lac.* 5. 14: "Infirmatur quis in vobis? Inducat presbyteros Ecclesiae"], quia episcopi occupationibus aliis impediti, ad omnes languidos ire non possunt" (*ML* 20. 560). Celebrat Eucharistiam in sua particulari ecclesia quam regit, *Ep.* 25. 8: "De fermento vero, quod die Dominica per titulos mittimus³ superflue nos consulere voluisti, cum omnes ecclesiae nostrae intra civitatem sint constitutae. Quarum presbyteri, quia die ipsa propter plebem sibi creditam nobiscum convenire non possunt, idcirco fermentum a nobis confectum per acolythos accipiunt ut se a nostra communione, maxime illa die, non iudicent separatos. Quod per paroecias fieri debere non puto, quia nec longe portanda sunt sacramenta (nec nos per coemeteria diversa constitutis presbyteris destinamus) et presbyteri eorum conficiendorum ius habeant atque licentiam" (*ML* 20. 556 sq.).

ZOSIMUS R. P. (417-418) tres gradus simul refert, *Ep.* 1. 1: "Quisquis . . . sive episcopus, sive presbyter, sive diaconus . . . " (*ML* 20. 643); *Ep.* 7. 2: "Summum sacerdotium vel presbyterii gradus vel diaconatus" (*ML* 20. 669); *Ep.* 9. 2 sq., memoratis inferioribus or-

* Hacc vox deest in quibusdam codicibus.

" De hac antiqua praxi mittendi ad alias ecclesias partem de propria Eucharistia, cf. tractatum *De Eucharistia* I 461.

dinibus lectoris, exorcistae, acolythi et subdiaconi, bis refert tres illos superiores gradus: “diaconus . . . , presbyterii fastigium . . . , summus pontifex,” “benedictio diaconatus . . . , presbyterii sacerdotium . . . , summus pontificatus” (*ML* 20. 671, 673, cit. in art. 1, pp. 466 sq.). In hoc ultimo loco presbyter vocatur directe sacerdos.

PELAGIUS (floruit circa finem saeculi 4 et initium saeculi 5)⁷⁸ in suis *Expositionibus tredecim epistolarum Pauli* proponit tres hierarchiae gradus, dum commentatur tres inter classicos textus paulinos. *In Phil.* 1. 1: “ ‘Cum episcopis et diaconibus. . .’ Hic episcopos presbyteros intelligimus: non enim in una urbe plures episcopi esse potuissent, sed etiam hoc in apostolorum Actibus habetur” (*ML* 30. 841). *In 1 Tim.* 3, explicatis verbis “Si quis episcopatum desiderat, etc.” (cf. in art. 1, p. 467) ac transiens ad ea quae in eadem epistola subiciuntur de diaconis, observat: “ ‘Diaconos similiter.’ Irreprehensibiles, ut episcopi, eligantur. Quaeritur cur de presbyteris nullam fecerit mentionem, sed eos” episcoporum nomine comprehenderit: quia secundus immo pene unus est gradus: sicut ad Philipenses episcopis ac diaconis scribit, cum una civitas plures episcopos habere non possit, et in Actibus Apostolorum presbyteros Ecclesiae, iturus Ierosolimas, congregans, ait: Inter coetera videte gregem, in quo vos Spiritus Sanctus episcopos ordinavit” (*ML* 30. 880). *In Tit.* 1: “ ‘Huius rei gratia reliqui te Cretae ut ea quae desunt corrigas: et constituas per civitates presbyteros, sicut et ego disposui tibi.’ Quae desunt recto tenore corrige: et tunc demum presbyteros poteris ordinare, cum omnes in Ecclesia fuerint recti. ‘Si quis sine crimine est, unius uxoris vir.’ Notandum quod in sacerdote etiam aliis licita prohibentur. . . Oportet enim episcopum sine crimine esse.’ Ipsum dicit episcopum, quem superius presbyterum nominavit. ‘Sicut Dei dispensatorem.’ Si ergo humanarum legum dispensatores presbyteri⁷⁹ quaeruntur et iusti, quales esse debent, qui divina iura dispensant!” (*ML* 30. 896).

Ut patet ex tota littera, tres hierarchiae gradus proponuntur etiam pro tempore apostolico, etsi dicatur episcopos et presbyteros sub eodem nomine, modo episcopi, modo presbyteri, ab Apostolo comprehendi ob utriusque gradus magnam propinquitatem. Ex quo etiam sequitur quaecumque ab Apostolo dicuntur de episcopo, quod nempe sit ecclesiae sacerdos, princeps, gubernator, forma plebis, angelus sive minister Dei (cf. *In 1 Tim.* 3, cit. in art. 1, p. 467), dici sive de

⁷⁸ Cf. in art. 1, pp. 467 sq.

⁷⁹ Editio Soutcr addit clariorem vocem “etiam” (“Sed etiam ipsos”).

^{*} Editio Soutcr rectius habet “probi” pro “presbyteri.”

proprie dicto episcopo, in posteriori classica vocis acceptione, sive etiam de simplici presbytero, etsi inferiori quodam gradu ac ratione.

HIERONYMUS (340/350-419/420)⁷⁰ frequenter tres hierarchicos gradus refert, *Ep.* 146. 2: “Et ut sciamus traditiones apostolicas sumptas de veteri testamento, quod Aaron et filii eius atque levitae in templo fuerunt, hoc sibi episcopi et presbyteri et diaconi vindicent in Ecclesia” {*ML* 22. 1195; eadem comparatio, omissis tamen diaconis, fit in *Ep.* 52. 7: “Quod Aaron et filii eius, hoc esse episcopum et presbyteros noverimus,” *ML* 22. 534). *Adv. Iovinianum*, l. 1, η. 34: “Episcopus et presbyter et diaconus non sunt meritorum nomina, sed officiorum” {*ML* 23. 270; cf. n. 35). *Ep.* 48. 21: “Episcopi, presbyteri, diaconi, aut virgines eliguntur, aut vidui, aut certe post sacerdotium in aeternum pudici” {*ML* 22. 510). *In Ier.*, l. 4, c. 22: “Intelligent episcopi, sociique eorum presbyteri atque diaconi, et omnis ordo ecclesiasticus . . .” {*ML* 24. 811). *Ep.* 146. 2: “Paulatim increbrescentibus vitiis, inter presbyteros, absente episcopo, sedere diaconum vidi” {*ML* 22. 1194). *Altercatio luciferiani et orthodoxi*, n. 9: “Non quidem abnuo hanc esse ecclesiarum consuetudinem, ut ad eos qui longe a maioribus urbibus per presbyteros et diaconos baptizati sunt, episcopus ad invocationem sancti Spiritus manum impositurus excurrat. . . Sine chrismate et episcopi iussione, neque presbyter, neque diaconus, ius habent baptizandi” {*ML* 23. 172 sq.).

Presbyteratus hierarchicum ac sacerdotalem characterem Hieronymus clarissime proponit, imo tantopere exaltat ut videatur coaequare et identificare presbyterum et episcopum, quod attinet ad divinam institutionem, ac pro tanto suppressere unum ex tribus hierarchicis gradibus. Quam quaestionem, etsi respiciat praesentem materiam de divina institutione triplicis hierarchiae, tamen, utpote intime connexam cum ulteriori theologica quaestione de modo quo episcopatus et presbyteratus ad invicem distinguuntur, praetulimus amandare ad art. seq. (in torn. 2), ubi hoc ipsum discutietur, pro nunc assumentes vel supponentes S. Doctorem aliquam saltem admittere divinam distinctionem inter duos illos gradus.

Presbyteri sunt *veri hierarchae*. Nam, non secus ac episcopi, ipsi sunt “Ecclesiae columnae,” *In Tit.*, c. 1, v. 5: “At nunc cernimus plurimos hanc rem [i.e. constitutionem presbyterorum] beneficium facere, ut non quaerant eos, qui possunt Ecclesiae plus prodesse, in Ecclesiae erigere columnas” {*ML* 26. 596); pariter etiam dicuntur successores apostolorum vel apostolicorum virorum, *Ep.* 58. 5: “Epis-

⁷⁰ Cf. in art. 1, pp. 468-474.

copi et presbyteri habeant in exemplum apostolos et apostolicos viros: quorum honorem possidentes, habere nitantur et meritum” (J/Z, 22. 583); ecclesiam una cum episcopo regere debent, *In Tit.*, c. 1, v. 5: “In communi [i.e. cum presbyteris, episcopi] debent ecclesiam regere” (ML 26. 598).

Sunt tamen hierarchae inferioris gradus, *Ep.* 69. 2: “Non dico de presbyteris, non de inferiori gradu: ad episcopos venio [i.e. de episcopis dico]” (ML 22. 654); *In Ier.*, l. 3, c. 13, v. 12 sq.: “Quod a nobis interdum mundum videtur, illius [id est Dei] oculis sordidum deprehenditur: non solum vulgus ignobile vilisque plebecula, sed reges ecclesiarum [i.e. episcopi] de stirpe sive filii David, qui sedent resupini erectaque cervice, et protento aqualiculo super thronum eius. Sacerdotes quoque ipsi, secundus in ecclesiastico honore gradus . . . pro varietate peccatorum complentur” (ML 24. 765; in *Ep.* 14. 8. diaconi dicuntur esse “in tertio gradu”); ipsi se habent ad episcopum, eo modo quo filii Aaron se habebant ad ipsum, *Ep.* 52. 7: “Quod Aaron et filii eius, hoc esse episcopum et presbyteros noverimus: Unus Dominus, unum templum, unum sit etiam ministerium” (ML 22. 534; in *Ep.* 146. 2, supra cit. eadem comparatio recurrit, addito tertio gradu diaconorum, qui levitis assimilantur).

Nihilominus, seclusa contraria Ecclesiae consuetudine, presbyteri sunt idem sive aequales episcopo, omniaque facere possunt quae episcopus facit, excepta tamen ordinatione, *Ep.* 146. 1: “Apostolus perspicue docet eosdem esse presbyteros quos episcopos” (ML 22. 1193); *In Tit.*, c. 1, v. 5: “Sicut ergo presbyteri sciunt se ex Ecclesiae consuetudine ei, qui sibi praepositus fuerit, esse subiectos, ita episcopi noverint se magis consuetudine, quam dispositionis Dominicae veritate, presbyteris esse maiores, et in communi [cum presbyteris] debere ecclesiam regere” (ML 26. 598); *Ep.* 146. 1: “Quid enim facit excepta ordinatione episcopus, quod presbyter non faciat?” (ML 22. 1194).

Presbyter est *verus sacerdos*, ac talis frequenter vocatur. Id implicat imprimis vox “Summus sacerdos” (*Altercatio lucijeriani et orthodoxi*, n. 9) et “Pontifex” (frequens; cf. in art. 1, p. 471), dicta de episcopo. Praeterea, *In Ier.*, l. 3, c. 13, v. 12 sq.: “Sacerdotes quoque ipsi, secundus in ecclesiastico honore gradus . . .”; *Ep.* 146. 2: “Si ex diacono ordinatur presbyter, noverit se lucris minorem, sacerdotio esse maiorem [i.e. presbyter est superior diacono, quia est sacerdos]” (ML 22. 1195); *Ep.* 52. 7: “Gaudeat episcopus iudicio suo, cum tales Christo elegerit sacerdotes [i.e. sapientes ac bene docentes presbyteros]” (ML 22. 534); *In Soph.*, c. 1: “Auferet autem Dominus nomina vanae gloriae . . . , et nomina sacerdotum cum sacerdotibus

qui frustra sibi applaudunt in episcopali nomine et in presbyterii dignitate” (*ML* 25. 1344); *In Tit.* 1. 7: “Miramur autem Apostolum in episcopis sive presbyteris damnassee vinolentiam, cum in vetere quoque Lege praeceptum sit, sacerdotes cum ingrediuntur templum ministrare Deo, vinum omnino non bibere” (*ML* 26. 601); *Ep.* 79. 1, Hieronymus simplex presbyter ait: “Pro officio sacerdotii omnes christianos filiorum loco diligimus, et profectus eorum nostra est gloria” (*ML* 22. 724); *Ep.* 82. 8 defendit liceitatem presbyteralis ordinationis fratris sui Pauliniani, eo quod hic “ad triginta annorum spatia iam pervenerit . . . [et iuxta legem leviticam] triginta annorum fit sacerdos” (*ML* 22. 740 sq.); *Ep.* 60. 10 et 14 (Consolatio ad Heliodorum episcopum in morte presbyteri Nepotiani, illius nepotis); “Fit clericus, et per solitos gradus presbyter ordinatur. . . Querebatur se ferre non posse, et iuvenilem aetatem incongruam sacerdotio causabatur. . . Tota hunc civitas, tota planxit Italia. Corpus terra suscepit, anima Christo reddita est. Tu nepotem quaerebas, Ecclesia sacerdotem. Praecessit te successor tuus. Quod tu eras, ille post te iudicio omnium merebatur. Atque ita ex una domo duplex pontificatus egressa est dignitas, dum in altero gratulatio est quod tenuerit, in altero moeror quod raptus sit ne teneret” (*ML* 22. 595, 598).

Presbyter *praedicat* in ecclesia, atque reprobanda est quarundam ecclesiarum consuetudo iuxta quam ipse, praesente episcopo, concionem non facit, *Ep.* 52. 7 sq.: “Pessimae consuetudinis est in quibusdam ecclesiis, tacere presbyteros, et praesentibus episcopis non loqui, quasi [episcopi] aut invideant, aut non dignentur audire. . . Docente te [Nepotiane presbyter] in ecclesia, non clamor populi, sed gemitus suscitetur. . . Sermo presbyteri Scripturarum lectione conditus sit” (*ML* 22. 534).

Presbyter *baptizat*, ex episcopali licentia, maxime in villulis, castellis et locis remotioribus (*Altercatio lucijeriani et orthodoxi*, n. 9. *ML* 23. 172 sq.).

Non tamen consignat baptizatos, quod pertinet ad episcopum, quamvis talis reservatio fiat “ad honorem potius sacerdotii quam ad legem necessitatis” (*ibid.*).

Presbyter peccata retinet et *absolvit*, *In Mat.* 1. 3, c. 16: “Alligat, vel solvit episcopus et presbyter . . . , pro officio suo, cum peccatorum audierit varietates, scit qui ligandus sit, quive solvendus” (*ML* 26. 122); *Ep.* 14. 8: “Mihi ante presbyterum sedere non licet, illi, si peccavero, licet tradere me Satanae in interitum carnis, ut spiritus salvus sit” (*ML* 22. 352).

Presbyter eucharisticum *sacrificium offert*, *Ep.* 14. 8: “Christi corpus sacro ore conficiunt” (*ML* 22. 352); *Ep.* 146. 1: “Ad quorum

preces Christi corpus sanguisque conficitur” (*ML* 22. 1193); cf. alios textus cit. in art. 1 (pp. 472 sq.), quibus sacrificialis ratio eucharisticae consecrationis illustratur.

Presbyter *non ordinat*, etsi faciat cetera omnia quae ab episcopo fiunt. *Ep.* 146. 1: “Quid enim facit excepta ordinatione episcopus, quod presbyter non faciat?” (*ML* 22. 1194); tamen in alexandrina ecclesia “presbyteri semper unum ex se electum, in excelsiori gradu collocatum, episcopum nominabant” (*ML* 22. 1194).

Diaconus pertinet ad ecclesiasticam *hierarchiam*, tamquam “in tertio gradu” (*Ep.* 14. 8, *ML* 22. 352). Romae diaconi erant pauciores quam presbyteri ac suffragium dabant in electione presbyterorum, ex quo provenit superbia quorundam diaconorum, qui sua agendi ratione ipsis presbyteris sese coaequare conabantur, quosque Hieronymus severissime redarguit, vocans eos “mensarum et viduarum ministros” (*Ep.* 146. 1; cf. textum in art. seq.). Exinde tamen inepte concluderetur Hieronymum negare sacrum characterem diaconatus, ut constat ex sequentibus officiis, diaconis attributis.

Diaconus, non secus ac presbyter, *baptizat* de licentia episcopi, maxime in villis, castellis, aliisque locis remotioribus (*Altercatio lucijeriani et orthodoxi*, n. 9, *ML* 23. 172 sq.).

Diaconus in ecclesia *legit evangelium*, *Ep.* 147. 6: “Evangelium Christi quasi Diaconus lectitabas” (*ML* 22. 1200). Recitat in ecclesia offerentium nomina, ut hi in oratione coram aliis fidelibus commenduntur, quam tamen praxim Hieronymus improbat, *In Ez.*, l. 6, c. 18: “Publice diaconus in ecclesiis recitat offerentium nomina; tantum offert illa, tantum ille pollicitus est, placentque sibi ad plausum populi, torquente eos conscientia [quod nempe ipsi offerentes rapuerint a pauperibus ea ipsa quae in Ecclesia pro pauperibus offerunt]” (*ML* 25. 175).

Indirecte et in largiori sensu ad diaconatum extenditur vox “sacerdotium,” *Ep.* 48. 21: “Episcopi, presbyteri, diaconi, aut virgines eliguntur, aut vidui, aut certe post sacerdotium in aeternum pudici” (*ML* 22. 510; coll. cum *Adv. Vigilantium*, η. 2, *ML* 23. 355 sq.). Non tamen est proprie sacerdos, cum Eucharistiam conficere nequeat, *Altercatio lucijeriani et orthodoxi*, n. 21: “Hilarius cum diaconus de Ecclesia recesserit, solusque, ut putat, turba sit mundi, neque eucharistiam conficere potest, episcopos et presbyteros non habens, nec baptismum sine eucharistia tradere. Et cum iam homo mortuus sit, cum homine pariter periit et secta, qui post se nullum clericum diaconus potuit ordinare. Ecclesia autem non est, quae non habet sacerdotes” (*ML* 23. 184).

PSEUDO-HIERONYMUS, in opusculo sive epistola *De septem ordinibus Ecclesiae* (circa initium saeculi 5),⁸⁰ enumeratis septem ordinibus, i.e. fossario, ostiario, lectore, subdiacono, diacono, presbytero et episcopo atque quatuor prioribus breviter descriptis, in expositione trium postremorum ac potiorum ordinum immoratur. De ordine episcopali sufficienter dictum est in art. 1 (p. 474).

Quoad presbyteros, summa hierarchici ac sacerdotalis eorum characteris traditur his verbis: “Praesunt Ecclesiae Dei, et Christi sacramenta conficiunt.” Peculiariter sacerdotalis eorum dignitas et officia describuntur ac premuntur. Presbyter est *verus sacerdos*, ac sub tali nomine et conceptu directe designatur (“Sextus seniorum ordo est, qui sacerdotibus datur, qui presbyteri dicuntur,” “In presbytero summa sacerdotii collocatur”). Presbyter habet potestatem consecrandi et *oflorendi Eucharistiam*, et saltem in absentia episcopi de facto id agit; imo quoad hanc potestatem presbyter est aequalis episcopo (“Nulla in conficiendo corpore Christi ac sanguine inter eos [i.e. presbyteros] et episcopos credenda distantia est”). Pariter, imo a fortiori, presbyter habet generaliter potestatem (eamque conveniens est ut exerceat) “omnia Dei sacramenta complendi,” nominatim *praedicandi, benedicendi, confirmandi, reconciliandi, visitandi infirmos, orandi pro invalidis*; quod si quaedam, clericorum nempe ordinatio et virginum consecratio, episcopo seu “summo sacerdoti” reserventur, id fit “propter auctoritatem . . . , ne a multis disciplina Ecclesiae vindicata concordiam sacerdotum solvat, scandala generet,” ob quam rationem ipsa electio episcopi reservatur metropolitae; in particulari, ipsa virginum consecratio et chrismatis confectio a presbytero in casu necessitatis fieri potest, cum ipse possit ipsum corpus Christi, quod maius est, consecrare. Unde “in presbytero summa sacerdotii collocatur,” i.e. ipsi convenit quidquid convenit sacerdoti; propterea tempore apostolico presbyteri appellabantur episcopi, ita ut presbyter esset nomen aetatis et episcopus nomen dignitatis.

“Sextus seniorum ordo est qui sacerdotibus datur, qui presbyteri dicuntur, qui praesunt Ecclesiae Dei, et Christi sacramenta conficiunt. Hi autem in benedictione cum episcopis consortes ministeriorum sunt. Nulla in conficiendo corpore Christi ac sanguine inter eos et episcopos credenda distantia est: et Eucharistiam iam pridem per presbyteros benedictam, si usus exegerit, episcopi accipere debent, ac se Christo et plenitudini eius communicare cognoscere. Nam si quis ad iniuriam revocet aut putet se accipere non debere Eucharistiam quam presbyter benedixit, is profecto perversus est, credens Dominum duo corpora

⁸⁰ Cf. in art. 1, pp. 474 sq.

habuisse, unum maius et unum minus, maius quod episcopus conficit, quod presbyter minus. . . Nec ego dico praesentibus episcopis atque astantibus altari, presbyteros posse sacramenta conficere. Sed si forte usus exegerit, ut venientes ad ecclesiam sacerdotes eisdem horis, quibus aut oblatio parata non sit, aut non possit offerri, non debere episcopum repudiare Eucharistiam presbyterorum, si ponatur in altari, quam accipi oportet propter Christum quoniam corpus Christi est. . .

“Et quia scriptum est: ‘Presbyteri duplici honore honorentur, maxime qui laborant in verbo Domini’ (1 *Tim.* 5. 17): praedicare eos decet, utile est benedicere, congruum confirmare, convenit reddere communionem, necesse est visitare infirmos, orare pro invalidis, atque omnia Dei sacramenta complere, praesertim cum in Oriente eam consuetudinem et in Illyrico, et in Italia, atque in Africa omnibus in locis, temporibus apostolorum fuisse manifestum sit. Ac sola propter auctoritatem summo sacerdoti clericorum ordinatio, et virginum consecratio reservata sit, cum basilicae, altaris et chrismatis dedicatione, vel sanctificatione, ne a multis disciplina Ecclesiae vindicata concordiam sacerdotum solveret, scandala generaret. Propter hoc et nuper episcopalis electio ad metropolitanum remissa est: et cum huic summa datur potestas, aliis adimitur haec facultas, et incipiunt etiam summi sacerdotes pati, non ex iure, sed ex necessitate alium sacerdotem. . .

“Virgines etiam Dei . . . , si usus exegerit, per eum [i.e. presbyterum] benedici, si necesse est, manifestum est. . . Denique et chrismatis ea ratio est, atque hic ordo legitimus consecrandi, baptizatum Dominum et in similitudine columbae in specie chrismatis a Patre unctum fuisse manifestum est, ac plenitudo sacramenti, corpus eius et sanguis ostensus. Quae cum offerre licet, etiam reliqua, quae in eo sunt consecrare, quia ‘in Christo omnis plenitudo divinitatis corporaliter habitat.’ Presbyteri ergo, si necesse est, possunt chrisma conficere, quia in corpore eius chrisma est. Siquidem haec regula etiam nunc servatur a plurimis, atque in ecclesiis multis sic ista faciunt: tamen meae hoc scito esse sententiae, nulli episcopo super hoc iniuriam esse faciendam, nec legem a me opponendam esse ei, qui lex est presbyteri. Ab initio, ut legimus, negotiorum indices esse mandati sunt presbyteri, interesse sacerdotum consilio. Quoniam et ipsi presbyteri, ut legimus, episcopi nuncupantur. . . [Citantur: *Tit.* 1. 5; 1 *Tim.* 3. 2, 4; *Act.* 20. 28]. Intelligis ergo in presbytero summam sacerdotii collocari? . . . [Citatur 2 *Io.* 1: “Senior electae dominae. . .” | Nam presbyter aetatis est nomen, episcopus dignitatis” (c. 6, *ML* 30. 155-157).

Diaconi pariter habent *hierarchicum* quemdam ac sacerdotalem characterem, etsi inferioris ac ministerialis ordinis. Non sunt proprie

sacerdotes, et tamen sunt vere ministri in linea sacerdotalis ministerii, idque ex divina institutione: “Ita enim Deus noster omnipotens universa disposuit,” “Sufficit huic ordini tantum per Dominum fuisse concessum, ut non solus sacerdos in templo totum agere et implere videatur.” Diaconi officium ad duo reduci potest, *ministerium scilicet verbi et ministerium altaris*: “Quintus in diaconibus ordo sacramenti est . . . , qui columna et fundamentum veritatis sunt, qui ecclesias Dei sustinent, qui altare Christi sunt, in quo conficiuntur sacramenta, in quo offertur oblatio.” In altaris ministerio, diaconus psallat, dum sacerdos orat: “Illi [i.e. sacerdoti] orare, huic psallere mandatur”; disponit altare sacrificii, affert ad altare materiam offerendam, assistit sacrificio, caeremonias dirigit acclamando: “Levitae inferunt oblationes in altari. Levitae componunt mensam Domini. Levitae cum sacerdotibus dum sacramenta benedicuntur, assistunt. Levitae ante sacerdotes orant. . . Tunc deinde ut aures habeamus ad Dominum, diaconus acclamat, ipse praedicat, ipse hortatur”; praecipue autem dispensat confectum sacramentum, praebens calicem communionis, et quidem non solum simplicibus fidelibus, sed etiam ipsis sacerdotibus: “Sicut in sacerdote consecratio, ita in ministro est sacramenti dispensatio. . . Ille oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat. Ipsis etiam sacerdotibus propter praesumptionem non licet de mensa Domini tollere calicem, nisi eis traditus fuerit a diacono. . . Diaconus . . . calicem tradit” (Haec omnia habes in c. 5, *ML* 30. 153 sq.).

AUGUSTINUS (354-430)⁸ nonnumquam, data occasione, tres simul ordines nominat, *Ep.* 21. 1: “Nihil est in hac vita . . . difficilius, laboriosius, periculosius episcopi, aut presbyteri, aut diaconi officio” (*ML* 33. 88); *Ep.* 43. 7: “Neque enim de presbyteris aut diaconis aut inferioris ordinis clericis, sed de collegis [i.e. episcopis] agebatur” (*ML* 33. 163); *Dc moribus Ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum*, l. 1, n. 69: “Quam enim multos episcopos optimos viros sanctissimosque cognovi, quam multos presbyteros, quam multos diaconos, . . . ministros divinatorum sacramentorum” (*ML* 32. 1339).

Presbyter est *verus hicrarcha*, quamvis relate ad episcopum sit “inferioris ordinis ecclesiae praepositus” et habeat “secundum locum gubernaculorum,” *Tract, in Io.* 41. 10: “Ideo et apostolus Paulus quando elegit ordinandos vel presbyteros vel diaconos, et quicumque ordinandus est ad praeposituram Ecclesiae . . .” (*ML* 35. 1697); *Dc fide et operibus* 32: “Haec sunt mala retia, quae cavere debent praecipue piscatores: si tamen illa evangelica similitudine piscatores episcopi vel

⁸ Cf. in art. 1, pp. 475-481.

inferioris ordinis ecclesiarum praepositi intelligendi sunt” (*ML* 40. 219); *Ep.* 21. 1 (de sua ordinatione presbyterali): “Eo tempore quo discere coeperam, vis mihi facta est , ut secundus locus gubernaculorum mihi traderetur” (*ML* 33. 88). Haec episcopi superioritas iuxta Augustinum non est meri iuris ecclesiastici, sed divini, nam inter alios Aerii errores reprobatur quod ille dixerit nullam inter episcopum et presbyterum esse differentiam, *Dc haeresibus*, haer. 53: “Aëriani ab Aerio quodam sunt, qui cum esset presbyter, doluisse fertur quod episcopus non potuit ordinari, et in Arianorum haeresim lapsus, propria quoque dogmata addidisse nonnulla. . . Dicebat etiam presbyterum ab episcopo nulla differentia debere discerni” (*ML* 42. 39 sq.); ex quo patet cum grano salis intelligenda esse sequentia humilitatis simul ac deferentiae verba quae S. Doctor dirigit ad Hieronymum simplicem presbyterum, qui eius pontificalem dignitatem laudaverat (cf. in art. 1, p. 469): “Quamquam . . . secundum honorum vocabula quae iam Ecclesiae usus obtinuit, episcopatus presbyterio maior sit, tamen in multis rebus Augustinus Hieronymo minor est” (*ML* 33. 290).

Presbyter est *sacerdos* ac talis proprie in Ecclesia vocatur, *De civitate Dei* 20. 10: “‘Sed erunt sacerdotes Dei et Christi, et regnabunt cum eo mille annis’ \Apoc. 20. 6]: non utique de solis episcopis et presbyteris dictum est, qui proprie iam vocantur in Ecclesia sacerdotes, sed sicut omnes Christianos dicimus propter mysticum chrisma, sic omnes sacerdotes, quoniam membra sunt unius sacerdotis” (*ML* 41. 676). In *Ep.* 1. 3, 4, presbyter definitur: “Homo Dei,” seu “homo . . . , qui populo ministrat sacramentum et verbum Dei” (*ML* 33. 89; idem dicitur sive de episcopo sive de clericis in genere in *Contra Cresconium* 2. 13 et *Ep.* 228. 2, ut notatum est in art. 1, p. 480).

Peculiariter Augustinus proponit ac commendat *ministerium praedicationis* a presbyteris exhibitum: *Serm.* 20, circa finem: “Exhortamur charitatem vestram, ut impigre et vigilanter verba Dei ministrantibus presbyteris vos audire non pigeat” (*ML* 38. 141). Consuetudo iuxta quam presbyter praedicaret in ecclesia etiam praesente episcopo (quam supra, p. 887, audivimus a Hieronymo vehementer commendatam), introducta est in ecclesia africana a Valerio episcopo. Augustini praedecessore in dioecesi hypponensi, qui talem facultatem primus concessit ipsi Augustino adhuc presbytero, ut testatur Possidius (episcopus calamensis, Augustini discipulus et amicus) in sua *Vita S. Augustini* (exarata circa a. 432), c. 5, scribens: “Et eidem presbytero potestatem dedit coram se Evangelium praedicandi ac frequentissime tractandi, contra usum quidem et consuetudinem africanarum

ecclesiarum: unde etiam ei nonnulli episcopi detrahebant. Sed vir venerabilis ac providus in orientalibus ecclesiis id ex more fieri sciens et certus, et utilitati Ecclesiae consulens, obtrectantium non curabat linguas, dummodo factitaretur a presbytero, quod a se episcopo impleri minime posse cernebat. . . Et postea currente et volante eiusdem fama, bono praecedente exemplo, accepta ab episcopis potestate, presbyteri nonnulli coram episcopis populis tractare coeperunt verbum Dei” (*ML* 32. 37 sq.). Hunc morem iam passim introductum testari videtur Augustinus cum presbyteros episcopis coniungit in *Serm.* 137. 13: “Fratres mei, numquid non ascendit aliquando aut presbyter aut episcopus, et non dicit aliud de superiori loco, nisi ne raptantur res alienae, ne fraudes fiant, ne scelera admittantur? Non possunt dicere aliud, qui cathedram Moysis sedent, et ipsa de illis loquitur, non ipsi” (*ML* 38. 761). In *Ep.* 41, Augustinus et Alypius gratulantur Aurelio episcopo quod talem morem in suam ecclesiam introduxerit, scilicet “de sermone presbyterorum, qui te praesente populo infunditur” eumque rogant “ut iubeas singulos quos volueris sermones eorum conscriptos et emendatos mitti nobis” (*ML* 33. 158 sq.).

De diacono nonnisi pauca apud Augustinum inveniuntur. Diaconus dicitur, non secus ac presbyter, praepositus Ecclesiae, *Tract, in Io.* 41. 10: “Ideo et apostolus Paulus quando elegit ordinandos vel presbyteros vel diaconos, et quicumque ordinandus est ad praeposituram Ecclesiae . . .” (*ML* 35. 1697). Unde, ubi presbyter dicitur habere “secundum locum gubernaculorum” (*Ep.* 21.1 supra cit.) legi potest allusio, non solum ad episcopum, qui est in primo gradu, sed etiam ad diaconum tamquam hierarcham “tertii gradus,” ut eum explicite appellat Hieronymus (cit. supra, in p. 888); pariter non solum presbyteri sed etiam diaconi comprehenduntur in supra relatis verbis *Dc fide et operibus* 32: “Episcopi vel inferioris ordinis ecclesiarum praepositi.” In *Ep.* 55. 34 ostenditur diaconus regulans fidelium participationem in liturgica oratione: “Communis oratio voce diaconi indicitur” (*ML* 33. 221), et in *Serm.* 304. 1. 1 (de S. Laurentio) recolitur distributio communionis calicis per diaconum: “In ipsa . . . ecclesia . . . [Laurentius] diaconi gerebat officium. Ibi sacrum Christi sanguinem ministravit, ibi pro Christi nomine suum sanguinem fudit” (*ML* 38. 1395).

CONC. ELIBERITANUM (Elvirae in Hispania), circa a. 300, cap. 18: “Episcopi, presbyteri, et diacones de locis suis, negotiandi causa non discedant” (*Harduin* 1. 252).

Cap. 19: “Episcopi, presbyteri et diacones, si in ministerio positi detecti fuerint quod sint moechati: placuit, et propter scandalum, et

propter profanum crimen, nec in fine eos communionem accipere debere” {*Harduin* 1. 252).

Cap. 20: “Si quis clericorum detectus fuerit usuras accipere, placuit eum degradari, et abstineri” {*Harduin* 1. 252).

Cap. 27: “Episcopus, vel quilibet alius clericus, aut sororem, aut filiam virginem dicatam Deo, tantum secum habeat; extraneam nequam habere placuit” {*Harduin* 1. 253).

Cap. 30: “Subdiaconos eos ordinari non debere, qui in adolescentia sua fuerint moechati; eo quod postmodum, per subreptionem, ad altiorem gradum promoveantur: vel si qui sunt in praeteritum ordinati, amoveantur” {*Harduin* 1. 253).

Cap. 32: “Apud presbyterum, si quis gravi lapsu in ruinam mortis inciderit, placuit agere poenitentiam non debere, sed potius apud episcopum: cogente tamen infirmitate, necesse est presbyterum communionem praestare debere; diaconum, si ei iusserit sacerdos” {*Harduin* 1. 253).

Cap. 33: “Placuit in totum prohiberi episcopis, presbyteris, et diaconibus, vel omnibus clericis positis in ministerio, abstinere se a coniugibus suis, et non generare filios: quicumque vero fecerit, ab honore clericatus exterminetur” {*Harduin* 1. 254).

Cap. 58: “Placuit, ubique, et maxime in eo loco in quo prima cathedra constituta est episcopalis, ut interrogentur hi qui communicatorias litteras tradunt, an omnia recte habeant, suo testimonio comprobati” {*Harduin* 1. 256).

Cap. 65: “Si cuius clerici uxor fuerit moechata, et scierit eam maritus suus moechari, et non eam statim proiecerit, nec in fine accipiat communionem: ne ab iis, qui exemplum bonae conversationis esse debent, ab eis videantur scelerum magisteria procedere” {*Harduin* 1. 257).

Cap. 75: “Si quis autem episcopus, vel presbyterum, aut diaconum falsis criminibus appetierit, et probare non potuerit; nec in fine dandam ei communionem” {*Harduin* 1. 258).

Cap. 76: “Si quis diaconum se permiserit ordinari, et postea fuerit detectus in crimine mortis, quod aliquando commiserit; si sponte fuerit confessus, placuit eum, acta legitima poenitentia post triennium accipere communionem. Quod si alius eum detexerit, post quinquennium, acta poenitentia, accipere communionem laicam debere” {*Harduin* 1. 258).

Cap. 77: “Si quis diaconus regens plebem, sine episcopo, vel presbytero aliquos baptizaverit, episcopus eos per benedictionem perficere dedebit” {*Harduin* 1. 258).

CONC. ARELATENSE I (Arles in Gallia), a. 314, can. 2: "De his qui in quibuscumque locis ordinati fuerint ministri, in ipsis locis perseverent" (*Harduin* 1. 263).

Can. 15: "De diaconibus, quos cognovimus multis locis offerre, placuit minime fieri debere" (*Harduin* 1. 265).

Can. 18: "De diaconibus urbicis, ut non sibi tantum praesumant, sed honorem presbyteris reservent, ut sine conscientia ipsorum nihil tale faciant" (*Harduin* 1. 266).

Can. 19: "De episcopis peregrinis, qui in urbem solent venire, placuit eis locum dari ut offerant" (*Harduin* 1. 266),⁸²

Can. 21: "De presbyteris, aut diaconibus; qui solent dimittere loca sua in quibus ordinati sunt, et ad alia loca se transferunt, placuit ut eis locis ministrent, quibus praefixi sunt. Quod si relictis locis suis ad alium se locum transferre voluerint, deponantur" (*Harduin* 1. 266).

CONC. ANCYRANUM (Ancyrae in Galatia),⁸³ a. 314, can. 1: "Presbyteros immolantes, et iterum luctamen adeuntes, si hoc non per illusionem aliquam sed ex veritate fecerint, ut iterum teneri viderentur, aut tormentis subiici, quo facinus pati viderentur inviti: hos ergo placuit honorem quidem sedis [καθεδραν] retinere: offerre [προσψιράει] autem illis, et sermonem ad populum facere, aut aliquibus sacerdotalibus officiis [ιερατικών λειτουργιών] fungi, non liceat" (*Harduin* 1.271).

Can. 2: "Diaconi similiter qui immolaverunt, honorem quidem habeant: cessare vero ab omni sacro ministerio [ὑπὸ λειτουργία?], sive a pane, sive a calice offerendo [ἀναψερεῖν], vel praedicando" (*Harduin* 1. 271).

Can. 9: "Diaconi, quicumque ordinantur, si in ipsa ordinatione protestati sunt, et dixerunt velle se coniugio copulari, quia sic manere non possunt: hi, si postmodum uxores duxerint, in ministerio [υπηρεσία] maneant, propterea quod eis episcopus licentiam dederit. Quicumque sane tacuerint, et susceperint manus impositionem [χειροτονία], professi continentiam, et postea nuptiis obligati sunt, a ministerio [διακονία?] cessare debebunt" (*Harduin* 1. 275).

Can. 12: "Chorepiscopis non licere presbyteros aut diaconos ordinare [χειροτονεῖ!]: sed nec presbyteris civitatis, sine praecepto episcopi vel litteris, in unaquaque parochia [παροικία] aliquid imperare, nec sine

⁸² De sensu trium horum canonum 15, 18 et 19, recenter disseruit E. Griffe, "A propos de trois canons du Concile d'Arles de 314," *Bulletin de littérature ecclésiastique* LIV (1953) 75-83.

⁸³ Huius et sequentium orientalium Conciliorum versionem *Dionysii Exigui* tradimus iuxta editionem *Harduin*, t. 1.

auctoritate litterarum eius, in unaquaque parochia aliquid agere” (*Harduin* 1. 275).

Can. 17: “Si qui episcopi ordinati sunt, nec recepti ab illa parochia [παρηκ/α] in qua fuerant denominati, voluerintque alias occupare parochias [παροικίαν], et vim praesulibus earum inferre, seditiones adversus eos excitando, hos abiici placuit. Quod si voluerint in presbyterii ordine [τρεσβυτβριορ], ubi prius fuerant, ut presbyteri residere, non abiiciantur propria dignitate. Si autem seditiones commovent ibidem constitutis episcopis, presbyterii quoque honor talibus auferatur, fiantque damnatione notabiles” (*Harduin* 1. 278).

CONC. NEOCAESARIENSE (in Ponto), inter a. 314 et a. 325, can. 1: “Presbyter si uxorem acceperit, ab ordine deponatur. Si vero fornicatus fuerit, vel adulterium perpetraverit, amplius pelli debet, et ad poenitentiam redigi” (*Harduin* 1. 282).

Can. 8: “Mulier cuiusdam adulterata laici constituti, si evidenter arguatur, talis ad ministerium [ὕπ.ρεσιᾱ] cleri venire non poterit. Si vero post ordinationem [χαροτονίαν] adulterata fuerit, dimittere eam convenit. Quod si cum illa convixerit, ministerium sibi commissum obtinere non poterit” (*Harduin* 1. 283).

Can. 9: “Presbyter si praeoccupatus corporali peccato promoveatur, et confessus fuerit de se, quod ante ordinationem [χαροτοῖᾱ] deliquit, oblata non consecret [προσφέρτω] manens in reliquis officiis, propter studium bonum. Nam peccata reliqua plerique dixerunt per manus impositionem [x«pofleaiarj] posse dimitti. Quod si de se non fuerit ipse confessus, et argui manifeste nequiverit, potestatis suae iudicio relinquatur” (*Harduin* 1. 283).

Can. 10: “Simili modo etiam diaconus si eodem peccato succubuerit, ab ordine ministerii [υπάτου] subtrahatur” (*Harduin* 1. 283).

Can. 11: “Presbyter ante tricesimum aetatis suae annum nullatenus ordinetur [x«ροτοιασθω] licet valde sit dignus, sed hoc tempus observet. Nam Dominus noster tricesimo aetatis suae anno baptizatus est, et coepit docere” (*Harduin* 1. 283).

Can. 13: “Presbyteri rursus in ecclesia civitatis, episcopo praesente vel presbyteris urbis ipsius, offerre [προσφ/ραν] non possunt, nec panem sanctificatum dare, calicemque porrigere. Si vero absentes hi fuerint, et ad dandam orationem vocentur, soli dare debebunt. Chorepiscopi quoque ad exemplum quidem et formam Septuaginta videntur esse: ut comministri [συλλατουργοι] autem, propter studium quod erga pauperes exhibent, honorentur” (*Harduin* 1. 286).

Can. 14: “Diaconi septem debent esse iuxta regulam, licet et valde magna sit civitas. Idipsum autem Actuum Apostolorum liber insinuat” (*Harduin* 1. 286).

CONC. NICAENUM I, a. 325, can. 1, decernit de viris qui castrati fuerint an ordinari aut in suscepto ordine permanere possint (*Harduin* 1.323).

Can. 2 decernit de non promovendis recenter baptizatis ad presbyteratum et episcopatum (*Harduin* 1. 323).

Can. 3: “Interdixit per omnia magna synodus, non episcopo, non presbytero, non diacono, nec alicui omnino qui in clero est, licere subintroductam habere mulierem: nisi forte aut matrem, aut sororem, aut amitam, vel eas tantum personas, quae suspicionem effugiunt” (*Harduin* 1. 323).

Can. 4: “Episcopum convenit maxime quidem ab omnibus qui sunt in provincia episcopis ordinari. Si autem hoc difficile fuerit, aut propter instantem necessitatem, aut propter itineris longitudinem; tribus autem omnimodis in idipsum convenientibus, et absentibus quoque pari modo decernentibus, et per scripta consentientibus, tunc ordinatio [χιφοτω'ια] celebretur. Firmitas autem eorum quae geruntur, per unamquamque provinciam, [«ταρχίαν] metropolitano tribuatur episcopo [μητροπολίτῃ]” (*Harduin* 1. 323).

Can. 8: “De his qui se nominant catharos, id est mundos, si aliquando venerint ad ecclesiam catholicam, placuit sancto et magno concilio, ut impositionem manuum accipientes, sic in clero permanerent. . . Ubicumque vero sive in vicis, sive in civitatibus ipsi soli reperti fuerint ordinati [x «/jotow/0€vtcç]; qui inveniuntur in clero, in eodem habitu perseverent. Ubi autem catholicae ecclesiae episcopo vel presbytero constituto, quidam ex illis adveniunt, certum est quod episcopus ecclesiae habeat episcopi dignitatem. Is autem qui nominatur apud eos episcopus, honorem presbyterii possidebit; nisi placuerit forte episcopo, nominis eum honore censerit. Si vero hoc ei minime placuerit, providebit ei aut chorepiscopatus, aut presbyterii locum, ut in clero prorsus esse videatur: ne in una civitate duo episcopi probentur existere” (*Harduin* 1. 326 sq.).

Can. 9 reprobatur ordinationem indignorum aut nondum examinatorum presbyterorum (*Harduin* 1. 327).

Can. 10 decernit de lapsis ad clericatum non promovendis (*Harduin* 1.327).

Can. 15: “De civitate ad civitatem non episcopus, non presbyter, non diaconus transferatur” (*Harduin* 1. 330).

Can. 16: “Si quis . . . [episcopus] ad alium pertinentem audacter invadere, et in sua ecclesia ordinare tentaverit non consentiente episcopo, a quo discessit is, qui regulae mancipatur, ordinatio [χαροτοπα] huiusmodi irrita comprobetur” (*Harduin* 1. 330).

Can. 18: “Pervenit ad sanctum magnumque concilium, quod in qui-

busdam locis et civitatibus, presbyteris gratiam sacrae communionis diaconi porrigant; quod nec regula, nec consuetudo tradidit, ut ab his qui potestatem non habent offerendi [προσφε'ρειν], illi qui offerunt [τοὶ προσφ/ροισι], Christi corpus accipiant. Nec non et illud innotuit, quod quidam diaconi ante episcopos sacra oblata contingant. Haec igitur omnia resecantur, et in sua diaconi mensura permaneant: scientes quod episcoporum quidem ministri sunt,⁸¹ inferiores autem presbyteris habentur. Per ordinem ergo post presbyteros gratiam sacrae communionis accipiant, aut episcopo eis, aut presbytero porrigente. Sed nec sedere in medio presbyterorum diaconis liceat: quia si hoc fiat, praeter regulam et ordinem probatur existere. Si quis autem etiam post has definitiones obedire noluerit, a ministerio [διακονία], cessare debet” {*Harduin* 1. 331).

Can. 19: “De Paulianistis ad ecclesiam catholicam confugientibus definitio prolata est, ut baptizentur omnimodis. Si qui autem de his praeterito tempore fuerint in clero, siquidem immaculati et irreprehensibiles apparuerint, baptizati ordinentur [χειροτονειθωσαν] ab episcopo ecclesiae catholicae. Quod si discussio incongruos eos invenerit, abiici tales convenit. Similiter autem et de diaconissis, et omnino de his qui sub regula versantur,⁸⁵ haec forma servabitur. Meminimus autem de diaconissis, quae in eodem habitu esse probantur, quod non habeant aliquam manus impositionem [χειροθεσίαν], et ideo modis omnibus eas inter laicas deputari” {*Harduin* 1. 331).⁸⁰

CONCILIUM ANTIOCHENUM, a. 341, can. 1: “Si quis autem eorum, qui praesse noscuntur ecclesiae, aut episcopus, aut presbyter, aut diaconus, post hanc definitionem tentaverit . . . cum iudaeis pascha celebrare: sancta synodus . . . tales a ministerio [λειτουργία?] removet. . . Damnatos autem, omni quoque extrinsecus honore [oportet] privari, quem sancta regula et sacerdotium Dei [το Θωὶ ἱερατεῖον] promeruit” {*Harduin* 1. 593).

Can. 3: “Si quis presbyter, aut diaconus, et omnino quilibet ex clero [ἱερατείου], parochiam propriam deserens, ad aliam properaverit . . . , ulterius ibidem non ministret [λειτουργεῖν]. . . Quod si in hac indisciplinatione perdurat; a ministerio [λειτουργία] modis omnibus removeatur” {*Harduin* 1. 593).

Antiqua *paraphrasis arabica* habet: “Sciantque se ministros in sancto altari esse, episcopo et presbytero” {*Harduin* 1. 343).

¹ Ita vertit *Dionysius Exiguus*. Versio vero *Isidori Mercatoris* habet: “Similiter autem et circa diaconos et de omnibus qui, in eodem clero inveniuntur.” Mansi fert: “Similiter autem et de diaconissis et omnino de omnibus qui inter clericos annumerantur.”

² Antiqua *paraphrasis arabica* habet: “Haec autem statuta iniungimus etiam diaconis, ceterisque Ecclesiae viventis Dei ministris. Sed diaconissae inter moniales, eo quod in habitu tantummodo constituuntur, et sacerdotium sibi collatum non habent, pro laicis habeantur; et sic etiam moniales, quae religiosam vitam susceperunt” {*Harduin* 1. 344).

Can. 4: “Si quis episcopus damnatus a synodo, vel presbyter aut diaconus a suo episcopo, ausi fuerint aliquid de ministerio sacro [Ἀειτοίη/ias] contingere . . . ; nullo modo liceat ei, nec in alia synodo restitutionis spem, aut locum habere satisfactionis” (*Harduin* 1. 596).

Can. 5: “Si quis presbyter aut diaconus episcopum proprium contemnens, se ab ecclesia sequestravit, et seorsum colligens altare [θυσιαστήριον] constituit . . . ; hic damnetur omni modo” (*Harduin* 1.596).

Can. 9: “Unusquisque . . . episcopus habeat suae parochiae potestatem, ut regat iuxta reverentiam singulis competentem, et providentiam gerat omnis possessionis, quae sub eius est potestate; ita ut presbyteros et diaconos ordinet [χειροτονεῖ], et singula suo iudicio comprehendat. Amplius autem nihil agere tentet praeter antistitem metropolitanum, nec metropolitanus sine ceterorum gerat consilio sacerdotum” (*Harduin* 1. 596 sq.).

Can. 10: “Qui in vicis vel possessionibus chorepiscopi nominantur, quamvis manus impositionem [χειροθεσίαν] episcoporum perceperint, et ut episcopi consecrati sint, tamen sanctae synodo placuit, ut modum proprium recognoscant, ut gubernent sibi subiectas ecclesias, earumque moderamine curaque contenti sint. Ordinent [κα&στών] etiam lectores, et subdiaconos, atque exorcistas: quibus promotiones istae sufficiant. Nec presbyterum vero, nec diaconum audeant ordinare [χίροτονεῖν], praeter civitatis episcopum, cui ipse cum possessione subiectus est. . . Chorepiscopum vero civitatis episcopus ordinet, cui ille subiectus est” (*Harduin* 1. 597).

Can. 13: “Nullus episcopus ex alia provincia [ἐπαρχία?] audeat ad aliam transgredi et ad promotionem ministerii [λειτουργία?] aliquos in ecclesiis ordinare [χειροτονεῖ?]” (*Harduin* 1. 600).

Can. 17: “Si quis episcopus per manus impositionem [χειροθεσίαν] episcopatum acceperit, et praeesse populo constitutus, ministerium [λειτουργίαν] subire neglexerit, nec acquieverit ire ad ecclesiam sibi commissam; hunc oportet communione privari” (*Harduin* 1. 601).

Can. 19: “Episcopus praeter synodum et praesentiam métropolitain nullatenus ordinetur [χειροτονεῖσαι]. Hoc autem modis omnibus coram posito, melius quidem est ut omnes simul adsint eiusdem provinciae sacerdotes [συλλειτουργοί?], quos metropolitanus episcopus advocare debet. Et si quidem omnes accurrerint optime: quod si difficile fuerit, saltem plures adesse omnino convenit, aut certe scriptis eiusdem sententiae comprobari: et ita sub plurimorum vel praesentia vel decreto ordinatio celebretur. Quod si secus contra definita factum fuerit, nullas ordinatio [χειροτονία] vires habeat” (*Harduin* 1. 601).

CONC. SARDICENSE (Sardicae in Thracia), a. 343, can. 68^T: “Osius episcopus dixit: . . . Licentia vero danda non est ordinandi episcopum aut in vico aliquo, aut in modica civitate, cui sufficit unus presbyter: quia non est necesse ibi episcopum fieri, ne vilescat nomen episcopi et auctoritas” (*Harduin* 1. 639-642).

Can. 13: “Osius episcopus dixit: Et hoc necessarium arbitror ut diligentissime tractetis, si forte aut dives, aut scholasticus de foro, aut ex administratore episcopus fuerit postulatus; ut non prius ordinetur, nisi ante et lectoris munere, et officio diaconi aut presbyteri fuerit perfunctus; et ita per singulos gradus, si dignus fuerit, ascendat ad culmen episcopatus . . . , divino sacerdotio illustretur: quia conveniens non est, nec ratio vel disciplina patitur, ut temere et leviter ordinetur aut episcopus, aut presbyter, aut diaconus, qui neophytus est” (*Harduin* 1. 646 sq.).

Can. 18: “Januarius episcopus dixit: Illud quoque statuatur sanctitas vestra, ut nulli episcopo liceat alterius episcopi civitatis ministerium ecclesiasticum sollicitare, et in suis parochiis ordinare” (*Harduin* 1. 450).

In epistola synodica, missa “omnibus ubique episcopis et comministris Ecclesiae catholicae [ἐπίσκοποι? καὶ συλλειτουργοί? Τῷ καθολικῇ Εκκλησίᾳ?],” quae traditur graece apud Athanasium (*Apoí. contra Arianos* 44-50) et latine apud Hilarium (*Fragm.* 2), Patres Sardicenses frequentissime episcopis tribuunt nomen συλλειτουργῶν seu “coepiscoporum, vel comministrorum, vel consacerdotum.” Enarrantes Arianorum abusus, haec inter alia testantur: “Denique falsitatis praemium eidem Scyro, honorem [iuxta graecam lectionem: nomen] episcopatus dederunt, homini qui neque presbyter quidem fuit. . . . Supra haec omnia etiam olim depositos atque eiectos Ecclesia propter haeresim Arii, non solum susceperunt, sed etiam in maiorem provexerunt gradum: diacones quidem in presbyterium, de presbyterio autem in episcopatum, propter nihil aliud, nisi ut impiam doctrinam dilatare ac disseminare possent, et piam corrumperent fidem” (*Harduin* 1. 666). Cf. cetera verba in *Fragmento* Hilarii supra cit. (p. 873).

CONC. LAODICENUM (Laodiceae in Phrygia), inter a. 343 et a. 381, can. 3: “19e his qui nuper sunt illuminati baptisate; quod eos in sacerdotali non conveniat ordine [τάγματι Σερατικῷ] promoveri” (*Harduin* 1. 781).

M In textu latino canones diversimode numerantur ac in textu graeco et nonnulla verba in utroque discrepant. Probabiliter textus latinus non a graeco sed ab ipso originali latino derivatur. De aulhenticitate horum canonum et de originali lingua in qua exarati sunt, confer G. Bardy, “La réaction Eusébienne et le schisme de Sardique,” *Histoire de l'Église* (cd. A. Fliche, V. Martin, E. Jarry) III (Paris 1950) 128, in nota.

Can. 4: “Quod non oporteat ordinationes [χ«ροτοvia] sub conspectu audientium celebrari” {*Harduin* 1. 781).

Can. 5: “Quod non oporteat sacerdotes et clericos fenerantes, usuras . . . percipere” {*Harduin* 1. 781).

Can. 13: “Quod non sit permittendum turbis electiones eorum facere, qui sunt ad sacerdotium [ιεραταον] provehendi” {*Harduin* 1. 784).

Can. 19: “Et posteaquam dederit episcopus presbyteris osculum pacis, tunc laici sibi tribuent: et ita sancta celebrabitur oblatio [προσφορά], Solis autem ministerio sacro deditis [ιιρατικοι] ad altare [Λ·ηαση/ριον] ingredi, et communicare ibidem liceat” (*Harduin* 1. 785).

Can. 20: “Quod non oporteat diaconum coram presbytero sedere, sed iussione presbyteri sedeat. Similiter autem et diaconis honor habeatur ab obsequentibus, id est, a subdiaconis [υπηριτων] et omnibus clericis” {*Harduin* 1. 785).

Can. 21: “Quod non oporteat subdiaconos [impera?] habere locum in diaconico [διακονικα] et dominica vasa contingere” {*Harduin* 1. 785).

Can. 24: “Quod non oporteat sacro ministerio deditos [Κρατικοι-», a presbyteris usque ad diaconos et reliquum ecclesiasticum ordinem, idest usque ad subdiaconos [υπατων], lectores, cantores, exorcistas, et ostiarios, et ex numero continentium et monachorum ingredi tabernas” (*Harduin* 1. 785).

Can. 25: “Quod non oporteat subdiaconos [repéras] panem dare, vel calicem benedicere” {*Harduin* 1. 785).

Can. 26: “Quod hi qui non sunt ab episcopis ordinati, tam in ecclesiis quam in domibus exorcizare non possint” {*Harduin* 1. 785).

Can. 30: “Quod non oporteat sacris officiis deditos [ιερατικοι?], aut clericos [κληρικοι?], aut continentes, vel omnem laicum Christianum, lavacra cum mulieribus celebrare, quia haec apud gentes reprehensio prima est” {*Harduin* 1. 785-788).

Can. 41: “Quod non oporteat sacerdotem [ιερατικω] vel clericum [κληρικον] sine litteris proficisci canonicis” {*Harduin* 1. 789).

Can. 44: “Quod non oporteat mulieres ingredi ad altare] βνσιαστηρι™], [nec ea contingere quae virorum officiis deputata sunt]” {*Harduin* 789).

Can. 56: “Quod non oporteat presbyteros ante processionem episcopi introire sacrarium et sedere: sed cum episcopo debent ingredi, vel in subsellis sedere; nisi forsitan infirmitate detineatur aut proficiscatur episcopus” {*Harduin* 1. 792).

Can. 57: “Quod non oporteat in villulis vel in agris episcopus constitui, sed visitatores. Verumtamen iampridem constituti nihil

faciant praeter conscientiam episcopi civitatis. Similiter et presbyteri praeter consilium episcopi nihil agant” (*Harduin* 1. 792).

Can. 58: “Quod non oporteat in domibus oblationes [προσφορὰ] celebrari ab episcopo vel presbyteris” (*Harduin* 1. 792).

CONC. CARTHAGINIENSE III, a. 397, cap. 3: “Placuit, ut ordinandis episcopis vel clericis, prius ab ordinatoribus suis decreta conciliorum auribus eorum inculcentur” (*Harduin* 1. 961).

Cap. 4: “Placuit, ut lectores populum non salutent, et ut ante xxv. annos nec clerici ordinentur” (*Harduin* 1. 961).

Cap. 9: “Placuit, ut quisquis episcoporum, presbyterorum et diaconorum seu clericorum, cum in ecclesia ei crimen fuerit institutum; vel civilis causa fuerit commota, si relicto ecclesiastico iudicio, publicis iudiciis purgari maluerit, etiam si pro ipso fuerit prolata sententia, locum suum amittat, et hoc in criminali iudicio. In civili vero perdat quod evicit, si locum suum obtinere voluerit” (*Harduin* 1. 962).

Cap. 15: “Placuit, ut episcopi et presbyteri et diaconi vel clerici non sint conductores, neque procuratores privatorum” (*Harduin* 1. 963).

Cap. 18: “Ut episcopi, presbyteri et diaconi non ordinentur, priusquam omnes qui sunt in eorum domo, Christianos catholicos fecerint” (*Harduin* 1. 963).

Cap. 21: “Ut clericum alienum, nisi concedente eius episcopo, nemo audeat vel retinere, vel promovere in ecclesia sibi credita. Clericorum autem nomen etiam lectores, et psalmistae, et ostiarii, retinent” (*Harduin* 1. 963).

Cap. 22: “Ut nullus ordinetur clericus, nisi probatus vel episcoporum examine, vel populi testimonio” (*Harduin* 1. 963).

Cap. 24: “Ut in sacramentis corporis et sanguinis Domini nihil amplius offeratur, quam ipse Dominus tradidit, hoc est, panis et vinum aqua mixtum. Nec amplius in sacrificiis offeratur quam de uvis et frumentis” (*Harduin* 1. 963).

Cap. 25: “Ut clerici vel continentes, ad viduas vel virgines, nisi iussu vel permissu episcoporum et presbyterorum non accedant” (*Harduin* 1. 963).

Cap. 26: “Ut primae sedis episcopus non appelletur princeps sacerdotum, aut summus sacerdos, aut aliquid huiusmodi, sed tantum primae sedis episcopus” (*Harduin* 1. 964).

Cap. 29: “Ut sacramenta altaris non nisi a ieiunis hominibus celebrentur, excepto uno die anniversario (quo coena Domini celebratur)” (*Harduin* 1. 964).

Cap. 31: “Ut poenitentibus, secundum peccatorum differentiam,

episcopi arbitrio poenitentiae tempora decernantur” (*Harduin* 1. 964).

Cap. 32: “Ut presbyter, inconsulto episcopo, non reconciliet poenitentem, nisi absente episcopo, et necessitate cogente” (*Harduin* 1. 964).

Cap. 36: “Ut presbyter inconsulto episcopo virgines non consecret, chrisma vero numquam conficiat” (*Harduin* 1. 964).

Cap. 37: “Ut clerici in aliena civitate non immorentur, nisi causas eorum iustas episcopus loci vel presbyteri locorum perviderint” (*Harduin* 1. 964).

Cap. 38: “Non liceat fieri rebaptizationes et reordinationes, vel translationes episcoporum” (*Harduin* 1. 964).

Cap. 39-40 agunt de modo ordinandi episcopum.

Cap. 42, concilium vocatur “coetus sacerdotalis,” omnes simul ecclesiae episcopales vocantur “consortium sacerdotale,” unus episcopus relate ad alium vocatur “consacerdos”: quae ultima expressio iterum recurrit in capp. 47-48 (*Harduin* 1. 966 sq.).

Cap. 45 sermo est de “ecclesiis quae praepositis egent, vel episcopis, vel presbyteris”; item, de episcopo “per quem dignatione divina, presbyteri multi constitui possunt” (*Harduin* 1. 967).

Cap. 49: “Placuit, ut episcopi, presbyteri, diaconi, vel quicumque clerici, qui nihil habentes ordinantur, et tempore episcopatus vel clericatus sui, agros vel quaecumque praedia nomine suo comparant, tamquam rerum dominicarum invasionis crimine teneantur obnoxii, nisi admoniti, ecclesiae eadem ipsa contulerint” (*Harduin* 1. 968).

CONC. TOLETANUM I (Toledo in Hispania), a. 400. cap. 1: “Placuit, ut diacones, si vel integri, vel casti sint, et continentis vitae, etiamsi uxores habeant, in ministerio constituentur: ita tamen, ut si qui etiam ante interdictum, quod per Lusitanos episcopos constitutum est, incontinenter cum uxoribus suis vixerint, presbyterii honore non cumulentur. Si quis vero ex presbyteris ante interdictum filios suscepit, de presbyterio ad episcopatum non permittatur” (*Harduin* 1. 990).

Cap. 2: “Item placuit, ut de poenitente non admittatur ad clerum, nisi tantum si necessitas aut usus exegerit, inter ostiarios deputetur, vel inter lectores: ita ut evangelia et apostolum non legat. Si qui autem ante ordinati sunt diacones, inter subdiacones habeantur: ita ut manum non imponant, aut sacra non contingant. Poenitente autem dicimus de eo, qui post baptismum, aut pro homicidio, aut pro diversis criminibus, gravissimisque peccatis publicam poenitentiam gerens, sub cilio, divino fuerit reconciliatus altario” (*Harduin* 1. 990).

Cap. 5: “Presbyter, vel diaconus, vel subdiaconus, vel quilibet ecclesiae deputatus clericus, si intra civitatem fuerit, vel in loco in quo

ecclesia est, aut castello, aut vico, aut villa, et ad ecclesiam ad sacrificium quotidianum non accesserit, clericus non habeatur, si castigatus per satisfactionem veniam ab episcopo noluerit promereri” (*Harduin* 1. 990).

Cap. 8: “Si quis post baptismum militaverit, et chlamydem sumpserit, aut cingulum; etiamsi graviora non admiserit, si ad clerum admissus fuerit, diaconii non accipiat dignitatem” (*Harduin* 1. 991).

Cap. 14: “Si quis autem acceptam a sacerdote eucharistiam non sumpserit, velut sacrilegus propellatur” (*Harduin* 1. 991).

Cap. 20: “Quamvis paene ubique custodiatur, ut absque episcopo chrisma nemo conficiat; tamen quia in aliquibus locis vel provinciis, presbyteri dicuntur chrisma conficere; placuit ex hac die nullum alium, nisi episcopum chrisma facere, et per dioecesim destinare: ita ut de singulis ecclesiis ad episcopum ante diem paschae diaconi destinentur, aut subdiaconi; ut confectum chrisma ab episcopo destinatum ad diem paschae possit occurrere. Episcopum sane certum est omni tempore licere chrisma conficere: sine conscientia autem episcopi, nihil penitus faciendum. Statutum vero est, diaconum non chrismare, sed presbyterum, absente episcopo; praesente vero, si ab ipso fuerit praeceptum. Huiusmodi constitutionem meminerit semper archidiaconus, vel praesentibus, vel absentibus episcopis suggerendam; ut eam episcopi custodiant, et presbyteri non relinquant” (*Harduin* 1. 992).

In his conciliis *tres gradus hierarchiae* passim ac frequenter simul nominantur: Cone. Elib., cc. 18, 19, 32, 33, 75, 77; Cone. Ancyrr., c. 12; Cone. Nic., cc. 3, 15, 18; Cone. Antioch., cc. 1, 4, 5, 9, 10; Cone. Sardie., c. 13; Cone. Carth., cc. 9, 15, 18, 49; Cone. Tolet., cc. 1, 5, 20.

Presbyter “*praeest ecclesiae*” (Cone. Antioch., c. 1) habetque cathedram sive “honorem sedis” (Cone. Ancyrr., c. 1), imo in parvis civitatibus vel vicis solus regit ecclesiam (Cone. Sardie., c. 6; Cone. Carth., c. 37: “Presbyter loci” et c. 45: “Ecclesiae quae praepositis egent, vel episcopis vel presbyteris”).

Sacerdotalia presbyteri officia, haec sunt: Celebrare sive offerre sacrificium (Cone. Ancyrr., c. 1; Cone. Neocaes., cc. 9, 13; Cone. Nic., c. 18: “Illi qui offerunt”; Cone. Laodic., c. 58: “Oblationes celebrari ab episcopo vel presbyteris”). Sermonem ad populum facit (Cone. Ancyrr., c. 1). Reconciliat peccatores in articulo mortis (Cone. Elib., c. 32), imo etiam extra talem articulum, si tamen absit episcopus vel ipse permittat (Cone. Carth., c. 32). Consecrat virgines de licentia episcopi (conc. c. 36). Chrismat, absente episcopo vel eo permitte (Cone. Tolet., c. 20); non constat de qua chrismatione agatur,

utrum de sola unctione baptismali, ut suadet conformitas cum verbis Innocentii I: “De consignandis infantibus manifestum est, non ab alio, quam ab episcopo fieri licere. . . Hoc . . . consuetudo ecclesiastica demonstrat” (*Ep.* 25. 6, cit. in art. 1, pp. 464 sq.), an de ipsa Confirmatione, ut forte suaderi potest ex eo quod ibidem chrismatio denegatur diacono cui tamen in *Constitutionibus Apost.* (1. 3, c. 15, cit. supra, p. 867) permittitur ungere baptizatos ipsasque mulieres, quamvis has tantummodo in fronte. Absolute prohibetur conficere chrisma, quod soli episcopo reservatur (Cone. Carth., c. 36; Cone. Tolet., c. 20, quo damnatur abusus quorundam presbyterorum chrisma conficientium).

Diaconus, una cum episcopo et presbyteris, dicitur “*praeesse* Ecclesiae” (Cone. Antioch., c. 1), et, ubi desit episcopus vel presbyter, dicitur “regere plebem” (Cone. Elib., c. 77).

Quod attinet *officia sacra*, diaconus imprimis “praedicat” (Cone. Ancyran., c. 2); secundo dat ecclesiasticam reconciliationem in articulo mortis, permittente presbytero (Cone. Elib., c. 32); tertio, “manum imponit” (hoc supponit Cone. Tolet., c. 2, sed non constat de qua manus impositione agatur, utrum nempe de praefata ecclesiastica reconciliatione, an etiam de alia caeremonia; *Constitutiones Apost.* circa idem tempus tribuunt manuum impositionem tam episcopo quam presbytero, sed nihil de ea dicunt quoad diaconum); quarto, distribuit communionem fidelibus, sed prohibetur eam ministrare ipsis presbyteris (Cone. Nic., c. 18), ubi notanda est curiosa expressio Cone. Ancyran. (c. 2): “Panem et calicem offerunt,” quam quidem interpretantur de adductione materiae consecrandae ad altare tempore offeratorii, alii probabilius de ipsa distributione panis et vini consecrati in communionem iuxta antiquiorem praxim, a Iustino significatam (Irlpo/. 1. 65: “Diaconi panem et vinum distribuunt”), quae concedebat diaconis utriusque speciei distributionem (hanc interpretationem suadent etiam Cone. Nic., c. 18; Cone. Laodic., c. 25; et Cone. Neocaes., c. 13. ad invicem collata). Diaconus vero prohibetur tum chrismare (Cone. Tolet., c. 20, ubi probabilius agitur de Confirmatione, ut dictum est supra, agendo de presbytero), tum ac praecipue offerre sacrificium (Cone. Nic., c. 18: “Potestatem non habent offerendi”; Cone. Arei., c. 15: “De diaconibus, quos cognovimus multis locis offerre, placuit minime fieri debere,” ubi probabiliter agitur de abusu attendandi celebrationem sacrificii ex parte diaconorum, ob defectum episcopi vel presbyteri durante Diocletiani persecutione⁸⁸).

⁸⁸Iuxta Griffe, *loc. cit.* (supra, in p. 895), agitur de participatione diaconorum in conclebratione.

CONSPECTUS HUIUS TERTIAE PERIODI.

Haec periodus ostendit continuatam extensionem ac determinationem praxis et doctrinae praecedentis aetatis (cf. supra, pp. 849-852), sicut et ista ostendebat linearem continuitatem cum prima ac subapostolica aetate. Iterum totum discrimen hic consistit tum in maiori praecisione terminologiae tum in ampliori determinatione munerum et officiorum quae variis hierarchiae gradibus attribuuntur; quae quidem omnia sequuntur ipsam ampliorem evolutionem tum ecclesiasticae litteraturae, tum scientiae sacrae, seu speculativae interpretationis depositi fidei, quae in hac periodo auream suam aetatem attingit, tum ipsius ecclesiasticae organizationis ac praxis quae novis necessitatibus et exigentiis sese accommodat.

Quatuor praecipuae characteristicae notae in hac aetate deprehenduntur. *Primo* nempe, hierarchica terminologia amplius determinatur; fere totaliter disparet synonymia vocum episcopi et presbyteri, quam quidam scriptores (ut Epiphanius, Chrysostomus, Mopsuestenus, Ambrosiaster, Pelagius, Hieronymus) nonnisi ut aliquid praeteritum commemorant, in sua interpretatione textuum de biblicis presbyteris et episcopis; nec nisi unum vel alterum fugitivum vestigium praefatae synonymiae hic vel illic apparet, ut cum presbyteri vocantur “compresbyteri” episcopo (apud Basilium, Nazianzenum, Chrysostomum) sicut ceteroquin et diaconi vocantur “condiaconi” episcopo (apud eosdem tres Patres Graecos, quorum ultimus scribit: “Quocirca vel hodie multi episcopi ita scribunt, Compresbytero, et Condiacono”) et cum Ambrosiaster transeunter quaerit: “Quid est enim episcopus, nisi primus presbyter?”; nomen ipsum “sacerdos” magis determinatur, facta distinctione inter “summum sacerdotem” quod reservatur episcopo et “sacerdotem” sine addito aut “sacerdotem secundum” quod communiter iam extenditur ad presbyteros, praecipue apud scriptores latinos. *Secundo*, in hac periodo exarantur plura opera quae directe agunt de ministris Ecclesiae, eorumque gradibus et officiis, ac peculiariter de sacerdotio qua tali, ut ostensum est in art. 1, p. 483. *Tertio*, *presbyteratus peculiariter emergit* sub ratione tum hierarchica tum sacerdotali, quatenus, ob ipsam ecclesiarum extensionem et communis boni necessitates, presbyteri vocantur ad ampliorem participationem tum regiminis (praecipue in locis ruralibus aut remotioribus) tum sacri ministerii (signanter quod attinet ad ipsam celebrationem eucharistici sacrificii); ceterum, et ipse diaconatus sub utriusque officii ratione tantopere auctoritate et momento increscit, ut nonnumquam quorundam diaconorum usurpationes, in detrimentum ipsius presbyteralis honoris ac dignitatis, reprehendi ac cohiberi debuerint (Cone. Nic.,

Cone. Arel., Ambrosiaster, Hieronymus). *Quarto*, sermo de inferioribus ordinibus, subdiaconatu nempe, acolytatu, exorcistatu, lectoratu et ostiariatu, magis frequens est ac determinatus; at hoc ostendetur ex professo in proprio loco, i.e. in art. 6 (in torn. 2).

Tres simul ordines (trinomium nempe “episcopus, presbyteri, diaconi”) frequentissime occurrunt (in cap. 47 *Constitutionum Apost.*, seu in 85 canonibus ibi relatis, trinomium illud recurrit 26 vicibus), et quidem passim apud omnes scriptores supra citatos, si excipiantur duo minoris momenti opera, i.e. *Liber Graduum*, qui loquitur de diaconis et sacerdotibus, sub hac ceteroquin secunda voce comprehendens sive episcopos sive presbyteros, uti patet ex simili expressione aliorum scriptorum, et *Epitaphium Liberii*, quod ideo memorat solum diaconum et episcopum quia Liberius ex diaconatu ad summum pontificatum evectus est; ipse ritus trium ordinationum bis exponitur in propriis libris liturgicis, i.e. in *Saeram Ontario Serapionis* et in *Constitutionibus Apostolorum*.

PRESBYTERORUM hierarchicus character multipliciter significatur et ostenditur. Generaliter presbyteri dicuntur: “Dei antistites” et “vicarii Christi” (Ambrosiaster, qui pariter episcopum appellat “vicarium Domini” et “legatum Christi”), “Ecclesiae columnae” (Hieronymus), “Ecclesiae oculi” (Athanasius, Hilarius). Doctores sive magistri (Nazianzenus: “Venerandi magistratus”; Epiphanius: “Patres et magistri”; Chrysostomus: “Docendi munus acceperunt”; Augustinus: “Ministrant verbum Dei”). Pastores (Nazianzenus: “Ovilis duces”; Eusebius Caes.: “Christiani gregis pastores”). Praesides sive praepositi (*Constitutiones Apost.*: “Dinasta Ecclesiae”: ibidem in ipsa formula ordinationis: “Praeses in Ecclesia,” “Gubernans populum”; Eusebius Caes.: “Praesides ecclesiarum”; Nazianzenus: “Populi praefecti”; Chrysostomus: “Ecclesiae praesunt”; Pseudo-Hieronymus: “Praesunt Ecclesiae Dei”; Augustinus: “Ecclesiae praepositi”). Epiphanius indeterminate asserit presbyteros “ecclesiastica negotia administrare” et Mopsuestenus putat iam tempore apostolico “perfectam dispensationem et auctoritatem ecclesiastici ministerii ipsos [presbyteros] commissam habuisse, et omnia recta esse pro eorum arbitrio.” Propterea presbyteri dicuntur in Ecclesia “sedere” circa episcopum (Nazianzenus, Ambrosiaster). dum diaconi stant, et habere “cathedram” sicut episcopus, quod nunquam dicitur de diaconis (Nazianzenus: “Presbyterii thronus,” “Secundos thronos tenent,” Basilius, Cone. Antiochenum).

Relate ad episcopum, presbyteri se habent ut *secundus gradus hierarchiac*, valde priori propinquus, illum assistens eique vario modo sue-

cedens in hoc vel illo actu aut loco administrationis et regiminis. Ipsi vocantur “compresbyteri” episcopo (Basilus, Nazianzenus, Chrysostomus, Ambrosiaster), “laboris evangelici consortes” (Basilus), “concilium” episcopi (Nazianzenus); sunt “inferioris ordinis Ecclesiae praepositi” (Augustinus) seu “inferioris gradus [hierarchae]” (Hieronymus) habentque “secundum locum gubernaculorum” (Augustinus) et “secundos thronos” (Nazianzenus) eisque ius quoddam competit ut cum episcopo regant Ecclesiam (Hieronymus: “In communi [cum presbyteris episcopi] debent Ecclesiam regere”). Presbyteri examinant eligendos subdiaconos (Basilus) et excommunicant clericos inferiores *{Constitutiones Apost.}* absente episcopo indicant de reconciliandis ad ecclesiasticam communionem et generaliter regunt Ecclesiam (Basilus). Romae presbyteri praeponebantur singulis particularibus ecclesiis intra dioecesim (Innocentius I); in pagis aliisque remotis locis singuli presbyteri directe regebant ecclesias erantque “presbyteri loci” (Cone. Sardicense et Cone. Carthaginiense).

Inde intelligitur quo sensu quidam scriptores, praecipue latini, tantopere auctoritatem presbyteri extollant, etiam sub ratione pure hierarchica (ut interim abstrahamus a sacerdotali), ut *eam jere aequiparent ipsius episcopi dignitati*; ita Chrysostomus: “Non multum spatii est inter presbyteros et episcopos: nam etiam presbyteri docendi munus acceperunt et Ecclesiae praesunt. . . Sola namque ordinatione [episcopi] superiores sunt”; Pelagius: “Secundus, imo pene unus est gradus |i.e. presbyteratus cum episcopatu|”; Hieronymus: “Episcopi noverint se magis consuetudine, quam dispositionis Dominicae veritate, presbyteris esse maiores, et in communi debere Ecclesiam regere,” “Quid enim facit excepta ordinatione episcopus, quod presbyter non faciat?”; aptius ac moderatius Augustinus inter errores Aërii reprehendit quod “dicebat presbyterum ab episcopo nulla differentia debere discerni.”

Sacerdotalis character presbyterorum peculiari ac multiplici modo ostenditur, tam quoad ipsum nomen sacerdotis quam quoad sacerdotales functiones, nominatim oblationem sacrificii.

Ad nomen quod attinet, presbyter imprimis tanquam sacerdos aequivalenter designatur, sicut ceteroquin iam in praecedenti aetate, tum in ipsa frequenti distinctione ordinum hierarchicorum in “sacerdotes et diaconos” (Aphraates, *Liber Graduum*, Ephraem, Basilus, Hilarius. Ambrosius, Ambrosiaster, Siricius, Innocentius I), tum in ipso nomine quo episcopus a presbyteris distinguitur: “Summus sacerdos, primus sacerdos, princeps sacerdotum” (cf. in art. 1, p. 487). Praeterea, formaliter et exercite, *presbyter vocatur sacerdos*, tum ad

modum unius cum episcopo (*Constitutiones Apost.* sat frequenter; Nazianzenus in tota sua *Or.* 2 quae est de sacerdotio quaeque etiam, imo principaliter, respicit presbyteratum; Chrysostomus in toto suo opere *De sacerdotio*; Mopsuestenus: “Ministrantes sacerdotes [i.e. episcopus et presbyteri]”), tum etiam solus (Chrysostomus, *In 1 Cor.*, hom. 3 et 12; Hilarius et ab ipso relata pseudosynodica epistola Orientalium in Cone. Sardicensi; Ambrosius, *De officiis min.* 2. 69, praeciens ut qui “officium sacerdotis gerat” referat episcopo; Hieronymus in *Ep.* 79 semetipsum, cum esset simplex presbyter, sacerdotem appellans). Praeterea, etiam formaliter ac signate, presbyter dicitur sacerdos; ita Hieronymus: “Sacerdotes quoque ipsi, secundus in ecclesiastico honore gradus . . .” (*In Ier.* 3. 13); Pseudo-Hieronymus: “Sextus seniorum ordo est qui sacerdotibus datur, qui presbyteri dicuntur,” “In presbytero summa sacerdotii collocatur” (*De septem ordinibus Ecclesiae*, c. 6); Augustinus: “Episcopi et presbyteri proprie iam vocantur in Ecclesia sacerdotes” (*De civitate Dei* 20. 10); pariter, instituta comparatione cum episcopo, fit valde significativa distinctio inter summum sacerdotem et sacerdotem, vel inter primum et secundum sacerdotem: ita *Constitutiones Apost.*: “Episcopis assignantur quae ad pontificatum [ἀρχιερωσύνη = summum sacerdotium] pertinent, presbyteris vero, quae ad sacerdotium [ ]” (1. 8, c. 46, n. 10); Ambrosius distinguit inter “summum sacerdotem, sacerdotem et levitam” (*De misteriis* 6), quos alibi appellat “summum sacerdotem, presbyterum, ministrum” (*In Psal.* 118. 23; in alio tamen loco, *De officiis min.* 2. 121, solum episcopum appellat sacerdotem: “sacerdos, presbyter, minister”); Optatus: “Presbyteri in secundo sacerdotio constituti” (*De schism. Donat.* 1. 13); Ambrosiaster: “Episcopi et presbyteri una ordinatio est. Uterque enim sacerdos est. sed episcopus primus est” (*In 1 Tim.* 3. 8-10), “Quid est enim episcopus, nisi primus presbyter, hoc est summus sacerdos?” (*Quacst. l. et N. T.*, q. 101); Innocentius I: “Presbyteri, licet secundi sint sacerdotes, pontificatus tamen apicem non habent” (*Ep.* 25. 6) “”; Zosimus: “Benedictio diaconatus, presbyterii sacerdotium, summus pontificatus” (*Ep.* 9).

“”Vox “secundi” deest in quibusdam codicibus. Etiam Isidorus Hisp., Rabanus Maurus, Leidradus Lugdunensis et Theodulphus Aureliancensis, verba Innocentii I assumentes, eam vocem omittunt.

Ea tota expressio videtur primo confecta esse ab ipso Innocentio I (-f-417); repetitur ad verbum a pluribus posterioribus, uti Isidoro Hisp., Cone. Hisp. II. Rabano Mauro, Leidrado Lugdunensi, Theodulpho Aur., Cone. Wormatiensc a. 868, Petro Lombardo. Incisum “Apex pontificatus” aliis verbis exprimitur ab aliis Patribus, tam ante quam post Innocentium; iam *Traditio Apostolica* (in formula ordinationis episcopalis) bis loquitur de “primatu sacerdotii”; Ambrosiaster: “Primus sacerdos - Summus sacerdos”, Zosimus: “Summus pontificatus” (*Epist.* 9); Leo M “Episcopatus culmen” (*Epist.* 12. 3); Gelasius: “Episcopale fastigium” (*Epist.* 9); Pseudo-Damasus: “Dignitatis fastidium summorum pontificum” (saec. 5-6; *Epist.* 3, de chorepiscopis).

Etiam in antiquis *epitaphiis* nomen sacerdotis presbyteris tribuitur, etsi minus frequenter quam episcopis.⁸

Sacerdotalia officia presbytero tribuuntur, signanter celebratio sacrificii, necnon administratio ceterorum sacramentorum, *una constanter excepta ordinatione*. Hieronymus amplissime statuit: "Quid enim facit excepta ordinatione episcopus, quod presbyter non faciat?", Epiphanius generaliter ait presbyterum sicut episcopum "divinum omnem cultum administrare," idemque significat Pseudo-Hieronymus aiens: "[Presbyteri] Christi sacramenta conficiunt," "Omnia Dei sacramenta complent"; pariter Augustinus: "Homo Dei," "Homo qui populo ministrat sacramentum et verbum Dei"; *Constitutiones Apost.* praecipua officia presbyteri sic colligunt: "Docere, offerre, baptizare, benedicere" (l. 3, c. 2) et "Benedicere, manum imponere, offerre, baptizare" (l. 8, c. 28; simul ergo quinque officia proponuntur: *docere, baptizare, benedicere, manum imponere, offerre*).

Sacrificii oblatio frequenter presbytero tribuitur. Pseudo-Hieronymus generale principium profert iuxta quod "nulla in conficiendo corpore Christi ac sanguine inter eos [i.e. presbyteros] et episcopos credenda distantia est." Hieronymus: "Christi corpus sacro ore conficiunt." Cone. Laodicenum: "Quod non oporteat in domibus oblationes celebrari ab episcopo vel presbytero" (c. 58). Cone. Ancyranum: "Offert" (c. 1). Cone. Neocaesariense: "Oblata consecrat" (can. 18). Cyrillus Hier, ait diaconum episcopo et presbyteris altare circumstantibus porrigere aquam ad abluendas manus; quam eandem caeremoniam referens Mopsuestenus (*Liber ad baptizandos* 2.5) satis clare significat presbyterorum concelebrationem cum episcopo, aiens ideo episcopum et presbyteros manus abluere "quia ministrantes sacerdotes offerunt sacrificium." *Constitutiones Apost.* bis "offerre" referunt inter propria presbyteri officia (in textibus nuper citatis), idemque satis clare significant in ipsa formula ordinationis, l. 8, c. 16: "Ut . . . sacra [icpoupyuw], quae pro populo celebrantur, inculcate perficiat" (haec autem desunt in *Traditione Apostolica*, ubi e converso habetur sequens clarior expressio oblationis sacrificii quam *Constitutiones Apost.*, l. 8, c. 5, referunt in formula ordinationis episcopalis: "Ac offerre tibi dona sanctae tuae ecclesiae"); in duobus aliis locis satis clare significant presbyterum offerre sacrificium, l. 7, c. 26, n. 6: "Permittite autem et presbyteris vestris, ut gratias agant"; l. 8, c. 28, nn. 2–4: "Episcopus . . . offert. . . Diaconus . . . non offert; ipse vero,

⁸"Ci. H. Leclercq, "Sacerdos," *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* XV-1 (Paris 1950) 242, ubi sequens epitaphium (absque ulla tamen temporis indicatione) citatur: "Presbyter hic voluit Sisinnius ponere membra — Omnibus acceptus populis dignusque sacerdos."

cum episcopus aut presbyter obtulit, dat populo.” Ephraem ostendit Sabam presbyterum offerentem sacrificium. Julius R. P. et Synodus .Alexandrina (relati ab Athanasio), necnon Hilarius, ex hoc probant Ischiram (sive Scyrum) quemdam non potuisse celebrare sacrificium (cuius celebrationem Athanasius ab Arianis incusabatur sacrilege violasse) quia ille revera non erat presbyter et “sacrificii opus sine presbytero esse non potuit” (Hilarius Piet.). Innocentius I testatur presbyteros celebrasse in particularibus ecclesiis sibi commissis, *Ep.* 25. 8: “Presbyteri . . . conficiendorum [sacramentorum, i.e. Eucharistiae] ius habent atque licentiam.”

Presbyter distribuit communionem seu “Corpus Christi.” Basilius inter poenas quibus plectitur presbyter, illicitis nuptiis implicatus, ponit: “Nec corpus Christi distribuat aliis” (*Ep.* 199, can. 27); praeterea presbyterum et diaconum esse ordinarios ministros communionis ipse significat, cum scribit: “Persecutionum temporibus cogitur quis, absente sacerdote aut diacono, communionem sua ipsius manu accipere” (*Ep.* 93).

Presbyter docet seu praedicat coram populo in ecclesia. Quamvis communiter Patres tribuant presbytero munus docendi, ut ostensum est supra (p. 907), tamen in prioribus temporibus praedicatio in ipsa ecclesia reservabatur episcopo, saltem ubi hic praesens esset: propterea Chrysostomus, quamvis fateatur “presbyteros docendi munus accepisse,” tamen maxime inculcat officium praedicationis explendum esse ab ipso episcopo, tanquam praecipuum eius munus, ac propterea administrationem Baptismi relinquendam esse presbyteris, ut episcopus possit incumbere officio praedicationis; Ephraem quidem inducit presbyterum evangelizantem ethnicos et fundantem ecclesiam, sed non agit directe de presbytero praedicante in ipsa ecclesia iam constituta et praesente episcopo; tamen Cone. Ancyranum a. 314. can. 1, “sermonem ad populum facere” refert inter officia presbyteri. Nonnisi circa finem saec. 4, et quidem in Occidente, opera praesertim Augustini, coepit introduci praxis iuxta quam concederetur presbyteris ut communiter praedicarent in ecclesia, etiam praesente episcopo; Hieronymus in contrariam praxim invehitur (*Ep.* 52. 7 sq.: “Pessime consuetudinis est in quibusdam ecclesiis, tacere presbyteros, et praesentibus episcopis non loqui, quasi [episcopi] aut invideant, aut non dignentur audire”); pariter Pseudo-Hieronymus inculcat: “Praedicare eos [i.e. presbyteros] decet”; Augustinus, adhuc presbyter, hanc praxim inaugurat in ecclesia africana, concedente Valerio eius episcopo ac praedecessore in sede hipponensi, ac subinde ut episcopus maxime ipse inculcat aliisque episcopis commendat.

Presbyter baptizat. Hoc officium mature et communiter commissum est presbyteris, etsi non exclusive, ut constat ex Cyrillo Hier., Epiphano, Cone. Ancyrano, Chrysostomo (qui maxime commendat ut episcopus Baptismum relinquat presbyteris ut ipse possit officio praedicationis attendere), *Constitutionibus Apost.* (quae referunt “baptizare” inter propria presbyteri officia: 1. 3, c. 20; cf. 1. 8, c. 28, nn. 2-8), Innocentio I {*Ep.* 25: 6: “Presbyteri, sive extra episcopum sive praesente episcopo cum baptizant, chrismate baptizatos ungere licet”), Hieronymo {*Altercatio lucij. et orthod.*, n. 9, ubi ostendit presbyteros de licentia episcopi baptizare, maxime in villis et locis remotioribus).

Presbyter reconciliat peccatores. *Sacramentarium Serapionis* in formula ordinationis presbyteralis generaliter ponit: “Ut possit . . . reconciliare populum tuum tibi Deo increato”; *Constitutiones Apost.* statuunt: “Si quis episcopus vel presbyter eum, qui se convertit a peccato, non recipit, sed eicit, deponatur” (1. 8, c. 47 [Canones Apostolorum], n. 52); Cone. Eliberitanum statuit presbyterum in solo casu necessitatis debere morituris reconciliationem praestare (can. 32); Cone. Carthaginiense statuit: “Ut presbyter, inconsulto episcopo, non reconciliet poenitentem, nisi absente episcopo, et necessitate cogente” (can. 32); Hieronymus signanter ait: “Alligat, vel solvit episcopus et presbyter . . . , pro officio suo, cum peccatorum audierit varietates, scit qui ligandus sit, quive solvendus” {*In Mat.*, 1. 3, c. 16). In tractatu *De Poenitentia* IV 639-642 ostensum est quomodo ministerium reconciliationis ab episcopis paulatim abdicatum fuerit in manus presbyterorum, quod praecise coepit fieri circa finem praesentis periodi.

Presbyter confirmat in Oriente, non vero in Occidente. Quoad Orientem, Ambrosiaster bis testatur in Aegypto sive in ecclesia alexandrina presbyterum consignare in absentia episcopi {*In Eph.* 4. 11 sq.; *Quaest. V. et N. T.*, q. 101). Quoad Occidentem, Cone. Eliberitanum statuit ut qui, absente episcopo vel presbytero, baptizantur a diacono, debent subinde perfici per benedictionem episcopi (cc. 38 et 77); Innocentius I explicite prohibet presbyteris confirmare “quod solis debetur episcopis” {*Ep.* 25. 6); nihilominus Hieronymus notat hanc episcopalem reservationem fieri “ad honorem potius sacerdotii quam ad legem necessitatis” {*Altercatio ludj. et orthod.*, n. 9), et Pseudo-Hieronymus putat presbyteris “congruum esse confirmare” {*De septem ordin. Eccl.*, c. 6); tamen ex Cone. Toletano (c. 20) non necessario deducitur in Hispania tunc presbyteros confirmasse, absente vel permittente episcopo. *Chrisma autem conficere*, presbyteris clare et concorditer prohibetur (Innocentius I, *Ep.* 25. 6; Cone. Carth., c. 36; Cone. Tolet., c. 20); unde Pseudo-Hieronymus nonnisi privatam

opinionem exprimit, aut ad abusus quosdam alludit, aut extraordinariam facultatem in presbytero supponit, cum ait: “Presbyteri ergo, si necesse est, possunt chrisma conficere. . . Siquidem haec regula etiam nunc servatur a plurimis, atque in ecclesiis multis sic ista faciunt [Agitur de variis sacris quae reservantur episcopis]: tamen meae hoc scito esse sententiae, nulli episcopo super hoc iniuriam esse faciendam, nec legem a me opponendam esse ei, qui lex est presbyteri” (*De septem ordin. Eccl.*, c. 6).

Presbyter administrat, et quidem ordinarie, Extremam Unctionem, ut patet ex noto textu Innocentii I (*Ep.* 25. 11); Pseudo-Hieronymus nonnisi generaliter ait: “necesse est [presbyteros] visitare infirmos” (*loc. cit.*). Innocentius I in eodem textu testatur ius episcopi in benedictionem olei infirmorum (“Sancto oleo chrismatis perungi [infirmi] possunt, quod ab episcopo conficitur,” *Denz.* 99); *Constitutiones Apost.* vero testantur contrariam praxim orientalem permittendi presbyteris talem benedictionem: “Benedicat episcopus aquam et oleum; sin vero non adsit, benedicat presbyter, praesente diacono” (l. 8, c. 29, n. 1).

Presbyter imponit manus. *Constitutiones Apost.* impositionem manuum referunt inter propria munera presbyteri: “Episcopus manus imponit, ordinat [χειραφετεί, χειροτονεί]. . . Presbyter manus imponit, non ordinat [-χαροθιτά, οὐ χαροτονά]” (l. 8, c. 28); pariter Epiphanius refert nec reprobatur testimonium haeretici Aerii dicentis: “Manus imponit [χειροτονεί] episcopus, imponit et presbyter” (*Adv. haer.*, haer. 75, n. 3). Agitur non de impositione ordinativa, ut explicite excludunt haec ipsa duo testimonia, sed de variis manuum impositionibus quae passim occurrebant in administratione sive aliorum sacramentorum sive aliorum ecclesiasticorum rituum, ut in Confirmatione, in Poenitentia aut generaliter reconciliatione peccatorum et haereticorum, in ipsa probabiliter Extrema Unctione, in benedictione energumenorum (Innocentius I, *Ep.* 25. 9).

Presbyter benedicit populo. *Constitutiones Apost.* hanc benedictionem bis ponunt inter propria munera presbyteri (l. 3, c. 20; l. 8, c. 28, nn. 2-8); Basilius iubet ut presbyter, illicitis nuptiis implicatus, abstineat a sui ordinis officiis, nam “ut alium benedicat qui propria curare debet vulnera, minime consentaneum. Benedictio enim sanctificationis communicatio est” (*Ep.* 199, can. 27); inter latinos, Pseudo-Hieronymus hoc munus testatur: “Praedicare eos [i.e. presbyteros] decet, utile est benedicere” (*De septem ordin. Eccl.*, c. 6).

Presbyter non ordinat. Hoc unanimiter et assertive docent sive

graeci sive latini, atque in hoc signanter instituunt oppositionem et distinctionem inter episcopum et presbyterum. Epiphanius ex hoc probat contra Aerium presbyteros esse inferiores episcopis: “Episcoporum ordo ad gignendos patres praecipue pertinet. . . Alter [i.e. presbyter] cum patres non possit, filios Ecclesiae regenerationis lotionem producit. . . Ad . . . creandum [presbyterum, presbyter] manuum imponendarum ius nullum habet” {*Adv. haer.* 75, n. 3 sq.); Chrysostomus ter denegat presbyteros ordinare posse: “Sola ordinatione [episcopi] superiores sunt, et hic tantum videntur presbyteris praestare” {*In 1 Tim.*, hom. 11, n. 1); “Neque enim [tempore apostolico] presbyteri episcopum ordinabant” {*ibid.*, hom. 13, n. 1); “Presbyteri vero episcopum non ordinassent” {*In Phil.*, hom. 1, n. 1); *Constitutiones Apost.* pluries idem explicite proferunt: “Episcopus ordinat. . . Presbyter non ordinat” (1. 8, c. 28); “Non etiam potestatem damus presbyteris ordinandi . . . , sed episcopis solis” (1. 3, c. 11); “Nec presbyter nec diaconus clericos ex laicis ordinent” (1. 3, c. 20); “Neque . . . licet . . . presbytero ordinationes peragere” (1. 8, c. 46)⁹⁰; Hieronymus: “Quid enim facit excepta ordinatione episcopus, quod presbyter non faciat” {*Ep.* 146. 1). Nihilominus Hieronymus testatur in alexandrina ecclesia “presbyteros semper unum ex se electum, in excelsiori gradu collocatum, episcopum nominasse” {*ibid.*), quin tamen explicite dicat eos illum ordinasse sive consecrasset; magis adhuc ambigue Pseudo-Hieronymus ait “solam propter auctoritatem summo sacerdoti clericorum ordinationem et virginum consecrationem reservatam esse . . . [quemadmodum] et nuper episcopalem electionem ad metropolitanam remissam esse” {*Dc septem ordin. Eccl.*, c. 6: de quarum expressionum sensu redibit sermo in art. seq., in torn. 2).

DIACONORUM hierarchicus character multipliciter exprimitur. Sicut episcopi et presbyteri dicuntur oculi Ecclesiae, ita diaconi vocantur manus Ecclesiae (Athanasius). Sicut presbyteri dicuntur columnae Ecclesiae, ita diaconi dicuntur “columna et fundamentum veritatis esse, qui ecclesias Dei sustinent” (Pseudo-Hieronymus). Dicuntur una cum presbyteris “dinastae Ecclesiae” {*Constitutiones Apost.*); “praesunt ecclesiae” {*Cone. Antiochenum*, c. 1) et “regunt plebem” (Cone. Eliberitanum, c. 77). In ecclesiastico coetu “inter primos locantur” (Chrysostomus) et “exceptis sacerdotibus, omnibus praeponuntur diaconi” (Ambrosiaster). In Oriente diaconi ab episcopo

⁹⁰ In 1. 8, c. 16, ubi de ordinatione presbyteri, omittitur rubrica de impositione manuum facta etiam a presbyteris una cum episcopo, quae extat in *Traditione Apostolica*, fonte illius loci (“Imponat manum super caput eius episcopus contingentibus etiam presbyteris”) et mere notatur: “Episcopo, manum super caput eius ipse impone, adstante tibi presbyterio nec non diaconis.”

vocantur condiaconi, quemadmodum presbyteri dicuntur compresbyteri, ob communem nempe Ecclesiae curam (Basilii, Nazianzenus, Chrysostomus); inter latinos vero Ambrosiaster negat episcopum diaconos vocare condiaconos sicut presbyteri ab eo vocantur compresbyteri. Una cum presbyteris diaconi “ecclesiastica negotia administrant” (Epiphanius).

Ipsi tamen nonnisi *secundariam ac ministerialem potestatem* habent: sunt veluti immediati adiutores episcopi (Epiphanius: “Sine diacono episcopus esse non potest”); sunt veluti “interpretes et exeutores [verbi]” (Ambrosius); nunquam eis tribuitur cathedra, imo Ambrosius hanc eis explicite denegat (“[Ipsis] consessus in ecclesiis datus est minime,” “Evangelizare possunt sine cathedra”). Ministerium ipsis incumbit externae charitatis ac beneficentiae (Ambrosius). Excommunicant inferiores ministros, in absentia presbyteri (*Constitutiones Apost.*). Romae diaconi erant pauciores quam presbyteri ac dabant suffragium in electione presbyterorum, ex quo quidam diaconi in superbiam elati sunt ac si essent aequales presbyteris (Hieronimus).

Sacer character diaconorum apparet ex multiplicibus officiis quae ipsi exequuntur vel quibus subserviunt. Ipsi pertinent ad “sacerdotalem catalogum” (*Constitutiones Apost.*, l. 8, c. 47, n. 8); una cum episcopis et presbyteris sub communi sacerdotii lege comprehenduntur qua secundae nuptiae vetantur (Epiphanius, Hieronimus): “in tertio [sacerdotio] constituti” dicuntur (Optatus Mil.); nec Ambrosiaster et Hieronimus negant hunc sacrum diaconorum characterem, cum. ad retundendam superbiam quorundam diaconorum, eos appellant “mensarum et viduarum ministros.” Tamen diaconi *non sunt proprie sacerdotes* (Ambrosiaster: “Non sunt sacerdotes”; *Constitutiones Apost.*, l. 8, c. 28, n. 4: “Non tamquam sacerdos, sed tamquam ministrans sacerdotibus”); nec refert quod in supradictis expressionibus diaconi comprehendantur sub voce sacerdotii, nam haec vox (ab Epiphanio directe diaconis attributa) ibi accipitur in largiori sensu ministrantis ad altare.

Propterea nullum sacerdotale sacramentum conficiunt, sed confidentibus ministrant (Epiphanius: “Nullum sacramentum perficiunt, sed ministri sunt”; Augustinus: “Ministri divinorum sacramentorum”). Imprimis ac praecipue diaconus *non offert sacrificium*; in hoc insistunt varia documenta: *Constitutiones Apost.*, l. 8, c. 28, n. 4: “Diaconus non offert”; c. 46, n. 11: “Neque enim diacono licet sacrificium offerre”; Hieronimus, *Altercatio lucij. ct orthod.*, n. 21: “Hilarius cum diaconus de Ecclesia recesserit . . . , neque eucharistiam conficere potest, episcopos et presbyteros non habens . . . .”; Cone.

Nicaenum, can. 18: “Potestatem non habet offerendi”; can. 15 reprobatur abusus quorundam diaconorum, in absentia sacerdotis attentantium celebrationem sacrificii. Praeterea, diaconus *non praedicat publice* in ecclesiis, saltem ordinarie (Ambrosiaster: “Evangelizare [diaconi] possunt sine cathedra. . . Unde nunc neque diaconus in populo praedicat”; Concilium tamen Ancyranum, can. 2, supponit diaconos “praedicare”), sed tamen suo modo officium docendi persolvit, psallendo sive legendo psalmos (Athanasius; Pseudo-Hieronymus: “Illi [i.e. sacerdoti] orare, huic [i.e. diacono] psallere mandatur”), “faciendo lectionem” (Ephraem), legendo evangelium (Hieronymus). *Non baptizat*, saltem tanquam ordinarius minister, sed inservit baptizanti sacerdoti {*Constitutiones Apost.*, l. 3, c. 11; l. 8, c. 28, n. 4, et c. 46, n. 11), praecipue ungendo baptizatos {*ibid.*, l. 3, c. 15), baptizat tamen occasionaliter et de licentia episcopi, maxime in villis sive locis remotioribus (Cone. Eliberitanum, cc. 38 et 77, Cyrillus Hier., Hilarius Piet., Hieronymus). *Non benedicit* {*Constitutiones Apost.*, l. 8, c. 28, n. 4; c. 46, n. 11).

Iuxta Cone Eliberitanum (c. 32) diaconus reconciliat peccatores in articulo mortis, permittente sacerdote; ad idem referri potest manus impositio quam Cone. Toletanum (c. 2) in eadem hispanica regione tribuit diacono; de sensu autem huius participationis diaconorum in ministerio reconciliationis confer dicta in tractatu *De Poenitentia* IV 647 sqq. Innocentius I ait diaconum de consensu episcopi posse imponere manus energumenis {*Ep.* 25. 9).

Diaconus assistit ordinationi episcopi, presbyteri et diaconi; in ordinatione episcopi tenet librum Evangelii super caput ordinandi {*Constitutiones Apost.*, l. 8, c. 4, n. 6).

Diaconi ministerium refertur praecipue ad celebrationem Eucharistiae, et quidem vario modo iuxta qualitatem officii et numerum diaconorum. Diaconus est custos sacrarii (Ambrosius) portatque altare et vasa (Ambrosiaster). Disponit altare sacrificii (Pseudo-Hieronymus), extendens super illud linteamina (Mopsuestenus), afferens panem consecrandum (Mopsuestenus, *Constitutiones Apost.*, Pseudo-Hieronymus) ac subinde vigilans ne quid immundum cadat super materiam sacrificii (iuxta Mopsuestenum et *Constitutiones Apost.*, duo diaconi stabant a dextro et sinistro latere altaris, agitantes flabellum ne animalia volitantia caderent in calicem). Adducit energumenos in ecclesiam ut communi oratione iuventur (Chrysostomus) eisque de consensu episcopi imponit manus (Innocentius I). Durante celebratione ritus vigilat ad portas ecclesiae {*Constitutiones Apost.*}, necnon bono ordini fidelium intra ecclesiam (Chrysostomos, *Constitutiones*

Apost.). Ad altare, aquam episcopo et presbyteris lavandis manibus porrigit (Cyrillus Hier., Ambrosiaster qui testatur id fieri in omnibus ecclesiis); alta voce revocat attentionem fidelium eorumque caeremonialem participationem ad varias partes Missae (Chrysostomus, Mopsuestenus, *Constitutiones Apost.*, Pseudo-Hieronymus, Augustinus); peculiariter populum ad osculum pacis invitat (Cyrillus Hier., Mopsuestenus, *Constitutiones Apost.*) eumque ad finem dimittit verbis: "Discedite in pace" (Chrysostomus).

Praecipue distribuit *communione*, et *quidem calicis* (Chrysostomus, *Constitutiones Apost.*, Ambrosius, Pseudo-Hieronymus, Augustinus); Basilius videtur supponere sacerdotem et diaconum eodem modo communionem distribuere, seu etiam sub specie panis (*Ep.* 93: "Persecutionum temporibus cogitur quis, absente sacerdote aut diacono, communionem sua ipsius manu accipere") sed non agit directe de ordinaria administratione durante ipsa Missa; pariter verba Cone. Ancyрани quae supponunt diaconos utramque speciem administrare (c. 2: "Diaconi [lapsi] . . . cessent . . . sive a pane, sive a calice offerendo") intelligi possunt vel de utraque simul ordinaria et extraordinaria administratione vel fortasse de reliquia antiquioris praxis iuxta quam diaconi in ipsa Missa utramque speciem distribuebant, ut testatur Iustinus, *Apol.* 1. 65: "Diaconi panem et vinum distribuunt" (idipsum ceteroquin exhibent, adhuc post medium saec. 5, *Testamentum D.N.I.C.* et *Canones Hippolyti*, de quibus infra). Cone. Nicaenum (c. 18) prohibet ne diaconi ministrent communionem presbyteris. Absoluta communione, diaconus colligit in pastophoria ea quae de materia consecrata supersunt (*Constitutiones Apost.*).

In suo officio diaconus adiuvatur a subdiacono et lectore, qui "praeparant quae ad diaconum pertinent ministeria" (Mopsuestenus). Diaconus peculiarem vestem gerebat, sui ministerii ac dignitatis symbolum; Nazianzenus ait diaconos indutos esse "vestibus valde splendidis," Chrysostomus, successor Nazianzeni, eos describit ut "alba et splendida tunica indutos," Mopsuestenus loquitur tum de longa tunica tum de stola in sinistro umero.

Divina origo tam presbyteratus quam diaconatus passim proponitur. Epiphanius ait tres gradus episcopatus, presbyteratus et diaconatus, extitisse inde a tempore apostolico (*Adv. haer.*, haer. 75, n. 5; haer. 79, n. 3); *Sacramentarium Serapionis* ait tres illos gradus esse a Deo electos ("Qui elegisti episcopos et presbyteros et diaconos in ministerio catholicae tuae ecclesiae"); *Constitutiones Apost.* (l. 8, cc. 4, 16, 17) ipsum ritum trium ordinationum ad Apostolos referunt. Praeterea, divina origo presbyteratus continetur in ipsa assimilatione ac quasi

paritate quam plures Patres instituunt inter presbyterum et episcopum de cuius divina institutione dictum est in art. 1, pp. 488 sq. (Chrysostomus, Ambrosiaster, Pelagius, Hieronymus)⁸¹; Nazianzenus de sacerdotibus, prout comprehendunt sive episcopos sive ac peculiariter presbyteros, ait eos esse a Deo constitutos et electos (*Or.* 2. 3, 114). Divina origo diaconatus sequitur imprimis ex collatione gratiae divinae quae ipsi tribuitur (iuxta Mopsuestenum, diaconi serviunt ob acceptam gratiam Spiritus S.; iuxta Ambrosium, diaconi fiunt “sanctificationis munere,” i.e. quatenus “ministerii gratiam recipiunt”). Praeterea, Pseudo-Hieronymus ait “huic ordini . . . per Dominum fuisse concessum” omne officium quod ad ipsum pertinet, et Mopsuestenus in hoc ponit distinctionem diaconorum ab inferioribus subdiaconis et lectoribus quod isti “in ecclesiastica liturgia potius extra gradus sunt, ad usus posterius inventi qui propter fidelium multitudinem iam aliis subeundi fuerant.”

QUARTA PERIODUS: A MEDIO SAEC. V AD MEDIUM SAEC. XII.

Cum triplex gradus ecclesiasticae hierarchiae iam in antecedenti aetate inveniatur firmiter statutus et in suis praecipuis lineamentis clare determinatus, non vacat amplius praesentis periodi innumera testimonia singillatim adducere et peculiariter discutere, sed satis erit quaedam tantum seligere in quibus propria illorum graduum (praecipue presbyteratus, ut distincti ab episcopatu, et diaconatus) indoles et munera signanter manifestantur.

SOCRATES (scribens circa a. 440) et *SOZOMENUS* (scribens paulo post, circa a. 450) in sua *Historia ecclesiastica* testantur, saltem pro ecclesia constantinopolitana, institutionem peculiaris officii presbyteri poenitentiarii, cui ab antiquiori iam aetate devoluta fuerit ecclesiasticae poenitentiae administratio, quodque tamen suppressum fuerit a Nectario (381-397), praedecessore Chrysostomi in eadem sede constantinopolitana. De quo utriusque historici singulari testimonio fuse egimus in tractatu *De Poenitentia* II 432-440 (cf. IV 642).

THEODORETUS episcopus cyrensis († circa 460) in locis citatis supra (p. 768, ubi de Scriptura) tres ecclesiasticos gradus ad ipsum tempus apostolicum refert, etsi simul sustineat perfectam synonymiam biblicorum episcoporum et presbyterorum, docens veros episcopos in Scriptura indicari sub nomine apostolorum, ut apparet ex Epaphrodito,

⁸¹ De divina origine ipsius distinctionis utriusque gradus et de difficultate contenta in quibusdam expressionibus istorum Patrum, nominatim Hieronymi, agetur ex professo in art. seq. (in tom. 2).

Tito et Timotheo. Quae sententia similitudinem aliquam refert cum dictis a Mopsuesteno (cit. supra, pp. 758-760 sq.), eiusdem antiochenae scholae. In sua *Historia religiosa* (seu potius *Historia monastica*, de vita et miraculis ascetarum Syriae) bis proponit ordinationem presbyteri quem simpliciter vocat sacerdotem. N. 13 (de Macedonio heremita): “Postquam enim magnus Flavianus magno Dei gregi pastor est ordinatus, et viri virtutem cognovit . . . , de montis illum vertice per speciem obiectae accusationis abduxit, et sub mysticum sacrificium altari admovit, cooptavitque in numerum sacerdotum [τοι ιερῶσι]. . . Cum rediisset dies Dominicus, iterum evocat illum magnus Flavianus, rogatque ut celebritati cum ipsis intersit. Tum ille [indigne ferens quod coacte fuerat ordinatus] ad eos qui venerant: ‘An vobis, ait, non sufficiunt quae iam acta sunt, sed iterum me presbyterum creare vultis?’ Et respondentibus illis fieri non posse, ut bis eadem fiat manuum impositio [χαρατομία], non acquievit . . . (MG 82. 1402). N. 19 (de Salamane asceta): “Civitatis . . . antistes [ἀρχιερα'] , viri cognita virtute, sacerdotii [ἱερωσύνη] donum impartire illi cupiens, ad eum venit, et . . . manum illi imposuit, precationemque peregit, multisque illum verbis affatus, gratiam qua donatus fuerat indicavit” (MG 82. 1427).

LEO I (440-461), *Ep.* 12 (ad episcopos africanos). 3. 5, agens de ordinationibus, refert tres ecclesiasticos gradus, decernens ne ad eos vir secundis nuptiis ligatus aut non sufficienter probatus assumatur: “Nequaquam . . . vel ad diaconi gradum, vel ad presbyterii honorem, vel ad episcopatus culmen ascendat, si aut ipsum non unius uxoris virum, aut uxorem eius non unius viri fuisse claruerit. . . Salubriter constitutum est ne primum, aut secundum, aut tertium in Ecclesia gradum quisquam laicorum quibuslibet suffragiis suffultus ascendat, priusquam ad hoc meritum per legitima augmenta perveniat” (ML 54. 649 sq., 652). In *Serm.* 59. 7 iterum tres illos gradus commemorat, sub appellationibus levitarum, seniorum et sacerdotum, reservans hanc ultimam vocem episcopis: “Nunc etenim [i.e. in N. T.] et ordo clarior levitarum, et dignitas amplior seniorum, et sacratior est unctio sacerdotum” (ML 54. 341). In *Ep.* 9. 1 (cit. in art. praec., p. 520) agit de “diebus [quibus] . . . sacerdotalis vel levitica ordinatio celebranda [sit].” In *Serm.* 48. 1 nomen sacerdotis tribuit presbyteris sub celebri expressione “Sacerdotes secundi ordinis”: “Non enim summos tantum antistites, aut secundi ordinis sacerdotes, nec solos sacramentorum ministros, sed omne corpus Ecclesiae, universumque fidelium numerum, ab omnibus contaminationibus oportet esse purgatum” (ML 54. 298).

GELASIUS I (492-496) in sua *Epistola* 9 (ad episcopos Lucaniae) plura decernit de ordinationibus et officiis clericorum.

Quoad *presbyteros* haec habet in c. 6: "Nec minus etiam presbyteros ultra modum suum tendere prohibemus; nec episcopali fastigio debita sibimet audacter assumere: non conficiendi chrismatis, non consignationis pontificalis adhibendae sibimet arripere facultatem; non praesente quolibet antistite, nisi fortasse iubeantur, vel orationis, vel actionis sacrae supplendae sibi praesumant esse licentiam; neque sub eius aspectu, nisi iubeantur, aut sedere praesumant, aut veneranda tractare mysteria. Nec sibi meminerint ulla ratione concedi, sine summo pontifice, subdiaconum aut acolytum ius habere faciendi; nec prorsus addubitent, si quidquam ad episcopale ministerium specialiter pertinens suo motu putaverint exsequendum, continuo se presbyterii dignitate et sacra communione privari" (*ML* 59. 50).

Quoad *diaconos* haec habet in cc. 7-8: "Diaconos quoque propriam constituimus servare mensuram, nec ultra tenorem paternis canonibus deputatum quippiam tentare permittimus; nihil eorum penitus suo ministerio applicare, quae primis ordinibus proprie decrevit antiquitas. Absque episcopo vel presbytero baptizare non audeant, nisi, praedictis fortasse officiis longius constitutis, necessitas extrema compellat. Quod et laicis Christianis facere plerumque conceditur. Non in presbyterio residere, cum divina celebrantur, vel ecclesiasticus habetur quicumque tractatus. Sacri corporis praerogationem, sub conspectu pontificis seu presbyteri, nisi his absentibus, ius non habeant exercendi" (*ML* 59. 51).

In c. 28 triplex gradus hierarchiae simul in eadem expressione refertur: "Quapropter nec clericorum quispiam se huius offensae futurum confidat immunem, si in his quae salubriter sequenda deprompsimus, sive episcopum, sive presbyterum, sive diaconum viderit excedentem, non protinus ad aures nostras deferre curaverit" (*ML* 59. 56 sq.).

Plura alia elementa, respicientia ecclesiasticam hierarchiam et clericorum ordinationes, inveniuntur tum in eadem epistola (cc. 1-3, 9, 15-19, 22-23, 27-38) tum in reliquis epistolis sive decretis Gelasii, quorum fragmenta supersunt, ut in epp. ad Caelestinum, ad Sabinum, ad Respectum et Leoninum, ad Iustum et Stephanum, ad Maioricum, Seranum et Iohannem, ad clericum Brendesii, ad Elpidium Volterrannum,⁹² ad Maximum et Eusebium, ad Martyrium et Iustum, ad Herculentum, Stephanum et Iustum, ad Ezechiam, ad Philippum et Geruntinum, ad

⁹² Cf. T. Michels, "Sacerdos bei Gelasius I, in seinem Brief an Elpidius von Volterra," *Römische Quartalschrift* XLVII (1942) 179-181; J. Brinktrine, "Der Vollzieher der Eucharistie nach dem Brief des Papstes Gelasius (-f. 496) an den Bischof Elpidius von Volterra," *Miscellanea liturgica in honorem L. Cuniberti Mohlberg* (Romae 1949) II 65 sq.

Palladium, ad Victorem (*ML* 59. 99, 100, 101, 102, 143, 144. 145, 147, 151, 152, 153, 154).

EPITOME LIBRI VIII CONSTITUTIONUM APOSTOLORUM.

Nota etiam sub nomine *Constitutiones per Hippolytum*, haec *Epitome* primo edita est in originali graeco a Lagarde a. 1856, subinde inter alios a Funk qui eam edidit a. 1905 absque latina versione. Communis nunc eruditorum opinio tenet eam nequaquam esse fontem libri VIII *Constitutionum Apostolorum* sed vicissim ab hoc libro originem habere, tamquam eius abbreviatam formam (exaratam tempore paulo posteriori), in qua omittuntur partes stricte liturgicae, retentis partibus potius disciplinaribus. Quaedam huius operis fragmenta recenter edidit J. Blanc. "Fragments inédits de l'Epitomé des Constitutions Apostoliques," *Recherches de théologie ancienne et médiévale* XXI (1954) 295-299. Textum copticum (qui est quaedam adaptatio originalis textus graeci), una cum germanica versione. recenter ediderunt W. Till et J. Leipoldt, *Der koptische Text der Kirchenordnung Hippolyts* ("Texte und Untersuchungen," 58), Berlin 1954.

In cc. 3, 4, 5, 6, 7, 8 (quae correspondent cc. 4, 5, 16, 17, 18 *Constitutionum Apost.*) refert eosdem tres ritus ordinationis episcopi, presbyteri et diaconi, substantialiter prout habentur in *Constitutionibus Apost.*; sola oratio, in ordinatione praecipue episcopali, brevior est, nihil tamen omittens de essentialibus expressionibus supra relatis in citatione ipsius fontis (art. 1, pp. 441-444).

TESTAMENTUM D.N.I.C. (probabiliter circa a. 475).^{92b}

Hoc documentum est quaedam reproductio et ampliatio *Traditionis Apostolicae*, praemissis ad modum praefationis quibusdam extractis ex aliqua deperdita Apocalypsi. Exaratum originaliter in graeca lingua, nonnisi in arabica, ethiopica, coptica et syriaca versione ad nos pervenit, quam syriacam versionem, adiecta latina eius translatione, primus edidit I. E. Rahmani a. 1899. Hic doctor contendit opus conscriptum esse ante medium saec. 3 (imo ante initium eiusdem saeculi, tempore scilicet Irenaei) esseque antiquius *Didascalia Apostolorum* (exarata non post medium saec. 3) necnon fontem *Canonum Apostolorum* qui vicissim essent fons libri VIII *Constitutionum Apostolorum*. Moderni vero eruditi, statuta prioritate *Traditionis Apostolicae* tamquam communis fontis omnium illorum operum, *Testamentum D.N.I.C.* remittunt ad saec. 5 (G. Dix: non ante a. 400; alii: circa a. 450; alii, ut Steidle: circa a. 475). Auctor probabiliter dicitur quidam monophysita, scribens in Syria.

In l. 2, cc. 20 sq., 30, 38, refert descriptionem trium rituum ordinationis, quam compendiose citare iuvabit, ut possit etiam conferri cum simili descriptione tum *Traditionis Apostolicae*, eius fontis, tum *Constitutionum Apostolorum*, ab eodem fonte derivatarum (cit. in art. 1, pp. 309-311, 441-444).

^{92b} Amann, E., "Testament de Notre-Seigneur Jésus-Christ," *Dictionnaire de théologie catholique* XV-1 (Paris 1946) 194-200.

Morin, G., "Le Testament du Seigneur," *Revue bénédictine* XVII (1900) 15-20.

Rahmani, I. E., *Testamentum Domini Nostri Iesu Christi* (Moguntiae 1899) 156-169: "Dissertatio II. De hierarchia ecclesiastica."

L. 1, c. 20 sq., *de ordinatione episcopi*: “Post constitutam domum (ecclesiae) . . . ordinetur episcopus, eligendus ab universo populo secundum placitum Spiritus sancti, qui nempe sit sine reprehensione. . . Qui talis ergo fuerit, die dominica suscipiat manus impositionem, omnibus consentientibus ipsius ordinationi, testimoniumque de eo perhibentibus, una cum cunctis presbyteris et episcopis vicinis, lidem episcopi manus, postquam eas praecedenter laverint, super illum imponant. Presbyteri autem prope eos (i.e. episcopos) stent quieti timore, elevatis sursum cordibus in silentio. Episcopi super illum imponentes manus dicant: ‘Imponimus manus nostras super servum Dei istum, qui electus est in Spiritu in statum firmum et religiosum ecclesiae, cuius principatus est monarchicus atque indissolubilis. . .’

“Post haec unus episcopus, praeceptum habens ab episcopis reliquis, imponat super illum manus dicens invocationem ipsiusmet ordinationis ita: ‘Deus, qui omnia in virtute fecisti et firmasti . . ., qui non reliquisti sublime sanctuarium tuum sine ministerio ante constitutionem mundi et ex mundi constitutione sanctuaria tua ornasti et decorasti principibus (i.e. pontificibus) et sacerdotibus fidelibus iuxta formam coelorum tuorum. Domine, cui etiam nunc collaudari placuit, et dignatus es constituere principes (i.e. praesidentes) populo tuo, illumina et effunde intelligentiam et gratiam Spiritus tui principalis, quam tradidisti dilecto filio tuo, Iesu Christo. . . . Huic servo tuo, quem elegisti ad episcopatum, ut pascat gregem tuum sanctum et summo sacerdotio fungatur sine querela, die ac nocte tibi ministrans, concede, ut appareat facies tua, cumque dignum redde, qui tibi diligenter et cum omni timore offerat oblationes ecclesiae sanctae tuae. Impertire ei, ut habeat tuum spiritum pollentem potestate ad solvenda omnia ligamina, quemadmodum apostolis tuis concessisti.’ ”^{a3}

L. 1, c. 30, *de ordinatione presbyteri*: ‘Ordinatio presbyteri fiat hoc modo: Universus coetus sacerdotalis adducant cum (i.e. ordinandum), et episcopus manum imponat super caput ipsius, contingentibus et tenentibus eundem presbyteris. Incipiat episcopus sic dicere: Deus Pater Domini nostri Iesu Christi . . ., convertere ad hunc famulum tuum, impertire et da ei spiritum gratiae, consilii et magnanimitatis, spiritum presbyteratus, qui non senescit, qui non deficit, spiritum homogeneum, fideles diligentem et redarguentem ad coadiuvandum et gubernandum populum tuum . . ., quemadmodum, cum respexisti super populum tuum electum, praecepisti Moysi, ut eligeret presbyteros, quos replevisti spiritu tuo, quem donasti ministris tuis: nunc quoque, Domine, concede huic spiritum tuum indeficientem, quem dederas iis,

^a Apud I. E. Rahmani, *Testamentum Domini Nostri Iesu Christi* (Moguntiac 1899) 29-31.

qui a te fuerunt edocti, et omnibus, qui in te vere per eos crediderunt, et dignum fac illum, qui plenus tua sapientia tuisque absconditis mysteriis gubernet tuum populum in nitore cordis puri et veri, dum glorificat, benedicit, exaltat, gratias agit elevatque doxologiam omni tempore die ac nocte nomini tuo sancto et glorioso.””

L. 1, c. 38, *de ordinatione diaconi*: “Ordinatio diaconi ita fiat: episcopus solus ei manum imponit; non enim ad sacerdotium ordinatur, sed ad ministerium famulatus episcopi et ecclesiae. Episcopus oret super diaconum: Deus, qui omnia creasti, et per verbum ornasti . . . . Pater Domini nostri Iesu Christi, quem misisti ad tuam voluntatem adimplendam . . . , emitte spiritum gratiae et diligentiae super famulum tuum, ut ei detur studium, quies, magnanimitas, virtus placendi tibi. Da ipsum, Domine, operarium legalem absque confusione, mitem, amatorem orphanorum, amatorem colentium pietatem, amatorem viduarum, ferventem spiritu, amatorem bonarum rerum. Illumina, Domine, quem dilexisti et elegisti ad ministrandum ecclesiae tuae, offerendumque in sanctitate sanctuario tuo, quae tibi offeruntur ab haereditate principatus sacerdotii tui, ut ministerio fungens sine reprehensione et pure et sancte et mente candida, dignus fiat ordine hoc magno et excelso.”⁰⁸

In ordinatione episcopi deest mentio potestatis ordinandi, quae habetur in *Traditione Apostolica* atque retinetur in *Constitutionibus Apost.* In ordinatione presbyteri deest, sicut ceteroquin et in ipsa *Traditione Apostolica*, mentio oblationis sacrificii, quae additur in *Constitutionibus Apost.* In ordinatione diaconi rubrica explicativa rationis quare solus episcopus, non vero presbyter, imponat manus, est valde brevis in comparatione illius quae habetur in *Traditione Apostolica*; ipsa vero formula longior est; ceterum, ut patet ex dictis in art. 1 (p. 311), versio latina formulae *Traditionis Apostolicac* abrupte terminatur estque evidenter incompleta.

In l. 1, cc. 31-32, agitur de *officiis presbyterorum*; praecipue commemorantur oratio, doctrina fidelium, vigilantia super fideles, visitatio infirmorum, oratio publica in ecclesia una cum populo; in c. 27 dicitur “presbyterum vel diaconum legere cvangelium”; ° in l. 2. c. 20, dicitur non diaconum sed presbyterum communionem deferre debere; ' in l. 1, c. 23 significatur presbyterum cooperari episcopo in oblatione sacrificii, imo ipsum solum illud offerre in casu quo non possit episcopus: “Episcopus itaque manum imponat super panes collocatos super

M Ibid. 69.

vilbid. 91-93.

"Ibid. 59.

'Ibid. 143.

altare [Agitur adhuc de offertorio), atque simul etiam presbyteri imponant manus. Ceteri autem sint tantummodo stantes (in silentio). . . Antequam episcopus vel presbyter offerat, populus det sibi invicem pacem”;⁸ “Episcopus, si passus fuerit in somno profluvium, ne offerat, sed offerat presbyter.”⁹⁰

In l. 1, cc. 34-37, commemorantur consueta *officia diaconorum*, tam liturgica quam extraliturgica (opera beneficentiae temporalis et spiritualis); generaliter dicitur: “In omnibus sit (diaconus) tanquam oculus ecclesiae, notum faciens cum metu, quomodo sit populo exemplum pietatis.” De numero et vestitu diaconorum haec transeunter dicuntur: “In ecclesia noti sint duodecim presbyteri, septem diaconi, quatuor hypodiaconi (*legendum* quatuor lectores) et tres viduae habentes praecedentiam sessionis. Qui inter diaconos ceteris praestantior diligentia reputatur vel administratione, eligatur ut sit susceptor peregrinorum. Maneat hic in hospitio, quod in ecclesia est, vestem albam indutus gerensque super humerum orarium tantum.”¹

Plura etiam de officiis diaconorum alibi dicuntur, praecipue ubi de celebratione Missae (l. 1, c. 23), de collatione Baptismi (l. 2, c. 8) et de administratione communionis (l. 2, c. 9). Haec inter alia notentur: “Diaconus ne praebeat communionem eucharisticam presbytero, sed discooperiat patenam vel pyxidem, et presbyter ipse (ex illa) sumat. Diaconus populo communionem distribuat manu”; ex hoc sequi videtur diaconum etiam panem consecratum distribuisse, nec tantum calicem ut e converso significant *Constitutiones Apost.* aliaque documenta supra relata (p. 917). “Absente presbytero, et necessitate urgente, diaconus baptizet” (l. 2, c. 8).² “Si quis fidelium morbi causa domi maneat, diaconus ipsi deferat sacrificium (i.e. eucharisticam communionem). Si vero presbyter est, qui nequit (ad ecclesiam) venire, presbyter illi (communionem) deferat” (l. 2, c. 20).³

CANONES HIPPOLYTI (circa a. 500).

Ita vocatur quaedam collectio 38 canonum disciplinarium, qui ab Achelis in sua editione dividuntur in 261 numeros sive paragraphes. Exarati originaliter in lingua graeca (probabiliter in Syria), ipsi ad nos non pervenerunt nisi in versione cthiopica. et in versione arabica cuius latinam translationem primus edidit D. B. Haneberg a. 1870, quam fere transcripserunt H. Achelis a. 1891 et L. Duchesne a. 1902 in suis editionibus. Achelis *Canones Hippolyti* ut opus antiquissimum habet (fontem reliquorum librorum liturgicorum, i.e. *Traditionis Apostolicae, Constitutionum Apostolorum* et *Testamenti D.N.I.C.*) dicitque exaratum circa initium saec. 3, Duchesne quoque putat illos esse certo anteriores saec. 4 nec improbabiler ipsi

⁸*Ibid.* 37.

^w*Ibid.* 47.

[']*Ibid.* 83.

[']*Ibid.* 133.

[']*Ibid.* 141-143.

Hippolyto adiudicandos; moderni vero eruditi satis communiter eos ad finem saec. 5 referunt (Connolly: non ante medium saec. 4 et probabiliter saec. 5 vel 6; Dix: non ante saec. 5, imo ad finem saec. 5 aut in saec. 6; Altaner, Steidle alique: circa a. 500). Confer dicta in tractatu *De Extrema Unctione* I 108-110. necnon in praesenti volumine, pp. 306, 440 sq., 921.

In his canonibus continetur pariter descriptio trium rituum ordinationis (quam utile est conferre cum ea quae habetur in praecedentibus cognatisque documentis liturgicis) necnon plura quae ad propria officia trium ordinum ecclesiasticorum referuntur.

De ordinatione episcopi: “74 Episcopus eligatur ex omni populo. . . 10. Deinde eligatur unus ex episcopis et presbyteris, qui manum capiti eius imponat et oret, dicens: — 11. ‘O Deus pater domini nostri Iesu Christi. . . 12. tu qui constituisti fines Ecclesiae, cuius imperio fit ut ex Adamo perseveret genus iustum, ratione huius episcopi qui est magnus Abraham, qui praelaturas et principatus constituit: — 13. respice super N. servum tuum, tribuens virtutem tuam et spiritum efficacem quem tribuisti sanctis apostolis per dominum nostrum Iesum Christum filium tuum unicum, illis qui fundaverunt Ecclesiam in omni loco ad honorem et gloriam nominis tui sancti. . . — 16. Effice etiam ut propter praestantiam illi ab omnibus invideatur, et accipe orationes eius et oblationes eius quas tibi offeret die noctuque et sint tibi odor suavis.— 17. Tribue etiam illi, o Domine, episcopatum et spiritum clementem et postestatem ad redimenda peccata; — 18. et tribue illi facultatem ad dissolvenda omnia vincula iniquitatis daemonum et ad sanandos omnes morbos, et contere Satanam sub pedibus eius velociter. Per dominum nostrum. . .’ ”

De ordinatione presbyteri: “30. Si autem ordinatur presbyter, omnia cum eo similiter agantur ac cum episcopo, nisi quod cathedrae non insideat. 31. Etiam eadem oratio super eo oretur tota ut super episcopo, cum sola exceptione nominis episcopatus.—32. Episcopus in omnibus rebus aequiparetur presbytero, excepto nomine cathedrae et ordinatione, quia potestas ordinandi ipsi non tribuitur.”

De ordinatione diaconi: “33. Si ordinatur diaconus, observentur canones singulares et dicatur haec oratio super eum. neque tamen ad presbyteratum pertinet sed ad diaconatum, sicut famulus Dei. . . — 38. Episcopus autem manum imponat ei et hanc orationem dicat super eum, loquens:—39. ‘O Deus, pater Domini nostri Iesu Christi, rogamus te enixe ut effundas Spiritum tuum sanctum super servum tuum N. eumque praepares cum illis qui tibi serviunt secundum tuum beneplacitum, sicut Stephaniis, — 40. utque illi concedas vim vincendi

* Referimus numeros (sive paragraphes) in quos Achelis et Duchesne dividunt ipsos canones. Textum desumimus ex Duchesne, *Origines du culte chrétien* (cd. 5, Paris 1909) 531-549.

omnem potestatem dolosi signo crucis tuae quo ipse signatur,— 41. utque concedas mores sine peccato coram omnibus hominibus, doctrinamque pro multis, quae gentem copiosam in ecclesia sacra ad salutem perducatur sine ullo scandalo. — Accipe omne servitium eius per d. η. I. C. per quem tibi cum Spiritu sancto sit gloria in saecula saeculorum. Arnen.' ”

Notandum est discrimen inter hos ritus et eos qui exhibentur in praecedentibus cognatis documentis, seu *Traditione Apostolica*, *Constitutionibus Apost.* et *Testamento D.N.I.C.* In ordinatione episcopi hic deest, sicut etiam in *Testamento D.N.I.C.*, mentio potestatis ordinandi, quae habetur in aliis duobus documentis; vicissim tamen haec mentio proponitur, et quidem valde explicite, in rubrica ordinationis presbyteri, ubi dicitur presbyter esse aequalis episcopo, excepta ordinatione. Praeterea, ordinator episcopi dicitur esse “unus ex episcopis et presbyteris”; huius tamen expressionis ambiguitas dissipatur pariter ex eo quod explicite asseritur in ordinatione presbyteri, scilicet “potestatem ordinandi ipsi non tribui,” ita ut priora verba non habeant sensum disiunctivum, i.e. “Unus ex episcopis aut ex presbyteris” sed sensum mere copulativum, i.e. “Unus ex praesenti coetu sacerdotum (comprehendente episcopos et presbyteros), qui tamen sit episcopus.” Praecipuum discrimen habetur in ordinatione presbyteri, nam ibi omittitur propria aliqua ac distincta formula ac dicitur adhibenda eadem formula ac in ordinatione episcopi, dempto tamen nomine episcopatus, vel, si placet, substituto nomine presbyteratus. G. Dix putat id provenire ex errore auctoris *Canonum* seu ex falsa interpretatione rubricae “Sicut praediximus super episcopum” quae extabat in *Traditione Apostolica* quaeque ibidem complebatur per aliam omissam aut deperditam rubricam, illi auctori ignotam, ut explicatum est supra in art. 1 (p. 310). Praeterea omittitur (sicut in *Const. Apost.*) mentio impositionis manus per presbyteros, quae exstat in *Trad. Apost.* et *Testam. D.N.I.C.* In ordinatione diaconi omittitur (sicut in *Const. Apost.*) rubrica de solo episcopo manus imponente, ac de huius ritus ratione, quae refertur in duobus reliquis documentis. Formula ipsa ordinationis est satis diversa ab aliis documentis; peculiariter omittitur mentio ministerii afferendi ad altare materiam a sacerdote offerendam necnon mentio diaconatus prout est gradus praeparans ad susceptionem ipsius sacerdotii.

In aliis canonibus, quoad *officia presbyterorum* haec notentur: In Baptismo presbyter cooperatur episcopo baptizanti (nn. 119 sqq.), signanter imponens manus baptizandis (n. 123), ungens eos (n. 134) ac eis praebens calices lactis et mellis (n. 144). In missa ordinationis episcopalis, presbyteri imponunt manus super oblata una cum cele-

brante episcopo consecrato (n. 20). Presbyter praesidet agapae seu non-eucharistico convivio, ubi desit episcopus (n. 178). Presbyteri "induuntur vestimentis albis pulchrioribus toto populo" (n. 201).

Quoad *officia diaconorum*, sequentia notentur. Diaconus generaliter "servit episcopo et presbyteris, in omnibus rebus, neque tantummodo missae tempore" (n. 34). Curam habet de infirmis, viduis, orbis et pauperibus (nn. 34-36). Peculiariter indicat episcopo singulos infirmos ut ab eo visitentur (nn. 199-200, ubi fit allusio ad sacramentum Extremae Unctionis). Absente episcopo vel presbytero, praesidet agapae (n. 180). Pariter, absente presbytero, praebet baptizatis calices lactis et mellis (n. 144). Induitur, sicut presbyter, "vestimentis albis pulchrioribus toto populo" (n. 201). In celebratione eucharistica affert ad altare materiam offerendam (n. 20); "stat . . . ad custodiendum ne supervolitet musca neve quicquam in calicem" (n. 207; id dicitur generaliter de "clero," sed ex analogia aliorum documentorum intelligendum est praecipue de diaconis); administrat populo communionem (verisimiliter sub utraque specie) eamque affert presbytero infirmo: "Si presbyter infirmus est, diaconus afferat ei mysteria et presbyter solus accipiat illa. Diaconus autem populo oblationes distribuat si episcopus aut presbyter hoc permittit" (nn. 215 sq.).

PSEUDO-DIONYSIUS AREOPAGITA (valde probabiliter circa a. 500).^o

Sub nomine Dionysii Areopagitae, discipuli S. Pauli (*Act.* 17. 34), vulgata sunt inde a medio saec. 6 (i.e. inde a Cone. Constantinopolitano III a. 533, in quo a Severianis Monophysitis, disputantibus cum catholicis, in medium prima vice prolata sunt) plura opera ("Corpus Dionysianum") quae, utut monophysismo aliquatenus inquinata, magnam auctoritatem per totum medium aevum apud catholicos scriptores occidentales sibi compararunt, scilicet undecim breves epistolae et quatuor tractatus (*De divinis nominibus*, *De mystica theologia*, *De caelesti*

^oCf. supra discrepantem praescriptionem *Testamenti D.N.I.C.*

^oDoctrina Dionysii de ecclesiastica hierarchia est pars generalioris eius conceptionis de universali hierarchia. De qua confer:

Godet, P., "Denys l'Aréopagite (Le Pseudo-)," *Dictionnaire de théologie catholique* IV-1 (Paris 1910) 429-436.

Ivanka, E. von, " 'Teilhaben,' 'Hervorgang,' und 'Hierarchie' bei Pseudo-Dionysios und bei Proklos," *Actes du 2e congrès international de philosophie (Bruxelles 1953)* XII (Amsterdam-Louvain 1953) 153-155.

Roques, R., "La notion de hiérarchie selon le Pseudo-Denys." *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge* XVII (1949) 183-222; XVIII (1950-1951) 5-44; *L'Univers Dionysien. Structure hiérarchique du monde selon le Pseudo-Denys* ("Théologie," n. 29, Paris 1954) 171-199, 281-284, 294-301; "Denys l'Aréopagite (Le Pseudo-)," *Dictionnaire de spiritualité* III (fasc. 18-19, Paris 1954) 244-286, peculiariter 277-280.

Stiglmayr, J., "Die Engellehre des sogen. Dionysius Areopagita," *Compte rendu du 4e congrès scientifique international des catholiques (Fribourg 1897)* (sect. 1, Sciences religieuses, Fribourg 1898) 403-414; "Über die Termini Hierarchie und Hiérarchie." *Zeitschrift für katholische Theologie* XXII (1898) 180-187; "Die Lehre von den Sakramenten und der Kirche nach Ps.-Dionysius," *ibid.* 246-303; "Zur Lösung 'Dionysischer Bedenken,'" *Byzantinische Zeitschrift* VII (1898) 91-110,

hiérarchie, *De ecclesiastica hiérarchie*). Dionysianam illorum attributionem primus impugnavit humanista Laurentius Valla (j- 1457), quem secuti sunt Erasmus et priores Reformatores ac subinde fere omnes eruditi, ita ut apud hodiernos criticos pro certo habeatur auctorem illorum esse multo recentiore. Quamvis autem adhuc disputetur de exacto tempore compositionis, contra pauciores tamen dissentientes (ut Pera, Mazzantini et Ivanka qui assignant medium saec. 4, circa aetatem nempe Basilii et Nysseni, et Devreesse qui generice assignat tempus ante a. 450), communior recentiorum eruditorum opinio tenet illa opera exarata esse circa a. 500 (Stiglmayr, Koch, Puech, Bardy, Honigmann, Hausherr, Balthasar, Roques, Altaner, Steidle, Cayré), probabiliter in Syria, a quodam episcopo vel clerico vel monacho monophysita.⁷ neoplatonismo quoque imbuto, qui, ut suis doctrinis auctoritatem conferret, eas sub mentito Areopagitae nomine evulgavit. Critica editio operum Pseudo-Areopagitae adhuc desideratur; P. G. Théry (*Études Dionysiennes*, 2 voll., Paris 1932-1937) non edidit nisi criticam editionem primae latinae versionis, exaratae ab abbate Hilduino a. 835, qua utebantur doctores mediaevales.

Ad rem nostram quod attinet, Pseudo-Dionysius haec inter alia habet in c. 5 tractatus *De ecclesiastica hierarchia*, agens de tribus ecclesiasticis ordinibus: “Pontificum [ἱεραρχῶν] itaque divinus ordo primus est eorum ordinum qui Deum vident, idemque est summus et ultimus, quippe in quo et absolvitur et expletur omnis hierarchiae nostrae distinctio. . . Huic excellenter prae caeteris ordinibus in sui ministerium divina lex officia diviniora distribuit. . . Licet enim a sacerdotibus [πρὸ τῶν ἱερέων; agitur de presbyteris] veneranda quaedam sacramenta conficiantur, nunquam tamen sacerdos divinam illam regenerationem sine divinissimo illo unguento consummabit, neque divinae communionis mysteria consecrabit, nisi communionis sacramenta divinissimo altari fuerint imposita, quin ne sacerdos quidem erit, nisi pontificiis initiationibus ad sortem istam fuerit promotus. Quapropter lex divina hierarchicorum ordinum sanctificationem, et unguenti divini consecrationem sacramque altaris benedictionem perficientibus divinorum pontificum virtutibus singulariter attribuit.

“Est igitur pontificatus seu episcopatus ordo [ἱεραρχῶ τὰς], qui, consummante virtute fultus, perficientia quaeque sacri ordinis munia praeeminenter consummat. . . Sacerdotum autem ordo [ἱερέων τῶν], qui illuminat, ad sacra mysteria contuenda initiatos manuducit divinorum ordini pontificum subiectus, cum quo propria sua celebrat officia. . . Verum ordo ministrorum seu diaconorum [λειτουργῶν τὰς] est, qui expiat et dissimilia discernit, antequam ad sacerdotum sacra

⁷ Stiglmayr proposuit ipsum Severum episcopum antiochenum (-f- 538), caput Sevrrianorum Monophysitarum, sed haec attributio efficaciter impugnata est ab aliis, praecipue a J. Lebon, “Le Pseudo-Denys l’Arcopagite et Sévère d’Antioche,” *Revue d’histoire ecclésiastique* XXVI (1930) 880-915; “Encore le Pseudo-Denys l’Aréopagite et Sévère d’Antioche,” *ibid.* XXVIII (1932) 296-313. Circa totam hanc quaestionem de auctore et tempore compositionis sic dicti *Corporis Dionysiaui* confer Roques, *art. cit.* in *Dictionnaire de spiritualité*, 245-257, qui vehementer dubitat de ipsa communiter asserta monophysitica origine operum Pseudo-Areopagitae.

veniant; accedentes etiam lustrat, ut eos a contrariis immunes reddat, atque sacrorum mysteriorum spectaculo et communione dignos. . .

“Communia quidem sunt et pontificibus [ὑπαρχαί-», et sacerdotibus [ἱερείαι], et ministris [λατουργοί] cum consecrantur, accessus ad divinum altare, genuum flexio, pontificiae manus impositio, crucis impressio, praedicatio, perficiens salutatio; praecipua vero et episcopis propria est Scripturarum supra caput impositio, quod inferiores ordines non habent; sacerdotibus autem utriusque pedis inclinatio, quo caret consecratio ministrorum, ministri enim, ut dictum est, alterum tantum genu flectunt” {*MG* 3. 506 sq., 510).

Pseudo-Dionysius ecclesiasticam hierarchiam in tres ordines distribuit, quos respective vocat: hierarcham, sacerdotem, liturgum (ex quo ostenditur communis attributio nominis “sacerdos” presbytero); triplicem ordinem ad ipsam Dei legem seu divinam institutionem revocat.

STATUTA ECCLESIAE ANTIQUA (probabiliter circa a. 500).

Est quaedam collectio 103 (vel 105) canonum, aliquando etiam vocata “Statuta antiqua Orientis,” quae magnum habuit influxum in efformationem posteriorum librorum liturgicorum antiquioris medii aevi. De eius origine et aetate disputatum est inter eruditos nec adhuc cum certitudine constat. Olim adiudicata fuit cuidam Cone. Carthaginensi IV a. 398 (sub cuius nomine in Conciliorum editione posita fuit) quod tamen celebratum non est; subinde Cone. Valentiae in Gallia a. 347; tandem cuidam incerto Cone. Arelatensi, in cuius Actis ea collectio citatur sub nomine “Statuta seniorum”; recentius quidam (Malnory, Duchesne et Leclercq) eam adjudicarunt Caesario Arelatensi (episcopo 503-543); nunc vero (post studia G. Morin et B. Botte) communiter tribuitur ignoto cuidam auctori Galliae meridionalis et exarata dicitur inter medium saec. 5 et initium saec. 6 (Dekkers: forte iam saec. 5 medio; Stickler: in secunda medietate saec. 5; Steidle. Andrieu et alii: circa a. 500). De facto, ex una parte inter fontes horum statutorum habentur Cone. Valense a. 442 et epistola Leonis I a. 447, et ex alia parte haec statuta adhibentur a Cone. Agathensi a. 506; unde inter hos terminos (i.e. medium saec. 5 et initium saec. 6) eorum origo reponenda est. Cf. recentiora studia G. Morin. “Les Statuta Ecclesiae antiqua sont-ils de Césaire d'Arles?,” *Revue bénédictine* XXX (1913) 334-342; B. Botte. “Le rituel d'ordination des ‘Statuta Ecclesiae antiqua,’” *Recherches de théologie ancienne et médiévale* XI (1939) 223-241; G. Caviglioli, “Arles o Valenza? Glossa alla storia dei Concilii,” *La scuola cattolica* LXX (1942) 450-460.

Haec statuta sive canones citamus ex *ML* 56. Ceterum illorum dispositio sive coordinatio varia est in variis editionibus. Cf. M. Andrieu. *Les Ordines Romani* III (“Spicilegium sacrum lovaniense.” fasc. 24. Louvain 1951) 615-619; cf. quae de his *Statutis* passim ibidem dicuntur, pp. 542. 595-599, 615-619.

Can. 2: “Ut episcopus in Ecclesia in consessu presbyterorum sublimior sedeat. Intra domum vero collegam se presbyterorum esse cognoscat” {*ML* 56. 880).

Can. 7: “Ut episcopus gubernationem viduarum et pupillorum ac peregrinorum non per seipsum, sed per archipresbyterum, vel archidiaconum agat” {*ML* 56. 881).

Can. 10: “Ut episcopus absque consilio compresbyterorum suorum clericos non ordinet, ita ut civium conniventiam et testimonium quaerat” (*ML* 56. 881).

Can. 11: “Inferioris . . . gradus sacerdotes vel alii clerici concessione suorum episcoporum possunt ad alias Ecclesias transmigrare” (*ML* 56. 881).

Can. 13: “Ut in sacerdotibus ordinandis etiam aetas requiratur” (*ML* 56. 881).

Can. 18: “Ut sacerdos poenitentiam imploranti absque personae acceptione poenitentiae leges iniungat” (*ML* 56. 882).

Can. 20: “Is qui poenitentiam in infirmitate petit, si casu, dum ad eum sacerdos invitatus venit, oppressus infirmitate obmutuerit, vel in phrenesim versus fuerit, dent testimonium qui eum audierunt, et accipiat poenitentiam. Et si continuo creditur moriturus, reconcilietur per manus impositionem, et infundatur eius ori Eucharistia. At si supervixerit, admoneatur a supradictis testibus petitioni suae satisfacere, et subdatur statutis poenitentiae, quandiu sacerdos qui poenitentiam dedit probaverit” (*ML* 56. 882 sq.).

Can. 31: “Sacerdote verbum in Ecclesia faciente, qui egressus de auditorio fuerit, excommunicetur” (*ML* 56. 883).

Can. 56: “Episcopi vel presbyteri si causa visitandae Ecclesiae ad alterius Ecclesiam veniant, in gradu suo suscipiantur, et tam ad verbum faciendum quam ad oblationem consecrandam invitentur” (*ML* 56. 885).

Cann. 57-61: “Diaconus ita se presbyteri, ut episcopi ministrum noverit. — Ut diaconus praesente presbytero Eucharistiam corporis Christi populo, si necessitas cogit, iussus eroget. — Ut diaconus quolibet loco iubente presbytero sedeat. — Ut diaconus tempore tantum oblationis et lectionis orario utatur. — Ut diaconus in conventu presbyterorum interrogatus loquatur” (*ML* 56. 885).

Can. 65: “Omni tempore ieiunii manus poenitentibus a sacerdotibus imponatur” (*ML* 56. 886).

Can. 68: “Ad reatum episcopi pertinet, vel presbyteri qui paroeciae praeest, si sustendandae vitae praesentis causa, adolescentiores viduae, vel sanctimoniales clericorum familiaribus subiiciantur” (*ML* 56. 886).

Can. 87: “Presbyteri qui per dioeceses Ecclesias regunt, non a quibuslibet episcopis, sed a suis, nec per iuniorem clericum, sed aut per seipsos, aut per illum qui sacrarium tenet, ante Paschae sollemnitatem chrisma petant” (*ML* 56. 887).

Can. 90: “Episcopus cum ordinatur, duo episcopi exponant et teneant Evangeliorum codicem super caput eius; et uno super eum

fundente benedictionem, reliqui omnes episcopi qui adsunt, manibus suis caput eius tangant” (*ML* 56. 887).

Can. 91: “Presbyter cum ordinatur, episcopo benedicente et manus super caput eius tenente, etiam omnes presbyteri qui praesentes sunt, manus suas iuxta manus episcopi super caput illius teneant” (*ML* 56. 887 sq.).

Can. 92: “Diaconus cum ordinatur, solus episcopus qui eum benedicit, manus suas super caput eius ponat: quia non ad sacerdotium, sed ad ministerium consecratur” (*ML* 56. 888).

In his canonibus nota sequentia circa presbyterum et diaconum:

Presbyteri vocantur “compresbyteri” episcopo (can. 10: cf. can. 2). Unus ex presbyteris aut diaconis (archipresbyter aut archidiaconus) curam habet viduarum, pupillorum et peregrinorum (can. 7). Presbyteri dant consilium episcopo circa ordinationem clericorum (can. 10). Presbyter praeest particulari ecclesiae sive paroeciae intra dioecesim (cann. 68 et 87). Presbyter vocatur “inferioris gradus sacerdos” (can. 11), adeoque etiam vel tantum ad ipsum referuntur quae dicuntur de ordinatione sacerdotum (can. 13), de administratione Poenitentiae (cann. 18, 20, 65), de praedicatione in ecclesia (can. 31). Ceterum explicite presbyter, non secus ac episcopus, dicitur praedicare et Eucharistiam celebrare (can. 56). Presbyter, una cum episcopo, manum imponit in ordinatione presbyteri, non vero in ordinatione diaconi (cann. 91-92; ut dictum est supra, p. 926, idem refertur in *Traditione Apostolica* et *Testamento D.N.I.C.*, omittitur vero in *Constitutionibus Apost.* et in *Canonibus Hippolyti*’).

Diaconus est minister non solum episcopi sed etiam presbyteri (can. 57): administrat communionem (probabiliter sub utraque specie), sed in extraordinario tantum casu necessitatis (can. 58); in functionibus liturgicis utitur orario, quod in aetate carolingiana vocatum est stola (can. 59).⁸

JOANNES DIACONUS? *Epistola ad Senarium* (circa a. 500). n. 7sq.: “Ac proinde adiungis ut dicam, cur sanctum chrisma soli pontifici liceat consecrare, quod presbytero non videtur esse concessum. Et merito: quia episcopus summi pontificis gradum obtinet, presbyter vero secundi sacerdotii locum retinere cognoscitur. Omnis enim pontifex est sacerdos, non omnis sacerdos pontifex dici potest. Nam in Veteri Testamento, ut alia taceam, etiam indumentorum habitu differebant. . . . Adiicitur etiam quod in sancta sanctorum

* Orarium, ab ore, probabiliter originem habet a quodam sudario, circa collum suspenso, quo quidam utebantur ad purgandam salivam, sudorem et similia.

⁸ Probabiliter ille qui subinde creatus est papa sub nomine Ioannis I (523-526).

semel in anno solus pontifex habebat accessum. Unde iam in novo populo episcopus ordinandi presbyteros meruit potestatem. Recte igitur benedictionis et unctionis quodammodo potestas apostolica huic traditioni servatur, quam constat ecclesiasticorum ordinum tenere principium.

“Illud quoque non praetereundum videtur, quia nec eadem benedictionis verba presbyterii consecratio promeretur, quae pontificalis apex consuevit audire. Nam si nihil speciale reservatum esset episcopo, gradus indifferens esse videbatur: nec opus esset diverso vocabulo, quod eadem benedictio consecraret. Sed nec illud tangat animum, quod sibi aliquando quaedam vis necessitatis assumit, veluti (quod nunc per Africam fieri dicitur) ut presbyteri sanctum chrisma conficiant: quod merito moveret, si istam pontificalis auctoritas licentiam non dedisset. Unde constat etiam nunc a pontificibus quodammodo fieri, quod in tanta rerum necessitate, ut a presbyteris effici possit, superior ordo constituit” {*ML* 59. 403 sq.).

Presbyter dicitur sacerdos et “secundi sacerdotii locum retinere”; signanter etiam asseritur: “Omnis pontifex est sacerdos, non omnis sacerdos pontifex dici potest.” Presbytero denegatur generaliter facultas benedicendi chrisma et simul affirmatur hanc facultatem ipsi concedi posse, et in Africa de facto ipsi concedi. Formula presbyteralis ordinationis, alia est a formula ordinationis episcopalis.

CAESARIUS ARELATENSIS (469/470-542/543).

Praecipuum eius opus sunt 238 sermones, quibus sibi meruit titulum maximi (saltem post Augustinum) concionatoris popularis antiquae ecclesiae latinac. Critica editio horum sermonum (quorum plures olim tribuebantur Augustino, ex quo Caesarius abunde deprompsit), primo prolata a *G. Morin* a. 1937, novissime a. 1953 reproducta est in novo *Corpore Christianorum, Serie Latina* [CCL], voll. 103-104, additis quibusdam mutationibus ac supplementis ad calcem secundi voluminis.

In *Sermonibus* 1 et 230 Caesarius agit de dotibus et officiis episcoporum {*CCL* 103. 1-17; 104. 911-914). De tribus simul gradibus hierarchiae haec transeunter dicit, extendens vocem sacerdotis ad ipsos diaconos: *Serm.* 110. 1: “Quod ergo pertulerunt superbi illi levitae [i.e. Core et Dothan], qui domino non iubente sibi sacerdotium vindicabant, hoc patiuntur quicumque se aut ad episcopatus aut ad prebyteratus vel diaconatus officium aut muneribus aut adulationibus impudenter conantur ingerere” {*CCL* 103. 456); *Serm.* 183. 1: “Si diligenter adtenditis, fratres carissimi, omnes sacerdotes domini, non solum episcopos, sed etiam prebyteros et ministros ecclesiarum, in grandi periculo esse cognoscitis. Ipsis enim contestatur Spiritus sanctus dicens: ‘Clama, ne cesses: quasi tuba exalta vocem tuam, et

adnuncia populo meo peccata eorum. . De ipsis etiam apostolus dicit: Oboedite praepositis vestris, et subiaceite eis; ipsi enim pervigilant tamquam rationem reddituri de animabus vestris.' Si pro se, fratres carissimi, unusquisque vix poterit in die iudicii reddere rationem, quid de sacerdotibus futurum est, a quibus sunt omnium animae requirendae?" {CCL 104. 744).

GREGORIUS I° (590-604), *Ep.* 9 (ad Ianuarium episc. Caralitani): "Episcopi baptizatos infantes signare bis in frontibus chrismate non praesumant; sed presbyteri baptizandos ungant in pectore, ut episcopi postmodum ungere debeant in fronte" (*ML* 77. 677). *Ep.* 26 (ad eundem): "Pervenit quoque ad nos quosdam scandalizatos fuisse, quod presbyteros chrismate tangere eos qui baptizandi sunt prohibuimus. Et nos quidem secundum usum veterem Ecclesiae nostrae fecimus; sed si omnino hac de re aliqui contristantur, ubi episcopi desunt, ut presbyteri etiam in frontibus baptizandos chrismate tangere debeant concedimus" (*ML* 77. 696).

Presbyteri ungunt baptizandos in pectore, sed unctio chrismalis in fronte, seu Confirmationis, reservatur episcopo. Hanc nihilominus Gregorius concedit etiam presbyteris pro casu necessitatis seu absentiae episcopi, quae quidem, ut notavimus in tractatu *Dc Baptismo et Confirmatione* 389, est prima certa huiusmodi concessio facta in ecclesia latina.

CONC. HISPALENSE II, a. 619, cap. 5: "Quinto indicio ad agnitionem nostram Aniani Egabrensis diaconi relatu deductum est, de quibusdam ipsius ecclesiae clericis, quorum, dum unus ad presbyterium, duo ad levitarum ministerium sacrarentur, episcopus eorum oculorum dolore detentus, fertur manum suam super eos tantum posuisse; et presbyter quidam illis, contra ecclesiasticum ordinem benedictionem dedisse. Qui licet, propter tantam praesumptionis audaciam, poterat accusatus indicio praesenti damnari, si adhuc in corpore positus, non fuisset mortis vacatione praeventus; sed quia iam ille examini divino relictus, humano indicio accusari non potest: hi qui supersunt, et ab eo non consecrationis titulum, sed ignominiae potius elogium perceperunt; ne sibi licentiam talis ultra usurpatio faciat, decrevimus ut a gradu sacerdotalis, vel levitici ordinis, quem perverse adepti sunt, depositi aequo indicio abiiciantur. Tales enim merito indicati sunt removendi, quia prave inventi sunt constituti" (*Harduin* 3. 559).

¹⁰ Cf. Fisher, B., "Der niedere Klerus bei Gregor dem Grossen," *Zeitschrift für katholische Théologie* LXII (1938) 37-75.

Hedley, *Lex levitarum, ou la formation sacerdotale d'après saint Grégoire-le-Grand*, Paris 1922.

Cap. 7: “Quamvis cum episcopis plurima illis [i.e. presbyteris] mysteriorum communis sit dispensatio; quaedam tamen auctoritate veteris legis, quaedam novellis et ecclesiasticis regulis sibi prohibita noverint: sicut presbyterorum, et diaconorum, ac virginum consecratio; sicut constitutio altaris, benedictio vel unctio: siquidem nec licere eis ecclesiam, vel altarium consecrare, nec per impositionem manus fidelibus baptizatis, vel conversis ex haeresi Paracletum Spiritum tradere, nec chrisma conficere, nec chrismate baptizatorum frontem, signare: sed nec publice quidem in Missa quemquam poenitendum reconciliare, nec formatas cuilibet epistolas mittere. Haec enim omnia illicita esse presbyteris, vel chorepiscopis, quia pontificatus apicem non habent, quem solis deberi episcopis auctoritate canonum praecipitur: ut per hoc et discretio graduum, et dignitatis fastigium summi pontificis demonstretur. Sed neque coram episcopo licere presbyteris in baptisterium introire, nec praesente antistite infantem tingere aut signare, nec poenitentes sine praecepto episcopi sui reconciliare, nec eo praesente sacramentum corporis et sanguinis Christi conficere, nec eo coram posito populum docere, vel benedicere, aut salutare, nec plebem utique exhortari” (*Harduin* 559 sq.).

Asserta episcopi et presbyteri communitate in dispensatione plurium mysteriorum, plura alia denegantur presbytero, utpote “auctoritate veteris legis . . . [vel] novellis et ecclesiasticis regulis” reservata episcopo habenti “pontificatus apicem,” signanter Confirmatio, chrismatis confectio, publica haereticorum vel poenitentium reconciliatio, clericorum ordinatio (peculiariter reprehenditur attentata ordinatio facta a quodam presbytero, qui, episcopo quidem manus imponente, formulam ordinationis ministravit). Hoc Concilium videtur ad strictiores limites, quam superiora documenta, reducere ordinarium ministerium presbyterorum, cum vetet, praesente quidem episcopo, presbyterum baptizare, communionem populo praebere et praedicare.

ISIDORUS HISPALENSIS (circa 560-636).

Isidorus, qui vocari solet ultimus Pater occidentalis ecclesiae, duplex habet peculiare meritum ac momentum in litteratura patristica: primo nempe quod ipse fideliter collegerit et posteris transmiserit medullam doctrinae antiquiorum scriptorum, nec mere tamquam materialis compilator (ut dici solet) sed tamquam ingeniosus “summista”; secundo, quod, una cum Cassiodoro et Boethio, maximum exercuerit influxum in doctores medii aevi ac pro tanto in formationem ipsius scientiae theologiae. Adhuc desideratur scientifica inquisitio de eius opere litterario. quamvis a. 1936, occasione 13° centenarii, satis ampla litteratura edita sit, in qua notatu digna habentur *Miscellanea Isidoriana*, Romae 1936. Ad rem nostram praecipue facit opus *De ecclesiasticis officiis* (exaratum circa 615-619), l. 2, in quo diffuse agitur de officiis et ordinibus ecclesiasticis.

Ethymologiae, l. 7, c. 12, ostenditur terminologiam sacrorum ordi-

num iam determinatam ac stabilem esse in Ecclesia: "Generaliter autem clerici nuncupantur omnes, qui in Ecclesia Christi deserviunt, quorum gradus et nomina haec sunt: ostiarius, psalmista, lector, exorcista, acolythus, subdiaconus, diaconus, presbyter et episcopus' (*ML* 82. 290).

Dc ecclesiasticis officiis, l. 2, c. 5, de sacerdotio et nominatim *de episcopis*: "Veniamus ergo nunc ad sacratissimos ordines, et singulariter demonstremus, quod est sacerdotii fundamentum, vel quo auctore pontificalis ordo adolevit in saeculo. Initium quidem sacerdotii Aaron fuit. . . Aaron summus sacerdos fuit, id est. episcopus; nam filii eius presbyterorum figuram praemonstrarunt. Fuerunt enim filii Aaron et ipsi sacerdotes, quibus merito astare debuissent levitae. sicut summo sacerdoti. . . In Novo autem Testamento post Christum sacerdotalis ordo a Petro coepit. Ipsi enim primum datus est pontificatus in Ecclesia Christi. . . Caeteri apostoli cum Petro pari consortio honoris et potestatis effecti sunt. . . Quibusque decedentibus successerunt episcopi, qui sunt constituti per totum mundum in sedibus apostolorum. . . Episcopus autem, ut quidam prudentium ait, nomen est operis, non honoris. Graecum est enim, atque inde ductum vocabulum, quod ille qui super efficitur superintendit, curam scilicet subditorum gerens; 'scopus' quidem intentio est. Ergo episcopos latine superintendentes possumus dicere, ut intelligat non esse episcopum, qui non prodesse, sed praeesse dilexerit" (*ML* 83. 780-782).

Ibid, c. 7, *de presbyteris*: "Presbyterorum ordo exordium sumpsit (ut dictum est) a filiis Aaron. Qui enim sacerdotes vocabantur in Veteri Testamento, hi sunt qui nunc appellantur presbyteri, et qui nuncupabantur principes sacerdotum, nunc episcopi nominantur. Presbyteri autem interpretantur 'seniores,' quia seniores aetate Graeci 'presbyteros' vocant. His enim, sicut episcopis, dispensatio mysteriorum Dei commissa est. Praesunt enim Ecclesiae Christi, et in confectione divini corporis et sanguinis consortes cum episcopis sunt, similiter et in doctrina populorum, et in officio praedicandi. Ac sola propter auctoritatem summo sacerdoti clericorum ordinatio et consecratio¹¹ servata est, ne a multis Ecclesiae disciplina vindicata concordiam solveret, scandala generaret. Nam Paulus apostolus eosdem presbyteros, ut vere sacerdotes, sub nomine episcoporum ita asseverat, loquens ad Titum: 'Huius rei,' inquit, 'gratia reliqui te Cretae, ut ea

¹¹"Iuxta editionem Mignianam (supra cit., in p. 890), Pseudo-Hieronymus, ex quo Isidorus haec verba desumpsit, habet "Virginum consecratio," sed vox "virginum" probabiliter spuria est et omittitur in meliori editione. A. Kaiff, *Ps. Hieronymi De septem ordinibus Ecclesiae* (Würzburg 1938) 49. Ea vox recurrit etiam in Cone. Hispalensi, nuper cit. ex Harduin iuxta interpretationem Pseudo Isidori (circa a 852) quae plures alias interpolationes habet, uti incisa "Quaedam tamen auctoritate veteris legis" et "Vel chorepiscopis," consulto a Mansi et Labbeo ommissa.

quae desunt corrigas, et constituas per civitates presbyteros, quemadmodum ego tibi disposui. . . Oportet enim episcopum sine crimine esse' *{Tit. 1}*. Qua sententia ostendit presbyteros etiam sub episcoporum nomine taxari. Unde et ad Timotheum de ordinatione episcopi et diaconi scribens (1 *Timi. 3*), de presbyteris omnino tacuit, quia eos in episcoporum nomine comprehendit. Secundus enim primo coniunctus gradus est, sicut et ad Philippenses de episcopis et diaconibus scribit *{Phil. 1}*, quum una civitas plures episcopos habere non possit" *{ML 83. 787 sq.}*.

Ibid, c. 8, de diaconis: "Diaconorum ordo a Levi tribu accepit exordium. . . In Evangelio primordia eorum in Actibus Apostolorum ita leguntur. . . *{Act. 6}*. Exhinc iam decreverunt apostoli, vel successores apostolorum, per omnes Ecclesias septem diaconos, qui sublimiori gradu caeteris proximi circa aram Christi, quasi columnae altaris assisterent, et non sine aliquo septenarii numeri mysterio. Hi sunt enim quos in Apocalypsi legimus septem angeli tubis canentes. Hi sunt septem candelabra aurea. Hi voces tonitruorum. Ipsi enim clara voce in modum praeconis admonent cunctos, sive in orando, sive in flectendis genibus, sive in psallendo, sive in lectionibus audiendis, ipsi etiam ut aures habeamus, ad Dominum, acclamant, ipsi quoque evangelizant, sine ipsis sacerdos nomen habet, officium non habet. Nam sicut in sacerdote consecratio, ita in ministro dispensatio sacramenti est, illi orare, huic psallere mandatur; ille oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat. Ipsis etiam sacerdotibus propter praesumptionem non licet de mensa Domini tollere calicem, nisi eis traditus fuerit a diacono. Levitae inferunt oblationes in altari, levitae componunt mensam Domini, levitae operiunt arcam Testamenti" *{ibid. 788 sq.}*.

In his Isidorus asserit divinam originem trinae hierarchiae, generaliter sive totaliter spectatae ac cum ipso triplici Aaronico gradu comparatae, eiusque initium ab ipsis apostolis, nominatim a Petro, repetit.

Presbyteri, sicut episcopi, praesunt Ecclesiae. Ipsis, non minus quam episcopis, tamquam "veris sacerdotibus," dispensatio mysteriorum Dei generaliter commissa est, signanter autem confectio mysteriorum eucharistici et praedicatio verbi divini. Eis tamen nequaquam pertinet potestas ordinandi, quae solis episcopis concreditur ut servetur auctoritas et rectus ordo in Ecclesia.

Diaconorum ministerium ita est necessarium in Ecclesia, ut sine eo frustraneum esset ipsum officium sacerdotis (notentur emphatica verba: "Sine ipsis sacerdos nomen habet, officium non habet"). Diaconi "evangelizant"; quae vox intelligenda est in sensu generali

ac indeterminato, non vero de ipsa publica praedicatione verbi divini in Ecclesia. Praecipue autem diaconi inserviunt altari (“Quasi columnae altaris assistunt”), sive dirigendo liturgicam cooperationem fidelium celebrationi Missae, sive praeparando altare cum offerenda materia sacrificii ac subinde dispensando fidelibus calicem eucharisticae communionis (“Ille [i.e. sacerdos] oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat”), imo et ipsis presbyteris hunc calicem tradendo.

BEDA (673-735), *Super Acta Apostolorum expositio*, c. 8: “Notandum autem quod Philippus, qui Samariae evangelizabat, unus de septem fuerit. Si enim apostolus esset, ipse utique manum imponere potuisset, ut acciperent Spiritum sanctum. Hoc enim solis pontificibus debetur. Nam presbyteris sive extra episcopum, seu praesente episcopo baptizent, chrismate baptizatos ungere licet, sed quod ab episcopo fuerit consecratum, non tamen frontem ex eodem oleo signare, quod solis debetur episcopis, cum tradunt Spiritum paracletum baptizatis” {*ML* 92. 960 sq.}. Haec verba “Hoc enim, etc.” desumpta ex Innocentio I, *Ep.* 25. 6. (cit. in art. 1, p. 464), frequenter citantur a posterioribus scriptoribus, ut *Rabano Mauro* (mox. cit.) *Leidrado Lugdunensi* († 814), *Theodulpho Aurelianensi* († 821), *Icsse Ambianensi* (c. 834) (cf. *ML* 99. 864; 105. 135 sq., 791).

Ibid, c. 6, Beda refert fere verbatim priorem partem textus Isidori, de diaconis, supra cit. in p. 936 (“Exhinc — numeri mysterio”).

In *Libello retractationis in Actus Apostolorum*, c. 6, de eadem prima diaconorum ordinatione scribit: “Non illi qui eos statuerunt, sed apostoli, imposuerunt eis manus. Etenim communis quidem dispensatio exigebat ut ministri pro viduis viri eligerentur; verum ubi inventi sunt qui digni ad hoc ministerium esse viderentur, crescente gradatim, ut solet, providentia consilii salutaris, placuit eosdem lectores ipsos altaris quoque sacri ac dominici sanguinis, sicut et refectio- nis mensaeque communis multitudinis credentium ministros ordinari: quod probatum est verbo quo dictum est: ‘Et orantes, imposuerunt eis manus! Hoc etenim proprium est eorum qui de communi fidelium numero ad sacrosancti altaris promoventur officium’ ” {*ML* 92. 1012}.

Itaque, iuxta Bedam, *presbyteri* baptizant, sive absente sive praesente episcopo; non tamen confirmant nec chrisma conficiunt, cum haec duo officia sint episcopo reservata. Diaconi ordinantur “ad altaris officium” seu ut sint ministri altaris et dominici sanguinis.

RABANUS MAURUS († 856), *De clericorum institutione*, l. 1, c. 2, haec habet de *ecclesiastica hierarchia in genere*: “Iste autem ordo [clericorum] praeponitur in Ecclesia, quia iure in sanctis deservit, et sacramenta populis dispensat. Sicut enim in Veteri Testa-

mento tribus Levi prae ceteris tribubus peculiariter a Domino electa est ad serviendum illi per diversa officia in tabernaculo, quod est Ecclesia praesens, ut serviant ei die ac nocte in templo sancto eius, ut sint populo in his quae ad Deum pertinent, ut offerant Deo dona et sacrificia pro sua et populi ignorantia, ut indicent inter iustum et iniustum, et discernant inter sanctum et profanum, inter pollutum et mundum, doceantque populum Dei omnia legitima eius et praecepta quae mandaverat ad eos” (*ML* 107. 297 sq.).

Ibid, c. 4, Rabanus fere ad verbum exscribit textum Isidori Hisp. *de episcopis* (supra cit., p. 935).

Ibid, c. 5, *de episcopis* ait: “Pontifex princeps sacerdotum est, quasi via sequentium: ipse est summus sacerdos, ipse pontifex maximus nuncupatur. Ipse enim efficit sacerdotes atque levitas, ipse omnes ordines ecclesiasticos disponit, ipse quid unusquisque facere debeat, ostendit. Antistes autem idem dictus est, eo quod ante stet. Primus enim est in ordine Ecclesiae, et supra se nullum habet sacerdotem. Sacerdos quidem nomen habet compositum ex Graeco et Latino quasi sacrum dans. Dispensat ergo mysteria coelestia, fidelibus baptismum tradit, corpus et sanguinem Christi distribuit, et verbum Dei praedicat. Sacerdos autem vocari potest, sive episcopus sit, sive presbyter” (*ML* 107. 301).

Ibid, c. 6, *de presbyteris*, Rabanus fere repetit quae dicit Isidorus Hisp. (supra cit., p. 935) de exordio et nomine presbyterorum. Quod autem ille ait de propria presbyteri dignitate sic Rabanus amplius determinat, ex antiquiorum ceteroquin scriptorum reminiscentiis: “Ideo autem presbyteri sacerdotes vocantur, quia sacrum dant, sicut episcopi, id est, in confectione divini corporis et sanguinis, et in baptisate, et in officio praedicandi. Sed licet sint sacerdotes, tamen pontificatus apicem non habent, quod nec chrismate frontem signant, nec paracletum spiritum dant, quod solis episcopis deberi lectio Actus apostolorum demonstrat;¹² nec ordinare clericos in sacris ordinibus possunt, quod episcopis propter unitatem et concordiam reservatur.¹³ Secundi vero ordinis viri presbyteri sunt, quorum typum praeferabant LXX viri in Veteri Testamento, in quibus Dominus spiritum Moysi propagavit, ut talibus adiutoribus usus in populo, innumeras multitudines facile gubernaret” (*ML* 107. 301 sq.).

Ibid, c. 7, *de diaconis*, iterum Rabanus fere exscribit omnia quae dicuntur ab Isidoro (supra cit., p. 936), inclusis verbis “Sine ipsis sacerdos nomen habet, officium non habet” usque ad finem textus (*ML* 107. 302 sq.).

¹² Haec desumuntur ex Innocentio I, *Ep.* 25. 6 (cit. in art. 1, p. 464).

¹³ Haec desumuntur ex Isidoro, qui sua vice attingit a Pseudo-Hieronymo (supra cit. in p. 890).

In I Tim., c. 3 {*ML* 112. 607), Rabanus repetit, sine ulla attributione, integrum textum Theodori Mopsuesteni, quem citavimus supra (pp. 864 sq.). Subinde eundem textum ex Rabano excipit Amalarius Metensis, illum attribuens Ambrosio (cf. infra).

Rabanus itaque fideliter sequitur doctrinam Isidori supra expositam (p. 936) sive quoad presbyteros sive quoad diaconos. Xotentur sequentes expressiones de sacerdotio presbyterorum: Episcopus est “princeps sacerdotum,” “primus sacerdos,” “pontifex maximus,” eo quod “supra se nullum habet sacerdotem.” Ceterum, “sacerdos vocari potest sive episcopus sive presbyter”; presbyteri “sunt sacerdotes” et “ideo sacerdotes vocantur, quia sacrum dant, sicut episcopi,” i.e. Eucharistiam conficiunt, et Baptismum atque verbum Dei ministrant. Presbyteri tamen non confirmant nec ordinant, cum haec ad apicem pontificatus pertineant. Sunt ergo “secundi ordinis viri.”

AMALARIUS METENSIS († circa 850),¹¹ *Liber officialis*^{TM} 1. 2, c. 6, n. 1 sq. “Primo notandum est eos ordines qui potissimum necessarii sunt in ecclesia apostolum Paulum denominasse et eorum mores depinxisse, sine quibus non potest rite immolatio altaris celebrari, scilicet sine sacerdote et diacono. Ut sine retractatione sacerdos circa hostias vigilet, necessarius est diaconus ad ministrandum ea quae necessaria sunt sacerdoti. Ceteri ordines his adiecti sunt; crescente ecclesia, crevit officium ecclesiasticum; ut multitudini ecclesiae subveniri possit, adiciuntur inferiores in adiutorio praepositorum. Unde Ambrosius in tractatu epistolae Pauli ad Timotheum: ‘Illud vero dictis nostris adici dignum est, quoniam non convenit demirari, si neque subdiaconum neque lectorum memoriam apostolum fecisse videtur. . . .’”¹⁶ Prosequitur Amalarius, citans sub nomine Ambrosii integrum textum Theodori Mopsuesteni, quem ceteroquin verbatim excipit ex Rabano Mauro (ut dictum est supra). In Ambrosio autem {*In I Tim.* 3, *ML* 17. 496) nihil tale invenitur.

Ibid, c. 11: “Primaevio tempore diaconus non legebat evangelium. quod nondum erat scriptum, sed postquam statuerunt patres nostri ut diaconus legeret evangelium, statuerunt ut et subdiaconus legeret epistolam sive lectionem.”¹⁷

Ibid, c. 12, *de diaconis*: “Ordinem vel auctoritatem diaconi et pres-

¹¹ Inter 837 et 851, iuxta varias opiniones. I. M. Hanssens eligit a. 850.

¹³ Sub hoc nomine venit nova ac critica editio, quam citamus, prolata a I. M. Hanssens. *Amalarii episcopi opera liturgica omnia*, II: *Liber Officialis* (“Studi e Testi.” n. 139), Città dei Vaticano 1948. Idem opus, sub communiori nomine *De ecclesiasticis officiis*, invenies in *MX*. 105.

¹⁶ Hanssens, *ibid.* 213 sq.

¹⁷ *Ibid.* 221.

byteri atque episcopi, sive differentiam, assumendam a veteri testamento sanctus Hieronymus nobis demonstrat ex epistola ad Evangelium presbyterum dicens. . . . [Citat textum Hieronymi] Quia audivimus ministerium diaconi ex veteri testamento, audiamus causam consecrationis eius ex novo. . . . [Citat *Act* 6. 2-4] Perspicuum est esse ministerium illorum in novo testamento, ut afferant quae ponenda sunt in mensa Domini ad caeleste convivium, et disponant ea super illam.

“Audiamus nunc consecrationem. Scriptum est in libro memorato Actus apostolorum: ‘. . . Et orantes imposuerunt eis manus.’ Est libellus quidam apud nos de sacris ordinibus, nescio cuius auctoris,¹⁸ qui dicit solum episcopum debere manus imponere super diaconum, ‘quia non ad sacerdotium consecratur, sed ad ministerium.’ Numquid scriptor libelli doctior atque sanctior apostolis, qui posuerunt plures manus super diaconos, quando consecrabantur, et propterea solus episcopus ponat manum super diaconum, ac si solus possit precari virtutem gratiarum, quam plures apostoli precabantur? An forte ideo non imponit sacerdos manum super eum qui ad diaconatus officium consecratur, ut non fiat quod ipse est, id est sacerdos? Si ita est, nec episcopum oportet ei manum imponere, ut non fiat episcopus. Quod si propterea oportet ei episcopum manum imponere, quia ipse orat pro eo, non solus ille orat, sed omnes qui pie intendunt verbis episcopi ac mente retinent. Imitatio episcoporum apostolorum chorus est. Optimum est bonos duces sequi, qui certaverunt usque ad plenam victoriam. . . .

“Per impositionem manuum opera Spiritus Sancti intelligimus. Non enim adhuc est Deus omnia in omnibus: in aliquo est sapientia, in aliquo fides, in aliquo pietas, in aliquo castitas, in aliquo humilitas. Hoc valent plurimae manus super caput eius qui consecratur, ut unusquisque deprecetur Dominum, quatinus partim de spiritu suo

^{*1} Agitur de quodam rituali gallicano iam in usu circa initium saec. 9, in quo formulis ordinationum miscebantur canones circa easdem ordinationes contentos in *Statutis ecclesiae antiquis*. Amalarius hic reicit dispositionem contentam in can. 92 horum Statutorum (supra cit., in p. 931) iuxta quam solus episcopus, ad exclusionem presbyterorum, debebat manus imponere in ordinatione diaconorum. Eadem Amalarii ratio videtur inspirasse additionem cuiusdam contradictoriae rubricae in aliquibus antiquis sacramentariis ac pontificalibus, qua sic reformabatur praefatus canon: “Diaconus cum ordinatur, solus episcopus qui eum benedicit manum super caput illius ponit, *reliqui omnes sacerdotes iuxta manum episcopi caput illius tangant*, quia non ad sacerdotium sed ad ministerium ordinatur.” Circa finem saec. 13 Guilelmus Durandus in suo *Rationali divinorum officiorum* (l. 2, c. 9, n. 14), relato prefato canone, haec opponit: “In Actibus tamen apostolorum ita legitur; ‘Hos statuerunt ante conspectum apostolorum et imposuerunt manus super eos.’ In quo ostenditur non solum episcopum, verum etiam presbyteros tunc adstantes debere manum super diaconum dum ordinatur imponere. Numquid enim plus potest precari solus episcopus quam plures apostoli?” Cf. M. Andrieu, *Les Ordines Romani du haut moyen age*. III (“Spicilegium sacrum Lovaniense,” fasc. 24, Louvain 1951) 598 sq., in textu et in nota. ■ -J

det. Si enim quis voluerit dicere, quid necesse est toties imponere manus super capita eorum qui consecrantur? Imponuntur enim super diaconum, imponuntur postea super presbyterum. Quare hoc? nisi quia per consecrationem de opere ad opus transit, sicut de ministerio diaconi transit ad immolationem sacerdotalem. . .

“Additur unum ministerium diacono, id est ut legat evangelium, quod in primo tempore non legebatur. Quando Stephanus fuit factus diaconus, ut opinor, nondum erant evangelia scripta. Diacono evangelii lectio convenit, quia minister est; imitatur eum qui dixit: ‘Non veni ministrari, sed ministrare.’ Quamdiu evangelium Christus praedicavit, minister nobis factus est.”¹⁰

Ibid, c. 13, *de presbyteris*: “Presbyteri deputantur in loco filiorum Aaron. Scriptum est in libro Numerorum: ‘Haec nomina filiorum Aaron sacerdotum, qui uncti sunt, quorum repleta est consecratio manus, ut sacerdotio fungerentur’ [*Num.* 3. 3]. Hunc morem tenent episcopi nostri: manus presbyterorum ungunt de oleo. Manifestum est cur hoc faciant; ut mundae sint hostias Deo ad offerendum, et largae ad cetera officia pietatis; utrumque designatur per oleum, et gratia curationum, et caritas dilectionis. Hi praesunt levitis. ut idem Numerorum demonstrat. . . [Citatur *Num.* 3. 32; 4. 28] Ipsi enim, quando consecrantur, manus impositionem accipiunt.”²⁰ Prosequitur Amalarius citans verba Theodori Mopsuesteni (sub falsa attributione Ambrosii; cf. supra, p. 939) et Hieronymi de synonymia terminorum episcopi et presbyteri tempore apostolico, necnon eiusdem Hieronymi verba (supra cit., p. 886) de essentiali aequalitate episcopi et presbyteri.²¹

Ibid, c. 14, *de episcopis*: “Pontificem Aaron praefigurat in sua unctione; de quo scriptum est in Levitico: Sanctificabit oleum, quin Moyses, ‘quod fundens super caput Aaron unxit eum et consecravit’ [*Lev.* 8. 12]. . . Additur . . . ad consecrationem eius infusio olei super caput. . . Vicarius Christi efficitur pontifex; ideo in capite ungitur. Caput nostrum Christus; caput nostrum unctum est oleo invisibili. Episcopus quia vicarius Christi est, in capite ungitur: ab illo enim significatur se accipere hanc unctionis gratiam, qui caput est totius corporis; imitando illum qui caput est totius ecclesiae, per unctionis gratiam fit et ipse caput ecclesiae sibi commissae. Christus pro universa ecclesia interpellat; episcopus, pro sibi commissae vice Christi, regat sibi ecclesiam commissam, sicut Christus totam ecclesiam. Hoc

¹⁰Hanssens, *op. cit.* 221-226.

²⁰*Ibid.* 226 sq.

²¹*Ibid.* 229-232.

sonant verba consecrationis eius: 'Tribuas ei cathedram episcopalem ad regendam ecclesiam tuam et plebem universam'. . .

"Dicit libellus, secundum cuius ordinem caelebratur ordinatio apud quosdam,²² ut duo episcopi teneant evangelium super caput eius; quod neque vetus auctoritas intimat, neque apostolica traditio, neque canonica auctoritas.²³ Potest tamen evangelii positio super caput monere tenentes ut Dominus idem evangelium firmet in corde eius deprecentur, aut ut moneant eum qui consecratur recordari se amplius esse sub iugo evangelii, quam foret."²⁴

Amalarius divinam originem trium graduum hierarchiae inculcat, distinguens cum Mopsuesteno inter ordines qui "potissimum necessarii sunt in ecclesia [quosque ipse] apostolus Paulus denominavit, scilicet sacerdotem et diaconum" et ceteros inferiores ordines qui posterius, crescentibus necessitatibus, additi sunt "in adiutorio praepositorum."

Presbyteri sunt veri sacerdotes atque sub hac voce, una cum episcopo, opponuntur diaconis; per ordinationem seu manuum impositionem datur presbytero potestas "ad immolationem sacerdotalem"; in ordinatione episcopus "manus presbyterorum ungit . . . , ut mundae sint hostias Deo ad offerendum." Ritus unctionis commemoratur in ordinatione sive presbyteri (unctio manuum) sive episcopi (unctio capitis).

Diaconi praecipuum officium est ministerium altaris. Quod emphaticis verbis Isidorus (et post ipsum Rabanus Maurus) exprimebat: "Sine ipsis [i.e. diaconis] sacerdos nomen habet, officium non habet," Amalarius ad proprium sensum reducit, inquires: "Non potest rite immolatio altaris celebrari . . . sine sacerdote et diacono. Ut sine retractatione sacerdos circa hostias vigilet, necessarius est diaconus ad ministrandum ea quae necessaria sunt sacerdoti" Diaconus adducit ac disponit super altare materiam offerendam sive consecrandam. Aliud officium diaconi est legere evangelium, dum subdiacono committitur lectio epistolae.

PSEUDO-ALCUINUS (probabiliter ex prima medietate saec. 10), *Liber de divinis officiis*, c. 36: "*Diaconus* Graece, Hebraice Levita, Latine assumptus vel minister interpretatur: assumptus, quia assumitur, id est, eligitur ad servitium altaris; minister, quia ministrat presbytero. Ponit linteum in altare, ponit panem et calicem, quae nec

"Agitur de eodem libello de quo supra (p. 940) et de can. 90 *Statutorum ecclesiae antiquorum* (cit. in p. 930).

"Eandem caeremoniam ut adversam "romanae traditioni" reprobatur saec. 10 Pseudo-Alcuinus, *De divinis officiis*, c. 37, *ML* 101. 1237.

³⁴ *Ibid.* 233-236.

mittendi, nec auferendi habet potestatem presbyter, si diaconus adfuerit. Sicut presbytero officium consecrandi competit, ita diacono ministrandi.

“*Presbyter* Graece, Latine senior dicitur, non propter senectutem, sed propter dignitatem. . . *Sacerdos* Graece, Latine dicitur sacrum dans,²⁵ id est, sanctum sacrificium offerens Deo. Presbyteri potestatem habent catechizandi, baptizandi, infirmos benedicti oleo unguine perungendi. His quoque concessum est officium praedicandi in ecclesia.

“Super hos sunt episcopi, sicut loco et dignitate, sic sanctitatis et eruditionis singularitate conspicui, quibus solis est potestas sacrum chrisma conficere, et baptizatorum frontes signare, et per manus impositionem Spiritum sanctum illis tribuere. Habent potestatem ligandi atque solvendi. Per ipsos quoque publica populi absolutio in die Coenae Domini solemni more peragitur. Sciendum autem quod primis ecclesiae temporibus etiam presbyteri ‘episcopi’ vocabantur: sed postmodum, utili satis provisione, constitutum est, ut hoc nomen solis pontificibus tribuatur, quorum maioris gradus excellentia crescat, et minor ordo mensurae suae limitem recognoscat: sitque differentia in vocabulis, sicut praecelsior locus honoris. *Episcopus* Graece, Latine dicitur superintendens: «πῑ super, σκοπᾶν intendere, hinc episcopus superintendens, id est supervidens: quia ipse debet supervidere vitam subiectorum suorum, qualiter credant, qualiter vivant, qualiter Dei praecepta custodiant” (*ML* 101. 1235).

Presbyteri officia sunt: catechismus, Baptismus, Unctio infirmorum, praedicatio, “consecratio” Eucharistiae seu “sanctum sacrificium offerre Deo.” Ipsis vero non competit, utpote episcopo propria, confectio chrismatis et Confirmatio. Inter episcopi officia citatur etiam potestas ligandi atque solvendi sed tacetur potestas ordinandi.

Diaconi officium est servitium altaris; diaconus praeparat altare, ponens linteam super illud necnon panem et calicem; “ministrat presbytero” consecranti atque administrat populo consecratam Eucharistiam; peculiariter dicitur habere veluti custodiam consecrati panis et calicis “quae nec mittendi nec auferendi habet potestatem presbyter, si diaconus adfuerit.”

PSEUDO-BEDA (circa finem saec. 11), *De titulis psalmorum* (alias: *In Psalmorum librum exegesis*'),¹ In Psal. 26, commentarius: “Sciendum autem quod illa unctio quae per manuum impositionem ab

²⁵ Forte legendum: Sacerdos, Graece presbyter, Latine sacerdos dicitur, seu sacrum dans. seIn hac compilatione ad unumquemque psalmum praemittitur breve argumentum, quod probabiliter est ipsius Bedae, brevis explanatio, quae est originaliter Cassiodori, et diffusus commentarius, qui confectus est a Manegoldo Lautenbachensi, monacho abbatiae de Lautenbach (in Rhœnania superiori), qui floruit circa a. 1082.

Episcopis, quasi alia a duabus praedictis [i.e. ab unctione qua in baptismo abrenuntiamus Satanae et subsequent! unctione qua magis firmamur in Christo], et vulgo confirmatio dicitur, eadem est cum secunda, propter arrogantiam tamen non concessa est singulis sacerdotibus sicut et multa alia” (*ML* 93. 614).

Presbyteris, qui simpliciter et sine addito una cum episcopo vocantur sacerdotes, denegatur, inter multa alia, facultas confirmandi.

IVO CARNOTENSIS († circa 1116), *Serm.* 2 (de sacris ordinibus): “Diaconorum ordo est in sexto loco, non sine aliquo senarii mysterio, quo, propter sui perfectionem, significatur operum perfectio. Hic ordo in Veteri Testamento a tribu Levi habet exordium. . . In Novo Testamento ab apostolis initium sumpsit, quando, sicut legitur in Actibus apostolorum, septem viros boni testimonii plenos Spiritu sancto ad hoc officium elegerunt, et oratione praemissa, manus eis imposuerunt (*Ad.* 6). Exinde apostoli et eorum successores decreverunt, ut in omni matrice Ecclesiae septem diaconos circa aram Christi sublimiori gradu tanquam columnae altaris assisterent, non sine aliquo septenarii mysterio. . . Isti in modum praeconis, manifeste admonent cunctos ad orandum, et ad genu flectendum: isti evangelizant, isti sacramenta dispensant. Sacerdotibus non licet calicem Domini in missa [mensa] tollere, nisi traditus eis fuerit a diacono. Levitae hostias super altare ponunt: ipsi mensam Domini componunt, ipsi altare mysteriorum [alta mysteria] operiunt: ipsi albis vestibus induti, altari assistunt. . . Hi cum ordinantur, solus episcopus eis manus imponit, quia ad ministerium, non ad sacerdotium applicantur. Ponitur eis orarium ab episcopo super sinistrum humerum, ut per hoc agnoscant se accepisse iugum Domini, quo omnia quae ad sinistram, id est praesentem vitam pertinent, et premant, et iugo Domini sublidant. Accipiunt et textum evangeliorum de manu episcopi, per quod intelligant se debere esse praecones evangelii.

“Presbyterorum ordo a filiis Aaron sumpsit exordium, qui cum episcopis in pluribus commune habent officium: et qui nunc presbyteri vocantur, tunc sacerdotes vocabantur, et qui nunc sunt pontifices, tunc dicebantur sacerdotum principes. Distat autem hoc tantum inter pontifices et huius temporis sacerdotes, quia scilicet solis pontificibus addita est clericorum ordinatio, basilicarum dedicatio, chrismatis consecratio, et manus impositio, et communis super populum benedictio: cum in aliis sacramentis, catechizandi, missam celebrandi, in ecclesia verbum faciendi ad populum, communis utriusque sit dispensatio. Sed summis sacerdotibus ea quae praetaxavimus, idcirco reservata sunt, ne eadem potestatis auctoritas, ab omnibus vindicata, insolentes red-

deret, et soluto oboedientiae vinculo, scandalum generaret. . . Presbyteri . . . successores et vicarii sunt septuaginta discipulorum, qui praecedebant Dominum Iesum in omnem civitatem et locum quo ipse erat venturus *{Lue. 10}*. . . Episcopi vero successores sunt apostolorum, qui ex necessitate adiutorium et supplementum sui officii, quo facilius plebes innumeras regere possint, ministerium sibi expetunt sacerdotum. . . Ita utriusque ordinis sacerdotes tanquam boni media-tores, et peccatoribus compatiuntur per conscientiam suae infirmitatis, et Dei pacem habeant per eminentiam sanctitatis. . .

“Hi cum ordinantur, episcopo eos benedicente, et manu super capita eorum tenente, omnes presbyteri, qui praesentes sunt, manus suas iuxta manum episcopi super capita eorum levant, et Spiritum sanctum super eos qui ordinantur, invocant: hi post invocationem sancti Spiritus, stolam super utrumque humerum accipiunt, quae in modum sustentaculorum, dextrum latus munit et sinistrum: ut per hoc intelligant se per arma iustitiae a dextris et a sinistris esse munitos ut eos nec adversa frangant, nec prospera extollant. Accipiunt et calicem cum vino, et patenam cum hostia de manu episcopi, quatenus his instrumentis potestatem accipiant placabiles hostias Deo offerendi. . . In quo apparet quanta sit excellentia sacerdotalis officii, per quod quotidie in altari Christi passio celebratur, et reus quisque a peccatis conversus Deo reconciliatur” *{ML 162. 516-519}*.

Scrm. 3 (de indumentis sacerdotalibus): “Unguntur praeterea manus presbyteris et episcopis, ut cognoscant se in virtute sancti Spiritus hoc sacramento gratiam consecrandi accipere, et opera misericordiae erga omnes pro viribus exercere debere. Episcopo vero specialiter caput ungitur, ut intelligat se esse illius vicarium, de quo dicitur in psalmo: ‘Unxit te Deus Deus tuus oleo laetitiae prae consortibus tuis’ *{Psal. 44}*. Accipiunt hac unctione claves regni coelorum ut quaecumque ligaverint super terram, sint ligata et in caelis, et quaecumque solverint super terram, sint soluta et in caelo *{Mat. 18}*, et quorum peccata detinuerint, sint detenta, et quorum peccata dimiserint, sint dimissa *{Io. 20}*” *{ML 162. 526}*.

Ivo, ad initium saec. 12, in quandam summam redigit quae a praecedentibus scriptoribus proferuntur.

Presbyteri sunt successores 70 discipulorum Christi, sicut episcopi 12 apostolorum. Ipsi sunt veri sacerdotes et tales simpliciter vocantur (“Distat autem hoc tantum inter pontifices et sacerdotes,” “Episcopi ministerium sibi expetunt sacerdotum,” Presbyteri habent “sacerdotale officium”); ipsi dicuntur ordinarie sacrificium eucharisticum celebrare (“Missam celebrant,” in ordinatione “potestatem accipiunt

placabiles hostias Deo offerendi,” “Quotidie in altari Christi passionem celebrant”).

Praecipua eorum officia, ac veluti summa ceterorum, sunt *offerre sacrificium et reconciliare peccatores*, seu confectio duorum signantissimorum Ecclesiae sacramentorum. Plura alia ipsis competunt quae sunt eis communia cum episcopo, ut catechizare et praedicare; solis vero episcopis reservantur ordinatio clericorum, Confirmatio, chrismatis confectio, basilicae dedicatio, publica sive communis populi benedictio.

In eorum ordinatione accipiunt stolam, super utrumque humerum dispositam, unctionem manuum (dum episcopus accipit unctionem sive manuum sive capitis), et traditionem instrumentorum, i.e. calicis cum vino et patenae cum hostia, quibus significatur potestas offerendi sacrificium.

Diaconorum officiorum summa, est: “*evangelizare . . . [et] sacramenta dispensare.*” In particulari, ipsi legunt evangelium, in cuius signum in ordinatione liber evangeliorum ipsis traditur; dirigunt caeremonialem populi participationem in celebratione Missae; componunt mensam sacrificii, disponentes in ea hostias offerendas; operiunt materiam consecratam; signantius custodiam consecrati calicis habent, quem nec ipsis sacerdotibus tollere licet nisi eis fuerit traditus a diacono.

In ordinatione accipiunt orarium sive stolam super sinistrum humerum necnon librum evangeliorum. Numerus eorum septenarius, iuxta primam apostolicam ordinationem, servatur in omni ecclesia matrice seu principali.

PETRUS LOMBARDUS († 1160), in *Sententiis* (exaratis inter 1145 et 1150), l. 4, dist. 24 (quae tota est de septem ecclesiasticis ordinibus),²⁷ aptius et uberius colligit summam praecedentium scriptorum (praecipue Isidori Hisp., Ivonis Carnotensis et Hugonis a S. Victore²⁸), signans terminum doctrinae antiquae aetatis et initium theologiae inquisitionis.

“Diaconorum ordo sextum tenet locum, propter senarii perfectionem. Hic ordo in veteri Testamento a tribu Levi nomen traxit; dicuntur enim et levitae. . . Hi Graece diacones, Latine ministri dicuntur, quia, sicut in sacerdote consecratio, ita et in diacono ministerii dispensatio

²⁷ Cf. De Ghellinck, J., “Le traité de Pierre Lombard sur les sept ordres ecclésiastiques. Ses sources, ses copistes,” *Revue d'histoire ecclésiastique* X (1909) 290-302, 720-728; XI (1910) 29-46.

²⁸ Hunc non citavimus, tum quia Lombardo auctoritate cedit, tum quia fere omnia quae scribit in suo opere *De sacramentis*, l. 2, pars 3, cc. 11-12, assumuntur ab ipso Lombardo. De eius doctrina disserit P. M. Pession, “L'Ordine sacro e i suoi gradi nel pensiero di Ugo di S. Vittore,” *La scuola cattolica* LXIV (1936) 124-149.

habetur. Ad diaconum pertinet assistere sacerdotibus et ministrare in omnibus quae aguntur in Sacramentis Christi, scilicet in baptismo, in chrismate, in patena et calice, oblationes quoque inferre et disponere in altari, componere etiam mensam Domini et vestire, crucem ferre et praedicare Evangelium et Apostolum.²⁰ Nam sicut lectoribus vetus Testamentum, ita diaconibus novum praedicare praeceptum est. Ad ipsum etiam pertinet officium precum et recitatio catechumenorum nominum. Ipse praemonet aures habere ad Deum, ipse donat pacem et ipse annuntiat. . . Hic ordo ab Apostolis celebratus est, quando, ut legitur in Actibus Apostolicis, ‘septem viros plenos Spiritu sancto’ ad hoc officium elegerunt, et oratione praemissa manus eis imposuerunt. Unde et consuetudo inolevit, ut in omni matrice ecclesia septem diacones circa Christi aram quasi septem columnae assistant. . . Hi cum ordinantur, solus Episcopus eis manum imponit, quia ad ministerium applicantur.¹⁰ Ponit eis orarium, id est stolam, super laevum humerum, ut per hoc intelligant, se accepisse ‘iugum Domini suave,’ quo ad sinistram pertinentia divino timore subiiciant. Accipiunt et textum Evangelii, ut intelligant se esse praecones Evangelii Christi. . .

“Septimus est ordo presbyterorum. Presbyter Graece, senior interpretatur Latine. Non modo pro aetate vel decrepita senectute, sed propter honorem et dignitatem quam acceperunt, presbyteri nominantur; qui morum prudentia et maturitate conversationis praecellere debent in populo. . . Ideo autem et presbyteri sacerdotes vocantur, quia sacrum dant; qui, licet sint sacerdotes, tamen pontificatus apicem non habent, sicut episcopi, quia nec chrismate frontem signant, nec Paraclitum dant, quod solis deberi episcopis, lectio Actuum apostolorum demonstrat. Unde et apud veteres iidem episcopi et presbyteri fuerunt, quia illud nomen est dignitatis, non aetatis. Sacerdos nomen habet compositum ex Graeco et Latino, qui est sacrum dans, sive sacer dux. Sicut enim rex a regendo, ita sacerdos a sanctificando vocatus est: consecrat enim et sanctificat. Antistes sacerdos dictus est ab eo, quod ante stat: primus est enim in ordine Ecclesiae. Ad presbyterum autem pertinet Sacramentum corporis et sanguinis Domini in altari Dei conficere, orationes dicere, et dona Dei benedicere.

“Qui cum ordinatur, inunguntur ei manus, ut intelligat se accepisse gratiam consecrandi, et caritatis opera debere ad omnes extendere. Accipit et stolam, quae tenet utrumque latus, quia debet esse munitus

²⁰ Ita omnes codices; idem habetur in textu Hugonis a S. Victore. In editione tamen Migniana pro “et Apostolum” mendose ponitur “et epistolam ad populum.”

¹⁰ Abbreviatur a Lombardo censucta expressio: “Quia non in sacerdotio, sed in ministerio ordinantur.”

armis iustitiae contra adversa et prospera. Accipit etiam calicem cum vino et patenam cum hostiis, ut per hoc sciat se accepisse potestatem 'placabiles Deo hostias' offerendi.

"Hic ordo a filiis Aaron sumpsit initium. Summos enim pontifices et minores sacerdotes instituit Deus per Moysen, qui ex praecepto Dei Aaron in summum sacerdotem, filios vero eius unxit in minores sacerdotes. Christus quoque 'elegit duodecim discipulos' prius, 'quos et apostolos vocavit'; quorum vices gerunt in Ecclesia maiores pontifices. Deinde 'alios septuaginta duos discipulos designavit'; quorum vicem in Ecclesia tenent presbyteri. . .

"Ecce de septem Ecclesiae gradibus breviter elocuti, quid ad quemque pertineat, insinuavimus. Cumque omnes spirituales sint et sacri, excellenter tamen canones duos tantum sacros appellari censent, diaconatus scilicet et presbyteratus; quia hos solos primitiva Ecclesia legitur habuisse, et de his solis praeceptum Apostoli habemus. Apostoli enim in singulis civitatibus episcopos et presbyteros ordinaverunt, levitas etiam ab Apostolis ordinatos legimus, quorum maximus fuit beatus Stephanus; subdiaconos vero et acolytos, procedente tempore, Ecclesia sibi constituit. Si autem quaeritur, quid sit quod hic vocatur ordo, sane dici potest, signaculum quoddam esse, id est sacrum quiddam, quo spiritualis potestas traditur ordinato et officium. Character igitur spiritualis, ubi fit promotio potestatis, ordo vel gradus vocatur. Et dicuntur hi ordines Sacramenta, quia in eorum perceptione res sacra, id est gratia, confertur, quam figurant ea quae ibi geruntur."||

Lombardi doctrina simpliciter quadrat cum doctrina Ivonis Carnotensis, exceptis quibusdam minoribus additionibus vel omissionibus, in quibus magis accedit ad textum Hugonis a S. Victore (ex quo immediatius desumit) quasque indigitare non vacat.

SACRAMENTARIA, ORDINES, PONTIFICALIA.

In hac eadem aetate, praecipue a saec. 8 ad saec. 12, in ecclesia latina efformantur varii libri liturgici proprie dicti, qui amplius determinant ea quae habentur in supradictis prioribus documentis, i.e. in *Epitome libri VIII Constitutionum Apost.*, *Testamento D.N.I.C.*, *Canonibus Hippolyti* et *Stabitis Ecclesiae antiquis*. Ritus ordinationis traditur in tribus romanis *Sacramentariis Leoniano, Gelasiano et Gregoriano* (iuxta recentiore et ampliatam formam, quam haec Sacra-

Petri Lombardi Libri IV Sententiarum (Ad Claras Aquas 1916) II 898-902. In textu omisimus, ad cavendam confusionem, signa quibus notantur citationes ab ipso Lombardo exceptas ex aliis auctoribus, uti Isidoro Hisp., Ivone Carnotensi et Hugone a S. Victore.

mentaria acceperunt saec. 9-10), in *Ordinibus Romanis* 34-40 (inter 50 *Ordines Romanos*, antiquiores saec. 11, ab Andrieu editos), et in *Pontificalibus Romano-Germanico* (saec. 10) et *Romano* (saec. 12).

De hoc ritu sermo erit art. 8 (in torn. 2). Ad rem satis erit hic adnotare quod varia officia, in supra relatis documentis presbyteris et diaconis attributa in administratione sacramentorum, signanter in celebratione Missae, frequentissime in his liturgicis documentis occurrunt.

Quod attinet duplex praecipuum *diaconi* officium, scilicet lectionem Evangelii et curam ac distributionem calicis communionis, conferantur omnes praefati *Ordines Romani*, ubi agunt de Missae celebratione (v.g. *Ordines* 1, 5, 9, 15).³²

Quod attinet praecipuum *presbyteri* officium celebrandi Missam, haec ex iisdem *Ordinibus* accipe. *Ordo* 15 (alterius partis saec. 8): "Hoc tamen sciendum est magnopere atque tenendo in cenubiis, sive in civitatibus vel in vicis, aut ubicumque sacerdos missas celebraverit, sive dominicis seu cottidianis diebus, vel in aliis solennitatibus tam sanctorum quam reliquorum martyrum, sive cum clero publice, vel etiam cum duabus aut unum ministrum, vel etiam si singulorum sacrificium Deo obtulerit, observare debet, ut semper ad introitum antephona cum psalmo et *Gloria* adiungat."³³ *Ordo* 16 (alterius partis saec. 8): "Expleta autem ipsa letania, incipit abba aut presbiter qui missas celebratur *Gloria in excelsis Deo*; et complebunt omnia missarum solemnia, sicut et reliquis diebus dominicis."³⁴ *Ordo* 30b (circa finem saec. 8): "Ipsa nocte,³⁵ omnes presbyteri cardinales non ibi stant sed unusquisque per titulum suum facit missa et habet licentiam sedere in sede et dicere *Gloria in excelsis Deo*."^{TM} *Ordines* 24, 27 et 28 (alterius partis saec. 8), praescribunt ut presbyteri in suis particularibus ecclesiis exequantur eundem ritum Feriae VI in Parasceve quem facit episcopus in alia ecclesia ad hoc designata; *Ordo* 24: "Presbyteri vero ecclesiarum, sive de urbe seu de suburbanis, vadunt per ecclesias, ut hoc ordine cuncta ad vesperum faciant, hoc tantum mutant, ut, ubi pontifex meminit apostolicum,³⁷ ipsi nominent episcopum suum."³⁸

CONSPECTUS HUIUS QUARTAE ET ULTIMAE PERIODI.

Haec aetas signat ulteriorem progressum ac determinationem relate ad praecedentem periodum, secundum easdem continuitatis lineas

³² "Apud M. Andrieu, *Les Ordines Romani du haut moyen-age*, II et III: *Les textes* ("Spicilegium sacrum Lovaniense," fasc. 23 et 24), Louvain 1948 et 1951.

³³ *Ibid.* III 120; cf. 125.

³⁴ *Ibid.* 153.

³⁵ "Agitur de celebratione Missae in nocte Sabbati Sancti per S. Pontificem.

Ibid. 474.

³⁷ Le. Papam.

³⁸ *Ibid.* 293, cf. 351 sq., 399.

quibus haec excellebat duas anteriores aetates (cf. supra, pp. 906-918). Peculiariter notandus est numerus sive liturgicorum documentorum (imo, saltem inde a saec. 8, propriorum liturgicorum librorum): *Epitome libri VIII Constitutionum Apost.*, *Testamentum D.N.I.C.*, *Canones Hippolyti*, *Statuta Ecclesiae antiqua*, *Sacramentaria Leonianum*, *Gelasianum et Gregorianum*, *Ordines Romani*, *Pontificalia Romano-Germanicum et Romanum*, sive peculiarium operum agentium directe de ecclesiasticis ordinibus, quorum nonnisi praecipua retulimus: Isidorus Hisp., *De ecclesiasticis officiis*; Rabanus Maurus, *De clericorum institutione*; Amalarius, *Liber officialis*; Pseudo-Alcuinus, *Liber de divinis officiis*; Ivo Carnotensis, *Serm. 2 de sacris ordinibus*; Petrus Lombardus, *Sent.*, l. 4, dist. 24, *de ordinibus ecclesiasticis*, (cf. alia opera supra relata in pp. 28-30).

PRESBYTERI dignitas et officium amplius emergit, ob illius frequentiore ac magis determinatam participationem in ecclesiastico ministerio, praecipue in celebratione Missae, reconciliatione peccatorum et praedicatione verbi divini. Dum in antiquiori aetate diaconus exhibebatur fere exclusive ut minister episcopi, iam effertur aequaliter ut minister episcopi et presbyteri: *Canones Hippolyti*, n. 34: "Servit episcopo et presbyteris"; *Statuta Ecclesiae antiqua*, can. 57: "Diaconus ita se presbyteri, ut episcopi, ministrum noverit"; imo Pseudo-Alcuinus, ait diaconum ideo vocari ministrum quia "ministrat presbytero."

Presbyter communiter *vocatur sacerdos*. Theodoretus ait presbyterum "cooptari in numerum sacerdotum" et illi "sacerdotii donum impartiri"; Pseudo-Dionysius Areop. tres gradus episcopi, presbyteri et diaconi appellat hierarcham, sacerdotem, liturgum; *Statuta Ecclesiae antiqua*: "Inferioris gradus sacerdos"; Ioannes Diaconus: "Secundum sacerdotium", "Omnis pontifex est sacerdos, non omnis sacerdos pontifex"; Isidorus Hisp.: "Veri sacerdotes"; Rabanus Maurus: "Sacerdos vocari potest sive episcopus sive presbyter," "Sunt sacerdotes," "Sacerdotes vocantur," "Secundi ordinis viri"; Amalarius: Presbyter "est sacerdos" ac per manuum impositionem habet potestatem "ad immolationem sacerdotalem"; Ivo Carn.: "Episcopi ministerium sibi expetunt sacerdotum," qui habent "sacerdotale officium"; Petrus Lombardus: "Sunt sacerdotes" et "ideo sacerdotes vocantur quia sacrum dant."

Presbyter *celebrat Eucharistiam*, permittente episcopo (Gelasius) vel si non possit episcopus (*Testamentum D.N.I.C.*). Videtur etiam sat regulariter celebrare: *Statuta Ecclesiae antiqua*, can. 56; *Ordines Romani*; Amalarius: Per impositionem manuum datur presbytero

potestas “ad immolationem sacerdotalem,” et ideo ei manus unguntur “ut mundaе sint hostias Deo ad offerendum,”; Pseudo-Alcuinus: Ideo presbyter dicitur sacerdos quia est “sacrum dans, id est sanctum sacrificium offerens Deo”; Ivo Carn.: “Missam celebrat,” “Potestatem accipit placabiles hostias Deo offerre,” “Quotidie in altari Christi passionem celebrat”; Petrus Lombardus: “Ad presbyterum pertinet sacramentum corporis et sanguinis Domini in altari Dei conficere.”

Presbyter *praedicat in ecclesia*. *Statuta Ecclesiae antiqua*, Isidorus Hisp. et Rabanus Maurus proponunt celebrationem Eucharistiae et praedicationem verbi divini tamquam praecipua sive peculiaria presbyteri officia; Isidorus: “Confectio divini corporis et sanguinis . . . et officium praedicandi”; Rabanus his addit officium baptizandi; *Statuta Ecclesiae antiqua*, can. 56, notanter: “Episcopi vel presbyteri si causa visitandae ecclesiae ad alterius Ecclesiam veniant, in gradu suo suscipiantur, et tam ad verbum faciendum quam ad oblationem consecrandam invitentur.” Pseudo-Alcuinus generaliter statuit: “His quoque concessum est officium praedicandi in ecclesiis”; item Ivo Carn.: “In ecclesia verbum faciendi ad populum, communis utriusque [i.e. episcopi et presbyteri] est dispensatio.”

Presbyter *reconciliat peccatores*. *Statuta Ecclesiae antiqua*, cann. 18, 20, 25, id supponunt; Ivo Carn. exhibet celebrationem Eucharistiae et reconciliationem peccatorum tamquam duo praecipua officia sacerdotis sive presbyteri. Nec necessario obstat cap. 7 Cone. Hisp. prohibentis “ne [presbyter] publice in Missa quemquam poenitentium reconciliet.” Alia documenta dedimus in tractatu *De Poenitentia* IV 634-637 (cf. 641-646).

Presbyter *Extremam Unctionem* regulariter ministrat, ut constat ex documentis allatis in tractatu *De Extrema Unctione*, art. 1 et 34.

Presbytero constanter *denegatur jacultas conficiendi chrisma* (Pseudo-Dionysius Areop., Gelasius, *Statuta Ecclesiae antiqua*, Ioannes Diaconus, Cone. Hisp., Beda, Pseudo-Alcuinus, Ivo Carn., Petrus Lombardus). Singulare Ioannis Diaconi testimonium de tali facultate concessa in ecclesia africana sui temporis, non satis clarum ac firmum videtur (“Quod nunc per Africam fieri dicitur”) nec ipsius transiens approbatio sive explicatio huiusmodi concessionis sufficientem vim habet, cum videatur opposita concordi aliorum sensui ac doctrinae. Antiquius effatum Innocentii I (*Ep.* 25. 6) dicentis quaedam sacra, nominatim confectionem chrismatis et Confirmationem, ideo presbyteris denegari quia hi “licet secundi sint sacerdotes, pontificatus tamen apicem non habent,” frequenter ac fere ad verbum repetitur (praecipue quoad ultimam partem de carentia apicis pon-

tificatus) per totum medium aevum (Ioannes Diaconus, Cone. Hisp., Rabanus Maurus, Petrus Lombardus, alii plures).

Presbytero in ecclesia latina communiter denegatur administratio *Confirmationis* (Gelasius, Gregorius I, Cone. Hisp., Beda, Rabanus Maurus, Pseudo-Alcuinus, Pseudo-Beda, Ivo Carn., Petrus Lombardus). Tamen Gregorius I primam certam concessionem talis facultatis edidit, pro casu nempe necessitatis.

Presbytero praecipue ac constanter *denegatur potestas ordinandi* (Pseudo-Dionysius Areop., Ioannes Diaconus, Cone. Hisp., Isidorus Hisp., Rabanus Maurus, Ivo Carn.). Emphatica assertio Pseudo-Hieronymi: "Sola propter auctoritatem summo sacerdoti clericorum ordinatio et virginum consecratio reservata est, ne a multis disciplina Ecclesiae vindicata concordiam sacerdotum solveret, scandala generaret" frequenter repetitur (Cone. Hisp., Isidorus Hisp., Rabanus Maurus, Pseudo-Alcuinus, Pseudo-Beda, Ivo Carn.).

Presbyter tamen dat consilium episcopo circa ordinationem clericorum (*Statuta Ecclesiae antiqua*), et imponit manus una cum episcopo in ordinatione presbyterorum, non tamen diaconorum; antiqua expressio *Traditionis Apostolicae*: "In diacono ordinando solus episcopus imponat manus propterea, quia non in sacerdotio ordinatur, sed in ministerio," resumpta in *Testamento D.N.I.C.* et *Statutis Ecclesiae antiquis* (omissa vero in *Canonibus Hippolyti* sicut iam in *Constitutionibus Apost.*), frequenter repetitur ab auctoribus huius aetatis, uti libello rituali relato ab Amalario, Ivo Carn. ed Petro Lombardo; Amalarius vero singulariter hanc praescriptionem ut ineptam impugnat.

In ordinatione presbyteri sat frequenter citatur caeremonia unctionis manuum (Amalarius, Ivo Carn., Petrus Lombardus; duo priores in ordinatione episcopi commemorant unctionem sive manuum sive capitis) et, in tardiori aetate, etiam porrectio instrumentorum, seu calicis et patenae, qua significatur potestas offerendi sacrificium (Ivo Carn., Petrus Lombardus).

DIACONUS exhibetur ut minister sacerdotis, seu sive episcopi, sive etiam presbyteri, ut notatum est supra. Eius coniunctio cum sacerdote tam intima est ut Caesarius Arei, non cunctetur ad eum extendere nomen sacerdotis, ut nonnumquam etiam accidit apud scriptores praecedentis aetatis ("Omnes sacerdotes Domini, non solum episcopi sed etiam presbyteri et ministri"). Ad hoc refertur emphaticum effatum Isidori Hisp., a Rabano Mauro repetitum: "Sine diacono sacerdos nomen habet, officium non habet,"³⁰ cuius sensum ad debitam

³⁰ Idem paulo aliter expresserat *Epiphanius* in praecedenti aetate: "Sine diacono episcopus esse non potest" (*Adv. haer.* 75. 5, cit. in p. 860).

proportionem sic reducit Amalarius: “Non potest rite immolatio altaris celebrari, sine sacerdote et diacono.”

Duo praecipua diaconi officia in celebratione Missae sunt: *legere evangelium et communionem calicis praebere*. Ratione prioris officii, diaconus ab Isidoro Hisp. vocatur evangelista sive praeco Evangelii (non enim in eo titulo agitur de ipsa praedicatione, quae reservabatur episcopo et presbytero); *Testamentum D.N.I.C.* testatur diaconum (vel presbyterum) legere evangelium; Amalarius id ad antiquam traditionem refert (“Statuerunt patres nostri ut diaconus legeret evangelium”); *Ordines Romani*, ubi agunt de celebratione Missae, concorditer hanc praxim exhibent; apud scriptores saec. 12 (ut Ivonem Carnotensem et Petrum Lombardum) iam mentio fit traditionis libri evangeliorum in ordinatione diaconi.

Quoad alterum officium dispensandi communionem, plures auctores, nominatim Isidorus Hisp., Pseudo-Alcuinus et Petrus Lombardus, repetunt ad verbum generale principium, iam in praecedenti aetate enuntiatum a Pseudo-Hieronymo: “Sicut in sacerdote consecratio, ita in ministro est sacramenti dispensatio. . . Ille oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat” (cf. supra, p. 891). Hoc autem praecipue de communionem calicis intelligendum est, sicut in praecedenti aetate; Beda diaconos vocat “sacri ac dominici sanguinis ministros”; *Ordines Romani* ostendunt diaconos dispensantes calicem: Isidorus Hisp., Pseudo-Alcuinus et Ivo (post eundem Pseudo-Hieronymum) notant calicem ita curae diaconi committi ut nec ipsi presbytero liceat illum tollere de altari nisi ei praebetur a diacono. Ceterum etiam panis consecratus speciali curae diaconi commissus erat; *Testamentum D.N.I.C.* praescribit ut diaconus discooperiat patenam et pixidem ex qua presbyter sese communicat; Pseudo-Alcuinus ait diaconum ponere in altare “panem et calicem, quae nec mittendi nec auferendi habet potestatem presbyter, si diaconus adfuerit”; praeterea diaconus administrabat panem consecratum sive infirmis in domibus (*Testamentum D.N.I.C.* et *Canones Hippolyti*), sive, ratione necessitatis et de consensu sacerdotis, in ipsa ecclesia; in hoc ultimo sensu intelligi possunt sequentes ambigui textus: Gelasius: “Sacri corporis praerogationem, sub conspectu pontificis seu presbyteri, nisi his absentibus, ius non habeant exercendi”; *Testamentum D.N.I.C.*: “Diaconus populo communionem distribuat manu”; *Canones Hippolyti*: “Diaconus autem populo oblationes distribuat si episcopus aut presbyter hoc permittit”; *Statuta Ecclesiae antiqua*: “Ut diaconus praesente presbytero Eucharistiam corporis Christi populo, si necessitas cogit, iussus eroget.”

In exponenda Patrum doctrina per quatuor Traditionis periodos,

unice attendimus ad ipsam *existentiam* trium graduum ecclesiasticae hierarchiae, quae quidem tres implicat notas in unoquoque gradu, scilicet *hierarchicum, sacerdotalem et divinum characterem*, ut de existentia Ordinis in genere dictum est in art. 1 (p. 86 sq.) cuius praesens articulus est complementum. Siluimus vero de *SACRAMENTALITATE* uniuscuiusque gradus in particulari, qua complementum accipit quaestio de sacramentalitate Ordinis in genere agitata in art. praec., quamque indicavimus supra quoad argumentum Scripturae (pp. 689 sq., 743, 793 sq.). Cuius silentii ratio fuit tum quia sacramentalitas singulorum ordinum sufficienter elucet ex textibus allatis in art. praec., quorum repetitio fastidium ingereret, tum quia eorundem textuum classificatio sive inter tres ordines distributio difficulter attentaretur, cum aliqui generaliter sonent ac referantur ad omnem ordinationem, plures vero respiciant sacerdotium in communi prout continet episcopatum et presbyteratum. Ceterum, quod attinet ad sacramentalitatem ipsius episcopatus, res attentius considerabitur in art. 5, ubi exponetur controversia theologorum et explicabitur quo sensu ea sacramentalitas admittenda vel neganda sit. *Quod vero attinet ad DIACONATUM*, quia de eius sacramentalitate facilius ambigi potest ac de facto dubitatum est, iuverit breviter ex praefatis textibus fragmenta praecipua colligere quibus sacramentalitas ostendatur.

Et primo quidem, in quibusdam testimoniis efficacia collativa potestatis et gratiae praedicatur de ordinatione in genere, absque ulla graduum distinctione aut exclusione, adeoque intelligenda est etiam de diaconatu. Basilius generaliter ait ordinationem pro pretio conferre, idem esse ac “Dei donum vendere” (*Ep.* 53. 1, cit. in p. 578). Gregorius I, agens generaliter de ordinationibus seu de “largiendis ordinibus,” ait per impositionem manuum “Spiritus sanctum coelitus dari” (*In Evang.*, hom. 17. 13, cit. in p. 580); quod ex Gregorio repetunt Taio, Beda, Hincmarus, Petrus Damianus, Alexander II (cit. in pp. 580 sq.). Pseudo-Gregorius I ordinationem in genere appellat “sacrorum ordinum sacramenta,” eique tribuit efficaciam sanctificativam, addens: “Virtus vero sacramenti gratia est spiritus septiformis” (*In 1 Reg.*, l. 4, n. 23, cit. in p. 590). Petrus Damianus “ordinationem clericorum” vocat sacramentum (*Opusc.* 6, c. 9, cit. in p. 577).

Secundo, ut patet praecipue ex documentis liturgicis (*Traditione Apostolica, Sacr. Serapionis*, etc., supra cit., pp. 586 sq.), ordinatio diaconorum in omnibus assimilatur ordinationi episcopi et presbyteri, sive nempe quoad ritum, seu manuum impositionem et deprecationem, sive quoad effectum qui a Deo invocatur, seu sacram potestatem et gratiam virtutum, uno verbo collationem Spiritus S. Ergo et ipsa est

sacramentum, non minus quam episcopalis et presbyteralis ordinatio.

Tertio, in pluribus textibus ipse diaconatus directe nominatur eiusque sacramentalis ratio significatur. Clemens Romanus et *Didache* (cit. in pp. 574 sq.) loquuntur de constitutione tum episcoporum tum diaconorum, adeoque quidquid ex hac expressione deduci potest in favorem sacramentalitatis sacerdotum, valet pariter de sacramentalitate diaconorum. Ignatius Antiochenus tam de episcopis et presbyteris quam de diaconis dicit Christum eos “firmasse in stabilitate per sanctum suum spiritum” (*Ad Philad.*, inscriptio). Chrysostomus, loquens de ordinatione septem diaconorum per apostolos, ait “non solam gratiam sufficere, sed ordinationem requiri, ut Spiritus accessio fiat” (*In Act.*, hom. 14 n. 1, cit. in p. 579). Mopsuestenus ait “diaconos ordinatos esse ad ministrandum in hoc tremendo officio [eucharistici sacrificii] per gratiam Spiritus Sancti quam acceperunt” (*Liber ad baptizandos* 5, cit. in p. 589). Ambrosius ait diaconos “sacri ministerii gratiam recipere,” “eligi ex omnibus et sanctificari” (*De officiis min.*, l. 1, n. 248 sq., *ML* 16. 105); praeterea ostendit virtutes, per quas haec diaconatus gratia praecipue operatur, esse sapientiam, iustitiam, fortitudinem et temperantiam (*ibid.*, n. 250, cit. in p. 583). Innocentius I, agens de “clericis . . . [seu his qui] sacerdotii aut ministerii cuiuspiam suscipiunt dignitatem,” ait “plenitudinem [Spiritus S.] maxime in ordinationibus operari” (*Ep.* 24. 4, *ML* 20. 550). Leo I. agens de “sacerdotali vel levitica ordinatione,” eam appellat “tantae benedictionis sacramentum” (*Ep.* 9. 1, cit. in p. 520). Amalarius Metensis ait “episcopum, ponendo manum super diaconum precari virtutem gratiarum” (*Liber officialis*, c. 12, cit. in p. 590). Bonizo Placentinus ait “manuum impositione, episcopis et sacerdotibus et levitis virtutem tradi ministerii” (*Liber de sacramentis*, cit. in p. 581). Monumenta liturgica (cit. in pp. 586 sq.), inde a *Traditione Apostolica*, significant per impositionem manuum tradi diacono Spiritum S. seu peculiarem gratiam pro suo ministerio, quam vario modo determinant ac describunt, uti “spiritum sanctum gratiae et sollecitudinis et industriae in hunc servum tuum, quem elegisti ministrare ecclesiae tuae” (*Traditio Apostolica*).

Et haec quidem triplex ratio ex Traditione desumpta (argumentum enim Scripturae dedimus supra, pp. 689 sq.) satis solida est ad probandam sacramentalitatem diaconatus, etsi non sufficientem valorem habeat ad inferendam sacramentalitatem episcopatus et minorum ordinum, ob peculiarem istorum rationem, ut ostendetur in art. 5 et 6 (in torn. 2).

PRO CONCLUSIONE TOTIUS ARTICULI invent per summa capita recolere ea quae tam in Scriptura quam in Traditione deteximus

*de origine et evolutione sacerdotalis hierarchiae, a Christo institutae et in Ecclesia per decursum saeculorum propagatae:*⁰

Christus in ultima coena apostolos, eosque solos, sacerdotes constituit, ipsis committens potestatem consecrandi ac inde sacrificandi (“Hoc facite in meam commemorationem”), quemadmodum et in aliis circumstantiis eis commisit cetera officia, docendi, baptizandi, remittendi peccata, quibus eadem sacerdotalis potestas coalescit. Post discessum Christi, apostoli hanc potestatem, quam ex Christi ipsius intentione sciebant perpetuo cum Ecclesia duraturam, aliis etiam communicarunt, ita ut iam applicaretur, ac mediantibus eorum successoribus perpetuaretur, triplex gradus hierarchiae ab ipso Domino institutae, cuius triplicis gradus institutionis sufficiens testis est ipsa Traditio.

Primus gressus, in via huiusmodi applicationis, fuit probabiliter *institutio diaconorum* (Act. 6. 1-6), tum quia ipsi primo exhibentur in Scriptura tum quia essentialibus ipsis necessitatibus paucorum primorum fidelium poterat initio sufficere sacerdotale ministerium ipsorum apostolorum. Inde iam apparet in Ecclesia essenziale, ut ita dicatur, binomium sacerdotalis hierarchiae “episcopus et diaconus,” sive “sacerdos et minister,” quod de facto incarnabatur in persona duodecim apostolorum et septem diaconorum. Paulo autem post, tertius quidam gradus apparet, de cuius initio nihil dicitur in Scriptura et de cuius indole non satis determinate textus loquuntur, nam quandoque ipsi vocantur presbyteri, quandoque episcopi, quandoque sive episcopi sive presbyteri, itemque in ecclesia hierosolymitana efformant veluti concilium iacobi, eam residentialiter gubernantis, in ecclesiis vero paulinis videntur directe gubernare veluti in solidum ipsam ecclesiam, sub remoto quidem regimine ipsius Apostoli, itinerantis ad novarum ecclesiarum foundationem. In hac igitur presbyterorum-episcoporum classe, congruenter *origo proprie dicti presbyteratus* videri potest, ita ut inde fere ab initio iam triplex gradus hierarchiae constitutus inveniatur in Ecclesia, coalescens ex ipsis apostolis, qui erant proprie dicti episcopi, ex praefatis presbyteris et ex supradictis diaconis.

Implicata autem quaestio, quae tantopere torquet theologos aliosque eruditos, quomodo nempe ortus sit ipse *residentialis ac tnonarchicus episcopatus* in viris ipsis distinctis ab apostolis, seu quomodo ac quando dignitas episcopalis ab apostolis ad alios devoluta fuerit, videtur solvi posse admittendo *gradualem quondam evolutionem ipsius presbytero-*

⁰Haec fusius delincata habes in pp. 689 sq., 743, 793, ubi de Scriptura, et in pp. 830-837, 849-852, 906-918, 949-955, ad terminum uniuscuiusque ex quatuor periodis, iuxta quas divisimus argumentum Traditionis.

tus in episcopatum, non quidem, ut patet, ratione ipsius dignitatis, sed ratione personarum ad episcopalem dignitatem ex inferiori presbyterali gradu transeuntium. Cum nempe ipsi apostoli, ob crescentem in dies numerum fidelium stabilemque iam organizationem plurium localium ecclesiarum, simulque iugiter urgentem necessitatem Evangelium alibi propagandi, impares iam essent ad sacerdotalia et episcopalia officia convenienter omnibus praebenda, haec paulatim in manus aliorum resignarunt, eligentes ex coetu presbyterorum aliquos veros episcopos qui ecclesias localiter regerent, salvo semper altiori iure apostoli, praecipue fundatoris. Ceterum, id non uno ac repentino tempore nec uno ac uniformi modo ubique accidit, ut patet ex ipsa diversa ratione qua organizabantur ecclesiae non paulinae, signanter prima ipsa mater ecclesia Hierosolymitana, et ecclesiae typice paulinae, heilenicos ipsos characteres connaturaliter exigentes; id tamen accidit tempore ipso apostolorum, ita ut dici possit, ad mortem istorum, iam extitisse in maioribus saltem ecclesiis typum proprie dicti ac monarchici! episcopatus, qui subinde per decursum saec. 2 pedetemptim universaliter propagatus fuerit.

Id requirit necessitas dogmatica, divina nempe institutio talis episcopatus. Id pariter connaturaliter exigit certum ac insigne factum historicum, existentia nempe huiusmodi episcopalis organizationis in tota Asia Minori circa initium saec. 2 eiusque rapida propagatio in tota Ecclesia in decursu eiusdem saeculi: parum enim verisimile est, nec rei naturae consentaneum, ut id enasceret veluti ex abrupto et absque ullo ligamine originis cum ipsa praxi apostolorum. Id tandem ostendunt varia signa huiusmodi evolutionis in ipsa Scriptura, scilicet sive episcopalis constitutio ipsius ecclesiae Hierosolymitanae sub Iacobo: sive praesentia peculiarium praepositorum quibus individualiter commissa erat cura ecclesiarum in Asia Minori, quosque Iohannes in Apocalypsi appellat “angelos ecclesiarum” (*Apoc.* 1. 20; cf. cc. 2-3); sive peculiaris indoles quorundam delegatorum Pauli, nominatim Timothei et Titi, quibus Apostolus commisit, saltem pro tempore, perfectum regimen ecclesiarum Ephesinae ac Cretensis, non exclusa ipsa signanter episcopali potestate ordinandi et constituendi locales praepositos; sive etiam singularis ac distinctus modus quo persona sic dicti “episcopi” praesentatur in epistolis pastoralibus, quidquid ceteroquin sit de indole ceterorum episcoporum-presbyterorum de quibus agitur in aliis Scripturae locis.

Ceterum, probabile est hanc gradualem constitutionem distincti episcopatus tempore apostolico, contigisse secundum duos typos, satis characteristice utut accidentaliter distinctos, qui subinde in decursu saltem saec. 2 in unam universalem ac determinatam formam con-

fluxerint: alterum scilicet iudaico-ioanneum, prae se ferentem characterem magis unitarium ac totalitarium, qui, ortus in ipsa priori communitate Hierosolymitana sub Iacobo, propagatus fuerit in Oriente, peculiariter in Asia Minori, sub impulsu Iohannis, donec in ecclesiis Ignatianis circa initium saec. 2 sub clariori luce determinatas lineas sui vultus ostenderit; alterum vero hellenico-paulinum, prae se ferentem potius elasticum quemdam ac communitarium characterem, quo eadem episcopalis ac monarchica dignitas praepositi ecclesiae sub minori luce exprimeretur quique in ecclesiis typice paulinis (Romae, Corinthi, Philippi, etc.) incoeperit et in toto Occidente subinde propagatus fuerit-

Quidquid sit de modo quo distinctus episcopatus ortum ac primam determinationem habuerit, certum est, iam immediate post obitum ultimi apostoli, seu initio saec. 2, triplicem gradum ecclesiasticae hierarchiae secundum suas essentielles ac typicas notas stabiliter constitutum inveniri in ecclesiis Asiae Minoris, ut clare constat ex epistolis Ignatii Antiocheni (t circa 107, saltem ante 117), qui ceteroquin suum episcopatum incoepit tempore ipso apostolico, adhuc vivente Iohanne (imo, si credamus Eusebio Caes., Ignatii episcopatus currit ab a. 70). In ecclesiis occidentalibus, uti Romana, Corinthiaca et Philippensi, triplex ille gradus eandem determinatam ac technicam expressionem non assumpsit nisi circa finem saec. 2, postquam nempe ab Irenaeo (scribente circa 175-189) plene expressus fuerit ipse conceptus episcopi monarchic! in senso ignatiano, ex quo necessario sequitur scissio primi ordinis in proprie dictum episcopum et simplicem presbyterum. Varia documenta huius saeculi sive occidentalia sive orientalia, uno excepto Ignatio (Clemens Romanus, *Didache*, Polycarpus, Hermas, Pseudo-Clemens Romanus, Iustinus, Hegesippus, ipse Irenaeus), explicite et distincte non proponunt nisi duos gradus hierarchiae, seu paulinum binomium "episcopi et diaconi," tertius tamen gradus, seu potius distinctio prioris in proprie dictum episcopum et presbyterum, non negatur, imo in quibusdam locis satis suggestively proponitur vel inculcatur (Clemens Romanus, Hermas, Pseudo-Clemens Romanus, et praecipue Irenaeus).

Ceterum, monarchicus ipse episcopatus latissime diffusus invenitur iam circa medium saec. 2, ut constat ex epistolis Dionysii Corinthii ad varios orbis episcopos, ex Hegesippo, et ex Irenaeo perficiente catalogum praecedentium episcoporum incoeptum ab Hegesippo. Circa finem saec. 2 et initium saec. 3, triplex gradus hierarchiae distincte proponitur a scriptoribus tam orientalibus quam occidentalibus (Tertulliano, Hippolyto, Clemente Alex, et Origene) et ab eis supponitur tamquam aliquid iam ab aevo ac universaliter stabilitum in ecclesiis.

In hac et duabus posterioribus periodis, superius distincte examinatis (scilicet saec. 3, saec. 4 ad initia saec. 5, et a medio saec. 5 ad medium saec. 12), iam clare stabilita existentia trium graduum sacerdotalis hierarchiae, eorum *distincta ac propria attributa et officia* clarius proponuntur et incessant! quodam progressu amplius determinantur, iuxta generales ceteroquin lineas, praeformatas in ipsis epistolis ignatianis ac proinde cum ipsa aetate apostolica connexas, iuxta quas presbyter est essentialiter quidam consiliarius ac cooperator episcopi, diaconus vero essentialiter minister seu inserviens episcopali ac sacerdotali ministerio. Huiusmodi autem progressus, quod attinet ad presbyterum, consistit in quodam veluti *transitu a ratione ministri extraordinarii et occasionalis ad rationem ministri ordinarii*," utut episcopo subordinati, in administratione praecipue sacramentorum et in verbi divini publica praedicatione, quatenus nempe episcopus, cui haec officia communi saltem lege reservabantur, pedetemptim, crescentibus fidelium necessitatibus, ea simplicibus etiam presbyteris cum increscenti maiori frequentia commiserit. Quod autem diaconos attinet, progressus consistit in maiori determinatione ac multiplicatione servitiorum, quae idem ministeriale officium generaliter implicabat, addita praeterea quadam occasional! et extraordinaria commissione circa ipsam sacramentorum ac verbi divini ministrationem. Baptismi scilicet collationem et verbi divini praedicationem. Caeterum, ut ex ipsa rei natura consequitur et ex historicis documentis apparet, huiusmodi evolutio nec pari passu nec uniformi ratione in multis variisque ecclesiis contingere potuit.

⁴¹ Ad hoc minus attendere videtur Y. Congar cum libenter, utut cum quadam haesitatione ac reservatione, adhaerens historicae reconstructionis allatae praecipue ab anglicano G. Dix in opere *The apostolic ministry*, scribit: "Il faudrait . . . pour parler de celui-ci comme 'prêtre' [i.e. de presbytero ut sacerdotel tenir compte . . . d'une évolution d'ensemble des ministères hiérarchiques. . . Il nous paraît impossible d'apprécier exactement les choses si on ne considère pas le développement des institutions ecclésiastiques, sacrements et ministère, dans son ensemble. Évidemment, il est impossible d'arriver dans ce domaine à une interprétation d'ensemble sans accepter une certaine part d'hypothèse et de reconstruction. Gr. Dix et ceux qui le suivent, comme Tr. G. Jalland, présentent une reconstruction des choses cohérente et qui a le mérite d'essayer de répondre à toutes les données du problème, même si on garde à son égard objections et réserve. Selon eux, les fonctions liturgiques étaient, à l'origine, exercées par l'évêque assisté du diacre: les presbytres, qui existaient collégialement, formaient une sorte de conseil plutôt administratif, un peu à la manière du Sanhédrin (Gr. Dix accentue fortement, parfois sans doute avec excès, la continuité des institutions chrétiennes avec les institutions juives) C'est seulement à partir de l'époque de Cyprien puis, d'une façon plus nette encore, à partir de la paix constantinienne, que des fonctions liturgiques, sacramentelles, furent données aux presbytres, que ceux-ci agissent vraiment en 'prêtres' et que, d'ailleurs, ils furent plus volontiers considérés comme qualifiés ainsi de façon personnelle, et donc moins liés à leur collège et à leur fonction dans le cadre de l'église locale. Si cette vue des choses est juste, elle n'est pas sans apporter sa petite part d'éclairage dans le problème qui nous occupe. Elle apporte une raison nouvelle pour rendre compte du fait que la qualité de 'prêtre' ait été plus tardivement ou plus parcimonieusement attribuée aux 'presbytres' qu'aux évêques" ("Un essai de théologie sur le sacerdoce catholique. . .," *Revue des sciences religieuses* XXV [1951] 301).

Sit breve verbum de evolutione praecipuorum officiorum tum presbyteri, scilicet: praedicare, baptizare, reconciliare et consecrare, tum diaconi: ministrare scilicet et evangelizare.

Publica praedicatio in ecclesiis, quae initio reservabatur episcopo tanquam praecipuum onus curae pastoralis (ut emphatice asserit Chrysostomus), paulatim occasionaliter saltem concessa est etiam presbyteris, ut ostendit Cone. Ancyranum a. 314, “sermonem ad populum facere” referens inter presbyteri officia; nonnisi tamen circa finem saec. 4, et quidem in Occidente, opera praesertim Augustini, coepit introduci ac vulgari ipsa praxis committendi etiam presbyteris ordinarium munus praedicationis in ecclesia; in sequenti aetate ea praxis tam firma evasit ut Isidorus Hispalensis non cunctetur proponere celebrationem Eucharistiae et praedicationem verbi divini tanquam praecipua officia presbyterorum.

Baptizandi licentia multo maturius presbyteris facta est, ut constat ex ipso Ignatio Antiocheno (*Smyrn.* 8. 2.) et subinde ex *Traditione Apostolica* et *Didascalia*, imo Chrysostomus commendat episcopis ut administrationem Baptismi dereliquant in manus presbyterorum ut ipsi possint facilius supremo muneri praedicationis attendere; iam saec. 4 haec praxis tam communis evaserat ut *Constitutiones Apostolorum* referant administrationem Baptismi inter propria presbyteri officia.

Poenitentiae, sive lapsorum reconciliationi, iam inde saltem a saec. 3 presbyteri suo modo, una cum episcopo, cooperati sunt, ut constat praecipue ex epistolis Cypriani, committentis presbyteris facultatem reconciliandi lapsos in absentia episcopi. Ordinarium tamen ministerium reconciliationis nonnisi tardius, circa finem nempe saec. 4, nec pariformiter ubique, coepit presbyteris committi, labente paulatim instituto antiquae poenitentiae publicae. Nonnisi circa initium saec. 12, cum iam hoc institutum practice evanuerat, Ivo Carnotensis proponit celebrationem Eucharistiae et reconciliationem lapsorum ut praecipua officia presbyteri.

Eucharistica celebratio inde ab initio coepit presbyteris committi, modo tamen occasional! et ratione necessitatis. Iam Ignatius Antiochenus (*Smyrn.* 8. 1 sq.) satis clare significare videtur presbyteros de licentia episcopi Eucharistiam consecrare; ex epistolis Cypriani apparet hanc facultatem sat frequenter concessam esse, absente nempe episcopo ratione persecutionis; iam autem in decursu saec. 4 et praecipue in ultima eius parte, presbyteralis celebratio tam frequens esse supponitur (Ephraem, Athanasius, Hilarius, Innocentius I, *Constitutiones Apostolorum*) ut oblatio eucharistici sacrificii proponatur tam-

quam proprium officium presbyteri (*Constitutiones Apostolorum*), in quo presbyter nihil differat ab ipso episcopo (Pseudo-Hieronymus in eadem praxis perseverat in subsequenti aetate (*Statuta Ecclesiae antiqua, Ordines Romani*). Cum hac praecipue praxi connectitur naturalis evolutio *attributionis nominis* “sacerdos” *ipsis presbyteris*. Cum enim hoc nomen in ipsa prima aetate, non sine aliqua quidem mora nec sine aliquo sensu timiditatis, pedetemptim introduci cooperit in ecclesiasticam terminologiam (ambigue apud Clementem Romanum et modo indirecto apud Irenaeum et Iustinum), ipsi episcopo primitus ac connaturaliter attributum fuit. Saec. 3 iam passim episcopus vocatur sacerdos, et quidem tanquam nomine proprio, eademque vox non infrequenter incipit extendi ad ipsos presbyteros, facta duplici distinctione inter sacerdotes et diaconos atque inter summum sacerdotem et alios sacerdotes (cf. praesertim Origenem et Cyprianum). Saec. 4 communiter iam nomen sacerdotis tribuitur presbytero, facta distinctione inter “summum sacerdotem” et “sacerdotem” sine addito, vel inter “primum sacerdotem” et “sacerdotem secundum”² (cf. supra, pp. 908 sq., ubi nota verba Hieronymi: “Sacerdotes quoque ipsi, secundus in ecclesiastico honore gradus” et Augustini: “Episcopi et presbyteri proprie iam vocantur in Ecclesia sacerdotes”). In ultima tandem periodo, seu a saec. 5 ad saec. 12, talis attributio ita extenditur ac firmatur, ut inde iam remotam originem habuerit recentior praxis simpliciter designandi solum presbyterum sub nomine sacerdotis, per connaturalem quendam usurpationis processum.

Diaconi generale officium est ministrare sacerdoti. Haec diaconi coniunctio cum sacerdote tanta est, ut quandoque Patres etiam dia-

Origo huius appellationis “*Sacerdos secundi ordinis*,” quae sub multiplici forma in Traditione exprimitur, quaerenda videtur in 2 *Rcg.* 23. 4: “Et praecepit rex Helciae pontifici et sacerdotibus secundi ordinis et ianitoribus. . . .” Origenes saec. 3 primus, ut videtur, eam applicuit presbyteris Ecclesiae, loquens de “inferiori sacerdote” relate ad episcopum. Saec. 4 in Oriente, Eusebius Caes. eam refert in quadam epistola Constantini imperatoris, in qua sermo est de viris “secundi ordinis [ad litteram secundi throni]” (*Hist. eccl.* 10. 5. *MG* 20. 890). Eodem saeculo et praesertim saec. 5 et seqq. cum assumpta fuerit ab ipso Innocentio I. in Occidente late propagata est. donec sub remoto influxu Leonis I in ipsa Sacramentaria et in posteriora Pontificalia transierit. En variae illius expressiones: Optatus Mil., quem repetit Iohannes Diaconus “Secundum sacerdotium”; Hieronymus: “Sacerdotes, secundus in ecclesiastico honore gradus”; Innocentius I: “Secundus sacerdos”; Leo I: “Secundus in Ecclesia gradus,” imo ipsa formalis expressio: “Secundi ordinis sacerdotes”; *Statuta Ecclesiae antiqua*: “Inferioris gradus sacerdos”; Rabanus Maurus: “Secundi ordinis viri”; *Sacramentarium Leonianum*. in consecratione presbyteri, loquens de “sacerdotalibus gradibus” distinguit inter “pontifices summos” et “sequentis ordinis viros et secundae dignitatis” seu “secundi meriti munus” (*ML* 55. 116), quam distinctionem fere ad verbum subinde retulerunt *Sacramentarium Gregorianum-Hadrianum* saec. 8, *Pontificale Germanicum* saec. 10, *Pontificale Romanum* saec. 12 et hodiernum *Pontificale Romanum* (in admonitione episcopi ad ordinandos presbyteros: “Minoris ordinis sacerdotes”; in ipsa forma Ordinationis presbyteralis: “Secundi meriti munus”). Cf. B. Botte, “Secundi meriti munus,” *Questions liturgiques et paroissiales* XXI (1936) 84-88. Confer praeterea dicta superius, p. 909, in nota

conos includant sub communi nomine sacerdotis vel sub derivatis vocibus (Cone. Antiochenum, Tertullianus, *Constitutiones Apostolorum*, Epiphanius, Hieronymus, Optatus Mil.: “In tertio [sacerdotio] constituti,” Caesarius Arei.: “Omnes sacerdotes Domini, non solum episcopi sed etiam presbyteri et ministri”); inde effatum Isidori Hisp.: “Sine diacono sacerdos nomen habet, officium non habet.” Dum in antiquiore aetate diaconus exhibetur tantum ut minister episcopi, in quibusdam documentis ultimae periodi, incremente iugiter participatione presbyterorum in sacerdotali ministerio, diaconus vocatur etiam minister presbyteri (*Canones Hippolyti*, *Statuta Ecclesiae antiqua*, Pseudo-Alcuinus).

Praecipuum ac peculiare diaconi officium in hac sacerdotali subministratione est *distributio communionis eucharisticae*. Frequentiora documenta exhibent diaconum distribuentem tantummodo calicem, saltem in ecclesia seu intra celebrationem actionis liturgicae (Cyprianus, Chrysostomus, *Constitutiones Apost.*, Pseudo-Hieronymus, Augustinus); quaedam tamen significant vel supponunt diaconum ministrare etiam speciem panis, saltem in casu necessitatis et de consensu sacerdotis (Iustinus, Cone. Ancyranum, Gelasius I, *Testamentum D.N. Statuta Ecclesiae antiqua*).

Alterum peculiare diaconi officium est *evangelizare* seu instruere fideles, ac inde quandoque dicitur evangelista (Isidorus Hisp.), iuxta typum primorum diaconorum, quorum unus (Stephaniis) in fidei praedicatione martyr occubuit, alius (Philippus) evangelistae nomine designatur. Id tamen nequaquam intelligitur de publica praedicatione in ecclesia, nam haec diaconis prohibebatur (Ambrosiaster: “Diaconi in populo non praedicant”), saltem generatim (Cone, enim Ancyranum videtur supponere diaconos praedicare), sed praecipue de lectione Scripturae, signanter Evangelii; inde in ultima periodo lectio Evangelii intra Missam tam communiter diaconis reservata est (*Testamentum D.N.I.C., Ordines Romani*), ut saec. 12 symbolica traditio libri Evangeliorum ingrederetur ipsum ritum diaconalis ordinationis.

Diaconi generatim non baptizabant, sed tantum occasionaliter et de licentia episcopi (*Didascalia* et plura documenta saec. 4). Cyprianus et Cone. Eliberitanum concedunt diacono, pro casu necessitatis, ut ministret ecclesiasticam reconciliationem lapsis; de cuius concessionis sensu dictum est in tractatu *De Poenitentia* IV 647 sqq.

INDEX BIBLICUS¹

ordinariis indicatur simplex mentio, italicis vero explicita
(Numeris paginarum citatio, crassioribus tandem aliquid notabilius)

GENESIS		7,2	700
1,24.25		8, 10	12
8,20		8,12	12
12, 7-8		11, 16	692. 694
13,18		14,29	700
14,18		16-18	23.218
14,18-19		26,22	700
18,11		27, 16	699
19,4		27, 18.23	12
22,1 sqq.		31, 14	700
26,25		DEUTERONOMIUM	
28,16-22		11,12	699
35,1.3.7.14		19, 12	69\692
45,27		34,9	12
46,1		JUDICES	
48,14		9, 28	700
50,24		RUTH	
EXODUS		1,6	699
3,15-18		4,2	692
3,16		II REGUM	
3,16.18		8, 1.5	558
4,29		23,4	961
13,19		III REGUM	
19,7		10,	6
28,1		IV REGUM	
28.1 sqq.		11,15	700
29.1 sqq.		11, 18	700
29, 1-37		23,4	6
29, 10. 15.19		I PARALIPOMENON	
30,12		6,48	6
LEVITICUS		II PARALIPOMENON	
1,4		5,11	6
3,2.8.13		8, 14	6
4,4.24.29.33		9,8	6
8,1 sqq.		13, 10	6
8,1-36		29,33	12
8, 14.18		30,15-16	6
16,21		34,12.17	700
19,20		35, 15	6
21, 1 sqq.		I ESDRAE	
24, 14		6,7	692
NUMERI		6, 7.8. 14	692
1,21			
3,6-9			
4,3			
4, 16			

ordinandis collaboravit E. .4. Weiler, ex Typographbia Brucc.

¹ In indicibus

6, 14	692
10, 14	692
II ESDRAE	
11,9. 14.22	700
11,22	700
11,22-23	6
13,30	6
IUDITH	
6, 20	692
ESTHER	
6,3	657
IOB	
1,4-5	23.218
6, 14	700
7, 18	700
10, 12	700
20,29	700
24, 13	700
24, 14	700
31, 14	700
34,9	700
42,8	23.218
PSALMI	
50,14	312 sq.
58, 6	699
108,8	700. 701
109,4	6.23
PROVERBIA	
8, 23	6
29,13	700
SAPIENTIA	
1,6	700
2,20	699
3,7	699
3,13	699
4, 15	699
14, 11	699
19,5	699
ECCLESIASTICUS	
16,18	700
18, 20	699
23,34	699
ISAIAS	
I, 17	473
10,3	700
II, 2	313
23, 17	699
24,22	700
29,6	700
60,17	268. 273. 279. 700
61, 1	313
JEREMIAS	
8,15	700
10,15	700

DANIEL	
13,5	692
13,5.28.34.61	692 sq.
13,34	12
13,45.50	691
MALACHIAS	
1, 10-11	24.220
i,n	277
I MACHABAEORUM	
1,46-47	700
1,51	698
5,33	6
11,58	656.657
13, 7	558
II MACHABAEORUM	
1, 10	691. 692.693
8,22	6
11,27	691.692
MATTHAEUS	
2,6	313. 706
3,11	566
3, 16	313
4,11	657
4,18-19	221
4, 19	221
8,4	88
8, 15	657
9, 18	12.521
15,2	693
16, 21	693. 694
19,13.15	12
19, 15	521
20, 26	656
20, 26–27	657
20, 28	659
21,23	693.694
22, 13	656.658
23, 11	656.657
25,8-9	566
25,36.43	701
25,44	658
26,3.47	694
26,3.47.57	693
26, 20	221
26,57	694. 695
27, 1	694
27, 1.3. 12.20	694
27, 1.3. 12.20.41	693 sq.
27,41	694
27,55	657
28,11-12	694
28, 18-19	222.610
28, 18-20	600
28, 19	128.225
MARCUS	
1,13	657
1, 16-17	221
1,17	221

1,«	657
1,44	88
5,23	12.521
6,5	12.521
	607
	693
	12.521
	12.521
	694
	656.657
	12.521
	221
	656.657
	659
	694
	221
	694
	694
	657
	128.225
	12.521
LUCAS	
1,2	659. 660
1,5	88
1,8	6
1,23	274 sq.
1,68. 78	701
4,20	510. 693
4,39	657
4,40	12.521
5,10	221
5,10-11	221
5,14	88
7,3	693
7,16	701
8,3	657
9,1-2	682
9,1.10	221
9,22	694
10,31	88
10,34–35	698
10, 40	657
11,49	717
12,37	657
12,42	704
13, 13	12.521
15, 11.25	693
16, 1.3.8	704
17,8	657
17, 14	88
18,31	221
19,44	701
20, 1	88.694
22, 14	221
22, 19	24.220.600
22,24–27	226
22,26-27	656. 657
22,27	657
22,52	694
22,52.62	694
22,66	548.694
24,51	601

JOANNES	
2,5.9	656.658
8,9	693
12,4-6	516
12,26	656.659.660
13,29	516
14, 16-17	225
15,16	222
15-17	221
17,17	24
17,18.20	222
17,18. 20	225 sq.
20,21	24
20, 21-23	222
20, 22	610
20, 22-23	600
20, 23	544

ACTUS APOSTOLORUM	
1,3	600. 612
1,8	225.610
1,20	700.701
1,24	600
1,28	684
2,1-4	313
2,3-4	566.610
2,4	600
2,14	684
2,17	693.695
2,41	223
2,42	24
2,45.46	516
2,46	741
4,5	694
4,5.8.23	694
4,8	694
4,23	694
4, 32 sqq.	509
4,34-37	680.686
5,1-2	680.686
5,6.10	686.693
5,21	001.694.695
6,1	657.658. 661
6, 1-3	690
6,1-4	551
6, 1. 5.6	661
6,1-6	24.223.618. 656. 664.
	689.750.776. 792
6,2	660. 679. 690
0,2.4	657
6,3	684. 701
6,4	659
6,5	642.649.662
6,6	12.123.493.494. 508-
	518. 521.523.549.553.
	557.569.570.626.665-
	689.694.779
6, 8-10	223.518
6, 8-15	223.517. 678. 690
6, 12	694.695
7,1-60	223.517.678.690
7, 10	706
7,23	701

INDEX BIBLICUS

8, 5-6.12	678.690	19,6	/2.521.553.557
8.5. 12.38	223	19, 22	658
8, 5-38	517	20, 5 sqq.	712
8,6	518	20, 7	741
S, 11. 12. 16.38	223	20, 17	24.524.695.703.781.
8, 12.38	678.690		828. 829
8, 14-20	223	20, 17 sqq.	782
8,17	521.553.557	20,17-18	784
8, 17-19	12	20, 17. 28	757.752 sq. 755.756.
8, 18	11		777.784.789 sq.
9,12. 17	12.521	20, 17-35	224
9, 15-16	520.522	20,24	659
9, 17	518	20,28	24.224.226.227.272.
9, 18	223		279.524.649.650.664.
10,48	223		678. 701.702. 703.704.
11, 16	223		705. 707. 723. 741.742.
11,19-30	779		743.750.731.783.7Z5-
11,22-30	520		789
11,27	523. 718. 720.779	21,8	25.517.5/5.678.684.
11, 27-28	719		690.721
11,29-30	658	21,8-9	718.720
11,30	24.223.549. 680.695.	21, 10-11	718.719.720
	703.777.779.731.	21, 10-13	552
12, 12	510	21, 15 sqq.	712
12, 17	791	21, 18	24.695. 703.777.779.
12,25	658		781.791
13, 1-3	25.518. 715.718. 719.	21,28	703
	722. 742	22,5	548. 694 sq.
13,2	227.275. 705. 741	22, 16	223
13,3	12.24.518-523.523.	23,2	275
	549.552.553.557.569.	23, 14	694.695
	570. 678. 741.743.744.	24, 1	694.695
	779	25,15	694.695
13,5	510. 693	27, 1 sqq.	712
14,4. 14	715	27,35	24.223
14, 12	88	28,8	12.521
14,22	16 sq. 224. 517.521.		
	522.523-525.549.553.	AD ROMANOS	
	557. 569-570. 678.695.	I, 5	520.522
14, 23	779. 793	1,11	556
	24.626.642. 695. 703.	4, 11-12	734
	704. 711. 741.743.777.	4, 12	740
	781.782	5, 15-16	556
14, 26	519	6,23	556
15,2	549.695	8, 15	567
15, 2 sqq.	777. 781	9,4	556
15,2.4.6.22.23.41	24.695. 703	II, 13	659
15,2.4.6.23	223 sq.	11,29	556
15,4.6.22.23.41	695	12,6	556
15,13	791	12,6-8	25. 713.714. 723.743.
15, 14.36	701	12, 7	660. 735
15,22	24.313.70(5. 707	12,8	24.226.273.706
15, 22-23.30-35	718	12, 11	566
15,22.32	25.711	13,4	656.657
15,23	750	13,6	275
15,31-32	719	15,8	656.660
15,39-40	712	15, 16	275.660
15,40	711 sq. 720	15.25-26	658
16,4	24.224.695. 703. 777.	15.25-27	509
	781	15,27	275
17,4	720	15,31	658
18,8	223	16, 1	650.658
18,25	566	16, 1-2	642
19,5	223		

INDEX BIBLICUS

16,2 706
16,7 25.715
16,23 704.712

I AD CORINTHIOS

1,12-17 223
I, 14.17 510
3,5 656.660
3,6 660
4,1-2 704
4,17 24.708
5,6.9-13 540.542
7,7 556
10,16 24.223
10.16-17 741
II, 5 718
11,15 660
11,17 sqq. 516
11.17-34 24.223.741
11,23 660
11,24 600
11,25 24.220
12,4 735
12.4-6 742 sq.
12.4-11 713.714.723
12.4-11.28.31 556
12,5 659
12,7 734. 740
12,11 557.735. 740
12.27-31 720
12,28 226.272. 279
12.28-30 25.713.714.723
12,31 556
14.1-5 720
14.1-33 552
14,3 719
14,6-40 557
14, 24-25. 29-31 719
14,40 6
15,7 25.715
15,23 4.6
16,10-11 24.708 sq.
16,15 6. 658
16, 15-18 642

II AD CORINTHIOS

1,H 556
2,6-11 17
3,3 659
3,6 656
3, 7-9 657.659
4,1 650
5, 18. 20 659
6,3 659
6,4 656. 660
6, 14 540. 542
8,4 658
8, 19 6. 16. 642
8, 19-20 658
9, 1. 12-13 658
9, 12 275. 500
11,8 658
11, 13 715

11,15 656.660
11,23 656.660
12,11-12 715

AD GALATAS

1,12-17 520.522
1, 19 25.715. 791
2, 7-10 520.522
2,12 791
2,17 656.660
4,2 704

AD EPHESIOS

2,20 25.715.717.718.719
720
3,5 715. 717. 718.719
3,7 656.660
4, 11 226. 735
4, 11-12 25.556.713.714 sq.
721.723.743
4, 12 660. 7
4,16 226
5, 7.11 540.542
6,21 656.660
6,21-22 25.711

AD PHILIPPENSES

1,1 24.517.649.656.66
665.662.679.689.7
702. 703.704.749. 7
776.781.790.792
2,17 275
2,17.30 275
2,19 24.709
2,25 25.712.715
2,25.30 275
4,3 712
4, 18 275

AD COLOSSENSES

1,7 656.660
1,7-8 25.712
1,23 656.660
1,24-25 660
1,25 656
4,7 656.660
4,7-8 24sq.711
4,10 712
4,11 712
4,12-13 25.712
4, 14 712
4,17 25.659.712

I AD THESSALONICENSES

1,1 25.712.715.720
2,7 25.715. 720
3,2 24.656.660. 708
5,12 24.273.706. 707
5,19 566

H \1) THESSALONICENSES

1,1 720

INDEX BIBLICUS

I AD TIMOTHEUM		1,8-9	742
1,3	551	1, 18	658
1,3 sqq.	709	2, 1-16.22-26	783
1, 12	659	2, 25	709
1, 18	227. 554.742	3, 10. 14-15	783
	477.701. 784	4,2	709
3,1-2	24.661. 701.702. 703.		783
	750. 751. 752. 755	4,5	25.721
3,1-7	224.704. 777. 782.		712
	790 sq. 784	4,12	25.711
3, 1-13	517.709.749. 777. 790	4,21	712
3, 1-16	690	AD TITUM	
3, 2	25. 703.722. 750. 781.		24. 123.494.550.678.
	782		695.595. 703.704.710.
3, 2-3.8	539		711. 741.777. 779.781.
	707		782
3,4.5.12	24.706		751. 753 sq.
	226. 698. 704. 742. 750.		790 sq.
	783	1,6-9	749.782
3, 8 sqq.	649.662		24. 701.702. 703.704.
3,8.12	656		755.779.781
3,8-13	24.661-665. 679. 689	1,7-9	224.704. 711.777
3,9	516	1,9	25. 722. 750. 782
3, 10.13	660	1,10-13	710 sq.
	709	2,1.2.4. 6	693.696
3,22	544	2, 1.15	710
	659	2,7	25. 722
	656.660	2, 7.9	783
4, 6-16	783	3,5	555
4, 11-12	709	3,8. 14	24. 706
4,13.16	25. 722	3, 10	711
4, 14	11.12.24.123.203.224.	3, 12	25.711
	227. 494.515.517.518.	AD PHILEMONEM	
	521.526. 528. 543-569.	1	712
	570.678. 694.695.696.	2	25
	703.705. 709. 741.742.	9	693
	743.750. 779. 781. 793	13	658
4,16	537	24	712
5, 1-2	693. 695	AD HEBRAEOS	
5,17	24. 273. 642. 706. 707.	1, 7.14	275
	722.750.777.781	1,14	659
5,17-19	24. 224. 538. 695. 696.	2, 6	701
	703. 704.750. 751.752.	5 sqq.	23.24
	753	5,1	88. 89
5, 17-22	709	5,5	88
5, 17-25	525. 538	5,6	88
5,19	709. 781	5, 10	7
5,20	709	6, 2	11.12. 521
5,21	783	6, 10	658
5,22	12.24.224.515.521.	6, 20	7.553
	525-542.528.550.553.	7, 1.3	88
	569. 570. 678. 703.704.	7,5.27	232
	709.711.741.743.779.	7,11	7
	793	7, 11-12	23. 88
6,11-16. 20	783	7, 11. 15. 17.21	88
II AD TIMOTHEUM		7, 12.24	88
1,6	11.12.227.517.521	7,14	88
1,6-7	24.202-203.224.500.	7,15.17	88
	515.518.526.528.543-	7,26	88
	569.570. 678. 709. 741.	8,1.3	88
	742. 779.793		
1,6-11.18-19	783		

INDEX BIBLICUS

8,2.6	275. 523	5,2	226. 700. 741
8,4	88	5,4	226. 702
9,21	275.523	5,5	693. f>05. 797
10,11	275.523	5,6	701
10,21	88	5, 12	712
11,2	693.695	II JOANNIS	
12,15	701. 751	1	24.695.696. 703.704
13,7	707	1,1	549
13,7.17.24	24. 313. 706 sq.	10-11	540.542
20,23	88	III JOANNIS	
JACOBI		1	24.695.696. 703. 704
5,14	24.276.549.695.696.	1,1	549
	703.777.781	9-10	708. 745
5,14-15	223.224.705.741	APOCALYPSIS	
I PETRI		1,6	88
1,12	659	I, 20	24.707. 745.957
2,5	89	2-3	792.957
2,9	89.124.126	2,6	517
2,12	701	4, 4.10	695.696
2,25	701.702	5,5.6.8. 11. 14	696
4,10	704	5,5-14	695
4,10-11	556. 659	5,10	88
4,11	661	7, 11.13	695.696
5,1	226.273.549. 704. 723.	II, 16	695.696
	797	14,3	695.696
5.1-2	24.224.703.750.751.	18,4	540.542
	753.755.781	IS, 20	715.717.719.720
5,1. 2. 5	696	19,4	605.696
5.1-4	742.783	20,6	89
5.1-5	707	21,14	717
5,1.5	695.777		

INDEX EXEGETICUS

(Textus citantur iuxta ordinem quo occurrunt in hoc volumine)

USUS TERMINORUM.

Vox Ordo (pp. 6sq.).

Notabiles sunt expressiones: “Sacerdotes secundi ordinis” (4 Reg. 23. 4), ex qua fortasse originem habet similis ac celebris appellatio presbyterorum, usitata apud Patres, et “Sacerdos secundum ordinem Melchisedech” (Psal. 109. 4), quae in Hebr. 5. 10; 6. 20; 7. 11, opponitur alteri “Sacerdos secundum ordinem Aaron.”

Vox Cheirotesia (pp. 11 sq.).

Ipsum nomen cheirotesia, eminenter ecclesiasticum, in Scriptura non adhibetur, sed tantum substantiva expressio epitesis tôn cheirôn, ex qua ea vox originem habet: 1 Tim. 4. 14; 2 Tim. 1. 6; Act. 8. 18; Hebr. 6. 2; quorum textuum duo priores agunt de ipso Ordine, duo posteriores vero de Confirmatione. Ceterum, expressio verbalis epiteinai tas cheiras (imponere manus) frequenter adhibetur, in multiplici sensu, tam in A. quam in N.T. Bis adhibetur de ipso Ordine: 1 Tim. 5. 22; Act. 6. 6.

Vox Cheirotomia (pp. 16 sq.).

Ipsum nomen cheirotomia non occurrit, verbum vero cheirotonein (extendere manus) occurrit bis in sensu constitutionis in officio: 2 Cor. 8. 19; Act. 19. 22, in quo ultimo loco habet probabilius ipsum sensum sacrae ordinationis; inde fortasse originem habuit ecclesiasticum nomen cheirotomiae pro ordinatione.

Vox Sacerdos (pp. 88 sq.).

Adhibetur in utroque testamento ad significandum sacerdotem paganum (Act 14. 12), patriarchalem (Melchisedech: Hebr. 7. 1, 3; cf. 7. 15, 17) et leviticum (Mat. 8. 4; Marc. 1. 44; Luc. 1. 5; 5. 14; 10. 31; 17. 14; 20. 1; Hebr. 5. 1; 7. 14, 20, 23), non vero sacerdotium ecclesiasticum: nam soli Christo tribuitur, et quidem in sola epistola ad Hebr.; ipsi quidem fideles vocantur in communi sacerdotes et genus sacerdotale, sed in mero sensu metaphorico (Apoc. 1. 6; 5. 10; 20. 6; 1 Petr. 2. 5, 9).

Ratio huiusmodi silentii (p. 89).

Iuxta Hebr. 5. 1, proprium officium sacerdotis est offerre sacrificium (p. 88).

FIGURAE ORDINIS IN A.T. (pp. 23 sq., 217-221).

Sacerdotium patriarchale: Gen. 8. 20; Iob 1. 4sq.; 42. 8; Gen. 12. 7sq.; 13. 18; 22. Isqq.; 26. 25; 28. 16-22; 35. 13, 7, 14; 14. 18. *Sacerdotium leviticum*: Ex. 28. 1 sqq.; 29. 1 sqq.; Lev. 8. 1 sqq.; 21. Isqq.; Num. 3-4; 16-18. Binae prophetiae de sacrificio Missae implicant indirecte sacerdotium N. L.: Gen. 14. 18sq.; Mal. 1. 10 sq.

De sensu hierarchico Psal. 50. 14: “Et spiritu principali confirma me,” in interpretatione Patrum; Origenes primus illi versiculo diversum seu trinitarium sensum attribuit (pp. 312-314).

Textum Is. 60. 17 plures Patres, scii. Clemens Romanus, Irenaeus, Chrysostomus et Hieronymus, interpretantur ut prophetiam de ministris Ecclesiae, 230, 271, 429, 473.

INSTITUTIO ORDINIS (pp. 24, 221 sq.).

Continetur implicite in Io. 17. 17; 20. 21, explicite in Luc. 22. 19; 1 Cor. 11. 25: “Hoc facite in meam commemorationem,” quorum verborum sensus definivit ipsum Cone. Trid.

Modus institutionis et exercitium instituti Ordinis, ut apparet generaliter ex Evangeliiis, Epistolis et Actibus Ap. (pp. 24 sq.; 221-227).

Perpetuitas institutae hierarchiae (pp. 225-227).

Quomodo Protestantes evacuent sensum locorum Scripturae de institutione Ordinis (Luc. 22. 19; 1 Cor. 11. 24; Act. 6. 6; Tit. I. 5; 1 Tim. 4. 14) (pp. 122-124), urgent vero locos qui loquuntur de universali quodam sacerdotio (pp. 124, 126).

Quidam Protestantes Liberales ex suo praeiudicio de evolutione ecclesiae charismaticae in hierarchicam coguntur negare authenticitatem epistolarum pastoralium et Actuum Apostolorum (p. 628).

SACRAMENTALITAS ORDINIS.

Exhibetur in sequentibus sex textibus:

Act. 6. 6, de *ordinatione septem virorum*. Communis catholicorum interpretatio a contrariis opinionibus vindicatur (pp. 508-518).

In hoc textu prima vice occurrit mentio

INDEX EXEGETICUS

illius ritus qui est perpetuus ions sacerdotalis hierarchiae, seu impositionis manuum (p. 515).

Quidam, ut Viteau et Renié, in v. 2 loco “ministrare mensis” inepte legunt “ministrare viduis” (p. 516).

Act. 13. 3, de *ordinatione Pauli et Barnabae* (pp. 518-523).

Duplex, sacramentalis et non sacramentalis, huius textus interpretatio; communior ac sacramentalis interpretatio vindicatur (pp. 518-523).

Impositio manuum in N.T. vix non semper est effectiva, seu ordinata ad aliquem effectum supernaturalem (pp. 521, 539).

Assertio Pauli de immediata sua vocatione ad apostolatam per ipsum Christum (Gal. 1. 12-17; 2. 7-10; Act. 9. 15 sq.; Rom. 1. 5) non implicat ipsum fuisse iam episcopum cum doctores antiocheni imposuerunt ei manus (p. 522).

Act. 14. 22, de *ordinatione presbyterorum* per Paulum et Barnabam in ecclesiis ab eis fundatis (pp. 523-525). Hic, pro cheirotetein (imponere manus) adhibetur cheirotonein (extendere manus), sed sensus est idem ac in aliis textibus, scilicet significatur idem ritus impositionis manuum (p. 523 sq.).

1 Tim. 5. 22: “*Manus cito nemini imposueris.*”

Duplex datur expositio huius textus, altera de impositione manuum in reconciliationem lapsorum, altera, caque longe communior inter catholicos, de impositione manuum in ordinationem. Exponuntur rationes utriusque et defenditur altera (pp. 525-542).

In nullo alio loco Scripturae est quaestio vel allusio ad impositionem manuum in reconciliationem lapsorum (pp. 537, 541).

De expressione “Communicare peccatis alienis,” vel simili, in Scriptura (pp. 541 sq.).

1 Tim. 4. 14 et 2 Tim. 1. 6-7, de *ordinatione Timothei*, seu de non negligenda gratia accepta per manuum impositionem (pp. 543-569).

Geminus ac parallelus textus assumitur a catholicis ut praecipuus et certus locus de sacramento Ordinis (pp. 543-547).

Quidam magis insistunt in alterum textum, ut clariorem et simpliciorum (p. 546) atque ipsum Cone. Trid. hunc textum assumit ac premit (pp. 543-545).

Comparatio utriusque textus (pp. 547 sq.).

De tribus clementis sacramentalibus quae in ipsis proponuntur, i.e. ritu, causalitate et effectu (pp. 548-569).

De voce “presbyterium” in priori textu; quo sensu presbyterium concurrerit in ordinatione Timothei (pp. 548-551).

De voce “prophetia” eiusque sensu in eodem textu (pp. 551-554).

De sensu vocis “charisma” (gratia) in epistolis paulinis (p. 556). De sensu eiusdem vocis in utroque textu de ordinatione Timothei (pp. 555-569). Probabilius sub ea voce intelligitur confuse ac complexive uterque effectus gratiae et characteris (pp. 565 sq.).

Inepte quidam exegetae, etiam catholici, referunt v. 7 alterius textus (“Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis et dilectionis et sobrietatis”) ad omnes fideles, ita ut non spectet ad gratiam Ordinationis (pp. 566-568).

Recapitulatio de probativa vi praefatorum sex textuum de sacramentalitate Ordinis (pp. 569 sq.).

Impositio manuum ordinativa: in Act. 6. 6; Act. 13. 3; Act. 14. 22; 1 Tim. 5. 22; 1 Tim. 4. 14; 2 Tim. 1. 6 sq. (pp. 515, 521, 523 sq., 525 sq., 532, 543, 548 sq.).

TEMPUS INSTITUTIONIS.

Ordinatio ipsorum Apostolorum fuit in Ultima Coena ac continetur in verbis Luc. 22. 19 et 1 Cor. 11. 24: “Hoc facite in meam commemorationem,” ut definit ipsum Cone. Trid. (pp. 603-606).

INSTITUTIO TRIUM GRADUUM HIERARCHIAE.

DIACONATUS.

Sensus et usus vocis (diaconein, diaconia, diaconos) (pp. 655-661).

Usus paganus (pp. 655 sq.).

Usus biblicus in N.T. (pp. 656-661). Tres illae voces occurrunt circiter 30 vicibus ac vertuntur in Vulgata per ministrare, ministerium et ministrum; sola vox diaconos retinet graccam formam (diaconus) in tribus locis ubi habet praecise technicum sensum sacri ministerii (Phil. 1. 1; 1 Tim. 3. 8, 12). Accipiuntur praefatae voces in multiplici sensu ministerii in genere, ministerii mensarum, ministerii charitatis, ministerii salutis, ministerii hierarchici.

Diaconus vocatur Christus (“minister circumcisionis”), quilibet apostolus (“Dei minister”), Paulus (“evangelii minister.” “minister Christi”), quilibet fidelis (“minister meus,” i.e. Christi), una mulier, i.e. Phoebe.

In sensu hierarchico, seu ordinis diaconatus, diaconein occurrit bis: 1 Tim. 3. 10, 13; Act. 6. 2; diaconia nunquam adhibetur; diaconos ter occurrit: Phil. 1. 1; 1 Tim. 3. 8, 12 (pp. 660sq.).

Verborum “Gradum bonum sibi adquirent” (1 Tim. 3. 13. de diaconis) variae exegetarum expositiones (pp. 663 sq.).

Divina institutio probatur imprimis ex Phil. 1. 1 et 1 Tim. 3. 8-13 (pp. 661-664).

Probatur secundo ex Act. 6. 6 (electio septem virorum) (pp. 665-690).

De hoc altero textu tres moventur quaestiones:

Prima quaestio: Utrum in eo agatur de ordine sacro atque sacramentali. Cf. supra.

Secunda quaestio: Utrum agatur de ipso ordine diaconatus. Contra adversas tum acatholicorum tum paucorum catholicorum opiniones, affirmative resolvitur (pp. 665-680). Quare septem illi viri non vocentur diaconi, si diaconi sunt (pp. 679 sq.).

Tertia quaestio: Utrum agatur de prima ordinatione diaconorum. Contra adversam opinionem plurium tum Liberalium Protestantium tum catholicorum, affirmative pariter resolvitur (pp. 680-689). De iuvenibus, praecursoribus verorum diaconorum (p. 686). De speciosa obiectione deducta ex lectione Codicum Bezae et Floriacensis, qui videntur testari praeexistendam diaconorum (pp. 687-689).

Summa argumenti Scripturae de divina institutione diaconatus (pp. 689 sq.).

PRESBYTERATUS ET EPISCOPATUS.

Sensus et usus vocis Presbiteros (pp. 690-696).

Usus paganus (p. 691).

Usus biblicus A.T. (versio 70). Semel adhibetur pro sacerdotibus (1 Esd. 6. 14) (pp. 692 sq.).

Usus biblicus N.T. (pp. 693-696). Adhibetur saepe pro dignitariis synagogae. Frequentissime vero de dignitariis communitalis christianae: Act. 11. 30; 14. 22; 15. 2, 4, 6, 22, 23, 41; 16. 4; 20. 17; 21. 18; 1 Tim. 4. 14; 5. 17, 19; Tit. 1. 5; Iac. 5. 14; 1 Petr. 5. 1, 2, 5; 2 Io. 1; 3 Io. 1; Apoc. 4. 4, 10; 5. 5, 6, 8, 11, 14; 7. 11, 13; 11. 16; 14. 3; 19. 4.

Sensus et usus vocis Episcopus (necnon episcopum, episcopo) (pp. 696-702).

Usus paganus (pp. 697 sq.).

Usus biblicus A.T. (versio 70) (pp. 698-700). Sap. 1. 6, ipse Deus vocatur episcopus cordis seu scrutator cordis (p. 700).

Usus biblicus N.T. (pp. 700-702). Episcopum occurrit bis: Hebr. 12. 15; 1 Petr. 5. 2. Episcopo occurrit quinquies: Luc. 19. 44; 1 Petr. 2. 12; 5. 6; Act. 1. 20 (in sensu apostolatus); 1 Tim. 3. 1 (in sensu tecnico sive hierarchico: "Si quis episcopatum desiderat"). Episcopus occurrit quinquies: Act. 20. 28; Phil. 1. 1; 1 Tim. 3. 2; Tit. 1. 7; 1 Petr. 2. 25; in

quatuor prioribus locis agitur de ipso hierarcha ecclesiastico, in ultimo ipse Christus per metaphoram vocatur "episcopus animarum."

Divina institutio presbyteratus et episcopatus, prout sunt distincti ordines, nequit ex sola Scriptura certo probari. Potest tamen certo probari tum institutio sacerdotii in communi, tum institutio episcopatus; cum probabilitate quoque ostendi potest institutio presbyteratus ut distincti ab episcopatu (pp. 702-793).

In Scriptura referuntur tres classes ministrorum (abstrahendo quidem ab Apostolis et a diaconis, de quibus supra):

Prima classis est eorum qui presbyteri vel episcopi vocantur, quique exhibentur ut potestate praediti, tam iurisdictionis quam Ordinis (pp. 703-705). Ad eandem classem reduci possunt ii qui vocantur proistomenoi, egumenoi et angeli ecclesiarum (pp. 705-708).

Secunda classis est delegatorum S. Pauli, inter quos praecipui sunt Timotheus et Titus; horum duorum episcopalem characterem concorditer admittunt interpretes catholici (pp. 708-713, 744).

Tertia classis est charismaticorum (pp. 713-723). Series charismaticorum in epistolis paulinis: apostoli, prophetae, evangelistae, pastores-doctores. Horum incerta indoles explicatur (pp. 714-723, 744).

Ambigua quaestio de hierarchia charismatica, an nempe charismatici constituerent veram classem hierarcharum (pp. 724-741). Variarum sententiarum (pp. 724-734). Synthetica quaedam solutio (pp. 734-741).

Vexata ac fere insolubilis quaestio de biblicis presbyteris et episcopis, (pp. 745-792). Dux quaestio sedulo distinguenda est (nunc non pauci peractermittunt), altera re nomine, altera de ipsa re (p. 745 sq.). Exponitur prima quaestio ac defenditur partialis tantum synonymia terminorum presbyteri et episcopi (pp. 747-755). Exponitur altera ac principalis quaestio, seu de qualitate dignitatis sub nominibus presbyteri et episcopi significatae, atque eligitur ut probabilior prima ac traditionalis opinio, iuxta quam ex biblicis presbyteris et episcopis alii essent simplices presbyteri et alii veri ac proprie dicti episcopi (pp. 755-792).

De episcopali interpretatione Act. 20. 28 in Cone. Trid. aliisque documentis Ecclesiae (pp. 785-789). De episcopali sensu Act. 20. 17, 28; 1 Tim. 3. 1-7; Tit. 1. 5-7 (pp. 789-791).

Recapitulatio argumenti de divina institutione tum diaconatus tum presbyteratus et episcopatus (pp. 792 sq.).

INDEX THOMISTICUS

(Numeris paginarum ordinariis indicatur simplex mentio, italicis vero explicita
citatio, crassioribus tandem aliquid notabilius)

{Vide: INDEX ANALYTICUS: Thomas Aquinas)

SUMMA THEOLOGICA

9. 79.503-507. 514. 545. 548.550.552.553.
564. 565.566. 650. 709. 733. 735.740

Prinia Secundae (1-2)

q. 102, a. 5 24
a. 5, ad 3 24
a. 5, ad 4 24
q.111, a.4 714

Secunda Secundae (2-2)

q. 184, a. 6, ad 1 760 sq.

Tertia Pars (3 p.)

q. 60, a. 2 504
a. 3 504
q. 62, prologus 504
a. 2 504
q. 63, a. 3, ad. 2 504 sq.
a. 4, adi 503.505
q. 64, a. 3 508
a. 7 508
q. 65 489
a. 1 504.507
a. 1, ad 5 507
a. 2 1.507
a. 2, adi 507
a. 3, adi 507
a. 3, ad 3 507
q. 66, a. 2 602
q.69, a.10 505
q. 72, a. 1, adi 602
q.73, a.5 602
q. 82, a. 1 602
q. 84, a. 7 602

Supplementum Tertiae Partis

q. 29, a. 3 602
a. 3, ad 1 <503
qq. 34-40, 30
a. 1 30.83.214
a. 1, ad 1 219
a. 1, ad 2 219
q.34, a. 1, ad 3 215
a. 2 22.30
a. 2, adi 506
a. 2, ad 2 506
a. 2, ad 4 5
a. 3 30.489.503 sq.
506
a. 3, Sed contra 502
a. 3 ad 3 507
a. 4 30

a. 8 30
q.35, a. 1 30. 502.503.505
a. 1, ad 1 507
a. 1, ad 3 503
a. 2 30.616 sq.
a. 3 30
a. 4 30
a. 4, Sed contra 602
a. 5 30
q. 36, a. 1 30
a. 2 30
a. 3 30
a. 4 30
a. 4, ad 3 528
a. 5 30
q. 37 a. 1 30.612.651 sq
a. 1, Sed contra 652
a. 1, ad 1 653
ad 2 90.653
a. 1, ad 3 653
a. 2 31.612
a. 3 31.612
a. 4 31.612
a. 5 31.602
a. 5, ad 2 602
q. 38, a. 1 31
a. 2 31
q.39, a. 1 30
a. 2 30
a. 3 30
a. 4 30
a. 5 30
a. 6 30
q. 40, a. 1 31
a. 2 31
a. 3 31
a. 4 31.612.
a. 4 ad 3 654 sq.
a. 5 31.612
a. 6 31
a. 7 31

COMMENTARIUS IN 4 LIBROS
SENTENTIARUM

In 4 Sent.:
dist. 1, q. 1,a. 1 504
q. 1,a.4 504
dist. 2, q. 1,a. 2 504.507
dist. 4, q. 1,a. 1 503.505
q. 1, a. 1, ad 4 504
q. 1, a. 1, ad 5 503.505
dist. 8, q. 1, a. 2,ad 1 24
dist. 24-25 30

SUMMA CONTRA GENTILES		De perfectione vitae spiritua-	
3. 154	714	lis, c. 26	30
4.56	504		
4.57	504	COMMENTARII IN S. SCRIPTURAM	
4. 58	504.507	<i>ht 1 Cor.</i> , 12.4-11,28-30, lect.	
4. 74	83.489.501.	1-3	714.727 sq.
	503.504. 505sq.	<i>In Ephes.</i> , 4.11-12,lect. 4	714.72557.
	602.612	<i>In Phil.</i> , 1.1	761
4.74-77	30	<i>hi Rom.</i> , 12. 6-8,lect. 2	714.727
4. 75	612.651 sq.	<i>In i Tim.</i> ,3.1 sqq.	761
		4. 14	561 sq.
OPUSCULA		5.22	528
De articulis fidei et Ecclesiae		<i>ht 2 Tim.</i> , 1.6 sq.	
sacramentis	30	<i>In lTit.</i> , 1. 5	761

INDEX ONOMASTICUS

(Numeris paginarum ordinariis indicatur simplex mentio, italicis vero explicita citatio, crassioribus tandem aliquid notabilius)

(Quoad nomina stellulis signata vide: INDEX ANALYTICUS)

◆ABAE LARDUS, 101. 198. 592 sq. 602
ABAE LARDUS (Pseudo), 592 sq.
ADAM (K.), 280. 575. 838
◆AËRIUS, 622. 757. 859 sq. 892. 908
ALANUS DE INSULIS, 99 sq. 104. 492
ALBERTUS M., 9. 30
◆ALBIGENSES, 96. 99. 100. 103. 104. 198. 199. 491
ALCUINUS (Pseudo), 942 sq. 950. 951. 952. 953. 962
◆ALÈS (A. D'), 33. 84. 94. 263. 270. 271. 280. 282. 287. 305. 306. 315. 335. 346. 348. 363. 365. 448. 823. 828
ALEXANDER II, 572. 581. 594
ALEXANDRINUM CONC. (a. 1898), 854. 911
ALONSO (M.), 34. 490. 606. 607. 608
ALPHONSUS (Liguori), 647. 648
ALTANER, 246. 249. 262. 335. 420. 445. 448. 817. 825. 925. 928
◆AMALARIUS METENSIS, 58. 576 sq. 590. 950. 952. 953. 955
AMANN (E.), 430. 447. 448. 467. 921
◆AMBROSIAS TER, 7. 8. 9. 457-462. 483. 485. 487. 488. 489. 526. 532. 536. 558. 571. 572. 783 sq. 590. 601. 610. 664. 675. 757. 878-881. 906. 907. 908. 909. 912. 914. 915. 916. 917. 918. 962
◆AMBROSIUS, 8. 26. 450-457. 483. 484. 485. 487. 488. 572. 583. 875-878. 908. 909. 915. 916. 918. 939. 941. 955
AMIOT, 529. 552. 564. 713. 767
ANCYRANUM CONC. (a. 314), 18. 26. 61. 481. 482. 483. 487. 895 sq. 904. 905. 910. 911. 912. 916. 917. 960. 962
◆ANGLICANI, 72. 121. 126. 130. 133 sq. 142-146. 160 sq. 209. 492. 494. 495. 515. 525. 547. 562. 624. Vide: Gore, Kirk
ANONYMUS, Dc officio sacerdotum, 29. 30
ANONYMUS, Ordo de sacris ordinibus, 29
ANONYMUS, Tractatus de septem sacramentis Ecclesiae, 29. 596 sq.
ANTIOCHENUM CONC. (a. 269), 368 sq. 370. 371. 372. 849. 850 (a. 341), 14. 18 sq. 61. 481. 482. 483. 486. 898 sq. 904. 905. 907. 914. 962.
◆APHRAATES, 26. 373-378. 483. 484. 485. 486. 489. 571. 578. 590. 852. 908.
ARATOR, 519. 523
ARELATENSE CONC. (a. 314), 7. 26. 61. 481. 482. 483. 895. 905. 907
ARISTENUS (Alexius), 19. 512. 672. 677
ARISTOTELES, 215. 653
◆ATHANASIUS, 396-399. 361. 439. 446.

483. 484. 487. 488. 489. 571. 576. 578. 590. 853-855. 905. 911. 914. 916. 960
AUBERT (R.), 184. 185. 713. 738 sq.
◆AUGUSTINUS, 7. 8. 313. 373. 420. 449. 450. 457. 475-481. 483. 484. 485. 487. 488. 514. 517. 573. 574. 582. 591. 891-893. 907. 908. 909. 910. 911. 915. 917. 932. 960. 961. 962

Textus:

Contra Crescontum

2.13	480.892
3.21	481
3.25	479
3.36.40	533 sq.Sib

Contra epistolam Parmeniani

2.21.40	534
2.28	479. 486.572
2.28.30	584
3.1.2	534

Dc bono coniugali

21	478
32	479.584

De civitate Dei

1.9	477
10.20	481
17.20	481
19.13	4
19.19	477
20.10	480.486.892

De fide et operibus

32	891 sq. 893
----	-------------

Dc hacresibus

5	676
S3	622.892

Dc moribus Ecclesiae catholicae ct dc moribus Manichaeorum

1.69	891
------	-----

Enarr. in psal.

33.5	481
44.32	478.481
109.7	478
126.3	476.477

Enchiridion

65	480
----	-----

Epistolae

1.3	480
1.3.4	892

21.1	891. 893	◆BARTH (K.), 74. 118. 136. 180-183.
21.3	478	◆BASILIUS, 3. 20. 401-407. 414. 482. 483.
41	361.478.893	484. 485. 487. 488. 528. 533. 536. 572.
43	8	578. 590. 856 sq. 906. 907. 908. 911. 913.
43.7	891	915. 917. 928. 954
55.34	480. 893	BASILIUS (Pseudo), 27
61.2	479	◆BATIFFOL (P.), 35. 84. 171. 228. 233.
65.1	478	234. 243. 249. 258. 263. 270. 280. 290.
78.3	479	301 sq. 316. 326. 329. 348. 363. 401. 438.
98.9	481	446. 476. 529. 552. 562. 612. 627. 684.
121.1	892	687. 713. 717. 729. 747. 755. 762. 795.
128.3	478	796. 800. 823
209	361	BAUMGARTNER (Ch.), 509. 535. 536
209.6	478	BAUR (F.-C.), 35. 74. 535. 629. 633. 748
209.8	477	◆BEDA, 489. 514. 572. 580. 676sq. 682.
213.3	478	937. 951. 954
228.2	892	BEDA (Pseudo), 943 sq. 952
228.4	480	BEELEN, 514. 521. 524
228.8	480	BEHM (J.), 74. 526. 530
351.9	480	BELLAMY (J.), 35. 509. 514. 613. 713
<i>Gesta cum Emerito</i>		BELLARMINUS, 514. 564. 607. 619. 647.
7	476. 477	648. 761
11	479	BELSER (J. H.), 514. 516. 529. 532. 681.
<i>Sermones</i>		761
20	892	BENEDICTUS XIV, 35. 63
32	478	BENEVENTANUM CONC. (a. 1091), 63.
94	477	648
137.8	480	BERKHOF (L.), 74. 134. 149-152. 495
137.13	477. 893	BERNARDUS (abbas Fontis Calidi), 97sq.
295.3	480	99. 102
298.5	477	BÉVENOT (M.), 346. 348
304.1	893	◆BEYER (J.), 35. 54. 509. 613. 621 sq.
340.1	476sq. 481	648. 653
340.2	480	BIEL (G.), 603
351.9	480	BIHEL (S.), 35. 509. 514. 516. 613. 669.
356.4	479	671. 678. 683
<i>Sermo ad Caesariensis ecclesiae plebe</i>		BILLUART, 530. 564. 619. 647. 648. 671.
2	479	761
<i>Sermo de proprio natali</i>		◆BOGOMILAE, 96. 98. 100. 104-106. 492
	27	BONAVENTURA, 9. 616
<i>Tract, in cv. Io.</i>		BONIZO, 571. 581. 592. 955
41.10	891.893	BONSIRVEN (J.), 514. 677. 708. 713
109.5	478	BOTTE (B.), 36. 37. 307. 450. 451. 613.
BAISI (C.), 34. 200. 490. 546. 564. 619.		929. 961
647		BOUDOU, 534. 535. 552. 564. 664. 710.
BALSAMON (Th.), 19. 21. 512. 672. 677		745. 752. 768
BANDINUS, 9. 30		BOULARAND (E.), 36. 200
BAPTISTAE, 142. 153. 156. 495		◆BOVER (J. M.), 36. 613. 713. 746. 756.
BARCLAY (R.), 74. 140. 161. 168-170.		761. 762. 763. 787 sq.
219		BOYER (C.), 141. 184
◆BARDY (A.), 34. 84. 228. 233. 234. 246.		BROWN (W. A.), 74. 136. 138. 180. 492.
248. 249. 254. 255. 257. 258. 262. 263.		494
264. 280. 290. 299 sq. 303. 305. 307. 315.		BRUDERS (H.), 37. 84. 709
326. 328. 330.332. 335. 346. 366. 396.		BRUNNER (E.), 74. 118. 644
401. 417. 420.436. 438. 446. 450. 457.		BRUNO CARTHUSIANUS (Pseudo),
476. 529. 538.546. 551. 563. 565. 567.		581 sq.
612. 662. 663.745. 748. 755. 767. 768.		
773 sq. 792. 803 sq. 808. 819. 823. 928		CADIOU, R., 290. 298 sq. 302. 316. 328.
BARONIUS, 514. 516. 748. 761		332. 334
		CAESAR, 5. 6
		◆CAESARIUS ARELATENSIS, 476. 481.
		929. 932 sq. 952. 962
		◆CAIETANUS, 37. 512 sq. 618 sq. 647. 648.
		653. 664. 677

- CALMET, 514. 516. 529. 532. 664
 CALVINISTAE, 133. Vide: *Calvinus*
 ♦CALVINUS, 74. 106. 118. 123. 124. 126. 128. 132 sq. 147. 161-163. 180. 203. 219. 492. 493. 494. 510. 523. 625. Vide: *Calvinistae, Presbyteriani*
 CAMELOT (P.), 235. 245. 249. 290. 302. 307.505. 807 sq. 816. 832
 CAMPENHAUSEN (H. F.), 74. 185. 228. 235. 247. 261. 263. 450. 623. 628
 ♦CANONES HIPPOLYTI, 28. 311 sq. 370. 441. 587. 917. 924-927. 931. 948. 950. 952. 953. 962
 CAPELLE (B.), 37. 55. 307
 CAPPELLO (F. M.), 37. 646. 647
 CAREY (K. E.), 74. 246. 249. 264. 623
 CARTHAGINIENSE CONC. (a. 397), 7. 26. 61. 481. 482. 483. 487. 532. 902 sq. 904. 905. 908. 912
 CASSIODORUS, 528. 934
 CASTAGNOLI (P.), 37. 200
 ♦CATECHISMUS CONC. TRID., 2. 4. 65. 91. 207 sq. 499. 500. 545. 650. 662
 ♦CATHARI, 92. 95-106. 198. 491
 CAVALLA (V.), 37. 613. 746. 788
 CAVALLERA (F.), 55. 396. 468
 CEULEMANS, 514. 521. 524. 600
 CHAFER (L. S.), 74. 136. 139 sq.
 ♦CHRYSOSTOMUS, 9. 21. 26. 27. 230. 344. 407. 420-430. 436.468. 473.476. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 511.512. 514. 520. 524. 527. 531. 532. 536.538. 540. 541. 552. 558 sq. 566. 571.572.579. 582 sq. 589. 590. 663. 668. 669-672. 673. 677. 700. 709. 758. 783. 860-864. 906. 907. 908. 909. 912. 914. 915. 916. 917. 918. 955. 960. 962
 CICERO, 4. 5. 6. 451. 698
 CLAEREBOETS (C.), 38. 613. 746
 CLAEYS-BOUUAERT (F.), 38. 509. 613. 647
 CLARKE (W. N.), 136. 137. ISO
 ♦CLEMENS ALEX., 290-305. 312 sq. 328. 329. 330. 331. 332. 369. 370. 371. 373. 514. 517. 610. 674. 675. 691. 757. 838 sq. 849. 850. 958
 ♦CLEMENS ROMANUS, 25. 61. 90. 228-232. 253. 261.267. 268. 272. 273.274. 275. 277. 278.279. 313. 389. 473.514. 574. 628. 629.630. 652. 673. 700.794-799. 808. 817.SIS. 819. 820. 825.831. 833. 834. 836. 955. 958. 961
 ♦CLEMENS ROMANUS (Pseudo), 232. 253-255. 272. 274. 276. 823. 831. 836. 958
 CLERCQ (C. De), 84. 521. 613. 683 sq.
 ♦CODEX I. C., 9. 61. 90. 499. 500
     Can.87-107 66
     Can.107 210. 650
     Can.108 10
     Can. 108, § 1 210
     Can. 108, §2 01.210. 650
     Can. 108, § 2 sq. 87
     Can. 108, §3 10.11.66. 210. 650 sq.
     Can.108-486 66
     Can. 109 210
     Can. 126 91
     Can.129 91
     Can. 130, § 1 91
     Can. 131, §3 91
     Can.329 66
     Can. 329, § 1 210.651
     Can.329-349 66
     Can.488, n.2 10
     Can. 589, § 1 81
     Can.731 66
     Can.731-732 66
     Can. 732, § 1 210
     Can.781-785 91
     Can. 812 91
     Can. 848, §2 91
     Can. 874, § 1 91
     Can. 945 91
     Can. 948 10.11.66.210
     Can.948-1011 66
     Can.950 10,11
     Can.951sq. 500
     Can.951-967 66
     Can.968-991 66
     Can. 973, § 3 531
     Can.992-1011 66
     Can. 1209, § 2 91
     Can. 1366, § 2 81
     Can.2376 91
     Can.2377 91
 COLSON (J), 38. 228. 233. 235. 248. 249. 263. 334. 613. 707. 708. 795. 804 sq. 808. 809. 816. 818. 832
 CONGAR (Y. M.-J.), 9. 38. 84. 118. 184. 613. 713. 738. 739. 740. 846. 959
 CONGREGATIONALISTAE (Protestantes), 130. 152. 153. 155. 495
 CONGREGATIONES ROMANAE. 66. 67
 CONNOLLY (R. H.), 306. 310. 334. 335. 336. 450. 451. 802
 CONSTANTIENSE CONC., 64. 106. 107. 109 sq. 199
 CONSTANTINUS MAGNUS, 394. 961
 ♦CONSTITUTIONES APOSTOLORUM. 8. 26. 14. 16. 20. 232. 311. 313. 336. 342. 344. 370. 373. 431. 439. 440-445. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 532. 586 sq. 709. 710. 867-872. 907. 908. 909. 910. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 921. 923. 924. 926. 931. 952. 960. 961. 962
 COPPENS (J.), 38. 84. 514. 521. 522. 524. 529. 538. 551. 552. 564. 613. 628. 710
 CORNELIUS A LAPIDE, 514. 516. 517. 521. 524. 532. 536. 607
 ♦CORNELIUS (R. P.), 13. 61. 345 sq. 351. 352. 353. 369. 370. 371. 372. 38S. 571. 576. 845. 850
 CORNELY (R.), 713. 716. 725 sq.
 COSMAS (presbyter bulgarus), 98 sq. 104 sq. 492

CULLMANN (O.), 74. 118. 125. 183. 185. 193	39	845.846
◆CYPRIANUS, 25. 332. 346-366. 369. 370. 371. 372. 373. 514. 537. 643. 673. 682. 845-848. 849. 960. 961. 962	40, 1.2. 3. 5	35/. 360.361. 362.364.365. 366
<i>Textus:</i>	41	846
<i>Epistolae (juxta ordinem Migne) :</i>	42 (<i>ad Cornelium</i>), 1.2.3	8.35/. 350.360. 361.362.364
2	44	352.356
3	45 (<i>ad Cornelium</i>), 4	352.360.362. 365.846
3,1	48	677
4	49 (<i>ad Cornelium</i>), 1	352.360.362. 677.846
4,1 sq.	52 (<i>ad Antonianum</i>), 8 sq.	352 sq. 360. 361.362.363. 365.366.845. 846
5	54 (<i>ad Cornelium</i>), 3	353.361.363. 850
5,1.4	55,1.14	361
6,1	55 (<i>ad Cornelium</i>),2	353.360.361. 363.364
7	58	746. 847
9	58,1-3	353 sq. 359. 362.363.365
9,2 sq.	62	845.846
10	63, 1.4. 14. 17	354.360.363. 365
10,1	64, 1 sq.	354.360.362. 363.365
11	65	846.848.852
11,2	65, 1-4	354sq. 360. 361.362.364
12	65,3	674
12,1	66	8.847.848.851
13	66, 1 sq.	355.360.361. 362.363
14	67 (<i>ad Slcphanum</i>),2	355 sq. 360. 361.362.363. 365
14,2	68 (<i>Cone. Carth.</i>), 2. 3. 4. 6	8. 356.359.360. 361.362.363. 364.466.845. 847. 848
16	68,4	674
17	69,1.4. 5. 8. 9	356 sq. 359. 362.363.364. 365
18	70 (<i>ad lanuarium</i>), 2	357. 366
22	71	846
24	72 (<i>ad Slcphanum</i>), 2	7.85.357.360. 361.362.363. 366. 845.847. 848
26,1.6	73 (<i>ad lubaianum</i>), 3.4.8	357.360.362
27,1	73, 19	533. 536
28	75 (<i>Firmiliani</i>), 4. 7. 10. 16.22	366 sq.
29	75,23	533
30		
30 (<i>cleri romani</i>)		
31 (<i>cleri romani</i>)		
32		
33		
34		
34,3		
35		
36		
37		
37,2		

76 (<i>ad Magnum'</i>), 3.4.8	357sq. 359. 360. 361.362. 363.364.366 845.846	DIX (G.), 74. 118. 228. 233. 235. 274. 296. 301. 305. 309. 312. 335. 492. 496. 515. 547. 562. 625. 631. 668. 741. 806. 840. 921. 959
77	845.846	DMITRIEVSKIJ (A.), 70. 438
77,3	358.362. 363	DOLLINGER (I.), 39. 84. 514. 521. 667. 677
80	846	DORNIER, 529 sq. 551. 663
83	845	DUCHESNE (L.), 39. 84
<i>De catholicae Ecclesiae unitate</i>		DUNIN-BORKOWSKI (St. von), 39. 84. 627
4-5	346 sq. 359.361	◆DURANDUS A S. PORCIANO, 617 sq. 619. 647. 648. 653. 677
17	348. 360.362. 363.365.366	DYOVUNISTIS (K. I.), 70. 608
18sq.	363.364	
<i>De habitu virginis</i>		
2	359	
<i>De lapsis</i>		
22	359	EGBERTUS (abbas Schonaugiensis), 103 sq. 491
25	848	ELIBERITANUM CONC. (circa a. 300), 7. 26. 61. 373. 481. 482. 893. 904. 905. 912. 914. 916. 962
<i>Sententiae episcoporum in Cone. Carth.</i>		ENGBERDING (H.), 305. 306. 307
	358.39S.360. 374	◆EPHRAEM, 26. 381-388 483. 484. 486. 487. 489. 571. 576. 852 sq. 908. 911. 916. 960
CYPRIANUS ((Pseudo)		◆EPIPHANIUS, 8. 9. 13. 20. 329. 361. 418 sq. 484. 485. 487. 514. 517. 622. 675. 709. 744. 747. 756. 757 sq. 779. 858-860. 906. 907. 910. 912. 913. 914. 915. 917. 952. 962
<i>De aleatoribus</i>	532 sq. 536. 572.574. 588	EPISCOPALIANI, 142. 160
<i>De singularitate</i>	25	EPITOME libri 8 Const. Apost., 20. 28. 311. 312. 441. 587. 921. 948. 950
CYRILLUS ALEX., 313. 574. 582. 585. 600 sq.		ERMONI (E.), 40. 84. 613
◆CYRILLUS HIER., 399-401. 431. 483. 488. 675. 855 sq. 910. 912. 916. 917		ESTIUS, 89. 514. 519. 523. 528 sq. 532. 536. 545. 549. 550. 552. 555. 563. 566. 707. 713. 724 sq. 747. 756. 761. 762. 788
◆DAMASCENUS, 747. 760		◆EUSEBIUS CAES., 20. 245. 246. 253. 259 sq. 262. 264. 265. 293, 329. 345. 361. 368 sq. 373. 388-395. 483. 484. 487. 488. 514. 517. 576. 674 sq. 677. 712. 795. 819. 824 sq. 828. 830. 853. 907. 958. 961
DAMASUS (Pseudo), 28. 909		EUTHYMIUS ZIGABENUS, 98, 100
DANIÉLOU (J.), 141. 246. 307. 316. 326. 328. 332. 414. 832		◆FIRMILIANUS, 366-368. 369. 370. 372. 533. 536. 537. 590. 848. 849. 850
DEBIL (A.), 597. 598		◆FLORENTINUM CONC., 1. 9. 61. 64. 91. 199 sq. 499. 500. 648. 650
DELATTE, 529. 564. 746. 761		FORGET (J.), 40. 374. 468. 509. 514. 529. 613. 647. 678. 683. 770
DEMOSTENES, 4. 16. 697		FRANZELIN, 747. 761
◆DIDACHE, 17. 232-234. 270. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 311. 336. 440. 441. 483. 532. 540. 542. 575. 640. 716. 719 sq. 721. 799-805. 821. 831. 837. 868. 955. 958		FRATICELLI, 96. 97. 100. 102. 103. 199. 492
DIDASCALIA APOSTOLORUM, 18. 25. 334-345. 369. 370. 371. 372. 427. 439. 440. 441. 483. 540. 542. 576. 842-845. 850. 851. 852. 921. 960. 962		◆FUNK (F. X.), 41. 230. 246. 249. 254. 262 306. 335. 336. 342. 438. 439. 441. 447. 514. 613. 668. 677. 796. 806. 817 sq. 819. 820
DIDYMUS CAECUS, 417 sq. 488		◆GAECHTER (P.), 41. 509. 514. 516. 613. 668. 677
DIECKMANN (H.), 39. 84. 710		◆GALTIER (P.), 11. 335. 420. 534-536. 539. 541. 542
DIEKAMP (F.), 316, 530. 564. 607. 647. 648		◆GELASIUS I, 28. 62. 909. 920. 950. 962
◆DIONYSIUS ALEXANDRINUS, 361. 368. 369. 370. 371. 388. 392. 849. 850. 851		GERARDUS CAMERACENSIS, 96 sq. 99. 100. 103. 491. 581
◆DIONYSIUS AREOPAGITA (Pseudo), 8, 14 sq. 28. 121. 601. 610. 652. 927-929. 950. 951. 952		
DIONYSIUS CARTHUSIANUS, 603. 647. 664		
◆DIONYSIUS CORINTHIUS, 253. 268. 272. 388. 795. 823-825. 834. 836. 958		

- GERBERTUS (SILVESTER II), 29. 572. 550 sq.
 GEYER (B.), 598. 599
 GHELLINK (J. De), 41. 598. 599. 946
 GIOVANNI BATTISTA DA FARNESE, 41. 200. 619
 ♦GNOSTICI, 92-95. 296. 302. 832
 GOAR (J.), 15. 42. 70
 GOBET (L.), 42. 529. 613. 627. 707. 746. 748. 761
 ♦GOGUEL (M.), 76. 118. 185 sq. 228. 233. 235. 248. 630. 666. 713. 798 sq. 802. 815 sq.
 GONET, 553. 564. 647. 648. 761
 GORE (Ch.), 76. 118. 124. 127. 133. 144 sq. 492. 495 sq. 515. 519. 525. 530. 547. 562. 623. 624 sq. 636. 671. 677. 684. 687. 710
 ♦GREGORIUS I, 7. 8. 27. 28. 62. 212. 408. 484. 572. 580. 933. 952. 954
 GREGORIUS I (Pseudo), 574. 590. 591. 954
 GREGORIUS BERGOMENSIS, 597
 ♦GREGORIUS NAZIANZENSIS, 26. 27. 401. 407-414. 415. 421. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 571. 572. 576. 579. 857 sq. 864. 906. 907. 908. 909. 915. 917. 918
 ♦GREGORIUS NYSSENUS, 27. 414-417. 483. 484. 486. 487. 572. 574. 582. 590. 928
 GREGORIUS TURONENSIS, 264. 265
 GUILIELMUS DURANDUS, 32. 101. 940
 GY (P.-M.), 42. 307. 490
- HALLIER (F.), 11. 19. 42. 619
 HAMEL, (A.), 76. 305
 HAMER (J.), 182. 184
 ♦HARNACK (A.), 76. 118. 171 sq. 228. 246. 261. 264. 296. 306. 316. 328. 335. 345. 510. 623. 629. 632. 636. 638. 640. 644. 710. 741. 747. 748. 795. 800. 831
 ♦HATCH (E.), 76. 118. 510. 623. 629. 632. 636. 637 sq. 640. 698. 747. 748. 795. 800
 HAYMO HALBERSTATENSIS (Pseudo), 528. 552. 560. 566. 585. 709
 ♦HEGESIPPUS, 25. 259-262. 266. 268. 274. 278. 388. 488. 795. 821. 825. 826. 834. 836. 958
 HERBIGNY (M. d'), 43. 171. 614. 710. 767
 ♦HERMAS, 248-253. 254. 272. 273. 275. 278. 313. 336. 540. 542. 628. 677. 819-823. 825. 831. 837. 958
 HERVÉ, 530. 546. 564. 646. 647
 HERVEUS BURDIGALENSIS, 528. 548. 549. 552. 553. 561. 566. 585. 664. 709
 ♦HIERONYMUS, 7. 8. 21. 230. 249. 259. 264. 265. 313. 329. 334. 361. 418. 450. 457. 468-474. 476. 483. 484. 485. 486. 487. 514. 527. 536. 579 sq. 591. 635. 670. 673. 676. 677. 682. 700. 712. 723. 760. 763. 764. 765. 766. 768. 769-771. 777. 784. 885-888. 906. 907. 908. 910. 911. 912. 914. 915. 916. 918. 940. 941. 961. 962
 ♦HIERONYMUS (Pseudo), 7. 8. 9. 27. 474 sq. 483. 485. 487. 889-891. 907. 909. 910. 912. 913. 914. 916. 917. 935. 938. 953. 961. 962
 ♦HILARIUS PICTAVIENSIS, 373. 445-447. 483. 484. 485. 487. 872-875. 900. 907. 908. 909. 911. 916. 960
 HINC MARUS RHEMENSIS, 29. 512. 580. 954
 ♦HIPPOLYTUS, 25. 305-315. 369. 370. 371. 514. 517. 674. 825. 839 sq. 850. 958. Vide: *Traditio Apostolica*
 ♦HISPALENSE CONC. II (a. 619), 933 sq. 951. 952
 HODGE (Ch.), 76. 124
 HOLTZMANN (H. J.), 76. 510. 526. 547. 628. 629. 631. 634. 692. 748
 HOLZMEISTER (U.), 43. 200. 614. 690. 701. 746. 751. 752. 753. 756. 758. 767. 780 sq. 782. 783. 784. 785. 788. 790
 HUARTE (G.)> 530. 564. 646. 647
 ♦HUGO A S. VICTORE, 9. 29. 30. 577. 503 sq. 598. 947. 948
 HUGON (E.), 43. 546. 564. 607. 646. 647. 648
 ♦HUS-HUSSITAE, 106. 110. 116. 199. 492. 623. 648
- ♦IGNATIUS ANTIOCHENUS, 17 sq. 25. 234-245. 272. 273. 274. 276. 277. 279. 341. 358 sq. 370. 388. 514. 588. 627. 630. 635. 640. 673. 674. 677. 682. 779. 794. 805-816. 818. 820. 831. 832. 833. 834. 836. 849. 955. 958. 960
 IGNATIUS ANTIOCHENUS (Pseudo), 14. 18. 514. 674. 675 sq.
 ILLIBERITANUM CONC. Vide: *Eliberitanum*
 ♦INDEPENDENTES (Protestantes), 130. 142. 143. 152-160
 ♦INNOCENTIUS I, 7. 8. 57. 62. 463-465. 483. 487. 488. 489. 648. 882 sq. 908. 909. 911. 912. 913. 916. 938. 951. 955. 960. 961
 INNOCENTIUS III, 63. 96. 100. 101. 102. 198. 499. 500. 623
 IOANNES XXII, 63. 96. 97. 100. 102. 199. 492. 623
 IOANNES CHRYSOSTOMUS. Vide: *Chrysostomus*
 ♦IOANNES DIACONUS, 8. 9. 467. 931 sq. 950. 951. 952
 ♦IRENAEUS, 25. 90. 95. 230. 262-272. 273. 274. 277. 278. 279. 302. 313 sq. 336. 388. 473. 488. 514. 517. 575. 635. 643. 674. 682. 685. 700. 716. 747. 756. 779. 795. 806. 819. 821. 826-830. 834. 837. 958. 961
 ♦SIDORUS HISPALENSIS, 7. 8. 9. 28. 474. 489. 514. 601 sq. 676. 677. 682. 684. 909. 934-937. 938. 939. 942. 948. 950. 951. 952. 953. 960. 962
 IULIUS (R. P.), 854 sq. 911
 ♦IUSTINUS, 90. 254. 255-259. 269. 276. 277. 278. 540. 542. 823. 836. 958. 961. 962

- ◆IVO CARNOTENSIS, 9. 29. 572. 577.
 592. 944-946. 948. 950. 951. 952. 953. 960
 JACQUIER, 519. 746. 767
 JALLAND (T. G.), 76. 623. 959
 JOURNET (C.), 44. 119. 185. 614. 619.
 647
 JUGIE (M.), 11. 44. 70. 607. 609

 KAHMANN (J.), 44. 509. 614. 668. 677
 KALMAR (S.), 200. 746. 787
 KEPHALAS (N.), 71. 608 sq. 610
 KIRK (K. E.), 76. 118. 133 sq. 141. 145 sq.
 625
 KLEIST (J. A.), 228. 235. 806
 ◆KNABENBAUER, 514. 516. 521. 524.
 529. 536. 545. 552. 553. 563 sq. 565. 566.
 568 sq. 661. 664. 677. 681. 684 sq. 687.
 709. 756
 KOCH (H.), 76. 280. 290. 316. 347. 928

 LA BRIÈRE (V. De), 44. 84. 171
 LABRIOLLE (P. de), 280. 450. 819
 LAGRANGE, 688. 713. 716. 733. 737. 825
 LAMENTABILI (Decretum), 66. 175 sq.
 210. 626. 650. 786. Vide: *Modernislae*
 LAMY (J.), 381. 385. 386. 387
 LAODICENUM CONC. (a. 343/381), 8.
 19. 26. 61. 481. 482. 483. 487. 900-902.
 904. 905. 910
 LATERANENSE CONC. II, 63. 100. 103.
 198. 492
 LATERANENSE CONC. IV, 63. 99. 100.
 102. 103. 199. 623. 648
 LEBRETON (J.), 45. 84. 228. 235. 248.
 255. 263. 265. 290. 316. 329. 330. 334.
 347. 795. 827
 LECLERCQ (H.), 19. 45. 372. 447. 448.
 509. 514. 614. 681. 910. 929
 ◆LÉCUYER (J.), 45. 305. 430. 445. 450.
 509. 607. 610. 614. 682. 846
 LEDESMA (Martinus), 619. 620. 647
 LEMONNYER (A.), 45. 562 sq. 566. 713.
 732-734. *m*
 ◆LENNERZ (H.), 45. 84. 490. 513 sq. 546.
 552. 564. 614. 619. 646. 647. 665. 677
 ◆LEO I, 9. 27. 28. 62. 520 sq. 528. 530.
 580. 591. 909. 919. 929. 955. 961
 LEO X, 64. 120. 200
 ◆LEO XIII, 61. 66. 209 sq. 409. 500. 530
 LERCHER (-UMBERG), 490. 530. 546.
 552. 553. 564. 607. 614. 647. 665
 LESQUOY, 45. 84. 614. 748. 761
 LEUBA (J.-L.), 77. 118. 185. 193-197.
 494. 644. 713. 737. 738
 ◆LIBER GRADUUM, 373. 378-381. 852.
 907. 908
 ◆LIBERALES PROTESTANTES, 136.
 170-197. 241. 495. 510sq. 514. 665.
 666 sq. 749. 813. 836. Vide: *Protestantes*
 ◆LIBERII EPITAPHIUM, 361. 447 sq.
 487. 875. 907
 LIETZMANN (H.), 235. 656. 690
 ◆LIGHTFOOT (J.-B.), 77. 228. 235. 246.
 254. 262. 264. 510. 623. 629. 630. 633.
 634. 748. 796. 825
 LINDSAY (T. M.), 77. 124. 136. 137 sq.
 141. 154 sq.
 LITURGIA S. BASILII, 401. 405 sq. 407
 LITURGIA S. CHRYSOSTOMI, 421
 ◆LOISY (A.), 174-178. 626. 666. 741. Vide
Modernislae
 LONG-HASSELMANS (G.), 46. 84. 614.
 846
 LÔNING (E.), 77. 627. 629. 630. 633. 635.
 640
 LOUSSEAU-COLLOMB, 514. 516. 529.
 678. 683. 746, 767
 LOWRIE (W.), 77. 127. 135. 180. 625. 644
 LUCIFER CALARITANUS, 571. 578
 LUGDUNENSE CONC. II, 9. 63. 199. 499
 ◆LUTHERANI, 133. 142. 143. 153. 154.
 158. 495. Vide: *Lutherus, Melanchthonius*
 ◆LUTHERUS, 64. 77. 118. 120 sq. 122 sq.
 124. 126. 128. 129. 130. 131. 135. 153.
 165-168. 180. 200. 202. 219. 221. 492.
 493. 510. 604. 623 sq. 625

 ◆MALDONATUS, 607 sq.
 MANSON (T. W.), 77. 118. 136. 138 sq.
 141. 156
 ◆MARCHAL (L.), 46. 233. 248. 519. 614.
 690. 710. 713. 717. 720. 722. 723. 729.
 730. 731 sq. 746. 753. 756. 767. 778. 799.
 800
 MARCIONITAE, 264. 280. 282 sq. 832
 MARSILIUS PATAVINUS, 623. 648
 MASSUET (R.), 263. 264. 265. 270
 MÉDEBIELLE (A.), 46. 85. 713. 746.
 767. 788. 790
 MEESTER (PL De), 3. 11. 46. 70
 ◆MELANCHTHONIUS, 77. 119. 121 sq.
 123. 124. 126. 131. 135 sq. 153. 163-165.
 219. 492. 493 sq.
 MENOUD (Ph.-H.), 77. 118. 125. 126.
 127. 185. 187-192. 193. 666. 738. 791
 METHODISTAE, 142. 153. 154. 157. 495
 MICHAEL PALAEQLOGUS, 9. 3. 21. 199
 ◆MICHEL (A.), 47. 85. 89. 200. 233. 450.
 476. 514. 519. 524. 529. 538. 546. 552.
 564. 599. 614. 646. 647. 662. 678. 683.
 710. 713. 717. 720. 723. 729. 730. 731.
 745. 746. 767. 800
 ◆MICHIELS (A.), 47. 85. 228. 233. 235.
 248. 254. 262. 263. 264. 495. 514. 521.
 522. 524. 529. 538. 546. 552. 563. 575.
 614. 627. 659 sq. 662. 670. 677 sq. 683.
 707. 709. 713. 717. 720. 722. 723. 729.
 730. 746. 756. 758. 761. 767. 768. 769 sq.
 771 sq. 778. 779. 788. 792. 795. 796. 800.
 807. 816. SIS. 827
 MILEY (J.), 78. 157 sq. 495
 MODERNISTAE, 66. 174-179. 625-627.
 650. 786. 813. Vide: *Lamentabili, Loisy,*
Pascendi, Turmel
 MOGHILA (Petrus), 3 sq. 71
 ◆MONOPHYSITAE, 69 sq.

- ◆MONTANISTAE, 93-95. 280. 284 sq.
Vide: *Tertullianus*
- ◆MOPSUESTENUS, 27. 313. 373. 420.
430-436. 483. 485. 487. 527. 532. 536.
550. 552. 55P. 571. 572. 579. 589. 663.
709. 758-760. 864-867. 906. 907. 909.
910. 916. 917. 918. 919. 939. 941. 942.
955
- MORIN (G.), 47. 457. 474. 921. 929. 932
- MORINUS (J.), 47. 761
- MÔRSDORF (K.), 47. 614. 645
- MÜLLER (J. T.), 78. 125. 129 sq. 135 sq.
143. 158-160. 495
- MÜLLER (K.), 263. 296. 328. 575
- ◆MURATORIANUM FRAGMENTUM,
249. 272. 821. 825. 834. 836
- NAU (F.), 28. 335. 336. 381. 843 sq.
- ◆NAUTIN (P.), 306 sq. 312
- NEOCAESARIENSE CONC. (a. 314/325),
8. 18. 26. 61. 481. 482. 483. 486. 511.
514. 674. 677. 682. 910
- ◆NESTORIANI, 69 sq.
- NICAENUM CONC. I, 9. 14. 18. 19. 26.
62. 481. 482. 483. 486. 897 sq. 904. 905.
906. 916. 917
- NICAENUM CONC. II, 14. 18. 19. 62. 415
- NOVATIANUS, 13. 345 sq. 351. 355. 392.
576
- ◆OECUMENIUS (Pseudo), 511. 512. 524.
528. 536. 550. 552. 553. 560. 566. 585.
668. 669. 670. 672. 677. 709. 760
- ◆OPTATUS MILEVITANUS, 7. 8. 484.
486. 488-490. 875. 909. 915. 961. 962.
- ORDINES ROMANI, 10. 28. 949. 950.
953. 961. 962
- ◆ORIGENES, 25. 293. 313. 315-334. 361.
365. 369. 370. 371. 372. 373. 391. 395.
538. 540. 541. 643. 707. 731. 757. 840-
842. 850. 851. 852. 958. 961
- OTTEN, 530. 646. 647
- PACIANUS, 457. 532. 533. 536. 537
- PASCENDI (Encycl.), 66. 176 sq. 210
- PATRIZI, 514. 521. 524. 677. 761. 787
- ◆PELAGIUS, 7. 430. 457. 467 sq. 483. 484.
485. 527. 536. 553. 558. 566. 664. 709.
760. 884 sq. 906. 908. 918
- PERRELLA (G. M.), 49. 615. 746. 753.
767. 788
- PERRONE, 748. 763
- PESCH (Ch.), 91. 530. 546. 564. 607. 646.
647. 681. 761
- ◆PETAVIUS (D.), 49. 510. 513. 514. 615.
670 sq. 677. 707. 746. 748. 755. 761.
763-766. 784
- PETERSON (E.), 229. 523. 802
- PETROBRUSSIANSI, 97. 98. 100. 103. 492
- PETRUS CLUNIACENSIS, 97. 98
- ◆PETRUS DAMIANUS, 29. 572. 577. 581.
591 592 595 954
- ◆PETRUS LOMBARDUS, 9. 22. 30. 32.
577. 595 sq. 598. 599. 713. 726. 727. 909.
946-948. 950. 951. 952. 953
- PIAULT (B.), 490. 508. 647
- PISTORIENSE CONC., 65. 208
- PIUS IV, 65. 207
- PIUS VII, 65. 208
- PIUS X, 66. 67. 177. 210. 530 sq. 575 650.
Vide: *Lamentabili, Modernistae, Pascendi*
- PIUS XI, 61. 66. 67. 210-212. 217. 219sq.
531. 536. 607. 786
- PIUS XII, 9. 61. 66 sq. 90. 212-214. 499.
500. 646. 650
- PLATO, 4. 16. 655. 697
- ◆POLYCARPI (S.), Martyrium, 245. 246.
264. 272. 818 sq. 834. 836
- ◆POLYCARPUS, 245-248. 267. 272. 273.
274. 276. 281. 388. 628. 630. 643. 685.
816-818. 820. 829. 833. 834. 836. 837, 958
- PONTIFICALE ROMANUM, 28. 32. 61
65. 88. 531 sq. 961
- PONTIFICALE ROMANUM-GERMAN-
ICUM, 28. 587 sq. 950. 961
- PONTIFICALE ROMANUM SAEC. 12,
587 sq. 950
- PONTIUS DIACONUS, 361. 371
- POSSIDIUS, 892 sq.
- ◆POURRAT (P.), 49. 59
- ◆PRAT (F.), 49. 89. 233. 248. 316. 514.
516. 521. 525. 529. 546. 551. 552. 564.
627. 637 sq. 662. 684. 687. 691. 701. 707.
710. 713. 717. 720. 721. 722. 723. 729.
730 sq. 746. 751. 756. 767. 768. 772 sq.
778. 779. 788. 800
- ◆PRESBYTERIANI, 130. 133. 134. 142.
143. 146-152. 495. 496
- PRIMASIUS HADRUMETANUS (Pseu-
do), 528. 560. 566. 585. 709
- ◆PROTESTANTES, 72 sq. 92. 118-197. 202.
205. 219. 222. 258. 270. 296. 301. 492-
498. 510. 518 sq. 523 sq. 526. 530. 547.
551. 562. 623-645. 682. 707. 710. 746.
755. 797. 832. 836. Vide: *Angliani, Bap-
tistae, Barclay, Calvinistae, Calvinus,
Congregationalistae, Episcopalians, Inde-
pendentes, Liberales Prot., Lutherans,
Lutherus, Melancthonius, Methodistac,
Presbyteriani*
- ◆PUZO (F.), 50. 89. 200. 615. 746. 767.
779. 780. 782. 785. 786 sq.
- ◆QUAKERI, 140 sq. 161
- QUASTEN (J.), 234. 243. 246. 249. 254.
259. 262. 264. 335. 430. 797. 803. 817.
823. 825. 827.
- QUERA (M.), 50. 200
- ◆RABANUS MAURUS, 9. 28. 909. 937-939.
942. 950. 951. 952. 961
- RAHMANI (I. E.), 387. 921
- RAHNER (K.), 59. 316. 335
- ◆RENAN (E.), 515. 631. 641. 677. 684
- RENIÉ (J.), 50. 89. 509. 515. 519. 524.
600. 681 sq. 688. 746. 753. 767
- ◆RÉVILLE (J.), 78. 229. 233. 235. 248.
547. 623. 628. 629. 630. 631. 632. 636.
638-640. 655. 666 sq. 691. 698 sq. 791.
800-802. 807. 814 sq.

INDEX ONOMASTICUS

RITSCHL (A.), 118. 171. 630. 63S. 640. 668. 748. 846
ROBERTUS PAULULUS, 31. 597
ROBERTUS PULLUS, 29. 592
ROBINSON (J. A.), 677. 802. 825
ROMEO (A.), 85. 89. 274. 275
ROSE (V.), 514. 524. 529. 681
◆ROTHE (R.), 78. 629. 630. 633
RUFFINI (E.), 51. 514. 515. 746. 767. 788
RUFINUS AQUILEENSIS, 388. 394

◆SABATIER (A.), 78. 118. 171. 172-174. 628. 629. 630. 641-643
SACRAMENTARIUM GELASIANUM. 28. 948. 950
SACRAMENTARIUM GREGORIANUM, 28. 587 sq. 948. 950. 961
SACRAMENTARIUM LEONIANUM, 28. 948. 950. 961
◆SACRAMENTARIUM SERAPIONIS, 26. 373. 438-440. 483. 485. 486. 586. 807. 907. 912. 917. 954
SAGNARD (F.), 263. 264. 265. 827
SALAVERRI (J.), 51. 85. 388
SALMERON, 514. 521. 524. 529. 532. 536. 607
SARDICENSE CONC. (a. 343), 19. 26. 61. 396. 481. 482. 855. 873 sq. 900. 908. 909
SCHAMONI (W.), 51. 509. 615
◆SCHISMATICI ORIENTALES, 15. 67-69. 512. 608 sq. 610
SCOTUS, 603
SEIDL (J. N.), 51. 509. 615
SENONENSE CONC. (a. 1140), 63. 101. 198
SENTENTIAE DIVINITATIS, 596. 598. 599
SENTENTIAE PARISIENSES, 593
SEVERUS (Gabriel), 3. 71. 60S
SIMEON THESSALONICENSIS, 15. 16. 21. 71
SIMON (Magister), 9. 29. 30. 596. 598. 599
SIMON-PRADO, 514. 681. 707. 713. 730. 732. 746. 761. 762 sq. 767. 788. 792
◆SIRICIUS (R. P.), 62. 462 sq. 483. 881 sq.
SMEDT (C. De), 52. 85. 514. 615. 747. 755. 795
◆SOCRATES, 918
◆SOHM (R.), 78. 118. 172. 182. 492. 495. 623. 627. 629. 630. 632. 795. 797
SOLA (F.), 530. 564. 646. 647
◆SOTO (Dominicus), 513. 617. 619. 620. 647
◆SOZOMENUS, 918
◆SPICQ (C.), 52. 60. 88. 514. 519. 524. 525. 529 sq. 538. 539. 542. 546. 551. 552. 554. 564. 565. 615. 664. 707. 710. 745. 746. 748. 752. 755. 758. 767. 768. 774-776. 785. 792
◆STATUTA ECCLESIAE ANTIQUA, 7. 8. 28. 62. 929-931. 940. 942. 948. 950. 951. 952. 953. 961. 962

STEIDLE, 225. 246. 249. 264. 335. 420. 445. 447. 451. 823. 825. 921. 925. 928
STEINMAN (A.), 513. 677. 767
STRONG (A. H.), 79. 156 sq.
SUAREZ, 519. 521. 600. 607. 609. 735
SUMMA SENTENTIARUM, 594
SWETE (H. B.), 430. 431. 535
◆SYNESIUS CYRENENSIS 436-438. 484 487

TAIO CAESARAUG, 572. 580. 954
◆TERTULLIANUS, 93 sq. 280-290. 297. 298. 300. 301. 302. 334. 361. 369. 370. 371. 537. 635. 643. 838. 850. 958. 962

Textus:
Adversus Marcionem
4. 5 282 sq. 287
4.24 716
Apologeticum
39 280.286.287.372.575
De baptismo
17 90. 92 sq. 282. 286. 287. 838
De corona
3 284.286. 287
De exhortatione castitatis
7 8. 90.283. 286. 289. 33S. 850.851
11 7.283 sq. 286. 287.289. 576
De fuga in persecutione
11 284. 286. 287. 838
13 284. 287
De idololatria
7 8.284. 286. 287
De monogamia
7 285. 286. 288
12 8.285.286.288. 576. 838.550. 851
De oratione.
28 281 sq. 288
De poenitentia
9 sq. 287
De praescriptione haereticorum
29 280 sq. 287
32 281. 286.287.576
41 8. 93. 281. 286. 287. 576. 838.850.851
42 281.286
De pudicitia
1 290
IS 532. 536
21 285 sq. 286.287 sq. 289
Dc virginibus velandis
9 282.286. 287

TERTULLIANUS (Pseudo), 514. 517. 674		
◆TESTAMENTUM D. N. I. C., 28. 41. 311. 370. 587. 903 sq. 905. 917. 921-924. 926. 931. 948. 950. 952. 953. 962		
◆THEODORETUS, 527 sq. 536. 550. 559 sq. 566. 572. 576. 585. 663. 709. 712. 722. 766. 768 sq. 779. 784. 918 sq. 950		
THEODORUS MOPSUESTENUS: Vide: <i>Mopsuestenus</i>		
THEOPHYLACTUS, 514. 520. 524. 528. 536. 550. 552. 553. 560 sq. 566. 572. 581. 585. 668. 670. 671. 673. 677. 709. 760. 783		
THILS (G.), 142. 185		
◆THOMAS AQUINAS. Vide: <i>Index Thomisticus</i>		
◆TIXERONT (J.), 52. 85. 249. 254. 264. 291. 304 sq. 316. 335. 346. 374. 381. 451. 514. 519. 525. 529. 546. 552. 563. 615. 647. 811. 823		
TOLETANUM CONC. (a. 400), 7. 26. 61. 373. 4SI. 482. 483. 912. 916		
TOURNELY, 89. 619. 670. 761		
◆TRADITIO APOSTOLICA, 7. 25. 305. 306 sq. 308-311. 312. 314. 315. 370. 371. 372. 440. 441. 483. 484. 571. 574. 582. 586. 839 sq. 850. 851. 909. 910. 914. 921. 923. 924. 926. 931. 952. 954. 955. 960		
◆TRIDENTINUM CONC., 9. 61. 64 sq. 214. 220 sq. 567. 609. 620. 649. 950. 962		
<i>Textus:</i>		
<i>Sessio 7, de sacramentis in genere, 498.</i>		
499		
can. 1	1.64.200.499	
can.9	64.200	
<i>Sessio 14, de Extrema Unctione,</i>		
cap. 3	64.91	
<i>Sessio 14, de Poenitentia, 611</i>		
cap. 1	64.200. 649	
cap. 6	64.91.200.649	
cap. 7	649	
can. 3	64.200. 201	
can. 9	64.200	
can.10	64. 200	
can.11	649	
<i>Sessio 22, de Sacrificio Missae</i>		
cap. 1	24.64.201.202.649	
can.2	24.90.201. 603-606. 649	
can.3	64	
<i>Sessio 23, de Ordine, 498. 543-545. 606</i>		
prologus	499	
cap.1	64.88.202. 203. 216. 649	
cap.2	11.65.203.649	
cap. 3	65. 202. 203. 499. 500	
cap. 4	11.65. 91.200.203 sq. 499. 500. 785-789	
can. 1	64.202. 204	
can. 2	11.65.204.649	
can. 3	65. 202.204.499.500. 645	
can. 4	65.202.204.646	
can.5	65.204	
can. 6	65.87. 202.204.645.649	
can. 7	65.204.649	
can. 8	65.204. 649	
<i>Sessio 23, de reformatione, 65. 203</i>		
TRULLANUM CONC. II (Quinisextum) (a. 692), 68. 511 sq. 669. 672. 677		
◆TURMEL (J.), 174. 229. 231. 235. 626. 627. 628. 813 sq.		
TURNER (C.-H.), 79. 248. 262. 305. 310. 821		
VALENTINIANI, 264. 280		
VAN DEN EYNDE (D.), 31. 53. 85. 222. 233. 239. 248. 262. 271. 280. 291. 295. 297 sq. 301. 302. 316. 329. 330. 331. 332. 347. 348. 364. 366. 575. 594. 714. 823. 827		
VAN DER HEEREN, 521. 524. Vide: <i>Van Steenkiste</i>		
VAN DYKE (H. J.), 79. 492. 495. 496-498		
VAN NOORT-VERHAAR, 530. 552. 553. 564. 646. 647		
VAN ROSSUM, 33. 53		
VAN STEENKISTE (-Camcrlynck-Van der Heeren), 514. 521. 524. 529. 600. 746. 767		
VASQUEZ, 513. 607. 647. 677		
◆VATICANUM CONC., 66. 90. 209. 650. 785 sq.		
VERHAMME (A.), 53. 85. 490. 615		
VERONENSE CONC. (a. 1184), 63. 99. 102. 198. 499. 623		
VICTORIA (Fr. De), 53. 619. 620. 647		
VIENNENSE CONC., 491		
VIGOUROUX (F.), 53. 615. 746. 767		
VITEAU (J.), 53. 509. 514. 516. 615. 656. 681. 685. 688 sq.		
VITRINGA (C.), 510. 631. 680		
WALDENSES, 63. 95-106. 198. 199. 623. 648		
WEISWEILER (H.), 29. 598. 599		
WEIZSÄCKER (C.), 79. 630. 634		
◆WICLEFF, WICLEFFITAE, 95 sq. 106-118. 199. 492. 623. 648		
<i>YSAGE IN THEOLOGIAM, 593</i>		
ZAHN (T.), 235. 264. 265. 667. 716. 835		
ZAPELENA (T.), 54. 85. 200. 229. 615. 746. 768. 787. 788		
ZEILLER (J.), 54. 85. 229. 239. 263. 615. 794. 823		
ZONARAS (I.), 19. 21. 512. 672. 677		
ZORELL (F.), 4. 11. 54. 691		
◆ZOSIMUS, R. P., 7. 8. 62. 465-467. 483. 487. 883 sq. 909		

INDEX ANALYTICUS

(Quoad nomina stellulis signata vide: INDEX ONOMASTICUS)

◆ABAEIARDUS.

Non clare constat num putet apostolos fuisse ordinaros in die Resurrectionis, 602

Non negat hierarchiam, 101. 198

In schola Abaelardiana Ordo inter sacramenta non refertur, 592 sq.

◆AERIUS negavit superioritatem episcopi relate ad presbyterum. Quem explicite refutat Epiphanius, 622. 757. 859 sq. 892. 908

◆ALBIGENSES. Vide: *Cathari*.

*ALÈS (D') apte exponit doctrinam Tertulliani montanistae, 94. 287

◆AMALARIUS METENSIS.

De hierarchia eiusque gradibus, 939-942
Apte loquitur de officiis presbyterorum et diaconorum, 942

Peregrine opponitur consuetudini iuxta quam solus episcopus, non vero presbyter, imponit manus in ordinatione diaconi, 940

Commemorat ritum unctionis manuum in ordinatione presbyteri et capitis in ordinatione episcopi, 942

◆AMBROSIASTER.

Quaestio de identificatione huius auctoris, 457

Loci et doctrina de hierarchia, 457-462
Saepe agit de ordinatione, 458 sq.

Nequaquam negat divinam institutionem episcopatus seu primi gradus hierarchiae, 461 sq.

Textum 1 Tim. 5. 22 exponit de ordinatione, 526. 532. 536

De sensu textus paulini de ordinatione Timothei, 558

De sacramentalitate Ordinis, 583 sq.

Videtur ordinationem Apostolorum reponere in die Ascensionis, 600 sq.

De biblicis presbyteris et episcopis, 757

De tribus gradibus hierarchiae, 878-881

Insistit peculiariter in dignitate presbyteri, ita ut videatur cum fere episcopo coaequare, 879 sq.

Testatur in Aegypto presbyteros consuevisse Confirmationem administrare, 880. 912

◆AMBROSIUS.

Quaestio de authenticitate operis De Sacramentis, 451

Loci et doctrina de hierarchia, 450-457

Peculiariter loquitur de sacerdotali indole et munere hierarchiae, ac signanter de oblatione eucharistica, 453-456

De sacramentalitate Ordinis, 583

De tribus gradibus hierarchiae, 875-878

Insistit peculiariter in eminentia ac dignitate diaconatus, 877 sq.

◆ANGLICAN!.

Fundamentales canones de Ordine sunt: art. 23 (inter 39 articulos fidei anglicanae) et "Ordinal" (in "Prayer Book"), 160 sq.

Quidam videntur accedere ad doctrinam catholicam de sacrificio Missae, sed eorum conceptio est nugatoria, 121

Quidam favent usui nominis sacerdotis, sacrificali tamen sensu evirati. 127

Nonnisi illogice et ambigue conantur statuere aliquam proprie dictam hierarchiam, divinitus institutam, 130. 624 sq.

Admittunt, ac contra Presbyterianos pugnaciter defendunt, divinam originem episcopatus, seu alicuius essentialis ministerii, habentis autonomam successionem seu propagationem; de origine autem inferioris sive dependentis ministerii presbyterorum et diaconorum non clare nec fidenter loquuntur, 143-146

Admittunt divinam originem Ordinationis, 133 sq. necnon quandam eius sacramentalitatem in largiori sensu protestantico, 494-496

Orthodoxiores inter eos admittunt in Act. 6. 6 agi de diaconatu, etsi negent eius proprie dictam sacramentalitatem, 515

.Agnoscent vim textus paulini de ordinatione Timothei, etsi proprie dicta sacramentalitate destituti, 547. 562

Vide: *Protestantes*.

◆APHRAATES.

Loci et doctrina de hierarchia, 374-378

De gradibus hierarchiae, 852

◆ATHANASIUS.

Loci et doctrina de hierarchia. 396 309

De gradibus hierarchiae, 853-855

Peculiariter exhibet episcopi dignitatem et officium, 397 sq.

◆AUGUSTINUS.

Definitio ordinis in genere, 4

Utitur expressione "ordinatio ecclesiastica," 8

Contra haereticos concedentes mulieribus munia sacerdotalia, 95
 Loci et doctrina de hierarchia, 476-481
 Apte comparat Ordinem cum Baptismo sub ratione sacramenti initerabilis, 479
 Videtur textum 1 Tim. 5. 22 intelligere non de ordinatione sed de reconciliatione lapsorum, 533 sq. 536
 De sacramentalitate Ordinis, 584
 Ordinem vocat sacramentum, una cum Baptismo, adibetque vocem "sacramentum Ordinationis," 584. 591
 De tribus gradibus hierarchiae, 891 -893
 In presbyteris peculiariter premit munus praedicationis. Ipse praecipue causa fuit quare mos introduceretur committendi presbyteris tale officium, olim episcopis reservatum, 892 sq. 911

BAPTISMUS comparatur cum Ordine, praecipue sub ratione initerabilitatis et sacramentalis efficaciae, 415 sq. 479. 582. 584. 590. 591

◆**BARDY.**

Ambigue interpretatur mentem Clementis Alex, de hierarchia, 299 sq. 303
 Ambigue loquitur de sensu vocis charismatis in textibus paulinis de ordinatione Timothei, 546. 565
 Inepte refert v. 7 (in 2 Tim. 1. 6-7) ad omnes fideles generatim, ita ut non spectet gratiam ordinationis, 566 sq.
 De divina origine diaconatus, 662
 De synonymia biblicorum presbyterorum et episcoporum, 748
 Biblici presbyteri et episcopi erant omnes simplices presbyteri, 755. 767
 In hac tamen modernorum sententia aliquam inducit mitigationem, iuxta quam in epistolis pastoralibus episcopus iam habeat peculiarem sensum hierarchicum ac distinguatur a reliquis presbyteris, 767. 773 sq.
 Favet novae quorundam theoriae iuxta quam Didache est tardius opus cum Montanismo connexum, 803 sq.

◆**BARTH.**

Evolvit systema Liberalism! mitigati (Vide: *Liberales Protestantes*), docens Verbum, quod Deus voluit hominibus revelare, non coincidere obiective cum eo quod proponitur in Scriptura, etsi nobis incumbat practica necessitas adhaerendi his quae in Scriptura proponuntur, 180-183
 Docet humanam originem Ordinationis, 136

◆**BASILIIUS.**

Loci et doctrina de hierarchia, 401-407
 Maxime insistit in hierarchico caractere episcopatus, eius munia multipliciter describens, 401-404

Emphatice etiam proponit divinam originem episcopatus, 406 sq. Videtur textum 1 Tim. 5. 22 intelligere non de ordinatione sed de reconciliatione lapsorum, 533. 536

De tribus gradibus hierarchiae, 856 sq.
 Liturgia S. Basilii, quae, etsi non auctorem, eum tamen praeformalorem habuit, exhibet ritum celebrationis eucharistici sacrificii, 405 sq.

◆**BATIFFOL.**

Doctrina Clementis Alex, de hierarchia, 301
 Quaestio de biblicis presbyteris et episcopis, 747. 755
 De hierarchia charismatica, 717. 729.800

◆**BEDA.**

De hierarchia eiusque gradibus, 937
 Plura repetit ex Innocentio I et Isidoro Hisp. ac posterioribus doctoribus transmittit, 937
 De electione primorum diaconorum, 676

◆**BEYER**, viam Durandi et Caietani secutus, fere solitarius inter modernos in dubium vertit sacramentalitatem diaconatus, docens probabiliter sacramentum Ordinis reduci ad solum presbyteratum, 621 sq. 648

BIBLIOGRAPHIA.

De Patribus et praecipuis antiquis scriptoribus usque ad initium saec. xiv, 25-32
 De theologis, praesertim recentioribus, 33-54 (bibliographia dogmatica), 54-61 (bibliographia ascetica)
 De Schismaticis orientalibus, 70 sq. et de Protestantibus, 73-79
 De institutione Ordinis, 84 sq.
 De sacerdotio apud paganos, 216
 De sic dicto Occumenismo, 141 sq. 184 sq.
 De sacramentalitate Ordinis, 490
 De textu Act. 6. 6 (circa diaconos), 508 sq.
 De septenario numero sacramentorum, 598
 De triplici gradu hierarchiae, 612-615
 De sensu et usu vocum "presbyter" et "episcopus," 690 sq.
 De charismaticis, 713 sq.
 De biblicis presbyteris et episcopis, 745 sq.
 De Patribus in particulari, scii. Clemente Romano, 228 sq.; Didache, 232 sq.; Ignatio, 234 sq., 243; Herma, 248; Iustino, 255. 258; Irenaeo, 262 sq.; Tertulliano, 280; Clemente Alex., 290 sq.; Hippolyto, 305. 307 sq.; Origene, 315 sq. 326; Didascalia, 334sq.; Cypriano, 346 sq.; Aphraate, 373 sq.; Basilio, 401; Nazianzeno, 407; Nys-

seno, 414 sq.; Chrysostomo, 420; Mopsuesteno, 430; Sacramentario Serapionis, 438; Ambrosio, 450; Ambrosiastro, 457; Hieronymo, 468; Augustino, 475 sq.; Pseudo-Dionysio Areop., 927

◆BOGOMILAE. Vide: *Cathari*

◆BOVER docet ex biblicis presbyteris et episcopis alios fuisse simplices presbyteros et alios veros episcopos, 761. 763. 787 sq. 792

◆CAESARIUS ARELATENSIS de hierarchia eiusque gradibus, 932 sq.

◆CAIETANUS.

Post Durandum decisive propendit in negandam sacramentalitatem et divinam institutionem diaconatus, 618 sq. 677

In Act. 6. 6 legit electionem ad merum servitium mensarum, non vero ad sacrum aliquod ministerium, 512 sq.

◆CALVINUS.

Praecipui loci de Ordine, 161-163

Contra sacrificium Missae, 122

Calumniae contra catholicum sacerdotium, 124

De sacerdotio universali, 126

Praecipuum sacerdotis munus est praedicatio, 126

Etiam ipse negat proprie dictam sacramentalitatem Ordinis, etsi non renuat accipere Ordinem ut sacramentum in generaliori sensu protestantico, 494

In 1 Tim. 4. 14 videt divinam institutionem ritus Ordinationis, omni tamen sacerdotali ac sacramentali indole destituti, 123. 132 sq. 547

Contra diaconatum, 123. 625. Profana interpretatio textus Act. 6. 6. 510

Plura genera ministrorum distinguit, ad tramitem epistolarum S. Pauli, iacens fundamenta ipsius organizationis ecclesiae presbyteriane, 147

Vide: *Protestantes*

◆CANONES HIPPOLYTI.

Dc sacramentalitate Ordinis, 587

De hierarchia eiusque gradibus, 925 927

Descriptio ipsius ritus trium ordinationum, 925 sq.

Comparatio cum aliis cognatis documentis canonico-liturgicis, 924 sq. 926

◆CATECHISMUS CONC. TRID.

Definitio ordinis in genere, 4

Loci respicientes sacramentum Ordinis, 65

De institutione et indole sacerdotii, 207

De sacerdotio universali et interno, 207

De sacramentalitate Ordinis, 208. 499 sq.

Cetera sacramenta pendent ab Ordine, 2

Sacrificium et sacerdotium necessario coniuncta sunt, 217

Uterque textus 1 Tim. 4. 14 et 2 Tim.

1. 6 sq. refertur ad sacr. Ordinis, 545

De tribus gradibus hierarchiae, 650

De divina origine diaconatus, 650. 662

◆CATHARI.

Sub hoc nomine convenienter colligi possunt fere omnes sectae medii aevi, uti Cathari proprie dicti, Albigenses, Bogomilae, Fraticelli, Petrobrussiani. 95 sq.

Eorum principia et praecipua capita doctrinae, ex quibus sequitur negatio sacramenti Ordinis, 96-106. 491

Quidam, ut Albigenses et Bogomilae, explicite hanc negationem protulerunt, 104-106

CHARACTER.

Est quoddam charisma, 735, et quid medium inter naturam et gratiam, 215

Sub ratione sacramenti, principalius in Ordine est non ipse character seu potestas, sed gratia, iuxta mentem S. Thomae, 22. 490. 503-507. 517. 562. 572 sq. 664

Quamvis sit tantum res-et-sacramentum, character petit ingredi ipsam definitionem Ordinis, 22

Iuxta Protestantes, negato caractere, sacerdotium ministrorum est essentialiter debile, 130

Etiam recentiores Schismatici orientales in similem errorem impegerunt. 68 sq.

Vide: *Charisntatici. Gratia. Potestas.*

CHARISMATICI.

De charismatica conceptione ecclesiae primitivae, iuxta Protestantes et Liberales Protestantes, vide: *ad has binas voces.*

Novum quendam modum charismaticae ecclesiologiae advocantur quidam theologi catholici moderni, 738 sq.

De charismaticis et charismatibus in Scriptura, vide: *Index exegeticus.*

Dc charismaticis est sermo in duobus tantum documentis saec. 2. i.e. in Didache, 799. 837. et apud Hermam, apud quem ceteroquin eorum mentio est satis attenuata et ambigua, S21-823. 837

In Epistola Clementis Romani deest quodlibet vestigium charismaticorum. 797 sq.; item in epistolis Ignatii Antiocheni, 80S. et apud Irenacum, 830

Distinguendum est inter charismata extraordinaria ac transitoria (v.g. virtutem miraculorum glossolaliam, etc.) et charismata ordinaria ac stabilia (ut potestatem iurisdictionis, potestatem Ordinis, magisterium infallibile). Haec, non illa, sunt vere ac proprie hierarchica, 735

◆CHRYSTOSTOMUS.

Loci et doctrina de hierarchia, 420-430

Celebre scripsit opus De Sacerdotio, 26. 420. 421

Insistit in munere doctoris, tanquam in praecipuo officio episcopi, 422. 484

Excellit inter alios in describenda sacerdotali indole hierarchiae, 424-429

Loquitur de Baptismo, Poenitentia, Extrema Unctione, et peculiariter Eucharistia, 426-429

Textum Is. 60. 17 interpretatur ut prophetiam de ministris Ecclesiae, 429

In Act. 13. 3 agitur de ordinatione Pauli et Barnabae, 520

1 Tim. 5. 22 exponitur de ordinatione, 527. 532. 536. 538

De sensu textus paulini de ordinatione Timothei, 558 sq.

De ambiguis verbis Chrysostomi circa qualitatem septem virorum de quibus in Act. 6. 6 (an nempe essent diaconi), varia eruditorum interpretatio, 669-672. 677. 861

De sacramentalitate Ordinis, 579. 582 sq. 589

De biblicis presbyteris et episcopis, 758

De tribus gradibus hierarchiae, 860-864

◆CLEMENS ALEXANDRINUS.

Praecipui loci de hierarchia, 290-293

Pauperius, etsi sufficiens, praebet testimonium de hierarchia, 293. 323

Indulget immoderato allegorismo. Inepte tamen ex aliquibus ambiguis expressionibus quidam eruditi colligunt negationem divinae originis hierarchiae, 293 sq. 839

Quomodo explicatur non neganda ambiguitas quae in toto discursu Clementis provenit ex eius peculiari doctrina de gnosi, 294-305. 327. 328. 329. 330. 331. 373

Ineptae explicationes quorundam Protestantium et catholicorum, 296-303

De gradibus hierarchiae, 838 sq.

◆CLEMENS ROMANUS.

Loci et doctrina de hierarchia, 228-232

Apud ipsum occurrit prima vice explicita distinctio inter ministros et "laicos," 232. 273

Intelligit textum Is. 60. 17 ut prophetiam de ministris Ecclesiae, 230. 273 sq. 279

Peculiariter proponit apostolicam originem hierarchiae, 299

Insistit in parallélisme inter hierarchiam A.T. et hierarchiam N.T., 652

Nonnisi duos gradus hierarchiae explicite proponit, scii, diaconos et episcopos (quos appellat etiam presbyteros); horum autem distinctio in simplices presbyteros et proprie dictos episcopos non indicat, 794 sq.

Vox "presbyteri" in quibusdam locis

probabiliter habet adhuc generalem sensum non hierarchicum, 796

In Epistola Clementis deest quodlibet vestigium charismaticorum; quod quidam acatholici (signanter Sohm et Turmel) explicare conantur tribuentes ipsi Clementi influxum in evolutionem ecclesiae charismaticae in hierarchicam, 179. 232. 645. 797-799

Clemens nominatur in Pastore Hermae, utrum historice an per litterariam fictionem, non constat, 249. 252. 820sq.

◆CLEMENS ROMANUS (PSEUDO).

Notitia litteraria de auctore et opere, 253 sq.

Testimonium de hierarchia, 254 sq.

◆CODEX I. C.

Canonicus sensus vocum: ordo, ordinatio, ordinare, 10

Canones respicientes sacramentum Ordinis, 66. 210

In can. 973. § 3. fit tacita allusio ad textum 1 Tim. 5. 22: "Manus cito nemini impueris . . ." 531

De tribus gradibus hierarchiae, 651

◆CONSTITUTIONES APOSTOLORUM.

Consulto distinguunt inter cheirotesiam et chcirotoniam, illam concedentes etiam presbyteris, hanc episcopis reservantes, 14. 16

Loci de hierarchia, 441-444. 867-870

Doctrina de hierarchia, 444 sq.

Frequentissime agitur de Ordinatione, 444. 486

Ipse ritus Ordinationis exhibetur, ut in ipso fonte seu in Traditione Apostolica. 444

De sacramentali indole Ordinis, 586 sq.

De tribus gradibus hierarchiae, 867-872

Apte assignantur varia officia tum presbyteri tum diaconi, 870-872

◆CORNELIUS R. P.

Loci respicientes hierarchiam, 345

De gradibus hierarchiae, 845

◆CYPRIANUS.

Una cum Origene, dici potest maximus scriptor ecclesiologicus saec. iii, 3. 327 sq. 370

Loci respicientes hierarchiam, 346-358

Valor testimonii Cypriani eiusque comparatio cum testimonio Ignatii, 358 sq.

Eius doctrina, 359-365. 370

Uberrimum profert lexicon hierarchicum, 360-362

Expressio "Cathedra sacerdotalis," designans ipsam Ecclesiam Romanam, 360 sq.

Peculiariter proponit sacerdotalem indolem hierarchiae, 359. 362-364

Defectus in doctrina Cypriani, quorum praecipuus est dependentia valoris sacramenti a bonitate ministri, 365 sq. 370

Videtur textum 1 Tim. 5. 22 intelligere non de Ordinatione sed de reconcilia-tione lapsorum, 533. 536. 537

De gradibus hierarchiae, 845-848

Tribuit nomen sacerdotis etiam pres-bytero, 846 sq.

Nequaquam negat divinam originem dia-conatus, 674. 848

Videtur ordinationem Apostolorum re-ponere in dic Resurrectionis, 600 sq.

De sacramentalitate Ordinis, 574

◆CYRILLUS HIEROSOLYMITANUS.

Loci et doctrina de hierarchia, 400 sq.

Praedarum profert testimonium de cele-bratione eucharistica, 400 sq.

De gradibus hierarchiae, 855 sq.

◆DAMASCENUS sequitur sententiam Irc-naei de biblicis presbyteris et episcopis, 760

DEFINITIO.

Metaphysica et physica definitio sacra-menti Ordinis, 22 sq.

Definitio S. Thomae, 22. 504

Definitio Petri Lombardi, 22. 948

DIACONATUS.

Quidam Protestantes retinent officium diaconorum, etsi generaliter illud in minori aestimatione habeant, 148. 154. 625

Divina institutio et sacramentalitas dia-conatus non videtur hodie negari posse absque aliqua nota temeritatis, saltem attento communi iudicio theologorum, 646-648

De institutione diaconatus, prout prodi-tur in Scriptura, vide: *Index biblictis*.

Praecipua officia diaconorum praefor-mata in ipsis primis diaconis de quibus in Scriptura, 678 sq.

Divina institutio, dignitas et officia dia-conorum iuxta Traditionem sacc. ii. 811 sq. 823. 831 ; sacc. iii. 851 sq.; sacc. iv. 914-917; sacc. v-xii. 952 sq.; re-capitulatio, 961 sq.

Notatu digna sunt quae de diaconatu scribunt: Ignatius, 811 sq.; Iustinus, 823. 831 ; Ambrosius, 877 sq.; Mopsue-stenus, 865-867 ; Constitutiones Apostol., 870-872; Isidorus (celebre eius effatum, a posterioribus frequenter re-petitur: "Sine diacono sacerdos no-men habet, officium non habet"), 936. 952. 962

Severe a Hieronymo diaconi redarguun-tur tanquam "mensarum et viduarum ministri," sed inde non sequitur hunc Patrem negare divinam originem dia-conatus, 888

De septenario numero diaconorum: praxis et ratio, 677. 684 sq.

Praecipua officia diaconatus sunt dis-tribuere communionem eucharisticam 823. 831. 916 sq. 962. et evangelizare, 962

Diaconatus a Patribus habetur ut ali-quid sacerdotale, etsi non sacerdotium, 3. 851 sq. 860. 871. 875 (Optatus: "In tertio sacerdotio"). 888. 915. 962

Diaconatus singulariter emergit saec. iv. sub ratione tum hierarchica tum sac-erdotali, 906

De sacramentalitate diaconatus iuxta Patres, 954 sq.

Sacramentalitatem huius gradus negarunt aut in dubium verterunt aliqui the-ologi per varias aetates, signanter Durandus et Caietanus, necnon moder-nus theologus Beyer, 615-622

Huic sacramentalitati non obstat quod nullus diaconis competat actus qui etiam per alios exerceri non possit (ut obiciunt Durandus, Caietanus et Beyer), nam solus diaconus quosdam actus tanquam ex officio exercere queit, 653

◆DIDACHE.

De tempore compositionis huius operis variae opiniones, 232 sq.

Loci et doctrina de hierarchia, 232-234

In hoc opere adhibetur circa constitu-tionem episcoporum et diaconorum apostolicum verbum cheirotonein, ex quo subinde efformatum est classicum nomen cheirotonia, pro ordinatione. 273

Nonnisi duo gradus hierarchiae pro-ponuntur, i.e. episcopi et diaconi. 799

De charismaticis, 716. 719 sq. 799 837

Ex his quae de charismaticis dicuntur nulla confirmatio provenit theoriae tum Protestantium de evolutione ec-clesiae charismaticae in hierarchicam, tum quorundam catholicorum de pri-mitiva hierarchia charismatica, 800-802

Recenter tamen quidam eruditi, ut Con-nolly, Yokes et Peterson, quibus fa-vent Bardy et Colson, charismatico caractere Didache commoti, novam protulerunt theoriam iuxta quam ipsa sit opus Montanicum, exaratum circa finem sacc. ii. 307. 311. SO2-805

Liberalis Réville videt in Didache anti-quissimum documentum gradualis evo-lutionis ecclesiae charismaticae in hierarchicam, 640. 800

◆DIDASCALIA APOSTOLORUM

De eius indole et aetate, 334-336

'oci respicientes hierarchiam. 336-341

Doctrina de hierarchia, 341-345

Ostendit magnam indulgentiam erga peccatores poenitentes, 335. 344
De gradibus hierarchiae, 842-845
Nau inepte putat presbyteros Didascaliam non esse veros presbyteros aut haberi ut inferiores diaconis, 843-845

◆DIONYSIUS ALEXANDRINUS de gradibus hierarchiae, 849

◆DIONYSIUS AREOPAGITA (PSEUDO).
De ecclesiastica hierarchia eiusque gradibus, 927-929
Videtur ordinationem Apostolorum referre ad tempus inter Resurrectionem et Ascensionem, 600 sq.

◆DIONYSIUS CORINTHIUS de ecclesiastica hierarchia, 823-825

◆DURANDUS A S. PORCIANO primus, ut videtur, sacramentalitatem diaconatus in dubium vertit, 617 sq. 677

ECCLESIA.

Connexio sacramenti Ordinis cum vitalibus Ecclesiae elementis, 1 sq.
Ecclesia est societas essentialiter sacerdotalis, 85

Pseudo-spiritualistica conceptio Ecclesiae apud Gnosticos et Montanistas, 92-95; Catharos, 96 sq.; Wicleffitas, 106-113; Protestantes, 118 sq.; 125. 127 sq. 170-174. 179-183

Documenta Ecclesiae:

De sacramento Ordinis generaliter, tam dogmatice, 61-67. quam ascetice, 67
De institutione Ordinis, 197-214
De sacramentalitate Ordinis, 449 sq.
De textu 1 Tim. 5. 22 prout refertur ad Ordinationem, 530-532
De tribus gradibus hierarchiae, 648-651

◆EPHRAEM.

Praecipuus scriptor ecclesiae syriacae, cuius testimonium, ob suum archaicum characterem et independentiam a graeca Traditione, peculiarem habet valorem ad iudicandum originalem sensum Traditionis, 381. 387
Loci de hierarchia, 381-387
Doctrina de hierarchia, 387 sq.
Pulcher Sermo de Sacerdotio, etsi dubiae authenticitatis, cphracmianam saltem inspirationem redolet, 26. 382
De tribus gradibus hierarchiae, 852 sq.

◆EPIPHANIUS.

Loci et doctrina de hierarchia, 418 sq.
Negat synonymiam biblicorum presbyterorum et episcoporum, 747; docens biblicos presbyteros fuisse revera simplices presbyteros et biblicos episcopos fuisse veros et proprios episcopos, 757 sq.
De tribus gradibus hierarchiae, 858-860

Peculiariter refellit haeresim Aerii qui presbyteros episcopis aequare conabatur, 859 sq.

EPISCOPATUS.

Dupliciter considerari potest: primo, adaequate ac cumulative (seu prout necessario includit presbyteratum), secundo, inadaequate ac distinctive (seu quoad eam partem qua distinguitur a presbyteratu). Practicum momentum huius distinctionis, 616. 646

Convenientia scindendi ipsum gradum sacerdotii in duos gradus episcopatus et presbyteratus, 653-655

Characteristica nota episcopi est potestas ordinandi, 778 sq.

Alia peculiaris nota est eius unicitas (unus episcopus in unaquaque ecclesia), 779 sq.

Ut scite observat S. Thomas, episcopus repraesentat Christum secundum maiorem perfectionem quam presbyter, unde dicitur sponsus Ecclesiae, 654 sq.
De divina origine, dignitate et officiis episcopatus iuxta Traditionem, saec. ii. 273-279; saec. iii. 369-373; saec. iv. 483-489

Quoad hoc peculiariter confer doctrinam Ignatii Ant., 241-245. 808 sq. et Cypriani, 359 sq.

De evolutione episcopatus monarchic! saec. ii. 831-836

Origo monarchic! episcopatus, qua talis seu qua monarchic!, admittit quandam evolutionem presbyteratus in episcopatum, ratione non ipsius dignitatis sed personarum, 956 sq.

De synonymia terminorum episcopi et presbyteri: in Scriptura, vide: *Index exegeticus*; apud Clementem Romanum, 794; Hermam, 819. 821; Irenaeum, 828 sq.; Clementem Alex., 839; Firmilianum, 849

EUCCHARISTIA.

Eius comparatio cum Ordine, 4. 15 sq. 582. 590. 591

Ex Tertulliani verbis nequit necessario deduci ipsum concedere laicis ius offerendi sacrificium eucharisticum, 289

Testimonium saec. ii (Clementis Rom., Didache, Ignatii et Iustini) de celebratione Eucharistiae eiusque connexionem cum hierarchia, 232. 242 sq. 256. 258. 276 sq.

Praeclara testimonia de Eucharistia, praecipue ut sacrificio, apud Cyrillum Hier., 400sq.; Liturgiam S. Basilii, 405 sq.; Nazianzenum, 412 sq.; Chrysostomum, 427-429; Mopsuestenum, 432-435; Constitutiones Apost., 445; Ambrosium, 454-456

Dc officio presbyteri, ut celebrantis Eucharistiam, vide: *Presbyter*

◆EUSEBIUS CAESARIENSIS.

Loci de hierarchia, 389-394

Doctrina de hierarchia, 394 sq.

Etsi non dogmaticum sed eminenter historicum, eius testimonium ex hoc ipso peculiarem habet valorem, 394

Determinat ac complet opus Hegcsippi et Irenaei, texens catalogum episcoporum praecipuarum ecclesiarum; quoad Romanam Ecclesiam illum ducit usque ad initium saec. iv. 395

De gradibus hierarchiae, 853

FIRMILIANUS de gradibus hierarchiae, 848

◆FLORENTINUM CONCILIUM.

Pericope dc sacramento Ordinis, 199 sq.

De Ordinis sacramentalitate, 499 sq.

Dc tribus gradibus hierarchiae, 648 sq.

FORMA SACRAMENTALIS.

Quidam minus probabiliter vident in 1 Tim. 4. 14: "Per prophetiam" mentionem ipsius formae sacramentalis, 552-554

◆FUNK peregrine docet septem viros, de quibus in Act. 6. 6. non fuisse diaconos sed presbyteros in quodam pleniori sensu, ex quibus per gradus scissionem subinde orti sunt presbyteri et diaconi, 668. 677

◆GAECHTER, adhuc recentissime, peregrine docuit septem viros, dc quibus in Act. 6. 6. non fuisse diaconos sed presbyteros habentes pro tempore quandam plenitudinem potestatis, 668. 677

◆GALTIER.

Mordicus defendit, contra olim communioem sententiam, Didascaliam Apostolorum exaratam fuisse non in altera sed in priori medietate saec. iii. 335

Fere unicus inter modernos sustinet in 1 Tim. 5. 22: "Manus cito nemini imposueris" agi non de ordinatione sed de reconciliatione lapsorum, 534. 535 sq. 539. 542

◆GELASIUS R. P. dc tribus gradibus hierarchiae, 920 sq.

GNOSIS.

Doctrina Clementis Alex, eiusque influxus in conceptionem de hierarchia ecclesiastica, 294-305

Mitigata doctrina Origcnis dc eadem gnosi, 328. 329. 330 sq.

◆GNOSTICI laicos sacerdotibus acquiparabant, ipsisque feminis sacerdotalia munia concedebant, 92 sq. 95

◆GOGUEL.

Docet narrationem Act. 6. 6 dc electione diaconorum non esse authenticam, 666

Ait Clementem Romanum exponere quandam theoriam, vulgatam in Ecclesia Romana, de hierarchica constitutione Ecclesiae, 232. 798 sq.

Eius interpretatio testimonii Ignatii Antiocheni de monarchico episcopatu, 815 sq.

GRATIA.

Quid sit principalius in sacramento Ordinis, utrum gratia an character seu spiritualis potestas; sententia S. Thomae, 22. 490. 503-507. 517. 562. 572 sq. 664

De sensu charismatis seu gratiae in utroque textu paulino de ordinatione Timothei, variae doctorum expositiones, 555-569

◆GREGORIUS M.

De sacramentali indole Ordinis, 580

De hierarchia eiusque gradibus, 933

◆GREGORIUS NAZIANZENUS.

Loci et doctrina de hierarchia, 407-414

Praecipuus locus est Oratio 2, quae merito vocari potest antiquissimus tractatus de Sacerdotio, ex quo hausit ipse Chrysostomus, 26. 407

Ex ipso Gregorius M. desumpsit notum effatum: "Ars est artium regimen animarum," 408. 484

Excellet in exhibenda sacerdotali indole hierarchiae, 411-413

Praeclara profert verba de Eucharistia ut sacrificio, 412 sq.

De sacramentali indole Ordinis. 576. 579

De tribus gradibus hierarchiae, 857 sq.

◆GREGORIUS NYSSENUS.

Loci et doctrina de hierarchia, 415-417

Pradarum eius testimonium de sacramentalitate Ordinis. 415 sq. 574. 582

◆HARNACK.

Sustinet Liberalium Protestantium systema, iuxta quod Christus nullam instituit visibilem Ecclesiam nec a fortiori visibile ministerium. 171 sq.

De humana origine hierarchiae seu de evolutione ecclesiae charismaticae in hierarchicam, 629. 632. 636. 638

Viam Hatch secutus, distinguit tres classes, scilicet presbyterorum, episcoporum et charismaticorum; per cessionem tertiae classis et gradualcm fusionem ceterarum, cum praevalentia classis episcopalis, paulatim originem habuit monarchicus episcopatus, 638. 640. 800

Negat in Act. 6. 6 agi de sacro aliquo ordine, 510

Negat synonymiam biblicorum presbyterorum et episcoporum, 747. 748

◆HATCH.

De humana origine hierarchiae, seu de evolutione ecclesiae charismaticae in hierarchicam, 629. 632. 636. 637 sq.

Initio instituta est duplex classis, altera seniorum seu presbyterorum, habentium munus disciplinare, et altera episcoporum, habentium munus oeconomicum, ex quarum fusione subinde ortus est monarchicus episcopatus, 637 sq. 640. 800

Negat in Act. 6. 6 agi de sacro aliquo ordine, 510

Negat synonymiam biblicorum presbyterorum et episcoporum, 747. 748

◆HEGESIPPUS.

De hierarchia, 825

Profert peculiare testimonium apostolicae successionis monarchic! episcopatus, 260 sq.

Eruditorum controversia de verbis "Feci successionem usque ad Anicetum," 261 sq.

◆HERMAS.

Notitia litteraria de persona et opere Hermae, 248-250

Loci et doctrina de hierarchia, 250-253

Refert duos tantum gradus hierarchiae, scii, diaconos et episcopos (quos vocat etiam presbyteros), 819. 821

Apud Hermam adhuc subsistit attenuata mentio charismaticorum, 821-823

HIERARCHIA.

Hierarchia seu sacra potestas dividitur in Ordinis et iurisdictionis, 87

Protestantes quilibet carent proprie dicta hierarchia, 129-131

De origine et evolutione sacerdotalis hierarchiae a Christo institutae, 955-962

◆HIERONYMUS.

Loci et doctrina de hierarchia, 469-474

Apte definit Ordinationem, 21. 471. 486

Textum Is. 60. 17 interpretatur ut prophetiam de ministris Ecclesiae, 230. 473

Textum 1 Tim. 5. 22 exponit de Ordinatione, 527. 536

De sacramentalitate Ordinis, 579

Ordinem vocat sacramentum, 591

Nulla modo certum est Hieronymum docere biblicos presbyteros et episcopos fuisse omnes simplices presbyteros, 769-771. 784

Valde obscura est mens S. Doctoris in

quaestione de paritate presbyteri et episcopi, 770

De tribus gradibus hierarchiae, 885-889

Dignitatem presbyteri tantopere extollit ut videatur illum episcopo coaequare, 885

Peculiariter ostendit varia munia et officia presbyteri, 886-888

Quamvis acriter redarguat superbiam quorundam diaconorum, nequaquam negat divinam originem aut sacrum characterem diaconatus, 673. 674. 888

◆HIERONYMUS. (PSEUDO)

Loci et doctrina de hierarchia, 474 sq.

De tribus gradibus hierarchiae, 889-891

Peculiariter premit dignitatem ac describit officia presbyteri, cumque facit fere aequalem episcopo ("In presbytero summa sacerdotii collocatur"), 889 sq.

◆HILARIUS PICTAVIENSIS.

Loci et doctrina de hierarchia, 446 sq.

De tribus gradibus hierarchiae, 872-875

◆HIPPOLYTUS.

Controversia eruditorum de auctore operum quae Hippolyto tribuuntur, 305 sq. et peculiaris dissensus recenter suscitatus a P. Nautin, 306 sq. 312

Id signum est alicuius facilitatis vel inconstantiae eruditorum in huiusmodi criticis quaestionibus, 307

Loci respicientes hierarchiam, 308-311

Doctrina ibidem contenta, 312-315

De tribus gradibus hierarchiae, 839 sq.

Vide: *Traditio Apostolica*.

◆HISPALENSE CONC. II.

De hierarchia eiusque gradibus, 933 sq.

Videtur ad strictiores limites reducere ministerium presbyterorum, 934

◆HOLZMEISTER docet biblicos presbyteros et episcopos fuisse omnes simplices presbyteros, 767. 780. 782. 784. 785. 788 sq.

◆HUGO A S. VICTORE.

In schola Victorina aliqua ambiguitas observatur circa considerationem Ordinis ut sacramenti, ut patet tum ex ipso Hugone a S. Victore tum ex opere anonimo Summae Sententiarum, 593-595

◆HUSSITAE secuti sunt doctrinam Wicifitarum de Ordine, quam inveniunt sub hac voce.

◆IGNATIUS ANTIOCHENUS.

Loci et doctrina de hierarchia, 234-245

Proponit peculiariter hierarchicum characterem ministrorum Ecclesiae, 272

Peculiare profert testimonium de Eucharistia, 243

Alludit ad sacramentum Matrimonii, loquens de nuptiis coram episcopo celebrandis, 242. 244. 276

Primus inter Patres apostolicos explicite et signanter refert tres gradus ecclesiasticae hierarchiae, 805 sq.

Imo saec. 2 solus Ignatius explicite ac determinate distinguit tres illos gradus et clare proponit monarchicum episcopatum, 831

Videtur etiam suggerere existentiam eiusdem organizationis in universa Ecclesia, 806 sq.

Nullum profert vestigium charismaticorum, 808

Ex testimonio Ignatii colligi potest presbyteros eo tempore, saltem occasionaliter, celebrasse Eucharistiam, loco episcopi, 811

Nequaquam negat in Act. 6. 6 agi de veris diaconis, 673. 812

Modernistae et Liberales testimonium Ignatii infirmare conantur, habentes cum ut novatorem, 813-816

Apud Ignatium prima vice in Traditione occurrit expressio "Catholica Ecclesia," 819

IMPOSITIO MANUUM.

Est perpetuus fons sacerdotalis hierarchiac, 515

Plura liturgica documenta, i.e. Traditio Apostolica, Testamentum D. I. C. et Statuta Ecclesiae antiqua, prohibent ne presbyteri imponant manus in ordinatione diaconi, 310. 923. 931

Huic consuetudini peregrine opponitur Amalarius Metensis, 940

Vide: *KeipoOeala*, *καποτοβία*. *Ordinatio. Ordo*.

◆INDEPENDENCES (protestantes "Free Churches").

Varia acceptio huius vocis, 152

Sub hac voce praecipue revocantur Congregationalistae, Baptistae, Methodistae et ipsi Lutherani, 152 sq.

Eorum principium est mere humana origo omnis formae ministerii, contra Episcopalianos et Presbyterianos, 153-160

◆INNOCENTIUS I.

Loci et doctrina de hierarchia, 463-465
Agit fere de omnibus et singulis sacramentis: de Euch., Confirm., Pœnit., Extr.-Unct., Ordine et Matrimonio, 463-465

De conditionibus licitae ordinationis, 465

De sacramentalitate Ordinis, 58. 589 sq.

De tribus gradibus hierarchiae, 882 sq.

Peculiariter ostendit varium ministerium presbyteri, 883

Celebre eius dictum: "Presbyteri, licet secundi sint sacerdotes, pontificatus tamen apicem non habent," 883. 909

◆IOANNES DIACONUS de hierarchia eiusque gradibus, 931 sq.

◆IRENAEUS.

Vita et opera, 263-266

Praecipui loci de Ordine et doctrina in eis contenta, 266-272

Ipsa colligit synthesim doctrinae de ecclesiastica hierarchia, prolatae a Clemente Rom., Dionysio et Hegesippo, maxime quod attinet apostolicitatem monarchic! episcopatus, 268 sq. 272

Videt in Is. 60. 17 prophetiam de ministris Ecclesiae, 230. 228. 269 sq. 273 sq. 279

De errata lectione: "Omnes enim iusti sacerdotalem habent ordinem," 270

Aequivalenter tribuit ministris N.T. nomen sacerdotis, 271. 278

Intelligit textum Act. 20. 28 de distinctis presbyteris et episcopis, 270. 828

Formulae "Charisma veritatis" duplex eruditorum expositio, 575

Videtur negare omnem synonymiam biblicorum presbyterorum et episcoporum, 747

Ex biblicis presbyteris et episcopis alii erant simplices presbyteri et alii vere episcopi, 756

Nimis leviter quidam moderni seponunt antiquissimum testimonium Irenaei in hac quaestione de biblicis presbyteris et episcopis, 756

Insigne testimonium de diffusione monarchic! episcopatus circa finem saec. ii. 826-830

Insistit in apostolica successione ac textit catalogum principalium ecclesiarum, praecipue Romanae, 267. 826 sq.

Primus in Occidente utitur vocibus "episcopus" et "episcopatus" in proprio ac technico sensu, 827 sq.

Distinguit quidem presbyteros ab episcopis, sed tamen in pluribus locis haec nomina adhuc retinent originalem synonymiam, S2S-S30

De charismaticis nullum profert vestigium, 830

Contra Gnosticos concedentes feminis munia sacerdotalia, 95

◆ISIDORUS HISPALENSIS.

De hierarchia eiusque gradibus, 934 937

Notabilia sunt duo effata de diaconis, a posterioribus doctoribus repetita: "Sine ipsis [i.e. diaconis] sacerdos nomen habet, officium non habet"; "Ille [i.e. sacerdos] oblata sanctificat, hic [i.e. diaconus] sanctificata dispensat," 936 sq. 952 sq.

Videtur ordinationem Apostolorum reponere in die Ascensionis, 600. 601 sq.

IUDAICARUM INSTITUTIONUM influxus in originem ecclesiasticae hierarchiae, iuxta Liberales Protestantes, 631

◆IUSTINUS.

Loci et doctrina de hierarchia, 255–259

Non utitur vocibus “episcopus” et “presbyter” sed “Praeses fratrum,” 257

Primus utitur (utut modo indirecto) voce “sacerdos” ad designandos ministros Ecclesiae, 259

Proponit peculiariter sacerdotalem indolem hierarchiae, 272

Refert duos tantum gradus hierarchiae, i.e. diaconum et praesidem (quem tamen non vocat episcopum nec presbyterum), 823

*IVO CARNOTENSIS.

De hierarchia eiusque gradibus, 944–946

Describit ritum Ordinationis, 944 sq.

Commemorat traditionem instrumentorum in ordinatione presbyteri et diaconi, et unctionem in ordinatione episcopi et presbyteri, 946

XEIPOΘEΣIA.

De sensu et usu huius vocis, eminenter patristicae et ecclesiasticae, 2. 3. 11–16. 485 sq.

XEIPOTONIA.

Usus huius vocis apud classicos auctores, 16. apud Patres, 17–24. 485 sq. et posteriores doctores orientales, 21

◆KNABENBAUER.

In Act. 14. 22 agitur de vera ordinatione presbyterorum per Paulum, 524

De sensu textus 2 Tim. 1. 6sq. de ordinatione Timothei, 553. 563. 565. 568 sq.

De divina institutione diaconatus, 661

In Act. 6. 6 agitur de diaconis, 677. sed non de primis diaconis, 681

De biblicis presbyteris et episcopis, 756

LAICI.

Explicita distinctio inter ministros et “laicos,” sub hac explicita voce (“homo laicus”), prima vice occurrit apud Clementem Romanum, 232. 273

Tertullianus laicos sacerdotes appellat et emphaticc loquitur de universali sacerdotio. Quae expressiones aliter et aliter explicandae sunt, prout profertur in periodo catholica vel in periodo montanistica, 288 sq.

Ex Tertulliani montanistae ambiguis verbis nequit necessario deduci ipsum concedere laicis ius offerendi sacrificium eucharisticum, 289

Distinctionem inter laicos et sacerdotes

suppresserunt, vel laicis sacerdotalia munia concesserunt, Gnostici, 92–95; Cathari, 102 sq.; Wiclcffitae, 117sq.; Protestantes, 120. 124. 125. 127–131

◆LECUYER.

Peregrine docet Apostolos fuisse ordinatos episcopos non in Ultima Coena sed in die Pentecostes, 610. 682

Recenter peregrinam emisit opinionem iuxta quam diaconatus fuit institutus a Christo ante Ultimam Coenam et distincte collatus Apostolis antequam ipsi fierent presbyteri in Ultima Coena et episcopi in die Pentecostes, 682

*LENNERZ videtur nimis infirmare vim textus Act. 6. 1–6 de divina institutione diaconatus, 665. 677

*LEO M.

In Act. 13. 3 agitur de ordinatione Pauli et Barnabae, 520 sq.

De gradibus hierarchiae, 919

Nomen sacerdotis tribuit presbyteris sub celebri expressione “Sacerdotes secundi ordinis,” 919

*LEO XIII de ordinationibus anglicanis, 209 sq.

◆LIBERALES PROTESTANTES.

Negationem hierarchici ac sacramentalis sacerdotii, incoeptam ab orthodoxis Protestantibus, ad extremam lineam deduxerunt, negantes ipsam divinam institutionem ecclesiasticae societatis, 73. 136. 170sq.

Ad id per duplicem viam pervenerunt, i.e. per sensismum religiosum (in qua eminnerunt Ritschl, Sabatier et Harnack), et per theoriam de ideis eschatologicis Christi, quam damorose assumpserunt subinde Modernistae (peculiariter Loisy et Turmel), 171–179

De charismatica nec hierarchica indole primitivae Ecclesiae, 724. 737 sq. 797–799. 800–802. 831 sq. 836

Quidam provocant ad doctrinam Clementis Alex. et Origenis de gnosi, ut confirment suam theoriam de pneumatice indole primitivae Ecclesiae, 311. 328

Vim testimonii Didache extenuare conantur, 234

Diversimode explicant humanam originem hierarchiae, peculiariter monarchici episcopatus, per gradualcm evolutionem ecclesiae charismaticae in hierarchicam, 627–645

Variae causae quas prefatae evolutioni primitivae Ecclesiae assignant, 628–630

Varii modi quibus alii aliter originem et modum evolutionis explicant, 630–645

Praecipuae hypotheses emissae sunt ab

- Hatch, Harnack, Réville, Sabatier et Sohm. Vide ad *has voces*.
 Negant in Act. 6. 6 agi de sacro aliquo ordine, 510 sq.
 Quamplures negant in eo textu agi de ordine diaconatus, dicuntque septem illos viros fuisse vel Apostolis fere aequales, vel aliquem gradum superiorem de genere presbyterorum, vel primos presbyteros constitutos in Ecclesia, 665-668
 Quidam dicunt in eo textu non agi de prima sed de nova electione diaconorum, nempe hellenicorum, 680 sq.
 Quidam ex mentione presbyterii in 1 Tim. 4. 14 deducunt epistolas pastorales non esse authenticas, quippe quae ostendunt evolutionem hierarchiae, 547. 549
 Quaestio de synonymia biblicorum presbyterorum et episcoporum, 747. 748 sq.
 Inter Protestantismum hunc Liberalem et Protestantismum orthodoxum, crevit recenter Liberalismus quidam mitigatus, quem inter alios peculiariter evoluit K. Barth, 179-183
 Generalis scopus huius systematis est ex una parte salvare contra Liberales absolutam auctoritatem Scripturae et ex alia parte contra orthodoxos reicere certitudinem de obiectivo valore eorum quae continentur in Scriptura, 180 sq.
 Vide: *Barth*.
 Praeterea, cum hoc mitigato libéralisme barthiano connectitur occumenica quaedam doctrina recentiorum Calvinistarum gallo-helveticorum, nominatim Goguel, Mcnoud et Leuba, distinguuntur duo elementa integrativa Ecclesiae a Christo institutae, scilicet charismaticum et institutionale. Urgentes necessitatem ac divinam originem alterius elementi, ipsi constituunt, sub hac saltem ratione, veluti pontem inter Protestantismum et catholicismum, 183-197
 Exponuntur varii modi quibus tres praefati doctores, hanc doctrinam proponunt, 186-197
- ◆**LIBER GRADUUM.**
 Etsi connexus cum Gnosticis et Messalianis, praeclarum exhibet testimonium de ecclesiastica hierarchia. 378-381
 De gradibus hierarchiae, 852
- ◆**LIBERII EPITAPHIUM** ostendit anonymum Papam (probabiliter Liberium) ascendentem ad S. Pontificatum per solos gradus lectoratus et diaconatus, 447 sq. 875
- ◆**LIGHTFOOT** de humana origine hierarchiae, seu de evolutione ecclesiae charismaticae in hierarchicam, 629. 630. 634

LITURGIA.

De sensu et usu vocis in N.T., 274 sq.

◆**LOISY.**

- Amplexus est systema Modernistarum, iuxta quod Christus nullam instituit visibilem Ecclesiam cum visibili ministerio, 174-178
 Negat a fortiori divinam originem distinctionis graduum hierarchiae, 626 sq.
 Narratio Act. 6. 6 de electione diaconorum, ut prostat, non est authentica; auctor Actuum immutat originale factum electionis non diaconorum sed ministrorum Apostolis fere aequalium, 666

◆**LUTHERANI.**

- Quidam pauci admittunt divinam originem ministerii, 133. 135
 In Scandinavia Lutherani habent episcopos, quos videntur habere tanquam Apostolorum successores, 154
 Etsi non diaconos, Lutherani habent diaconissas, 154

◆**LUTHERUS.**

- Praecipui loci de sacramento Ordinis. 165-168
 De universali sacerdotio, 120. 128. 129. 131. 135
 Negatio sacramenti Ordinis, 120 sq. 493
 De locis Scripturae circa hoc sacramentum, 122 sq.
 Spernit catholicum sensum verborum "Hoc facite in meam commemorationem," 221
 Calumniae contra catholicum sacerdotium, 124
 Profana interpretatio Act 6. 6 (de diaconis), 510
 Adversus catholicum diaconatum, 123. 625
 Sacerdotium privatum est essentialiter debile, ita ut sacerdos fieri possit laicus. 130

- ◆**MALDONATUS** peregrine sustinuit incertum esse quod Apostoli fuerint ordinati in Ultima Coena, 607 sq.

◆**MARCHAL.**

- De hierarchia charismatica, 717. 720. 722. 723. 729. 730. 731 sq. 799. 800
 Biblici presbyteri et episcopi erant omnes simplices presbyteri, 756. 767. 778

MATRIMONIUM.

- Comparatur cum Ordine, sub ratione publici sacramenti, 1; sub ratione et nomine sacramenti, 501 sq. 584; sub ratione efficacitatis et validitatis, 591; sub ratione indissolubilitatis, 479
 Iam Ignatius Antiochenus saec. 2 alludit ad sacramentum Matrimonii, loquens

de nuptiis coram episcopo celebrandis, 242. 244. 276

Testimonium Innocentii I, 468

◆MELANCHTHONIUS.

Praecipui loci de Ordine, 163-165

Quomodo concipiat clavium potestatem, citra verum seu hierarchicum conceptum, 131

Admittit quandam mediatam originem divinam ministerii, 135 sq.

Negat cum aliis Protestantibus sacramentalitatem Ordinis, etsi verbalem aliquam mitigationem inducat, 493 sq.

In Tit. 1. 5 admittit agi de ordinatione presbyterorum, sed hanc revocat ad humanam institutionem, 123

◆MICHEL.

In Act. 13. 3 probabiliter non agitur de ordinatione Pauli et Barnabae, 519

De divina origine diaconatus, 662

In Act. 6. 6 agitur de diaconis, 677. et quidem de prima eorum ordinatione, 683

De hierarchia charismaticorum, 717. 720. 723. 729. 730. 731. 800

Biblici presbyteri et episcopi fuerunt omnes simplices presbyteri, 767

◆MICHIELS.

In Act. 13. 3 agitur de ordinatione Pauli et Barnabae, 521. 522

De divina origine diaconatus, 662

In Act. 6. 6 agitur de diaconis, 677

De hierarchia charismatica, 717. 720. 722. 723. 729. 730

Impulsum dedit modernorum sententiae iuxta quam biblici presbyteri et episcopi fuerint omnes simplices presbyteri, 756. 767. 769 sq. 778. 779. 792

Sustinet apud Clementem Romanum vocem presbyteri habere semper sensum hierarchicum; quod tamen certum non est, 796 sq.

Dissentit ab aliis in interpretatione testimonii Ignatii Antiocheni de tribus gradibus hierarchiae existentibus in universa Ecclesia, 807

De hierarchia charismaticorum. 800

◆MODERNISTAE.

Christus nullam instituit visibilem Ecclesiam cum visibili ministerio, 170 sq. 174-179

Eorum assertiones damnatae in Decreto "Lamentabili" et Encyclica "Pascendi," 175-177

Negant a fortiori distinctionem trium graduum in hierarchia, 625-627. 628

◆MONOPHYSITARUM generalis doctrina de Ordine, 70

*MONTANISTARUM charismatica con-

ceptio de Ecclesia, 93-95. 280. 284 sq. Vide: *Tertullianus*.

◆MOPSUESTENUS.

Maximus exegeta et theologus scholae antiochenae, 430

Loci et doctrina de hierarchia, 430-436

Scrpsit deperditum opus De Sacerdotio, 27. 430

Praeclarum testimonium de sacrificio eucharistico, 432-435

De sacramentali indole Ordinis, 579. 589

Textum 1 Tim. 5. 22 exponit de Ordinatione, 527. 536

De sensu textus paulini de ordinatione Timothei, 559

De biblicis presbyteris et episcopis, 758-760

De tribus gradibus hierarchiae, 864-867

Peculiariter ostendit eucharisticum ministerium diaconorum, 865-867

MULIER.

Plures haeretici concedebant feminis munia sacerdotalia: ita Gnostici, 92 sq.; Peputiani et Priscilliani, 94 sq.; Cathari, 102; Wicleffitae, 117

Tertullianus contra mulieres haereticas, exercentes munia sacerdotalia, 281

◆MURATORIANUM FRAGMENTUM de hierarchia, 825

◆NAUTIN recenter acrem suscitavit controversiam de auctore operum quae Hippolyto Romano tribui solent, 307 sq. 312

◆NESTORIANORUM generalis doctrina de Ordine, 69 sq.

OECUMENISMUS, protestanticus, 141 sq. et catholicus, 184 sq.

◆OECUMENIUS (PSEUDO) videtur excludere ab Act. 6. 6 quicumque ordinem sacrum, 668 sq. 672. 677

◆OPTATUS MILEVITANUS.

Loci et doctrina de hierarchia, 448-450

De tribus gradibus hierarchiae, 875

ORDINATIO.

Voces quibus Ordinatio a Patribus significatur, 273. 371. 485 sq. Vide. *ΚετοΟεαia*. *Κετοporovia*. *Ordo*.

Ritus Ordinationis prima vice describitur in Traditione Apostolica (in priori parte saec. 3), quae communiter tribuitur Hippolyto Romano, 311

Subinde ritus describitur in Sacramentario Serapionis, 439 sq.; Constitutionibus Apost., 441-444; Testamento D. N. I. C., 922 sq.; Canonibus Hippolyti, 925 sq.; Statutis Ecclesiae antiquis, 930 sq.

Testimonia Traditionis saec. iii. 371; saec. iv. 458 sq.

Recentiores doctores (Amalarius, Ivo Carnotensis, Petrus Lombardus) commemorant in Ordinatione ritum unctionis et traditionis instrumentorum, 942. 946. 947 sq. 952

Vide: *Ordo*.

ORDO.

Definitio nominalis, 2-22

Ubertas et fluctuatio lexicon graeci in hac re, 2-4

Latina vox Ordo vel Ordinatio, eiusque varius usus, 4-11. 485

Adhuc hodie viget largior acceptio ordinis, seu in sensu non clericali: ordo laicorum, ordo laicalis, 9

Quadrupliciter Ordo accipitur: formaliter, passive, subicctive et active; active autem, iterum quadrupliciter, 4 sq. 10 sq. 86

Definitio scientifica, 22 sq. 948

Character sive spiritualis potestas, quamvis sit tantum res-et-sacramentum, petit ingredi ipsam definitionem sacramenti Ordinis, 22

Institutio probatur, 214 sqq.

Ratio convenientiae pro institutione, 214-219

Scriptura. Vide: *Index exegeticus*.

Traditio, 227 sqq.

De tempore ordinationis Apostolorum, 599-600. 612

Quidam Patres videntur ordinationem Apostolorum referre ad diem Resurrectionis vel Ascensionis, 600-602

Sententia communior, Tridentina ipsa definitione firmata, docet id contigisse in Ultima Coena, 603-607

Fere unicus inter theologos Maldonatus obstitisse videtur, dicens incertum esse Apostolos fuisse ordinatos in Ultima Coena, 607 sq.

Quoad ulteriorem quaestionem an Apostoli fuerint ordinati episcopi in Ultima Coena, dissentiunt quidam pauci tam antiquiores quam moderniores, dicentes cos accepisse episcopatum in alia circumstantia, quam modernus Lécuyr vult fuisse diem Pentecostes, 609 sq.

De tempore institutionis ipsius sacramenti Ordinis, 610-612

Quo sensu dici potest Ordinem fuisse institutum per successivos gradus, 600. 611 sq.

Sacramentalitas Ordinis probatur, 501 sqq.

Ratio convenientiae, 501-507

Scriptura. Vide: *Index exegeticus*.

Traditio, 570 sqq.

Nomen "sacramentum" Ordini tribuitur inde ab Augustino ad saec. xii. 591-599

Aliqua tamen dissonantia vel ambiguitas observatur in schola tum Abaelardiana

tum Victorina circa considerationem Ordinis ut sacramenti, 592-595

Quorundam silentium vel ambiguitas in hac re explicatur tum ex fluctuatione seu progressiva efformatione catalogi sacramentorum, tum ex eo quod tractationem de Ordine plures theologi relinquebant decretistis, 595

Tripliciter Ordo refertur ad gratiam, ac ideo tripliciter vocari potest sacramentum, 507 sq.

Omne sacramentum essentialiter ac primario refertur ad gratiam; unde stricte loquendo Ordo est sacramentum non tam ut refertur ad characterem seu spiritualem potestatem quam ut refertur ad gratiam; adeoque etiam in Ordine principalior est gratia quam character. De mente S. Thomae in hac re, 22. 490. 503-507. 517. 562. 572 sq. 664

Analogia aliorum sacramentorum non obstat quominus in Ordine, et in ipso solo, habeantur gradus, 653

Distinctio Ordinis in gradus sacramentales non est totius integralis in partes, neque totius universalis, sed totius potestativi, 653

Triplicis gradus Ordinis existentia probatur, 651sqq.

Ratio convenientiae, 651-655

Scriptura. Vide: *Index exegeticus*.

Traditio, 793 sqq.

Ordinis comparatio cum ceteris sacramentis, Isq.; cum Baptismo, 415 sq. 479. 506. 582. 584. 590. 591; cum Eucharistia, 415 sq. 582. 590. 591; cum Matrimonio, 1. 415 sq. 479. 501 sq. 584. 591

Vide: *Ordinatio*.

◆ ORIGENES.

Loci respicientes hierarchiam, 315-323

Doctrina de hierarchia, 323-327

Difficultas circa inefficiam remissionis peccatorum, vel generaliter ministerii, exhibiti ab indigno ministro, 326. 332-334. 370

Difficultas de humana origine hierarchiae, 327. 330 sq. 373. 842

Origenes est fortasse maximus scriptor ecclesiologicus saec. 3. non obstantibus defectibus et ambiguitatibus suae doctrinae, 327 sq. 370

Huiusmodi defectus declarantur, 328-334

Eius doctrina de gnosi, 328. 329. 330sq. In Origene desideratur directa tractatio de Ecclesia, 329

Sensus celebris expressionis "Ecclesiastica regula," 330

Origenes doctrinam de apostolicitate sive apostolica successione hierarchiae inculcare praetermittit, secus ac Irenaeus, 331 sq.

De biblicis presbyteris et episcopis, 757
 De gradibus hierarchiae, 840-842
 Origenes tribuit presbytero nomen "sacerdos," S41 sq. Videtur iam proponere celebrem distinctionem sacerdotis primi ordinis et sacerdotis secundi ordinis, quae posterius communis evasit, 841
 Primus fortasse tribuit sensum trinitarium verbis Psal. 50. 14 "Et spiritu principali confirma me," quae plurcs alii Patres acceperunt in sensu hierarchico, 312-314

PAGANI.

Dc spontanea ac connatural! origine sacerdotii in ipsis religionibus paganis, 216-217
 De pagano influxu in originem ecclesiasticae hierarchiae, iuxta Liberales Protestantes, 631 sq. 637. 641
 Usus vocum "diaconus, presbyter, episcopus" apud paganos scriptores, 655 sq. 691. 697 sq.

PAPA. PATER.

Usus nominis "Papa" apud antiquos Patres, etiam Latinos, ut Tertullianum, Cyprianum, Hieronymum et Augustinum, 361. 478. 485
 In nomine et attributo Patris multipliciter insistunt antiqui scriptores, 485
 Prima vice tribuitur episcopo in Martyrio S. Polycarpi, qui vocatur "Pater Christianorum," 819

PATRES.

Opera Patrum respicientia sacramentum Ordinis, 25-28
 De usu vocum "ordo — ordinare — ordinatio," 7-9
 De expressionibus "ordinatio ecclesiastica — ordinatio sacerdotalis — ordinatio clericorum," 8
 De usu graecarum vocum "chcirotesia — cheirotomia," 12-21
 Saec. 2 nondum ministri Ecclesiae explicite vocantur sacerdotes, 90
 Doctrina Patrum de divina institutione sacerdotalis hierarchiae, 272-279. 369-373. 483-489. Item de gradibus huius hierarchiae, 830-837. 849-852. 906-918
 Multipliciter exprimunt sacramentalem indolem Ordinis, 570-591
 Signantiores illius expressiones, 573 sq.
 In hac re notabiliores sunt textus Nysseni, 574. 582; Augustini, 584; et Cyrilli Alex., 574. 585
 Patrum expositio de textibus Act. 6. 6. 514; Act. 13. 3. 520; 1 Tim. 5. 22. 526-528. 532-534; 1 Tim. 4. 14. et 2 Tim. 1. 6 sq. 558-562

◆PELAGIUS.

Loci et doctrina de hierarchia, 467 sq.
 De tribus gradibus hierarchiae, 884 sq.

◆PETAVIUS.

Dc synonymia biblicorum presbyterorum et episcoporum, 748
 Inauguravit duas novas sententias de biblicis presbyteris et episcopis, iuxta quas ipsi fuerint vel omnes episcopi, vel omnes presbyteri, 761. 763-767
 In Act. 6. 6 agitur de diaconis, 677

◆PETRUS DAMIANUS.

De sacramentali indole Ordinis, 577. 581
 Ordinem, una cum Baptismo et Eucharistia, vocat "tria praecipua sacramenta," 592

◆PETRUS LOMBARDUS.

Definitio Ordinis, 22. 948
 Protulit clare ac determinate septenarium catalogum sacramentorum, cum Ordine in sexto loco, 595 sq.
 Nondum autem allatae sunt sufficientes rationes quare illius catalogi paternitas sit adiudicanda alteri auctori, puta Anonymo Sententiarum Divinitatis vel Magistro Simoni, 598 sq.
 De hierarchia eiusque gradibus, 946-948
 Commemorat in Ordinatione ritus unctionis et traditionis instrumentorum, 947 sq.
 De hierarchia charismatica, 726 sq.

◆POLYCARPI (S.) MARTYRIUM de gradibus hierarchiae, 818 sq.

◆POLYCARPUS.

Notitia historico-litteraria de vita et opere huius Patris, 245 sq.
 Iuxta Irenaeum, Polycarpus factus est episcopus ab ipsis Apostolis, 272
 Testimonium de hierarchia, 246-248
 In verbis de "visitatione infirmorum" per presbyteros alludit ad textum lac. 5. 14 de Extrema Unctione, 276
 De gradibus hierarchiae. Quoad suam ecclesiam Smyrnensem Polycarpus refert episcopum et presbyteros, tacitis diaconis; quoad ecclesiam Philippen-sium refert presbyteros et diaconos, tacito episcopo, 816 sq.

POTESTAS.

Potestas sacramentalis (character) est quid medium inter naturam et gratiam, 215
 Gemina potestas, iurisdictionis et Ordinis, proponitur ad modum unius in Scriptura et antiquiori Traditione, 85 sq.
 Quid sit principalius in Ordine, utrum potestas seu character an gratia: sententia S. Thomae, 22. 503-507. 517
 Sacerdoti competit duplex potestas: consecrandi scilicet et absolvendi; quae altera potestas, cum involvat iurisdic-

tionem, pendet a superiori auctoritate, 654

Vide: *Character. Hierarchia.*

•PRAT.

In Act. 13. 3 agitur de ordinatione Pauli et Barnabae, 521

De divina origine diaconatus, 662

De hierarchia charismaticorum, 717. 720. 722. 723. 729. 730. 800

Biblici presbyteri et episcopi erant omnes simplices presbyteri, 756. 767. 772 sq. 778. 779

PRESBYTERATUS.

De synonymia terminorum presbyteri et episcopi: in Scriptura, vide: *Index exegeticus*; apud Clementem Rom., 794; Hermam, 819. 821; Irenaeum, 828sq.; Clementem Alex., 839; Firmilianum, 849. Huiusmodi synonymia fere totaliter evanescit saec. iv. 906

Quidam Liberales, ut Hatch, Harnack et Sohm, et duo catholici eruditi, De Smedt et Batiffol, sustinent primitivum presbyteratum fuisse titulum mere honorificum, 747. 795

Quoad quaestionem de biblicis presbyteris, vide: *Index exegeticus.*

Historica evolutio presbyteratus cogitanda est secundum transitum a ratione ministri veluti extraordinarii et occasionalis ad rationem ministri ordinarii quoad varia officia, quae primitus connaturaliter reservabantur episcopo, 959

Presbyteratus peculiariter emergit saec. 4 sub ratione tam hierarchica quam sacerdotali, 906

Nomen sacerdotis presbytero tribuitur ab Origene, 841 sq.; Chrysostomo, 862; Mopsucsteno, 865; Constit. Apost., 870sq.; Hilario Piet., 874; Ambrosio, 877; Ambrosiastro, 880; Innocentio I, 883; Hieronymo, 886 sq.; Pseudo-Hieronymo, 889; Augustino ("Non utique de solis episcopis et presbyteris dictum est, qui proprie iam vocantur in Ecclesia sacerdotes"), 892; varios, 908-910. 950

De origine et usu celebris expressionis "Sacerdos secundi ordinis," vel similis, 961. Huiusmodi appellatio presbytero tribuitur ab Origene, 841. 961; Optato Mil., 875. 961; Hieronymo, 886. 961; Innocentio I, 883. 909. 961; Leone M. ("Secundi ordinis sacerdotes"), 919. 961; Ioanne Diacono, 931. 961; Statutis Ecclesiae antiquis, 961; Rabano Mauro, 961; Sacramentariis et Pontificalibus ("Secundi meriti munus"), 961

De divina origine, dignitate et officiis presbyterorum, iuxta Traditionem saec. ii. 810 sq.; saec. iii. 850 sq.; saec. iv

907-914; saec. v-xii. 950-952; generatim, 959-961

Dignitatem et officia presbyterorum peculiariter ostendunt: Constit. Apost., 870sq.; Chrysostomus, 862 sq.; Ambrosiaster, 879 sq.; Hieronymus, 885-888; Pseudo-Hieronymus, 889 sq. (hi duo ultimi doctores videntur presbyterum episcopo aequare); Innocentius I, 883

De praedicationis officio, inde a fine saec. 4 presbyteris commisso, 892 sq. 911. 951. 960

De administratione Confirmationis presbyteris commissa, 880. 912 sq.

Presbyteri ostenduntur celebrare sacrificium eucharisticum satis communiter: apud Athanasium, 854; Nazianzenum, 858; Mopsuestenum, 865; Constit. Apost., 870; Hilarium Piet., 873 sq.; Hieronymum, 887 sq. 906; varios, 910 sq. 950 sq. 960 sq.

Simpliciter ac constanter denegatur presbyteris potestas ordinandi: Epiphanius, 859; Chrysostomus, 862; Constit. Apost., 871; Hieronymus, 886; Pseudo-Hieronymus, 889. 913 sq.; varii, 952

•PRESBYTERIANI.

Carent et ipsi proprie dicta hierarchia divinitus instituta, 130

Quidam admittunt, post Calvinum, divinam originem Ordinationis, 134

Contra Episcopalianos sive Anglicanos mordicus defendunt paritatem ministrorum, negantes divinam originem episcopatus, 146 sq.

De distinctione ac varietate ministrorum, seu de organizatione ecclesiae presbyterianae, cui originem dedit ipsa doctrina et organizatio Calvinii, 147-152

◆PROTESTANTES.

Bibliographia circa sacramentum Ordinis, 73-79

Generalis eorum positio et error relate ad hoc sacramentum, 72 sq.

Evacuant sensum locorum Scripturae de sacerdotio (Luc. 22. 19; 1 Cor. 11. 24; Act. 6. 6; Tit. 1. 5; 1 Tim. 4. 14), 122-124

Varia eorum principia ex quibus fluit negatio veri sacerdotii et sacramenti Ordinis, 119-125

Doctrina de universali sacerdotio, 120. 124. 125. 127-131

Catholico sacerdotio Protestantes substituant suum sacerdotium ministriale (seu non sacrificale), universale (seu non particulare, fundatum nempe non in Ordine sed in Baptismo), et oecono-

- micum (seu non hierarchicum), 125-132
- De duobus tamen inter se ipsi disputant:
1. de divina vel humana origine ecclesiastici ministerii, 132-142; 2. de particulari forma ministerii, in hypothesis quod sit divinae originis, 141-160
- Attenta forma particularis ministerii, dividuntur largo modo in Episcopalianos sive Anglicanos, Presbyterianos et Independentes, 142 sq. Vide ad *has tres voces*.
- Contra Ordinis institutionem obiciunt ex evangelico spiritu libertatis, simplicitatis et humilitatis, 219
- Negant peculiariter sacramentalitatem Ordinis, 492-498
- Quidam tamen, ut Calvinus et aliqui moderniores doctores, praesertim inter Anglicanos, non renuunt accipere Ordinem ut sacramentum, in largiori tamen sensu protestantico, 494-498
- Plures negant in Act. 6. 6 agi de sacro aliquo ordine, 510 sq. et in Act. 13. 3 agi de ordinatione Pauli et Barnabae, 518-520
- Plures post Calvinum agnoscunt vim textus paulini de ordinatione Timothei, etsi negent proprie dictam sacramentalitatem talis ordinationis, 547. 562
- Praeter negationem ipsius hierarchiae generice spectatae, peculiariter negant distinctionem graduum hierarchiae, quidquid sit de variis attenuatis formis quas haec negatio assumpserit apud varias sectas, praecipue apud Episcopalianos, Presbyterianos et Independentes, 623-625
- Quidam, ut Dix et Farrer, negant septem viros, de quibus in Act. 6. 6 fuisse diaconos eosque habent ut primum specimen presbyterorum, 668
- Quaestio de biblicis presbyteris et episcopis, 747. 748 sq. 755
- Vide: *Anglicani. Calvinus. Independents. Liberales Protestantes. Lutherani. Lulherus. Melanchthonius. Presbyteriani.*
- *PUZO docet biblicos presbyteros et episcopos fuisse omnes simplices presbyteros, 767. 779. 780. 782. 785. 786 sq. 792
- *QUAKERI sunt veluti extrema linea Protestantismi, quatenus non solum negant divinam originem particularis ministerii, sed docent hoc esse contra Christi voluntatem, 140 sq. 168-170
- ◆RABANUS MAURUS.
- De hierarchia eiusque gradibus, 937-939
- Plura repetit ex Isidoro Hisp., 939
- ◆RENAN.
- De humana origine hierarchiae, 641
- De pagano influxu in eam, 641
- Admittit in Act. 6. 6 agi de sacro ordine, et quidem de diaconatu, 515. 677. 684
- ◆REVILLE.
- De evolutione ecclesiae charismatae in hierarchicam, seu de humana origine hierarchiae: accommodat ac determinat systema Hatch et Harnack, 628. 629. 630. 632. 636. 638-640
- Narratio Act. 6. 6 de electione diaconorum, prout prostat, non est authentica; auctor Actuum immutat originale factum electionis non diaconorum sed ministrorum Apostolis fere aequalium, 666
- In Didache habetur insignis confirmatio theoriae de evolutione ecclesiae charismatae in hierarchicam, 234. 800-802
- Testimonium Ignatii Antiocheni de monarchico episcopatu est merus fructus imaginationis ac phanatismi huius episcopi, 814 sq.
- De usu vocis "episcopus" in A.T., 699
- ◆ROTHE de humana origine hierarchiae, seu de evolutione ecclesiae charismatae in hierarchicam, 629. 630. 633 sq.
- ◆SABATIER.
- Evolvit Liberalium Protestantium systema iuxta quod Christus nullam instituit visibilem Ecclesiam cum visibili ministerio, 171. 172-174
- De humana origine hierarchiae, seu de evolutione ecclesiae charismatae in hierarchicam, 628. 629. 630. 641-643
- Elaborat quoddam systema quod videtur excellere alia Liberalium systemata: historia scilicet ecclesiasticae evolutionis consistit in duplici abdicatione potestatis, nempe ex communitate in collegium presbytero-episcopale et ex hoc in unicum personam episcopi monarchic!, 641-643
- SACERDOTIUM.
- Nominis etymologia et usus, 87-91
- Proprium et praecipuum officium sacerdotis est offerre sacrificium, 87 sq. 121 sq.
- Varia sacerdotis munia, 88
- Tripliciter accipitur: late seu pro tota hierarchia; stricte seu pro gradibus episcopali et presbyterali ad modum unius; strictissime seu pro solo gradu presbyterali, 90 sq.
- Nomen "sacerdos" generaliter abhorrent Protestantes, 126 sq.
- Sacerdotium universale iuxta Protestantes, 120. 124. 125. 127-131
- Sacerdotalis indoles hierarchiae iuxta

Traditionem, saec. ii. 274-278; saec. iii. 371 sq.; saec. iv. 486-488

Peculiaria opera de sacerdotio scripserunt: Ephraem (?), Nazianzenus, Chrysostomus, Mopsuestenus, Hieronymus, 238. 407. 420. 421. 430. 468. 483

Sacerdotium exsuperat omnem humanam dignitatem, iuxta Ephraem, 382; Epiphanium, 419; Chrysostomum, 425 sq. 484

Sacerdoti competunt duae potestates, consecrandi scilicet et absolvendi, 654

Altera potestas, cum involvat Jurisdictionem, pendet a superiori auctoritate, 654

Tota hierarchia, in omnibus suis gradibus, est quodammodo vere sacerdotalis, 90. Vide: *Diaconatus*.

Ipsam tamen nomen sacerdotis non nisi inde a saec. 3 explicite tributum est ministris N. T., 90

Saec. 2 hoc nomen nondum explicite et clare ipsis tribuitur, 277 sq. Quaedam tamen expressiones Clementis Romani, Iustini et Irenaei talem attributionem suggerunt, 278

Usus nominis sacerdotis apud posteriores Patres, 371 sq. 486 sq.

Ephraem nomen sacerdotis, dictum de ministris Ecclesiae, ab ipso Christo provenire indicat, 387

De hoc nomine, ut attributo ipsis presbyteris, et de celebri appellatione "Sacerdos secundi ordinis," vide: *Presbyteratus*.

◆ SACRAMENTARIUM SERAPIONIS.

Refert formulam trium ordinationum episcopalis, presbyteralis et diaconalis, 439 sq.

De sacramentalitate Ordinis, 586

De tribus gradibus hierarchiae, 867

SACRAMENTUM.

Sacramenta generaliter reiciunt Cathari, 99sq.; Wicleffitae, 115-117; Protestantes, 120 sq.

Ordinis divina origo eiusque sacramentalitas non necessario coincidunt, quatenus potuit Deus sacerdotalem instituere hierarchiam quae sacramentalis non esset, 490

Deus virtutem suam sacramentis non alligavit, 522

Multiplex modus quo apud Patres exprimitur efficacia ritus ordinationis, 571 sq.

Nomen "sacramentum" Ordinis tributum, ab Augustino ad saec. xii. 591-599

Agitata quaestio quis primus protulerit septenarium catalogum sacramentorum, 596-599

Ex tribus auctoribus quibus paternitas

huius catalogi vidicatur, scilicet Petro Lombardo, Anonymo Sententiarum Divinitatis et Magistro Simone, non nisi de Lombardi opere potest cum certitudine tempus compositionis assignari, adeoque, quousque nova iudicii elementa afferantur, ipsi ille catalogus tribuendus est, 598 sq.

Quidam Patres, ut Origenes et Cyprianus, videntur facere valorem sacramenti dependentem a bonis dispositionibus ministri, 326. 332-334. 365 sq.

Quoad Ordinem, ut sacramentum, eiusque comparisonem cum aliis sacramentis, item quod etiam in sacramento Ordinis principalior est gratia quam potestas seu character, vide: *Ordo*.

SACRIFICIUM.

Est indissolubiliter connexum cum sacerdotio, 87 sq. 121 sq. 215-217

Mens Cone. Trid. de hac re, 215-217

◆ SCHISMATICI ORIENTALES.

Bibliographia de Ordine, 70 sq.

Generale discrimen a doctrina et praxi catholica, 67-69

Nullum tamen habetur fundamentale discrimen aut controversia quoad hoc sacramentum, 67

Praecipuus error recentiorum doctorum est negatio tum indelebilis characteris tum independentiae validitatis Ordinationis a dispositione ministri, 68 sq.

Plures sustinent Apostolos non fuisse ordinatos in Ultima Coena, sed in die Resurrectionis vel Ascensionis, 608 sq. 610

◆ SIRICIUS R. P.

Testimonium de hierarchia. 462 sq.

De tribus gradibus hierarchiae, 881 sq.

◆ SOCRATES de gradibus hierarchiae, 918

◆ SOHM.

Sustinet Liberalium Protestantium systema, iuxta quod Christus nullam instituit visibilem Ecclesiam cum visibili ministerio, 172

De humana origine hierarchiae seu de evolutione ecclesiae charismaticae in hierarchicam, 629. 630. 632. 643-645

Fundamentale eius principium est quod essentia iuris ecclesiastici est in contradictione cum essentia Ecclesiae a Christo fundatae, 644

Frigescente primitivo fervore, communitas ecclesiastica, quae olim solo Spiritu eiusque charismatibus regebatur, quae sivit tutelam exterioris ac iuridicae securitatis; hinc organizatio liturgica, ex qua originem habuit hierarchia Inauguratio ipsius monarchic! episco-

patus facta est a Clemente Romano, 232. 644 sq. 797

*SOTO (Dominicus) non improbabilem dicit opinionem Durandi negantis divinam originem et sacramentalitatem diaconatus, 620

◆SOZOMENUS de gradibus hierarchiae, 918

◆SPICQ.

In Act. 13. 3 non agitur de ordinatione Pauli et Barnabae, 519

In Act. 14. 22 agitur de ordinatione presbyterorum per Paulum, 524 sq.

In 1 Tim. 5. 22 agitur de ordinatione, adversus contrariam opinionem Galtier, 529. 538. 542

Verba 1 Tim. 4. 14 "Per prophetiam" intelliguntur de ipsa forma sacramentali, modo quodam inspirato prolata, 554

De textibus paulinis de ordinatione Timothei, 710

De sensu vocis "charisma" (gratia) in iisdem textibus, 564. 565

De synonymia biblicorum presbyterorum et episcoporum, 748. 752

Biblici presbyteri et episcopi erant omnes simplices presbyteri, 755. 767. 774-776. 785

In hanc tamen multorum sententiam Spicq aliquam inducit mitigationem, iuxta quam in epistolis pastoralibus episcopus iam habet peculiarem sensum hierarchicum ac distinguitur a reliquis presbyteris, 767. 774-776. 792

◆STATUTA ECCLESIAE ANTIQUA.

De hierarchia eiusque gradibus, 929-931
Breviter describitur ipse ritus trium ordinationum, 930 sq.

◆SYNESIUS CYRENENSIS, ex pagano Christianus et episcopus, peculiare profert testimonium de ecclesiastica hierarchia, 436-438

◆TERTULLIANUS.

Loci respicientes testimonium divinae originis ecclesiasticae hierarchiae, ex tribus vitae Tertulliani periodis: catholica, semimontanistica et montanistica, 280-286

Adhuc catholicus apte premit distinctionem inter laicos et clericos, quam subinde ut montanista suppressere conatus est, 370

Insectatur haereticos sacerdotalia munia feminis concedentes, 92 sq.

Ceterum, in Montanismum prolapsus, eundem abusum ipse admisit, 93 sq.

Iam circa initium saec. 3 decisive ac frequenter tribuit ministris Ecclesiae nomen sacerdotis, 90. 286 sq.

De sensu verborum "Alioquin etiam

laicis ius est. Quod enim ex aequo accipitur, ex aequo dari potest," 282

Videtur textum 1 Tim. 5. 22 intelligere non de Ordinatione sed de reconcilia-tione lapsorum, 532. 536. 537

De gradibus hierarchiae, 838

Factus montanista, Tertullianus impugnat hierarchiam Ecclesiae, 287-289, Ceterum hic ipse dissensus a semetipso catholico confirmat ipsum commune testimonium Traditionis, 289 sq.

De charismatica conceptione Ecclesiae apud Tertullianum montanistam, 287-290. 838

◆TESTAMENTUM D. N. I. C.

De hierarchia eiusque gradibus, 921-924

Describit ipsum ritum trium ordinationum, 922 sq.

Comparatio cum aliis cognatis documentis canonico-liturgicis, 921. 923. 924

De sacramentalitate Ordinis, 587

◆THEODORETUS.

Presbyteri et episcopi in Scriptura sunt voces perfecte synonymae, 768

Biblici presbyteri et episcopi erant omnes simplices presbyteri, 768 sq. 771. 779. 784. 918 sq.

De tribus gradibus hierarchiae, 918 sq.

THEOLOGI.

Praecipuae quaestiones agitatae apud theologos circa sacramentum Ordinis, 32 sq.

Quaestio de diaconatu, 511-515. 667 sq. 673. 677. 681-684

Quaestio de hierarchia charismatica, 724-734

Quaestio de biblicis presbyteris et episcopis, 747-754. 756-784

◆THOMAS AQUINAS.

Quid sit ordo, ordinari, 5

Loci de sacramento Ordinis, 30 sq. 79

Consecratio Pontificis in A. T. fuit figura correspondens sacramento Ordinis in N. T., 24

Definitio Ordinis: quare S. Doctor Ordinem definiat potius per potestatem quam per gratiam, 22

Ratio convenientiae pro institutione Ordinis, 214 sq.

Ratio convenientiae quare Ordo sit sacramentum, 501-507

Quod S. Thomas doceat Ordinem esse sacramentum quia confert spiritualem potestatem, non adversatur generali eius doctrinae iuxta quam sacramentum proprie desumitur ex causalitate gratiae, 503-507

Cum sacramentum essentialiter ac primario referatur ad gratiam, etiam Ordo, iuxta mentem S. Doctoris, prin-

- cipalius respicit gratiam quam charac-
 terem, in ratione sacramenti, 22. 490.
 503-507. 517. 562. 572 sq. 664
 Rationes convenientiae pro triplici gradu
 hierarchiae, 651-655
 Convenientia scindendi ipsum gradum
 sacerdotii in duos gradus episcopatus et
 presbyteratus, 650-655
 Christus Ordinem instituit in Ultima
 Coena cumque tunc ipsis Apostolis
 contulit, 602 sq.
 In 1 Tim. 5. 22 agitur de Ordinatione,
 528
 De sensu textus paulini de ordinatione
 Timothei, 545. 561 sq. 564. 565. 566
 De hierarchia charismatica, 727-729
 Ex biblicis presbyteris et episcopis alii
 erant simplices presbyteri et alii veri
 ac proprie dicti episcopi, 760 sq.
- ♦TIXERONT.
 Doctrina Clementis Alex, de hierarchia,
 304 sq.
 In Act. 13. 3 probabiliter non agitur de
 ordinatione Pauli et Barnabae, 519
- ♦TRADITIO APOSTOLICA.
 Controversia eruditorum de auctore
 huius operis, 305-307. 312. 314
 Est antiquissimum Rituale Ecclesiae,
 saltem si excipiat Didache, quam
 ceteroquin quidam accipiunt ut opus
 montanisticum, 311
 Profert primum testimonium ritus trium
 ordinationum episcopi, presbyteri et
 diaconi, 309-311. 372
 De sacramentalitate Ordinis, 574. 586
 De gradibus hierarchiae, 839 sq.
 De sensu expressionis "Spiritus principalitatis"
 quae occurrit in ordinatione
 episcopi quaeque derivatur ex Psal. 50.
 14: "Et spiritu principali confirma me,"
 312-314
 Comparatio Traditionis Apostolicae cum
 aliis derivatis vel cognatis documentis,
 i.e. cum Didascalia Apostolorum, 335;
 Constitutionibus Apost., 440 sq. 444;
 Testamento D. N. I. C., 921. 923;
 Canonibus Hippolyti, 924. 926; Statu-
 tis Ecclesiae antiquis, 931
 Vide: *Hippolytus*.
- ♦TRIDENTINUM CONCILIUM.
 Loci respicientes sacramentum Ordinis,
 64 sq. 200-206
- Verba "Hoc facite in meam commemor-
 ationem" continent institutionem sacra-
 menti Ordinis, 24
 De sacramentalitate Ordinis, 499 sq.
 Concilium definit Christum in Ultima
 Coena instituisse Apostolos sacerdotes.
 Conciliares discussiones de hac re, 603-
 606
 Sacrificium et sacerdotium ita Dei or-
 dinatione coniuncta sunt, ut utrumque
 in omni lege extiterit. De sensu incisi
 "Dei ordinatione," 88. 216 sq.
 Concilium assumit textum 2 Tim. 1. 6 sq.
 ad confirmandam sacramentalitatem
 Ordinis, 543-545
 De tribus gradibus hierarchiae, 649
 De divina origine diaconatus, 646. 649.
 662
 De auctoritate verborum "Episcopos po-
 sitos (sicut Apostolus ait) a Spiritu
 Sancto regere Ecclesiam Dei" quibus
 Concilium interpretatur Act. 20. 28.
 785-789
- ♦TURMEL.
 Sustinet systema Modernistarum, iuxta
 quod Christus nullam instituit visi-
 bilem Ecclesiam cum visibili ministerio.
 174. 178 sq.
 Docet sacerdotium inductum esse a
 Clemente Romano, cuius epistolam
 peregrine docet exaratam esse medio
 saec. ii. 179. 232
 Negat a fortiori divinam originem dis-
 tinctionis graduum hierarchiae, 626 sq.
 628
 Habet Ignatium Antiochenum (iuxta
 ipsum, Pseudo-Ignatium) ut inventor-
 em monarchic! episcopatus, 913 sq.
- ♦VATICANUM CONCILIUM de institu-
 tione ecclesiasticae hierarchiae, 209
- ♦WICLEFFITAE.
 Opera et doctrina Wicleffi, 106-118
 Eius spiritualis conceptio de Ecclesia,
 106-113
 Implicita negatio sacramenti Ordinis,
 113-118
- ♦ZOSIMUS R. P.
 Loci et doctrina de hierarchia, 465-467
 Agit peculiariter de illiceitate Ordina-
 tionis per saltum, 466 sq.
 De tribus gradibus hierarchiae, 883 sq.